

ALEXANDR SOLŽENICYN

SOUJOSTROVÍ
GULAG

Obsah

<i>Poděkování</i>	4
Předmluva	7
ČÁST I - Vězeňský průmysl	
1 ZATČENÍ.....	8
2 DĚJINY NAŠÍ KANALIZACE.....	16
3 VYŠETŘOVÁNÍ.....	43
4 MODRÉ VÝLOŽKY	63
5 PRVNÍ CELA – PRVNÍ LÁSKA.....	76
6 TO JARO	98
7 VE STROJOVNĚ	114
8 ZÁKON SE RODÍ.....	122
9 ZÁKON DOSPÍVÁ	136
10 ZÁKON DOZRÁL	150
11 NEJVYŠŠÍ VÝMĚRA.....	174
12 TREST VĚZENÍ.....	183
ČÁST II - Věčný pohyb	
1 LODI SOUOSTROVÍ.....	195
2 PŘÍSTAVY SOUOSTROVÍ.....	211
3 KARAVANY OTROKŮ	223
4 Z OSTROVA NA OSTROV.....	231
ČÁST III Vyhlazovací a pracovní	
1 PRSTY AUROŘINY	243
2 SOUOSTROVÍ VYSTUPUJE Z MOŘE.....	249
3 SOUOSTROVÍ METASTÁZUJE	265
4 SOUOSTROVÍ KAMENÍ	281
5 OPORY ARCHIPELAGU	289
6 PŘIVEZLI FAŠISTY!	298
7 VŠEDNÍ DEN NA SOUOSTROVÍ.....	309
8 ŽENA V TÁBOŘE	320
9 PRIDURCI.....	329
10 MÍSTO POLITICKÝCH.....	344
11 PRAVOVĚRNÍ.....	355
12 PRÁSKÁM, PRÁSKÁŠ, PRÁSKÁME.....	368
13 DVĚ KŮŽE Z JEDNOHO VOLA.....	376
14 ZAČÍT NOVÝ ŽIVOT	383
15 TRESTNÍ IZOLACE Baráky zvláštního režimu Zóny zvláštního režimu.....	391
16 SOCIÁLNĚ BLÍZCÍ.....	394
17 NEZLETILÍ	402
18 MÚZY V GULAGU	410

19 MUKLOVÉ JAKO NÁROD (Etnografická studie Fan Fanyče).....	423
20 HLÍDACÍ BESTIE.....	435
21 TÁBOROVÉ OKOLÍ	446
22 BUDUJEME	451
ČÁST IV Duše a ostnatý drát	
1 POVZNESENÍ.....	458
2 NEBO ROZKLAD?.....	466
3 ZAVRAŽDĚNÁ SVOBODA	472
4 NĚKOLIK OSUDŮ	481
ČÁST V Katorga	
1 ZTRACENCI	487
2 REVOLUČNÍ VÁNEK.....	499
3 OKOVY OKOVY.....	506
4 PROČ JSTE TO SNÁŠELI ?	516
5 POEZIE POD NÁHROBKEM, PRAVDA POD KAMENEM	524
6 UPRCHLÍK Z PŘESVĚDČENÍ.....	536
7. BÍLÉ KOŤÁTKO (Vyprávění Georgije Tenna).....	547
8 ÚTĚKY POUČNÉ A ÚTĚKY RAFINOVANÉ.....	563
9 HOŠÁNCI S AUTOMATY	573
10 KDYŽ V ZÓNĚ HOŘÍ PŮDA POD NOHAMA	577
11 ZKOUŠÍME ROZBÍT OKOVY	586
12 ČTYŘICET DNÍ V KENGIRU	601
ČÁST VI Vyhnanství	
1 VYHNANSTVÍ V PRVNÍCH LETECH SVOBODY	620
2 MOR NA MUŽIKY.....	626
3 VYHNANCŮ PŘIBÝVÁ	634
4 VYHNANSTVÍ NÁRODŮ	640
5 PO PROPUŠTĚNÍ	648
6 SLADKÝ ŽIVOT VE VYHNANSTVÍ.....	655
7 MUKLOVÉ NA SVOBODĚ	664
ČÁST VII Bez Stalina	
1 JAK TO VYPADÁ Z ODSUPU	674
2 VLÁDCI ODCHÁZEJÍ ARCHIPELAG ZŮSTÁVÁ.....	684
3. ZÁKON DNES	698
DOSLOV	708
JEŠTĚ POZDĚJI.....	708
PŘÍLOHA I Jmenný rejstřík	710
PŘÍLOHA II Seznam zkratk	721
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	722

Souostroví GULAG

1918-1956

Pokus o umělecké pojednání

Poděkování

Za nezištný přístup, pochopení a operativnost při realizaci vydání díla děkujeme francouzské firmě Fayard a z čs. strany České státní pojišťovně, tak i všem ostatním zainteresovaným.

VÁŽENÝ ČTENÁŘI,

dílo, které dostáváte do rukou, je netypické hned z několika důvodů. Předně nejde o literární fikci, nýbrž o zcela autentickou otřesnou výpověď napsanou doslova a do písmene lidskou krví. Autor v ní pro všechny nevěřící Tomáše zaznamenal a zobecnil krutou, mnoha národy a osobním utrpením draze zaplacenou zkušenost nejen ze sovětských komunistických koncentračních táborů, ale především z celého diktátorského nehumánního systému Východu – bohužel ve své obměně přeneseného i do čs. podmínek.

Neméně pohnutá byla geneze knihy a její cesta za čtenářem. Spisovatel pracoval na rukopisu tajně, v nepřetržité úzkosti, že mu bude každou chvíli zničen sovětskými bezpečnostními orgány KGB (skutečně se tak stalo, ale to již byl rezervní exemplář v zahraničí).

Historie vzniku českého překladu rovněž nepostrádá na dramatickosti. Pořídila ho doslova na koleně hrstka statečných lidí, kteří u nás v sedmdesátých letech v době nejhlubší „normalizace“ na překladu ilegálně pracovali – v tradičních trojčlenných buňkách, s maximálním rizikem. Každá trojice dostala jen tu část knihy, kterou byla povinna přeložit. Celý text neznala, podobně jako neznala jména dalších zúčastněných. Například překladatelka Ludmila Dušková může jmenovat jen dva nejbližší přátele a spolupracovníky na Gulagu – Jana Zábranu a Libuši Kozákovou. V další, dnes již známé skupině pracovali Gabriel Laub, Irma Zedníková a Valentina Holubová (ostatní jména na překladu participující ústředí Nadace Charty 77 nestačilo vypátrat).

A také výsledek jejich úsilí spatřil světlo světa v cizině – ve švýcarském nakladatelství Konfrontation Verlag v Curychu.

Konečně i stávající vydání poznamenaly komplikace. Získání autorských práv, jež je samo o sobě pro naše nakladatelství nebývalou ctí, A. Solženicyn podmínil bezodkladným vydáním díla. Pochopitelně, vždyť spisovateli jde o to, dostat své dílo co nejrychleji k čtenáři a otevřít mu navždy a úplně oči. Nejen že nebyl čas na pořízení nového překladu, ale nebylo ani dost času na důkladnou revizi a úpravu překladu již existujícího. Mělo-li dílo vyjít co nejdříve, nezbývalo než sáhnout ke kompromisu a pokusit se o maximálně možnou úpravu – tak říkajíc za pochodu v korekturách a na prosbu spisovatele rozsáhle u 2. dílu. Jsme si vědomi jisté zbývající stylové nevyrovnanosti textu i možných prohřešků vůči češtině, jež však už nebylo možno z časových a technických důvodů odstranit. Prosíme Vás proto, vážený čtenáři, v tomto ohledu o pochopení, které vyváží skutečnost, že dílo vychází za pouhých pět měsíců od získání autorských práv a splácí tak alespoň částečně čs. letitý publikační dluh vůči autorovi světového jména.

OK CENTRUM přispívá z finančního výtěžku z prodaného nákladu Souostroví Gulag A. Solženicyna na Ruský sociální fond pomoci pronásledovaným osobám a jejich rodinám, na rekonstrukci hřbitova padlých čs. legionářů ve Vladivostoku v SSSR a na nadační činnost Fondu demokratických iniciativ ČSFR.

*Věnováno všem, jimž život nestačil,
aby o tom vyprávěli.
A necht' mi odpustí, že jsem všechno neviděl,
na všechno si nevzpomněl a všechno nevytušil.*

S tísní v srdci jsem celá léta po dokončení této knihy zdržoval její tisk: povinnost vůči dosud žijícím převažovala nad povinností vůči zemřelým. Nyní však, kdy se státní bezpečnost této knihy stejně již zmocnila, nezbývá mi nic jiného než ji hned uveřejnit.

Září 1973
A. SOLŽENICYN

V této knize nejsou vymyšlené osoby ani vymyšlené události. Lidé i místa mají svá vlastní jména. Jsou-li uvedena jen začáteční písmena, děje se tak z osobních důvodů. Nejsou-li jména uvedena vůbec, je to jen proto, že je lidská paměť nezachovala – všechno se však událo přesně tak, jak bylo vylíčeno.

Napsat tuto knihu by bylo nad síly jednoho člověka. Kromě toho, co jsem vynesl ze Souostroví Gulag na vlastním těle, v paměti, ve svých uších a očích, poskytly mi materiál k této knize vzpomínky, vyprávění a dopisy 227 osob, jejichž jména by zde měla být uvedena.

Svou osobní vděčnost jim tu nemusím vyslovovat: tato kniha je náš společně vybudovaný pomník všem těm, kteří byli umučeni a zavražděni.

Z onoho seznamu bych chtěl zvlášť vyzvednout ty, kteří mi s vynaložením všech sil pomáhali opatřit toto dílo bibliografickými údaji a citáty nejen z knih, jež jsou dnes v knihovnách, ale i z těch, jež byly už dávno vyřazeny a zničeny, takže sehnat uchovaný výtisk stálo mnoho námahy; a ještě víc musím vyzvednout ty, kteří mi pomáhali skrývat rukopis ve zlých dobách a později jej rozmnožit.

Ještě však nenastal čas, abych se mohl odvážit je jmenovat.

Redaktorem této knihy by měl být starý vězeň ze Solověckých ostrovů Dmitrij Petrovič Vitkovskij. Avšak půlka života, kterou tam prožil (jeho vzpomínky z lágru se také jmenují „Půl života“), se projevila předčasným ochrnutím. Nemohl už mluvit, ale mohl si ještě přečíst několik hotových kapitol a přesvědčit se, že nic nebude zapomenuto.

Jestliže ještě dlouho nezasvitne v naší zemi světlo svobody, bude rozšiřování této knihy spojeno s velkým nebezpečím, a proto musím i budoucím čtenářům vyřídit dík – od těch, kteří zahynuli.

Když jsem v roce 1958 začal psát tuto knihu, neznal jsem žádné paměti nebo umělecká díla ze života v lágrech. Během práce jsem se postupně do roku 1967 seznámil s „Kolymskými povídkami“ Varlama Šatamova a se vzpomínkami D. Vitkovského, J. Ginzburgové a O. Adamovové Sliozbergové, na něž se při svém líčení odvolávám jako na literární fakta, známá všem (tak tomu také nakonec bude!).

V rozporu se svými záměry a proti své vůli poskytli pro tuto knihu neocenitelný materiál a zachytili mnoho důležitých skutečností a číselných údajů, ba i sám vzduch, který dýchali: čekista M. J. Sudrabs-Lacis, N. V. Krylenko, dlouhá léta hlavní státní žalobce, a jeho nástupce A. J. Vyšinskij¹ se svými právníckými přísluhovači, mezi nimiž musíme zvlášť vyzvednout I. L. Averbacha.

Materiál k této knize dodalo rovněž třicet šest sovětských spisovatelů v čele s Maximem Gorkým – autoři hanebné knihy o Bělomořskobaltském průplavu, která jako první v ruské literatuře oslavovala otrockou práci.

¹ Životopisné údaje o osobách uvedených v knize najde čtenář ve jmenném rejstříku na konci. (Pozn. překl.)

Předmluva

V roce tisícím devítistém čtyřicátém devátém jsme s přáteli přišli náhodou na pozoruhodnou noticku v časopise Příroda, vydávaném Akademií věd. Bylo tam drobným písmem napsáno, že na řece Kolymě byla při výkopech objevena podzemní ledová čočka, zmrzlý dávnověký potok – a v něm zamrzlí představitelé fosilní (několik desítek tisíc let staré] zvířeny. Tyto ryby či mloci se uchovali tak čerství, potvzroval vědecký dopisovatel, že přítomní rozbili led a hned je s chutí snědli.

Nepočtení čtenáři časopisu byli jistě nemálo udiveni, jak dlouho se může rybí maso v ledu uchovat. Leč málokterý z nich mohl pochopit skutečný velkolepý smysl této neopatrné noticky.

My jsme jej pochopili hned. Viděli jsme před sebou živě celý ten výjev do nejmenších podrobností: jak přítomní, aniž dbají ušlechtilých zájmů ichtyologie, rozbíjejí se zuřivým chvatem led, navzájem se odstrkují lokty, trhají kousky tisíciletého masa, běží s nimi k ohni, rozmrazují je a hltají.

Pochopili jsme to proto, že jsme sami patřili k oněm přítomným, k onomu mohutnému, na celé zeměkouli ojedinelému kmeni zeků neboli muklů, kteří jedině byli s to s chutí pozřít mloka.

Kolyma byla největší a nejproslulejší ostrov, pól krutosti oné podivné země Gulag, roztráštěné svou geografii na souostroví, avšak stmelené svou psychologií v kontinent, oné skoro neviditelné a nehmataelné země, jež byla zalidněna národem zeků.

Toto souostroví protínalo a prostupovalo jinou, rozlehlejší zem, zařezávalo se do jejích měst, viselo hrozivě nad jejími ulicemi – a přesto někteří vůbec nic netušili, mnozí o něm zaslechli jen něco neurčitého, a pouze ti, kteří tam byli, věděli vše.

Ti však zachovávali mlčení, jako by na Souostroví Gulag ztratili řeč.

Nečekaný obrat v našich dějinách způsobil, že přece jen něco, i když mizivě málo, proniklo o něm na denní světlo. Avšak tytéž ruce, jež nám nasazovaly pouta, napřahují k nám teď smířlivé dlaně: „Co bylo, bylo! Nač se hrabat v minulosti?!... Kdo na minulé vzpomíná, o oko přijde!“ Přísloví však pokračuje: „Ale kdo zapomíná, o obě přijde!“

Desetiletí míjejí a nenávratně zahlazují jizvy a vředy minulosti. Některé ostrovy se v této době zachvěly, rozplynuly se a dnes se nad nimi rozprostírá ledové moře zapomnění. A jednou v daleké budoucnosti se toto souostroví, jeho ovzduší i kosti jeho obyvatel, zamrzlé v ledové čočce, budou jevit jako nějaký neuvěřitelný mlok.

Neodvažují se psát dějiny tohoto souostroví: nenaskytla se mi možnost prostudovat dokumenty. Naskytne se však vůbec někdy někomu?... Ti, kdo nechtějí vzpomínat, měli už dost času (a ještě ho budou mít), aby všechny dokumenty do jednoho zničili. Po tom, co jsem svých jedenáct let prožitých na souostroví přijal ne jako hanbu nebo zlý sen, ale naopak jsem si ten zrudný svět téměř zamiloval, po tom co jsem se šťastným řízením osudu stal teď důvěrníkem mnoha pozdních vyprávění a dopisů – po tom všem snad budu s to vypovědět něco o těch kůstkách a mase – o ostatně ještě živém mase ještě dnes žijícího mloka.

ČÁST I - Vězeňský průmysl

„V údobí diktatury, obklíčení ze všech stran nepřáteli, jsme leckdy projevovali zbytečnou měkkost, zbytečnou shovívavost.“

Státní žalobce Krylenko
při procesu s Průmyslovou stranou

1 ZATČENÍ

Jak se lidé na toto tajemné souostroví dostanou? Neustále tam sice létají letadla, plují lodi a rachotí vlaky, ale ani jeden nápis na nich neprozrazuje místo jejich určení. Pokladní vydávající jízdenky i zástupci Sovturistu a Inturistu by se velice divili, kdybyste je požádali o lístek na toto souostroví. Neznají ho ani jako celek, ani jediný z jeho nesčetných ostrůvků, nikdy o něm neslyšeli.

Ti, kdož jedou souostroví spravovat, dostanou se tam prostřednictvím učilišť ministerstva vnitra.

Ti, kdož jedou souostroví hlídat, jsou tam povoláni vojenskými velitelskými.

A ti, kdož tam jedou umírat, lidé jako vy nebo já, ti musí nutně projít jedinou cestou zatčením.

Zatčení!! Mám snad říci, že je to zlom v celém vašem životě? Že je to přímý zásah blesku? Že je to rozumem nepostižitelný otrěs, s nímž se leckdo nedokáže vypořádat a propadne šílenství?

Vesmír má tolik středů, kolik je v něm živých bytostí. Každý z nás je jeho středem, a když na vás syknou: „Jste zatčen!“, zhrouť se vám celý svět.

Když už i vy jste zatčen, mohlo vůbec ještě něco odolat tomuto zemětřesení?

Ani ti nejbystřejší ani ti nejprostší z nás nejsou schopni svým náhle zastřeným mozkiem pochopit takové zvraty ve vesmíru a přes všechny své životní zkušenosti se v tomto okamžiku nezmohou na nic jiného než:

„Já?? A za co?“ – na otázku, jež byla před námi již miliónkrát opakována a na niž se nikdy nedostalo odpovědi.

Zatčení, to je jakési náhlé, nečekané přemístění, přeložení, přesazení z jednoho stavu do druhého.

Po dlouhé křivolaké ulici života jsme šťastně běželi nebo se nešťastně vlekli kolem samých plotů, plotů a plotů – kolem ztrouchnivělých dřevěných plotů, hliněných zdí, cihlových a betonových ohrad a železných oplocení. Nepřemýšleli jsme o tom, co je za nimi. Ani okem ani rozumem jsme se nepokoušeli za ně nahlédnout – a právě tam začíná země Gulag, přímo vedle, dva metry od nás. A také jsme si v těchto plotech nevšimli nesčetných pevně zasazených a dobře zamaskovaných dvířek a vrátek. Všechna tato vrátka byla připravena pro nás! Najednou se jedny z nich prudce rozletí a čtyři bílé mužské ruce, nezvyklé pracovat, nýbrž chytat a držet, nás popadnou za nohu, za ruku, za límec, za čepici nebo za ucho, vtáhnou dovnitř jako pytel brambor a zabouchnou za námi navždy ta osudná dvířka, dvířka do našeho minulého života.

Konec. Jste zatčen!

A nic vás nenapadne na to říci, vůbec nic kromě jehněčího zabečení: “

„Jááá?? A za co?“

Takové zatčení, to je oslepující záblesk a úder, kterým se přítomnost náhle mění v minulost a nemožné se stává plnoprávnou přítomností.

Toť vše. Víc nejste schopni pochopit ani v první hodině, ani za celý první den.

Ve vašem zoufalství se vám ještě zableskne naděje jako pozlátkový měsíc z cirkusové dekorace: „To je omyl! To se jistě vysvětlí!“

Všechno ostatní, co dnes tvoří tradiční a dokonce literární představu o zatčení, se již nahromadí a seřadí nikoliv ve vaší popletené paměti, ale v paměti vaší rodiny a sousedů.

Je to pronikavé noční zazvonění nebo hrubé bouchání na dveře. Je to sebevědomý vpád neočištěných holínek ostražitých orgánů. Je to ustrašený svědek, krčící se za jejich zády. (K čemu je tento svědek? Oběti se neopovažují o tom přemýšlet, výkonné orgány to už dávno nevědí, ale je to tak v předpisech, a on tam tedy musí celou noc prosedět a k ránu se podepsat. I pro svědka, kterého vytáhli z postele, je to utrpení: noc co noc chodit a pomáhat při zatýkání sousedů a známých.)

Tradiční zatčení, to je ještě něco: třesoucí se ruce, které pro odváděného rychle balí pár věcí, soupravu prádla, kousek mýdla, něco k jídlu, a přitom nikdo neví, co potřebuje, co se smí a co by si měl vzít na

sebe, ale výkonné orgány popohánějí a obořují se: „Nic nepotřebuje. Jíst tam dostane. A teplo je tam taky.“ (To všechno je lež. A popohánějí, aby člověka zastrašili.) Tradiční zatčení, to má po odvedení chudáka zatčeného ještě další dějství, kdy v bytě po celé hodiny řádí krutá, cizí, drtivá moc. Je to páčení, rozřezávání, strhávání a srážení se zdí, vyhazování ze skříní a ze stolů na podlahu, vytřepávání, vysypávání, trhání a házení na hromady na podlaze, a praskot pod holínkami. Není nic, co by jim při domovní prohlídce bylo svaté! Při zatýkání strojevodce Inošina stála v pokoji rakvička s jeho zemřelým dítětem.

Ochránci práva vyhodili dítě z rakvičky a hledali i tam. Nemocné vytahují z postelí a strhávají jim obvazy.² Při takové prohlídce se nelze divit ničemu! U sběratele starožitností Četveruchina sebrali „tolik a tolik listin s carskými výnosy“, totiž výnos o ukončení války s Napoleonem, o ustavení Svaté aliance a modlitbu na zažehnání cholery z roku 1830. U našeho nejlepšího znalce Tibetu Vostrikova zkonfiskovali vzácné staré tibetské rukopisy (a nebožtíkovým žákům se teprve po třiceti letech podařilo dostat je z rukou KGB!). Při zatčení orientalisty Něvského zabavili tangutské rukopisy (a po pětadvaceti letech mu byla posmrtně za jejich rozluštění udělena Leninova cena). Kargerovi zašantročili archív s materiálem o jenisejských Ost'ácích, zakázali abecedu, kterou sestavil, i jeho slabikář – a tak ten malý nárůdek zůstal bez abecedy. Vzdělaným jazykem to všechno popisovat, to by dlouho trvalo, lidově se však o prohlídkách říká: Sami nevědí, co hledají.

Všechno zabavené odvázejí, a někdy nutí zatčeného, aby to ještě sám nesl – jako Ninu Alexandrovnu Palčinskou, která táhla na zádech pytel s písemnostmi a dopisy svého vždy horlivě činného nebožtíka muže, velkého ruského inženýra, aby jim padly do chřtánu navždy a nenávratně.

Pro ty, kteří po zatčeném zbyli, nastává dlouhý řetěz dnů rozvráceného, zpustošeného života. A pokusy předat mu balíčky. Ze všech okének však na ně štěkají: „Toho nemáme v seznamu!“ „Ten tu není!“ A aby se člověk ve zlých dobách v Leningradě vůbec dostal k okénku, musel se tlačit pět dní ve frontě. Může se ale také stát, že se za půl roku nebo za rok ozve zatčený sám, nebo že přijde úřední sdělení: „Zákaz písemného styku.“ A to znamená – navždy. „Zákaz písemného styku“, to znamená téměř s naprostou jistotou: byl zastřelen.³

Tak si tedy představujeme zatčení.

A je tomu vskutku tak. Noční zatčení, jak jsme je popsali, je u nás oblíbené, neboť má mnoho důležitých předností. Všichni obyvatelé bytu jsou hned po prvním zamučení na dveře ochromeni hrůzou. Zatýkaný je vytržen z tepla postele, je úplně bezmocný ve své rozespalosti, neschopný jasné úvahy. Při nočním zatčení jsou výkonné orgány v převaze: přijde několik ozbrojených mužů proti jednomu, který si ani nestačil dopnout kalhoty; během odvádění a prohlídky se zcela určitě nesrotí u vrat dav případných stoupenců obětí. A to, že pracují postupně a beze spěchu – nejdřív přijdou do jednoho bytu, pak do druhého, zítřka do třetího a čtvrtého – to jim dává možnost racionálně využít sil a zavřít do vězení mnohonásobně víc obyvatel, než sami mají svých příslušníků.

Další předností nočního zatýkání je to, že ani v sousedních domech ani v ulicích nikdo nevidí, kolik lidí za noc odvezou. Vyděsí nejbližší sousedy, ale pro vzdálenější to není žádná událost. Jako by se nic nestalo. Po stejném pruhu asfaltu, po němž v noci jezdily sem a tam vězeňské vozy, pochoduje ve dne mládež s prapory a květinami a zpívá ničím nezkalené písně.

Ale ti, kteří zatýkají, pro něž je zatýkání jedinou náplní služby a hrůza zatýkaných opakující se nudnou podívanou, ti vidí zatýkací úkon v mnohem širších souvislostech. Mají rozsáhlou teorii. Nesmíme si ve své naivitě myslet, že taková teorie neexistuje. Nauka o zatýkání je důležitou kapitolou obecného vězeňství a je podložena důkladnou společenskou teorií. Zatčení jakožto úkon se třídí podle určitých znaků: noční a denní; v bytě, v zaměstnání a na cestě; první a opakované; jednotlivé a skupinové. Zatčení se dělí podle žádoucího stupně překvapení a podle stupně předpokládaného odporu (v desítkách milionů případů se však žádný odpor nepředpokládal, ani nevyskytl). Zatčení se dále dělí podle důkladnosti

² Když v roce 1937 drancovali ústav doktora Kazakova, rozbíjeli členové „komise“ nádoby s lysály, jež byly Kazakovým objevem, přestože je pacienti prosili, aby tyto zázračné léky neničili. (Podle oficiální verze byly lysály považovány za jedy – proč je tedy neuchovali jako hmotný důkaz?)

³ Jedním slovem „žijeme v prokletých podmínkách, kdy člověk zmizí beze stopy a jeho nejbližší, žena a matka... po léta nevědí, co se s ním stalo“. Souhlasí, ne? To napsal Lenin v roce 1910 v nekrologu o Babuškinovi. hekněme však rovnou: Babuškin vzal transport zbraní pro povstání a byl při tom zastřelen. Věděl, do čeho se pouští. To se ale o nás králicích nedá říci.

přikázané prohlídky⁴; podle nutnosti sepsat nebo nesepsat seznam zabavených předmětů a zapečetit pokoje nebo byt podle nutnosti zatknout kromě manžela i ženu a poslat děti do dětského domova, nebo poslat celý zbytek rodiny do vyhnanství, nebo navíc rodiče zatčeného do lágru.

Také formy zatčení jsou velmi rozmanité. Maďarka Irma Mendelová dostala jednou v Kominterně (v roce 1926) dva lístky do divadla Bolšoj teatr, do přední řady.

Vyšetřovatel Klegel se jí dvořil, a tak ho pozvala. Během představení se k ní choval velice něžně a pak ji odvezl... rovnou do Lubjanky.⁵ A když za slunného červnového dne roku 1927 zastaví na Kuzněckém mostě jakýsi mladý švihák drožku a posadí do ní Annu Skripnikovovou, růžolíci krasavici s plavými copy, která si právě koupila modrou látku na šaty, pak vezte, že nejde o mileneckou schůzku, ale o zatčení: hned zabočí k Lubjance a vjedou do černého jícnu vrat. (Drožkář to pochopil a mračí se: Orgány mu nezaplátí.) A když (o dvacet let později) námořní kapitán druhého stupně Boris Burkovskij v bílém kabátci, navoněný drahou kolínskou, koupí pro svou dívku dort, nechtějte přísahat na to, že ona ten dort určitě dostane, že nebude při prohlídce rozkrájen na kousky a že si ho tak kapitán neodnese do své první cely.

Ne, u nás se nikdy nezanedbávalo ani zatčení ve dne, ani zatčení na ulici, ani zatčení v kypícím davu. Probíhá však vždy hladce a – což je podivuhodné – samy oběti se v souladu s výkonnými orgány chovají co nejuhlaženěji, aby si nikdo nevšiml jejich neštěstí.

Ne každého lze zatknout doma, po předchozím zaklepání (a jestliže už zaklepu, pak se ohlásí jako „správce“ nebo „pošta“), a ne každého se hodí zatknout v zaměstnání. Jde-li o člověka záluďného, pak je nejlépe ho zatknout, když je odloučen od svého obvyklého okolí – od rodiny, spoluzaměstnanců, přátel a skryší: nesmí mít možnost něco zničit, schovat nebo předat. Vysoké vojenské nebo stranické hodnostáře někdy přeložili na nové místo, dali jim k dispozici salónní vůz a cestou je zatkli. Jiného zas, prostého smrtelníka, vyděšeného masovým zatýkáním, který se už celý týden zdrceně krčí pod nepřívětivými pohledy nadřízených, zavolají najednou na závodní radu, kde mu se zářícím obličejem předají poukaz do zotavovny v Soči. Králík je dojat – jeho strach byl tedy zbytečný.

Děkuje a vesele spěchá domů balit kufr. Za dvě hodiny mu jede vlak, hubuje nešikovnou manželku. Konečně je na nádraží! Ještě má trochu času. V čekárně nebo u pivního pultu ho osloví sympatický mladý muž: „Vy mě nepoznáváte, Petře Ivanoviči?“ Petr Ivanovič váhá: „Nějak si nevzpomínám, ačkoliv...“ Mladý muž se rozplývá v projevech přátelství: „Ale jak je to možné? Já vám to připomenu...“ A klaní se uctivě ženě Petra Ivanoviče: „Omluvte, prosím, pana manžela na okamžik...“ Manželka souhlasí, neznámý mladík vezme Petra Ivanoviče důvěrně pod paži a odvádí ho – navždy nebo na deset let!

Nádraží se hemží lidmi – a nikdo nic nezpovrhoval... Občané, kteří rádi cestujete! Nezapomínejte, že na každém nádraží je oddělení GPU a několik vězeňských cel! Dotěrnost těchto údajných známých je tak neodbytná, že jí člověk bez vlčí lágrové průpravy těžko může uniknout. Nemyslete si, že vás, jste-li zaměstnancem amerického velvyslanectví a jmenujete se třeba Alexandr D., nemohou zatknout za bílého dne na Gorkého ulici poblíž Hlavního telegrafního úřadu. Váš neznámý přítel se k vám vrhne v hustém davu s otevřenou náručí: „Sašo!“ volá bez ostychu z plna hrdla.

„Kámoši! To je let, co jsme se neviděli!... Pojď kousek stranou, abychom nepřekáželi.“ A kousek stranou u okraje chodníku zastavila právě poběda... (O několik dní později bude TASS ve všech novinách rozhořčené prohlašovat, že příslušným místům není o zmizení Alexandra D. nic známo.) Co je na tom tak složitého? Naši hoši to udělali i v Bruselu (tak sebrali Žoru Blednova), a to je něco jiného než v Moskvě.

Orgány si vskutku zaslouží uznání: v době, kdy projevy řečníků, divadelní hry a dámské šaty vypadají, jako by byly vyrobeny na běžícím pásu, vynikají způsoby zatčení svou rozmanitostí. Ukážete v bráně závodu propustku – odvedou vás stranou a seberou; seberou vás ve vojenské nemocnici s teplotou 39° (Ans Bernštejn), a lékař nenamítá nic proti vašemu zatčení (jen ať si zkusí namítat!); seberou vás

⁴ O domovní prohlídce existuje také celá věda. Jednou se mi dostala do ruky brožurka pro dálkově studující na právnické fakultě v Almě-Atě. Chválili v ní velice ty právníky, kteří při domovní prohlídce nelenili přeházet 2 tuny hnoje, 6 kubíků dřeva a 2 fůry sena, odházeli sníh z celého záhmenku, vytrhali z pece cihly, prohrabali žumpy, prohlédli záchodové mísy, prohledali psí boudy, kurníky i špaččí budky, propíchalí matrace, strhali náplastí a vylámali kovové zuby, aby v nich hledali mikrofilmy. Studentům se velice doporučovalo začít tělesnou prohlídkou a jí také skončit (aby člověk neschoval něco z toho, co už bylo prohlédnuto), jakož i vrátit se ještě jednou na stejné místo, ale v jinou denní dobu, a znovu udělat prohlídku.

⁵ Moskevské sídlo státní bezpečnosti (čeky, GPU, NKVD, nyní KGB) s tzv. vnitřním vězením. (Pozn. překl.)

přímo na operačním stole při operaci žaludečního vředu (N. M. Vorobjov, školní inspektor, 1936) – a přivezou vás polomrtvého a zkrváceného do cely (vzpomíná Karpunič); domáháte se (jako Naďa Levitská) návštěvy odsouzené matky, povolí vám ji – a pak se ukáže, že je to konfrontace a zatčení! V Gastronomu vás pozvou do oddělení objednávek a tam vás zatknou; zatkne vás pocestný, který u vás ve jménu božím přenocoval; zatkne vás elektrikář, který přišel odečíst elektroměr; zatkne vás cyklista, který se s vámi srazil na ulici; zatkne vás průvodčí na dráze, taxíkář, zaměstnanec spořitelny a správce kina – ti všichni vás zatknou, a jejich dobře schované rudé průkazy spatříte, až když už je pozdě.

Někdy se dokonce zdá, že zatčení je vlastně hra – tolik přebytné vynalézavosti a překypující energie se do něho vkládá, a přitom by oběť stejně nikdy nekladla odpor. Chtějí tím výkonné orgány snad odůvodnit svou službu a svou početnost?

Stačilo by přece poslat všem vyhlídnutým králíkům předvolání – a dostavili by se sami pokorně s uzlíčkem v ruce v určenou hodinu a minutu k černým železným vratům Státní bezpečnosti, aby obsadili kousek podlahy v určené cele. (Tak také sbírají kolchozníky, nač by se v noci trmáceli cestou necestou k nějaké chalupě?

Zavolají kolchozníka na vesnický sovět a tam ho seberou. Pomocného dělníka si zavolají do kanceláře.) Každá mašinerie má samozřejmě svou horní hranici, nad níž nemůže jít, nemá-li se zahltit. Ve vypjatých a zlých letech 1945-46, kdy z Evropy přijížděl vlak za vlakem, a ty všechny bylo nutno hned zpracovat a odeslat na Souostroví Gulag, odpadla už ta přebytná hra, sama teorie značně vybledla a ztratila své rituální peří, a pak i zatčení desetitisíců vypadalo jako obyčejná prověrka mužstva: stali se seznamy, vyvolávali z jednoho vlaku, nakládali do druhého, a to bylo celé zatčení.

Po několik desetiletí se politické zatýkání u nás vyznačovalo právě tím, že byli zavíráni lidé naprosto neviní, a proto také nepřipravení k jakémukoliv odporu.

Vytvořil se všeobecný pocit bezvýchodnosti, představa (při našem pasovém systému ostatně docela správná), že GPU-NKVD nelze uniknout. Dokonce ani na vrcholu zatýkacích epidemií, kdy se lidé každý den při odchodu do práce loučili s rodinou, neboť neměli jistotu, že se večer vrátí – ani tehdy téměř nikdo neutekl (a sebevraždy byly ojedinělé). A právě to bylo účelem. Mírná ovce je vlku po chuti.

Vyplývalo to také z toho, že lidé nechápali mechanismus zatýkacích epidemií.

Orgány většinou neměly žádné pádné důvody pro výběr koho zatknout a koho nechat na pokoji, plnily jen směrná čísla. Plnění plánu mohlo být zákonité, ale mohlo také mít naprosto nahodilý charakter. V roce 1937 přišla do přijímací kanceláře NKVD v Novočerkassku jedna žena, aby se zeptala, co bude s hladovým kojencem, dítětem její zatčené sousedky. „Posaďte se a počkejte,“ řekli jí, „my to vyšetříme.“ Čekala dvě hodiny, pak ji vzali z čekárny a odvedli do cely: potřebovali rychle splnit směrné číslo a neměli dost příslušníků, aby je poslali do města – a tato žena byla právě při ruce! A naopak, k Lotyšši Andreji Pavlovi, jenž bydlel nedaleko Orši, přišlo NKVD, aby ho zatкло; on však neotevřel, vyskočil oknem, utekl jim a ujel rovnou na Sibiř. A třebaže tam žil pod svým vlastním jménem a měl v dokladech, že je z Orši, nebyl nikdy zatčen, ani předvolán, ani podezírán. Existují totiž tři druhy pátrání: všesvazové, republikové a oblastní, a téměř polovina tehdy zatčených nestála za to, aby kvůli nim vyhledovali pátrání na vyšší úrovni než oblastní. Člověk, který měl být zatčen víceméně náhodou, jako třeba na sousedovo udání, býval snadno nahrazen jiným sousedem. Lidé, kteří se náhodou dostali do zátahu nebo do hlídaného bytu a kteří, stejně jako Andrej Pavel, měli odvahu hned, ještě před prvním výslechem, utéci – ti nebyli nikdy stíháni a pronásledováni; kdo však zůstal a čekal na spravedlnost, ten byl odsouzen. A právě tak se zachovali téměř všichni či převážná většina: malomyslně, bezmocně, odevzdaně.

Je ovšem také pravda, že když NKVD nezastihlo hledanou osobu doma, vyžadovalo u příbuzných písemné prohlášení, že neopustí místo bydliště. A pak nebyl samozřejmě žádný problém zařadit je místo uprchlíka.

Všeobecná nevinnost plodí také všeobecnou nečinnost: Třeba mě ani neseberou! Třeba to dobře dopadne! A. I. Ladyženskij byl řídicím učitelem v zapadlém městečku Kologrivu. V roce 1937 k němu přistoupil na trhu vesničan a předal mu od kohosi tento vzkaz: „Alexandre Ivanoviči ujed, jsi v seznamech!“ On ale zůstal: „Škola se přece beze mne nemůže obejít, učím jejich vlastní děti, jak by mě mohli sebrat...?“ (Za několik dnů byl zatčen.) Není každému dáno, aby jako Vaňa Levitskij už ve čtrnácti pochopil: „Každý čestný člověk musí do vězení. Teď sedí tatínek, a až vyrostu, zavřou i mne.“ (Zavřeli ho ve třidvaceti.) Většina se utěšuje paprskem naděje: Jestliže jsem se ničím neprovinil, tak za co by mě mohli sebrat? To je omyl! Už tě táhnou za límec a ty si pořád opakuješ: „To je omyl! Ono se to vysvětlí a

pak mě pustí!“ Že jiné lidi hromadně zavírají, je sice také nesmyslné, ale u těch přece jen zůstává v každém jednotlivém případě nejistota:

„Třeba tenhle opravdu něco...“ Ale ty? Ty ses přece určitě ničím neprovinil! A stále ještě posuzuješ orgány jako lidsky logickou instituci: Ono se to vysvětlí – a pak mě pustí.

Proč bys tedy měl utíkat?... A jak by ses mohl stavět na odpor?... Vždyť tím bys jen zhoršil své postavení, tím bys znemožnil, aby se omyl vysvětlil. A tak nejen že se nepostavíš na odpor – dokonce jdeš se schodů po špičkách, jak to poručili, aby sousedé nic neslyšeli⁶. A pak – proti čemu se vlastně stavět na odpor? Proti odebrání opasku? Proti příkazu stoupnout si do kouta? Nebo proti příkazu jít s nimi z domu pryč? Zatčení se skládá z drobných okolností, z nesčetných maličkostí – a zdánlivě nemá smysl se pro každou zvlášť hádat (tím spíše, že myšlenky zatčeného se točí kolem veliké otázky: „Za co??“) ale všechny tyto okolnosti dohromady ústí nevyhnutelně v zatčení.

Co všechno se odehrává v duši právě zatčeného, to samo by stálo za knihu. V takové duši se mohou skrývat city, o nichž nemáme ani potuchy. Když v roce 1921 zatkli devatenáctiletou Jevgeniji Dojarenkovou a tři mladí čekisté jí prohrabávali postel a prádelník, zůstala klidná: kde nic není, tam nic nenajdou. Najednou však narazili na její důvěrný deník, který by neukázala, ani matce – a to, že si její řádky přečtou ti nepřátelští cizí chlapi, jí otrásl víc než celá Lubjanka s jejími mřížemi a sklepeními.

U mnohých tyto osobní city a vztahy, otřesené zatčením, mohou být daleko silnější než strach z vězení nebo politické úvahy. Člověk, který není vnitřně na násilí připraven, je vždy slabší než násilník.

Jen málokterí chytří a odvážní to pochopí okamžitě. Když v roce 1948 přišli zatknout ředitele Geologického ústavu Akademie věd Grigorjeva, zabarikádoval se a dvě hodiny páčil písemnosti.

Jindy je hlavním pocitem zatčeného ulehčení, ba dokonce radost, ale to bývalo zvláště v dobách masového zatýkání: Když kolem dokola zatýkají a sbírají takové, jako jsi ty, a po tobě pořád nejdou, pořád otálejí – pak takové vyčerpávající utrpení je horší než jakékoliv zatčení, a to nejen pro slabou povahu. Vasilij Vlasov, neohrožený komunista, o němž se ještě nejednou zmíníme, odmítl utéci, jak mu navrhovali jeho bezpartijní spolupracovníci, když bylo zatčeno celé vedení Kladyjského okresu (1937), a úplně ztratil nervy, neboť si pro něho pořád nepřicházeli. Mohl úder přijmout jen čelem, a když jej konečně přijal, uklidnil se a v prvních dnech po zatčení se cítil opět skvěle. Důstojný otec Iraklij jel v roce 1934 do Alma-Aty navštívit vypovězené věřící, a v té době ho třikrát přišli do jeho moskevského bytu zatknout. Když se vrátil, čekali ho na nádraží jeho farníci, kteří mu nedovolili jít domů a osm let ho skrývali po bytech. Kněz byl tímto životem štvance tak vyčerpán, že když ho v roce 1942 přece jen zatkli, radostně chvalořečil Bohu.

V této kapitole jsme dosud stále jen hovořili o bezejmenné mase, o králicích, kteří byli zavíráni, aniž věděli za co. V knize se však budeme muset zmínit také o těch, kteří i v nové době byli skutečně politickými vězni. Věra Rybakovová, studentka a sociální demokratka, si toužebně přála, dokud byla na

⁶ V lágrech pak nikomu nedala pokoj myšlenka, co by asi bylo, kdyby žádný z výkonných orgánů si nebyl jist, zda se vrátí živ a zdrav z nočního zatýkání, a musel se před odchodem rozloučit se svou rodinou? Kdyby v dobách masového zatýkání kdy například v Leningradě pozavírali čtvrtinu města, nebyli lidé seděli ve svých doupatech umírajíce strachem při každém bouchnutí domovních dveří a při každém kroku na schodech – ale kdyby byli pochopili, že už nemají co ztratit, a postavili se rychle do zálohy za dveře, vždy několik lidí se sekýrami, kladivy, pohrabáči, se vším, co měli po ruce? Vždy už dávno každý věděl, že ti noční návštěvníci v brigádýrkách nepřicházejí s dobrými úmysly – a že tedy nikdo neudělá žádnou chybu, když takového zabijáka praští po hlavě. Nebo když u vězeňského vozu, který stojí na ulici jen s řidičem, propíchá pneumatiky. Orgány by tak byly brzo měly nedostatek pracovníku i vozidel – a bez ohledu na Stalinovy choutky by se byla celá ta mašinerie sama zastavila! Kdyby... To nešťastné kdyby...! Nedostávalo se nám lásky ke svobodě. A ještě předtím – pochopení pro skutečnou situaci. Vydali jsme se z posledního v jednom nezadržitelném výbuchu sedmnáctého roku – a pak jsme spěchali podrobit se a s radostí jsme se podrobili. (Arthur Ransome popisuje jedno dělnické shromáždění v roce 1921 v Jaroslavlí. Přijeli z ÚV z Moskvy, aby se poradili s dělníky o podstatě diskuse o odborech. Zástupce opozice J. Larin vyložil dělníkům, že jejich odborový svaz jim musí být ochranou proti podnikové správě a že mají práva, která si vybojovali a na která jim nikdo nesmí sahat. Dělníci se chovali úplně lhostejně, oni prostě nechápali, proti komu by ještě potřebovali ochranu a nač by ještě potřebovali nějaká práva. Když ale vystoupil zástupce generální linie strany, který káral dělníky za jejich lajdáctví a lenost a vyzýval je k obětem, k neplacené přesčasové práci, k omezení v jídle a k vojenské poslušnosti vůči podnikové správě – vyvolalo to nadšení v celém shromáždění a bouřlivý potlesk.) My jsme si všechno, co pak přišlo, prostě zasloužili.

svobodě, dostat se do suzdalského politického izolátoru⁷: jen tam se mohla setkat se staršími soudruhy (z nichž už nikdo nezůstal na svobodě) a zpracovat svůj světový názor.

Eserka⁸ Jekatěrina Olická se v roce 1924 dokonce domnívala, že ještě není hodna jít do vězení: vždyť jíím prošli nejlepší lidé Ruska, zatímco ona při svém mládí ještě nic pro Rusko neudělala. Ale ani svobodný svět jí už nechtěl. A tak šly obě do vězení – hrdě a radostně.

„Odpor! Kde byl váš odpor?“ nadávají teď postiženým ti, kteří vše šťastně přečkali. Ano, ten měl začít už tady, hned při zatýkání.

Ale nezačal.

A tak vás tedy odvádějí. Při denním zatčení nutně nastane onen krátký neopakovatelný okamžik, kdy vás buď nenápadně, na základě zbabělé dohody, nebo zcela veřejně s pistolemi v rukou odvádějí davem, mezi stovkami stejně nevinných a stejně odsouzených lidí. Nemáte zacpaná ústa. Můžete a měl byste určitě křičet! Křičet, že vás zatkli! Že převlečení zločinci dělají hon na lidi! Že zavírají na základě falešných udání! Že se ve vši tichosti koná soud nad milióny! Kdyby takový křik slyšeli naši spoluobčané mnohokrát denně a ve všech částech města, třeba by se rozhořčili! Třeba by pak zatýkání nebylo tak snadné!

V roce 1927, kdy poslušnost ještě tolik nezměkčila naše mozky, pokusili se dva čekisté zatkout za bílého dne na Serpuchovském náměstí jednu ženu. Ona se však chytila sloupu pouliční svítilny, začala křičet a nedala se. Seběhl se zástup lidí. (To právě bylo nutné, taková žena, ale i takový zástup! Neboť ne všichni chodci sklopili oči, ne všichni prošli rychle kolem!) Ti obratní mládenci najednou zrozpačitěli. Nemohou totiž pracovat na světle veřejnosti. Nasedli do auta a odjeli.

(Teď měla ta žena hned jít na nádraží a ujet! Ona však šla domů. A v noci ji odvezli do Lubjanky.) Ale z vašich vyschlých rtů nesplyne jediný zvuk a okolní dav vás i vaše katy klidně považuje za procházející se přátele.

Já sám jsem měl mnohokrát příležitost křičet.

Jedenáctý den po mém zatčení mě tři darmožrouti z vojenské kontrarozvědky, obtěžkáni čtyřmi kufry s kořistí, jež jim byly větší zátěží než já (na mne se po té dlouhé cestě už mohli spolehnout), přivezli na Běloruské nádraží v Moskvě.

Nazývali se „zvláštní ozbrojený doprovod“, ale ve skutečnosti jim samopaly jen překážely při tahání čtyř přetěžkých kufrů s věcmi, které oni a jejich nadřízení z kontrarozvědky Smerš 2. Běloruského frontu nakradli v Německu, a které teď pod záminkou, že mě musí doprovázet, vezli rodinám do vlasti. Pátý kufr jsem zcela apaticky vlekl já sám, byly v něm mé deníky a literární práce – důkazy proti mně.

Žádný z nich se ve městě nevyznal, a tak jsem sám musel zvolit nejkratší cestu k vězení a dovést je k Lubjance, kde dosud nikdy nebyli (a já jsem si ji pletl s ministerstvem zahraničí).

Po čtyřiaadvaceti hodinách v armádní kontrarozvědce a po třech dnech ve frontové kontrarozvědce, kde mi spoluvězňové hned dali školení (o vyšetřovatelských tricích, vyhrůžkách a bití, o tom, že koho jednou zatkou, toho už nikdy nepustí, i o tom, že deseti letům nikdo neunikne), dostal jsem se jako zázrakem ven a teď jedu už čtyři dni jako svobodný mezi svobodnými, ačkoliv má záda už ležela na shnilé slámě vedle kýblu, ačkoliv mé oči už viděly zmlácené a vyčerpané nevyspáním, uši slyšely pravdu, jazyk ochutnal vězeňskou šlichtu – proč tedy mlčím? Proč neotevřu oči oklamanému davu ve své poslední chvíli na veřejnosti?

Mlčel jsem v polském městě Brodnici – třeba tam nerozumějí rusky. Ani slovo jsem nevykřikl v ulicích Bialystoku – třeba se to všechno Poláků netýká. Ani hlásku jsem ze sebe nevydal na stanici ve Volkovysku – bylo tam málo lidí. Šel jsem, jako by se nic nedělo, s těmi lupiči po nástupišti v Minsku – nádraží bylo ještě úplně zpustošené. A teď vedu za sebou kontrarozvědčíky pod bílou kopulí kruhové horní haly na stanici metra „Běloruská“. Hala je zaplavena elektrickým světlem, a zdola stoupají proti nám na dvou rovnoběžných pásech pohyblivých schodů hustě natlačení Moskvané. Zdá se mi, že se na

⁷ Politické izolátory byly zavedeny krátce po revoluci jako zvláštní vězení pro členy ostatních politických stran a komunistické úchylkáře. (Pozn. překl.)

⁸ Eseři, členové ruské Sociálně revoluční strany, jež vznikla roku 1902 sjednocením různých národnických skupin a spojovala třídní boj dělníků s povstáním rolníků a s terorem inteligence. Po Únorové revoluci 1917 tvořili spolu s kadety Prozatímní vládu. Po Říjnové revoluci se od strany odštěpilo levé křídlo, jež spolupracovalo s bolševiky až do července 1918, kdy byli „leví“ eseři usnesením 5. Všeruského sjezdu sovětů vyloučeni ze sovětů všech stupňů. (Pozn. překl.)

mne všichni dívají! Jako nekonečný pás se táhnou z hlubiny nevědomosti ke mně pod zářící kopuli za jediným slovíčkem pravdy – tak proč tedy mlčím?!

Každý ale má vždy v zásobě tučet rozumných důvodů, proč jedná správně, když se neobětuje. Jedni ještě doufají, že to dobře dopadne, a bojí se, aby všechno svým křikem nepokazili (vždyť se k nám nedostanou zprávy z onoho světa, takže nevíme, že od okamžiku zatčení je náš osud rozhodnut podle téměř nejhorší varianty a zhoršit jej už nelze). Jiní ještě nedozráli k těm pojmům, které jsou základem pro výkřiky určené davům lidí. To jen revolucionář má na rtech hesla, která se sama derou ven. Kde by je ale vzal pokojný občan, který není do ničeho zapleten? Ten prostě neví, co by měl vykřikovat. A nakonec je tu ještě kategorie lidí, jejichž hrud' je příliš plná a jejichž oči příliš mnoho viděly, než aby bylo možno vylít toto jezero v několika nesouvislých výkřicích.

A já – já mlčím ještě z jednoho důvodu: protože pro mne je těch Moskvanů, kteří zaplnili schůdky dvou pohyblivých pásů, pořád málo – příliš málo! Tady uslyší můj výkřik dvě stě, dvakrát dvě stě lidí – a co ostatních dvě stě miliónů?... Mám nejasné tušení, že jednou vykřiknu k dvěma stům miliónů...

Zatím však mě, jenž jsem neotevřel ústa, pohyblivé schody nezadržitelně unášejí dolů do pekla.

I na stanici Ochotnyj rjad budu mlčet. Nevykřiknu ani u hotelu Metropol.

Nerozpráhnou ruce ani na Golgotě Lubjanského náměstí...

Mé zatčení bylo pravděpodobně nejlehčí, jaké si lze vůbec představit. Nevytrhlo mě z objetí mých blízkých, neodtrhlo mě od milovaného domácího života. V kalném evropském únoru mě zastihlo na našem úzkém klínu k Baltskému moři, kde nebylo jasné, zda jsme my obklíčili Němce nebo oni nás, a připravilo mě jen o dělostřelecký oddíl, na nějž jsem si zvykl, a o obraz posledních tří měsíců války.

Velitel brigády mě povolal na velitelské stanoviště, vyžádal si z jakéhosi důvodu mou pistoli, kterou jsem mu odevzdal, aniž jsem tušil nějaký úskok – a vtom vyskočili ze skupiny důstojníků, stojících napjatě a nehybně v koutě – dva kontrarozvědčící, několika skoky přeběhli místnost, čtyřručně mi servali hvězdičku s čepice, nárameníky, opasek a polní brašnu a dramaticky zvolali:

„Jste zatčen!“

Stál jsem, jako by do mne uhodil blesk a projel mnou od hlavy až k patě, a nezmohl jsem se na nic chytřejšího, než:

„Já? A za co??“

Ačkoliv se na tuto otázku odpověď nedává, stal se div – já ji dostal! Stojí za zmínku proto, že se to s našimi zvyklostmi příliš nesrovnává. Sotva mě kontrarozvědčící docela oškubali, sebrali mé písemné úvahy o politice i s brašnou, a vyvedeni z míry drnčením oken při výbuších německých granátů, strkali mě honem ke dveřím – a tu se ozval pevný hlas, který mě oslovil. Ano, přes hluchou propast mezi zůstávajícími a mnou, propast vyhloubenou těžkým dopadem slova „zatčen“, přes morovou čáru, přes niž už nesměla proklouznout ani hláška, se překlenula nepředstavitelná, pohádková slova velitele brigády: „Solženicyn! Zpět!“

Prudkým otočením jsem se vytrhl z rukou kontrarozvědčků a vykročil zpět k veliteli. Znal jsem ho málo, nikdy se nesnižoval k obyčejným hovorům se mnou. Jeho obličej znamenal pro mne vždy jen rozkaz, povel nebo hněv. Teď se však zatvářil lidsky – snad kvůli vnucené účasti na této špinavé záležitosti? Nebo snahou pozvednout se nad celoživotní ubohou podřízenost? Před deseti dny jsem z kotle, v němž zůstal jeho palebný oddíl s dvanácti těžkými děly, vyvedl téměř beze ztrát svou průzkumnou baterii – a teď se mě měl zřící kvůli círu papíru s razítkem?

„Máte přítele,“ zeptal se důrazně, „na Prvním ukrajinském frontu?“

„To je zakázáno! Na to nemáte právo!“ zařvali na plukovníka kapitán a major kontrarozvědky. Štábní důstojníci se v koutě ustrašeně přikrčili, jako by se báli, aby část té velitelovy neslýchané opovážlivosti nepadla i na ně (a ti z politického oddělení se už připravovali podat o veliteli brigády materiál). Mně to ale už stačilo: hned jsem pochopil, že jsem byl zatčen kvůli korespondenci se svým bývalým spolužákem, a právě tak jsem pochopil, z které strany musím čekat nebezpečí.

Kdyby se Zachar Georgijevič Travkin aspoň s tím spokojil! Ale ne! Ve snaze ještě víc se očistit a napřímít se sám před sebou, zvedl se ze židle (v mém dřívějším životě nikdy kvůli mně nevstal!), podal mi přes morovou čáru tuku (dokud jsem byl na svobodě, nikdy mi ji nepodal!), a když jsme si k úděsu oněmělého štábu stiskli ruce, s vřelým výrazem ve své vždy přísné tváři řekl beze strachu a jasně:

„Přeji vám... hodně štěstí, kapitáne!“

Nejenže jsem už nebyl kapitán, byl jsem odhalený nepřítel lidu (neboť u nás je každý zatčený už od prvního okamžiku i plně odhalen). Přál tedy štěstí – nepříteli? ...

Okna drnčela. Výbuchy německých granátů, jež rozrývaly zem dvě stě metrů od nás, připomínaly, že něco takového by se nemohlo stát doma ve vnitrozemí, v atmosféře věčného strachu, nýbrž jen zde, na dosah blízké a pro všechny stejné smrti⁹.

Tato kniha nebude vzpomínáním na vlastní život. Nebudu proto vyprávět o směšných podrobnostech mého zcela nevšedního zatčení. Oné noci kontrarozvědčici naprosto ztratili naději, že se vyznají v mapě (oni se totiž nikdy v mapách nevyznali), a tak mi ji předali s mnoha lichotkami a prosbou, abych radil řidiči, kudy má jet k armádní kontrarozvědce. Přivezl jsem sebe i je do tohoto vězení a z vděčnosti jsem byl zavřen nikoliv do obyčejné cely, ale rovnou do korekce. Tuto spížku v německém selském stavení, která sloužila dočasně jako korekce, nelze přejít mlčením.

Měla délku lidského těla a šířku, že v ní tři mohli ležet těsně vedle sebe a čtyři namačkání. Protože jsem byl právě tím čtvrtým, kterého sem vstrčili až po půlnoci, tři ležící se na mne při světle petrolejové lampičky rozespale zamračili a poodtáhli se. Tak tu leželo na troše proleželé slámy na zemi osm holínek proti dveřím a čtyři pláště. Oni spali, já jsem hořel. Čím sebevědomější jsem byl jako kapitán před půl dnem, tím bolestnější bylo tísnit se teď na zemi této komůrky. Párkrát se mládenci celí zdřevěněli probudili a všichni najednou jsme se otočili na druhý bok.

K ránu byli už vyspalí, zívali, hekali, krčili nohy, rozsedli si do různých koutů a začalo seznamování.

„A co ty, za co tě zavřeli?“

Mne však už pod jedovatou střechou Smerše ovanul neurčitý vánek obezřelosti, a tak jsem řekl s naivním údivem:

„Nemám zdání. Copak svině řeknou?“

Ale mí společníci, tankisté v svých černých kuklách, nic neskrývali. Byly to tři poctivé, nemudrující vojácké duše – onen druh lidí, k nimž jsem, sám složitější a horší, za léta války přilnul. Všichni tři byli důstojníci. Nárameníky jim také vztekle strhli, tu a tam bylo vidět podšívku. Na ušmudlaných blůžkách měli světlé skvrny, stopy po odšroubovaných rádech, a na obličejích a rukou temně rudé jizvy, památky na zranění a popáleniny. Na neštěstí přišel jejich oddíl opravovat své tanky zrovna sem, do vesnice, kde se usadila kontrarozvědka Smerš 48. armády.

Když si po předvěčejším boji trochu oddechli, opili se večera a vtrhli do lázně za humny; všimli si totiž, že se tam šly koupat dvě pohledné holky. Protože je opilé nohy špatně poslouchaly, podařilo se polooblečeným děvčatům upláchnout.

Ukázalo se však, že jedna z nich patřila už někomu, a ne ledakomu, nýbrž – samému náčelníkovi armádní kontrarozvědky!

Ano! Už tři týdny se válčilo v Německu, a proto jsme všichni dobře věděli: kdyby to byly Němky – bylo možno je znásilnit a pak zastřelit, a platilo by to téměř za bojový čin; kdyby to byly Polky nebo naše zavlečené Rusky – bylo by je možno aspoň honit nahé po zahradě a plácát po stehnech... povedená legrace, nic víc. Tahle ale byla „polní manželkou“ náčelníka kontrarozvědky – a proto třem frontovým důstojníkům hned nějaký týlový seržant vztekle serval hodnosti, potvrzené rozkazem velitele frontu, strhl jim řády, udělené prezidiem Nejvyššího sovětu – a teď tyto vojáky, kteří prošli celou válkou a prolomili možná nejednu linii nepřátelských opevnění, očekával soud před vojenským tribunálem, který by se, nebýt jejich tanků, do této vesnice ani nedostal.

Lampičku-čoudilku jsme zhasli, beztak už spálila všechno, co nám tu zbývalo k dýchání. Ve dveřích byla vyříznuta špěhýrka ve velikosti pohlednice, kudy přicházelo trochu světla z chodby. Jako by se báli, že po ránu budeme mít v korekci příliš mnoho místa, vrazili k nám hned pátého. Vkročil ve zbrusu novém rudoarmejském plášti, s čepicí rovněž novou, a když si stoupl tváří k špěhýrce, objevil se nám růžolící mladý obličej s ohrnutým nosem. „Odkud, bráško? Co jsi zač?“

„Z druhé strany,“ odpověděl rázně. „Špión.“

„Nech si ty vtipy!“ strnuli jsme. (Aby to špión řekl sám – o tom Šejnin a bratři Turové¹⁰ nikdy nepsali!) „Jaképak vtipy, ve válečné době!“ povzdechl si chlapec rozvázně. „Jak jinak se má člověk dostat ze zajetí domů? No, jen řekněte!“

Sotva nám začal vyprávět, jak ho před čtyřicetimi hodinami převedli Němci přes frontu, aby tu prováděl špionáž a vyhazoval mosty do povětří, jak se šel hned k nejbližšímu praporu vzdát, ale

⁹ Podivuhodná věc: Přece jen lze zůstat člověkem! – Travkinovi se nic nestalo. Nedávno jsme se přátelsky sešli a blíže se poznali. Je generálem ve výslužbě a revizorem loveckého svazu.

¹⁰ Známí sovětská autoři špionážních románů. (Pozn. překl.)

nevyspalý, utahaný velitel mu zaboha nechtěl uvěřit, že je špión, a posílal ho k ošetřovateli, aby mu dala nějaké prášky – už se na nás začaly valit nové dojmy.

„Nástup na latrínu! Ruce za záda!“ volal otevřenými dveřmi staršina jako dub, který by klidně utáhl dělo ráže 122 mm.

Po dvoře už byli rozestavěni samopalníci, kteří střežili předepsanou cestičku kolem stodoly. Ve mně to vřelo vzteky, že si nějaký hulvát staršina dovolil nám důstojníkům rozkázat „Ruce za záda!“, ale tankisté tak učinili a já je následoval.

Za stodolou byl malý oplocený čtverec půdy s ještě neroztátým udupaným sněhem, a ten byl celý zaneřáděný hromádkami lidských výkalů, tak hustě rozsetými po celé ploše, že nebylo snadné najít místo kam postavit obě nohy a podřepnout.

Pak jsme si přece jen s tímto úkolem poradili a porůznu jsme si sedli na bobek. Dva podmračení samopalníci zamířili na nás, sedící v podřepu, hlavně samopalů; neuplynula ani minuta, a už nás staršina začal zhurta popohánět:

„Tak si pospěšte! U nás se to dělá rychle!“

Kousek ode mne seděl jeden z tankistů, urostlý, zachmuřený nadporučík z Rostova. Obličej měl zčernalý od kovového prachu nebo dýmu, ale přesto bylo na něm dobře vidět velkou červenou jizvu přes celou tvář.

„Kde je to u vás?“ zeptal se tiše, aniž projevil úmysl přispíšit si do korekce páchnoucí petrolejem.

„V kontrarozvědce Smerš!“ odsekl staršina hrdě a zvučněji, než bylo nutné.

(Kontrarozvědčíci měli velice rádi toto slovo nevkusně spleené ze „Smert' špionam!“.

Považovali je za odstrašující.

„A u nás se to dělá pomalu,“ odpověděl zamyšleně nadporučík. Kukla se mu svezla do týlu a odkryla ještě neostříhané vlasy. Ztvrdlý frontový zadek vystavoval příjemnému chladnému vánku.

„Kde u vás?“ vyštěkl staršina ostřeji, než bylo nutné.

„V Rudé armádě,“ odvětil velice klidně nadporučík z podřepu a přeměřil si nevydařeného kanonýra pohledem.

To byly mé první doušky vězeňského vzduchu.

2 DĚJINY NAŠÍ KANALIZACE

Když se teď nadává na zvláštní kultu osobnosti, mluví se pořád jen o letech 1937-38.

To se také začíná vrývat do paměti, jako by nezavírali ani předtím ani potom, nýbrž jen v roce sedmatřicátém a osmatřicátém.

Nemám v rukou žádnou statistiku, ale přesto se nebojím, že chybím, když řeknu: proud z let 1937-38 nebyl ani jediný, dokonce ani nehlavní, byl snad jedním ze tří největších proudů, jimiž přetékal temné páchnoucí stoky naší vězeňské kanalizace.

Před ním to byl proud z let 1929-30, nemenší než řeka Ob, jenž zanesl do tundry a tajgy na patnáct miliónů mužiků (ne-li více). Mužici jsou však lid slova a písma neznalý, nepsali ani stížnosti ani memoáry. Vyšetřovatelé s nimi také neponocovali, s protokoly se nezdržovali – stačilo usnesení vesnického sovětu. Tento proud se převalil, vsákl se do věčně zmrzlé půdy a dnes si na něj ani ty nejvášnivější hlavy téměř nevzpomenou. Jako by se ruského svědomí ani nedotkl. A přitom žádný zločin Stalinův (a nás všech) nebyl těžší.

Po něm pak to byl proud z let 1944-46, nemenší než Jenisej: tehdy hnali odpadovými kanály celé národy a k tomu ještě milióny a milióny těch, kteří (i naší vinou) byli v zajetí nebo odvečeni do Německa a pak se vrátili. (To Stalin tak vypaloval rány, aby se rychleji uzavřely a aby se tělu celého národa nemusela poskytnout příležitost k odpočinku, k vydechnutí, k ozdravení.) Ale i v tomto proudu byli většinou prostí lidé, kteří nese-psali žádné memoáry.

Proud ze sedmatřicátého roku však sebral a odnesl s sebou na Souostroví Gulag i lidi s postavením, lidi se stranickou minulostí, lidi se vzděláním, po nichž mnozí ve městech truchlili, i mnoho lidí od pera – a ti teď všichni píšou, mluví a vzpomínají: Rok sedmatřicátý! Volha národního žalu!

Zkus ale říci krymskému Tatarovi, Kalmykovi nebo Čečenci „sedmatřicátý rok“ – pokrčí jen rameny. A co sedmatřicátý znamená pro Leningraďany, kteří už před ním prožili třicátý pátý? A nebyl pro „recidivisty“ nebo Pobaltí rok osmačtyřicátý a devětačtyřicátý ještě těžší? Jestliže mi zastánci slohu a zeměpisu vytknou, že jsem vynechal některé řeky v Rusku, budu muset dodat: ani potoky nebyly ještě vyjmenovány, dejte mi jen dost stránek! Z potoků se vytvoří i ostatní řeky.

Každý orgán, jak známo, bez cviku odumírá.

Víme-li tedy, že opěvovaným a nade vše živoucí povzneseným orgánům (tímto ošklivým slovem se pojmenovaly samy) ani jediné chapadlo neodumřelo, ale že naopak samy rostly a svalnatěly, snadno uhadneme, že byly neustále ve cviku.

Potrubi pulsovalo – jednou byl tlak vyšší než propočítaný, nikdy však věžeňské kanály nezůstaly prázdné. Bez ustání jimi tryskalo to, co z nás vyždímali – krev, pot a moč. Dějiny této kanalizace jsou dějinami neustálého sání a odtoku, jen záplavy se střídaly s odlivem a opět s povodněmi, proudy, které do ní ústily, byly jednou větší a jindy menší, a ještě ze všech stran přitékaly potoky, potůčky, stružky i pouhé jednotlivě pobrané kapky.

Dále uváděný chronologický výčet, v němž jsou vyjmenovány proudy skládající se z miliónů zatčených stejně jako potůčky z prostých, sotva viditelných desítek, není ještě zdaleka úplný, je chudý, omezený mými možnostmi proniknout do minulosti. Zde bude zapotřebí mnoha doplňků od lidí, kteří to vědí a zůstali na živu.

Při tomto výčtu je nejtěžší začít. Jednak proto, že čím hlouběji se vnoříme do minulých desetiletí, tím méně zůstalo svědků, zvěsti pobledly a zahalily se do tmy, kroniky nejsou, a pokud jsou, pak pod zámkem. A jednak také proto, že by nebylo zcela spravedlivé stavět do jedné řady obzvlášť kruté roky (občanská válka) s prvními mírovými léty, kdy by se spíše očekávalo milosrdenství.

Již dlouho před občanskou válkou bylo vidět, že se Rusko takové, jaké je, se svou skladbou obyvatelstva, samozřejmě pro žádný socialismus nehodí, že je celé zaneřáděné. Jeden z prvních úderů diktatury dopadl na kadety¹¹ (za cara – nejhorší revoluční mor, za vlády proletariátu – nejhorší reakční mor). Koncem listopadu 1917, na kdy bylo poprvé svoláno Ústavodárné shromáždění, k jehož zasedání však nedošlo, byla strana kadetů postavena mimo zákon a začalo se s jejich zatýkáním. Přibližně ve stejnou dobu byli pozavíráni členové „Svazu ústavodárného shromáždění“ a sítě „vojenských univerzit“.

Ze smyslu a ducha revoluce lze snadno uhadnout, že se v těchto měsících Krest, Butyrky a četné jiné jim příbuzné provinční věznice zaplnily velkými boháči, významnými veřejnými činiteli, generály a důstojníky i úředníky ministerstev a celého státního aparátu, kteří neplnili nařízení nové moci. Jednou z prvních operací čeky bylo zatčení stávkového výboru Všeruského svazu zaměstnanců. V jednom z prvních oběžníků NKVD z prosince 1917 se praví: „Vzhledem k sabotáži úředníků... projevit maximální vlastní iniciativu v terénu, nezastavovat se před konfiskacemi, donucováním a zatýkáním.“¹² Ačkoliv V. I. Lenin koncem roku 1917 v zájmu zavedení „přísně revolučního pořádku“ vyžadoval nemilosrdné potlačení pokusů o anarchii ze strany opilců, chuligánů, kontrarevolucionářů a jiných osob¹³, to jest, hlavní nebezpečí pro Říjnovou revoluci viděl v opilcích, a kontrarevolucionáři se tlačili až někde v třetí řadě – přece jen vytyčoval tento úkol ve větší šíři. Ve stati „Jak organizovat soutěžení“ (ze dne 7. a 10. ledna 1918) vyhlásil Lenin jako všeobecný a jednotný čin „očistu ruské země od všeho škodlivého hmyzu“. A za hmyz považoval nejen všechny třídně cizí živly, ale i „dělníky vyhýbající se práci“, například sazeče petrohradských stranických tiskáren. (Hle, co dokáže časový odstup! Dnes jen stěží pochopíme, jak to že se dělníci, sotva se stali diktátory, začali hned vyhýbat práci pro sebe.) A dále: „... ve které velkoměstské čtvrti, ve které továrně, ve které vesnici... nejsou... sabotéři, kteří si říkají inteligenti?“¹⁴ Je pravda, že formy odhmyzení, které Lenin v této stati navrhoval, byly velmi různorodé: tu zavřít, tu poslat čistit záchody, tam zas „po propuštění z vězení vydat žlutý průkaz“, jinde příživníka zastřelit; je tu na výběr vězení „nebo trest nucených prací nejtěžšího druhu“¹⁵. I když Vladimír Iljič vynašel a naznačil základní směry ve způsobu trestání, navrhoval, aby se vynalézání nejlepších opatření k očistě učinilo předmětem soutěžení „komun a obcí“.

Kdo všechno do tohoto širokého pojmenování hmyz spadal, to dnes nemůžeme plně zjistit: obyvatelstvo Ruska bylo příliš nestejnorodé a byly v něm osamělé, zcela nepotřebné a dnes už také zapomenuté malé skupiny. Mezi hmyz patřili samozřejmě představitelé zemstev¹⁶. Mezi hmyz patřili

¹¹ Kadeti, členové Konstitučně demokratické strany, jež vznikla v říjnu 1905 s programem vytvořit v Rusku konstituční monarchii. Vedoucím činitelem byl P. N. Miljukov. V první a druhé říšské dumě byla strana kadetů v opozici, po Únorové revoluci 1917 tvořila spolu s esery Prozatímní vládu. Dekretem RLK byla v prosinci 1917 prohlášena za nepřítel lidu. (Pozn. překl.)

¹² Vestník NKVD. 1917, č. 1, str. 4.

¹³ Lenin, Spisy, 5. vyd., sv. 35, Moskva, str. 68.

¹⁴ Tamtéž, str. 204.

¹⁵ Tamtéž, str. 203.

¹⁶ Zemstvo, samospráva venkovských obvodů, zavedená 1864 a zrušená 1917. (Pozn. překl.)

družstevníci. Všichni majitelé domů. Nemálo hmyzu bylo mezi středoškolskými profesory. Samý hmyz seděl v církevních farních radách, hmyz zpíval v kostelních sborech. Ke hmyzu patřili všichni duchovní, a tím spíše všichni mniši a jeptišky.

Ale i tolstojovci, kteří při nástupu zaměstnání v sovětských úřadech nebo, řekněme, u dráhy odmítali podepsat povinnou přísahu, že budou hájit sovětskou moc se zbraní v ruce, odhalili se jako hmyz (ještě uvidíme, že byli kvůli tomu také souzeni). Když už mluvíme o železnicích – tedy pod železničářskou uniformou se schovávala spousta hmyzu, jež bylo nezbytně nutno pochytat a někdy i zamáčknout. A telegrafisté, ti všichni z jakýchsi nepochopitelných důvodů patřili k zatvřelému hmyzu, bez kladného poměru k sovětům. Nic dobrého nelze říci ani o Všeruském odborovém svazu železničářů ani o jiných odborových svazech, v nichž se často hemžil hmyz, nepřátelský dělnické třídě.

Už jen tyto skupiny, které jsme vypočítali, vydají obrovský počet – na několik let očištné práce.

A kolik bylo všech těch ztracených inteligentů, potřeštěných studentů, různých podivínů, hledačů pravdy a bláznů, od nichž se už Petr I. marně snažil očistit Rus a kteří vždy překážejí uspořádanému, přísnému režimu!

Bylo by zhora nemožné provést tuto sanitární očistu, a to ještě ve válečných podmínkách, kdyby se stále dodržovaly zastaralé procesní předpisy a právní normy.

Proto zavedli zcela novou formu: mimosoudní opatření, a této nevděčné práce se obětavě ujala Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží neboli čeka, Strážkyně revoluce, v dějinách lidstva jediný trestní orgán, který v jedněch rukách sdružoval sledování, zatýkání, vyšetřování, prokuraturu, soud i výkon rozsudku.

Aby se urychlilo vítězství revoluce i na kulturní frontě, začali v roce 1918 vykuchávat relikviáře, vysypávat ostatky svatých a zabírat bohoslužebné náčiní. Na obranu drancovaných kostelů a klášterů propukaly lidové nepokoje. Tu a tam byly zvony na poplach a věřící se sbíhali, někteří i s holemi. Bylo pochopitelně nutno některé likvidovat přímo na místě a jiné zatknout.

Když teď uvažujeme o letech 1918-20, jsme na vážkách: Máme připočítat k vězeňským proudům i všechny ty, které oddělali dřív, než je vůbec dovedli do vězeňské cely? A do které rubriky zařadit všechny ty, které výbory chudiny odklidily hned na zápraží vesnického sovětu nebo za humny? A co s účastníky spiknutí, která byla hromadně odhalována, takže každá gubernie měla své vlastní (dvě rjazaňská, jedno kostromské, vyšněvolocké, veližské, několik kyjevských, několik moskevských, saratovské, černigovské, astrachaňské, seligerské, smolenské, bobrujské, tambovské jezdecké, čembarské, veližolucké, mstislavské a další)? Bud' stanuli na půdě Souostroví Gulag, nebo se k tomu vůbec nedostali a pak tedy nepatří k předmětu našeho šetření? Když pomíneme potlačení proslavených vzpour (jako byla jaroslavská, muromská, rybinská, arzamaská), známe některé jiné události jen podle jména – například krvavou řež v Kolpinu v červnu 1918. Oč vlastně šlo? Koho postříleli? A kam to zapsat?

Neméně těžké je i toto rozhodnutí: Kam – zda do vězeňských proudů nebo do bilance občanské války – započítat desetitisíce rukojmí, oněch osobně z ničeho neobviněných a dokonce ani podle jmen tužkou nesepsaných pokojných občanů, které vzali na smrt pro zastrašení, nebo aby se pomstili vojenskému nepříteli či vzbouřivším se masám? Po 30. 8. 1918¹⁷ vydalo NKVD místním oddělením příkaz „okamžitě zatknout všechny pravé esery a vzít z řad buržoazie a důstojnictva značný počet rukojmí¹⁸. (Jako by například po pokusu o atentát na cara byla bývala zatčena nejen skupina Alexandra Uljanova, ale i všichni studenti v Rusku a značné množství představitelů zemstev.) Rozhodnutím Rady obrany ze dne 15. 2. 1919 – zřejmě za Leninova předsednictví? – bylo navrženo čece a NKVD brát jako rukojmí rolníky z těch míst, kde odklizení sněhu z železničních tratí „neprobíhá zcela uspokojivě“, s tím, „že nebude-li odklizení sněhu provedeno, budou zastřeleni¹⁹.“ Usnesením Rady lidových komisařů z konce roku 1920 bylo rozhodnuto brát jako rukojmí i sociální demokraty.

I když se však omezíme jen na sledování obyčejného zatýkání, musíme poznamenat, že už od jara 1918 začal téci mnohaletý, nepřetržitý proud zrůdců – socialistů. Všechny tyto strany, eseri, menševici, anarchisté, lidoví socialisté, ti všichni po celé desítky let jen předstírali, že jsou revolucionáři, nosili stále masku – i na katorgu²⁰ šli jen z přetvářky. Teprve v bouřlivém průběhu revoluce se náhle projevila buržoazní podstata těchto socialistických zrůdců. Přirozeně muselo dojít k jejich zatýkání! Brzy po

¹⁷ Toho dne spáchala eserka Kaplanová atentát na Lenina. (Pozn. překl.)

¹⁸ Vestnik NKVD, 1918, č. 21-22, str. I.

¹⁹ Dekrety sovětskoj vlasti (Dekrety sovětské moci), sv. 4, Moskva 1968 str. 627.

²⁰ Katorga, v carském Rusku nucené práce v káznici, v dolech ap. (Pozn. překl.)

kadetech, po rozeznání Ústavodárného shromáždění, po odzbrojení Preobraženského a jiných pluků začali pomalu a ve vší tichosti sbírat esery a menševiky. Od 14. června 1918, kdy byli vyloučeni ze všech sovětů, rozběhlo se jejich zatýkání na plné obrátky. Dne 6. července začal hon i na levé esery, kteří ze všech nejzákladněji a nejdéle předstírali, že jsou spojenci jediné důsledné strany proletariátu. Od té doby stačilo, aby v jakémkoliv závodě nebo v jakémkoliv městečku došlo mezi dělníky k nepokojům, k projevům nespokojenosti či ke stávce (těch bylo už v létě 1918 hodně, a v březnu 1921 otřásly Petrohradem, Moskvou, Kronštadem a vynutily Nep), a současně s uklidněním, ústupky a uspokojením oprávněných požadavků dělníků sbírala čeka tiše po nocích menševiky a esery jako pravé strůjce těchto nepokojů. V létě 1918, v dubnu a v říjnu 1919 pozavírali mnoho anarchistů. V roce 1919 byli také zavřeni všichni dosažitelní členové eserského ÚV – a seděli v Butyrkách až do svého procesu v roce 1922. V témže roce 1919 napsal význačný čekista Lacis o menševicích: „Takoví lidé nám více než překážejí. Proto je tedy odklízíme z cesty, aby se nám nepletli pod nohy... Posíláme je do klidného místečka, do Butyřek, a nutíme je, aby si tam poseděli, dokud neskončí boj práce s kapitálem.“²¹ V roce 1919 také zavřeli delegáty bezpartijního dělnického sjezdu (proto se také nekonal.)²² Už v roce 1919 přišli na to, jak velice podezřelí jsou naši Rusové vracející se z ciziny (proč? s jakým úkolem?) – a tak pozavírali důstojníky ruského expedičního sboru, kteří se vrátili z Francie.

V devatenáctém roce rozhodli doširoka sítě kolem skutečných i vymyšlených spiknutí v Moskvě, v Petrohradě a v jiných městech a zatčené pak stříleli podle seznamů (to jest lidi dosud svobodné odvedli rovnou na popravu), prostě shrabovali do vězení inteligenci, tak zvanou prokadetskou. Co to ale znamená, „prokadetská“? Nemonarchistická a nesocialistická, čili: všechny vědecké, univerzitní, umělecké a literární kruhy i všechny inženýry. Kromě radikálních spisovatelů a kromě teologů a teoretiků socialismu byla všechna ostatní inteligence z osmdesáti procent „prokadetská“. Sem patřil podle Leninova názoru například Korolenko – „ubohý měšťák v zajetí buržoazních předsudků“, „takovým talentům by neškodilo posedět si pár týdnů ve vězení“. O jednotlivých skupinách zatčených se dovídáme z Gorkého protestů. Dne 15. září 1919 mu Lenin odpovídá:

„... nám je jasné, že i tady došlo k omylům“, ale „Jaképak neštěstí, to je toho! Jakápak nespravedlnost!“, a radí Gorkému „nelámat si hlavu s fňukáním prohníhlých inteligentů“.²³ V lednu 1919 byly zavedeny povinné dodávky zemědělských výrobků, k jejichž vybírání byly utvořeny zvláštní oddíly – prodotrjady. Ty narazily všude na odpor vesničanů, někde tvrdohlavě vyhýbavý, jinde bouřlivý. Také potlačení tohoto odporu dalo (zastřelené na místě nepočítajíc) vydatný proud zatčených, který trval celé dva roky.

Pomijíme zde vědomě onu velkou část sklizně čeky, zvláštních oddělení a revolučních tribunálů, která souvisela s postupem fronty a s obsazováním měst a obcí. Již zmíněná směrnice NKVD ze dne 30. 8. 1918 nařizovala „bezpodmínečné zastřelení všech osob zapletených do bělogvardějské činnosti“. Člověk se v tom ale někdy nevyzná: Jak rozlišit správně jednotlivé případy? Jestliže od léta 1920, kdy občanská válka ještě nebyla úplně a všude ukončena, zato na Donu již ano, odváželi odtud, z Rostova a Novočerkasska, spousty důstojníků do Archangelsku a pak dál vlečnými loděmi na Solověcké ostrovy (říká se, že několik lodí bylo v Bílém moři potopeno, jako ostatně i v Kaspickém moři) – má se – tento případ počítat ještě k občanské válce nebo už k začátku mírové výstavby? Jestliže ve stejném roce v Novočerkassku zastřelili těhotnou ženu jednoho důstojníka za to, že ho ukryla – do jaké kategorie ji máme zanést?

V květnu 1920 bylo vydáno usnesení ÚV „O podvratné činnosti v zázemí“. Ze zkušenosti víme, že každé takové usnesení dává všude podnět k novému proudu vězňů, že je vnějším znakem takového proudu.

Při organizování všech těchto proudů bylo zvláštní nesnází (ale i zvláštní výhodou!) to, že do roku 1922 neexistoval trestní zákoník, neexistovala naprosto žádná soustava trestních zákonů. Pouze revoluční právní vědomí (ovšemže vždy neomylné) bylo pro počistiřovače a stokaře vodítkem koho sebrat a co s ním dělat.

²¹ M. J. Lacis, Dva goda borby na vnuternnom frontě. Popularnyj obzor dejatelnosti ČK Dva roky boje na vnitřní frontě. (Populární přehled činnosti čeky), Moskva 1920, str. 61.

²² Tamtéž, str. 60. t, („Národní centrum“, Vojenské spiknutí)

²³ Lenin, Spisy, vyd., sv. 51, Moskva, str. 47-49.

V tomto přehledu nebudeme sledovat proudy zločinců a bytoviků²⁴, a proto jen připomeňme, že všeobecná bída a nedostatky při přestavbě administrativy, institucí a všech zákonů přispěly velkou měrou k vzrůstu počtu krádeží, loupežných přepadení, znásilnění, podplácení a překupnictví (spekulací). I když tyto trestné činy nebyly pro zachování republiky tak nebezpečné, byly také částečně stíhány a svými proudy zatčených zvětšovaly proudy kontrarevolucionářů. Existovala také spekulace vysloveně politického charakteru, jak ukazuje Leninem podepsaný dekret Rady lidových komisařů ze dne 22. 7. 1918:

„Kdo se proviní řemeslným prodejem, skladováním za účelem prodeje nebo skupováním potravin podléhajících monopolu republiky...“ (Rolník skladuje obilí za účelem řemeslného prodeje! A co jiného je tedy jeho řemeslem A. S.) „... bude potrestán odnětím svobody na dobu ne kratší 10 let, spojeným s nejtěžšími nucenými pracemi a propadnutím veškerého majetku.“

Od toho léta musela vesnice rok co rok s nadlidským vypětím sil odvádět bez náhrady celou úrodu. To vyvolalo rolnická povstání²⁵, což znamenalo jejich potlačení a nové zatýkání. V roce 1920 víme (nevíme...) o procesu se „Sibiřským rolnickým svazem“; koncem téhož roku došlo k rozbití prvního tambovského rolnického povstání. (V tomto případě žádný soudní proces nebyl.) Avšak hlavní zatýkání v tambovských vesnicích nastalo v červnu 1921. Po celé tambovské gubernii byly zřízeny koncentrační tábory pro rodiny rolníků, kteří se účastnili povstání. Části polí byly obehnané ostnatým drátem a tři týdny tam drželi všechny rodiny, které byly v podezření, že některý jejich mužský člen je mezi povstalci. Jestliže se do tří týdnů nepřihlásil, aby svou hlavou rodinu vykoupil – poslali rodinu do vyhnanství²⁶.

Ještě dříve, v březnu 1921, byli na Souostroví Gulag přes Trubeckou baštu Petropavlovské pevnosti posláni – kromě zastřelených – všichni námořníci z povstaleckého Kronštadu.

Rok 1921 začal rozkazem čky č. 10 ze dne 8. 1. 1921: „Zostřit represe vůči buržoazii!“ Čili právě tehdy, kdy občanská válka skončila, měly se represe nikoliv zmírnit, ale zostřit! Jak taková represe vypadala na Krymu, to nám uchoval Vološin v některých svých básních.

V létě 1921 byl zatčen Veřejný výbor pro pomoc hladovějícím (Kuskovová, Prokopovič, Kiškin a jiní), který se pokoušel zastavit nebyvalý hlad hrozící Rusku.

Šlo o to, že tyto pomáhající ruce nebyly ty pravé, jimž by se mohlo dovolit krmit hladovějící. Předseda výboru, umírající Korolenko, který byl ušetřen zatčení, nazval likvidaci výboru „nejhorším druhem politikaření, protože jde o vládní politikaření“ (v dopise Gorkému ze dne 14. 9. 1921). Korolenko také poukázal na závažnou zvláštnost vězení roku 1921 – „je celé prolezlé tyfem“. Potvrdili to Skripnikovová a jiní, kteří tehdy seděli.

V tom roce také už docházelo k zatýkání studentů (například skupina J. Dojarenkové z Timirjazevovy akademie) za „kritizování poměrů“ (nikoliv na veřejnosti, jen v rozhovorech mezi sebou). Takových případů zřejmě nebylo ještě mnoho, neboť uvedenou skupinu vyslyšeli osobně Menžinskij a Jagoda.

V témž roce 1921 bylo rozšířeno a usměrněno zatýkání jinostraníků. Tehdy už vlastně vyřídili všechny politické strany, kromě té vítězné. (Kdo jinému jámu kopá!.) Ale aby zánik stran byl nezvratný, bylo třeba, aby zanikli i sami členové těchto stran, i těla těchto členů.

Ani jeden občan ruského státu, který někdy vstoupil do jiné strany než bolševické, neušel svému osudu, byl už vlastně odsouzen (pokud nestačil jako Majskij nebo Vyšinskij přeběhnout včas ke komunistům). Nemusel být zatčen hned v prvním pořadí, mohl se dožít (podle stupně své nebezpečnosti) roku 1922, roku 1932 nebo dokonce roku 1937, ale seznamy byly uloženy, pořadí běželo, pořadí došlo, občana zatkli nebo si ho jen zdvořile pozvali a položili mu jedinou otázku: „Byl jste členem... od... do...?“ (Dávali také otázky týkající se jeho nepřátelské činnosti, ale první otázka rozhodovala o všem, to je nám teď po desetiletích jasné.) Další osud mohl být různý. Někdo se dostal hned do jedné z proslulých carských ústředních věznic (šťastnou shodou okolností zůstaly všechny centrály v původním stavu a někteří socialisté se dostali do stejných cel a k stejným dozorcům, které už znali). Jinému navrhli odejít do vyhnanství – ale ne nadlouho, jen tak na dva tři roky. Nebo to bylo ještě mírnější: dostal jenom minus

²⁴ Bytovik, na rozdíl od řemeslného zločince a od politického vězně, je jakýsi „občanský“ provinilec, pro něhož u nás neexistuje rovnocenný výraz. Zloděj, kapsář, lupič je kriminální delikvent (urka, blatnoj, blatar-), zatímco účetní, který se dopustí zpronevěry je bytovik; toto rozlišení je tak nejen právní, ale i psychologické. O různých těchto nepolitických deliktech píše autor obsírněji na konci této kapitoly. (Pozn. překl.)

²⁵ „Nejpracovitější část národa byla úplně vyhlazena.“ (Korolenko v dopise Gorkému z 10. 8. 1921.)

²⁶ Tuchačevskij, Boj proti kontrarevolučním povstáním, v časopise Vojna i revolucija (Válka a revoluce), 1926, č. 7/8.

tolik a tolik měst (tedy zákaz pobytu v určitých městech) a mohl si sám vybrat místo bydliště, ale pak už prosím rače bydlet v tomto místě, ani se odtud nehněte a čekejte na rozhodnutí GPU.

Tato operace se protáhla na dlouhá léta, neboť jejím hlavním předpokladem byla tichost a nenápadnost. Bylo třeba bezpodmínečně vyčistit Moskvu, Petrohrad, přístavy, průmyslová střediska a pak prostě okresy od všech socialistů jiného druhu. Byla to grandiózní tichá pasións, jejíž pravidla byla současníkům naprosto nepochopitelná a jejíž rozměry můžeme teprve teď plně ocenit. Čísi prozíravý rozum to naplánoval a čísi spolehlivé ruce vždy ve správný okamžik uchopily kartičku, jež si poležela tři roky v jedné hromádce, a zlehka ji přemístily na druhou hromádku. Kdo si poseděl v centrálu, byl převeden do vyhnanství (někam hodně daleko), kdo si odbyl minus – šel také do vyhnanství (ale za hranice viditelnosti z minusu), z jednoho vyhnanství do druhého, a pak znovu do centrálu (tentokrát do jiného); vykladači pasións vynikali nekonečnou trpělivostí. A tak bez hluku a křiku jinostraníci postupně mizeli a ztráceli veškeré spojení s místy a s lidmi, kteří dříve znali je i jejich revoluční minulost – tak se nenápadně a nezadržitelně připravovala likvidace těch, kteří kdysi bouřili na studentských schůzích a hrdě řinčeli carskými okovy²⁷.

Během této operace Velká pasións byla likvidována většina bývalých politických vězňů, neboť právě eseři a anarchisté a nikoliv sociální demokraté dostávali od carských soudů nejpřísnější tresty, právě oni tvořili obyvatelstvo staré katorgy.

Časové pořadí likvidací bylo však spravedlivé: V dvacátých letech byli pozváni, aby podepsali písemné prohlášení, že se zřikají své strany a stranické ideologie.

Někteří to odmítli – a tak pochopitelně přišli jako první na řadu, jiní takové prohlášení podepsali a získali tím několik let života. Neúprosně však přicházeli na řadu i oni, a neúprosně padaly i jejich hlavy²⁸. Na jaře 1922 se čeka, přejmenovaná právě na GPU, rozhodla zasáhnout do církevních záležitostí. Bylo třeba provést i „církevní revoluci“ – vyměnit vedení a dosadit takové, které by jedno ucho obracelo k nebi a druhé k Lubjance. Stoupenci Živé církve²⁹ měli k tomu nejslibnější předpoklady, nebyli však schopni bez pomoci zvenčí ovládnout církevní aparát. Proto byl patriarcha Tichon zatčen a inscenovány dva okázalé procesy, končící tresty smrti: jeden v Moskvě se širiteli patriarchova svolání a druhý v Petrohradě s metropolitou Venjamine, jenž stál stoupencům Živé církve v cestě k uchopení moci. V guberniích a okresech byli tu a tam zatčeni metropolité a nejvyšší hodnostáři; za velkými rybami pak jako vždy následovala hejna malých rybiček, vyšší kněží, mniši a diákonové, o nichž se v novinách vůbec nepsalo. Zavírali všechny, kteří odmítli přísahu obnovitelského hnutí Živé církve.

Duchovní tvořili povinnou část každodenního úlovku a jejich stříbřité šediny probleskovaly v každém solověckém transportu.

Od počátku dvacátých let přicházely do vězení i skupiny teosofů, mystiků a spiritistů (skupina hraběte Pahlena vedla protokoly rozhovorů s duchy), náboženské spolky i filozofové berďajevského kroužku. Jen tak mimochodem byli rozdraceni a pozavíráni „východní katolíci“ (stoupenci Vladimíra Solovjova), skupina A. J. Abrikosovové. A jaksi už samo sebou byli pozavíráni prostě i katolíci, polští kněží.

Avšak vymýtí v této zemi náboženství do kořene, což byla po celá dvacátá a třicátá léta jedním z hlavních cílů GPU-NKVD, toho bylo možno dosáhnout pouze masovým zatýkáním pravoslavných věřících. Intenzívně sbírali, zavírali a posílali do vyhnanství mnichy a jeptišky, kteří svými kutnami tak začerňovali dřívější ruský život. Zatýkali a odsuzovali církevní aktivisty. Kruhy se stále rozšiřovaly – pak už shrabovali prosté věřící, staré lidi, zvláště ženy, které houževnatěji setrvaly při své víře a jimž se v průchodních věznicích i v lágrech dlouhá léta říkalo jeptišky.

Tvrdilo se ovšem, že jsou zatýkáni a souzeni nikoliv za svou víru, ale za veřejné šíření svého náboženského přesvědčení a za výchovu dětí v tomto duchu. Jak to napsala Taňa Chodkevičová:

„Modlit můžeš se svobodně, však slyšet smí tě jenom Bůh.“

²⁷ Korolenko v dopise Gorkému z 29. 6. 1921 napsal: „Dějiny jednou zaznamenají, že se bolševická revoluce vypořádávala s upřímnými revolucionáři a socialisty stejným způsobem jako carský režim.“

²⁸ Někdy si člověk přečte v novinách článek, nad nímž v údivu kroučí hlavou. Izvěstija, 24. 5. 1959: Rok po Hitlerově nástupu k moci byl Maxmilian Hauke zatčen za členství... ne v nějaké, ale... v komunistické straně. Byl zlikvidován? Ne, odsouzen na dva roky. A pak pochopitelně znovu odsouzen? Ne propuštěn na svobodu. Vysvětlí si to, jak umíš! Žil tiše dál a zorganizoval podzemní skupinu, o čemž se právě hovořilo v tomto článku věnovaném jeho neohroženosti.

²⁹ Hnutí pravoslavné církve, založené v roce 1922, jež se snažilo přizpůsobit církevní praxi revoluci a spolupracovat se sověty, čímž se postavilo do opozice proti tehdejšímu patriarchovi Tichonovi. Po Stalinově smíru s církví pozvolna zaniklo. (Pozn. překl.)

(Za tuto báseň dostala deset let.) člověk, který věří, že říká duchovní pravdu, musí ji skrývat před vlastními dětmi! Náboženskou výchovu dětí začali ve dvacátých letech kvalifikovat podle paragrafu 58/10, tedy jako kontrarevoluční agitaci! U soudu, pravda, dávali ještě možnost zříci se náboženství. Stávalo se, i když ne často, že se otec zřekl a zůstal doma, aby se staral o děti, zatímco matka šla na Solověcké ostrovy (po všechna ta desetiletí projevovaly ženy větší pevnost ve víře). Za náboženství dávali všem deset let, což byl tehdy nejvyšší trest.

(Při očistě velkoměst pro nastupující čistou společnost posílali tehdy, zejména v roce 1927, na Solověcké ostrovy spolu s „jeptiškami“ i prostitutky. Těmto kněžkám hříšného pozemského života dávali lehčí paragraf a tři roky. Poměry v transporth, v průchodních vězeních i na Solovkách jim nijak nevadily, aby si vydělávaly svým veselým řemeslem jak u náčelníků, tak u strážných, a s těžkými kufry se po třech letech vracely na výchozí místo. Věřícím však byla cesta domů a k dětem navždy uzavřena.) Již v raných dvacátých letech se objevily první čistě národnostní potoky, zatím ještě nevelké i v poměru k velikosti národnostních území, natož v celoruském měřítku: musavatisté z Ázerbájdžánu, dašnací z Arménie, gruzínští menševici a turkmenští basmači, kteří se postavili na odpor proti ustavení sovětské moci ve Střední Asii (první středoasijské sověty se skládaly převážně z Rusů, a proto byly považovány za ruskou moc). V roce 1926 byl zatčen celý sionistický spolek Hechalus, který se nedokázal přizpůsobit vše strhujícímu náporu internacionalismu.

U mnohých následujících generací se o dvacátých létech vytvořila představa jako o době rozkvětu ničím nespoutané svobody. V této knize se ještě setkáme s lidmi, kteří pocítili dvacátá léta jinak. Bezpartijní studentstvo v té době bojovalo o „autonomii vysokých škol“, o shromažďovací právo, o zbavení učebních osnov přemíry politického školení. Odpovědí bylo zatýkání. To vrcholilo vždy před svátky (například před 1. květnem 1924). V roce 1925 dostali leningradští studenti (bylo jich asi sto) po třech letech politického izolátoru za to, že četli menševický exilový časopis Socialistický věstník a studovali Plechanova. (Plechanov sám v době svého mládí po protivládním projevu u Kazaňského chrámu vyvázl mnohem laciněji.) V témž roce začali také zavírat první (mladičké) trockisty. (Dva naivní rudoarmějci, kteří si vzpomněli na ruskou tradici a začali vybírat peníze pro zatčené trockisty, dostali také politizolátor.) Je samozřejmé, že úder neminul ani vykořisťovatelské třídy. Po celá dvacátá léta pokračovalo týrání dosud žijících bývalých důstojníků: jak bílých (kteří si nezasloužili zastřelení za občanské války), tak bělorudých, kteří bojovali na té i na oné straně, a tak i carskorudých, kteří však nesloužili po celou dobu v Rudé armádě nebo měli ve službě ničím nedoložené přestávky. Týrali je tím, že jim nedali tresty hned, ale tahali je – opět pasiáns! po nekonečných prověrkách, omezovali je ve volbě práce a místa pobytu, zadržovali je, propouštěli a znovu zadržovali – a jen postupně je posílali do lágrů, odkud se už nikdy nevrátili.

Avšak odvezením důstojníků na ostrovy Gulag se problém s konečnou platností nevyřešil, naopak zůstaly tu přece jejich matky, ženy a děti. Pomocí neomylné sociální analýzy bylo snadné si představit, v jakém rozpoložení asi jsou po zatčení hlav rodin. Tím si samy vynutily, aby zavřeli i je! A teče další proud.

Ve dvacátých letech byla vyhlášena amnestie pro kozáky, kteří se účastnili občanské války. Mnozí se vrátili z ostrova Lemnos na Kubáň, kde dostali půdu.

Později byli všichni pozavíráni.

Bylo třeba také pochyťat všechny poschovávané bývalé státní úředníky. Obratně se zamaskovali, využili toho, že v republice dosud neexistoval systém pasů ani jednotných pracovních knížek – a vetřeli se do sovětských úřadů a institucí. Odhalit je pomáhalo jejich přechnutí, náhodné poznání, sousedské udání... totiž, bojové hlášení. (Někdy pomohla čistě náhoda. Jistý Mova si jen z lásky k pořádku uložil seznam všech bývalých guberniálních právníků. V roce 1925 jej u něho náhodou našli – všechny sebrali a postříleli.) Tak tekly proudy „za zatajení třídního původu“, „za bývalé sociální postavení“.

Chápalo se to velice široce. Brali šlechtice za pouhou příslušnost ke stavu. Brali šlechtické rodiny. Nakonec brali z neznalosti i personální šlechtice, to jest prostě ty, kteří kdysi absolvovali univerzitu. A koho vzali, pro toho nebylo cesty zpět, co se stalo, nelze odestát. Strážkyně revoluce se nemýlí.

(Ne, přesto je i cesta zpět! – Jsou to sice jen tenké, hubené protiproudy, ale někdy přece prorazí. O prvním z nich se zde zmíníme. Mezi šlechtickými a důstojnickými ženami a dcerami byly nezřídka ženy vynikajících osobních kvalit a půvabného zevnějšku. Některé z nich dokázaly prorazit jako nevelký zpětný proud, plynoucí v opačném směru. Byly to ty, jež nezapomínaly, že život je nám dán jen jednou a

že není nic dražšího než náš život. Nabídky se čece-GPU jako informátorky, jako spolupracovnice, jako cokoli – a ty, jež se zalíbily, byly přijaty.

Byly to neplodnější informátorky. Velice pomohly GPU, neboť „bývalí“ lidé jim důvěřovali. V této souvislosti bývá jmenována poslední kněžna Vjazemská, nejvýznamnější porevoluční donášečka (donášečem byl i její syn na Solovkách), a Konkordija Nikolajevna Josseová, žena zřejmě skvělých kvalit: její muž, důstojník, byl zastřelen před jejíma očima, ona sama byla odvezena na Solovčské ostrovy, dokázala si však vyprosit návrat a vedla poblíž Velké Lubjanky salón, jež rádi navštěvovali vysocí funkcionáři GPU. Byla znovu zatčena až v roce 1937 spolu se svými zákazníky, (Jagodovými druhy.) Zní to snad směšně, ale na základě nesmyslné tradice se ze starého Ruska zachoval Politický červený kříž. Měl tři oddělení: moskevské (J. Peškovová-Vinaverová), charkovské (Sandomirská) a petrohradské. Moskevské oddělení se chovalo způsobně, takže až do roku 1937 nebylo rozpuštěno. Ale petrohradské (starý narodnik³⁰ Ševcov, kulhavý Hartman, Kočorovskij) se chovalo nesnesitelně a drze, pletlo se do politických věcí, hledalo podporu u starých vězňů Šlisselburské pevnosti³¹ (Novoruskij, spoluobžalovaný v procesu s Alexandrem Uljanovem) a pomáhalo nejen socialistům, ale i kaerům – kontrarevolucionářům. V roce 1926 bylo toto oddělení zavřeno a jeho funkcionáři posláni do vyhnanství.

Léta utíkají a z naší paměti mizí všechno, co si neosvěžujeme. S odstupem času nám připadá rok 1927 jako bezstarostný, sytý rok v době dosud neokleštěného Nepu. Zatím však byl plný napětí, otrásal se výbuchy na stránkách novin a byl u nás chápán a vykládán jako předvečer světové revoluce. Zavraždění sovětského zmocněnce Vojkova ve Varšavě, jež zaplavilo celé stránky červených novin, věnoval Majakovskij čtyři hřimající básně.

Jaká však smůla: Polsko se omluví, Vojkovův vrah³², který jednal na vlastní pěst, je tam zatčen – jak tedy splnit básníkovu výzvu:

„Jednotou, budováním, pevností a zúčtováním vypuštěné smečce zakruť krk!“

S kým tedy zúčtovat? Komu zakroutit krk? Začne tedy hned Vojkovský nábor. Jako vždy při každém nepokoji a napětí zavírají bývalé, zavírají anarchisty, esery, menševiky a prostě jen tak inteligenci. Vskutku, koho jiného by měli ve městech zavírat? Přece ne dělnickou třídu! „Prokadetskou“ inteligenci však beztak už od roku

1919 důkladně proseli. Není tedy načase protřepat i tu inteligenci, která si říká pokroková? Zalistovat trochu mezi studenty? Tu je opět Majakovskij po ruce:

„Mysli na Komsomol dny a týdny!

Řady své obhlížej pozorněji.

Jsou všichni komsomolci doopravdy Nebo jen komsomolce hrají?“

Pohodlný světový názor zrodí i pohodlný právnícký termín: společenská profylaxe. Je zaveden, přijat a okamžitě všem srozumitelný. (Lazar Kogan, jeden z vedoucích Bělorostroje³³, bude brzy prohlašovat: „Věřím, že jste osobně nevinní. Ale jako vzdělaný člověk musíte chápat, že bylo nutno provést rozsáhlou společenskou profylaxi!“) A opravdu, kdy mají pozavírat ty nespolehlivé souputníky, celou tu inteligentickou prohnitou sebranku, ne-li v předvečer války za světovou revoluci? Až velká válka začne, pak bude už pozdě.

V Moskvě tedy začne plánovitá prohlídka jedné čtvrti za druhou. Všude musí být někdo sebrán. Heslo zní: „Bouchneme pěstí to do stolu, až se svět zatřese strachy!“

K Lubjance a k Butyrkám se řítí dokonce i ve dne černí havrani³⁴, osobní auta, kryté nákladáky, otevřené drožky. Zácpa ve vratech, zácpa na dvoře. Ani nestačí zatčené vykládat a registrovat. (Stejně tak v jiných městech. V Rostově na Donu je v těch dnech ve sklepě Třiatřicítka tak těsně, že právě přivezený Bojko stěží najde na podlaze místo k sezení.) Jeden typický příklad z tohoto vězeňského proudu: Několik desítek mladých lidí se schází na jakýchsi hudebních večerech, neohlášených na GPU. Poslouchají hudbu, pak pijí čaj. Na tento čaj se všichni dobrovolně složí po pár kopejkách. Je naprosto jasné, že hudba je jen zástěrkou pro jejich kontrarevoluční nálady a peníze vybírají nikoliv na čaj, ale na pomoc pro hynoucí

³⁰ Narodnici, stoupenci literárního a politického hnutí, jež vzniklo kolem 1870 a usilovalo o změnu společenských poměrů lidovou osvětou („jít mezi lid“). Věřili, že lidová revoluce přivede Rusko přímo k socialismu díky existenci vesnických občin. (Pozn. překl.)

³¹ Pevnost při výtoku Něvy z Ladožského jezera, carská věznice. (Pozn. překl.)

³² Zřejmě šlo tomuto anarchistovi o osobní pomstu: P. L. Vojkov jako uralský oblastní komisař zásobování prý řídil v červenci 1918 zahlazování stop po zastřelené carské rodině (rozřezání a spálení mrtvol a rozhození popela).

³³ Stavba Bělorostro-baltského průplavu (1931-33), na níž pracovalo velké množství vězňů. (Pozn. překl.)

³⁴ Vězeňské vozy. (Pozn. překl.)

světovou buržoazii. A tak je všechny zatknou, dají jim od tří do deseti let (Anně Skripnikovové pět) a původce (Ivana Nikolajeviče Varencova a další), kteří se nepřiznali – odstřelí!

Nebo: v témž roce se sejdou někde v Paříži emigranti, absolventi slavného carskoselského lycea, aby oslavili tradiční „Puškinovský“ svátek své školy. Píše se o tom v novinách. Je jasné, že je to akce smrtelně raněného imperialismu. Zatknou tedy všechny absolventy lycea, kteří zůstali v SSSR, a při té příležitosti i absolventy „pravovědy“, podobné privilegované školy.

Jenomže SLON³⁵ – Solověcký tábor se zvláštním určením – stále ještě omezuje svými rozměry rozsah Vojkovského náboru. Už se však zrodilo Souostroví Gulag, začalo svůj zhoubný život a brzy rozseje své metastázy po celém těle země.

Přišlo se tomu na chuť a rostl apetit. Dávno už nadešel čas rozdrtit technickou inteligenci, která si až příliš myslí, že je nenahraditelná, a nezvykla si ještě bleskově plnit příkazy.

My jsme totiž nikdy inženýrům nedůvěřovali a hned od prvních let revoluce jsme tyto lokaje a přísluhovače bývalých kapitalistických pánů obklopili zdravou dělnickou nedůvěrou a kontrolou. Avšak v období obnovy jsme jim přece jen dovolili pracovat v našem průmyslu, zatímco jsme všechnu sílu třídního úderu zaměřili proti ostatní inteligenci. Čím více však uzrávalo naše hospodářské vedení, Nejvyšší rada národního hospodářství a Státní plánovací komise, a zvyšoval se počet plánů, které začaly na sebe narážet a vzájemně se vytlačovat – tím patrnější byla škůdcovská podstata starých inženýrů, jejich neupřímnost, vychytralost a prodejnost. Strážkyně revoluce zbystrila pohled, a kamkoliv jej zamířila, všude se hned objevovalo škůdcovské hnízdo.

Tato ozdravná práce se od roku 1927 rozběhla plnou parou a hned názorně ukázala proletariátu veškeré příčiny našich hospodářských neúspěchů a nedostatků. V lidovém komisariátu dopravy (oddělení železnic) – záškodnictví (proto se lze jen stěží dostat do vlaku, proto vážně přeprava zboží). V Moskevských státních elektrárnách – záškodnictví (poruchy v dodávce proudu). V naftovém průmyslu – záškodnictví (petrolej neseženeš). V textilním – záškodnictví (proto pracující člověk nemá co na sebe). V uhelném – obrovské záškodnictví (proto tedy mrzneme!). V průmyslu kovodělném, zbrojním, strojírenském, loďařském, chemickém, v průmyslu rud a vzácných kovů, v zavodňování – všude hnisavé vředy záškodnictví! Na všech stranách nepřátelé s logaritmičnými pravítky! GPU sotva popadalo dech, jak neustále chytalo a odváželo záškodníky. V hlavních městech i na venkově pracovaly poradní sbory OGPU a proletářské soudy a probíraly tuto slizkou havěť, o jejichž nových odporných skutcích se žasnoucí pracující každodenně dozvídali (nebo také ne) z novin. Dozvídali se o Palčinském, von Meckovi, Veličkově³⁶, ale většina jich nebyla uvedena jménem. V každém průmyslovém oboru, v každé továrně a v každém řemeslnickém družstvu museli sami hledat záškodníky, a sotva začali – hned je našli (s pomocí GPU). Jestliže některý předrevoluční inženýr nebyl ještě odhalen jako zrádce, pak zcela jistě ho bylo možno z toho podezírat.

A jací vychytrali zlosynové byli tito staří inženýři, jak ďábelsky rozmanitě uměli škodit! Nikolaj Karlovič von Meck v lidovém komisariátu dopravy předstíral, že je velice oddán budování nového hospodářství, dokázal dlouze a živě hovořit o ekonomických problémech výstavby socialismu a s oblibou dával rady. Jednou z jeho neškodlivějších rad bylo: prodloužit nákladní vlakové soupravy a nebát se je maximálně naložit. S pomocí GPU byl von Meck odhalen (a zastřelen): chtěl docílit toho, aby se koleje, vagóny a lokomotivy rychle opotřebovaly a aby republika v případě intervence zůstala bez železnic! Když však o něco později nový lidový komisař dopravy soudruh Kaganovič nařídil vypravovat právě takové těžkotonážní soupravy, ba dokonce dvojnásobně i trojnásobně naložené (a za tento objev dostal on i jiní vedoucí činitelé Leninův řád) – tu se zase zlomyslní inženýři projeví v podobě limitářů: křičeli, že je to přespříliš, že se ničí vozový park! A tak byli po právu zastřeleni za nevíru v možnosti socialistické dopravy.

Pro následování těchto limitářů potrvá několik let, vyskytují se totiž ve všech oborech, mávají svými výpočetními vzorci a nechtějí pochopit, že mostům a strojům pomáhá nadšení pracujících. (Jsou to léta, kdy se překrucuje celá psychologie lidu: terčem posměchu se stává obezřelá lidová moudrost, že práce kvapná málo platná, a staré pořekadlo „spěchej pomalu“ se obrací naruby). Jediné, co někdy brzdí zatýkání stalých inženýrů, je nedostatek nových odborníků. Nikolaj Ivanovič Ladyženskij, hlavní inženýr Iževských zbrojovek, je nejdřív zatčen za „limitářské teorie“, za „slepou víru v míru bezpečnosti“ (na

³⁵ Zkratka ruského názvu Soloveckoj lager osobogo naznačenija. (Pozn. překl.)

³⁶ A. F. Veličko, generálporučík, vojenský inženýr a bývalý profesor vojenské akademie generálního štábu, řídil v carském ministerstvu války správu vojenské dopravy. Byl zastřelen. A jak by se nám byl hodil v roce 1941!

základě toho považoval finanční prostředky, které lidový komisař Ordžonikidze povolil na rozšíření závodů, za nedostačující³⁷). Pak ho ale propustí do domácího vězení – a nařídí mu pracovat na dřívějším místě (bez něho práce vázla). Uvede věci znovu do pořádku. Ale finanční prostředky jsou pořád stejně nedostatečné jako dříve – a tak ho pošlou znovu do vězení „za nesprávné využití finančních prostředků“: proto tedy nestačily, protože hlavní inženýr s nimi špatně hospodařil! O rok později zahyne Ladyženskij při kácení stromů.

I do tohoto vězeňského proudu jako do všech ostatních se samozřejmě připlou další lidé, příbuzní a ti, kteří s odsouzenými byli ve styku, a také například... neradi bychom poskvřili jasnou bronzovou líc Strážkyně revoluce, leč není vyhnutí... tedy například ti, kteří se nestali informátory. Chtěli bychom poprosit čtenáře, aby tento naprosto tajný, nikterak veřejně se neprojevující proud měl stále na paměti – zejména pro první porevoluční desetiletí: tehdy bývali lidé ještě hrdí, mnozí ještě nechápali, že morálka je relativní, že má pouze úzký třídní smysl, měli odvahu odmítnout navrhované tajné úkoly a postihoval je za to nemilosrdný trest.

Mladou Magdalínu Edžubovovou jednou vyzvali, aby sledovala skupinu inženýrů.

Nejenže odmítla, ale pověděla to svému poručíkovi (kterého také měla sledovat): zanedlouho byl sebrán a při vyšetřování se ke všemu přiznal. Těhotnou Edžubovovou zatkli „za vyzrazení operativního tajemství“ a odsoudili k trestu smrti zastřelením. (Zastřelení unikla, odbyla si však pětadvacetiletý řetěz opakovaných trestů.) V téže době (1927), i když ve zcela jiných kruzích – mezi význačnými charkovskými komunisty – odmítla také Naděžda Vitaljevna Surovecová sledovat členy ukrajinské vlády a donášet na ně; GPU ji odvedlo a teprve o čtvrt století později se vynořila, sotva živá, na Kolymě³⁸. Ale kolik jich nevyplulo – o těch nevíme nic.

(V třicátých letech se počet nepoddajných sníží na nulu: Když po tobě žádají, abys donášel, tak musíš – tomu neunikneš. „Hlavou zeď neprorazíš.“ „Když to neudělám já, udělá to jiný.“ „Bude líp, když toho špicla budu dělat já, hodný člověk, než nějaká svině.“ Ostatně se tehdy už do špiclovské služby hrne nával dobrovolníků: je to výnosné i záslužné.) V roce 1928 probíhá v Moskvě proslulý Šachtinský proces – proslulý pro nesmírnou publicitu, jež se mu dělá, a pro otřesná přiznání a sebebičování obžalovaných (zatím ještě ne všech). O dva roky později, v září 1930, jsou okázale souzeni organizátoři hladu (To jsou oni, vidíte?) – osmačtyřicet škůdců potravinářského průmyslu. Koncem roku 1930 je s ještě větším halasem uspořádán už dokonale nacvičený proces s Průmyslovou stranou: teď už všichni obžalovaní bez výjimky na sebe vypovídají ty nejodpornější výmysly a před očima pracujících vyvstane jako pomník, který právě odhalili, velkolepé, důmyslné propletení všech jednotlivých dosud odhalených sabotáží, končící v jediném ďábelském uzlu s Miljukovem, Rjabušinským, Deterdingem a Poincarém.

Jelikož se v naší soudní praxi už trochu vyznáme, víme, že tyto pro veřejnost inscenované soudní procesy jsou jen vnější krtiny, zatímco hlavní rytí probíhá pod povrchem. K těmto procesům, vyvádějí jen nepatrnou část zatčených, jen ty, kteří v naději na polehčující okolnosti jsou proti veškeré přirozenosti ochotni křivě obvinít sebe i jiné. Většina inženýrů, kteří měli dost odvahy a rozumu odmítnout nehoráznosti vyšetřovatelů, je odsouzena ve vší tichosti, a přestože se nepřiznali, stejně dostanou od GPU deset let.

Proudy tečou pod zemí, potrubím, a podmiňují kvetoucí život na povrchu.

Právě v oné době byl podniknut významný krok k všelidové účasti na kanalizaci, k všelidové dělbě odpovědnosti za ni: ti, kteří svým tělem ještě nepadli do otvoru kanálu a kteří ještě nebyli zaneseni potrubím na ostrovy Gulag, musí nahoře pochodovat s prapory, oslavovat soudy a jásat nad rozsudky. (Je to velice prozíravé! Uplynou desetiletí, dějiny se vzpamatují – a pak se ukáže, že vyšetřovatelé, soudci a prokurátoři nemají větší vinu než my všichni, milí spoluobčané! Proto jsme se také dožili počestných šedin, že jsme svého času počestně hlasovali pro.) První takovou zkoušku udělal Stalin s organizátory hladu – jak by se ta zkouška neměla povést, když na žírné Rusi všichni hladověli a jen se smutně rozhlíželi kolem: kampak se poděl náš chlebiček? A tak na závodech a v úřadech předbíhají dělníci a zaměstnanci rozhodnutí soudu a rozhořčeně hlasují pro trest smrti těm obžalovaným ničemům. A při

³⁷ Podle vyprávění jednal Ordžonikidze se starými inženýry takto: položil před sebe na psací stůj jednu pistoli napravo a druhou nalevo. Tak během několika let zlomili vaz starým ruským inženýrům, chloubě naší země, oblíbeným hrdinům našich spisovatelů Garina-Michajlovského a Zamjatina.

³⁸ Kolyma, řeka v Jakutsku ve východní Sibíři s bohatými nalezišti zlata. Koncem Stalinovy éry tu proto byla zřízena řada pracovních táborů s obzvlášť krutými životními podmínkami. (Pozn. překl.)

procesu s Průmyslovou stranou – to už jsou tábory lidu, manifestace (za účasti školních dětí), dunivý krok miliónů a řev pod okny soudní budovy: „Smrt! Smrt! Smrt!“

Na tomto přelomu našich dějin se ozývaly ojedinělé hlasy protestu nebo zdrženlivého odstupu: bylo zapotřebí velké odvahy říci v tomto sborovém řevu „Ne!“

- nesrovnatelně víc než dnes. (Ostatně ani dnes se moc neprotestuje!) A pokud víme, byly to vždy hlasy právě těch bezpáteřních a podělaných inteligentů. Na jedné schůzi leningradské polytechniky se profesor Dmitrij Apollinarjevič Rožanskij zdržel hlasování (on je, víte, zásadně proti trestu smrti, to je totiž, víte, vědecky řečeno nevratný proces) – a okamžitě byl zatčen! Student Dima Olickij se zdržel hlasování – a okamžitě byl zatčen! A tak všechny protesty utichly hned na začátku.

Pokud je nám známo, důstojná dělnická třída tyto popravky schvalovala. Pokud je nám známo, celá avantgarda, od zapálených komsomolců až po stranické představitele a legendární armádní velitele, byla ve schvalování těchto poprav zajedno. Věhlasní revolucionáři, teoretikové a proroci – sedm let před vlastním neslavným zánikem – vítali tento řev davu, aniž tušili, že jejich čas je už za dveřmi, že brzy budou i jejich jména v tomto řevu hanobit jako „sebranku“ a „pakáž“.

Pro inženýry se však pohroma právě už končila. Začátkem roku 1931 vyhlásil Josef Vissarionovič „Šest podmínek“ výstavby, a jako pátou podmínku ráčilo Jeho Samovládne Veličenstvo uvést: přechod od politiky rozdrčení staré technické inteligence k politice jejího zapojení a péče o ni.

Péče o ni! Kam se najednou vypařil náš spravedlivý hněv? Kam se poděla všechna ta hrůzná obvinění? Tehdy právě probíhal proces se škůdci v průmyslu porcelánu (i tam škodili!), všichni obžalovaní se už svorně očerňovali a ke všemu se přiznávali – a náhle stejně svorně zvolali: „Jsme nevinní!“ A byli propuštěni!

(V tom roce se dokonce ukázal slabý protiproud: některé inženýry, kteří už byli odsouzeni nebo po skončeném vyšetřování čekali na soud, vraceli zpět do života.)

Tak se vrátil i D. A. Rožanskij. Neměli bychom tedy říci, že vydržel souboj se Stalinem? Že občansky statečný národ by neposkytl důvod k napsání ani této kapitoly, ani celé této knihy?) Do menševiků, ležících už dávno na lopatkách, kopl Stalin v tom roce ještě párkrát (veřejný proces se „Svazovým byrem menševiků“, Groman-Suchanov³⁹-Jakubovič, v březnu 1931, a později několik rozptýlených, nevýznamných, v tichosti zatčených jedinců) a pak se najednou zamyslel.

U Bílého moře se říká: voda se zamyslela, když příliv dosahuje vrcholu a má začít odliv. Nehodí se ovšem srovnávat Stalinovu kalnou duši s vodou Bílého moře.

Třeba se vůbec nezamyslel. A odliv také nenastal. Stal se však v tomto roce ještě jeden zázrak. Po procesu s Průmyslovou stranou byl přichystán na rok 1931 mohutný proces s Rolnickou stranou práce, údajnou – ve skutečnosti však nikdy neexistující – obrovskou ilegální organizací, jež sdružovala venkovskou inteligenci, funkcionáře spotřebních a zemědělských družstev a špičky vzdělanějšího rolnictva a připravovala svržení diktatury proletariátu. Při procesu s Průmyslovou stranou se o této Rolnické straně zmiňovali jako o odhalené a dobře známé. Vyšetřovací aparát GPU pracoval spolehlivě: tisíce obžalovaných v plném rozsahu doznaly svou příslušnost k RSP i své zločinné záměry. Celkem ale bylo slíbeno dvě stě tisíc „členů“. Jako „vedení“ strany byli označeni: zemědělský ekonom Alexandr Vasiljevič Čajanov, budoucí „předseda vlády“ N. D. Kondratějev, L. N. Jurovskij, Makarov a Alexej Dojarenko, profesor Timirjazevojovy akademie a budoucí „ministr zemědělství“⁴⁰. Ale jedné krásné noci si to Stalin najednou rozmyslel – proč, to se asi nikdy nedovíme. Zatoužil snad po spáse své dušičky: Tak brzy jistě ne. Ozval se v něm smysl pro humor?

Bylo mu už všechno příliš jednotvárné a protivné? Ne, nikdo se přece neodvážil Stalina podezírat, že by měl smysl pro humor! Spíše to bylo tak: spočítal si, že zanedlouho stejně pomře hladu celý venkov, a ne jen dvě stě tisíc, a že by to tedy byla zbytečná námaha. A tak byla celá Rolnická strana zrušena, všem, kteří se „přiznali“, řekli, aby své doznání odvolali (lze si představit jejich radost!), a místo toho vytáhli před soud jen nevelkou skupinu Kondratějev-Čajanov⁴¹. (Ale v roce 1941 obžalují utýraného Vavilova, že Rolnická strana přece jen existovala a že on, Vavilov, ji tajně vedl.) Kupí se odstavce, kupí se roky – a

³⁹ Tentýž Suchanov, v jehož bytě v Petrohradě u řeky Karpovky se 10. října 1917 sešel s jeho vědomím (muzejní průvodci teď však tvrdí že bez) bolševický UV a usnesl se na ozbrojeném povstání.

⁴⁰ A třeba by byl býval lepší než ti, kteří tuto funkci v následujících čtyřiceti letech zastávali. Jaký bývá lidský osud! Dojarenko se zásadně do politiky nikdy nepletl. Když jeho dcera přivedla domů studenty, kteří mluvili jako eseri, bez rozpaků je vyhodil!

⁴¹ Kondratějev byl odsouzen k trestu v izolátoru, duševně tam onemocněl a zemřel. Jurovskij také zemřel. Čajanov byl po pěti letech izolátoru vypovězen do Alma-Aty a v roce 1948 znova zatčen.

nám se nikdy nepodaří vypovědět po pořádku všechno, co bylo (ale GPU to výborně zvládlo! GPU nic nevynechalo!). Mějme však stále na paměti:

- že věřící jsou neustále zavíráni, to je samozřejmé. (Tady se vynořují některá data a vrcholky. Byla to „noc boje proti náboženství“ na Štědrý večer roku 1429 v Leningradě, kdy pozavírali mnoho věřící inteligence, a to ne jenom do rána, ne jako ve vánočním příběhu. Tam také v únoru 1932 zavřeli najednou mnoho kostelů a současně zatkli řadu duchovních. A takových dat a míst je mnohem víc, nikdo však nám o nich nic nesdělil.);

- že neustávají potírat sekty, dokonce i ty, které sympatizují s komunismem. (Tak v roce 1929 pozavírali bez výjimky všechny členy komuny mezi Soči a Chostou. Všechno se u nich dělo po komunisticku – výroba i rozdělování, a všechno tak poctivě, že toho Rusko nedosáhne ani za sto let, leč chyba lávky, všichni byli příliš vzdělaní a sečtělí v náboženské literatuře a jejich filozofií nebylo bezvěrectví, nýbrž směs baptismu, tolstojovství a jógy. Jako by taková komuna byla zločinem a nemohla přinést lidu štěstí.) Ve dvacátých letech byla velká skupina tolstojovců poslána do vyhnanství do předhoří Altaje, kde spolu s baptisty založili osady – komuny. Když začala stavba Kuzněckého hutního kombinátu, zásobovali je potraviny. Potom začalo GPU zatýkat – nejdříve učitele (nevyučovali podle státních osnov), děti běžely s pláčem za auty; po nich přišli na řadu představitelé obcí;

- že Velká pasións se socialisty pokračuje bez přestání, to je samozřejmé;

- že v roce 1929 jsou pozavíráni historikové, kteří svého času nebyli vypovězeni ze země (Platonov, Tarle, Ljubavskij, Gautier, Lichačov, Izmajlov), a vynikající literární vědec I. M. Bachtin;

- že neustále proudí národnosti hned z jednoho pohraničního území, hned z druhého. Pozavírají Burjatomongoly po povstání v roce 1929. (Říká se, že jich bylo kolem 35 tisíc zastřeleno. Není nám dáno si to ověřit.) Pozavírají Kazachy po povstání, jež Buďonného jízda hrdinně potlačila v letech 1930-31. Začátkem roku

1930 postaví před soud Svaz pro osvobození Ukrajiny (prof. Jefremova, Čechovského, Nikovského a další); víme-li však, jaký je u nás poměr mezi zveřejněným a utajeným – kolik jich ještě asi bude za nimi? Kolik jich ve vší tichosti...?

A přichází, pomalu, ale jistě přichází řada na členy vládnoucí strany, aby šli do vězení. Prozatím (1927-29) jde o „dělnickou opozici“ nebo o trockisty, kteří si vybrali nešťastného předáka. Jsou jich zatím stovky, ale brzy jich budou tisíce. Každý začátek bývá těžký! Jak se tito trockisté dříve klidně dívali na zavírání jinostraníků, tak teď ostatní členové strany souhlasně přihlížejí zavírání trockistů. Jen pěkně po pořádku! Jako další poteče do vězení proud neexistující „pravé“ opozice. Počínajíc ocasem požírá si dravčí tlama kus po kusu tělo, až se dostane k vlastní hlavě.

V roce 1928 nastane také čas vypořádat se s pohrobky buržoazie – nepmany.

Nejčastěji na ně uvalují stále rostoucí a nakonec už neúnosné daně, a jakmile je odmítnou platit, zatknou je hned pro insolventnost a zkonfiskují jim majetek.

(Drobným řemeslníkům – holičům, krejčím a těm, kteří opravují primusy – odeberou jen živnostenský list.) Na rozšíření nepmanského vězeňského proudu je zvláštní hospodářský zájem.

Stát potřebuje peníze, potřebuje zlato, a naleziště na Kolymě ještě neexistují.

Koncem roku 1929 začíná pověstná zlatá horečka, jež však nelomcuje těmi, kteří zlato hledají, nýbrž těmi, z nichž ho vytrásají. Zvláštností nového „zlatého“ proudu je, že GPU ty své králíky vlastně z ničeho neobviňuje a je ochotno je neposílat do země Gulag, chce jim jen právem silnějšího vzít zlato. Proto jsou vězení přečpaná a vyšetřovatelé utahaní, ale sběrné věznice, transporty a lágry dostávají neúměrně malé kontingenty.

Koho ve „zlatém“ proudu zavírají? Všechny, kteří kdysi, před patnácti lety, měli „podnik“, obchodovali, vydělávali si řemeslem a mohli by podle mínění GPU mít schované zlato. Leč právě oni velmi často žádné zlato neměli: jejich majetek byl uložen v movitostech a nemovitostech, a to všechno bylo už dávno pryč, pobráno za revoluce, nic z toho nezbylo. S velkými nadějemi zavírají samozřejmě zubní techniky, zlatníky a hodináře. Z udání se dozvídají o zlatě, které má být v nejneočekávanějších rukou: stoprocentní „dělník od soustruhu“ má bůhvíodkud šedesát zlatých carských pětirublů; známý sibiřský partyzán Muravjov přijel do Oděsy a přivezl si pytlík zlata; všichni petrohradští tatarští povozníci mají poschovávané zlato. Zda je to pravda nebo ne, to se dá zjistit jen v mučírničkách. Na koho padne stín zlatého udání, ten se nemůže ničím hájit – ani svým proletářským původem, ani svými revolučními zásluhami. Všichni jsou pozatýkáni a nácpani do kobek GPU, a to v takovém množství, že se to dosud nepovažovalo za možné – ale tím lépe, aspoň s tím dřív vyrukují! Dochází k trapnostem, ženy a muži sedí

ve stejné cele a musí před očima všech chodit na kýbl – ale kdo by se staral o takové maličkosti, navalte zlato, svině! Vyšetřovatelé nepišou protokoly, protože ten kus papíru nikdo nepotřebuje, a jestli potom někomu trest napaří nebo ne, to skoro nikoho nezajímá, důležité je jen jedno: naval zlato, svině! Stát potřebuje zlato, k čemu je tobě? Vyšetřovatele už opouští hlas i síly, aby vyhrožovali a mučili, mají však univerzální prostředek: dávají vězňům jen přesolené jídlo a žádnou vodu. Kdo odevzdá zlato, dostane napít! Červoněc⁴² za skleničku čisté vody!

Chci zlato, jen zlato, tu čarovnou moc...

Od proudů, které předcházely, i od proudů, které budou následovat, se liší tento proud tím, že i když ne polovina, alespoň jeho část má svůj osud ve vlastních třesoucích se rukou. Jestliže zlato opravdu nemáš – pak je tvé postavení bezvýchodné, budou tě bít, pálit, mučit a trápit žízni, dokud nepojdeš, nebo dokud ti skutečně neuvěří. Jestliže však zlato máš, pak si sám určuješ míru mučení, míru vytrvalosti a svůj budoucí osud. Psychologicky to ostatně není snazší, naopak těžší, protože když uděláš chybu, nikdy si to neodpustíš. Kdo ovšem už poznal mravy této instituce, ten ustoupí a dá všechno: je to lehčí. Nesmí se ale dát příliš rychle: nebudou ti věřit, žeš dal všechno, a budou tě držet dál. Nesmí se ale dát ani příliš pozdě: vypustíš dušičku nebo ti ze vzteku napaří trest. Jeden z tatarských povozníků vydržel všechna mučení: Zlato nemám! Zavřeli tedy i jeho ženu a mučili ji, ale Tatar trval na svém: Zlato nemám! Zavřeli i dceru – to už Tatar nevydržel a dal jim sto tisíc rublů. Rodinu propustili a jemu napařili trest. – Nejnevkusnější detektivky a loupežnické zpěvohry se tak v celostátním měřítku staly vážnou skutečností.

Zavedení pasového systému počátkem třicátých let také pořádně naplnilo lágry.

Stejně jako Petr I. zjednodušoval strukturu národa tím, že vymetal všechny mezery a skuliny mezi stavy, tak působil i náš socialistický pasový systém: vymetal a postihoval mezitřídní hmyz, tu vychytralou a nikam nepatřící vrstvu obyvatelstva bez domova. Zpočátku se také lidé s těmi pasy často pletli – a tak nepřihlášené nebo neodhlášené shrabovali na ostrovy Gulag alespoň na pouhý jeden rok.

Tak se vzdouvaly a tryskaly proudy – ale přes všechny se v letech 1929-30 přelil a začal valit mnohamiliónový proud rozkulačených. Byl neúměrně veliký a nepojala by jej ani rozvinutá síť vyšetřovacích vězení (která byla ještě k tomu přecpána „zlatým“ proudem), on ji však minul a valil se rovnou do transportů, průchodních vězení a do země Gulag. Tento proud (nebo spíš oceán!) se naráz rozlil do takové šíře, že přesáhl meze všeho, co si může dovolit vězeňská a soudní soustava i obrovského státu. V celých dějinách Ruska nebylo nic, co by se s tím dalo srovnat. Bylo to stěhování národů, etnická katastrofa. Ale kanály GPU a Gulagu byly tak důmyslně rozmístěny, že by si města ani ničeho nevšimla, kdyby je nepřekvapil tříletý podivný hlad – hlad bez sucha a bez války.

Tento proud se lišil od všech předcházejících také tím, že tu nedělali cavyky, aby sebrali nejdřív hlavu rodiny a pak rozhodli, co udělat s ostatními členy. Naopak, tady vypalovali jen celá hnízda najednou, sbírali jen celé rodiny a dokonce dávali horlivě pozor, aby se žádné dítě, ať ve věku čtrnácti, deseti nebo šesti let, nezaběhlo; všichni do posledního museli jít spolu na stejné místo, do společné záhuby. (Byl to první pokus tohoto druhu, přinejmenším v novodobých dějinách. Později jej zopakoval Hitler se židy a pak opět Stalin s nevěrnými nebo podezřelými národnostmi.) V tomto proudu bylo mizivě málo právě těch kulaků, podle nichž byl naoko pojmenován. Kulak se rusky nazývá vyřidušský a nepoctivý vesnický překupník, který se obohacuje z cizí práce, lichvy a zprostředkovávání obchodů. Takoví kulaci se v každém kraji i před revolucí vyskytovali jen ojediněle, a revoluce jim zcela vzala živnou půdu pro jejich činnost. Později, až po roce 1917, začalo se pojmenování kulak přenášet (v oficiální a agitační literatuře, odkud přešlo do hovorového jazyka) na ty, kteří zaměstnávali námezdní dělníky, a to třeba jen z přechodného nedostatku pracovních sil v rodině. Nezapomínejme však, že se po revoluci za každou takovou práci muselo spravedlivě zaplatit: zájmy čeledínů hájil výbor chudiny a vesnický sovět – mohl si někdo zkusit ukřivdit čeledínu! Používání námezdní práce za spravedlivou odměnu je přípustné v naší zemi i dnes.

Význam výstižného termínu kulak se však nezadržitelně nafukoval a v roce 1930 tak už nazývali vůbec všechny zdatné rolník – zdatné v hospodaření, zdatné v práci a pevné v názorech. Přezdívkou kulak využili k tomu, aby v rolnictvu tuto zdatnost a pevnost zlomili. Jen se rozpomeňme: uplynulo teprve dvanáct let od vydání Dekretu o půdě, onoho dekretu, bez něhož by rolnictvo nešlo s bolševiky, a Říjnová revoluce by nezvítězila. Půda byla rozdělena podle počtu jedlíků, každému stejně. Uplynulo teprve devět let od doby, kdy se mužici vrátili z Rudé armády a vrhli se do práce na vybojované půdě. A najednou tu byli kulatí a chudina. Kde se vzali? Leckdy záleželo na příznivém či nepříznivém složení rodiny. Záleželo

⁴² Zlatý desetirubl; po revoluci v letech 1922-27 desetirublová bankovka. (Pozn. překl.)

však ze všeho nejvíc na pracovitosti a houževnatosti? A na tyto mužiky, jejichž chléb Rusko jedlo v roce 1928, se teď vrhli místní smolaři a přivandrovalci z měst, aby je zničili. Jako by zvlčili a ztratili veškerou představu o lidskosti, jako by zapomněli všechny lidské pojmy nashromážděné za tisíciletí, chytali nejlepší hospodáře a vyháněli je i s jejich rodinami, bez jakéhokoliv majetku a nahé, do severních liduprázdných končin, do tundry a tajgy.

Takový masový pohyb se nemohl nezkomplikovat. Bylo třeba zbavit vesnici také těch zemědělců, kteří prostě projevovali nechuť vstoupit do kolchozu a nezájem o kolektivní život, jež nikdy na vlastní oči neviděli a o němž měli podezření (jak oprávněné, to teď víme), že bude znamenat vládu povaleců, donucování a hladomor. Bylo třeba se zbavit také těch rolníků (někdy zcela nezámožných), kteří pro svou smělost, tělesnou sílu, rozhodnost, otevřenost a lásku k spravedlnosti byli u vesničanů oblíbení, ale svou samostatností byli pro kolchozní vedení nebezpeční⁴³. Navíc byli v každé vesnici lidé, kteří osobně vadili místním aktivistům. Ať už šlo o žárlivost, závist nebo urážku – teď byl nejvhodnější okamžik si to s nimi vyřídit. Pro tyto oběti bylo zapotřebí najít nově slovo – a také se našlo.

Nemělo v sobě už nic „sociálního“ či ekonomického, ale znělo skvěle: podkulačnik.

To znamená: mám tě za pomahače nepřítele. A to stačí! I nejotrhanějšího nádeníka bylo docela dobře možno zařadit mezi podkulačniky⁴⁴!

Tak byli ve dvou slovech zahrnuti všichni, kteří znamenali podstatu vesnice, její energii, její fortel i píli, její odpor i svědomí. Vyvezli je – a kolektivizace byla provedena.

Ale i z kolektivizované vesnice začaly téci nové proudy:

- proud škůdců zemědělství. Všude byli jako škůdci odhalováni agronomové, kteří až dosud po celý život poctivě pracovali a nyní úmyslně zaneřádili ruská pole plevelem (samozřejmě na pokyn moskevského institutu, který byl nyní plně odhalen. Vždyť to je těch dosud nezavřených dvě stě tisíc členů Rolnické strany!).

Jedni agronomové neuposlechnou Lysenkových hlubokomyslných direktiv (s takovým proudem se v roce 1931 dostal do Kazachstánu „bramborový král“ Lorch).

Druzí se pak podle nich řídí příliš přesně a tím odhalují jejich hloupost. (V roce 1934 naseli pskovští agronomové len na sníh – přesně tak, jak poručil Lysenko. Semínka nabobtnala, zplesnivěla a zašla. Obrovské lány zůstaly rok ležet ladem. Lysenko nemohl prohlásit, že kulak je sníh nebo on sám hlupák. Obvinil tedy agronomy, že jsou kulaci a že jeho technologii překroutili. A tak agronomové šli na Sibiř.) Kromě toho bylo skoro ve všech STS odhaleno záškodnictví při opravách traktoru (čímž se vysvětlily neúspěchy prvních kolchozních let!);

- proud „kvůli ztrátám úrody“ (tyto „ztráty“ však vznikaly srovnáním s nepodloženými čísly, která na jaře naplánovala „komise pro stanovení úrody“);

„za nesplnění závazku dodat státu obilí“ (okresní výbor strany se zavázal, ale kolchoz nesplnil – tak si tedy posedíte!);

- proud klásků. Ruční řezání klásků v noci na poli – úplně nový druh vesnické činnosti a nový způsob sklizně! Byl to nemalý proud, mnoho desítek tisíc vesničanů, většinou nikoliv dospělí muži a ženy, ale mladíci a dívky, chlapci a děvčata, které ti starší posílali v noci řezat klasy, protože nedoufali, že za svou denní práci od kolchozu něco dostanou. Za tuto nicotnou činnost (ani v době nevolnictví nezažili rolníci takovou nouzi!) napařovaly soudy plnou výměru: deset let jako za nebezpečné rozkrádání socialistického majetku podle proslulého zákona ze dne 7. 8. 1932 (ve vězeňské hantýrce zákon sedmi osmin).

Tento zákon ze „sedmého osmý“ přinesl ještě zvláštní velký proud ze staveb první a druhé pětiletky, z dopravy, z obchodu a z továren. Případy rozkrádání ve velkém bylo pověřeno NKVD. Tento proud je třeba mít i nadále na paměti jako nepřerušovaný tok, obzvlášť vydatný ve válečných letech – a to po celých patnáct let (až do roku 1947, kdy ještě víc zmohutní a zesuroví).

Konečně si však budeme moci vydechnout! Konečně teď přestanou všechny ty hromadné vězeňské proudy! Soudruh Molotov dne 17. května 1933 prohlásil:

„Nevidíme svůj úkol v masových represích.“ Uf, však už bylo načase. Pryč s nočním strachem! Ale co je to za psí štěkot? Chyť ho! Chyť ho!

⁴³ Tento vesnický typ a jeho osud byl nesmrtelně ztělesněn postavou Stěpana Čausova v Zalyginové povídce Na řece Intuši.

⁴⁴ Jasně si vzpomínám, že se nám v mládí toto slovo zdálo jako zcela logické a srozumitelné.

Ach ták! To už začal kirovsky proud z Leningradu, kde shledali situaci tak napjatou, že zřídili štáby NKVD u každého městského obvodního sovětu a zavedli „urychlené“ soudní řízení (to ani dříve neslulo pomalostí) bez práva na odvolání (to ani dříve vlastně nebylo možné). Odhaduje se, že čtvrtina Leningradu byla v letech 1934-35 takto odklizena.

Tento odhad necht' vyvrátí ten, kdo má k dispozici přesná čísla a může je předložit.

(Ostatně tento proud nebyl jen leningradský, projevil se dostatečně v celé zemi v obvyklé, i když nelogické formě: děti duchovních, bývalé šlechtičny a osoby s příbuzenstvím v zahraničí, pokud se vůbec ještě někde udržely, byly vyhozeny ze zaměstnání.) V takových rozlévajících se proudech se ztrácely skromné vytrvalé potůčky, které se nijak hlasitě neohlašovaly, zato však neustále tekly a tekly:

- jednou to byli členové Schutzbundu, kteří prohráli třídní boje ve Vídni a přijeli se zachránit do vlasti světového proletariátu;

- pak esperantisté (tento škodlivý pronárod hubil Stalin v týchž letech jako Hitler);

- pak dosud nedoražené zbytky Svobodné filozofické společnosti a ilegální filozofické kroužky;

- pak zas učitelé, kteří nesouhlasili s pokrokovou brigádně laboratorní metodou výuky. (V roce 1933 byla Natalja Ivanovna Bugajenkova odvezena na rostovské GPU, ale když byla už třetí měsíc ve vyšetřovací vazbě, vyšel výnos, že tato metoda je chybná. A tak ji propustili.);

- pak spolupracovníci Politického červeného kříže, který zásluhou Jekatěрины Peškovové až dosud uhájil svou existenci;

- pak horalé ze severního Kavkazu po potlačení povstání (v roce 1935) stejně jako jiné národnosti. (Na stavbě Moskevsko-volžského průplavu vycházely národnostní noviny ve čtyřech jazycích: tatarském, turkmenském, uzbeckém a kazašském. To tedy znamená, že tam bylo dost těch, kteří je mohli číst!);

- a opět věřící, tentokrát ti, kteří nechtěli o nedělích chodit do práce (byl totiž zaveden pětidenní a pak šestidenní týden⁴⁵, a kolchozníci, kteří sabotovali práci o církevních svátcích, jak byli zvyklí z doby individuálního hospodaření;

- a neustále ti, kteří odmítli stát se informátory NKVD (sem spadali i duchovní, kteří odmítli porušit zpovědní tajemství; orgány rychle pochopily, jak užitečné by pro ně bylo znát obsah zpovědí, jediný užitek z církve);

- a zatýkání příslušníků sekt se stále rozrůstá;

- a Velká pasíans se socialisty se hraje stále dál.

A konečně doposud ani jednou nejmenovaný, ale pořád tekoucí proud podle Odstavce 10 neboli KRA (kontrarevoluční agitace) či ASA (protisovětská agitace).

Ten byl snad nejstálejší ze všech, nikdy nevyšel, naopak v době jiných velkých proudů, jako v roce 1937, 1945 nebo 1949, se vzdut k úplné povodni⁴⁶. Zní to paradoxně, ale ze sto čtyřiceti osmi paragrafů zvláštní části trestního zákoníku z roku 1926 pouze jeden jediný paragraf dal všudypřítomným a věčně bdělým orgánům sílu k veškeré jejich mnohaleté činnosti. Na oslavu tohoto paragrafu je možno najít ještě víc epitet, než jich kdysi sebral Turgeněv pro ruštinu nebo Někrasov pro mátušku Rus: veliký, mocný, vydatný, rozvětvený, mnohotvárný, vše smetající paragraf padesátý osmý, vyčerpávající celý náš svět ani ne tak formulacemi svých odstavců jako spíše jejich dialektickým a širokým výkladem.

Kdo z nás na sobě nezakusil jeho vše zachvacující objetí: Na světě opravdu neexistuje žádné provinění, úmysl, činnost nebo nečinnost, na něž by nemohla dopadnout trestající ruka padesátého osmého paragrafu.

Tak široce jej formulovat bylo sice nemožné, avšak ukázalo se, že je možné jej tak široce interpretovat.

Paragraf 58 netvořil v zákoníku kapitoly o politických trestných činech, a nikde také není napsáno, že je to paragraf „politický“. Nikoliv, spolu s trestnými činy proti veřejnému pořádku a s banditismem byl zařazen do kapitoly „trestných činů proti státu“. Z toho je patrné, že sám trestní zákoník v oblasti své působnosti neuznává nikoho za politického provinilce, nýbrž jen za kriminálního zločince.

Paragraf 58 se skládal ze čtrnácti odstavců.

⁴⁵ Tehdy bylo zrušeno dokonce i tradiční pojmenování dnů. Např. při šestidenním týdnu byl každý 6., 12., 18., 24. a 30. den v měsíci tzv. vychodnoj děň, volný den. (Pozn. překl.)

⁴⁶ Tento vždy spolehlivý proud odnesl s sebou kohokoliv v libovolně vybraný okamžik. U významných intelektuálů ve třicátých letech však považovali někdy za vybranější přišít jim nějaký ostudný paragraf (třeba homosexualitu; nebo že profesor Pletňov zůstal s pacientkou o samotě a kousl ji do prsou. Když to napíše ústřední tiskový orgán – zkus to vyvrátit!).

Z odstavce 1 se dozvídáme, že za kontrarevoluční je považován každý čin (podle § 6 tr. z. i nečinnost) směřující... k oslabení moci...

Při širokém výkladu se to projevilo takto: odepřít v lágru nastoupit do práce, když jsi vyhladovělý a vyčerpaný, znamená oslabení moci. A má za následek – trest smrti zastřelením. (Popravy těch, kteří se za války vyhýbali pracovní povinnosti.)

Od roku 1934, kdy nám byl vrácen termín Vlast, byl tento paragraf rozšířen o pododstavce 1a, 1b, 1c, 1d, týkající se vlastizrady. Podle nich se činy spáchané na újmu obranyschopnosti SSSR trestají zastřelením (1b), pouze za polehčujících okolností a jen v případě civilních osob (1a) trestem deseti let.

Široký výklad: když našim vojákům za to, že upadli do zajetí (újma obranyschopnosti), dávali všeho všudy deset let, bylo to vlastně až protizákonně humánní. Podle stalinského zákoníku měli být po návratu do vlasti všichni zastřeleni.

(Další příklad širokého výkladu: Dobře se pamatuji na jednoho Poláka, s nímž jsem se setkal v Butyrkách v létě 1946. Narodil se v Lembergu, který tehdy byl v Říši rakousko-uherské. Do druhé světové války žil ve svém rodném městě v Polsku a pak se přestěhoval do Rakouska, kde pracoval a kde také byl v roce 1945 našimi zatčen. Dostal deset let podle § 54/1a Ukrajinského trestního zákona, to jest za zradu své ukrajinské vlasti – neboť město Lemberg se v té době stalo ukrajinským Lvovem! A on, chudák, nemohl při vyšetřování dokázat, že neodjel do Vídně proto, aby zradil Ukrajinu! Tak hluboko klesl, že se stal zrádcem.) Další závažné rozšíření odstavce o vlastizradě poskytovalo jeho použití „s přihlédnutím k § 19 tr. z.“, tj. „s přihlédnutím k úmyslu“. To znamená, žádná zrada nebyla spáchána, ale vyšetřovatel shledal úmysl zradit – a to stačilo, aby byl uložen trest v plné výměře jako za dokonanou zradu. Paragraf 19 sice stanoví trestat nikoliv za úmysl, nýbrž za přípravu. avšak při dialektické interpretaci lze i úmysl chápat jako přípravu. A „příprava je trestná právě tak (tj. stejnou výměrou trestu) jako trestný čin sám“ (tr. zákon). Celkem vzato my nečiníme rozdíl mezi úmyslem a trestným činem jako takovým, a v tom je přednost sovětského zákonodárství před buržoazním!⁴⁷ Odstavec 2 pojednává o ozbrojeném povstání a o uchopení moci v hlavním městě a v provinciích, mezi jiným i za účelem násilně odtrhnout některé území od Svazu. Na to jsou všechny tresty až po smrt zastřelením (stejně jako v každém z následujících odstavců).

V rozšířeném výkladu (jež ovšem nebylo možno v paragrafu zakotvit, ale jež přikazuje revoluční právní vědomí): sem spadá jakýkoliv pokus kterékoliv republiky o uskutečnění práva vystoupit ze Svazu. Nebol termín „násilně“ sám o sobě ještě neříká vůči komu. I kdyby se všechno obyvatelstvo jedné republiky chtělo odtrhnout, a v Moskvě by to nechtěli, bylo by to odtržení násilné. Proto tedy všichni estonští, lotyšští, litevští, ukrajinští a turkestanští nacionalisté snadno dostali podle tohoto odstavce svých deset či pětadvacet let.

Odstavec 3: „Jakékoliv napomáhání cizímu státu, nacházejícímu se ve válečném stavu se SSSR.“

Tento odstavec poskytoval možnost odsoudit kteréhokoliv občana, který žil v okupovaném území, jestliže přibil podpatek příslušníku německé armády nebo mu prodal svazek ředkvičky, či občanku, která pozvedávala bojového ducha okupanta tím, že s ním tancovala a strávila noc. Ne každý byl podle tohoto odstavce odsouzen (vzhledem k jejich obrovskému množství), ale mohl být odsouzen každý.

Odstavec 4 jednal o (smyšlené) pomoci prokazované mezinárodní buržoazii.

Zdalo by se, že sem nikdo nemůže spadat? Při široké interpretaci a s pomocí revoluční svědomitosti však snadno našli skupinu lidí: všichni emigranti, kteří opustili zemi do roku 1920, to jest několik let před sepsáním zákona, a byli zastíženi našimi vojsky v Evropě o čtvrt století později (1944-45), dostali §58/4 – deset let nebo smrt zastřelením. Neboť co jiného dělali v zahraničí, než že napomáhali světové buržoazii? (Na příkladu hudební společnosti jsme už viděli, že jí bylo možné napomáhat i zevnitř SSSR.) Napomáhali jí také všichni eseri, všichni menševici (na ně si ten paragraf vymysleli) a pak inženýři Státní plánovací komise a Nejvyšší rady národního hospodářství.

Odstavec 5: Působení na cizí stát, aby vyhlásil válku SSSR.

Promarněná příležitost: rozšířit tento odstavec na Stalina a jeho diplomatické a vojenské poradce v letech 1940-41. Jejich slepota a šílenství vedly přímo k válce. Kdo jiný než oni uvrhl Rusko do ostudných, nevidaných porážek, jež nelze přirovnat ani k porážkám carského Ruska v roce 1904 nebo 1915? Do takových porážek, jaké Rusko od 13. století nezažilo?

⁴⁷ Ot túrem k vospilarělnym učreděnijam (Od věznic k výchovným zařízením), sborník ústavu kriminální politiky, redigoval A. J. Vyšinskij, Moskva 1934, sir. 36.

Odstavec 6: Špionáž byl vykládán tak široce, že kdyby se měli počítat všichni, kteří podle něho byli odsouzeni, mohlo by se z toho usoudit, že se náš lid ve Stalinově době neživil zemědělstvím, průmyslem nebo něčím podobným, nýbrž jen cizí špionáží a žil z peněz rozvědek. Špionáž, to bylo něco velice příhodného pro svou jednoduchost, bylo to srozumitelné nevzdělanému provinilci i učenému právníkovi, novináři i veřejnému mínění⁴⁸. Šíře interpretace byla tu patrná i v tom, že neodsuzovali přímo za špionáž, nýbrž za PŠ – podezření ze špionáže (nebo za NŠ – neprokázanou špionáž, za tu byly také všechny tresty až po nejvyšší!) a dokonce za SVPŠ – styky vedoucí (!) k podezření ze špionáže.

To znamená například: jedna známá známé vaší ženy si dala ušít šaty u stejné švadleny (samozřejmě spolupracovnice NKVD) jako manželka jednoho cizího diplomata.

Všechny tyto delikty 58/6, PŠ a SVPŠ byly velmi nakažlivé, proto vyžadovaly přísný režim a neustálý dozor (vždyť cizí rozvědka může natáhnout tykadla ke svému oblíbenci i do lágru) a zakazovaly pohyb bez ozbrojeného doprovodu.

Vůbec všechny písemné paragrafy, to jest nikoliv paragrafy, nýbrž tyhle strach nahánějící kombinace velkých písmen (v této kapitole se ještě setkáme s dalšími) měly stále nádech tajemnosti, neboť nebylo nikdy jasné, jsou-li to odnože § 58 nebo něco samostatného a velmi nebezpečného. Věžňové s písmennými paragrafy trpěli v četných lágrech ještě víc než ti s § 58.

Odstavec 7: Podvracení průmyslové výroby, dopravy, obchodu, peněžního obchodu a družstevnictví.

Ve třicátých letech se tento odstavec dočkal velkého rozmachu a zmocnil se mas pod zjednodušenou a všem srozumitelnou přezdívkou záškodnictví.

Všechno vyjmenované v odstavci 7 bylo vskutku každým dnem očividně a zjevně podvraceno – a někdo tím musel přece být vinen! Po staletí lid budoval a tvořil, a vždy poctivé, dokonce i pro pány. Od dob Rurikovců nebylo slyšet o nějakém záškodnictví. A teď, když se poprvé všechno stalo lidovým vlastnictvím – statisíce nejlepších synů lidu se z nevysvětlitelných příčin jaly škodit (Se záškodnictvím v zemědělství se v tomto odstavci nepočítalo, ale protože bez něho nebylo možno rozumně vysvětlit, proč pole zarůstají plevellem, úroda klesá a stroje se lámou, dialektický cit je doplnil.)

Odstavec 8: Teror (nikoliv ten, který měl sovětský trestní zákon „zdůvodnit a legalizovat“⁴⁹, ale teror zdola).

Teror se chápal převelice pružně: Hodit bombu pod kočár gubernátora, to se za teror nepočítalo, ale nabít hubu svému osobnímu nepříteli, jestliže to byl stranický, komsomolsky nebo miliční aktivista, to už znamenalo teror. Tím spíš zabití aktivisty se nikdy nerovnálo zabití obyčejného člověka (jak tomu už ostatně bylo v Chammurapiho zákoníku v 18. století př.n.l.). Jestliže muž zabil milence své ženy, který, jak se ukázalo, byl nestraník – bylo to pro muže štěstí, dostal § 126, byl bytovik, sociálně blízký a mohl se v lágru pohybovat bez ozbrojeného doprovodu. Jestliže se však ukázalo, že milenec byl členem strany – stal se muž nepřítelem lidu podle § 58/8. Ještě značnějšího rozšíření pojmu se dosáhlo použitím odstavce 8 s přihlédnutím k již zmíněnému § 19, to jest s přihlédnutím k přípravě ve smyslu úmyslu. Nejenom přímá výhružka vůči aktivistovi před hospodou „No počkej, uvidíš!“, ale i poznámka hádavé báby na trhu „Aby ho čert vzal!“ se kvalifikovala jako TN – teroristicky úmysl – a měla za následek nejpřísnější použití paragrafu.⁵⁰

Odstavec 9: Zničení nebo poškození... způsobením výbuchu nebo požáru (a jistě s kontrarevolučním úmyslem), zkráceně nazýváno diverze.

Rozšířený výklad spočíval v tom, že se všemu přisuzoval kontrarevoluční úmysl (vyšetřovatel nejlépe věděl, co se dělo ve vědomí pachatele!), a žádné lidské opomenutí, omyl a nezdár v práci a ve výrobě – se nepromíjel, nýbrž se považoval za diverzi.

Avšak žádný odstavec § 58 se nevykládal tak pružně a s takovým revolučním zápallem jako odstavec 10.

Zněl takto: „Propaganda nebo agitace obsahující výzvu ke svržení, podkopání nebo oslabení sovětské moci... jakož i rozšiřování, zhotovování nebo přechovávání literatury téhož obsahu.“ A stanovil v době

⁴⁸ Třeba však tato špionománie nebyla jen Stalinovou hloupou vášní. Přišla totiž najednou vhod všem, kteří se dostali mezi privilegované. Stala se přirozeným ospravedlněním nastalého všeobecného tajnostkářství, zákazu informací, zamčených dveří, systému propustek, ohrazených vil a tajných prodejů. Přes pancíř špionománie nemohl lid proniknout a vidět, jak se byrokracie domlouvá, lenoší, chybuje, jak hoduje a jak se baví.

⁴⁹ Lenin, „Spisy. 5. vyd., sv. 45, Moskva, str. 190.

⁵⁰ Zní to přehnané a jako fraška – ale my jsme si tu frašku nevymysleli, my jsme s těmi lidmi seděli!

míru jen spodní hranici trestu (Ne níž! Ne příliš mírně!), horní nijak neomezoval. Takovou neohroženost projevovala velmoc před slovem svých občanů.

Jako proslulé příklady rozšířeného výkladu tohoto proslulého odstavce uvedme:

- pod „agitací obsahující výzvu“ se mohl rozumět přátelský (ba dokonce manželský) rozhovor mezi čtyřma očima nebo soukromý dopis; a výzvou mohla být osobní rada. (Že „mohl, mohla být“, vyvozujeme z toho, že tomu tak bylo.)

- „podkopáním a oslabením“ moci byla každá myšlenka, která se neshodovala s myšlenkami tehdejších novin nebo nedosahovala jejich zanícení. Vždyť oslabuje všechno to, co neposiluje! Vždyť podkopává všechno to, co se plně neshoduje!

„Kdo nezpívá dnes s námi ten je proti nám!“ (Majakovskij)

- pod „zhotovováním literatury“ se rozumělo každé napsání dopisu, zápisu, důvěrného deníku v jediném exempláři.

Kterou myšlenku, ať jen v duchu chovanou, vyřčenou nebo zapsanou, nepostihoval tento tak úspěšně rozšířený odstavec 10?

Odstavec 11 byl zvláštního druhu: Neměl samostatný obsah, nýbrž byl přitěžujícím přívažkem ke kterémukoliv z předcházejících odstavců, jestliže byl trestný čin připravován organizovaně nebo jestliže se pachatelé spolčili v organizaci.

Ve skutečnosti se tento odstavec interpretoval tak, že žádné organizace nebylo třeba. Takové elegantní použití odstavce 11 jsem zakusil sám na sobě. Byli jsme dva, tajně jsme si vyměňovali myšlenky – to jest zárodek organizace, to jest organizace!

Odstavec 12 se nejvíc dotýkal svědomí občanů: pojednával o neoznámení některého z vyjmenovaných trestných činů. A za tento těžký hřích neudání neměl trest horní hranici! Tento odstavec byl sám už tak nesmírně široký, že dalšího rozšíření nepotřeboval. Věděl a nepověděl – to je totéž, jako by to byl udělal sám!

Odstavec 13, zdánlivě dávno překonaný, se týkal služby v carské ochrance⁵¹. (Pozdější analogická služba se naopak pokládala za vlastenecké hrdinství.)

Odstavec 14 trestal „vědomé neplnění určitých povinností nebo jejich úmyslně nedbalé plnění“ – a to samozřejmě až po trest smrti zastřelením. Krátce se tomu říkalo „sabotáž“ nebo „hospodářská kontrarevoluce“.

Avšak rozlišit úmyslné od neúmyslného mohl jen vyšetřovatel, opíraje se o své revoluční právní vědomí. Tento odstavec byl uplatňován v případě rolníků, kteří neodevzdali stanovené dodávky. Byl uplatňován v případě kolchozníků, kteří nedosáhli nutného počtu pracovních jednotek. A v případě lágrových vězňů, kteří nesplnili pracovní normu. A mechanicky pak začali po válce dávat tento odstavec i kriminálním žvlům za útěk z lágru, to jest v rozšířeném výkladu spatřovali v jejich útěku nikoliv touhu po sladké svobodě, nýbrž podryvání táborového systému.

To byl poslední z listů vějíře paragrafu 58, vějíře, který rozestřen pokrýval všechn lidský život.

Po tomto přehledu velikého paragrafu se dále budeme už méně divit. Kde je zákon, tam je i zločin.

Kalená ocel paragrafu 58, vyzkoušená v roce 1927 hned po vykování a smáčená ve všech proudech následujícího desetiletí, zasvištěla plnou silou při útoku zákona proti lidu v letech 1937-38.

Je nutno říci, že operace roku 1937 nebyla živelná, nýbrž plánovaná, že v první polovině toho roku bylo mnoho věznic nově vybaveno: z cel byla odstraněna lůžka a stavěly se souvislé jednoposchodové a dvouposchodové palandy.⁵² Staří vězňové si vzpomínají, že už k prvnímu úderu došlo jakoby soustředěně v celé zemi, dokonce snad za jedinou srpnovou noc (protože však znám naši těžkopádnost, moc tomu nevěřím). A na podzim, kdy se k dvacátému výročí Října očekávala s nadějí všeobecná velká amnestie, přidal šprýmař Stalin do trestního zákona neslýchané nové tresty – 15 a 20 let⁵³ Není třeba zde opakovat o třicátém sedmém roce to, o čem se už psalo a co se bude ještě mnohokrát opakovat: že dopadl zničující

⁵¹ Jsou psychologické důvody k podezření, že se Stalin provinil i podle tohoto odstavce § 58. Zdaleka ne všechny dokumenty o tomto druhu služby přečkaly únor 1917 a staly se všeobecně známé. Bývalý ředitel policejního departementu V. F. Džunkovskij, který umíral na Kolymě, tvrdil, že spěšné pálení policejních archívů v prvních dnech Únorové revoluce bylo společným dílem některých zainteresovaných revolucionářů.

⁵² Jistě to nebyla náhoda, že i tzv. Velký dům v Leningradě byl dokončen v roce 1934, právě když byl zavražděn Kirov.

⁵³ Trest 25 let byl zaveden k 30. výročí Října, v roce 1947.

úder na špičky strany, sovětské státní správy, vojenského velení i na špičky samotného GPU-NKVD.⁵⁴ Skoro v žádné oblasti nezůstal první tajemník oblastního výboru strany nebo předseda výkonného výboru oblastního sovětu – Stalin si vybral vhodnější.

Olga Čavčavadzová vypráví, jak to bylo v Tbilisi: v roce 1938 zatkli předsedu výkonného výboru městského sovětu, jeho náměstka, všech jedenáct vedoucích oddělení, jejich zástupce, všechny hlavní účetní, všechny hlavní ekonomy.

Jmenovali nové. Uplynuly dva měsíce. A opět zavřeli předsedu, náměstka, všech jedenáct vedoucích oddělení, všechny hlavní účetní, všechny hlavní ekonomy. Na svobodě zůstali obyčejní účetní, písárky, uklízečky, poslíční...

Při zavírání řadových členů strany zřejmě existoval tajný motiv, který nebyl nikde v protokolech a rozsudcích přímo jmenován: totiž pozatýkat především ty, kteří vstoupili do strany do roku 1924. To se obzvláště důsledně provedlo v Leningradě, protože právě tam všichni podepsali „platformu“ Nové opozice. (A jak mohli nepodepsat? Jak mohli „nedůvěřovat“ svému leningradskému oblastnímu výboru strany?) A jak to bývalo, ukáže nám obrázek z oněch let. Koná se (v Moskevské oblasti) okresní konference strany. Řídí ji nový tajemník okresního výboru; jeho předchůdce byl nedávno zatčen. Ke konci konference se schválí prohlášení oddanosti soudruhu Stalinovi. Všichni samozřejmě vstanou (i během konference všichni vyskakovali při každém vyslovení jeho jména). V malém sále hřmí „bouřlivý potlesk, přecházející v ovace“. Tři minuty, čtyři minuty, pět minut, a on je pořád ještě bouřlivý a pořád ještě přechází v ovace. Ale dlaně už bolí. Zvednuté ruce už umdlévají. Starší lidé už lapají po dechu. A už to začíná být nesnesitelně hloupé i pro ty, kteří Stalina upřímně zbožňují. Ale kdo se první odváží přestat? Mohl by to udělat tajemník okresního výboru, který stojí na tribuně a právě dočetl onu zdravici. On je ale nový, je tu místo zatčeného, a sám se bojí! Vždyť tu v sále stojí a tleskají enkávédisti, a ti dávají pozor, kdo první přestane!... A potlesk v neznámém malém sále pokračuje, aniž o něm velký vůdce ví, a trvá už 6 minut, 7 minut, 8 minut... Jsou zničeni!

Jsou ztraceni! Už se nemohou zastavit, dokud nepadnou s puklým srdcem! Ještě tak vzadu v sále, v mačkanici, může to člověk aspoň trochu ošvindlovat, plácát řídčeji, ne tak silně, ne tak zuřivě – ale v předsednictvu, všem na očích? Ředitel místní papírny, samostatný silný člověk, stojí v předsednictvu, dávno už pochopil všechnu lživost, bezvýchodnost situace, a tleská! – Devátou minutu! Desátou! Dívá se toužebně na tajemníka, ale ten se neodváží přestat. Šílenství! Hromadné šílenství! Představitelé okresu pokukují jeden po druhém se slabou nadějí, ale v tvářích mají nadšení, a tak budou tleskat, dokud nepadnou, dokud je nezačnou vynášet na nosítkách! A ani pak zbylí nepřestanou... Ředitel papírny vezme na sebe v jedenácté minutě úřední výraz a sedne si na své místo v předsednictvu.

Jaký zázrak! Kam se podělo všeobecné, nezadržitelné, nepopsatelné nadšení?

Všichni jako na povel rázem přestanou a sednou si. Jsou zachráněni! Veverku konečně napadlo vyskočit z kola...

Takhle ale také poznají osobnosti. A takhle je odstraňují: Ještě v noci je ředitel továrny zatčen. Snadno mu za úplně jinou věc napaří deset let. Ale po podepsání závěrečného protokolu mu vyšetřovatel připomene:

„A nikdy nepřestávejte tleskat jako první!“ (Ale jak tedy? Jak tedy máme přestat?)⁵⁵ Tady vidíte, co to je ten darwinovský výběr. Co to znamená uštvat hlouposti.

Dnes se ale vytváří nový mýtus. Každé vytištěné vyprávění, každá vytištěná zmínka o roce 1937 mluví pouze o tragédii vedoucích komunistů. A tak už nás skoro přesvědčili, a my se necháváme bezděky ovlivňovat, že vězeňský rok 1937-38 znamenal zatýkání jen význačných komunistů a nikoho jiného. Ale z miliónů lidí, které tehdy pozavírali, nemohli straničtí a státní funkcionáři činit víc než 10 procent.

Dokonce i před leningradskými věznicemi stály ve frontách s balíčky pro vězně převážně prosté ženy z lidu.

Složení těch, které ten mohutný proud uchvátil a polomrtvé zanesl na ostrovy Gulag, bylo tak pestré a podivné, že by si dlouho musel lámat hlavu ten, kdo by v něm chtěl vědecky stanovit nějakou zákonitost. (Tím spíš to nemohli pochopit současníci.) Skutečným zákonem, podle něhož se v oněch letech zavíralo,

⁵⁴ Ted' když jsme poznali čínskou kulturní revoluci (také v 17. roce po konečném vítězství), můžeme v tom s velkou pravděpodobností tušit historickou zákonitost. A dokonce sám Stalin se nám začíná jevit jen jako slepý a nahodilý vykonavatel.

⁵⁵ Vyprávěl N. Ci-ko. leningradští Estonci (sbírají je jen podle příjmení jako špióny ve službách bílých Estonců);

bylo však směrné číslo, rozpis a rozdělovník. V každém městě a okrese, v každé vojenské jednotce dostali směrné číslo a museli je v termínu splnit. Všechno ostatní záviselo na zručnosti výkonných orgánů.

Bývalý čekista Alexandr Kalganov si vzpomíná, jak do Taškentu přišel telegram:

„Pošlete dvě stě!“ Ale oni právě udělali zátah, a jak se zdálo, nebylo koho sebrat. Z okresů sice přivezli tak na půl stovky, ale... Nápad! Překvalifikovat bytovíky, které sebrala milice, na § 58! Jak řekli, tak udělali. Ale směrné číslo pořád ještě nesplnili.

Milice hlásí: Co dělat? Na jednom náměstí si Cikáni drze postavili tábor. Nápad! Obklíčili je a všechny muže od sedmnácti do šedesáti sebrali jako podle § 58. A plán byl splněn!

Ale bývalo to také takhle: čekisté v Osetinské autonomní republice (jak vypráví náčelník milice Zabolovskij) měli podle rozdělovníku zastřelit 500 lidí, oni však žádali víc, a tak jim povolili dalších 250.

Tyto telegramy, mírně zašifrované, byly posílány obyčejnou poštou. Telegrafistka v Temrjuku ve své svatě prostotě přepojila na NKVD: Pošlete zítra do Krasnodaru

240 beden mýdla. Ráno se dozvěděla o velkém zatýkání a transpotech a dovědla se. Řekla bohužel přítelkyni, o jaký telegram šlo. Hned ji zavřeli.

(Byla to vůbec náhoda, že zašifrovali člověka jako bednu mýdla? Nebo snad už věděli, z čeho se také dá mýdlo vařit...?) Ovšem jakousi částečnou zákonitost lze přece jen postřehnout. Jsou zavírání:

- naši skuteční vyzvědači v zahraničí. (Jsou to často ti nejupřímnější kominternovci nebo čekisté a mnoho půvabných žen. Povolají je zpět do vlasti, na hranicích je zatknou a pak je konfrontují s jejich bývalým náčelníkem z kominterny, například s Mirovem-Koronou. Ten potvrdí, že on sám pracoval pro nějakou rozvědku – což znamená, že automaticky i jeho podřízení, a to tím škodlivěji, čím poctivěji!);

- zaměstnanci KVŽD. (Všichni sovětské zaměstnanci Východočínských železnic se bez výjimky včetně žen, dětí a babiček ukázali jako japonští špióni. Je však třeba uvést, že je zavírali i dříve, už před několika lety.);

- Korejci z Dálného východu (jdou do vyhnanství do Kazachstánu) – první pokus s rasovou perzekucí;

- všichni lotyšští střelci a Lotyši čekisté – ano, Lotyši, porodníci revoluce, kteří byli ještě donedávna oporou a pýchou česky! A dokonce i ti komunisté z buržoazního Lotyšska, které v roce 1921 vyměnili a tak je zachránili před strašnými lotyšskými tresty dvou až tří let. (V Leningradě zavrou a zruší: lotyšské oddělení Gercenova institutu, lotyšský dům kultury, estonský klub, lotyšskou průmyslovou školu, lotyšské a estonské noviny.) Ve všeobecném hluku končí i přesuny Velké pasíans a shrabují se poslední z dosud nesebraných. Už není proč se skrývat, už je načase tuto hru přerušit.

Socialisty teď dávají do vězení hromadně, všechny z jednoho místa vyhnanství najednou (např. v Ufě a Saratovu), všechny společně odsunují a ženou na jatky Gulagu – po celých stádech.

Nikde nebylo výslovně prohlášeno, že je třeba se snažit pozavírat co nejvíce inteligence, ale jako na ni nezapomínali v předchozích proudech, nezapomínají na ni ani teď. Stačí udání studentů (spojení těchto slov už dávno nezní divně), že jejich vysokoškolský lektor cituje víc Lenina a Marxe, a nikdy Stalina – a lektor na příští přednášku už nepříjde. Ale co když vůbec nikoho necituje...

– Jsou pozavírání všichni leningradští orientalisté střední a mladší generace. Jsou pozavírání všichni pracovníci Ústavu severských národů (kromě špielů). Nevyhýbají se ani učitelům. Ve Sverdlovsku udělají proces s třiceti učiteli středních škol v čele s vedoucím oblastního školského odboru Perelem, přičemž jedno ze strašných obvinění zní: uspořádali ve školách novoroční oslavy s jolkou za tím účelem, aby zapálili školy!⁵⁶ I na hlavy inženýrů (už sovětské generace, nikoliv „buržoazních“) dopadá hůl s pravidelností kyvadla. Důlnímu měřiči Nikolaji Merkurjeviči Mikovovi se pro nějakou poruchu ve vrstvách nasetkaly dva vstřícné poruby. § 58/7, 20 let! Šest geologů (Kotovičova skupina) „za záměrné zatajení zásob cínu pod zemským povrchem...“ (to znamená za to, že je nenašli!) „... pro případ příchodu Němců“ (udání) – § 58/7, každému 10 let.

Po hlavních proudech následuje vždy ještě zvláštní proud: ženy, zatčené podle paragrafu ČS (členy semji, tj. rodinní příslušníci odsouzeného)! Manželky vedoucích stranických pracovníků, ale leckde (např. v Leningradě) i všech těch, kteří dostali „10 let se zákazem písemného styku“ a kteří už nebyli mezi živými. Všem podle ČS dávali zpravidla osm let. (Přes všechno mírnější trest než rozkulačeným, a jejich děti směly zůstat na pevnině.) Hromady obětí! Hory obětí! Frontální útok NKVD na město:

⁵⁶ Pět z nich bylo umučeno při vyšetřování a nedožilo se procesu. Čtyřicet zemřelo v lágrech. Třicátý, Ivan Aristaulovič Punič, se vrátil a byl rehabilitován. (Kdyby byl zemřel i on, vynechali bychom zde všech třicet, tak jako vynecháváme miliardy.) Četní „svědkové“ z tohoto procesu jsou dodnes na Sverdlovsku a žijí si dobře: systemizovaní pracovníci, důchodci s čestnou penzí. Darwinovský výběr,

- S. P. Matvejevové zatkli během jediné vlny, ale kvůli různým „věcem“, muže a tři bratry (a tři ze čtyř se už nikdy nevrátili);

- jednomu elektrotechnikovi se na jeho úseku přetrhlo vedení vysokého napětí: §58/7, 20 let;

- permský dělník Novikov byl obviněn, že chtěl vyhodit do povětří most přes Kamu;

- Južakova (rovněž v Permu) zatkli ve dne, pro jeho ženu přišli v noci. Předložili jí seznam osob a žádali, aby podepsala, že se všechny jmenované osoby u nich scházely na menševicko-eserských schůzích (samozřejmě že takové schůze neexistovaly). Slíbili, že ji za to pustí domů k jejím třem dětem. Podepsala, přivedla tak všechny do neštěstí a sama zůstala samozřejmě ve vězení;

- Naděžda Juděničovit byla zatčena kvůli svému příjmení. Po 9 měsících ovšem zjistili, že není příbuznou bílého generála, a pustili ji (stala se jen maličkost: během té doby jí z rozčilení zemřela matka);

- ve Staré Russe promítali film „Lenin v říjnu“. Někdo si ve filmu všiml věty: „To by měl vědět Palčinskij!“ – a ten Palčinskij bránil Zimní palác. Promiňte, ale u nás přece pracuje nějaká Palčinská jako ošetřovatelka! Sebrat ji! A tak ji sebrali. A ukázalo se, že je to skutečně Palčinského žena, která se po jeho zastřelení schovala v tomto zapadákově.

- bratři Boruškovi (Pavel, Ivan a Štěpan) přijeli ještě jako děti v roce 1930 z Polska ke svým příbuzným. Jako mládenci dostanou za PŠ (podezření ze špionáže) 10 let;

- jedna řidička krasnodarské tramvaje se vracela pěšky pozdě v noci z vozovny domů a na předměstí prošla ke své smůle kolem nákladního auta, které tam zůstalo trčet a u něhož stáli nějací muži. Auto bylo plné mrtvol – ruce a nohy vyčnívaly zpod plachty. Zapsali si její jméno a druhý den ji zatkli. Vyšetřovatel se ptal, co viděla. Odpověděla po pravdě (darwinovský výběr). ASA (protisovětská agitace), 10 let;

- jeden instalatér pokaždé vypnul ve svém pokoji rozhlasový reproduktor, když vysílali nekonečné dopisy Stalinovi⁵⁷. Soused to udal (kde asi ten soused dneska je) – SOE (společensky nebezpečný element), 8 let;

- pologramotný kamnář se ve svém volném čase rád podpisoval: zvyšovalo to jeho sebevědomí. Čistý papír neměl, a tak se podpisoval na noviny. Jedny jeho noviny s počmáranou tváří Otce a Učitele objevili sousedé na společném záchodě. ASA, 10 let.

Stalin a jeho nejbližší spolupracovníci měli rádi své portréty, zaplňovali jimi noviny, rozmnožovali je v miliónovém nákladu. Mouchy málo dbaly na jejich svatost, také bylo škoda novin nepoužít – a kolik nešťastníků se kvůli tomu dostalo do vězení!

Zatýkání se šířilo po ulicích a domech jako epidemie. Tak jako lidé nevědomky přenášejí epidemickou nákazu jeden na druhého podáním ruky, dechem či předanou věcí, tak také podáním ruky, dechem či setkáním na ulici přenášeli jeden na druhého nákazu neodvratného zatčení. Neboť je-li ti souzeno, aby ses zítra přiznal, že ses pokoušel dát dohromady ilegální skupinu s úmyslem otrávit vodu městského vodovodu, a já jsem ti dnes podal na ulici ruku, pak to znamená, že i já jsem odsouzen k zániku.

Před sedmi lety se město dívalo, jak vybíjeli vesnici, a shledávalo to zcela přirozeným. Teď by se vesnice mohla dívat, jak zas vybíjejí město – na to však byla příliš otupělá, vždyť ji samu ještě dobíjeli:

- zeměměřič (!) Saunin dostal 15 let za ... dobytčí mor (!) a za špatnou úrodu (!) v okrese (a z vedení okresu byli za totéž všichni zastřeleni):

- na pole přijel tajemník okresního výboru, aby popohnal orbu, a jeden starý mužik se ho zeptal, zda ví, že za sedm let nedostali kolchozníci za pracovní jednotky ani gram obilí, jenom slámu, a to ještě málo. Za tuto otázku dostal stařík ASA, 10 let;

- jiný osud potkal mužika se šesti dětmi. Kvůli těm šesti krkům se nešetřil při práci v kolchoze a pořád doufal, že z toho něco bude. A také že bylo – dostal řád.

Předávali mu ho na schůzi a pronášeli přitom proslovy. Při poděkování se mužik dojal a řekl: „Ach, kdyby mi tak místo toho řádu dali pytlík mouky! To by nešlo?“

Celá schůze se rozchechtala vlčím smíchem, a nový nositel řádu šel se svými šesti krky do vyhnanství.

Máme teď všechno shrnout a vysvětlit, že zavírali nevinné? Ale vždyť jsme opomněli říci, že sám pojem viny byl již za proletářské revoluce zrušen a počátkem třicátých let prohlášen za pravicový oportunismus⁵⁸. Takže už nemůžeme uvažovat v těchto zastaralých pojmech jako vina a nevina.

⁵⁷ Kdo si na ně dnes vzpomene! Hodiny a dny ohlupující jednotvárnosti! Hlasatel Levitan si však na ně jistě dobře pamatuje: předčítal je vždy s velkým důrazem a citem.

⁵⁸ Sborník Od věznic k výchovným zařízením, str. 63.

Propouštění v roce 1939 – to je neuvěřitelný případ v historii orgánů, přímo skvrna na jejich historii! Jinak byl tento protiproud malý, kolem jednoho až dvou procent dříve zatčených, a to těch, kteří nebyli ještě odsouzeni, kteří nebyli ještě daleko odvezeni a kteří ještě nezemřeli. Nebyl velký, ale šikovně využitý. Za přijatý rubl dali kopejku nazpět, bylo to nutné, aby mohli všechno svalit na špinavého Ježova, aby upevnili pozici nastupujícího Beriji a aby ještě jasněji zazářil Vůdce.

Touto kopejkou si chytrě posichrovali zbylý rubl. Neboť jestliže „přešetřili a propustili“ (i noviny nebojácně psaly o jednotlivých pomluvených), pak to znamená, že ostatní zavření jsou zcela určitě lotři! A ti, kteří se vrátili – mlčeli.

Podepsali. Oněměli strachem. A tak se jen málokdo máloco dozvěděl z tajemství Souostroví Gulag. Dělná práce byla jako dříve: vězeňské vozy v noci, manifestace ve dne.

Mimochodem tuto kopejku si rychle zas vzali zpátky – v týchž letech a podle týchž odstavců nekonečného paragrafu. Kdo si všiml v roce 1940 proudu žen odsouzených za to, že se nezrekl svých mužů? A kdo si v samém Tambově ještě pamatuje, že tam v tomto klidném roce zavřeli celý džezový orchestr, který hrál v kině „Modem“, protože se všichni ukázali jako nepřátelé lidu? A kdo si všiml 30 tisíc Čechů, kteří v roce 1939 odešli z okupovaného Československa do bratrské slovanské země SSSR? Nebylo možno zaručit, že některý z nich nebyl špión. Odvezli je všechny na sever do lágrů (odkud se pak za války vynoří „Československý armádní sbor“). A dále, s dovolením, nepodali jsme v roce 1939 pomocnou ruku západním Ukrajincům, západním Bělorusům a pak v roce 1940 Baltům a Moldavanům? Naši bratři byli, jak se ukázalo, úplně nepročištění, a tak odtud začaly téci proudy společenské profylaxe. Sbírali příliš majetné, vlivné, zároveň i příliš samostatné, příliš chytré a příliš významné; v bývalých polských oblastech pak zvláště mnoho Poláků (tehdy získali lidský materiál pro neblahou Katyň⁵⁹ a tehdy také zasilážovali v lágrech na severu budoucí Sikorského a Andersovu armádu). A všude sbírali důstojníky. Obyvatelstvo se trásló strachy a umlkalo, neboť zůstalo bez případných vůdců odporu. Tak se šířila opatrnost a odumíraly dřívější vztahy a známosti. Finsko nám zanechalo odstoupené území bez obyvatelstva, zato v Karélii a v Leningradě probíhalo v roce 1940 zatýkání a přesídlování osob finské krve. Tohoto potůčku jsme si nevšimli – nemáme finskou krev. Za finské války byl také učiněn první pokus soudit jako vlastizrádce naše vojáky, kteří se vzdali a dostali do zajetí. První pokus v dějinách lidstva! – a vida, my jsme si ho vůbec nevšimli! Odzkoušeli to – a už vypukla válka a s ní i grandiózní ústup. Ze západních republik, ponechávaných nepříteli, bylo nutno spěchat a v několika dnech sebrat, kdo se ještě sebrat dal. V Litvě byly ve spěchu zanechány celé vojenské jednotky, pluky, protiletadlové a dělostřelecké oddíly – ale dokázali vyvézt několik tisíc rodin nespolehlivých Litevců (čtyři tisíce z nich pak nechali v krasnojarském lágru na pospas urkům, kriminálním živlům, kteří je o všechno oloupili). Od 28. června 1941 zatýkali spěšně v Lotyšsku a Estonsku. Už však hořelo a muselo se ustupovat ještě rychleji. Zapomněli evakuovat celé pevnosti, jako třeba v Brestu, ale nezapomněli postřílet politické vězně v celách a na nádvořích věznic ve Lvově, Rovnu, Tallinu a v mnoha dalších západních městech. V Tartu zastřelili 192 vězně a jejich těla hodili do studně.

Jak si to máme představit? Nic netušíš, otevřou se dveře cely – a vystřelí na tebe.

Naposledy vykřikneš – a nikdo kromě kamenných vězeňských zdí nic neslyší a nic nepoví. Říká se ostatně, že někteří byli jen postřeleni. Možná, že si o tom ještě někdy přečteme knihu?

První válečný vězeňský proud v zázemí tvořili širitelé šeptandy a paniky, kteří byli stíháni podle mimořádného mimozákonného dekretu, vydaného v prvních dnech války.⁶⁰ Bylo to zkušební pouštění žilou, aby se utužila všeobecná kázeň.

Všichni dostávali po 10 letech, ale nespádali pod § 58 (a ti nemnozí, kteří přežili lágry válečných let, byli v roce 1945 amnestováni).

Pak následoval proud těch, kteří neodevzdali rozhlasové přijímače nebo jejich součástky. Za jednu nalezenou elektronku (na základě udání) dávali 10 let.

⁵⁹ Katyň, ves u Smolenska, kde byly v dubnu 1943 odkryty hromadné hroby s těly 4143 polských důstojníků, kteří se při vpádu Rudé armády do východního Polska v září 1939 dostali do sovětského zajetí a byli podle všeho na jaře 1940 zlikvidováni. Žádost polské exilové vlády o vyšetření případu Mezinárodním červeným křížem byla sovětskou vládou zamítnuta a vedla k přerušení diplomatických styků. Sovětské obvinění, že jde o zločin nacistů, se stalo v roce 1946 předmětem jednání před norimberským tribunálem, jenž však po výslechu svědků od dalšího projednávání upustil. (Pozn. Překl.)

⁶⁰ Málem jsem zakusil tento dekret sám na sobě: Stál jsem ve frontě na chleba, když tu mě vyzval milicionář, abych šel s ním, a odváděl mě k doplnění počtu. Mohl jsem začít hned na Gulagu místo na vojně, kdyby se nebyl našel úspěšný přímluvce.

Tehdy také přišel proud Němců – Němců z Povolží, kolonistů z Ukrajiny a Severního Kavkazu a vůbec všech Němců, ať žili kdekoliv v Sovětském svazu.

Rozhodující byl jen německý původ, a tak i hrdinové občanské války a staří členové strany, pokud byli Němci, museli jít do vyhnanství.⁶¹ Ve své podstatě bylo vyhnanství Němců stejné jako rozkulačování, jen o něco mírnější, neboť jim dovozovali vzít si s sebou víc věcí a neposílali je do takových míst, kde hrozila zkáza a smrt. Také právní formu toto vyhnanství stejně jako rozkulačování zcela postrádalo. Trestní zákon byla jedna věc – a vyhnanství statisíců lidí byla druhá věc. Byl to panovníkův osobní příkaz. Kromě toho to byl jeho první, a proto teoreticky zajímavý nacionální experiment tohoto druhu.

Koncem léta a ještě víc na podzim roku 1941 se valil proud obklíčených. Byli to obránci vlasti, titíž, které před několika měsíci naše města vyprovázela s hudbou a květinami, kteří pak museli čelit nejtěžším tankovým úderům Němců a ve všeobecném chaosu a bez vlastní viny se dostali ne do zajetí, to nikoliv! – nýbrž jako odříznuté bojové skupiny do německého obklíčení, z něhož se po určité době probjovali zpět. A místo aby je po návratu bratrsky objali (jak by učinila každá armáda na světě) a dopřáli jim odpočinek a návštěvu rodiny, než se zas vrátí ke svým útvarům – odvezli je jako podezřelé a pochybné živly v bezprávných odzbrojených skupinách do prověřovacích a rozříd'ovacích středisek, kde jim důstojníci oddělení zvláštních úkolů zpočátku nevěřili jedině slovo, ba dokonce ani, že jsou opravdu ti, za které se vydávají. A prověřovací metoda se skládala z křížových výslechů, konfrontací a z výpovědí jedněch o druhých. Po prověrce část obklíčených dostala zpět své dřívější jméno, hodnost a důvěru a šla do nově sestavených útvarů. Druhá část, prozatím menší, vytvořila první proud zrádců vlasti. Dostávali sice § 58/1b, ale zpočátku (až do vypracování norem) to bylo méně než 10 let.

Tak byla očistěna armáda Bojující. Ale ještě byla ohromná armáda Nebojující na Dálném východě a v Mongolsku. Nenechat tuto armádu zrezivět bylo ušlechtilou povinností oddělení zvláštních úkolů. Hrdinům od Chalchingolu a Chasanu se z nečinnosti začaly rozvazovat jazyky, tím spíše, že jim teď dali na zaučení nové, dosud před vlastními vojáky utajované Dégt'arjovovy samopaly a plukovní minomety. S takovými zbraněmi v rukou mohli těžko pochopit, proč na západě ustupujeme. Přes Sibiř a Ural nemohli nikterak rozpoznat, že ustupujeme až 120 km za den jen proto, že prostě opakujeme „Kutuzovův lákací manév'r“⁶². Aby to pochopili, musel vytrysknout i proud z Východní armády. A hned se rty semkly a víra se stala železnou.

Ve vysokých sférách se zase zrodil proud viníků ústupu (Veliký Stratég jej přece nezavinil!). Byl to nevelký proud asi padesáti generálů, kteří seděli v moskevských věznicích v létě 1941 a v říjnu šli do transportů. Mezi nimi bylo nejvíce generálů letectva: velitel válečného letectva Smuškevič, generál J. S. Ptuchin (který říkal:

„Kdybych to tehdy věděl, tak bych nejdřív shodil bomby na rodného Otce a pak bych teprve přistál!“) a další.

Vítězství před Moskvou přineslo s sebou nový proud: proud provinilých Moskvanů. Nyní při zpětném hodnocení se ukázalo, že ti Moskvané, kteří neutekli a nedali se evakuovat, ale beze strachu zůstali v ohroženém a vládou opuštěném hlavním městě, jsou už tím vlastně podezřelí: buď chtěli podrýt autoritu sovětské moci (§ 58/10), nebo očekávali Němce (§ 58/1a s přihlédnutím k § 19). Tento proud živil až do roku 1945 vyšetřovatele v Moskvě a Leningradě.

Samozřejmě § 58/10, ASA, fungoval bez přerušení a po celou válku ovládal zázemí i frontu. Dostávali jej evakuovaní, jestliže vyprávěli o hrůzách ústupu (podle novin bylo přece jasné, že ústup probíhá podle plánu); dostávali jej v zázemí ti, kteří šířili nepravdivé pověsti o údajně malých přídělích; dostávali jej na frontě ti, kteří šířili nepravdivé pověsti, že Němci mají lepší techniku; v roce 1942 jej dostávali všude také ti, kteří šířili nepravdivé pověsti, že prý v obleženém Leningradě umírají lidé hladem.

Ve stejném roce po neúspěších u Kerče (120 tisíc zajatců), u Charkova (ještě víc) a za velkého jižního ústupu na Kavkaz a k Volze byl načerpán ještě jeden důležitý proud důstojníků a vojáků, kteří nechtěli

⁶¹ A na původ soudili podle příjmení. Stavební inženýr Vasilij Okorokov, jemuž se nelíbilo podpisovat tímto jménem projekty, se přejmenoval v roce 1930, kdy to ještě šlo, na Roberta Štekera – pěkné jméno si vymyslel, a k němu i graficky pěkně řešený podpis! Teď ho sebrali jako Němce a on nestačil dokázat opak. „Je to vaše skutečné jméno? Jaké úkoly jste dostal od fašistické rozvědky?...“ A Kaverzněv z Tambova, který si už v roce 1918 změnil své nelibozvučné jméno na Kolbe – kdy ten musel sdílet Okorokovův osud“...

⁶² Strategií maršála Kutuzova za Napoleonova ruského tažení v roce 1812 bylo nepodstupovat žádnou velkou bitvu, nýbrž vlákat nepřítele i za cenu vydání Moskvy co nehlouběji do země a pak teprve připravit jeho vyčerpanému vojsku rozhodující porážku. Pozn. překl.)

čekat na smrt a ustoupili bez rozkazu – proud těch, jimž podle slov nesmrtelného Stalinova rozkazu č. 227 vlast nikdy neodpustí jejich hanbu. Tento proud však na ostrovy Gulag nedospěl: urychleně odbaven divizními soudy byl všechen nahnán do trestních rot a beze stop se vsál do rudého písku předních linií. Byl to cement základu stalingradského vítězství, ale do všeruských dějin se nedostal a zůstává jen v dílčí historii kanalizace.

(Ostatně se i my zde snažíme sledovat jen ty proudy, které přišly na Gulag zvenčí. Neustálé přečerpávání uvnitř Souostroví Gulag z jednoho rezervoáru do druhého, takzvaná náborová inertnost, běsnící zvláště za války, není v této kapitole předmětem našeho šetření.)

Svědomitost nám příkazuje připomenout i protiproudy válečné doby: byli to už zmínění Češi, Poláci a zločinci propuštění na frontu.

Od roku 1943, kdy se válka obrátila v náš prospěch, začal mnohamiliónový, každým rokem až do 1946 stále vydatnější proud z okupovaných území a z Evropy.

Jeho dvěma hlavními částmi byly:

- civilní osoby, které byly pod Němci nebo u Němců (těm napařili desítku s písmenem „a“: § 58/1a);
- vojenské osoby, které byly v zajetí (těm napařili desítku s písmenem „b“: § 58/1b).

Každý, kdo zůstal v okupovaném území, chtěl přece žít, a proto pracoval, a proto si teoreticky mohl spolu s každodenním živobytím vysloužit i budoucí skutkovou podstatu trestného činu: ne-li vlastizradu, tak alespoň napomáhání nepříteli. Prakticky však stačilo zaznamenat pobyt v okupovaném území pomocí určitých sérií v číslech pasů, neboť pozatýkat všechny bylo hospodářsky nerozumné – vyliďňovat tak rozlehlé prostory. Ke zvýšení všeobecného uvědomění stačilo zavřít jen nějaké procento – viníky, podezřelé i nevinné včetně těch, kteří s nimi jedli z jednoho hrnce.

Vždyť i jen jedno procento z jen jednoho miliónu vydá na tucet plných lágrů. Nesmíme si však myslet, že poctivá účast v podzemní protiněmecké organizaci snad chránila před možností dostat se do tohoto proudu. Takové případy nebyly ojedinělé – jako třeba případ jednoho kyjevského komsomolce, kterého ilegální organizace poslala sloužit ke kyjevské policii, kde měl získávat zprávy. Mladík také všechno komsomolcům poctivě hlásil, ale po příchodu našich stejně dostal deset let, neboť když sloužil u policie, nemohl se prý nenakazit nepřátelským duchem a nevykonávat nepřátelské příkazy.

Přísněji a tvrději trestali ty, kteří pobýli nějaký čas v Evropě, třeba i jen jako otroci z Východu – ti totiž viděli kousek evropského života a mohli o něm vyprávět, a taková vyprávění, nám ostatně vždy nepříjemná (samozřejmě kromě cestovních zápisků uvážlivých spisovatelů), byla obzvláště nepříjemná ve zbídačelých a rozháraných poválečných letech. A vyprávět, že v Evropě je zle a že se tam nedá vůbec žít – to každý neuměl.

Z tohoto důvodu, a vůbec ne za prosté zajetí, soudili většinu zajatců – zvláště ty z nich, kteří na Západě viděli trošku víc než vražedný německý tábor⁶³. To je zřejmé už z toho, že i internované odsuzovali stejně jako zajatce. Tak například v prvních dnech války zaneslo moře na švédský břeh skupinu našich námořníků. Celou válku pak žili svobodně ve Švédsku – tak dobře zaopatření a s takovým komfortem jako nikdy předtím a nikdy potom. Sovětský svaz ustupoval, postupoval, útočil, umíral a hladověl, a tihle neřadí si cpali neutrální panděra. Po válce nám je Švédové vrátili.

Zrada vlasti byla sice nepochybná – ale nějak to nešlo dohromady. Pustili je tedy domů a pak jim všem přišli protisovětskou agitaci za vybájené vyprávění o svobodě a nadbytku v kapitalistickém Švédsku (Kadenkova skupina).⁶⁴ Ve všeobecném proudu těch, kteří byli osvobozeni z německé okupace,

⁶³ To se ovšem hned tak jednoznačně neprojevovalo, takže v roce 1943 existovaly ještě jakési osamocené proudy, jež se ostatním vůbec nepodobaly, například „Afrikáni“, jak se jim na vorkutských stavbách dlouho říkalo. Byli to ruští váleční zajatci, kteří sloužili jako hiwi (Hilfswillige) v Rommelově armádě v Africe, odkud je Američané v roce 1943 odvezli na nákladních studebakerech přes Egypt, Irák a Írán zpět do vlasti. U jednoho pustého zálivu Kaspického moře je naši hned posadili za ostnatý drát, strhali jim vojenské distinkce, odebrali jim darované americké věci (samozřejmě ve prospěch spolupracovníků, nikoliv státu) a odvezli je do Vorkuty, kde měli vyčkat zvláštního nařízení, neboť z nedostatku zkušeností jim zatím nedali ani trest, ani paragraf. A tito „Afrikáni“ žili ve Vorkutě v polovičatých podmínkách: nebyli pod dozorem, ale bez propustky nemohli udělat po Vorkutě ani krok, a propustky neměli; platili jim mzdu jako smluvním dělníkům, ale nakládali s nimi jako s vězni. A zvláštní nařízení pořád nepřicházelo. Zapomněli na ně...

⁶⁴ S touto skupinou se pak odehrál ještě jeden anekdotický příběh. V lágru už o Švédsku raději nemluvili, neboť se báli, aby nedostali další trest. Zato ve Švédsku se nějak dozvěděli o jejich osudu a uveřejnili v tisku pomlouvačné zprávy. V té době byli naši hoši rozptýleni po nejružnějších blízkých i vzdálených lágrech. Najednou je dali zvláštními komandy dopravit do Krest v Leningradě, dva měsíce je krmili jako na porážku a nechali jim narůst vlasy. Pak je se skromnou elegancí oblékli, odzkoušeli, kdo má co říkat, upozornili je, že každý neřád, který cekne něco jiného, dostane „devět gramů“ do zátylku – a pak je přivedli na tiskovou konferenci s pozvanými zahraničními novináři a s těmi, kteří je ve Švédsku dobře znali. Bývali

se valily rychle jeden za druhým i současně proudy provinilých národností: v roce 1943 – Kalmyci, Čečenci, Inguši, Balkaři; v roce 1944 – krymští Tataři.

Kdyby orgánům nepřišly na pomoc regulární vojenské jednotky s nákladními vozy, nebyli by tak energicky a rychle převezeni do svého věčného vyhnanství. Vojáci udatně obklíčili horské aúly, a ti, kteří se tu před staletími uhnízdili, byli během čtyřiařiceti hodin rychlostí blesku převezeni na stanice, naloženi do vlaků a vypraveni na cestu na Sibiř, do Kazachstánu, do Střední Asie, na ruský Sever. A přesně za dalších čtyřiařicet hodin už přešla půda s usedlostmi do rukou nových majitelů. A jako počátkem války Němce, tak i nyní posílali do vyhnanství všechny tyto národnosti šmahem podle původu – bez sepisování dotazníků tam spadli i členové strany, hrdinové práce i hrdinové ještě neskončené války.

V posledních letech války tekla samozřejmě proud německých válečných zločinců, kteří byli vybíráni ze systému normálních zajateckých táborů a přes soudy převáděni do systému Gulag.

V roce 1945, i když válka s Japonskem netrvala ani tři týdny, vzali spousty japonských zajatců na neodkladné stavební práce na Sibiř a do Střední Asie, odkud pak byli stejným postupem vybráni další váleční zločinci pro Gulag⁶⁵.

Koncem roku 1944, kdy naše armáda vnikla na Balkán, a zvláště v roce 1945, kdy dosáhla střední Evropy, začal kanály Gulagu téci ještě proud ruských emigrantů: starců, kteří odjeli za revoluce, i mladých, kteří v cizině vyrostli. Vytáhli zpět do vlasti obvykle muže, zatímco ženy a děti nechávali v emigraci. (Nebrali ovšem všechny, ale jen ty, kteří během 25 let emigrace nebo předtím za revoluce nějak vyjádřili své politické názory. Ty, kteří jen vegetovali, nechali na pokoji.) Hlavní proudy přicházely z Bulharska, Jugoslávie a Československa, méně už z Rakouska a Německa; v ostatních zemích východní Evropy Rusové skoro nežili.

Rovněž i z Mandžuska se v roce 1945 lil proud emigrantů. (Některé nezatkli hned: celé rodiny zvali do vlasti jako svobodné občany a teprve doma je rozdělili a poslali do vyhnanství nebo do vězení.)

Po celý rok 1946 a 1947 se valil na ostrovy Gulag veliký proud tentokrát skutečných nepřátel sovětské moci (vlasovců, Krasnovových kozáků a mohamedánů z nacionálních vojenských útvarů, které se vytvořily a bojovaly na Hitlerově straně) – nepřátel někdy přesvědčených, jindy nedobrovolných.

Spolu s nimi byl postížen asi milión sovětských válečných uprchlíků, civilistů všeho věku a obojího pohlaví, kterým se podařilo utéci na území spojenců, ale které spojenecké vlády v letech 1946-47 zákeřně vydali do rukou Sovětů⁶⁶.

Také určitý počet Poláků, příslušníků Armie Krajowe⁶⁷ a Mikolajczykových přívrženců, prošel v roce 1945 našimi věznicemi na Gulag.

Rovněž jistý počet Rumunů a Maďarů.

Od konce války se po mnoho let bez přestávky valil vydatný proud ukrajinských nacionalistů („benderovců“).

Na pozadí tohoto ohromného poválečného přemísťování miliónů si málokdo všiml takových malých proudů, které tvořily například:

internovaní si čile vedli, vyprávěli jak a kde žijí, studují a pracují, pohoršovali se nad buržoazními pomluvami, jež si nedávno přečetli v západním tisku (vždyť ten je u nás přece k dostání na každém stánku!) – a tak že si tedy navzájem napsali a sjeli se do Leningradu (cestovní výdaje nepřivedly nikoho z nich do rozpaků). Jejich svěží a nablýskaný zjev byl nejlepším vyvrácením té novinářské kachny. Zahanbení novináři běželi hned psát omluvné články. Západní představitivost nedovedla najít proto, co se odehrálo, nějaké jiné vysvětlení. Interviewované však odvedli rovnou do lázní, ostříhali je, oblékli do jejich starých hadrů a poslali zpátky do lágrů. Poněvadž si náležitě vedli, nikdo z nich nedostal další trest.

⁶⁵ Ačkoliv neznám podrobnosti, jsem nicméně přesvědčen, že většina těchto Japonců nemohla být zákonně odsouzena. Byl to akt pomsty a zároveň způsob, jak si na delší dobu zajistit pracovní síly.

⁶⁶ Je překvapivé, že na Západě, kde nelze žádnou politickou záležitost uchovat dlouho v tajnosti – každá nutně prosákne do tisku a pronikne na veřejnost – mohlo být právě tajemství zrady britskou a americkou vládou tak výborně a pečlivě uchráněno – vskutku poslední či jedno z posledních tajemství druhé světové války. Často jsem se s postiženými setkával ve vězeních a lágrech a nemohl jsem čtvrt století uvěřit, že veřejnost na Západě neví nic o této svými rozměry grandiózní akci západních vlád, jíž byli prostí ruští lidé vydáni na soud a jistou záhubu. Teprve v roce 1973 (Sunday Oklahoman, 21. ledna) pronikla na veřejnost zpráva Julia Epsteina, jemuž si tímto dovoluji vzdát dík jménem množství zahynulých a nemnoha přeživších. Tehdy byl otištěn malý kusý dokument z dosud neuvěřitelného několikavazkového díla o násilné repatriaci do Sovětského svazu. „Po dvou letech, prožitých v rukou britských úřadů v klamném pocitu bezpečí, byli Rusové najednou zaskočeni, a než si to uvědomili, byli repatriováni... Byli to převážně prostí rolníci, zatrpkli vůči bolševikům.“ Anglické úřady s nimi jednaly „jako s válečnými zločinci: proti jejich vůli je vydaly do rukou těch, od nichž nebylo možno očekávat spravedlivý soud“. Všichni byli poslání na Souostroví Gulag k likvidaci. (Dodatečná poznámka z r. 1973.)

⁶⁷ Polská zemská armáda, ozbrojená odbojová organizace za nacistické okupace, jež na rozdíl od Lidové armády, Armia Ludowa, byla řízena polskou vládou v exilu v Londýně. (pozn. překl.)

- dívky kvůli cizincům (1946-1947) – to jest ty, které chodily s cizinci. Cejchovali je paragrafem 7/35 (společensky nebezpečné elementy);

- španělské děti – tytéž, které byly za občanské války odvezeny do Sovětského svazu a z nichž se po druhé světové válce už stali dospělí lidé. Ačkoliv byli vychováni v našich internátech, velmi těžko přivykali našemu životu. Mnozí se usilovně snažili dostat se „domů“. Dávali jim také § 7/35, jakožto společensky nebezpečným, a zvláště vytrvalým pak § 58/6, špionáž ve prospěch... Ameriky.

(Kvůli spravedlnosti nezapomeňme ani na krátký protiproud... duchovních. Ano, stal se zázrak! V roce 1947, poprvé za 30 let, propouštěli kněze! Zvláště je po lágrech nehledali, ale když si na ně někdo venku vzpomněl a mohl uvést jejich jména i přesné místo pobytu, pustili je na svobodu k posílení obnovované církve.) Je třeba připomenout, že tato kapitola se naprosto nesnaží vypočítat všechny proudy, jež Irohnojily Gulag, nýbrž jen ty z nich, jež měly politický odstín. Podobně jako je při přednáškách anatomie po podrobném popisu systému krevního oběhu možno znovu začít s podrobným popisem systému lymfatického, tak je možno znovu sledovat od roku 1918 do roku 1953 proudy bytovíků a skutečných zločinců.

I tento popis by zabral nemálo místa. Museli bychom tu vyložit mnohé proslulé dekrety, dnes už zčásti zapomenuté (i když žádným zákonem nezrušené), které dodávaly na nenasytný Gulag hojnost lidského materiálu. Tak například dekret o absenci ve výrobě. Dekret o výrobě zmetků.

Dekret o pálení samohonky (největší vina v roce 1922, ale po celá dvacátá léta zavírali podle něho hodně lidí). Dekret o trestání kolchozníků za neplnění povinné normy pracovních jednotek. Dekret o válečném stavu v železniční dopravě (v dubnu 1943, nikoliv když začala válka, ale když nastal obrat k lepšímu).

Podle staré petrovske tradice se tyto dekrety jevily vždy jako nejdůležitější z celého zákonodárství, bez jakékoliv srozumitelné návaznosti nebo jen upomínky na zákonodárství předcházející. Uvést tyto odnože v soulad příslušelo učeným právníkům, ale oni se tím nijak horlivě ani příliš úspěšně nezabývali.

Pravidelnost těchto dekretů vedla k podivnému obrazu trestných a občanskoprávních deliktů v zemi. Bylo možno pozorovat, že ani krádeže nebo vraždy, ani pálení samohonky, či znásilnění nebyly páčány jednou tu a podruhé tam, jak by k nim normálně docházelo následkem lidské slabosti, chlípnosti a vášni – nikoliv! Naopak, v trestných činech se v celé zemi jevila podivuhodná shoda a jednota. Jednou se celá země hemžila násilníky, podruhé jen vrahy, pak zas jen těmi, kteří pálili samohonku, a tak vždy pružně reagovala na poslední vládní dekret. Jako by se každý trestný čin sám postavil dekretu do rány, aby byl pokud možno rychle vymýcen! A právě ten trestný čin, který byl moudrým zákonodárstvím předvídan a vybrán, ten se také hned všude vynořil.

Dekret o podřízení železnic vojenskému velení pohnal před soudy houfy ženských a výrostků, kteří tvořili za války většinu zaměstnanců železnic, a protože neprošli kasárenským výcvikem, většinou nenastupovali včas do práce a narušovali pořádek. Dekret o neplnění povinné normy pracovních jednotek velice zjednodušil proceduru při deportacích líných kolchozníků, kteří se nechtěli spokojit s pouhými čárkami v pracovních výkazech⁶⁸. Jestliže dřív bylo k tomu zapotřebí soudu a paragrafu „Hospodářská kontrarevoluce“, tak teď stačilo usnesení kolchozu, potvrzené výkonným výborem okresního sovětu; dokonce i kolchozníkům muselo být lehčeji na duši u vědomí, že i když byli deportováni, nejsou zařazeni mezi nepřátele lidu. (Povinná norma pracovních jednotek byla v každé oblasti jiná, nejvýhodnější u Kavkazanů – 75 jednotek, ale přesto jich nemálo šlo na osm let do Krasnojarského kraje.) My se v této kapitole nemíníme pouštět do podrobného a obsáhlého studia proudů bytovíků a kriminálních zločinců. Nemůžeme ale pomlčet, když už jsme došli do roku 1947, o jednom z nejvelkolepějších stalinských dekretů. Již při roce

1932 jsme se museli zmínit o proslulém zákoně „ze sedmého osmý“ neboli „sedmi osmin“, podle něhož hojně zavírali – za klásek, za okurku, za dvě brambory, za kus dřeva, za špulku nití⁶⁹ – pokaždé na deset let.

Avšak požadavky doby, jak je chápal Stalin, se změnilly, a ta desítka, jež se v očekávání kruté války zdála dostačující, vypadala teď po světodějném vítězství dost neduživě. A tak opět pohrdli zákoníkem nebo zapomněli, že už existují četné paragrafy a dekrety o rozkrádání a krádeži, a dne 4. 6. 1947 vydali

⁶⁸ Odpracované jednotky byly sice kolchozníkům připisovány, ale odměny v penězích a naturáliích se většinou nedočkali. Celá úroda byla vždy odevzdána státu a rolníci museli žít jen ze záhumenku. (Pozn. překl.)

⁶⁹ V protokolu ovšem stálo „dvě stě metrů šicího materiálu“. Přece jen se styděli napsat „cívka nití“.

nový, všechny předchozí dekrety překrývající dekret, který byl hned pohotovými vězni pokřtěn na dekret „čtyř šestin“.

Předností tohoto nového dekretu byla za prvé jeho novost: již samo vyhlášení dekretu ony trestné činy předpokládalo a zajišťovalo tak vydatný proud nově odsouzených.

Ale jeho ještě větší předností byly výměry trestu: jestliže se na klásky vydala ze strachu ne jedna dívka, ale tři („organizovaná banda“), a na okurky nebo jablka několik dvanáctiletých kluků – dostali až dvacet let lágru; pro továrny byla horní hranice trestu zvýšena na pětadvacet let (sám tento trest, čtvrtka, byl zaveden několik dní předtím místo trestu smrti, který byl zrušen z důvodů humánních⁷⁰).

Konečně byl napraven starý omyl, že totiž jen politické neudání je trestným činem proti státu – nyní i za neudání případů rozkrádání státního nebo kolchozního majetku přišli tři roky lágru nebo sedm let vyhnanství.

V nejbližších letech po vydání dekretu byly celé divize vesnických a městských obyvatel poslány na ostrovy Gulag, aby je obdělávaly místo pomřeny domorodců.

Tyto proudy šly však přes milici a obyčejné soudy, takže nepřepřelňovaly kanály státní bezpečnosti, jež byly v poválečných letech beztak přetížené.

Tato nová Stalinova linie – totiž že nyní po vítězství nad fašismem je nutno zavírat energicky, hodně a na dlouho jako nikdy předtím – měla pochopitelně hned vliv i na politické.

Léta 1948-49, jež se ve veřejném životě projevovala zesíleným pronásledováním a slíděním, se proslavila i na stalinistické soudní metody nebývale tragickou komedií opakováků.

Tak byli nazýváni v jazyce Gulagu ti nešťastníci, nezlikvidovaní hned v roce 1937, kterým se podařilo nemožné – přežít na Souostroví deset let a kteří teď v letech 1947-48, zničení a zlomeni, vstoupili nesmělou nohou na půdu svobody – v naději tiše dožít nedlouhý zbytek života. Ale jakási divoká fantazie (nebo vytrvalá zloba či nenasytná msta) vnukla Vítěznému generalissimovi dát rozkaz: všechny tyto mrzáky znovu zavřít, bez jakéhokoliv nového provinění! Přitom bylo pro něho dokonce hospodářsky a politicky nevýhodné cpát hltací stroj jeho vlastním odpadem. Ale právě tak to Stalin nařídil. Byl to případ, kdy historická osobnost prosadí svůj vrtoch proti historické nutnosti.

A tak všechny ty, kteří se sotva uchytili na nových místech nebo v nových rodinách, přicházeli znovu sebrat. Sbírali je se stejnou otupelostí, se kterou šli i oni.

Všechno už znali předem, celou tu křížovou cestu. Neptali se „za co?“ a neříkali příbuzným „já se vrátím“, ale vzali si nejšpinavější šaty, nasypali si do lágrového pytlíku machorku a šli podepsat protokol. (A ten byl jenom jeden: „To vy jste seděl?“

- „Ano, já.“ – „Dostanete ještě deset let.“) Najednou si však Samovládce vzpomněl, že to nestačí – zavírat jen ty, kteří zbyli ze sedmatřicátého roku! I děti jeho úhlavních nepřátel – ty přece je také nutno pozavírat! Vždyť dorůstají a ještě si usmyslí mstít se! (Třeba se moc navečeřel a zdál se mu o těch dětech ošklivý sen.) Rozvážili to, spočítali a usoudili, že děti sice zavírali, ale málo. Pozavírali děti generálů, ale zdaleka ne všechny děti trockistů! A tak začal téci proud dětí pykajících za své rodiče. (Mezi tyto děti patřila 17 letá Lena Kosarevová i 35 letá Elena Rakouská.) Po velkém evropském pomíchání se Stalinovi v roce 1948 podařilo znovu obehnat bezpečně celou zem, snížit strop a do tohoto omezeného prostoru nahustit starý vzduch sedmatřicátého roku.

A tak v letech 1948, 1949 a 1950 proudili vězeňskou kanalizací:

- domnělí špióni (před 10 lety německo-japonští, nyní anglo-američtí);
- věřící (tentokrát spíš sektáři);
- zbylí genetické a šlechtitelé, vavilovci a mendelisté;
- zkrátka inteligentní a myslící lidé (zejména studenti), kteří se neodvrátili dostatečně od

Západu. Bylo v módě dávat jim tyto paragrafy:

VAT – vychvalování americké techniky, VAD – vychvalování americké demokracie, PZ – poklonkování před Západem.

Proudly byly stejné jako v sedmatřicátém roce, nestejně však byly výměry trestů, teď se stal normou nikoliv už patriarchální červoněc, ale nová stalinská čtvrtka.

Desítka teď už patřila k dětským trestům.

Ještě jeden nemalý proud se rozlil po vydání nového dekretu o vyzrazovatelnosti státního tajemství (a za tajemství platilo: úroda v okrese; jakákoliv statistika o epidemiích; výroba jakékoliv dílny či továrničky;

⁷⁰ Avšak trest smrti odešel ze scény jen na čas: za dvaapůl roku (v lednu 1950) se vrátil a znovu ukázal své vyceněné zuby.

každá zmínka o civilním letišti; tratě městské dopravy; jméno vězně sedícího v lágru). Podle tohoto dekretu dávali 15 let.

Nezapomnělo se ani na proudy národnostní. Neustále tekla proud benderovců, kteří byli v rozhořčených bojích vyháněni z lesů. Současně dostávali deset a pět let lágru a vyhnanství všichni vesničtí obyvatelé západní Ukrajiny, kteří přišli nějak s partyzány do styku: kdo je nechal přespat, kdo jim dal jednou najíst, kdo je neudal.

Asi v roce 1950 začal i proud žen benderovců – dávali jim za neudání po desítce, aby tím rychleji dorazili jejich muže.

V té době už skončil odpor v Litvě a Estonsku. Ale v roce 1949 se odtud valily mohutné proudy nové společenské profylaxe a odpůrců kolektivizace. Ze tří pobaltských republik deportovali na Sibiř celé vlaky jak městských obyvatel, tak i venkovanů. (Historický rytmus byl v těchto republikách porušen. V krátké, zhuštěné lhůtě musely nyní zopakovat cestu celého Ruska.) V roce 1948 šel do vyhnanství ještě jeden národnostní proud – proud azovských, kubáňských a suchumských Řeků. Ničím se sice za války před Otcem neprovinili, ale on se teď snad chtěl na nich pomstít za nezdar v Řecku. Zdá se, že také tento proud byl výplodem jeho osobního šílenství. Většina Řeků šla do vyhnanství ve Střední Asii, nespokojenci do politických izolátorů.

Kolem roku 1950 – ze stejné msty za prohranou válku v Řecku nebo kvůli rovnováze s už deportovanými – začali proudit na Souostroví Gulag i sami povstalci z Markosovy armády, kteří nám byli předáni Bulharskem.

V posledních letech Stalinova života se začal jasně rýsovat i proud židů (už od roku 1950 pomalu přicházeli na Gulag jako kosmopolité). Kvůli tomu byl také inscenován proces s lékaři. Zdá se, že hodlal uspořádat velký židovský pogrom⁷¹.

Avšak poprvé v životě se mu stalo, že se jeho záměr nevydařil. Bůh mu přikázal – pravděpodobně rukou člověka – aby opustil svou tělesnou schránku.

Předcházející vylíčení muselo snad ukázat, že vybíjení miliónů a osídlování ostrovů Gulag se dělo s chladnokrevně promyšlenou důsledností a s neochabující houževnatostí.

Že u nás nikdy nebyly prázdné věznice, nýbrž vždy jen buď plné, nebo nadmíru přeplněné.

Že zatímco jste se vy pro své potěšení doma v teple zaobírali tajemstvím atomového jádra, studovali vliv Heideggera na Sartra, sbírali Picassovy reprodukce, cestovali v pohodlných vlakových kupé do lázní nebo dostavovali u Moskvy chaty – jezdily neustále po ulicích sem a tam vězeňské vozy a tajní zvonili u dveří.

A tímto vylíčením byl podle mého mínění také podán důkaz, že orgány nikdy nejedly chleba zbůhdarma.

3 VYŠETŘOVÁNÍ

Kdyby Čechovovým inteligentům, kteří stále hádali, co bude za dvacet, třicet, čtyřicet let, odpověděli, že za čtyřicet let bude v Rusku existovat útrpné právo, že budou vyslýchanému stahovat lebku železným kruhem⁷², potápět ho do vany s kyselinami⁷³, mučit ho, nahého a svázaného, mravenci či štěnicemi, strkat mu do konečníku vytěrák, rozžhavený nad primusem („tajný cejch“), pomalu mu drtit holíčkou pohlaví, a jako nejlehčí stupeň, mučit ho týdny nevyspaním a žízni a mlátit ho do krve – ani jedna Čechovova hra by se nedohrála do konce, nebol by všichni její hrdinové přišli do blázince.

A nejen Čechovovi hrdinové – který normální ruský člověk včetně kteréhokoliv člena Sociálně demokratické dělnické strany Ruska by začátkem našeho století mohl tomu uvěřit, mohl by snést takovou pomluvu světlé budoucnosti? Co ještě šlo za cara Alexeje Michajloviče, co se za Petra už jevilo jako barbarství, co se za Birona mohlo použít proti deseti až dvaceti lidem a co od dob Kateřiny Veliké bylo

⁷¹ Spolehlivě se něco dozvědět, to u nás není možné a ještě dlouho nebude. Ale podle moskevských pověstí bylo Stalinovým úmyslem toto: Začátkem března měli být „lékaři-vrazi“ oběšeni na Rudém náměstí. Znepokojení vlastenci pochopitelně měli rozpoutat (za vedení instruktorů) protizhidský pogrom. A tu měla vláda velkoryse zasáhnout na záchranu židů před hněvem lidu (poznáváte Stalinův charakter, není-liž pravda) a ještě tu noc je vyvézt z Moskvy na Dálný východ a na Sibiř (kde se pro ně už chystaly baráky).

⁷² Doktorovi S. podle svědectví A. P. K-va.

⁷³ Ch. S. T-e.

úplně nemožné – to bylo v rozkvětu velkolepého dvacátého století ve společnosti, pojaté na socialistických zásadách, v letech, kdy už létala letadla a byl vynalezen zvukový film a rádio, pácháno nikoliv jedním zlosynem, nikoliv na jednom skrytém místě, nýbrž desetitisíci speciálně vycvičených lidských bestii na miliónech bezbranných obětí.

A je přitom tak hrozný jen ten výbuch atavismu, jemuž se teď mazaně říká „kult osobnosti“? Nebo je strašné, že jsme v týchž letech oslavovali Puškinovo výročí?

Že jsme beze studu uváděli tytéž Čechovovy hry, ačkoliv odpověď na ně už byla dána? Anebo je ještě strašnější to, že i po třiceti letech nám pořád jen říkají:

Nemluvme o tom! Bude-li se připomínat utrpení miliónů, zkreslí to historickou perspektivu! Bude-li se pátrat po podstatě našich mravů, zastíní to náš hmotný pokrok! Mluvte raději o zapálených vysokých pecích, o válcovacích tratích, o vystavěných průplavech... ne, o průplavech ne... tak tedy o kolymském zlatě, ne, o něm radši taky ne... Může se mluvit o všem možném, ale – šikovně, a uznale. Je nepochopitelné, proč proklínáme inkvizici. Cožpak kromě hořících hranic nebyvaly i slavnostní bohoslužby? Je nepochopitelné, proč se nám tak nelíbí nevolnictví. Vždyť se rolníkově nezakazovalo každodenně pracovat! Mohl také o vánocích chodit po koledě, a o svatodušních svátcích vily dívky věnce...

Výjimečnost, kterou dnes písemná i ústní legenda připisuje roku 1937, se spatřuje ve vytváření vymyšlených provinění a v mučení.

To je však nesprávné a nepřesné. Vyšetřování podle § 58 v různých letech a desetiletích nebylo téměř nikdy zjišťováním pravdy, nýbrž jen nevyhnutelnou špinavou procedurou: ohnout dosud svobodného, někdy hrdého a vždy nepřipraveného člověka, protlačit ho úzkým potrubím, kde by si rval boky o háky armatury, kde by nemohl dýchat, tak aby začal žebrotit o druhý konec – a ten druhý konec ho vyvrhl už jako hotového domorodce Souostroví Gulagu – přímo do zaslíbené země.

(Nechápavec se věčně vzpírá, myslí si, že z potrubí je východ i nazpátek.) Čím víc uplynulo let bez písemných dokladů, tím těžší je sebrat rozptýlená svědectví těch, kteří přežili. Ti nám však vyprávějí, že se orgány od samého začátku věnovaly vytváření vymyšlených případů – aby byla zřejmá jejich neustálá spásná a nepostradatelná činnost a aby se zánikem nepřátel nedošlo jednoho neblahého dne i k odumírání orgánů. Jak je vidět z Kosyrevova případu⁷⁴, byla pozice čerky otřesena již začátkem roku 1919. Když jsem pročetl noviny z roku

1918, přišel jsem na oficiální zprávu o odhalení hrozného spiknutí skupiny deseti lidí, kteří chtěli (jen chtěli!) vytáhnout děla na střechu vychovatelny (jen se podívejte, jak je to vysoko) – a ostřelovat odtud Kreml. Bylo jich deset (mezi nimi snad i ženy a výrostci), není známo, kolik měli děl – a kde je vůbec vzali? A jaké ráže? A jak je chtěli tahat po schodech na půdu? A jak je chtěli na nakloněné střeše postavit, aby při střelbě neklouzala zpět? Proč petrohradští policisté při bojích s Únorovou revolucí nebrali na střechy nic těžšího než kulometry?... Ale přitom se tento výmysl, předzvěst vykonstruovaných případů z roku 1937, četl a věřilo se mu!

.... Časem se patrně ještě prokáže, že i „Gumiljovův případ“ z roku 1921 byl vymyšlen⁷⁵. V témž roce nafoukla rjazaňská čeka smyšlený případ „spiknutí“ místní inteligence (ale protesty odvážlivců mohly ještě dojít sluchu v Moskvě, takže čeka celou záležitost pozastavila). Rovněž v roce 1921 byl zastřelen celý Výbor pro využití sapropelu⁷⁶, který byl součástí Komise pro podporu přírodních věd. Protože dostatečně známe složení i náladu ruských vědeckých kruhů té doby a protože už nesdílíme fanatismus oněch let, můžeme si snad i bez šetření domyslet, jakou cenu tento případ měl.

Takto vzpomíná na rok 1921. J. Dojarenková: Příjímací cela pro zatčené v Lubjance, 40-50 pryčů, celou noc přivádějí další a další ženy. Nikdo neví, z čeho je obviňován. Všeobecný pocit: zavírají pro nic a za nic. Jen jedna jediná v cele to ví – je eserka. První Jagodova otázka: „Tak za co jste se sem dostala?“, tj. řekni sám, pomoz nám to navléci! A absolutně totéž se vypráví o rjazaňském GPU z roku 1930! Hromadný pocit, že všichni sedí pro nic a za nic. Protože nebylo z čeho obvinít, obvinili I. D. T-va, že si zfalšoval jméno. (A ačkoliv bylo pravé, napařili mu podle OSO § 58/10 3 roky.) Když už vyšetřovatel nevěděl, čeho by se chytil, zeptal se: „Čím jste?“ – „Plánovačem.“ – „Napište stať na téma 'Plánování v

⁷⁴ Viz část I, kap. 8 této knihy.

⁷⁵ A. A. Achmatovová mě ujistila, že je o tom pevně přesvědčena. Dokonce mi jmenovala toho čekistu, který si ten případ vymyslel (podle všeho to byl J. Agranov).

⁷⁶ Vědecká skupina, jež v letech 1920-21 zkoumala možnost využití sapropelu, tj. usazenin z odumřelých organismů na dně stojatých vod, jako palivového zdroje. (Pozn. překl.)

podniku a jeho realizace'. Pak se dozvíte, za co jste byl zatčen.“ (Však se v té stati už něco najde.) Stejně tak tomu bylo v roce 1912 s pevností v Kovnu: bylo rozhodnuto ji jako nepotřebnou zrušit – přestala plnit bojový úkol. Znepokojené velitelství tehdy inscenovalo „noční přepad“ na pevnost – jen aby dokázali svou užitečnost a zůstali na místech!...

Ostatně i otázka viny vyšetřovaného byla od samého začátku chápána volně. Ve své instrukci k rudému teroru čekista M. J. Laciš napsal: „... nehleďte při vyšetřování materiál a důkazy o tom, že obžalovaný působil slovem nebo činem proti sovětské moci. První otázka: k jaké třídě patří, jaký je jeho původ, vzdělání (tady je ten Výbor pro využití sapropelu! – A. S.), výchova. Tyto otázky musí určit osud obviněného.“ V dopise čece ze dne 13. listopadu 1920 se Dzeržinskij zmiňuje, že se v čece „často dává průchod pomlouvačným prohlášením“.

Cožpak nás za tolik desetiletí nenaučili tomu, že odtamtud není návratu? Kromě krátkého záměrného zpětného pohybu v roce 1939 je možno jen velmi zřídka slyšet ojedinělá vyprávění, že propustili člověka na základě výsledků vyšetřování. Ale i tak: buď toho člověka brzo zavřeli znovu, nebo ho pustili, aby ho sledovali. Tak vznikla tradice, že orgány nemají při práci žádné zmetky. Ale co tedy s nevinnými?

V Dalově výkladovém slovníku se činí tento rozdíl: „Přípravné vyšetřování se liší od vyšetřování tím, že se provádí pro předběžné zjištění, zda je důvod přistoupit k vyšetřování.“ Ó, ty svatá prostoto! Vždyť orgány nikdy nic takového neznali!

Seznamy poslané shora nebo první podezření, udání špiclem či dokonce udání anonymní⁷⁷, to všechno mělo za následek zatčení a pak nevyhnutelně obžalobu. A doba určená pro vyšetřování padla nikoliv na objasnění trestného činu, nýbrž v devadesáti pěti případech ze sta na to umožnit, vyčerpat a utýrat vyšetřovaného tak, aby zatoužil položit hlavu třeba i na špalek, jen aby byl co nejdřív konec.

Už v roce 1919 byl hlavním vyšetřovacím prostředkem revolver na stole.

Tak probíhalo vyšetřování nejen politických, ale i bytoviků. Při procesu s Hlavní správou palivového průmyslu (1921) si obžalovaná Machrovská stěžovala, že jí při vyšetřování dávali kokain. Žalobce⁷⁸ k tomu říká: „Kdyby byla prohlásila, že s ní hrubě zacházeli, že jí hrozili zastřelením, tomu všemu by bylo bývalo jakžtakž možno věřit.“ Zastrášující revolver leží na stole, někdy míří na tebe, a vyšetřovatel se nijak nenamáhá vymýšlením, čím ses provinil, nýbrž: „Vyprávěj, víš přece sám!“ Tak to také v roce 1927 vyšetřovatel Chajkin žádal od Skripnikovové, tak to také v roce 1929 žádali od Vitkovského. A nic se nezměnilo ani za čtvrt století. V roce 1952, když tatáž Anna Skripnikovová seděla už popáté, řekl jí náčelník vyšetřovacího oddělení MGB v Ordžonikidze Sivakov: „Vězeňský lékař nám dal hlášení, že máš tlak 240/ 120. To je málo, ty potvoro (jde jí na šedesátý rok), u nás ti stoupne na tři sta čtyřicet, abys zdechla, mrcho, bez modřin, bez mlácení a bez zlomenin. My tě jen nenecháme spát!“ A když Skripnikovová po noci výslechu zavírala ve dne v cele oči, vrhl se k ní pokaždé dozorce a řval: „Otevři oči, nebo tě stáhnu za nohy s pryčny a přivážu tě vstoje ke zdi!“

A noční výslechy byly v roce 1921 to hlavní. A tehdy také pouštěli do obličeje automobilové reflektory (Stělmach z rjazaňské čeky). A v Lubjance v roce 1926 (podle svědectví Berly Gandalové) používali topného systému k tomu, aby pouštěli do cel jednou studený, podruhé smradlavý vzduch. A byla také korková cela, kde i tak nebylo k dýchání, a ještě ji vytápěli. Podle doslechu v ní seděl básník Kljujev i Berta Gandalová. Vasilij Alexandrovič Kasjanov, který se v roce 1918 účastnil Jaroslavského povstání, vyprávěl, že takovou celu rozpalovali tak dlouho, dokud vyšetřovanému neprýštila z pórů krev; když to uviděli špehyrkou, položili ho na nosítka a odnesli ho podepsat protokol. Proslulé jsou i „horké“ (a „slané“) metody „zlatého“ období. A v Gruzii v roce 1926 pálili vyšetřovancům ruce cigaretami; v metěchském vězení je shazovali ve tmě do nádrže se splašky.

Taková je tu jednoduchá souvislost: je-li třeba za každou cenu obžalovat, pak se nelze obejít bez výhrůžek, násilí a mučení, a čím fantastičtější je obvinění, tím krutější musí být vyšetřování, aby se vynutilo doznání. A jestliže vymyšlené případy vždy existovaly, pak také vždy existovalo násilí a mučení, to není rys roku 1937, to je průvodní znak všeobecného charakteru. Proto je divné, když teď ve vzpomínkách bývalých zeků někdy čteme, že „mučení bylo povoleno na jaře 1938“⁷⁹. Vnitřní mravní

⁷⁷ Paragraf 93 trestního řádu to také přímo říkal: „Anonymní oznámení může být důvodem k zavedení trestního soudního řízení“(!). (Slovu „trestní“ se není třeba divit, vždyť všichni političtí byli považováni za zločince.)

⁷⁸ N. V. Krylenko, Za pjať let (V pěti letech), GIZ Moskva-Petrohrad 1923, str. 401.

⁷⁹ J. Ginzburgová píše, že povolení „fyzických donucovacích prostředků“ bylo dáno v dubnu 1938. V. Šalamov míní, že mučení bylo povoleno v polovině roku 1938. Starý vězeň M-č je přesvědčen, že existovalo „nařízení o zjednodušení výslechu a o vystřídání psychických metod fyzickými“. Ivanov Razumnik zdůrazňuje, že „nejkrutější období výslechu bylo v polovině roku 1938“.

zábrany, které by mohly zadržet orgány od mučení, nikdy neexistovaly. V prvních letech po revoluci se v časopisech Týdeník YČK, Rudý meč a Rudý teror otevřeně diskutovalo o použitelnosti mučení z hlediska marxismu. A soudíme-li podle následků, vyzněla odpověď kladně, i když ne všeobecně.

Správnější by bylo říci o roce 1938 toto: jestliže do tohoto roku bylo zapotřebí k mučení nějakého schválení či povolení pro každý vyšetřovaný případ (i když se dostávalo lehce), pak v letech 1937-38 vzhledem k mimořádné situaci (kdy stanovený miliónový přísun na Souostroví Gulag musel ve stanovené krátké lhůtě projít aparátem individuálního vyšetřování, což u dosavadních masových proudů kulaků a národností neexistovalo) bylo násilí a mučení povoleno neomezeně a podle vlastního uvážení vyšetřovatelů, jak to vyžadovala jejich práce a stanovená lhůta. Nebyly žádné předpisy o způsobech mučení, byla připuštěna jakákoliv vynalézavost.

V roce 1939 bylo toto všeobecné a velkorysé povolení zrušeno, znovu se vyžadovalo písemné schválení a je možné, že je nebylo tak snadné obdržet (ostatně prosté vyhrožování, vydírání, klamání, týrání nevyspáním a korekcí se nezakazovalo nikdy). Ale už koncem války a v letech po válce byly stanoveny určité kategorie zatčených, u kterých byl předem povolen široký rejstřík mučení. Patřili sem nacionalisté, zvláště Ukrajinci a Litevci, a to zvláště v těch případech, kdy existovala nebo se předpokládala podzemní síť, kterou bylo třeba rozmotat a dostat ze zatčených všechna jména. Například ve skupině, kterou vedl Skirjus Romualdas Prano, bylo kolem padesáti Litevců. V roce 1945 byli obviněni, že vylepovali protisovětské letáky. Protože byl tehdy v Litvě nedostatek věznic, poslali je do lágru nedaleko Velsku v Archangelské oblasti. Jedny tam mučili, druzí nevydrželi dvojí režim vyšetřování a práce, a výsledek byl tento: všech padesát se do jednoho přiznalo. Uplynul nějaký čas a z Litvy sdělili, že byli nalezeni skuteční původci letáků a že tamti s tím nemají nic společného! – V roce 1950 jsem se v průchodním vězení v Kujbyševě setkal s jedním Ukrajincem z Dněpropetrovska, kterého – aby se dozvěděli „spojení“ a osoby – mučili nejružnějším způsobem včetně korekce, kde mohl jen stát a kam mu jednou za den a noc na čtyři hodiny prostrčili tyčku (jako opěru na spaní). Rovněž po válce týrali dopisující členku Akademie věd Levinovou – protože měla společné známé s Allilujevými.

A také by bylo nesprávné připisovat roku 1937 onen „objev“, že osobní doznání obviněného je důležitější než všechny důkazy a fakta. Ten byl učiněn již ve dvacátých letech. V roce 1937 pouze uzrálo skvělé učení Vyšinského. Tehdy však s ním byli seznámeni jen vyšetřovatelé a prokurátoři kvůli morálnímu utvrzení, my ostatní jsme se o něm dozvěděli až po dvaceti letech, kdy se začalo odsuzovat ve vedlejších větvích a v podružných odstavcích novinových článků jako něco, co už je široko daleko a dávno všem známé.

Ukázalo se, že v onom hrůzně proslulém roce Andrej Januarjevič (svádí to k přeřknutí: Jaguarjevič) Vyšinskij ve své přednášce, která se v odborných kruzích stala proslavenou, v duchu nejpružnější dialektiky (kterou nedovolujeme ani občanům, ani elektronickým počítačům, neboť pro ně ano je ano a ne je nepřipomněl, že lidstvo nemůže nikdy zjistit absolutní pravdu, nýbrž jen relativní. Odtud pak učinil krok, jehož se po dva tisíce let právníci neodvážili: že tedy i pravda zjištěná vyšetřováním a soudem nemůže být absolutní, nýbrž jen relativní. Proto když podpisujeme trest smrti, nikdy nevíme s absolutní jistotou, že popravíme viníka, nýbrž jen s určitou mírou přibližnosti, za určitých předpokladů, v určitém smyslu⁸⁰. Z toho plyne zcela věcný závěr: bylo by zbytečnou ztrátou času hledat absolutní indicie (všechny jsou relativní), nesporné svědky (mohou si odporovat). Důkazy viny, které jsou relativní a přibližné, může vyšetřovatel najít i bez indicií a beze svědků, aniž vyjde z pracovny, „opíraje se nejen o svůj rozum, ale i o své stranické uvědomění, o svou mravní sílu“ (to jest o výhody vyspalého, najedeného a nezmláceného člověka) „a o svůj charakter“ (to jest o sklon ke krutosti)!

Samozřejmě byla tato formulace daleko elegantnější než Lacisova instrukce.

Podstata však byla stejná.

Jen v jednom to Vyšinskij nedotáhl a odchýlil se od dialektické logiky: z neznámých důvodů ponechal kulce absolutní platnost...

⁸⁰ Třeba potřeboval tehdy Vyšinskij sám ne méně než jeho posluchači tuto dialektickou útěchu. Když s prokurátorské tribuny křičel „všechny zastřelit jako vzteklé psy“, věděl – jak byl zlý, tak byl i chytrý – že odsouzení jsou neviní. S tím větší vášní se asi on i takový velikán marxistické dialektiky jako Bucharin oddávali dialektickému zkrašlování soudní lži: Bucharinovi bylo příliš hloupé zahynout bezmocně jako úplně neviný (on dokonce potřeboval najít svou vinu!) a Vyšinskému bylo příjemnější cítit se jako logik než jako zjevný padouch.

Tak se závěry pokrokové jurisdikce, když prošly spirálovitým vývojem, vrátily k předantickým či středověkým názorům. Jako středověcí mistři popravčí byli naši vyšetřovatelé, prokurátoři a soudci ochotni vidět hlavní důkaz viny v doznání vyšetřovaného⁸¹.

Prostoduchý středověk ovšem používal k vynucení žádaného doznání otázek dramatické prostředky: skřípec, kolo, koš s řevavým uhlím, ježka, nabodnutí na kůl. Ve dvacátém století však, kdy lze využít jak nových lékařských poznatků, tak i nemalých vězeňských zkušeností (kdosi na toto téma velice vážně obhájil disertaci), shledali, že takové koncentrování mučících nástrojů je zbytečné a při masovém použití těžkopádné. Kromě toho...

Kromě toho tu byla ještě jedna okolnost: jako vždy nedořekl Stalin svou myšlenku, podřízení se museli sami dovítit, zatímco on si ponechával pro sebe zadní vrátka, aby mohl ustoupit a napsat „Závrať z úspěchu“⁸². Plánovité mučení miliónů se přece jen provádělo poprvé v dějinách lidstva, a Stalin při vši síle své moci si nemohl být absolutně jist úspěchem. Pokus na obrovském množství mohl mít jiný průběh než na malém. Mohlo dojít k nepředvídanému výbuchu, ke geologickému zlomu nebo třeba jen k celosvětovému prozrazení. V každém případě si musel Stalin zachovat čisté ruce.

Proto je pravděpodobné, že neexistoval žádný soupis mučení a urážek, který by se v tištěné podobě předával vyšetřovatelům. Jednoduše se vyžadovalo, aby každé vyšetřovací oddělení ve stanovené lhůtě odevzdalo soudu stanovený počet králíků, kteří se ke všemu přiznali. A jednoduše se řeklo (ústně, ale často), že všechna opatření a všechny prostředky jsou dobré, slouží-li vysokému cíli; že nikdo nebude vyšetřovatele volat k odpovědnosti za smrt vyšetřovaného; že vězeňský lékař má co nejméně zasahovat do průběhu vyšetřování.

Pravděpodobně pořádali soudružské výměny zkušeností, „učili se u předních pracovníků“; a vyhlášovala se „hmotná zainteresovanost“ – přídavky za noční práci, prémie za zkrácení doby vyšetřování; no a také se upozorňovalo, že vyšetřovatelé, kteří svůj úkol nezvládnou... Kdyby pak ale v nějakém oblastním NKVD došlo k maléru, zůstal by jeho náčelník před Stalinem čistý: on nedával přímé příkazy k mučení! A přitom k němu dal popud!

Část řadových vyšetřovatelů (ne ti, kteří se zběsile opíjejí) věděla, že se nadřizení zajišťují, a tak se také snažila začínat mírnějšími metodami a při stupňování se vyhýbat těm, které zanechávají příliš zjevné stopy: vyražené oko, utržené ucho, zlomenou páteř, nebo dokonce souvislé modřiny po celém těle.

Proto tedy v roce 1937 nepozorujeme – kromě mučení nevyspáním – žádnou jednotu metod v různých oblastních zařízeních nebo u různých vyšetřovatelů jednoho zařízení⁸³.

Společné bylo jen to, že se dávala přednost tak zvaným lehkým prostředkům (hned je poznáme) a že to byla spolehlivá cesta. Vždyť skutečné hranice lidské rovnováhy jsou velmi úzké, a není vůbec zapotřebí skřípce nebo žhavého železa, aby se průměrný člověk stal povolným.

Pokusíme se vyjmenovat některé nejjednodušší způsoby, které lámou vůli a osobnost zatčeného, aniž zanechávají stopy na jeho těle.

Začněme metodami psychickými. Pro králíky, nepřipravené na vězeňské útrapy, jsou to metody nesmírné, ba ničivé síly. Dokonce, i když máš své přesvědčení, tak to také není lehké.

1. Začněme nocemi. Proč se právě v noci odehrává hlavní lámání duší? Proč si k tomu orgány od samého začátku vybraly noc? Protože když je vězeň vytržen v noci ze spánku (i ten, který ještě nebyl mučen nevyspáním), nemůže být tak vyrovnaný a strízlivý jako ve dne, je poddajnější.

2. Přesvědčování v upřímném tónu. To je to nejjednodušší. Proč ta hra na kočku a myš? Zatčený, který si nějaký čas poseděl s jinými vyšetřovanci, pochopil už celkovou situaci. A vyšetřovatel k němu lenivě přátelsky hovoří: „Vidíš přece sám, že trest dostaneš tak jako tak. Jestliže se ale budeš stavět na odpor, tak tu ve vězení pojdeš, přijdeš o zdraví. Když ale půjdeš do lágru, uvidíš vzduch, světlo... Tak to radši podepiš hned.“ Velice logické. A kdo je rozumný, ten souhlasí a podepíše, jestliže... Jestliže jde jen o něho samotného! To však bývá zřídka. A tak je boj nevyhnutelný.

Druhá varianta je přesvědčování straníka. „Jestliže jsou u nás nedostatky a dokonce hlad, pak jako bolševik musíte sám za sebe rozhodnout: můžete připustit že je tím vinna celá komunistická strana? Nebo

⁸¹ Srovnej 5. doplněk k ústavě USA: „Je zakázáno vypovídat ve svůj neprospěch.“ Zakázáno!... (Totéž je i v Bill of Rights z roku 1689.).

⁸² Tento Stalinův článek k „otázkám kolchozního hnutí“ vyšel v roce 1930 a kritizoval „levičácké úchytky“ při kolektivizaci. (Pozn. překl.)

⁸³ Podle vyprávění se krutostí při mučení vyznačoval Rostov na Donu a Krasnodar, není to však dokázáno.

sovětská moc?“ – „Ne, to jistě ne!“ spěchá s odpovědí ředitel lnářského koncernu. – „Tak tedy mějte odvalu a vezměte vinu na sebe!“ A on ji vezme!

3. Hrubé nadávky. Velmi jednoduchý prostředek, ale na dobře vychované, choulostivé a jemné lidi může výborně účinkovat. Jsou mi známy dva případy duchovních, kteří ustoupili pouhým nadávkám. U jednoho z nich (Butyrky 1944) vedla vyšetřování žena. Zpočátku si ji v cele nemohl vynachválit, jak je zdvořilá.

Jednou se však vrátil celý sklíčený a dlouho nechtěl říci, jak rafinovaně si přehodila nohu přes nohu a jak sprostě začala mluvit. (Lituji, že tu nemohu uvést některou z jejích větiček.)

4. Úder psychologickým kontrastem. Nenadálé přechody: po dobu celého výslechu nebo jeho části jedná vyšetřovatel nesmírně vlídně, nazývá zatčeného i jménem po otci, slibuje všechno možné. Pak se náhle rozmáchně těžítkem: „Ty mizero! Devět gramů do zátylku!“ a hrozivě vztáhne ruce s nehty jako jehlami, jako by ho chtěl popadnout za vlasy (velmi dobrá metoda vůči ženám).

Jako varianta: střídají se dva vyšetřovatelé, jeden řádí a týrá, druhý je sympatický, téměř srdečný. Pokaždé když vyšetřovaný vstupuje do kanceláře, celý se třese – který tam bude? To zabíralo – druhému by všechno podepsal a přiznal i to, co neudělal.

5. Předběžné ponížení. V proslulých sklepeních rostovského GPU („číslo 33“) pod tlustými skly chodníku (bývalé skladiště) museli vězňové, čekající na výslech, ležet několik hodin na chodbě na podlaze tváří k zemi se zákazem zvednout hlavu a promluvit. Leželi tam tak jako modlíci se mohamedáni, dokud je dozorce nevzal za rameno a neodvedl k výslechu. – Alexandra O-vová odmítla v Lubjance dát žádanou výpověď. Převezli ji do Lefortova. Tam jí při přejímání dozorkyně poručila, aby se svlékla, pod nějakou záminkou jí odnesla šaty a zavřela ji v cele nahou. V tom přišli dozorcí, začali se dívat špehýrkou, smát se a posuzovat její vnady. Budeme-li se ptát bývalých vězňů, jistě můžeme sebrat ještě mnoho takových příkladů. Ale jejich cílem bylo jen jedno: vyvolat duševní skleslost.

6. Každý způsob, který vyšetřovaného uvede do zmatku. Tak například jak byl vyslýchán F. I. V. z Krasnogorska v Moskevské oblasti (podle sdělení I. A. P-eva): Vyšetřovatelka se při výslechu sama před ním kus po kuse svlékla (striptýz!), ale pořád pokračovala ve výslechu, jako by se nechumelilo, chodila po místnosti, přistupovala k němu a nutila ho k výpovědi. Možná že to byla její osobní potřeba, možná že i chladný výpočet: vyslýchánému se zatemní rozum, a podepíše! A přitom jí nic nehrozilo: měla revolver, zvonek.

7. Zastrášování. Nejužívanější a velmi rozmanitá metoda. Často ve spojení s lákáním a se sliby – samozřejmě že planými. „Vy se tedy nepřiznáte? Tak to budete muset na Solověcké ostrovy. Kdo se ale přizná, toho pustíme.“ V roce 1944: „Na mně záleží, do jakého lágru se dostaneš. Není lágr jako lágr. My teď máme i takové jako katorga. Když budeš upřímný – půjdeš do mírného, když budeš zapírat – pětadvacet let v řetězech a do dolů!“ – Strašení jiným, horším vězením: „Když budeš zapírat, pošleme tě do Lefortova (jsi-li v Lubjance), do Suchanovky (jsi-li v Lefortovu), tam se s tebou takhle bavit nebudou!“ Ale ty už sis zvykl: v tomhle vězení není režim podle všeho zrovna nejhorší, a jaké mučení by tě čekalo tam? A ještě k tomu ten převoz... Co tedy, ustoupit a podepsat?...

Zastrášování působí výtečně na ty, kteří ještě nebyli zatčeni, nýbrž byli do Velkého domu zatím jen předvoláni. On (ona) má ještě co ztratit, on (ona) se všeho bojí – bojí se, že ho (ji) dneska nepustí, bojí se konfiskace věcí, bytu. On je ochoten vyhovět a všechno vypovědět, jen aby zažehnal nebezpečí. Ona samozřejmě nezná trestní zákoník, takže jí na začátku výslechu přinejmenším prisunou lístek s podvrženými výňatky ze zákona: „Byla jsem upozorněna, že za křivou výpověď... 5 (pět) let vězení“ (ve skutečnosti podle § 95 nejvýše dva roky), „... za odepření výpovědi 5 (pět) let...“ (ve skutečnosti podle § 92 nejvýše tři měsíce). Zde k dosud vyjmenovaným už přistoupila a vždy bude přistupovat další vyšetřovatelská metoda:

8. Lež. Lhát nesmíme my, jehňata, ale vyšetřovatel lže pořád, jeho se všechny ty paragrafy netýkají. Ztratili jsme i odvalu se zeptat: A kolik dostane on za lež? On nám může předložit tolik protokolů, kolik chce, s padělanými podpisy našich příbuzných a přátel – a je to jen elegantní vyšetřovatelský trik.

Zastrášování spojené s lákáním a lží je základní metodou ovlivnění příbuzných zatčeného, kteří jsou předvoláni ke svědecké výpovědi. „Jestliže neučiníte takovou výpověď (jakou vyžadujeme), bude to s

ním horší... Takhle ho úplně zničíte... (jak to má matka poslouchat?)⁸⁴ „Jenom podepsáním tohoto (podstrčeného) papíru ho můžete zachránit“ (zahubit).

9. Hraní na citu k nejbližším příbuzným – to také výtečně působí na vyšetřovaného. Je to dokonce nejučinnější ze všech způsobů zastrašování, na lásce k rodině lze zlomit i nejstatečnějšího člověka (jak správně bylo předpověděno:

„Nepřáteli člověka jsou jeho vlastní lidé!“). Vzpomeňte si jen na toho Tatara, který všechno vydržel, muka svá i své ženy, ale muka dcery nevydržel... V roce 1930

vyšetřovatelka Rimalisová takto vyhrožovala: „Zatkne vaši dceru a zavřeme ji do cely se syfilitičkami!“ A to byla žena!...

Vyhrožují, že zavřou všechny, které máte rádi. Někdy i se zvukovým doprovodem: tvá žena byla už také zatčena, ale její další osud závisí na tvé upřímnosti. Právě ji vyslychají ve vedlejší místnosti, jen si poslechni! A skutečně, za stěnou ženský pláč a křik (ale vždyť všechny plačící ženské hlasy jsou si podobné, a ještě skrze stěnu, ty také jsi celý rozčilený a nejsi s to to posoudit; někdy jen přehrávají gramofonovou desku s hlasem „průměrné ženy“ – soprán nebo kontraalt, něčí zlepšovací návrh). Ale pak ti ji už nefalšovanou ukážou skrze zasklené dveře, jak mlčky jde se smutně svěšenou hlavou – ano, je to tvá žena! Na chodbě státní bezpečnosti! Tys ji přivedl do neštěstí svou tvrdohlavostí! Už ji také zatkli! (Oni však ji jen předvolali kvůli nějaké bezvýznamné formalitě a v předem smluveném okamžiku ji poslali na chodbu, ale nařídili jí: „Nesmíte zvednout hlavu, jinak odtud nevyjdete!“) – Nebo ti dají přečíst její dopis, psaný jakoby její rukou: Zříkám se tě! Po těch hanebnostech, které mi o tobě řekli, nechci tě už ani vidět! (A protože takové ženy i takové dopisy jsou u nás docela dobře možné, zbývá ti jen srovnat si to ve svém srdci: je tvá žena taky taková?) Na V. A. Kornějevové vymáhal vyšetřovatel Goldman (1944) výpověď proti dalším lidem výhrůžkami: „Zkonfiskujeme ti dům a tvé staré rodiče vyhodíme na ulici.“ Kornějevová, pevná ve svém přesvědčení a víře, se ani trochu nebála o sebe, byla připravena trpět.

Ale Goldmanovy výhrůžky byly podle našich zákonů zcela reálné, a ona se trápila kvůli rodičům. Když po noci odmítnutých a roztrhaných protokolů začal Goldman k ránu psát čtvrtou variantu, v níž byla obviněna už jen ona sama, Kornějevová ji podepsala s radostí a s pocitem duševního vítězství. Už se nám nedaří zachovat si ani prostý lidský instinkt ospravedlnit se před křivým obviněním a postavit se proti němu. Jsme rádi, když se nám podaří vzít všechnu vinu na sebe⁸⁵.

Tak jako žádná klasifikace na světě nemá pevně stanovené hranice, tak ani nám se tu nepodaří přesně oddělit metody psychické od fyzických. Kam například zařadit takovouto zábavu:

10. Zvuková metoda. Vyšetřovaný se posadí šest až osm metrů daleko a donutí se všechno říkat hlasitě a opakovat to. Pro vyčerpaného člověka to není lehké.

Nebo se udělají z lepenky dvě hlásné trouby a spolu s dalším soudruhem vyšetřovatelem se přistoupí těsně k zatčenému a rve se mu do obou uší: „Přiznej se, ty neřáde!“ Vězeň je ohlušen, někdy ztrácí sluch. Je to však neekonomický způsob, vyšetřovatelé se prostě chtějí při své jednotvárné práci také pobavit, a tak si každý něco vymyslí.

11. Lechtání. Také zábava. Svážou nebo drží ruce a nohy a lechtají v nose ptačím pírkem.

Vězeň se vzpíná, má pocit, jako by mu vrtali v mozku.

12. Zhášení cigaretu o kůži vyšetřovaného (uvedeno již dříve).

13. Světelná metoda. Ve dne v noci prudké elektrické světlo v cele nebo v boxu, kde je vězeň držen, nadměrně ostrá žárovka na malou místnost a bílé stěny (elektřina, kterou ušetřili školáci a ženy v domácnosti!). Zanítí se mu oční víčka, což je velmi bolestivé. A při vyšetřování mu znova namíří do obličeje pokojové reflektory.

14. Různé výmysly. Čebotarjova v noci na 1. května 1933 v chabarovském GPU po celou noc, celých dvanáct hodin – nevyslychali, to ne – ale vodili k výsledku!

Vězeň ten a ten – ruce za záda! Odvedou ho z cely a rychle nahoru po schodech do kanceláře k vyšetřovateli. Dozorci odejde. Vyšetřovatel nejen že mu nepoloží ani jednu otázku, ale nenechá ho ani

⁸⁴ Podle „krutých“ zákonů Ruské říše mohli blízcí příbuzní zcela odmítnout vypovídat jako svědci. A jestliže při přípravném vyšetřování vypovídali, mohli podle libosti svou výpověď při soudním řízení opět odvolat. Pouhá známost nebo příbuznost s provinilcem se tehdy – jak podivné – nepovažovaly ještě za důkaz!

⁸⁵ Též však Kornějevová říká: „Po 11 letech mi při rehabilitaci dali přečíst ty protokoly – a mne zachvátil pocit duševní nevolnosti. Nač jsem tehdy mohla být tak pyšná?“ – Totéž jsem při rehabilitaci pocíťoval i já, když jsem slyšel výňatky ze svých starých protokolů. Ohnuli ho do duhy – byl z něho někdo druhý. Nepoznával jsem sám sebe – jak jsem to mohl podepsat a ještě si myslet, že jsem se z toho poměrně dobře dostal?

sednout a vezme sluchátko telefonu: „Odvést z čísla 107!“ Odvedou ho, přivedou do cely. Jen si lehne na pryčnu, zarachotí zámeček:

„Čebotarjov! K výslechu! Ruce za záda!“ A tam: „Odvést ze 107!“

Celkem vzato mohou ovlivňovací metody začínat daleko dřív než v kanceláři vyšetřovatele.

15. Vězení začíná boxem, což znamená něco jako bedna nebo skříň. Člověka, který byl právě zbaven svobody a je ještě plný vnitřního protestu, připraven vysvětlovat, přít se a bojovat – toho při jeho prvním kroku vězením zavřou do krabice, někdy osvětlené, kde může i sedět, někdy temné, kde může jen stát, a to ještě přimáčknutý dveřmi. Tam ho drží několik hodin, celý den, den a noc. Hodiny plné nejistoty! – Že by tu byl zazděn na celý život? Jaktěživ se s ničím podobným nesetkal, nemůže to pochopit! Tak uplynou první hodiny, kdy se v duši ještě bouří a protestuje. Někteří poklesnou na mysli – právě když je čeká první výslech! Jiní se rozlití – tím lépe, hned urazí vyšetřovatele, dopustí se neopatrnosti – a tím snadněji se z nich udělá soudní případ.

16. Když se nedostávalo boxů, dělali to i takto: Jelenu Strutinskou posadili v novočerkasském NKVD na šest dní v chodbě na stoličku – tak aby se neopírala, nespala, nepadala a nevstávala. A to šest dní! Zkuste tak sedět šest hodin!

K tomu jako varianta: posadit vězně na vysokou stoličku, jako bývají v laboratoři, tak aby mu nohy nedosáhly na zem, pěkně mu pak otečou. Nechat ho tak sedět osm až deset hodin.

A během výslechu, když je vězeň stále na očích, posadit ho na obyčejnou židli, ale takhle: na samý krajíček, na hranu sedadla (ještě víc dopředu! ještě víc!), tak aby se sice nesvalil, ale aby ho hrana bolestně tlačila po celý výslech. A nedovolit mu několik hodin se pohnout. To je všechno? Ano, to je všechno. Zkuste to!

17. Podle místních poměrů se může box nahradit divizní jámou, jak tomu bývalo v gorochoveckých armádních táborech za Velké vlastenecké války. Do takové jámy, tři metry hluboké a dva metry široké, hodili vězně a on v ní musel strávit několik dní a nocí pod širým nebem, někdy i za deště; byla to jeho cela i jáma. A tři sta gramů chleba a vodu mu tam spouštěli na provázku. Představte si v této situaci sebe sama, a k tomu ještě jako právě zatčeného, kdy to v člověku všechno vře.

Těžko říci, zda k velkému rozšíření této metody vedly jednotné instrukce všech zvláštních oddělení Rudé armády nebo podobné táborové podmínky. Tak v 36. motorizované divizi, která se účastnila bojů u Chalchin-golu a v roce 1941 stála v mongolské poušti, dali každému zatčenému bez dlouhého vysvětlování (velitel zvláštního oddělení Samuljov) do ruky lopatu a poručili mu kopat jámu přesně tak velkou jako hrob (kombinace s psychologickou metodou!). Když zatčený vyhloubil jámu víc než do pasu, poručili mu, aby si sedl na dno: hlava mu přitom už nebyla vidět. Několik takových jam hlídal jeden strážný, a zdálo se, že je všude kolem pusto⁸⁶. V této poušti drželi vyšetřované, před mongolským žarem nechráněné a v nočním chladu neoblečené, bez jakéhokoliv mučení – proč se namáhat mučením?

Denní příděl byl sto gramů chleba a jedna sklenice vody. Poručík Čulpeňov, jednadvacetiletý silák a boxer, seděl tak celý měsíc. Za deset dní jím hýbaly vši. Za patnáct dní ho poprvé zavolali k výslechu.

18. Nechat vyšetřovance klečat na kolenou – nikoliv v přeneseném smyslu, nýbrž doslova na kolenou, tak aby si nesedal na paty a záda držel zpříma. U vyšetřovatele v kanceláři nebo na chodbě lze ho tak nechat klečat 12 hodin, nebo také 24 či 48.

(Vyšetřovatel může jít domů, spát, bavit se, je to propracovaný systém: ke klečícímu člověku se postaví stráž, strážní se střídají⁸⁷.) Koho je dobré nechat klečat?

Člověka už nalomeného, který už je ochoten se vzdát. Dobré je nechat klečat ženy.

- Ivanou-Razumnik se zmiňuje o variantě této metody: vyšetřovatel nechal mladého Lordkipanidzeho klečat a vymočil se mu do obličej! A výsledek? Lordkipanidze, na něhož dosud nic neplatilo, byl tím úplně zlomen. Znamená to, že i na hrdé tato metoda dobře působí...

19. Nebo docela jednoduše nechat stát. Třeba jen během výslechů, to také vysílí a podlomí. Nebo je možné nechat vyšetřovaného při výslechu sedět, ale zato ho nechat stát v době od jednoho výslechu k druhému (postaví se k němu stráž, dozorce dává pozor, aby se neopřel o stěnu, a jestliže usne a svalí se, donutí ho kopáním opět vstát). Někdy stačí 24 hodiny vstoje, aby se člověk zhroutil a cokoliv přiznal.

20. Při takovém stání tři, čtyři i pět dní nedají obyčejně nic pít.

Stále jasněji se ukazuje, jak je výhodné psychologické a fyzické kombinovat.

⁸⁶ Jsou to patrně mongolské vlivy. V časopise Niva z 15. 3. 1914, str. 218, je otištěna kresba mongolského vězení: každý vězeň je zavřen v jakési truhle s malým otvorem pro hlavu či potravu. Mezi truhlami chodí dozorce.

⁸⁷ Leckdo takhle v mládí začínal – jako strážný u klečícího člověka. A dnes má už jistě postavení, dospělé děti...

Rovněž tak je jasné, proč se všechna předchozí opatření spojují se

21. Zákazem spaní, jenž nebyl středověkem vůbec doceněn: ten neznal úzké hranice toho rozpětí, v němž si člověk uchovává svou osobnost. Nevyspání, spojené ještě se stáním, žízní, prudkým světlem, strachem a nejistotou, vydá za mučení, zatemňuje rozum, podrývá vůli, člověk ztrácí své „já“. (Jako v Čechovově povídce Spát..., ale tam je to daleko lehčí, tam si může děvčátko na chvíli lehnout a zakusit přestávky ve vědomí, jež v minutě blahodárně osvěží mozek.) Člověk jedná napolo nebo úplně nevědomky, takže mu jeho výpovědi nelze mít za zlé...⁸⁸ Říkali to přímo: „Nejste upřímný ve svých výpovědích, a proto se vám nepovoluje spát!“ Někdy z rafinovanosti nenařídili stát, nýbrž posadili vyšetřovaného na měkkou pohovku, jež přímo uspávala (službu konající dozorce seděl hned vedle něho a při každém zamhouření oka ho kopl). Jeden postižený (jenž si ještě před tím odseděl čtyřadvacet hodin v boxu se štenicemi) popisuje své pocity po mučení takto: „Mrazení od velké ztráty krve. Oční sliznice jsou vyschlé, jako by někdo přímo před očima držel rozžhavené železo. Jazyk opuchl žízní a při sebemenším pohybu píchá jako ježek.

Polykací křeče způsobují řezavou bolest v hrdle.⁸⁹ Zákaz spaní je skvělý mučící prostředek, jenž nezanechává vůbec žádné viditelné stopy a nedává žádný důvod k stížnostem, i kdyby měla zítra propuknout nečekaná inspekce⁹⁰. „Nenechali vás spát? Tady přece není žádné sanatorium!

Naši spolupracovníci kvůli vám taky nespali!“ (ale ve dne si to vynahradili). Lze říci, že zákaz spaní se stal pro orgány univerzálním prostředkem, z kategorie mučení přešel přímo do vnitřního řádu státní bezpečnosti, a proto byla snaha řešit to co nejschůdněji, bez stavění nějakých stráží. V žádné vyšetřovací věznici si není možno od budíčku až do večerky ani na minutu zdřímnout (v Suchanovce i jinde se proto pryčna sklápí přes den ke zdi, v ostatních si vězeň prostě nesmí lehnout, ba ani vsedě zamhouřit oči). Avšak hlavní výsledky bývají vždy v noci. A tak se automaticky ten, kdo je ve vyšetřování, nedostane ke spaní přinejmenším pět dní v týdnu (v noci na neděli a pondělí si vyšetřovatelé sami chtějí odpočinout).

22. Vyšetřovatelský běžící pás – jako další rozvíjení předešlých metod. Nejen že nespíš, ale vyslychají tě tři nebo čtyři dny a noci nepřetržitě vyšetřovatelé, kteří se střídají.

23. Štenicový bod, o němž jsme se už zmínili. V temné prkenné skříni jsou vypěstovány stovky, možná tisíce štenic, které se na vězně bez saka nebo blůzy hned hladově vrhnou, přelézají na něho se stěn a padají se stropu. Zpočátku s nimi rozhořčeně bojuje, zamačkává je na sobě a na stěnách, dusí se jejich puchem, ale za několik hodin ochabne a bez odporu se nechá vysávat.

24. Korekce. Ať je v cele jakkoliv zle v korekci je to vždy mnohem horší, odtamtud každá cela připadá jako úplný ráj. V korekci trýzní člověka hladem a obvykle zimou (v Suchanovce však mají i horké korekce). Například lefortovské korekce se vůbec nevytápějí, topná tělesa vyhřívají jen chodbu, a v této „vytápěné“ chodbě chodí dozorcí ve válenkách a vatýrkách. Vězně však svléknou do prádla, někdy i jen do spodků, a tak musí strávit v těsné korekci bez pohybu jeden až pět dní (horká zelňačka je jen třetí den). V první chvíli si myslí: to nevydržím ani hodinu. Ale nějakým zázrakem si člověk odsedí svých pět dní, i když si třeba užene nějakou nemoc na celý život.

Korekce nebývají stejné; mají také své odrůdy (vlhko, voda). V černovickém vězení už po válce musela Máša G. stát bosa dvě hodiny po kotníky v ledové vodě: příznej se! (Bylo jí osmnáct let: jak jí bylo líto nohou, když věděla, jak dlouho s nimi musí ještě žít!)

25. Máme považovat za odrůdu korekce zavírání vstoje do výklenku? Už v roce 1933 v chabarovském GPU tak mučili S. A. Čebotarjova: zavřeli ho nahého do úzkého betonového výklenku, kde nemohl ani ohnout kolena, ani roztáhnout či přemístit ruce, ani pohnout hlavou. A to ještě nebylo všechno! Na temeno mu začala kapat studená voda (jak čítankové!) a rozlévat se v praménkách po těle.

Jemu samozřejmě neoznámili, že je to jen na čtyřadvacet hodin. Byla to hrůza, ale pak ztratil vědomí, druhý den ho našli polomrtvého, a tak se octl v nemocniční posteli. Přiváděli ho k sobě čpavkem, kofeinem, masírovali mu tělo. Dlouho se nemohl upamatovat, jak se tam dostal a co se s ním den předtím stalo. Celý měsíc nebyl schopen ani výsledku. (Můžeme předpokládat, že ten výklenek a kapací zařízení

⁸⁸ A představte si v tomto zamlženém stavu ještě cizince, který nezná rusky a jemuž dají něco podepsat. Bavořan Jupp Aschenbrenner takhle podepsal, že sloužil v plynové komoře. Teprve v lágru v roce 1954 se mu podařilo dokázat, že v oné době navštěvoval v Mnichově kurs elektrického svařování.

⁸⁹ G. M-č.

⁹⁰ Ostatně inspekce, to bylo něco tak nemožného a nevidaného, že když přišla v roce 1953 do cely k zavřenému ministrovi státní bezpečnosti Abakumovovi, dal se do hlučného smíchu, neboť ji pokládal za mystifikaci.

neudělali jen pro Čebotarjova. V roce 1949 seděl jeden můj spoluvězeň z Dněpropetrovsku v podobném výklenku, i když bez kapající vody.

Nemáme mezi Chabarovskem a Dněpropetrovskem a v průběhu šestnácti let předpokládat další taková místa?)

26. O hladu jsme se už zmínili při popise kombinovaného nátlaku. Není to žádný neobyčejný způsob: vynutit z vězně přiznání hladověním. Element hlad, stejně jako využívání noci, se stal v podstatě součástí všeobecného donucovacího systému.

Ubohý vězeňský příděl, v neválečném roce 1933 300 gramů, v roce 1945 v Lubjance 450 gramů, hra na povolování a zakazování balíčků nebo nákupu ve vězeňské kantýně – to platí pro všechny bez výjimky, to je univerzální. Kromě toho se však používá metody zostřeného hladu: jako třeba u Čulpeňova, kterého nechali měsíc o sto gramech – a pak když ho přivedli z jámy, postavil před něho vyšetřovatel Sokol kotlík hustého boršče a půl bochánku šikmo rozkrojeného bílého chleba (zdálo by se, že je to jedno, jak byl rozkrojen, ale Čulpeňov ještě dnes trvá na tom, že byl rozkrojen velmi lákavě) – najíst ho však nenechal. Jak je to všechno staré, feudální, jeskynní! Nové je jen to, že se toho používá v socialistické společnosti! O podobných metodách vypravují i jiní, je to běžný jev. My však vyličíme ještě jeden případ s Čebotarjovem, neboť je velmi rafinovaný. Nechali ho sedět 72 hodiny ve vyšetřovací kanceláři a dovolili jen – vyvádět ho na záchod. Jinak mu nedovolili ani jíst, ani pít (vedle stála karafa s vodou), ani spát. V kanceláři byli po celou dobu tři vyšetřovatelé. Pracovali na tři směny. Jeden neustále (a mlčky, aby ani trochu nerušil vyšetřovance) něco psal, druhý spal na pohovce, třetí chodil po místnosti, a jakmile začal Čebotarjov usínat, hned ho uhodil. Pak si vyměnili funkce. (Třeba byli oni sami za nějaké nepořádky z trestu přeloženi na tuto práci.) Najednou přinesli Čebotarjovovi oběd: mastný ukrajinský boršč, kotletu s opečenými brambory a v křišťálové karafě červené víno. Čebotarjov však odjakživa cítil odpor k alkoholu, a proto víno nepil, i když ho vyšetřovatel nutil (moc ho ale nutit nemohl, to by pokazilo hru). Po obědě mu řekl: „A teď podepiš, cos vypověděl před dvěma svědky!“ – to znamená, co bylo mlčky sepsáno za přítomnosti jednoho spícího a jednoho bdícího vyšetřovatele. Hned na první stránce se Čebotarjov dočetl, že byl jedna ruka se všemi významnými japonskými generály a že ode všech dostal špionážní úkoly. A tak začal stránky přeškrtnávat. Zbili ho a vyhodili. Blaginin, který byl také zaměstnán u Východočínských železnic a byl spolu s ním zatčen, prožil totéž, vypil však víno, v příjemném opojení podepsal – a byl zastřelen. (Tomu, kdo tři dny hladověl, stačí jediná sklenička. A tady byla celá karafa!)

27. Bití, jež nezanechává žádné stopy. Bijí gumovými obuškami, bijí pytlíky s pískem, vrážejí štulce. Velmi bolestivé jsou údery do kostí, například vyšetřovatelskou holínkou do holeně, kde je kost skoro na povrchu. Velitele brigády Karpuniče-Bravena bili jednadvacet dní za sebou. (Dnes říká: „I po třiceti letech mě bolí všechny kosti i hlava.“) Když vzpomínal na to, co sám prožil a co slyšel od druhých, napočítal 52 druhů mučení. Bolestivé je také toto: vyšetřovanému sevrou ruce do zvláštního zařízení tak, aby dlaně ležely na plochu na stole, a hranou pravítka bijí do kloubů – můžeš se ukřičet! Má se z bití zvlášť oddělit vyrazení zubů? (Karpuničovi jich vyrazili osm⁹¹.) – Jak každý ví, rána pěstí do solárního plexu vyrazí dech a nezanechá nejmenší stopy. Plukovník Sidorov, který byl po válce v Lefortovu, používal zas volného kopu galoší do mužského pohlaví (fotbalisté, kteří dostali míčem do slabiny, dovedou takový kop ocenit). Tato bolest se nedá s ničím srovnat, obvykle se při ní ztrácí vědomí⁹²!

28. V novorossijském NKVD vymysleli strojek na drcení nehtů. V průchodních věznicích bylo pak vidět mnoho lidí z Novorossijsku, kterým nehty slezly.

29. A co svěrací kazajka?

30. A zlomení páteře? (Opět v chabarovském GPU, 1933).

31. A uzda (vlaštovka)? Je to metoda používaná v Suchanovce, ale znají ji i v archangelském vězení (vyšetřovatel Ivkov, 1940). Dlouhý hrubý ručník se v polovině vloží do úst (jako uzda) a pak se jeho konce napnou přes záda a uvážou na paty. A takhle v oblouku s praskajícími zády si bez vody a jídla polež na břiše jen dva dny a dvě noci⁹³!

⁹¹ Tajemníkovi Karelského oblastního výboru G. Kuprijanovovi, kterého zavřeli v roce 1949, vytloukli nejen jeho vlastní zuby, jež se nepočítaly, ale i zlaté. Na ty mu nejdřív dali potvrzení, že je vzali do úschovy. Pak si to ale rozmysleli a potvrzení mu zas vzali.

⁹² V roce 1918 soudil moskevský revoluční tribunál bývalého dozorce carského vězení Bondara. Jako nejvyšší příklad jeho krutosti bylo v obžalobě uvedeno, že „v jednom případě udeřil politického vězně tak silně, že mu praskl bubínek“. (Krylenko, V pěti letech, str. 16.)

⁹³ N. K. G.

Máme ve vypočítávání pokračovat? A jak dlouho? Co všechno si nevymyslí ti najezení, bezcitní zahaleči?

Bratře můj! Neodsuzuj ty, kteří byli takto postiženi, kteří nevydrželi a podepsali víc, než měli... Nehod' po nich kamenem!

Ale kdež! Ani těchto mučení, ba ani těch „nejlehčích“ způsobů není třeba, aby dostali výpovědi z většiny lidí, aby popadli do železných zubů nepřipravená jehňata, deroucí se jen ke svému teplému rodinnému krbu. Příliš nerovný je poměr sil a postavení.

Oh, v jaké nové podobě, oplývající nebezpečím – pravou africkou džunglí se nám z vyšetřovatelovy kanceláře jeví celý náš uplynulý život! A my jsme jej považovali za obyčejný, všední !

Vy, A, a váš přítel, B, kteří jste se po léta znali a jeden druhému plně důvěřovali, jste při setkáních otevřeně mluvili o politice malé i velké. Nikdo při tom nebyl. Nikdo vás nemohl poslouchat. A vy jste jeden druhého neudali, vyloučeno.

Najednou si však vás, A, z nějakého důvodu vyhlédli, vytáhli vás ze stáda za ouška a zavřeli. A z nějakého důvodu, třeba pro nějaké udání na vás, ze strachu o rodinu, z trocha nevyspání či po krat'oučké korekci jste se rozhodl udělat nad sebou kříž, ale druhé za nic na světě neprozradit! A tak jste ve čtyřech protokolech přiznal a podepsal, že jste – zapřísáhlým nepřítelem sovětské moci, neboť jste vyprávěl anekdoty o vůdci, chtěl jste dva kandidáty ve volbách a šel jste za plentu, abyste škrtl toho jediného, ale nebyl tam v kalamári inkoust, měl jste přijímač s pásmem 16 metrů a snažil jste se přes rušení uslyšet něco ze západního rozhlasu. Desítku máte sice zaručenou, ale žebra máte celá, zápal plic jste zatím nedostal, nikoho jste nezradil, a jak se zdá, chytře jste se z toho vykroutil. A tak už v cele prohlašujete, že se vaše vyšetřování pravděpodobně chýlí ke konci.

Ale kdepak! Vyšetřovatel se beze spěchu kochá svým rukopisem a začíná vyplňovat protokol č. ~. Otázka: Přátelil jste se s B? Ano. Mluvil jste s ním otevřeně o politice? Ne, to ne, já jsem mu nedůvěřoval. Ale scházeli jste se často, že! Ne příliš. Jak to, ne příliš? Podle výpovědi sousedů byl u vás jen za poslední měsíc několikrát, tehdy, tehdy a tehdy. Je to tak? Možná. Přitom si všimli, že jste jako obvykle nepili a nehlučeli, mluvili jste velmi tiše, na chodbě nebylo nic slyšet. (Ach, pijte, přátelé! Rozbíjejte láhve! Hlasitě nadávejte! To vás činí spolehlivými!) – No a co na tom? – Vy jste u něho také byl, řekl jste přece do telefonu: tehdy a tehdy jsme spolu strávili užitečný večer. Pak jste byli viděni na křižovatce. stál jste s ním půl hodiny v zimě, měli jste zachmuřené tváře, takový mrzutý výraz, tady vidíte, dokonce jste byli při té schůzce vyfotografováni. (Ten systém agentů, přátelé, ten systém agentů!) No tak, o čem jste spolu při těch schůzkách mluvili?

O čem?!... To je těžká otázka! První myšlenka, která vás napadne: Zapomněl jste, o čem jste mluvili. Copak jste povinen si to pamatovat? Dobrá, zapomněl jste první rozhovor. A co druhý, ten taky? A třetí? A ten užitečný večer? A – na křižovatce? A rozmluvy s C? A rozhovory s D? Ne, řeknete si, „zapomenout“ – to není řešení, s tím nevydržíš. A váš mozek, rozrušený zatčením, sevřený strachem, zatměný nevyspáním a hladem, horečně hledá východisko: jak se z toho co nejdříve dostat a vyzrát na vyšetřovatele.

Tak o čem?!... Je dobře, jestliže jste se bavili o hokeji (to je ve všech případech to nejpohodlnější, přátelé!), o ženských, nebo dokonce o vědě – v tom případě můžete opakovat, co se povídalo (věda nemá daleko k hokeji, jenomže za našich časů je ve vědě všechno utajené, takže tě mohou nachytat na dekret o vyzrazování).

Ale co když jste skutečně mluvili o novém zatýkání ve městě? O kolchozech? (A samozřejmě že špatně, neboť kdo o nich mluví pochvalně?) O snížení úkolových mezd? A jak jste se tak mračili půl hodiny na křižovatce – o čem jste tehdy mluvili?

Je možné, že je B zatčen (vyšetřovatel vám tvrdí, že je, že už na vás vypovídal a že ho hned přivedou, aby vás s ním konfrontovali). Je také možné, že sedí spokojeně doma, ale že si ho zavolají k výslechu a porovnájí si vaše výpovědi: o čem jste tehdy na křižovatce tak zachmuřeně mluvili?

Ted' jste to dodatečně pochopil: Život už je takový, že jste se měli pokaždé při rozloučení domluvit a přesně si zapamatovat: O čem jsme se to vlastně dneska bavili? Pak by se při jakémkoliv výslechu vaše výpovědi shodovaly. Vy jste se ale nedomluvili! Vy jste si nedovedli představit, jaká je to džungle.

Máte snad říci, že jste se domlouvali jet spolu na ryby? A B řekne, že o žádném rybaření nebyla řeč, že jste mluvili o dálkovém studiu. Tím si vyšetřování neulehčíte, jen si víc utáhnete uzel: o čem? o čem? o čem?

Bleskne vám nápad – šťastný nebo zhoubný? – že je třeba vypovídat tak, aby se to co nejvíc blížilo tomu, o čem jste skutečně mluvili (musí se samozřejmě uhladit všechno ostré a vynechat všechno nebezpečné). Vždyť se říká, že se má lhát vždy co nejlíže pravdě. Snad se B dovtípí a také řekne něco kolem toho, výpovědi se budou v něčem shodovat a vy budete mít od nich pokoj.

Po mnoha letech pochopíte, že to byl zcela nerozumný nápad a že je daleko lepší hrát úplného hlupáka: Nevzpomínám si ani na jeden den ve svém životě, i kdybyste mě zabili. Vy jste ale tři dny a tři noci nespal. Sotva jste schopen sledovat vlastní myšlenku a zachovávat klidnou tvář. A čas na rozmyšlení nemáte ani minutu. A dva vyšetřovatelé (rádi chodí jeden k druhému na návštěvu) se současně na vás vrhnou: o čem? o čem? o čem?

A vy vypovídáte: Mluvili jsme o kolchozech (že všechno ještě není v pořádku, ale brzy bude). Mluvili jsme o snížení mezd... Co jste konkrétně říkali? Byli jste rádi, že je snížili? Normální lidé ale nemohou něco takového říkat, to by bylo zase nepřirozené. Tak tedy aby byl člověk úplně přirozený: Trochu jsme si stěžovali, že trochu snížili mzdy.

Vyšetřovatel však píše protokol sám a překládá vše do svého jazyka: Při našem setkání jsme pomlouvali politiku strany a vlády v mzdové oblasti.

A jednou vám to B vyčte: Ach, ty trdlo, a já jsem řekl, že jsme mluvili o rybaření...

Vy jste ale chtěl být chytřejší a mazanější než váš vyšetřovatel! Máte bystrou a rafinovanou hlavu! Jste inteligent! A prohloupil jste...

V knize Zločin a trest prohodí Porfirij Petrovič k Raskolnikovovi úžasně bystrou poznámku, na kterou mohl přijít jen ten, kdo sám tu hru na kočku a myš dobře znal – totiž že s vámi, inteligenty, si ani nemusím konstruovat svou verzi, vy ji sami zkonstruujete a hotovou mi ji přinesete. Ano, je to tak! Inteligentní člověk nemůže odpovídat tak roztomile nesouvisle jako čechovovský „zločinec“. Určitě se bude snažit vypovídat tak, aby to sice byla lež, ale znělo to logicky.

Vyšetřovatel-řezník však nehledá žádnou souvislost, nýbrž jen jednu dvě větičky. On ví, co chce. Ale my – my nejsme na nic připraveni!...

Od mládí nás vzdělávají a učí všemu, co potřebujeme ke svému povolání, k plnění občanských povinností, k vojenské službě, k péči o tělo, k slušnému chování, ba dokonce k chápání krásna (no, tomu nás moc neučí). Ale ani vzdělání, ani výchova, ani zkušenosti nás nikterak nepřipraví na největší životní zkoušku: na zatčení pro nic za nic a na vyšetřování ničeho. Romány, divadelní hry a filmy (jejich autoři by sami měli vypít číši Gulagu!) nám líčí ty, s nimiž se můžeme setkat v kanceláři vyšetřovatele, jako rytíře pravdy a lidumily, jako rodné otce. Dělají nám přednášky o všem možném, dokonce nás na ně honí! – ale nikdo nám neudělá přednášku o pravém ani rozšířeném smyslu trestního zákona, a přitom zákoníky nejsou vůbec v knihovnách, neprodávají se na stáncích, nedostanou se do rukou bezstarostnému mládí.

Připadá nám to skoro jako pohádka, že kdesi za devatero horami si může vyšetřovaný vzít na pomoc advokáta. To znamená mít po svém boku v nejtěžším okamžiku zápasu jasnou hlavu, znající všechny zákony!

Jednou ze zásad vyšetřování u nás je, že se vyšetřovanému nedá možnost, aby se obeznámil se zákony.

Je vám předložen obžalovací spis... (a zároveň: „Podepište to!“ – „Já s tím nesouhlasím.“ – „Podepište!“ – „Ale vždyť jsem se ničím neprovinil!“)... „Jste obžalován na základě paragrafu 58/10, článek 2, a paragrafu 58/11 trestního zákona RSFSR. Podepište to!“ – „Ale co vůbec znamenají ty paragrafy? Dejte mi zákoník!“ – „Já ho nemám.“ – „Tak ho sežeňte u náčelníka oddělení!“ – „Ten ho taky nemá. Podepište to!“ – „Ale já žádám, abyste mi ukázal zákoník!“ – „Na to nemáte nárok! Zákoník je tu pro nás, a ne pro vás! Nač byste ho potřeboval? Já vám to řeknu: tyhle paragrafy znamenají přesně to, čím jste se provinil. A teď přece nepodepisujete, že s tím souhlasíte, ale že jste to četl, že vám byl obžalovací spis předložen.“

Na jednom z papírů se najednou mihne nová kombinace písmen: tr. ř. Zbystříte pozornost: Čím se liší tr. ř. od tr. z.? Je-li náhodou vyšetřovatel v tu chvíli dobře naladěný, vysvětlí vám to: tr. ř. je trestní řád. Cože? Znamená to tedy, že nikoliv jen jeden zákoník, nýbrž hned dva jsou vám úplně neznámé, a to právě v době, kdy byl s vámi podle jejich pravidel zahájen proces?!

... Od té doby uplynulo deset, patnáct let. Hrob mého mládí zarostl hustou trávou. Odbyl jsem si trest i časově neomezené vyhnanství. A nikde – ani v „kulturně výchovných“ odděleních lágrů, ani v okresních knihovnách, ba ani ve větších městech – nikde jsem nespátril, nemohl vzít do ruky, nemohl si koupit,

sehnat a dokonce ani vypůjčit sovětský zákoník!⁹⁴ A stejně tak stovky mých spoluvězňů, kteří prošli vyšetřováním, soudem, a to nejednou kteří si odbyli lágr a vyhnanství – z nich také nikdo nikdy neviděl a neměl v rukou zákoník!

Teprve když oba zákoníky dožívaly poslední dny své pětaticetileté existence a měly být každou chvílí nahrazeny novými, teprve tehdy jsem je uviděl, bratříčky brožované, na stánku v moskevském metru (rozhodli se jich zbavit, protože už nebyly k potřebě).

A tak si v nich teď s dojetím čtu. Například v trestním řádu:

§ 136 – Vyšetřovatel není oprávněn vymáhat výpověď nebo doznání obžalovaného násilím a vyhrůzkami. (Jako by to předvídali!)

§ 111 – Vyšetřovatel je povinen zjistit všechny okolnosti, které svědčí ve prospěch obžalovaného, nebo jeho vinu polehčují. („Ale vždyť já jsem v Říjnu pomáhal nastolit sovětskou moc!... Já jsem střílel na Kolčaka!... Já jsem vyvlastňoval kulaky!... Já jsem ušetřil státu deset miliónů rublů!... Já jsem byl v poslední válce dvakrát raněn!... Já jsem byl vyznamenán třemi řády!...“)

„Za to vás nesoudíme!“ určí dějiny ztělesněně vyšetřovatelem. „Co jste vykonal dobrého, to k věci nepatří.“) § 139 – Obviněný má právo napsat své výpovědi vlastnoručně, nebo žádat o zanesení oprav do protokolu sepsaného vyšetřovatelem.

(Ach, kdybychom to tehdy věděli! Lépe řečeno: Kdyby tomu tak opravdu bylo! My jsme však vyšetřovatele prosili jako o milost a vždy marně, aby nepsal: „mé hnusné pomlouvačné výmysly“ místo „mé mylné výroky“, „naše ilegální skladiště zbraní“ místo „můj zrezivělý finský nůž“.) Kdyby tak vyšetřovaným přednášeli nejdřív vězeňskou vědu! Kdyby uspořádali zpočátku vyšetřování na zkoušku a pak teprve doopravdy... S recidivisty roku 1948 tu celou hru na vyšetřování přece nehráli – nač taky! Prvníci ale nemají zkušenosti, nemají znalosti! A nemají se s kým poradit.

Osamělost vyšetřovaného – to je další podmínka úspěchu nespravedlivého vyšetřování! Na osamělou sklíčenou vůli musí drtivě dolehnout celý aparát. Od okamžiku zatčení a po celé první šokové období vyšetřování musí být vězeň pokud možno osamělý: v cele, na chodbě, na schodech, v kancelářích – nikde nesmí potkat sobě podobného, ze žádného úsměvu, ze žádného pohledu nesmí vycítit soucit, radu, podporu. Orgány dělají vše možné, aby mu vylíčili budoucnost černě a přítomnost zkresleně: předstírají, že jeho přátelé a příbuzní jsou zatčeni, že se našly pádné důkazy. Přehánějí své možnosti zničit jeho i jeho rodinu svá práva prominout trest (jež orgány vůbec nemají). Uvádějí do souvislosti „upřímnou lítost“ s mírností rozsudku a táborového režimu (taková souvislost nikdy neexistovala). Snaží se v té krátké době, kdy je vězeň otřesený, vyčerpaný a nepřičetný, z něho dostat co nejvíc nenapravitelných výpovědí a zatáhnout do toho co nejvíc zcela nevinných osob (někteří vězňové pak jsou tak zlomeni, že dokonce prosí, aby jim protokoly nepředčítali, nemají sílu to poslouchat, aby jim je dali jen podepsat, jen podepsat) – a teprve potom převedou vězně ze samoty do velké cely, kde on s pozdním zoufalstvím zjistí a spočítá chyby, jichž se dopustil.

Jak se však nedopustit chyb v tomto souboji: Kdo by se jich nedopustil?

Řekli jsme „musí být pokud možno osamělý“. Při přeplněných vězeních v roce 1937 (a také 1945) však tato teoretická zásada osamělosti právě zatčeného vyšetřovance nemohla být dodržována. Téměř od prvních hodin se vězeň ocital v hustě zalidněné společné cele.

To však mělo své přednosti, jež převažovaly nad nedostatky. Přeplněná cela, nejenže nahrazovala těsný box, projevovala se i jako prvotřídní mučení, jehož cena spočívala zvláště v tom, že trvalo celé dny a týdny, aniž se vyšetřovatelé museli nějak namáhat: vězňové byli mučeni vězni! Nacpali jich do cely tolik, aby se na všechny nedostalo místo na podlaze, aby lidé šlapali po lidech nebo aby se dokonce vůbec nemohli pohybovat a seděli jeden druhému na nohou. Tak například ve vyšetřovacím vězení v Kišiněvu v roce 1945 vecpali do ajnclíku osmnáct lidí, v Lugansku v roce 1937 patnáct⁹⁵, a s Ivanovem-Razumníkem v roce 1938 v Butyrkách ve standardní cele pro pětadvacet osob jich sedělo sto čtyřicet (záchody byly tak přetížené, že se na stranu chodilo jen jednou za čtyřadvacet hodin, a to leckdy dokonce jen v noci, a stejně tak i na vycházku!)⁹⁶ On také vypočítal, že v Lubjance v přijímací cele, v tak zvaném „psinci“,

⁹⁴ Kdo zná ovzduší naší podezíravosti, chápe, proč si nebylo možno vypůjčit zákoník u lidového soudu nebo na okresním sovětu. Váš zájem o zákoník by se byl všem zdál jako něco mimořádného: buď připravujete nějaký zločin, nebo chcete zahladit stopy!

⁹⁵ A vyšetřování u nich trvalo osm až deset měsíců. „To Křim (Kliment Vorošilov) jistě seděl v takovém ajnclíku sám,“ říkali s humorem. (A seděl vůbec?)

⁹⁶ Toho roku v Butyrkách proseděli zatčení (kteří již prošli lázní a boxy) několik dní a nocí na schodech a čekali, až odcházející transport vyklidil celu. T-v seděl v Butyrkách o sedm let dřív, v roce 1931, a vypráví, že i pod palandami bylo plno

připadali po celé týdny na jeden čtvereční metr podlahy tři lidé (zkuste se umístit tři na jednom metru!⁹⁷) V psinci nebyla okna ani ventilace, tělesným teplem a dýcháním stoupala teplota v cele na 40-45°(!), všichni seděli jen v podvlékačkách (zimní věci si položili pod sebe), jejich nahá těla byla na sebe tak natlačena, že dostávali od cizího potu vyrážku. Tak seděli celé týdny bez vzduchu a bez vody (dostávali jen trochu šlichty a ráno čaj)⁹⁸.

Jestliže přitom nebyla jiná možnost jít na stranu než na kýbl v cele (nebo naopak v době od jednoho vyvádění do druhého nebyl v cele žádný kýbl jako v některých sibiřských věznicích), jestliže jedli čtyři z jedné misky najednou a klečeli vedle sebe na kolenou, jestliže každou chvíli někoho vytáhli k výslechu a jiného zas vstřili do cely zmláceného, vyčerpaného nevyspáním a zlomeného, jestliže pohled na tyto zlomené spoluvězně byl přesvědčivější než všechny vyhrůžky vyšetřovatelů, a jestliže se tomu, koho celé měsíce nezavolali k výslechu, zdála už jakákoliv smrt a jakýkoliv lágr lepší než takové bídné živoření, nenahrazovalo to snad plně teoreticky požadovanou osamělost? V takové lidské kaši se jen tak snadno neodhodláš někomu se svěřit a nenajdeš pokaždé někoho, s kým se poradit. A tím spíš uvěříš v mučení a bytí, když ti to potvrdí sami lidé, než když ti tím hrozí vyšetřovatel.

Přímo od postižených se tak dozvíš, že nalejí vězni slanou vodu do krku a pak ho nechají čtyřicet hodin v boxu mučit se žízni (Karpunič). Nebo mu rozedrou struhadlem záda do krve a pak je namažou terpentýnem. (Veliteli brigády Rudolfu Pincovovi udělali oboje a ještě mu vráželi jehly pod nehty a nalili do něho vodu až k prasknutí – žádali od něho, aby podepsal protokol, že chtěl při říjnové přehlídce obrátit svou tankovou brigádu proti vládě.⁹⁹) A od Alexandrova, bývalého vedoucího uměleckého odboru Vsesvazové společnosti pro kulturní styky s cizinou, jenž se pro přeraženou páteř stále naklání na bok a stěží zadržuje slzy, se můžeš dozvědět, jak bije (v roce 1948) sám Abakumov.

Tak, tak, sám ministr státní bezpečnosti Abakumov se nijak neštítí této špinavé práce (jako Suvorov vždy v první linii!) a rád vezme někdy gumový obušek do ruky.

Ještě ochotněji mlátí jeho náměstek Rjumin. Dělá to v Suchanovce v „generálské“ vyšetřovací kanceláři, kde jsou stěny obložené ořechovým dřevem, hedvábné závěsy na oknech i dveřích a na podlaze velký perský koberec. Aby se tato krása neponičila, natáhnou pro mláceného na koberec špinavý zakrvácený běhoun. Při bití pomáhá Rjuminovi ne nějaký obyčejný dozorce, nýbrž plukovník. „Tak,“ říká zdvořile Rjumin a hladí přitom gumový obušek, tlustý čtyři centimetry, „ve zkoušce nevyspáním jste obstál čestně – (Alexandr D. chytré dokázal přečkat celý měsíc bez možnosti ulehnout: spal totiž vstoje) – a tak teď vyzkoušíme obušek. U nás nikdo víc než dvě tři seance nevydrží. Spusťte si kalhoty a lehněte si tady na ten běhoun.“

Plukovník si sedne vyšetřovanému na záda. A. D. hodlá počítat rány. On ještě neví, co znamená úder obuškem do sedacího nervu, když jsou hýždě vyhublé dlouhým hladověním. V místě úderu se nic necítí, zato hlava se div nerozskočí. Po první ráně se oběť může zbláznit bolestí, zarývá nehty do běhounu. Rjumin bije a snaží se, aby rány přesně dopadaly.

Plukovník celou svou váhou tlačí mláceného k zemi – vhodná činnost pro tři velké hvězdy na náramenících asistovat všemocnému Rjuminovi! (Po seanci nemůže zbitý vůbec jít, pochopitelně že ho neodnesou, nýbrž odtáhnou po zemi. Hýždě brzy otečou tak, že není možno zapnout kalhoty, ale skoro žádné podlitiny nejsou vidět. D. dostane strašný průjem, sedí v samotce na kýblu a hlasitě se směje. Čeká ho ještě druhá a třetí seance, praskne mu kůže, Rjumin se rozzuří, začne ho bít do břicha, protrhne mu pobřišnici, obrovskou kýlou mu vyhřežnou střeva, odvezou ho do butyrské nemocnice se zánětem pobřišnice a dočasně přestanou pokusy donutit ho k podlosti a křivému svědectví.) A takhle mohou zničit i tebe! Po tomhle ti připadá téměř jako otcovská něha, když kišněvský vyšetřovatel Danilov bije kněze Viktora Šipovalnikova pohrabáčem do zátylku a tahá ho za dlouhé vlasy (kněze je snadné tak tahat; obyčejné lidi lze zas tahat za plnovous a vláčet je v kanceláři z rohu do rohu. A Richarda Odrolu, finského rudého gardistu, který se účastnil honu na britského agenta Sydneye Reillyho a velel rotě při

a že leželi na asfaltové podlaze. Já sám jsem tam seděl o sedm let později, v roce 1945, a bylo to totéž. A nedávno jsem od M. K. B-če obdržel cenné osobní svědectví o návalu v Butyrkách v roce 1918: tehdy v říjnu (v druhém měsíci rudého teroru) tam bylo tak plno, že i z prádelny udělali celu pro sedmdesát žen! Byly Butyrky vůbec někdy prázdné?!

⁹⁷ Ani to není žádný div: ve vnitřním vězení ve Vladimíru bylo v roce 1948 v cele 3x3 metry neustále třicet lidí! (S. Potapov.)

⁹⁸ Celkem vzato je v knize Ivanova-Razumnika mnoho povrchního osobního a dost nudně jednotvárných vtípů. Avšak život v celách v roce 1937-38 popsal velmi dobře.

⁹⁹ On skutečně vedl brigádu na přehlídce, ale ne proti vládě. To se však nepočítá. Po všemocném mučení dostal přece jen – 10 let podle OSO. Sami policajti nevěřili v takový úspěch.

potlačení Kronštadtského povstání, vytahovali kleštěmi za jeho dlouhé kníry do výšky, vždy za jeden nebo druhý konec, a drželi ho tak deset minut, aby se nedotýkal nohama země).

Avšak nejstrašnější, co ti mohou udělat, je toto: svléknou tě od pasu dolů, položí na záda na podlahu, roztáhnou ti nohy, pomocníci (z proslaveného seržantského sboru) si na ně sednou, přičemž ti pevně drží ruce, a vyšetřovatel – ani vyšetřovatelky se něčeho takového neštítí – se postaví mezi tvé roztažené nohy a špičkou boty (nebo střevíčku) začne pozvolna, nejdřív mírně a pak stále silněji tisknout k podlaze to, co tě kdysi dělalo mužem, přitom se ti dívá do očí a neustále opakuje své otázky či výzvy ke zradě. Nezmáčkne-li předčasně trochu silněji, zbývá ti všeho všudy patnáct vteřin, abys vykřikl, že se ke všemu přiznáváš, že jsi ochoten poslat do vězení i těch dvacet lidí, jež po tobě chtějí, nebo pošpinit v tisku cokoliv, co ti dosud bylo svaté...

A necht' tě za to soudí Bůh, nikoliv lidé...

„Není jiné východisko! Musíme se ke všemu přiznat!“ našeptávají špiclové, nasazení do cely.

„Jaképak úvahy! Přece si nenecháme zničit zdraví!“ říkají střízlivě uvažující lidé. „Zuby ti zpět nenasadí,“ vrtí hlavou ti, kteří už o ně přišli.

„Stejně tě odsoudí, ať se přiznáš nebo ne,“ uzavírají ti, kteří pochopili podstatu věci. „Ty, co nepodepíšeš, zastřelí!“ prorokuje kdosi v koutě. „Aby se pomstili. Aby zahladili stopy po tom, jak vedli vyšetřování.“

A když jim umřeš při výslechu, oznámí příbuzným: nápravný tábor se zákazem písemného styku. Ať si tě hledají.

Jsi-li však skalní soudruh, příkrade se k tobě jiný skalní soudruh, nepřátelsky se rozhlédne, zda někdo nezasvěcený nenaslouchá, a začne ti vzrušeně hučet do ucha:

„Je naší povinností podporovat sovětské vyšetřovací orgány. Vytvořila se bojová situace. Jsme tím sami vinni. Byli jsme příliš shovívaví, proto se ta hniloba v zemi tak rozmohla. V skrytu zuří krutá válka. I tady kolem nás jsou nepřátelé, slyšíš, jak mluví?

Strana přece není povinna každému z nás skládat účty a vysvětlovat proč a nač. Když to od nás žádají, znamená to, že musíme podepsat.“

A příkrade se k vám další skalní soudruh:

„Já jsem to podepsal na pětaticet lidí, na všechny známé. A vám to taky radím: co nejvíc jmen, co nejvíc lidí se sem snažte dostat! Pak bude naprosto jasné, že je to nesmysl, a všechny nás propustí.“

A to je právě to, co orgány potřebují! Uvědomělost skalního soudruha a cíle NKVD se přirozeně shodují. Orgány NKVD potřebují tento široký vějíř jmen, je to jejich rozšířená reprodukce. Je to jak známka kvality jejich práce, tak i něco jako kolíky, na něž lze házet nové smyčky. Proto ze všech tvrdě vytrásali: „Spolupachatele! Spolupachatele! Společníky!“ (Říká se, že R. Ralov jmenoval jako svého spolupachatele kardinála Richereu, což zanesli do protokolu – a až do rehabilitačního výslechu v roce 1956 se tomu nikdo nedivil.) Když už jsme u těch skalních soudruhů... K takové čistce bylo zapotřebí Stalina, jistě, ale bylo k ní zapotřebí i takové strany: většina těch, kteří byli u moci, do posledního okamžiku, než sami byli zavřeni, zavírali nemilosrdně jiné, podle stejných směrnic poslušně ničili sobě podobné, poslali na smrt kteréhokoliv včerejšího přítele nebo spolubojovníka. A všichni přední bolševici, ověnění dnes svatozáří mučedníků, stihli ještě být katy jiných bolševiků (nemluvě už o tom, že předtím byli všichni katy bezpartijních). Roku 1937 bylo snad zapotřebí také proto, aby se ukázalo, jak malou cenu má celý ten jejich světový názor, kterým se tak nadšeně vytahovali, když obraceli Rusko na ruby, rozbíjeli jeho bašty, pošlapávali jeho svatyně – Rusko, kde jim samým taková pohroma nikdy nehrozila. Oběti bolševiků od roku 1918 do 1936 se nikdy nechovaly tak uboze jako přední bolševici, když došlo na ně. Zabýváte-li se podrobně celými dějinami zatýkání a procesů z let 1936-38, pak největší odpor nepocítujete ke Stalinovi a jeho pomocníkům, nýbrž k odpudivě poníženým obžalovaným, pocítujete hnus nad jejich duševní ubohostí, následující po jejich dřívější hrdosti a nesmířitelnosti.

... Jak tedy může člověk vůbec obstát? Člověk, cítící bolest, slabý, s živými pouty k jiným lidem, nepřipravený?

Čeho je třeba, aby byl člověk silnější než vyšetřovatel a celá ta železná past?

Je třeba vkročit do vězení a přestat myslet na dřívější život venku. Je třeba si na prahu vězení říci: Život skončil, sice trochu brzy, ale nedá se nic dělat. Na svobodu se už nikdy nevrátím. Jsem odsouzen k záhubě – třeba hned, třeba o něco později, ale později to bude jen těžší, a tak raději dřív. Nic už na světě nemám. Moji nejbližší umřeli pro mne – a já pro ně. Mé tělo je pro mne ode dneška zbytečným, cizím tělem. Jedině můj duch a mé svědomí mají pro mne ještě význam a cenu.

Před takovým věznem celé vyšetřování zakolísá. Jen ten zvítězí, kdo se všeho zřekl!

Jak má však člověk proměnit své tělo v kámen?

Například z členů Berďajevova kroužku udělali loutky pro soud, ale z něho samého loutku neudělali. Chtěli ho zatáhnout do procesu, dvakrát ho zatkli, vodili (1922) na noční výslechy k Uzeržinskému, byl u toho i Kameněv (což znamená, že také neměl námitky proti ideologickému boji pomocí čuky). Ale Berďajev se neponižoval a nedoprošoval, pevně jim vyložil ty náboženské a mravní zásady, které mu nedovolují uznat moc nastolenou v Rusku – a oni nejen shledali, že pro proces nemá cenu, ale dokonce ho propustili. Člověk má přece své stanovisko!

N. Stoljarovová vzpomíná na jednu stařenku, svou sousedku na palandě v Butyrkách v roce 1937. Vyslychali ji každou noc. Před dvěma lety u ní v Moskvě na útěku z vyhnanství přenocoval bývalý metropolita. „Žádný bývalý, skutečný metropolita! Ano, poctil mě svou návštěvou.“ – „No dobře. A ke komu jel pak z Moskvy dál?“ – „To já vím, ale neřeknu!“ (Metropolita se s pomocí řetězu věřících dostal do Finska.) Vyšetřovatelé se střídali, pak přicházeli v celých houfech, mávali stařence pěstmi před očima, ale ona na to: „Se mnou nic nepořídíte, i kdybyste mě rozsekali na kousky. Vždyť vy se sami bojíte náčelníků, bojíte se jeden druhého, bojíte se dokonce mě zabít. (Ztratili by první článek řetězu!) Ale já – já se nebojím ničeho! Já mohu předstoupit před Pána Boha třeba hned!“

Byli, ano, byli v roce 1937 takoví, kteří se z výslechu pro svůj uzlíček do cely už nevrátili. Kteří zvolili smrt, než by podepsali na někoho udání.

Nelze říci, že by nám dějiny ruských revolucionářů poskytovaly právě nejlepší příklady pevnosti. Těžko to však srovnávat, neboť naši revolucionáři nikdy nepoznali, co znamená skutečně dobré vyšetřování s dvaapadesáti metodami.

Šeškovskij Radiščeva nemučil. A Radiščev dobře věděl, že podle zvyklostí tehdejší doby budou jeho synové nadále sloužit jako gardoví důstojníci a nikdo jim nezničí život.

A že mu také nikdo nekonfiskuje rodové panství. A přesto se tento vynikající člověk během krátkého čtrnáctidenního vyšetřování zřekl svého přesvědčení i své knihy – a prosil o milost.

Cara Mikuláše I. nenapadlo zatknout manželky děkabristů a nutit je v sousední kanceláři ke křiku nebo podrobit mučení přímo děkabristy – neměl toho ani zapotřebí. I Rylejev „vypovídal obšírně, upřímně, nic nezatajoval“. I Pestěl se dal zviklat a jmenoval své druhy (kteří byli ještě na svobodě), jimž přikázal zakopat Ruskou pravdu¹⁰⁰, a prozradil i místo, kde byla zakopána¹⁰¹. Jen málokterí vzbudili jako Lunin pozornost svou hrdostí a pohrdáním vyšetřovací komisí. Většinou si vedli neobratně, přitěžovali jeden druhému a mnozí prosili za odpuštění! Zavališín svaloval všechnu vinu na Rylejeva. J. P. Obolenskij a S. P. Trubeckoj se dokonce snažili křivě obvinít Gribojedova, čemuž ani Mikuláš I. nevěřil.

Bakunin ve své „Zpovědi“, kterou napsal pro Mikuláše I, poplival poníženě sám sebe a unikl tak popravě. Byla to ubohost ducha? Nebo revoluční lest?

Řeklo by se, že lidé, kteří se ujali úkolu zavraždit Alexandra III, museli ve své sebeobětavosti vynikat nad jiné. Věděli přece, do čeho jdou! Griněvickij zahynul spolu s carem, ale Rysakov zůstal naživu a dostal se do rukou vyšetřovatelů. A hned téhož dne prozradil tajné byty i účastníky spiknutí a ze strachu o svůj mladý život rychle sdělil vládě víc informací, než by se u něho dalo předpokládat! Zalykal se kajícností a nabízel, že „odhalí všechna tajemství anarchistů“. A jejich přáním je samozřejmě všechno vysvětlit.

Koncem minulého a začátkem tohoto století vzal četnický důstojník hned otázku zpět, jestliže vyšetřovaný shledal, že je nemístná nebo že zasahuje do jeho intimního života. Když v Krestách v roce 1938 starému politickému vězni carské katorgy Zelenskému stáhli kalhoty a jako klukovi mu nasekali ocelovým vytěrákem k pušce, dal se v cele do pláče: „Carský vyšetřovatel mi nesměl ani tykat!“ – Nebo – jako další příklad – z jednoho současného pojednání¹⁰² jsme se dozvěděli, že se carští četníci zmocnili rukopisu Leninovy stati „Nač myslí naši ministři?“, ale že nebyli s to vypátrat autora:

„Při výslechu se četníci, jak se také dalo očekávat (proloženo zde i dále mnou – A. S.), dozvěděli od studenta Vanějeva jen málo. Sdělil jim všeho všudy, že rukopisy, které byly u něho nalezeny, mu dala do úschovy několik dní před domovní prohlídkou jedna osoba, kterou si nepleje jmenovat. Vyšetřovateli nezbyvalo nic jiného (jak to? žádnou ledovou vodu po kotníky? žádnou slanou vodu do krku? žádný Rjuminův obušek?...) než předat rukopis k expertize.“ A tak na nic nepřišli.

¹⁰⁰ Důvod je však zčásti též jako později u Bucharina: při vyšetřování je vyslychají jejich stavovští druzi.

¹⁰¹ Důvod je však zčásti též jako později u Bucharina: při vyšetřování je vyslychají jejich stavovští druzi.

¹⁰² R. Peresvetov v časopise Novyj mir (Nový svět), 1962, č. 4.

- Peresvetov si podle všeho sám odseděl několik let a snadno by si mohl vypočítat, co by dnes zbývalo vyšetřovateli, kdyby před ním seděl ten student, který vzal stat' „Nač myslí naši ministři?“ do úschovy.

Jak píše S. P. Melgunov ve svých vzpomínkách: „Bylo to carské vězení, vězení blahé paměti, na něž dnes političtí vězňové vzpomínají téměř s radostnými pocity.¹⁰³ Teď však nastala změna v představách, teď jsou zcela jiná měřítká. Tak jako formani v předgogolovské době si nemohli představit rychlost tryaskových letadel, tak nemohou pochopit skutečné možnosti vyšetřování ti, kteří neprošli přijímacím „mlýnkem na maso“ Gulagu.

V Izvěstijich ze dne 24. května 1959 čteme: Julii Rumjancevovou vzali v nacistickém koncentráku do vězeňského baráku, aby se od ní dozvěděli, kde je její muž, který z téhož koncentráku utekl. Ona to věděla, ale odmítla odpovídat! Pro neznalého čtenáře je to příklad hrdinství. Pro čtenáře s trpkou gulagovskou minulostí je to příklad neobratnosti vyšetřovatelů: Julii ani neumučili, ani nedohnali k šílenství, prostě ji po měsíci živou zas propustili!

Všechny ty myšlenky, že se člověk musí proměnit v kámen, mi byly tehdy ještě zcela neznámé. Nejen že jsem nebyl připraven přerhat vřelá pouta se světem, ale dokonce to, že mi při zatčení sebrali stovku ukořistěných tužek značky Faber, mě ještě dlouho mrzelo. Když jsem pak z odstupu pohlížel zpět na období svého vyšetřování, neměl jsem důvod být na ně hrdý. Mohl jsem se samozřejmě lépe držet a asi se z toho obratněji vykrotit. V prvních týdnech mě však provázela zmatenost mysli a sklíčenost ducha. A jen proto mě při těchto vzpomínkách nehodají výčitky svědomí, že jsem chválabohu unikl tomu, abych přivedl někoho do vězení. Ale moc k tomu nechybělo.

Dostali jsme se – můj spoluobviněný Nikolaj V. a já – do vězení za klukovinu, ačkoliv jsme už oba byli frontoví důstojníci. Dopisovali jsme si za války mezi dvěma úseky fronty a přes válečnou cenzuru jsme se nemohli udržet, abychom v dopisech téměř nepokrytě neprojevovali své politické rozhořčení a nenadávali na Nejmoudřejšího z Moudrých, kterého jsme průhledně zašifrovali z Otce na Fotra.

(Když jsem potom ve věznicích vyprávěl o svém případě, vyvolávala naše naivita jen smích a údiv. Říkali mi, že taková telata se hned tak nenajdou. A já jsem se také o tom přesvědčil. Posléze jsem se v jednom pojednání o případě Alexandra Uljanova dočetl, že on a jeho druhové byli dopadeni stejným způsobem – totiž na základě neopatrného dopisu, který byl zachycen a to zachránilo 1. března 1877 caru Alexandrovi III. život¹⁰⁴.) Kancelář mého vyšetřovatele I. I. Jezepova byla vysoká, prostorná, světlá a měla velikánské okno (pojišťovna Rossia nepostavila svou budovu jako mučírnu).

Její pětimetrová výška byla plně využita – na zdi visel v nadživotní velikosti čtyři metry vysoký portrét mocného Vládce, jemuž jsem já, ubohý červíček, projevil svou nenávist. Vyšetřovatel se občas před něho postavil a teatrálně přísahal: „My jsme připraveni položit za něho život! My jsme připraveni vrhnout se za něho pod tanky!“

Před touto téměř oltářní vznešeností portrétu se mé brebtání o jakémsi očištěném leninismu vyjímalo velmi uboze, a já sám jsem jako rouhač a hanobitel zasloužil smrt.

Obsah našich dopisů poskytoval podle tehdejších měřítek přesvědčivý materiál k odsouzení nás obou. Můj vyšetřovatel si proto na mne nemusel nic vymýšlet, jen se snažil hodit smyčku na všechny, kterým jsem někdy psal nebo kteří někdy psali mně.

V dopisech svým vrstevníkům a vrstevnicím jsem odvážně a téměř lehkomyšlně vyjadřoval buřičské myšlenky – a mí přátelé si se mnou z neznámých důvodů nepřestali dopisovat! Dokonce i v jejich odpovědích se našly nějaké podezřelé výroky¹⁰⁵. A teď podle příkladu Porfirije Petroviče po mně Jezepov chtěl, abych to všechno souvisle vysvětlil: Jestliže jsme se tak vyjadřovali v cenzurovaných dopisech, copak jsme si asi povídali mezi čtyřma očima? Nemohl jsem mu přece namluvit, že jsme se tak ostře

¹⁰³ S. P. Melgunov, *Vospominanija i dněnniki (Vzpomínky a deníky)*, I. vyd., Paříž 1964, str. 139.

¹⁰⁴ Andrejuškin, člen spiklenecké skupiny, poslal jednomu svému příteli do Charkova upřímný dopis: „Pevně věřím, že bude [u nás] nejkrutější teror, a to dokonce nikoliv v daleké budoucnosti... Rudý teror – to je můj koníček... Bojím se o svého adresáta (on mu už napsal víc takových dopisů! A. S.)... Jestliže ho vyberou, mohou mě vybrat také, což není žádoucí, neboť by se se mnou svezlo mnoho velmi užitečných lidí.“ Pět týdnů se vlekle pátrání spojené s tímto dopisem – přes Charkov, aby se dozvěděli, kdo jej psal v Petrohradě. Andrejuškinovo jméno bylo zjištěno teprve 28. února a 1. března byli spiklenci i s bombami zatčeni na Něvském prospektu těsně před atentátem.

¹⁰⁵ Jen tak tak že se tehdy kvůli mně nedostal do vězení ještě jeden náš bývalý spolužák. Jak se mi ulehčilo když jsem se dozvěděl, že zůstal na svobodě! Po 22 letech mi však napsal: „Z Tvých uveřejněných děl je zřejmé že posuzuješ život jednostranně... Objektivně vzato, stáváš se zástavou fašizující reakce na Západě, například v NSR a USA... Lenin, kterého – o tom jsem přesvědčen – ctíš a miluješ stále tak jako dříve, i staroušci Marx a Engels by Tě co nejpřísněji odsoudili. Přemýšlej o tom!“ Taky že ano, a myslím si: Škoda že tě tenkrát nezavřeli! Přišel jsi o hodně!

vyjadřovali jenom v dopisech. A tak jsem si teď ve svém zamlženém mozku musel vymyslet něco velice pravděpodobného o našich schůzkách (o těchto schůzkách byla v dopisech řeč), aby se to hodilo k dopisům, něco na samém pokraji politiky, a přesto aby to nespadlo pod trestní zákon. A ještě jsem musel myslet na to, abych toto vysvětlení vychrlil ze sebe jedním dechem a přesvědčil tak svého zatvrzelého vyšetřovatele, že jsem prostřáček, ubožák, vtělená upřímnost. Aby – a to bylo to nejdůležitější – mého líného vyšetřovatele nenapadlo hrabat se v tom prokletém nákladu, který jsem přivezl ve svém prokletém kufříku – v té spouště notýsků mého „Válečného deníku“, popsaných drobounce a místy již nečitelně bledou tvrdou tužkou. Tento deník byl plodem mých aspirací stát se spisovatelem. Nevěřil jsem v sílu naší úžasné paměti a snažil jsem se po celá léta války zaznamenat vše, co jsem viděl (to by ještě nebylo tak zlé), i vše, co jsem od lidí slyšel. Jenomže názory a vyprávění, tak přirozené na frontě, zněly zde v zázemí buřičsky a zaváněly pro mé frontové druhy vlhkým žalářem. Aby se tedy vyšetřovatel nepustil do mého „Válečného deníku“ a nevydoloval tam žílu dalších obětí, kál jsem se, pokud bylo nutno, a pokud bylo nutno, jsem uznával své politické bludy. Z posledních sil jsem takto balancoval na ostří nože, dokud jsem neviděl, že nikoho nepřivádějí ke konfrontaci se mnou, dokud se neobjevily příznaky, že se vyšetřování blíží ke konci, dokud – čtvrtý měsíc po mém zatčení – nebyly všechny zápisníky mého „Válečného deníku“ hozeny do pekelného chřtánu ljubjanské pece, nerozpadl se tam na popel další ruský román, který vzal za své dřív, než se zrodil, a nevyletěl v podobě černých sazí z nejvyššího komína.

Pod tímto komínem jsme se procházeli – v betonové krabici na střeše Velké Lubjanky ve výši pátého poschodí. Zdi se i nad pátým poschodím zvedaly do trojnásobné lidské výšky. Slyšeli jsme Moskvu – zvuky automobilových houkaček.

Viděli jsme však jen tento komín, strážného ve věži v šestém poschodí a nešťastný cír božího nebe, jehož údělem bylo rozprostírat se nad Lubjankou. Ach, těch sazí! Tehdy v tom prvním poválečném máji neustále padaly a padaly.

Bylo jich při každé naší procházce tolik, že jsme si v duchu říkali, to asi Lubjanka pálí své archívy za pěknou řádku let. Můj zaniklý deník byl také součástí těchto sazí. A já si vzpomínal na mrazivé slunečné březnové ráno, kdy jsem zase jednou seděl před vyšetřovatelem. Kladl mi své obvyklé hrubé otázky a při zapisování odpovědí překrucoval má slova. Slunce se třpytilo v tajících ledových květech obrovského okna, jež mě leckdy přitahovalo, abych z něho vyskočil, abych se alespoň svou smrtí zableskl před Moskvou, abych se skokem z pátého patra roztránil na dlažbě, tak jako v mém dětství vyskočil jeden můj neznámý předchůdce v Rostově na Donu (z „Třiatřicítky“). V roztátných průhledech okna byly vidět moskevské střechy – a nad střechami veselé obláčky kouře. Nedíval jsem se však na ně, nýbrž na horu dosud neroztrádných rukopisů, která zabírala celý prostředek poloprázdné třicetimetřové kanceláře. V sešitech, ve složkách, v domácky vyrobených deskách ležely v sepnutých i nesepnutých svazcích a ve volných listech rukopisy jako jakýsi pomník pohřbeného lidského ducha, a tato pyramida byla vyšší než vyšetřovatelův psací stůl, divže nezakrývala přede mnou celého vyšetřovatele. Zmocnil se mne bratrský soucit s oním neznámým člověkem, kterého v noci na dnešek zatkl, i s jeho dílem, jež po domovní prohlídce k ránu vysypali na parketovou podlahu mučírny k nohám čtyřmetrového Stalina. Seděl jsem a myslel jsem si: či nevšední život přivezli této noci, aby jej mučili, rozsápali a nakonec spálili?

Kolik asi plánů a prací našlo v této budově svůj konec! – celá nenávratně ztracená kultura. Ach, vy saze, saze z ljubjanských komínů! Nejsmutnější ze všeho je, že potomci budou považovat naši generaci za hloupější, neschopnější a mlčenlivější, než skutečně byla!

K načrtnutí přímků stačí jen dva dané body.

V roce 1920, jak vzpomíná Erenburg, postavila čeka před ním otázku takto: „Vy nám dokažte, že nejste Wrangelův agent!“

A v roce 1950 významný plukovník ministerstva státní bezpečnosti Foma Fomič Železov prohlásil k vězňům: „My se ani nebudeme namáhat dokazovat zatčenému jeho vinu. Ať dokáže on nám, že neměl nepřátelské úmysly!“

A na této kruté primitivní přímce leží nesčetné vzpomínky miliónů lidí.

Takové zrychlení a zjednodušení vyšetřování lidstvo dosud neznalo! Orgány se zcela zbavily práce s hledáním důkazů! Chycený králík, rozechvělý a bledý, jenž nemá právo nikomu napsat, nikomu zatelefonovat, nic si s sebou vzít, jenž je bez spánku, bez jídla, bez papíru, bez tužky i bez knoflíků, posazený na holou stoličku v koutě kanceláře, musí sám najít a předložit línému vyšetřovateli důkazy, že neměl nepřátelské úmysly! A jestliže je nenašel (kde je také mohl sehnat), poskytl už tím vyšetřovateli předběžné důkazy své viny!

Znal jsem případ, kdy jeden starý muž, jenž byl v německém zajetí, to přece jen svedl sedě na holé židli a zvedaje holé prsty k přísaze dokázal vyšetřovatelské zrudě, že nezradil vlast a dokonce že to ani neměl v úmyslu! Skandální případ! No a co, propustili ho? Kdepak! Vyprávěl mi to všechno ne na Tverském bulváru, nýbrž v Butyrkách. Tehdy se k jeho hlavnímu vyšetřovateli připojil druhý, strávili se staříkem klidný vzpomínkový večer, ale pak podepsali oba svědeckou výpověď, že toho večera hladový a usínající stařík prováděl před nimi protisovětskou agitaci! Mluvílo se sice jen tak, ale jen tak se to neposlouchalo! Starého muže předali třetímu vyšetřovateli. Ten ho zprostil neodůvodněného obvinění z vlastizrady, vystavil mu však úplně stejnou desítku za protisovětskou agitaci během vyšetřování.

Jelikož vyšetřování přestalo být hledáním pravdy, stalo se pro vyšetřovatele samé v těžkých případech výkonem katovských povinností, v lehkých případech pak pouhým odsezením pracovní doby, za niž mu šel plat.

A lehké případy byly vždy, dokonce i v pověstném roce 1937. Například Borodko byl obviněn z toho, že před šestnácti lety jezdil ke svým rodičům do Polska bez cestovního pasu (táta s mámou bydleli jen o deset verst dál, diplomati však připsali tuto část Běloruska Polsku, lidé si ovšem v roce 1921 na to ještě nezvykli a jezdili tam jako dřív). Vyšetřování trvalo půl hodiny: „Jezdil jsi tam?“ – „Jezdil.“ – „Jak?“ – „No na koni.“ Dostal deset let za kontrarevoluční činnost!

Taková rychlost zavání už stachanovštinou, jež však mezi modrými čepicemi své přívržence nenašla. Trestní řád předepisoval pro každé vyšetřování dva měsíce, a pokud se vyskytly nějaké potíže, bylo povoleno několikrát požádat prokurátory o jednoměsíční prodloužení (a prokurátoři to samozřejmě neodmítali). Bylo by tedy hloupé si ničit zdraví, nevyužít těchto možností, a jak se říká v továrnách, zpevňovat si normy. Po prvním šokovém týdnu vyšetřování, kdy si vyšetřovatelé jen namáhali hlasivky a pěsti a namáhali svou vůli a charakter (podle Vyšinského), měli zájem pak každý případ protahovat, aby měli víc starých, klidných případů a méně nových.

Ukončit politické vyšetřování za dva měsíce bylo prostě nevhodné.

Státní systém se sám trestal za svou nedůvěřivost a nepružnost. Ani vybraným kádrům nedůvěřoval: určitě nutil i je, aby hlásili příchod a odchod, a pokud šlo o vězně přiváděné k výslechům, bylo to povinné kvůli kontrole. Co zbývalo vyšetřovatelům, když chtěli, aby jim to ve mzdové účtárně klapalo. Museli si zavolat některého ze svých vyšetřovanců, posadit ho do kouta, položit mu nějakou zastrašující otázku a hned na něho zapomenout, dlouho si číst noviny, psát konspekty k politickému školení a soukromé dopisy a vzájemně se navštěvovat (jako hlídací psy nechali u vězňů strážné). Vyšetřovatel seděl na pohovce a klidně klábosil s přítelem, který ho přišel navštívit, občas si ale vzpomněl na vyšetřovaného, vrhl na něho hrozivý pohled a řekl:

„To je ale neřád! Takového neřáda hned tak nevidíš! No to nic, devět gramů olova pro něho nebude škoda!“

Můj vyšetřovatel navíc ještě často používal telefon. Zavolal třeba domů a říkal manželce, zatímco po mně blýskal očima, že bude dnes celou noc vyslýchat, aby na něho nečekala, že přijde až ráno (srdce se mi sevřelo: to mě bude týrat celou noc!).

Vzápětí však vytočil číslo své milenky a mazlivým tónem se s ní domlouval, že k ní přijede na noc (tak se vyspím! – spadl mi kámen ze srdce).

Bezvadný systém tak zmírňovaly jen vady vykonavatelů.

Někteří zvědaví vyšetřovatelé rádi využívali takových „prázdných“ výslechů k rozšíření svých životních zkušeností: vyptávali se vyšetřovaného na jeho zážitky z fronty (na ty německé tanky, pod které se neměli příležitost vrhnout), na zvyky v evropských a zámořských zemích, v nichž vězeň byl, na tamní obchody a zboží a zejména na to, jak to chodí v zahraničních bordelech, a na různé zážitky se ženskými.

Podle trestního řádu má nad správným průběhem každého vyšetřování bdít prokurátor. V naší době však prokurátora nikdo neviděl, dokud nešel na tak zvaný „prokurátorský výslech“, který znamenal, že se vyšetřování blíží ke konci. Také mne přivedli k takovému výslechu. Podplukovník Kotov – klidný, sytý, všední blondýn, ani zlý ani dobrý, vůbec nijaký, seděl za stolem, prohlížel si poprvé desky s mými spisy a zíval. Asi patnáct minut se mlčky ještě v mé přítomnosti seznamoval s mým případem (jelikož tento výslech byl naprosto nevyhnutelný a byl také registrován, nemělo smysl prohlížet si spisy předem v neregistrované době a pak ještě několik hodin nosit podrobnosti případu v hlavě). Potom se zadíval svými lhostejnými očima na stěnu a zeptal se líně, zda mám něco, co bych ke svým výpovědím dodal.

Jeho povinností bylo se zeptat, zda mám nějaké námitky proti průběhu vyšetřování, zda nedošlo k nátlaku na mne a k porušení zákonnosti. Ale prokurátoři se už dávno na to neptali.

No a i kdyby se byli ptali! Všechno tisíc místností v tomto ministerstvu a pět tisíc jeho vyšetřoven v budovách, vagónech, jeskyních a zemljankách, roztroušených po celém Sovětském svazu, žilo jen z porušování zákonnosti, a my dva jsme to nemohli změnit. Vždyť všichni jen trochu vyšší prokurátoři zaujímalí svá místa se souhlasem téže státní bezpečnosti, kterou... měli kontrolovat!

Jeho malátnost, mírumilovnost a únava z těchto nekonečných hloupých případů se nějak přenesla i na mne. Nezačal jsem se s ním dohadovat o pravdě. Poprosil jsem jen, aby opravil jeden příliš zřejmý nesmysl: byli jsme v tomto případě obviněni dva, ale vyšetřovali nás jednotlivě (mne v Moskvě, mého přítele na frontě), můj případ byl tedy veden jako případ jednotlivce, ale obviněn jsem byl podle odstavce 11, to jest jako skupina, organizace. Požádal jsem ho rozvážně, aby mi ten dodatek odstavce 11 škrtnl.

Listoval ještě asi pět minut ve spisech, povzdechl si, rozhodil rukama a řekl: „Co chcete?

Jeden člověk je člověk, ale dva už jsou lidé.“

A půldruha člověka je organizace...? Nato stiskl tlačítko, aby mě odvedli.

Brzy poté jednoho pozdního večera v pozdním máji mě zavolal můj vyšetřovatel do téže prokurátorské kanceláře s ozdobnými bronzovými hodinami na mramorové desce krbu kvůli „dvěstěšestce“ – tak se podle čísla paragrafu trestního řádu říkalo proceduře, při níž si vyšetřovaný měl prohlédnout svůj spis a naposledy jej podepsat. Vyšetřovatel, který ani trochu nepochyboval, že můj podpis dostane, seděl už za stolem a sepisoval návrh žaloby.

Otevřel jsem desky tlustého spisu a hned na vnitřní straně desek jsem z tištěného textu vyčetl otřesnou věc: že jsem totiž v průběhu vyšetřování měl právo podávat písemné stížnosti na nesprávné vedení vyšetřování – a vyšetřovatel byl povinen zařadit mé stížnosti v chronologickém pořadí do spisu! V průběhu vyšetřování! A ne po jeho ukončení...

O tomto právu bohužel nevěděl ani jeden z tisíců vězňů, s nimiž jsem později seděl. Listoval jsem dál. Viděl jsem fotokopie svých dopisů a úplné překroucený výklad jejich smyslu od neznámých komentátorů (jako byl kapitán Libin). Viděl jsem hyperbolizovanou lež, do níž kapitán Jezepov oděhl mé opatrné výpovědi. A nakonec ten nesmysl, že já, jednatel, jsem byl obžalován jako „skupina“!

„S tím nesouhlasím. Vedl jste vyšetřování nesprávně,“ řekl jsem nepříteli rozhodně.

„No dobrá, tak se do toho dáme znovu od začátku!“ stiskl zlověstně rty. „Strčíme tě tam, kde držíme kolaborantské policajty.“

A už natáhl ruku, jako by mi chtěl spis vzít. (Přidržel jsem jej okamžitě prstem.) Zapadající slunce zlatě zářilo kdesi za okny čtvrtého poschodí Lubjanky. Kdesi byl máj. Okna kanceláře stejně jako všechna vnější okna ministerstva byla pevně zavřena, dokonce zimní těsnění nebylo ještě odlepeno – aby ani vlahý závan ani vůně květů nepronikly do těchto tajných místností. Bronzové hodiny na krbu, jež opustil poslední paprsek slunce, tiše odbily.

Od začátku?... Snad by bylo lehčí zemřít než znovu začínat všechno od začátku. Vpředu se přece jen rýsoval jakýsi život. (Kdybych byl věděl – jaký!) A pak – muset jít tam, kde drží ty kolaborantské policajty! A vůbec, nesmím ho rozzlobit, vždyť na tom závisí, v jakém tónu napíše návrh žaloby...

Podepsal jsem tedy. Podepsal i s odstavcem 11. Neznal jsem tehdy jeho závažnost, říkali mi jen, že délku trestu nezvýší. Kvůli tomuto odstavci 11 jsem se dostal do katoržního lágru. Kvůli témuž odstavci 11 jsem byl po „propuštění“ poslán bez jakéhokoliv rozsudku do věčného vyhnanství.

Možná že to tak bylo lepší. Bez jednoho ani druhého bych nikdy tuto knihu nenapsal...

Můj vyšetřovatel nepoužil vůči mně žádných jiných metod kromě nevyspání, lži a zastrašování – což jsou metody naprosto zákonné. Proto neměl zapotřebí se pojišťovat jako jiní vyšetřovatelé, kteří uplatňovali i jiné metody, a nemusel mi podstrkovat k podpisu při dvěstěšestce prohlášení o zachování mlčení: že já, ten a ten, se zavazují pod hrozbou trestu (neznámo podle jakého paragrafu), že nebudu nikdy nikomu vyprávět o vyšetřovacích metodách.

Na některých oblastních správách NKVD se toto opatření provádělo sériově: strojem p5, ině prohlášení o zachování mlčení se podstrkovalo zatčenému spolu s rozsudkem OSO. A pak při propuštění z lágru prohlášení, že nebude nikomu vyprávět o poměrech v pracovním táboře.) Proč ne? Naše navyklá pokornost, naše ohnutá (nebo zlomená) páteř nám nedovolovaly ani odmítnout, ani se rozhořčit nad touto banditskou metodou zastírání stop.

Ztratili jsme míru svobody. Nevíme, jak máme určit, kde začíná a kde končí.

Jsmo národ, který podepisuje, podepisuje a podepisuje nekonečná prohlášení o mlčenlivosti kdekomu. Už si ani nejsme jisti, zda máme vůbec právo vyprávět o svém vlastním životě...

4 MODRÉ VÝLOŽKY

Po celou tu dobu, kdy nás protahují mezi ozubenými kolečky velkého Nočního podniku, v němž se naše duše dní a maso už visí v cárech jako otrhancovy hadry, příliš trpíme ponoření do své bolesti, než abychom se pronikavým a prorockým pohledem dívali na bledé noční katy, kteří nás týrají. Hoře, přepřlující naše nitro, nám zaplavuje oči – jakými výbornými bychom byli jinak životopisci našich mučitelů! Oni sami sebe přece pravdivě nevyličí. Ale běda: každý bývalý vězeň si podrobně pamatuje své vyšetřování, jak ho zmáčkli a jaké svinstvo z něho vymáčkli, ale často si ani nezapamatuje vyšetřovatelovo jméno, natož aby se nad tímto člověkem zamyslel. I já mám mnohem zajímavější a obsírnější vzpomínky na kteréhokoliv spoluvězně z cely než na kapitána státní bezpečnosti Jezepova, s nímž jsem proseděl tvář v tvář v jeho kanceláři nemálo času.

Jako společná a výstižná vzpomínka nám zůstane jen jedno: vzpomínka na prohnulost. na prostor veskrze zasažený hnilobou. I po desetiletích bez jakýchkoliv záchvatů zlosti nebo roztrpčení, s vyrovnaným srdcem si uchováváme tento přesvědčivý dojem: podlí, zlovolní, zločinní a – snad zbloudilí lidé.

Je známo, že car Alexandr III, neustále pronásledovaný revolucionáři, kteří se ho sedmkrát pokoušeli zavraždit, navštívil jednou vyšetřovací vězení ve Špalerné ulici (předchůdce dnešního Velkého domu), nechal se zavřít v samotce číslo 227 a seděl tam přes hodinu – chtěl vniknout do duševního rozpoložení těch, které tam držel.

Nelze popřít, že to byla pro monarchu mravní pohnutka, potřeba a pokus prozkoumat věc z duševní stránky.

Nelze si však představit žádného z našich vyšetřovatelů včetně Abakumova a Beriji, jemuž by se i jen na hodinu zachtělo vklouznout do věžňovy kůže a posedět a podumat v samotce.

Nemají služebně zapotřebí být vzdělání, kulturně a názorově všestranní – a také takoví nejsou. Nemají služebně zapotřebí myslet logicky – a také tak nemyslí. Mají služebně jen zapotřebí, aby přesně plnili směrnice a byli necitliví vůči utrpení – a takoví také jsou. My, kteří jsme prošli jejich rukama, se dusíme při pomýšlení na tuto smečku, naprosto postrádající lidské citění.

Když nikdo jiný, tak vyšetřovatelé dobře věděli, že na případech není zbla pravdy! Oni si přece kromě porad nemohli jeden druhému nebo sami sobě vážně namlouvat, že odhalují zločince! Přesto však, stránku za stránkou, psali protokoly k naší záhubě! A tak nakonec zbyla jen zásada zločinců: „Ty zdechni dnes a já zítra!“

Věděli, že případy jsou vykonstruované, a přesto pracovali dál rok za rokem. Jak je to možné?... Bud' se nutili nepřemýšlet (a to už je rozklad člověka), prostě jen poslouchali.

Tak to musí být! Ten, kdo jim uděluje směrnice, se nemůže mýlit.

Pokud si však vzpomínáme, i nacisti argumentovali stejně!¹⁰⁶ Nebo měli své Pokrokové učení, žulovou ideologii. Vyšetřovatel ve smutně proslulém Orotukanu (trestní kolymská komandýrovka v roce 1938), obměkčen tím, že ředitel Krivorožského hutního kombinátu M. Lurje hned souhlasil a podepsal, že přijímá další trest nucených prací, mu v tak ušetřené chvíli řekl: „Myslíš si, že nám dělá radost používat ovlivňování?“¹⁰⁷ My přece musíme dělat to, co od nás strana žádá. Jsi starý člen strany – řekni, co bys dělal na našem místě?“ Zdá se, že Lurje s ním téměř souhlasil (třeba proto také tak snadno podepsal, že sám tak uvažoval?).

Je to přece přesvědčivé, že ano?

Nejčastěji to však byl cynismus. Modré výložky rozuměly provozu toho masového mlýnku a milovaly jej. Vyšetřovatel Mironěnko v džidinských lágrech (1944) řekl odsouzenému Babičovi, se zřejmou pýchou na racionálnost své úvahy: „Vyšetřování a soud, to jsou jen právní formality, ty už nemohou změnit váš osud, který vám byl předurčen. Máte-li být zastřelen, tak můžete být absolutně nevinný – a stejně vás zastřelí. Máte-li být zproštěn obžaloby (to se zřejmě týkalo jejich lidí – A. S.), tak můžete být vinný, jak chcete a stejně budete ospravedlněn a zproštěn obžaloby.“ –

¹⁰⁶ Tomuto srovnání se nikdo nemůže vyhnout: příliš velká je shoda let i metod. Ještě přirozeněji srovnávali ti, kteří sami prošli rukama gestapa i MGB, jako Alexej Ivanovič Divnič, emigrant a pravoslavný kazatel. Gestapo ho obvinilo z komunistické činnosti mezi ruskými dělníky v Německu, MGB ze styků se světovou buržoazií. Divničovy závěry nevyzněly ve prospěch MGB: mučili tam stejně jako zde, ale gestapo se přece jen snažilo zjistit pravdu, a když se obvinění nepotvrdilo, propustili ho. MGB pravdu nehledalo a nemělo v úmyslu žádného zatčeného pustit ze svých spárů.

¹⁰⁷ Jemný výraz pro – mučení.

Náčelník prvního vyšetřovacího oddělení západokazachstánské oblastní správy státní bezpečnosti Kušnarjov řekl Adolfu Civilkovi přímo: „Přece tě nepropustíme, když jsi Leningradčan!“ (To znamená dlouholetý člen strany.) „Hlavně když máme člověka – případ už vyrobíme!“ tak často žertovali, bylo to jejich rčení. Podle nás to bylo týrání, podle nich dobrá práce. Žena vyšetřovatele Nikolaje Grabiščenka (Volžsko-donský průplav) vyprávěla s dojetím sousedům:

„Kolja je velmi dobrý pracovník. Jeden se pořád nepřiznával, a tak ho svěřili Koljovi.

Kolja s ním celou noc prohodil – a on se přiznal.“

Proč se jako vypuštěná smečka předháněli v počtech zpracovaných a odsouzených a kašlali na pravdu? Protože bylo pro ně nejpohodlnější nevybočovat ze společné řady. Protože tato čísla pro ně znamenala klidný život, platové přídatky, vyznamenání a povýšení i rozšíření a blahobyt samých orgánů. Při dobrých číselných výsledcích si mohli zalenošit, zalajdačit, proflámovat noc (jak to také dělali). Nízká čísla by však byla vedla k jejich propuštění a degradaci, k ztrátě dobrého bydla, neboť Stalin by nikdy neuvěřil, že v nějakém okrese, městě nebo vojenském útvaru nemá najednou žádné nepřátele.

Proto v nich nepřevážil pocit milosrdenství, nýbrž pocit dotčenosti a vzteku vůči těm umíněným vězňům, kteří nechťeli zapadnout do počtu, kteří se nepoddali ani po nevyspání, korekci a hladu. Tím, že se odmítali přiznat, poškozovali vyšetřovatelovo osobní postavení.

Jako by mu přímo chtěli podrazit nohy! Pak ovšem byla každá metoda dobrá! Když boj, tak boj! Hadicí do krku, dostaneš slanou vodu!

Druhem své činnosti a zvoleným způsobem života se služebníci Modrého podniku sami vyloučili z vyšších sfér lidského bytí, a proto tím plněji a náruživěji žili ve sféře nejnižší. A tam je ovládaly a řídily nejsilnější pudy (kromě hladu a pohlaví) této sféry: pud moci a pud zisku. (Zvláště pud moci. V naší době se moc ukázala důležitější než peníze.) Moc je jed, to je známo už po tisíciletí. Kéž by nikdy nikdo nezískal materiální moc nad jinými! Ale pro člověka, jenž věří, že nad námi všemi je něco vyššího, a jenž proto zná své meze, není moc ještě zdaleka zhoubná. Pro lidi bez této víry je však moc něco jako smrtelný jed. Pro ně není před touto nákazou záchranu.

Vzpomínáte si, co napsal o moci Tolstoj ve své novele Smrt Ivana Ifiče? Ivan Iljič dosáhl takového služebního postavení, že mohl zničit každého člověka, kterého zničit chtěl. Všechny lidi bez výjimky měl v rukou, kteréhokoliv nejvýznamnějšího člověka bylo možno k němu přivést jako obžalovaného. (Jako by to napsal o našich modrých výložkách! K tomu není co dodat!) Vědomí této moci („i možnost její důsledky zmírnit“, dodává Tolstoj, což se však našich hochů už nijak netýká) tvořilo pro něho hlavní zájem a půvab služby.

Jakýpak půvab? Opojení! Vždyť to je opravdové opojení – jsi ještě mladý, jsi, krátce řečeno, usmrkanec, donedávna se rodiče s tebou trápili, nevěděli kam tě upíchnout, protože psi pitomec a nechceš se učit, ale absolvoval jsi tři roky onoho učiliště – a jak jsi najednou vysoko! Jak se změnilo tvé životní postavení! Jak se změnilo tvé pohyby, tvůj pohled, tvé držení hlavy! Zasedá vědecká rada ústavu – ty vejdeš a všichni to hned zpozorují, dokonce sebou trhnou; ty se necpeš za předsednický stůl, ať se tam rozvaluje rektor, posadíš se stranou, ale všichni vědí, že ty jsi tady nejdůležitější – ty, oddělení zvláštních úkolů. Můžeš posedět jen pět minut a odejít, v tom je tvoje výhoda před profesory, můžeš mít něco důležitějšího na práci – ale potom nad jejich usnesením zvedneš obočí (nebo ještě lépe ušklíbneš se) a řekneš rektorovi: „To nejde.

Jsou tu určité důvody...“ Nic víc! A nepůjde to! – Nebo jsi kontrarozvědčík, smeršovec, pouhý poručík, ale velitel útvaru, starý zavalitý plukovník, vstane, když vstoupíš do místnosti, snaží se ti lichotit, vyhovět, bez tebe se nenapíše ani s náčelníkem štábu.

Nevadí, že máš na ramenou dvě malé hvězdičky, je to dokonce zábavné: vždyť ty tvé hvězdičky mají docela jinou váhu, měří se podle docela jiného měřítka než hvězdičky obyčejných důstojníků (někdy při zvláštních úkolech si můžeš připevnit například i majorské nárameníky, je to jako pseudonym, jako smluvená hra). Nad všemi lidmi vojenského útvaru nebo závodu nebo okresu máš nesrovnatelně větší moc než velitel nebo ředitel nebo tajemník okresního výboru.

Oni rozhodují o zaměstnání lidí, o jejich výdělku, o dobrém jménu, ale ty – o jejich svobodě. A nikdo se neopovází mluvit o tobě na schůzi, nikdo se neopovází napsat o tobě do novin – a to nejen něco špatného! Ani dobrého se neopovází! O tobě jako o nejtajnějším božstvu se nelze ani zmínit! Ty existuješ, všichni tvou přítomnost vycitíují – ale přesto jako bys neexistoval! A proto stojíš nad veřejnou mocí od té chvíle, kdy sis pokryl hlavu onou nebesky modrou čepicí. Co ty děláš, to nesmí nikdo kontrolovat, avšak všichni podléhají tvé kontrole. Proto je nejvhodnější se před takzvanými občany (pro tebe jsou to prostě

pařezy) tvářit záhadně a hlubokomyslně. Vždyť jen ty znáš zvláštní důvody, nikdo jiný. A proto máš vždy pravdu.

Jen na jedno nikdy nezapomínej: i ty bys byl jen takový pařez, kdybys neměl to štěstí stát se článčkem orgánů – té pružné, jednodlité a živé bytosti, žijící ve státě jako tasemnice v člověku. Teď je všechno tvoje! Všechno je tu pro tebe! Musíš za to jen zachovávat věrnost orgánům! Vždy se tě zastanou! Pomohou ti pohlit každého, kdo ti uškodí, a odstranit z cesty každou překážku. Zachovávej však věrnost orgánům! Udělej všechno, co ti poručí! Promyslí za tebe i tvé umístění: dnes jsi v oddělení pro zvláštní úkoly, zítra zaujmeš křeslo vyšetřovatele, pak třeba pojedíš jako vlastivědný pracovník k Seligerskému jezeru¹⁰⁸, částečně snad také proto, aby sis dal do pořádku nervy. A potom třeba půjdeš z města, kde už ses až příliš proslavil, na druhý konec země jako pověřenec pro věci církevní¹⁰⁹. Nebo se staneš odpovědným tajemníkem Svazu spisovatelů¹¹⁰. Ničemu se nediv: skutečné určení a skutečně hodnosti dávají lidem pouze orgány, ostatní jen nechají, aby si pohráli: nějaký zasloužilý umělec nebo hrdina socialistické práce – foukneš a je pryč¹¹¹!

Práce vyšetřovatele si vyžaduje samozřejmě námahy: je třeba přijít ve dne, přijít v noci, vysedávat hodiny a hodiny – a proto si nelámej hlavu s „důkazy“ (s tím ať si láme hlavu vyšetřovaný), nepřemýšlej, zda je vinen či nevinen, jednej tak, jak to orgány potřebují, a všechno bude v pořádku. Jen na tobě bude záležet, aby vyšetřování probíhalo co nejpříjemněji, aby ses příliš neunavil, pěkně sis při tom vydělal a třeba ses ještě pobavil. Sedíš, sedíš, a najednou tě napadne nový způsob ovlivnění! Heuréka! Zavolej kamarádům, choď po kancelářích a vyprávěj jim to – to je přece legrace! Pojďte to zkusit, hoši, ale na kom? Vždyť je to otrava, pořád jedno a totéž, pořád ty třesoucí se ruce, prosebné oči, zbabělá pokora – kdyby se alespoň někdo postavil na odpor! „Mám rád silné protivníky! Je příjemné jim lámat páteř!“¹¹² Ale co když je někdo tak silný, že se nedá poddat, že všechny tvé prostředky nevedou k žádnému výsledku? Máš vztek? Tak ho nezadržuj! Je to ohromný požitek, úplný rozlet – dát svému vzteku volný průchod, neznat meze! Rozmáchni se, ruko! V takovém stavu se naplívá prokletému vyšetřovanci do otevřených úst, nebo se mu strčí obličej do plného plivátka¹¹³! V takovém stavu tahají kněze za vlasy, vymočí se klečícímu do obličeje! Po takovém výbuchu vzteku se cítíš jako pravý muž!

Nebo vyslycháš „dívku pro styky s cizincem“¹¹⁴. „Tak jí sprostě vynadáš a pak se jí zeptáš:

„Copak ho má ten Američan nějak nabroušený, nebo co? Copak ti ruské nestačily?“ A najednou dostaneš nápad: ona se od těch cizinců leccemu přiučila. Nenech si to ujít, je to něco jako služební cesta do ciziny! Začneš ji tedy naléhavě vyslychat: Jak? V jakých pozicích?... A v jakých ještě?... Podrobně! Každou maličkost! (I tobě se to bude hodit a ještě budeš mít co vyprávět kamarádům!) Holka zrudne, brečí, prý to nepatří k věci. „Ale ano! Patří! Jen mluv!“ A ejhle, co znamená tvá moc! Všechno ti podrobně poví, třeba i nakreslí, i předvede, nemá jiné východisko, v tvých rukách je rozhodnutí, zda půjde do korekce a na jak dlouho.

Zavolal sis písarku, aby zapisovala výslech; poslali ti hezkou, hned jí sáhni za výstřih v přítomnosti vyšetřovaného chlapce¹¹⁵ – jeho se stydět nemusíš, jako by to nebyl člověk. A před kým by ses vůbec měl stydět? Máš-li rád ženské (a kdo je nemá rád?), byl bys hlupák, abys nevyužil svého postavení. Jedny bude přitahovat tvá síla, jiné se poddají ze strachu. Jestliže jsi potkal někde děvče a chceš je dostat – bude tvoje, nikam ti neuteče. Jestliže sis vyhlídl ženu jiného – je tvoje, protože odklidit manžela není žádný problém¹¹⁶.

¹⁰⁸ Iljin, 1931

¹⁰⁹ Krutý jaroslavský vyšetřovatel Volkopjalov se stal pověřencem pro věci církevní v Moldávii.

¹¹⁰ Jiný Iljin, Viktor Nikolajevič, bývalý generálporučík státní bezpečnosti.

¹¹¹ „Co jsi?“ zeptal se generál Serou v Berlíně světoznámého biologa Timofejeva-Ressovského. „A co jsi ty“, opáčil T.-Ressovskij se zděšenou kozáckou odvahou. „Jste vědec?“ opravil se Serou.

¹¹² Rekl G. G-vovi lenigradský vyšetřovatel Šitov.

¹¹³ Vasiljevův případ v knize Ivanova-Razumnika.

¹¹⁴ Ester R., 1947.

¹¹⁵ Vyšetřovatel Pochilko v Kemerovu v přítomnosti žáka Miši B.

¹¹⁶ Už dávno mám námět k povídce „Zkažená žena“. Protože se však asi nedostanu k tomu, abych ji napsal, tady je: Když se jednou jeden podplukovník, který před korejskou válkou sloužil u letecké jednotky na Dálném východě, vrátil ze služební cesty, dozvěděl se, že jeho manželka je v nemocnici. Stalo se, že mu lékaři nic nezamlčeli: její pohlavní orgány byly poraněny následkem patologického styku. Podplukovník se vrhl ke své ženě a vynutil na ní přiznání, že to byl nadporučík zvláštního oddělení jejich útvaru. Podplukovník se rozzuřil, přiběhl k nadporučíkovi do kanceláře, vytáhl pistoli a vyhrožoval mu, že ho zastřelí. Velice brzo ho však nadporučík donutil k neslavnému ústupu: pohrozil mu, že ho nechá shnit v nejhroznějším lágru, kde se bude modlit, aby mohl zemřít bez mučení. Rozkázal mu, aby přijal ženu takovou, jaká je, aby s ní žil, nerozváděl se a

Ne, to se musí prožít, co znamená modrá čepice! Každá věc, kterou jsi uviděl, je tvoje! Každý byt, který sis vyhlídl, je tvůj! Každá ženská – je tvoje! Každý nepřítel – z cesty! Země pod nohama – je tvoje! Nebe nad tebou – je tvoje, je přece modré!

A ziskuchtivost je jejich společná vášeň. Proč také nevyužít takovou moc a takovou nekontrolovatelnost ke svému obohacení? To by člověk musel být svatý!...

Kdyby nám bylo dáno poznat skrytou hybnou sílu jednotlivých zatčení, s údivem bychom zjistili, že při obecné zákonitosti zavírání závisela konkrétní volba koho zatknout, osobní osud, ze tří čtvrtin případů na lidské zjištěnosti a mstivosti a z toho polovina na zjištěných plánech místního NKVD (prokurátora nebudeme samozřejmě vylučovat).

Jak například začala devatenáctiletá pouť V. G. Vlasova Souostrovím Gulag? Začala tím, že jako vedoucí okresního spotřebního družstva zorganizoval prodej textilu (který by dnes nikdo ani nevzal na sebe) pro stranický aktiv (že to nebylo pro lidi, to nikomu nevadilo), a prokurátora manželka si nemohla nakoupit: nebyla totiž právě u toho. Prokurátor t Rusov se styděl tlačit se k pultu a Vlasova nenapadlo, aby se nabídl: „Já vám nechám něco stranou.“ (Nebylo to ani v jeho povaze.) A dále: do jídelny, vyhrazené pro stranické funkcionáře (takové jídelny existovaly ve třicátých letech), přivedl prokurátor Rusov jednoho svého přítele, který tam neměl přístup (protože měl nižší funkci), a vedoucí jídelny mu nedovolil vydat oběd. Prokurátor žádal Vlasova, aby vedoucího potrestal, ale Vlasov ho nepotrestal. A ještě zle urazil okresní NKVD. A tak ho přiřadili k pravicové opozici!...

Důvody a činy modrých výložek bývají někdy tak malicherné, že se člověk nestačí divit.

Operativní zmocněnec Senčenko vzal zatčenému armádnímu důstojníkovi pouzdro na mapy a polní brašnu a používal je v jeho přítomnosti. Jinému zatčenému sebral pomocí protokolární lsti zahraniční rukavice. (V době ofenzívy je nejvíc žralo, že nejsou u kořisti první.) – Kontrarozvědčík 48. armády, který mě zatkl, dostal zálsusk na mé pouzdro na cigarety – nebylo to ani pouzdro, jen jakási německá kancelářská krabička, jež však měla líbivou červenou barvu. Kvůli téhle hovadině si vymyslel celý manévry: nejdřív ji nezapsal do protokolu („To si můžete nechat!“), potom poručil, aby mě znovu prohledali, ačkoliv dohře věděl, že v kapsách už nic jiného nemám, a řekl: „A co je tohle? Odebrat!“ A abych neprotestoval: „Do korekce s ním!“ (Který carský četník by si dovolil takto jednat s obráncem vlasti?) – Každému vyšetřovateli přidělovali jisté množství cigaret na odměny pro ty, kteří se přiznali, a pro donášče. Byli však takoví, že všechny tyto cigarety shráblí pro sebe. Dokonce s přesčasovými hodinami nočních výslechů, za něž dostávají příplatky, dělají podfuky: všimli jsme si, že v nočních protokolech udávali dobu „od – do“ delší než ve skutečnosti. –

Vyšetřovatel Fjodorov (stanice Rešoty, poštovní schránka 235) při domovní prohlídce v bytě civilního zaměstnance Korzuchina vlastnoručně ukradl náramkové hodinky

- V době leningradské blokády řekl vyšetřovatel Nikolaj Fjodorovič Kružkov manželce svého vyšetřovance K. I. Strachoviče, Jelizavetě Viktorovně: „Potřebuji prošivanou přikrývku. Přineste mi jednu!“ Strachovičová odpověděla: „Zimní věci mám v zapečetěném pokoji.“ Jel tedy s ní domů; aby nepoškodil bezpečáckou pečeť, odmontoval celou kliku („Takhle umí pracovat NKGB!“ prohlásil vesele) a začal z pokoje brát její zimní věci, při čemž si ještě nacpal do kapes broušené skleničky. (Jelizaveta Viktorovna si také ze svých vlastních věcí nabrala, co mohla. „Nechte už toho!“ zdržoval ji vyšetřovatel, ale sám se pakoval dál¹¹⁷.) Podobných případů je nekonečná řada, bylo by možno o tom vydat tisíc „Bílých knih“ (počínaje rokem 1918), stačilo by jen systematicky vyzpovídat bývalé vězně a jejich manželky. Třeba jsou a byly i takové modré výložky, které nikdy nekradly, nikdy si nic nepřivlastnily – ale já si takového modrého rozhodně nedovedu představit! Já prostě nevím, co by ho při jeho názorech mohlo zadržet, když se mu nějaká věc zalíbila! Už začátkem třicátých let, kdy jsme my chodili ve vojenských blůzách a budovali první pětiletku, ale oni trávili večery podle aristokratickozápadního způsobu v salónech jako u Konkordije Josseové, ukazovaly se jejich dámy v zahraničních toaletách – odkud to asi braly?

nestěžoval si – to byla cena toho, že zůstane na svobodě. A podplukovník všechno splnil. (Vyprávěl mi to šofér toho nadporučíka.) Podobných případů je jistě nemálo: je to oblast, kde zneužít moc je obzvlášť lákavé. Jeden estébák do nutil hrozbami (v roce 1941 dceru jednoho armádního generála, aby se za něho provdala jinak že dá zavřít jejího otce. Dívka měla ženicha, ale provdala se za estébáka, jen aby otce zachránila. Za svého krátkého manželství si vedla deník, dala jej svému milému a spáchala sebevraždu.

¹¹⁷ V roce 1954 vystoupila tato energická a neoblomná žena u soudu jako svědek proti Kružkovovi (její muž naopak jim všechno prominul, i rozsudek trestu smrti, a ještě ji od toho odrazil). Jelikož měl Kružkov na svědomí takových případů víc, čímž utrpěly zájmy orgánů, dostal 25 let. Zda tam tak dlouho bude...

Podívejte se jen na jejich jména – jako by si je podle nich vybírali! Například v oblastní správě státní bezpečnosti v Kemerovu začátkem padesátých let: prokurátor Trutněv („Darmošlap“), náčelník vyšetřovacího oddělení major Škurin („Hamoun“), jeho zástupce podplukovník Balandin („Šlichta“), vyšetřovatel Skorochvatov („Chňapal“). To by si člověk nevymyslel! A ti všichni na jednom místě!

(Volkopjalova – „Vlkovce“ – a Grabiščenka – „Lapku“ – už tu nebudu opakovat.) Nezračí se vskutku nic v lidských jménech i v takovém jejich nahromadění?

A opět ta špatná paměť bývalých vězňů: I. Kotnějev dávno zapomněl jméno onoho plukovníka státní bezpečnosti, přítele Konkordije Josseové (jak se ukázalo, jejich společné známé), s nímž seděl v izolátoru ve Vladimíru. Byl úplným ztělesněním pudu moci a pudu chamtivosti. Začátkem roku 1945, v nejlepší „trofejní“ době, si vyžádal přeložení k tomu oddělení orgánů, jež (v čele se samým Abakumovem) kontrolovalo tuto loupež, to znamená, snažilo se co nejvíc nahrabat nikoliv pro stát, nýbrž pro sebe (což se jim znamenitě dařilo).

Náš hrdina zašantročil celé vagóny a postavil několik chat (jednu v Klínu). Po válce se dostal do takové ráže, že když jednou přijel na nádraží v Novosibirsku, přikázal vyhnat všechny hosty z nádražní restaurace a nahnat tam pro sebe a své kumpány děvčata a ženské, které nutil tancovat nahé na stolech. I to by mu bylo prošlo, kdyby stejně jako Kružkov nebyl porušil jiný důležitý zákon: šel proti vlastním lidem. Kružkov sice oklamal orgány, ale náš hrdina si vedl ještě hůř: uzavíral sázky, že svede manželky ne jen tak něčí, nýbrž svých soudruhů z operativního oddělení čeky. A to mu neodpustili! Zavřeli ho do politizolátoru podle § 58! Seděl rozzlobený, jak to že se ho opovážili zavřít, a nepochyboval o tom, že si to ještě rozmyslí. (Možná že si to i rozmysleli.) Tento zlý osud – být sám zavřen – není pro modré výložky nijak vzácný, proti tomu nejsou nijak pojištěny, ale přesto si neberou poučení z minulosti. Je to zřejmě opět způsobeno tím, že jim chybí vyšší rozum a nižší jim napovídá: Zavírají jen zřídkka, jen někdy a jen někoho, mně se to vyhne a naši mě stejně nenechají.

A oni se skutečně snaží nenechat vlastní lidi v nouzi, mají nepsané pravidlo: zařídít svým lidem alespoň lepší podmínky vazby (např. plukovníkovi I. J. Vorobjovovi v martinském zvláštním vězení, právě tak i V. N. Iljinovi v Lubjance – osm let). Těm, kteří jsou zavřeni jednotlivě za osobní prohřešky, se díky této kastovní ohleduplnosti zpravidla nevede špatně, což opravňuje jejich pocit beztrestnosti v době služby. Je ovšem také známo několik případů, kdy si táboroví zmocněnci museli odsedět trest v obyčejných lágrech, kde se dokonce setkali se svými bývalými podřízenými mukly a kde se jim vedlo zle (například oper¹¹⁸ Munšin, který zuřivě nenáviděl politické s § 58 a držel s kriminálníky, byl týmiž kriminálníky zahrán pod pryčny). Chybějí nám však prostředky dozvědět se podrobnosti o takových případech, abychom je mohli objasnit.

Všechno však riskují ti bezpečáci, kteří spadnou do proudu (i oni mají své proudy!). Proud je živél, je dokonce silnější než samy orgány, tady ti už nikdo nepomůže, aby sám nebyl vtažen do stejné propasti.

Máš-li dobré informace a ostrý čekistický čich, můžeš ještě v poslední minutě uniknout lavině, když dokážeš, že k ní nepatříš. Tak kapitán Sajenko (ne ten truhlář v charkovské čece v letech 1918-19, proslulý tím, že odstřeloval vězně, provrtával je šavlí, přerážel jim holeně, rozbíjel hlavy činkami a mučil je žhavým železem¹¹⁹ – ale třeba jeho příbuzný?) podlehl slabostí a oženil se z lásky s Kochanskou, zaměstnankyní Východočínských železnic. A najednou, ještě než se zvedla první vlna, se dozvěděl, že budou zatýkat všechny zaměstnance KVŽD. Byl v té době náčelníkem operativního oddělení GPU v Archangelsku. Neztrácel ani minutu a – co udělal? – dal svou milovanou ženu zavřít! A to ne jako zaměstnankyni KVŽD, dokonce z ní udělal zvláštní případ. A tak se nejen zachránil, ještě postoupil – stal se náčelníkem NKVD v Tomsku¹²⁰.

Proudy se rodily podle jakéhosi tajuplného zákona obnovování orgánů – na jejich oltář byly periodicky přinášeny malé oběti, aby vzniklo zdání, že ostatní jsou očištěni. Orgány se musely měnit rychleji, než probíhá normální růst a stárnutí lidských pokolení: některá hejna bezpečáků musela položit hlavy na špalek s takovou nevyhnutelností, s jakou jeseteři táhnou do záhuby v říčních peřejích, aby byli nahrazení potěrem. Tento zákon byl pro vyšší rozum zcela zřetelný, ale modré výložky jej nechtěly za

¹¹⁸ Z ruského operativnyj upolnomočennyj, operativní zmocněnec, důstojník státní bezpečnosti nebo ministerstva vnitra, všeobecně zvaný „kmoť“, jenž je pověřen politickým dozorem v lágru. Do jeho pravomoci patří také vyšetřování politických deliktů, takže funguje i jako zplnomocněný vyšetřovatel. Vlastní „operace“ – zatýkání, prohlídky apod. – provádějí jemu podřízení seržanti. (Pozn. překl.)

¹¹⁹ Gul, Dzeržinskij, román, Paříž 1936.

¹²⁰ Další námět. Kolik takových námětů tu je! Třeba se budou někomu hodit.

žádnou cenu uznat a předvídat. I králové orgánů, jejich esa i sami ministři kladli v hodinu určenou hvězdami hlavu pod vlastní gilotinu.

Jedno hejno stáhl za sebou Jagoda. Pravděpodobně se do tohoto hejna dostalo mnoho slavných mužů, jimž se budeme obdivovat ve vyprávěních o Běloroškobaltském průplavu a jejichž jména byla později vyškrtána z básnických děl.

Druhé hejno šlo brzy potom za odstaveným Ježovem. Leckterý z nejlepších rytířů sedmatřicátého roku zahynul v tomto proudu (není však třeba nadsazovat, zdaleka to nebyli všichni). Při vyšetřování mlátili i Ježova, vypadal žalostně. Při takových zatýkáních osirel i Gulag. Současně s Ježovem byli například zatčeni náčelník finanční správy Gulagu, náčelník zdravotnické správy Gulagu, náčelník vojenské strážní ochrany Gulagu a dokonce náčelník operativního oddělení bezpečnosti Gulagu – náčelník všech lágrových kmostrů!

A potom přišlo Berijovo hejno.

Tělnatý, sebejistý Abakumov však klopýtl už předtím, sám.

Životopisci orgánů nám to jednou vylíčí krok za krokem (neshoří-li archívy) – i s číselnými údaji a v plném lesku jmen.

Chci zde jen stručně vyprávět příběh Rjumina a Abakumova, o němž jsem se náhodou dozvěděl. (Nebudu opakovat to, co jsem měl příležitost říci už jinde¹²¹.) Rjumin, Abakumovův důvěrník, jehož Abakumov dosadil do funkce, přišel k němu koncem roku 1952 se senzační zprávou: lékař profesor Etinger se prý přiznal, že záměrně nesprávně léčil Ždanova a Ščerbakova, aby přivodil jejich smrt. Abakumov tomu odmítl uvěřit, znal tuto kuchyni příliš dobře a řekl si, že Rjumin zamířil příliš vysoko. (Rjumin však lépe vycítil, co chce Stalin!) Pro kontrolu podrobili téhož večera Etingera křížovému výslechu a došli k rozdílným závěrům: Abakumov, že žádné „spiknutí lékařů“ neexistuje, Rjumin, že existuje. Ráno by si to byli ještě jednou prověřili, avšak podivnou náhodou ve vězení Etinger téže noci zemřel! Rjumin hned ráno obešel Abakumova a bez jeho vědomí zavolal na ústřední výbor, aby požádal o přijetí u Stalina! (Podle mého názoru to nebyl jeho nejriskantnější krok. Nejriskantnějším krokem, po němž byla jeho hlava v sázce, bylo to, že večer předtím nesouhlasil s Abakumovem a že možná dal v noci zabít Etingera. Kdo se však vyzná v tajemstvích těchto kruhů? Třeba byl Rjumin ve spojení se Stalinem už dřív!) Stalin Rjumina přijal, uvedl případ lékařů do chodu a Abakumova dal zatknout. Rjumin pak vedl vyšetřování lékařů jakoby samostatně a dokonce proti vůli Beriji! (Jsou jisté náznaky, že Berija byl před Stalinovou smrtí ohrožen – a je možné, že byl Stalin jeho přičiněním odstraněn.) Jedním z prvních kroků nové vlády bylo, že zrušila případ lékařů. Tehdy byl Rjumin zatčen (ještě za Beriji), ale Abakumov propuštěn nebyl! V Lubjance zavedli nový pořádek a poprvé za celou dobu její existence překročil její práh prokurátor (D. T.

Těrechov). Rjumin se choval neklidně a podlézavě – „Já jsem nevinný, sedím tu pro nic a za nic!“ – a dožadoval se výslechu. Podle svého zvyku cucal cukrátko, a když mu to Těrechov vytkl, vyplivl je do dlaně s omluvou: „Promiňte!“ Abakumov, jak jsme se už dříve zmínili, se dal do smíchu: „To je mystifikace!“ Těrechov mu ukázal svůj průkaz opravňující ke kontrole vnitřního vězení MGB. „Takových průkazů se může natisknout pět set!“ mávl Abakumov rukou. Jeho jako „patriota úřadu“ uráželo ze všeho nejvíc nikoliv to, že je zavřen, nýbrž že se pokoušejí omezit moc orgánů, které nesmí být nikomu a ničemu na světě podřízeny. V červenci 1953 byl Rjumin v Moskvě souzen a zastřelen. A Abakumov seděl dál! Při výslechu řekl Těrechovovi: „Máš moc hezké oči“, bude mi líto tě dát zastřelit! Nech můj případ, nech toho po dobrém!“ Jednou si ho Těrechov zavolal a dal mu přečíst noviny se zprávou o Berijově odhalení. Byla to tehdy senzace téměř kosmických rozměrů. Abakumov si ji přečetl, nehnul ani brvou, obrátil list a začal číst sportovní zprávy! Jindy, když byl při výslechu jeden vysoký důstojník GB, jenž byl donedávna Abakumovův podřízený, Abakumov se ho zeptal: „Jak jste mohli připustit, že vyšetřování v Berijově případě vedla prokuratura a ne ministerstvo státní bezpečnosti?! (To ho pořád hnětlo!) A ty věříš, že mne, ministra státní bezpečnosti, budou soudit?!“ – „Ano.“ – „Tak se tedy podrž, orgány už přestaly existovat!...“ (On, nevzdělaný polní čet nik, viděl samozřejmě věci příliš černě.) Když Abakumov seděl v Lubjance, nebál se soudu, bál se, že ho otráví (opět se projevil jako pravý syn orgánů!). Odmítal jakoukoliv vězeňskou stravu a jedl pouze vajíčka, která si kupoval v kantýně.

(Nedostávalo se mu technické obrazotvornosti, myslel si, že vejce nelze otrávit.) Z přebohaté vězeňské knihovny si půjčoval knihy... jen Stalinovy (který ho dal zavřít...)! Byla to ovšem spíš

¹²¹ V románě V prvním kruhu.

demonstrace nebo kalkul, že Stalinovi stoupenci se opět dostanou nahoru. Seděl dva roky. Proč ho nepropustili? To není naivní otázka.

Máme-li měřit podle zločinů proti lidskosti, vězel v prolité krvi až po uši, ale nebyl sám! A ostatním se nic nestalo. V čem je tedy háček: povídá se, že kdysi vlastnoručně zmlátil Ljubu Sedychovou, Chruščovovu snachu, manželku jeho staršího syna, jenž byl za Stalina odsouzen k trestnímu praporu, kde zahynul. Proto také, ačkoliv byl zavřen na rozkaz Stalinův, byl za Chruščova v Leningradě souzen a 18. prosince 1954 zastřelen¹²².

Rmoutil se však zbytečně: Konec orgánů to ještě nebyl.

Lidová moudrost nám však radí: Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výt.

Kde se toto vlčí plemeno v našem národě vzalo? Není snad z našich kořenů? Z naší krve?

Je. Abychom se hned nehalili do bílých hávů spravedlivých, zeptejme se každý sám sebe: Kdyby byl vzal můj život jiný obrat, nebyl bych se stal takovým katem i já?

Je to strašná otázka, máme-li na ni čestně odpovědět.

Vzpomínám si na třetí ročník na univerzitě na podzim roku 1938. Zavolali si nás, mladé komsomolce, na okresní výbor Komsomolu poprvé, podruhé, a aniž se příliš ptali na náš souhlas, podstrčili nám k vyplnění dotazníky: nechte prý už té fyziky, matematiky a chemie, Vlast potřebuje, abyste šli do učilišť NKVD. (To už tak přece vždycky bývá, že nás nepotřebuje jen tak někdo, nýbrž sama Vlast, za kterou všechno ví a za niž hovoří nějaký funkcionář.) Rok předtím nás tentýž okresní výbor verboval do leteckých škol. Tehdy jsme se také bránili (bylo nám líto nechat univerzity), ale ne tak důrazně jako teď.

O čtvrt století později si lze myslet: no ano, chápali jste, jak kolem dokola řadí zatýkání, jak týrají lidi ve vězeních a do jaké špíny vás zatahují. Ne! Vězeňské vozy jezdily přece v noci, a my jsme byli denní směna, ta s prapory. Jak jsme měli vědět o zatýkání a proč jsme na ně měli myslet? Že vyměnili všechny oblastní funkcionáře, to nám bylo úplně jedno. Že zavřeli dva tři profesory – do toho nám přece nic nebylo, o to to budeme mít u zkoušek lehčí. My dvacetiletí jsme pochodovali v řadách vrstevníků Října, na nás, jeho vrstevníky, čekala nejsvětější budoucnost.

Není snadné popsat to vnitřní a ničím neopodstatněné něco, co nám bránilo jít do učilišť NKVD. Vůbec to nepramenilo z přednášek o historickém materialismu: z těch bylo zřejmé, že boj proti vnitřnímu nepříteli je žhavý problém, čestný úkol.

Odporovalo to i našim praktickým zájmům: provinční univerzita nám tehdy nemohla nabídnout nic jiného než místo na vesnické škole v zapadlém kraji s bídým platem, zatímco učiliště NKVD slibovala zvláštní příděly a dvojnásobný až trojnásobný plat. Pro to, co jsme cítili, jsme neměli slova (a i kdybychom je byli měli, bylo by bývalo příliš nebezpečné to někomu říci). Nebyla to vůbec hlava, jež se stavěla na odpor, nýbrž srdce. Ze všech stran mohou na tebe křičet: „Musíš!“, i tvá vlastní hlava může volat: „Musíš!“, ale srdce vzdoruje: Nechci, protiví se mi to! Dělejte si, co chcete, ale beze mne!

To přicházelo z velké dálky, snad od Lermontova. Z oněch dob v ruském životě, kdy pro slušného člověka, upřímně a nahlas řečeno, nebylo horší a hnusnější služby než u četníků. Nebo z ještě hlubší minulosti. Aniž jsme to věděli, vykupovali jsme se měďáky a stříbrňáky, jež nám zbyly z rozměněných pradědovských zlatáků z těch dob, kdy se mravnost nepovažovala za něco relativního a kdy se dobro a zlo rozeznávalo jednoduše srdcem.

Přesto se však někteří z nás dali tehdy naverbovat. Myslím, že kdyby nás byli silněji zmáčkli, byli by nás všechny zlomili. Chci si to představit: Kdybych byl už měl začátkem války čtverečky¹²³ na modrých výložkách – co by se bylo ze mne stalo?

Ted' se mohu samozřejmě utěšovat, že by to byla má povaha nesnesla, že bych byl nemlčel a práskl za sebou dveřmi. Když jsem však na vězeňské pryčně začal v duchu přehlížet svou skutečnou důstojnickou dráhu – zhrzil jsem se.

Dostal jsem se mezi důstojníky nikoliv rovnou jako student zblblý integrály, nýbrž jsem už měl za sebou půl roku ubíjející vojenské služby, a jak se zdálo, zažil jsem dostatečně na vlastní kůži, co to znamená poslouchat s hladovým žaludkem v jednom kuse lidí, kteří tě často ani nejsou hodni. A pak mě

¹²² To je pravda. D. Těrechov je vůbec člověk neobyčejné vůle a odvahy (tu také procesy proti vedoucím stalinistům v tehdejší nejisté situaci vyžadovaly), a patrně i bystrého ducha. Kdyby Chruščovovy reformy byly bývaly důslednější, byl by se Těrechov jistě při nich vyznamenal. Tak u nás nevyrostou žádné historické osobnosti. Ještě něco o jeho panských výstřednostech: spolu s velitelem své osobní stráže Kuzněcovem se převlékal do civilu, chodil pěšky po Moskvě a z rozmaru rozdával almužny z operativních čekistických fondů. Nezavání to starým Ruskem – milodary pro ulehčení duše?

¹²³ Před zavedením nárameníků za druhé světové války nosili důstojníci Rudé armády hodnostní označení na výložkách, a to nižší důstojníci čtverečky, vyšší důstojníci kosočtverečky. (Pozn. překl.)

ještě půl roku proháněli v důstojnické škole. Měl jsem si tedy navždy zapamatovat trpkost vojenské služby, jak mi kůže omrzala a loupala se? Ne! Připíchl mi pro útěchu dvě hvězdičky na nárameníky, pak třetí a čtvrtou – a na všechno jsem zapomněl!...

Uchoval jsem si alespoň studentskou lásku ke svobodě? Ale vždyť jsme ji jaktěživi nepoznali! Znali jsme jen lásku k semknutým řadám, lásku k pochodování.

Dobře si pamatuji, že jsem právě v důstojnické škole pocítil radost z oprostění: být vojákem a nepřemýšlet. Radost z vědomí, že žiješ, jako žijí všichni a jak je v našem vojenském prostředí zrnkem. Radost zapomenout na jakousi duševní jemnost, pěstovanou v sobě od dětství.

V důstojnické škole jsme byli pořád hladoví, koukali jsme, kde bychom sehnali něco na zub, žárlivě jsme jeden druhého sledovali, jestli někdo něco ulovil. Ze všeho nejvíc jsme se báli, že si nevysloužíme čtverečky (ty, kteří propadli, posílali ke Stalingradu). A cvičili nás jako mladá zvířata: abychom se co nejvíc rozzuřili a měli pak chuť si na někom vylít svůj vztek. Byli jsme nevyspalí, nutili nás po večerce jednotlivě cvičit (pod velením seržanta:) pořadový krok – za trest. Nebo probudili v noci celou četou a seřadili ji kolem jedné nevyčištěné holínky: Podívejte se, ten neřád ji bude teď čistit, a dokud se nebude lesknout, budete tu všichni stát!

V dychtivém očekávání čtverečků jsme nacvičovali tygří důstojnickou chůzi a kovový velitelský hlas.

Konečně jsme je dostali! A když jsem za nějaký měsíc sestavoval v zázemí baterii, už jsem přinutil nedbalého vojáčka Berbeňova pochodovat po večerce pořadovým krokem pod dohledem vzpurného seržanta Metlina... (Na to jsem už zapomněl, úplně jsem na to za ta léta zapomněl! Teď nad listem papíru si na to vzpomínám...) A nějaký starý plukovník, který náhodou přišel na kontrolu, si mě zavolal a domlouval mi. Ale já (a to po univerzitě!) jsem se ospravedlňoval tím, že nás tomu tak v důstojnické škole učili. To tedy znamená: Jaképak humánní názory, když jsme v armádě! (A tírat spíš v orgánech...) Srdce obrůstá pýchou jako prase sádlem.

Házet jsem svým podřízeným suverénní rozkazy, přesvědčen, že lepší rozkazy ani nemohou existovat. Dokonce i na frontě, kde jsme si před smrti, jak se zdá, byli všichni rovni, mě má moc rychle přesvědčila, že jsem člověk vyšší kategorie.

Vsedě jsem přijímal hlášení podřízených, kteří stáli v pozoru. Přerušoval jsem je a poučoval. Otcům a dědům jsem tykal (oni mi samozřejmě vykali). Posílal jsem je pod dělostřeleckou palbou spojovat přetržené telefonní dráty, jen aby mi nadřízení nemohli nic vytknout (Andrejašin při tom zahynul). Jedl jsem své důstojnické máslo se sušenkami a neuvažoval jsem o tom, proč přísluší mně a vojákům ne. Měl jsem samozřejmě také sluhu (vznešeně řečeno ordonanci), kterého jsem všelijak proháněl a nutil, aby se staral o mou osobu a vařil zvláště jídlo jen pro mne.

(Vyšetřovatelé v Lubjance však žádné ordonance nemají, to jim nemůžeme vytýkat.) Nutil jsem vojáky, aby se dřeli, aby mi kopali zvláštní kryt na každém novém místě a pokryli jej silnějšími kmeny, abych to měl pohodlnější a bezpečnější.

A ještě něco, s dovolením, i vězení bylo u mé baterie, ano! Cože, v lese? Byla to také jáma, ale lepší než divizní jáma v Gorochovci, protože byla krytá a vězňové měli normální vojenský přiděl; seděl tam Vjuškov, že ztratil, koně, a Popkov, že neudržoval karabinu v pořádku. A ještě na něco si vzpomínám: ušili mi pouzdro na mapy z německé kůže (ne z lidské, to ne, z automobilového sedadla), ale řemínek k němu nebyl. Mrzelo mě to. A jednou jsme takový řemínek uviděli u nějakého partyzánského komisaře – a tak jsme mu jej vzali: my jsme přece armáda, my jsme něco víc! (Vzpomínáte si na Senčenko, operativního zmocněnce?) A nakonec i to, jak jsem byl chtivý svého červeného pouzdra na cigarety, a proto jsem si tak dobře zapamatoval, jak mi je vzali...

Hle, co z člověka udělají nárameníky! A kde jsou babiččiny rady před ikonou! A kde jsou ty pionýrské sny o budoucí svaté rovnosti!

A když mi na velitelském stanovišti brigády strhli kontrarozvědčící ty prokleté nárameníky, odebrali opasek a strkali mě k jejich autu, byl jsem i přes vážnost situace velice dotčen tím, že jsem v takovém žalostném stavu měl projít místností telefonistů – obyčejní vojáci mě přece nesměli tak spatřit!

Druhý den po mém zatčení začal můj pěší pochod na Sibir: Z armádní kontrarozvědky vypravili do frontové kontrarozvědky nejnovější úlovek. Z Osterode do Brodnice nás hnali pěšky.

Když mě vyvedli z korekce k nástupu, stálo tam už zády ke mně sedm zatčených, tři a půl dvojice. Šest z nich mělo ošoupané ruské vojenské pláště, které už leccos prožily a do jejichž zad se bílou nesmytelnou barvou zažrala velká písmena SU. To znamenalo Sowjet Union: už jsem znal tuto značku, viděl jsem ji nejednou na zádech našich ruských zajatců, kteří se smutně a provinile vlekli vstříc armádě

osvoboditelce. Osvobodili je, ale v tomto osvobození nebyla žádná vzájemná radost: jejich krajané se na ně mračili hůř než na Němce a hned za frontou je zavírali do vězení.

Šedý zatčený byl německý civilista v černém obleku s vestou, v černém kabátě a v černém klobouku. Byl to vysoký, pěštěný muž přes padesát s jemnou tváří, živený zřejmě jemnou stravou.

Zařadili mě do čtvrté dvojice a seržant Tatar, velitel doprovodu, mi pokynul, abych si vzal svůj zapečetěný kufr, stojící stranou. V tomto kufru byly mé důstojnické věci a všechny písemnosti, které u mne našli – podklady pro rozsudek.

Jak to – kufr? On, seržant, chtěl, abych já, důstojník, zvedl a nesl kufr, to jest neskladný předmět, jež mi nový řád vnitřní služby zakazuje nosit? A vedle půjde s prázdnými rukama šest obyčejných vojáků a příslušník poraženého národa?

Tak složitě jsem to seržantovi nevyložil, řekl jsem jen: „Jsem důstojník. Ať to nese Němec!“

Nikdo ze zatčených se při mých slovech neotočil: otáčet se bylo zakázáno. Jen můj soused ve dvojici, také SU, se na mne překvapeně podíval (když naši armádu opouštěli, ještě taková nebyla).

Seržanta z kontrarozvědky to však nijak nepřekvapilo. I když jsem v jeho očích samozřejmě žádný důstojník nebyl, dostalo se nám oběma stejného školení. Vyzval Němce, který nerozuměl ani slovo z našeho rozhovoru, a nařídil mu, aby kufr nesl.

My všichni ostatní jsme dali ruce za záda (zajatci neměli ani uzlíček, s prázdnými rukama odešli z vlasti a tak se také vraceli) a naše kolona složená ze čtyř dvojic se dala na pochod do zázemí. Se strážnými z doprovodu se mluvit nedalo a mluvit jeden s druhým bylo přísně zakázáno jak cestou, tak při zastávkách i na noclehu... Protože jsme byli vyšetřovanci, museli jsme jít jakoby oddělení stěnami, každý jakoby uzavřen do své samoty.

Bylo proměnlivé předjarní počasí. Hned padla řídká mlha a špinavá břevka čvachtala bezútešně pod našimi holíčkami i na tvrdé silnici. Hned se nebe vyjasnilo a měkce žluté slunce, dosud mdlé a nejisté, zahřívalo pahorky, zbavené už skoro sněhu, a ukazovalo nám nádherný svět, který jsme měli opustit. Hned se zas zvedl nepřátelský vítr a rval z černých mraků špinavě bílý sníh, studeně nám jej metal do tváře, do zad, pod nohy a promáčel nám pláště a boty.

Šestera záda přede mnou, stále stejná záda. Měl jsem čas znovu a znovu si prohlížet kostřbaté, ohyzdné značky SU a lesklou černou látku na Němcových zádech. Měl jsem čas, abych si promyslel minulý život a uvědomil si současný. Ale já jsem to nedokázal. Už mě praštili klackem přes hlavu – ale já jsem to ještě nepochopil.

Šestera záda. V jejich kymácení nebyl ani souhlas, ani odsudek.

Němec se brzy navil. Přehazoval si kufr z ruky do ruky, chytal se za srdce, dával doprovodu znamení, že už nemůže. A tu jeho soused ve dvojici, zajatec, který bůhvíco zakusil právě v německém zajetí (možná že i milosrdenství), vzal z vlastní vůle kufr a nesl jej.

A pak jej nesli i ostatní zajatci, také bez rozkazu strážných. A pak zase Němec. Jen já ne.

A nikdo mi neřekl ani slovo.

Jednou jsme potkali dlouhou řadu prázdných zásobovacích povozů. Vozkové se se zájmem ohlíželi, někteří se na voze postavili a koukali. Brzy jsem pochopil, že se jejich živý zájem a zlost vztahuje na mne – odlišoval jsem se totiž nápadně od ostatních: můj plášť byl nový, dlouhý, přiléhavě šitý na postavu, výložky byly dosud neodpárané a na sluníčku, které právě vysvitlo, se leskly dosud neuřezané knoflíky laciným pozlátkem. Hned bylo vidět, že jsem důstojník, zcela čerstvě chycený.

Částečně to snad byl můj pád, který způsobil jejich příjemné vzrušení (jakýsi záblesk spravedlnosti), ale spíše si nemohli srovnat ve svých hlavách, nahuštěných politickými desetiminutovkami, že by zatčený mohl být jejich velitel roty, a proto se svorně rozhodli, že jsem – z druhé strany.

„Dostali tě, ty mrcho vlasovská!... Zastřelit ho, svini!“ křičeli rozhořčeně vozkové v záchvatu týlového hněvu (nejsilnější vlastenectví bývá vždy v týlu) a častovali mě ještě jinými sprostými nadávkami.

Připadal jsem jim jako mezinárodní podvodník, kterého přece jen chytili – takže se teď postup na frontě ještě urychlí a válka dřív skončí.

Co jsem jim mohl odpovědět? Nesměl jsem ani otevřít ústa a kromě toho bych musel každému vysvětlovat celý svůj život. Jak jsem jim měl dokázat, že nejsem diverzant? Že jsem jejich přítel? Že jsem tady kvůli nim? Jen jsem se usmíval...

Díval jsem se jejich směrem a usmíval se na ně z vězeňské kolony! Můj letmý úsměv jim však připadal jako nejhorší výsměch a oni ještě zlostněji a urputněji vykřikovali své urážky a hrozili mi pěstmi.

Usmíval jsem se, hrdý na to, že mě zatkli nikoliv za krádež, nikoliv za zradu nebo dezerci, nýbrž za to, že jsem silou svého myšlení prohlédl Stalinova zločinná tajemství. Usmíval jsem se, protože jsem doufal, že jednou dokážu trochu zlepšit náš ruský život. Ale můj kufr zatím – nesli jiní...

A já jsem přitom necítil sebemenší výčitku svědomí! A kdyby můj soused, jehož vpadlé tváře byly zarostlé čtrnáctidenním měkkým porostem a oči naplněné utrpením a poznáním – mi teď nejsrozumitelnější ruskou řečí vytkl, že jsem jednal proti vězeňské cti, když jsem požádal strážného o pomoc, že se vynáším nad jiné a že jsem nadutec – já bych mu nerozuměl! Prostě bych mu nerozuměl – o čem to mluví? Vždyť jsem přece důstojník!... Kdyby sedm z nás mělo na cestě zemřít a osmého by mohl doprovod zachránit – co by mi bránilo tehdy vykřiknout:

„Seržante! Zachraňte mě! Jsem přece důstojník!“

Hle, co to znamená důstojník, i když jeho nárameníky nejsou modré!

A což teprve když jsou modré? Když mu vštipili, že i mezi důstojníky je on něco víc? Že je mu svěřeno víc než jiným, že ví víc než jiní a že za to všechno musí vyšetřovaného ohnout tak, aby prostrčil hlavu mezi nohama, a vrazit ho tak do potrubí?

Proč by nevrátil?...

Považoval jsem se za nezištného a obětavého. A zatím jsem byl – dobře připravený kat. Kdybych se dostal za Ježova do učiliště NKVD – třeba bych byl za Beriji na správném místě!...

Nechť na tomto místě zavře knihu ten čtenář, který očekává, že v ní najde politická odhalení.

Kdyby to bylo tak jednoduché! – že kdesi jsou lidé s černou duší, kteří ve zlém úmyslu páchají černé skutky, a že je třeba je jen rozeznat od ostatních a zničit.

Avšak čára, jež dělí dobro od zla, protíná srdce každého člověka. A kdo zničí kousek vlastního srdce?...

V průběhu života se v lidském srdci tato čára přemísťuje, jednou je zatlačena jásajícím zlem, podruhé uvolní prostor procitajícímu dobru. Jeden a týž člověk bývá v různých dobách svého života a v různých životních situacích naprosto rozdílným člověkem. Jednou má blíž k ďáblu. Jindy zas k světci. Jen jméno zůstává a pod ním se vše skryje.

Sokrates nám zanechal tento odkaz: Poznej sebe sama!

A tak před jámou, do níž jsme se už chystali shodit ty, kteří nám ublížili, se náhle zarazíme: Vždyť je to jen náhoda, že se katy stali oni, a ne my.

A kdyby byl Maljuta Skuratov¹²⁴ povolal nás – pravděpodobně bychom byli ani my nezklamali!...

Od dobra ke zlu je jen krůček, říká přísloví. To znamená, že i od zla k dobru.

Jakmile se ve veřejnosti rozvířily zprávy o nezákonnostech a mučení, začali nám ze všech stran vysvětlovat, psát a namítat: tam (ve státní bezpečnosti) byli i dobří lidé!

Tyhle „dobré“ známe: jsou to tí, kteří starým bolševikům šeptali „Drž se!“ nebo jim dokonce podstrkávali mazanou housku, zatímco všechny ostatní jen kopali. Ale nebyli tam i jiní, doopravdy Dobří, kteří stáli nad stranickostí?

Ve skutečnosti by tam neměli být: nrRánvse varovaly brát takové lidi a vyřazovaly je při přijímání. Takoví lidé sami dělali všechno možné, aby tomu unikli¹²⁵. A když už se tam někdo omylem dostal – buď se do toho prostředí zařadil, nebo jím byl vypuzen, vyštván nebo dokonce spadl do soukolí sám. A přesto – nezůstali tam někteří?...

V Kišiněvu přišel mladý poručík státní bezpečnosti k otci Viktorovi měsíc před tím, než ho zatkli: „Ujed'te, hned ujed'te, chtějí vás zatknout!“ (Přišel sám od sebe? Nebo ho poslala matka, aby kněze zachránil?) A když důstojného otce zatkli, stalo se, že ho právě on musel eskortovat. Naříkal: „Proč jste jenom neujel?“

Nebo: V baterii jsem měl velitele čtyř poručíka Ovsjannikova. Nikdo mi na frontě nebyl bližší než on. Polovinu války jsme spolu jedli z jednoho kozlíku i v palbě mezi dvěma výbuchy, aby nám polévka nevystydla. Byl to venkovský chlapec s duší tak čistou a s názory tak nepředpojatými, že ho ani učiliště ani důstojnická hodnost nijak nezkazily. I mne v mnohém umírnil. Své důstojnické pravomoci využíval jen k jednomu – aby svým vojákům (a mezi nimi bylo mnoho starších) zachránil život a zdraví. Od něho jsem se poprvé dozvěděl, jak to vypadá na naší vesnici a co to jsou vlastně kolchozy. (Mluvil o tom bez

¹²⁴ Náčelník obávaných opričnik, zvláštního osobního vojska cara Ivana Hrozného. (Pozn. překl.)

¹²⁵ Jeden leningradský letec, propuštěný z vojenské nemocnice, přišel za války do tuberkulózního dispenzáře v Rjazani a úpěnlivě prosil: „Najděte mi něco! Odveleli mě k orgánům!“ Rentgenologové mu tedy objevili tuberkulózní infiltrát – a hned měl od estébáků pokoj.

rozčilení, bez protestu a prostě, jako lesní voda zrcadlí stromy až do nejmenších větviček.) Když mě zavřeli, byl otřesen, napsal na mne nejlepší vojenský posudek a přinesl jej veliteli divize k podpisu. Když byl demobilizován, snažil se mi prostřednictvím příbuzných pomoci (byl však rok 1947, který se příliš nelišil od roku 1937!). Často jsem se kvůli němu při vyšetřování bál, aby nezačali číst můj „Válečný deník“: zapsal jsem tam, co mi vyprávěl. Když jsem byl v roce 1957 rehabilitován, velice jsem si přál ho najít. Pamatoval jsem si jeho vesnickou adresu. Napsal jsem mu jednou, napsal podruhé – žádná odpověď. Našel jsem stopu, že absolvoval jaroslavský pedagogický ústav, odkud mi odpověděli: „Přidělen ke státní bezpečnosti.“ No nazdar! Ale tím zajímavější! Napsal jsem mu na jeho městskou adresu – žádná odpověď. Uplynulo několik let, vyšel Ivan Děnisovič. Teď se jistě ozve! Nic! Po třech letech jsem poprosil jednoho svého dopisovatele v Jaroslavl, aby za ním zašel a osobně mu předal můj dopis. Ten tak učinil a pak mi napsal: „Zdá se, že Ivana Děnisoviče ani nečetl...“ No ovšem, proč by měli vědět, jak se odsouzeným vede dál?... Tentokrát už Ovsjannikov nemohl mlčet a ozval se:

„Když jsem ukončil ústav, nabídl mi, abych šel k orgánům, a já jsem se domníval, že se i zde uplatním. (Co – uplatním?...) Mnoho úspěchů jsem na novém působišti neměl, leccos se mi nelíbilo, ale pracuji „bez klacku“ a jestli se nemýlím, mohou se na mne soudruzi spolehnout. (To je ospravedlnění: soudružství!) Teď už o budoucnosti nepřemýšlím.“

Toť vše... A mé předchozí dopisy jakoby nedostal. Po setkání se mnou netouží.

(Kdybychom se setkali, myslím, že bych tuto kapitolu napsal lépe.) Poslední roky za Stalina byl už vyšetřovatelem. V těch letech, kdy jednomu po druhém dávali pětadvacet. Jak se to v jeho vědomí mohlo tak převrátit? Tak zatemnit? Když si ale vzpomenu, jaký to byl dříve čistý a obětavý mládenec, nemohu uvěřit, že je vše nenávratně pryč, že v něm nezůstalo nic živého...

Když vyšetřovatel Goldman dal Věře Kornějevové podle „dvěstěšestky“ její spis k podpisu, pochopila svá práva a začala podrobně pročítat případ všech sedmnácti účastníků jejich „náboženské skupiny“. Vyšetřovatel se rozzlobil, ale odmítnout jí to nemohl. Aby se s ní neotravoval, odvedl ji do velké kanceláře, kde sedělo půl tuctu všelijakých úředníků, a sám odešel. Kornějevová ze začátku četla, pak došlo nějak k rozhovoru, asi se úředníci nudili – a nakonec se Věra dala do opravdového náboženského kázání. (Ale to byste ji museli znát. Je to zářící člověk, s jasným rozumem a živou řečí, i když byla na svobodě jen zámečnicí, děvečkou u koní a ženou v domácnosti.) Se zatajeným dechem jí naslouchali, občas ji přerušili dotazem. Pro všechny to bylo něco nového. Místnost se naplnila a přišli i ze sousedních kanceláří. I když to nebyli vyšetřovatelé – byli to jen písařky, stenografky, kancelářští pomocníci – byli však z jejich prostředí, z orgánů roku 1946. Stěží tu můžeme opakovat její monolog, podařilo se jí však říci mnoho věci. I o zrádcích vlasti – proč neexistovali za vlastenecké války v roce 1812, v době nevolnictví? Už tehdy by přirozeně měli existovat! Nejvíce však hovořila o víře a věřících. Dříve, řekla jim, jste stavěli na rozpoutaných vášních – „krad' nakradené“, a tehdy vám věřící pochopitelně vadili. Ale nyní, kdy chcete budovat a žít ve štěstí na tomto světě – proč pronásledujete své nejlepší občany? Vždyť je to pro vás ten nejcennější materiál: nad věřícím přece nemusí být kontrola, věřící nekrade a nevyhýbá se práci. Vy však chcete vybudovat spravedlivou společnost na prospěchářích a závistnících. Proto se vám všechno hroutí. Proč plijete do duší nejlepších lidí. Dejte církvi skutečnou odluku, nechte ji být, nebudete na tom tratit! Jste materialisté? Tak pozvedněte úroveň vzdělání – vždyť to prý nahradí víru. Ale proč zavírat? – Vtom vešel Goldman a chtěli ji hrubě přerušit. Ale všichni na něho volali: „Drž hubu! Mlč!... Jen mluv, mluv, ženo!“ (Jak ji nazvat "Občanka"? Soudružka? To všechno bylo zakázáno. Zkomplikovalo se to konvencemi. Ženo! Tak jak Kristus oslovoval, tak nechybíš.) A Věra pokračovala v přítomnosti svého vyšetřovatele!

Proč na tyto posluchače v kanceláři státní bezpečnosti tak živě zapůsobilo slovo bezvýznamné vězenkyně?

D. P. Těrechov, o němž jsme se už zmínili, si dosud pamatuje svého prvního odsouzence k smrti: „Bylo mi ho líto.“ Na něčem v srdci musí přece tato vzpomínka spočívat. (Avšak od té doby si už na všechny nepamatuje a záznamy o jejich počtu si nevede¹²⁶.) Ať byli dozorcí ve Velkém domě jakkoliv bezcitní – muselo v nich přece jen zůstat nejnvtitnější jádro duše, jádérko tohoto jádra. N. P-vová

¹²⁶ S Těrechovem jsem zažil tuto příhodu: Když mi dokazoval správnost soudního systému za Chruščova, energicky bouchl rukou do skleněné desky na psacím stole – a o hranu skla si rozřízl zápěstí. Zazvonil, přiběhl personál a postavil se do pozoru, a dozorcí důstojník mu přinesl jódovou tinkturu a kysličník vodičítý. Těrechov pokračoval v rozhovoru a celou hodinu si bezmocně držel namočenou vatou na ráně: bylo vidět, že se mu krev špatně sráží. Tak mu Bůh jasně ukázal lidskou ohraničenost! – On však soudil a sesílal rozsudky smrti na jiné...

vypráví, že ji jednou vedla k výsledku lhostejná, nemá a nepřístupná dozorkyně, a vtom začaly někde vedle Velkého domu padat bomby; zdálo se, že každou chvíli spadnou i na ně. Dozorkyně se vrhla ke své vězeňkyni a v hrůze ji objala, hledala lidskou pospolitost a soucit.

Bylo po bombardování. A znovu předchozí nepřístupnost: „Ruce za záda! Jděte!“

Samozřejmě to není žádná velká zásluha – stát se člověkem ve chvíli smrtelného strachu. Stejně tak není důkazem dobroty láska k vlastním dětem („Je to dobrý otec rodiny,“ omlouvají často darebáky). Předsedu Nejvyššího soudu I. T. Goljakova chválí: rýpal se rád na zahradě, měl rád knihy, chodil do antikvariátů, znal dobře Tolstého, Korolenka, Čechova – a co si od nich vzal? Kolik tisíc lidí zahubil? Nebo například ten plukovník, Josseův přítel, sám už seděl v izolátoru ve Vladimíru a ještě se smál tomu, jak zavíral staré židy do sklepa s ledem – a při všech těch svých kouscích se jen bál, aby se to nedozvěděla žena: důvěřovala mu, považovala ho za šlechtěného a on na tom lpěl. Můžeme však pokládat tento cit za výchozí bod dobra v jeho srdci?

Proč oni už druhé století tak tvrdošíjně lpí na barvě nebe? Za Lermontova to byly „ach, vy modré uniformy!“ pak modré čepice, modré nárameníky, modré výložky, potom jim poručili, aby nebyli tak nápadní, a tak se modré plochy schovaly před vděkem lidu, omezily se na hlavy a ramena a staly se z nich jen proužky a prýmky, úzké – ale přesto pořád modré!

Je to jenom maska?

Nebo se každá čern musí občas projasnit nebem?

Bylo by hezké, kdybychom si to mohli myslet. Když se však dozvíš, jaký vztah ke svatým věcem měl například Jagoda... Jeden očitý svědek (z okruhu přátel Gorkého, který měl tehdy k Jagodovi blízko) vypráví: Na Jagodově statku u Moskvy visely v předsíni lázně ikony – to proto, že když se Jagoda a jeho soudruzi svlékli, stříleli do nich z revolveru a pak se šli koupat...

Jak tomu má člověk rozumět: Zlosyn? Co to vlastně je? Existuje něco takového na světě?

Rádi bychom řekli, že nemohou být, že neexistují. V pohádkách je dovoleno zobrazovat zlosyny – pro děti, kvůli jednoduchosti obrazu. Když však velká světová literatura minulých věků nám neustále líčí postavy černočerných zlosynů – jak Shakespeare, tak i Schiller a Dickens – připadá nám to už téměř jarmareční a pro současné chápání trapné. A hlavně: jak jsou tyto zlosynové vyličení? Jejich zlosynové jsou si dobře vědomi toho, že jsou zlosynové a že jejich duše je černá.

Tak také uvažují: Nemohu žít, jestliže nepáchám zlo. Co kdybych poštvál otce na bratra! Co kdybych se opájel utrpením obětí! Jago otevřeně nazývá své cíle a pohnutky jako černé, zrozené z nenávisti.

Ne, tak to ale nebývá! Aby člověk páchal zlo, musí ho napřed chápat jako dobro nebo jako uvědomělé zákonné jednání. Povaha člověka je naštěstí taková, že musí pro své činy hledat ospravedlnění.

Macbethovo ospravedlnění bylo chabé – a proto mu svědomí nedalo pokoj. Ale i Jago je břídil. Fantazie a duševní síly Shakespearových zlosynů neunesly víc než desítky mrtvol. A to proto, že neměli ideologii.

Ideologie! Ta dává zlosynovi kýžené ospravedlnění zločinu i nezbytnou vytrvalou tvrdost. Je to společenská teorie, která mu pomáhá, aby své činy očistil sám před sebou i před jinými a slyšel nikoliv výčitky a prokletí, nýbrž pochvaly a pocty. Tak inkvizitoři čerpali posílení v křesťanství, dobyvatelé ve vlastenectví, kolonizátoři v civilizaci, nacisté v rase, jakobíni (časní i pozdní) v rovnosti, v bratrství a ve štěstí budoucích pokolení.

Díky ideologii se dvacátému století dostalo příležitosti zakusit zločinnost v miliónovém měřítku. Tu zločinnost nelze popřít, obejít, zamlčet – jak se tedy opovažujeme tvrdit, že zlosynové neexistují? A kdo tedy ty milióny zahubil? Bez zlosynů by žádný Gulag neexistoval.

V letech 1918-20 se proslýchalo, že prý čeka v Petrohradě a Oděse nezastřelila všechny odsouzené, nýbrž že některými (za živa) krmili zvířata v městských zoologických zahradách. Nevím, zda je to pravda nebo pomluva, a jestliže se takové případy vyskytly, kolik jich bylo. Já bych však důkazy ani nevyhledával: podle obyčejné modrých výložek bych to přenechal jim, aby nám dokázaly, že tomu tak nebylo. Kde také za tehdejšího hladu sehnat potravu pro zvířata? Odtrhnout ji od úst dělnické třídy? Ti nepřátelé museli tak jako tak zemřít – proč by tedy svým tělem nemohli nasytit zvířata v Zoo a přispět k našemu startu do budoucnosti? Není to snad – účelné?

To je ta čára, kterou Shakespearův zlosyn nemůže přestoupit, zatímco zlosyn s ideologií ji překročí – a jeho svědomí zůstane čisté.

Fyzika zná prahové hodnoty nebo jevy. To jsou takové jevy, které neexistují, dokud není překročen nějaký přírodě známý, přírodou zašifrovaný práh. Můžeš osvětlovat lithium žlutým světlem, jak dlouho

chceš – nebude uvolňovat elektrony; zableskneš však slabým namodralým světlem, a elektrony se hned uvolní (byl překročen práh fotoelektrického efektu)! Můžeš ochlazovat kyslík na sto stupňů a vystavovat jej jakémukoliv tlaku – plyn zůstává stejný, nemění se. Přestoupí-li se však -183° , zkapalní.

A tak i zločin je patrně prahová hodnota. Ano, celý život člověk jen kolísá a váhá mezi zlem a dobrem, klouže, padá, škrábe se nahoru, projevuje lítost a znovu hněv – dokud však nepřekročí práh zločinu, má možnost se vrátit, je ještě v dosahu naší naděje. Jestliže však početností svých zlých skutků nebo jejich stupněm nebo absolutností své moci překročí najednou práh – opustí člověčenstvo. A možná – nenávratně.

Představa, kterou mají lidé o spravedlnosti, se odjakživa skládá ze dvou polovin: dobro vítězí a zlo je potrestáno.

Měli jsme štěstí, že jsme se dožili takové doby, kdy dobro sice nevíťezí, ale také není pořád pronásledováno. Zbité, neduživé dobro smí dnes ve svých cárech vstoupit dovnitř a sedět v koutku, jenom nesmí pípnout.

Nikdo se však nesmí zmínit ani slůvkem o zlu. Ano, z dobra si tropili posměch, ale zlo u toho nebylo. Ano, kolik miliónů bylo vehnáno do záhuby, ale vinen tím nebyl nikdo. A jestliže někdo jen hlesne: „Jak to že ti, kteří...“, ze všech stran se ozve vyčítavě, i když zprvu přátelsky: „Ale co, soudruzi! Proč jítřit staré rány?!“¹²⁷ Ale pak zase s klackem: „Bud'te ticho, měli vás dobít, a ne rehabilitovat!“

V západním Německu bylo do roku 1966 odsouzeno osmdesát šest tisíc nacistických zločinců¹²⁸ – a my se zalykáme, nelitujeme novinových stránek ani vysílací doby, i po práci zůstáváme na schůzích a hlasujeme: „To je málo! 186 tisíc je málo! I dvacet let je málo! Pokračovat!“

U nás však odsoudili (podle zpráv vojenského senátu Nejvyššího soudu) – asi třicet lidí.

Co je za Odrou a za Rýnem – to nás pálí. Ale to, co je v okolí Moskvy a Soči za zelenými ohradami, to, že vrahové našich mužů a otců jezdí po našich ulicích a my jim uvolňujeme cestu – to nás nepálí, to se nás nedotýká, to znamená – „hrabat se v minulosti“.

Kdybychom však těch západoněmeckých osmdesát šest tisíc převedli v poměru k nám, činilo by to na naši zem čtvrt miliónu!

My jsme však ani za čtvrt století nikoho z nich nenašli, nikoho z nich jsme nepohnali před soud, bojíme se drásat jejich rány. A jako jejich symbol žije v Granovského ulici číslo 3 samolibý, omezený, dodnes ničím nepoučený Molotov, prosáklý naší krví, a důstojně přechází chodník, aby nastoupil do dlouhého a širokého automobilu.

Je to hádanka, kterou my, současníci, nemůžeme rozluštit: Proč je Německu dáno, aby potrestalo své zločince, a Rusku ne? Jak zhoubná bude naše další cesta, jestliže se nemůžeme zbavit tohoto hnusajícího vředu na našem těle? Jaké poučení může Rusko světu dát?

Při německých procesech dochází leckdy k podivuhodnému jevu: obžalovaný se chytá za hlavu, odmítá další obhajobu a o nic soud už neprosí. Říká, že řada jeho zločinů, které mu znovu připomněli a předvedli, ho naplňuje odporem a že už nechce dál žít.

To je to nejlepší, čeho soud může dosáhnout: když je zlo do té míry odsouzeno, že se od něho odvrací i zločinec.

Země, která osmdesátšesttisíckrát odsoudila u soudu zlo (a navždy je odsoudila v literatuře a mezi mládeží), taková země se rok za rokem a stupínek za stupínkem od něho očišťuje.

Co však máme dělat my?... Jednou nazvou naši potomci několik našich generací generacemi slabochů: nejdřív jsme se odevzdaně nechali vybíjet po miliónech a pak jsme pečovali o vrahy v jejich šťastném stáří.

Co máme dělat, když velká tradice ruského pokání je jim nepochopitelná a směšná? Co máme dělat, když jejich zvířecí strach, že by museli snést jen setinu toho, co sami způsobili jiným, v nich potlačuje sebemenší sklon ke spravedlnosti?

Když se zuby nehty drží úrody svého prospěchu, která vzešla z krve zahynulých?

¹²⁷ S Těrechovem jsem zažil tuto příhodu: Když mi dokazoval správnost soudního systému za Chruščova, energicky bouchl rukou do skleněné desky na psacím stole – a o hranu skla si rozřízl zápěstí. Zazvonil, přiběhl personál a postavil se do pozoru, a dozorcí důstojník mu přinesl jódovou tinkturu a kysličník vodičítý. Těrechov pokračoval v rozhovoru a celou hodinu si bezmocně držel namočenou vatou na ráně: bylo vidět, že se mu krev špatně sráží. Tak mu Bůh jasně ukázal lidskou ohraničenost! – On však soudil a sesílal rozsudky smrti na jiné...

¹²⁸ Ve východním Německu však není o nich nic slyšet; tam byli totiž převychováni a uplatnili se ve státních službách.

Ti, kteří točili klikou mlýnku na maso, alespoň ti z roku 1937, nejsou už samozřejmě mladí, je jim od padesáti do osmdesáti let, a nejlepší období svého života prožili bez starostí, v nadbytku a přepychu. Pro ně jakákoliv stejná odplata přichází příliš pozdě, ta se jim už nemůže připravit.

My však budeme velkorysí, nebudeme je střílet, nebudeme do nich lít slanou vodu pouštět na ně štěnice, vázat je do „vlaštovky“, nutit je týden stát bez spánku, ani je nebudeme kopat holíčkami, mlátit gumovými obuškami, stahovat jim lebku železnou obručí, vtěsňovat je do cely jako zavazadla, aby leželi jeden na druhém – nic z toho, co oni dělali nám! Avšak vůči své zemi a vůči svým dětem jsme povinni je všechny najít a všechny soudit! Soudit ani ne tak je, jako jejich zločiny. Dosáhnout toho, aby každý z nich alespoň zvolal: „Ano, byl jsem kat a vrah!“

A kdyby to bylo v naší zemi proneseno jen čtvrtmilionkrát (v poměru k západnímu Německu, abychom za ním nezůstali pozadu – pak by to možná stačilo.

Ve 20. století není přece možno po celá desetiletí nečinít rozdíl mezi soudně stíhatelným zvěrstvem a „minulostí“, v níž se nemáme „hrbat“.

Musíme veřejně odsoudit samu ideu, která opravňuje jedny, aby utlačovali druhé.

Mlčíme-li o zlu a zaháníme-li je hlouběji do těla, aby nevylezlo na povrch, tím je jen zaséváme a ono v budoucnu tisícinásobně vzejde. Jestliže zločince netrestáme, ba ani morálně neodsuzujeme, pak nejen chráníme jejich ničemné stáří, ale podrýváme tím veškeré základy spravedlnosti nových generací. Proto vyrůstají tak „hlostejní“, nikoliv pro „nedostatky ve výchovné práci“. Mladí se tak učí, že podlost se na světě nikdy netrestá, nýbrž že vždy přináší blahobyt.

A v takové zemi žít bude nepříjemné, ba strašné!

5 PRVNÍ CELA – PRVNÍ LÁSKA

Jak tomu máme rozumět? Cela – a láska?... Ach tak, asi takhle: Zavřeli tě za leningradské blokády do Velkého domu? Pak je to jasné! Proto jsi ještě naživu, že tě strčili právě tam. Bylo to nejlepší místo v Leningradě – a to nejen pro vyšetřovatele, kteří tam i bydleli a pro případ ostřelování měli ve sklepech i kanceláře. No vážně, v Leningradě se tehdy lidé nemyli, tváře měli pokryté černou vrstvou špíny, ale ve Velkém domě měl vězeň každý desátý den horkou sprchu. Je sice pravda, že topili jen na chodbách dozorcům a v celách nikoliv, ale zato byl v cele fungující vodovod a záchod – kde to jinak v Leningradě bylo? A chleba bylo jako na svobodě, sto dvacet pět gramů. A k tomu ještě jednou denně masový vývar z poražených koní! A jednou denně kaše!

Záviděla kočka psovi živobytí! A co korekce? A co rozsudky smrti? Ne, proto ne.

Proto ne...

Sedíš a se zavřenýma očima vše znovu probíráš „: v kolika celách jsi seděl během svého trestu“. Je těžké je všechny spočítat. A v každé byli lidé a lidé... V některé jen dva, v jiné půldruhého sta. Někde jsi seděl jen pět minut, jinde celé léto.

Ale ze všech bude vždy zvláštní místo zaujímat první cela, v níž ses setkal s lidmi sobě podobnými, postiženými stejným osudem. Na ni budeš celý život vzpomínat s takovým vzrušením, s jakým vzpomínáš jen na první lásku. A na lidi, kteří se s tebou dělili o podlahu a vzduch kamenný krychle ve dnech, kdy sis celý život promýšlel od začátku – na ty lidi budeš jednou vzpomínat jako na svou rodinu.

V těch dnech skutečně jen oni byli tvou rodinou.

To, cos prožil v první vyšetřovací cele, se nepodobá ničemu v celém tvém životě před tím, ani v celém tvém životě po tom. I když vězení existovala už tisíce let před tebou a nějakou dobu budou ještě existovat i po tobě (chtěl bych věřit, že už jen nakrátko...) – jediná a neopakovatelná je právě ta cela, v níž jsi prožil dobu vyšetřování.

Třeba byla pro lidskou bytost hrozná. Zavšivená basta bez okna, bez ventilace, bez pryčen, se špinavou podlahou – krabice plná štěnic, kterou nazývali KPZ*¹²⁹ a která byla u vesnického sovětu, na stanici milic, na nádraží nebo v přístavu (KPZ a DPZ – těch bylo rozseto po celé naší zemi nejvíce a v nich také seděla většina zatčených). Byl to například „ajnclík“ v archangelském vězení, kde byla skla v oknech natřena suříkem, aby zmrzačené boží světlo k nám pronikalo jen krvavě rudé, a kde věčně svítila u stropu patnáctiwattová žárovka. Nebo „ajnclík“ ve městě Čojbalsanu, kde na šesti čtverečních metrech podlahy

¹²⁹ KPZ (DPZ) – cela věznic vyšetřovací vazby. Tam jsou vězňové drženi jen po dobu vyšetřování, nikoliv k odpykání trestu.

sedělo po celé měsíce namačkáno čtrnáct lidí a na rozkaz si měnilo skrčené nohy. Nebo jedna z „psychických“ cel v Lefortovu, jako třeba stojedenáctka, natřená černě, kde také ve dne v noci svítila dvacetiwattová žárovka, jinak vypadala stejně jako ostatní Lefortovské cely: asfaltová podlaha, uzávěr ústředního topení na chodbě, přístupný jen dozorcům; hlavní však byl ohlušující rámus trvajících celé hodiny (od aerodynamického potrubí sousedního aerohydrodynamického ústavu – těžko věřit, že to nebylo úmyslné), rámus, při němž se miska a hrnek chvějí a sjíždějí se stolu, rámus, při němž je zbytečné mluvit, ale může se z plna hrdla zpívat, a dozorce nic neslyší – a když rámus ztichne, nastane větší blaho, než je svoboda.

Ty sis však nezamíloval onu špinavou podlahu, ponuré stěny ani zápach kýblu, nýbrž ty, s nimiž ses na rozkaz obracel; zamíloval sis cosi pulsujícího mezi vašimi dušemi, jejich leckdy podivuhodná slova a ony svobodné, vznášející se myšlenky, jež se právě tam v tobě zrodily a k nimž by ses donedávna nemohl ani vzepnout, ani povznést.

Než ses dostal do této první cely, co všechno jsi musel zakusit! Drželi tě v jámě, v boxu nebo ve sklepech. Nikdo ti neřekl lidské slovo, nikdo ti nevěnoval lidský pohled, jen ti železnými zobáky vyklovovali mozek a srdce, tys křičel a sténal – a oni se smáli.

Byl jsi týden nebo měsíc opuštěn a sám mezi nepřáteli a už ses loučil s rozumem a se životem; už ses vrhl s topného tělesa tak, aby sis rozrazil hlavu o litinový odtokový uzávěr¹³⁰ a najednou ses probral k životu a zas tě přivedli k tvým druhům. A rozum se ti zase vrátil. To tedy znamená první cela!

Na takovou celu jsi čekal, snil jsi o ní téměř jako o vysvobození – ale oni tě tahali od čerta k ďáblu, z Lefortova do nějaké ďábelsky legendární Suchanovky.

Suchanovka, to je nejhroznější vězení ministerstva státní bezpečnosti.

Vyšetřovatelé nás jí straší a její jméno vyslovují se zlověstným syčením. (A kdo tam byl, od toho se nic nedozvíš: buď blekotá nesouvislé nesmysly, nebo už není mezi živými.) Suchanovka, to je bývalý Kateřinský klášter, skládající se ze dvou budov: z trestnice a z vyšetřovací věznice se 68 klášterními kobkami. Cesta vězeňským vozem trvá dvě hodiny, a přitom málokdo ví, že je toto vězení vzdáleno jen několik kilometrů od Leninských hor a od bývalého panství Zinajdy Volkonské. Kolem dokola je překrásná krajina.

Nově přichozího vězně tam otupí korekcí vstojí, tak úzkou, že jestliže nemáš sílu vydržet na nohách, zůstaneš viset jen na opřených kolenou. V takové korekci tě drží i déle než čtyřiaadvacet hodin – aby se tvůj duch zkroutil. V Suchanovce krmí vězně vybraným chutným jídlem jako nikde jinde v MGB – a to proto, že jídlo přinášejí z domu oddechu architektů; nezřídili tu speciální vězeňskou vývařovnu. Ale to, co sní jeden architekt osmažené brambůrky a sekaný řízek – rozdělí tady mezi dvanáct lidí. A proto tu máš nejen věčný hlad jako všude jinde, ale i větší trápení.

Všechny cely-kobky jsou stavěné pro dva, ale nejčastěji tam drží jen jednoho vyšetřovance. Jsou velké jedenapůl na dva metry¹³¹. Do kamenné podlahy jsou zapuštěny dvě kulaté stoličky jako pařezy, a když dozorce odemkne anglický zámek ve stěně, odklopí se ze stěny na pařez prkno na dobu sedmi nočních hodin (to jest na hodiny výslechů, ve dne se tam vůbec nevyslýchá) a na prkno spadne slamníček, velký jako pro dítě.

Ve dne je stolička volná, ale sedět se na ní nesmí. Na čtyřech trubkách je položeno jakési žehlicí prkno – stůl. Větrací okénko je vždy zavřené, jen ráno pootevře dozorce štěrbinu na deset minut. Sklo v malinkém okénku je armované. Procházky nejsou nikdy, na stranu vyvádějí jen v šest ráno, kdy to ještě žádné břicho nepotřebuje, večer už nevyvádějí. Na úsek se sedmi celami připadají dva dozorce, proto tě špehýrka pozoruje tak často, jak často musí dozorce projít kolem dvou dveří ke třetím. V tom je také účel

¹³⁰ Alexandr Dolžin

¹³¹ Přesně: 156 x 209 cm. Jak to víme? Je to triumf inženýrského výpočtu a silné duše, nezlomené Suchanovkou – vypočítal to AI. D. Aby se nepomátl na mysli a neklesal duchem, snažil se co nejvíc počítat. V Lefortovu počítal kroky a převáděl je na kilometry, v duchu vypočítával podle mapy, kolik kilometrů je z Moskvy na hranice, kolik pak přes celou Evropu a kolik přes celý Atlantik. Jeho stimulem bylo vracet se v duchu domů do Ameriky; po roce v lefortovské samotce se právě dostal k vypočítávání hloubky Atlantiku, když ho přeložili do Suchanovky. Zde ho napadlo, že o této věznici bude málokdo vyprávět (celé naše vyprávění o Suchanovce pochází od něho), a proto si vymyslel, jak by přesně vyměřil celu. Na spodku vězeňské misky si přečetl zlomek 10/22 a dovtípil se že „10“ udává průměr dna a „22“ průměr celé misky. Pak vytáhl z ručnicku nitku, udělal si podle misky metr a všechno změřil. Potom si začal vymýšlet, jak by se dalo spát vstojí: opřít se kolenem o židli, ale tak, aby dozorce nemohl vidět, že máš zavřené oči. Přišel na to jak – a jen proto se nepomátl. (Rjumin ho totiž měsíc nenechal spát.)

tiché Suchanovky: nenechat ti ani minutu spánku, ani minutu soukromého života – jsi pořád pod dohledem a pořád v jejich moci.

Jestliže jsi však přečkal všechny souboje se šílenstvím, všechny zkoušky samoty a jestliže jsi v nich obstál – zasloužil sis svou první celu! Teď si v ní vyléčíš svou duši.

A jestliže ses rychle vzdal, ve všem ustoupil a všechny zradil – jsi teď také zralý pro svou první celu; bylo by však pro tebe lépe, kdyby ses toho šťastného okamžiku nedožil a zemřel ve sklepení jako vítěz, aniž bys podepsal jediný list papíru.

Poprvé teď uvidíš sobě podobné. Poprvé teď uvidíš jiné živé lidi¹³², kteří s tebou sdílejí tvou cestu a se kterými se můžeš spojit radostným slovem my.

Ano, toto slovo, které jsi jako svobodný člověk možná podceňoval, když jím nahrazovali tvou osobnost („My všichni do jednoho!... My rozhodně protestujeme!

... My žádáme!... My přísaháme!...“) – toto slovo se ti teď jeví jako slast: nejsi na světě sám! Jsou tu ještě moudré oduševnělé bytosti – lidé!!

Když jsem si po čtyřech dnech a nocích svého souboje s vyšetřovatelem mohl konečně po večerce lehnout ve svém oslnivě osvětleném boxu, začal dozorce odmykat dveře. Slyšel jsem dobře, ale chtěl jsem, dříve než řekne: „Vstaňte! K výsledku!“, ležet ještě tři setiny – vteřiny s hlavou na podhlavníku a představovat si, že spím. Avšak dozorce se odchýlil od naučeného a řekl: „Vstaňte! Vezměte si lůžkoviny!“

Já, nechápající a rozmrzelý, protože to pro mne byl nejvzácnější čas, jsem si ovinul onuce, natáhl holínky, oblékl vojenský plášť a zimní čepici a vzal do náruče vězeňskou matraci.

Dozorce mi neustále dával znamení, abych nedělal hluk, a vedl mě po špičkách hrobově tichou chodbou ve čtvrtém poschodí Lubjanky kolem stolu hlavního dozorce, podél lesknoucích se čísel cel a olivově zelených štítků špehýrek a otevřel mi celu číslo 67. Vešel jsem dovnitř a on za mnou hned zamkl.

Od večerky uplynulo sotva čtvrt hodiny, ale protože pro vyšetřovance je doba spánku tak křehká a nejistá a je jí tak málo, obyvatelé cely 67 při mém příchodu už spali na kovových postelích s rukama na příkrývce¹³³. Při zvuku odmykaných dveří sebou všichni tři trhli a okamžitě zvedli hlavy. Oni také čekali, že někoho zavolají k výsledku.

A tyto tři polekaně zvednuté hlavy, tyto tři neholené, pomačkané a bledé tváře mi připadaly tak lidské a tak milé, že jsem stál s matrací v náruči a šťastně jsem se usmíval. Oni se také usmáli. Takový výraz tváře jsem už zapomněl – za pouhý týden!

„Odkud, z venku?“ zeptali se mne. (Obvyklá první otázka nováčkoví.) „Ne-e,“ odpověděl jsem. (Obvyklá první odpověď nováčka.) Měli tím na mysli, že jsem byl asi nedávno zatčen a že tedy přicházím z venku. A já zas po devadesáti šesti hodinách vyšetřování jsem se už nijak nepokládal za jednoho z „venku“ – cožpak už nejsem zkušený vězeň?... A přesto jsem byl z venku! Bezvousý stařík s černým, velmi živým obočím se mne hned začal vyptávat na válečné a politické novinky. Bylo to otřesné! Ačkoliv byl konec února, nevěděli ani o jaltské konferenci, ani o obklíčení Východního Pruska, ani o naší ofenzívě u Varšavy z poloviny ledna, ba ani o prosincovém žalostném ústupu spojenců. Podle nařízení neměli vyšetřovanci nic vědět o vnějším světě – a také o něm nic nevěděli!

Byl jsem ochoten jim hned a tam všem skoro celou noc vyprávět – s hrdostí, jako by všechna vítězství a obchvaty byly dílem mých vlastních rukou. Vtom však přinesl službu mající dozorce mou postel a já jsem si ji musel tiše postavit. Pomohl mi mladík v mém věku, také voják: jeho blůza a letecká čepice visely na sloupku postele. Zeptal se mne ještě dřív než stařík, jenže ne na válku, nýbrž na tabák.

Ačkoliv má duše byla otevřena mým novým druhům a ačkoliv jsme za těch pár minut prohodili jen málo slov – zavanula ke mně z tohoto mého vrstevníka a spolubojovníka cosi cizího a já jsem se vůči němu jednou provždy uzavřel.

(Ještě jsem neznal slova „násada“ ve smyslu nasazený špicel a donášeč, ani to, že takový špic) musel být v každé cele, a vůbec jsem ještě nestačil uvážít a říci si, že se mi ten člověk, Georgij Kramarenko,

¹³² Jestliže jsi však byl ve Velkém domě za leningradské blokády, uviděl jsi třeba i kanibaly, kteří jedli lidské maso a kšeftovali s lidskými játry z prosekтуры. Z neznámých důvodů je dávali dohromady s politickými.

¹³³ Ve vnitřních vězeních GPU-NKVD-KGB si postupně vymýšleli jako doplnění starých vězeňských předpisů nejrůznější opatření, jimiž zbytečně týrali vězně. Kdo tu seděl začátkem dvacátých let, ten tato opatření neznal, dokonce i světlo tehdy na noc lidsky zhašeli. Pak začali nechávat světlo svítit s logickým odůvodněním: aby mohli dozírat na vězně každou minutu i v noci (když ale kvůli kontrole rozsvěcovali, bylo to ještě horší). Nařízení spát s rukama na pokrývce bylo údajně nutné proto, aby se vězeň nemohl pod pokrývkou uškrtit a vyhnout se tak spravedlivému vyšetřování. Pokusné zkoušky ukázaly, že člověk chce v zimě vždy ruku schovat a zahřát – a proto bylo toto opatření zavedeno s konečnou platností.

nelíbí – a už ve mně zapracovalo mé duševní poznávací relé, jakýsi detektor, který mě vůči němu navždy uzavřel.

Nezmiňoval bych se o takovém případě, kdyby byl ojedinělý. Já jsem však práci tohoto svého vnitřního detektoru začal brzo s údivem, nadšením a rozechvěním pociťovat jako trvalou vrozenou vlastnost. Léta plynula, ležel jsem na stejných palandách, chodil jsem ve stejné koloně, pracoval jsem ve stejných brigádách s mnoha sty lidí a vždy se tento tajemný detektor, na jehož vzniku jsem neměl ani trochu zásluhy, zapojil, dříve než jsem si na něj vzpomněl, zapojil se při pohledu na lidskou tvář, oči, při prvních zvucích hlasu – a otevřel mě vůči tomu člověku buď dokořán, nebo jen na štěrbinku, anebo mě vůči němu tiše uzavřel. To fungovalo vždy tak dobře, že se mi všechny snahy operativních zmocněnců nasadit donášeče zdály na draka: vždyť na tom, kdo se zavázal zrazovat své druhy, se to vždy pozná ve tváři i po hlase, a i když se někteří šikovně přetvařují – něco u nich není v pořádku. A také mi naopak můj detektor pomáhal rozeznat ty, kterým od samého začátku známosti lze odkrýt nejskrytější hlubiny a tajemství, za která se sekají hlavy.

Tak jsem prošel osmi lety vězení, třemi lety vyhnanství, dalšími šesti lety psaní v ilegalitě, která nebyla o nic méně nebezpečná – a po celých těch sedmnáct let jsem se bez rozmyšlení otvíral desítkám lidí – a ani jednou jsem se nezmyšlil! Nikde jsem o tomto jevu nic nečetl a uvádím jej zde pro znalce psychologie. Myslím, že mnozí z nás mají v sobě takové duševní zařízení, ale protože jsme lidé příliš technického a rozumového poletí, opovrhujeme tímto zázrakem a nedáváme mu možnost, aby se v nás rozvinul.) Postavili jsme postel – a já jsem mohl začít vyprávět (samozřejmě šeptem a vleže, aby se člověk z takového pohodlí neoctl náhle v korekci), avšak náš třetí spoluvězeň, ve středních letech, ale už s bílými nitkami šedin na ostříhané hlavě, který se na mne nedíval příliš laskavě, řekl s drsností hodnou severana:

„Zítřka! Noc je na spaní.“

A to bylo také to nejrozumnější. Kteréhokoliv z nás v kteroukoliv minutu mohli vytáhnout k výslechu a držet ho tam do šesti do rána, kdy jde spát vyšetřovatel, ale v cele se už spát nesmí.

Jedna noc nerušeného spánku byla důležitější než celý osud naší planety!

A ještě něco jsem pocítil při prvních větách svého vyprávění, něco, co také vadilo, leč nebylo hned postižitelné; bylo ještě příliš brzy, abych to mohl pojmenovat: že nastala (se zatčením každého z nás) světová změna pólů nebo zvrát všech pojmů o sto osmdesát stupňů a že to, co jsem s takovým nadšením začal vyprávět, nebylo pro nás třeba vůbec nic radostného.

Otočili se, zakryli si oči kapesníkem před světlem dvěstěwattové žárovky, zabalili si do ručníku ramena, která jim mrzla nad přikrývkou, schovali si pod ni kradmo ruce a usnuli. A já jsem ležel, zaplněn svátečním pocitem, že jsem s lidmi. Vždyť ještě před hodinou jsem nemohl počítat s tím, že mě dají s někým dohromady. Mohl jsem skončit svůj život s kulkou v zátylku (vyšetřovatel mi to pořád sliboval) a nikoho už bych nebyl spatřil. Vyšetřování mi hrozilo stejně jako dřív, ale jak velice bylo teď ode mne vzdáleno! Zítřka budu vyprávět já (samozřejmě ne o svém případě, zítřka budou vyprávět oni – jaký to bude zítřka zajímavý den, jeden z nejlepších v mém životě!

(Velice brzo a velice jasně jsem došel k poznání, že vězení není pro mne žádná propast, nýbrž nejdůležitější přelom v mém životě.) Každá maličkost v cele je pro mne zajímavá – kam se jen poděl můj spánek? – a když se oko ve špehyrce nedívá, prohlížím si nenápadně celu. Nahoře na jedné stěně je nevelká prohlubeň asi na tři cihly a visí na ní roleta z modrého papíru. Už předtím jsem se stačil dozvědět, že je to okno, ano, v cele je okno a roleta že je zatemnění. Zítřka bude tudy pronikat slabé denní světlo a ve dne zhasnou na chvíli oslňující žárovky. Jak mnoho to znamená, žít ve dne za denního světla!

V cele je ještě stůl. Na něm, na nejviditelnějším místě, stojí čajník, šachy, sloupek knih. (Ještě jsem nevěděl proč na nejviditelnějším místě. Jak se ukázalo, šlo opět o lubjanský předpis. Dozorci se musel každou minutu špehyrkou přesvědčit, že nikdo nezneužívá těchto darů vězeňské správy: že nikdo nebourá čajníkem zeď, že nikdo nepolyká šachové figurky, aby se rozžehnal se životem a přestal být občanem SSSR a že nikdo nehodlá zapálit knihy s úmyslem podpálit věznic. A vlastní brýle vězňů se považují za tak nebezpečnou zbraň, že v noci nesmějí ležet ani na stole a správa věznice je do rána odebírá.) Jaký pohodlný život! Šachy, knihy, pérované postele, pořádné matrace, čisté povlečení. Nepamatuji se, že bych za celou válku někdy tak spal. Vyleštěná parketová podlaha. Skoro čtyři kroky se lze procházet od okna ke dveřím. Ne, taková ústřední politická věznice je úplné letovisko.

A žádné granáty nepadají... Vzpomněl jsem si na jejich hukot vysoko nad hlavou, na jejich zesilující se svist a na rachot výbuchu. A jak tence pohvizdují miny.

A jak se všechno otrásá při výbuchu čtyř náloží Goebbelsových minometů.

Vzpomněl jsem si na rozbředlý sníh u Wormdittu, kde mě zatkli a kde teď naši šlapou v blátě a mokřím sněhu, aby nepustili Němce z kotle.

Jděte k čertu! Když nechcete, abych bojoval – tak dobrá!

Mezi mnoha ztracenými hodnotami jsme ztratili i tuto: charakterovou pevnost těch lidí, kteří před námi hovořili a psali rusky. Je divné, že se o nich v naší předrevoluční literatuře téměř nepsalo. Jen zřídka se k nám donese jejich dech – dech Cvetajevové nebo dech matky Marie¹³⁴. Viděli příliš mnoho, než aby si z toho mohli vybrat jen jedno.

Vzpínali se k ušlechtilosti příliš prudce, než aby mohli pevně stát na zemi. Před pádem společnosti vzniká úzká vrstva moudrých, přemýšlejících lidí – lidí, kteří jen přemýšlejí. A jak se jim posmívali! Jak je zesměšňovali! Lidem přímočarým v díle i činu byli trnem v oku. Nedostalo se jim jiné nadávky než hnilotina. Protože byli předčasným, příliš jemně vonícím květem, pokosili je.

V soukromém životě byli tito lidé obzvláště bezmocní: nehrbili se, nepřetvařovali se, přečnívali, co slovo to mínění, nadšení, protest. Právě takové sekačka podežíná.

Právě takové řezačka rozdrucuje¹³⁵.

Ti všichni prošli těmito celami. Avšak stěny cel – za tu dobu se už tapety strhly, stěny se omítaly, bílily a nejednou malovaly – nám nic z minulosti nepředaly (naopak nás nastraženými mikrofony poslouchaly). O dřívějších obyvatelích těchto cel, o rozmluvách, které se tu vedly, o myšlenkách, s nimiž odtud odcházeli na popravu nebo na Solověcké ostrovy, nebylo nikde nic napsáno ani řečeno – a taková kniha, jež by měla cenu čtyřiceti vagónů naší literatury, už asi nikdy nevyjde.

A ti, kteří jsou ještě naživu, vyprávějí nám všelijaké bezvýznamnosti: že tu dříve byly dřevěné kavalce a na nich slavníky. Že dříve než dali na okna náhubky¹³⁶, byla skla v oknech zamalovaná křídou až nahoru – už v roce 1920. Náhubky tedy existovaly už v roce 1923 (zatímco my jsme je jednomyslně připisovali Berijovi).

Ťukání se prý ve dvacátých letech ještě trpělo: z neznámých důvodů dosud přežívala nesmyslná tradice z carských věznic, že když se vězňové nemohou ťukáním dorozumívát, co tedy mají vlastně dělat? A ještě něco: po celá dvacátá léta byli všichni dozorcí Lotyšši (z lotyšských střeleckých pluků i odjinud), a jídlo roznášely urostlé Lotyšky.

Jsou to sice maličkosti, ale je nad čím se zamyslet.

Mně osobně přišlo velice vhod a s díky jsem kvitoval, že mě dali do této hlavní politické věznice Sovětského svazu: mnoho jsem přemýšlel o Bucharinovi a chtěl jsem si všechno na místě představit. Měl jsem však také pocit, že jdeme už prošlapanou cestou a že bychom se byli spokojili s jakýmkoliv okresním vězením státní bezpečnosti. A tady že je té cti až příliš mnoho.

Avšak s těmi lidmi, s nimiž jsem se tu setkal, jsem se nemohl nudit. Bylo komu naslouchat, bylo co srovnávat.

Ten stařík s živě pohyblivým obočím (ve svých třiašedesáti letech si vůbec nevedl jako stařík) se jmenoval Anatolij Iljič Fastěnko. Byl ozdobou naší ljubjanské cely – jako ochránce starých ruských vězeňských tradic i jako živá historie ruských revolucí. To, co si uchoval v paměti, mu bylo jakoby měřítkem pro všechno, co bylo a je. Takoví lidé jsou vzácní nejen ve vězení, těch se nedostává v celé lidské společnosti.

Jméno Fastěnko jsme si přečetli přímo zde v cele v jedné knize o revoluci v roce

1905, která se nám dostala do ruky. Fastěnko byl tak dlouho sociálním demokratem, že už jím podle všeho přestal být

První trest vězení dostal ještě jako mladý člověk v roce 1904, ale po vydání „manifestu“ ze dne 17. října 1905 byl hned zase propuštěn¹³⁷ (Zajímavé bylo jeho vyprávění o okolnostech této amnestie. Tehdy

¹³⁴ „Matka Maria“, vl. jménem J. J. Skobcovová, Vzpomínku na Alexandra Btoku.

¹³⁵ Zdá se však, i když se to neodvažuji tvrdit, že se tito lidé koncem šedesátých let opět začínají objevovat. Je to obdivuhodné. Už se v to skoro ani nedoufalo.

¹³⁶ Náhubek ve vězeňském argotu znamená za prvé štít před oknem cely, který znemožňuje výhled, avšak propouští světlo: za druhé pak trest ztráty občanských práv, který navazuje na trest odnětí svobody. (Pozn. překl.)

¹³⁷ Kdo z nás nezná nazpaměť ze školního dějepisu a ze Stalinova „Nástinu dějin VKS“; že tento „provokativně podlý manifest“ byl výsměchem svobodě, že car přikázal „mrtvým svobodu, živým zas arest“? Tento epigram je však lživý. Manifestem byly povoleny všechny politické strany, svolána дума a vyhlášena čestná a velkorysá amnestie (jiná věc je, že byla vynucena), a to: byli propuštěni naprosto všichni političtí vězňové bez výjimky a bez

samozřejmě o nějakých „náhubcích“ na oknech neměli ani ponětí, a z cel bělocerkovského vězení, kde Fastěnko seděl, viděli vězňové volně na věžeňský dvůr i na ulici a mohli se dorozumívat s lidmi na svobodě podle libosti. A tak hned dne 17. října, jakmile se lidé z telegrafických zpráv dozvěděli o amnestii, sdělili tuto novinku vězňům. Političti vězňové začali ze samé radosti řádit, vytloukat okna a vyrážet dveře a žádali, aby je ředitel věznice okamžitě propustil. Byl někdo z nich zkopán do hlavy? Strčen do korekce?

Zakázali nějaké cele číst knihy a nakupovat v kantýně? Ale kdepak! Ředitel věznice běhal bezradně od cely k cele a prosil: „Ale pánové! Snažně vás prosím! Buďte rozumní! Já přece nemám právo vás propustit na základě nějaké telegrafické zprávy. Musím dostat přímý pokyn od svého představeného v Kyjevě. Velice vás prosím: budete tu muset zůstat přes noc.“ A skutečně je tam barbarsky drželi až do příštího dne!¹³⁸

Jakmile Fastěnko a jeho druzi byli na svobodě, vrhli se hned do revoluce. V roce 1906 dostal Fastěnko osm let katorgy, což znamenalo čtyři roky v okovech a čtyři roky ve vyhnanství. První čtyři roky si odpykával v sevastopolském centrálu, kde v té době mimochodem došlo k hromadnému útěku vězňů, který byl zorganizován zvenčí za spolupráce všech revolučních stran: eserů, anarchistů a sociálních demokratů. Výbuchem bomby byl ve zdi věznice probourán obrovský otvor, a dvě desítky vězňů (ne všichni, kteří by chtěli, nýbrž jen ti, kteří byli svými stranami k tomu určeni a kteří byli ještě ve vězení – prostřednictvím dozorců! – zaopatřeni revolvery) se vrhly k otvoru a až na jednoho všichni utekli. Anatoliji Fastěnkovi přikázala SDDSR, aby zůstal, odvracel pozornost dozorců a šířil zmatek.

Zato v jenisejském vyhnanství se dlouho nezdržel. Když porovnáš jeho vyprávění (a později vyprávění jiných) se všeobecně známým faktem, že naši revolucionáři utíkají po stovkách z vyhnanství, a to ponejvíce za hranice, dojdeš k přesvědčení, že z carského vyhnanství neutekli jen lenoši, tak to bylo snadné.

Fastěnko „utíkal“, to jest, jednoduše odjel z místa vyhnanství bez pasu. Jel do Vladivostoku, kde se chtěl s pomocí nějakého známého dostat na loď. To se však z nějakého důvodu nepodařilo. A tak stále bez pasu projel klidně ve vlaku přes celou matičku Rus, až dojel na Ukrajinu, kde se přidal k bolševické podzemní skupině a kde byl také zatčen. Soudruzi mu však opatřili cizí pas a on se vydal přes rakouské hranice. Tento nápad byl tak málo nebezpečný a Fastěnko se cítil tak málo pronásledovaný, že projevil neuvěřitelnou lehkomyšlnost: když dojel na hranice a odevzdal policejnímu úředníkovi svůj pas, najednou zjistil, že si nepamatuje své nové jméno. Co říct teď? Cestujících bylo asi čtyřicet a úředník už začal vyvolávat jména. Fastěnko dostal nápad, dělal, že spí. Slyšel, jak rozdali všechny pasy a jak několikrát vyvolávali jméno Makarov, ale on stále ještě nebyl přesvědčen, že je to skutečně on. Nakonec se Cerber carského režimu sklonil přímo k němu a uctivě se dotkl jeho ramene: „Pane Makarove! Pane Makarove! Tady je, prosím, váš pas!“

Fastěnko odjel do Paříže. Tam poznal Lenina, Lunačarského a ve stranické škole v Lonjumeau vykonával nějakou hospodářskou funkci. Současně se učil francouzsky, rozhlížel se – a najednou ho to táhlo dál, podívat se do světa. Před vypuknutím války odjel do Kanady, pracoval tam jako dělník, žil nějakou dobu i ve Spojených státech. Svobodný a ustálený způsob života v těchto zemích Fastěnka omráčil: usoudil, že tam nikdy žádná proletářská revoluce nebude, a dokonce dospěl k závěru, že je jí tam sotva zapotřebí.

A tu v Rusku vypukla – dříve než ji očekávali – vytoužená revoluce, všichni se vraceli, a pak přišla další revoluce. Fastěnko už nepocítoval pro tyto revoluce své dřívější nadšení. Vrátil se však domů, podřízen téměř zákonu, jenž nutí tažné ptáky k návratům¹³⁹.

ohledu na výměru a druh trestu. Jen kriminální zločinci zůstali ve vězení. Stalinova amnestie ze dne 7. července 1945 však postupovala právě naopak: všechny politické nechala ve vězení.

¹³⁸ Po Stalinové amnestii, o níž budeme ještě hovořit, dřeli amnestované další dva až tři měsíce, nutili je dřít jako předtím a nikdo to nepovažoval za nezákonné.

¹³⁹ Brzo po Fastěnkovi se vrátil do vlasti i jeden jeho známý, bývalý námořník, který sloužil na křižníku Potěmkin a po vzpouře utekl do Kanady, kde se z něho stal zámožný farmář. Prodal celou svou farmu i dobytek a s penězi a zbrusu novým traktorem přijel do rodného kraje, aby pomohl budovat vytouženy socialismus. Přihlásil se do jedné z prvních komun a věnoval jí svůj traktor...jezdil s ním kdekdo, takže jej brzo rozbili. A náš námořník začal všechno vidět úplně jinak. než si to dvacet let představoval. Rozhodovali lidé, kteří k tomu neměli žádné předpoklady, a nařizovali dělat to, co pro zdatného farmáře byl holý nesmysl. Také tu velice zhubl. roztrhal šaty a přitom mu už skoro nic nezbylo z kanadských dolarů, které vyměnil za papírové ruble. A tak si vyprosil, aby ho zas pustili i s rodinou, odjel za hranice o nic bohatší než tenkrát, když

Bylo mnoho věcí, které jsem tehdy na Fastěnkovi ještě nemohl pochopit. Pro mne bylo téměř nejdůležitější a nejpodivnější na něm to, že znal osobně Lenina, ale vždy o něm mluvil zcela chladně. (Mé tehdejší rozpoložení bylo takové: Někdo v cele zavolal na Fastěnka nikoliv celým jménem, nýbrž jen jménem po otci: „Iljiči, dnes máš vynést kýbl ty!“ Já jsem se hned rozčílil a urazil, zdálo se mi to zneuctěním, a to nejen v takové souvislosti, ale vůbec – nazývat Iljičem kohokoliv jiného kromě jediného člověka na zemi!) Proto mi nemohl Fastěnko ještě mnoho věcí vysvětlit, jak by byl chtěl.

Říkal mi jasné rusky: „Nevytvářej si žádné modly!“ Ale já jsem mu nerozuměl!

Když viděl můj entuziasmus, důrazně a ne jednou mi opakoval: „Jste matematik, bylo by hříchem, abyste zapomínal na Descartovo: O všem je nutno pochybovat! O všem je nutno pochybovat!“ Jak to – „o všem“? O všem přece ne! Zdálo se mi, že jsem tak jako tak začal dost pochybovat, to už stačí!

On také říkal: „ze starých politických vězňů katorgy už skoro nikdo nezbyl – já jsem jeden z posledních. Všechny staré katoržníky vyhubili a náš svaz už ve třicátých letech rozehnali.“ – „A proč?“ „Abychom se nescházeli a nediskutovali.“

Ačkoliv tato prostá slova, pronesená klidným tónem, byla do nebe volající a měla vyrazit skla v oknech – bral jsem je jen jako další Stalinův zločin. Jako smutnou skutečnost – ale bez kořenů.

Je zcela nesporné, že ne všechno, co nám vejde do uší, vstoupí i dále do našeho vědomí. To, co se příliš rozchází s naším rozpoložением, se ztrácí – ať v uších nebo za nimi, ale ztrácí se. A tak, ačkoliv si jasně pamatuji Fastěnkova četná vyprávění, jeho úvahy mi uvázly v paměti jen mlhavě. Jmenoval mi nejruznější knihy a radil mi, abych si je někdy, až budu zas na svobodě, opatřil a přečetl. Sám vzhledem k svému věku a zdraví už nepočítal s tím, že vyjde z vězení živý, a těšil se nadějí, že si někdy ty myšlenky osvojím. Zapisovat jsem si je nemohl a k zapamatování jsem toho měl z vězeňského života i tak už dost, ale některá jména, která byla podle mého tehdejšího vkusu, jsem si přece jen zapamatoval: Nesoučasné myšlenky Gorkého (tehdy jsem si Gorkého velice považoval – vždyť převyšoval všechny ruské klasiky tím, že byl proletářský) a Rok ve vlasti od Plechanova.

A když teď u Plechanova pod datem 28. října 1917 čtu:

... události posledních dní mě roztrpčují nikoliv proto, že bych si nepřál vítězství dělnické třídy v Rusku, nýbrž právě proto, že po něm toužím celou svou duší... Je záhodno připomenout si Engelsovu poznámku, že pro dělnickou třídu nemůže být většího historického neštěstí než uchopení politické moci v okamžiku, kdy k tomu ještě není zralá; (toto uchopení moci) ji donutí ustoupit daleko za pozice, dobyté v únoru a březnu nynějšího roku ...¹⁴⁰, jasně se mi vybavuje v paměti že i Fastěnko byl téhož názoru.

Když se vrátil do Ruska, byl pro své dřívější zásluhy v ilegalitě velmi vyzdvihován a mohl získat důležitou funkci, ale on to nechtěl, přijal skromné místo v nakladatelství Pravdy, pak ještě skromnější a nakonec přešel do moskevského trustu pro městské plánování, kde pracoval na zcela nenápadném místě.

Divil jsem se, proč si zvolil takovou vyhýbavou cestu. Odpověděl nesrozumitelně:

„Starého psa řetězu nenavykneš.“

Pochopil, že se nedá nic dělat, a zcela lidsky chtěl prostě zůstat naživu. Odešel už do důchodu s malou penzí (nikoliv s čestnou, neboť ta by mohla připomenout, že se znal s mnohými popravenými) – a tak by to možná dotáhl až do roku 1953. Na neštěstí však zatkli jeho souseda v bytě, věčně opilého a zhýralého spisovatele L. S-va který se někde v opilosti pochlubil revolverem. Revolver samozřejmě znamenal teror, a Fastěnko se svou sociálně demokratickou minulostí byl vyslovený terorista. A tak mu vyšetřovatel přišel teror a zároveň spolupráci s francouzskou a kanadskou rozvědkou a tedy i špiclovství pro carskou ochranu¹⁴¹. A v roce 1945 dobře živený vyšetřovatel za svůj tučný plat listoval zcela vážně v archívech provinčních četnických správ a sepisoval zcela vážně protokoly výslechů o konspiračních krycích jménech, heslech, tajných bytech a schůzkách v roce 1903.

Fastěnkova stará žena (děti neměli) mu nosila každý desátý den, jak bylo povoleno, balíčky s tím, co měla: kousek černého chleba, asi tak tři sta gramů (vždyť byl k dostání jen na trhu a stál sto rublů kilogram!), a tucet oloupaných brambor (které ještě při prohlídce propíchali). Pohled na tyto ubohé – vskutku svaté – boží dary rval člověku srdce.

Tolik si zasloužil člověk za třiašedesát let poctivosti a pochyb.

utíkal z Potěmkina, za oceán se dostal stejně jako tehdy tak, že se dal najmout na loď (na lístek už neměl peníze), a v Kanadě začal znova jako nádeník.

¹⁴⁰ Plechanov, Otevření dopis petrohradským dělníkům, v deníku Jedinstvo (Jednota), 2S. Itl. 1917.

¹⁴¹ Oblíben Stalinův motiv: každému zatčenému komunistovi (a vůbec každému bývalému revolucionáři) připisovat službu v carské ochraně. Byla to neřízená podezřívavost? Nebo... vnitřní puto. „Nebo snad... analogie“...

Čtyři kaválce v naší cele nechávaly uprostřed ještě uličku se stolem. Avšak za několik dní po mně strčili k nám pátého a postavili jeho kaválec napříč.

Přivedli ho hodinu před budíčkem, v tu nejsladší hodinu spánku, takže tři z nás ani nezvedli hlavu, jen Kramarenko vyskočil, aby získal tabáček (a třeba také nějaký materiál pro vyšetřovatele). Začali spolu mluvit šeptem, a my jsme se snažili je neposlouchat, avšak šepot nově příchozího nebylo možno neslyšet: byl tak hlasitý, rozčilený, křečovitý a dokonce blízký pláči, že bylo snadné poznat, jaké neobvyklé hoře vešlo do naší cely. Ptal se, jak často dávají trest smrti. Aniž jsem otočil hlavu, napomenul jsem je, aby se chovali tiše.

Když jsme po budíčku rychle vyskočili (zůstat ležet znamenalo korekci) uviděli jsme – generála! Neměl sice žádné distinkce, ať odpárané nebo odšroubované, ani výložky, měl však drahou blůzu měkký plášť, i takovou postavu i obličej – ne, nepochybně to byl generál, typický generál, a to nefalšovaný, ne nějaký generálmajor. Byl nevysoký, silný, široký v ramenou a značně odulý v obličejí, ale tato vypasená tloušťka mu ani trochu nedodávala přístupný a dobromyslný výraz, nýbrž výraz důležitosti a přináležitosti k vyšším kruhům. Jeho obličej dotvářela zřetelně vystupující buldočí čelisti, v níž se soustřeďovala jeho energie vůle a panovačnost, které mu dovolily dosáhnout takového postavení už ve středním věku.

Začali jsme se seznamovat, a tak se ukázalo, že L. V. Z-v je ještě mladší, než jak vypadá, bude mu v tomto roce teprve třicet šest let („jestli mě nezastřelí“), a co bylo ještě podivnější: nebyl žádný generál, ani plukovník, dokonce žádný voják, nýbrž – inženýr!

Inženýr? Já jsem náhodou vyrostl právě v inženýrském prostředí a dobře si pamatuji inženýry dvacátých let: jejich otevřený, jiskřivý intelekt, jejich upřímní dobrácký humor, jejich lehkost a šíří myšlení, nenucenost, s jakou přecházeli z jednoho inženýrského oboru k druhému a od techniky ve společnosti a k umění vůbec. A pak ještě jejich vzdělanost, jemnost vkusu, jejich ušlechtilou řeč, plynule sladěnou bez prázdných slov; některý z nich trochu muzicíroval, jiný zas trochu maloval, a všem se ve tváři zračila oduševnělost.

Počátkem třicátých let jsem s tímto prostředím ztratil spojení. Pak vypukla válka.

A teď stál přede mnou inženýr. Jeden z těch, kteří nahradili zlikvidované.

V jedné věci byla jeho převaha nepopíratelná: byl daleko věcnější a strážlivější než tamti. Uchoval si sílu v ramenou i v rukou, i když je už dávno nepotřeboval.

Nedal se omezovat zdvořilostmi, díval se přísně a mluvil suverénně, jako by ani nečekal, že by mu mohl někdo odporovat. Byl vychován jinak než tamti a také jinak pracoval.

Jeho otec ještě oral zemi v pravém smyslu slova. Leňa Z-v byl jeden z těch otrhaných a nevzdělaných venkovských chlapců, jejichž promarněné talenty rmoutily Bělinského i Tolstého. Nebyl žádný Lomonosov a sám by se na akademii nedostal, i když byl talentovaný – a kdyby nebyla přišla revoluce, musel by také obdělávat pole, ale protože byl schopný a bystrý, stal by se zámožným, třeba by z něho byl i kupec.

Za sovětů vstoupil do Komsomolu a toto jeho komsomolství zastínilo všechny jeho ostatní talenty, vytrhlo ho z bezvýznamnosti i z vesnické bídy a raketovou rychlostí ho přeneslo přes dělnickou fakultu na průmyslovou akademii. Dostal se tam roce 1929 – právě když tamty inženýry hnali ve stádech na Gulag. Bylo zapotřebí rychle vychovat své lidi uvědomělé, oddané a stoprocentní, kteří by ani tak nedělali svůj obor, jako spíš řídili výrobu, přesněji řečeno, byli by sovětskými businessmeny.

Byl to okamžik, kdy výtečná vedoucí místa v dosud nevybudovaném průmyslu byla prázdná. A jeho ročník byl předurčen do nich nastoupit.

Z-vův život se stal jediným řetězem úspěchů, girlandou stoupající k vrcholu. V oněch vysilujících letech od 1929 do 1933, kdy se občanská válka vedla nikoliv kulomety, nýbrž policejními psy, kdy se hladem umírající vlekli v dlouhých řadách k železničním stanicím v naději, že odjedou do města, kde je chléb, avšak nedostali jízdenky a jinak odjet neuměli – a s pokorou a odevzdaností, jak bývá obyčejem prostých lidí, umírali u plotů železničních stanic – tehdy Z-v nejen že nevěděl, že se chléb ve městě vydává jen na lístky, ale měl studentské stipendium devadesát rublů (pomocný dělník dostával tehdy šedesát). Pro vesnici, kterou se sebe setrásl jako prach s bot, ho srdce nebolelo: jeho nový život už byl zde, mezi vítězi a vůdci.

Ani neměl čas se stát obyčejným parťákem: hned mu byly podřízeny desítky inženýrů a tisíce dělníků, byl hlavním inženýrem velkých staveb u Moskvě. Na začátku války byl samozřejmě uvolněn z vojenské služby a evakuován se svou hlavní správou do Alma-Aty, kde řídil ještě větší stavby na řece Ili, jenomže teď u něho pracovali jen vězňové. Pohled na tyto šedivé lidičky ho tehdy velmi málo zajímal –

nepřemýšlel o nich, ani si je neprohližel. Pro jeho zářivou dráhu, po níž se vznášel, byla důležitá jen čísla plnění plánu, a tak mu stačilo potrestat určitý stavební objekt, lágr nebo stavbyvedoucí – a ti už se svými prostředky snažili splnit normu; kolik hodin tam vězňové pracovali, jaké přiděly dostávali, o takové maličkostech se on nestaral.

Válečná léta v hlubokém zázemí byla nejlepšími roky v Z-vově životě! Taková je věčná a všeobecná vlastnost války: čím víc žalu hromadí na jednom pólu, tím víc radosti se uvolňuje na druhém. Z-v měl nejen buldočí čelist, ale i fortel hbitého a bystrého člověka. Hned se chytře přizpůsobil novému válečnému rytmu národního hospodářství: všechno pro vítězství, urvi a dávej, však válka všechno zaplatí!

Udělal válce jen jediný ústupek: zřekl se obleků a kravat, splynul s ochrannou barvou, dal si ušít holínky z chromové kůže, oblékl si generálskou blůzu – právě tu, v níž přišel teď k nám. Tak to bylo moderní, obvyklé, nevyvolávalo to podráždění u invalidů ani vyčítavé pohledy žen.

Častěji se však na něho dívaly ženy jinými pohledy: přicházely za ním, aby se najedly, ohřály a trochu pobavily. Těžké peníze procházely jeho rukama, jeho prkenice byla naditá k prasknutí, červoňce bral jako kopejky, tisícovky jako ruble. Z-v v nich nelitoval, nestrádal je ani nepočítal. Počítal jen ženy, které získal, a zvláště ty, které načal, toto účetnictví bylo jeho sportem. Ujišťoval nás v cele, že ho zatčení přerušilo při dvě stě devadesáté a několikáté, bylo to k zlosti, že to nedotáhl na tři sta. Jelikož byla válka, byly ženy osamělé, a on měl kromě moci a peněz ještě rasputinskou sílu, což se mu asi dalo věřit. Byl ochoten vyprávět historku za historkou, jenomže naše uši na to nebyly zvědavé. Ačkoliv mu odnikud nehrozilo žádné nebezpečí, byl jako lidé, kteří jedí raky – berou je z talíře rukou, okousávají, vysávají a hned sahají po dalším – tak také on v posledních letech chytal křečovitě ženy, tiskl je k sobě a hned je zas odhazoval.

Tak si přivykl na to, že se mu všechno poddávalo a že se jako kanec může prohánět po zemi! (V okamžicích neobyčejného rozčilení běhal po cele právě tak jako mohutný kanec, který by v rozběhu vyvrátil i dub.) Tak si zvykl na to, že mezi vedoucími jsou všichni zajedno a že lze vždy všechno dohodnout, urovnat, zatusovat. Zapomněl na to, že čím víc je úspěchu, tím víc je závisti. Jak se teď při vyšetřování dozvěděl, už od roku 1936 ho provázel v kádrovém materiálu záznam o anekdotě, kterou lehkomyšlně vyprávěl v podnapilé společnosti. Pak k tomu přibyla ještě drobná udání a zprávy agentů (ženy přece musíš vodit do restaurací, a kdo všechno tě tam nevidí!). A ještě tam bylo udání, že v roce 1941 nijak nespěchal s odjezdem z Moskvy, neboť očekával příchod Němců (on se tam skutečně tehdy zdržel, asi kvůli nějaké ženské). Z-v bedlivě dával pozor, aby jeho hospodářské machinace byly v pořádku – a zapomněl přitom, že ještě existuje § 58.

Přesto však by se byl ten balvan na něho ještě nemusel zřítit, jenomže on začal být příliš důležitý a odmítl jakémusi prokurátorovi stavební materiál na chatu. Tu se jeho případ dal do pohybu a řítit se na něho. (Další příklad, že soudní procesy začínají chamtivostí modrých...) Jeho okruh představ byl takový: domníval se, že existuje kanadština, v cele si za celé dva měsíce nepřečetl ani jednu knížku, ba ani jedinou stránku, a jestliže si přečetl odstavec, pak jen proto, aby odvedl své tíživé myšlenky od vyšetřování.

Podle rozhovorů bylo dobře vidět, že ještě méně četl, když byl na svobodě.

Puškina znal jen jako hrdinu sprostých anekdot a o Tolstém se domníval, že je asi – poslancem Nejvyššího sovětu.

Byl však za to stoprocentní? Byl zato jedním z nejuvědomělejších proletářů, které vychovali jako nástupce Palčinského a von Mecka. Je to překvapivé: nebyl! Jednou jsme s ním debatovali o průběhu války a já jsem řekl, že od prvního dne jsem ani na okamžik nezapochoyboval o našem vítězství nad Němci. Ostře se na mne podíval, jako by nevěřil: „Co to povídáš?“ – a chytl se za hlavu: „Ach, Sašo, Sašo, a já jsem byl přesvědčen, že vyhraje Němci! A to mě taky přivedlo do neštěstí!“ Takhle to tedy bylo! On byl jedním z „organizátorů vítězství“ – a přitom věřil v Němce a každým dnem je očekával! Ne proto, že by je měl rád, nýbrž prostě proto, že příliš dobře znal naše hospodářství (to já jsem samozřejmě neznal, a proto mohl věřit).

My všichni v cele jsme byli v zuboženém stavu; ale jako Z-v nikdo z nás neklesl na duchu a nikdo z nás nebral své zatčení tak tragicky. Od nás se dozvěděl, že ho nečeká víc než desítka, že ty roky v lágru bude samozřejmě dělat parťáka a nepozná utrpení, tak jako je dosud nepoznal. To ho však ani trochu neutěšilo. Příliš byl otřesen tím, že jeho tak krásný život ztroskotal: jen ten ho přece celých třicet šest let zajímal, jeho život, který jen jednou žil na zemi, a nic jiného! A nejednou, když seděl na posteli za stolem a podpíral si hlavu s tučnou tváří krátkou tlustou rukou, se zamlženými, ztracenými očima tiše a táhle zanotoval:

„Zapomenut a opuštěn od svých mladých let zůstal jsem sirotou...“

A nikdy nemohl dál! – Tady se vždy hlasitě rozvzlykal. Všechnu sílu, kterou překypoval, ale která mu nemohla pomoci prorazit zdi, obracel v lítost nad sebou samým.

A v lítost nad svou ženou. Žena, kterou už dávno nemiloval, mu teď nosila každý desátý den (častěji to nebylo dovoleno) balíčky s množstvím jídla – nejbělejší chléb, čajové málo, červený kaviár, telecí pečení, jesetera. Dával nám každému obložený chlebiček, špetku tabáku, skláněl se nad svým rozloženým jídlem (které hýřilo vůněmi a barvami ve srovnání s namodralými bramborami starého ilegalisty Fastěnka) a znovu a dvojnásob se mu začaly lít z očí slzy. Nahlas vzpomínal na slzy své ženy, na celé roky, které proplakala: jednou kvůli milostným psaníčkům, která mu našla v kapsách kalhot, podruhé zas kvůli dámským kalhotkám v kapse svrchníku, které tam ve spěchu v autu strčil a pak na ně zapomněl. A když se tak rozplýval vlahou lítostí nad sebou, opadl krunýř jeho zlé energie a před námi zůstal zlomený, zřejmě však dobrý člověk. Divil jsem se, že může tak naříkat. Estonec Arnold Suzi, náš spoluvězeň s nitkami šedin, mi to vysvětlil: „Krutost se nutně pojí se sentimentalitou. To je zákon kontrastu. Například u Němců je taková kombinace dokonce národním rysem.“

A naopak Fastěnko byl v naší cele největší optimista, i když vzhledem ke svému věku byl jediný, kdo nemohl počítat s tím, že přežije a vrátí se na svobodu. Vzal mě kolem ramen a řekl mi:

„To nic není – za pravdou stát!

Ale za pravdu sedět!“ nebo mě učil zpívat svou píseň z katorgy:

„Bude-li mi zahynouti v syrě kobce, v šachtě temné, po mně nové pokolení k boji se hned zase zvedne!“

Věřím, že ano! A necht' tyto stránky pomohou, aby se jeho víra naplnila!

Šestnáctihodinové dny v naší cele byly chudé na vnější události, byly však tak zajímavé, že pro mne je například čekat šestnáct minut na trolejbus daleko nudnější. Neodehrávají se tu žádné pozoruhodné události, a přesto si večer povzdechneš, že zase bylo málo času, že zase jeden den uběhl. Jsou to nicotné události, ale poprvé v životě se naučíš je pozorovat pod zvětšovací sklem.

Nejtěžší hodiny ve dne jsou první dvě: při zaručení klíče v zámku (v Lubjance nejsou ve dveřích „krmítka“¹⁴², takže dozorce i kvůli zavolání „Budíček!“ musí otevřít dveře) vyskočíme bez meškání, usteleme postele a sedíme na nich nečinně a sklesle a beznadějně ještě při elektrickém světle. Toto násilné ranní bdění od šesti hodin, kdy je mozek ještě zlenivělý spánkem, kdy se celý svět zdá protivný a celý život zničený, kdy je v cele k zalknutí, toto bdění je zvláště nepříjemné pro ty, kteří byli v noci u výslechu a teprve před chvílí konečně usnuli. Nepokoušej se však dozorce obelstít! Jestliže si přece jen zkusíš zdřímnout, opřeš se trochu o zeď nebo se podepřeš loktem o stůl, jako bys hrál šachy, nebo se skloníš nad jakoby otevřenou knihou na kolenou – ozve se varovné zaklepaní klíčem na dveře, nebo ještě hůř: dveře zamknuté hřmotným zámkem se najednou nehlučně otevrou (v tom jsou lubjanští dozorcí vycvičení), a mladší seržant jako rychlý, tichý stín, jako duch procházející zdí přejde tři kroky celou k tobě, zmlátí tě a ty půjdeš třeba do korekce, nebo odeberou všem v cele knihy, nebo zakáží vycházky – krutý nespravedlivý trest pro všechny, a další jsou uvedeny v černých rádcích vězeňského řádu – jen si jej přečti, visí v každé cele! Mimochodem, potřebuješ-li na čtení brýle, pak během těchto dvou hodin nemůžeš číst ani knihy, ba ani svatý vězeňský řád: vždyť ti brýle na noc odebrali a bylo by nebezpečné, aby ti je teď na tyto dvě hodiny dali. Tyto dvě hodiny nikdo nic do cely nepřinese, nikdo nepřijde, nikdo se na nic neptá, nikoho nezavolají – vyšetřovatelé ještě sladce spí, náčelnictvo si teprve protírá oči – jen vertuchaj¹⁴³ bdí a každou minutu otevře štítek špehýrky.

Avšak jedna procedura se přece jen během těchto dvou hodin provádí: ranní potřeba. Už při budíčku učinil dozorce důležité prohlášení: určil toho, komu dnes z vaší cely bude svěřeno a uloženo vynést kýbl. (V některých primitivních věznicích mají vězňové tolik svobody slova a tolik samosprávy, že mohou tuto otázku řešit sami. Avšak v Hlavní politické věznicí nemůže být taková událost přenechána živelnosti.) A tak se brzy vydáte husím pochodem, ruce za zády, za odpovědným kýblonosičem, který jde vpředu a nese před sebou osmilitrový plechový kýbl s víkem. Když dojdete k cíli, znovu vás tam zavřou, ale předtím

¹⁴² Velká deska vyříznutá ve dveřích cely, která se dá sklopit jako stůl. Přes tuto sklopenou desku mluví dozorcí s vězni, vydávají jídlo a dávají podepisovat různé vězeňské papíry.

¹⁴³ V mé době bylo toto slovo jako přezdívka pro dozorce velmi rozšířené. Říkalo se, že vzniklo z obvyklého a častého příkazu ukrajinských dozorců: Stoj, ta ne vermchajs! (Stůj a nehýbej se!) Je však na místě připomenout také anglický výraz pro žalářníka či dozorce runker, což v doslovném překladu znamená „otoč klíčem“, ruský verb k juč. Tak třeba je i náš vertuchaj ten, kdo otáčí klíčem v zámku.

každý dostane papírek velikostí dvou železničních jízdenek. (V Ljubjance to není zajímavé: papírky jsou bílé. Jsou však také věznice poutavější, kde dostávají kousky potištěných stránek – a to je pak čtení! Uhádnout, odkud to je, přečíst si to z obou stran, zapamatovat si obsah, posoudit sloh – podle slov vytržených z kontextu toho posoudíš! – a vyměnit si útržky s ostatními. Někde dávají listy z kdysi pokrokové encyklopedie „Granát“ nebo – ó hrůzo! – z klasiků, samozřejmě že ne krásné literatury... Návštěva záchodu se tak stává aktem poznání.) Není to však nic k smíchu. Je to prostá potřeba, o níž se v literatuře obvykle nemluví (ačkoliv i tu bylo o ní řečeno s nesmrtelnou lehkostí: „Blažen ten, kdo brzy ráno...“). V tomto jakoby přirozeném začátku vězeňského dne je už políčena past na vězně na celý den – a past na jeho ducha, to je právě to nejhorší. Při vězeňském nedostatku pohybu, při chudé stravě a chatrném spánku nejste hned po budíčku ještě schopni se s přírodou vypořádat. A oni vás rychle ženou nazpátek a zavřou – až do šesti do večera (a v některých věznicích až do příštího rána.) Teď se budete znepokojovat blížící se dobou denních výsledků i běžnými událostmi dne, budete se ládovat přidělem chleba, vodou a šlichtou, ale nikdo vás už nepustí na to příjemné místo, jehož snadnou přístupnost nedovedou lidé na svobodě dostatečně ocenit.

Trýznivé odporné nutkání může u vás vzniknout den co den velmi brzy po ranním vyvážení na stranu a pak vás celý den trápí, mučí, nedovoluje vám volně hovořit, číst, myslet, ba ani polknout sousto jídla.

Leckdy se v celách uvažuje o tom, jak se asi zrodil ljubjanský a vůbec jakýkoliv vězeňský řád – zda je toto zvěrstvo úmyslné nebo jen náhodné. Já si myslím, že je to tak i tak. Budíček – to je jistě zlý úmysl, ale ostatní vzniklo zprvu zcela automaticky (tak jako mnohá jiná zvěrstva v našem životě), potom to však bylo nahoře shledáno užitečným a schváleno. Dozorčí směny se střídají v osm hodin ráno a večer, a tak je tedy nejpohodlnější vyvádět na stranu až na konci směny (ale během dne vyvádět lidi jednotlivě? – s tím jsou jen zbytečné starosti a zbytečná ostražitost, za to se neplatí). A stejné je to i s brýlemi: proč mít péči hned po budíčku? Noční směna je vězni vrátí až před předáním služby.

Už je slyšet, jak je rozdávají – dveře se otvírají. Podle toho je možno uhádnout, zda i v sousední cele nosí někdo brýle (a váš spoluobčalovaný brýle nenosil? Dorozumívat se tukaním se neopovazujeme, na to jsou velice přísní). Přinesli brýle i našim. Fastěnko s nimi jen čte ale Suzi je nosí pořád. Vzal si je a přestal mhouřit oči. V kostěných brýlích s rovnou horní obrubou se jeho pohled stane hned pronikavý a obličej přísný jako obličej vzdělaného člověka našeho století. Ještě před revolucí studoval v Petrohradě na historickofilologické fakultě a i po dvaceti letech nezávislého Estonska si uchoval nejčistší ruštinu bez přízvuku. Potom vystudoval v Tartu práva. Kromě rodné estonštiny mluví ještě anglicky a německy.

Po všechna ta léta četl pravidelně londýnský Economist, souhrnné německé vědecké zprávy, studoval ústavy a zákony nejrůznějších zemí – a tak v naší cele důstojně a zdrženlivě zastupuje Evropu. Byl význačným estonským advokátem, říkali mu kuldsuu (zlatoušty).

Na chodbě nastal opět provoz: darmožrout v šedivém plášti – zdravý mladík, ale přesto ne na frontě – nám přinesl na podnose našich pět přidělů chleba a deset kousků cukru. Náš špicl se kolem nich točí: i když o ně budeme hned losovat (všechno je důležité: patka, počet krajíčků na dovážení i vzdálenost kůrky od střídy – to všechno at' rozhodne osud¹⁴⁴ – špicl alespoň všechno ohmatá a na dlaních mu zůstanou stopy chlebových a cukrových drobečků.

Těchto čtyři sta padesát gramů nevykynutého a nedopečeného chleba, s blátivou mokrou střídou, napůl z brambor – to byla naše berla a zlatý hřeb dne. Začíná život!

Začíná den, teď právě začíná! Každý má spoustu problémů: Rozdělil si včera správně svůj přiděl chleba? Má si jej rozřezat nití? Nebo jej chtivě ulamovat? Nebo jen pomaloučku uždibovat? Má počkat na čaj nebo se na něj vrhnout hned teď? Má si nechat taky na večeri nebo jen na oběd? A kolik?

Ale kromě tohoto ubohého rozvažování podněcuje ten půlkilový kousek chleba v ruce, jenž obsahuje víc vody než mouky, další obsáhlé debaty (teď se nám i jazyky rozvázaly, s chlebem jsme už lidé!). Fastěnko nám vysvětluje, že takový chleba jedí i moskevští pracující. Je v něm vůbec obilí? A co k němu přimíchávají? (V každé cele je někdo, kdo rozumí příměskům, neboť kdo je nejedl za ta dlouhá desetiletí?) Začnou úvahy a vzpomínky, jaký bílý chléb se pekl ještě ve dvacátých letech! Měkkoučké pórovité bochníky, s červenohnědou vrchní kůrkou, pěkně vypečenou, a na spodu se zbytky popela a uhlíků z pece. Takový chléb je už nenávratně pryč! Ti, kteří se narodili v třicátém roce, už nikdy nepoznají, co je to chleba! Přátelé, to už je zakázané téma! Vždyť jsme se domluvili – o jídle ani slovo! Znova nastal na chodbě provoz – roznáší se čaj. Další chlap jako hora v šedivém plášti s dvěma vědry.

¹⁴⁴ Kde tomu tak nebylo? To je ta naše obecná a dlouholetá nemožnost se dosyta najíst. I každé vydávání menáže v armádě tak probíhalo. A Němci kteří to ve svých zákopech často slyšeli, nás posměšně napodobovali: „Komu? – Politruku!“

Podáme mu čajník na chodbu a on z vědra bez hubičky leje – do čajníku i vedle na běhoun. A celá chodba je vyleštěná jako v hotelu první třídy¹⁴⁵.

A to je celé ranní jídlo. Teplé jídlo pak přijde jedno za druhým: v jednu hodinu a ve čtyři odpoledne, a pak jedenadvacet hodin můžeš vzpomínat. (To také není z nelidskosti: v kuchyni si to musí co nejrychleji navarřit a jít.) Devět hodin. Ranní prověrka. Dlouho předtím je slyšet obzvlášť hlasité rachocení klíčů, obzvlášť zřetelné bouchání dveřmi – a jeden z poručíků, nastupující službu na poschodí, učiní dva kroky do cely, postaví se téměř do pozoru a přísně pohlédne na nás, kteří stojíme.

(Nesmí nás ani napadnout, že by politici mohli nevstat.) Spočítat nás mu nečiní žádnou potíž, přeběhne nás očima, ale tento okamžik je pro nás zkouškou našich práv – my přece nějaká práva máme, my je však neznáme, a on je povinen je před námi tajit. Veškerá síla ljubjanského výcviku spočívá v naprosté automatickosti: žádný výraz v tváři, žádné zbarvení v hlase, žádné zbytečné slovo.

Jaká práva známe? Právo přihlásit se k opravě obuvi a k lékaři. Když tě však zavolají k lékaři – příliš se nezaraduješ, tam tě obzvlášť překvapí ta ljubjanská automatickost. Ve výrazu lékaře nejen že není žádná starostlivost, ale ani obyčejná pozornost. Nezeptá se: „Jaké máte potíže?“, protože to je příliš mnoho slov a nelze tuto větu vyslovit bez intonace, ale jen štkne: „Potíže?“ Začneš-li příliš ze široka vyprávět o své nemoci, přeruší tě. Je to jasné. Zub? Vytrhnout. Nebo arzén. Léčit jej? U nás se neléčí. (To by zvýšilo počet návštěv a vytvořilo skoro lidské podmínky.) Vězeňský lékař je nejlepší pomocník vyšetřovatele a kata. Zmlácený vězeň se probere na podlaze a slyší lékařův hlas: „Ještě to jde, puls je normální.“ Po pěti dnech a nocích v ledové korekci se lékař podívá na ztuhlé nahé tělo a řekne: „Ještě to jde.“ Když vězně umlátí k smrti, podepíše protokol: Smrt následkem cirózy jater, smrt následkem infarktu. Když ho naléhavě zavolají k umírajícímu do cely, nijak nepospíchá. A kdo si vede jinak, toho v našem vězení nenechají. Doktor F. P. Haas by u nás neobstál.

Náš špicl je však o našich právech lépe informován (podle jeho slov je ve vyšetřování už jedenáct měsíců; k výsledkům ho volají jen ve dne). Předstoupí a žádá, aby byl zapsán k náčelníkovi věznice. Cože, k náčelníkovi celé Lubjanky?

Ano. A oni ho zapíšou. (A po večerce, když už jsou vyšetřovatelé na svých místech, ho zavolají a on se vrátí s machorkou. Je to samozřejmě nešikovné, ale na něco lepšího dosud nepřišli. A přejít úplně na odposlouchávací zařízení, to by bylo příliš nákladné; není přece možné odposlouchávat po celé dny všech sto jedenáct cel.

Kam by přišli? Špiclové v cele jsou levnější, proto je budou ještě dlouho používat.

Kramarenko to však s námi má těžké. Leckdy naslouchá našemu rozhovoru tak napjatě, až se potí, ale na jeho obličej je vidět, že ničemu nerozumí.).

Je však ještě jedno právo – svoboda podávání žádostí (místo svobody tisku, shromažďování a hlasování, které jsme spolu s naší svobodou ztratili)! Dvakrát do měsíce se ranní dozorce zeptá: „Kdo chce psát žádost?“ A bez námitek si všechny přihlášené zapíše. Během dne tě odvedou do zvláštního boxu a tam tě zamknou.

Můžeš psát, komu chceš – Otcí národů, ústřednímu výboru, Nejvyššímu sovětu, ministru Berijovi, ministru Abakumovovi, generální prokuratuře, hlavní vojenské prokuratuře, vězeňské správě, vyšetřovacímu oddělení – a můžeš si stěžovat na vazbu, na vyšetřovatele, na náčelníka věznice, ale ani v jednom případě nebude mít tvá žádost žádný úspěch, nebude připojena k žádným spisům, a nejvyšší, kdo ji bude číst, bude tvůj vyšetřovatel, což se ti ale nepodaří dokázat. Nejspíš si ji však ani on nepřečte, protože to nemůže vůbec nikdo přečíst: na tom kousku papíru 7 x 10 centimetrů, o trochu větším, než ti dají ráno na záchod, rozskřípaným nebo ohnutým perem a inkoustem z kalamáře plného chlupů nebo dolitého vodou dokážeš jen naškrábat „Žád...“ - a už se písmena rozpíjejí na mizerném papíru, „... ost“ už se nevejde na řádek, a všechno se už prosáklo na druhou stranu.

A třeba máte ještě jiná práva, ale dozorce mlčí. Asi jste o moc nepřišli, že jste se o nich nedozvěděli.

Prověrka skončila a začíná den. Někteří vyšetřovatelé už přišli. Vertuchaj vás vyvolává velice tajemně: vysloví jen první písmeno (takhle: „Kdo je tu na es?“, „Kdo je tu na ej?“, anebo „Kdo je tu na em?“), a vy se musíte sami dovítipit a přihlásit se jako oběť. Tento způsob je zaveden jako opatření proti

¹⁴⁵ Bao sem z Berlína přivezou biologa Timofejeva-Ressovského, o němž jsme se už jednou zmínili. Nic se mu snad nebude v Lubjance tak přičít jako ten čaj vylitý na podlahu. Bude v tom vidět do očí bijící příznak profesionálního nezájmu vězeňského personálu (stejně jako nás všech při jakékoliv práci). Znásobí 27 let existence Lubjanky 730 krát do roka a pak 111 celami – a bude se ještě dlouho rozčilovat nad tím, že bylo pro ně pohodlnější 2 188 000 krát rozlít čaj na podlahu a stejně tolikrát utíř podlahu hadrem než opatřit vědra hubičkami.

omylům dozorců: vyvolají jméno v nesprávné cele, a my se tak dozvíme, kdo je tu také zavřen. I když jsme izolováni od ostatního vězení, nechybějí nám vězeňské zprávy: je tomu tak proto, že ve snaze nacpat co nejvíc cely vězně neustále překládají a každý přeložený přinese do nové cely všechnu zkušenost nashromážděnou ve staré. A tak, ačkoliv sedíme ve třetím poschodí, víme o sklepních celách, o boxech v přízemí i o tmě v prvním patře, kde jsou umístěny ženy, o zvláštní galerii ve čtvrtém i o největší cele ve čtvrtém poschodí – stojednáctce. V naší cele seděl přede mnou spisovatel knih pro děti Bondarin, který předtím seděl na ženském patře s nějakým polským novinářem, a ten polský novinář seděl předtím s polním maršálem Paulusem – a tak i my známe všechny podrobnosti o Paulusovi.

Přijde čas, kdy vyvolávají k výsledkům – a pro ty, kteří zůstali v cele, začne dlouhý příjemný den, zkrášlený vyhlídkou na různé možnosti a nepřilíš zkalený povinnostmi. Z povinností na nás může připadnout dvakrát do měsíce opalování postelí páječkou (zápalky jsou v Lubjance kategoricky zakázány: abychom si zapálili cigaretu, musíme trpělivě „hlasovat“ palcem při otevření špehýrky a požádat o oheň dozorce – ale páječky nám klidně svěřují). Ještě na nás může připadnout následující právo, i když je to spíš povinnost: jednou za týden nás jednotlivě vyvolají na chodbu a tam nás tupým strojkem oholí. Dále na nás může připadnout povinnost ležet parkety v cele (Z-v se vždy této práci vyhýbá, ponižuje ho jako každá jiná). Brzy jsme celí zadýchání, protože jsme hladoví, ale jinak se dá tato povinnost počítat k právům – taková je to veselá a zdravá práce: bosou nohou kartáč dopředu – tělo dozadu a naopak, dopředu – dozadu, dopředu – dozadu a o nic jiného se nestarej! Zrcadlové parkety! Potěmkinova věznice!

Mimo to se už nemačkáme ve své dřívější cele 67. V polovině března k nám přidali šestého, a jelikož tu neznají ani souvislé palandy, ani zvyk spát na zemi – převedli nás v plné sestavě do přepychové cely číslo 53. (Vřele doporučuji: kdo tam nebyl – ať tam posedí!) To není cela! To je zámecky pokoj, vyhrazený jako ložnice pro vzácné pocestné! Pojišťovna Rossija¹⁴⁶ si v tomto křídle bez ohledu na náklady dovolila pětimetrovou výšku pokojů. (Ach, jaké čtyřpatrové palandy by tu udělal náčelník frontové kontrarozvědky, umístil by tu zaručeně sto lidí!) A okno!

Takové okno, že dozorce sotva dosáhne z jeho rámu k větracímu okénku, jedno křídlo takového okna by stačilo na celé okno v normálním pokoji. Á jen snýtované ocelové pláty náhubku, zakrývající čtyři pětiny okna, nám připomínají, že nejsme na zámku.

Za jasných slunečných dnů se i přes ten náhubek přece jen dostane k nám do studně lubjanského dvora bledé světelné prasátko, odražené nějakým oknem v pátém nebo šestém poschodí. Pro nás je to skutečné prasátko – živý milý tvor! S láskou pozorujeme, jak putuje po stěně, každý jeho krok má určitý smysl, ohlašuje dobu vycházky, odpočítává půlhodiny do oběda a před obědem od nás zmizí.

Takové jsou tedy naše možnosti: jít na vycházku, číst knihy, vyprávět si navzájem o minulosti, naslouchat a učit se, přít se a vzdělávat! A za odměnu dostaneme ještě oběd o dvou chodech! Neuvěřitelné!

Pro přízemí a první dvě poschodí Lubjanky je vycházka dost špatná: pouštějí je na dolní vlhký dvorek – na dno úzké studně mezi vězeňskými budovami. Zato vězně ze třetího a čtvrtého poschodí vyvádějí na orlí výšinu – na střechu čtvrtého poschodí. Je tu betonová podlaha, šestimetrové betonové zdi, vedle nás neozbrojený dozorce a na věži strážný se samopalem – ale opravdový vzduch a opravdové nebe!

„Ruce za záda! Do dvojic! Nemluvit! Nezastavovat se!“ – zapomínají nám však zakázat, abychom zakláněli hlavu! A ty ji samozřejmě zakláníš. Tady vidíš nikoliv odraz slunce – nýbrž skutečné slunce! Skutečné věčné živé slunce! Nebo jeho zlatisté paprsky pronikající jarními oblaky.

Jaro slibuje štěstí všem, ale vězni desateronásobně! Ó, ty dubnové nebe! To nevadí, že jsem ve vězení. Jak je vidět, nezastřelí mě. Zato se tu stanu moudřejší. Moc věcí tu pochopím, nebe! Já ještě napravím své chyby – ne před nimi, ale před tebou, nebe! Tady jsem je pochopil – a napravím je.

Z daleké hlubiny Dzeržinského náměstí k nám proniká jako z jámy neustálý chraplavý pozemní zpěv automobilových houkaček. Těm, kdo se řítí za zvuku těchto houkaček, se zdá, že je to zvuk vítězných trub – ale odtud je jasně patrná jejich nicotnost.

Vycházka trvá všeho všudy dvacet minut, ale co má s ní člověk starostí, co všechno musí stihnout!

Za prvé je velmi zajímavé pochopit cestou tam a zpět prostorové řešení celé věznice, aby člověk věděl, kde jsou ty visuté dvorky, až jednou půjde jako svobodný člověk po náměstí.

¹⁴⁶ Tato pojišťovna tu koupila kousek moskevské půdy, který měl krvavou minulost: na druhé straně Furkasovské ulice u Rostopčinova domu byl v roce 1812 na kusy roztrhán nevinný Vereščagin, a naproti ve Velkolubjanské ulici žila (a zabíjela nevolníky) vražedkyně Saltyčicha. (Po Moskvě [Moskouv], redigoval N. A. Gejnik aj., Moskva 1917, str. 231.)

Cestou mnohokrát zabočujeme, a proto jsem si vymyslel tento systém: každé zabočení od cely vpravo počítat jako plus jedna, každé zabočení vlevo jako minus jedna. A ať s námi točí seberychleji, nesnažit si to představit, nýbrž jen vypočítat součet. A jestliže cestou zahlédneš nějakým okénkem na schodišti záda lubjanských najád na sloupové vížce přímo nad náměstím a zapamatuješ si ten součet, v cele si to pak všechno dáš dohromady a budeš vědět, kam vede vaše okno.

A pak je nutno na vycházce prostě jen dýchat – a to co nejsoustředěněji.

Tam však také, v osamění pod světlým nebem, si musí člověk představit svůj budoucí světlý život bez hříchů a chyb.

Tam však také je nejprůhodnější si pohovořit o nejpálčivějších otázkách. Mluvit na vycházce je sice zakázáno – to se dá obejít, musí se to jen umět – zato však právě tady vás určitě neposlouchá ani špicl, ani mikrofon.

Snažíme se spolu se Suzim, abychom se na vycházce dostali do jedné dvojice – diskutujeme spolu i v cele, ale o nejdůležitějším se nejraději domlouváme zde.

Nesblížíme se hned za jeden den, sblížíme se pomalu, ale už mi stačil mnoho o sobě povědět. Od něho se učím jedné vlastnosti, která je pro mne nová: trpělivě a důsledně přijímat to, co nikdy nebylo v mém plánu a co zdánlivě nemá žádný vztah k jasně načrtnutým liniím mého života. Už od dětství nějak vím, že mým cílem jsou dějiny ruské revoluce a že se mne ostatní vůbec netýká. Pro pochopení revoluce jsem kromě marxismu dlouho nic jiného nepotřeboval; všechno ostatní, co se k tomu pojilo, jsem odmítal a otáčel se k tomu zády. Tu mě však osud svedl dohromady se Suzim, který mohl dýchat v docela jiném prostředí, a tam mi teď nadšeně vypráví stále o svém – a to je Estonsko a demokracie. A ačkoliv mě nikdy předtím nenapadlo se zajímat o Estonsko a tím méně o buržoazní demokracii, naslouchám teď napjatě jeho oblíbenému vyprávění o dvaceti svobodných letech tohoto skromného a pracovitého malého národa vysokých, rozvážných a důkladných mužů; naslouchám vyprávění o zásadách estonské ústavy, získaných z nejlepších evropských zkušeností, a o práci stočlenného jednokomorového parlamentu; nevím sice proč, ale začíná se mi to všechno líbit a začíná se to všechno ukládat i v mé zkušenosti.¹⁴⁷ Se zájmem poznávám jejich osudné dějiny: malá estonská kovadlinka, od nepaměti vržená mezi dvě kladiva, teutonské a slovanské. Střídavě na ni dopadaly rány z východu i ze západu – a konce tohoto střídání nebylo a dosud není vidět. Třeba známá (zcela neznámá...) historie, jak jsme je náhlým útokem chtěli obsadit v roce 1918, ale oni se nedali. Jak potom o nich Juděnič opovržlivě mluvil a my jsme jim nadávali do bílých banditů, zatímco se estonští gymnazisté hlásili jako dobrovolníci. A udeřili jsme na ně ještě ve čtyřicátém roce i v jedenačtyřicátém i ve čtyřiačtyřicátém, a jedny syny odváděla ruská armáda, druhé německá a třetí utíkali do lesů. A staří tallinští intelektuálové rokovali, jak by se mohli vymanit ze začarovaného kruhu, nějak se separovat a žít si sami pro sebe (a o tom, že například ministerským předsedou by mohl být řekněme Tief a ministrem národní osvěty řekněme Suzi). Avšak ani Churchill, ani Roosevelt se o ně nezajímali, zato se o ně zajímal „strýček Joe“. A hned první noc po vpádu našich vojsk do Estonska posbírali všechny tyto snílky v jejich bytech v Tallinu. Teď jich asi patnáct sedělo v moskevské Lubjance, každý v jiné cele, a byli obviněni podle § 58/2 ze zločinného přání dosáhnout národního sebeurčení.

Návrat z vycházky do cely je pokaždé něco jako malé zatčení. I v naší přepychové cele se nám zdá, že je vzduch těžký. Také by po vycházce bylo dobré něco zakousnout, ale na to nesmíme ani pomyslet! Je zlé, když někdo, kdo dostává balíčky, si netaktně rozloží jídlo v nevhodnou dobu a začne jíst. Ale to nic aspoň se cvičíme v sebeovládání! Je zlé, když tě zklame autor knihy, kterou čteš, a začne dopodrobna a s chutí popisovat jídlo – pryč s takovou knihou! Gogol – pryč s ním! Čechov – taky pryč s ním! Příliš mnoho jídla! „Neměl chuť k jídlu, ale přesto snědl (prevít!) porci telecí pečeně a vypil pivo.“ Je třeba číst jen oduševnělou literaturu! Například Dostojevského – toho mají číst vězňové! No dovolte, copak v něm nestojí: „... děti hladověly, už několik dní neviděly nic jiného než chleba a salám“?

Knihovna v Lubjance je však její chloubou. Knihovnice je sice ošklivá – světlovlasá děva poněkud koňského typu, která dělá všechno možné, aby se zohydila: obličej má tak bíle napudrovaný, že se podobá voskové panně, rty má fialové a vytrhané obočí černé. (Je, to jistě její věc, nám by však bylo příjemnější, kdyby přišla nějaká fešanda – ale třeba to tak náčelník Ljubjanky schválně zařídil.) Je to však úplný div: Když si jednou za deset dní přijde pro knihy, vyslechne naše objednávky! Vyslechne je se stejnou nelidskou lubjanskou automaticností že člověk neví – slyšela ty autory, ty názvy knih, slyší

¹⁴⁷ Později o mně Suzi prohlásí: podivná směs marxisty a demokrata. Ano, vskutku podivně jsem to tehdy měl všechno promíchané.

vůbec, co říkáme? A zase odejde. Prožijeme několik neklidně radostných hodin. V těch hodinách prolístavají a kontrolují knihy, které jsme odevzdali: hledají, zda jsme pod určitými písmeny neudělali dírky nebo tečky (je to jeden ze způsobů vězeňského dopisování), nebo zda jsme neoznačili nehtem ta místa, která se nám líbí. Jsme rozčileni, i když jsme se ničím takovým neprovinili. Třeba přijdou a řeknou: objevili jsme tečky, a jako vždycky mají pravdu oni a jako vždycky nemusí mít žádné důkazy, a my zůstaneme tři měsíce bez knih, pokud nedostanou všichni v cele korekci. A strávit bez knih tyto nejlepší vězeňské měsíce, dokud ještě nezmizíme v propadlišti lágru – to by bylo velice mrzuté! My se nejenom bojíme, my se chvějeme jako zamlada, když jsme poslali milostný dopis a čekali na odpověď:

Přijde nebo nepřijde? A jaká ta odpověď bude?

Konečně knihy přijdou a rozhodují o následujících deseti dnech: věnujeme se víc čtení, nebo nám přinesli nějaký šmejd, a proto si budeme víc vyprávět? Přinesou tolik knih, kolik je v cele lidí – přístup hodný stroje, a ne knihovníka: na jednoho – jednu, na šest – šest.

Početnější cely jsou na tom lépe.

Někdy jako zázrakem splní ta děva naše objednávky! A však i v případě, že je ignoruje, je to pro nás stejně zajímavé. Protože knihovna ve Velké Lubjance je unikátní. Pravděpodobně se skládá ze zabavených soukromých knihoven; milovníci knih, kteří je sbírali, už odevzdali duši Bohu. Hlavní však je: státní bezpečnost po celá desetiletí hromadně cenzurovala a vyklešťovala všechny knihovny v zemi, přičemž zapomněla hledat sama u sebe a tak zde přímo v doupěti bylo možno číst Zamjatina, Pilňaka, Pantělejmona Romanova a kterýkoliv svazek z díla Merežkovského. (Někteří vtipkovali: považují nás za mrtvé, proto nám dávají číst zakázané knihy. Já si však myslím, že lubjanští knihovníci neměli ani ponětí, co nám dávají – z lenosti a nevědomosti.) V dopoledních hodinách náruživě čteme. Stačí však jedna věta, aby tě nadzvedla a popohnala od okna ke dveřím a ode dveří k oknu. Máš chuť někomu sdělit, co ses právě dočetl a co z toho tedy plyne, a už se rozpoutá hádka. V tuto dobu se také náruživě dohadujeme!

Často se chytnu s Jurijem J.

Onoho březnového rána, kdy nás pět přeložili do zámecké cely číslo 53, k nám dali ještě šestého.

Vešel jako stín, zdálo se, že se ani nedotýká podlahy. Vešel a opřel se zády o rám dveří, jako by si nevěřil, že se udrží na nohách. V cele se už nesvítilo a ranní světlo bylo kalné, ale přesto nově přichodí mhouřil oči, nevydržel je mít dokořán otevřené. A mlčel.

Podle sukna jeho důstojnické blůzy a kalhot ho nebylo možno zařadit ani k sovětské, ani k německé, ani k polské nebo anglické armádě. Jeho tvář byla protáhlá, téměř neruská. A jak byl vyzábělý! A při té vyzáblosti velmi vysoký.

Zeptali jsme se ho rusky – mlčel. Suzi se ho zeptal německy – mlčel. Fastěnko se ho ptal francouzsky, anglicky – mlčel. Jen postupně se na jeho ztrhané a žluté polomrtvé tváři objevil úsměv – takový jsem dosud ve svém životě neviděl.

„Li-di...“ hlesl slabě, jako by se probíral z bezvědomí nebo jako by byl v noci na dnešek očekával popravu. A natáhl slabou vyhublou ruku, v níž držel svázaný uzlíček a rozvázal jej na stole – bylo tam asi dvě stě gramů lehkého tabáku, a hned si ubalil čtyřnásobnou papiroso.

Tak se po třech týdnech ve sklepním boxu u nás objevil Jurij Nikolajevič J.

Od dob konfliktů na Východočínské železnici v roce 1929 se u nás zpívala písnička: „Nepřítele smete, soucit s ním nemá na stráži bdící dvacátá sedmá!“

Velitelem dělostřelectva této 27. střelecké divize, sestavené ještě za občanské války, byl carský důstojník Nikolaj J. (vzpomněl jsem si, že jsem viděl toto jméno mezi autory naší dělostřelecké učebnice). V tepluše projížděl se svou nerozlučnou ženou přes Volhu a Ural hned na východ, hned na západ. V této tepluše prožil svá prvá léta i jeho syn Jurij, narozený v roce 1917, vrstevník revoluce.

Pak se jeho otec usadil v Leningradě, učil na akademii a žil blahobytně a ctěn.

Syn zatím absolvoval velitelskou školu. Když se Jurij za finské války dožadoval, aby mohl bojovat za vlast, přidělili ho otcovi přátelé jako adjutana do armádního štábu. Jurij se nemusel plazit k finským palebným postavením, nepadl do obklíčení při průzkumném úkolu, ani nemrzl ve sněhu pod kulkami odstřelovačů – ale přesto mu brzy zdobil Řád rudého praporu jeho důstojnickou blůzu. Tak skončil finskou válku s vědomím, že byla spravedlivá a že byl v ní užitečný.

V příští válce však mu to už nešlo tak hladce. Baterie, které velel, se dostala u Ludy do obklíčení. Rozptýlili se, ale Němci je pochytali a hnali do zajetí. Jurij se dostal do důstojnického koncentračního tábora u Viina.

V každém lidském životě se vyskytne nějaká událost, která je rozhodující pro celého člověka – pro jeho osud, pro jeho přesvědčení i pro jeho vášně. Dva roky v tomto táboře Jurijem otrásl. Co tento lágr znamenal, to nešlo ani obalit slovíčky, ani obejít sylogismy v tomto lágru musel člověk umřít, a kdo neumřel – musel z toho pro sebe vyvodit závěry.

Přežít mohli jen ordneři, vnitřní táborová policie z vlastních řad. Jurij se samozřejmě ordnerem nestal. Přežívali i kuchaři. Přežít mohli ještě tlumočníci – takové hledali. Jurij utajil, že mluví plynne německy. Věděl, že tlumočnick bude muset zrazovat své druhy. Také bylo možno oddálit smrt kopáním hrobů, ale tam se uchytili silnější a šikovnější. Jurij prohlásil, že je – malíř. Při své mnohostranné domácí výchově měl skutečně i hodiny malování a maloval docela dobře olejovými barvami; jen přání následovat otce, na kterého byl hrdý, mu zabránilo jít na uměleckou školu.

Spolu s ještě jedním starším malířem (lituji, že si nepamatuji jeho jméno) dostal oddělenou komůrku v baráku a tam maloval Němcům z velitelství zadarmo obrázky – Neronovu hostinu, rej skřítků – a ti mu za to dávali něco k snědku. Ta šlichta, na kterou zajatí důstojníci stáli od šesti hodin ráno v řadě s miskami, přičemž je ordneři mlátili holemi a kuchaři naběračkami – ta šlichta nemohla udržet člověka při životě. Po večerech viděl Jurij z okna jejich komůrky ten ojedinělý obraz, pro nějž mu snad osud dal schopnost vládnout štětcem: večerní mlha nad močálovitou loukou, obehnanou ostnatým drátem, s mnoha hořícími ohni, a kolem ohňů bývalí ruští důstojníci a nyní tvorové podobní zvířatům, ohryzávající kosti mrtvých koní, pekoucí placky z bramborových slupek, kouřící zetlelé listí a plní vši. Dosud všichni tito dvounozí tvorové nezdechli. Dosud neztratili artikulovanou řeč a v krvavých odlescích ohně je vidět, jak se v jejich tvářích rodí pozdní poznání, dříve než klesnou na úroveň neandertálců.

Jaká hořkost! Život, který si Jurij snaží zachránit, není mu už sám o sobě milý.

On není z těch, kteří jsou ochotni hned zapomenout. Ne, jemu je dáno přežít – a on z toho musí –, vyvodit závěry.

Jak už všichni vědí, nezáleží to na Němcích nebo jedině na Němcích, že ze zajatců tolika národnosti tak strašně žijí a umírají – jen sovětští – a žádní jiní.

Dokonce i Polákům a Jugoslávům se vede mnohem slušněji, a Angličané a Norové jsou zaplavováni balíčky Mezinárodního červeného kříže a balíčky z domova, takže si ani nechodí pro německé přídělky. Tam kde jsou tábory vedle sebe, házejí spojenci našim přes drát milodary, na něž se naši vrhají jako smečka psů na kost. Rusové nesou na svých bedrech veškerou tíhu války – a Rusové mají takový úděl. Proč?

Z různých stran se jim postupně dostává vysvětlení: SSSR neuznává ruský podpis haagské konvence o válečných zajatcích, to znamená, že nepřijímá žádné závazky týkajících se zacházení se zajatci a nečiní si nárok na ochranu svých vojáků padlých do zajetí¹⁴⁸. SSSR neuznává Mezinárodní červený kříž. SSSR neuznává své včerejší vojáky: není jeho úmyslem je podporovat v zajetí.

A srdce nadšeného vrstevníka Října chladne. V jejich komůrce dochází ke srážkám a hádkám (Jurij je těžko přístupný, Jurij se staví na odpor, ale starý malíř mu odkrývá jednu vrstvu za druhou). Kdo za to může? Stalin? Není to příliš svádět všechno na Stalina, na jeho kraťoučkové ruce? Kdo činí závěr jenom napůl, nečiní jej vůbec. A co ti ostatní? Ti kolem Stalina a níž, ti všude ve vlasti – vůbec všichni ti, kterým vlast dovolila, aby za ni mluvili?

Jak se však máme zachovat, jestliže nás matka prodala Cikánům, nebo ještě hůř – předhodila psům? Cožpak nám zůstává i nadále matkou? Jestliže se žena peleší, cožpak jsme jí povinováni věrností? A vlast, která zradí své vojáky, cožpak je to ještě vlast? ... Jak se to všechno pro Jurije změnilo! Byl nadšen otcem a teď ho proklel!

Poprvé se zamyslel nad tím, že jeho otec v podstatě zradil přísahu té armádě, v níž vyrostl – zradil, aby pomohl uskutečnit ten řád, který teď zrazuje své vlastní vojáky.

A proč má být svázán přísahou s tímto zrádcovským řádem Jurij?

Když na jaře 1943 přijeli do tábora verbíři do prvních běloruských „legií“ – našli se takoví, kteří tam šli, aby se zachránili před smrtí hladem, ale J. tam šel s pevným a jasným uvědoměním. V legii však dlouho nepobyl: Kdo řekne A, musí říct i B! Jurij teď přestal tajit své dobré znalosti němčiny, a brzy jeden šéf, Němec od Kasselu, který dostal za úkol vybudovat vyzvědačskou školu s urychleným

¹⁴⁸ Tuto konvenci jsme uznali až v roce 195. Ostatně Melgunov ve svém deníku z roku 1915 zaznamenal pověsti, že Rusko nepouští žádné zásilky pro své zajatce v Německu a že se jim tam vede nejhůř ze všech spojeneckých zajatců – aby nevznikaly pověsti o dobrém životě zajatců a aby se vojáci dobrovolně nevzdávali nepříteli. Jakási kontinuita idejí tu existuje. (S. P. Melgunov, Vzpomínky a donrks, I. vyd., Paříž 1914, str. 199 a 203.)

výcvikem, si vzal Jurije jako svého nejbližšího spolupracovníka. Tak začal pro Jurije sestup, který nepředvídal, tak nastal zvrát. Jurij hořel pro osvobození vlasti – Němci ale měli své plány a nutili ho vycvičovat vyzvědače. Kde však byla hranice?... V který okamžik nebylo možno jít dál? Jurij se stal poručíkem německé armády. V německé uniformě jezdil teď po Německu, byl v Berlíně, navštěvoval ruské emigranty, četl dříve nedostupného Bunina, Nabokova, Aldanova, Amfitěatrova... Čekal, že u Bunina a u nich u všech bude každá stránka přetékat bolestí nad živými ranami Ruska. Co se to však s nimi stalo? Nač promrhali neocenitelnou svobodu? Zase jen ženské tělo, výbuchy vášní, západy slunce, krásné hlavičky šlechticů a staré zaprášené anekdoty. Psali tak, jako by v Rusku žádná revoluce nebyla, nebo jako by bylo pro ně příliš obtížné ji vysvětlit. Nechali na ruské mládeži, aby si sama hledala azimut života.

Tak se Jurij zmítal, chtěl rychle vidět a znát a přitom podle odvěkého ruského obyčeje stále častěji a hlouběji utápěl svůj zmatek ve vodce.

Jaká vlastně byla ta jejich vyzvědačská škola? Samozřejmě že vůbec ne opravdová. Za šest měsíců je mohli naučit jen zacházet s padákem, výbušninami a vysílačkou. Ani jim moc nevěřili. Vysazovali je za frontou, aby rozsévali nedůvěru. Avšak pro zmírající, beznadějně opuštěné ruské válečné zajatce byly tyto školy podle Jurijova názoru jediné dobré východisko: mládenci se tady najedli, teple se oblékli do nového, a k tomu jim ještě nacpali kapsy sovětskými penězi. Žáci (stejně jako učitelé) předstírali, že to také tak všechno bude: že budou v sovětském zázemí provádět vyzvědačskou činnost, vyhazovat do vzduchu určené objekty, vysílat šifrované zprávy a vracet se zase nazpátek. Ve skutečnosti však chtěli přes tuto školu prostě jen uniknout smrti a zajateckému táboru, chtěli zůstat naživu, ale ne za cenu toho, že by stříleli na frontě do vlastních lidí¹⁴⁹. Poslali je přes frontu a jejich další svobodná volba závisela od jejich morálky a svědomí. Trinitrotoluol a vysílačku všichni hned zahodili. Rozdíl byl jen v tom: mají se přihlásit úřadům hned (jako můj tupoносý „špión“ v armádní kontrarozvědce), nebo si nejdřív užít za darované peníze? Nikdy se však nikdo nevrátil přes frontu k Němcům.

Najednou se před novým rokem 1945 vrátil jeden bystrý mládenec, že splnil úkol (jdi si to ověřit). To bylo něco nebývalého. Šéf nepochyboval o tom, že ho poslala smerš, a rozhodl se, že ho dá zastřelit (osud svědomitého špióna!). Jurij však naléhal, že má být naopak odměněn a vyznamenán přede všemi posluchači. Vráťivši se špiónek pozval Jurije, aby se napili, pak se celý brunátný k němu naklonil přes stůl a řekl mu: „Juriji Nikolajeviči! Sovětské velitelství vám slibuje, že vám bude všechno odpuštěno, jestliže hned přejdete k našim.“ Jurij se roztrásl. Jeho dávno zatvrzelé a ode všeho oproštěné srdce roztálo teplem. Vlast?... Prokletá, nespravedlivá, a přesto tak drahá! Odpuštění?... A může se vrátit k rodině? Projít se po Kamennooostrovském? Je to marné, jsme přece jen Rusové! Odpusťte nám, my se vrátíme, a jak budeme poslouchat!... Toho půldruhého roku, co odešel z lágru, nepřineslo Jurijovi štěstí. Nelitoval, ale ani neviděl pro sebe žádnou budoucnost.

Když seděl u vodky s ostatními Rusy, právě takovými ztracenci, všichni jasně cítili: žádnou oporu nemají, stejně to není žádný opravdový život. Němci s nimi dělají, co chtějí. Teď když Němci jasně válku prohrávali, našlo se pro Jurije východisko: šéf ho měl rád a svěřil mu, že má ve Španělsku pro všechny případy statek, kde se mohou po pádu říše spolu usadit. Teď však tu seděl před ním za stolem opilý krajan, který sám riskoval život, a lákal ho: „Juriji Nikolajeviči! Sovětské velitelství oceňuje vaše zkušenosti a vědomosti, chce je od vás přejmout – organizaci německé výzvědné služby...“

Dva týdny mučila J. nerozhodnost. Když však v době sovětské ofenzívy na Visle odváděl svou školu hlouběji do zázemí, dal příkaz zabočit na tichý polský dvůr, kde dal nastoupit a řekl: „Přecházím na sovětskou stranu! Každý se může svobodně rozhodnout!“ A tito nešťastní špióni s mlékem na bradě, kteří ještě před hodinou předstírali oddanost německé říši, teď nadšeně zvolali: „Hurá! My taky!“ (Volali hurá své budoucí nucené práci...) Tehdy se jejich vyzvědačská škola v plném počtu skryla až do příchodu sovětských tanků a sovětské kontrarozvědky. Od té doby už Jurij své mládence nespátril. Odvedli ho zvlášť, deset dní musel psát všechno o historii školy, o jejích učebních osnovách, o záškodnických úkolech, a on se skutečně domníval, že „jeho zkušenosti a znalosti...“. Dokonce už byla řeč o cestě domů k rodině.

¹⁴⁹ Naši vyšetřovatelé samozřejmě neuznávali takové důvody. Jakým právem chtěli žít, když rodiny prominentů si i bez toho dobře žily v sovětském zázemí? Že se tak ti chlapci chtěli vyhnout tomu, aby nemuseli vzít německou karabinu do ruky, to nebrali vůbec v úvahu. Za jejich hraní na špióny jim napařovali nejtěžší § 58/6 a k tomu ještě diverzní záměr. To znamenalo: nechat je sedět tak dlouho, dokud nepojdou.

Á teprve v Lubjance pochopil, že dokonce v Salamance by byl blíž ke své Nevě... Mohl čekat smrt zastřelením nebo přinejmenším dvacet let.

Takové věci vyvádí člověk, když uvidí kouř domova... Tak jako se zub nepřestane ozývat, dokud se neumrtví jeho nerv, tak i my asi nepřestaneme odpovídat na volání své vlasti, dokud nespokneme arzén. Lotofágové z Odyssey měli na to jakýsi lotos...

Jurij pobyl v naší cele pouhé tři týdny. A po celé ty tři týdny jsme se spolu hádali. Já jsem tvrdil, že naše revoluce byla velkolepá a spravedlivá, hrozné bylo jen její znetvoření v roce 1929. On na mne hleděl s útrpností a tiskl nervózně rty: Než se pouštět do revoluce, měly se v zemi vyhubit štěnice! (V tom se zvláštním způsobem shodovali s Fastěnkem, ač na to šel každý odjinud.) Já jsem říkal, že po dlouhou dobu jen lidé ušlechtilých úmyslů a vysoce obětaví řídili důležité záležitosti naší země. On řekl, že to od samého začátku byli lidé Stalinova ražení. (V tom, že je Stalin bandita, jsme se nerozcházel.) Já jsem vychvaloval Gorkého: Jaký to moudrý člověk! Jaký správný názor! Jaký veliký umělec! On namítal Bezvýznamná, nudná osoba! Všechno je jen smyšlenka, on sám, jeho hrdinové i veskrze všechny jeho knihy. Lev Tolstoj – to je car naší literatury!

Pro tyto každodenní Spisy, vedené s mladistvým zápalem, jsme se nedokázali sblížit a objevit jeden u druhého víc než to, co jsme zamítali.

Odvedli ho z cely a od těch dob, ať jsem se vyptával, jak chtěl, nikdo s ním neseseděl v Butyrkách a nikdo se s ním nesetkal v průchodných věznicích. I obyčejní vlasovci zmizeli někam beze stop, nejspíš do země, a zbývající dodnes ještě nemají dokumenty, aby mohli odjet ze severských pustin. Osud Jurije J. byl však i mezi nimi neobvyklý.

Konečně přišel i lubjanský oběd. Dlouho předtím jsme už slyšeli veselé cinkání na chodbě, pak nám přinesli jako v restauraci na podnose každému dva hliníkové talíře (ne misky): naběračku polévky a naběračku řídké nemastné kaše.

V prvním vzrušení nemůže vyšetřovaný nic polknout, některý se několik dní nedotkne ani chleba a neví, co s ním. Postupně se však vrací chuť k jídlu, pak se dostaví stav stálého hladu, který dosahuje hltavosti. Když se pak člověku podaří se umírnit, žaludek se scvrkne a přizpůsobí se nuzování – a zdejší chudá strava se pak zdá být dostatečná. K tomu je zapotřebí sebeovládání, odvyknout si šilhat po tom, kdo jí něco jiného, zakázat žaludku nebezpečné vězeňské rozhovory o jídle a pokud možno se vznášet ve vyšších sférách. V Lubjance se to usnadňuje dvěma hodinami povoleného ležení po obědě – také lázeňský zázrak. Lehne si zády ke špehýrce, naoko si před sebou otevřeme knihy a drimáme. Spát je vlastně zakázáno, a dozorcí vidí, že dlouho neobracíme stránky, ale v tyto hodiny obvykle neklepají. (Tato lidskost se dá vysvětlit tím, že ti, kteří nesmějí spát, jsou v této době u výslechu. Pro umíněnce, kteří odmítají podepsat protokol, je ten kontrast ještě silnější: když se vrátí z výslechu, je právě konec odpočinku.) A spánek – to je nejlepší prostředek proti hladu a proti starostem: organismus se nevysiluje a mozek nepřemílá neustále chyby, kterých ses dopustil.

A už přinášejí večeři – ještě jednu naběračku kaše. Život spěšně rozkládá před tebou své dary. Teď do večerky pět nebo šest hodin nevezmeš nic do úst, ale to už není tak hrozné, večer si člověk snadno zvykne nejíst nic – to je už dávno známé i vojenské medicíně, záložní pluky také večer nic nedostávají k jídlu.

A už je tu doba večerního vyvádění na stranu, na kterou jsi celý den ze všeho nejtoužebněji čekal. Jak se najednou stal celý svět lehčím! Jak se v něm najednou zjednodušily všechny velké otázky – všiml sis toho?

Ty poklidné lubjanské večery! (Ovšem jen tehdy poklidné, když tě nečeká noční výslech.) Beztížné tělo, uspokojené kaší právě do té míry, aby duše necítila jeho břemeno. Jaké lehké, svobodné myšlenky! Jako bychom se vznesli na výšiny Sinaje, kde se nám v plamenech zjeví pravda. Však o tom i Puškin snil:

„Chci žít, abych přemýšlel a trpěl!“

A tak trpíme a přemýšlíme, nic jiného v životě nemáme. A jak snadné je tohoto ideálu dosáhnout...

Přeme se samozřejmě i po večerech, necháme být šachovou partii se Suzim i knihy. Nejzaníceněji se potýkám opět s J., protože jde o palčivé otázky, například o konec války. Vtom beze slova a bez výrazu v tváři vešel do cely dozorce a spustil na okně modré zatemnění. Teď tam za zatemněním začíná večerní Moskva střílet vítězné salvy. Jako nevidíme nebe osvětlené salvami, tak také nevidíme mapu Evropy, ale snažíme se podrobně si ji představit a uhádnout, která města jsme dobyli. Obzvlášť Jurije vyvádějí tyto salvy z míry. Aby osud napravil chyby, kterých se dopustil on, tvrdí nám, že válka ještě zdaleka nekončí, že se teď Rudá armáda a anglo-americká vojska pustí do sebe a pak teprve začne opravdová válka.

Všichni v cele projeví o tyto předpovědi žhavý zájem. A jak že ta válka skončí? Jurij tvrdí, že rychlou porážkou Rudé armády (to pro nás znamená propuštění nebo zastřelení?).

Proti tomuto tvrzení se postavím na odpor a dáme se do obzvláště zuřivé hádky.

Jeho argumenty jsou, že naše armáda je už unavená, vykrváčená, špatně zásobená, a hlavně to, že proti spojencům už nebude bojovat s takovou tvrdostí. Já zas na příkladu jednotek, které znám, namítám, že armáda není tak unavená, ale naopak získala zkušenosti, že je teď silná a zlá, takže bude kosit spojence ještě hůř než Němce. „Nikdy!“ volá (ale pološeptem) Jurij. „A co Ardeny?“ křičím (pološeptem) já. Fastěnko nás přeruší a vysměje se nám, že ani jeden nerozumíme Západu, že se teď nikomu nemůže podařit donutit spojenecká vojska, aby bojovala proti nám.

Stejně však se nám už večer nechce hádat, spíš poslouchat něco zajímavého, ba smířlivého a pohovořit si přátelsky.

Jedním z takových vězeňských rozhovorů je rozhovor o vězeňských tradicích, o tom, jak se sedělo dřív. U nás máme Fastěnka, a proto máme toto vyprávění z první ruky. Ze všeho nejvíc nás dojíká, že dřív to byla čest být politickým vězněm, že nejen vlastní příbuzní se jich nezříkali, ale přijížděly za nimi neznámé dívky a pod záminkou, že jsou jejich nevěsty, se dožadovaly návštěv. A co dřívější běžná tradice posílat na svátky balíčky vězňům? Nikdo v Rusku nezasedl za sváteční velikonoční stůl, aniž předtím odnesl balíček neznámým vězňům na přilepenou do vězeňské kuchyně. Na vánoce přinášeli šunku, pirohy a pirožky plněné masem a na velikonoce mazance.

Nejchudší stařenka přinesla alespoň deset malovaných vajec a bylo jí lehčeji u srdce.

A kam se tato ruská dobrota poděla? Byla vystřídaná uvědomělostí! Jak krutě a navždy zastrašili náš lid a odnaučili jej pečovat o ty, kteří trpí! Dnes je něco takového nemožné. Jestliže dnes v nějakém podniku navrhnete uspořádat před svátky sbírku ve prospěch vězňů místního vězení, bude se to považovat skoro za protisovětské povstání. Hle, jak jsme zvlčili!

A co znamenaly tyto sváteční balíčky pro vězně! Cožpak to bylo jen dobré jídlo?

Dávaly hřejivý pocit, že lidé na svobodě na tebe myslí, že se o tebe starají.

Fastěnko nám vypráví, že i za sovětské vlády existoval Politický červený kříž – ne že bychom mu nechtěli věřit, ale nějak si to neumíme představit. Říká, že J. P. Peškovová díky své osobní nedotknutelnosti jezdila do ciziny, pořádala tam peněžní sbírky (u nás toho moc nesebereš) – a pak se zde nakupovaly potraviny pro politické vězně, kteří neměli žádné příbuzné. Pro všechny politické? Hned se to uvede na pravou míru: ne, ne pro všechny, ne pro kaery, tj. pro kontrarevolucionáře (to znamená například inženýry a duchovní), nýbrž jen pro členy bývalých politických stran. Ach tak, proč to neřeknete hned!... Ostatně také Červený kříž kromě Peškovové v podstatě zlikvidovali...

Ještě o jedné věci je příjemné si pohovořit večer, když tě nečeká žádný výslech – o propuštění. Ano, stávají se prý takové podivuhodné případy, že někoho propustí.

Tak odvedli od nás Z-va „s věcmi“ – že by na svobodu? Přece se vyšetřování nemohlo skončit tak rychle! (Vrátí se po deseti dnech: odvezli ho do Lefortova. Tam začal zřejmě rychle podepisovat, a tak ho vrátili k nám.) Jestliže tě propustí – sám přece říkáš, že tvůj případ je bezvýznamný – tak mi slib, že zajdeš za mou ženou, a na důkaz toho ať mi žena pošle v balíčku řekněme dvě jablka... – Jablka teď nejsou nikde k dostání. – Tak tedy tři preclíky. – Co když třeba nejsou v Moskvě ani preclíky?

- No dobrá, tak tedy čtyři brambory! (Tak se domluví, a pak skutečně N. odvedou s věcmi a M. dostane v balíčku čtyři brambory. Nastane ohromení a úžas! Propustili ho, a to byl jeho případ daleko vážnější než můj – takže třeba i mne brzy...? A přitom to bylo prostě tak, že se ženě M. pátá brambora v tašce rozmačkala, a N. je v lodním vězení na cestě na Kolymu.) Tak se rozpovídáme o všem možném i nemožném, vzpomeneme si i na něco legračního – a je ti vesele a dobře mezi zajímavými lidmi, kteří vůbec nepatří do tvého života ani do okruhu tvých zkušeností – a mezitím už je po mlčenlivé večerní prověrce, odebrali už i brýle a žárovka třikrát zablíkává. To znamená – za pět minut večerka!

Rychle, rychle pod deku! Tak jako na frontě nevíš, zda se za minutu vedle tebe nesnese krupobití střel, tak ani my zde nevíme, zda nás nečeká osudná noc s výslechem! Lehneme si, vstrčíme jednu ruku nad deku a snažíme se pustit všechno z hlavy. Spát!

V takovýto okamžik jednoho dubnového večera, brzy po tom co jsme se rozloučili s J., zarachotil u nás v zámku klíč. Každému z nás se sevřelo srdce: Koho? Hned dozorce zasyčí: „Na es!“ „Na zet!“ Dozorce však nezasyčel. Dveře se zavřely. Zvedli jsme hlavy. U dveří stál nováček: vyzáblý, mladý, v obyčejných modrých šatech a s modrou čepicí. Neměl s sebou nic. Bezradně se rozhlížel.

„Jaké má tahle cela číslo?“ zeptal se ustrašeně. „Padesát tři.“

Trhl sebou.

„Z venku?“ zeptali jsme se.

„Ne...“ zavrtěl ztrápeně hlavou. „A kdy tě zatkli?“

„Včera ráno.“

Dali jsme se do smíchu. Měl prostou, velice jemnou tvář a téměř docela bílé obočí. „A za co?“

(To je nešťastná otázka, na tu nelze čekat odpověď.) „Ani nevím... Tak, pro hloupost...“

Tak odpovídají všichni, všichni sedí pro hloupost. A jako největší hloupost připadá celá věc právě vyšetřovanému.

„No ale jakou?“

„Já... já jsem napsal provolání. K ruskému národu.“

„Cože?“ (S takovou „hloupostí“ jsme se ještě nesetkali!) „Zastřelí mě?“ protáhl se mu obličej. Popotahoval za štítek čepice, kterou měl pořád ještě na hlavě.

„Ale ne,“ uklidnili jsme ho. „Teď už nikoho nestřílejí. Dostaneš deset bez pardonu.“

„Jste dělník? Nebo zaměstnanec?“ zeptal se sociální demokrat, věren třídním zásadám.

„Dělník.“

Fastěnko ukázal na něho rukou a vítězoslavně na mne zavola: „Tady vidíte, Alexandře Isajeviči, náladu dělnické třídy!“

A uvelebil se ke spánku v domnění, že věc už nebude mít žádné pokračování a že už nebude co poslouchat.

Mýlil se však.

„Jak to – provolání jen tak, pro nic za nic? Jménem koho? „Mým vlastním.“

„A co jste zač?“

Nováček se provinile usmál: „Car. Car Michal.“

Jakoby do nás blesk uhodil. Zvedli jsme se na postelích a podívali se na něho. Ne, tato ostýchavá hubená tvář nebyla vůbec podobná tváři Michala Romanova. K tomu jeho věk...

„Zítřej, zítřej! Už spěte!“ řekl Suzi přísně.

Usínali jsme a přitom se už těšili, že zítra ráno ty dvě hodiny do snídaně nebudou nudné.

Caru přinesli také postel, a on si tiše lehl vedle kýblu.

V roce 1916 vešel do domu moskevského strojívdce Bělova neznámý statný stařík se světlou bradkou a řekl strojívdcově pobožné ženě: „Pelagejo! Máš jednorodného synka. Opatruj ho pro Hospodina! Až bude čas, přijdu znova.“ A odešel.

Kdo to byl, to Pelageja nevěděla, ale jeho slova byla tak důrazná a přísná, že se jim její mateřské srdce podrobilo. Opatrovala dítě jako oko v hlavě. Viktor vyrůstal, byl z něho tichý, poslušný a pobožný chlapec, často míval vidění andělů a bohorodičky. Potom stále řidčeji. Stařík se už neukázal. Viktor se vyučil řidičem, v roce 1936 ho odvedli do armády a odvezli do Birobidžanu, kde sloužil v autorotě.

Nebyl vůbec do větru a snad právě tou svou netypickou tichostí a mírností si získal náklonnost jedné dívky z civilních zaměstnankyň a zkřížil tak cestu svému veliteli čety, který se o ni také ucházel. V té době k nim přijel na manévry maršál Bliicher, a jeho šofér náhle těžce onemocněl.

Bliicher rozkázal veliteli autoroty, aby mu poslal nejlepšího řidiče, velitel roty zavola velitele čety, a ten se hned dovítí, že by mohl dohodit maršálovi svého soupeře Bělova. (V armádě tomu tak bývá často: je povýšen nikoliv ten, kdo si to zaslouží, nýbrž ten, koho je třeba se zbavit.) Kromě toho nebyl Bělov žádný piják, byl pracovitý, jistě nezklame.

Bělov se Bliicherovi zalíbil a zůstal u něho. Brzy byl Bliicher povolán pod určitou záminkou do Moskvy (tak ho odloučili před jeho zatčením od armády na Dálném východě, která mu byla dána) a vzal s sebou i svého řidiče. Když Viktor osiřel, dostal se do kremelské garáže a vozil napřed jednou Michajlova (Komsomol), pak Lozovského, pak další a nakonec Chruščova. Tady poznal (a mnoho nám o tom vyprávěl) jejich recepce, jejich mravy i jejich bezpečnostní opatření. Jako zástupce prostého moskevského proletariátu byl tehdy přítomen i procesu s Bucharinem v Domě odborů. Ze všech svých pánů mluvil jen o Chruščovovi s vřelostí: jen v jeho domě seděl řidič u rodinného stolu a ne odděleně v kuchyni, jen tam se v těch letech udržela dělnická jednoduchost. Optimistický Chruščov si Viktora Alexejeviče také oblíbil, a když odjížděl v roce 1938 na Ukrajinu, velice ho zval, aby jel s ním. „Nikdy jsem neměl odejít od Chruščova,“ říkal Viktor Alexejevič. Něco ho však drželo v Moskvě.

V roce 1941 před vypuknutím války přestal pracovat ve vládní garáži a byl tak bez ochrany hned mobilizován. Protože byl slabého zdraví, neposlali ho na frontu, nýbrž do pracovního praporu – nejdřív

šel pěšky do Inzy a tam kopal zákopy a stavěl silnice. Po bezstarostném blahobytném životě posledních let bylo to pro něho teď u lopaty zlé. Vrchovatě poznal nouzi a utrpení a viděl kolem sebe, že lid nejenže nezačal po revoluci lépe žít, ale zbídačel. Sám to sotva přežil, ze zdravotních důvodů byl zproštěn služby, vrátil se do Moskvy, kde se znovu uchytil: vozil Ščerbakova¹⁵⁰, pak lidového komisaře pro palivový průmysl Sedina. Sedin však kradl (pouhých 35 miliónů), takže ho tiše odstranili, a Bělov z nepochopitelných důvodů přišel opět o práci u vedoucích pracovníků. A tak šel jako řidič k jedné automobilové základně a ve volném čase jezdil načerno až do Krasné Pachry.

Jeho myšlenky však byly už jinde. V roce 1943 navštívil matku. Právě prala a odešla pro vodu k hydrantu. Tu se otevřely dveře a do domu vešel neznámý statný stařeček s bílým plnovousem. Pokřižoval se před ikonou, přísně pohlédl na Bělova a řekl: „Bud' pozdraven, Michale! Požehnej tě Pán Bůh!“ – „Já se jmenuji Viktor,“ odpověděl Bělov. „Budeš ale Michal, car svaté Rusi!“ nenechal se stařík vyrušit. Vtom vešla matka a leknutím jí podklesla kolena, že rozlila vodu z věder: byl to tentýž stařík, který přišel před dvaceti sedmi lety, zešedivěl, ale byl to on. „Bůh s tebou, Pelagejo, dobřeš opatrovala syna,“ řekl stařeček. A poodešel s budoucím carem, jako když patriarcha uvádí cara na trůn. Svěřil ohromenému mladíku, že v roce 1953 dojde ke změně vlády, že se stane carem vši Rusi¹⁵¹ (proto ho tedy číslo naší cely, 53, tak udivilo!) a k tomu že musí od roku 1948 začít sbírat síly. Stařík ho nijak nepoučil, jak má ty síly sbírat, a odešel. A Viktor Alexejevič se ho neodvážil zeptat.

Ted' bylo po klidu a po prostém životě! Jiný by se třeba byl ulekl takového obrovského záměru, ale Viktor, protože se dostal mezi nejvyšší, znal ty Michajlovy, Ščerbakovy a Sediny, slyšel různé věci od ostatních řidičů a věděl, že k tomu není zapotřebí žádné výjimečnosti, ba právě naopak.

Nově pomazaný car, tichý, svědomitý a citlivý jako Fjodor Joannovič, poslední z Rurikoveců, pocítil na sobě celou obrovskou tíži Monomachovy čapky¹⁵². Bída a utrpení lidu, za něž dosud nebyl odpovědný, ležely teď na jeho ramenou, a on byl vinen, že stále trvají. Zdálo se mu divné, že by měl čekat až do roku 1948, a tak už na podzim roku 1943 napsal svůj první manifest k ruskému lidu a přečetl jej čtyřem spolupracovníkům v garáži lidového komisariátu palivového průmyslu...

...Ráno jsme obklopili Viktora Alexejeviče a on sám to vše nesměle vyprávěl.

My jsme si ještě neuvědomili jeho dětskou důvěřivost, byli jsme zaujati nezvyklým vyprávěním a zanedbali jsme – byla to naše vina! – varovat jej před špiclem. Vůbec nás nenapadlo, že to, co nám tu prostodušně vyprávěl, není ještě všechno známo vyšetřovateli!... Když Viktor dovyprávěl, začal se Kramarenko dožadovat hned „k veliteli věznice pro tabák“, hned „k lékaři“, a oni ho skutečně brzy odvedli. Tam to hned píchnul na ty čtyři z komisariátu, o kterých by se byl nikdo nikdy nedozvěděl... (Když na druhý den přišel Bělov z výsledku, divil se, odkud se o nich vyšetřovatel dozvěděl. Teprve teď nás to trklo...) Ti jeho spolupracovníci z komisariátu si přečetli manifest, všechno schválili – a nikdo cara neudal! Avšak on sám si uvědomil, že je to příliš brzo. A tak manifest spálil.

Uplynul rok. Viktor Alexejevič pracoval jako mechanik v garáži automobilové základny. Na podzim roku 1944 napsal nový manifest a dal jej přečíst deseti lidem – řidičům a zámečnickům. Všichni jej schválili. A nikdo ho neprozradil! (Z deseti lidí nikdo, to byl v té udavačské době řídký zjev! Fastěnko se nemýlil ve svých závěrech o „náladě dělnické třídy“.) Car se ovšem uchyloval k nevinným lstím: naznačoval, že má na své straně jednu mocnou ruku ve vládě, a sliboval svým přívržencům služební cesty kvůli sjednocení monarchistických sil na venku.

Míjely měsíce. Car se svěřil ještě dvěma dívkám v garáži. A tady se netrefil – dívky se ukázaly ideologicky na výši! Hned se Viktorovi sevřelo srdce, neboť tušil neštěstí. V neděli po Zvěstování Panny Marie šel po trhu a manifest měl u sebe.

Jeden starý dělník z kruhu jeho přívrženců ho potkal a řekl mu: „Viktore! Měl bys zatím ten papír spálit, ne?“ A Viktor jasně pocítil: Ano, napsal ho příliš brzo! Musí to spálit! „Hned to spálím, máš pravdu.“ A šel to domů spálit. Avšak dva příjemní mladíci na něho zavolali ještě na trhu: „Viktore Alexejeviči! Pojeďte s námi!“ A v autě ho přivezli do Lubjanky. Tady ho ze samého spěchu a vzrušení ani neprohlédli podle obvyklého rituálu, takže v jedné chvíli car svůj manifest div nezničil. Pak si však

¹⁵⁰ Vyprávěl, jak tlustý Ščerbakov, když přijel do svého informbyra, nechtěl nikoho ani vidět a jak jeho spolupracovníci mizeli z místností, kterými musel projít. S hekáním se shýbal a zvedal rohy koberců. Běda celému informbyru, jestliže tam našel prach!

¹⁵¹ Až na to, že si spletl šoféra s pasažérem, se ten jasnozřivý stařeček téměř ani nezmýlil!

¹⁵² Korunovační relikvie moskevských velkoknížat a carů do roku 1724, která podle legendy pochází od kyjevského knížete Vladimíra Monomacha (1053-1125). Citát z Puškinova Borise Godunova „Ach, jak jsi těžká, čapko Monomachova!“ se stal okřídleným rčením pro tíhu moci. (Pozn. překl.)

řekl, že by ho mohli ještě hůř zmáčknot: kam jej schoval? Hned ho vyvezli výtahem ke generálovi a k plukovníkovi a generál mu vlastnoručně z nacpané kapsy vyrval manifest.

Stačil však jeden výslech, aby se Velká Lubjanka uklidnila: ukázalo se, že nejde o žádnou hroznou věc. Deset zatčených v garáži automobilové základny. Čtyři v garáži komisariátu. Vyšetřování předali podplukovníkovi a ten se jen chechtal, když si pročítal provolání:

„Tadyhle píšete, vaše veličenstvo: 'Svému ministru zemědělství dám příkaz, aby hned na jaře rozpustil kolchozy.' – Jak ale rozdělíte inventář? To jste nevyřešili... Pak tu píšete: 'Budu podporovat stavbu obytných domů a každému dám byt v blízkosti jeho pracoviště... Zvýším platy dělníkům...' A kde na to vezmete prachy, vaše veličenstvo? To si budete penízky tisknout? Chcete přece zrušit státní půjčky!... A dále: 'Kreml srovnám se zemí'. A kde umístíte svou vládu? Spokojil byste se například s budovou Velké Lubjanky? Nechcete si ji prohlédnout?...“

I mladí vyšetřovatelé přicházeli, aby se vysmáli caru vší Rusi. Kromě směšného v tom nic jiného neviděli.

Ani my v cele jsme se nemohli někdy zdržet úsměvu. „Doufám, že na nás ve třiapadesátém roce nezapomenete!“ prohodil Z-v a mrkal přitom na nás.

Všichni se mu smáli...

Viktor Alexejevič, plavovlasý, prostoduchý, s mozolnatýma rukama, nás vždy pohostil, když dostal od své těžce zkoušené matky Pelageji vařené brambory, neodděloval tvoje a moje: „Jezte, kamarádi, jen jezte...“

Rozpačitě se usmíval. Jasně si uvědomoval, jak je to nemoderní a směšné být carem vší Rusi. Co ale dělat, jestliže Hospodinova volba padla na něho?!

Brzy ho z naší cely odvedli¹⁵³.

Na prvního května sundali s okna zatemnění. Válka se zřejmě chýlila ke konci.

Ten večer bylo v Lubjance ticho jako nikdy jindy, byl také druhý velikonoční den, svátky se překrývaly. Všichni vyšetřovatelé se bavili v Moskvě, na výslechy nikoho nevodili. V tichu bylo slyšet, jak někdo začal proti něčemu protestovat. Odvedli ho z cely do boxu (po sluchu jsme věděli, kde jsou které dveře) a při otevřených dveřích boxu ho tam dlouho mlátili. Ve vznášejícím se tichu bylo zřetelně slyšet každou ránu do měkkého těla i do chroptících úst.

Druhého května vypálila Moskva třicet salv, což znamenalo evropské hlavní město. Jen dvě města ještě zbývala – Praha a Berlín, hádali jsme které z nich.

Devátého května přinesli oběd zároveň s večeří, což bylo v Lubjance zvykem jen na 1. května a 7. listopadu.

Jen podle toho jsme poznali, že je konec války.

Večer vypálili zase třicet salv. Již nezbylo žádné nedobyté hlavní město. A týž večer vypálili ještě jednou – asi čtyřicet salv – a to už byl definitivní konec.

Nad náhubkem v našem okně i v ostatních celách v Lubjance i ve všech oknech moskevských věznic jsme viděli i my, bývalí zajatci a bývalí frontovní bojovníci, nebe pestře pomalované ohňostrojem a protínané světlomety.

Boris Gammerov, mladý protitankový dělostřelec, už dříve demobilizovaný pro invaliditu (nevyléčitelné zranění plic) a zatčený se studentskou skupinou, seděl tohoto večera v plně obsazené butyrské cele, kde polovina vězňů byli zajatci a frontovní vojáci.

Poslední salvu popsal v krátkém osmiverší, v naprosto všedních řádcích: jak už leželi na pryčnách, přikrytí vojenskými plášti, jak se probudili hlukem, zvedli hlavy, podívali se na náhubek: aha, salva; lehli si „a znova se přikryli vojenskými plášti.“ Stejnými vojenskými plášti jako v blátě zákopů, v popelu ohnišť, v dešti od německých střepin.

Ne pro nás bylo to vítězství. Ne pro nás bylo to jaro.

¹⁵³ Když mě v roce 1962 seznámili s Chruščovem, svrběl mě jazyk, abych mu řekl: „Nikolaji Sergejeviči! Víte, že máme jednoho společného známého?“ Řekl jsem mu však jinou, mnohem nutnější větu jménem bývalých vězňů.

6 TO JARO

V červnu 1945 zalétaly každé ráno i každý večer do oken butyrského vězení mosazné zvuky kapel odkudsi z nevelké dálky – z Lesní nebo Novoslobodské ulice. Byly to samé pochody a hráli je stále dokola.

Stáli jsme v cele u dokořán otevřených oken za neprůhledně zelenými náhubky z armovaného skla a poslouchali. Pochodovaly to vojenské jednotky? Nebo to byli pracující, kteří se ve volném čase s potěšením oddávali mašírování? To jsme nevěděli, ale i nám se už doneslo, že se na 22. června, čtvrté výročí vypuknutí války, chystá na Rudém náměstí velkolepá přehlídka na počest vítězství.

Kameny, které byly položeny do základů, mají úpět aзарývat se do země, těm není dáno korunovat budovu. Avšak i čestně ležet v základech bylo odepřeno těm, kteří nesmyslně opuštěni a předurčení k zániku zachytili svým čelem a hrudí první údery této války a odvrátili cizí vítězství.

„Co jsou pro zrádce zvuky blaženosti?...“

To jaro roku 1945 bylo v našich vězeních především jarem ruských zajatců. Táhli věznicemi Sovětského svazu v nepřehledných hustých šedivých hejnech jako sledi v oceánu.

Prvním příznakem takového hejna pro mne byl Jurij J. Nyní však jsem byl ze všech stran obklopen jejich souvislým a stálým proudem, který jako by předem znal své určení.

Celami procházeli nejen zajatci – valil se proud všech těch, kteří byli v Evropě: emigrantů z dob občanské války, ostarbajtrů z hitlerovské války i důstojníků Rudé armády, kteří si utvořili příliš kritické a dalekosáhlé názory, takže se Stalin asi obával, aby je nenapadlo přinést z evropského tažení evropskou svobodu, jak už to jednou učinili před sto dvaceti lety¹⁵⁴. Většinu však přece jen tvořili váleční zajatci. A mezi těmito zajatci různých ročníků bylo nejvíc mých vrstevníků, nebo spíš vrstevníků Října – těch, kteří se narodili současně s Říjnem, kteří v roce 1937 bez jakýchkoliv pochybností pochodovali při manifestaci ke dvacátému výročí revoluce a jejichž ročník tvořil začátkem války kádr armády, rozprášené během několika týdnů.

Tak se to jaro, jež jsme trávili v úmorných věznicích za zvuku vítězných pochodů, stalo jarem zúctování s mou generací.

To nám nad kolébkou zpívali „Všechna moc sovětům!“ To my jsme opálenou dětskou ručkou sahalí po pionýrské polnici a na zvolání „Buď připraven!“ salutovali „Vždy připraven!“. To my jsme pronesli zbraně do Buchenwaldu a vstupovali tam do komunistické strany. A my jsme teď byli špatní jen proto, že jsme přese všechno zůstali naživu.¹⁵⁵

Už když jsme postupovali Východním Pruskem, viděl jsem smutné kolony vracejících se zajatců – kteří jediní pociťovali zármutek, když se kolem nich všichni radovali – a už tehdy jsem byl jejich smutkem ohromen, i když jsem ještě nechápal jeho důvod. Seskakoval jsem a přistupoval k těmto dobrovolným kolonám (Proč kolony? Proč se řadili do kolon? Vždyť je k tomu nikdo nenutil, zajatci všech národností se vraceli rozptýleně! Naši však chtěli přijít co nejpokorněji...). Měl jsem kapitánské nárameníky, a vzhledem k nim a k našemu postupu jsem se nemohl dozvědět, proč jsou všichni tak smutní. Avšak osud obrátil i mne na cestu za těmito zajatci, šel jsem s nimi z armádní kontrarozvědky do frontové, ve frontové kontrarozvědce jsem slyšel jejich první, dosud mně nesrozumitelné vyprávění, pak mi to všechno objasnil Jurij J. a nyní pod kopulemi cihlové červeného butyrského zámku jsem cítil, že tato historie několika miliónů ruských zajatců mnou navždy pronikla jako ostrý nůž. Můj vlastní příběh, jak jsem se dostal do vězení, mi vedle toho připadal nicotný, dávno mě už přestaly mrzet stržené nárameníky. Tam, kde byli moji vrstevníci, tam jsem jen pouhou náhodou nebyl i já. Pochopil jsem, že je mou povinností podat jim pomocnou ruku a nést s nimi břemeno, dokud mě nezavalí. Měl jsem teď pocit, že jsem i já spolu s těmito chlapci padl do zajetí na solovjovském předmostí, v charkovském kotli nebo v kerčských kamenolomech, že jsem s rukama za zády nesl svou sovětskou hrdost za ostnaté dráty koncentračního tábora, že jsem hodiny prostál na mraze na naběračku studeného náhražkového kafe a zůstal ležet v půli cesty ke kotli jako mrtvola na zemi, že jsem si v Gulagu 68 (důstojnický zajatecký tábor v Suvalkách) rukama a víčkem esšálku vyhrabal jámu v podobě zvonu (nahore užší), abych nemusel přezimovat na otevřeném poli, a hladem zdivočelý zajatec se ke mně umírajícímu přioplazil, aby se zahryzl

¹⁵⁴ Povstání děkabristů, revolučních šlechtických důstojníků, v Petrohradě v roce 1825, deset let po evropském tažení ruské armády. (Pozn. překl.)

¹⁵⁵ Buchenwaldští vězňové byli právě za to, že zůstali naživu, hned u nás zavřeni: Jak to žes mohl přežít vyhlazovací tábor? V tom musí něco být!

do mého ještě nevychládlého masa pod loktem. A s každým novým dnem mého hladem zostřené vědomí, v tyfovém baráku nebo u ostnatého drátu sousedního tábora Angličanů – pronikala mi do zmirajícího mozku jasná myšlenka: že sovětské Rusko se zřeklo svých umírajících dětí. Potřebovalo „hrdé syny Ruska“, když se vrhali pod tanky, když je ještě bylo možno hnát do útoku. Ale vzít se o ně a žít je v zajetí? Jsou to jen zbyteční jedlíci.

A zbyteční svědkové zahanbujících porážek.

Někdy chceme lhát, ale sám jazyk se vzpěčuje. Tyto lidi prohlásili za zrádce, ale při tom se dopustili příznačné jazykové chyby – a to jak soudcové, tak i prokurátoři a vyšetřovatelé. Po nich sami odsouzení i všechen lid a noviny opakovali a zevšeobecniili tuto chybu, přičemž nechtěně vyjevili pravdu: chtěli je prohlásit za lidi zradivší vlast, ale nikdo o nich nemluvil, ba ani v soudních spisech nepsal jinak než jako o zrazených vlastí¹⁵⁶.

Tak to bylo! Nebyli to zrádci, byli zrazeni. Nikoliv oni nešťastníci zradili vlast, nýbrž vypočítavá vlast zradila je a ještě k tomu třikrát.

Poprvé je zradila svou neschopností na válečném poli – když milovaná vláda dělala, co mohla, aby válku prohrála: zlikvidovala opevněné linie, vystavila letectvo úplnému zničení, dala rozebrat tanky a děla, zbavila se rozvážných generálů a zakázala armádám se bránit¹⁵⁷. Váleční zajatci – to byli právě ti, kteří svými těly jako první zachytili úder a zastavili německou wehrmacht.

Podruhé je vlast nemilosrdně zradila, když je nechala v zajetí chcípat.

A teď je potřetí nestoudně zradila, když je zlákala mateřskou láskou („Vlast vám odpustila! Vlast vás volá!“) a hned na hranici jim hodila smyčku na krk¹⁵⁸.

Řeklo by se, že za tisíc sto let naší státní existence se událo už dost podlostí – byla však mezi nimi taková mnohamiliónová podlost: zradit své vlastní vojáky a ještě je prohlásit za zrádce?!

A jak snadno jsme je vymazali z paměti: Zradil? Hanba mu! – Odepsat! Ale ještě dřív než my je odepsal náš Otec: vrhl na jatka u Vjazmy výkvět moskevské inteligence, vyzbrojený zadovkami z roku 1866, a to ještě připadla jedna na pět mužů. (Který Lev Tolstoj nám vylíčí tohle Borodino?) A jedním tupým pohybem svého tučného krátkého prstu po mapě přepravil Velký Stratég v prosinci 1941 přes Kerčský průliv – nesmyslně, jen kvůli efektnímu novoročnímu hlášení – sto dvacet tisíc našich chlapců – téměř tolik, kolik bylo celkem Rusů u Borodina – a všechny je bez boje vydal Němcům.

A přesto, neznámo proč, není zrádce on, nýbrž – oni.

(Jak lehce podlehneme předpojatým názvům, jak lehce jsme souhlasili s tím, aby se tito zrazení považovali za zrádce! Toho jara seděl v jedné z butyrských cel starý hutník z děmidovských závodů Lebeděv, titulem profesor, ale svým vzhledem statný řemeslník minulého nebo dokonce předminulého století. Měl široká ramena, široké čelo, pugačovský plnovous a tlapy – jen do nich chytit čtyřpudovou lící pánev. V cele nosil šedivý sepraný pracovní plášť přímo na spodním prádle, byl ušmudlaný, mohl být považován za pomocného vězeňského dělníka – dokud si nesesl ke knize a přirozená oduševnělost neozářila jeho obličej. Často se kolem něho vězňové shromáždili, o hutnictví vyprávěl zřídka, ale svým tympanovým basem prohlašoval, že Stalin je právě takový pes jako Ivan Hrozný: „Odstřelit! Zardousit! A žádné ohledy!“; že Gorkij byl mizera, žvanil a obhájce katů. Já jsem Lebeděva obdivoval: jako by se všechen ruský lid přede mnou vtělil do tohoto kostnatého těla s moudrou hlavou a s rukama a nohama oráče. Tolik už toho promyslel – učil jsem se od něho rozumět světu – a on náhle zamával sevřenou pěstí a zaburácel, že ti odsouzení podle 1 b jsou zrádci vlasti a že se jim nesmí odpustit. A ti „1 b“ byli namačkáni na pryčnách kolem dokola. Ach, jak to bylo těm chlapcům líto! On však to prohlašoval jménem ruských rolníků a dělníků s takovým přesvědčením, že jim bylo těžko a stydno se hájit ještě na tuto stranu. A tak je hájit a hádat se s Lebeděvem připadlo na mne a na další dva chlapce, kteří měli

¹⁵⁶ Nepřeložitelný jazykový odstín, spočívající v tom, že se v soudobé ruštině pro označení vlastizrádce místo logicky a gramaticky správného izmennik rodině (jak je ostatně také uvedeno v „stalinské“ ústavě z roku 1936, lež ovšem pochází ještě z pera Bucharinova) běžně používá nesprávného výrazu imennik rodinu, což logicky a doslova by mělo znamenat „člověk zrazený, zaprodaný nebo opuštěný vlastí“. (Pozn. překl.)

¹⁵⁷ Nyní po 27 letech se o tom objevila první čestná práce (P. G. Grigorenko, Dopis redakci časopisu „Otázky dějin KSSS“ Samizdat 1968) a s postupem času jich bude stále víc – neboť ne všichni svědkové zemřeli, a v brzké době nikdo nenazve Stalinovu vládu jinak než vládou šílenství a zrady.

¹⁵⁸ Jeden z největších válečných zločinců, bývalý náčelník hlavní zpravodajské správy Dělnicko-rolnické rudé armády generálplukovník Golikov, řídil akci nalákání a pohlcení repatriantů.

„odstavec deset“. Jaký stupeň zaslepenosti může způsobit neustále opakovaná státní lež! Dokonce i ti nejmoudřejší z nás jsou s to pochopit jen tu část pravdy, do které si namočili vlastní čumák¹⁵⁹.

Kolik válek vedlo Rusko (méně by bylo bývalo lépe...) – a bylo snad ve všech těch válkách tak mnoho zrádců? Zpozoroval snad někdo, že by byla zrada zakořeněna v duši ruského vojáka? Avšak tu při nejspravedlivějším zřízení na světě nastala nejspravedlivější válka – a najednou tu byly milióny zrádců z řad prostého lidu. Jak to máme pochopit?

Jak si to máme vysvětlit?

Spolu s námi válčila proti Hitlerovi kapitalistická Anglie, kde Marx tak výřečně popsal bídu a utrpení její dělnické třídy – proč se u nich za této války našel jen jeden jediný zrádce – prodejný „lord Haf-haf“¹⁶⁰? A u nás – milióny?

Člověk má sice strach otevřít ústa – ale co když to přece jen vyplývá ze státního zřízení?...

Jedno naše prastaré přísloví ospravedlňovalo zajetí takto: „Zajatec se ozve, ale padlý – nikdy.“ Za cara Alexeje Michajloviče se za utrpení v zajetí povyšovalo do šlechtického stavu! Vyměňovat zajatce, zahrnovat je péčí a láskou bylo úkolem společnosti ve všech následujících válkách. Každý útěk ze zajetí se oslavoval jako nejvyšší hrdinství. Po celou první světovou válku se v Rusku pořádaly sbírky na pomoc našim zajatcům, naše milosrdné sestry mohly jet do Německa ošetřovat naše zajatce a noviny v každém čísle připomínaly svým čtenářům, že jejich krajané strádají ve zlém zajetí. Všechny západní národy dělaly totéž i během této války: balíčky, dopisy, nejrůznější podpory proudily volně do zajateckých táborů přes neutrální země. Západní zajatci se nesnižovali k tomu, aby jedli z německého kotle, a s německými strážnými mluvili svrchu. Západní vlády započítávaly svým vojákům, kteří padli do zajetí – služební léta, hodnostní povýšení i dokonce žold.

Jen voják Rudé armády, jediné armády na světě, se nevzdává nepříteli! – tak to stálo ve vojenském řádu („Ivan plen nicht,“ tak volali Němci ze svých zákopů) – ale kdo si uměl představit plný význam těchto slov?! Válka existuje, smrt existuje, ale zajetí neexistuje! Jaký to objev! To znamená: jdi a zemři, ale my zůstaneme naživu. A když se vrátíš ze zajetí bez nohou, o berlích, ale živý (jako Leningradčan Ivanou, velitel kulometné čety ve finské válce, který pak seděl v ust'vymském lágru) – poženeme tě před soud.

Jenom náš voják, zavržený svou vlastí a nejposlednější v očích nepřátel i spojenců, stál o šlichtu pro prasata, vyvařovanou z odpadků Třetí říše. Jen pro něho byly dveře k domovu pevně zabouchnuty, i když se tomu mladé duše snažily nevěřit: prý je nějaký § 58/1b, jenž ve válečné době nepřipouští menší trest než zastřelení! Za to že voják nechtěl zemřít německou kulkou, musí po návratu ze zajetí zemřít sovětskou! Jiní umírají cizími kulkami, ale my vlastními!

(Je ostatně naivní říkat: za to. V našich vládách všech dob nebyli nikdy žádní moralisté. Nikdy nezavírali a nepopravovali lidi za něco. Zavírali a popravovali, aby ne! Všechny tyto zajatce nepozavírali samozřejmě za vlastizradu, neboť i největšímu pitomci bylo jasné, že za zradu lze soudit jen vlasovce. Všechny je pozavírali proto, aby nevzpomínali na Evropu mezi svými spoluvesničany. Co oko nevidí, to srdce neželí...) Tak tedy – jaké cesty byly ruským zajatcům otevřeny? Ze zákonných jen jedna: lehnout si a nechat se rozdupat. Zemři teď, třeba s opožděním, když už jsi neuměl umřít na válečném poli, a pak tě nebudou soudit.

„Vojáci spí. Svě už řekli a navždy mají pravdu.“

Všechny ostatní cesty, které si jen tvůj zoufalý mozek může představit, ty všechny vedou ke konfliktu se zákonem.

Útěk do vlasti – přes zátarasy tábora, přes půl Německa, pak přes Polsko nebo Balkán, končil v kontrarozvědce a na lavici obžalovaných: Jak to že se ti podařilo uprchnout, když ostatní uprchnout nemohou? V tom něco vězí! Řekni, ty mizero, s jakým úkolem tě sem poslali! (Michail Burnacev, Pavel

¹⁵⁹ O tom píše všeobecněji Vitkovskij (na základě třicátých let): Je s podivem, že pseudozáškodníci, kteří dobře věděli, že nejsou vůbec žádní záškodníci, prohlašovali, že vojáci a duchovní jsou zavírání právem. A vojáci zas, kteří o sobě dobře věděli, že nikdy nepracovali pro cizí rozvědky a neškodili Rudé armádě, ochotně věřili, že inženýři jsou záškodníci a že duchovní si zaslouhují likvidaci. Sovětský člověk ve vězení uvažoval takto: „Já osobně jsem nevinen, ale na ně, na ty nepřátele, je každá metoda správná.“ Žádné ponaučení z výslechů a z cel nepřineslo těmto lidem jasno, oni i po svém odsouzení zůstali stejně tak zaslepení, jako když byli na svobodě: stále věřili ve všeobecné spiknutí, travičství, záškodnictví a špionáž.

¹⁶⁰ Přezdívka Williama Joyce vůdce fašistické strany v Anglii který krátce před vypuknutím války odjel do Německa a působil od září 1939 jako hlasatel a redaktor anglického vysílání říšského rozhlasu v Berlíně. Po válce byl v Londýně obžalován z velezrady a dne 3. I. 1946 popraven. (Pozn. překl.)

Bondarenko a mnozí jiní.)¹⁶¹ Útěk k západním partyzánům, k odbojářům, jen oddaloval tíživou soudní odplatu a činil tě ještě nebezpečnějším: jestliže jsi žil svobodně mezi evropskými lidmi, mohl ses nakazit velmi škodlivými myšlenkami. A jestliže ses nebál uprchnout a pak bojovat – jsi odhodlaný člověk, a tudíž dvojnásob nebezpečný vlasti.

Přežít v táboře na účet svých krajanů a druhů? Stát se táborovým policajtem, komandantem, pomocníkem Němců a smrti? Stalinský zákon to netrestal přísněji než účast v zahraničním odboji – stejný paragraf, stejná výměra trestu (a lze snadno uhadnout proč: takový člověk je méně nebezpečný). Avšak náš vnitřní zákon, nevysvětlitelně v nás zakořeněný, zakazoval tuto cestu ovšem kromě spodiny.

Odečteme-li tyto čtyři možnosti, nespelnitelné nebo nepřijatelné, zůstala jen pátá: čekat na verbíře, čekat, kam tě pozvou.

Někdy našťastí přijížděli zemědělstí okresní zmocněnci a najímali zajatce jako čeledíny k sedlákům; zástupci firem si vybírali inženýry a dělníky. Podle nejvyššího stalinského imperativu jsi měl i tady zapřít, žes inženýr, zatajit, žes kvalifikovaný dělník. Jako konstruktér nebo elektrikář by sis uchoval vlasteneckou čistotu jedině tehdy, kdybys zůstal v táboře, kopal jámy, hnil tam a hrabal se v odpadcích. Pak bys mohl s hrdě zvednutou hlavou očekávat, že za takovou čistou vlastizradu dostaneš deset let a pět let náhubek. Ale takhle za vlastizradu s přitěžující okolností, žes pracoval pro nepřítel a ještě k tomu ve svém oboru, jsi se svěřenou hlavou dostal – deset let a pět let náhubek!

Takovým vytríbeným smyslem pro nuance se vyznačoval Stalin!

Také však přijížděli verbíři zcela jiného druhu – Rusové, obvykle bývalí rudí politrucci, bělogvardějci se na tuto práci nedávali. Verbíři svolali v táboře schůzi, nadávali na sovětskou vládu a vyzývali zajatce, aby se hlásili do vyzvědačských škol nebo vlasovských jednotek.

V naší literární kritice se stalo zvykem psát, že Šolochov ve své nesmrtelné povídce Osud člověka vyslovil „trpkou pravdu“ o „této stránce našeho života“ a že odhalil „problém“. Jsme nuceni na to odpovědět, že v této celkem vzato velmi slabé povídce, jež obsahuje bezbarvé a nepřesvědčivé stránky o válce (autor zřejmě poslední válku nepoznal) a šablonovitě až směšně primitivní popisy Němců (jen manželka Sokolova, hrdiny povídky, se autorovi zdařila, je to však čistá křesťanka z Dostojevského), tedy že v této povídce o osudu válečného zajatce je pravý problém zajetí zatajen nebo zkreslen: a) Je zvolen nejméně „zločinný“ případ zajetí – voják v bezvědomí, aby mohl autor z něho udělat „nesporný“ případ a mohl se tak vyhnout ostří problému. (Co kdyby se byl však vzdal při vědomí, jak tomu bylo u většiny – co potom?) b) Hlavní problém zajetí není podle autora v tom, že nás vlast opustila, zavrhla a proklela (o tom není u Šolochova ani slovo), což právě způsobilo veškerou bezvýchodnost, nýbrž v tom, že se tam mezi námi vyskytli zrádci. (Je-li však tohle to hlavní měl by autor vypátrat a vysvětlit, kde se ti zrádci vzali – čtvrt století po revoluci, kterou podporoval všechen lid?) c) Autor si vymyslel fantasticko-detektivní útěk ze zajetí se spoustou zdržujících podrobností, jen aby se nemusel dotknout povinné a nevyhnutelné procedury příjmu navrátilců ze zajetí: Smerš – prověřovací a filtrační lágr. Sokolova nejenže neposadí za ostatný drát, jak přikazuje instrukce, ale – to je ten nejlepší vtíp! – dostane od plukovníka měsíc dovolené! (Znamená to, že ho pustí, aby mohl splnit úkol od fašistické rozvědky? To se tedy dostane za drát i ten plukovník!)

Kdo nehladověl tak jako naši váleční zajatci, kdo nejedl netopýry, kteří zabloudili do tábora, kdo nevyvařoval staré podrážky, ten sotva pochopí, jakou neodolatelné vábnou se stává jakákoliv výzva, jakýkoliv argument, jestliže za ním stojí za vraty tábora kouřící polní kuchyně, z níž každý, kdo se k nim přihlásí, dostane tolik kaše, kolik dokáže sníst aspoň jednou, aspoň ještě jednou jedinkrát v životě!

Avšak kromě kouřící kaše byl ve výzvách verbířů také příznak svobody a skutečného života – ať vyzývali kamkoliv! Do Vlasovových praporů. Do Krasnovových kozáckých pluků. Do pracovních praporů – betonovat budoucí atlantický val. Do norských fjordů. Do písku Libyjské pouště. K hiwi (Hilfswillige) – dobrovolným pomocníkům německé wehrmacht (v každé německé rotě bylo dvanáct hiwi). A konečně ještě k vesnickým policajtům, kteří honili a chytali partyzány (kterých se pak většinou vlast také zřekne). Ať tě zvali kamkoliv, bylo to jedno – jen nechcípát tady hladu jako prašivý pes.

Jestliže jsme přivedli člověka tak daleko, že ohlodával netopýry, pak jsme ho my sami zbavili veškeré zodpovědnosti nejen vůči vlasti, ale i vůči lidstvu!

A ti z našich chlapců, kteří se v zajateckých táborech nechali naverbovat na krátkodobé špióny, ti zdaleka ještě nevyvozovali krajní důsledky ze své opuštěnosti, ti se chovali ještě neobyčejně vlastenecky.

¹⁶¹ Byla to 1. divize (jejíž základ tvořila „Kaminského brigáda“) pod velením S. K. Buňačenko, 2. pod velením Zvereva (bývalého vojenského velitele Charkova), polovina 3., části 4. a letecký útvar Malcevův. Víc než čtyři divize nebylo povoleno.

Viděli v tom nejlehčí způsob, jak se dostat z tábora. Téměř všichni bez výjimky si to představovali tak, že jakmile je Němci převedou na sovětskou stranu, hned se přihlásí úřadům, odevzdají svou výstroj a instrukce a spolu s dobráckým velitelstvím se vysmějí hloupým Němcům, obléknou si rudoarmejskou uniformu a rychle se vrátí do řad vojáků. Řekněte, kdo mohl lidsky vzato očekávat něco jiného. Jak jinak to mohlo být? Byli to dobrosrdeční chlápci, mnohé z nich jsem poznal – s jednoduchými kulatými obličejí, hovořící rodným vjatským nebo vladimirským nářečím. Vesele se hlásili za špióny, a přitom měli čtyři nebo pět tříd vesnické školy a neuměli zacházet ani s kompasem, ani s mapou.

Tak si podle všeho jediné správně představovali východisko ze své situace. Tak byl podle všeho celý tento záměr jen nákladnou hloupostí německého velení. Ale kdepak! Hitler hrál do noty svému diktátorskému kolegovi! Špionomanie byla jedním ze základních rysů Stalinova šílenství. Zdálo se mu, že se Jeho země hemží špióny.

Všichni Číňané, žijící na Dálném východě, dostali jako špióni § 58/6 a šli do lágrů na severu, kde pomřeli. Stejný osud postihl Číňany, účastníky občanské války, pokud včas nezmizeli. Několik set tisíc Korejců, podezřelých se špionáže, bylo vypovězeno do Kazachstánu. Všichni sovětské občany, kteří byli někdy v cizině, kteří někdy zpomalili své kroky před hotelem Inturist, kteří se někdy dostali na fotografii s nějakým cizincem nebo sami fotografovali městské budovy (Zlatá vrata ve Vladimíru) – byli obviněni z téhož deliktu. Ti, kteří příliš dlouho zevlovali na železniční trať, silniční most, na tovární komín – byli obviněni z téhož deliktu. Všichni početní zahraniční komunisté, kteří uvázli v Sovětském svazu, všichni vyšší i nižší kominternovci bez individuálního rozdílu – byli obviněni především ze špionáže. I lotyšští střelci, nejspolehlivější vojáci prvních let revoluce, byli při hromadném zatýkání v roce 1937 obviněni ze špionáže. Stalin jako by obrátil naruby a zmnohonásobil slavný a známý výrok Kateřiny Veliké: raději nechal zdechnout devět set devadesát devět nevinných, než by propustil jednoho skutečného špióna. Jak tedy bylo možno věřit ruským vojákům, kteří skutečně byli v rukou německé rozvědky? A jaké to bylo ulehčení práce pro katy MGB, když vojáci valící se po tisících z Evropy nijak netajili, že jsou dobrovolně naverbovaní špióni! Jaké překvapivé potvrzení předpovědi Nejmoudřejšího z Moudrých! Sypte, sypte, prost'áčkové! Paragraf a odměna jsou pro vás už dávno připraveny!

Je však na místě se zeptat: Nebyli snad přesto i takoví, kteří se na žádné verbování nepřihlásili, kteří nikde ve svém oboru pro Němce nepracovali, kteří se nestali táborovými ordnery, kteří celou válku proseděli v zajateckém táboře, aniž vystrčili nos, a kteří přesto neumřeli, i když je to téměř neuvěřitelné? Vyráběli například zapalovače z kovového odpadu, jako elektroinženýři Nikolaj Andrejevič Semjonov a Fjodor Fjodorovič Karpov, a tím si opatřil trochu jídla navíc. Že by ani jim neodpustila vlast jejich zajetí?

Ne, neodpustila! Se Semjonovem a Karpovem jsem se seznámil v Butyrkách, když už vyfasovali svých zákonných... kolik? Důvtipný čtenář už ví: deset let a pět let náhubek! A přitom jako skvělí inženýři odmítli německou nabídku na práci ve svém oboru! A podporučík Semjonov šel v roce 1941 na frontu dobrovolně. A v roce 1942 měl ještě místo pistole prázdné pouzdro (vyšetřovatel nechápal, proč se tím pouzdem nezastřelil). A ze zajetí utekl třikrát. A v roce 1945 po osvobození z koncentráku ho dali do trestní roty a posadili na náš tank (jako tankový výsadek) – a on dobýval Berlín, dostal Řád rudé hvězdy a teprve potom byl definitivně zavřen a potrestán. Takové je zrcadlo naší Nemesis.

Málokterý z válečných zajatců překročil sovětskou hranici jako svobodný člověk, a jestliže přes ni ve zmatku pronikl, byl chycen později, třeba až v letech 1946-47.

Některé zatkli, ale převezli je od hranic v nákladních vagónech pod vojenským dozorem do jednoho z nespočetných prověřovacích a filtračních lágrů (PFL), jež byly roztroušeny po celé zemi. Tyto lágry se ničím nelišily od táborů nápravných prací (ITL) kromě toho, že internovaní dosud neměli žádný trest a měli ho dostat až v trestaneckém lágru. Tyto PFL byly také v podnicích, v továrnách, v dolech, na stavbách, a tak bývalí váleční zajatci viděli vlast, která jim byla vrácena, přes tentýž ostnatý drát, přes který viděli i Německo, a od prvního dne se mohli zapojit do desetihodinového pracovního dne. V době volna – po večerech a nocích – prověřované vyslyšali, k tomu bylo v PFL množství výkonných orgánů a vyšetřovatelů. Vyšetřování jako vždy vycházelo z předpokladu, že jsi zcela zřejmě viněn. A ty bez možnosti vyjít za ostnatý drát jsi musel dokázat, že jsi nevinný. K tomu ses mohl dovolávat jen svědků – jiných válečných zajatců, ti se však nemuseli dostat do vašeho PFL, nýbrž někam za devatery hory, a tak vyšetřovatelé v Kemerovu posílali dotazy do Solikamsku, tam vyslyšali svědky a posílali své odpovědi a nové dotazy, kvůli nimž tě zase vyslyšali jako svědka. Na objasnění jednoho osudu mohl sice padnout celý jeden rok nebo také dva – ale vlast tím nijak nebyla škodná: vždyť jsi každý den těžil uhlíčko. A jestliže některý ze svědků na tebe vypověděl něco jiného než ty nebo jestli už nebyl svědek mezi živými –

pak můžeš naříkat sám na sebe, už jsi byl úředně schválen jako zrádce vlasti a tribunál tě při svém zasedání oštemploval desítkou. Jestliže se však přes veškeré jejich úsilí ukázalo, že jsi skutečně pro Němce nepracoval a hlavně žes na vlastní oči nezahlédl Američany a Angličany (osvobození jimi a nikoliv námi bylo silně přitěžující okolností) pak výkonné orgány rozhodly, jakého stupně izolace si zaslouhuješ. Některým nařídily změnit místo bydliště (to vždy naruší spojení člověka s okolím a činí ho zranitelnějším). Jiným blahosklonně nabídly službu ve VOCHR, to znamená ve vojenské táborevé strážní službě: člověk byl zdánlivě na svobodě, ale ztratil jakoukoliv osobní svobodu a musel odjet do pustiny. Dalším pak potřásly rukou, a ačkoliv by sice za prosté zajetí zasluhovali trest smrti zastřelením, humánně je pustily domů. Tito lidé se však předčasně radovali! Tajnými kanály zvláštního oddělení šel před nimi do jejich domova kádrový materiál. Tito lidé tak jako tak nebyli už nikdy považováni za naše a při prvním masovém zatýkání jako v letech

1948-49 byli pozavíráni kvůli agitaci nebo něčemu podobnému; i s těmi jsem se setkal ve vězení.

„Ach, kdybych to byl věděl!...“ – to byla písnička, která se onoho jara ve vězeňských celách neustále opakovala. Kdybych to byl věděl, že mě takhle uvítají! že mě tak oklamou! že mě čeká takový osud! Cožpak bych se byl vrátil domů? Za nic na světě! To bych se byl raději protloukl do Švýcarska nebo do Francie! ujel bych za moře! za oceán! za devatero moří!¹⁶² Ti rozvážnější to uváděli na pravou míru: chybu jsme udělali daleko dřív! Neměli jsme v jedenačtyřicátém lézt do prvních řad. Kdybych to byl věděl, do války jsem nešel. Měli jsme se od samého začátku uchytit někde v týlu, měli bychom klid jako ti, kteří tam byli a ti jsou teď hrdinové. Ale ještě lepší prý bylo dezertovat: ti z toho vyvázli se zdravou kůží, nedostanou ani desítku, ale osm nebo sedm let; a v lágru ho z žádné příjemnější služby nevyhodí – dezertér přece není žádný nepřítel, ani zrádce nebo politický, je to náš člověk, bytovik. Se zápalem jim to vyvraceli: dezertéři si musí všechny roky odsedět a odehnít, nic jim neodpustí. Zato my dostaneme brzo amnestii a všichni půjdeme domů. (Tehdy ještě neznali, jak výhodné je být dezertér!...) U těch však, kteří se sem dostali kvůli odstavci 10 přímo ze svého bytu nebo z Rudé armády – u těch se často objevovala dokonce jakási závist: Čert to vem! Za stejné peníze (za stejných deset let) kolik mohli zajímavého vidět jako tihle chlupci, kde všude mohli být! Ale my tu takhle v lágru pochcípáme, a přitom jsme nikdy ani nevytáhli paty z domova.

(Ostatně se ti s § 58/10 nijak netajili svou radostnou předtuchou, že jako první dostanou amnestii!) Jediní, kteří nevzdychali „Ach, kdybych to byl věděl!“ (protože věděli, do čeho šli), nečekali milost a nečekali amnestii, byli – vlasovci.

Už dlouho před naším nečekaným setkáním na vězeňských pryčnách jsem o nich věděl, ale nevěděl jsem, co si mám o nich myslet.

Nejdříve to byly mnohokrát zmoklé a mnohokrát zas uschlé letáky, zapadlé do vysoké, tři roky nekosené trávy orelského frontového pásma. Oznamovalo se v nich, že v prosinci 1942 byl ve Smolensku ustaven jakýsi „ruský výbor“, o němž však nebylo jasné, činí-li si nárok být něčím jako ruská vláda nebo ne. Patrně se sami Němci ještě nerozhodli. A proto se tato nejistá zpráva zdála být pouhým výmyslem. Na letácích byl obrázek generála Vlasova a jeho životopis. Na neostrém snímku vypadala jeho tvář vypaseně a úspěšně jako tváře všech našich generálů nového ražení. (Později mi řekli, že tomu tak nebylo, že Vlasov vypadal spíš jako západní generál – vysoký, hubený, s kostěnými brýlemi.) A jeho životopis se zdál tuto úspěšnost potvrzovat: pocházel z rolnické rodiny a jeho nadcházející kariéra nebyla přerušena rokem 1937, neboť se nijak neposkvrnil ve své funkci vojenského poradce u Čankajška. První otřes v jeho životě nastal teprve tehdy, když jeho obklíčenou 2. údernou armádu nechalo vrchní velitelství ve své neschopnosti pomřít hladem. Avšak kterým větám tohoto životopisu bylo vůbec možno věřit?

Pokud se dá dnes zjistit, Andrej Andrejevič Vlasov nedokončil po revoluci kněžský seminář v Nižním Novgorodu, byl v roce 1919 odveden do Rudé armády a bojoval jako řadový voják. V bojích proti Děnikinovi a Wrangelovi na jižní frontě povýšil na velitele čety a pak roty. Ve dvacátých letech absolvoval kursy Vyslrel, v roce 1930 se stal členem VKS(b) a v roce 1936, už v hodnosti velitele pluku,

¹⁶² I když to ostatně zajatci věděli, chovali se často stejně. Vasilij Alexandrou padl do zajetí ve Finsku. Tam ho vypátral jeden starý kupec z Petrohradu, ověřil si jeho příjmení i jméno po otci a řekl mu: Vašemu panu otci jsem v roce 1917 zůstal dlužen větší obnos a neměl jsem možnost mu jej splatit. Prosím, přijměte jej vy!“ A tak splatil dluh místo otci synovi! Po válce byl Alexandrou přijat do kruhu ruských emigrantů a tam si také našel nevěstu, do které se opravdu zamiloval. Budoucí tchán mu pro poučení dal přečíst všechny ročníky Pravdy od roku 1918 až do 1941 bez vynechávek a oprav. Současně mu vyprávěl příklady z historie vězeňských proudů, jak jsme to učinili ve druhé kapitole této knihy. A přesto... Alexandrou opustil nevěstu i blahobyť, vrátil se do SSSR a dostal jak snadno uhádnete, deset let a pět let náhubek. V roce 1953 ve zvláštním lágru byl rád, že se mohl zaháčkovat jako brigádyr...

byl poslán jako vojenský poradce do Číny. Zřejmě nebyl nijak spjat s vyššími vojenskými a stranickými kruhy, a proto se přirozeně octl v onom stalinském „druhém sledu“, který nahradil vyvražděné velitele armád, divízi a brigád. V roce 1938 dostal divízi a v roce 1940 při prvním udílení „nových“ (čili starých) vojenských hodností se stal generálmajorem. Z dalšího lze usoudit, že v oné nové generálské směně, v níž bylo mnoho naprosto omezených a nezkušených důstojníků, patřil Vlasov k nejschopnějším. Jeho 99. střelecká divize, kterou cvičil a připravoval do léta 1940, nebyla hitlerovským útokem nikterak překvapena, naopak: za našeho všeobecného ústupu na východ pronikla jeho divize na západ, dobyla Přemyšl a držela jej šest dnů. Vlasov přeskočil funkci velitele sboru a jako generálporučík velel už v roce 1941 u Kyjeva 37. armádě. Probil se z obrovského kyjevského kotle a v prosinci 1941 velel u Moskvy 20. armádě, jejíž úspěšný protiútok na obranu hlavního města (dobytí Solněčnogorska) je zaznamenán v denním hlášení Sovinformbyra ze dne 12. prosince 1941 (generálové jsou tam jmenováni v tomto pořadí: Žukov, Leljušenko, Kuzněcov, Vlasov, Rokossovskij, Govorov).

S rychlostí, příznačnou pro ony měsíce, se stačil ještě v prosinci stát zástupcem velitele volchovského frontu (Mereckova) a převzít velení 2. úderné armády, v jejímž čele zahájil 7. ledna 1942 pokus o prolomení leningradské blokády ofenzívou severozápadním směrem přes řeku Volchov.

Měla to být kombinovaná operace z několika stran i od Leningradu, a v kooordinovaných termínech se jí měly účastnit také 54., 4., a 52. armáda.

Avšak tyto tři armády se buď vůbec nehnuly z místa, neboť ve stanovenou dobu nebyly ještě připravené, nebo se rychle zastavily (u nás tehdy ještě neuměli takové složité operace plánovat a hlavně zásobovat.) Jen 2. úderná armáda zaútočila úspěšně a v únoru 1942 pronikla za německé postavení do hloubky 75 kilometrů! A od tohoto okamžiku nemělo ani pro tuto armádu Stalinovo vrchní hazardérské velitelství ani posily ani munici. (S takovými rezervami zahájilo ofenzívu!) Tak zůstal i Leningrad dále o hladu v blokádě, aniž se dozvěděl něco bližšího o novgorodských událostech. V březnu se ještě držely zimní cesty, ale v dubnu rozbředl celý ten bahnitý terén, v němž se pohybovala 2. úderná armáda, a tak neměla žádné zásobovací cesty ani pomoc ze vzduchu. Jeho armáda zůstala bez proviantu – a přitom Vlasovovi odmítli dát povolení k ústupu! Po dvouměsíčním hladovění a vymírání (vojáci, kteří to přežili, mi pak v butyrských celách vyprávěli, že ostrouhávali kopyta zdechlých hnijících koní, vařili to a jedli) začal 14. května soustředěný německý útok proti obklíčené armádě (a ve vzduchu byla samozřejmě jen německá letadla!). A teprve tehdy (jako na výsměch) dostal Vlasov povolení k ústupu za řeku Volchov... Beznadějně pokusy probít se zpět trvaly do začátku července.

Tak – jako by opakovala osud ruské Samsonovovy 2. armády, která byla za první světové války stejně šíleně vržena do jistého obklíčení – zanikla Vlasovova 2. úderná armáda.

Samozřejmě že to byla vlastizrada! Samozřejmě že to byla krutá, bezohledná zrada! Byla to však zrada Stalinova! Zrada neznamená nutně zaprodanost.

Když nejvyšší velitel projeví neschopnost a nedbalost při přípravách k válce, bezhlavost a zbabělost na jejím počátku, když nesmyslně obětuje armády a sbory jen pro záchranu vlastní maršálské uniformy – může se snad dopustit větší zrady?

Na rozdíl od Samsonova nespáchal Vlasov sebevraždu. Po zániku armády bloudil ještě v lesích a bažinách a dne 6. července se v okolí Siverské vzdal Němcům. Ti ho odvezli do hlavního stanu u města Ltizen ve Východním Prusku, kde už bylo shromážděno několik zajatých generálů a brigádní komisař G. N. Žilenkov (dříve úspěšný stranický pracovník, tajemník jednoho z moskevských obvodních výborů strany). Ti všichni už projevili svůj nesouhlas s politikou Stalinovy vlády. Chyběla však skutečná vedoucí osobnost. A tou se stal Vlasov.

Podle jeho fotografie bylo těžké uvěřit, že by to byl vynikající muž nebo že by se už dávno a hluboce trápil osudem Ruska. A letáky, oznamující ustavení ROA –

„Ruské osvobozené armády“, byly napsány nejen špatnou ruštinou, ale i v cizím, zjevně německém duchu, dokonce bez zájmu o věc, zato s tím větší chvástavostí o hojném jídle a o veselé náladě jejích vojáků. Nechtělo se věřit, že tato armáda existuje, a jestliže skutečně existovala – jakápak tam může být veselá nálada?... Takhle lhát mohl jen Němec.

A také skutečně téměř až do samého konce války žádná ROA neexistovala. Její název i znak na rukávech si vymyslel jeden Němec ruského původu, kapitán StrikStrikfeldt z Ostpropaganda Abteilung. (Měl sice bezvýznamnou funkci, ale značný vliv, a snažil se přesvědčit hitlerovské špičky o nutnosti německoruského spojení a získat Rusy pro spolupráci s Německem. Byla to oboustranně marná námaha! Obě strany se jen hleděly vzájemně využít a oklamat. Němci však při tom stáli nahoře, měli

moc, kdežto vlasovským důstojníkům zbývalo jen fantazírování na dně propasti.) Žádná taková armáda neexistovala, ačkoli protisovětské jednotky sestavené z nedávných sovětských občanů začaly vznikat v prvních měsících války. Jako první podpořili Němce Litevci (za jediný rok sovětské vlády jsme jim asi dali co proto!), pak byla z ukrajinských dobrovolníků vytvořena SS divize „Galizien“, pak přišly estonské oddíly, na podzim 1941 se v Bělorusku objevily strážní roty a na Krymu tatarský prapor. (A tohle všechno jsme sami zaseli! Například na Krymu stupidním dvacetiletým pronásledováním náboženství, zavíráním a bouráním mešit, zatímco prozíravá dobytka carevna Kateřina dávala na stavbu a rozšiřování krymských mešit státní peníze. Také hitlerovci, když přišli na Krym, měli dost rozumu, aby je vzali pod svou ochranu.) Později se na německé straně objevily kavkazské jednotky a kozácká vojska (více než jízdní sbor). Hned v první válečné zimě se začaly formovat z ruských dobrovolníků čety a roty, ale německé velení chovalo k ruským jednotkám silnou nedůvěrou, a proto jako šikovatele a poručíky stavělo Němce (Rusové mohli být jen poddůstojníky) a zavedlo také německé povely („Achtung!“, „Halt“ atd.). Významnější a úplně ruské byly tyto jednotky: brigáda v Loktu v Brjanské oblasti od listopadu 1941 (místní profesor strojírenství K. P. Voskobochnikov vyhlásil „Nacionální ruskou stranu práce“, vydal manifest občanům země a zavedl prapor se sv. Jiřím), útvar ve vsi Osintorf u Orši, sestavený počátkem roku 1942 pod velením ruských emigrantů (jen malá skupina ruských emigrantů se připojila k tomuto hnutí, a ani ti se netajili svým protiněmeckým postojem, nechali vojáky a dokonce celý prapor přeběhnout na sovětskou stranu, načež Němci emigranty odvolali) a konečně Gilovy jednotky u Lublinu od léta 1942 (V. V. Gil, člen VKS(b) a údajně dokonce žid, nejenže zůstal v zajetí naživu, ale ještě se s pomocí dalších zajatců stal táborovým starším v Suvalkách a navrhl Němcům ustavit „Bojový svaz ruských nacionalistů“). Všechny tyto jednotky ale neměly nic společného s nějakou „Ruskou osvobozenou armádou“ a ani s Vlasovem. Roty s německým velením byly na zkoušku poslány proti brjanským, oršovským a polským partyzánům.

Že proti nám opravdu stojí Rusové a že bojují zarputileji než všichni esesáci, to jsme brzy poznali. Například v červenci 1943 u Orlu hájila četa Rusů v německých uniformách ves Sobakinskije Vyselki. Bojovali tak zoufale, jako by byli tu ves sami postavili. Jednoho zahnali naši do sklepa, házeli tam za ním ruční granáty, a on vždy zmlkl; sotva se však naši připlížili, aby tam vlezli – znovu vypálil dávku ze samopalu. Teprve když za ním hodili protitankový granát, přišli na to, že měl ve sklepě ještě jámu, kde se schovával před výbuchy protipěchotních granátů. Je nutno si představit, v jakém stupni ohlušení, omráčení a beznaděje pokračoval v boji.

Oni také bránili nedobytné předmostí na Dněpru jižně od Turska, kde se dva týdny bezúspěšně bojovalo o pár set metrů; boje byly kruté a mrazy rovněž (prosinec 1943). V tomto protivném mnohadenním zimním boji jsme byli my i oni v maskovacích pláštích, které zakrývaly vojenské pláště i čepice, a tehdy se udál, jak mi vyprávěli, u Malých Kozlovičů tento případ: Při přebíhání mezi borovicemi se dva spletli, lehli si vedle sebe a stříleli, aniž už věděli kam a na koho. Oba měli sovětské samopaly. Dělili se o náboje, chválili jeden druhého a sprostě nadávali na zamrzající olej v samopalech. Nakonec jim to vůbec přestalo střílet, řekli si, že si zakouří, shodili s hlav bílé kapuce – a tu viděli, že jeden má na čepici orla a druhý hvězdičku. Vyskočili, popadli samopaly – a ty nestřílely! Začali se tedy jimi mlátit jako klacky a honit se: tady už nešlo o politiku ani o matku vlast, ale o prostou nedůvěru jeskynních lidí: Já se nad ním slituji, a on mě zabije.

Ve Východním Prusku vedli pár kroků ode mne po okraji silnice tři zajatí vlasovci, když kolem právě zarachotil T-34. Jeden ze zajatců se najednou odtrhl, skočil a vrhl se šipkou pod tank. Tank hned uhnul, ale přesto ho zachytil okrajem pásu. Přejetý se svíjel, červená pěna mu šla z úst. A člověk ho chápal! Dal přednost vojácké smrti před oprátkou v mučírně.

Neměli jinou volbu. Nemohli se bít jinak. Neměli jiné východisko, než bojovat na život a na smrt. Jestliže se pouhé „čisté“ zajetí u nás hodnotilo jako neodpuštělná vlastizrada, co teprve čekalo ty, kteří vzali do rukou nepřátelské zbraně? Jejich jednání se u nás s propagandistickou toporností vysvětlovalo za prvé zradou (biologickou? v krvi?) a za druhé zbabělostí. Tedy zbabělost to určitě nebyla!

Zbabělec hledá úlevy a shovívavost. Do „vlasovských“ oddílů wehrmachtu mohla tyto lidi přivést jen nejvyšší nouze, jen bezmezná zoufalství, jen neutuchající nenávisť k sovětskému režimu, jen pohrdání vlastním životem. Oni totiž věděli, že jim nezasvitne žádný paprsek milosti! V našem zajetí je stříleli, jakmile zaslechli první zřetelné ruské slovo z jejich úst. V ruském zajetí se stejně jako v německém nejhůř ze všech vedlo Rusům.

Tato válka nám vůbec odhalila, že nejhorší ze všeho na zemi je být Rus.

S hanbou si vzpomínám, jak jsem při likvidaci (to znamená plundrování) bobrujského kotle šel po silnici mezi rozbitými a převrácenými německými auty, mezi rozházenou přepychovou kořistí, a z doliny, kde uvázly povozy a auta, kde bez cíle bloudili němečtí tažní koně a kde kouřily hromady spalované kořisti, jsem najednou zaslechl zoufalé volání o pomoc: „Pane kapitáne! Pane kapitáne!“ To se čistou ruštinou dožadoval ode mne ochrany nějaký muž v německých kalhotách, do pasu nahý a celý zakrvácený – v obličejí, na prsou, na ramenou a na zádech – a seržant kontrarozvědčík na koni jej popoháněl bičem před sebou a najížděl na něho koněm. Mrskal ho bičem po nahém těle, nedovoloval mu se otočit, ani volat o pomoc, hnal ho a bil a vysekával mu na kůži nové a nové krvavé pruhy.

A to nebyla žádná punská nebo řecko-perská válka! Kterýkoliv pravomocí vybavený důstojník kterékoliv armády na světě by byl povinen učinit konec tomuto svévolnému týrání.

Ano, kterékoliv armády – ale naší?... Přitom jak nelítostně a absolutně dělíme lidstvo? (Kdo není s námi, je proti nám atd. – a je tedy hoden jen pohrdání a zničení.) A tak jsem nenašel odvahu ochránit vlasovce před kontrarozvědčíkem, nic jsem neřekl a nic jsem neudělal, prošel jsem kolem, jako bych neslyšel – aby se tento všemi uznávaný mor nepřenesl na mne (co když je ten vlasovec nějaký obzvláštní zlosyn?... co když si ten kontrarozvědčík o mně něco pomyslí?... co když...?). Mnohem snazší pochopit to bylo pro toho, kdo znal tehdejší situaci v armádě – copak by ten kontrarozvědčík vůbec poslechl obyčejného kapitána armády?

A kontrarozvědčík s krutou tváří mrskal a hnal dál bezbranného člověka jako kus dobytka.

Tento obraz nikdy nezapomenu. Vždyť je to téměř symbol všeho násilí Souostroví Gulag.

Oni to všechno tušili a předvíдали – a přesto si našivali na levý rukáv německé uniformy znak s bílomodročerveným lemem, s bílým ondřejským polem s písmeny ROA.

Tato písmena byla čím dál tím známější, i když žádná taková armáda stále ještě neexistovala. Ruské jednotky byly rozptýlené, podřízené různým velitelstvím, a vlasovští generálové hráli preferans v Berlíně-Dahlemu.

Voskobochnikovova brigáda, které po jeho smrti velel Kaminskij, měla v polovině roku 1942 pět pěších pluků po 2,5 až 3 tisících mužů s připojenými dělostřeleckými bateriemi, tankový prapor s dvěma tucty sovětských tanků a dělostřelecký oddíl s třiceti děly. (Velitelský sbor se skládal ze zajatých důstojníků a mužstvo ve značné míře z místních brjanských dobrovolníků.) A této brigádě byl dán rozkaz, aby zabezpečila oblast před partyzány... Se stejným úkolem byla v létě 1942 přeložena brigáda Gila-Blaževiče z Polska (kde se vyznamenala krutostí vůči Polákům a židům) k Mogilevu. Začátkem roku 1943 se odmítli její velitelé podřídit Vlasovovi, jemuž vytýkali, že v jeho uveřejněném programu není obsažen „boj proti světovému židovstvu a židomilským komisařům“; a ti pak, právě tato brigáda („rodionovci“, neboť Gil si změnil jméno na Rodionov), když se v srpnu 1943 začala rýsovat Hitlerova porážka, vyměnili svůj černý prapor se stříbrnou umrlčí lebkou za rudý a vyhlásili na rozlehlém území v severovýchodním cípu Běloruska „partyzánský kraj“ pod sovětskou vládou. (O tomto partyzánském kraji se tehdy začalo psát v novinách, aniž se vysvětlilo, kde se najednou vzal. Později byli všichni zbylí rodionovci zavřeni.) A kohopak vrhli Němci proti „rodionovcům“? No přece Kaminského brigádu! (V květnu 1944 nasadili ještě 13 svých divizí, aby celý „partyzánský kraj“ likvidovali.) Tak chápali Němci všechny ty třibarevné kokardy, svatojiřský kříž a ondřejský znak s bílým polem. Ruský a německý jazyk si byly navzájem nepřeložitelné, nesrozumitelné. A co horšího: v říjnu 1944 nasadili Němci Kaminského brigádu (spolu s mohamedánskými jednotkami) k potlačení Varšavského povstání.

Zatímco jedni Rusové zrádně podřimovali za Vislou a pozorovali zánik Varšavy dalekohledy, druzí Rusové povstání potlačovali. Zakusili snad Poláci od Rusů málo zla v 19. století – že bylo nutno do nich vrazit křivé nože ještě v dvacátém? (A je to už všechno? Je to už naposled?) – Přímější byla, jak se zdá, existence osintorfského praporu, přeloženého k Pskovu. Skládal se asi ze 600 vojáků a 200 důstojníků v ruských uniformách, s bílomodročerveným praporem a pod velením emigrantů (I. K. Sacharov, Lamsdorf). Prapor byl doplněn na stav pluku a podroben výsadkářskému výcviku, neboť měl být shozen nad skupinou lágrů na linii Vologd-Archangelsk. Po celý rok 1943 se dařilo Igoru Sacharovovi jej uchránit před nasazením proti partyzánům. Proto ho tehdy sesadili, prapor odzbrojili, zavřeli do lágru a později jej poslali na západní frontu. Němci opustili a zapomněli svůj počáteční záměr a na podzim 1943 se rozhodli poslat ruskou potravu pro děla... na atlantický val a proti francouzskému a italskému hnutí odporu. Ti z vlasovců, kteří měli dosud na mysli nějaký politický cíl nebo aspoň naději –, obě ztratili.

Obyvatelé okupovaných území pohrdali vlasovci jako německými žoldáky a Němci zas pro jejich ruskou krev. Jejich ubohé tiskoviny skloňovaly po opracování německou cenzurní sekýrou jen dvě slova:

Velkoněmecko a Vůdce. A tak zbývalo vlasovcům jen bojovat na život a na smrt, a ve volném čase vodka a zase vodka. Odsouzenost k zániku – to byl pocit, s nímž žili po všechna ta léta války a ciziny, a žádné východisko neměli.

Hitler a jeho okolí nemohli ani v předvečer zániku, kdy už všude ustupovali, překonat svou stálou nedůvěrou k samostatným ruským útvarům a rozhodnout se pro čistě ruské divize, pro náznak nezávislého, jim nepodřízeného Ruska. Teprve když se vše řítilo k neodvratnému konci, bylo v listopadu 1944 povoleno uspořádat (v Praze) opožděné divadlo: byl svolán „Výbor pro osvobození národů Ruska“, který zahrnoval všechny národnostní skupiny, a vydán manifest (stejně polovičatý jako všechny předešlé, nebol ani v něm nebylo dovoleno si představit Rusko bez Německa a bez nacismu). Předsedou výboru se stal Vlasov. Teprve od podzimu

1944 se začaly formovat vlastní vlasovské čistě ruské divize¹⁶³. Moudří němečtí politikové se pravděpodobně domnívali, že se teď ruští „ostarbajtri“ budou hrnout pro zbraně. To už Rudá armáda stála u Visly a u Dunaje... A jako na výsměch, jako by vlasovci chtěli potvrdit prozíravost nejneprozíravějších Němců, prvním a zároveň posledním samostatným činem těchto vlasovských divizí byl úder... proti Němcům! Za všeobecného rozkladu a bez dohody s německým oberkommandem soustředil Vlasov koncem dubna 1945 své dvě a půl divize u Prahy. Tu se rozšířila zpráva, že se esesácký generál Schórner chystá zničit hlavní město Československa, dříve než je přenechá nepříteli. Vlasov dal rozkaz svým divizím, aby se přidaly k povstalým Čechům. A všechnu křivdu, trpkost a zlost, jež se za tato tři krutá a nesmyslná léta nahromadily vůči Němcům v porobených ruských duších, si teď vlasovci vylili v útoku na Němce: napadli je z nečekané strany a vyhnali z Prahy. (Zdali všichni Češi pak pochopili, kteří Rusové zachránili jejich město? U nás jsou dějiny překrouceny a říká se, že Prahu zachránila sovětská vojska, ačkoliv to ve skutečnosti ani nemohla stihnout.) Pak začali vlasovci ustupovat směrem k Američanům, do Bavorska: jedinou jejich nadějí byli spojenci – že se budou spojencům nějak hodit, čímž jejich dlouholeté houpání v německé smyčce získá konečně nějaký smysl. Avšak Američané proti nim postavili ozbrojenou zeď a donutili je, aby se vzdali do rukou sovětů, jak bylo dohodnuto na jaltské konferenci. Ve stejném měsíci květnu 1945 učinil v Rakousku i Churchill tentýž loajální spojenecký krok (o němž se u nás s obvyklou skromností pomlčelo): Předal sovětskému velitelství kozácký sbor o devadesáti tisících mužů i s celým trémem – se starci, dětmi a ženami, kteří se nechtěli vrátit k rodným kozáckým řekám. (Veliký muž, jehož pomníky budou později zdobit celou Anglii, nařídil také je vydat na smrt.) Samo toto předání se odehrálo zákeřným způsobem v duchu tradiční anglické diplomacie. Kozáci totiž byli odhodláni bojovat na život a na smrt nebo odjet za oceán třeba do Paraguaye nebo do Indočíny, jen se nevzdat živí. Proto je Angličané nejdřív vyzvali, aby odevzdali zbraně pod záminkou ujednání jejich výzbroje. Potom pozvali důstojníky odděleně od vojáků na údajnou poradu o budoucím osudu jejich armády do Judenburgu v britském okupačním pásmu – ale v noci před tím postoupili Angličané tajně toto město sovětským vojskům.

Čtyřicet autobusů s důstojníky, od velitelů rot až po generála Krasnova, přešlo po vysokém viaduktu a vjelo přímo do polokruhu vězeňských vozů, vedle nichž už stál ozbrojený doprovod se seznamy v rukou. Cestu zpět zatarasily sovětské tanky.

A důstojníci neměli, čím by se mohli zastřelit nebo probodnout – všechny zbraně jim byly odebrány. Vrhali se z viaduktu dolů na dlažbu. Potom Angličané stejně úskočně předali i řadové vojáky – ve vlcích (údajně je poslali k jejich velitelům převzít zbraně). Roosevelt a Churchill jsou ve svých zemích považováni za vzor státnické moudrosti. Nám však, v našich ruských vězeňských diskusích, byla jasně a očividně zřejmá jejich soustavná krátkozrakost, ba dokonce hloupost.

Jak si mohli od roku 1941 do 1945 nezajistit vůbec žádné záruky pro nezávislost východní Evropy? Jak mohli za směšnou hračku čtyřsektorového Berlína (jenž se později stal jejich Achillovou patou) postoupit rozsáhlá území Saska a Duryňska? A jaký vojenský a politický smysl pro ně mělo vydat do Stalinových rukou na smrt několik set tisíc ozbrojených sovětských občanů, kteří se rozhodně nechtěli vzdát? Říká se, že tím zaplatili za Stalinovu účast ve válce proti Japonsku. Ačkoliv už měli v rukou atomovou pumu, zaplatili Stalinovi za to, aby snad neodmítl obsadit Mandžusko a upevnit v Číně postavení Mao Ce-tunga a v polovině Koreje Kim Ir Sena!... Cožpak to není ubohá politická kalkulace? Když pak byl vyhnán Mikolajczyk, když nastal konec Beneše a Masaryka, když došlo k blokádě Berlína,

¹⁶³ Byla to 1. divize (jejíž základ tvořila „Kaminského brigáda“) pod velením S. K. Buňačenka, 2. pod velením Zvereva (bývalého vojenského velitele Charkova), polovina 3., části 4. a letecký útvar Malcevův. Víc než čtyři divize nebylo povoleno.

když vzplála a utichla Budapešť, když hořela Korea a když britští konzervativci prchali od Suez – což si ani tehdy ti s nejlepší pamětí nevzpomněli alespoň na epizodu s kozáky?

Vedle narychlo formovaných vlasovských divizí trčelo nemálo ruských pododdílů i nadále v hloubi německých vojsk, od nichž se ve svých německých uniformách nijak neodlišovaly. Tyto pododdíly končily válku na různých úsecích a různým způsobem.

Několik dnů před svým zatčením jsem se také já dostal do palby vlasovců. Byli i ve východopruském kotli, který jsme obklíčili. Jedné noci koncem ledna nastoupil jejich oddíl mlčky a bez dělostřelecké přípravy k průlomu naším postavením na západ.

Nebyla tu žádná souvislá fronta, proto rychle pronikli do hloubky a vzali do kleští mou předsunutou průzkumnou baterii, takže jsem ji sotva stačil vyvést poslední volnou cestou. Potom jsem se však vrátil pro zasažený vůz a viděl jsem, jak se před úsvitem soustředili v maskovacích pláštích na sněhu, pak najednou vyskočili, vrhli se s voláním „Hurá!“ na palebné postavení dělostřeleckého oddílu stodvaapadesátek u Adlig-Schwenkitten a zasypali granáty dvanáct těžkých děl, ani je nenechali vystřelit. Pod jejich světelnými střelami běžel poslední houf našich tři kilometry po nelnuté sněhové pláni až k mostu přes říčku Passarge. Tam se zastavili.

Brzy nato jsem byl zatčen, a teď před vítěznou přehlídkou jsme všichni společně seděli na butyrských pryčnách, dokuřoval jsem po nich a oni po mně a ve dvou jsem s některým z nich vynášel plechové vědro na šest kýblů.

Mnozí vlasovci stejně jako dočasní „špióni“ byli mladí lidé, narození tak mezi 1915 až

1922, ono „neznámé mladé pokolení“, které si přispíšil jménem Puškinovým uvítat starostlivý Lunačarskij. Většina z nich se dostala do vojenských jednotek stejně nahodile, jako se jejich kamarádi v sousedním lágru dostali mezi špióny – záleželo to jen na tom, jaký verbír k ním přijel.

Verbíři jim zlomyslně vykládali – zlomyslně, kdyby to nebyla bývala pravda! –

„Stalin se vás zřekl!“, „Stalin na vás kašle!“.

Sovětský zákon je postavil mimo zákon ještě dřív, než se mimo něj postavili sami.

A tak se tedy hlásili... Jedni jen proto, aby unikli z tábora smrti. Druzí s úmyslem přeběhnout k partyzánům (a také přebíhali! a bojovali pak s partyzány! – ale podle stalinských měřítek to nijak nezmírňovalo jejich rozsudek). Avšak u někoho se také ozvala bolest nad ostudným jedenačtyřicátým rokem, nad ohromujícími porážkami po mnohaletém vychloubání, a jiný zas přišel k závěru, že největší vinu na těchto nelidských táborech nese Stalin. Ti se také šli hlásit, aby projevili svůj názor, svou strašnou zkušenost: že jsou také částí Ruska a chtějí ovlivnit jeho budoucnost a nebýt už loutkou v cizích rukách.

Osud se jim však vysmál ještě trpčeji a oni se stali ještě ubožejšími figurkami ve hře. Němci jim s tupou povrchností a samolibostí dovolovali jen umírat za Jejich říši, ale nedovolovali jim uvažovat o samostatném osudu Ruska.

Ke spojencům však to bylo dva tisíce verst – a kdo ví, jací ti spojenci vůbec jsou?

... Slovo „vlasovec“ u nás zní podobně jako slovo „hnůj“, zdá se nám, že sám tento zvuk poskvřňuje naše rty, a proto se nikdo neopovažuje ani vyslovit pár vět na toto ožehavé téma.

Takto se však dějiny nepíší. Dnes, o čtvrt století později, kdy většina z nich už zahynula v lágrech a zbylí dožívají na dalekém severu, chtěl bych těmito stránkami připomenout, že je to ve světových dějinách dost neobvyklý jev, aby několik set tisíc mladých lidí¹⁶⁴ ve věku od dvaceti do třiceti let pozvedlo zbraně proti své vlasti po boku jejího největšího nepřítele. Že je snad třeba se zamyslet nad tím, kdo má větší vinu – tato mládež, nebo šedovlasá Vlast? Že se to nedá vysvětlit lidskou povahou, nýbrž že tu musí být společenské příčiny.

Protože – jak říká staré přísloví – od dobrého krmení se koně nesplaší.

Jen si to představte: pole – a na něm splašeně pobíhají zanedbaní, vychrtlí, zdivočelí koně.

Toho jara sedělo v celách také mnoho ruských emigrantů. Vypadalo to téměř jako ve snu: návrat zapomenutých dějin. Dávno byly dopsány a zaklapnuty svazky knih o občanské válce, rozřešeny její případy, zaneseny do chronologie v učebnicích její události. Vedoucí činitelé bílého hnutí už nebyli našimi současníky, nýbrž byli přízraky rozplynuté minulosti.

Pokud příslušníci ruské emigrace, rozprášené krutěji než pokolení Judovo, dožívali podle našich sovětských představ ještě někde svůj život – pak jako pianisté v podřadných lokálech, jako sluhové,

¹⁶⁴ Tolik sovětských občanů bylo ve wehrmachtu – v předvlasovských a vlasovských útvech, v kozáckých, mohamedánských, baltských a ukrajinských jednotkách a oddílech.

pradleny, žebráci, morfinisté, kokainisté a jako živé mrtvoly. Až do války v roce 1941 jsme si nemohli ani podle náznaků v našich novinách, v nejlepších beletristických knihách nebo v uměleckých kritikách představit (ani naši syti mistři pera nám nepomohli, abychom se to dozvěděli), že ruská cizina je velký duchovní svět, že se tam rozvíjí ruská filozofie, že je tam Bulgakov, Berd'ajev, Losskij, že ruské umění okouzluje svět, že je tam Rachmaninov, Šaljapin, Benois, Ďagilev, Pavlovová, kozácký pěvecký sbor Žarova, že se tam podrobně studuje dílo Dostojevského (zatímco u nás byl v té době proklet), že existuje jedinečný spisovatel Nabokov-Sirin, že ještě žije Bunin a určitě něco za těch dvacet let napsal, že se vydávají umělecké časopisy, uvádějí se divadelní hry, svolávají se sjezdy krajanů, kde zní ruská řeč, a že se ruští emigranti nepřestali ženit s ruskými emigrantkami, které jim rodí děti, to znamená naše vrstevníky.

V naší zemi se vypěstovala natolik lživá představa o emigrantech, že kdyby se provedla masová anketa: Na čí straně byli emigranti ve španělské občanské válce? A v druhé světové válce? – všichni by jedním dechem odpověděli: Na Frankově! Na Hitlerově! V naší zemi se dodnes neví, že daleko víc bílých emigrantů bojovalo na straně republikánů. Že Vlasovovy divize i kozácký sbor von Pannewitze („Krasnovovi kozáci“) se skládaly ze sovětských občanů a vůbec ne z emigrantů – ti k Hitlerovi nešli, a pokud ano, jako například Merežkovskij a Gippiusová, odsoudili se k naprosté izolovanosti. Jako anekdota i když to žádná není – musí znít, že Děnikin se pokoušel táhnout do boje proti Hitlerovi na straně Sovětského svazu a že Stalin ho jeden čas hodlal přijmout zpět (patrně ne jako válečného odborníka, nýbrž jako symbol národního sjednocení). Za okupace Francie se spousta ruských emigrantů, starých i mladých, připojila k hnutí odporu, a po osvobození Paříže se proudem hrnuli na sovětské vyslanectví, aby si podali žádost o návrat do vlasti. Rusko je Rusko, ať je jaké chce! – to bylo jejich heslo, a oni tak dokázali, že ani dřív nelhali o své lásce k němu. (Ve věznicích v letech 1945-46 se div neradovali, že ty mříže jsou naše, ruské, stejně jako ti dozorcí, a s údivem se dívali, jak se sověští mládenci drbou za uchem:

„Proč jsme se k čertu vraceli? Copak bylo pro nás v Evropě málo místa?“) Při té stalinské logice, podle níž se musel zavřít do lágru každý sovětský člověk, který žil v cizině, nemohl tento osud minout ani emigranty. Na Balkáně, ve střední Evropě, v Charbinu, všude je zatýkali hned po příchodu sovětských vojsk, brali je z bytů i na ulicích, jako své občany. Nej dřív brali jen muže, a to také ne všechny, nýbrž jen ty, kteří se nějak politicky projevovali. (Jejich rodiny později posílali do vyhnaneckých míst v Rusku, ale některé v Bulharsku nebo v Československu nechávali.) Emigranty z Francie přijímali s počtami a květinami do svazku sovětských občanů, s komfortem je dopravili do vlasti a tady je hned shráblí do lágru. – Zdlouhavěji se to odehrálo s emigranty v Šanghaji – tam až sovětské ruce v roce 1945 nedosahovaly. Přijel tam však zmocněnec sovětské vlády a oznámil výnos prezidia Nejvyššího sovětu: Opuštění všem emigrantům! No jakpak tomu neuvěřit? Vláda přece nemůže lhát! (Zda takový výnos ve skutečnosti byl nebo nebyl – s tím si orgány hlavu vůbec nedělaly.) Rusové v Šanghaji projeví nadšení.

Řekli jim, že si mohou vzít věci, kolik chtějí a jaké chtějí (brali si s sebou i auta, to se vlasti bude hodit), že se mohou v Sovětském svazu usadit, kde budou chtít, a pracovat samozřejmě v jakémkoliv oboru. Ze Šanghaje je odváželi na lodích. Už sám osud těch lodí byl různý: na některých nedostali bůhvíproč ani najíst. Různý osud je čekal také na další cestě z přístavu Nachodka (jednoho z hlavních překladišť Gulagu). Skoro všechny naložili do vlaků, sestavených z nákladních vagónů, jako vězně, jenomže dosud bez přísného ozbrojeného doprovodu a bez psů. Některé odvezli do různých obydlených míst, do měst, a skutečně je tam nechali dva tři roky žít. Jiné hned převezli vlakem do lágru, někde v Povolží je vyložili v lese na vysokém traťovém náspu i s bílými klavíry a květinovými stolky. V letech 1948-49 pak smetli všechny zbylé emigranty z Dálného východu do lágrů.

Jako devítiletý chlapec jsem raději než verneovky četl modré knížečky V. V. Šulgina, které se tehdy u nás klidně prodávaly na knižních stáncích. Byl to hlas ze světa do té míry nenávratně zmizelého, že ani v nejbujnější fantazii jsem si nemohl představit, že neuběhne ani dvacet let a autorovy a moje kroky se neviditelnou čarou zkříží v tichých chodbách Velké Lubjanky. Sice jsem se s ním osobně nesetkal tehdy, nýbrž až o dvacet let později, ale s mnoha emigranty, starými i mladými, jsem měl čas se blíže seznámit na jaře roku 1945.

S kapitánem jízdy Borščem a plukovníkem Marijuškinem jsem náhodou byl společně na lékařské prohlídce a žalostný vzhled těch nahých svraštělých tmavožlutých kostnatých těl mi nikdy nevymizí z paměti. Zatkli je na stará kolena, vezli je do Moskvy několik tisíc kilometrů a zde s nimi v roce 1945 zcela vážně vedli vyšetřování o jejich... boji proti sovětské vládě v roce 1919!

Natolik jsme si už zvykli na hromadění bezpráví při vyšetřování a soudním řízení, že jsme přestali rozlišovat jeho stupně. Tento kapitán a tento plukovník byli důstojníky z povolání carské ruské armády. Oběma bylo už přes čtyřicet a v armádě si už odsloužili každý dvacet let, když telegraf přinesl zprávu, že v Petrohradě svrhli cara. Dvacet let sloužili pod carskou přísahou, a teď ještě s těžkým srdcem (a třeba si v duchu bručeli: „Zhyň, padni!“) přísahali Prozatímní vládě. Jinak už po nich nikdo nechtěl přísahat, protože se celá armáda rozpadla.

Nelíbily se jim poměry, kdy si vojáci strhávali nárameníky a zabíjeli důstojníky, a bylo přirozené, že se spojili s jinými důstojníky, aby proti těmto poměrům bojovali. Bylo přirozené, že i Rudá armáda je potírala a zaháněla do moře. Avšak v zemi, kde existuje aspoň zárodek právního myšlení – jaké jsou důvody postavit je před soud, a to ještě za čtvrt století?

(Celou tu dobu žili jako civilní osoby: Marijuškin až do svého zatčení, Boršč sice byl v Rakousku v kozáckém trénu, ale nikoliv v ozbrojené jednotce, nýbrž v transportu mezi starci a ženami.) Nicméně je v roce 1945 v ústředí naší jurisdikce obvinili: z činnosti namířené ke svržení vlády dělnicko-rolnických sovětů, z ozbrojeného vpádu na sovětské území (tj. z toho, že hned neodjeli z Ruska, které bylo z Petrohradu prohlášeno za sovětské), z podpory mezinárodní buržoazie (kterou ani ve snu nikdy neviděli) a ze služby kontrarevolučním vládám (tj. těm generálům, kterým celý život podléhali). A všechny tyto odstavce (1, 2, 4, 13) paragrafu 58 patřily do trestního zákona, vydaného... v roce 1926, to jest šest až sedm let po skončení občanské války! (Klasický a nestoudný příklad zpětného působení zákona!) Kromě toho § 2 trestního zákona poukazoval na to, že se vztahuje pouze na občany, zadržené na území RSFSR.

Avšak trestající pravice státní bezpečnosti postihovala ne-sovětské občany vůbec, a to ještě ve všech zemích Evropy a Asie!¹⁶⁵ A o promlčení už ani nemluvíme: předem se pružně stanovilo, že se na § 58 nevztahuje. („Proč se hrabat v minulosti?...“) Promlčení se vztahuje jen na domácí katy, kteří zahubili mnohokrát víc krajanů než celá občanská válka.

Marijuškin si alespoň na všechno pamatoval a vyprávěl podrobnosti o evakuaci z Novorossijska. Ale Boršč se jakoby vrátil do dětských let a prostoduše brebentil, jak slavil velikonoce v Lubjance: celý týden před Květnou nedělí a před velikonoce jedl půlku přidělu, druhou dával stranou a postupně vyměňoval sedm přidělů a pak celé tři dny velikonoční hodoval.

Nevím, jakými bělogvardějci byli ti dva v občanské válce: zda patřili k těm výjimkám, k těm, kteří bez soudu věšeli každého desátého dělníka a mrskali rolníky, nebo k vojácké většině. Že je zde dnes vyšetřovali a soudili, to nebyl žádný důkaz ani důsledek. Tím spíš, že té doby po čtvrt století nežili jako důchodci s čestnou penzí, nýbrž jako vyhnanci bez domova – to nám přece snad nedává žádné morální důvody, abychom je soudili. To je ta dialektika, kterou ovládal Anatole France, která však nám není nijak jasná. Podle Anatole France je včerejší mučedník dnes už v nepravu – od oné první minuty, kdy nachová košile zahalila jeho tělo. A naopak. Jinak však je tomu v životopisech naší revoluční doby: jestliže na mně rok jezdili, když jsem byl mladý, tak mi už po celý život budou říkat jezdecký kůň, ačkoliv už dávno sloužím jako drožkářská kobyla.

Od těchto bezmocných emigrantských mumií se nápadně lišil plukovník Konstantin Konstantinovič Jasevič. Pro něho zřejmě koncem občanské války boj proti bolševismu zdaleka neskončil. Jako co v ní bojoval, kde a jak – to mi nevyprávěl. Avšak pocit, že je doposud v aktivní službě, měl podle všeho i v cele. Uprostřed zmatku pojmů, rozplizlých a pokřivených linií stanovisek, jak tomu bylo v hlavách většiny z nás, měl zřejmě přesný a jasný názor na okolní svět, a z vyhraněného životního postoje vyplývala i jeho tělesná síla, křepkost a činorodost. Bylo mu už jistě přes šedesát, hlavu měl úplně holou, bez jediného vlásku, vyšetřování měl už za sebou (čekal jako my všichni na rozsudek) – a pomoc samozřejmě odnikud žádná – ale zachoval si mladou, dokonce zarůžovělou kůži, jediný z cely dodržoval ranní rozcvičku a omýval se pod kohoutkem (my všichni ostatní jsme šetřili kalorie z vězeňského přidělu). Nepromeškal chvíli, kdy se uvolnila ulička mezi pryčnami – a těch pět šest metrů se procházel tam a zpět rázným krokem se svým orlím profilem, přičemž zkrřížil ruce na prsou a jasnými mladými očima hleděl kamsi mimo.

A právě proto, že my všichni jsme byli ohromeni tím, co se s námi dělo, zatímco pro něho nic z toho nebylo v rozporu s jeho očekáváním – byl v cele úplně osamocen.

Jeho chování ve vězení jsem ocenil až za rok: znovu jsem byl v Butyrkách a v jedné ze sedmdesáti cel jsem se sešel s Jasevičovými mladými spoluobžalovanými, kteří už dostali po deseti a patnácti letech. Na

¹⁶⁵ Tak si není ani jeden africký prezident jist, že za deset let nevydáme zákon, podle něhož ho budeme soudit za jeho dnešní činy. Číňané však určitě takový zákon vydají, jen co se k tomu dostanou.

tenkém cigaretovém papíru byl naklepán rozsudek celé jejich skupiny, který z neznámých důvodů dostali do ruky. Na prvním místě byl uveden Jasevič a jeho rozsudek – smrt zastřelením. Tak to bylo to, co viděl, co předvídal skrze stěny svýma nestárnoucíma očima, když se procházel od stolku ke dveřím a zpět! Avšak vědomí kontinuity a věrnosti své životní cestě, mu dávalo neobvyklou sílu.

Mezi emigranty byl také můj vrstevník Igor Tronko. Spřátelili jsme se. Oba zesláblí, vyschlí, kosti potažené žlutošedou kůží. (Proč jsme se tomu jen tak snadno poddávali?

Myslím, že to bylo z duševního zmatku.) Byli jsme oba hubení a vytáhlí a kymáceli se pod nárazy letního větru na butyrských vycházkových dvorcích, kde jsme chodili vždy vedle sebe opatrnými kroky starců a porovnávali své životy. Narodili jsme se v jednom a téměř roce na jihu Ruska. Oba jsme ještě měli mléko na bradě, když osud sáhl do své ošoupané brašny a vytáhl mi krátkou a jemu dlouhou slámku. A tak se jeho klubičko zakutálelo za moře, třebaže jeho otec „bělogvardějec“ byl jen řadový nemajetný telegrafista.

Pro mne bylo vysoce zajímavé si podle jeho života představit celou mou generaci krajanů, kteří se octli v emigraci. Vyrůstali za dobrého rodinného dohledu ve velice skromných nebo dokonce chudých poměrech. Všichni měli velmi dobrou výchovu a podle možností i dobré vzdělání. Vyrůstali, aniž poznali strach a útlak, i když se museli podřídit určité autoritě bílých organizací, pokud se neosamostatnili.

Vyrostli tak, že se jich nedotkly neřesti doby, které zachvátily celou evropskou mládež (vysoká zločinnost, lehkomyšlný vztah k životu, bezmyšlenkovitost, marnotratnost) – a to proto, že vyrůstali jakoby ve stínu nesmazatelného neštěstí jejich rodin. Ve všech zemích, kde vyrůstali, považovali jen Rusko za svou vlast. Jejich duchovní výchova se zakládala na ruské literatuře, kterou tím spíše milovali, že v ní nacházeli svou vlast, která ve skutečnosti už neexistovala. Současné tištěné slovo jim bylo dostupné v daleko širší a větší míře než nám ale právě sovětské publikace se jim dostávaly málokdy do rukou a oni pocíťovali tento nedostatek ze všeho nejvíce, zdálo se jim, že právě proto nemohou poznat to nejdůležitější nejvyšší a nejkrásnější o sovětském Rusku a že to, co se dozvídají, je zkreslené, lživé a neúplné. Představy o našem skutečném životě měli nanejvýš matné, ale jejich stesk po vlasti byl tak velký, že kdyby je byli v roce 1941 zavolali – všichni by se byli hrnuli do Rudé armády, a bylo by pro ně bývalo sladší za vlast zemřít než zůstat naživu. Tato mládež ve dvaceti pěti – dvaceti sedmi letech už vyjádřila a tvrdě hájila své názory, které se neshodovaly s míněním starých generálů a politiků. Tak například Igorova skupina byli nepředřešenci. Vydali prohlášení, že nikdo, kdo nesdílel s vlastní těžké a složité břímě minulých desetiletí, nemá právo nic předem řešit a tak rozhodovat o budoucnosti Ruska, ani cokoli navrhovat, nýbrž má jen jít a dát své síly k dispozici lidu.

Dlouhou dobu jsme leželi vedle sebe na pryčnách. Pokud jsem mohl, pronikl jsem do jejího světa, a toto setkání mi odhalilo (a později jiná setkání to potvrdila), že odliv značné části duchovních sil za občanské války nás ochudil o velkou a důležitou větev ruské kultury. A každý, kdo ji opravdu miluje, se bude snažit o opětné sjednocení obou větví – té domácí i té zahraniční. Jen tehdy dosáhne naše kultura úplnosti, jen tehdy projeví schopnost se všestranně rozvinout. Toužím po tom, abych se toho dne dožil.

Slabý je člověk, slabý. Konec konců i ti nejtvrdohlavější z nás si toho jara přáli, aby se jim dostalo odpuštění, a byli ochotni v mnohém ustoupit za kousek klidného života. Koloval takový vtíp: „Máte poslední slovo, obžalovaný!“ – „Prosím, pošlete mě kamkoliv, jen aby tam byla sovětská vláda! A – slunce...“ Nehrozilo nám, že bychom byli zbaveni sovětské vlády, hrozilo nám, že budeme zbaveni slunce... Nikomu se nechtělo za polární kruh pro kurděje a dystrofii. A neznámo proč kvetla v celách legenda o Altaji. Ti nemnozí, kteří tam někdy byli, a zvláště ti, kteří tam nikdy nebyli, vyvolávali u svých kamarádů v cele nejlíbeznější sny: Altaj, to je země! Sibiřské dálky a mírné podnebí. Pšeničné břehy a medové řeky. Step a hory. Stáda ovcí, zvěř, ryby.

Lidnaté, bohaté vesnice...¹⁶⁶ Ach, tak se schovat v té tišině! Slyšet čisté zvukné kokrhání kohouta v jasném vzduchu! Pohladit dobrou vážnou hlavu koně! Jděte k čertu, vy všechny velké problémy, ať se s vámi trápí někdo jiný, hloupější! Odpočinout si tam od nadávek vyšetřovatelů a otravného vysvětlování celého svého života, od rachocení věžeňských zámků, od těžkého vzduchu v cele.

Jediný život je nám dán, maličký, krátký život! – a my jej trestuhodně vystavujeme čímsi kulometům, nebo s ním, dosud bezúhonným, lezeme na špinavé smetiště politiky. Tam v Altaji bych snad žil v

¹⁶⁶ Tyto sny vězňů o Altaji jsou možná pokračováním starého snu mužiků o něm. Na Altaji byly takzvané polnosti kabinetu Jeho Veličenstva, a proto byl pro přesídlování déle uzavřen než ostatní Sibiř – leč právě sem rolníci nejvíce dychtili (a také se sem stěhovali). Nepramení odtud ta nezdolná legenda.

nejnižší a nejtemnější chaloupce za vsí u lesa. Šel bych do lesa, ne na chrástí ani na houby, ale jen tak, objal bych dva kmeny: Moji milí! Nic víc už nepotřebuji!...

A to jaro samo vyzývalo k milosrdenství: jaro, kdy skončila tak obrovská válka!

Věděli jsme, že nás vězňů jsou milióny a že další milióny nás uvítají v lágrech. To přece nemůže být, aby po největším vítězství na světě nechali tolik lidí ve vězení!

Drží nás tu jen pro výstrahu, abychom si to lépe zapamatovali. Jistě přijde brzy velká amnestie a všechny nás pustí. Někdo se dokonce zapřísahal, že na vlastní oči četl v novinách, že Stalin ve své odpovědi jednomu americkému dopisovateli (A jak se jmenoval? – To už nevím...) řekl, že budeme mít po válce takovou amnestii, jakou svět neviděl. A jinému zas sám vyšetřovatel řekl, že brzy bude všeobecná amnestie. (Pro vyšetřovatele byly tyto pověsti výhodné, neboť oslabovaly naši vůli:

Čert s ním, podepíšu to, stejně to není nadlouho.) Avšak – k milosti je zapotřebí rozumu. Tak tomu bylo v celých našich dějinách a ještě dlouho tomu tak bude.

Neposlouchali jsme těch pár střízlivců mezi námi, kteří sýčkovali, že za minulé čtvrt století nebyla dosud nikdy žádná amnestie pro politické vězně – a že také nikdy žádná nebude.

(Vždy však nějaký znalec a donášec skákal do řeči: „Ale vždyť v roce 1927 k desátému výročí Října byly všechny věznic prázdné a visely na nich bílé vlajky!“ Tato otřesná představa bílých vlajek na věznicích – proč bílých? – se nám obzvlášť zarývala do srdce.¹⁶⁷) Nedbali jsme na ty rozvážné mezi námi, kteří nám vysvětlovali, že právě proto nás sedí milióny, že válka skončila: na frontě už nás není zapotřebí, v zázemí jsme nebezpeční a na dalekých stavbách se bez nás nepoloží ani jedna cihla. (Chyběla nám vůle i chuť prohlédnout Stalinovu ne-li zlomyslnou, tak aspoň prostou ekonomickou úvahu: kdo by teď po demobilizaci chtěl opustit rodinu a domov a jet na Kolymu, Vorkutu nebo na Sibiř, kde ještě nejsou ani silnice, ani domy? To už byl spíš úkol Státní plánovací komise: dát ministerstvu vnitra směrná čísla, kolik lidí mají zavřít.) Amnestie! Velkorysá a rozsáhlá amnestie, to bylo to, na co jsme čekali a po čem jsme toužili! V Anglii je amnestie prý dokonce na výročí korunovace, to jest každý rok!

Amnestie byla udělena mnoha politickým vězňům také v den třístého výročí Romanovců, v roce 1912. Cožpak teď, kdy Stalinova vláda dobyla vítězství století nebo dokonce ještě větší, bude tak malicherně mstivá a bude si pamatovat každé klopýtnutí a uklouznutí každého svého malého poddaného?...

Je to prostá pravda ale i tu je třeba protrét: že totiž pozhnaná nejsou vítězství ve válkách, nýbrž porážky. Vítězství jsou zapotřebí vládám, porážky – lidu. Po vítězstvích se touží po dalších vítězstvích, po porážce se touží po svobodě – a obyčejně se jí dosáhne. Porážky jsou zapotřebí lidu, jako je utrpení a neštěstí zapotřebí jednotlivci: nutí jej prohloubit vnitřní život a duchovně se povznést.

Poltavské vítězství bylo neštěstím pro Rusko: přineslo s sebou dvě století velkého napětí, zbídačení a nesvobody – a nové, nové války. Poltavská porážka byla spásou pro Švédy: když ztratili touhu válčit, stali se nejzámožnějším a nejsvobodnějším národem v Evropě¹⁶⁸.

My jsme si natolik zvykli se pyšnit svým vítězstvím nad Napoleonem, že opomíjíme jednu věc: jen díky jemu nepřišlo osvobození rolníků o půl století dřív, jen díky jemu se upevnil trůn a rozdrtil děkabristy. (Francouzská okupace nebyla pro Rusko realitou.) Avšak krymská válka, válka s Japonskem a s Německem (1914-18) – ty všechny nám přinesly svobodu a revoluci.

Toho jara jsme věřili v amnestii – ale v tom jsme vůbec nebyli originální. Když promluvíš se starými vězni, postupně se ti vyjasní: tato žízeň po milosti a tato víra v milost nikdy neopouští šedivé vězeňské zdi. Po celá desetiletí různé proudy vězňů vždy čekaly a vždy věřily: tu v amnestii, tu v nový trestní zákon, tu ve všeobecnou revizi soudních případů (a orgány záměrně tyto pověsti podporovaly). Ke každému výročí Října, k Leninovým výročím, ke dnům vítězství, ke dni Rudé armády nebo ke dni Pařížské komuny, ke každému novému zasedání ústředního výkonného výboru sovětů, k ukončení každé pětiletky, ke každému plenárnímu zasedání Nejvyššího soudu – k čemu všemu se neupínaly představy vězňů o očekávaném sestoupení anděla svobody! A čím divočejší bylo zatýkání, čím homérštější a šílenější byla šířka vězeňských proudů – tím víc to vzbuzovalo nikoliv střízlivost, nýbrž víru v amnestii!

¹⁶⁷ Sborník Od věznic k výchovným zařízením udává (na str. 396) toto číslo: při amnestii v roce 1927 bylo amnestováno 7,3 % vězňů. Tomu můžeme věřit. Je to dost slabé na desáté výročí. Z politických propustili ženy s dětmi a ty, kterým zbývalo už jen několik měsíců. Například v izolátoru ve Verchně Uralsku ze dvou set zavřených propustili tucet. Avšak časem je začala i tato ubohá amnestie mrzet, a tak ji začali omezovat: někoho si nechali, jinému místo „čistého“ propuštění dali minus.

¹⁶⁸ Snad až ve dvacátém století, můžeme-li věřit tomu, co jsme slyšeli, je začalo pálit dobré bydlo.

Všechna zřídla světla lze do určitého stupně srovnávat se sluncem. Slunce však není srovnatelné s ničím. Tak i všechna očekávání na světě lze srovnávat s očekáváním amnestie, ale očekávání amnestie nelze srovnávat s ničím.

Na jaře roku 1945 se v cele každého nově příchozího nejdřív ptali: co slyšel o amnestii?

A když dva nebo tři vězně odvedli z cely i s věcmi – znalci v celách hned porovnávali jejich případy a usuzovali, že jsou to ty nejlhčí, že je samozřejmě odvedli, aby je propustili.

Už to začalo! Na záchodě i v lázni, na vězeňské poště, všude naši aktivisté hledali stopy a zprávy o amnestii. A najednou v proslulé Galové hale butyrských lázní jsme začátkem června četli obrovské proroctví napsané mýdlem na fialových dlaždičkách vysoko nad hlavami (aby to dozorcí hned nesetřeli, musel se při psaní jeden vězeň postavit druhému na ramena):

„Hurá!! 17. července amnestie!“¹⁶⁹ To bylo u nás jásoť! („Kdyby to přece nevěděli přesně, tak by to nenapsali!“) Všechno, i co bušilo, pulsovalo a proudilo v těle – se zastavilo pod úderem radosti, že se konečně otevřou dveře...

Avšak – k milosti je zapotřebí rozumu...

Uprostřed července poslal chodbový dozorce jednoho starého muže z naší cely umývat záchody, tam pohlédl soucitně na jeho šedivou hlavu a mezi čtyřma očima (před svědky by se toho byl neodvážil) se ho zeptal: „Jaký máš paragraf, dědo?“ –

„Padesátý osmý!“ zaradoval se stařík, kterého doma oplakávaly tři generace. „To do toho nespadáš...“, vzdychl dozorce. „Nesmysl!“ rozhodli jsme v cele. „Dozorce je prostě negramota.“

V cele byl také mladý Kyjevan Valentin (příjmení jsem už zapomněl) s velkýma, žensky krásnýma očima, který byl z vyšetřování celý vyděšený. Byl to bezpochyby jasnovidec, možná že jen v tom svém tehdejšímu vzrušení. Nejednou chodil ráno po cele a ukazoval: Dneska vemou tebe a tebe, viděl jsem to ve snu. A odvedli je! Právě je! Vězňova duše je ostatně tak náchylná k mystice, že přijímá jasnovidectví téměř bez údivu.

Dne 27. července přišel Valentin ke mně: „Alexandře! Dneska jdeme my dva.“ A vyprávěl mi sen se všemi atributy vězeňských snů: můstek přes kalný potok, kříž.

Začal jsem se chystat, a ne zbytečně: po ranním čaji nás oba zavolali. Všichni v cele nás vyprovázeli s hlučným přáním všeho dobrého, mnozí nás ujišťovali, že budeme propuštěni na svobodu (z porovnání našich lehkých případů to tak vycházelo).

Můžeš tomu upřímně nevěřit, můžeš odmítat tomu věřit, můžeš to odrážet s posměchem, ale ohnivě kleště, nad něž žhavějších není na zemi, tě najednou sevrou, sevrou najednou tvou duši: Ale co když je to pravda?...

Bylo nás asi dvacet z různých cel a odvedli nás nejdřív do lázně (při každém životním zlomu musel vězeň především projít lázní. Měli jsme tam asi půldruhé hodiny čas na to, abychom se věnovali dohadům a úvahám. Pak nás rozpařené a ochablé vedli smaragdově zelenou zahrádkou vnitřního butyrského dvora, kde hlasitě zpívali ptáci (ale nejspíš to byli jen vrabci) a kde zeleň stromů připadala odvyklým očím nesnesitelně jasná. Nikdy mé oči nevnímaly zeleň listů tak silně jako toho jara! A nikdy v životě jsem neviděl nic podobnějšího božímú ráji, než byla tato butyrská zahrádka, kterou člověk stačil přejít po asfaltovaných cestičkách za třicet vteřin!¹⁷⁰ Dovedli nás na butyrské nádraží (místo, kde se přijímali a vypravovali vězňové; byl to velmi výstižný název vzhledem k tomu, že hlavní dvorana se tam skutečně podobala pěknému nádraží) a zahnali nás do velkého prostorného boxu. Bylo tam pološero a čistý svěží vzduch: jediné malé okno bylo vysoko a bez náhubku. Vedlo do téže prosluněné zahrádky a otevřeným větracím okénkem k nám pronikalo ohlušující ptačí štěbetání a pohupovala se za ním jasně zelená větévka, slibující nám všem svobodu a domov. (Tak! A v takovém pěkném boxu jsme ani jednou neseděli! To není náhoda!) Všichni jsme byli vedeni v seznamu OSO!¹⁷¹ Z toho tedy vyplývalo, že jsme všichni seděli za bezvýznamnou věc.

¹⁶⁹ Spletli se jen o jedničku, uličníci! Podrobněji o velké Stalinově amnestii ze dne 7. července 1949 víc část III, kap. 6.

¹⁷⁰ Ještě jednu podobnou zahrádku, menší, ale zato intimnější, jsem viděl o mnoho let později, už jako turista, v Trubecké baště Petropavlovské pevnosti. Výletníci se divili ponurým chodbám a celám, ale já jsem si pomyslel, že když vězňové v Trubecké baště měli k vycházkám takovou zahrádku, nebyli tak docela ztracenými lidmi. Nás vyváděli na vycházku jen na dno mrtvých kamenných šachet.

¹⁷¹ Ruská zkratka názvu Osoboje soveščanije pri GPU INKVD – zvláštní rada GPU, později NKVD.

Tři hodiny si nás nikdo nevšímal, nikdo neotvíral dveře. My jsme chodili, chodili a chodili po boxu a uchození jsme si nakonec sedli na lavice. A větévka se stále a stále pohupovala za okénkem a vrabci na sebe zběsile pokřikovali.

Najednou zarachotily dveře a jednoho z nás, tichého účetního, asi pětatřicátníka, vyvolali ven. Vyšel. Dveře se zavřely. Ještě rozčileněji jsme pobíhali v naší krabici, neměli jsme stání.

Nové zarachocení. Vyvolali druhého a tamtoho vpustili dovnitř. Vrhli jsme se k němu. Ale to nebyl on! Život v jeho tváři se zastavil. Jeho široce otevřené oči byly slepé. Nejistými kroky se vratce pohyboval po hladké podlaze boxu. Byl omráčen?

Praštili ho žehlicím prknem?

„Tak co? Co?“ ptali jsme se se zatajeným dechem. (Jestliže nevstal právě z elektrického křesla, tak mu v každém případě přečetli rozsudek smrti.) Hlasem, oznamujícím konec světa, účetní hlesl:

„Pět! Pět let!!“

A znovu zarachotily dveře – tak rychle se vraceli, jako by je vodili na záchod na malou stranu. Ten další se vrátil celý rozzářený. Zřejmě ho osvobodili.

„No tak? Co?“ shlukli jsme se kolem něha s vracející se nadějí. Mávl rukou a zalykal se smíchem:

„Patnáct let!“

Bylo to příliš nesmyslné, aby tomu člověk mohl hned uvěřit.

7 VE STROJOVNĚ

V sousedním boxu butyrského „nádraží“, v proslulé filcárně (kde se nově příchozí museli podrobit tělesné prohlídce a kde bylo dost místa, aby pět šest dozorců mohlo najednou zpracovávat až dvacet muklů), teď nikdo nebyl, hrubé filcovací stoly zely prázdnotou, jen stranou za malým stolkem seděl pod lampou pohledný černovlasý major NKVD. Trpělivá nuda – to byl výraz, který převažoval v jeho tváři. Zbytečně tu ztrácel čas, když mukly přiváděli a odváděli jednotlivě. Podpisy se přece daly získat daleko rychleji.

Pokynul mi na stoličku proti sobě před stolkem a zeptal se mne na jméno. Po obou stranách kalamáře ležely před ním vyrovnané hromádky stejných bílých lístků, velkých jako polovina kancelářského papíru; na stejném formátu vystavují na domovních správách účty za topení a v úřadech plnou moc na nákup kancelářských potřeb. Major zběžně prolístoval pravou hromádku a našel lístek, který se mne týkal. Vytáhl jej, lhostejně oddrmolil text (tolik jsem pochopil, že jsem dostal osm let) a hned začal na rubu plnicím perem poznamenávat, že jsem byl s obsahem seznámen toho a toho dne.

Všechno to bylo tak všední, že mi srdce nezabušilo ani o zlomek vteřiny rychleji. Byl to opravdu rozsudek nade mnou, rozhodující zlom v mém životě? Byl bych se rád vzrušil a tento okamžik procítil, ale nešlo to. Major mi už přisunul ten lístek rubem navrch. A laciná školní násadka s mizerným perem, na němž se zachytil nějaký chlup z kalamáře, ležela přede mnou.

„Ne, to si musím pročíst sám.“

„Copak si myslíte, že vás chci podvést?“ namítl major lenivě. „Ale jen si to přečtete, když chcete.“

Neochotně dal lístek z ruky. Obrátil jsem jej a naschvál jsem jej začal pomalu pročítat nejen slovo za slovem, ale i písmeno za písmenem. Byl psán na stroji, nebyl to však originál, nýbrž kopie:

VÝPIS

z usnesení OSO NKVD SSSR ze dne 7. července 1945¹⁷², č....

To vše bylo tečkovaně podtrženo a další text byl svislou tečkovanou čarou rozdělen na dvě části:

Předmět jednání
Žaloba proti
(jméno, rok a místo narození)
Za správnost vyhotovení:
Tajemník

Usnesení:
Jmenovaný
se odsuzuje za protisovětskou agitaci a pokus
o založení protisovětské organizace k 8 (osmi)
letům nápravného pracovního tábora.

¹⁷² Zasedali i v den amnestie, aby práce nevázla.

To jsem měl opravdu jen tak podepsat a beze slova jít? Podíval jsem se na majora: Neřekne mi něco, nedá mi nějaké vysvětlení? Ne, nic takového neměl v úmyslu. Dokonce už kývl na dozorce ve dveřích, aby přichystal dalšího. Abych aspoň trochu zdůraznil význam této chvíle, zeptal jsem se ho tragicky:

„To je ale hrozné! Osm let! A za co?“

Sám jsem však slyšel, že má slova znějí falešně; nic hrozného jsem nepociťoval ani já, ani on.

„Tady,“ ukázal mi ještě jednou major, kde se mám podepsat. Podepsal jsem se.

Nenapadlo mě prostě nic, co by se dalo ještě dělat.

„Pak mi tedy dovolte, abych tu u vás napsal hned odvolání. Vždyť ten rozsudek je nespravedlivý.“

„Je podle předpisů,“ řekl major odmítavě a odložil můj lístek na levou hromádku.

„Pojďte!“ rozkázal mi dozorce.

A já jsem šel.

(Příliš mnoho pohotovosti jsem neukázal. To Georgij Tenno, kterému ovšem předložili lístek s pětadvaceti lety, odpověděl: „Vždyť to je vlastně doživotně! Když dřív někoho odsoudili na doživotí, tak to aspoň vyubnovali a svolali k tomu houfy lidí. A teď je to jako poukaz na mejdlo: tu máš pětadvacet a padej!“

Arnold Rappoport vzal pero a pečlivě na rub lístku napsal: „Kategoricky protestuji proti tomuto nezákonnému teroristickému rozsudku a žádám o okamžité propuštění.“ Úředník, který mu oznámil rozsudek, zprvu trpělivě čekal, ale když si to pak přečetl, rozzlobil se a celý papír roztrhal. Nic se nestalo, rozsudek platil dál: vždyť to byla jen kopie.

Věra Kornějevová čekala patnáct let a s radostí viděla, že na lístku stojí jen pět.

Rozesmála se svým jasným smíchem a honem podepsala, aby jí to nevzali. Důstojník se pochybovačně zeptal: „Pochopila jste vůbec, co jsem vám přečetl?“ „Ale ano, mnohokrát děkuji! Pět let nápravného pracovního tábora!“

Maďarovi Jánosi Rózsasovi přečetli rozsudek na deset let jen tak na chodbě, rusky a bez překladu. Podepsal a vůbec ho nenapadlo, že to byl rozsudek, a proto pořád čekal na soud; teprve po dlouhé době v táboře si matně vzpomněl na tuto příhodu a dovtípl se.) Vrátil jsem se do cely s úsměvem. Bylo to divné, ale minutu od minuty jsem byl veselejší a bezstarostnější. Všichni se vrátili s desítkou, i Valentin. Dětskou nejnižší výměru trestu v celé naší dnešní společnosti dostal ten vyřeštěný účetní (který stále seděl jako bez sebe). Druhý nejlehčí trest jsem měl já.

V paprscích slunce se v červencovém větříku vesele pohupovala větvička za oknem. Živě jsme klábosili. Stále častěji se tu a tam v cele ozval smích. Smáli jsme se, že to šlo všechno tak hladce; smáli jsme se zdrcenému účetnímu; smáli jsme se svým ranním nadějším i to mu, jak nás ráno vyprovázeli z cel a dojednávali s námi smluvená hesla: Čtyři brambory! Dva preclíky!

„Vždyť přece bude amnestie!“ tvrdili někteří. „To nám chtějí jen tak nahnat strachu, abychom si to dobře zapamatovali. Stalin řekl jednomu americkému dopisovateli...“ „A jak se ten dopisovatel jmenoval?“

„To nevím...“

Potom nám poručili, abychom si vzali věci, seřadili nás do dvojstupů a zase nás vedli tou nádhernou zahrádkou, provoněnou létem. Kam? Znova do lázně!

To už jsme se tedy prohýbali smíchy: takoví tupci! S řehotem jsme se svlékli, pověsili své ubohé šatstvo na tytéž háky jako ráno a ty pak zavezli znova do téže horké dezinfekce jako ráno. S řehotem jsme vyfasovali po kousku mizerného mýdla a šli smýt své panenské hříchy do prostorné umývárny, kde se naše hlasy odrážely mnohonásobnou ozvěnou. Stríkali jsme na sebe, lili a lili na sebe horkou čistou vodu a dováděli jako školáci, kteří přišli do lázně po poslední zkoušce. Tento očistný, ulevující smích nebyl podle mého ničím chorobným, nýbrž jen přirozenou ochranou a záchranou pro organismus.

Když jsme se utírali, obrátil se Valentin ke mně a uklidňujícím způsobem zvolna řekl: „No co, jsme ještě mladí, ještě máme kus života před sebou. Hlavní je, abychom teď nešlápli vedle. Až přijedeme do lágru, s nikým ani slova, aby nám nenaparili další trest. Budeme poctivě pracovat – a mlčet, mlčet.“

A on, to nevinné zrníčko mezi stalinskými žernovy, tak věřil a doufal v tento svůj plán!

Měl jsem chuť s ním souhlasit, klidně si odsedět trest a potom tenhle úsek života prostě vymazat z paměti.

V mém nitru se však začal vzmáhat pocit: je-li třeba nežít proto, aby člověk žil – pak proč tedy vůbec...?

Nedá se říci, že OSO vymysleli teprve po revoluci. Již Kateřina II. dala nepohodlnému novináři Novikovovi patnáct let, abych tak řekl, ve stylu OSO, neboť ho vůbec nepostavila před soud. A všichni carové otcovsky poslali občas někoho, kdo jim byl nepohodlný, bez soudu do vyhnanství. V šedesátých letech 19. století byla provedena radikální reforma soudnictví. Zdálo se, že se u vládců i u poddaných začalo formovat jakési právní pojetí společnosti. Nicméně zjistil Korolenko v sedmdesátých a osmdesátých letech různé případy administrativních opatření místo řádného soudního řízení. On sám byl v roce 1876 ještě se dvěma studenty bez soudu a vyšetřování vypovězen do vyhnanství na příkaz náměstka ministra správy státního majetku (typický případ OSO). I podruhé byl se svým bratrem poslán do vyhnanství do Glazova bez soudu. Korolenko také uvádí selského mluvčího Fjodora Bogdana, který se dostal až k samému carovi a byl pak poslán do vyhnanství; dále připomíná Pjankova, který byl soudem osvobozen, ale na nejvyšší příkaz stejně musel do vyhnanství, a zmiňuje se ještě o několika dalších. Také Zasuličová ve svém dopise z emigrace vysvětlovala, že se neskrývá před soudem, nýbrž před administrativní zvlí.

Jakási přerušovaná tradice už tu tedy existovala, byla však velmi nesoustavná, vhodná leda pro ospalou asijskou zemi, která se nevyvíjela překotně vpřed. Mimoto nebylo nikdy jasno, kdo vlastně to OSO kdy byl: jednou to byl car, jednou gubernátor, jednou náměstek ministra. A potom, co je to s prominutím za pokrok, jestliže lze vypočítávat jména a jednotlivé případy!

Pokrok a rozmach nastal teprve ve dvacátých letech, kdy jako stálé mimosoudní instituce byly zavedeny permanentně fungující trojky. Zpočátku to dokonce s hrdostí vyzdvihovali: trojka GPU! Jména přisedících nejenže neutajovali, ale ještě jim dělali reklamu! Kdo v Solovkách neznal proslulou moskevskou trojku Gleb Bokij, Vul a Vasiljev?! Už samo to slovo trojka mluví za sebe. Je v něm něco z rolníček spřežení, ze vzruchu karnevalu, ale k tomu se mísí i něco záhadného: Proč „trojka“?

Co to znamená? Soud přece také není žádná čtyřka! Trojka ale není žádný soud! A na záhadnosti jí dodává ještě to, že je neviditelná. Nebyli jsme tam, neviděli jsme nic, jen kus papíru, a – podepište to! Tak se stala trojka ještě hroznější než revoluční tribunál. A nakonec se úplně izolovala, schovala se a zamkla ve zvláštní místnosti a jména byla naprosto utajena. A tak jsme si na to zvykli, že členové trojky nepijí, nejedí a mezi obyčejnými smrtelníky se prostě nevyskytují. Jednoho krásného dne se odebrali k poradě a od té doby nám posílají prostřednictvím písařek rozsudky. (A to vždy s návratkou: takový doklad nelze totiž nechat nikomu v rukou).

Trojky (píšeme pro jistotu množné číslo, ostatně o božstvu člověk nikdy neví, kde sídlí) splňovaly jednu naléhavou potřebu, totiž nepustit na svobodu toho, kdo byl jednou zatčen (byly tedy jakýmsi Oddělením technické kontroly při GPU, aby nevznikaly zmetky). Jestliže se ukázalo, že někdo není vinen a nelze ho postavit před soud, ať tedy dostane od trojky svých „minus dvaatřicet“ (gubernských měst)¹⁷³ nebo vyhnanstvíčko na dva tři roky – a vidíš, už je označovaný, už je navždy ocejchován, teď už bude pořád „recidivista“.

(Ať nám čtenář promine, že jsme opět upadli do toho pravicového oportunismu: jakýpak pojem „viny“, jaképak vinen-nevinen. Vždyť už nám to vyložili, že nejde o osobní vinu, nýbrž o společenskou nebezpečnost: je možno zavřít i nevinného, je-li sociálně cizí, a je možno propustit i provinilce, je-li sociálně blízký. To se nám bez právníckého vzdělání musí odpustit, vždyť sám trestní zákon z roku 1926, který tak otcovsky řídil po pětadvacet let naše osudy, byl kritizován za „nepřípustný buržoazní přístup“, za „nedostatečný třídní přístup“, za jakási „buržoazní hlediska pro výměru trestu podle závažnosti trestného činu“¹⁷⁴.) Nebude nám však bohužel dopřáno napsat poutavou historii tohoto Orgánu: jak byly trojky přeměněny v OSO, kdy byly přejmenovány, zda existovalo OSO i v oblastních městech, nebo zda bylo jen jedno v bělokamenné Moskvě, kdo z našich velkých hrdých představitelů byl jeho členem, jak často a jak dlouho zasedalo, zda s čajem nebo bez a co se k čaji podávalo, jak jednání vlastně probíhalo – mluvili při tom, nebo to šlo i bez mluvení? Nenapišeme to, protože to nevíme. Slyšeli jsme pouze, že podstata OSO byla trojjediná, a i když nejsme s to vyjmenovat jeho příčinnivé členy, známe přece jen tři orgány, které v něm měly své stálé zástupce: jednoho delegoval ÚV strany, jednoho ministerstvo vnitra a jednoho prokuratura.

Nebylo by však divu, kdybychom se jednou dozvěděli, že se žádné zasedání nikdy nekonalo a že existovala jen početná skupina zkušených písařek, jež sestavovaly výpisy z neexistujících protokolů, a jeden vedoucí písárny. A že ty písárky skutečně existovaly, za to vám ručíme!

¹⁷³ Podle dosud platné sovětské právní zvyklosti zákaz pobytu v určitých městech a oblastech. (Pozn. překl.)

¹⁷⁴ Sborník Od věznic k výchovným zařízením.

Do roku 1924 byla pravomoc trojek omezena na tři roky lágru, od roku 1924 byla rozšířena na pět let, od roku 1937 už OSO napařovalo desítku a od roku 1948

přišivalo s úspěchem dokonce pětadvacítku. Někteří lidé (Čavdarov) vědí, že za války odsuzovalo OSO i k trestu smrti zastřelením. To není nic mimořádného.

I když se o něm ani ústava, ani trestní zákoník nezmiňuje, stalo se OSO nejvýkonnějším mlýnkem na maso, který stále fungoval, nemusel se udržovat ani promazávat zákony. Trestní zákoník žil vlastním životem a OSO také; lehce se obešlo bez jeho 205 paragrafů, nepotřebovalo je a nezmiňovalo se o nich. V lágrech se o tom vtipkuje: „Kde viny není, soudu není, ale zato je tu OSO!“

Samozřejmě že pro své pohodlí potřebovalo také jakýsi základní kód, a proto si samo vypracovalo písmenné paragrafy, které velmi ulehčovaly operativní práci (nebylo třeba si lámat hlavu a přizpůsobovat se formulacím trestního zákona) a které si mohlo vzhledem k jejich malému počtu zapamatovat každé dítě (o některých z nich jsme se už zmínili): ASA – protisovětská agitace KRD – kontrarevoluční činnost KRTD – kontrarevoluční trockistická činnost (písmenko „T“ velmi ztěžovalo život mukla v lágru) PŠ – podezření ze špionáže (špionáž přesahující podezření předávali tribunálu) SVPŠ – styky vedoucí (!) k podezření ze špionáže KRM – kontrarevoluční myšlení VAS – pěstování protisovětských nálad SOE – společensky nebezpečný element SVE – společensky škodlivý element PD – zločinná činnost (tu s chutí dávali bývalým táborovým vězňům, když se nemohli chytit něčeho jiného) A nakonec velmi široké označení ČS – rodinný příslušník (odsouzeného podle některého z předchozích písmen) Nezapomeňme, že se tyto litery nerozsévaly rovnoměrně během let mezi lidi, nýbrž že je – stejně jako paragrafy trestního zákona a jednotlivé body výnosů – postihovaly nárazově jako nenadálé epidemie.

A ještě jednu výhradu musíme udělat: OSO si vůbec nečinilo nárok vynášet nad člověkem rozsudek! Žádné rozsudky nevynášelo, ukládalo jen administrativní opatření, toť vše. A proto přirozeně muselo mít i právní volnost!

I když si takové administrativní opatření nečinilo nárok na to být soudním rozsudkem, mohlo znít až na pětadvacet let a mít za následek:

- ztrátu čestných titulů a vyznamenání:
- propadnutí veškerého majetku
- odpykání trestu v žaláři
- zákaz písemného styku.

A člověk zmizel z povrchu země daleko spolehlivěji než po primitivním rozsudku u soudu. Velkou předností OSO bylo i to, že proti jeho usnesení nebylo odvolání, nebylo kde si stěžovat, neexistovala prostě žádná vyšší nebo nižší instance. Bylo podřízeno jen ministru vnitra, Stalinovi a ďáblu!

Dalším kladem OSO byla jeho rychlost: byla omezena jen kapacitou psacích strojů.

A konečně, OSO nepotřebovalo obviněného ani vidět (tím se odlehčilo dopravě mezi věznicemi), ba ani nemuselo mít jeho fotografii. V období velkého zatížení věznic tu byla ještě ta výhoda, že zatčený nemusel po skončení vyšetřování zabírat místo na vězeňské podlaže a jíst chleba zadarmo, nýbrž mohl být hned odeslán do tábora, aby poctivě pracoval. Kopii výpisu si mohl přečíst i později.

V lepších případech tomu bylo tak, že vězně vyložili z vagonů ve stanici určení, hned u náspu jim rozkázali pokleknout (aby neutekli, ale vypadalo to jako modlitba za OSO) a okamžitě jim přečetli rozsudky. Bývalo tomu ale i jinak: V transportech, které v době masového zatýkání v roce 1938 přijížděly do lágrů, neznali vězňové ani paragraf, ani délku trestu, ale písař, který je očekával, to věděl a okamžitě také našel v seznamu:

SVE – 5 let (bylo to v době, kdy bylo zapotřebí rychle sehnat množství lidí na stavbu Moskevského průplavu).

Jiní však pracovali už po mnoho měsíců v lágru a své rozsudky pořád neznali. Pak je konečně (jak vypráví J. Dobrjak) nechali slavnostně nastoupit, a to ne jen tak někdy, nýbrž na 1. května 1938, kdy všude visely rudé vlajky, a vyhlásili jim rozsudky trojky pro Stalinskou oblast (v době přílišného pracovního zatížení se OSO přece jen muselo decentralizovat): každému deset až dvacet let. A můj táborový brigádyr Siněbrjuhov byl rovněž v roce 1938 poslán s celým transportem neodsouzených z Čeljabinska do Čerepovce. Měsíce plynuly a muklové pracovali. Jednou v zimě, když měli právě volný den (všimněte si: ve volný den; další výhoda pro OSO), je vyhnali v třesnutém mrazu na dvůr a dali jim nastoupit. Pak před ně předstoupil jeden cizí poručík a prohlásil, že jim přijel oznámit usnesení OSO. Ukázal se jako docela dobrý chlapík, neboť pohlédl na jejich chatrné boty, na mrazivé slunce a řekl:

„Ale co byste tu, hoši, měli mrznout? Podívejte, všichni jste od OSO dostali deset let, jen několik z vás osm. Jasně? Rozchod...!“

K čemu však jsou při takové zjevné mechanizaci OSO ještě soudy? Nač koňku, když máme nehlučnou moderní tramvaj, ze které nelze vyskočit? Jsou snad jen obročím pro soudce?

Ono se prostě nesluší, aby demokratický stát neměl soudy. V roce 1919 vyhlásil VIII. sjezd strany ve svém programu: Musíme usilovat o to, aby všechen pracující lid bez výjimky byl zapojen do výkonu soudnictví. Zapojit „všechen pracující lid bez výjimky“ se nepodařilo, na to je soudnictví příliš choulostivé, ale úplně bez soudů to také nejde!

Ostatně naše politické soudy – zvláštní senáty oblastních soudů, vojenské tribunály (proč vlastně v mírových dobách tribunály?) a všechny Nejvyšší soudy – se svorně snaží napodobovat OSO: také nezabředly do veřejných líčení a závěrečných řečí stran.

Prvním a hlavním jejich rysem je neveřejnost. Neveřejné jsou především proto, že je to pro ně pohodlné.

A my už jsme si na to tak zvykli, že milióny a milióny lidí jsou souzeny v neveřejném přelíčení, už jsme se s tím do té míry szili, že některý popletený syn, bratr či bratranec odsouzeného se sám na pochybovače osopí: „A jak by to podle tebe mělo být? Víš, o co se jedná... Nepřátelé by se to dověděli! A to přece nejde!“

Ze strachu „aby se to nepřátelé nedověděli“, strkáme hlavu mezi vlastní kolena. Kdo v naší zemi kromě několika knihomolů dnes ještě ví, že Karakazovovi, který vystřelil na cara, dali obhájce. Že Željabova a všichni národovolce¹⁷⁵ soudili veřejně a vůbec se nebáli, „že se to Turci dovědí“? Že Věru Zasuličovou, která střelila, převedeme-li si to do dnešní terminologie, na náčelníka moskevské správy ministerstva vnitra (i když vedle, prostě se netrefila), nejenže nezlikvidovali v mučírňách, nejenže neodsoudili za zavřenými dveřmi, nýbrž že ji při veřejném přelíčení porotci (nikoliv trojka) osvobodili – načež ona pak triumfálně odjela v kočáře?

Tímto srovnáním nechci ještě říci, že v Rusku někdy bylo dokonalé soudnictví. Spravedlivý soud je pravděpodobně pozdním plodem zralé společnosti, nebo je třeba mít za krále Šalamouna. Ruský slovníkář Vladimír Dal si povšiml, že v předreformním Rusku „neexistovalo ani jedno pochvalné přísloví o soudech“. To už něco znamená! Také o soudních správcích zemstev, jak se zdá, nevzniklo ani jedno pochvalné rčení. Nicméně soudní reforma z roku 1864 umožnila alespoň městské části naší společnosti dát se cestou za anglickými vzory, které tak nadchly Gercena.

Když o tom všem mluvím, nezapomínám ani na to, co napsal Dostojevskij ve svém Denníku spisovatelově proti našim porotním soudům, například o zneužívání advokátské rétoriky („Páni porotci, co by to bylo za ženu, kdyby nezabila svou sokyni?“... „Páni porotci, kdo z vás by nevyhodil dítě z okna?“...), nebo o tom, že okamžité hnutí mysli může u porotců přehlušit vědomí občanské odpovědnosti.

Dostojevskij však ve svém nitru daleko předběhl naši dobu a nebál se toho, čeho bylo třeba se obávat. Domníval se totiž, že jsme už jednou provždy dosáhli veřejnosti soudu. (Kdo z jeho současníků mohl věřit, že vznikne OSO?) Na jiném místě také píše: „Je lépe zmyšlit se v milosrdném skutku než v trestu.“ Ach ano, ano!

Zneužívání rétoriky je nemocí nejen vznikajícího soudnictví, ale z širšího hlediska i zavedené demokracie (sice zavedené, leč bez jasné představy o svých mravních cílech). I v Anglii najdeme příklady, jak se vůdce opozice ve snaze získat většinu pro svou stranu nerozpakuje připisovat vládě horší poměry v zemi, než tomu ve skutečnosti je.

Zneužívání rétoriky je jistě špatné. Jak však nazveme zneužívání neveřejnosti?

Dostojevskij snil o takovém soudu, na němž vše potřebné k obhajobě obžalovaného přednese prokurátor. Kolik století budeme muset na to ještě čekat?

Společenská praxe v naší zemi nás mezitím obohatila o takové advokáty, kteří obžalovanému ještě přitěžují („jako čestný sovětský člověk a opravdový vlastenec nemohu necítit odpor při projednávání těchto zločinů...“).

A jak je to při takovém neveřejném přelíčení hezké! Taláru není zapotřebí, i rukávy je možno si vyhrnout. Jak snadno se pracuje – bez mikrofonů, bez novinářů, bez obecenstva!

¹⁷⁵ Narodnaja vola, tajná revoluční teroristická organizace, jejímž cílem bylo odstranit carství. V roce 1879 zahájila řadu atentátů na vysoké státní hodnostáře, jež vyvrcholila dne 1. 3. 1881 zavražděním cara Alexandra II. Andrej Željabov, jeden z vůdců organizace, byl spolu s jinými postaven před soud a popraven. (Pozn. překl.)

(Ale ne, někdy i s obecnstvem, jsou to však jen vyšetřovatelé. Například u Leningradského oblastního soudu si přicházeli přes den poslechnout, jak si jejich svěřenci vedou a v noci pak navštěvovali ve vězení ty, jimž bylo nutno domluvit¹⁷⁶.) Druhým hlavním rysem našich politických soudů je přesnost jejich práce. To znamená předem stanovené rozsudky¹⁷⁷. To znamená, že se vždy předem ví, co od tebe vrchnost chce (k tomu je tu přece telefon!). Dokonce po vzoru OSO bývají rozsudky už předem napsány na stroji a ručně se pak doplňují jen jména. A když třeba jakýsi Strachovič při soudním přelíčení zvolá: „Jak mě mohl Ignatovskij naverbovat, když mi tenkrát bylo deset let!“, stačí, aby předseda (tribunálu Leningradského vojenského okruhu, 1942) jen zařval: „Nepomlouvejte sovětskou rozvědku!“ Všechno už je dávno rozhodnuto: celá Ignatovského skupina dostane smrt zastřelením. Ke skupině se připlétl nějaký Lipov: nikdo ze skupiny ho nezná, on také nikoho nezná. Nu dobrá, dostane tedy deset let!

Předem stanovené rozsudky neobyčejně ulehčují soudci jeho trnitý život! Nejde ani tak o ulehčení intelektu – myslet se nemusí, jako o ulehčení mravní: netrápíš se, že se zmýlíš v rozsudku a uděláš tak z vlastních dětiček sirotky. I takového vášnivého soudce, jako byl Ulrich – které pověstné rozsudky smrti nebyly vyhlášeny jeho ústy? – naladí předem stanovený rozsudek k bodrosti. Píše se rok 1945 a vojenský senát projednává případ „estonských separatistů“. Předseda malinký, kulat'oučký a dobrácký Ulrich.

Nenechá si ujít příležitost, aby nezažertoval nejen s kolegy, ale i s obžalovanými (to je přece lidskost, náš nový rys, ten se jinde nevidí!). Když se dozvěděl, že obžalovaný Suzi je advokát, řekl mu s úsměvem: „Tak vidíte, jak se vám teď vaše povolání hodí!“ Proč by se také měli hádat? Proč by se měli zlobit? Soud probíhá docela příjemně: za soudcovským stolem se kouří a v příhodnou dobu se udělá pěkně dlouhá polední přestávka. A když se schýlilo k večeru, bylo nutno odejít k poradě. Kdo by se ale radil v noci? Nechali tedy obžalované sedět celou noc na lavicích a sami se rozjeli domů. Ráno v devět přišli pak pěkně svěží a oholení:

„Vstaňte, vchází soud!“ – a všem obžalovaným dali po desítce.

A jestli někdo namítne, že OSO alespoň není tak pokrytecké jako soudy, které dělají, jako by se radily, budeme tomu se vši rozhodností odporovat. Se vši rozhodností!

Třetím charakteristickým rysem politických soudů je konečně dialektika (dříve se tomu říkalo neomalenejší: „Kam se ojí zatočí, tam se jede!“). Trestní zákoník nesmí být pro soudce brzdou. Jeho jednotlivé paragrafy mají za sebou už deset, patnáct i dvacet let spěšně plynoucího života, a jak říkal Goethův Faust:

„Zda neproudí vše, stále proměnné, a já mám v poutech slibu žítí?“

Všechny paragrafy obrostly komentáři, pokyny a instrukcemi. Nelze-li činy obviněného postihnout trestním zákonem, ještě je ho možno odsoudit: – podle analogie (jaké možnosti!) – jednoduše za původ (7/35, příslušnost ke společensky nebezpečnému prostředí)¹⁷⁸. – za styky s nebezpečnými osobami¹⁷⁹ Pěkně široký pojem! Která osoba je nebezpečná a v čem styky tkví, to ví jen soudce.)

U vydávaných zákonů ovšem není třeba dbát na srozumitelnost. Tak dne 13. ledna 1950

byl vydán dekret o znovuzavedení trestu smrti (který stejně ze sklepení berijovských žalářů nikdy nezmizel). Píše se tam: smrtí je možno trestat záškodníky a diverzanty. Co to znamená? To už se neříká. Tak to má Josef Vissarionovič rád: nedořící, jen naznačit. Jde tu snad jen o toho, kdo vyhodil do povětří tritolovou náloží kolejnice? To se tu nepíše. Pojem „diverzant“ známe už dávno: kdo vyrobil zmetky, je diverzant. Ale kdo je to záškodník? Například ten, kdo svými hovory v tramvaji uškodil autoritě vlády? Nebo žena, která se vdala za cizince – cožpak neuškodila velikostí naší vlasti?...

Soudce u nás nesoudí, ten jen dostává plat, soudí instrukce! Instrukce z roku 1937: deset – dvacet – zastřelení. Instrukce z roku 1943: dvacet let nucených prací – oběšení. Instrukce z roku 1945: všem bez

¹⁷⁶ Č-nova skupina.

¹⁷⁷ Citovaný sborník Od věznic... nám poskytuje mnoho materiálu o tom, že předem stanovené rozsudky nejsou nic nového: už v letech 1924-1929 rozhodovaly o rozsudcích soudů jen administrativně ekonomické úvahy. Počínaje rokem 1924 se v době nezaměstnanosti snížil počet odsouzení k nápravným pracím v místě bydliště a zvýšil se počet krátkodobých trestů vězení (šlo samozřejmě o bytovníky). To vedlo k přeplnění věznic krátkodobě odsouzenými (do 6 měsíců) a k nedostatečnému vytížení trestaneckých kolonií. Začátkem roku 1929 odsoudil lidový komisariát spravedlnosti SSSR oběžníkem č. 5 vynášení krátkodobých trestů a dne 6. 11. 1929 (v předvečer dvanáctého výročí Říjnové revoluce a na prahu výstavby socialismu) bylo výnosem ústředního výkonného výboru sovětů a Rady lidových komisářů jednoduše zakázáno odsuzovat na dobu kratší než jeden rok!

¹⁷⁸ V Jihoafrické republice dosáhl v poslední době teror takového stupně, že každého podezřelého (SOE) černocho je možno bez přípravného vyšetřování a soudu držet ve vazbě tři měsíce! V tom je hned vidět ta slabost: proč ne rovnou tři až deset let?

¹⁷⁹ To jsme nevěděli. Uveřejnil to deník Izvěstija v červenci 1957.

výjimky deset let, plus pět let zbavení občanských práv (pracovní síly na tři pětiletky).¹⁸⁰ Instrukce z roku 1949: všem bez výjimky pětadvacet let.¹⁸¹

Stroj razítkuje. Kdo je jednou zatčen, je zbaven všech práv už tehdy, když mu odřezávají knoflíky na prahu státní bezpečnosti, a trestu neunikne. A pracovníci justice si na to tak zvykli, že se v roce 1958 sami zostudili: otiskli v novinách návrh nových „Základů trestního řízení v SSSR“ a zapomněli v něm na možnost osvobozujícího rozsudku! Vládní noviny¹⁸² je za to jemně pokáraly: „Tím může vzniknout dojem, že naše soudy vyhlašují jen odsuzující rozsudky.“

Přijmeme-li za své stanovisko pracovníků justice, musíme se zeptat: proč má mít vlastně soud dvě možnosti, když při všeobecných volbách je také možnost volit jen jednoho kandidáta? Vždyť osvobozující rozsudek je i ekonomický nesmysl! To totiž znamená, že informátoři, výkonné orgány, vyšetřovatelé, prokuratura, vězeňská stráž i ozbrojený doprovod – ti všichni pracovali nadarmo!

Uvedeme nyní jeden jednoduchý a typický případ, projednávaný před vojenským tribunálem. Orgány zvláštních oddělení našich vojsk, která stála v roce 1941

nečinně v Mongolsku, musely také projevovat aktivitu a bdělost. Vojenský zdravotník Lozovskij, který měl důvod žárlit kvůli jednomu děvčeti na poručíka Pavla Čulpeňova, to pochopil. Položil Čulpeňovovi mezi čtyřma očima otázky: 1. Proč myslíš, že ustupujeme před Němci? (Čulpeňov: Mají víc techniky a také dříve mobilizovali. Lozovskij: Ne, to je jen manévr, lákáme je do pasti.) 2. Věříš, že nám spojenci pomohou? (Čulpeňov: Věřím, že nám pomohou, i když ne nezištně.

Lozovskij: Jen nás oklamou, ani trochu nám nepomohou.) 3. Proč byl jmenován velitelem Severozápadního frontu Vorošilov?

Čulpeňov mu na otázky odpověděl a na celou věc zapomněl. Lozovskij však napsal udání. Čulpeňov je předvolán na politické oddělení divize a vyloučen z Komsomolu: za šíření poráženeckých nálad, za poklonování před německou technikou, za podceňování strategie našeho velení. Nejvíce při tom řeční vedoucí skupiny Komsomolu Kaljagin (u Chalchin-golu se v Čulpeňovově přítomnosti projevil jako zbabělec a teď se chce pohodlně a navždy zbavit svědka).

Zatčení. Jedna jediná konfrontace s Lozovským. Jejich tehdejší hovor vyšetřovatel neprojednává. Jediná otázka: „Znáte toho člověka?“ – „Ano.“ –

„Svědku, můžete jít!“ (Vyšetřovatel se obává, že se celá obžaloba zhroutí).¹⁸³ Když si odseděl měsíc v jámě, předstoupí umořený Čulpeňov před tribunál 36. motorizované divize. Jsou přítomni: komisař divize Lebedev a náčelník politického oddělení Slesarjov. Svědek Lozovskij není k soudu ani předvolán. (Teprve po soudním přelíčení si pod lživé výpovědi vyžádají podpis Lozovského a komisaře Serjogina.) Otázky soudu: Mluvil jste s Lozovským? Co se vás ptal? Co jste odpověděl? Čulpeňov prostomyslně vypovídá a pořád nechápe svou vinu. „Ale vždyť to říká mnoho lidí!“ zvolá naivně. Soud zpozorní: „Kdo konkrétně? Jmenujte je!“ Čulpeňov však nepatří k udavačům. Dostane poslední slovo. „Prosím soud, aby si ještě jednou ověřil mé vlastenectví a dal mi bojový úkol, spojený s nebezpečím smrti!“ A pak tento dobrosrdečný bohatýr dodá: „Mně i tomu, kdo mě pomluvil, nám oběma!“

Ale kdepak, takové rytířské manýry musíme přece mezi lidem potlačovat.

Lozovskij musí vydávat prášky, Serjogin musí vychovávat bojovníky¹⁸⁴. Cožpak je důležité, jestli zemřeš nebo ne? Důležité je, že jsme my stáli na stráži. Vyšli, zakouřili si a vrátili se: deset let a tři roky ztráty občanských práv.

Takových případů bylo za války v každé divizi desítky (jinak by nestálo za to vydržovat tribunály). A kolik bylo divizí – to necht' si čtenář spočítá sám.

Skličující je, jak se zasedání tribunálů sobě navzájem podobají. Skličující je neosobnost a necitelnost soudců, kleči jsou – jako gumové rukavice. A rozsudky – jako na běžícím pásu.

Všichni zachovávají vážnou tvář, ale všichni dobře vědí, že je to fraška, a nejjasnější je to prostým vojákům, kteří vězně eskortují. V novosibirské průchodní věznici přejímá v roce 1945 ozbrojený doprovod vězně a provádí prověrku podle případů. „Odsouzený ten a ten!“ „58/1a, dvacet pět let.“ To vzbudilo zájem velitele doprovodu: „Za cos to dostal?“ – „Ale za nic.“ – „Lžeš, za nic se dává deset!“

¹⁸⁰ Jak jim to také Babajev, který byl sice bytovik přímo řekl: „Dejte mi náhubek třeba na tři sta let! Ale do smrti pro vás, dobrodinci, nezvednu ruku!“

¹⁸¹ Tak se stalo, že skutečný vyzvědač (Schulz, Berlín 1948) dostal deset let a Giinther Waschkau, který jim nikdy nebyl – pětadvacet. Protože se už svezl s novou vlnou z roku 1949.

¹⁸² Izvěstija ze dne 10. 9. 1958.

¹⁸³ Lozovskij je teď kandidátem lékařských věd, lije v Moskvě a nic mu nechybí. Čulpeňov je řidičem trolejbusu.

¹⁸⁴ Viktor Andrejevič Serjogin žije teď v Moskvě a pracuje v komunálu Moskevského sovětu. Vede se mu dobře.

Když tribunál spěchá, trvá „porada“ jen minutu – ven ze sálu, zpátky do sálu.

Když pracuje tribunál nepřetržitě 16 hodin denně, je vidět dveřmi v poradní místnosti bílý ubrus, prostřený stůl, mísy s ovocem. Když není spěch, libují si v „psychologickém“ vynášení rozsudků: „... odsuzuje se k nejvyšší výměře trestu!...“ Potulka. Soudce se dívá odsouzenému do očí, zajímá ho, jak to prožívá, co při tom cítí.

„Avšak vzhledem k účinné lítosti...“

Všechny stěny v soudní čekárně jsou podrápané hřebíky a počmárané tužkou: „... dostal trest smrti“, „dostal pětadvacet“, „dostal deset“. Tyto nápisy se nesmazávají, mají být poučením. Boj se, klaň se a nemysli si, že můžeš cokoliv změnit svým chováním! I když proneseš řeč jako Démosthenes na svou obhajobu v prázdném sále před hrstkou vyšetřovatelů (Olga Sliozbergová u Nejvyššího soudu, 1936) – nic si tím nepomůžeš. Ale změnit desítku na trest smrti zastřelením, to můžeš. Jestliže jim vykřikneš do tváře: „Jste fašisti! Stydím se, že jsem byl několik let ve vaší straně!“ (Nikolaj Semionovič Daskal před zvláštním senátem Azovskočernomořského kraje, předseda Cholik, Majkop 1937) – hodí ti na krk další soud a je s tebou konec.

Čavdarov vypráví o případech, kdy obžalovaní odvolali najednou u soudu všechna svá falešná doznání, jež z nich vynutili při vyšetřování. No a? Pár vteřin zdržení, než si prokurátor a soud vyměnili pohledy. Pak požádal prokurátor o přestávku, aniž udal důvod. Z věznice se bleskově dostavili vyšetřovatelé a s nimi jejich pomocníci-zabijáci. Všechny obžalované rozdělili do boxů, tam je znovu pořádně ztloukli a pohrozili jim, že je při dalším přerušení umlátí. Přestávka skončila. Soudce je znovu vyslechl – a všichni se zas přiznali.

Velmi šikovně si vedl Alexandr Grigorjevič Karetnikov, ředitel výzkumného textilního ústavu. Těsně před tím, než mělo být zahájeno zasedání vojenského senátu Nejvyššího soudu, oznámil prostřednictvím vězeňské stráže, že by rád svou výpověď doplnil. O to byl pochopitelně zájem. Přijal ho prokurátor. Karetnikov mu ukázal hnisající klíční kost, kterou mu vyšetřovatel přerazil stoličkou, a prohlásil:

„Všechno jsem podepsal, protože jsem byl mučen.“ Prokurátor se proklínal, že chtěl mít nějakou tu „doplňující“ výpověď, ale bylo už pozdě. Každý z nich je totiž odvážný jen tehdy, pokud je nenápadnou částí společně fungující mašinerie.

Jakmile však má nést osobní odpovědnost a světlo se zaostří přímo na něho – zbledne, neboť dobře ví, že i on je nula, že i on může uklouznout na jakémkoliv slupce. Tak Karetnikov doběhl prokurátora a ten se už neodvážil zastavit řízení.

Začalo přelíčení před vojenským senátem a Karetnikov opakoval všechno i tam...

A vojenský senát se tentokrát opravdu musel odebrat k poradě! Mohl vynést jen osvobozující rozsudek, což znamenalo propustit Karetnikova ihned na svobodu. A proto... raději nevynesl žádný!

Jako by se nic nestalo, zavřeli Karetnikova znovu, nechali si ho tam tři měsíce a trochu ho vykurýrovali. Přišel nový, velice zdvořilý vyšetřovatel, vystavil nový zatykač (kdyby vojenský senát nebyl jednal tak pokrytecky, mohl být Karetnikov alespoň ty tři měsíce na svobodě!) a položil mu znova otázky, které mu dal už předešlý vyšetřovatel. Karetnikov se v předtuše svobody držel statečně a k ničemu se nepřiznal. A jak to dopadlo?... Dostal podle OSO osm let.

Tento příklad dostatečně ukázal možnosti obžalovaného a možnosti OSO. Děřžavin to napsal takto:

„Horší než lupič je stranický soud, bez práva soudit holé je násilí.

Šíjí svou sklání občánek – bloud, už jste ho, soudcové, už jste ho lapili.“

K podobným nepříjemnostem však před vojenským senátem Nejvyššího soudu docházelo jen zřídka, neboť senát zřídka kdy vůbec vzhlédl svýma kalnýma očima na jednotlivou cínovou figurku vězně. A. D. R., elektrotechnického inženýra, vlekli v roce 1937 dva dozorcí pod paží poklusem po schodech do čtvrtého patra (výťah pravděpodobně jezdil, ale věžňů bylo tolik, že by spolupracovníci museli na výťah čekat). Když běželi do sálu, minuli se ve dveřích s jiným vězněm, který byl právě odsouzen. Vojenský senát tak spěchal, že si všichni tři soudcové ani nesedli, ale zůstali stát. Když si R. trochu vydechl (byl vyčerpán dlouhým vyšetřováním), řekl, jak se jmenuje. Něco si zabručeli, podívali se na sebe a Urich – zase on! – oznámil: „Dvacet let!“ Nato hned vyvlekli R. poklusem ven a přivlekli poklusem dalšího.

Bylo to jako ve snu: v únoru 1963 jsem po týchž schodech stoupal i já, leč tentokrát v uctivém doprovodu plukovníka, předsedy stranické organizace. V sále s kruhovým sloupovým, kde prý zasedá plénum Nejvyššího soudu SSSR, s obrovským podkovovitým stolem, uvnitř kterého stál ještě jeden kulatý stůl se sedmi starodávnými židlemi, mně naslouchalo sedmdesát pracovníků vojenského senátu – téhož senátu, který kdysi odsoudil Karetnikova i R. i tisíce dalších a dalších... A já jsem jim řekl: „Jaký

to významný den! Ačkoliv jsem byl nejdřív odsouzen k táboru nucených prací a pak k věčnému vyhnanství – nikdy jsem na vlastní oči nespatriil jediného soudce. A teď vás vidím všechny pohromadě!“ (A oni poprvé viděli otevřenýma očima živého mukla.) Ukázalo se však, že to – nejsou oni! Ano! Teď mi říkali, že to oni nebyli. Ujišťovali mě, že tamti tam už nejsou. Někteří dostali čestnou penzi, některé odvolali (Ulrich, hlavní z těch hrdlořežů, byl odvolán ještě za Stalina v roce 1950 – pro bezpáteřnost!) Pár jich dokonce za Chruščova postavili před soud, a ti z lavice obžalovaných vyhrožovali: „Dneska soudíš ty nás, ale zítra my tebe, dej si pozor!“ Ale jako všechno, do čeho se Chruščov pustil, šlo i toto ze začátku velmi energicky, brzy však na to zapomněl a opustil to, takže nedošlo k rozhodujícímu obratu a všechno zůstalo zas při starém.

Veteráni justice si nyní společně vzpomínali a dodali mi tak nechtěně materiál k této kapitole (kdyby se tak dali do uveřejňování svých vzpomínek! Roky utíkají, už je zas pět let pryč a ještě se nerozjasnilo.). Vzpomínali, jak se na schůzích soudcové za řečnickým pultem pyšnili tím, že se jim podařilo nepoužívat § 51 tr. z. o polehčujících okolnostech a tak že se jim podařilo dávat pětadvacet let místo deseti!

Nebo jak byly Soudy ponižujícím způsobem podřízeny Orgánům! Jeden soudce dostat k projednání tento případ: Občan, který se vrátil ze Spojených států, tvrdil pomlouvačně, že tam mají dobré silnice. Nic víc. Ani v žalobě nebylo nic víc uvedeno. Soudce se odvážil vrátit spis k dalšímu prošetření s tím, aby vyšetřovatelé dodali „plnohodnotný protisovětský materiál“ – to znamená, aby obviněného ještě trochu pomučili a zmlátili. Oni však tento soudcův dobrý úmysl nevzali v úvahu a zlostně mu odpověděli: „Copak nevěříte našim orgánům?“ – a soudce byl poslán jako soudní tajemník na Sachalin! (Za Chruščova to bylo mírnější: z provinilých soudců dělali... hádejte co?... advokáty!)¹⁸⁵ Stejně tak kapitulovala před orgány i prokuratura. Když se v roce 1942 provalily na Rjumina do nebe volající zlořády v Severomořské kontrarozvědce, neodvážila se prokuratura zakročít, nýbrž jen uctivě oznámila Abakumovovi, že jeho mládenci dělají neplechu.

Není divu, že Abakumov považoval orgány za sůl země! (Tehdy si také předvolal Rjumina a ještě ho povýšil, čímž se sám přivedl do záhuby.) Měli jsme málo času, jinak by mi toho navyprávěli i desetkrát víc. Ale za zamyšlení stojí i to, co jsem stačil vyslechnout. Jestliže byly soudy i prokuratura jen loutkami v rukou ministra státní bezpečnosti – nestojí snad za to jim věnovat zvláštní kapitolu?

Vyprávěli mi jeden přes druhého, a já se jen rozhlížel a divil: Vždyť jsou to lidé! Opravdu lidé! A usmívají se! A upřímně vysvětlují, že chtěli vždy jen to nejlepší. Ale co kdyby se to mělo zas obrátit a kdyby mě museli znovu soudit? – v tomhle sále (ukazují mi hlavní sál).

No co, tak mě odsoudí.

Co bylo dřív – slepice nebo vejce? Lidé nebo systém?

Několik století jsme u nás měli přísloví: „Neboj se zákona, boj se soudce.“

Mně se však zdá, že zákon už zašel dál než lidé a že lidé zůstali v krutosti pozadu za zákonem. Je načase toto přísloví obrátit. „Neboj se soudce, boj se zákona.“ Abakumovského samozřejmě.

Teď přistupuji k řečnickému pultu a diskutuji o Ivanu Děnisoviči. Hovoří s radostí o tom, že kniha ulevila jejich svědomí (tak to říkají...). Uznávají, že jsem vše vylíčil velmi mírně, že každý z nich zná daleko horší lágry. (Tak oni to věděli?...) Ze sedmdesáti lidí, sedících kolem podkovy, se někteří ukazují jako znalci literatury a dokonce jako čtenáři časopisu Novyj mir, prahnou po reformách, živě debatují o vředech naší společnosti, o zaostalosti vesnice...

Sedím a myslím si: Jestliže už první malinká kapka pravdy vybuchla jako psychologická bomba – co se stane v naší zemi, až se Pravda vyřítí jako vodopád?

A že se vyřítí – tomu neujdeme!

8 ZÁKON SE RODÍ

Zapomínáme všechno. Pamatujeme si nikoliv události, nikoliv dějiny – nýbrž jen šablonovitý obraz, který chtěli do naší paměti neustálým vtoukáním dostat.

Nevím, je-li to vlastnost celého lidstva, určitě však našeho lidu. Je to špatná vlastnost. Třeba pramení z naší dobromyslnosti, přesto však je to špatná vlastnost.

Způsobuje, že se stáváme snadnou kořistí lhářů.

¹⁸⁵ Izvěstija ze dne 9. 6. 1964. Je to zajímavý názor na soudní obhajobu!... V roce 1918 však Lenin žádal, aby soudcové, kteří vynášejí příliš mírné tresty, byli vyloučeni ze strany.

Nemáme-li si pamatovat ani veřejné soudní procesy – tak si je také nepamatujeme. Bylo okolo nich hodně vzruchu, psalo se o nich v novinách, ale nevyřízli nám v mozku pro ně závit – a tak si je nepamatujeme. (Takový závit vznikne jen tím, že to denně slyšíme v rozhlase.) Nemluví o mládeži, ta to samozřejmě neví nýbrž o současných oněch procesů. Požádejte průměrného člověka, aby vám vyjmenoval bombastické veřejné procesy, a uvidíte – vzpomene si na proces s Bucharinem a se Zinověvem. Když úporně zapřemýšlí – tak ještě s Průmyslovou stranou. A to je vše, další veřejné procesy neexistovaly.

Přitom však začaly hned po Říjnové revoluci. V roce 1918 už běžely jeden za druhým, před mnoha tribunály. Tehdy ještě neexistovaly žádné zákony a zákoníky, a jedinou směrnicí pro soudce mohly být jediné zájmy dělnicko-rolnické vlády. Tyto procesy podle tehdejšího mínění otvíraly cestu neohrožené zákonnosti. Jejich podrobnou historii jistě jednou někdo napíše, my se však nemůžeme ani pokusit ji pojmout do našeho zkoumání.

Bez stručného přehledu se však neobejdeme. I v té něžně růžové ranní mlze musíme totiž najít několik zuhelnatělých rozvalin.

V těch dynamických letech nejenže nerezivěly v pochvách šavle, ale ani nezhálely v pouzdrech revolvery odplaty. Tajné popravy v noci, ve sklepeních a kulkou do zátylku to všechno si vymysleli teprve později. V roce 1918 střílel známý čekista Stělmach vězně ve dne, na dvoře, a to tak, aby odsouzcenci čekající na smrt to mohli z oken věznice pozorovat.

Tehdy se zrodil oficiální termín: mimosoudní zúčtování. Nikoliv snad proto, že nebyly ještě soudy, nýbrž proto, že už byla čeka¹⁸⁶ Proto, že to bylo tak účinnější.

Soudy existovaly a soudily, dávaly i trest smrti, avšak nesmíme zapomínat, že souběžně s nimi a nezávisle na nich probíhalo mimosoudní zúčtování. V jakém se to dělo asi rozsahu? M. Lacis ve svém populárním přehledu činnosti čeky uvádí¹⁸⁷ pouze za půldruhého roku (1918 a polovina roku 1919) a pouze ve dvaceti guberniích středního Ruska („čísla, která zde uvádím, nejsou zdaleka úplná“ – částečně třeba i z autorovy skromnosti): čekou bylo zastřeleno (tj. bez soudu a mimo soudní rozsudky smrti) – 8 389 (osm tisíc tři sta osmdesát devět) lidí, odhaleno – 412 kontrarevolučních organizací (fantastické číslo, když si uvědomíme svou neschopnost cokoli organizovat, jež je patrná v celých našich dějinách, a k tomu ještě tehdejší celkovou roztržštěnost a rezignaci), celkem zatčeno – 87 tisíc (toto číslo se však zdá příliš nízké).

S čím tyto údaje srovnat, abychom je mohli plně ocenit? V roce 1907 vydala skupina levicových politiků sborník Proti trestu smrti, v němž je uveden¹⁸⁸ jmenný seznam všech osob, jež byly v letech 1826 až 1906 odsouzeny k trestu smrti. Autoři se omlouvají, že seznam není ještě definitivní, že je neúplný (jistě však není tak neúplný jako Lacisovy údaje, sebrané za občanské války). Seznam obsahuje 1 397

jmén, od toho je nutno odečíst 233 osoby, jejichž rozsudek byl změněn na trest vězení, a 270 osob, jež nebyly dopadeny (většinou polští povstalci, kteří uprchli na Západ). Zbývají 894 osoby. Tento počet popravených za 80 let nesnese vůbec srovnání s Lacisovými údaji o jedenapůlleté činnosti čeky, a to ještě ne ve všech guberniích. Pořadatelé sborníku ovšem uvádějí současně ještě jednu statistiku založenou na odhadu, podle níž bylo pouze v roce 1906 odsouzeno k smrti 1 310 osob (všechny ale snad nebyly popraveny) a od roku 1826 celkem 3 419 osob. O roce 1906, kdy právě vrcholila neblaze proslulá stolypinská reakce, existuje ještě jeden číselný údaj¹⁸⁹: 950 poprav za 6 měsíců. (Pouze 6 měsíců trvaly stolypinské válečné polní soudy.) Zní to sice hrůzně, ale pro naše zocelené nervy je i to dost málo: když totiž přepočteme Lacisovu cifru na půl roku, dostaneme pořád ještě trojnásobek – a to jen pro 20 gubernií, a k tomu ještě bez soudů, bez tribunálů.

Soudy však fungovaly nezávisle na tom hned od listopadu 1917. Přes nedostatek času pro ně vydali v roce 1919 „Řídící zásady trestního práva RSFSR“ (nečetli jsme je, jelikož je není možno sehnat, ale víme, že obsahovaly „odnětí svobody na neurčitou dobu“, to znamená – až do odvolání).

Soudy byly trojího druhu: lidové soudy, okruhové soudy a revoluční tribunály.

¹⁸⁶ Toto ptáče se stále tvrdším zobákem odchoval Trockij: „Zastrašování je mocným nástrojem politiky, a kdo to nechce pochopit, je farizej.“ Také Zinovjev jásal, neboť ještě netušil, jak sám skončí: „Zkratky GPU a čeka jsou dnes nejpobulárnější na celém světě.“

¹⁸⁷ Lacis, Dva roky boje na vnitřní frontě str. 74-76.

¹⁸⁸ Sborník Protiv smertnoj kazni (Proti trestu smrti), redigoval M. N. Gernet, 2. vyd., 1907, str. 385-423.

¹⁸⁹ Časopis Byloje (Minulost), č. 2/14, únor 1907.

I Lidové soudy se zabývaly občanskoprávními a trestními, nepolitickými případy. Rozsudky smrti vynášet nemohly. Až do července 1918 byla justice pod vlivem levicově eserského dědictví: je to směšné, ale lidové soudy mohly dát nanejvýše dva roky.

Jen po zvláštním zásahu vlády byly jednotlivé nepřipustně shovívavé rozsudky zvýšeny na dvacet let.¹⁹⁰ Od července 1918 bylo lidovým soudům povoleno odsuzovat až do pěti let. Když v roce 1922 utichla válečná bouře, byla pravomoc lidových soudů rozšířena na deset let, přičemž jim bylo zakázáno vynášet rozsudky pod 6 měsíců.

Okruhové soudy a revoluční tribunály měly vždy právo odsuzovat k smrti, jen na krátkou dobu jim bylo odňato: okruhovým soudům v roce 1920 a tribunálům v roce

1921. Jejich historie tu probíhá v mnoha malých zákrutech, jež bude s to prozkoumat jen historik zabývající se podrobně tou dobou.

Onen historik možná najde příslušné dokumenty, zpřístupní nám folianty s rozsudky tribunálů a sestaví snad i statistiku. (I když sotva. Co nezničil čas a události, to zničili ti, kteří na tom měli zájem.) My však víme, že revoluční tribunály nespaly, že horlivě soudily. Že dobytí každého města za občanské války bylo provázeno nejen kouřem z pušek na dvoře čeky, nýbrž i nepřetržitým zasedáním tribunálu. A aby od něho člověk dostal kulku, na to nemusel být důstojník, senátor, statkář, mnich, kadet, eser nebo anarchista. K tomu tehdy úplně stačily jen bílé, měkké ruce bez mozolů. Není však těžké uhádnout, že za povstání v Iževsku nebo Votkinsku, Jaroslavli nebo Muromi, Kozlově nebo Tambově těžce zaplatily i ruce mozolnaté. Jestliže se jednou budeme moci probírat stránkami oněch foliantů soudních i mimosoudních – budeme ze všeho nejvíc udiveni tím, kolik tam najdeme obyčejných rolníků. Neboť selských bouří a povstání bylo v letech

1918 až 1921 bezpočet, i když nezdobí barevné stránky „Dějin občanské války“, i když nikdo nefotografoval a nefilmoval ty pobouřené davy, ozbrojené klacky, vidlemi a sekyrami, jež šly proti kulometům a pak se svázanýma rukama – deset za jednoho! – čekaly v řadách na popravu. Tak si sapožocké povstání pamatují jen v Sapožoku, a pitělnské jen v Pitělinu. V uvedeném Lacisově přehledu se také dozvíme, kolik za půldruhého roku a ve dvaceti gubernicích bylo potlačeno povstání: 344¹⁹¹. (Rolnická povstání se už od roku 1918 označovala jako „kulacká“ neboť rolníci se přece nemohli vzbouřit proti dělnicko-rolnické vládě! Jak si však vysvětlit, že se pokaždé vzbouřily nikoliv tři chalupy ve vsi, nýbrž hned celá ves? Proč masa vesnické chudiny neutloukla svými vidlemi a sekyrami vzbouřené „kulaky“, nýbrž šla společně s nimi proti kulometům? Lacis: „Sliby, pomluvami a hrozbami donutili [kulaci] ostatní, aby se účastnili těchto povstání.“¹⁹² To tedy museli naslibovat o hodně víc než hesla výborů vesnické chudiny! A pohrozit něčím horším než kulometry zvláštních jednotek!) Kolik lidí však bylo ještě vtaženo mezi ty mlýnské kameny čirou náhodou, lidí zcela nezúčastněných, jejichž zničení tvoří nevyhnutelnou polovinu podstaty každé krvavé revoluce? Uvedeme, co nám vyprávěl očitý svědek o zasedání rjazaňského revolučního tribunálu v roce 1919 ve věci tolstojovce I. J.-va.

Po vyhlášení všeobecné mobilizace do Rudé armády (rok po heslech: „Pryč s válkou! Bodáky do země! Všichni muži domů!“) bylo jen v rjazaňské gubernii do září 1919 „pochytáno a odesláno na frontu 54 697 zběhů“¹⁹³ (a kolikpak jich ještě bylo pro výstrahu na místě zastřeleno?). J.-v však vůbec nezběhl, nýbrž otevřeně odmítl z náboženských důvodů sloužit se zbraní v ruce. Je proto odveden násilím, ale i v kasárnách odmítá vzít zbraň do ruky a neúčastní se cvičení. Rozhořčený komisař útvaru ho předá čece s přípisem: „Neuznává sovětskou moc.“ Výslech. Za stolem tři čekisté, před každým z nich revolver. „Takových hrdinů už jsme viděli, ale my tě brzy naučíme! Okamžitě budeš souhlasit a půjdeš bojovat, nebo tě hned zastřelíme!“ Leč J.-v je neústupný. Nemůže bojovat, protože je stoupenec volného křesťanství. Jeho případ je předán revolučnímu tribunálu.

Zasedání je veřejné, v sále sedí asi sto lidí. Obhájce je milý starý pán. Učený žalobce (slovo „prokurátor“ se nesmělo do roku 1922 používat) Nikolskij je také starý právník. Jeden z přísedících se pokusí zjistit názory obžalovaného. („Jak to že vy, příslušník pracujícího lidu, můžete sdílet názory šlechtice hraběte Tolstého?“), předseda tribunálu ho však přeruší, nepřipustí otázku a vznikne spor.

¹⁹⁰ Viz část III, kap. 1 tohoto díla.

¹⁹¹ Lacis, str. 75.

¹⁹² Tamtéž, str. 70.

¹⁹³ Tamtéž, str. 74.

Přisedící: „Vy tedy nechcete zabíjet lidi a odrazujete od toho i ostatní. Tuhle válku ale začali bílí, a vy nám chcete znemožnit, abychom se bránili. Tak my vás pošleme ke Kolčakovi, tam si hlásejte to své neodporování zlu!“

J-v: „Pojedu tam, kam mě pošlete.“

Žalobce: „Tribunál se nemá zabývat jakýmikoliv trestnými činy, nýbrž jen kontrarevoluční činností. Vzhledem ke skutkové podstatě trestného činu navrhuji postoupit tento případ lidovému soudu.“

Předseda: „Chacha! Trestný čin! Vida ho, právníka! My se neřídíme zákony, ale svým revolučním svědomím.“ Žalobce: „Trvám na tom, aby můj návrh byl zaprotokolován.“

Obhájce: „Připojuji se k žalobci. Tento případ patří před normální soud.“

Předseda: „Podívejte se na toho starého troubu! Kde ho vyhrabali?“

Obhájce: „Čtyřicet let působím jako advokát, ale takovouhle urážku slyším poprvé. Zaprotokolujte to!“

Předseda (se pobaveně směje): „Zaprotokolujeme, zaprotokolujeme!“

Smích v sále. Soud se odebere k poradě. Z poradní síně je slyšet hádku. Soud se vrátí s rozsudkem: trest smrti zastřelením!

V sále se ozvou výkřiky nesouhlasu.

Žalobce: „Protestuji proti rozsudku! Budu si stěžovat u komisariátu spravedlnosti!“

Obhájce: „Připojuji se k žalobci!“

Předseda: „Vyklid'te soudní síň!!“

Když vedli strážní J-va do vězení, řekli mu: „Kdyby, kamaráde, byli všichni takoví jako ty, bylo by to dobré! To by nebyla žádná válka, a ani bílí, ani rudí!“ Vrátili se do kasáren a svolali schůzi rudoarmejců. Ta rozsudek odsoudila a poslala do Moskvy protest.

Tak čekal J-v 37 dní na smrt a denně pozoroval z okna popravy. Pak přišla odpověď: změnili rozsudek smrti na 15 let přísné samovazby.

Je to poučný příklad. I když revoluční zákonnost dosáhla částečného vítězství, stálo to předsedu tribunálu mnoho námahy! Co tu ještě bylo zmatku, nekázně a neuvědomělosti! Žalobce táhne za jeden provaz s obhajobou, strážní se pletou do cizích věcí a posílají rezoluci! Ach, není to snadné pro diktaturu proletariátu a nové soudnictví, aby se prosadily! Samozřejmě že všechna přelíčení nebyla tak užvaněná, ale ani takovýchle případ nebyl ojedinělý! Kolik ještě uplyne let, než se vykrytalizuje, usměrní a upevní potřebná linie, než obhajoba bude zajedno s prokurátorem a soudem a než se k nim přidá i obviněný a masy odhlasovávající rezoluce.

Prozkoumat tuto mnohaletou cestu je vděčným úkolem pro historika. Jak se však my máme orientovat v té růžové mlze? Koho se máme ptát? Popravení nám nic neřeknou, odsouzení, kteří jsou roztroušeni po celé zemi, nám také nic neřeknou. A i když někdo z obžalovaných, advokátů, strážných a diváků ještě zůstal naživu, nedovolí nám je vyhledat.

A tak nám zřejmě může pomoci jen sám žalobce.

Dostal jsem od dobrodinců jeden dochovaný výtisk obžalovacích řečí zuřivého revolucionáře, prvního dělnicko-rolnického lidového komisaře vojenství, vrchního velitele branných sil, pak zakladatele oddělení pro mimořádné soudy lidového komisariátu spravedlnosti (připravovala se pro něho osobní funkce s titulem Tribun, avšak Lenin tento název zamítl)¹⁹⁴, slavného žalobce při největších procesech a nakonec odhaleného úhlavního nepřítele lidu N. V. Krylenka¹⁹⁵. Chceme-li přece jen uvést stručný přehled veřejných procesů a láká-li nás pokušení se trochu nalokat ovzduší soudů prvých porevolučních let, musíme si chtě nechtě tuto knihu přečíst.

Nic jiného netřeba. Všechno, co chybí, i všechno, co se odehrávalo mimo Moskvu, si však musíme domyslet.

Samozřejmě bychom si raději přečetli těsnopisné záznamy oněch procesů a poslechli si posmrtné dramatické hlasy oněch prvních obžalovaných i prvních obhájců z doby, kdy ještě nikdo nemohl předvídat, jak neúprosně budou všichni po poradě pohlceni – včetně soudců revolučních tribunálů.

Krylenko nám však vysvětluje, že uveřejnit těsnopisné záznamy „nebylo vhodné z četných důvodů technického rázu“; vhodné ale bylo vydat jen jeho obžalovací řeči a rozsudky tribunálů, které se už tenkrát plně kryly s požadavky obžaloby.

¹⁹⁴ Lenin, Spisu 5. vyd., sv. 36, Moskva, str. 210.

¹⁹⁵ N. V. Krylenko, Za pět let (V pěti letech) 1918-1922 Obhajovací řeči při největších procesech před moskevským a Nejvyšším revolučním tribunálem, GIZ Moskva-Petrohrad 1922. Náklad 7 000 výtisků.

Archívy moskevského a Nejvyššího revolučního tribunálu prý nebyly (v roce 1923) „zdaleka v pořádku... U řady procesů byl těsnopisný záznam... do té míry nečitelný, že bylo třeba buď škrtnat celé stránky, nebo rekonstruovat text z paměti“ (!).

A „u řady největších procesů“ (mezi nimi i vzpoura levých eserů a proces s admirálem Ščastným) „se těsnopisný záznam vůbec nepořizoval“¹⁹⁶. To je divné. Odsouzení levých eserů nebyla žádná maličkost – po Únorové a Říjnové revoluci to byl třetí nejvýznamnější bod našich dějin, který znamenal přechod k systému jedné strany. A zastřeleno jich bylo také dost. Přesto se však těsnopisný záznam nepořizoval.

„Vojenské spiknutí“ v roce 1919 „likvidovala čeka cestou mimosoudní“¹⁹⁷, čímž byla nadmíru jasně „dokázána jeho existence“¹⁹⁸. (Při tom bylo celkem zatčeno přes tisíc lidí¹⁹⁹ – copak se mohl kvůli každému dělat soud?) A pak popisuj pěkně po pořádku soudní procesy oněch let...

O důležitých zásadách se však přece jen něco dozvíme. Tak například nás hlavní žalobce informuje, že VCIK²⁰⁰ má právo zasahovat do kteréhokoliv soudního řízení. „VCIK může podle vlastního uvážení a neomezeně udělovat milost a odsuzovat.“²⁰¹ Například trest 6 měsíců změnil na 10 let (a kvůli tomu, jak čtenář jistě chápe, se nesešel VCIK na plenárním zasedání, nýbrž rozsudek opravil třeba Sverdlov ve své pracovně). To všechno, dokládá Krylenko, „je předností našeho systému ve srovnání s falešnou teorií o rozdělení moci“²⁰², ve srovnání s teorií o nezávislosti soudní moci. (Správně, vždyť i Sverdlov to řekl: „Je dobře, že zákonodárná moc není u nás jako na Západě oddělena od výkonné moci neproniknutelnou zdí. Všechny problémy je možno rychle řešit.“ Zvláště telefonem.) Ve svých řečech před zmíněnými tribunály formuluje Krylenko ještě otevřeněji a přesněji obecné úkoly sovětského soudu, jenž má být „zároveň jak tvůrcem práva (zdůrazněno Krylenkem)... tak i nástrojem politiky“²⁰³ (zdůrazněno mnou – A. S.).

Tvůrcem práva – protože celé čtyři roky neplatily žádné zákoníky: carské zavrhlí a vlastní ještě nevydali. „Ať mi nikdo neříká, že se náš trestní soud má řídit výhradně existujícími psanými normami! Žijeme v podmínkách revoluce...“²⁰⁴ ... „Tribunál – to není soud, kde by se měly křísit právnické finesy a chytristiky... My vytváříme nové právo a nové etické normy.“²⁰⁵ ... „Ať si říká kdo chce, co chce o věčných zásadách práva, o spravedlnosti a tak dále – my dobře víme... jak nás to přišlo draho!“²⁰⁶

(Máme-li ale srovnat vaše tresty s našimi, snad vás to ani tak draho nepřišlo?)

Snad s tou věčnou spravedlností to bylo přece jen pohodlnější?... Právnických fines není zapotřebí proto, že se nemusí zjišťovat, zda je obžalovaný vinen nebo ne: pojem viny, to je starý buržoazní pojem, který jsme teď vymýtili²⁰⁷.

A tak jsme od soudruha Krylenka slyšeli, že tribunál – to není soud, jako býval! Na jiném místě od něho uslyšíme, že tribunál není vůbec žádný soud: „Tribunál je orgán třídního boje dělníků, namířený proti jejich nepřátelům“, který musí jednat „z hlediska zájmů revoluce a snažit se o dosažení výsledků, které jsou pro masy dělníků a rolníků nejvhodnější.“²⁰⁸ Lidé nejsou lidé, nýbrž „určití nositelé určitých idejí“²⁰⁹: „Ať má [obžalovaný] jakékoliv individuální vlastnosti, může být posuzován jen jedním způsobem – a to z hlediska třídní účelnosti.“²¹⁰ To znamená, že můžeš existovat jen tehdy, pokud je to pro dělnickou třídu účelné. A „jestliže tato účelnost vyžaduje, aby trestající meč dopadl na hlavy obžalovaných, pak nepomůže žádné slovní přesvědčování“²¹¹ (jako třeba argumenty obhájců atd., že ano!). „Náš revoluční soud se neřídí paragrafy ani stupněm polehčujících okolností; náš tribunál musí

¹⁹⁶ Krylenko, str. 4-5.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 7.

¹⁹⁸ Tamtéž, str. 44.

¹⁹⁹ Lacis, str. 46.

²⁰⁰ Všeruský ústřední výkonný výbor sovětu, nejvyšší zákonodárný, řídicí a kontrolní orgán do roku 1937, předchůdce dnešního Nejvyššího sovětu. (Pozn. překl.)

²⁰¹ Krylenko, str. 13, zdůrazněno mnou – A. S.

²⁰² Tamtéž, str. 14.

²⁰³ Tamtéž, str. 3.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 408.

²⁰⁵ Tamtéž, str. 22, zdůrazněno mnou – A. S.

²⁰⁶ Tamtéž, str. 505.

²⁰⁷ Tamtéž, str. 318.

²⁰⁸ Tamtéž, str. 73, zdůrazněno mnou – A. S.

²⁰⁹ Tamtéž, str. 83.

²¹⁰ Tamtéž, str. 79.

²¹¹ Tamtéž, str. 81.

vycházet z úvah o třídní účelnosti.“²¹² Mnohé to v těch letech potkalo: žili, žili – a najednou se dozvěděli, že jejich existence není účelná.

Je nutno pochopit, že obžalovaný není souzen za to, co už udělal, nýbrž za to, co by ještě mohl udělat, kdyby ho teď nezastřelili. „Chráníme se nejen před minulým, ale i před budoucím.“²¹³ Deklarace soudruha Krylenka jsou jasné a všeobecně platné. Velice plasticky nám přibližují celé tehdejší soudnictví. Jarní opar mlh se náhle změní v podzimní průzračnost. A proto snad není nutné pokračovat? Probírat proces za procesem?

Vždyť ty Krylenkovy deklarace se budou neochvějně aplikovat.

Zamhuřte jen oči a představte si malou soudní síň, tenkrát ještě bez zlacených ozdob. Milovníci pravdy za soudcovským stolem mají prosté vojenské blůzy, jsou vyzáblí, dosud nevykrmení. Mocenský orgán obžaloby (jak si Krylenko s oblibou sám sobě říkal) má na sobě rozepnuté civilní sáčko, pod nímž je u krku vidět cípek námořnického trička.

Nejvyšší žalobce se vyjadřuje tímto způsobem: „Zajímá mě problém faktu!“, „Konkretizujte moment tendence!“, „Operujeme v rovině analýzy objektivní pravdy.“

Někdy se blýskne latinským rčením (to je ovšem v mnoha procesech stále stejné, teprve po několika letech se objeví jiné). K tomu je třeba říci, že při všem tom revolučním shonu stačil absolvovat dvě fakulty. Sympatické je na něm to, že se o obžalovaných vyjadřuje od plic: „Profesionální darebáci!“ A není žádný pokrytec.

Když se mu třeba nelíbí úsměv obžalované, strašně ji sjede, ještě než je vynesena rozsudek: „My se vám, občanko Ivanovová, za ty vaše úsměšky odměníme, my už si najdeme možnost, aby vás ten smích jednou provždy přešel!“²¹⁴

Tak co, dáme se do toho?...

a) Případ deníku „Russkije vědomosti“.

Tento proces, jeden z prvních, byl soudem nad slovem. Dne 24. března 1918 otiskly tyto známé „profesorské“ noviny Savinkovův článek „Z cest“. Nejráději by jistě chytili přímo Savinkova, ale ty prokleté cesty, kde ho hledat? Tak noviny zastavili a na lavici obžalovaných přitáhli staříčkého redaktora P. V. Jedorova a žádali od něho vysvětlení: Jak si mohl něco takového dovolit? Vždyť už máme čtvrtý měsíc Nové éry, dost času, aby si zvykl!

Jedorov se naivně hájí, že článek napsal „významný politik, o jehož názory se veřejnost zajímá bez ohledu na to, zda vyjadřují stanovisko redakce“. Dále: nepovažoval za pomluvu Savinkovovo tvrzení „nesmíme zapomenout, že Lenin, Natanson a spol. přijeli do Ruska přes Berlín, což znamená, že jim německá vláda pomohla se vrátit do vlasti“ – protože tomu tak skutečně bylo, bojující císařské Německo pomohlo soudruhu Leninovi, aby se vrátil.

Nato vyřkne Krylenko, že on také nemíní žalovat noviny za pomluvu (pročpak asi?...), nýbrž za pokus ovlivňovat mínění! (Copak smějí mít noviny takový cíl?!) Předmětem žaloby proti novinám není ani Savinkovova věta: „Jen hlupáci a zločinci mohou vážně tvrdit, že nás mezinárodní proletariát podpoří“ – protože nás zcela jistě podpoří...

Rozsudek je vynesena za pokus ovlivňovat mínění: noviny, vycházející od roku 1864, které přečkaly nejružnější reakce – Lorise-Melikova, Pobedonosceva, Stolypina, Kassa a dalších – jsou nyní navždy zastaveny! A redaktor Jedorov dostane... jaká ostuda! – jako v nějakém Řecku – tři měsíce samovazby. (Není to však taková ostuda, když si uvědomíme, že máme teprve rok 1918! A jestli bude žít stařík dál – znova ho zavrou, a ne jednou!) Je to divné, ale i v těch bouřlivých letech se stejně ochotně dávaly i braly úplatky, jak to odvěků bývalo na Rusi a navždy bude v Sovětském svazu. A dokonce a obzvlášť plynuly dary do rukou soudních orgánů – a skoro se to ostýcháme říci – i do rukou pracovníků čeky.

Rudě vázané svazky dějin se zlatou ražbou o tom mlčí, leč staří pamětníci si vzpomínají, že na rozdíl od stalinského období závisel osud politických vězňů v prvních letech po revoluci do značné míry na úplatcích: Orgány je bez ostychu braly a pak zatčené poctivě propouštěly! Krylenko, který ze svého pětiletého působení vybral do knihy jen tucet případů, nám referuje hned o dvou úplatkářských procesech! Bohužel se jak moskevský, tak i Nejvyšší tribunál prodíraly k dokonalosti klikatou cestou a zabředávaly do nepřístojností.

²¹² Tamtéž, str. 524.

²¹³ Krylenko, str. 82.

²¹⁴ Tamtéž, str. 296.

b) Případ tří vyšetřovatelů moskevského revolučního tribunálu (duben 1918).

V březnu 1918 byl zatčen jakýsi Beridze, který spekuloval se zlatými pruty. Jak to tenkrát bylo zvykem, začala jeho žena hledat cestičky, jak by ho vykoupila. Podařilo se jí s pomocí známých se dostat k jednomu z vyšetřovatelů, ten do toho zapojil další dva, na tajné schůzce pak od ní žádali 250 000 rublů, po smlouvání slevili na 60 000, z toho polovinu napřed jako zálohu, a dále měli jednat přes advokáta Grina.

Všechno by bylo prošlo hladce jako ostatně stovky podobných obchodů, a celý případ by se byl nedostal do Krylenkovy ani do naší kroniky (ba ani na pořad jednání Rady lidových komisařů!), kdyby byla Beridzová nezačala skrblit a nepřivezla Grinovi jako zálohu jen 15 000 místo 30 000. A jak už byla opatrná a žensky starostlivá, došla v noci potom k názoru, že Grin není jako advokát dost solidní, a ráno se rozjela k jinému advokátovi – právnímu zástupci Jakulovovi. Kdo to byl, to není v knize řečeno, ale zřejmě se Jakulov rozhodl shodit vyšetřovatele.

Při tomto procesu je zajímavé to, že všichni svědci, onou nešťastnou ženou počínajíc, se snaží vypovídat ve prospěch obžalovaných a zatušovat jejich vinu (což by bylo při politickém procesu nemožné!). Krylenko to vysvětluje takto: jsou to maloměšťáci, kterým je náš revoluční tribunál cizí! (Dovolíme si vyslovit jinou maloměšťáckou domněnku: nenaučili se svědkové už bát za ten půl roku diktatury proletariátu? Vždyť bylo zapotřebí velké opovázlivosti k tomu potopit vyšetřovatele revolučního tribunálu. Protože bůhví co se ti pak může stát?!...) Zajímavá je i žalobcova argumentace. Vždyť obžalovaní byli ještě před měsícem jeho spolupracovníky, spolubojovníky, pomocníky, byli to lidé bezvýhradně oddaní zájmům revoluce, a Lejst, jeden z nich, byl dokonce „neúprosným žalobcem, schopným metat hromy a blesky proti každému, kdo se opovážil podkopávat základy“. Co má teď Krylenko o nich říci? Kde má vzít něco zostuzujícího? (Neboť úplatek sám o sobě není ještě nic tak ostudného.) To je jasné kde: v minulosti! v dotazníku!

„Podíváme-li se“ na tohoto Lejsta „trochu podrobněji, najdeme něco neobyčejně zajímavého.“ Naše zvědavost je napjatá: je to nějaký bývalý dobrodruh? Kdepak – syn profesora moskevské univerzity! A ten nebyl žádný obyčejný profesor, neboť vzhledem ke své politické lhostejnosti přečkal za dvacet let nejrůznější reakční režimy! (Ale vždyť při všech těch reakčních zvratech se i Krylenko mohl dát zapsat jako externista...) Kdo by se tedy divil, že jeho syn je obojetník?

A Podgajskij je syn soudního úředníka, určitě černosotněnce, jak jinak by mohl dvacet let sloužit caru? Synáček se také připravoval na soudní kariéru. Nastala však revoluce, a tak se uklidil do revolučního tribunálu. Ještě včera to byl ušlechtilý rys, ale teď je to odporné!

Hnusnější než oni oba je však bezesporu Gugel. Býval nakladatelem – a co asi předkládal dělníkům a rolníkům jako duševní potravu? – „krmil široké masy nekvalitní literaturou“, to znamená nikoliv Marxem, nýbrž knihami buržoazních profesorů světových jmen (s těmi profesory se už brzy setkáme na lavici obžalovaných).

Krylenko se zlobí a tváří se udiveně – co je to za ničemné lidi, kteří se vloudili do tribunálu? (I my se divíme: z koho se skládají dělnicko-rolnické tribunály? Proč svěřil proletariát boj proti svým nepřátelům právě takovému spolku?) A konečně advokát Grin, „člověk“ vyšetřovací komise, který mohl kohokoliv vysekat, je „typickým představitelem té odrůdy lidí, kterou Marx nazval pijavicemi kapitalistického systému a k níž patří kromě všech advokátů i všichni četníci, kněží... a notáři...“²¹⁵ Zdá se, že Krylenko nešetřil sil, aby dosáhl nelítostně přísného rozsudku bez ohledu na „individuální stupeň viny“, ale najednou se jinak věčně čilého tribunálu zmocnila jakási malátnost nebo strnulost, a on sotva zamumlal: vyšetřovatelům šest měsíců vězení a advokátovi pokutu. (Jedině s pomocí VCIK, který měl právo „neomezeně trestat“, dosáhl Krylenko v hotelu Metropol toho, že vyšetřovatelům napařili deset let a pijavici advokátovi pět let a propadnutí veškerého majetku. Tak se Krylenko proslavil svou bdělostí a málem dostal titul Tribun.) Jsme si vědomi toho, že tento nešťastný proces nemohl tehdy v revolučních masách stejně jako dnes mezi našimi čtenáři otrást vírou ve svatost tribunálu. A proto s ještě větším ostychem přejdeme k dalšímu procesu, který se týká ještě vyšší instituce.

c) Případ Kosyrevův z 15. února 1919.

F. M. Kosyrev a jeho kamarádi Libert, Rottenberg a Solovjov sloužili dříve v zásobovací komisi na východní frontě (když bojovala, ještě před Kolčakem, proti vojskům Ústavodárného shromáždění). Bylo

²¹⁵ Krylenko, str.500.

zjištěno, že se jim tam podařilo nejrůznějšími způsoby získat pro vlastní kapsu 70 000 až 1 milion rublů, že jezdili v kočárech s klusáckými koňmi a hýřili s ošetřovatelkami. Jejich komise si opatřila dům a auto, a jejich zásobovač flámoval v restauraci „Jar“. (Máme o roce 1918 jinou představu, ale o tomhle podává svědectví sám revoluční tribunál.) Toho všeho se však soud netýká: nikoho z nich za tuto činnost na východní frontě nesoudili a dokonce jim vše prominuli. Naopak, stal se ještě větší div! Jakmile byla jejich zásobovací komise rozpuštěna, byli všichni čtyři spolu s nějakým Nazarenkem, bývalým sibiřským tulákem a Kosyrevovým kamarádem z kriminálu, vyzváni, aby vytvořili... kontrolně revizní sbor čeky!

Tento sbor byl zmocněn kontrolovat zákonnost činnosti všech ostatních orgánů čeky a oprávněn si vyžádat a přezkoumat jakýkoliv případ v jakémkoliv stadiu řízení a zrušit usnesení všech orgánů s výjimkou jejího předsednictva!²¹⁶ To nebyla maličkost! Tak byl tento sbor v hierarchii moci čeky hned po předsednictvu, v druhé řadě za Dzeržinským, Urickým, Petersem, Lacisem, Menžinským a Jagodou!

Způsob života těchto kamarádů zůstal přitom jako dřív, nijak nezpychli ani se nevytahovali: S jakýmsi Maximyčem, Ljoňkou, Rafajlským a Mariupolským, „kteří nemají nic společného s komunistickou organizací“, si vytvoří v soukromých bytech a v hotelu Savoy „luxusní prostředí... kde se hrají karty (v banku bývá až tisíc rublů), pořádají pitky a jsou k dispozici dámy“. Kosyrev si skvěle zařídí byt (70 000 rublů) a nestydí se odtáhnout z čeky stříbrné lžičky a šálky (a kde je asi vzala čeka!...), ba dokonce obyčejné sklenice. „Tomuhle věnuje svou pozornost, nikoliv ideové stránce věci, tohle si bere pro sebe z revolučního hnutí.“ (Tento vedoucí čekista nyní popírá, že bral úplatky, a bez ostychu si vymýšlí, že má... v jedné chicagské bance

200 000 rublů dědictví!... Je to pro něho zřejmě reálná situace zároveň se světovou revolucí!) Jak nejlépe využít svého práva nadčlověka kohokoliv zatknout a kohokoliv zase propustit? Zřejmě si je nutno vyhlédnout rybku se zlatými jikrami, a takových v roce 1918 uvázlo hodně v sítích. (Vždyť revoluci dělali příliš spěšně, všechno neuhlídali a buržoazním paničkám se podařilo poschovávat spoustu drahokamů, náhrdelníků, náramků, prstenů a broží.) Pak je třeba najít spojení s příbuznými zatčených prostřednictvím nastrčených osob.

I takové postavy defilují před námi při procesu. Tak například dvaadvacetiletá Uspenská, která absolvovala petrohradské gymnázium, ale na vysokou školu se nedostala, protože přišla vláda sovětů, nabídla na jaře 1918 své služby čece jako informátorka. Svým zevnějškem se jim hodila, a tak ji vzali.

Donášečství (tehdy se tomu říkalo tajná spolupráce) komentuje Krylenko takto:

„My v tom nevidíme nic špatného, my to považujeme za svou povinnost;... sám fakt této spolupráce není žádná hanba, a jakmile člověk pozná, že tato práce je v zájmu revoluce nutná, musí ji dělat.“²¹⁷ Ale jak se bohužel ukáže, Uspenská nemá politické krédo – což je strašné. Ona to také řekla: „Souhlasila jsem s tím, aby mi platili určitá procenta“ ze všech odhalených případů a abych se „dělila napůl“ ještě s někým, koho tribunál šetří a jehož jméno zakazuje uvést. Krylenko to svými slovy vyjadřuje takto: „Uspenská nebyla ve stavu systemizovaných pracovníků čeky a pracovala od kusu“²¹⁸ Žalobce ji ostatně lidsky chápe a vysvětluje nám to: zvykla si nepočítat peníze, co je pro ni těch mizerných 500 rublů platu v Nejvyšší radě národního hospodářství, když jí všelijaké vyděračské praktiky vynesou víc (5 000 jí dá kupec, jemuž pomohla, aby mu uvolnil zapečetěný obchod, 17 000 jí dá Meščerská-Grevsová, jejíž manžel byl zatčen). Ostatně Uspenská nezůstala dlouho jen obyčejným špiclem, s pomocí vlivných čekistů se stala za několik měsíců komunistkou a vyšetřovatelkou.

Nějak se však nemůžeme dobrat podstaty tohoto případu. Zmíněné Meščerské-Grevsově vyjednala Uspenská v soukromém bytě schůzku s jakýmsi Goděljukem, důvěrným přítelem Kosyrevovým, aby se dohodli, co bude stát propuštění jejího muže (žádala na ní..., 600 000 rublů!). Ale na neštěstí se nějakým, při soudním řízení blíže neuvedeným způsobem, dozvěděl o této tajné schůzce opět náš známý právní zástupce Jakulov – který už jednou udal úplatkářské vyšetřovatele a zřejmě choval třídní nenávisť k celému systému proletářského práva i nepráva. Jakulov učinil trestní oznámení u moskevského revolučního tribunálu²¹⁹, ale předseda tribunálu (vzpomněl si, jak se Rada lidových komisařů rozzlobila kvůli úplatkářským vyšetřovatelům?) se také dopustil třídního omylu: místo aby jednoduše na ni

²¹⁶ Krylenko, str. 507.

²¹⁷ Tamtéž, str. 513, zdůrazněno mnou – A. S.

²¹⁸ Tamtéž, str. 507.

²¹⁹ Pro uklidnění rozhořčeného čtenáře dodáváme: Jakulov, tento had pijící krev, byl při procesu s Kosyrevem už ve vazbě, důvod už se našel. K svědecké výpovědi ho vodili strážníci, a brzy potom byl, doufáme, zastřelen. (A dnes se divíme: Jak vůbec došlo k té nezákonnosti? Proč proti tomu nikdo nebojoval?)

upozornil soudruha Dzeržinského a vyřídil to v rodině, posadil za záclonu stenografku. A tak se dostalo do těsnopisného záznamu všechno, co řekl Goděljuk o Kosyrevovi, Solovjovovi a o druhých komisařích, všechno, co řekl o tom, kdo v čece bere a kolik, i to, že Goděljuk dostal zálohu 12 000 a že dal Meščerské propustku do čeky, která už byla podepsána kontrolně revizní komisí, Libertem a Rottenbergem (tam v čece mělo jednání pokračovat). A tak Goděljuka sebrali. Ten ztratil nervy a vypovídal! (Meščerská skutečně byla u kontrolně revizní komise, která si už také vyžádala spis jejího muže ke kontrole).

Ale dovolte! Vždyť takové odhalení poskvřňuje nebeský háv čeky! Má ten předseda moskevského revolučního tribunálu všech pět pohromadě? Je to vůbec jeho záležitost? Zdá se však, že to byl rozhodující okamžik – okamžik, který nám zůstal skryt v záhybech naší slavné Historie! Zdá se, že první rok činnosti čeky zanechal poněkud odpuzivý dojem i ve straně proletariátu, která tomu ještě nebyla zvyklá. Uplynul teprve první rok, čeka učinila teprve první krok na svém slavném pochodu, a už – jak to píše ne zcela jasně Krylenko – vznikl „spor mezi soudem a jeho funkcemi – a mimosoudními funkcemi čeky... spor, který tehdy rozdělval stranu a dělnické okrsky na dva tábory²²⁰. Proto také mohl Kosyrevův případ vůbec vzniknout (do té doby se to všem promíjelo) a mohl nabýt celostátního významu.

Bylo nutno zachránit čeku! Zachránit čeku! Solovjov prosí tribunál, aby ho pustil do Taganské věznice ke Goděljukovi, který je tam zavřen (bohužel ne v Lubjance), aby si s ním promluvil. Soud to zamítne. A tak se Solovjov dostane do Goděljukova vězení i bez dovolení soudu. Jaká shoda okolností: Goděljuk, který cítí, že se blíží jeho konec, se překvapivě začne kát, že tak pošpinil čeku, poprosí, aby mu dali papír, a napíše písemné odvolání: Všechno, čím pošpinil Kosyreva a ostatní komisaře, je nepravda – a nepravda je dokonce i to, co bylo těsnopisně zapsáno za záclonou!²²¹ „Kdo mu však vystavil propustku?“ naléhá Krylenko, vždyť propustka pro Meščerskou jistě nepřilétly vzduchem! To ne, ale žalobce nechce „tvrdit, že Solovjov má s touto věcí něco společného, protože pro takové tvrzení nejsou dostatečné podklady“, předpokládá však, že „v tom mají prsty občané, kteří jsou ještě na svobodě“ a kteří také pomohli Solovjovovi, aby se dostal do Taganky.

Soud by měl hned vyslechnout Liberta a Rottengerga, však je také předvolal – ale oni se nedostavili! Jak je to jednoduché, nedostavili se a vyhnuli se tomu. Tak by měl, s dovolením, vyslechnout Meščerskou! Ale představte si, že tahle bývalá aristokratka měla také tu drzost nedostavit se před revoluční tribunál. A není síly, která by ji přinutila! A Goděljuk odvolal – a umírá. A Kosyrev nic nepřizná. Ani Solovjov za nic nemůže!! A vyslechnout už není koho...

Zato se objevili před soudem z vlastní dobré vůle svědkové, a to ne ledajací! – náměstek předsedy čeky, soudruh Peters, a dokonce se dostavil sám znepokojený Felix Edmundovič. Jeho podlouhlý planoucí obličej fanatika je obrácen k strnulému tribunálu, když přesvědčivě vypovídá ve prospěch nevinného Kosyreva, ve prospěch jeho vysokých mravních, revolučních a pracovních kvalit. Toto svědectví se nám bohužel nedochovalo, ale Krylenko je tlumočí takto: „Solovjov a Dzeržinskij lícili v živých barvách výborné Kosyrevovy vlastnosti.“²²² (Ach, ty neopatrný praporčíku! Za dvacet let ti v Lubjance tento proces připomenou!) Můžeme si lehce domyslet, co asi Dzeržinskij řekl: že je Kosyrev železný čekista, nelítostný k nepřátelům, že je to dobrý soudruh. Hořící srdce, chladná hlava, čisté ruce.

A tak z nánosu pomluv vyvstane před námi Kosyrev jako bronzový rytíř. I jeho životopis svědčí o jeho nevšední vůli. Před revolucí byl několikrát odsouzen – většinou za vraždu: za to, že se v Kostromi lstivě vloudil k stařence Smirnovové, aby ji oloupil, a přitom ji zardousil vlastníma rukama. Pak za pokus zabít svého otce a za vraždu kamaráda, jehož pasu se chtěl zmocnit. V ostatních případech byl Kosyrev souzen za podvody, a tak strávil celkem mnoho let v katotze (odtud jeho touha po životě v přepychu!) a vždy se dostal ven jen po carových amnestiích.

V tomto okamžiku přerušily žalobce přísné spravedlivé hlasy vedoucích čekistů, kteří poukázali na to, že všechny předešlé soudy byly statkářsko-buržoazní, a proto je naše nová společnost nemůže brát v úvahu. Ale co se nestalo? Praporčík přestřelil a spustil v odpověď od stolu žalobce revolučního tribunálu ideologicky pochybenou tirádu, která se nám do tohoto harmonického výkladu o soudních procesech vůbec nehodí:

²²⁰ Krylenko, str. 14.

²²¹ Ach, kolik námětů! Kde je Shakespeare? Solovjov prošel zdmi, nejasné stíny v cele, Goděljuk odvolává slábnoucí rukou – ale nám v divadlech a v biografiích předvádějí revoluční léta jen tak, jako by se bylo chodilo po ulicích a zpívala Varšavjanka.

²²² Krylenko, str. 522.

„Jestli bylo vůbec něco dobrého na starých carských soudech, čemu jsme mohli důvěřovat, tak to byly jen porotní soudy... Rozsudkům porotců se dalo vždy věřit, mezi nimi bylo minimum justičních omylů.“

Slyšet něco takového od soudruha Krylenka je tím trapnější, že tři měsíce předtím při procesu s provokatérem R. Malinovským, bývalým oblíbencem stranického vedení, který byl bez ohledu na čtyři kriminální tresty ve své minulosti kooptován do ÚV a jmenován do dumy, zaujal žalobce Krylenko správné stanovisko: „Každý trestný čin je v našich očích produktem daného společenského systému a v tomto smyslu není odsouzení za trestný čin podle zákonů kapitalistické společnosti a carského režimu v našich očích takovou skvrnou, která by se nikdy nedala smýt... Je nám známo mnoho příkladů, že byly v našich řadách osoby, kterým se v minulosti něco podobného stalo, ale my jsme nikdy z toho nedělali závěr, že takového člověka musíme ze svého středu vyloučit. Člověk, který zná naše zásady, se nemusí bát, že jeho tresty v minulosti mu znemožní zůstat v řadách revolucionářů.“²²³ Jak stranicky dovedl mluvit soudruh Krylenko! Ale teď byla díky jeho pochybené úvaze očerněna Kosyrevova rytířská postava. U soudu vznikla pak dokonce taková situace, že soudruh Dzeržinskij považoval za nutné říci: „Na vteřinku (jen na vteřinku! – A. S.) mě napadlo, zda občan Kosyrev není obětí politických vášní, které se v poslední době rozpoutaly kolem čeky.“²²⁴ Teď se Krylenko dovětl: „Nechci a nikdy jsem nechtěl, aby se z tohoto procesu s Kosyrevem a Uspenskou stal proces s čekou. To nejenže nemohu chtít, ale musím proti tomu ze všech sil bojovat!“... „Do čela čeky byli Postaveni nejodpovědnější, nejčestnější a nejukázněnější soudruzi, kteří vzali na sebe těžký úkol zničit nepřítel, třeba i s rizikem, že se dopustí chyb... Za to je jim revoluce povinna vyslovit svůj dík... Zdůrazňuji tuto stránku proto, aby o mně... nikdo nemohl později říci: stal se nástrojem politické zrady.“²²⁵ (A to právě řeknou!...) Na takovém ostří se pohyboval hlavní žalobce! Zdá se však, že měl ještě z doby podzemní činnosti nějaké styky, od nichž se dozvídal, jak se zítra vyvine situace.

Je to vidět z několika procesů a také zde. Na začátku roku 1919 se vyskytly jakési názory, že – už je toho dost! je načase čeku zkrotit! Tento okamžik byl „skvěle zachycen v Bucharinově článku, v němž píše, že zákonná revolučnost musí být vystřídána revoluční zákonností“²²⁶.

Kam se podíváš, všude samá dialektika! Krylenkovi dokonce uklouzne věta:

„Revoluční tribunál musí vystřídat čeku“ (vystřídat??). Nicméně „musí... stejně hrozivě uskutečňovat celou soustavu zastrasování, teroru a hrozeb, jako to dělala čeka“.

Dělala? Copak ji už pohřbil?!... Dovolte, říkáte „vystřídat“, ale kam mají jít čekisté? Byly to hrozné dny! Proto si šéf ve svém vojenském plášti až na paty pospíšil k soudu jako svědek.

Třeba ale máte nespolehlivé prameny, soudruhu Krylenko?

V oněch dnech se nad Lubjankou zatáhlo nebe. A tato kniha by byla mohla vypadat jinak. Já se však domnívám, že si Železný Felix zajel za Vladimírem Iljičem, popovídal si s ním a vysvětlil mu to. A hned se rozjasnilo. I když dva dny poté, 17. února 1919, byla čeka zvláštním usnesením VCIK zbavena soudní pravomoci – „ne však nadlouho“!²²⁷ Celý náš jednodenní proces se ještě zkomplikoval odporným chováním té darebačky Uspenské. Dokonce z lavice obžalovaných „hodila blátem“ i po dalších významných čekistech, kteří neměli s procesem co dělat, ba dokonce i po samotném soudruhovi Petersovi! (Zdá se, že zneužila jeho čistého jména při svých vyděračských machinacích; byla v jeho pracovně jako doma i při jeho rozmluvách s jinými agenty.) Dělá teď dokonce narážky na nějakou Petersovu temnou předrevoluční minulost v Rize. Pěkná zmije se z ní stala za těch osm měsíců, ačkoliv je strávila mezi čekisty! Co s takovou udělat? V tom se Krylenko plně shodoval s míněním čekistů: „Dokud se nevytvoří pevný řád, k němuž máme ještě daleko (opravdu??)... v zájmu obrany revoluce... není a nemůže být pro občanku Uspenskou jiného trestu než zničení.“ Nikoliv zastřelení, on řekl přímo zničení! Vždyť je to ale, občane Krylenko, mladá dívenka! Dejte jí tedy deset let, nebo i pětadvacet, za tu dobu se nový řád už upevní, ne? Ale běda: „Jiná odpověď není a nemůže být v zájmu společnosti a revoluce – jinak nelze tuto otázku stavět. Žádná izolace, žádné odnětí svobody nepřinese v tomto případě plody!“

Ta jim ale pěkně zasolila... Zřejmě moc věděla...

Také Kosyreva bylo nutno obětovat. Zastřelili ho. Pro spásu ostatních.

Jestlipak vůbec někdy budeme číst staré lubjanské archívy? Ne, spálí je. Už je spálili.

²²³ Tamtéž, str. 337.

²²⁴ Tamtéž, str. 509.

²²⁵ Tamtéž, str. 509-510, zdůrazněno mnou – A. S.

²²⁶ Krylenko, str. 511.

²²⁷ Tamtéž, str. 14.

Jak čtenář jistě poznal, byl to proces méně významný, nemuseli jsme se u něho ani zastavovat. Zato však

d) Případ „klerikálů“ (11-15. ledna 1920) zaujme podle Krylenkova mínění „odpovídající místo v análech ruské revoluce“.

Nikde jinde než v análech! Kosyrevovi zakroutili krk za den, ale s těmihle se párali pět dní. Hlavní obžalovaní jsou: A. D. Samarin (známá ruská osobnost, bývalý vrchní prokurátor církevního synodu, který se snažil osvobodit církev z carského područí, nepřítel Rasputinův, na jehož podnět byl také zbaven úřadu²²⁸, Kuzněcov, profesor církevního práva na moskevské univerzitě, a moskevští vrchní kněží Uspenskij a Cvetkov. (O Cvetkovovi říká sám žalobce: „Významný veřejný činitel, snad nejlepší z těch, koho duchovenstvo má, lidumil.“) Jejich vina je: Založili „Moskevskou radu spojených farností“, a ta zase vytvořila (ze čtyřicetiletých až osmdesátiletých věřících) dobrovolnou osobní stráž pro patriarchu (pochopitelně nezbrojenou), která měla dnem i nocí službu na nádvoří s tímto úkolem: kdyby patriarchovi hrozilo nebezpečí ze strany úřadů, měla svolat vyzváněním a telefonem lid. V takovém případě chtěli pak všichni jít za patriarchou, ať ho povezou kamkoliv, a prosit Radu lidových komisařů, aby patriarchu propustila (to je ale kontrarevoluce!).

Jaký to obyčej staré svaté Rusi: shromáždit se za zvuku zvonů a táhnout prosebným procesím!...

Žalobce se podivuje: Jaké nebezpečí hrozí patriarchovi? Jak na to přišli, že je ho třeba chránit?

No skutečně: jen kvůli tomu, že si čeka už dva roky mimosoudně vyřizuje účty s nepohodlnými lidmi: jen kvůli tomu, že nedávno čtyři rudoarmejci zabili v Kyjevě metropolitu; jen kvůli tomu, že proti patriarchovi „je obžaloba už hotová a zbývá ji jen postoupit revolučnímu tribunálu“, a „jen ze šetrnosti k širokým masám dělníků a rolníků, jež jsou ještě pod vlivem klerikální propagandy, necháváme tyto naše třídní nepřátele zatím na pokoji“²²⁹ – proč tedy ty obavy věřících o patriarchu? Celé dva roky patriarcha Tichon nemlčel – posílal listy lidovým komisařům, kněžím a věřícím; jeho listy odmítaly tiskárny tisknout, a proto se opisovaly na stroji (to je začátek Samizdatu!); odhaloval v nich ničení nevinných životů a pustošení země – proč tedy ty obavy o patriarchův život?

Za druhé se klade obžalovaný za vinu: V celé zemi se sepisuje a zabavuje církevní majetek (teď už nejde o zavírání klášterů, zabírání půdy a pozemků, nýbrž o bohoslužebné náčiní, kalichy a svíce), a rada farností rozšiřovala výzvu k věřícím, aby se rekvizicím postavili na odpor a zvonili na poplach. (Vždyť je to přirozené!

Vždyť i proti Tatarům tak bránili kostely!) A jako třetí provinění: Neustálé drzé obtěžování Rady lidových komisařů stížnostmi na pronásledování církve ze strany místních úřadů, na hrubé zlehčování a porušování zákona o svobodě svědomí a vyznání. I když se těmto stížnostem nevyhovělo, přece jen vrhaly špatné světlo na místní činitele (podle výpovědi ředitele kanceláře Rady lidových komisařů Bonče-Brujeviče).

Kolik mají obžalovaní dostat za všechny ty hrozné zločiny, které jsme právě vyjmenovali? Nenapoví tady čtenáři už jeho revoluční svědomí? Jen trest smrti zastřelením! Jak to také Krylenko žádal (pro Samarina a Kuzněcova).

Zatímco se však zdržovali s tou prokletou zákonností a poslouchali předlouhé projevy přemnohých buržoazních advokátů (které se nezachovaly z technických důvodů), bylo oznámeno, že... trest smrti byl zrušen! To je ale rána! Copak je to možné jen tak? Dzeržinskij to zřejmě nařídil pro čeku (čeka – a bez střelení?...). A rozšířila Rada lidových komisařů platnost tohoto rozhodnutí i na soudy? Ještě ne.

Krylenko okrál. A žádal nadále trest smrti zastřelením s tímto odůvodněním:

„I kdybychom předpokládali, že s upevňující se pozicí republiky mizí bezprostřední nebezpečnost těchto osob, přece jen je pro mne nesporné, že v tomto období budovatelské práce... je čistka mezi starými chameleónskými veřejnými činiteli z hlediska revoluce nezbytná... Vláda sovětů je hrdá na usnesení čeky o zrušení trestu smrti zastřelením. To nás však nesmí vést k domněnce, že otázka zrušení trestu smrti je vyřešena jednou provždy... pro všechny časy vlády sovětů.“²³⁰ Neobyčejně prorocká slova! Trest smrti se vrátí, a to velmi brzy! Vždyť je ještě nutno odkrouhnout hezkou řádku lidí! (I samotného Krylenka a mnoho jeho třídních bratří...) Nu co, tribunál mu vyhověl a odsoudil Samarina a Kuzněcova k trestu smrti zastřelením, ale dostali amnestii: šli do koncentračního tábora, kde měli zůstat

²²⁸ Žalobce je však toho mínění, že mezi Samarinem a Rasputinem není žádný rozdíl.

²²⁹ Krylenko, str. 61.

²³⁰ Tamtéž, str. 81.

do konečného vítězství nad světovým imperialismem! (To by tam seděli ještě dnes...) A „nejlepšímu z těch, koho duchovenstvo má“ dali 15 let, které pak změnili na 5 let.

K tomuto procesu přidali ještě další obžalované, aby měli aspoň pár konkrétních obvinění: mnichy a učitele z takzvaného zvenigorodského případu, kteří byli obviněni už v roce 1918, ale z neznámých důvodů nepřišli půldruhého roku před soud (možná že už je jednou odsoudili, ale teď je vzali ještě jednou, neboť to bylo účelné). Tehdy v létě 1918 přišli pracovníci místního sovětu do zvenigorodského kláštera za představeným Jonou²³¹ a poručili mu („Hněte sebou!“), aby jim vydal ostatky svatého Sávy. Nejenže přitom v kostele (i u oltáře) kouřili, ale samozřejmě nesundali ani čepice, a ten, který vzal do ruky lebku sv. Sávy, začal do ní plivat, aby tak ukázal, že nic svatého neexistuje. Dopustili se i jiných rouhavých činů. Zvony začaly zvonit na poplach, lid se srotil a zabil jednoho z pracovníků sovětu. Ostatní potom tvrdili, že se ničeho rouhačského nedopustili, ani že neplivali, a Krylenko se s jejich prohlášením spokojil²³². A tak teď soudili... ty pracovníky sovětu? Ne – ty mnichy!

Prosíme čtenáře, aby měl stále na paměti: už v roce 1918 bylo v sovětském soudnictví zvykem, že každý moskevský proces (samozřejmě kromě nespravedlivého procesu s čekou) nebyl považován za ojedinělé soudní řízení na základě náhodně se vytvořivších okolností, nýbrž to byl signál pro soudní politiku, byl to model, jenž se šablonovitě aplikoval na venkově, byl to typ, bylo to vzorně vypracované řešení uvedené před početnými příklady, podle něhož se pak žáci řídili.

Jestliže jsme tedy napsali „proces s kletikály“, musíme to chápat v mnohonásobném množném čísle. Ostatně hlavní žalobce nám to ochotně potvrzuje:

„Téměř před všemi tribunály v republice se rozjely“²³³ (to je pěkné slůvko!) podobné procesy. Nedávno se konaly před severodvinským, tverským a rjazaňským tribunálem; v Saratově, Kazani, Ufě, Solvyčegodsku a Carevokokšajsku byli souzeni duchovní, kostelní zpěváci a aktivní členové církevních obcí – představitelé nevďěčné „pravoslavné církve, osvobozené Říjnovou revolucí“.

Čtenář tu asi najde rozpor: jak to že mnoho těchto procesů proběhlo před svým moskevským vzorem? To je zaviněno jen nedostatečností našeho výkladu. Soudní i mimosoudní pronásledování osvobozené církve začalo hned v roce 1918, a jak můžeme soudit podle zvenigorodského případu, dosáhlo už tehdy ostrostí. V říjnu

1918 napsal patriarcha Tichon ve svém poselství Radě lidových komisařů, že svoboda církevního kázání neexistuje, že „mnozí neohrožení kazatelé už za to zaplatili mučednickou krví... Vztáhli jste ruce na církevní majetek, nashromážděný celými generacemi věřících, a nerozpakovali jste se jednat proti jejich poslední vůli“.

(Lidoví komisaři samozřejmě toto poselství nečetli, ale vedoucí jejich kanceláří se prohýbali smíchy: To nám vyčítá opravdu pěknou věc – poslední vůli! Na předky se můžeme vys...! My pracujeme jen pro své potomky.) „Na základě paušálního obvinění z jakési nejasné a neurčité kontrarevoluční činnosti jsou popravováni biskupové, kněží, mnichové a jeptišky, kteří se ničím neprovinili.“ Tyto popravy se ovšem zastavily, když se blížil Děnikin a Kolčak, aby pravoslavný lid mohl bránit revoluci. Jakmile se však objevil na obzoru konec občanské války, znova na církvev zaútočili a rozjeli zas procesy. V roce 1920 podnikli útok proti Trojicko-Sergejevskému klášteru, dostali se až k ostatkům šovinisty Sergeje Radoněžského a převezli je do moskevského muzea²³⁴.

Existoval oběžník lidového komisariátu spravedlnosti (ze dne 25. srpna 1920) o likvidaci veškerých ostatků svatých, protože právě ty nám ztěžovaly osvícenou cestu k nové spravedlivé společnosti.

²³¹ Bývalý jízdní gardista Firguf, který se „náhle duchovně přerodil, rozdal vše chudým a odešel do kláštera – nevím ovšem, zda skutečně všechno rozdal“. Kdybychom totiž připustili možnost duchovního přerodu, co by nám z naší třídní teorie zbylo?

²³² Kdo si na podobné scény nevzpomíná? První dojem mého života, když mi byly asi tři nebo čtyři roky: do kislvodského kostela vejdou lidé se špičatou hlavou (čekisté v čepicích buďonovkách), přeruší bohoslužbu a zamykají ve svých šišácích strnulým, oněmělým davem modlících se k oltáři.

²³³ Krylenko, str. 61.

²³⁴ Patriarcha cituje historika Ključevského: „Vrata kláštera tohoto svatého se zavřou a lampičky nad jeho kryptou zhasnou teprve tehdy, až beze zbytku promrháme veškeré duchovní a mravní bohatství, jež nám odkázali naši velcí tvůrci Ruské země, jako byl svatý Sergej.“ To si však Ključevskij nepomyslel, že k tomuto bankrotu dojde skoro ještě za jeho života! Patriarcha požádal o přijetí u předsedy Rady lidových komisařů, neboť ho chtěl přemluvit, aby nechali klášter a ostatky na pokoji, vždyť je církvev od státu odloučena! Dostal odpověď, že předseda je zaneprázdněn důležitými úkoly a že k přijetí nemůže v nejbližších dnech dojít. A nedošlo k němu ani ve dnech pozdějších!

Když dále probíráme Krylenkův přehled procesů, dojdeme k případu, projednávanému před Nejtribem (tak roztomile zkracují Nejvyšší tribunál mezi sebou, kdežto na nás, ubohé červíčky, štekají: Vstaňte! Vchází soud! Je to

e) Příklad „Taktického centra“ (16.-20. srpna 1920): 28 obžalovaných a ještě několik dalších, souzených v přítomnosti.

Hlasem, který na začátku vášnivé řeči ještě neochraptěl, a plně prodchnut třídním hlediskem nám hlavní žalobce vypráví, že mimo statkáře a kapitalisty „existovala a existuje ještě jedna společenská vrstva, nad jejíž existencí se představitelé revolučního socialismu už dávno zamýšlejí. (Jinými slovy: má být nebo nebyť? – A. S.)... Je to vrstva takzvané inteligence... Při tomto procesu půjde o soud dějin nad činností ruské inteligence²³⁵, tj. o soud revoluce nad inteligencí.

Zvláštní zaměření našeho zkoumání nám neumožňuje zachytit, jak se představitelé revolučního socialismu vlastně zamýšleli nad osudem takzvané inteligence a co vlastně pro ni přitom vymysleli. Je nám však útechem, že tyto materiály byly uveřejněny, jsou všem přístupné a mohou být dány dohromady v libovolném rozsahu. Abychom si tedy přesněji objasnili, jak vypadala situace v republice, připomeneme si mínění předsedy Rady lidových komisařů z té doby, kdy se konala všechna tato řízení před tribunály.

Vladimír Iljič odpovídá ve svém dopise Gorkému ze dne 15. září 1919 (který jsme už citovali) na jeho obavy vyvolané zatýkáním inteligence (mezi zatčenými byla zřejmě i část obžalovaných z tohoto procesu) a píše o většině tehdejší ruské inteligence („prokadetské“): „Ve skutečnosti to není mozek národa, ale hovno.“²³⁶ Jinde říká Gorkému: „Bude to její [inteligence] vina, jestliže rozbijeme příliš mnoho hrnků.“ Hledá-li spravedlnost, proč nejde k nám? „Já jsem od inteligence už dostal kulku“²³⁷ (tj. od Kaplanové).

Z těchto jeho pocitů pramenily jeho nedůvěřivé, nepřátelské charakteristiky inteligence: „prohnilé liberální“, „pobožnůstkářská“, „šlendrián, tak běžný u vzdělaných lidí“²³⁸; domníval se, že inteligence jedná vždy nerozvázně a že zradila věc dělnictva. (A kdy vlastně přísahala věrnost věci dělnictva, diktatuře dělníků?) Tyto posměšné poznámky a toto pohrdání inteligencí pak suverénně převzali publicisté a noviny dvacátých let, každodenní život a nakonec i sami inteligenti, kteří proklínali svou věčnou nerozvážnost, rozpolcenost, bezpáteřnost a beznadějně zaostávání za dobou.

A to plným právem! Pod klenutými stropy Nejtribu hřmí hlas Mocenského orgánu obžaloby a vrací nás na lavici:

„Tato společenská vrstva... byla v uplynulých letech podrobena zkoušce všeobecného přehodnocení.“ Zcela správně, přehodnocení, tak se tomu tehdy často říkalo. A jak to přehodnocení dopadlo? Takhle: „Ruská inteligence vstoupila do výhně revoluce s heslem vlády lidu (přece jen něco!) a opustila ji jako spojenec černých (tedy už ani ne bílých!) generálů a žoldnérů (!) a jako poslušný agent evropského imperialismu. Inteligence pošlapala své prapory (jako v armádě, že?) a pošpinila je blátem.“²³⁹ Jak bychom se neměli přetřhnout samou kajícíností? Jak bychom si neměli rozdrásat vlastní hrud’?

A „není nutno dobíjet její jednotlivé představitele“ jen proto, že se „tato společenská skupina už přežila“.

A to na počátku 20. století! Jaká to věštecká schopnost! Ó, vy vědečtí revolucionáři! (Dobíjet však bylo zapotřebí. Dobíjeli je a dobíjeli po celá dvacátá léta.) Nepřátelsky si prohlížíme tváře 28 spojenců černých generálů, žoldnérů evropského imperialismu. Zvláště nám bije do očí to centrum – máme Taktické centrum, máme Nacionální centrum, máme Pravicové centrum (a v paměti se nám vybavují z procesů dvou desetiletí další a další centra – jednou inženýrské, jednou menševické, jednou trockistickozinovjevovské, jednou pravicově bucharinské – a všechna byla rozdracena, rozdracena napadrt’, a jen proto jsme s vámi ještě naživu).

A kde je centrum, tam je samozřejmě i ruka imperialismu.

Našemu srdci se však poněkud uleví, když se dále dozvíme, že Taktické centrum, jež nyní stojí před soudem, netvořilo žádnou organizaci a že nemělo: 1) stanovy, 2) program, 3) členské příspěvky. A co

²³⁵ Krylenko, str. 34.

²³⁶ Lenin Spisy, 5. vyd. sv. 51 Moskva str. 48

²³⁷ V. I. Lenin i A. M. Gorkij, Moskva 1961, str. 263.

²³⁸ Lenin, Spisy, 4. vyd. sv. 26, Moskva, str. 373.

²³⁹ Krylenko, str. 54.

vlastně tedy dělali? Tohle: scházeli se! (Mráz běhá po zádech!) Když se tak scházeli, sdělovali si navzájem svá stanoviska! (Ledová hrůza!) Obvinění jsou velmi těžká a jsou podložena důkazy: na 28 obžalovaných 2 (dva) důkazy²⁴⁰. A to jsou dva dopisy nepřítomných činitelů (jsou v zahraničí): Mjakotina a Fjodorova. Jsou sice nepřítomni, ale do Října působili spolu s přítomnými v nejrůznějších výborech, a to nám dává právo ztotožnit nepřítomné s přítomnými. A co je obsahem těchto dopisů: neshody s Děnikinem v tak nevýznamných“ otázkách, jako byla otázka rolnická (neříká se nám to, ale zřejmě radí Děnikinovi, aby dal půdu rolníkům), židovská (zřejmě: nevracet se k dřívějšímu útisku), federativně národnostní (to je jasné), otázka administrativní správy (demokracie, a ne diktatura) a další. A jaký plyne z těchto důkazů závěr? Velice jednoduchý: tím byla dokázána korespondence i souhlas přítomných s Děnikinem! (Vrr... haf-haf!) Existují však i přímá obvinění vůči přítomným: výměna informací se známými, žijícími v pohraničních územích (například v Kyjevě), jež nepodléhají ústřední sovětské moci! Dříve to sice bylo Rusko, ale pak jsme v zájmu světové revoluce postoupili ten kraj Německu, a lidé si i nadále posílají psaníčka: Jak tam, Ivane Ivanyči, žijete?... U nás je všechno při starém... A M. M. Kiškin (člen ÚV kadetů) to dokonce na lavici obžalovaných dne obhajuje: „Člověk nechce být slepý a snaží se dovědět se všechno, co se všude jinde děje.“

Dovědět se všechno, co se všude jinde děje?? Nechce být slepý??... A tak plným právem kvalifikuje žalobce jejich činnost jako zradu! Zradu vůči sovětské vládě!!

Ted' však přijdou jejich nejhroznější činy: uprostřed občanské války... si psali vědecké práce, dělali si poznámky a plány. Ano, oni jako „znalci státního práva, finanční vědy, hospodářských vztahů, soudnictví a školství“... si psali vědecké práce! (A snadno si můžeme domyslet, že se přitom neopírali o vydaná díla Lenina, Trockého a Bucharina...) Prof. S. A. Kotljarevskij psal o federativním zřízení Ruska, V. I. Stěmpkovskij o zemědělské otázce (pravděpodobně bez kolektivizace...), V. S. Muralevič o lidovém školství v budoucím Rusku, N. N. Vinogradskij o národním hospodářství. A (slavný) biolog N. K. Kolcov (pro nějž neměla vlast nic jiného kromě pronásledování a trestu smrti) dovolil těmto buržoazním kapacitám, aby se scházeli u něho v ústavu. (K tomu se přinatrefil i N. D. Kondrat'jev, jemuž pak v roce 1931 připraví definitivní konec při procesu s Rolnickou stranou práce.) Naše srdce, plné rozhořčení, div nevyskočí z hrudi, aby už slyšelo rozsudek.

Jaký trest mají tito generálští přísluhovači dostat? Pro ně je jen jediný trest – smrt zastřelením! To není návrh žalobce – to už je rozsudek tribunálu! (Bohužel jej pak zmírnili: koncentrační tábor do konce občanské války.) V tom také tkví vina obžalovaných, že neseděli pěkně doma a nežužlali svou čtvrtku chleba, nýbrž „se scházeli a domlouvali, jak má vypadat státní zřízení po pádu sovětů“. V soudobém vědeckém jazyce se to nazývá hledáním alternativ.

Žalobcův hlas burácí, ale najednou zpozorujeme jakési malé zaváhání, jako by žalobce něco rychle hledal na svém stole. Snad nějaký lísteček? Či citát? Okamžik!

To je nutno podat květnatě! Že je to z jiného procesu? To nevádí! Nebo je snad libo tenhle, Nikolaji Vasiljeviči:

„Pro nás... v pojmu mučení je už obsažen sám fakt držení politických vězňů ve věznicích...“

Tak je to tedy! Věznit politické je mučení! A to říká žalobce! Jaký je to velkomyslný názor! Stojíme na prahu nové justice. Poslouchejme dále:

... Boj proti carské vládě byl jejich [politických] druhou přirozeností, a nebojovat proti carismu nemohli!“²⁴¹ Stejně tak nemohli nehledat alternativní řešení!... Není snad myšlení prvou přirozeností inteligenta?

Proboha, nedopatřením se nám tam připletl jiný citát! To je trapné!... Leč Nikolaj Vasiljevič už chytil správnou melodii:

„A i kdyby tady v Moskvě nehnuli obžalovaní ani prstem – (ono to vypadá, že tomu také tak bylo) – je to jedno... v takových chvílích i besedy při šálku čaje, na nichž se přetřásají otázky, jaké zřízení má vystřídat zdánlivě se hroutící sovětskou vládu, jsou už kontrarevolučním činem... V občanské válce je trestná nejen činnost [proti sovětské vládě]..., ale i sama nečinnost.“²⁴² Ted' už všechno chápeme, opravdu všechno. Odsoudí je k trestu smrti zastřelením – za nečinnost. Za šálek čaje.

Petrohradští inteligenti se například rozhodli, že se v případě příchodu Juděniče „musí nejdříve postarat o svolání demokratické městské dumy“ (tj. aby ji uhájili před generálskou diktaturou).

²⁴⁰ Tamtéž, str. 38.

²⁴¹ Krylenko, str. 17.

²⁴² Tamtéž, str. 39.

Krylenko: „Chtělo se mi na ně vykřiknout: Vaší povinností bylo především myslet na to, abyste raději padli na bojišti, než aby se Juděnič dostal do Petrohradu!“

Ale oni – nepadli.

(Ostatně nepadl ani Nikolaj Vasiljevič Krylenko.) A dále stojí před soudem obžalovaní, kteří byli o věci informováni, a přesto mlčeli!

(Po našem: „Věděl, ale nepověděl!“) A další, u nichž už nejde o nečinnost, nýbrž o aktivní trestnou činnost: přes L. N. Chruščovovou, členku Politického červeného kříže (však taky sedí na lavici obžalovaných), pomáhali jiní obžalovaní vězňům v Butyrkách penězi (můžeme si představit ten příliv kapitálu do vězeňské kantýny!) a věcmi (dokonce snad i vlněnými?).

Jejich zločiny neznaly míru! Necht' ani proletářský trest nezná hranic!

Vidíme před sebou osmadvacet předrevolučních mužských a ženských tváří, jakoby zachycených šikmo na neostrém filmu padající kamerou. Jejich výraz jsme nemohli rozeznat – byli vystrašení? přezíraví? hrdí?

Jejich odpovědi neznáme, jejich poslední slova se nezachovala – z technických příčin... Aby zakryl tento nedostatek, žalobce nám namlouvá: „Bylo to vyložené sebebičování a kající doznání chyb. Politická nedůslednost a povaha inteligence jako mezivrstvy (zcela správně, to tu ještě chybělo: inteligence jako mezivrstva!) – odpovídaly v tomto případě plně marxistickému hodnocení, s nímž k ní bolševici vždy přistupovali.“²⁴³ Nevím. Třeba to sebebičování bylo. Třeba ne. Třeba už podlehl touze si zachránit život za každou cenu. A třeba si ještě zachovali bývalou důstojnost inteligence. Nevím.

A kdo byla ta mladá žena, která se před soudem mihla?

Byla to Tolstého dcera Alexandra. Krylenko se jí zeptal, co na těch besedách dělala. Odpověděla: „Vařila jsem čaj.“ – Tři roky koncentračního tábora!

Tak vycházelo slunce naší svobody. Takový dobře živený cvalík byl už tenkrát náš Zákon, zrozený v Říjnu.

Dnes už si na to vůbec nepamatujeme.

9 ZÁKON DOSPÍVÁ

Náš přehled se už protáhl. A to jsme sotva začali. Všechny hlavní, všechny významné procesy nás teprve čekají. Základní linie se však už rýsují.

Provázejme tedy náš zákon i v jeho pionýrském věku.

Připomeňme dávno zapomenutý a dokonce nepolitický

f) Proces s Hlavní správou palivového průmyslu (květen 1921) – a to proto, že se týkal inženýrů, tj. odborníků neboli spectl, jak se jim tehdy říkalo.

Uplynula nejkřutější ze čtyř zim občanské války, kdy už nebylo vůbec čím topit, kdy vlaky zůstávaly stát mezi stanicemi a kdy ve velkých městech byla zima a hlad a vlna továrních stávek (dnes vyškrtnutých z dějin). Kdo je vinen? – proslulá otázka: kdo je vinen?

Samozřejmě že ne ústřední vedení. Ale ani ne místní! – a to je důležité. Jestliže totiž „soudruzi, kteří dosud v oboru nepracovali“ (komunisté na vedoucích místech), neměli o něm správnou představu, pak tedy odborníci jim měli „ukázat správný přístup k věci“²⁴⁴ To znamená: „vinni nejsou vedoucí... – vinni jsou ti, kdo prováděli výpočty, kontrolovali je a sestavovali plán“ (jak obstarat potraviny a palivo z ničeho). Vinen není ten, kdo k plánu donucoval, nýbrž kdo ho sestavoval! Plánovitost se ukázala jako fikce – ale vinni jsou odborníci! Že čísla plánu nesouhlasila – „to je vina odborníků a ne Rady práce a obrany“, ba dokonce „ani ne odpovědných vedoucích Hlavní správy palivového průmyslu“.²⁴⁵ Není ani uhlí, ani palivové dříví, ani ropa – protože odborníci „vyvolali nepřehlednou chaotickou situaci“. Oni také mají vinu na tom, že nekladli dostatečný odpor Rykovovi, který je bombardoval telefonogramy, a vydávali a přidělovali palivo mimo plán.

Vším jsou vinni odborníci! Proletářský soud však k nim není nemilosrdný, rozsudky jsou mírné. Samozřejmě že proletářskému nitru jsou tito zatracení odborníci naprosto cizí, ale bez nich to prozatím

²⁴³ Krylenko, str. 8.

²⁴⁴ Krylenko, V pěti letech, str. 381.

²⁴⁵ Krylenko, str. 382-383.

nejde, všechno je v rozvalinách. A tak je tribunál nepronásleduje a Krylenko dokonce řekne, že od roku 1920 „se nedá o sabotáži mluvit“. Odborníci jsou vinni, to ano, ale oni to nedělají ze zlé vůle, jsou to prostě popletové, neumějí to líp, nenaučili se za kapitalismu pracovat, nebo jsou to jednoduše sobci a úplatkáři.

A tak na začátku údobí obnovy najdeme překvapující rysy shovívavosti k inženýrům.

Rok 1922, první mírový rok, byl tak bohatý na veřejné procesy, že mu budeme muset věnovat skoro celou tuto kapitolu. (Je to divné: bylo po válce – a takové oživení soudů? Ale vždyť i v letech 1945 a 1948 projevil Drakón mimořádné zvýšenou činnost. Není v tom nějaká velmi jednoduchá zákonitost?) Třebaže se IX. sjezd sovětů v prosinci 1921 usnesl omezit pravomoc čerky²⁴⁶, jež byla kvůli tomu zrušena a přejmenována na GPU, byla práva GPU již v říjnu 1922 znovu rozšířena. V prosinci pak Dzeržinskij prohlásil k jednomu dopisovateli Pravdy: „Teď musíme obzvláště“ pozorně sledovat protisovětské proudy a skupiny. GPU zmenšilo svůj aparát, ale zvýšilo jeho kvalitu.“²⁴⁷ Hned na začátku roku 1922 nesmíme přehlédnout g) Případ sebevraždy inženýra Oldenborgera, Nejtrib, únor 1912) – proces zcela nevýznamný a vůbec ne charakteristický, na který si už nikdo nevzpomene. Není charakteristický proto, že jeho obsahem byl jen jeden jediný lidský život, a i ten už skončil. Kdyby však dobrovolně neskončil, seděl by právě tento inženýr a s ním ještě kolem desítky lidí na lavici obžalovaných před Nejvyšším revolučním tribunálem za to, že vytvořili centrum, a pak už by to byl proces zcela charakteristický. Teď však sedí na lavici obžalovaných přední stranický pracovník Sedělnikov, dále dva pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce a dva odboráři.

Avšak jako vzdálený zvuk prasklé struny vyvolává tesknost a sklíčenost u Čechova, tak i z tohoto procesu, který je předchůdcem Šachtinského procesu a procesu s Průmyslovou stranou, vane podobný pocit.

V. V. Oldenborger pracoval třicet let v moskevských vodárnách a stal se jejich hlavním inženýrem zřejmě už začátkem tohoto století. Minul stříbrný věk umění, zasedaly čtyři státní dumy, přešly tři války a tři revoluce – a celá Moskva stále pila Oldenborgerovu vodu. Akméisté i futuristé, reakcionáři i revolucionáři, junkeři i rudí gardisté, Rada lidových komisařů, čeka i Dělnicko-rolnická inspekce – ti všichni pili Oldenborgerovu čistou studenou vodu. Nebyl ženatý, neměl děti a v celém svém životě neměl nic jiného než tuto vodárnu. V roce 1905 nepustil do vodárny vojenský strážní oddíl, „poněvadž by vojáci mohli z neznalosti způsobit škody na potrubí nebo na strojích“. Den po Únorové revoluci řekl svým dělníkům, že revoluce skončila, že už to stačí a všichni zas na svá místa, vodovod musí fungovat. A při říjnových bojích v Moskvě měl jen jednu starost: uchovat vodárnu v pořádku. Na bolševický převrat odpověděli jeho spolupracovníci stávkou a žádali ho, aby se k nim přidal. Řekl jim:

„Promiňte, po technické stránce já nestávkuji. Ale jinak... jinak to ano, to stávkuji.“

Převzal od stávkového výboru peníze pro stávkující, vystavil na ně potvrzení, ale sám hned běžel shánět novou objímku na porouchanou trubku.

A přesto je nepřítel! Řekl totiž jednomu dělníkovi: „Sovětská moc se neudrží ani čtrnáct dní.“ (Jsou nové přednepovské směrnice, a tak si Krylenko dovolí mluvit před Nejvyšším tribunálem dost otevřeně: „To si tehdy mysleli nejen odborníci – to jsme si leckdy mysleli i my“²⁴⁸ A přesto je nepřítel! Jak nám soudruh Lenin řekl: K ohlídání buržoazních odborníků potřebujeme hlídacího psa Dělnicko-rolnické inspekce.

Dva takové hlídací psy nasadili na Oldenborgera. (Jeden z nich, podvodník Makarov Zemljanskij, bývalý účetní moskevských vodáren, propuštěný „pro nepřípustné chování“, se dostal do Dělnicko-rolnické inspekce, „protože tam líp platí“, pak povýšil do ústředního lidového komisariátu, poněvadž „tam platí ještě víc“ – a odtud pak přišel kontrolovat svého bývalého vedoucího, který mu údajně ublížil, aby se mu jaksepatří pomstil.) Samozřejmě že nespal ani místní výbor odborového svazu – ten je přece nejlepším obhájcem zájmů dělníků. A tak se vedení vodárny ujali komunisté.

„U nás musí stát v čele jedině dělníci, jedině komunisté musí plně ovládat vedení – správnost tohoto stanoviska se potvrdila i při tomto procesu.“²⁴⁹ A proto moskevská stranická organizace nespouštěla z vodárny oči. (A vzadu za ní ještě čeka.) „Budovali jsme v minulých letech svou armádu na zdravém pocitu třídního nepřátelství; v jeho jménu nesvěříme ani jedno odpovědné místo lidem, kteří nepatří do

²⁴⁶ Sobranije uzakoněnij RSFSR (Sbírka zákonů RSFSR), 192, č. 4, str. 42.

²⁴⁷ Pravda, 17.2. 1922.

²⁴⁸ Krylenko, str. 439, zdůrazněno mnou – A. S.

²⁴⁹ Krylenko, str. 433.

našeho tábora, aniž jim přidělíme komisaře.“²⁵⁰ Hned začali všichni hlavního inženýra opravovat, poučovat a řídit a bez jeho vědomí disponovat technickým personálem („rozehnali celé to hnízdo čachrářů“).

A vodárnu přesto nezachránili! Práce nešla líp, nýbrž hůř! Tak záludně dokázala tamní, ženýrská banda provést svůj zlý záměr. A nejen to: Oldenborger se přes svou „mezitřídní inteligentskou povahu“, která mu po celý život bránila používat ostré výrazy, odvážil označit počínání nového vedoucího vodárny Zeňuka (podle Krylenka: „postava hluboce sympatická svou vnitřní strukturou“) – jako despotismus!

Tehdy už bylo jasné že „inženýr Oldenborger vědomě zrazuje zájmy pracujících a je přímým a otevřeným odpůrcem diktatury dělnické třídy“. Začali povolávat do vodárny kontrolní komise, ale ty shledaly, že je všechno v pořádku a že voda teče normálně. S tím se však pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce neshodli a posílali na inspekci jedno hlášení za druhým. Oldenborger prostě chtěl „z politických důvodů poškodit, zkazit a vyřadit z provozu vodárenskou síť“, jenže se mu to nepovedlo. Však mu házeli klacky pod nohy, kde mohli: znemožnili marnotratnou opravu kotlů nebo výměnu dřevěných nádrží za betonové.

Vůdcové dělníků začali na schůzích ve vodárně otevřeně mluvit o tom, že jejich hlavní inženýr je „duší organizované technické sabotáže“, že se mu proto nesmí věřit a ve všem se mu musí odporovat.

A přesto se práce nezlepšila, nýbrž šla ještě hůř!...

A co obzvlášť ranilo „odvěkou proletářskou psychologii“ pracovníků inspekce a odborů: že většina dělníků v přečerpávacích stanicích byla „nakažena maloburžoazní psychologií“, stála na Oldenborgerově straně a neviděla jeho sabotáže. Mimoto se ještě blížily volby do Moskevského sovětu a vodárenští dělníci navrhli jako svého kandidáta Oldenborgera, proti němuž samozřejmě stranická buňka postavila svého kandidáta. Ten však neměl žádnou naději na zvolení, protože hlavní inženýr se těšil mezi dělníky falešné autoritě. Nicméně stranická buňka přijala rezoluci, poslala ji okresnímu výboru i všem složkám a vyhlásila ji na plenární schůzi: „Oldenborger je středem a duší sabotáže a v Moskevském sovětu bude naším politickým nepřítelem!“ Dělníci na to odpověděli hlukem a výkřiky „To není pravda!“, „Lžete!“ Tu prohlásil tajemník stranického výboru soudruh Sedělnikov tisícihlavému davu proletářů přímo do tváře: „S takovými černosotněnci nechci ani mluvit!“ – to jest promluvíme si jinde.

Učinili takováto stranická opatření: vyloučili hlavního inženýra z... kolegia vodárenské správy, vytvořili kolem něho ovzduší neustálého vyšetřování, bez ustání ho předvolávali před nejrůznější komise a subkomise, vyslyšali ho a ukládali mu termínované úkoly. Nedostavil-li se, zanesli to do protokolu „pro případ budoucího soudního řízení“. Přes Radu práce a obrany (předseda – soudruh Lenin) dosáhli toho, že byla pro vodárnu ustavena „mimořádná trojka“ (Dělnicko-rolnická inspekce, rada odborů a soudruh Kujbyšev).

A zatím už čtvrtý rok tekla voda bez závad vodovodní sítí, Moskvané ji pili a nic nepozorovali...

Tu napsal soudruh Sedělnikov článek do časopisu *Ekonomičeskaja žizň*:

„vzhledem k pověstem o katastrofálním stavu vodovodu, které znepokojují veřejné mínění“ dal do oběhu mnoho nových poplašných pověstí, dokonce že vodárna čerpá vodu pod zem a tak „záměrně podemílá základy celé Moskvy (položené ještě Ivanem Kalitou). Povolali komisi Moskevského sovětu. Ta zjistila: „stav vodárenské sítě je uspokojivý, technické vedení pracuje racionálně“. Oldenborger tak vyvrátil všechna obvinění. Sedělnikov pak klidně prohlásil: „Mým cílem bylo udělat rozruch kolem celé věci, a je záležitostí odborníků, aby tu věc vyjasnili.“

Co teď vůdcům dělníků ještě zbývalo? Jaký měli poslední, ale jistý prostředek?

Udání u čerky! To také Sedělnikov udělal! On „vidí obraz toho, jak Oldenborger záměrně ničí vodovod“ a nemá pochyb o tom, že „v srdci rudé Moskvy se ve vodárně zahnízdila kontrarevoluční organizace“. K tomu ještě přistupuje katastrofální stav Rubljevské vodárenské věže!

V té chvíli se Oldenborger dopustí netaktosti a bezpáteřného činu, typického pro inteligentskou mezivrstvu: „škrtli“ mu objednávku nových kotlů ze zahraničí (staré se teď v Rusku nedají opravit) – a on spáchá sebevraždu. (Příliš mnoho na jednoho, vždyť také ještě neměli tenkrát ten trénink.) Vyšetřování však nebylo zastaveno, kontrarevoluční organizaci je možno vypátrat i bez něho, a tak se pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce dají do toho, aby ji celou odhalili. Dva měsíce probíhají jakési skryté manévry. Ovzduší začínající Nepu je však takové, že je „nutno dát ponaučení těm i oněm“. A tak začne proces před Nejvyšším tribunálem. Krylenko je uměřeně přísný. Krylenko je uměřeně neúprosný. A chápe: „Ruský dělník byl pochopitelně v právu, když v každém, kdo není našinec, viděl spíše nepřítele

²⁵⁰ Tamtéž, str. 434.

než přítele,²⁵¹ ale: „při další změně naší praktické i celkové politiky budeme muset třeba udělat ještě větší ústupky, couvat i lavírovat; třeba bude strana nucena zvolit taktickou linii, proti níž se začne bouřit primitivní logika čestných obětavých bojovníků.“²⁵² Ty dělníky, kteří svědčili proti soudruhovi Sedělnikovi a pracovníkům inspekce, tribunál „mírně stíral“. A obžalovaný Sedělnikov neohroženě odpovídal na žalobcovy vyhrůžky: „Soudruhu Krylenko! Tyhle paragrafy já znám; zde však nestojí před soudem třídní nepřátelé, na které se tyhle paragrafy vztahují.“

Avšak i Krylenko mu to pěkně dává. Vědomě falešná udání u státních institucí... s přitěžujícími okolnostmi (osobní zášť, vyrovnávání osobních účtů)... využívání úředního postavení... politická nezodpovědnost... zneužití moci a autority sovětských pracovníků a členů komunistické strany... dezorganizace práce ve vodárně... způsobení škody Moskevskému sovětu a sovětskému Rusku, protože takových odborníků je málo... nelze je nahradit... „Nechceme už mluvit o individuální osobní ztrátě... V naší době, kdy boj je hlavní náplní našeho života, jsme si nějak přivykli málo se ohlížet na takové nenahraditelné ztráty... Nejvyšší revoluční tribunál musí říci své závažné slovo... Trest musí dopadnout se vši přísností!... Nepřišli jsme sem žertovat...“²⁵³ Božítku, jak to s nimi dopadne? Je to možné? Čtenář už ví a povídá: za...

Zcela správně. Zažertovat si se všemi: vzhledem k jejich upřímné lítosti odsoudit obžalované k... veřejné důtce!

Dvojí pravda...

Sedělnikov však údajně dostal jeden rok vězení. Dovolte, abychom tomu nevěřili.

Ó, vy bardové dvacátých let, kteří je líčíte jako věk světlého, radostného kloketu!

I ten, kdo se jich jen lehce dotkl, kdo je zažil jen v dětství – ten na ně nezapomene.

Všechny ty držky, všechny ty tlamy, které dělaly štvance na inženýry – ty se právě ve dvacátých letech tak vyžraly.

Ted' však vidíme, že tomu tak bylo už od osmnáctého...

Při dvou následujících procesech si trochu oddychneme od našeho oblíbeného hlavního žalobce: je zaneprázdněn přípravou velkého procesu s esery.²⁵⁴ Jelikož tento grandiózní proces už předem vyvolal znepokojení v Evropě, vzpomněl si lidový komisariát spravedlnosti: už čtyři roky soudíme, ale trestní zákoník není, ani starý, ani nový. Zdá se, že těchto trampot se zákoníkem nezůstal ušetřen ani Krylenko: musel všechno předem zkoordinovat.

Nastávající církevní procesy byly vnitřní záležitostí, ty pokrokovou Evropu nezajímaly, a proto je bylo možno spíchnout i bez zákoníku.

Už jsme viděli, že odstavku církve od státu chápal stát tak, že kostely a všechno, co v nich visí, stojí a je namalováno, připadá státu, a církvi zůstane jen ta církev, jež podle Písma svatého je uvnitř člověka. A tak když se v roce 1918 zdálo, že sověty dosáhly politického vítězství rychleji a snadněji, než se očekávalo, přistoupily k zabavování církevního majetku.

Tento náhlý útok však vyvolal příliš velké pobouření mezi lidem. V době, kdy vzplála občanská válka, bylo nerozumné vytvářet ještě další vnitřní frontu proti věřícím. Dialog komunistů a křesťanů se musel prozatím odložit.

Koncem občanské války propukl – jako její přirozený důsledek – v Povolží nebyvalý hladomor. Ten příliš nezdobil věnců vítězů, a proto se o něm u nás zmiňují sotva ve dvou řádcích. Hlad byl tak hrozný, že docházelo ke kanibalismu, k tomu, že rodiče jedli vlastní děti; takový hlad nezažila Moskevská Rus ani v době zmatků na rozhraní 16. a 17. století (neboť tehdy, jak potvrzují dějepisci, zůstaly nevymlácené snopy celé roky stát pod sněhem a ledem). Jeden jediný film o tomto hladu by možná postavil do jiného světla vše, co jsme viděli a co víme o revoluci a občanské válce. Neexistují však ani filmy, ani romány, ani statistická šetření – to se má zapomenout, to nás nezdobí. Kromě toho jsme si zvykli vidět příčinu každého hladu v kulacích – a kdo byli ti kulaci uprostřed tohoto hromadného umírání? V. G. Korolenko ve svých Dopisech Lunačarskému²⁵⁵ (jež nebyly u nás nikdy vydány, přestože to Lunačarskij slíbil) vysvětluje všeobecné vyhladovění a zbídačení naší země poklesem produktivity práce (pracovní síly byly ve válce) i poklesem důvěry a nadějí rolníků, že si budou moci aspoň malou část úrody nechat pro sebe.

²⁵¹ Krylenko, str. 435.

²⁵² Tamtéž, str. 438.

²⁵³ Tamtéž, str. 458.

²⁵⁴ Procesy s esery mimo hlavní města se konaly i dříve, například v Saratově v roce 1919.

²⁵⁵ Paříž 1922 a Samizdat 1967.

Jednou snad někdo spočítá to množství vagónů s dodávkami potravin, které po mnoho měsíců posílala vláda na základě brestlitevského míru – z Ruska, zbaveného možnosti protestovat, a dokonce i z oblastí budoucího hladu – do císařského Německa, jež dobojovávalo svůj poslední boj na západě.

Je to přímý a krátký příčinný řetězec: proto obyvatelé Povolží jedli své děti, že jsme se nechtěli už dál piplat s Ústavodárným shromážděním.

Leč geniálnost politika je v tom, že dovede získat prospěch i z bídy lidu. Stačí okamžik osvětlení – a můžeme zabít tři mouchy jednou ranou: at' nakrmí povolžské vesničany popové! Vždyť jsou to křesťané, jsou to přece dobráci!

1. Odmítnou-li – tak celý ten hlad svedeme na ně a církve rozdrtíme;
2. budou-li souhlasit – vymeteme kostely;
3. a v obou případech si doplníme devizové zásoby.

Na tento nápad přivedla vedoucí pracovníky nejspíš sama církev svou činností. Podle výpovědi patriarchy Tichona vytvořila církev už v srpnu 1921, kdy hlad začínal, diecézní a všeruské výbory pro pomoc hladovějícím a začala se sbíráním peněz. Připustit však přímou pomoc církve hladovějícím, to znamenalo podřývat diktaturu proletariátu. Výbory tedy zakázali a peníze sebrali ve prospěch státu. Patriarcha se obrátil o pomoc k římskému papeži a k arcibiskupovi z Canterbury – ale to mu hned rázně zatrhli s odůvodněním, že vyjednávat s cizinci je zmocněna jen sovětská vláda. A mimoto není proč dělat paniku: v novinách se psalo, že vláda má dostatek prostředků, aby si s hladem poradila sama.

Avšak v Povolží jedli trávu, žvýkali podrážky a ohryzávali dveře. Konečně v prosinci 1921 Pomgol (státní výbor pro pomoc hladovějícím) navrhl církvi, aby věnovala na pomoc hladovějícím kostelní poklady – ne všechny, nýbrž jen ty, jichž není zapotřebí k výkonu bohoslužeb. Patriarcha s tím souhlasil a Pomgol vypracoval instrukce: všechny dary jsou jen dobrovolné! Dne 19. února 1922 vydal patriarcha pastýřský list: radám farností se dovoluje věnovat všechny předměty, jež nemají bohoslužebný význam.

A tak se vše mohlo zas rozdrobit v kompromisu, zahalujícím vůli proletariátu, jak to už předtím zamýšleli s Ústavodárným shromážděním a jak tomu je ve všech evropských zvanírnách.

Myšlenka – úder blesku! Myšlenka – dekret! Dekret všeruského ústředního výkonného výboru sovětu ze dne 26. února: zabrat všechny kostelní poklady na pomoc hladovějícím.

Patriarcha napsal Kalininovi – ten však neodpověděl. Tu vydal 28. února nový, osudný pastýřský list: z hlediska církve je podobný akt svatokrádeží, a proto nemůžeme s konfiskací souhlasit.

Z padesátiletého odstupu je dnes snadné dělat patriarchovi výčitky. Teď je zřejmé, že se nejvyšší hodnostáři křesťanské církve neměli starat o to, zda sovětská vláda má jiné zdroje, nebo kdo hlad v Povolží zavínil, a neměli lpět na pokladech, neboť na nich nezáviselo nové upevnění víry (pokud se vůbec dalo čekat). Je však také nutno se vžít do situace nešťastného patriarchy, zvoleného až po Říjnu do čela církve, která neznala nic než ústrky, pronásledování a popravy – a kterou měl zachránit.

V tomto okamžiku mohly noviny bez rizika rozpoutat štvavou kampaň proti patriarchovi a nejvyšším církevním hodnostářům, kteří rdousí Povolží kostnatou rukou hladu! A čím úporněji trval patriarcha na svém, tím slabší byla jeho pozice. V březnu se začal i mezi duchovenstvem šířit názor, že je třeba se vzdát pokladů a snažit se o dohodu s vládou. Obavy, jež stále zůstávaly, vyložil Kalininovi biskup Antonín Granovskij, jenž přistoupil do ÚV Pomgolu: „Věřící se obávají, že kostelních pokladů může být použito na jiné, ne tak důležité cíle, jež jsou jejich srdcím cizí.“ (Zkušeny čtenář, jenž zná všeobecné zásady pokrokového učení, musí uznat, že je to velmi pravděpodobné. Vždyť potřeby kominterny a osvobozujícího se Východu nebyly o nic méně naléhavé než potřeby v Povolží.) Také petrohradský metropolita Venjamin překypoval nadšením: „Tyto věci náleží Bohu, a my je všechny sami odevzdáme.“ Není však zapotřebí konfiskace, necht' je to dobrovolná oběť! Chtěl také, aby duchovenstvo a věřící kontrolovali určení kostelních pokladů: měli je provázet až do té chvíle, kdy se přemění v chléb pro hladovějící. Trápil se, aby přitom nepřekročil patriarchův odsuzující příkaz.

V Petrohradě se zdálo, že vše půjde hladce. Na zasedání petrohradského Pomgolu dne 5. března 1922 panovalo podle vyprávění očitého svědka optimistické ovzduší. Venjamin oznámil: „Pravoslavná církev je ochotna odevzdat vše na pomoc hladovějícím“ a jen násilnou konfiskaci považuje za svatokrádež.

Pak tedy nebude konfiskace zapotřebí! Předseda petrohradského Pomgolu Kanatčikov ujistil, že vzhledem k tomu zaujme sovětská vláda k církvi blahovolný postoj. (To jistě!) Ve vlahém pohnutí všichni povstali. Metropolita řekl: „Nejhorším břemenem jsou nesváry a nepřátelství. Nastane však jistě doba, kdy se i ruští lidé spojí. Já sám v čele modlících sejmu zlaté roucho s ikony Kazaňské matky Boží,

opláču je sladkými slzami a odevzdám.“ Požehnal bolševickým členům Pomgolu, kteří ho vyprovázeli s obnaženými hlavami až ke vchodu.

Petrohradská pravda ze dne 8., 9. a 10. března²⁵⁶ potvrzuje smířlivý a úspěšný výsledek jednání, blahosklonně se vyjadřuje o metropolitovi a píše: „Ve Smolném bylo dohodnuto, že kostelní kalichy a obložení ikon budou roztaveny za přítomnosti věřících.“

A zase se patlá nějaký kompromis! Jedovaté výpary křesťanství otravují revoluční vůli. Tankové jednoty a takového odevzdávání kostelních pokladů nemají hladovějící v Povolží zapotřebí! Bezpáteční členové petrohradského Pomgolu jsou vyměněni, noviny začnou štěkat na „špatné pastýře“ a „církevní knížata“ a církevním představitelům se jasně řekne: My žádné vaše oběti nepotřebujeme! My s vámi vůbec vyjednávat nebudeme! Všechno patří vládě – a ta si vezme, co pokládá za nutné.

A tak začaly v Petrohradě, jako ostatně všude, nucené konfiskace, doprovázené srážkami a konflikty.

To byly zákonné důvody zahájit církevní procesy.²⁵⁷ h) Moskevský církevní proces (26.dubna-7. května 1922) v Technickém muzeu, moskevský revoluční tribunál, předseda Bek, prokurátoři Lunin a Longinov. Obžalovaní: 17 vrchních kněží a laiků, obviněných z rozšiřování patriarchova provolání. Toto obvinění zajímá soud víc než otázka, zda odevzdali či neodevzdali kostelní poklady. Vrchní kněz A. N. Zaozerskij odevzdal ve svém kostele všechny cenné předměty, ale v zásadě hájí patriarchovo provolání a považuje násilnou konfiskaci za svatokrádež a tak se stane ústřední postavou procesu a bude hned zastřelen. (Čímž se jen potvrzuje: není důležité dát hladovějícímu najíst, nýbrž zlomit ve vhodný okamžik církev).

Dne 5. května je předvolán před tribunál jako svědek patriarcha Tichon, Ačkoliv je v sále jen pečlivě vybrané a povoláné obecnstvo (v tom se rok 1922 příliš neodlišuje od roku 1937 a 1968), ukáže se, že vše sovětské je dosud jen tenkým nátěrem zakrývajícím to, co se nesmazatelně vrylo do ruské duše: jakmile se patriarcha objeví, vstane přes polovinu sálu, aby přijala jeho požehnání.

Tichon vezme na sebe všechnu vinu za sestavení a rozšiřování provolání.

Předseda se snaží vypátrat: To přece není možné! Cožpak to psal vlastní rukou? Každou řádku?

Vy jste to patrně jen podepsal, ale kdo to psal? A kdo vám při tom radil? A pak: proč se v provolání zmiňujete o štvanici, kterou na vás pořádají noviny? (Štvou přece proti vám, proč to máme slyšet my...) Co jste tím chtěl říci?

Patriarcha: „Je třeba se zeptat těch, kdo tu štvanici rozpoutali, co s ní sledují.“

Předseda: „To přece nemá s náboženstvím nic společného!“

Patriarcha: „Má to historický charakter.“

Předseda: „Použil jste výrazu, že zatímco jste vyjednával s Pomgolem, byl za vašimi zády vydán dekret?“

Tichon: „Ano.“

Předseda: „Vy jste tedy toho názoru, že sovětská vláda postupovala nesprávně?“

To je ničivý argument! Ten nám budou ještě milionkrát opakovat při nočních výsleších!

A my nikdy nebudeme mít odvahu odpovědět tak prostě jako patriarcha: „Ano.“

Předseda: „Považujete zákony, platné v našem státě, pro sebe za závazné nebo ne?“

Patriarcha: „Ano, uznávám je, pokud nejsou v rozporu se zásadami zbožnosti.“

(Kdyby tak byli odpovídali všichni! To by naše dějiny vypadaly jinak!) Následují otázky o církevním právu. Patriarcha vysvětluje: odevzdá-li církev cenné předměty sama, není to svatokrádež, jsou-li však konfiskovány proti její vůli, je to svatokrádež. V prohlášení se nikde neříká, aby se vůbec neodevzdávaly, nýbrž se jen odsuzuje jejich odevzdávání proti vůli církve.

(Tím je to pro nás zajímavější – proti vůli!) Předseda soudruh Bek se diví: „Co je tedy pro vás konec konců důležitější? Církevní zákony, nebo stanovisko sovětské vlády?“

(Očekávaná odpověď... sovětské vlády.“) „Budiž, podle církevního práva je to svatokrádež,“ zvolá žalobce, „ale z hlediska milosrdenství?!“

(Poprvé a v dalších padesáti letech naposledy si tribunál připomněl to ubohé milosrdenství...) Provádí se i filologický rozbor. „Svatokrádež“ má v sobě slovo „krádež“.

Žalobce: „Znamená to, že my, představitelé sovětské moci, krademe svaté předměty?“ (Dlouhotrvající hluk v sále. Jednání je přerušeno. Zasáhnou bezpečnostní orgány.)

²⁵⁶ Články Církev a hlad a Jak budou vyvlastněny kostelní poklady.

²⁵⁷ Údaje pocházejí většinou z díla Anatolije Levitina Přehled dějin církevních zmatků, č. 1, Samizdat 1962, a ze Záznamů o výslechu patriarchy Tichona, sv. 5 soudních spisů.

Žalobce: „Vy tedy nazýváte zloději představitele sovětské moci, ústřední výkonný výbor sovětů?“

Patriarcha: „Cituji jen příslušné kánony.“

Dále se probírá termín „rouhačství“. Při zabavování pokladů v kostele sv. Basilia z Caesarey se obložení ikony nevešlo do bedny, a tak je tam našlapali. Byl patriarcha při tom? Žalobce: „Odkud to víte? Jmenujte kněze, který vám to vyprávěl!“ (To znamená, hned ho zavřeme!) Patriarcha nikoho nemenuje. Je to tedy lež!

Žalobce triumfálně naléhá: „No tak, kdo rozšířil tuto hnusnou pomluvu?“

Předseda: „Uveďte jména těch, kdo našlapávali ikony do bedny! (Oni jistě nechali na místě vizitky!) Jinak vám tribunál nemůže věřit.“

Patriarcha nemůže jména uvést.

Předseda: „To znamená, že vaše tvrzení jsou bezpodstatná!“

Ještě zbývá dokázat, že patriarcha chtěl svrhnout sovětskou vládu. Dokáže se to takto: „Agitace je pokus o vytvoření nálady, aby se v budoucnu mohlo přikročit ke svržení vlády.“

Tribunál se usnese zahájit proti patriarchovi trestní stíhání.

Dne 7. května je vyneseno rozsudek: ze sedmnácti obžalovaných je jedenáct odsouzeno k trestu smrti zastřelením. (Zastřeleno jich bylo pět.) Jak řekl Krylenko, nepřišli jsme žertovat.

Za týden je patriarcha zbaven funkce a zatčen. (To však ještě není jeho konec. Prozatím ho odvezou do Donského kláštera, kde je držen v přísné vazbě, než si věřící zvyknou na jeho nepřítomnost. Vzpomínáte si jak se nedávno Krylenko divil: A jaképak hrozí patriarchovi nebezpečí?... Je to tak, když se připlíží, nepomůže ani zvonění na poplach, ani telefon.) Za další dva týdny je v Petrohradě zatčen i metropolita Venjamin. Nebyl to žádný vysoký církevní hodnostář, dokonce ani nebyl jmenován jako všichni ostatní metropolité. Na jaře 1917 – poprvé od dob starého Novgorodu – byl moskevský a petrohradský metropolita zvolen. Venjamin, přístupný a laskavý, častý host v závodech a továrnách, oblíbený mezi lidem i nižším duchovenstvem, si získal jejich hlasy a byl zvolen. Nerozuměl době a viděl svůj úkol v osvobození církve od politiky, „neboť ta církev v minulosti velmi uškodila“. A právě s tímto metropolitou uspořádali i) Petrohradský církevní proces (9. června- 5. července 1922).

Před soudem stálo několik desítek obžalovaných, mezi nimi profesori bohosloví a církevního práva, představení klášterů, kněží a laici. Byli obviněni z odporu proti konfiskaci kostelních pokladů. Předsedovi tribunálu Semjonovovi bylo teprve 25 let (podle pověstí vyučený pekař). Hlavní žalobce P. A. Krasikov, člen kolegia lidového komisariátu spravedlnosti, byl Leninovým vrstevníkem a přítelem v krasnojarském vyhnanství i v pozdější emigraci, jehož hře na housle Vladimír Iljič tak rád naslouchal.

Už na Něvském prospektu i na křižovatce s boční ulicí stáli den co den lidé v hustých řadách, a když metropolita Venjamin projížděl kolem, padali mnozí na kolena a zpívali „Spas, Hospodine, svůj lid!“. (Samozřejmě že jak na ulici, tak i v soudní budově příliš horlivé hned zatkli.) Většinu obecnstva v soudní síni tvořili rudoarmejsci, ale i ti pokaždé vstali, když vcházel metropolita ve své bílé mitře.

Avšak žalobce i tribunál mu říkali nepřítel lidu (všimněme si, že tenhle hezký výraz už existoval).

Postavení obhájců, jež se od procesu k procesu zhoršovalo, bylo už velmi tíživé.

Krylenko nám o tom nic nepověděl, poví nám o tom však jeden očitý svědek. Tribunál hněvivě pohrozil hlavnímu obhájci Bobriščevovi-Puškinovi, že ho zavře – a to tenkrát už tak odpovídalo mravům doby a bylo to tak reálné, že Bobriščev-Puškin honem předal svému kolegovi Gurovičovi zlaté hodinky a náprsní tašku... A svědka profesora Jegorova dal tribunál na místě zatknout, protože vypovídal v metropolitův prospěch. Ukázalo se však, že Jegorov byl na všechno připraven: měl s sebou tlustou aktovku, a v ní – jídlo, prádlo a dokonce tenkou přikrývku!

Čtenář si už jistě všiml, jak soud postupně nabývá forem, jež jsou nám důvěrně známé. Metropolitovi Venjaminovi se klade za vinu, že ve zlém úmyslu dospěl k dohodě se... sovětskou vládou a dosáhl tím zmírnění dekretu o konfiskaci cenných předmětů. Své svolání k Pomgolu rozšířil ve zlém úmyslu mezi lid (Samizdat!). A jednal v souhlase se světovou buržoazií.

Kněz Krasnickij, jeden z hlavních stoupenů Živé církve a spolupracovník GPU, vypověděl, že se duchovní dohodli využít hladu a vyvolat povstání proti sovětské vládě.

Vyslechnuti byli jen svědkové obžaloby, zatímco svědkové obhajoby nebyli vůbec připuštěni. (Jak už je to podobné!... A bude to stále víc a víc...) Žalobce Smirnov žádal „šestnáct hlav“. Žalobce Krasikov zvolal: „Celá pravoslavná církev je kontrarevoluční organizace. Měli bychom vlastně posadit do vězení celou církev!“ (Je to velmi reálný program, brzy se jej téměř podaří uskutečnit. A vhodná základna pro

dialog!) Využijeme vzácné příležitosti, abychom uvedli několik dochovaných vět metropolitova obhájce S. J. Guroviče:

„Důkazy o vině neexistují, fakta neexistují a neexistuje tedy ani obvinění... Co tomu řeknou dějiny? (To se máme čeho bát! Ty to zapomenou a neřeknou nic!) Konfiskace kostelních pokladů proběhla v Petrohradě zcela pokojně, ale petrohradští duchovní sedí přesto na lavici obžalovaných a čísi ruce jim usilují o život. Hlavní zásadou, kterou zdůrazňujete, je prospěch sovětské vlády.

Nezapomínejte však, že církev roste z krve mučedníků. (U nás ale nevyroste!)...

Nemám, co bych víc řekl, ale rozloučit se se slovem je mi také zatěžko. Pokud trvá rozprava, jsou obžalovaní naživu. Až rozprava skončí, skončí i život...“

Tribunál odsoudil k trestu smrti deset obviněných. Na smrt čekali déle než měsíc, až do konce procesu s esery (jako by je chtěli zastřelit společně s nimi). Potom dal VCIK šesti odsouzeným milost, a zbývající čtyři (metropolita Venjamin, archimandrita Sergej, bývalý člen státní dumy, profesor právnické fakulty J. P. Novickij a právní zástupce Kovšarov) byli v noci z 12. na 13. srpna zastřeleni. Snažně prosíme čtenáře, aby nezapomněl násobit procesy v hlavních městech.

Tam, kde byly dva církevní procesy, tam jich bylo na venkově dvaadvacet.

Kvůli procesu s esery se velmi spěchalo s trestním zákoníkem: byl už nejvyšší čas postavit Zákon na žulové základy. Dne 12. května 1922 bylo podle plánu zahájeno zasedání ústředního výkonného výboru sovětů, ale návrh zákona nebyl stále ještě definitivní – byl teprve předložen Vladimíru Iljiči v Gorkách, aby si jej prohlédl. Šest paragrafů zákona stanovilo jako nejvyšší výměru trest smrti zastřelením. To však nebylo uspokojivé. Dne 15. května připsal Lenin na okraji návrhu dalších šest paragrafů, podle nichž byl také nezbytný trest smrti zastřelením (mezi nimi § 69: propaganda a agitace... zvláště pak vyzývání k pasivnímu odporu proti vládě, k hromadnému neplnění vojenské nebo daňové povinnosti²⁵⁸). A ještě jeden případ trestu smrti zastřelením: nedovolený návrat ze zahraničí (jako dřív si všichni socialisté pořád jezdili sem a tam). A ještě jeden trest rovnající se smrti zastřelením: vypovězení za hranice. (Vladimír Iljič předvídal tu nedalekou dobu, kdy se proudy lidí z Evropy budou k nám chtít mermomocí dostat a kdy nebudeme moci nikoho přinutit, aby dobrovolně odjel na Západ.) Hlavní svůj závěr objasnil Lenin lidovému komisaři spravedlnosti takto:

„Soudruhu Kurskij! Podle mého názoru je nutno rozšířit použití trestu smrti zastřelením... (s možností jej zaměnit za vypovězení ze země) na jakoukoliv činnost menševiků, eserů atd.; je nutno nalézt formulaci, která tyto činy postaví do vztahu s mezinárodní buržoazií“ (zdůrazněno Leninem).²⁵⁹ Rozšířit použití trestu smrti zastřelením! – co je na tom tak těžké pochopit?

(Kolikpak jich vypověděli?) Teror – to je přesvědčovací metoda²⁶⁰, to je přece jasné!

Avšak Kurskij to přece jen tak docela nepochopil. Zřejmě ho nenapadlo, jak by ta formulace měla znít a jak by se to s tím vztahem k buržoazii mělo narařit. A tak si přijel o den později předsedovi Rady lidových komisařů pro další vysvětlení. O tomto rozhovoru nevíme nic. Vzápětí však, dne 17. května, poslal Lenin z Gorek druhý dopis:

Soudruhu Kurskij!

Dotatkem k našemu rozhovoru vám posílám náčrt dodatečného paragrafu trestního zákona... Základní myšlenka je, doufám, jasná bez ohledu na nedostatky konceptu: otevřeně vytyčit zásadní a politicky pravdivou (a nejen úzce juristickou) tezi, jež motivuje podstatu a oprávnění teroru, jeho nutnost i jeho meze.

Soud nemá teror odstranit – takový slib by byl sebeklamem nebo klamem – nýbrž jej zdůvodnit a uzákonit, principálně, jasně, bez falše a bez příkras. Formulace musí být pokud možno nejširší, neboť pouze revoluční právní povědomí a revoluční svědomí vytvoří podmínky pro jeho širší nebo méně široké použití v praxi.

S komunistickým pozdravem Lenin²⁶¹

Nebudeme se pouštět do komentování tohoto důležitého dokumentu. Ten mluví sám za sebe.

²⁵⁸ Tamtéž, sv. 39, str. 404-405.

²⁵⁹ Tamtéž, sv. 45, str. 190.

²⁶⁰ To je jako Výborská výzva, za kterou carská vláda napařila autorům tři měsíce vězení.

²⁶¹ Lenin, Spisy, 5. vyd., sv. 45, Moskva, str. 189.

Tento dokument je obzvlášť důležitý proto, že je jedním z posledních Leninových vezdejších příkazů z doby, kdy dosud nebyl zasažen chorobou, že je významnou částí jeho politického odkazu. Devět dní po tomto dopise dostane první záchvat, z něhož se jen částečně a nakrátko zotaví v podzimních měsících roku 1922. Je možné, že oba dopisy Kurskému napsal Lenin ve své pracovně, ve světlém rohovém budoáru v prvním patře, ozdobeném bílým mramorem, kde už stálo a čekalo jeho budoucí smrtelné lože.

A k dopisu je přiložen onen koncept, dvě varianty dodatečného paragrafu, z něhož za několik let vyroste jak odstavec 4 § 58, tak i celý ten náš paragraf 58.

Čteš a jsi nadšen: Tak tohle tedy znamená pokud možno nejširší formulace! Tak tohle tedy znamená širší použití v praxi! (čteš a vzpomínáš, jak široké bylo jeho objetí...

„... propaganda nebo agitace, nebo účast v organizaci, nebo podpora (objektivně napomáhající nebo způsobit napomáhat) organizacím nebo osobám, jejichž činnost má povahu...“

Přiveďte mi svatého Augustýna, a já mu hned něco podle toho paragrafu najdu!

Všechno bylo patřičně doplněno, přepsáno, použití trestu smrti rozšířeno – a zasedání VCIK koncem května schválilo trestní zákon s účinností od 1. června 1922.

A tak začal na nejzákonnějším podkladě dvouměsíční j) Proces s esery 8. června-7. srpna 1912).

Nejvyšší revoluční tribunál. Jeho obvyklý předseda soudruh Karklín („Krákora“ krásné jméno pro soudce!) byl v tomto významném procesu, jež sledoval celý socialistický svět, nahrazen mazaným Georgijem Pjatakovem. (Prozřetelný osud si rád zažertuje – ale nechá také čas na rozmyšlenou! Pjatakova nechal přemýšlet patnáct let...) Obhájců nebylo, obžalovaní představitelé strany eserů, se hájili sami. Pjatakov si počínal hrubě a neustále přerušoval obžalované.

Kdybychom už nebyli se čtenářem dostatečně poučeni, že nejdůležitější při jakémkoliv procesu není obvinění, není takzvaná „vina“, nýbrž – účelnost, třeba bychom tento proces nepřijali hned s plným pochopením. Avšak pojem účelnosti zapracuje bezvadně: na rozdíl od menševiků byli eseři považováni ještě za nebezpečné, nerozprášené a nerozdrcené a k upevnění nově vytvořené diktatury (proletariátu) bylo účelné je dobít.

Kdybychom však tuto zásadu neznali, mohli bychom omylem chápat celý tento proces jako stranickou mstu.

Nad obviněními, vznesenými u tohoto soudu, se člověk bezděky zamyslí, když si je promítne do dlouhé a stále trvající historie států. S výjimkou několika málo parlamentních demokracií během několika málo posledních desetiletí jsou dějiny států dějinami převratů a uchvácení moci. A ten, kdo dokáže udělat převrat hbitěji a důkladněji, se od prvního okamžiku oděje bělostným hávem Spravedlnosti, a každý jeho minulý i budoucí krok je legalizován a hoden ód, zatímco každý minulý i budoucí krok jeho neúspěšných nepřátel je zločinem a podléhá soudu a zákonnému trestu.

Teprve před týdnem byl schválen trestní zákon, ale už do něho pěchují celé pětiletí porevolučních dějin. Ještě před dvaceti, před deseti, před pěti lety byli eseři revoluční stranou, která také usilovala o svržení carismu a vzala na sebe (díky své svébytné taktice teroru) hlavní břemeno katordy, což bolševici téměř nepoznali.

Ted' však jejich první obvinění zní: Eseři byli iniciátory občanské války! Ano, oni ji začali, to oni byli první! Klade se jim za vinu, že ve dnech říjnového převratu se proti němu postavili se zbraní v ruce. Když Prozatímní vláda, kterou podporovali a v níž měli také své členy, byla zákonným způsobem smetena kulometnou palbou námořníků – pokusili se eseři naprosto nezákonně ji bránit²⁶², na střelbu dokonce odpovídali střelbou a povolali i junkery, kteří stáli ve službách svrhávané vlády.

Přestože byli eseři v boji poraženi, neučinili politické pokání. Nepadli na kolena před Radou lidových komisařů, která se prohlásila za vládu. Tvrdošijně pořád opakovali, že jedinou zákonnou vládou byla předešlá vláda. Nepřiznali hned krach své dvacetileté politické linie²⁶³, neprosili o milost a nerozpustili stranu.²⁶⁴ Druhý bod obžaloby: Prohloubili propast občanské války tím, že 5. a 6. ledna 1918 vystoupili jako demonstranti a tudíž jako vzbouřenci proti zákonné moci dělnicko-rolnické vlády: podporovali své nezákonné Ústavodárné shromáždění (zvolené všeobecným svobodným přímým a tajným hlasováním) proti námořníkům a rudým gardistům, kteří to shromáždění i ty demonstranty zákonně rozehnali. (K

²⁶² Jiná věc je, že to činili liknavě, váhavě a nedůsledně. Jejich vina se tím však nijak nezmenšuje.

²⁶³ A krach to jistě byl, i když se neprojevil hned.

²⁶⁴ Z téhož důvodu byly nezákonné i všechny vlády v krajích a v pohraničních oblastech – v Archangelsku, Samaře Ufě, Omsku na Ukrajině, Kubáni, Urale a v Zakavkazsku, neboť se ustavily až po tom, co se prohlásila za vládu Rada lidových komisařů.

čemu taky ta klidná zasedání Ústavodárného shromáždění mohla vést? – jen k požáru tříleté občanské války. Proto taky občanská válka začala, že se všichni obyvatelé nepodrobili naráz a poslušně zákonným dekretům Rady lidových komisařů.) Třetí bod obžaloby: Neuznali brestlitevský mír – onen zákonný a spasný brestlitevský mír, který neusekl Rusku hlavu, nýbrž jen část trupu. Tím jsou dány, jak zjišťuje obžalovací spis, „všechny znaky skutkové podstaty velezrady a trestných činů, namířených k zavlečení země do války“.

Velezrada! Ta se dá také vykládat, jak se to komu hodí...

Z toho vyplývá i závažný čtvrtý bod obžaloby: V létě a na podzim 1918, kdy se císařské Německo stěží drželo poslední měsíce a týdny proti spojencům a kdy sovětská vláda věrně podle brestlitevské smlouvy podporovala Německo v tomto těžkém boji vlaky potravin a měsíčními platbami ve zlatě – tehdy se eseri zrádně chystali (ani ne tak chystali, jako spíš podle svého zvyku debatovali: A co kdyby se...) vyhodit do vzduchu koleje před jedním takovým vlakem a zadržet zlato ve vlasti – jinými slovy „chystali se zločinně zničit náš lidový majetek – železnice“.

(Tehdy se ještě nestyděli a nijak netajili, že se ruské zlato vyváželo do budoucí Hitlerovy říše, a Krylenka s jeho dvěma fakultami, historickou a právníkou, nenapadlo, a z jeho pomocníků ho nikdo na to šeptem neupozornil, že když jsou ocelové kolejnice lidovým majetkem, tak jsou jím snad i ty zlaté pruty...) Ze čtvrtého bodu obžaloby je neúprosně vyvozen bod pátý: Technické prostředky k takové akci si chtěli eseri opatřit za peníze, které dostali od představitelů spojenců (aby se nemuselo dávat zlato Vilémovi, chtěli vzít peníze od Dohody) – a to už je opravdu zrada nad zradu! (Pro všechny případy zabručel Krylenko, že eseri měli spojení i s Ludendorffovým štábem, ale kdo mluví rád o provaze v oběšencově domě – a tak toho zase nechal.) Odtud pak už je jen kousek k šestému bodu obžaloby: Eseri byli v roce 1918 špióny Dohody! Včera revolucionáři, dneska špióni! To tehdy jistě vzbudilo velkou senzaci. Od té doby se z toho po tolika procesech jen zvedá člověku žaludek.

No a za sedmé až za desáté: spolupráce se Savinkovem, nebo s Filoněnkem, nebo s kadety, nebo se „Svazem obrody“ (jestliže vůbec existoval...), nebo dokonce s monarchistickými vysokoškoláky a bělogvardějci.

Celý tento řetěz obvinění přednese prokurátor²⁶⁵ velmi pěkně. Najde přitom také – ať už po dlouhém vysedávání v pracovně nebo náhle osvícen za řečnickým pultem – onen srdečně soucitný a vyčítavě přátelský tón, kterého bude v následujících procesech používat stále sebejistěji a častěji a který v roce 1937 dosáhne ohromujícího úspěchu. Tento tón vytváří jednotu mezi soudícími a souzenými – proti celému ostatnímu světu. Tato melodie se hraje na nejcitlivější struně obžalovaného.

Žalobce říká eserům: Vždyť přece my i vy jsme revolucionáři! (My! Vy a my se rovná my!) A jak jste mohli tak klesnout, že jste se spojili s kadety? A s důstojníky? (Jistě vám to rve srdce!) Že jste učili monarchistické studenty své skvělé konspirativní technice?

Odpovědi obžalovaných nemáme. Poukázal snad některý z nich na zvláštní charakter říjnového převratu: vyhlásit válku všem stranám najednou a zároveň jim zakázat, aby se mezi sebou spojovaly („Co tě nepálí, nehas!“)? Přesto však se nějak nemůžeme zbavit pocitu, že někteří obžalovaní sklopili oči a že leckterého to skutečně vzalo u srdce: jak mohli tak hluboko klesnout? Vždyť ta prokurátorova soucitná slova, pronášená ve světlém sále, musí dojmout vězně, přivezeného z temné kobky.

Mimoto najde Krylenko ještě jednu takovou pěknou logickou stezičku (ta se bude velice hodit Vyšinskému proti Kameněvovi a Bucharinovi): Když jste se dali do spolku s buržoazií, přijímali jste od ní peněžitou pomoc. Zpočátku jste ji brali v zájmu věci, pouze v zájmu věci, nikdy ne pro stranické účely – ale kde je hranice? Kdo to dokáže oddělit? A není snad stranickým cílem i sama věc? Tak jste to dopracovali, že vás, stranu sociálních revolucionářů, vydržuje buržoazie! Kde je vaše revoluční hrdost?

Obvinění je vrchovatá míra, takže by se už mohl tribunál odebrat k poradě a napařit každému zasloužený trest smrti – ale najednou nastane zmatek:

- všechno, z čeho je strana eserů obžalována, se stalo v roce 1918;
- mezitím byla dne 27. února 1919 vyhlášena výhradně pro esery amnestie, jež jim prominula veškerý dřívější boj proti bolševikům, pokud nebudou v boji pokračovat; – A oni od té doby nebojovali!
- a teď máme rok 1922! Jak se z toho dostat?

Zamysleli se nad tím. Když socialistická internacionále požádala sovětskou vládu, aby proces zastavila a nesoudila své socialistické druhy, zamysleli se znova.

²⁶⁵ Zase mu vrátili toto označení.

Vždyť skutečně na začátku roku 1919, kdy hrozilo nebezpečí od Kolčaka a Děnikina, odvolali eseri své výzvy k povstání a od té doby nevedou proti bolševikům ozbrojený boj. (A samarští eseri otevřeli dokonce komunistickým bratřím kousek kolčakovské fronty, což bylo odměněno zmíněnou amnestií.) A dokonce tady, při procesu, řekl obžalovaný Gendelman, člen ÚV eserů: „Dejte nám možnost využívat celé stupnice takzvaných občanských práv – a my nebudeme přestupovat zákony.“ (To tak, dát jim „celou stupnici“! Vida je, žvanily!...) A nejenže eseri už nevedou boj – oni dokonce uznali vládu sovětů (lépe řečeno zřekli se své bývalé Prozatímní vlády i Ústavodárného shromáždění)! Žádají jen, aby se konaly nové volby do těchto sovětů se svobodnou agitací stran.

Slyšíte? Slyšíte? To je právě ono! Tady v tom se ukázala jejich nepřátelská buržoazní zvířecí morda! Copak by to bylo možné? V této vážné chvíli! Vždyť jsme obklíčeni nepřáteli! (A tak tomu bude za dvacet, za padesát i za sto let.) A vy byste chtěli svobodnou agitaci stran, čubčí synové?“

Politicky střízliví lidé, říká Krylenko, se mohli místo odpovědi jen zasmát nebo pokrčit rameny. Právem bylo rozhodnuto: „Všemi prostředky státní represe vzít bez prodlení těmto skupinám možnost agitovat proti vládě.“²⁶⁶ A jako odpověď eserům na to, že upustili od ozbrojeného boje a předložili mírové návrhy – všechny členy ÚV eserů (pokud je chytili) posadili do vězení!

Tak se to dělá po našem!

Když už byli ve vězení (a to už tři roky), bylo nutno je postavit před soud, že ano!

Ale z čeho je obžalovat? „Toto období nebylo při přípravném řízení dostatečně prozkoumáno,“ stěžuje si náš prokurátor.

V jednom bodě měla ostatně obžaloba pravdu: V témž měsíci února 1919 schválili eseri rezoluci (kterou však neuskutečnili – ale podle nového trestního zákona je to jedno), že budou tajně agitovat v Rudé armádě, aby rudoarmeji odmítali se účastnit trestních expedicí proti rolníkům.

Tak byla podlá a zákeřná zrada revoluce – odrazovat je od trestních expedicí!

Dále je bylo možno obžalovat ze všeho toho, co říkala, psala a dělala (spíš jen říkala a psala) takzvaná „Zahraněční delegace ÚV eserů“, to jest ti předáci, kteří upláchlí do Evropy.

Ale to všechno bylo pořád trochu málo. A tak si vymysleli tohle: „Mnozí z obžalovaných, kteří zde sedí, by vůbec při tomto procesu nepodléhali obžalobě, kdyby se neprovinili organizováním teroristických činu!“ Když se totiž vyhlášovala v roce 1919

amnestie, „nikoho z vedoucích pracovníků sovětské justice nenapadlo“, že eseri organizovali také teror proti osobnostem sovětského státu! (Koho to opravdu mohlo napadnout: eseri – a teror? Kdyby to bylo někoho napadlo, bylo by se to muselo zároveň i amnestovat! Anebo by se bylo nesmělo přijmout otevření kolčakovské fronty. Je to prostě štěstí, že to tehdy nikoho nenapadlo. Jakmile však toho bylo zapotřebí, hned je to napadlo.) Teď tedy toto obvinění nespadá pod amnestii (amnestován byl přece jen boj) – a tak je Krylenko hned vznese. A co všechno asi vypátrali! Co toho bylo!

Tak především: Co řekli vůdcové eserů²⁶⁷ hned v prvních dnech po říjnovém převratu?

Černov (na 4. sjezdu eserů): Strana se ze všech sil „postaví na odpor proti každému útoku na práva lidu, jako to dělala“ za carismu. (A všichni vědí, jak to dělala.) Goc: „Jestliže samovládci ze Smolného vztáhnou ruku i na [Ústavodárné shromáždění]..., strana eserů si vzpomene na svou starou osvědčenou taktiku.“

Možná že si vzpomněla, ale nerozhodla se. Avšak soudit ji za to i tak lze.

„V této oblasti vyšetřování,“ stěžuje si Krylenko, „bude [vzhledem ke konspiraci] málo svědeckých výpovědí. Tím je neobyčejně ztížen můj úkol... V této oblasti [tj. teroru] musíme chvílemi tápat v temnotách.“²⁶⁸ Krylenkův úkol je ztížen proto, že teror proti sovětské vládě se projednával na ÚV eserů v roce 1918 a byl zamítnut. A teď, po letech, je třeba dokázat, že eseri sami sebe klamali. Eseri tehdy řekli: pokud bolševici nepřikročí k popravám socialistů. Nebo v roce 1920: jestliže bolševici sáhnou na život eserských rukojmí, chopí se strana zbraní²⁶⁹.

Proč ty výhrady? Proč se teroru úplně nezřekli? Jak si jen mohli dovolit myslet na to, že se chopí zbraní? „Proč se nevyjádřili absolutně negativně?“ (Soudruhu Krylenko, co když je teror jejich „druhá přirozenost“?) Strana neprováděla žádný teror, to jasně vyplývá i z Krylenkovy obžalovací řeči. Vytáhnou však takováto fakta: V hlavě jednoho obžalovaného se zrodil plán vyhodit do vzduchu lokomotivu vlaku,

²⁶⁶ Krylenko, str. 183.

²⁶⁷ Co všechno tito mluvkové ve svém životě neřekli!

²⁶⁸ Krylenko, str. 236 (ta pěkná formulace!).

²⁶⁹ Ale jiné rukojmí ať třeba oddělají...

v němž se Rada lidových komisařů stěhovala do Moskvy – to tedy znamená, že ÚV je vinen terorem. A vykonavatelka Ivanovová hlídkovala celou noc s jednou pyroxylinovou náložkou u nádraží – to znamená atentát na Trockého vlak a zároveň to znamená, že ÚV je vinen terorem. Nebo: člen ÚV Donskoj varoval F. Kaplanovou, že bude vyloučena ze strany, jestliže vystřelí na Lenina. Jenom to? Proč jí to kategoricky nezakázali?

(Nebo proč jí třeba neudali u čerky?) Jen těchhle pár peřiček naškubal Krylenko z mrtvého kohouta: eserši neučinili žádná opatření, aby zamezili individuálním teroristickým činům členů svých bojových skupin, které se bez práce nudily. A to byl celý jejich teror. (Ale ani ti členové bojových skupin nic nedělali. Dva z nich, Konopljovová a Semjonov, s podezřelou ochotou obohatili v roce 1922 svými dobrovolnými výpověďmi GPU a nyní i tribunál, ale jejich výpovědi se nedají přisít eserskému ÚV – a tak najednou stejně nepochopitelné propustí tyto zaryté teroristy na svobodu.) Všechny výpovědi jsou tak chabé, že je musí umělec podpírat. O jednom svědkovi Krylenko prohlásí: Kdyby si byl ten člověk chtěl vůbec něco vymyslet, sotva by si to byl vymyslel tak, aby se náhodou trefil přímo do černého.²⁷⁰ (To je silný tabák! Tu se může říci o každé falešné výpovědi.) Nebo o jiném (o Donském): „Máme ho snad podezírat z tak mimořádné prozíravosti, že vypověděl jen to, co žaloba potřebuje?“ O Konopljovové naopak prohlásí: Důvěryhodnost její výpovědi je právě v tom, že nevypovídá všechno to, co žaloba nutně potřebuje. (Ale na trest smrti pro obžalované to stačí.) „Položíme-li si otázku, zda si to Konopljovová všechno vymýšlí..., pak je jasné: když vymýšlet, tak vymýšlet (on to přece ví! – A. S.), když usvědčovat, tak usvědčovat“²⁷¹ – ale ona to dělá jen polovičatě. Ale Krylenko prohlásí i toto: „Přivést Konopljovovou pro nic za nic před popravčí četu – to měl JeCmov sotva zapotřebí.“²⁷² To je opět správné, opět působivé. Nebo ještě působivěji: „Mohla se tato schůzka uskutečnit? Taková možnost není vyloučena.“ Nemí vyloučena? – to tedy znamená, že se konala! Jen tak dál!

Pak je tu „záškodnická skupina“. Dlouho se o ní mluví, a najednou slyšíme:

„rozpuštěna pro nečinnost“. Tak co se o ní tolik mluví? Vyvlastnili párkrát peníze v sovětských úřadech (aby měli z čeho platit svou činnost, najímat byty a jezdit z města do města). Dříve to však byli elegantní ušlechtilí vyvlastňovatelé, exové, jak říkali všichni revolucionáři. Ale teď před sovětským soudem – je to loupež a přechovávání kradených věcí“.

V soudních materiálech obžaloby jsou kalně žlutým strnulým světlem zákona ozářeny celé nejisté, kolísavé, klikaté dějiny této pateticky řečné a v podstatě bezmocné a dokonce nečinné strany, která nikdy neměla náležité vedení. A každé její rozhodnutí nebo nerozhodnutí, každé její zakolísání, nadšení nebo ústup – to vše se teď obrací proti ní a připisuje se jí za vinu, jediné za vinu.

A když v září 1921, deset měsíců před procesem, napsal z Butyrek zatčený ÚV eserů nově zvolenému ústřednímu výboru, že nesouhlasí s jakýmkoliv svržením bolševické diktatury, nýbrž jen s takovým, které vzejde ze sjednocení mas pracujících a z agitační činnosti (to znamená, že i když seděl ve vězení, nesouhlasil s tím, aby byl vysvobozen terorem nebo spiknutím!) – tak i to se obrátí naruby a udělá se z toho hlavní obvinění: aha, oni tedy se svržením souhlasili!

No, a jestliže se přes to přese všechno neprovinili ani pokusem o svržení vlády, ani terorem, provinili se sotva násilným vyvlastňováním a za všechno ostatní jsou už dávno omilostněni? Náš milovaný prokurátor se tedy vytasí s tím, co si schovával jako poslední trumf: „V krajním případě tvoří skutkovou podstatu trestného činu i jeho neoznámení, což u všech obžalovaných bez výjimky je dáno a musí se považovat za prokázané.“²⁷³ Strana eserů se provinila už tím, že se sama neudala! Tohle tedy sedí! To je zjevení právního ducha nového zákoníku, to je dlážděná cesta, po níž budou bez ustání odvážet vděčné potomky na Sibiř.

Však také Krylenko ve zlosti vychrlí: „zarytí věční nepřátelé“ – takoví jsou ti obžalovaní! A v tom případě je i bez procesu jasné, co se s nimi má udělat.

Trestní zákon je ještě tak nový, že si Krylenko nestačil zapamatovat ani čísla hlavních kontrarevolučních paragrafů – ale jak už s nimi hází! Jak hlubokomyslně je cituje a vykládá! Jako by se nůž gilotiny houpal na těch paragrafech už celá desetiletí. A ještě jedna věc je obzvlášť nová a důležitá: rozlišování mezi metodami a prostředky, které činil starý carský zákoník, to už u nás neexistuje! To nemá vliv ani na kvalifikaci obvinění, ani na trestní sankci! Pro nás úmysl nebo činnost je jedno a totéž! Usnesli

²⁷⁰ Krylenko, str. 251.

²⁷¹ Tamtéž, str. 253.

²⁷² Tamtéž, str. 258.

²⁷³ Krylenko, str. 305.

jste se na rezoluci – půjdete kvůli ni před soud! A to, „zda byla splněna nebo nebyla, to nemá žádný podstatný význam“.²⁷⁴ Ať jsi pošeptal ženě v posteli, že by bylo dobré svrhnout sovětskou vládu, nebo agitoval při volbách, nebo udělal pumový atentát – to všechno je jedno! Trest je stejný!!

Jako před jasnozřivým malířem z několika ostrých tahů uhlem vyvstane najednou žádaný portrét – tak i před námi vystupuje ze skic roku 1922 stále zřetelněji celé panoráma let 1937, 1945 a 1949.

Ale ne, ještě to není ono! Ještě to chování obžalovaných je jiné. Ještě nejsou poddajní jako ovce, ještě jsou to lidé! Málo, velmi málo se nám o nich řekne, ale stačí to, abychom porozuměli. Někdy uvede Krylenko nedopatřením jejich slova, která pronesli už zde před soudem. Tak například obžalovaný Berg, „obvinil bolševíky z krveprolití dne 5. ledna 1918“

(zastřelení demonstrujících na podporu Ústavodárného shromáždění). Nebo co řekl otevřeně I_i~, berou: „Uznávám svou vinu, že jsem v roce 1918 příliš málo učinil pro svržení bolševické vlády.“ Také Jevgenija Ratnerová řekla totéž, a opět Berg: „Považuji se před pracujícími Ruska vinným v tom, že jsem nebyl s to bojovat ze všech sil proti takzvané dělnicko-rolnické vládě, ale doufám, že má doba ještě neminula.“²⁷⁵ (I minula, můj milý, minula.) V jejich slovech zní stará vášeň k zvučným frázím, ale i jejich pevnost!

Prokurátor argumentuje: Obžalovaní jsou nebezpeční pro sovětské Rusko, neboť považují za správné všechno, co dělali. „Třeba někteří z obžalovaných nacházejí útěchu v tom, že se jednou nějaký kronikář pochvalně vyjádří o nich nebo o jejich chování před soudem.“²⁷⁶ A usnesení ústředního výkonného výboru sovětů po soudním přelíčení: „Přímo při procesu si vyhradili právo pokračovat“ ve své dřívější činnosti.

Obžalovaný Gendelman-Grabovskij (sám právník) vynikl před soudem svými Spisy s Krylenkem o manipulacích svědeckých výpovědí a o „zvláštních metodách zacházení se svědky před procesem“ – jinými slovy o jejich zřejmém zpracování v GPU. (To všechno už tehdy existovalo! Všechno! Jen málo zbývalo k dosažení ideálu.) Ukáže se, že přípravné řízení bylo vedeno pod dohledem prokurátora (tedy Krylenka) a že se při něm vědomě zahlazovaly jednotlivé nesrovnalosti ve svědeckých výpovědích. Některé výpovědi byly uvedeny poprvé teprve před tribunálem.

No co, jsou sice nějaké ty nesrovnalosti. Jsou sice nějaké ty nedostatky. Ale konec konců „musíme se vši jasností a chladnokrevností prohlásit..., že otázka, jak „soud dějin posoudí naše dílo, nás vůbec nezajímá.“²⁷⁷ A ty nesrovnalosti – ty napříště vezmeme v úvahu a napravíme.

Mezitím si však Krylenko při svém vykrucování vzpomene – jistě poprvé a naposledy v sovětském soudnictví – na předběžné vyšetřování, na prvotní vyšetřování ještě před přípravným řízením. A jak to umí šikovně vysvětlit: to, co se konalo bez dohledu prokurátora a co jste považovali za přípravné řízení – to bylo předběžné vyšetřování! A to, co považujete za dodatečné přešetření pod dozorem prokurátora, kdy se všechno váže dohromady a zašroubovávají se šrouby – tak to je právě přípravné řízení! Chaotické „materiály vyšetřovacích orgánů, neprověřené přípravným řízením, mají daleko menší soudní průkaznost než materiály z přípravného řízení“²⁷⁸, když se ovšem obratně zavede do žádaného směru. Je to filuta, ze všeho se dostane.

Věcně vzato se Krylenka dotklo, že se musel na proces půl roku připravovat, dva měsíce se rafat s obžalovanými a skoro patnáct hodin se unavovat s přednášením obžaloby, když přece všichni obžalovaní už „byli nejednou v rukou mimořádných orgánů v té době, kdy tyto orgány měly mimořádnou pravomoc; ale díky těm či oněm okolnostem se jim podařilo vyváznout se zdravou kůží“²⁷⁹ – a teď je na Krylenkovi všechna práce se zákonným zastřelením.

Samozřejmě že „rozsudek musí být jen jeden – trest smrti všem bez výjimky!“²⁸⁰.

Jelikož však je proces přece jen světu na očích, Krylenko velkomyslně poznamená, že prokurátorova slova „nejsou pro soud směrnicí“, kterou by byl „povinován bezprostředně respektovat nebo splnit“.²⁸¹ Pěkný soud, když se mu to musí vysvětlovat!...

²⁷⁴ Tamtéž, str. 185.

²⁷⁵ Tamtéž, str. 103.

²⁷⁶ Krylenko, str. 325.

²⁷⁷ Tamtéž, str. 325.

²⁷⁸ Tamtéž, str. 238.

²⁷⁹ Tamtéž, str. 322.

²⁸⁰ Tamtéž, str. 326.

²⁸¹ Tamtéž, str. 319.

A tribunál ve svém rozsudku projeví opovážlivost: nedá trest smrti skutečně „všem bez výjimky“, nýbrž jen čtrnácti. Ostatní dostanou vězení a lágr, a dalším sto lidem „je přikázána práce ve výrobě“.

A jednu věc necht' čtenář nezapomíná: Na Nejvyšší tribunál „hledí všechny ostatní soudy republiky, on jim dává směrnice“²⁸², jeho rozsudek je pro ně „jako závazná direktiva“²⁸³.

Kolik lidí tak odsoudí na venkově, to si domyslete sami.

Avšak kasační rozhodnutí prezidia ústředního výkonného výboru sovětů má větší váhu než celý proces: potvrdí rozsudky smrti, ale odloží výkon trestu. A další osud odsouzených bude záviset na chování eserů, kteří zůstali na svobodě (zřejmě i těch v zahraničí). Budouli proti nám, odpravíme tyhle.

Na ruských polích už nastaly druhé mírové žně. Nikde už nestříleli, kromě na dvorech čuky (v Jaroslavu Perchurova a v Petrohradě metropolitu Venjamina. A na věky věků.). Pod blankytnou oblohou a po modrých vodách řek a moří odjížděli za hranice naši první diplomati a novináři. A ústřední výkonný výbor sovětů dělnických a rolnických zástupců si nechal jako zástavu věčné rukojmí.

Členové vládnoucí strany si přečetli, co v šedesáti číslech napsala Pravda o procesu (všichni četli noviny) – a všichni řekli jen ano, ano, ano. Nikdo neřekl ne. Čemu se pak v roce 1937 divili? Proč si stěžovali?... Copak nebyly tehdy položeny základy bezpráví – nejdřív mimosoudním zúčtováním čuky, pak těmito prvními procesy a mladým trestním zákonem? Copak sedmatřicátý rok nebyl také účelný (ve shodě s cíli Stalinovými a možná i dějin)?

Prorocká slova uklouzla Krylenkovi, když řekl, že nesoudí minulost, nýbrž budoucnost.

Těžký je jen první rozmach kosou.

Kolem 20. srpna 1924 překročil Boris Viktorovič Savinkov sovětskou hranici. Byl hned zatčen a odvezen do Lubjanky.²⁸⁴

Nedávno se však ozval jakýsi Ardamatskij (mající zcela jasně přístup k archívům a funkcionářům KGB) a uveřejnil historku v nabubřele strojeném slohu, která má zřejmě blízko k pravdě (časopis Věva, 1967, č. 11). Když si GPU koupilo několik Savinkovových agentů a další obelstilo, hodilo přes ně spolehlivou návnadu: v Rusku je připravena velká podzemní organizace, chybí však patřičný vůdce! Lákavější návnadu si nemohli vymyslet! Pro Savinkova bylo přece nemožné, aby svůj rozháraný život dožil tiše v Nizze. Musel se ještě jednou pokusit o štěstí v boji a vrátil se sám do Ruska pro smrt.

Přípravné řízení se skládalo z jediného výsledku – jen z dobrovolných výpovědí a ze zhodnocení činnosti. Dne 23. srpna byl už odevzdán obžalovací spis. (Je to neuvěřitelná rychlost, která však patřičně zapůsobila. Kdosi správně kalkuloval: kdybychom vyždímali ze Savinkova ubohé lživé výpovědi, to by jen porušilo obraz věrohodnosti.) V obžalovacím spise, vypracovaném už převrácenou terminologií, byl Savinkov obviněn z nejnemožnějších věcí: že je „důsledným nepřítelem nejchudšího rolnictva“, „pomáhal ruské buržoazii uskutečňovat její imperialistické choutky“ (byl totiž pro pokračování ve válce proti Německu), „stýkal se s představiteli spojeneckého velitelství“ (to když byl vedoucím úředníkem ministerstva války!), „provokativně se stal členem vojenských výborů“ (byl tam totiž zvolen vojenskými zástupci), a jako vrchol směšnosti – „sympatizoval s monarchií“.

To všechno už je staré a obehnané. Objeví se však i nová obvinění, která se stanou módou ve všech budoucích procesech: peníze od imperialistů, špionáž pro Polsko (Japonsko vynechali!...) a – pokus otrávit cyankálim celou Rudou armádu (neotrávil však ani jednoho rudoarmejece).

Dne 26. srpna začal proces. Předsedou byl Ulrich (poprvé se tu s ním setkáváme), ale úplně chyběl žalobce, stejně jako obhájce.

Savinkov se hájil málo a s nechutí a k důkazům se skoro nevyjadřoval. Bral tento proces jaksi lyricky: bylo to jeho poslední setkání s Ruskem i poslední možnost vyjádřit nahlas své názory. A kát se. (Nikoliv za přičítané hříchy, nýbrž za jiné.) (A ona melodie, která mátl obžalovaného, se sem velmi dobře hodila: Vždyť my i vy jsme Rusové!... Vy a my, to jsme přece my! Vy milujete Rusko, o tom není pochyb, a my máme vaši lásku v úctě – ale cožpak my je nemilujeme? Cožpak my dnes nepředstavujeme moc a slávu Ruska? A vy jste chtěl proti nám bojovat? Měl byste se kát...) Nejpodivnější však byl rozsudek: Ochrana revolučního právního pořádku nevyžaduje použití nejvyšší výměry trestu a vzhledem k tomu, že motivy msty nemohou určovat právní vědomí proletářských mas“ – mění se trest smrti zastřelením na deset let odnětí svobody.

²⁸² Tamtéž, str. 407.

²⁸³ Tamtéž, str. 409.

²⁸⁴ O tomto návratu kolovalo mnoho dohadů.

To byla tenkrát senzace, která mnohým popletla hlavu: Je to měkkí linie? Je to obrat? Ulrich dokonce v Pravdě vysvětloval a omlouval se, proč Savinkova omilostnili. Vždyť po sedmi letech je sovětská moc tak silná, že se nějakého Savinkova nemusí bát! (Ve svých dvaceti letech ale tak zeslábne, že pak nám nesmíte mít za zlé, když postřílíme statisíce.) Považujeme-li Savinkovův návrat za první záhadu a tento mírný trest za druhou, není to nic proti záhadě třetí z května 1925: v depresivním rozpoložení vyskočil Savinkov z nezamřížovaného okna na vnitřní dvůr Lubjanky a jeho strážní andělé z GPU prostě nestačili zachytit jeho velké těžké tělo a zachránit ho. Na jejich ospravedlnění (aby neměli služební nepříjemnosti) jim však Savinkov zanechal doklad, v němž rozumně a logicky vysvětlil, proč spáchal sebevraždu – a to tak věrně v Savinkovově duchu a stylu, že dokonce jeho syn Lev Borisovič tomu plně věřil a všem v Paříži potvrdil, že nikdo kromě otce nemohl ten dopis napsat a že jeho otec spáchal sebevraždu, protože si uvědomil svůj politický bankrot.

A my, hloupí lubjanští vězňové pozdějších let, jsme důvěřivě papouškovali, že ocelové pletivo kolem schodiště je tam od té doby, co Savinkov vyskočil z okna. Tak se poddáváme krásné legendě a zapomínáme, že žalárnici sbírají zkušenosti po celém světě! Vždyť takové pletivo bylo v amerických věznicích už začátkem tohoto století – jak by mohla sovětská technika zůstat pozadu?

Když v roce 1937 umíral v lágru na Kolymě bývalý čekista Artur Šrjubel, řekl jednomu ze spoluvězňů, že byl mezi těmi čtyřmi, kteří vyhodili v Lubjance Savinkova z okna ze čtvrtého patra na dvůr! (To není v rozporu s nynějším vyprávěním Ardamatského: nízký parapet spíš jako u balkónových dveří než u okna – nevybrali si místnost špatně! Jenomže podle Ardamatského nedávali strážní andělé pozor, kdežto podle Šrjubela přiložili ruku společně.) A tak druhá záhada – neobyčejně mírný rozsudek – je vysvětlena tragickou záhadou třetí.

Byla to tajená zpráva, avšak ke mně se přece jen dostala, a já jsem ji v roce 1967 předal M. N. Jakubovičovi. Ten se svou mladickou živostí, kterou si zachoval, a s lesknoucíma se očima zvolal: „Tomu věřím! To souhlasí! A já jsem Bljumkinovi nevěřil a myslel jsem si, že se jen chvástá!“ Vysvětlil mi to: koncem dvacátých let řekl Bljumkin Jakubovičovi pod pečeti hlubokého tajemství, že on, Bljumkin, napsal z příkazu GPU takzvaný Savinkovův dopis před smrtí. Jak se ukázalo, byl Bljumkin jedinou osobou, která měla k Savinkovovi do cely vždy volný přístup, měl ho po večerech „bavit“. (Zdali Savinkov vůbec cítil, že byla u něho stálým hostem smrt – plíživá, přátelská smrt, na níž nijak neuhádneš, jaký konec ti připravila?) A to právě Bljumkinovi pomohlo, aby si osvojil Savinkovův způsob vyjadřování a myšlení a vžil se do okruhu jeho posledních myšlenek.

Vyskytne se otázka: A proč z okna? Nebylo by bývalo lehčí ho otrávit?

Pravděpodobně někomu ukazovali nebo hodlali ukázat jeho tělesné pozůstatky.

Kde jinde, ne-li zde, musíme dovyprávět i osud Bljumkina, kterého přes jeho čekistickou všemohoucnost jednou Mandelštam neohroženě usadil. Erenburg začal o Bljumkinovi vyprávět – a najednou zahanbeně přestal. A ono je opravdu co vyprávět! Po porážce levých eserů v roce 1918 tento Mirbachův vrah nejenže nebyl potrestán a nesdílel úděl ostatních levých eserů, nýbrž byl Dzeřcinským ušetřen (právě tak jako chtěl ušetřit i Kosyreva) a obrácen vnějškově na bolševickou víru. Zřejmě si ho drželi, aby za ně vyřizoval důležitou „špinavou práci“. Někdy začátkem třicátých let jet tajně do Paříže, aby zavraždil Baženova (uprchlého pracovníka Stalinoва sekretariátu) – a úspěšně ho vyhodil jedné noci z vlaku.

Avšak jeho dobrodružný duch nebo nadšení pro Trockého zavedly Bljumkina na Princovy ostrovy, snad aby se zeptal katechety nového náboženství, nechce-li vyřídit něco v SSSR. Trockij mu dal balíček pro Radka. Bljumkin jej přivezl a odevzdal, a celý jeho zájezd za Trockým by byl zůstal v tajnosti, kdyby oslňující Radek už tehdy nebyl donášečem. Radek prásknul Bljumkina a ten se tak dostal do chřtánu netvora, kterého sám pomáhal vykrmit krví prvních obětí.

Nicméně všechny hlavní a významné procesy jsou stále ještě před námi...

10 ZÁKON DOZRÁL

Kde však zůstaly ty poblázněné davy, přelézající ostatní drát na našich západních hranicích, jež bychom podle § 71 tr.z. stříleli za nedovolený návrat do RSFSR? Navzdory všem vědeckým předpovědím tyto davy neexistovaly a paragraf nadiktovaný Kurskému byl zbytečný. Jediný podivín tohoto druhu v celém Rusku byl Savinkov, ale ani jeho si netroufli soudit podle onoho paragrafu. Zato opačný trest – vypovězení za hranice místo zastřelení – byl vyzkoušen často a bez prodlení.

V oněch dnech, kdy se narychlo vymýšlel trestní zákon, nezapomněl Vladimír Iljič na svůj nápad a dne 19. května napsal:

„Soudruhu Dzetžinskij! K otázce vypovězení spisovatelů a profesorů napomáhajících kontrarevoluci. To se musí připravit pečlivěji. Bez přípravy se dopustíme hlouposti... Věc je třeba zařídit tak, abychom tyto „vojenské špióny“ pochytili, abychom je systematicky lovili a posílali za hranice. Prosím Vás, abyste tento dopis nerozmnožoval a ukázal jej tajně členům politbyra.²⁸⁵ Tajnost byla v tomto případě zcela přirozená vzhledem k důležitosti a poučnosti tohoto opatření. Průzračně jasné rozdělení třídních sil v sovětském Rusku bylo porušováno jen touto rosolovitou beztvárnou skvrnou staré buržoazní inteligence, která v ideologické oblasti hrála skutečně úlohu vojenských špiónů – a proto nebylo možno přijít na nic lepšího než tuto myšlenkovou usazeninu vymést co nejrychleji za hranice.

Soudruh Lenin sám byl už připoután na lůžko, ale členové politbyra návrh zřejmě schválili, a tak soudruh Dzeižinskij provedl lov a koncem roku 1922 bylo asi tři sta nejvýznačnějších ruských humanitních vědců posazeno na... vlečnou loď?... nikoliv, na parník a odvezeno na evropské smetiště. (Mezi těmi, kteří tam zapustili kořeny a proslavili se, byli filozofové N. O. hosskij, S. N. Bulgakov, N. A.

Berďajev, F. A. Stěpun, B. P. Vyšeslavcev, L. P. Karsavin, S. L. Frank, I. A. Iljin, dále historikové S. P. Melgunov, V. A. Mjakotin, A. A. Kizevetter, I. I. Lapin a spisovatelé a publicisté J. I. Ajchenvald, A. S. Izgojev, M. A. Osorgin, A. V. Pešechonov. V menších skupinách byli někteří odvezeni ještě dodatečně začátkem roku 1923, například sekretář Lva Tolstého V. F. Bulgakov.

Pod záminkou podezřelých známostí se tam dostali i matematici jako D. F.

Selivanov.) Avšak s tím systematickým lovením to nevyšlo. Snad z křiku emigrantů, že je to pro ně „dárek“, si uvědomili, že ani toto opatření není nejlepší a že si jen zbytečně nechávali ujít materiál dobrý k zastřelení, který navíc mohl na tom smetišti dějin vykvést jedovatými květy. A tak od tohoto opatření upustili. A všechny další čistky vedly buď ke konci, který potkal Duehonina, nebo na Souostroví Gulag.

Zdokonalený trestní zákon, schválený v roce 1926 (a platný až do Chruščovovy éry), propletl všechny předchozí provazy politických paragrafů v jedinou pevnou síť paragrafu padesátého osmého, jehož se pak používalo k tomuto výlovu. Lovení se rychle rozšířilo na inženýrsko-technickou inteligenci – tím nebezpečnější, že zaujímala silnou pozici v národním hospodářství, a těžko ji bylo kontrolovat jen za pomoci Pokrokového učení. Teď bylo jasné, že chybou byl soudní proces ve věci Oldenbergerovy sebevraždy (jak pěkné centrum se tam mohlo dát dohromady!) a ukvapené že bylo Krylenkovo závěrečné prohlášení: „O sabotáži inženýrů se v letech 1920-21 nedalo mluvit.“²⁸⁶ Jestliže to nebyla sabotáž, bylo to něco daleko horšího, totiž – škůdcovství (tento výraz vynalezl, jak se zdá, jeden řadový vyšetřovatel v Šachtách).

Sotva se pochopilo, co se má hledat: škůdcovství – hned se, přes absenci tohoto pojmu v dějinách lidstva, začalo bez obtíží odhalovat ve všech odvětvích průmyslu i ve všech jednotlivých závodech. Avšak tyto drobné nálezy postrádaly celistvost koncepce a dokonalost provedení, o něž jasné usilovala Stalinova povaha i hloubavá část naší justice. Nakonec však náš zákon dozrál a mohl světu ukázat něco skutečně dokonalého – jednotný, velký, dobře koordinovaný proces, tentokrát s inženýry. Tak začal k) Šachtinský proces (18. května-15. července 1928).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu SSSR, předseda A. J. Vyšinskij (tehdy ještě rektor 1. Moskevské státní univerzity), hlavní žalobce N. V. Krylenko (pamětihodné setkání! – jako by to bylo předávání právnické štafety)²⁸⁷, 53 obžalovaných, 56 svědků. Jak velkolepé!!

Avšak běda, ve velkoleposti tohoto procesu spočívala i jeho slabost: jestliže se pro každého obžalovaného měly natáhnout jen tři nitky, bylo jich dohromady už 159, a Krylenko i Vyšinskij měli však jen po deseti prstech. Samozřejmě že „se obžalovaní snažili odhalit před společností své těžké zločiny“ – ale ne všichni, jen šestnáct. Třináct se jich vytáčelo. Čtyřicet vůbec vinu nepřiznalo²⁸⁸. To způsobilo nepřipustný nesoulad, což masy vůbec nemohly pochopit. Vedle kladů (dosažených ostatně už při předešlých procesech) – jako byla bezmocnost obžalovaných a obhájců, jejich neschopnost posunout

²⁸⁵ Lenin, Spisy. 5. vyd., sv. 54, Moskva, str. 265-266.

²⁸⁶ Krylenko, V pěti letech, str. 437.

²⁸⁷ Přisedíci však byli dva starí revolucionáři Vasiljev-Južin a Antonov-Saratovskij. Už samo lidové znění jejich jmen vzbuzovalo sympatie. Snadno se zapamatují. A v roce 1962 jsme najednou četli v Izvěstijích nekrology na oběti represálii – podepsané kým? Věčně žijícím Antonovem-Saratovským!

²⁸⁸ Pravda, 24. 5. 1928, str. 3.

nebo odstrčit balvan rozsudku – bily do očí nedostatky tohoto nového procesu, což v případě zkušeného Krylenka bylo neodpuštitelné.

Na prahu beztrídní společnosti jsme konečně byli s to uskutečnit i bezkonfliktní soudní proces (odrážející vnitřní bezkonfliktnost našeho řádu), proces, při němž svorně spějí k témuž cíli soud, prokurátor, obhajoba i obžalování.

Avšak rozsah Šachtinského procesu, v němž šlo jediňe o uhelný průmysl a z něho jen o Donbas, nebyl přiměřený době.

Krylenko začal kopat novou hlubokou jámu zřejmě hned toho dne, kdy skončil Šachtinský proces (spadli do ní dokonce dva jeho kolegové – veřejní žalobci v Šachtinském procesu Osadčij a Šejn). Je zbytečné se zmiňovat o tom, s jakou ochotou a dovedností mu pomáhal veškerý aparát OGPU, který už přecházel do pevných rukou Jagody. Bylo třeba vytvořit a odhalit organizaci inženýry, rozvětvenou po celé zemi. Do čela této organizace bylo nutno najít několik silných škúdcovských postav. Kdo v inženýrských kruzích neznal bezesporu silnou a nepoddajně hrdou postavu Pjotra Akimoviče Palčinského? Už na začátku století byl význačným důlním inženýrem a za první světové války pak místopředsedou Výboru pro válečný průmysl, to znamená, že řídil celou válečnou výrobu ruského průmyslu, který musel průběžně napravovat chyby carské přípravy.

Po Únoru se stal náměstkem ministra obchodu a průmyslu. Za cara byl pronásledován za revoluční činnost, po Říjnu byl vězněn třikrát (1917, 1918, 1922) a od roku 1920 byl profesorem Báňského institutu a poradcem Státní plánovací komise. (Podrobněji o něm viz část III, kap. 10.) Tohoto Palčinského tedy určili za hlavního obžalovaného v novém velkolepém procesu.

Při vstupu na neprobádanou půdu inženýrského světa se lehkomyšlný Krylenko přes svou desetiletou věhlasnou činnost prokurátora nejen nevyzval v pevnosti materiálu, ale neměl vůbec ani zdání o možném odporu duší. Ukázalo se, že Krylenkova volba byla chybná.

Palčinskij odolal všem metodám, které OGPU znalo, nevzdal se a zemřel, aniž podepsal jakýkoliv nesmysl. Spolu s ním prošli stejným vyšetřováním N. K. von Meck a A. F. Veličko, kteří se zřejmě také nevzdali. Zda zahynuli při mučení nebo byli zastřeleni, to dosud nevíme; dokázali však, že lze vzdorovat a že lze nepodlehnout – a tak se stali všem dalším významným obžalovaným vzorem i výčitkou.

Jagoda zatajil svou porážku a uveřejnil dne 24. května 1924 stručnou zprávu OGPU o popravě těchto tří obžalovaných za škúdcovství obrovských rozměrů a o odsouzení mnoha dalších nejmenovaných osob.²⁸⁹ Kolik času se však zbytečně promrhalo! Téměř celý rok! Kolik nocí výslechů, kolik fantazie vyšetřovatelů – a to vše nadarmo! Krylenko musel začít všechno zas od začátku a hledat osobnost, skvělou a silnou – a zároveň zcela slabou a zcela poddajnou. On však rozuměl této zatracené inženýrské rase do té míry špatně, že ztratil ještě jeden rok neúspěšnými pokusy. Od léta 1929 se páral s Chrennikovem, ale ani ten nesouhlasil s takovou hanebnou rolí a zemřel. Zpracovali starého Fedotova, ale ten byl zase příliš starý a k tomu ještě textilák, což nebylo právě efektní odvětví. A tak opět ztratili rok! Země čekala na rozhodující proces se škúdcí, čekal na něj soudruh Stalin – ale Krylenkovi se pořád práce nedařila.²⁹⁰ Teprve v létě 1930 přišel kdosi s návrhem: ředitel Ústavu tepelné techniky Ramzin! Zatkli ho – a za tři měsíce bylo připraveno a inscenováno velkolepé divadlo, originální výtvar našeho soudnictví a nedostižný vzor pro světovou justici:

1) Proces s Průmyslovou stranou (25. listopadu-7. prosince 1930).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu, opět Vyšinskij, opět Antonov-Saratovskij a opět náš oblíbený Krylenko.

Teď už se neobjeví „technické důvody“, které by nedovolovaly předložit čtenářům úplný těsnopisný záznam procesu²⁹¹ nebo by bránily zahraničním dopisovatelům v přístupu. Záměr byl velkolepý: posadit na lavici obžalovaných celý průmysl země, všechna jeho odvětví a plánovací orgány. (Jen oko pořadatele vidí skuliny, kterými proklouzl báňský průmysl a železniční doprava.) Zároveň se však příliš šetřilo materiálem: obžalovaných bylo pouze osm (chyby Šachtinského procesu byly vzaty v úvahu).

Jistě zvoláte: Cožpak osm lidí může představovat celý průmysl? Proč ne – pro nás je i to moc! A tři z osmi jsou jen z textilního průmyslu jakožto nejdůležitějšího odvětví pro obranu země. To tedy jistě

²⁸⁹ Izvěstija, 24. 5. 1929.

²⁹⁰ Je velmi dobře možné, že tento jeho neúspěch utkvěl ve Vúdcově neblahé paměti a vedl k symbolickému zániku hlavního prokurátora pod touž gilotinou.

²⁹¹ Process Prompartii (Proces s Průmyslovou stranou), Moskva 1931.

existují zástupy svědků? Sedm lidí, právě takoví škůdci, a také ve vazbě. Pak ale jistě existují hromady usvědčujícího materiálu? Nákresy?

Projekty? Směrnice? Zprávy? Úvahy? Hlášení? Soukromé poznámky? Ne, nic! Ani kousek papíru! Jak mohlo GPU něco takového dopustit? Tolik lidí zatklo a ani kus papíru neukořistilo? „Bylo jich hodně“, ale „vše bylo zničeno“. Protože „nebylo kde umístit archív“. Při procesu je předloženo jen několik novinových článků z emigrantského a našeho tisku. Jak ale zaměřit obžalobu?... Vždyť je tu přece Nikolaj Vasiljevič Krylenko. Vždyť tu není první den. „Nejlepším důkazem je za všech okolností přece jen přiznání obžalovaných“.²⁹² Avšak jaké přiznání: nikoliv vynucené, nýbrž upřímné, kdy lítost vyplavuje z hrudi celé monology a kdy člověk cítí potřebu mluvit a mluvit, odhalovat se a bičovat.

Starého Fedotova (66 let) vyzvou, aby se posadil, že to už stačí – ale ne, on se vnucuje s dalšími výklady a prohlášeními. Po pět zasedání nemusí soud ani klást otázky: obžalovaní mluví a mluví, vysvětlují a ještě dodatečně žádají o slovo, aby doplnili, co zapomněli. Bez jakýchkoliv otázek vykládají deduktivně všechno, co obžaloba potřebuje. Ramzin po obšírných prohlášeních připojuje pro jasnost ještě krátká shrnutí jako pro těžko chápavé studenty. Největší obavy mají obžalovaní z toho, že by něco mohlo zůstat nevysvětleno, někdo neodhalen, něčí jméno neuvedeno, něčí škůdcovský záměr nevyložen. A jak se sami špiní! – „Jsem třídní nepřítel“, „dal jsem se podplatit“, „naše buržoazní ideologie“. Prokurátor: „Byla to vaše chyba?“ Čarnovskij odpoví: „A také zločin!“ Krylenko nemá zkrátka co dělat, po celou dobu pěti zasedání popijí čaj a přikusuje sušenky, nebo co mu právě přinesou.

Jak mohou obžalovaní vydržet takový emocionální výbuch? Magnetofonové záznamy neexistují, ale obhájce Ocep to líčí takto: „Řeči obžalovaných plynuly věcně, chladně a profesionálně klidně.“ To se podívejme! Taková zpovědní vášeň – a přitom věcně? A chladně? A k tomu ještě asi soukají ze sebe svůj kajicný a učesaný text tak mdle, že je Vyšinskij musí často požádat, aby mluvili hlasitěji a zřetelněji, protože není nic slyšet.

Harmonický průběh procesu nikterak nenarušuje ani obhajoba: souhlasí se všemi návrhy prokurátora, jeho obžalovací řeč označí za historickou, své argumenty za malicherné a pronášené proti vlastním citům, neboť „sovětský obhájce je především sovětským občanem“ a „spolu se všemi pracujícími pociťuje rozhořčení“ nad zločiny svých mandantů²⁹³. Při soudním řízení klade obhajoba nesmělé skromné otázky a okamžitě od nich upouští, jakmile Vyšinskij zasáhne. Obhájci obhajují jen dva neškodné textiláky a nediskutují ani o skutkové podstatě ani o kvalifikaci trestných činů, nýbrž jen o tom, je-li možné, aby mandant unikl trestu smrti. Je užitečnější, soudruzi soudci, „jeho tělo, nebo jeho práce“?

A jaké hnusné zločiny vůbec spáchali tito buržoazní inženýři? Tady je máte:

Plánovali snížené tempo hospodářského rozvoje (například roční přírůstek výroby všeho všudy jen 20-22 %, zatímco pracující byli ochotni je zvýšit o 40 i 50 %). Zpomalovali tempo těžby místních paliv. Nedostatečně rychle budovali Kuzněckou uhelnou pánev. Využívali teoreticko-ekonomických diskusí (Má se zásobovat Donbas elektrickým proudem z Dněprogesu? Má se postavit magistrála Moskva-Donbas?), aby zdržovali řešení důležitých problémů. (Když inženýři diskutují, práce stojí!) Zdržovali projednávání stavebních projektů (neschvalovali je okamžitě). V přednáškách o pružnosti a pevnosti materiálu zastávali protisovětskou linii. Nechávali instalovat zastaralé strojní zařízení. Blokovali finanční prostředky (investovali je do drahých a dlouhotrvajících staveb). Prováděli zbytečné (!) opravy. Špatně používaly kovy (vzhledem k neúplnému sortimentu železa). Vytvářeli disproporce mezi jednotlivými cechy v továrnách i mezi množstvím surovin a možnostmi jejich zpracování (to se zvláště projevilo v textilním průmyslu, kde postavili o jednu až dvě továrny víc, než odpovídalo sklizni bavlny). Pak udělali skok od minimalistických plánů k maximalistickým. Tak došlo k jasně škůdcovskému urychlení rozvoje téhož neblahého textilního průmyslu. A co nejdůležitější: plánovali (avšak ani jednou neuskutečnili) diverzní akce v energetice. Jejich záškodnictví se tedy neprojevovalo v poruchách nebo v ničení strojů, nýbrž v plánování a řízení průmyslu, a mělo vést k všeobecné krizi a dokonce v roce 1930 k hospodářskému ochromení! Ale nevedlo k tomu – jen díky průmyslově finančním protiplánům pracujících mas (zdvojnásobení směrných čísel!).

„No ale...“ tak nějak začne skeptický čtenář.

Cože? To je vám málo? Jestliže však budeme u soudu každý bod opakovat a přežvykovat pětkrát nebo osmkrát – nebude toho snad víc?

²⁹² Proces s Průmyslovou stranou, str. 453.

²⁹³ Tamtéž, str. 488.

„No ale,“ vede dál svou čtenář šedesátých let, „nemohlo to všechno vzejít právě z těch protiplánů? Bodejť by nevznikly disproporce, když každá odborářská schůze může bez souhlasu Státní plánovací komise předělat všechny proporce, jak chce.“

Ach, trpký je chleba prokurátorův! Vždyť každé slovo se má uveřejnit! To znamená, že to budou číst také inženýři. Kdo se ale dá na vojnu, musí bojovat! A tak se Krylenko neohroženě vrhne do technických detailů. Vnitřní stránky a přílohy novin velkého formátu se plní drobně tištěným textem o technických podrobnostech.

Počítají s tím, že každý čtenář z toho otupí, že mu nestačí večery ani neděle, aby to všechno přečetl, a že si jen všimne refrénu, který se opakuje každých pár odstavců:

Škodili! Škodili! Škodili!

Ale co když se přece jen do toho dá a bude číst každou řádku?

Pak z té spleti hloupě a nešikovně sestavených obvinění pozná, že se lubjanští zabijáci pustili do práce, které vůbec nerozumějí. Že jim z hrubé sítě unikl nespoutaný duch století. Věžňové jsou sice přemožení, povolní a zdeptaní, ale jejich duch se nedá spoutat.

Dokonce i vyděšené znavené jazyky obžalovaných nám dokážou všechno vyjmenovat a povědět.

Podívejme se, v jakém ovzduší pracovali. Kalinnikov: „U nás se vytvořila nedůvěra k technikům.“ Laričev: „Ať jsme chtěli nebo ne, měli jsme ty 42 milióny tun naftu vytěžit (to jest na příkaz shora)... ale to se stejně za žádných podmínek vytěžit nedá.“²⁹⁴ Mezi takové dvě nemožnosti byla vtěsnána veškerá činnost nešťastné generace našich inženýrů. – Ústav tepelné techniky se pyšní svým nejdůležitějším objevem. Koeficient využití paliva byl podstatně zvýšen; vzhledem k tomu se v perspektivním plánu stanoví nižší potřeba paliva – a to znamená, že škodili, neboť snížili palivovou bilanci! – Do dopravního plánu dali vybavení všech vagónů automatickými spřáhly – a to znamená, že škodili, neboť zmrazovali finanční prostředky! (Vždyť automatická spřáhla se vyplatí teprve za dlouhou dobu, ale my chceme výsledky u zítra!) – Aby se lépe využilo jednokolejných tratí, rozhodli se zvětšit lokomotivy a vagóny. Je to modernizace? Ne, škůdcovství, neboť se budou muset vynakládat prostředky na zesílení mostů a tratí! – Po zralé ekonomické úvaze, že v Americe je kapitál laciný a pracovní síly drahé, zatímco u nás je tomu naopak, a proto se nemůžeme po nich opičit, přišel Fedotov k tomuto závěru: My teď nepotřebujeme kupovat drahé americké stroje na pásovou výrobu, pro nejbližších deset let je pro nás výhodnější nakoupit laciněji méně dokonalé anglické stroje a postavit k nim víc dělníků, protože za deset let bude tak jako tak nutné stroje vyměnit, ať jsou jakékoliv, a pak nakoupíme ty dražší. Takové škůdcovství! Pod záminkou hospodárnosti nechce, aby sovětský průmysl měl moderní stroje! – Začali stavět nové továrny ze železobetonu místo mnohem levnějšího obyčejného betonu s tím, že se za sto let velice vyplatí: opět škůdcovství! Zmrazování finančních prostředků, plýtvání nedostatkovou armovací ocelí! (Má se snad nechat jen na zuby?) Fedotov na lavici obžalovaných ochotně připouští: „Jistě, jestliže se dnes počítá s každou kopejkou, pak se to může považovat za škůdcovství.“

Angličané říkají: Nejsem tak bohatý, abych mohl kupovat laciné věci...“

Pokusí se to opatrně vysvětlit tvrdohlavému prokurátorovi: „Z jakýchkoliv teoretických postupů vyplývají normy, které se konec konců mohou jevit (a budou považovány!) jako škůdcovství...“²⁹⁵ Může se zastrašený obžalovaný vyjádřit jasněji?... To, co je pro nás teorie, je pro vás škůdcovství! Vy přece musíte mít všechno dnes a nemyslíte vůbec na zítřek... Starý Fedotov se snaží vysvětlit, kde všude se kvůli zběsilému spěchu pětiletky mrhá statisíci a milióny rublů: Bavlna se netřídí na místě, aby se každé továrně dodal ten druh, který odpovídá jejímu výrobnímu programu, nýbrž ji rozesílají lajdácky a bez třídění. Prokurátor to však neposlouchá! S umíněností zabeďněnce se během procesu desetkrát znova a znova vrací k názornější otázce, kterou si sestavil z kostek dětské stavebnice: Proč začali stavět továrny jako paláce – s vysokými halami, širokými chodbami a příliš dobrou ventilací? Cožpak to není jasné škůdcovství? Vždyť je to nenávratné zmrazování finančních prostředků!

Buržoazní škůdci mu vysvětlují, že lidový komisariát práce chtěl, aby se v zemi proletariátu stavěly pro dělníky prostorné továrny s dobrým vzduchem (to tedy znamená, že v komisariátu práce sedí také škůdci, zapište to!), lékaři vyžadovali devítimetrovou výšku hal, Fedotov ji snížil na šest metrů – proč ji ale nesnížil na pět? Zase škůdcovství! (A kdyby ji byl snížil na čtyři a půl metru, bylo by to už vysloveně drzé škůdcovství: to by byl chtěl vytvářet pro svobodné sovětské dělníky hrůzné pracovní podmínky kapitalistických továren.) Vysvětlují Krylenkovi, že při celkových nákladech na stavbu celé továrny i se

²⁹⁴ Proces s Průmyslovou stranou, str. 325.

²⁹⁵ Tamtéž, str. 365.

zařízením jde o pouhá tři procenta – leč marné, znova a znova se vrací k výšce hal! A dále: Jak to že si dovolili montovat tak silné ventilátory?

Byly propočteny na nejteplejší letní dny... Proč právě na nejteplejší? V nejteplejších dnech se snad mohou dělníci trochu zpotit!

Mezitím však je slyšet: „Disproporce byly zcela přirozené... Má je na svědomí bezhlavá organizace ještě před Inženýrským centrem“ (Čarnovskij)²⁹⁶.

„Žádné škůdcovské činnosti není ani zapotřebí... stačí jednat předepsaným způsobem a všechno přijde samo od sebe“ (opět Čarnovskij)²⁹⁷ Nemůže se vyjádřit jasněji po mnoha měsících v Lubjance a na lavici obžalovaných! Stačí jednat předepsaným způsobem (to znamená podle směrnic nadřízených zmatkařů) – a nesmyslný plán se sám od sebe zhroutí. Hle, jejich škůdcovství: „Mohli jsme vyrobit dejme tomu tisíc tun, ale měli jsme vyrobit (tj. podle idiotského plánu) tři tisíce, a přitom jsme neučinili žádná opatření, abychom tuto výrobu zajistili.“

Jistě budete souhlasit, že to na oficiální, zkontrolovaný a zcenzurovaný stenografický záznam z oněch let není právě málo.

Často nutí Krylenko své herce, aby do únavy opakovali hlouposti a nesmysly, až je jim hanba za autora, leč musí hrát dál pro kousek vlastního života.

Krylenko: „Souhlasíte s tím?“

Fedotov: „Souhlasím... i když celkem vzato nemyslím...“²⁹⁸ Krylenko: „Potvrzujete to?“

Fedotov: „Vlastně... v některých věcech... celkem vzato... ano.“²⁹⁹ Pro inženýry (pro ty na svobodě, dosud nezatčené, kteří i po soudním zostuzení celého stavu musí dál vesele pracovat) – pro ty není východiska. Všechno dělají špatně. Špatné je ano, špatné je i ne. Špatné je dopředu, špatné je i dozadu. Když spěchali – byl to škodlivý spěch, když nespěchali – škodlivé zpomalování tempa rozvoje. Když rozvíjeli některá odvětví opatrně – bylo to záměrné zdržování, sabotáž; když se podřídili rozmarným skokům plánu – způsobili škodlivou disproporci. Opravy, zlepšování výroby, investiční příprava – to bylo zmrazování finančních prostředků; provoz do úplného opotřebování strojního zařízení – diverze! (A to všechno se vyšetřovatelé dozví od nich samých: nepovolení spánku, korekce – a teď sami uveďte přesvědčivé příklady, kde a jak jste mohli škodit.) „Uveďte jasný příklad! Uveďte jasný příklad svého škůdcovství!“ vybízí netrpělivý Krylenko.

(Uvedou vám jasné příklady, uvedou! Brzy se najde někdo, kdo napíše i dějiny techniky těchto let! Ten vám uvede všechny možné i nemožné příklady. Zhodnotí všechny křeče a záchvaty té vaší pětiletky za čtyři roky. Pak se dozvíme, kolik národního bohatství a sil jste zbytečně promrhali. Dozvíme se, jak všechny nejlepší projekty byly zavrženy a místo nich provedeny horší projekty a horším způsobem. Inu, jestliže skvělé inženýry vedou ruda gardisté jako za čínské kulturní revoluce, co dobrého z toho může vzejít? Nadšení diletanti – ti napáchali víc škod než zabeđenění vedoucí.) Avšak uvádět příliš podrobností není vhodné. Čím víc podrobností, tím méně by zločiny zasluhovaly trest smrti.

Ale počkejte, to není všechno! Nejhorší zločiny teprve přijdou! Tady jsou – srozumitelné a pochopitelné i nigramotnému! Průmyslová strana 1. připravovala intervenci. 2. přijímala peníze od imperialistů, 3. prováděla špionáž, 4. rozdělovala ministerská křesla v příští vládě.

A konec! Všichni sklapli ústa. Všichni namítající sklonili hlavu. Je slyšet jen dupot demonstrantů a řev za okny: „Smrt! Smrt! Smrt!“

A podrobněji to nejde? – K čemu by vám to bylo?... Nuže dobrá, prosím, ale bude to ještě horší. Všechny řídil francouzský generální štáb. Francie přece nemá žádné starosti ani potíže, ta neví, co je to stranický boj, té stačí jen zapískat – a už pochodují divize připravené k intervenci! Nejdříve ji naplánovali na rok 1928. Nedošlo však k dohodě a koordinaci. Dobrá, odložili ji tedy na rok 1930. Opět se nedohodli. Dobrá, tak tedy na rok 1931. Je to totiž takhle: Francie sama bojovat nebude, jen si zabere pro sebe (za celkovou organizaci intervence) část Ukrajiny na pravém břehu Dněpru. Anglie – ta tím spíš nebude bojovat, ale na zastrašení vyšle flotilu, jak slibuje, do Černého a Baltského moře (za to dostane kavkazskou naftu). Hlavními válečníky bude sto tisíc emigrantů (ti se sice už dávno rozprchli a rozjeli do celého světa, ale na zapísknutí se hned seběhnou). Pak Polsko (dostane polovinu Ukrajiny). Rumunsko jeho skvělé úspěchy v první světové válce jsou všeobecně známé, je to hrozný protivník). A Lotyšsko! A

²⁹⁶ Proces s Průmyslovou stranou, str. 204.

²⁹⁷ Tamtéž, str. 262.

²⁹⁸ Tamtéž, str. 4 – 5.

²⁹⁹ Tamtéž, str. 356.

Estonsko! (Tyto dvě malé země ochotně zapomenou na starosti se svým mladým státním zřízením a vši silou se vrhnou do boje.) Ale ještě hroznější je směr hlavního úderu. Cože, ten už je znám? Ano! Vyjde z Besarábie, bude se opírat o pravý břeh Dněpru a povede pak – přímo na Moskvu!³⁰⁰ A v ten osudný okamžik dojde na všech železnicích... k výbuchům? – ne, k zácpám! A Průmyslová strana přitom ještě ve třech elektrárnách vyšroubuje pojistky, takže se celý Sovětský svaz pohrouží do tmy a zastaví se všechny stroje včetně textilních. Pak propuknou diverze. (Obžalování, pozor! Pokud se nebude jednat s vyloučením veřejnosti, neuvádět diverzní metody! Neuvádět továrny! Neuvádět zeměpisné názvy míst!

Neuvádět jména ani cizinců, ba ani našich lidí!) K tomu připočtete smrtelný úder, který v té době bude zasazen textilnímu průmyslu. Je nutno dodat, že se v Bělorusku se škůdcovským záměrem stavějí dvě či tři textilní továrny, které mají posloužit interventům jako opěrné základny!³⁰¹ Jakmile je interventi obsadí, vyrazí neúprosně na Moskvu. Avšak nejzákeřnější spiknutí spočívá v tom, že chtěli (ale nestačili) vysušit kubánské záplavové louky spolu s močály v běloruském Polesí a kolem Ilmeňského jezera (Vyšinskij sice zakáže uvádět přesné názvy míst, ale jeden svědek se podřekne) – a tak se měla interventům otevřít nejkratší cesta do Moskvy, aniž si zmáčí nohy a jejich koně kopyta. (Proč to měli Tataři tak těžké?

Proč se Napoleon nemohl dostat do Moskvy? No přece kvůli poleským a ilmeňským močálům. Kdyby je byli vysušili, byli by odkryli přístup do bělokamenné matičky Moskvy!) A ještě nutno dodat, že pod záminkou stavby pil (místa neuvádět, je to tajemství!) postavili hangáry, aby letadla interventů nestála na dešti a mohla tam pěkně zarolovat. A rovněž postavili (místa neuvádět!) ubikace pro interventy! (Kde asi našli přístřeší okupanti za všech předchozích válek?...) Všechny instrukce k tomu dostávali obžalování od dvou tajemných cizinců K. a P. (v žádném případě neuvádět jejich jména ani jména států!).³⁰² Poslední dobou dokonce přistoupili k „přípravě zrádcovských akcí jednotlivých útvarů Rudé armády“ (neuvádět druh vojsk, neuvádět útvary, neuvádět jména!). Nic z toho sice neuskutečnili, zato však zamýšleli (což rovněž neuskutečnili) v jednom ústředním armádním úřadě vytvořit buňku finančních odborníků, bývalých důstojníků bílé armády. (Cože, bílé armády? Zapište to, zatknout!) A buňky protisovětsky naladěných studentů... (Cože, studentů? Zapište to, zatknout!) Přitom se to ale nesmí přehnat. Aby pracující nezmalomyslněli, že už je všechno v tahu, že to už sovětská vláda projela. Hned se to uvede na správnou míru: Mnoho věci plánovali, ale málo udělali! Ani jedno průmyslové odvětví neutrpělo podstatné škody.

Proč ale vlastně k té intervenci nedošlo? Z různých komplikovaných důvodů.

Jednou nebyl ve Francii zvolen Poincaré, jindy se zas naši průmyslníci v emigraci domnívali, že bolševici ještě neobnovili úplně jejich bývalé podniky – ať se bolševici víc činí! A také s Polskem a Rumunskem se nikterak nemohla dohodnout.

Dobrá, k intervenci sice nedošlo, avšak existovala Průmyslová strana! Slyšíte ten dupot" Slyšíte to dunivé volání pracujících mas: „Smrt! Smrt! Smrt!“ To pochodují „ti, kteří v případě války budou muset za činnost těchto osob zaplatit svými životy, strádáním a útrapami“.³⁰³ (Jako by to byl Krylenko předvídal: Tito důvěřiví demonstranti vskutku zaplatí v roce 1941 svými životy, strádáním a útrapami za činnost těchto osob! Na koho to ale ukazujete, prokurátore? Na koho to ukazujete?) Proč však Průmyslová strana? Proč strana – a ne Inženýrsko-technické centrum? My jsme zvyklí na centrum.

Existovalo i centrum, ano. Oni se ale rozhodli, že se přemění v politickou stranu. Je to solidnější. Tak se bude lépe bojovat o ministerská křesla v budoucí vládě. To „zmobilizuje inženýrsko-technické kádry k boji o moc“. K boji s kým? No s ostatními stranami! Za prvé s Rolnickou stranou práce, ta přece má 200 tisíc členů! Za druhé se stranou menševiků. A centrum? Tyhlety tři strany dohromady měly právě vytvořit Spojené centrum. GPU je však rozdrtilo! A je dobře, že nás rozdrtili. (Všichni obžalování jsou tomu rádi.) (Stalinovi lichotí, že mohl rozdrtit další tři strany. Tolik slávy tři „centra“ nemohou přinést!) A když už strana – tak s ÚV, ano, s vlastním ÚV! Je sice pravda, že se žádné konference ani volby nikdy nekonaly. Kdo chtěl, ten se stal členem ÚV, bylo jich asi pět. Všichni si dávali navzájem přednost. I předsednictví si vzájemně nabízeli. Žádná zasedání se nikdy nekonala – ani ústředního výboru (nikdo si nevzpomíná, zato Ramzin si to dobře pamatuje a také to poví!), ani oborových skupin. Jakési liduprázdno... Čarnovskij: „K formálnímu ustavení Průmyslové strany nikdy nedošlo.“ A kolik že má členů? Laričev: „Spočítat členy je obtížné, přesný stav neznáme.“ A jak škodili? Jak si předávali směrnice? Zcela jednoduše, když jeden

³⁰⁰ Kdo nakreslil tuto šipku Krylenkovi na krabičku od cigaret: Nebyl to ten, kdo vymyslel naši obranu v roce 1941?

³⁰¹ Proces s Průmyslovou stranou, str. 356. To je míněno vážně.

³⁰² Tamtéž, str.469.

³⁰³ Tamtéž, str. 437. Citát z Krylenkovy řeči

potkal druhého v podniku, vyřídili to ústně. A dál pak každý škodil, jak dovedl. (Ramzin s jistotou mluví o dvou tisících členů. Kde jsou dva tisíce, tam se jich dá zatknout i pět tisíc. Podle údajů soudu je v SSSR celkem 30-40 tisíc inženýrů. To znamená, že každý sedmý se zavře a zbývajících šest se tak zastraší.) A co styky s předáky Rolnické strany práce? S těmi se setkávali ve Státní plánovací komisi nebo v Nejvyšší radě národního hospodářství – a „plánovali systematické akce proti vesnickým komunistům“...

Kde jsme jen tohle už viděli? No ovšem, v Aidě! Radames táhne do boje, orchestr burácí, osm vojáků stojí v přilbách a s kopími – a dva tisíce jejich namalováno na zadní kulise. Tak je to i s Průmyslovou stranou.

Ale to nic, hraje se dál! (Dnes by už nikdo ani neuvěřil, jak to tehdy hrozivě a vážně vypadalo.) Neustálým opakováním se to vtlouká do hlav, každá epizoda se ještě několikrát přehrává. Tím se jen násobí hrůzostrašné představy. A aby to nebylo tak fádní, obžalovaní najednou také trochu „zapomenou“, „pokoušejí se o vytáčky“, načež je hned „vezmou do křížového výsledku“ – a všechno vypadá opravdově a živě jako na scéně Mchatu, Moskevského uměleckého akademického divadla.

Krylenko to však přehnal. Chtěl ukázat Průmyslovou stranu z dalšího zorného úhlu: odhalit její sociální základnu. Jde přece o třídní živel, takový rozbor jistě nezklame, a proto se Krylenko odchýlil od Stanislavského metody, nerozdělil úlohy a pustil se do improvizace: Necht' každý vypráví o svém životě, o svém poměru k revoluci i o tom, co ho přivedlo ke škůdcovské činnosti.

A toto neuvážené meziaktí, jediná lidská scéna, pokazilo najednou všech pět dějství. První, co se s překvapením dozvíme, je, že všech těchto osm sloupků buržoazní inteligence pochází z chudých rodin. Syn rolníka, syn úředníka s početnou rodinou, syn řemeslníka, syn vesnického učitele, syn podomního obchodníka... Všech osm studovalo za pár grošů, sami si museli vydělávat na své vzdělání od svých dvanácti, třinácti nebo čtrnácti let, ať už kondicemi nebo jako topiči na lokomotivě. Neuvěřitelné přitom je, že jim nikdo nebránil v cestě vzdělání.

Všichni normálně absolvovali reálku, pak techniku a stali se významnými a znamenitými profesory. (Jak je to možné? Neřekli nám snad, že za carismu mohli... jen děti statkářů a kapitalistů? Copak mohou nástěnky lhát?...) Zato teď, za sovětů, mají inženýři velké potíže: je pro ně téměř nemožné, aby dali svým dětem vyšší vzdělání (nezapomínejme, že děti inteligence jsou ta nejhorší odrůda!) Soud to nepopírá. Ani Krylenko ne. (Obžalovaní sami rychle ujistíují, že to pochopitelně na pozadí celkových vítězství není důležité.) Ponenáhlu začínáme rozeznávat rozdíl i mezi obžalovanými (doposud všichni mluvili téměř stejně). Věkové hranice, která je dělí, je zároveň i hranicí jejich slušnosti. Výpovědi těch, jimž je kolem šedesátky a víc, vzbuzují účast. Drze a nestoudně si však počíná 43 letý Ramzin i stejně starý Laričev a 29 letý Očkin (ten, který v roce 1921 udal Hlavní správu palivového průmyslu), od nich také pocházejí všechny hlavní výpovědi o Průmyslové straně a o intervenci. Ramzin se choval tak (přes své dřívější mimořádné úspěchy), že mu nikdo z ostatních inženýrů nepodal ruku – ale on si z toho nic nedělal. Nyní při přelíčení reaguje na Krylenkovy nářky dřív, než je sám Krylenko stačí vyslovit, a dává přesně formulované odpovědi. Všechna obvinění spočívají jen na Ramzinově paměti. Umí se tak ovládat a chová se tak energicky, že by byl skutečně mohl vést v Paříži jako zplnomocněnec jednání o intervenci (samozřejmě z pověření GPU). Úspěšný byl také Očkin: ve svých 29 letech už „požíval bezmezných důvěr Rady práce a obrany i Rady lidových komisařů“.

O 62 letém profesoru Čarnovském se to říci nedá: anonymní studenti štváli proti němu na nástěnných novinách; po 23 letech přednášení byl předvolán před plenární studentskou schůzi, „aby se zodpovídal ze své činnosti“ (on tam však nešel).

A profesor Kalinnikov vedl v roce 1921 otevřený boj proti sovětské vládě – a to stávkou profesorů. Bylo to tak, že Moskevské vysoké technické učení si už v letech stolypinské reakce vybojovalo akademickou autonomii (obsazování profesorských míst, volbu rektora atd.). V roce 1921 zvolili profesori MYTU Kalinnikova rektorem na další období, avšak lidový komisariát jej neschválil a jmenoval svého kandidáta.

Profesoři tedy zahájili stávkou za podpory studentů (tehdy ještě nebylo opravdových proletářských studentů), a tak zůstal Kalinnikov celý rok rektorem proti vůli sovětské vlády! (Teprve v roce 1922 zakroutili krkem jejich autonomii, což se určitě neobešlo bez zatýkání.) Fedotovovi je 66 let a jeho inženýrská tovární praxe je o jedenáct let starší než SDDSR. Pracoval ve všech přádelnách a textilních továrnách v Rusku (takové lidi mají ostatní v nenávisti a chtějí se jich co nejrychleji zbavit). V roce 1905 odešel z místa ředitele u l-torozova a vzdal se svého vysokého platu – raději šel při „rudém pohřbu“ za

rakvemi dělníků, které kozáci zastřelili. Teď však už je nemocen, špatně vidí, po večerech už nevycházal z domu, nemohl chodit ani do divadla.

A tito lidé že připravovali intervenci? Hospodářský rozvrat?

Čarnovskij neměl po mnoho let volný večer, tak byl zaměstnán přednáškami a pracemi v nových vědních oborech (organizace výroby, vědecké základny racionalizace). Má dětská paměť si uchovala obraz profesorů oněch let, myslím, že právě takoví vskutku byli: po večerech jim nedali pokoj studenti s diplomovými pracemi, projektanti a aspiranti, takže se k rodině vraceli až po jedenácté hodině.

Vždyť jich bylo na začátku pětiletky jen třicet tisíc na celou zemi – byli přímo na roztrhání!

A tito lidé že připravovali krizi? A prováděli špionáž za cizí milodar?

Jednu pravdivou větu pronesl Ramzin před soudem: „Škúdcovství je cizí vnitřnímu ražení inženýrů.“

Po dobu celého procesu nutí Krylenko obžalované, aby se ponižovali a omlouvali za to, že jsou „polovzdělanci“ a „analfabeti“ v politice. Politika je přece daleko těžší a vyšší věda než nějaká nauka o kovech nebo stavba turbín – v politice ti není nic platná ani hlava, ani vzdělání. Jen řekněte, obžalovaný, s jakým pocitem jste uvítal Říjnovou revoluci? – Se skepsí. – Tak tedy od začátku nepřátelsky, ano!? A proč? Proč!? Proč?

Krylenko na ně dotírá svými teoretickými otázkami – a z jejich prostých lidských podřeknutí, jež nejsou v roli, se nám poodhalí jádro pravdy – o co vlastně šlo, z čeho tu celou bublinu nafoukli.

První, co inženýři v Říjnové revoluci viděli, byl rozvrat. (A po dobu tří let to skutečně rozvrat byl.) Dále v ní spatřovali ztrátu nejzákladnějších lidských svobod. (A ty se už nikdy nevrátily.) Copak si mohli nepřát demokratickou republiku? Jak mohli přijmout diktaturu dělníků, svých podřízených v průmyslu, kteří neměli dostatečnou kvalifikaci, nezvládli ani fyzikální ani ekonomické zákony výroby – a přesto zaujali vedoucí místa, aby řídili inženýry? Proč neměli inženýři považovat za mnohem přirozenější takové společenské zřízení, v jehož čele by stáli ti, kteří jsou schopni rozumně usměrňovat jeho činnost? (Což právě k tomu, kromě mravního řízení společnosti, nevede celá dnešní sociální kybernetika? Což nejsou profesionální politikové vředy na krku společnosti, které jí brání volně pohybovat hlavou a rukama?) A proč by inženýři neměli mít vlastní politické názory? Vždyť politika není žádný vědní obor, je to empirická oblast, kterou nelze definovat žádnými matematickými vzorci a která je nadto ještě podřízena lidskému egoismu a slepým vášním. (Čarnovskij to řekne i před soudem: „Politika se do určitého stupně musí přece jen řídit podle závěrů techniky.“) Divoký nápor válečného komunismu se mohl inženýrům jen potvrdit, inženýr se nemůže účastnit nesmyslného počítání, a proto jich většina do roku 1920 nečinně zahálí, ačkoliv musí třít bídu s nouzí. Když začal Nep, pustili se inženýři ochotně do práce: pokládali Nep za příznak toho, že se vláda umoudřila. Bohužel však podmínky už nejsou jako dřív:

na inženýry se nejen pohlíželo jako na společensky podezřelou mezivrstvu, která nemá ani právo poslat své děti na studie; inženýři nejenže jsou nepoměrně hůř placeni, než odpovídá jejich přínosu výrobě, ale vyžadují od nich úspěch a kázeň při výrobě – a přitom je zbavili právě tuto kázeň vyžadovat. Kterýkoliv dělník může teď nejen nesplnit inženýrův příkaz, ale může ho i beztrestně urazit, ba dokonce udeřit – a jako představitel vládnouti třídy je vždy v právu.

Krylenko namítne: „Pamatujete se na proces ve věci inženýra Oldenborgera?“

(Čili, jak jsme ho jako ujali?) Fedotov: „Ano. Aby se obrátila pozornost na postavení inženýrů, musel jeden z nich ztratit život.“

Krylenko (zklamané): „No, tak otázka nebyla míněna.“

Fedotov: „On zemřel, ale nebyl sám. On zemřel dobrovolně, ale mnoha jich bylo zabito.“³⁰⁴ Krylenko mlčí. Je to tedy pravda. (Prolistujte ještě jednou Oldenborgerův případ a představte si tu štvanici. A k tomu závěr: „Mnoho jich bylo zabito.“) A tak je inženýr vším vinen, ještě dřív, než se vůbec něčím provinil! A jestliže se v něčem skutečně dopustí chyby – je přece taky jen člověk – pak ho rozsápe, pokud ho kolegové nebudou krýt. Copak oni ocení upřímnost?... Proto jsou leckdy inženýři nuceni stranickému vedení i trochu zalhat.

Aby si inženýři obnovili autoritu a prestiž, je jim vskutku zapotřebí se sjednotit a pomáhat si navzájem – všichni jsou přece ohroženi. K takovému sjednocení není však zapotřebí žádné konference a žádných členských legitimací. Dosáhne se ho stejně jako každého vzájemného pochopení mezi rozumnými a přesně myslícími lidmi výměnou několika tichých a dokonce jen náhodně prohozených slov – hlasování jsou naprosto zbytečná. Rezoluce a stranický karabáč potřebují jen omezení. (To však nemohl nikterak pochopit ani Stalin, ani vyšetřovatelé, ani ta celá jejich parta! S takovými lidskými vztahy nemají žádné

³⁰⁴ Proces s Průmyslovou stranou, str. 228.

zkušenosti, v celých dějinách strany nic takového nikdy nepoznali!) Taková jednota ruských inženýrů už však dávno existuje ve velké negramotné zemi despotů, už se osvědčila v několika předcházejících desetiletích – avšak teď si jí nová vláda všimla a polekala se. Přejde rok 1927. Kam se poděla rozvážnost Nepu? – Ukáže se, že celý Nep nebyl nic jiného než cynický podvod. Vytyčují se pošetilé a nereálné projekty obrovského průmyslového skoku, vyhláší se nemožné plány a úkoly. Co má za těchto podmínek dělat kolektivní rozum inženýrů – inženýrská hlava Státní plánovací komise a Rady národního hospodářství? Mají se podříditi šílenství? Mají ustoupit? Jim to osobně nevádí, papír snese jakákoliv čísla – avšak „bude to nad síly našich soudruhů v praxi, aby splnili tyto úkoly“. Musí se tedy vynasnažit, aby tyto plány snížili, rozumně je zkorigovali a přemrštěné úkoly vůbec vyškrtli. Musí si vytvořit jakousi vlastní inženýrskou plánovací komisi, aby opravili hlouposti vedoucích pracovníků. – a nejměšnější je, že je to v zájmu právě těchto vedoucích. A v zájmu celého průmyslu a lidu, neboť inženýři budou vždy odvracet zkázonosná usnesení a sbírat ze země promrhané a vyhozené milióny. Uprostřed všeobecného volání po kvantitě, po plánu a nadplánu, budou hájit „kvalitu – duši techniky“. A tak budou vychovávat i studenty.

A to je ono jemné a křehké předivo pravdy – jak to skutečně bylo.

Říci to však nahlas v roce 1930 znamenalo smrt zastřelením. Ale pro rozrušený dav je to příliš málo, aby si toho všiml.

Proto se musí to tiché a pro celou zem spásné spojení inženýrů překroutit v hrubé škůdcovství a intervenci.

Tak se nám ve vloženém meziaktí ukázal mlhavý a marný obraz pravdy. Práce režisérova dostala trhliny, už se Fedotov podřekl o bezesných nocích (!) během své osmiměsíční vazby i o jakémisi důležitém činiteli GPU, jenž mu stiskl ruku (?) před nedávnem (šlo snad o dohodu? Splňte svou úlohu a GPU splní svůj slib?). A už se začínají plést i svědci, ačkoliv mají nepoměrně menší úlohy.

Krylenko: „Účastnil jste se schůzek této skupiny?“

Svědék Kirpotěnko: „Dvakrát nebo třikrát, když se projednávaly otázky intervence.“

To právě chceme slyšet! Krylenko (povzbudivě): „A dál?“

Kirpotěnko (po chvíli): „Kromě toho mi není nic známo.“

Krylenko povzbuzuje a upomíná.

Kirpotěnko (tupě): „Kromě intervence mi už není nic známo.³⁰⁵ A při konfrontaci s Kuprjanovem poplete i fakta. Krylenko se na zmatené vězně rozzlobí a zvolá:

„Musíte přece vypovídat tak, aby odpovědi byly stejné!“³⁰⁶ Během přestávky se však v zákulisí uvede všechno znovu do pořádku. Všichni obžalovaní jsou opět na šňůrkách a každý čeká na zatáhnutí. A Krylenko zatáhne za šňůrky u všech osmi současně: Průmyslníci v emigraci uveřejnili článek, že s Ramzinem a Laričevem nikdy nejednali, že o žádné Průmyslové straně nic nevědí a že výpovědi obžalovaných byly nejspíš vynuceny mučením. Co na to řeknete?

Ach Bože! Jak jsou obžalovaní pobouřeni! Bez ohledu na pořadí žádají soud, aby se k tomu mohli co nejdřív vyjádřit. Kam se poděla ta odevzdanost, s níž po několik dnů ponižovali sebe i své kolegy? Teď z nich úplně tryská kypící rozhořčení proti emigrantům.

Domáhají se, aby mohli napsat písemné prohlášení do novin – kolektivní písemné prohlášení obžalovaných na obhajobu metod GPU! (No není to snad perla, úplný brilant!) Ramzin: „Že jsme nebyli mučení a týráni, pro to je dostatečným důkazem naše přítomnost zde!“ (K čemu by ale bylo takové mučení, po němž by nemohli přivést obžalovaného před soud!) Fedotov: „Uvěznění přineslo užitek nejen mně... Já se cítím ostatně líp ve vězení než na svobodě.“ Očkin: „Já také, já se také cítím líp!“

Krylenko a Vyšinskij už z čiré šlechetnosti odmítnou takové písemné kolektivní prohlášení. Ale obžalovaní by je byli napsali a podepsali!

Má snad ještě někdo v skrytu duše pochybnosti? Soudruh Krylenko je odstraní duchaplností své logiky: „Máme-li třeba jen na vteřinu připustit, že tito lidé mluví nepravdu – pak tedy proč byli právě oni zatčeni a proč najednou začali vypovídat?“³⁰⁷ To je ale síla ducha! Za celých tisíc let ještě nepřišli žalobci na to, že zatčení samo o sobě je už důkazem viny! Jsou-li obžalovaní bez viny – tak proč je vůbec zatkli? A jestliže je zatkli – znamená to, že jsou vinni!

A opravdu: proč by začali vypovídat?

³⁰⁵ Proces s Průmyslovou stranou, str. 354.

³⁰⁶ Tamtéž, str. 358.

³⁰⁷ Tamtéž, str. 452.

„Ponecháme stranou otázku mučení!... Postavme však otázku psychologicky:

Proč se přiznávají? A já se ptám: Co jiného jim zbývá?“³⁰⁸ Jak správné! Jak psychologické! Vy, kteří jste kdy seděli v tomto zařízení, vzpomeňte si: Co jiného nám zbývalo!...

(Ivanou-Razumnik píše³⁰⁹, že v roce 1938 seděl v Butyrkách s Krylenkem v jedné cele a že Krylenkovo místo bylo pod palandou. Dovedu si to velmi živě představit, sám jsem tam lezl: jsou tam tak nízko u země, že pod ně může člověk vlézt jen po břiše po špinavé asfaltové podlaze, ale nováček to hned neumí a leze po čtyřech. Hlavu tam strčí, ale zvednutý zadek mu zůstane venku. Myslím, že hlavnímu prokurátorovi bylo obzvlášť zatěžko se tomu přizpůsobit a že jeho dosud nezhublý zadek často trčel zpod palandy k větší slávě sovětské justice. Já, hříšný člověk, si ten trčící zadek zlomyslně představuji a tato představa mě při všech dlouhých popisech procesů nějak uklidňuje.) A kromě toho, pokračuje prokurátor, kdyby to všechno byla pravda (o tom mučení, pak je nepochopitelné, co mohlo všechny obžalované přimět k tomu, aby se tak jednohlasně a sborově přiznávali bez jakýchkoliv odchylek a rozporů!?!... Kde se mohli tak úžasně a dokonale domluvit? Vždyť během vyšetřování neměli mezi sebou žádný styk!?

(O několik stránek dále nám jeden svědek, který to přežil, poví kde...) Teď nebudu já vysvětlovat čtenáři, ale necht' čtenář vysvětlí mně, v čem spočívá ona neblahá „záhada moskevských procesů třicátých let“ (nejdříve se lidé divili Průmyslové straně a pak se přenesla záhada na procesy se stranickými představiteli).

Postavili přece před soud nikoliv ony dva tisíce zapletených inženýrů, ani dvě nebo tři sta, nýbrž pouze osm lidí. Dirigovat osmičlenný sbor není nic nemožného.

Krylenko si mohl vybrat mezi tisíci, a také dva roky vybíral. Palčinského nezlomili – a zastřelili ho (a posmrtně ho prohlásili za předáka Průmyslové strany, tak se o něm také hovoří ve výpovědích, i když se od něho nezachovalo ani slůvko). Pak doufali, že to co potřebují, vytlučou z Chrennikova – ale Chrennikov se nepoddal. V poznámce pod čarou stojí petitem: „Chrennikov zemřel během vyšetřování.“ Pište petitem pro hlupáky, my však víme a napíšeme dvojnásobně velkými písmeny: byl umučen během vyšetřování! (Posmrtně jej také prohlásili za předáka Průmyslové strany. Ani jeden fakt, ani jedna výpověď zapadající do chóru, nic takového od něho neexistuje. Protože jim nic takového neposkytl.) A najednou učinili objev – Ramzin!

Vtělená energie a fortel! Aby si zachránil život, je všeho schopen. A jaký je to talent!

Zatkli ho koncem léta, krátce před procesem – a on se nejen vžil do své úlohy, ale jako by sám celou hru napsal, přičemž zvládl celou horu s tím souvisejícího materiálu, a všechno přednese přesně do puntíku, jakékoliv jméno, jakýkoliv fakt. A někdy prohlásí s lenivou vyumělkovaností zasloužilého umělce: „Činnost Průmyslové strany byla tak rozvětvená, že ani při jedenáctidenním přečtení není možné odhalit všechny podrobnosti.“ (To znamená: hledejte! hledejte dál!) „Jsem pevně přesvědčen, že se v inženýrských kruzích ještě zachovala nevelká protisovětská vrstva.“ (Na ně, chyťte je!) A jak je nadaný: ví, že jde o záhadu a že záhadu je třeba umělecky vysvětlit. Ačkoliv je sám bezcitný jako kámen, najde v sobě najednou „rysy ruského zločinu, jenž nachází očistu ve všelidovém pokání“.³¹⁰ Veškerá obtíž tedy spočívala pro Krylenka a GPU jen v tom, aby se nedopustili chyby při výběru osob. Toto riziko však nebylo velké: zmetky, které se objeví při vyšetřování, je vždy možno odklidit do hrobu. A ty, kteří projdou řešetem i sítem – ty dej v nemocnici do pořádku, vykrm je a předved' před soud!

V čem tedy spočívá ta záhada? V tom jak je zpracovat? No přece takhle: Chcete žít? (Kdo nechce žít kvůli sobě, ten chce žít kvůli dětem nebo vnukům.) Chápete snad, že by nám nečinilo potíže zastřelit vás přímo tady na dvoře GPU? (O tom není pochyb. A kdo to ještě nepochopil, dostane pár lekcí ljubjanského mučení.) Bude však výhodnější pro nás i pro vás, jestliže sehrajete trochu divadlo, k němuž si sami jako odborníci napíšete text, a my, prokurátoři, se mu naučíme nazpaměť a vynasnažíme se zapamatovat si technické termíny. (Krylenko se u soudu leckdy splete a mluví o nápravě vagónu místo o nápravě lokomotivy.) Vystoupení před soudem vám bude nepříjemné, budete se stydět, ale musíte to vydržet! Vždyť život je nade vše! – A jakou máme záruku, že nás potom nezastřelíte? Proč bychom se vám měli mstít? Jste skvělí odborníci, ničím jste se neprovinili, vážíme si vás. Jen se podívejte, kolik už bylo procesů se škůdci, a všechny, kteří se chovali slušně, jsme nechali naživu. (Ušetření životů poslušných obžalovaných při předcházejícím procesu je důležitou podmínkou úspěchu budoucího procesu.

³⁰⁸ Proces s Průmyslovou stranou, str. 454.

³⁰⁹ Ivanou-Razumnik, *Ťurmv i .rsv/ki* (Vězení a vyhnanství), Chekhov Publishing House, New York 1953.

³¹⁰ Ramzin je naší paměti nezaslouženě opomíjen. Myslím, že si plně zasloužil, aby se stal záporným typem cynického a oslnujícího zrádce. Bengálsky oheň zrady! Nebyl sice v této době sám, byl však na očích všem.

Řetěz takto předávané naděje vede až k Zinovjevovi a Kameněvovi.) Musíte však jen splnit všechny naše podmínky. Proces musí přinést užitek socialistické společnosti!

A tak obžalovaní splní všechny podmínky...

Všeckou jemnost intelektuální inženýrské opozice předkládají jako špinavé škůdcovství, jež je přístupné chápání i toho nejposlednějšího bývalého analfabeta.

(Chybí ještě rozemleté sklo, nasypané pracujícím do talířů – na to ještě ani prokuratura nepřišla.) Pak následuje ideová motivace. Proč začali škodit? Z nepřátelské ideovosti. Ale proč se teď svorně přiznávají? Zase z ideovosti, okouzil je (ve vězení) plamenný obraz vysokých pecí třetího roku pětiletky! Když jim bylo uděleno poslední slovo, prosí sice o milost, ale to není pro ně to hlavní. (Fedotov: „Pro nás není odpuštění! Žalobce má pravdu!“) Pro tyto podivné obžalované je teď, na prahu smrti, nejdůležitější přesvědčit lid a celý svět o neomylnosti a prozíravosti sovětské vlády. Ramzin obzvlášť opěvuje „revoluční uvědomělost proletářských mas a jejich vůdců“, kteří „dokázali nalézt nesrovnatelně správnější cesty ekonomické politiky“ než vědci a daleko přesněji vypočítali tempo rozvoje národního hospodářství. Nyní „jsem pochopil, že je třeba vyrazit, učinit skok³¹¹ a vzít všechno útokem...“ atd. Laričev: „Sovětský svaz je pro odumírající kapitalistický svět nepřemožitelný.“ Kalinnikov: „Diktatura proletariátu je nevyhnutelnou nutností... Zájmy lidu a zájmy sovětské vlády splývají v jedno a směřují k jednomu cíli.“ A mimochodem i na vesnici „generální linie strany – likvidace kulaků – je správná“.

O tom všem si mohou poklábat, až budou čekat na popravu... A z úst kajících se inteligentů lze slyšet i takovéto předpovědi: „Postupně s rozvojem společnosti se musí soukromý život omezovat... Kolektivní vůle je vyšší forma.“³¹² Tak je společným úsilím tohoto osmispřežení dosaženo všech cílů procesu:

1. Všechny nedostatky v zemi, hlad, zima, nouze o šatstvo, zmatky i zřejmé hlouposti to vše se připíše na účet inženýrů škůdců.

2. Lid je vystrašen hrozící intervencí a připraven k novým obětem. 3. Levicové kruhy na Západě jsou upozorněny na pikle svých vlád.

4. Solidarita inženýrů je narušena, všechna inteligence je vystrašená a rozdělená. A aby nezůstaly žádné pochybnosti, Ramzin tento cíl procesu ještě jednou jasně formuluje: „Chtěl jsem, aby v důsledku nynějšího procesu s Průmyslovou stranou se mohl za temnou a hanebnou minulostí celé inteligence učinit jednou provždy kříž.“³¹³ Stejně tak i Laričev: „Tato kasta musí být zničena. Mezi inženýry není a nemůže být žádná loajálnost!“³¹⁴ A Očkin: Inteligence „je jakési bahno, nemá páteř, jak řekl státní žalobce, znamená naprostou bezpáteřnost... O co neporovnatelně výše stojí zdravé cítění proletariátu.“³¹⁵ Proč by měli tyto šplhavce zastřelit?...

Tak se po celá desetiletí psala historie naší inteligence – od klatby ve dvacátém roku. U proletariátu je z neznámých důvodů vždy hlavní – nos...

Všechno zvětří.

(nechť si čtenář vzpomene: Inteligence „není mozek národa, ale hovno“, „spojenec černých generálů“, „žoldněří imperialismu“) až po klatbu třicátého roku.

Můžeme se pak divit, že se slovo „inteligent“ u nás vžito jako nadávka?

Takhle se tedy inscenují veřejné procesy! Stalinův hloubavý duch dosáhl konečně svého ideálu. (Břídilové Hitler a Goebbels mu budou jen závidět, s tím svým požárem Reichstagu si uříznou ostudu...) Vzor je hotov – a můžeme se teď po mnoho let používat a opakovat třeba každou sezónu – jak přikáže hlavní režisér. A tomu se uráčí stanovit následující představení už za tři měsíce. Je sice málo času na zkoušky, ale to nevadí. To musíte vidět a slyšet! Pouze v našem divadle! Premiéra! m) Proces se Všesvazovým byrem menševiků (2-9. března 1931).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu, předsedou je z neznámých důvodů Švernik, jinak jsou všichni na místě: Antonov-Saratovskij, Krylenko i jeho asistent Roginskij. Režie si důvěřuje (však také nejde o technický materiál, nýbrž o stranický, důvěrně známý) – a tak uvedla na scénu 14 obžalovaných.

Vše probíhá nikoliv pouze hladce – přímo opojně hladce.

³¹¹ Proces s Průmyslovou stranou, str. 504.

³¹² Tamtéž, str. 510.

³¹³ Tamtéž, str. 49.

³¹⁴ Tamtéž, str. 508.

³¹⁵ Tamtéž, str. 509.

Bylo mi tehdy 12 let a už jsem třetí rok pozorně pročítal všechny články o politice ve velkých Izvěstijích. Řádek za řádkem jsem také přečetl těsnopisné záznamy z těchto dvou procesů. Dětské srdce jasně cítilo to přehánění, lživost a podvodnost už v procesu s Průmyslovou stranou, ale při tom procesu byly alespoň velkolepé dekorace – všeobecné intervence, ochromení celého průmyslu, rozdělení ministerských křesel! Při procesu s menševiky zůstaly tytéž kulisy, jenomže už vybledlé, herci přednášeli své úlohy nevýrazně a celé představení bylo k uzívání nudné, nepovedená a nevkusná repríza. (Nevycítil to i Stalin přes svou hroší kůži?

Jak jinak se dá vysvětlit, že odvolal proces s Rolnickou stranou práce a že po několik let se žádné procesy nekonaly?) Bylo by nudné probírat proces opět podle těsnopisného záznamu. Mám však k dispozici novější svědectví jednoho z hlavních obžalovaných v tomto procesu, Michaila Petroviče Jakuboviče, jehož žádost o rehabilitaci s vyličením všech vynucených výpovědí se nyní dostala našemu zachránci – do samizdatu, takže si lidé už mohou přečíst, jak to ve skutečnosti bylo.³¹⁶ Jeho vyprávění nám názorně objasňuje celý řetěz moskevských procesů třicátých let.

Jak vůbec vzniklo ono neexistující „Všesvazové byro“? GPU dostalo plánovaný úkol: dokázat, že menševici se šikovně vetřeli s kontrarevolučním úmyslem do státního aparátu a zmocnili se v něm důležitých pozic. Toto schéma se však neshodovalo se skutečnou situací: opravdoví menševici nezaujímalí žádné důležité funkce. Takoví se proto také před soud vůbec nedostali. (Říká se, že V. K. Ikov byl skutečně členem nelegálního, tiše dožívajícího a nečinného moskevského byra menševiků – avšak u soudu se o tom nevědělo, octl se v druhé garnituře a dostal osm let.) GPU připravilo takovéto schéma: dva obžalovaní měli být z Nejvyšší rady národního hospodářství, dva z lidového komisariátu obchodu, dva ze Státní banky, jeden z Ústředního svazu družstev a jeden ze Státní plánovací komise.

(Jak uboze nevnalézavé! Už v roce 1920 nadiktovali, že v Taktickém centru mají být dva ze Svazu obrody, dva z Rady veřejných pracovníků, dva z...) Proto zatýkali vhodné lidi podle funkcí. A zda to jsou opravdu menševici – k tomu stačilo, co se povídalo. Někteří se mezi ně dostali a přitom vůbec menševiky nebyli, ale GPU jim přikázalo, aby se za ně vydávali. Skutečné politické názory obviněných GPU vůbec nezajímal. Někteří obžalovaní se dokonce navzájem ani neznali. Jako svědky posbírali kdejaké menševiky, které našli³¹⁷ (Všichni svědkové byli pak také odsouzeni.) Také úslužný a mnohomluvný Ramzin vystoupil jako svědek. Avšak největší naději vkládalo GPU do hlavního obžalovaného Vladimíra Gustavoviče Gromana (že jim pomůže tento případ vytvořit a bude za to amnestován) a do provokatéra Petunina. (Podle Jakubovovičova líčení.) Nyní představíme čtenářům M. P. Jakuboviče. Začal svou revoluční činnost tak brzy, že ani nedokončil gymnázium. V březnu 1917 byl už předsedou sovětu zástupců ve Smolensku. Vzhledem k síle svého přesvědčení (které ho bez ustání někam hnalo) byl výborným a úspěšným řečníkem. Na sjezdu zástupců západní fronty neuváženě nazval nepřáteli lidu ty novináře, kteří vyzývali k dalšímu vedení války – bylo to v dubnu 1917 – a div ho za to přítomní nestáhli s tribuny; omluvil se a vzápětí přednesl takové argumenty a tak zaujal posluchače, že ke konci své řeči je znovu nazval nepřáteli lidu, tentokrát však už za bouřlivého potlesku – a byl zvolen členem delegace, vyslané do Petrohradského sovětu. Sotva tam přijel, hned byl s lehkostí příznačnou pro onu dobu kooptován do vojenské komise sovětu, měl vliv na jmenování armádních komisařů³¹⁸, na konec sám odjel jako komisař armády na jihozápadní frontu a ve Vinnici osobně zatkl Děnikina (po Kornilovově puči) a velice litoval (i při procesu), že ho na místě nezastřelili.

Byl světlooký, vždy velmi upřímný a vždy plně zaujatý svou ať už správnou nebo nesprávnou myšlenkou a patřil ve straně menševiků k mladým, neboť mladý vskutku byl. To mu však nijak nebránilo předkládat drze a se zápalem vedení strany návrhy, jako například na jaře 1917 vytvořit sociálně demokratickou vládu, nebo v roce 1919 přistoupit ke Kominterně (Dan a ostatní předáci všechny jeho varianty neustále a poněkud přezíravě zamítali). V červenci 1917 se ho bolestně dotklo a pokládal za

³¹⁶ Jeho žádost o rehabilitaci byla zamítnuta: vždyť jejich proces je zvěčněn ve zlatých deskách našich dějin. Ani jeden kámen nelze vyjmout – jinak by se všechno zřítilo! Jakubovičovi zůstane trest v trestním rejstříku, ale pro útěchu je mu přiznán čestný důchod za revoluční činnost. Jaké zřůdnosti se u nás mohou díti!

³¹⁷ Jedním z nich byl Kuzma A. Gvozděv, člověk pronásledovaný osudem, tentýž Gvozděv, jenž jako předseda dělnické skupiny Výboru pro válečný průmysl byl carskou vládou z přemíry hlouposti zatčen v roce 1916 a jehož Únorová revoluce udělala ministrem práce. Gvozděv se stal jedním z nejdéle vězněných mučedníků na ostrovech Gulag. Nevím, kolik let si odseděl do roku 1930, avšak od třicátého roku seděl nepřetržitě a ještě v roce 1952 ho mí přátelé viděli ve Spasském lágru v Kazachstánu.

³¹⁸ Nesmíme jej zaměňovat s plukovníkem generálního štábu Jakubovičem, jenž ve stejné době na týchž zasedáních zastupoval ministerstvo války.

osudnou chybu, že socialistický Petrohradský sovět schválil rozhodnutí Prozatímní vlády povolat vojsko proti jiným socialistům, kteří se chopí zbrani. Sotva bylo po říjnovém převratu, navrhl Jakubovič své straně, aby plně podporovala bolševiky a svou účastí a vlivem zlepšovala státní zřízení, které bolševici vytvářeli. Martov ho nakonec proklel, a tak Jakubovič v roce 1920 definitivně opustil menševické řady, když se přesvědčil, že je nemůže přivést na cestu bolševiků.

Popisují to všechno proto tak podrobně, aby bylo jasno: Jakubovič po dobu celé revoluce nebyl menševikem, nýbrž bolševikem, a to nejpřímnějším a naprosto nezištným. Navíc byl v roce 1920 komisařem výživy ve smolenské gubernii (jediný nebolševik mezi ostatními komisaři) a dokonce jej lidový komisariát výživy ohodnotil jako nejlepšího (tvrdí, že se obešel bez trestních oddílů: nevím, před soudem se však zmínil, že vytvořil ozbrojené oddíly k zabránění spekulace s potravinami). Ve dvacátých letech redigoval hospodářský deník Torgovaja gazeta a zaujímal i jiné významné funkce. Když pak v roce 1930 bylo zapotřebí podle plánu GPU pozavírat právě takové menševiky, kteří se vetřeli do státního aparátu, byl zatčen.

A tehdy si ho předvolal k výsledku Krylenko, který jako vždy – a čtenář to už ví – organizoval z chaosu materiálu předběžného vyšetřování logický sled přípravného řízení.

Ukáže se, že se navzájem velice dobře znají, neboť Krylenko v týchž letech (mezi prvními procesy) často jezdil rovněž do smolenské gubernie zlepšovat zásobovaci morálku. A teď mu Krylenko řekl:

„Michaile Petroviči, řeknu vám to přímo: pokládám vás za komunistu! (To Jakuboviče velice povzbudilo a dodalo mu to sebevědomí.) Nepochybují o vaší nevině. Ale my i vy máme stranickou povinnost připravit tento proces. (Krylenko dostal příkaz od Stalina, ale Jakubovič se pro ten nápad rozhoří jako netrpělivý kůň, který chce sám co nejdřív strčit hlavu do ohlávky.) Prosím vás, abyste nám všemožně pomáhal a vycházel při vyšetřování vsčíc. A v případě nepředvídaných potíží při přelíčení požádám v nejtěžší okamžik předsedu, aby vám udělil slovo.“ A Jakubovič to slíbil. Slíbil to u vědomí své povinnosti. Takový zodpovědný úkol mu sovětská vláda snad ještě nikdy nesvěřila!

A tak by se nebyli museli při vyšetřování dotknout Jakuboviče ani prstem! To by však bývalo bylo pro GPU příliš jemné. Jako všichni ostatní se i Jakubovič dostal do rukou vyšetřovatelů rezníků, kteří vůči němu použili celou stupnici – ledovou korekci i horkou, neprodyšně uzavřenou korekci i bití do pohlavních orgánů. Mučili ho tak, že si Jakubovič a jeho spolutrpitelem Abram Ginzburg ze zoufalství podřezali žíly. Když je dali opět do pořádku, už je nemučili ani nebili, jen je dva týdny nenechali spát. (Jakubovič říká: „Nic než spát! Už pro mne neexistovalo ani svědomí, ani čest...“) A k tomu přistoupily ještě konfrontace s ostatními, kteří se už vzdali a kteří ho vybízeli, aby se také „přiznal“. Dokonce vyšetřovatel mu říkal: „Já vím, já vím, že nic nebylo! Ale oni to od nás žádají!“

Když byl Jakubovič jednou předvolán k vyšetřovateli, zastihl tam utýraného vězně.

Vyšetřovatel se usmál: „Tady Mojsej Isajevič Tejtelbaum vás prosí, abyste ho přijal do své protisovětské organizace. Porozprávějte si nerušeně beze mne, já zatím půjdu pryč.“ A odešel. Tejtelbaum ho skutečně začal úpěnlivě prosit: „Soudruhu Jakuboviči!

Prosím vás, přijměte mě do toho Všesvazového byra menševiků! Obviňují mě, že jsem bral úplatky od zahraničních firem, a vyhrožují mi zastřelením. Já ale raději umřu jako kontrarevolucionář než jako zločinec!“ Neslíbili mu spíš, že mu jako kontrarevolucionáři darují život? Nemýlil se: dostal úplně dětský trest, pět let. (Jak bídě na tom s menševiky muselo GPU být, když verbovali obžalované z řad dobrovolníků!... A přitom očekávala Tejtelbauma důležitá úloha, totiž spojení s menševiky v emigraci a s Druhou internacionálou! Dodrželi však slovo a tak dostal podle dohody jen pět let.) Se souhlasem vyšetřovatele přijal Jakubovič Tejtelbauma do Všesvazového byra.

Několik dnů před procesem byla do pracovny hlavního vyšetřovatele Dmitrije Matvejeviče Dmitrije svolána první organizační schůze Všesvazového byra menševiků: aby se dohodli a aby každý pochopil lépe svou úlohu. (Stejně tak zasedal i ústřední výbor Průmyslové strany! A Krylenko se divil, kde že se obžalování „mohli scházet“!) Bylo to však tolik lži, že si je účastníci nemohli zapamatovat, pletli se, nenaučili se jim za jednu zkoušku a museli se sejít podruhé.

S jakými pocity předstoupil Jakubovič před soud? Měl za všechna ta vytrpěná muka, za všechny ty lži, které mu vtloukali do hlavy, vyvolat před soudem světový skandál? V tom případě 1. by to znamenalo ránu do zad sovětské vládě! To by znamenalo popření celoživotního cíle, pro nějž Jakubovič žil, popření celé oné cesty, po níž se prodíral od chybného menševismu ke správnému bolševismu;

2. po takovém skandálu by ho nenechali zemřít, nezastřelili by ho jen tak jednoduše, nýbrž by ho znova mučili, tentokrát ze msty, a dohnali by ho k šílenství; jeho tělo je už bez toho utýráno dosavadním mučením. A kde pro takové další mučení nalézt morální sílu" Kde načerpat odvalu?"

(Tyto jeho argumenty jsem si zapsal, když mi ještě doznávaly v uších – je to jeden z mála případů, kdy člověk slyší jakoby „ze záhrobí“ vysvětlení účastníka takového procesu.

Myslím si, že je to totéž, jako by nám vysvětlovali důvody pro svou záhadnou pokoru před soudem Bucharin nebo Rykov: táž upřímnost, táž oddanost straně, táž lidská slabost, týž nedostatek mravní síly k boji proto, že neměli vlastní přesvědčení.) A Jakubovič při procesu nejen poslušně opakoval celý ten nenápaditý spletenec lží, neboť na nic jiného se nezmohla fantazie ani Stalinova, ani jeho pomocníků, ani usouzených obžalovaných, ale sehrál i svou roli nadšence, jak slíbil Krylenkovi.

Takzvaná Zahraniční delegace menševiků (ve skutečnosti celé vedení menševického ÚV) se v deníku Porwurts od obžalovaných distancovala. Napsali, že je to nejhanebnější soudní komedie, postavená na výpovědích provokatérů a nešťastných obžalovaných, kteří k nim byli donuceni terorem. Že převážná většina obžalovaných už před více než deseti lety odešla ze strany menševiků a nikdy se do ní nevrátila. A že při procesu figurují směšně vysoké částky peněz, jimiž celá strana nikdy nedisponovala.

Po přečtení článku požádal Krylenko Švernika, aby udělil obžalovaným slovo (opět se opakovalo totéž zatahání za všechny šňůrky najednou, stejně jako u Průmyslové strany). A všichni před soudem opět vystoupili. A všichni obhajovali metody GPU proti menševickému ÚV...

Co ale říká dnes Jakubovič o své „odpovědi“ a o svém posledním slovu? Že nemluvil jen proto, že to slíbil Krylenkovi, ani že nevstal jen tak, nýbrž že ho jako nějaké peříčko uchvátilo rozhořčení a potřeba vymluvit se. Rozhořčení nad čím? On, který zakusil mučení, podřezal si žíly a byl už několikrát na umření, se teď upřímně rozhořčil nikoliv na prokurátora, nikoliv na GPU – ne! – ale na Zahraniční delegaci!! Tomu se říká psychologické přepólování! Jak to že oni tam v emigraci, v bezpečí a pohodlí (i žebrácká emigrace je ve srovnání s Lubjankou samozřejmě komfort), jak to že si oni bezohledně a samolibě dovolili nemít s nimi soucit za vytrpěná muka a strádání? Jak se mohli zřít tak drze těchto nešťastníků a nechat je na pospas jejich osudu? (Byla to působivá odpověď a strůjci procesu triumfovali.) Při líčení těchto událostí se Jakubovič ještě v roce 1967 rozpálil hněvem na Zahraniční delegaci za její zpronevěru, za to, že opustila a zradila socialistickou revoluci, jak jim to vytýkal už v roce 1917.

Při tomto rozhovoru jsme neměli těsnopisný záznam procesu. Později jsem jej dostal a byl jsem překvapen: Jakubovičova paměť, neuvěřitelně přesná co do podrobností, dat a jmen, jej v tomto případě podvedla: při procesu totiž vypovídal, že jim Zahraniční delegace na příkaz Druhé internacionály dávala direktivy k škůdcovské činnosti – ale teď si to už nepamatuje. Zahraniční menševici nepsali ani bezohledně, ani samolibě, oni naopak litovali nešťastné oběti procesu, poukazovali však na to, že už to dávno nejsou menševici, což byla pravda. Proč se Jakubovič tak umíněně a upřímně rozzlobil? Cožpak mohli mít zahraniční menševici vliv na to, aby obžalované nepostihl jejich osud?

Rádi se zlobíme na ty, kteří jsou slabší a kteří se nemohou hájit. To už je v člověku. A argumenty, že jsme v právu, se nám nabízejí jaksi automaticky.

V obžalovací řeči nazval pak Krylenko Jakuboviče fanatickým nositelem kontrarevolučních idejí a žádal proto pro něho – trest smrti zastřelením!

A Jakubovičovi vystoupily do očí slzy vděčnosti nejen tehdy, nýbrž i teď, když prošel mnoha lágry a izolátory, ještě dnes je vděčen Krylenkovi za to, že ho neponižoval, neurážel a nevysmíval se mu, když byl na lavici obžalovaných, ale že ho správně nazval fanatickem (i když opačné ideje) a žádal pro něho trest prostým a vznešeným zastřelením, které mělo ukončit všechno jeho utrpení! Jakubovič při svém posledním slovu sám s návrhem souhlasil: Zločiny, ke kterým jsem se přiznal (přikládá velký význam této podařené formulaci „ke kterým jsem se přiznal“; chápeví z toho přece musí vyrozumět: a ne – kterých jsem se dopustil!), si zasluhují nejvyššího trestu – a já neprosím o milost! Neprosím o svůj život! (Groman, který s ním seděl na lavici obžalovaných, se vylekal: „Zbláznil jste se? Nemáte právo tak mluvit už kvůli kamarádům!“) Což to nebyl pro prokuraturu objev?

Cožpak se tím nevysvětlily procesy z let 1936-38?

A nebyl to právě tento proces, při němž Stalin pochopil a uvěřil, že se takto zbaví i svých úhlavních nepřátel – žvanilů a že s nimi zorganizuje právě takové divadlo? Necht' se shovívavý čtenář nade mnou smiluje! Dosud mé pero klidně psalo, srdce se mi nespíralo, proklouzávali jsme bezstarostně, protože jsme celých patnáct let byli pod spolehlivou záštitou buď zákonné revolučnosti nebo revoluční zákonnosti. Avšak od nynějška to bude pro nás bolestivé: Jak si čtenář pamatuje a jak nám bylo, počínaje

Chruščovem nesčíslněkrát vysvětleno, „začalo přibližně od roku 1934 porušování leninských norem zákonnosti“.

A jak máme teď sestoupit do této propasti nezákonnosti? Jak se máme přebrodit ještě touto trpkou bažinou?

Díky vynikajícím jménům obžalovaných se k následujícím procesům obracela pozornost celého světa. Všichni je pozorně sledovali, psali o nich a vysvětlovali je.

A ještě je budou i v budoucnu vysvětlovat. A my se chceme jen trochu dotknout jejich záhady.

Předem však musíme poznamenat, že uveřejněné tésnopisné záznamy se nekryjí plně s tím, co bylo během procesu řečeno. Jeden spisovatel, který patřil k vybranému obecnstvu a měl tudíž propustku, si činil zběžné poznámky a později se přesvědčil o těchto nesrovnalostech. Všichni dopisovatelé si všimli nehody s Krestinským, kdy bylo nutno přerušit jednání, aby jeho výpovědi byly uvedeny opět na správnou míru. (Představuji si to takto: Před procesem se vypracoval nouzový plán; v první rubrice bylo uvedeno jméno obžalovaného, ve druhé rubrice metoda, jíž se má po přerušeném jednání použít, jestliže se při přelíčení odchýlí od daného textu, ve třetí rubrice – jméno čekisty, zodpovědného za určenou metodu. Jestliže se Krestinskij náhle splete, tak už se předem ví, kdo k němu má běžet a co má dělat.) Nepřesnosti záznamu však na věci nic nemění a nic neomlouvají. Svět v úžasu sledoval tři po sobě jdoucí divadelní hry, tři dlouhá a drahá představení, v nichž význační vůdcové neohrožené komunistické strany, která změnila a vzrušila celý svět, vystupovali teď jako malomyslné poslušné ovce a blekotali vše, co jim bylo přikázáno, plivali na sebe i na své přesvědčení, otrocky se ponížovali a přiznávali ke zločinům, které vůbec nemohli spáchat. To bylo v dějinách lidstva něco neslýchaného. Překvapovalo to obzvláště svým kontrastem k nedávnému procesu s Dimitrovem v Lipsku: Dimitrov se bránil nacistickým soudcům jako podrážděný lev, zatímco zde jeho soudruzi z téže nesmiřitelné kohorty, před ním se trásl celý svět, a ještě k tomu ti nejvýznačnější, kterým se říkalo „leninská garda“ – měli teď před soudem plné kalhoty.

I když se zdá, že se od té doby mnoho věcí objasnilo (obzvláště dobře se to podařilo Arthuru Koestlerovi) – záhada přece jen zůstala.

Psalo se o tibetské bylině, jež ochromuje vůli, i o použití hypnózy. Nic z toho se při vysvětlování nesmí zavrhat: jestliže NKVD mělo v rukou takové prostředky, pak není jasné, jaké morální důvody by mu byly mohly zabránit v jejich použití.

Proč by se vůle neměla oslabit a ochromit? Je známo, že ve dvacátých letech známí hypnotizéři odvolávali svá pohostinská představení a vstupovali do služeb GPU. Ví se naprosto spolehlivě, že ve třicátých letech existovala při NKVD škola pro hypnotizéry. Kameněvova žena dostala povolení navštívit muže těsně před procesem a shledala, že to už není on. (Stačila to rozhlásit dříve, než byla sama zatčena.) Proč však Palčinského nebo Chrennikova nezlomili ani tibetskou bylinou, ani hypnózou? Ne, bez náročnějšího, psychologicky podloženého rozboru se zde neobejdeme. Rozpaky panují zvláště proto, že šlo o samé staré revolucionáře, které nezlomily carské mučírny, že to byli zocelení, zkušení, prohnání atd. bojovníci. V tom však právě tkví zásadní omyl. To přece nebyli žádní staří revolucionáři; jejich slávy se jen zmocnili, zdědili ji nebo ji vzali svým kolegům narodníkům, eserům a anarchistům. Tito atentátníci a spiklenci poznali sice katorgu a poznali tresty – ale pravé neúprosné vyšetřovací metody nepoznali ani oni (protože tehdy v Rusku vůbec neexistovaly). Zato naši noví revolucionáři nepoznali ani výslechy, ani dlouhé tresty. Bolševici nikdy neviděli zvláštní „mučírny“, ani zvláštní jakutskou katorgu, ani Sachalín. O Dzeržinském se říká, že to měl ze všech nejtěžší, strávil celý život ve vězení. Ale podle našich měřítek si odpykal normální desítku, obyčejný červoněc, jako za našich časů kterýkoliv kolchozník; v té desítce si sice odseděl tři roky v káznici, ale ani to není pro nás nic zvláštního.

Vůdcové strany, kteří nám byli předvedeni při procesech v letech 1936-38, absolvovali ve své revoluční minulosti krátké a mírné tresty ve vězení, vyhnanství, jež nebylo možno prodloužit a ke katorze si ani nepřičichli. Bucharin byl několikrát krátce zatčen, ale bylo to spíš pro legraci; podle všeho si nikde v jednom kuse neodseděl ani jeden rok a jen chvilku pobyl ve vyhnanství na Oněze.³¹⁹ Kameněv, dlouholetý agitátor, který projedl všechna města Ruska, byl dva roky ve vězení a jeden a půl roku ve vyhnanství. To za nás dávali už šestnáctiletým výrostkům hned pět let. Zinovjev – je k smíchu se o tom zmiňovat – neseděl ani tři měsíce a nebyl ani jednou odsouzen! V porovnání s řadovými domorodci našeho Souostroví to byli úplní kojenci, kteří nepoznali, co je to vězení. Rykov a I. N. Smirnov byli několikrát zatčeni, seděli každý pět let, ale jejich tresty proběhly jaksi lehce, z každého vyhnanství bez

³¹⁹ Všechny zde uvedené údaje pocházejí z naučného slovníku Granar, sv. 41, jenž obsahuje věrohodné životopisy bolševických funkcionářů.

obtíží utekli nebo se dostali pod amnestii. Do svého uvěznění v Lubjance si nedovedli vůbec představit skutečné vězení ani kleště nespravedlivého vyšetřování. (Není důvodu předpokládat, že kdyby se byl octl v těchto kleštích Trockij, že by se nebyl choval stejně ponížene a že by měl pevnější páteř: proč by ji měl mít pevnější? On také poznal jen lehká vězení bez opravdových výsledků a dva roky vyhnanství v Ust'-Kutu. Strach, který Trockij šířil jako předseda revolučního vojenského sovětu, dal vzniknout pověsti o tvrdém muži. Trockij k tomu přišel lacině a nic nesevřel o jeho skutečné tvrdosti: kdo dal postřílet mnoho lidí, ten se přece může třást jako osika před vlastní smrtí. Tyto dva různé druhy tvrdostí spolu nijak nesouvisí.) A Radek, to byl provokatér (a nebyl sám ve všech těch třech procesech!). A Jagoda vyložený zločinec.

(Tento vrah miliónů nedovedl pochopit, že by se v srdci jeho představeného nejvyššího Vraha neozval v poslední chvíli pocit solidarity. Jagoda přesvědčivě a naléhavě prosil o milost přímo jeho, jako by Stalin seděl v sále: „Obracím se na Vás! Pro Vás jsem vybudoval dva velké průplavy!...“ A jeden účastník procesu vypráví, že v tomto okamžiku za okénkem v prvním patře vzplála v přítmí, jakoby za závěsem, zápalka, a než dohořela, bylo vidět stín dýmky. – Kdo byl v Bachčisaraji, jistě si vzpomene na tento orientální obyčej: V zasedací síni státní rady krymského chána je v úrovni prvního poschodí řada oken, zakrytých plechovými tabulemi s malými otvory, a za okny je neosvětlená galerie. Ze síně není nikdy vidět, zda tam někdo je nebo ne. Chán je neviditelný a státní rada vždy zasedá jakoby za jeho přítomnosti. Vzhledem ke Stalinovu vysloveně orientálnímu charakteru jsem ochoten věřit, že přihlížel komediím v Řijnovém sále. Nemohu připustit, že by si byl nechal ujít požitky z této podívané.) Veškerý náš úžas pramení jen z toho, že věříme v neobyčejnost těchto lidí. Při obyčejných protokolech obyčejných občanů se přece nijak nezabýváme záhadou, proč v nich sebe i druhé tolik pomlouvají. Bereme to jako pochopitelnou věc: člověk je slabý tvor a snadno se vzdává. Avšak Bucharina, Zinovjeva, Kameněva, Pjatakova a I. N. Smirnova považujeme předem za nadlidi – a jen z toho v podstatě pramení náš úžas.

Režiséri představení měli tentokrát s výběrem herců zdánlivě větší potíže než při předchozích inženýrských procesech: tehdy mohli vybírat z velkého množství sudů, zatímco teď jde o malý soubor, hlavní představitele všichni znají a obecnost si přeje, aby hráli jen oni a nikdo jiný.

Přesto však byl určitý výběr i zde. Ti nejpředvídatější a nejdohodlanější mezi předem odsouzenými se jim nevydali do rukou a spáchali ještě před zatčením sebevraždu (Skrypnik, Tomskij a Gamarnik). Zatknout se však dali ti, kteří chtěli žít. A s tím, kdo chce žít, si můžeš dělat, co chceš... Ale i z nich se někteří pak při vyšetřování začali chovat jinak, vzpomatovali se, trvali na svém a zahynuli v tichosti, leč bez hanby. Z jakých jiných důvodů nepřivedli k veřejným procesům Rudzutaka, Postyševa, Jenukidze, Čubara, Kosiora a dokonce ani Krylenka, ačkoliv jejich jména mohla být ozdobou těchto procesů?

Předvedli před soud jen ty nejpovolnější. Výběr tedy přece jen existoval.

Výběr byl sice menší, ale zato kníratý Režisér každého dobře znal. Věděl, že jsou to celkem vzato slaboši, a znal i slabé stránky každého z nich zvlášť. V tom také spočívala jeho neblahá nadprůměrnost, jeho hlavní psychologické zaměření i jeho životní úspěch: uměl objevovat slabosti lidí v kořenech jejich bytí.

I toho, kdo se nám s odstupem času jeví jako nejlepší a nejjasnější duch mezi zhanobenými a zastřelenými vůdci (a jemuž Koestler zřejmě věnoval své vynikající pojednání) i N. I. Bucharina prohlédl Stalin skrz naskrz, až do kořenů jeho bytí, kde se člověk spojuje se zemí, svíral ho dlouho ve smrtelném objetí, jež občas i trochu povolil, jako když si kočka pohrává s myší. Bucharin napsal slovo od slova celou naší platnou (neplatnou), na poslech tak krásnou ústavu – tam se volně vznášel v oblačných výšinách a myslel, že převezl Kobu³²⁰, podstrčil mu ústavu, která ho přinutí uvolnit diktaturu. Sám však byl už v pasti. Buchatin neměl rád Kameněva ani Zinovjeva, a už když je soudili poprvé, po zavraždění Kirova, řekl svým nejbližším přátelům: „No co? Jsou to takoví divní lidé. Něco asi na tom bude...“ (To byla klasická fráze šosáka oněch let: „Něco asi na tom bude... U nás se pro nic za nic nezavírá.“ A to v roce 1935 řekne první teoretik strany!...) V době druhého procesu s Kameněvem a Zinovjevem v létě 1936 byl Bucharin na lovu v Ťan-šanu a o ničem nevěděl. Když se vrátil z hor do Frunze, přečetl si v novinách rozsudek smrti nad oběma a další články, z nichž bylo zřejmé, že učinili o Bucharinovi zničující výpovědi. Rozběhl se snad, aby jejich popravu zadržel?

Dovolával se strany, že se děje něco nestvůrného? Ne, poslal jen Kobovi telegram: necht' se odloží vykonání rozsudku nad Kameněvem a Zinovjevem, aby... mohl Bucharin přijet ke konfrontaci a ospravedlnit se.

³²⁰ Stalinovo krycí jméno v ilegalitě. (Pozn. překl.)

Příliš pozdě! Kobovi stačily právě ty protokoly, k čemu by mu byly živé konfrontace? Buchatina však ještě dlouho nesebrali. Ztratil místo šéfredaktora Izvěstijí, přišel o všechny funkce a pozice ve straně a žil ve svém bytě v Kremlu v paláci mladého cara Petra půl roku jako ve vězení. (Na podzim jezdil mimochodem na daču a kremelské strážce ho zdravily, jako by se nic nestalo.) Nikdo k nim však už nechodil, ani jim netelefonoval. A po všechny tyto měsíce psal Bucharin nekonečné množství dopisů: „Milý Kobo!... Milý Kobo!... Milý Kobo!...“, jež zůstaly bez jediné odpovědi.

Stále hledal srdečný kontakt se Stalinem!

Ale milý Koba si už s přimhouřenýma očima představoval divadelní zkoušky...

Koba si už před mnoha lety vyzkoušel představitele rolí a věděl, že Bucharin tu svou sehraje znamenitě. Vždyť se už zřekl svých uvězněných a vypovězených žáků a přívrženců (mimochodem nesčetných) a připustil, aby byli rozdraceni.³²¹ Připustil rozdracení a zostuzení svého dosud jaksepatří nezrozeného a nedonošeného myšlenkového směru. A nyní, ještě jako šéfredaktor Izvěstiji a jako člen politbyra, připustil jako něco zákonného popravu Kameněva a Zinovjeva.

Nebouřil se proti tomu ani hlasitě ba ani šeptem. A to všechno byly právě zkoušky pro jeho roli!

A ještě dříve, už dávno, když mu Stalin hrozil (jako všem v různou dobu) vyloučením ze strany, Bucharin (jako všichni ostatní) se zřekl svých názorů, jen aby mohl zůstat ve straně! I to byla zkouška pro role! Jestliže se tak chovají ještě na svobodě, na vrcholu slávy a moci, pak se bez odporu podrobí textu dramatu, až jejich těla, potrava a spánek budou v rukou ljubjanských nápořků.

Čeho se Buchatin během těchto měsíců před zatčením nejvíce obával? To je spolehlivě zjištěno; obával se, že bude vyloučen ze strany! Že ztratí stranu! Že zůstane naživu, leč mimo stranu! A právě na tento jeho rys (stejně jako všech ostatních) mistrně hrál milý Koba od té doby, kdy se sám stal Stranou. Bucharin a všichni ostatní neměli své vlastní stanovisko, neměli svou skutečně opoziční ideologii, jež by je byla mohla oddělit a upevnit. Stalin je prohlásil za opozici dříve, než se jí vůbec stali, a tím je zbavil jakékoliv moci. A jejich veškeré úsilí se soustředilo na to, aby se udrželi ve straně. A aby přitom straně neškodili!

Příliš mnoho nezbytných ohledů, aby si mohli zachovat nezávislost!

Bucharinovi byla v podstatě přisouzena hlavní úloha – a nic se nesmělo zpackat nebo zapomenout, když na něm pracoval Režisér spolu s časem a když se on sám vžíval do své úlohy. Dokonce i Bucharinova cesta do Evropy loni v zimě pro Marxovy rukopisy byla ne nejen vnějškově nutná pro síť obvinění z navázaných kontaktů, ale i nespoutanou svobodou života v cizině tím neodvratněji předurčovala jeho návrat na hlavní jeviště.

A když teď pod mračny temných obvinění nastalo dlouhé nekonečné čekání na zatčení, pak tato mučivá trýzeň nejistoty rozkládala vůli oběti lépe než přímý tlak Lubjanky. (Ale ani jemu neujde, i toho si užije – celý rok!) Jednou zavolal Kaganovič Bucharina a za přítomnosti vedoucích čekistů ho konfrontoval se Sokolnikovem. Ten vypovídal o „paralelním pravcovém centru“ (tj. souběžném s trockistickým centrem) a o Bucharinově ilegální činnosti. Kaganovič rázně provedl výslech, pak dal Sokolnikova odvést a řekl Bucharinovi přátelsky:

„Lže jako když tiskne, neřád!“

Noviny však nadále otiskovaly zprávy o rozhořčení mas. Bucharin telefonoval ústřednímu výboru. Bucharin psal dopisy: „Milý Kobo!“ – s prosbou, aby byl veřejně zproštěn těchto nařčení. Tehdy bylo uveřejněno nejasné prohlášení prokuratury:

„Pro obvinění Bucharina nebyly nalezeny žádné objektivní důkazy.“

Radek mu na podzim zatelefonoval a chtěl se s ním sejít. Bucharin odmítl: Jsme oba obviňováni, proč bychom měli na sebe vrhat nový stín? Avšak jejich dači v Izvestinu stály vedle sebe, a tak jednou večer k němu Radek přišel. „I kdybych později říkal cokoli, pamatuj si, že jsem se ničím neprovinil. Ty se ostatně z toho dostaneš: neměl jsi přece s trockisty žádné kontakty.“

A Bucharin věřil, že se z toho dostane, že ho ze strany nevyloučí – to by bylo přece hrozné! Trockisty neměl skutečně nikdy v lásce: Postavili se mimo stranu – a co z toho vzešlo! Je nutné držet spolu s ostatními, a když chybovat – tak rovněž spolu s ostatními.

Při listopadově manifestaci (bylo to vlastně jeho rozloučení s Rudým náměstím) přišel se ženou na redakční propustku na tribunu pro hosty. Náhle k nim přistoupil ozbrojený rudoarmejec. Hrůzou strnul. Zde? V takový okamžik? Ale nikoliv, rudoarmejec zasalutoval:

„Soudruh Stalin se diví, proč jste zde. Prosí vás, abyste zaujal své místo na tribuně mauzolea.“

³²¹ Jen Jefima Cejtšina uhájil, ale ani toho ne nadlouho.

Tak ho celého půl roku koupali střídavě v horké a studené lázni. Dne 5. prosince byla s jásotem přijata Bucharinova ústava a pojmenována na věky po Stalinovi. Na prosincové plénum ÚV byl přiveden k nepoznání zřízený Pjatakov s vyraženými zuby. Za jeho zády stáli němí čekisté (Jagodovi lidé, ačkoliv Jagoda sám byl už také vybrán a připravován pro svou roli). Pjatakov pronášel hanebné výpovědi proti Bucharinovi a Rykovovi, kteří zde seděli mezi ostatními vůdci. S dlaní přiloženou k uchu se Ordžonikidze (byl nedoslýchavý) tázal: „Řekněte mi, jsou vaše výpovědi dobrovolné?“ (Zaznamenat! Ordžonikidze dostane také svou kulku.) „Naprosto dobrovolné,“ zakolísal Pjatakov. O přestávce řekl Rykov Bucharinovi: „Ten Tomskij, ten měl vůli! Už v srpnu pochopil, oč jde, a udělal konec. A my hlupáci jsme zůstali naživu!“

Pak s hněvivým odsuzujícím projevem vystoupil Kaganovič (tolik chtěl věřit v nevinnost milého Bucharina – ale nešlo to...) a po něm Molotov. A Stalin! Jaká velkorysost! Jak si pamatuje dobré skutky! „Já se přesto domnívám, že Bucharinova vina není prokázána. Rykov je možná vinen, avšak Bucharin nikoliv.“ (Zřejmě někdo proti jeho přání začal příliš brzo hromadit obvinění proti Bucharinovi.) Z ledové sprchy do horké. Tak se podráývá vůle. Tak se člověk vžívá do role ztraceného hrdiny.

Pak začali Bucharinovi bez přestání nosit domů protokoly výslechů s bývalými posluchači z Ústavu rudé profesury, s Radkem a se všemi ostatními – a všichni uváděli nejtěžší důkazy o Bucharinově černé zradě. Nosili mu to domů nikoli jako obžalovanému, to ne! – jako členovi ÚV, pouze pro informaci...

Když dostal Bucharin nové materiály, řekl nejčastěji své 22 leté ženě, která mu právě na jaře porodila syna: „Přečti to ty, já nemohu!“ – a sám strčil hlavu pod polštář. Měl doma dva revolvery (a Stalin mu poskytl dost času!) – ale život si nevzal.

Nevžil se snad do přidělené role?

A znovu se konal další veřejný proces – a další várku postříleli... Ale Bucharina ušetřili, pro Bucharina si pořád nešli...

Začátkem února 1937 se rozhodl vyhlásit domácí hladovku – ať ÚV přešetří jeho případ a zproští ho obvinění. Ohlásil ji v dopise milému Kobovi a poctivě ji dodržoval. Nato bylo svoláno plénum ÚV, na jehož pořadu bylo jednání: 1. o zločinech Pravicového centra; 2. o protistranickém chování soudruha Bucharina, jež se projevilo vyhlášením hladovky.

Bucharin zakolísal. Co když skutečně stranu nějak urazil?... Neoholený, pohublý, už svým vzhledem vězeň, se dovlekl na plénum. „Co tě to napadlo?“ zeptal se ho vlídně milý Koba. „Jak by ne, když mě tak obviňují! Chtěli mě vyloučit ze strany...“ Stalin se zamračil nad takovým nesmyslem: „Nikdo tě přece ze strany nevyloučí!“

A Bucharin mu uvěřil, oživil, ochotně se kál před plénum a hned přerušil hladovku.

(Doma řekl ženě: „Rychle, uřízni mi kus salámu! Koba řekl, že mě nevyloučí.“) Kaganovič a Molotov však během zasedání pléna (jaká drzost, vůbec se neohlížejí na Stalina!)³²² označili Bucharina za fašistického zaprodance a žádali jeho smrt.

Bucharin znovu klesl na duchu a během svých posledních dnů začal sepisovat „dopis budoucímu ÚV“. O tomto dopise, který se uchoval tak, že se jej kdosi naučil nazpaměť, se pak dozvěděl celý svět. Neotrásl jím však.³²³ Neboť jaké dědictví se tento bystrý a skvělý teoretik rozhodl ve svém posledním dopise odkázat potomkům? Znovu jen nárek, aby byl přijat zpět do strany (za tuto oddanost draze zaplatil!). A nové ujišťování, že „naprosto schvaluje“ všechno, co se událo do roku 1937 i v jeho průběhu. A to znamená nejen všechny předchozí ostudné procesy, nýbrž i všechny páchnoucí proudy naší velké vězeňské kanalizace!

Tím potvrdil, že si zaslouží, aby ho do nich také ponořili...

Konečně byl tento silák, lovec a zápasník zcela zralý pro předání do rukou nápovědů a mladších režisérů. (Při zápasech z žertu mnohokrát za přítomnosti ostatních členů ÚV položil Kobu na lopatky. Ani to mu asi Koba nemohl odpustit.) Když byl připraven a podlomen tak, že nepotřeboval ani mučení – v čem bylo jeho postavení lepší než postavení Jakubovičovo v roce 1931? Neplatí pro něho oba někdejší argumenty stejnou měrou? Jeho postavení bylo dokonce horší, neboť Jakubovič toužil po smrti, kdežto Bucharin se jí bál.

Zbýval už jen snadný dialog s Vyšinským podle známého schématu:

„Je pravda, že jakákoliv opozice proti straně je vlastně bojem proti straně?“ –

³²² O jak zajímavé výpovědi se připravujeme z respektu před Molotovovým úctyhodným stářím!

³²³ A „budoucím ÚV“ také ne.

„Celkem vzato ano. Ve skutečnosti ano.“ – „Avšak boj proti straně musí přece nutně vyústit ve válku proti straně.“ – „Podle logiky věcí ano.“ – „Neznamená to tedy, že opoziční názory by mohly nakonec vést k jakýmkoliv hanebnostem proti straně (vraždy, špionáž, zaprodání vlasti)?“ – „Dovolte však, žádné spáchány nebyly.“ „Ale mohly by být?“ – „Teoreticky vzato ano...“ (Jsou přece oba teoretici!...) –

„Zůstávají pro vás zájmy strany i nadále nejvyššími zájmy?“ – „Ano, samozřejmě, samozřejmě!“ – „Pak zde zůstává jen nepatrná nesrovnalost: musíme realizovat eventualitu, musíme předem v zájmu vykořenění jakékoliv opoziční ideje považovat za spáchané vše, co se teoreticky mohlo spáchat. Vždyť se mohlo, ne?“ – „Mohlo...“ – „Pak tedy musíme možné považovat za skutečné, toť vše. Je to malá filozofická přesmyčka. Domluveni?...“

Ještě něco! Nemusím vám to přece vysvětlovat dvakrát: jestli před soudem couvnete a budete říkat něco jiného, pak jistě chápete, že byste svým postojem jen nahrával světové buržoazii a škodil straně. A rozumí se samo sebou, že by pak vaše smrt nebyla lehká. Když vše proběhne hladce, tak vás samozřejmě necháme žít: tajně vás odvezeme na ostrov Monte Christo, kde budete moci pracovat na ekonomii socialismu.“ – „Po předešlých procesech jste však odsouzené popravili, ne?“ – „Ale, ale, jak se můžete s nimi srovnávat! A kromě toho jsme jich mnoho nechali naživu, to se psalo jen v novinách.“

Je to pořád ještě taková neproniknutelná záhada?

Slyšíme stále jednu a tutéž triumfální melodii, která se v různých obměnách ozývá při všech procesech: Vždyť my i vy jsme přece komunisté! Jak jen jste se mohli dát strhnout a vystupovat proti nám? Kajte se! Vždyť vy a my dohromady – to jsme přece my!

Historické pochopení zraje ve společnosti pomalu. Když však jednou dozraje, ukáže se, jak je prosté. Ani v roce 1922, ani v roce 1924, ani v roce 1937 nemohli obžalovaní ještě zastávat tak neochvějně stanovisko, aby na tuto hypnotizující a ochromující melodii hrdě odpověděli:

„Ne, s vámi nechceme být revolucionáři!... Ne, s vámi nechceme být Rusy!...“

„Ne, s vámi nechceme být komunisty!“

Zdá se, že by bylo stačilo vykřiknout – a už by se byly zhroutily kulisy, odlepilo se líčidlo, režisér by byl prchl zadním schodištěm a nápovědové zalezli do krysích děr. A venku by se psal rok 1967!

Ale i zcela podařená divadelní představení byla drahá a stála mnoho námahy.

Stalin proto od veřejných procesů upustil.

Přesněji řečeno, zabýval se v roce 1937 myšlenkou rozsáhlé akce veřejných procesů v okresech, aby masy poznaly černou duši opozice. Byla však nouze o dobré režiséry, nebylo možné zaručit všude stejně pečlivou přípravu a ani obžalovaní neměli patřičnou úroveň – takže z toho měl Stalin ostudu, jenže o tom málokdo ví. Několik procesů se nepodařilo – a tak toho nechali.

Bylo by záhodno se zde zmínit o jednom takovém procesu, a sice o kadyjském případě, o kterém se už začaly otiskovat podrobné zprávy v ivanovských oblastních novinách. Koncem roku 1934 byl v odlehlém koutu Ivanovské oblasti na hranicích s Kostromskou a Nižněnovgorodskou oblastí utvořen nový okres, jehož středem se stala stará poklidná vesnice Kadyj. Nové vedení tam bylo posláno z různých míst a všichni se seznámili teprve na místě. Našli tu zapadlou, smutnou a chudou krajinu, vyčerpanou dodávkami obilí, která potřebovala finanční pomoc, stroje a rozumné hospodaření. Náhoda tomu chtěla, že první tajemník okresního výboru Fjodor Ivanovič Smirnov byl člověk s vyhraněným smyslem pro spravedlnost, a vedoucí zemědělského odboru Stavrov, pravý mužik, byl jedním z rolníků, kteří hospodařili „intenzivními metodami“, čili byl jedním z těch pečlivých a vzdělaných rolníků, kteří ve dvacátých letech vedli svá hospodářství na základě vědeckých poznatků (sovětská vláda je v tom tehdy podporovala; rozhodnutí o budoucí likvidaci všech „intenzivně hospodařících“ ještě nepadlo). Vstup do strany zachránil Stavrova před rozkulačením (nerozkulačoval potom sám jiné?). Na svém novém působišti se pokoušeli nějak pomoci rolníkům, shora se však valily direktivy a všechny byly zaměřeny proti jejich počínání, jako by si tam nahoře úmyslně vymýšleli jak mužikům ztrpčovat a ztěžovat život. Jednoho dne napsali kadyjští na oblastní vedení, že je nezbytně nutné snížit plán výkupu obilí – okres jej nemůže splnit, jinak by došlo k dalšímu zbídačení. Abychom mohli odhadnout, o jaké rouhání proti plánu a o jakou vzpouru proti vládě šlo, musíme si připomenout ovzduší třicátých let (opravdu jen třicátých?). Podle tehdejšího zvyku nebyla patřičná opatření provedena shora, nýbrž se přenechala místní lidové tvořivosti. Za Smirnovova pobytu na dovolené sepsal jeho zástupce, druhý tajemník Vasilij Fjodorovič Romanov, tuto rezoluci: „Úspěchy okresu by byly mnohem lepší (?), kdyby nebylo trockisty Stavrova.“ Tak vznikl „případ Stavrov“. (Typický postup: dosáhnout v první řadě rozkolu! Nejdřív Smirnova vystrašit, zneutralizovat a přinutit k ústupu, potom na něho budeme mít dost času – to je v malém

stalinská taktika v ÚV). Na bouřlivých stranických schůzích vyšlo najevo, že Stavrov je asi takový trockista jako římský jezuita. Vedoucí okresního spotřebního družstva Vasilij Grigorjevič Vlasov byl člověk s nesoustavným a neuceleným vzděláním, měl však ony svérázné schopnosti, které na Rusech tolik překvapují. Byl družstevník, samorostlý talent, výborný řečník a pohotový diskutér, který se dokázal rozpálit do běla, když šlo o něco, co pokládal za správné. Na stranické schůzi vystoupil s požadavkem, aby byl Romanov za své pomluvy vyloučen ze strany. Romanov dostal důtku! Jeho poslední slova jsou naprosto typická pro tento druh lidí a pro jejich instinkt odhadnout správně situaci: „Ačkoliv zde bylo prokázáno, že Stavrov trockista není, jsem stále přesvědčen, že jím je. Strana si v tom zjedná pořádek, totéž se týká mé důtky.“ A strana si pořádek vskutku zjedнала: okresní NKVD téměř okamžitě zatkl Stavrova, za měsíc nato také předsedu okresního výkonného výboru Estonce Univera, jehož funkci převzal Romanov. Stavrova odvezli na oblastní NKVD, kde se přiznal, že je trockista, že se paktoval celý život s esery a že je ve svém okrese členem ilegální pravicové organizace (také výplod hodný své doby, scházelo už jen přímo spojení s mocnostmi Dohody). Možná že se Stavrov ani nepřiznal, ale to se nikdo nikdy nedozví, protože byl v ivanovské věznici umučen. Protokoly však byly sepsány. Brzy nato zatkli i tajemníka okresního výboru Smirnova, vůdce domnělé pravicové organizace, dále vedoucího finančního odboru Saburova a další.

Je zajímavé, jak se utvářel další Vlasovův osud. Před časem chtěl nového předsedu okresního výkonného výboru Romanova vyloučit ze strany. Jak smrtelně urazil okresního prokurátora Rusova, o tom jsme už psali (v kap. 4). Předsedu okresního NKVD N. I. Krylova si rozzlobil tím, že zabránil, aby byli pro domnělé škůdcovství zatčeni dva jeho nejschopnější družstevníci pochybného sociálního původu (Vlasov rád zaměstnával různé tzv. „bývalé lidi“ – ovládali výborně svou práci a navíc byli snaživí, kdežto „noví lidé“ z řad proletariátu nic neuměli a hlavně nechtěli nic dělat). Přesto však bylo NKVD ochotné se s družstvem usmířit.

Zástupce okresního NKVD Sorokin se dostavil osobně do družstva a navrhl Vlasovovi, aby dal NKVD zadarmo („Později to nějak odepíše“) látky v hodnotě sedmi set rublů (Hadráři! Ale pro Vlasova to byly dva měsíční platy a on si nevzal nikdy ani o kopejku víc, než mu patřilo). „Nedáte-li, budete litovat!“ Vlasov ho vyhodil: „Jak se opovažujete dělat mně, komunistovi, takovou nabídku!“ Na druhý den se v družstvu objevil Krylov, tentokrát už jako zástupce okresního výboru strany (tato maškaráda a podobné špinavé triky byly duší roku 1937!), a nařídil svolat stranickou schůzi s tímto pořadem: „O škůdcovské činnosti Smirnova a Univera ve spotřebním družstvu“, referent soudruh Vlasov. Co trik, to perla! Nikdo přece zatím Vlasova neobviňuje! Stačí však, aby pronesl pár slov o škůdcovské činnosti bývalého tajemníka okresního výboru v družstvu, a už jej NKVD přeruší: „A kde jste byl vy? Proč jste nepřišel hned k nám?“

V takové situaci ztratili mnozí hlavu a chytli se. Ale Vlasov nikoliv! Okamžitě odpověděl: „Referát dělat nebudu! Ať referuje Krylov – on přece dal zatknout Smirnova a Univera a vede vyšetřování!“ Krylov odmítl: „Nejsem o tom tak informován!“ Vlasov: „Jestliže ani vy nejste informován, pak byli zatčeni bezdůvodně!“ A schůze se jednoduše nekonala. Kolik však bylo takových, kteří se odvážili a ozvali se? Líčení ovzduší roku 1937 by nebylo úplně a opomíjeli bychom silné osobnosti a odvážná rozhodnutí, kdybychom se nezmínili v tom, že téhož dne pozdě večer přišli za Vlasovem s deseti tisíci rubly hlavní účetní družstva T. a jeho zástupce N. a řekli mu: „Vasiliji Grigorjeviči, utečte ještě dnes v noci! Musíte ale hned, jinak jste ztracen!“ Avšak Vlasov byl přesvědčen, že se nehodí, aby komunista utíkal. Druhý den byla v okresních novinách otištěná ostrá poznámka o práci družstva (je třeba podotknout, že v roce 1937 byl tisk vždy jedna ruka s NKVD) a navečer byl Vlasov vyzván, aby podal okresnímu výboru zprávu o své činnosti (každý krok se prováděl podle všesvazového vzoru!).

Psal se rok 1937, byl to druhý rok takzvané Mikojanprosperity v Moskvě a ostatních velkých městech. Ještě dnes si někteří spisovatelé a novináři občas vzpomenou, že se lidé poprvé mohli dosyta najíst. Tak toto období vešlo do dějin a hrozí nebezpečí, že tam už zůstane. Ve skutečnosti však bylo v listopadu 1936, dva roky po zrušení lístků na chléb, vydáno v Ivanovské oblasti (a i jinde) tajné nařízení o zákazu prodeje mouky. Tehdy ještě mnoho hospodyň v malých městech a obzvlášť na vesnicích peklo chléb doma. Zákaz prodeje mouky tedy znamenal, že nebude chleba. V okresním městě Kadyji vznikaly nekonečné a do té doby nevídané fronty na chléb (nebyly ostatně trpěny dlouho: v únoru 1937 byl vydán zákaz pečení černého chleba v okresních městech, směl se prodávat pouze drahý bílý chléb). V kadyjském okrese nebyla žádná jiná pekárna kromě okresní, a proto se sem teď valily zástupy lidí z

vesnic nakoupit černý chléb. Ve skladech okresního spotřebního družstva bylo mouky dost – ale jejímu prodeji stály v cestě dva zákazy!

Vlasov si však našel cestu a přes přísná státní nařízení nasýtil toho roku celý okres: objel kolchozy a v osmi z nich se domluvil, že zřídí v prázdných „kulackých“ chalupách veřejné pekárny (přivezou jednoduše dřevo a ženské se postaví k hotovým ruským pecím, nikoliv už soukromým, nýbrž veřejným), a okresní spotřební družstvo se zavazuje dodávat jim mouku. Řešení bývá vždy prosté, jen ho najít.

Aniž stavěl pekárny (na které neměl prostředky), zřídil jich Vlasov za jeden den osm. Aniž obchodoval s moukou, expedoval ji nepřetržitě ze skladu a objednával na oblasti novou. Aniž v okresním městě prodával černý chléb, přece jím zásoboval celý okres. Litery nařízení se sice držel, porušil však jeho ducha – šetřit mouku a mořit lidi – a pro okresní výbor to byl důvod, aby ho za to kritizoval.

Po této kritice zůstal Vlasov na svobodě jen jednu noc a na druhý den byl zatčen.

Bojovný kohoutek Vlasov (byl malé postavy a vypadal stále trochu vyzývavě, neboť chodil s hlavou zakloněnou dozadu) odmítl vrátit stranickou legitimaci (na včerejší schůzi okresního výboru žádné rozhodnutí o jeho vyloučení nepadlo!) a poslanecký průkaz (byl zvolen lidem a výkonný výbor okresního sovětu ho nezbavil poslanecké imunity!). Příslušníci milice však neměli pochopení pro takové formality, vrhli se na něho a odebrali mu je násilím. Z okresního spotřebního družstva ho odváděli ve dne kadyjskými ulicemi na NKVD a jeden jeho zaměstnanec, mladý komsomolec, to viděl z okna okresního výboru. Lidé tehdy ještě nebyli zvyklí neříkat, co si myslí (z prostomyslnosti zvláště na vesnici). Mladík zvolal: „Lumpové! Teď sebrali i mého šéfa!“ Aniž opustil místnost, byl hned vyloučen jak z okresního výboru, tak i z Komsomolu a po známé cestě putoval do jámy.

V porovnání se svými spoluobžalovanými zůstal Vlasov poměrně dlouho na svobodě. Celý případ byl už téměř uzavřen a právě se prováděly poslední úpravy pro veřejný proces. Odvezli ho do ivanovského vnitřního vězení NKVD, a protože byl poslední, nebyl už na něj vykonáván velký nátlak, byl předvolán jen ke dvěma krátkým výslechům, vyslýchán nebyl ani jeden svědek; spokojili se s tím, že k vyšetřovacímu spisu přidali různé zprávy okresního spotřebního družstva a výstřižky z okresních novin. Obžaloba proti Vlasovovi obsahovala: 1. způsobení front na chléb; 2. nedostatečný výběr zboží (jako by to zboží někde jinde bylo a jako by je někdo okresnímu spotřebnímu družstvu v Kadyji nabízel); 3. nadbytečné množství skladované soli (to ale byla povinná „mobilizační“ zásoba, neboť v Rusku panuje odjakživa strach, že v případě války zůstanou bez soli).

Koncem září byli obžalovaní odvezeni do Kadyje k veřejnému procesu. Nebyla to krátká cesta (člověk si vzpomene, jak laciné jsou OSO a neveřejné procesy): z Ivanova do Kiněšmy se jelo ve stolypinském vagónu, z Kiněšmy do Kadyje 110 km na nákladních autech. Neobvyklá kolona aut – bylo jich víc než deset – se plazila po staré liduprázdné okresní cestě a vyvolávala ve vsích údiv a strach z brzké války. Za hladký průběh procesu a jeho zastrášující účinek zodpovídal Kljugin (náčelník zvláštního tajného oddělení oblastní správy NKVD pro boj proti revolučním organizacím). Obžalovaní byli střeženi 40 muži ze zálohy jízdní milice, kteří je od 24. do 27. září denně vodili s vytasenými šavlemi a odjištěnými pistolemi z budovy okresního NKVD do nedostavěného klubu a zpět přes celou Kadyj, kde obžalovaní ještě před nedávnem vládli. Okna v klubu už byla zasazena, ale jeviště bylo ještě nedodělané, nebyl elektrický proud (jako v celé Kadyji), a večer zasedal soud za svitu petrolejových lamp. Obecenstvo svázeli z kolchozů podle rozpisu. Také celá Kadyj se dostavila hromadně. Lidé seděli na lavicích a na oknech, stáli hustě vedle sebe v uličkách mezi řadami, a tak se tam pokaždé vešlo až 700 osob (podívaná tohoto druhu je na Rusi vždy oblíbená). Přední lavice byly stále rezervovány pro komunisty, aby v nich měl soud vždy oporu.

Byl sestaven zvláštní senát oblastního soudu, jenž se skládal ze zástupce předsedy oblastního soudu Šubina a z přísedících Biče a Zaozerova. Obžalobu vedl absolvent dorpatské univerzity oblastní prokurátor Krasik (ačkoliv všichni obžalovaní odmítli obhájce, byl jím nucen advokát ex offo). Slavnostně hrozivý a dlouhý obžalovací spis vycházel z toho, že v kadyjském okrese řádila ilegální pravicová bucharinská skupina, založená v Ivanovu (zatýkání tam nedá na sebe dlouho čekat), která záškodnickými akcemi chtěla svrhnout sovětskou vládu v obci Kadyj (větší Zapadákov si už pravičáci na začátek nemohli ani vybrat!).

Ačkoliv Stavrov ve věznicí zemřel, požádal prokurátor soud, aby svolil k přečtení jeho výpovědi a pokládal je za výpovědi učiněné před soudem (celá žaloba spočívala právě jen na Stavrovových výpovědích). Soud souhlasil: nechť se výpovědi zemřelého připojí k ostatním materiálům, jako by byl naživu (má to arci tu přednost, že mu nikdo z obžalovaných nebude moci odporovat).

Kadyjští burani však na takovou učenou rafinovanost nestačili a čekali, co přijde dál. Výpovědi Stavrova, umučeného při vyšetřování, jsou tedy přečteny a znova se protokoluji. Pak začne výslech obžalovaných, a už je ostuda! – všichni odvolávají svá doznání, učiněná při vyšetřování.

Kdo ví, jak by si byli v tomto případě počínali organizátoři v Říjnovém sále moskevského Domu odborů – zde se tato maličkost přešla bez uzardění. Soudce vytyká obžalovaným: Jak jste mohli u výslechů vypovídat něco jiného? Zesláblý Univer odpoví sotva slyšitelně: „Jako komunista nemohu při veřejném přelíčení mluvit o metodách výslechů NKVD.“ (To je přesný model bucharinského procesu! A právě to jim svazuje ruce: dbají nejvíc o to, aby lidé nezačali špatně smýšlet o straně. Jejich soudcové si tuto starost už dávno odpustili.)

O přestávce obejde Kljugin cely obžalovaných. Vlasovovi řekne: „Slyšel jsi, jak to Smirnov a Univer zkurvili? Neřádi! Musíš přiznat svou vinu a povědět celou pravdu!“ „Jen pravdu!“ souhlasí ochotně Vlasov, jenž není zesláblý výslechy. „Jen pravdu, že se ničím nelišíte od německých fašistů!“ Kljugin se rozzuří: „Jen počkej, ty hajzle, to nám draze zaplatíš!“³²⁴ Od této chvíle dostane Vlasov při procesu hlavní úlohu – jako ideový inspirátor celé skupiny.

Davu lidí, kteří se tísní v uličkách mezi lavicemi, začne svítat v okamžiku, kdy se soud neuváženě rozhovoří o frontách na chléb. Je to bolavé místo pro všechny (před procesem se chléb samozřejmě prodával v neomezeném množství, takže dnes nejsou žádné fronty). Otázka obžalovanému Smirnovovi: „Věděl jste, že v okrese jsou fronty na chléb?“ – „Samozřejmě, táhly se od prodejny až k budově okresního výboru.“ – „A co jste podnikli?“ Smirnov je rozložitý plavovlasý muž s prostým obličejem, má přes všechno mučení zvučný hlas a jistotu člověka, který je v právu. Mluví rozvláčně a v sále je rozumět každému slovu: „Když všechny mé intervence u oblastních organizací nepomohly, uložil jsem Vlasovovi, aby napsal hlášení soudruhu Stalinovi“ – „A proč jste je nenapsali?“ (Ještě to tedy nevědí!... Zaspali to!) – „My jsme hlášení napsali a já je poslal poštou přímo na ÚV, a ne přes oblast. Kopie musí být ve spisech okresního výboru.“

Sál přestal dýchat. Soud je vyveden z míry a nejráději by se už dál na nic neptal, ale někdo se přece jen zeptá:

„A co bylo dál?“

Tuto otázku mají v sále všichni na jazyku: „A co bylo dál?“

Smirnov se nerozvzlyká, neoplakává ztracený ideál (to právě chybělo moskevským procesům!). Odpoví hlasitě a klidně:

„Nic. Odpověď nepřišla. „

V jeho unaveném hlase je slyšet: To jsem ostatně čekal.

Odpověď nepřišla! Od Otce a Učitele odpověď nepřišla! Veřejný proces dosahuje svého vrcholu! Odhalil masám černou duši Lidojeda! Už by se soud mohl skončit! Ale ne, k tomu jim chybí takt a pochopení, a proto budou ještě tři dny přešlapovat na jednom místě.

Prokurátor se rozlití: „Obojetníci! Na jedné straně sabotujete, a na druhé straně se opovažujete psát soudruhu Stalinovi. A ještě čekáte od něho odpověď! Necht' nám obžalovaný Vlasov vysvětlí, jak ho napadla tak hrozná škůdcovská myšlenka přestat prodávat mouku a zakázat pečení žitného chleba v okresním městě!“

Rozkohoutěného Vlasova není třeba povzbuzovat, sám hned vyskočí a pronikavě vykřikne na celý sál: „Jsem ochoten zodpovědět se z toho ze všeho před soudem, když vy, prokurátore Krasiku, opustíte tribunu žalobce a posadíte se vedle mne!“

Nikdo ničemu nerozumí. Nastane křik a hluk. Zjednejte pořádek, co to má znamenat?...

Když si Vlasov takto vybojoval slovo, ochotně vysvětluje: „K zákazu prodeje mouky a k zákazu pečení chleba došlo z nařízení prezidia výkonného výboru oblastního sovětu. Oblastní prokurátor Krasik je stálým členem prezidia. Jestliže to bylo škůdcovství – proč jste to z moci svého úřadu nezakázal?“

Neznamená to, že jste se stal škůdcem dřív než já?“

Prokurátor zalapá po dechu, úder ho zasáhl přesně a jistě. Soudce je také vyveden z míry a zakoktá:

„Bude-li třeba (?), budeme soudit i prokurátora. Dnes ale soudíme vás!“ (Dvě pravdy – podle hodnoty!) „Já žádám, aby Krasik opustil tribunu prokurátora,“ trvá na svém nezakrotný a neúnavný Vlasov.

Jednání je přerušeno...

³²⁴ Brzy však přijde řada i na Kljugina. Brzy uvázne v síti s ježovským hejnem gébistů a dostane se do lágru, kde ho zabije špicl Gubajdulin.

Jaký výchovný význam má pro masu takový proces?

Soud si však vede po svém. Po výslechu obžalovaných začne výslech svědků. Na řadě je účetní N.

„Co víte o Vlasovově škůdcovské činnosti?“ „Nic.“

„Jak to, nic?“

„Byl jsem v místnosti pro svědky a nemohl jsem slyšet, o čem se zde mluvilo.“

„To jste také slyšet neměl! Vašima rukama prošlo mnoho dokladů, nedělejte tedy, že o ničem nevíte.“

„Všechny doklady byly v pořádku.“

„Tady je hromada okresních novin, dokonce i v nich se píše o Vlasovově škůdcovské činnosti. A vy o ničem nevíte?“

„Tak vyslechněte ty, kdo ty články napsali.“ Na řadě je vedoucí prodejny chleba.

„Povězte nám, má sovětská vláda dost chleba?...“

(No prosím, co na to odpovědět?... Kdo najde tu odvahu, aby řekl: Já jsem ho nepočítal?) „Dost...“

„Proč tedy jsou u vás fronty?“ „Nevím...“

„Na kom to závisí?“ „Nevím...“

„Jak to že nevíte? Kdo byl vaším nadřízeným?“ „Vasilij Grigorjevič.“

„K čertu, jakýpak Vasilij Grigorjevič! Obžalovaný Vlasov přece! Záviselo to tedy na něm.“

Svědkyne mlčí.

Předseda soudu nadiktuje sekretářce: „Odpověď: V důsledku Vlasovovy škůdcovské činnosti docházelo k frontám na chléb, přestože má sovětská vláda obrovské zásoby.“ Prokurátor, jenž přehlušoval vlastní obavy, přednesl dlouhou řeč plnou hněvu. Obhájce obhajoval převážně sám sebe a zdůrazňoval, že mu zájmy vlasti leží na srdci právě tak jako kterémukoliv jinému čestnému občanovi.

Smirnovovo poslední slovo neobsahovalo žádné prosby a žádná pokání. Pokud to lze dnes posoudit, byl to neoblomný a příliš přímý člověk na to, aby přežil rok 1937.

Když Saburov požádal o milost – „darujte mi život ne kvůli mně, ale kvůli mým malým dětem“ – Vlasov ho zlostně zatahal za sako: „Jsi hlupák!“

Sám Vlasov si nenechal ujít poslední příležitost, aby jim neřekl pár drzostí:

„Nepokládám vás za soud, ale za herce, kteří hrají soudní komedii podle napsaných rolí. Jste vykonavatelé odporné provokace NKVD. Ať řeknu, co řeknu, stejně mě odsoudíte k smrti. Věřím však, že přijde čas, kdy budete stát na našich místech!“³²⁵ Od sedmi hodin večer do jedné hodiny v noci sestavoval soud rozsudek; v klubovním sále hořely petrolejky, strážci stáli s vytasenými šavlemi u obžalovaných, lidé tlumeně hučeli, nikdo neodešel.

Jak dlouho psali rozsudek, tak dlouho jej také četli – není divu při tom množství všemožných nejfantastičtějších škůdcovských činů, styků a plánů. Smirnov, Univer, Saburov a Vlasov byli odsouzeni k trestu smrti zastřelením, dva další dostali deset let, jeden osm. Kromě toho závěry soudu odhalily v Kadyji i komsomolskou záškodnickou organizaci (zatýkání na sebe nedalo dlouho čekat; pamatujete se ještě na toho mladého komsomolce?) a v Ivanově pak centrum ilegálních organizací, jež samozřejmě zas podléhalo Moskvě (už podkopávali Bucharina).

Po slavnostních slovech „k trestu smrti zastřelením“ udělal soudce přestávku pro potlesk, avšak v sále panovalo hrozivé napětí, bylo slyšet vzdechy a pláč cizích lidí, nářek příbuzných, kteří omdlávali – a že se žádný potlesk nezval ani z dvou prvních řad, kde seděli členové strany, bylo už naprosto nepřístojné. „Ach, lidi, co děláte?!“ volali na soudce ze sálu. Univerova žena zoufale vzlykala. Davem v šeru sálu proběhl záchvěv. Vlasov vykřikl na první řady:

„Jak to že netleskáte, neřadí? Komunisti!“

Politruk strážní čety k němu přiskočil a začal mu strkat před tvář revolver. Vlasov už mu chtěl revolver vytrhnout, když tu přiběhl jeden milicionář a odtrhl od Vlasova svého politruka, který se dopustil chyby. Náčelník ozbrojeného doprovodu zavelel:

„Připravit zbraň!“ – a třicet karabin milice spolu s pistolemi místního NKVD zamířilo na obžalované a do davu (zdálo se, že se dav vrhne k obžalovaným a začne je osvobozovat).

Sál byl osvětlen jen několika petrolejovými lampami a šero zvyšovalo všeobecný zmatek a strach. Nebyl-li dav přesvědčen silou argumentů soudního procesu, karabiny, které na něj teď mířily, jej přesvědčily s konečnou platností. Lidé se v panice vrhli nejen ke dveřím, ale i k oknům. Bylo slyšet praskot dřeva a řinčení skla.

Univerova žena, téměř ušlapaná, zůstala ležet v bezvědomí pod židlemi až do rána.

³²⁵ Celkem vzato – jediné v tom se zmýlil.

Potlesk tedy žádný nebyl...³²⁶ Odsouzení nejenže nesměli být hned zastřeleni, ale museli být ještě lépe sřeženi, protože už neměli co ztratit, a museli být k popravě převezeni do oblastního města.

S prvním úkolem – odvést je noční ulicí do NKVD – si poradili takto: každého odsouzence doprovázelo pět mužů. Jeden nesl lucernu. Druhý šel vpředu s napřaženou pistolí. Další dva drželi na smrt odsouzeného pod paží a v druhé ruce měli také pistolí. Pátý šel vzadu a mířil odsouzeneci do zad. Zbývající milicionáři byli rozestavení podél cesty, aby odvrátili útok davu.

Každý rozumný člověk teď uzná, že by NKVD nikdy nebylo mohlo splnit svůj velký úkol, kdyby se bylo páralo s veřejnými procesy.

Proto se veřejné politické procesy v naší zemi neujaly.

11 NEJVYŠŠÍ VÝMĚRA

Historie trestu smrti v Rusku je plná zákrutů. Zákoník cara Alexeje Michajloviče jej ukládal v padesáti případech. Petrův vojenský řád už ve dvou stech artikulech.

Carevna Jelizaveta Petrovna sice zákony ukládající trest smrti nezrušila, ale nepoužila jich ani jednou: říká se, že při nastoupení na trůn slíbila, že nikoho smrtí nepotrestá – a také skutečně nikoho za celých dvacet let své vlády k smrti neodsoudila, přestože vedla sedmiletou válku! Na polovinu 18. století, padesát let před jakobínským sekáním hlav, je to jistě překvapivý fakt. My jsme si ovšem zvykli vysmívat se celé naší minulosti: nenecháme na ní nic dobrého, ani jediný čin nebo úmysl. Tak i Jelizavetu je možno pěkně očernit: trest smrti nahradila bičováním, vytrháváním chřipí, vypalováním cejchu „zloděj“ a věčným vyhnanstvím na Sibiři.

Leč promluvme i na její obranu: Jak jinak mohla proti tehdejším společenským představám dosáhnout radikálnějšího obratu? Třeba by si dnešní odsouzenec k smrti dobrovolně zvolil celý tento komplex trestů, jen aby pro něho slunce definitivně nezhaslo, ale my mu takovou naději při své humánnosti nenabídneme. A třeba sám čtenář při čtení této knihy dojde k názoru, že dvacet nebo i jen deset let v našich lágrech je horší než Jelizavetina poprava.

Řečeno v naší nynější terminologii, zastávala Jelizaveta názor všeobecně lidský, kdežto Kateřina II. třídní (a tudíž správnější). Vůbec nikoho nepotrestat smrtí jí připadalo jak něco hrozného co se nijak nedá ospravedlnit. Pro obranu sebe, trůnu a státního zřízení považovala v politických případech (Mirovič, vzpoura za moskevského moru, Pugačov) trest smrti za plně oprávněný. Ale pro zločince, pro bytovíky – proč by se nemohl trest smrti pokládat za zrušený?

Za cara Pavla I. bylo zrušení trestu smrti potvrzeno. (Válek bylo sice dost, ale přesto neměly pluky vlastní soudy.) A za celého dlouhého panování Alexandra I. byl trest smrti zaveden jen pro vojenské trestné činy, spáchané při válečném tažení v roce 1812. (Někteří nám jistě hned namítnou: A běhání uličkou snad neznamenal smrt? To se nedá popřít, tiché vraždy samozřejmě existovaly, ale právě tak je možné přivodit člověku smrt i odborářskou schůzí! Ale aby vzali člověku život, daný Bohem na základě hlasování soudců- to bylo půl století od Pugačova do děkabristů v naší zemi dokonce i u zločinů proti státu neznámou věcí.) Krev pěti děkabristů našemu státu zachutnala. Od té doby se trest smrti za trestné činy proti státu už nezrušil a nezapomínalo se na něj až do Únorové revoluce, byl potvrzen zákoníky z let 1845 a 1904 a navíc doplněn trestními zákony ve vojsku a námořnictvu.

Kolik lidí bylo vlastně za tuto dobu v Rusku popraveno? Už jsme uvedli (v kap. 8) výpočty liberálních činitelů z let 1905-07. Doplníme je ověřenými údaji znalce ruského trestního práva N. S. Taganceva.³²⁷ Do roku 1905 byl trest smrti v Rusku výjimečným opatřením. Za třicet let od roku 1876 do roku 1905 (to bylo období narodovců a teroristických činů, nikoliv úmyslů, projevených před sousedy ve společné kuchyni, období hromadných stávek a selských bouří, období kdy vznikly a upevnily se všechny politické strany budoucí revoluce) bylo popraveno 486 lidí, to znamená asi 17 lidí za rok v celé zemi. (A to včetně poprav za kriminální zločiny!)³²⁸ V letech první revoluce a po jejím potlačení počet poprav prudce stoupl, což ohromilo ruskou veřejnost, vyvolalo slzy u Tolstého a rozhořčení u Korolenka a mnoha

³²⁶ Věnujme malou poznámku osmileté holčičce Zoje Vlasovové. Měla strašně ráda svého tatínka. Brzy nemohla do školy (děti se ji posmívaly: „Tvůj táta je škůdce!“), a ona se s nimi prala: „Můj tatínek je hodný!“). Po procesu žila jen jeden rok (předtím nikdy nestonala), za celý ten rok se ani jednou nezasmála, chodila stál se sklopenou hlavou, a babky předpovídaly: „Dívá se do země, dlouho tu nebude.“ Umřela na zánět mozkových blan a do poslední chvíle volala: „Kde je můj tatínek? Dejte mi tatínka!“ Když počítáme milióny těch, kteří zahynuli v lágrech, zapomínáme je násobit dvěma, třemi...

³²⁷ N. S. Tagancev, *Smertnaja kazn (Trest smrti)*, Petrohrad 1913.

dalších: od roku 1905 do roku 1908 bylo popraveno přibližně 2 200 lidí (čtyřicet pět lidí za měsíc!). Byla to, jak píše Tagancev, epidemie poprav. (Hned však skončila.) Když se Prozatímní vláda ujala moci, trest smrti úplně zrušila. V červenci 1917 jej obnovila pro armádu v poli a pro frontové oblasti, a to za vojenské trestné činy, vraždy, znásilnění, loupeže a plnění (tyto trestné činy se totiž v oněch oblastech velmi rozmnožily.) To bylo jedno z nejnepopulárnějších opatření, jež Prozatímní vládě zlomila vaz. Heslem bolševiků při přípravě převratu bylo: „Pryč s trestem smrti! Pryč s Kerenským, který jej obnovil!“

Podle dochovaných zpráv se ve Smolném ještě v noci z 25. na 26. října rozpoutala diskuse: Neměl by se jedním z prvních dekretů navždy zrušit trest smrti? Lenin se tehdy zcela oprávněně vysmál utopismu svých druhů, neboť velmi dobře věděl, že cesta k nové společnosti není bez trestu smrti možná. Když však bolševici sestavovali koaliční vládu s levými esery, ustoupili jejich falešným představám, a trest smrti byl dnem 28. října 1917 přece jen zrušen. Takové „dobrácké“ stanovisko nemohlo samozřejmě přinést nic dobrého. (A jak to s tím zrušením ve skutečnosti vypadalo? Počátkem roku 1918 přikázal Trockij, aby odsoudili nově jmenovaného admirála Alexeje Ščastného za to, že odmítl potopit baltskou flotilu. Předseda Nejvyššího tribunálu Karklin svou lámanou ruštinou rychle vynesl rozsudek: „Zastřelit do čtyřiaadvaceti hodin!“ V soudní síni nastalo vzrušení: Trest smrti byl přece zrušen! Prokurátor Krylenko to vysvětlil: „Co se rozčilujete? Trest smrti byl zrušen. Ale my neodsuzujeme Ščastného k trestu smrti – my ho zastřelíme.“ A také ho zastřelili.) Máme-li soudit podle úředních dokladů, trest smrti byl plně obnoven v červnu 1918 ne, nkoliv „obnoven“, spíš zaveden jako nová éra trestu smrti. Máme-li předpokládat, že Lacis³²⁸ své údaje záměrně nesnížil, nýbrž jen neměl k dispozici úplné poklady, a že revoluční tribunály udělaly přinejmenším tolik soudní práce jako čeka mimosoudní, dojdeme k závěru, že ve dvaceti guberniích Ruska bylo za 16 měsíců (červen 1918 – říjen 1919) zastřeleno přes 16 000 lidí, to jest přes tisíc měsíčně³²⁹ (Tehdy byl mimochodem zastřelen předseda prvního ruského sovětu (ustaveného v roce 1905 v Petrohradě) Chrustajlov-Nosar a také onen umělec, který navrhl pro občanskou válku rudoarmejský stejnokroj podle bohatýrů ze staroruských bylin.) Ostatně to však nebyly jen tyto jednotlivé popravy, vykonané na základě nějakého rozsudku nebo bez něho a znásobené pak do tisíců, které v roce 1918 v nastupující éře poprav zmrazilo i opojilo Rusko.

Ještě hrůznější se nám zdá móda válčících stran a pak jen vítězů – potápět vlečné nákladní lodi se stovkami lidí, které nikdy nikdo nespočítal, nezapsal, ba ani nezkontroloval.

(Tak utopili námořní důstojníky ve Finském zálivu, v Bílém, Kaspickém a Černém moři a ještě v roce 1920 rukojmí v Bajkalském jezeře.) To sice nepatří do našich úzce pojatých dějin soudnictví, jsou to však dějiny mravů, z nichž pak pramení vše další. Najdeme v minulosti Ruska od prvního Rurika období takových krutostí a tolika vražd, jako byla občanská válka po říjnu 1917?

Vynechali bychom jeden charakteristický zákrut dějin trestu smrti, kdybychom neuvedli, že byl tento trest zrušen... ano, zrušen v lednu 1920. Leckteré badatele může přivést do rozpaků taková důvěřivost a bezbrannost diktatury, která se zbavila trestajícího meče v době, kdy na Kubáni byl ještě Děnikin a na Krymu Wrangel a kdy polská jízda sedlala do boje. Ale za prvé byl onen dekret velmi rozvážný: nevztahoval se na vojenské tribunály (nýbrž jen na mimosoudní činnost čeki a na soudy v zázemí). Za druhé byl vydán po předchozí čistce ve věznicích (hromadně byli postříleni ti vězňové, kteří mohli spadat „pod dekret“). A za třetí, což bylo nejpotěšitelnější, jeho platnost byla velmi krátká – čtyři měsíce (dokud se věznice opět nezaplňily). Dekretem ze dne 28. května 1920 dostala čeka znova právo trestat smrtí zastřelením.

Revoluce všechno rychle přejmenovává, aby se každá věc zdála nová. Tak i „trest smrti“ byl přejmenován na nejvyšší výměru, a to nkoliv trestu, nýbrž společenské ochrany. Základy trestního zákonodárství z roku 1924 uvádějí, že tato nejvyšší výměra byla zavedena dočasně, než ji VCIK definitivně zruší. A v roce 1927 ji také skutečně začali rušit: nechali ji v platnosti pouze pro trestné činy proti státu a armádě (§ 58 a vojenské paragrafy) a ještě ovšem pro banditismus. (Víme však, že „banditismus“ byl tehdy a je i dnes z politických důvodů vykládán velmi široce: od „basmače“ ve Střední Asii až po partyzána v litevských lesích každý ozbrojený bojovník za národní nezávislost, nesouhlasící s ústřední vládou, je „bandita“ – jak bychom se tedy mohli obejít bez toho paragrafu? „Bandita“ je i ten,

³²⁸ V Šlisselburské pevnosti bylo v letech 1884-1906 popraveno celkem... 13 lidí. Strašné množství... ale tak na Švýcarsko.

³²⁹ V citovaném přehledu Dva roku boje na vnitřní frontě, str. 75. Jsme-li už při srovnávání, uveďme deště jedno: Za 80 let vrcholné inkvizice (1420-1498) bylo v celém Španělsku odsouzeno k trestu smrti upálením deset tisíc lidí, tj. asi 10 lidí měsíčně.

kdo se účastní vzpoury v lágru nebo nepokojů ve městě.) U paragrafů, jež chránily soukromé osoby, byl však trest smrti k desátému výročí Října skutečně zrušen.

Ale k patnáctému výročí Října byl trest smrti opět zaveden podle zákona ze sedmého osmí – onoho nejdůležitějšího zákona nastupujícího socialismu, který sliboval občanům kulku za každý drobeček státního majetku.

Jako vždy na začátku se na tento zákon hned vrhli a v letech 1932-33 podle něho obzvláště horlivě stříleli. V tomto mírovém období (kdy byl Kirou ještě neživu...) čekalo v prosinci 1932 jen v leningradských Krestách na smrt dvě stě šedesát pět odsouzců³³⁰ a za celý rok jich muselo být jen v Krestách jistě kolem jednoho tisíce.

A co to bylo za zločince? Kde se vzalo tolik spiklenců a rozvratníků? Sedělo tam například šest kolchozníků z okolí Carského Sela, kteří se dopustili tohoto zločinu: když kolchoz posekal (rukama obžalovaných) svou louku, vrátili se tam a na hrbolcích si ještě nasekali trávu pro své krávy. Ani jednomu z těchto šesti mužiků nedal VCIK milost a rozsudek byl vykonán!

Která Saltyčicha, který nejodpornější a nejhnusnější feudál by se byl mohl opovážit zavraždit šest mužiků za trochu trávy?... Kdyby je byl jen párkrát přetáhl lískovkou, už bychom to dnes věděli a ve školách by ho dodnes proklínali.³³¹ Ale teď – ticho po pěšině.

Musíme jen doufat, že se jednou potvrdí vyprávění mého živého svědka písemnými důkazy. I kdyby byl Stalin kromě nich už nikoho nikdy nezavraždil – pak jen za těchto šest mužiků z Carského Sela měl být podle mého názoru rozčtvrcen zaživa!

A to si ještě dovolují na nás vrískat (z Pekingu, z Tirany, z Tbilisi i dost starých tlust'ochů z okolí Moskvy): „Jak jste se mohli opovážit ho tak odhalit?“... „Nechte velký stín na pokoji!“ ... „Stalin patří světovému komunistickému hnutí!“ – podle mého však patří jen do působnosti trestního zákona. „Lid na celém světě na něho vzpomíná se sympatiemi...“ – ale ne ti, na kterých jezdil a které mlátil bičem.

Vraťme se však k vyrovnanému a nestrannému líčení. VCIK by byl samozřejmě jistě nejvyšší výměru „plně zrušil“, jak to bylo slíbeno – ale háček byl v tom, že v roce 1936 Otec a Učitel „plně zrušil“ sám VCIK. A Nejvyšší sovět připomínal spíš dobu carevny Anny Ivanovny. Začalo se zase mluvit o „nejvyšší výměře“ trestu a ne o nejvyšší výměře jakési nepochopitelné „ochrany“. Popravy z let 1937-38 se ani pro Stalinovo ucho nedaly srovnat s pojmem „ochrany“.

Který právní vědec, který historik trestního práva nám sestaví hodnověrnou statistiku těchto poprav? Kde je onen zvláštní archiv, kde bychom našli tyto údaje?

Takové údaje nejsou a nebudou. Proto si dovolím zopakovat jen ta čísla z doslechu, jež tehdy v letech 1939-40 kolovala pod klenbami Butyrek a pocházela od vysokých i nižších Ježovových spolupracovníků, kteří upadli v nemilost a prošli těmito celami (a ti to dobře věděli!). Podle nich bylo za tyto dva roky zastřeleno v celém Sovětském svazu půl miliónu „politických“ a 480 000 kriminálních živlů (ty postříleli podle § 59/3 za „podporování Jagody“; tím byl zlomen vaz „starému a vznešenému zločineckému“ podsvětí).

Do jaké míry jsou tyto údaje pravdivé? Za předpokladu, že se nepopravovalo celé dva roky, nýbrž jen rok a půl, činilo by to (jen u odsouzců podle § 58) v průměru 28 000 lidí měsíčně. A to v celém Sovětském svazu. Kolik však bylo popravišť? Budeme-li počítat velice málo, tak asi sto padesát. (Bylo jich samozřejmě víc. Například v Pskově si NKVD zřídilo mučírny a popraviště v bývalých poustevnických kobkách pod mnoha kostely. Ještě v roce 1953 nepouštěli do těchto kostelů žádné návštěvníky: prý jsou tam „archívy“. Pěkné „archívy“, nevymetaly se tam pavučiny po desetiletí! Před započítáním restaurátorských prací odtud vyváželi kosti na nákladních autech.) To tedy znamená, že na jednom místě postříleli za den 6

lidí. Copak je to tak fantastické? Naopak, spíš je tento výpočet příliš nízký! (Podle jiných pramenů bylo do 1. ledna 1939 popraveno 1 700 000 lidí.) Za druhé světové války bylo použití trestu smrti z nejrůznějších důvodů rozšířeno (například převedení železnic do vojenské pravomoci) a jeho výkon obohacen novými formami (výnos z dubna 1943 o trestu smrti provazem).

Všechny tyto události opět poněkud oddálily slíbené úplné, konečné a definitivní zrušení trestu smrti, avšak náš lid si svou trpělivostí a oddaností ono zrušení přece jen vysloužil: v květnu 1947 si vyzkoušel Josif Vissarionovič před zrcadlem novou naškrobenou náprsenku, sám se sobě líbil – a tak nadiktoval

³³⁰ Podle svědectví B., jenž po celách odsouzených na smrt roznášel jídlo.

³³¹ Ve školách se ovšem nemluví o tom, že Saltyčicha si za svá zvěrstva podle rozsudku (třídního) soudu odseděla 11 let v podzemním žaláři Ivanovského kláštera v Moskvě. (Prugavin, Monastvrskije túmr (Kláštěrní žaláře), str. 39.)

prezidiu Nejvyššího sovětu zrušení trestu smrti v době míru (a jeho nahrazení novým trestem – 25 let: dobrá záminka k zavedení pětadvacítky).

Ale náš lid je nevděčný, zločinný a neumí si vážit velkomyslnosti. Naši vládcí se těžce protloukali dva a půl roku bez trestu smrti a dne 12. ledna 1950 vydali nový výnos opačného obsahu: „Vzhledem k žádostem národních republik (snad Ukrajina?...), odborů (ty milé odbory vždy vědí, co je třeba), rolnických organizací (to u toho někdo spal, vždyť rolnické organizace rozdrtil náš Dobrodinec už v roce velkého přelomu) a rovněž kulturních

pracovníků (to je zcela pravděpodobné)...“ znovu zavedli trest smrti pro „vlastizrádce, špióny, podvratníky a diverzanty“, kterých se za tu dobu přece jen už pár nashromáždilo. (Ale zrušit pětadvacítku zapoměli, a tak už zůstala.) A jakmile znova zavedli u nás tak běžné sekání hlav, šlo všechno jako na drátku: od roku 1954 byl trest smrti také za úkladnou vraždu, od května 1961 také za rozkrádání státního majetku, za penězokazectví a za teror v nápravných zařízeních (když někdo zabije donášeče a ohrozí správu tábora), od července 1961 za porušení valutových předpisů, od února 1962 za ohrožení života příslušníků milice a pomocné stráže (když se po nich někdo ožene rukou) a také za znásilnění a za úplatkářství.

Ale to všechno jen dočasně, dokud se trest smrti definitivně nezruší. Tak to stojí dodnes černé na bílém.³³² Z toho plyne, že jsme bez trestu smrti nejdéle vydrželi za carevny Jelizavety Petrovny.

V našem spokojeném a slepém bytí se nám odsouzení na smrt jeví jako osudem poznamenání nepočtení jedinci. Instinktivně jsme přesvědčeni, že my se do cely smrti nikdy nemůžeme dostat, neboť k tomu je zapotřebí ne-li těžkého provinění, pak v každém případě výjimečného života. Musíme si v hlavě přebrat mnoho věcí, abychom si dovedli představit, že v celách smrti seděla spousta docela obyčejných lidí za docela běžná provinění, a když neměli štěstí, velmi často nedostali milost, nýbrž výšku (tak nazývají vězňové „nejvyšší výměru“, neboť nemají rádi vznešená slova a všechno pojmenovávají jaksi drsněji a kratěji).

Jeden agronom okresního zemědělského odboru byl odsouzen k smrti za chybný rozbor kolchozního obilí (nebo se snad nehodila jeho nadřízeným?). To bylo v roce 1937. Předseda řemeslnického družstva (jež vyrábělo cívky na nitě!) Melnikov byl odsouzen k smrti za to, že v dílně došlo k požáru od jiskry parního stroje! To bylo v roce 1937.

(Omilostnili ho však a dali mu deset let).

Ve zmíněných Krestách čekali v roce 1932 na popravu: Feldman za to, že u něho našli valuty, posluchač konzervatoře Fajtělevič za to, že prodal páskovou ocel na výrobu per. Obchod, který byl odjakživa obživou a potěšením židů, se také stal předmětem zájmu.

Máme se pak divit, že trest smrti dostal také ivanovský vesnický chasník Geraska, který na jarní svátek svatého Mikuláše šel do sousední vsi, pěkně si přihnul a praštil klackem přes zadek nikoliv milicionáře, nýbrž – jeho koně? (K tomu ovšem ještě milici na vztek odtrhl prkno na budově vesnického sovětu, přetrhl vedení úředního telefonu a křičel: „Bijte je, čerty!...“) Náš osud, zda se octneme v cele smrti, nezávisí na tom, zda jsme něco udělali nebo zda jsme nic neudělali – to závisí na otáčkách velkého kola, na mocných vnějších okolnostech. Vezměme si například Leningrad v době blokády. Co si má myslet jeho nejvyšší představitel soudruh Ždanov, když se za takových těžkých měsíců neobjeví ve spisech leningradské státní bezpečnosti žádné rozsudky smrti?

Že orgány nic nedělají, není-liž pravda? Neměla by se odhalit velká spiknutí, řízená Němci zvenčí? Jak to že za Stalina v roce 1919 byla taková spiknutí odhalena, ale za Ždanova v roce 1942 ne? Usneseno a provedeno: odhalí se hned několik široce rozvětvených spiknutí! Vy spíte ve svém nevytopeném leningradském pokoji a už se po vás sápe černá ruka s dlouhými drápy. Co bude dál, to na vás nezávisí. Vyhlednou si jistého generálporučíka Ignatovského – má okna na Něvu a jednou vytáhl bílý kapesník, aby se u okna vysmrkal – a to byl signál! A kromě toho je Ignatovskij jako inženýr rád baví s námořníky o technice. To se o něm ví! Je zatčen. Přišel čas zúčtování! Jmenujte nám čtyřicet členů vaší organizace! Jmenuje je. Jste-li uvaděčem v Alexandrinském divadle, je málo pravděpodobné, že budete mezi jmenovanými, jste-li však profesorem na technice, budete jistě v seznamu (zase ta prokletá inteligence!) – a záviselo to nějak na vás?

Kdo se však octne v takovém seznamu, je zastřelen.

³³² Vedomosti Verchovnogo Soveta SSSR (Zprávy Nejvyššího sovětu SSSR), 1959, č. I – Základy trestního zákonodárství SSSR, str. 22.

A všichni také jsou zastřeleni. Jak to že zůstane naživu Konstantin Ivanovič Strachovič. významný ruský profesor hydrodynamiky? Stalo se to takto: Někteří vyšší činitelé státní bezpečnosti jsou nespokojeni s tím, že seznam je příliš malý a poprav málo. Proto si Strachoviče vyhlédnou jako vhodnou ústřední postavu v nově odhalené podzemní organizaci. Kapitán Altšuller si ho dá předvolat a zeptá se ho:

„A co vy? Schválně jste všechno co nejrychleji přiznal a chtěl jste se tak dostat na onen svět, abyste nemusel prozradit ilegální vládu! Jakou jste v ní měl funkci?“ A tak Strachovič sedí dál v cele odsouzců na smrt. ale dostane se do nového vyšetřování. Navrhne jim, aby ho třeba považovali za ministra osvěty (chce to mít co nejrychleji za sebou), ale Altšullerovi to nestačí. Vyšetřování pokračuje a skupinu Ignatovského mezitím zastřelí. Při jednom z výslechů se Strachovič rozzuří: ne snad že by chtěl žít, ale už je unaven tím pomalým umíráním a hlavně se mu zprotivilo to věčné lhaní. A tak při křížovém výslechu před nějakým vysokým funkcionářem bouchne do stolu: „Vás by měli všechny zastřelit! Já už dál lhat nebudu! Odvolávám všechno, co jsem vypověděl!“ A tento jeho výbuch mu pomůže. Nejenže ho přestanou vyšetřovat, ale zapomenou ho nadlouho v cele kandidátů smrti.

Uprostřed všeobecné povolnosti takový zoufalý výbuch asi vždy pomůže.

Tolik lidí bylo zastřeleno – zpočátku tisíce, pak statisíce. My ta čísla dělíme a násobíme, zatracujeme a proklínáme. A přitom jsou to jen čísla. Zprvu omráčí, ale pak upadnou v zapomenutí. Kdyby však jednou příbuzní všech popravených přinesli do jednoho nakladatelství jejich fotografie a bylo by vydáno album těchto fotografií, několik svazků a při posledním pohledu do těchto vyhaslých očí získat mnoho pro svůj další život. Taková četba, četba v lidských očích, by zanechala v našem srdci věčnou stopu.

V jedné rodině mých známých bývalých vězňů si zavedli tento obřad: 5. března, v úmrtí den Nejvyššího Vraha vystaví na stolech fotografie těch, kteří byli popraveni nebo zahynuli v lágru – několik desítek, které se jim podařilo shromáždit. Celý den panuje v bytě slavnostní nálada – napůl jako v kostele, napůl jako v muzeu. Smuteční hudba. Přicházejí přátelé, prohlížeje si fotografie, mlčí, naslouchají, tiše rozprávějí; pak odcházejí bez rozloučení.

Kéž by tomu tak bylo všude... Snad bychom si odnesli aspoň malou jizvičku v srdci jako památku na tyto mrtvé.

Aby to všechno nebylo nadarmo!

Mám také několik takových náhodných fotografií.

Jak to všechno probíhá? Jak čekají lidé na smrt? Co cítí? Na co myslí? K jakému rozhodnutí dospívá? A jak je odvádějí z cel? Co pociťují v posledních minutách? A jak vůbec... je pak...?

Je přirozená chorobná touha lidí nahlédnout za závěs (i když to samozřejmě nikoho z nás nikdy nepostihne). Je přirozené i to, že ti, kteří přežili, nevyprávějí o tom nejposlednějším – vždyť byli přece omilostněni.

Co se děje dál vědí jen kati. Ale kati o tom nemluví. (Například strýček Ljoša, známý z Krest, který kroutil odsouzcům ruce dozadu, dával jim pouta a zacpával ústa roubkem, když některý z odváděných vykřikl v noci na chodbě: „Sbohem, přátelé!“ – proč by vám měl něco vyprávět? Ještě teď asi chodí po Leningradě, vždy pečlivě oblečen. Potkáte-li ho v pivnici na něvských ostrovech nebo na kopané, tak se ho zeptejte!) Ale ani kat neví všechno až do konce. Když při nějakém doprovodném burácení motorů neslyšně střílí z pistole vězně do týla, je sám při své tuposti odsouzen nechápat nic z toho, co koná. Až do konce to neví ani on. To vědí jen zavraždění – a tedy nikdo.

Leda ještě umělec, i když nejasně a nepřesně, ale přece jen něco může vytušit až do poslední chvíle před kulkou nebo provazem.

A tak podle výpovědí omilostněných a představitosti umělců jsme si učinili přibližný obraz cely smrti. Víme například, že v noci odsouzcenci nespí, ale čekají. A že uklidnění jim přinese teprve ráno.

Narokov (Marčenko) ve svém románu Domnělé veličiny³³³, který značně pokazil svým předsevzetím napsat všechno jako Dostojevskij a působit přitom ještě rozdíravěji a dojímavěji, popsal nicméně celou smrti i vlastní popravčí scénu podle mého názoru velmi dobře. Ověřit se to nedá, ale lze tomu věřit.

Domněnky dřívějších spisovatelů, jako například Leonida Andrejeva v jeho Povídce o sedmi oběšených, připomínají dnes nechtěně svou zastaralostí Krylovovu dobu před stopadesáti lety. Ale jaký fantasta si vůbec mohl představit třeba cely smrti v roce 1937? Jistě by byl sprádal svou psychologickou nit: Jak čekají? Jak napjatě naslouchají při každém zvuku?... Kdo mohl předvídat a popsat nám takovéto neočekávané pocity odsouzců na smrt:

³³³ Chekhov Publishing House, New York, 1952.

1. Odsouzení trpí zimou. Musí spát na betonové podlaze, pod oknem bývají tři stupně pod nulou (Strachovič). Než tě zastřelí, zmrzneš.

2. Odsouzení trpí nedostatkem místa a vzduchu. Do samoty je nacpáno sedm (méně jich nikdy nebývá), deset, patnáct nebo dokonce dvacet osm odsouzených k smrti (Strachovič, Leningrad 1942). A tak jsou na sebe natlačeni celé týdny i měsíce! Co je proti tomu hrůzná představa nějakých sedmi oběšených? Lidé už nemyslí na popravu, už se nebojí zastřelení – myslí na to, jak by si natáhli nohy, jak by se obrátili z boku na bok, jak by se nadýchli vzduchu.

V roce 1937, kdy v ivanovských věznicích – vnitřní, č. 1, č. 2 a KPZ – sedělo najednou skoro 40 000 lidí, ačkoliv byly postaveny sotva na 3 až 4 tisíce, tehdy ve věznici č. 2 dali dohromady vyšetřovance, vězně odsouzené k lágru i k smrti, omilostněné kandidáty smrti i obyčejné zloděje – a ti všichni stáli několik dnů ve velké cele tak těsně namačkáni jeden na druhého, že nemohli zvednout nebo dát dolů ruku a že tomu, kdo byl přitisknut na palandu, mohli tlakem přelomit míchu. Bylo to v zimě a vězňové museli vyrazit okenní tabulky, aby se nezakli. (V této cele také čekal na smrt bělovlasý Alalykin, člen SDDSR od roku 1898, který vystoupil z bolševické strany v roce 1917 po vyhlášení dubnových tezí.)

3. Odsouzení trpí hladem. Po rozsudku smrti čekají tak dlouho, že jejich hlavním pocitem už není strach z popravu, nýbrž mučivý hlad: Kde vzít něco k jídlu?

Alexandr Babič strávil v roce 1941 v krasnojarské věznici v cele smrti plných sedmdesát pět dní! Už se úplně smířil s osudem a čekal na popravu jako na jediné možné ukončení svého zmařeného života. Z hladu opuchl – a právě tehdy mu změnili trest smrti na deset let, a tak se vydal na svou pouť po lágrech. – A jaký je vůbec rekord v délce pobytu v cele smrti? Kdo to ví?... Vsevolod Petrovič Golicyn, starosta (!) cely smrti, v ní seděl 140 dní (1938) – je to však rekord? Akademik N. I. Vavilov, chloubka naší vědy, čekal na popravu několik měsíců, ne-li celý rok; jako odsouzenec na smrt byl evakuován do saratovského vězení, kde seděl ve sklepní cele bez okna, a když ho v létě 1942 omilostnili a předvedli do společné cely, nemohl chodit a spoluvězňové ho nosili na vycházku na rukou.

4. Odsouzení na smrt trpí nedostatkem lékařského ošetření. Ochrimenko během dlouhého pobytu v cele smrti (1938) těžce onemocněl. Nejenže ho nedali do nemocnice, ale i lékařka nechala na sebe dlouho čekat. Když konečně přišla, ani nevěšla do cely, pacienta si neprohlédla, na nic se ho nezeptala a podala mu zamřížovanými dveřmi nějaké prášky. Strachovič začal trpět vodnatostí nohou, a když to oznámil dozorcům, poslali mu... zubaře.

Ale když už lékař zasáhne, má k smrti odsouzeného léčit a prodlužovat mu tak čekání na smrt, nebo z humanitních důvodů trvat na tom, aby byl rozsudek co nejdříve vykonán? Strachovič popisuje tento výjev: Do cely vejde lékař, rozmlouvá s důstojníkem ve službě a ukazuje na odsouzence: „Umírá!... Umírá!... Umírá!...“ (Vybírá vězně trpící dystrofií a trvá na tom, že není možné lidi tak trápit a že je načase je zastřelit!) A proč je vůbec nechávali tak dlouho čekat? Bylo málo katů? Mělo by se vzít v úvahu, že velmi mnohým odsouzeným navrhovali a dokonce je žádali, aby podepsali žádost o milost, a když se zdráhali a nechtěli dělat žádné kompromisy, podepisovali jejich jménem žádosti sami. A cesta žádostí byrokratickou mašinerií nemohla trvat kratší dobu než několik měsíců.

Bylo to asi tím, že na sebe narážely dva různé resorty. Vyšetřovací a soudní resort (jak jsme slyšeli od členů vojenského kolegia, byl to jeden jediný resort) se ze všech sil snažil jen o odhalení hrůzostrašných případů a viníkům musel dát zasloužený trest – trest smrti.

Jakmile však byly rozsudky smrti vyhlášeny a zapsány jako aktívum vyšetřovacích orgánů a soudů, přestali je tito strašáci, zvaní odsouzení, zajímat: ve skutečnosti přece žádné spiknutí neexistovalo, a proto se v životě státu nemohlo nic změnit, jestliže zůstanou odsouzení naživu nebo ne. A tak o nich rozhodovala jen vězeňská správa. Ale vězeňská správa, patřící ke Gulagu, pohlížela na vězně z hospodářského hlediska. Jejím směrným číslem nebylo co nejvíc poprav, nýbrž co nejvíc pracovních sil pro Souostroví Gulag.

Tak pohlížel náčelník vnitřní věznice Velkého domu Sokolov i na Strachoviče, který se nakonec začal v cele smrti nudit a žádal o papír a tužku k vědecké práci.

Nejdříve napsal sešitek „O interakci kapaliny a tuhého tělesa, jež se v ní pohybuje“, pak „Výpočet listových per, pružin a tlumičů“ a potom „Základy teorie stability“; to už ho dali do samostatné „vědecké“ cely, dostával lepší jídlo, pak začaly přicházet objednávky od Leningradského frontu, pro nějž zpracovával otázky „objemové střelby protivzdušné obrany“ – a skončilo to tak, že mu Ždanov změnil trest smrti na 15 let (ale pošta z Velké země šla příliš pomalu: vzápětí mu přišlo z Moskvy normální

omilostnění, které bylo štedřejší než Ždanovovo – dostal všeho všudy desítku).³³⁴ V cele smrti seděl také N. P., docent matematiky, kterého se vyšetřovatel Kružkov (ano, ano, o tom neřádovi jsme se už zmínili) rozhodl v poslední chvíli ještě využít ke svým osobním cílům: studoval totiž dálkově; Dával si ho vyvolávat z cely smrti – aby mu řešil úlohy z teorie funkcí komplexní proměnné pro jeho (a nejspíš i pro cizí) kontrolní písemné práce.

Co ví světová literatura o předsmrtných mukách!...

Nakonec (podle vyprávění Č-va) může být cely smrti použito i jako vyšetřovacího prvku, jako prostředku nátlaku. Se dvěma obžalovanými, kteří se nepřiznali, uspořádali (v Krasnojarsku) narychlo „soud“, „odsoudili“ je k trestu smrti a odvedli je do cely na smrt odsouzených. (Č-v se zmýlil, když řekl, že „s nimi inscenovali soud“.

Jak ale v situaci, kdy každé soudní přelíčení je inscenované, nazvat takový pseudosoud? Snad divadlo na divadle, nebo představení v představení?) Tam jim dali plně okusit, co to znamená čekat na smrt. Pak k nim nasadili špicly, kteří byli údajně také odsouzeni k smrti. A ti začali najednou litovat, že byli při vyšetřování tak tvrdohlaví, a prosili dozorce, aby vyřídil vyšetřovateli, že jsou ochotni všechno podepsat. Přinesli jim výpovědi k podpisu a pak je odvedli z cely ve dne, to znamená, že je neodvedli na popravu.

A skuteční odsouzení k smrti, kteří se stali živým materiálem při této vyšetřovatelské komedii, ti také jistě něco cítili, když se před nimi jiní káli a dostali milost. To ale jde na vrub režie.

Vypráví se, že pozdějšího maršála Konstantina Rokossovského odvezli v roce 1939 dvakrát v noci do lesa na údajnou popravu, namířili na něho pušky, pak nechali hlavně opět klesnout a odvezli ho zase zpátky do věznice. To byla také nejvyšší výměra, použitá jako vyšetřovatelský trik. Rokossovskému se nic nestalo, zůstal živ a zdrav a nezlobí se.

Člověk se nechá zabít téměř vždy bez odporu. Proč působí rozsudek smrti takovým hypnotizujícím účinkem? Omilostnění si většinou ani nevzpomínají, že by se byl někdo v jejich cele postavil na odpor. Přesto však bývají i takové případy. V roce

1932 v leningradských Krestách vzali na smrt odsouzení dozorcům revolvery a začali střílet. Proto se později používalo této techniky: dozorcí se nejdřív podívali špehýrkou, koho mají odvést, pak se jich pět beze zbraně najednou vrhlo do cely a vrhlo se na určeného vězně. V cele bývalo vždy osm až deset na smrt odsouzených, ale každý z nich poslal odvolání Kalininovi, každý čekal na milost, a proto platilo: „Ty umři dnes, ale já až zítra!“ Ochotně se rozestupovali a nezúčastněně přihlíželi, jak odváděnému poutají ruce za zády a jak mu cpou do úst dětský míček, když křičel o pomoc. (Když se člověk podívá na dětský míček – napadnou ho všechny možnosti, jak se dá použít?... Jak je to pěkný příklad pro přednášku o dialektické metodě!) Naděje! Dáváš člověku posilu, nebo jej oslabuješ? Kdyby v každé cele na smrt odsouzení společně zardousili přicházející katy – nebylo by snad méně poprav než po všech odvoláních k ústřednímu výkonnému výboru? Když člověk stojí na okraji hrobu, proč by se neměl postavit na odpor?

Což nebylo všechno předurčeno už při zatčení? Ale přesto všichni zatčení lezli po kolenou jako na amputovaných nohách cestičkou naděje.

Vasilij Grigorjevič Vlasov si vzpomíná, že když ho v noci po rozsudku odváděli temnou Kadyjí a ze čtyř stran na něho mířili čtyřmi pistolemi, myslel jen na jedno: aby ho nezastřelili demonstrativně hned teď jakoby při pokusu o útěk. To znamená, že ještě nevěřil ve svůj rozsudek! Ještě doufal, že bude žít...

Na milici ho dali do jedné místnosti. Tam ho uložili ke spaní na kancelářském stole a za svitu petrolejky ho bez přestání hlídali dva nebo tři milicionáři. Přitom si povídali:

„Čtyři dni jsem pořád jen poslouchal a poslouchal, ale stejně jsem nepochopil, proč ho vlastně odsoudili.“ – „Ale co je nám do toho!“

V této místnosti strávil Vlasov pět dní: čekali totiž na potvrzení rozsudku, aby ho mohli zastřelit přímo v Kadyji, neboť bylo velmi obtížné převážet odsouzence jinam.

Kdosi poslal jeho jménem telegram se žádostí o milost: „Necítím se vinen, prosím o zachování života.“ Odpověď nepřišla. Vlasovovi se v těch dnech tak třásla ruce, že nemohl udržet lžici a srkal z talíře. Přišel za ním Kljugin, aby se mu vysmíval. (Brzy po kadyjském procesu ho přeložili z Ivanova do Moskvy. Toho roku na nebi Gulagu vysvitlo náhle mnoho krvavých hvězd a některé z nich opět prudce zapadly. Hrozivě se blížila doba, aby spadly do téže jámy, kterou kopaly jiným, ale zatím to ještě nevěděly.) Nepřišlo ani potvrzení rozsudku, ani omilostnění, a tak přece jen museli čtyři odsouzení

³³⁴ Všechny vězeňské sešitky má Strachovič schované dodnes. To byl však jen začátek jeho „vědecké kariéry“ za mřížemi. Později stál v čele kolektivu, který zkonstruoval první sovětský proudový motor.

odvézt do Kiněšmy. Vezli je na čtyřech nákladních autech, v každém byl jeden odsouzenec a sedm milicionářů.

V Kiněšmě je dali do podzemních kobek kláštera (klášterní architektura, osvobozená od mnišské ideologie se nám velmi hodila!). Tam k nim přidali další odsouzence na smrt a vezli je ve vězeňském vagónu do Ivanova.

Na nákladovém nádraží v Ivanovu oddělili tři vězně: Saburova, Vlasova a ještě jednoho z připojené skupiny, a zbývající hned odvedli na popravu, aby se zbytečně nepřepřelovala věznice. Tak se Vlasov rozloučil se Smirnovem.

V sychravém říjnovém vlhku je posadili na dvoře věznice č. 1 a nechali je tam asi čtyři hodiny, zatímco odváděli, přiváděli a prohlíželi jiné transporty. Stále ještě neměli žádnou jistotu, že je téhož dne nezastřelí. Čtyři hodiny seděli na zemi a přemýšleli. Pak v jednu chvíli se Saburovovi zdálo, že už je chtějí odvést na popravu, zatímco je vedli do cely. Nevykřikl sice, ale zaryl se tak křečovitě do sousedovy ruky, že ten vykřikl bolestí. Strážní vlekli Saburova dál a popoháněli ho bodáky.

Ve věznici byly čtyři cely smrti – a to na jedné chodbě s dětskými a nemocničními celami! Cely smrti měly dvoje dveře, obyčejné dřevěné se špěhýrkou a ocelové zamřížované a každé dveře měly dva zámky (jeden klíč měl dozorce a druhý náčelník bloku, takže je mohli otevřít jen společně). Cela č. 43 sousedila s kanceláří vyšetřovatelů, a tak byli vězňové v noci, kdy čekali na popravu, ještě trýznění nářkem mučených vyšetřovanců.

Vlasov se dostal do cely č. 61. Byla to samotka: pět metrů dlouhá a něco přes metr široká. Dvě železné postele byly napevno zapašované do podlahy a na každé z nich leželi hlavami proti sobě dva vězňové. A dalších čtrnáct leželo porůznu na betonové podlaze.

Každému odsouzenci čekajícímu na smrt nechali půl čtverečního metru! Přitom se už dávno ví, že i nebožtík má právo na dva metry – a i to se Čechovovi zdálo málo... Vlasov se zeptal, zda se popravuje hned. „My tu sedíme už dlouho a pořád jsme ještě naživu...“

A tak začalo čekání – takové, jaké už známe: celou noc nikdo nespí, do úplného vyčerpání všichni čekají, kdy je odvedou na smrt, napjatě sledují zvuky na chodbě (také tímto prodlužujícím se čekáním upadá schopnost člověka stavět se na odpor!...).

Obzvlášť rozčilující jsou noci po dni, kdy byl někdo omilostněn: ten s výkřikem radosti odešel a v cele zavládl ještě větší strach – vždyť spolu s omilostněním jistě přišlo shora i zamítnutí, a to znamená, že si v noci pro někoho přijdou...

Někdy zarachotí v noci zámek a srdce každého odsouzence se sevře úzkostí:

Jdou pro mne? Dozorci však otevřel dřevěné dveře kvůli nějaké hlouposti: „Ty věci na okně musí zmizet!“ Toto otevření stálo možná všech čtrnáct vězňů rok života; možná že stačí otevřít tak padesátkrát dveře – a už není zapotřebí plýtvat kulkami!

Teď jsou mu ale vděční, že to prošlo tak hladce: „Hned to uklidíme, občane náčelníku!“

Po ranní tělesné potřebě konečně usnuli, zbaveni strachu. Pak přinesl dozorce kotel šlichty a pozdravil: „Dobré jitro!“ Podle předpisu se měly druhé, mřížové dveře otvírat jen za přítomnosti důstojníka konajícího službu. Avšak lidé, jak všichni víme, jsou lepší a také línější než předpisy a nařízení – a tak dozorce přicházel ráno do cely sám bez důstojníka a docela lidsky – nikoliv, vzácně lidsky – zdravil vězně:

„Dobré jitro!“

Komu jinému na zemi se zdálo ono jitro lepší než jim! Vězňové, vděční za tento teplý hlas i za tuto teplou břечku, usínali a spali až do poledne. (Jen ráno dokázali jíst. Když se ve dne probudili, mnozí z nich už jíst nemohli. Když někdo dostal balíček – příbuzní mohli, ale nemuseli vědět o rozsudku smrti – patřil teď tento balíček všem, ale zůstal ležet a plesnivěl v zatuchlém vlhku.) Přes den nastalo v cele trochu oživení. Přicházel náčelník bloku – buď zamračený Tarakanov nebo vlídnější Makarov – vydával papíry na žádosti a ptal se, zda si ten, kdo má ještě peníze, nechce dát koupit ve vězeňské kantýně nějaké kuřivo. Tyto otázky se zdály buď nesmyslné, nebo neobyčejně lidské: vytvářelo se tím snad zdání, že nejsou odsouzeni na smrt?

Odsouzenci vylamovali dýnka z krabiček od zápalek, pomalovali je jako domino a hráli s nimi. Vlasov se rozptyloval tím, že vyprávěl nějakému spoluvězni o družstvu, což u něho vždy mělo komickou příchuť³³⁵). Jakov Petrovič Kolpakov, předseda okresního výkonného výboru v Sudogdě, bolševik od jara 1917, kdy byl na frontě, seděl celé týdny bez hnutí, hlavu opřenou o ruce, lokty opřené o kolena, a stále hleděl na jedno místo na zdi. (Jistě se mu teď ve vzpomínkách zdálo jaro v roce

1917 jako veselé a bezstarostné!...) Vlasovova hovornost ho dráždila: „Jak můžeš pořád tak povídat?“ – „Připravuješ se snad do ráje?“ odpověděl mu kousavě Vlasov.

„Já jsem si předsevzal jen jedno. Řeknu katovi: Ty jediný jsi vinen mou smrtí, žádní soudcové, žádní prokurátoři, ale jen a jen ty! S tím pomyslením teď žij! Kdyby nebylo vás, dobrovolných katů, nebylo by ani rozsudků smrti! A pak ať mě zabije, dobytek jeden!“

Kolpakov byl zastřelen. Zastřelili i Konstantina Sergejeviče Arkaděva, bývalého vedoucího okresního zemědělského odboru v Alexandrovsku (ve Vladimířské oblasti). Loučení s ním bylo obzvláště těžké. Uprostřed noci se pro něho přiřítilo šest strážných, hrubě ho popoháněli, a on, mírný a dobře vychovaný, dlouho kroutil a mačkal čepici v rukou, aby oddálil okamžik, kdy opustí navždy živé lidi. A když chtěl říci poslední „Sbohem“, nevypravil ze sebe ani hlásku.

V první okamžik, kdy strážní ukážou na oběť, se ostatním uleví („Já to nejsem!“), ale jakmile oběť odvedou, není jim nijak lehčeji než odvedenému. Celý příští den pak odsouzení nemluví a nejedí.

Jan Geraska, který tak rádil na vesnickém sovětu, spokojeně a mnoho jedl a spal a jako venkovan si i tady přivykl. Nějak se mu nechtělo věřit, že by ho mohli zastřelit. (A také ho nezastřelili: změnili mu rozsudek na deset let.) Někteří vězňové před očima ostatních za tři čtyři dny úplně zešedivěli.

Když se tak dlouho čeká na smrt – dorůstají vlasy, a tak odvedou vězně k holiči a do umývárny. Vězeňský život jde dál, rozsudek nerozsudek!

Jeden z vězňů ztratil řeč, jiný přišel o rozum – ale přesto zůstali v cele a čekali dál na svůj osud. Kdo v cele smrti zešílel, byl také jako šílenec zastřelen.

335) Jeho historiky o spotřebním družstvu jsou vsutku pozoruhodné a zasloužily by si zvláštního uvážení.

Omilostnění přicházelo dost často. Na podzim 1937 zavedli poprvé od revoluce patnáctileté a dvacetileté tresty, na něž změnili mnoho rozsudků smrti. Někdy je změnili i na deset let, ba dokonce i na pět – v zemi zápraků jsou možné i takovéto zázraky: včera v noci jsi ještě zasluhoval zastřelit, a dnes ráno dostaneš přímo dětský trest a jako lehký provinilec máš naději, že se budeš v lágru pohybovat bez ozbrojeného doprovodu.

V cele s nimi seděl také V. N. Chomenko, šedesátiletý kubáňský kozák, bývalý kapitán, „duše celý“, pokud cela smrti může mít vůbec duši: žertoval, usmíval se do vousů a nedával na sobě znát, jak je mu těžko u srdce. Už po ruskojaponské válce odešel z činné služby, věnoval se chovu koní, sloužil na guberniálním zemském úřadu a v třicátých letech byl u ivanovské oblastní zemědělské správy „inspektorem fondu koní Dělnicko-rolnické rudé armády“, to jest, dohlížel, aby nejlepší koně dostala armáda. Byl zatčen a odsouzen k smrti za to, že škůdcovsky doporučoval kastrovat hříbata nejpozději do tří let, čímž „podrýval bojeschopnost Rudé armády“. Chomenko podal odvolání. Za 55 dní přišel náčelník bloku a ukázal mu, že stížnost napsal na nesprávnou instanci. Chomenko si od něho hned vypůjčil tužku, položil žádost na stěnu, přeškrtnl adresu a napsal místo ní jinou, jako by šlo o žádost o krabičku cigaret. Žádost s kastrovatě opravenou adresou byla na cestě dalších šedesát dní, takže Chomenko už čekal na smrt plně čtyři měsíce (A mohl čekat rok i dva – vždyť my všichni čekáme na Zubatou celá léta! Což není náš svět jedinou velkou celou odsouzenců na smrt?...) Pak mu přišla odpověď – úplná rehabilitace! (Mezitím totiž Vorošilov nařídil, aby se hříbata kastrovala do tří let.) Inu, jednou žalost, podruhé radost!

Omilostnění přicházelo dost často a tím rostla i naděje mnohých odsouzenců. Když však si Vlasov srovnal svůj případ s druhými a hlavně když uvážil své chování u soudu, došel k názoru, že je na tom mnohem hůř. Někoho přece zastřelit musí, možná že polovinu odsouzených. Byl přesvědčen, že ho zastřelí. Jediným jeho přáním bylo nesklonit hlavu. Znova se mu vrátila ztřeštěná odvaha, vlastní jeho charakteru, a on si umínil, že jim bude vzdorovat až do konce.

Brzy se mu naskytla příležitost. Když byl na obchůzce věznicí náčelník vyšetřovacího oddělení ivanovské státní bezpečnosti Činguli, z jakéhosi důvodu (nejspíš aby polechtal nervy odsouzenců) nařídil, aby mu otevřeli jejich celu. Zůstal stát na prahu, začal o něčem mluvit a pak se zeptal:

„Kdo z vás tu je kvůli tomu kadyjskému případu?“

Měl na sobě hedvábnou košili s krátkými rukávy, jaké se tenkrát zrovna začaly nosit a vypadaly spíš žensky. Linula se z něho nebo z té jeho košile nasládlá vůně voňavky, které za chvíli byla plná cela.

Vlasov vyskočil hbitě na postel a pronikavě vykřikl:

„Co je to za koloniálního oficíra?! Vypadni ven, vrahu!“ a svrchu plivl prudce Čingulimu do obličeje.

A trefil se!

Činguli se otřel a odešel. Zřejmě proto, že směl vstoupit do této cely jen se šesti dozorci, pokud k tomu vůbec měl právo.

Rozvážný králík se takhle ovšem chovat nemá. Co když právě u tohoto Činguliho leží tvůj spis a právě na něm záleží, zda tvou žádost o milost postoupí dál? Jistě se neptal jen tak nadarmo: „Kdo z vás je tu kvůli tomu kadyjskému případu?“ Proto asi také přišel.

Nastane však chvíle, kdy se už člověku nechce a kdy se mu už zprotiví být opatrným králíkem. Kdy králíci hlavu osvítlí poznání, že všichni králíci jsou pěstováni jen na maso a na kožky a že je možné získat jen odklad a ne život. Kdy se člověku chce vzkřiknout:

„Jděte k čertu, zastřelte mě co nejdřív!“

Během jednačtyřiceti dnů čekání na popravu se tento pocit pobouření začal Vlasova stále víc zmocňovat. V ivanovské věznici mu dvakrát navrhli, aby si napsal žádost o milost, ale on pokaždé odmítl.

Dvačtyřicátý den si ho zavolali do boxu a oznámili mu, že prezídium Nejvyššího sovětu mu změnilo nejvyšší výměru trestu na dvacet let nápravného pracovního tábora a dalších pět let ztráty občanských práv.

Bledý Vlasov se křivě usmál a dokonce ani v takovou chvíli si neodpustil poznámku „To je divné. Mne odsoudili proto, že nevěřím ve vítězství socialismu v jedné zemi. A cožpak Kalinin tomu věří, když si myslí, že ještě za dvacet let u nás budu muset být pracovní tábory?... „ Tenkrát se to zdálo neuvěřitelně – za dvacet let!

Podivné je, že je jich zapotřebí i po třiceti letech...

12 TREST VĚZENÍ

Ach, jak pěkné slovo pro věznici má stará ruština: ostrog! Jaké je pevné, jako vytesané! Je v něm jakoby sama pevnost zdí, z nichž nelze uniknout. V těchto šesti hláskách je obsaženo všechno: strohost, ostraha, ostrost (ostrost ježčích bodlin, píchajících do tváře, ostrost vánice, bodající do očí ve zmrzlé tváři, ostrost přitesaných kůlů zakázaného pásma a znova ostrost ostnatého drátu), i ostražitost (věžňů) má k tomu všemu blízko.

A co roh" Ten roh tu přímo trčí a vyčnívá, je namířen přímo na nás!

Jestliže však nepřehlédneme veškeré ruské vězeňské zvyky a obyčeje a vůbec celé vězeňské zařízení za posledních dejme tomu devadesát let, nespátíme jen jeden roh, nýbrž hned dva: narodovoici začínali se svými tresty na špičce rohu – tam, kde je nejostřejší, kde mu nelze čelit hrudní kostí – a pak se to všechno postupně zakulacovalo a zaokrouhlovalo, spadávalo ke kořeni a dostávalo to už takový tvar, jako by to vůbec nebyl roh, spíš srstnatá otevřená plošina (počátkem

20. století) – ale pak (po roce 1917) se rychle zvedaly první hrbolky druhého kořene, a po nich, přes jejich rozsochatost, přes „Nemáte právo!“, začalo to všechno opět vyrůstat, zužovat se, zostřovat a zahrocovat v nový roh – a ten se kolem roku 1938 vbodl člověku do jamky klíční kosti pod krkem: tůrzak!³³⁵ A jako úder znovu v noci na vzdálené strážní věži – jediný úder v roce: TON-n-n!...³³⁶ Kdybychom chtěli tuto parabolou sledovat na některém z věžňů Šlisselburské pevnosti³³⁷, připadalo by nám to zprvu hrozné: vězeň má číslo a nikdo ho neosloví jménem; četníci jakoby se vyučili v Lubjance: sami od sebe neřeknou ani slovo. Když vězeň hlesne: „My bychom...“

- ozve se: „Mluvte jen sám za sebe!“ Hrobové ticho. V cele je věčné přítomí, neprůhledná skla v oknech, asfaltová podlaha. Větrací okénko se otvírá jen jednou denně na čtyřicet minut. K jídlu je vodová zelná polévka a kaše. Vědecké knihy se z knihovny nepůjčují. Dva roky nevidíš ani člověka. Teprve po třech letech dostaneš číslované listy papírů.³³⁸ Potom se to však ponenáhlu rozšiřuje a zakulacuje: je bílý chléb, je i čaj s cukrem pro každého; když máš peníze, můžeš si jídlo přikoupit; kouřit se nezakazuje; v oknech je průhledné sklo, větrací okénko je stále otevřené, stěny světleji natřené; i knížky si můžeš dát

³³⁵ Zkratka oficiálního ruského názvu tůremnoje zaključenije. (V sovětském soudnictví existují dva druhy trestu odnětí svobody: trest vězení v trestnici a trest nápravných prací v pracovním táboře. Pozn. překl.)

³³⁶ Zkratka ruského názvu tůrma osobogo naznačelnija, trestnice se zvláštním určením.

³³⁷ V. Fignerová Zapečatlenij trud (Životní dílo ve vzpomínkách).

³³⁸ Podle údajů M. Novorusského spáchali v letech 1884-1906 v Šlisselburské pevnosti tři věžňové sebevraždu a pět se jich zbláznilo.

posílat z petrohradské knihovny; mezi dvorky jsou mříže, lze si přes ně povídat, ba dokonce vést disputace. A už vězňové naléhají na vězeňskou správu: Ještě nám dejte trochu pudy!

A tak rozdělili dva velké vězeňské dvory na záhony. Květin a zeleniny je hned na 450 druhů! A už vznikají vědecké sbírky, truhlárna, kovárna, vyděláváme peníze, kupujeme knihy, dokonce i ruské politické³³⁹, a zahraniční časopisy. A píšeme si s příbuznými. Vycházka: Můžeš se procházet třeba celý den.

A postupně, vzpomíná Věra Fignerová, „nekřičel už dozorce na nás, ale my na něho“. V roce 1902 odmítl dozorce odeslat její stížnost, a ona mu za to strhla nárameník! Důsledkem toho bylo, že za ní přijel vězeňský vyšetřovatel a omluvil se jí za hrubého dozorce!

Jak vůbec došlo k tomuto uvolnění a zlepšení? Některé věci vysvětluje Fignerová lidskostí jednotlivých velitelů, jiné pak tím, že „se četníci szili s vězni“, že si na ně zvykli. Nemálo vyplynulo z pevného postoje vězňů, z jejich důstojnosti a vystupování. Já si však přesto myslím, že rozhodující bylo ovzduší tehdejší doby, ona všeobecná vlahost a svěžest, která předcházela bouřkovým mračnům, onen větérek svobody, který vál společností. Bez něho by byli mohli dávat četníkům každé pondělí politické školení jak utužovat kázeň a šikanovat lidi. A Věra Nikolajevna Fignerová, místo možnosti psát Životní dílo ve vzpomínkách, by byla dostala za stržené nárameníky – devět gramů do zátylku ve sklepě.

Uvolnění a oslabení carského vězeňského systému nenastalo pochopitelně samo od sebe, nýbrž proto, že jej celá společnost spolu s revolucionáři rozleptávala a zesměšňovala, jak jen mohla. Carismus neprohrál svou hlavu v pouličních přestřelkách za Únorové revoluce, nýbrž už několik desítek let předtím: Když mládež ze zámožných rodin začala považovat za čest pobyt ve vězení a armádní (a dokonce gardoví) důstojníci za pohanu podat ruku četníkovi. A čím víc se oslaboval vězeňský systém, tím zřetelněji vystupovala do popředí vítězná etika politických vězňů a tím jasněji pochovali členové revolučních stran svou sílu a sílu svých vlastních, nikoliv státních zákonů.

A tak přišel do Ruska sedmnáctý rok a po něm osmnáctý. Proč přistupujeme hned k roku osmnáctému: Předmět našeho zkoumání nám nedovoluje, abychom se zdržovali u sedmnáctého – od února se totiž všechny politické trestnice, vyšetřovací věznice i katorgy vylidnily a je s podivem, jak ten rok dozorcí přežili; asi se protloukli pěstováním zeleniny a brambor. (Od roku 1918 se jim opět dařilo o mnoho lépe a ve věznici na Špalerné dosluhovali novému režimu ještě v roce 1928 jakoby nic.) Už v posledním měsíci roku 1917 začalo být jasné, že to bez věznic nepůjde, že leckteré nelze dát nikam jinam než za mříže (viz kap. 2) – prostě jen proto, že v nové společnosti pro ně není místo. Tak přešli po hmatu plošinku mezi rohy a začali nehmatávat druhý roh.

Hned pochopitelně prohlásili, že se hrůzy carských věznic už nebudou opakovat, že k nápravě nemohou být užívány žádné prostředky mučení, žádné vězeňské mlčení, žádné samoty, oddělené vycházky s husím pochodem, ba dokonce ani zamknuté cely³⁴⁰. Jen se navštěvujte, milí hosté, vyprávějte si, jak chcete, stěžujte si jeden druhému na bolševiky! Pozornost nových úřadů vězeňské správy byla soustředěna na bojovou službu vnější ochrany věznic a na převzetí vězeňského fondu z carského dědictví (to právě nepatřilo k té státní mašinérii, která se měla rozbít a znovu vybudovat). Naštěstí se ukázalo, že občanská válka nezničila všechny centrální věznice neboli žaláře. Bylo jen nutné se zbavit těchto pošpiněných starých názvů. Proto je teď nazvali politizolárory, přičemž tímto složeným slovem

P. A. Krajkov, jenž později odsoudil k smrti metropolitu, vyjádřil, že uznávají členy bývalých revolučních stran za politické odpůrce, a zdůraznili nikoliv kárný charakter mříží, nýbrž jen nutnost izolovat (zřejmě jen dočasně) tyto staromódní revolucionáře od nastupující nové společnosti. A tak staré centrální věznice (a suzdalská podle všeho už od občanské války) začaly opět přijímat zákazníky – esery, sociální demokraty a anarchisty.

Ti všichni se sem vrátili s vědomím svých vězeňských práv i s dávnou osvědčenou tradicí jak je uhájit. Za své zákonné právo (vydobyté na carovi a potvrzené revolucí) považovali zvláštní politický příděl (včetně půl krabičky cigaret denně), nákup na trhu (tvaroh, mléko), volné vycházky několik hodin denně, vykání ze strany dozorců (oni sami však před úředníky vězeňské správy nemuseli vstávat), společné umístění manželů v jedné cele, noviny, časopisy, knihy, psací potřeby a osobní věci včetně břitvy a nůžek v cele, třikrát do měsíce odesílat a přijímat dopisy, jednou za měsíc návštěvu; okna v celách nebyla samozřejmě ničím zahrazena tehdy (ještě neměli ponětí o náhubcích); mohli nerušeně chodit z cely do cely; vycházkové dvorky se zelení a šerky; mohli si volně zvolit druha k vycházce a

³³⁹ enjuminul si četl v Petropavlovské pevnosti Knpirriit pouze však jeden rok, neboť ho propustili.

³⁴⁰ Sborník Od věznic k výchovným zařízením.

přehazovat pytlíky s vězeňskou poštou z jednoho dvorku na druhý; těhotné ženy³⁴¹ byly dva měsíce před slehnutím přeloženy z vězení do vyhnanství.

Takový byl ovšem jen režim pro politické vězně. Avšak politici ve dvacátých letech si dobře pamatovali ještě něco víc: samosprávu politických vězňů a z toho vyplývající pocit, že jsou ve věznici částí celku, článkem společenství. Samospráva (svobodná volba předsedů, zastupujících před vězeňskou správou veškeré zájmy všech vězňů) zmírňovala tlak vězení na jednotlivce, když jej všichni společně nesli na svých ramenou, a zesilovala každý protest spojením všech hlasů.

A to všechno si politici chtěli uhájit! Avšak vězeňská správa je o to všechno chtěla připravit! A tak nastal tichý boj, při němž nevybuchovaly dělostřelecké granáty, jen zřídka zazněly výstřely z pušek a řinčení rozbitých oken nebylo slyšet dál než na půl versty. Vedl se tichý boj o zbytky svobody, o zbytky práva na vlastní názor, vedl se tichý boj téměř dvacet let – ale nebyly o něm vydány žádné tlusté ilustrované svazky knih. A všechny jeho výkyvy, seznamy vítězství i porážek jsou nám dnes téměř nedostupné, neboť na Souostroví Gulag neexistují písemné památky a ústní podání končí smrtí lidí. A jen někdy se k nám dostanou náhodné úlomky tohoto boje, osvětlené nezřetelným odleskem měsíčního svitu.

Ale i my na to hledíme od těch dob povýšeně! Poznali jsme tankové bitvy, poznali jsme atomové výbuchy – co je to pro nás za boj, jestliže byly cely zavřeny na zámek a vězňové tedy uskutečňují své právo na spojení tím, že se otevřeně dorozumívají tukaním, volají z okna do okna, spouštějí na provázku lístečky z poschodí do poschodí a trvají na tom, aby alespoň předsedové stranických frakcí mohli svobodně navštěvovat cely? Co je to pro nás za boj, když při vstupu náčelníka ljubjanské věznice do cely anarchistka Anna G-vová (1926) nebo eserka Kaťa Olická (1931) odmítnou vstát! (Tento hrubec si vymyslí trest: zbaví ji práva ... chodit z cely na stranu.) Co je to za boj, když dvě dívky, Šura a Věra (1925), na protest proti ljubjanskému příkazu hovořit jen šeptem, v němž vidí potlačení osobnosti, začnou v cele hlasitě zpívat (jen o šeríku a jaru) – a náčelník věznice Lotyš Dukes je vleče za vlasy po chodbě na záchod. Nebo když studenti ve vězeňském vagónu na cestě z Leningradu (1924) zpívají revoluční písně a ozbrojený doprovod jim proto nedá přiděl vody? Studenti začnou křičet: „Doprovod za cara by to neudělal!“ – a doprovod je zmlátí. Nebo když eser Kozlov v tranzitní věznici v Kemi nadává hlasitě dozorcům do katů – a ti jím za to smýkají po zemi a zmlátí ho?

My jsme si totiž zvykli rozumět statečnosti jen vojenskou statečnost (nebo statečnost těch, kteří létají do vesmíru), jen tu, jež zvoní rády. Zapomněli jsme na jinou statečnost – na občanskou – a jen té, jen té je zapotřebí naší společnosti! Jenomže tu my nemáme...

V roce 1913 se ve vjatské věznici eser Stružinskij se svými druhy zabarikádovali v cele (Kolik jich bylo? Jak se jmenovali? Proti čemu protestovali?), polili slameníky petrolejem a upálili se, zcela v tradici Šlisselburské pevnosti, abychom nešli hlouběji do minulosti. Kolik však bylo tehdy kolem té šlisselburské události rozruchu, jak se vzrušila celá ruská veřejnost! Ale teď se o činu Stružinského nedozvěděla ani Vjatka, ani Moskva, ani dějiny. A přitom stejné jako tehdy shořela v ohni lidská těla!

Z toho také vyplynula myšlenka na Solověcké ostrovy: že dobré je takové místo, které nemá půl roku žádné spojení s ostatním světem. Ze Solověckých ostrovů se nedovoláš, tam se můžeš třeba i upálit. V roce 1923 sem převezli uvězněné socialisty z Pertominska (na Oněžském poloostrově) – a rozdělili je do tří osamělých poustevn.

Například Savvatěvská poustevna: dvě budovy bývalého útulku pro poutníky, a k tomu část jezera. První měsíce se zdálo, že je všechno v pořádku: je dodržován režim pro politické vězně, několik příbuzných se sem přece jen dostane na návštěvu a tři předsedové tří politických stran vedou všechna jednání s vězeňskou správou. A území poustevny je územím svobody, tady mohou vězňové bez omezení mluvit, myslet i dělat, co chtějí.

Avšak už tehdy, na úsvitě Souostroví Gulag, se začínají šířit tíživé a neodbytné pověsti, kterým se tehdy ještě neříkalo latrínové povídačky: režim pro politické chtějí zlikvidovat... chtějí jej zlikvidovat...

A skutečně, když v polovině prosince byla přerušena loďní doprava a tím i veškeré spojení se světem, náčelník solověckého lágru Ejchmans³⁴² oznámil: Ano, dostal nové nařízení o vězeňském řádu. Nevzali jim samozřejmě všechna práva, to ne! Omezuje se dopisování a ještě nějaké drobnosti, ale nejcitlivější omezení je toto: dnem 20. prosince 1923 se nedovoluje opouštět budovy v noci, nýbrž jen ve dne do 6 hodin večer.

³⁴¹ Od roku 1913 se nestyděli zavírat do vězení i těhotné eserky

³⁴² Nepřipomíná vám to Eichmanna?

Frakce se rozhodnou protestovat, eseri a anarchisté pošlou dobrovolníky, aby v první den zákazu šli na vycházku právě od šesti hodin večer. Ale náčelníka poustevny Nogťova tak svrbí dlaně na pažbě pušky, že ještě před určenou šestou hodinou (třeba se mu předcházely hodinky, tehdy si je ještě podle rádia nemohl nařídit) pošle strážné s puškami do obvodu poustevny, a ti spustí palbu na ty, kteří se ještě plným právem procházejí. Tři salvy. Šest mrtvých, tři těžce zranění...

Druhý den přijel Eichmans: „Je to smutné nedorozumění, Nogťov bude odvolán (přeložen a povýšen). Pohřeb zastřelených. Sbor vězňů zpívá v solověcké pustině:

„Vy v oběť jste padli v osudové bitvě ...“

(Není to naposledy, kdy bylo povoleno zpívat tuto táhlou melodii nad rakvemi zahynulých?) Na jejich hrob přivalili veliký balvan a vytesali do něho jména zabitých.³⁴³

Nemůžeme říci, že by tisk tuto událost zatajil. V Pravdě byla uveřejněna petitem zpráva, že vězňové napadli strážné a že bylo zabito šest osob. A početné noviny Rote Fahne psaly o vzpouře na Solovkách.³⁴⁴ Avšak vězňové svůj režim uhájili. A celý rok se nikdo ani slůvkem nezmínil o jeho změně.

Ano, celý rok 1924. Avšak koncem toho roku se znovu začaly šířit zprávy, že v prosinci opět hodlají zavést nový vězeňský řád. Drak už měl hlad a chtěl nové oběti.

Tu se tři poustevny socialistů – Savvatěvská, Trofická a Muksalmská – ač rozházené na různých ostrovech, dokázaly konspirativně domluvit a v jeden a týž den podaly všechny stranické frakce všech tří pousteven žádost s ultimátem Moskvě a správě Solověckých ostrovů: Buď je do zastavení plavby odtud všechny odvezou, nebo zachovají dosavadní řád. Lhůta ultimáta – dva týdny, jinak všechny poustevny vyhlásí hladovku.

Taková jednota došla sluchu. Takového ultimáta nelze nedbat. Den před koncem lhůty navštívil Ejchmans každou poustevnu a oznámil: Moskva ultimátum odmítla. A tak ve stanovený den ve všech třech poustevnách (které už začaly ztrácet spojení) začala hladovka (nikoliv suchá, vodu mohli pít). V Savvatěvské hladovělo asi dvě stě osob. Nemocní byli od hladovění osvobozeni. Lékař z řad vězňů navštěvoval denně hladovějící. Kolektivní hladovka se vždy dodržuje hůř než osobní: musí se totiž řídit podle nejslabších, nikoliv podle nejsilnějších. Hladovět má smysl jen tehdy, když jsou všichni pro a když každý osobně dobře zná ostatní a důvěruje jim.

Při různých stranických frakcích a při několika stech lidí jsou rozpory nevyhnutelné stejně jako výčitky svědomí kvůli ostatním. Po patnácti dnech museli v Savvatěvské poustevně provést tajné hlasování (nosili urnu po celách): Má se pokračovat v hladovce, nebo se má ukončit?

Moskva a Ejchmans vyčkávali: oni přece nehladověli, a noviny v hlavním městě o hladovce nepsaly, ani se nekonaly studentské demonstrace u Kazaňského chrámu. Utajování už tiše a s jistotou formovalo naše dějiny.

Poustevny ukončily hladovku. Nevyhráli ji. Jak se však ukázalo, ani ji neprohrály: vězeňský řád zůstal i v zimě stejný jako doposud, jen přibyla povinnost připravovat dříví v lese, ale v tom byla i určitá logika. Na jaře roku 1925 se naopak ukázalo – že hladovku vyhrály: Vězně ze všech tří pousteven odvezli ze Solověckých ostrovů!

Na pevninu! Už nebudou žádné polární noci, žádné půlroční odloučení od světa!

Dostali však velmi přísný (na tehdejší dobu) ozbrojený doprovod a velmi malý příděl na cestu. A brzy je záludně oklamali – pod záminkou, že pro předsedy frakcí bude pohodlnější se ubytovat ve „štábním“ vagónu spolu s hospodářskou částí, zbavili vězně jejich vedení: vagón s předsedy odpojili ve Vjatce a odvezli je do tobolského izolátoru. Teprve teď, začalo být jasné, že hladovka z minulého podzimu je prohraná: odstranili jejich pevné a schopné vůdce, aby mohli přitáhnout ostatním režim. Jagoda a Kataňan osobně řídili převezení bývalých vězňů ze Solověckých ostrovů do dávno už stojícího, ale dosud nepoužívaného izolátoru ve Verchně-Uralsku, který byl takto jimi „otevřen“ na jaře 1925 (náčelník Dupper) a který se měl stát obzvláštním postrachem na mnoho desetiletí.

Na novém místě zbavili hned bývalé solověcké vězně svobody pohybu: cely zamykali na zámeček. Vězňům se sice podařilo zvolit předsedy, avšak ti neměli právo volně navštěvovat cely. Bylo zakázáno dosud neomezené předávání peněz, věcí a knih mezi celami.

³⁴³ V roce 1925 ten balvan převrátili, aby nebyl nápis vidět. Kdo se dnes toulá po Solovkách, může jej najít a podívat se.

³⁴⁴ Mezi esery e Savvatěvské poustevně byl také Jurij Podbelskij. Sesbíral lékařské doklady o tomto krveprolití, aby je jednou uveřejnil. Po roce však při prohlídce ve sverdlovské tranzitní věznici objevili v jeho kufru dvojité dno a skrýš mu vybrali. Tak klopytají ruské dějiny...

Když se vězňové dorozumívali voláním z okna do okna, začal strážný na věži střílet do cel. Vězňové na to odpověděli zorganizováním obstrukcí – rozbíjeli okna, ničili vězeňský inventář. (Avšak v našich věznicích si to musíš dobře rozmyslet, než rozbiješ okna, neboť jsou s to je nechat i v zimě nezasklená, což není nic neobvyklého. To jen za cara hned přiběhl sklenář.) Boj pokračoval, ale už jen ze zoufalství a za nevýhodných podmínek.

V roce 1928 (podle vyprávění Petra Petroviče Rubina) došlo z jakéhosi důvodu k nové společné hladovce celého verchně-uralského izolátoru. Teď však už chybělo ono dřívější slavnostní ovzduší, přátelského povzbuzování a vlastní lékař. Po několika dnech vtrhli žaláři v přesile do cel a začali zesláblé vězně jednoduše mlátit holemi a kopat holinkami. Ztloukli je – a hladovka skončila.

Naivní víru v moc hladovek jsme čerpali ze zkušeností a z literatury minulosti.

Avšak hladovka je čistě morální zbraní, ta předpokládá, že věznil ještě neztratil veškeré ohledy. Nebo že se věznil obává veřejného mínění. Jedině tehdy je mocnou zbraní.

Carští věznitelé byli úplní zelenáci: když u nich začal vězeň hladovku, ztratili hlavu, bědovali, pečovali o něho a poslali jej do nemocnice. Takových příkladů je celá spousta, ale jim není věnováno toto dílo. Je dokonce směšné připomenout, že Valentinovovi stačilo hladovět dvanáct dní, aby dosáhl ne nějaké úlevy ve vězeňském řádu, nýbrž úplného propuštění z vyšetřovací vazby (načež odjel do Švýcarska k Leninovi). I v orelské káznici hladovějící vězňové obvykle vyhráli. V roce 1912 dosáhli ulehčení vězeňského řádu; dalších úlev dosáhli v roce 1913, včetně povolení společných vycházek pro všechny politické vězně, při nichž nebyli zřejmě nijak omezováni, takže mohli sepsat a předat na veřejnost provolání „K ruskému lidu“ (trestanci centrální káznice!). Toto provolání bylo také uveřejněno (Člověk nevěří svým očím! Kdo se z nás zbláznil?) v roce 1914 v úředním Věstníku káznic a vyhnanství, č. 1³⁴⁵ (Není tento Věstník příklad sám pro sebe? Neměli bychom jej zkusit vydávat i my?) – V roce 1914 po pouhých pěti dnech hladovky, sice bez vody, dosáhli Dzeržinskij a jeho čtyři druhové splnění všech svých četných požadavků na zlepšení vězeňských podmínek.³⁴⁶ Hladovka v těch letech nepředstavovala pro vězně kromě mučivého hladu žádné jiné nebezpečí nebo potíže. Za hladovku je nesměli ani zmlátit, postavit znovu před soud, zvýšit trest, ani zastřelit nebo přeložit. (To všechno zakusili vězňové později.) Za revoluce 1905 a v následujících letech se vězňové cítili do té míry pány věznic, že se ani nenamáhalo vyhlásovati hladovky, nýbrž jen ničili státní majetek (obstrukce), nebo si vymysleli vyhlásovati stávky, ačkoliv to pro vězně, jak by se mohlo zdát, nemá vůbec žádný smysl. Tak v Nikolajevu v roce 1906 vyhlásilo 197

vězňů místní věznic „stávku“, samozřejmě po dohodě s lidmi venku. Ti vydali o jejich stávce letáky a začali dělat před věznicí každodenní demonstrace. Tyto demonstrace (vězňové se jich samozřejmě účastnili v oknech bez náhubků) donutily správu věznic přijmout požadavky „stávkujících“ vězňů. Pak lidé na ulici i vězňové v zamřížovaných oknech zpívali společně revoluční písně. Tak to šlo (nerušeně – a to bylo v roce porevoluční reakce!) osm dní! Devátý den byly všechny požadavky vězňů splněny. K podobným událostem došlo tehdy také v Oděse, v Chersonu a v Jelizavetgradě. Jak snadné bylo tehdy dosáhnout vítězství!

Při této příležitosti by bylo zajímavé porovnat, jak probíhaly hladovky za Prozatímní vlády, avšak těch několik bolševiků, kteří od července do Kornilova seděli ve vězení (Kameněv, Trockij a trochu déle Raskolnikov), nemělo zřejmě žádný důvod hladovět.

Ve dvacátých letech pak přitažlivost hladovek poklesne (podle toho, z jakého hlediska se na ně díváme...}. Tento všeobecně známý a podle všeho výborně osvědčený způsob boje převezmou samozřejmě nejen ti vězňové, kteří jsou uznáváni za „politické“, nýbrž i ti, kteří za ně uznáváni nejsou – jako kaeři (podle § 58) a všelijaké jiné náhodné osazenstvo. Leč tyto šípy, dříve tak průrazné, nějak ztupěly, nebo je už při výstřelu zachycovala čísi železná ruka. Ještě se sice přijímají písemná vyhlášení hladovek a nic podvratného se v nich dosud nevidí.

Jsou však vypracována nepříjemná nová pravidla: Hladovějící musí být izolován ve zvláštní samotce (v Butyrkách v Pugačovské věži), o hladovce se nesmí dozvědět nejen veřejnost, schopná venku demonstrovat, a nejen sousední cely, ale dokonce ani ta cela, v níž hladovějící dosud seděl – to je přece také veřejnost, i od ní je ho nutno odloučit.

Toto opatření se odůvodní tím, že správa věznic musí mít jistotu, že se hladovka čestně dodržuje – že spoluvězňové nedávají hladovějícímu potají nějaké jídlo. (A jak se kontrolovalo dříve? Na „čestné“

³⁴⁵ M. N. Gernet, Istorija carských turem (Dějiny carských věznic), Moskva 1963, sv. 5, kap. 8

³⁴⁶ Tamtéž.

slovo!...) Přesto se však v těchto letech mohlo hladovkou dosáhnout splnění alespoň osobních požadavků.

V třicátých letech dochází k nové změně v názoru státu na hladovku. Jde sice už jen o oslabené, izolované a přidušené hladovky – ale k čemu vlastně státu jsou?

Není ideálnější si představit, že vězňové nemají vůbec žádnou vůli, že nemohou učinit žádná rozhodnutí, že za ně myslí a rozhoduje správa věznice? Jen takoví vězňové mohou zřejmě existovat v nové společnosti. A tak v třicátých letech přestali přijímat oficiální vyhlášení hladovek. „Hladovka jako způsob boje už neexistuje“ – oznámili v roce 1932 Jekatěrině Olické i mnoha dalším. Úřady zrušily ty vaše hladovky – a basta! Olická však neposlechla a začala hladovět. Nechali ji tak v její samotce patnáct dní. Pak ji dali do nemocnice a postavili před ní jako lákadlo mléko a suchary. Ona však vydržela a devatenáctý den zvítězila: byly jí povoleny prodloužené vycházky, noviny a balíčky od Politického červeného kříže (tak musel člověk skoro pojit, aby dostal, na co měl právo). Celkem to však bylo nicotné, příliš draze zaplacené vítězství. Olická vzpomíná, že i jiní vyhledávali takové nesmyslné hladovky: Hladověli dvacet dní, aby dostali došlý balíček nebo jiného společníka při vycházkách. Stálo to za to?

Vždyť ve vězení nového typu ztracené síly nemůžeš obnovit. Koloskov, člen jedné sekty, hladověl takto 25 dní a zemřel. Může si člověk vůbec dovolit hladovět ve věznici nového typu? Vždyť noví žaláři mají vzhledem k neveřejnosti a utajení takovéto mocné prostředky proti hladovce:

1. Trpělivost vězeňské správy. (S tou jsme se dostatečně seznámili na předešlých příkladech.)

2. Podvod. Ten je také možný jen díky neveřejnosti. Když každý krok roznesou na veřejnost novináři, moc se podvádět nemůže. Ale u nás – proč by se nepodvádělo? V roce 1937 hladověl S. A. Čebotarjov v chabarovské věznici 17 dní, neboť žádal, aby sdělili jeho rodině, kde vůbec je (vrátil se od Východočínských železnic a najednou „zmizel“; měl obavy, že jeho žena o něm nic neví). Sedmnáctý den za ním přišli náměstek náčelníka krajského OGPU Zapadnyj a chabarovský krajský prokurátor (z těchto funkcí je zřejmé, že dlouhodobé hladovky už nebyly tak časté) a ukázali mu potvrzenku, že odeslali telegram (prosím, sdělili jsme to vaší ženě) – a tak ho přesvědčili, aby snědl masový vývar. Potvrzenka však byla zfalšovaná! (Proč si takoví funkcionáři dělali starost? Jistě ne kvůli Čebotarjovovu životu. Zřejmě existovala v první polovině třicátých let ještě nějaká osobní zodpovědnost za dlouhotrvající hladovky.)

3. Násilná umělá výživa. Tento způsob byl bezesporu převzat ze zoologické zahrady. A může existovat jen při utajení před veřejností. Kolem roku 1937 byla umělá výživa zřejmě už velmi rozšířená. Tak například při skupinové hladovce socialistů v ústřední věznici v Jaroslavli začali patnáctý den všechny uměle vyživovat.

Tento postup má v sobě velmi mnoho ze znásilnění – a také jím v podstatě je:

Čtyři silní chlapi se vrhnou na jednu slabou bytost a musí zlomit její rozhodnutí – jen jednou je zlomit, a co s ní bude dál, to není důležité. Ze znásilnění je tu tento rys: zlomit vůli – nebude po tvém, nýbrž po mém, lež a podříd se! Destičkou rozevřou ústa, násilím rozšíří škvíru mezi zuby a strčí do úst hadici: „Polykejte!“ Když nepolykáš, strkají hadici dál a tekutá potrava teče přímo do jícnu. Pak ještě masírují břicho, aby se vězeň nepokusil všechno vyzvracet. Pocit: morální zhanobením, nasládlá chuť v ústech, příjemně se naplňující žaludek.

Věda se nezastavila a vynalezla i jiné způsoby vyživování: klystýrem do konečníku, kapkami do nosu.

4. Nový názor na hladovky: Hladovky jsou pokračováním kontrarevoluční činnosti ve vězení a musí být potrestány dalším trestem. Tento aspekt sliboval, že dá vzniknout nové, bohatší větvi v praxi vězení nového typu, avšak zůstal spíš jen v oblasti vyhrůzek. Bránil mu v tom pochopitelně nikoliv smysl pro humor, nýbrž asi jen prostě lenost: Nač to všechno, když máme trpělivost. Trpělivost a ještě jednou trpělivost nasyceného vůči hladovému.

Přibližně uprostřed roku 1937 přišla nová směrnice: Vězeňská správa není napříště nijak zodpovědná za vězně, kteří zemřou následkem hladovky! Tak zmizela poslední osobní zodpovědnost žaláříků. (Teď by už k Čebotarjovovi krajský prokurátor nepřišel!...) A nadto ještě, aby ani vyšetřovatelé nebyli vyvedeni z míry, bylo nařízeno: Dni ztracené hladovkou vyšetřovaného je nutno vyškrtnout z vyšetřovací vazby, to znamená nejen považovat, jako by hladovky vůbec nebylo, ale dokonce jako by vězeň byl v těch dnech na svobodě! Necht' jediným citelným následkem hladovky je vězňovo vysílení!

To znamenalo: Chcete chcípnout? Tak chcípněte!!

Arnold Rappoport měl tu smůlu, že vyhlásil hladovku v archangelské vnitřní věznici právě v době, kdy přišla tato směrnice. Držel obzvlášť přísnou hladovku, řeklo by se tím důležitější, že při ní ani nepil,

po celých třináct dní (porovnej s tím pět dní stejné hladovky Dzeržinského ve společné cele a její naprosté vítězství). A za těch třináct dní v samotce, kam ho strčili, se na něho párkrát podíval jen felčar, nepřišel ani lékař, ani nikdo ze správy věznice, aby alespoň projevíli zájem, čeho vlastně svou hladovkou chce dosáhnout. Nikdo se ho na to nezeptal... Jedinou pozorností, kterou mu dozorcí prokázali, bylo, že mu důkladně prohlédli samotku a vyhodili schovanou machorku a několik sirek. Rappoport chtěl dosáhnout toho, aby ho vyšetřovatel přestal týrat. Na hladovku se připravoval vědecky: když předtím dostal balíček, snědl jen čajové máslo a pečivo, černý chléb přestal jíst už týden před hladovkou. Hladověním tak zhubl, že mu ruce zprůstvitněly. Vzpomíná, že měl přitom pocit lehkostí a jasnou hlavu. Hodná, usměvavá dozorkyně Marusja k němu jednou přišla a pošeptala mu: „Skončete tu hladovku, ta vám nijak nepomůže, takhle jen zemřete! Měl jste začít o týden dřív...“ Poslechl ji, skončil hladovku, a tak ničeho nedosáhl. Přesto mu však dali horké červené víno se žemlí a pak ho dozorcí odnesli do společné cely. A za několik dnů začaly znova výslechy. (Jeho hladovka však nebyla úplně nadarmo: vyšetřovatel pochopil, že Rappoport má dostatečně silnou vůli a že je připraven zemřít, a proto se vyšetřování zmírnilo. „Podle všeho jsi něco jako vlk!“ řekl mu vyšetřovatel. „Ano vlk.“ potvrdil mu Rappoport, „psem pro vás nikdy nebudu!“) Rappoport vyhlásil pak ještě jednou hladovku v průchodním vězení v Kotlasu, avšak ta měla spíš komický průběh. Prohlásil, že žádá nové vyšetřování a že nepůjde do transportu. Třetí den k němu přišli: „Připrav se na transport!“ – „Na to nemáte právo! Držím hladovku!“ Tu ho čtyři chlapíci zvedli, odnesli a hodili do lázně. Po koupeli ho zase na rukou odnesli na strážnici. Nedalo se nic dělat, Rappoport tedy vstal a šel za odcházející kolonou, neboť za zády už měl psy a bodáky.

A tak vězení nového typu zvítězilo nad buržoazními hladovkami.

Ani silnému člověku nezůstala žádná možnost bojovat proti vězeňské mašinérii, leda snad sebevražda. Je však sebevražda boj? Není to spíš podrobení?

Eserka J. Olická se domnívá, že význam hladovky jako metody boje velmi snížili trockisté a pak komunisté, kteří za nimi následovali do vězení. Vypráví, že i jejich vůdce I. N. Smírnov držel před zahájením moskevského procesu hladovku čtyři dny, rychle se zas vzdal a hladovku přerušil. Říká se, že do roku 1936 odmítali trockisté dokonce ze zásady jakoukoli hladovku proti sovětské vládě a nikdy nepodporovali hladovějící esery a sociální demokraty.³⁴⁷ Necht' posoudí dějiny, do jaké míry je tato výčitka oprávněná nebo ne. Je však jisté, že nikdo nezaplátil za hladovku draž než trockisté (k jejich hladovkám a stávkám v lágrech dospějeme v části III).

Lehkomyslnost při vyhlašování a odvolávání hladovek je pravděpodobně zcela příznačná pro prudké povahy, které rychle projevují své city. A takové povahy byly i mezi starými ruskými revolucionáři a jistě i jinde, v Itálii a ve Francii, ale nikde, ani v Rusku, ani v Itálii, ani ve Francii nedokázali vězně tak odradit od hladovek jako nás v Sovětském svazu. Hladovky ve druhé čtvrtině našeho století pravděpodobně vyžadovaly ne méně fyzických obětí a pevnosti ducha než v první. V zemi však už neexistovalo veřejné mínění, proto se mohlo upevnit vězení nového typu, a tak místo lehce dosažených vítězství si odnášeli vězňové jen draze zaplacené porážky.

Uplynula desetiletí a čas vykonal své. Hladovka, první a nejpřirozenější právo vězně, se stala už i vězňům cizí a nepochopitelnou zbraní a jejich kandidátů bylo stále méně. A žalárnici na ni začali pohlížet jako na hloupost nebo jako na svévolný přestupek.

Když v roce 1960 bytovik Gennadij Smelov vyhlásil v leningradské věznici dlouhodobou hladovku, přišel k němu do cely z jakéhosi důvodu prokurátor (je možné, že byl právě na obvyklé obchůzce) a zeptal se ho: „Proč se sám tak týráte?“

Smelov mu odpověděl: „Pravda je mi dražší než život!“

Tato věta tak překvapila prokurátora svou nesouvislostí, že druhého dne odvezli Smelova do leningradské zvláštní vězeňské nemocnice (do bláznince). Lékařka mu sdělila:

„Je podezření, že trpíte schizofrenií.“

Po závitech rohu, o němž jsme hovořili na začátku této kapitoly, vystoupily k jeho zúžené části bývalé ústřední věznice, nyní – počátkem roku 1937 – zvláštní izolátory.

Už je vymýtily poslední slabiny i poslední zbytky vzduchu a světla. A hladovka prořídých a unavených socialistů v jaroslavském kárném izolátoru počátkem roku 1937 byla jedním z posledních zoufalých pokusů.

³⁴⁷ Sami však od eserů a sociálních demokratů vyžadovali vždy podporu. Ve vězeňském transportu z Karagandy a na Kolymu v roce 1936 prohlásili za „zrádce a provokatéry“ všechny ty, kteří odmítly podepsat jejich protestní telegram Kalininovi „proti vypovězení avantgardy revoluce (tj. jich trockystů) na Kolymu“. (Podle vyprávění Makotinského.)

Žádali všechno, co bylo dříve – volby předsedů i volný pohyb mezi celami – žádali to, ale sami v to už sotva doufali. Patnáctidenní hladovkou, i když násilně ukončenou umělou výživou, uhájili zdánlivě některé části svého bývalého režimu: hodinovou vycházku, oblastní noviny, sešity na psaní. To si uhájili, ale věznitelé jim zato hned odebrali jejich vlastní věci a hodili jim jednotnou vězeňskou uniformu zvláštních izolátorů. Neuplynula dlouhá doba – a zkrátili jim vycházku o půl hodiny. A pak ještě o patnáct minut.

Byli to stále titíž lidé, které podle pravidel Velké pasiáns neustále tahali řadou věznic a vyhnanstvím. Leckteří z nich už deset i patnáct let neznali obyčejný lidský život, nýbrž jen chudou vězeňskou stravu a hladovku. Dosud nepomřeli všichni ti, kteří si před revolucí navykli vítězit nad žaláři. Tehdy ovšem byl jejich spojencem čas, a oni šli s ním proti slábnoucímu nepříteli. Teď však se proti nim spojil čas se silicím nepřitelem. Byli mezi nimi i mladí lidé (nám se to dnes zdá divné), takoví, kteří se hlásili k eserům, sociálním demokratům nebo anarchistům až po tom, co tyto strany byly rozmetány a přestaly existovat – a jejich nové stoupence nečekalo nic jiného než vězení.

Kolem osamocení, rok od roku beznadějnějšího boje socialistů ve věznicích se nakonec vytvořilo úplné vakuum. Bylo to už jiné než za cara: tehdy stačilo otevřít brány vězení – a už je společnost zahrnula květinami. Když nyní rozevřeli noviny, viděli, jak na ně chrlí nadávky a špínu (neboť právě socialisty považoval Stalin pro svůj socialismus za nejnebezpečnější) – avšak lid mlčel. A nic neopravňovalo k domněnce, že pocítuje soucit k těm, pro něž ještě před nedávnem hlasoval při volbách do Ústavodárného shromáždění. Pak i noviny jim přestaly nadávat – do té míry byli už ruští socialisté považováni za neškodné, bezvýznamné, ba dokonce neexistující. Na svobodě se o nich mluvilo už jen v minulém a předminulém čase a mládež si ani nemohla představit, že kdesi ještě existují živí eseri a menševici. V čimkentském a čerdynském vyhnanství i v temných samotkách s náhubky ve verchně-uralském a vladimirském izolátoru museli už s hrůzou tušit, že se jejich program i vůdcové možná mylili a že chybnou byla i jejich taktika a praxe. A všechny jejich činy se jim začaly zdát úplnou nečinností. A život, zasvěcený jedině utrpení, osudným omylem.

Jejich osamocení boj ve vězeních byl v podstatě bojem za nás budoucí vězně (i když oni sami to ani nemohli tak myslet a chápat), bojem za to, jak my budeme později sedět a jak s námi budou zacházet. A kdyby byli zvítězili, nebylo by asi existovalo nic z toho, co se s námi pak dělo a o čem jedná tato kniha ve všech svých sedmi částech.

Byli však poraženi a neubránili ani sebe, ani nás.

Stín osamocení se nad námi rozprostřel částečně i proto, že v prvních porevolučních letech, když přijali do GPU s úplnou samozřejmostí zasloužilý titul politických vězňů, s touž samozřejmostí souhlasili s GPU, že všichni stojící „napravo“ od nich³⁴⁸, počínajíc kadety, nejsou političtí, nýbrž kaeři, kontrarevolucionáři, odpadky dějin. I ti, kteří trpěli za víru Kristovu, se také stali kaeři.

I ti, kteří nerozlišují „napravo“ a „nalevo“ (a to budeme my, my všichni!), se také stanou kaeri. Tím že se tak socialisté částečně dobrovolně a částečně nedobrovolně izolovali a oddělili od ostatních, posvětili budoucí § 58, do jehož propasti sami později spadli.

Předměty a činy mění zcela svou tvářnost podle toho, z které strany se na ně díváme. V této kapitole popisujeme postoj socialistů ve vězení z jejich stanoviska – a ten je osvětlen tragickým čistým paprskem. Kaeři, jimž se političtí na Solovkách pohrdavě vyhýbali, ti kaeři však vzpomínají: „Cože, političtí? Ti byli pěkně protivní: všechny přezírali, stranili se na svém písečku ostatních, domáhali se pořád jen přidělů a výsad. A mezi sebou se ustavičně hádali.“ Nelze přehlédnout, že je v tom také kus pravdy. Ty jejich neplodné a nekonečné diskuse byly až směšné. A to jejich vymáhání přidavků k přidělům před davem hladových ubožáků? V letech sovětské vlády se čestný titul politických vězňů projevil jako otrávený dar. A tu je další výtky:

Proč socialisté, kteří za cara tak bezstarostně unikali, najednou v sovětském vězení tak změkli? Kde zůstaly jejich útky? Celkem vzato bylo nemálo úteků – kdo si však pamatuje, že utekl nějaký socialista?

A ti vězňové, kteří byli ještě „levější“ než socialisté – trockisté a komunisté – ti se zas stranili socialistů jakožto kaeři a uzavírali tak příkop jejich osamocení v neprostupný kruh.

Trockisté a komunisté, z nichž jedni i druhí stavěli svůj směr a názor nad ostatní, přezírali a dokonce nenáviděli socialisty (i sebe navzájem), kteří seděli za mřížemi ve stejné budově a procházeli se po stejných vězeňských dvorech. J. Olická vzpomíná, že když se v tranzitní věznici v zálivu Vanino v roce

³⁴⁸ Já tohle „nalevo“ a „napravo“ nemám rád: jsou to konvenční slova, jimiž se dá libovolně házet a jež postrádají jakoukoliv podstatu.

1937 socialisté z mužského oddělení dorozumívali voláním přes plot se socialistkami z ženského oddělení, aby našli své známé a sdělili si novinky, byly komunistky Liza Kotiková a Marija Krutikovová pobouřené, že takovým nezodpovědným chováním mohou přivolat na všechny trest správy věznic. Říkaly: „Všechno naše neštěstí způsobily tyhle socialistické potvory. Zaslouhovaly by uškrtit!“ (Jaké hlubokomyslné a dialektické vysvětlení!) – A ony dvě dívky v Lubjance v roce 1925 zpívaly písničku o šeríku jen proto, že jedna z nich byla eserka a druhá komunistická úchylkářka, takže nemohly najít žádnou společnou politickou píseň, ba dokonce se komunisticky úchylkářka vůbec nesměla spojit s eserkou ke společnému protestu.

A jestliže se v carském vězení politické strany často sdružovaly ke společnému boji (vzpomeňme jen na útek vězňů ze sevastopolského centrálu), pak v sovětském vězení každý politicky proud zachovával čistotu svého praporu tím, že se nespojoval s ostatními. Trockisté bojovali odděleně od socialistů i komunistů a komunisté nebojovali vůbec, neboť jak si mohli dovolit bojovat proti vlastní vládě a vlastnímu vězení?

A tak se stalo, že komunisté v izolátorech a trestnicích byli vystaveni útisku mnohem dřív a víc než ostatní. Komunistka Naděžda Suroycevová chodila v roce

1928 v jaroslavské centrální věznici při vycházce v „husím“ pochodu bez práva mluvit s ostatními, zatímco socialisté si ještě mohli hlasitě vyprávět ve svých skupinkách. Už ji nebylo dovoleno pečovat o květiny na dvorku – květiny po předešlých věznicích, kteří ještě bojovali. Ani noviny tehdy už nesměla číst. (Zato jí tajné politické oddělení GPU povolilo mít v cele všechny spisy Marxe, Engelse, Lenina a Hegela.) Návštěvu matky jí povolili skoro v úplné tmě, a nešťastná matka z toho brzy zemřela (co si asi pomyslela o režimu, v němž věznili její dceru“).

Dlouholetý rozdíl v postoji vězňů se později promítl i do rozdílného zacházení: v letech 1937-38 přece seděli i socialisté a také dostávali po deseti letech. Avšak nikdo je zpravidla nenutil, aby sami sebe očerňovali: vždyť oni nijak netajili své zvláštní názory, které stačily k odsouzení, ale komunista nikdy nemá zvláštní názory – a za co se tedy má odsoudit, ne-li za vynucené sebeobvinění?

Ačkoliv se už rozšířilo obrovské Souostroví Gulag, nechřadly nijak ani věznic.

Stará vězeňská tradice byla horlivě nesena dál. Všechno to nové a neocenitelné, co přinášelo Souostroví pro výchovu mas, nebylo ještě úplné. Tato úplnost nastala připojením věznic se zvláštním určením a vůbec všech věznic.

Ne každý, koho tato velká mašinerie pohltila, mohl být dán dohromady s domorodci ostrovní říše. Významní cizinci, příliš známé osobnosti, tajní vězňové i vlastní degradovaní příslušníci bezpečnosti – ti se nemohli v žádném případě otevřeně ukazovat v lágrech: jejich práce s trakařem by nevyvážila morálně politické³⁴⁹ škody způsobené prozrazením. Stejně tak socialisté, neustále bojující za svá práva, nemohli být dáni dohromady s masou – nýbrž byli, právě pod záminkou svých výsad a práv, drženi a likvidováni odděleně. Mnohem později, v padesátých letech, jak ještě uvidíme, se věznic se zvláštním určením budou hodit také k izolaci lágrových vzbouřenců. Stalin v posledních letech svého života, když byl zklamán „nápravou“ zlodějí, přikázal, aby i náčelníky zlodějských band posílali k odpykání trestu do věznic a nikoliv do lágrů. A nakonec byli nuceni brát k bezplatnému státnímu zaopatření i takové vězně, kteří by při svém chatrném zdraví hned v lágru umřeli a vyhnuli by se tak výkonu trestu. A také ty, kteří se v lágrech už nehodili k žádné práci jako například slepý Kopejkin, sedmdesátiletý stařec, který neustále seděl v povolžském městě Jurevci na trhu: jeho písničky a průpovídky mu vynesly deset let z KRD (kontrarevoluční činnost), ale lágr mu museli změnit na věznici.

V souhlase s požadavky se starý vězeňský fond, zděděný po dynastii Romanovců, pečlivě udržoval, obnovoval, upevňoval a zdokonaloval. Některé centrální věznic, jako například jaroslavská, byly tak důkladně a dobře vybavené (okované dveře a v každé cele pevně do podlahy zapuštěný stůl, stolička a pryčna), že se musely jen připevnit na okna náhubky a přehradit vycházkové dvory na dvorky ve velikostech cely (v roce 1937 vykáceli ve věznicích všechny stromy, překopali záhony a trávníky a zalili je asfaltem). Jiné věznic, jako například suzdalskou, museli přestavět z bývalého kláštera; ježto však uzavření těla v kláštere a jeho uvěznění podle zákona ve věznici sleduje po fyzické stránce shodné cíle, je vždy snadné takové budovy přizpůsobit. Rovněž tak bylo přestavěno na věznici jedno křídlo Suchanovského kláštera – musely se přece také doplnit ztráty fondu:

Petropavlovská a Šlisselburská pevnost byly uvolněny pro turistické návštěvníky.

³⁴⁹ Takový výraz vskutku existuje!... Nebeskobahenní květ.

Vladimírská centrální věznice byla rozšířena a dobudována (za Ježova k ní přibýlo další velké křídlo), velmi se v uplynulých desetiletích používala a pobrala mnoho lidí.

Už jsme se zmínili, že byla v provozu centrální věznice v Tobolsku a v roce 1925 byla otevřena k nepřetržitému a hojnému používání také věznice ve Verchně-Uralsku. (K naší smůle všechny tyto izolátory dosud existují a pracují i ve chvíli, kdy píšeme tyto řádky.) Z Tvardovského poemu Za dálkou dálka lze usoudit, že za Stalina nezhálel ani alexandrovský centrální. Méně zpráv máme o orelském: je třeba se obávat, že byl za Velké vlastenecké války silně poškozen. Ten se však vždy výborně doplňoval dobře vybavenou věznicí v sousedním Dmitrovsku.

Ve dvacátých letech byla v politizolátorech (vězňové jim také říkají politbasy) velmi slušná strava: každý den bylo k obědu maso, vařili čerstvou zeleninu, v kantýně se dalo koupit mléko. V letech 1931-33 se strava prudce zhoršila, avšak tehdy to nebylo lepší ani na svobodě. V té době nebyly v politizolátorech kurděje a závratě z hladu žádnou zvláštností. Později se jídlo zlepšilo, ale stejně už to nebylo ono. V roce 1947 ve vladimírské věznicí se zvláštním určením trpěl I. Kornějev neustále hladem: 450 gramů chleba, 2 kostky cukru, 2 teplé, leč nevydatné příkrmy – jen horké vody na čaj bylo, co se do břicha vešlo.

(Opět se může říci, že to není charakteristický rok, že tehdy byl hlad i na svobodě. V tom roce však, velkoryse povolili, aby lidé na svobodě živilí uvězněné: nijak neomezovali balíčky.) Světlo v celách bylo vždy jako na přiděl, a to i ve třicátých i ve čtyřicátých letech: náhubky a armované neprůhledné sklo neustále vytvářely v celách přítmí (tma je důležitým faktorem duševního útlaku). Nad náhubky bylo často ještě nataženo drátěné pletivo, které se v zimě zaneslo sněhem a zakrylo tak poslední přístup světla.

Při čtení se jen kazily a bolely oči. Ve vladimírské trestnici tento nedostatek světla vynahrazovali v noci: celou noc svítilo prudké elektrické světlo a rušilo ve spánku. A v dmitrovské věznicí (N. A. Kozyrev) svítily v roce 1936 večer a v noci lampičky čadilky na polici u stropu a spalovaly poslední zbytky vzduchu; v roce 1939 se objevily žárovky, které pod polovičním napětím červeně svítily.

Vzduch byl také normován, větrací okénka byla na zámek a otvírala se jen v době vyvádění na stranu, jak vzpomínají vězňové dmitrovské a jaroslavské věznice.

(J. Ginzburgos" Chleba od rána do oběda zplesnivěl, lůžkoviny byly stále vlhké a zdi pokryté zelenou plísní.) Zato ve Vladimíru v roce 1948 nebyl žádný nedostatek vzduchu, větrací okénko bylo stále otevřené.

Vycházky se v různých věznicích a v různých letech pohybovaly v rozmezí od 15 do 45 minut. Již neexistoval žádný šlisselburský nebo solověcký styk s půdou. Všechno rostoucí vytrhali, zadupali a zalili betonem a asfaltem. Při vycházce dokonce zakázali zvedat hlavu k nebi – „Dívat se jen k nohám!“ – vzpomínají Kozyrev a Adamovová (kazaňská věznice).

Návštěvu příbuzných zakázali v roce 1937 a už je neobnovili. Písemný styk s blízkými příbuznými byl téměř ve všech letech povolen, dvakrát do měsíce se mohly odesílat a přijímat dopisy (v Kazani se však musel dopis po přečtení odevzdat do 24

hodin dozorcí). Také nákup ve vězeňské kantýně byl povolen za určitý omezený obnos, který směl být vězňům zaslán.

Dostí významnou součástí vězeňského režimu je také nábytek. Adamovová píše procítěně, s jakou radostí po všech těch sklápěcích pryčnách a napevno zapuštěných stoličkách uviděla a ohmatala v cele (Suzdal) jednoduchou dřevěnou postel se slámníkem naplněným senem a prostý dřevěný stůl.

Ve vladimírské věznicí se zvláštním určením zažil I. Kornějev dva různé režimy při prvním (v letech 1947-48) neodebírali osobní věci, smělo se ve dne ležet a vertuchaj se jen zřídka podíval do cely špehýrkou. Při druhém (v letech 1949-53) zamykali cely na dva zámky (jeden zámek vertuchaj a druhý službu mající důstojník), bylo zakázáno ležet a hlasitě mluvit (v Kazani se smělo mluvit jen šeptem), odebírali všechny osobní věci a dávali vězňům pruho vanou uniformu z látky na matrace; písemný styk povolen dvakrát v roce a to jen ve dnech, které nečekaně určil náčelník věznice (kdo promeškal den, už psát nemohl), a pouze na lístku, který byl dvakrát menší než dopisnice; velmi časté byly tělesné prohlídky, při nichž náhle přepadli vězně, vyvedli je ven a vysvlékli do naha. Spojení mezi celami pronásledovali tak přísně, že po každém použití záchodu jej dozorcí prohledávali a svítily baterkou do každé díry.

Za nápis na zdi napařili všem v cele korekci. Korekce byla bičem ve věznicích se zvláštním určením. Do korekce se mohl vězeň dostat za kašel („Překryjte si hlavu dekou, když kašlete!“), za chození po cele (Kozvrev: pokládali to za výtržnost), za hluk způsobený obuví (v Kazani vydali ženám mužské boty číslo 44). Ginzburgová ostatně správně usuzuje, že korekci dávali nikoliv za provinění, nýbrž podle rozvrhu:

všichni se tam museli po řadě vystřídat, aby poznali, co to je. A ve vězeňském řádu byl ještě tento velice pružný bod: V případě, že vězeň projeví v korekci neukázněnost (!), náčelník věznice má právo prodloužit trest pobytu v korekci do dvaceti dní. Co to však znamená, „neukázněnost“?... Takhle to například bylo s Kozyrevem (popis korekce i mnohých rysů jejího režimu se u všech tak shoduje, jako by měly společnou výrobní značku): Za chození po cele mu dali pět dní korekce. Byl podzim a v nevytápěné korekci byla velká zima. Svlékli ho do spodního prádla a vzali mu boty.

Podlaha byla hliněná, prašná (někdy tam bývalo bláto, v Kazani voda). Kozyrev měl stoličku (Ginzburgová žádnou neměla). Hned mu bylo jasné, že tam zahyne, že zmrzne. Ponenáhu se v něm začalo rozlévat jakési tajemné vnitřní teplo a to ho zachránilo. Naučil se spát vsedě na stoličce. Třikrát denně mu dávali hrnek horké vody, z které byl jako opilý. Do třístagramového přidělu chleba mu jeden dozorce potají strčil kousek cukru. Kozyrev měřil čas podle přidělu chleba a podle světla z jakéhosi okénka v labyrintu chodeb. Jeho pět dní skončilo – ale nepustili ho. Jeho zostřený sluch zachytil v chodbě jakési šeptání – šlo buď o šest dnů, nebo o šestý den. Byla to totiž provokace: čekali, že se přihlásí, že jeho pět dní minulo a že ho mají pustit – a za takovou neukázněnost by mu korekci prodloužili. On si však poslušně a bez řeči odseděl další den – a tak ho pak pustili jako by se nic nestalo.

(Zkoušel snad takto náčelník věznice poslušnost všech vězňů? Korekce je totiž pro ty, kteří se ještě nepoddali.) Po korekci připadala Kozyrevovi cela jako palác. Na půl roku ohluchl a v krku se mu začaly dělat vředy. Avšak jeho spoluvězeň se z častých korekcí pomátl, a tak Kozyrev seděl déle než rok v jedné cele se šílencem.

(Naděžda Surovcevodá vzpomíná na mnoho případů šílenství v politických izolátorech – na víc, než jich napočítal Novorusskij v kronice Šlisselburské pevnosti.) Nezdá se už čtenáři, že jsme se postupně dostali na špičku druhého rohu – a že je snad vyšší než první? A ostřejší!

Názory se však rozcházejí. Staří vězňové pracovních táborů jednomyslně uznávají, že vladimírská věznice se zvláštním určením byla v padesátých letech úplným lázeňským místem. To si myslí Vladimír Borisovič Zeldovič, kterého tam poslali ze stanice Abex, i Anna Petrovna Skripnikovová, jež se tam dostala (v roce 1951) z kemerovských lágrů, Skripnikovová byla obzvláště udivena pravidelným odesíláním stížností každých deset dní (ona sama začala psát... na OSN) a výbornou knihovnou s cizojazyčnými knihami: přinesli do cely úplný katalog a vězeň si mohl napsat objednávky na celý rok.

Nezapomeňte však na pružnost našeho zákona: Odsoudili tisíce žen (manželek) k trestu vězení. Najednou zapískali – všem změnit trestnici na lágr (na Kolymě nesplnili plán těžby zlata)! A tak to změnili. Bez jakéhokoliv soudu.

Existují tedy vůbec ještě trestnice! Nebo jsou to jen předsíně lágrů!

Teprve teď, teprve tady měla začít tato naše kapitola. Měla zachytit ono mihotavé světlo, jež jako svatozář světce začne jasně vystupovat z duše osamělého vězně. Osamělý vězeň, naprosto vytržený ze životního shonu, takže se mu i počínání uplývajících minut stane intimním stykem s vesmírem, se musí očistit od všeho nedokonalého, co jej v jeho předešlém životě trápilo a co mu nedovolovalo, aby se ustálil do průzračné čistoty. Jak ušlechtilé dychtí jeho prsty kypřit a přehrabávat hroudu na zahrádce (ale tam je ostatně asfalt!...). Jak se jeho hlava sama zaklání k věčnému nebi (ale to je ostatně zakázáno!...). Jak něžnou pozornost v něm vzbuzuje ptáček poskakující na okenní římsce (ale tam je ostatně náhubek, drátěné pletivo a větrací okénko na zámek...). A jaké jasné myšlenky, jaké leckdy překvapivé úvahy zapisuje na přidělený kus papíru (ostatně jen tehdy, dostane-li jej v kantýně, a když jej popíše, musí jej navždy odevzdat ve vězeňské kanceláři...).

Nějak nás však ty naše mrzuté námitky matou. Plán kapitoly praská a hrouť se, a my sami už nevíme: Ve vězení nového typu, ve věznici se zvláštním (ale jakým vlastně!) určením se lidská duše očišťuje – nebo navždy hyne" Když každé ráno to první, co spatříš, jsou oči tvého pomateného spoluvězně – čím se ty sám máš zachránit v nadcházejícím dni! Nikolaj Alexandrovič Kozyrev, jehož skvělá kariéra astronoma byla přerušena zatčením, se zachraňoval jen přemýšlením o věčnosti a nekonečnosti: o uspořádání vesmíru a o jeho Nejvyšším Duchu, o hvězdách a o jejich vnitřní struktuře i o tom, co je čas a jeho běh.

A tak se před ním začala otvírat nová oblast fyziky. Jen to mu pomohlo přežít dmitrovské vězení. Avšak při svých úvahách došel k číselným údajům, které už zapomněl. Nemohl dál pokračovat, neboť potřeboval mnoho údajů. Kde je však vzít v této samotce s noční lampičkou čoudilkou, kam ani ptáček nemůže vletět! A tak vědec začal úpěnlivě prosit: „Pane Bože! Udělal jsem všechno, co jsem mohl. Pomoz mi! Pomoz mi dál!“

V té době směl dostávat jen jednu knihu na deset dní (byl už v cele sám). V nevelké vězeňské knihovně bylo několik vydání Rudého koncertu od Děmjana Bědného, jež mu pořád nosili do cely. Uplynula půlhodina od jeho modlitby – přišli mu vyměnit knihu a jako vždy bez ptaní mu hodili – učebnici astrofyziky! Kde se tady vzala? Nikoho nemohlo ani ve snu napadnout, že taková kniha je ve vězeňské knihovně! Jako by byl tušil, že toto setkání nebude dlouho trvat, vrhl se Kozyrev na knihu a začal se učit nazpaměť všechno, co potřeboval vědět dnes i co by se mu mohlo hodit později. Uplynuly jen dva dny, ještě osm dní mu zbývalo na knihu – a v tom přišel na obchůzku náčelník věznice. Hned ji zpozoroval. „Vy jste přece povoláním astronom, ne?“ – „Ano.“ – „Odeberte mu tu knihu!“ Její mystické objevení mu však uvolnilo cestu k další práci, v níž pokračoval v norilském lágru.

Teprve teď jsme měli začít kapitolu o protikladu duše a mříží.

Ale co to?... Náhle zarachotí ve dveřích dozorcův klíč. Objeví se zamračený náčelník bloku s dlouhým seznamem: „Příjmení? Křestní jméno a jméno po otci!

Rok narození! Paragraf! Délka trestu? Konec trestu! ... Seberte si věci! Rychle!“

To je transport, kamarádi! Transport!... Kampak asi půjdeme! Požehnej nám Pán Bůh! Dostaneme se z toho se zdravou kůží!...

Víte co? Jestli to přežijeme – dovypravíme to jindy. Ve čtvrté části. Jestli to přežijeme...

ČÁST II - Věčný pohyb

*Soukolí také nestojí, soukolí...
Dokola spolu točí se žernovy...
Wilhelm Müller*

1 LODI SOUOSTROVÍ

Od Beringova průlivu téměř až k Bosporu jsou roztroušeny tisíce ostrovů začarovaného Souostrovi. Jsou neviditelné, leč jsou, a stejně neviditelně a přitom neustále je nutno převážet z ostrova na ostrov neviditelné otroky, kteří mají tělo, objem a váhu.

Jak je však převážet "Čím" Na to jsou veliké přístavy – průchodní věznice, i menší přístavy – tranzitní tábory.

Na to jsou ocelové uzavřené lodi – vězeňské vagóny, zvané vagón-zak. A na rejdách je místo člunů a kutrů očekávají rovněž ocelové uzavřené a mrštné vězeňské vozy, zvané Berní harrauř. Vězeňské vagóny jezdí podle jízdního řádu.

Avšak v případě potřeby se vypravují z přístavu do přístavu napříč Souostrovi navíc celé karavany – soupravy červených nákladních dobytých vagónů.

Je to všechno dobře zorganizovaný systém. Vytvářeli jej lidé celé desítky let – a beze spěchu. Dobře živení, uniformovaní a klidní lidé. Kiněšemský ozbrojený doprovod musí v liché dny v 17.00 převzít na Severním nádraží v Moskvě transporty z vězeňských vozů z Rutyrek, Presni a Taganky. Ivanovský ozbrojený doprovod musí v sudé dny v šest hodin ráno být na nádraží, převzít a sčítat transporty přestupující do Něrechty, Bežecka a Bologoje.

To všechno se odehrává vedle vás, těsně u vás, ale pro vás je to neviditelné (třeba i proto, že zavíráte oči). Na velkých nádražích se nakládání a vykládání zatčených děje daleko od nástupiště, vidí je jen výhybkáři a traťmistři. Na menších stanicích si obvykle zvolí slepou kolej mezi dvěma skladišti a vězeňský vůz zacouvá schůdky ke schůdkům vagónu. Vězeň ani nemá kdy se rozhlédnout po nádraží, podívat se na vás a podél vlaku, vidí jen schůdky, leckdy mu první schůdek sahá k pasu a nemá ani sil se na něj vydrápat a strážné z doprovodu, kteří obstoupí úzkou uličku od auta k vagónu, řvou a hulákají: „Rychle! Rychle!... Davaj! Davaj!...“ a k tomu ještě šermují bodáky.

A vy, kteří spěcháte po nástupišti s dětmi, kufry a nákupními taškami, nemáte čas pátrat, proč připojili k vlaku další zavazadlový vagón. Není na něm žádný nápis a vypadá úplně jako zavazadlový vagón – také má šikmé mříže na oknech a tmu za nimi. Jenomže v něm bůhvíproč jedou vojáci, obránci vlasti, a na zastávkách chodí dva z nich po obou stranách vagónu, popiskují a dívají se pod něj.

Vlak se dá do pohybu – a stovka namačkaných vězeňských osudů a zmučených srdcí ujíždí po týchž vinoucích se kolejích, za týmž dýmem, kolem týchž polí, sloupů a stohů jako vy, dokonce o několik vteřin dříve než vy, leč pohoří, jež prolétlo za okny vašeho vagónu, zůstane ve vzduchu méně stop než po prstech na hladině vody. A v dobře známém a vždy stejném životě ve vlaku – rozděláváním ložního prádla a s čajem, roznášeným ve sklenicích – což si můžete vůbec představit, jaká temná svíravá hrůza se tři vteřiny před námi přehnala týmž bodem Euklidova prostoru: Vy, kteří jste nespokojeni, že jste v oddělení čtyři a nemáte dostatek místa – byli byste ochotni uvěřit, uvěříte vůbec při čtení těchto řádek, že ve stejném oddělení se právě před vámi přehnalo – čtrnáct lidí? A možná že dvacet pět? Možná že i třicet?...

Vagon-zak – jaká ohavná zkratka! Jako ostatně všechny zkratky, které kati vytvořili. Chtějí říci, že je to vězeňský vagón. Avšak nikde, kromě vězeňských papírů, se toto slovo neudrželo. Věžňové mu obvykle říkají stolypinský vagón nebo krátce stolypin.

Podle toho jak se v naší vlasti rozšiřovala železniční doprava, měnila svou formu i přeprava vězňů. Ještě do devadesátých let minulého století šly transporty na Sibiř pěšky nebo jely na koňských povozech. Lenin v roce 1896 už jel do sibiřského vyhnanství v normálním vagónu třetí třídy (s normálními cestujícími) a křičel na průvodčího, že je tam k nevydržení málo místa. Všem známý Jarošenkův obraz „Všude je život“ nám ukazuje osobní vagón čtvrté třídy, velmi naivně přestavěný k přepravě vězňů: všechno zůstalo, jak bylo, vězňové cestují stejně jako ostatní lidé, jen na oknech jsou z obou stran mříže. Tyto vagóny ještě dlouho jezdily po ruských tratích a někteří lidé si vzpomínají, že je ještě v roce 1927 převáželi v právě takových vagónech, jen muže oddělili od žen. Eser Trušin si naopak vzpomíná, že už za

cara ho převáželi ve „stolypinu“, jenomže jich jelo – zní to opět jako z doby Krylovových bajek – šest lidí v jednom oddělení.

Je možné, že tento vagón skutečně začal jezdit poprvé za Stolypina, to jest před rokem 1911, a že mu společné kadetsko-revoluční rozhořčení dalo tuto přezdívku.

Príslušné obliby se však tento vagón dočkal teprve ve dvacátých letech a všeobecného a výlučného použití teprve v letech třicátých, kdy všechno v našem životě začalo být jednotné, a proto by bylo spravedlivější říkat mu nikoliv stolypin, nýbrž Stalin. Nebudeme však trvat na takových maličkostech.

Stolypin je obyčejný osobní vagón pouze s tím rozdílem, že z devíti oddělení je pět určeno pro vězně (i tady jako všude na Souostroví připadá polovina obsluze!) a odděleno od chodby nikoliv souvislou stěnou, nýbrž mřížemi, aby bylo do oddělení vidět. Tyto mříže jsou šikmo zkřížené pruty, jaké bývají kolem zahrádek na železničních stanicích. Sahají až nahoru ke stropu vagónu, a proto není z oddělení přístup k prostoru pro zavazadla nad chodbičkou. Okna v chodbě jsou normální, avšak zvnějšku jsou opatřena také takovými šikmými mřížemi. Oddělení pro vězně zato nemají žádná okna, jen malinké, rovněž zamřížované otvory ve výšce prostřední pryčny (a tak bez oken vypadá vagón jako zavazadlový). Dveře do oddělení jsou posuvné: železný, rovněž zamřížovaný rám.

Z chodby to všechno dohromady velice připomíná zvěřinec: za souvislou mříží se na podlaze a na pryčnách krčí jakési ubohé bytosti, podobné člověku, smutně na vás hledí a žadoní o vodu a něco k jídlu. Jenomže ve zvěřinci nebývají zvířata nikdy tak těsně namačkána jedno na druhé.

Podle výpočtu inženýrů, žijících na svobodě, může v jednom oddělení stolypinského vagónu sedět šest lidí dole, tři mohou ležet na střední pryčně (která vytváří jakousi souvislou palandu, v níž je u dveří výřez, aby se mohlo lézt nahoru a dolů) a dva mohou ležet nahoře v zavazadlových policích. Jestliže se mimo těchto jedenáct lidí nacpe do oddělení dalších jedenáct (poslední z nich vtlačí dozorcí za zavírané dveře přímo nohama) – pak půjde o zcela normální vytížení vězeňského oddělení. Na horních policích pro zavazadla se po obou stranách vpolosedě krčí dva věžňové, pět jich leží na spojené střední pryčně (a to jsou ti nejšťastnější, tato místa se musí vybojovat, a jsou-li v oddělení kriminální zločinci, leží tam především oni) a na spodek zbude třináct lidí: ti sedí po pěti na každé lavici a tři v uličce mezi jejich nohama. Kdesi mezi lidmi, na nich a pod nimi leží jejich věci. A tak se stlačenýma a skrčenýma nohama musí věžňové sedět celé dny a noci.

Ne, to není naschvál, aby lidi mučili. Proč by měli mučit odsouzeného – to je přece voják na pracovní frontě socialismu, toho je nutno využít k budování. Jistě však s námi budete souhlasit, že nejede na návštěvu ke tchyni a že o něho nebudou pečovat tak, aby mu lidé na svobodě záviděli. Máme sice s dopravou potíže, ale on dojede, nechcípne.

V padesátých letech, kdy se jízdny řády už uvedly do pořádku, nemuseli věžňové dlouho cestovat – tak půldruhého dne nebo dva dny a dvě noci. Za války a krátce po válce to bývalo horší: z Petropavlovsk (v Kazachstánu) do Karagandy jel stolypin třeba i sedm dní a nocí (a v oddělení bylo pětadvacet lidí), z Karagandy do Sverdlovsk osm dní a nocí (a v oddělení jich bylo šestadvacet!). Dokonce z Kujbyševa jen do Čeljabinska v srpnu 1945 jel Suzi ve stolypinu několik dní a nocí – a bylo jich v oddělení pětadvacet, leželi prostě jeden na druhém, váleli se po sobě a bojovali o kousek místa.³⁵⁰ A na podzim 1946 jel N. V. Timofejev-Ressovskij z Petropavlovsk do Moskvy v oddělení, kde bylo šestadvacet lidí! Několik dní a nocí visel mezi lidmi a nohama se nedotýkal podlahy. Pak začali někteří umírat – vytahovali je stojícím věžňům zpod nohou (ovšemže ne hned, nýbrž až druhý den) – a tak měli trochu víc místa. Jeho cesta do Moskvy trvala celkem tři týdny.³⁵¹ Je šestadvacet lidí snad limit? O sedmatřiceti v jednom oddělení sice svědecké výpovědi nemluví, avšak budeme-li se řídit jedinou vědeckou metodou a bojem proti „limitářům“, musíme odpovědět: Ne a ještě jednou ne! Neexistuje žádný limit!

Třeba někde existuje, ale u nás ne! Pokud v oddělení zůstane alespoň pod lavicemi nebo mezi rameny, nohama a hlavami pár krychlových decimetrů nevytlačeného vzduchu, může oddělení přijmout další věžně. Konvenčně lze stanovit jako limit počet mrtvol spořádaně naskládaných a vyplňujících celý krychlový objem oddělení.

V. A. Kornějevová jela z Moskvy v oddělení, kde bylo třicet žen – většina z nich byty vetché stařenky, které šly do vyhnanství pro svou víru (po příjezdu musely všechny kromě dvou hned do nemocnice). Žádná z nich cestou nezemřela, neboť bylo mezi nimi několik mladých, rozumných a

³⁵⁰ K uspokojení těch, kteří se diví a věžňům vytýkají, proč prý nebojovali

³⁵¹ V Moskvě však, podle zákonů země divů, vynesli Timofejeva-Ressovského důstojníci na rukou z vagónu a odvezli ho osobním autem: Jel totiž pomáhat rozvoji věd!

hezkých dívek, odsouzených „za styk s cizinci“. Ty začaly strážným domlouvát: „Copak se nestydíte je takhle vézt? Vždyť by to mohly být vaše matky!“ Nebyly to ani tak jejich morální argumenty jako spíš jejich svůdný zjev, který se setkal u doprovodu s odezvou, a tak několik stařenek přemístili... do korekce. Korekce ve stolypinu není vlastně žádný trest, nýbrž blaho. Z pěti vězeňských oddělení se jen čtyři používají jako společné cely a páté je rozděleno na dvě poloviny – na dvě úzká půloddělení s lavicí dole a s lůžkem nahoře, jaká bývají pro průvodčí. Tyto korekce slouží jako izolace; při cestování ve třech nebo čtyřech je tam pohodlí a dostatek místa.

Nikoliv proto, že by chtěli vězně naschvál mučit žízni, krmí je celou cestu, po všechny ty dny strávené ve vagónu ve vysilující mačkanici, místo vařeného jídla jen slanečky nebo sušenými rybami (tak tomu bylo po všechna ta léta, třicátá i padesátá, v zimě i v létě, na Sibiři i na Ukrajině, a není tu ani nutno uvádět příklady). Nikoliv proto, že by je chtěli mučit žízni, avšak řekněte sami – čím mají tu sebranku cestou žít? Na teplou stravu nemají během transportu nárok (v jednom oddělení stolypinu je sice kuchyně, ale ta je jen pro doprovod), nevařené kroupy ani syrovou tresku jim dát nemůžeš, a masové konzervy aby se rozežrali? Nic lepšího než slaneček s kusem chleba nevymyslíš – co by taky chtěli víc?

Vem si, jen si vem tu svou půlku slanečka, dokud dávají, a buď rád! Jsi-li však chytrý, tak toho slanečka hned nesněž, vydrž to, schovej si ho do kapsy a slupni ho v tranzitní věznici, kde je voda. Horší je, když vydávají mokré azovské sardele, naložené v hrubé soli, ty v kapse nevydrží, a tak si je hned vem do šosu vatýrky, do kapesníku nebo do dlaně a sněž je. Sardele rozdělují na něčí vatýrce, ale sušené ryby vysypou v oddělení přímo na podlahu a rozdělují je na lavicích nebo na kolenou.³⁵²

Když už ti však dali rybu, dají ti i chleba a třeba přisypou i trochu cukru. Horší je, když strážní přijdou a oznámí: Dneska žádné jídlo nebude, přiděl na vás jsme nedostali. I to je možné, že jej skutečně nedostali: v nějaké vězeňské účtárně nezanesli správně náš počet. Je však také možné, že jej dostali, ale že doprovodu vlastní přiděl nestačí (vždyť ani oni se dosyta nenajedí) a že se rozhodli náš chleba stopit – a vydat jen půl slanečka, to by bylo podezřelé.

A samozřejmě nikoliv proto, že by vězně chtěli mučit, mu po slanečku nedají žádnou vodu, ani horkou na čaj (ta není nikdy), ale dokonce ani studenou. Musíme to chápat: počet strážných je omezený, jedni stojí na stráž v chodbě a na plošině, ve stanicích lezou pod vagónem a po střeše a dívají se, zda věžňové někde neprolomili díru. Druzí čistí zbraně a někdy se také musí zabývat politickým školením a vojenskými řády. A třetí směna spí, osm hodin musí mít podle zákona, je už přece po válce. A pak – tahat se s vodou z dálky je obtížné a také urážlivé: proč by se měl sovětský voják vláčet s vodou jako mezek pro nepřátele lidu? Někdy při posunování nebo při přepojování zaženou stolypinský vagón na půl dne cesty od stanice (aby nebyl na očích), takže ani pro vlastní rudoarmejskou kuchyni si vodu nepřinesou. Je ovšem jedno východisko: načerpat vodu z tendru lokomotivy – žlutou, kalnou a s olejem, i tu pijí =ekové chutí, to přece nevádí, však v polotmě oddělení ani není příliš vidět, žádné okno tam není, žárovka také ne, světlo jde jen z chodby. A pak také rozdávání vody trvá strašně dlouho – věžňové nemají vlastní hrnky, kdo jej měl, tomu jej vzali, musíš je tedy napájet ze dvou erárních hrnků, a než se všichni napijí, musíš stát vedle nich, nabírat a nabírat a podávat jim. (A ještě se věžňové mezi sebou dohadují: Dávejte nejdřív zdravým, pak tuberkulózním a potom teprve syfilitikům! Jako by to v sousedním oddělení nezačínalo stejně: Nejdřív zdravým...) Všechno by však strážní vydrželi, i tahat vodu a dávat jim pít, jen kdyby ty svině, když se nachlemstají, nechtěly pak ještě na záchod. Už je to tak: nedáš jim čtyřicet hodin vodu – a na záchod nechtějí; jednou jim dáš napít – a chtějí jednou na záchod; slituješ se nad nimi a dáš jim dvakrát napít – a chtějí dvakrát na záchod.

Z toho plyne: žádnou vodu jim nedávat.

Strážné nemrzí vyvádět je na stranu proto, že by jim bylo líto záchodu – nýbrž proto, že je to zodpovědná a dokonce bojová operace: zaměstná na delší dobu jednoho svobodníka a dva vojíny. Ti se postaví na stráž, jeden u dveří na záchod, druhý v chodbě na opačné straně (aby tamtudy neutekli), a svobodník musí otvírat a zavírat dveře oddělení, nejdřív pustí dovnitř vězně vracejícího se ze záchodu a pak pustí ven dalšího. Podle řadu je smí puštět ven jen po jednom, aby neutekli nebo aby nezačali vzpouru. A tak se tedy stane, že jeden člověk puštěný na záchod zdržuje třicet věžňů ve svém oddělení, sto dvacet věžňů v celém vagónu a ještě celou směnu strážných ve službě! A proto ho po cestě svobodník

³⁵² P. F. Jakubovič (Ve.sréré rrrr_enrr3, sv. I, Moskva 1964) píše o hrozných dobách devadesátých let minulého století, kdy dávali vyhnancům při transportu na Sibiř na stravu deset kopejek na člověka a den, přičemž bochník pšeničného chleba – asi tříkilový – stál pět kopejek a krajáč mléka – asi dvoulitrový – tři kopejky. „Věžňové si žijí,“ více. Zato v Irkutské gubernii jsou ceny vyšší, libra masa stojí deset kopejek a „věžňové živoří“. Libra masa na člověka a den – je to snad půl slanečka?...

s vojínem popohánějí: „Davaj! Davaj!... Rychleji! Rychleji!“ – a on pospíchá, klopýtá, jako by ten záchod chtěl státu ukrást. (V roce 1949 ve stolypinu Moskva-Kujbyšev byl jednohý Němec Schulz, který už rozuměl ruskému pobízení, a tak skákal na záchod a zpátky po jedné noze, strážní se chechtali a popoháněli ho, aby skákal rychleji. Jednou do něho strčil strážný na plošině před záchodem a Schulz upadl. Strážný se rozzlobil, začal ho mlátit, a protože se Schulz nemohl pod jeho ranami zvednout, doplazil se na špinavý záchod po břiše. Všichni strážní se tomu smáli.)³⁵³ Aby se během těch pár vteřin na záchodě nepokusil vězeň o útěk a aby se rovněž rychleji vystřídali, dveře na záchod se nezavírají, strážný na plošině sleduje proces vyměšování a popohání: „Tak davaj, davaj!... Už dost, to stačí!“ Někdy hned na začátku vydají rozkaz: „Jen na malou!“ – a pak ti strážný na plošině nic jiného nepovolí. A ruce si vězňové samozřejmě nikdy neumyjí. Vody v nádrži je málo a času také. Jakmile se vězeň jen dotkne kohoutku umyvadla, strážný na plošině křikne: „Nech toho a běž!“

(Jestliže někdo má ve svém ranci mýdlo nebo ručník, ani je ze samého studu nevyndá: vypadal by jako kořen.) Záchod je celý zaneřáděný. Rychle, rychle! A tak se vězeň se špinou ze záchoda na botách vecpe do oddělení, vyleze přes ostatní, přes jejich ruce a ramena nahoru, a pak jeho zasviněné boty visí s třetí pryčny na druhou a špína z nich kape dolů.

Když jdou na stranu ženy, řád strážní služby i zdravý smysl velí, aby se dveře záchodu rovněž nezavíraly, ale všichni strážní na tom netrvalí, někteří dovolí:

Dobrá, tak si zavřete. (Pak ještě musí jedna žena záchod umýt a zase musíš vedle ní stát, aby neutekla.) I při takovém rychlém tempu padnou na to dvě hodiny, než se sto dvacet lidí na záchodě vystřídá – a to je víc než čtvrtina směny tří strážných! A stejně to není nic platné! Stejně se za půl hodiny bude nějaký vetřák plačtivě doprošovat, aby ho pustili na záchod, ti ho pochopitelně nepustí, a tak se tedy vykadí přímo v oddělení a zase má svobodník starost: musí ho přinutit, aby to vlastníma rukama sebral a vynesl ven.

A proto tedy: méně často vyvádět na záchod! A to znamená – méně vody. A jídla také – aspoň si nebudou stěžovat na průjem a kazit vzduch, vždyť jak to také vypadá – ve vagónu je k nedýchání!

Méně vody! Ale přidělový slaneček se musí vydat! Když nevydáš vodu, je to rozumné opatření, když však nevydáš slanečka, je to přestupek!

Nikdo, nikdo si nepředsevzal nás mučit! Počínání stráží je naprosto rozumné. My tu však sedíme v kleci jako první křesťané a naše raněné jazyky sypou solí.

Právě tak strážní ozbrojeného doprovodu nesledují žádný záměr (někdy jej však sledují) tím, že dávají v oddělení dohromady „osmapadesátníky“ s bytovíky a se zločinci, nýbrž je tomu prostě tak: vězňů je příliš mnoho, vagónů a oddělení v nich málo, času jen tak tak kdy je mají rozdělovat! Jedno ze čtyř oddělení je vyhrazeno pro ženy, a když už vězně ve třech zbývajících třídít, tak podle stanic určení, aby bylo snadnější je vykládat.

Což ukřižovali Krista mezi dvěma lotry snad proto, že ho chtěl Pilát ponížít? Byl prostě den, kdy se měli ukřižovat, Golgota byla jen jedna a času málo. A tak ho přidali k zločincům.

Bojím se i jen pomyslet na to, co bych byl musel prožít, kdybych byl býval v situaci obyčejného vězně... Stráže i důstojníci z doprovodu jednali se mnou a s mými druhy s úslušnou laskavostí... Jako politický jsem jel na katorgu s poměrným komfortem – v průchodních věznicích jsem byl umístěn odděleně od kriminálních zločinců, měl jsem povoz a na druhém vezlí má zavazadla...

Vynechal jsem u předcházejícího odstavce uvozovky, aby mohl čtenář lépe vniknout do jeho smyslu. Uvozovky přece vždy znamenají ne-li ironii, tak určitý odstup. Ale takhle bez uvozovek zní ten odstavec bezprostředně, ne?

Napsal to P. F. Jakubovič o devadesátých letech minulého století. Kniha byla nyní znovu vydána pro poučení o oné chmurné době. Dozvíme se v ní, že i na vlečné nákladní lodi měli političtí vězňové zvláštní kajutu a na palubě zvláštní oddělení na vycházky. (Totéž se dočteme i v Tolstého zkříšení, kde kníže Nechljudov může jako cizí osoba navštěvovat politické vězně a bavit se s nimi.) A jen proto, že v seznamu vězňů u Jakubovičova jména „vypadlo ono magické slovo politický“ (jak o tom sám píše), byl v Ust'-Karu „přivítán inspektorem katorgy... jako obyčejný kriminálník – hrubě, vyzývavě a drze“. Hned se to ostatně vysvětlilo.

Jaká to byla neuvěřitelná doba, kdy zaměnit politické s kriminálníky bylo téměř zločinem! Zločince hnali na nádraží po ulici v zahanbujícím zástupu, zatímco političtí mohli jet v kočáře (Olminskij 1899). Političtí nejedli ze společného kotle, dostávali stravné a dávali si nosit jídlo z hostince. Bolševik

³⁵³ Tomuhle se tedy říká „kult Stalinovy osobnosti“.

Olminskij odmítal dokonce i nemocniční stravu – zdála se mu příliš sprostá.³⁵⁴ Náčelník bloku v Butyrkách se omluvil Olminskému za dozorce, který mu tykal: „U nás nebývají političtí tak často, a proto dozorce nevěděl...“

V Butyrkách nebývají političtí tak často!... Je to sen? A kde tedy bývají?

Lubjanka a tím spíše Lefortovo ještě neexistovaly!...

Radiščeva vezli do vyhnanství v okovech, a protože bylo chladno, hodili na něho „hnusný ovčí kožich“ jednoho strážného. Kateřina však neprodleně dala příkaz: sejmout mu okovy a opatřit všechno potřebné na cestu. Zato Annu Skripnikovovou vezli v listopadu 1927 z Butyrek na Solověcké ostrovy v slaměném klobouku a letních šatech (byla totiž zatčena v létě, od té doby byl její pokoj zapečetěn a nikdo jí nechtěl povolit, aby si z něho vzala své zimní věci).

Rozlišovat politické od zločinců znamená považovat je za sobě rovné odpůrce, to znamená přiznat, že lidé mohou mít vlastní názory. Tak i zatčený politický pociťuje politickou svobodu!

Avšak od těch dob, kdy jsme se my všichni stali kaery a socialisté si neuhájili režim politických vězňů – od těch dob můžeš svým protestem, aby tě jakožto politického neházeli do jednoho pytle se zločinci, vyvolat jen smích spoluvězňů a údiv dozorce. „U nás jsou všichni zločinci,“ odpovídali upřímně dozorci.

K tomuto smíchání, k tomuto prvnímu ohromujícím setkání dojde buď ve vězeňském voze čili černém havranu, nebo ve vězeňském vagónu čili stolypinu. Ať tě do nynějška jakkoliv týrali, mučili a trápili výslechy – to všechno pocházelo od modrých čepic, které jsi nezaměňoval s člověčenstvím, ale v nichž jsi viděl jen hrubé slouhy. Zato tví spoluvězňové. i když se od tebe lišili svým vzděláním a zkušenostmi, i když ses s nimi hádal, i když na tebe donášeli – ti všichni byli z téhož obvyklého, hříšného, obyčejného lidského pokolení, v němž jsi prožil celý svůj život.

Když tě vecpou do oddělení ve stolypinu, očekáváš, že se i tu setkáš jen s druhy v neštěstí. Všichni tví nepřátelé a mučitelé zůstali před mřížemi, a ty nečekáš, že se s nimi setkáš i za mřížemi. Náhle zvedneš hlavu ke čtvercovému výrezu v prostřední palandě, k tomuto jedinému nebi nad tebou, a spatříš tam tři nebo čtyři – nikoliv tváře, nikoliv opičí tlamy, ty se alespoň něčím musí podobat obličejí, spatříš tam kruté odporné držky, v nichž se zračí chtivost a výsměch. Dívají se na tebe jako pavouk, visící nad mouchou. Jejich pavučinou je tato mříž a ty ses do ní chytíš! Křiví huby, jako by tě chtěli zákeřně kousnout, když mluví, syčí a kochají se tím sykotem víc než samohláskami a souhláskami řeči – a sama jejich řeč připomíná ruštinu jen koncovkami sloves a podstatných jmen, jinak je to hatmatilka.

Tito podivní goriloidní tvorové jsou nejčastěji v tričkách – v stolypinu je totiž dusno, jejich žilnaté zarudlé krky, jejich široká ramena, jejich tetovaná osmahlá prsa nikdy nezakusila vězeňské vysílení. Co je tu za tvory? A odkud jsou? Najednou si všimneš, že na jednom z těch krků visí – křížek! Ano, hliníkový křížek na šňůrce. V tvém překvapení je trochu úlevy: jsou mezi nimi věřící, je to až dojemné; nic strašného se tedy nemůže stát. Avšak právě tento „věřící“ začne najednou nekřesťansky klít (částečně ruský) a vyrazí dvěma roztaženými prsty přímo proti tvým očím – nevyhrožuje ti a hned ti je chce vypíchnout. V tomto pohybu „Vypíchnu ti voči, ty svině!“ je obsažena jejich veškerá filozofie a víra!

Jestliže jsou schopni ti rozmáčknot oči jako plže – ušetří snad to, co máš na sobě a při sobě? Křížek se houpá, ty se díváš ještě nevypíchnutýma očima na tuto divokou maškarádu a ztrácíš pojem věcí: Kdo se z vás zbláznil? Kdo se ještě zblázní?

V jediném okamžiku se zhroutí a rozpadnou všechny zvyklosti lidského dorozumění, s nimiž jsi doposud žil. V celém svém minulém životě – zvláště do zatčení, ale i po něm a dokonce zčásti i při vyšetřování – jsi říkal ostatním lidem slova a oni ti slovy odpovídali, tato slova působila, mohla přesvědčit, odmítnout nebo souhlasit. Vzpomeneš si na různé lidské vztahy – prosbu, příkaz, vděčnost – ale to, co tě postihlo zde, je mimo latu slova i mimo tyto vztahy. Jedna z těch oblud se spustí dolů, nejčastěji to bývá ošklivý výrostek, jehož rozjívěnost a drzost je trojnásob protivná, a tento všivák ti hned rozváže ranec a leze ti do kapes – ne ze zvědavosti, nýbrž jako do vlastních. Od tohoto okamžiku ti už nic nepatří a ty sám jsi jen gutaperčový panák, na němž visí zbytečné věci, které z něho lze sundat. Ani tomuto malému zlému tchoři, ani těm držkám nahoře není možné něco slovy vysvětlit, odmítnout, zakázat, ani se jich doprošovat! Že to nejsou lidé, to jsi hned pochopil. Ty můžeš jen bít! Nečekat, neztrácet čas, nenamáhat si jazyk – a jen je bít, buď toho kluka, nebo ty velké obludy nahoře.

Ale jak bys ty tři mohl zdola nahoru praštit? A toho kluka, i když je to hnusný tchoř, také nemůžeš vlastně zmlátit, můžeš ho leda trochu odstrčit... Ale ani odstrčit ho nemůžeš, protože by ti hned ukousl

³⁵⁴ Proto také kriminálníci nazývali profesionální revolucionáře „prašivým panstvem“. (P. F. Jakubovič.)

nos, nebo ti nahoře by ti hned rozbili hlavu (mají i nože, ale nebudou je vytahovat, aby si je od tebe neumazali).

Pohlédneš na sousedy, na své druhy – pojd'te, budeme se bránit nebo protestovat! Avšak všichni tví druzi „osmapadesátníci“, které postupně okradli ještě před tvým příchodem, sedí pokorně a příkrčeně a dívají se v nejlepší případě stranou, ale nejčastěji přímo na tebe, jako by se nic nestalo, jako by to nebylo žádné násilí ani loupež, nýbrž přírodní jev: tráva roste, deštíček padá.

A je tomu tak proto, že jste, pánové, soudruzi a bratři, promeškali pravý okamžik!

Kde jste, to jste si měli uvědomit už tehdy, když se Stružinskij upálil ve své cele ve Vjatce, nebo ještě dřív, když vás prohlásili za „kaery“.

A tak je tedy necháš, aby z tebe stáhli kabát, v tvém saku nahmatají zašitou dvacku a vytrhnou ji i s kusem podšívky, tvůj ranec hodí nahoru a prohrabou jej, všechno, co ti tvá sentimentální žena dala po rozsudku na dalekou cestu, zůstane nahoře a tobě hodí dolů ranec jen s kartáčkem na zuby...

I když se ve třicátých a čtyřicátých letech každý vězeň takovému násilí nepoddal, pak devadesát devět ze sta jistě³⁵⁵ Jak k tomu mohlo dojít? Šlo přece o muže, důstojníky, vojáky, frontové bojovníky!

Aby mohl člověk odvážně bojovat, musí být na tento boj připraven, očekávat jej a chápat jeho smysl. Zde však nebyly tyto podmínky dány: člověk, který nikdy předtím nepoznal zločinecké prostředí, neočekával tento boj, a co je nejdůležitější, naprosto nechápal jeho nutnost, neboť se doposud domníval (nesprávně), že jeho nepřáteli jsou jen modré čepice. Musí se ještě dlouho učit, než pochopí, že tetovaná prsa jsou vlastně zadnicemi modrých čepic, že jsou vlastně oním odhalením, jež modré výložky nevyslovují nahlas: „Ty zdechni dnes ale já až zítra!“ Vězeňský nováček se chce považovat za politického, to znamená: je pro lid, a proti němu a lidu stojí stát. Ale tu ho neočekávaně zezadu a z boku napadne jakási úskočná pakáž, všechny rozdílly se stírají a jasná představa je rozbita na střepy. (A vězeň brzo pochopí a porozumí, že ta pakáž je vlastně se žalárníky zajedno.) Aby mohl člověk odvážně bojovat, musí cítit, že má krytá záda, podporu z boku a pevnou zem pod nohama. Všechny tyto podmínky však nejsou pro „osmapadesátníka“ splněny. Po tom, co prošel masovým strojkem politického vyšetřování, je člověk tělesně zlomen: hladověl, nespál, mrzl v korekcích, ležel zbitý na zemi. Kdyby však jen tělesně! Je zlomen i duševně. Vtloukali mu do hlavy a dokazovali mu, že jeho názory, jeho životní postoj i jeho vztahy k lidem – že to všechno bylo nesprávné, neboť ho to přivedlo k porážce. V tom klubku, vyhozeném ze strojovny soudu do transportu, zůstala jen žízeň po životě, jinak nic nechápe.

Definitivně zlomit a definitivně izolovat – to je úkolem vyšetřování podle § 58.

Odsouzení musí pochopit, že jejich největší vina na svobodě spočívala v pokusu se nějak s ostatními dorozumět nebo spojit bez vědomí vedoucího stranické skupiny úsekového důvěrníka a vedení závodu. Ve vězení se to pak vystupňuje ve strach před jakoukoliv kolektivní akcí: přednést jednu a tutéž stížnost dvěma hlasy nebo podepsat ve dvou jeden a týž papír. Protože pseudopolitickým přešla nadlouho chuť k jakémukoliv spojování, nejsou ochotni se spojit ani proti kriminálníkům. Ani jim nepřijde na mysl, že by si mohli do vagónu nebo průchodní věznice opatřit zbraň – nůž nebo okovanou hůl. Za prvé: Proč vůbec? Proti komu? Za druhé: Použiješ-li se svým neblahým paragrafem 58 nějakou zbraň, můžeš přijít znovu před soud a dostat i smrt zastřelením. Za třetí: Když u tebe ještě předtím najdou nůž při prohlídce, potrestají tě přísněji než kriminálního: ten má u sebe nůž jen z uličnictví, tradice nebo nevědomosti, kdežto ty – kvůli teroru.

A nakonec většina odsouzených podle § 58 jsou mírumilovní lidé (často i staří a nemocní), kteří celý život vystačili se slovy a bez pěstí – a nejsou ochotni se k nim uchýlovat ani teď stejně jako se bez nich obešli dříve.

Kriminálníci však podobným vyšetřováním neprošli. Celé jejich vyšetřování – to byly dva výsledky, lehký soud, lehký trest, a ani ten lehký trest si nemusí celý odsedět, pustí je dřív: dostanou amnestii, nebo utečou.³⁵⁶ Nikdo neodňal žádnému kriminálníkovi právo dostávat balíky ani v době vyšetřování – velké balíky z podílů jejich kamarádů zlodějů, kteří zůstali na svobodě. Kriminálník nehubl a netrpěl hladem ani jediný den – i tady cestou si přilepšuje na účet kořenů.³⁵⁷ Ze svých paragrafů o loupeži a banditismu si vůbec nic nedělá, naopak se jimi chlubí a v tom ho podporují všichni náčelníci s modrými nárameníky

³⁵⁵ Vyprávěli mi o několika případech, kdy se tři (mladí a zdraví) muži spojili a postavili se zlodějům na odpor – nikoliv však proto, aby hájili spravedlnost vůbec a bránili všechny ty, kteří byli okradáni, nýbrž jen sebe: ozbrojená neutralita.

³⁵⁶ V. I. Ivanov (nyní v Uchtě) dostal devětkrát § 162 (krádež) a pětkrát § 82 (útěk), celkem 37 let vězení – a odseděl si všeho vsudy pět nebo šest let.

³⁵⁷ Kořen, to není zloděj, a tedy ani „Člověk“ (s velkým Č). Krátce řečeno: koření, to je ostatní, nezlodějské lidstvo.

nebo s modrými prýmkami: „To nic, i když jsi bandita a vrah, nejsi žádný zrádce vlasti, jsi přece náš člověk, jistě se polepšíš.“ Zlodějské paragrafy neobsahují žádný odstavec 11 o spolčování a organizaci. Organizování není kriminálníkům zakázáno – proč také? Necht' podporuje výchovu v duchu kolektivnosti, tak potřebném člověku naší společnosti. A že jim odebírají zbraně, to je jen hra, za to je nijak netrestají – ctí jejich zákon („oni jinak nemohou“). A nová vražda v cele neprodlouží nijak trest vrahovi, jen ho ověčí vavřínem.

(To vše sahá hluboko do minulosti. V knihách z minulého století se lumpenproletariátu vytýkala jen určitá nevyrovnanost a nestálost. A Stalin vždy tíhl k lupičům – kdo jiný pro něho vylupoval banky? Už v roce 1901 ho jeho druzi ve straně i spoluvězňové obvinili, že používá zločinců proti svým politickým odpůrcům.

Ve dvacátých letech se zrodil nový termín: sociálně blízcí. Na této platformě stojí i Makarenko: Takové je možno napravit. Podle Makarenka³⁵⁸ je pramenem zločinnosti jen „kontrarevoluční podzemí“. A to už nelze napravit – inženýry, duchovní, esery a menševiky.) Proč nekrást, když tomu nikdo nebrání? Tři čtyři spolčení a drzí kriminálníci ovládají několik desítek vystrašených a utlačených pseudopolitických vězňů.

Se souhlasem náčelníků. Na základě pokrokové teorie.

Když už se oběti nebrání pěstmi – proč si nestěžují? Každý zvuk je přece slyšet na chodbě a tam se za mříží pomalu prochází strážný.

Ano, to je otázka. Je slyšet každý zvuk i žalostné chroptění, ale strážný se pořád prochází – proč nezasáhne? Na metr od něho v šeré jeskyni železničního oddělení okrádají člověka – proč nezakročí vojín státní strážní služby?

Důvod je tentýž. Má stejné přesvědčení.

A navíc ještě proto, že po dlouholetém napomáhání se sami strážní ozbrojených doprovodů postavili na stranu zlodějů. Doprovod se sám stal zlodějem.

Od poloviny třicátých do poloviny čtyřicátých let, v tomto desetiletí největší zvůle lupičů a nejkrutějšího útlačení politických vězňů, nikdo nepamatuje případ, že strážní zabránili okradení politického vězně v cele, ve vagónu nebo ve vězeňském voze.

Budou vám však vyprávět spoustu případů, kdy strážní vzali od zlodějů nakradené věci a přinesli jim za to vodku, jídlo (lepší než z přidělu) a kuřivo. Tyto příklady se už staly čítankovými.

Seržant ozbrojeného doprovodu také přece nic nemá: jen zbraň, bandalír, misku a vojenský přiděl. Bylo by kruté žádat po něm, aby doprovázel nepřátele lidu v drahých kožiších či v holínkách z chromové kůže nebo se spoustou městských luxusních věcí – a aby se s touto nerovností smířil. Vzít jim tento přepych – cožpak to není také forma třídního boje? A jaké jiné normy ještě existují?

Když v letech 1945–46 přicházeli vězňové ne jen tak odněkud, ale z Evropy, a nevídané evropské věci měli na sobě i ve svých rancích – nevydrželi to ani důstojníci ozbrojených doprovodů. Tato služba, která je uchránila před frontou, je koncem války „uchránila“ i před možností kořistit – cožpak to bylo spravedlivé“.

A tak to nebylo jen náhodou nebo z nedostatku času či místa, nýbrž z vlastní chtivosti – že dávali strážní dohromady kriminálníky s politickými v každém oddělení svého stolytinu. A kriminálníci je nijak nepodváděli: brali věci bobrům³⁵⁹ a odevzdávali je do kufrů strážným.

Co však dělat, jestliže naložili do vagónu bobru, vlak už jede a žádní zloději tu nejsou, prostě je dnes nepřevážejí ani nenakládají na žádné stanici. Je známo i několik takových případů.

V roce 1947 vezli z Moskvy do Vladimíru k odpykání trestu v tamním centru skupinu cizinců, kteří měli mnoho luxusních věcí, jak se ukázalo při prvním otevření kufrů. Tehdy sami strážní jim začali systematicky zabírat věci. Aby jim nic neušlo, svlékli je do naha, posadili je na podlahu vedle záchodu a mezitím jim prohledávali a brali věci. Strážní si ale neuvědomili, že je nevezou do lágru, nýbrž do řádné věznice. Po příjezdu podal I. A. Kornějev písemnou stížnost, v níž to všechno vylíčil. Vyhledali strážné toho doprovodu a udělali u nich prohlídku. Část věcí ještě našli a vrátili majitelům, co jim vrátit nemohli, to jim zaplatili. Říkalo se, že strážní dostali 10 i 15 let. Ověřit si to však nemůžeme, ostatně šlo o zlodějský paragraf, takže jistě nemuseli dlouho sedět.

To byl však výjimečný případ, a kdyby byl náčelník doprovodu včas potlačil svou chtivost, byl by si uvědomil, že v tomto případě je lépe si nic nezačínat. Uvedeme jeden jednodušší případ, u něhož lze tím

³⁵⁸

³⁵⁹ Bobři jsou bohatí muklové, kteří s sebou mají veteš čili pěkné hadry a bacily čili kvalitní futro.

spíš očekávat, že nebyl ojedinělý. Ve stolypinu Moskva-Novosibirsk v srpnu 1945 (v němž byl převážen A. Suzi) také nebyli žádní zloději. Čekala je dlouhá cesta, stolypiny se tehdy jen vlekly. Náčelník doprovodu klidně vyhlásil v příhodnou dobu prohlídku – jednotlivě s věcmi na chodbě. Vyzvolávané sice vysvlékali podle vězeňských předpisů, ale v tom nebyl smysl prohlídky, neboť vězňové se po prohlídce vraceli do své přeplněné cely a mohli jakýkoliv nůž nebo cokoliv zakázaného předávat z ruky do ruky. Skutečný smysl spočíval v prohlídce všech osobních věcí, které měli vězňové na sobě i v rancích. Po celou dlouhou dobu prohlídky stál u ranců, aniž se nudil, s povýšenecky nepřístupným výrazem náčelník doprovodu, důstojník, i jeho pomocník, seržant.

Hříšná touha prosakovala na povrch, ale důstojník ji maskoval hraným nezájmem.

Byl jako starý chlípák, který si prohlíží malá děvčátka, ale stydí se před kolemjdoucími i před děvčátky a neví, jak se k nim má přiblížit. Nutně by tu byl potřeboval několik zlodějí! Žádní zloději však v transportu nebyli.

V transportu sice zloději nebyli, ale byli tam takoví, které zasáhlo a nakazilo zlodějské ovzduší věznic. Vždyť příklad zlodějí je poučný a svádí k napodobení: ukazuje, že i ve vězení existuje cesta jak pohodlně žít. V jednom oddělení jeli dva bývalí důstojníci, Sanin (námořník) a Merežkov. Oba byli odsouzeni podle § 58, ale už se začali přeorientovávat. Sanin se za Merežkovovy podpory prohlásil starostou oddělení a požádal prostřednictvím strážného o přijetí u náčelníka doprovodu (prohlédl jeho povýšenost, která potřebovala jen prostředníka!). Stalo se něco nevidaného, Sanina zavolali a někde došlo k rozhovoru. Podle Saninova příkladu požádal také o přijetí kdosi z druhého oddělení. I ten byl přijat.

A druhého dne ráno vydávali nikoliv 550 gramů chleba, což byl v té době cestovní příděl, nýbrž – dvě stě padesát.

Když rozdali příděl, začalo tiché reptání. Političtí sice reptali, ale protože měli strach před „kolektivními akcemi“, nijak se neozvali. Našel se jen jeden, který se hlasitě zeptal rozdávajícího: „Občane náčelníku! Kolik váží ten příděl?“ „Tolik, kolik je předepsáno,“ odpověděl mu.

„Žádám o převážení, jinak si ho nevezmu!“ prohlásil hlasitě ten troufalec.

Všichni ve vagónu se hrůzou příkrčili. Leckteří se nedotkli přídělu, neboť očekávali, že jej převáží i jim. A tu přišel v celé své bezúhonnosti sám důstojník.

Všichni mlčeli a tím důrazněji a neodvolatelněji dopadala jeho slova:

„Kdo se tu postavil proti sovětské vládě?“

Srdce všech ztuhla. (Může se namítnout, že je to běžný způsob, že se i na svobodě kdejaký náčelník vydává za sovětskou vládu, ale běž a hádej se s ním!

Avšak pro vyděšené vězně, kteří byli právě odsouzeni za protisovětskou činnost, je to tím hroznějším.) „Kdo tu začal vzpouru kvůli přídělu?“ naléhal důstojník.

„Občane poručíku, já jsem jen chtěl...“ ospravedlňoval se vším vinný buřič.

„Tos byl tedy ty, neřáde? Nelíbí se ti sovětská vláda?“

(Proč se vůbec bouřit? Proč se prít? Což není jednodušší sníst ten maličký příděl, strpět to a mlčet?... Ten si to teď nadrobil...) „Ty mrcho kontrarevolucionářská! Ty sám bys zasloužil pověsit – a ne ti převažovat chleba! Ty svině, sovětská vláda ti dává jíst a pít – a tobě se to ještě nelíbí! Víš, co tě čeká?...

A rozkáže strážným: „Odved'te ho!“ Zarachotí zámek. „Pojď ven, ruce za záda!“

A nešťastníka odvedou.

„Je tu ještě někdo nespokojen? Máme ještě někomu převážít příděl?“

(Jako by bylo možno něco dokázat! Jako by bylo kde si postěžovat, kde by ti uvěřili, že to bylo jen 250 gramů, zatímco poručíkovi by neuvěřili, že to bylo přesně 550.) Bitému psu stačí ukázat karabáč. Nikdo jiný neprojevil svou nespokojenost a tím byl potvrzen trestní příděl pro všechny dny dlouhé cesty. A cukr také přestali dávat, ten si bral doprovod.

(Stalo se to v létě po dvou velkých vítězstvích – vítězstvích nad Německem a nad Japonskem, která proslavila dějiny naší vlasti a o nichž se naši vnuci a pravnuci budou učit.) Hladověli den, hladověli dva dny, někteří zmoudřeli a Sanin řekl svému oddělení: „Podívejte se, chlapci, takhle pochcípáme. Kdo máte nějaké pěkné věci, dejte je sem – já je vyměním a přinesu vám nažrat.“ S velkou sebejistotou některé věci bral, jiné odmítal (ne všichni s tím souhlasili, ale nikoho k tomu nikdo nenutil!). Potom požádal spolu s Merežkovem, aby mohli jít ven, a co bylo podivné – strážní je pustili. Odešli s věcmi do oddělení strážných a vrátili se s nakrájenými bochníky chleba a s machorkou. Byly to tytéž sedmikilové bochníky, které měli vydávat na oddělení a den, jenomže teď nebyly rozděleny všem stejným dílem, nýbrž jen těm, kteří dali nějaké věci.

A bylo to zcela spravedlivé: všichni přece souhlasili i s menším přidělem. A bylo to spravedlivé proto, že věci přece něco stojí, musí se za ně zaplatit. A bylo to také spravedlivé z dalšího hlediska: byly to přece příliš pěkné věci do lágru, kde je nečekalo nic jiného, než aby jim je vzali nebo ukradli.

A machorka byla strážných. Ti se dělili s vězni o své vlastnictví – ale i to bylo spravedlivé, protože oni také jedli chleba vězňů a pili čaj s jejich cukrem, kterého bylo škoda pro nepřátele. A nakonec bylo spravedlivé i to, že Sanin a Merežkov, kteří žádné věci nedali, si brali víc než majitelé věcí – protože bez nich by se to bylo nezařídilo.

A tak seděli namačkání v přítmí a někteří z nich žvýkali krajíce chleba, které patřily sousedům, a ti se na ně jen dívali. Strážní nedovolovali vězňům, aby si zakouřili jednotlivě, nýbrž jednou za dvě hodiny – a celý vagón se pak ztrácel v kouři, jako by hořelo. Ti, kterým bylo zpočátku věcí líto, nyní litovali, že je Saninovi nedali, a prosili ho, aby si je vzal, avšak Sanin řekl, že později.

Tato operace by nebyla proběhla tak hladce a až do konce cesty, kdyby nebylo šlo o pomalé vlaky a pomalé stolypiny poválečných let, kdy je stále přepojovali a zdržovali na stanicích – a bez poválečné doby by rovněž nebylo bývalo všech těch věcíček, které stály za tu námahu. Do Kujbyševa jeli týden – a celý týden dostávali od státu jen 250 gramů chleba (ostatně to byla dvojnásobná norma z doby blokády), sušené ryby a vodu. Ostatní chléb si museli koupit za své věci. Brzo byla nabídka větší než poptávka a strážní už jen neochotně brali věci a vybírali si.

V Kujbyševu je odvezli do průchodní věznice, kde se vězňové mohli umýt, a pak je odvezli zas nazpět v témž složení do téhož vagónu. Převzal je nový doprovod, jemuž bylo zřejmě štafetou vysvětleno, jak může získat věci vězňů – a tak týž systém nákupu vlastních přidělů pokračoval až do Novosibirska. (Snadno si můžeme představit, že tato nakažlivá zkušenost se čile rozšířila ve všech doprovodných jednotkách.) Když je v Novosibirsku vysadili na trať a přišel k nim nějaký nový důstojník, který se jich zeptal: „Jsou nějaké stížnosti na doprovod?“ – všichni zrozpačitěli a nikdo neodpověděl.

Správně uvažoval ten první náčelník doprovodu.

Cestující ve stolypinu se od ostatních cestujících ve vlaku liší také tím, že nevědí, kam vlak jede a na které stanici mají vystoupit: žádné jízdenky nemají a tabulky na vagónech nečtou. V Moskvě je někdy odstavi tak daleko od nástupiště, že ani Moskvané nevědí, na kterém z osmi moskevských nádraží vlastně jsou.

Hodiny a hodiny sedí vězňové v nedýchatelném vzduchu v těsném oddělení a čekají na posunovací lokomotivu. Když pak lokomotiva přijede, odtáhne vězeňský vagón k připravené vlakové soupravě. V létě bývá slyšet nádražní tlampače: „Vlak do Ufy odjíždí z třetího nástupiště... Nastupujte na prvním nástupišti do vlaku do Taškentu...“ To tedy znamená, že jsou na Kazatiském nádraží, a znalci zeměpisu Souostroví i jeho cest vysvětlují nyní svým druhům: Vorkuta a Pečora odpadají, tam se jezdí z Jaroslavského nádraží; tím odpadají i lágry v Kirovu a Gorkém.³⁶⁰ Do Běloruska, na Ukrajinu a na Kavkaz nikdy vězně z Moskvy nevozí, tam nemají dost místa ani pro své vlastní. Posloucháme dál. Vlak do Ufy už vypravili – a náš se nepohnul. Do Taškentu už také odjel – a my stojíme dál. „Do odjezdu vlaku do Novosibirska... Žádáme doprovázející... jízdenky cestujícím...“ Hnuli jsme se.

„Je to tedy náš vlak! Co to však dokazuje“ Zatím nic. Pro nás to může znamenat střední Povolží i jižní Ural. Nebo i Kazachstán a jeho doly na měď v Džezkazganu.

Nebo také Tajšet s jeho továrnou na impregnování pražců (kde prý proniká lidem kreozot kůži do kostí a jeho výpary v plicích znamenají smrt). Může to pro nás znamenat celou Sibiř až do Sovětské Gavaně. I Kolymu. A také Norilsk.

V zimě však, když je vagón zabeđen, není tlampače slyšet. A když se ozbrojený doprovod drží předpisů, pak ani od něho neuslyšíš žádnou zmínku o směru cesty.

Tak se tedy hnebe z místa, usneme ve spleti těl za nárazů kol a nevíme, zda zítra uvidíme oknem lesy nebo stepi. Oknem, které je na chodbě. Z prostřední pryčny je přes mříže, chodbu, dvě skla a další mříže přece jen vidět koleje na stanicích a kus prostoru, ubíhajícího kolem vlaku. Nejsou-li skla zamrzlá, lze někdy přečíst i názvy stanic, jakési Avsjunino nebo Undol. Kde jsou ty stanice? Nikdo v oddělení to neví. Někdy se dá určit podle slunce, zda vás vezou na sever nebo na východ. Ale pak v jakémsi Tufanově vám strčí do oddělení otrhaného bytovíka, který vám řekne, že ho vezou do Danilova k soudu a že se bojí, aby

³⁶⁰ Tak se dostane plevel do žatvy slávy. Je to ale skutečně plevel. Vždyť neexistují puškinovské, gogolovské nebo tolstojovské lágry – ale gorkijské ano, a kolik! A zvlášť ještě katorga „Zlatý důl Maxima Gorkého“ (40 km od Elgenu na Kolymě)! Ano, Alexeji Maximoviči... „s vašim srdcem a jménem, soudruhu...“ Jestliže se nepřítel nevďá... Stačí jedině zlé slůvko, jediný pohled – a hned vypadneš z literatury...

mu nedali dva roky. Tak se dozvíte, že jste v noci přejeli Jaroslavi a že tedy první tranzitní věznice na cestě je ve Vologdě. A určitě se v oddělení najdou znalci, kteří chmurně pronesou proslulou průpovídku: „S bachaři ve Vologdě nejsou žádné špásy!“

I když jste se však dozvěděli směr cesty, nedozvěděli jste se vlastně ještě nic: jako uzlíky na nitce vaší cesty vás čekají nesčetné tranzitní věznice a z kterékoliv z nich vás mohou poslat jiným směrem. Ani do Uchty, ani do Jnty, ani do Vorkuty tě to nijak zvlášť netáhne – i myslíš si, že bude lepší stavba 501 – železnice v tundře na severu Sibíře. Tam je to horší, než kde jinde.

Pět let po válce, když vězeňské proudy už jakž takž plynuly svými řečišti (zvýšilo snad ministerstvo vnitra stav zaměstnanců?) a na ministerstvu se už vyznali v haldách miliónů spisů, začali s každým odsouzeným posílat zapečetěnou obálku s jeho vězeňským spisem, v jejímž okénku bylo pro doprovod napsáno místo určení (kromě místa určení neměl doprovod nic jiného znát, neboť obsah spisů mohl mít neblahý vliv). A tak když ležíte na prostřední prýčně a když se seržant zastaví právě u vás a když umíte číst i vzhůru nohama, třeba stačíte přečíst, že jednoho vezou do Kňož-Pogostu a vás do Kargopolu.

-Teď nastane ještě větší vzrušení! Kargopol, co je to za lágř? Kdo o něm slyšel?

... Jaké jsou tam společné? (Společné práce mohou někdy člověka udřít k smrti, ale někdy bývají i lehčí.) Vyhlazovák, ne?

A jak to že jste ve spěchu při odjezdu nedal vědět svým příbuzným, kteří se stále ještě domnívají, že jste ve stalinogorském lágřu u Tuly? Jestliže jste velmi nervózní i vynalézavý, možná že se vám podaří rozřešit i tuto otázku: u někoho se jistě najde centimetrový kousíček tuhy z tužky a u jiného zas kousek zmačkaného papíru.

Opatrně se skrčíte a odvrátíte, aby to nezpozoroval strážný z chodby (nohama k průlezu se ležet nesmí, pouze hlavou), a mezi otřesy vagonu napíšete příbuzným, že vás najednou odvezli ze starého místa a vezou vás teď jinam, a aby se připravili na to, že z nového místa se bude možná smět psát jen jednou ročně. Dopis složený do trojúhelníku musíte s sebou vzít na záchod: třeba vás na záchod vyvedou před stanicí nebo po ní, třeba se strážný na plošině někam zakouká, pak tedy co nejrychleji nešlápněte pedál, aby se otevřel odpadový otvor, zakryjte mísu tělem a hod'te dopis do otvoru. Sice se zmáčí a umaže, ale může propadnout mezi koleje. Nebo také propadne suchý, vítr pod vagonem s ním zakrouží, dopis zavíří ve větru, padne pod kola nebo je mine a zvolna zalétně na svah železničního náspu. Třeba tam tak bude ležet do dešťů, do sněhu, do zničení, ale třeba ho zvedne ruka člověka.

A jestliže tento člověk nebude politicky příliš uvědomělý – pak opraví adresu, doplní nečitelná písmena nebo vloží váš dopis do jiné obálky – a ejhle, dopis dojde. Leckdy takové dopisy dojdou bez známky, se setřeným písmem, omoklé a zmačkané, avšak se zřetelným záchvěvem lidského hoře...

Bude však nejlépe, když přestanete co nejdřív být takovým kořenem – směšným nováčkem, kořistí a obětí. Z devadesáti pěti procent je jisté, že váš dopis nedojde.

Ale i když dojde, nepřinese radost do domu. A přestaňte hledět na hodiny a dny, když jste vkročil do země eposu. Příchod a odchod zde oddělují desetiletí, čtvrti století. Nikdy se už nevrátíte do svého předešlého světa! Čím dřív si odvyknete svým nejbližším doma a oni si odvyknou vám – tím lépe. Tím lehčeji.

A mějte co nejméně věcí, abyste se o ně nemuseli strachovat! Nemějte kufr, aby vám jej strážní nerozbili hned při nástupu do vagonu (a když je v oddělení na pětadvacet lidí – napadlo by vás na jejich místě něco jiného?). A nemějte nové boty, nemějte módní polobotky a nemějte vlněný oblek: ve stolypinu, ve vězeňském voze nebo při příjmu v tranzitní věznici vám to stejně ukradnou, odeberou, vezmou nebo vymění. Když to vydáte bez boje, bude ponížení trápit vaše srdce. Když vám to vezmou po boji – zbudou vám místo vašeho majetku jen zkrvavená ústa. Jsou vám odporné ty drzé huby, ty jejich výsměšné způsoby, ta dvounohá sebranka, ale když máte nějaký majetek a strachujete se o něj, nepřipravujete se tím o vzácnou příležitost pozorovat a chápat? Myslíte si snad, že bukanýři, piráti a slavní kapitáni, které nám tak pěkně vylíčil Kipling a Gumiljov, nebyli lupiči? Ti přece také byli lidmi tohoto druhu.

Jestliže byli tak okouzující v romantických scénách – proč jsou vám najednou zde tak odporní?

Musíte je také pochopit. Vězení je pro ně vlastně domov. Jakkoliv se s nimi úřady mazlí, jakkoliv jim ulehčují tresty, jakkoliv je amnestují, jejich sudba je sem znovu a znovu přivádí... Nepřísluší jim tedy proto první slovo v zákonodárství ostrovní říše?

Jeden čas se u nás i na svobodě úspěšně potíralo právo na soukromý majetek (pak se však i pronásledovatelům zalíbilo něco vlastnit) – tak proč by se mělo trpět ve vězení?

Zakoukáš se, nesníš hned svůj příděl sádla, nepodělíš se s kamarády o cukr a tabák – a hned ti zloději vysypou tvůj ranec, aby napravili tvou morální chybu. Dají ti místo tvých moderních holínek sešmajdané boty, místo tvého svetry špinavou halenu, ale stejně u nich tyto věci dlouho nevydrží: tvé holínky jsou dobrý důvod k tomu, aby je pětkrát prohráli a vyhráli v kartách, a tvůj svetr zítra střeli za litr vodky a kus salámu.

Příští den nebudou zase nic mít stejně jako ty. To je druhý princip termodynamiky: hladiny se musí navzájem vyrovnávat...

Nic nemějte! – učili nás Buddha i Kristus, stoikové i cynikové. Proč se my, chtivci, neřídíme tímto prostým přikázáním? Což nechápeme, že majetkem hubíme vlastní duši? Slaneček se ti může hrát v kapse až do tranzitní věznice, abys tu nemusel žadonit o vodu. Ale když chleba a cukr vydají na dva dny najednou – sněz to naráz!

Tak ti to nikdo neukradne. A máš po starostech. A buď jak ptáče nebeské!

Měj jenom to, co můžeš stále s sebou nosit: Nauč se znát jazyky, nauč se znát země, nauč se znát lidi! Tvým cestovním vakem budiž tvá paměť! Všechno si zapamatuj! Jen tato hořká semena snad někdy vzklíčí.

Rozhlédni se – všude kolem tebe jsou lidé. Možná že budeš na jednoho z nich celý život vzpomínat a budeš trpce litovat, že ses ho na všechno nevyptal. Méně mluv – víc uslyšíš. Z ostrova na ostrov Gulagu se táhne jemné předivo lidských životů. Vinou se, dotýkají se navzájem jedné noci v právě takovém hlomozícím polotemném vagónu a pak se opět navždy rozcházejí – a ty nakloň ucho k jejich tichému šepotu a zaposlouchej se do pravidelného klepání pod vagónem. Vždyť to klepe vřetenem života.

Jaké jen podivuhodné historky tu nevslechněš, čemu všemu se tu nezasměješ!

Například ten malý neposedný Francouz vedle mříží – proč se pořád tak vrtí? Čemu se diví? Co pořád ještě nechápe? Je třeba mu to vysvětlit! Ale mezitím se ho i zeptat, jak se sem dostal. Našel se někdo, kdo mluví francouzsky, a tak se to dovíme: Max Santer, francouzský voják. Takhle bystrý a zvědavý byl i na svobodě ve své sladké Francii. Říkali mu po dobrém: Nemotej se tady! – ale on pořád okouněl kolem sběrného tábora pro ruské repatrianty. Jednou ho Rusové pohostili, dali mu napít a od určitého okamžiku si už nic nepamatuje. Přišel k sobě až na podlaze letadla. Spatřil na sobě rudoarmejskou blůzu a kalhoty a nad sebou holínky strážného. Teď mu dali 10 let lágru, ale to je jistě jen špatný vtip, to se vysvětlí ... Jó, vysvětlí, můj milý, jen čekej³⁶¹. (Takovým případům se v letech 1945-46 nikdo nedivil.) To byl námět francouzsko-ruský a nyní si poslechněte rusko-francouzský. Ale ne, spíš čistě ruský, neboť kdo kromě Rusa může udělat takový zmatek? Ve všech dobách byli u nás lidé, kterým tu bylo těsno jako Menšikovovi ve vyhnanství v malé chalupě v Berjozovu, jak nám to namaloval Surikov³⁶². Tak třeba Ivan Koverčenko – je sice hubený a střední postavy, ale přesto je mu všude příliš těsno. Protože byl chlapík krev a mléko, tak mu čert pěkně zavařil. Ochotně a vesele to o sobě vypráví. Takové historky jsou úplný poklad, ty si musíme poslechnout. Dlouho se sice nemůžeš dovtípit, proč ho zatkli a proč je politický. Ale s tím „politickým“ si člověk nesmí zdobit festivalový odznak. Copak to není jedno, jakými hráběmi tě shráblí?

Jak je všem dobře známo, na chemickou válku se potají připravovali Němci, nikoliv my.

Proto nám po ústupu z Kubáně bylo velice nepříjemné, že jsme kvůli nějakým nemehlům z muničního zásobování nechali na jednom letišti stohy chemických pum – a Němci z toho mohli udělat mezinárodní skandál. Tehdy nadporučík Koverčenkovi, rodem z Krasnodaru, dali dvacet výsadkářů a shodili je do týlu Němců, aby všechny nebezpečné pumy zakopali do země. (Posluchači se už dovtípili a znuděně zívají: Pak se dostal do zajetí a teď je tedy zrádce vlasti. Ale kdepak, nic takového!) Koverčenko skvěle splnil svůj úkol, se všemi dvaceti muži se beze ztrát probil frontou nazpět a byl navržen na hrdinu Sovětského svazu.

Než však potvrzení přijde, trvá to jeden nebo dva měsíce – ale co když se do rámce takového hrdiny také nevejdeš? „Hrdinu“ obvykle dávají hodným chlapečkům, nejlepším v bojové a politické přípravě – ale ty, když ti plamen spaluje duši, chceš se napít a nemáš čeho. Když však už jsi hrdinou celého Svazu, proč jsou ty potvory tak skoupé a nepřidají ti k tomu litr vodky? A tak Ivan Koverčenko sedl na koně, a ačkoliv o Caligulovi opravdu nikdy neslyšel, vjel na koni do prvního patra k náčelníkovi městské posádkové správy: „Dej poukaz na vodku!“ (Napadlo ho, že to tak bude působivější a podobnější

³⁶¹ čeká ho ještě lágrový trest 25 let a bude propuštěn z Ozerlagu teprve v roce 1957.

³⁶² Surikov namaloval Alexandra Menšikova, bývalého oblíbence cara Petra I., v jeho vyhnanství v Berjozovu. (Pozn. překl.)

hrdinovi a že ho těžko budou moci odmítnout.) Kvůli tomu ho tedy zavřeli? – Ale ne, co vás napadá! Byl za to degradován, místo hrdiny dostal pouhý Řád rudé zástavy.

Koverčenkovi se moc chtělo pít, ale často neměl co, a tak si vždy musel vymyslet jak na to. V Polsku zabránil Němcům vyhodit do vzduchu jeden most – proto jej k němu vázaly pocity vlastnictví, a dokud nepřišlo naše velitelství, vymáhal od Poláků poplatek za přechod nebo přejezd mostu: Vždyť byste ho beze mne už neměli, vy otravové! Celý den vybíral mostné (na vodku), pak ho ale omrzelo tam trčet – a tak navrhl Polákům z okolí spravedlivé řešení: ať si od něho ten most koupí. (Za to tedy šel za mříže? Ale ne!) Nežádal za něj příliš mnoho, ale Poláci škudlili a nepřistoupili na to. Pan kapitán nechal tedy most mostem – vem vás čert, chod'te si po něm zadarmo!

V roce 1949 byl v Polocku náčelníkem štábu výsadkového pluku. Na politickém oddělení divize neměli majora Koverčenka příliš v lásce, protože nedbal na politickou výchovu.

Jedno je požádal o posudek k přijetí na vojenskou akademii, ale když mu jej dali, podíval se na něj a hodil jim jej na stůl: „S takovým posudkem můžu jít ne na akademii, ale k benderovcům!“ (Za to tedy?... – Za to mu mohli klidně napařit desítku, ale prošlo mu to.) Pak se k tomu ještě přidružilo, že pustil jednoho vojáka načerno na dovolenou. A že sám v opilosti řídil nákladní vůz a naboural jej. A tak mu dali deset... dní na strážnici. Hlíдали ho však jeho vlastní vojáci, kteří ho měli velmi rádi, a pouštěli ho z basy na procházku do vsi. Tu basu by byl ještě snesl, ale politické oddělení mu začalo vyhrožovat soudem. Tahle vyhrůžka Koverčenka ranila a urazila: Takhle pumy zakopávat – k tomu se Ivan hodí, a za mizerný nákladřák – do vězení? V noci vylezl oknem, utekl ke Dvině, kde věděl, že má jeho přítel schovaný motorový člun, a ujel s ním.

Jak se ukázalo, nebyl žádný ochmelka s krátkou pamětí: teď se chtěl pomstít za všechno, co mu politické oddělení udělalo. V Litvě nechal člun člunem, šel k Litevcům a prosil je: „Odveďte mě k partyzánům, přátelé! Vemte mě, nebudete litovat, my jim dáme co proto!“ Avšak Litevci si mysleli, že je špicl.

Ivan měl v kabátě zašitý akreditiv. Koupil si jízdenku na Kubáň, ale ještě před Moskvou se v jídelním voze pořádně opil. Když pak vyšel z nádraží, zamžoural na Moskvu a poručil taxíkáři: „Dovez mě na vyslanectví!“ – „Na jaké?“ – „To je fuk, na jaké chceš.“ A tak ho šofér dovezl. „Jaké je to vyslanectví?“ – „Francouzské.“ – „No dobrá!“

Je možné, že si to v hlavě nějak popletl a že měl původně v úmyslu s tím vyslanectvím něco jiného než teď, ale jeho šikovnost a síla ani trochu neochably: aby nepolekal milicionáře u vchodu, potichu ho obešel postranní uličkou a vyhoupl se přes hladký čtyřmetrový plot. Na dvoře vyslanectví to šlo ještě lehčeji: nikdo ho neobjevil a nezastavil, vešel dovnitř, prošel jedním pokojem, pak druhým a spatřil prostřený stůl. Bylo na něm všechno možné, ale nejvíc ho překvapily hrušky, zatoužil po nich a tak si je nacpal do všech kapes u blůzy i u kalhot. Vtom přišli páni domu večeret. „Hej, vy Francouzi!“ začal na ně hned Koverčenko dotírat a křičet.

Napadlo ho, že Francie za posledních sto let nic dobrého nevykonala. „Proč neděláte revoluci? Proč necháváte de Gaulla u vlády? A my vás máme krmit kubáňskou pšenicí? Tak to teda ne!“ – „Kdo jste? A odkud?“ divili se Francouzi.

Koverčenko si hned věděl rady a nasadil k odpovědi správný tón: „Major MGB.“

Francouzi zneklidněli: „Stejně jste sem ale neměl vniknout. O co vám jde?“ – „Já vám jednu vrazím!“ prohlásil Koverčenko bez obalu a od plic. Ještě se před nimi trochu vytahoval, až si všiml, že ve vedlejším pokoji někam telefonují. Byl ještě natolik střízlivý, aby se dal na ústup, ale hrušky mu začaly padat z kapes – a zahanbující smích ho vyprovázel na cestu...

Měl však tolik síly, že se mu bez úhony podařilo utéci nejen z vyslanectví, ale i dál do města. Druhého dne ráno se probudil na Kyjevském nádraží (hodlal snad odjet na západní Ukrajinu?) – a tam ho brzy sebrali.

Při vyšetřování ho mlátil sám Abakumov tak, že mu záda naběhla na tloušťku ruky. Ministr ho samozřejmě nemlátíl pro ty hrušky nebo pro ty oprávněné výtky Francouzům, nýbrž chtěl z něho vytlouci, kdo a kdy ho naverboval. A za trest mu samozřejmě napařili pětadvacet let.

Je mnoho takových vyprávění, ale v noci jako každý vagón ztichne i stolypin. V noci nebudou žádné ryby, ani voda, ani vyvádění na záchod.

Tehdy se jako každý jiný vagón naplní stejnoměrným hukotem kol, nerušícím nijak ticho. A když ještě odejde strážný z chodby, může se z třetího mužského oddělení tiše povídat se ženami ve čtvrtém.

Rozhovor se ženou ve vězení je něco docela zvláštního. Bývá v něm něco ušlechtilého, i když mluvíš o paragrafech a trestech.

Jeden takový rozhovor trval celou noc za okolností, o nichž teď uslyšíte. Bylo to v červenci 1950. Ženské oddělení bylo téměř prázdné, jedinou cestující byla jedna mladá dívka, dcera moskevského lékaře, odsouzená podle § 58/10. Zatím však v mužských odděleních nastal rozruch: strážní začali nahánět všechny vězně ze tří oddělení do dvou (a po kolika je tam nacpali, na to se ani neptejte!). A pak přivedli jakéhosi provinilce, který se vůbec nepodobal vězni. Především nebyl ostříhaný – a jeho vlnité plavé vlasy, úplné kučery, mu vyzývavě pokrývaly velkou ušlechtilou hlavu. Byl mladý, urostlý a měl anglickou vojenskou uniformu. Vedli ho chodbou jakoby s nádechem úcty (sami strážní se zřejmě ulekli instrukce, napsané na obálce s jeho spisy) – a dívka to všechno mohla pozorovat. On ji však nezahlédl (a pak toho velice litoval!).

Podle hluku a zmatku poznala, že pro něho uvolnili oddělení hned vedle ní. Bylo zřejmé, že nesmí přijít s nikým do styku. Tím víc zatoužila s ním promluvit. Z oddělení do oddělení se ve stolypinu nemohou vězňové navzájem vidět, ale mohou se v tichu slyšet. Pozdě večer, když všechno utichlo, sedla si dívka na samý konec lavice těsně u mříže a potichu na něho zavolala. (Je však také možné, že nejdřív tichounce zazpívala. Za oboje by ji byl musel strážný potrestat, jenže ti všichni toho měli za celý den dost, a tak v chodbě nikdo nebyl.) Neznámý ji uslyšel a posadil se tak, jak mu poradila. Seděli teď zády k sobě, tiskli se k třicentimetrové dřevěné stěně a mluvili potichu kolem ní přes mříž. Měli hlavu a rty tak blízko u sebe, jako by se líbali, avšak nemohli se jeden druhého ani dotknout, ba ani se na sebe podívat.

Erik Arvid Andersen rozuměl už docela slušně rusky, a i když mluvil s mnoha chybami, dovedl vyjádřit, co si myslí. Vyprávěl dívce svůj podivný příběh (uslyšíme jej ještě v tranzitní věznici) a ona jemu zas prostinký příběh moskevské studentky, odsouzené podle § 58/10. Arvid byl však jejím vyprávěním zaujat, vypytl se jí na sovětskou mládež a na sovětský život – a přitom se dozvídal něco úplně jiného, než co dříve věděl z levicových západních novin nebo co tu poznal za svého oficiálního pobytu.

Prohovořili celou noc – a ta noc přinesla Arvidovi nové zážitky: nezvyklý vězeňský vagón v cizí zemi, rytmické nárazy vlaku, nacházející v našem srdci ozvěnu, a dívčin melodický hlas, její šepot a dech u jeho ucha – přímo u ucha, avšak on se nemohl na ni podívat! (A ženský hlas už neslyšel půldruhého roku.) A přes tuto neviditelnou (a asi, nebo pravděpodobně, ale nejspíš jistě překrásnou) dívku začal teď poznávat Rusko – a hlas Ruska mu po celou noc vyprávěl pravdu. I tak lze poprvé v životě poznat zemi... (Druhý den ráno pak ještě uviděl oknem její tmavé slaměné střechy – a tajený smutný šepot mu přitom byl průvodcem.) Vždyť toto všechno je Rusko: i vězňové na kolejích, kteří se už neodvážejí si na něco stěžovat, i dívka za stěnou stolypinského oddělení, i strážný, který šel spát, hrušky padající z kapes, zakopané pumy i kuň, s nímž jezdec vyjel do prvního patra.

Četníci! Četníci! – volali radostně vězňové. Byli rádi, že je na další cestě už nebude eskortovat vojenský doprovod, nýbrž četníci.

Zase jsem zapomněl připojit uvozovky. Tohle totiž napsal Korolenko³⁶³. My jsme naopak z modrých čepic žádnou radost neměli. Přesto se však někdy stane, že i z nich máš radost – totiž když se dostaneš se svým stolypinem do kyvadla.

Normálnímu cestujícímu je na malé zastávce obtížné nastoupit ale vystoupit? To je velice snadné: vyhodí věci a seskočí. U vězně je to jiné. Jestliže nepřijde místní vězeňská stráž nebo milice jej převzít nebo se o dvě minuty opozdí, pak se vlak se zahoukáním dá do pohybu – a onoho hříšného vězně odvezou do následující tranzitní věznice. A to není tak zlé, když tě do té tranzitky odvezou – tam totiž zase začneš dostávat jíst. Horší ale je, když tě odvezou až do konečné stanice – tam tě totiž nechají sedět v prázdném vagónu tak osmnáct hodin a pak tě vezou nazpět s novým nákladem; a může se stát, že si pro tebe zase nepřijdou a zase jsi v koncích, zase sedíš a po celou tu dobu nedostaneš nic k jídlu! Vždyť na tebe brali příděl jen do doby, kdy tě měli poprvé převzít, účtárna za to nemůže, že tě věznice promeškala teď jsi už přece zanesen ve stavu v Tulunu. A strážní nejsou povinni tě krmit vlastním chlebem. A když tak pendluješ sem tam šestkrát (i to se stávalo!): Irkutsk-Krasnojarsk, a když pak spatříš na nástupišti v Tulunu strážného v modré čepici jsi ochoten se mu vrhnout kolem krku: Děkuji ti, přítelíčku, žes mě zachránil!

³⁶³ V. G. Korolenko. Istorija mojogo suvremennika (Historie mého vrstevníka), sv. 3, Moskva 1955, str. 166.

Už po dvou dnech a nocích ve stolytinu jsi tak vyčerpaný, napolo zadušený a umořený, že před větším městem sám nevíš, co je lepší: aby ses ještě trochu potrápil a dojel co nejdřív na místo, nebo aby tě pustili ven a aby ses trochu protáhl v tranzitní věznici.

Najednou se však objeví celý doprovod a začne běhat sem a tam. Strážní jsou v pláštích a bouchají pažbami. To znamená, že budou vykládat celý vagon.

Nejdřív se strážní rozestaví do půlkruhu kolem schůdků vagonu, a sotva se s nich skulíš a svalíš a zase vyskočíš – hned na tebe začnou všichni najednou řvát ze všech stran (jak jsou naučení): „Sednout! Sednout! Sednout!“ Když se to ozve z mnoha hrdel, zapůsobí to na tebe tak, že se ani neodvážíš pozvednout oči. Nechtěně se přikrčíš jako v palbě granátů, tiskneš se k zemi a spěcháš (proč vlastně spěcháš?) se posadit k těm, kteří vystoupili před tebou.

„Sednout!“ – to je velice jasný povel, ale pokud nejsi ostřílený vězeň, tak mu ještě nerozumíš. V Ivanově jsem po tomto povelu přeběhl slepou kolej s kufrem v náruči (je-li kufr vyroben na svobodě a nikoliv v lágru, pak se mu vždy utrhne držadlo, a to vždy v nevhodnou chvíli), postavil jej úzkou stranou na zem, a aniž jsem se podíval, jak sedí ostatní, sedl jsem si na kufr – v důstojnickém plášti, který ještě nebyl úplně špinavý a neměl ustřížené šosy, jsem si přece nemohl sednout přímo na pražce, na černý zaolejovaný písek! Náčelník doprovodu, ruměná dobrácká ruská tvář, se ke mně rozeběhl – nestačil jsem si ani uvědomit kvůli čemu a proč – a zřejmě chtěl svou posvěcenou holínkou kopnout do mého zatraceného hřbetu, ale něco ho zadrželo, a aniž litoval nablýskané špičky své holínky, kopl do kufru a prorazil víko. „Sednout!!“ vysvětlil mi důrazně. Teprve teď se mi ujasnilo, že mezi ostatními vězni vyčnívám jako věž, a aniž jsem se stačil zeptat: „A jak mám vlastně sedět?“, pochopil jsem, jak a posadil se ve svém pečlivě opatrovaném plášti jako všichni ostatní, tak jak sedí psi u vrat a kočky u dveří.

(Ten kufr mám ještě dnes, a když na něj teď někdy náhodou přijdu, přejedu prsty po jeho proražené díře. Taková rána se nemůže zacelit jako rány na těle nebo na srdci. Věci mají lepší paměť než my.) A jak si mají vězňové sednout – to je také promyšlené. Sedíš-li přímo na zemi tak, že ti kolena trčí nahoru, máš těžiště vzadu, zvedneš se jen stěží a vyskočit nemůžeš vůbec. A ještě nás posadí tak těsně k sobě, abychom jeden druhému co nejvíc překáželi. Kdybychom se všichni najednou chtěli vrhnout na strážné, pak by nás postříleli dřív, než bychom se pohnuli.

Vsedě čekáme na vězeňský vůz (odváží vězně po skupinách, všechny najednou nepobere) nebo na odchod pěšky. Snaží se nás posadit někde na skrytém místě, aby nás svobodní lidé co nejméně viděli, ale někdy nás nešikovně posadí přímo na nástupišti nebo na otevřeném prostranství (jako například v Kujbyševě). V takovém případě to bývá pro svobodné lidi zkouška: my na ně hledíme plným právem zpřímá svýma počestnýma očima, ale jak mají na nás hledět oni? Nenávistně? Svědomí jim to nedovolí (vždyť jen Jermilovovi věří, že lidé sedí „za něco“). Soucitně? Nebo soustrastně? Ale co když si je zapíší? A podají trestní oznámení, to je přece jednoduché. A tak naši hrdí, svobodní občané („Jen čtete, můžete mi závidět, jsem občan!“) sklánějí provinile hlavu a snaží se nás vůbec nevidět, jako by to místo bylo prázdné. Mnohem odvážnější jsou babičky: těm už nemohou nic udělat, ty ještě věří v Boha – a tak odlomí skývu chleba ze svého nuzného přídělu a hodí ji nám. Také se nebojí bývalí lágerníci, samozřejmě bytovíci. Ti dobře vědí: „Kdo tam nebyl, ten tam přijde, a kdo tam byl, ten nezapomene.“ A tak hodí krabičku cigaret, aby jim lidé později také hodili, až budou zase sedět. Stařenčin kousek chleba z její slabé ruky k nám nedoletí, spadne na zem, ale krabička cigaret prolétne vzduchem až do našeho středu, a strážní hned zacvakají závěry pušek na stařenku, na její dobrotu, na její chléb: „Běž svou cestou, babko!“

A odlomený boží chléb zůstane ležet v prachu, dokud nás nepoženu dál. Celkem vzato jsou však tyto minuty, strávené na železniční stanici sezením na zemi, jedny z nejlepších.

Vzpomínám si, jak nás v Omsku posadili na pražce mezi dvěma dlouhými nákladními vlaky. Nikdo tam nepřišel (zřejmě poslali na oba konce jednoho vojáka: „Vstup zakázán!“, a našinec je i na svobodě zvyklý uposlechnout člověka ve vojenském plášti). Stmívalo se. Byl srpen. Nádražní zaolejovaný šterk, rozžhavený sluncem, ještě nevychladl a hřál nás při sezení. Nádraží jsme neviděli, bylo však kdesi velmi blízko za vlaky. Ozývala se odtamtud veselá hudba z gramofonových desek a bez ustání šuměly davy lidí. A z jakéhosi neznámého důvodu se nám nezdálo ponížující sedět v namačkaném špinavém houfu na zemi v nějakém koutku, nezněla nám nijak výsměšně hudba k tanci pro neznámé mladé lidi, hudba, při níž už nikdy nebudeme tančit, ani nás neurážela představa, že právě teď někdo někoho na nástupišti vítá nebo vyprovází, snad dokonce i s květinami. Bylo to dvacet minut skoro svobody: večerní soumrak houstl, rozsvěcovaly se první hvězdy, červená a zelená světla na tratích, zněla hudba. Život jde dál bez nás – a nám to dokonce už ani není líto.

Když si oblíbíš takové chvílky, i vězení se ti stane lehčím. Jinak ti srdce pukne vzteky.

Je-li nebezpečné hnát vězně od vagónu do vězeňského vozu, když jsou kolem dokola cesty a lidé, pak ještě existuje jeden pěkný povel v řádu strážní služby: „Vzít se pod paži!“ To přece není nic ponižujícího vzít se pod paži! Starci s mladíky, děvčata se stařenkami, zdraví s mrzáky. Máš-li v jedné ruce věci, vezmou tě pod tuto paži a ty se chytneš druhou. Teď jste k sobě namačkání dvakrát tak těsně než v normální řadě, všichni jste najednou jako neohrabaní a chromí a pod nevyváženou tíhou věcí se ve své nešikovnosti zmítáte ze strany na stranu. A tak vy, špinavé, šedivé, nevzhledné bytosti, jdete jako slepci se zdánlivou něžností jeden k druhému – úplná karikatura lidstva!

A vězeňský vůz třeba vůbec nepřijede. A náčelník doprovodu je třeba zbabělec a bojí se, že vás v pořádku nedovede na místo určení – a tak se budete motat pod tíhou věcí, otloukat se o ně a potácet se městem až do věznice.

Existuje ještě jeden povel, který je parodií na husy: „Vzít se za paty!“ To znamená, že kdo má volné ruce, musí se každou rukou vzít za nohu u kotníků. A teď – „Pochodem v chod!“ (Zkuste to, čtenáři, odložte knihu a projděte se tak po pokoji!... Tak co? Jak rychle jste mohl jít? Co jste kolem sebe viděl? A jak by to asi bylo s útekem?) Dovedete si představit řadu třiceti čtyřiceti takových hus? (Kyjev 1940.) Nemusí to být nutné v srpnu, nýbrž třeba v prosinci roku 1946, kdy vás ženou pěšky bez vězeňského vozu za čtyřicetistupňového mrazu do Petropavlovské tranzitní věznice. Snadno se lze dovtipit, že v posledních hodinách před příjezdem na nádraží se strážní už neobtěžovali vyvádět na záchod, už jim to nestálo za to.

Zeslábli po vyšetřování, promrzlí na kost, to už teď nemůžete vydržet, obzvlášť ženy. No a? To jen kůň se musí zastavit a roztáhnout nohy, to jen pes musí odběhnout a zvednout nožičku u plotu. Ale vy jste lidé, vy to můžete udělat i při chůzi, koho se máme stydět ve své vlasti? Ve vězení to uschne... Věra Kornějevová se sehnula, aby si zavázala botu, o krok se opozdila – a strážný na ni hned poštvál vlčáka, který ji skrze zimní oblečení kousl do hýždí. Nezůstávat pozadu! Jeden Uzbek upadl – a tak ho zmlátili pažbami a zkopali. To nic, nikdo to přece pro Daily Express nevyfotografuje. A náčelníka doprovodu za to do jeho nejvyššího stáří nikdo nikdy nepožene před soud.

I vězeňské vozy jsou pozůstatkem historie. Čím se liší vězeňský povoz, jak jej popsal Balzac, od dnešního vězeňského auta? Jen tím, že se vlekl pomaleji a že jej tak nepřecpávali. Ve dvacátých letech ovšem ještě honili vězně pěšky v kolonách přes města, dokonce i v Leningradu, a na křižovatkách zdržovali dopravu. („Už máte po kradení!“ volali na ně chodci. Tehdy ještě nikdo nic nevěděl o velkolepém záměru vězeňské kanalizace...) Gulag však měl živé pochopení pro technické novoty a bez otálení zavedl vězeňské vozy, zvané černí havrani. Vyjely na dlážděné vozovky našich ulic ve stejnou dobu jako první nákladní automobily. Měly špatné pérování, všechno se v nich otřásalo – avšak ani vězňové nebyli ze skla. Zato bednění kolem dokola bylo už tehdy, v roce 1927, bez vady: ani jediná škvírka, ani elektrická žárovka uvnitř, nebylo tam možno ani dýchat, ani se dívat. A už tehdy je přecpávali stojícími vězni až po okraj. Nebylo to samozřejmě naschvál, nedostávalo se však kol.

Po dlouhá léta byly tyto ocelové vozy šedivé, nezakryté vězeňské. Ale po válce si to ve velkých městech uvědomili a začali je zvenčí natírat veselými barvami a opatřovat nápisy: „Chléb“ (vězňové vskutku byli chlebem staveb), „Maso“

(správnější by bylo napsat „Kosti“) a také „Pijte sovětské šampaňské!“

Takový vězeňský vůz může mít prostě jen pancéřovou korbu – holou ohradu pro dobytek. Může mít lavice podél stěn. To není žádné pohodlí, ale naopak: nacpou tam tolik lidí, kolik se jich tam vstojí vejde, jednoho na druhého jako zavazadla, jako balík na balík. Vězeňské vozy mohou také mít vzadu box-úzkou ocelovou skříň pro jednoho vězně. A mohou se také celé skládat ze samých boxů: po pravé i levé straně jsou oddělené skříně, které se zavírají jako cely, a mezi nimi je chodbička pro vertuchaje.

Takové složité včelí zařízení nemůže nikdo tušit, když vidí smějící se dívku se sklenkou: „Pijte sovětské šampaňské!“

Když vás strážní ozbrojeného doprovodu zahánějí do vězeňského vozu, opět na vás pokřikují ze všech stran: „Davaj! Davaj! Rychle!“ – abyste neměli kdy se rozhlédnout a pomyslet na útek; zahánějí vás tam za stálého strkání a cpaní, abyste uvázli s rancem v úzkých dveřích, abyste se praštili hlavou o rám dveří. S námahou zabouchnou zadní dveře a jedeme!

Ve vězeňském voze samozřejmě vozí vězně jen zřídkakdy celé hodiny, nýbrž jen dvacet třicet minut. Vůz však vámi tak hází, div vám kosti nepoláme, za půl hodiny máte otloučené boky, a jste-li vyšší postavy, musíte mít hlavu stále sehnutou – a vzpomenete si asi na útulný stolypin.

A dále vězeňský vůz znamená nové pomíchání vězňů, nová setkání, z nichž nejpozoruhodnější jsou samozřejmě setkání se zloději. Třeba jste s nimi dosud nemusel být v jednom oddělení vagónu, třeba vás v tranzitním vězení nedají s nimi do jedné cely, tady ale jste jim vydán na pospas.

Leckdy je ve vězeňském voze tak těsno, že ani urkům se nepodaří vás oškubat.

Vaše nohy a ruce jsou mezi těly sousedů a mezi ranci sevřeny jako v kládách.

Jenom na výmolech, kdy to se všemi hází, div se jim neutrhnou játra, se vám také změní poloha rukou a nohou.

Jindy je ve voze víc místa, a pak urkově za půl hodiny stačí prozkoumat obsah všech ranců a zabrat si pro sebe bacily a lepší kusy veteše. Od rvačky s nimi vás ze všeho nejspíš odradí zbabělé a rozumné úvahy (po špetkách už začínáte ztrácet svou nesmrtelnou duši, neboť se stále domníváte, že největší nepřátele a nejdůležitější věci máte ještě před sebou a musíte si na ně šetřit síly). Je však také možné, že se jen jednou rozmáchnete – a že vám vrazí nůž do žeber. (Vyšetřování z toho žádné nebude, a i kdyby bylo – kriminálíkům nic nehrozí: nejspíš zůstanou viset v tranzitní věznici a nepojedou do dalekého lágru. Jistě souhlasíte, že při potyčce sociálně blízkého se sociálně cizím se stát nemůže zastat toho druhého.) Plukovník ve výslužbě Lunin, funkcionář Osoaviachimu, vyprávěl v roce 1946 v butyrské cele, že byl 8. března svědkem toho, jak urkově v moskevském vězeňském voze při převozu od městského soudu do Taganské věznice popořadě znásilnili jednu dívku (za mlčenlivé nečinnosti všech ostatních vězňů). Tato dívka, která měla krátce před svatbou, přišla ráno téhož dne svátečně oblečena k soudu ještě jako svobodný člověk (soudili ji za svévolné opuštění pracoviště – a to ještě na falešné udání jejího vedoucího, jenž se jí chtěl pomstít za to, že s ním nechtěla chodit). Odsoudili ji podle dekretu na pět let, půl hodiny před tím, než ji vstřčili do vězeňského vozu, v němž z ní teď – uprostřed bílého dne někde na Sadové třídě („Pijte sovětské šampaňské!“) – udělali lágrovou prostitutku. Máme říci, že to udělali kriminálníci? Anebo na tom mají vinu žalárnici? A ten její vedoucí?

Zločinecká něžnost! Znásilněnou dívku na místě ještě okradli: vzali jí sváteční střevičky, jimiž chtěla ohromit soudce, blůzičku, dali to strážným, ti zastavili, zašli koupit vodku, dali ji dozadu kriminálíkům a ti si ještě přihnuli na účet děvčete.

Když přijeli do Taganské věznice, dívka hlasitě plakala a stěžovala si. Důstojník ji vyslechl, zívá a řekl jí: „Stát nemůže každého vězně jednotlivě transportovat. Takové možnosti nemáme.“

Ano, ovšem, vězeňské vozy – to je „úzký profil“ Souostroví. Jako ve stolypinech není možné oddělovat politické vězně od kriminálíků, tak ve vězeňských vozech není možné oddělovat muže od žen. Proč by si tedy urkové cestou mezi dvěma věznicemi „neužili“?

Kdyby to však nekazili ti kriminálníci, museli bychom vězeňským vozům poděkovat za tato krátká setkání se ženami! Kde jinde bychom je ve svém vězeňském životě viděli, slyšeli a tiskli se k nim, ne-li zde?

Jednou v roce 1950 nás vezli z Butyrek na nádraží velmi pohodlně – čtrnáct lidí ve voze s lavičkami. Všichni si sedli, a najednou k nám vstřčili jako posledního vězně jednu ženu. Sedla si těsně u zadních dveří, zprvu dost vystrašená – se čtrnácti mužskými v temné bedně, bez jakékoliv ochrany. Ale po několika slovech se ukázalo, že všichni jsou tu mezi svými, všichni podle § 58.

Představila se: Repinová, manželka plukovníka, zatčená krátce po něm. A tu se náhle jeden zamlklý voják, takový mladý a hubený, že mohl být nejspíš poručík, zeptal:

„Povězte, neseděla jste s Antoninou I.“ – „Jak to? Jste snad její muž? Oleg?“ – „Ano!“ – „Podplukovník I.?... Z Akademie Frunze?“ – „Ano!“

Jaké to bylo „ano“! Vyšlo ze sevřeného hrdla a bylo v něm víc strachu z toho, co se dozví, než radosti. Přesedl si k ní. Dvěma malými zamřížovanými okénky ve dvou zadních dveřích padaly dovnitř nejasné skvrny letního soumraku a míhaly se při jízdě po tváři ženy a podplukovníka. „Byla jsem s ní ve vyšetřovací vazbě čtyři měsíce v jedné cele.“ – „Kde je teď?“ – „Celý ten čas žila jedině vámi! Neměla obavy o sebe, ale o vás. Zpočátku – aby vás nezatkli. Pak – abyste dostal mírnější trest.“ – „Co je s ní ale teď?“ – „Dávala si vinu, že vás zatkli. Bylo jí tak těžko!“ – „Kde je teď?“ – „Nelekněte se.“ Repinová mu položila ruce na ramena jako bratrovi. „Ona to napětí nevydržela. Odvezli ji pryč. Trochu se jí to v hlavě... pomíchalo... Rozumíte?...“

A tato malá tragédie, uzavřená ocelovými pláty vozu, jede pomalu v šestiproudové koloně aut, zastavuje před světly na křižovatkách a ukazuje každé odbočení.

S tímto Olegem I. jsem se krátce předtím seznámil v Butyrkách, a to za těchto okolností: Nahnali nás do „nádražního“ boxu a přinášeli nám z úschovny naše věci. Nás dva vyvolali současně ke dveřím. Za

otevřenými dveřmi prohlížela na chodbě dozorkyně v šedivém plášti obsah jeho kufru a při tom jí upadl na zem zlatý podplukovnický nárameník, který jako jediný z páru bůhvíjak všechno přežil; dozorkyně si toho nevšimla a šlápla na jeho velké hvězdy.

Dupala po něm botama jako ve filmovém záběru.

Upozornil jsem ho na to: „Podívejte se, soudruhu podplukovníku!“ Zamračil se.

Stále ještě ho neopustil smysl pro řádnou službu.

A teď ještě k tomu ta zpráva o jeho ženě. A to všechno musel prožít v necelé hodině.

2 PŘÍSTAVY SOUOSTROVÍ

Rozprostřete na velkém stole podrobnou mapu naší vlasti. Označte tlustou černou tečkou každé oblastní město, každý železniční uzel i každé překladiště, kde končí koleje a začíná řeka, nebo kde se řeka obrací a začíná pěší cesta. Co je to?

Je snad celá mapa poseta morovými mouchami? Nikoliv, to máte majestátní mapu přístavů Souostroví.

Nejsou to ovšem ony bájně přístavy, kam nás vodil Alexandr Grin, kde v krčmách pijí rum a namlouvají si krasotinky. A také tu není teplé azurové moře (vody na koupání je tu jeden litr na osobu, a aby to bylo pohodlnější, čtyři litry na čtyři do jednoho umyvadla a myjte se najednou!). Ale ostatní přístavní romantiky – špína, hmyz, nadávky, zmatek, Babylón jazyků a rvačky – té je tady habaděj.

Málokterý zek nepoznal tři nebo pět tranzitních věznic, mnozí si jich pamatují desítky a synové Gulagu jich bez námahy vyjmenují i půl stovky. Jen se jim v paměti pletou vším tím, čím se navzájem podobaly: negramotnými strážnými, zmateným vyvoláváním podle paragrafů, dlouhým čekáním na parném slunci nebo v podzimním mrazíku, nekonečným filcováním se svlékáním do naha, nehygienickým stříháním vlasů, studenými kluzkými lázněmi, páchnoucími záchody, zatuchlými chodbami, vždy přeplněnými a dusnými a téměř vždy tmavými a vlhkými celami, teplotou lidských těl po tvých obou stranách na podlaze nebo na palandě, bedněním v záhlaví, sbitým z prken, syrovým, skoro tekoucím chlebem a šlichtou, uvařenou jakoby ze siláže.

Kdo však má dobrou paměť a uchová si každou vzpomínku zvlášť, ten teď nemusí ani cestovat po zemi, celý zeměpis si jasně uložil v paměti podle tranzitních věznic. Novosibirsk? Ten znám, byl jsem tam. Takové pevné baráky, sroubené ze silných klád. Irkutsk? Tam přece několikrát zazdívali okna na menší, bylo vidět, jaká byla za cara i jak je postupně zazdívali a jaké otvory nakonec zůstaly.

Vologda? Ano, starobylá budova s věžemi. Záchody jsou tam nad sebou, dřevěné podlahy jsou prohnílé, takže z horních zatéká do spodních. Usmaň? Jak bych neznal! Zavšivená smradlavá basa, starobylá stavba s klenbami. A tak ji přecpávají, že když začnou vypravovat transport vězňů, nechce se ti ani věřit, jak se tam všichni mohli vejít – je to zástup na půl města.

Takového znalce neurázejte tvrzením, že znáte město, kde není tranzitní věznice. On vám hravě dokáže, že taková města neexistují, a bude mít pravdu.

Salsk? Tam dávají vězně z transportů do KPZ k vyšetřovancům. A nejsou snad tranzitní věznice i v každém okresním městě? V Solilecku například: Samozřejmě že je tam tranzitka! V Rybinsku? Copak tam není věznice č. 2, bývalý klášter. Je taková poklidná, pusté dlážděné dvory, staré kameny zarostlé mechem, v lázni čistá dřevěná vědra. A v Čitě? Věznice č. 1. V Nauškách? Tam sice není věznice, nýbrž tranzitní tábor, ale to je jedno a totéž. A co v Toržku? Tam je přece na kopci, také v bývalém klášteře.

Pochop, můj milý, že nemůže být město bez tranzitní věznice! Soudy přece pracují všude! A jak odvážet odsouzené do lágru – vzduchem?

Samozřejmě že není tranzitka jako tranzitka. Některá je lepší, jiná horší – těžko se o to hádat. Když se sejdou tři čtyři vězňové, jistě každý z nich pochvalně promluví o té „své“:

I když ivanovská není žádná vyhlášená tranzitka, zeptej se těch, kteří tam seděli v zimě 1937-38. Ve věznicích se netopilo – a lidi tam nejen že nemrzli, ale na horních palandách leželi úplně svlečení. Vytloukli všechna skla v oknech, aby se tam neudusili. V cele č. 21 byli místo předepsaných dvaceti vězňů tři sta dvacet tři! Pod palandami stála voda, a tak na vodu položili prkna a leželi i na nich. A z vytlučených oken sem právě mrazivě táhlo. Pod palandami byla úplná polární noc: ani trochu světla tam nebylo, stínili ti, kteří leželi na palandách a stáli v uličkách mezi nimi. Ke kýblu se nedalo projít, muselo se lézt po okraji paland. Jídlo nevydávali jednotlivě, ale po desítkách. Jestliže někdo z desítky umřel, strčili ho pod palandu a nechali ho tam tak dlouho, dokud nezačal zapáchat. A brali na něho příděl. A to všechno by se bylo dalo vydržet, ale vertuchajové lítali jako zběsilí a v jednom kuse honili vězně z cely do cely. Sotva

ses usadil – a už zas: „Vzlyk! Odchod do druhé cely!“ A znovu ses musel prát o místo. Ale proč tam vlastně nastalo takové přeplnění? Tři měsíce se vězňové nemohli koupat, rozšířily se vši, od vši vředy na nohách a tyfus. A kvůli tyfu vyhlásili karanténu a čtyři měsíce nešel žádný transport.“

„Ale to, hoši, nezáleželo přece na ivanovské tranzitce, ale na roku. V roce 37 a 38 samozřejmě nenařikali jen zekové, ale i kameny v tranzitkách. V Irkutsku nebyla taky žádná zvláštní tranzitka, ale v osmatřicátém si tam lékaři netroufali do cel ani nakouknout, šli jen po chodbě a vertuchaj křičel do dveří: „Kdo je v bezvědomí. ať vyjde ven!“

„V sedmatřicátém se všechny transporty táhly přes Sibiř na Kolymu a zůstaly viset u Ochotského moře a ve Vladivostoku. Parníky stačily odvézt na Kolymu jen třicet tisíc lidí měsíčně – ale z Moskvy hnali další a další, ani je nepočítali. A tak se jich tam nashromáždilo sto tisíc, chápete?“

„A kdo to spočítal?“ „Ten kdo měl.“

„Jestli to byla vladivostocká tranzitka tak tam v únoru 1937 nebylo víc než čtyřicet tisíc.“

„A zůstali tam viset několik měsíců. Štěnic bylo na palandách jako kobylek! A vody půl hrnku denně: nestačila a nebylo, kdo by ji vozil. Celý jeden blok byl plný Korejců a všichni pomřeli na úplavici, všichni do jednoho! Z našeho bloku vynesli každé ráno sto lidí. Stavěli márnici – vězňové se museli zapráhnout do vozů a vozit kámen. Dneska vezeš ty, zítra sem povezu tebe. A na podzim ještě k tomu vypukl skvrnitý tyfus. I u nás se to tak dělalo: mrtvé jsme nedali odnést, dokud nezačali zapáchat – a brali jsme na ně příděl. Léky žádné nebyly. Přilezli jsme k drátům kolem bloku – Dejte nám léky! – a z věží na nás spustili palbu. Pak onemocnělé sbírali a dávali je do zvláštního baráku. Nestačili je tam nosit, a stejně se odtamtud málokdo vrátil živý. Byly tam patrové palandy, ti nahoře nemohli v horečce slézt dolů a jít na záchod – a tak močili na ty dole! Leželo tam půldruhého tisíce lidí. Jako ošetřovatelé tam byli kriminálníci, kteří mrtvým vytloukali zlaté zuby. Ostatně ani živým se nijak nerozpakovali...“

„Co melete pořád jen o sedmatřicátém? Vypadalo to snad jinak v devětačtyřicátém v zálivu Vanino na pátém bloku? Tam bylo pětaticet tisíc lidí! A několik měsíců! Taky je nestačili odvážet na Kolymu. A každou noc bůhvíproč honili vězně z jednoho baráku do druhého a z jednoho bloku na druhý. Stejně jako u fašistů: Pískání, křik:

„Všichni ven, bez posledního³⁶⁴! A všichni poklusem! Jen poklusem! Stovku vězňů ženou pro chleba – poklusem! Pro šlichtu – poklusem! A nádobí žádné! Šlichtu si vem, do čeho chceš – do šosu nebo do dlaně! Vodu přivázeli v cisternách, ale nebylo do čeho ji nalévat, a tak tedy poléváli vězně proudem z hadice, kdo nastavil ústa, ten se napil. Když se začali u cisterny rvát, spustili na ně z věží palbu! Přesně tak jako u fašistů. Když jednou přijel generálmajor Děrevjanko, náčelník Správy severovýchodních (tj. kolymských) táborů nápravných prací, vystoupil ze zástupu vězňů jeden vojenský letec, roztrhl na sobě vojenskou blůzu a řekl: „Mám sedm válečných vyznamenání! Kdo vám dal právo, abyste stříleli do bloků?“ Děrevjanko mu odpověděl: „Stříleli jsme a budeme střílet, dokud se nenaučíte slušnému chování.“³⁶⁵

„Ale, hoši, to všechno nic není. To v Kirovu – to byla tranzitka! Nemusíme brát žádný zvláštní rok, vemte si třeba sedmačtyřicátý – tehdy tam dva vertuchajové tlačili lidi do cel botama, aby vůbec mohli zavřít dveře. Na třípatrových palandách seděli v září všichni nazí, jaké tam bylo horko (a Kirov není u Černého moře!) – a seděli proto, že k ležení nebylo dostatek místa: jedna řada seděla na palandě v hlavách, druhá v nohách. I v uličce na podlaze seděli ve dvou řadách, mezi nimi další stáli a střídali se. Rance drželi v rukou nebo na kolenou, nebylo kam je položit.

Jen kriminálníci leželi pohodlně na svých místech, která jim právem příslušela, na prostřední palandě u okna. Štěnic tam bylo tolik, že kousaly i ve dne a vrhaly se na vězně přímo se stropu. A takhle tam někteří museli vydržet týden, jiní měsíc.“

Rád bych se také vmísil do rozhovoru a vyprávěl o Krasné Presni³⁶⁶ v srpnu 1945, v létě Vítězství, ale stydím se: tam jsme si přece jen v noci mohli nějak natáhnout nohy, ani štěnice nebyly tak krvežíznivé, jenom celou noc při prudkém světle žárovek nás, nahé a zpocené, kousaly mouchy – ale to není nic tak strašného a je mi hanba se vytahovat. Při každém pohybu nás poléval pot a po jídle z nás

³⁶⁴ Tím chtěli říci: Kdo se opozdí, toho umlátíme k smrti.(Pozn. překl.)

³⁶⁵ Co takhle „Tribunál válečných zločinů ' Bertranda Russella'! Proč si nevezme také takovýhle materiál!! Nebo se mu snad nehodí!

³⁶⁶ Tuto tranzitní věznici se slavným revolučním jménem znají Moskvané velmi málo: žádné výpravy se tam nevodí, a jaképak také výpravy když věznice je stále v provozu! A je to docela blízko, nemusí se daleko jezdit. Od NovochorDševské silnice je to okružní dráhou, co by kamenem dohodil.

prostě lilo. V cele, která byla o málo větší než normální obývací pokoj, bylo sto lidí a všichni byli tak natlačeni, že si nebylo kam stoupnout. A dvě malá okénka na jižní stranu byla zahrazena náhubky ze železných plátů, které nejen bránily pohybu vzduchu, ale rozpalovaly se sluncem a sálaly do cely.

Jak jsou všechny tranzitky nesmyslné a zmatené, tak zmatený je i rozhovor o nich a tak zmateně vyzní asi i tato kapitola: člověk neví čeho se dřív chopit, o které tranzitce a co o ní má nejdřív vyprávět. Čím víc lidí se v jedné tranzitce nahromadí, tím je to ještě zmatenější. Je to nesnesitelné pro člověka, nevýhodné i pro Gulag – ale přesto tam zůstávají lidé měsíce. Z tranzitní věznice se tak stává jakási továrna: přiděl chleba roznášejí na zednických nosítkách, na jakých se nosí cihly. A kouřící šlichtu nosí v šestivěderních dřevěných kádích, jejichž uchy prostrčí klacek.

Mnohem víc přeplněná, ale i méně utajená než četné jiné byla tranzitka v Kotlasu. Víc přeplněná byla proto, že z ní vedly cesty do celého severovýchodu evropského Ruska, a méně utajená proto, že ležela hluboko v Souostroví a nebylo před kým se skrývat. Byl to prostě kus země, rozdělený ploty na jednotlivá pole, jež se dala uzavřít. Ačkoliv zde usadili velký počet mužiků při deportacích ve třicátém roce (musíme si představit, že tehdy neměli žádnou střechu nad hlavou, jenomže teď už není nikoho, kdo by o tom vyprávěl), nenašli v osmatřicátém ještě zdaleka všichni místo v chatrných přízemních barácích, sbitých z neohoblovaných prken pokrytých celtou. Za podzimních mokrých sněhů a za mrazů žili tu lidé prostě tak, že měli nebe nad hlavou a holou zem pod nohama. Pravda je, že je nenechali bez pohybu mrznout, pořád je jen počítali, pozdvihovali jim morálku prověrkami (bývalo tam najednou i dvacet tisíc lidí) nebo nenadálými nočními prohlídkami. Později v některých z těchto ohrazených polí postavili stany, v jiných zase sruby – vysoké na jedno patro, ale aby se rozumně zlevnila stavba, nepoložili uvnitř žádné stropy, nýbrž tam hned sbili šestipatrové palandy se svislými postranními žebříky, po nichž ti chcípáci museli lézt jako námořníci (zařízení hodící se spíš na loď než do přístavu). V zimě 1944-45, když všichni byli pod střechou, se tam vešlo jen sedm a půl tisíce lidí, z nichž padesát každý den umřelo, takže nosítka, jimiž je nosili do márnice, nikdy nezahálela. (Lze namítnout, že úmrtnost nižší než jedno procento denně je docela únosná, za takové situace to může člověk vydržet i pět měsíců. Jistě, ale to ještě vůbec nezačala hlavní žeň smrti – lágrová práce. Tento úbytek dvou třetin procenta za den znamenal čistou ztrátu vysušením, jež v této míře nebývá přípustná ani ve skladech zeleniny.) Čím hlouběji se dostaneme do Souostroví, tím víc nás udiví přechod od betonových přístavů k přístavištím na kůlech.

Přes Karabas, tranzitní lágř u Karagandy, jehož jméno se stalo příslovečným, prošlo za několik let půl miliónu lidí (Jurij Karbe tam byl v roce 1942 zaregistrován už v 433. tisícovce). Tento lágř se skládal z nízkých baráků z vepřovic s hliněnou podlahou. Každodenní zábavou bylo vyhánění všech vězňů i s věcmi ven – a malíři pak bílili podlahy a dokonce na ně malovali koberečky; večer si pak zekové na podlahy lehli a setřeli boky jak vápno, tak i koberečky.³⁶⁷ Tranzitní středisko v Kňož-Pogosti (na 63° severní šířky) se skládalo z chatrčí, postavených na bažinách. Přes kostru z tyčí byla napnutá potrhaná celtovina, která nedosahovala k zemi. V chatrčích byly dvojité palandy také z tyčí (s neosekanými suky), v uličkách byla podlaha z tyček naskládaných vedle sebe. Ve dne přes ně prosakovalo řídké bláto, které v noci zamrzalo. Na různých místech byly v lágřu přechody také z úzkých vratkých tyček, a lidé, kteří byli ze slabostí neohrabaní, padali občas do vody a do bláta. V roce 1938 krmili vězně stále jedním a týmž jídlem: kaší z trhaných krup a rybích kostí. Bylo to pohodlné, protože v lágřu neměli žádné misky, hrnky ani lžice, tím méně je měli vězňové. Zaháněli je po desítkách ke kotli a nakládali jim kaši sběračkou do čepice nebo do šosu kabátu.

Zato v tranzitním středisku ve Vogvozdinu (několik kilometrů od Ust'-Vymy), kde bylo současně zavřeno pět tisíc lidí (kdo o něm slyšel do této řádky? Kolik existuje takových neznámých lágřů? A ještě je znásobte pěti tisíci!) – tak tedy ve Vogvozdinu vařili řídkou šlichtu, ale misky tam také neměli, ale přišli jak na to (na co všechno nepřijde náš důvtip!) – vydávali šlichtu v umyvadlech pro deset lidí najednou a nechali je chlemstat o závod.³⁶⁸ Je ale také pravda že ve Vogvozdinu nikdo neseděl déle než jeden rok. (Rok tam pobyl jen ten, kdo byl na chcípnutí a koho všechny lágry odmítly.) Fantazie spisovatelů je příliš chabá, aby si mohla představit každodenní život na Souostroví. Chtějí-li napsat o

³⁶⁷ Karabas by si ze všech tranzitek nejvíc zasloužil, aby z něho udělali muzeum, bohužel však už neexistuje: na jeho místě stojí továrna na železobetonové výrobky.

³⁶⁸ Galino Serebrjakovová! Borisi Ďjakove! Aldane-Semjonove! Vy jste nikdy nechlemstali po deseti z jednoho umyvadla. Nebo byste se ani v takových okamžicích nesnížili k „živočišným potřebám“ Ivana Ďenisoviče? A v tlačenici nad tím umyvadlem byste mysleli jen na rodnou stranu? (Uvedení jsou autory knih o lágřech, jež mohly v patričné úpravě za Chruščova vyjít. Pozn. překl.)

vězení něco vrcholně otřesného a nechutného, soustředí vždy své výtky na záchodový kýbl. Kýbl – ten se stal v literatuře symbolem vězení, symbolem ponížení a zápachu. Ach, jaká naivnost! Copak je kýbl pro vězně nějakým zlem?

Ten je přece to nejmilosrdnější, co žalárníky napadlo. Veškerá hrůza začíná tím okamžikem, kdy kýbl v cele není.

V sedmatřicátém roce v některých sibiřských věznicích kýbly nebyly, nebylo jich dost! Nebylo jich včas vyrobeno dostatek, sibiřský průmysl nestačil širokému vězeňskému rozvoji. Ukázalo se, že pro nově postavené cely nejsou kýbly na skladě. Ve starých celách kýbly byly – leč prastaré a malé, které teď museli právem vyhodit, neboť pro nové, početnější osazenstvo cel nebyly k ničemu. Jestliže například věznice v Minusinsku byla kdysi zařízena pro 500 lidí (Vladimír Iljič v ní nebyl, projel kolem ní do vyhnanství jako svobodní lidé) a teď do ní dali deset tisíc – znamená to, že i každý kýbl by se musel zvětšit dvacetkrát! Ale on se nezvětšil...

Naše ruská pera píšou jen s velkým rozmachem, prožili jsme sice spoustu věcí, ale popsáno a pojmenováno nebylo skoro nic, leč pro západní autory, kteří zkoumají pod drobnohledem buňku bytí a protřepávají lékárnickou lahvičku ve světelném paprsku projektoru, je to přece úplná epopéj, je to dalších deset svazků Hledání ztraceného času: vyprávět o rozháranosti lidské duše, když je cela dvacetinásobně přeplněna, ale kýbl v ní není a na záchod vyvádějí jen jednou za čtyřadvacet hodin! Je tu samozřejmě mnoho skutečností, které neznají: nenapadne je, že je východisko vymočit se do kapuce z celtoviny a vůbec už nepochopí sousedovu radu vymočit se do holínky – a přitom je tato rada výsledkem dlouholeté zkušené moudrosti, neznamená nikterak, že holínka dojde úhony, a nesnižuje holínku na kýbl. Holínku je třeba vyzout, obrátit naruby, přetáhnout holeň – a tak se hned utvoří kruhová, vytoužená nádržka! A kolika psychologickými zátočinami by západní autoři obohatili svou literaturu (bez jakéhokoliv rizika, že by banálně opakovali proslavené mistry), kdyby jen znali zvyklosti v téže minusinské věznici: na jídlo vydávají jednu misku pro čtyři lidi a pitnou vodu jeden hrneček na osobu a den (hrnky tu mají). A tu se jeden ze čtyř rozhodne použít společnou misku, aby ulevil svému vnitřnímu tlaku, ale před obědem odmítne dát svou zásobu vody na její umytí. Jaký je to konflikt! Jaká srážka čtyř charakterů! Jaké jemné odstíny! (A to nežertuji. Tímto způsobem se obnaží lidské hlubiny. Jenomže ruské pero nemá kdy to popsat a ruské oko nemá čas to číst. Nežertuji, neboť jen lékaři mohou říci, jak měsíce strávené v takové cele zničí na celý život zdraví člověka, kterého za Ježova nezastřelili a za Chruščova rehabilitovali.) A my jsme tak toužili po přístavu, abychom si v něm odpočinuli a rozhybali se!

Tak jsme toužili po tranzitce po několika dnech a nocích, které jsme strávili namačkání a skrčení v oddělení stolypinského vagonu! Toužili jsme, že se tu protáhneme a narovnáme. Že se tu do sytosti napijeme vody i čaje! Že nás tu nebudou nutit, abychom své vlastní příděly platili strážným svými věcmi. Že tu dostaneme teplé jídlo. A konečně že nás tu zavedou do lázně, že se necháme spláchnout horkou vodou a přestaneme se škrábat. A ve vězeňském autu jsme si otloukli boky, zmítali jsme se ze strany na stranu a pak na nás strážní křičeli: „Vzít se pod paži!“ „Vzít se za paty!“ a my jsme si dodávali odvahy: to nic, to nic, brzy už jsme v tranzitce, támhle už je...

Ale i když se tu něco z našeho snění uskuteční, stejně to bude něčím pokáleno.

Co nás čeká v lázni? To člověk nikdy neví. Najednou třeba začnou vězeňkyně stříhat dohola (Krasnaja Presňa, listopad 1950). Nebo nás řadu nahých mužských nechají stříhat od holiček. V parní lázni ve Vologdě tlustá teta Moťa křičí: „Postavte se do řady, chlapi!“ a na celou řadu pustí páru. A v irkutské tranzitce se dohadují o tom, je-li spíš v souladu s přírodou, aby všechna obsluha v lázni byla mužská a aby ženské mezi nohama natíral dezinfekčním prostředkem muž. Nebo v novosibirské tranzitce teče v zimě ve studené umývárně z kohoutku jen studená voda; vězňové se odhodlají stěžovat si u náčelníka; kapitán přijde a nerozpakuje se strčit ruku pod kohoutek:

„Ale já vám říkám, že ta voda je horká, jasný?“ A vůbec už nás nebaví vyprávět, že bývají také lázně, kde neteče žádná voda, že v horké dezinfekci vám skoro spálí věci, nebo že po koupeli musíte běžet bos a nahý ve sněhu pro své šaty (kontrarozvědka 2. Běloruského frontu, Brodnice 1945).

Hned při prvním kroku v tranzitce zpozoruješ, že tu budou nad tebou vládnout nikoliv dozorcí, nárameníky a uniformy, kteří se přece jen jakž takž drží nějakého psaného zákona. Tady nad vámi vládnou – pridurci³⁶⁹ Ten zamračený lázeňský, který přijde k vašemu transportu: „Tak se jdeme mejt, páni

³⁶⁹ Toto slovo, odvozené od slovesa pridurjutsjn – dělat ze sebe hloupého, označuje v lágrové řeči pomocníky z řad vězňů nebo, jak bychom česky řekli, poskoky, kteří se uchytili při nejrůznějších službách, aby se vyhnuli těžké manuální práci. (Pozn. překl.)

fašisti!“ i ten panák s překližkovou destičkou, který si obhlíží vaši kolonu a popohání vás, i ten vyholený vychovatel s čupřinou, který klepe složenými novinami do nohy a přitom také pošilhává po vašich rancích, a další, vám neznámí poskokově, kteří svými rentgenovými očima propalují vaše kufry – jak jsou si všichni navzájem podobní! A kde všude jste je už viděli na své krátké cestě s transportem? Třeba ne takové čisté, ne takové vymydlené, ale také takové dobytčí držky s vyceněnými zuby.

A jéje! Vždyť jsou to zase kriminálníci! Jsou to zase urkové, o nichž tak často zpíval Uťosov. Je to zase Žeňka Žogol, Serjoga-Zvíře a Dimka-Kiškeňa, jenomže už nejsou za mřížemi, umyli se, přestrojili se za důvěrníky státu a s předstíranou vážností dozírají na kázeň už ale na naši. Zahledíme-li se s fantazií do těchto ksichtů, můžeme si docela dobře představit, že pocházejí z našeho ruského kořene, že kdysi to byli vesničtí chasníci, jejich otcové se jmenovali Klim, Prochor nebo Gurij a že mají stejná ústrojí jako my: dvě dírky do nosu, dvě duchovky v očích a růžový jazyk, aby mohli polykat potravu a vyslovovat ruské hlásky, které však skládají v úplně nová slova.

Každý náčelník tranzitky přijde na to, že za všechny systemizované práce lze vyplácet plat příbuzným, kteří sedí doma, nebo jej rozdělovat mezi vězeňské náčelnictvo. A že na sociálně blízké stačí jen písknout – a hned bude libovolný počet dobrovolníků dělat tyto práce jen za to, že se zaháčkují v tranzitce a nepůjdou na šachtu, do dolů nebo do tajgy. Všichni ti panáci, písaři, účetní, vychovatelé, lázeňští, holiči, skladníci, kuchaři, umývači nádobí, pradelny, krejčí, kteří zašívají prádlo – to jsou věční obyvatelé tranzitek, dostávají svůj vězeňský příděl, jsou zapsáni ve stavu cel a další přilepšení ke stravě si seženou sami bez náčelníků, buď ze společného kotle, nebo z ranců transportovaných vězňů. Všichni tito pridurci jsou právem přesvědčeni, že v žádném jiném lágru se jim lépe nepovede. Když k nim přijdeme, nejsme ještě úplně oškubaní, a proto nás s chutí oblbují. Začnou nás filcovat místo dozorců a před prohlídkou nám řeknou, abychom si dali peníze do úschovy, s vážnou tváří to zapíšou do nějakého seznamu – a to je naposledy, co jsme viděli jak ten seznam, tak i své peníze! „Peníze jsme odevzdali!“ – „Komu?“ diví se důstojník, který k nám přijde. – „Byl tu jeden od toho!“ – „Kdo přesně?“ Pridurci nic neviděli... „Proč jste mu je odevzdali?“ – „My jsme mysleli...“ – „Jeden myslel... Máte mihn myslet!“ A to je všechno. – Pridurci nám řeknou, abychom nechali své věci v předsíni lázně: „Nikdo vám je přece nevezme! Kdo by je potřeboval!“ My je tam tedy necháme, přece je nebudeme brát s sebou do lázně. Když se vrátíme, svetry jsou pryč a kožešinové rukavice také. „Jaký byl ten svetr?“ – „Takový šedivý...“ „Asi se šel taky umejt!“ –

Pridurci berou od nás někdy věci i zaslouženě: za to, že nám odnesou kufr do skutečné úschovy do skladiště, že nás strčí do cely bez zlodějů, že nás co nejdřív zařadí do transportu, nebo že nás co nejdéle nechají v tranzitce. Neokrádají nás tedy jen přímo.

„To ale nejsou kriminálníci!“ vysvětlují nám znalci mezi námi. „To jsou přece suki³⁷⁰, kteří se dali do služeb vězeňské správy. To jsou nepřátelé poctivých zlodějů.

A poctiví zloději, ti zeli v celách.“ To se ale vymyká našemu králičímu chápání.

Způsoby mají stejné, tetování také. Možná že jsou to nepřátelé tamtěch, ale naši přátelé to také nejsou, tak je to...

A mezitím nás posadili na dvůr přímo pod okna cel. Na oknech jsou náhubky, takže dovnitř nevidíš, ale odtamtud se ozve chraplavý hlas, který nám dobrácky radí: „Mládenci! Tady vám podle nařízení vemou při filcování všechno, co se sype – čaj i tabák. Jestli něco takového máte, hodte nám to sem do okna, my vám to potom vrátíme!“ Co my víme? Jsme přeci kořeni a králíci. Třeba tu opravdu odebírají čaj a tabák. Četli jsme přece ve velké literatuře o vězeňské solidaritě, že vězeň nemůže oklamat spoluvězně! A oslovují nás tak sympaticky – „Mládenci!“ A tak jim tedy hodíme pytlíky s tabákem. Čistokrevní zloději je chytanou a chechtají se nám: „Ach, jste vy ale pitomí fašisti!“

A takovýmihle hesly, i když nevisí na stěnách, nás tranzitka vítá: „Pravdu tu nehledej!“ – „Všechno, co máš, musíš odevzdat!“ Všechno musíš odevzdat! – to ti opakují dozorcí, strážní i kriminálníci. Na tebe doléhá tvůj nesnesitelný trest a tak myslíš na to, jak by sis oddechl, zatímco všichni kolem tebe myslí na to, jak by tě okradli. Všechno přispívá k tomu, aby politický vězeň, který je už i tak dost sklíčen a opuštěn, byl co nejvíc zdeptán. „Všechno musíš odevzdat...“ pokyvuje bezútešně hlavou dozorce v gorkijské tranzitce a Ans Bernštejn mu s úlevou odevzdá svůj důstojnický plášť – ale ne jen tak, nýbrž za dvě cibule. Proč si stěžovat na kriminálníky, když vidíš všechny dozorce v Krasné Presni v holínkách z chromové kůže, které nevyfasovali? To všechno šlohlí kriminálníci v celách vězňům a pak to střelili

³⁷⁰ Doslova čubky; označení kriminálních zločinců, kteří porušili zákon podsvětí tím, že se stali poskoky táborové či vězeňské správy. (Pozn. překl.)

dozorcům. Proč si stěžovat na kriminálníky, když vychovatel kulturně výchovného oddělení je sám kriminálník a píše kádrové posudky na politické vězně (tranzitní středisko Kemerovo)? Jak chceš hledat zastání proti kriminálíkům v rostovské tranzitce, která je odjakživa jejich domovem?

Vypráví se, že v roce 1942 se v gorkijské tranzitce věžňové důstojníci (Gavrilov, vojenský technik Ščebetin a další) přece jen vzepřeli, zmlátili zloděje a donutili je, že zkrotli. Ale to se vždy bere jen jako legenda: Zkrotili je jen v jedné cele? A na jak dlouho? A kam se dívaly modré čepice, když sociálně cizí mlátili jejich blízké? A když vám budou vyprávět, že v kotlaské tranzitce v roce 1940 vytrhávali kriminálníci peníze z rukou politických vězňů, stojících ve frontě u kantýny, a ti je pak začali mlátit tak, že je nemohli odtrhnout a že tedy na ochranu kriminálíků přiběhla na blok stráž s kulomety – tak o tom nemusíte pochybovat, to je do písmene pravda.

Jak jsou ti příbuzní pošetilí! Mohou si na svobodě nohy uběhat, půjčují si peníze (protože doma žádné nejsou) a posílají ti do vězení nějaké věci a potraviny – poslední vdovin groš! Je to však jedovatý dar, neboť z tebe, sice hladového, leč volného, činí neklidného a zbabělého člověka a zbavuje tě poznání a tvrdostí, které se v tobě rodí a kterých je ti jedině zapotřebí, aby ses zachránil před pádem do propasti. Jak moudré je přirovnání o velbloudu a uchu jehly! Ty věci ti zabrání vstoupit do nebeského království osvobozeného ducha. I u ostatních, s nimiž jsi sem přijel ve vězeňském voze, vidíš stejné rance. „Pakáž mizerná,“ vrčeli na nás už ve vězeňském voze kriminálníci, byli však jen dva a nás půl sta, a tak nás zatím nechali na pokoji. A teď už druhý den sedíme na špinavé podlaze přijímacího nádraží ve věznici v Presni, mačkáme se tam se skrčenýma nohama, ale nikdo z nás si toho nevyšímá a všichni se starají jen o to jak dát kufry do úschovy. Ačkoliv dát věci do úschovy patří k našim právům, pridurci nám vyhoví jen proto, že jde o moskevskou věznici a my jsme ještě neztratili své moskevské vzezření.

Jaká úleva! Věci jsou konečně v úschově (to znamená, že o ně nepřijdeme už v této tranzitce, nýbrž v další). Jen uzlíčky s nešťastným proviantem nám ještě visí na rukách. Sešlo se nás příliš mnoho bobrů na jednom místě. Začnou nás rozdělovat do cel. Mne a Valentina, s nímž jsem v jeden den podepsal rozsudek OSO a který dojatě navrhoval, abychom začali nový život, vstří do jedné cely. Ještě není úplně přeplněná: ulička je volná a pod palandami dost místa. Podle klasického pořádku jsou horní palandy obsazené kriminálníky: starší leží hned u oken, mladší o kus dál.

Na dolních se mačká neutrální šedivá masa. Nikdo se na nás nevrhne. Ani se nerozhlédneme a už ve své nezkušenosti neuváženě lezeme po asfaltové podlaze pod palandu – vypadá to tam docela útulně. Palandy jsou nízké, takže se tam vzrostlý muž může uplazit jen po břiše. Vlezli jsme tam. Budeme tam tiše ležet a tiše si vyprávět. Ale kdepak! V přítmí nízkého prostoru se k nám s tlumeným šramotem ze všech stran příkradou po, čtyřech jako velké krysy nezletilí chlápci – jsou to ještě úplné děti, někteří sotva dvanáctiletí, ale i takoví spadají pod trestní zákon, všichni už mají za sebou soud za krádeže a zde pokračují v učení u zlodějů. Vypustili je na nás!

Mlčky k nám lezou ze všech stran, tucet rukou se k nám natahuje a rve nám všechno, co máme při sobě nebo pod sebou. A to všechno naprosto mlčky, jen se zlostným supěním. Jsme tu jako v pasti, nemůžeme se ani zvednout, ani pohnout. V okamžiku mi vyrvali raneček se sádlem, cukrem a chlebem – a už jsou pryč, a my tu hloupě ležíme dál. Bez boje jsme si nechali vzít živobytí a teď tu můžeme třeba zůstat ležet – ale to by přece nešlo! Směšně se pozadu vysoukáme zpod palandy.

Jsem snad zbabělec? Dosud jsem myslel, že ne. Vrhli jsem se do přímé dělostřelecké palby v otevřené stepi. Odvážil jsem se projet polní cestou, i když jsem věděl, že je zaminovaná protitankovými minami. Chladnokrevně jsem vyvedl baterii z obklíčení a ještě jsem se vrátil pro poškozený „gazik“. Proč teď nepopadnu jednu z těchto lidských krys a neotluču jí růžovou hubu o černý asfalt? Že je to ještě dítě?

Opravážílo se ale na starší. Ne... Na frontě nás posiluje ještě jakési dodatečné vědomí (třebas i naprosto falešné): Vědomí naší jednoty? Vědomí vlastní odpovědnosti nebo povinnosti? Zde však nemáme žádný úkol, žádný vojenský řád a všechno musíme objevovat po hmatu.

Vstal jsem a obrátil se k jejich staršímu, k náčelníkovi bandy. Na horní palandě u okna leží před ním všechny ukradené potraviny: nezletilé krysy nevzaly do úst ani drobeček, znají kázeň. Je vidět, že tu přední část jeho hlavy, která se u dvounožců obvykle nazývá obličej, uplácala příroda s odporem a neláskou; třeba však jí sám dravý život dodal takové vzezření: celá zkřivená, nízké čelo, prastará jizva a moderní kovové korunky na předních zubech. Svýma očkama, jež mu právě tak stačí vidět odjakživa známé předměty, nikoliv se však obdivovat krásám světa, hledí na mne jako divoký kanec na jelena a ví, že mě kdykoliv může srazit k zemi.

Čeká. A co já? Vyskočím snad nahoru, abych mu alespoň jednou dal pěstí do držky a seskočil zas dolů do uličky? Běda, ne!

Jsem snad tedy padouch? Dosud jsem myslel, že ne. Příčí se mi však, abych se okraden a ponížen znovu plazil po břiše pod palandu. A proto vzrušeně řeknu náčelníkovi bandy, že když už nám ukradl živobyčí, mohl by nám aspoň dát místo na palandě. (Není to snad pro městského člověka a důstojníka docela přirozená žádost?) No a? Náčelník bandy souhlasí. Vždyť mu tím vlastně odevzdávám sádlo, uznávám jeho vyšší moc a projevuji shodu s jeho názory – on by také vyhnal slabší než je sám. Prikáže dvěma ze šedivé neutrální masy, aby opustili dolní palandu u okna a uvolnili nám místo. Poslušně odejdou. Lehne si na lepší místa. Nějaký čas ještě litujeme své ztráty (mé důstojnické kalhoty kriminálníky nezajímají, to není jejich uniforma, ale jeden ze zlodějů už ohmatává Valentinovy vlněné kalhoty, líbí se mu). Teprve navečer zaslechneme vyčítavý šepot sousedů: jak že jsme mohli prosit kriminálníky o ochranu a zahnat své dva místo sebe pod palandy? Teprve teď mnou náhle pronikne poznání vlastní podlosti a zaplaví mě stud (a ještě dlouhá léta se budu červenat, když si na to vzpomenu). Sediví vězňové na dolních palandách jsou přece mí bratři, § 58/1 b, jsou to zajatci. Cožpak jsem si nedávno nepřísahal, že na sebe беру jejich osud? A už je zaháním pod palandy?

Sice se ani oni nás nezastali před kriminálníky, ale proč měli vůbec bojovat o naše sádlo, když my sami o ně nebojujeme? Zažili už dost krutých bojů v zajetí, aby ztratili víru v ušlechtilost. Přesto přese všechno mi oni neudělali nic špatného, ale já jim.

Tak dostáváme ze všech stran rány do žeber a do čenichu, abychom se alespoň po letech stali lidmi... Abychom se vůbec stali lidmi...

Avšak i pro nováčka, z kterého stahuje kůži, je tranzitní věznice velice potřebná!

Umožňuje mu postupný přechod do lágru. Přechod rovnou tam by srdce člověka nevydrželo. V tom temném neznámu by se jeho vědomí vůbec nevyznalo. Musí se to dít postupně.

Tranzitka mu kromě toho dává zdání, že jeho spojení s domovem nebylo ještě přerváno. Odtud napíše svůj první povolený dopis: Někdy píše o tom, že ho nezastřelili, jindy zase, kam směřuje jeho transport – pokaždé však jsou to první nezvyklé vzkazy domů od člověka, kterého vyšetřování úplně změnilo. Doma si ho ještě pamatují, jaký byl dřív, ale on už nikdy takový nebude – a to se také náhle jako blesk projeví v nějaké jeho kostrbaté řádce. Kostrbaté proto, že i když je psaní dopisů v tranzitce dovoleno a na dvoře visí poštovní schránka, nelze tu dostat ani papír, ani tužku a tím méně něco, čím by se dala ořezat. Vždy se však najde nějaký uhlazený pytlík od machorky nebo od cukru a někdo v cele přece jen u sebe má kus tužky, a tak může vězeň naškrábat pár nečitelných řádků, které pak vnesou klid nebo neklid do rodiny.

Poštilé ženy se leckdy po takovém dopise ukvapeně vydají na cestu, aby zastihly muže ještě v tranzitce – i když jim návštěvu nikdy nepovolí a nanejvýše se jim podaří pověsit mu další věci na krk. Jedna taková žena dala podle mého názoru námět na pomník všem ženám vězňů a určila dokonce místo, kde by měl stát.

Bylo to v kujbyševské tranzitce v roce 1950. Tranzitka ležela v údolí (z něhož však bylo vidět Žigulevská vrata Volhy) a přímo nad ním se na východní straně táhlo vysoké a dlouhé travnaté návrší. Zvedalo se hned za zónou tranzitky, ale kudy se na ně šlo, to jsme zezdola neviděli. Zřídka se na něm někdo objevil, jen někdy se tam pásly kozy a běhaly děti. A tu se jednoho letního zamračeného dne objevila na vršku nějaká městská žena. Zaclonila si oči dlaní, pomalu otáčela hlavou a prohlížela si shora náš lágr. Na několika dvorech se v tu dobu právě procházelo množství vězňů ze tří cel – a ona chtěla v této spouště anonymních mravenců zahlédnout toho svého! Doufala snad, že jí srdce napoví? Asi jí nepovolili návštěvu – a tak se vydala na tento vršek. Na dvorech si jí všichni všimli a všichni se na ni dívali. U nás dole v kotlině bylo bezvětří, ale tam nahoře foukal pořádný vítr. Províval a vzdouval její dlouhé šaty, kabát i vlasy a odhaloval tak všechnu lásku i obavy, které v ní byly.

Myslím si, že pomník takové ženy, stojící právě tam na návrší nad tranzitkou tváří k Žigulevským vratům, kde stála ona, by mohl našim vnukům aspoň něco objasnit.³⁷¹ Z neznámých důvodů ji dlouho

³⁷¹ Jednou se i v pomnících budou zračit utajované a téměř zapomenuté dějiny našeho Souostrovi. Já si například stále představuji ještě jeden pomník: někde na Kolymě, na kopci, obrovský Stalin, tak veliký, jak se sám toužil vidět, s několikametrovými kníry, s vyceněným šklebem velitele lágru, držící v jedné ruce opratě a v druhé rozmáchnutý bič, aby švihl sprežení, v něm jsou po pěti zapřažený stovky lidí. Také někde na břehu Čukotky u Beringova průlivu by se velmi dobře vyjímal. (Tato poznámka už byla napsaná když jsem si přečetl knihu od Aldana-Semjonova Reliéf na skále. Něco tedy na tom nápadu musí být!... Říká se také, že nad Volhou na žigulevské hoře Mogutova, asi kilometr od lágru, byl na skále namalován olejovými barvami obrovský Stalin, aby jej z projíždějících lodí viděli.)

nikdo neodehnal – asi se nechtělo stráží jít nahoru. Pak tam vylezl jeden voják, začal na ni křičet a mávat rukama – a vyhnal ji.

Tranzitka také rozšiřuje vězňův obzor. Jak se říká – i když není co jíst, je veselo žít. Ve zdejšímu neutichajícím pohybu, ve střídání desítek a stovek nových tváří, v upřímném vyprávění a rozhovorech (v lágru už vězňové tak nemluví, tam se všude bojí, že narazí na chapadla operativců) – v tom všem najdeš osvěžení, poučení i objasnění a začneš lépe rozumět tomu, co se děje s tebou, s lidem, ba dokonce i se světem. Jeden podivín v cele ti odhalí takové věci, o nichž by ses nikdy v knihách nedočel.

Najednou k nám do cely vstří jakýsi div: vysokého mladého vojáka s římským profilem, s neostříhanými vlnitými plavými vlasy, v anglické uniformě – jako by k nám přišel důstojník invazní armády přímo z pobřeží Normandie. Vejde tak hrdě, jako by vysloveně očekával, že před ním všichni vstanou. Jak se pak ukázalo, on prostě nečekal, že přijde mezi přátele: sedí už dva roky, ale ještě nebyl v žádné společné cele a i sem do tranzitky byl tajně přivezen ve zvláštním oddělení stolypinského vagónu – a teď ho nečekaně, buď omylem, nebo úmyslně, přivedou do naší společné konírny. Obejde celu, spatří jednoho důstojníka wehrmachtu v německé uniformě, dá se s ním německy do rozhovoru a už se zuřivě hádají, jako by se chtěli chopit zbraní, kdyby nějaké měli. Od konce války uplynulo pět let a nám se stále tvrdí, že na Západě se válčilo jen tak naoko, a nám je to divné, když vidíme jejich vzájemnou nenávist: jak dlouho už s námi tento Němec ležel, a my Rusové jsme se s ním nijak nebavili, nanejvýš jsme se mu smáli.

Nikdo by nebyl uvěřil vyprávění Erika Arvida Andersena, kdyby nebyl měl hlavu ušetřenou nůžek – úplný div v Souostroví Gulag – a kdyby nebyl měl takové cizí vzezření a dokonalé znalosti angličtiny, němčiny a švédštiny. Podle vlastních slov byl synem švédského nikoliv milionáře, nýbrž dokonce miliardáře (připusťme, že přeháněl), a po matce synovcem anglického generála Robertsona, velitele anglického okupačního pásma v Německu. Ačkoliv byl švédským státním příslušníkem, sloužil za války dobrovolně v anglické armádě, vylodil se skutečně v Normandii a po válce se stal švédským důstojníkem z povolání. Avšak sociální problémy stály ve středu jeho zájmu a touha po socialismu byla v něm silnější než pouta k otcovým penězům. S hlubokým porozuměním sledoval sovětský socialismus a dokonce se na vlastní oči přesvědčil o jeho rozkvětu, když jako člen švédské vojenské delegace přijel do Moskvy, kde pro ně pořádali bankety a vozili je na dači.

Vůbec jim nebyl znemožňován kontakt s prostými sovětskými občany, s hezoučkými herečkami, které do žádné práce nespíchal a ochotně s nimi trávily čas, dokonce i mezi čtyřma očima. A Erik, definitivně přesvědčen o vítězství našeho zřízení, vystoupil po návratu v západním tisku, kde hájil a oslavoval sovětský socialismus. Tím však všechno přehnal a sám sebe zahubil. Právě v těch letech 1947-48 přetahovali ze všech koutů světa pokrokové mladé lidi, ochotné se veřejně zřici Západu (měli dojem, že když jich seženu jednu nebo dvě desítky, Západ se zachvěje v základech a rozpadne se). Po svých článcích v novinách byl Erik shledán v tomto ohledu za vhodného člověka. Tehdy sloužil v Západním Berlíně, manželku nechal doma ve Švédsku, a z omluvitelné mužské slabosti navštěvoval jednu svobodnou mladou Němku ve východním Berlíně. Jednou v noci si pro něho k ní přišli. (Nevzniklo snad proto také přísloví „Zašel k děvčici, skončil ve věznicí“?)

Tak tomu asi bývalo odjakživa, on nebyl první.) Přivezli ho do Moskvy, kde Gromyko, jenž se kdysi seznámil s Erikem ve Stockholmu při obědě v domě jeho otce, mu nyní oplatil pohostinnost a navrhl mu, aby veřejně proklel celý kapitalismus i svého otce, za což mu u nás slíbili – plné kapitalistické zabezpečení do konce života. Ačkoliv by si byl Erik nijak hmotně nepohoršil, ke Gromykovu údivu se rozčílil a řekl mu pár urážlivých slov. Nevěřili jeho neústupnosti, zavřeli ho v jedné dače u Moskvy, hostili ho jako prince v pohádce (někdy použili „hrozných represálií“: přestali od něho brát objednávky na zítřejší menu a místo požadovaného kuřátka mu z ničeho nic přinesli roštěnku), obložili ho díly Marxe-Engelse-Lenina-Stalina a rok čekali, že se změní. K jejich údivu však k tomu nedošlo. Posadili tedy k němu jednoho bývalého generálporučíka, který si už dva roky odkroutil v Norilsku. Zřejmě se domnívali, že generálporučík svým vyprávěním o hrůzách v lágru dosáhne toho, aby se Erik poddal. Splnil však svůj úkol špatně, nebo jej ani nechtěl splnit. Za deset měsíců společného sezení naučil Erika jen lánaně rusky a posílil jeho odpor vůči modrým čepicím. V létě roku 1950 pozvali znovu Erika tentokrát k Vyšinskému a on znovu odmítl (zcela proti všem pravidlům popřel svým vědomím bytí!). Nato mu sám Abakumov přečetl usnesení: dvacet let vězení (za co?). Sami už litovali, že si vůbec začali s tímto mladíkem, ale na Západ ho pustit nemohli. A tak ho tedy odvezli ve zvláštním oddělení stolypinského

vagónu, kde naslouchal přes stěnu vyprávění dívky z Moskvy a ráno spatřil oknem shnilou slaměnou rjazaňskou Rus.

Tyto dva roky ho velice posílily v jeho oddanosti Západu. Slepě mu věřil, nechtěl uznat jeho slabosti a považoval západní armády za neporazitelné a jeho politiky za neomylné. Nevěřil nám, když jsme mu vyprávěli, že v době jeho vazby se Stalin rozhodl k blokadě Berlína a že se mu to naprosto podařilo. Jeho mléčně bílé tváře rudly hněvem, když jsme se vysmívali Churchillovi a Rooseveltovi. Také byl přesvědčen o tom, že Západ nepřipustí, aby jej, Erika, drželi ve vězení, že se teď rozvědka dozví ze zpráv z kujbyševské tranzitní věznice, že se Erik neutopil ve Sprévě, nýbrž že sedí v Sovětském svazu, a že ho tedy vykoupí nebo vymaní. (Touto vírou ve zvláštnost svého osudu mezi ostatními vězeňskými osudy připomínal naše oddané skalní straníky.) Přes naše prudké potyčky zval jednoho mého přítele a mne, abychom ho příležitostně navštívili ve Stockholmu („Tam nás každý zná,“ říkal s unaveným úsměvem, „můj otec skoro vydržuje celý dvůr švédského krále“). Zatím se však syn miliardáře neměl čím utírat, a tak jsem mu tedy daroval jeden svůj přebytečný chatrný ručník. Brzy ho zařadili do transportu³⁷².

A přesunování vězňů pokračuje stále dál! Přivádějí je a odvádějí po jednom i hromadně a neustále někam ženou transporty. Navenek to vypadá jako věcný a plánovitý pohyb a nikdo neuvěří, kolik je v něm nesmyslnosti.

V roce 1949 zřídí zvláštní tábory – a podle jakéhosi nejvyššího usnesení ženou spousty žen z lágrů na evropském severu a v Závollí přes sverdlovskou tranzitku na Sibiř, do Tajsetu a do Ozjorlagu. Ale už v roce 1950 shledá kdosi za výhodnější soustředit vězněné ženy nikoliv v Ozjorlagu, nýbrž v Dubrovlagu – v Temnikách v Mordvinsku. A tak tytéž ženy, které už zakusily veškeré pohodlí gulagovského cestování, zase táhnou přes tutéž sverdlovskou tranzitku na západ. V roce 1951 jsou zřízeny nové zvláštní tábory v Kemerovské oblasti (Kamyšlag) – a právě tam, jak se ukáže, je obzvlášť zapotřebí ženské práce! A tak ty nešťastné ženy teď znova ženou přes tutéž prokletou sverdlovskou tranzitku do kemerovských lágrů. Přijde čas propuštění – ale ne pro všechny! A ty ženy, které i za všeobecného chruščovovského uvolnění zůstaly v lágrech, aby si odkroutily trest až do konce, ženou zase ze Sibiře přes sverdlovskou tranzitku – do Mordvinska: bude lepší soustředit je na jednom místě.

Inu, ostatně je to naše domácnost, ostrůvky jsou také všechny naše a vzdálenosti nejsou pro ruského člověka už tak veliké.

Totéž leckdy zakusili i chudáci jednotliví vězňové. Šendrik, veselý silný mladík s prostoduchou tváří, poctivě pracoval, jak se obvykle říká, v jednom kujbyševském lágru a netušil neštěstí, které mu hrozilo. To ho však přece jen postihlo. Do lágru přišel spěšný příkaz a ne jen tak od ledakoho, nýbrž od samotného ministra vnitra (jak se vůbec mohl ministr dozvědět o Šendrikově existenci?) – aby jej okamžitě poslali do Moskvy do věznice č. 18. Tak ho vzali, hnali ho do kujbyševské tranzitky a odtud bez zdržování do Moskvy, ale ne do jakési věznice č. 18, nýbrž se všemi ostatními vězni společně do proslulé tranzitní věznice v Krasné Presni. (Šendrik sám vůbec nevěděl, že má jít do nějaké osmnáctky, jemu to samozřejmě neřekli.) Jeho neštěstí však neskončilo: neuplynuly ani dva dny – a jeho zase vrazili do transportu a vezli na Pečoru. Příroda za oknem byla stále chudší a smutnější. Mladík se polekal: věděl, že jde o ministrův příkaz, a jestliže ho tak rychle ženou na sever, znamená to, že ministr musí mít na Šendrika nějaký strašný materiál. Ke všem útrapám transportu mu ještě ukradli cestou třídní přiděl chleba, takže když přijel na Pečoru, sotva se držel na nohách. Pečora ho přivítala nepřívětivě: hladového a bez pořádného oblečení jej hnali v mokřím sněhu do práce. Za dva dny si nestačil ani usušit košili a slámník si ještě nenacpal jedlovým chvojím, když mu přikázali, aby všechno erární zase odevzdal, znovu ho smetli do transportu a vezli ještě dál – na Vorkutu. Z toho všeho bylo zřejmé, že se ministr rozhodl nechat Šendrika zahynout a spolu s ním celý transport. Na Vorkutě ho nechali měsíc na pokoji. Chodil na společné práce, ještě se nezotavil po všech těch převozech, ale už se začal smířovat se svým polárním osudem. Náhle ho však během dne vyvolali ze šachty, hned ho hnali nazpátek do lágru, sotva popadal

³⁷² Od té doby jsem se ptal všech Švédů, s nimiž jsem se náhodou sešel, i všech známých, kteří jeli do Švédska: Jak by se taková rodina dala najít? Neslyšeli něco o nějakém Andersenovi, který náhle zmizel. Odpovídali mi s úsměvem: Andersen ve Švédsku, to je takové jméno jako Ivanov v Rusku, a žádný miliardář toho jména neexistuje. A teprve teď, po 22 letech, když jsem naposledy pročetl tuto knihu, mi blesklo v hlavě: vždyť mu jistě zakázali, aby používal své skutečné jméno! Jistě ho Abakumov varoval, že ho jinak zničí! A tak on procházel tranzitkami jako švédský Ivanov. A jen nezakázanými vedlejšími podrobnostmi svého životopisu zanechal v paměti náhodných posluchačů stopy svého zničeného života. Přesněji řečeno, stále doufal v záchranu – jako každý člověk, jako milióny králíků v této knize: zatím si nějaký čas posedí, ale pobouřený Západ ho osvobodí. Nechápal tvrdost Východu. A nechápal, že takového svědka, který projevil lakovou pevnost, neuvěřitelnou na změkčilý Západ, nikdy nepustí. A tak možná žije ještě dnes. (Poznámka z roku 1972.)

dech, všechno erární musel odevzdat a za hodinu ho vezli na jih. To už zavánělo osobní pomstou! Přivezli ho do Moskvy, do věznice č. 18. Měsíc ho drželi v cele. Pak si jej zavolal nějaký podplukovník a zeptal se ho: „Kdepak jste se ztratil? Jste přece strojírenský technik?“ Šendrik přitakal. A tak ho poslali... na Rajské ostrovy! (Ano, i takové ostrovy jsou v našem Souostroví!) Toto rychlé střídání lidí, jejich osudů i jejich vyprávění velmi zpestřuje pobyt v tranzitní věznici. A zkušené lágerníci kladou každému na srdce: Lež a do ničeho se nemíchej! K jídlu tu dostaneš garantovanou denní normu³⁷³, ale zato se taky nenaděš. A když je dost místa, můžeš se i do sytosti vyspat. Natáhni se a lež od šlichty do šlichty. Sice se moc nenajíš, zato si však poležíš. Jen ten, kdo zakusil v lágru společné práce, pochopí, že tranzitka je dům oddechu, že je to štěstí na naší cestě. A je tu ještě jedna výhoda: když ve dne spíš, trest rychleji utíká. Jen když nějak zabijeme den, v noci stejně nic nevidíme.

Náčelníci tranzitních věznic nezapomínají ovšem na to, že člověka stvořila práce a že jen práce může napravit zločince, a proto když někdy mají nějaké pomocné práce a jindy si potřebují zlepšit po straně svou finanční situaci, zaženou do práce i tuto ulejšivou pracovní sílu.

V kotlaské tranzitce nebyly před válkou tyto práce ani o trochu lehčí než v lágru.

V zimě zapráhli šest sedm zesláblých vězňů k traktorovým (!) saním a ti je museli táhnout dvanáct kilometrů po zamrzlé Dvině k ústí Vyčegdy. Bořili se a padali a saně zůstávaly vězet ve sněhu. Jak se zdá, nebylo možno si vymyslet úmornější drínu.

Ale to ještě nebyla práce, to byla jen rozvečka. U ústí Vyčegdy museli naložit na saně deset krychlových metrů dřeva a v téže sestavě se znovu zapráhli do saní (Repin už neexistuje a pro nové malíře to není žádný námět, nýbrž jen hrubé kopírování skutečnosti) a museli je dotáhnout do rodné tranzitky. Kam se na to hrabe nějaký lágr! Můžeš pojít ještě dřív, než se do něho dostaneš! (Brigádýrem při této práci byl Kolupajev a tažnými koníky elektroinženýr Dmitrijev, podplukovník intendantní služby Beljajev, nám už známý Vasilij Vlasov, ale na všechny si nelze teď už vzpomenout.) V tranzitní věznici v Arzamasu krmili za války vězně řepným chrástem, zato však práci tam měli dobře zorganizovanou. Byly tam krejčovské dílny a obuvnický cech na výrobu válenek (kde se v horké vodě s kyselinami musely valchovat plstěné svršky).

Z dusných a zatuchlých cel v Krasné Presni jsme v létě roku 1945 chodili dobrovolně na práci, abychom mohli celý den dýchat čerstvý vzduch, abychom mohli nerušeně a klidně posedět za pokojného bzukotu osamělé včely v tichém dřevěném záchodě (takový povzbuzovací prostředek se často zanedbává!), prohrátém srpnovým sluncem (byly to dni Potsdamu a Hirošimy) a abychom nakonec večer dostali přídavek sto gramů chleba. Vodili nás do přístavu na řece Moskvě, kde se vykládalo dřevo. Museli jsme kutálet klády z jedné hranice dolů, přenášet je a ukládat do druhé. Vynakládali jsme daleko víc sil, než jsme dostali v náhradu. Ale přesto jsme tam chodili rádi.

Často se musím červenat, když si vzpomenu na svá mladá léta (a ta jsem tam právě prožíval!). Co však přináší zármutek, přináší i poučení. Jak se ukázalo, z důstojnických nárameníků, které se mi všude jen dva roky natrásaly a houपालy na ramenou, napadal mi zlatý jedovatý prach do dutiny mezi žebra. V tomto říčním přístavu – byl to také malý lágr, obehnaný pásmem s hlídacími věžemi – byli jsme jen přivandrovalí a dočasní pracanti a nebylo ani řeči o tom, že by si nás mohli v tomto malém lágru nechat na odpykání celého trestu. Když nás tam ale nechali poprvé nastoupit a parták vykročil podél řad, aby si očima vybral dočasné brigády – mé ubohé srdce div nevyskočilo zpod soukenné vojenské blůzy: Mne! Mne! Mne vyber!

Nevybral mě. Proč jsem to ale chtěl? Byl bych jen nadělal ještě víc hanebných chyb. Ach, jak je těžké vzdát se moci!... To je nutné pochopit.

Byla doba, kdy Krasnaja Presňa se téměř stala hlavním městem Gulagu – totiž v tom smyslu, že ať se jelo kamkoliv, nebylo možné se jí vyhnout, stejně tak jako Moskvě. Tak jako z Taškentu do Soči a z Černigova do Minsku se tehdy člověk nejpohodlněji dostal přes Moskvu, tak také vězně odkudkoliv a kamkoliv vláčeli přes Presňu. V té době jsem se tam dostal i já. Presňa praskala, jak byla přeplněná.

Přistavovali k ní další křídlo. Jen přímé dobytčí soupravy s vězni, které odsoudily kontrarozvědky, míjely Moskvu po okružní trati v těsné blízkosti Presni, a je možné, že ji lokomotivy zdravily houkáním.

Když přijedeme do Moskvy, abychom tam přestoupili, máme přece jen jízdenku a očekáváme, že dřív nebo později budeme pokračovat v cestě svým směrem. Avšak v Presni koncem války a hned po ní nejen noví příchozí, ale ani ti nejvýše postavení, ba dokonce ani samy hlavy Gulagu nemohli předpovědět, kdo a kam nyní pojedou.

³⁷³ Základní příděl, zaručený i nepracujícím vězňům.

Vězeňský pořádek se tehdy ještě nevykrystalizoval tak jako v padesátých letech, nikdo nemá s sebou spis s předepsaným směrem a cílem cesty, leda jen papír se služebními poznámkami: „Přísně střežit!“, „Použit jen na společné práce!“ Balíky vězeňských spisů v potrhaných deskách, převázaných někdy starým provázkem nebo jeho papírovou náhražkou, nosili seržanti ozbrojených doprovodů do zvláštního dřevěného baráku, kde byly vězeňské kanceláře, a házeli je na police, na stoly, pod stoly, pod židle a prostě všude na podlahu (tak jako jejich předlohy ležely v celách); spisy se rozvazovaly, rozsypávaly a pomíchaly. Jedna, pak druhá a třetí místnost se zaplnily těmito pomíchanými spisy. Civilní sekretářky vězeňské kanceláře, vypasené a líné ženské v pestrých šatech, se potily vedrem, ovívaly se a flirtovaly s důstojníky vězeňské správy a ozbrojených doprovodů. Žádná z nich nechtěla ani neměla sílu se přehrabávat v tomto chaosu. Ale vlakové transporty bylo třeba vypravovat několikrát do týdne jednu červenou soupravu. A každý den vypravit sto lidí na nákladních autech do blízkých lágrů. A spisy vězňů se měly posílat spolu s nimi. Kdo by se však s tím mořil, třídil spisy a sestavoval transporty?

Pověřili tím pridurky z tranzitní věznice, několik partáků, suků nebo polobarevných³⁷⁴. Ti se volně pohybovali po chodbách věznice, chodili do kancelářského baráku a na nich záviselo, zda desky s tvými spisy strčí do špatného transportu nebo zda budou dlouho hrbít hřbet při hledání na podlaze a strčí je do dobrého transportu. (Že jsou úplně vyhlazovací lágry, v tom se noví vězňové nemýlili, ale že existují nějaké dobré – to byl omyl. „Dobré“ mohou být nikoliv lágry, nýbrž jen los, který tě v těchto lágrech potká, ale to se rozhodne až na místě.) Že veškerá budoucnost vězňů závisela na jiném rovněž vězňovi, s kterým se případně muselo ve vhodnou chvíli promluvit (třebas prostřednictvím lázeňského) a kterému se případně muselo něco podstrčit (třebas prostřednictvím skladníka) – to bylo ještě horší, než kdyby o jejich osudu rozhodovala slepá náhoda vržením kostky. Tato neviditelná možnost, kterou si člověk často nechal ujít – za koženou bundu jet do Nalčiku místo do Norilska a za kilo sádla do Serebrjanného Boru místo do Tajsetu (ale také se třeba zbavit své kožené bundy a sádla úplně zbytečně) – ta jen bodala a zneklidňovala naše unavené duše. Třeba se to i někomu tak podařilo, třeba si to někdo tak skutečně zařídil – avšak blažení byli ti, kteří neměli, co by dali, nebo kteří se uchránili tohoto rozčilení.

Odevzdanost osudu, naprosté vyloučení vlastní vůle z utváření vlastního života a poznání, že nelze předvídat, co je lepší nebo horší, ale že je snadné učinit krok, který si budeš vyčítat – to vše osvobozuje vězně od části jeho pout a činí jej spokojenějším a dokonce ušlechtlejším.

Tak leželi vězňové namačkání jeden na druhého v celách, zatímco jejich osudy leželi v neproniknutelných haldách na podlaze vězeňských kanceláří, avšak partáci brali spisy z toho koutu, který byl nejpřístupnější. A tak se stávalo, že někteří zekové trčeli dva i tři měsíce v této proklaté Presni, zatímco jiní jí proletěli rychlostí meteoru.

Při takovém přeplnění, shonu a zmatku ve spisech docházelo leckdy v Presni (stejně jako i v jiných tranzitkách) k záměně trestů. Odsouzeným podle § 58 to nehrozilo, neboť jejich tresty byly, řečeno s Gorkým, tresty s velkým písmenem, samy o sobě už byly naplánovány jako velké, a když se stalo, že už měly vypršet, stejně nevypršely. Ale pro velké zloděje a vrahy to stálo za to vyměnit si trest s nějakým prostáčkem bytovičkem. Proto se oni sami nebo jejich pomocníci k takovému nenápadně přitočili a soucitně se ho vyptávali; ten nevěděl, že odsouzenec s krátkým trestem nemá v tranzitce o sobě nic říkat, a prostodušně jim vyprávěl, že se jmenuje dejme tomu Vasilij Parfjonyč Jevraškin, narozený v roce 1913 a že žil v Semidubje, kde se také narodil. A že dostal jeden rok podle § 109, za lajdáctví. Pak tento Jevraškin spal nebo třeba také nespál, ale v cele byl takový hluk a u otevřeného okénka ve dveřích taková mačkanice, že se k němu člověk vůbec nemohl protlačit a uslyšet, jak za ním na chodbě rychle drmolí seznam jmen vězňů, určených do transportu. Nějaká jména potom ještě volali ode dveří do cely, ale Jevraškinovo jméno nevyvolávali, neboť jakmile toto jméno vyslovili v chodbě, kriminálník úslužně (oni to umějí, když je zapotřebí) vystrčil ven svou hubu a rychle potichu odpověděl: „Vasilij Parfjonyč, narozený 1913, vesnice Semidubje, § 109, jeden rok“ – a běžel si pro věci. Skutečný Jevraškin zívá, lehl si na palandu a trpělivě čekal, že ho vyvolají druhý den, za týden nebo za měsíc, až se nakonec osmělil obtěžovat náčelníka bloku: proč ho neberou do transportu? (A jakéhosi Zvjagu vyvolávají po všech celách každý den.) A když si za další měsíc nebo půlrok najdou čas, aby všechny vězně probrali prověrkou podle spisů, zůstane jim jeden spis, a to Zvjaga, recidivista, odsouzený za dvojnásobnou vraždu a vyloupení obchodu na deset let – a jeden plachý vězeň, který se vydává za Jevraškina, ale na fotografii se to nepozná, a tak je tedy Zvjaga a musí se poslat do kárného lágru Ivděllag – jinak by se

³⁷⁴ Polobarevní jsou ti, kteří svým smýšlením patří k zlodějskému podsvětí a snaží se do něho dostat, i když je zákon podsvětí dosud nepřijal.

muselo přiznat, že se trarizitka zmýlila. (A ten Jevraškin, kterého poslali s transportem, se už nenajde, neboť se teď ani neví, kam šel, seznamy žádné nezůstaly. Protože se se svým ročním trestem dostal někam do pracovní kolony v zemědělství, mohl se pohybovat bez ozbrojeného dozoru, počítaly se mu tři dny za jeden nebo utekl – a dávno už je doma, nebo spíš zase sedí ve vězení s novým trestem.) Našli se i takoví podivíni, kteří své malé tresty prodávali za jednu nebo dvě kila sádla. Počítali s tím, že na to potom stejně přijdou a že se jejich totožnost zjistí. Někdy tomu tak opravdu bylo³⁷⁵.

V letech, kdy ve vězeňských spisech nebylo uvedeno místo určení, změnil se tranzitní věznic v trhy na otroky. Vítanými hosty v tranzitkách se pak stali nákupčí, toto slovo bylo slyšet stále častěji ve vězeňských chodbách i v celách, a to bez jakéhokoliv posměchu. Stejně jako všude v průmyslu se nevyplácelo klidně čekat, co dodají podle rozdělovníku z ústředí, nýbrž bylo nutné vyslat vlastní lidi, aby na příslušných místech zatlačili a potřebné věci vymohli tak tomu bylo i v Gulagu: domorodci na ostrovech vymírali, a ačkoliv noví nestáli ani rubl, počítalo se s nimi a vedení se muselo samo postarat a přivést je, aby se splnil plán. Nákupčí museli být bystří a všímaví, museli se dobře dívat, co berou, a nesměli si nechat dát do počtu hlav chcípáky a invalidy. Špatní nákupčí byli ti, kteří převzali transport jen podle spisů, kdežto svědomití kupci vyžadovali, aby jim zboží předvedli živé a nahé. Tak se také bez jakéhokoliv úsměvu říkalo – zboží. „No tak jaké zboží jste přivezli?“ zeptal se nákupčí na nádraží v butyrské věznici, když uviděl sedmnáctiletou Iru Kalinovou.

Jestliže se lidská povaha vůbec mění, pak jistě ne o mnoho rychleji než geologický vzhled Země. A ten pocit zvědavosti, požitkářství a chtivosti, který před pětadvaceti stoletími zakoušeli otrokáři na trhu s otrokyněmi, ovládl nakonec i gulagovské funkcionáře v usmanské věznici v roce 1947, kdy se asi dvacet mužů v uniformě ministerstva vnitra posadilo za několik stolů pokrytých prostěradly (bylo to kvůli vážnosti okamžiku, jinak by to přece jen bylo nevhodné), zatímco se v sousedním boxu všechny vězeňkyně svlékly a nahé a bosé se musely před nimi procházet, otáčet se, zastavovat a odpovídat na otázky. „Ruce dolů! příkazovali těm, které zaujaly ochranný postoj antických soch (důstojníci přece vybírali zcela vážně souložnice pro sebe a okruh svých přátel).

Tak tíživý stín zítřejšího lágrového boje zastíňuje novému vězni v různých formách nevinné duchovní radosti tranzitní věznice.

Na dvě noci k nám v Presni strčili do cely parťáka odborníka, který si lehl vedle mne. Cestoval se zvláštním příkazem, to jest ústřední správa mu vystavila průvodku, která šla s ním z lágru do lágru a v níž bylo uvedeno, že je stavební technik a že na novém místě může být použit jen ve svém oboru. Parťák odborník jezdí v obyčejných stolypinech a sedí ve společných celách tranzitek, ale jeho duše se nechvěje: je chráněn průvodkou, jeho nepoženou kácet stromy.

Tvrdý a rozhodný výraz se zračil ve tváři tohoto lágerníka, který si už odseděl větší část svého trestu. (Tehdy jsem ještě nevěděl, že právě takový výraz je charakteristickým národním rysem gulagovských ostrovanů. Lidé s měkkým a povolným výrazem rychle na ostrovech umírají.) Na naše dětské batolení pohlížel s úsměvem, s jakým se díváme na dvounedělní štěňata.

Co nás čeká v lágru? Soucitně nás poučoval:

„Od prvního kroku v lágru bude každý hledět, jak by vás oklamal a okradl. Nevěřte nikomu kromě sebe! Ohlížejte se, aby se za vámi někdo neplížil a nevrhl se na vás.

Před osmi lety jsem přijel do lágru v Kargopolu právě tak naivní jako vy. Vyložili nás z vlaku a ozbrojený doprovod se připravil, aby nás vedl do lágru: deset kilometrů v kyprém hlubokém sněhu. Vtom přijely troje saně. Nějaký zdravím kypící strejc, kterému náš doprovod nijak nebránil, prohlásil: „Chlapci, naložte si věci, my vám je odvezem!“ Vzpomněli jsme si: četli jsme přece v knihách, že věci vězňů vozí na povozech. Myslíme si: tak docela nelidské to v lágru není, starají se o nás. Naložili jsme věci na saně. Saně odjely. A to bylo všechno. Už jsme své věci nikdy neviděli. Ani prázdné kufry.“

„Jak je to možné! Copak tam zákon neplatí?“

„Neptejte se tak pitomé. Zákon tam samozřejmě platí. Zákon tajgy. A pravda nikdy v Gulagu nebyla a nebude. Ten kargopolský případ je symbolem Gulagu. A ještě si zvykněte na jedno: v lágru nikdo nic neudělá zadarmo, nikdo nic neudělá z dobrého srdce. Za všechno se musí zaplatit. Jestliže vám něco nezištně nabídnou, pamatujte si, že je to nějaká lest nebo provokace. A to nejdůležitější je: Vyhybejte se společným pracím!

Vyhybejte se jím od prvního dne. Když se hned první den dostanete na společné práce – je s vámi konec, a to navždy.“

³⁷⁵ Ostatně prodej nízkých trestů, jak píše P. Jakubovič, byl běžnou věcí i v minulém století; je to starý vězeňský trik.

„Společné práce?...“

„Společné práce, to jsou hlavní a základní práce, které se v příslušném lágru provádějí. Na nich dělá osmdesát procent vězňů. A všichni pojdou. Všichni. A za ně přivezou nové zase na společné práce. Tam necháte své poslední síly. A pořád budete mít hlad. A pořád budete promočení. A bez bot. A při všem vás vezmou na hůl. Budete v nejhorších barácích. A nebudou vás léčit. V lágru může přežít jedině ten, kdo nedělá na společných. Za každou cenu se snažte, abyste se jim vyhnuli! Od samého začátku!“

Za každou cenu!

Za každou cenu?...

V Krasné Presni jsem si osvožil a zapamatoval tyto dobře míněné rady drsného parťáka odborníka, ale zapomněl jsem se jen zeptat: Kde je míra této ceny? Kde je její hranice"

3 KARAVANY OTROKŮ

Jízda ve stolypinu je otravná, ve vězeňském voze k nevydržení, pobyt v tranzitce se brzo stane trýzní – nejlepší by bylo se tomu všemu vyhnout a jet přímo do lágru v červených vagónech.

I v tom se jako vždy zájmy státu i zájmy jednotlivce shodují. Pro stát je také výhodnější dopravovat odsouzené přímo do lágru a nezatěžovat městské tepny, automobilovou dopravu a personál tranzitek. V Souostroví Gulag to už dávno pochopili a výtečně to zvládli: mají k tomu karavany červenek (červených dobytčích vagónů), karavany nákladních lodí, a kde už nejsou koleje ani voda – pěší karavany (využívat koní a velbloudů se vězňům nepovoluje).

Červené vlakové soupravy jsou zvláště výhodné tehdy, když v některém městě pracují soudy na plné obrátky nebo když je místní tranzitka přeplněná – to se dá najednou transportovat velké množství vězňů. Tak převáželi milióny rolníků v letech 1929-31. Tak deportovali Leningrad z Leningradu. Tak osídlovali ve třicátých letech Kolymu: každý den vychrlilo hlavní město naší vlasti Moskva jeden takový vlak do Sovětské Gavaně a do přístavu Vanino. I každé oblastní město vypravovalo červené soupravy, jenomže ne denně. Takto vysídlili v roce 1941 republiku povolžských Němců do Kazachstánu a později i ostatní národnosti. V roce 1945 vozili v takových soupravách ruské marnotratné syny a dcery z Německa, Československa, Rakouska a vůbec ze západních hranic všechny, kteří tam sami přijeli. V roce 1949 tak svázeli „osmapadesátníky“ do zvláštních lágrů.

Stolypiny jezdí podle obyčejných jízdních řádů, zatímco červené vlaky jen podle důležitého rozkazu, podepsaného důležitým generálem Gulagu. Stolypin nemůže jet do nějaké pustiny, na konci jeho cesty je vždy nádraží, i když jen nějaké ubohé městečko, a pár KPZ pod střechou. Červená vlaková souprava zato může jet i do pustiny: kam přijede, tam se hned vedle ní vynoří z moře stepi nebo tajgy nový ostrov Gulagu.

Vězně však nemůže hned převážet jakýkoliv červený vagón – k tomu se musí nejdřív připravit. Ovšem nikoli v tom smyslu, jak by čtenáře mohlo napadnout: že se musí zamést a vyčistit od uhlí nebo vápna, které v něm vezli před lidmi – to se dělá jen zřídka. Ani v tom smyslu, že se musí, je-li to v zimě, dobře utěsnit a opatřit kamny. (Když postavili železniční úsek z Kňaz-Pogostu do Ropči, který ještě nebyl napojen na celkovou železniční síť, hned na něm začali vozit vězně ve vagónech, v nichž nebyla kamínka ani palandy. Zekové leželi v zimě na promrzlé zasněžené podlaze a nedostali ani teplou stravu, protože vlak projel tento úsek za kratší dobu než čtyřadvacet hodin. Kdo dovede v duchu prožít těchto osmnáct až dvacet hodin – nechť je prožije!) Vagón se musí připravit takto: překontrolovat, zda jsou podlahy, stěny a stropy vagónů celé a pevné, opatřit malá okénka bezpečnými mřížemi, vyříznut v podlaze odpadový otvor a olemovat jej obzvláště pevně plechem pobitým hřebíky, rozmístit pravidelně mezi vagóny dostatečný počet vozových plošin (na nichž stojí stráže s kulometry), a je-li plošin málo, opatřit další, připevnit žebříky vedoucí na střechy, promyslet rozmístění svétlometů a zajistit spolehlivý zdroj elektrického proudu, vyrobit dřevěná kladiva s dlouhými násadami, připojit štábní osobní vagón pro náčelníka doprovodu, operativního zmocněnce a strážné, a není-li osobní vagón k dispozici, pak pro ně připravit dobře vybavené a utěsněné těplušky, a zařídit kuchyně pro doprovod a pro vězně. Teprve potom se může jít podél vlaku a na každý vagón křídou napsat: „Technické zařízení“ nebo „Zboží podléhající zkáze“. (Jevgenija Ginzburgová ve své knize Sedmý vagón velmi živě vylíčila transport v červené vlakové soupravě, takže se tu nemusíme pouštět do dalších podrobností.) Příprava vlakové soupravy je skončena – a teď nás čeká složitá bojová operace nakládání vězňů do vagónů. Přitom je nutno respektovat dva důležité a bezpodmínečné nutné cíle:

- utajit nakládání před lidmi a
- terorizovat vězně.

Nakládání vězňů je třeba utajit před obyvateli zvláště proto, že se do vlakové soupravy vejde najednou kolem tisíce osob (přinejmenším pětadvacet vagónů), a to není malá skupinka ze stolypinu, kterou lze vodit i před lidmi. Všichni samozřejmě vědí, že se zatýká každý den i každou hodinu, ale nesmí se připustit, aby se lidé zhrozili při pohledu na tolik odsouzenců najednou. V Orlu v roce 1938 se nedalo utajit, že ve městě není jediný dům, kde někoho nezatkli, a náměstí před orelskou věznicí bylo ucpané selskými povozy s plačícími ženskými jako na Surikovově obraze znázorňujícím popravu střelců. (Ach, kdo nám to ještě někdy namaluje? Toho se nedočkáme: to už není v módě...) Není ale nutné ukazovat našim sovětským lidem, že se taková vlaková souprava vypravuje každých čtyřadvacet hodin (a v Orlu to tak šlo celý rok). A zvláště mládež to nesmí vidět – mládež je přece naše budoucnost. A proto jen v noci – noc co noc po několik měsíců – ženou z věznice na nádraží černou pěší kolonu vězňů (vězeňské vozy jsou plně zaměstnány při dalším zatýkání). Ženy se však o tom vždy nějak dozvědí a z celého města se v noci přikradou na nádraží, vysílí tam vlak na slepé koleji, běží podél vagónů, klopýtají o pražce a koleje a u každého vagónu volají: „Není tu ten a ten?... Není tu ten a ten?...“ A běží k následujícímu, zatímco k prvnímu přiběhnou další: „Není tu ten a ten?“ Najednou se ozve ze zaplombovaného vagónu: „Tady! Tady jsem!“ Nebo: „Hleďte ho dál! Ten je v jiném vagónu.“ Nebo: „Ženské, poslyšte! Moje bydlí hned tady vedle nádraží, skočte tam a řekněte jí!“

Takové scény, nedůstojné naší současnosti, svědčí jedině o neodborné organizaci při nakládání vlaku. Chyby se vezmou na vědomí a od určité noci napříště je vlak v širokém okruhu obklíčen kordónem stráží s vrčícími a štěkajícími vlčáky.

Také v Moskvě se nakládání vězňů ať už ze staré sretěnské tranzitky (kterou si nynější vězňové už nepamatují) nebo z Krasné Presni děje jedině v noci, to je přímo zákon. Protože doprovod nemá zapotřebí zbytečného slunečního jasu, používá noční slunce světlometry. Jsou výhodné tím, že se dají soustředit na potřebné místo – tam, kde v poděšeném hloučku sedí vězňové na zemi a očekávají povel: „Dalších pět – vztyk! K vagónu – poklusem!“ (Stále jen poklusem! Aby vězeň neměl kdy se rozhlédnout, rozmyslet se, aby běžel jako štvaný psy a jen se bál, aby neupadl.) Dají se zamířit i na nerovnou cestu, po níž vězňové běží, i na schůdky, na něž se drápour.

Nevaživé a strašidelné kuzele světlometů nejen osvětlují, ale jsou i důležitou teatrální součástí zastrašení vězňů spolu s příkrým vyhrožováním a ranami pažbou, které dopadají na opozdilce, spolu s povelům „Sednout na zem!“ (a někdy jako v uvedeném Orlu na prostranství u nádraží: „Kleknout!“ a tisíc vězňů jako novodobí poutníci padnou na kolena), spolu s oním úplně zbytečným, avšak pro zastrašení velmi důležitých přebíháním k vagónu, spolu se zuřivým štěkotem psů a spolu s namířenými hlavními (pušek nebo samopalů podle toho, v kterém desetiletí). Nejdůležitější je zlomit a rozdrtit vůli vězňů, aby se v jejich hlavě nezrodila myšlenka na útek a aby si dlouho neuvědomili svou novou výhodu: že z věznice s kamennými zdmi se nyní dostali do vagónu s tenkými stěnami.

Aby se však přesně splnil úkol naložit do vagónu tisíc lidí, musí je dozorcí už od samého rána začít vyvádět z cel a připravovat k transportu, zatímco ozbrojený doprovod je musí po celý den důkladně přejímat z vězení a přejeté musí držet po dlouhé hodiny nikoliv už v celách, nýbrž na dvoře, na zemi, aby se nepomíchali s vězni zůstávajícími ve věznicí. A tak je noční nakládání pro vězně jen úlevou, která ukončí den plný útrap.

Kromě běžných prověrek, kontrol, stříhání, dezinfekce a koupele je hlavní částí přípravy k transportu generální filcování (tělesná prohlídka). Prohlídku provádí nikoliv věznice, nýbrž přejímací ozbrojený doprovod. Ten musí podle instrukcí o červených transportech i podle vlastních operativně bojových úvah provést tuto prohlídku tak, aby se vězňům neponechalo nic, co by jim mohlo napomáhat k útěku: musí jim odebrat všechno, co bodá a řeže, musí jim odebrat všechno, co je sypké (zubní prášek, práškový cukr, sůl, tabák, čaj), aby tím nemohli oslepit strážné, musí jim odebrat všechny provázky, motouzy, opasky i jiné řemeny, protože to všechno by mohli použít při útěku (to znamená i řemínky – a tak tedy odříznou i řemínky, jimiž má jednonohý připevněnou protézu, načež si mrzák vezme svou dřevěnou nohu přes rameno a skáče po jedné noze, podpírán svými sousedy). Ostatní věci, cennosti a také kufry musí být podle instrukcí odevzdány do úschovy do zvláštního vagónu, odkud jsou vráceny majiteli až po skončení transportu.

Moc moskevských instrukcí je příliš slabá a nedosáhne na doprovod ve Vologdě nebo v Kujbyševu, zatímco osobní moc doprovodu nad vězni je velmi silná. A tím je vyřešen třetí cíl nakládací operace:

- odebrat spravedlivě pěkné věci nepřítelům lidu ve prospěch jeho synů.

„Sednout na zem!“, „Kleknout!“, „Svléknout do naha!“ – v těchto předpisových povelích ozbrojeného doprovodu je obsažena základní moc, s níž se nemůžeš dohadovat. Nahý člověk ztrácí přece svou jistotu, nemůže se hrdě napřímít a mluvit s oblečeným jako rovný s rovným. Začíná tělesná prohlídka (Kujbyšev, léto 1949).

Přistupují nazi vězňové, v rukou si nesou věci a vlečené šaty a kolem nich stojí plno ozbrojených vojáků. Je to takové ovzduší, jako by je vedli nikoliv do transportu, nýbrž na popravu nebo do plynových komor – takové rozpoložení, kdy se člověk přestává starat o své věci. Doprovod dělá všechno úmyslně zoztra a hrubě, ani slovo prostým lidským hlasem, neboť jeho úlohou je zastrašit a zdepat. Vytřepávají z kufrů věci na zem a prázdné kufry házejí na zvláštní hromadu. Odebírají vězňům pouzdra na cigarety, náprsní tašky i všechny ostatní ubohé „cennosti“ a anonymně je házejí do přistaveného sudu. (A právě to, že to není žádný trezor, ani truhla, ba ani bedna, nýbrž sud – to obzvlášť deptá nahé vězně do té míry, že jim připadá zbytečné protestovat.) Nahý vězeň sotva stačí sesbírat se země své prohlédnuté hadry a strčit je do rance nebo svázat do deky. A co válenky? Můžeš je odevzdat, hod' je sem a podepiš se do výkazu! (Tobě nedají žádné potvrzení, nýbrž ty musíš podepsat, žes je hodil na hromadu!) A když z vězeňského dvora odjíždí už za soumraku poslední nákladní vůz s vězni, stačí vězňové ještě zahlédnout, jak se strážní vrhnou, aby se zmocnili nejlepších kožených kufrů z hromady a vybrali si nejlepší cigaretová pouzdra ze sudu. Pak se vrhnou na kořist dozorců a po nich věžeští pridurci.

To všechno jste museli prožít za den, než jste se dostali do dobytčího vagónu!

Ted' už jste v něm a s úlevou sebou hodíte na ošoupaná prkna palandy. Ale jaképak ulehčení, jakápak těpluška?! Znovu se vězeň octne v kleštích mezi chladem a hladem, mezi žízň a strachem, mezi kriminálníky a strážnými.

Jsou-li ve vagónu zloději (ani v červených soupravách je samozřejmě neoddelují od ostatních), zaujímají svá tradiční nejlepší místa na horních palandách u okna. To když je léto. A uhodnete, kde jsou jejich místa v zimě? Samozřejmě kolem kamínek, v úzkém kruhu kolem kamínek. Jak vzpomíná bývalý zloděj Minajev³⁷⁶, v roce 1949 jim za krutých mrazů vydali na těplušku na celou cestu z Voroněže do Kotlasu (která trvala několik dní a nocí) – tři kbelíky uhlí! Tehdy zloději nejen obsadili místa kolem kamínek a nejen vzali kořenům všechny teplé věci, které si oblékli na sebe, ale neštíteli se ani vytáhnout jim z bot onuce, jimiž si omotali své zlodějské nohy. Ty chcípni dnes, ale já až zítra! A ještě horší je to s jídlem – přiděl na celý vagón přejímají zloději, kteří si vezmou to nejlepší a tolik, kolik chtějí. Loščilin vzpomíná na transport Moskva-Perebory v roce 1937, který trval tři dny a tři noci. Kvůli pouhým třem dnům se nevařili s teplou stravou a vydávali jen studený příděl.

Zloději si vzali všechn cukr, chleba a slanečky nechali rozdělit ostatním; to znamená, že neměli hlad. Když je teplá strava a zloději ji přejímají, rozdělují šlichtu sami (třítýdenní transport Kišiněv-Pečora v roce 1945). Přitom se cestou neštítí ani sprosté loupeže: když u jednoho Estonce uviděli zlaté zuby – povalili ho na zem a vytloukli mu je pohrabáčem.

Za přednost červených vlaků považují vězňové teplou stravu: vlaky zastaví na opuštěných stanicích (zase aby je nikdo neviděl) a do vagónů se roznáší šlichta a kaše. Avšak i teplou stravu dovedou podávat takovým způsobem, aby jednomu přešla chuť. Buď (jako při uvedeném kišiněvském transportu) nalijí šlichtu do stejných kbelíků, v nichž vydávají uhlí.

A vymýt je není čím – neboť i pitná voda se ve vlaku odměřuje a šetří se s ní ještě víc než se šlichtou. Tak tedy jíš šlichtu a mezi zuby ti skřípe uhlí. Nebo přinesou do vagónu šlichtu a kaši, ale misek vydají málo, nikoliv čtyřicet, nýbrž pětadvacet – a hned příkazují: „Rychle, dělejte rychle! Máme ještě ostatní vagóny, nejste tu sami!“ Jak máme takhle jíst? „Jak máme jídlo rozdělit? Spravedlivě rozdělit všechnu šlichtu do misek nejde, musí se tedy od oka nalévat trochu méně, aby zbylo i na poslední. (První křičí: „Míchat, míchat!“, ale poslední mlčí: ať radši zůstane to husté na dně.) První jedí, poslední čekají – už mají hlad, už aby to bylo, zatímco šlichta stydne v kbelíku a zvenčí hartusí: „No tak, hotovo? Bude to?“ Ted' se musí nalít druhým – a porce nesmí být ani větší, ani menší, ani hustší, ani řidší než předtím. A musí se správně odhadnout zbytek a rozdělit jej, aspoň po jedné misce na dva vězně. Po celou tu dobu čtyřicet lidí ani ne tak jí, jako spíše se dívá na rozdělování a mučí se při tom.

Vězňové se v červených vlacích neohřejí, nejsou uchráněni od zlodějů, nenapijí se a nenajedí – a k tomu se ani nevyspí. Ve dne vidí strážní dobře celý vlak i trať za vlakem, že nikdo nevyskočil a nelehl si mezi koleje, avšak v noci musí prokazovat bdělost. Na každé stanici proklepávají v noci dřevěnými

³⁷⁶ V dopise adresovaném mně, Litěraturnaja gazeta, 29. 11. 1962.

kladivy s dlouhými násadami (normovaný výrobek v celém Gulagu) každé prkno vagónu, zda se vězňům nepodařilo je přeříznout. Na některých zastávkách otevrou dveře vagónu. Objeví se světlo lamp nebo dokonce kužel světlometu: „Prověrka!“ To znamená, že musíš vyskočit a být připraven přeběhnout na tu stranu, na kterou ukážou – nalevo nebo napravo.

Strážní s kladivy skočí dovnitř (zatímco ostatní s naježenými samopaly stojí v polokruhu venku u dveří) a ukážou: Nalevo! To znamená, že vězňové na levé straně zůstanou na svých místech a vězňové z pravé strany tam rychle přeskočí jako blešky, jeden přes druhého, kam se dá. Kdo není dostatečně rychlý a opozdí se, dostane ránu kladivem do boku nebo do zad – strážní tak povzbuzují k čilosti. A už vojenské holínky dupou po vašem žebračském loži, strážní rozhazují vašich pět švestek, svítí si a proklepávají kladivy podlahu, není-li někde vyříznuté prkno. Není.

Nato se strážní postaví doprostřed vagónu a začnou vězně pouštět zleva napravo, přičemž je počítají: „První!... Druhý!... Třetí!...“ Stačilo by jen počítat, jen ukazovat prstem, ale to by tak nenahánělo strach; jde to mnohem přesvědčivěji, přesněji, čileji a rychleji, když při odpočítávání vás tím dřevěným kladivem praští do boku, do ramene nebo do hlavy, kam se jim zamane. Spočítali všechny, je jich čtyřicet. Teď zbývá ještě přehrabat, prosvítit a proklepat levou polovinu vagónu.

Hotovo, odejdou a zamknou vagón. Do příští zastávky můžete spát. (Nelze říci, že by obavy strážných byly úplně zbytečné – šikovní utečou i z těchto červených vagónů. Tak strážní proklepávají prkno a zjistí, že už je někdo nařízl. Nebo jednou ráno při rozdělování šlichty spatří mezi neoholenými tvářemi pár oholených. Hned strážní se samopaly obstoupí vagón: „Odevzdat nože!“ Je to malicherná marnivost zlodějí a jejich přítelíčků: omrzelo je mít neholené tváře a tak teď musí odevzdat břitvu.) Od ostatních přímých dálkových vlaků se červená vlaková souprava liší tím, že kdo do ní nastoupí, neví – zda vůbec z ní vystoupí. Když v Solikamsku vykládali (1942) transport z leningradských věznic, byl celý násep pokryt mrtvolami, jen málokterí dojeli živí. V zimě 1944-45 a 1945-46 přijížděly do osady Železnodorožnyj (Kňaz-Pogost) i do všech hlavních železničních uzlů na severu vězeňské vlaky z osvobozených území – baltských, polských i německých – a vezly s sebou jeden nebo dva vagóny plné mrtvol. To tedy znamená, že cestou vynášeli pečlivě mrtvoly z vagónů živých do umrlčích. Vždy tomu tak nebylo. Na stanici Suchobezvodnaja se mnohokrát stalo, že když po příjezdu otevřeli vagóny, zjistili teprve, kolik dojelo živých a kolik mrtvých: kdo nevystoupil, byl mrtvý.

Strašná a smrtelně nebezpečná je cesta v zimě, neboť strážní se pro samou bdělost nemohou tahat s uhlím pro pětadvacet kamínek. Avšak ani v horku není cesta nijak příjemná: ze čtyř malých okének jsou dvě zatlučená, střecha vagónu rozpálená a strážní se nepřetrhnou, aby nosili vodu pro tisíc lidí, když nedokázali dát vodu ani vězňům v jednom stolypinu. Proto vězňové považují za nejlepší měsíce pro transport duben a září. Avšak ani nejlepší sezóna nestačí, je-li vlak na cestě tři měsíce (Leningrad-Vladivostok 1935). A když už se počítá s tak dlouhou cestou, je v transportu naplánována i politická výchova pro vojáky ozbrojeného doprovodu i péče o duše vězňů: s takovou soupravou jede ve zvláštním vagónu kmo~neboli operativní zmocněnec. Ten připravoval transport už ve věznicích, a proto nejsou vězňové nastrkáni do vagónů jen tak náhodně, nýbrž podle seznamů, které schválil a vidoval. On také určí starostu každého vagónu a do každého vagónu nasadí donášeče, kterého předtím vyškolil. Na dlouhých zastávkách si je oba pod nějakou záminkou vyvolá z vagónu a vyptává se jich, o čem se v jejich vagónu hovoří. Takový operativník by se styděl ukončit cestu bez konkrétních výsledků, a tak už cestou pověsí někomu na krk vyšetřování, a vida – než dojde vězeň do cíle, dostane další trest.

Ale co, budiž proklet i tento přímý a dálkový červený dobytčí vlak! Kdo v něm jednou jel, ten na něj nezapomene. Už abychom byli v lágru! Už abychom byli na místě!

Člověk se skládá z naděje a netrpělivosti. Jako by v lágru byl operativník lidštější nebo donášeči méně bezohlední! Naopak! Jako by nás po příjezdu se stejnými vyhrůžkami i psy nezahnali na zem: „Sednout!“ Jako by sněhu, jež nám vítr navál do vagónu, nebyly na zemi ještě vyšší závěje. Jako bychom teď po vyložení už byli na místě, jako by nás nevezli dál po úzkokolejce na otevřených plošinách. (A jak vězně převážet na otevřených plošinách? Jak je eskortovat? To je odpovědný úkol pro ozbrojený doprovod. Strážní to udělají takhle: Poručí nám, abychom se skrčili a lehli si jeden přes druhého, a pak přes nás přehodí velkou plachtu jako přes námořníky na Potěmkinu před zastřelením. Za tu plachtu však musíme být vděční.

Oleňov se svými druhy musel v říjnu na severu prosedět celý den na otevřené plošině, neboť je naložili dřív, než poslali lokomotivu. Nejdříve začalo pršet, pak přituhlo a hadry na věznicích zmrzly.) Vláček sebou hází za jízdy ze strany na stranu, postranice plošin začnou prskat a lámat se a brzy někdo

při větším otřesu spadne pod kola. Dáme vám hádanku: Z Dudinky se musí jet úzkokolejkou sto kilometrů za polárního mrazu na otevřených plošinách – kde se usadí kriminálníci? Odpověď: Uprostřed každé plošiny, aby je dobyteček hřál ze všech stran a aby sami nemohli spadnout pod kola. Správně. A další otázka: Co uvidí vězňové na konečné stanici této úzkokolejky (1939)? Budou tam baráky? Ne, ani jeden. Tak tedy zemljanky?

Ano, ale už plné, ne tedy pro ně. Začnou si tedy hned kopat zemljanky? Ne, copak je mohou kopat v polární zimě? Místo toho půjdou do dolů dobývat rudu. A kde budou bydlet? – Cože, bydlet?... No ovšem, bydlet... Budou tedy bydlet ve stanech.

Ale to nemusí být vždy jen úzkokolejka... Samozřejmě že ne. Například příjezd na místo určení, stanice Jercovo, únor 1938. V noci otevřou vagóny. Podél vlaku zapálí ohně a při jejich světle vězně vykládají, počítají, seřazují do kolon a opět počítají. Je mráz dvaatřicet stupňů pod nulou. Transport přijel z Donbasu, všichni byli zatčeni ještě v létě, proto mají jen polobotky, střevíce a sandály. Chtějí se zahřát u ohňů, ale stráží je odeženou: na to tu ohně nejsou, jsou tu kvůli světlu. Od prvního okamžiku mají prsty na nohou ztuhlé. Sníh se jim dostal do lehkých bot a ani netaje. Bez slitování dostanou povel: „Nastoupit! Vyrovnat!... Úkrok vpravo... úkrok vlevo... Střílí se bez výstrahy... Pochodem v chod!“ Psi na řetězech zavylí, když přišel tento vzrušující okamžik a uslyšeli svůj oblíbený povel. Vykročili strážní v krátkých kožísčích – a vězňové odsouzení k záhubě vykročili ve svých letních šatech hlubokým a neprošlapaným sněhem kamsi do temné tajgy. Před nimi ani jedno světélko. Svítí jen polární záře – naše první a asi i poslední... Smrky praskají mrazem. A vězňové bez bot se boří sněhem se ztuhlými chodidly a holeněmi.

Nebo příjezd na Pečoru v lednu 1945. („Naše vojska obsadila Varšavu!... Naše vojska odřízla Východní Prusko!“) Pustá zasněžená pláň. Vězně vyhnali z vagónu, posadili je na sníh v řadách po šesti a dlouho je počítali, pletli se a znovu je počítali.

Pak zaveleli vzlyk a hnali je šest kilometrů po netknuté sněhové pláni. Transport byl také z jihu (z Moldavska), všichni měli jen kožené boty. Vlčáky pustili tak blízko zezadu ke koloně, že vyskakovali tlapami na záda vězňů v poslední řadě a funěli jim do zátylků svůj horký psí dech (v té řadě šli dva duchovní, starý šedovlasý kněz Fedor Florja, kterého podpíral mladý kněz Viktor Šipovalnikov). Divíte se takovému použití vlčáků? Ne, spíš jejich sebeovládání vždyť se jim jistě chtělo kousnout!

Konečně došli do cíle. A rovnou do přijímací lágrové lázně: všichni se musí svléknout v jednom baráku, přeběhnout nazí přes dvůr a umýt se v druhém. Teď se však dá všechno snést, to nejhorší mají za sebou. Teď už jsou na místě. Setmělo se. A najednou přijdou na to, že v lágru není místo, že lágr není připraven převzít transport. A tak po koupeli nechají transport znovu nastoupit, spočítají je, obklíčí psy – a vězňové se táhnou se svými ranci opět šest kilometrů, tentokrát už ve tmě, a šlapou ve sněhu zpátky ke svému vlaku. Avšak dveře vagónů zůstaly po celou dobu otevřené, těplušky vychladly a nezůstalo v nich ani trochu předchozího ubohého tepla, uhlí se do konce cesty všechno spálilo a jiné teď není kde vzít. Tak vymrzli celou noc, ráno jim dali k jídlu sušené ryby (a kdo má žízeň, ať si vezme sníh) a vedli je zase do lágru.

A to ještě byl šťastný případ – neboť lágr existoval, a jestliže je nepřijal dnes, přijme je zítra. Avšak vzhledem k zvyklostem červených vlaků přijet do úplné pustiny se den příjezdu transportu nezřídka stane i dnem otevření nového lágru: mohou vězně jednoduše nechat v tajze pod polární září a přibít na smrk prkénko s nápisem „První pobočka toho a toho tábora“. Tam budou týden žvýkat suché ryby a zadělávat mouku sněhem.

A jestliže byl lágr založen aspoň před dvěma týdny – to už je úplný komfort, už se vaří teplé jídlo, a i když nejsou misky, dají první i druhý chod dohromady pro šest lidí najednou do umyvadla, šestice se postaví do kruhu (stoly a židle také nejsou), dva z nich drží levou rukou umyvadlo a pravou rukou po pořadě jedí. Že se opakují? Ale ne, to bylo v Pereborech v roce 1937, jak o tom vypráví Loščilin. To se opakuje Gulag, nikoliv já.

Pak dají nováčkům brigádyry – zkušené lágerníky, kteří je rychle naučí žít, naučí je v tom chodit a ulejšvat se. A hned od prvního rána budou chodit na práci, neboť hodiny naší Epoque jdou a nečekají. U nás to není jako v carské katorze Akutaj, kde dávali nově příchozím tři dny volna, aby si odpočinuli³⁷⁷. Hospodářství Souostroví Gulag postupně vzkvétá, vznikají nové železniční tratě a už přivážejí vězně ve vlcích do mnoha míst, kam ještě nedávno se dostali jen po vodě. Ještě však žijí domorodci, kteří vyprávějí, jak se plavili po řece Ižmě v úplných staroruských korábech, v každém bylo sto lidí a sami museli veslovat. A jak putovali po řece Uchtě, Use a Pečoře k rodnému lágru v rybářských bárkách. Také

³⁷⁷ P. F. Jakubovič, Ve světě vyvrženců, Moskva 1964.

na Vorkutu vozili vězně na nákladních lodích: do Adzjavu, kde bylo překladiště vorkutského lágru, na velkých lodích a odtud pak dál – do Ust'-Usy bylo, co by kamenem dohodil – na lodích s malým ponorem. Plavba trvala deset dní, celá loď se hýbala vešmi, takže strážní pouštěli vězně po jednom na palubu, aby mohli vytřepat parazity do vody. Ani lodní transporty nebyly přímé, nýbrž často přerušované: věžňové museli přestupovat na jiné lodi, přenášet je po souši nebo pokračovat v cestě pěšky.

A byly tam vlastní tranzitní tábory – z chatrčí nebo stanů – jako Ust'-Usa, Pomozdino, Ščelja-Jur. Platily tam zvláštní říční předpisy, zvláštní řád pro strážné ozbrojených doprovodů a samozřejmě zvláštní přísné povinnosti pro vězně. Je však jasné, že sotva můžeme vylíčit všechnu tu exotiku, a proto se o to ani nepokusíme.

Severní Dvina, Ob a Jenisej si pamatují, kdy začali převážet vězně na nákladních lodích – bylo to v době rozkulačování. Tyto řeky míří přímo na sever, lodě byly břichaté a prostorné – a jen tak se jim mohlo podařit vyhnat tuto šedivou masu z živé Rusi na neživý sever. Házeli lidi do objemného nitra vlečných lodí, a ti tam leželi na hromadě a hýbali se jako raci v košíku. A vysoko na palubě jako na skále stály hlídky. Někdy vezly vězně v otevřeném podpalubí, jindy je zakryli velkou plachtou – to aby je nebylo vidět nebo aby je lépe uhlídali, a ne aby je uchránili před deštěm. Převoz v takové lodi nebyl už ani transport, nýbrž smrt na splátky. K tomu jim skoro ani nedávali jíst, a když je vyhnali do tundry, nedali jim už vůbec nic k jídlu. Nechali je pomřít o samotě v přírodě.

Lodní transporty po severní Dvině (a stejně i po Vyčegdě) neustaly ani v roce 1940: v jednom takovém transportu jel například A. J. Oleňov. Věžňové stáli v podpalubí jeden vedle druhého – a to ne pouhých čtyřiaadvacet hodin. Močili do sklenic, podávali si je z ruky do ruky a vylévali je z kulatého okénka, a když na ně přišlo něco vážnějšího, udělali to do kalhot.

Lodní převoz po Jeniseji se vžil a fungoval bez ustání po celá desetiletí. Na břehu v Krasnojarsku postavili ve třicátých letech přístřešky, pod nimiž za studených sibiřských jarních dnů křehli jeden nebo dva dny věžňové čekající na transport.³⁷⁸ Jenisejské nákladní lodi jsou natrvalo přizpůsobené k transportu věžňů – mají tříposchod'ové tmavé podpalubí. Jen šachtou se žebříkem proniká dolů rozptýlené světlo. Ozbrojený doprovod má zvláštní domek na palubě. Strážní střeží východy z podpalubí a pozorují vodu za lodí, zda se na hladině nevynoří nějaký věžeň. Do podpalubí nejdou, i kdyby se odtamtud ozýval jakýkoliv nárek nebo volání o pomoc. A nikdy nevyvádějí vězně nahoru na vycházku. V transportech v letech 1937-38 a 1944-45 (a snadno uhádneme, že i v mezidobí) se dole v podpalubí neposkytovala věžňům žádná lékařská pomoc. Věžňové leží na „poschodích“ jeden vedle druhého ve dvou řadách: jedna řada hlavou k lodnímu boku a druhá k jejich nohám. Ke kýblům na poschodích je přístup jen po ležících věžních. Není vždy dovoleno je včas vynést (tahat sud s výkaly po strmém žebříku nahoru – to je třeba si představit!), přetékaají, nečistota se rozlévá po podlaze a teče na spodní patra. A lidé v tom leží. V době jídla roznášejí pomocníci, také věžňové, šlichtu v sudech po poschodích a tam ji ve věčné tmě (dnes už tam možná mají elektrinu) rozdávají při světle baterek. Takový transport do Dudinky trval někdy i celý měsíc. (Dnes samozřejmě stačí jeden týden.) Pro mělčiny a jiné překážky se plavba často prodlužovala, zásoby potravin nestačily, takže několik dní nedostali věžňové k jídlu vůbec nic (a to jim pak už nikdo nevyhradil).

Chápavý čtenář si teď už i bez autora snadno domyslí, že kriminálníci vždy obsadí horní poschodí co nejbliž k průlezu – ke vzduchu a světlu. Tam mají nejbliž k rozdávánému chlebu a vezmou si ho, kolik chtějí a nedostává-li se při transportu jídla, pak beze studu odhodí beráncí roucho (čili vezmou příděl celému šedivému stádu). Dlouhou cestu si zloději krátí hrou v karty; karty si vyrobí sami³⁷⁹ a to, oč hrají, seberou kořenům, přičemž důkladně prohledají všechny, ať už leží v tom či onom sektoru lodi. Ukradené věci mění při hře nějaký čas neustále majitele a nakonec přistanou nahoře u strážných. Ano, čtenář to už uhádl: strážní jsou sehnání se zloději, ukradené věci si buď nechají, nebo je prodají na břehu a přinesou za ně zlodějům něco k jídlu.

A co odpor? I ten bývá, ale velmi zřídka. Uvedeme jeden případ, o němž se dochovaly zprávy. Udál se v roce 1950 na jedné podobné a podobně vybavené nákladní lodi, jenomže větší, námořní; v transportu z Vladivostoku na Sachalin se sedm neozbrojených „osmapadesátníků“ postavilo na odpor kriminálíkům, kterých bylo asi osmdesát (a jako vždy měli nože). Tito Bukové prohledali celý transport ještě ve vladivostocké tranzitce „Tři-deset“, oni vždy prohledávají spoluvěžně velmi důkladně, ne hůř než dozorcí, znají všechny skrýše, vždyť při jakémkoliv filcování se nikdy nenajde všechno. Protože to vědí,

³⁷⁸ Lenin se v roce 1897 nalodil na „Svatého Nikolaje“ v osobním přístavu jak všichni ostatní cestující.

³⁷⁹ O tom píše podrobně V. Šalamov v knize Očerki presrupnogo míra (Črty ze světa zločinu).

už ve věznici lstivě prohlásili: „Kdo má peníze, může si koupit machorku.“ Míša Gračev vytáhl tři ruble, které měl schované ve vatýrce. Zloděj Volod'ka, zvaný Tatar, na něho vzkřikl: „Copak, ty hajzle, daň platit nebudeš!“ A skočil na něho, aby mu je vzal. Ale armádní staršina Pavel (jeho příjmení se nám nezachovalo) ho odstrčil.

Volod'ka Tatar proti němu vyrazil rukou s roztaženými prsty, aby mu vypíchl oči, ale Pavel ho srazil k zemi. Hned k nim přiskočilo asi dvacet až třicet suků, ale kolem Gračeva a Pavla se postavili bývalí vojáci Volod'a ~pakov, armádní kapitán, Serjoža Potapov, Volod'a Reunov, Volod'a Tret'juchin, všichni armádní staršinové, a Vasja Kravcov. A co se stalo? Dali si několik ran a tím věc skončila. Projevila se tu snad odvěká a skutečná zbabělost kriminálníků (která se vždy skrývá za jejich hranou útočností a siláctvím), nebo jím snad vadila blízkost strážného (odehrávalo se to hned pod průlezem do podpalubí), nebo snad tomu bylo proto, že se šetřili pro mnohem důležitější společenský úkol – chtěli se ještě před poctivými zloději zmocnit vedení alexandrovské tranzitky (kterou nám už vylíčil Čechov) a sachalinské stavby (pochopitelně nikoliv proto, aby ji stavěti) – ať už tomu bylo jakkoliv, ustoupili a omezili se na vyhrožování: „Počkejte na pevnině, tam vás rozmlátíme na kaši!“ (K bitvě však nedošlo a na kaši je nerozmlátili. A v alexandrovské tranzitce je čekala nepříjemnost: jejího vedení se už zmocnili poctiví.) Na parnicích, plujících na Kolymu, je všechno zařízeno podobně jako na nákladních člunech, jenomže je všechno větší. Ještě dnes, jakkoliv se to zdá divné, zůstalo naživu několik vězňů z kolymského transportu, který byl při slavné plavbě ledoborce Krasina na jaře 1938 přepravováni na několika starých parnicích-galoších Džurma, Kulu, Něvostroj a Dněprostroj, jimž Krasin prorážel cestu jarními ledy. Také na těchto parnicích byla ve studeném špinavém podpalubí postavena tři patra a na každém patře dvouposchod'ové palandy z tyčí. Všude nebyla úplná tma: tu a tam svítily čadilky a lampy. Podle úseků vypouštěli vězně po pořadě na palubu na vycházku. Na každé lodi vezli tři až čtyři tisíce lidí. Plavba trvala déle než týden, za tu dobu zplesnivěl chléb, který vezli z Vladivostoku, a proto snížili cestovní normu za 600 na 400 gramů. K jídlu byly sušené ryby, ale pitná voda... Inu, všechno v dobrém, ale s vodou byly přechodné těžkosti. Ve srovnání s říčními transporty to bylo ještě horší, byly tu bouře, mořská nemoc, zesláblí a umoření lidé zvraceli a neměli už sílu z toho vstát, a všechny podlahy byly pokryté touto odpornou vrstvou.

Cestou se udála jedna politická epizoda. Lodi musely proplout Lapérousovým průlivem v samé blízkosti japonských ostrovů. Hned zmizely kulometry na lodních nástavbách, strážní se převlékali do civilu, zavřeli podpalubí a zakázali vyjít na palubu. A v lodních dokladech bylo už ve Vladivostoku předvídavě uvedeno, že vezou nikoliv vězně, bůh uchovej, nýbrž najaté dělníky na Kolymu. Kolem lodí kroužilo množství japonských bárek a člunů, aniž je napadlo sebemenší podezření.

(A jindy zas, v roce 1939, došlo s Džurmou k této příhodě: Kriminálníci se dostali z věznice v podpalubí do skladiště, které vykradli a pak zapálili. Stalo se to právě v blízkosti japonských břehů. Z Džurmy se začal valit dým, Japonci nabídli svou pomoc – ale kapitán odmítl a neotevřel dokonce ani příklopy do podpalubí! Když se pak vzdálili od Japonska, naházeli do moře mrtvolu vězňů, kteří se udusili kouřem, a ohořelé a napolo zkažené potraviny odvezli v lágru do vězeňské kuchyně.³⁸⁰ Před Magadanem uvázl konvoj v ledu, ani Krasin nepomohl (pro plavbu bylo příliš brzo, avšak oni spěchali, aby co nejdřív dovezli pracovní síly). Druhého května vylodili vězně na led daleko od břehu. Nové příchozím se otevřel neveselý pohled na tehdejší Magadan: vyhaslé sopky, ani jeden strom, ani keř, ani ptáček, jen několik dřevěných baráků a patrová budova Dulstroje. Přitom si ale neustále hráli na převýchovu: předstírali, že nepřivezli kosti na vydláždění zlatonosné Kolomy, nýbrž dočasně izolované sovětské občany, kteří se později vrátí k tvořivému životu, a tak je přivítali s hudbou. Orchester Dalstroje hrál pochody a valčíky, zatímco utýraní a polomrtví vězňové se potáceli po ledové ploše v dlouhé šedivé řadě, vlekli své moskevské věci (tento obrovský transport politických vězňů se cestou téměř ještě nesetkal s kriminálníky) a nesli na zádech jiné polomrtvé vězně – revmatiky nebo beznohé (ani beznohé neminul trest).

Nyní si však uvědomuji, že se začínám opakovat, že bude nudné psát i nudné číst, neboť čtenář zná už všechno napřed: teď je odvezou nákladáky stovky kilometrů a pak je ještě poženou pěšky další desítky. A tam na konci cesty zřídí vězňové nové lágrové pobočky a od první chvíle budou chodit do práce a budou jíst ryby a mouku, kterou budou zajídat sněhem. A spát budou ve stanech.

³⁸⁰ Od té doby uplynuly desítky let a stále dochází k případům, že se sovětské občany na sovětských mořích, kde už podle všeho vězně nevozí, octnou v nouzi – avšak pro totéž utajování, jež vydávají za národní hrdost, odmítnou jakoukoliv pomoc. Ať nás třeba sežerou žraloci, ale vaši pomocnou ruku nepřijmeme! Utajování – to je naše rakovina.

Ano, tak to bude. Zatím však je několik dní nechají zde v Magadanu, rovněž v polárních stanech, a budou je předvolávat před komisi, to znamená, že je budou nahé prohlížet a podle zadků určovat, zda jsou schopni práce (a všichni, jak se ukáže, budou schopni). A také je samozřejmě zavedou do lázně a poručí jim, aby si v předsíni nechali své kožené kabáty, romanovské krátké kožíšky, vlněné svetry, obleky z jemné látky, vysoké plstěné boty, holínky a válenky (neboť to nepřijeli zaostalí muži, nýbrž stranické špičky – redaktoři novin, ředitelé trustů a závodů, pracovníci oblastních výborů strany, profesori politické ekonomie, kteří už začátkem třicátých let věděli, co to je kvalitní oblečení). „A kdo nám to tu ohlídá?“ ptají se nováčci s pochybami. – „Kdo by ty vaše věci potřeboval?“ odseknou jim uraženě lázeňští. „Jen jděte a klidně se umyjte.“ A tak oni tedy jdou. Pak ale vyjdou druhými dveřmi a tam dostanou černé bavlněné kalhoty a blůzy, táborové vatýrky bez kapes a bagančata z vepřovice. (Och, to není žádná maličkost! To je rozloučení se svým předchozím životem, s tituly, s postavením a se samolibostí!) „Kde jsou naše věci?“ ptají se rozčileně. – „Co, vaše věci? Ty zůstaly doma!“ zarve na ně jakýsi náčelník. „V táboře není nic vaše! U nás v táboře je komunismus! Odchod!“

Jestliže šlo o „komunismus“ – co mohli namítnout? Vždyť mu přece zasvětili svůj život...

Kromě toho existují také transporty na povozech i prostě pěšky. Vzpomeňte si, jak v Tolstého Vzkříšení hnali vězně za slunečného dne z vězení na nádraží. V Mimusinsku však v roce 194... , když po celý rok nevyvedli vězně ani na vycházku, takže si odvykli chodit, dýchat a dívat se na svět, najednou je vyvolali z cel, nechali nastoupit a hnali pětadvacet kilometrů do Abakanu. Asi deset lidí cestou umřelo.

Žádný velký román, ba ani kapitolu o tom nikdo nenapíše: kdo žije na hřbitově, nemůže všechny mrtvé oplakat.

Pěší transport, to je dědeček železničního transportu, dědeček stolypinu i dědeček červených vlakových souprav. Za našich časů se používá stále méně, a to jen tam, kde dosud není možný mechanizovaný transport. Tak například z obleženého Leningradu posílali odsouzené pěšky kus cesty po zamrzlém Ladožském jezeře k červeným vlakům. (Ženy vedli dohromady se zajatými Němci, zatímco naše muže odehnali od žen bodáky, aby jim nebrali chleba. Kdo upadl, tomu hned stáhli boty a hodili ho na nákladňák – ať byl živý nebo mrtvý.) Tak také posílali ve třicátých letech každý den z kotlaské tranzitní věznice transport sto lidí do Ust'-Vymy (asi tři sta kilometrů) a někdy i do Čibji (přes pět set).

Jednou v roce 1938 tak hnali i transport žen. Tyto transporty ušly za den 25 kilometrů. Ozbrojený doprovod šel s jedním nebo dvěma psy a popoháněl opozdilce pažbami pušek. Věci vězňů, kotel a proviant však vezli vzadu na povozech, čímž takový transport připomínal klasické transporty minulého století.

Existovaly i tranzitní chalupy – zrušená stavení rozkulačených sedláků s vytloučenými okny a vyraženými dveřmi. Účtárna kotlaské tranzitky vydala vždy pro transport přiděl potravin na teoreticky propočtenou dobu za předpokladu, že všechno půjde cestou hladce, a nikdy ani o den víc (to je všeobecná zásada všech našich účtáren). Když došlo cestou ke zdržení, nastavovali potraviny a dávali vězňům řídkou kaši z žitné mouky bez soli, anebo také vůbec nic. Tím se tyto transporty poněkud lišily od klasických.

V roce 1940 hnali Oleňovův transport po vylovení pěšky tajgou (z Kňož-Pogostu do Čibji) – a vůbec jim nedali nic jíst. Vězňové pili vodu z močálů, takže se mezi nimi rychle rozšířila úplavice. Padali vysílením a psi s nich trhali šaty. V Ižmě chytali ryby do kalhot a jedli je syrové. (A na jedné pasece jim řekli: Tady začnete stavět železniční trať Kotlas Vorkuta!) I v ostatních místech našeho evropského severu putovaly pěší transporty až do té doby, dokud po týchž cestách po náspech, které první vězňové sami navrhli, nezačaly jezdit veselé červené vagóny přivážející další vězně.

Pěší transporty mají svou techniku, kterou vypracovali tam, kde musí honit vězně častěji a ve větším množství. Když vedou transport lesní cestou v tajze z Kňož-Pogostu do Vesljany a najednou jeden vězeň upadne a nemůže dál – co s ním dělat? Uvažujme rozumně co? Přece kvůli němu nezastaví celý transport. U každého, který upadne a opozdí se, nemohou přece nechat jednoho vojáka – vojáků je málo, vězňů mnoho. Co tedy?... Voják u něho chvíli zůstane, pak rychle dožene ostatní, ale už sám.

Dlouho se udržely stále pěší transporty z Karabasu do Spassku. Je to všeho všudy 35-40 kilometrů, ale ty musí transport ujít za jeden den – tisíc lidí najednou a mezi nimi mnoho zesláblých. V takovém případě se dá čekat, že mnoho vězňů klesne a zůstane ležet s onou předsmrtnou nechutí a lhostejností, kdy do nich můžeš třeba i střílet, ale oni dál nepůjdou. Smrti se už nebojí – ale co klacku?

Neúnavného klacku, který je stále mlátí hlava nehlava? Takového klacku se zaleknou a půjdou. To je vyzkoušené, je tomu skutečně tak. Proto je kolona vězňů obklíčena nejen obvyklým kordónem

samopalníků, kteří jdou ve vzdálenosti padesáti metrů, ale i vnitřním kordónem vojáků beze zbraní, zato však s klacky. Ti opozdilce bijí (jak to ostatně prorokoval sám soudruh Stalin), bijí a bijí – a oni, ač u konce svých sil, přece jen jdou a mnozí z nich jako zázrakem dojdou! Oni nevědí, že je to prověrka klackem a že ty, kteří se už ani pod ranami nezvednou a nejdou, sebere povoz, který jede vzadu. Je to organizační zkušenost. (Někdo se může zeptat: A proč je všechny hned nenaloží na povozy?... Prosím vás, kde ty vozy vzít, a ještě k tomu koně? My přece máme jen traktory. A vůbec, víte, co dneska stojí oves?...) Takové transporty často putovaly v letech 1948-50.

Avšak ve dvacátých letech byl pěší transport jedním ze základních. Byl jsem malý chlapec, ale dobře si vzpomínám, jak je bez ostychu hnali rostovskými ulicemi. Tehdy ostatně onen proslulý povel „Střílet bez výstrahy!“ zněl jinak, a to vzhledem k jiné technice: doprovod byl často ozbrojen pouze šavlemi. Proto veleli takto: „Při vybočení z řady – střílej a řež.“ To zní strašně – „střílej a řež!“ To si hned představíš, jak ti ze zadu rozseknou hlavu.

A dokonce ještě v únoru 1936 hnali po Nižním Novgorodu pěší transport zavolžských starců s dlouhými plnovousy, v domácky tkaných halenách, v laptích a onucích –

„mizící Rus“... Najednou jim zkřížily cestu tři automobily s předsedou VCIK Kalininem. Transport se zastavil. Kalinin projel, nijak ho to nezajímalo.

Zavřete oči, čtenáři! Slyšíte ten hluk kol? To jedou stolypiny. To jedou červené vlaky. Každou minutu, dnem i nocí. Každý den v roce. A voda šplouchá – to plují vězeňské nákladní lodi. A burácejí motory vězeňských vozů. Neustále někoho zavírají, nakládají a příkládají. A co to hučí? Přehlušené cely v tranzitkách. A co ten křik? To je nárek okradených, znásilněných a zbitých.

Viděli jsme v přehledu všechny způsoby přepravy vězňů – a zjistili jsme, že všechny jsou jen špatné. Prohlédli jsme tranzitní věznice – ale dobrou jsme neviděli.

Dokonce i poslední lidská naděje, že to pak v lágru bude lepší, je planou nadějí.

V lágru to bude ještě horší.

4 Z OSTROVA NA OSTROV

V Souostroví Gulag však převážejí vězně z ostrova na ostrov i v jednotlivých člunech. Tomu se říká zvláštní doprovod. To je nejméně obtížný způsob převozu, který se téměř neliší od cestování svobodných lidí. Takového převozu se dostane jen málokterým. Mně však byl za mého vězeňského života dopřán třikrát.

Zvláštní doprovod nařizují vysoce postavené osobnosti. Nesmí se zaměřovat se zvláštním příkazem, který také může podepsat jen někdo nahoře. Vězeň odborník se zvláštním příkazem cestuje většinou ve společných transportech, ačkoliv i jemu je někdy dopřáno prožít podivné (a tím překvapivější) úseky cesty. Tak například jede Ans Barnštejn se zvláštním příkazem ze severu k dolní Volze na zemědělské práce. Vezou ho tak, jak jsme už popsali, v mačkanici, za neustálého ponižování, za štěkotu psů, pod bodáky a za řevu „Úkrok vpravo, úkrok vlevo...“ – a najednou ho vysadí na malé zastávce Zanzevatka, kde ho očekává jediný klidný dozorce beze zbraně. Zívne: „No dobrá, přespíš u mne, zatím se můžeš jít procházet a zítra tě dovezu do tábora.“ A tak se Ans prochází. Chápete vůbec, co to znamená procházet se pro člověka, který je odsouzen na deset let, který se už častokrát rozžehnal se životem, který ještě dnes ráno seděl ve stolypinu a zítra bude v lágru – ale teď chodí a dívá se, jak slepice hrabou na staniční zahrádce a jak se ženské, které neprodaly cestujícím ve vlaku máslo a melouny, připravují k obchodu. Odbočí tři, čtyři i pět kroků a nikdo na něho nezakřičí „Stůj!“, dotýká se nevěřícími prsty lístků akátů a je mu skoro do pláče.

Zvláštní doprovod však bývá takovým zázrakem od začátku až do konce. Při něm nepoznáš, co jsou to společné transporty, nemusíš dávat ruce za záda, svlékat se do naha, sedat si na holou zem a dokonce nezažiješ ani žádnou prohlídku.

Strážní se k tobě chovají přátelsky a dokonce ti vykájí. Upozorní tě: „Samozřejmě že při pokusu o útěk obvykle střílíme. Máme v kapsách nabitě pistole. Pojedeme ale normálně, chovejte se přirozeně, nedávejte najevo, že jste vězeň.“ (Prosím, abyste si všimli, že i tu se jako vždy zájmy jednotlivce ztotožňují se zájmy státu.) V mém lágrovém životě nastal obrat toho dne, kdy jsem se se svými zkroucenými prsty (které jsem od neustálého držení náradí už nemohl narovnat) tlačil při ranním rozvodu do práce v tesařské brigádě, z níž mě parták odvedl a s nebyvalou úctou mi řekl: „Víš, na příkaz ministra vnitra...“

Strnul jsem. Brigáda odešla a kolem mne se shlukli pridurci. Někteří mínili, že mi napaří trest, zatímco jiní tvrdili, že budu propuštěn. Všichni se ale shodovali v tom, že se ministru Kruglovovi nebudu moci vyhnout. I já jsem v duchu kolísal mezi novým trestem a propuštěním. Úplně jsem zapomněl, že před půl rokem přijel do našeho lágru jakýsi člověk a dal nám vyplnit evidenční kartičky Gulagu (tuto práci začali po válce v nejbližších táborech, ale pochybuji, že ji dovedli do konce).

Nejdůležitější rubrika na kartičce byla „odbornost“.

A vězňové, aby zvýšili svou cenu, tam psali nejžádanější gulagovské obory: „holič“, „krejčí“, „skladník“, „pekař“. Já jsem se ale zamračil a napsal: „jaderný fyzik“.

Jaderným fyzikem jsem jakživ nebyl, jen jsem před válkou chodil na nějaké přednášky na univerzitě, znal jsem názvy atomových částic a jejich parametry – a tak jsem se rozhodl, že to tam napíšu. Byl rok 1946 a atomová puma byla ve vysokém kursu. Sám jsem však té kartičce žádný význam nepřikládal a brzy jsem na ni zapomněl.

Je to planá, naprosto nespolehlivá a nikým nepotvrzená legenda, kterou v lágrech každou chvíli uslyšíš: že prý kdesi v tomto Souostroví existují malinké Rajské ostrovy. Nikdo je neviděl, nikdo tam nebyl, a kdo tam byl, ten mlčí a nic neřekne. Na těchto ostrovech prý tečou řeky mléka mezi medovými břehy, k jídlu je tam samá smetana a vejce, je tam prý čisto, stále teplo, práce je duševní a stonásobně tajná.

A právě na tyhle Rajské ostrovy (ve vězeňském žargonu šarašky) jsem se dostal na celou polovinu trestu. Jim také vděčím za to, že jsem zůstal naživu, v lágru bych se konce trestu nikdy nedožil. A také jim vděčím za to, že mohu psát toto pojednání, i když jsem jim v této knize nevyhradil žádnou kapitolu (už jsem o nich napsal román). A právě na těchto ostrovech mě z jednoho ostrova na druhý a ze druhého na třetí převáželi se zvláštním doprovodem: dva dozorcí a já.

Jestliže duše zemřelých někdy slétnou mezi nás, vidí nás a snadno v nás odhalí naše malicherné pohnutky, ale protože jsou bez těla, my je nevidíme a netušíme – a takový je i převoz se zvláštním doprovodem.

Pohroužíš se do viru svobody a prodíráš se nádražní čekárnou. Roztržitě si prohlížíš vyhlášky, které se tě určitě nijak nemohou týkat. Sedíš na starodávném čekárenském „kanapi“ a posloucháš podivné a nicotné rozhovory: že nějaký muž bije svou ženu nebo že ji opustil, že se tchyně bůhvíproč neshodne se snachou, že sousedé ve společném bytě plýtvají elektřinou na chodbě a neotírají si boty, že někdo někomu dělá v zaměstnání samé potíže, že někomu nabízejí lepší místo, ale že se nemůže rozhodnout, má-li se přestěhovat copak je to tak lehké odejít jinam? Všechno to slyšíš – a najednou ti přebíhají po zádech a po hlavě mravenci odmítání: tak zřetelně dovedeš nyní rozeznat skutečnou míru věcí ve vesmíru, míru všech slabostí a vášní – ale těmto hříšníkům není dáno, aby ji poznali! Skutečně a opravdu živý jsi jen ty, jenž jsi vlastně bez těla, zatímco tito všichni ostatní se jen omylem považují za živé.

Mezi vámi je nepřeklenutelná propast. Nemůžeš na ně zavolat, ani nad nimi zaplakat, ani jim zatrást za rameno: vždyť jsi duch přízrak, zatímco oni hmotná těla.

Jak jim však tuto pravdu vnuknout? Zjevením? Viděním? Ve snu? Bratři, lidé, proč vám byl dán život? Za tiché půlnoci se otevírají dveře cel odsouzenců k smrti a lidé s velkou duší jsou vlečeni na popravu. Na všech železničních tratích v naší zemi si lidé každou minutu i právě teď olizují po slanečku vyprahlými jazyky suché rty, sní o štěstí moci si natáhnout nohy a o uspokojení po použití záchodu. V Orotukanu jen v létě rozmrzá země do hloubky jednoho metru a jedině tehdy mohou do ní zakopat kosti těch, kteří pomřeli během zimy. Ale vy, pod modrým nebem a hřejícím sluncem, máte právo rozhodovat o svém osudu, máte právo se jít napít vody, natáhnout si nohy, jet kamkoliv bez doprovodu strážných – co jsou proti tomu neotřené boty? Co s tím má co dělat tchyně? Chcete, abych vám teď vyklopil, co je v životě nejdůležitější, v čem spočívá veškerá jeho záhada? Nehoňte se za přeludy, za majetkem, za tituly: toho dosáhnete po desítkách let, zaplatíte za to nervy a přijdete o to za jedinou noc. Žijte s vyrovnanou převahou nad životem – nebojte se neštěstí, nežeňte se za štěstím, vždyť je to všechno jedno: ani hořké netrvá věčně a sladkého není nikdy vrchovatě.

Spokojte se s tím, že nemrznete a že vám žízeň a hlad nervou svými spáry útrob. Jestliže nemáte přeražený hřbet, můžete na obě nohy, hýbáte oběma rukama, vidíte na obě oči a slyšíte na obě uši, komu byste chtěl co závidět? A proč? Vždyť závist užírá ze všeho nejvíc. Protřete si oči, očistěte si srdce – a pak si budete nade vše vážit těch, kteří vás mají rádi a jsou vám nakloněni. Neurážejte je, nenadávejte jim, ani se s nikým z nich nerozcházejte ve zlém: vždyť nevíte, třeba je to váš poslední čin před zatčením a zůstanete tak v jejich paměti!...

Avšak strážní hladí v kapsách černé rukojeti pistolí. Sedíme všichni tři vedle sebe, střízliví mladíci, mírumilovní přátelé.

Trů si čelo, zavírám oči, otvírám je – a stále vidím jako ve snu: nikým nehlídaný houf lidí. A přitom dobře vím, že jsem ještě na dnešek spal v cele a že zítra tam budu opět spát. Vtom přijdou nějací průvodčí s kleštičkami: „Vaši jízdenku!“ – „Tady u soudruha.“

Železniční vozy jsou plné (ovšem jen podle pojmů svobodných lidí – nikdo neleží pod lavicemi a nikdo nesedí na podlaze v uličkách). Řekli mi, abych se choval přirozeně, a já se tedy chovám co nepřirozeněji: uviděl jsem v sousedním oddělení volné místo v rohu u okna a přesedl si. Pro strážné však tam už žádné volné místo nebylo. Zůstali tedy sedět na svých místech a pozorují mě zamilovanými očima. V Pereborách se uvolní místo proti mně, ale než stačí strážný přijít, obsadí je otlešený mladík v krátkém kožíšku, v kožešinové čepici a s jednoduchým, ale pevným dřevěným kufrem. Ten kufr jsem hned poznal: byl to lágrový výrobek, made in Gulag.

„Uf-uf,“ odfoukne si. Je šero, ale přesto vidím, že je celý rudý, asi se nastupování neobešlo bez rvačky. Vytáhne láhev: „Dáš si se mnou pivko, soudruhu?“ Ví, že můj strážný v sousedním oddělení div neomdlel: já přece nemohu pít alkoholické nápoje, to se nesmí! Mám se ale chovat přirozeně. A tak řeknu nenuceně: „Tak mi trochu nalej!“ (Pivo?? Ano, pivo!! Tři roky jsem si už nedal ani hlt! Zítra se budu v cele vychloubat: Pil jsem pivo!) Chlapík mi nalije a já se s rozehvěním napiji. Už je tma.

Elektrické světlo ve vagónu není, dosud vládne poválečný rozvrat. Ve staré lampě nad dveřmi hoří oharek svíčky pro všechna čtyři oddělení, pro dvě vpředu a dvě vzadu. Přátelsky si spolu vyprávíme, i když jeden druhého skoro nevidíme. Ať se můj strážný předklání, jak chce, nic pro nárazy kol neslyší. Mám v kapse korespondenční lístek domů. Chci svému prostoduchému spolubesedníkovi prozradit, kdo jsem, a poprosit ho, aby jej hodil do schránky. Podle kufru lze usoudit, že sám také seděl. On mě však předejde: „Víš, že jsem si sotva vyžebbral dovolenou? Dva roky mě nepustili, taková je to služba pod psa.“ – „A jaká?“ – „Ty to asi neznáš. Jsem asmoděj³⁸¹, s modrými nárameníky, nikdys je neviděl?“ Fuj, zatraceně, jak to že mě to hned nenapadlo? Perebory jsou přece centrem volžských lágrů, a ten kufr vymámil na věznicích, udělali mu jej zadarmo. Jak už pronikli do našeho života: na dvě oddělení dva asmodějové nestačí – musí si přisednout ještě třetí! A třeba se někde skrývá i čtvrtý. Třeba jsou v každém oddělení... Třeba tu jede ještě nějaký jiný našinec se zvláštním doprovodem...

Můj chlapík pořád fňuká a stěžuje si na osud. Tu mu záhadně namítanu: „A ti, které hlídáš a kteří pro nic za nic dostali deset let – těm je snad líp?“ Hned se stáhne a mlčí až do rána: v šeru předtím musel nejasně vidět, že mám na sobě nějaké polovojenské oblečení dlouhý vojenský plášť a blůzu. Myslel si, že jsem prostě voják, ale teď, čert ví, třeba jsem operativník a chytám utečence. Proč jsem vlastně v tomhle vagónu? A on přede mnou nadával na lágry...

Oharek v lampě se roztéká, ale pořád ještě hoří. Na třetí zavazadlové polici leží nějaký mladík a příjemným hlasem vypráví o válce – o skutečné válce, o jaké se v knihách nepíše. Sloužil u ženistů a vypráví příhody přesné podle pravdy. A člověka těší, že se nezkeslená pravda přece jen dostane lidem do uší.

I já bych mohl vyprávět... Dokonce by se mi chtělo vyprávět!... Ale ne, raději už nechci. Ty čtyři roky mé vojny se rozplynuly, jako by je kráva slízla. Už ani nevěřím, že to kdy bylo, a nechce se mi vzpomínat. Dva roky zde na Souostroví zastínily mé frontové cesty, frontová přátelství, všechno. Klín se vytlouká klínem.

Teď, když jsem pobyl jen několik hodin mezi svobodnými lidmi, cítím, že má ústa jsou němá: Chci zpět do své vlasti! Chci domů na Souostroví!

Ráno zapomenu korespondenční lístek na horní polici vagónu: průvodčí bude přece utírat prach a donese jej do poštovní schránky, bude-li to člověk...

Vyjdeme na náměstí před Severním nádražím. Moji dozorce se opět projeví jako nováčci, kteří neznají Moskvu. Rozhodnu tedy za ně, že pojedeme tramvají B. Na stanici uprostřed náměstí je nával, lidé spěchají do práce. Dozorce nastoupí k řidiči a ukáže mu průkaz ministerstva vnitra. Celou cestu stojím důležitě na přední plošině jako poslanci moskevského sovětu, ani jízdenky si nekoupíme. Jednoho dědu k nám ale nepustí: Nejsi žádný invalida, nastup si zadními dveřmi!

Přijedeme k Novoslobodské, vystoupíme – a já poprvé vidím Butyrskou věznici zvenčí, ačkoliv mě do ní vezou už počtvrté a bez námahy mohu nakreslit její vnitřní plán. Hu, jaká přísná vysoká zeď kolem dvou bloků domů. Srdce Moskvanů stydnou při pohledu na otvírající se ocelový chřtán jejích vrat. Já ale

³⁸¹ V ruském vězeňském žargonu totéž co bachař, dozorce. Původně v orientální mytologii zlý duch, bůh zla. (Pozn. překl.)

opouštím bez lítosti moskevské chodníky, projdu klenutou strážnicí jako domů na první nádvoří, usmívám se, když vidím známou vyřezávanou hlavní bránu, a nijak mi nevadí, že mě hned postaví – a také už postavili – tváří ke zdi a ptají se mne: „Jméno? Křestní a po otci?... Rok narození?...“

Jméno!... Jsem Mezihvězdný poutník! Mé tělo spoutali, ale duši si nepodmanili.

Vím, že po několika hodinách nevyhnutelných procedur s mým tělem – kdy mě budou v boxu filcovat, vydají mi potvrzení, vyplní přijímací evidenční kartu a odvedou mě do dezinfekce a do lázně – přijdu do cely s dvěma kupolemi, přehrazené uprostřed obloukem (všechny cely jsou stejné), s dvěma velkými okny, s jedním dlouhým stolem se skříni dohromady a setkám se tam s dosud neznámými, ale jistě chytrými, zajímavými a vlídnými lidmi, a ti začnou vyprávět mně, já zase jim, takže se nám večer ani nebude chtít spát.

Na miskách však bude vyraženo „Buťur“ (Butyrskaja ťurma – Butyrská věznice, to aby si je vězňové nebrali s sebou do transportu). Sanatorium Buťur, jak jsme tu minule žertovali. Sanatorium, nepřiliš známé ztloustlým potentátům, kteří chtějí zhubnout. Táhnou své pupky do Kislovodsku, chodí tam po vyznačených cestičkách, dělají dřepy a potí se celý měsíc, aby shodili dvě tři kila. Avšak v sanatoriu Buťur, které mají hned za rohem, by všichni hned zhubli o deset kilo za týden bez jakéhokoliv cvičení.

To je vyzkoušené. U všech bez výjimky.

Ve vězení se přesvědčíš o jedné skutečnosti – totiž že je svět malý, prostě příliš malý. Souostroví Gulag se sice rozprostírá na téže ploše jako Sovětský svaz, avšak počtem obyvatel je mnohem menší. Kolik jich na Souostroví přesně je, to nemůžeme zjistit. Lze předpokládat, že nikdy nebylo v lágrech najednou víc než dvanáct miliónů lidí³⁸² (zatímco někteří mizeli pod drnem, neúnavný Stroj přiválel další). A téměř polovina z nich byli politici.

Šest miliónů? No co, to je docela malá země, Švédsko nebo Řecko, tam se mnoho lidí zná navzájem. Jaký tedy div, že když přijdeš do jakékoliv cely v jakékoliv tranzitce, zaposloucháš se do rozhovoru, rozhovoříš se sám a určitě zjistíš, že máš se svými spoluvězni společné známé. Není tedy divu, že když D., který si odseděl v samotkách celý rok, přijde po pobytu v Suchanovce, po Rjuminově mlácení a po nemocnici do cely v Lubjance, představí se – a bystrý F. ho hned uvítá slovy: „Á, to jste vy, já vás znám!“ – „A odkud?“ zeptá se ho D. plaše. „Asi se mýlíte.“ – „Ale kdepak! Vy jste přece ten Američan Alexander D., o kterém buržoazní tisk lhal, že vás unesli, ale TASS to dementoval. Byl jsem tehdy na svobodě a četl jsem to.“

Mám rád ten okamžik, kdy do cely přivedou někoho nového (nikoliv nováčka ten přichází celý sklíčený a rozpačitý, nýbrž zkušeného vězně). A já sám také rád přicházím do nové cely (ostatně dej Bůh, abych už tam nikdy nemusel) – s bezstarostným úsměvem a s rozmáchlým gestem: „Zdravíčko, přátelé!“ Hodím svůj ranec na palandu. „Tak co je po roce nového v Butyrkách?“

Začneme se seznamovat. Je tu jeden mladík, Suvorov, § 58. Na první pohled se nezdá nijak zajímavý, ale pozor: v krasnojarské tranzitce s ním seděl v cele jakýsi Machotkin... „S dovolením, ten polární letec?“

„Ano, ano po něm se jmenuje...“

„... jeden ostrov v Tajmyrském zálivu. On sám ale dostal § 58/10. Řekněte, pustili ho do Dudinky?“

„Jak to víte? Ano, pustili.“

To je úžasné. Další článek v životopise letce Machotkina, kterého osobně vůbec neznám. Nikdy jsem se s ním nesešel a nikdy se s ním asi nesejdu, ale má příčinnivá paměť zaznamenala všechno, co o něm vím: Machotkin dostal deset let, ale ostrov přejmenovat nejde, neboť je tak uveden na mapách na celém světě (není to totiž žádný gulagovský ostrov.) Dali ho do letecké šarašky v Bolšinu a on se tam soužil, letec mezi inženýry, neboť ho nenechali létat. Když šarašku rozdělili na dvě části, dostal se do taganrožské poloviny a zdálo se, že všechno spojení s ním bylo přerušeno. V druhé polovině, v rybinské, mi vyprávěli, že požádal o povolení, aby mohl létat na Dálný sever. A teď se tedy dovídám, že mu to povolili. Není mi to sice k ničemu, ale všechno jsem si zapamatoval. A za deset dní se v Butyrkách v jednom koupelnovém boxu (existují tam takové příjemné boxy s kohoutky a putýnkami, aby se zbytečně nepoužívala velká lázeň) octnu ve společnosti jakéhosi R. Já ho sice neznám ale brzy se ukáže, že ležel půl roku v butyrské nemocnici a že teď jede do rybinské šarašky. Po dalších třech dnech se v Rybinsku, v té zavřené bedně, kde vězňové nemají vůbec žádné spojení s vnějším světem, všichni dozvědí jednak to, že Machotkin je v Dudince, a za druhé to, kam poslali mne. To je takový vězeňský telegraf: pozornost, paměť a setkání.

³⁸² Podle dokladů sociálních demokratů Nikolajevského a Dalina bylo vězněno celkem 15 až 20 miliónů lidí.

Ale kdo je ten sympatický muž s kostěnými brýlemi? Prochází se po cele a příjemným barytonem si prozpěvuje Schubertovu píseň:

„Ich wandle still, bin weinig froh,
Und immer fragt der Seufzer: wo? immer wo?“

„Carapkin, Sergej Romanovič.“

„To jste vy? Tak to já vás s dovolením dobře znám. Jste přece biolog? A nevrátil jste se z Berlína, že?“

„Jak to víte?“

„No jak, svět je přece malý! V šestačtyřicátém roce jsem byl s Nikolajem Vladimirovičem Timofejevem-Ressovským...“

Ach, jaká to byla cela! Snad nejskvělejší v celém mém životě... Bylo to v červenci, přivezli mě z lágru do Butyrek na tajemný „příkaz ministra vnitra“. Přivezli mě po obědě, ale ve věznici byl takový nával, že přijímací procedura trvala celých jedenáct hodin a teprve ve tři hodiny v noci mě celého umořeného z boxů vstrčili do cely číslo 755. V cele, osvětlené dvěma prudkými žárovkami pod dvěma kupolemi, spali vězňové jeden vedle druhého a převraceli se dusnem: horký červencový vzduch nemohl proudit okny, jež byla zahrazena náhubky. Mouchy neúnavně bzučely a sedaly na spící, kteří sebou vždy trhli. Někteří si zakrývali oči kapesníkem, aby je nerušilo ostré světlo. Kýbl pronikavě páchl – v takovém vedru se jeho obsah rychleji rozkládal. Cela, určená pro pětadvacet lidí, nebyla ani příliš přečpaná, bylo v ní asi osmdesát vězňů. Leželi těsně vedle sebe na palandách, nalevo i napravo, i na prknech položených dodatečně přes uličku, všude zpod paland vyčnívaly nohy a tradiční butyrský stůl spojený se skříní byl odsunut až ke kýblu. Tam byl ještě kousek volné podlahy, a tak jsem si lehl. Ti, kteří šli v noci na kýbl, mě museli překračovat.

Po povelu „Vztyk!“, jež dozorce zařval krmítkem ve dveřích, se cela začala hemžit: uklízeli hned prkna mezi palandami a odtahovali stůl k oknu. Přišli ke mně, aby se zeptali, jsem-li nováček nebo lágerník. Zjistil jsem, že se v cele střetají dva proudy: obvyklý proud právě odsouzených na cestě do lágru a protiproud lágerníků, samých odborníků – fyziků, chemiků, matematiků a inženýrů konstruktérů, kteří byli sice na cestě neznámo kam, ale jistě do jakýchsi příjemných vědeckovýzkumných ústavů. (Teď jsem se uklidnil, že mi ministr nenapaří další trest.) Přistoupil ke mně jeden muž, nepřiliš stalý, rozložitý (ale velmi pohublý), s poněkud jestřábím nosem:

„Profesor Timofejev-Ressovskij, předseda vědeckotechnické společnosti sedmdesáté páté cely. Naše společnost zasedá každý den po snídani u levého okna. Nechtěl byste nám uspořádat nějakou vědeckou přednášku? O čem by pojednávala?“

Nebyl jsem na nic takového připraven, a tak jsem před ním stál ve svém dlouhém ošoupaném vojenském plášti a v zimní čepici (ti, kteří byli zatčeni v zimě, jsou odsouzeni chodit i v létě v zimním oblečení). Mé prsty se ještě od rána nenarovnaly a byly plné oděrek. Jakou vědeckou přednášku bych jim mohl udělat?

Vtom jsem si vzpomněl, že jsem nedávno v lágru dostal na dvě noci propašovanou Smithovu knihu, obsahující oficiální zprávu ministerstva války USA o první atomové pumě. Kniha vyšla u nás na jaře. Nikdo v cele ji ještě neviděl? To je hloupá otázka, samozřejmě že ne. Tak se na mne osud usmál a postrčil mě opět k jaderné fyzice, k níž jsem se už hlásil v Gulagu.

Po rozdání přídělu se u levého okna sešla vědeckotechnická společnost, asi deset lidí, já jsem přednesl svůj referát a byl jsem přijat za člena společnosti.

Některé věci jsem zapomněl, jiné nepochopil – a tak Nikolaj Vladimirovič, ačkoliv už rok seděl ve vězení a nemohl o atomové pumě nic vědět, neustále doplňovat mezery v mé přednášce. Prázdna krabička od cigaret mi sloužila za tabuli a v ruce jsem měl nedovolený kousek tuhy. Nikolaj Vladimirovič mi její pořad bral, kreslil a doplňoval mě s takovou jistotou jako by sám patřil ke skupině fyziků v Los Alamos.

On skutečně pracoval s jedním z prvních ezopských cyklotronů, ale ozařoval jím mušky drosophily. Byl biolog, jeden z největších současných genetiků. Už seděl ve vězení, když Žebrak, jenž o tom nevěděl (ale možná že i věděl), se odvážil napsat do jednoho kanadského časopisu: „Ruská biologie nenese žádnou odpovědnost za Lysenka, ruská biologie je Timofejev-Ressovskij.“ (Však to také v době zdrcující kritiky biologie v roce 1948 Žebrakovi připomněli.) Slavný fyzik Erwin Schrodinger ve své brožuře „Co je život?“ citoval dvakrát Timofejeva-Ressovského, který v té době byl už dávno ve vězení.

A teď stál před námi a oslňoval svými znalostmi ze všech možných vědních oborů. Prokazoval takovou všestrannost, které vědci následující generace ani nechtějí dosáhnout (nebo se snad změnilo

možnosti získat takové znalosti?). Nyní však byl po vyšetřování tak zesláblý hladem, že tato cvičení nebyla pro něho nijak lehká. Po matce pocházel ze zchudlé kalužské šlechty na řece Resse, po otci byl nepřímým potomkem Stěpana Razina, a tato kozácká síla byla na něm jasně znát – na jeho širokých kostech, na jeho důkladnosti, na jeho neochvějně obraně proti vyšetřovateli, ale také na jeho hladu, který ho sužoval víc než nás.

Jeho příběh začal tak, že v roce 1922 německý vědec Vogt, jenž založil v Moskvě ústav pro výzkum mozku, požádal, aby s ním poslali dva nadané absolventy na stálou vědeckou práci do Berlína. Tak byli Timofejev-Ressovskij a jeho přítel Carapkin vysláni na časově neomezenou služební cestu do ciziny. Třebaže jim tam chybělo ideologické vedení, dosáhli právě ve vědě velkých úspěchů, když jim v roce

1937(!) nařídili, aby se vrátili domů, zdálo se jim to v jejich setrvačnosti nemožné: nemohli přece opustit ani logicku své práce, ani přístroje a své žáky. A snad také proto, že by tehdy ve vlasti byli museli veřejně pošpinit celou svou patnáctiletou práci v Německu, což by jim jediné bylo dalo právo existovat (nebo také ne). Tak se tedy nevrátili, avšak zůstali vlastenci.

Když v roce 1945 obsadila sovětská vojska Buch (severovýchodní předměstí Berlína), Timofejev-Ressovskij je radostně uvítal s celým ústavem: nemohlo to lépe dopadnout, teď se nemusel s ústavem rozloučit! Přijeli zástupci armády, prošli ústav a řekli: „Hm, zabalte všechno do beden, odvezeme to do Moskvy.“ – „To přece nejde!“ vytáčel se Timofejev. „Všechno se zničí! To zařízení jsme dávali dohromady celé roky! – „Hm,“ podivili se náčelníci. A brzy Timofejeva a Carapkina zatkli a odvezli je do Moskvy. Při své naivnosti si mysleli, že ústav bez nich nebude pracovat. Ať třeba i nepracuje, jen když generální linie zvítězí! Ve velké Lubjance jim snadno dokázali, že jsou zrádci vlasti, dali každému deset let, a teď se předseda vědeckotechnické společnosti 75. cely snažil sám sebe přesvědčit, že se v ničem nedopustil chyby.

V butyrských celách jsou podpěry, na nichž stojí palandy, velmi nízké: ani vězeňskou správu nenapadlo, že budou pod nimi spát vězňové. Proto nejdřív hodíš svému sousedovi plášť, aby ti jej tam rozprostřel, pak si lehneš v uličce na břicho a uplaziš se tam. Uličkou se chodí, podlaha pod palandami se zametá sotva jednou za měsíc, ruce si umyješ jen večer na záchodě, a to ještě bez mýdla – a tak se nedá říci, že bys své tělo vnímal jako nádobu boží. Přesto však jsem byl šťasten! Tam, na asfaltové podlaze pod palandou jako v psí boudě, kde nám do očí padal prach a drobtý, jsem byl absolutně a bezvýhradně šťasten. Jak správně řekl Epikur: I nedostatek různorodosti se po předcházejících různých nepříjemnostech může cítovat jako požitek. Po lágru, který připadal nekonečný, po deseti hodinovém pracovním dni po zimě, deštích a rozlámaných zádech – ach, jaké štěstí je celé dny ležet a spát a ještě dostávat denně 650 gramů chleba a dvě teplá jídla – z kombinovaných krmiv a z delfíního masa. Jedním slovem sanatorium.

Spát, to je velmi důležité! Lehnout si na břicho, přikrýt se vlastními zády a spát! Při spaní neplýtváš silami a netrápíš se v duši – ale trest plyne a krátí se. Když náš život plane a prská jako pochodeň, proklínáme nutnost osm hodin nečinně spát. Když však na nás dolehne běda a beznaděj – buď požehnán, čtrnáctihodinový spánek!

V oné cele jsem strávil dva měsíce, odespal jsem si prošlý rok a prospal se na rok dopředu, za tu dobu jsem pod palandou postoupil až k oknu, znovu se vrátil ke kýblu, ale to už na palandu, a na ní jsem postoupil až k prostřednímu oblouku. Už jsem spal, málo užíval jsem života plnými doušky a liboval si. Ráno vědeckotechnická společnost, pak šachy, knihy (na osmdesát lidí byly tři čtyři putovní knihy, stálo se na ně ve „frontě“), dvacet minut vycházka – durový akord! Nevzdáme se vycházky, i když musíme chodit v lijáku. Ale to hlavní jsou lidé, lidé a zase lidé! Nikolaj Andrejevič Semjonov, jeden z tvůrců dněperské hydroelektrárny. Jeho přítel ze zajetí inženýr F. F. Karpov. Ironický a nápaditý Viktor Kagan, fyzik. Konzervatorista Volod'ka Klempner, hudební skladatel. Dřevorubec a lovec z vjatských lesů, poklidný jak lesní jezero. Pravoslavný kazatel z Evropy Jevgenij Ivanovič Divnič. Neomezuje se na teologii, napadá marxismus a tvrdí, že v Evropě už nikdo nebere toto učení vážně – ale já vystoupil na jeho obranu, jsem přece marxista. Ještě před rokem bych ho byl jistě umlátíl citáty a zničil ho svým výsměchem! Ale můj první vězeňský rok ve mně navršil – ani jsem si neuvědomil, kdy se to vlastně stalo – tolik nových událostí, dojmů a zážitků, že už nemohu tvrdit: To tak není! To je buržoazní lež! Teď musím uznat: Ano, je to tak. Tím se hned oslabí řetěz mých argumentů a můj odpůrce mě hravě porazí.

A opět přicházejí další a další zajatci – jejich proud z Evropy trvá už druhý rok. A ruští emigranti z Evropy a Mandžuska. Vězňové hledají mezi emigranty své známé a ptají se: „Z jaké jste země? Znáte toho a toho?“ A samozřejmě že jej někdo zná. (Tak se dozvím o zastřelení plukovníka Jaseviče.)

Objeví se tu i ten starý Němec, ten obtloustlý Němec, nyní vyhublý a nemocný, kterého jsem ve Východním Prusku kdysi (snad před dvěma sty lety?), donutil, aby mi nesl kufr. Ach, jak je ten svět malý!... Museli jsme se ještě jednou setkat! Usmívá se na mne. Také mě poznal a zdá se, že ho naše setkání potěšilo. Odpustil mi. Dostal deset let, ale života má už pomálu... A je tu ještě jeden Němec, vytáhlý, mladý, ale zamlklý, asi proto, že nezná ani slovo rusky. Na první pohled bys ani neřekl, že je Němec: zloději s něho stáhli německou uniformu a dali mu na výměnu vybledlou sovětskou blůzu. Je to vynikající letec. Poprvé bojoval ve válce Bolívie s Paraguáí, podruhé ve Španělsku, potřetí v Polsku, počtvrté nad Anglií, popáté na Kypru a pošesté v Sovětském svazu. Jako letec jistě musel ze vzduchu ostřelovat ženy a děti, je tedy válečný zločinec a dostal deset let a 5 let náhubek.

V cele samozřejmě také máme jednoho pravověrného, skalního soudruha (něco jako prokurátor Kretov): „Plným právem vás všechny zavřeli, vy neřadí, vy kontrarevolucionáři! Dějiny semelou vaše kosti na hnojivo!“ – „Tebe taky, ty hajzle!“ křičí ostatní na něho. – „Ne můj případ přezkoumají, já jsem byl odsouzen nevinně!“ V cele nastane povyk a vřava. Šedovlasý učitel ruštiny se bos postaví na palandu a jako nově zjevený Kristus rozpřáhne ruce. „Děti moje, smiřte se!... Děti moje!“ Začnou povykovat i na něho: „Tvoje děti leží v brjanském lese! My nejsme děti nikoho! Jsme jen synové Gulagu...“

Po večeři a vyvedení na záchod se k náhubkům v oknech snese noc a u stropu se rozsvítí úmorně prudké žárovky. Den vězně rozděljuje, noc je sblížíuje. Večer žádné hádky nebyly, pořádaly se přednášky nebo koncerty. V tom opět vynikal Timofejev-Ressovskij: celé večery věnoval Itálii, Dánsku, Norsku a Španělsku.

Emigranti vyprávěli o Balkánu a o Francii. Někdo měl přednášku o Corbusierovi, jiný o zvyklostech včel a další o Gogolovi. A kouřilo se z plných plic. Kouř naplňoval celu, vznášel se jako mlha a nemohl pro náhubky v oknech ven. Ke stolu přistoupil můj vrstevník Kost'a Kiula s kulatým obličejem a modrýma očima, až směšně neohrabaný, a recitoval své básně, které napsal ve vězení. Hlas se mu lámal vzrušením. Básně se jmenovaly První balíček z domova, Země, Synovi. Když nasloucháš ve vězení veršům, které byly také ve vězení napsány, nemyslíš na to, zda autor porušil sylabotónický systém a zda verše končí asonanci nebo plným rýmem. Tyto verše jsou krví tvého srdce, slzami tvé ženy. Někteří v cele plakali³⁸³.

Od pobytu v této cele jsem i já začal psát verše o vězení. Tam jsem ale recitoval Jelenina, který byl před válkou téměř zakázán. Mladý Bubnov, zajatec a předtím zřejmě nedostudovaný vysokoškolák, hleděl na recitující zbožné a s rozzářenou tváří. Nebyl žádný odborník a nevracel se z lágru, nýbrž jel do lágru, aby tam – vzhledem k svému ryzímu a přímému charakteru – ze všeho nejspíš zemřel, neboť takoví tam nepřežijí. A tyto večery v cele číslo 75 byly pro něho i pro jiné v jejich zpomaleném smrtelném pádu neočekávaným odrazem onoho překrásného světa, který existuje a bude existovat, ale v němž jim zlý osud nedopřál prožít ani jediný rok jejich mladého života.

Krmítko ve dveřích se sklopilo a vertuchaj na nás vyštěkl: „Večerka!“ Ne, ani před válkou, kdy jsem studoval najednou na dvou fakultách, přivydělával si kondicemi a pokoušel se psát – ani tehdy jsem snad neprožíval takové plné, vzrušující a nabitě dny jako onoho léta v cele 75...

„Promiňte,“ říkám Carapkinovi, „už dlouho jsem neslyšel nic o Deulovi, jednom šestnáctiletém chlapeci, který dostal pětku (ale ne ve škole) za „protisovětskou agitaci“...“

„Cože, vy ho taky znáte?... Ten jel s námi v transportu do Karagandy...“

„Slyšel jsem, že jste se uchytil v lékařské laboratoři, ale že Nikolaj Vladimirovič byl celou dobu na společných pracích...“

„Proto tak zeslábl. Polomrtvého ho odvezli ze stolypinu do Butyrek. Teď leží v nemocnici a ze čtvrtého zvláštního oddělení³⁸⁴) mu dávají máslo a dokonce víno, ale jestli se z toho dostane, to je těžké říci.“

„Vás povolalo čtvrté oddělení?“

„Ano. Zeptali se nás, zda po šesti měsících v Karagandě bychom přece jen nemohli uvést do provozu náš ústav na půdě vlasti.“

„A vy jste nadšeně souhlasili?“

„Jakpak by ne! Vždyť jsme už pochopili své omyly. Kromě toho všechno zařízení ústavu, odmontované a zapakované do beden, přivezli sem i bez nás.“

„Jaký zájem projevuje ministerstvo vnitra o vědu! Snažně vás prosím, ještě trochu Schuberta!“

³⁸³ Kost'a Kiula se od té doby neozval. Bojím se, že už není mezi živými.

³⁸⁴ Čtvrté zvláštní oddělení ministerstva vnitra se zabývalo využitím vězňů při řešení vědeckých úkolů.

Carapkin se smutně zahledí do okna (v jeho brýlích se zrcadlí černé náhubky a světlý horní rám okna) a zazpívá:

„Vom Abendrot zum Morgenlicht
ward mancher Kopf zum Greise.
Wer glaubt es? Meiner ward es nicht
auf dieser ganzen Reise.“

Touha Tolstého se splnila: už nenutí vězně, aby se účastnili nemravných bohoslužeb. Vězeňské kostely jsou zavřené. Jejich budovy se sice zachovaly, ale byly s úspěchem využity k rozšíření věznic. V butyrském kostele se tak umístí další dva tisíce vězňů, a jestliže na každou skupinu počítáme dva týdny, projde tudy za rok celkem padesát tisíc.

Když přijdu do Butyrek počtvrté nebo popáté, pospíchám sebejistě nádvořím, obklopeným vězeňskými budovami, do určené cely, předběhnu dokonce o kus dozorce (tak jako kuň, který bez biče a uzdy pospíchá domů, kde ho čeká oves) – a zapomenu se někdy podívat na čtvercový kostel s osmihrannou věží. Stojí sám uprostřed čtvercového nádvoří. Náhubky na jeho oknech nejsou vůbec technicky dokonalé, nejsou z armovaného skla jako v hlavní vězeňské budově – jsou to jen omšelá a zpráchnivělá prkna, naznačující druhořadý význam budovy. Kostel je něco jako vnitřní butyrská tranzitka pro právě odsouzené vězně.

Když jsem však v roce 1945 sem přišel poprvé, prožíval jsem to jako velký a důležitý krok: po rozsudku OSO nás přivedli do kostela (v pravý čas, neškodilo by se pomodlit), zavedli nás do prvního patra (postavili tam i druhé) a z osmihranného vestibulu nás rozstrkali do různých cel. Mne dali do jihovýchodní.

Byla to velká čtvercová cela, v níž tehdy bylo dvě stě lidí. Spali jako všude jinde na palandách (byly tam patrové), pod palandami i prosté v uličkách na dlaždicové podlaze. Nejen náhubky na oknech byly druhořadé, ale i všechno ostatní tu vypadalo, jako by to nebylo určeno pro syny, nýbrž pro nevlastní děti Butyrek: tomuto hemžícímu se davu nedávali ani knihy, ani šachy nebo dámu, a vždy po jídle sbírali hliníkové misky a dřevěné otlučené lžice z obavy, aby je vězňové ve shonu příprav na transport nevzali s sebou. Pro nevlastní děti jim bylo líto dokonce i hrnků na čaj, a proto myli misky po šlichtě a z nich jsme pak srkali čajovou bryndu. Že vězňové neměli vlastní nádobí v cele, to obzvlášť trápilo ty, kteří měli to štěstí či smůlu a dostali od příbuzných balíček (a v tyto poslední dny před dalekým transportem se příbuzní ze svých nuzných prostředků snažili všemi silami něco poslat). Příbuzní neměli vězeňskou výchovu a v přijímací kanceláři věznice nemohli nikdy dostat žádnou dobrou radu. Proto neposílali nádoby z umělé hmoty, jež byly jedině ve věznici povoleny, nýbrž sklenice nebo plechovky. A tak v krmítku ve dveřích dozorce všechen med, zavařeninu a kondenzované mléko vylévali a vyškrabávali ze sklenic do toho, co vězňové měli, a protože v kostelních celách neměli nic, nalili jim to jednoduše do dlaní, do úst, do kapesníku nebo do šosu – což bylo sice v Gulagu zcela normální, ale zde, uprostřed Moskvy? A přitom ještě pořád – „Rychle! Rychle!“ – spěchal dozorce, jako by mu měl ujet vlak (spěchal ale proto, že sám ještě chtěl vylízat sklenice, které zabavil). V kostelních celách bylo všechno dočasné, bez jakékoliv iluze stálosti, která vládla v těch celách, kde byli vyšetřovanci a vězňové čekající na soud. Vězně, toto semleté maso připravené pro Gulag, tu drželi jen nejnútnejší počet dnů, dokud se pro ně v Krásné Presni neuvolnilo nějaké místo. Jedinou výsadou zde bylo, že jsme sami mohli chodit třikrát denně pro šlichtu (tady nebyla ani jednou kaše, nýbrž šlichta třikrát denně, což bylo blahodárné, neboť žaludek dostal častěji teplejší a hutnější jídlo). Tuto výsadu povolili vězňům proto, že v kostele nebyly výtahy jako v ostatní věznici, a dozorce se nechtěli dřít. Muselo se chodit s těžkými velkými termosy daleko přes nádvoří a pak je vynášet po příkrých schodech, bylo to velmi obtížné, sil bylo málo, ale všichni chodili ochotně, jen aby se dostali ven na zelený dvůr a slyšeli zpěv ptáků.

Kostelní cely měly své zvláštní ovzduší: jakoby už trochu zvlněné průvanem budoucích tranzitek a větrem polárních lágrů. V kostelních celách se odehrával obřad přivykání – musel sis zvyknout na to, že rozsudek byl vyneseno a že to není žádný žert, i na to, že ať je nový úsek tvého života sebekrutější, musí se tvůj mozek s ním vyrovnat a přijmout jej. A to nebylo nijak lehké.

Také tu neexistovalo stálé osazenstvo, jaké bývá ve vyšetřovacích celách, čímž se podobají rodině. Ve dne v noci přiváděli a zase odváděli jednotlivce i celé desítky, proto se vězňové neustále stěhovali na podlaze i na palandách a zřídka se stalo, že člověk ležel s jedním sousedem déle než dvě noci. Když ses setkal se zajímavým člověkem, musel ses ho hned vyptávat, jinak ti mohl zmizet na celý život.

Tak mi zmizel automechanik Medveděv. Když jsem si s ním začal vyprávět, vzpomněl jsem si, že jsem jeho jméno slyšel od cara Michaila. Ano, byl s ním obžalován, neboť jako jeden z prvních četl „Provolání k ruskému lidu“ a neudal to. Medveděv dostal neodpuštělně a nestoudně malý trest – všeho všudy jen tři roky – a to podle § 58, podle něhož i pět let platilo ještě za úplně dětský trest. Zřejmě považovali cara přece jen za blázna a k ostatním byli milosrdní z třídního ohledu. Sotva jsem se ho však začal vyptávat, jak se Medveděv na celou tu věc dívá – už ho odvedli i s „věcmi“. Podle některých okolností se dalo usuzovat, že ho propustili. To potvrzovaly první zprávy o Stalinově amnestii, které se onoho léta k nám donesly, totiž o amnestii pro nikoho, po níž nebylo volněji ani pod palandami.

Jednoho dne vzali do transportu mého souseda, starého příslušníka Schutzbundu (v roce 1937 všem těmto schutzbundovcům, kteří v konzervativním Rakousku nemohli dýchat, napařili zde, ve vlasti světového proletariátu, deset let a oni všichni našli na ostrovech Gulagu svůj konec). Na uvolněné místo vedle mne se posunul osmahlý človíček se smolně černými vlasy, s ženskýma očima, tmavýma jako višně, ale s velkým širokýmnosem, který mu z jeho obličejce dělal karikaturu. Leželi jsme vedle sebe mlčky den a noc, druhého dne si našel záminku, aby se mne zeptal: „Kdo myslíte, že jsem?“ Mluvil rusky plyně a správně, ale s cizím přízvukem. Zaváhal jsem: připadal mi trochu jako Kavkazan nebo Armén. Usmál se: Snadno jsem se vydával za Gruzince. Říkali mi Jaša. Všichni se mi smáli. Vybíral jsem odborářské příspěvky.“ Prohlédl jsem si ho. Byl skutečně komická figura: byl malý, měl nesouměrný obličej a dobromyslný úsměv. Najednou se vypjal, jeho rysy ztvrdly, oči se zúžily a vbodly se do mne jako černé šavle:

Jsem rozvědčík rumunského generálního štábu! Locotenent Vladimirescu.“

Úplně jsem sebou trhl, kolik v jeho slovech bylo dynamitu. Po tom, co jsem se setkal se dvěma sty pseudošpiónů, jsem vůbec nepředpokládal, že se seznámím se skutečným špiónem, a myslel jsem si, že neexistují.

Podle vlastního vyprávění pocházel z aristokratické rodiny. Už ve věku tří let byl předurčen pro službu v generálním štábu a v šesti letech byl dán do školy pro tajné agenty. Když dospěl, vybral si jako pole své budoucí působnosti Sovětský svaz, neboť se domníval, že je tu nejtvrďší kontrašpionáž na světě a že je tu obzvláště obtížné pracovat, protože jeden podezírá druhého. Teď shledával, že tu nepracoval špatně. Několik let před válkou strávil v Nikolajevu, a jak se zdá, pomohl rumunským vojskům, aby jim padly do rukou nepoškozené loděnice. Pak pracoval v traktorovém závodě ve Stalingradu a potom v uralských strojírnách ve Sverdlovsku. Při vybírání odborářských příspěvků přišel jednou do kanceláře vedoucího velkého cechu, zavřel za sebou dveře, přihlouplý úsměv mu zmizel z tváře, na níž se zase objevil onen výraz ostrý jako šavle: „Ponomarjove! (Ten dotyčný v Uralmaši se jmenoval jinak.) My vás pozorujeme už od Stalingradu. Vy jste tam opustil své pracoviště (zaujímal nějaké vyšší postavení v stalingradské traktorce) a pod cizím jménem jste vzal místo tady. Vyberte si: buď vás vaši zastřelí, nebo budete spolupracovat s námi.“ Ponomarjov si vybral spolupráci s nimi, což se tomu vypasenému praseti plně podobalo. Locotenent Vladimirescu ho řídil tak dlouho, dokud sám nebyl převeden pod německého rezidenta v Moskvě, který jej poslal do Podolska, aby tam pracoval ve svém oboru. Jak mi Vladimirescu vysvětlil, špiónům diverzantům se dostává všestranného školení, ale kromě toho má každý ještě svou úzkou specializaci. Takovou jeho specializací bylo nařezávání hlavní šňůry uvnitř padáků. V Podolsku před skladem padáků se setkal s náčelníkem stráže (Kdo to byl? Co to bylo za člověka?), který ho pustil v noci na osm hodin do skladu. Vladimirescu si přistavil žebřík k narovnaným padákům, a aniž porušil jejich složení, nahnátl hlavní šňůru a speciálními nůžkami ji ze čtyř pětín nastříhl, aby ve vzduchu praskla. Mnoho let se učil a připravoval na tuto jedinou noc. Horečně pracoval a za osm hodin prý zničil skoro dva tisíce padáků (patnáct vteřin na jeden?). „Zlikvidoval jsem tak jednu sovětskou výsadkovou divizi!“ tvrdil a zlomyslně blýskal svýma višňovými očima.

Když byl zatčen, odmítl vypovídat a osm měsíců v butyrské samotce nepromluvil ani slovo. „Nemučili vás?“ – „Ne,“ ušklíbl se, jako by u člověka, který není sovětským občanem, takovou možnost ani nepřipouštěl. (Bij vlastní lidi, aby se cizí báli!... A špión je zlatý poklad, třeba se bude hodit na výměnu.) Jednoho dne mu ukázali noviny: Rumunsko kapitulovalo, začněte tedy vypovídat. On však mlčel dál (noviny mohly být podvržené). Dali mu přečíst rozkaz rumunského generálního štábu: podle podmínek příměří nařizoval všem svým rozvědčíkům, aby zastavili bojové akce. On však mlčel dál (rozkaz mohl být podvržený). Nakonec ho konfrontovali s jeho bezprostředním velitelem z generálního štábu, který mu dal rozkaz, aby zanechal odporu a vypovídal. Nato Vladimirescu začal chladnokrevně vypovídat a teď v cele, kde dny pomalu ubíhají, vyprávěl z toho ledacos i mně. Dokonce ho ani nesoudili

a nedali mu žádný trest! (Není přece našinec! „Byl jsem a do smrti budu vyzvědač z povolání, mne ušetří.“) „Vy jste se mi ale prozradil,“ podotkl jsem. „Když se tak dívám na váš obličej, mohu si jej zapamatovat. Představte si, že vás jednou potkám na ulici...“

„Když budu jistý, že jste mě nepoznal, zůstanete naživu. Jestliže mě ale poznáte, zabiju vás nebo vás donutím, abyste pro nás pracoval.“

Nechtěl si nijak pokazit vztah k sousedovi na palandě. Řekl to prostě, ale zcela přesvědčivě. Věřil jsem mu, že by to pro něho nic nebylo, aby člověka zastřelil nebo zapíchl.

V celé této dlouhé vězeňské kronice se nesetkáme s podobným hrdinou. Za jedenáct let, strávených ve věznicích v lágrech a ve vyhnanství, jsem jen jednou zažil takové setkání, zatímco jiní je nezažili vůbec. Ale naše obrázkové časopisy, vycházející v obrovských nákladech, ohlupují mládež, že orgány chytají jen takové živly.

Stačilo se rozhlédnout v kostelní cele, aby člověk pochopil, že chytají především právě tuto mládež. Válka skončila a orgány si mohly dopřát rozkoše zavřít všechny, koho si umanuly: už nebylo zapotřebí, aby mladí lidé šli na vojnu. Říkalo se, že na rozhraní let 1944 a 1945 prošla Malou (oblastní) Lubjankou „demokratická strana“.

Podle pověstí se skládala z půlstovky chlapců, měla své stanovy i členské legitimace. Nejstarší z nich, žák 10. třídy jedné moskevské školy, byl jejím „generálním tajemníkem“. V posledním roce války se moskevskými věznicemi mihli i studenti, sám jsem se s nimi porůznu setkal! Ani já jsem ještě nebyl starý, ale oni byli mladší...

Jak to všechno nepozorovaně přišlo! Zatímco jsme my – já, můj spoluviník a mí vrstevníci – bojovali čtyři roky na frontě, vyrostla zde další generace. Copak je to tak dávno, kdy jsme chodili po parketách univerzitních chodeb a považovali se za nejmladší a nejmoudřejší v celé zemi i na světě?! A najednou k nám po dlaždičkách vězeňských cel přicházejí bledí a povýšení mladíci a my s překvapením zjišťujeme, že nejmladší a nejmoudřejší už nejsme my, nýbrž oni. Já jsem se však tím necítil nijak uražen, už tehdy jsem jim rád ustoupil. Znal jsem jejich vášeň se všemi se přít a všechno lépe vědět. Chápal jsem, že jsou hrdí na to, že si zvolili špatný úděl, ale že toho nelitují. Člověku skoro naskočí husí kůže, když vidí, jak kolem těch samolibých a chytrých tvářiček probleskuje vězeňská svatozář.

Měsíc před tím jsem v jiné butyrské cele, polonemocniční, ani nestačil vejít do uličky a vyhlédnout si místo pro sebe, když mi vyšel v ústrety bledý mladík s židovsky jemnou tváří, jako by očekával výměnu názorů nebo dokonce jako by o ni prosil; byl zabalený, přestože bylo léto, do chatrného prostříleného vojenského pláště. Mrazilo ho. Jmenoval se Boris Gammerov. Začal se mne vyptávat a náš rozhovor se stočil na naše životopisy a pak na politiku. Vzpomněl jsem si, ani nevím proč, na jednu modlitbu tehdy už zesnulého prezidenta Roosevelta, která byla uveřejněna v našich novinách, a samo sebou jsem ji jednoznačně odsoudil:

„Je to samozřejmě farizejství.“

Nato onen mladý muž sraštil své nažloutlé obočí, stáhl bledé rty, celý se jakoby nadzvedl a zeptal se: A proč? Proč nepřipustíte, že i státník může upřímně věřit v Boha?“

Víc neřekl. Avšak z jaké pozice přišel tento útok? Něco takového slyšet od člověka, který se narodil v roce 1923?... Mohl jsem mu odpovědět velmi sebejistými frázemi, avšak má jistota se ve věznicích už zviklala, a pak – což je ještě důležitější – jakýsi čistý cit, který v nás žije odděleně od přesvědčení, mi vnukl, že jsem předtím nevyslovil své přesvědčení, nýbrž to, co do mne nalili. Nebyl jsem s to mu odporovat. Jen jsem se ho zeptal:

„A vy věříte v Boha?“

„Samozřejmě,“ odpověděl mi klidně.

Samozřejmě? Samozřejmě... Komsomolské mládí už uvádá, všude uvádá. A NKGB si toho jako první všimlo.

Přes své mládí nejenže Boris Gammerov už bojoval jako seržant dělostřelec u pětačtyřicítek „Sbohem, vlasti!“, ale utržil i plicní zranění, které se nezahojilo a z něhož dostal tuberkulózu. Jako invalida byl propuštěn z armády, vstoupil na biologickou fakultu moskevské univerzity – a tak se v něm splétaly dvě nitky: jedna z vojenského a druhá ze studentského života, který koncem války nebyl vůbec hloupý a mrtvý. Na fakultě se utvořil kroužek studentů, kteří přemýšleli a uvažovali o budoucím vývoji (ačkoliv jim to nikdo nepřikázal) – což neušlo bdělému oku orgánů, které mezi nimi tři vybraly a zatkly. Gammerovův otec byl v roce 1937 ubit nebo zastřelen ve vězení a syn se dal na stejnou cestu. Při

vyšetřování zarecitoval procítěně vyšetřovateli několik svých básní (a já velice lituji, že jsem si ani jednu z nich nezapamatoval, teď už je nemohu nikde sehnat, abych je zde uvedl).

Má cesta se na několik měsíců zkřížila se všemi těmi třemi studenty, kteří byli společně obžalováni v jednom procesu: v další butyrské cele jsem se setkal s Vjačeslavem D. – takoví jako on se vždy najdou, když zavrou mladé lidi: byl velice nekompromisní ve svém kroužku, ale při vyšetřování se rychle rozsypal. Dostal nejmenší trest ze všech – pět let, a jak se zdá, v skrytu počítal s tím, že ho jeho vlivný tatínek z toho vyseká.

Pak mě v cele v butyrském kostele dohnal i Georgij Ingal, nejstarší ze všech. Přes své mládí byl už kandidátem Svazu spisovatelů. Měl ostré pero, psal se smyslem pro kontrasty a při troše politické poddajnosti by byl snadno dosáhl efektních a prázdných literárních úspěchů. Dokončoval už román o Debussym. Jeho první úspěchy ho však nezkazily, na pohřbu svého učitele Jurije Tyňanova ve smuteční řeči prohlásil, že ho uštvali – a tak si vysloužil osm let.

Nato nás dohnal i Gammerov a v očekávání Krásné Presni jsem měl možnost se střetnout s jejich společným názorem. Toto střetnutí bylo pro mne těžké. Tehdy jsem měl ještě velmi blízko k onomu světovému názoru, který není schopen uznat žádnou novou skutečnost ani ocenit nové mínění dřív, než se pro ně najde nálepka z připravené zásoby: pro mne to byla buď váhavá maloburžoazní rozpolcenost, nebo bojovný nihilismus deklasované inteligence. Nevzpomínám si, že by byli Ingal a Gammerov přede mnou napadali Marxe, ale pamatuji si, jak napadali Lva Tolstého – a ještě z jakých pozic! Nezavrhoval snad Tolstoj církev? Ale vždyť přitom nevzal v úvahu její mystickou a organizační úlohu! Nezavrhoval snad biblické učení? Ale vždyť nejnovější věda nenachází v bibli žádné rozpory, ani dokonce v prvních řádcích o stvoření světa! Nezavrhoval snad stát? Ale vždyť by bez něho nastal chaos? Nehlásal snad spojení fyzické a duševní práce v jednom člověku? Ale vždyť je to nesmyslné zglajchšaltování lidských schopností! A konečně, jak to vidíme na Stalinově zvěli, historická osobnost může být všemocná, ale Tolstoj se tomu vysmíval!³⁸⁵ Chlapci mi recitovali své básně a chtěli si na oplátku poslechnout moje, ale já jsem tehdy ještě žádné neměl. Obzvlášť rádi měli Pasternaka, kterého vynášeli do nebes. Kdysi jsem četl *Sestra moje život*, ale nijak se mi to nelíbilo. Objevili však pro mne poslední Šmidtovu řeč před soudem z Pasternakovy poemy, která mě velice dojala, hodila se totiž přesně na nás:

„Třicet let k své rodné zemi
lásku v srdci mám,
shovívavost ani milost
od vás nečekám.“

I Gammerov a Ingal byli tak naladěni: My nemáme zapotřebí vaší shovívavosti! Nás vězení netíží, my jsme na ně hrdí! (Je však skutečně někdo schopen nepochovat jeho tíži? Ingalova mladá cena se ho za pár měsíců zřekla a opustila jej. Gammerov pro svůj revoluční zápal ještě žádné děvče neměl.) Není snad ona velká pravda právě zde, ve vězeňských celách? Cela je těsná, ale není svobodný svět ještě těsnější? A náš lid, zmučený a oklamáný, neleží snad vedle nás pod palandami a v uličkách mezi nimi?

„Mohl jsem vlast samu nechat
těžký osud nést?
Ničeho teď nelituji,
námahy ni cest.“

Mládež, která sedí za mřížemi s politickým paragrafem, to není nikdy průměrná mládež země, ta je vždy o mnoho vpřed. A tehdy nejširší vrstvy mládeže nečekalo nic jiného než „rozklad“, rozčarování, lhůstevnost a záliba v sladkém životě – a pak snad, kdo ví, možná za dvacet let – krušný vzestup z tohoto pohodlného důlku k novému vrcholu. Avšak mládí vězňové roku 1945 s paragrafem 58/10 se skokem přenesli přes tuto budoucí propast lhůstevnosti a směle nesli své hlavy vzhůru – pod sekyru.

V celách butyrského kostela složili odsouzení, násilně od života odtržení a odloučení moskevští studenti písničku a zpívali ji za soumraku svými nezmužněnými hlasy:

„Pro šlichtu si třikrát denně chodíme,
písničkou si dlouhý večer krátíme,

³⁸⁵ Já jsem se také v době před vězením i ve vězení dlouho domníval, že Stalin zaměřil osudným směrem vývoj sovětského státu. Mezitím Stalin tiše zemřel – a změnil se nějak podstatně kurs naší lodi? Pokud vtiskl událostem nějakou zvláštní, osobní pečeť – pak jen beznadějnou hloupost, despotismus a samolibost. Jinak šel přesně v určených a daných šlépějích.

pašovanou jehlu si tajně půjčujem,
na dalekou cestu si pytle heftujem.

Nikdo si však pro to hlavu neláme.
Podepsali jsme – tak na co čekáme?
V duchu nás napadá, ač na rtech máme smích:
Vrátíme se vůbec z těch lágrů severských?“

Bože můj, copak jsme my opravdu už všechno promeškali? Zatímco jsme na frontě šlapali hlínu nástupních prostorů, krčili se v granátových trychtýřích, vystrkovali z křoví nůžkové dalekohledy – vyrostla tu najednou nová mládež a vykročila na cestu! A nevykročila i právě tam... tam, kam jsme se my nemohli odvážit, neboť jsme byli jinak vychováni?

Naše generace odevzdá zbraně, vrátí se domů s cinkajícími řády na prsou a bude hrdě vyprávět své válečné zážitky – ale mladší bratři se nad tím jen ušklíbnou: Ach, vy nekňubové!...

ČÁST III Vyhlazovací a pracovní

*„Jenom ty nám můžou rozumět, kdo jedli spolu s náma z jedné misky“
(z dopisu Huculky, bývalé vězeňkyně)*

To, co by se mělo dostat do této části, je k nedohlédnutí. Aby člověk mohl postihnout tento šílený smysl a obsáhnout jej, musí v táborech ztroskotat mnoho životů — v těch, kde se ani jeden trest nedá dožít bez úlev, protože tábory byly vynalezeny k vyhlazování.

A proto: všichni, kdo si nabrali ode dna, kdo okusili zplna, ti všichni jsou již v hrobě, nepovědí nic. To hlavní o těchto táborech už nikdy nikdo nepoví.

A není v silách mého osamělého pera popsat celý rozsah této historie a této pravdy. Získal jsem jen průzor na Archipelag, není to pohled z věže. Naštěstí však vyplulo ještě několik knih a ještě vyplují. Snad v Šalamovových Kolymských povídkách čtenář lépe pocítí nelítostnost ducha Souostroví a meze lidského zoufalství.

Chuť moře můžeme poznat i z jednoho doušku.

1 PRSTY AUROŘINY

Růžovoprstá Eos tak často opěvovaná Homérem, kterou nazývali Římané Aurorou, polaskala svými prsty i první ranní úsvit Souostroví.

Když jsme se dozvěděli z BBC, že podle zjištění M. Michajlova existovaly koncentrační tábory v naší zemi už v roce 1921, byli mnozí z nás (stejně jako lidé na Západě) ohromeni: opravdu tak brzy? Skutečně již v roce 1921?

Ovšemže ne! Michajlov se opravdu zmylil. V roce 1921 jely už koncentráky na plné obrátky - ba některé již končily. Daleko přesnější je, řekneme-li, že se Souostroví rodilo za výstřelů Aurory.

Mohlo tomu být jinak? Uvažme sami.

Cožpak Marx a Lenin neučili, že je třeba rozbít starou buržoazní mašinerii útlaku a hned vybudovat novou? A k mašinerii útlaku patří: armáda (není divu, že začátkem roku 1918 byla vytvořena Rudá armáda); policie (ještě před vznikem armády byla obnovena milice); soudy (od 22. listopadu 1917); a – vězení. Proč by se mělo při budování diktatur proletariátu otálet s novým typem vězení?

Vlastně se vůbec s vězením, ať starým nebo novým nijak otálet nemohlo. Již v prvních měsících po Říjnové revoluci požadoval Lenin "nejrozhodnější drakonická opatření ke zvýšení disciplíny".³⁸⁶ A jsou možná nějaká drakonická opatření bez věznic?

Co nového mohl poskytnout proletářský stát v tomto směru? Iljič se snažil nalézt nové cesty. V prosinci 1917 předkládá k úvaze takovýto soubor trestů: "Konfiskaci veškerého majetku... vazbu, odeslání na frontu a nucené práce pro všechny, kdož přestoupí platné zákony."³⁸⁷ A tak můžeme konstatovat, že vedoucí myšlenka Souostroví, - nucené práce, byla zdůrazněna hned v prvním říjnovém měsíci.

Iljič se musel zamyslet nad budoucím systémem již tehdy, když za bzukotu čmeláku klidně posedával na vonných razlivských lukách. Již tehdy propočel a uklidňoval nás, že "potlačení vykořisťovatelské menšiny většinou námezdních otroků včerejška je věcí poměrně tak snadnou, jednoduchou a přirozenou, že bude stát mnohem méně krve... a přijde lidstvu mnohem levněji", než předcházející útisk většiny menšinou.³⁸⁸ Kolik nás tedy od začátku Říjnové revoluce vlastně stálo to "poměrně snadné" potlačení? Podle propočtu profesora I. A. Kurganova, žijícího v emigraci, jsme v letech 1917 až 1959 kromě válečných ztrát jen v důsledku teroristické likvidace, potlačování, hladu, zvýšené úmrtnosti v táborech a deficitu, způsobeného sníženou porodností, ztratili šedesát šest miliónů sedm set tisíc lidí (bez onoho deficitu pak padesát pět miliónů).

"Šedesát šest miliónů! Padesát pět! Vlastních nebo cizích - kdo by z toho neoněměl"?

³⁸⁶ Lenin, V. L., Spisy, sv. 27, SNPL, Praha 1954, str. 313.

³⁸⁷ Lenin, V. L., Spisy, sv. 26, SNPL, Praha 1956, str. 379.

³⁸⁸ Lenin, V. L., Spisy, sv. 25, SNPL, Praha 1956, str. 476.

Nemohu pochopitelně ručit za číslo profesora Kurganova, ale oficiální nemám k dispozici. Jakmile se objeví, budou moci odborníci oba údaje kriticky porovnat. (Již nyní se objevilo několik prací, opírajících se o utajovanou a neúplnou sovětskou statistiku, ale i ty mlčí o nepřehledných zástupech zlikvidovaných obětí.)

Zajímavá jsou ještě i jiná čísla. Kolik zaměstnanců pracovalo v ústředním aparátu strašného carského III. oddělení, postupujícího jako prokletí celou velkou ruskou literaturu? V době svého vzniku mělo šestnáct lidí a na vrcholu činnosti pětáctýřicet. Pro čeku v nejzapadlejší gubernii naprosto směšné číslo. Nebo - kolik politických vězňů zastihla v carském vězení národů Únorová revoluce? (Je třeba vědět, že k "politickým vězňům" se v carském Rusku počítali expropriátoři, bandité a političtí vrazi.) Někde všechna tato čísla jsou. V samotných Krestách bylo patrně takových vězňů přes padesát, v Schlisselburgu šedesát tři a několik set se jich vrátilo ze sibiřského vyhnanství a vězení (z Alexandrovské ústřední věznice bylo propuštěno asi dvě stě vězňů) a k tomu ještě všichni ti, co se trápili ve vězeních jednotlivých gubernií! Kolik jich bylo? To by bylo zajímavé! Zde je číslo z Tambova, které otiskly tamní noviny v té době. Když Únorová revoluce otevřela dokořán bránu tambovské věznice, našla tam sedm (sedm!) politických vězňů. V irkutské jich bylo daleko víc - dvacet. (Je zbytečné připomínat, že od února do července 1917 se za politiku nezavíralo a po červenci sedělo jen pár jedinců a vězeňský režim byl velmi mírný.) Smůla byla v tom, že první sovětská vláda byla vládou koaliční, část lidových komisariátů bylo nutno odstoupit levým eserům a mezi nimi naneštěstí i Lidový komisariát spravedlnosti. Tento LKS se řídil prohnílymi maloměšťáckými představami o svobodě a přivedl kárný systém na pokraj zhroutil. Rozsudky byly příliš mírné a pokrokový princip nucené práce se téměř neprovozoval. V únoru 1918 předseda Rady lidových komisařů Lenin žádal, aby se zvýšil počet věznic a zůstily trestní sankce³⁸⁹ a v květnové prováděcí směrnici stanovila³⁹⁰ za úplatkářství trest minimálně deseti let vězení a k tomu deset let nucených prací, tedy dohromady dvacet let. Takový rozsah trestu mohl zpočátku vypadat jako projev pesimismu: cožpak bude ještě za dvacet let zapotřebí nucené práce? My už však víme, že nucené práce projeví velkou životaschopnost a i po padesáti letech jsou stále populární.

Ještě mnoho měsíců po Říjnu zůstal na svých místech starý carský vězeňský personál; přibyli jen vězeňští komisaři. Troufalí bachaři zřídili dokonce vlastní odborovou organizaci ("Svaz vězeňských zaměstnanců") a zavedli ve vězeňské správě volební právo! (Vskutku jedinkrát v ruských dějinách!) Vězňové nezůstali pozadu: i oni měli vnitřní samosprávu. (Oběžník Lidového komisariátu spravedlnosti z 24. dubna 1918: vězně je třeba všemožně vést k tomu, aby se sami kontrolovali a hlídali. Takováhle velkorysost ve vězení ("anarchistická nezřízenost") samozřejmě neodpovídala úkolům diktatury pokrokové třídy a nevalně pomáhala očistit ruskou zem od škodlivého hmyzu.

Dokonce ani vězeňské kaple nebyly zavřeny - a naši sovětští vězňové tam rádi v neděli chodívali už kvůli rozcvičce.

Samozřejmě ani carské dozorce proletariát neodepsal, neboť koneckonců měli přece jen kvalifikaci velmi potřebnou pro nejbližší cíle revoluce. Proto bylo zapotřebí "vybrat z vězeňské správy takové osoby, které v poměrech carských věznic zcela nezkostnatěly a neotupěly (co znamená "zcela" a jak se to pozná? Zapomněly "Bože, cara chraň") a může se jich použít pro nové úkoly³⁹¹ (například odpovídají jasně "provedu" a "nikoli"? otáčejí rychle klíčem v zámku). Dokonce i vězeňské budovy, cely, mříže a zámky zůstaly zdánlivě stejné. Ve skutečnosti však dostaly novou třídní náplň, vyšší revoluční smysl.

A přece jen do poloviny roku 1918 zpomalovala setrvačnost soudů - odsuzovaly věčně jen "k vězení" - zánik staré státní mašinerie v oboru vězeňském.

V polovině roku 1918, přesněji 6. července, došlo k události, jejíž význam málokdo pochopil, k události zběžně známé jako "potlačení vzpoury levých eserů". Byl to však převrat téměř tak významný jako 25. říjen. Dne 25. října byla vyhlášena vláda sovětu, označovaná potom jako sovětská moc. V prvních měsících tuto novou moc značně narušovala účast jiných nebolševických stran. Ačkoliv koaliční vláda byla sestavena jenom z bolševiků a levých eserů, vyskytovali se mezi účastníky Všeruských sjezdů (druhého, třetího a čtvrtého) a členy VÚVV (pozn. překl. Všeruský ústřední výkonný výbor sovětu dělníků, rolníků a rudoarmejců - předchůdce dnešního Nejvyššího sovětu), kteří zde byli zvoleni, ještě představitelé jiných socialistických stran jako eserově, sociální demokrati, anarchisté, lidoví socialisté a jiní. Proto vládl ve VÚVV nezdravý duch "socialistických parlamentů". Avšak v prvních měsících roku

³⁸⁹ Lenin, V. 1., Spisy, sv. 42, Svoboda, Praha 1968, str. 43.

³⁹⁰ Lenin, V. 1., Spisy, sv. 35, SNPL, Praha 1957, str. 294.

³⁹¹ Sborník Sovetskaja justicija, M., 1919, str. 20.

1918 byli představitelé socialistických stran řadou rázných opatření (podporovaných levými esery) buď z VÚVV vyloučení (vlastním rozhodnutím VÚVV, svérázná parlamentní procedura) nebo se jejich zvolení zabránilo. Poslední cizorodou stranou tvořící třetinu parlamentu V. sjezdu sovětů, byli leví eseři. Pak nadešla chvíle, kdy bylo třeba se jich zbavit. Dne 6. června 1918 byli všichni do jednoho vyloučení z VÚVV i z RLK (pozn. překl. - Rada lidových komisařů - dnešní vláda). Tím se vláda zástupců - které se tradičně říkalo sovětská - přestala protivit vůli bolševické strany a nabyla formy demokracie nového typu.

Teprve tímto dějinným dnem mohla začít přestavba starého vězeňského systému a budování Souostroví.³⁹² Směr této kýžené přestavby byl již dávno zřejmý. Vždyť už Marx ve své "Kritice Gothajského programu" poukázal na to, že jediný prostředek k polepšení vězňů je produktivní práce. Pochopitelně, jak vysvětlil mnohem později Vyšinskij, "ne taková práce, která vysušuje rozum i srdce člověka", nýbrž "kouzelnice (!), která z nicoty a zmaru změní lidi v hrdiny".³⁹³ Proč nemá náš vězeň v cele klábosit nebo šťourat se v knihách, ale pracovat? No přece proto, že v Republice sovětů není místa pro nucenou zahálku pro ono příživnictví z donucení³⁹⁴, které mohlo existovat za příživnického režimu například ve Schlisselburgu. Taková vězeňská zahálka by prostě odporovala základům pracovního práva Sovětské republiky, zakotveného v ústavě z 10. července 1918: "Kdo nepracuje, ať nejí." Proto by se vězňům, pokud by nebyli zapojeni do práce, musel odejmout příděl.

Ústřední kárné oddělení Komisariátu spravedlnosti³⁹⁵, vytvořené v květnu 1918, hnalo okamžitě tehdejší mukly do práce - začalo organizovat produktivní práci. Uzákoněno to bylo až po červencovém převratu, přesně řečeno 23. července 1918, v "Dočasné směrnici o odnětí svobody"³⁹⁶: "Kdo odpykává trest na svobodě a je schopný práce, musí být nasazen na fyzické práce. "

Dá se říci, že právě z této směrnice z 23. července 1918 (devět měsíců po Říjnové revoluci) povstaly tábory a zrodil se Archipelag (kdo by si troufl namítnout, že byl porod předčasný?) Nezbytnost nucených prací (nebyla již vůbec předmětem diskuse) podtrhl navíc VII. Všesvazový sjezd sovětů: "Práce je nejlepší způsob, jak zabránit podvrtnému vlivu... nekonečných rozhovorů vězňů mezi sebou, jimiž ti zkušenější zasvěcují nováčky"³⁹⁷. (Ach, tak tedy proto!) Brzy nato se rozmohly komunistické subotniky a Lidový komisariát spravedlnosti opět vyzýval: "Je třeba učit (vězně) komunistické kolektivní práci"³⁹⁸, to jest zavést ducha komunistických subotníků i do táborů nucených prací!

Tak hromadilo toto hektické období jeden úkol na druhý, a ty se pak řešily celá desetiletí.

Zásady politiky nápravných prací byly na VIII. sjezdu VKS (b) v březnu 1919 včleněny do nového programu strany.

Vytváření sítě lágrů v Sovětské Rusi spadalo přesně do doby prvních komunistických subotníků (12. duben - 17. květen 1919): ustanovení VÚVV o táborech nucených prací byla vydána 15. dubna 1919 a 17. května 1919.³⁹⁹ Předpisovala vybudovat lágry (pod vedením gubernských oddělení čerky) bez výjimky v každém gubernském městě (podle místní situace buďto na okraji města, v klášteře nebo v nepřiliš vzdálené usedlosti) - a v některých okresních městech (zatím ne ve všech). V táborech muselo být nejméně tři sta lidí (aby se trestaneckou prací zaplatil dozor a správa) a byly podřízeny dohledu gubernských trestních oddělení.

Avšak tyto tábory nucených prací nebyly prvními lágry v RSFSR. V soudních rozsudcích (č. 1, kap. 8) mohl čtenář nejednou číst slovo "koncentrační tábor" a možná to pokládal za přeroknutí - že používáme nesprávně pozdější terminologie. Nikoli.

V srpnu 1918, několik dnů před atentátem F. Kaplanově na Lenina, poslal Vladimír Iljič Eugenii Bošové⁴⁰⁰ a gubernskému výkonnému výboru v Penze (nedokázali zvládnout selské povstání) tento

³⁹² V erárně květnatém jazyce Vyšinského: "Ve světě ojedinělý, proces budování nových institucí s novým sociálním obsahem - proces světového historického významu - na troskách buržoazního systému vězení, těchto "mrtvých domů", které vykořisťovatelé postavili pro pracující." Sborník, Ot tjurem k vospitatelnym učrežđenijam, izd. Sovetskoje zakonodatělstvo, M., 1934, předmluva.

³⁹³ ibidem, str. 10.

³⁹⁴ ibidem, str. 103.

³⁹⁵ Po brest-litevském míru opustili leví eseři vládu a do čela LKS se dostali bolševici.

³⁹⁶ Platila po celou občanskou válku do listopadu 1920.

³⁹⁷ Otčet NKJ VII. Vsesojuznomu sjezdu Sovetov, str. 9.

³⁹⁸ Materiály NKJ, vyp. VII, str. 137.

³⁹⁹ Sobranije Uzakoněnij RSFSR za 1919 g... No 12, str. 124 a No 20, str. 235.

⁴⁰⁰ Této nyní zapomenuté ženě byl tenkrát svěřen osud (podle zásad IIV a čerky) celé Penzské gubernie

telegram: "Podezřelé (nikoli "viníky", nýbrž "podezřelé" - A. S.) zavřít do koncentračního tábora mimo město".⁴⁰¹ (Mimo to "...provádět nemilosrdný masový teror..." - to ještě neexistoval Dekret.)

5. září 1918, asi deset dnů po tomto telegramu, byl vydán Dekret Rady lidových komisařů o rudém teroru, podepsaný Petrovským, Kurským a Bonč-Brujevičem. Kromě směrnic o masových popravách se v něm též pravilo:

"Chránit Sovětskou republiku před třídními nepřáteli tím, že budou izolováni v koncentračních táborech."⁴⁰² Tady tedy byl nalezen, použit a stvrzen tento výraz - koncentrační tábor - jeden z nejdůležitějších výrazů 20. století, jemuž kynula veliká mezinárodní budoucnost! A víme také, kdy se tak stalo - v srpnu a září 1918. Toto slovo samo o sobě vzniklo už za první světové války, ale vztahovalo se na tábory pro válečné zajatce a nepohodlné cizince. Zde se ho po prvé užívá pro občany vlastní země. Posun významu je zřejmý: koncentrační tábor pro zajatce není vězením, nýbrž slouží jejich nezbytnému preventivnímu soustředění. Podobně měli být nyní mimosoudní cestou preventivně soustředováni i podezřelí spoluobčané. Bystré Leninově mysli stačilo představit si v duchu ostnatý drát, obepínající nikým soudem neodsouzené, a již snadno našla i vhodná slova - koncentrák!

Ostatně hlavní představitel revolučních vojenských tribunálů napíše: "Uvěznění v koncentračním táboře dostává podobu izolace válečných zajatců."⁴⁰³ Což znamená - právem vítěze jsou uplatněny všechny aspekty válečných akcí, ovšem proti vlastnímu lidu.

Jestliže tábory nucených prací LKS spadaly do kategorie všeobecných vězeňských zařízení, nebyly koncentrační tábory nikterak místem "všeobecným", nýbrž spadaly pod přímou správu čerky a byly určeny pro zvláště nepřátelské živly a pro rukojmí. Pravda, do koncentráku se člověk mohl dostat i přes tribunál; avšak proudem přicházeli lidé bez rozsudku, pro náznak nepřátelství.⁴⁰⁴ Za útěk z koncentráku se sazba zvyšovala (rovněž bez soudu) desetinásobně! (Vždyť se tenkrát všude provolávalo: "Deset za jednoho!" "Sto za jednoho!". Takže v případě, že někdo dostal pět let, utekl a chytli ho, prodloužila se jeho sazba automaticky do roku 1968. Za druhý útěk bylo zastřelení (samozřejmě se to přesně dodržovalo).

Na Ukrajině vybudovali koncentrační tábory se zpožděním, teprve v roce 1920.

Avšak hlouběji, hlouběji vězely táborové kořínky, jenže jsme ztratili místa a stopy. O většině prvních koncentračních táborů nám už nikdo nic nepoví. Pouze podle posledních svědectví dosud žijících koncentračníků je možné něco vynést na povrch a uchovat.

Vláda měla tehdy zálibu zřizovat koncentrační tábory v bývalých kláštorech: pevné ne přístupné hradby, solidní stavby a - leží ladem (mniši přece nejsou lidé, stejně je vypudíme). A tak byly v Moskvě koncentrační tábory v Andronnikově klášteře, v Novospasském a Ivanovském. V petrohradských novinách "Krasnaja gazeta" ze 6. září 1918 se dočteme, že první koncentrační tábor "bude zřízen v Nižním Novgorodě v opuštěném ženském klášteře... Pro začátek (zdůrazněno A. S.) má být posláno do novgorodského koncentračního tábora pět tisíc lidí".

V Rjazani byl zřízen koncentrák rovněž v bývalém ženském klášteře (Kazaňském). Vypráví se o něm toto: seděli tam kupci, kněží, "váleční zajatci" (tak byli nazýváni zatčení důstojníci, kteří nesloužili v Rudé armádě). Avšak i jiné všelijaké existence (tolstojovec I. J., o jehož procesu byl čtenář informován, se tam také dostal). V táboře byly dílny tkalcovská, krejčovská, obuvnická a (už v roce 1921 tak nazývané) -

"společné práce" to jest údržbářství a stavební práce ve městě. Chodilo se s ozbrojeným doprovodem, avšak jednotliví řemeslníci chodili sami a obyvatelé je pak doma přikrmovali. Obyvatelstvo Rjazaně se k nesvobodným (úředně se nazývali "zbavení svobody" a nikoli vězňové) chovalo soucitně, procházející skupiny dostávaly milodary (suchary, vařenou řepu, brambory) strážný tomu nebránil a nesvobodní dělili mezi sebou všechny dary rovným dílem. (Ať se podíváš, kam se podíváš, to nejsou naše zvyky, není to naše ideologie.) S trochou štěstí se nesvobodní mohli dostat i ke svému oboru.

(J. se dostal ke dráze) a pak obdrželi propustku, aby se mohli volně pohybovat po městě (přespávali v lágru).

Táborová strava (1921) vypadala takto: půl libry chleba (plus další půl libry těm, kteří plnili normu), ráno a večer čaj, v poledne naběračka bryndy (v ní nějaké to zrnko a bramborové slupky).

⁴⁰¹ Lenin, V. I. Sobr. soč., 5 izd., T. 50, str. 143-144, v čes. vyd. nepublikováno.

⁴⁰² Sobranije Uzakoněnij RSFSR za 1918 g., No 65, str. 710.

⁴⁰³ Daniševskij, K. Ch., Revoljucionnyje Vojennyje Tribunaly, Izdanije Revvojtribunala Respubl.:~. M. 1920, str. 40.

⁴⁰⁴ Sborník Ot tjurem...

Táborový život zpestřovalo jednak donašečství provokatérů a následná zatčení, jednak divadelní a pěvecký kroužek. V sále bývalého šlechtického klubu se pořádaly pro rjazaňské občany koncerty a v parku vyhrávala lágrová dechovka. Nesvobodní se stále víc seznamovali a sbližovali s obyvatelstvem, což se stalo neúnosným, a tak začali odesílat, "válečné zajatce" do zvláštních severních táborů.

Relativní lidskost těchto koncentračních táborů vyplývala z toho, že ležely v dosahu normálního občanského života. Proto přišly na řadu zvláštní severní lágry. (Koncentráky se vyprázdnily koncem roku 1922).

Veškerý tento lágrový úsvit by zasluhoval, abychom si lépe všimli jeho odstínů.

Po skončení občanské války bylo nutno rozpustit dvě pracovní armády zřízené Trockým, protože vojáci, kteří v nich nasluhovali, se bouřili. Tím se úloha táborů ve struktuře RSFSR neoslabila, nýbrž posílila. Koncem roku 1920 bylo v RSFSR 84 lágrů ve 43 guberniích.⁴⁰⁵ Pokud lze věřit úřední (samozřejmě utajované) statistice, bylo v nich tehdy 25 336 lidí a kromě toho ještě 24400 "zajatců z občanské války!"⁴⁰⁶ Snad se zdá, že obě dvě čísla, zvláště to druhé jsou nepřiměřeně nízká. Vezmeme-li však v úvahu, že do tohoto počtu nejsou zahrnuti vězňové, drženi v zařízeních ČK, kde se se sčítáním v důsledku vyprazdňování věznic, potápění lodí a jiných druhů hromadné likvidace mnohokrát stále znovu začínalo od nuly, pak je možné, že tyto cifry jsou správné. Později se to dohonilo.

První tábory nucených prací nám dnes připadají téměř jako přízraky. Zdá se, že lidé, kteří v nich seděli, neřekli nikomu ani slovo - svědectví neexistují. Pokud krásná literatura nebo autoři paměti hovoří o vojenském komunismu, zmiňují se o popravách zastřelením a o vězeních, ale o lágrech nepíší. Nelze je nikde vytušit ani mezi řádky, ani v podtextu. Není tedy divu, že se Michajlov zmýlil. Kde byly ty lágry...? Jak se nazývaly...? Jak vypadaly...?

Prováděcí nařízení z 23. července 1918 mělo ten základní nedostatek (zaznamenaný všemi právníky), že nic neříkalo o třídních rozdílech mezi vězni, jinými slovy, že s některými vězni je třeba zacházet lépe, s jinými hůře. Byl jím ale stanoven pracovní řád a jen proto můžeme mít určitou představu. Pracovní den byl osmihodinový. V prvním zápalu, vždyť šlo o novinku, bylo rozhodnuto, že se za všechny práce vykonávané trestanci, kromě údržby tábora, bude platit... (neuvěřitelné, pero se vzpouzí!... 100 procent mzdy podle odborových tarifů! (Podle ústavy byl člověk donucen pracovat, ale podle ústavy byl rovněž odměněn. Proti tomu se nedá nic říci.) Samozřejmě se z výdělku strhávaly výdaje na tábor a za dozor. "Vzorní" měli úlevu: směli bydlet v soukromí a do tábora docházet pouze za prací. Za "mimořádnou pracovitost" se slibovalo podmíněčné propuštění. Podrobné směrnice o řádu neexistovaly, každý lágř měl vlastní. "V období budování nové moci a s ohledem na značné přeplnění vězeňských prostorů" (kurzíva - A. S.) nebylo možné zabývat se táborovým režimem, protože se veškerá pozornost zaměřovala na odlehčení vězením⁴⁰⁷. Čte se to jako babylonské klínové písmo. Otázky se jen rojí: co se dělo v těch ubohých věznicích? "Naše vězeňské poměry jsou strašné... I ten nejkratší trest se mění v utrpení.⁴⁰⁸" A jaké sociální příčiny vedly k takovému přeplnění? Je ODLEHČENÍ třeba chápat jako hromadná střílení nebo transporty do lágrů? A co znamená: nebylo možné se starat ještě i o vězeňský řád? - znamená to, že Komisariát spravedlnosti neměl čas chránit vězně před zvěři místního náčelníka tábora? Lze to jen takto chápat? Směrnice o táborovém řádu neexistovala a mohl tedy v letech revolučního právního vědomí každý tyran nakládat s uvězněným, jak se mu zlíbilo?

Ze skromné statistiky (pořád ze stejného sborníku "Ot tjurem..." - A. S.) se dozvídáme: práce v lágrech byly většinou nádenické. Roku 1919 pracovalo pouze dva a půl procenta vězňů v řemeslných dílnách a roku 1910 to bylo deset procent. Je rovněž známo, že se koncem roku 1918 Ústřední kárné oddělení (opravdu pěkný název! Člověku naskakuje husí kůže) snažilo vytvořit zemědělské kolonie. Je známo, že v Moskvě soustředili několik vězeňských brigád, které opravovaly vodovody, topení a kanalizaci ve znárodněných domech. (Tito vězňové putovali zřejmě bez ozbrojeného doprovodu s francouzskými klíči a trubkami po chodbách moskevských úřadů a bytech tehdejších pohlavárů, když je telefonicky zavolaly jejich manželky, aby něco opravili, - a přesto nepronikli do žádných pamětí, divadelní hry nebo filmu.) Další údaje o tom, jak vypadal vězeňsko-táborový systém v roce 1922, nám poskytuje náhodně zachovaná zpráva, předložená X. sjezdu sovětů náčelníkem všech vězeňských zařízení

⁴⁰⁵ Centr. Gosud. Archiv Okt. Rev., fond 393, opis 13, dělo 1 v, list 111.

⁴⁰⁶ ibidem, 1.112.

⁴⁰⁷ Materiály NKJ, 1920, vyp. Vtl.

⁴⁰⁸ Daniševskij, K. CH., cit. dílo, str. 34.

v RSFSR soudruhem J. Širvindtem.⁴⁰⁹ V tomto roce byla poprvé sloučena všechna vězeňská zařízení Lidového komisariátu spravedlnosti a NKVD (kromě speciálních vězení GPU) v jediný GUMZak (Hlavní vězeňská správa) a předána pod ochranné křídlo soudruha Dzeržinského. (Ten už pečoval o věznic GPU, to mu ale nestačilo a zachtělo se mu i těch sloučených.) GUMZak zahrnoval tři sta třicet věznic a celkový počet osob, zbavených svobody, kolísal mezi osmdesáti až jednaosmdesáti tisíci - pěkný nárůst ve srovnání s rokem 1920 - "v letošním roce lze pozorovat neustálý růst počtu uvězněných". Ze stejné brožury se ale dovídáme (str. 40), že včetně GPU neklesal počet vězňů nikdy pod sto padesát tisíc a někdy dosahoval výše až sto devadesáti pěti tisíc. "Osazenstvo věznic se stále víc stabilizuje" (str. 10), "procento produkované revolučními tribunály nejenže nekleslo, ale projevuje určitou tendenci stoupat" (str. 13). A v oblastech nedávných lidových nepokojů - v centrálních černozemních guberniích, na Sibíři, na Donu a v Severním Kavkazu činí počet vyšetřovaných 41-43 % všech uvězněných, což svědčí o dobrých perspektivách, pro růst táborů.

Do systému GUMZaku patří v roce 1922 tato zařízení: nápravně pracovní (to jest vlastní věznic), střediska předběžného zadržení (čili vyšetřovací vazba), sběrné, karanténní a izolační tábory (orlovská věznic "není schopna umístit všechny prací napravované", takže... jsou obnoveny "Kresty" s takovou slávou otevřené dokořán v únoru 1917), zemědělské kolonie (s ručním dobýváním pařezů a křovin), pracovní zařízení pro nezletilé a samozřejmě koncentrační tábory. Pěkně rozvinutý vězeňský systém! Ve věznicích "připadá na každých pět míst něco víc než šest lidí, přičemž existuje celá řada zařízení, kde na jedno místo připadají tři osoby i víc" (str. 8).

O budovách (vězeňských i táborových) se dovídáme, že jsou v tak zpustlém stavu, že neodpovídají ani základním hygienickým požadavkům, "jsou tak strašné, že... celé objekty a dokonce celé polepšovny bylo třeba zavřít" (str. 17). Ke stravování. "V roce 1921 byla vězení v těžké situaci, přiděly na vězně svým množstvím nedostačovaly." Od roku 1922 v důsledku převedení na rozpočet místních orgánů "je třeba materiální situaci nápravných zařízení pokládat za téměř katastrofální" (str. 2), výkonné orgány v jednotlivých guberniích dokonce odmítají vydávat vězňům plný příděl. Začátkem roku uvolnil Gosplan pro sto padesát až sto devadesát pět tisíc vězňů jen sto tisíc přídělů, stravovací normy se snižují, některé potraviny se nevydávají vůbec (tři čtvrtiny uvězněných dostávaly méně než tisíc pět set kalorií) a od 1. prosince 1922 jsou všechna vězeňská zařízení, kromě patnácti pro stát nejdůležitějších, úplně vyňata z přidělového zásobování. "Vězňové hladoví"(str. 41).

Stát tak toužil mít Archipelag, jen nebylo čím jej nakrmit!

Tarifem stanovené ceny za pracovní výkon jsou již snižené. "Přísun materiálních zásob byl krajně neuspokojivý... Nutno očekávat, že nabude katastrofální podoby" (str. 42). "Nedostatek otopu je pocíťován prakticky všude." Úmrtnost za říjen 1922 dosáhla v celém GUMZaku skoro jednoho procenta. To znamená, že za zimu měly ztráty činit víc než šest a možná i deset procent?

Tohle se muselo nějak odrazit i na strážných. "Většina dozorců doslova utíká ze služby, někteří využívají situace a paktují se s vězni" (str. 43) - a mnozí je ještě okrádají! "Silně se mezi dozorcí množí služební přestupky, k nimž je dohání hlad." Mnozí přešli na lépe placenou práci. "Jsou nápravná zařízení, v nichž zůstal jen velitel a jeden dozorce" (lze si představit jaké, nemehlo), takže "se stává, že povinnosti dozorců musejí vykonávat sami vězňové z řad těch vzorných".

Jakou dzeržinskou sílu ducha bylo třeba mít, jakou víru v komunistický kárný systém, aby tento vymírající Archipelag nebyl rozpuštěn a poslán domů, ale pozvednut ke světlé budoucnosti!

V říjnu 1923, již na počátku bezoblačných let NEPu (a ještě dosti dlouho před kultem osobnosti) bylo v tři sta padesáti pěti táborech 68 297 osob zbavených svobody, ve dvě stě sedmi polepšovnách 48 163 osob, ve sto pěti donucovacích pracovnách a věznicích 16 765 osob, v třiceti pěti zemědělských koloniích 2 328 osob a navíc 1 041 nezletilých a nemocných.⁴¹⁰ A to všechno bez táborů GPU! Utěšený růst! Přecitlivělost nebyla na místě. Strana opět dokázala, že má pravdu: vězňové ne jenomže neumřeli, ale bylo jich div ne dvojnásobně, a věznic ještě víc než tolik, nerozpadly se.

Existuje ještě jiná výmluvná statistika: o přeplnění lágrů (počet vězňů stoupal tak rychle, že organizování táborů zaostávalo). Na sto systemizovaných míst připadalo v roce 1924 sto dvanáct vězňů, v roce 1925 sto dvacet, v roce 1926 sto třicet dva, v roce 1927 sto sedmdesát sedm.⁴¹¹ Kdo sám seděl, ví

⁴⁰⁹ RSFSR. Glavnoje Upravlenije Meltami Zaklučenija NKVD. "Penitenciamoje delo v 1922 godu Moskva, Tipogratija Molkovskoj Gubernskoj Taganskoj Tjurmy.

⁴¹⁰ Centr. Gosud. Archiv Okt. Rev., fond 393, op. 39, d. 48, l. 13, 14.

⁴¹¹ Gercenzon, A. A., Boi ba s prestupnostju v RSFSR, M., Jurizdat, 1928, str. 103.

dobře, jak se žije v takovém lágru (místa na pryčnách, jídelní misky, vatýráky), kde na jedno místo připadá 1,77 vězně.

Rozvíjením táborového systému byl zahájen odvážný "boj proti vězeňskému fetišismu", který vládne ve všech zemích světa a zvláště v bývalém Rusku, kde si nedokázali vymyslet nic než vězení a zase jen vězení... ("Carská vláda změnila celou zem v jeden veliký žalář a s jakýmsi rafinovaným sadismem rozvíjela svůj vězeňský systém").⁴¹²

Do roku 1924 má Souostroví málo obyčejných pracovních kolonií. V oněch letech převládají uzavřená místa výkonu trestu, jejichž počet se nezmenší ani později. Krylenko trvá ve svém referátu z roku 1924 na zvýšení počtu izolačních zařízení se zvláštním určením - izolátorů pro nepracující a zvláště nebezpečné z řad pracujících (k nimž patřil později zřejmě i sám Krylenko). Jeho formulace vešla beze změny roku 1924 do Nápravně pracovního zákoníku.

Na prahu "rekonstrukce" (to znamená - od roku 1927) "úloha táborů ... co byste tak asi mysleli? po všech těch vítězstvích? - ... vzrůstá tvář v tvář nejnebezpečnějším nepřátelským živlům, škůdcům, kulakům, kontrarevoluční agitaci".⁴¹³ Souostroví tedy nezmizí v hlubinách moře! Souostroví bude žít!

Vytváří-li se nějaké Souostroví, probíhá dříve, než se objeví na mapě světa, neviditelné přemísťování zemských vrstev. A právě tak i zde se udala nadmíru závažná, pro nás téměř nepochopitelná přemístění. Na počátku byl prapůvodní chaos, vězňice jsou pod trojí správou: Čeky (s. Dzeržinskij), NKVD (s. Petrovskij) a Lidového komisariátu spravedlnosti LKS (s. Kurskij); v NKVD se to zprvu jmenuje GUMZ (hlavní vězeňská správa, ihned po říjnu 1917, poté GUPR (Hlavní správa nucených prací) a nato opět GUMZ; v LKS - Vězeňská správa (prosinec 1917), poté Ústřední trestní oddělení (květen 1918) se sítí odboček v guberniích, jež dokonce pořádaly sjezdy (v září 1920), které později dostalo jiné libozvučnější jméno: Ústřední nápravněpracovní oddělení (v roce 1921). Samozřejmě, že takováto roztržičnost neprospívala trestní a nápravné činnosti a Dzeržinskij se domáhal jednotného vedení. Mimochodem, aniž si toho někdo příliš povšiml, splynula přitom NKVD s čekou: 16. března 1919 se stal Dzeržinskij tímto sloučením lidovým komisařem vnitra. V roce 1922 dosáhl konečně i převedení vězeňských zařízení LKS do pravomoci NKVD. (25. června 1922).

Souběžně s tím probíhala i přestavba lágrové strážní služby. Zpočátku ji tvořila vojska VOCHRU (Vnitřní ochrany republiky), potom VNUSu (Vnitřní služby), v roce 1919 se spojila se sborem čeky⁴¹⁴, načež se předsedou její vojenské rady stal opět Dzeržinskij. (A přesto přese všechno přibývaly až do roku 1924 stížnosti na přílišné množství útěků, na nízkou úroveň pracovní kázně zaměstnanců⁴¹⁵ - patrně opilství a nedbalost, šlo jim jen o výplatu). Teprve v červnu 1924 byl zaveden dekretem Všeruského ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů do Sboru vězeňské stráže vojenský disciplinární řád a jeho stav byl doplněn Lidovým komisariátem válečného námořnictva⁴¹⁶.

A zase právě v tu dobu vzniká roku 1922 i Ústřední daktyloskopická kancelář a Ústředí pro výcvik služebních a pátracích psů.

Mezitím byl GUMZ SSSR přejmenován na GUITU SSSR (Hlavní správa nápravně pracovních zařízení), z níž se pak později stal GUITL OGPU (Hlavní správa nápravně pracovních táborů), jehož velitel se zároveň stává velitelem vězeňské stráže SSSR.

A kolik to stálo nervů! A kolik schodů, pracoven, dozorců, propustek a vyhlásek! A tak GUITL, syn GUMZův, zplodil našeho GULaga.

2 SOUOSTROVÍ VYSTUPUJE Z MOŘE

V Bílém moři, kde jsou noci půl roku bílé, ční na velikém Soloveckém ostrově nad vodu bílé kostely v blízkosti hradebních trosek, jež jsou nazrzlé od lišejníků, a šedobílí solovečtí rackové se vznášejí nad věžemi a skřehotají.

"V tom jasu jako by ani nebylo hříchu... Tahle příroda jako by ještě neměla možnost zhřešit," řekl v legraci o soloveckých ostrovech Prišvin. Tyto ostrovy vystoupily z moře bez nás, bez nás na nich vzniklo na dvě stě rybnatých jezer, bez nás se na nich rozšířili tetřevi, zajáci, jeleni, zatímco lišky, vlci a jiní dravci tu nikdy nebyli.

⁴¹² Sborník Ot tjurem..., str. 431.

⁴¹³ Averbach, I. L., Ot prestuplenija k trudu, pod red. Vysinskogo, izd. Sovetskoje zakonodatelstvo. 1936.

⁴¹⁴ Vlast' sovětov, 1919, No 11, str. 6-7.

⁴¹⁵ CGAOR f. 393, op. 47, d. 89 I. II.

⁴¹⁶ CGAOR, f. 393, op. 53, d. 141, 1. 1, 3, 4.

Ledovce přicházely a odcházely, kolem jezer se kupily žulové balvany. V solovecké zimní noci jezera zamrzala, vítr umocňoval hukot moře, které tu bylo pokryto ledovou tříští, tu zase místy tuhlo v souvislou vrstvu ledu; přes polovinu nebe plála polární zář - až bylo zase jasněji, až bylo zase tepleji, a kmeny jedlí rostly a sílily, ptáci pokřikovali a cvrlikali, mladí jeleni troubili, zeměkoule se točila s celou svou světovou historií, říše padaly a nově vznikaly - ale na Soloveckých ostrovech stále ještě nežili ani dravci ani lidé.

Občas se zde vylodili Novgorod'ané, prohlásili ostrovy za své a připojili je k Oboněžské pjatíně. Žili tu čas od času i Karelci. Půl století po bitvě na Kulikově poli a půl století před GPU přijeli lodkou přes Perleťové moře dva mniši, Svvatij a Get-rttan, a prohlásili tento ostrov bez dravé zvěře za svatý. (Kulikovo pole - rovina při ústí Něprjadvy do Donu. Roku 1380 zde Rusové, které vedl Dmitrij Ivanovič Donskoj, rozdrtili vojska Tatarů - pozn. překl.) Tito dva mniši zde založili kláštery. Z tohoto období jsou chrámy Uspenský a Preobraženský, kostel Stětí na Sekyrové hoře, dalších dvacet kostelů a kapliček, poustevny Golgotská, Trofická, Sawjatijevská a Muksalmská, jednotlivé samoty poustevníků a asketů na nejdlehlších místech. Tady vykonali mnoho práce nejprve mniši, později také klášterní rolníci. Tucty kanálů spojili jednotlivá jezera, dřevěnými rourami přiváděli do klášterů jezerní vodu. A nejpodivuhodnější je, jak postavili na Muksalmě hráz z obrovských kamenů (19. století), které byly bůhvíjak vyzdvíženy a navrženy na mělčinách. Brzy nato se už pásala na Velké i Malé Muksalmě tučná stáda. Mniši se rádi starali o zvířata, také o divoká. Solovecká země byla nejen svatá, ale, jak se ukázalo, i tak bohatá a úrodná, že mohla uživit tisíce.⁴¹⁷ V zeleninových zahradách rostly mohutné dužnaté hlávky bílého sladkého zelí. Jen mniši v Solovkách se mu zdáli hříšní. Psal se rok 1908 a podle tehdejších liberálních zvyklostí se nemohlo o duchovenstvu mluvit příznivě. Ale nám, kteří jsme prošli Souostrovím, budou ti mniši připadat snad jako andělé. Ačkoli měli možnost cpát si nácka, dovolili si v Golgatské poustevně jíst i ryby, postní jídlo, jen o velkých svátcích. Ačkoli měli možnost spát podle libosti, bděli celé noci a tu v této poustevně, ve dne v noci, po celý rok, po celý čas četli žalmy za duše všech pravoslavných křesťanů, živých i mrtvých.

Avšak vývoj národa nikdy neprobíhal, neprobíhá a sotva bude kdy probíhat, aniž by byl provázen myšlenkami na válku a na žalář.

Myšlenka na válku. To přece nejde, aby si nějací pošetili mniši jen tak prostě žili na ostrově. Ostrov je na hranicích Velké říše, takže je nutno bojovat se Švédy, Dány, Angličany, a proto je třeba postavit pevnost se zdířem širokým osm metrů, s osmi věžemi, prorazit úzké střílny a na zvonici zřídit pozorovatelnu.⁴¹⁸ Myšlenka na žalář. To je přece znamenité, - ostrov a na něm pevné kamenné zdi! Máme kam dát těžké zločince a má je i kdo hlídat. Necháme vás zachraňovat duše, ale ohlídejte nám vězně.⁴¹⁹ Zdalipak na to myslel Savvatyj, když se na svatém ostrově vylodoval?

Posadili sem kacíře církevní i politické. Seděl tu Avraamij Palicyn (a zde také zemřeli: seděl tu za sympatie k děkabristům Puškinův strýc, P. Gannibal. Již ve vysokém věku sem posadili posledního atamana Záporožského vojska, Koljniševského (vzdálený Petljurův předek?) a po dlouhém žalářování ho propustili, když mu bylo přes sto let. Ti všichni ovšem mohou být téměř jmenovitě vypočítáváni.⁴²⁰ Ostatně teprve sovětské lágrové období Solovek dalo vznik módnímu mýtu o staré historii soloveckého klášterního žaláře, na který pak nalétli tvůrci příruček a historických pojednání, a tak se v několika knihách můžeme dočíst, že solovecké vězení prý bylo mučírnu; že tady byly háky pro skřípce, důtky a že se zde páliho žhavým železem. To vše jsou však rekvizity věznic dob předalžbětinských nebo západní inkvizice, nikterak příznačné pro ruské klášterní žaláře, a Solovkám je přisoudil nesvědomitý a nezkušený badatel.

⁴¹⁷ Odborníci na dějiny techniky říkají, že Filip Kolyčev pozvedl hlas proti Ivanu Hroznému a zavedl v 16. století do zemědělství Solovek techniku, za níž bychom se, kdyby byla všude, nemuseli ani po třech stoletích stydět (košťály, to byla "solovecká jablka"). Obyvatelé sami pěstovali veškeré druhy zelenin. měli vlastní skleníky, kde se dařilo květinám, dokonce i růžím. Rozvíjelo se rybářství mořský rybolov a chov ryb v "metropolitových sádkách", oddělených hrází od moře. Během staletí a desetiletí se objevily mlýny na vlastní zrno, vlastní nádobí z vlastních hrnčířských dílen, vlastní slévárna, vlastní kovárna, vlastní knihařství, vlastní koželužna, vlastní výroba povozů a dokonce vlastní elektrárna. I složité tvarované cihly a menší mořská plavidla - všechno si zde dělali sami.

⁴¹⁸ A přece musel klášter odolávat Angličanům v roce 1808 a v roce 1854 a vydržel to, ale v boji proti ~i~ konovcům v roce 1667 zradil Kreml carskému bojarovi mnich Feoktist tím, že otevřel tajnou chodbu

⁴¹⁹ Kolik víry v lidstvu rozbilo toto žalářování v křesťanských kláštřech!

⁴²⁰ Státní vězení v Solovkách existovalo od roku 1718. V 80. letech 19. století navštívil velitel vojsk petrohradské vojenské oblasti velkokníže Vladimír Alexandrovič Solovky. Dospěl k závěru, že vojenský oddíl je tam úplně zbytečný a vojáky odtud odvolal. V roce 1903 solovecké vězení zaniklo (Pnrgavir A. S., Monastyrskije t'urmy, izd. Posrednik, str. 78, 81).

Starí Solovčané se na něho dobře pamatují - na špicla Ivanova, s táborovou přezdívkou "protináboženský bacil". Sloužil dříve u novgorodského arcibiskupa a sebrali ho za prodej církevních drahocenností nějakým Švédům. Na Solovky se dostal v dvacátém pátém a všemožně se snažil vyhnout běžné dřině a záhubě.

Specializoval se na protináboženskou propagandu mezi vězni a stal se samozřejmě spolupracovníkem IVO (Informačního vyšetřovacího oddělení - jak se otevřeně nazývalo). Ale to nebylo všechno: vzrušil vedení lágru domněnkou, že tu mniši zakopali mnoho pokladů - tak se stal vedoucím Komise pro vykopávky. Komise kopala po celé měsíce, - ale ouvej, mniši zklamali psychologický odhad protináboženského bacilu: nezakopali na Solovkách žádné poklady. Aby se ctí vyklouzl ze situace, začal Ivanov označovat podzemní sklady nástrojů a potravin a obranná zařízení za žaláře a mučírny. Po tolika staletích se ovšem nemohla dochovat mučidla, ale co na tom: stačil hák (na pověšení masa) jako důkaz, že zde bývával skřípec. Hůře se mu vysvětlovalo, proč nezůstaly žádné stopy po mučidlech 19. století, a tak dospěl k závěru, že "v minulém století se režim soloveckého vězení značně zmírnil". Objevy "protináboženského bacilu" se znamenitě hodily do tehdejší situace a poněkud utěšily rozčarované vedení. Byly uveřejněny v časopise "Soloveckije ostrova" a poté jako zvláštní výtisk vydány soloveckou tiskárnou, a tak se povedlo zahalit soloveckou skutečnost kouřovou clonou. (Bylo to na místě tím spíše, že kvetoucí solovecký klášter se ještě v revolučních dobách těšil slávě a vážnosti po celé Rusi).

Když ale přešla moc do rukou pracujících, co si počít s těmi zlými mnišskými darmošlapy? Poslali sem komisaře, třídně pověřené vedení, které prohlásilo klášter za sovchoz a nařídilo mnichům, aby se méně modlili a více pracovali ve prospěch dělníků a rolníků. Mniši pracovali a ty podivuhodně chutné sledě, které ulovili díky jedinečné znalosti času a míst, kde a kdy rozhodit sítě, posílali do Moskvy na kremelskou tabuli.

Avšak ta přemíra pokladů, soustředěná v klášteře, zvláště v sakristii, nedala spát mnohému novému mocipánu: místo, aby přešla do (jejich) pracujících rukou, ležely tu cenné věci jako mrtvá náboženská zátěž. A tak, poněkud v rozporu s trestním zákoníkem, ale v naprostém souladu s duchem vyvlastňování bezpracně získaného majetku, byl klášter 25. května 1923 podpálen. Vznikly škody na budovách, zmizelo hodně cenných věcí ze sakristie, ale především - shořely veškeré účetní knihy, takže nebylo možné již nikdy zjistit, co a kolik toho zmizelo ⁴²¹

Copak nám napoví revolučně-právní vědomí (čich), ani nemusíme cokoli vyšetřovat, kdopak asi může být vinen zhárstvím klášterního jmění, když ne ta černá smečka mnichů? A tak je vymeteme na pevninu a na Soloveckých ostrovech soustředíme Severní tábory zvláštního určení! Osmdesátiletí, ba století mniši prosili na kolenou, aby je nechali zemřít na svaté zemi, ale vyrazili je s proletářskou neochvějností všechny, až na ty nepostradatelné: partu rybářů ⁴²² a odborníky na chov dobytka na Muksalmě; a ještě otce Metoděje, který nakládal zelí, ještě otce Samsona, slévače, a jiné jim podobné užitečné otce. (Vyhradili jim od lágru oddělený kout s vlastním vchodem - Sled'ovou branou. Označili je za pracovní komunu, ale ze shovívavosti nad jejich zabeđeností jim ponechali na modlení Onufnjevský kostel na hřbitově).

Tak se naplnilo jedno z oblíbených vězeňských úsloví: "Svaté místo nebývá nikdy prázdné". Umlkl hlas zvonů, zhasla věčná světla i vysoké voskovice, už nezaznívaly liturgie a celonoční mše, nikdo už nepřemítal dnem i nocí žaltář, zbořeny byly ikonostánky (pouze v Preobraženském kostele zůstaly) - za to však v červnu 1923 přijeli stateční čekisté v pláštích až na paty, se zvláště nápadnými čistě soloveckými manžetami a výložkami a s černými obrubami na čepicích bez hvězdiček, aby vytvořili vzorně přísný lágr, pýchu dělnicko-rolnické republiky.

Koncentrační tábory i přes jejich třídní charakter byly tou dobou již považovány za nedostatečně přísné. Již v roce 1921 byly zřízeny a dány pod správu ČK severní tábory zvláštního zaměření - SLON. První tábory tohoto druhu vznikly v Petrominsku, Cholgomorách a v blízkosti Archangelsku. ⁴²³ Ukázalo se však, že tato místa lze těžko střežit a že nejsou vhodná k soustředění velkého množství vězňů. Není divu, že se proto zraky vedení upřeli na blízké Solovecké ostrovy se zavedeným hospodářstvím,

⁴²¹ Také na tento požár se odvolával "Protináboženský bacil", když vysvětloval, proč je nyní tak těžké najít konkrétní pozůstatky starých pytlů s kamením a mučících nástrojů.

⁴²² Ze Solovek je odvezli až kolem roku 1930 a od té doby se už nic neulovalo: nikdo už nikdy v moři sledě nenašel, jako by dočista zmizeli.

⁴²³ Časopis Soloveckije ostrova, 1930, No 2-3, str. 55, z referátu velitele USLONU s. Nogtėva v Kemu. Když se nyní výletníkům ukazuje v ústí Dviny takzvaný "tábor vlády Čajkovského", měli by vědět, že právě to je jeden z prvních severních "zvláštních táborů".

kamennými budovami, dvacet až čtyřicet kilometrů od pevniny, dostatečně blízko pro dozorce, dostatečně daleko pro pokus o útěk, a po celý půlrok bez styku s pevninou - to byl tvrdší oříšek než Sachalin.

Co vlastně znamená zvláštní určení; to ještě nebylo zformulováno a rozpracováno do instrukcí. Avšak veliteli tábora, Eichmansovi, to samozřejmě objasnili v Lubjance ústně. On to pak po příjezdu vysvětlil svým nejbližším pomocníkům.

Vyprávěním o Solovkách už dnes snad neudivíš ani bývalé mukly, ani lidi šedesátých let. Ať si však čtenář představí, že je člověkem čechovovského a počechovovského Ruska Člověkem Stříbrného věku naší kultury, jak říkali letům kolem 1910, člověkem tehdy vychovaným, no budiž, oťreseným občanskou válkou, přece jen však zvyklým na přijatelnou lidskou stravu, oblečení, vzájemný slovní styk - a tu najednou vstoupí do solovecké brány - do Kemperpunktu.⁴²⁴ To je středisko v Kemu, ponurý Popův ostrov, spojený s pevninou hrází. První, co spatříš v tom holém špinavém hampejzu, je karanténní rota (trestance tehdy rozdělávali do "rot", protože ještě neobjevili "brigádu") oblečená... do pytlů - prachobyčejných pytlů: nohy jim trčí ven jako zpod sukně, kdežto pro hlavu a ruce se udělají díry (na to by člověk jen tak nepřišel, ale čeho se ruský um nedovtípí!). Nováček se tomu pytli vyhne, pokud má vlastní oděv. Dříve než si může pytle pořádně prohlédnout, už je tu legendární rotmistr Kurilko.

Kurilko (někdy ho střídá Běloborodov) vystoupí před dvojstup nově příchozích ve svém dlouhatánském čekistickém plášti s hrozivými černými manžetami, které vypadají na starém ruském vojenském suknu nesmyslně - jako předzvěst smrti. Vyskočí na sud nebo jiná příhodné pódium a obrátí se k příchozím s nečekaně pronikavým divokým řevem: "Héééj! Pozor! Tady není republika sovět-ská, ale so-lo-vet-ská! Pamatujte! Na soloveckou půdu ještě nevzkročila noha prokurátora! A nikdy nevzkročí! Pamatujte, vás sem NEposlali kvůli nápravě! Hrbatého NEnarovnáš! Bude tu takový pořádek: řeknu "Vstávat" - vstaneš, řeknu "lehnout" - lehneš! Dopisy domů se píšou takhle: živ, zdrav, spokojen! Tečka...!"

Oněmělí údivem poslouchají urození šlechtici, velkoměstští intelektuálové, kněží, mulláhové a snědí obyvatelé Střední Asie to, co ještě nikdo neslyšel, neviděl ani nečetl. Avšak: Kurilko, který se neproslavil v občanské válce, vpisuje tímto historickým způsobem své jméno do letopisů celého Ruska. Vybičovává sám sebe každým zařváním nebo zdařilým slovním obratem a chrlí stále nové a nové. (Kurilkův příběh vzbuzuje zájem. Možná se někdy někdo pokusí zjistit jeho totožnost. V revolučních letech bylo rozšířeným zvykem přijímat cizí hodnost a příjmení. Zde jsou dvě stopy, poskytnuté mi čtenáři, pro každý případ. Plukovník Kurilko velel už před rokem 1914 16. sibiřskému střeleckému pluku, ke konci II. války byl ostříleným generálem se šavlí s pozlaceným jílcem, sv. Jiřím a mnoha dalším vyznamenáními. Jeho syn Igor byl ještě jako kadet 1. moskevského vojenského gymnázia, v létě 1914 a 1915 poslán na frontu, bojoval a byl vyznamenán svatojiřskou medailí, později křížem; na jaře 1916 ukončil zkrácený kurs Alexandrovského učiliště v hodnosti praporčíka. Druhá stopa: plukovník Kurilko byl jedním z vůdců bělogvardějské podzemní organizace, působící v Moskvě v létě 1919. Organizace byla prozrazena, následovaly masové popravy (až sedm tisíc lidí?), ale Ivan Alexejev (otec mého pisatele) a bratr profesora I. Iljina, o nichž věděl jen Kurilko, jím nebyli prozrazeni a ušli postihu.

A opojen sám sebou, samolibě (a v duchu zlomyslně: tak co, vy fajnovkové, kdepak jste se schovávali, zatímco my jsme se řezali s bolševiky" Chtěli jste to přečkat někde v díře"? Tak jsme vás vytáhli sem! Teď to dostanete za tu vaši zasranou neutralitu! A my se skamarádíme i s bolševiky, my jsme muži činu!), zahajuje Kurilko školení:

"První karanténní roto, zdar...! Špatně, ještě jednou! První karanténní roto, zdar...! Špatně! "ar!" musíte zařvat tak, aby to slyšeli za vodou v Solovkách! Když dvě stě lidí vykřikne - musejí padat hradby!!! Znova! První karanténní roto, zdar!"

Když zjistí, že si všichni už téměř vykřičeli duši z těla, začíná Kurilko s další výukou poklusem karanténní roty kolem sloupu:

"Nožky výš...! Nožky výš!"

Ani pro něj to není lehké, vypadá už jako tragéd v pátém dějství před poslední vraždou. Nakonec, po půlhodinové lekci, zachrptí nad zhroucenými a po zemi rozsetými těly svůj slib, pravé solovecké vyznání:

"Naučím vás cucat mrtvolám sople z nosu!"

To byl jenom první trénink na zlomení vůle nově příchozích. Ve smradlavém baráku z černého shnilého dřeva jim nařídí "spát na bočku" - a to je úspěch; podaří se to jen těm, které kápovaly za úplatek

⁴²⁴ Finsky se to místo jmenuje Vegerakša, tj. "sídlu čarodějnic".

strčí na pryčny! Ostatní budou celou noc postávat mezi pryčnami (a kdo se nějak provinil, toho postaví mezi stěnu a vězeňský kýbl s výkaly.) To jsou požehnaná léta před přelomem, před kultem, před úchylkami, před deformacemi, léta tisíc devět set dvacet tři, tisíc devět set dvacet pět... Od roku 1927 přibude novinka, že na pryčnách budou ležet kriminálníci a své vši budou cvrkat na stojící intelektuály.

Před příjezdem parníku "Gleb Bokij"⁴²⁵ se ještě bude pracovat a kohosi přinutí běhat kolem sloupu a bez přestání křičet: "Jsem ulejšák, nechci dělat a překážím ostatním!"; a inženýra, který upadl s kýblem s výkaly a vylil ho na sebe, nepustí na barák a nechají na něm výkaly zledovatět. Potom huláká strážný: "Opozdilce netrpíme. Stráž střílí bez varování! Pochodem vchod!". Pak cvakají uzávěry: "Hrajete nám na nervy?". V zimě je ženou pěšky přes led a za sebou je nutí vléci loďky, na kterých přeplovávají nezamrzlá místa. Při volné vodě nacpou do podpalubí tolik lidí, že než dojedou do Solovek, několik se jich zaručeně udusí a nikdy již nespátí bílý klášter a rudohnědé hradby.

Hned v prvních soloveckých hodinách nováček na sobě zakusí úvodní lázeňský žertík: svlékne se, první lázeňský namočí smeták na holi do soudku se zeleným mýdlem a tím smetákem nováčka natře, druhý ho skopne po nakloněném prkně nebo schodech kamsi dolů. Tam dole na něj, celého zkoprnělého, třetí lázeňský vyleje vědro vody a čtvrtý ho vystrčí do šatny, kam už seshora nazdařbůh hodili jeho "hadry". (Tímto žertem se projevuje podstata celého GULagu: Jak jeho tempo, tak cena člověka.) Tak do sebe nováček nasává soloveckého ducha! V celé zemi ještě neznámého, leč zde, na Solovkách, tvořícího příští Souostroví.

Nováček zde rovněž spatří lidi v pytlích i v normálních "civilních" šatech, u někoho nových, u jiného obnošených a také ve zvláštních soloveckých kabátcích z vojenského sukna (to je příznak privilegovaného, vysokého postavení, tak se obléká táborová správa), s čepicemi, kterým se říká "civilních" a jsou ze stejného materiálu. A najednou si to mezi trestanci vykračuje člověk... ve fraku! Nikdo se nad tím nepozastaví, neobráti se, nezasměje. (Vždyť každý dotrhává své věci.) Toho chudáka zatkli v restauraci Metropol a tak svůj díl odbývá ve fraku.

Dostat erární oblečení označuje časopis "Soloveckije ostrova" (1930, č. I) za touhu všech zavřených.⁴²⁶ Kompletně oblékají pouze dětskou kolonii. Ženám nevydávají kupříkladu ani prádlo, ani punčochy, ba ani šátek na hlavu. Když tě chytli v letních šatičkách tak si v nich chodí přes polární zimu. Proto mnozí vězňové sedí ve svých barácích i jen v pouhém prádle a do práce je nikdo nevyhání.

Erární oblečení je natolik vzácné, že na Solovkách nikdo nepovažuje za bláznivou nebo divnou následující scénu: uprostřed zimy se trestanec nedaleko Kremlu svléká a zoufá, pečlivě odevzdává svou výstroj a nahý běží dvěstě metrů k jiné skupince lidí, kde ho oblékají. Znamená to: kremelské vedení ho předává administrativně filimonovské železniční odbočce.⁴²⁷ Kdyby ho předali oblečeného, příjemci by možná ošacení nevrátili, anebo vyměnili, ošidili.

Anebo další zimní scénka. Stejně manýry, jenomže jiná příčina. Marodka sanitního oddělení byla uznána za zdravotně nezpůsobilou. Rozkaz zní - vypařit a vydrhnout horkou vodou. Ale kam s nemocnými? Veškeré kremelské ubikace jsou přeplněné, hustota obyvatelstva Soloveckého souostroví je větší než v Belgii (jaká je v soloveckém Kremlu?). Nemocné tudíž vynášejí na dekách na sních. Po třech hodinách, když je všechno vymyté, je zase odtáhnou dovnitř.

Nesmíme zapomenout, že náš nováček je odchovancem Stříbrného věku. Neví nic ani o druhé světové válce, ani o Buchenwaldu! Co vidí? Privilegované kápy, v kabátcích z vojenského sukna a se vzorným vystupováním, jak se vzájemně po vojensko zdraví a přitom, ženou své pracovníky dlouhými klacky, zvanými bidla (i sloveso je všem srozumitelné: bidlovat). Co vidí? Sáně nebo povoz netáhnou koně, nýbrž lidé (několik v jednom spřežení a zase je na to zkratka: DOVYFUK (dočasně vykonávající funkci koně).

Od jiných Solovčanů se dozví i hroznější věci, než vidí na vlastní oči. Vysloví před ním zhoubné slovo - Sekyrka. To znamená - Sekerní hora. Zařídili tam v dvouposchodovém chrámu korekce. V korekcích se sedí takto: od zdi ke zdi jsou upevněná bidla o tloušťce paže a potrestaní vězni musí sedět na těchto

⁴²⁵ Pojmenován na počest předsedy moskevské trojky OGPU, který nedostudoval: "Byl to horník a byl to študák, jen na zkoušky byl krátký, chudák." (Z přátelského epigramu v časopise Soloveckije ostrova 1929, č. 1. Cenzura byla hloupá a nechápala, co schvaluje.)

⁴²⁶ Všechny hodnoty se časem mění a to, co se považovalo za privilegium ve zvláštním táboře dvacátých let, nosit erární mundúr, je na obtíž ve zvláštním táboře let čtyřicátých: tam bude privilegium nenosit erární oděv, nýbrž mít na sobě aspoň něco svého, aspoň čapku. To není jen věc ekonomických příčin, to jsou vlny epochy: jedno desetiletí vidí ideál ve spojení s celkem, jiné v odstupu od něho.

⁴²⁷ Protáhli sem železniční trať Stará Russa-Novgorod.

bidlech celý den. Na noc se lehá na zem ovšem jeden na druhého, poněvadž je přeplněno. Výška bidýlek je taková, že nohy na zem nedosáhnou. Není lehké zachovat rovnováhu. Vězeň se musí snažit celý den, aby se udržel nahoře. Jestliže spadne, dozorcí přiskočí a bijí ho. Anebo: vyvedou ho ven ke schodišti s 365 příkrými schody (postavili je od chrámu k jezeru mnichové), přiváží ho po celé délce ke kládě, aby byl těžší, a strčí dolů. Schody jsou velmi srázné a bez odpočívadel, takže se na nich břevno s člověkem nezachytí.

Ale za bidýlky není třeba chodit na Sekyrku, jsou též v kremelské, vždy přeplněné korekci. Anebo tě postaví na ostrý balvan, na kterém se také neudržíš. V létě se chodí "na pařízky" - to znamená nahý na pospas komárům. To se však provinilec musí hlídat; jestliže se přiváže ke stromu, komáři se už s ním vypořádají sami. Za přestupek musí celé rotý ležet ve sněhu. Ještě: zaženou člověka do bažin u jezera a musí stát po krk ve vodě. A hle ještě jeden způsob: zapřáhnou koně jen do prázdných postraňků a k nim za nohy provinilce, na koně si sedne strážný a prohání ho po mýtině, dokud křik a steny vzadu neztichnou.

Nováček je zlomen ještě dřív, než začne opravdový solovecký život, nekonečná tři léta. Dnešní čtenář by se však ukvapil, kdyby udělal závěr: vida, to je jasný systém likvidace, tábor smrti! Kdepak, nejsme tak prostoduší. V tom prvním pokusném pásmu, právě tak jako v jiných, i v tom největším ze všech v SSSR si nepočínáme otevřeně, nýbrž rozporuplně, různorodě, - a proto tak úspěšně, proto tak dlouho.

Náhle z kremelské brány vyjíždí statný chlapík na kozlu, drží se důstojně a nikdo se mu nesměje. Kdopak je to? Proč na kozlu? Děgťarev býval v minulosti kovbojem,⁴²⁸ žádal koně, ale těch je na Solovkách málo, takže mu dali kozla. Ale za co taková čest? Za kovbojství? Nikoliv. Je vedoucím Dendrologické zahrady. Oni tady totiž pěstují exotické stromy. Tady na Solovkách.

Tady u toho jezce na kozlu začíná solovecká absurdita. Na co potřebují na Solovkách exotické stromy, když už téměř zničili jednoduché a účelné klášterní zelinářství? A zeleniny ubývá. Exotické stromy u polárního kruhu proto, že Solovky, právě tak jako celá Sovětská republika, předělávají svět a budují nový život. Ale kde berou semena, prostředky? To je právě ono: na semena pro dendrologickou zahradu peníze jsou, nestačí jenom na jídlo pro dřevorubce. (Stravování se ještě neřídí normami, nýbrž finančními prostředky.)

A co ty archeologické vykopávky? Ano, u nás pracuje Vykopávková komise. Je třeba znát vlastní minulost.

Před táborovým velitelstvím je záhon a na něm z kamínků vyložen sympatický slon. Na jeho čabrace je "U", což znamená U-SLON (Upravljenije Soloveckych Lagerej Osobovo Naznačenija - Správa zvláštních soloveckých táborů). Stejný rébus je na soloveckých bonech, obíhajících jako peníze tohoto severského mocnářství. Jaká to příjemná domácí maškaráda! Tady je všechno tak miloučké. Copak nás ten vtipálek Kurilko jenom strašil?

Oběh peněz v táborech GPU měl po dlouhá léta ustálenou podobu. Vlastní peněžní měna pomáhala tyto tábory lépe izolovat. Po příjezdu do tábora byli dokonce všichni pracovníci administrativy a ochrany, a tím spíše vězni, povinni odevzdat sovětské peníze, které si s sebou přivezli, a výměnou za ně dostávali bločky "zúčtovacích stvrzenek" (na silném papíru s vodoznakem) v hodnotě dvou, pěti, dvaceti a padesáti kopejek, jednoho, tří a pěti rublů, jejichž vydání z různých let nesla podpisy různých členů Kolégia OGPU - G. Bokija, L. Kogana nebo M. Bermana. Za ukrývání státních peněz v táboře byl trest smrti. (Jedním z cílů tohoto přísného opatření byla snaha znesnadnit útěk.) Uvedené stvrzenky se používaly na území všech táborů GPU ke všem platbám. Při propouštění (pokud k němu došlo...) si je jejich vlastník znovu vyměnil za státní peníze. Po roce 1932, při prudkém rozvoji táborového systému, byly všechny tyto stvrzenky staženy z oběhu. (Informaci poskytl M. M. Bykov.)

Hleďme, je tu i vlastní časopis - také SLON, založený v roce 1924, první čísla na psacím stroji, od čísla 9 se tiskne v klášterní tiskárně, od roku 1925 "Soloveckije ostrova", 200 výtisků, dokonce s přílohou "Nové Solovki" (zpretrháme svazy s mnišskou minulostí!). Od roku 1926 - předplatné po celé zemi, velký náklad, velký úspěch! Ve dvacátých letech se totiž Solovkami netajili - mluvili o nich naplno. Solovkami se otevřeně zastrašovalo, Solovkami se pyšnili (měli tu drzost pyšnit se jimi!!). Staly se dokonce symbolem. Vyvolávaly smích při estrádních kupletech. Vždyť třídy zmizely - (kam?) a blízký konec čekal i na Solovky.

⁴²⁸ Ne se svobodným Děgťarevem, velitelem vojsk Soloveckého souostroví.

Na časopis dozírá jakási povrchní cenzura, trestanci (Glubokovskij) píší humoristické veršíky o trojce GPU - a prochází to. Potom je zpívají na estrádě soloveckého divadla, přímo do tváře Glebovi Bokému, jenž přijel na inspekci.

Slibovali dárků zlatý důl
Bokij; Feldman, Vasilev, Vul...

- a náčelnictvu se to líbí! (Vždyť to je koneckonců lichotka! Nemáš ani obecnou a už tě prsknou do dějin.) A refrén:

Všechny, kdo nás obšťastnili Solovkami,
prosíme, by přijeli za námi sami!
Tři, pět let si s námi tady odkroutíte –
s nadšením si na to vždycky vzpomenete!

Chechtají se! Líbí se to! (Kdo by se byl nadál, že je to proroctví?) A troufalý Šepčinskij, syn popraveného generála, vyvěšuje na hlavní bránu heslo:

"Solovky - dělníkům a rolníkům!"

(Tohle bylo také proroctví! Jenomže se nezalíbilo, dovtípili se a sundali to.) Umělci divadelní skupiny mají kostýmy ušité z církevních říz. "Kolejnice duní". Na jevišti foxtrotují zkroucené páry (hynoucí Západ) - kdežto na pozadí je namalována vítězná rudá kovárna (my).

Fantastický svět! Kdepak, ten darebák Kurilko si dělal legraci!

Je tu ještě také Solovecká vlastivědná společnost a vydává zprávy o svých výzkumech. O neopakovatelné architektuře 16. století a o solovecké fauně tady píší s takovou důkladností, oddaností vědě, s takovou pokornou láskou k předmětu studia, jako by to byli zahálčiví podivínští vědci, které přivedla na ostrov badatelská vášeň a nikoliv trestanci, prošlí Lubjankou a třesoucí se, aby je neposlali na Sekyrovou horu, na pospas komárům anebo do postraňků koním. Naštěstí pro dobrotivé vlastivědce solovecká zvěř a ptactvo ještě nevyhynuly, nebyly vystříleny, vyhnány a dokonce se ani nebály. Ještě v osmadvacátém roce zajíci důvěřivě hopkají na samý okraj cesty a zvědavě se dívají, jak vedou trestance na Anzer.

Jak to přijde, že nevystříleli zajíce? Nováček se dozví: zvěř a ptactvo se nebojí, protože platí rozkaz GPU: "Šetřit náboje! Strílet jediné po trestancích!"

Takže veškeré obavy byly k smíchu! Avšak - "Rozchod! Rozchod!" křičí za bílého dne na kremelském nádvoří, rušném jako Něvský prospekt, tři mladí frajeři s obličejí narkomanů (ten vpředu rozháni ne holí, ale bičem dav trestanců), rychle za ruce vlečou zhrouceného člověka s rozměklýma nohama a rukama v pouhém prádle - je hrozné vidět jeho obličej stékající jako tekutina! Táhnou ho pod zvonici. (Tam pod oblouk, do těch nízkých vrátek, dole pod zvonici.) Vtisknou ho do těch vrátek a střílí do zátylku. Vedou tam dolů příkré schody, po nichž se skutálí, a vejde se jich tam 7-8, než pošlou vytáhnout mrtvolu a než pošlou ženy (matky a manželky těch, kteří uprchli do Cařihradu, věřící, neochvějně trvající na své víře, které nedovolily štvát proti ní své děti), aby umyly schody.⁴²⁹

Copak to nešlo v noci, potichu? A pročpak potichu? To ta kulka přijde nazmar. V denním shonu má kulka výchovný význam. Jako by zabila jednou ranou deset.

Stríleli i jinak - přímo na Onufrijevském hřbitově, za ženským barákem (bývalým útulkem pro poutnice) a ta cesta kolem ženského baráku se právě proto nazývala popravčí. Bylo možné vídat, jak tudy v zimě po sněhu vedou bosého člověka v pouhém prádle (to není mučení, to je proto, aby nepřišla nazmar obuv a ošacení!) s rukama svázanýma za zády drátem⁴³⁰ - a odsouzený se drží hrdě, zpříma a rty, bez pomoci rukou, kouří poslední cigaretu svého života. (Podle takových způsobů lze poznat důstojníka. Vždyť tady jsou lidé, kteří prodělali sedm let na frontách. Je tu osmnáctiletý chlapec, syn historika V. A. Potta, jenž na otázku parťáka, jaké je jeho povolání, pokrčí rameny a řekne: "Kulometčík". Od útlého mládí byl v ohni občanské války a neměl čas se vyučit žádnému jinému povolání.)

Fantastický svět! Občas se to stává. V dějinách se mnohé opakuje, ale někdy dojde ke krátkým neopakovatelným kombinacím; takový byl náš NEP. Takové byly i rané Solovky.

⁴²⁹ Ted' na kamenech, po kterých takhle někoho vleklí, v závětrné části dvora, pinkají bodří turisté, kteří přijeli shlédnout proslulý ostrov, po celé hodiny volejbal. Nic nevědí. A co kdyby věděli? Stejně by pinkali. Mimochodem, průvodce, kteří se rozpačitě zmiňovali o tom, že zde nebyl jen klášter, ale i tábor, propustili. A turisty nepouštějí dál než na Velký solovecký ostrov, aby neviděli ani Sekyrku, ani Trofickou poustevnu (ještě dnes je tam zachováno hodné mříží) a dokonce ani Sawatjevskou. (Tady se například dochovala podzemní kobka, kde člověk i za parného dne v minutě prokřehne.

⁴³⁰ Solovecká metoda, podivně zopakovaná na mrtvolách v Katyni. Někdo si vzpomněl na tradici? nebo na vlastní zkušenosti?

Čekistů je tu velmi málo. Všeho všudy jich sem přijelo 20-40 (možná dokonce napůl z trestu), aby udrželi v poslušnosti tisíce a tisíce... Ze začátku jich čekali méně, ale Moskva posílala nové a nové. Za první půlrok, v prosinci 1923, už tam bylo přes 2 000 trestanců. V roce 1928 jenom ve 13. rotě (společné práce) odpovídal při sčítání poslední v řadě: "376. desetistup!" - to znamená 3 760 lidí a právě tak početná byla 12. rota a ještě početnější tzv. "17. rota" - ti z masových hrobů. Mimo Kreml byly už další útvary - Savvatijevo, Filimonovo, Muksalma, "Trojickaja", "Zajíčkové" (Zaječí ostrovy). V roce 1928 už bylo vězňů kolem šedesáti tisíc. A kolik mezi nimi bylo "kulometčíků", dlouholetých rozených vojáků? Od roku 1926 sem hnali též hrdelní zločince všeho druhu. Jak je všechny udržet, aby se nebouřili?

Jedině hrůzou! Jedině Sekyrkou! Bidýlky! Komáry! Provazem k břevnům! Denními odstřely! Moskva sem žene transporty a nehledí na místní síly, - ale Moskva ani neomezuje své čekisty žádnými falešnými pravidly: vše, co se udělá pro pořádek, je správné - a na soloveckou půdu nevstoupí nikdy ani jeden prokurátor.

A to ostatní - organtýnový přehoz se skleněnými cetkami: éra rovnosti - Nové Solovky! Vězni hlídají sami sebe! Dohlížejí na sebe sami! Sami se kontrolují! Velitelé rot, čet, káповé - všichni z vlastních řad! Zájmové kroužky a vlastní zábava!

Avšak jací jsou to lidé, ti pod příkrovem hrůzy a pod tetkami? Kdo? Stará šlechta. Vojáci z povolání. Filozofové. Učenci. Herci. Umělci.⁴³¹ Středoškoláci. Svým vychováním a tradicemi jsou příliš hrdí, než aby ukázali sklíčenost nebo strach, než aby skučeli a stěžovali si, byť i jen přátelům. Příznak dobrého tónu - vždy s úsměvem, i když se jde na popravu. Jako by tenhle celý polární žalář u burácejícího moře nebyl ničím více, než nedorozuměním na výletě. Zesměšňovat vězňů.

Proto ten SLON na záhoně i na penězích. Proto ten kozel místo koně. A když už je 7. rota umělecká, tak se roťák jmenuje -- Kunst. Jestliže se jeden jmenuje Berry (Jahoda), pak se stane náčelníkem sušárny jahod. Vysmívají se prostáčkům, cenzorům časopisu. Písničky. Chodí si a žertuje Georgij Michajlovič Osorgin: "Comment vous portez-vous⁴³² na tomhle ostrovu?" - "A lager comme á lager".

Právě tyto žertíky, ta zdůrazněná nezávislost šlechtického ducha nejvíce dráždí polozvířecké solovecké buřiče. Jednoho krásného dne měl být Osorgin zastřelen. A právě toho dne vystoupila v soloveckém přístavu jeho mladá žena (ani jemu nebylo ještě čtyřicet)! Osorgin prosí žalárníky, aby jí nezkalili radost ze shledání. Slibuje, že ji nezdrží déle než tři dny a jakmile odjede - ať ho zastřelí. Hle, co to znamená sebeovládání - proklínající šlechtu a fňukající při sebemenší nehodě nebo bolesti, zapoměli jsme, co to je: tři dny bez přestání s manželkou a neprozradit se! Nedovolit očím aby posmutněly! Nenaznačit nic ani jednou větou! Zachovat tón hlasu! Jenom jednou (jeho žena žije a vzpomíná), když se procházeli kolem svatého jezera, se ohlédla a spatřila, jak se její manžel chytil za hlavu. - "Co je ti?" - "Nic", a hned se vzchopil. Mohla ještě zůstat, ale on ji uprosil, aby odjela. Když parník vyplouval z přístavu, už se svlékal k popravě.

Avšak kdosi jim přece jen daroval ty tři dny. Ty tři Osorginovy dny stejně jako jiné případy ukazují, že solovecký režim ještě nebyl sevřen krunýřem systému. Mám dojem, že v ovzduší Solovek se podivným způsobem mísila krajní krutost s ještě téměř dobromyslnou bezradností: kam to všechno povede? Které solovecké rysy se stanou zárodkem budoucího velkého Souostroví a které musí vzápětí zaniknout? Solovčané přec jen ještě neměli pevnou jistotu, že už jsou zažehnuty spalovací pece polární Osvětlení a že jsou otevřeny všem, kdož se sem dostanou. (A přec tomu tak bylo!) Mášlo ještě to, že tresty byly nadmíru krátké: zřídka deset let, málokdy pět, většinou tři. Lidé ještě nerozuměli té kočičí hře zákona: zmáčknout a pustit, zmáčknout a pustit. A ta patriarchální bezradnost - kamže to všechno spěje - nemohla zůstat zcela bez vlivu na kápa z řad trestanců a snad částečně i na strážné.

Jakkoli jednoznačné byly řádky všude vyhlašovaného, neskrývaného třídního učení, že jediné likvidace je zaslouženým údělem nepřítelů, přece si tuto likvidaci konkrétní dvounohé bytosti s vlasy,

⁴³¹ Tady jsou někteří Solovčané, jejichž památku uchovali ti, co přežili: Širinská-Šachmatová, Šeremetěvová, Šachovská, Bagratuni, Fitctum, I. S. Dělvig, Associam-Jerisov, Gošeron de la Foss, Sivers, G. M. Osorgin, Klodt, N. N. Bachrušin, Aksakov, Komarovskij, P. M. Vojejkov, Vonljarljarskij, Vadboldskij, V. Levašov, O. V. Volkovi, V. Lozino-Lozinskij, D. Gudovič, Taube, V. S. Muromcev. Bývalý kadetský vůdce Někrasov (byl to opravdu on?). Finančník prof. Ozerov, právník prof. A. B. Borodín. Psycholog prof. A. P. Suchanov. Filozofové - A. A. Mejer, prof. S. A. Askoldov, J. N. Danzas, teosof Mebus. Historikové N. P. Anciferov, M. D. Priselkov, G. O. Gordon, A. I. Zaozerskij, P. G. Vasenko. Literární vědci D. S. Lichačev, Cejtlin, lingvista t. J. Aničkov, orientalistka N. V. Pigulevská. Ornitolog G. Poljakov. Malíři Braz, P. F. Smotrickij. Herci I. D. Kalugin (Alexandrinka), B. Glubokovskij, V. J. Korolenko (spisovatelův synovec). Ve třicátých letech, už ke konci existence Solovek zde byl také Otec Pavel A. Florenskij.

⁴³² Jak se vám vede?

očima, ústy, šíjí, rameny, nedovedl nikdo představit. Bylo možno věřit, že budou zlikvidovány třídy, ale lidé z těchto tříd snad musí zůstat?... Oči ruských lidí, kteří vyrostli s jinými, velkodušnými a šlechetnými pojmy, jako přes špatně zvolené brýle nebyly s to přesně přečíst řádky krutého učení. Nedávno, snad před měsíci či lety, byl vyhlášen otevřený teror, a přesto tomu nemohli uvěřit!

Sem na první ostrovy Souostroví, přešla kolísavost těch pestrých dob poloviny dvacátých let, kdy se tomu ještě po celé zemi jaksi nerozumělo: copak už je všechno zakázané, nebo naopak právě teď začnou všechno povolovat? Do té míry ještě věřilo Rusko nadšeným frázím! Pouze některé chytré hlavy už na to přišly a věděly, kdy a jak to všechno bude rozdrčeno.

Požár poškodil kupole - ale zdivo je věčné. Obdělaná zem na kraji světa - a teď ji pustoší. Barva neklidného moře se mění. Jezera jsou tichá. Zvířata důvěřivá. Lidé nemilosrdní. Albatrosové odlétají na zimu k Biskajskému zálivu se všemi tajnostmi prvního ostrova Souostroví. Nikomu to na bezpečných evropských plážích ale nebudou vyprávět.

Fantastický svět. Jedna z hlavních krátkodobých fantazií: lágrový život řídí - bělogvardějci! Takže Kurilko tam nebyl náhodou.

Je to totiž takhle: v celém Kremlu je pouze jediný svobodný čekista: vrchní táborový dozorce. Stráž u brány (pozorovací věže tam nejsou), dozorcí na ostrovech, stíhatelé uprchlíků spadají do pravomoci táborové policie. Do ní přijímají kromě svobodných obyvatel mnohonásobné vrahy, penězokaze a jiné zločince, mimo zloděje. Kdo se však bude zabývat veškerou vnitřní organizací, kdo povede administrativní oddělení (AO), kdo bude dělat velitele rot a oddělení? Určitě ne kněží, sektáři či nepmani, vědci a jistě ne studenti (studentů tu není málo a studentská čapka na hlavě Solovčana - to je výzva, drzost, přihláška a poukaz na zastřelení.) Nejlépe se na to hodí bývalí vojáci. A jací jiní důstojníci tu jsou než bílí?

Tak se bez dohadování a sotva podle připraveného plánu uskutečňuje solovecká spolupráce čekistů a bělogvardějců!

Kde je zásadovost jedněch i druhých? Divné? Ohromující? Diví se jenom ten, kdo si zvykl na třídní sociální analýzu a nezná jiný přístup. Avšak takovému analytikovi je všechno na světě divné, neboť svět a člověk se nikdy nedají nalít do jeho předem připravených nádobek.

Solovečtí žalárnici by ostatně vzali do služby i čerta, když jim nedali rudé kádry. Předpis zní: vězňové mají kontrolovat sami sebe (sami sebe utlačovat). Komu jinému to máme svěřit?

Jakpak by věční důstojníci, "lampasáci", nechňapli aspoň po organizaci lágrového života (lágrového utlačování)? Copak by bylo možné se podřídit a koukat, jak se do toho pustí nějaké nemehlo? Co dělají z lidí výložky - o tom už byla v této knize řeč. Počkejte, přijde doba, budou zavírat i rudé velitele - to teprve bude nával do táborové policie, to se o bachařskou flintu poperou, jen aby jim ji svěřili. Už jsem jednou napsal: co kdyby byl zavolal Maljuta Skuratov nás? No a totéž bylo u bělogvardějců: stejně jsme ztraceni, všechno je ztraceno, tak je nám to fuk! A také: "Čím hůř, tím líp." Pomůžeme vám zařídit takové zvířecí Solovky, jaké ještě naše Rusko jakživo nevidělo, jen ať o vás jde špatná pověst. A také všichni naši souhlasili. Copak jsem nějaký pop, abych dělal skladového účetního?

Avšak hlavní solovecká absurdnost byla v něčem jiném: když bělogvardějci obsadili správu Solovek, začali se s čekisty přít! Váš je lágrov zvenčí a náš zevnitř. Kde kdo bude pracovat a kam koho odeslat - to je záležitost administrativy. My nelezeme ven a vy nelezte k nám.

Jakpak ne! Přece právě uvnitř musí být lágrov prošpikován práskači informačně pátracího oddělení. IPO - to byla první hrozná síla v lágru. A s ním se dalo do rvačky bělogvardějské AO! Všechna ostatní oddělení - kulturně výchovné, zdravotní aj., která nabudou velkého významu v budoucích táborech, byla zde neduživá a ubohá. Živořilo také hospodářské oddělení v čele s N. Frenkelem. Mělo na starosti "obchod" s vnějším světem a neexistující "průmysl". Ještě nezačal jeho vzestup. Rvaly se dvě síly: IPO a AO. Začínalo to v Kemperpunktu: k veliteli čtyř přistoupil básník A. I. Jaroslavskij, který právě dorazil, a cosi mu pošeptal do ucha. Velitel, vyráží po vojensku slova, vyštěkl: "Byls tajný a teď budeš zjevný!"

Informačně pátrací oddělení má na starosti Sekyrku, korekce, udání, kádrové spisy vězňů, na něm závisí i předčasné propuštění nebo zastřelení, cenzura dopisů a balíčků. Administrativní oddělení přiděluje práci, přemísťuje na ostrovy a vysílá komanda.

Administrativní oddělení odhalovalo práskače a posílalo je na komanda. Práskači utíkali, schovávali se v místnostech IPO; nachytali je i tam, vyrazili dveře IPO, vyvlekli je ven a táhli do transportu.⁴³³

⁴³³ Zajímavé je, že se na úsvitu Souostroví začíná tím, k čemu se vrátíme v pozdějších zvláštních táborech: zátahem na práskače.

Vozili je na Kondostrov, na lesní práce. Absurdita pokračovala i tam: odhalení ztracenci vydávali na Kondostrově stěngazetu "Práskač" a s černým humorem "odhalovali" jeden druhého dál a dál - už jako "profláknutého" - apod.

Na to IPO zavádělo řízení proti horlivcům z AO, prodlužovalo jim tresty, posílalo je na Sekyrku. Jeho činnost se však komplikovala tím, že odhalený práskač byl, podle tehdejších měřítek, zločincem (§ 121 trest. zákoníku: "Prozrazení veřejnosti neurčených informací úřední osobou je trestné"... bez ohledu na to, zda k prozrazení došlo úmyslně či nikoliv a zda práskač byl úřední osobou.) A IPO tedy nemohlo dosti dobře bránit a vytahovat z bryndy své práskače. Když jsi do toho spadl - je to tvoje vina. Kondostrov byl téměř uzákoněn.

Vrcholem "válečných akcí" mezi AO a IPO byl případ z roku 1927, kdy bělogvardějci vtrhli do IPO, vylomili ohnivzdornou pokladnu a zmocnili se úplného seznamu práskačů - od té chvíle pro tento účel ztracených! Potom už administrativní oddělení sláblo: bývalých důstojníků bylo stále méně a hrnuli se tam hrdelní zločinci (například "čubarovci" známí z leningradského procesu proti tlupě násilníků). Postupně bylo AO zdoláno. (Až do roku 1972 si na půdě Savvatijevské poustevny poležel jeden rukopis - deník mukla z dvacátých let (zřejmě politického, protože v něm popisuje, jak krmili politické). Na jedné z prvních stránek je líčen atentát mladého bělogvardějce na čekistického generála. Dál si to nikdo nepřečetl, rukopis zabavilo KGB.)

Od třicátých let přichází nová lágrová éra, kdy Solovky již nebyly Solovkami, nýbrž řadovým "táborem nápravných prací". Vycházela černá hvězda ideologa této éry, Naftalije Frenkela. Nejvyšším zákonem Souostroví se stala jeho formulace:

"Z trestance musíme dostat všechno v prvních třech měsících - pak ho už nepotřebujeme."

Pěkně prosím, kdepak jsou Savvatij s Germanem a Zosimou? Kdopak si to vymyslel žít pod polárním kruhem, kde se nedaří dobytku, kde neulovíš rybu, kde neroste obilí ani zelenina?

Ó, vy mistři v pustošení kvetoucích zemí! Je to vůbec možné, přivést za tak krátkou dobu - za rok za dva - k naprostému úpadku příkladné klášterní hospodářství? Jak se to stalo? Plundrovali jste a odváželi? Nebo na místě vše zničili? Mít tisíce nezaměstnaných paží k dispozici - a přece nic z půdy nevydobýt!

Jenom pro svobodné je mléko, smetana a čerstvé maso a znamenité zelí otce Metoděje. Pro trestance - shnilá treska, nasolená nebo sušená, řídká šlichta s krupkami nebo kroupami, bez brambor, nikdy ani šči ani boršč. Proto jsou tu kurděje a dokonce "kancelářské w roty" jsou samý vřed, a což teprve ti na společných pracích... Ze vzdálených komand se vracejí "plíživé transporty". (Lezou skutečně z přístavu po čtyřech.)

Z peněz, poslaných z domova, se smí utratit měsíčně 9 rublů v kiosku v Germanově kapli. Balíček - jeden měsíčně, otevírá IPO, a když je nepodplatíš, prohlásí, že z poslaných věcí ti nejsou povoleny, například kroupy. V Nikolském kostele a Uspenském chrámu narůstají palandy až čtyřposchodové. Ani 13. rota nemá více prostoru v budově, přimykající se k Preobraženskému chrámu. Představte si tu mačkanici u vchodu, když se tři a půl tisíce lidí žene domů z práce. Na horkou vodu na čaj je třeba stát hodinu ve frontě. Sobotní večerní prověrky trvají dlouho do noci (jako dříve bohoslužby...). Hygienická pravidla jsou však přísná: násilím ostříhají vlasy a holí plnovousy (rovněž všem kněžím do jednoho). Odstřihují kusy příliš dlouhých šatů a plášťů (zvláště sutan), protože právě v nich je hlavní nákaza. (Čekisté mají pláště až na zem.) Pravda, v zimě se do koupelen jakživo nedostanou nemocní a staří, kteří sedí na pryčnách v prádle a šírají je vši. (Mrtvé schovávají pod kavalce, aby za ně dostali porci navíc - i když je to pro živé nevýhodné: z chladnoucí mrtvoly vši přelézají na živé.) V Kremlu je mizerné zdravotnické oddělení s mizernou nemocnicí a ve vnitrozemí Solovek - vůbec žádný lék.

(Výjimku tvoří Golgotsko-Raspjatská poustevna na Anzeru, trestní štaci, kde léčí - vraždou. V Golgotském kostele leží a umírají na podvýživu a krutosti jak zesláblí kněží, tak syfilitikové a přestárlí invalidé, tak mladí urkové. Na prosby umírajících a také proto, aby si ulehčil úlohu, dává tamní lékař beznadějným případům strychnin. V zimě zůstávají vousaté mrtvoly v prádle dlouho v kostele. Potom je v předsíni stavějí ke zdi, aby zabíraly méně místa. Nakonec je vynášejí ven a házejí je dolů s Golgotské hory.)⁴³⁴

⁴³⁴ Název hory a poustevny je neobvyklý, nikde jinde se s ním nesetkáme. Podle pověsti (rukopis z 18. století, Stát. veř. knih., Soloveckij patěrik) se 18. června 1712 řeholníkovi V. Jovovi pod touto horou zjevila v noci, když dlel na modlitbách, Matka Boží "v nebeské slávě" a pravila: "Tato hora bude nyní slout Golgota a bude zde kostel a poustevna Ukřižování. I posvěti se utrpením nekonečným". Tak ji pojmenovali a postavili kostel, ale přes dvě sté let vyznívalo prococtví naprázdno,

Jednou v Kemu vypukla tyfová epidemie (rok 1928) a 60 % lidí tam zahynulo, ale tyfus se přenesl i na Velký solovecký ostrov. Tam, v nevytopeném "divadelním sále", ležely současně stovky nemocných a stovky vynesli na hřbitov. (Aby si nepopletli evidenci, psali dozorcí každému jméno na ruku - a ti, kteří se uzdravovali, vyměňovali si jméno a tím délku trestu s těmi mrtvými, kteří měli malé tresty.) V roce 1929 přivezli tisíce "basmačů" a ti s sebou přivlekli takovou epidemii, při níž na celém těle vyskočily temné skvrnky, a s člověkem byl konec. Nemohl to být ani mor, ani neštovice, jak se domnívali Solovčané, poněvadž tyto nemoci byly v Sovětském svazu vymýceny, a tak tuto chorobu nazvali "asijským tyfem". Léčit ji neuměli, a tak s ní bojovali takto: jestliže někdo na cele onemocněl, zavřeli tam všechny, nikoho nepustili ven a dávali jim jenom jídlo, dokud všichni nepomřeli.

Jak by se nám hodilo vědecky dokázat, že Souostroví ve svém soloveckém stadiu ještě nepochopilo samo sebe, že dítě ještě nerozeznalo své vlohy! Potom by bylo zapotřebí probádat, jak se postupně ty vlohy projevovaly. Žel není tomu tak! I když se nebylo u koho učit, nebylo vzorů a zdá se, že tu nebyla ani dědičnost - přesto Souostroví brzy poznalo a projevilo svou pravou budoucí povahu.

Budoucnost mohla načerpat mnohé zkušenosti ze Solovek. Už tu byl i výraz "vytáhnout ze společných prací". Všichni spali na kavalcích a někteří už i na dřevěných pryčnách. Celé roty v chrámu, někteří po dvaceti v jedné místnosti, jiní jen po čtyřech, po pěti. Někdo už si byl vědom svého práva: okouknout nový ženský transport a jednu si vybrat. (Na tisíc mužů bylo původně 150-200 žen, později více.) Už byly rvačky o teplá místa podlézáním a udáváním. Už začali kontřiky odvolávat z kancelářských míst, ale pak je tam zase vraceli, protože kriminální všechno jen popletli. Již zhoustlo lágrové ovzduší nepřetržitými zlověstnými zprávami. Už se stávalo hlavním pravidlem "Nikomu nedůvěřuj!" (To vypudilo a zmrazilo krasoduchost Stříbrného věku.)

I svobodní začali přicházet na chuť výhodám lágrového zřízení a těšit se z něho. Rodiny svobodných získaly právo na bezplatnou kuchařku z tábora, kdykoliv si mohly vyžádat někoho na štípání dříví, prادلenu, švadlenu, kadeřníka. Eichmans si postavil polární vilu. Doširoka se rozmáchl i Potěmkin - bývalý strážmistr u dragounů, potom komunista, čekista a náčelník Kemperpunktu. Otevřel si v Kemu restauraci, orchestr se skládal ze samých konzervatoristů, číšnice - v hedvábných šatech. Soudruzi z GULagu, z Moskvy, kde vládl lístkový systém, tady mohli začátkem třicátých let vesele hodovat: obsluhovala kněžna Šachovská a účet byl spíš symbolický, kolem třiceti kopejek - zbytek na účet tábora.

Ostatně, solovecký Kreml - to ještě zdaleka nejsou celé Solovky. Je to stále ještě nejvýhodnější místo. Skutečně Solovky nejsou ani po poustevnách (když odvezli socialisty, zřídili tu pracovní komanda), nýbrž na vzdálených lesních pracovištích. Avšak právě o těchto zapadlých končinách je těžko se dnes něco dozvědět, poněvadž právě tito lidé nepřežili. Víme, že na podzim jim nedovolovali osušit se, v zimě do hlubokého sněhu je neoblékli, délka pracovního dne se určovala úkolem - pracovní den končil splněním úkolu. Pokud - splněn nebyl, nesměli se vrátit pod střechu. A už tehdy "zakládali" nová komanda tak, že poslali několik set lidí na nijak nepřipravená, neobývaná místa.

Zdá se však, že v prvních soloveckých letech bylo honění vězňů do práce a ukládání ničujících úkolů jen výbuchem momentální zlosti; ještě se nestalo škrtícím systémem, ještě se o ně neopíralo státní hospodářství, ještě tu nebyly pětiletky. V prvních letech neměl SLON ještě pevně stanovený hospodářský plán a nepočítalo se, kolik pracovních dnů se vynakládá na práce uvnitř tábora! Proto bylo snadné přeměnit účelnou práci v trest: přelévát vodu z jedné díry v ledu do druhé, přenášet klády sem tam. Byla v tom krutost, ano, ale i patriarchálnost! Jakmile se vybičování pracovního výkonu stalo promyšleným systémem, bylo polévání vodou na mraze nebo vystavování lidí na pospas komárům zbytečným plýtváním katarských sil.

Oficiální údaje praví: do roku 1929 bylo v RSFSR "zařazeno" do pracovního procesu pouze 34-41 % všech zavřených.⁴³⁵ (Při tehdejší nezaměstnanosti tomu ani nemohlo být jinak). Není jasné, zda jsou do toho započítány hospodářské práce přímo v lágru nebo jenom "venkovní práce". Avšak pro zbývající 60-65 % vězňů není dost ani té vnitřní táborové práce. Samozřejmě obdobná situace byla i na Solovkách. Je jisté, že ve dvacátých letech tam bylo hodně trestanců, kterým nebyla přidělena žádná stálá práce (zčásti proto, že nebyli dostatečně oblečeni), anebo bylo jejich zaměstnání zcela pomyslné.

Onen první rok první pětiletky otrásl jak celou zemí, tak i Solovkami. Nový (od roku 1930) náčelník USLONa, Nogtjev, (ten, který jako velitel Savvatijejské poustevny střílel socialisty) oznámil volňasům

nevypadalo to, že by se mělo splnit. Nyní, po soloveckém táboře, se to už říci nedá. V roce 1975 tam někdo byl a pak vyprávěl, že chrám je rozbořen (ještě v 60. letech stál), ale stěny že se zachovaly a místy že jsou vidět malby.

⁴³⁵ Sborník Ot tjurem... str. 115.

města Kemu tato čísla, která "vyvolala udivený šepot v ohromeném sále". Kromě vlastních lesních prací USLONU probíhajících nebyvalým tempem", splnil USLON externí objednávky Žel Lesu a KareILesu: v roce 1926 - za 63 000 rublů, 1929 za 2 milióny 355 000 (37krát více!) a v roce 1930 ještě za třikrát tolik. Stavba cest v Karelsko-Murmanském kraji byla provedena v roce 1926 v hodnotě 105 000 rublů a roku 1930 v hodnotě 6 miliónů - 57krát více!⁴³⁶

Tak nastal konec bývalých zapadlých Solovek, kde nevěděli, co si počít s vězni. Práce kouzelnice přišla na pomoc!

Solovky vznikly přes Kemperpunkt. V době zrání se koncem dvacátých let přes něj začaly šířit zpátky na pevninu. A to nejhorší, co se mohlo věžňovi stát, byla právě ta komanda na pevnině. Dříve měly Solovky na pevnině pouze Soroku a Sumskou osadu - pobřežní klášterní majetek. Nyní nadmutý SLON zapomněl na klášterní hranice.

Od Kemu na západ začali věžňové budovat bažinami Kem-Uchtinskou nedlážděnou trasu, "kterýžto projekt se kdysi pokládal za téměř neuskutečnitelný."⁴³⁷ V létě tam lidé tonuli, v zimě mrzli na kost. Z této trasy měli Solovčané panický strach a na kremelském nádvoří hřměla často hrozba: "Cože?? Chceš na Uchtu?"

Druhá podobná trasa byl Parandovský (od Medvežegorska). Na tomto úseku přikazoval čekista Gašidze navrtat nálože do skal a pak tam posílal lidi a pozoroval dalekohledem, jak létají do vzduchu.

Vypráví se, že v prosinci 1928 nechali v místě Krasnaja Gorka v Karelii vězně za trest (nesplnili úkol) přes noc v lese a 150 lidí tam zmrzlo. To je běžná solovecká metoda, takže o tom není třeba pochybovat.

Těžší je uvěřit jinému vyprávění: že na silnici Kem-Uchta nedaleko vesnice Kut v únoru 1929 zahnali kolem stovky trestanců za nesplnění normy na hranici a oni uhořeli!

O tom mi vyprávěl jen jediný člověk, který byl u toho, profesor D. P. Kallistov, starý Solovčan, jenž nedávno zemřel.

Ověřující svědectví jsem nesehnal (možná že už je nikdo nesežene - a o mnohém nebudeme mít ani jedno svědectví). Avšak ti, kdo nechávají lidi mrznout nebo je vyhazují do povětří - pročpak by nemohli i upalovat? Protože je to technicky obtížnější?

Kdo dává přednost tištěnému slovu před svědectvím živých lidí, necht' si přečte o stavbě silnice, kterou prováděl USLON, stejní muklové, v témže roce, jenomže na poloostrově Kola.

Sedmadvacetkilometrový silniční úsek údolím řeky Bělé, po břehu jezera Vuđarv k hoře Kukisvumčorr (Appality): bažinatou půdu vystýlali - čímže asi vystýlali? člověk to má na jazyku, ale netroufá si to dát na papír -... kmeny stromů a písečnými násypy vyrovnávali zálužné reliéfy drolících se horských svahů". Potom tam USLON postavil i železniční trať - , jedenáct kilometrů za jeden zimní měsíc" - (a proč za měsíc? nemohlo to počkat do léta?). -

"Zdalo se, že je to nesplnitelný úkol. 300 000 kubiků zeminy - (za polárním kruhem! v zimě! - a copak je to zemina? Je nad žulu tvrdší!) muselo být vykopáno výhradně silou paží - krumpáčem, sochořem a lopatou. - (Měli aspoň palčáky?) - Četné mosty zdržovaly postup prací. Pracovalo se na tři směny po čtyřadvacet hodin, polární noc prořezával svit petrolejových lamp, porubávaly se průseky v jedlových lesích a dobývaly pařezy uprostřed sněhových bouří, vršících závěje až do výše člověka..."⁴³⁸ Přečtete si to znovu. Zamhuřte oči. Teď si to představte: vy, bezradný obyvatel města, vzdychající po Čechovovi, - v tom ledovém pekle! Vy, Turkmen v ťubetějce - za té noční sněhové bouře! A dobývejte pařezy!

To všechno se událo v těch nejlepších, nejsvětějších dvacátých letech, ještě bez jakéhokoli "kultu osobnosti", když ještě rasy bílá, žlutá, černá a hnědá hleděly na naši zem jako na pochodeň svobody.⁴³⁹ Bylo to v těch letech, kdy se na estrádách zpívaly zábavné písničky o Solovkách. Tyto nové pracovní úkoly nenápadně narušily původní smysl zvláštního tábora, izolovaného na ostrovech. Souostroví, které se zrodilo a dozrávalo na Solovkách, zahájilo své zhoubné tažení po celé zemi.

Vznikal problém: otevřít před ním prostor celé země - a přece jen ji nenechat ovládnout, strhnout, dobýt, přizpůsobit. Každý ostrůvek a každý pahorek Souostroví je třeba obklíčit nepřátelstvím sovětského vlnobití. Dva světy se smějí překrývat, ale ne smísit.

A pak onen Nogtěvův referát v Kemu před "žasnoucím" publikem - jehož cílem bylo přijetí rezoluce pracujícími (a hned ji dali do novin a vyvěsili v obcích): "... prohlubující se třídní boj uvnitř SSSR a

⁴³⁶ Soloveckie ostrova, 1930, No 2-3, str. 56-57.

⁴³⁷ Soloveckie ostrova, 1930, No 2-3, str. 57.

⁴³⁸ Fridman, G., Skazočnaja byl', ium. Soloveckije ostrova, 1930, 45 No 4, str. 43-44.

⁴³⁹ Bertrande Russelle!Hewlette Johnstone! Kde bylo vaše plamenné svědomí tenkrát?

zvýšené nebezpečí války⁴⁴⁰ si vyžadují ještě užší jednotu orgánů OGPU a USLON s pracujícími, bdělosti...

... Cestou organizování veřejného mínění je třeba bojovat proti spolčování svobodných s trestanci skrývání uprchlíků, kupování kradených a erárních věcí od trestanců a všemožným hanebným pomluvám, rozšiřovaným o USLONu třídními nepřáteli."

Jaképak "hanebné pomluvy", že v lágru sedí lidé pro nic za nic! Ještě jeden bod: "... povinností každého je včas oznámit..."⁴⁴¹ Hanební volňasové! Kamarádí se s mukly, skrývají uprchlíky. To je hrozné nebezpečí. " Jestliže se tomu neučiní přítrž - nebude žádné Souostroví. Země bude ztracena. A revoluce taky.

Proti zločinným pomluvám se tedy rozšiřují - poctivé pokrokové pověsti: že v lágrech jsou vrahové a násilníci! Že každý uprchlík je nebezpečný bandita. Zamykejte se, mějte strach, chraňte své děti! Chyťte, donášejte, pomáhejte OGPU! A kdo by nepomohl, toho oznamte !

Jak se Souostroví rozlézalo, množily se útky: život v lesních, železničních a silničních komandech byl hrozný, ale uprchlík měl pod nohama přece jen pevninu a tudíž jakousi naději. Ovšem myšlenka na útěk nedala pokoj Solovčanům již tehdy, když SLON byl ještě uzavřeným ostrovem. Lehkověrní čekali na ukončení svého tříletého trestu, ale prozíraví už chápali, že svobodu nespatri ani za tři, ani za třiadvacet let. Že tedy svobodu lze získat jen útekem.

Jak jen ale přehnout ze Solovek? Půl roku je moře pod ledem, nikoliv však úplně, místy jsou v ledu díry, metelice běsní, hryže mráz a všude mlha a tma. Na jaře a po větší část léta - bílé noci a ze strážných člunů je daleko vidět. Teprve s delší nocí, koncem léta a na podzim, přichází vhodná doba. Samozřejmě ne v Kremlu, avšak na komandech mohl ten, kdo měl možnost pohybu a čas, stavět někde v lese člun nebo vor a v noci se spustit na vodu (někdo jednoduše obkročmo na kládě) - nazdařbůh, nejvíc každý doufal, že potká zahraniční loď. Na ostrově se dovídali o útěku podle shonu bachařů a odplouvání člunů a Solovčanů se zmocňoval radostný neklid, jako by oni sami byli na útěku. Šeptem se ptali jeden druhého: Ještě je nechytli? Ještě je nenašli?" Zřejmě mnozí utonuli, sem tam někdo dosáhl karelského břehu a pak se skryl tak, aby byl pokládán za mrtvého.

Z Kemu se podařil znamenitý útěk do Anglie, Ten odvážlivec (jeho jméno neznáme, máme to pěkný rozhled!) znal anglicky a tajil to. Podařilo se mu dostat se k nakládání dříví v Kemu - a dohodovřil se s Angličany. Stráže zjistily, že někdo chybí, zdržely parník téměř o týden, několikrát ho prohledaly - ale uprchlíka nenašly. (Později se zjistilo: při každé prohlídce spouštěli angličtí námořníci uprchlíka na opačné straně lodi kotevním řetězem pod vodu s dýchací trubicí v zubech.) Zaplatilo se obrovské penále za zdržení lodi a nakonec usoudili, že se trestanec utopil, a parník propustili.

Po moři ještě uprchla Bessonova skupina, bylo v ní pět lidí (Malzagov, Malbrodskij, Sazonov, Pribludin).

V Anglii pak začaly vycházet knihy, dokonce v několika vydáních. (J. D. Bessonov Mých dvacet šest vězení a můj útěk ze Solovek.)⁴⁴²

Ta kniha udivila Evropu (autorovi-uprchlíkovi pravděpodobně vytkli, že přehání; přátelové společnosti prostě nemohli této pomlouvačné knize uvěřit!), protože odporovala všemu, co již bylo známo; tomu, jak popisovala ráj na Solovkách "Rote Fahne" (doufejme, že její korespondent si později pobyl na Souostroví) a těm albům o Solovkách, která rozšiřovala sovětská zastupitelství v Evropě: jakostní papír, hodnověrné snímky útulných cel. (Naděžda Surovceová, naše komunistka v Rakousku, dostala takové album od vídeňského zastupitelského úřadu a s rozhořčením odmítla pomluvu, obcházející Evropou. Ve stejné době sestra jejího budoucího muže právě seděla na Solovkách a o dva roky později ona sama se musela procházet husím pochodem v jaroslavské izolačce.) Pomluva sem, pomluva tam, ale byl to přece jen mrzutý průšvih! Komise VÚVV pod vedením "svědomí strany", soudruha Solce, jela vyšetřit, co se vlastně na těch Solovkách děje (oni přece o ničem nevěděli!). Komise se však jenom projela po Murmanské železnici a ani tam nic kloudného neshledala. Bylo rozhodnuto, že na ostrov pošlou - nikoliv, poprosí, aby tam jel! velikého proletářského spisovatele Maxima Gorkého, který se právě vrátil do proletářské vlasti. Jeho svědectví nejlépe vyvrátí hnusné zahraniční lži.

⁴⁴⁰ U nás je to vždycky nikdy dříve, slabší to nebývá.

⁴⁴¹ Čas. Soloveckije ostrova, 1930, No 2-3, str. 60.

⁴⁴² Ani tu jste nečetl, sire Bertrande Russelle?

Zpráva se předem dostala na Solovky. Rozbušila srdce vězňů, stráže začaly zmateně pobíhat. Je třeba znát vězně, aby si člověk mohl představit jejich očekávání. Do hnízda bezpráví, zvůle a mlčení proniká sokol a bouřník!

Ruský spisovatel číslo jedna! Ten jim to vytmaví! Ten jim to ukáže! Ujme se nás jako rodný otec! Očekávali Gorkého téměř jako všeobecnou amnestii. Vzhůru bylo i vedení: pokud to bylo v jeho silách, ukrývalo neřádstvo a stavělo Potěmkinovy vesnice. Z Kremlu odesílali co nejvíce lidí na vzdálená komanda, aby tu bylo místo. Z marodky pustili mnoho nemocných a uklidili tu.

Zřídili "bulvár" k dětské kolonii, vroubený jedličkami bez kořenů. (Několik dní musí vydržet a neuschnout.) Kolonii otevřeli před třemi měsíci a je pýchou USLONU. Všichni jsou tam slušně oblečení, nejsou tu sociálně odcizené děti. Gorkého jistě bude zajímat, jak se vychovávají nezletilí, jak je tam zachraňují pro budoucí život v socialismu.

Pouze v Kemu došlo k nedopatření: na Popově ostrově nakládali vězňové v prádle a pytlích "Gleba Bokého" - a tu se najednou objevila Gorkého suita, aby se nalodila na tento parník! Vynálezci a myslitelé! Teď před vámi stojí důstojný úkol, co teď: holý ostrov, ani keřík, žádný úkryt - a Gorkého suita je vzdálena tři sta kroků - jak to vyřešíte?

Kam schovat tu ostudu? ty muže v pytlích? Celý humanistův zájezd ztrácí smysl, jestliže je teď uvidí. No, samozřejmě, on se vynasnaží je nevidět - ale přece jen - pomozte, dobří lidé! Utopit v moři? - budou sebou mrskat... Zakopat do země? To nestihneme. Pouze důstojný syn Souostroví je schopen najít východisko! Velitel stráží zavelí: "Nechat práce! Přitisknout se jeden k druhému! Ještě víc! Sednout na zem! Hezky sedět!" A přehodil přes ně plachtu. "Kdo se pohne - toho zabiju!" Bývalý nosič vystoupil po lodních schůdcích, obhlížel před odplutím krajinu celou hodinu a nevšiml si ničeho.

To se stalo 20. června 1929. Znameníť spisovatel se vylodil v zálivu blaženosti. Po boku mu stála jeho snacha celá v kůži: černá kožená čapka, kožený kabátek, kožené jezdecké kalhoty a úzké jezdecké boty. Živý symbol OGPU bok po boku s ruskou literaturou.

Obklopen velitelským sborem GPU prošel Gorkij dlouhými kroky po chodbách několika ubytoven. Všechny dveře byly dokořán, ale on skoro do žádných nevstoupil. Na ošetřovně postavili do dvou špalířů lékaře a ošetřovatelky v čistých pláštích. Gorkij jim nevěnoval vůbec pozornost a odešel. Pak ho čekisté USLONU nebojácně vezli na Sekyrku. A co by ne? V korekcích je lidí málo a hlavní věc - žádná bidýlka! Na lavicích seděli zloději (tehdy jich bylo na Solovkách už hodně) a všichni - četli noviny! Nikdo z nich se ovšem neodvážil vstát a stěžovat si, ale něco si přece jen vymysleli: drželi noviny vzhůru nohama! Gorkij přistoupil k jednomu z nich a mlčky noviny obrátil do správné polohy. Všiml si! Dovtípl se! Neopustí nás. Zastane se nás!⁴⁴³

Pak přijeli do dětské kolonie. Jak je civilizovaná! Každý má vlastní postel s matrací. Všichni jsou spokojeni. Najednou jeden čtrnáctiletý chlapec povídá: "Poslechni, Gorkij! Všechno, co vidíš, není pravda. Chceš znát pravdu? Mám ti ji říct?" Ano, přikývl spisovatel. Ano, on chce vědět pravdu. (Ty kluuku jeden pročpak ohrožuješ právě nabytý blahobyť literárního patriarchy... palác v Moskvě, statek u Moskvy...) Bylo nařízeno, aby všichni odešli - i děti a dokonce doprovázející Gepeuáci - a chlapec půldruhé hodiny vytáhlému starci všechno vyprávěl. Gorkij vyšel z baráku a plakal. Posadili ho do kočáru a jelo se na oběd do vily velitele tábora. Děti se vhrnuly zpátky do baráku. "Povědělš mu o komárcích?" - "Pověděl." - "O bidýlkách taky?" - "Taky!" - "A jak shazují se schodů? O pytlech? O přenocování ve sněhu?" Všechno, všechno, všechno pověděl ten pravdymilovný chlapec!!!

A my ani neznáme jeho jméno.

22. června, už po rozmluvě s chlapcem, Gorkij zanechal v "Pamětní knize", zvláště pro něho pořízené, následující zápis:

"Nejsem schopen vyjádřit své dojmy několika slovy. Nechci a také se stydím (!) upadnout do šablonovitých pochval podivuhodné energie lidí, kteří jsou bdělými a neúnavnými strážci revoluce a současně dovedou být nesmírně odvážnými tvůrci kultury."⁴⁴⁴

⁴⁴³ Gorkého průvodkyně, Gepeuačka, také vzala pero a napsala: "Seznamujeme se s životem Soloveckého tábora. Jdu do muzea... Všichni jedeme na Sekyrovou horu. Je odsud nádherný pohled na jezero. Voda v jezeře má studenou tmavomodrou barvu, u jezera je les, vypadá začarovaně, světlo se mění vrcholky borovic se vzněcují a zrcadlo jezera jako by náhle plálo. Ticho a nesmírná krása. Na zpáteční cestě míváme místa, kde se kope rašelina. Večer posloucháme koncert. Hostili nás soloveckými sledi, jsou malí, ale úžasně jemní a chutní, sousto se rozplývá v ústech", Gorkij i syn, izd. Nauka, M. 1971 str. 276 (Poznámka z roku 1972).

⁴⁴⁴ Čas. Soloveckije ostrova, 1929, No I, str. 3 (v sebraných spisech Gorkého tento zápis chybí).

23. června Gorkij odjel. Sotva jeho parník vyplul, chlapce zastřelili. (Znalče srdcí! Znalče lidí! Jak jsi tam mohl chlapce nechat?!).

Tak se v novém pokolení utvrzuje víra ve spravedlnost.

Vykládá se, že se hlava ruské literatury tam nahoře vzpříchovala, že nechtěla uveřejnit pochvalu USLONU. Ale jakpak to, Alexeji Maximoviči? Před buržoazní Evropou! Právě teď, právě v tuto chvíli je nebezpečná a složitá doba! A režim? - Změníme, změníme režim.

Vytisklo se tehdy a přetisklo ve velkém svobodném tisku, jak v našem, tak západním, jménem sokolobouřníka, že se Solovkami straší neprávem, že trestanci si tam žijí znamenitě a polepšují se znamenitě.

"A umíraje, žehnal"

Souostroví...⁴⁴⁵

A pokud jde o režim - slib byl dodržen. Režim vylepšili - v 11. trestní rotě museli stát P i t'dny jeden těsně vedle druhého. Na Solovky přijela komise. Nikoliv Solcovova, nýbrž vyšetřující a kárná. Rozebrala případ a došla k závěru (s pomocí místního IPO), že za veškeré krutosti soloveckého režimu mohou bělogvardějci (AO) a vůbec šlechta a zčásti také studenti (ano, zase ti, kteří už od minulého století podněcovali Petrohrad). Ke všemu ještě nezdařený nesmyslný útěk již šíleného Koževnikova (bývalého ministra Republiky Dálného východu) se Šepčinským a kovbojem Děgťarjevem. Tento pokus nafoukli jako velké fantastické spiknutí bělogvardějců, kteří se prý chtěli zmocnit parníku a přehnout - a zavírali jednoho po druhém, a ačkoli se nikdo nepřiznal, stávaly se obětí aféry další a další osoby.

Naplánovali si celkem číslo "300". Když tohoto čísla dosáhli, zahnali v noci na 15. října 1929 všechny ostatní do ubikací a zamkli je. Zato otevřeli obvykle zamčenou Svatou bránu, aby cesta na hřbitov byla kratší. Vodili je po pěti celou noc. Každou skupinu doprovázel zoufalým vytím pes Black, který se asi domníval, že právě v oné skupině je jeho pán Bagratunin. Podle psího vytí počítali na barácích skupiny. Výstřely pro silný vítr bylo slyšet hůř. To vytí šlo katům tak na nervy, že příští den zastřelili Blacka a kvůli Blackovi všechny ostatní psy.

Popravovali ti tři morfinisté, náčelník Ochrany Děgťarjev a náčelník kulturně výchovného oddělení Uspenskij. Toto spojení může udivit pouze povrchní pozorovatele. Ten Uspenskij měl takzvaný typický životopis. Nikoliv nejběžnější, ale takový, v němž byla zhuštěna podstata oné epochy. Narodil se jako syn kněze - a tak ho zastihla revoluce. Co ho čekalo? Dotazníky, omezení, vyhnanství, pronásledování. Svého otce nevymažeš, nevyměníš. Bane, je to možné, řekl si Uspenskij: ZABIL SVÉHO OTCE a úřadům vysvětlil, že to udělal z TRÍDNÍ NENÁVISTI! Zdravý cit, to už vlastně ani není vražda! Dali mu lehký trest, v lágru se hned dal na kulturně osvětovou činnost, byl záhy propuštěn a my ho už vidíme jako svobodného občana - náčelníka kulturně výchovného oddělení Solovek. Není známo, zda se k oné popravě přihlásil sám nebo zda mu naznačili, aby dokázal svůj třídní postoj. Na sklonku oné noci ho viděli, jak si nad umyvadlem omýval holiny zalité krví...

Byli opilí, stříleli nepřesně. Ráno se ledabyle zasypaná jáma ještě hýbala.

Po celý říjen a ještě v listopadu přivázeli k odstřelu další skupiny z pevniny⁴⁴⁶ (Celý tento hřbitov museli po čase vězňové za zvuku kapely srovnat se zemí. Vzniklá plošina, ležící tři sta metrů jižně od Svaté brány - vedli je podél zdi Kremle až na její konec a pak dál přímou cestou -, měla rozměr osmdesát krát osmdesát metrů, byla holá, nezalesněná a hodila se pro stavbu. V létě 1975 tam začali kopat základy pro obytné domy a bagr vyhrabával samé kosti. Výletníci - a mezi nimi bývalí muklové, kteří se dovtipili, si domů odnášeli lebky.

Už i základy vyhnali do výše a kolem nich se v hromadách povalovaly žebra, klíční kosti, čelisti, lopatky, pánevní a holenní kosti, články prstů a obratle.)

Po těchto popravách vyměnili náčelníka SLONU: na místo Eichmanse nastoupil Zarin a říká se, že započala éra nové solovecké zákonitosti.

Ostatně podívejme se, jak vypadala: v létě 1930 přivezli na Solovky několik desítek sektářů, odmítajících vše, co pochází od Antikrista: člověk nesmí přijmout doklady ani občanský průkaz, nesmí nic podepsat, ani peníze nesmí vzít do ruky. Vedl je osmdesátiletý slepý stařec se šedivým plnovousem a

⁴⁴⁵ Ubohé chování Gorkého po návratu z Itálie až do smrti jsem připisoval jeho omylům a nerozumnosti. Ale nedávno zveřejněná korespondence 20. let zavdala podnět, abych si to vysvětlil jinak, nižší pohnutkou: zjištěností. Gorkij v Sorrentu s údivem zjistil, že není obklopen světovou slávou a že nemá ani peníze (a měl celý dvůr služebnictva). Pochopil, že se pro peníze a pro oživení slávy musí vrátit do Svazu a přijmout všechny podmínky. Tak se stal dobrovolným zajatcem Jagody. A Stalin ho zabil zbytečně, chtěl se pojistit: Gorkij by však byl opěvoval i rok 1937.

⁴⁴⁶ V jedné z nich byl zastřelen i Kurilko.

dlouhou berlou. Každému vzdělanějšímu člověku bylo jasné, že se tito sektáři nikterak nemohou zapojit do socialismu, protože k tomu je třeba mnoha bumáček, a proto by bylo nejlepší, kdyby zahynuli. Poslali je na malý Zaječí ostrov - ten nejmenší v Soloveckém souostroví - písčitý, bez stromů, opuštěný s letní chatrčí bývalých mnichů-rybářů. Byli ochotni vydat jim zásoby na dva měsíce, ovšem s podmínkou, že každý z nich podepíše příjem. Samozřejmě odmítli. Tehdy se do toho vmísila Anna Skripnikovová, toho času přes své mládí a mládí sovětské moci zavřená už po čtvrté.

Běhala mezi účtárnou, úkoláři a samotným náčelníkem tábora, který uskutečňoval humánní režim. Prosila nejprve o soucit a pak o to, aby ji poslali jako účetní společně se sektáři na Zaječí ostrov a zavazovala se vydávat sektářům denní příděl a vést účetnictví! Zdálo by se, že to nikterak neodporuje lágrovému systému. - A přece jen odmítli. "Vždyť se krmí i blázni a nevyžaduje se od nich žádné potvrzení!" křičela Anna. Zarin se jen zachechtal. Vrchní dozorkyně odpověděla: "Možná, že je to směrnice Moskvy - copak my víme..." (Ovšemže to byla směrnice z Moskvy! Kdo by si jinak vzal na sebe tu odpovědnost?) VYPRAVILI JE TEDY BEZ POTRAVIN. Po dvou měsících (přesně po dvou jelikož bylo třeba udělat jim nabídku na následující dva měsíce) připluli na Malý Zaječí ostrov a našli jenom rozklované mrtvoly. Všichni byli na místě, nikdo neutekl.

Kdo teď bude hledat viníky - v druhé polovině našeho století? Ostatně i Zarina brzo sesadili - za liberalismus.

Dostal prý deset let.

Od konce dvacátých let se tvář soloveckého tábora měnila. Z němé pasti pro odsouzené kaery se stále více přetvářel v tehdy nový, pro nás teď už běžný druh Tábora nápravných prací. V zemi rychle rostl počet "zvláště nebezpečných z řad pracujících" a na Solovky brali kriminálníky a chuligány. Na soloveckou půdu vstupovali pobertové z povolání i začátečníci. Nastal velikánský příliv zlodějek a prostitutek. (Když se setkávaly na Kemperpunktu, křičely zlodějky "Třebas kradem, ale sebe neprodáváme!" A ty druhé pohotově odpovídaly:

"Kšeftujeme svým a nekradeným!") Vtip byl v tom, že zahájili (samozřejmě ne otisku) celostátní boj proti prostituci; takže ve všech velkých městech je chytali a dávali jim paušálně tři roky a mnohé hnali na Solovky.

Teoreticky vzato by je čestná práce měla brzy napravit. Avšak ta děvčata se z jakýchsi důvodů držela své sociálně ponižující profese a už cestou se hlásila na mytí podlah v dozorkých ubikacích a podrývala služební řád tím, že odváděla rudoarmejece od jejich služebních povinností. Stejně lehce se sblížila s dozorcí - samozřejmě ne zadarmo. Na Solovkách, kde byl takový hlad po ženách, se jim dařilo ještě lépe. Dávali jim nejlepší místnosti na ubikacích, každý den dárky a něco na sebe "mnišky" a jiné kaerky si přivydělávaly vyšíváním jejich spodniček - takže bohaté jako nikdy předtím, s kufry plnými hedvábí, se po skončení trestu vracely do Svazu začít počestný život.

A zloději začali s kartami. A zlodějky zjistily, že se na Solovkách vyplácí rodit děti, jesle tu nebyly, takže bylo možné vyhnout se po celý krátký trest práci. Kaerky se předtím takovému řešení vyhýbaly.

12. března 1929 dostaly Solovky první várku mladistvých a pak už posílali jednu za druhou. Ze začátku je umísťovali v dětské kolonii poblíž Kremle s těmi ukázkovými skládacími lůžky a matracemi. Schovávali erární oblečení a křičeli, že nemají v čem jít do práce. Potom je posílali do lesů, kde se rozbíhali, měnili jména a délky trestů, pochytali je a identifikovali.

S přísunem sociálně zdravého kontingentu ožilo kulturně výchovné oddělení. Vyhlásili boj negramotnosti (ovšem zloději i tak výtečně rozlišovali srdce od žaludů), vyvěsili heslo: "Vězeň - aktivní účastník socialistického budování!" Vymysleli si dokonce termín převýchova (právě tady si ho vymysleli!).

To už bylo září 1930 - výzva ÚV všem pracujícím, aby rozvinuli soutěžení a údernictví - a jakpak mohli věžňové zůstat mimo?

(Jestliže zapřahali svobodné, jakpak by bylo možno nechat na pokoji trestance?) Další naše údaje nepocházejí od živých lidí, nýbrž z knihy učeného právníka Averbacha⁴⁴⁷ a proto čtenáři navrhuje, aby je děлил šestnácti či dvě stě padesáti šesti a mnohé opatřil opačným znaménkem.

Na podzim roku 1930 byl ustaven solovecký štáb pro soutěžení a údernictví. Vyslovení recidivisté, vrazi a lupiči vystupovali najednou v roli šetrných hospodářů, šikovných techniků a schopných kulturních pracovníků. (G. Andrejev vzpomíná: mlátili pěstí do zubů "naval kubíky, kontro!") Zloději a lupiči, sotva přečetli výzvu ÚV, odhodili své nože a karty a nadchli se pro komunu. Do stanov napsali: členem může

⁴⁴⁷ Averbach, I. L., Ot prestuplenija k trudu, pod. red. Vyšinskogo, izd. Sovetskoje zakonodatělstvo, 1936.

být každý, kdo pochází z chudého nebo středního rolnictva nebo dělnické třídy - (a je třeba říci, že celou galerku oddělení evidence a rozmisťování zapisovalo jako "bývalé dělníky," a tak se téměř splnilo Šepčinského heslo "Solovky - dělníkům a rolníkům!") Hle, co členové komun ještě navrhli: všechny tresty sečíst, dělit počtem účastníků, takovým způsobem vypočítat průměrnou délku trestu a po jeho odpykání všechny najednou propustit. Přes jeho komunistický ráz považovali čekisté návrh za politicky nezralý. Hesla solovecké komuny byla: "Splatíme dluh dělnické třídě" nebo ještě lépe "OD NÁS VŠECHNO - NÁM NIC!"⁴⁴⁸ Na provinilé členy komuny si vymysleli úplně sadistický trest: zákaz chodit do práce!

(Přísněji nelze zloděje potrestat!!) Avšak solovecké vedení se nedalo strhnout tak jako kulturně výchovní pracovníci a nespolehalo na entuziasmus zlodějí, nýbrž se přidrželo leninské zásady: "Údernická práce - údernické zásobování!" To znamená: přestěhovali členy komuny do jiných ubikací, měkčeji jim ustlali, tepleji je oblékli a začali je odděleně a lépe krmit (samozřejmě na úkor ostatních). To se členům komun velice zalíbilo a vymínili si, že se nikdo z komuny nesmí vyloučit.

Taková komuna se velmi líbila i nečlenům - a všichni se do ní hlásili. Bylo však rozhodnuto do komuny nikoho nepřibírat a místo toho založit 2., 3. a 4. pracovní kolektiv, už s menšími výhodami. A kdo měl § 58, toho nepřijali do žádného "kolektivu", třeba ho v novinách nejdrejší chuligáni poučovali: Je nejvyšší čas pochopit, že lágr je školou práce!

Letadla vozila zprávy do GULagu: solovecký zázrak! Bouřlivý přelom v postoji zločinců v plnění průmyslového a finančního plánu! Veškerá verva zločinného světa se vtěluje v údernictví, v soutěžení! Tam se divili a své zkušenosti rozšiřovali.

A tak začal na Solovkách nový život: část lágru v pracovních kolektivech plán překračovala, a to nikoli o několik procent, ale dvojnásobně! Kulturně výchovné oddělení to vysvětlovalo vlivem kolektivu, ale my víme, že to byl prachobyčejný lágrový podfuk, tuchta.⁴⁴⁹ Druhá část tábora je "neorganizovaná" (a nenasycená, neoblečená a také nasazená na těžké práce) a normy pochopitelně neplní.

V únoru 1931 se konference soloveckých úderních brigád usnesla: "Odpovíme na nové pomluvy kapitalistů o nucených pracích v SSSR širokou vlnou soutěžení." V březnu existovalo už 136 úderních brigád. V dubnu byla nutná generální čistka, neboť "třídně cizí prvek pronikal do kolektivů a rozkládal je". (Je to záhada: Osmapadesátníky zásadně nepřijímali, kdopak jim to tedy vlastně rozkládal? Vysvětlení je prosté: podfuk vyšel najevo. Jedli, pili, hodovali - a nakonec zaplakali. Bylo třeba někoho zmáčkнуть, aby sebou ostatní hnuli.) Za toho radostného halasu se nehlučně vypravovaly transporty: z mateřského soloveckého nádoru odesílali osmapadesátníky zakládat nové lágry na dalekých ztracených místech. Vypráví se, že jedna (opravdu jen jedna?) přetížená nákladní loď se potopila i s vězni (opravdu jen náhodou?).

A z Anzeru odváželi některé vězně po jednom a tajně. I strážní se divili: co je to za tajné mukly?⁴⁵⁰ Rozevři si, čtenáři mapu ruského Severu. Námořní trasa ze Solovek na Sibiř vede kolem Nové země. Jednou do roka (červen-červenec) tudy proplouvají konvoje lodí v čele s ledoborcem, vezou nové mukly a proviant pro tábory na celý rok. Na Nové zemi rovněž dlouhá léta bývaly tábory, a ty nejhorší, protože sem posílali "bez práva na dopisování". Odtud se nikdy nevrátil ani jeden mukl. Co tam ti nešťastníci kopali a budovali, jak žili, jak umírali: to ještě ani dnes nevíme.

Ale možná se někdy dočkáme nějakého svědectví!

3 SOUOSTROVÍ METASTÁZUJE

Souostroví se nerozvíjelo osamoceně, nýbrž v harmonickém souladu s celou zemí. Dokud byla nezaměstnanost, nebyla ani shánka po pracovní síle vězňů, zatýkání neplnilo úlohu pracovní mobilizace, nýbrž vyklízelo cestu. Když však vznikl plán zamíchat obrovským mísidlem s celými sto osmdesáti milióny, když padl plán super-industrializace a místo něho vyhlásili super-supersuper-industrializaci,

⁴⁴⁸ Toto heslo, již naprosto vyzrálé, jistě bylo hodno všesvazové popularizace.

⁴⁴⁹ Vytýká se mi, že se má psát tufta, jak je to správně po zlodějsku, a tuchta že je rolnická zkomolenina, jako Chvjodor. Ale to se mi právě zamlouvá: "tuchta" je nějak blízké ruštině, kdežto "tufta" ne.

⁴⁵⁰ Solovky měly obyvatele l~čestdvě roce 19 5 V bývalého taborového strážného Ješhinata jeho ženu která kdysi předsedala trojce v Kemu, a bývalé dozorce Beličkina Tret'jakova a Šimonajeva. A syn dozorce Čebotarjev se na ostrově stal předsedou výkonného výboru.

když už byly připraveny i rozkulačování i rozsáhlé celospolečenské práce první pětiletky, změnil se v předvečer Roku velkého přelomu i názor na Souostroví i všechno v Souostroví.

26. března 1928 (ještě za předsednictví Rykova) projednával Sovnarkom problematiku trestní politiky v SSSR a stav nápravných zařízení. Pokud jde o trestní politiku, bylo konstatováno, že je nedostačující. Bylo usneseno⁴⁵¹ použít vůči třídním nepřátelům a třídně cizím žvlům tvrdých represivních opatření, zostřit táborový režim (a sociálně nespolehlivým vůbec neurčovat délku trestu). Kromě toho: organizovat nucené práce tak, aby si vězeň nic nevydělal, a aby byly pro stát ekonomicky výhodné. A: "I nadále je nutné rozšiřovat kapacitu pracovních kolonií." Zde se tedy prostě navrhovalo připravit co nejméně táborů, než se podle plánu začne masově zatýkat. (Tuto ekonomickou nutnost předvídal také Trockij, jenomže znovu navrhoval svou pracovní armádu s povinnou mobilizací. To je prašť jako uhoď. Ale snad z odporu k svému stálému oponentovi nebo proto, aby rázně zatřhl lidem nářky a naději na návrat, nařídil Stalin, aby pracovní nasazení prošli vězeňským mlýnem.) V zemi mizela nezaměstnanost, rozšiřování táborů dostalo ekonomický smysl.

Jestliže v roce 1923 sedělo v Solovkách maximálně 3 000 osob, bylo jich tam v roce 1930 již kolem 50 tisíc, a asi 30 tisíc ještě v Kemu. Od roku 1928 se solovecká rakovina začala rozlézat - nejdřív po Karelsku, na stavby cest, na těžbu dřeva pro export.

Stejně ochotně začal SLON prodávat inženýry: posílal je na práci bez eskorty kamkoli na sever a jejich plat dostával tábor. Ve všech místech kolem Murmanské železnice, od Loděného pole k Tajbole, byla v roce 1929 už táborová střediska SLONU. Pak začal pohyb na vologodské trati, a to pohyb tak živý, že bylo nutno otevřít na stanici Zvanka dispečink SLONU. V roce 1930 stál v Loděném poli na vlastních nohách Svirlag, v Kotlasu se vytvořil Kotlag. Roku 1931 se zrodil Bel-Baltlag se střediskem v Medvežegorsku⁴⁵², který měl nejbližších dvou letech proslavit Souostroví na věky věkům a po všech kontinentech.

A zhoubné buňky se rozlézaly a rozlézaly. Na jedné straně je omezovalo moře a na druhé - finské hranice. Nic však nebránilo zřízení tábora Krasnaja Višera (1929) a hlavně byly otevřeny cesty na východ a na ruský sever. Brzy byla vybudována cesta Soroka-Kotlas ("Cestu na Kotlas, postavíme včas!" - posmívali se Solovčané S. Alymovovi, který však nepovolil a stal se uznávaným básníkem-textařem písní). Táborové buňky se připlížily k Severní Dvině a tam vytvořily Sedvinlag.

Přelezly řeku a odvážně se vydaly k Uralu. V roce 1931 tam byla vytvořena Severní Uralská pobočka SLONU, která brzy zplodila samostatný Solikamlag a Sevurallag. Bereznikovský tábor začal s výstavbou velkého chemického kombinátu. Tato stavba se kdysi velmi proslavila. V létě 1929 vyslali ze Solovek na řeku Uchta skupinu vězňů bez eskorty, kterou vedl geolog M. V. Ruščinskij - měli zkoumat naleziště nafty, jež zde byla objevena již v 80. letech 19. století. Výprava byla úspěšná a na Uchtě vznikl tábor - Uchtlag. Ani ten neustrnul na místě a rychle metastazoval na severovýchod, zachvátil Pečoru a proměnil se v Uchtpečlag. Brzy měl Uchtinskou, Intinskou, Pečorskou a Vorkutskou pobočku - byly to vesměs základy budoucích velkých samostatných táborů. A to jsme ještě mnohé vynechali.

Obhospodařování tak rozsáhlé severní oblasti, kde nebyly vůbec cesty, vyžadovalo, aby zde byla vybudována železniční trať - od Kotlasu přes Knjaž-Pogost a Ropču na Vorkutu. Bylo tedy zapotřebí ještě dvou samostatných táborů, tentokrát železničních - na úseku od Kotlasu k řece Pečore Sevželdorlag a na úseku od řeky Pečory k Vorkutě Pečorlag (nesměšovat s průmyslovým Uchtpečlagem!). Tato trať se stavěla dlouho. Její vymysky úsek od Knjaž-Pogostu k Ropče byl dokončen v roce 1938 a celá trať až koncem roku 1942.

Tak se z vírů a hlubin tundry a tajgy vynořovaly stovky středních a malých nových ostrovů. Za pochodu, jako na vojně, se zorganizovalo Souostroví: táborové správy, táborové pobočky, táborová střediska (OLPy - samostatná táborová střediska, KOLPy - komandantská střediska, GOLPy - hlavní střediska), táborová pracoviště (neboli "komanda" a "vedlejší komanda"). A ve správách - odbory a v odborech oddělení: I. - výrobní, II. - evidence a rozmísťování a III. - operativně čekistické (zase třetí!).

(A v disertacích se v té době psalo: před námi se rýsují obrysy výchovných zařízení pro jednotlivé neukázněné příslušníky beztrídní společnosti⁴⁵³. Opravdu, mizí třídy, mizí i zločinci. Ale nějak to člověku zaráží dech, to jako zítra - beztrídní společnost - a nikdo nebude sedět?... neukáznění jednotlivci... Ani

⁴⁵¹ CGAOR, f. 393 op. 78, ch. 65, 1. 369-372.

⁴⁵² To je oficiální datum, ve skutečnosti existoval od roku 1930, ale organizační období zamlčeli kvůli kráse, dějinám a proto, aby termíny vypadaly kratší. I tady je to podfuk.

⁴⁵³ Sborník Ot tjurem..., str. 429.

beztrždní společnost nezůstane bez basy.) Tak celou severní část Souostroví přivedly na svět Solovky. Ale nebyly přece samy! Na velikou výzvu vyrůstaly nápravně pracovní tábory a kolonie po celé naší bezbřehé zemi. Každá oblast zřizovala vlastní NPT a NPK. Milióny kilometrů ostnatého drátu se roztočily a valily se, protínaly, proplétaly, vesele blýskaly ostny podél železničních tratí, podél silnic, podél městských periferií. A nestvůrné táborové věže se staly nejvýstižnějším znakem naší krajiny a jen podivuhodnou shodou okolností se nedostaly ani na plátna malířů, ani do filmových záběrů.

Jak se stalo dobrým zvykem již za občanské války, pro potřeby táborů se usilovně mobilizovaly klášterní budovy, ideálně vhodné pro izolaci. Borisoglebský klášter v Toržsku se stal tranzitním střediskem (je tam dodnes), Valdajský (na břehu jezera naproti budoucí Ždanovově dači) - kolonií pro nezletilé, Nilova poustevna na seligerském ostrově Stolbný se stala táborem, Sarovská poustevna - hlavním sídlem Potminských táborů, a tak do nekonečna dál. Tábory vyrůstaly v Donbasu, na Volze horní, střední i dolní, na středním a jižním Uralu, v Zakavkazsku, ve středním Kazachstánu, ve Střední Asii, na Sibiři a na Dálném východě. Oficiálně se uvádí, že v roce 1932 byla rozloha zemědělských nápravně pracovních kolonií v RSFSR - 253 tisíc hektarů, v USSR - 56 tisíc hektarů⁴⁵⁴.

Počítáme-li na jednu kolonii tisíc hektarů, zjistíme, že jen zemědělských hospodářství, tedy druhořadých a nejmírnějších táborů, už bylo přes tři sta (bez pohraničních oblastí)!

Rozmíst'ování vězňů do blízkých i vzdálených táborů snadno vyřešilo usnesení ÚVV a RLK ze dne 6. 11. 1929 (stále se setkáváme s výročími...). Byla zrušena dřívější "přísná izolace" (která stála v cestě budovatelské práci), bylo stanoveno, že do běžných (blízkých) nápravných zařízení mají být posílány osoby odsouzené na dobu nepřesahující tři roky, kdežto odsouzení na tři až deset let mají být posíláni do vzdálených oblastí.⁴⁵⁵ A protože osmapadesátníci nikdy nedostávali méně než tři roky, zaplavili Sever a Sibiř právě oni, aby je dobyli a zahynuli.

A my v té době pochodovali za rachotu bubnů...!

Na Souostroví se tvrdošíjně udržuje legenda, že si "tábory vymyslel Frenkel".

Myslím, že tento nevlastenecký a pro úřady dokonce urážlivý výmysl dostatečně vyvracejí předcházející kapitoly.

Přes nedostatek materiálu se nám, doufám, podařilo ukázat, že tábory represivní i pracovní vznikly už v roce 1918. I bez Frenkela se přišlo na to, že vězňové nemají ztrácet čas mravními úvahami ("cílem sovětské nápravně pracovní politiky vůbec není individuální náprava ve svém tradičním pojetí"), že musí pracovat a že normy musí být co nejtvrdší, téměř nad lidské síly. Už před příchodem nějakého Frenkela se říkalo "náprava prací" (a už počínaje Eichmansem se to chápalo jako "likvidace prací").

Ostatně nebylo třeba ani moderního dialektického myšlení, aby někdo přišel na nápad nasadit vězně na těžké práce v málo osídlených oblastech. Již v roce 1890 se v ministerstvu dopravy zrodila myšlenka použít vyhnanců a trestanců vězněných při Amuru ke stavbě tratí. Trestance prostě donutili a vyhnancům nuceně přesídleným bylo dovoleno pracovat na stavbě tratí a za to se jim měla prominout třetina nebo polovina trestu (ostatně se raději útekem zbavovali celého trestu). Od roku 1896 do roku 1900 na krugbajkalském úseku pracovalo přes půldruhého tisíce trestanců a dva a půl tisíce vyhnanců.⁴⁵⁶ Takže myšlenka to nebyla nijak nová a z pokrokových výchovných idejí nevycházela.

Přesto se stal Frenkel skutečně duší Souostroví. Byl z těch úspěšnějších činitelů, na něž historie hladově čeká a volá po nich. Tábory existovaly zajisté i před Frenkelem, ale to ještě nenabýly oné definitivní a jednotné formy, blízké dokonalosti. Každý pravý prorok přichází ve chvíli, kdy je ho navýsost zapotřebí. Frenkel přišel na Souostroví na počátku metastázování.

Naftalij Aronovič Frenkel, turecký Žid, se narodil v Cařihradě. Absolvoval obchodní školu a obchodoval s dřívím. V Mariupoli založil firmu a brzy se stal milionářem, "lesním králem Černého moře". Měl vlastní parníky a vydával dokonce v Mariupoli vlastní noviny Kopejka, které měly za úkol pomlouvat konkurenty a štvát proti nim. V první světové válce Frenkel pašoval zbraně přes Gallipol. V roce 1916 větril v Rusku nebezpečí, ještě před Únorovou revolucí převedl svůj kapitál do Turecka a vzápětí odjel v roce 1917 do Cařihradu za kapitálem sám.

⁴⁵⁴ Ot tjurem..., str. 136-137.

⁴⁵⁵ SZ SSSR, 1929, No 72

⁴⁵⁶ Vcelku však vývoj ruské katorgy probíhal v 19. století opačným směrem: práce se stávala stále méně povinnou, odumírala. Dokonce i Karijská katorga se v 90. letech změnila v běžné vězení, práce se už nekonaly. V té době se zmírnily pracovní požadavky na Akatují (P. Jakubovič). Takže nasazení trestanců na krugbajkalské železnici vyplývalo spíše z dočasných potřeb. Nemáme snad co dělat se "dvěma rohy" nebo s parabolou, jak tomu bylo v případě běžných věznic (část 1, kapitola 9.): směr zmírňování a směr zpřísňování?

Mohl i nadále vést tento sladce vzrušující život obchodníka a nebyl by poznal hořké utrpení a nebyl by se stal legendou. Ale do rudé říše ho přitahovala jakási osudová síla.⁴⁵⁷ Není potvrzena pověst, že se v té době stal v Cařihradě rezidentem sovětské rozvědky (jediné snad z ideových důvodů, a to si lze těžko představit - nač by mu to bylo). Ale zcela jisté je, že v letech Nepu přijíždí do SSSR a na tajný příkaz GPU vytváří, jakoby z vlastní iniciativy, černou burzu na vykupování skvostů a zlata za sovětské papírové ruble - předchůdce "zlaté kampaně"

GPU a Torgsinu (prodej za valuty a zlato, obdoba čs. Tuzexu - pozn. překl.). Podnikatelé a makléři si ho dobře pamatují z dřívějšíka, důvěřují mu a zlato proudí do GPU. Výkup skončí a GPU ho z vděčnosti zavře. I chytrák se spálí.

Avšak neúnavný Frenkel, který se vůbec necítí dotčen, již na Lubjance nebo po cestě do Solovek navazuje styk nahoru.

Zřejmě viděl, že je v pasti, a rozhodl se i na tento život pohlížet střízlivě. Přivezli ho do Solovek v roce 1927, hned ho však oddělili od transportu, umístili do kamenné boudy mimo území kláštera, dali mu k ruce sluhu a dovolili volný pohyb po ostrově. Už jsme se zmínili, že se stal velitelem ekonomického oddělení (s výhodami svobodného zaměstnance) a vyslovil svou slavnou tezi o využití vězně v prvních třech měsících. Od roku 1928 je už v Kemu. Tam buduje výnosnou přidruženou výrobu. Převáží do Kemu kůže, nahromaděné mnichy za desítky let v klášterních skladech, stahuje sem všechny zavřené rukavičkáře a ševce a dodává modelovou obuv a koženou galanterii do značkového obchodu u Kuzněckého mostu (obchod řídí a tržbu inkasuje GPU, ale paničky, které si kupují střevíčky, o tom nevědí - a když se samy brzy octnou na souostroví, ani si na to nevzpomenou).

Jednou, asi tak v roce 1929, pro Frenkela přiletělo letadlo z Moskvy a odvezlo ho k audienci u Stalina. Nejlepší přítel vězňů (a Nejlepší přítel čekistů) hovoří tři hodiny se zájmem s Frenkelem. Stenografický záznam tohoto rozhovoru nebude nikdy znám, prostě neexistoval, ale je zřejmé, že Frenkel rozvinul před Otcem národů skvělé perspektivy budování socialismu prací vězňů. Mnohé ze zeměpisu Souostroví, co nyní poslušným perem popisujeme, zakreslil směle na mapu Svazu, zatímco jeho společník bafal z dýmky. Právě Frenkel, a pravděpodobně právě při této příležitosti, navrhuje univerzální systém táborové evidence podle skupin A, B, C, D, která nenechává škvíru ani pro velitele tábora, a tím méně pro vězně: každý, kdo nemá službu v táboře (B), kdo nebyl uznán za nemocného (C) a nebyl potrestán korekcí (D), musí každý den svého trestu táhnout plný náklad (A). Světové dějiny žalářů ještě nepoznaly takovou univerzálnost! Právě Frenkel a právě v tomto rozhovoru navrhuje zrušit reakční systém rovnosti ve stravování vězňů a předkládá jednotný systém nového rozdělování mizerných přidělů v Souostroví - stupnici chleba a stupnici jiných potravin, který ostatně převzal od Eskymáků: držet rybu na tyči před běžícími psy. Dále navrhuje zápočty a podmíněné propuštění jako odměnu za dobrou práci (ale ani v tom snad nebyl originální - v roce 1890 Čechov v sachalinském žaláři našel obojí). Zřejmě právě tady bylo určeno první pokusné pole - velký Bělomořský kanál, kam bude podnikavý šmelinář s valutou brzy jmenován - nikoli jako velitel stavby, nikoli jako velitel tábora - ale jako "velitel prací", hlavní dozorce na poli pracovní bitvy; tato funkce byla pro něj zvlášť zřízena.

A tady ho máme (viz foto). Jak je nabit zlou protilidskou vůlí, vidíme v jeho tváři. Brzy však v knize o Bělomořském kanálu jeden ze sovětských spisovatelů, ve snaze oslavit Frenkela, napíše: "Oči vyšetřovatele a prokurátora, ústa satirika a skeptika. Člověk se silnou touhou po moci a hrdostí, pro nějž je nejdůležitější - absolutní moc. Jestliže je třeba, aby se ho lidé báli, ať se bojí. Tvrdě hovořil s inženýry a snažil se je ponížít."⁴⁵⁸ Domníváme se, že poslední věta je klíčová - jak pro Frenkelův charakter, tak pro jeho životní dráhu.

Když se začíná stavět Bělomořský kanál, je propuštěn, za Bělorus dostává Leninův řád a je jmenován velitelem stavby Bamlagu (Bajkalsko-amurská magistrála - to je název budoucnosti, ve 30. letech Bamlag dokončuje druhořadé tratě Sibiřské magistrály, tam, kde ještě žádné nejsou.) Tím však kariéra Naftalije Frenkela nekončí, bude však vhodnější, když si ji vypovíme v následující kapitole.

Celá dlouhá historie Souostroví, o níž je nám souzeno psát tuto po domácku na koleně spíchnutou knihu, se za půl století ve veřejném písemnictví Sovětského svazu téměř vůbec neobjevila. Sehrála zde úlohu stejná zlá náhoda, pro kterou se táborové věže nikdy nedostaly do filmových záběrů, ani do krajin malířů.

⁴⁵⁷ Ostatně už od února 1917 se do Ruska rychle vraceli mnozí emigranti, kteří neměli nic společného s revolucionáři, a ochotně a osudově byli nápomocni všem stadiím revoluce.

⁴⁵⁸ Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina, Istorija stroitel'stva, Gosizdat. Istorija fabrik i narodov, 1934, str. 213-216.

Jinak je tomu však s Bělomořským a Volžským kanálem. O každém z nich máme k dispozici knihu, a přinejmenším tuto kapitolu můžeme psát na základě dokumentárního a spolehlivého svědectví. V seriózních badatelských výzkumech se pramen obvykle nejprve charakterizuje a pak teprve využívá. Učiníme tak.

Před námi leží ten svazek formátu takřka chrámového Evangelia, s reliéfem poloboha na lepenkové vazbě. Kniha Bělomořsko-Baltický Stalinův kanál byla vydána v Gizu v roce 1934 a autoři ji věnují XVII. sjezdu strany, zřejmě byla k sjezdu dokončena. Je jakousi odnoží Gorkého Dějin továren a závodů. Redaktoři: Maxim Gorkij, A. L. Averbach a S. G. Firin. Poslední jméno je v literárních kruzích málo známé, a tak připomínám, že byl přes své mládí zástupcem velitele Gulagu a napsal, šířán touhou po slávě, vlastní brožurku. Leopold Leonidovič Averbach (bratr už vzpomínané Idy Leonidovny) se naopak v sovětské literatuře proslavil, a sice především jako odpovědný redaktor časopisu Na literaturnom postu. To on (mimochodem synovec Sverdlova⁴⁵⁹) mával kyjem jako nikdo jiný.

Historie knihy je tato: 17. srpna 1933 se konala projížďka sto dvaceti spisovatelů po právě dokončeném kanálu.

Vězeň-stavbyvedoucí kanálu D. P. Vitkovskij byl svědkem toho, jak ve chvíli, kdy parník stál v propusti, tito muži v bílých oblecích stáli v hloučcích na palubě, přivolávali si vězně, pracující kolem propusti (mimochodem, už tam byli spíše provozní pracovníci než stavební dělníci), a v přítomnosti vedoucích kanálu se každého vyptávali: zda má rád svůj kanál, svou práci, zda se domnívá, že se zde napravil, a zda se vedení dostatečně stará o každodenní potřeby vězňů? Otázek bylo mnoho, ale všechny v tom duchu a všechno přes palubu a za přítomnosti velení a jen dokud parník stál v propusti. Po této cestě se 84 spisovatelům nějakým způsobem podařilo uniknout účasti v Gorkého kolektivní práci (ale možná, že psali vlastní nadšené verše a črty), zbývajících 36 tvořilo autorský kolektiv. Usilovnou prací vytvořili během podzimu 1933 tuto unikátní práci.

Kniha měla přečkat celé věky, aby potomci četli a žasli. Ale osudovou shodou okolností většina vedoucích činitelů zde oslavených a vyfotografovaných byla za dva či tři roky odhalena jako nepřátelé lidu. Přirozeně že kniha byla v knihovnách zabavena a zničena. Ničili ji v 37. roce i soukromí majitelé, protože za ni nechtěli dostat pár let. Nyní zbylo velmi málo výtisků a na nové vydání není naděje - tím tíživěji pociťujeme břemeno povinnosti - zaznamenat hlavní myšlenky a fakta, vylíčená v této knize, pro naše spoluobčany. Bude správné zachovat pro historii literatury i jména autorů. Tak třeba tihle: M. Gorkij, Viktor Šklovskij, Vsevolod Ivanov, Věra Inberová, Valentin Katajev, Michail Zoščenko, Lapin a Chacrevin L. Nikulin Kornelij Zelinskij, Bruno Jasenskij (kapitola Dorazit třídního ne přítele), J. Gabrilovič, A. Tichonov, Alexej Tolstoj, K. Finn.

Gorkij vysvětlil, že vězňové, kteří budovali kanál, tuto knihu potřebují, protože "kanalo atmejci⁴⁶⁰ nemají dostatečnou zásobu slov", aby vyjádřili složité pocity převýchovy. Spisovatelé tuto slovní zásobu mají, a tak jim pomohou. A spisovatelé knihu potřebují, protože: "Mnozí literární pracovníci se po prohlídce kanálu... nadchli a to velmi dobře zapůsobí na jejich práci... Teď se v literatuře objeví nálada, která ji pohne kupředu a postaví ji na úroveň našich velkých činů" (kurzíva - A. S. Tuto úroveň v sovětské literatuře pociťujeme dodnes). Nu a proč knihu potřebují milióny čtenářů (mnozí z nich mají brzy dorazit na Souostroví), to se rozumí samo sebou.

Jaképak je tedy stanovisko autorského kolektivu k předmětu? Především: přesvědčení, že všechny rozsudky jsou zákonné a vina všech zahnaných na kanál je dokázána. Slovo "přesvědčení" je dokonce příliš slabé: tuto otázku si autoři nesmějí vůbec položit ani o ní diskutovat. To je pro ně stejně jasné, jako že v noci je větší tma než ve dne. S použitím své slovní zásoby metafor do nás hustí všechny legendy 30. let, plné nenávisti k lidem. Slovo "škůdce" vykládají jako podstatu povahy inženýra. I agronomové, kteří protestovali proti ranému setí (třeba do sněhu a do bláta?), i vedoucí melioračních prací, kteří zavlažovali Střední Asii, - to všechno jsou pro ně bez debaty škůdci. Ve všech kapitolách knihy tito spisovatelé hovoří o stavu inženýrském jen svrchu, jako o lidech zkažených a nízkých. Na straně 125 kniha obviňuje podstatnou část ruského předrevolučního stavu inženýrů - z proradnosti. To už není individuální obvinění,

⁴⁵⁹ Povedená rodina Sverdlovových zůstala ve stínu revolučního kvasu dějin jen díky předčasné smrti Jakova, jenž se nicméně stihl podílet na popravách včetně poprav carské rodiny. Tak takoví to tedy byli příbuzní! Nesmíme zapomenout ani na syna Andreje, katana mezi vyšetřovatele, který se s oblibou nechával naoko zavírat mezi vězně do cel. Sverdlova žena Klaudie Novogorodcevova zase doma přechovávala "stranický fond", sestávající z diamantů a briliantů, které bolševici nakradli za revoluce - darebáci z politbyra se pojistili pro případ, že by přišli o moc a museli státní budovy nakonec vyklidit.

⁴⁶⁰ Tak se jim mělo říkat, aby se pozvedl jejich duch (nebo na počest neuskutečněné pracovní armády?).

jen co je pravda. (Máme tomu rozumět tak, že inženýři škodili již carismu?) A to píší lidé, z nichž nikdo neumí ani docela jednoduše odmocňovat (což dělají v cirkuse i někteří koně).

Autoři nám opakují všechny šílené pověsti oněch let jako něco historicky dokázaného: že v závodních jídelnách jsou dělnice otravovány arzenem, že když se srazí mléko nadojené v sovchoze, pak to není hloupost a nešikovnost, ale nepřítelův úmysl: donutit zemi, aby otekla hladu (tak to doopravdy píší). Obecně a neurčitě píší o těch všech zlolajných kulacích, kteří šli pracovat do továrny a házejí šroubku do strojů. Copak ti, jsou to znalci lidských srdcí, pro ně je snadné si to představit: člověk se jakýmsi zázrakem vyhnul vyhnanství do tundry, utekl do města, ještě větším zázrakem se dostal do továrny, když už umíral hladu, a teď místo, aby živil rodinu, hází šroubky do stroje!

A zase naopak, autoři nemohou a nechtějí zkrotit svůj obdiv pro vedoucí pracovníky stavby kanálu, pro zaměstnavatele, které - přestože už máme 30. léta - tvrdošijně nazývají čekisty a vnucují tento termín i nám.

Obdivují nejen jejich moudrost, vůli, organizaci, ale obdivují je i ve vyšším lidském smyslu slova jako bytosti podivuhodné. Příznačná je třeba epizoda s Jakovem Rappoportem (podle fotografie, bys neřekl, že je hloupý).

Tento zběhlý student Dorpatské univerzity, evakuované do Voroněže, který se v nové vlasti stal náměstkem předsedy gubernské čerky a pak zástupcem velitele stavby Bělomořského kanálu, byl, jak říkají autoři, při obchůzce stavby nespokojen tím, jak dělníci tahají vozíky, a položil inženýrovi zdrcující otázku: a jestlipak víte, jaký je kosinus čtyřicet pěti stupňů? Inženýr byl Rappoportovou erudicí zkrušen a zahanben a ihned opravil své škůdcovské instrukce a vozíky začaly jezdit na vysoké technické úrovni.

Podobnými anekdotami autoři nejen umělecky vylepšují své dílo, ale i nás pozvedají na vědeckou výši!

A čím vyšší funkci vykonává zaměstnavatel, s tím větší úctou o něm píší autoři. Bezmeznou chválu pějí o veliteli GULagu Matveji Bermanovi.⁴⁶¹ Spousta nadšených pochvalných slov je věnována Lazaru Koganovi, bývalému anarchistovi, který v roce 1918 přešel na stranu vítězných bolševiků a dokázal svou věrnost ve funkci velitele zvláštního oddělení IX. armády, pak ve funkci zástupce velitele vojsk OGPU, jednomu z organizátorů GULagu, nyní veliteli stavby Bělomořského kanálu. A tím spíše se autoři mohou připojit ke slovům soudruha Kogana o železném lidovém komisaři: "Soudruh Jagoda je náš hlavní, náš uznávaný vedoucí." (To právě nejvíc uškodilo knize! Pochvaly a lichotky Genrichu Jagodovi a jeho snímek byly vytrženy dokonce i z výtisku, který jsme měli k dispozici, a tak jsme dlouho museli hledat jeho portrét.) A tím spíše se tento tón prosazoval v táborových brožurkách. Tak třeba: "Na propust č. 3 přišli čestní hosté (jejich portréty visely v každém baráku) - soudruh Kaganovič, Jagoda a Berman. Lidé začali pracovat rychleji. Tam nahoře se poušmáli a úsměv převzaly stovky lidí ve stavební jámě."⁴⁶² A objevoval se v oficiálních písních:

Sám Jagoda nás vede, sám nás učí, oko má jasné, pevnou ruku má
Všeobecné nadšení nad táborovým způsobem života vede autory k této tirádě: "I kdyby nás osud zanesl do jakéhokoli koutku Svazu, ať je to třeba ztracená periférie, znamení pořádku... přesnosti a uvědomělosti... je charakteristické pro každou organizaci OGPU". A jakápak je v ruských dálavách organizace OGPU? - jenom tábor. Tábor jako pochodeň pokroku - takovou má náš pramen úroveň!

Tady se vyslovil i sám šéfredaktor. V projevu na posledním sjezdu budovatelů Bělomořského kanálu 25. 8. 1933 v městě Dmitrově (už se přestěhovali na Volžský kanál) Gorkij řekl: "Od roku 1928 pozoruji, jak OGPU převychovává lidi." (To znamená, ještě než byl v Solovkách, než zastřelili toho kluka. Jakmile se vrátil do Sovětského svazu, začal pozorovat). A už jen tak tak zadržuje slzy a obrátí se k přítomným čekistům: "Vy, čerti podšití, sami nevíte, co jste udělali..." Autoři poznamenávají: Čekisté se jenom poušmáli. (Věděli, co udělali...) O přílišné skromnosti čekistů píše Gorkij v samotné knize. (Ten jejich odpor k publicitě, skutečně, dojemný rys).

Autoři sborníku nejen zamlčují úmrtnost na Bělomořském kanálu, tedy nepostupují podle zbabělého receptu polopravdy, ale přímo píší (str. 190), že na stavbě nikdo neumírá! (Asi to počítají takhle: sto tisíc začínalo budovat kanál, sto tisíc jej dokončilo.

⁴⁶¹ M. Berman - M. Borman, zase rozdíl jediného písmenka... Eichmans - Eichman.

⁴⁶² Kuzemko, J. 3-j šljuz, izd. KVO Dmitlaga, 1935, "Není určeno k šíření mimo prostory tábora", vzhledem k tomu, že je to vzácné vydání, můžeme doporučit jinou variantu: "Kaganovič, Jagoda a Chruščov na inspekci v táborech Bělomořského kanálu", Runes, D. D., Despotism, N. Y., 1963, p. 262.

To znamená, že všichni přežili. Jenom zapomínají na transporty, které stavba spolkla během dvou krutých zim. To už je však na úrovni kosinu proradných inženýrů). Autoři neznají nic krásnějšího, než je práce v táboře. V nevolnické práci spatřují jednu z nejvyšších forem nadšené uvědomělé tvorby. Hle, teoretický základ nápravy: "Zločinci jsou plodem minulých hanebných podmínek, ale naše země je krásná, mohutná a velkorysá a je třeba ji zkrášlit." Podle jejich názoru by nikdo z těch lidí, zahnaných na kanál, nikdy nenašel svou cestu do života, kdyby jim zaměstnavatelé nebyli přikázali spojit Bílé a Baltické moře.

Vždyť přece "lidská surovina se zpracovává neskonale obtížněji než dřevo" to je ale jazyk! ta hloubka! kdopak to řekl? - to říká v knize Gorkij, když polemizuje se "slovním pozlátkem ‚humanismu‘". Zoščenko hluboce pronikl do věci a píše: "Převýchova to není jen přání šplhnout si a uniknout trestu (přece jen bylo takové podezření? A. S.), je to skutečná převýchova vědomí a hrdost budovatele." Ty znalče lidských srdci! Zdalipak's vozil kolečko na kanále a dostával snížený příděl?...

Touto ctihodnou knihou, která je pýchou sovětské literatury, se budeme řídit ve svých soudech o kanálu.

Jak se stalo, že pro první velkou stavbu Souostroví byl zvolen právě Bělomořský kanál: Nutila Stalina naléhavá ekonomická nebo vojenská potřeba? Až dojdeme ke konci stavby, budeme moci s jistotou říci, že nikoliv. Roznítit se v něm snad vznešený duch soutěžení s Petrem Prvním, který přetáhl smykem po této trase své loďstvo, nebo s císařem Pavlem, za jehož vlády byl navržen první projekt tohoto kanálu? Stalin o tom asi těžko věděl. Spíš potřeboval velkou stavbu kdekoli, kde by pracovali trestanci, která by pohltila mnoho pracovních sil a mnoho životů (přebytek lidí, vzniklý rozkulačováním) se spolehlivostí plynových komor, ale levněji - a jež by přitom zůstavila velký pomník jeho vlády - na způsob pyramidy. Na milovaném otrokářském východě, od něhož Stalin ve svém životě nejvíc čerpal, budovali s oblibou velké "kanály". A takřka jako bych viděl, jak Vládce s láskou prohlíží mapu ruského evropského severu, kde byla soustředěna větší část táborů, a jak přitom konečkem lulkly načrtne uprostřed této oblasti čáru od moře k moři.

Když už byla stavba vyhlášena, musela být prohlášena za naléhavou. V té době se totiž v naší zemi nedělalo nic, co by nebylo naléhavé. Kdyby nebyla naléhavá, nikdo by nebyl věřil, že je životně důležitá - a dokonce tomu museli věřit vězňové, umírající pod převráceným vozíkem. A kdyby nebyla bývala naléhavá - nebyli by ani umírali a nebudovali by základy nové společnosti.

"Kanál musí být vybudován v krátké době a musí být levný! - to je pokyn soudruha Stalina!" (Kdo ty doby pamatuje, ten ví, co znamená pokyn soudruha Stalina. Dvacet měsíců - tolik povolil Velký Vůdce svým zločincům i na kanálu, i na to, aby se napravili: od září 1931 do dubna 1933. Dokonce jim nemohl dát ani plné dva roky - tolik spěchal. Panamský průplav, dlouhý osmdesát kilometrů, se stavěl dvacet osm let, Suezský, dlouhý sto šedesát kilometrů, deset let a Bělomořsko-baltský, dlouhý dvě stě dvacet sedm kilometrů, necelé dva roky - co tomu říkáte? Vyhlobit dvacet pět miliónů kubických metrů zeminy, z toho dva a půl miliónu prakticky skály. Kraj samý kámen. Bažiny. Sedm komor Povenecké kaskády, dvanáct komor kaskády ve svažitém úseku k Bílému moři. Patnáct přehrad, dvanáct základových výpustí, čtyřicet devět hrází, třicet tři vedlejších kanálů. Tři sta devadesát tisíc kubíků betonu, devět set dvacet jeden tisíc kubíků srubových výplní.⁴⁶³ A - "to není Dněprostroj, kterému dali dost času a valutu. Bělomořský kanál byl svěřen OGPU' Ani kopejka valuty!..

A teď je nám stále více a více zřejmý smysl věci: to znamená, že Stalin ten kanál tolik potřebuje, tak ho potřebuje stát, že - ani kopejku valuty. Ať u vás pracuje současně sto tisíc vězňů - jaký kapitál je cennější? A za dvacet měsíců, sem s kanálem! Ani den odkladu!

A právě tady člověk dostane vztek na škůdcovské inženýry. Inženýři říkají: budeme stavět betonové objekty. Čekisté odpovídají: na to není čas. Inženýři říkají: potřebujeme hodně železa. Čekisté: nahrad'te je dřevem! Inženýři říkají: potřebujeme traktory, jeřáby, stavební stroje! Čekisté: nic z toho nebude, ani kopejka valuty, dělejte všechno rukama!

Knihá tomu říká: "Odvážná čekistická formulace technického úkolu".⁴⁶⁴ To je ten Rappoportův kosinus... Ostatně se tento kosinus liší od vydání k vydání.

Tolik spěcháme, že pro tento severní projekt přivezeme Taškent'any, hydrotechniky a meliorační inženýry ze Střední Asie (zrovna vhod je zavřeli!). Z nich se tvoří ve Furkasovské uličce (za Velkou

⁴⁶³ Usnesení Rady lidových komisařů, Moskva, Kreml, 2. 8. 1933, Bělomořsko-baltský průplav, str. 401

⁴⁶⁴ Belomorsko-Baltijskij kanal, str. 82.

Lubjankou) Zvláštní (zase zvláštní, oblíbené slovo!) konstrukční kancelář.⁴⁶⁵ (Ostatně se čekista Ivančenko ptá inženýra Žurina: "A nač projektovat, když existuje Volho-donský projekt? Stavte podle něho.") Tolik spěcháme, že se na projektu začíná pracovat dříve, než se provede průzkum terénu! Samozřejmě urychleně vysíláme do Karelska průzkumné výpravy. Žádný z konstruktérů nemá právo vyjít z konstrukční kanceláře, tím méně jet do Karelska (bdělost). Proto létají telegramy: a jaká je tam kóta? a jaká je tam půda?

Tolik spěcháme, že přijíždějí transporty vězňů a přijíždějí na budoucí trasu, a tam ještě nejsou ani baráky, ani zásobování, ani nářadí, ani přesný plán - co se má dělat? (Nejsou baráky, zato je začátek severského podzimu. Není nářadí, zato plyne první z dvaceti měsíců).⁴⁶⁶ Tolik spěcháme, že inženýři, kteří nakonec přijeli na stavbu, nemají rýsovací čtvrtky, pravítka, připínáčky (!) a v pracovním baráku dokonce ani nesvítí světlo. Pracují při olejových lampičkách, vypadá to, jako za občanské války - to uvádí naše autory do vytržení.

Veselým tónem vyhlášených vtípků nám líčí: ženy přijely v hedvábných šatech a tady dostávají vozíky! A "kdo se jenom v Tugundě nesetká: bývalí studenti, esperantisté, spolubojovníci z bílých oddílů!" (Spolubojovníci z bílých oddílů se už dávno setkali v Solovkách, ale že také esperantisté a studenti dostávají bělomořské vozíky, za tuhle informaci autorům děkujeme!) Téměř se zalykají smíchy, když nám líčí: z krasnovodských táborů, ze Stalinabadu, ze Samarkandu vezou Turkmeny a Tadžiky v bucharských tenkých pláštích, s turbany - a tady jsou karelské mrazy! To basmači koukají! Tady je norma: rozbít dva kubické metry žulové skály a vyvézt je sto metrů daleko! A sníh padá, a všechno zasypává, vozíky se převracejí z můstků do sněhu.

Třeba takhle.

Ale dejme slovo autorům: "po mokřích prknech kolečko klouzalo, převracelo se"⁴⁶⁷, "člověk s takovým vozíkem vypadal jako kůň zapřažený v postraňcích"⁴⁶⁸, "vozík se nakládá hodinu" nejen kamenitou, ale prostě zmrzlou zeminou. Nebo širší pohled: "V osklivé jámě zasypané sněhem bylo plno lidí a kamenů. Lidé se tu ploužili, zakopávali o kameni. Po dvou, po třech se shýbali a snažili se uchopit balvan a zvednout ho. Balvan se ani nehnu. Nato volali čtvrtého, pátého..." Tu však přichází na pomoc technika našeho slavného století: "balvany se vytahují z jámy sítí" - a síť táhne lano a lano - "kolo, jímž oráči kůň". Nebo tu máme jiný způsob - dřevěné jeřáby, které zvedají kameny. Technika z doby před pěti sty, před patnácti sty lety!

A tohle že jsou škůdci? Vždyť to jsou geniální inženýři! Z 20. století je hodili do kamenného věku - a podívejte, zvládli to!

Základní dopravní prostředek Bělomořského kanálu jsou kolečka, dozvídáme se z knih-. A ještě existují bělomořské fordy! Jsou to těžké dřevěné desky položené na čtyřech kulatých dřevěných špalcích (válních) - takový ji7rd táhne pár koní. Odvážejí kameny. Vozk táhnou dva lidé, kde terén stoupá, pomáhá muž s hákem. A jak porážet stromy když nejsou ani pily, ani sekery? To náš důvtip také dokáže: strom se ováže provazem a brigády táhnou na různé strany, jedna po druhé - vyvracejí stromy! Náš důvtip dokáže všechno! A proč: A to proto, že se kanál buduje z iniciativy a na pokyn soudruha Stalina!- je psáno v novinách a neustále a každodenně se to opakuje v rozhlase.

Představme si takové bitevní pole a na něm v "dlouhých popelavě šedých uniformách nebo v kožených bundách" - čekisté. Je jich jen 37 na sto tisíc vězňů, ale všichni je mají rádi a tato láska hýbe karelskými balvany. Tady se zastavili, soudruh Frenkel ukázal někam rukou, soudruh Firin zamlaskal, soudruh Uspenskij (otcovrah? solovecký kat?) neřekl nic - a osud tisíců lidí je pro dnešní mrazivou noc a pro celý tento polární měsíc zpečetěn.

V tom je právě velikost této stavby, že probíhá bez moderní techniky a bez jakýchkoli dodávek z vnitrozemí! "To není tempo prohnílého evropsko-amerického kapitalismu. To je socialistické tempo!" hrdě prohlašují autoři.⁴⁶⁹ (V 60. letech víme, že se tomu říká vey skok). Celá kniha oslavuje právě zaostalou techniku a primitivní rukodělnou práci. Nejsou jeřáby? Budeme mít vlastní! - a vyrábějí se derriky, dřevěné jeřáby, jenom opotřebovávající se kovové součástky se odlévají na místě. "Vlastní

⁴⁶⁵ Tedy jedna z prvních šarasek Rajských ostrovů. Uvádí se tu ještě jedna další - ZKK na Ižorském závodě, kde byl zkonstruován první slavný blooming. (Šaraska je pracoviště, které soustřeďuje vězně-odborníky a plní v rámci vězeňského systému obecné vědecké a technické úkoly, argot. - pozn. překl.)

⁴⁶⁶ plus několik zafixovaných měsíců organizačního období, které nejsou nikde zaznamenány.

⁴⁶⁷ BBK, str. 112.

⁴⁶⁸ ibidem, str. 113.

⁴⁶⁹ BBK, str. 356.

průmysl na stavbě kanálu!," jásají naši autoři. A kola ke kolečkám se také odlévají ve vlastnoručně vyrobené kuplovně!

Země potřebovala kanál tak rychle, že pro stavbu nebylo dost koleček! Pro leningradské závody byla ta zakázka neúnosná!

Ne, bylo by nespravedlivé, ne, nebylo by to spravedlivé srovnávat tuto nejbarbaršnější stavbu 20. století, kanál na pevnině, vybudovaný "kolečkem a krumpáčem", s egyptskými pyramidami: vždyť pyramidy byly budovány s použitím tehdejší moderní techniky! A my jsme měli techniku - čtyřicet století starou!

V tom právě byla smrtící síla. Na plynové komory jsme neměli dost plynu.

Jen to zkuste být inženýrem v takových podmínkách! Všechny přehrady jsou hliněné, všechny výpustě dřevěné. Půda každou chvíli propouští vodu. Jak ji zpevnit? - Po náspu honí koně s válcem! (Koňmi právě tak jako lidmi Stalin a vlast nešetří - vždyť jsou to kulacká zvířata a také musí vymřít). Je velmi těžké zamezit prosakování vody a dotyku dřeva a zeminy. Je třeba nahradit železo dřevem - a inženýr Maslov vynalézá romboidní dřevěná vrata komor. Na stěny komor není beton! Čím je zpevňovat? Vzpomněli si na staroruské rjaže- dřevěné sruby vysoké 15 metrů naplněné hlínou. Využívejte techniku kamenného věku, ale odpovědnost je ze století 20.: když to někde povolí, hlavu dolů. Železný lidový komisař Jagoda píše hlavnímu inženýrovi Chrustaljovu: "Podle zpráv, které máme k dispozici (to znamená od práskáčů a od Kogana-Frenkela-Firina) neprojevujete a necítíte v práci potřebnou energii a zájem.

Rozkazují, abyste okamžitě odpověděl, zda miníte okamžitě (to je jazyk, co?)... začít doopravdy pracovat... a donutit poctivě pracovat tu část inženýrů (jakou? koho?), která sabotuje a škodí..." Co lze odpovědět šéfovi? Člověk přece chce žít... "Uvědomuji si svou zločinnou změkčilost... lituji vlastní nesoustavnosti..."

A zatím bez přestání zní: "Kanál se buduje z iniciativy a na pokyn soudruha Stalina!" Rozhlas v baráku, na stavbě, u potoka, v karelské chalupě, v nákladním autě, rádio, které nespí ani ve dne, ani v noci (představte si to!), tato nesčetná černá ústa, tyto černé masky bez očí (názorně!) neustále křičí: co si o stavbě myslí čekisté celé země, co řekla strana". A totéž si myslí i ty! A totéž si myslí i ty! "Naučíme přírodu, dostaneme svobodu!" Ať žije socialistické soutěžení a údernictví! Socialistické soutěžení mezi brigádami! Soutěžení mezi falangami (250-300 osob)!

Soutěžení mezi pracovními kolektivy! Soutěžení mezi propustěmi! Konečně také vychovanci (VOCHR - vojska ozbrojené stráže, pozn. překl.) vstupují do soutěže s mukly!⁴⁷⁰ (Závazek vychovců - budeme vás lépe hlídat?) Hlavní oporou však samozřejmě jsou sociálně blízcí, tedy zloději! (Tyto pojmy na kanále už splynuly). Dojatý Gorkij k nim volá z tribuny: "Vždyť kterýkoli kapitalista loupí víc než vy všichni dohromady!" Zloději jsou polichoceni a říčí, "a velké slzy vytryskly z očí bývalého kapsáře". Sází se na možnost využít romantismu osob porušujících zákon.

Bodejť by jim to nelichotilo! Z tribuny sletů hovoří zloděj: "Dva dny jsme nedostali chleba, ale toho se nebojíme. (Ti přece vždycky někoho oberou). Těší nás, že se s námi mluví jako s lidmi (to by inženýři říci nemohli). Skály jsou tu takové, že se lámou vrtačky. Nevadí, zvládnem to." (Čím to zvládnou? a kdo to zvládne?...) To je třídní teorie - opřít se v táboře o své lidi proti cizím. Nebylo napsáno, jak se živili vedoucí brigád na Bělomořském kanálu, ale o Bereznikách vypráví svědek (I. D. T.): pro vedoucí brigád (jsou to vesměs kriminální) byly zvláštní kuchyně a přiděl lepší než na vojně. Aby měli silné pěsti a věděli, proč je svírat.

Ve 2. táborovém středisku se krade, člověku vyrvou z rukou nádobí, poukázky na šlichtu, ale zločince za to z řad úderníků nevyklučují: nevrhá to stín na jejich sociální profil, na jejich výrobní úsilí. Jídlo se vozí na pracoviště studené.

Ze sušáren se kradou věci - to nic, zvládnem to! Povenec je trestní městečko, chaos a zmatek. Chléb se tu nepeče, vozí se z Kemu (podívejte se na mapu!). Na úseku Šižna se přiděl potravin nevydává, v barácích je zima, vši, nemoci - to nic, zvládnem to! Kanál se buduje z iniciativy... Všude jsou KVH - kulturně výchovné hlídky. (Jakmile chuligán přijde do tábora, hned se stává vychovatelem). Vytváří se atmosféra neustálé bojové pohotovosti (najednou se vyhláší noc útoku - úder proti byrokracii! Ke konci odpolední směny chodí po místnostech správy kulturní vychovatelé a útočí. Najednou - pohroma (nejde o vodu, ale o procenta) v oddělení Tunguda! Útok! Usnesení - zdvojnásobit pracovní normy! Tak takhle to vypadá! Najednou nějaká brigáda z ničeho nic plní denní úkol na 852%! Kdo může, ať to pochopí! Nebo

⁴⁷⁰ BBK, str. 302.

se najednou vyhlásí všeobecný den rekordů! Úder proti těm, kdo narušují tempo! Tady nějaká brigáda dostává za odměnu pirožky. (Cože jsou ty tváře tak zdeptané! Vytoužený okamžik - a radost žádná...)

Zdálo by se, že všechno jde dobře. V létě 1932 Jagoda objel stavbu a byl spokojen, tatíček. Ale v prosinci přišel jeho telegram: normy se neplní, dost toho zbytečného poflakování tisíců lidí! (Tomu věříš! to přece vidíš!) Pracovní kolektivy táhnou do práce s vybledlými prapory. Bylo zjištěno: podle hlášení bylo několikrát vytěženo 100 % zeminy! A kanál přece není dokončen! Neodpovědní dělníci sypou do rjaží místo kamene a hlíny - led! A na jaře led roztaje a voda je protrhne! Nová hesla vychovatelů: "Tufta⁴⁷¹ - nejnebezpečnější nástroj kontrarevoluce" (a právě obyčejní zločinci fixlují ze všech nejvíc: nasypat led do rjaží - to poznávám, to je jejich nápad!). Ještě heslo: "Podjúkář - třídní nepřítel" a zlodějům se svěruje odhalování podjíeků. kontrola při přebírání směny po brigádě kaerů!(nejlepší způsob, jak si připsat výkon kaerů na vlastní konto). Tufta je pokus zmařit veškerou nápravně pracovní politiku GPU - to je ten hrozný podraz! Tufta je rozkrádání socialistického vlastnictví! - to je ten hrozný podraz! V únoru 1933 zbavují svobody inženýry, propuštěné podmíněné - za odhalenou tuftu.

Takový to byl rozmach, takové nadšení - a kde se vzaly ty podfuky? proč si je věžňové vymysleli?... Zřejmě sázeli na obnovu kapitalismu. V tom měla jistě své špinavé prsty bílá emigrace!

Počátkem roku 1933 -- nový Jagodův rozkaz: všechny správy přejmenovat na štáby bojových úseků! 50 % aparátu vrhnout na stavby! (bude dost lopat?...) Pracovat na tři směny (vždyť noc je téměř polární)! Stravu podávat přímo na stavbě (studenou!) Za podfuk - soud!

V lednu - útok na rozvodí! Všechny falandy s kuchyněmi a majetkem jsou vrženy na jedno místo! Nebylo pro všechny dost stanů, lidé spí na sněhu - to nevádí, zvládneme to. Kanál se buduje z iniciativy...

Z Moskvy - rozkaz č. 1: "Do konce stavby vyhlásit nepřetržitý mimořádný stav!" Po skončení pracovního dne ženou na stavbu stenotypistky, úřednice, pradleny.

V únoru - zákaz návštěv v celém Belbaltlugu - snad šlo o nebezpečí skvrnitého tyfu, snad to byl nátlak na mukly.

V dubnu - nepřetržitá 48 hodinová pohotovost -- hurá!! - třicet tisíc lidí nespí!

A k Prvnímu máji 1933 lidový komisař Jagoda podává milovanému Učiteli zprávu, že kanál je ve stanoveném termínu dokončen!

V červenci 1933 Stalin, Vorošilov a Kirov vykonávají příjemnou projížďku na parníku, aby si prohlédli kanál.

Existuje fotografie - sedí v proutěných křeslech na palubě, "žertují, smějí se, kouří". (A přitom je Kirov už odsouzen, ale neví o tom).

V srpnu se po kanálu projelo sto dvacet spisovatelů.

Na místě nebyl nikdo, kdo by zajišťoval provoz Bělomořského kanálu, poslali sem rozkulačené ("zvláštní přesídlence"), Berman sám vybíral místa pro jejich osady. Většina "kanaloarmejců" se vydala na stavbu dalšího kanálu Volha-Moskva.⁴⁷² Necháme na chvíli kolektivní šprýmařské knihy.

Jakkoli byly Solovky chmurné, Solovčané, které transportovali, aby dokončili svůj trest (nebo také život) na stavbě Bělomořského kanálu, teprve tady pocítili, že je konec legrace, teprve tady poznali, co je skutečný tábor, jak jsme jej postupně poznali všichni. Místo soloveckého ticha - nepřetržité nejsprostší nadávky a divoce hlučné hádky, prošpikované výchovnou agitací. Dokonce i v barácích medvežegorského táborového střediska při Správě Belbaltlugu spali lidé na vagóncích (už byly vynalezeny), nikoli po čtyřech, ale po osmi: na každém prkně dva lidé, nohama k sobě. Místo klášterních zděných budov - prozatímní baráky v průvanu anebo stany, anebo prostě na sněhu. A ti, co sem byli přeloženi z Berezničů, kde pracovali také 12 hodin, konstatovali, že tady je to těžší. Dny rekordů. Noci šturmování. "Od nás všechno - nám nic"... V přeplněnosti pracovišť, ve zmatku při trhání skal bylo mnoho úrazů, i smrtelných. Vystydlá šlichta, pojídaná mezi balvany. Jaká to byla práce - to jsme si už přečetli. Jaké jídlo - a jaké jídlo mohlo být v letech 1931-1933? (Skrjpnikovová vypráví, že dokonce i v medvežegorské jídelně pro civilní zaměstnance podávali kalnou tekutinu s hlavičkami korušky smrduté a

⁴⁷¹ podřizují se "P.", protože citují.

⁴⁷² Na srpnovém sjezdu kanaloarmejců Lazar Kogan prohlásil: "Není daleko doba sletu, který bude posledním v systému táborů... Není daleko rok, měsíc a den, kdy vůbec nebude zapotřebí pracovních táborů." Byl zřejmě zastřelen a nedozvěděl se, jak se krutě mýlil. Ostatně ani sám třeba nevěřil tomu, co říkal.

zrnky pšenice).⁴⁷³ Lidé byli oblečeni do svého, dotrhávali svoje šaty. A jen jediné oslovení, jediná pobídka, jediné zařikání: "Davaj!... Davaj!... Davaj!..."

Říká se, že v první zimě, 1931 a 1932, zemřelo sto tisíc vězňů - tolik, kolik jich bylo neustále na kanálu. Proč bychom tomu neměli věřit? Spíše je to číslo příliš nízké: v obdobných podmínkách v táborech válečných let byla úmrtnost jedno procento denně něco všedního, všichni o tom věděli. Takže na Bělomořském kanálu asi zemřelo sto tisíc za tři měsíce a něco. A pak bylo ještě jedno léto. A ještě jedna zima. Nezdá se mi přehnaný odhad, že tu zahynulo na tři sta tisíc lidí.

Aby nás nepřekvapilo, proč se k počátku roku 1933 uvádělo, že počet lidí držených současně v táborech nepřekračuje jeden milión, musíme si uvědomit, že početní stav se neustále doplňoval, že mrtví byli průběžně nahrazováni novými a novými živými, aniž by se někam započítávali. Tajná "Instrukce", kterou 8. května 1933 podepsali Stalin a Molotov, uvádí osm set tisíc.⁴⁷⁴ D. P. Vitkovskij, Solovčan, který pracoval na Bělomoru jako stavbyvedoucí a zachránil právě oním podfukem, to je tím, že připisoval neexistující výkony, život mnoha lidem, popisuje takovouto večerní scénu:

"Po skončení pracovní doby na stavbě zůstávají mrtvoly. Sníh pokrývá jejich tváře. Někdo se skrčil pod převráceným kolečkem, schoval ruce do rukávů a tak zmrzl. Někdo znehybněl s hlavou skrytou mezi koleny. Tamhle zmrzli dva, zády se opírají jeden o druhého. To jsou selští synci, nejlepší pracovníci, jaké si lze jen představit. Posílají je na kanál po desítkách tisíců a snaží se, aby se žádný nedostal do stejného táborového střediska s tátou, rozdělují je. A hned jim dají takovou normu na šterku a balvanech, jaká se nedá plnit ani v létě. Nikdo je nemůže poučit, varovat, po vesnicku vynakládají všechny své síly, rychle slábnou a mrznou jeden druhému v objetí. V noci jezdí saně a sbírají je. Vozkové házejí mrtvoly na saně, je to, jako když padá dřevo.

A v létě jsou ze včas neuklizených mrtvol už jen kosti a ty se dostávají spolu se šterkem do míchačky na beton.

Tak se dostaly do betonu poslední propusti Bělomořského kanálu a navždy tam zůstanou."⁴⁷⁵ Navíc vedení stavby předčilo v krutosti samotného Vůdce. Stalin sice nepovolil "ani kopejku valuty", přece jen však vyčlenil na stavbu čtyři sta miliónů rublů. Vedení ve snaze, šplhnout si ušetřilo víc než tři čtvrtiny - utratilo jen devadesát pět miliónů třista tisíc rublů.

Závodní časopis Bělomořského kanálu se zalykal nadšením, že mnozí kanaloarmejci které "esteticky strhla" velikost úkolu, ve volném čase (a samozřejmě, aniž za to dostali zapláceno chlebem) vykládají stěny kanálu kameny, jen aby to bylo krásné.

To by měli také z kamenů složit na šikmých zdech kanálu i šest jmen - hlavních pomocníků Stalina a Jagody, hlavních poháněčů na Bělomořském kanálu, šesti najatých soudruhů, z nichž každý měl na svém kontě třicet tisíc životů: Firin, Berman, Frenkel, Kogun, Rappoport, Žuk.

A snad by měli přidat i velitele VOCHRu Belbaltlagu Brodského. A kurátora kanálu a VÚVV Solce.

A všech 37 čekistů, kteří byli na kanálu.

A 36 spisovatelů, kteří Bělomořský kanál oslavili.⁴⁷⁶ Ani na Pogodina nesmíme zapomenout.

Aby projíždějící turisté na parníku mohli číst a přemýšlet. Ale to je ta potíž - turisté tu nejsou!

Jak to že ne?

Tak. A parníky tu také nejsou. Podle jízdního řádu tam nejezdí nic.

Chtěl jsem v roce 1966, když jsem dokončoval tuto knihu, projet Velký Bělomor, prohlédnout si ho sám. Abych se jako vyrovnal těm sto dvaceti. Ale nešlo to: není na čem. Musel bych se dostat na nákladní loď. A tam kontrolují doklady. To už bylo moje jméno na černé listině, hned by vzniklo podezření: proč jedu? Tak tedy v zájmu knihy bylo lépe nejet.

Ale přece jen jsem se tam trochu přiblížil. Nejdříve - Medvežegorsk. Dosud je tu hodně nouzových baráků z těch dob. Stojí tu velkolepý hotel se čtyřposchodovou skleněnou věží. Vždyť je to brána kanálu!

⁴⁷³ Ostatně vzpomíná, že uprchlíci z Ukrajiny přijížděli do Medvežegorska, aby si našli jakoukoli práci poblíž tábora a zachránili se tak před hladem. Vězňové je zvali a vynášeli ze zóny svým jídlo! Je to velmi pravděpodobné. Jenže ne všem se podařilo dostat se sem z Ukrajiny.

⁴⁷⁴ Instrukcija všem partijno-sovetskim rabotnikam i všem organam OGPU, soda i prokuratury, 8. 5. 1933. Archiv Smolenskogo obkoma VKP(b). Publikováno: Socialističeskij vestnik, New York - Paris, 1955, No 4 (681), str. 52.

⁴⁷⁵ A. Prussak, Iz istotii Belomorkanala. Voprosy istorii, 1945, No 2, str. 143.

⁴⁷⁶ Také Alexej Tolstoj byl mezi nimi, projížděl po trase kanálu (musel přece platit za své postavení a "s nadšením a elánem vyprávěl o tom, co spatřil, líčil lákavé, téměř fantastické a přitom reálné . . . perspektivy rozvoje oblasti. Vkládal přitom do svého vyprávění veškerý tvůrčí zápal a představivost spisovatele. Doslova se zajíkal, když mluvil o práci budovatelů kanálu, o moderní technice... (kurzíva - A. S.). Bogdanov-Berezovskij, Vstreči. Izd-vo Iskusstvo, M, 1967, str. 58.

Vždyť se to tu bude hemžit hosty domácími i zahraničními... Nějakou dobu zůstal prázdný, a pak z něho udělali internát.

Cesta k Povenci. Neduživý les, na každém kroku kameny, balvany.

Od Povence se hned dostávám ke kanálu a dlouho kráčím podél něho, snažím se přiblížit k propustím, abych si je prohlédl. Zakázané území, ospalí hlídači. Ale místy je vidět dobře. Stěny komor jsou původní, z těch rjaží, poznávám je podle obrázků. Ale Maslovova romboidní vrata vystřídalala vrata kovová a ta už se neotvírají ručně.

Ale cože je tu takové ticho? Pusto, žádný provoz ani na kanále, ani v propustích. Nikde se nehemží personál.

Parníky nehoukají. Vrata se neotvírají. Je pěkný červenový den. Pročpak to?

Tak jsem prošel pět propustí Poveněcké kaskády a za pátou jsem si sedl na břeh. Zobrazený na všech krabičkách papiros, tak životně důležitý pro naši zemi - pročpak mlčíš Velký Kanále?

Přistoupil ke mně kdosi v civilu, zkoumavé oči. Já dobromyslně: kde by se tu dalo koupit několik ryb? a jak se dá odjet po kanálu? Ukázalo se, že je to velitel stráže propusti. Proč, ptám se, tady není osobní doprava? Co tě napadá, díví se, copak to jde? To by se sem hned hnali Američané. Před válkou ještě byla, ale po válce už ne.

"Tak ať sem jedou."

-- "Copak se jim to dá ukázat?!"

- "A proč tu vůbec nic nejedí?" - "Jezdí, ale málo. Koukej, je mělký, pět metrů. Chtěli provádět rekonstrukci, ale asi budou stavět vedle jiný, rovnou dobrý."

Ech, pane šéf, to víme už dávno: v roce 1934, jen co rozdali všechna vyznamenání, už existoval projekt rekonstrukce. A bod první: prohloubit kanál. A druhý: souběžně s nynějšími komorami vybudovat oceánskou cestičku s hlubokým ponorem. Napřed střelil, potom mířil. Pro ten termín, pro ony normy právě nedodřeli hloubku, snížili propustnost: nějakými přimyšlenými kubíky se pracanti přece museli uživit. (Brzy podfuk připsali na vrub inženýrům: dostali nové desítky). A 80 kilometrů murmanské železniční trati přeložili, aby uvolnili trasu. Dobře že na to aspoň nepotřebovali kolečka. Ale kam se má vlastně co vozit? Tak se třeba pokácí blízký les - kam teď s ním? Archangelský do Leningradu? Vždyť dříví koupí i v Archangelsku, cizinci tam nakupují odedávna. A půl roku je kanál zamrzlý, ne-li déle. Nač ho bylo třeba? Ach, to byla vojenská nutnost. Je třeba manévrovat s loďstvem.

"Je tak mělký," stěžuje si velitel stráže, "že nemohou proplout ani ponorky: nakládají je na nákladní vlečné lodi a tak je přepravují."

A co křižníky?... Ó, tyrane, uzurpátore! Šílenče noci! V jaké horečce jsi to všechno vymyslel?!

A kam jsi spěchal, proklatče? Co tě pánilo a píchalo - za dvacet měsíců? Vždyť těch čtvrt miliónu mohlo zůstat naživu. No tak, esperantisté ti vadili - ale vesničtí chlapi ti toho ještě tolik mohli napracovat! Kolikrát bys je ještě zvedl do útoku - za vlast, za Stalina! "Přišel draho," povídám strážnému.

"Zato ho postavili rychle!" odpovídá sebejistě. Kdyby to tak bylo na tvých kostičkách...!

Toho dne jsem strávil na kanále osm hodin. Za tu dobu proplula jedna nákladní loď od Povence k Soroce a jedna, stejného typu, od Soroky k Povenci. Měly různá čísla, a jen podle nich jsem poznal, že to není tatáž loď. Protože měly naprosto stejný náklad: stejné borovicové klády, již vyschlé, na topení.

Odečteme a dostaneme nulu. Ale pamatujeme si čtvrt miliónu.

A po Bělomořsko-Baltickém přišel kanál Volha-Moskva, všichni pracanti se tam hned vydali, velitelem tábora byl Firin a velitelem stavby Kogan. (Leninův řád za Bělomořský dostali až tam).

Ale tenhle kanál byl aspoň k něčemu. Ve všech tradicích Bělomořského však slavně pokračoval a vylepšil je; a tady ještě lépe pochopíme, čím se lišilo Souostroví z období bouřlivých metastáz od Souostroví z poklidných soloveckých dob. To byly chvíle, kdy se vzpomínalo a litovalo mlčenlivých krutých Solovek. Teď se nepožadovala jen práce, nestačilo, že člověk musel tlouci do nepoddajných kamenů slábnoucím krumpáčem. Ne, člověku brali život a ještě mu před tím vlezli do duše a prohlédali ji.

Na kanálech bylo nejtěžší tohle: od každého se navíc žádalo, aby cvrlikal. I když už měli na kahánku, museli lidé předstírat společenskou aktivitu. Hlady sotva viděli a ještě museli řečnit a žádat překročení plánů! A odhalení škůdců! A potrestání nepřátelské propagandy, kulackých pověstí (všechny pověsti v táboře byly kulacké. A neustále si dávat pozor, aby tě had nedůvěry nezapletl do nového trestu.

Když člověk dnes bere do rukou tyto hanebné knihy, kde se tak pěkně učesaně znázorňuje život odsouzených, téměř ani nemůže uvěřit, že se to všechno myslelo vážně a že se tu vážně četlo. (Ostatně prozíravý Glavlit zničil celý náklad, i zde jsme dostali jeden z posledních výtisků).

Nyní bude naším Vergiliem pilný žák Vyšinského - I. L. Averbach.⁴⁷⁷

I při nasazování obyčejného šroubku musí člověk dávat pozor: nevychýlit se ze středu, nevyviklat šroubek na stranu. A když už jsme ho trochu zašroubovali, můžeme uvolnit druhou ruku, v klidu přitahovat a pískat si při tom.

Čteme Vyšinského: "Právě výchovnými úkoly je náš NPT v zásadním protikladu k buržoaznímu vězení, kde vládne holé násilí."⁴⁷⁸ "V protikladu k buržoaznímu státu hraje u nás násilí v boji s kriminalitou druhořadou úlohu a těžiště spočívá v organizačně materiálních, kulturně osvětových a politickovýchovných akcích."⁴⁷⁹ (Ten si jistě dal pozor na jazyk, aby se neprořekl: místo klacku - odstupňování přídelu plus agitace). A už vidíme: "... úspěchy socialismu jako kouzlem (tak je to plácuto - jako kouzlem!) ovlivňují i ... boj s kriminalitou."⁴⁸⁰ Averbach následuje svého učitele a dodává: úkolem sovětské pracovní nápravné politiky je "přeměna nejhoršího lidského materiálu (vzpomínáte si na suroviny? vzpomínáte si na hmyz? - A. S.) v plnohodnotné, aktivní, uvědomělé budovatele socialismu."

Jenomže tu je takový malý koeficient... čtvrt miliónu nejhoršího materiálu padlo, 12 a půl tisíce aktivních uvědomělých bylo podmíněně propuštěno (Bělomořský kanál)... Ale podívejme, vždyť již VIII. sjezd strany v roce 1919, kdy zuřila občanská válka, kdy se ještě čekalo, že Děnikin přitáhne k Orlu, ještě měl přijít Kronštadt a tambovské povstání, tedy již VIII. sjezd rozhodl: nahradit systém trestů (tedy vůbec nikoho netrestat?) systémem výchovy!

"Nucené," dodává nyní Averbach. A rétoricky (už má připravenou zdrcující odpověď) se ptá: ale jak? Jak lze změnit vědomí ve prospěch socialismu, jestliže bylo již na svobodě nepřátelské a donucovací ráz tábora působí jako násilí a může nepřátelství jen prohloubit. Já i čtenář jsme ve slepé uličce: vždyť je to pravda?...

Ale chyba lávky, teď nás ohromí: přece produktivní uvědomělou prací se vznešeným cílem! - tak bude převychováno každé nepřátelské nebo rozkolísané vědomí. A zjišťujeme, že k tomu je třeba "koncentrace práce na gigantických objektech, které by ohromovaly představitost svou grandiózností!"

(To je ono, to je ono, proto ten Bělomořský kanál, a my, troubové, nic nepochopili...!) Tím se dosahuje "názornosti, efektnosti a patosu výstavby". Přitom je nutné, aby to byla práce "z ničeho až po dokončení", kde "každý táborový vězeň" (co ještě neumřel) "cítí politický význam své vlastní práce, to, jak celá zemi jeho práci potřebuje."

Sledujete, jak se šroubek už hladce otáčí? Možná, že je to trochu nakřivo, ale už ztrácíme schopnost odporu. Otec přešel po mapě dýmku a zdůvodnění, to přece není jeho starost? Vždycky se najde Averbach: "Andreji Januarjeviči, mám nápad, co myslíte, mám to zpracovat v knize?"

Ale to je teprve začátek. Je třeba, aby byl vězeň "vychován k vyšším socialistickým formám práce" dříve, než z tábora odejde.

A čeho je k tomu třeba?... Šroubek se zasekl.

Ale, ty trdlo! Přece soutěžení a údernictví! Jaké to máme, miláčkové, dnes tisíciletí! "Nikoli prostá práce, nýbrž práce hrdinská!" (Rozkaz OGPU č. 190).

Soutěž o putovní rudý prapor ústředního štábu! okresního štábu! štábu oddělení! soutěž mezi táborovými středisky, stavbami, brigádami! "Zároveň s putovním rudým praporem za odměnu i dechovka! - po celé dny hraje vítězům, při práci i v době chutného jídla!" Chutné jídlo na stavbě samozřejmě nebylo, zato tam byly reflektory. To kvůli noční práci, kanál Volha-Moskva se buduje ve dne v noci⁴⁸¹ V každé brigádě vězňů je soutěžní trojka. Evidence a rezoluce! Rezoluce a evidence! Výsledky šturmu při stavbě jímky za první pětidenku! za druhou pětidenku! Celotáborový časopis Perekovka. Jeho heslo: "Utopíme svou minulost na dně kanálu!" Jeho apel: "Pracovat bez volných dní!" Všeobecné nadšení, všeobecný souhlas! Přední úderník řekl:

"Samozřejmě! Jaképak volné dny? Volha přece také nemá volné dny, každou chvíli se může rozvodnit." A jak to má s volnými dny Mississippi?... Chyťte ho, je to kulacký agent! Bod v závazku:

⁴⁷⁷ Averbach, I. L., Ot prestuplenija k trudu. Pod redakcijej Vyšinskogo. Izdalo Sovetskoje zakonodětel'stvo 1936.

⁴⁷⁸ Vyšinského předmluva ke sborníku Ot tjurem...

⁴⁷⁹ Vyšinského předmluva k Averbachově knize.

⁴⁸⁰ ibidem.

⁴⁸¹ Orchester vyhrával i v jiných táborech: postaví se na břeh a hraje několik dní a nocí, zatímco vězňové bez vystřídání a bez odpočinku vykládají z vlečných lodí dříví. I. D. T. hrál v orchestru na Bělojarsku a vzpomíná: orchestr vyvolával v pracujících vězňích zlobu (členové orchestru byli osvobozeni od společných prací, měli vlastní postel a vojenskou uniformu). Volali na ně: "Frajeři! Darožrouiti. Pojte si máknout!"

"Každý člen kolektiv si zachová zdraví." Jaká lidskost! Ne, to je pro tohle - "aby se snížil počet absencí v práci". "Nehlásit se nemocný a nebrat si potvrzení o neschopnosti!" Rudé tabule.

Černé tabule. Tabule ukazatelů: kolik dní zbývá do konce prací; co bylo uděláno včera, co dnes. Knihy cti. V každém baráku čestné diplomy, "přehledy převýchovy", grafy, diagramy (kolik to jen vrtichvostů běhá a píše!). Každý vězeň musí mít přehled o výrobních plánech! A každý vězeň musí mít přehled o celém politickém životě státu. Proto se při apelu (samozřejmě na úkor volné doby ráno) koná výrobní pětiminutovka, po návratu do tábora (když člověk nemůže na nohy) - politická pětiminutovka. V době oběda nenechat lidi rozlézt se do koutů, nenechat je spát - politická čtení! Když je přijato Šest podmínek soudruha Stalina, musí se je každý koncentračník našprtat nazpaměť⁴⁸² Když je přijato usnesení Sovnarkomu o propuštění z práce za absenci, provádí se zde agitační kampaň: každého dnešního simulanta a absentéra stihne po propuštění opovržení mas Sovětského svazu.

Takhle to chodí: abys dostal titul úderníka, nestačí jen výrobní úspěchy! Ještě musíš: a) číst noviny, b) milovat svůj kanál, c) umět povídat o jeho významu.

A - div divoucí! Jaký to zázrak! Jaká to proměna a povznesení! - "Úderník přestává vnímat kázeň a práci jako něco vnuceného zvenčí (to chápou dokonce i koně), vnímá je jako vnitřní nutnost!" (No jistě, no pochopitelně - vždyť svoboda není svoboda, nýbrž mříž, kterou si člověk uvědomil!) Nové socialistické formy stimulování! - přidělování odznaků úderníka. A co byste si mysleli, co byste si jenom mysleli! "Odznak úderníka je pro pracanty víc než příděl!" Ano, víc než příděl! A celé brigády "nastupují dobrovolně do práce dvě hodiny před apelem" (Jaká zlovolnost! Co má dělat stráž?) a "zůstávají tam i po pracovní době!"

Ó, ten žár! Ó, ty pochodně! Mysleli si, že budete hořet desítky let...

To je ta údernická práce! Už je bouřka, ale my budeme pracovat! A překročíme denní plán! Všimněte si techniky, už jsme o ní mluvili při Bělomořském kanálu: když terén stoupá, zachytí kolečko zepředu hákař - ale jak je má dostat nahoru? Ivan Němcev se najednou rozhodl, že bude pracovat za pět! Jak řekl, tak učinil: za směnu naložil... 55 kubíků zeminy!⁴⁸³ (Spočítejme to: to je pět kubických metrů za hodinu, kubík za dvanáct minut, i kdyby to byla nejlehčí zemina, jen to zkuste!). Taková je situace: nejsou čerpadla, nejsou hotové studny, zvládneme tedy vodu vlastníma rukama!⁴⁸⁴ A ženy? Každá zvedala kameny po čtyřech pudech!⁴⁸⁵ Kolečka se převrhávala, kameny padaly na nohy a na hlavy. To nic, zvládnem to! Bud' "po pás ve vodě" nebo "nepřetržitých 62 hodin práce" nebo zase "tři dny 500 lidí prosekávalo zledovatělou půdu" a ukázalo se, že zbytečně. To nic, zvládnem to!

Lopatou jsme svojí bojovou
vykopali štěstí pod Moskvou!

Je to to "zvláštní veselé napětí", které jsme si přinesli z BBK. "Šli jsme do útoku s bujnými veselými písněmi"...

Za každé sloty
jdem do roboty!

A tady máme úderníky, přijeli na slet. Na kraji u vlaku je velitel stráže, nalevo je ještě jeden strážný. Jsou to samé šťastné tváře, tyto ženy nemyslí ani na děti ani na domov, myslí jen na kanál, který si tak zamilovaly. Je dost zima, někdo je ve válenkách, někdo ve vysokých botách z domova samozřejmě, a druhá zleva v první řadě je zlodějka v ukradených střevících, kde by se mohla jinde parádit, když ne na sletě! A tady je jiný takový slet. Na plakátě je napsáno: "Uděláme levně, před termínem, pevně!" A jak se to všechno provede - to ať si lámou hlavy inženýři. Snadno se pozná, že náznaky úsměvu jsou pro fotografa, že tyto ženy jsou v podstatě pořádně unaveny, mluvit nebudou a od sletu očekávají jen pořádný oběd. Všechno to jsou prosté selské tváře⁴⁸⁶ A v průchodu trčí kápo, Jidáš, moc se chce dostat do záběru. A tady máme údernou brigádu, docela dobře technicky vybavenou, není pravda, že táhneme všechno na

⁴⁸² Je třeba poznamenat, že inteligenti, kteří pronikli do vedoucích funkcí na kanálu, využili moudře těchto šesti podmínek: Všeestranně využít odborníků?" - to znamená vytáhnout inženýry ze společných prací. "Nepřipustit fluktuaci pracovních sil?" - to znamená zakázat transporty!

⁴⁸³ Kuzemko J., 3-j šljuz, Dmitlag, 1935.

⁴⁸⁴ Brožura Kanaloarmejska, Dmitlag, 1935 (Nevynášet mimo území tábora).

⁴⁸⁵ ibidem.

⁴⁸⁶ Všechny popisované fotografie jsou z Averbachovy knihy. Nejsou tu snímky kulaků a škůdců (tedy nejlepších a inteligentních tváří), prý ještě nepřišel jejich čas." Bohužel, ani nepříjde. Mrtvé nevrátíš.

vlastním hřbetě! Máme-li věřit táborovým výtvarníkům, kteří vystavují v KVO, pak je na kanále i takováhle technika: jeden exkavátor, jeden jeřáb a jeden traktor. Zdalipak však pracují? Třeba je někdo polámal, není to pravděpodobnější? Celkem to není v zimě na stavbě moc útulné, co?

Bylo tu ještě jedno nedorozuměníčko - "po dokončení Bělomořského kanálu se v různých novinách objevilo příliš mnoho jásavých článků, které neutralizovaly zastrašující účinek táborů... V líčení výstavby se přestřelilo natolik, že lidé přijíždějící na kanál Volha Moskva čekali místa oplývající mlékem a strdím a měli na správu neuvěřitelné nároky (nechtěli snad čisté prádlo?). Takže lhát to ano, ale ne zas moc. "Nad námi hrdě vlaje prapor Běloru", píše časopis Perekovka. Střídmě. A dost.

Ostatně jak na Bělomořském, tak na Volžském kanálu pochopili: "Táborové soutěžení musí být spojeno s celým systémem výhod, aby výhody podněcovaly údernické hnutí." "Hlavním základem soutěžení je hmotná zainteresovanost". (!?! - To to vzalo obrat, co? Obrátili jsme se z východu na západ? O sto osmdesát stupňů? Provokace! Držte si kloboučky! Jedeme z kopce! Funguje to takto: na výrobních ukazatelích závisí - i jídlo! i bydlení! i oblečení! i prádlo a to, jak často se chodí do lázní! (ano, ano, kdo špatně pracuje, ať si chodí v hadrech a zavšivený!) i podmíněčné propuštění! i odpočinek! i návštěva! Například udělení odznaku úderníka je ryze socialistická forma odměňování. Ale ať ten odznak dává právo na mimořádnou dlouhou návštěvu! - a tak se odznak stává dražší, než příděl...

"Jestliže se na svobodě v sovětské ústavě uplatňuje zásada, kdo nepracuje, ať nejí; proč by měli být táboroví vězni v privilegovaném postavení?" (To je to nejtěžší ve zřizování táborů: nesmí se stát privilegovaným místem!" Škála Dmitlaga: trestní kuchyně - kalná voda, trestní příděl - tři sta gramů. Sto procent dává právo na osmistovku a právo dokoupit sto gramů v kantýně! A pak "podřizování kázní začíná egoistickými motivy (zájem o zlepšení přídělu⁴⁸⁷) a stupňuje se až k socialistické zainteresovanosti - získat rudý prapor!"

Ale hlavní jsou zápočty, zápočty! Soutěžní štáby píší věžňův posudek. K zápočtu je třeba nejen překročení plánu, ale i veřejná činnost! A tomu, kdo byl v minulosti nepracujícím živlem, se zápočty snižují, dostává mizerné. "Místo aby se napravil, může se jen zamaskovat! Musí být v táboře déle, aby byl prověřen." (Třeba když veze kolečko do kopce - to možná ani nepracuje, ale maskuje se?) A copak dělají podmíněně propuštění...? Jak to, co?! Dobrovolně tu zůstávají natrvalo! Příliš si zamilovali kanál, než aby odsud odjeli! "Tak si zvyknou, že když jsou propuštěni, dobrovolně zůstávají na kanále, na zemních pracích, až do skončení stavby!" (Třeba na takové práci lidé zůstávají dobrovolně. A můžeme autorovi věřit? Jistě. Vždyť každý má v legitimaci razítko: " byl v táborech OGPU." A nikde jinde práci nenajde.⁴⁸⁸

Ale co to...! Porouchala se mašinka slavičího klokotu a v pauze slyšíme dech pravdy: "Dokonce i svět zlodějů je zapojen do soutěžení jen ze 60 % (když už ani zloději nesoutěží!...); věžňové tábora si často stěžují, že výhody a odměny jsou udělovány nesprávně", "posudky se píší šablonovitě", "pomocný dozorce podle posudků vypadal jako úderníkkopáč a dostával zápočet jako úderník, kdežto skutečný úderník zůstal bez zápočtu.⁴⁸⁹

Takže, jak je vidět, páni vychovatelé, vy jste se nedostali na druhý stupeň?!). "Mnozí(!) jsou zoufalí."

Slavík se zase rozklokotal, a pěkně zvonivě! Nejdůležitější odměnu si pamatujete? "tvrdé a neúprosné uplatnění disciplinárních trestů!" Rozkaz OGPU ze dne 28. 11. 1933 (zrovna v zimě, aby stáli a ani se nehnuli!): "Všechny nenapravitelné lenochy a simulanty poslat do vzdálených severních táborů a úplně je zbavit práva na úlevy. Zatvrzelé absentéry a štváče stavět před táborové poroty. Za nejmenší pokus porušit železnou kázeň - zbavovat všech již získaných úlev a vymožeností." (Například za pokus ohřát se u táboráku).

A přece nám zase uniklo jádro věci, jsme my ale trdla! Všechno jsme řekli, a to hlavní jsme neřekli! Slyšte, slyšte! Kolektivnost je zásada a metoda sovětské nápravně pracovní politiky". Vždyť přece potřebujeme "převodové páky - od správy k masám"! "Jen když se správa táborů bude opírat o kolektivy,

⁴⁸⁷ Averbach, I. L., Ot prestuplenija k trudu, str. 164.

⁴⁸⁸ U nás se všechno staví na hlavu a dokonce i odměny někdy dopadaly neslavně. Kováci Paramonovovi prominuli v jednom archangelském táboře za výbornou práci dva roky z desítky. Proto konec jeho osmi let připadl na válečná léta a jako osmapadesátka nebyl propuštěn nýbrž ponechán "až do zvláštního (zase zvláštního!) příkazu". Jen skončila válka, věžňové ze stejného případu, jimi vypršelo jejich deset let, byli propuštěni. Zatímco on tvrdil ještě dobrý rok. Prokurátor se seznámil s jeho stížností, ale nemohl nic dělat: "zvláštní příkaz" ještě neztratil na celém Souostroví platnost.

⁴⁸⁹ Nu ano, V. porada právníků v roce 1931 neodsoudila tento podnik náhodou: "rozsáhlá a ničím neodůvodněná aplikace podmíněného propuštění před uplynutím trestu a zápočtů pracovních dnů... vede k nereálnosti soudních rozsudků, k podrývání trestního postihu a k pokřívání třídní linie."

může převychovávat vědomí vězňů." "Od nižších forem -- kolektivní odpovědnosti - k formám vyšším: práce je věcí cti, věcí slávy, věcí statečnosti a hrdinství!" (Často si na svůj jazyk naříkáme, že prý za to staletí vybledl. Když se nad tím zamyslíme, ba ne! Zušlecht'uje se! Jak se to dříve říkalo po drožkářsku - opratě? A teď - převodové páky! Dříve - vzájemné ručení občiny, to je zrovna cítit konírnou. A teď - kolektivní odpovědnost!)

"Brigáda je základní forma převýchovy" (rozkaz v Dmitlagu, 1933). "to znamená - důvěru ke kolektivu, jaká za kapitalismu není možná!" (Ale docela dobře je možná za feudalismu: když se někdo ve vesnici provinil, všichni kalhoty dolů a výprask! A přece je to ušlechtilé: důvěra ke kolektivu!) "Znamená to - vlastní tvůrčí účast táborových vězňů v převýchově!" "Je to psychologické obohacení osobnosti v kolektivu!" (Jen si poslechněte ta slova! Tím psychologickým obohacením nás dohnal k pláči! Vzdělaný člověk se pozná!) "Kolektiv zvyšuje vědomí lidské důstojnosti (ba, ba!) každého vězně a tím zamezuje nastolit systém morálního útlaku"!

Ale řeknu vám, třicet let po Averbachovi jsem měl i já příležitost říci pár slov o brigádě, o tom, jak to tam chodí, a lidé mě pochopili docela jinak, převráceně: "Brigáda je základním příspěvkem komunismu k vědě o trestech (to je právě správné, to říká i Averbach)... Je to kolektivní organismus, který žije, pracuje, jí, spí a trpí společně v nelítostně vynucené symbióze.") Bez brigády se ještě dá tábor přežít!

Bez brigády jsi osobnost, sám si volíš způsob chování. Bez brigády můžeš aspoň hrdě zemřít - v brigádě tě nechají zemřít jen uboze, jen na břiše. Před velitelem, před mistrem, před dozorcem, před strážným - před každým se můžeš schovat a ulovit chvilku oddechu, tady míň táhnout, tady zvednout něco lehčího. Ale před převodovými pákami - před kamarády z brigády, není úkrytu, není záchrany, není slitování. Nemůžeš nechtít pracovat, nemůžeš dát přednost hladové smrti před prací u vědomí, že jsi - politický. Ne, když už jsi vyšel ze zóny, když už tě zapsali u východu všechno, co dnes brigáda udělá, se nebude dělit 25, nýbrž 26, a celé procento brigády kvůli tobě klesne ze 123 na 119, z mísy pro rekordmany na mísu obyčejnou, všichni přijdou o pšeničnou kaši a o sto gramů chleba. Kamarádi proto na tebe dohlédnou lépe než nějací dozorcí! A pěst vedoucího brigády tě potrestá srozumitelněji než celý lidový komisariát vnitra⁴⁹⁰!

Tohle je ta vlastní tvůrčí účast v převýchově? To je to psychologické obohacení osobnosti kolektivem!

Teď je nám to nad slunce jasnější, ale na Volžském kanálu se sami zakladatelé ještě neodvažovali věřit, jak pevný obojek našli. Brigáda pro ně byla ten černý vzadu, jen pracovní kolektiv byl chápán jako nejvyšší pocta a odměna. V květnu 1934 patřila ještě dokonce polovina muklů Dmitlagu k "neorganizovaným", nepřijímali je do pracovních kolektivů! Brali je do pracovních arteitl, ale ani to ne všechny: nepřijímali duchovní, sektáře a vůbec věřící (když se zřekne náboženství - cíl za to přece stojí! - pak ho vezmou na měsíc zkušebně!) Osmapadesátku začali brát do pracovních kolektivů neochotně, a to jen ty, kdo měli trest nižší než pět let. Kolektiv měl předsedu, sovět a demokracii - zcela bez hranic: schůze kolektivu se konaly jen na základě povolení KVO a jen za přítomnosti (ano, přece ještě máme roty!) vychovatele roty. Samozřejmě, ve srovnání s luzou kolektivům přilepšovali: nejlepší kolektivy měly přiděleny uvnitř zóny zeleninové zahrady (nepatřily jednotlivcům, byl to jakýsi kolchoz - jako přídavek do společného hrnce.) Kolektiv byl rozdělen do sekcí a tak se každičkou volnou chvílí zabýval buď kontrolou čistoty nebo projednáváním krádeží a zpronevěr erárního majetku, vydáváním nástěnných novin nebo zase rozborem disciplinárních přestupků. Na schůzích kolektivů se po celé hodiny důležitě projednávala otázka: jak převychovat lenocha Vovku? Simulanta Grišku? Kolektiv měl sám právo vylučovat své členy a žádat, aby jim byly zrušeny zápočty, ale správa pevnou rukou rozpouštěla celé kolektivy, které "pokračovaly ve zločinecké tradici" (to znamená ty, které nestrhl kolektivní život?). Nejzajímavější však bývaly periodické čistky kolektivů - od lenochů, od nehodných, od našeptávačů (kteří mluvili o pracovních kolektivech jako o organizacích ke vzájemnému slídění) a od agentury třídního nepřítel, jež sem pronikla. Zjistilo se například, že někdo i v táboře skrývá svůj kulacký původ (za nějž se vlastně do tábora dostal) a teď ho odhalovali a vyhazovali, ne z tábora, nýbrž z pracovního kolektivu. (Malíři realisté! Namalujte tenhle obraz: "Čistka v pracovním kolektivu". Ty vyholené hlavy ten napjatý výraz, ty vyčerpané tváře, ty hadry na těle - a ty zavilé řečníky! Tady najdeme pěkné typy. Kdo by si to nemohl představit, ať si vzpomene, že na svobodě to bylo podobné. A v Číně také). A

⁴⁹⁰ Ernest, Pawel, The Triumph of Survival, The Nation, 1963, 2 Febr

poslouchejte: "Každému táborovému vězni předběžně vysvětlovali úkoly a cíle čistky. Potom se každý člen kolektivu odpovídal před tváří veřejnosti."⁴⁹¹

A ještě - odhalování falešných úderníků! A volby kultsověťů! A důtky pro ty, kdo špatně likvidují svou negramotnost! A samotné hodiny likvidace negramotnosti: "Ne-jsme-o-troci!! O-tro-ci-ne-jsme!" A písňě?

Tato říše bažin a nížin
stane se nám otčinou šťastnou.

Nebo na lidový text, přímo z prsou tryskající:

A dokonce písní nejkrásnější tou
Ti nevyprávím, ani nevyzpívám
země té krásu, krásu kouzelnou,
země, na kterou se s Tebou dívám.⁴⁹²

Tak tohle všechno znamená v táborové řeči - cvrlikat.

Ó, doženou tě k tomu, že ještě začneš s pláčem vzpomínat na rotmistra Kurilku, na prostou, krátkou cestu k popravě, na nepokryté solovecké bezpráví.

Bože! Na dně jakého kanálu bychom měli utopit tuto minulost??!

4 SOUOSTROVÍ KAMENÍ

A kolo dějin se otáčelo.

V lednu roku 1934 prohlásil velký Vůdce na plenárním zasedání ÚV a ÚKK (už tenkrát v duchu kalkuloval s hromadným odstraňováním obyvatel), že Leninem slibované a humanisty tolik vzývané "odumírání státu se neuskuteční postupným slábnutím státní moci, nýbrž prostřednictvím jejího maximálního upevnění, nezbytného k odstranění všech pozůstatků odumírajících tříd"(kurzíva - A. S.). A protože tyto zbytky tříd ve smrtelné křeči "apelují na ostatní vrstvy obyvatelstva a mobilizují je proti sovětské moci" (k zaostalé vrstvě patří i kdokoli nepohodlný z neodumírající třídy), je třeba "skoncovat s těmito elementy rychle a bez zvláštních ztrát".⁴⁹³ (Bez jakých "zvláštních ztrát" chleboďárce nevysvětlil.) Bylo to tak nečekaně geniální, že to nemohl pochopit jen tak každý rozumek, ale Vyšinskij byl muž na svém místě, a tak hned dodal: "A to znamená maximální upevnění nápravně pracovních zařízení!"⁴⁹⁴ Nástup k socialismu cestou maximálního upevnění věznic - to není vtip v humoristickém časopise, to řekl generální prokurátor Sovětského svazu! Takže ježčí rukavice se připravovaly i bez Ježova.

Vždyť druhá pětiletka, pokud si to někdo pamatuje (ale vždyť u nás si nikdo nic nepamatuje! Paměť je nejslabší místo Rusů, zejména mají-li si pamatovat zlé), druhá pětiletka měla mezi svými skvělými (dodnes nesplněnými) úkoly také tento:

"Odstranit přežitky kapitalismu ve vědomí lidí." To znamená, že i to odstraňování mělo skončit v roce 1938. Sami uvažte, čím by se měly tak rychle odstranit?

"Sovětská místa odnětí svobody neztrácejí na prahu druhé pětiletky v žádném případě svůj význam, ten se spíše prohlubuje." (Neuplynul ani rok od předpovědi Kogana, že tábory brzy vůbec nebudou. Ale to ještě nevěděl o lednovém plénu!) "V období nástupu k socialismu musí úloha nápravně pracovních zařízení jako nástroje diktatury proletariátu, jako orgánu potlačování, jako nástroje donucení a výchovy (donucení je již na prvním místě!) ještě stoupnout a prohloubit se."⁴⁹⁵ (Co by jinak bylo s důstojníky NKVD za socialismu - mají umřít hladu?)

Kdo by mohl vytknout naší Pokrokové teorii, že zaostávala za praxí? To všechno bylo vytištěno černé na bílém, ale my ještě neuměli číst. Rok 1937 byl veřejně předpověděn a zdůvodněn.

⁴⁹¹ Všechny citáty bez odkazů v této kapitole jsou z Averbachovy knihy. Někdy jsem však spojoval dohromady některé jeho věty, někdy jsem vynechával nesnesitelnou mnohomluvnost - vždyť jemu šlo o to, aby to dotáhl na disertaci a my máme málo místa. Smysl jsem však nezměnil nikde.

⁴⁹² Zpěvníky Dmitlagu, 1935. Uvádělo se že hudba je kanaloarmejská, v soutěžní komisi byli občanští hudební skladatelé - Šostakovič, Kabalevskij, Šechtěr.

⁴⁹³ Stah nija, M, 1951, t. 13, str. 211-212.

⁴⁹⁴ Sborník Ot tjurem předmluva.

⁴⁹⁵ ibidem, str. 449, jedním z autorů je Apeter, nový velitel GULagu.

A chlupatá ruka strhla všechny volánky a mašličky. Pracovní kolektivy? Zakázat! Nic lepšího než brigáda se stejně vymyslet nedá. Jaképak politické diskuse? Zrušit! Vězně sem posílají, aby pracovali - a rozumět tomu nemusí. Na Uchtě vyhlásili "likvidaci posledního vagónků" Politická chyba! – co, budeme je dávat spát do pérovaných postelí? Nacpat jim vagónky a dvakrát tolik! Zápočty? Zápočty zrušit především! – copak mají soudy pracovat naprázdno? A ten, komu už léta započítali? Považovat za neplatné (rok 1937). V některých táborech jsou ještě povoleny návštěvy? Zakázat všude. V nějaké věznici vydali mrtvolu duchovního, aby byl pochován venku? Vy jste se zbláznili, dáváte záminku k protisovětským demonstracím. Za to - exemplárně potrestat! Vysvětlit: mrtvolu patří GULagu a hroby jsou přísně tajné. Odborné technické kursy pro vězně?

Rozpusťte! Měli studovat na svobodě. Co, jakýpak V~1W? S Kalininovým podpisem...? Tady není GPU, tady je NKVD. Až se dostanou na svobodu, ať studují sami. Grafy, diagramy? Strhnout, zdi vybělit. A ani se bílit nemusí. Jaký je tohle výkaz? Mzda vězňů? Oběžník GUMZaku ze dne 25. 11. 1926, dvacet pět procent sazby dělníka příslušné kvalifikace ve státním průmyslu? Ani nápad! Roztrhat! Vám také sebereme platy! Vězeň a ještě mu platit? Ať je rád, že ho nezastřelili. Zákoník nápravné práce z roku 1933? Zapomenout navždy, vyřadit ze všech táborových sejfů!

"Každé porušení celosvazových zákoníků práce... jen na základě souhlasu VÚSO" My přece nepůjdeme do VÚSO? Co je to VÚSO? - ráz dva a jaké bylo? Paragraf 75 - "při těžší práci se zvyšuje přiděl"? Čelem vzad! Při lehčí -- se snižuje. Tak, a fondy jsou nedotčeny.

Zákoník nápravné práce s jeho stovkami paragrafů jako by spolkl žralok, a dalších pětadvacet let ho pak nikdo nejen neviděl, ale ani neměl tušení o tom, že něco takového existovalo.

Na Souostroví se podívali zblízka a přesvědčili se, že se již od Solovek, ještě víc v dobách stavby kanálů celá táborová mašinerie nepřipustně rozklížila. Teď se to slabé místo muselo zlikvidovat.

Především nestála za nic ostražina, nebyly to vůbec žádné tábory: na věžích byli strážníci jen v noci. U budky osamělý a neozbrojený hlídač, který se dal umluvit a sem tam někoho na chvíli pustil. V zóně byly dovoleny petrolejové lampy. Několika desítek vězňů doprovázel do práce osamělý ozbrojený strážník. Teď se podél zón zavedlo elektrické osvětlení (s politicky spolehlivými elektrikáři a elektromontéry). Strážníci dostali bojový řád a vojenskou přípravu. Do stavu byli zařazeni vlčáci s vlastními psody, trenéry a zvláštním řádem. Konečně nabyly tábory moderní podoby, již známe dosud.

Nedá se tu vypočítat, v kolika každodenních maličkostech byl táborový režim sešněrován a zpřísněn. Kolik se našlo škvír, jimiž svoboda ještě mohla do souostroví nahlédnout. Všechny tyto svazky teď byly zpřetrhány, škvíry ucpány, byly vyhnány ještě nějaké ty poslední "dozorčí komise".⁴⁹⁶ Zároveň i táborové falangy, přestože se zdálo, že v nich probleskuje socialismus, byly v roce 1937 přejmenovány na

⁴⁹⁶ V knize nenajdeme jiné místo, abychom vysvětlili, co to bylo. Necht' je tu tedy dlouhá poznámka pro zvědavé. Pokrytecká buržoazní společnost si vymyslela, že musí dozírat na stav nápravných zařízení a na průběh nápravy vězňů. V carském Rusku existovaly "společnosti péče o věznice", "ke zlepšení fyzického a morálního stavu trestanců", byly dobročinné vězeňské výbory a společnosti vězeňského patronátu. V amerických vězeních měly dozorčí komise složené z představitelů veřejnosti ve 20. a 30. letech už široká práva: dokonce mohly podmíněně propouštět (ne že by o to směly prosit, mohly přímo propouštět bez soudu). Ostatně naše dialektické zákoníky trefně namítají: "Nesmíme zapomínat, z jakých tříd jsou složeny komise - rozhodují v souladu se svými třídními zájmy." Jinak je tomu u nás. Hned první Dočasná instrukce ze dne 23. 7. 1918, která vytvořila první tábory, počítala s vytvořením Komise pro třídění při gubernských trestních odděleních. Všechny odsouzené třídili na základě sedmi druhů odnětí svobody, které byly zřízeny v rané RSFSR. Tato činnost (která jistým způsobem nahrazovala soudy) byla natolik důležitá, že Lidový komisariát spravedlnosti charakterizoval práci třídících komisí jako "nerv trestnictví". Složení komisí bylo velmi demokratické, například v roce 1922 to byla trojka - velitel gubernského oddělení NKVD, člen prezidia gubernského soudu a velitel nápravných zařízení v gubernii. Později k ní přidali jednoho človíčka z gubernské dělnicko-rolnické inspekce a gubernské odborové rady. Ale už v roce 1929 vznikla značná nespokojenost s těmito komisemi: využívaly mocnosti podmíněného propuštění a poskytovaly výhody třídně cizím živlům. "Byla to právě oportunistická praxe NKVD." Proto byly v tomto roce Velkého přelomu třídící komise zrušeny, jejich místo zaujaly dozorčí komise, jejichž předsedy byli jmenováni soudci, členy byli - velitel tábora, prokurátor a představitel veřejnosti - z řad pracovníků dozorčí služby, milice, okresního výkonného výboru a Komsomolu. Jak trefně namítají naši právníci, a nesmíme zapomínat, z řad jaké třídy... Ach, odpusťte, to už jsem citoval... Dozorčí komisím uložily: NKVD - aby řešily otázky zápočtů a podmíněného propuštění; VÚW (tedy jaksi parlament) - aby zároveň sledovaly průmyslově finanční plán. Právě tyto dozorčí komise byly na počátku druhé pětiletky rozehnány. Upřímně řečeno, nikdo z vězňů této ztráty nezelel. Když už mluvíme o třídách. Jedna z autorek onoho stále citovaného sborníku - Šestakovová, dochází na základě materiálů 20. a počátku 30. let k "podivnému závěru, že sociální složení v buržoazních vězeních a u nás je shodné". Sama byla ohromena tím, že tam i zde sedí... pracující. Samozřejmě, existuje tu nějaké dialektické vysvětlení, ale autorka je nenašla. Dodáme z vlastní zkušenosti, že "tato podivná shoda" byla trochu porušena jen v letech 1937-1938, kdy do táborů začali proudit lidé s vysokými státními funkcemi. Ale velmi brzy se situace vyrovnala. Všechny mnohamiliónové proudy za války i po válce - se skládaly výhradně z pracujících.

kolony, aby se odlišily od Franka. Táborové operativní oddělení, které se až dosud ohlíželo na úkoly společných prací a plánu, nyní nabylo všemocného samostatného významu na úkor jakékoli výrobní činnosti a jakékoli práce odborníků. Pravda je, že nerozehnali táborové KVO, ale zčásti to bylo proto, že jejich prostřednictvím je velmi snadné sbírat udání a předvolávat práškače.

A tak kolem Souostroví spadla železná opona. Nikdo kromě důstojníků a seržantů NKVD už nesměl odcházet a přicházet strážníci. Byl nastolen harmonický pořádek, na který si muklové sami brzy přivyknou jako na pořádek jedině možný, a tak ho budeme popisovat v této části knihy již bez mávání prapory, spíše jako pracovní než "nápravný".

Vlk tehdy vycenil zuby! Tehdy se otevřely temné propasti Souostroví!

Kdybys měl jít v plechovkách od konzerv na nohou do práce, půjdeš!

Když nebude dost pražců - položím vás!

To tenkrát jezdily po Sibiři nákladní vlaky s kulometem na každé třetí střeše a osmapadesátníci byli zaháněni do stavebních jam. To bylo spolehlivější. Ano, již tenkrát, ještě než zazněl první výstřel druhé světové války, když ještě Evropa tancovala foxtroty, v Martinské třídírně (tranzitním středisku Martinských táborů) nestačili zabít vši a smetali je s šatů košťátky ze stepní trávy. Vypukla epidemie tyfu a za krátkou dobu hodili do jámy 15 000 (patnáct tisíc) mrtvých - zkroucených, nahých, z úsporných důvodů z nich strhli i domácí podvlékačky. (O tyfu na Vladivostockém tranzitním středisku jsme již psali.)

Jenom s jednou vymožeností minulých let se GULag nerozloučil: s preferováním galerky, kriminálních. Kriminálním se ještě důsledněji dávaly všechny "velitelské funkce" v táboře. Ještě důsledněji štváli kriminální proti osmapadesátníkům, dovolili jim, aby je beztrestně okrádali, bili a škrtili. Urkové se stali jakousi táborovou policií, táborovou údernou silou. (Ve válečných letech zrušili v mnoha táborech úplně táborovou ostrahu a její práci svěřili komandatuře, "zkrveným zlodějům", kurvám - a kurvy se činily ještě lépe než stráž: jim přece nebylo zakázáno žádné bití.)

Ríká se, že v únoru nebo březnu 1938 NKVD dostalo tajnou instrukci: snížit počet vězňů! (samozřejmě že ne propuštěním). Nevidím v tom nic nemožného: byla to logická instrukce, protože bylo málo šatstva, jídla, nestačily obytné prostory. GULag ztrácel dech. To tenkrát vězňové, stížení kurději, hnili na hromadách. To tenkrát si velitelé stráž začali ověřovat přesnost střelby kulometů na klopýtajících muklech. To tenkrát každého rána pomocní dozorcí házeli mrtvoly na hromadu.

Na Kolymě, onom pólu chladu a krutosti Souostroví, nastal tento přelom s prudkostí hodnou pólu.

Podle vzpomínek Ivana Semjonoviče Karpuniče-Bravena (bývalého velitele 40. divize a velitele 12. lodi, který nedávno zemřel, aniž dokončil a roztřídil své zápisky) nastolili na Kolymě nesmírně krutý režim stravování, práce i trestů. Vězňové hladověli tak, že u potoka Zarosšij snědli mrtvolu koně, jež v červenci hnila přes týden, páchla a celá se hýbala mouchami a červy. Na dole Utinyj muklové snědli půl sudu mazadla, přivezeného na mazání koleček. Na Mylze se živili lišejníkem jako sobi. Když bývaly soutěsky neschůdné, vydávalo se ve vzdálených dolech sto gramů chleba denně a muklové náhradu nikdy nedostali. Mnohé musulmany, kteří nemohli chodit, táhli na saních do práce jiní muslimani, trochu méně opuchlí. Ty, co zůstávali vzadu, mlátili klacky a štváli na ně psy. Když bylo 45 stupňů mrazu, zakazovalo se při práci rozdělovat ohně a ohřívat se (kriminálním to bylo dovoleno). Sám Karpunič zakusil "studený ruční vrt" dvoumetrovým ocelovým vrtákem, kdy se "rašelina" (hlína se šterkem a balvany) odvážela při minus 50 stupních na saních, do nichž se zapřahali čtyři muži (saně byly ze syrového dřeva a nástavec z odkorků. Jako pátý šel vedle nich poháněč - urka, který "odpovídal za plnění plánu" a mlátil je bidlem). Velitel táborového střediska Zeldin trestal ty, co nesplnili plán (a co to znamená - nesplnili? Vždyť výkon osmapadesátníků se vždycky zlodějsky přepisoval na kriminální) takto: v zimě v dole svléknout donaha, polít studenou vodou a tak ať utíká do tábora. V létě zase svléknout donaha, přivázat ruce dozadu ke společné tyči a vystavit přivázané mračnu komárů (stráž stála pod sítí proti komárům). Konečně vězně prostě bili pažbami a zavírali do izolace.

V Mylze (pobočném táborovém středisku Elgenu) byly za velitele Gavrika tresty pro ženy neplnící normy měkčí: prostě nevytopený stan v zimě (ale mohly vyběhnout a běhat kolem dokola) a na senách, když je hodně komárů, nechráněná stříška z prutů (vzpomínky Sliozbergové).

Někdo může namítnout, že tu není nic nového a že tu není žádný vývoj: že je to primitivní návrat od halasně výchovných kanálů k otevřeným Solovkám. Ba! Třeba je to Hegelova triáda: Solovky-Běломor-Kolyma? Teze-antiteze-syntéza? Negace negace, ale obohacená?

Tak třeba kočáry smrti, ty snad na Solovkách nebyly? Třeba - podle vzpomínek Karpuniče - na potoku Marisném (66. kilometr střední kanské trasy). Velitel celých deset dní trpěl neplnění normy. Teprve desátý den člověka posadili do izolace s trestním přidělem a přitom ho vodili do práce. Ale kdo ani potom neplnil normu, pro ty byl kočár - srub ze syrových polínek, spojených stavebními skobami a postavený na traktorové saně (5 x 3 x 1,8 m). Malá dvířka, žádná okna a uvnitř nic, žádná palanda. Večer vyvedli ty nejprovinilejší, nejotupělejší a již lhostejné z kárné izolace, nacpali je do kočáru, zamkli na obrovský zámek a traktorem jej odvěkli 3-4 kilometry od tábora, do rokliny. Uvnitř někteří křičeli, ale traktor odpojili a odvezli. Za čtyřiaadvacet hodin zámek sundali a mrtvoly vyhodili. Vánice je zanesou sněhem.

Kruté zpřísnění kolymského režimu bylo navenek spojeno s tím, že velitelem USVítlagu (Správy Severovýchodních táborů) byl jmenován Garanin, velitelem Dalstroje byl místo velitele lotyšských střelců E. Berzina jmenován Pavlov. (Ostatně byly to zcela zbytečné "škatule hejbejte se" kvůli Stalinově podezřívavosti.

Proč by byl nemohl sloužit novým požadavkům starý čekista Berzin a spol.? Což by byl zaváhal?) Tu byly (pro osmapadesátníky) zrušeny poslední volné dny, letní pracovní den byl prodloužen na 14 hodin, mrazy 40 a 50 stupňů byly prohlášeny za přípustné pro práci a den mohl být "odepsán", jen když bylo aspoň 55 stupňů pod nulou. Ze zvěle některých velitelů vyváděli lidi i při 60 stupních. Na dole Gornyj (zase plagiát Solovek) přivazovali absentéry provazy k saním a tak je vlekli kutat. Na Kolymě bylo také ustanoveno, že eskorta vězně nejen prostě hlídá, ale že odpovídá za splnění plánu, a že tedy nesmí podřimovat nýbrž neustále je popohánět.

A také kurděje i bez velení zabíjely lidi.

Ale i to všechno bylo málo, ještě to nebylo dost tvrdé, ještě stále počet vězňů klesal nedostatečně. A začaly "garaninské popravy", přímé vraždy. Někdy za hukotu traktorů, někdy jen tak. Mnohá táborová střediska proslula popravami a masovými hroby: Orotukam, Poljarnyj, Svistopljas, Annuška, dokonce i zemědělské hospodářství Dukča, ale víc než ostatní se proslavil důl Zolotistyj (velitel táborového střediska Petrov, operativní pracovníci Zelenkov a Anisimov, vedoucí dolu Barkalov, velitel okresního oddělení NKVD Burov) a Serpantinka. Na Zlotistém ve dne vyváděli brigády z dolu a na místě jednoho vězně po druhém stříleli. (To nebylo místo nočních poprav, ty běžely dál samy od sebe.) Velitel Juglagu Nikolaj Andrejevič Aglanov si při svých návštěvách rád vybíral brigádu, která se něčím provinila, rozkázal, aby ji odvedli stranou - a sám střílel z pistole do vystrašených hloučků lidí a potěšeně přitom křičel. Mrtvé nepochovávali, v květnu se začínali rozkládat. A pak volali ještě živé musulmany, aby je zakopali - za lepší přiděl a dokonce i za alkohol. Na Serpantince popravovali denně pod stříškou u izolace 30-50 osob. Pak mrtvoly odtáhli na traktorových saních za kopec. Traktoristé, nosiči a hrobařská četa bydleli ve zvláštním baráku. Když byl popraven Garanin, zastřelili také je. Používalo se tam i jiné techniky: lidi přiváděli k hluboké jámě se zavázanýma očima a stříleli je do ucha nebo do týla. (Nikdo nemluví o nějakém odporu.) Serpantinku zavřeli a onu izolaci a všechno, co by nějak připomínalo ony popravy, srovnali se zemí, i ty jámy zasypali.⁴⁹⁷ A v dolech, kde se popravy nekonaly, se četly nebo vyvěšovaly letáčky s velkými písmeny jmen a stručnou motivací: "za kontrarevoluční agitaci", "za urážku stráže", "za nesplnění normy".

Občas se popravy zastavovaly, protože plán těžby zlata vázl, a po zamrzlém Ochotském moři nemohli dodat novou várku vězňů (M. I. Kononěnko takto čekal na Serpantince na popravu přes půl roku a zůstal naživu).

Vedle toho se kruté zpřísnění projevilo v prodlužování trestů. Gavrik na Mylze to inscenoval barvitě: vpředu jeli na koních s pochodněmi (polární noc) stráže, vzadu vlekli po zemi na provaze mukly do okresního oddělení NKVD v nové trestní věci (30 kilometrů).

V jiných táborových střediscích to bylo jaksi zcela všední: podle kartoték se vybíralo, komu se blíží konec nehospodárně krátkého trestu, hromadně předvolávali 80-100 osob a každému připsali novou desítku (R. V. Retc).

Kolymu z obsahu této knihy téměř vylučuji. Kolyma tvoří v Souostroví zvláštní pevninu, je hodna vlastního příběhu. A Kolyma "měla štěstí", přežil to tam Varlam Šalamov a už toho hodně napsal. Přežila

⁴⁹⁷ V roce 1954 na Serpantinně našli průmyslové zásoby zlata (dříve se o nich nevědělo). A muselo se těžit mezi lidskými kostmi - zlato je dražší.

tam Jevgenije Ginzburgová, O. Sliozbergová, N. Surovceová, N. Grankinová a mnozí jiní - a všichni napsali vzpomínky⁴⁹⁸. Dovolím si zde uvést jen několik řádek V. Šalamova o garaninských popravách:

"Po mnoho měsíců ve dne v noci se četly na ranních i večerních apelech nekonečné popravčí rozkazy. V padesátistupňovém mraze hráli hudebníci - kriminální - tuš před pře čtením každého rozkazu i po něm. Kouřící petrolejové pochodně protínaly tmu... Tenký papír rozkazu pokrývalo jíní a velitel, který rozkaz četl, setřásal sních s listu palčákem, aby rozluštil a vykřikl další jméno zastřeleného."

Tak dokončilo Souostroví druhou pětiletku a vstoupilo tedy do socialismu.

Začátek války ostrovními veliteli otrásl: její průběh byl zpočátku takový, že mohl, nedej pánbůh, vést ke zkáze celého Souostroví a snad i k tomu, že by se zaměstnavatelé museli zodpovídat dělníkům. Pokud lze soudit podle dojmů muklů z různých táborů, vedl tento obrat událostí k dvojímu druhu chování šéfů. Jedni, rozumnější nebo zbabělejší, zmírnili režim, začali mluvit téměř laskavě, zvláště ve dnech válečných porážek. Zlepšit stravování nebo podmínky tábora samozřejmě nemohli. Jiní, tvrdohlavější a zarputilejší, se začali k osmpadesátníkům chovat ještě tvrději a hrozněji, jako by je utvrzovali, že smrt přijde dříve než nějaké osvobození. Ve většině táborů vězňům začátek války ani neoznámili - naše nepřekonatelná vášeň k tajemnosti a lžím! -- teprve v pondělí se to vězňové dozvídali od těch, co se mohli pohybovat bez eskorty, a od civilních zaměstnanců. I tam, kde rádio bylo (Ust'-Vym, mnohá místa Kolymy), odstranili - je na celou dobu našich neúspěchů. V témže Ust'-Vymlagu se najednou zakázalo psát domů (vězňové dostávat dopisy mohli) a příbuzní to pochopili tak, že je popravili. V některých táborech (cítili v zádech směr budoucí politiky) začali izolovat osmapadesátníky od kriminálních ve zvlášť přísně střežených pásmech stavěli na věžích kulometry a při nástupu dokonce říkali: "Jste tu jako rukojmí! (Ach, jak jedovatý je náboj z dob občanské války! Jak těžko se ta slova zapomínají, jak lehkou se vybavují!) Když padne Stalingrad, všechny vás postřelíme!" A tak se se strachem tuzemci vyptávali na zprávy: zda Stalingrad ještě stojí nebo zda již padl. Na Kolymě do těchto zvláštních pásem stahovali Němce, Poláky a zvláštní případy z osmapadesátky. Ale všechny Poláky začali vzápětí (srpen 1941) propouštět.⁴⁹⁹

Všude na Souostroví (po otevření obálek s mobilizačním rozkazem) přestali hned od prvních dnů války propouštět osmapadesátníky. Byly dokonce případy, kdy byli vráceni již propuštění. V Uchtě byla 23. června skupina propuštěných už za zónou, čekali na vlak, když je eskorta zahнала zpátky a ještě nadávala: "Kvůli vám začala válka!" Karpunič dostal papír o propuštění 23. června ráno, ale ještě nestačil vyjít za strážní budku, když od něho lští papír vylákali: "Tak to ukažte!" Ukázal - a zůstal v táboře na dalších pět let. Říkalo se tomu do zvláštního příkazu. (Válka už skončila a v mnoha táborech se lidem zakazovalo chodit do URČ a ptát se, kdy budou propuštěni. Po válce totiž bylo určitou dobu na Souostroví málo lidí a mnohé místní správy, aby si udržely pracovní síly, vydávaly vlastní "zvláštní příkazy", i když Moskva propouštět dovolila. Právě tak byla zadržena v Karlagu J. M. Orlovová, a proto se nestačila rozloučit s umírající matkou.)

Od počátku války (zřejmě také na základě mobilizačních pokynů) byly v táborech sníženy normy stravování. Rok od roku se neustále zhoršovala kvalita potravin: zelenina se nahrazovala krmnou řepou, kroupy - vikví a otrubami. (Kolyma byla naopak zásobována z Ameriky a tak se sem tam objevil bílý chléb.) V důležitých odvětvích výroby však výkonnost v důsledku vysílení vězňů klesla natolik (pětkrát až desítkrát), že vedení považovalo za účelné vrátit se k předválečným normám. Mnohé táborové výrobní jednotky dostaly válečné objednávky a šikovní ředitelé takových továrniček někdy dokázali přikrmovat vězně ještě navíc z přidruženého hospodářství. Tam, kde se vyplácely mzdy, nekoupil za ně podle válečných cen na trhu (třicet rublů) ani jeden kilogram brambor měsíčně.

Kdybychom se zeptali táborového vězně z válečných dob, jaký je jeho nejvyšší, konečný a naprosto nedostižitelný cíl, odpověděl by: "Jednou se najíst po libostí černého - a zemřít." Za války se tu nepochovávalo o nic méně než na frontě, jenže o tom básníci nezpívali. L. A. Komogor byl po celou zimu 1941-1942 v "komandu pro slabé" na těchto lehkých pracích: ukládal do rakví ze čtyř prken po dvou mrtvolách do každé - nohama k sobě a denně takových beden bylo třicet. (Zřejmě to byl blízký tábor, proto mrtvé ukládali do rakví.)

⁴⁹⁸ Proč došlo k takové koncentraci, proč memoáry odjinud téměř neexistují? To proto že na Kolymu stáhli skutečně výkvet vězeňského světa? Nebo, jakkoli je to podivné, protože v "blízkých" táborech lidé vymírali houfněji?

⁴⁹⁹ Ze Zolotistého bylo propuštěno 186 Poláků (ze dvou tisíc sta, přivezených před rokem). Dostali se do armády Sikorského na Západě a tam zřejmě něco o Zolotistém pověděli. V červnu 1942 byl definitivně uzavřen.

Minuly první měsíce války a země se přizpůsobila válečnému způsobu života. Ten, kdo musel, šel na frontu, ten, kdo mohl, se držel v zázemí, a jiný - řídil a dával si do nosu. Tak tomu bylo i v táborech. Ukázalo se, že všechny obavy byly zbytečné, že všechno je stabilní, že péro, které bylo v sedmatřicátém nataženo, nepovolí. Ti, kdo zpočátku vězňům nadbíhali, se nyní stávali zuřivější, a neznali ani míru, ani brzdu. Ukázalo se, že formy táborového života byly jednou stanoveny správně a zůstanou tak navěky.

Sedm táborových epoch se bude před vámi přít, která z nich byla pro člověka nejhorší - zaposlouchejte se do té válečné. Říká se to také tak: kdo neseděl za války, neví, co je tábor.

Tak třeba v zimě 1941-1942, táborové středisko Vjatlagu: jen v barácích inženýrskotechnických pracovníků a v mechanizátorských dílnách je náznak života, všechno ostatní je zamrzající hřbitov (a Vjatlag se zabývá právě těžbou dříví pro Permskou železnici).

Tábory válečných let: to je více práce - méně jídla - méně otopu - horší oblečení krutější zákon - přísnější trest - ale ani to ještě není všechno. Vnější protest nebyl vězňům nikdy dopřán - válka jim brala navíc i ten vnitřní. Kterýkoli lump s nárameníky, vyhýbající se frontě, hrozil prstem a poučoval: "A jak se umírá na frontě? A jak se pracuje na svobodě? A kolik dostávali lidé v Leningradě?" A v duchu nemohli nic namítnout. Ano, na frontě lidé umírali ve sněhu. Ano, na svobodě mleli z posledního a hladověli. (A svobodná pracovní fronta, kam brali z vesnic neprovdaná děvčata, kde se kácelo dříví, kde se dávalo sedm set gramů chleba a jako teplá strava byla voda od nádobí, si nezapadala s kterýmkoli táborem.) Ano, za leningradské blokády lidé dostávali ještě méně než v táborové korekci. Za války se celý rakovinový nádor Souostroví stal, zdálo by se, důležitým orgánem ruského těla (nebo se za něj považoval) - vypadalo to, jako by také pracoval pro válku! jakoby i na něm záviselo vítězství! - a to všechno svítilo na provazce ostnatého drátu falešným světlem ospravedlnění, to světlo dopadalo na občana velitele hrozcícího prstem a ty umíráš jako hnijící buňka nádoru a není ti dopřáno ani před smrtí potěšení proklít ho.

Pro osmapadesátníky byly tábory válečných dob zvlášť těžké tím, že odsuzovali k druhým trestům, a to viselo nad každým hůř než meč. Operativní pracovníci, kteří zachraňovali sami sebe před frontou, odhalovali v odlehlých zapadlých koutech a na lesních komandech spiknutí s účastí světové buržoazie, plány ozbrojených povstání a masových útěků. Taková esa GULagu, jako byl J. M. Moroz, velitel Uchtpečlugu, zvlášť podporovala ve svých táborech vyšetřující a soudní činnost. V Uchtpečlugu to jen přšelo rozsudky na dvacet let a rozsudky smrti: "za podněcování k útěku", "za sabotáž". A kolik bylo těch, pro něž nebylo třeba soudu, jejichž osudy byly psány ve hvězdách: Sikorski se něčím znelíbil Stalinovi, a tak za jednu noc na Elgenu sebrali třicet Polek, odvezli je a popravili.

Bylo mnoho muklů - to není výmysl, to je pravda, kteří od prvních dnů války podávali žádosti a prosili, aby mohli jít na frontu. Okusili toho nejsmradlavějšího doušku z táborové číše, a teď prosili, aby je poslali na frontu, aby mohli bránit tento táborový systém a zemřít za něj v trestné rotě! ("A když zůstanu naživu, vrátím se, abych doseděl trest")... Pravověrní nás teď ujišťují, že to oni podávali žádosti. Byli to i oni (a trockisté, kteří přežili popravu), ale nebylo jich moc: většinou se usadili na nějakých klidných místech v táboře (nikoli bez součinnosti komunistů-velitelů), tady mohli přemýšlet, diskutovat, vzpomínat a čekat, v trestní rotě přijdeš o hlavu do tří dnů. Toto gesto neplynulo z ideovosti, ba ne, pocházelo ze srdce - to byla ta ruská povaha: raději zemřít v širém poli než ve shnilém vy koutě! Napřimit se, na krátkou dobu být "jako ostatní" člověkem občansky svobodným. Zbavit se zdejší strnulé odevzdanosti, ujít dalším trestům, němé zkáze. A někdo to bral ještě prostěji, nikoli však nečestně: než člověk umře, kdy to bude, a teď tě nejdřív obléknou, dají najíst, napít, někam povevou, můžeš se ve vagóně koukat z okna, můžeš prohodit pár slov s holkama na nádražích. A také v tom bylo velkorysé odpuštění: vy nám zle, ale my takhle!

Pro stát však nemělo ekonomický a organizační smysl provádět tyto zbytečné přesuny, někoho z tábora na frontu, jiného místo něho do tábora. Každému byl vymezen jeho kruh života a smrti. Komu jednou padla špatná karta, už se jí nezbavil. Někdy brali na frontu kriminální s malými tresty, nikoli do trestného praporu, ale do obyčejné bojující armády. Velmi zřídka, byly však takové případy, brali i osmapadesátníky. Kupříkladu Vladimíra Sergejeviče Goršunova vzali v roce 1943 z tábora na frontu, ale ke konci války ho vrátili zase do tábora a s novým trestem. Ti už byli poznamenaní a pro operativního pracovníka vojenské jednotky bylo jednodušší napařit to jim než nováčkům.

Vládci táborů však přece jen tou vlnou vlastenectví tak docela nepohrdali. Na lesních pracích to příliš nešlo, ale třeba: "Dáme uhlí nad plán - to je elektřina pro Leningrad!" "Naše miny podpoří gvardějce!" To zabíralo, říkají svědci. Arsenij Farmakov, člověk úctyhodný a vyrovnaného temperamentu, říká, že jejich tábor strhla práce pro frontu. Chystal se o tom psát.

Muklové se cítili dotčeni, když jim nebylo dovoleno sbírat peníze na tanky pro frontu ("Džidiněc").⁵⁰⁰ Jaká byla odměna, je všeobecně známo, vyhlásili ji brzy po válce: dezertérům, podvodníkům, zlodějům - amnestii, osmapadesátníkům - zvláštní tábory.

A čím víc se blížil konec války, tím krutější se stával pro osmapadesátníky režim. Musíme jít pro příklad do džidinských a kolymských táborů? Přímo u Moskvě, téměř na jejím území, v Chovrinu, byla ubohoučká továrnička hospodářské správy NKVD a při ní tábor se zvláštním režimem, kde velel Mamulov - všemocný proto, že jeho vlastní bratr byl vedoucím sekretariátu u Beriji. Tento Mamulov si bral z krasnopresněnské tranzitky koho chtěl, a ve svém táboře nastolil takový režim, jaký se mu líbil. Například návštěvy příbuzných (které byly v táborech u Moskvě všeobecně dovoleny) povoloval jen přes dvě drátěné sítě jako ve vězení. V ubytovnách byl podobný vězeňský řád: hodně silných žárovek, které se na noc nezhasínaly, neustálé sledování, jak lidé spi, aby se za studených nocí nepřikrývali vatovanými vestami (ty budili), v korekci byla čistá betonová podlaha a nic víc - také jako v pořádném vězení. Ale žádný trest z těch, které uložil, ho neuspokojoval, jestliže k němu předtím nevytryskla krev z nosu provinilce. V jeho táboře byly také běžné noční zátahy dozorců (mužů) v ženském baráku pro 450 osob. Vrazili tam obvykle znenadání, s divokým křikem a povel: "Postavit se vedle lůžek!" Napůl oblečené ženy vyskočily a dozorců je a jejich lůžka prohledávali s malichernou pečlivostí, již bývá třeba k nalezení jehly nebo milostného psaníčka. Za každý nález byla korekce. Vedoucí oddělení hlavního mechanika Šklinik chodil při noční směně po dílnách ohnutý jako gorila a jakmile zpozoroval, že někdo začíná dřímat, že mu klesá hlava, že přivřel oči - vši silou po něm házel železný odlitek, kleště nebo kus železa.

To byl režim, který si táboroví vězňové z Chovriná zasloužili svou prací pro frontu: po celou válku vyráběli miny. Továrničku k této činnosti přizpůsobil a zařídil vězeň-inženýr (na jeho jméno si bohužel nikdo nemůže vzpomenout, ale jistě nezapadne), ten také vytvořil konstrukční kancelář. Měl osmapadesátku a patřil k té - pro Mamutova odporové odrůdě lidí, která trvá na svých názorech a přesvědčení. A toho ničemu museli strpět! Ale u nás není nikdo nenahraditelný! A když už výroba dost dobře běžela, vtrhl k tomuto inženýrovi - ve dne a za přítomnosti úředníků (ano, schválně za jejich přítomnosti! ať to všichni vědí ať se o tom povídá! - tak o tom tedy mluvíme) - Mamulov se dvěma pomocníky, tahali ho za vousy, mlátili s ním o zem, kopali ho vysokými botami až do krve a poslali do Butyrek pro další trest za politické výroky.

Tento milý malý tábor byl čtvrt hodiny cesty elektrickým vlakem od Leningradského nádraží. Kraj nedaleký, leč smutný.

(Muklové-nováčci, kteří se dostali do táborů u Moskvě, se jich drželi, pokud měli příbuzné v Moskvě, ale stáli o ně i ti, co je tam neměli: zdálo se jim, že člověk nepadá do té daleké nenávratné propasti, že je tu přece jen na okraji civilizace. Ale to byl sebeklam. Strava tu byla obvykle horší - počítalo se s tím, že většina dostává balíčky, nedávalo se tu ani prádlo. Hlavně však v těchto táborech bujely neustále zneklidňující fámy o dalekých transportech, život byl nejistý jako na ostří nože, ani čtyřicet hodin si nebyl člověk jist, že zůstane na jednom místě.) V takových formách tuhly ostrovy Souostroví, ale nesmíme si myslet, že ze sebe přestávaly vylučovat metastázy.

V roce 1939, před válkou s Finskem, byla alma mater GULagu (Solovky), která se rozkládala příliš blízko Západu, přenesena po severní námořní cestě do ústí Jeniseje. Tam se stala součástí budovaného Norillagu, kde bylo brzy 75 000 osob. Solovky byly tak zhooubné, že i před zánikem vytvořili ještě jednu poslední metastázu - a jakou!

K předválečným létům patří i kapitola o tom, jak Souostroví dobylo liduprázdných pouští Kazachstánu. Jako chobotnice se rozrůstá hnízdo karagandských táborů, plodné metastázy bují směrem k Džezkazganu s jeho otrávenou mědnatou vodou, do Mointy, do Balchaše. Tábory se rozlézají i na severu Kazachstánu.

Bobtnající novotvary v Novosibiřské oblasti (martinské tábory), v Chakassii, v BurjatMongolsku, v Uzbekistánu, dokonce i v Horské Šorii.

Nezastavuje se ani růst na ruském severu, který si Souostroví tak oblíbilo (Ust'vymlag, Nyroblag, Usollag), ani na Urale (Ivdellag).

⁵⁰⁰ K tomu by bylo třeba vysvětlení na mnoha úrovních, podobné objasnění by vyžadovala i celá sovětsko-německá válka. Neboť míjejí desetiletí a než stačíme analyzovat a pochopit sami sebe v jedné vrstvě, už se na ni klade nový popel vrstvy další. Ani v jediném desetiletí nebylo svobody a čistoty informací - a lidé nestačili od rány k ráně pochopit ani sebe, ani jiné, ani události.

V tomto výčtu mnohé chybí. Stačí, když napíšeme Usollag, abychom si vzpomněli, že v Irkutském Usolu byl také tábor.

Prostě nebylo oblasti, ať to byla (řeljabinská nebo Kujbyševská, jež by nebyla zplodila své tábory.

Nové metody tvoření táborů bylo použito po vystěhování povolžských Němců: celé vesnice, tak jak byly, se zavíraly do zóny - a to byla zemědělská táborová střediska (Komenské zemědělské tábory mezi Kamyšinem a Engelsem).

Prosíme čtenáře, aby omluvil, že v této kapitole tak mnohé chybí: stavíme jen vratký můstek přes celou epochu Souostroví, a to prostě proto, že jsme neměli víc materiálu. Nemohli jsme vyhlásit rozhlasovou anketu.

Na nebeské klenbě Souostroví teď opět podivně krouží temně rudá hvězda Naftalije Frenkela.

Rok 1937, který mířil do vlastních řad, nenechal bez povšimnutí ani jeho hlavu: velitel Bamlagu, generál NKVD byl z vděčnosti znovu zavřen na Lubjance, kterou už znal. Avšak Frenkel neochabuje v touze po věrné službě a ani Moudrý učitel nepřestává tyto služby vyhledávat. Začala hanebná a nevydařená válka s Finskem. Stalin vidí, že není připraven, že nejsou cesty pro zásobování armády, vržené do karelského sněhu - a vzpomíná na vynalézavého Frenkela. I povolává ho k sobě: je třeba teď, za kruté zimy, bez jakékoli přípravy, bez plánů, bez skladů, bez silnic, vybudovat v Karelsku za tři měsíce tři železniční trati jednu rovnoběžně s frontou a dvě přísunové, protože pro takovou velmoc je hanba se tak dlouho patlat s mrňavým Finskem. Je to ryze pohádkový příběh: zlý král poroučí kouzelníkovi, aby učinil něco naprosto nespílitelného a nepředstavitelného. I táže se vůdce socialismu: "Půjde to?" A rozradostněný obchodník a šmelinář odpovídá: "Ano!"

Ale klade si také své podmínky:

1) úplně ho oddělit od GULagu, založit novou vězeňskou říši, nové autonomní Souostroví GULŽDS (gulžedes) - Hlavní správu táborů železničního stavebnictví - a v čele tohoto Souostroví bude Frenkel.

2) všechny zdroje státu, které si vybere, jsou mu k dispozici (to prosím, není žádný Bělomořský kanál!)

3) GULŽDS se na dobu mimořádné práce vyřazuje i ze socialistické soustavy s její dotěrnou evidencí. Frenkel se z ničeho neodpovídá. Nestaví stany, nezřizuje táborová střediska. Nemá žádné přiděly, "stoly", "hrnce". (To přece on jako první navrhl stoly a hrnce! Jen génus ruší géniové zákony!) Shazuje na hromadu do sněhu nejlepší jídlo, polokožíšky a válenky, každý mukl si obléká, co chce, a jí, kolik chce. Jen machorka a alkohol budou v rukou jeho pomocníků, jen tý si budou muset zasloužit!

Velký Stratég souhlasí. A GULŽDS stojí! Rozpadlo se Souostroví? Ne, Souostroví je zase o něco pevnější, rozrostlo se, ještě rychleji bude pohlcovat zemi.

S karelskými tratěmi to Frenkel přece jen nedokázal: Stalin si pospíšil, aby válka skončila nerozhodně. Ale GULŽDS roste a sílí. Dostává stále nové a nové objednávky (již s běžnou evidencí a pořádkem): rokádní trať podél perských hranic, potom trať podél Volhy od Syzraně na Stalingrad, pak "mrtvou trať" ze Salechardu na Igarku a vlastní BAM: od Tajšetu na Bratsk a dál.

To nestačí, Frenkelova myšlenka působí i na vývoj GULagu: dospívá se k závěru, že je nutné, aby i GULag byl vybudován na základě oborových správ. Podobně jako je Sovnarkom složen z lidových komisariátů, vytváří GULag pro svou říši ministerstva: Glavleslag (pro těžbu a dopravu dřeva), Glavpromstroj (průmyslové stavebnictví), GULGMP (Hlavní správa táborů hornictví a hutnictví).

A tu přichází válka. A všechna tato ministerstva GULagu jsou evakuována, a to do různých měst. Sám GULag se dostává do Ufy, GULŽDS do Vjatky. Spojení mezi provinčními městy už není tak spolehlivé jako spojení k centru, do Moskvy, a tak se na celou první polovinu války GULag jakoby rozpadá: už neřídí celé Souostroví, nýbrž každé území Souostroví se podřizuje té správě, která sem byla evakuována. Například Frenkel dostává pod správu celý ruský severovýchod, který řídí z Kirova (protože mimo Souostroví tam není téměř nic). Mýlili by se však ti, kdo by v této situaci spatřovali rozpad Římské říše - pozvedne se po válce s ještě větší silou.

Frenkel nezapomíná na staré přátelství: povolává a jmenuje do vysoké funkce v GULŽDS Buchalceva, redaktora své žluťácké Kopejky v předrevolučním Mariupolu, jehož kolegové byli zastřeleni nebo rozptýleni po zemi.

Frenkel neměl jen vynikající komerční a organizační schopnosti. Dovedl si představit řady čísel a spočítat je zpaměti. Rád se chlubil, že si pamatuje tváře čtyřiceti tisíc vězňů, a u každého příjmení, jméno, jméno po otci, paragraf a trest (v jeho táborech bylo zvykem hlásit o sobě tyto údaje, když přistoupil vyšší

velitel). Vždycky se obešel bez hlavního inženýra. Když se podíval na podaný plán nádraží, hned viděl chybu, zmačkal ho, házel do tváře podřízenému a říkal:

"Měl byste pochopit, že jste osel a ne projektant!" Měl huhňavý, obvykle klidný hlas. Postavy byl maličké. Nosil železniční generálskou papachu, s modrým dýnkem a červenou podšívkou a vždycky, v různých dobách, vojenskou blůzu - jednoznačná aspirace na státníka, nikoli na inteligenta. Jako Trockij bydlel neustále ve vlaku, v kterém jezdil po vzdálených stavebních bitevních polích. A lidé, kteří byli k němu do vagónu předvoláni z tamní nehostinnosti na poradu, byli ohromeni ohýbanými židlemi, čalouněným nábytkem - a tím spíše tichli před výčitkami a rozkazy svého šéfa. On sám nikdy nevstročil do žádného baráku, nenadechl se toho puchu - požadoval a potřeboval jen práci. Se zvláštní oblibou telefonoval na objekty v noci a udržoval o sobě legendu, že nikdy nespí. (Ostatně ve stalinských dobách si na to zvykli i mnozí velmožové.) Nikdy nebyl ženat.

Víckrát zavřen nebyl. Stal se zástupcem Kaganoviče pro investiční železniční výstavbu a zemřel v Moskvě v padesátých letech v hodnosti generálporučíka, v klidu a se ctí. Mám dojem, že tuto zemi nenáviděl.

5 OPORY ARCHIPELAGU

Na Dálném východě existovalo město s výstižným jménem Cesarevič (korunní princ -pozn. překl.) Revoluce je přejmenovala na Svobodnyj. Amurské kozáky, kteří město obývali, rozehnali a město zůstalo opuštěné. Muselo být nějak osídleno. A osídlili je: vězni a čekisty, kteří je střežili. Celé město Svobodnyj se stalo táborem (BAMIag).

Tak sám život rodí symboly.

Tábory nejsou prostě temnou stránkou našeho porevolučního života. Jejich rozmach z nich učinil nikoli stránku, nikoli vedlejší věc, nýbrž snad přímo srdce událostí. V máločem se naše padesátiletí projevilo tak důsledně, tak úplně.

Tak jako každý bod je průsečíkem nejméně dvou čar, vedou ke každé události nejméně dvě nutné příčiny. A tak i k systému táborů nás přivedla na jedné straně ekonomická potřeba, ta by však byla sama o sobě mohla vést i k pracovní armádě, jenže tu už existovalo výborné teoretické zdůvodnění táborů.

Střetly se a jako by k sobě dávno patřily: šroubek zapadl do závitů, výstupek do vybrání. A tak se zrodilo Souostroví.

Ekonomická potřeba se projevila jako vždy otevřeně a krutě: stát, který se chtěl v krátké době upevnit (ze tří čtvrtin šlo o termíny jako na Bělomořském kanálu), aniž co bral zvenčí, potřeboval pracovní síly: a) maximálně levné a raději bezplatné, b) nenáročné, kdykoli připravené přemístit se z místa na místo, nezátížené rodinou, nevyžadující ani slušné bydlení, ani školy, ani nemocnice a po určitou dobu ani kuchyně, ani lázně.

Takové pracovní síly se daly sehnat jen požíráním vlastních dětí.

A teoretické zdůvodnění by nebylo mohlo vzniknout ve shonu těchto let tak hladce, kdyby základy nebyly položeny již v minulém století. Engels vyzkoumal, že počátkem člověka není zrod mravní ideje nebo myšlení, nýbrž náhoda a nesmyslná práce: opice vzala do rukou kámen a tím to všechno začalo. A Marx, který měl na mysli dobu bližší dnešku (Kritika Gothajského programu), se stejnou jistotou označil za jediný prostředek nápravy zločinců (je pravda, že měl na mysli kriminální zločince; vůbec ho nenapadlo, že jeho žáci budou považovat za zločince politické vězně) zase nikoli samotářské přemýšlení, nikoli morální sebezpytování, nikoli pokání a smutek (to všechno je nadstavba!), nýbrž produktivní práci. On sám neměl v životě v ruce motyku, do smrti nevzal do ruky kolečko, uhlí netěžil, stromy nekácel, nevíme, jak štípal dříví - ale tohle napsal na papír a ten se nevzepřel.

A pro nástupce to teď bylo snadné: donutit vězně, aby denně pracoval (někdy i 14 hodin, jako v kolymských dolech), je humánní a vede k jeho nápravě. Naopak omezit jeho vazbu na vězeňskou celu, dvorek a zelinářskou zahradu, dát mu po léta možnost číst knihy, psát, myslet a debatovat - znamená zacházet s ním "jako s dobytkem" (z téže Kritiky).

V pořijnových bouřlivých dobách sice nebyl čas na tyto jemnosti a vypadalo to, že je-jestě humánnější prostě popravovat. Ti, co nebyli popraveni, co byli zavřeni do nejružnějších raných táborů - ti tam nebyli zavřeni, aby se napravili, nýbrž aby byli zneškodněni, byla to prostá izolace.

Vždyť i v těch dobách byly mozky, které se zabývaly teorií trestu, například Pjotr Stučka. a v Základních principech trestního práva RSFSR z roku 1919 byl nově definován sám pojem trestu. Trest, říkalo se tam velmi neotřele, není ani mstou (dělnicko-rolnický stát se zločinci nemstí), ani vykoupením viny (nemůže existovat žádná individuální vina, pouze třídní příčinnost), je to obranné opatření, chránící společenské zřízení - nástroj sociální ochrany.

Když je to "nástroj sociální ochrany" - tak je to jasné, válka je válka, buď je třeba popravovat ("nejvyšší opatření sociální ochrany") nebo zavírat do vězení. Přitom se však jaksi ztrácela myšlenka nápravy, již také v roce 1919 hlásal VIII. sjezd strany. A hlavně teď nebylo jasné: co se má napravovat, když není viny? Třídní příčinnost se přece nedá napravit!?

A zatím skončila občanská válka, v roce 1922 byly vydány první sovětské zákoníky, v roce 1923 se konal "sjezd pracovníků vězeňství", v roce 1924 byly schváleny Základní principy trestního zákonodárství pro nový Trestní zákoník z roku 1926 (právě ten, který nám seděl na krku třicet pět let) - a nově vynalezené pojmy, že není "viny" a není "trestu", že je "sociální nebezpečí" a "sociální ochrana" se zachovaly.

Jistě tak je to nejpohodlnější. Tato teorie dává možnost kohokoli zatknout jako rukojmí, jako osobu "podezřelou" (Leninův telegram Jevgeniji Bošové), dokonce i celé národy mohou být vystěhovány pro svou nebezpečnost (příklady známe) - musí to však být žonglér první třídy, aby při tom všem ještě rozvíjel a udržoval v plném lesku teorii náprav. Byli však i žongléři, byla teorie a samotné tábory dostaly název nápravné tábory. Teď můžeme uvést i spoustu citátů.

Vyšinskij: "Celá sovětská trestní politika je založena na dialektickém (!) spojování principu potlačování a donucování s principem přesvědčování a převýchovy.⁵⁰¹" Všechna buržoazní nápravná zařízení se snaží 'pohnout' zločincem tím, že mu působí fyzické a morální utrpení" (vždyť ho chtějí "napravit"). "Na rozdíl od buržoazního trestu nejsou u nás útrapy vězňů cílem, nýbrž prostředkem. (Vždyť přece i tam to vypadá jako prostředek a ne cíl. A. S.). Naším cílem pak je - skutečná náprava, to, aby z táborů odcházeli uvědomělí pracovníci."

Rozuměli jste? I když donucujeme, přece jen napravujeme (a jak je vidět, také prostřednictvím útrap!), jenže není jasné co.

Hned na další stránce:

Nápravně pracovní tábory lokalizují a zneškodňují prostřednictvím revolučního násilí zločinné živly staré společnosti⁵⁰² (pořád - stará společnost! v roce 1952 to bude stále stará společnost! Jen do ní a houšť!) Tak tedy o nápravě ani slovo? Lokalizujeme a zneškodňujeme? A v téže roce (1934):

"Dvě nedělitelné součásti jednoho úkolu - potlačení a výchova tam, kde je to možné." Kde je to možné.

Zjišťujeme: náprava není pro všechny.

A u těch menších autorů koluje bůhví odkud převzatá formulka: "náprava napravitelných", "náprava napravitelných"...

A co nenapravitelní? Do hromadného hrobu? Na měsíc?(Kolyma). Na šmidtichu?(Norilsk).

Vyšinského právníci dokonce z výšin roku 1934 kritizují zákon o nápravných pracích z roku 1924 jako "falešnou představu o všeobecné nápravě". Protože tento zákoník o všeobecném vyhlazování nepíše.

Nikdo nesliboval, že se budou napravovat osmapadesátníci.

Proto jsem tuto část nazval vyhlazovací a pracovní. Jak jsme to poznali na vlastní kůži. A jestliže právníci sešití nějaké citáty nakřivo, to musíte povolat z hrobu Stučku, vytáhnout Vyšinského - ať to vysvětlí. Já za to nemohu.

To až teď, když jsem se dával do své knihy, jsem začal listovat díly předchůdců, a to mi ještě pomohli dobří lidé, vždyť se už nikde neseženou. Ale když jsme tahali ucourané táborové kabátce, neměli jsme o takových knihách ani ponětí. Že celý náš život není určován vůlí občana velitele, nýbrž jakýmsi legendárním zákoníkem práce pro vězně - to byla tajemná báje, byla to latrína; a nejen pro nás, ani major, velitel ZTS, by tomu nevěřil, ani za nic. Byly vydány jen pro služební potřebu, nikdo se jich rukou nedotkl, zdalipak se dochovaly v sejfech GULagu? Nebo je všechny spálili jako škůdcovské? To nikdo nevěděl. Ani jediný citát z nich nebyl vystaven v kulturně výchovných koutcích, ani čísličko nebylo oznámeno z dřevěného pódia - kolik hodin trvá pracovní doba? kolik volných dnů do měsíce? jak je to s odměnou za práci? přísluší ti náhrada za úraz? - vlastní kamarádi by se ti vysmáli, kdyby ses zeptal.

⁵⁰¹ Vyšinskij, předmluva ke knize Averbach, Ot prestuplenija k trudu, str. 6.

⁵⁰² ibidem, str. 7.

Tyhle humánní listiny znali a četli pouze naši diplomati. Ti určitě mávali tou knížečkou na konferencích. Bodejť! Já sehnal ty citátky až teď, a přesto slzím:

- v základních principech z roku 1919: jestliže trest není msta, nesmí být užívány žádné prvky mučení;
- v roce 1920: zákaz tykat vězňům. (Promiňte, prosím, a "přes hubu" - to se smí?);
- zákoník nápravných prací z roku 1924, článek 49: "Režim nesmí mít znaky mučení, naprosto nepřipouští: pouta, korekci (!), přísnou izolaci vězně v cele pro jednoho, odnímání potravy, návštěvy přes mříž."

A dost. Pozdější pokyny nejsou: diplomatům to stačí a GULag nepotřebuje ani to.

V trestním zákoníku z roku 1926 byl ještě článek 9., ten jsem náhodou znal a našpřtal se jej:

"Cílem opatření sociální ochrany není působit fyzické útrapy nebo ponižovat lidskou důstojnost a jejich úkolem není mstít a trestat."

Modrají se pomněnečky! Rád jsem to hrál na vedení na zákonném podkladě a často jsem odříkávat tento článek - a všichni strážci jen vyvalovali oči údivem a pohoršením. Byli to vysloužilci, kteří měli za sebou dvacet let, chystali se do důchodu - a v životě neslyšeli o žádném devátém článku, ostatně nikdy ani zákoník v rukou neměli.

O, "moudrá, prozíravá, lidská správo shora dolů!" jak napsal v Lifu vrchní soudce státu New York Leibowitz, který navštívil GULag. "Vězeň, který si odpykává svůj trest, si zachovává vědomí vlastní důstojnosti" - tak to uviděl a tak to pochopil.

Jak šťastný je stát New York, má-li tak prozíravého osla za soudce!

Ach, vykrmení, krátkozrací, neodpovědní cizinci s notesy a plnicími pery! Ti dopisovatelé, kteří kladli vězňům otázky před vedením tábora již v Kemu! Jak jste nám uškodili ve ctižádostivé vášni blýsknout se pochopením tam, kde jste tomu rozuměli jako koza petrželi !

Vlastní důstojnost! Toho, kdo byl odsouzen bez soudu? Koho na stanicích nechávají sedat u stolypinů (vagón pro trestance, název podle carského politika Stolypina, pozn. překl.), zadkem v blátě? Toho, kdo na hvízdnutí občana dozorce hrabe prsty hlínu, prosáklou močí, a odnáší ji, aby neskončil v korekci? Těch vzdělaných žen, které bývaly poctěny jako velkým vyznamenáním tím, že praly prádlo a krmily vlastní prasata občana velitele táborového střediska? A které na jeho první opilý pokyn zaujímaly příslušné pózy, aby zítra nechcípaly na společných pracích?

Oheň, oheň! Větvičky praskají a noční vítr pozdního podzimu ohýbá plameny táboráku. Zóna je temná, u táboráku jsem sám, mohu si přinést ještě truhlářské odpadky. Zóna je prominentní, tak prominentní, že se cítím jako na svobodě - je to rajský ostrov, je to "šaraška" Marfino ve svých nejkrásnějších dobách. Nikdo nade mnou nestojí, nevolá mě do cely, neodhání od táboráku. Zabalil jsem se do vatované vesty a přece jen je mi zima na studeném větru.

Ona však už kolik hodin stojí ve větru, ruce připaženy, hlavu má skloněnou, chvíli pláče, chvíli nehnutě strne. Občas žalostně zaprosí:

"Občane veliteli! Odpusťte! Odpusťte, víckrát to neudělám..."

Vítr přináší její sténání ke mně, jako by sténala přímo mně u ucha. Občan velitel si ve strážnici topí v kamnech a neozývá se.

Je to strážný sousedního tábora, odkud dělníci přicházejí do naší zóny klást vodovod, opravovat chatrnou seminární budovu. Za složitou sítí mnoha ostnatých drátů, dva kroky od stráže, pod prudkým světlem lampy, sklíčeně stojí potrestaná dívka, vítr tahá její šedivou pracovní sukýnku, studí nohy a hlavu v lehkém šátečku. Ve dne, když u nás kopali příkop, bylo teplo. A jiná dívka sešla do rokle, odplížila se k Vladykinské silnici a utekla, strážce byly nedbalé. Po silnici jezdí moskevský městský autobus a než se vzpamatovali, už ji chytit nemohli. Vyhlásili poplach, přišel zlý černý major, křičel, že když uprchlici nenajdou, budou za ten útěk celému táboru zakázány na měsíc návštěvy a balíčky. A dělnice se rozzuřily a pořád křičely, zvláště jedna, vztekla boulí oči: "Ať ji, potvoru, chytí! Ať ji nůžkami - šmik! šmik! ostříhají při nástupu!" (To si nevymyslela, tak se trestají ženy v GULagu). A tahle dívka si povzdechla a řekla: "Ať si aspoň za nás užije svobody!" Dozorce to uslyšel a tak ji potrestal: ostatní odvedli do tábora, ale ji postavili do pozoru před strážní budkou. Bylo to v šest večer a teď už jde na jedenáctou v noci.

Pokoušela se přešlapovat, aby se zahřála, ale strážný vystrčil hlavu a zavolal: "Stůj v pozoru, k...., nepřej si mě!" Teď se nehýbe a jen pláče:

"Odpusťte mi to, občane veliteli!... Pusťte mě do tábora, už to neudělám!..." Ale ani v táboře ji nikdo neuvítá: Svatá! Vstup!

Proto ji tak dlouho nechtějí pustit, že zítra je neděle, na práci ji nepotřebují.

Taková světlovlasá, prostá, nevzdělaná holka. Asi sedí pro nějakou cívku nití. Jakou nebezpečnou myšlenku jsi vyslovila, sestřičko! Chtějí tě vytrést na celý život.

Oheň, oheň! Když jsme bojovali, dívali jsme se do táboráků, jaképak bude vítězství... Vítr odnáší od táboráku nedohořelé planoucí drtky.

Tomuto ohni a tobě, dívko, slibuji: svět se o tom dozví.

Odehrává se to koncem roku 1947, brzy bude třicáté výročí Října, v sídelním městě Moskvě, jež právě oslavilo osm set let svých krutostí. Je to dva kilometry od všesvazové zemědělské výstavy. A nebude to ani kilometr k Domu tvorby nevolníků v Ostantkinu.

Nevolníků...! Toto srovnání napadlo mnohé, když měli chvíli času na rozmyšlení A nebyla to náhoda. Nejsou to jen určité rysy, ale celý hlavní smysl existence nevolnictví Souostroví je stejný: je to společenské zařízení na nucené a nelítostné využívání bezplatné práce miliónů otroků.

Šest dní do týdne, a často i sedm, chodili obyvatelé Souostroví na úmornou robotu, která jim bezprostředně nepřinášela žádný zisk. Nenechali je pro sebe pracovat ani v den pátý, ani v den sedmý, protože dostávali na živobytí "měsíčně" - táborový přiděl. Přesně stejně se dělili na robotníky (skupina A) a čeled' (skupina B), na ty, co sloužil bezprostředně statkáři (velitel táborového střediska) a ty, co pracovali ve statku (zóně). Za nemocné (skupina C) byli uznáváni jen ti, kteří už vůbec nemohli slézt s pece (s palandy). Stejně existovaly i tresty pro provinilce (skupina D), rozdíl tu byl jen v tom, že statkář, který jednal ve vlastním zájmu, trestal s menší ztrátou pracovních dnů - bičem v konírně, korekci neměl, kdežto velitel táborového střediska podle státní instrukce zavírá provinilce do trestní izolace (ŠIZO) nebo do BURu - baráku přísného režimu. Stejně jako statkář mohl si velitel tábora vzít kteréhokoli otroka za lokaje, za kuchaře, holiče nebo šaška (mohl dát z nevolníků dohromady divadlo, když se mu to líbilo), mohl si vzít kteroukoli otrokyni za hospodyně, souložnici nebo služku. Stejně jako statkář mohl dle libosti projevovat své rozmary, ukazovat svůj charakter. (Velitel Chimkinského tábora, major Volkov, spatřil, jak si vězněná dívka sušila na slunci po umytí dlouhé vlasy jako len, z nějakého důvodu ho to rozzlobilo a stručně prohodil: "Ostříhat!" A hned ji ostříhali. Bylo to roku 1945.) Když se měnil statkář nebo velitel tábora, všichni otroci pokorně čekali na nového, dohadovali se, jaké má zvyky a předem se odevzdávali do jeho moci. Nevolník nebyl schopen předvídat vůli pána a málo se zamýšlel nad zítřejším dnem - vězeň také. Nevolník se nemohl oženit bez souhlasu bářina - a vězeň tím méně, ten si mohl pořídit táborovou ženu, jen když byl velitel shovívavý. Tak jako nevolník si svůj otrocký úděl nevybíral, nemohl za svůj původ, tak si jej nevolil ani vězeň, dostával se na Souostroví také jen řízením osudu.

Této podobnosti si dávno všiml ruský jazyk: "Dostali lidé najíst?" "Poslali lidi do práce?" "Kolik máš lidí?" "Pošli mi člověka!"

Lidi, lidé - o kom to je? Tak se mluvilo o nevolnících. Tak se mluví o vězňích.⁵⁰³ Tak se však nedá mluvit o důstojnících, o vedoucích - "kolik máš lidí?" - tomu by nikdo nerozuměl.

Někdo namítne - tolik společného s nevolníky tu přece jen není. Rozdílů je víc. Souhlasíme - rozdílů je víc. Ale kupodivu: všechny rozdíly jsou ve prospěch nevolnictví! Všechny rozdíly jsou v neprospěch Souostroví GULag!

Nevolníci nepracovali déle než od slunka do slunka. Muklové začínají potmě, potmě také končí (a to ne vždycky).

Nevolníci světili neděli a všech dvanáct svátků a svatého patrona a o vánocích několik dnů (přece chodili za maškary!). Vězeň se před každou nedělí chvěje: dají nebo nedají? A svátky vůbec nezná (ani Volha nezná volné dny), ty První máje a Sedmé listopady, to je víc utrpení s prohlídkami a režimem než svátku (některé právě v tyto dny rok co rok zavírají do korekce). Pro nevolníky byly vánoce a velikonoce skutečným svátkem. Osobní prohlídky ("Stát vedle lůžek!") jednou po práci, jednou ráno, jednou v noci - neznali vůbec! Nevolníci bydleli v chalupách, považovali je za svoje, a když šli v noci spát -- na pec, na pryčnu, na lavici, věděli: tohle místo je moje, onehdá jsem tu spal a tak to bude pořád. Vězeň neví, v jakém baráku bude zítra (a dokonce když jde z práce, není si jist, kde bude spát dnes). Nemá "svoji" palandu, "svůj" vagónek. Kam člověka zaženou.

Nevolník, který chodil na robotu, míval svého koně, svoje rádlu, sekeru, kosu, vřeteno, koš nádobí, oblečení. Dokonce i čeled'⁵⁰⁴, píše Gercen,⁵⁰⁵ měla vždycky nějaké hadry, které nechávala jako dědictví

⁵⁰³ Tak se mluví také o kolchoznících a pomocných dělnících, ale my snad tak daleko nepůjdeme.

⁵⁰⁴ Čeled' - byli to většinou zkažení paraziti ("čeled'-chamrad") žila na úkor robotujících nevolníků, ale sama jim neporoučela. Muklovi je dvojnásob zle, protože jemu poroučejí a jeho sekýrují zkažení panští pridurkové.

⁵⁰⁵ A. I. Gercen, K staromu tovarišču. Sobr. soč. izd-vo Akademii nauk, M, 1960, t. XX, str. 585.

svým příbuzným a které jim statkář téměř nikdy nesebral. Mukl je však povinen zimní šaty odevzdat na jaře, letní na podzim, při inventarizaci mu prohrabou mošnu a každý přebytečný hadr zabírají pro erár. Není mu povolen ani nožík, ani miska a ze zvířectva - jenom vši. Nevolník přece jen sem tam políčí vrš, chytí nějakou rybkou. Mukl loví rybu jen lžící ze šlichty. Nevolník míval kravičku Stračenu nebo kozu nebo slepice. Mukl do mléka nikdy ani ret nesmočí a slepičí vejce nevidí po celá desetiletí, snad je ani nepozná, až je uvidí.

Rusko, které znalo po sedm století asijské otroctví, většinou neznalo hlad. "Na Rusi hlady nikdo neumřel," říká přísloví. A přísloví jen tak z ničeho nevzniká. Nevolníci byli otroky, ale najedli se.⁵⁰⁶ Souostroví však žilo po celá desetiletí v zajetí krutého hladu a muklové se navzájem rvali pro rybí ocas ze smetiště. Aspoň o vánocích a velikonocích míval i ten nejubožejší nevolnický mužik špek. I nejlepší pracovník v táboře však může dostat špek jen z balíčku.

Nevolníci žili v rodinách. Prodej nebo výměna nevolníka bez rodiny se všeobecně považovalo za barbarství, pohoršovala se nad nimi celá ruská literatura. Stovky, dejme tomu tisíce (ale sotva) nevolníků byly odtrhávány od rodin. Ale ne milióny. Mukl je odloučen od rodiny od prvního dne zatčení, a v polovině případů - navždy. Jestliže je syn zatčen s otcem (jak jsme slyšeli od Vitkovského) nebo žena s manželem - ze všeho nejvíc dbali dozorcí na to, aby nepřipustili jejich setkání ve stejném táborovém středisku. Když se náhodou setkali - co nejrychleji je odlučovali. Také každého vězně nebo vězeňkyni, kteří se v táboře sblížili ke krátké nebo skutečné lásce, hned potrestali korekcí, roztrhli je a poslali každého jinam. A ani ty nejsentimentálnější pišící dámy - Sagiňanová nebo Tessová nad tím neuronily do kapesníčku jedinou slzičku. (No ale ony to přece nevěděly. Nebo si myslely, že je to správné.) Ani přemísťování nevolníků z místa na místo neprobíhalo v šílené úspěchanosti: nechali je zabalit majetek, sebrat movitost a klidně se přestěhovat patnáct nebo čtyřicet verst daleko. Ale mukla transport zastihne jako bouře: má jen dvacet, deset minut na to, aby vrátil majetek tábora, a už je jeho život obrácen vzhůru nohama, a už jede někam na konec světa, možná navěky. Nevolník se málokdy stěhoval za život víckrát, častěji zůstával na jednom místě. Ale těžko bychom našli jednoho obyvatele Souostroví, který by nebyl poznal transporty. Mnozí se stěhovali pětkrát, sedmkrát i jedenáctkrát.

Nevolníkovi se někdy podařilo utrhout se na obročí (pracovali ve městě a odváděli pánovi část výdělku - pozn. překl.), utíkali daleko od prokletého bárina, obchodovali, bohatli, žili jako svobodní. Ale vězňové, i ti bez eskorty, bydlí ve stejné zóně a od rána je táhnou do stejné práce, kam ženou i kolonu ostatních.

Vůbec celé postavení nevolníků usnadňovalo to, že statkář je šetřil z nutnosti: stáli peníze a svou práci mu přinášeli bohatství. Velitel tábora vězně nešetří: nekoupil je, dětem je v dědictví neodevzdá, když jedni zemřou, pošlou mu jiné.

Ba ne, neměli jsme se pouštět do srovnání našich muklů se statkářskými nevolníky. Musíme uznat, že postavení nevolníků bylo mnohem klidnější a lidštější. Postavení obyvatelů Souostroví můžeme ještě tak přibližně srovnat s továrními nevolníky, uralskými, altajskými a nerčinskými. Nebo s arakčejevskými kolonisty. (Někteří se mnou nesouhlasí: i tady bylo dobře, v arakčejevských osadách byla také příroda a rodina a svátky. Jenom staré východní otroctví by se snad přesně vyrovnalo pobytu v táboře.) Jen jednu přednost mají vězňové před nevolníky, jen jedna nás napadá: vězeň se dostává na Souostroví, i když tam přijde jako nezletilý, ve věku 12-15 let - přece jen ne od narození. Přece jen než ho zavřou, urve i kus svobody! A pokud jde o výhody určitého soudního trestu ve srovnání s doživotním rolnickým nevolnictvím - tady je mnoho výhrad: když trest není čtvrtka (25 let - pozn. překl.), když to není paragraf 58, když nebudou "zvláštní příkazy", když člověku nenapaří druhý táborový trest, když po odpykání trestu člověka automaticky nepošlou do vyhnanství, když ho nevrátí ze svobody hned zpátky na Souostroví jako recidivistu. Výhrad je taková spousta, že si můžeme i vzpomenout, že přece bárin také někdy nevolníka z rozmaru pustil...

Proto když nám "císař Michail" na Lubjance oznámil anekdotické rozšířování VKP(b) - Vtoroje krepostonje pravo (bolševikov - Druhé nevolnictví bolševiků - nepřipadalo nám to směšné, nýbrž prorocké.

⁵⁰⁶ Taková svědectví máme ze všech staletí. V 17. století píše Jurij Kriianič, že rolníci a řemeslníci Moskovije žijí bohatěji než západní, že nejchudší obyvatelé Ruska jedí dobrý chléb, rybu, maso. Ani v době bezvlády "nejsou dávné sýpky vyčerpány a na poli stohů jest, humna jsou plna zaplněna, i semen na čtvero a deset let." (Avraami~ Palicyn.) V 18. století Fonvizin srovnává zámožnost ruských rolníků a rolníků Languedocu a Provence a píše: "Nestranným úsudkem shledávám, že sa, našich je nesrovnatelné příznivější." V 19. století Puškin napsal o nevolnické vesnici: "Všude je aid:t dosralek a práci."

Komunisté hledali nový stimul společenské práce. Zdálo se, že to bude uvědomělost, nadšení a naprostá nezištnost. Proto byla tak vítána "velká iniciativa" subotníků. Ale ukázalo se, že to není počátek nové éry, nýbrž křeč obětavosti jedné z posledních generací revoluce. Z gubernských tambovských materiálů roku 1921 je například zřejmé, že se již tenkrát mnozí členové strany pokoušeli vyhnout subotníkům - a tenkrát byla zavedena evidence ve stranické kartotéce o účasti na subotniku. Tato vlna vydržela ještě deset let u komsomolců a u nás, tehdejších pionýrů. Ale pak to přestalo i u nás.

Co teď? Kde hledat stimul? Peníze, akord, prémie? Ale z toho byl na hony cítit nedávný kapitalismus a bylo třeba dlouhého období, jiné generace, aby ten pach přestal pohoršovat a aby mohla být poklidně přijata "socialistická zásada hmotné zainteresovanosti".

I hráblo se hlouběji do truhly dějin a vytáhlo se to, co Marx nazýval "mimoekonomickým násilím". V táboře a kolchoze tento vynález nepokrytě vycenil zuby.

Pak se objevil Prenkel a jako když čert sype tajemné koření do vroucího kotle, přisypal kotlovku.

Zaklínadlo bylo známé, kolikrát jsme je slyšeli: "V novém společenském zřízení nemůže být místo ani pro kázeň hole, o níž se opíralo nevolnictví, ani pro kázeň hladu, na níž se drží kapitalismus."

Souostroví však dokázalo spojit výborně jedno s druhým.

A ani k tomu nebylo mnoho zapotřebí: 1. Kotlovka, 2. Brigáda, 3. Dvojí vedení. (Ale to třetí nebylo nevyhnutelné: na Vorkutě například bylo vždycky velení jediné a práce běžela).

To jsou ty tři opory Souostroví.

A když je budeme považovat za převodové páky - uvidíme, jak se to točí.

O kotlovce jsme už mluvili. Je to nové rozdělení chleba a obilovin, takové, aby se náš mukl za průměrný příděl, který v parazitických společnostech dostává nepracující vězeň, ještě otloukl a namakal si. Aby ten žvanec, který mu náleží, dostával jako přídavky po stogramových kousíčkách a přitom byl považován za úderníka. Procento výkonu přes sto dávalo právo na lžice kaše navíc (které právě tobě předtím sebrali). Krutá znalost lidské podstaty! Ani ty kousíčky chleba, ani ty kopečky kaše se vůbec nedaly srovnat s tím vynaložením sil, jež stálo jejich získání. Člověk však pro svou odvěkou ubohou podstatu neumí porovnat věc a její cenu. Jako voják ve válce, jemu cizí, jde do útoku za levnou sklenicí kořalky a platí za to životem, tak mukl za žebráckou almužnu sklouzne s klády, koupe se v jarní vysoké vodě severní řeky nebo v ledové vodě holýma nohama mísí hlinu na nepálené cihly, nohama, které už nebudou potřebovat půdu svobody.

Đábelská kotlovka však není všemocná. Všichni na ni nenaletí. Jako se kdysi naučili nevolníci "raději hryzat jehličí než kácet stromy", tak pochopili i muklové: v táboře člověka neničí příděl malý, ale velký. Líní! Tupí!

Necitelná zvířata! Nechtějí ten větší! Nechtějí kousek toho výživného chleba smíchaného s bramborami, vikví, vodou! Nechtějí ani podmínku! Nechtějí ani na tabuli cti! Nechtějí se pozvednout na úroveň zájmů stavby a státu, nechtějí plnit pětiletky v zájmu pracujících! Rozlezou se do různých koutů šachet, po poschodích staveb, raději se schovají v temné díře před deštěm, jen aby nemuseli pracovat. Takové masové práce jako ve šterkovém dole u Jaroslavlě se často nevyskytnou: stovky vězňů jsou tu směštnány na malé ploše, stráž je vidí pouhým okem, stačí, aby se někdo přestal pohybovat, a je hned nápadný. To jsou ideální podmínky: nikdo se neodvažuje zpomalit, narovnat záda, setřít pot, dokud se na kopci nemávně praporkem - to je signál přestávky. Ale co v jiných případech?

Zauvažovali. A vymysleli - brigádu. A jak by na to nepřišli? U nás i narodníci chtěli jít k socialismu přes obščinu a marxisté přes kolektiv. Jak to píší naše noviny do dnešního dne? "Hlavní je pro člověka práce, a to práce v kolektivu!"

V táboře přece není nic jiného než práce, a jen v kolektivu. To znamená, že NPT jsou nejvyšším cílem lidstva? Že toho hlavního jsme už dosáhli?

Jak slouží brigáda psychologickému obohacení svých členů, popohánění, slídění, zvyšování vědomí důstojnosti - to už jsme měli příležitost ukázat (kapitola 3). V souladu s cíli brigády se volí i vhodné úkoly a vedoucí brigád (v táboře se jim říká bugři). Vedoucí brigády honí vězně klackem i přídělem, musí zvládnout brigádu v nepřítomnosti velení, dozoru, eskorty. Šalamov uvádí příklady, kdy za jednu těžní sezónu na Kolymě vymřela brigáda několikrát, ale vedoucí zůstával stejný. V Kemerlagu byl vedoucí brigády Perelomov - jazyka nepoužíval, jen bidla. Seznam takových jmen by zabral mnoho stránek, ale nepřipravil jsem ho. Zajímavé je, že nejčastěji byli tito vedoucí brigád z kriminálních, tedy z "lumpenproletariátu".

Ale na co si lidé nezvyknou? Byla by to z naší strany hrubá chyba, kdybychom přehlédli, že se brigáda někdy stávala i přirozenou buňkou tuzemské společnosti - jako na svobodě rodina. Sám jsem takové brigády poznal - a ne jednu. Je pravda, že to nebyly brigády na společných pracích, tam, kde někdo musí zemřít, jinak by nepřežili ostatní. Byly to obvykle brigády odborníků: elektrikářů, zámečnicků, soustružníků, tesařů, malířů. Čím byly ty brigády menší (10-12 osob), tím zjevněji se v nich projevoval princip vzájemné ochrany a vzájemné podpory.⁵⁰⁷

Pro takovou brigádu a pro takovou úlohu musí být i vhodný vedoucí: přiměřeně krutý, který dobře zná všechny rtbrální (nemorální) zákony GULagu. Prozíravý a spravedlivý v brigádě. Se svými vypracovanými triky proti velení - někdo nadávkami, někdo z boku. Aby pouštěl hrůzu na všechny panské pridurky, aby nevynechal příležitost urvat nějakých sto gramů, vatované kalhoty, pár bot pro brigádu. Ale aby také měl styky mezi vlivnými pridurky, od nichž se dozví o všech táborových novinkách a o všech chystaných změnách, to všechno potřebuje ke správnému vedení. Musí dobře znát práce a úseky, výhodné a nevýhodné (a musí dokázat ty nevýhodné strčit sousední brigádě, pokud nějaká je). S dobrým okem na tucht -- kde je snazší ji urvat v této pětjděnce: zda v normách nebo objemech. A musí tvrdě hájit tucht před mistrem, když už zvedá prskající péro, aby "zkrouhl" výkazy. Aby věděl normovače podmáznout. A aby věděl kdo je z jeho brigády práskač (a když není příliš chytrý a zlý, ať tu je, nebo ti strčí horšího). A v brigádě vždycky ví, koho povzbudit pohledem, komu co nejsprostěji vynadat, komu dát dnes trochu lehčí práci. A taková brigáda a takový vedoucí si na sebe chlapsky zvyknou a chlapsky přežijí. Žádné něžnosti, ale nikdo ani nepadá. Pracoval jsem u takových vedoucích brigády u Sinebrjuchova, u Pavla Buroňuka. Kdybych měl dávat dohromady tento seznam, také by potřeboval hodně stránek. A mnohá svědectví se shodují, že nejčastěji byli takoví šikovní, moudří vedoucí z "kulackých" dětí.

Vždyť co se dá dělat? Když ti brigádu neodvratně vnucují jako formu existence - co se dá dělat? Nějak se musíš přizpůsobit. Práce nás ničí, ale zahynout můžeme také jen prací. (Samozřejmě je to pochybná filozofie. Správnější by bylo: neuč mě umírat, jak bys chtěl ty, nech mě zahynout, jak chci sám. Ale stejně tě nenechají, to je to...) Ani vedoucí brigády nemá moc pěknou volbu: když lesní brigáda nesplní denní úkol 55 kubíků - jde vedoucí do korekce. A když nechceš do korekce - hoň členy brigády k smrti. Kdo dřív uchopí čerta za rohy.

A dvojí vedení je pro tábory stejně pohodlné jako levá a pravá strana kleští. Dvojí vedení - to je kladivo a kovadlina z mukla vyrazí to, co potřebuje stát, a když se rozsype - hodí ho na smetiště. Přestože vydržovat zvláštní vedení zóny podstatně zvyšuje státní náklady, přestože svou tupostí rozmary a bdělostí často ztěžuje a komplikuje pracovní proces, přece jen je ustanovují, to znamená, že to není nedopatření. Dvojí vedení - to jsou dva trýznitelé místo jednoho střídají se a tak trochu si konkurují: kdo z vězně víc vymáčkne a méně mu dá.

V rukou jednoho vedení je výroba, materiály, náradí, doprava, chybí mu maličkost pracovní síly. Tyto pracovní síly vodí eskorta každé ráno z tábora a každý večer je přivádí zpátky do tábora (někdy jsou to směny). Těch deset nebo dvanáct hodin, v nichž se muklové dostávají do rukou výrobního vedení, není třeba je vychovávat nebo napravovat, a dokonce když v pracovní době chcípnu, nemůže to vadit ani jednomu, ani druhému vedení: mrtvolky je snazší odepsat než spálená prkna nebo ukradenou barvu. Pro výrobní vedení je důležité donutit vězně, aby toho za den udělali co nejvíc, výkazy jim napsat co nejnižší, protože je přece nějak třeba krýt vysoké výrobní náklady a nedostatky: vždyť kradou trusty i SMU i mistři i partáci i hospodářští vedoucí i řidiči; a nejméně ze všech muklové a ti ani nekradou pro sebe, ale pro své táborové velitele a eskortu (oni sami to nemají kam dát). A ještě víc se toho zničí při nedbalé a neprozíravé hospodaření a i proto, že ani věžňové šaty nešetří - a uhradit všechny tyto ztráty lze jediným způsobem: nedoplatit za pracovní síly.

V rukou velení tábora jsou jenom pracsíly (jazyk umí zkracovat!). (V originále rabsila, nepřeložitelná slovní hříčka, rab - otrok, tedy i pracsíla i otrocká síla, pozn. překl.) Ale to je rozhodující. Velitelé táborů to tak také říkají: můžeme je (výrobní vedení) zmáčknout, jiné dělníky nikdy nenajdou. (V tajze a v poušti, kdo by je našel?) A proto se snaží za svoje pracsíly stržit co nejvíc peněz, odevzdávají je eráru, a z těch jde část na vydržování tohoto táborového vedení, odměňovaného za to, že vězně střeží (před svobodou), dává jim jíst, pít, obléká je a umravňuje.

⁵⁰⁷ Projevilo se to i ve velkých brigádách pomocných dělníků, ale jen v táborech zvláštního režimu a za mimořádných podmínek. O tom v části V.

Jako vždy v našem promyšleném sociálním zřízení se tu střetávají dva plány: plán výroby, kde mají být náklady na mzdy co nejnižší a plán MV - přinášet z výroby do tábora co největší výdělky. Pro nestranného pozorovatele je to nepochopitelné: proč uvádět do rozporu vlastní plány? Ó, to má velký smysl! Střetávání plánů právě dělá z člověka placku. To je zásada, která překračuje hranice ostnatého drátu Souostroví.

A co je ještě důležité: tato dvě vedení nejsou vzájemně zneprátena, jak by se dalo soudit podle jejich neustálých potyček a vzájemného šizení. Tam, kde je třeba člověka pevněji zmáčknot, tam drží spolu velmi pevně. Ačkoliv je velitel tábora tatíčkem svých muklů, přece vždycky ochotně uzná a podepíše protokol, že za úraz může vězeň sám, nikoli pracoviště. Nebude příliš trvat na tom, že vězňové potřebují pracovní oděvy nebo že v některé dílně není ventilace (není, není, co se dá dělat, potíže růstu, a co, jak to bylo za blokády Leningradu?...). Táborové velení nikdy neodmítne výrobnímu vedení zavřít vedoucího brigády do korekce za hrubost nebo dělníka za to, že ztratil lopatu, nebo inženýra, který nepřesně splnil rozkaz. V těch ztracených osadách přece právě tato dvě vedení představují vyšší kruhy - pralesní industriální statkáře. Jejich manželky se přece vzájemně navštěvují.

Jestliže se však ve výkazech neustále naskakují hausnumera (tuchta), jestliže se zapisuje výkop a zasypaní příkopů, které nikdy neexistovaly, opravy topení nebo stroje, který nebyl nikdy poškozen, výměna celičkových stožárů, které budou stát ještě deset let - neděje se to už z návodu táborového vedení, to je klidné, peníze tak či onak do tábora potečou - to už dělají sami vězňové (vedoucí brigád, normovači, parťáci), protože takové jsou všechny státní normy: nepočítají s reálným pozemským životem, ale s jakýmsi ideálem z Měsíce. Ty normy nemůže splnit člověk obětavý, zdravý, vykrmený a svěží!

A co můžete chtít od ztýraného, slabého, hladového, utlačovaného vězně? Státní systém norem popisuje výrobu tak, jak na zemi nikdy vypadat nemůže - a tím připomíná socialistický realismus v krásné literatuře. Jestliže však jdou neprodané knihy prostě do stoupy, skrývat průmyslovou tuchtou je složitější. Nikoli však nemožné!

Věčně spěchající ředitel nebo vedoucí stavby při zběžné kontrole nestačil tuchtou zjistit. A parťáci ze svobodných zaměstnanců byli negramotní, opilí nebo nakloněni muklům (věděli, že i je vedoucí brigády v těžké chvíli vytrhne). A pak - "procenta se snědí", chleba z břicha nevylovíš. Účetní revize a evidence jsou proslulé svou nepružností, odhalují tuchtou se zpožděním několika měsíců a let, kdy peníze za práci dávno uletěly, a zbývá postavit před soud někoho z civilních zaměstnanců nebo věc zatusovat a odepsat.

Vedení postavilo Souostroví na třech opěrných sloupech: kotlovce, brigádě a dvojím vedení. A čtvrtý a hlavní sloup - tuchtou, vymysleli obyvatelé a sám život.

Tuchta vyžaduje energické, podnikavé brigadýry, ale ještě důležitější, ještě potřebnější jsou vedoucí výroby z řad vězňů. Parťáků, normovačů, plánovačů, ekonomů z jejich řad bylo dost, protože v těch dalekých krajích svobodné zaměstnance neseženeš. Někteří muklové v těchto funkcích ztráceli míru, byli krutější než svobodní, šlapali po svém bratru vězni a po mrtvolách kráčeli k vlastní podmínce. Jiní si naopak zachovávali jasné vědomí své vlasti - Souostroví - a vnášeli rozumnou uměřenost do řízení výroby a rozumnou míru tuchty do evidence. Bylo to pro ně riziko: nikoli riziko dostat nový trest, protože tresty jim napařili pořádné a paragraf byl pevný, bylo to riziko ztratit své místo, rozhněvat si nadřícené, dostat se do špatného transportu - a tak bez povšimnutí zahynout. Jejich vytrvalost a moudrost si zaslouží tím více úcty, že pomáhali přežít svým bratrům.

Takový byl například Vasilij Grigorjevič Vlasov, kterého už známe z Kadyjského procesu. Po celou dobu, kdy si odpýkával trest (seděl nepřetržitě devatenáct let), si uchoval přímý postoj, jež ukázal u soudu a s nímž se vysmál Kalininovi a jeho omilostnění. Po celá ta léta, kdy usychal hlady a táhl káru společných prací, se necítil jako obětní beránek, nýbrž jako pravý politický a dokonce jako "revolucionář", jak to říkával v rozhovorech mezi čtyřma očima. A když pro svou vrozenou náramnou šikovnost hospodáře, která mu nahrazovala nedokončené ekonomické vzdělání, zastával funkce výrobních pridurků, neviděl v tom jen oddálení vlastní zkázy, ale také možnost, jak celou káru upravit tak, aby to měli i ostatní snazší.

Ve 40. letech Vlasov na jednom Ust'-Vymském lesním pracovišti (Ust'vymlag se lišil od obecného schématu tím, že měl jediné vedení: tábor sám kácel dříví, evidoval plán a odpovídal za něj před ministerstvem lesního hospodářství) vykonával funkce normovače i plánovače současně. Byl tam hlavou všeho, v zimě, aby pomohl udřeným dřevařům, připisoval jejich brigádám kubické metry navíc. Jedna zima byla zvlášť krutá, mládenci plnili sotva 60 procent, ale dostávali jako za 125 procent, se zvýšeným přidělem přečkali zimu a práce se ani na den nezastavila. Vyvážení "vytěženého" dřeva (na papíře) však

velmi zaostávalo a k veliteli tábora se donesly nedobré pověsti. V březnu poslal do lesa komisi z předáků - a ti zjistili, že chybí osm tisíc kubických metrů dřeva! Rozzuřený velitel si povolal Vlasova. Ten ho vyslechl a řekl: "Dej jim, veliteli, každému pět dní, jsou to lenoši. Nechtělo se jim chodit po lese, je tam hluboký sníh. Vytvoř novou komisi, budu předsedat." Se svou rozumnou trojkou sepsal Vlasov protokol, a aniž vyšel z pracovny, "našel" všechno chybějící dříví. Velitel se na nějakou dobu uklidnil, ale v květnu se zase začal starat: dříví se vyváží málo, nahoře už se vyptávají. Povolal zase Vlasova. Vlasov, maličký, ale s kohoutí drzostí, teď už ani nezapíral: dříví není. "Jak jsi mohl napsat falešný protokol, ra-ta-tata?!" "Bylo by snad bývalo lepší, kdybyste byl šel do kriminálu? Osm tisíc kubíků to je pro svobodného desítka, a pro čekistu, dejme tomu, pět." Velitel si zanádal, ale teď už bylo na potrestání Vlasova pozdě: s ním to padá a stojí. "Co dělat?" "Ať jsou cesty úplně na kaši." Všechny cesty byly na kaši, zimní i letní, a Vlasov přinesl veliteli k podpisu technicky podrobně doloženou zprávu, kterou poslali dál na Správu. Uvádělo se v ní, že se vzhledem k velmi úspěšným lesním pracím během uplynulé zimy, osm tisíc kubických metrů nestačilo vyvézt zimní cestou na saních. V létě se po bažině vyvézt nedá.

Dále se uváděl rozpočet nákladů na stavbu silnice z kůlů a dokazovalo se, že odvoz těch osmi tisíc bude teď dražší než jejich vlastní cena. A po roce, až proleží léto a podzim v bažinách, nebudou už splňovat požadavky na kvalitu a zákazník je přijme jen jako dřevo na topení. Správa souhlasila s přesvědčivými argumenty, které se nemusí stydět ukázat žádné jiné komisi - a odepsala osm tisíc kubíků.

Tak byly ty kmeny poraženy, snědeny, odepsány - a znovu hrdě stály a jejich jehličí se zelenalo. Ostatně ani stát nezaplatil draho za ty mrtvé kubické metry: několik set bochníků černého, mazlavého, vodou prosáklého chleba navíc. Zachovaná tisícovka stromů a stovka životů se za zisk nepovažuje - tenhle majetek na Souostroví nikdy nepočítali.

Vlasov asi nebyl sám, kdo přišel na takové techtle mechtle, protože od roku 1947 byl na lesních pracích zaveden nový pořádek: komplexní čety a komplexní brigády. Teď byli dřevaři a povozníci v jedné četě a brigádě se nezapočítával pokácený les, nýbrž dříví vyvezené na břeh řeky, po níž se plaví dříví, ke skluzavce, k místu jarního plavení.

No a co? Teď to s tuchtou prasklo? Vůbec ne! Dokonce rozkvetla! Rozšířila se z donucení a rozšířil se okruh dělníků, kteří z ní byli živi. Pokud to někoho z čtenářů nenudí, podívejme se na to:

1. Od skluzavky nemohou dříví po řece plavit věžňové (kdo by je na řece hlídal? Bdělost!). Proto na skluzavce přijímá dříví od předáka z tábora (za všechny brigády) představitel podniku pro plavení, kde pracují svobodní. No a co ten, bude přísný? Vůbec ne! Předák z tábora fixluje, jak to potřebují brigády dřevařů, a představitel lesního závodu se vším souhlasí.

2. Důvody: lesní závod také musí živit svoje svobodné dělníky, normy jsou také nad jejich síly. Všechno to neexistující, připsané dříví si lesní závod zapisuje jako přeplavené.

3. U hlavní sběrně, kde se shromažďuje dřevo naplavené ze všech pracovišť, je burza - tady se valí dříví z vody na břeh. To je zase práce věžňů, zase Ust'vymlagu (52 ostrovy Ust'vymlagu jsou rozptýleny na území 250x250 kilometrů, takové je naše Souostroví!) Představitel lesního závodu je klidný, táborový příjemce teď od něho převezme zpátky celou tuchtou: jednak aby neshodil svůj tábor, který to dříví odevzdal na skluzavce, jednak aby tou tuchtou nakrmil také svoje vězně, kteří valí dříví z řeky. Ti mají také fantastické normy, také chtějí svou patku. Tady se musí příjemce zapotit v zájmu společnosti: nejenže musí převzít objem dřeva, ale musí dříví skutečně i tuchtově rozepsat podle průměru a délky kulatiny.

Tady je ten živitel! (Vlasov byl i tady).

4. Za burzou je pila, kde se z kulatiny zpracovávají prkna atd. Dělníky jsou tu zase muklové. Brigády se živí objemem zpracované kulatiny a "přebývající" tuchtové dřevo velmi vhodně zvyšuje procento jejich výkonu.

5. Dál je sklad hotové produkce, podle státních norem musí obsahovat 65 procent kulatiny, přijaté lesním podnikem. Tak se i 65 procent z tuchtly neviditelně dostává do skladu (a smyšlená produkce pily se také rozepisuje podle druhů: odkorek, ke zpracování, síla prken, ohraněné, neohraněné...) Dělníci, rovnající dřevo, se na té tuchtě také přiživí.

No a co dál? Tuchta narazila na sklad. Sklad střeží VOCHR, nekontrolované ztráty tu být nemohou. Kdo a jak teď tuchtou zodpoví?

Tady přichází principu tuchty na pomoc jiný velký princip Souostroví: princip gummy, tj. všemožných odkladů. Tak se eviduje tuchta, tak se přepisuje z roku na rok. Při inventurách jsou v této divoké pustině Souostroví všichni na jedné lodi, všechno vědí.

Každé prkénko se při počítání do ruky nebere. Naštěstí určité množství tuchty každý rok "podléhá zkáze" při skladování, odepisuje se. Jednoho nebo dva vedoucí skladu odvolají, převedou je na normovače. Avšak kolik lidí se zato najedlo!

A ještě něco: když se prkna nakládají do vagónů pro spotřebitele (příjemce tu přece není, vagóny se budou později rozdělovat podle průvodek), nakládá se i tuchta, to znamená, že se připisuje přebytek (a přitom se užíví i brigády nakladačů, všimněte si!). Železnice náklad zaplombuje, té do toho nic není. Za určitou dobu někde v Armaviru nebo Krivém Rogu vagón otevrou a zaprotokolují skutečný příjem. Bude-li chybějící váha přiměřená, pak se všechny ty rozdíly objemů zapíše do nějaké rubriky a vysvětlovat to bude Gosplan. Bude-li rozdíl nekřesťanský, pošle příjemce do Ust'vymlagu reklamaci - ale tyto reklamace se pohybují v miliónech jiných papírů, někde se zakládají a tím to hasne - nemohou zlomit lidskou touhu žít (Poslat zpátky vagón dřeva si žádný Armavir netroufne: ber co Je, na jihu žádné dřevo není).

Dodejme, že i stát, ministerstvo lesního hospodářství, vážně užívá ve svých národohospodářských zprávách těchto vymyšlených čísel o pokáceném a zpracovaném dřevě. Ministerstvu jsou také vhod.⁵⁰⁸

Nejpodivuhodnější je však snad tohle: zdálo by se, že pro tuchtu by na každé etapě transportu mělo dřevo chybět. Ale příjemce burzy stačí v letní sezóně připsat při valení dřeva tolik tuchty, že na podzim má lesní závod ve sběrnách přebytky! Nestačili na ně. Přes zimu se nechat nesmějí, aby se na jaře nemuselo volat letadlo s bombami. Toto přebytečné dřevo, které už nikdo nepotřebuje, spouštějí tedy v pozdním podzimu do Bílého moře! Zázrak? Div? To není jen na jediném místě. Třeba v Unžlagu zůstávalo vždycky ve skladech přebytečné dřevo, které se nedostalo do vagónů a nebylo už nikde evidováno! A když už byl definitivně zavřen další sklad, jezdili ještě mnoho let ze sousedních ZTS pro suché dříví, které nikomu nepatřilo, a topili v kamnech vyschlými poleny, jejichž kácení stálo tolik utrpení. Z táborového střediska Talag v archangelské oblasti vysílali skupiny trestanců bez eskorty tajně poškozovat a zadržovat svobodným vorařům vory, aby si přebytečné dřevo neponechávali. Pak se z takového dřeva, které tábor vytěžil, odvedl a zase zpátky ukradl, dělal nábytek. V plánech už se s tím každoročně předem počítalo. A to všechno - celý ten špás jen proto, aby člověk přežil, vůbec ne proto, aby se obohatil, vůbec ne proto, aby okradl stát. Stát by neměl být tak příliš krutý, neměl by nutit své občany klamat. Mezi vězni se říká: Kdo vybudoval kanál? Tuchta a amonal! Tak tohle všechno jsou opory Souostroví.

6 PŘIVEZLI FAŠISTY!

"Přivezli fašisty! Přivezli fašisty!" volali vzrušeně mladí muklové, kluci a holky, běžajíc po táboře, když naše dva nákladáky - na každém třicet fašistů - vjely za hranice malého čtverce tábora Nový Jeruzalém.

Právě jsme prožili jednu z velkých hodin svého života - hodinu jízdy ze čtvrti Krasnaja Presňa - to, čemu se říká krátký transport. Přestože nás vezli s nohama skrčenýma v korbě, měli jsme pro sebe všechnen vzduch, všechnu rychlost, všechny barvy. Jak se dá pestrobarevnost světa zapomenout! Červené tramvaje, modré trolejbusy, dav lidí v bílých a pestrých šatech, zdalipak oni sami ty barvy vidí, když se tlačí na stanicích? Dnes jsou také z neznámého důvodu na všech domech a sloupech prapory a praporky, jakýsi nenadálý svátek - 14. srpna, který připadl na den našeho slavného odjezdu z vězení. (Toho dne byla vyhlášena kapitulace Japonska, konec sedmidenní války.) Na Volokolamské silnici omamovaly naše ostříhané hlavy víry vůně pokoseného sena a předvečerní svěžest luk. Kdo by sál tento luční vítr lačněji než trestanci? Opravdová zeleň nám oslepovala oči, zvyklé na šedou, stále na šedou. Dostali jsme se do transportu spolu s Gammerovem a Ingalem, seděli jsme vedle sebe a zdálo se nám, že jedeme na veselou daču. Na konci tak okouzující cesty nemohlo být nic chmurného.

A tak seskakujeme z vozu, protahujeme zdřevěnělé nohy a záda a rozhlížíme se. Zóna Nového Jeruzaléma se nám líbí, je dokonce velmi milá: není ohrazena uzavřeným plotem, ale jen proplétaným ostnatým drátem a na všechny strany je vidět zvlněnou, živou, venkovskou, výletní zvenigorodskou krajinu. A jako bychom byli součástí tohoto veselého okolí, vidíme tento kraj stejně jako ti, co sem

⁵⁰⁸ Tak se také tuchta, jako mnohé jiné problémy Souostroví, vymyká jeho rámci a má význam celostátní.

přijíždějí na rekreaci a k radovánkám, dokonce je vidíme prostorověji (naše oči si zvykly na ploché stěny, ploché palandy, nízké cely), dokonce vidíme všechno šťavnatěji: zeleň, která bývá v srpnu už vybledlá, nás oslepuje. A možná, že se nám zdá tak sytá proto, že slunce zapadá.

"Vy jste fašisté? Všichni jste fašisté?" ptají se nás s nadějí přistupující muklové, a když se přesvědčí, že ano, že jsme fašisté, hned zase odbíhají, odcházejí. Nic víc je na nás nezajímá.

(Už víme, že fašisté je přezdívka osmapadesátníků. Zavedli ji vynalézaví kriminálníci a velení ji velice schvaluje: kdysi se jim pěkně říkávalo kaerři: to pak vymizelo, a my přece potřebujeme pořádný cejch.)

Po rychlé jízdě na čerstvém vzduchu máme pocit, jako by tu bylo tepleji a proto ještě útulněji. Ještě se ohlížíme na malou zónu s jednopatrovou zděnou budovou pro muže a dřevěnou budovou s přístavkem pro ženy, vidíme docela vesnické stodoly na spadnutí, patřící k táborovému hospodářství. Díváme se na dlouhé černé stíny stromů a budov, které již padají na okolní pole. Na vysoký komín cihelny, na postupně se rozsvěčující okna dvou továrních budov.

"Nu co? Není to tu špatné... zdá se..." říkáme si a snažíme se přesvědčit jeden druhého i sebe sama.

Jeden mládenec s tím nápadně číhavým a nevlídným výrazem, kterého si už začínáme všimnout, a to nejen u něho, se vedle nás chvíli zastavil a se zájmem si prohlížel fašisty. Černou zamaštěnou čepici měl šikmo naraženou na čelo, ruce v kapsách, stál a poslouchal naše povídání.

"Není to špatné!" rozechvěla se mu bránice. Zašklebil se, ještě jednou se na nás pohrdavě podíval a procedil: "Cucáci!... Natáhněte bačkory!"

Plívl nám pod nohy a odešel. Nemohl už takové pitomce poslouchat.

Naše nálada poklesla.

První noc v táboře!... Už se řítíte, řítíte se po něčem kluzkém a hladkém, dolů, dolů a někde ještě existuje záchranný výstupek, za který byste se měli chytit, ale nevíte, kde je. Ožilo ve vás všechno, co je ve vaší výchově nejhoršího: veškerá nedůvěra, chmura, dravost, krutost, vštípená dlouhými hladovými frontami, otevřenou nespravedlností silných. Toto nejhorší ještě rozněcují, kalí všechny pověsti, které jste předem o táboře vyslechli: jen se vyhybejte společným pracím! vlčí táborový svět! tady tě spolknou zaživa! tady udupou toho, kdo klopýtne! jen se vyhybejte společným pracím! Ale jak se jim vyhnout? Kam se... vrátit? Něco člověk dát musí! Někomu dát musí! Ale co? Ale komu? Ale jak se to dělá?

Neuplynula ani hodina - přichází jeden z našeho transportu a skrytě září: byl jmenován inženýrem-stavbařem zóny. A ještě jeden: dovolili mu, aby otevřel v továrně holičství pro civilní zaměstnance. A další: potkal známého, bude pracovat v oddělení plánování. Srdce tě bolí: to všechno je na tvůj úkor! Přežijí to v kancelářích a holičstvích. A ty zahyneš. Zahyneš.

Zóna. Dvě stě kroků od drátu k drátu, a ani se k němu nesmíš přiblížit. Ano, dokola se budou zelenat a zářit zvenigorodské kopečky a tady je hladová jídelna, zděný sklep trestní izolace, dřevá stříška nad plotnou "individuálního vaření", bouda lázní, šedivá budka špinavého záchodu se shnilými prkny - a dělej co dělej, to je všechno. Možná, že v tvém životě je tento ostrůvek posledním kouskem země, po němž je ti ještě souzeno chodit.

V místnostech jsou navrženy holé vagónky. Vagónek je vynález Souostroví, spí na něm jeho obyvatelé; nikde jinde se s ním nesetkáte: jsou to čtyři dřevěné desky ve dvou poschodích nad sebou, na dvou zkřížených podpěrách - v hlavách a nohou. Když se jeden spáče pohne, tři ostatní se houpají.

Matrace se v tomto táboře nevydávají, ani pytle na slavníky. Slovo "prádlo" je pro obyvatele Novojeruzalémského ostrova neznámé: neexistuje tu ložní prádlo, nikdo nedostává a nikomu neperou prádlo osobní, máš jen, co si přivezeš na sobě a jak se sám postaráš. Ani slovo "polštář" hospodářský vedoucí tohoto tábora nezná, polštář můžeš mít také jen svůj, a mají ho jen ženské a kriminální. Když večer uléháš na holou desku, můžeš se zout, ale pamatuj - boty ti někdo sekne. Raději spí v botách. A své šaty také nepohazuj - také ti je seknu. Když odcházíš ráno do práce, nesmíš v baráku nic nechat: co by nechali na pokoji zloději, seberou dozorcí: není dovoleno! Ráno odcházíte do práce, jako když kočovníci opouštějí stanoviště ba co víc: nezanecháváte ani popel tábořišť, ani ohlodané zvířecí kosti, místnost je prázdná jako stodola zjara, klidně by tu přes den mohli bydlet jiní. A tvoje spací deska se ničím neliší od desek tvých sousedů. Jsou holé, mastné, vyblýskané mnoha těly.

Ale ani do práce si nic s sebou nesmíš vzít. Seber si ráno svých pár švestek, postav se do fronty u skladu osobních věcí a všechn svůj majetek naskládej do kufru, do pytle. Když se vrátíš z práce, postav se do fronty u skladu, vezmi si to, co myslíš, že budeš potřebovat k přenocování. Nesmíš se zmýlit, podruhé se do skladu nedostaneš.

A tak - deset let! Hlavu vzhůru!

Ranní směna se vrací do tábora kolem třetí hodiny odpoledne. Myje se, obědvá, stojí ve frontě do skladu - a už se zvoní k nástupu. Všichni, kdo jsou v táboře, se řadí a negramotný dozorce chodí s překližkovou tabulkou, dumlá tužku, moudře krčí čelo a pořád si 5epr a šeptá. Několikrát přepočítává řady, několikrát obchází všechny místnosti, zatímco vězňové stojí. Bud' se zmýlí v počítání nebo se splete v tom, kolik je nemocných, kolik lidí sedí v trestní izolaci "nezařazeno do práce". Toto nesmyslné plýtvání času trvá, když to jde dobře, tak hodinu a někdy půldruhé. A zvláště bezmocně a ponížene se cítí ti, kdo šetří časem (to je potřeba, jež v našem národě příliš rozvinuta není, a muklové ji vůbec nemají), kdo se snaží i v táboře stačit něco udělat. Při "nástupu" se číst nedá. Mí kluci, Gammerov a Ingal, stojí se zavřenýma očima, skládají verše nebo prózu nebo dopisy -- ale ani takto tě v řadě stát nenechají, protože to vypadá, že spíš a tím urážíš apel, a navíc, uši si zacpat nemůžeš a sprosté nadávky, hloupé vtípky a rozvláčné hovory -- všechno se tam dere. (Máme rok 1945. Norbert Wiener brzy zformuluje zákony kybernetiky, již je rozštěpen atom - a tady bledolící intelektuálové stojí a čekají - "nehejbat se!" - než tupý panák s rudou držkou lenivě došeptá svou bilanci!) Apel skončil, teď by sis mohl jít v půl šesté lehnout (protože minulá noc byla krátká, ale příští může být ještě kratší), ale za hodinu je večere - čas se drolí.

Správa tábora je tak líná a neschopná, že nemá ani chuť, ani ji to nenapadne, aby rozdělila dělníky tří různých směn do různých místností. V osm hodin po večeři by se první směna mohla uložit, ale sytými a odpočatými čerti šijí, kriminální začínají na svých peřinách teprve teď hrát karty, hulákat a předvádět dramatinovaná čísla. Tady je jeden zloděj, vypadá jako Ázerbájdžánec, předstírá tiché plížení a skáče kolem dokola místnosti z vagónku na vagónek, po horních deskách a po pracantech a křičí: "Takhle si šel Napoleon do Moskvy pro tabák!" Když dostane tabák, vrací se stejnou cestou a stejně bezohledně: "Tak utíkal Napoleon do Paříže!" Každá vylomenina kriminálníků je tak ohromující a nezvyklá, že se na ni jen díváme s otevřenou pusou. Od devíti večer rozhoupává vagónky, dupe, chystá se, nosí věci do skladu noční směna. Odvádějí ji k desáté, teď si tak zdřímnout! -- Ale kolem jedenácti se vrací odpolední směna. Teď ona těžce dupe, rozhoupává vagónky, myje se, jde do skladu pro věci, večeří. Snad až od půl dvanácté zmožený tábor spí.

Ale ve čtvrt na pět se nad naším malinkým táborem i nad ospalým kolchozním okolím, kde si staří lidé ještě dobře pamatují vyzvánění istrinských zvonů, rozléhá zvuk zpěvného kovu. Možná, že i náš táborový stříbrohlasý zvon je z kláštera, že si už tam zvykl volat s prvním kuropěním mnichy k modlitbě a práci.

"První směna, budíček!" křičí dozorce v každé místnosti. Hlava zamžená z nevyspání, ještě nerozlepené oči - jaképak mytí! A oblékat se nemusíš, vždyť jsi oblečený. Rovnou do jídelny. Vstupuješ tam a ještě se motáš v rozespalosti. Každý se někam cpe, přesně ví, co chce, jedni spěchají pro příděl, jiní pro šlichtu. Jenom ty bloudíš jako náměsíčný v matném světle žárovek a za stoupající párou ze šlichty nevíš, kde máš dostat jedno i druhé. Konečně jsi dostal - pět set padesát přepychových gramů chleba a hliněnou misku s něčím horkým a černým. To jsou černé šči, šči z kopřiv. Černé cáry vyvařených lodyh plavou v načernalé, nemastné vodě. Žádné maso, ani ryby, ani tuk. Dokonce ani sůl ne: vařené kopřivy veškerou sůl pohlcují, a tak ji do polévky vůbec nedávají. Jestliže je tabák - táborové zlato, je sůl - stříbro a kuchaři s ní šetří. Je to odporné žrádlo, ta nesolená šlichta z kopřiv! Máš hlad, ale nějak to do sebe nemůžeš nalít.

Zvedni oči. Ne k nebi, ke stropu. Oči si již zvykly na matné světlo lamp a mohou přečíst dlouhé heslo, napsané oblíbenými červenými písmeny na tapetovém papíře:

"Kdo nepracuje, ať nejí!"

A srdce se rozechvěje v těle. Ó, mudrci z kulturně výchovného oddělení! Jak jste byli spokojeni, když jste vynalezli toto veliké biblické a komunistické heslo - pro jídelnu tábora. Ale v Matoušově evangeliu se praví: "Hodent' jest zajisté dělník pokrmu svého." Ale v Deuteronomiu se praví: "Nezavížeš úst vola mlátícího."

Ale vy potřebujete vykřičník! Díky vám za vola mlátícího! Teď budu vědět, že můj tenký krk nesvíráte proto, že byste takových měli málo, že mě neškrtíte z prosté chtivosti - ale ve jménu světlých principů budoucí společnosti! Jenomže v táboře nevidím, že by ti, co pracují, jedli, ani nevidím, že by hladověli ti, co nepracují.

Svítá. Předjitřní srpnové nebe bledne. Jen ty nejzářivější hvězdy jsou ještě vidět. Na jihovýchodě, nad továrnou, do níž nás teď povedou, je vidět Prokyon a Sirius - alfy Malého a Velkého Psa. Všechno nás opustilo, dokonce i nebe se spolčilo s vězňovými: psi na nebi, jako na zemi, v rukou dozorců. Psi zuřivě štěkají, poskakují, chtějí nás rafnout. Jsou výborně vycvičení na lidské maso.

První den v táboře! Ani nepříteli takový den nepřejí! Mozek se vzpírá pojmout všechnu krutost. Jak to bude dál? Co bude se mnou? - zavrtává a zavrtává se do mozku. Nováčky dostávají nejnesmyslnější práci, jen aby byli zaměstnaní, než se všechno uspořádá. Nekonečný den. Nosíš nosítka nebo voziš kolečka a s každým kolečkem dne ubývá jen o pět, o deset minut a hlava je volná, jen pro to jediné je volná, aby mohla přemýšlet: jak to bude dál? jak to bude dál?

Vidíme nesmyslnost převážení toho smetí, snažíme se mezi kolečky si povídat. Zdá se, že jsme už zmoženi prvními kolečky, že jsme na nich už nechali všechnu sílu - a jak máme vozit osm let? Snažíme se mluvit o něčem, v čem bychom pocítili svou sílu a osobnost. Ingal vypráví o pohřbu Tyňanova, za jehož žáka se považuje - a začínáme debatu o historických románech: zda se někdo vůbec může opovážit je psát. Historický román je přece o něčem, co autor nikdy neviděl. Autor, se zátěží odstupu a zralosti své doby, se může sebevíce přesvědčovat, že vše dobře promyslel, ale vžit se stejně nemůže; znamená to tedy, že historický román je především románem fantastickým?

Tu začínají předvolávat nový transport, po několika mužích, kteří si jdou do kanceláře pro zařazení, a tak všichni koleček necháváme. Ingal se dokázal od včerejška s kýmsi seznámit - a tak je on, publicista, přidělen do závodní účtárny, přestože se do čísel beznadějně zaplétá a na počítadle v životě nepočítal. Gammerov není schopen jít prosit ve snaze uchytit se, ani kdyby mu šlo o záchranu života. Je z něho pomocný dělník. Přichází, uléhá do trávy a v tuto poslední hodinku, dokud ještě nemusí být pomocným dělníkem, mi vypráví o uštvaném básníku Pavlu Vasiljevovi, o němž nemám nejmenšího tušení. Kdy ti chlapi stačili toho tolik přečíst a tolik se dozvědět?

Hryžu stébélko a váhám - na co to mám hrát: na matematiku nebo na důstojnickou hodnost? Tak hrdě se stáhnout jako Boris nemohu. Kdysi mi byly vštěpovány i jiné ideály, ale od třicátých let nás tvrdý život cpal jen do tohoto směru: bít se a probíjet se.

Vyšlo to samo od sebe, když jsem překračoval práh pracovny ředitele závodu, narovnal jsem záhyb vojenské blůzy pod širokým důstojnickým řemenem (zepředu do stran, schválně jsem se tak oblékl v ten den, třeba jsem vozil kolečko). Stojací límeček jsem měl bezvadně zapnutý.

"Důstojník?" hned si povšiml ředitel.

"Tak jest!"

"Zkušenosti z práce s lidmi?"⁵⁰⁹

"Mám."

"Jaké jednotce jste velel?"

"Dělostřeleckému oddílu," zalhal jsem pohotově, zdálo se mi, že baterie je málo. Podíval se na mne s důvěrou i pochybami.

"A tady to zvládnete? Je to těžké."

"Myslím, že to zvládnu!" (Vždyť sám ještě nechápu, do jakého chomoutu lezu. Hlavní je přece bít se a probíjet se!) Přivřel oči a zamyslel se. (Uvažoval, nakolik jsem ochoten proměnit se ve psa, a jak pevné jsou mé čelisti.) "Dobře. Budete mistrem směny v hliništi."

Mistrem byl jmenován ještě jeden bývalý důstojník, Nikolaj Akimov. Vyšli jsme z kanceláře radostně, s pocitem spřízněnosti. Tehdy bychom byli nepochopili, i kdyby nám to někdo byl řekl, že jsme zvolili lokajský nástup do výkonu trestu, a ten že je u vojáků běžný. Neinteligentní a nenápadná Akimovova tvář ukazovala, že je to otevřený chlap a dobrý voják.

"Co ten ředitel straší? Nezvládnout dvacet lidí? Podminováno to tu není, bomby nepadají, co by tu nebylo k zvládnutí?"

Chtěli jsme v sobě probudit starou frontovou jistotu. Byli jsme štěnata, nechápali jsme, nakolik se Souostroví nepodobá frontě, nakolik je jeho stav obležení těžší než naše válka se zbraněmi.

V armádě může velet blbec a nula, a to dokonce s úspěchem tím větším, čím vyšší funkci zastává. Jestliže velitel čety potřebuje důvtip, neúnavnost, i odvalu i schopnost číst ve vojákově srdci - leckterému maršalovi stačí bručet, nadávat a umět se podepsat. Všechno ostatní udělá někdo za něho, plán operace mu předloží operační oddělení štábu, nějaká otevřená hlava mezi důstojníky s neznámým jménem. Vojáci neplní rozkazy proto, že by se přesvědčili o jejich správnosti (často je tomu právě naopak), ale proto, že rozkazy postupují shora dolů, hierarchicky, jsou to rozkazy mašinérie, a kdo je nesplní, tomu useknou hlavu.

Pro mukla, který má na Souostroví velet jiným muklům, vypadá věc docela jinak. Nemáš za zády celou tu hierarchii se zlatými výložkami, ta tvůj rozkaz nepodpoří: zradí tě a vyrazí, jakmile nebudeš s to

⁵⁰⁹ Zase s "lidmi", sledujete?

tyto rozkazy uskutečnit vlastní silou, vlastní moudrostí. A moudrost tu znamená: buď tvoje pěst nebo nelítostné moření hlady nebo tak důkladná znalost Souostroví, že rozkaz bude vypadat v očích každého vězně jako jeho jediná možná záchrana.

Místo krve musíš dostat do žil nazelenalou polární tekutinu - jen tak dokážeš velet muklům.

Právě v těchto dnech začali z trestní izolace vodit na hliniště, jako na nejtěžší práci, trestní brigádu - skupinu kriminálních, kteří nedávno málem zavraždili velitele tábora (nechtěli ho zabít, tak blbí nebyli, postrašit ho chtěli, aby je poslal zpátky na Presňu: dospěli k závěru, že Nový Jeruzalém je ztracená štace, kde se člověk nevykrmí). Přivedli je ke mně už ke konci směny. Lehli si v lomu do tichého koutku, odhalili své tlusté krátké ruce, nohy, tučná tetovaná břicha a prsa a po pobytu ve vlhkých sklepeních trestní izolace se blaženě opalovali. Přistoupil jsem k nim ve svém vojenském hábitu a jasně a korektně jsem je vybídl, aby se dali do práce. Slunce je naladilo shovívavě, proto se jen zasmáli a poslali mě ke známé matce. Rozhořčilo mě to, uvedlo do rozpaků a odešel jsem, aniž jsem něčeho dosáhl. V armádě bych býval začal povel "Vztyk!" - ale tady bylo jasné, že i kdyby někdo vstal, tak jen proto, aby mi vrazil nůž mezi žebra. Zatímco jsem si lámal hlavu, co mám dělat (vždyť se celý lom díval a také mohl nechat práce), moje směna skončila. Jenom proto mohu dnes psát studii o Souostroví.

Vystřídal mě Akimov. Kriminální se nadále opalovali. Promluvil na ně jednou, podruhé zavelel (snad dokonce "Vztyk!"), po třetí pohrozil velitelem - vtom se na něj vrhli, v jednom koutě lomu ho povalili a železnou tyčí mu rozbili ledviny. Odvezli ho přímo z továrny do oblastní nemocnice a tím skončila jeho velitelská služba a možná i vězení a život. (Ředitel nás zřejmě jmenoval fackovacímí panáky pro tyhle kriminálníky.)

A moje krátká kariéra v lomu trvala o pár dní déle než Akimovova, jenže mi nepřinesla uspokojení, jak bych byl čekal, nýbrž", neustálou duševní trýzeň. V šest ráno jsem vstupoval do pracovní zóny zničen víc, než kdybych byl šel sám kopat hlínu. Úplně ztracen jsem se ploužil k lomu, nenáviděl jsem ho i svou úlohu v něm.

Od lisovny vedla k lomu úzkokolejka. Tam, kde končila rovná plošina a kolejnice klesaly dolů k výkopu, stál na vyvýšenině rumpál. Tento motorový rumpál byl jedním z mála zázraků mechanizace celého závodu. Celou cestu lomem k rumpálu, pak od rumpálu k továrně museli strkat vozíky s hlínou pracanti. Jen při stoupání z hliniště je vytáhl rumpál. Hliniště bylo ve vzdáleném koutě tovární zóny, byla to plocha rozrytá výkopy, které se větvy jako rokle, mezi nimi zůstávaly nedotčené kopečky. Hlína ležela hned na povrchu a vrstva byla dost silná. Zřejmě se mohlo těžit i do hloubky, do šíře a všude, ale nikdo nevěděl, jak vlastně, nikdo nepřipravil plán těžby a všechno řídil vedoucí brigády z ranní směny Barlnov - mladý přídrzý Moskván, lehký kriminální, hezounský typ. Barlnov pracoval v lomu prostě tam, kde to bylo pohodlnější, kopal tam, kde se při menším vynaložení práce mohlo naložit víc hlíny. Příliš do hloubky nešel, aby se vozíky nemusely tahat nahoru v příliš velkém úhlu. Barlnov vlastně velel osmnácti-dvaceti lidem, kteří všeho všudy pracovali v mé směně v lomu. A byl to jediný skutečný pán směny: znal chlapy, uvil je, to znamená, že pro ně sháněl větší příděly, každý den sám moudře rozhodoval, kolik je třeba vyvézt vozíků, aby to nebylo ani příliš mnoho, ani příliš málo. A Barlnov se mi líbil, kdybychom se byli octli někde ve vězení na sousední pryčně, byli bychom spolu pěkně vyšli. A byli bychom vyšli i teď - ale to bych musel přijít a spolu s ním se zasmát, že tuhle mě ředitel jmenoval do funkce menšího hafana, a já ničemu nerozumím. Ale to mi nedovolila důstojnická výchova! A tak jsem se snažil chovat k němu přísně a vynucoval jeho poslušnost, ačkoli nejen já a nejen on, ale celá brigáda viděla, že jsem páté kolo u vozu jako instruktor z okresu při jarních pracích. A Barlnov zlobilo, že k němu postavili panáka, a nejednou si ze mě před brigádou vtipně vystřelil. Jakmile jsem řekl, že je něco třeba udělat, ihned mi dokazoval, že to nejde. A naopak, každou chvíli volal - "Mistr! Mistr!" - do nejrůznějších míst lomu a žádal o pokyny: jak demontovat staré a klást nové koleje, jak upevnit kolo uvolněné z osy, nebo že rumpál zlobí, netáhne a co má dělat, nebo kam má odnést k nabroušení tupé lopaty. Umdlával jsem den ze dne z jeho posměchu ve svém velitelském úsilí a už jsem býval rád, když dal ráno chlapcům rozkaz kopat (to nebyvalo vždycky) a nerušil mě vlezlými otázkami.

To jsem tiše odcházel a schovával se před svými podřízenými a před svými šefy za vysoké hromady navršené hlíny, usedal jsem na zem a ani nedutal. Po několika táborových dnech byl můj duch ochrnut. Ó, to není vězení. Vězení - to jsou křídla. Vězení je hromada myšlenek. Hladovět a debatovat ve vězení je veselé a snadné. Ale tady, jen to zkus deset let hladovět, pracovat a mlčet, jen to zkus! Železná housenka už mě vtahovala do svého chřtánu. Byl jsem bezmocný, nevěděl jsem jak, ale byl bych chtěl odkulit se někam stranou. Vydechnout. Vzpatovat se. Zvednout hlavu a podívat se:

Tamhle za ostnatým drátem, za roklinou je kopeček. Na něm malinká vesnice, asi deset čísel. Vycházející slunce na ni vrhá klidné paprsky. Vždyť je to vedle a už to vůbec není tábor! (Ostatně také je to tábor, ale na to zapomináš!) Dlouho se tam nic neděje, pak projde ženská s vědry, proběhne malý klučina po ulici, zarostlé lebedou. Zakokrhá kohout, zabučí kráva - všechno je v našem lomu zřetelně slyšet. Zašteká voříšek - jak milý hlásek! - to není hlídací pes!⁵¹⁰

A z každého tamějšího zvuku a ze samé strnulosti vesnice proudí do mé duše vytoužený klid. A vím s jistotou - kdyby mi teď řekli: Tady máš svobodu! Ale až do smrti musíš žít v téhle vesnici! Zřekni se měst a celého světa, svých tajných přání, svých názorů, své pravdy - zřekni se všeho a žij v této vesnici (ale ne jako kolchozník!), každé ráno se dívej na sluníčko a poslouchej kohouty. Souhlasíš? - Ó, nejenže bych souhlasil, ale, Pane, dej mi takový život! Cítím, že tábor nevydržím.

Na druhé straně závodu, na niž teď nevidím, hučí po rževské trati osobní vlak. V lomu volají: "Pridurci jedou!" Tady znají všechny vlaky, podle nich počítají čas. "Pridurci" to je tři čtvrtě na devět, v devět přivedou z tábora do závodu mimo běžnou směnu pridurky - vedoucí pracovníky a úředníky. Nejmilovanější z vlaků jede v půl druhé, "živitel", krátce po něm jdeme z práce a na oběd.

Spolu s pridurky a někdy i dříve, když její srdce zatouží po práci, a to se zvláštní eskortou, přivedou do práce i mou nadřízenou - vězeňkyni, Olgu Petrovnu Matroninovou. Vzdychám, vycházím z úkrytu a jdu podél kolejiště do lisovny - k hlášení.

Cihelnu tvoří dva závody - lisovna a lisovna za sucha. Naše hliniště pracuje jen pro lisovnu, její vedoucí je Matroninová, inženýrka. Jak dobrá je to inženýrka, nevím, ale je tvrdohlavá a dělá zmatky. Patří k těm neochvějně uvědomělým, s nimiž jsem se tak trochu setkal v celách (je jich celkem málo), ale na jejichž vysoké úrovni jsem se neudržel. Dostala jako RP, rodinný příslušník popraveného, osm let na základě příslušného článku, písmeno to a to, rozsudkem zvláštní komise (OSO) a teď si odpykává poslední měsíce. Po celou válku politické nepouštěli a jí také zdrží až do proslulého zvláštního příkazu. Ale to na její stav myslí nevrhá žádný stín: slouží straně a není důležité, zda na svobodě nebo v táboře. Je z rezervace. V táboře nosí na hlavě rudý a jen rudý šátek, ačkoli je jí už přes čtyřicet (takové šátky nenosí v továrně žádná táborová holka a žádná komsomolka z civilních zaměstnanců). Necítí žádnou trpkost za zastřelení manžela a za vlastních odsezených osm let. Všech těchto nespravedlností se podle jejího názoru dopustili jednotlivci - jagodovci nebo ježovci, za soudruha Beriji se zavírá jen po právu. Když mě spatřila v uniformě sovětského důstojníka, hned při prvním setkání mi řekla: "Ti, co mě zavřeli, se teď mohou přesvědčit o mé pravověrnosti!" Nedávno napsala dopis Kalininovi a každému, kdo chce nebo kdo je nucen ji poslouchat, cituje: "Dlouhé věznění nezlomilo mé odhodlání bojovat za sovětskou moc, za sovětský průmysl."

Ostatně když Akimov přišel ohlásit, že ho kriminální neposlouchají, nešla vysvětlovat těmto sociálně blízkým škodlivost jejich chování sama, nýbrž pokárala jeho: "Tak je musíte donutit! Proto jste tady!" Akimova zbili - dál tedy nebojovala, napsala do tábora: "Tento kontingent už k nám nevod'te." Klidně se dívá také na to, jak v její továrně holky pracují jako automaty osm hodin: celých osm hodin bez přestávky jednotvárné pohyby u běžícího pásu. Říká: "Nedá se nic dělat, mechanizovat se musí důležitější úseky." Včera, v sobotu, se rozšířila zpráva, že dnes zase nedostaneme volno (a nedostali jsme je). Holky automaty se kolem ní shlukly a s hořkostí povídají: "Olgo Petrovno! Je to možné, že zase nedostaneme volno? Vždyť je to třetí neděle po sobě! Už je přece po válce!" V rudém šátku na hlavě pozvedla tmavý obličej - ani ženský, ani mužský: "Děvenky, ja-kéépák my můžeme mít neděle?! V Moskvě stojí stavby, nemají cihly!" (Pochopitelně nevěděla, na jakou stavbu povezu naše cihly, ale v duchu už viděla celou tu abstraktní velikou stavbu, kdežto holky si chtěly docela obyčejně něco přeprat.)

Matroninová mě potřebovala, aby zdvojnásobila počet vozíků za směnu. Nepřihlížela k počtu pracovníků, ke stavu vozíků, ke kapacitě závodu, jen vyžadovala - zdvojnásobit! (A jak jinak by mohl zdvojnásobit počet vozíků cizí člověk - neodborník než pěstí?) Nic jsem nezdvójnásobil, výkon se za mých dob vůbec nezměnil - a Matroninová mi bez milosti nadávala v Barinově přítomnosti i v přítomnosti dělníků, její babský rozum nechápal to, co ví poslední seržant: že se v přítomnosti vojáka nesmí nadávat ani svobodníkovi. A tak jednou, uznáv svou naprostou porážku v hliništi, a tedy i neschopnost řídit, přicházím k Matroninové a, jak jen mohu, mírně žádám:

⁵¹⁰ Když se diskutuje o dohodě o všeobecném odzbrojení vždycky mě zajímá: proč v seznamech zakazovaných zbraní nikdo nikdy neuvádí vlčáky strážní služby? Vždyť otravují lidský život víc než rakety.

"Olgo Petrovno! Jsem dobrý matematik, rychle počítám. Slyšel jsem, že továrna potřebuje účetního. Vezměte mne!"

"Účetní?!", rozčiluje se, její tvrdá tvář se chmuří ještě více a konečky rudého šátku se jí kroutí v týle. "Jako účetní mohu posadit kteroukoliv dívenku, ale my potřebujeme velitele výroby. Kolik vozíků za směnu vám chybí? Můžete jít!" A jako nová Pallas Athenae mě gestem otevřené dlaně posílá do lomu.

A o den později se likviduje funkce mistra hlinišť, jsem degradován, ale ne jen tak, nýbrž pomstychtivě. Matroninová si povolává Barinova a přikazuje:

"Postav ho s krumpáčem a nespouštěj z něho oči! Ať naloží šest vozíků za směnu! Ať si mákne!"

A hned, v tom důstojnickém hávu, na nějž jsem tak hrdý, jdu kopat hlínu. Barinov je rád, předvídal můj pád.

Kdybych byl lépe rozuměl skrytým napjatým souvislostem všech táborových událostí, byl bych pochopil svůj osud již včera. V jeruzalémské jídelně bylo zvláštní okénko, kde se vydávalo jídlo inženýrsko-technickým pracovníkům, odkud krmili inženýry, účetní a... ševce. Když jsem byl jmenován mistrem hlinišť, přistupoval jsem k tomuto okénku, zkoušel jsem se učit táborovým způsobům, a žádal jsem jídlo tady. Kuchařky se vykrucovaly, říkaly, že ještě nejsem v seznamu, ale pokaždé mi jídlo daly, pak už ani nic neříkaly, takže jsem sám uvěřil, že v seznamu jsem. Jak jsem to rozvážil později, zřejmě jsem byl pro kuchyni postava ještě nejasná: sotva jsem přijel, hned jsem šel nahoru: držel jsem se zvysoka, chodil ve vojenském. Takový člověk, ani se nenaděješ, bude za týden starším úkolářem nebo starším účetním zóny nebo lékařem (v táboře je všechno možné!) - a pak budeme v jeho rukou. A přestože mě ve skutečnosti závod teprve prověřoval a do žádného seznamu mě nezařadil, kuchyň mě pro jistotu živila. Den před mým pádem, kdy ani továren ještě nic nevěděla, táborová kuchyně už věděla všechno a praskla mi dvířky před nosem: ukázalo se, že jsem levný /řája. V této malé epizodě je celá atmosféra táborového světa.

Tato tak častá lidská touha upozornit na sebe svým oblečením nás ve skutečnosti odhaluje, zejména před ostrými pohledy obyvatel tábora. Zdá se nám, že se zahalujeme, ale ve skutečnosti se odhalujeme, ukazujeme, zač stojíme. Nechápal jsem, že moje vojenská uniforma vydá za rudý šátek Matroninové. Ale bdělé oko to z koutku všechno rozpoznalo. A poslalo pro mne jednou pomocného dozorce. Poručík volá, tady, sem, do zvláštního pokoje.

Mladý poručík rozmlouvá velmi mile. V útulné čisté místnosti jsme byli jen my dva. Svítlo podvečerní slunce, vítr odhrnoval záclonku. Usadil mě. Z nějakého důvodu mě vybídl, abych napsal životopis - nic příjemnějšího ode mne chtít nemohl. Po vyšetřovacích protokolech, kde jsem sám sebe jen špinil, po ponižování v antonech a tranzitkách, po eskortách a vězeňském dozoru, po kriminálních a pridurcích, kteří ve mně odmítali vidět bývalého kapitána naší slavné Rudé armády, jsem teď seděl u stolu, nikdo na mne nepokřikoval, díval se na mne milý poručík, sympatizující se mnou, a já psal přiměřeně hustým inkoustem na skvělém hladkém papíře, jaký v táboře neexistuje, že jsem byl kapitánem, že jsem velel baterii, že jsem měl nějaká vyznamenání. A už jen tím, že jsem psal, se mi zdálo, že se ke mně vrací má osobnost, mé "já". (Ano, můj gnozeologický subjekt "já"! A to jsem patřil přece jen k univerzitním studentům, byl jsem civil, v armádě člověk náhodný. Představme si tedy, jak se u vojáka z povolání nedá vykořenit ta touha po účtě ke své osobě!) Poručík si přečetl životopis a byl docela spokojen: "Takže jste sovětský člověk. že ano?" No jistě, no samozřejmě, proč by ne? Jak je příjemné povstat ze špíny a prachu a znovu se stát sovětským člověkem! To je polovička svobody.

Poručík mě požádal, abych se u něho zastavil za pět dní. Za těch pět dní jsem se však musel rozloučit se svou vojenskou uniformou, protože v ní se kopat hlínu nesluší. Jezdecké kalhoty a vojenskou blůzu jsem schoval do kufru a v táborovém skladu jsem vyfasoval spravované vybledlé hadry, které vypadaly, že je někdo vypral poté, co rok ležely na smetišti. To je důležitý krok, ačkoli si ještě neuvědomuji jeho význam: ještě nemám muklovskou duši, ale kůže, ta už se muklovskou stává. Ostříhaný dohola, trýzněn hladem a utlačován nepřáteli, brzy budu mít i muklovský pohled: neupřímný, nedůvěřivý, všudypřítomný.

Právě takhle vypadám, když po pěti dnech jdu k operativnímu zmocněnci, stále ještě nevím, kam míří. Ale operativní není přítomen. Už vůbec nepřijíždí. (Už ví, co nevíme my: uplyne ještě týden, nás všechny rozpustí a do Nového Jeruzaléma přivezou místo nás Němce.) Tak jsem se vyhnul setkání s poručíkem.

Diskutovali jsme s Gammerovem a Ingalem - proč jsem asi psal životopis, hloupé děti, nepochopili jsme, že je to první dráp dravcův do našeho hnízda. A přitom je to situace nabíledni: v novém transportu přijeli tři mladí muži, stále spolu o něčem uvažují, diskutují, jeden z nich - černý, kulatý, zachmuřený, s

malým knírkem, ten, co se upíchl v účtárně. po nocích nespí a něco na své palandě píše, píše a schovává. Samozřejmě, můžeme někoho poslat a vyrvat mu to, co schovává, ale abychom ho nevyplašili, bude lépe se všechno dozvědět od toho v těch jezdeckých kalhotách. Je to zřejmě voják a sovětský člověk, pomůže duchovnímu dozoru.

Žora Ingal, který se ve dne v práci neunaví, se skutečně rozhodl, že první polovinu noci nebude spát a že tak uhájí svobodu tvůrčího ducha. Na své horní desce vagónku, bez matrace, polštáře a pokrývek, sedí ve vatované vestě (v místnostech není žádné teplo, jsou podzimní noci), v botách, nohy natažené na desce, zády opřen o zeď, cucá tužku a přísně se dívá na svůj arch papíru. (Člověk by si nevymyslel nešikovnější chování pro tábor! ale ani on, ani my ještě nechápeme, jak je to nápadné a jak se to sleduje.)⁵¹¹

A zatím v noci píše a přes den schovává novelu o Campesinovi, španělském republikánovi, s nímž seděl v cele a jehož selské důkladnosti se obdivuje. A osud Campesinův je prostý: prohrál válku s Frankem, přijel do Sovětského svazu a zde ho časem zavřeli do vězení⁵¹²

Ingal není nijak vřelý, na první popud se jeho srdce vstříc neotvírá (napsal jsem to a napadlo mě: copak jsem byl já vřelý?). Ale jeho pevnost je vzorem. Psát v táboře! - někdy se i já vyšvihnu tak vysoko, pokud nezahynu. A zatím jsem zmučen svým zmateným neklidem, jsem deprimován prvními dny kopání hlíny. Pěkného zářijového dne si s Borisem najdeme chvilku, jen abychom trochu poseděli na hromadě strusky před zónou.

Od Moskvy je na vzdálenost šedesáti kilometrů nebe plno barev, plápolá ohňostrojem - to je "svátek vítězství nad Japonskem". Ale lucerny táborové zóny svítí matným teskným světlem. Načervenalé nepřátelské světlo z oken továrny. A v dálce se ztrácí řada lamp na sloupech rozsáhlé tovární zóny, je to řada tajemná jako léta a měsíce našeho věznění.

Hubeňoučký rozkašlaný Gammerov má ruce zkřížené na skrčených kolenou a opakuje:

Já třicet roků choval jsem
svou lásku k rodné zemi,
o vaši milost neprosím...
A protiví se mi.

Nikomu to nepřeju.

"Přivezli fašisty! Přivezli fašisty!" - tak se nevolalo jen v Novém Jeruzalémě. Ke konci léta a na podzim roku 1945 tomu tak bylo na všech ostrovech Souostroví. Příjezd nás - fašistů, otevíral kriminální cestu na svobodu. O své amnestii se dozvěděli již 7. července, od té doby je vyfotografovali, připravili jim doklady o propuštění, vyúčtování - ale zpočátku měsíc, někde dva, někde i tři úpěli amnestovaní muklové za čarou proklínaného ostnatého drátu - nebylo je kým nahradit.

Nebylo je kým nahradit! A to jsme si my, slepá mláďata, troufali celé jaro a celé léto doufat ve svých ucpaných celách v amnestii! Že se Stalin nad námi slituje! Že když nás vynechal v první červencové amnestii, dá nám později druhou, zvláště pro politické... (dokonce jsme si vykládali podrobnosti: tato amnestie je již hotová a leží na Stalinově stole, zbývá ji jen podepsat - ale je na dovolené. Nenapravitelný národ čekal skutečnou amnestii, nenapravitelný národ věřil... !) Ale dostaneme-li milost, kdo bude fárat dolů? Kdo půjde s pilami do lesa? Kdo vypálí cihly a naskládá je na sebe? Stalin uměl vytvořit takový systém, že kdyby projevil velkodušnost - přišel by mor, hlad, zkáza, úpadek na celou zemi.

"Přivezli fašisty!" Kriminální, kteří nás vřdycky buď nenáviděli nebo se nás štítili, se teď na nás dívali téměř s láskou, protože jsme je vystřídali. A tíž zajatci, kteří se v německém zajetí dozvěděli, že není na světě národa hodnějšího pohrdání, národa opuštěnějšího, národa cizejšího a zbytečnějšího než národ ruský, se teď, když seskakovali z červených vagónů a nákladních aut na ruskou zemi, dozvídali, že i v tomto zavrženém národě jsou oni ta nejtrpčí, nejztracenější větev.

Tak taková byla ta velká Stalinova amnestie, jakou "svět ještě neviděl". Opravdu, kde jinde viděl svět amnestii, která by se netýkala politických?⁵¹³

⁵¹¹ Podle vyprávění Arkadije Belinkova Ingal psal i v jiném táboře takhle, izolován na své palandě. Vězňové ho prosili pak žádali, aby jim ukázal co píše (třeba udání!). Viděl v tom však nové znásilňování své tvorby, jenže z jiné strany - a odmítl! A tak ho zbili... (dokonce prý zabili).

⁵¹² El Campesino je přezdívka, znamená to rolník. Ve skutečnosti se jmenoval Valentin Gonsales. Svou novelu Ingal nikdy doopravdy nedopíše, protože se nedozví, jak Campesino skončil. Campesino přežije svého autora. Slyšel jsem že v době ašchabadského zemětřesení vyvedl skupinu muklů z rozbitého tábora a převedl je po horách do Íránu. Později prý dokonce vydal o sovětských táborech knihu

Byli propuštěni do jednoho všichni, kdo vykrádali byty, svlékali chodce, znásilňovali dívky, prznili malé děti, šidili zákazníky v obchodě, dopouštěli se chuligánství, mrzčili bezbranné, pytláčili v lesích a vodách, provinili se mnohoženstvím, vydírali, podváděli, brali úplatky, kradli, pomlouvali, nepravdivě udávali (ale ti ani neseděli, to se hodilo v budoucnosti!), obchodovali s narkotiky, kdo byli kuplíři, nutili k prostituci, z nevzdělanosti nebo nedbalosti měli na svědomí lidské oběti (to jsem jen prolistoval články zákoníku, které spadaly pod amnestii, to není řečnická ozdoba).

A pak se od lidu žádá mravnost... !

Polovina trestu se promíjela: defraudantům, padělatelům dokladů a lístků na chleba, spekulantům a státním zlodějům (když šlo o státní kapsu, to se Stalin přece jen zlobil).

Ale nic nešťvalo bývalé frontové vojáky a zajatce jako generální pardon pro válečné dezertéry! Všichni, kdo ze strachu utekli z jednotky, opustili frontu, nedostavili se do mobilizačního střediska, kdo se po mnohá léta schovávali u matky v zahradě ve vykopané jámě, ve sklípčích, za pecí (Vždycky u matky! Svým manželkám dezertéři zpravidla nedůvěřovali!), kde po léta nepronesli slova nahlas, proměňivše se v nahrbené zarostlé zvíře - ti všichni, pokud byli pochytáni nebo se sami dostavili do dne amnestie, byli teď prohlášeni za rovnoprávné neposkvrněné netrestané sovětské občany! (Tu se potvrdila prozíravost starého přísloví: kdo uteče, ten vyhraje!)

Ti však, kdo se nezachvěli, kdo nebyli zbabělí, kdo na sebe brali rány, stíhající vlast, a zaplatili za to zajetím - pro ty nebylo odpuštění, tak tomu rozuměl vrchní velitel.

Cítil Stalin v dezertérech něco spřízněného? Vzpomínal si na vlastní odpor k službě řadového vojáka, na své ubohé rekrutství v zimě 1917? Nebo dospěl k názoru, že pro jeho vládu nejsou nebezpeční zbabělci, nýbrž pouze odvážní? Zdálo by se přece, že i ze stalinského hlediska bylo naprosto nerozumné amnestovat dezertéry: sám tím ukazoval svému lidu, jak je jistější a prostší zachraňovat vlastní kůži v budoucí válce.⁵¹⁴

V jiné knize jsem vyprávěl historii lékaře Zubova a jeho ženy: za to, že stařena ukryla v jejich domě zatoulaného dezertéra, který je pak udal, dostali manželé Zubovovi každý desítku podle článku 58. Soud spatřoval jejich vinu ani ne tak v ukrývání dezertéra, jako spíše v tom, že toto ukrývání bylo nezištné: nebyl jejich příbuzný, to znamená, že tu šlo o protisovětský úmysl! Na základě stalinské amnestie byl dezertér propuštěn, aniž si byl odseděl celé tři roky, už i zapomněl na tuto malou epizodu ze svého života. Ale Zubovovi dopadli docela jinak! Strávili plných deset let v táborech (z toho čtyři v táborech zvláštních), a potom další čtyři roky bez jakéhokoli rozsudku ve vyhnanství, ale trest jim nebyl vymazán ani tenkrát, ani za šestnáct, ani dokonce za devatenáct let po události, proto se nemohli vrátit do svého domova u Moskvy, proto nemohli v klidu dožít svůj život!⁵¹⁵

Tady je vidět, čeho se bojí a čeho se nebojí zatvrzelý mstivý nemoudrý zákon!

Po amnestii začaly KVO máčet štetce a vyzdobily vnitřní brány a zdi táborů krutě zlomyslnými hesly: "Na rozsáhlou amnestii odpovíme rodné straně a vládě zdvojnásobením produktivity práce!"

Byli amnestováni kapitální zločinci a zloději, ti odcházeli; odpovědět zdvojnásobením měli politici... Kdypak v dějinách projevila naše vláda smysl pro humor?

Jakmile jsme my, "fašisté", přijeli, začalo se v Novém Jeruzalémě denně propouštět. Ještě včera jsi viděl tyhle ženy v zóně jako ošklivé, odrbané, sprosté - a najednou se proměnily, umyly, učesaly a v

⁵¹³ Znamenala propuštění pro osmapadesátníky do tří let, která téměř nikdo nedostával, snad jen půl procenta odsouzených. Ale i v této polovině procenta případů potlačoval nesmířitelný duch amnestie měkkou literu zákona. Znal jsem jednoho mládence, myslím, že to byl Matjušin (byl malířem v malém táboře u Kalužské zástavy), který dostal 58-1-b za to, že padl do zajetí, nějak velmi brzy, snad dokonce koncem roku 1941, kdy ještě nebylo rozhodnuto, jak takový případ hodnotit, kolik se má dávat. Matjušin dostal za zajetí pouhé tři roky - nevidaný případ! Když mu trest skončil, samozřejmě ho nepropustili, odložili to až do zvláštního příkazu. Ale tu přišla amnestie! Matjušin začal prosit (kdepak žádat!), aby ho propustili. Téměř pět měsíců - do prosince 1945 mu vystrašení úředníci URC dávali zamítavou odpověď. Konečně ho pustili domů - do Kurské oblasti. Říkalo se (kdyby tomu bylo jinak, člověk by ani nevěřil), že ho brzy čapli a dostal desítku. Nikdo přece nemůže zneužívat nepozornost prvního soudu!

⁵¹⁴ A snad tu byla i historická spravedlnost: byla to splátka na starý dluh vojenského dezertérství, bez něhož by se byly naše dějiny vyvíjely docela jinak.

⁵¹⁵ V roce 1958 jim Generální vojenská prokuratura SSSR odpověděla: vaše vina byla prokázána a není důvodu k přešetření. Až v roce 1962 byl jejich případ po dvaceti letech zrušen, a to pokud jde o článek 58-11 ("organizace" složená z manžela a manželky). Avšak podle článku 193-17-7-d (spoluúčast na dezertérství) dostali trest ve výši 5 let a vztahovala se tedy na ně (po dvaceti letech!) stalinská amnestie. Tak to opravdu napsali dvěma zničeným starým lidem v roce 1962: "Od 7. července 1945 jste považováni za propuštěné a váš trest je vymazán!"

puntíkových a proužkovaných šatech, které se odkudsi vynořily, s krátkými kabátky přes ruku, ctnostně kráčejí na nádraží. Napadlo by tě ve vlaku, jak procítěně umějí vychrlit nejsprostší nadávky?

A tady vycházejí z brány kriminální a poupata (ti, co se jim chtějí vyrovnat). Ti nenechali svých neurvalých způsobů ani tady: pitvoří se, podupávají, mávají na ty, co zůstali, a křičí a z oken na ně pokřikují kamarádi. Stráže jim nebrání - urkově mohou všechno. Jeden urka pokládá svůj kufr, lehce na něj vyskakuje, čepici na stranu, mává faldy sáčka, které někde na tranzitě štípl nebo vyhrál v kartách, hraje na mandolínu serenádu na rozloučenou a zpívá nějaké sprosté zlodějské nesmysly. Smích.

Propuštění jdou ještě dlouho po cestičce podél tábora a dál po poli - a spleteniny drátů nám nezakrývají otevřený rozhled. Dnes se budou tito zloději procházet po moskevských bulvárech, možná že hned v prvním týdnu udělají bejvák (vykradou byt), svléknou v noci na ulici tvou ženu, sestru nebo dceru.

A vy, fašisté (Matroninová je taky fašistka), zatím zdvojnásobte produktivitu práce!

Kvůli amnestii byl všude nedostatek pracovních sil, neustále se přemísťovalo. Na krátkou dobu mě z lomu "dali" do tovární haly. Tady jsem se vynadával na mechanizaci Matroninové. Každý tu dostával co proto, ale nejpodivuhodněji pracovala jedna dívka skutečná hrdinka práce, do novin by se však nehodila. Její místo a funkce v hale nebyly nijak označeny, mohli bychom jí říkat "horní rozkládačka". U pásu, vedoucího z lisovny s připravenými mokkými cihlami (když jsou čerstvě umíchaný z hlíny a jsou velmi těžké), stály dvě dívky - dolní rozkládačka a přidavačka. Ty se nemusely shýbat, jen se otáčely, a to v nepříliš ostrém úhlu. Ale horní rozkládačka, která stála na podstavci jako královna cechu, se musela neustále sklánět a vzít u nohou mokrou cihlu, kterou přistavila přidavačka, zvednout ji, aniž ji rozbila, na úroveň pasu nebo dokonce ramenou. Aniž změnila postavení nohou, musela otočit celé tělo v pravém úhlu (někdy napravo, někdy nalevo, podle toho, jaký vozík se nakládal). A rozkládat cihly na pět dřevěných polic, dvanáct cihel na každou. Její pohyby následovaly jeden za druhým, bez jediné přestávky, bez zastavení, beze změny, pohybovala se v rychlém gymnastickém tempu - a tak po celou osmihodinovou směnu, pokud nebyla porucha na lisu. Cihly jí stále přisunovali a přisunovali - polovičku cihel, vyrobených v továrně za směnu. Dole se dívky střídaly, ji však nevystřídal nikdo za celých osm hodin. Za pět minut takové práce, po tom otáčení hlavou a obracení těla se člověku mohla zatočit hlava. Dívka se však v první polovině směny ještě usmívala (pro rámus lisu se hovořit nedalo), možná, že se jí líbilo, že tu stojí na podstavci jako královna krásy, a všichni vidí její bosé holé nohy pod vykasanou sukní a taneční pružnost těla.

Za tuto práci dostávala nejvyšší příděl v táboře: tři sta gramů chleba navíc (celkem denně 850 gramů) a k večeři, kromě černých šči, jaké jedli všichni - tři porce stachanovské tři ubohé porce řídké krupicové kaše na vodě - dávali jí tak málo, že jen pokrývala dno hliněné misky.

"My pracujeme za peníze, a vy za chleba, to není žádné tajemství," řekl mi svobodný umouněný mechanik, který opravoval lis.

Vozíky na příjmu jsme odváželi spolu s jednorukým Altajcem Puninem. Byly to takové vysoké věžičky - vratké, protože deset polic po dvanácti cihlách pořádně vychylovaly těžiště. Takový vozík - pružný, chvějící se jako knihovnička přeplněná knihami - jsme museli táhnout za železnou rukojeť po rovných kolejích. Pak jsme jej museli dostat na podvozek, tam upevnit, teď táhnout po jiné přímce podvozek s vozíkem podél sušících komor. Když jsme se zastavili u té správné, museli jsme vozík svést s podvozku a v novém směru jej strkat před sebou do komory. Každou komoru tvořila dlouhá úzká chodba, kde bylo podél stěn deset lišt a deset otvorů. Museli jsme rychle, bez vybočení zavést vozík dovnitř, tam zmáčknout páku, posadit všech deset polic s cihlami na deset lišt, uvolnit deset párů železných tlap a hned zas vyjet zpět s prázdným vozíkem. Zdá se, že celý ten vynález byl z minulého století, že byl německého původu (vozík měl nějaké německé jméno), ale podle Němců měly vozík držet nejen koleje, ale i podlaha, tady však byla podlaha shnilá, prkna polámaná, takže jsem zakopával a propadal se. Také tu asi mělo být větrání v komorách, ale nebylo, a zatímco jsem rovnal, co bylo potřeba (často se mi stávalo, že se všechno posunulo stranou, police o sebe zachytávaly, nechtěly se posadit, mokré cihly mi padaly na hlavu), nadýchal jsem se uhelného plynu, který mi svíral dýchací cesty.

Takže jsem příliš nelitoval, když mě z továrny zahnali zase do lomu. Bylo málo kopáčů, také je propouštěli. Do lomu poslali i Borju Gammerova, takže jsme začali pracovat společně. Norma byla známá: člověk měl za směnu nakopat, naložit a odvézt k rumpálu šest vozíků (šest kubíků) hlíny. Na dva připadlo dvanáct. Když bylo sucho, stačili jsme ve dvou udělat pět. Ale začínalo podzimní mrholení, dva, i tři bez přestání přšelo, déšť ani neslábl, ani nesílil, vítr nefoukal. Nebyla to průtrž a nikdo by na sebe nevzal odpovědnost za zastavení prací venku. "Na stavbě nikdy neprší!" - to je slavné heslo GULagu. Ale

v Novém Jeruzalémě nedostáváme ani vatované vesty, a tak se pod tím tesklivým deštíčkem pachtíme a mažeme v temněrudém lomu ve svých starých frontových kabátech, které třetího dne vsákly aspoň vědro vody. Ani obuv nám tábor nedává, a tak máčíme v řídké hlíně své poslední frontové vysoké boty.

První den ještě žertujeme:

"Nemyslíš, Borisi, že by nám baron Tuzenbach teď velice záviděl? Ten přece toužil po práci v cihelně? Vzpomínáš si? Aby se tak udřel, že by přišel domů, svalil se a hned usnul. Myslel asi, že tam bude sušička na mokré šaty, postel a oběd o dvou chodech."

Ale když odvezeme pár vozíků, říkám už vztekle a rozzlobeně bouchám lopatou o železný bok dalšího vozíku (hlína se neodlepuje):

Pověz, proč, k čertu, ty tři sestry nemohly vydržet na místě? Nutil je někdo chodit s dětmi v neděli večer na sběr starého železa? Musely v pondělí odevzdávat konspekty Svatého písma! Nutil je někdo zadarmo dělat učitelky?

Honili je po městě vyučovat dospělé?"

A po dalším vozíku:

"Všichni tak bohaprázdně žvaní: pracovat! pracovat! pracovat! No tak pracujte, aby vás čert vzal, kdo vám v tom brání? Takový to bude šťastný život! Takový! Takový! Jaký? Vlčáky vás zahnat do takového šťastného života, abyste věděli! "Boris je slabší než já, a přece se už druhý den pokouší udržet nás na úrovni Vladimíra Solovjeva. I tady mě předběhl! Tolik už četl Solovjeva, a já ani řádku pro ty své Besselovy funkce. A na co si vzpomene, to mi vypráví a já se snažím si to zapamatovat, ale sotva se mi to podaří, teď na to nemám hlavu.

Ne, opravdu, jak si uchovat život a přitom najít pravdu? A proč musí člověk padnout na dno tábora, aby pochopil svou ubohost?

Povídá: "Vladimír Solovjev učil radovat se ze smrti. Horší než tady to nebude."

To je pravda...

Nakládáme, kolik jen můžeme. Trestní příděl, no tak jo, aby vás husa kopl! Přečkáme den a loudáme se do tábora. Ale nic radostného nás tam nečeká: třikrát denně pořád stejný nesolený černý vývar z kopřiv a jednou sběračka kašičky, třetina litru. Chleba už omezili, ráno dávají 450, v poledne a večer ani drobeček. A v dešti nás radí na apel. Znovu spíme na holých palandách, maneme, protože se v barácích netopí.

Příštího dne zase mrholí ten drobný deštík. Hlinišťe je rozmoklé a zapadáme do bláta. Ať nabereš na lopatu, kolik chceš, a ať s ní mlátíš o okraj vozíku, jak umíš - hlína drží. Pokaždé se člověk musí natáhnout a očistit hlínu z lopaty do vozíku rukou. Pojednou chápeme, že děláme zbytečnou práci. Zahazujeme lopaty a začínáme prostě rukama hlínu, čvachtající pod nohama, shrabovat a házet ji do vozíků.

Borja kašle, má v plicích střep německého protitankového náboje. Je hubený a žlutý, nos, uši, lícní kosti má ostré jako mrtvola. Dívám se na něj pozorně a už nevím, zda v táboře přežije zimu?

Snažíme se také odpoutat a zvítězit nad svým postavením myšlenkami. Ale už nám nejde ani filozofie, ani literatura. I ruce ztěžkly a visí jako lopaty. Boris navrhuje:

"Ne, na rozmluvy je třeba příliš mnoho sil. Pojď, budeme mlčet a přemýšlet. Aby to k něčemu bylo. Třebas psát verše. V duchu."

Zachvěji se - můžeš teď psát verše? Nad jeho zažloutlým čelem vidím stín smrti, ale také znamení neutuchajícího nadání⁵¹⁶ A tak mlčíme a rukama nakládáme hlínu. Pořád prší... Nejenže nás neodvolávají z lomu, ale přichází Matroninová, vrhá plamenné pohledy (na rudé hlavě má temnou pokrývku) a z okraje strže ukazuje vedoucímu různé kouty hlinišťe. Dozvídáme se: dnes brigádu neodvedou ke konci směny ve dvě odpoledne, budou nás držet v lomu, dokud nesplníme normu. Pak bude oběd i večere.

V Moskvě je stavba bez cihel...

Ale Matroninová odchází a prší stále víc. Všude jsou nazrzlé louže, na zemi i ve vozíku. Svršky našich vysokých bot jsou celé od zrzavého bláta, spoustu zrzavých skvrn máme na svých vojenských kabátech. Ruce máme zkřehlé ze studené hlíny a do vozíku nemůžeme dostat už nic. Tak tedy necháváme i tohoto zbytečného zaměstnání, vylézáme trošku výš na travičku, usedáme tam, skláníme hlavy a vytahujeme límce kabátů na hlavu.

⁵¹⁶ V zimě tohoto roku Boris Gammerov zemřel v nemocnici na podvýživu a tuberkulózu. Ctím v něm básníka, kterého nenechali ani š hnout. Jeho duchovní síla byla velká a samy básně mi tehdy připadaly velmi silné. Ale ani jeden verš jsem si nezapamatoval a nikde je teď nemohu znovu najít, abych aspoň z těchto kamínků složil náhrobek.

Ze strany vypadáme jako dva narudlé kameny v poli.

Naši vrstevníci studují někde na Sorbonnách a v Oxfordech, hrají tenis ve volném čase, jehož mají hojnost, diskutují ve studentských kavárnách o světových problémech. Už publikují, vystavují obrazy. Lámou si hlavu, jak by nějak nově znetvořili okolní nedostatečně originální svět. Zlobí se na klasiky, že již vyčerpali syžety a náměty. Zlobí se na své vlády a ne své reakcionáře, kteří nechtějí pochopit pokrokové sovětské zkušenosti. Namlouvají do mikrofonů rozhlasových reportérů interview, zaposlouchávají se do svého hlasu a koketně vysvětlují, co chtěli říci ve své poslední nebo první knize. S velkou jistotou posuzují všechno na světě, zejména pak rozkvět a nejvyšší spravedlnost v naší zemi. Teprve někdy k stáru, až budou dávat dohromady encyklopedie, s údivem zjistí, že neexistují důstojná ruská jména, která by byla psána naší abecedou.

Děšť nám bubnuje na hlavu, mráz běhá po mokřích zádech.

Ohlížíme se. Nenaložené a převrácené vozíky. Všichni odešli. V celém hliništi nikdo, ani na poli za zónou není nikdo. Za šedou clonou - vysněná vesnička, dokonce i kohouti se schovali někam do suchého koutku.

Také bereme lopaty, aby je někdo nešlohl - jsou zapsány na nás, vlečeme je za sebou jako těžká kolečka a obcházíme závod Matroninové - pod stříšku, kde se kolem Hoffmannových pecí, v nichž se pálí cihly, točí prázdné chodbičky. Je tu průvan, zima, ale sucho. Dřepneme si do prachu pod cihlovou klenbou, sedíme.

Nedaleko od nás je velká hromada uhlí. Přehrabují se v ní dva muklové, živě něco hledají. Když to najdou, ochutnají to a dávají do pytle. Pak si sednou a každý z nich pojídá takový šedočerný kus.

"Copak to jíte, chlapi?"

"To je mořská hlína. Lékař to nezakazuje, není ani výživná, ani škodlivá. A když člověk sežvýká denně kilo k přídelu - má pocit, že se nadlábl. Podívejte se, mezi uhlím je toho hodně."

Tak ani do večera hlinišť normu nesplní. Matroninová dává příkaz, že musíme pracovat v noci. Ale elektřina všude zhasíná, zóna zůstává beze světla, a tak všechny volají k strážní budce. Rozkaz: vězni se mají chytit v podpaží a s posílenou eskortou, za štěkotu psů a nadávek nás vedou do ubytoven. Všechno je černé. Jdeme a nevidíme, kde je bláto, kde pevná půda, mísíme nohama všechno, zakopáváme a jeden druhého strháváme.

Také v zóně ubytoven je tma, jenom sporák pro "individuální vaření" září pekelným narudlým světlem. A v jídelně jsou dvě petrolejové lampy u výdeje, člověk nemůže ani přečíst heslo, ani nevidí v misce dvojitou porci kopřivové šlichty, srká ji poslepu.

A zítra to bude stejné a každý den: šest vozíků narudlé hlíny - tři naběračky černé šlichty. Zdá se, že jsme sláblí ve vězení, ale tady to jde mnohem rychleji. V hlavě už trochu hučí. Přichází ta příjemná slabost, kdy je snazší ustoupit než zápasit.

A v barácích je úplná tma. Ležíme, všechno na nás je mokré, ležíme na úplně holém prkně a zdá se nám: když si nic nesvlékneme, bude nám tepleji, bude to jako obklad.

Otevřené oči - k černému stropu, k černému nebi.

Bože, Bože! Pod palbou a bombami jsem Tě prosil, abys mi zachoval život. A nyní Tě prosím - pošli mi smrt...

7 VŠEDNÍ DEN NA SOUOSTROVÍ

Zdalo by se, že vyprávění o vnějším jednotvárném životě obyvatelů Souostroví je nejlehší a nesnazší. Ale naopak, je to to nejtěžší. Jako jakýkoli každodenní život měli bychom i jejich líčit od jednoho rána k druhému, od zimy do zimy, od narození (příjezdu do prvního tábora) až do smrti (smrti). A přitom vyprávět o všech, o všech ostrovech a ostrůvcích najednou.

Pochopitelně, že to nikdo neobsáhne, a bylo by snad i nudné číst celé svazky.

Život obyvatel tvoří práce, práce a zase práce; hlad, chlad a vychytralost. Ta práce, pokud někdo nedokázal odstrčit ostatní a uvelebit se v měkkém, to je ta společná práce, ta, co socialismus pozvedá ze země a nás do země zahání.

Druhy těch společných prací nespočítáš, nepřebereš, jazykem nepřemeleš. Vozit kolečko ("táborový stroj, jedno kolo a oj"). Tahat nosítka. Holýma rukama vykládat cihly (kůže rychle slézá z prstů). Tahat na hřbetě, na "koze" (nosítka na záda) cihly. Těžít v lomech kámen, v dolech uhlí, kopat hlínu a písek.

Narubat šest kubíků zlatonosné zeminy a odvézt ji k vypírání. A prostě kopat, prostě se zahryzávat do země (kamenité půdy v zimě). Na silnici Tajšet - Abakan ve čtyřicetistupňových mrazech krumpáčem a lopatou (!) splnit normu čtyři kubické metry. Rubat uhlíčko pod zemí. Také rudičku pod zemí rubat - olovenou, měděnou. Člověk může také drtit měděnou rudu (má sladko v ústech, z nosu mu teče vodička). Můžeš napouštět pražce kreosotem (zároveň tělo). Razit tunely pro tratě. Budovat náspy. Můžeš po pás ve vodě a blátě těžít rašelinu z bažin. Můžeš tavit rudu. Můžeš tavit kov. Můžeš kosit trávu na mokrých lukách (a chodit po lýtka ve vodě). Můžeš být podkoní a vozka (a brát koňům ze žlabu oves, dávat si ho do vlastního kotlíku, kůň je erární, pytel trávy, snad to vydrží, ale ať třeba i chcípne). A vůbec v zemědělských hospodářstvích můžeš dělat veškerou rolnickou práci (a nic není lepšího než tato práce: přece jen sem tam něco ze země utrheš).

Ale nade vším je otec - náš ruský les s kmeny vpravdě zlatými (z nich zlato také plyne). Nejstarší ze všech prací na Souostroví je kácení dříví. Je pro všechny, všechny umístí, neuzavírá se ani před invalidy (bezruké posílají v tříčlenné skupině udupávat púlmetrové závěje). Sněhu je po prsa. Jsi dřevorubec. Nejdřív vlastní váhou udupeš sníh kolem kmene. Pak jej porazíš. Pak, těžce se prodíraje sněhem, osekáš všechny větve (také je musíš ve sněhu hledat, dostat se k nim se sekerou). A stále v tom prašném sněhu za sebou povlečeš všechny větve, sneseš je na hromadu a hromady spálíš (jenom kouří, nehoří). Teď kmeny rozřežeš pilou do určených rozměrů a naskládáš.

A norma je bratru na den - pět kubických metrů, pro dva - deset. (V Burepolomu - sedm kubíků, ale tam se musely silné špalky ještě rozsekat naplocho). Tvé ruce už neuzvednou sekeru, tvé nohy tě odmítají nést.

V letech války (při válečné stravě) nazývali muklové z táborů tři týdny kácení lesa - suchá poprava.

Tento les, tu pozemskou krásu, opěvovanou ve verších i v próze, budeš nenávidět! S odporem budeš vstupovat pod borovicovou a březovou klenbu! Ještě po desetiletí, jen co zavřeš oči, budeš vidět ty jedlové a osikové špalky, které jsi vlekl stovky metrů na sobě do vagónu, zapadaje do sněhu, padals křečovitě, držel kmen, protože ses bál, aby ti nespadl, myslels, že bys jej pak ze sněhové kaše nezvedl.

Práce na ruské katorze byly po desetiletí vymezeny Ustanovením z roku 1869, vydaným pro svobodné. Při zařazování na práce se braly v úvahu: fyzické síly dělníka a stupeň návyku (dá se tomu vůbec věřit?). Pracovní doba trvala v zimě 7 hodin (!), v létě - 12,5. Na Akatujské kruté katorze (Jakubovič, devadesátá léta) byly pracovní úkoly lehce splnitelné pro všechny, jen ne pro něj. Letní pracovní doba trvala i s cestou - 8 hodin, od října 7, a v zimě pouze 6 hodin. (To ještě vůbec nezačal boj o osmihodinovou pracovní dobu!). Pokud jde o Omskou katorgu Dostojevského, tam se vůbec lenošilo, jak si každý čtenář snadno zjistí. Pracovali, jak se komu chtělo, zvolna, vedení je dokonce oblékalo do bílých plátěných kabátků a kalhot! Kdo si přeje víc? U nás v táboře se to tak říká: "Chybějí už jen bílé límečky", to když už je docela lehké, když už vůbec není co dělat. A tihle měli i blůzy bílé! Po práci se katoriníci Mrtvého domu dlouho procházeli po dvoře žaláře - to asi schváceni nebyli. Ostatně cenzura nechtěla Zápisky z mrtvého domu pustit, protože se bála, že snesitelnost života znázorněného Dostojevským, nebude výstrahou pro možné zločince. A Dostojevskij doplnil pro cenzuru nové stránky, které měly ukázat, že život na katorze je přece jen těžký!⁵¹⁷ U nás se v neděli procházeli jen pridurkové, a ti se styděli. A nad Zápisky Marie Volkonské Šalamov poznamenává, že děkabristé v Něrčinsku měli za úkol denně vytěžít a naložit tři pudry rudy na osobu (čtyřicet osm kilogramů! - to se dá uzvednout naráz!), kdežto Šalamov na Kolymě měl normu osm set pudů.

Šalamov také píše, že letní pracovní doba tam někdy dosahovala 16 hodin! Nevím, jak to bylo s šestnácti, ale třináct hodin okusili mnozí - i na pozemních pracích v Karlagu, i na severních dřevorubeckých pracovištích - a to jsou čisté pracovní hodiny, kromě toho bylo pět kilometrů cesty do lesa a pět zpátky. Ostatně - má smysl přít se o délku pracovní doby? - vždyť norma je větší pán než pracovní doba, a když brigáda nespĺnila normu, střídaly se včas jen stráže, zatímco pracanti zůstávali v lese do půlnoci ve světle reflektorů a teprve k ránu šli do tábora sníst večerí zároveň se snídaní - a znovu do Iesa.⁵¹⁸ Není nikoho, kdo by o tom pověděl: všichni umřeli.

A normy se zvyšovaly ještě takhle: při mrazu nad 50 stupňů se dny odepisovaly, to znamená, že se v protokolu uvádělo, že vězňové nešli do práce - ale přesto je vyháněli, a co se z nich podařilo v těchto

⁵¹⁷ Dopisy I. A. Gruzďeva Gorkému, Archiv Gorkogo, t. XL, M., 1966, str. 157.

⁵¹⁸ Lidé, kteří zvyšují průmyslové normy, se mohou ještě klamat tvrzením, že to jsou výsledky technologie výroby. Ale ti, kdo zvyšují fyzické normy, to jsou nejhorší kati! Přece nemohou vážně věřit tomu, že by se člověk za socialismu stal dvakrát větší a že by měl svaly dvakrát silnější. Ti by měli být souzeni! Ty by měli poslat na ty normy!

dnech vymáčknot, rozdělovalo se na ostatní dny a tak se zvyšovala procenta. Tak se dokazovala splnitelnost norem. (A lidi, kteří toho dne zmrzli, odepisovali úslužní zdravotníci s uvedením jiných důvodů. A ty, co na zpáteční cestě už nemohli jít nebo s namoženou Achillovou patou lezli po čtyřech, stráže postřelily, aby neutekli, než se pro ně vrátí.) A jakpak jim za to všechno dali najíst? Do kotle se nalila voda, nebylo nejhorší, když se do něj nasypaly neoškrabané drobné brambory, nebo také černé zelí, řepný chrást, všelijaké smetí. Také vikev, otruby, těch nelitovali. (A tam, kde bylo málo i vody, jako například v táborovém středisku Samarka u Karagandy, tam se vařila jen miska šlichty na den, a navíc každému odměřili dva hrnky kalné vody se slanou příchutí). A všechno, co za něco stojí, se vždy a nutně rozkrade pro vedení (viz kapitola 9.), pro pridurky a pro kriminální - kuchaři jsou vyděšeni, drží je jen poslušnost. Ze skladu se objednává tolik a tolik tuku a masových subpotravín (to znamená, že to nejsou opravdu potraviny), ryb, hrachu a obilovin - ale málo co se z toho nasype do kotle. I v nejzapadlejších koutech si vedení bralo sůl na svoje nakládání. (V roce 1940 se na železniční trati Kotlas-Vorkuta vydával nesolený chléb i šlichta.) Čím horší jsou potraviny, tím víc jich dostanou muklové. Maso koňů, zmučených a padlých v práci, se na ně někdy dostalo, a přestože se nedalo rozkousat, byla to hostina. Ivan Dobrjak teď vzpomíná: "Kdysi jsem do sebe nacpal hodně delfiního, mrožího, tuleního masa a masa jiných mořských potvor. (Přeruším: velrybí maso jsme jedli i v Moskvě, na Kalužské zastavě). Výkaly zvířat mě neodstrašily. A vrbovka úzkolistá, lišejník, heřmánek - to byla skvostná jídla." (To už si asi doplňoval příděl).

Nasytit člověka, který pracuje na mraze třináct nebo i jen deset hodin, není z norem GULagu možné. A už vůbec to není možné, když je rozkradeno to nejzákladnější. A tu přijde ke slovu ďábelská Frenkelova směs: jedni pracanti se nakrmí na úkor jiných. Kotle se rozdělují: při výkonu (v každém táboře se to propočítává jinak), dejme tomu, menším než 30 procent normy, je příděl na úrovni korekce: 300 gramů chleba a miska šlichty denně. Při výkonu od 30 do 80 procent - trestní příděl: 400 gramů chleba a dvě misky šlichty. Od 81 do 100 procent - výrobní příděl: 500-600 gramů chleba a tři misky šlichty. A dál už máme údernické příděly, a to velmi různé: 700-900 gramů chleba a kaše nebo dvě kaše navíc, prémiové jídlo - nějaký tmavý nahořklý žitný pirožek s hrachem.

A za všechno to vodové jídlo, které nemůže nahradit to, co tělo vydá, se v ničivé práci spalují svaly, a úderníci a stachanovci končí pod drnem dřívě než absentéři. Staří táboroví muklové to pochopili a říkají: "Raděj méně kaše, nežli práce vaše!" Budeš-li mít štěstí, že zůstaneš na palandě, protože nemáš co na sebe, dostaneš svých 600.

Když ti dali šaty v souladu se sezónou (to je výborný termín!) a vyvedli tě na stavbu - kdyby ses strhal, víc než tři sta na zmrzlé půdě nedostaneš.

Není však v moci muklově zůstat na palandě... Ještě rád běží na stavbu, aby nezůstal poslední. (Byli totiž doby, kdy se v některých táborech poslední střileli.) Jistě, ne všude a ne vždy bylo jídlo tak bídné, ale jsou to typické údaje: Kraslag v době války. Na Vorkutě byl v té době hornický příděl, asi nejvyšší v celém GULagu (protože se tím uhlím topilo v hrdinské Moskvě) - za 80 procent pod zemí a za 100 procent nahoře - kilo a třicet deka. A v nejstrašnějším vražedném Akatuji v nepracovní den ("na palandě") se vydávalo půltřetí libry chleba (kilo!) a 32 zolotniky masa - 133 gramů! V pracovní den - tři libry chleba a 48 zolotníků (200 gramů) masa - není to víc než náš frontový příděl? Věžňové tu odnášeli ve škopcích šlichtu a kaši prasatům dozorců a mazlavou kaši z pohanky označil P. Jakubovič za "nevýslovně odpornou" (GULag ji v životě neviděl!). Nebezpečí smrti z podvýživy nikdy nehrozilo ani katoržníkům Dostojevského. Proč by také, když se v jejich žaláři ("v zóně") procházely husy (!!) a věžňové jim nezakroutili krkem.⁵¹⁹ Na stolech měli volně chléb, na vánoce dostali libru hovězího, másla na kaši měli po libosti. Na Sachalinu dostávali vězni v rudných dolech a na stavbě cest ("pocestní") v době největší práce: 4 libry chleba (kilo šest set!), 400 gramů masa, 250 gramů obilovin! A důkladný Čechov zkoumá: jsou tyto normy opravdu dostatečné, nebo - při špatné kvalitě pečení nebo vaření - nestačí: "Kdyby se tak podíval do misky našeho pracanta, na místě by skončil!"

Jaká fantazie by si byla mohla představit na počátku století, že za "třicet-čtyřicet" let nejen na Sachalinu, ale na celém Souostroví budou rádi, když budou mít ještě vodovější, ještě znečištěnější, ještě sraženější chleba s čtvrtí jakými příměsmi - a že sedm set gramů tohoto chleba bude záviděníhodný příděl?!

⁵¹⁹ Z hlediska mnoha těžkých táborů mi Šalamov oprávněně vytkl: "Copak to tam máte za nemocniční ho kocoura? Proč ho dosud nezapíchlí a nesnědli? A proč váš Ivan Děnisevič nosí lžiči, když je známo, že se všechno, co se v táboře vaří, dá snadno vypít přes okraj?"

Ne, ještě něco horšího! Že po celém Rusku budou kolchozníci závidět i tomuto žalárnickému přidělu! "Vždyť my nemáme ani to...!"

Dokonce i v něřčinských carských rudných dolech se "za pití" platilo - byla to odměna navíc za všechno, co bylo uděláno nad úřední normu (vždycky mírnou). V táborech našeho Souostrovi se po většinu doby jejich trvání za práci neplatilo nic nebo tolik, kolik bylo třeba na mýdlo a prášek na zuby. Jen vzácně a v těch krátkých obdobích, kdy se z nějakého důvodu zaváděl chozrasčot (a jedna osmina až jedna čtvrtina skutečného výdělku se započítávala vězňi), mohli si muklové přikupovat chleba, máslo a cukr - a najednou, ó, ten div! - na stole v jídelně zůstala kůrka a pět minut po ní nikdo nesáhl.

Jakpak byli obyvatelé Souostrovi oblečení a obuti?

Všechna souostrovi jsou stejná - kolem dokola šumí modrý oceán, rostou kokosové palmy, a správa ostrova náklady na oblečení obyvatelů nehradí -- chodí bosí a téměř nazí. A naše prokleté Souostrovi si pod žhavým sluncem ani nedovedeme představit: je neustále pokryto sněhem, věčně nad ním zuří vánice. A celou tu deseti-patnáctimiliónovou hromadu trestanců je třeba ještě obléci a obout.

Naštěstí se narodili za hranicemi Souostrovi a tak úplně nazí sem nepřijíždějí. Lze je nechat tak jak jsou - přesněji řečeno v tom, co jim nechají sociálně blízci - jenom je třeba přinést úlitbu Souostrovi - kus urvat, jako se beranům stříhají uši: u vojenských kabátů šikmo ustříhnout podolek, u čepic - buď onovek sestříhnout špici, takže na vršek hlavy ti bude foukat. Žel, šatstvo, přinesené ze svobody, není věčné, a boty se do týdne o pařezy a krtince Souostrovi rozdrbou. A tak je třeba obyvatele oblékat, přestože za to nemají čím zaplatit.

Ruské divadlo, ruské filmové plátno to jednou spatří! Kabátce jedné, rukávy jiné barvy. A na kabátci tolik záplat, že už není vidět základ. Nebo kabát - plamen (cáry z pytloniny), do níž byl zašit něčí balíček, a ještě dlouho se tu dá přečíst kousek adresy, napsaný inkoustovou tužkou⁵²⁰ A na nohou osvědčené ruské laptě, jenomže k nim nejsou dobré onuce. Nebo je to kus pneumatiky, přivázaný přímo k bosým nohám drátem, elektrickou šňůrou. (Nouze naučí... Hle, jak také mohou posloužit výrobky slavného čeljabinského traktorového závodu!) Nebo "burky" (plstěné boty), ušité z roztrhaných starých vatovaných vest, podrážky tvoří vrstva plsti, vrstva gumy.⁵²¹ Ráno u apelu velitel ZTS poslouchá nářky na zimu a odpovídá s gulagovským vtípalkovstvím: "Hele, já mám husu, ta chodí celou zimu bosa a nestěžuje si. Nohy má červené, to je pravda. A vy všichni křápy máte."

K tomu všemu se na plátně objeví bronzově šedé táborové tváře. Slzící oči, načervenalá víčka. Bílá popraskaná ústa, plná oparů. Neholené tvrdé vousy neurčité barvy. V zimě - letní čepice s přišitými chrániči na uši.

Poznávám vás! Jste to vy, obyvatelé mého Souostrovi!

Jakkoli dlouhá je pracovní doba, přece jednou přijdou pracanti do baráku.

Barák? Někde je to také zemljanka. A na severu nejčastěji - stan, i když obložený hlínou a trochu přikrytý prkny. Často místo elektriny - petrolejové lampy, ale také louče, ale také knoty z vaty, namočené do rybiho tuku. (V Ust'-Vymi nikdo dva roky petrolej ani neviděl, dokonce i v baráku štábu se svítilo olejem ze skladu potravin.) V tomto skličujícím světle si prohlédněme ztracený svět.

Dvoupatrové, třípatrové palandy, jako přepych - vagónky. Prkna jsou nejčastěji holá, nic na nich není: na některých pracovištích se krade tak dokonale (a pak se to prošustruje s pomocí svobodných), že se nic erárního už ani nevydává a své věci nikdo v baráku také nedrží: každý nosí do práce i kotlíky i hrnky (dokonce torny na zádech - a tak kopou), přikrývky na krku, pokud je někdo má, (záběr!), nebo je odnesou známým pridurkům do střeženého baráku. Přes den je barák prázdný, jako by tu nikdo nebydlel. Na noc bys měl dát mokré pracovní oděv do sušárny (i sušárna tu je!) - ale bez šatů na holých prknech zmrzneš!

A tak se šaty suší na těle. V noci přimrzá ke stěně stanu čepice, ženám přimrzají vlasy. Dokonce i laptě si každý schová pod hlavu, aby mu je nestáhli z nohy (Burepolom, válka). Uprostřed baráku je sud od benzínu místo kamínek, a je dobře, je-li rozpálen, pak je celý barák zahalen do vlhkého puchu onucí, vlhké dříví však často nehoří. Některé baráky jsou tak zaneřáděny hmyzem, že nepomáhá ani vykuřování sírou - každé čtyři dny - a když jdou muklové v létě spát na zem do zóny, lezou štěnice za nimi a dopadnou je i tam. A vši z prádla muklové vyvařují ve svých kotlících na jídlo.

⁵²⁰ Na Akatuji dostávali arestanti kožichy.

⁵²¹ Ani Dostojevskij, ani Čechov, ani Jakubovič nám neřikají, co měli trestanci na nohou. Měli asi boty, jinak by o tom psali.

To všechno jsou vymoženosti socialistického zřízení 20. století a srovnávání s kronikami věznic minulého století selhává: o něčem podobném nepsaly.

K tomu ke všemu je třeba ještě vylíčit, jak se brigádní chléb nese z místnosti, kde se porcuje, na podnose a pod ochranou nejsilnějších členů brigády s bidly - jinak by chléb vytrhli, převrátili podnos, rozebrali. Předvést, jak hned u východu z balíčkového oddělení člověku balíček vytrhnou. Doplňt o neustálý neklid a obavu, aby vedení nezrušilo volný den (co bychom mluvili o válce, když v "sovchoze Uchta" už rok před válkou nebyl jediný volný den, a v Karlagu nepamatují volný den od roku 1937 do roku

1945). A k tomu všemu dodat neustálou nestabilitnost táborového života, křeče změn: buď pověsti o transportu, nebo transport sám (kartoga Dostojevského transporty neznala, deset a dvacet let si lidé odpykávali ve stejném žaláři, to je úplně jiný život); nebo nějakou tajemnou a náhlou míchanici "kontingentů"; nebo přemístění "v zájmu výroby"; nebo komise; nebo inventarizace; nebo náhlé noční prohlídky, kdy se musíš svléknout, a celý ubohý majeteček ti přehrabou; a ještě zvláštní důkladné prohlídky 1. máje a 7. listopadu (vánoce a velikonoce na kartoze minulého století nic takového neznaly). A třikrát do měsíce vysilující lázně.

(Abych se neopakoval, nebudu tu o nich psát. Důkladně o tom hovoří Šalamov, existuje vyprávění Dombrovského).

A pak ještě tvá neustálá pevná (a pro inteligenta plná muk) sounáležitost, nejsi osobnost, nýbrž člen brigády, a den a noc, po celý rok a po celou dlouhou dobu vězení musíš jednat ne podle toho, jak ses rozhodl, ale jak to potřebuje brigáda.

A ještě musíme připomenout, že všechno co jsme řekli, se týká stálého tábora, který existuje již pár let. Ale vždyť někdy a někdo (a kdo jiný než naše nešťastné bratrstvo) musí tento tábor založit: přijít do zasněženého mrazivého lesa, natahovat kolem sebe po stromech ostnatý drát, a když se někdo dožije prvních baráků - budou pro strážce. V listopadu 1941 bylo poblíž města Rešety otevřeno 1. ZTS Kraslagu (za 10 let jich už bylo 17). Zahnali sem 250 vojáků, vyřazených z armády v zájmu jejího morálního upevnění. Káceli les, stavěli sruby, ale nebylo čím pokrývat střechy, a tak se žilo pod širým nebem a s litinovými kamínky. Chléb se přivážel zmrzlý, sekal se sekerou, a přidělovali ho v hrstích - nasekaný, rozdrobený, sežmoulaný. Jinak byla k jídlu strašně slaná gorbuša (druh lososovité ryby, pozn. překl.). V ústech hořelo a oheň se hasil sněhem.

(Když vzpomínáte na hrdiny vlastenecké války, nezapomínejte na tyhle!...) To vše je tedy všední den mého Souostrovní.

Filozofové, psychologové, lékaři a spisovatelé by mohli v našich táborech, jako nikde jinde, sledovat podrobně a na velkém vzorku zvláštní proces zužování intelektuálního a duševního rozhledu člověka na úroveň zvířete, a proces umírání zaživa. Ale psychologové, kteří se dostali do tábora, většinou na pozorování neměli myšlenky: sami se dostávali do toho proudu, který smetal osobnost v prach a špínu.

Pravověrní z těchto zachráněných mi teď posílají vznešené výtky: jak nízce cítí a myslí hrdinové "Jednoho dne Ivana Děnísoviče"! Kde jsou jejich trpitelské úvahy o chodu dějin? Pořád příděl a šlichta, vždyť je utrpení daleko horší než hlad!

Ach, že je? Ach, že je mnohem horší utrpení (utrpení ortodoxního myšlení)? Vždyť jste, pánové státotvorní pravověrní, ve svých marodkách a skladech hlad nepoznali!

Staletí ověřila, že světu vládne hlad! (Mimochodem, na tom hladu, na tom, že hladoví prý musí nevyhnutelně povstat proti sytým, je vybudována celá Pokroková teorie). Hlad ovládá každého hladovějícího člověka, pokud se sám vědomě nerozhodl zemřít. Hlad, který dohání čestného člověka k tomu, že se snaží ukrást ("Hlad svědomí nepřidá"). Hlad, který nutí nejnezištnějšího člověka dívat se se závistí do cizí misky, s utrpením sledovat, na kolik vytáhne příděl soused. Hlad, který zatemňuje mozek a nedovoluje člověku na nic jiného myslet, o ničem jiném mluvit, věnovat se něčemu jinému než jen jídlu, jídlu, jídlu. Hlad, z něhož není úniku ani do spánku: sny jsou o jídlu, a nespavost je kvůli jídlu. A brzy už to bude jenom nespavost. Hlad, pro nějž se člověk později nemůže už ani najíst: stává se z něho průtoková roura a všechno z něho vyjde v té podobě, v jaké to spolykal.

Nic, v čem je trocha života, nemůže existovat, aniž vyvrhne strávené, ani Souostrovní by se nebylo mohlo hemžit, kdyby neházelo na dno svůj hlavní odpad - musulmany. A přece všechno, co Souostrovní vybudovalo je vymáčknuto ze svalů musulmanů (dříve, než se jimi stali).

A ještě by mělo ruské filmové plátno ukázat: jak muslimi žárlivě sledují soupeře, hlídají u kuchyňských dveří a čekají, až se ponese na smetiště odpad. Jak se na něj vrhají, perou se, hledají rybí hlavu, kost, slupky od zeleniny. A jak je jeden muslim v té hromadě zabit a jak umírá. A jak potom ty odpadky myjí, vaří a jedí. (A zvědaví kameramani mohou pokračovat v natáčení a ukázat, jak se v roce 1947 v Dolince vrhají besarabské selky, přivezené ze svobody, se stejným úmyslem na smetiště, které muslimi již probrali.) Film ukáže, jak pod příkrývkami na marodce leží kosti, ještě držící pohromadě, a téměř bez hnutí umírají - a jak je pak vynesou.

Vůbec, jak prostě umírá člověk: mluvil - a zmlkl. Šel po cestě - a upadl. "Ráz - a už je po něm." Jak nařvaný sociálně blízký úkolář stahuje člověka s palandy na apel, a ten už je mrtvý, hlava bouchá o podlahu (táborová střediska Unža, Nukša). "Chcíp, dobytek!" A ještě do něj vesele kopne nohou. (V těchto táborových střediscích nebyl za války ani ošetřovatel, ani zdravotník, proto také nebyli ani nemocní. Kdo nemoc předstíral, toho kamarádi vyvedli do lesa a vzali s sebou prkno a provaz, aby snáz dověkli zpátky mrtvolu. V práci nemocného posadili poblíž táboráku a všichni -- vězňové i eskorta - měli zájem na tom, aby co nejrychleji umřel).

Co nezachytí film, to nám popíše pomalá a pozorná próza, rozliší odstíny cesty k smrti, které se říkalo buď kurděje nebo pelagra nebo alimentární dystrofie. Tak třeba - člověk kousl do chleba, a na chlebě zůstaly stopy krve - to jsou kurděje. Pak začnou vypadávat zuby, hnít dásně, objeví se vředy na nohou a budou odpadávat kusy kůže a masa, člověk začne páchnout jako mrtvola, nohy sevře křeč z velkých koulí. Na marodku takové nedávají, a tak lezou po zóně po čtyřech. Tvář zhnědne, jako by byla opálená, loupe se, člověk má silný průjem - to je pelagra. Průjem je třeba nějak zastavit, někde užívají tři lžice křídý denně, tady se zase říká, že když seženeš slanečky a sníš je, udržíš v sobě jídlo. Ale kde sehnat slanečky? Člověk slábne, slábne, a to o to rychleji, čím je vyšší postavy. Je už tak slabý, že nemůže vylézt na druhou palandu, že nemůže překročit ležící kládu: musí nadzvednout nohu oběma rukama nebo ji přelézt po čtyřech. Průjem vyplavuje z člověka síly i jakýkoli zájem - o jiné lidi, o život, o sebe samého.

Hluchne, hloupne, ztrácí schopnost plakat, i když ho vlečou po zemi za saněmi. Už ho neděsí smrt, upadá do měkké růžové nálady. Překročil všechny hranice, zapomněl, jak se jmenuje žena a děti, zapomněl, jak se jmenoval on sám.

Někdy se celé tělo hladem umírajícího pokryje namodrale černými bobulkami s hnisavou hlavičkou menší než špendlík - tvář, ruce, nohy, trup, dokonce i šourek. Nelze se jich ani dotknout - tolik to bolí. Boláčky zrají, praskají, valí se z nich hustý pramínek hnisu, vypadá jako červ. Člověk hnije zaživa.

Jestliže se po obličejí tvého souseda na palandě zvědavě rozlezou černé vši, je to neomylný příznak smrti.

Fuj, jaký naturalismus. Proč o tom ještě hovořit?

A vůbec, říkají nám teď ti, co netrpěli sami, kdo mučili nebo si myli ruce, nebo se tvářili nevinně: nač na to všechno vzpomínat? Nač jítit staré rány? (Jejich rány!!) Na to odpověděl již Lev Tolstoj (Birjukovovi): "Jak to, nač připomínat? Jestliže jsem byl těžce nemocen, jestliže jsem se vyléčil a očistil se od nemoci, budu si ji vždycky s radostí připomínat. Nebudu si ji připomínat jen tehdy, když jsem stále stejně nebo ještě hůř nemocen, a že bych chtěl oklamat sám sebe. Jestliže si připomeneme minulost a podíváme se jí zpřímá do tváře, odhalí se i naše nové nynější násilí."⁵²² Tyto stránky o muslimanech chci uzavřít vyprávěním N. K. G. o inženýrovi Lvu Nikolajeviči J. (Určitě to bylo na počest Tolstého!) - byl to musliman-teoretik, který se domníval, že forma existence muslimana je nejhodnější formou, jak si zachránit život.

Takto se zaměstnává inženýr J. ve vzdáleném koutě zóny za horké neděle: bytost podobná člověku sedí v úžlabince nad jámou, kam natekla hnědá voda z rašeliniště. Kolem jámy jsou rozloženy hlavy slanečků, rybí kosti, chrupavky, kůrky chleba, kousky kaše, syrové umyté bramborové slupky a ještě cosi, co je těžko definovat. Na kousku plechu hoří malý ohýnek, nad ním visí vojenský kotlík s vaňvem, je celý černý od sazí. Zdá se, že už je to hotovo! Musliman začíná nabírat dřevěnou lžicí z kotlíku tmavou břechku, střídavě ji zajídá buď slupkou z brambor, nebo chrupavkou, nebo rybí hlavou. Velmi dlouho a velmi soustředěně žvýká (musulmani mají společný zlovyk - chvatně polykat, aniž jídlo žvýkají). Nos je mu sotva vidět mezi tmavými šedými chlupy, pokrývajícími krk, bradu, tváře. Nos a čelo mají nahnědlou voskovou barvu, místy se mu loupou. Oči slzí, často mrkají.

⁵²² Birjukov, Razgovory s Tolstym, t. 3-4, str. 48.

Jestliže musliman pozoruje, že se blíží někdo cizí, rychle sbírá rozložené věci, co nestačil sníst, přitiskne kotlík k prsům, přilehne k zemi a stočí se jako ježek. Teď ho mohou bít, strkat, na zemi se udržít, nepohne se a kotlík nevydá.

N. K. G. s ním přátelsky hovoří, ježek se trochu pootevře. Vidí, že ho nikdo nebude ani bít, ani mu nevezme kotlík. Rozhovor pokračuje. Oba jsou inženýři (N. G. - geolog, J. - chemik), a tak se J. svěruje G. se svou teorií. Operuje čísly a chemickými údaji, jak si je ještě pamatuje, a dokazuje, že všechnu potřebnou výživu může člověk dostat z odpadků, jenom musí překonat odpor a soustředit úsilí na to, aby si z nich tu výživu vzal.

Přestože je vedro, má J. na sobě několik hábitů, a to špinavých. (I to má svoje odůvodnění: J. experimentálně zjistil, že ve velmi špinavých šatech se již vši a blechy nerozmnožují, jako by se jich štítily. Jeden ze spodních oděvů si vybral z hadrů, používaných v dílně na čištění.)

Takhle vypadá: buřonovka samá díra, dokonce i špice je propálená. K promaštěným sloním uším čepice se tady přilepilo seno, tady zase koudel. Z horní vrstvy šatstva plandají na zádech a na bocích vytržené kusy. Záplaty, záplaty. Vrstva smůly na jednom boku. Vata z podšívky visí z vnitřní strany podolku. Oba vnější rukávy jsou roztrženy po loket, a když musliman zvedá ruce, vypadá to, jako by mával křídly netopýr. A na nohou má krápy jako lodě, slepené z červených pneumatik.

Proč je tak teple oblečen? Za prvé, je léto krátké a zima dlouhá, musí to všechno uchovat do zimy, kde jinde než na sobě? Za druhé, a to především, vytváří tím měkkost, vzdušné polštáře - necítí bolest ran. Je bit i nohama, i klackem, ale modřiny nemá. To je jediná jeho obrana. Jenom musí vždycky včas postřehnout, kdo ho chce uhodit, včas upadnout, přitáhnout kolena k břichu a tím je chránit, hlavu přitisknout k prsům a obejmout tlustými vatovanými rukávy. A pak ho mohou bít jen do měkkého. A aby nebyl bit dlouho, musí rychle bijícímu poskytnout pocit vítězství. Proto se J. naučil hned po první ráně ječet jako prasátko, ačkoli ho nic nebolí. (Vždyť v táboře velmi rádi bijí slabé, a to nejen úkoláři a vedoucí brigád, ale i obyčejní muklové, aby se sami necítily tak docela slabí. Co se dá dělat, když lidé nemohou uvěřit ve vlastní sílu, aniž způsobí jinému bolest?) A J. se zdá, že způsob života, který si zvolil, je docela rozumný a reálný - a navíc nevyžaduje, aby poskvnil vlastní svědomí. Nikomu nic zlého nedělá.

Doufá, že svůj trest přežije. Interview muslimana končí.

Mnohaletý kolymský vězeň Thomas Sgovio (Ital z Buffala) říká: "musulmany se nejčastěji stávali inteligenti, vlastně všichni muslimani, které jsem znal, byli z řad intelligence. Nikdy jsem neviděl, aby se muslimanem stal obyčejný ruský rolník".

Možná je to dobrý postřeh. Rolník nemá na vybranou, práce ho zachraňuje i ničí. Inteligentu zase mnohdy nezbyvá nic jiného, než skončit jako musliman a dokonce si vymyslet - jako to udělal J. - celou bizarní teorii.

V naší slavné vlasti se nejvýznamnější a nejdůležitější knihy většinou ve své době lidem nedostanou do ruky a nemají možnost ovlivnit národní myšlení (buď proto, že jsou zakázané, pronásledované a nedostupné, nebo proto, že jsou před vzdělanou veřejností předem očerněny). I tuto knihu píše jen z povinnosti - protože se v mých rukou nahromadilo příliš mnoho vyprávění a vzpomínek, které nesmím nechat zapadnout. Nedoufám, že bych ji spatřil vlastníma očima kdekoli vydanou. Málo doufám, že si ji přečtou ti, kdo se zdravou kůží vyvázli ze Souostroví. Vůbec nevěřím, že ukáže pravdu našich dějin v době, kdy bude možné ještě něco napravit. Když byla práce nad touto knihou v plném proudu, postihl mě jeden z největších otřesů mého života: drak na chvíli vylezl, drsným rudým jazykem slízl můj román a ještě několik starých věcí - a zatím zmizel za oponou. Ale slyším jeho dech a vím, že jeho zuby jsou nabroušeny na můj krk, jen nejsou ještě vyměřeny všechny lhůty. A s duší rozervanou se snažím dokončit tuto studii, aby aspoň ta ušla dračím zubům. Ve dnech, kdy si Šolochov, už dávno ne spisovatel, odejel ze země rozdrčených a pozavíraných spisovatelů pro Nobelovu cenu, pokoušel jsem se uniknout fízlům do úkrytu a získat čas pro své tajné upachtěné péro, pro dokončení této knihy.

To jsem odbočil, chtěl jsem říci, že u nás nejlepší knihy současníci neznají, a je docela možné, že zbytečně někoho opakují, že kdybych znal něčí nezveřejněnou práci, mohl bych zkrátit tu svou. Ale za sedm let neúživé bledničkové svobody něco přece jen vyplulo, jedna hlava plavce v moři na úsvitu spatřila jinou a ochraptěle ji oslovila.

Tak jsem poznal šedesát táborových povídek Šalamova a jeho práci o kriminálních.

Chtěl bych prohlásit, že až na několik dílčích bodů nebylo mezi námi rozporu ve výkladu a vysvětlení Souostroví.

Celý tamější život jsme hodnotili celkem stejně. Táborové zkušenosti Šalamova jsou těžší a bohatší než moje, a s úctou uznávám, že právě jemu, ne mně, bylo souzeno dotknout se toho dna zdivočení a zoufalosti, kam nás táhl táborový život.

To mi však nebrání, abych s ním nepolemizoval v těch bodech, kde se rozcházíme. Jedním z nich je táborové zdravotnictví. O každé táborové instituci mluví Šalamov s nenávisí a hořkostí (a má pravdu!), jen u marodky a zdravotníků činí vždycky výjimku. Podporuje, snad dokonce vytváří, legendu o dobrodiní táborového zdravotnictví.

Tvrdí, že v táboře je všechno proti vězni, avšak lékař je jediný, kdo mu může pomoci.

Ale může pomoci ještě neznamená, že pomáhá. Může pomoci, když bude chtít, i mistr, i normovač, i účetní, i skladník, i kuchař, i pomocný dozorce, i úkolář - ale moc-li pomáhají?

Snad do roku 1932, dokud táborové zdravotnictví spadalo do kompetence Lidového komisariátu zdravotnictví, mohli být lékaři lékaři. Ale v roce 1932 byli plně převedeni do GULagu - a jejich cílem se stalo pomáhat útlaku, stali se hrobaři. Nemluvím o vzácných případech hodných lékařů - ale jinak, kdo by trpěl takové zdravotnictví na Souostroví, kdyby nesloužilo společnému cíli?

Když velitel nebo vedoucí brigády zbíjí musulmana za to, že odmítá jít do práce - tak, že si líže rány jako pes, v bezvědomí leží dva dny a dvě noci v korekci (Babič), dva měsíce pak nemůže slézt z palandy - neodmítá právě zdravotnické oddělení (1. ZTS džidinských táborů) sepsat protokol o zbití a pak léčit?

Kdo jiný, když ne zdravotníci podepisuje každý rozkaz k zavření do korekce? (Ostatně, musíme poznamenat, že šéfové ten podpis lékařů příliš nepotřebují. V táboře blízko Indigirky byl "mastičkář", svobodný zaměstnanec (felčar - to táborové slovíčko není náhodné!) S. A. Čebotarev. Nepodepsal ani jeden rozkaz velitele ZTS k umístění do korekce, protože se domníval, že do takovéto korekce se nemůže zavřít ani pes, a tím méně lidé: kamna hrála jen dozorcí na chodbě. Ale to nevadilo, zavíralo se bez jeho podpisu.

Když vinou mistra nebo vedoucího pracovního úseku zahyne na pracovišti mukl pro nedostatečné zabezpečení a ochranu - kdo jiný podpisuje protokol, že zemřel na infarkt, než zdravotník a zdravotnické oddělení? (A to znamená, ať zůstane všechno při starém, a zítra zahynou další. Jinak by zdravotník musel zítra sfárat! A po něm lékař).

Když zasedají čtvrtletní komise - tato komedie všeobecných lékařských prohlídek obyvatel tábora s kvalifikováním na TFP, SFP LFP, IFP (těžká, střední, lehká, individuální fyzická práce) - nakolik oponují hodní lékaři zlému vedoucímu zdravotnického oddělení, jenž se sám drží tím, že dodává zástupy na těžké práce?

Nebo jsou snad zdravotníci milosrdní aspoň k těm, kdo nelitovali části svého těla, aby zachránili zbytek? Všichni znají ten zákon, to se nedělo jen na jednom táborovém středisku: těm, kteří si sami usekávají části těla, sami se mrzačí, mostyrščikům, se lékařská pomoc vůbec neposkytuje. Je to rozkaz správy tábora, ale kdopak neposkytuje pomoc? Lékaři... Urveš si nábojem čtyři prsty, přijdeš na ošetřovnu - ani gáz ti nedají: jdi si, chcípni, pse! Již na Volžském kanálu, v době nadšení a všeobecného soutěžení bylo najednou z neznámého důvodu (?) příliš mnoho případů sebemrzačení ("mostyrka"). Bleskurychle se to vysvětlilo: akce třídního nepřítele. A tyhle léčit? (Samozřejmě, hodně to záleží na šikovnosti: můžeš se sám zmrzačit tak, že se to nedá dokázat. Ans Bernštejn si dovedně opařil ruku přes hadr - a zachránil si život. Jiný si šikovně nechá omrznout ruku bez rukavice nebo se vymočí do válenky a jde na mráz. Ale všechno se nedá propočítat: objevuje se sněť a za ní smrt. Někdy se objevuje bezděčná "mostyrka": Babičovy nehojící se vředy po kurdějích uznali za přijíci, nebylo kde si to ověřit krevním rozbořem, a Babič radostně zalhal, že měl přijíci sám a všichni jeho příbuzní. Přešel do zóny pro pohlavně nemocné a tím oddálil smrt.) Uznávalo snad zdravotnické oddělení všechny, kdo v daný den byli skutečně nemocni? Nevyhánělo den co den tolik a tolik vážně nemocných lidí za zónu? Hrdinu a komika národa muklu Petra Kiškina neumístil lékař Sulejmanov do nemocnice proto, že jeho průjem neodpovídal normě: každé půl hodiny a s krví. Při eskortování kolony na pracoviště si Kiškin sedl, riskuje, že ho postřelí. Ale eskorta byla milosrdnější než lékař: zastavila náhodné auto a poslala Kiškina do nemocnice. Někdo může samozřejmě namítat, že zdravotnické oddělení bylo vázáno přísně stanoveným procentem pro skupinu C - ležící a chodící pacienty.⁵²³ Vysvětlit se to dá v každém případě,

⁵²³ Lékaři to obcházeli, jak se dalo. V Symském ZTS zřídili polonemocnici: musulmani leželi na svých kabátech, chodili odklízet sněh, ale jedli z nemocniční kuchyně. Svobodný vedoucí zdravotnického oddělení A. M. Statnikov obcházel skupinu C takto: omezoval lůžkové oddělení v pracovních zónách, ale rozšiřoval nemocnice ZTS, kde tedy byli pouze nemocní. V

ale buď jak buď, zůstává také krutost, která se rozhodně nedá vyvážit tím, že "zato někomu jinému" v téže době udělali něco dobrého. A k tomu musíme připočítat strašné táborové nemocničky, jako bylo lůžkové oddělení 2. táborového střediska Krivoščekova: malinký přijímací pokoj, záchod a pokoj s lůžky. Záchod šíří puch, který naplňuje nemocniční ovzduší, ale copak jde o záchod? Tady leží v každém lůžku dva nemocní s průjmem, a na zemi mezi lůžky také. Zesláblí si ulevují přímo v postelích. Žádné prádlo, ani léky (1948-49).

Lůžkové oddělení vede student 3. ročníku lékařské fakulty (sedí s osmapadesátkou), je zoufalý, ale nic nemůže dělat. Ošetřovatelé, kteří se starají o jídlo nemocných, jsou silní tlustí chlapi: vyjídají to, co patří nemocným, kradou z nemocničního přídelu. Kdo je dostal na to výhodné místo? Asi kmotr. Student nemá dost sil, aby je vyhnal a uchránil jídlo pro nemocné. A měl ty síly každý lékař?⁵²⁴

Nebo snad měli v nějakém táboře zdravotníci možnost uhájít skutečně lidské stravování? Třeba jen proto, aby neviděli každý večer ty "brigády vlčí mlhy", které se vracely z práce jako slepci, husím pochodem, kde se jeden drží druhého? Ne. Pokud se někomu zázkakem podařilo dosáhnout zlepšení stravy, pak výrobní správě, která potřebovala zdravé pracanty. A vůbec ne zdravotníkům.

Nikdo to všechno nemá lékařům za zlé (i když je jejich odpor často málo statečný, protože se bojí, že by museli na společné práce), ale nepotřebujeme ani legendy o spasitelském zdravotnictví. Jako kterýkoli výhonek tábora, je i zdravotnické oddělení zplozeno ďáblem a poháněno ďáblou krví.

Šalamov pokračuje ve své myšlence, že se trestanec může v táboře spoléhat pouze na zdravotnické oddělení, a říká, že na práci svých rukou se spoléhat nemůže a nesmí: to je hrob. "V táboře nezabíjí přídel malý, ale velký."

Prísloví má pravdu: velký přídel zabíjí. Nejsilnější pracant se za sezónu vyvážení dřeva oddělá dočista. Pak mu dají dočasnou invaliditu: 400 gramů chleba a nejhorší kuchyni. Za zimu jich většina umírá (takových 725 z osmi set). Ostatní přecházejí na lehkou fyzickou práci a na ní umírají.

Ale jaké jiné východisko můžeme navrhnout Ivanu Děnísoviči, když ho nevezmou za zdravotníka, za ošetřovatele také ne, a nikdo mu nedá ani falešné potvrzení, že je byt' na jediný den neschopen práce? Jestliže nemá dost škol a naopak má přebytek svědomí na to, aby se stal pridurkem v zóně? Zbývá mu snad jiná cesta než se spolehnout na své ruce? Středisko odpočinku?

"Mostyrka"? Odepsání...?

Ať nám o tom poví sám, vždyť to promýšlel, času měl dost.

"SO - střediska odpočinku, to je něco na způsob táborového rekreačního střediska. Desítky let se muklové hrbí, neznají dovolenou, no tak dostanou SO, na dva týdny. Jí se tam mnohem lépe a ze zóny tě nehoní, a v zóně děláš tři čtyři hodiny denně - polehoučku: tlučeš šterk, uklízíš zónu nebo provádíš opravy. Když je v táboře tak 500 lidí, je SO pro patnáct. Kdyby se to poctivě rozdělilo, tak by se za rok a něco mohli v SO vystřídat všichni. Ale v táboře žádná spravedlnost není, a není ani, a zejména, v SO. Otevrou SO potichu a lstivě, jako když pes rafne, a seznam už mají připravený na tři turnusy - a uzavrou je zase jedna dvě, ani půl roku nevydrží. A cpou se tam - účetní, holiči, ševci, krejčí - celá aristokracie, skutečné pracanty přidávají pro ozdobu - jako nejlepší pracovníky z výroby. A ještě ti krejčí Berembljum předhazuje: já jsem ušil svobodnému kožich, tisíc rublů za něj shrábla táborová pokladna, a ty, pitomče, valíš klády, za tebe se do táborové pokladny nedostane ani sto rublů, kdo je tedy dělník? Kdo má dostat SO? A tak chodíš, srdce tě bolí a touží, jak se dostat do SO, aspoň trošičku si vydechnout, a ani se nenaděješ, už je zase zavřeli, šmytec. A co člověku přijde líto, že aspoň v nějakých vězeňských papírech nepoznámali, kdo byl v SO v tom a tom roce, vždyť kolik všude sedí úředníků. Ale ne, nic nezaznamenávají. Příští rok otevrou SO - a zase je Berembljum v prvním turnuse zase tě obešli. Za deset let tě protáhnou za límec deseti tábory, v desátém budeš prosit, budeš se chtít aspoň jednou za tu dobu, co sedíš, dostat do SO, podívat se, jak to tam mají pěkné, budeš říkat, že si tam ještě ani jednou nebyl - ale jak to dokážeš?

Ne, raději se s SO nezlobit.

Něco jiného je "mostyrka", zmrzačit se tak, abys zůstal naživu a stal se invalidou. Jak se říká, chvilka utrpení, rok ležení. Zlomit si nohu a nenechat ji správně srůst. Pít slanou vodu - abys otekl. Nebo kouřit

oficiálních papírech GULagu se někdy dokonce psalo, že je třeba "pozvednout profil vězňů" - ale na pozvednutí nedávali prostředky. Celá ta složitost figlů poctivých lékařů právě dokazuje, že zdravotníci zastavit umírání nemohli.

⁵²⁴ Dostojevskij si šel lehnout do nemocnice bez jakýchkoli překážek. A zdravotnickou péči měli dokonce společnou s personálem. Zaostalost!

čaj - to jde na srdce. A pít odvar z tabáku - to je dobré na plíce. Jenom to musí člověk dělat s mírou, aby "mostyrku" nepřehnal a nepřeskočil přes tu invaliditu rovnou do hrobečku. Ale kdopak zná míru...?

Invalida to má v mnoha ohledech dobré: může se upíchnout v kotelně nebo v dílně na pletení laptí. Ale to hlavní, čeho dosahují chytří lidé invaliditou, je odepsání. Jenomže odpisování také probíhá ve vlnách, je to horší než s SO. Sejde se komise, prohlédne invalidu, o těch nejtěžších případech sepíší protokol: dne toho a toho, vzhledem k zdravotnímu stavu byl uznán neschopným dalšího výkonu trestu, žádáme o propuštění:

Teprve žádáme! A ještě než se ten protokol dostane nahoru k vedení a než se zase sku', dolů - už člověka ani nezastihne naživu, to se stávalo často. Panstvo odepisuje ty, co mají do měsíce chcípnout⁵²⁵ A taky ty, co dobře zaplatí. Třeba v Kalikmanu ženská čmajzla půlmiliónu, zaplatila sto tisíc - a je na svobodě. Ne jako my, pitomci.

To v baráku kolovala jedna taková kniha, studenti si ji četli ve svém koutku nahlas. Raz, jeden mládenec sehnal milión a nevěděl, co s tím miliónem v sovětském státě dělat --- k` jako se za něj nedá nic koupit, že jako člověk může s tím miliónem chcípnout hladu. My se smáli: válejte to na někoho jiného, my vyprovázeli za bránu nejednoho takového milionáře. Jenom snad boží zdravotníčko si ani za milión nekoupíš, ale svoboda se kupuje, a moc se kupuje, lidí se dají koupit se vším všudy. Na světě je takových, co mají milión, jejej, jenomže s tím ven nelezou, prstem na sebe neukazují.

A pro osmapadesátníky odepisování neexistuje. Říká se, že co tábor táborem stojí, byly sepisovány protokoly s odstavcem desátým asi tak třikrát vřdycky to trvalo měsíc, a pak zase dost. A ani peníze si od nich, od nepřátel lidu, nikdo nevezme - vždyť by nastavoval vlastní krk. A oni ti politikové ani peníze nemívají.

"Kdopak jsou to oni, Ivane Děnisoviči?"

"No, my..."

Jedno předčasné propuštění však trestanci nemůže vzít žádná modrá čepice. Tímto propuštěním je smrt.

A to je nejzákladnější, nepřetržitá, nikým nenormovaná produkce Souostroví.

Od podzimu 1938 do února 1939 zemřelo v jednom z Ust'-Vymských táborových středisek 385 osob z 550.

Některé brigády (Ogurcovova) vymíraly úplně, i s vedoucím. Na podzim roku 1941 měl Pečorlag (železniční) na seznamu 50 tisíc, na jaře 1942 - 10 tisíc. Za tu dobu se nikam nevypravoval jediný transport - kampak se podělo čtyřicet tisíc? Napsal jsem tisíc kurzívou -- a proč vlastně? Tato čísla jsem se náhodou dozvěděl od mukla, který k nim měl v té době přístup - ale údaje pro všechny tábory, za všechna léta se člověk ne dozví, nesečte je. V ústředním objektu Burepolomského tábora umíralo v barácích muslimů v únoru 1943 dvanáct mužů z padesáti, počet mrtvých nikdy neklesl pod čtyři. Ráno přicházeli na jejich místo noví muslimi, kteří snili o tom, že se tu vyleží živeni řídkou magarou a čtyřmi sty gramy chleba.

Mrtvoly, seschlé pelagrou (bez zadků, ženy bez prsou), shnilé po kurdějích, byly ohledávány ve srubu márnice, a někdy i pod širým nebem. Málokdy se to podobalo lékařské pitvě - vertikální řez od krku k raně, otevření nohy, nahlédnutí do lebečního švu. Většinou to nebyl lékař, nýbrž strážný, kdo kontroloval, zda mukl skutečně umřel nebo zda simuluje. Za tím účelem tělo propíchlí bodlem nebo velkým kladivem rozbili hlavu. K palci pravé nohy se pak hned přivazovalo číslo vězeňského spisu, pod nímž byl trestanec zařazen v táborové evidenci.

Kdysi se pochovávalo ve spodním prádle, pak v tom nejhorším, našedle špinavém, vyřazeném. Pak přišla jednotná direktiva: neplýtvat prádlem (ještě se dalo použít pro živé), vězně pochovávat nahé.

Kdysi na Rusi platilo: mrtvý se bez rakve neobejde. Nejposlednější sluhý, žebráky a tuláky pochovávali v rakvích. I sachalinské a akatujské katoržníky pochovávali v rakvích. Na Souostroví by to však byly miliónové neproduktivní náklady na dřevo a práci. Když po válce na Intě pochovali jednoho zasloužilého mistra dřevozpracujícího kombinátu v rakvi, vydalo KVO pokyn k agitační kampani: pracujte dobře - a budete také pochováni v dřevěné rakvi!

⁵²⁵ Volkov píše ve své povídce Dědové: "Odepsání" staříci jsou vyhnáni z tábora, ale nemají kam jít a tak se utáboří někde poblíž, v očekávání smrti - nemají ale ani příděl, ani střechu nad hlavou.

Mrtvé vyváželi na saních nebo na voze, podle toho, jaká byla roční doba. Někdy se k usnadnění operace kladlo šest mrtvol do jedné bedny, když nebyla bedna, svazovali ruce a nohy provazem, aby neplandaly. Pak je naházeli jako klády a přikryli rohoží.

Když byl amonal, vyhloubila jím zvláštní brigáda hrobařů jámy. Jinak se muselo kopat, vždycky to však byly hromadné hroby - podle toho, jaká byla půda: velké hroby pro více mrtvých, menší pro čtyři. (Na jaře to z mělkých jam začíná páchnout, muslimani je musí dohloubit).

Nikdo nám však nemůže vyčítat plynové komory.

Prádlo, obuv a cáry šatů strhané s mrtvol se dávají do skladu. Ale vězni je nikdy znovu nedostanou, skladů je plno a věci v nich mizí navždy. Když už není místo, hadry se prostě pálí. Tak třeba ve středisku Javas Dubrovlag v roce 1959 přijel k táborové kotelně třikrát za sebou nákladňák a vyklopil na hromadu spoustu takového šatstva. Zevlouni byli odehnáni a topiči museli před očima dozorců všechno spálit.

Kde bylo víc času - například v Kengiru - tam se nad hroby stavěly sloupky, a sám představitel URČ, nikdo menší, na ně důležitě psal inventární čísla pochovaných. Ostatně právě v Kengiru někdo začal provádět škůdcovskou činnost: ukazoval příjíždějícím ženám a matkám, kde je hřbitov. Chodily tam a plakaly. Tu velitel Stěplagu soudruh plukovník Čečev přikázal, aby buldozery vyvrátily sloupky, srovnaly nasypané hroby se zemí - když si toho lidé neumějí vážit.

Tak takhle, čtenářko, byl pochován tvůj otec, tvůj manžel, tvůj bratr. A tím končí všední dny obyvatele GULagu, tím končí jeho pouť. Ostatně Pavel Bykov říkával:

"Dokud od smrti neuplynulo čtyřicet hodin, nemysli si, že je konec."

"No, Ivane Děnisoviči, o čem jsme ještě nemluvili? Z našeho všedního života?"

"O já, ještě jsme ani nezačali. To je vyprávění na tolik let, kolik jsme seděli. Jak se někdo nakloní z řady pro špačka a strážce na něj střílí...⁵²⁶ Jak invalidé v kuchyni hltali syrové brambory: jakmile je uvaří, už se na tebe nedostane. Jak funguje v táboře čaj místo peněz. Jak se dělá z čaje *čifir* - padesát gramů na sklenici - a už máš vidění. Jenomže fetují spíše urkové, kupují čaj od svobodných za ukradené peníze..."

A vůbec, jaký je muklův život? Kdyby neuměl vařit z ničeho, nevydržel by. Mukl musí i ve spánku přemýšlet, jak se z toho příští den dostane. Když něco seženeš, když padneš na nějakou škvíru - mlč, človče! Mlč, kdyby se to dozvěděli sousedi, rozsápu tě. V táboře je to takhle: pro všechny stejně není dost, koukej, ať se dostane na tebe.

Je to tak, ale pomysli - přece jen, jak už to mezi lidmi chodí, i v táboře existuje přátelství. Nejen nějaké staré - lidí ze stejného případu, kamarádů z dob svobody, nýbrž přátelství tady vzniklé. Partáci. Co máme - máme dohromady, co nemáme - napůl. Milovaný vlastní příděl má sice každý sám pro sebe, ale veškerá kořist - se vaří ve společném kotlíku, jí se ze společné misky.⁵²⁷ Existuje krátkodobé partáctví, a je i trvalé přátelství... Může být upřímné, ale také falešné. Mezi takové partáky se rád vplíží jako had kmotr. Nad společným kotlíkem se šeptem mluví úplně o všem.

Starší muklové přiznávají i bývalí zajatci říkají: právě ten tě prodá, co s tebou jedl z jedné misky.

To je také pravda, částečně...

A nejlépe je mít ne partáka, ale partáčku. Táborovou manželku, z muklů. Jak se říká přiženit se. Pro mladého je dobré, že ji někde... v závětrí, a hned je mu lépe u srdce. A pro starého a slabého je to také dobře. Něco seženeš, vyděláš, a ona ti vypere, přijde do baráku, strčí ti pod polštář košili, a nikdo se ani nezasměje - je to legitimní. A uvaří ti, sednete si vedle sebe na posteli, jíte. Dokonce i starému muži to nějak přiroste k srdci, to táborové manželství, skomírající, s hořkou příchutí. Díváš se na ni skrz páru nad kozlíkem - už má vrásky ve tváři, ale ty také. Oba máte na sobě šedivé táborové hadry, vatované vesty jsou pokryty rezavými skvrnami, jsou od hlíny, od vápna, alabastru, od nafty. Nikdy dřív jsi ji neznal a tvoje noha nevkročila do jejích rodných krajů a mluví jinak než ty. Má venku děti, a ty máš také venku děti. Zůstal tam její muž - shání ženské, a tvoje stará tam také zůstala, neztratí se: osm let, deset let, a každý chce žít. A tahle tvoje táborová to s tebou, táhne za stejný provaz a nestěžuje si.

Žijeme - nejsme lidi, umřeme - nic po nás nezůstane.

Sem tam k někomu přijely na návštěvu vlastní manželky. V různých táborech a za různých velitelů jim dovolili posedět nějakých dvacet minut ve strážní budově. A někdy je nechali na noc nebo na dvě v oddělené chatrči. To když máš sto padesát procent. Ale ty návštěvy, to je přece trýzeň, nic víc. Proč se ji máš rukama dotýkat a o čem s ní máš mluvit, když s ní nebudeš žít ještě mnoho a mnoho let? Chlapům z

⁵²⁶ Za Dostojevského se mohlo vystoupit z řady pro milodar. V útvaru se mluvilo a zpívalo.

⁵²⁷ Na katorze Dostojevského se, nevím proč, "mezi arestanty přátelství neobjevovalo", nikde nejdli dva pohromadě.

toho šla hlava kolem. S táborovou manželkou je to jednodušší: ještě nám zůstala sklenice krup, říká se, že příští týden budou dávat pálený cukr. Syčáci, samozřejmě že ne rafinovaný... K zámečníkovi Rodičevovi přijela manželka, ale právě den před tím ho jeho táborová milá kousla při mazlení do krku. Rodičev zaklel, že přijela žena, a šel na marodku dát si omotat krk fáčem: prý řekne, že se nastydl.

A jaké jsou v táboře ženské? Jsou tu zlodějky, štetky i politické, ale většinou jsou krotké, dostal je sem Ukaz (Usnesení - pozn. překl.). Strkají je sem na základě Ukazu za rozkrádání státního majetku. Kdo naplnil za války a po válce všechny továrny? Ženské a holky A kdo živí rodinu? Kdo jiný než ony. A jak ji mají uživit? Bída nezná zákon. A tak koukat něco sebrat: strkají do kapes smetanu, pronášejí mezi nohama housky, balí se do punčoch, nebo, tak je to jistější: do továrny přijdou naboso, tam umažou nové punčochy, natáhnou si je, doma je vyperou a - na trh s nimi. Kdo co vyrábí, to také krade. Mezi ňadra schovávají cívku nití. Všichni strážní jsou také podplaceni, také chtějí žít, prohlížejí jen tak ledabyly. Ale když vpadne razie, kontrola - dostaneš za tu mizernou cívku - deset let! Přesně tolik jako za vlastizradu! A tisíce jich pozavírali za cívky.

Každý bere, jak jen je to v jeho zaměstnání možné. Nast'ka Gurkinová to měla dobré, pracovala v zavazadlovém voze. No a uvažovala správně: náš sovětský člověk je vlezlý, prevít, kvůli ručníku ti dá přes držku. Proto se sovětských zavazadel ani nedotkla, "zpracovávala" jen zahraniční. Říká, že cizince ani nenapadne včas zavazadla zkontrolovat, a když zjistí ztrátu, stížnost psát nebude, jen si odplivne: banda ruská! A odjede domů.

Starý účetní Šitarev Nast'u káral: "Že se nestydíš, ženská? Jak to, žes nemyslela na čest Ruska?" Spražila ho: "Že tě huba nebolí, jdi se vycpat! Jak to, že ty ses nestaral o vítězství? Pány důstojníky jsi nechal holkařit!" (Šitarev byl za války účetním ve vojenské nemocnici, důstojníci ho při propuštění podmazávali, aby jim v potvrzení připsal dobu léčení, takže mohli před nástupem na frontu zajet domů. Byla to vážná věc. Šitarev dostal trest smrti, teprve později mu ho změnil na desítku).

A samozřejmě seděly i různé jiné nešťastnice. Jedna dostala pětku za podvod: že jí manžel zemřel v polovině měsíce, a že neodevzdala do konce měsíce jeho lístky na chléb a spotřebovala je spolu se dvěma dětmi. Udali ji sousedé, ze závidi. Odseděla si čtyři roky, jeden ji prominuli na základě amnestie.

A bývalo to i takhle: bomba zbořila dům, zabilo to ženu, děti, a muž zůstal. Všechny lístky shořely, muž ztratil rozum a žil zbývajících třináct dní do konce měsíce bez chleba, o lístky pro sebe nežádal. Tak ho podezřívali, že má tedy všechny lístky, že mu zůstaly. Dostal tři roky. Odseděl si půldruhého."

Počkej, počkej, Ivane Děnisoviči, to až jindy. Tak tedy parťáčka, povídáš? Přiženit se...? Táhne za jeden provaz a nestěžuje si...?

8 ŽENA V TÁBOŘE

Jak by člověk na ně nemyslel už při vyšetřování? Vždyť jsou někde v sousedních celách! Ve stejném vězení, se stejným režimem, to nesnesitelné vyšetřování - jak to mají ta slabá stvoření vydržet?!

Na chodbách je ticho, jejich chůzi a šustění šatů nerozeznáš. Ale tu se butyrský dozorce zdrží se zámekem, nechá mužskou celu stát v horní světlé chodbě o půl minuty déle - a dole pod zamřížovaným oknem chodby, v zeleném parčíku na kousičku asfaltu, najednou vidíme: stojí ve dvojstupu, čekají stejně tak jako my, až jim odemknou dveře - vidíme kotníky a střevíčky žen!

Jenom kotníky a střevíčky, a s vysokými podpatky! A je to jako wagnerovské zahřmění orchestru v Tristanovi a Isoldě!

Nemůžeme vidět ani o kousek výš. Dozorce nás už zahání do cely, vlečeme se oslepení a omráčení, domysleli jsme si všechno ostatní, představujeme si je jako anděly umírající a klesající na duchu. Jak jim je? Jak jim je...!

Zdá se však, že jim není hůř, možná že je to pro ně i snazší. Ve vzpomínkách žen na vyšetřování jsem zatím nenašel nic, z čeho by se dalo usuzovat, že by byly vyvedeny z míry víc než my nebo že by byly skleslejší. Lékař gynekolog N. I. Zubov, který si sám odseděl deset let a v táborech ženy neustále léčil a pozoroval, sice říká, že žena reaguje na zatčení a jeho hlavní následek - ztrátu rodiny - rychleji a prudčeji než muž. Utrpěla duševní ránu, a to se nejčastěji projevuje poruchami nejzranitelnějších ženských orgánů.

Mne však ve vzpomínkách žen ohromuje právě to, na jaké "maličkosti" z hlediska vězně (ovšem ne ženy) mohly při vyšetřování myslet. Naďa Surovcevová, krásná a ještě mladá, si ve spěchu oblékla k výslechu punčochy z různých párů a teď ji uvádí do rozpaků, že jí vyšetřovatel pokukuje po nohou. Zdálo by se, čert s ním, ať se jde vycpat, přece s ním není v divadle, navíc je málem doktorka (jak se to bere na

západě) filozofie a člověk v politice zběhlý - no a podívejme se! Alexandra Ostrecovová, která seděla na Lubjance v roce 1943, mi pak v táboře vyprávěla, že si tam často dělaly legraci: buď se schovaly pod stůl a vylekaný dozorce vstoupil, aby hledal chybějící do počtu, nebo se nabarvily řepou a tak šly na procházku. Nebo když už byla předvolána k výslechu, vzrušeně debatovala s kolegyněmi z cely: má jít dnes v obyčejných šatech nebo si má obléci večerní? Ostrecovová sic: tehdy byla vyhlášená uličnice a seděla s ní mladičká Mira Uborevičová. Ale N. I. P-ová, už v letech a graduovaná, si v cele brousila hliníkovou lžící. Myslíte, aby se podřezala? Ne, aby si ustříhla copy (a také si je ustříhla!) Později jsem měl příležitost sedět na dvoře Krasné Presni s transportem žen, stejně jak my čerstvě odsouzených. A s údivem jsem shledal, že většinou nejsou zdaleka tak hubené, tak vysílené a bledé jako my. V průměru snášejí ženy vězeňský příděl a vězeňská muka, měřená všem stejně, lehčeji. Nescházejí tak rychle hladu.

Ale pro nás pro všechny, a pro ženy zejména, je vězení teprve začátek, první zvonění. Tu právě přichází v táboře. Právě tam je jim souzeno zlomit se nebo se ohnout, přerodit a přizpůsobit se.

V táboře je všechno pro ženu naopak těžší než pro nás. Hned táborová špína. Už dost trpěla neřádstvem tranzitek a transportů, a ani v táboře není čisto. V průměrném táboře v ženské pracovní brigádě a tedy ve společném baráku, se téměř nikdy nemůže cítit doopravdy čistou, nemůže sehnat teplou vodu (někdy nemůže dostat vůbec žádnou; v I. Krivoščekovském táborovém středisku se v zimě v táboře vůbec nebylo kde umýt, voda byla jen zmrzlá a nebylo kde ji nechat roztát). Žádnou zákonnou cestou nemůže sehnat ani gáz, ani hadříky. Jaképak praní!

Lázně! Ba! Lázněmi začíná pobyt v táboře - nepočítáme-li vyhnání z dobytčího vagónu na sněh a pochod s věcmi na hřbetě v doprovodu eskorty a psů. Právě v táborových lázních se nahé ženy prohlížejí jako zboží. Voda v lázních možná bude, možná ne, ale prohlídka, která má zjistit stupeň zavšivení, holení v podpaží a na ohanbí dávají holičům - těm z lepší aristokracie zóny - možnost zhodnotit nové ženské. Vzápětí si je prohlédnou i ostatní pridurkové - to je ještě solovecká tradice, jenomže tam, na úsvitu Souostroví, existovala stydlivost, s kterou se tady už nesetkáš, - prohlíželi si je oblečené, při společných pracích. Soustroví však znečitlivělo a procedura znestoudněla. Fedot S. a jeho žena (takový byl osud jejich vztahu!) nyní se smíchem vzpomínají, jak se muži-pridurkové postavili po obou stranách úzké chodby, a nové ženy musely procházet touto chodbou nahé, ale ne najednou, po jedné. Potom se pridurkové dohadovali, kdo si kterou vezme. (Podle statistiky 20. let přišlo na jednu uvězněnou ženu šest až sedm mužů.) Po usneseních a vyhláškách 30. a 40. let se tento poměr poněkud vyrovnal, ale ne natolik, aby ženy neměly stále cenu, zvláště ty pěkné.) V některých táborech měla tato procedura zdvořilý charakter: ženy přivedli do baráku - a tu přicházejí vykrmení, sebejistí a nestoudní pridurkové v nových vatovaných kabátech (neroztrhané a neumazané šaty vypadají v táboře jako šílená paráda). Pomalu se procházejí mezi vagónky, vybírají si. Přisedají si, povídají. Zvou "na návštěvu". Nebydlí totiž ve společné místnosti, ale v "kabinkách" pro několik mužů. Mají tam i elektrický vařič, i pánvičku. A mají smažené brambory - sen lidstva! Napoprvé přijdeš prostě pomlsat, porovnat a uvědomit si měřítko života v táboře. Netrpěliví požadují hned, jakmile jsou brambory snědeny, i "odměnu", zdrženlivější jdou vyprovázet a líčí budoucnost. Jen se, má milá, zabydluj, zabydluj se v zóně, dokud se s tebou mluví gentlemansky. Všechno můžeš mít - i čistotu, i praní, i slušný oděv, i nepřilíš namáhavou práci.

A v tomto smyslu se předpokládá, že to má žena v táboře "snazší". Snáze si zachrání život. Pří té "sexuální nenávisti", s jakou se někteří musulmani dívají na žehy, které neklesly na úroveň odpadu, je přirozený závěr, že pro ženu to je v táboře snazší, když jí stačí k nasycení menší příděl a když má možnost ujít hladu a zůstat naživu. Pro zoufale hladového člověka je celý svět zastřen křídly hladu a nic jiného na světě nezná.

Opravdu, jsou ženy, které ze své přirozenosti i na svobodě se snáze sblíží s muži a příliš si nevybírají. Pro takové jsou v táboře pochopitelné vždy otevřeny všechny snadné cesty. Osobní vlastnosti se nedají jednoduše klasifikovat podle článků Trestního zákoníku, ale pochybuji, že bychom se mýlili, řekneme-li, že většinu osmapadesátky tvoří ženy jiného druhu. Pro některé je tento krok od začátku do konce horší než smrt. Jiné se zdráhají, váhají, stydí se (a brzdí je i rozpaky před kamarádkami), ale když se rozhodnou, když se smíří - ouvej, už je pozdě, už po nich v táboře není poptávka.

Protože návrhy nedostává každá.

Takže mnohé ustoupí už v první den. Všechno se to rýsuje příliš zle -- a naděje není přece žádná. A tuto volbu musí učinit spolu s vdanými ženami, s matkami rodin i skoro dětmi. A právě tyto holčičky, které obnaženost táborového života omráčila, se brzy stávají nejtroufalejšími.

Co - že ne? Však uvidíš! Oblékni si kalhoty a kabát. A jako tvor neforemný a tlustý zvenčí a nemohoucí uvnitř se můžeš ploužit do lesa. Ještě sama přílezeš, ještě se pokloníš. Jestliže jsi přijela do tábora fyzicky zachovalá a učinila moudrý krok už v prvních dnech, jsi nadlouho zajištěna na marodce, v kuchyni, v účtárně, v krejčovské dílně nebo prádelně a léta poplynou bezstarostně, docela se to bude podobat svobodě. Dostaneš-li se do transportu - i na nové místo přijedeš zcela v květu sil, a tam už víš, jak se máš hned od počátku zachovat. Jeden z nejlepších tahů je stát se služkou někoho z vedení. Když přišla do tábora s novým transportem I. N., pěstěná a hezky stavěná, jež byla dlouhá léta blahobytnou manželkou vysokého armádního důstojníka, hned si ji vyhlédl velitel UIČ a dal ji čestnou funkci - drhnout podlahu ve své pracovně. Tak měkce začal její trest a I. N. si uvědomovala, že to je štěstí.

Co na tom, žeš tam venku někoho milovala a žeš chtěla být někomu věrná? Nač je věrnost mrtvolky?

"Vyjdeš ven - a kdo tě bude chtít?" - to jsou slova, jaká neustále zněla v ženském baráku. Hrubneš, stárneš, neradostně a prázdně plynou tvoje poslední léta ženy. Není rozumnější si pospíšet a něco urvat i z tohoto barbarského života?

Všechno usnadňuje i to, že tady nikdo nikoho neodsuzuje. "Tady tak žijí všichni." Na uvolnění zábran působí i to, že život už nemá žádný smysl, žádný cíl i ty, co neustoupily hned - se buď rozmyslí samy, nebo jsou k ústupkům donuceny. Pro nejtvrdohlavější, jen když jsou pěkné - není pomoci, není - vzdej se!

Měli jsme v táboře na Kalužské zastavě (v Moskvě) hrdou holku M., poručici - odstřelovaču, byla jako carevna z pohádky - malinová ústa, nesla se jako labuť, vlasy jako vraní křídlo.⁵²⁸ I rozhodl se starý špinavý tlustý skladník Izák Beršader, že si ji koupí. Byl vůbec odporný na pohled, a pro ni, při její pružné kráse, při jejím statečném nedávném životě, zvlášť. Byl jako shnilý starý kořen, ona jako urostlý topol. Ale obklíčil ji tak pevně, že nemohla vydechnout. Nejenže ji odsoudil ke společným pracím (všichni pridurkové jednali svorně a pomáhali mu ve štvanicí), k šikanování dozorců (měl v ruce i táborovou ostrahu). Také jí vyhrožoval strašlivým dalekým transportem. A jednou večer, když v táboře zhaslo světlo, jsem měl sám příležitost vidět v bledém soumraku sněhu a nebe, jak M. prošla jako stín od ženského baráku a s hlavou sklopenou zaklepala u skladu žádostivého Beršadera. Pak se jí v zóně vedlo dobře.

M. N., už ve středním věku, v civilu kreslička, matka dvou dětí, která ztratila muže ve vězení, byla v ženské brigádě na kácení lesa a odporovala tak dlouho, až málem přišla o život. Otekly jí nohy. Z práce se vlekla na konci kolony a eskorta ji popoháněla pažbami. Jednou zůstala na den v zóně. Přilezl kuchař: přijel do kabinky, dám ti najíst, kolik se do tebe vejde. Šla. Postavil před ní velkou pánev restovaných brambor s vepřovým.

Všechno snědla. Ale po "vyúčtování" všechno zvrátila - a tak přišly brambory nazmar. Kuchař nadával:

"Koukejme, princezna!" Pak si však postupně zvykla. Nějak se lépe zařídila. Když usedala na promítání filmu, už si sama vybírala mužského na noc. A ta, co bude čekat příliš dlouho, ta bude ještě sama muset přitáhnout do mužského společného baráku, už ne k pridurkům, projít průchodem mezi vagónky a jednotvárně opakovat: "Půl kila, půl kila..." A když za ní přijde zájemce s přidělem, obvěsí svůj vagónek ze tří stran prostěradly a v tomto stanu, v této "salaši" (proto "salašnice") si vydělá svůj chléb. Pokud ji předtím nepřistihne dozorce.

Vagónek, obvěšený hadry před očima sousedů - to je klasická táborová scéna. Ale bývá to mnohem jednodušší. Tak třeba zase krivoščekovské 1. táborové středisko, léta 1947-1949. (Známe tento příklad, ale kolik jich bylo?) V táborovém středisku jsou kriminální, drobní zloději, nezletilí, invalidé, ženy a mamky - všechno je tu pomícháno. Ženský barák je jen jeden - ale pro pět set osob. Je nepopsatelně špinavý, nesmírně špinavý, zanedbaný, je tu těžký puch, na vagónkách nejsou žádná prostěradla. Existoval oficiální zákaz vstupu pro muže - ale nikdo ho nezachovával a nikdo to nekontroloval. A nechodili sem jen muži, proudili sem omrknout, jak to chodí, i nezletilí, dvanácti-třináctiletí kluci. Začínali zpočátku jen zevlováním: tam nebylo té falešné stydlivosti, snad nebyly hadry, snad nebylo dost času, ale vagónky se nezavěšovaly a samozřejmě že světlo se nikdy nezhasínalo. Všechno probíhalo s živelnou přirozeností, všem na očích a na několika místech najednou. Ženu mohlo uchránit jen zjevné stáří nebo zjevná ohyzdnost - nic jiného. Půvab znamenal prokletí, u takové ženy nepřetržitě seděli na posteli hosté, byla neustále obklopena muži, prosili ji, hrozili jí výpraskem i nožem - a její naděje už nebyla v tom, že by vytrvala, ale aby se vzdala šikovně, aby si vybrala takového, který by ji pak uchránil

⁵²⁸ Vykreslil jsem ji (ve hře Respublika truda) pod jménem Gryni Zybinové, ale dal jsem ji ve hře lepší osud než měla ve skutečnosti.

svým jménem a svým nožem před ostatními, před dalšími, před tou lačnou řadou, před těmi zdivočelými výrostky, rozjitřenými všim, co tu vidí a dýchají. Jsou však nebezpeční jen muži? Jsou snad zdivočelí jen výrostci? A co ženy, které vedle tebe den za dnem všechno vidí, zatímco o ně muži nestojí, vždyť ty ženy nakonec také vybuchují neodolatelnými city - a vrhají se na šťastnější sousedky a bijí je.

A v krivoščekovském táborovém středisku se rychle šíří pohlavní nemoci. Už se povídá, že je nakažena téměř polovina žen, ale není žádné východisko, a tak se přes stejný práh, stále na stejné místo táhnou majetníci i prosebníci. A jenom opatrní, jako třeba harmonikář K., který má styky se zdravotníky, se dívají do seznamu pohlavně nemocných, aby se nespletli.

A co žena na Kolymě? Tam už je vůbec vzácná, tam je úplně na roztrhání a na dračku. Tam se, ženo, nedostaň do cesty na stavbě - ať už strážnému, nebo civilovi, nebo vězni. Na Kolymě se zrodil výraz tramvaj - skupinové znásilnění. K. O. vypráví, jak řidič prohrál v kartách celé nákladní auto žen, transportovaných do Elgenu, odbočil z cesty a zavezl je na noc k stavebním dělníkům, pracujícím bez doprovodu eskorty.

A co práce? Ještě ve smíšené brigádě má žena nějakou tu úlevu, nějakou lehčí práci. Ale jsou-li v brigádě samé ženské - pak není slitování, naval kubíky. A existují výhradně ženská táborová střediska, tady ženy kácí dříví, kopají hlínu, plácají z ní cihly. Jenom do měděných a wolframových dolů ženy neposílali. Třeba "29. středisko" Karlagu - kolikpak je v něm len? Ani málo, ani moc - šest tisíc!⁵²⁹ Jakou práci tu má dělat cena? Jelena O. pracuje jako nosička - tahá osmdesátikilové a dokonce i stokilové pytle! Někdo jí sice pomůže hodit pytel přes rameno a v mládí byla gymnastkou. (Celých svých deset let pracovala jako nosička i Jelena Prokofjevna Čebotarevová.) V ženských táborových střediscích vládou nežensky kruté obecné mravy: věčné nejhrušší nadávky, věčné bitky a řádění, jinak nepřežiješ. (Ale, poznamenává inženýr Pustover-Prochorov, který se pohyboval bez eskorty, ženy, přijaté z takové ženské kolony za služby nebo na nějakou slušnou práci, se okamžitě stávaly tichými a pracovitými. Pozoroval takové kolony na BAMu, na druhé sibiřské trati v 30. letech.

Třeba takový obrázek: za parného dne tři sta žen požádalo eskortu, aby jim dovolila vykoupat se v napuštěné strži. Eskorta to nedovolila. Nato se všechny ženy jednomyslně svlékly donaha a lehly si na slunce - přímo u magistrály, takže je bylo vidět z projíždějících vlaků. Dokud projížděly místní sovětské vlaky, nebylo to žádné neštěstí, ale měl projet mezinárodní expres a v něm jsou přece cizinci. Na povel obléknout se ženy nereagovaly. Museli povolat hasiče a zahnat je vodním dělem.) Tady máme ženskou práci v Krivoščekovu. V cihelně se po skončení prací na jednom úseku lomu zastřešení shazuje dolů (před začátkem těžby se pokládá na povrch půdy). Teď je třeba zvednout z velké jámy do výše 10-12 metrů těžké syrové klády. Jak to udělat? Čtenář řekne: mechanizovat. Jistě. Ženská brigáda nahazuje dvě lana (střední částí) na dva - konce klády a teď ve dvou řadách, jako burlaci, vyrovnávají řady, aby jim kláda nevyklouzla a nemusely začínat znovu (táhnou za jeden konec každého lana) a tak vytahují kládu. A pak jich dvacet bere jednu takovou kládu na ramena a za velitelských nadávek své uřvané brigáděrky ji přenášejí. Řeknete - traktor? Ale, promiňte, kde by se vzal traktor, máme přece rok 1948? Řeknete -- jeřáb? To jste zapomněli na Vyšinského - "práce-kouzelnice, která proměňuje lidi z nebytí a nicotnosti v hrdiny." Kdyby tu byl jeřáb, jakápak by to byla kouzelnice? Kdyby tu byl jeřáb, tak ty ženy uvíznou v nicotě!

Taková práce vysiluje tělo, a všechno, co je v ženě ženského, stále nebo jednou za měsíc, přestává existovat. Když to dotáhne do nejbližší komise, svléká se před lékaři už docela jiná žena než ta, nad níž se oblizovali pridurkové v chodbě lázní: je věku naprosto neurčitého, ramena trčí v ostrém úhlu, prsa visí jako vyschlé pytlíčky, přebytečné záhyby kůže se krčí na plochých hýždích, nad koleny je tak málo lidského těla, že vznikl průzor, do něhož by se vešla ovčí hlava, dokonce i fotbalový mlč. Hlas zhrubl, je ochraptělý, tvář už pokrývá barva pelagry. (A po několika měsících kácení dřeva, říká gynekolog, poklesne a vypadne ještě důležitější orgán.) Práce-kouzelnice. Na světě není nic úplně stejného, tím méně v táboře. Ani ve výrobě to nedopadlo pro všechny beznadějně. Čím byly mladší, tím to někdy měly lehčí. Zrovna vidím devatenáctiletou Napolnou, celou jakoby udělanou z jednoho kusu, ruměncem pokrývá celou tvář venkovanky. V malém táboře na Kalužské zastavě pracovala jako jeřábnice na věžovém jeřábu. Lezla na svůj jeřáb jako opice, někdy zcela zbytečně i na rameno, odkud volala po celé stavbě "ho, ho,

⁵²⁹ To je k otázce počtu muklů na souostroví. Kdo znal 29. středisko? Zdalipak bylo poslední v Karlagu? A po kolika vězních bylo v ostatních střediscích? Násobte to, máte-li čas! A kdo zná nějaký 5. stavební úsek Rybinské hydroelektrárny? A přitom je tam přes sto baráků, při nejpříznivějším stavu je to půl tisíce lidí na barák - tady to bude také pěkných šest tisíc. Lošilin vzpomíná, že zde bylo přes deset tisíc vězňů.

ho-o-o!", z kabiny volala na civilního mistra, na padáky, telefon neměla. Všechno pro ni byla velká legrace, tábor-netábor, scházelo snad jen, aby vstoupila do Komsomolu. S jakousi netáborovou dobromyslností se na všechny usmívala. Vždycky dostávala 140 procent, nejvyšší přiděl v táboře, žádný nepřítel pro ni nebyl nebezpečný (snad mimo kmotra) -- mistr by na ni nebyl dal dopustit. Jen jedno nevím, jak se dokázala v táboře zaškolit na jeřábnici - zda ji sem vzali nezištně. Zavřeli ji ostatně na základě bezvýznamného všedního článku. Síla z ní přímo sálala a dosažené postavení jí umožňovalo, aby milovala, jak jí velí srdce, a ne z donucení.

Podobně popisuje svou situaci také Sačkovová, kterou zavřeli jako devatenáctiletou. Dostala se do zemědělské kolonie, kde je ostatně vždycky méně hladu a proto je tu i lépe. "S písničkou jsem přebíhala od jednoho žacího stroje k jinému a učila jsem se vázat snopy." Když člověk nemá jiné mládí než táborové, musí se radovat tady - kde jinde?

Pak ji odvezli do tundry u Norilsku, ten jí připadal "jako nějaké pohádkové město, o němž se zdává v dětství". Když si odpykala trest, zůstala tam jako smluvní síla. "Vzpomínám si, jak jsem šla ve vánici, a najednou se mě zmocnila taková bujná nálada, šla jsem, mávala rukama, zápasila s větrem a zpívala jsem si "Lehko je u srdce s veselou písni", koukala se na měňavé závěsy polární záře, vrhala jsem se do sněhu a dívala se do výše. Byla bych chtěla zpívat tak, aby mě bylo slyšet v Norilsku: že pět let nepřemohlo mne, nýbrž já je, že je konec těm drátům, palandám a eskortám. Chtěla jsem milovat! Chtěla jsem něco udělat pro lidi, aby už nebylo na zemi zlo."

Baže, to chtěli mnozí.

Sáčkovové se přece jen nepodařilo zbavit nás zlého: tábory zůstaly. Ale ona sama měla štěstí: stačí i pět neděl, nemusí to být ani pět let, aby zničily ženu a člověka.

Tyto dva případy, pouze ty, mohu postavit proti tisícům neradostných nebo ostudných. A pochopitelně, kde jinde než v táboře máš prožít první lásku, když tě zavřeli (z politických důvodů!) v patnácti letech, v osmé třídě, jako Ninu Peregudovou? Jak se nezamilovat do krasavce džezového zpěváka Vasilije Kozmina, kterého ještě nedávno na svobodě obdivovalo celé město, a tobě připadal ve svatozáří slávy nedostupný? A Nina píše báseň Větvička bílého šeríku, on ji zhudební a zpívá pro ni přes zónu (už je rozdělili, je znovu nedostupný).

Děvčata z krivoščekovského baráku také nosila ve vlasech květiny - na znamení, že jsou provdána v táborovém manželství - nebo to snad bylo i znamení lásky.

Zdá se, že vnější zákonodárství (mimo GULag) táborové lásce napomáhalo. Všesvazové Usnesení z 8. 7. 1944 o upevnění manželských pout bylo doplněno interní vyhláškou RLK a instrukcí LKS ze dne 27. 11. 1944, kde se říkalo, že soud je povinen na přání svobodného sovětského člověka okamžitě a bezvýhradně provést rozvod s partnerem, který se dostal do míst odnětí svobody (nebo do blázince) a přitom mu pomoci tím, že jej osvobodí od poplatků za vydání potvrzení o rozvodu. (A přitom nebyl podle zákona nikdo povinen sdělit druhé straně, že k rozvodu došlo.) Tak byli občané a občanky vyzýváni, aby co nejrychleji opouštěli v neštěstí své vězněné muže a ženy, a vězňové, aby co nejdůkladněji zapomínali na manželství. Už bylo nejen hloupé a nesocialistické, ale i nezákonné, aby se ženě stýskalo po vzdáleném manželovi, pokud zůstal na svobodě. Zoja Jakuševová, kterou zavřeli kvůli manželovi jako rodinnou příslušnici (RP), dopadla takto: asi po třech letech byl manžel jako významný odborník propuštěn, nekladl si však přitom jako bezvýhradnou podmínku, aby byla propuštěna i žena. A tak si celých svých osm let vypila místo něho...

Zapomenout na manželství, to ano, ale vnitřní instrukce GULagu odsuzovaly i milostné vášně jako diverzi proti výrobnímu plánu. Vždyť ty nestoudné ženy, které zapoměly na svou povinnost ke státu a Souostroví, si byly ochotny lehnout naznak kdekoli - na vlhké zemi, na třískách, na šterku, na strusce, na kovotřískách - a plán byl ohrožen! A pětiletka se nehýbala z místa! A gulagovští šéfové nedostávali prémie! Kromě toho chovaly některé trestankyně hnusný úmysl otěhotnět a za to těhotenství urvat - zneužívající humánnosti našich zákonů - několik měsíců ze svého trestu, někdy krátkodobého, pětiletého nebo tříletého, a po ty měsíce nepracovat. Proto instrukce GULagu požadovaly: vězně přistižené při nedovolených stycích okamžitě odloučit a méně hodnotného z nich odeslat s transportem. (To jistě ani v nejmenším nepřipomíná Saltyčichy, které posílaly holky do vzdálených vesnic.) Celá ta lyrika, přikrytá kabáty, byla trnem v oku i dozorcům. V noci, kdy by si byl občan dozorce mohl v služební místnosti zdrímnout, musel chodit s lucernou a chytat ty drzé báby s holýma nohama v postelích mužského baráku a chlapy v barácích ženských. A ani nemluvím o jejich vlastních možných touhách (vždyť ani občan dozorce není z kamene).

Dozorci se musel také ještě namáhat, aby odvedl provinilou do korekce, nebo aby do ní celou noc mluvil a vysvětloval jí, proč je její chování špatné, a pak psát zprávy (což je dokonce utrpení, když chybí vysokoškolské vzdělání).

K čemu jinému se mohly obrátit trestankyně, oloupené o všechno, co naplňuje žensky a vůbec lidský život - o rodinu, o mateřství, o přátelské prostředí, o známou a možná i zajímavou práci, některé i o umění a knihy - a tady pod tlakem strachu, hladu, opuštěnosti a barbarství - k čemu jinému se mohly upnout, ne-li k lásce? Z boží milosti vznikala láska skoro už ne pozemská, protože v houští se člověk stydí, v baráku v přítomnosti všech to není možné, ani muž není vždy při síle, a táborový dozor vás vytáhne z každého doupěte a strčí do korekce. Ženy však teď vzpomínají, že se pro tuto odhmotněnost duchovnost táborové lásky ještě více prohlubovala. Právě pro tu odhmotněnost byla prudší než na svobodě! I starší žehy celé noci nespaly pro náhodný úsměv, pro prchavou pozornost. A světlo lásky se odráželo od špinavé a chmurné táborové existence kontrastem tak prudkým. N. Stoljarovová viděla "spiknutí štěstí" ve tváři své přítelkyně, moskevské herečky, a jejího ngramotného parťáka Osmana. Vozili spolu seno. Herečka zjistila, že ji nikdy nikdo tak nemiloval - ani manžel, filmový režisér, ani žádný z bývalých ctitelů. A jenom proto setrvala na společných pracích - na svázení sena.

A ještě to riziko - takřka bojové, takřka o život: za jednu odhalenou schůzku zaplatit zabydleným místem to znamená životem. Láska na ostří nebezpečí, kde se tak prohlubují a rozvíjejí povahy, kde každá píď stojí oběti - vždyť je to láska hrdinská! (Aňa Lechtoněnová přestala mít ráda svého milence během dvaceti minut, kdy je strážný vedl do korekce, protože poníženě žebroňil, aby je pustil.) Některé se daly bez lásky vydržovat pridurky, aby se zachránily, jiné šly na společné práce a umíraly pro lásku.

I ženy už vůbec nemladé bývaly do toho zapleteny, dozorcí to nemohli pochopit: venku by si o takové ženě něco podobného ani nepomysleli! A tyhle ženy už nehledaly vášeň, chtěly ukojit svou potřebu o někoho pečovat, někoho zahrát, něco si odříci a jemu přilepšit, vyprat mu, pospravit. Jejich společná miska, z níž jedli, byla jejich posvěceným snubním prstenem. "Mně nejde o to, abych se s ním vyspala. V tom našem zvířecím životě, jak se tak celý den v baráku hádáme pro jídlo a hadry, si člověk pomyslí: dnes mu musím spravit košili a brambory si uvaříme," vysvětlovala jedna doktoru Zubovovi.

Ale chlap občas chce i víc, musí ustoupit a tu je právě dozorcí přistihnou... Například v Unžlugu našli v noci s mužem nemocniční pradelnu tetku Polju, už ke konci jejího táborového trestu. Brzy ovdověla a pak žila celý život sama, posluhovala v kostele. "Jak to, teto Poljo?" vzdychali lékaři. "Tak jsme na tebe spoléhali! A teď tě pošlou na společné." "No ba, je to hřích," kývala zkroušeně stařenka. "Pro bibli jsem poběhlce, ale pro tábor..."

Ale ani v trestání přistižených milovníků, stejně jako v celém systému GULagu, nebylo spravedlnosti. Když byl jedním z milenců pridurek, vedení známý nebo v práci nenahraditelný, mohli se dívat na jeho poměr po lety skrz prsty. (Když na ZTS nemocnice Unžlugu přijížděl bez doprovodu eskorty elektromontér, jehož služby potřebovali všichni volňasové, povolávala šéflékařka, svobodná zaměstnankyně, hlavní sestru, trestankyni, a přikazovala: "Vyhovte Musje Butěnkové," zdravotní sestře, za níž právě elektromontér jezdil.) Když šlo o bezvýznamné mukly nebo lidi v nemilosti, byli trestání rychle a krutě.

V Mongolsku, v táboře GLDŽS (naši muklové tam v letech 1947-1950 stavěli trať) přistihli dvě dívky, které měly právo volného pohybu, že běhají k chlapcům do mužské kolony. Strážný je přivázal ke koni, osedlal ho a prohnal je po stepi.⁵³⁰ To nedělaly ani Saltyčichy. Ale dělalo se to v Solovkách.

Zdálo by se, že zdejší páry neustále pronásledované, odhalované a rozlučované, nemohly být trvalé. A přitom známe případy, že si dopisovaly i v odloučení a po propuštění žily společně. Víme o takovém případě: jeden lékař, B.

J. Š., docent provinční lékařské fakulty, se v táboře nemohl dopočítat svých milostných poměrů - nevynechal jedinou sestru a všechno kolem, ale najednou se v této řadě objevila Z. a řada se zastavila. Z. si nedala přerušit těhotenství, porodila. B. byl brzy nato propuštěn, neměl žádná omezení a mohl odjet do svého města. Ale zůstal jako smluvní síla v táboře, aby byl blízko Z. a dítěti. Jeho manželka ztratila trpělivost a sama za ním přijela. Schoval se před ní do zóny (tam za ním nemohla), žil tam se Z. a ženě všemožně vzkazoval, že se s ní rozvedl, ať jede pryč.

Táborové manželství však mohou rozdělit nejen dozorcí a vedení. Souostroví je země natolik zvrácená, že zde muže a ženu rozděluje to, co by je mělo nejpevněji spojit: narození dítěte. Měsíc před

⁵³⁰ Kdo teď zjistí jeho jméno? A najde ho? A když by mu někdo něco řekl, podívá se: přece za nic nemůže? Dostal takový příkaz! Ať nechodí za mužskými; čubky!...

porodem těhotnou ženu odtransportují do jiného táborového střediska, kde je táborová nemocnice s porodnickým oddělením a kde čilé hlásky křičí, že nechtějí být za hříchy rodičů mukly. Po porodu pošlou matku do zvláštního bližšího táborového střediska mamek.

Tady se musíme zastavit! Kolik sebeironie je v tom slově! "Nejsme skuteční!"... Jazyk muklů má velmi rád a tvrdošijně zavádí tyto ponižující sufixy: ne matka, nýbrž mamka, ne nemocnice, nýbrž nemocnička, ne návštěva, nýbrž návštěvka, ne milost, ale milositka, ne svobodný, nýbrž volňas, nikoli oženit se, ale přiženit se -- je tu stejný výsměch, i (trest dvaceti pěti let) se snižuje na čtvrtáček tedy z pětadvaceti rublů na dvacet pět kopejek! (Jde o výrazy a míry ruské, které nemají v češtině ekvivalent -- pozn. překl.) Touto důslednou jazykovou úchylkou muklové ukazují, že na Souostroví nic není pravé, všechno je falešné, všechno je nejhorší kvality. A že si oni sami neváží toho, čeho si váží obyčejní lidé, že si uvědomují faleš léčení, jemuž jsou podrobeni, a falešnost žádostí o milost, jež z donucení a bez důvěry sepisují. A snížením na úroveň dvaceti pěti kopejek chce mukl ukázat své pohrdání nad téměř doživotním trestem.

Tak tedy mamky bydlí a pracují ve svém táborovém středisku, dokud je tam eskorta vodí kojit novorozené tuzemce. Dítě v té době už není v nemocnici, ale v "dětském koutku" nebo v "domově kojenců" jak se tomu v různých místech říká. Když ženy přestanou kojit, už děti nemohou vídat - nebo výjimečně, za "vzornou práci a kázeň" (nu ano, smysl toho je ten, že přece kvůli tomu nebudou matky držet u dětí, matky je třeba poslat pracovat tam, kde to vyžadují potřeby výroby). Ale ani do starého táborového střediska, ke svému táborovému "manželovi" se žena většinou už nevrátí. A otec své dítě, dokud je v táboře, vůbec nespátí. Děti jsou po odstavení v dětském koutku ještě asi rok (jídlo dostávají podle norem pro děti venku, proto se táborový zdravotnický a obsluhující personál při nich užívá). Některé se bez matky nedokáží přizpůsobit umělé výživě a umírají. Děti, které zůstanou naživu, po roce posílají do normálních dětských domovů. Tak zatím odchází syn tuzemců ze Souostroví s nadějí, že se sem vrátí jako nezletilý.

Ti, kdo to měli možnost sledovat, říkají, že si matka po propuštění málokdy bere z dětského domova své dítě (kriminální - nikdy) - tak jsou mnohé tyto děti, které při prvním nadechnutí malinkých plic okusily jedovatého vzduchu Souostroví, proklety. Některé matky si děti berou, nebo pro ně dokonce předtím posílají nějaké nevzdělané (možná zbožné) babičky.

GULag tyto děti ke škodě erární výchovy pouští, nenávratně přichází o peníze za porodnici náklady na dovolenou matky a domov kojenců.

Po všechna ta léta, před válkou i za války, kdy těhotenství táborové manžele rozdělovalo, kdy porušovalo tento těžce nalezený, usilovně ukrývaný, odevšad ohrožovaný a beztak nestabilní svazek - se ženy snažily nemít děti. Souostroví se v tom zase lišilo od svobodného života: v letech, kdy byly potraty venku zakázány, kdy byly soudně stíhány, a přicházely ženám velmi draho, dívalo se táborové vedení na potraty, každou chvíli prováděné v nemocnici velmi shovívavě. Tak to přece bylo pro tábor lepší.

Tyto úvahy, pro každou ženu vždycky těžké, jsou pro trestankyni ještě zamotanější: rodit nebo nerodit? A co pak s dítětem? Když ti dal proměnlivý táborový osud otěhotnět s milovaným mužem, jak se můžeš rozhodnout k potratu? A porodit?

To je jisté rozloučení, když odjedeš, nenamluví si ve stejném táborovém středisku jinou? A jaké bude to dítě? (Vzhledem k distrofii rodičů je dítě často méněcenné.) A když přestaneš kojit a tebe pošlou pryč, zdalipak (máš sedět ještě mnoho let) je dochovají, zdalipak je nezapomínají? A budeš si moci vzít dítě do své rodiny (u některých je to vyloučeno)? A když si je nevezmeš, budeš se celý život trápit (ale některé ani ne).

K mateřství se pevně odhodlávaly ty, co počítaly, že se po propuštění spojí s otcem svého dítěte. (A tyto předpoklady se někdy splnily. Například A. Glebov se svou táborovou ženou po dvaceti letech: je s nimi dcera, která se narodila v Unžlugu, teď je jí devatenáct let, taková milá dívenka, a další dcera, narozená už na svobodě, o deset let později, když si rodiče odkroutili svoje tresty.) Mateřství přijímaly také ty, které toužily okusit mateřství samotného - v táboře, když jiný život není. Vždyť ten živý tvor, který ti pije u prsu - je skutečný, důležitý. (Ljalja z Charbinu porodila druhé dítě jen proto, aby se mohla vrátit do dětského koutku a podívat se na svého prvorozeného! A pak porodila třetí, aby se mohla podívat na první dvě děti. Když měla za sebou svých pět let, dokázala vychovat všechny tři a spolu s nimi byla propuštěna.) Táborové ženy, samy neodčinitelně ponižené, se mateřstvím utvrzovaly ve své lidské důstojnosti, na krátkou dobu se mohly rovnat svobodným ženám. Nebo: "Třeba jsem vězenkyně, ale moje dítě je svobodné!" A žárlivě vyžadovaly, aby jejich dítě mělo jídlo a péči jako děti skutečně svobodné.

Další, obvykle z řad protřelých trestankyň a kriminálních, se dívaly na mateřství jako na rok ulejárny, někde jako na cestu k podmínce. Svě dítě vlastně ani za své nepovažovaly, nechtěly je vidět a ani se nezajímaly, zda žije.

Matky západáčky (ze západní Ukrajiny) a někdy i Rusky, ty prostšího původu, hleděly, aby své děti bezpodmínečně "pokřtily" (to už jsou poválečná léta). Křížek přicházel buď šikovně schován v balíčku (dozor by takovou kontrarevoluci nepustil), nebo se za chléb objednával u táborového kutila. Ženy sehnaly i mašličku na křížek, šily sváteční košilku, čepeček.

Ušetřily z přidělu cukr, z něčeho upekly malinkatý piroh - a pozvaly nejbližší kamarádky. Vždycky se našla žena, která předčítala modlitbu (prostě nějakou), dítě ponořily do teplé vody, pokřizovaly a zářící matka zvala ke stolu.

Někdy se pro mamky s kojenci (samozřejmě že nikdy ne pro osmapadesátice) vyhlášovaly dílčí amnestie nebo se prostě vydávaly příkazy k podmíněčnému propuštění. Nejčastěji do těchto příkazů spadaly drobné zlodějky a podobné ženské, které s těmito úlevami částečně také počítaly. A jakmile takové mamky dostaly v nejbližším okresním městečku legitimaci a železniční jízdenku, často nechaly své dítě, které teď už nepotřebovaly, na nádražní lavici nebo u nejbližších dveří. (Musíme si také představit, že ne na všechny čekal domov, přívětivé uvítání na milici, přihláška k pobytu, práce - vždyť příštího rána na ně už nečekal ani hotový táborový příděl. Bez dítěte bylo lehčí začít žít.) V roce 1954 jsem měl příležitost strávit na taškentském nádraží noc poblíž skupiny muklů, kteří se vraceli z tábora. Byli propuštěni na základě nějakých dílčích usnesení a příkazů. Bylo jich asi třicet, obsadili celý jeden roh čekárny, chovali se hlučně, dne jako kriminální, jako pravé děti GULagu, které vědí, zač je toho loket, a pohrdají všemi na svobodě. Muži hráli karty, mamky se o něco hlasitě hádaly - a najednou jedna mamka vykřikla cosi úpěnlivěji než ostatní, vyskočila, chytla své dítě za nohy a třískla s ním hlavou o kamennou podlahu tak, že to bylo slyšet. Celá svobodná čekárna zasténala: Matka! Jak může matka?

Nechápali, že to nebyla matka, byla to mamka.

Všechno, o čem jsme dosud mluvili, se týká smíšených táborů - jak existovaly od počátku revoluce do konce druhé světové války. V těch letech, myslím, existovalo v RSFSR jen jedno vězení, Novinské (předělané z bývalého moskevského vězení pro ženy), kde byly jen ženy, bez mužů. Tato zkušenost se neosvědčila a sám pokus netrval příliš dlouho.

Avšak Učitel a Budovatel šťastně povstal z trosek války, kterou málem prohrál, a zamyslel se nad blahem svých poddaných.

Jeho rozum se uvolil uspořádat jejich život, a tak vynalezl mnoho užitečného, mnoho mravného, mimo jiné rozdělení pohlaví mužského a ženského nejprve na školách a táborech (a pak se chtěl možná dostat ke všem na svobodě, v Číně měli i širší zkušenosti).

A v roce 1946 na Souostroví začalo a v roce 1948 bylo dokončeno naprosté oddělení mužů a žen. Rozeslali je na různé ostrovy, nebo na stejném ostrově mezi mužskou a ženskou zónou natáhli osvědčeného přítelíčka - ostnatý drátec.⁵³¹ Ale stejně jako mnohá jiná vědecky předvídaná a vědecky promyšlená opatření, měl tento čin následky nečekané a dokonce protikladné.

Rozdělení prudce zhoršilo celkové postavení žen ve výrobě. Dříve mnohé z nich pracovaly jako pradelny, zdravotnice, kuchařky, skladnice, účetní, topičky ve smíšených táborových střediscích, teď musely všechna tato místa uvolnit. A v ženských táborech bylo takových míst mnohem méně. A tak zahnali ženy na "společné" práce, pracovaly tam v čistě ženských brigádách, kde je to pro ně zvláště těžké. Dostat se ze "společných" aspoň na čas, se stalo otázkou záchrany života. A ženy se začaly honit za těhotenstvím, začaly je vyhledávat v každém náhodném setkání, v každém doteku. Těhotenství teď už neznamenalo hrozbu rozloučení s manželem - všechna rozloučení přišla shůry po jednom Moudrém usnesení.

A tak stoupl počet dětí, přicházejících do domova kojenců za rok dvojnásobně! (Unžlag, 1948: 300 místo 150), ačkoli se počet vězňených žen za tu dobu nezvýšil.

"Jak budeš říkat holčičce?" - "Olympiáda. Otěhotněla jsem na olympiádě tvořivosti."

⁵³¹ Ze setrvačnosti ještě zůstávaly tyto formy kulturní činnosti - olympiády, zájezdy mužské kulturní brigády do ženského táborového střediska, společné slety úderníků. Zachovaly se také společné nemocnice - teď to byly také hodinové hotely. Říká se, že v Solikamsku byl v roce 1946 drát na jedné řadě sloupů, řídce natažený (a samozřejmě bez ozbrojené stráže). Takže se nenasytní obyvatelé shlukovali z obou stran tohoto drátu, ženy si stouply tak, jak to dělají, když drhnou podlahu, a muži se jich zmocnili, aniž překročili zakázanou čáru.

Už mnohé činy Koryfejovy byly prohlášeny za nepřilíš dokonalé a mnohé byly dokonce zrušeny. Ale rozdělení pohlaví na Souostroví zůstalo dodnes. Protože má hluboce mravní základ. Nesmrtelný Eros přece něco dokáže! Nebyla to jen rozumová úvaha, jak se zbavit společných prací. Muklové cítili, že čára se hloubí nadlouho, že zkamení jako všechno v GULagu.

Jestliže před rozdělením existovalo přátelské soužití, táborové manželství a dokonce i láska, teď nastalo otevřené smilstvo.

Také velení samozřejmě bdělo a za pochodu napravovalo své vědecké předpovědi. K jednořadovému ostnatému drátu stavěli z obou stran zón nárazníkové objekty. Pak zjistili, že přehradu nestačí a nahrazovali je dvoumetrovými ploty - také s nárazníky.

V Kengiru nepomohla ani taková zeď (muži ji přeskakovali). V neděli tedy (přece se na to nedá utrácet výrobní čas! a je přirozené, že se lidé zabývají svými domácími záležitostmi ve volných dnech) se začaly na obou stranách konat nedělní brigády - a vězně donutili dotáhnout zeď do výše čtyř metrů. A to je ironie: na tyto brigády se chodilo opravdu radostně - před rozloučením se aspoň seznámíš s někým z druhé strany zdi, promluvíte si, domluvíte se, že si budete psát!

Později v Kengiru zeď dobudovali do výše pěti metrů, nad pět metrů natáhli ještě ostnatý drát. Pak do něho pustili elektrický proud (je ten prokletý Amor ale silný!). Konečně postavili na okrajích i strážní věže. Tato kengirská zeď měla v dějinách celého Souostroví zvláštní osud (viz č. V., kap. 12). Ale i v jiných zvláštních táborech (Spassk) se budovaly podobné věci.

Musíme si představit tuto rozumnou důkladnost zaměstnavatelů, kteří považují za zcela přirozené rozdělit otroky a otrokyně, ač by se podivili, kdyby měli totéž učinit se svou rodinou.

Zdi rostly a Eros si zoufal. Když nenašel jiné sféry, uchyloval se buď příliš vysoko k platonické korespondenci, nebo příliš nízko - k homosexuální lásce.

Dopisy se házely přes zónu, schovávaly se v továrně na smluvených místech. Na balíčcích se psaly i šifrované adresy: aby se dozorce nemohl dovítit - kdyby na ně padl, kdo komu píše. (Za korespondenci teď byl trest táborového vězení.) Galja Venediktovová vzpomíná, že se lidé někdy seznamovali i na dálku. Dopisovali si, aniž se byli spatřili. A loučili se, aniž se byli spatřili. (Kdo vedl takovou korespondenci, zná její zoufalou sladkost, i beznadějnost a zaslepenost.) V tom Kengiru se Litevky vdávaly přes zeď za krajany, které před tím nikdy nepoznaly: kněz (ve vězeňském kabátě pochopitelně, také z muklů) písemně stvrzoval, že ten a ten a ta a ta jsou navěky oddáni před Bohem. V tomto svazku s neznámým trestancem za zdi - a pro katoličky byl takový svazek nedotknutelný a posvátný - slyším andělský chorál. Je to jako svatý pohled na nebeské hvězdy. Je to příliš vznešené pro století vypočítavosti a poskakujícího džezu.

Kengirské sňatky skončily také neobyčejně. Nebesa vyslechla modlitby a zasáhla (č. V., kap. 12).

Ženy (i lékaři, kteří je léčili v rozdělených zónách) potvrzují, že snášely rozdělení hůře než muži. Byly zvláště rozčilené a nervózní. Rychle se šířila lesbická láska. Něžné a mladičké dívky chodily se žlutou pletí a tmavými kruhy pod očima. Ženy hrubšího zrna se stávaly "manželi". Ať dozor takové páry rozháněl sebevíc, znovu se dostaly do společné postele. Když převáželi z táborového střediska některého z těchto "manželů", odehrávala se bouřlivá dramata, při nichž se ženy samy za výstřelů stráží vrhaly na ostnatý drát.

V karagandském oddělení Stěplagu, kde byly shromážděny pouze ženy s osmapadesátkou, čekaly mnohé, jak vypráví N. V., na předvolání k operovi s rozechvěním - nebylo to však rozechvění strachu nebo nenávisti k odpornému politickému výsledku, bylo to rozechvění před mužem, který se s tebou zamkne o samotě v jednom pokoji.

Oddělené ženské tábory na sobě nesly celou tíži společných prací. V roce 1951 byly sice formálně zakázány práce žen při kácení dřeva (sotva to bylo proto, že už začala druhá polovina dvacátého století). Ale například v Unžlugu mužské tábory nemohly za žádnou cenu splnit plán. A tak si vymysleli, jak je popohnat - jak donutit obyvatele, aby svou prací zaplatili za to, co je všemu živému na zemi dáno zadarmo. Začali vyhánět také ženy na lesní práce ve stejné eskortě, rozdělovala je jen lyžařská stopa. Všechno, co se tu udělalo, se pak zapisovalo jako výkon mužského tábora, ale normu museli plnit i muži i ženy. Ljubě Berezinové, "mistryni lesa", říkal velitel se dvěma okénky na výložkách přímo: "Když tvé báby splní normu, budeš mít v kabině Belenského!" Teď už ale i chlapi-pracanti, ti pevnější, zejména však pridurci z provozu, kteří na to měli, strkali peníze eskortě (a ti mají také takový plat, že se moc nerozšoupnou) a na hodinku, půldruhou (než byl vystřídán podplacený strážný) vtrhli do ženské kolony.

V zasněženém mrazivém lese za tu půldruhou hodinu museli: vybrat si, seznámit se (když si předtím nedopisovali), najít místo a vykonat.

Ale nač na to všechno vzpomínat? Nač jít rány těch, kdo v té době bydleli v Moskvě a na dače, psali do novin, řečnili z tribun, jezdili do lázní a do zahraničí?

Nač na to všechno vzpomínat, když je to dodnes tak? Vždyť psát se dá jen o tom, co se už "nebude opakovat"...

9 PRIDURCI

Jedním z prvních tuzemských pojmů, kterým se nováček po příjezdu naučí, je pridurek. Tak hrubě říkají tuzemci těm, kdo nedokázali sdílet zoufalost společného osudu: ze společných prací buď odešli, nebo se na ně nedostali.

Na Souostroví je pridurků dost. V obytné zóně omezuje jejich počet přísné procento evidenční skupiny B, v provozu pak systemizované funkce, přesto se však toto procento vždycky překročí: zčásti proto, že tu je příliš velký nápor těch, kteří se chtějí zachránit, zčásti pro neschopnost velení tábora, jež nedokáže hospodařit a řídit s menším počtem pracovníků.

- Podle statistiky LKS z roku 1933 v té době zajišťovalo provoz nápravných zařízení, včetně hospodářských prací, 22 % z celkového počtu tuzemců (do tohoto počtu však byla zařazena i dozorčí služba z řad vězňů). I kdybychom toto číslo stanovili na 17-18 % (bez této dozorčí služby), bude to přesto jedna šestina. V této kapitole půjde tedy o jev v táboře velmi významný. Pridurků je však mnohem více než 1/6: vždyť tu počítáme jen pridurky v zóně, existují však také ve výrobě. A pak - vždyť mezi pridurky je fluktuace, za svůj táborový život projde postavením pridurka zřejmě mnohem víc vězňů. A co je nejdůležitější: mezi těmi co přežili, mezi těmi, co byli propuštěni, tvoří pridurkové velmi podstatnou část. Myslím, že je to 9/10 z těch, kteří si odseděli velké tresty s osmapadesátkou.

Téměř každý mukl, který si odpykal dlouhý trest a jemuž blahopřejete, že zůstal naživu - je pridurek. Nebo jím po většinu svého trestu byl.

Vždyť jsou vyhlazovací tábory, na to nesmíme zapomínat.

Žádná klasifikace života nemá ostré hranice, všechny přechody se prolínají. Tak je tomu i zde: mezní jevy mají neurčité obrysy. Všeobecně řečeno může být každý, kdo nevyhází z obytné zóny do práce, považován za zonálního pridurka. Dělník z vnitřního hospodářství si žije mnohem lépe než pracant na společných pracích: nemusí na apel, může tedy později vstávat a snídat. Nemá před sebou cestu na pracoviště a zpátky v doprovodu eskorty, zažije méně sekýrování, méně chladu, vynaloží méně sil. Navíc jeho pracovní den se končí dříve. Pracuje buď v teple, nebo si může vždy zajít do ohřívárny. Dále nepracuje obvykle v brigádě, vykonává samostatnou práci mistra, nepopohánějí ho tedy kamarádi, nýbrž jen velitelé. A protože často dělá něco přímo na objednávku těchto velitelů, dostane se mu místo popohánění dokonce i žvance, úlevy, smí se přednostně obléknout a obout. Má také šanci přivydělat si na objednávkách od jiných muklů. Abyste tomu lépe rozuměli: hospodářský dvůr zóny, to je něco na způsob pracující části čeledi. Jestliže zámečník, truhlář, kamnář ještě není zcela typickým pridurkem, pak švec a tím spíše krejčí již patří k pridurkům nejvyšší třídy. "Krejčí" zní a znamená v táboře přibližně tolik jako venku "docent".

(Naopak skutečný docent zní jako nejhlubší výsměch a je lépe ze sebe nedělat šaška a zapřít to. Táborová stupnice významu a prestiže povolání je pravým opakem stupnice na svobodě.) Pradlena, zdravotnice, myčka nádobí, topič, pracovníci lázní a kotelny, obyčejní pekaři, pomocní dozorcí v barácích - to jsou také pridurkové, ale nižší třídy. Musejí pracovat rukama a často hodně. Ale nikdo z nich nemá hlad.

K pravým pridurkům patří: kuchaři, porcovači chleba, skladníci, lékaři, zdravotníci, holiči, vychovatelé KVO, vedoucí pekárny, vedoucí lázní, vedoucí skladů, vedoucí balíčkové pošty, starostové baráků, inženýři zóny a hospodářského dvora. Tihle všichni nejenže nemají hlad, jsou i čistě oblečení, nejenže nemusí zdvihat těžké náklady, nejenže je nebolí v zádech, ale mají velkou moc nad lidmi. Někdy mezi nimi bojuje skupina proti skupině, intrikuje se, vzájemně se strhávají a vynášejí nahoru, hádají se kvůli "ženským" ale zpravidla žijí ve vzájemném obranném společenství proti lůze, jako nasycená špička, která se nemá o co dělit, protože všechno je jednou provždy rozděleno a každý má svůj záhumenek". Tato klika zonálních pridurků je v táboře tím silnější, čím víc se na ni spoléhá velitel, jež se sám starostem

vyhýbá. Všechny osudy příjíždějících i vypravovaných do transportu, všechny osudy obyčejných pracantů jsou v rukou těchto pridurků.

Kastovnictví vlastní lidskému rodu velmi brzy pridurkům brání, aby spali s obyčejnými pracanty v jednom baráku, na společném vagónku a ne na posteli, aby s nimi jedli u jednoho stolu, svlékali se ve stejných lázních, oblékali prádlo, v němž se potil a jež potrhá pracant. A tak pridurkové vyhledávají samotu v malých místnostech pro 2-4-8 osob, tam jedí něco vybraného, přidávají si něco nezákonného, tam projednávají všechna táborová jmenování a záležitosti, osudy lidí a brigád, aniž riskují, že se střetnou s urážlivým odporem pracanta nebo vedoucího brigády. Tráví svůj volný čas (oni ho mají) zvlášť, vydávají jim zvláštní čisté prádlo ("osobní"). V téže kastovnické zaslepenosti se snaží i oblečením odlišit od táborové masy, ale tyto možnosti jsou omezené. Jestliže v některém táboře převládají černé vatované vesty nebo bundy, snaží se dostat ze skladu modré, převládají-li modré - oblékají černé. A také si dávají rozšířit do zvonu úzké táborové kalhoty - v krejčovské dílně jim všijí do nohavic látkové klíny.

Výrobní pridurci - to jsou vlastně inženýři, technici, vedoucí staveb, parťáci, mistři cechů, plánovači, normovači, dále pak účetní, sekretářky, písařky. Od zonálních pridurků se liší tím, že musí na apel, pochodují v hlídané koloně (někdy se mohou pohybovat také bez eskorty). Ale mají privilegované postavení, práce je příliš nenamáhá, nevysiluje je. Naopak, na mnoha z nich závisí práce, strava a život pracantů. Jsou sice méně spjati s obytnou zónou, ale i tam se snaží uhájit své postavení a získat podstatnou část těch výhod, které mají pridurkové zonální, ačkoli se jim nikdy nepodaří vyrovnat se jim úplně.

Ani tady neexistují přesně vymezené hranice. Patří sem i konstruktéři, technologové, zeměměřiči, strojníci, údržbáři strojů. To už nejsou "velitelé výroby", nepodílejí se na zhoubné moci a neodpovídají za smrt lidí (pokud tato smrt nevyplývá z technologie výroby, již zvolili nebo zajišťují). Jsou to prostě inteligentní nebo dokonce nepřilíš vzdělaní pracanti. V práci jako všichni muklové, hrají betla, šidí vedení, snaží se roztáhnout na týden to, co se dá udělat za půl dne. V táboře obvykle žijí jako obyčejní pracanti, často jsou v pracovních brigádách, jenomže v jejich výrobní zóně je teplo a klid, právě tam ve svých pracovních místnostech a kabinkách, jakmile zůstanou bez dozoru svobodných, odsouvají stranou erární práci a povídají si o životě, o trestech, o minulosti i budoucnosti a především přetrásají pověsti, že osmapadesátka (nejčastěji jsou z osmapadesátky) brzy přesunou na společné.

To má své hluboce vědecké opodstatnění: sociálně cizí je téměř nemožné napravit, tak silně je v nich zakořeněna třídní zkaženost. Většinu z nich může napravit až hrob. Pokud lze přece jen nějakou malou část napravit, tedy samozřejmě jen práci, a to práci fyzickou, těžkou (která nahrazuje stroje), takovou práci, jež by pro táborového důstojníka nebo dozorce byla ponižující, jež však nicméně kdysi učinila z opice člověka (v táboře ho naopak nevysvětlitelným způsobem proměňuje zase v opici). Proto tedy, vůbec ne ze msty, nýbrž jen ve slabé naději na nápravu osmapadesátníků, se v gulagovských instrukcích přísně nařizuje (a toto nařízení se neustále obnovuje), že osoby, odsouzené na základě článku 55. nesmějí zastávat žádné privilegované funkce ani v obytné zóně, ani ve výrobě. (Zastávat funkce spojené s hmotnými hodnotami mohou jen ti, co se již na svobodě vyznamenali krádežemi.) A opravdu tomu tak bylo - copak táboroví velitelé osmapadesátníky milují - vědí však: mezi všemi ostatními vězni dohromady není ani pětina takových odborníků jako mezi osmapadesátníky. Lékaři a inženýři - to je téměř samá osmapadesátka.

Čestnější lidi a lepší pracovníky nenajdeš ani mezi svobodnými zaměstnanci. A tak ve skryté opozici k jediné vědecké teorii začínají chleboďárci pomaloučku dávat osmapadesátníky na místa pridurků (ostatně ta nejnýnosnější stejně zůstávají lehčím kriminálním, s těmi se velení také snáze domluví, příliš velká poctivost by jim dokonce vadila). A tak osmapadesátku používají, ale při každém obnovení instrukce (a instrukce se obnovují neustále), před příjezdem každé kontrolní komise (a ty příjíždějí stále), zahánějí osmapadesátníky bez váhání a bez lítosti, jediným mávnutím velitelovy bílé ruky na společné práce. Přechodný blahobyť, po měsíce a s mravenčí pilí budovaný, se za jediný den rozbije na kusy. Ale zhoubné není ani tak vypuzení samo. Pridurky z politických vězňů daleko spíše hlodají a drtí neustálé pověsti o tom, že se blíží. Tyto pověsti otravují veškerou pridurkovu existenci. Jenom kriminální mohou bezstarostně vychutnávat postavení pridurka. (Ostatně, komise odjede, práce jde pomaloučku od deseti k pěti, inženýři jsou zase pomaloučku vytaženi na místa pridurků a další komise je zase vyžene.) A ještě existuje extra osmapadesátka, s cejchem z Moskvy na každém vězeňském spise: "Použit jen na společných pracích!"

Mnozí měli takový cejch na Kolymě v roce 1938. Stát se pradlenou nebo sušičem válenek pro ně byl neuskutečnitelný sen.

Jak je to napsáno v Komunistickém manifestu: "Buržoazie zbavila všechny dosud ctihodné a posvátným ostychem obestřené obory činnosti jejich svatozáře." (Něco to dost připomíná!) "Proměnila lékaře, právníka, pátera, básníka a muže vědy ve své placené námezdní pracovníky.⁵³² Ale to byli aspoň placeni! A to směli pracovat aspoň v "oboru"! A co takhle na společné? Na kácení lesa? A zadarmo! A bez chleba!... Je pravda, že lékaře brali na společné málokdy: vždyť léčili i rodiny velitelů. Jenže "právníka, pátera, básníka a vědce" nechávali chcípát jen na společných, mezi pridurky neměli co dělat.

Zvláštní postavení zaujímají vedoucí brigád. V tábore se za pridurky nepovažují, ale že by to byli pracanti, ani to se nedá říci. Proto se úvahy této kapitoly týkají i jich.

V tábore je to jako v boji, není kdy uvažovat: když se člověku funkce pridurka naskytne, chytí se jí.

Ale minula léta a desetiletí, my zůstali naživu, naši kamarádi zahynuli. Začínáme poodhalovat ohromným vořasům a lhostejným dědicům náš tamější svět, v němž nebylo téměř nic lidského. Je na nás, abychom jej zhodnotili ve světle lidského svědomí. A jednou z hlavních morálních otázek jsou pridurci.

Když jsem hledal hrdinu táborové novely, zvolil jsem pracanta, nemohl jsem vzít nikoho jiného, protože jen on vidí skutečné vztahy v tábore (tak jako jenom pěšák může pocítit celou tíhu války - ale bůhví proč, memoáry píše jiní).

Tato volba hrdiny a některé ostré výroky v novele zarazily a urazily některé bývalé pridurky. A naživu zůstali, jak už jsem pravil, z 9/10 právě pridurci. Tehdy se objevily Djakovovy Pridurkovy zápisky (Zapiski o perežitom), které nafoukaně oslavovaly chytráctví při zařizování vlastního osudu, umění přežít stůj co stůj. (Právě taková kniha musela vyjít před tou mou.) Během těch krátkých měsíců, kdy se zdálo, že je možné trochu uvažovat, se trochu rozvinula diskuse o pridurcích, přetřásala se obecná otázka morálnosti postavení pridurka v tábore. Žádnou informaci si však u nás nemůžeme prosvítit skrz naskrz, žádná diskuse nemůže obsáhnout všechny stránky předmětu sporu. To všechno je nevyhnutelně potlačeno hned na začátku, aby ani paprsek nedopadl na nahé tělo pravdy, všechno se to hází na jednu neforemnou hromadu, po desetiletí tu hnije, až lidé ztratí o zrezivělé slitky z toho smetiště jakýkoli zájem a až již nebude cesty k poznání. Tak i diskusi o pridurcích uhasili na samém počátku a z časopisů se přesunula do soukromých dopisů.

Ale rozlišit pridurka od pracanta v tábore bylo třeba (ostatně nebylo to ostřejší než ve skutečnosti). A dobře, že se tak stalo již při zrodu táborového tématu. V cenzurovaném článku V. Lakšina⁵³³ se do určité míry přestřelilo ve výrazech o táborové práci (vypadalo to, že oslavoval tuto práci, jež nahradila stroje a stvořila z nás opice). A tak se celkově správné zaměření článku a zčásti i moje novela setkaly s vlnou rozhořčení: i bývalých pridurků i jejich inteligentních přátel, kteří nikdy neseděli: tak to tedy oslavujete otrockou práci (scéna stavby v Ivanu Děnisoviči)?!

Tak to tedy "v potu tváře chléb svůj dobývati budeš", to znamená, dělej to, co si přeje gulagovské načalstvo? Ale my jsme právě hrdí na to, že jsme se práci vyhnuli, že jsme se nedřeli.

Když teď na tyto námitky odpovídám, vzdychám, že si je hned tak někdo nepřečte. Myslím, že není ušlechtilé, je-li intelektuál hrdý na to, že se nesnížil k otrocké fyzické práci, protože dokázal získat zaměstnání v kanceláři. V této situaci by si ruská inteligence minulého století dovolila být hrdá jen v tom případě, že by přitom osvobodila od otrocké práce i mladšího bratra. Ivan Děnisovič přece neměl to východisko - aby se upíchl v kanceláři! Copak máme dělat s mladším bratrem? Mladší bratr se tedy může dřít jako otrok. (Proč ne? Vždyť v kolchoze jsme mu to dávno dovolili! Sami jsme ho tam strčili!) A když se dře, snad mu dovolíme aspoň někdy, aspoň na malou chvílku, před fajruntem, když mu jdou cihly od ruky - aby ho ta práce i těšila? My přece nacházíme i v tábore jisté uspokojení v tom, jak péro klouže po papíře, jak tuš kreslí černou čáru na kladívkové čtvrtce. Jak by mohl Ivan Děnisovič prožít deset let, dnem i nocí, kdyby přitom svou práci jen proklínal? Vždyť by se přece musel oběsit na nejbližším háku!

A co máme dělat s příběhem téměř neuvěřitelným: Pavel Čulpeněv kácel sedm let nepřetržitě dřevo (a navíc v trestním táborovém středisku) - jak by to byl mohl přežít a odpracovat, kdyby byl v té práci nenašel smysl a potěšení? Udržel se nad vodou takto: velitel ZTS, který měl zájem na svých několika stálých pracovnících (to je ještě podivuhodný šéf), jim především dal najíst do sytosti šlichty, za druhé,

⁵³² Marx K., Engels B., Komunistický manifest, SNPL, Praha 1961, str. 43.

⁵³³ Novyj mir, 1964, No 1.

nedovoloval pracovat v noci v kuchyni nikomu jinému než rekordmanům. To byla odměna! - po celém dni v lese šel Čulpeněv mýt a opravovat kotle, topit, škrabat brambory - a to až do dvou v noci, pak se najedl a šel na tři hodiny spát, ani kabát nesvlékl. Jednou, také za odměnu, pracoval měsíc při porcování chleba. Ještě nějaký měsíc si odpočinul, protože se sám zranil (jako rekordman byl mimo podezření). A to je všechno. (Samozřejmě, bez dalšího vysvětlení se to neobejde. V jejich četě asi rok pracovala zlodějka z hráčského doupěte, která žila se dvěma pridurky současně: s příjemcem dříví a s vedoucím skladu. Proto jejich četa vždycky překračovala plán a především jejich kůň Gerčik se najedl ovsy dosyta a pořádně táhl - jinak přece i kůň dostával oves - podle výkonu čety! Už nás omrzelo říkat "chudáci lidé!", řekneme aspoň jednou "chudáci koně!"). Ale stejně - sedm let v lese bez přestávky - to je téměř zázrak! Jakkpak by měl člověk sedm let pracovat, kdyby nekličkoval, neměl nápady, kdyby ho práce aspoň trochu nebavila? Čulpeněv říká, prý jen kdyby dali člověku trochu najíst, že by pracoval do roztrhání těla. Ruská povaha... Naučil se "proudovému kácení": první kmen se poráží tak, aby se o něco opíral, aby nezůstal viset a aby se dal lehce rozřezat. A všechny kmeny se pak kladou jeden na druhý, křížem - tak, aby se větve poskládaly do jednoho nebo dvou táboráků, aniž by se musely tahat. Dokázal zatáhnout padající kmen přesně v žádoucím směru. A když uslyšel od Litevců o kanadských dřevařích, kteří se sázejí o to, že zapíchnou do země tyč a ji padajícími kmeny zatlučou do země - chytlo ho to: "Tak to taky zkusíme." A dokázal to.

Takhle to tedy je: člověk je takový, že někdy i tvrdou prokletou práci dělá s jakýmsi nepochopitelným zběsilým zápallem. Sám jsem pracoval rukama dva roky a poznal jsem tuto vlastnost i na sobě: člověka najednou strhne práce sama o sobě, bez ohledu na to, že je to práce otrocká a že mu nic nedává. Tyto podivné chvíle jsem zakusil při zedničíně (jinak bych to nebyl psal) i při slévařině i při tesařině a dokonce i při horlivém rozbíjení staré litiny. Snad tedy můžeme Ivanu Děnisoviči dovolit, aby pro něj nucená práce nebyla vždycky prokletím, aby ji někdy i přestal nenávidět?

Myslím, že nám tady dají za pravdu. Dají, ale pod podmínkou, že z toho nebudou vyplývat žádné výtky pro pridurky, kteří chléb svůj v potu tváře nedobývali ani jedinou minutu. Ať už v potu nebo bez potu, ale příkazy gulagovského velení plnili pečlivě (jinak - na společné), a rafinovaně a s vynaložením obchodních znalostí! Vždyť všechna významná místa pridurků jsou součástí táborové správy a řízení táborové výroby. Jsou to právě ty extra vykované "kvalifikované" články řetězu, bez nichž by se (kdyby se všichni muklové naráz vzdali míst pridurků!) rozpadl celý řetěz vykořisťování, celý táborový systém! Protože ze svobody by nikdy nebyli mohli získat takový počet vysoce kvalifikovaných odborníků, kteří by navíc byli ochotni žít po celá léta v psích podmínkách.

Pročpak tedy ta místa neodmítli? Pročpak nerozbili okovy zlého Kostěje (postava z ruských pohádek, pozn. překl.).

Funkce pridurků jsou klíčovými body vykořisťování. Normovači! A oč nevinnější jsou jejich pomocníci - účetní? Dílovedoucí! Jsou tak zcela čistí technologové? Která funkce pridurka není spojena s podlézáním nadřízeným a s účastí ve všeobecném systému donucování? Copak člověk musí pracovat přímo jako vychovatel KVO nebo jako kmotrův pomocník, aby byl nástrojem ďáblovým? A když N. pracuje jako písařka - jenom to, nic víc než jako písařka, plní přece úkoly administrativní správy tábora - a to není nic? Rozvažme to. Rozmnožovat rozkazy? To přece není ani v nejmenším pro muklovo blaho... Oper svou písařku nemá. Potřebuje třeba opsat obžalobu, výtah z materiálů udavačů - o těch svobodných zaměstnancích i muklech, které zítra zavřou. Dá to samozřejmě písařce, ta to přepíše a mlčí, nevaruje ohrožené. Ale co by - třeba menší pridurek, zámečník táborového hospodářství, nebude snad muset vyrobit pouta, opravit mříže v baráku zostřeného režimu? Nebo, když zůstaneme u písíciích - co plánovač? Plánovač je snad bez hříchu, ten nepomáhá plánovanému vykořisťování?

Nechápu, oč je celá tato intelektuální otrocká práce čistší a vznešenější než otrocká práce fyzická!

Neměli bychom se tedy rozhořčovat nad potem Ivana Děnisoviče, ale spíše nad klidným skřípěním péra v táborové kanceláři!

Nebo třeba já sám jsem polovinu trestu pracoval na šarašce, na jednom z těch Rajských ostrovů. Byli jsme tam odtrženi od ostatního souostroví, neviděli jsme jeho otrockou existenci - ale copak nejsme stejní pridurci? Copak jsme v nejširším slova smyslu, svou vědeckou prací, neupevňovali právě to ministerstvo vnitra a celý systém utlačování?⁵³⁴ Všechno zlé, co se děje na Souostroví nebo v celé zemi, se přece děje

⁵³⁴ Ostatně i tento problém se vymyká rámci Souostroví. Zasahuje celou naši společnost. Celá naše vrstva vzdělanců - technici i humanitní inteligence - ta přece také tvořila po celá desetiletí články Kostějova řetězu, byli to také souhrnně

prostřednictvím nás samých. Nebo ne? A my se vrhli na Ivana Děnisoviče - protože klade cihly. Našich je tam víc!

V táboře se častěji objevují nářky opačného rázu: že pridurci sedí na krku pracantům, že je vyjídají, přežívají na jejich úkor. To se zvláště týká zonálních pridurků a často jsou to výtky oprávněné. Kdopak šidí Ivana Děnisoviče na váze chleba? Kdo máčí cukr a tak ho okrádá? Kdo nedá do společného kotle tuk, maso a dobré kroupy?

Zvláštním způsobem se vybírají zonální pridurci, na nichž záleží jídlo a oblečení. K tomu, aby člověk tyto funkce získal, musí být průbojný, chytrý, musí podmazávat: k tomu, aby se v nich udržel, musí být bez srdce, musí umlčet svědomí (a nejspíše musí být také práskač). Samozřejmě, každé zobecňování trochu skřípe, z vlastní zkušenosti bych mohl uvést opačné příklady nezištných a čestných zonálních pridurků - ale ti se na svých místech příliš neudrželi. O většině úspěšných pridurků zóny se dá s jistotou říci, že je v nich průměrně více zkažených duší a zlých úmyslů než v průměru obyvatelstva lágru. Není náhoda, že právě sem velení jmenuje všechny své vlastní bývalé lidi, to je zavřené pracovníky KGB a vnitráky. Když už zavrou velitele MV Šachtického okruhu, nebude z něho dřevorubec, objeví se jako úkolář v ZTS Usollagu. Když už zavrou vnitráka Borise Guganavu ("Od té doby, co jsem jednou sejmul s kostela kříž, nemám v životě štěstí") - bude v Rešotách vedoucím táborové kuchyně. A k této skupině se přirozeně druží na první pohled docela jiná odrůda. Ruský vyšetřovatel z Krasnodonu, který za Němců vedl případ mladogvardějců⁵³⁵, byl váženým úkolářem v jednom středisku Ozerlagu, Saša Sidorenko dříve rozvědčík, který se hned dostal k Němcům a u Němců hned začal pracovat pro ně, byl teď v Kengiru vedoucím skladu a velice rád se Němcům za svůj osud mstil. Když po nástupu usínali, unavení celodenní prací, přicházel k nim pod parou a budil je ječivým křikem: "Němci! Achtung! Jsem váš bůh! Zpívejte mi!" Ospalí, vylekaní Němci se zvedali na palandách a zpívali Lilly Marlen. A jací to museli být lidé, ti účetní, kteří pustili Loščilina⁵³⁶ koncem podzimu na svobodu jen v košili! Ten švec z Burepolomu, který si bez skrupulí vzal od hladového Anse Bernštejna nové vojenské boty za dávku chleba? Když si na svém zápraží přátelsky pokušují a povídají o táborových zážitcích, těžko si dovedeme představit, kdo všechno mezi nimi není!

Něco na svou obhajobu (vysvětlení) mohou sice říci i oni. Například I. F. Lipaj píše vášnivý dopis:

"Vězně okrádali o příděl nejdrzejším a nekrutějším způsobem vždy, všude a ze všech stran. Krádež pridurka jen pro sebe sama... to je drobné zlodějství. A ti pridurci, kteří si troufali na větší krádeže, k tomu byli nuceni (?). Pracovníci správy tábora a civilní pracovníci i vězňové bezostyšně čekali na podmazání od pracovníků táborových středisek a ti zase od skladů a kuchyní na úkor muklovských přídělů. Nejstrašnějšími žraloky nebyli pridurci, nýbrž smluvní vedoucí pracovníci (Kuragin, Pojsujšapka, Ignatčenko z Sevdvinlugu), ti nekradli, nýbrž "brali" ze skladů, a to ne po kilech, ale po pytlicích a sudech. Ani to nebylo pro ně, museli se rozdělit. A vězňové-pridurci to všechno museli nějak formálně zařídit a kryt. A kdo to nechtěl dělat, byl z funkce nejen vyhozen, ale šel do trestního táborového střediska nebo střediska se zostřeným režimem. A tak se z vůle vedení složení pridurků prosévalo a zbývali zbabělci, kteří měli strach ze společných prací, lumpové a podvodníci. A když došlo k soudu, odnesli to zase vedoucí skladů a účetní, kdežto velitelé zůstávali stranou: ti přece potvrzení nepodepisovali. Výpovědi skladníků v neprospěch velitelů považovali vyšetřovatelé za provokaci."

Zlodějství od shora dolů...

Jedna nesmírně čestná žena, kterou dobře znám, Natalja Miljevna Aničkovová, se jednou řízením osudu dostala k vedení táborové pekárny. Hned ze začátku zjistila, že je tu zvykem posílat z upečeného chleba (z přídělu vězňů) denně určité množství mimo zónu (samozřejmě bez jakýchkoli dokladů). Pekaři za to dostávali z kantýny pro smluvní zaměstnance trochu zavařeniny a másla. Zakázala tento zvyk, nepustila chléb ze zóny - a okamžitě začal být chléb nedopečený, s brouskem, pak se opožďovala expedice (to pekaři), pak sklad nedodával mouku, velitel ZTS (ten právě dostával nejvíc!) odmítal dát k dispozici koně na dopravu. Aničkovová pár dní bojovala, ale pak se vzdala - a rytmus práce se hned obnovil.

pridurkové. Mezi těmi, kdo zůstal naživu, těmi nejčestnějšími - zdalipak nám někdo dokáže ukázat takové vědce nebo skladatele nebo historiky kultury, kteří by se oddali zlepšování života celku a obětovali přitom život vlastní?

⁵³⁵ Skutečný obsah tohoto případu, zdá se, příliš neodpovídal ani pnni Fadějevově variantě, ale nebudeme spoléhat pouze na táborové pověsti.

⁵³⁶ O jeho podivuhodném (nebo příliš obyčejném) osudu - část IV, kapitola 4.

Pokud se zonální pridurek dokázal vyhnout této všeobecné zlodějně, bylo stejně téměř nemožné, aby nevyužíval svého privilegovaného postavení k tomu, aby získal ostatní vymoženosti - odpočinek mimo pořadník, nemocniční stravu, lepší oblečení, prádlo, nejlepší místa v baráku. Nevím, nedovedu si představit, kde se našel tak svatý pridurek, který by vůbec nic, ani trošičku, ani kapku neurval pro sebe ze všech těch nabízených dobrot. Vždyť by z něho ostatní pridurci dostali strach, vždyť by ho uštvali! Každý aspoň nepřímo, aspoň přes někoho jiného, třeba o tom ani skoro nevěděl - ale užíval toho všeho, a což znamená, že v něčem žil na úkor pracantů.

Těžké, těžké to je pro zonálního pridurka zachovat si čisté svědomí.

Je otázka, jakými prostředky dosáhl svého místa. Nesporná odbornost - jako u lékaře (nebo jako u mnoha výrobních pridurků) - se tu vyskytuje málokdy. Spolehlivou cestou je invalidita. Ale často je to přízeň kmotra. Jistě jsou i cesty, zdálo by se, neutrální: lidé se upíchnou na základě staré vězeňské známosti. Nebo kolektivního skupinového ručení (nejčastěji národnostního, některé malé národy v tom mají štěstí a obvykle funkce pridurků obsazují. Stejně tak tiše si vzájemně pomáhají komunisté).

A ještě jedna otázka: a když se někdo dostal nahoru, jak se choval k ostatním, k tomu tažnému dobytku? Kolik tu bývá přezíravosti, kolik hrubosti, jak se zapomíná, že všichni jsme tuzemci a že naše moc je pomíjivá.

A konečně otázka nejpřísnější: jestliže jsi trestaneckému bratrstvu ničím neuškodil, byls mu aspoň v něčem užitečný. Použil svého postavení aspoň jednou, abys hájil společné blaho, nebo ti šlo vždy jen o sebe?

Nebylo by správné vždycky výrobním pridurkům vyčítat, že "vyžirají", "sedí na krku": vězňové nedostávají za práci zapláceno, není to však proto, že by z jejich práce žili pridurci, ani jejich práce přece není odměňována - všechno to padá do stejného chřtánu. Ale ostatní morální pochybnosti platí: je tu také téměř nevyhnutelné využívání všech prominentních výhod, ani tady nejsou cesty k blahobytu tak docela čisté, i vyvyšování tu je. A nad tím vším stále stejná otázka: cos učinil pro společné blaho? Aspoň něco? Aspoň někdy?

Přece byli takoví, co si mohou - jako Vasilij Vlasov - vzpomenout na svoje riskantní kousky pro společné blaho. Pro takové moudré hlavy, které obcházely táborovou zvěř, pomáhaly uspořádat život tak, aby neumřeli do jednoho, aby oklamaly trust i tábor, pro takové hrdiny Souostroví, kteří chápali svou funkci ne jako koryto pro svou osobu, nýbrž jako závazek a povinnost k trestaneckým dobytčatům - pro ně slovo "pridurek" snad ani použít nelze. A nejmíc takových bylo mezi inženýry. A tak sláva jim!

A pro ostatní není sláva. Není čemu stavět pomníky. Jestliže se někdo vyhnul hrubé otrocké práci a v potu tváře cihly nekladl, nemá se čím nad Ivanem Děnisovičem vytahovat. A ani by se snad neměly konstruovat důkazy, že my, lidé duševně pracující, vynakládáme na společných pracích dvojí energii: na samotnou fyzickou práci a navíc na psychickou zátěž, na nekonečnou myšlenkovou trýzeň. A proto prý je to spravedlivé: abychom se my společným pracím vyhýbali a hrubší náture aby makaly. (Těžko posoudit, zda tu dvojí energii skutečně vynakládáme.)

Ano, aby se člověk vzdal v táboře jakékoli starosti o sebe a aby se nechal silou zemské přitažlivosti volně táhnout na dno - k tomu je třeba duše velmi statečné, velice povznesené, předpokládá to, že člověk má už většinu trestu za sebou, a asi i to, že dostává z domova balíčky - jinak by to přece byla přímá sebevražda.

Jak vděčně a provinile říká starý táborový mukl D. S. L-v: "Jsem-li dnes živ, znamená to, že dnes v noci zastřelili podle seznamu někoho místo mne. Jsem-li dnes živ, znamená to, že se někdo zalknul v podpalubí místo mne. Jsem-li dnes živ, znamená to, že na mne připadlo těch dvě stě gramů chleba navíc, které chyběly zemřelému."

To všechno nepíší jako výčitku. V této knize již bylo řečeno a tak to bude až do konce: všechny trpící, všechny strádající, všechny, kdo byli postaveni před krutou volbu, viny raději zprostitíme, obvinění vznášet nebudeme. Je to tak jistější - zprostit viny.

Budeš-li sám sobě tuto volbu mezi zkázou a záchranou odpouštět, neházej, zapomnětlivče, kamenem na toho, jehož volba byla ještě krutější. S takovými jsme se v této knize již setkali. A ještě setkáme.

Souostroví je svět bez diplomů, svět, kde promocií je vyprávění člověka o sobě. Mukl nesmí mít žádné doklady, ani o vzdělání.

Když přichází na táborové středisko, koumá: za koho se prohlásí tentokrát?

V táboře je výhodné být zdravotníkem, holičem, harmonikářem - neodvažuji se jít výš. Neztratíš se, jsi-li klempíř, sklenář, automechanik. Ale běda ti, jsi-li genetik, nebo nedej Bůh, filozof, jsi-li jazykovědec nebo kunsthistorik, je s tebou amen! Zhebneš na společných pracích do dvou týdnů.

Nejednou jsem snil o tom, že se budu vydávat za felčara! Kolik spisovatelů, publicistů, kolik filologů se na Souostroví zachránilo na této stezce! Ale já se nikdy neodvážil - ani ne tak kvůli zkoušce, kterou bych musel podstoupit (znám medicínu jako průměrně vzdělaný člověk, navíc povrchně i latinu, a tak bych to byl nějak nafilmoval), ale představa, jak bych píchal injekce, když to neumím, byla hrůzná. Kdyby byly v medicíně jen prášky, sirupy, obklady a baňky - byl bych se odvážil.

Po zkušenostech z Nového Jeruzaléma, kdy jsem pochopil, že být velitelem výroby je povolání hnusné, jsem při transportu do dalšího tábora, na Kalužské zastavě, přímo v Moskvě, hned ode dveří, ještě ve strážnici, zalhal, že jsem normovač (to slovo jsem uslyšel v táboře poprvé, neměl jsem ještě ponětí, co normování je, ale doufal jsem, že má něco, společného s matematikou).

Proč jsem musel lhát právě ve strážnici a už na prahu? Protože velitel úseku podporučík Něvežin, vysoký zamračený hrbáč, přišel vyslechnout nový transport přímo do strážnice. Bez ohledu na to, že už byla noc: hned po ránu musel vědět, kam koho dát, takový to byl pracovitý člověk. Kosým pohledem zhodnotil moje jezdecké kalhoty, zastrčené do vysokých bot, dlouhý vojenský kabát, tvář vyzařující odhodlání oddaně sloužit, položil mi několik otázek o normování (měl jsem dojem, že jsem odpověděl šikovně, teprve pak jsem pochopil, že Něvežin mě odhalil hned po prvních dvou slovech) - a ráno jsem za zónu nevyšel, to znamená, že jsem vyhrál. Minuly dva dny a byl jsem jmenován... ne, normovačem ne, berte to výš! - "vedoucím výroby", tedy čímsi nad úkolářem, vedoucím všech brigádů! To jsem se dostal z deště pod okap. Do mého příchodu tu taková funkce vůbec nebyla. To jsem musel vypadat jako nejvěrnější pes! A jakého by ze mne ještě byl Něvežin uhnět! Ale moje kariéra byla zase zmařena, Bůh mě chránil: ještě ten týden byl Něvežin pro krádež stavebního materiálu odvolán. Byl to velmi silný člověk s téměř hypnotickým pohledem, ani nemusel zvyšovat hlas, kolony ho poslouchaly bez dechu. Věkem (bylo mu přes padesát), táborovými zkušenostmi i krutostí by se byl dávno měl stát generálem NKVD, říkalo se však, že byl dokonce podplukovníkem, ale nemohl odolat vášni krást. Nikdy nebyl souzen, protože to byl našinec, jenom byl vždycky na čas odvolán z funkce a pokaždé mu snížili hodnost. Ale neudržel se ani v hodnosti podporučíka. Poručík Mironov, který ho vystřídal, neměl trpělivost vychovatele, a já sám nepochopil, že ze mne má být úderná pěst. Mironov byl se mnou nespokojen ve všem, otráveně odstrkoval i moje energické zprávy:

"Ani psát pořádně neumíš, je to kostrbaté." A ukazoval mi zprávy partáka Pavlova. To je člověk! Píše: "Při analýze jednotlivých faktů snížení plnění plánu se ukazují

- 1/ nedostatečné množství stavebních materiálů
- 2/ Pro neúplné zásobování brigád nástroji
- 3/ o nedostatečné organizace práce ze strany technického personálu
- 4/ a také se nezachovává technika bezpečnosti."

Styl byl cenný v tom smyslu, že za všechno mohlo vedení výroby, a vedení tábora nemohlo za nic.

Ostatně ústně se ten Pavlov, bývalý tankista, vyjadřoval stejné (nosil tankovou kuklu: "Když se vyznáte v lásce, tak mi dokažte, co je to láska." (Diskutoval o věci, již rozuměl: jednomyslně ho chválily ženy, které s ním něco měly, v táboře se to moc netají.) Druhý týden mě s ostudou zahrnali na společné práce, místo mne byl jmenován právě Vasja Pavlov. A protože jsem s ním o své místo nebojoval, svému odvolání se nebránil, neposlal mě dělat kopáče, ale do brigády malířů a lakýrníků.

Celá tato historie mého šéfování mi poskytla trvalou výhodu: jako vedoucí výroby jsem byl ubytován ve zvláštním pokoji pro pridurky. Takové privilegované místnosti byly v táboře celkem dvě. Pavlov už bydlel v tomto druhém pokoji, takže když jsem byl degradován, nebyl po ruce důstojný uchazeč o mou postel, a tak jsem tam zůstal několik měsíců.

Tenkrát jsem si vážil jen toho lepšího bydlení: místo vagónků - obyčejné postele, noční stolek - vždycky pro dva a ne pro celou brigádu. Ve dne se zamykalo a tak si člověk mohl nechat věci v pokoji. Konečně tu byl napůl legální elektrický vařič, takže jsme se nemuseli tísnit u velkého společného sporáku ve dvoře. Byl jsem otrokem svého utlačovaného vystrašeného těla a cenil jsem si tenkrát jen tohoto.

Ale teď, když jsem zatoužil napsat o svých spolubydlících z onoho pokoje, pochopil jsem, co bylo hlavní štěstí: už nikdy v životě, ani z vlastní sympatie, ani vzhledem k labyrintu společenských přehrad bych se nebyl přiblížil a nemohl přiblížit k takovým lidem, jako byl generál letectva Běljajev a vnitřák Zinovjev, ten nebyl generál, ale tak něco.

Teď už vím, že se spisovatel nesmí poddávat pocitům hněvu, odporu, pohrdání. Někomu jsi vášnivě odporoval? To znamená, že jsi ho nevyslechl a nepochopil jeho způsob uvažování. Vyhýbal ses někomu, protože ti byl odporný - a ušel ti tak naprosto neznámý charakter, právě takový, jaký budeš potřebovat. Příliš pozdě jsem si však uvědomil, že jsem čas a pozornost věnoval vždy lidem, jimž jsem se obdivoval, kteří mi byli milí, s nimiž jsem cítil - a tak vidím společnost jako Měsíc, vždycky jen z jedné strany.

Ale jako Měsíc, malinko rozhoupaný, ukazuje i část odvrácené strany (librace) - tak mi tento pokoj zrůd pootevřel pohled na neznámé lidi.

Generálmajora letectva Alexandra Ivanoviče Běljajeva (všichni v táboře mu říkali generál) si nutně všiml každý nováček hned první den a hned na prvním nástupu. Od celé té černošedé zavšivené táborové kolony se odlišoval nejen výškou a vzpřímenou štíhlostí, ale i skvělým koženým kabátem, zřejmě zahraničního původu, jaký nepotkáš ani na moskevské ulici (takoví lidé jezdí autem) a ještě více zvláštním postojem nepřítomnosti. Dokonce i v táborové koloně uměl ukázat, aniž hnul brvou, že nemá s touto táborovou hemžící se chamradí nic společného, že ani až bude umírat, nepochopí, jak se mezi ni dostal. Vzpřímen se díval na dav, jako by velel zcela jiné, pro nás neviditelné, přehlídce. Když vězňové odcházeli do práce a strážný plácal dřevěnou destičkou po zádech mukly, kteří byli na kraji vycházející pětičky, snažil se Běljajev (ve své brigádě výrobních pridurků), aby se neoctl na kraji. Když se tam však dostal, štítivě se stáhl a prohnul při procházení kolem strážnice. Jeho záda dávala najevo, že strážným pohrdá. A ten se ho neodvážil dotknout.

Ještě když jsem byl vedoucím výroby, tedy člověkem důležitým, seznámil jsem se s generálem takto: v kanceláři stavby, kde pracoval jako pomocník normovače, jsem si všiml, že kouří a přistoupil jsem, abych si připálil. Zdvořile jsem požádal o dovolení a už jsem se skláněl k jeho stolu. Běljajev prudce ucukl i se svou papirosou, jako by se bál, že ho nakazím, sáhl po přepychovém poniklovaném zapalovači a položil jej přede mnou. Bylo mu milejší půjčit mi svůj zapalovač, abych ho třeba umazal nebo pokazil, než aby se snížil k přísluhování - aby mi podržel svou papirosu! Byl jsem v rozpacích. A tak před každým drzounem, který si chtěl připálit, pokládal vždycky vzácný zapalovač, tím ho dočista zdrtil a odradil od dalších pokusů. Když se někdo na něj obrátil ve chvíli, kdy si sám zapaloval, a strkal mu svou cigaretu k zapalovači, klidně zapalovač zhasl, zavřel a položil jej před prosebníka.

Tak byla velikost jeho oběti zřejmější. A všichni civilní parťáci a muklové-vedoucí brigád, tísnící se v kanceláři, si šli raději připálit ven, když nikdo z nich neměl oheň.

Když jsem teď bydlel ve stejné místnosti, navíc postel vedle postele, mohl jsem poznat, že štítivost, pohrdání a nevraživost byly hlavními city, které ho v jeho postavení vězně ovládaly. Nejenže nikdy nechodil do táborové jídelny ("ani nevím, kde má dveře"), ale přikázal našemu spolubydlícímu Prochorovu, aby mu z táborové stravy nic nenosil - jenom přiděl chleba. Našel by se na Souostroví jiný takový mukl, který by tak urážel ubohý přiděl? Běljajev jej bral opatrně jako špinavou žábu - vždyť na něj někdo sahal, nosili jej na dřevěných podnosech - a okrájel ho nožem ze všech šesti stran! I kůrky, i střídka. Těch šest okrájených kousků nikdy nedal prosebníkům - Prochorovu nebo starému pomocnému strážnému, sám je vyhazoval do kbelíku na odpadky.

Jednou jsem se odvážil zeptat, proč ten chléb Prochorovu nedá. Hrdě zvedl hlavu s krátkým ježkem bílých vlasů (nosil vlasy tak krátké, aby to vypadalo jako fazóna i jako táborové ostříhání): "Můj spoluvězeň z cely na Lubjance mě jednou požádal - dovolte, abych po vás dojedl polévku! -Celý jsem se otrásl! Lidské ponížení je pro mne tak bolestné!" Nedával hladovým lidem chléb, aby je neponižoval!

Veškerou tuto nadřazenost mohl generál projevovat tak snadno proto, že hned vedle naší strážnice byla zastávka trolejbusu číslo čtyři. Každý den, v jednu hodinu odpoledne, když jsme se vraceli z pracovní zóny do obytné na oběd, vystupovala z trolejbusu u venkovní strážnice generálova manželka: vozila v termoskách teplý oběd, před hodinou dovařený v domácí generálově kuchyni. Ve všední dny jim setkání nedovolovali, termosku předával bachař. Ale v neděli sedali ve strážnici.

Manželka prý vždycky odcházela plačky: Alexandr Ivanovič si na ní vylil všechno, co se za týden v jeho hrdé trpící duši nahromadilo.

Běljajev dospěl ke správnému závěru: "V táboře se věci nebo potraviny nesmějí uchovávat v obyčejné prosté zamčené bedýnce. Musí to být truhla kovová a musí být přišroubována k podlaze." Ale z toho plynul hned závěr další: "V táboře je na sto lidí osmdesát darebáků!" (Neříkal devadesát pět, aby neurazil ty, s nimiž hovořil: "Potkám-li na svobodě někoho ze zdejších a vrhne-li se ke mně, řeknu mu - vy jste se zbláznili! Vidím vás poprvé!") "Jak trpím společným bydlením!" říkával (to se šesti spolubydlícími!). "Kdybych mohl jíst sám a přitom se zamknout na klíč!" Chtěl naznačit, že bychom měli jít ven, když

jí. Právě jíst chtěl o samotě! Bylo to proto, že dnes jedl něco, co se nedalo srovnat s tím, co měli ostatní, nebo ze zvyku vlastního jeho vrstvě skrývat svůj blahobyť před hladovými?

S námi mluvil naopak rád, pochybuji, že by se byl cítil opravdu dobře v samostatném pokoji. Ale rád mluvil jednostranně - hlasitě, sebejistě, jen o sobě: "Mně ostatně nabízeli jiný tábor s lepšími podmínkami..." (Připouštím, že si mohl i vybrat.) "Mně se to nikdy nestává..." "Víte, já..." "Když jsem byl v angloegyptském Súdánu..." Ale dál už to nebylo nic zajímavého, nějaký blábol, který měl ospravedlnit ten halasný úvod: "Když jsem byl v Súdánu..."

Skutečně někde byl, něco viděl. Nebylo mu ani padesát a byl ještě docela statný. Jedna věc je divná: byl to generálmajor letecký a nemluvil ani o jediném bojovém letu, vůbec o žádném letu. Zato, říkal, byl za války vedoucí naší obchodní mise ve Spojených státech. Amerika ho zřejmě ohromila. Dokázal tam i hodně nakoupit. Běljajev se nesnížil k tomu, aby nám vysvětlil, proč sedí, ale zřejmě to bylo v souvislosti s touto jeho americkou cestou nebo s tím, co o ní vyprávěl. "Ocep⁵³⁷ mi navrhoval, abych se plně doznal.⁵³⁸ Řekl jsem raději dvojnásobný trest, ale jsem nevinný!" Můžeme věřit, že před státem skutečně nevinný byl: nedali mu dvojnásobný trest, nýbrž poloviční - 5 let, dokonce i šestnáctiletí žvanilové dostávali víc.

Díval jsem se na něj, poslouchal a myslel jsem si: to až teď! Až co mu hrubé prsty strhly nárameníky (dovedu si představit, jak se kroutil!), po všech filcuncích, boxech, antonech, Po "ruce dozadu!" - to až teď nedovolí, aby mu někdo odporoval v maličkostech, neřkuli v něčem větším (o něčem důležitějším s námi ani mluvit nebude, nejsme toho hodni, jedině Zinovjev). Ale nikdy jsem nepozoroval, že by nějaká myšlenka, kterou řekl někdo jiný než on, došla do jeho vědomí! Prostě nebyl schopen vnímat nějaké argumenty! Všechno ví předem, ještě než něco namítneme!

Jakpak vypadal dříve, jako vedoucí obchodní mise, jako posel Sovětů na Západě? Uhlazená bledolící neproniknutelná sfinga, symbol "Nového Ruska", jak tomu rozuměli na Západě. A co kdyby k němu člověk přišel s nějakou žádostí?

Strčit hlavu do jeho pracovny, něco žádat? Ten by zařval! Ten by tě zmáčkl! Mnohé by bylo pochopitelné, kdyby pocházel ze staré důstojnické rodiny, ale kdepak! Tento Himálaj sebevědomí je vlastní sovětskému generálovi v první generaci. Vždyť za občanské války byl v Rudé armádě jen mládenečkem v lapcích, ani se podepsat neuměl.

Jak to že tak rychle?... Neustále ve vybrané společnosti - i ve vlaku, i v lázních, vždycky mezi svými, za železnou branou, na propustky.

A ti ostatní? Jsou mu spíše podobní než nepodobní. A co se stane, když se poučka, že součet úhlů trojúhelníku se rovná sto osmdesáti stupňům, dotkne jejich vil, hodnotí a zahraničních služebních cest? To budou jistě za obrázek trojúhelníku utínat hlavy!

Trojúhelníková průčelí budou shazovat s domů! Vydají dekrety, že se úhly mohou měřit jen v radiánech!

A někdy si tak myslím - a co ze mne? Proč by ze mne neudělali za dvacet let takového generála? Docela by to bylo šlo.

A ještě se tak koukám. Alexandr Ivanyč vůbec není zlý člověk. Když čte Gogola, dobrosrdečně se směje. I nás rozesměje, když má dobrou náladu. A usmívá se chytrě. Kdybych v sobě chtěl vypěstovat nenávisť vůči němu - takhle, když ležíme vedle sebe na posteli, nedokázal bych to. Ne není pro něj nic ztraceno, může se stát docela dobrým člověkem, ale skrze utrpení. Skrze utrpení.

Ani Pavel Nikolajevič Zinovjev nechodil do táborové jídelny, také si chtěl zařídit, aby mu vozili oběd v termoskách.

Zůstat pozadu za Běljajevem, stál níž než on - to byl pro něj nůž do srdce. Ale okolnosti jsou silnější. Běljajevovi nezabavili majetek, Zinovjevovi částečně ano. Peníze, úspory, to mu zřejmě všechno sebrali, zůstal jen bohatý pěkný byt. Co se nám ale o tom bytě navyprávěl! Často a vždycky dlouze, vychutnával každou podrobnost koupelny, chápal, jakou rozkoš působí jeho vyprávění i nám. Dokonce říkal: od čtyřiceti let má člověk takovou cenu jako jeho byt! (To všechno vyprávěl za Běljajevovy nepřítomnosti, protože ten by ho ani nevyslechl, sám by začal vykládat, ale ne o bytě, považoval se za intelektuála, ale třeba zase znovu o Súdánu.) Ale jak říkal Pavel Nikolajevič, žena je nemocná a dcera musí pracovat - termosky nemá kdo vozit. Ostatně mu i v neděli vozily velmi skromné balíčky.

⁵³⁷ Známý sovětský advokát.

⁵³⁸ To znamená, že advokát říkal totéž, co vyšetřovatel.

Musel snášet své postavení s hrdostí zchudlého šlechtice. Do jídelny přece jen nechodil, pohrdaje její špinou a přítomností mlaskající lůzy. Prikázal Prochorovu, aby mu šlichtu i kaši nosil sem, do pokoje, a tady si ji na vařiči ohříval. Rád by si byl okrájel chléb ze šesti stran, ale jiný neměl a tak se spokojil s tím, že jej trpělivě držel nad vařičem, opékal ze všech šesti stran a tak sterilizoval mikroby, které se na chléb mohly dostat z rukou porcováče nebo Prochorova. Nechodil do jídelny a dokonce se někdy i mohl vzdát šlichty, ale neměl dost šlechtické hrdosti, aby tady, na pokoji, tak trochu nežebral: "Nemohl bych ochutnat malý kousíček?"

Dávno jsem to nejedl..."

Byl vůbec přehnaně měkký a zdvořilý, dokud ho něco nepopadlo. Jeho zdvořilost byla zvláště nápadná vedle zbytečné nabroušenosti Běljajevovy. Uzavřený vnitřně, uzavřený i navenek, pomalu všechno rozžvýkal, byl opatrný v jednání - byl to opravdu muž v pouzdře jako u lechova, jenomže nebyl učitelem, ale generálem MV. Nebylo možné ani na okamžik použít elektrického vařiče v době, kterou si pro sebe vyhradil Pavel Nikolajevič: pod jeho hadím pohledem jste okamžitě stáhli svůj kotlík, a kdybyste to neudělali, hned by vám to vytkl. Na dlouhé nedělní nástupy ve dvoře jsem se snažil chodit s knihou (držel jsem se přitom co nejdál od literatury, vždycky to byla - fyzika), schovával jsem se za cizími zády a četl. Ó, jaká muka znamenalo pro Pavla Nikolajeviče takové porušování kázně! Vždyť jsem četl v útvaru, v posvátném útvaru! Vždyť jsem tím zdůrazňoval svou vyzývavost, demonstroval svou zpustlost. Nenapomínal mě přímo, ale tak se na mě díval a tak zmučeně se šklebil, tak sténal a bručel a i ostatní pridurky moje četba natolik rozčilovala, že jsem se musel knihy vzdát a celé hodiny stát jako blbec (a na pokoji si člověk moc nepočte, tam musí poslouchat povídání). Jednou se opozdilo na nástup jedno z děvčat z účtárny stavební kanceláře a tím o pět minut zdrželo odchod do práce brigády pridurků zkrátka místo aby šli v čele kolony, octli se na konci. Byla to běžná věc, ani úkolář, ani dozorce si toho nevšimli, ale Zinovjev ve svém vlastním našedlém vojenském kabátě z měkké látky, ve své přesně nasazené čepici, dávno už bez hvězdičky, s brýlemi, uvítal opozdilou rozzlobeným sykotem: "Proč, k čertu, chodíte pozdě? Kvůli vám stojíme!" (Už nemohl mlčet! Těch pět minut ho odrovnalo! Onemocněl z toho!) Děvče se k němu prudce otočilo a s očima zářícíma rozkoší spustilo: "Sketo! Bidáku! Čičikove! (Proč Čičikove? Asi si to spletla s Bělikovem...) Drž hubu!" A dál, a dál, až na hranici nejsprostších nadávek. Stačil jí jen hbitý ostrý jazýček, ruku nepozvedla, ale vypadalo to tak, jako by ho neviditelně políčkovala, protože jeho matná dívčí pleť se pokrývala červenými skvrnami, uši zaplály doruda, ústa se mu chvěla, načepýřil se, ale už neřekl ani slovo, nepokoušel se zvednout ruku na svou obhajobu. Tenkrát si mě postěžoval: "Nemohu nic dělat s nenapravitelnou přímostí své povahy! Moje neštěstí je, že jsem ani tady neodvykl kázni. Musím napomínat, to ostatní ukážnuje."

Při ranním nástupu byl vždycky nervózní - chtěl se co nejdříve dostat do práce. Sotva pustili brigádu pridurků do pracovního pásma, velmi ostentativně předháněl všechny, co nespěchali, co šli pomalu, co noha nohu mine, a do kanceláře téměř utíkal. Chtěl snad, aby to viděli nadřízení? To nebylo tak důležité. Aby muklové viděli, jak je zavalen prací? Zčásti ano. Ale nejdůležitější a nejpříjemnější bylo - co nejdříve se oddělit od davu, odejít z táborové zóny, zavřít se v tichém pokojíku plánovacího oddělení a tam... tam vůbec nedělat to, co vykonával Vasilij Vlasov, nekoumat, jak píchnout pracovním brigádám, nýbrž - po celé hodiny lenořit, kouřit, snít o další amnestii a představovat si jiný stůl, jinou pracovnu, se signálním zvonkem, s několika telefony, s uctivými sekretářkami, s upravenými návštěvníky.

Věděli jsme toho o něm málo! Nerad mluvil o své minulosti v MV - nemluvil ani o hodnosti, ani o funkci, ani o podstatě práce, to je ta běžná "zdrženlivost" bývalých vnitřáků. Jeho vojenský kabát byl právě té našedlé barvy, o jaké píše autoři Bělomořského kanálu, a ani v táboře mu nenapadlo odpárat modré lemování s kabátu a kalhot. Za ty dva roky, co seděl, zřejmě ještě neměl příležitost setkat se s pravou hrůzou tábora, nepoznal propasti Souostroví. Náš tábor si samozřejmě zvolil sám: byt měl několik stanic trolejbusem od tábora, někde na Kalužském náměstí. A - protože si pořádně neuvědomil, jak cizí je svému nynějšímu okolí - někdy se na pokoji proěkl: buď dal najevo, že dobře zná Kruglova (tehdy ještě nebyl ministrem), nebo Frenkela, nebo zase Zaveňagina, všechny větší gulagovské hodnostáře. Jednou se zmínil, že za války vedl stavbu velkého úseku železnice Syzraň-Saratov, to znamená ve Frenkelově GULDŽDS. Co mohlo znamenat, to "vedl"? Žádný inženýr nebyl. To znamená jako velitel správy tábora? Prostřáček, srdéčko! A s takové výše ho to dost bolestně srazilo na úroveň téměř obyčejného trestance. Měl článek 109, v MV to znamenalo, že bral nad svou funkci. Jako našinec dostal 7 let (to znamená, že toho schramstl na celých dvacet). Na základě stalinské amnestie mu už snížili polovičku zbytku, takže měl před sebou něco přes dva roky. Ale trpěl, trpěl, jako kdyby měl celou desítku.

Jediné okno našeho pokoje vedlo do parku Něskučnyj. Docela blízko okna, trochu pod ním, se vlnily koruny stromů.

Všechno se tu vystříдалo: vánice, tání, první zeleň. Když Pavla Nikolajeviče nic v pokoji nerozčilovalo a když byl přiměřeně rozteskněn, stával u okna a tiše si prozpěvoval:

"Ó, usni, mé srdce, spi jen stále! Nebul již, nevbudíš to, co bylo..."

Koukejme se! Pro salón je to docela příjemný člověk. Ale kolik trestaneckých hromadných hrobů zanechal podél své trati!...

Koutek Něskučného, obrácený k naší zóně, byl ohrazen od návštěvníků vršíčky, bylo to tiché místo - bylo by, nebýt toho, že jsme se ze svých oken koukali my, holohlaví. Prvního máje sem, do úkrytu, nějaký poručík zavedl svou dívku v květovaných šatech. Tak se ukryli před parkem a nás se nestyděli, jako se člověk nestydí psa nebo kočky. Důstojník muchlal svou milou na trávě a ani ona nebyla příliš stydlivá.

"Nevolej uprchlé nenadále, nemiluj, co tak bylo kdys milo."

Náš pokoj byl vůbec jako malý model. Vnitřák a generál nám neomezeně vládli. Jenom s jejich dovolením jsme mohli používat vaříče (bylo to lidové vlastnictví, když jej nepotřebovali oni. Jenom oni rozhodovali: zda se má větrat nebo ne, kam se mají dávat boty, kam se mají věšet kalhoty, kdy se má mlčet, kdy spát, kdy vstávat. Několik kroků od nás na chodbě byly dveře od velkého společného pokoje, kde řádila republika, kde posílali všechny autority do háje i jinam - tady však existovala privilegia, a když už jsme se jich drželi, museli jsme je zachovávat do důsledku. Když jsem vyletěl mezi malíře, stala se ze mne němá tvář: byl jsem proletář a v kteroukoli chvíli mě mohli vyhodit do společné světnice. Rolník Prochorov byl sice považován za "brigadýra" výrobních pridurků, byl však do této funkce jmenován právě jako sluha - aby nosil chléb, misky, aby vyjednával s dozorci a strážnými zkrátka aby dělal všechnu špinavou práci (byl to právě ten mužik, co živil dva generály). Takže jsme se z donucení podřizovali diktátorům. Kde však byla, co dělala velká ruská inteligence?

Doktoru Pravdinu (ani příjmení jsem si nevymyslel!) neuropatologovi, lékaři táborového střediska, bylo sedmdesát let. Revoluce ho tedy zastihla, když už mu táhlo na padesátku, vyrostl v nejlepších dobách ruského myšlení, v duchu svědomitosti, čestnosti, lásky k lidu. Ten jeho vzhled! Obrovská starozákonní hlava se stříbrnými chvějivými šedinami, jichž se táborový holič neodvážil dotknout (povoleno velitelem zdravotnického oddělení). Jeho portrét by byl ozdobou předního světového lékařského časopisu! Žádný stát by se ne musel stydět za takového ministra zdravotnictví! Velký nos, vědomý si vlastní hodnou, vnukal naprostou důvěru v jeho diagnózu. Všechny jeho pohyby byly úctyhodné a solidní. Byl tak rozložitý, že se na obyčejnou kovovou postel pro jednoho nevešel, přečníval.

Nevím, jaký byl neuropatolog. Rád věřím, že dobrý, ale jen ve změkčilé zdvořilé doly° a určitě ne ve státní nemocnici, nýbrž doma, za měděnou vizitkou na dubových dveřích, kde melodicky bijí velké hodiny, stojící u stěny, kde by nikam nespěchal a nepodřizoval ničemu jinému než vlastnímu svědomí. Ale od té doby ho pořádně zastrašili. Vystrašili na celý život. Nevím, zda seděl někdy před tím, zda ho za občanské války táhli na popravu (nic divného by to nebylo), ale i bez pistole ho vystrašili dost. Stačilo, že pracoval ve střediscích, kde musel přijmout devět pacientů za hodinu, kde měl čas jen na to, aby klepl kladívkem do kolena; že musel fungovat jako člen lékařské pracovní posudkové komise, jako člen lázeňské komise a komise vojenské správy, a všude podpisovat, podpisovat, podpisovat papíry a vědět, že každý podpis - je tvoje hlava, že některé lékaře už zavřeli, některým vyhrožovali, ale ty pořád podpisuj neschopenky, protokoly, posudky, potvrzení, chorobopisy. A každý podpis znamená hamletovské: uzнат nebo neuzнат? Schopen neschopen? Nemocen nebo zdrav? Nemocní prosí tam, nadřizení tě mačkají onam - vystrašený lékař si nevěděl rady, pochyboval, chvěl se a kál.

Ale to bylo všechno na svobodě, to byly milé legrácky! Ale teď odsouzený jako nepřítel lidu, vystrašený vyšetřovatelem až k smrtelnému infarktu (dovedu si představit, kolik lidí, celou lékařskou fakultu, by mohl s sebou strhnout při takovém strachu!) - kým byl teď? Obyčejná pravidelná návštěva civilního vedoucího zdravotnického oddělení ZTS, jakéhosi starého zpit'ara bez lékařského vzdělání, zneklidnila a rozrušila Pravdina tak, že nebyl schopen přečíst v nemocniční kartotéce ani ruský text. Jeho pochybnosti se nyní zesatero násobily, v táboře byl ještě nerozhodnější a nevěděl: může zneschopnit s teplotou 37,7? A co když mu vynadají? A chodil se radit k nám do pokoje. Mohl žít ve vyrovnaném klidném stavu maximálně čtyřia dvacet hodin - po uznání velitele tábora nebo aspoň poddozorce. Po takové pochvalě se 24 hodin jaksi cítil v bezpečí, ale příštího rána ho přepadl zase ten neúprosný neklid. Jednou vypravovali z tábora urychlený transport, tolik spěchali, že nebyl čas na vykoupání (ještě štěstí, že

nehnali nahé vězně do ledových lázní). Hlavní dozorce přišel k Pravdinovi a přikázal mu, aby napsal potvrzení, že transport prošel hygienickou očištěním. Pravdin se jako vždy vedení podřídil - ale co pak vyváděl! Když přišel do místnosti, padl na postel jako podřátý, držel se za srdce, sténal a naše chlácholení neposlouchal. Usnuli jsme. Kouřil papirosy jednu za druhou, běhal na záchod a konečně po půlnoci se oblékl a s šíleným výrazem ve tváři šel za dozorcem ve službě, kterému se říkalo Prcek. Byl to negramotný neandrtálec, ale na čepici měl hvězdičku. Šel se poradit: co s ním teď bude? Dají mu za ten zločin druhý trest na osmapadesátku nebo ne? Nebo ho jen odtransportují z moskevského tábora někam daleko? (Měl rodinu v Moskvě, nosila mu bohaté balíčky, a tak se velice držel našeho malého tábora.) Zakřiknutý a vyděšený Pravdin ztratil vůli ve všem, dokonce i ve zdravotnické prevenci. Nedokázal poručit ani kuchařům, ani pomocným strážcům, ani své marodce. V jídelně byla špína, v kuchyni špatně myli misky, na marodce klepali pokrývky bůhví kdy - všechno věděl, ale čistotu neprosadil. Jenom v jednom bodě byl stejný blázen jako celé velení tábora (ostatně, tuhle zábavu znají mnozí muklové z táborů) - každodenní mytí podlahy v obytných místnostech. To se provádělo bez výjimek. Vzduch a ložní prádlo nikdy neuschly, protože podlahy byly věčně mokré a hnily. Pravdina si nevážil ani ten nejposlednější mukl v táboře. V jeho vězeňském životě ho neokradl a neošidil jenom ten, kdo nechtěl. Jen proto, že se naše světnice na noc zamykala, měl ještě svoje věci, které se válely kolem postele, a jen proto nikdo nevybílil jeho noční stolek, nejnepořádnější z celého tábora, z něhož se všechno sypalo a vypadávalo.

Pravdin dostal 8 let podle článku 58-10 a 11, tedy jako politik, agitátor a organizátor, ale v jeho hlavě jsem shledal naivitu zaostalého dítěte! Dokonce ani ve třetím roce vězení stále ještě nedozrál k těm myšlenkám, k nimž se doznal při vyšetřování.

Věřil, že všichni sedíme dočasně, že to je něco jako žert, že se připravuje velkolepá velkorysá amnestie, abychom si více cenili svobody a byli orgánům navěky vděční za poučení. Věřil v kvetoucí kolchozy, v hnusnou zákeřnost Marshallova plánu zotročení Evropy a v intriky Spojenců, kteří usilují rozpoutat třetí světovou válku.

Vzpomínám si, jak jednou přišel celý dojatý, zářící tichým dobrým štěstím, jako chodívají věřící po krásné večerní mši. V jeho velké dobrotivé otevřené tváři svítily oči - vždycky veliké, s oteklými spodními víčky - svítily nebeskou pokorou. Ukázalo se, že se právě konala porada zonálních pridurků. Velitel táborového střediska na ně zpočátku řval, bouchal pěstí a najednou ztichl a řekl, že jim důvěřuje jako svým věrným pomocníkům! A Pravdin se nám dojatě svěřil: "Prostě jsem po těch slovech dostal elán k práci!" (Musím doznat, že se generál pohrdavě zašklebil.) Lékařovo příjmení nelhalo: byl pravdomluvný a měl pravdu rád. Měl ji rád, ale nebyl jí hoden!

V našem malém modelu je směšný. Ale přejdeme-li od malého modelu k velkému, ztuhne člověk hrůzou. Jak velká část našeho duchovního Ruska dospěla až sem? Jen a jen ze strachu...

Pravdin vyrostl v prostředí vzdělanců, po celý život se zabýval duševní prací, byl obklopen chytrými lidmi s rozhledem - byl to však intelektuál, tedy člověk s individuálním intelektem?

Postupně jsem se musel zamyslet nad tím slovem - intelligence. Všichni se k ní rádi řadíme, všichni však do ní nepatříme. V Sovětském svazu to slovo nabylo naprosto zkresleného smyslu. K inteligenci začali počítat všechny, kdo nepracují (a bojí se pracovat) rukama. Dostali se sem všichni straničtí, státní, vojenští a odboroví byrokrati.

Všichni účetní a kancelisté - mechaničtí otroci "má dáti - dal". Všichni úředníci. Tím samozřejměji sem řadí všechny učitele (i ty, co nejsou ničím víc než mluvící učebnicí co nemají samostatné vědomosti, ani samostatné vlastní názory na výchovu). Všechny lékaře (i ty, co jsou jen schopni čmárat perem v chorobopise). A už docela bez váhání sem řadí všechny, co i jen chodí kolem redakcí, nakladatelství, filmových ateliérů, filharmonii, nemluvě o těch, kdož publikují, filmují nebo drží smyčec v ruce.

A přitom ani jediný z těchto znaků člověka k inteligenci nepřirazuje. Nechceme-li tento pojem ztratit, nesmíme jej rozměňovat. Intelektuála nelze definovat jeho profesí a způsobem zaměstnání. Ani dobré vychování a dobrá rodina nemusí vypěstovat intelektuála. Intelektuál je člověk, jehož zájmy, vůle žít duchovním životem jsou stále a vytrvalé, nejsou stimulovány vnějšími okolnostmi a projevují se dokonce navzdory jim. Intelektuál je člověk, jehož myšlení je původní.

V našem pokoji zrůd se za přední intelektuály považovali Běljajev a Zinovjev. Part'ák Oračevskij a skladník Prochorov z Balíkova uráželi city těchto vznešených lidí, a dokud jsem měl vysokou funkci, generál a vnitřák nelenili a požádali mě, abych oba mužiky z naší světnice vyhodil - proto, že nejsou čistotní, proto, že si lehají v botách na postel, a vůbec proto, že nejsou inteligentní (generálové si

usmyslili, že se zbaví mužika-živitele!) Ale mně se líbili oba dva - sám jsem srdcem mužik - a v místnosti byla nastolena rovnováha. (A brzy i o mně generálové někomu říkali, aby mě vyhodil.) Oračevskij skutečně vypadal obhrouble, nic "intelektuálního". Z hudby chápal jen ukrajinské národní písně, v životě neslyšel ani o starém italském, ani o novém francouzském malířství. Zda měl rád knihy, nemohu říci, protože jsme je v táboře neměli. Do abstraktních debat, které se vedly na světlici, nezasahoval. Jako by ani neslyšel nejlepší monology Běljajeva o Súdánu a Zinovjeva o bytě. Když měl volno, nejraději zachmuřena a dlouze přemýšlel, nohy míval opřeny o pelest, patami bot se opíral o její okraj a podrážky civěly na generály (to nebylo z vyzývavosti, vůbec ne, ale: když se člověk připraví k nástupu nebo v polední přestávce nebo večer, když ještě bude muset ven - copak se rozumný člověk může zřici potěšení poležet si? A stáhnout vysoké boty není lehké, jsou pevně navlečeny na dvojí onuce). Oračevskij také přitrouble přecházel všechno doktorovo sebebičování. A najednou, když hodinu nebo i dvě mlčel, dovedl zcela bez souvislosti s tím, co se právě na pokoji dělo, tragicky pronést: "Ba! Snáze jest zajisté velbloudu jehelnou dírkou projít nežli osmapadesátce vyjít na svobodu." Naopak do praktických debat o kvalitě používaných věcí nebo o správnosti každodenního chování dokázal vpadnout se svou ukrajinskou tvrdohlavostí a vášnivě dokazovat, že válenky se sušením na kamnech ničí a že je účelnější a příjemnější je nosit celou zimu bez sušení.

No jistě, jakýpak to byl intelektuál!

Ale z nás všech jediný byl upřímně oddán stavbě, jediný dokázal mluvit ve volném čase se zájmem o práci.

Když se dozvěděl, že muklové rozbili už úplně postavené pokojové přičky a obratně je ztopili - chytil se za hrubou hlavu hrubými rukama a rytmicky pohyboval tělem, jako by ho něco bolelo. Nemohl pochopit barbarství obyvatel lágru! Možná, že to bylo proto, že seděl teprve rok. Někdo přišel a povídal, že ze sedmého poschodí spadl betonový panel. Všechny to rozrušilo: "Nezabilo to někoho?" A Oračevskij: "Neviděl jste, jak se rozbil - jakým směrem šly trhliny?" (Panely se vyráběly podle jeho výkresů a chtěl vědět, zda správně používal výtuzí.) V prosincovém mrazu se v kanceláři sešli vedoucí brigád a partáci, hráli se a povídali si různé táborové klepy. Vešel Oračevskij, svlékl palčáky a slavnostně, opatrně z něho osvobodil ztuhlého, ale živého oranžově černého krásného motýla: "Tady ten motýl přežil 19 stupňový mráz! Seděl na trámu stropní konstrukce."

Všichni se shromáždili kolem motýlka a zmlkli. Ti šťastní z nás, kteří zůstanou naživu, sotva skončí svůj trest v lepším stavu než ten motýlek.

Oračevskij sám dostal jen pět let. Zavřeli ho pro zločinný výraz tváře (facecrime - přesně podle Orwella) - pro úsměv! Byl učitelem v ženíjním učilišti. Jednou ukazoval ve sborovně jinému učiteli něco v Pravdě a usmál se! Ten druhý brzy padl a čemu se usmívá! Oračevskij, se nikdo vlastně nedozvěděl. Ale někdo úsměv viděl a už to, že se usmíval nad ústředním orgánem strany, je svatokrádež! Pak Oračevskému uložili, aby připravil politický referát. Odpověděl, že se podřídí rozkazu, ale referát připraví bez chuti. To už číše přetekla!

Kdo z těch dvou měl blíž k intelektuálovi - Pravdin nebo Oračevskij?

Teď už je na čase říci něco o Prochorovi. Byl to podsaditý mužik s těžkou chůzí, těžkým pohledem, v jeho tváři byla spíše nevraživost, a hned tak se neusmál. Takovým se na Souostroví říká "šedý vlk". Neprojevoval ochotu něčeho se vzdát, udělat pro někoho něco dobrého. Ale co se mi hned zalíbilo: misky Zinovjevovi a chléb Běljajevovi nosil bez podlézavosti, bez falešného úsměvu nebo prostě prázdného slova, nosil je jaksi vznešeně, přísně, dával najevo, že služba je služba, ale on není žádný kluk. Potřeboval hodně jídla, aby uživil své velké dělnické tělo. Za generálskou šlichtu a kaši trpěl své ponížené postavení, věděl, že jím tady pohrdají, neprotestoval, ale ani ocasem nevrtil. Nás všechny prokoukl, viděl nám až do žaludku, ale neměl příležitost se vyslovit. Cítil jsem v Prochorovi, že je jakoby zbudován z kamene, taková ramena mezi lidem mnoho unesou. Se žádným úsměvem se neukvapí, dívá se podmračeně, žádný podraz neudělá.

Neměl osmapadesátku, ale život chápal velmi přesně. Byl řadu let předsedou selsovětu u Naro-Forinsku, tam se člověk také musel umět točit, i tvrdou ruku ukázat i před načalstvem obstát. Vyprávěl o svém předsednictví takto:

"Když máš být vlastenec, musíš jít vždycky vpředu. Jasně, na všechny nepříjemnosti narazíš taky jako první. Máš v selsovětu referát, a třebaže je na vesnici řeč spíš praktická, přece jen ti nějaký vousáč hodí: a co je to per-ma-nent-ní revoluce? Kdo to má vědět, co je to zač, vím, že ženské nosí permanent (trvalou), ale když neodpovíš, řeknou: rozumí tomu jako koza petrželi. To je, povídám, taková revoluce, co se točí,

co se vine, do dlaně se nechytí - koukej, jed' se podívat do města, ženské mají takové kudrlinky nebo taky berani. Když se naši poštekali s MacDonaldem, poradil jsem v referátě vládě: "Neměli byste, povídám, soudruzi, strhat nos, kam nemáte!"

Za ta léta pronikl do tyátru našeho života a sám se na něm podílel. Předvolal si předsedu kolchozu a řekl: "Náskou dojičku připrav na zemědělskou výstavu na zlatý metál - aby měla denní dojivost tak šedesát litrů!" A v celém kolchoze společně připravovali takovou dojičku, sypali jejím kravám do žlabu bílkovinná krmiva a dokonce i cukr. A celá vesnice a celý kolchoz věděli, zač ta zemědělská výstava stojí. Nahoře se zbláznili, ale co - zřejmě to tak chtějí.

Když se k Naro-Fominsku blížila fronta, dostal Prochorov za úkol evakuovat selsovětská stáda. Když se nad tím člověk zamyslí, bylo to opatření proti mužikům a ne proti Němcům: to mužici zůstali na holé půdě bez dobytka a bez traktorů. Rolníci dobytek nechtěli dát, rvali se (čekali, že se kolchozy třeba rozpadnou a pak dobytek dostanou oni) - div Prochorova nezabili.

Fronta se převalila za jejich vesnici a na celou zimu ztichla. Prochorov, dělostřelec už z roku 1914, bez dobytka, se ze žalu přidal k sovětské baterii a podával náboje, dokud ho nevyhnali. Na jaře 1942 se do jejich okresu vrátila sovětská moc a Prochorov se zase stal předsedou selsovetu. Teď se zase mohl vypořádat se svými nepřáteli, stalo se z něho ještě větší zvíře než dřív. A žil by si dobře do dnešního dne. Ale divná věc - nestalo se. Srdce se v něm zachvělo.

Jejich kraj byl zpustošen a předseda dostával lístky na chleba: aby trochu nakrmil z pekárny ty nejhladovější a vyhořelé.

Prochorovu bylo lidí líto, v rozporu s instrukcí překročil přidělování lístků a dostal zákon "sedmi osmin", 10 let. MacDonalda mu pro nevzdělanost odpustili, lidský soucit však nikoli.

Na pokoji Prochorov stejně jako Oračevskij celé hodiny rád lehával s botami na pelesti, s pohledem upřeným na oprýskaný strop. Mluvil, jen když byli generálové pryč. Úžasně se mi líbily některé jeho úvahy a výrazy:

"Jakou čáru je těžší udělat - přímku nebo křivku? Na přímku potřebuješ přístroje, křivku udělá i ožrala nohama. Stejně je to s čárou života."

"Peníze jsou teď dvoupatrové." (Jak je to výstižné! Prochorov k tomu dodal, že kolchozu berou potraviny za jedny ceny a lidem je prodávají za docela jiné. Ale viděl to i v širším smyslu, "dvoupatrovost peněz se projevuje v mnohém, jde celým životem, stát nám platí podle prvního pořadí, kdežto my musíme všude platit podle druhého, proto musíme sami někde brát jako v druhém patře, jinak člověk brzy zkrachne.") "Člověk není d'ábel, ale žít tě nenechá," to také říkával.

A mnohé v tomto duchu; velice lituji, že jsem si to nezapamatoval.

Nazval jsem ten pokoj pokojem zrůd, ale ani Prochorovova ani Oračevského mezi zrůdy zařadit nemohu. Z nás šesti však byla většina zrůd, protože já sám, copak jsem byl jiného než zrůda? V mé hlavě stále ještě plavaly - i když už pomuchlané a roztrhané - přece jen plavaly útržky zmatené víry, marné naděje a falešného přesvědčení. A přestože už mi běžel druhý rok trestu, stále ještě jsem nechápal prst osudu, neviděl jsem, co ukazuje mně, vyvrženému na Souostroví. Stále ještě jsem byl v zajetí první povrchní demoralizující myšlenky, kterou mi vštípil zvláštní úkolář na Presně: "Jenom se nedostat na společné práce. Přežít!" Vnitřní cesta ke společným pracím pro mne nebyla lehká.

Jednou v noci přijelo ke strážnici tábora osobní auto, do našeho pokoje vstoupil dozorce a zatřásl ramenem generála Běljajeva, aby se chystal s "věcmi". Generála zpitomělého z náhlého probuzení odvezli. Z Butyrek nám ještě dokázal poslat lístek: "Hlavu vzhůru!" (Zřejmě, abychom se netrápili nad jeho odjezdem.) "Když budu naživu, napíší." (Nenapsal, ale po straně jsme se o něm dozvěděli. Zřejmě usoudili, že v moskevském táboře je nebezpečný. Dostal se do Pořmy.

Tam už nebyly termosky s domácí polévkou a myslím, že ani chléb už ze šesti stran neokrajoval. A za dalšího půl roku se donesly pověsti, že velmi zchátral, že v Pořmě roznáší šlichtu, aby se najedl. Nevím, zda je to pravda. Jak se v táboře říká, jak jsem koupil, tak prodávám.) Tak tedy, neztrácel jsem čas a hned druhý den ráno jsem se upíchl jako pomocník normovače místo generála a malířskému řemeslu jsem se nevyučil. Ani normovat jsem se nenaučil, jenom jsem násobil a dělil pro své potěšení. Při nové práci jsem míval i záminku jít se toulat po stavbě, míval jsem i čas posedět si na zastřešeném sedmém poschodí naší budovy, tedy jaksi na střeše. Před zrakem trestance se tam doširoka otvírala Moskva.

Na jedné straně byly Vrabčí hory, ještě čisté. Jen v nepatrném náznaku se rýsovala budoucí Leninova třída. Bylo vidět panensky nedotčenou Kanatčikovu daču. Na druhé straně byl Novoděvičij klášter,

obludná Frunzeho akademie a daleko vpředu, za kypícími ulicemi, v namodralém oparu - Kreml, kde už jen zbývá podepsat amnestii pro nás připravenou.

Nám ztracencům se svůdně jevil tento svět, kterého se naše nohy téměř nedotýkaly, svět ve vsí slávě a bohatství, nám však navždy nedostupný.

Jakkoli jsem ale jako nováček toužil po "svobodě", toto město ve mně závist nevyvolávalo, nepřál jsem si slétnout do jeho ulic. Všechno zlo, které nás drželo, bylo uvito tady. Naduté město ještě nikdy tolik jako po válce nepotvrzovalo přísloví "Moskva slzám nevěří!"⁵³⁹

Byli jsme sice pridurkové, ale přece jen výrobní, a náš pokoj nebyl hlavní, nad námi byl podobný, kde bydleli pridurkové ze zóny a odkud triumvirát účetního Solomova, skladníka Beršadera a úkoláře Burštejna vládl našemu táboru. Tam se také rozhodlo o přemístění: zbavit Pavlova funkce vedoucího výroby a na jeho místo dát K. A tak se jednou tento nový ministerský předseda nastěhoval na náš pokoj (zatímco předtím Pravdina, přes všechny jeho snahy vyhovět, vrzli do transportu). Pak už ani mě dlouho netrpěli: vyhodili mě i z pracovní normovače i z tohoto pokoje (v táboře člověk klesá ve společenském postavení, ale na vagónkách jde přitom naopak nahoru), ale zatím jsem ještě byl tady a měl jsem čas pozorovat K. Ten docela dobře doplňoval náš malý model další významnou odrůdou porevolučního intelektuála.

Alexandr Fjodorovič K., pětáctiletý vypočítavý obratný podnikavec (jak se říká "skvělý organizátor"), byl povoláním inženýr stavař (ale nějak tu profesi málo dával najevo, jenom šoupal logaritmickým pravítkem). Dostal deset let podle zákona ze 7. srpna, seděl už asi tři roky, v táborech byl naprosto jako doma a cítil se tu stejně přirozeně jako na svobodě. Společné práce jako by mu naprosto nehrozily. O to méně byl nakloněn litovat neschopné masy, odsouzené právě k těm společným.

Byl z těch vězňů, jejichž jednání je pro mukly strašnější než jednání dávných pánů Souostroví: když někoho chytil pod krkem, už ho nepustil, nebyl líný. Bojoval o snížení přídělů (posílení kotlovky), o zákaz návštěv, o transporty - jen aby z vězňů vymáčkl co nejvíc. Výrobní i táborové vedení bylo nad ním u vytržení.

Jedna věc je zajímavá: všechny tyto způsoby mu zjevně byly vlastní i před táborem. To venku se naučil takhle řídit a ukázalo se, že metody jeho řízení jsou pro tábor jako ulité. K poznání pomáhá podobnost. Brzy jsem si uvědomil, že K. mi někoho velice připomíná. Kohopak? Ale Leonida Z-va, mého spoluvězně z ljubanské cely. A hlavně vůbec nejde o vnější podobu, ne tamten byl trochu jako kanec, tenhle je urostlý, vysoký, džentlmenský. Ale když je člověk postavil vedle sebe, mohl přehlédnout celý proud - tu první vlnu vlastních nových inženýrů, na které tak netrpělivě čekali, aby staré odborníky, "spece" vyrazili a aby to mnohým z nich spočítali. A tak přišli, ti první absolventi sovětských technik! Jako inženýři se vůbec nemohli rovnat inženýrům staré školy - ani co do šířky technické vyspělosti, ani co do mistrovského citu a lásky k práci. (Dokonce i před medvědem Oračevským, který byl z pokoje vyhnán, vypadal skvělý K. jako žvanil.) Jako lidé, činící si nárok na všeobecné vzdělání, byli komičtí. (K. říkával: "Moje oblíbené (!) dílo jsou Stendhalovy Tři barvy doby." (Tři barvy doby je životopisný román o Stendhalovi, pozn. překl.) Nejistě integroval xzdx a přitom se vrhal jako těžkooděncem do diskusí o kterékoli otázce vyšší matematiky. Pamatoval si pět nebo deset německých školských frází a používal jich vhod i nevhod.

Vůbec neuměl anglicky, ale tvrdohlavě se přel o správný anglický přízvuk, který jednou zaslechl v restauraci. Měl také sešit s aforismy, často si v něm četl a šprtal si je nazpaměť, aby se příležitostně blýskl.) Ale za to všechno se od nich, kteří nikdy nepoznali kapitalistickou minulost, nebyli nakaženi

⁵³⁹ Ale teď sem tam využívám této příležitosti vzácné pro mukla, navštívit svůj tábor! Pokaždé mě to rozruší. Je to tak užitečné, nechce-li člověk ztratit životní měřítko - ponořit se do bezvýhodné minulosti, znovu se cítit tamtím. Tam kde byla jídelna, jeviště a KVO je nyní obchod Spartak. Tady u stu! stejné trolejbusové stanice byla venkovní strážnice. Táhle ve druhém poschodí je okno našeho pokoje zrůd. Tady je místo nástupů. Tadyhle pracoval jeřáb Napolné. Tady M. zmizela v Beršadero noře. Po asfaltovaném dvoře chodí lidé, procházejí se, povídají o drobných záležitostech - nevědí, že chodí po mrtvolách, po našich vzpomínkách. Nemohou si představit, že tento dvorek, dvacet minut cesty z centra, nebyl součástí Moskvy, že to byl ostrůvek divokého Souostroví, těsněji spojeného s Norilskem a Kolvmou než s Moskvou. Ale ani já už nemohu jít na střechu, kde jsme zcela právoplatně chodívali, nemohu jít do těch bytů, kde jsem kytoval dveře a pokládal podlahy. Dávám ruce dozadu jako dříve, chodím po zóně a představuji si, že pro mne není cesty ven, jenom odtud a potud, a kam mě pošlou zítra - nevím. A tytéž stromy Něskučného, teď už neohražené zónou, jsou mými svědky, všechno si pamatují, i mě si pamatují, že to všechno tak opravdu bylo. Tak chodím v trestaneckém uzavřeném prostoru, s obratem čelem vzad na konci - a postupně začínají všechny složité problémy dnešního života tát jako vosk. Nemohu se ovládnout, provedu klukovinu: jdu po schodech nahoru a na bílé okenní předprsní. kousek před pracovní velitele tábora, píší černé: "121. táborový úsek." Někdo půjde kolem, přečte si to, třeba se zamyslí.

jejími nectnostmi, žádala republikánská ryzost, naše sovětská zásadovost. Mnozí z nich šli přímo ze školních lavic do odpovědných funkcí s velice vysokými platy, za války je vlast osvobozovala od vojenské služby na frontě a nežádala nic, než aby pracovali ve svém oboru. Tím už byli vlastenci, přestože do strany vstupovali neochotně. Jedno neznali - strach z třídních výtek a obvinění, proto se ve svém rozhodování nebáli omylu a někdy své jednání hájili i s nasazením vlastního krku. Ze stejného důvodu se neostýchali ani před dělnickými masami, naopak postupovali vůči nim s obecně rozšířenou bezohlednou krutostí.

Ale to je také všechno. Podle možnosti se snažili, aby jejich pracovní den netrval déle než osm hodin. A pak začínal sladký život: herečky, Metropol, Savoy. Tady se vyprávění K. a Z-va podivuhodně shoduje.

Takhle vypráví K. (ne že by trochu nelhal, ale v podstatě je to pravda, člověk hned uvěří!) o jedné obyčejné neděli v létě 1943, povídá a celý září, jak to znovu prožívá:

"Večer v sobotu se navalíme do restaurace Praha. Večeře! Chápete, co je to pro ženu večeře? Pro ženu absolutně není důležité, jaká bude snídaně, oběd a denní práce. Pro ni jsou důležité: šaty, střevíčky a večeře! V Praze je zatemnění, ale dá se jít na střechu. Sloupkové zábradlí. Voňavý letní vzduch. Spící zatemněný Arbat. Vedle je žena v hedvábných (to slovo vždycky zdůrazňuje) šatech! Flámovali jsme celou noc a teď pijeme jen šampaňské! Za špičkou věže LKO vyplouvá rudé slunce! Paprsky, sklo, střechy! Platíme účet. Moje služební auto je u vchodu! - zatelefonoval jsem pro ně. Do otevřených oken proudí vítr, osvěžuje. A na dače - borový les! Chápete, co je to ranní borový les? Několik hodin spánku za zavřenými okenicemi. Kolem desáté se probouzíme - slunce proudí dovnitř žaluziemi. V pokoji jsou mile rozházeny ženské šaty. Lehká (víte, co je to lehká?) snídaně s červeným vínem na verandě. Pak přijíždějí přátelé, jdeme k řece, opalovat se, koupat. Večer autem domů. Když je neděle pracovní, po snídani, tak k jedenácté jede člověk na chvíli zaporoučet."

A to my si někdy, někdy máme porozumět?

Sedí na posteli a vykládá, mává dlaněmi, aby upřesnil půvabné podrobnosti, vrtí hlavou nad palčivou sladkostí vzpomínek. Také já si vzpomínám na ty strašné neděle léta roku 1943, na jednu za druhou.

4. července. Na úsvitu se celá země zatřásla nalevo od nás, na Kurském oblouku. A za svitu rudého slunce jsme už četli shazované letáky: "Vzdejte se! Už nejednou jste zakusili drtivou sílu německých ofenzív!"

11. července. Na úsvitu rozčíslo vzduch nad námi tisíce zvuků - začínala naše ofenzíva na Orel.

Lehká snídaně? Jistě, vím, o co jde. To je ještě za tmy, v zákopu, jedna konzerva amerického vepřového pro osm lidí - a hurá! Za vlast! Za Stalina!

10 MÍSTO POLITICKÝCH

Kde však byli v tomto ponurém světě, kde každý požívá, koho jen může, kde se život a svědomí člověka dá koupit za příděl nedopečeného chleba, kdepak v tomto světě byli, copak dělali političtí nositelé cti a světla všech vězeňských dob?

Už jsme přece sledovali, jak "politické" izolovali, zardousili a vyhubili.

No a místo nich?

Co - místo nich? Od té doby u nás političtí nejsou. A ani u nás být nemohou. Jacípak "političtí", když byla nastolena všeobecná spravedlnost? V carských vězeních jsme kdysi užívateli výhod politických, tím spíše jsme pochopili, že je třeba tomu udělat konec. Prostě jsme politické zrušili. Nejsou a nebudou!

A ti, koho zavírají, to jsou přece kaeři, nepřátelé revoluce. Lety vyčichlo slovo revoluce, dobrá, nechť jsou to nepřátelé lidu, to zní ještě líp. (Kdybychom sečetli podle našeho přehledu proudů všechny uvězněné "nepřátele lidu" a připočetli k tomu trojnásobný počet rodinných příslušníků - vyháněných, podezříváných, ponižovaných a utiskovaných, s údivem bychom museli přiznat, že poprvé v dějinách se lid stal svým vlastním nepřítelem, zato však získal přítele nejlepšího - tajnou policii.)

Je známa táborová anekdota, jak odsouzená bába dlouho nemohla pochopit, proč jí u soudu prokurátor i soudce říkali "jízdni milicionář". (Mělo to být "kontrarevolucionář"!)(Vtip je založen na nepřeložitelné zvukové shodě: "konnyj milicioněr", "kontrrevolucioněr" - pozn. překl.) Člověk, který seděl v táborech a uměl se dívat, může říci, že je to anekdota pravdivá.

Krejčí odkládal jehlu a zapíchl ji, aby se neztratila, do novin na zdi a trefil se Kaganovičovi do oka. Zákazník to viděl. 58, 10 let (teror).

Prodavačka přijímala od expedienta zboží a zapisovala je na kusu novin, jiný papír neměla. Počet kusů mýdla se octl na čele soudruha Stalina, 58, 10 let.

Traktorista znamenské STS si vyložil kvůli teplu botu letáčkem o volebním kandidátu na poslance Nejvyššího sovětu a uklízečka se po něm sháněla (odpovídala za ty letáky), a když zjistila, kde je - KA, kontrarevoluční agitace, 10 let.

Vedoucí vesnického klubu šel se svým vrátným koupit bystu soudruha Stalina. Koupil ji. Bysta byla těžká, velká. Měli by ji dát na nosítka a nést ve dvou, ale vedoucímu to nedovoluje jeho postavení: "No nějak to pomaloučku... doneseš." A šel napřed. Starý vrátný dlouho nevěděl, jak na to. Když ji vezme pod paží - nestačí mu ruka. Nést před sebou? Bolí záda, táhne to dozadu. Konečně dostal nápad: sundal pásek, udělal Stalinovi smyčku kolem krku a tak ho přes rameno nesl přes vesnici. No, tady už nikdo nebude nic namítat, je to jasný případ. 58-8 teror, 10 let.

Námořník prodal Angličanovi zapalovač Kaťuša (knot v trubičce a křesadlo) jako suvenýr; za libru. Podvracení autority státu, 58, 10 let.

Pastevec ve vzteku vynadal krávě za neposlušnost - "ty kolchozní k..." 58, trest. Elločka Svirská zaspívala na večeru tvořivosti častušku, trošku lechtivou - to je přece přímo vzpoura! 58, 10 let.

Hluchoněmý tesař, dokonce i ten, dostává trest za kontrarevoluční agitaci! Jak to? Pokládá přeci v klubu podlahu. Z velkého sálu vynesli všechno ven, nikde není ani hřebík, ani háček. Když se dává do práce, přehodí prozatím čepici a sako přes Leninovu bystu. Někdo se tu zastaví, uviděl to. 58, 10 let.

Kolik bylo před válkou ve Volgalagu těch venkovských ngramotných starců z Tulské, Kalužské, Smolenské oblasti. Všichni měli 58-10, tedy protisovětskou agitaci. A když se měli podepsat, dělali křížek (vyprávění Loščilina).

Už po válce jsem seděl v táboře s Maximovem, byl od Vetlугy. Sloužil od začátku války v protiletcecké jednotce. V zimě je shromáždil politruk, aby s nimi prodiskutoval úvodník Pravdy (16. ledna 1942: Pobjíme Němce za zimu tak, aby se na jaře nemohli zvednout!) Maximov se přihlásil ke slovu. Řekl: "To je správné! Musíme je, svoloč, hnát, dokud je sníh a vánice, dokud jsou bez válenek, třeba my někdy také máme jen boty. Na jaře to bude s jejich technikou horší..." A politruk tleskal, jako by bylo všechno v pořádku. Ale zavolali ho do SMERŠE a přišli mu osm let - "vychvalování německé techniky", 58. (Maximovovo vzdělání - jedna třída vesnické školy. Jeho syn, komsomolec, přijel do tábora z armády a poručil mu: "Matce nepiš, že jsi zavřený, jsi jako dosud v armádě, nechťj tě pustit." Žena mu píše na "poštovní schránku": "Vždyť už máš léta, tvoje ročníky pustili, pročpak tě drží?" Voják z eskorty se dívá na Maximova, vždycky neoholeného, zakřiknutého a trochu nahluclého a radí: "Napiš, že jako jsi důstojník, proto tě drží." Někdo se na Maximova na stavbě rozzlobil pro jeho nahluclost a natvrđlost a vynadal mu: "Pro tebe je osmapadesátky škoda!"

Děti v kolchozním klubu dováděly, zápasily a záhy strhly ze stěny nějaký plakát. Dvě starší dostaly trest podle článku 58 (Podle Ustanovení z roku 1935 nesou děti trestní odpovědnost za všechny zločiny od věku 12 let!). Také rodičům to spočítali, že je naváděli, že je poslali.

16 letý školák, Čuvaš, udělal chybu v ruštině, která není jeho mateřským jazykem, když psal heslo do nástěnných novin, 58, 5 let.

A v účtárně sovchozu visí heslo: "Žije se lépe, žije se radostněji" (Stalin). A někdo připsal červenou tužkou "u", že jako Stalinu se žije veseleji. Viníka nehledali, zavřeli celou účtárnu.

Osmapadesátku dávají samozřejmě i za vybírání peněz ve prospěch ženy uvězněného dělníka. (Jak se mohli bez dovolení opovážit!)

Gesel Bernštejn a jeho manželka Besčastnaja dostali 58-10, 5 let za... domácí spiritistickou seanci! (Vyšetřovatel naléhal: příznej se, kdo ještě točil!)⁵⁴⁰

Nesmyslné? Barbarské? Neuvěřitelné? To vůbec není nesmyslné, to je právě ten "teror jako nástroj přesvědčování". Existuje přísloví: strílej straky a vrány - trefíš se i do labuti bílé. Bij po řadě, konec konců narazíš na toho pravého. V tom to právě spočívá: Připletou se a zahynou oni silní a skrytí, které bys jednotlivě za žádnou cenu nevychytil.

A kolik nejhlopějších obvinění se jen navymýšlelo, aby se zdůvodnilo zatčení náhodné nebo plánované osoby!

Grigorij Jefimovič Generalov (ze Smolenské oblasti) byl obžalován takto: "Opíjel se, protože nenáviděl sovětskou vládu." (Zatím pil proto, že se nesnášel s manželkou) - 8 let.

⁵⁴⁰ A v táboře se rozneslo, že Bernštejn sedí za "věštění" a pridurci mu nosili chléb a tabák: hádej mně taky!

Irina Tučinská (nevěsta syna Sofronického) byla zatčena, když šla z kostela (bylo naplánované uvěznění celé rodiny). Obvinili ji, že se v kostele "modlila za Stalinovu smrt" (kdo tu modlitbu mohl slyšet?!) - teror! 25 let.

Alexandr Babič byl obžalován, že "v roce 1916 působil proti sovětskému zřízení(!!!) jako voják turecké armády". (Ve skutečnosti byl ruským odborníkem na turecké frontě.) Protože byl ještě mimochodem obžalován z úmyslu předat v roce 1941 Němcům ledoborec Sadko (na jehož palubu vstoupil jako cestující!), zněl rozsudek: trest smrti zastřelením! Změnili jej na desítku; v táboře zemřel.

Sergej Stěpanovič Fjodorov, inženýr dělostřelec, byl obžalován ze "škůdcovského zadržování projektů mladých inženýrů" (vždyť ti komsomolští funkcionáři neměli dost času, aby výkresy dodělali).⁵⁴¹

Člen korespondent Akademie věd Ignatovskij byl zatčen v Leningradě v roce 1940 a obžalován z toho, že byl naverbován německou rozvědkou v době, kdy v roce 1908 pracoval u Zeisse! A to s tímto podivným úkolem: v nejbližší válce (která by ji přece měla nejvíc zajímat) špionáž neprovádět, až při další! Proto věrně slouží carovi za první světové války, pak sovětské vládě, buduje jediný optický závod v zemi (GOMZ), je zvolen do Akademie věd - ale na počátku druhé světové války ho chytí, zneškodní, popraví!

Ostatně většinou nebylo fantastických obvinění třeba. Existovala prostoučká standardní kolekce obvinění a stačilo, když vyšetřovatel vlepil jedno nebo dvě - jako známky na obálku:

- diskreditace Vůdce
- záporný poměr ke kolchozní výstavbě
- záporný poměr ke státním půjčkám (a který normální člověk by k nim měl kladný vztah!)
- záporný poměr k Stalinské ústavě
- záporný poměr k (poslednímu) opatření politiky strany
- sympatie k Trockému
- a tak dále, a tak dále

Vylepování těchto známek o různých hodnotách bylo jednotvárnou prací, k níž nebylo třeba dovednosti. Vyšetřovatel jen potřeboval novou oběť, aby neztrácel čas. Tyto oběti se získaly podle plánů operativních zmocněnců, vojenských jednotek, dopravních organizací, škol. Aby si ani operativní zmocněnci nemuseli lámat hlavu, přicházela jim velmi vhod udání.

Ve vzájemném boji na svobodě byla udání superzbraní, paprsky x: stačilo jen zamířit neviditelný paprsek na nepřítele - a padl. Neselhalo to nikdy. Pro tyto případy jsem si jména do paměti nevštěpoval, ale odvažuji si tvrdit, že jsem ve vězení slyšel hodně vyprávět o tom, jak se udání používalo v milostném soupeření: muž odklízěl nežádoucího manžela, manželka likvidovala milenku nebo milenka manželku, nebo se milenka mstila milenci za to, že ho nemohla odtrhnout od manželky.

Vyšetřovatelé nejraději používali bod desátý - kontrarevoluční (přejmenována na protisovětskou) agitace. Budou-li jednou potomci číst protokoly vyšetřování a soudních řízení ze stalinských dob, budou ohromeni, jací to byli neúnavní a mazaní chlapíci, to protisovětské agitátoři. Agitovali jehlou i roztrhanou čepicí, umytou podlahou (viz dále) nebo nevypraným prádlem, úsměvem nebo absencí úsměvu, nevyslovenými myšlenkami, příliš výrazným nebo příliš neproniknutelným pohledem, poznámkami v intimním deníku, milostnými psaníčky, nápisy na zádech. Agitovali na silnici, na polní cestě, u požáru, na trhu, v kuchyni, doma u čaje a v posteli do ouška. A jenom nepřemožitelná socialistická formace mohla odolat takovému náporu agitace.

Na Souostroví rádi poznamenávají, že ne všechny články trestního kodexu jsou dostupné. Leckdo by třeba rád porušil zákon o ochraně socialistického vlastnictví, ale nepustí ho k němu. Jiný by bez váhání zpronevěřil peníze - ale nedaří se mu najít místo pokladního. Aby člověk někoho zabil, musí sehnat aspoň nůž, aby spáchal sodomií, musí mít domácí zvířectvo. Dokonce ani sám článek 58 není snadné získat: jak zradíš vlast podle bodu 1-b, když nejsi v armádě? Jak se podle bodu 4 spojíš se světovou buržoazií, když bydlíš v Chanty-Mansijsku? Jak poškodíš státní průmysl a dopravu podle bodu 7, pracuješ-li jako holič. Když nemáš aspoň mizerný lékařský sterilizační přístroj, aby ti vybuchl (inženýr chemie Čudakov, rok 1948, diverze)?

Ale bod desátý článku 58 je dostupný všeobecně. Je dostupný přestárlým babkám i dvanáctiletým školákům. Je dostupný ženatým i svobodným, těhotným i pannám, sportovcům i mrzákům, opilcům i abstinentům, majitelům osobních aut i žebrákům. Člověk může získat bod 10 v zimě se stejným

⁵⁴¹ Přesto však tohoto prohnaného škůdce vozí z Krestů... do vojenských továren jako konzultanta.

úspěchem jako v létě, ve všední den jako v neděli, brzy ráno a pozdě večer v zaměstnání i doma, na schodišti, na stanici metra, v hlubokém lese, o přestávce v divadle i při zatmění slunce.

Svou dostupností se desátému bodu mohl rovnat jen bod dvanáctý - neoznámeni: neboli "věděl - nepověděl". Všichni ti, jak jsme je uvedli výše, mohli tento bod za všech okolností dostat, bylo to však o to snazší, že k tomu nebylo třeba otevřít ani pusu, ani vzít pero do ruky. Tento bod trestal právě za nečinnost! A trest byl stejný: 10 let a 5 "náhubku".

Jistěže po válce 1. bod článku 58 - "vlastizrada" nemohl vypadat jako těžko dostupný. Měli na něj nárok nejen všichni váleční zajatci, nejen všichni okupovaní, ale dokonce i ti, co otáleli s evakuací z ohrožených míst a tím projevovali svůj úmysl zradit vlast. (Profesor matematiky Žurajevskij žádal k cestě z Leningradu tři místa v letadle: pro manželku, nemocnou švagrovou a pro sebe. Dostal místa dvě, bez švagrové. Poslal manželku a švagrovou a sám zůstal doma. Úřady nemohly tento čin kvalifikovat jinak, než že profesor čekal na Němce, 58 - 1-a, navíc 19, 10 let.)

Ve srovnání s tím nešťastným krejčím, vrátným z klubu, hluchoněmým, námořníkem anebo chlapíkem od Vetlugy budou vypadat jako zcela zákonně odsouzení:

- Estonec Enseld, který přijel do Leningradu ještě z nezávislého Estonska. Sebrali mu ruský napsaný dopis. Pro koho? Od koho? "Jsem čestný člověk, nemohu to říci." (Byl tu dopis V. Červova rodině.) Ach, svoloč, čestný člověk! Tak maž na Solovky!... Ale on měl aspoň dopis!

- Giričevskij. Otec dvou frontových důstojníků, dostal se za války při pracovním nasazení na těžbu rašeliny, a tam se nepříznivě vyjádřil o řídké nemastné polévce. (Ale přece jen se vyjádřil. Přece jen otevřel ústa!) Zcela zaslouženě za to dostal 58-10, 10 let. (Zemřel, když vyhrabával na táborovém smetišti bramborové slupky. V jeho špinavé kapse byla fotografie syna, na prsou řád na řádu.)

- Něstěrovskij, učitel angličtiny. Ve vlastním domově u čaje vyprávěl ženě a její nejlepší přítelkyni (ale přece jen to vyprávěl! Opravdu!), jak ubohý a hladový je povolžský týl, odkud se právě vrátil. Nejlepší přítelkyně shodila oba manžele: jemu 10. bod, jí - 12., oběma 10 let. A co byt? Nevím, třeba ho dostala přítelkyně?)

- Rjabinin, N. I. V roce 1941 při našem ústupu přímo nahlas prohlásil, že se mělo miň zpívat. "Když si začnou, dáme jim to." Takového lumpa zastřelit je málo, a dostal jenom 10 let!

- Reunov a Tretjuchin, komunisté, se začali z ničeho nic starat, proč nebyl svolán sjezd strany, proč se porušují stanovy (jako by to byla jejich věc, psi jedni!). Dostali každý po desítku.

- Faina Jefimovna Epštejnová, ohromená zločinností -Tročkého, se na stranické schůzi zeptala: "A pročpak ho pustili z SSSR?" (Jako by se strana před ní měla odpovídat! Třeba se Josef Vissarionovič vzteky bil do hlavy). Za tuto hloupou otázku zaslouženě dostala (a odseděla si) jeden po druhém tři tresty. (Přestože ji nikdo z vyšetřovatelů a prokurátorů nedokázal vysvětlit, v čem je její vina.)

- A proletářka Gruša prostě udivuje svými těžkými zločiny. Třiadvacet let pracovala ve sklárně a nikdy u ní sousedé neviděli ikony. A před příchodem Němců si ikony pověsila (prostě se přestala bát, vždyť za ikony člověka honili) a co zvláště zdůraznilo vyšetřování, zahájené na základě udání sousedek, vydrhla podlahy! (A Němci nepřišli.) Navíc sebrala u domu pěkný německý leták s obrázkem a strčila jej do vázičky na prádelníku. Přesto náš humánní soud přihlédl k proletářskému původu Gruši a dal jí jenom 8 let tábora a tři roky odnětí občanských práv. Mezitím její manžel padl na frontě. Dcera studovala průmyslovku, ale kádry ji neustále pronásledovaly: "Kde máš matku?", a děvče se otrávil. (Dál než k dceřině smrti Gruša vyprávět nemohla, plakala a šla pryč.)

A co by měl dostat Gennadij Sorokin, student 3. ročníku Čeljabinského pedagogického institutu, když napsal do literárního studentského časopisu (1946) dva vlastní články? Menší balík, 10 let.

A čtení Jesenina? Vždyť všechno zapomínáme. Vždyť nám brzy řeknou: "Tak to nebylo, Jelenin byl vždy ctěným lidovým básníkem." Jelenin však byl básníkem kontrarevolučním, jeho verše patřily k zakázané literatuře. M. J. Potapovovi předložili v rjazanském GB toto obvinění: "Jak ses opovážil obdivovat (před válkou) Jelenina, když Josef Vissarionovič řekl, že nejlepší a nejnadanější je Majakovskij? Tu se právě projevilo tvoje protisovětské ledví!"

A už docela jako odvěký protisovětský živel vypadá civilní letec, druhý pilot douglasu. Nejenže má sebrané Jeseninovy spisy, nejenže vykládal, že lidé ve východním Prusku žili dobře a blahobytně, dokud jsme tam nepřišli, ale v diskusi u letecké jednotky se pustil do veřejného sporu s Erenburgem o Německu.

(Vzhledem k tehdejšímu postoji Erenburga se dovtipíme, že letec navrhoval, aby se s Němci zacházelo mírněji.)⁵⁴² Na diskusním večeru a na jednou veřejný spor! Tribunál, 10 let a 5 náhubku.

I. F. Lipaj vytvořil ve svém okrese kolchoz o rok dřív, než to rozkázali shora - a kolchoz naprosto dobrovolný!

Jak mohl zmocněnec GPU Ovsjannikov strpět takové nepřátelské pikle? Nechci tvoje dobré, dělej moje špatné! Kolchoz byl prohlášen za kulacký a Lipaje jako náhončího kulaků protáhli bažinou...

F. V. Šavirin, dělník, promluvil na stranické schůzi nahlas(!) o Leninově závěti! Nic strašnějšího ani být nemohlo, to už je úhlavní nepřítel! Pokud mu nějaké zuby po vyšetřování zůstaly, ztratil je hned první rok na Kolymě.

Takoví to byli hrozní zločinci, ti s článkem 58! Ale vyskytovali se také zlí a lstiví, ilegálního ražení. Například Perec Gercenberg z Rigy. Najednou se stěhuje do Litevské socialistické republiky a tam hlásí, že je volského původu. Přitom je lotyšský Žid. Co je tady zvlášť pobuřující - chtěl oklamat svůj rodný stát. To znamená, že počítal s tím, že ho pustíme do Polska a odtamtud že frkne do Izraele. Kdepak, holoubku, nelíbilo se ti v Rize, rač do GULagu. Úmysl vlastizrady, 10 let.

A jací to bývají tajnůstkáři! V roce 1937 byli mezi dělníky závodu Bolševik (Leningrad zjištěni bývalí učňové FZU, kteří se v roce 1929 zúčastnili schůze, kde měl projev Zinovjev. (Našla se prezenční listina, přiložená k protokolu.) A osm let to skrývali; vplížili se mezi proletariát. Teď byli všichni zatčeni a zastřeleni.

Marx řekl: "Stát se sám oklešťuje, když z občana udělá zločince."⁵⁴³ A velmi dojemně vysvětlil, že stát musí vidět v každém delikventovi také člověka s horoucí krví, vojáka, který brání vlast, příslušníka rodiny, "jejíž existence je posvátná" a především - občana. Ale naši právníci nemají čas na to, aby četli Marxe, zejména místa tak nedomyšlená. A Marx si může - bude-li chtít - přečíst naše instrukce.

Řekne někdo, že je tento výčet oblundný? Nepředstavitelný? Že se tomu ani věřit nedá? Že tomu Evropa neuvěří?

Evropa samozřejmě neuvěří. Dokud si sama neposedí, neuvěří. Uvěřila našim časopisům na křídovém papíře, víc se jí do hlavy nevejde.

A co my? Před padesáti lety bychom také neuvěřili; ani za nic. Ani před sto lety bychom byli neuvěřili.

V starém Rusku patřili politici a prostí občané k protikladným pólům. Těžko by se byly našly způsoby života i způsoby myšlení, které by se více vylučovaly navzájem.

V SSSR začali shrabovat prosté občany jako "politické". A proto se politici dostali na úroveň prostého občana.

Polovina Souostroví měla Osmapadesátku. A přitom tu politici neexistovali... (Kdyby bylo bývalo tolik opravdových politických - na jaké lavici by už dávno seděla tamta vláda!)

Do této osmapadesátky se dostal každý, pro koho hned nenašli obyčejný paragraf. Byla to nepředstavitelně pestrá míchanice.⁵⁴⁴ Přišit člověku osmapadesátku byl nejprostší způsob, jak ho odrovnat, uklidit rychle a navždy.

A dále tam proudily prostě rodiny, zejména manželky, rodinní příslušníci. Teď už je u nás běžné, že se jako RP berou manželky významných straníků, ale tento zvyk se ujal dříve, tak se čistily i šlechtické rodiny, i významnější rodiny inteligence a duchovních osob. (A dokonce i v 50. letech: historik Ch-cev dostal za zásadní chyby, jichž se dopustil v knize, 25 let. Ale žena musí také něco dostat? Desátku. Ale

⁵⁴² V Erenburgových pamětech není o takových drobných událostech ani slovo. Ostatně nemusel vědět, že jeho odpůrce zavřeli. Jenom mu v té chvíli odpověděl dostatečně stranicky, pak na to zapomněl. Erenburg píše, že sám zůstal naživu, protože si v loterii vytáhl "šťastný los". Ech, lotynka přece měla prověřená čísla. Když kolem tebe brali přátele, musel's jim přece včas přestat telefonovat. Když se korouhvička otáčela, musel ses točit taky. Erenburg rozněcoval nenávisť k Němcům s takovou zuřivostí, že ho i Stalin napomenul. Když jsi ke konci života cítil, že's pomáhal vítězství lži, neměl ses ospravedlňovat memoáry, nýbrž dnešní odvahou a obětí.

⁵⁴³ Karl Marx - Friedrich Engels, Dílo, Berlín 1956, sv. 1 str. 121.

⁵⁴⁴ Například mladý Američan, který si vzal sovětskou dívku, a byl zatčen hned v první noc, již strávil mimo budovu amerického velvyslanectví (Morris Gershman). Nebo bývalý sibiřský partyzán Muravjov, který byl znám svými kárnými pochody proti bílým (mstil se za bratra) - od roku 1930 nevyšel z GPU (začalo to kvůli zlatu), ztratil zdraví, zuby, rozum a dokonce i příjmení (stal se z něho Foks). Nebo sovětský intendant, který měl za sebou spoustu krádeží, utekl před trestním stíháním do západní zóny Rakouska, ale tam - ta ironie! - nenašel místo. Tupý byrokrat, chtěl i tam získat vysoké po stavení, ale jak ho dosáhnout ve společnosti samých talentů: Rozhodl se, že se vrátí do vlasti. Teď dostal souhrnný trest 25 let za rozkrádání a za podezření ze špionáže. A byl rád: tady se to volněji dýchá! Takových příkladů je bezpočet.

pročpak nechat 75 letou starou matku a 16 letou dceru? Dostaly také - za neoznámení. A všechny čtyři rozstrkali do různých táborů a nedovolili jim korespondenci.)

Čím víc klidných, tichých lidí, vzdálených politice a dokonce negramotných, čím víc lidí, kteří se před zatčením věnovali jen svému všednímu životu, se dostávalo do kolotoče nezasloužených trestů a smrtí, tím nenápadnější se stávala osmapadesátka, ztrácela jakýkoli, a hlavně politický ráz, a stávalo se z ní ztracené stádo ztracených lidí.

Nestačí však říci, kdo tvořil osmapadesátku, ještě důležitější je, jak se s ní zacházelo v táboře.

Od prvních let revoluce byl tento spolek v pevných kleštích režimu a právních formulací.

Když si vezmeme rozkaz VČK č. 10 ze dne 8. 1. 21, dozvíme se, že bez důvodných příčin nelze zatknout jen dělníka a rolníka - to znamená, že intelektuála ano, třeba proto, že je nesympatický. Když si poslechneme, co říká Krylenko na V. sjezdu pracovníků spravedlnosti v roce 1924, dovíme se, že "pokud jde o odsouzené z řad třídně nepřátelských živlů... je jakákoli náprava nemožná a bezúčelná." Na počátku třicátých let nám ještě jednou připomenou, že zmírňování trestů pro třídně cizí živly je pravičácká oportunistická praxe. Stejně tak oportunistická je teze, že "ve vězení jsou si všichni rovni", že od chvíle, kdy je vynesena rozsudek, vlastně přestává třídní boj, že "třídní nepřítel se začne napravovat."⁵⁴⁵

Shrneme-li to, vysvítá: sebrat vás můžeme pro nic, napravovat vás je bezúčelné, v táboře budete mít podřadné postavení a dorazíme vás tam třídním bojem.

Ale jak tomu máme rozumět - tábor, a třídní boj? Zdálo by se skutečně, že jsou si všichni trestanci rovni. Jen se neukvapujte, to je buržoazní představa! Právě proto politickým sebrali právo odpykávat si trest odděleně od kriminálních, aby jim ty kriminální hodili na krk! (To vynalezli ti lidé, kteří v carských vězeních pochopili sílu možné politické jednoty, politického protestu a jejich nebezpečí pro režim.)

Ale Averbach je připraven, ten nám to hned vysvětlí. "Taktika převýchovy je založena na třídním rozvrstvení", opírat se o vrstvy proletariátu nejbližší⁵⁴⁶ (kdo jsou to ti blízcí? No přece "bývalí dělníci", to znamená zloději, ty právě poštveme proti osmapadesátce!), převýchova není možná bez rozněcování politických vášní" (to je doslovný citát).

Takže když náš život zcela vydávali na pospas zlodějům, nebyla to zvučely líných velitelů ve vzdálených táborových střediscích, nýbrž hluboká Teorie!

"Třídně diferencovaný přístup k režimu... neustálé administrativní působení na třídně cizí živly" - dokážete si to představit - odkrucujete si nekonečný trest, v rozedraném kabátě, s hlavou sklopenou - a tady je pro vás připraveno neustálé administrativní působení.

V této skvělé knize dokonce čteme přehled způsobů, jak pro osmapadesátku vytvořit v táboře nesnesitelné podmínky. Najdeme tu nejen omezování návštěv, balíčků, korespondence, práva stěžovat si, práva pohybu uvnitř (!) tábora. Je tu i pokyn tvořit z třídně cizích živlů zvláštní brigády, vytvářet pro ně těžší podmínky (vysvětlím to: znamená šidit je při měření výkonu), a když nesplní normu, prohlásit to za úklady třídního nepřítel. (Odsud máme kolymské popravy celých brigád!) Jsou tu i časté podnětné rady: kulaky a jejich pomahače (to znamená nejlepší rolníky z těch, co sedí v táboře, jimž se i ve spaní zdá o selské práci) neposílat na zemědělské práce! A ještě: vysoce kvalifikovaným třídně cizím živlům (to znamená inženýrům) nesvěřovat žádnou odpovědnou práci "bez předběžné prověrky" (ale kdopak je v táboře natolik kvalifikován, aby mohl prověřit inženýry? Zřejmě zlodějské lehké jezdecko z KVO, něco na způsob chunvejbínů). Na kanálech je těžké řídit se touto radou, vždyť plavební komory se samy nevyprojektují, kanál se sám nenasměruje. To pan Averbach přímo úpí: ať jsou odborníci aspoň šest měsíců po příjezdu do tábora na společných! (A ke smrti ani není víc potřeba!) Když prý nebydlí v privilegovaném baráku intelektuálů, "působí na ně kolektiv", "kontrarevolucionáři vidí, že masy jsou proti nim, že jimi pohrdají".

A jak pohodlné je prostřednictvím třídní ideologie všechno obracet naruby. Někdo zařazuje "bývalé" a intelektuály na funkce pridurků? To znamená, že "posílá na nejtěžší práce táborové vězně z řad pracujících!" Jestliže ve skladu pracuje bývalý důstojník a je nedostatek pracovních oděvů, znamená to, že "vědomě odmítá" věci vydat. Jestliže někdo řekne rekordmanům: "ostatní vám nestačí", znamená to, že je třídní nepřítel. Jestliže se zloděj opije, uteče anebo něco ukradne - vysvětlí mu, že ho opilý třídní nepřítel, navedl k útěku nebo ke krádeži (intelektuál navedl zloděje ke krádeži!). A to vše se píše v roce 1936 s plnou vážností! A jestliže sám "cizí živel vykazuje dobré výkony ve výrobě", "dělá to, aby se maskoval!"

⁵⁴⁵ Sborník Ot tjurem..., str. 384.

⁵⁴⁶ Averbach L, Ot prestuplenija k trudu, str. 35.

Je to začarovaný kruh! Pracuj nebo nepracuj, měj nás rád nebo neměj - nenávidíme tě a rukama zlodějů tě zničíme!

A tak Petr Nikolajevič Pticyn (sedí za osmapadesátku) vzdychá: "Vždyť praví zločinci nejsou schopni skutečně pracovat. Právě nevinný člověk se oddává práci cele, do posledního dechu. To je tragédie - nepřítel lidu je přítel lidu."

Není však přijata oběť tvá.

"Nevinný člověk!" - to je základní pocit té náhražky politických, která byla nahnána do táborů. Je to zřejmě jev ve světových dějinách věznic nevidaný: milióny trestanců jsou si vědomy své nevin, všichni jsou nevinní, nikdo není vinen. (S Dostojevským seděl v katorze jeden nevinný!) Avšak tyto houfy náhodných lidí, kteří byli zahrnutí za ostatní drát nikoli pro své názory, nýbrž z rozmaru osudu, vědomí vlastní pravdy neposilovalo - snad je ještě tvrději drtilo vědomí nesmyslnosti tohoto postavení. Drželi se spíš svého dřívějšího života než nějakého přesvědčení a příliš neprojevovali schopnost k oběti, jednotě nebo bojového ducha. Již ve vězeních se plně celý dostávaly do rukou dvou nebo tří usmrkaných urků. A v táborech byli už naprosto zlomeni, byli připraveni jen se ohýbat pod klackem úkoláře a kriminálních, pod pěstí brigády, byli již schopni jediné si osvojit táborovou filozofii (roztržštěnost, každý jen za sebe, vzájemné klamání) a táborový jazyk.

J. Olickaja, která se dostala do normálního tábora v roce 1938, se s údivem dívala na tyto osmapadesátníky očima socialistky, jež poznala Solovky a izolátory. Kdysi, vzpomínala, se političtí o všechno dělili, zatímco teď každý žil a žvýkal jenom sám za sebe a dokonce i "političtí" kšeftovali s věcmi a přiděly!...

Politická pakáž - tak jim (nám) říkala Anna Skripniková. Sama učinila již v roce 1925 tuto zkušenost: stěžovala si vyšetřovateli, že velitel Lubjanky tahá její spoluvězeňkyně za vlasy. Vyšetřovatel se rozesmál a zeptal se: "A vás také tahá?" "Ne, ale moje kamarádky!" Nato nabádavě a káravě zvolal: "Ach, to je hrozné, že protestujete! Nechte těch ruských, hloupých intelektuálských způsobů! Jsou zastaralé!

Starejte se jen o sebe! - jinak to s vámi špatně dopadne."

No, a to je přece zásada podsvětí: když tě nesorou, tak se neutírej! Lubjanský vyšetřovatel vyznával už v roce 1925 filozofii podsvětí!

A tak na otázku, znějící pro ucho vzdělaných lidí nesmyslně: "Může politický krást?", se na oplátku podíváme: "A pročpak by ne?"

"A může udat?"

"A oč je horší, než ostatní?"

A když mně někdo naivně namítne na adresu Ivana Děnisoviče: jak to, že u vás političtí mluví jazykem zločinců? Odpovídám: a co když na Souostroví jiná řeč neexistuje? Copak se politická pakáž může postavit proti kriminální pakáži vlastním jazykem?

Vždyť jim vtloukají do hlavy, že jsou kriminální, nejtěžší z kriminálních, a ne kriminální se u nás do vězení ani nezavírají!

Osmapadesátníkům zlomili páteř, a tak politické nemáme. Hodili je do pomyjí Souostroví, hnali je do práce na smrt a řvali jim do uší táborovou lež, že každý je každému nepřitelem!

Příslloví praví: hlad naučil Dalibora housti, ale obyvatelé Souostroví se nenaučili. Ani z hladu.

A přece, jak málo, jak málo potřebovali, aby se zachránili! Pouze: nelpět na životě, již stejně ztraceném a semknout se.

To se někdy dařilo uceleným skupinám cizinců, například Japoncům. V roce 1947 přivezli do trestného táborového střediska Revučij asi čtyřicet japonských důstojníků, takzvaných "válečných zločinců" (ačkoli opravdu nevím, čím se proti nám provinili, na to jsem nepřišel. Byly velké mrazy. Kácení dříví, nesnesitelné i pro Rusy. Odmítači⁵⁴⁷ rychle vysvlékli některé Japonce, několikrát jim sekli koš s chlebem. Japonci udiveně čekali na zásah velení, ale velitelé tomu pochopitelně nevěnovali pozornost. Nato jejich vedoucí brigády plukovník Kondo se dvěma důstojníky vyšší hodnosti vstoupil večer do pracovny velitele táborového střediska a upozornil (rusky uměli výborně), že jestliže svévolné pronásledování neskončí, zítra na úsvitu dva důstojníci, kteří se sami přihlásili, spáchají harakiri. A to bude teprve začátek. Velitel táborového střediska (natvrdlý Jegorov, bývalý komisař pluku) se hned dovtípil, že by na tom mohl shořet. Dva dny japonskou brigádu nevodili do práce, dostávala normální jídlo a pak ji z trestného střediska odvezli.

Jak málo je třeba k boji a k vítězství - pouze nelpět na životě! Na životě stejně ztraceném.

⁵⁴⁷ Odmítači: odmítám všechno, co žádá velení - režim i práci. Obvykle je to silné jádro galerky.

Ale naše osmapadesátka, neustále promíchávána s těžkými zločinci a drobnými zloději, nikdy nebyla sama - aby se jeden druhému podíval do očí, aby si jednou uvědomili, kdo jsou. A ty moudré hlavy, plamenná ústa a pevná srdce, jež by se mohly stát vůdci táborových i vězeňských trestanců - ty už dávno podle zvláštní poznámky na spisech oddělili, zacpali jim ústa roubíkem, schovali je do zvláštních izolátorů, postříleli ve sklepích.

Avšak život má jistou zvláštnost, již si všimlo už učení Tao, a tak se dá předpokládat, že zánik politický byl právě jejich zrodem.

Odvážím se nyní říci, že v sovětských časech skutečně političtí nejen byli, ale:

1. že jich bylo víc než za dob carismu a,
2. že projeví větší pevnost a odvahu než dřívější revolucionáři.

Zdánlivě je to v rozporu s tím, co jsme řekli, ale - ve skutečnosti není. Političtí byli v carském Rusku ve velmi výhodném postavení, byli středem pozornosti - vyvolávali okamžitý ohlas ve veřejnosti a v tisku. Již jsme viděli (část I, kap. 12), že v sovětském Rusku to socialisté měli neskonale těžší.

Socialisté však nebyli jediní političtí. Jenomže je vychrstli jako ze škopku do patnáctimiliónového kriminálního oceánu, a tak se stali pro nás neviditelní a neslyšitelní. Byli němí. Němější než všichni ostatní. Podobali se rybám.

Ryba je symbolem starých křesťanů. A právě křesťané tvořili hlavní oddíl politických. Neohrabaní, nevzdělaní, neuměli promluvit z tribuny ani napsat ilegální provolání (jejich víra jim to ani nepřikazovala!) - šli do tábora na muka a smrt - jen se nevzdát víry! Dobře věděli, proč sedí, a byli ve svém přesvědčení neochvějní! Byli snad jediní, jichž se nedotkla ani táborová filozofie, ani táborový jazyk. To, že nejsou političtí? Kdepak, to není žádná pakáž.

A žen je mezi nimi zvláště mnoho. Tao praví: právě když víra hyne, jsou skutečně věřící. Pro osvícené posměšky nad pravoslavnými kněžími, mňoukání komsomolců za velikonočního večera a pískání zločinců na tranzitkách jsme přehlédli, že v hříšné pravoslavné církvi přece jen vyrostli dcery, hodné prvních století křesťanství - sestry těch, co byly házeny do arény lvům.

Křesťanů bylo spousta, transporty a hroby, transporty a hroby - kdo ty milióny spočítá. Zahynuli neznámí a jako svíčky svítily jen ve svém nejbližším s okolí. Byli to nejlepší křesťané Ruska. Všichni ti horší podlehli, zřekli se a ukryli.

Není to tedy víc? Cožpak carské Rusko někdy mělo tolik politických? V desítkách tisíců ani neumělo počítat.

Potlačení našich politických však bylo provedeno tak čistě, tak beze svědků, že jen občas vypluje něčí příběh.

Biskup Preobraženskij (vypadá jako Tolstoj, šedý plnovous). Vězení, vyhnanství, tábor, vězení, vyhnanství, tábor (Velký pasiáns). Po tomto dlouholetém utrpení byl v roce 1943 předvolán na Lubjanku (po cestě mu zločinci sebrali vysokou kněžskou čepici). Navrhli mu, aby vstoupil do Synodu. Zdálo se, že by si byl mohl po tolika letech dovolit odpočinout od vězení? Ale ne, odmítá: to není ryzí Synod, to není pravá církev. A znovu do tábora.

A Valentin Felixovič Vojno-Jaseněckij (1877-1961), arcibiskup Lukáš a autor slavné chirurgie? Jeho život bude sepsán, není naším úkolem psát o něm zrovna tady. Tento člověk oplýval talenty. Před revolucí se v konkursu dostal do Akademie umění, ale nechal jí, aby lépe sloužil lidstvu jako lékař. V lazaretech první světové války proslul jako skvělý oční chirurg, po revoluci vedl taškentskou kliniku, velice populární po celé Střední Asii. Měl před sebou nejskvělejší kariéru, již dosáhli nemnozí naši současníci, úspěšní slavní lidé - ale Vojno-Jaseněckij měl pocit, že jeho služba je nedostatečná a přijal kněžské svěcení. V operačním sále si pověsil ikonu a přednášel studentům v kněžské kutně a s křížem na prsou (1921). Patriarcha Tichon ho ještě stačil jmenovat taškentským biskupem. Ve 20. letech byl Vojno-Jaseněckij poslán do vyhnanství do Turuchanského kraje, vrátil se na přímluvu mnoha přátel, ale jeho lékařská katedra a diecéze již byly obsazeny. Vedl soukromou praxi (s vizitkou "biskup Lukáš"), nemocní se k němu jen hrnuli (a tajně i ti v kožených kabátech), přebytky peněz rozdával chudým.

Příznačné je, jak ho oddělali. Do druhého vyhnanství (1930, Archangelsk) nebyl poslán na základě článku 58, ale za "navádění k vraždě" (nesmyslná historka, podle níž prý působil na manželku a tchyni fyziologa Michajlovského, který spáchal sebevraždu a předtím již v záchvatu šílenství vstříkoval mrtvolám roztok, zpomalující rozklad, zatímco noviny křičely o "vítězství sovětské vědy" a o "vzkříšení", jež je dílem lidských rukou). Tento administrativní trik nám dává možnost ještě názorněji pochopit, kdo

byli ti skuteční političtí. Jejich hlavním znakem nemusí být ani boj s režimem, může to být morální nebo živelný odboj proti němu. A nálepka "článku" nic neříká. (Mnozí synové rozkulačených dostávali paragrafy za krádeže, ale v táborech se chovali jako praví političtí.)

V archangelském vyhnanství Vojno-Jaseněckij vypracoval novou metodu léčení hnisavých zranění. Byl povolán do Leningradu, Kirov ho přesvědčoval, aby se zřekl kněžské hodnosti, za to mu okamžitě nabízel ústav. Ale tvrdohlavý biskup nepřistoupil ani na publikaci knihy, pokud by v závorce nebyla uvedena kněžská hodnost. Tak mu bez ústavu a bez knihy skončilo v roce 1933 vyhnanství, vrátil se do Taškentu, tam byl potřetí odsouzen k vyhnanství do Krasnojarského kraje. Od začátku války pracoval v sibiřských vojenských nemocnicích, použil své metody léčení a za to dostal Stalinovu cenu. Přistoupil na to, že ji převezme jen v úplném biskupském rouše!⁵⁴⁸

A co inženýři? Kolik z nich, co nepodepsali hloupá a hnusná doznání ke škůdcovství, bylo rozptýleno a postříleno? A jak se mezi nimi skví Petr Akimyč (Joakimovič) Palčinskij (1875-1929)! Byl to inženýr - vědec s ohromujícím rozsahem zájmů. Absolvent (1920) báňské školy, vynikající důlní odborník, studoval - jak vidíme ze seznamu jeho prací obecné otázky ekonomického rozvoje, kolísání průmyslových cen, exportu uhlí, zařízení a činnosti obchodních evropských přístavů, ekonomické otázky přístavního hospodářství, techniku bezpečnosti v Německu, koncentraci v německém a anglickém uhelném průmyslu, ekonomii hornictví, otázky obnovy a rozvoje průmyslu stavebních materiálů v SSSR, obecného vzdělání inženýrů na vysokých školách. Kromě toho napsal práce přímo o hornictví, popsal jednotlivá území a naleziště (a dosud ani neznáme všechny jeho práce). Tak jako Vojno-Jaseněckij v lékařství, žil by si spokojeně jako inženýr i Palčinskij. Ale tak jako Vojno-Jaseněckij nemohl opustit víru, tak se Palčinskij nemohl nezaplést do politiky. Již jako student báňské školy byl Palčinskij na seznamu policie jako "vůdce hnutí", v roce 1900 předsedal studentskému shromáždění. Když už byl inženýrem, významně se podílel v roce 1905 na revolučních událostech a byl odsouzen "v trestní věci Irkutské republiky" k nuceným pracím. Prchl, odejel do Evropy. Již dříve sympatizoval s anarchisty a tady se sblížil s Kropotkinem. V letech emigrace se zdokonaloval v několika inženýrských oborech, prostudoval evropskou techniku a ekonomii, ale sledoval i program lidových vydání "pro šíření anarchistických idejí mezi masami". V roce 1913 se po amnestii vrátil do Ruska. Napsal tehdy Kropotkinovi: "Vytyčil jsem si jako program své činnosti v Rusku... všude, kde jen budu mít možnost, přispívat k rozvoji výrobních sil státu a k rozvoji veřejné iniciativy v nejširším smyslu tohoto slova."⁵⁴⁹ Když poprvé objížděl velká ruská města, vyzývali ho všude, aby kandidoval na místo správce rady sjezdu podnikatelů důlního průmyslu, nabízeli mu "skvělá ředitelská místa v Donbasu", místa konzultanta v bankách, stolicí na báňské škole, místo ředitele báňského oddělení. V Rusku nebylo mnoho pracovníků s takovou energií a s tak rozsáhlými znalostmi!

A jaký osud ho čekal dál? Již jsme se zmiňovali (č. 1., kap. 10), že se za války stal zástupcem předsedy Vojenskoprůmyslového výboru, a po Únorové revoluci -- náměstkem ministra obchodu a průmyslu. Zřejmě jako nejenergičtější z členů slabé Prozatímní vlády, byl Palčinskij v době kornilovštiny generál-gubernátorem Petrohradu a v říjnových dnech velitelem obrany Zimního paláce. Pak ho hned zavřeli do Petropavlovky, proseděl 4 měsíce, ale pustili ho. V červnu 1918 byl zatčen, aniž mu bylo předloženo nějaké obvinění. 6. září 1918 byl zapsán do seznamu 122 významných rukojmí ("bude-li... zavražděn ještě jediný sovětský činitel, budou osoby, uvedené v seznamu rukojmí, zastřeleny" PetroČK, předseda G. Bokij, tajemník A. Joselevič)⁵⁵⁰. Zastřelen však nebyl a koncem roku byl dokonce propuštěn po nemístném zásahu švýcarského sociálního demokrata Karla Moora (ohromeného tím, jaké lidi necháváme hnít ve vězení). Od roku 1920 je profesorem báňské školy, navštěvuje Kropotkina v Dmitrovu, po jeho brzké smrti organizuje výbor k uctění Kropotkinovy památky (k čemuž nedošlo), brzy je znovu zatčen, snad za to, snad za něco jiného. V archívu se dochoval zajímavý dokument o propuštění Palčinského z tohoto třetího sovětského vězení - dopis Moskevskému revolučnímu tribunálu ze dne 16. ledna 1922:

"Vzhledem k tomu, že stálý poradce Gosplanu P. A. Palčinskij referuje 18. ledna t. r. ve tři hodiny odpoledne v Jižním byru o otázce obnovy metalurgie na jihu, jež má dnes zvláštní význam, prosí prezidium Gosplanu Revoluční tribunál, aby v uvedené hodinu propustil soudruha Palčinského a umožnil mu splnění uloženého úkolu.

⁵⁴⁸ Na otázky o jeho životě se studenti lékařských fakult dnes dozívají: Žádná literatura neexistuje!

⁵⁴⁹ Dopis Kropotkinovi, 20. 2. 1913, CGAOR, fond 1129, opis 2, a. j. 1936.

⁵⁵⁰ Petrogradskaja pravda, 6. 9. 18, No. 193.

Prosí (jakým právem?). A jen proto, že metalurgie na jihu "má zvláštní význam..." a jen ke "splnění úkolu" a pak - čert ho vem, třeba si ho vezměte zpátky do cely.

Ale ne, Palčinského ještě nechali pracovat při obnově těžby v SSSR. Po hrdinném odporu ve vězení byl bez soudu zastřelen až v roce 1929.

Ten, kdo popravuje výkvět národa, jeho koncentrované znalosti, energii, nadání, nemůže mít ani trochu lásky ke své zemi, musí to být hotový cizák.

A nebylo to za 12 let s Nikolajem Ivanovičem Vavilovem stejné? Cožpak Vavilov není opravdový politický (z hořké nouze)? Během 11 měsíců vyšetřování prodělal 400 výslechů. A u soudu (9. července 1941) se k činům, v obžalobě uváděným, nedoznal!

Hydrotechnik, profesor Rodionov (vypráví o něm Vitkovskij) není vůbec slavný. Když se dostal do vězení, odmítl pracovat v oboru, ačkoli to pro něho byla nejsnazší cesta. A podrážel boty. Cožpak to není pravý politický? Byl to pokojný hydrotechnik, k boji se nechystal, ale když se postavil žalárníkům, trval na svém přesvědčení - což to není skutečný politický? Jako stranickou legitimaci ještě potřebuje?

Tak jako hvězda náhle zazáří světlem stokrát silnějším a zhasne, tak i člověk, který není předurčen k politice, může ve vězení náhle silně zazářit a na tu záři zahynout. Obvykle se o těchto případech nedozvíme. Někdy o nich poví svědek. Někdy před námi leží vybledlý papírek a nad tím můžeme jen sprádat domněnky:

Jakov Jefimovič Počtar, 1887, nestraník, lékař. Od začátku války je na 45. letecké základně Černomořského loďstva. První rozsudek vojenského tribunálu Sevastopolské základny (17. listopadu 1941) - 5 let NPT. Zdá se, že to dobře dopadlo. Ale copak je to? 22. Listopadu - druhý rozsudek: smrt zastřelením. A 27. listopadu je popraven. Co se stalo v osudných pěti dnech mezi 11. a 22.? Zazářil jako hvězda? Nebo se soudci vzpamatovali, že dostal málo?⁵⁵²

A co trockisté? To jsou čistokrevní političtí, to se jim nedá upřít.

(Křičí na mě! Zvonečkem zvoní: vzpamatujte se! Mluvte o jediných politických! O neohrožených komunistech, kteří i v táboře nadále svatě věřili... - Dobře, věnujeme jim příští zvláštní kapitolu.) Historici budou jednou zkoumat otázku: v jaké chvíli se objevil pramínek politické mládeže? Domnívám se, že asi v roce 43 - 44 (neberu v úvahu socialistickou a trockistickou mládež). Byli to téměř školáci (připomeňme si "demokratickou stranu" z roku 1944) a najednou si usmyslili, že budou hledat platformu jinou než ta, co se jim úsporně předkládá a vnucuje. No, jak jinak bychom jim mohli říkat?

Jenže ani o nich nic nevíme a ani se nedozvíme.

A když jde 22 letý Arkadij Bělinkov do vězení za svůj první román City nanečisto (Černovik čuvstv), 1943, samozřejmě nepublikovaný - a pak v táboře píše dál (ale na prahu smrti se svěruje práskači Kermajerovi a dostává nový trest) - což bychom mu mohli upřít titul politického?

V roce 1950 vytvořili studenti leningradské strojní průmyslovky stranu s programem a stanovami. Mnozí byli popraveni. Vyprávěl o tom Aron Levin, který dostal 25 let. A to je všechno, milníček u cesty.

A že naši dnešní političtí potřebují statečnost a odvalu neskonale větší než dřívější revolucionáři, to ani není třeba dokazovat. Dříve se za větší činy dávaly lehké tresty a revolucionáři nemuseli být příliš odvážní. V případě prozrazení riskovali jen sami sebe (nikoli rodinu!) a dokonce ani nešlo o hlavu, jen o menší trest.

Co znamenalo před revolucí vylepování letáků? Byla to legrace, jako když člověk honil holuby, ani tři měsíce za to nedostal. Ale když pět chlapců ze skupiny Vladimíra Geršuni připravuje letáky: "Naše vláda se zkompromitovala" - potřebují asi stejnou odvalu jako pět chlapců ze skupiny Alexandra Uljanova při atentátu na cara.

A jak se to samovzněcuje, jak se to probouzí zevnitř! V Leninsku-Kuzněcku je jediná chlapecká škola. Od 9. třídy pět chlapců (Míša Bakst, jejich komsorg, Tolja Tarantin, také komsomolský funkcionář, Velvel Rejchtman, Nikolaj Koněv a Jurij Anikanov) ztrácí bezstarostnost. Nevzrušují je děvčata, ani nové tance, dívají se na barbarství a opilství ve svém městě, šprtají a probírají svou učebnici dějepisu a snaží se všechno nějak dát dohromady, porovnat. Když vstoupili do 10. třídy, sepisují před volbami do místních sovětů (1950) tiskacími písmeny svůj první (a poslední) prost'oučký leták:

⁵⁵¹ CGAOR, fond 3348, a. j. 167, I. 32

⁵⁵² Pokud jde o první případ byl nyní rehabilitován. To znamená, že nebýt druhého...?

"Slyš, dělníku! Což nyní žijeme tím životem, o jaký bojovali a za nějž umírali naši dědové, otcové a bratři? Pracujeme - a dostáváme mizernou mzdu, a i tu nám upírají... Přečti si to a zamysli se nad svým životem..."

Oni sami také jen přemýšlejí, a proto k ničemu nevyzývají. (Měli v plánu vydat cyklus těchto letáků a chtěli si sami udělat hektograf.)

Vylepovali letáky takhle: šli v houfu po městě, jeden nalepil čtyři kousky chlebové střídky, další na ně přilepil leták.

Brzy zjara do jejich třídy přišel nějaký nový učitel a vybídl je, aby... vyplnili dotazníky tiskacím písmem.⁵⁵³ Ředitel strašně prosil, aby je nezavírali před koncem školního roku. A kluci už ve vyšetřovací vazbě nejvíc ze všeho litovali, že nebudou na vlastním maturitním večírku. "Kdo vás vedl, přiznejte se!" (Gebáci nemohli uvěřit, že se v chlapcích probudilo obyčejné svědomí - je to přece neuvěřitelný případ, vždyť člověk je jen jednou na světě, nač se zamýšlet?) Korekce, noční výslechy, stání. Neveřejné (to jistě) zasedání oblastního soudu.⁵⁵⁴ Ubozí obhájci, zmatení přísedící, strašný prokurátor Trutněv (?). Všichni dostali buď 8, nebo 10 let a všechny je - sedmnáctileté - poslali do zvláštních táborů.

Ba ne, staré přísloví nelže - statečného hledej ve vězení, hloupého mezi politruky.

Píši za Rusko němé, a proto toho o trockistech povím málo: byli to všichni lidé psaví a ti, jimž se podařilo přežít, mají už jisté připravené memoáry a popíší svou dramatickou epopej úplněji a přesněji, než bych to dokázal já.

Ale něco přece, pro ucelenost dojmu.

Koncem 20. let vedli soustavný ilegální boj a používali přitom zkušeností dřívějších revolucionářů, jenomže GPU, jež proti nim stálo, nebylo tak pitomé jako carská ochranka. Nevím, zda byli připraveni na tu totální zkázu, jakou jim předurčil Stalin, nebo zda si ještě mysleli, že to skončí žertíky a smířením. Buď jak buď to byli stateční lidé. (Ostatně se obávám, že kdyby se byli dostali k moci, znamenalo by to pro nás šilené hrůzy, o nic lepší než Stalinovy.) Poznamenejme, že i ve 30. letech, kdy už měli nůž na krku, považovali jakýkoli kontakt se socialisty za zradu a hanbu, proto se drželi v izolacích zpátky a ani nepředávali vězeňskou poštu socialistů (vždyť se považovali za lenivce). Žena I. N. Smirnova (již po jeho popravě) se vyhýbala stykům se socialisty, "aby to neviděla dozorcí služba" (tj. jako - oči komunistické strany).

Mám takový dojem (ale netrvám na tom), že v jejich politickém "boji" v táborech byla zbytečná uspěchanost a horlivost, což jim dodávalo rys tragikomiky. V dobytčích transportech od Moskvy ke Kolymě se domlouvali na "ilegálních spojkách, heslech" - a zatím je rozstrkali do různých táborových středisek a do různých brigád.

Třeba brigádu KRDT, která si poctivě zasloužila výrobní přiděl, z ničeho nic převádějí na přiděl trestní. Co dělat? "Dobře zorganizovaná komunistická buňka" diskutuje. Stávkovat? Ale to by znamenalo naletět na provokaci. Chtějí nás vyprovokovat, ale my hrdě půjdeme do práce i bez přidělu! Půjdeme, ale pracovat budeme jako trestní brigáda.⁵⁵⁵

Na zlatém dole Utinyj se trockisté chystají ke 20. výročí Října. Hledají černé barvy nebo barví dřevěným uhlí bílé. Chystají se ráno 7. listopadu vyvěsit na všech stanech černé smuteční prapory a při nástupu zpívat Internacionálu, pevně se přitom držet za ruce a nepustit do svých řad strážce a dozorce. Dozpívat stůj co stůj! Poté ani za nic nejtít ze zóny do práce! Provolávat hesla: "Pryč s fašismem!" "Ať žije leninismus!" "Ať žije Velká říjnová socialistická revoluce!"

V tomto úmyslu je směs jakéhosi křečovitého nadšení a marnosti, jež působí směšně...

Ostatně kdosi to už na ně - nebo snad je to někdo z nich - práskne, všechny je den předtím, 6. listopadu, odvázejí na důl Jubilejnyj a tam jsou na dobu svátků izolováni. V zavřených stanech (mají zakázáno z nich vycházet) zpívají Internacionálu, zatímco pracanti z dolu Jubilejnyj nastupují do práce. (Ostatně i mezi zpěváky je rozkol: jsou tu i nespravedlivě zavření komunisté, ti ustupují stranou, Internacionálu nezpívají a dokazují svým mlčením pravověrnost.)

⁵⁵³ Mládence prodal Fjodor Polotňanščikov, později stranický tajemník polysajevské šachty. Vlast musí znát své práskače.

⁵⁵⁴ Soudce byl Puškin brzy odsouzený pro úplatkářství.

⁵⁵⁵ To je rok 1937, v brigádě nejsou jen "ryzí" trockisté, ale i ryzí pravověrní, vedení jako trockisté, ti poslali žádosti na ÚV soudruhu Stalinovi, na NKVD soudruhu Ježovovi, na ÚW soudruhu Kalininovi, na generální prokuraturu, proto je pro ně nyní krajně nežádoucí rozkmotřit se s táborovým vedením, na němž budou záležet příslušné posudky.

"Když nás drží za mřížemi, ještě za něco stojíme," utěšoval se Alexandr Bojarčikov. Klamná útěcha. A koho nedrželi?...

Největším úspěchem táborových bojů trockistů byla jejich stávka - hladovka, která se uskutečnila ve všech vorkutských táborech. (Před tím byla někde na Kolymě snad stodenní: požadovali místo táborů svobodné osady a vyhráli - slíbili jim to, takže hladovku odvolali. Nato je rozptýlili do různých táborů a postupně zlikvidovali.) O vorkutské hladovce mám zprávy vzájemně si odporující. Vypadá to asi takto.

Začala 27. října 1936 a trvala 132 dny (živilo je uměle, hladovku však vězni nezrušili). Několik lidí zemřelo hlady. Měli tyto požadavky:

- oddělení politických od kriminálních⁵⁵⁶
- osmihodinovou pracovní dobu
- plné obnovení politických přiděľů⁵⁵⁷, strava nezávisle na výkonu
- zrušení Zvláštní komise, anulování jejich rozsudků.

Krmili je hadicí a pak v táboře rozšířili pověsti, že cukr a tuky nejsou, "protože je zkrmili trockistům" - metoda hodná modrých čepic! V březnu 1937 přišel telegram z Moskvy: požadavky hladovějících jsou plně přijaty! Hladovka skončila. Bezmocní táboroví vězni, jak by mohli dosáhnout jejich splnění? Byli oklamáni - ani jeden požadavek nebyl splněn. (Člověk ze Západu tomu nemůže uvěřit, nemůže to pochopit, že se to tak mohlo stát. A pro nás je to podstata naší historie.) Naopak všechny účastníky hladovky začali volat na operativní oddělení čeky, předkládali jim obvinění, že pokračují v kontrarevoluční činnosti.

Velký vejr v Kremle si už promýšlel, jak s nimi zatočí.

O něco později na Vorkutě, na 8. dole, byla ještě jedna velká hladovka (a možná že to byla součást té předcházející). Zúčastnilo se jí 170 osob, známe jména některých z nich: vůdce hladovky Michail Šapiro, bývalý dělník Charkovské VEF, Dmitrij Kuriněvskij z kyjevského oblastního výboru Komsomolu, Ivanov, bývalý velitel eskadry strážních lodí Baltického loďstva, Orlov-Kameněckij, Michail Andrejevič, Polevoj-Genkin, V. V. Verap, redaktor tbiliské Záře východu, Sokrat Geverkjan, tajemník arménského ÚV, Grigorij Zolotnikov, profesor-historik, jeho manželka.

Jádro hladovky tvořilo 60 vězňů, kteří v letech 1927/28 seděli společně ve Verchně-Uralském izolátoru. Velkým překvapením - příjemným pro hladovějící a nepříjemným pro vedení - bylo to, že se k hladovce připojilo ještě dvacet urků s vůdcem, zvaným Moskva (v tomto táboře se proslavil svým nočním kouskem: pronikl do pracovny velitele tábora a na jeho stole vykonal potřebu. Kdyby to tak byl někdo z nás, dostal by kulku, ale jeho jen pokárali: to tě asi navedl třídní nepřítel?) Právě těchto dvacet kriminálních velení vadilo. Velitel operativního oddělení čeky Vorkutského tábora Uzkov říkal "aktivu hladovky" z řad sociálně cizích s posměchem:

"Myslíte, že se Evropa dozví o vaší hladovce? Kašleme na Evropu!"

A měl pravdu. Avšak sociálně blízké bandity nemohli ani bít, ani je nemohli nechat zemřít. Ostatně v druhé polovině hladovky se ozvalo jejich lumpenproletářské vědomí, odpadli a vůdce Moskva v táborovém rozhlase vysvětlil, že ho svedli trockisté.

Osud zbývajících pak byl jen jeden - smrt zastřelením. Svou hladovkou si sami podali žádost a předložili seznam.

Ne, praví političtí existovali. A bylo jich hodně. A byli obětaví.

Proč však jsou výsledky jejich odporu tak mizerné? Proč po nich nezůstaly na povrchu ani lehké bubliny?

I na to se podíváme. Později.

11 PRAVOVĚRNÍ

Slyším však rozhořčený hluk. Trpělivost soudruhů je u konce! Prudce zavírají mou knihu, odhazují ji, plijí na ni:

⁵⁵⁶ Zdalipak počítací mezi politické ostatní osmapadesátku nebo jen sebe? Zřejmě jen sebe: přece nemohli uznat za bratry kaery, když zavrhl i socialisty?

⁵⁵⁷ To už určitě bylo jen pro ně.

"Koneckonců je to drzost! Pomluva! Kde hledá pravé politické? O kom píše? O nějakých popech, technokratech, o nějakých usmrkaných školácích... Ale skuteční političtí jsme my! My, neochvějní! My, ortodoxní, krystaličtí (Orwell jim říká goodthinker¹⁷⁷). My, kteří jsme zůstali i v táborech naprosto oddanými zastánci jedině správné..."

A kdyby se to bralo podle našeho tisku, tak jste seděli vůbec jenom vy. Jenom vy jste trpěli. Jen o vás je dovoleno psát. No, tak se do toho dáme.

Bude čtenář souhlasit s takovýmhle kritériem: političtí vězňové jsou ti, kteří vědí, za co sedí a setrvávají na svém přesvědčení?

Jestliže ano, tady je odpověď: ti naši neochvějní, kteří zůstali přes své zatčení věrni jedině správnému atd. - setrvávají ve svém přesvědčení, nevědí však, za co sedí. A proto je nelze pokládat za politické vězně.

Není-li moje kritérium správné, použijme měřítka Anny Skripnikovové. Za svých pět odpykaných trestů měla dost času si je promyslet. Tady to máme:

"Politický vězeň je ten, kdo má své přesvědčení. Kdyby se ho zřekl, mohl by získat svobodu. Ten, kdo takové přesvědčení nemá, patří k politické pakáži."

Myslím, že to není špatné kritérium. Hodí se na všechny pronásledované za ideologii, a to ve všech dobách. Hodí se na všechny revolucionáře. Hodí se i na "jeptišky" a biskupa Preobraženského, i na inženýra Palčinského, ale na pravověrné se nehodí. Protože: kde je přesvědčení, kterého by se museli zříci?

Nikde. A to znamená, jakkoli to zní urážlivě, že se pravověrní dostávají podobně jako ten krejčí, hluchoněmý a hlídač z klubu do kategorie bezmocných, nechápajících obětí. Avšak obětí ambiciózních.

Buďme přesní, definujme si předmět. O kom budeme v této kapitole mluvit?

Budeme snad mluvit o všech, kdo si přes své zatčení, přes ponižující vyšetřování, nespravedlivý rozsudek a přes další zničující táborovou existenci - kdo si přes to všechno zachovali komunistické uvědomění?

Ne, nebudeme mluvit o všech. Byli mezi nimi lidé, pro něž byla komunistická víra vnitřním, někdy jediným smyslem zbytku života, ale:

- neřídili se jí ve "stranickém" vztahu ke svým spoluvězňům, v hádkách na cele nebo v baráku na ně nekřičeli, že sedí "právem" (a oni neprávem)

- nehrnuli se do toho, aby hlásili občanu veliteli (a operativnímu zmocněnci) - "jsem komunista", nepoužívali této formule k přežívání v táboře

- nyní, když hovoří o své minulosti, nevidí hlavní a jedinou zvěli táborů v tom, že seděli komunisté, zatímco ostatní vem čert.

Byli to zkrátka ti, pro něž bylo komunistické přesvědčení něčím intimním, neměli ho plná ústa. Zdálo by se, že je to vlastnost individuální, ale kdež: tito lidé na svobodě obvykle nezastávali vysoké funkce a v táboře to byli obyčejní pracanti.

Tak třeba Avenir Borisov, vesnický učitel: "Vzpomínáte na naše mládí (jsem ročník 1912), kdy pro nás byla vrcholem blaha zelená uniforma "jungsturmu" z hrubého plátna, s řemenem a pouzdrém na pistoli, kdy jsme kašlali na peníze, na všechno soukromé, kdy jsme byli ochotni *udělat cokoli, jakmile nás zavolají*?⁵⁵⁸ V Komsomolu jsem od třinácti let. A když mi bylo pouhých čtyřadvacet, přišly mi orgány NKVD snad skoro všechny body článku 58. (Ještě se dozvíme, jak se chová na svobodě, je to čestný člověk.)

Nebo Boris Michailovič Vinogradov, s tím jsem seděl. V mládí byl strojvedoucím (ne jeden rok, jak to bývá s některými poslanci, bývalými pastevcí), po absolvování dělnické přípravky a vysoké školy se stal inženýrem traťového hospodářství (nešel rovnou na stranickou práci, jak se to také stává), byl dobrý inženýr (na šarašce prováděl složité výpočty dynamiky plynů turbíny reaktivního motoru). Ale v roce 1941 už byl stranickým tajemníkem MIITu. V hořkých říjnových dnech (16. a 17.) roku 1941 telefonoval, aby se dozvěděl, jaké jsou instrukce. Telefony mlčely, chodil po úřadech a zjistil, že nikdo není ani na okresním, ani na městském, ani na oblastním výboru, jako když vymete, prázdné sály. Zdá se, že výš nešel. Vrátil se ke svým lidem a řekl: "Soudruzi! Všichni vedoucí pracovníci utekli. Ale jsme komunisté, budeme se bránit sami!" A bránili se. Ale právě za to "všichni utekli" jeho, co neutekl, strčili ti, co utekli, do vězení na 8 let (za "antisovětskou agitaci"). Byl to tichý pracovitý člověk, obětavý kamarád, a jen v důvěrném rozhovoru se svěřoval, že věřil, věří a bude věřit. Nikdy se tím neholedbal.

⁵⁵⁸ Kurzíva - A. S.

Nebo třeba geolog Nikolaj Kalistratovič Govorko, který už jako vorkutský musliman napsal Ódu na Stalina (zachovala se dodnes), ale ne pro veřejnost, ne proto, aby se mu za ni dostalo úlev, ale protože mu tryskala z duše. A schovával tu ódu v šachtě (ačkoli, proč ji vlastně měl schovávat?).

Někdy si takoví lidé své přesvědčení uchovávají až do konce. Někdy (třeba Kovács, Maďar z Filadelfie. Byl mezi rodinami, jež přijely, aby vytvořily z Kachovky komunu, zatčen v roce 1937) po rehabilitaci odmítají přijmout legitimaci. Někteří se vzbouří ještě dříve, jako zase jeden Maďar, Szabó, velitel sibiřského partyzánského oddílu za občanské války. Ten již v roce 1937 ve vězení prohlásil: "Kdybych teď byl na svobodě, hned bych dal dohromady své partyzány, vzbouřil bych Sibiř, táhl bych na Moskvu a rozehnal bych všechnu tu svoloč."

Tak tedy ani o ty první, ani o ty druhé v této kapitole nepůjde. (Ostatně ty, co se vzbouřili, jako ti dva Maďaři, by odsud vyřadili sami pravověrní.) Nebudeme se tu zabývat ani anekdotickými typy - těmi, co se v cele jen tváří jako pravověrní, aby o nich kvočna podala "dobré" zprávy vyšetřovateli. Jako třeba Podvarkov syn, který venku vylepoval letáky a ve Spasském táboře halasně odporoval všem kritikům režimu, včetně vlastního otce, protože se domníval, že si tak ulehčí svůj vlastní osud. Budeme se tu zabývat právě těmito pravověrnými, kteří se svým ideologickým přesvědčením holedbali nejdříve před vyšetřovatelem, potom ve vězeňských celách, pak v táboře před kýmkoli a v tomto duchu teď vzpomínají na táborovou minulost.

Podivným řízením to už vůbec nejsou pracanti. Před zatčením obvykle zastávali vysoké funkce, měli záviděníhodné postavení. V táboře bylo pro ně právě nejbolestnější smířit se s tím, že by oni měli být zlikvidováni, nejzúřivěji bojovali o to, aby se pozvedli nad obecnou bídu kolem. K nim patří všichni vyšetřovatelé, prokurátoři, soudci a táborové šarže, kteří se dostali za mříže. A všichni teoretici, dogmatici a křiklouni (spisovatelé G. Serebrjakovová, B. Ďjakov a Aldan-Semjonov patří sem, kam jinam).

Pochopíme je, nebudeme se jim posmívat. Pád byl pro ně bolestný. "Když se kácí les, létají třísky" - to bylo jejich optimistické úsloví. A najednou ty třísky nasekali z nich samotných.

Prochorov-Pustover popisuje scénu v Manzovce (ve zvláštním táborovém středisku Bamlagu) z počátku roku 1938. K překvapení všech tuzemců přivezli jakýsi nevidaný "zvláštní transport" a velmi tajně jej izolovali od ostatních. Takový přírůstek v životě nikdo neviděl: nováčci měli na sobě kožené kabáty, kožešinové "moskvičky", obleky z jemné vlny a ševiotu, modelové boty a střevíce. (20 let po Říjnu tato vybraná společnost již přišla na chuť oblékání, pro pracujícího člověka nedostupnému.) Pro špatnou organizaci nebo snad schválně nedostali pracovní oděv, a tak je hnali v ševiotu a jemné kůži kopat příkopy - po kolena v řídkém blátě. Jeden mukl převrhl na styku prken, po nichž se jezdilo, kolečko s cementem, ten se vysypal. Příběhl brigádýr - urka, sprostě nadával a strkal provinilce do zad: "Seber to rukama, nemehlo!" Mukl hystericky křičel: "Jak si dovoluujete mě týrat? Jsem bývalý prokurátor republiky!" A po tvářích se mu koulely veliké slzy. "Na to ti... že jsi prokurátor republiky, hajzle! Strčím ti držku do toho cementu a budeš prokurátor! Teď jsi nepřítel lidu a musíš makat!" (Ostatně stavbyvedoucí se prokurátora zastal.) Představte si takovou scénku s prokurátorem z carských dob v koncentráku roku 1918, nikdo se ani nehne, aby ho politoval: bylo jednomyslně rozhodnuto, že to nejsou lidé (vždyť také žádali pro své obžalované rok, tři, pět). Ale jak by se neslitovali nad svým, sovětským proletářským prokurátorem, třebaže v obleku z jemné látky! (Vždyť také žádal tresty - desítku a vejšku.) Když řekneme, že je to bolelo, je to jako bychom neřekli téměř nic. Bylo pro ně nemyslitelné, prožít takovou ránu, takový krach - a od vlastních soudruhů, od rodné strany a jak se zdá - za nic. Vždyť před stranou se v ničem neprovinili, před stranou ne.

Bylo to pro ně tak bolestné, že se mezi nimi považovala za nedovolenou, nesoudružskou otázka: "Za co tě zavřeli?" Byla to jediná tak choulostivá vězeňská generace! My v roce 1945 jsme měli jazyk na vestě a jako anekdotu jsme každému na setkání vykládali, aby to slyšela celá cela, jak nás zavřeli.

Takovíhle to byli lidé. Manžel Olgy Sliozbergové byl již zatčen, přišli si pro ni a prováděli domovní prohlídku. Prohlídka trvala čtyři hodiny - a po čtyři hodiny O. S. dávala do pořádku protokoly sjezdu stachanovců z kartáčnického průmyslu, na němž byla den předtím zapisovatelkou. To, že neměla hotové protokoly, ji znepokojovalo víc než děti, které měla navždy opustit! Ani vyšetřovatel, který prohlídku vedl, to nevydržel a připomněl jí: "Tak se přece rozlučte s dětmi!"

Takovíhle to byli lidé. Jelizaveta Cvetkovová dostala v roce 1938 do kazaňského vězení dopis od patnáctileté dcery: "Mami!

Řekni, napiš - jsi vinna nebo ne? Raději bych, abys byla nevinna, pak do Komsomolu nevstoupím a tebe jim neodpustím. Ale jsi-li vinna - už ti víckrát nenapišu a budu tě nenávidět." A matka, ve vlhké rakvi cely s matnou žárovkou, se užírá: Jak by dcera mohla žít bez Komsomolu? Jak by mohla nenávidět sovětský režim? Ať raději nenávidí mě. A píše: "Jsem vinna... Vstup do Komsomolu!"

Jak by jim nebylo těžko! Vždyť to lidské srdce nesnese: dostat se pod rodnou sekeru a zdůvodňovat její rozumnost.

Ale tak člověk platí za to, že duši Bohem danou svěruje lidskému dogmatu.

Kterýkoli pravověrný i teď potvrdí, že Cvetkovová jednala správně. Ani dnes je nikdo nepřesvědčil, že právě toto je "pohoršování maličkých", že matka svedla dceru na cestu zla a uškodila její duši.

Takoví to byli lidé: J. T. upřímně svědčila proti manželovi - jen aby pomohla straně! Ó, jak bychom je mohli politovat, kdyby aspoň nyní pochopili, jak byli tenkrát ubozí! Celou tuto kapitolu bychom mohli napsat jinak, kdyby aspoň dnes upustili od svých tehdejších názorů! Splnil se však sen Marie Danieljanové: "Jestliže odsud někdy vyjdu, budu žít, jako by se nebylo nic stalo."

Věrnost? Ale u nás se říká: nechá na sobě dříví štípat. Tito adepti vývojové teorie spatřovali svou věrnost vývoji v tom, že se zřekli jakéhokoliv vlastního vývoje. Jak říká Nikolaj Adamovič Vilencič, který proseděl 17 let:

"Věřili jsme straně a nezmýlili jsme se!" Je to věrnost - nebo štípání dříví? Ne, když se v celách přeli a hájili všechny činy režimu, nebyla to přetvářka, nebylo to na oko. Potřebovali ideologické spory, aby si udrželi vědomí vlastní pravdy - jinak by se přece museli zbláznit.

Jak bychom je mohli všechny politovat? Oni všichni však velice dobře vidí své utrpení, nevidí svou vinu.

Tyto lidi až do roku 1937 nebrali. I po roce 1938 je brali velmi zřídka. Proto se jim říká i "ročník 1937" a bylo by to tak správné, kdyby to nezamlžovalo celkový obraz, že ani ve špičkových měsících nebyli zavíráni jen oni, ale že stále stejně plynul proud mužiků, i dělníků, i mládeže, inženýrů a techniků, agronomů a ekonomů i prostě věřících.

"Ročník 1937", velmi výřečný, měl přístup k tisku a rozhlasu, vytvořil "legendu o roce 1937", legendu o dvou postulátech:

1. jestliže se kdy za sovětské vlády zavíralo, bylo to jen v roce 1937, jenom o roce 1937 je třeba mluvit, jen nad tím se musíme rozhořčovat,
2. v roce 1937 byli zavírání jen oni.

Tak to také píší: strašlivý rok, kdy se zavíraly nejoddanější komunistické kádry - tajemníci ÚV svazových republik, tajemníci oblastních stranických výborů, předsedové oblastních výkonných výborů, všichni velitelé vojenských okruhů, sborů a divizí, maršálové a generálové, oblastní prokurátoři, tajemníci okresních výborů strany, předsedové okresních výborů...

Na začátku naší knihy jsme uvedli rozsah proudů, které přitékaly na Souostroví po dvě desetiletí před rokem 1937. Jak dlouho to trvalo! A kolik to bylo miliónů! Ale budoucí ročník 1937 proto hlava nebolela, jedním uchem sem, druhým ven, považovali to za normální. Jakými slovy o tom spolu diskutovali, nevíme, ale P. P. Postyšev, který netušil, že je sám odsouzen k týmž koncům, se vyjádřil takto:

v roce 1931 na poradě pracovníků justice: "... dodržujeme se vší přísností a krutostí svou trestní politiku vůči třídnímu nepříteli a deklasovaným přeběhlíkům" (ti deklasovaní přeběhlíci to už za něco stojí! Kdopak by se nedal zařadit k "deklasovaným přeběhlíkům"

v roce 1932: "Samozřejmě, že když... je protáhneme mlýnem rozkulačování... nesmíme v žádném případě zapomínat, že tento včerejší kulak zůstal morálně ve zbroji..."

a při nějaké další příležitosti: "V žádném případě nezmírňovat ostří trestní politiky!"

A to ostří je pěkně ostré, Pavle Petroviči! A v tom mlýně pěkně horko!

R. M. Gerová to vysvětluje takto: "Dokud se zatýkání týkalo lidí, které jsem neznala nebo znala málo, nepochybovala jsem stejně jako mí známí, že tato zatčení jsou podložena (!). Když však byli zatčeni lidé mně blízcí a já sama, když jsem se ve vězení setkala s desítkami nejoddanějších komunistů, pak..."

Zkrátka, byli klidní, dokud zavírali společnost. Jejich právo "zadunělo v jícnu temně", až když začali zavírat jejich společenství. Stalin porušil tabu, které se zdálo pevně zakotveno, vždyť proto se jim žilo tak vesele.

To se ví, že to člověka zdrtí! To se ví, že se s tím těžko může smířit! V celách se rozrušení ptali:

"Soudruzi! Nevíte? Či je to převrat? Kdo se zmocnil vlády ve městě?"

A ještě dlouho potom, když už se přesvědčili, že se nic nedá změnit, vzdychali a sténali: "Kdyby žil Iljič, nikdy by k tomu nebylo došlo!" (A k čemu tomu? Copak to se už nestalo dříve jiným? viz č. I, kap. 8-9).

Nu ale přece jsou to státníci! Osvícení marxisté! Teoretické hlavy! Jak obstáli v této zkoušce? Jak promysleli a jak si uvědomili smysl historické události, která nebyla předem rozzvukána a vysvětlena v novinách? (A historické události vždycky přicházejí náhle.)

Po léta vycvičení jít po falešné stopě, podávali takováto svou hloubkou ohromující vysvětlení:

1. Je to velmi prohnaná práce zahraničních rozvědek.

2. Je to škůdcovství v obrovském měřítku! V NKVD sedí škůdci! (Smíšená varianta: v NKVD sedí němečtí rozvědčíci.)

3. Je to výmysl místních enkávédistů.

A ve všech třech případech: sami můžeme za ztrátu bdělosti! Stalin nic neví! Stalin neví o těchto zatýkáních! Jen se to dozví, všechny rozdrtí a nás osvobodí!

4. V řadách strany je opravdu strašná zrada (ale proč??), v celé zemi se to hemží nepřáteli, většina sedí právem, to už nejsou komunisté, ale kontry, v cele si musíme dát pozor, nesmíme před nimi mluvit. Jenom já sedím naprosto nevinně. No možná, že ještě ty. (Tuto variantu hlásal také Mechanošin, bývalý člen Revolučního vojenského sovětu. Kdyby ho totiž pustili a dali mu volnou ruku - ten by jich pozavíral!)

5. Tato perzekuce je historická nutnost vývoje naší společnosti (tak mluvili jen někteří z teoretiků, kteří zcela neztratili sebevládu, například profesor z Plechanovova ústavu světového hospodářství. Vysvětlení je sice správné a člověk by se mohl obdivovat, jak přesně a rychle to profesor pochopil - ale nikdo z nich nevysvětlil právě tu zákonitost, jenom stále ta stejná písnička: "Historická nutnost vývoje." Člověk může mluvit tak mlhavě o čemkoli a vždycky bude mít pravdu.)

A ve všech pěti variantách samozřejmě nikdo neobviňoval Stalina - vždycky zůstával neposkvrněným sluncem!⁵⁵⁹

A když najednou někdo ze starých straníků, třeba Alexandr Jaškevič, běloruský cenzor, bručel v koutě cely, že Stalin není žádná pravá Leninova ruka, že je pes, a že dokud nechcípne, nic dobrého nevzejde, vrhali se na něj s pěstmi, honem ho udávali svému vyšetřovateli!

Nelze si vůbec představit "správně myslícího", který by jen na minutu zatoužil po Stalinově smrti.

Na takové úrovni zvědavého myšlení zastihl rok 1937 pravověrné! A jak se museli duševně připravovat k soudu? Zřejmě jako Parsons v Orwellově 1984: "Což strana může zatknout nevinného? Řeknu jim u soudu - děkuji, že jste mě zachránili, dokud ještě bylo možné mě zachránit!"

A jaké východisko pro sebe našli? Jaké účinné řešení jim poskytovala jejich revoluční teorie? Jejich řešení stojí za všechny jejich úvahy! Tady je: čím víc lidí zavřou, tím rychleji nahoře pochopí omyl! A proto je třeba se snažit uvádět co nejvíce jmen! Co nejfantastičtěji vypovídat o nevinných! Celou stranu nezavřou!

(A Stalin celou ani nepotřeboval, jemu stačila špička a staří členové.)

Komunisté byli první ze všech členů ruských stran, kteří falešně svědčili sami proti sobě,⁵⁶⁰ stejně tak jim nesporně patří tento žongléřský objev: uvádět co nejvíce jmen! Ruští revolucionáři o něčem takovém ještě neslyšeli!

Projevovala se v této teorii omezenost jejich předvídání? Ubohost myšlení? Srdce mi říká, že ne, že to byl strach. A ta teorie je jen šikovné maskování vlastní slabosti. Vždyť si říkali (už dávno neprávem) revolucionáři, a když se na sebe podívali, zachvěli se: zjistili, že nevydrží. Tato "teorie" je zbavovala nutnosti bojovat s vyšetřovatelem.

Aspoň to by byli mohli pochopit, že Stalin musel nutně tuto čistku provést, aby snížil stranu pod svou úroveň (protože neměl dost ducha, aby se pozvedl ani nad takovou stranu, jaká byla).

Samozřejmě zapomněli, jak docela nedávno sami pomáhali Stalinovi drtit opozici a dokonce sami sebe. Vždyť Stalin dával svým slabošským obětem možnost riskovat, možnost vzbouřit se, tato hra mu přinášela jisté potěšení. K zatčení kteréhokoli člena ÚV bylo třeba souhlasu všech ostatních! Tak si to

⁵⁵⁹ Na pozadí těchto úžasných interpretací vypadá psychologicky velmi pravděpodobné i to, co svým postavám připisuje Narokov (Marčenko) v Domnělých veličinách (Mmmyje veličiny): že všechna ta zatýkání, to je prostě divadýlko, prověrka skutečných stalinců. Musíš udělat všechno, co se od tebe žádá, a kdo podepíše vše a nebude roztrpčen - ten pak půjde hodně vysoko.

⁵⁶⁰ Snad je předešlo Svazové byro menševiků, ale ti byli svými názory téměř bolševiky.

hravý tygr vymyslel. A zatímco probíhala neplodná pracovní pléna a porady, koloval v řadách papír, kde se neosobně uvádělo: dostali jsme materiály, které kompromitují toho a toho, žádáme souhlas (nebo nesouhlas!) s jeho vyloučením z ÚV. (A ještě někdo sledoval, jak dlouho si čtenář papír ponechává.) A všichni se podepisovali. Tak ústřední výbor VKS(b) popravil sám sebe. (Ostatně Stalin odhadl a ověřil si jejich slabost již dříve, jestliže stranické špičky přijaly jako samozřejmost vysoké platy, tajné zásobování, privilegovaná sanatoria - už byly v pasti, už se z toho nemohly dostat.) A kdo tvořil zvláštní komoru, která soudila Tuchačevského a Jakira? Bljucher! Jegorov! (A S. A. Turovskij.)

A tím spíše zapomněli (ostatně ani nikdy nečetli) něco tak dávného jako poselství patriarchy Tichona Radě lidových komisařů z 26. října 1918. Neochvějný patriarcha je vyzýval ke slitování, žádal o osvobození nevinných a varoval je, že bude požádáno "od tohoto pokolení krve všech proroků, která vylita jest..." (Ev. sv. Lukáše, 11, 50) a "všichni, kteří meč berou, od meče zahynou" (Ev. sv. Matouše, 26, 52). Ale tenkrát to vypadalo směšné, nemožné! Jak by si byli mohli tenkrát pomyslet, že Dějiny přece jen někdy znají odplatu, jakousi zvrácenou opožděnou spravedlnost. Volí si však podivné formy a nečekané vykonavatele odplaty.

A jestliže se pro mladého Tuchačevského, vítězně se vracejícího z potlačení zbídačených tambovských rolníků, nenašla na nádraží ještě jedna Marusja Spiridonovová, aby ho skolila kulkou do čela, učinil to po šestnácti letech zběhlý gruzínský kněz.

A jestliže prokletí žen a dětí popravených v krymském jaru roku 1921, jak o tom vypověděl Vološin, nemohla prorazit hrud' Běly Kuna - učinil to jeho soudruh z III. internacionály. I Peterse, Lacise, Berzina, Agranova, Prokofjeva, Balického, Artuzova, Čudnoyského, Dybenka, Uboreviče, Bubnova, Alafuza, Alksnise, Arenštama, Gekkeru, Gettise, Jegorova, Žlobu, Kovtjucha, Korka, Kutjakova, Primakova, Putnu, J. Sablina, Feldmana, R. Ejdemana; i Unšlichta, Jenukidza, Něvského, Steklova, Lomova, Kaktyni, Kosiora, Rudzutaka, Gikala, Goloděda, Šlechtěra, Běloborodova, Pjatakova, Zinovjeva - ty všechny potrestal maličký zrzavý řezník. Museli bychom trpělivě hledat, k jakému dílu přiložili ruce a co podepsali před patnácti a dvaceti lety.

Bojovat? Bojovat se nepokoušel nikdo z nich. Řekne-li se, že v ježovovských celách se těžko dalo bojovat - pročpak nezahájili boj aspoň den před svým zatčením? Což nevěděli, kam to spěje? To znamená, že se jen modlili: ať mě to mine! Proč Ordžonikidze malověrně spáchal sebevraždu? (A jestliže ho zabili, proč si na to počkal?) Proč nebojovala věrná Leninova družka Krupská? Proč ani jednou nevystoupila s veřejným odhalením jako ten starý dělník v rostovské továrně? Opravdu se tolik bála o svůj stařecký život? Proč členové prvního sovětu v Ivanovo - Vozněsensku z roku 1905 potvrdili hanebná obvinění, vznesená proti nim? A předseda tohoto sovětu, Šubin, navíc podepsal, že žádný sověť v roce 1905 v Ivanovo-Vozněsensku ani neexistoval. Jak mohli tak poplivat celý svůj život?

Sami dobře smýšlející teď vzpomínají na rok 1937 a vzdychají nad hrůzami - a nikdo se ani nezmíní o možnosti boje, kterou fyzicky měli a již nikdo nevyužil. A už nikdy se neospravedlní. Ujme se tohoto úkolu energický Jevgenij Jevtušenko - věrný vnuk svého děda, s přesně stejným okruhem názorů (v Autobiografii a Bratské elektrárně) jako měl ročník 1937? Ne, doba těchto argumentů je už pryč.

Celá moudrost vězněných pravověrných stačila jen na to, že rozbili tradici politických vězňů. Vyhýbali se spoluvěznům jiného smýšlení, skrývali se před nimi, šeptali si o hrůzách vyšetřování tak, aby to neslyšeli nestraníci nebo nedej Bůh eseři - "nesmíme jim dát materiály proti straně!"

Jevgenije Golcmanová byla v kazaňském vězení (1938) proti vyťukávání zpráv mezi celami: jako komunistka nesouhlasí s porušováním sovětských zákonů! Když přišly noviny, trvala na tom, aby si je spoluvězňové přečetli podrobně a ne jen tak ledabyle.

Memoáry J. Ginzburgové - tam, kde píše o vězení - dávají vzácné svědectví o ročníku 1937. Tak třeba pravověrná Julie Anněnkovová požaduje v cele: "Neodvažujte se posmívat dozorcí! Představuje tu sovětskou moc!" (Tak co?)

Všechno je vzhůru nohama! Ukažte pohádkovým kukátkem tuto scénu bouřlivým revolucionářkám z carského vězení! Nebo komsomolka Kat'a Širokovová se ptá Ginzburgové při filcunku: tamhleta německá komunistka schovala zlato do vlasů, ale vězení je přece naše, sovětské, neměli bychom to udat dozorkyni?!

A Jekatěrina Olická, která jela na Kolymu ve stejném 7. vagónu jako Ginzburgová, (v tomto vagóně jely téměř samé komunistky), doplňuje její barvitě vzpomínky dvěma ohromujícími podrobnostmi.

Ty, co měly peníze, se složily na nákup mladé cibulky, ve vagóně ji náhodou přebírala Olická. Podle eserských tradic jí nenapadlo nic jiného než rozdělit všechno pro 40 osob. Ale hned ji zakřikly; "Rozdělit pro ty, co daly peníze!"

"Nemůžeme živit žebráky!" "Samy nemáme dost!" Olická byla celá bez sebe: to jsou politické...? Byly to komunistky z ročníku 1937!

A druhá epizoda, Do lázní sverdlovské tranzitce tyto ženy hnali řadou mezi dozorci nahé. No nic, uklidnily se. Už na cestě ve svém vagónu zpívaly:

"V širou dál od Moskvy k Sachalinu,
z jižních hor do moří severních
člověk kráčí, a jak slunce vínu
uzrát dává životu v smích!"

S takovým souborem názorů na svět, s takovou úrovní vědomí vstupují pravověrní ne svou dlouhou táborovou cestu. Od začátku nic nepochopili, ani zatčení, ani vyšetřování, ani nic z celkových událostí, proto se nyní z tvrdohlavosti, z oddanosti (nebo z bezvýhodnosti?) budou po celou cestu považovat za světloňoše, budou se prohlašovat za jediné znalce podstaty všech věcí.

Když se jednou rozhodli, že si nebudou všimnat ničeho kolem sebe, nebudou si chtít nic vysvětlit, tím spíše se budou snažit, aby si nevšimli ani toho, pro ně nejstrašnějšího: jak se na ně, na přicházející ročník 1937, jenž se ještě velmi liší oblečením, chováním, rozhovory, dívají táboroví vězňové, jak se na ně dívají kriminální a ostatně i osmapadesátníci ("rozkulačení", kteří přežili, právě končili první desítky). Tak to jsou ti, co tak důležitě nosili své aktovky! To jsou ti, co jezdili ve služebních autech! To jsou ti, co v dobách přidělů fasovali v neveřejných rozdělovnách! To jsou ti, co se přezírali v sanatoriích a kurvili se v lázních! Zatímco nás podle zákona "sedm osmin" posílali na 10 let do táborů za hlávku zelí, za kukuričný klas. A s nenávisť jim říkají: "Tam, venku vy - nás, tady budeme my - vás!" (K tomu však nedojde. Všichni pravověrní se brzy dobře zabydlí.)⁵⁶¹

A v čempak spočívá vznešená pravda pravověrných? Přece v tom, že se nechtějí zřici žádné staré hodnoty a nechtějí získat ani jedinou hodnotu novou. Ať se život přes ně valí, ať je jeho vlny zaplavují, až přes ně přejíždí svými koly - oni jej do své hlavy nepustí! Neuznají jej, jako by ho nebylo! Tato neochota cokoli změnit ve svém myšlení, kriticky hodnotit životní zkušenosti - to je jejich pýcha! Vězení nesmí ovlivnit jejich světový názor! Ani tábor ne! Na čem jsme trvali, na tom setrváme! Jsme marxisté! Jsme materialisté! Jak bychom se mohli změnit proto, že jsme se náhodou dostali do vězení? (Jak by se mohlo měnit vědomí, když se mění život a projevuje se svými novými stránkami? Ani za nic! Do horoucích pekel s tím životem, naše vědomí určovat nebude! Jsme přece materialisté!...)

Tady je příklad toho, do jaké míry pronikli do smyslu dění. V. M. Zarin: "Vždycky jsem v táboře opakoval: kvůli blbcům (tj. těm, kteří ho zavřeli) se se sovětskou vládou nerozkmotřím!"

To je jejich běžná morálka: mě zavřeli neprávem, to znamená, že jsem dobrý, všichni kolem jsou nepřátelé a sedí právem.

A na co je zaměřena jejich energie: šestkrát i dvanáctkrát do roka posílají stížnosti, žádosti, prosby. O čem v nich píšou? Co do nich škrábou? Samozřejmě přísahají věrnost Velkému a Geniálnímu (bez toho člověka nepropustí). Samozřejmě se zřikají těch, kdo byli z jejich případu popraveni. Samozřejmě úpěnlivě prosí, aby jim odpustili a dovolili vrátit se tam, nahoru. A zítra s radostí přijmou jakýkoli stranický úkol - no třeba řídit tenhle tábor! (A že na tyto stížnosti stejně houfně přicházely odmítavé odpovědi, tak to je proto, že se ke Stalinovi nedostaly! Ten by to pochopil! Ten by nám odpustil, dobrodinec!)

To jsou pěkní "političtí", když žádají vládu - o odpuštění! Tady máme jejich úroveň vědomí - generál Gorbatov se svými memoáry: "Soud? Co si na něm vezmeš? Někdo mu to poručil!" Ta síla analýzy! A jaká to andělsky bolševická pokora! Zločinec se ptá Gorbatova: "Jak jste se sem dostal?" (Ostatně, tykat mu nemohli.) Gorbatov: "Pomluvili mě špatní lidé." No řekněte, to je ale analýza! A generál se nechová jako Šuchov, ale jako Fet'ukov: jde uklízet kancelář, protože doufá, že za to dostane o kůrku chleba víc. "Když jsem sbíral se stolů droby a kůrky a někdy i kousíček chleba, mohl jsem do určité míry lépe utišit hlad." No dobře, tak si ho utišuj. Ale Šuchovovi vyčítají jako velkou vinu, že myslí na kaši a že nemá

⁵⁶¹ J. Ginzburgová uvádí zcela opačný příklad. Vězeňská sestra se jí ptá: "Je to pravda, že jste se postavili za chudé lidi, že sedíte kvůli kolchozníkům?" Téměř neuvěřitelná otázka. Možná, že vězeňská sestra skrze mříže nic nevidí proto se tak hloupě ptá. Ale kolchozníci i obyčejní muklové mají oči a hned poznávají právě ty lidi, kteří způsobili strašlivé hrůzy "kolektivizace".

sociální vědomí, zatímco generál Gorbatov smí všechno, protože myslí na špatné lidi! (Ostatně Šuchov není dnešní a posuzuje všechny události v zemi odvázněji než generál.)

Nebo třeba V. P. Golicy, syn újezdního lékaře, inženýr - železničář. 140 dní a nocí (sto čtyřicet!) proseděl v cele smrti (měl dost času přemýšlet!). Pak 15 let a doživotní vyhnanství. "V mém myšlení se nic nezměnilo. Jsem stále bezpartijní bolševik. Pomohla mi víra ve stranu, že zlo nepochází od strany a vlády a že je to zlá vůle jakýchsi lidí (analýza!), kteří přicházejí a odcházejí (nějak pořád neodcházejí nadobro...) a všechno ostatní (!!)) zůstává... Také mi pomohli vytrvat obyčejní sovětští lidé, jichž bylo v letech 1937-1938 velmi mnoho i v NKVD (tj. v aparátě!), i ve věznicích, i v táborech. Nikoli 'kmoťri', ale opravdoví dzeržinci." (Je to naprosto nepochopitelné: jak to, že ti dzeržinci, jichž bylo tak mnoho, trpěli nezákonnosti jakýchsi lidí? Sami neměli s nezákonnostmi co dělat? A přitom zůstali naživu? Zázrak...)

Nebo Boris Ďjakov: Stalinovu smrt nesl těžce (ostatně jako všichni pravověrní). Zdálo se mu, že je konec vší naděje na propuštění...!⁵⁶²

Už na mě volají: to je nečestné! Nečestné! Diskutujte se skutečnými teoretiky! S těmi ze školy pro rudé profesory!

Prosím! Já snad nediskutoval! A copak jsem dělával ve vězeních? V transporthách? Na tranzitkách? Zpočátku jsem diskutoval s nimi a na jejich straně. Ale nějak mi naše argumenty připadaly mělké. Pak jsem mlčel a poslouchal. Pak jsem diskutoval proti nim. A sám Zacharov, Malenkovův učitel (byl velice hrdý na to, že byl učitelem Malenkova), dokonce i ten se mnou ráčil hovořit.

A vida, ze všech těch diskusí mi zůstávala v hlavě jakoby jen jedna. Jako by všichni ti talmudisté tvořili dohromady - jednoho souhrnného člověka. Pokaždé bude na stejném místě opakovat stejný argument, a to stejnými slovy. A bude stejně neprůstřelný - neprůstřelnost, to je hlavní vlastnost! Ještě nikdo nevynalezl na ty tvrdé lebky dost silné náboje! Diskuse s nimi je úmorná, pokud si člověk předem neřekne, že je to pouhá hra, veselá zábava.

Jednou si tak ležíme s mým přítelem Paninem na prostředním lehátku "stolypina", uvelebili jsme se, slanečka schovali do kapsy, žízeň nemáme, mohli bychom si i pospat. Ale na jakési zastávce do našeho kupé strčili marxistu - vědátor! Je to vidět už podle jeho kozí bradky a podle brýlí. Netají se s tím - je bývalým profesorem komunistické akademie. Naklonili jsme se nad uličkou a hned na první pohled jsme poznali: je neprůstřelný. Ve vězení sedíme už dávno a ještě dlouho máme sedět, legrace je vítaná - musíme dolů, pobavit se! V kupé je poměrně volno, s někým jsme si vyměnili místo, sesedli se.

"Dobrý den."

"Dobrý den."

"Není to tu moc plné?" "Ale ne, jde to." "Sedíte dávno?" "Dost."

"Zbývá vám už míň?" "No skoro stejně tolik."

"Podívejte, jak jsou ty vesnice žebračky: sláma, rozpadlé chalupy." "To je dědictví carského režimu."

"Ale sovětský už trvá nějakých třicet let."

"To je historicky mizivě krátká doba."

"Hrozné je, že kolchozníci hladovějí." "A dívali jste se do všech hrnců?"

"Ale zeptejte se kteréhokoli kolchozníka v našem kupé."

"Všichni ve vězení jsou roztrpčeni a neobjektivní."

"Ale sám jsem viděl kolchozy... Tak to byly netypické."

(Ten s kozí bradkou v kolchozech vůbec nebyl, to je také jednodušší.) "Ale zeptejte se starých lidí: za cara měli co jíst, měli co na sebe a těch svátků!"

"Ani se jich nebudu ptát. To je subjektivní vlastnost lidské paměti, chválit všechno minulé. Ta kráva, co chcipla, došla nejmíc. (Někdy si dopřeje i přísloví!) A náš lid nemá rád svátky, rád pracuje."

"A proč je to v mnoha městech špatné s chlebem?"

"Odkdy?"

"Ale už před válkou..."

"To není pravda! Před válkou se právě všechno dalo do pořádku." "Poslyšte, ve všech volžských městech tenkrát stály tisícové fronty... "Nějaký místní nepořádek. Ale nejspíš vás klame paměť."

"Ale i teď je ho málo!"

"Babské klepy. Máme 7-8 miliard pudů obilí."⁵⁶³

"Obilí je shnilé."

⁵⁶² Okfabř, 1964, No 7.

⁵⁶³ Vždyť je ještě daleko do chvíle, kdy Chruščov zveřejní, že se v roce 1952 sklídilo méně obilí než v roce 1913.

"Naopak, máme úspěchy v pěstitelství."
 "Ale v mnoha obchodech jsou prázdné pulty."
 "To je místní nepružnost."
 "A ceny jsou vysoké. Dělník si musí mnohé odepřít."
 "Naše ceny jsou vědecky zdůvodněny - jako nikde jinde."
 "Tak jsou příliš nízké mzdy."
 "Mzdy jsou také vědecky zdůvodněny."
 "Čili jsou zdůvodněny tak, že dělník většinu pracovní doby pracuje pro stát zadarmo."
 "Nerozumíte politické ekonomii. Jaké máte vzdělání?"
 "Jsem inženýr."
 "A já jsem právě ekonom. Nediskutujte. U nás nadhodnota není ani možná."
 "Proč ale dříve mohl muž uživit rodinu, a teď musí pracovat dva i tři?"
 „Protože dříve byla nezaměstnanost, žena nemohla najít práci. A rodina hladověla. Kro mě toho je práce ženy důležitá pro její rovnoprávnost.“
 „Jakápak k čertu rovnoprávnost? Kdo má na starosti celou domácnost?“
 „Muž jí musí pomáhat.“
 „A co vy, pomáhal jste ženě?“
 „Nejsem ženatý.“
 „Dříve každý pracoval ve dne, teď musí oba pracovat také večer. Ženě nezbývá čas na to hlavní — na výchovu dětí.“
 „Má času dost. Hlavní výchova se děje ve školce, ve škole, v Komsomolu.“
 „Ale jak ta výchova také vypadá? Vyrůstají chuligáni, zlodějčkové. Holky pustnou.“
 „To vůbec není pravda. Naše mládež má vysokou ideovou úroveň.“
 „To říkají noviny. Ale naše noviny lžou!“
 „Jsou mnohem pravdivější než buržoazní. Kdybyste tak četli buržoazní!“
 „Dejte nám je přečíst!“
 „To je naprosto zbytečné.“
 „Ale naše noviny přece jen lžou!“
 „Jsou otevřeně spjaty s proletariátem.“
 „Takovou výchovou roste zločinnost.“
 „Naopak, klesá. Ukažte mi statistiku!“
 (Ve státě, kde je utajen i počet ovčích ocasů!)
 „A zločinnost roste ještě z jednoho důvodu — naše zákony samy plodí zločiny. Jsou kruté a nesmyslné.“
 „Naopak, jsou to výborné zákony. Nejlepší v dějinách lidstva.“
 „Zvláště článek 58.“
 „Bez toho by náš mladý stát neobstál.“
 „Už není tak mladý!“
 „Ale podívejte se, co lidí sedí!“
 „Dostali, co zasloužili.“
 „A co vy?“
 „Mě zavřeli omylem. Až se to vysvětlí, pustí mě.“
 (Tento únik si nechávají všichni.)
 „Omylem? Jaké tedy jsou ty vaše zákony?“
 „Zákony jsou výborné, politováníhodné je, když se porušují.“
 „Všude je protekce, úplatky, korupce.“
 „Je třeba prohloubit komunistickou výchovu.“
 A tak dále. Nedá se vyvést z míry. Mluví řečí, jež nevyžaduje myšlenkového úsilí. Disku tovat s ním je jako házet hrách na zeď.
 O takových lidech se říká: všechny kováře obešel, ale bez podkovy se vrátil.
 A když se o nich v nekrolozích píše: „Tragicky zahynul v období kultu,“ člověk by to málem opravil:
 „Komicky zahynul.“

Kdyby se však jeho osud utvářel jinak, nebyli bychom se dozvěděli, jaký je to suchopár ný, nenápadný človíček. S úctou bychom byli četli jeho jméno v novinách, byl by si chodil jako lidový komisař nebo by si byl troufal reprezentovat v zahraničí celé Rusko.

Diskutovat s ním je zbytečné. Daleko zajímavější je zahrát si s ním ... ne, šachy ne, ale „na soudruhy“. To je taková hra. Velmi jednoduchá. Párkrát mu přisvědčte. Řekněte mu něco z jeho vlastního slovníku. Bude mu to příjemné. Vždyť si zvykl, že všichni kolem jsou nepřátelé, už ho unavuje odrážet útoky a už vůbec nerad něco vykládá, protože všechno, co řekne, se hned obrátí proti němu. Ale jakmile vás bude považovat za svého, docela lid-sky se vám svěří, že tuhle viděl na nádraží: lidé chodí, hovoří, smějí se, život jde dál. Strana všechno řídí, někdo postupuje z funkce do funkce, a my dva tu sedíme, je nás hrstka, musíme psát, psát prosby o přešetření, o milost...

Nebo vám poví něco zajímavého: v komunistické akademii měli v úmyslu vyřídít jednoho soudruha, cítili, že mu něco chybí, že není náš, ale pořád se to nedařilo: v jeho člancích nebyly žádné chyby, životopis měl čistý. A najednou, při rovnání archívu, ó, to byl objev: narazili na starou brožuru tohoto soudruha, kterou měl v rukou sám Iljič, vlastní rukou poznamenal na okraji „jako ekonom je hovno“. „To už chápete sám,“ důvěrně se usmívá náš společník, „po tomhle už bylo snadné vypořádat si to s popletou a samozvancem. Vyhodili ho a zbavili vědeckých hodnot.“

Vagóny hučí. Všichni už spí, někdo vleže, někdo vstoje, někdo vsedě. Někdy přejde chodbou zívající strážný. Ještě jedna epizoda z Leninova životopisu se ztrácí nikým nezaznamenaná.

Abychom měli úplnou představu o pravověrných, prozkoumáme jejich chování ve všech základních momentech táborového života.

A. Vztah k táborovému režimu a k boji vězňů za svá práva. Protože táborový režim jsme určili my, sovětská moc, je třeba jej zachovávat nejen ochotně, ale naprosto uvědoměle. Je třeba zachovávat ducha režimu dříve, než to dozor od nás bude požadovat nebo nařizovat.

J. Ginzburgová má zase úžasné detaily: ženy ospravedlňují stříhání (vyholení!) svých vlasů! (Když to žádá režim.) Z uzavřeného vězení je posílají umírat na Kolymu. Už mají po ruce vysvětlení: důvěřuji nám, že tam budeme pracovat svědomitě.

O jakém kčertu boji se tu dá mluvit? O boji proti komu? Proti vlastním lidem! O boji ve jménu čeho? Ve jménu vlastního propuštění? O to člověk nesmí bojovat, musí prosit zákonně stanoveným postupem. Ve jménu svržení sovětské moci? Ať vám huba upadne!

Mezi všemi mukly, kteří chtěli bojovat, ale nemohli, kteří mohli, ale nechtěli, kteří mohli a chtěli (a bojovali! Dojde na ně, promluvíme i o nich!) — představují pravověrní čtvrtou skupinu: nechtěli a ani nemohli, i kdyby byli chtěli. Celý jejich minulý život je připravil jen na umělé, nepřirozené prostředí. Jejich „boj“ na svobodě byl přijímáním a předáváním rezolucí a pokynů schválených nahoře, stačil jim k tomu telefon a elektrický zvoneček. V podmínkách tábora, kde je k boji třeba, aby muž šel proti muži, aby neozbrojený člověk šel proti automatům a plížil se za střelby po zemi, to byli hovniválové a poseroutkové, nebyli k ničemu a nikdo se jich nebál.

A tím spíše se tito zásadoví bojovníci za štěstí veškerého lidstva nedovedli postavit lupič-ským výpravám kriminálních: nic neměli proti jejich všemocnosti v kuchyních a ve funk-cích pridurků (přečtete si třeba generála Gorbatova, tam to je) — vždyť přece na základě jejich teorie dostávali sociálně blízcí kriminálníci takovou moc v táboře. Nestavěli se proti okrádání slabých a sami se také loupeži nebránili.

A všechno to bylo logické a jedno vyplývalo z druhého a nikdo proti ničemu nic nenamítal. Ale přišel čas, kdy se začala psát historie, ozvaly se první tlumené hlasy o táborovém životě, dobře smýšlející se ohlédli a přišlo jim to líto: jak to? Oni, takoví pokrokoví, takoví uvědomělí — a že nebojovali? A dokonce nevěděli, že byl kult osobnosti Stalina!⁵⁶⁴ A ani je nenapadlo, že drahý Lavrentij Pavlovič — byl úhlavním nepřítelem lidu?

A tak naléhavě potřebovali rozšířit nějakou vágní verzi - že bojovali. Mému Ivanu Děnisovičovi vyčítali všichni novinářští voříšci, pokud nebyli líní, proč potvora nebojoval? "Moskevská pravda"

⁵⁶⁴ V roce 1957 se mě zeptala vedoucí kádrového oddělení oblastní školské správy: „A za co jste byl v roce 1945 zatčený?“ — „Za výroky proti kultu osobnosti,“ odpověděl jsem. „Jak je to možné?“ podivila se. „Copak byl tenkrát kult osobnosti?“ (Upřímně to brala tak, že kult osobnosti byl vyhlášen v roce 1956, kde by se vzal v roce 1945?)

dokonce Ivana Děnisoviče kárala,⁵⁶⁵ že komunisté pořádali v táborech ilegální schůze a on že na ně nechodil a neučil se u myslících lidí.

Ale co je to za blábol! Jaképak ilegální schůze? A na co? Strouhat mrkvičku v kapse? A komu strouhat mrkvičku, když tu je každý od pomocného dozorce až ke Stalinovi představitelem sovětského režimu? A kdy a jakými metodami bojovali?

To nikdo nemůže říci.

A o čempak přemýšleli? Snad si jedině dovolili opakovat: všechno skutečné je rozumné. O čempak přemýšleli, když se jen modlili: nemrskejte mě, důtky carovy?

B. *Vzájemné vztahy k vedení tábora.* Jaký jiný vztah mohou mít dobře smýšlející k vedení tábora než nejuctivější a nejkładnější? Vždyť všichni velitelé táborů jsou členy strany, plní stranické direktivy, nemohou za to, že "já" (= jediný nevinný) jsem na základě rozsudku tady. Pravověrní si velmi dobře uvědomují, že kdyby se najednou dostali na místo táborových velitelů, dělali by všechno přesně jako oni.

Todorskij, jehož celý náš tisk teď oslavuje jako hrdinu táborů (byl to novinář, bývalý seminarista, kterého si povšiml Lenin a který se z neznámého důvodu stal ve 30. letech velitelem letecké akademie (?), ačkoli letcem nebyl), mluví podle Ďjakovova textu dokonce i s velitelem zásobování, o němž by ani pracant okem nezavadil, takto:

"Čím mohu sloužit, občane veliteli?"

A pro velitele zdravotnického oddělení Todorskij připravuje konspekty z Dějin VKS(b). Jestliže Todorskij o něčem uvažuje jinak, než je to v Dějinách VKS(b), kde je potom jeho zásadovost, jak může psát konspekty přesně podle Stalina?⁵⁶⁶ Jestliže však uvažuje přesně tak - tak tomu se říká "komicky zahynuli".

Nestačí však vedení milovat! Je třeba, aby i tebe vedení mělo rádo. Musíš přece načalstvu vysvětlit, že jsme stejní, ze stejného těsta, tak se o nás nějak postarejte. Proto se hrdinové Serebrjakovové, Šelesta, Ďjakova, Aldan-Semjonova při každé příležitosti, ať se někdo ptá nebo při kontrole spisů prohlašují za komunisty. To je právě žádost o teplé místečko.

Šelest si vymyslel dokonce takovouhle scénu. V kotlaské tranzitce je prověrka podle spisů. "Stranická příslušnost?" zeptal se velitel. (Pro jaké pitomce je to napsáno? Kde je ve vězeňských spisech rubrika "stranické příslušnosti"?) "Člen VKS (b)," odpovídá Šelest na vymyšlenou otázku.

A je třeba uznat, že velitelé, jak dzeržinci, tak berijovci, slyší. A pomáhají. Ostatně, třeba existovala písemná nebo jen ústní direktiva: dát komunistům trochu lepší možnosti! Protože i v dobách největšího pronásledování osmapadesátníků, kdy je odvolávali z funkcí pridurků, se bývalí významní komunisté udrželi. (Například v Kraslagu. Bývalý člen vojenské rady SKVO Avralov se udržel jako brigádýr zahradníků, bývalý velitel brigády Ivančik se udržel jako brigádýr ve vilách, bývalý tajemník moskevského výboru Dědkov měl také sinekuru.) Ale i bez direktivy tu byla obyčejná solidarita a úvaha - "Dnes ty, zítra já", to muselo vnitřně nutit, aby pečovali o pravověrné.

A dopadlo to tak, že pravověrní byli u velitelů dobře zapsáni, že tvořili v táborech stálou privilegovanou vrstvu. (Řadových tichých komunistů, kteří nechodili za veliteli, aby je přesvědčovali o své víře, se to netýkalo.) Aldan-Semjonov ve svaté prostotě to píše přímo: velitelé-komunisté se snaží převést komunisty-vězně na lehčí práce. Neskrývá to ani Ďjakov: nováček Rom prohlásil veliteli nemocnice, že je starý bolševik. A hned ho nechávají jako pomocného strážného na marodce - velmi lákavá funkce! Velitel tábora dává příkaz, aby Todorského nechali jako zdravotníka.

Ale nejzajímavější případ popisuje G. Šelest v Kolymských zápiscích:⁵⁶⁷ přijel nový význačný vnitřák a poznává ve vězni Zaborském svého bývalého velitele lodí z doby občanské války. Zaplakali. No žádej, cokoli chceš! A Zaborskij: přistupuje na to, že "bude mít zvláštní stravu z kuchyně a chleba po libosti" (to znamená, že bude vyjídat pracanty, protože jiné normy stravování pro něj nikdo nepotvrdí) a žádá jen, aby mu věnovali šestidílné vydání Lenina, aby si večer mohl při čadícím světle číst! A tak je všechno v pořádku: ve dne se živí ukradeným přídělem, večer si čte Lenina! Tak otevřeně a radostně se oslavuje podlost!

⁵⁶⁵ 8. 12. 1962.

⁵⁶⁶ Někdo nám může namítnout: zásadovost nezásadovost, někdy musí být člověk pružný. Byla přece doba, kdy Ulbricht a Dimitrov instruovali své komunistické strany o smlouvě s nacisty a dokonce o tom, že je nutno je podporovat. Nemůžeme nic namítnout, to je dialektika!

⁵⁶⁷ Znamja, 1965, No 9.

Ještě má Šelest jakési mýtické "ilegální politbyro" brigády (není to na brigádu moc?), které může sehnat v neobvyklou dobu bochník chleba a misku ovesné kaše. To znamená - všude máme své pridurky? A znamená to, že my, dobře smýšlející, koukáme něco ukrást?

A je to pořád Šelest, kdo nám formuluje definitivní závěr:

"Jedni přežívali silou ducha (právě tihle pravověrní, kradoucí kaši a chléb - A. S.), jiní, protože měli misku ovesné kaše navíc (to je Ivan Děnisovič).⁵⁶⁸ Tak jo, dejme tomu. Ivan Děnisovič nemá mezi pridurky známé. Jenom povězte: a co kamínky? Kdo stavěl z kamínků zed? Byli jste to snad vy, pevně zásadoví?"

C. *Vztah k práci.* Obecně řečeno, jsou pravověrní práci oddáni (Ejchův zástupce se v blouznění při tyfové horečce uklidnil, až když ho sestra ujistila, že ano, že telegramy o nákupu chleba už odeslali). Obecně schvalují také táborovou práci: je potřebná pro výstavbu komunismu, bez práce by si celá ta banda vězňů nezasloužila šlichtu. Proto považují za docela rozumné, že absentéry je třeba bít, zavírat je do baráků zvláštního režimu a v dobách války střílet. Považují za zcela morální pracovat jako úkoláři, brigadýři, jako pohaněči a hlídači všeho druhu (tady se rozcházejí s "čestnými zloději" a dostávají se dohromady s "kurvami").

Tak třeba Jelena Nikitinová bývalá tajemnice kyjevského výboru Komsomolu, byla vedoucí brigády na lesních pracích. Vykládá se o ní: okrádala výkony vlastní brigády (osmapadesátky), "prodávala" je mezi kriminální. Z práce se u ní vykupovala Ljusja Džaparidzová (dcera bakinského komisaře) - za čokoládu z balíčků. Zato anarchistku Taťanu Garasjevovou brigadýrka tři dny a tři noci nepustila z lesa - až téměř zmrzla.

Nebo Prochorov-Pustover, také bolševik, třebaže bezpartijní, zjišťuje, že muklové schválně neplní normu (a referuje to vedení, vězňové jsou potrestáni). Když mu to muklové vyčítali, že by měl chápat - vždyť jejich práce je otrocká, Pustover odpovídá: "Podivná filozofie! V kapitalistických zemích dělníci bojují proti otrocké práci, ale my, ač otroci, pracujeme pro socialistický stát, ne pro soukromníky. Tito úředníci jsou u moci jen dočasně (?), stačí jedno hnutí lidu a poletí, zatímco lidový stát zůstane."

Tato džungle - to je vědomí pravověrného. Živý člověk se s ním domluvit nemůže. Dobře smýšlející si vymínou jedinou výjimku - pro sebe: bylo by nesprávné je samotné používat pro společné táborové práce, protože v tomto případě by se jen stěží uchovali pro budoucí plodné vedení sovětského lidu, i v táborových dobách by se jim těžko přemýšlelo, tj. těžko by se shromažďovali do houfců, kde by mohli pořad dokola opakovat, že soudruh Stalin, soudruh Molotov, soudruh Berija a celá strana vůbec mají pravdu.

A proto se všemi silami, pod patronací táborových velitelů a s tajnou vzájemnou pomocí snaží obsadit místa pridurků - ta, co nevyžadují znalostí (nikdo z nich nemá odborné vzdělání) a jsou co nejklidnější, co nejdálčenější táborovému pěstnímu zápasu. Tak se dokáží uchytit: Zacharov (Malenkovův učitel) - ve skladu osobního majetku vězňů, Zaborskij, o němž jsme se již zmínili (je to sám Šelest?) - v kanceláři zásobování oděvy a jinými potřebami.

Proslulý Todorskij - na marodce. Konokotin jako pomocný lékař (ačkoli žádný lékař není), Serebrjakovová jako zdravotní sestra (ačkoli žádná zdravotní sestra není). Pridurkem byl i Aldan-Semjonov.

Táborový život Ďjakova, toho nejkřiklavějšího z pravověrných, vypsál on sám vlastním perem. Je hoden obdivu. Za pět let svého vězení dokázal vyjít ze zóny jednou, a to jen na půl dne a za toho půl dne pracoval půl hodiny, sekal větvičky, a to mu ještě dozorce řekl: máš dost, odpočň si. Půl hodiny za pět let! To se jen tak někomu nepovede!

Nějakou dobu to hrál na kýlu, potom pištěl po kýle - ale, poslouchejte, nemohlo to být pět let! Aby člověk dostával taková zlatá místa, jako zdravotní statistik, knihovník KVO a skladník v osobním skladu, aby se na tom udržel po celou dobu trestu - to nestačí někomu zaplatit špekem, to je asi třeba kmotru odnést i duši - to ať zhodnotí staří muklové. Navíc Ďjakov není prostě pridurek, ale pridurek bojovný - v první variantě své novely,⁵⁶⁹ dokud ho veřejně nepokárali,⁵⁷⁰ elegantně dokazoval, proč se moudrý člověk musí vyhnout drsnému osudu obyčejného lidu ("šachová kombinace", "rošáda", tj. postavit do boje místo sebe někoho jiného). A tento člověk se odvažuje nyní být jediným vykladačem života v táboře!

⁵⁶⁸ Zabajkalskij rabočij, 27. 8. 1964.

⁵⁶⁹ Zvezda, 1963, No 3.

⁵⁷⁰ Novyj mír, 1964, No I, Lakšin.

G. Serebrjakovová o svém životě v táboře vypráví opatrně a v náznacích. Říká se, že proti ní jsou těžká svědectví.

Neměl jsem možnost si je ověřit.

Ale nejen sami autoři, ale i všichni ostatní pravověrní, vyličení tímto sborem autorů, všichni tu vystupují mimo práci - buď v nemocnici nebo jako pridurkové, vedoucí své tmářské (a poněkud zmodernizované) rozhovory. Tady spisovatelé nelžou: prostě neměli dost fantazie, aby předvedli tyto zásadové soudruhy při společensky prospěšné práci. (Jak to také ukážeš, když jsi sám nikdy nepracoval?)

D. *Vztah k útěkům.* Sami zásadoví nikdy neutíkají. To by byl přece projev boje s režimem, dezorganizace MV, to znamená útok na sovětskou moc. Kromě toho se každému pravověrnému někde ve vyšších instancích potulují dvě nebo tři žádosti o milost a útek by si nahoře mohli vykládat jako netrpělivost nebo dokonce jako nedůvěru k vyšším instancím!

Ostatně dobře smýšlející ani nepotřebovali "svobodu jako takovou", svobodu ptáka. Každá touha je konkrétní!

Svobodu potřebovali jen z rukou státu, zákonnou s razítkem, s návratem k postavení, jaké měli před zatčením, k privilegiím! Jinak - na co by ta svoboda byla?

A když sami neutíkali, tím spíše odsuzovali útky všech ostatních jako ryzí škůdcovství, útočící na soustavu MV a hospodářskou výstavbu. Jsou-li útky škodlivé, je zřejmě občanskou povinností pravověrného komunisty, jakmile se něco dozví, donést to soudruhu operativnímu zmocněnci.

A to mezi nimi byli někdejší ilegální pracovníci, odvážní muži z dob občanské války! Jejich dogma z nich však učinilo politickou pakáž...

E. *Vztah k ostatním osmapadesátníkům.* S druhy v neštěstí se nikdy nemíchali dohromady, to by bylo nestrannické. Někdy tajně, mezi sebou, a někdy docela otevřeně (tady ničím neriskují), se stavěli do protikladu k té špinavé osmapadesátce, snažili se od ní očistit tím, že se separovali. Právě tuto prostoduchou masu tam venku vedli - ani tam ji nenechali promluvit svobodné slovo. A tady, když se s ní octli ve stejných celách, ve stejném postavení, tady je tato masa na oplátku neutlačovala, křičeli na ni, jak se jim líbilo: "Dobře vám tak, darebáci! Všichni jste se venku přetvařovali! Všichni jste nepřátelé a dobře že vás zavřeli! Všechno je zákonité! A spěje k velkému vítězství!" (Jenom mě zavřeli neprávem).

A beztrestnost svých vězeňských monologů (správa vždycky stojí za pravověrnými, kmotři se neodvážili něco namítnout, hned by za to dostali nový trest) vážně připisovali síle všemocného učení!⁵⁷¹

S nepokrytým pohrdáním, s odvěkou třídní nenávisí hleděli pravověrní na celou osmapadesátku, jen sebe vyjímali. Ďjakov: "S hrůzou jsem si pomyslel - s kým to tu jsme" Konokotin nechce dát injekci nemocnému vlasovci (ačkoli je to jeho lékařská povinnost!), ale obětavě dává vlastní krev nemocnému strážnému z eskorty. (Stejně jako smluvní lékař Barinov: "Především jsem čekista a potom lékař." To je medicína?) Teď už chápeme, proč v nemocnici "potřebují čestné lidi" (Ďjakov), aby věděli, komu píchnout injekci a komu ne.

A tuto svou nenávist proměňovali v činy (a jak jinak, nač v sobě skrývat třídní nenávist?) V Šelestově knize profesor Samuil Gendal (zřejmě profesor komunistických práv) reaguje na to, že Kavkazci odmítli nastoupit do práce, zcela jednoznačně: podezřívá jejich muslimského duchovního ze sabotáže.

F. *Vztah k práškačům.* Tak jako všechny cesty vedou do Říma, tak i předcházející body nás přivádějí k tomu, že ti zásadoví musí nutně spolupracovat s nejlepšími a nejsrdečnějšími z táborových velitelů - s operativními zmocněnci. V jejich postavení je to nejspolehlivější způsob, jak pomoci NKVD, státu a straně.

Vedle toho je to i výhodné, tak se tvoří nejlepší vztah k nadřízeným. Služby prokázané kmotrovi nezůstanou bez odměny. Jenom pod patronací kmotra může člověk celá léta zůstat v dobrých funkcích pridurků v zóně.

... V jedné knížce o táboře z tohoto pravověrného proudu⁵⁷² se nejkladnější komunist, jemuž se autor obdivuje, řídí v táboře těmito zásadami:

1) přežít stůj co stůj, všemu se přizpůsobit,

⁵⁷¹ Ostatně v táboře někdy byl i jiný poměr sil. Jistý prokurátor který seděl v Unžlago, byl nucen řadu let hrát jurodivého. Jenom tak se zachránil před mstou (seděl s ním jeho "kmotřenci")

⁵⁷² Viktor Vjatkin, Čelovek roždajetsja dvaždy, č. II. Magadan, 1964.

2) at' jdou za práskače slušní lidé, je to lepší, než kdyby šli lumpové.

Ale i kdyby si pravověrný postavil hlavu a nechtěl kmotrovi sloužit, těžko by se těm dveřím vyhnul. Operativní zmocněnec si nedá ujít příležitost, aby si všechny pravověrné, hlasitě vyjadřující svou víru, laskavě nezavolal a otcovsky se jich nezeptal: "Jste sovětský člověk?" A pravověrný nemůže odpovědět "ne". Tak tedy "ano".

A jestliže ano, tak budeme, soudruhu, spolupracovat. Nic vám v tom nezabrání.⁵⁷³

To až teď, když se falšuje celá historie táborů, se stydí přiznat, že spolupracovali. Ne vždycky se dali chytit tak zjevně jako Liza Kotiková, která ztratila písemné udání. Ale stane se a někdo se prořekne, že operativní zmocněnec Sokovikov přátelsky odesílal Ďjakovovy dopisy bez táborové cenzury. Jenomže neřekne: a za co je posílal? Odkud to přátelství? Někdo si vymyslí, že operativec Jakovlev radil Todorskému, aby se otevřeně nehlásil k tomu, že je komunista, ale nevysvětlí: a pročpak se o to staral?

Ale všeho do času. Už jsou blízko ty krásné časy, kdy se člověk bude moci narovnat a hlasitě se přiznat:

"Ano! Práskali jsme a jsme na to hrdí!"⁵⁷⁴ Ostatně, nač je celá ta kapitola? Celý ten dlouhý přehled a analýza pravověrných? Místo toho pouze napíšeme palcovými písmeny

JÁNOS KÁDAR, WLADYSLAV GOMULKA, GUSTÁV HUSÁK.

Prošli nespravedlivým zatčením i vyšetřováním a mučením, řadu let si odseděli.

Celý svět vidí, kolik se toho naučili. Celý svět poznal, zač stojí.

12 PRÁSKÁM, PRÁSKÁŠ, PRÁSKÁME...

ČK - GB (snad bude i libozvučné, i stručné, i vhodné takhle nazývat tuto instituci, aniž přitom pomíneme její vývoj v čase) by bylo jako kus dřeva, neschopné dohlížet na svůj lid, kdyby nemělo své oči a své uši. V naší technické době pracují místo očí zčásti fotoaparáty a fotobuňky, místo uší mikrofony, magnetofony, laserová odposlouchávací zařízení. Ale po celou tu epochu, o níž hovoří tato kniha, byli téměř jedinými očima a téměř jedinými ušima ČK - GB práskači.

V prvních letech čeky se jim říkalo věčně tajní spolupracovníci (na rozdíl od zjevných systematizovaných). Po způsobu těch let vznikla zkratka seksotr; a ta se dostala do obecného běhu. Kdo to slovo vymyslel (nepředpokládali, že se tak rozšíří - neuhlídali to) neměl dar vnímat je nezaujatým sluchem, aby uslyšel už jenom v jeho fonetice všechno to hnusné, co se tu propojilo - něco snad hanebnějšího než sodomistický hřích. A v průběhu let nasáklo žltorudou krví zrady tak, že není teď v ruském jazyce slova odpornějšího.

Avšak tohoto slova se používalo jen na svobodě. Na Souostroví se používaly vlastní názvy: ve vězení - "kvočna", v táboře "práskač". Ale tak jako se mnohá slova Souostroví dostala do širokého proudu ruské řeči a zaplavila celou zemi, tak se i práskač stalo všeobecným pojmem. Odráží to jednotu a všeobecnost samotného jevu práskačství.

Nemá-li člověk zkušenosti a nepřemýšlel-li o tom, těžko zjistí, nakolik jsme prostoupeni a zachvázeni práskačstvím. Tak jako bez tranzistoru na poli, v lese, na jezeře necítíme, že skrze nás neustále proudí spousta rozhlasových vln.

Je těžké si zvyknout žít ve věčném strachu: a kdo u nás práská? U nás v bytě, u nás v domě, u nás v hodinářské dílně, u nás ve škole, u nás v redakci, v naší továrně, u nás v konstrukční kanceláři a dokonce u nás v milici. Je těžké si zvyknout a je protivné si na to zvykat - ale pro bezpečnost bychom měli. Práskače není možné vyhnat, propustit, naverbují nové. Ale musíme je znát. Někdy proto, abychom si před nimi dali pozor.

Někdy proto, abychom před nimi pustili kouřovou clonu, abychom se vydávali za něco jiného, než jsme. Někdy proto, abychom se s práskačem pohádali a tím znehodnotili jeho svědectví proti sobě.

O hustotě sítě práskačů budeme mluvit ve zvláštní kapitole o svobodě. Mnozí si tento rozsah sítě uvědomují, ale nedovedou si představit seksota jako konkrétního člověka, jako prostou lidskou tvář, a proto se zdá, že síť je záhadnější a strašnější, než ve skutečnosti. A přitom tajnou spolupracovnící je právě ta milá Anna Fjodorovna, která si k vám přišla po sousedsku pro droždí a pak utíkala na smluvené místo oznámit (třeba do kiosku nebo možná do lékárny), že u vás je nepřihlášený host. Anebo právě ten prima

⁵⁷³ Ivanou-Razumnik vzpomíná: v jejich butyrské cele odhalili tři práskače - a všichni tři byli komunisté.

⁵⁷⁴ Napsal jsem to na počátku roku 1966 a koncem tohoto roku jsem si přečetl v časopise Oktabr č. 9 článek K. Bukovského. Už je to tady, už se k tomu hrdé a otevřené hlásí.

chlap Ivan Nikiforovič, s kterým jste vypil po dvou deci, a který vás udal, jak jste sprostě klel, že se v obchodech nedá nic koupit a že páni dostávají všechno z protekce. Nerozpoznáte seksoty osobně a pak se divíte, jak všudypřítomné orgány vědí, že jste při sborovém zpěvu Písně o Stalinovi jenom bez hlesu otvírali ústa. Nebo že jste se neradovali na průvodu 7. listopadu. Kdepak jsou schované pronikavé oči seksota? Ale vždyť mohou mít modravý přísvit, může se v nich lesknout stařecká slza. Vůbec v nich nemusí být odlesk zlověstné úkladnosti. Nečekejte, že to bude nevyhnutelně lump s odporným vzezřením. Je to člověk, jako vy a já, s dávkou dobrých citů, s dávkou zloby a závisti a se všemi slabostmi, pro něž se stáváme snadnou kořistí. Kdyby byla garnitura seksotů zcela dobrovolná, z nadšení nebylo by jich mnoho (snad jen ve 20. letech). Ale jejich získávání probíhá útokem i úskokem a člověka dávají v plen této hanebné službě jeho slabostí. A ani ti, kteří se upřímně chtějí vymotat z té pavoučí sítě, z té druhé kůže - nemohou, nemohou.

Verbování visí u nás ve vzduchu. V tom, že státní je nadřazeno soukromému. V tom, že je Pavlík Morozov hrdina. V tom, že udání není udání, nýbrž pomoc tomu, koho udáváme. Verbování je umně propleteno ideologií - vždyť i orgány si přejí, vždyť i verbovaný si musí přát jediné: úspěšný vývoj naší země k socialismu.

Technická stránka verbování je nade vši chválu. Bohužel, naše detektivní komiksy tyto způsoby nelíčí. Náboráři pracují v agitačních střediscích před volbami. Pracují na katedře marxismu-leninismu. Zavolají vás - "je tam nějaká komise, jděte dál". Náboráři pracují v armádní jednotce, která se právě vrátila z bojiště. Přijede pracovník smerše a po řadě si bere na paškál polovinu vaší roty. S některým vojákem si povídá prostě o počasí a o kaši, některému dá za úkol sledovat jiné vojáky a velitele. V komůrce sedí mistr a spravuje kabelky a pásky. Vstoupí sympatický muž:

"Moh byste mi spravit tuhle přezku?" A tiše: "Teď zavřete dílnu, vyjdete ven, tam stojí auto 37-48, rovnou otevřete dvířka a nastupte, doveze vás, kam je třeba". (A dál to už známe: "Jste sovětský člověk, musíte nám pomoci").

Taková dílna je skvělé místo pro shromažďování udání občanů! A pro osobní setkání s operativním pracovníkem je tu byt Sidorových, 1. patro, zvoníc třikrát od šesti do osmi večer.

Poezie verbování seksotů teprve čeká na svého básníka. Existuje život viditelný i neviditelný. Všude jsou rozprostřeny pavoučí nitě, a jak se pohybujeme, ani nevnímáme, jak se do nich zaplétáme.

Kolekce nástrojů verbování - to je jako kolekce šroubových klíčů: č. 1, č. 2, č. 3. Číslo 1: "Jste sovětský člověk?"

Číslo 2: slíbit to, oč verbovaný mnoho let marně usiluje zákonnou cestou. Číslo 3: zmáčknout na slabém místě, pohrozit tím, čeho se verbovaný nejvíce bojí. Číslo 4...

Ale stává se, že stačí zmáčknout jen trošičku. Zavolají si takového A. G., vědí, že je to měkká povaha. A hned na něj: "Napište seznam protisovětsky zaměřených osob z vašich známých". Je zmaten, váhá: "Nejsem si jist"...

Nevyskočil, nebouchl pěstí: "Jak se opovažujete?!" (Ale kdopak z nás vyskočí? Nefantazírujme!) "Ach, nejste si jist?"

Tak napište seznam lidí, za něž ručíte, že jsou to opravdu sovětské lidi. Ale vezměte na vědomí, že ručíte! Jestliže někoho označíte nesprávně, hned si půjdete sedět sám! Tak copak nepíšete?" "Nemohu... ručit." "Tak nemůžete?"

To znamená, že víte, že jsou protisovětské. Tak tedy sepište ty, o nichž to víte." A poctivý dobrý králík A. G. s duší příliš měkkou, zformovanou ještě před revolucí, se potí, vrtí a trápí. Upřímně podlehl nátlaku, který na něj bezohledně vyvíjejí; musí napsat: buď jsou sovětské nebo antisovětské. Nevidí třetí možnost.

I kámen se drolí, natož člověk!

Venku je klíčů víc, protože i život je rozmanitější. V táboře je život zjednodušen, obnažen, výška závitů a průměr hlavičky jsou známy, klíče jsou tedy nejjednodušší. Číslo 1 samozřejmě zůstává: "Jste sovětský člověk?" Velmi se doporučuje vůči pravověrným, klíč nikdy nesklouzne, hlavička se hned chytí a poddá. Číslo 2 také pracuje dobře: slíbí se odvolání ze společných prací, zaměstnání v zóně, trochu kaše navíc, lepší plat, zkrácení trestu. Všechno je to život, každý stupínek znamená zachování života! (V letech války bylo práskání levné: věci se zdražovaly a lidé klesali na ceně.

Shazovalo se i za balíček machorky). A číslo 3 funguje ještě lépe: odvoláme tě z funkce pridurka! Pošleme tě na společné! Převédeme tě do trestního táborového střediska! Každý stupínek je tu stupínkem

ke smrti. A ten, kdo se nedá vylákat kousíčkem chleba nahoru, se může zlomit a začít prosit, jestliže ho strhávají do propasti.

To neznamená, že by v táboře nebylo někdy třeba jemnější práce. Někdy je přece jen třeba trochu vtípu. Major Šikin potřeboval shromáždit obvinění proti vězni Gercenbergovi, byl to Žid. Měl důvod se domnívat, že materiál pro obvinění mu může poskytnout Anton, sedmnáctiletý nezkušený Němec. Šikin si zavolal mladého Antona a začal hrát na nacistickou strunu: jak je židovská národnost hnusná, jak zničila Německo. Anton se rozpálil a Gercenberga zradil. (A pročpak by se v jiné situaci komunista-čekista Šikin nemohl stát výkonným vyšetřovatelem Gestapa?) Nebo třeba Alexandr Filipovič Stěpovoj. Před zatčením byl vojákem jednotek MV, zavřen byl na základě článku 58.⁵⁷⁵ Není to žádný pravověrný, je to hrozně obyčejný chlapík. v táboře se začal stydět za svou bývalou službu a pečlivě ji skrýval, protože věděl, jak je to nebezpečné, dozví-li se o tom někdo. Jak ho tedy naverbovat? No přece právě tímhle tě získáme: Rozhlásíme, že jsi "čekista". Jsou ochotni se vytřít vlastním praporem, jen aby člověka naverbovali! (Ujišťuje, že přece jen odolal).

Někdo, jak se říká, bič nemá, ale rád si práskne - ten to vezme bez rozmýšlení. Na někoho se musí udička políčit několikrát: polyká návnadu. Kdo se bude kroutit, že je pro něj těžké sehnat přesné informace, tomu vysvětlí: "Dejte nám, co seženete, sami si to ověříme!" "Ale když si vůbec nejsem jist?" "Takže jste opravdu nepřítel?" A nakonec se poctivě přiznají: "Potřebujeme pět procent pravdy, ostatní ať je třeba vaše fantazie". (Operativci z Džidinu.) Ale někdy si ani kmotr,⁵⁷⁶ neví rady, úlovek uniká i po třetím i po pátém pokusu. Nestává se to často, ale přece.

Pak je kmotr nucen věc odložit ad acta: podpis o utajení. Nikde - ani v ústavě, ani v kodexu - se neříká nic o existenci takových podpisů, o tom, že bychom je dávat museli -- my jsme však zvyklí na všechno. Jak by člověk mohl odmítnout i tady? Tohle podepisujeme všichni. (A přitom, kdybychom odmítli, kdybychom hned za prahem každému na setkání vykládali o svém rozhovoru s kmotrem - bylo by po ďábelské síle Třetího oddělení, jejich utajení a oni sami se drží díky naší zbabělosti!) A tak se na táborových spisech objeví osvobozující poznámka "Nezískávat!" To je punc ryzosti 96 nebo přinejmenším 84, ale tak hned si to neověříme, pokud se vůbec dožijeme. Poznáme jen, že z nás spadne to bláto a už nikdy se na nás nebude lepit.

Většinou se však verbování podaří. Člověka prostě a hrubě tlačí a tlačí, tak, že nepomůže ani otčenáš, ani proklínání.

Verbovaný brzy přinese udání.

A na základě udání se nejčastěji někomu utáhne na krku oprátka druhého trestu.

A tak se práskačství v táboře stává nejsilnější formou táborového boje "chcípni dnes ty, a zítra já!"

Venku bylo práskačství celého půl století nebo čtyřicet let naprosto bezpečným zaměstnáním: neexistovala tu žádná hrozba odvety společnosti, ani nebezpečí odhalení nebo trestu.

V táborech tomu bylo poněkud jinak. Čtenář si vzpomene, jak práskače odhalovalo a posílalo do vyhnanství na Kondostrov solovecké administrativní oddělení. Pak se měli po desítky let práskači, zdá se, klidně a blahobytně. Ale občas se někdy dala dohromady skupina rozhodných a energických muklů, která ve skryté formě pokračovala v soloveckých tradicích. Někdy práskače zbili (nebo zabili) pod záminkou samosoudu (rus. samosud, obdoba lynčování, davový okamžitý akt msty - pozn. překl.) rozzuřeného davu nad přistiženým zlodějem (podle táborových zvyklostí je samosoud téměř uzákoněn). Někdy (zvláštní táborové středisko Vjatlagu za války) výrobní pridurci administrativně odepisovali ze svého objektu nejškodlivější práskače "z pracovních důvodů". Tady mohl operativní pracovník těžko pomoci. Ostatní práskači to pochopili a ztichli.

⁵⁷⁵ Už nebudeme mít jinou příležitost, abychom vylíčili příběh jeho zatčení. Odvedli šohaje do armády a poslali sloužit do vojsk MV. Nejprve - do bojů s benderovci. Když přišly zprávy (zase od práskačů), kdy přijdou benderovci z lesa do kostela na mši, obklíčili kostel a brali je u východu (podle fotografií). Nebo hlídali (v civilu) lidové poslance v Litvě, když jezdili na volební schůze. ("Jeden byl takový odvážný, vždycky odmítal ochranu!") Nebo střežili most v Gorkovské oblasti. Sani vzbouřili, když se zhoršila strava -- a za trest je poslali na tureckou hranici. Ale v té době už Stěpovoj seděl. Hodně kreslil, i na obálkách sešitů při politickém školení. Jednou nakreslil prase a někdo mu zašeptal: "A Stalina umíš?" - "Umím." Hned nakreslil Stalina. A odevzdal sešit k opravě. To na zavření stačilo, ale při cvičné střelbě střelil v generálově přítomnosti 7 ze 7 na 400 metrů a dostal dovolenou. Když se vrátil k jednotce, vykládal: už nejsou žádné stromy, všechny ovocné líd vykáceli sami kvůli nelidským daním. Tribunál Gorkovského vojenského okruhu. A ještě tam křičel: "Vy syčáci! Když jsem nepřítel lidu, proč mě nesoudíte před lidem, proč se schováváte?" Pak přišel Burepolom a Krasnaja Glinka (těžký tábor se zvláštním režimem, tunelářské práce, samá osmapadesátka).

⁵⁷⁶ Podle Dalova slovníku ruského jazyka znamená "kmotr" "osobu spřízněnou duchovně, skrze křest." Toto přenesení pojmu na táborového operativce je tedy velmi přesné, zcela v duchu jazyka. Je v tom ironie, pro mukly tak příznačná.

V táborech vkládali víru v přijíždějící frontové vojáky - ti si to s práskači vyřídí! Bohužel, válečné přírůstky zklamaly táborové bojovníky: tito pěšáci, minometčící a rozvědčící mimo řady své armády zcela selhávali a nebyli k ničemu.

Ještě dlouho se musel houpat zvon, ještě muselo uplynout hodně vody, než na souostroví vypukl hon na práskače.

Pro tuto kapitolu nemám dost materiálu. Muklové jaksi neradi vyprávějí. Tak povím něco o sobě.

Až po dlouhých táborových zkušenostech, až když jsem se otloukl, jsem se ohlédl a pochopil, jak malicherně, jak bídácky jsem začínal svůj výkon trestu. Zvykl jsem si v důstojnické kůži na nezasloužené vysoké postavení ve svém okolí a tak jsem i v táboře neustále lezl do nějakých funkcí a hned jsem z nich letěl dolů. A velice jsem lpěl na té kůži - na vojenské blůze, jezdeckých kalhotách, vojenském kabátě, tolik jsem se snažil, abych je nevyměnil za táborové hadry! V nových podmínkách jsem dělal chybu nováčka: byl jsem nápadný.

A přesné oko prvního novojeruzalémského kmotra mě hned našlo. A jakmile jsem se na Kalužské zastavě vyšplhal z místa malíře na normovače, zase jsem vytáhl tu uniformu ach, jak člověk touží vypadat mužný a krásný! Navíc jsem bydlel v pokoji zrůd, tam se generálové oblékali ještě onačeji.

Už jsem dočista zapomněl, jak a proč jsem psal v Novém Jeruzalémě vlastní životopis. Jednou večer jsem ležel na posteli a četl jsem si učebnici fyziky, Zinovjev něco smažil a vykládal. Oračevskij a Prochorov leželi, boty na pelesti, když přišel starší dozorce Senin (zřejmě to nebylo jeho skutečné příjmení, nýbrž pseudonym pro tábor). Tvářil se, že si nevšiml vaříče, ani těch bot na pelesti - sedl si na jednu z postelí a vmísil se do společného hovoru.

Nelíbila se mi ani tvář, ani způsoby tohoto Senina, příliš koketoval svýma měkkýma očima, ale ten vám byl kulturní!

Takový vychovaný! Ten se tak lišil od našich dozorců - hulvátů, pitomců a negramotných! Senin byl - nic víc a nic míň - studentem! - studentem 4. ročníku, jenomže už nevím které fakulty. Zřejmě se velmi styděl za uniformu vnitřáka, bál se, aby ho kolegové z ročníku neviděli s modrými nárameníky ve městě, proto si při nástupu do služby oblékal uniformu ve strážnici a při odchodu se převlékal. (To je moderní hrdina pro román! Představte si, že by si za carských dob pokrokový student přivydělával ve vězení jako dozorce!) Ostatně kultura nekultura nedělalo mu potíže poslat starého mukla jako kluka na posílky nebo dát pracantovi tři dny korekce.

Ale v našem pokoji vedl rád inteligentní řeči: rád ukazoval, jak chápe naše jemné duše, chtěl, abychom i my ocenili jemnost jeho duše. Teď také něco čile povídal o životě ve městě, něco o novém filmu a najednou mi nenápadně naznačil, aby si toho ostatní nevšimli, abych šel na chodbu.

Šel jsem v rozpacích ven. Po několika zdvořilých frázích, aby to nebylo nápadné, se Senin také zvedl a dohonal mě. A hned mi přikázal, abych šel do pracovny operativního pracovníka - vedlo tam neužívané schodiště, kde člověk nemohl nikoho potkat. Tam seděl ten vejr.

V životě jsem ho neviděl. Vstoupil jsem s tlukoucím srdcem. Čeho se bojím? Bojím se toho, čeho se bojí každý mukl: aby mi nepřišli druhý trest. Od mého vyšetřování neuplyne ještě ani rok, ještě mě všechno bolí jen při pohledu na vyšetřovatele u psacího stolu. Co když se budou hrabat ve staré věci: ještě nějaké stránky z deníku, ještě nějaké dopisy... Klep-klep-klep.

"Dále." Otevírám dveře. Malý, útulně zařízený pokoj, jako by to vůbec ani nebylo v Gulagu. Našlo se tu místo i pro malou pohovku (třeba sem tahá i naše ženy) i pro Philise na polici. Svítí v něm magické oko a tiše zní jakási měkká a velmi příjemná melodie. Úplně jsem odvykl takové hudbě a od první chvíle jsem naměkko: někde plyne život! Bože můj, už jsme: si zvykli považovat živoření za život, ale ten je tam, někde tam...

"Posaďte se."

Na stole je lampa s tlumícím stínidlem. U stolu sedí v křesle oper podobný Seninovi -inteligentní brunet, vypadá neproniknutelně. Moje židle je také čalouněná. Jak je to všechno příjemné, pokud mě nezačne z něčeho obviňovat, pokud nezačne vytahovat staré hříchy.

Ale ne, vůbec nemá nepřátelský hlas. Ptá se, jak žiji, jak se cítím, jak si zvykám na tábor, zda se dobře cítím v pokoji pridurků. Ne, tak se vyšetřování nezahajuje. (Kdepak jsem slyšel tu líbeznou melodii?) A teď docela přirozená otázka, prostě ho to zajímá:

"No a po tom všem, co se s vámi stalo, po tom, co jste prožil, zůstáváte sovětským člověkem? Nebo ne?"

No tak? Co odpovíš? Vy, potomci, vy to nepochopíte: co teď odpovíš? Slyším, slyším... vy, normální svobodní lidé, na mě křičíte z roku 1990: "Pošli ho někam...! (Nebo se potomci tak vyjadřovat už nebudou? Myslím, že v Rusku ano!) Zavřou tě, zničí - a ještě sovětský člověk!"

Opravdu, po všech těch vězeních, po všech těch setkáních, kdy jsem byl zaplaven informacemi z celého světa - jak jsem mohl zůstat sovětský? Kde a kdy něco sovětského vydrželo nápor úplné informovanosti?

A kdyby mě bylo vězení už docela převychovalo, docela vzdělalo, byl bych musel samozřejmě hned odseknout:

"Ne! A jděte do...! Už mě nebaví kvůli vám namáhat mozek! Nechte mě po práci odpočinout!"

Ale, vážení, vždyť my přece vyrostli v poslušnosti! Když slyšíš "Kdo je proti? Kdo se zdržel?" ruka se ti přece nezvedne, opravdu, za žádnou cenu. Dokonce, i když jsi odsouzený, jak by ti přešlo přes rty: nejsem sovětský...?

"V rozsudku OSO je řečeno, že jsem antisovětský," odpovídám vyhybavě a opatrně. "OSO-o," protahuje neuctivě.

"Ale co vy sám cítíte? Jste nadále sovětský člověk? Nebo jste se změnil, zatrpkl?"

Tak tiše, tak čistě se líne tato melodie a náš vleký, lepkavý, hnusný rozhovor se k ní nehodí. Bože, jak čistý a překrásný může být lidský život, ale egoismus vládnoucích nám nikdy nedá tohoto života dosáhnout. Je to Moniuszko? Ne, není to Moniuszko. Dvořák? Ne, Dvořák to není... Kdybys mě tak, pse, nechal na pokoji, kdybys mě nechal poslouchat.

"Proč bych měl být roztrpčen?" divím se. (Opravdu proč? Za deset dopisů - osm let, to ani není za každý dopis rok.) "Zatrpknout" člověk v žádném případě nesmí, z toho kouká nové vyšetřování.

"Tak tedy jste sovětský člověk?" přísně, ale povzbudivě se vyptává oper.

Jenom neodpovídat ostře. Jenom se neprojevit, jaký jsem teď. Kdybych teď řekl, že nejsem sovětský, zavede řízení, napaří mi druhý trest, klidně.

"V srdci, vnitřně, jak se sám cítíte?"

Je to tak hrozné - zima, vánice, jet za polární kruh. A tady jsem se zabydlil, spím v suchu, v teple, dokonce v povlečeném. V Moskvě ke mně chodí žena na návštěvy, nosí mi balíčky... Kam bych jel? Nač bych jel, když mohu zůstat? Jakápak hanba, když řeknu "sovětský"? Vždyť je to socialistické zřízení.

"Já, se... an-no,... sovětský..."

"Tak sovětský! No tak to je jiná řeč," raduje se oper. "Teď spolu můžeme hovořit jako dva sovětské lidi. To znamená, že máme stejnou ideologii a společné cíle (jenomže bydlíme každý jinde) a musíme jednat společně.

Pomůžete nám a my vám..."

Cítím, že ztrácím půdu pod nohama... A ještě ta hudba... A on kuje železo, dokud je žhavé: musím jim pomoci, aby byli informováni. Mohu se stát náhodným svědkem některých rozhovorů. Budu muset o nich podat zprávu...

Tak tohle nikdy neudělám. To vnitřně a chladnokrevně vím: sovětský nebo ne, ale abych vám dal zprávu o politickém rozhovoru - to se nedočkáte! Ale - opatrnost, opatrnost, musím to zahrát nějak do ztracena.

"To bych neuměl...," odpovídám takřka s lítostí. "Pročpak?" tváří se přísněji můj kolega v sovětské ideologii.

Protože, protože... to nemám v povaze... (Jak bych ti to opatrněji řekl, svoloči jedna?) Protože... neposlouchám... nic si nepamatuji...

Všiml si, že mám něco s hudbou a vypíná ji. Ticho. Zhasíná něžné barevné magické oko dobrého světa. V pracovně je vejr a já. Žerty stranou.

Kdyby aspoň znali pravidla šachu: když se tah třikrát opakuje, zapisuje se nerozhodný výsledek. Ale kdepak. Na všechno jsou líni, ale na tohle líni nejsou: stokrát se kryjí stejným pěšcem a zase vystrkují hlavu. Vkus nemá, ale času má dost. Sám jsem se vystavil věčnému šachu, prohlásiv se za sovětského člověka. Samozřejmě, každý tah má svůj odstín jiné slovo, jiná intonace.

A mjí hodina, a další hodina. V naší cele už všichni spí. Kampak by spěchal, vždyť právě tohle je jeho práce. Jak se ho zbavit? Jak se lepí! Už něco naznačil o transportu a o společných pracích, už vyjádřil podezření, že jsem skrytý nepřítel a zase vyjádřil naději, že jsem oddaný stoupenec.

Ustoupit nemohu. Ale v zimě se mi do transportu nechce. Zoufale přemýšlím: jak to všechno skončí?

Najednou obrací řeč na kriminální. Slyšel od dozorce Senina, že o kriminálních mluvím, kriticky, že jsem se s nimi již střetl. Oživil jsem: to je změna tahů. Ano, nenávidím je. (Ale vím, že vy je máte rádi!) A aby mé definitivně zlomil, líčí mi tuto situaci: mám v Moskvě ženu. Za mé nepřítomnosti musí chodit po ulicích sama, někdy i v noci. Na ulici člověka často svléknou a ukradnou mu šaty. Dělalí to tihle kriminální, kteří prchají z táborů (Ne, kterým vy udělujete amnestie!). Cožpak odmítnu sdělit operativnímu zmocněnci zprávu o připravovaném útěku kriminálních, budu-li o něm vědět?

Což o to, galerka - to jsou nepřátelé, nepřátelé nelítostní a proti nim je snad všechno dobré... Ale ať už je to dobré nebo ne, teď je to dobré východisko. Zdá se, že "To by šlo. To by šlo."

Řekl jsi to! Tys to řekl a ďábel potřebuje to tvoje jediné slovíčko! A již přede mnou na stole poletuje čistý arch papíru:

"Závazek. Já, ten a ten, se zavazuji podávat operativnímu zmocněnci táborového střediska zprávy o připravovaných útečích vězňů..."

"Ale mluvili jsme jen o kriminálních!"

"A kdo jiný utíká než galerka?... A jak bych mohl napsat v oficiálním dokladu "galerka". To je přece žargon. To je jasné i tak."

"Ale tím se mění celý smysl?"

"Ne, přece jen vidím - nejste náš člověk. S vámi je třeba mluvit docela jinak. A - ne tady. "

O, to jsou strašná slova - "ne tady", když za okny skučí vánice, když jsi pridurek a bydlíš v milém pokoji zrůd! Kdepak je to "ne tady"? V Lefortovu? A jak je to "docela jinak": Koneckonců za mých dob v táboře k žádnému útěku nedošlo, je to stejně pravděpodobné jako pád meteoritu. A když k útěkům dojde - jaký blbec by o nich předem vykládal? To znamená, že se nic nedozvím, nebudu mít o čem podávat zprávy. Koneckonců to není špatné východisko... Jenže...

"Copak to nejde bez toho papíru?" "To jsou předpisy."

Vzdychám. Uklidňuji se výmluvami a podepisuji obchod s duší. Obchod, při němž prodávám duši, abych zachránil tělo.

Konec? Mohu jít?

Ó, kdepak. Ještě "o utajení". Ale ještě před tím, na stejném papíru: "Musíte si zvolit pseudonym."

Pseudonym? Ach, krycí jméno. Ovšem, agenti musí mít krycí jméno! Bože můj, jak rychle mě dostal. Přece jen mě dostal. Figurky se hnuly, uznal jsem mat.

Opouští mě poslední zbytek fantazie. Vždycky dokážu najít jména pro desítky hrdinů. Teď si nemohu vymyslet vůbec žádné. Milostivě mi napovídá:

"Třeba Větrov."

A tak maluji na závazku písmenka - VĚTROV. Těchto šest písmen je vypáleno v mé paměti jako znamení hanby. Vždyť jsem chtěl zemřít s lidmi! Vždyť jsem byl připraven na smrt s lidmi! Jak se stalo, že jsem zůstal naživu jako pes?...

A zmocněnec ukládá můj závazek do sejfu - to je jeho norma za večerní směnu. Laskavě mi vysvětluje, že sem, do jeho pracovny chodit nemám, to by mohlo vyvolat podezření. Ale dozorce Senin je prostředník a všechny zprávy (udání) mám nenápadně předávat jeho prostřednictvím.

Tak ptáčky lapají. Začíná to drápkem.

Toho roku bych se nebyl zřejmě dokázal na této hranici zastavit. Když se neudržíš za hřívu, neudržíš se ani za ocas. Když jsi sklouzl, musíš už jen padat a padat.

Ale něco mi pomohlo se udržet. Když jsme se potkali, Senin mě pobízel: Tak co? Mával jsem rukou: Nic jsem neslyšel. Pro kriminální jsem cizí člověk a sblížit se s nimi nemohu. A vtom jako naschvál dlouho nikdo neutíkal, neutíkal, a najednou z našeho tábora uprchl zlodějíček. Tak o něčem jiném! O brigádě! O pokoji! Naléhal Senin. "O ničem jiném jsem nic nesliboval!" zatvrzoval jsem se (a už se také blížilo jaro). Přece jen to byl maličký úspěch, že jsem se zavázal k čemusi příliš dílčímu.

A tu mě na zvláštní příkaz ministerstva vytáhli na šarašku. A tak to dobře dopadlo. Už ani jednou jsem se nemusel podepsat "Větrov". Ale když se s tím jménem setkám, dodnes mi jde mráz po zádech.

O, jak je těžké, jak je to těžké stát se člověkem! I když člověk prošel frontou, i když na něj padaly bomby, i když pod ním vybuchovaly miny - je to teprve začátek statečnosti. To ještě není všechno...

Uplynulo mnoho let. Byl jsem na šaraškách, byl jsem ve zvláštních táborech. Choval jsem se nezávisle, byl jsem stále drzejší, operativní oddělení mě již nikdy nepoctilo svou pozorností, zvykl jsem si žít a vesele si říkat, že na mých spisech je punc:

"Nezískávat!"

Poslali mě do vyhnanství. Strávil jsem tam téměř tři roky. Už začalo uvolňování, už propustili několik národností. Už jsme se my, zbývající, chodili na velitelství hlásit jen ze setrvačnosti. Už minul XX. sjezd. Už se zdálo, že vše jednou provždy skončilo.

Kul jsem veselé plány cesty do Ruska, jakmile budu propuštěn. A najednou, když jsem odcházel ze dvora školy, na mě někdo přívětivě zavolal jménem a otčestvem. Byl to jakýsi dobře oblečený Kazach (civil), rychle mi podával ruku.

"Pojďte, pohovoříme si!" mile pokynul směrem k velitelství. "Musím na oběd," odmítl jsem.

"A později k večeru budete mít čas?"

"Ani večer nemohu." (Po volných večerech jsem psal román). "No a zítra, kdy byste mohl?"

Ten se ale přilepil. Musel jsem se smluvit na zítřejší den. Myslel jsem, že bude něco povídat o přešetření mé věci (v té době jsem provedl hloupost: napsal jsem nahoru, jak to dělávají pravověrní, to znamená, že jsem se dostal do postavení prosebníka. To GB nemohlo nechat jen tak!). Avšak oblastní operativní zmocněnec slavnostně obsadil pracovnu velitele okresního oddělení MV, zamkl dveře a zjevně se připravoval k mnohahodinovému rozhovoru, který byl o to složitější, že neuměl dost dobře rusky. Přece jen jsem ke konci první hodiny pochopil, že se nehodlá zabývat přešetřením mé záležitosti, ale že mě chce získat jako práškače. (Zřejmě kádry práškačů propouštěním vyhnanců prořídly.) Přišlo mi to najednou k smíchu i k vzteku. K vzteku, protože jsem si nesmírně cenil každé půlhodiny.

K smíchu proto, že v březnu 1956 takový rozhovor bil do očí svou nevhodností - bylo to, jako kdyby nevychovaně jezdil nožem po talíři. Pokusil jsem se mu opatrně vysvětlit nevhodnost věci - ale kdepak, jako opravdový buldog se snažil sevření nepovolit.

Každé uvolnění přichází do provincie se zpožděním tří, pěti a někdy i deseti let, jenom zhoršení - okamžitě! Ten ještě vůbec nechápal, co bude znamenat rok 1956! Připomenul jsem mu, že MGB vlastně bylo zrušeno, ale on mi živě a radostně dokazoval, že KGB je totéž, že má tytéž kádry a tytéž úkoly.

V tom roce jsem už v sobě měl jakousi husarskou lehkost ve vztahu k jejich slavnému úřadu. Cítil jsem, že je docela v duchu doby poslat ho právě tam, kam si zaslouží. Nebál jsem se ani trochu přímých následků pro sebe - v onom slavném roce nemohly přijít. A bylo by to velice veselé odejít od něho a prásknout dveřmi.

Ale pomyslel jsem si: a co moje rukopisy? Po celé dny leží v mém kutlochu, chráněném slabým zámekem a malým figlem uvnitř. A po nocích je vytáhnou a píší. Když KGB navztekám, budou se snažit pomstít se mi, budou hledat něco kompromitujícího, a co když najdou rukopisy?

Ne, musím to uzavřít mírumilovně.

Ó, země! Ó, prokletá země, kde si v nejsvobodnějších měsících vnitřně ten nejsvobodnější člověk nemůže dovolit pohádat se s policajty!... Nemůže jim vytmavit rovnou do očí, co si myslí!

"Jde o to, že jsem těžce nemocen. Nemoc mi brání v tom, abych pozoroval, abych něco sledoval. Mám starostí dost! Skončeme to takhle."

Byla to pochopitelně ubohá výmluva, ubohá, protože přiznávám, že mají právo mě získat, přitom bych se jim měl vysmát a právě toto právo vyvrátit. Bylo to odmítnutí na kolenou.

A on, drzoun, na to ještě nechtěl přistoupit! Ještě půl hodiny mi dokazoval, že i těžce nemocný musí spolupracovat! Ale když viděl, že jsem naprosto neústupný, dovtípil se.

"A máte nějaké potvrzení?" "Jaké?"

"No, že jste nemocen." "Potvrzení mám."

"Tak přineste potvrzení."

Musí přece splnit normu, normu za pracovní den! Musí zdůvodnit, že měl kandidáta, že ho správně vybral, ale nevěděl, že ten člověk je tak vážně nemocen. Potvrzení nepotřeboval jen proto, aby si je prostě přečetl, ale aby je připojil ke spisům a tím věc uzavřel.

Dal jsem mu potvrzení a s tím jsme se rozešli.

Byly to nejsvobodnější měsíce naší země za půl století! A co když někdo potvrzení neměl? Šikovnost operativního pracovníka spočívá v tom, že hned najde správný klíč. V jednom sibiřském táboře zavolali k "veliteli" vězně U., původem z pobaltské republiky. Uměl dobře rusky, proto si ho také vybrali. Ve velitelově pracovně sedí nějaký neznámý kapitán s orlím nosem a hypnotickým pohledem kobry. "Zavřete pořádně dveře!" napomíná velmi vážně, jako by sem každou chvíli měli vtrhnout nepřátelé. Sám nespouští z U. planoucí oči, ukryté pod hustým obočím - a U. už má srdce v kalhotách, už ho něco pálí a dusí. Kapitán si samozřejmě shromáždil všechny zprávy o U., než si ho zavolal, a již předem si uvědomil, že klíče č. 1, č. 2, č. 3, č. 4 nepřicházejí v úvahu, že tady se bude hodit ten poslední a nejsilnější. Ale ještě

několik minut se upřeně dívá do čistých bezbranných očí U., prověřuje si ho svýma očima a zároveň ho zbavuje vůle, neviditelně nad ním vrší to, co se na něj za chvíli zřítí.

Oper si dopřeje jen malý úvod, nemluví však tónem abstraktního politického školení, nýbrž vzrušeně, jako o něčem, co teď hned nebo již zítra vybuchne v jejich táborovém středisku: "Víte, že svět je rozdělen na dva tábory, jeden z nich bude poražen, a my dobře víme, který. A vy to víte - který to bude? Tak tedy, chcete-li zůstat na živu, musíte se obrátit od ztraceného kapitalistického břehu a přistát u nového. Víte, jak je to u Lacise K novému břehu?" A ještě několik takových frází, přitom nespouští z vězně planoucí výhrůžný zrak. Definitivně si ujasňuje číslo klíče a významně a znepokojivě se ptá: "A co vaše rodina?" A klidně jmenuje všechny členy rodiny! Pamatuje si, jak jsou děti staré! To znamená, že už se rodinou zabýval, to je velmi vážné! "Jistě chápete," hypnotizuje kapitán, "že vy a rodina tvoříte jeden celek. Jestliže se vy dopustíte chyby a zahynete, je konec i s vaší rodinou. Nenecháváme rodiny zrádců (to už mluví silnějším hlasem) žít v našem zdravém sovětském prostředí.

Tak tedy: musíte volit mezi dvěma světy! Mezi životem a smrtí! Navrhuji vám, abyste se zavázal pomáhat operativnímu oddělení ČK! Když odmítnete, pošleme celou vaši rodinu okamžitě do táborů! Mám v rukou veškerou moc (a má pravdu!) a nejsme zvyklí ustupovat od svých rozhodnutí! (A zase má pravdu!) Když jsme si vás vybrali, budete s námi spolupracovat!"

To všechno náhle spadlo na hlavu U., nebyl na to připraven, nikdy ho to ani nenapadlo, vždycky si myslel, že práskači jsou jen lumpové, ale že by vybědli jeho? Je to přímý úder bez zbytečných pohybů, bez průtahů, a kapitán čeká na odpověď, každou chvíli může vybuchnout a všechno vyhodit do povětří! A U. přemýšlí: je pro ně něco nemožného? Kdypak nějaké rodiny šetřili?

Nestyděl se "rozkulačovat" celé rodiny i s malými dětmi a hrdě o tom psali v novinách. U. viděl také práci orgánů v letech 1940-41 v Pobaltí, chodil se dívat do vězeňských dvorů na hromady popravených při ústupu. A v roce 1944 poslouchal pořady pro pobaltské republiky z Leningradu. Pořady byly – tak, jako nyní kapitánův pohled - plny výhrůžek, planuly pomstou. Slibovaly, že budou potrestáni všichni, naprosto všichni, kdo pomáhali nepříteli.⁵⁷⁷ Co by je přimělo, aby byli milosrdní nyní? Prosit je zbytečné. Musí volit. (Jenom jednu věc U. nechápe, protože sám podlehl legendě o orgánech: že tato mašinerie nemá takovou skvělou organizaci a součinnost, aby po jeho dnešním odmítnutí stát se práskačem v sibiřském táborovém středisku byla jeho rodina už za týden zavlčena na Sibiř. A ještě jednu věc nechápe. Jakkoli je špatné jeho mínění o orgánech, ve skutečnosti jsou ještě horší: brzy přijde hodina, kdy všechny tyto rodiny, všechny ty stovky tisíc rodin, pošlou do společného vyhnanství, ke zkáze, bez ohledu na to, jak se v táborech chovají jejich otcové.) Strach jen o sebe by jim býval nepohnul. Ale U. si představil svou ženu a svou dceru v podmínkách tábora - v těch barácích, kde se hřích nezakrývá ani záclonkou kde není žádná ochrana pro ženu pod šedesát let. A tak couvl. Klíč byl zvolen správně.

Žádný jiný by byl nezapůsobil, ale tenhle ano. Za prozrazení budete popraven! (U. jde a radí se s krajanem - s tím, na nějž pak napíše první udání, spolu ho také zredigují. Ten také uznává, že rodinu riskovat nemůže.)

Při druhé návštěvě u kapitána se U. upisuje d'áblu, dostává úkol a spojení: sem už nechodit, všechno vyřizovat přes pridurka, Frola Rjabinina, který má právo pohybu bez eskorty.

To je důležitá součást činnosti táborového operativního pracovníka: tito rezidenti, rozptýlení po táboře. Frol Rjabinin je navenek hlučný, veselá kopa, Frol Rjabinin je populární osobnost, Frol Rjabinin má jakousi čistou prácičku, zvláštní kabinu a vždycky je při penězích. S pomocí operativního zmocněnce postihl hlubiny i proudy táborového života a lehce se v nich pohybuje. Právě tito rezidenti jsou dráty, na nichž se drží celá síť.

Frol Rjabinin instruuje U., že zprávy bude podávat v temném koutku ("v naší práci je hlavní věc konspirace".) Zve ho také do své kabinky: "Kapitán není s vaší zprávou spokojen. Musíte to psát tak, aby to dávalo na někoho materiál. Ukážu vám to."

A ten ksindl poučuje pobledlého, inteligentního U., jak má psát o lidech svinstva! Ale ponurý výraz U. přivádí Rjabinina k vlastnímu závěru: musíme tohle srágoru povzbudit. vlít do něho trochu ohně! A říká mu už přátelsky: "Poslyšte, vám se těžko žije. Rád byste si někdy něco přikoupil k přidělu. Kapitán vám chce pomoci.

⁵⁷⁷ Ale učitel, ale tovární dělník, ale průvodčí v tramvaji, každý, kdo se živí vlastní prací - vždyť ti všichni pomáhají! Okupantům nepomáhá jenom šmelinář na trhu a partyzán v lese! Extrémní tón těchto nedomyšlených pořadů donutil v roce 1944 několik set tisíc lidí k útěku do Skandinávie.

Tady máte!" Vytáhne z peněženky padesátku (ta je kapitánská! Natolik se tedy oni nemusí zabývat žádným účetnictvím, možná že jsou v tomto směru v celém státě jediní!) a strká ji U.

A při pohledu na tu světlezelenou bankovku, kterou mu strká do ruky, jako by na U. přestala účinkovat kapitánova kouzla, zmizela hypnóza, strnulost, veškerý strach, i o rodinu: všechno, co se stalo, veškerý smysl dění je ztělesněn v tom hnusném papírku s nazelenalým vodotiskem, v obyčejných jidášských stříbrnácích. A U. už neuvažuje o tom, co se stane s rodinou, přirozeným hnutím se odtahuje od toho hnusu, odstrkává padesátku, ale nechápavý Rjabinin mu ji znovu strká. U. ji hází na zem a vstává, už se mu ulehčilo, už je svobodný od poučování Rjabinina i od podpisu kapitánovi, svobodný od těch papírových výmyslů před tváří velké lidské povinnosti! Odchází bez dovolení! Jde po zóně a je mu lehký, jen jen vzlětnout.

"Svoboden! Svoboden!"

Ale ne tak docela. Kdyby tu byl tupý operativec, ještě by se to táhlo. Ale kapitán-kobra pochopil, že hloupý Rjabinin strhl závit, že nasadil nesprávný klíč. A už se na něho v tomto táboře chapadla nesápala, Rjabinin ho nezdravil. U. se uklidnil a radoval. Vtom začaly transporty do zvláštních táborů, dostal se do Stěplagu. Tím spíše si myslel, že s tímhle transportem je všemu konec.

Ba ne! Punc zřejmě zůstal. Jednou na novém místě zavolali U. k plukovníkovi. "Říká se, že jste byl ochoten s námi spolupracovat, ale že si nezasloužíte důvěru. Třeba vám to špatně vysvětlili?"

Z tohoto plukovníka však U. už strach neměl. Navíc byla v té době rodina U., stejně jako rodiny mnoha Litevců, Estonců a Lotyšů, už vysídlena na Sibiř. Bylo to jasné: musí se jich zbavit. Ale jakou záminku si najít?

Plukovník předal U. poručíkovi k dalšímu zpracování. Ten vyskakoval, hrozil a sliboval, ale U. mezitím uvažoval: jak nejdůrazněji a nejrozhodněji odmítnout?

U. byl člověk osvícený, bez vyznání, ale dospěl k názoru, že se jim ubrání, jen když se zaštití Kristem. Příliš zásadové to nebylo, ale klaplo to. Zalhal: "Musím vám to říci otevřeně. Jsem vychován křesťansky, a proto je pro mě vyloučeno s vámi spolupracovat!"

A hotovo! A mnohahodinové žvanění poručíkovo jako když utne! Pochopil, že číslo nevyšlo. "Potřebujeme vás jako páté kolo u vozu!" zvolal dotčeně. "Sdělte své odmítnutí písemně!" (Zase písemně!) "Tak to napište, vysvětlete to tím pámbíčkem!"

Zřejmě musí věc každého práskače uzavřít kusem papíru. Tak ji také otevírají. Výmluva na Krista byla poručíkovi docela vhod: nikdo z operativního oddělení mu nevytkne, že by byl mohl ještě nějak zapůsobit.

A nezdá se nezaujatému čtenáři, že prchají před Kristem jako ďáblové před znamením kříže, před vyzváněním ke mši?

Proto se náš režim nikdy nesblíží s křesťanstvím. A francouzští komunisté to marně slibují.

13 DVĚ KŮŽE Z JEDNOHO VOLA

Mohou člověku useknout hlavu, když už mu ji jednou usekli? Ano. Mohou z člověka sedřit kůži, když už mu ji jednou stáhli? Ano!

To všechno bylo vynalezeno v našich táborech. To všechno vymysleli na Souostroví! A ať neříkají, že jen brigáda je našim příspěvkem ke světové vědě o trestech. A co druhý trest v táboře - to že není příspěvek? Proudý, vhnáné na Souostroví zvenčí, se tu nezklidní, neplynou poklidně dál, ale ještě jednou je proženou potrubím opakovaného vyšetřování.

Ó, požehnány buďte nelítostné tyranie, vy despotické, vy nejbarbarštější země, kde jednou zatčený nemůže být znovu zatčen! Kde člověka zavřeného do vězení nelze znovu zavřít. Kde odsouzeného nevolají znovu k soudu! Kde po vynesení rozsudku nemůže být vynesena rozsudek další!

U nás je tohle všechno možné. Je přece tak pohodlné mlátit obráceným topůrkem do padlého, nenávratně ztraceného, zoufalého člověka! Etika našich žaláříků je - bij ležícího! Etika našich operativních pracovníků - co nejvíc mrtvol!

Mohli bychom se domnívat, že táborové vyšetřování i táborový soud se zrodily v Solovkách, ale tam lidi jen zahnali pod zvonici a odpráskli je. V dobách pětiletých a metastáz se místo kulky začal používat druhý táborový trest.

Jak by bylo možné bez druhých (třetích, čtvrtých) trestů utajit v hlubinách Souostroví a zlikvidovat všechny mukly k tomu určené?

Regenerace trestů byla podobně jako dorůstání hadího ocasu životní formou Souostroví. Co naše tábory stojí, co naši vyhnanci mrznou, visí nad hlavami odsouzených tato černá hrozba: nový trest před uplynutím prvního. Nové táborové tresty se dávaly celá ta léta, ale nejvíc v letech 1937-38 a v době války. (V letech 1948-49 byla tíže nových trestů přenesena ven: neuhlídali, prošvihli, koho měli znovu odsoudit ještě v táboře - a teď je museli zahánět do táborů zvenku. Jim se právě říkalo recidivisté, těm svým v táboře ani jinak neříkali).

Bylo to vlastně milosrdné - strojově milosrdné, když se druhý táborový trest dával v roce 1938 bez nového zatčení, bez táborového vyšetřování, bez táborového soudu. Prostě předvolali celé brigády do vyšetřovacího oddělení a nechali mukly podepsat, že dostali nový trest. (Za odmítnutí podpisu byla obyčejná korekce jako za kouření v nedovolených prostorách. Ještě to člověku lidsky vysvětlili: "Přece vám nedáváme podepsat, že jste se něčím provinil, ale podepište, že jste byl s rozsudkem seznámen"). Na Kolymě takhle dávali desítku, na Vorkutě to bylo dokonce měkčí: 8 a 5 let na základě usnesení OSO. A nějaký boj byl marný - jako by se v temném nekonečnu Souostroví nějak lišilo osm od osmnácti, desítka na začátku nebo desítka na konci. Důležité bylo jediné to, že tvé tělo nerozsápali a neroztrhali teď hned.

Nyní si to můžeme vysvětlit takto: epidemie táborových trestů z roku 1938 byla dána direktivou shora. To tam nahoře se chytily za hlavu, že dosud dávali málo, že je třeba přidat (a někoho postřílet) - a tak vystrašit zbytek.

Ale k epidemii táborových případů z válečných dob i zdola přiložili veselé polínko, to jsou ty rysy lidové iniciativy. Zřejmě shora dali pokyn, že po dobu války je třeba v každém táboře potlačit a izolovat nejvýraznější a nejnápadnější osoby, které by se byly mohly stát nositeli nepokojů. Krvaví hošici dole hned pochopili přednosti této žily - svou záchranu před frontou. Tento nápad se zřejmě nezrodil jen v jednom táboře, myšlenka se rychle rozšířila, vtipná a spásonosná. Táborové čekisté také zakrývali střelnou kulometů - jenže cizími těly.

Necht' si historik představí atmosféru oněch let: fronta ustupuje, Němci jsou u Leningradu, u Moskvy, ve Voroněži, na Volze, v předhůří Kavkazu. V zázemí je stále méně mužů, každá zdravá mužská postava budí vyčítavou pozornost. Vše pro frontu! Není ceny, kterou by vláda nezaplatila, aby zastavila Hitlera. A jen důstojníci v táborech (a jejich bratři z GB), vypasení, líní, běloručky, jsou na svých místech v zázemí a čím hlouběji na Sibíři a na Severu, tím to bylo klidnější. Musíme to však zvážit střízlivě: byl to vratký blahobyt. Stačí první zavolání: a což probrat ty červenolící, táborové, schopné? Nemají bojové zkušenosti? Jsou zato zásadoví. Ještě dobře, když to bude do milice, obranné jednotky v zázemí. A co když řeknou: vytvořit důstojnické prapory! Vrhout je ke Stalingradu! V létě 1942 se tak zavírají celé důstojnické školy a nevyřazené důstojníky posílají na frontu. Všechny mladé a zdravé vojáky už z ostrahy a eskort vyškrali - a nic, tábory se nerozsypaly. Tak se nerozsypou ani bez operativních! (Už takové pověsti kolují).

Zproštění frontové služby znamená život! Je to štěstí! Jak si uchovat ten glejt! Prostá přirozená myšlenka - je třeba dokázat svou potřebnost! Je třeba dokázat, že nebýt bdělosti čekistů, tábory vybuchnou, je to kotelní kypící směs! A pak je konec s naší slavnou frontou! Právě zde, v táborových střediscích v tundře a v tajze zadržují operativní pracovníci svou bílou hrudí pátou kolonu, zadržují Hitlerův nápor. To je jejich příspěvek k vítězství! Nešetří se a provádějí stále další a další vyšetřování, odhalují stále nová a nová spiknutí.

Dosud bojovali o život jen nešťastní vysílení muklové, rvoucí jeden druhému od huby přiděl. Teď se do tohoto boje nestydatě vložili i všemocní čekisté. "Chcípni ty dnes, a já zítra!" Zhyň raději ty, špinavý dobytku, ale oddal mou zkázu.

Takhle v Ust'-Vymi zneškodnili "povstaleckou osmnáctičlennou skupinu"! Samozřejmě chtěli odzbrojit VOCHR, sebrat zbraně (půl tuctu starých pušek) - a co dál? Dál je těžké si představit šířku záběru: chtěli zburcovat celý Sever! Táhnout na Vorkutu! Na Moskvu! Spojit se s Mannerheimem! A lítají, lítají telegramy a zprávy: bylo zneškodněno velké spiknutí! V táboře je neklid! Je třeba posílit operativní složku!

Ale copak to je? Ve všech táborech se odhalují spiknutí! Spiknutí! Spiknutí! A stále větší! Se stále větším rozmachem! Ti prohnání musulmani! Tvářili se, že je porazí i vánek, a přitom se jejich vyhublé podvyživené ruce tajně natahovaly ke kulometům! Ó díky ti, operativní oddělení! Ó, zachránce vlasti - III. oddělení!

A v takovém III. oddělení sedí banda (Džidinské tábory v Burjat-Mongolsku): velitel operativního oddělení Sokolov, vyšetřovatel Mironěnko, operativní pracovníci Kalašnikov, Sosikov, Osincev - jsme pozadu! Všude mají spiknutí, ale my jsme zaostali! Jistěže tu je velké spiknutí, ale jaké? No samozřejmě, "odzbroit ostrahu", no asi "prchnout do zahraničí", vždyť hranice jsou blízko a Hitler daleko. Kde začneme?

A jako vykrmená smečka psů rve na kusy nemocného hubeného vypelichaného králíka, tak se tato modrá smečka vrhá na nešťastného Babiče, kdysi polárníka, kdysi hrdinu, ale teď musulmana, pokrytého vředy. To on na začátku války málem předal ledoborec Sadko Němcům - takže všechny nitky spiknutí jsou nesporně v jeho rukou! To on musí svým umírajícím tělem samý vřed zachránit své vypasené trýznitele.

"I když jsi špatný sovětský občan, stejně tě donutíme splnit naši vůli, pokloníš se nám po pás!" "Nejde ti to psaní? -

Pomůžeme ti!" Rozmýšlíš se? Korekce a tři sta!

A jiný operativní na to jde tak: "Škoda. Potom samozřejmě pochopíte, že by bylo bývalo rozumné splnit naše požadavky. Ale pochopíte to příliš pozdě, až když vás budeme moci zlomit mezi prsty jako tužku." (Odkud je ta jejich obrazotvornost? Vymýšlí si to sami nebo to v jejich operativní učebnici nějaký básník vymyslel takový slovník obrátů?) A tady je výslech u Mironěnka. Sotva Babiče přivedli, ucítil vůni lákavého jídla. A Mironěnko ho posadí blízko kouřícího se masitého boršče a karbanátků. A jako by neviděl ten boršč a ty karbanátky a dokonce jako by neviděl, že je vidí Babič, začíná laskavě uvádět desítky argumentů, které mu mají ulehčit svědomí, ospravedlnit, proč má falešně svědčit. Přátelsky připomíná:

"Když vás poprvé zatkli, venku, pokoušel jste se dokázat svou nevinu - a přece se vám to nepodařilo? Vždyť se vám to nepodařilo! Protože váš osud byl zpečetěn dříve, než jste byl zatčen. Tak je to i teď. Tak je to i teď."

No-no, snězte si oběd. Snězte, dokud to nevystydlo. Když nebudete hloupý, budeme kamarádi. Budete mít vždycky co jíst a co budete potřebovat... Jinak... A Babič podlehl! Hlad po životě byl silnější než žízeň po pravdě. A začal psát všechno, co mu diktovali. A falešně obvinil čtyřiadvacet lidí, z nichž znal jen čtyři! Po celou dobu vyšetřování dostával najíst, ale ne dosyta, aby ho při první známce odporu mohli znovu zmáčknot hladem.

Když člověk čte jeho předsmrtné poznámky o životě - zachvěje se: z jaké výšky a jak hluboko může klesnout statečný člověk! Všichni můžeme klesnout...

A 24 lidí, kteří o ničem nevěděli, sebrali k popravám a novým trestům. A Babiče před soudem poslali do sovchozu jako čističe žump, pak vystupoval u soudu jako svědek, pak dostal znovu desítku. Zbytek předchozího trestu mu byl při odsouzení prominut. Druhý trest si však neodpykal, zemřel v táboře.

A banda džidinského III. oddělení... Vyšetří někdy někdo, jak to vlastně bylo? Někdo! Současníci! Potomci!

A co ty? Myslels, že se konečně v táboře budeš moci vypovídat? Že si tady budeš moci nahlas postěžovat: hele, dostal jsem moc vysoký trest! Koukej, je tu špatná strava! Příliš mnoho pracuji! Nebo sis myslel, že tady budeš moci opakovat, za co jsi dostal trest? Řekneš-li něco z toho nahlas, jsi ztracen! Jsi odsouzen k nové desítce. (Je sice pravda, že jakmile ti běží druhá táborová desítka, první se stopne, takže nebudeš muset sedět dvacet, ale nějakých třináct, patnáct let... Déle, než dokážeš žít).

Jsi však přesvědčen, žeš mlčel jako ryba? A přesto tě znova sebrali? Zase je to správné! Nemohli tě nesebrat, až ses choval jakkoli. Vždyť člověka neseberou pro něco, ale protože. To je stejná zásada, podle níž se jede i na svobodě. Když se banda z III. oddělení chystá k lovu, vybírá si ze seznamu lidí v táboře nejnápadnější. A potom ten seznam nadiktuje Babičovi...

Vždyť schovat se v táboře je ještě těžší, tady je všude vidět. Člověk má jedinou záchranu: stát se nulou!

Úplnou nulou. Od počátku nulou.

A přišit ti obvinění není vůbec těžké. Když skončila "spiknutí" (Němci začali ustupovat) - začala od roku 1943 spousta případů "agitace". (Kmotříčkům se na frontu pořád ještě nechtělo!) V burepolomském táboře například vznikla takováto sbírka:

- nepřátelská činnost proti politice VKS (b) a sovětské vlády (a jaká nepřátelská, to ať někdo pochopí!)
- hlásal poráženecké výmysly

- pomlouvačným způsobem se vyjadřoval o hmotném postavení pracujících Sovětského svazu (řekněs pravdu a hned je to pomluva)
- vyjadřoval touhu (!) po restauraci kapitalismu
- vyslovil výtky sovětské vládě (to je zvláštní drzost! ty, svoloč, nemáš co vytýkat! Dostals desítku a měl bys mlčet!)

Sedmdesátiletý bývalý carský diplomat byl obviněn z této agitace:

- že v SSSR se dělnické třídě špatně žije
- že Gorkij je špatný spisovatel (!!)

Říci, že to bylo už přespříliš, nemůžeme v žádném případě, protože za Gorkého se vždycky dávaly tresty, takové postavení si vybudoval. A třeba Skvorcov v Lochčemlagu (blízko Ust'-Vymi) schytl 15 let a mezi obviněnými stálo:

- proti proletářskému básníku Majakovskému stavěl nějakého buržoazního básníka.

Tak to bylo v obžalobě a k odsouzení to stačilo. A podle protokolů výsledků můžeme zjistit, kdo to byl ten nějaký básník. Byl to Puškin! No tedy, dostat trest za Puškina, to je opravdu rarita!

Po tom všem mohl Martinson, který skutečně řekl v klempířské dílně, že "SSSR je jedna velká zóna", děkovat Bohu, že z toho vyšel s desítkou.

Nebo absentéři, kteří dostali desítku místo trestu smrti zastřelením.⁵⁷⁸

Ale tyto druhé tresty nebyly strašné jen těmi čísly, jen tou samotnou fantastickou délkou let - ale i tím, jak člověk ten druhý trest dostane. Jak se musí k němu proplazit železnou rourou s ledem a sněhem?

Řeklo by se - co je to pro mukla zatčení? Když byl člověk kdysi zatčen v domácí teplé posteli - co je to pro něj, když ho vytáhnou z neútulného baráku s holými palandami? Je to moc! V baráku jsou kamna, v baráku dostává plný příděl - a tady najednou přijde dozorce, zatahá tě v noci za nohu: "Jdeme"! Ach, člověku se tak nechce!... Lidé, lidé, měl jsem vás rád...

Táborová vyšetřovací vazba. Jakápak bude ta vazba? V čem by přispěla doznání, kdyby nebyla horší než vlastní tábor? Všechny ty věznice jsou vždycky studené. Když nejsou dost studené, musíš sedět v cele ve spodním prádle. V proslulé vorkutské třicítce (vězňové to převzali od čekistů, kteří do telefonu říkali "30") - baráku z prken za polárním kruhem se při čtyřicetistupňovém mraze topilo uhelným prachem - škopek prachu na 24 hodin. Samozřejmě to nebylo proto, že by na Vorkutě bylo málo uhlí. Ještě týrali takto - nedávali zápalky a na zátop - jednu třísku tenkou jako tužka. (Mimochodem, chycené uprchlíky drželi v té třicítce docela nahé. Když někdo přežil dva týdny, dostal letní výstroj, ale prošíváný kabát mu nedali. A žádné slamníky, ani pokrývky. Čtenáři! Zkus to, spi tak jednu noc! V baráku bylo asi plus pět).

Tak sedí vězňové po několik měsíců vyšetřovaní! Už před tím byli vyčerpáni mnohaletým hladem, otrockou prací. Teď je snazší je dorazit! Dávají jim najíst? Jak poručí III. oddělení: někde 350, někde 300 a na Třicítce - 200 gramů chleba, lepkavého jako bláto, kousek o něco větší než krabička sirek a jednou denně řídká šlichta.

Ale neohřeješ se tak brzy, ani když všechno podepíšeš, doznáš, vzdáš, když přistoupíš na to, že strávíš dalších deset let na milém Souostroví. Před soudem převádějí vězně do neméně proslulého vorkutského "vyšetřovacího stanu". Je to obyčejný stan, navíc potrháný. Bez podlahy, pod tebou je polární půda 7 x 12 metrů a uprostřed železný sud místo kamen. Jsou tu palandy z jedné vrstvy tyček, v blízkosti kamen je vždycky obsadí kriminální. Političti plebejci leží na okraji nebo na zemi: Ležíš a nad sebou vidíš hvězdy. A budeš se modlit: jen aby mě co nejrychleji odsoudili! Jen abych co nejdřív dostal rozsudek! Čekáš na ten soud jako na vykoupení. (Někdo by mohl říci: člověk nemůže žít za polárním kruhem, když nedostává čokoládu a nemá na sobě samé kožešiny. U nás může! Náš sovětský člověk, náš obyvatel Souostroví - může. Arnold Rappoport tak seděl mnoho měsíců - stále se z Narjan-Maru nedostavoval oblastní soud).

A tady máme pro změnu ještě jednu vyšetřovací vazbu - v trestním táborovém středisku Orotukan na Kolymě, je na 506 kilometru od Magadanu. Zima 1937-1938. Městečko z plátna a prken, to znamená roztrhané stany, ale přece jen obložené prkny. Nový transport, který právě dorazil, houf nových

⁵⁷⁸ Tak se jim to zalíbí, dávat druhé tresty, takovým smyslem to naplní život operativního oddělení, že až skončí válka, se už spiknutí a poráženecké nálady stanou nevěrohodné - začnou dávat druhé tresty na základě nepolitických článků. V roce 1947 se v zemědělském táboře Dolinka konaly každou neděli veřejné soudy. Soudili za to, že si vězňové při vybírání brambor pekli brambory na ohničku. Soudili za to, že na poli jedli syrovou mrkev a řepu (co by řekli bárinoví nevolníci, kdyby si poseděli u takového soudu?) a za to všechno jim napalovali 5 a 8 let podle právě vydaného velkého zákona "čtyř šestin". Jeden bývalý "kulak" už končil desítku. Pracoval s táborovým býčkem a nemohl se dívat na to, jak hladoví. Dal tomuhle táborovému býčku - ne sobě! - nažrat řepy a dostal 8 let. Jistě. sociálně blízký by býčka nekrmil! Takhle se u nás po desetiletí provádí selekce lidí - kdo má žít a kdo umřít.

odsouzenců k vyšetřování, vidí již u vchodu: každý stan v městečku je ze všech tří stran - jenom dveře jsou volné - obložen navršenými zmrzlými mrtvolami!(To není na zastrašení. Prostě není jiné východisko: lidé umírají, sněhu leží dva metry a pod ním je věčně zmrzlá půda.) A dál přichází úmorné očekávání. Ve stanech musíš čekat, než tě převedou do roubeného vězení k vyšetřování. Ale záběr byl příliš velký - z celé Kolymy sehnali příliš mnoho králíků, vyšetřovatelé to nestačí, a většina nově přivezených zemře, aniž se dočká prvního výsledku. Ve stanech je tak přeplněno, že se ani nohy nedají natáhnout. Lidé tu leží na palandách a na zemi, leží po celé týdny. (Tohle že je přeplněnost? namítne Serpantinka. U nás se sice čeká na popravu pouze několik dní, ale pro ty dny se stojí ve stodole tak těsně, že když začne napájení - to znamená, když se házejí ze dveří kousíčky ledu, nemohou lidé ani natáhnout ruce, aby si kousíček chytli, chytají led ústy). Lázně tu nejsou procházky také ne. Tělo svědí. Všichni se zuřivě drbou, všichni hledají ve vatovaných kalhotách, vestách, košilích, spodkách - ale nesvlékají se, je zima. Velké bílé nacucané vši připomínají vykrmená selata. Když je člověk rozmačkává, stříká mu to do obličeje, nehty má od krve.

Dozorce, který má službu, před obědem volá ve dveřích: "Jsou mrtvoly?" "Jsou." Kdo si chce vydělat příděl, sem s nimi. Vynášejí je a pokládají nahoru na hromadu mrtvol. A nikdo se neptá na jména zemřelých! Příděly se vydávají podle stavu. A příděl je tři sta. A miska šlichty denně. Někdy dávají rybu gorbušu, kterou hygienický dozor vyřadil: Je velmi slaná. Je po ní žízeň, ale horká voda není nikdy, vůbec nikdy. Stojí tu sudy s ledovou vodou.

Člověk musí vypít hodně plecháčků, aby uhasil žízeň. G. S. M. přemlouvá přátele: "Nejezte gorbušu - to je jediná záchrana! Všechny kalorie, které získáte z chleba, utratíte na to, abyste v sobě zahráli tu vodu!" Ale lidé se nedokážou vzdát kousku darované ryby - a jedí a znovu pijí. A chvějí se vnitřním chladem. Sám M. ji nejlí, a proto nám teď vypráví o Orotukanu.

Barák byl tak přeplněn - ale teď to řídne, řídne. Za pár týdnů vyženou zbytek ven k nástupu. V denním světle, jemuž odvykli, vidí jeden druhého: jsou bledí, zarostlí, s korálky hnid na tváři, s modrými tvrdými ústy, zapadlýma očima. Vyvolávají je podle spisů. Odpovídají téměř neslyšně. Když se nikdo na některý spis neozve, odkládá se kartička stranou. A tak se zjistí, kdo zůstal na hromadách - kdo ušel vyšetřování.

Všichni, kdo přežili Orotukan, říkají, že by jim plynová komora byla milejší...

Vyšetřování? Probíhá tak, jak je naplánoval vyšetřovatel. Ten, s kým to nešlo podle plánu, nám už o tom nepoví. Jak říkal operativce čekista Komarov: "Potřebuji jenom tvou pravou ruku, abys podepsal protokol." Mučení je tu pochopitelně domácí, primitivní přiskřípnou ruku ve dveřích všechno v tomhle duchu.

Soud? Nějaké táborové kolegium - stálý soud v táboře, podřízený oblastnímu soudu podobně jako okresní lidové soudy. Zákonnost vítězí! Jsou tu i svědci, koupění III. oddělením za misku šlichty.

V Burepolomu proti svým členům brigád často svědčili jejich brigadýři. Donutil je vyšetřovatel - Čuvaš Krutikov. "Jinak ti seberu brigadýrství, pošlu tě na Pečoru!" Přijde takový vedoucí brigády Nikolaj Ronžin (z Gorkého) a potvrzuje: "Ano, Bernštejn říkal, že Singerovy šicí stroje jsou dobré, ale podolské za nic nestojí." No a to stačilo! Porotě Gorkovského oblastního soudu, která objíždí tábory (předseda Buchonin, dvě místní komsomolky Žukovová a Korkinová), proč by jí to nestačilo? Deset let!

V Burepolomu byl také jeden kovář Anton Vasiljevič Balyberdin (místní člověk, z Tanšaje) - ten svědčil úplně ve všech táborových řízeních. Když ho potkáte, stiskněte mu jeho poctivou ruku!

No a konečně ještě jeden transport na jiné táborové středisko, aby tě nenapadlo vypořádat se se svědky. To není dlouhý transport - nějaké čtyři hodiny na otevřené plošině úzkokolejky.

A teď do nemocničky. Když však ještě šoupeš nohama - od zítřka vozit kolečko.

Ať žije čekistická bdělost, jež nás uchránila před vojenskou porážkou a čekisty před frontou.

Za války (když vynecháme republiky, z nichž jsme spěšně ustupovali) se popravovalo málo, spíše se napařovaly nové tresty: čekisté teď nepotřebovali likvidovat tyto lidi, potřebovali pouze odhalovat zločiny. A odsouzení mohli pracovat, mohli zemřít, to je už věc výroby.

V roce 1938 nejvyšší netrpělivost naopak přikazovala: střílet! Popravovalo se - úměrně silám - ve všech táborech, ale nejvíc na Kolymě ("garaninské popravy") a na Vorkutě ("kašketinské popravy").

Kašketinské popravy jsou spjaty se Starou cihelnou, z jejíhož názvu jde mráz po těle. Tak se jmenovala zastávka úzkokolejky dvacet kilometrů na jih od Vorkuty.

Po "vítězství" trockistické hladovky v březnu 1937, po tom, co byli muklové oklamáni, přijela z Moskvy "Grigorovičova komise". Měla provést vyšetřování stávků. Na jih od Uchty, poblíž železničního

mostu přes řeku Ropču, byl v tajze postaven plot z klád. Tak vznikl nový izolační tábor - Uchtarka. Tam se vedlo vyšetřování trockistů z jižní části trati. A přímo do Vorkuty poslali člena komise Kašketina. Tady proháněl trockisty "vyšetřovacím stanem" (bil mukly karabáčem!) a aniž příliš trval na tom, aby uznali svou vinu, sestavoval své "kašketinské seznamy".

V zimě 1937-38 začali stahovat z různých středisek - ze stanů v ústí Syr-Jagy, z Kočmasu, ze Sivé Masky, z Uchtarky - trockisty a decisty⁵⁷⁹ do Staré cihelny (některé bez jakéhokoli vyšetřování). Několik nejvýznamnějších vzali do Moskvy v souvislosti s procesy. V dubnu 1938 jich bylo ve Staré cihelně už 1 053. V tundře, kousek stranou od úzkokolejky, byla dlouhá stará stodola. Do ní nastěhovali stávkující a pak, jak přicházely další transporty, postavili vedle ještě dva roztrhané a ničím neobložené stany, každý pro 250 lidí. Jak tam s nimi zacházeli, to si můžeme domyslet podle Orotukanu. Uprostřed takového stanu 20x6 metrů stál místo kamen jeden sud od benzínu, přiděl byl kbelík uhlí na čtyřadvacet hodin, do kamen se házely vši - přitápělo se. Plátno stanu bylo zevnitř pokryto silnou vrstvou námrazy. Na palandách bylo málo míst, muklové se střídali v ležení i chození.

Chleba bylo na den tři sta a jednou denně miska šlichty. Někdy, ale ne každý den, kousíček tresky. Voda nebyla, na přiděl se v kousíčkách rozdával led. Pochopitelně, že se nikdo nemyl a že se do lázní nechodilo. Na těle se objevovaly skvrny kurdějí.

Ale co tu bylo horší než v Orotukanu - k trockistům šoupli úderný oddíl tábora - kriminální, mezi nimi i vrahy, odsouzené k smrti. Instruovali je, že tuhle politickou svoloč je třeba zmáčknot, a že za to oni, kriminální, dostanou výhody. Takový příjemný úkol, zcela odpovídající jejich duchu, začati kriminální plnit ochotně. Byli jmenováni starosty (zachovala se přezdívka jednoho z nich - Moroz) a zástupci starostů, chodili s klacky, bili tyto bývalé komunisty a týrali je, jak jen to šlo: nutili politické, aby je na sobě vozili, někomu sebrali věci, vykonali do nich potřebu a spálili v kamnech. V jednom stanu se političtí vrhli na kriminální, chtěli je zabít, ale ti křičeli; a stráž začala střílet zvenčí do stanu na obranu sociálně blízkých.

Zejména toto týrání ze strany kriminálních zlomilo jednotu a vůli stávkujících.

Ve Staré cihelně, ve studených a rozedraných příbytcích, dohořivaly v ubohých nehřejících kamnech revoluční vzněty krutosti i zvraty dvou desetiletí.

A zdálo se, že i tradice ruského politického zápasu dožívá poslední dny.

Člověku je však vlastní naděje, a tak vězňové ze Staré cihelny čekali, že je pošlou do nějakého nového objektu. Trápili se tu už několik měsíců, bylo to nesnesitelné. A skutečně, časně ráno 22. dubna (nejsme si datem úplně jisti, byly by to přece Leninovy narozeniny) začali dávat dohromady transport - 200 osob. Předvolání muklové dostávali své pytle, nakládali je na saně. Eskorta vedla kolonu na východ, do tundry, kde nebylo široko daleko žádné obydlí, a v dáli byl Salechard. Kriminální jeli vzadu na saních se zavazadly. Ti, co zůstali, si všimli jedné podivné věci: se saní spadl pytel, druhý, ale nikdo je nesebral.

Kolona šla kurážně: čekal je jakýsi nový život, nová činnost, ať si třeba úmorná, ale horší než to čekání nebude. A saně zůstaly daleko vzadu. Také eskorta začala zůstat pozadu, už nebyla ani vpředu, ani po stranách, jenom vzadu. No, co, slabá eskorta, to je také dobré znamení.

Svítilo slunce.

A najednou se na černou krácející kolonu, neznámo odkud, z oslepující sněžné pláně, spustila hustá kulometná palba. Vězňové padali, jiní ještě stáli, nikdo nic nechápal.

Smrt přišla v slunečném a sněžném rouchu, bez hříchu, nevinná, milosrdná.

Byla to fantazie na téma budoucí války. Z provizorních sněhových úkrytů se zvedli vrahové v polárních kombinézách (říká se, že většina z nich byli Gruzínci), utíkali k cestě a kolty dobýjeli živé. A opodál byly připraveny jámy, kam začali kriminální, kteří mezitím dojeli na saních, tahat mrtvoly. K jejich nespokojenosti byly věci mrtvých spáleny.

23. a 24. dubna na stejném místě a stejným způsobem zastřelili dalších 760 osob.

Třiadvadesát se vrátilo v transportu na Vorkutu. Byli to kriminální a zřejmě práškačiprovokatéři.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ Demokratičtí centralisté.

⁵⁸⁰ Uvádí se Rojtnan, Istňuk, Model (redaktor Goslitizdatu), Alijev. Z kriminálních - Tadik Nikolajevskij. Nemůžeme to tvrdit s jistotou, proč byl každý z nich omilostněn, ale těžko si můžeme představit jinou příčinu. Pokud jde o Modela, obdržel jsem nedávno věrohodnou informaci, podle níž si nezachránil Moisej Josiťovič život ve Staré cihelně, nýbrž už cestou tam. Jak se to stalo? Příhoda pro pravověrné typická: jeden z vyslaných členů NKVD byl náhodou starý Modelův spolupracovník z vyšetřovací komise při vojensko-revolučním výboru Petrohradského sovětu zástupců (to znamená, že během října bok po boku účtovali se starými pořádky). Když uviděl Modela v seznamech, tajně jeho spis vyndal, a tak ho zachránil. Tyto zprávy jsem

Ale ze vzdálených středisek se transporty odsouzcenců opozdily, přijížděly po pěti nebo desetičlenných skupinách. Oddíl vrahů je přebíral na zastávce Stará cihelna, vedl je ke starým lázním - budce, zevnitř vytapetované vrstvami pokrývek. Tam odsouzcencům poručili, aby se na sněhu svlékli a nazí vstupovali dovnitř. Uvnitř je stříleli z pistolí. Tak za půldruhého měsíce zlikvidovali asi 200 osob. Mrtvoly zavražděných spalovali v tundře.

Stodolu Staré cihelny a Uchtarku pak spálili. (Ale "lázně" odvezli na železniční rampě k 308. úseku staniční úzkokolejky a tam je shodili dolů. Tady si lázně prohlédl můj kamarád. Byly uvnitř celé od krve a stěny plné stop po kulkách.)

Ještě o jednom případě popravky trockistů tamtéž a v téže době vypráví Franc Diclear (Žid z Brazílie, který se v New Yorku zabýval sovětskou propagandou, v roce 1937 připlul jako radista na řecké lodi do Leningradu, uprchl na břeh, aby se zapojil do budování socialismu, a hned šel sedět). Na jaře 1938 pracoval jako brzdař na vorkutské úzkokolejce Rudnik-Usa. Jednou jim z operačního oddělení čeki nařídili, aby zastavili provoz, přestali nakládat uhlí a připravili čtyři otevřené vagóny a dvě těplušky pro transport do Usy. V doprovodu silné eskorty se psy bylo přivedeno kolem dvě stě padesáti lidí, z toho asi padesát kriminálních recidivistů, zbytek trockisté a osm žen. Většinou měli pěkné oblečení - kožesinové čepice a límce, kufry. Diclear mezi nimi zahlédl svého známého, jmenoval se Andrejčín, pocházel z Jugoslávie a byl velkým americkým komunistem, spolubojovníkem Fostera a Braudera: dřív slýchal Diclear jeho projevy v Madison Square Garden, teď se s ním sešel v zóně a dozvěděl se o úspěchu jejich stávk - začali dostávat suchou dávku, volno, brigády a baráky měli sami pro sebe. Nyní je posadili na otevřené plošinové vozy, všechno bylo pod sněhem a mrzlo - a vezli. Při prudkém klesání držel Diclear rukojeť brzdy a díval se na plošiny s vězni. Andrejčín ho zahlédl a s tváří odvrácenou, aby se nepoznalo, komu jsou slova určena, začal křičet:

"Frank! Just listem don't say a word! This is the end. We're going to be murdered in cold blond! Frank! Listen! If you ever get out, tell the world who they are: a bunch of cutthroats! assassins! bandits!"

A ještě jednou tato slova zopakoval. Diclear se roztrásl. Spolu s ním stál v brzdařské budce starý Komi - příslušník VOCHRu - a kouřil ručně balenou cigaretu. Když Andrejčín zmlkl, začali transportovaní vězňové sborem reptat, ozval se ženský pláč, mnozí zřejmě uměli anglicky. Velitel transportu zastavil píštalou vlak, padlo několik výstřelů do vzduchu. Všichni ztichli. Velitel křičel: "Co se vám nelíbí? Chtěli jste žít odděleně? Budete odděleni. Příklad a práce - budou!"

Jeli dál. Zastavili až ve stanici Změjka. Celý transport musel vystoupit a vlak se vrátil do Rudniku. Všichni z obsluhy vlaku znali stanici Změjku: nikdy tam nebylo žádné táborové středisko, žádné obydlí.

Dva dny byla úzkokolejka mimo provoz. Pak vozkové vyprávěli: transport zavedli k úžlabině, tam už čekali ukrytí kulometčící a zahájili proti němu hustou kulometnou palbu.

Pokud jde o Dicleara - dočkal se propuštění, dokonce i do Brazílie se vrátil, jenom ve světě nic nerozhlásil, kdo by mu chtěl naslouchat. Za čtyřicet let převyprávěl tuto příhodu mně.

Ostatně popravky trockistů tím neskončily. Postupně sebrali ještě asi třicet zbylých a popravili je blízko Třícitky. Ale to už vykonali jiní. Ten první oddíl vrahů, ty čekisty a vojáky z eskorty, i ty kriminální, kteří se na kašketinských popravách podíleli, - ty také brzy zastřelili jako svědky.

Sám Kašketin dostal v roce 1938 Leninův řád "za zvláštní zásluhy před stranou a vládou". A rok poté byl v Lefortovu popraven.

Že by se to stalo poprvé v dějinách, to říci nemůžeme.

A. B.-v vypráví, jak probíhaly popravky na Adaku (táborové středisko na Pečoře). V noci brali opozičníky "s věcmi" do transportu, za zónu. A za zónou stál domeček III. oddělení. Odsouzence po jednom vodili do místnosti, kde se na ně vrhali vojáci z VOCHRY. Do úst jich nacpali hadry, ruce svázali dozadu provazy. Pak je vedli do dvora, kde čekaly připravené a zapřežené vozy. Svázané po 5-7 házeli na vůz a vezli je na Gorku - na táborový hřbitov. Tam je stahovali do připravených velkých jam a hned živě zakopávali. Nebylo to z krutosti, ne. Ale zjistili, že zacházet se živými - přenášet, zvedat - je mnohem snazší než s mrtvými.

Tak se pracovalo na Adaku mnoho nocí.

Tak se tedy dosáhlo morálněpolitické jednoty naší strany.

získal od dvou muklů, s nimiž jsem seděl. Jeden z nich byl tam a nechali ho žít. Druhý byl velmi zvědavý, hned tenkrát zatoužil sepsat historii událostí, stačil si prohlédnout ta místa. když ještě byly stopy čerstvé, a vyptat se každého, kdo mohl něco říci.

14 ZAČÍT NOVÝ ŽIVOT

Uhájit se v tom barbarském světě není možné. Stávkovat je sebevražda. Hladověť je zbytečné.

A na smrt je vždycky dost času.

Co tedy muklovi zbývá? Uniknout! Začít nový život!(Muklové říkají útěku také "zelený prokurátor". To je jediný populární prokurátor v táboře. Stejně jako prokurátoři jiní nechává mnohé případy v původním, někdy v mnohem horším stavu, ale někdy osvobodí dočista. Je to zelený les, jsou to keře a travička zelená).

Čechov říká, že není-li arestant filozofem, jemuž je za všech okolností stejně dobře (nebo řekněme to tak: který se může ponořit do sebe), nemůže a nesmí nechtít prchnout! Nesmí nechtít! To je imperativ svobodné duše. Obyvatelé Souostroví sice takoví zdaleka nejsou, jsou mnohem krotší. Ale i mezi nimi jsou vždycky lidé, co myslí na útěk nebo jsou ochotni se každou chvílí zvednout. Tu i tam neustále dochází k útěkům, a i když se nezdaří, je to neklamný důkaz, že muklové ještě neztratili všechnu energii.

Tady máme zónu. Je dobře strážena: oplocení je pevné a přístupový meziprostor je spolehlivý, věže jsou správně rozestaveny - na každé místo je vidět, všude je na dostřel. Ale najednou si člověk uvědomí bezvýchodnost a zoufalost situace, že by měl právě tady, na tomhle kousku ohrazené země zemřít. Ale proč by nezkusil štěstí? Proč by se nepokusil začít nový život? Tato touha bývá silná a také nedomyšlená zejména na počátku výkonu trestu, v prvním roce. V tom prvním roce, kdy se vůbec rozhoduje o celé muklově budoucnosti a profilu. Později tato touha nějak slábne, člověk si už není jist, že by měl být tam, slábnou nitě, spojující s vnějším světem, palčivost duše se proměňuje v zahrňování a člověk začíná táhnout v táborovém spřežení.

Ve všech táborových dobách bylo zřejmě dost útěků. Tady jsou náhodné údaje: jen v březnu 1930 z míst odnětí svobody v RSFSR prchlo 1328 osob.⁵⁸¹ (A jak to v naší společnosti zůstalo, bez ozvěny!) Při obrovském rozmachu Soustroví po roce 1937 a zejména za války, kdy byli bojeschopní vojáci povoláváni na frontu, to bylo s eskortou a strážemi stále těžší. A dokonce ani zlý výmysl sebeochrany velení vždycky nezachránil.

Přitom se snažili, aby tábory přinášely co nejvíce hospodářských výsledků, aby plnily normy, pracovaly - a to je nutilo, zejména při lesních pracích, tábory rozšiřovat, zahánět pracovní komanda a podkomanda do odlehlých koutů - a jejich ostraha se stávala stále přízračnější, stále iluzornější.

Na některých pracovních komandech Ust'vymského tábora byl už v roce 1939 místo zóny jenom plot z tyčkoviny nebo proutí a v noci žádné osvětlení! To prostě znamená, že v noci vězně nikdo nehlídal. Při eskortování na práci do lesa připadal dokonce i v trestním táborovém středisku tohoto tábora jeden ozbrojený voják na brigádu vězňů. Pochopitelně, uhlídat je nemohl.

A tak tam za léto 1939 prchlo sedmdesát vězňů (jeden utekl dokonce dvakrát za den - před obědem a po obědě!), ale šedesát se jich vrátilo. O ostatních nebyly žádné zprávy.

To však byly ztracené dálky. Přímo v Moskvě došlo za mých dob ke třem velmi snadným útěkům: z táborového úseku na Kalužské zastávě prolezl plotem stavební zóny mladý zloděj (a druhý den z frajeřiny poslal do tábora pohled: že jede do Soči a pozdravuje velitele tábora). Z tábora Marfino u Botanické zahrady utekla dívka, o tom jsem již psal. A ze stejného místa naskočil do autobusu a odjel do středu města mladý kriminálník, ale ten šel bez eskorty. MGB, ostražitě zaměřené na nás, přijalo ztrátu kriminálního klidně.

Zřejmě si to jednoho krásného dne na GULagu spočítali a přesvědčili se, že je mnohem levnější připustit ročně únik určitého procenta muklů, než zajišťovat skutečně přísnou ostrahu všech tisíců a tisíců ostrůvků.

Navíc se spoléhalo na některé neviditelné okovy, které tuzemce pevně poutaly k místu.

Nejpevnějšími okovy byla všeobecná skleslost, naprostá odevzdanost svému otrockému postavení. Osmapadesátníci i lehčí kriminálníci byli vesměs lidé pracovití, ženatí, schopní velkých činů jen v souladu se zákonem, na rozkaz nebo se schválením nadřízeného. Dokonce i když na pět i na deset let seděli, nedovedli si představit, jak by teď mohli každý zvlášť (a kolektivně, chraň pánbůh!) povstat za svou svobodu, stojí-li proti nim stát (vlastní stát), NKVD, milice, ostraha, psi. Jak by mohli, i kdyby se jim šťastně podařilo prchnout, potom žít - s falešným průkazem, s falešným jménem, když na každé

⁵⁸¹ CGAOR, f. 393, op. 84, d. 4, l. 68

křižovatce kontrolují doklady, když z každého průjezdu sleduje chodce bdělé oko. A v NPT všeobecně vládla nálada: co tam trčíte s puškami, co koukáte? Kdybyste se úplně rozešli, stejně nikam nepůjdeme. Přece nejsme zločinci, proč bychom prchali? Stejně nás za rok propustí! (Amnestie...) K. Strachovič líčí, že se jejich vlak dostal v roce 1941 při transportu do Ugliče do náletu. Eskorta se rozutíkala, ale muklové neprchli, čekali na své strážce. Dozvíme se o mnoha případech podobných tomu, co se stalo účetnímu Ortauského oddělení Karlagu: poslali ho 40 kilometrů daleko se zprávou, a s ním jediného strážného. Zpátky musel nejen vézt na voze na mol opilého strážného, ale zvláště hlídat jeho pušku, aby toho pitomce nesoudili za její ztrátu.

Dalším článkem okovů byl hlad v táboře, musulmanství. Přestože to byl právě tento hlad, co někdy vrhal hladové lidi do tajgy, aby se tam potloukali v naději, že se najedí přece jen víc než v táboře, byl to opět hlad, který je vyčerpával a nenechával jim sílu k dalekému výpadu, pro hlad si člověk nedokázal udělat zásoby na cestu.

A ještě tu byly další okovy - hrozba nového trestu. Političtí dostávali za útěk novou desítku zase podle článku 58 (postupně zjistili, že je nejlepší dávat 58 - 14, kontrarevoluční sabotáž). Zloději sice dostávali článek 82 (čistý útěk) a pouhé dva roky, ale za krádež a loupež nedostávali do roku 1947 více než dva roky, takže šlo o veličiny srovnatelné. Navíc v táboře to byl "milý domov", v táboře nehladověli, nepracovali - bylo pro ně jednoznačně výhodné neutíkat, odpykat si trest, tím spíše, že se vždycky mohly objevit nějaké výhody nebo amnestie. Útěk byl pro zloděje jen projevem sytého zdravého těla, výbuch netrpělivé lačnosti: zařadit si, oloupit, vypít, znásilnit, předvést se. Doopravdy utíkali jen bandité a vrahové s těžkými tresty.

(Zloději velice rádi lžou o svých útěcích, k nimž nikdy nedošlo, nebo je dovedou úžasně přikláslit. Povědí vám, jak indie (barák galerky) dostala putovní prapor za nejlepší přípravu na zimu - za důkladné násypy hlíny kolem baráku, to prý si připravili podzemní chodby a zeminu otevřeně vršili před velením. Nevěřte jim! Celá "indie" utíkat nebude, kopat se jim nebude chtít, potřebují něco lehčího a šikovnějšího, a velení není tak hloupé, aby se nepodívalo, odkud hlínu berou. Desetkrát odsouzenému zloději Korzinkinovi velitel důvěřoval, proto skutečně prchl. Byl dobře vybaven, vydával se za pomocníka prokurátora. Až posud je to pravda, ale pak dodá, že přenocoval v jedné chalupě se zmocněncem pro zadržování uprchlíků (takové existují) a že mu v noci ukradl uniformu, zbraň a dokonce i psa - a pak se vydával za operativního zmocněnce. Tak to všechno už je lež. Kriminální musí být ve svých fantaziích a přibězích hrdinštější než ve skutečnosti).

Mukly také nedržela ani tak zóna, jako spíše to, že se mohli pohybovat bez eskorty. Ti, koho nejméně střežili, co měli tuto malou výhodu - jít do práce a z práce bez bodáku v zádech, kdo se někdy mohli zastavit ve vsi - ti si svých výhod velice vážili. V případě útěku se to všechno rušilo.

I zeměpisná poloha Souostroví byla nepřekonatelnou překážkou útěku: ta obrovská prostranství sněhové nebo písečné pouště, tundra, tajga. Kolyma sice není ostrov, je však horší než ostrov: je to ztracený kout země, kam se dá z Kolymy prchnout? Tady se utíká jen ze zoufalství. Jakutové se kdysi chovali k vězňům dobře a slibovali: "Za devět sluncí tě dovezu do Chabarovska." A odváželi je na sobech. Prchající kriminální však začali mezi Jakuty loupit a ti změnili svůj vztah k uprchlíkům, udávali je.

Nepřátelství obyvatelstva, živené státními orgány, se stalo hlavní překážkou útěků. Úřady byly v odměňování udavačů štědré (to přece také byla politická výchova). A národnosti, žijící v blízkosti Souostroví, si postupně zvykaly, že chytit uprchlíka je štěstí, zbohatnutí, že je to jako úspěch na lovu, jako nález vzácného kovu. Tungusům, Komjakům, Kazachům platili moukou, čajem, tam, kde to bylo v blízkosti většího osídlení - třeba zavolžským občanům u Burepolomského a Unženského tábora - platili za každého chyceného uprchlíka dva pudy mouky, osm metrů látky a pár kilo slanečků. Za války se jinak ani nedostali a místní obyvatelé začali uprchlíkům říkat slanečci. Například ve vesnici Šerstky děti sborem volaly, jakmile viděly nějakého neznámého člověka: "Mami! Slaneček jde!"

A co geologové? Tito pionýři neobydleného kraje, tito stateční vousatí hrdinové ve vysokých botách, jacklondonovská srdce? Uprchlík se na naše sovětské geology těžko může spolehnout, lépe je k jejich táboráku blízko nechodit. Leningradský inženýr Ambrosimov, zatčený v proudu Průmyslové strany, odsouzený na deset let, utekl z tábora Nivagres v roce 1933. Jednadvacet dní bloudil v tajze a už měl radost ze setkání s geology! Ale ti ho přivedli do vesnice a předali předsedovi dělnického výboru. (Člověk pochopí i geology: nikdo z nich není sám, jeden před druhým se bojí udání. A co když je uprchlík opravdu kriminálník, vrah? Co když je v noci oddělá?)

Najdou-li uprchlíka mrtvého, mohou ho na několik dní hodit s hnijícími ranami poblíž táborové jídelny - aby si vězňové více vážili své táborové šlichty. Živého uprchlíka mohou postavit u strážnice a když jde kolona do práce, mohou se na něj poštvat psi. (Psi, jak se jim poručí, mohou člověka uškrtit, zakousnout, ale mohou také jen roztrhat šaty, svléknout ho donaha.) Také se dá v kulturně výchovném oddělení napsat cedulka: "Utekl jsem, ale chytili mě psi," ta se pověsí lapenému uprchlíkovi na krk a tak musí chodit po táboře.

A když bít, tak do ledvin. Když zatáhnout ruce do pout, tak aby na celý život člověk ztratil cit v kloubech (G. Sorokin, Ivdellag). Když zavřít do korekce, tak aby člověk nevyšel bez tubery. (Nyroblag, Baranov, útek v roce 1944. Poté, co ho eskorta zbila, kašlal krev, po třech letech mu museli vyoperovat levou plíci.⁵⁸²)

Hlavní formou boje proti útekům ze Souostroví je vlastně zbití a zabití uprchlíka.⁵⁸³ Dokonce když někdy není dost úteků, je třeba si je vymyslet. Na dole Děbin (Kolyma) jednou v roce 1951 směla skupina muklů sbírat jahody. Tři zabloudili, zmizeli. Velitel tábora nadporučík Petr Lomaga vyslal pátrače. Pustili na tři spící vězně psy, pak je zastřelili, pak jim pažbami rozbili hlavy, nadělali z nich takovou kaši, že mozek vytékal ven - a tak je přivezli na povoze do tábora. Tady místo koně zapřáhli čtyři trestance, ti vlekli vůz před nastoupeným táborem, "Takhle dopadne každý!" prohlásil Lomaga.

A kdo v sobě najde dost zoufalství, aby se před tím nezachvěl? Aby šel! Aby došel! A kam má vlastně dojít? Tam na konci útěku, až uprchlík dosáhne vytouženého cíle - kdo ho uvítá, kdo se ho nebude bát ukrýt, postarat se o něho? Jenom galerku čeká na svobodě domluvená malina (zlodějský žargon, tajné místo shromáždění, byt - pozn. překl.), pro nás, pro osmapadesátku je to už konspirační byt, to už je skoro ilegální organizace.

Tolik je překážek a jam na cestě k útěku.

Uzoufané srdce však někdy neuvažuje. Vidí: proudí řeka, po řece pluje kláda - a skok! Poplujeme! Vjačeslav Bezrodnj z táborového střediska Olčan, nedávno propuštěný z nemocnice, ještě úplně slabý, uprchl na spojených kládách po řece Indigirce - do Severního Ledového oceánu! Kam? V co doufal? Toho už ani nechytli, sebrali ho na širém moři a po zimní trase vrátili do Olčanu, do stejné nemocnice.

O každém, kdo se nevrátil do tábora sám, koho nepřivedli polomrtvého, koho nepřivezli mrtvého, se dá říci, že unikl. Možná, že jen vyměnil zdlouhavou smrt otroka v táboře za svobodnou smrt zvířete v tajze.

Dokud uprchlíci spíše bloudí, než utíkají, dokud se sami vracejí - jsou pro táborové operativní pracovníky dokonce i užiteční: bez námahy jim napáří druhé tresty. A když dlouho k žádným útekům nedochází, nastupují provokace: nějaký práskač dostane za úkol dát dohromady skupiny "k útěku" - a všechny zavřou.

Ale člověk, který se odhodlá k útěku vážně, se brzy stává nebezpečným. Někteří ve snaze zmást stopu psům, zapalovali za sebou tajgu, která pak hořela po týdny do vzdálenosti mnoha desítek kilometrů. V roce 1949 na louce u Vesljanského sovchozu chytili uprchlíka s lidským masem ve vaku: zabil malíře, kterého potkal bez doprovodu eskorty, seřezal z něho maso, ale neměl čas si je uvařit.

Na jaře 1947 na Kolymě, u Elgenu, vedli kolonu muklů dva vojáci. A najednou jeden mukl, aniž se byl s někým dohodl, šikovně vojáky přepadl, sám je oba odzbrojil a zastřelil. (Jeho jméno neznáme, byl to prý bývalý frontový důstojník. Řídký a výrazný příklad frontového vojáka, který v táboře neztratil odvahu!) Odvážlivec oznámil koloně, že jsou svobodni! Ale vězňů se zmocnila hrůza: nikdo za ním nešel, všichni se posadili a čekali na novou eskortu. Voják se snažil pohnout jejich svědomím - marně. Tak si vzal zbraně (32 kulek, „jednatřicet - pro ně !“) a odešel sám. Zabil pak ještě a zranil několik několik pronásledovatelů a dvaatřicátou kulkou se zastřelil sám. Souostroví by se bylo asi rozpadlo, kdyby tak byli všichni frontovní vojáci jednali.

V roce-1945 na OLPu "Vítězství" (indigirská správa) zaútočilo několik vlasovců na strážní službu, odzbrojilo ji a uteklo - nevím však, jak daleko.

V Kraslagu se bývalý voják, hrdina Chalchingolu, pustil se sekerou do strážného, omráčil ho, sebral mu pušku, třicet nábojů. Pustili za ním psy, dva zabil, ranil psovoda. Když ho chytili, nezastřelili ho jen

⁵⁸² A teď naivně usiluje (kvůli důchodu), aby mu nemoc uznali za nemoc z povolání. Zdálo by se, že už to nemůže být víc z povolání ani pro vězně, ani pro eskortu, ale neuznávají mu to ...

⁵⁸³ A stále významnější se stává už v nejnovějších, chruščovovských dobách, viz Anatolij Marčenko, Moji pokazanija (Mé svědectví).

tak, rozzuřeni, mstíce se za sebe i za psy, probodali mrtvého bodáky a tak ho na týden pohodili u strážnice.

V roce 1951 zase v Kraslagu šlo asi deset vězňů, odsouzených k velkým trestům, pod eskortou čtyř ozbrojenců. Muklové náhle eskortu přepadli, sebrali vojákům automaty, převlékli se do jejich uniforem (ale je ušetřili! Utlačovaní jsou často velkodušnější než utlačovatelé) a čtyři z nich, jako řádná eskorta, vedli své kamarády k úzkokolejce. Tam stál prázdný vlak, připravený pro odvoz dřeva. Nepravá eskorta se přiblížila k lokomotivě, sesadila strojní četou a (jeden z uprchlíků byl strojvedoucím) vlak se plnou parou pustil ke stanici Rešety, na hlavní sibiřskou magistrálu. Měli však před sebou asi sedmdesát kilometrů. Za tu dobu se už zpráva o útěku rozšířila (postarali se o to především ušetření vojáci), několikrát došlo k přestřelce se skupinami ostrahy, několik kilometrů před Rešetami před nimi stačili zaminovat trať, kterou obklíčil prapor vojáků. Všichni uprchlíci v nerovném boji zahynuli.

Obvykle s větším úspěchem probíhaly tiché útoky. Stávalo se, že byly obdivuhodně šťastné, ale tyto potěšující příběhy slyšíme málokdy. Ti, jimž se podařilo utrnout, interview neposkytují, změnili jména, schovávají se. Kuzikov-Skačinskij, který úspěšně prchl v roce 1942, o tom nyní vypráví jen proto, že ho v roce 1959 chytli (po 17 letech!).⁵⁸⁴ A o úspěšném útěku Zinaidy Jakovlevny Povaljajevové jsme se dozvěděli také jen proto, že to nakonec prasklo. Dostala trest za to, že za Němců zůstala ve své škole jako učitelka. Nebyla však zatčena hned po příchodu sovětských vojsk, ještě se stačila vdát za letce. Pak ji zavřeli a poslali na 8. důl na Vorkutu. Prostřednictvím Čičanů z kuchyně se spojila s vnějším světem a s manželem. Pracoval v civilním letectvu a zařídil si cestu na Vorkutu. V domluvený den Zinaida šla do lázni v pracovní zóně, tam shodila táborový oblek, rozpustila si vlasy, stočené a ukryté v noci pod šátkem. V pracovní zóně na ni čekal manžel. U převozu na řece hlídali čekisté, ale nevšimli si naondulované dívky, zavěšené do letce. Odletěli letadlem. Rok strávila Zina s cizími doklady. Ale nevydržela to, chtěla vidět matku - a tu sledovali. Při novém vyšetřování dokázala napovídat, že uprchla ve vagónu s uhlím. O účasti muže se nikdo nedozvěděl.

Janis L-s došel v roce 1946 pěšky z Permského tábora do Lotyšska, přitom zjevně lámal ruštinu a téměř se neuměl domluvit. Uprchl z tábora velmi jednoduše: z rozběhu vrazil do zvetšelého plotu a překročil přes něj. Ale pak se v bažinatém lese (na nohou měl jen laptě) živil pouze lesními plody. Jednou sebral ve vesnici krávu, porazil ji.

Najedl se hovězího, z kůže si ušil boty. Jinde ukradl rolníkovi kožíšek (uprchlík, k němuž se obyvatelstvo chová nepřátelsky, se bezděky stává nepřítelem občanů). V osídlených oblastech se L-s vydával za mobilizovaného Lotyše, který ztratil doklady. A přestože v onom roce ještě nebyla zrušena všeobecná kontrola dokladů a propustek, dokázal v neznámém Leningradě nepromluvit ani slovo, dojít k Varšavskému nádraží, další čtyři kilometry pochodovat po trati a pak nastoupit do vlaku. (Ale L-s dobře věděl aspoň jedno: že v Lotyšsku ho beze strachu ukryjí. To dávalo jeho útěku smysl.) Takový útěk jako L-sův vyžaduje rolnickou šikovnost, chytrost, vytrvalost. Je schopen prchnout městský člověk, stařec, odsouzený na 5 let za vyprávění anekdoty? Jak je vidět, ano, znamená-li setrvání v táboře jistou smrt. Byl to malý pobočný tábor pro lehké případy mezi Moskvou a Gorkým, kde se od roku 1941 vyráběly dělostřelecké náboje. Pět let, to je přece "trest pro děti", ale vyprávěč anekdoty nevydrží ani pět měsíců, když ho budou honit do práce a nedají mu najíst.

Tento útěk byl výsledkem okamžiku zoufalství, okamžitého popudu, za půl minuty by už k tomu člověk neměl ani odvalu, ani síly. Do tábora přijel vlak, do něhož naložili náboje. Podél vlaku kráčí seržant z ostrahy, o několik vagónů za ním jde železničář. Seržant otevírá dveře každého dobytčáku, přesvědčuje se, že tam nikdo není, zavírá dveře, železničář připevňuje plombu. A náš nešťastný vyhladovělý musliman vyprávěč⁵⁸⁵ se za zády seržanta, který už šel dál, a před přicházejícím železničářem, vrhá do vagónu.

Těžko se škrábe nahoru, není pro něj snadné tiše zasunout dveře, je to nerozumné, je to jistá záhuba, už toho lituje, je tu zavřen, srdce tlučte nepravidelně - teď se vrátí seržant, bude ho kopat vysokými botami, teď železničář vykřikne, někdo už bere za dveře - to plombují vagón!... (Tak si pro sebe myslím: a co když to byl hodný železničář? Viděl a neviděl?) Vlak ujíždí za zónu. Vlak jede na frontu. Uprchlík se nepřipravil, nemá ani kousíček chleba, po třech dnech v té jedoucí dobrovolné zvolené korekci určitě

⁵⁸⁴ Přišli na něj takto: jeho spoluuprchlíka zatkli v jiné věci. Podle otisků prstů zjistili jeho skutečnou totožnost. Tak se ukázalo, že uprchlíci nezahynuli. Začali hledat i Kuzikova. Proto se v jeho rodišti opatrně vyptávali, sledovali příbuzné - a po stopě příbuzných se dostali až k němu. Po 17 letech nelitovali ani času ani sil!

⁵⁸⁵ Všechno to bylo přesně tak, jen jeho jméno se nedochovalo.

zemře, k frontě nedojede, ostatně o frontu ani nestojí. Co dělat? Jak se teď zachránit? Vidí, že bedny s náboji jsou staženy železnými pásy. Holýma nechráněnýma rukama ty pásy trhá a řeže podlahu vagónu, v místě, kde nestojí žádné bedny. Že to starý člověk nemůže? A zemřít může? A když vagón otevřou, když ho chytanou - to jde?

Bedny mají také provázková očka - k přenášení. Uřízne je, splétá z nich podobná, ale dlouhá očka a přivazuje je tak, aby visela z vagónu vyřezaným otvorem. Je tak vysílen! Zraněné ruce ho nechtějí poslouchat! Vyprávění anekdoty mu přišlo hodně draho! Nečeká, až bude nádraží, opatrně se za jízdy spouští do otvoru, obě nohy zasouvá do jednoho oka (směrem ke konci vlaku), paže do druhého. Vlak ujíždí, uprchlík visí v otvoru, pohupuje se. Rychlost se zmírnila, odhodlal se, spustí nohy, chvíli je vleče po zemi a pak ho stáhnou na zem. Je to nebezpečné cirkusové číslo - ale vlak může dohonit telegram, mohou prohledat vagóny, v zóně už přece zjistili jeho nepřítomnost. Nemůže se ani ohnout, ani nadzvednout!

Těsně se tiskne k pražcům. Připraven k smrti zavřel oči. Rychlý pleskavý zvuk posledních vagónů - a náhle milé ticho. Uprchlík otevřel oči, obrátil se: vidí jen červený ohníček ujíždějícího vlaku! Svoboda!

Ale ještě není zachráněn. Svoboda nesvoboda, ale on nemá ani doklady, ani peníze, na sobě táborové hadry, je ztracen. Oteklý a otrhaný se nějak dostal k nádraží a tady se vmísil mezi cestující z leningradského vlaku, který právě přijel: polomrtvé evakuované vodili za ruce, dávali jim na nádraží teplé jídlo. Ale ani to by ho bylo ještě nezachránilo - našel však ve vlaku svého umírajícího přítele, vzal si jeho doklady. Jeho minulý život znal. Poslali je všechny k Saratovu a několik let, až do prvních poválečných, tam pracoval v drůbežárně. Pak se ho zmocnil stesk po dceři a vydal se ji hledat. Hledal ji v Nalčiku, v Armaviru a našel ji až v Užhorodu. Mezitím se vdala za pohraničnicka. Domnívala se, že otec dávno zemřel a teď se strachem a odporem poslouchala jeho vyprávění. Ve svém občanském uvědomění už byla zcela na výši, ale přece jí zůstaly hanebné přežitky rodinného citění. Takže otce neudala, jen ho vyhnala od prahu. Stařec už neměl žádné jiné příbuzné, a tak se bezcílně potloukal z města do města. Stal se z něj narkoman, jednou v Baku se nafetoval anašou, sebrala ho záchranka a v obluzení uvedl své skutečné jméno. Když se probral, uvedl jméno, pod nímž žil. Byla to naše sovětská nemocnice, nemohla léčit, aniž zjistila totožnost.

Zavolali soudruha ze státní bezpečnosti - a v roce 1952, 10 let po útěku, stařík dostal 25 let. (Díky tomu pak mohl vyprávět v celách svůj příběh, a tak se dostal do dějin.) Někdy bývá život šťastného uprchlíka dramatičtější než sám útek. Tak tomu bylo u Sergeje Andrejeviče Čebotarjova, o němž jsme se v této knize už nejednou zmiňovali. Od roku 1914 pracoval na Dálném východě na Východočínské železnici, od února

1917 byl členem bolševické strany. V roce 1929, v době rusko-čínskému konfliktu, seděl v čínském vězení. V roce 1931 se s manželkou Jelenou Prokofjevovou a syny Gennadijem a Viktorem vrátil do vlasti. Tady to s ním šlo rychle: po několika dnech byl zatčen, žena se zbláznila, syny strčili do dětských domovů a proti jejich vůli jim dali nové otčestvo a příjmení, ačkoli si dobře pamatovali své vlastní jméno a bránili se. Dálnovýchodní trojka (a zase tu máme trojku) OGPU dala Čebotarjovovi nejdřív z nezkušenosti jenom tři roky, ale brzy ho zase sebrali, mučili a znovu odsoudili na 10 let, bez práva na korespondenci (o čem by teď také měl psát?) a dokonce se zostřením trestu ve dnech revolučních svátků. Toto zpřísnění rozsudku mu nečekaně pomohlo.

Od roku 1934 byl v Karlagu, pracoval na stavbě silnice do Mointy, tam ho o květnových svátcích zavřeli do trestního izolátoru a zároveň s ním, za stejných podmínek sem strčili svobodného Avtonoma Vasiljeviče Čupina. Ať už byl opilý nebo střízlivý, v každém případě se Čebotarjovovi podařilo vytáhnout z něho potvrzení selsovětu prodloužené ze tří na šest měsíců. To potvrzení ho k útěku přímo zavazovalo! Již 8. května odešel Čebotarjov z mointského táborového střediska, celý byl oblečen do civilu, neměl na sobě jediný táborový hadr. V kapsách měl půllitrové láhve, jak to nosí opilci, jenže v nich byla voda, a ne vodka.

Zpočátku před ním ležela bílá step. Dvakrát se dostal do rukou Kazachům, kteří jeli na stavbu železnice, ale, protože trochu uměl kazašsky, "působil jsem na jejich náboženské citění a pokaždé mě pustili."⁵⁸⁶ Na západní straně Balchaše ho zadržela hlídka Karlagu. Dokument v rukou, vypyčovali se na všechny údaje o něm a o rodině, domnělý Čupin odpovídal přesně. Tady opět sehrála úlohu náhoda (bez takových náhod člověka asi právě chytí) - do zemljanky vešel velitel operativní skupiny, Čupin ho

⁵⁸⁶ Přece jen i ateistovi se někdy náboženství hodí! Pokud jde o Kazachy, myslím si, že asi ještě měli v čerstvé paměti buaonovské potlačení vzpoury z roku 1930, proto se nad ním slitovali. V roce 1950 to bude jiné.

předešel: "Hej! Nikolaji, nazdar, poznáváš mě?" (Šlo o zlomky vteřin, o vrásky ve tváři, o zápas zrakové paměti: já tě poznal, ale je se mnou konec, jestli i ty mě poznáš!) "Ne, nepoznávám!" "Ale jak to! Jeli jsme spolu ve vlaku. Jmenuješ se Najděnov, vykládal jsi, jak ses setkal ve Sverdlovsku na nádraží s Oljou - dostali jste se do jednoho kupé a pak jste se vzali." Všechno je tak, Najděnov je poražen. Zakouřili si a uprchlíka pustili. (O, vy modří! Ne nadarmo vás učí mlčet! Nesmí vám být vlastní lidský cit upřímnosti. Najděnov to nevykládal ve vagónu, ale na služební cestě do lesní školy v Karlagu, teprve před rokem, vyprávěl to vězňům, jen tak z hlouposti, nepamatoval si ciferníky všech, kdo ho poslouchali. A ve vagóně asi také rád vykládal, a ne v jednom, vždyť to je příběh z vlaku! Na to také Čebotarjov drze sázeli!) Jásající Čupin kráčel dál, po hlavní silnici na zastávku Ču, kolem jezera, na jih. Šel většinou v noci, před světlem automobilových reflektorů se ukrýval v rákosí, ve dne v něm přespával (jsou tam rákosové džungle). Čekistů bylo stále méně, Souostroví tenkrát ještě tak daleko nemetastazovalo.⁵⁸⁷ Měl s sebou chléb a cukr, šetřil jimi, pět dní a nocí šel docela bez vody. Asi po dvou stech kilometrech se dostal k železnici a odjel.

A začala léta svobodného - ba ne, štvaneho života, protože neriskoval dobré živobytí a bydlení na jednom místě. V téže roce po několika měsících potkal ve Frunze v městském parku svého táborového kmotra!

Ale bylo to letmo, kolem vládlo veselí, hudba, děvčata, a kmotr ho nestačil poznat. Musel nechat práci, již nedávno získal (hlavní účetní se dovtípil a pochopil naléhavé příčiny jeho odchodu - ale byl to starý solovčan), musel se hnát jinam. Zpočátku Čebotarjov neriskoval a rodinu nehledal, pak přišel na to, jak by to šlo. Napsal do Ufy sestřenci: kde je Lena s dětmi? Uhádni, kdo ti píše, ji zatím zprávu nedávej. A zpáteční adresa: nějaký Zirabulak, nějaký Čupin. Sestřenice odpověděla, děti jsou ztraceny, žena je v Novosibirsku. Pak ji Čebotarjov požádal, aby zajela do Novosibirska a jen mezi čtyřma očima ženě pověděla, že muž je na světě a chtěl by jí poslat peníze. Sestřenice návštěvu vykonala. Teď píše sama žena: byla v psychiatrické léčebně, teď nemá občanský průkaz, tři měsíce nucených prací, peníze na adresu poste restante si vyzvednout nemůže. Srdce vzplálo: musím za ní jet! A muž posílá šilény telegram: čekej! vlak č... ., vagón č... . Naše srdce je k citům bezbranné, ale zaplať Bůh, není hluché ani k předtuchám. Po cestě jím ty předtuchy tak zmítají, že dvě zastávky před Novosibirem vystoupí a dojede stopem.

Odevzdá zavazadla do úschovy a se zoufalou odvahou jde na ženinu adresu. Klepe! Dveře se otvírají, v domě nikdo (první shoda okolností, nepříznivá; domácí hlídal den a noc, aby ho varoval před léčkou - ale v tuto chvíli šel pro vodu!). Jde dál. Ani tu není žena. Na posteli leží čekista přikrytý kabátem a pořádně chrápe (druhá shoda okolností příznivá), Čebotarjov prchá. Vtom na něj volá domácí - je to jeho známý ze železnice, jemuž se zatím nic nestalo. Dozvídá se, že jeho zeť, operativní pracovník, sám přinesl domů telegram a třásl jím před očima Čebotarjovovy ženy: koukej, tvůj lump nám sám jede do rukou! Šli k vlaku, nenašli ho tam, druhý čekista zatím odešel, tenhle si lehl odpočinout. Čebotarjov zavolal přece jen ženu, odjeli několik zastávek autem, pak nasedli na vlak do Uzbekistánu. V Leninabadu znovu uzavřeli úřední sňatek! Anič se byla rozvedla s Čebotarjovem, vdala se teď za Čupina! Ale netroufali si bydlet pohromadě. Jejím jménem posílali na všechny strany žádosti o vyhledání dětí - a marně. A tak v odloučení a štvání plynul jejich život před válkou. V roce 1941 byl Čupin odveden, byl radistou v 61. jezdecké divizi. Neopatrně pojmenoval papirosy a zápalky čínsky, jen tak žertem a byli přitom jiní vojáci. V jaké normální zemi by vyvolalo podezření, že člověk zná nějaká cizí slova? U nás ano, a práskači byli na svém místě. A politruk Sokolov, operativce 219. jezdeckého pluku ho už za hodinu vyslychal: "Odkud umíte čínsky?" Čupin: jen tato dvě slova. "Nepracovali jste na KVŽD?" (Pracovat v zahraničí, je hned těžký hřích!) Operativní na něj poštváli práskače, nezjistili nic. Pro klid duše ho však přece jen zavřeli podle 58-10:

- nevěřil zprávám Informbyra - říkal, že Němci mají víc techniky (jako by to byli všichni neviděli na vlastní oči).

To je z bláta do louže!... Tribunál. Trest smrti zastřelením! A Čebotarjovovi život na rodné hroudě už tak lezl krkem, že nepodal žádost o milost. Stát však potřeboval pracovní síly, tak z toho bylo 10 a 5 náhubku. Zase "rodný dům"... Odseděl si - (a to měl zápočty) devět let.

A ještě jedna epizoda. Jednou ho v táboře, jiný mukl, N. F-v zavolal do odlehlého kouta horní palandy a tiše se ho zeptal: "Jak se menuješ?" "Avtonom Vasiljič." "A z kerý oblasti seš?" "Z Ťumenské". "Okres? A selsovět?" Čebotarjov-Čupin všechno řekl přesně, ale N. F. řekl: "Lžeš. Pracoval jsem s Avtonomem

⁵⁸⁷ Pak tam byli poslání korejsí vyhnanci, pak němečtí, pak i jiné národy. Po 17 letech jsem se sem dostal také já.

Čupinem na jedné lokomotivě pět let, znám ho jako sám sebe. Nebyls to náhodou ty, kdo mu v květnu 1936 šlohl doklady?" Tak taková rána pod pás může uprchlíka dorazit! Kdo by nějakému spisovateli věřil, kdyby si takové setkání vymyslel! V té době Čebotarjov zase už chtěl žít a pevně stiskl dobrému člověku ruku, když mu řekl:

"Neboj se, ke kmotrovi nepůjdu, nejsem kurva!"

A tak si Čebotarjov odseděl druhý trest jako Čupin. Ale naneštěstí byl jeho poslední tábor zvlášť utajený, ze skupiny atomových staveb - Moskva - 10, Tura - 38, Sverdlovsk - 39, Čeljabinsk - 40. Pracovali na oddělení uranových rud, stavba probíhala podle Kurčatovova plánu, velitel stavby generálporučík Tkačenko byl podřízen jen Stalinovi a Berijovi. Každé čtvrtletí museli muklové podepisovat závazek "utajení". To by ještě nebylo žádné neštěstí, horší bylo, že propuštěné nepouštěli domů. Velkou skupinu těch "propuštěných" poslali v září 1950 - na Kolymu!

Teprve tam je zbavili eskorty a prohlásili je za zvlášť nebezpečný speciální kontingent - nebezpečný proto, že pomohli vyrobit atomovou pumu! (Jak by to člověk mohl stačit všechno popsat! To by přece bylo třeba dalších kapitol!) Takových rozmetali po Kolymě desítky tisíc!! (Prolistujte si ústavu! Prolistujte si zákoníky! Co je tam napsáno o speciálním kontingentu??) Ale zato si teď mohl pozvat k sobě ženu! Přijela za ním na důl Maldjak. A odsud znovu posílali dotazy o dětech - a odpovědi zněly: "Neznáme", "Nejsou na seznamu".

Stalin natáhl brka a staří lidé odjeli z Kolymy na Kavkaz ohřát si kosti. Oteplovalo se, třebaže pomalu. A v roce 1956 se jejich syn Viktor, kyjevský zámečník, odhodlal odhodit nenáviděné příjmení a prohlásit, se za nepřítele lidu - Čebotarjova! A po roce ho rodiče našli! Teď měl otec starost - aby se sám stal znovu Čebotarjovem (byl rehabilitován třikrát, za útěk už nenesl odpovědnost). Také se přihlásil, do Moskvy poslali k ověření otisky prstů. Stařík se uklidnil, až když všichni tři dostali průkazy na jméno Čebotarjovových, i snacha se jmenuje Čebotarjovová.

Uplynulo pouhých několik let a už mi píše, že nyní litují, že Viktora našli: nadává otcí do zločinců, prohlašuje ho za viníka vlastních neštěstí, nad potvrzením o rehabilitaci mává rukou: "To je kus hadru!" A nejstarší syn Gennadij se nenašel.

Vylíčené příběhy ukazují, že ani zdařilý útěk svobodu zdaleka neposkytuje, že přináší život ve stálém ohrožení a útlaku. Někteří uprchlíci to dobře věděli: ti, kteří v táboře odpadli od vlasti politicky, i ti, kteří žili podle nesmyslného barbarského principu: prostě žít.

A mezi uprchlíky byly dosti časté případy, kdy jediným cílem bylo dostat se na Západ. Ti považovali za úspěšný jen takový útěk (a pro případ, že je chytanou, si chystali výmluvu: "Utekl jsem, abych na ÚV žádal o přešetření!").

O těchto útěcích je nejtěžší psát. Ti, co nedošli, leží pod drnem. Ty, které znovu chytili, mlčí. Ti, co prchli a snad se dostali i na Západ, zase mlčí, snad kvůli někomu, kdo zůstal tady. Kolovaly pověsti, že se na Čukotce muklové zmocnili letadla a že jich sedm odletělo na Aljašku. Ale myslím si, že to asi jen zkusili, že to nevyšlo.

Všechny tyto případy budou ještě dlouho zastřeny rouškou tajemství, budou zastarávat, stanou se zbytečnými jako tento rukopis, jako všechno pravdivé, co bylo v naší zemi napsáno.

Tady máme jeden takový případ, kde lidská paměť zase nedochovala jméno statečného uprchlíka. Byl z Oděsy, jeho občanské povolání - strojní inženýr, v armádě měl hodnost kapitána. Válku dokončil v Rakousku a sloužil v okupační armádě ve Vídni. Roku 1948 byl na udání zatčen, dostal osmapadesátku a, jak už tenkrát bývalo zvykem, 25 let. Poslali ho na Sibiř, do táborového střediska vzdáleného 300 kilometrů od Tajsetu, tedy daleko od hlavní sibiřské magistrály. Velmi brzy začal na lesních pracích slábnout. Ale ještě v něm byla vůle bojovat o život a o vzpomínku na Vídeň. A odsud! Odsud! Dokázal uprchnout do Vídně! Neuvěřitelné!

Jejich pracovní úsek v lese byl oddělen průsekem, hlídáným z malých věcí. Ve stanovený den měl s sebou v práci přiděl chleba. Porazil napříč průsekem košatou jedli a pod větvemi prolezl ke špičce. Jedle sice nezakrývala celý průsek, plížil se však dál a šťastně unikl. Odnesl s sebou i sekeru. Bylo to v létě. Prodíral se tajgou, vývraty, cesta byla velmi těžká, zato za celý měsíc nikoho nepotkal. Zavazoval rukávy a límec košile, tak chytal ryby a jedl je syrové. Sbíral lískové oříšky, houby a různé plody. Polomrtvý se přece jen doplazil k sibiřské magistrále a šťastně usnul ve stohu sena. Probudily ho hlasy: někdo nakládal vidlemi seno. Našli ho. Byl vysílen, nebyl schopen ani utíkat, ani bojovat. A tak řekl: "Tak co, vemte si mě, udejte, jsem uprchlík." Byl to železniční obchůzkář s manželkou. Obchůzkář řekl: "Vždyť jsme ruší lidé. Jen sed', nikde se neukazuj." Odešli. Ale uprchlík jim nevěřil: jsou přece sovětští, určitě ho udají. A

odplížil se k lesu. Od okraje lesa pozoroval, jak se obchůzkář vrátil, přinesl oblečení a jídlo. Navečer uprchlík prošel podél trati, na lesní zastávce naskočil do nákladního vlaku, k ránu seskočil a přes den byl v lese. Noc za noci tak postupoval vpřed, když zesílil, vystupoval na každé stanici - schovával se v lese nebo šel dopředu, předběhl vlak a naskakoval za jízdy. Tak desetkrát riskoval, že přijde o ruku, o nohu, o hlavu. (To pořád ještě vyjídal kaši, kterou mu nadrobilo udavačovo škrtnutí péra...) Ale jednou před Uralem porušil své pravidlo a usnul na rampě s kládami. Někdo do něho kopl, baterka mu zasvítla do očí: "Doklady!" "Hned." Nadzdvihl se a jednou ranou srazil strážného dolů, sám seskočil na druhou stranu - a rovnou na hlavu jinému vojákovvi! Porazil i toho a stačil uniknout pod další soupravu. Nastoupil za nádražím, za jízdy. Rozhodl se, že se Sverdlovsku vyhne, v okolí města vykradl obchod, vzal si tam šaty, oblékl si tři obleky najednou, nabral si jídlo. Na nějaké stanici prodal oblek a koupil si jízdenku Čeljabinsk-Orsk-Střední Asie. Ba ne, věděl, kam jede - do Vídně! Ale musel trochu zarůst sádlem, museli ho přestat hledat. Předseda kolchozu, Turkmen, se s ním seznámil na trhu a vzal ho do svého kolchozu bez dokladů. Šikovné ruce potvrdily titul strojníka, spravoval pro kolchoz všechny stroje. Za několik měsíců dal výpověď a odjel do Krasnovodsku, podél hraniční čáry. Na úseku po stanici Mary procházela vrakem hlídka, která kontrolovala doklady.

Náš inženýr vyšel na plošinku, otevřel dveře, pověsil se na okénko záchoda (zabíleným oknem ho zevnitř nemohli vidět) a jen špičkou nohy se opíral o stupátko. Hlídka přehlédla špičku boty v rohu dveřního otvoru a prošla do dalšího vagónu. Tak minul strašlivý okamžik. Uprchlík šťastně minul Kaspické moře, nasedl do vlaku Baku-Čepetovka a odtud se vypravil do Karpat. Horskou hranici přecházel na ztraceném lesnatém místě velice opatrně, ale pohraničníci ho přece jen chytili! Kolik musel vytrpět, obětovat, vymyslet a namáhat se od sibiřského táborového střediska, od té pokácené první jedličky - a téměř u konce cesty je v jednom okamžiku všechno ztraceno!... A jako tam, ve stohu u Tajšetu, ho opustily všechny síly, už nemohl odporovat, ani lhát a jen v posledním záchvatu zuřivosti zvolal: "Vemte si mě, kati! Vemte, je to vaše!" - "Kdo jsi?" "Uprchlík! Z tábora! Vemte si mě!"

Ale pohraničníci se chovali nějak podivně: zavázali mu oči, přivedli do zemljanky, tam mu oči zase rozvázali, znovu vyslychali - a tu se ukázalo: jsou to naši! Benderovci! (Fuj, fuj! mračí se vzdělaný čtenář a odvrací se ode mne: "To jste si tedy vybral hrdinu, když jsou pro něho benderovci - naši! Pěkný ptáček!" Také já pokrčím rameny: jaký byl, o takovém píši. Jaký utekl. Co z něho udělal tábor. Řeknu vám, ti muklové žijí podle sviňské zásady: "Bytí určuje vědomí", ne podle novin. Pro mukla jsou jeho lidé ti, s nimiž společně trpěl v táboře. A cizí jsou pro něho ti, co na něho štvou pátrací psy. Neuvědomělost!) Objali se! Benderovci tenkrát ještě měli své cestičky přes hranice a lehce ho převedli na druhou stranu.

A tak je znovu ve Vídni! Ale už v americkém sektoru. Podlehł onomu stejnému svůdnému materialistickému principu, nezapomněł na svůj krvavý tábor, a tak už nehledal práci strojního inženýra, ale dal se k americkým úřadům, aby ulevil své duši.

A začal u nich pracovat.

Je to však lidské: nebezpečí pomine a naše bdělost ochabne. Napadlo ho poslat peníze rodičům do Oděsy, k tomu bylo třeba dolary vyměnit za sovětské peníze. Nějaký židovský obchodník ho pozval proto do bytu v sovětské zóně Vídně. Lidé neustále běhali sem tam, zóny příliš nerozlišovali. Ale on neměl přecházet v žádném případě!

Přešel - a v bytě směnárníka ho sebrali.

Je to ryze ruský příběh o tom, jak se nadlidským úsilím něčeho dosáhne a pak stačí jediný chybný krok a je po všem.

Odsouzen k smrti to vše vyprávěl v cele berlínského sovětského vězení jinému důstojníku a inženýru - Anikinovi. Tento Anikin měl v té době za sebou už německé zajetí, umíral v Buchenwaldu, tam ho osvobodili Američané, převezli do sovětské zóny Německa. Nechali ho tu prozatím na demontáži závodů, prchl do NSR, budoval u Mnichova hydroelektrárnu, odtud ho unesla sovětská rozvědka (oslepili ho automobilovými reflektory a strčili do vozu) - a nač to všechno? Aby vyslechl příběh oděského inženýra a dochoval jej pro nás? Aby pak dvakrát marně prchal z Ekibastuzu (budeme o něm ještě hovořit v V. části)? A aby ho pak zabili ve vápence?

Jsou to ale boží úmysly! Jsou to osudové zlomy! Jak potom máme pochopit smysl jednoho lidského života?

Ještě jsme nic neřekli o hromadných útěcích, a těch bylo mnoho. Říká se, že v roce 1956 uprchl celý menší tábor u Mončegorsku.

Historie všech útěků ze Souostroví by byla seznamem k nepřečtení, k neprolistování. A i ten, kdo by psal knihu jen o útěcích, musel by šetřit čtenáře i sebe a vynechat jich stovky.

15 TRESTNÍ IZOLACE Baráky zvláštního režimu Zóny zvláštního režimu.

K mnoha věcem, jichž se nový svět radostně zříkal - vykořisťování, kolonií, všeobecné branné povinnosti, tajné diplomacie, tajného jmenování a přemísťování funkcionářů, tajné policie, vyučování náboženství a dalších a dalších přežitků minulosti - zrušení věznic sice nikdy nepatřilo (zdi bořeny nebyly, vnášel se do nich pouze "nový třídní obsah"), nový svět se však bezvýhradně zřekl korekci, tohoto nelítostného mučení, jež se mohlo zrodit jen ve zvrácených zlých myslích buržoazních žalárníků. Nápravně pracovní kodex z roku 1924 (NPK) sice připouštěl izolaci zvláště provinilých vězňů ve zvláštní cele, ale s výhradou: tato cela nesmí ničím připomínat korekci - musí být suchá, světlá a musí být vybavena lůžkem a příkrývkami.

Teď by se divili nejen žalárnici, že i sami trestanci, kdyby korekce neexistovala, kdyby byla zakázána.

NPK-1933, který "platil" (neplatil) až do začátku 60. let, byl ještě humánnější: nepřipouštěl dokonce ani izolaci ve zvláštní cele!

To však nebylo proto, že by časy byly bývaly přívětivější, nýbrž proto, že v té době už byly empiricky zvládnuty jiné gradace trestů uvnitř tábora, kdy člověku není nanic ze samoty, nýbrž z "kolektivu", a kdy odsouzení musí navíc makat. Byly to:

RZR - roty zvláštního režimu, později vystřídané

BZR - baráky zvláštního režimu, trestní brigády a

ZZR - zóny zvláštního režimu, trestní pracoviště.

A jaksi později, nějak nenápadně se k nim připojily - kdepak, korekce ne ale TI - trestní izolace (rusky - RUR, rota usilennogo režima, barak usilennogo režima, ZUR, zóna usilennogo režima, ŠIZO, štrafnyje izoljatory, pozn. překl.).

Vždyť nebudeme-li vězně zastrašovat, když nad ním nebude viset žádný další trest, jak ho donutíme, aby se režimu podřídil?

A kam bychom dávali zadržené uprchlíky?

Za co se dává TI? Ale za cokoli: když se nezachováš veliteli, když nepozdravíš dost uctivě, včas nevstaneš, když si včas nelehneš, přijdeš pozdě na nástup, projdeš po nesprávné cestičce, něco máš na šatech, kouříš, kde nemáš, mělš v baráku zbytečné věci - za to dostaneš den, tři, pět. Nesplníš normu, chytí tě s ženskou - za to máš pět, sedm, deset. A pro absentéry to bývá i patnáct dní. A ačkoli podle zákona (jakého?) to nesmí v žádném případě být víc než patnáct (ale podle NPK přece ani to být nesmí!), natahuje se ta harmonika i na rok. V roce 1932 v Dmitlagu (to píše Averbach, to je černé na bílém) dávali za mostyrku - sebezmrzačení - rok trestní izolace! Vzpomeneme-li si navíc, že mostyrku ani neléčili, znamená to, že nemocného člověka nechali v korekci hnít celý rok!

Jak musí vypadat TI? Musí být: a) studená, b) vlhká, c) tmavá, d) bez jídla. Proto se tu netopí (Lipaj: ani když je venku 30° mrazu), na zimu se nezasklívají okna, nechávají se zvlhnout zdi (nebo se sklep pro korekci postaví ve vlhké půdě). Okénka jsou maličká nebo žádná (to častěji). K jídlu je stalinský přiděl - 300 gramů denně, a "teplé jídlo", tj. vodová šlichta ve třetím, šestém a devátém dnu izolace. Ale na Vorkutě-Vom dávali chleba dvě stě a místo teplého jídla na třetí den - kousek syrové ryby. V tomto rozpětí si musíme představit všechny korekce.

Podle naivní představy musí korekce být něco jako cela - má mít střechu, dveře, zámek. Ani nápad! V táboře Kuranach-Sala byla korekce v padesátistupňovém mraze v rozpadlém srubu. (Smluvní lékař Andrejev: "Jako Lékař prohlašuji, že se v takové korekci sedět dá!") Přeskočíme celé Souostroví: na Vorkutě-Vom byla v roce 1937 korekce pro absentéry ve srubu bez střechy a také v obyčejné jámě. V takové jámě (proti dešti se natáhl nějaký hadr) žil Arnold Rappoport jako Diogenes v sudu. Jídlo dostávali takto: dozorce vyšel ze strážní budky s přiděly chleba a volal na ty, co seděli ve srubu: "Pojďte si pro to!" Ale sotva vystrčili ze srubu hlavu, namířil strážný na věži pušku: "Stůj nebo střelím!" Dozorce se divil: "To ani chleba nechcete? Tak já jdu." A těm v jámě to prostě naházel do rozmoklé hlíny.

V Maninském táboře, stejně jako v mnoha jiných samozřejmě, byl na zdích korekce sníh - a do takové korekce člověka v táborovém oděvu nepustili, musel být jen v prádle. Po každé půlhodině otevíral dozorce krmítko a radil I. V. Švedovi: "Hej, nevydržíš, zhebneš! Jdi raději do lesa kácet!" Má pravdu, řekl si Šved, tady člověk skončí rychleji! A do lesa šel. Celkem si Šved za 12 a půl roku v táboře odseděl

v korekci 148 dní. Za co jen nebyl trestán! Za to, že odmítl jít za pomocného dozorce do indie (barák galerky), dostal 6 měsíců trestního tábora. Za to, že odmítl přejít ze zemědělského tábora, kde se najedl, na lesní práce - byl po druhé odsouzen jako za ekonomickou kontrarevoluci, 58-14, a dostal nových deset let. To jen kriminální může uhodit velitele eskorty, může mu vyrazit pistoli z rukou, když nechce jít do trestního táborového střediska - a nepošlou ho tam.

Mírumilovný politický nemá žádné východisko - toho nakonec srazí na kolena! Na Kolymě v roce 1938 pro kriminální i korekci vytápěli, to nebylo jako pro osmapadesátníky.

Barák zvláštního režimu je určen k delšímu pobytu. Sem se zavírá na měsíc, tři měsíce, půl roku, rok a často na neurčito, prostě proto, že trestance považují za nebezpečného. Když se člověk jednou dostane na černou listinu, vrznou ho do BZR pro jistotu: vždycky na květnové a listopadové svátky, při každém útěku nebo mimořádné události v táboře.

BZR může být i docela obyčejný barák, zvlášť ohrazený ostnatým drátem. Odsud vězně vodí na nejtěžší a nejnejpříjemnější práci, jaká v tom táboře jen existuje. Může to být také zděné vězení v táboře, s úplným vězeňským řádem: bitím vězňů, předvolávaných do strážnice po jednom (aby nezůstaly stopy, je dobré bít válenkou s cihlou vevnitř), se závorami, zámky a špehyrkami na každých dveřích, s betonovou podlahou v celách a se zvláštní korekcí pro vězně BZR.

Právě tak vypadal barák zvláštního režimu v Ekibastuzu (ostatně byl tam i barák prvního typu). Odsouzení tu seděli v celách bez paland (spali na zemi na kabátech a vatovaných vestách). Plechový náhubek úplně zakrýval malé okénko pod stropem. V plechu byly hřebíkem propíchnuty dírky, ale v zimě sníh zasypal i ty, a v cele byla úplná tma. Ve dne elektrická žárovka nesvítla, takže den byl temnější večera. Nikdy se nevětralo. Půl roku (v roce 1950) nebyla také ani jedna procházka. Náš BZR se tedy tvrdostí vyrovnal těžkému vězení, těžko říci, co tu zůstalo z tábora. Vykonávání potřeby - v cele, na záchod nevodili. Pro pomocné dozorce bylo velkým svátkem, když vynášeli parašu (kýbl): nadechli se vzduchu.

No a lázně: to byl svátek pro všechny. V cele bylo tak těsně, že se dalo jen ležet, člověk se neměl kde protáhnout. A tak - půl roku. Šlichta - voda, chleba - šest set, tabák - ani drobek. Když někdo dostával z domova balíček, zatímco seděl v BZR, protokolárně "odepisovali" potraviny podléhající zkáze (nechali si je dozorce nebo je levně prodávali pridurkům), ostatní se ukládalo ve skladu na mnoho měsíců. (Když pak tyhle režimní vyvedli na práci, hýbali se už jen proto, aby je znova nezamkli).

V tomto dusnu a nehybnosti vězňové ztráceli poslední síly, ti z galerky - nervózní, útoční - nejdříve. (Kriminální, kteří se dostali do Ekibastuzu, byli také považováni za osmapadesátníky a žádnou protekci neměli.) Mezi trestanci v baráku zvláštního režimu bylo populární polykat hliníkové lžíce, pokud je dostali do rukou při obědě. Každého, kdo spolkl lžici, brali na rentgen, a když se přesvědčili, že nelže, že v sobě skutečně má lžici, poslali ho do nemocnice a operovali mu žaludek. Ljoška Karnouchij spolkl lžici třikrát, asi mu ze žaludku nic nezbylo. Kolka Salopajev to zahrál na praštěného: v noci se oběsil, ale chlapi to, jak se domluvili, "uviděli", odvázali ho - a tak šel do nemocničky. Ještě jeden: v ústech si nechal nahnít nit (protáhl ji mezi zuby), navlékl ji do jehly a všil pod kůži na noze. Sněť!

Nemocnice! A tam, sněť nesněť, jen když je člověk venku.

Pro šéfy však bylo důležité, aby trestanci se zvláštním režimem také pracovali, proto z nich tvořili zvláštní trestní zóny. V takové zóně byla především horší strava, po celé měsíce nebyl žádný příkrm, menší dávka chleba. Třeba v zimě v lázních holičky ve vatovaných kalhotách a vestách stříhají nahé vězně. Stává se, že tu není jídelna, v barácích se šlichta nerozdává, dostaneš svou misku u kuchyně a musíš ji na mraze odnést do baráku, tam už sníš jídlo studené. Umírá se houfně, nemocnice je nacpána umírajícími.

Pouhý seznam trestních zón by se mohl jednou stát historickou studií. Tím spíš, že ho nebude lehké dát dohromady, všechno se setře.

Pro trestní zóny byly určeny takovéhle práce. Kosení trávy ve vzdálenosti 35 kilometrů od zóny. Bydlí se tu v salaších, do nichž prší, kosí se v bažinách, nohy má člověk neustále ve vodě. (Když jsou ozbrojené hlídky hodné, sbírají vězňové bobule, ty bdělé střílejí a zabíjejí, ale na bobule se stejně chodí, člověk má přece hlad!) V těchto bažinatých lukách se seno siláží, jsou tu mračna komárů, žádné ochranné prostředky. (Tváře a krk jsou pokousány, pokryty sirupy, víčka jsou opuchlá, člověk téměř slepne.) Těžba rašeliny v údolí řeky Vyčegdy: v zimě se musí těžkým rýčem odkrývat vrstva zmrzlého jílu, vykopat, pod ní je měkká rašelina, tu pak vězňové táhnou na saních kilometr do kopce (tábor šetřil koně). Nebo prostě

zemní práce ("Zemní zvláštní táborové středisko" u Vorkuty). A oblíbená trestní práce - vápenný důl a hašení vápna. A kamenné lomy. Všechno se vypočítat nedá.

Všechno, co je z těžkých prací nejtěžší, z nesnesitelných nejnesnesitelnější, jsou trestní práce. Každý tábor má své vlastní.

S oblibou posílali na trestní práce věřící, tvrdohlavé a kriminální (ano, kriminální, radu velký výchovný systém selhával pro nekázeň místních vychovatelů). Drčeli tu celé baráky "jeptišek", které odmítaly pracovat na d'ábla. (V trestním oddíle sovchozu Pečorskij je drželi v korekci po kolena ve vodě. Na podzim 1941 všechny dostaly 58-14 a byly popraveny.) Na trestní práce poslali duchovního otce Viktora Šipovalnikova "za náboženskou agitaci" (sloužil o velikonocích mši pro pět zdravotnic). Posílali drzé inženýry a jiné neurvalé intelektuály. Posílali zadržené uprchlíky. A s krvácejícím srdcem posílali i sociálně blízké, kteří se nechtěli hlásit k proletářské ideologii. (Nebudeme vedení táborů vyčítat, že při své složité duševní činnosti někdy připustilo náhodné zmatky: z Karabasu třeba poslali dva povozy - věřící ženy do dětského domova ošetřovat táborové děti, ženské z galerky a se syfilidou - do trestního střediska Dolinka-Konspaj. Ale popletli povozy s věcmi a tak ty kriminální a se syfilidou jely ošetřovat děti a "jeptišky" - na trestní práce. Pak se na to přišlo, ale už to tak nechali.) Často posílali ty na trestní práce, co odmítli stát se práškači. Většina z nich na trestních pracích zemřela, ti o sobě už nic nepovědí. Tím méně o nich něco řeknou vrahové-operativci. Tak se dostal na trestní práce i pedagog Grigorjev, ale ten to přežil. Tak byl potrestán také redaktor estonského zemědělského časopisu Elmar Nugis.

Byly tu i ženské historky. Nemůžeme je posoudit dost důkladně a přesně, protože tu vždycky zůstává nějaký nám neznámý intimní detail. Tady je však příběh Iriny Nagelové, jak jej líčí ona sama. Pracovala v sovchozu Uchta jako písárka v administrativním oddělení. Byla to tedy funkce velice dobře zabydleného pridurka. Nápadná, urostlá, zaplétala si copy a obtáčela je kolem hlavy, chodila, zčásti pro své pohodlí, v dlouhých kalhotách a bundě, jaké nosí lyžaři. Kdo zná tábor, chápe, jaká je to návnada. Operativec podporučík Sidorenko projevil přání poznat ji blíže. Nagelová mu odpověděla: "Ať mě raději líbá ten nejposlednější urka! Že se nestydíte, vedle vám pláče dítě!" Odmrštěný operativec najednou změnil výraz tváře a řekl: "Copak si myslíte, že se mi líbíte? Prostě jsem vás chtěl prověřit. Budete s námi spolupracovat." Odmítla a byla poslána na trestní táborové středisko.

A tady máme dojmy. Nagelové z prvního večera: v ženském baráku jsou kriminálnice a "jeptišky".²⁰⁴⁾⁵⁸⁸ Pět dívek tu chodí jen v prostěradlech: kriminální den předtím hráli karty, prohráli všechno, jejich oblečení, poručili jim, aby se svlékly a všechno odevzdaly. Najednou vstupuje banda urků s kytarou - v podvlékačkách a plstěných kloboucích. Zpívají něco na způsob své zlodějské serenády. Najednou přiběhnou jiní kriminální, jsou rozzlobeni. Chytanou jednu svou holku, hodí ji na zem, bijí lavicí a dupou po ní. Křičí, pak už ani křičet nemůže. Všichni sedí a nejenže do ničeho nezasahují, ale tváří se, jako by ani nic nepozorovali. Pak přichází zdravotník: "Kdo tě bil?" "Vypadla jsem z palandy," odpovídá. Ten večer prohráli v kartách i Nagelovou, ale zachránil ji kurva Vaska Krivoj: udal to veliteli a ten vzal Nagelovou na noc do strážnice.

Trestní odlehlá pracoviště (například Parma v Nyroblagu uprostřed tajgy) byla považována za trest i pro ozbrojence a dozorce, posílali je sem také za nějaké provinění. Ještě častěji místo nich hlídaly strážce z řad vězňů.

Jestliže v táborech zákony ani spravedlnost neplatí, v trestních táborech po nich není ani potuchy. Kriminální si tu řadí, jak se jim zlíbí, chodí otevřeně s noži (Vorkutské "Zemní" ZTS, 1946), dozorcí se před nimi schovávají za zónu. A to i v tom případě, když osmapadesátka tvoří většinu.

V trestním táboře Džantuj u Pečory kriminální jen tak z rozmaru podpálili dva baráky, zakázali vaření jídla, rozehnali kuchaře, zabili dva důstojníky. Ostatní důstojníci odmítli do zóny vstoupit, i když jim za to hrozili odnětím hodnosti.

V takových případech se velení zachraňuje tím, že využívá rozbrojů: komandantem Džantuje jmenovali kurvu, přivezli ho i s pomocníky bůhví odkud. Ti hned první den zapíchli tři zloděje a situace se začala pomalu uklidňovat.

Vyháněj čerta d'ablem, zloděj zloděje praví přísloví. Otcové Souostroví v souladu s Pokrokovým učením rozmnožili tyto sociálně blízké nad veškeré pomyšlení, takže už sami nemohli ani vydechnout. Nenašli jiné východisko, než je rozeštvat a poštvat proti sobě na nože. (Válka galerky a kurev, která otřásla Souostrovím v poválečných letech.) Jistě, při vši zdánlivé svobodě to nemají na trestním středisku lehké ani kriminální, tímto řáděním se právě snaží nějak ze všeho vymanit. Pro ně, jako pro všechny

⁵⁸⁸ Kdy jindy byly ve světových dějinách postaveny naroveň? Jaký musí být ten, kdo je smísí dohromady?

cizopasníky, je výhodnější žít mezi těmi, koho mohou vysávat. Někdy si kriminální usekávali prsty, aby nemuseli jít do trestní zóny, například do proslulé vorkutské vápenky. (V poválečné době některým recidivistům psali přímo v soudním rozsudku: "S umístěním ve vorkutské vápence." Šrouby se přitahovaly shora.) Tam měli všichni nože. Kurvy i galerka se den co den a noc co noc vraždili. Kuchař (kurva) naléval podle svého - někomu hustě, někomu vodu, někoho prostě sběračkou pleskl do čela. Úkolář chodil s drátem z armatury a jedním svištivým úderem člověka na místě zabíjel. Kurvy měli u sebe chlapečky - byli to pederasti. Existovaly tři baráky: barák zlodějů, barák kurev a barák frajerů, asi tak sto mužů v každém. Frájové pracovali: dole u tábora se těžilo vápno, pak se nosilo na nosítkách na skálu, tam se nasypalo do kuželů s otvory pro kouř. Tady se vápno hasilo. V kouři, sazích a prachu muklové hořící vápno prohazovali.

Z Džidinských táborů známe trestní úsek Bajangol.

Do trestního ZTS Kraslagu-Revučij vypravili před příchodem trestanců "pracovní jádro" - naprosto nevinné zdatné pracanty, takových sto padesát lidí (je to sice trestní úsek, ale velení musí hlásit splnění plánu! A tak jsou obyčejní pracanti odsouzeni k trestním pracím!) Potom sem poslali galerku a těžkou osmapadesátku s velkými tresty. Těch těžkých se urkové už trochu báli, protože s jejich 25 lety pro ně v poválečném období zabití kriminálního neznamenalo zvýšení trestu, už se to nepovažovalo (jako na Kanálech) za úklady třídního nepřítele.

Pracovní doba v ZTS Revučij byla snad 11 hodin, ale ve skutečnosti s cestou do lesa (5-6 kilometrů) a zpátky to bylo 15 hodin. Budíček byl ve 4.30 ráno, do zóny se vraceli k osmé hodině večer. Z vězňů se brzy stávali muslimani, to znamená, že tu byli absentéři. Po společném nástupu absentéry seřadili v klubu, úkolář šel podél řad a vybíral ty na doraz. Tyhle absentéry v laptích z provázků ("sezónní obuv", 60 stupňů mrazu), v děravých kabátech vystrčili za zónu - a tam na ně poštváli tak pět vlčáků:

"Vem si ho!" Psi se na vězně sáпали, rvali je a smýkali jimi po zemi. Pak psy zavolali zpátky, přijel Čiňan s býčkem, zapřaženým do vozíku na nečistoty, do toho naložili absentéry, odvezli je a vozík pak vyklopili z náspu do rokle. Tam dole byl brigádýr Ljoša Sloboda, který absentéry bil klackem tak dlouho, dokud se nezvedli a nezačali pracovat. Jejich výkon připisoval své brigádě, zatímco oni dostávali přiděl jako v korekci - 300 gramů. (Kdo si vymyslel ten stupňovitý systém, to přece musel být nějaký malý Stalin!) Galino Josifovno Serebrjakovová! Pročpak o tom nepíšete? Pročpak vaši hrdinové sedí v táboře, nic nedělají, nikde nepracují a jen si povídají o Leninovi a o Stalinovi?

Je téměř vyloučeno, aby obyčejný pracant z osmapadesátky na takovém trestním táborovém středisku zůstal naživu.

Na trestním pracovišti Sevželdorlagu (velitel plukovník Ključkin) existovalo v letech 1946-1947 lidojedství: zabíjeli tu lidi kvůli masu, vařili si je a jedli.

Bylo to krátce po vítězství našeho lidu, po vítězství světového, historického významu. Haló, plukovníku Ključkine! Kde sis postavil vilu na stáří?

16 SOCIÁLNĚ BLÍZCÍ

Necht' se i moje chabé pero připojí k opěvování tohoto plemene! Byli opěvováni jako piráti, jako flibustýři, jako tuláci, jako uprchlí trestanci. Byli opěvováni jako ušlechtilí lupiči - od Robina Hooda až k těm operetním, ujišťovali nás, že mají ryzí srdce, bohatým berou a chudým dávají. Ó, vznešení spolubojovníci Karla Moora! Ó, bouřlivý romantiku Čelkaši! Ó, Beňo ICriku, oděští bosáci a oděští trubadúři!

Neopěvovala snad celá světová literatura kriminálníky! Fran~oisu Villonovi to vyčítat nebudeme, ale ani Hugo, ani Balzac se této dráze nevyhnuli, i Puškin si v Cikánech pochvaluje kriminální živel. (A jakpak je to u Byrona?) Nikdy je však nikdo neopěvoval tak rozmáchle, tak jednohlasně, tak důsledně jako literatura sovětská! (K tomu sloužily i vznešené teoretické důvody, nejen Gorkij a Makarenko.) Z jeviště huhňavě zavyl Leonid Utěsov - a uvítalo ho ječení nadšeného obecenstva. Bráskové (oslovení revolučních námořníků, pozn. překl.) Višněvského a Pogodina mluvili jazykem kriminálních, žádným jiným. Právě ve slovníku galerky se nejvýrazněji projevil jejich ostrovtip. Kdo všechno se jen nezalykal svatým nadšením, když nám líčil kriminální - jejich živelnou nespoutanou negaci na počátku a dialektickou převýchovu na konci tady máme i Majakovského (a po něm Šostakoviče - balet Slečna a chuligán), i Leonova, i Selvinského, i Inberovou, autorů bezpočet. Kult galerky byl nakažlivý v době, kdy literatura prahla po kladném hrdinovi. Dokonce i takový, oficiální linii vzdálený spisovatel, jako je Viktor

Někrasov, nenašel pro ztělesnění ruského hrdinství lepší vzor než staršinu Óumaka, původně příslušníka galerky (V zákopech Stalingradu). Dokonce Taťana Jeseninová (Žeňa - zázrak 20. století) podlehla této hypnóze a vylíčila nám "nevinnou" postavu Veňky, Kulového spodka. Snad jen Těndrjakov se svou schopností podívat se na svět nezaujatě poprvé ukázal kriminální bez nadšeného slintání (Trojka, sedmička, eso), ukázal její odpornou duši. Aldan-Semjonov přece seděl v táboře, zplodil však (Basrelief na skále) takový absolutní galimatyáš: že zloděj Saška Alexandrov pod vlivem komunisty Petrakova, kterého si prý všichni bandité váží, protože znal Lenina a bojoval proti Kolčakovi (naprosto stupidní motivace hodná dob Averbachových), dává dohromady brigádu z muslimů a nežije na jejich úkor (a jenom tak to mohlo být! Jak dobře to A. Semjonov ví!), nýbrž pečuje o to, aby se užívali! A proto vyhrává v kartách s volňasy! Jako by ty výhry nepotřeboval na čifir! Jaká nesmyslná, naftalínkem načichlá anekdota 60. let! (Ruské názvy - Baryšňa i chuligan. V okopach Stalingrada, Žeňačudo XX. veka; Trojka, semerka, tuz; Bareljef na skale, pozn. překl.) Jednou v roce 1946 si za letního večera lehl zloděj v malém táboře na Kalužské zastávě břichem na okno v druhém patře a začal hlasitě zpívat jednu hmatáckou píseň za druhou. Jeho písně lehce mýjely strážnici, ostnaný drát, bylo je slyšet na chodníku Velké Kalužské, na zastávce trolejbusu a v přilehlé části Něskučného. Ty písně oslavovaly "lehký život", vraždy, krádeže, loupeže. A nejenže ho nikdo z dozorců, vychovatelů, strážných nezarazil nikoho ani nenapadlo ho třeba jen napomenout. Propaganda názorů galerky tedy vůbec nebyla v rozporu se způsobem našeho života, neohrožovala jej. Seděl jsem v zóně a uvažoval: co kdybych teď vylezl do druhého poschodí já a ze stejného okna a stejně silným hlasem bych zazpíval něco o osudu válečného zajatce, na způsob "Kde jsi? Kde jsi?", jak jsem to slyšel ve frontové kontrarozvědce, nebo kdybych složil něco o osudu poníženého, zlomeného frontového vojáka - co by se dělo! Jak by všichni začali lítat! Ve spěchu by r~a mě vytáhli požární žebřík, nečekali by, až to oběhnou okolo. Zacpali by mi ústa, svázali ruce, napařili by mi nový trest! Ale zloděj si zpívá, svobodní Moskvané poslouchají - a jako by všechno bylo v pořádku...

To všechno nevzniklo naráz, nýbrž historicky, jak se u nás s oblibou říká. Ve starém Rusku existoval (a na Západě dosud existuje) nesprávný názor na zloděje jako na nenapravitelné, jako na trvalé zločince ("páteř zločinnosti"). Proto politické před nimi při transportech a ve vězeních chránili. Proto správa, jak potvrzuje P. Jakubovič, bránila jejich bezuzdnostem a lámala jejich vládnoucí postavení v trestaneckém světě, zakazovala jim zastávat vedoucí pracovní a výnosná místa, rozhodně se stavěla na stranu ostatních katoržníků. "Tisíce jich Sachalin pohltil a nepustil ven." Ve starém Rusku se vůči kriminálním-recidivistům uplatňovala jedna formule: "Sehněte jim hlavy pod železné járho zákona!" (Urusov). Takže v roce 1914 zloději nevládli ani venku, ani v ruských vězeních.

Ale okovy padly a záře svobody svítla. V dezertérství miliónů roku 1917 a pak v době občanské války byly rozpoutány všechny lidské vášně, ty zlodějské především, hlavy se už za žádnou cenu nechtěly sklánět pod járho. Ostatně bylo řečeno, že toho ani není třeba. Vypadalo to velmi užitečné a zábavné, že jsou - nepřáteli soukromého vlastnictví, tedy revoluční silou, již je třeba usměrnit do proletářského řečiště. To přece nebude těžké. Záhy vyrostla nebývale početná směna ze sirotků občanské války - bezprizorní, chuligáni. Hřáli se u asfaltových kotlů Nepu, absolvovali první hodiny odřezávání dámských kabelek přímo z ruky, tahali hákem kufry z oken vagónů. Uvažujeme sociologicky: vždyť za všechno může prostředí? Tak tedy převychováváme ty zdravé lumpenproletáře a zařadíme je do normálního života! Vznikly první komuny a kolonie, byla tu "Cesta života". (Jenže jedno jim ušlo: bezprizorní ještě nebyli zloději pod přísahou, náprava bezprizorných ještě nic neznamenala, všichni ještě nebyli zkaženi.) Nyní, když už minulo přes čtyřicet let, se můžeme ohlédnout a zapochybovat: kdo koho převychoval. Zda čekisté urky nebo urkové čekisty. Urka, který přijal čekistickou víru, je kurva, a urkové ho podřežou. Čekista, který si osvojil psychologii urků, je důsledný vyšetřovatel 30-40 let, nebo energický velitel tábora, vážený, postupuje ve službě.

A urkova psychologie je velmi prostá, je velmi lehké si ji osvojit:

1. Chci žít a užívat, na ostatní s...!
2. Pravdu má silnější.
3. Co tě nepálí, nehas! (Dokud nebijí tebe, nezastávej se těch, koho mlátí. Čekej, až přijde řada na tebe.)

Bít slabé nepřátele jednoho po druhém! To je nějak povědomý zákon. Tak to dělal Hitler. Tak to dělal Stalin.

Kolik se nám toho nazval Šejnín o "svérázném kodexu" kriminálních, o jejich "čestném" slově. Když to člověk čte, vidí samé donkichoty, samé vlastence! Ale když se setká s tou sběří v cele nebo v antonu...!

Hej, dost toho lhaní, prodejná pera! Vy, co jste pozorovali galerku přes zábradlí parníku nebo přes stůl vyšetřovatele! Vy, co jste se nikdy s nimi nesetkali tváří v tvář!

Urkové nejsou žádní jánošící! Když je třeba něco ukrást musulmanovi, tak mu to ukradnou! Když potřebují svléknout mrznoucímu poslední onuce, neštítí se ani toho! Jejich velké heslo je: "Umři ty dnes, a já zítra!"

Ale třeba jsou to opravdu vlastenci? Proč nekradou státní majetek! Proč neloupí ve zvláštních dačách? Proč nezastavují dlouhé černé automobily? Protože si myslí, že by se setkali s vítězem nad Kolčákem? Nikoli, je to proto, že auta a dači jsou dobře chráněny. A obchody a sklady jsou pod ochranou zákona. Protože realista Stalin dávno pochopil, že celá ta převýchova urků je mlácení prázdné slámy. A přehodil směr jejich energie, poštvál je na občany vlastní země.

Takhle vypadaly po třicet let zákony (do roku 1947): Krádež státního, erárního majetku, zneužití funkce ke krádeži? Bedna ze skladu? Tři brambory v kolchoze? Deset let! (A od roku 1947 i dvacet!) Krádež venku? Vybílili byt, odvezli na nákladáku všechno, co si rodina za svůj život našetřila? Když přitom nedošlo k vraždě, pak - do jednoho roku, někdy 6 měsíců...

Shovívavost plodí zloděje.

Stalinské zákony urkům pravily jasně: nekrad' státu! Krad' soukromým osobám! Soukromé vlastnictví je totiž přežitkem minulosti. (A osobní vlastnictví funkcionáře je nadějí budoucnosti...)

A urkové to pochopili. Ve svých příbězích a písních jsou tak odvážní - ale copak šli brát tam, kde to bylo obtížné, nebezpečné, kde šlo o hlavu? Ne. Zbaběle a žádostivě se cpali tam, kam je poštváli - loupit šaty osamělým chodcům, krást v nechráněných bytech.

Dvacátá, třicátá, čtyřicátá, padesátá léta! Kdo by zapomněl na tu hrozbu, jež věčně visela nad každým občanem: nechod' za tmy! Nevrať se pozdě! Nenos hodinky! Neměj u sebe peníze! Nenechávej byt bez dozoru! Zámky! Okenice! Psi! (Fejetonisté, kterým včas byt nevybílili, se teď věrným hlídacím psům posmívají...)⁵⁸⁹

Kolik okradených občanů ví, že milice po zločincích pátrat ani nezačala, že pro daný případ ani nezaložila spisy, aby si nepokazila statistiku: má to cenu se potit a chytat ho, když pak dostane šest měsíců a na zápočtech mu odepíší tři? A půjdou vůbec chycení bandité před soud?

Vždyť prokurátoři "snižují zločinnost" (to se od nich žádá na každé poradě) tím podivným způsobem, že případ ututlají, zvláště když se dá přepokládat, že by se v něm objevilo mnoho obviněných.

Konečně se určitě začnou snižovat tresty a samozřejmě právě u kriminálních. Hej, svědku, dej si u soudu pozor! Brzy se všichni vrátí, a - nuž pod žebra tomu, kdo svědčil! Proto, když vidíš, že někdo leze do okna, že uřezává kapsu, že páře kufr tvého souseda - zavři oči! Jdi dál!

Nic jsi neviděl!

Tak nás vychovali, i zloději, i - zákony!

V září 1955 Literaturnaja gazeta (která mnohé posuzuje odvážně, jen literaturu ne) prolévala krokodýlí slzy ve velkém článku: v noci na moskevské ulici, pod okny dvou rodin zjevně vraždili a zavraždili člověka. Později se ukázalo, že obě rodiny (naše! sovětské!) se probudily, dívaly se z oken, ale na pomoc nikdo nepřišel: manželky své muže nepustily. A jakýsi soused (třeba se také probudil? Ale o tom se nepíše), člen strany od roku 1911, plukovník v záloze (zřejmě ho nečinnost nudí) na sebe vzal úkol veřejného žalobce. Chodí po redakcích a soudech a žádá, aby obě rodiny byly obviněny pro spoluúčast na vraždě!

Také novinář se rozhořčuje: není to trestné, ale je to hanba! Hanba!

⁵⁸⁹ V důsledném boji proti osobnosti člověka mu nejdříve vzali jednoho přítele - koně a slíbili mu za to traktor. (Jako by kůň byl jen na tahání pluhu, jako by to nebyl tvůj živý přítel v neštěstí i radosti, jako by to nebyl člen tvé rodiny, část tvé duše!) Brzy začali neústupně pronásledovat dalšího přítele psa. Evidovali je, odváželi do rasovny, často zvláštní komanda střílela každého psa na potkání. A důvody nebyly ani hygienické, ani ekonomické, úsporné, nýbrž daleko hlubší: vždyť pes neposlouchá rozhlas, nečte noviny, je to jaksi nekontrolovatelný občan státu, je fyzicky silný, ale jeho síla neslouží státu, je ochranou pána jako osobnosti, nezávisle na tom, jak se o něm usnesl místní sovět a s jakým pověřením si pro něj přijdou v noci. V Bulharsku v roce 1960 občanům zcela vážně navrhli aby místo psů vykrmovali... prasata! Prase nemá zásady, přibývá na váze pro každého, kdo má nuž. Ostatně štvance proti psům se nikdy nevztahovala na státní, operativní a strážní vlčáky.

Ano, je to hanba, ale pro koho? Jako všechno v našem předpojatém tisku je tu uvedeno vše, kromě toho hlavního. Kromě toho, že:

1. "Vorošilovská amnestie" ze dne 27. března 1953 ve snaze získat mezi lidem popularitu zaplavila stát vlnou vrahů, banditů a zlodějů, které po válce tak těžko pochytili. (Milost pro zloděje - zkáza pro občana.)

2. V trestním zákoníku (Ugolovnyj kodeks, 1926) existuje naprosto nesmyslný článek 139 "o mezích nezbytné obrany" - takže máš právo vytáhnout nůž, teprve až zločinec vytáhne svůj, nesmíš ho bodnout dřív, než on bodne tebe. Jinak budou soudit tebe (v našem zákonodárství neexistuje článek, podle něhož je největším zločincem ten, kdo útočí na slabšího!). Tento strach z překročení míry nezbytné obrany vede k úplnému oslabení národního charakteru. Rudoarmejce Alexandra Zacharova začal u klubu bít chuligán. Zacharov vytáhl zavírací kapesní nůž a chuligána zabil. Dostal za to 10 let jako za čistou vraždu! "A co jsem měl dělat?" divil se. Prokurátor Arciševskij mu odpověděl: "Měl jste utéci!" Kdo tedy vychovává chuligány?!

3. V trestním zákoníku stát zakazuje občanům místo střelné nebo sečně zbraně - ale nebere na sehe jejich ochranu! Stát vydává své občany všanc banditům - a prostřednictvím tisku se odvažuje vyzývat k tomu, aby se "veřejnost postavila na odpor" těmto banditům! Na odpor - čím? Deštníky? Válečkem na nudle? Nejdřív si vychovávají bandity, pak proti nim začnou organizovat lidové družiny, které působí mimo zákony a samy se někdy mění v bandy. Od počátku se banditům měly "hlavy ohnout pod jármo zákona!" Ale bránilo tomu jedině správné učení!

Co by se stalo, kdyby ty ženy pustily muže a mužové by vyběhli s klacky? Bud' by je bandité byli zabili. To nejspíš. Nebo by oni zabili bandity - a šli by do vězení za překročení míry nezbytné obrany. Plukovník v záloze by měl ráno na procházce se psem v každém případě co vychutnávat.

A skutečná vlastní iniciativa, taková jako ve francouzském filmu Nábřeží jitřenky, kde dělníci, bez vědomí úřadů, sami pochytili zloděje a sami je potrestali - nebyla by taková iniciativa u nás přísně zaražena jako svévole? Takový způsob myšlení, takový film - copak je u nás něco takového možné?

Ale ani to není všechno! Existuje ještě jeden významný rys našeho veřejného života, který našim zlodějům a banditům dopomáhá k blahobytu - je to strach z publicity. Naše noviny jsou zaplněny zprávami o výrobních úspěších, které nikoho nezajímají, ale zprávy o soudních procesech, o zločinech v nich nenajdeš. (Vždyť podle Pokrokové teorie je zločinnost výsledkem existence tříd, třídy u nás nejsou, takže nedochází ani k zločinům, a proto se o nich nemůže psát v tisku! Přece nebudeme dávat materiál americkým novinám, že pokud jde o zločinnost, držíme s nimi krok!) Jestliže je na Západě spáchán zločin, jsou fotografiemi zločince zaplněny domovní zdi, dívají se z barových pultů, z tramvajových oken - zločinec se cítí jako štvaná zvěř. Když se spáchá krutá vražda u nás - tisk mlčí, žádné fotografie. Vrah jede o sto kilometrů dál, do jiné oblasti a tam si klidně žije. A ministr vnitra nebude muset v parlamentu zdůvodňovat, proč nebyl zločinec zajištěn: vždyť o tom nikdo neví, jen obyvatelé toho městečka. Když ho najdou, dobře, když ne, taky dobře. Vrah se nepokusil o ilegální překročení hranic, (pro stát není tak nebezpečný, aby se vyhlásilo celostátní pátrání.

Se zločinností je to jako s malárií, jednou se vyhlásilo, že už neexistuje - a už se nesmí léčit, takovou diagnózu ani nemůže lékař stanovit!

Jistě, i milice i soud chtějí uzavřít případ, ale to vede k formálnosti, která ještě více nahrává skutečným vrahům a banditům: z nevyšetřaného zločinu je obviňován kdokoli, první, kdo jim přijde pod ruku, zvláště ochotně dovažují několik zločinů tomu, kdo už má jeden na svědomí. Stačí připomenout případ Petra Kizilova⁵⁹⁰ - který byl dvakrát bez jakýchkoli důkazů odsouzen k smrti zastřelením (!) za vraždu, již nespáchal, nebo případ Alexejenceva⁵⁹¹ - něco podobného. Kdyby dopis advokáta Popova (ve věci Kizilova) nepřišel do Izvěstij, nýbrž do Timesů, skončilo by to výměnou královského soudu nebo vládní krizí. Ale u nás se za čtyři měsíce sešel oblastní výbor strany (proč oblastní výbor? Copak je mu soud podřízen?) a s ohledem na "mládí a nezkušenost" vyšetřovatele (pročpak takovým lidem svěřují lidské osudy?), na to, že se "zúčastnil Vlastenecké války" (copak že u nás k tomu kdysi nepřihlíželi!) - někomu zapsali do kartotéky důtku a někomu pohrozili prstem. Hlavnímu katanu, Jakovenkovi, prý dali po půl roce (to už po XX. sjezdu!) snad tři roky za mučení, ale protože to je našinec, jednal podle instrukci, plnil rozkaz - cožpak ho nechají skutečně trest odsedět? Proč taková krutost? Ale do advokáta Popova se

⁵⁹⁰ Izvěstija, 11. 12. 1959 a duben 1960.

⁵⁹¹ Izvěstija, 30. 1. 1960.

budeme muset dát, abychom ho z Bělgorodu vyštvali: ať se řídí podsvětním a celosvazovým principem: co tě nepálí, nehas!

Tak se každý, kdo vystoupil na obranu spravedlnosti, bude třikrát, tisíckrát kát, že tak učinil. Tak se soustava trestů pro galerku stává soustavou stimulů a pobídek. A proto kriminalista po celá desetiletí bují jako plíseň na svobodě, ve vězení i v táborech.

A na všechno se vždycky najde žehnající vysoká teorie. Nebyli to zdaleka jen naši lehkovážní spisovatelé, kteří pravili, že kriminální jsou naším spojencem při výstavbě komunismu. Je to zformulováno i v učebnicích sovětské nápravné politiky (takové existovaly, byly vydávány!), v disertacích, ve vědeckých článcích o táborech. A nejvčetněji v instrukcích, podle kterých byli táboroví funkcionáři vychováváni. Všechno to vyplývá z Jedině správného učení, jež vysvětluje proměnlivý život lidstva - třídním bojem a jediné třídním bojem.

Argumentace vypadá takto. Profesionální zločince nelze v žádném případě přirovnat ke kapitalistickým živlům (tedy inženýrům, studentům, agronomům a jeptiškám): kapitalistické živly jsou k diktatuře proletariátu trvale nepřátelští, kdežto zločinci jsou jen (!) politicky nevyvážení. (Profesionální vrah je jen politicky nevyvážený!) Lumpenproletář není vlastník, proto se nemůže sblížit s třídně cizími živly, raději se sblíží s proletariátem (to si počkáte!). Proto se jim v oficiální terminologii GULagu říká sociálně blízcí. (Řekni, kdo je ti blízký...) Proto instrukce neustále a neustále opakovaly: projevovat kriminálním-recidivistům důvěru! Proto se měla prostřednictvím KVO urkům neustále vysvětlovat jednota jejich třídních zájmů se zájmy všech pracujících, KVO v nich měla vychovávat "pohrdavý a nepřátelský vztah ke kulakům a kontrarevolucionářům" (vzpomínáte si, jak to bylo u Averbacha: to on tě navedl ke krádeži! Ty bys byl sám nekradl!) a "opírat se o tyto nálady!" (Vzpomínáte si: rozpoutat třídní boj v táborech?)

Zloděj G. Minajev, který to zavázal⁵⁹², napsal v dopise, adresovaném mně a zveřejněném v časopise Litěraturnaja gazeta⁵⁹³: "Byl jsem dokonce hrdý na to, že jsem sice zloděj, ale nejsem zrádce a škůdce. Při každé příležitosti se snažili nám, zlodějům, dát najevo, že nejsme pro vlast odepsaní, že jsme její sice ztraceni, ale přece jen synové. Ale pro 'fašisty' že není na zemi místa."

A ještě se teoretizovalo takto: je třeba studovat a využívat nejlepší vlastnosti kriminálních. Mají rádi romantiku?

Musíme tedy "dodat rozkazům táborového velení zdání romantiky". Usilují o hrdinství? Dáme jim hrdinství práce!

(Když je přijmou...) Jsou vášniví hráči? Dáme jim vzrušení soutěže! (Pro toho, kdo zná tábor a galerku, je prostě těžko uvěřitelné, že to všechno nepsali debilové.) Jsou ješitní? Jsou rádi, když si jich někdo všimne? Budeme uspokojovat jejich ješitnost pochvalami, vyznamenáváním! Budeme je dávat na vedoucí funkce! Zejména pachany, abychom v táboře využili autority, jež na kriminální platí (tak je to v Averbachově monografii napsáno: autorita pachanů!).

Když pak tato úhledná teorie vstupovala na táborovou půdu, vypadalo to takhle: nejzarytější, nejzuřivější urkové dostávali do svých rukou neomezenou moc na ostrovech Souostroví, na táborových střediscích - moc nad obyvatelstvem celé země, nad rolníky, lidi z měst a inteligencí, moc, jakou nikdy v minulosti neměli, nikdy v žádném jiném státě, moc, jakou si venku ani představit nedovedli - a teď dostávali do rukou všechny ostatní lidi jako otroky. Který bandita by se takové moci zřekl? Zloději z hlavních měst! Vrchní urkové plně ovládli táborové úseky, bydleli ve zvláštních "kabinkách" nebo stanech se svými dočasnými ženami. (Nebo po libosti vybírali pěkné ženské ze svých poddaných, a tak inteligentní ženy z osmapadesátky a mladičké studentky zpestřovaly jejich jídelníček. Čamlerov byl v Norillagu svědkem toho, jak ženská z galerky navrhovala svému zlodějskému mužičkovi: "Chceš, dám ti ochutnat šestnáctiletou kolchozničku?" Byla to vesnická dívenka, která se dostala na sever na 10 let za kilo obilí. Dívenka se chtěla bránit, ale baba ji zlomila rychle: "Zapíchnu tě! Copak jsem horší než ty? Já si pod něho přece lehám!"). Měli šestky - lokaje z řad pracantů, kteří vynášeli jejich nočníky. Vařilo se pro ně zvlášť z té trochy masa a tuků, co patřily do společného kotle. Urkové o stupeň nižšího ranku byli na vedoucích místech - jako normovači, komandanti, pomocní dozorcí. Ráno si po dvou stoupli s bidly u vchodu do stanu pro dvě stě lidí a veleli: "Ven, žádný ať není poslední!" Zlodějský potěr se využíval k bití absentérů - tj. těch, co už neměli síly dovléci se do práce. (Velitel poloostrova Tajmyr jezdil na nástup v osobním voze a nemohl se vynadívát, jak urkové bijí osmapadesátníky.) Konečně ti urkové, kteří uměli

⁵⁹² Zavázat - zlodějský žargon, se souhlasem podsvětí s ním skoncovat, odejít do frajerského civilního života.

⁵⁹³ 29. 11. 1962.

cvrlikat. si umyli krky a stali se vychovateli. Řečnili, poučovali osmapadesátku, jak se má žít, sami žili z kradeného a dostávali podmínky. Taková držka, která vůbec nerozuměla stavebním pracím, sociálně blízký vychovatel, mohl na Bělomořském kanálu zrušit stavební pokyny sociálně cizího stavbyvedoucího.

A to všechno nebyla jen teorie, která se stala praxí. Byl to každodenní život. Tak to bylo pro kriminální nejlepší.

Bylo to tak neklidnější i pro velení: nenamáhat ruce (bitím), hubu, nepátrat po podrobnostech a dokonce ani do zóny nechodit. I pro systém útlaku to bylo mnohem lepší: galerka jej prováděla daleko drzeji, s větší zvířeckou krutostí, bez jakéhokoli strachu z odpovědnosti před zákonem.

Ale i tam, kde se zlodějům nesvěřovaly úřady, měli - podle oné třídní teorie - dost výhod. Když vyšli za zónu, byla to největší oběť, o níž mohli být požádáni. Na pracovišti si mohli poležet, jak se jim chtělo, kouřit, vykládat si své pohádky z podsvětí (o vítězstvích, útěcích, o hrdinství) a v létě se hrát na sluníčku, v zimě u táboráku. Stráže se jejich táboráků nikdy nedotkly, kdežto ohně osmapadesátníků rozmetávaly a zadupávaly. A kubíky (dříví, zeminy, uhlí) jim pak připisovaly na úkor osmapadesátky⁵⁹⁴ A kriminální pak dokonce vozí na slety úderníků a recidivistů (Dmitlag, Bělomořský kanál).

Tady máme jednu ženskou z galerky - jmenuje se Beregová, ta se dostala do slavných análů Volgokanálu. Byla pohromou každého vězení, v němž seděla, řádila v každém oddělení milice. Pokud někdy z rozmaru pracovala, vzápětí zničila všechno, co udělala. Se šňůrou trestů se dostala v červenci 1933 do Dmitlagu. Dál už je to kapitola legend: šla do indie a s údivem (jen ten údiv je věrohodný) zjistila, že tu neslyší ani nadávky, že nevidí hrát karty. Prý jí vysvětlili, že se tady kriminální s vášní oddávají práci. A tak hned šla na výkop a dokonce začala "dobře" pracovat (čti: připisovali jí cizí kubíky!). Pak přichází pravdivá kapitola: v říjnu (když nastala zima) přišla k lékaři, a aniž byla nemocná, požádala (s nožem v rukávě?) o několik dní volna. Lékař ochotně (! - má přece vždycky dost místa) souhlasil. Úkolářkou byla stará kamarádka Beregové Poljakovová, ta už jí sama od sebe přidala dva týdny na flákání, zapisovala neexistující směny (to znamená, že kubíky na ni sebrala zase pracantům). A tady se Beregová zhlédla v záviděníhodném životě úkolářky, rozhodla se, že se také zkurví. V den, kdy ji Poljakovová budila na nástup, Beregová prohlásila, že hlínu kopat nepůjde, dokud neodhalí machinace Poljakovové se směnamí, výkony a přiděly (vděčností se příliš nezatežovala.) Dosáhla toho, že ji přijal oper (galerka se operů nebojí, druhý trest jim nehrozí, kdyby to takhle zkusili kaeři.), a hned se stala vedoucí zaostávající mužské brigády (zřejmě slíbila, že těm musulmanům zpovyráží zuby). Pak se stala úkolářkou místo Poljakovové, pak vychovatelkou v ženském baráku (! - ta sprostá huba, hráčka a zlodějka!). Pak - vedoucí stavebního oddílu (to znamená, že už poroučela inženýrům!). A na všech tabulích cti Dmitlagu se pyšně objevovala ta zubatá kurva v koženém kabátě a s vojenským pouzdrem na mapy (jistě je někomu sekla). Její ruce umějí bít muže, oči má jako vědma.

Právě ji popularizuje Ida Leopoldovna.

Tak lehké jsou cestičky kriminálních v táboře: trochu rámusu, trochu zrady, dál už bij nalevo napravo.

Někdo mi může namítnout, že jen kurvy jdou do různých funkcí, kdežto "čestní zloději" zachovávají zlodějské zákony. Ale já se díval na jedny i na druhé a nepozoroval jsem, že by jedna sebranka byla ušlechtilejší než druhá. Zloději páčili pohrabáčem Estoncům zlaté zuby z úst. Zloději v Kraslagu, rok 1941, topili na záchodě Litevce za to, že jim odmítli vydat balíčky. Zloději okrádali odsouzené k smrti. Zloději jen tak žertem zabíjí prvního spoluvězně v cele, který se jim dostane pod ruku, jen aby bylo zahájeno nové vyšetřování, aby měli nový soud, protože chtějí přečkat zimu v teple nebo odejít z těžkého tábora, když už se do něho dostali. A co bychom mluvili o takových maličkostech, jako je - sebrat někomu boty či šaty na mraze? Co bychom mluvili o ukradených přídělech?

Ba ne, kámen nedá plodu, od zloděje nečekej dobro.

Teoretici GULagu se zlobili: kulaci (v táboře) zloděje ani nepovažují za lidi (a tím prý prozrazují svou zvířecí podstatu).

⁵⁹⁴ Zloděj si zachovává zvyk žít na úkor cizích kubíků i po propuštění, ačkoli je to na první pohled v rozporu s jeho vrůstáním do socialismu. V roce 1951 byl v Oj-Mjakoně (Ust-Nera) propuštěn zloděj Krochalev a stal se horníkemrubačem na dole. Nikdy neměl sbíječku v rukou, ale důlní mistr mu připisoval rekordní výkony na úkor vězňů. Krochalev dostával měsíčně 8-9 tisíc za tisíc nosil vězňům nažrat, ti byli velice rádi a proto mlčeli. Brigádýr-vězeň Miljučichin se pokusil v roce 1953 tento pořádek zlomit. Propuštění zloději ho poranili, obvinili z loupeže, byl souzen a dostal znovu svých 20 let. Nechápejte tuto poznámku jako opravu marxistické teze, že lumpenproletář není vlastník. Již tě není vlastník! Krochalev si za svých 8 tisíc přece nepostavil vilu: prohrál je v kartách, propil a utratil za ženské.

A jak je má člověk považovat za lidi, když mu rvou srdce z prsou a sají krev? Celá ta "romantická svobodná" banda je spolek vlkodlaků.⁵⁹⁵ Rouhají se všemu, co pro nás tvoří přirozený okruh lidství. Ale copak je to tak beznadějně? Jsou to opravdu vrozené vlastnosti zlodějů? A kde - kde jsou ty dobré stránky jejich duše? Nevím. Zřejmě je zabil, potlačil zlodějský zákon, podle něhož my všichni ostatní nejsme lidé. Už jsme psali o hranici zločinu. Urka, prostoupen zlodějským zákonem, zřejmě nenávratně přestupuje jakýsi mravní práh. Ještě mi namítají: vždyť jste poznal jen zlodějský drobný potěr. Ti hlavní, skuteční zloději, špička zlodějského světa, byli vesměs v roce 1937 popraveni. Skutečně, zloděje 20. let jsem neviděl. Ale nemám dost fantazie, abych si je představil jako osobnosti mravní.

Ale dost už! Řekněme něco i na obranu galerky. Mají sice svůj "svérázný kodex" a svérázné pojetí cti. Ale nikoli v tom, že by byli vlastenci, jak by si to přáli naši úředníci a spisovatelé, ale v tom, že jsou naprosto důslednými piráty.

A přestože si je diktatura proletariátu tak hýčkala - oni si jí nevážili ani vteřinu.

Je to plemeno, které přišlo na Zemi - žít! A protože v jejich životě připadá na vězení doba téměř stejná jako na svobodu, chtějí i ve vězení užívat radost života. Nic jim není do toho, proč to vězení existuje a jak trpí vedle nich jiní.

Jsou nepokorní a tak využívají plodu této nepokornosti - a proč by se měli starat o ty, co ohýbají hlavu a umírají jako otroci" Potřebují jíst - a seberou všechno, co je k jídlu a je dobré. Potřebují pít - a za vodku prodávají strážným věci, ukradené sousedům. Potřebují měkce spát - a jakkoli se tváří mužně, považují za zcela důstojné vozit s sebou polštář a prošívanou pokrývku nebo peřinu (tím spíše, že se tam dá dobře schovat nůž). Mají rádi paprsky životodárného slunce, a když nemohou jet do černomořských lázní, opalují se na střeších staveb, v kamenolomech, u vchodů do šachet (ať si fárá pod zem ten hloupější). Mají skvěle vypěstované svaly, úplné bicepsy. Svou bronzovou kůži vystavují tetování, takže jejich umělecké, erotické a dokonce i etické potřeby jsou uspokojovány: na svých prsou, břiše, na zádech si navzájem prohlížejí mohutné orly, odpočívající na skále nebo letící na nebi.

Baldochu (slunce) s paprsky na všechny strany. Splnutí žen a mužů. A jednotlivé orgány jejich rozkoše. A najednou - u srdce - Lenina nebo Stalina nebo dokonce oba (ale to má přesně stejnou cenu jako křížek na krku kriminálního).

Někdy se mohou smát legračnímu topiči, který přikládá uhlí přímo do zadku, nebo opici, oddávající se onanii. A mohou si jeden na druhém přečíst známá, ale ve svém opakování milá hesla: "Všechny sraby někam!" (Zní to vítězně jako "Jsem král Assarhaddon!") Nebo na břiše dívky: "Za horkou dám život!" Nebo skromnou, nepatrnou sentenci na ruce, která už vrazila někomu pod žebra desítku nožů: "Pamatuj slova matčina!" Nebo: "Vzpomínám na matku a její lásku." (Galerka pěstuje formální kult matky, aniž plní její příkázání.) Oblíbili si Jeseninův Dopis matce a vůbec všechny snazší věci z Jesenina. Některé jeho verše, například zmíněný Dopis nebo Přimhouřil už večer černé brvy, si zpívají.

K povzbuzení smyslu rádi užívají ve svém bouřlivém životě narkotik. Ze všech narkotik je nejdostupnější - anaša (z konopí), jíž se říká také plantčik. Kouří se. Mají o tom vděčnou písničku:

Ach, plantčik, ten plantčik, travička boží, Každého hmatáka útěcha!⁵⁹⁶ Ano, neuznávají instituci vlastnictví a tím jsou skutečně cizí buržoům a těm komunistům, kteří mají vily a auta.

Všechno, s čím se na své životní cestě setkají, berou jako své vlastnictví (pokud to není příliš nebezpečné)...

Dokonce, i když mají vlastního dost, táhne je to vzít cizí, protože pro zloděje neukradený kousek nemá žádný půvab.

To, co ukradnou ze šatů, nosí, dokud je to neomrzí, dokud je to baví, ale brzy to zase prohrají v kartách. Hrát karty po celé noci jim přináší nejsilnější zážitky, tady daleko překonali ruskou šlechtu minulých století. Mohou hrát o oko (tomu, kdo prohraje, okamžitě vyrazí oko), hrát po~l sebe, tj. prohrát se ke zvrácenostem. Když všechno prohrají, vyhlásí na lodi nebo v baráku filcunk, ještě něco seberou frajerům, a hra pokračuje.

Kriminální neradí pracují, ale proč by měli mít práci rádi, když se najedí, napijí a obléknou bez práce? Samozřejmě, brání jim to ve sblížení s dělnickou třídou (ale zdalepak dělnická třída tak ráda pracuje? Zdalepak se nenamáhá pro bídný peníz, protože nemá jinou možnost si vydělat?) Kriminální nejenže

⁵⁹⁵ Lidé ze vzdělaných vrstev, kteří se sami s galerkou na úzké stezičce života nesetkali namítají proti takovému nelitostnému zhodnocení zlodějského světa: nechovají ti, koho zloději tak dráždí, tajnou lásku k vlastnictví? Trvám na své definici: vlkodlaci, kteří vysávají tvé srdce.

⁵⁹⁶ Hmaták - kapesní zloděj.

nemůže "strhnout vašeň práce", je jim odporná a umějí to dát dramaticky najevo. Když se třeba dostanou na zemědělské práce a musí jít na zónu shrabovat víkev a oves na krmení, nejenže si prostě sednou a odpočívají, ale navíc seberou všechny hrábě a vidle na hromadu, zapálí je a budou se u toho ohně hřát! (Sociálně cizí parťáku, co uděláš?) Marná byla snaha donutit je bojovat za vlast, jejich vlast je celá země. Odvedení urkové ve vojenských vlacích zpívali, pohupující se: "Naše věc je spravedlivá! Naše věc je levá! (Rusky: Naše dělo pravoje, naše dělo levoje, nepřeložitelná slovní hříčka, pravý je rusky i pravý (opak levého), i spravedlivý. Levý - ve smyslu levoty, jako v češtině. Pozn. překl. "Proč všichni zdrhaj? Proč a proč?" Pak něco ukradli, zavřeli je a milý transport je dovezl zpět do vězení v zázemí. Dokonce v dobách, kdy dosud živí trockisté podávali žádosti, aby byli posláni z tábora na frontu, to urkové nikdy neudělali. Ale když bojující armáda začala proudit do Evropy, když ucítili vůni kořisti - oblékli uniformu a jeli v patách armády loupit (říkali tomu žertem "Pátý ukrajinský front").

Ovšem - a v tom jsou daleko zásadovější než osmapadesátka - žádný Žeňka Žogol, ani Vaska Kiškeňa s podhrnutými okraji vysokých bot, napůl úst s úctou vyslovující posvátné slovo "zloděj" - nikdy nepomůže upevňovat vězení: stavět sloupy, natahovat ostnatý drát, kopat bezpečnostní pás, opravovat strážnici, dávat do pořádku světlo v zóně. V tom je urkova čest. Vězení bylo vytvořeno proti jeho svobodě, proto nemůže pracovat pro vězení! (Ostatně neriskuje, že za to odmítnutí dostane 58, ale ubohý nepřítel lidu okamžitě vyfasuje kontrarevoluční sabotáž. Galerka je odvážná proto, že je beztrestná, ale kdo se jednou spálil, už se příště bojí.) Ostatně stávalo se, že se rozzuřené vedení nepáralo ani s urkem. Tady je příhoda, kterou vyprávěl americký Ital Thomas Sgovio. (Narozen 1916 v Buffalu, v mládí člen americké mládežnické komunistické organizace. Jeho otec byl pro komunistickou činnost vypovězen z USA, odjel do SSSR a rodina ho následovala. Zde žili jako političtí emigranti na účet MOPRu - takových byly v SSSR tisíce - a čekali, až přijde jejich čas a budou se hodit při okupaci své vlasti. Ale od roku 1937 je Stalin začal šmahem uklízet. Napřed zavřeli otce, pak v roce 1938 Thomase. Věznili ho v Ochotném rjadu, dostal SOE, společensky nebezpečný element, pět let - a ještě v srpnu toho roku, ani se nenadal, byl na Kolymě.) Byl teprve krátce na OLPu "Rozvědčík", když ho jako dobře vyhlížejícího, mluvícího lánanou ruštinou a špatně rozumějícího rusky zbil v jídelně mladý silný urk, a on nevěděl proč. Zůstal ležet na zemi s krvácejícím nosem, dokonce zahlédl, jak urk vytáhl z holinky dlouhý nůž - stačilo říct ještě slovo a byl by ho zabil. A tak zůstal ležet a pak ještě dlouho plakal bolestí a bezmocí. Urk vykonával v táboře urkovsky čistou prácičku - rozvážel vodu. Ale za několik měsíců ho začátkem zimy sundali a měl jít na společné práce. Odmítl, jak to mají urkové v povaze. Zavřeli ho na izolaci. Při rozdělování práce ho pak přede všemi vyvlekli a nařídili mu, aby nastoupil s ostatními. Urk plivl do obličeje veliteli OLPu a na dozorce a strážné spustil: Svině! Špiclové! Fašisti! Strážní ho vysvlékli (mrzlo, jen praštělo) do podvlékaček, přivázali k saním a vyvlekli za bránu. Ale pořad sebou mlátil a spílal veliteli i strážím, a tak ho odvlekli dál a nechali zmrznout. (A Sgovio říká: "Že mě div nepodřízl, to je fuk. Stejně je to pro mě hrdina a mám ho rád - za to, že to vytmavil vedení.") Je naprosto nemožné spatřit urka s novinami, kriminální jsou zcela a neochvějně přesvědčeni, že politika je cvrlikání, které nemá se skutečným životem naprosto nic společného. Galerka také nečte knihy, a když, tak velmi zřídka. Ale milují ústní tradici a vypravěč, který jim po večerce donekonečna spřádá romány, bude mít vždycky co jíst z jejich lupu a bude ctěn, jako všichni vyprávěči a pěvci primitivních národů. Tyto romány - to je fantastická a dosti jednotvárná směs laciných bulvárních motivů z velkého světa (musí to být velký svět!), kde se to hemží tituly vikomtů, hrabat, markýzů, s vlastními podsvětími legendami, sebechválou, podsvětím žargonem a představami urků o přepychovém životě, jehož hrdina konec konců vždycky dosáhne: hraběnka si lehne na jeho "kavalec", kouří jen Kazbek, má "cibule" (hodinky) a jeho "pepící" (vysoké boty) jsou bezvadně vyleštěni.

Nikolaj Pogodin byl na studijní cestě na Bělomorkanálu a zřejmě tam projedl nemálo erárního chleba, ale nic z galerky nepochopil, nic nepoznal, všechno překroutil. Protože v naší literatuře 40. let není nic o táborech než jeho divadelní hra (a pak film), musíme se o nich vyjádřit.

Ubohost inženýrů-kaerů, kteří se zhlížejí ve svých vychovatelích a učí se tak žít, ani nevyžaduje komentáře. Pogodin si však dokázal nevšimnout u svých aristokratů, galerky, ani rysu tak prostého, že kriminální nekradou tajně z kapsy, nýbrž berou právem silnějšího. Ze všech udělal drobné kapesní zloděje a do omrzení, nejméně tucetkrát, to v divadelní hře obehřává, dokonce tu urkově kradou jeden druhému (což je naprostý nesmysl, krade se jen frajerům a všechno se odevzdává pachanovi). Pogodin také nepochopil (nebo nechtěl pochopit) skutečné stimuly práce v táboře - hlad, bití, společné ručení brigády. Dokonce ani nepochopil, kdo je v táboře "soudruh" a kdo "občan". Chytil se však jednoho - sociální

blízkostí galerky (to mu přihráli na správě kanálu v Medvežce, nebo ještě před tím Gorkij v Moskvě) - a tak se namáhal, aby ukázal převýchovu kriminálních. A vznikl paskvil na galerku, před nímž bych ji chtěl bránit dokonce i já.

Jsou mnohem chytřejší, než je znázorňuje Pogodin (či Šejnin), a na lacinou převýchovu se nedají nacytat prostě proto, že jejich světový názor je bližší životu než názory žalávníků, je ucelenější a neobsahuje žádné prvky idealismu! A veškerá zaklínání, že by hladoví lidé měli pracovat a v práci umírat - to je čistý idealismus. A jestliže se v rozhovoru s občanem velitelem nebo dopisovatelem z Moskvy nebo na pitomém mítinku objeví slza v oku a zachvěje se hlas - je to vypočítané divadlo, aby dostal úlevu nebo snížení trestu - ale v duchu se v tu chvíli urka směje! Urkové výborně rozumějí žertu (spisovatelé, kteří sem přijeli z hlavního města - nikoli). Není možné, aby kurva Mít'a vstoupil beze zbraně a bez dozorce do cely BZR - a místní pachan Kost'a aby se před ním schoval pod palandu! Kost'a si samozřejmě připravil nůž, a nemá-li ho, bude Mít'u škrtit a jeden z nich zemře. Tady to naopak není legrace, ale Pogodin z toho dělá frašku. Strašlivě falešná je epizoda "převýchovy" Soni (proč? co ji donutilo chopit se kolečka?) a jejím prostřednictvím převýchovy Kost'ovy?! A povýšení dvou zlodějí mezi strážné? (To mohou udělat drobní zloději, kteří nepatří ke galerce!) A pro střízlivé, cynické urky je nemyslitelné soutěžení brigád (snad jen proto, aby se vysmáli volňasům). A motiv nejfalešnější: galerka žádá o pravidla organizace komuny!

Nemohli bychom urky ukázat falešněji a prolhaněji! Kriminální žádají o pravidla! Galerka velmi dobře zná svá pravidla - od první krádeže do poslední rány do vazy. A kdy je třeba bít toho, kdo už leží. A kdy má pět zaútočit na jednoho. A kdy na spícího. A pro svou komunu mají pravidla o hodně starší, než je Komunistický manifest!

Jejich komuna, přesněji jejich svět, je světem od našeho světa odděleným, kruté zákony, které tu po staletí platí, aby tento svět upevnily, vůbec nezávisí na našem "frajerském" zákonodárství, ba ani na sjezdech strany.

Mají svůj zákon práva staršího, podle něhož jejich pachani vůbec nejsou voleni, nesou na hlavě korunu od chvíle, kdy vstoupí do cely nebo do zóny a jsou okamžitě uznáváni za vůdce. Tito pachani bývají i velmi inteligentní, vždy však velmi jasně chápou systém názorů kriminálních a mají za sebou dostatečné množství vražd a loupeží. Galerka má své soudy ("rovnačky"), založené na kodexu zlodějské "cti" a tradici. Rozsudky jsou nelítostné a vykonávají se bez milosti, i kdyby byl odsouzený nedostupný a v docela jiné zóně. (Způsoby trestu jsou podivné: třeba všichni, jeden za druhým, skáčí z horní palandy na ležícího na zemi, až mu rozdrťí hrudník.)

A co znamená samo jejich slovo "frajerský"? Frajerský - to znamená všelidský, něco co je vlastní všem normálním lidem. Právě tento všelidský svět, náš svět, se svou morálkou, životními zvyky a vzájemným způsobem chování kriminální nenávidí nejvíc, tomu se nejvíc posmívají, to je v největším rozporu s jejich asociálním, protispolečenským klanem.

Ne, "převýchova" hřbet podsvětí nezlomila ("převýchova" jim jen pomáhala rychle se vrátit k novým loupežím). Když však v 50. letech Stalin mávl rukou nad třídní teorií a sociální blízkostí a poručil, aby kriminální strčili do izolací, do samotek, a dokonce aby pro ně postavili nová vězení (stříšky - jak říkali zloději), byla to rána pod pás.

V těchto stříškách zloději rychle vadli, slábli a hebli. Protože cizopasník nemůže žít sám. Musí žít na někom, přilepený na něm.

17 NEZLETILÍ

Souostroví má mnoho hnusných tváří, mnoho šklebů. Ať se k němu člověk přiblíží z kterékoli strany, pěkný pohled to není. Ale snad nejhnusnější je ta tlama, která polyká nezletilé.

Nezletilí nejsou už ti bezprizorní v šedých hadrech, hemžící se, kradoucí a hřející se u kotlů na ulici, bez nichž si nelze představit městský život ve 20. letech. Do kolonií nezletilých zločinců (při Narkomprosu taková kolonie existovala už v roce 1920. Bylo by zajímavé zjistit, jak to vypadalo s nezletilými zločinci před revolucí), do pracovních věznic pro - nezletilé (ty existovaly od roku 1921 do

roku 1930, měly mříže, zámky a dozor, takže podle zastaralé buržoazní terminologie to byly obyčejné věznice), potom do "pracovních komun OGPU" od roku 1924 - brali bezprizorné z ulice, ne od rodiny. Občanská válka se svým hladem, rozvratem, s rodiči, popravenými nebo padlými na frontách, z nich učinila sirotky, a tenkrát se justice skutečně snažila vrátit ty děti do normálního života, vytrhnout je z uliční školy zlodějství. V pracovních komunách byly zavedeny učňovské školy, v podmínkách těch dob nezaměstnanosti to byla velká výhoda, a mnozí mládenci se učili rádi. Od roku 1930 byly v soustavě Lidového komisariátu spravedlnosti založeny učňovské školy zvláštního typu - pro nezletilé ve výkonu trestu. Mladí zločinci museli pracovat 4 - 6 hodin denně dostávali za to mzdu podle platných všesvazových norem, a zbytek dne se mohli - učit a bavit. Možná, že touto cestou by to bylo šlo.

Kde se vzali mladí zločinci? Zrodil je článek 12 Trestního zákoníku z roku 1926, který dovoloval soudit za krádež, násilí, zmučení a vraždy děti od dvanácti let (rozuměl se tím také článek 58), ale soudit s mírou, ne "na plné pecky" jako dospělí. To už byla první vrátka na Souostroví pro budoucí nezletilé, ale ještě to nebyla vrata.

Nesmíme vynechat toto zajímavé číslo: v roce 1927 bylo ve věku od 16 do 24 let (ti mladší se ani nepočítají)

48 % z celkového počtu vězňů.⁵⁹⁷ Můžeme to chápat i tak, že téměř polovinu celého Souostroví tvořila v roce 1927 mládež, již Říjnová revoluce zastihla ve věku od šesti do čtrnácti let. Právě tito chlapci a dívky se po deseti letech vítězné revoluce dostali do vězení a tvořili přitom polovinu osazenstva! Příliš se to neshoduje s bojem proti přežitkům buržoazního vědomí, převzatým ze staré společnosti, ale čísla jsou čísla. Ukazují, že Souostroví mělo vždycky hojnost mládeže.

Ale o tom, nakolik má být Souostroví mladé, se rozhodlo v roce 1935. V tomto roce Velký zloduch znovu vtiskl do poddajné hlíny dějin otisk svého prstu. Uprostřed takových činů, jako byla čistka Leningradu a čistka vlastní strany, nezapomněl ani na děti - na děti, které tak miloval, jimž byl Nejlepším přítelem a dával se s nimi proto fotografovat. Neviděl jinou možnost, jak zkrotit ty zlomyslné uličníky, ty ubohé děti, jež se stále více rojily po zemi, stále drzeji porušovaly socialistickou zákonnost, a tak ráčil pro jejich blaho rozhodnout: tyto děti od dvanáctého roku (už i jeho milovaná dcera se blížila této hranici, mohl bezprostředně porovnat tento věk) soudit na plné pecky kodexu! Tj. "s použitím všech forem trestu", jak vysvětlilo Usnesení ÚW a RLK ze dne 7. 4. 1935. (To znamená i trestu smrti.) My, ignorantí, jsme tenkrát málo pronikali do obsahu usnesení. Spíše jsme se dívali na Stalinovy portréty s černovlasou holčičkou v náručí... Tím méně je četly samy dvanáctileté dětičky. A usnesení šla jedno za druhým.

10. 12. 1940 - soudit od 12 let také za "kladění různých předmětů na koleje" (to je přece trénink mladých záškodníků). Usnesení ze dne 31. 5. 1941 - za všechny ostatní druhy zločinů, neuvedené v článku 12, soudit od 14 let!

Ale tu se objevila malá překážka: začala Vlastenecká válka. Ale zákon je zákon! A 7. července 1941; čtyři dny po panikařském projevu Stalina, ve dnech, kdy se německé tanky draly k Leningradu, Smolensku a Kyjevu, bylo vydáno ještě jedno usnesení prezidia Nejvyššího sovětu. Těžko říci, čím je pro nás nyní zajímavější: zda svým neochvějným akademismem, který ukazuje, jak důležité otázky řešila vláda v oněch vypjatých dobách, nebo samotným obsahem. Šlo o to, že prokurátor SSSR (Vyšinskij?) si stěžoval Nejvyššímu sovětu na Nejvyšší soud (to znamená, že Tatíček tu záležitost znal): že soudy nesprávně aplikují Usnesení z roku 1935: dětičky jsou souzeny jen v tom případě, když se zločinu dopustily úmyslně. Ale to je přece nepřijatelná změkčilost! A tak prezidium uprostřed válečného požáru vysvětluje: tato interpretace neodpovídá textu zákona, zavádí omezení v zákoně neuvedená...! A v souladu s přáním prokurátora se Nejvyššímu soudu ukládá: soudit děti s použitím všech forem trestu (tj. "na plné pecky") i v těch případech, kdy se dopustí zločinu neúmyslně, z neopatrnosti!

To je, co? Snad v celých světových dějinách se ještě nikdo nepřiblížil k tak zásadnímu řešení dětské otázky! Od 12 let za neopatrnost - včetně trestu smrti!⁵⁹⁸ Teprve teď se uzavřely pro lačné myši všechny díry! Teprve teď byly chráněny kolchozní klásky! Teprve teď se mohly sýpky nevesele plnit, mohl kvést život a děti, od narození zkažené, vstoupit na dlouhou cestu nápravy.

⁵⁹⁷ Sborník, Ot tjurem. str. 333.

⁵⁹⁸ V březnu 1972 byla celá Anglie otřesena, že v Turecku byl 14 letý chlapec odsouzen za obchod s narkotiky ve velkém k 6 letům - jak je to možné!? A kdepak byla srdce a oči vašich levicových vůdců, když četli stalinské zákony o nezletilých? (Poznámka z r. 1972.)

Nikdo ze stranických prokurátorů, kteří měli také takové děti, se nezachvěl! Bez zábran podepisovali příkazy k zatčení. A nezachvěl se ani nikdo ze stranických soudců! S jasnýma očima odsuzovali děti ke třem, pěti, osmi a deseti letům normálních táborů!

A za stříhání klásků ti drobečci dostávali nejméně 8 let!

A za trošku brambor - brambor jen tak do klukovské kapsy - také osm let! Okurky se tak necenily. Saša Blochin dostal za 10 okurek z kolchozní zahrady 5 let.

A co hladová 14 letá holčička Lída v Čingirlausském okresním městečku v Kustanajské oblasti, která šla po ulici a sbírala i s prachem tenounký pramínek obilí, padající z nákladního auta (stejně by bylo přišlo na zmar)? Tak tu odsoudili jen na tři roky s přihlédnutím k polehčující okolnosti, že nerozkradala socialistické vlastnictví přímo z pole nebo stodoly.

"Děti?! Proč jste zabíjeli děti?" - zděšeně se obžalovaných ptal svou nevinností si jistý člen Norimberského tribunálu sovětský soudce Nikitčenko, který najednou vůbec neznal sovětské vnitřní zákony (zapomněl, jak sám soudil.) S ještě čestnějším a ušlechtilejším výrazem tam spolu s ním seděl soudce anglický, francouzský a americký.

A možná, že soudce obměkčilo to, že v onom (1948) roce vydal Nejvyšší soud instrukci: za krádeže, které mají charakter dětského uličnictví (drobné krádeže jablek v sadech) - nesoudit. Soud analogicky uvážil, že se dá postupovat trošku měkčeji. (A my si pro sebe učiníme závěr, že od roku 1935 do roku 1948 se za jablka soudilo.) A velmi mnoho dětí bylo souzeno pro útěk z učňovského učiliště (FZO). Je pravda, že za to dostávaly jen 6 měsíců. V táboře se jim říkalo "propadlí hrdlem". Ale legrace nelegrace, tady máte obrázek z tábora na Dálném východě: tyto děti "propadlé hrdlem" mají za úkol vyvézt nečistoty ze záchodů. Vůz se dvěma obrovskými koly, na něm obrovský sud, plný páchnoucí břechky. Spousta dětí se zapřahá do vozu a ze stran a zezadu jen postrkují (sud se houpe a stříká to na ně), kurvy s červenými držkami a v jemných vlněných oblecích se chechtají a pohánějí děti klackem. Při lodním transportu na Sachalin - z Vladivostoku (1949) pohrozily kurvy dětem noži a zneužily jich. Takže někdy i těch šest měsíců stačí.

A tak když dvanáctiletí překračovali práh vězeňských cel pro dospělé, postaveni naroveň dospělým jako hotoví občané, postaveni jim naroveň v nejsílenějších trestech, které se rovnaly téměř celému jejich dosavadnímu životu, postaveni naroveň v přidělu chleba, v misce šlichty, v místě na palandě - v tu chvíli starý termín komunistické převýchovy mladistvých jaksi ztratil na ceně, rozplynul se, stalo se z něho cosi neurčitěho a nezřetelného. A GULag přivedl na svět zvučné přídržlé slovo - nezletilec. A tito nešťastní, kteří ještě nebyli občany státu, ale již byli občany Souostroví, sami tak začali o sobě hrdě a hořce mluvit.

Tak podivně a tak brzy začala jejich plnoletost - překročením vězeňského prahu.

Na dvanáctileté a čtrnáctileté hlavičky dopadl režim, který nevydrželi ani dospělí stateční lidé. Ale podle zákona mladého života neměl tento režim mladé lidi zničit, měli do něho vrůst a přizpůsobit se. Tak jako se v dětství bez obtíží učí novým jazykům, novým zvykům, tak nezletilci bystře převzali i jazyk Souostroví - to je jazyk kriminálních, i filozofii Souostroví - a čípak to je filozofie?

Vzali si pro sebe z tohoto života jeho naprosto nelidskou podstatu, jeho jedovaté hnijící šťávy - a tak šikovně, jako by již jako nemluvnatý nesáli mateřské mléko, nýbrž tuto, právě tuto tekutinu.

Tak rychle vrůstali do táborového života - ani ne za týdny, za dny! Jakoby se mu ani nedivili, jakoby to bylo pokračování jejich včerejšího svobodného života.

Ani venku nevyrůstali ve vatiče, nenosili sametové šatičky. To nebyly děti mocných a blahobytných rodičů, co stříhaly klásky, cpaly si brambory do kapes, chodily pozdě k tovární vrátnici a utíkaly z učňovských škol. Nezletilci v táboře byli dětmi pracujících. I venku dobře chápali, že život je vybudován na nespravedlivosti. Ale tam nebylo všechno obsaženo až do konce, něco mělo podobu slušnosti, něco setřelo laskavé matčino slovo. Ale na Souostroví nezletilí spatřili svět, jak vypadá v očích šelem: jen v síle je pravda! Jen dravec má právo na život! Tak vidíme Souostroví i jako dospělí, ale jsme schopni je porovnat se svými zkušenostmi, se svými myšlenkami, se svými ideály, s tím, co jsme až do onoho dne přečetli. Děti však vnímají Souostroví s božskou vnímavostí dětství. A v několika dnech se tu z dětí stanou zvířata! A to nejhorší zvířata bez etických pojmů (když se člověk dívá do obrovských koňských očí nebo když hladí skleslé uši provinilého psa, copak jim může upřít etiku?).

Nezletilec se učí: když je někdo slabší než ty, vyrvi mu kus, je tvůj!

Existují dva základní způsoby života nezletilých na Souostroví: jsou buď' ve zvláštních dětských koloniích (jde především o ty nejmladší, do patnácti let) nebo (starší nezletilí) - ve smíšených táborových střediscích, nejčastěji s invalidy a ženami.

Oba způsoby stejnou měrou rozvíjejí živočišnou dravost. Žádný z nich nebrání výchově v duchu zlodějských ideálů.

Třeba Jura Jermolov. Vypráví, že již ve svých 12 letech (v roce 1942) kolem sebe viděl spoustu šejdířství, zlodějství, spekulací, takže sám pro sebe zhodnotil život takto: nekrade, nešidí jenom ten, kdo se bojí. A já se nechci ničeho bát! To znamená, že budu krást, šidit a dobře žít. Ostatně na určitou dobu se jeho život stočil přece jen jinam. Dal se strhnout školní výchovou v duchu zářných příkladů. Ale když prokoukl Milovaného otce (laureáti a ministři říkají, že to nebylo v jejich silách!), napsal jako 14 letý leták: "Pryč se Stalinem! Ať žije Lenin!" Tu ho sebrali, bili, dostal 58-10 a zavřeli ho s nezletilými urky. A Jura Jermolov si brzy osvojil zlodějský zákon. Spirála jeho existence se rychle odvíjela, takže už ve 14 letech dospěl ke své "negaci negace": vrátil se k pojetí zlodějství jako nejvznešenějšího a nejlepšího životního stylu.

A copak spatřil v dětské kolonii? "Ještě víc nespravedlivosti než venku. Vedení a dozorcí žijí na úkor státu, výchovná soustava jim slouží jako zástěrka. Část přidělu nezletilých putuje z kuchyní do panděr vychovatelů. Děti jsou kopány, jsou zastrášovány, aby mlčely a poslouchaly." (Tady je třeba vysvětlit, že přiděl mladších nezletilců je jiný než obvyklá dávka. Vláda, která odsoudila nezletilé na dlouhá léta, nepřestala být humánní, nezapomněla, že tyto děti jsou budoucími hospodáři komunismu. Proto dostávaly na přiděl i mléko, i máslo, i skutečné maso. Jak by vychovatelé mohli odolat pokušení a nehrábnout sběračkou v dětském kotli?

A jak donutit děti mlčet, když ne kopanci? Možná, že nám některý z nezletilců, co mezitím dorostl, někdy vypoví příběh pochmurnější, než byla historie Olivera Twista?) Nejjednodušší odpovědí na nespravedlnosti, doléhající na tebe, je - páchej nepravosti také! To je nejsnazší závěr, ten se teď (nebo navždy) stane životním pravidlem dětí. Jedna věc je však zajímavá - nezletilci, vstupující do zápasu krutého světa, nebojují jeden proti druhému. Nevidí jeden v druhém nepřítel! Vstupují do toho zápasu jako kolektiv, jako spolek! Výhonky socialismu?

Vliv vychovatelů? Ach, necancejte, žvanilové! To je osvítil zákon zlodějského světa! Vždyť zloději drží pohromadě, mají kázeň a pachany. A nezletilci - to jsou zlodějští pionýři, učí se z odkazu starších.

Ó, jistě, jsou usilovně vychováváni! Přijíždějí vychovatelé - tři hvězdičky, čtyři hvězdičky - přednášejí jim o Velké vlastenecké válce, o nesmrtelném hrdinství našeho lidu, o fašistických zvěrstvech, o zářivé stalinské péči, o tom, jaký má být sovětský člověk. Avšak Veliké učení o společnosti, vybudované pouze na ekonomice, které nikdy nepoznalo psychologii, nezná ani takový prostý psychologický zákon, že všechno, co se opakuje, pětkrát, šestkrát, již probouzí nedůvěru - a navíc i odpor. Pro nezletilé je odporné to, co jim kdysi vštěpovali učitelé, a teď vychovatelé, kteří kradou v kuchyni. (A dokonce ani vlastenecký proslov důstojníka z vojenské jednotky nemá úspěch: "Chlapci!

Svěřujeme vám k rozpárání padáky. Je to vzácné hedvábí, je to majetek státu, snažte se je šetřit!" Nezletilci se honí za překročením plánu a za porci kaše navíc a rozřezou hedvábí na kusy, které už k ničemu nejsou. - Krivoščekovo.) A ze všech těchto semen vzejde jen semeno nenávisti - nepřátelství k osmapadesátce, vědomí převahy nad nepřáteli lidu.

To budou potřebovat v budoucnosti, v normálních táborech. Zatím mezi nimi nepřátel lidu nejsou. Jura Jermolov je stejný nezletilec jako ostatní, dávno vyměnil hloupý politický zákon za moudrý zákon zlodějský. Každý se musí spálit sám. Žádný chlapec nemůže zůstat vlastní osobností - byl by rozsápán, rozdupán, roztrhán na kusy, kdyby se okamžitě nepřihlásil k zlodějským nováčkům! A všichni skládají tu nezbytnou přísahu... (Čtenáři, představ si tam svoje děti!) Kdo je v dětských koloniích nepřitelem nezletilců? Dozorcí a vychovatelé. S nimi se také bojuje!

Děti velmi dobře znají svou sílu. Jejich síla je především v jednotě a za druhé v beztrestnosti. Zvenčí je sem strčili na základě zákona pro dospělé, ale tady na Souostroví je chráněná posvátná tabu. "Mlíčko, šéfičku! Naval mlíko!" Ječí a bouchají do dveří cely, rozbíjejí palandy, okna - všechno, co by u dospělých bylo označeno za ozbrojené povstání nebo ekonomickou sabotáž. Nic jim nehrozí! Hned jim mléko přinesou!

Tady vedou pod přísným dozorem kolonu nezletilých městem. Zdálo by se, že je to hanba tak doopravdy hlídat mrňata. Ale kdež! Domluvili se - pískají! A kdo chce, utíká, každý na jinou stranu! Co má eskorta dělat?

Střílet? Do koho? Copak může střílet do dětí. A tím skončily jejich vězeňské tresty! Státu naráz uteklo takových sto padesát let. Nechceš být pro smích? Nezavírej děti!

Budoucí spisovatel (ten, kdo strávil dětství mezi nezletilci) nám popíše spoustu jejich nápadů, jak vyváděli v koloniích, jak se mstili vychovatelům a dělali jim to nejhorší. Při zdánlivé přísnosti trestů a vnitřního režimu se v dětech rozvíjí značná drzost - to proto, že jsou beztrestné.

Tady je jeden poučný příběh. Protože znám běžný způsob jednání nezletilců, docela mu věřím. Ke zdravotní sestře v kolonii příběhnu rozrušení vystrašení kluci, volají ji k těžce nemocnému kamarádovi. Sestra zapomene na opatrnost a rychle s nimi jde do jejich veliké - asi pro čtyřicet osob - cely. A tu začíná divadlo! Jedni barikádují dveře a drží stráž, druzí desítkami rukou strhávají ze sestry všechno, co má na sobě, povalí ji, sednou si jí na ruce, jiní na nohy, a teď, jak kdo může, ji znásilňují, líbají, kousají. A střílet se do nich nesmí, a nikdo ji jim nevyrvé, dokud ji nepustí sami - zneuctěnou a plačící.

Chlapci se vůbec brzy začínají zajímat o ženské tělo a v celách nezletilců se ještě rozpalují barvitým vyprávěním a vychvalováním. A nevynechávají příležitost k uvolnění svého napětí. Ještě epizoda. Za bílého dne sedí před očima ostatních čtyři nezletilci (krivoščekinská zóna, 1. táborové středisko) a hovoří s malou Ljubou ze sazárny. V něčem jim prudce odporuje. Chlapci vyskakují a vyzdvihnou ji do výšky za nohy. Je v bezmocném postavení: rukama se opírá o zem a sukně jí padá na hlavu. Chlapci ji tam drží a volnými rukama ji dráždí hladí. Pak ji pustí, ne hrubě. Uhodí je? Uteče jim? Ne, posadí se a diskutuje dál.

To už jsou výrostci tak šestnáctiletí, to je zóna normální, smíšená. (To tady je ten barák pro 500 žen, kde všechny akty probíhají bez záclonek a kam nezletilci chodí se samozřejmostí mužů.) V dětských koloniích děti pracují čtyři hodiny, čtyři hodiny mají mít vyučování (ostatně celé to vyučování je podfuk). Jakmile přejdou do normálního tábora, mají 10 hodinovou pracovní dobu, jenom menší pracovní normy, ale normy stravy - stejné jako dospělí. Převádějí je sem, když je jim tak šestnáct, ale podvýživa a nenormální vývoj před příchodem do tábora a v táboře způsobí, že v tomto věku vypadají jako malé hubené děti, jsou pozadu ve vzrůstu, i rozumem, i zájmy. Podle druhu práce tu někdy tvoří zvláštní brigády, někdy je dávají dohromady se starými invalidy. Tady od nich žádají "lehčí fyzickou", prostě dětskou tuzemskou práci.

Po příchodu z dětské kolonie se situace podstatně mění, už nemají dětský přiděl jídla, po němž pásli dozorcí - a proto dozorcí přestávají být hlavními nepřáteli. Jsou tu nějácí dědkové, na nichž si můžou vyzkoušet své síly.

Jsou tu ženy, na nichž si můžeš ověřit svou dospělost. Jsou tu i skuteční živí zloději, nařvaní ostří hoši, kteří ochotně usměřňují i světový názor nezletilých i jejich zlodějský trénink. Učit se od nich je lákavé, neučit se - nemožné.

Svobodnému čtenáři venku zní třeba slovo "zloději" hanlivé? To tedy nic nepochopil! To slovo se pronáší v podsvětí jako mezi šlechtou slovo "rytíř" a snad s ještě větší úctou, ne docela nahlas, jako slovo posvátné. Stát se jednou skvělým zlodějem - to je nezletilcův sen, to je živelná touha jejich družiny. A ani ten nejsamostatnější z nich, "jinoch o světě uvažující", nemůže vytáhnout lepší los.

Jednou jsem v ivanovské tranzitce přespal v cele nezletilých. Vedle mne na palandě byl hubeňoučkový chlapec, něco přes patnáct, jmenoval se, myslím, Slava. Měl jsem dojem, že vede způsob života nezletilých jako z donucení, jako by z něho vyrostl nebo jako by ho to unavovalo. Pomyslel jsem si, tak tenhle chlapec ještě není ztracen, je chytrější a brzy se jich pustí. Dali jsme se do řeči. Chlapec byl z Kyjeva, jeden z rodičů mu zemřel, druhý ho opustil.

Slava začal krást už před válkou, bylo mu asi devět, kradl i "když přišli naši", i po válce. Se zamyšleným neveselým úsměvem, tak nepatřičným pro jeho patnáct let, mi vyložil, že i nadále hodlá žít jen jako zloděj. "Víte," vysvětloval velmi rozumně, "jako dělník si člověk nevydělá na víc než na chleba a vodu. A já měl špatné dětství, chci si žít dobře." "A cos dělal za Němců?" zeptal jsem se na ty dva roky, o nichž se nezmínil - dva roky okupace Kyjeva.

Zavrtěl hlavou: "Za Němců jsem pracoval. Co vás nemá, copak se za Němců dalo krást? Za to stříleli na místě."

Děti si i v táboře pro dospělé uchovávají hlavní rys svého jednání - jednotu v útoku i v odporu. Proto jsou silné a proto neznají žádná omezení. V jejich vědomí není žádné kontrolní světýlko mezi dovoleným a nedovoleným, a o dobru a zlu už vůbec žádnou představu nemají. Pro ně je dobré všechno, co si přejí ony, a špatné všechno, co jim stojí v cestě. Drzé a vyzývavé chování si osvojují proto, že v táboře je to forma nejvýhodnější. Pokrytectví a vychytralost jim skvěle poslouží tam, kde nemohou jít na věc silou. Nezletilec se může tvářit jako naivní nevinátko, dojme vás k slzám, zatímco jeho kamarádi vám za zády vykuchají váš pytel. Jejich družina neodpustí žádnou urážku a dorazí svou mstou každého. Nikdo nechce

nic mít s tou hordou, a proto jejich oběti také nikdo nepomůže. Svého dosáhnou - odpůrci jsou nejednotní, takže se smečka nezletilců může vrhnout na jednoho. A jsou neporazitelní!

Zaútočí jich tolik najednou, že si jich člověk nestačí všimnout, rozeznat je, zapamatovat si tváře. Neubrání se jim, i kdyby kolem sebe tloukl rukama nohama.

Tady máme několik obrázků z 2. (trestního) Krivoščekinského táborového střediska Novosiblagu, jak nám je vylíčil A. J. Suzi. Bydlí se v obrovských tmavých zemljankách, půldruhého metru hlubokých (pro 500 osob). Velení se do života v zóně nemíchá (tedy už žádná hesla, žádné přednášky). Zvůle kriminálních a nezletilců. Do práce se téměř nechodí. Strava je podle toho. Zato nadbytek času.

Tady nesou brigádníci bednu s porcovaným chlebem, pod ochranou jiných brigádníků. Nezletilci předstírají u jejich nohou rvačku, strkají se a převrhnou bednu. Brigádníci se snaží rychle chleba posbírat. Z dvaceti porcí stačí zvednout jen čtrnáct. Malí rváči jsou již dávno pryč.

Jídelna je v tomto táborovém středisku v dřevěném přístavku, který se v sibiřské zimě nedá používat. Člověk si musí odnést šlichtu a přiděl na mraze od kuchyně do zemljanky - je to asi 150 metrů. Pro staré invalidy je to nebezpečná a těžká operace. Chleba zastrčí hluboko do záňadří, zkůhelné ruce pevně svírají misku. Ale nenadále ze stran zaútočí s ďábelskou rychlostí dva nebo tři nezletilci. Porazí starého, šestero rukou ho prošacuje a už jsou v tahu. Chléb je jejich, šlichtu vylili, miska se válí po zemi, stařík se snaží pokleknout. (A ostatní muklové to vidí - a rychle obcházejí nebezpečné místo, spěchají, aby donesli do zemljanky ten svůj přiděl.) Čím je oběť slabší, tím jsou nezletilci nemilosrdnější. Tady zcela otevřeně berou slabému starci přiděl, rvou mu chléb z ruky. Starý pláče, zoufale prosí, aby mu ho vrátili: "Umřu hladu!" "Stejně chcípneš, tak co!" Nebo si nezletilci navykli přepadat invalidy v prázdné studené místnosti před kuchyní, kde se to neustále hemží lidmi. Tlupa porazí oběť, sednou si člověku na ruce, na nohy, na hlavu, prohledají všechny kapsy a seberou machorku, peníze a zmizí.

Vysoký statný Lotyš, Martinson, je tak neopatrný, že se objeví v zóně v kožených vysokých šněrovacích botách anglického letce. Šněrování je na háčky, až po kolena. Nezouvá je ani na noc. Je si jist svou silou. Ale vyčihnou si ho, když si na chvilku lehne na prkna v jídelně, vmžiku na něj zaútočí tlupa a stejně bleskurychle zmizí - a je bez bot! Všechny tkaničky přerázili a boty strhli s nohou. Hledat? Co vás nemá! Boty jsou hned vyexpedovány přes dozorce (!) za zónu a tam se prodají za vysokou cenu. (Co jen děti nedokážou stopit za zónu! Pokaždé, když se táborové velení slituje nad jejich mládím a dá jim nějaké lepší obutí nebo oblečení nebo nějaké ubohé placaté matrace, co sebrali osmapadesátce, strelí to v několika dnech za machorku volňasům. A nezletilci zase chodí v roztrhaném a spí na holých palandách.) Stačí, aby neopatrný volňas přišel do zóny se psem a na chvíli se otočil - k večeru si za zónou může koupit kůži svého psa.

Bleskurychle ho odlákali, zabili, stáhli a upekli. Není nad krádeže a loupeže - člověk se užívá a je mu veselo. Ale mladé tělo se potřebuje i prostě protáhnout, jen tak nezištně se pobavit a vyběhat se. Když už dostanou kladívka, aby stloukali bedny na náboje - budou jimi neustále mávat a s potěšením zatloukat hřebíky do všeho, co jim přijde pod ruku - do stolů, do zdí, do pařezů (i děvčata). Neustále spolu zápasí, a nejen proto, aby převrhli bednu s chlebem, zápasí doopravdy a honí se po palandách i v uličkách. To nevadí, že šlapou po nohou, po věcech, že něco převrhli, něco umazali, někoho porazili - to je přece hra!

Tak si hrají všechny děti, ale obyčejné děti mají přece jen rodiče (v našich dobách to není víc než "přece jen"), něco na ně platí, někdo je může zarazit, může jim vyčinit, potrestat, poslat někam jinam - v táboře je tohle všechno nemožné. Dojmout nezletilce slovy - to je prostě vyloučená věc, lidská řeč není pro ně, jejich uši nevnímají nic, co nepotřebují. Podráždění dospělí si to s nimi začínají vyřizovat rukama - nezletilci po nich házejí těžké předměty. S čím vším si umějí hrát! Seberou invalidovi vojenskou blůzu a hrají s ní házenou - nechají ho pobíhat jako svého vrstevníka. Urazil se, šel pryč? Tak už ji neuvidí! Prodají ji za zónu a prokouří! (A nevině za ním přijdou: "Pantáto, dej nám oheň! No dobrá, nezlob se. Pročpak jsi odešel, proč ji nechtyl?") Pro dospělé, otce a starce, jsou tyto bujně dětské zábavy v táboře snad bolestnější a urážlivější než jejich loupeže a hladová žádostivost. Snad to je ponížení z nejbolestnějších: Starší člověk má být postaven naroveň klukovi. Kdyby naroveň! Je klukům vydán napospas.

Nezletilci nemají zlého úmyslu, vůbec nechtějí urazit, nic nepředstírají: skutečně neponižují za lidi nikoho než sebe a dospělě zloděje! Tak se jim jeví svět! A této představy se drží. Třeba se při návratu z práce nahnou do kolony zmučených muklů, sotva stojících na nohou, ponořených do jakési strnulosti nebo vzpomínek. Děti se nahnou do kolony ne proto, aby se dostaly dopředu, - z toho nic nekouká, ale jen tak pro zábavu. Hlučně hovoří, neustále berou Puškinovo jméno nadarmo ("Puškin to vzal", Puškin to

snědl"), rouhají se Bohu, Kristu i Bohorodičce, pokřikují nejrůznější nadávky o pohlavních zvrácenostech. Vůbec se nestydí starších žen, co tu stojí, a tím méně mladých. Za krátkou dobu v táboře ztratili všechny zábrany. Za dlouhých nástupů v zóně se škvřnata honí, rozrážejí dav, porážejí jednoho na druhého.

("Co, chlape, stojíš v cestě!") Nebo kolem někoho pobíhají jako kolem stromu, je to ještě lepší než kolem stromu, můžeš ho před sebe představit, cloumat jím, strkat ho a tahat se o něj.

To je urážlivé i v dobré chvíli, ale když je celý život zlomen, když je člověk pohozen do daleké jámy tábora, aby zhylnul, když hlady pomalu umírá, když má černo před očima, těžko se může povznést sám nad sebe a mít porozumění pro bezstarostné hry v místě tak ponurém. Kdepak, starší utýraní lidé jsou plni zloby a volají na ně: "Mor na vás, háďata!" "Hnusáci! Vztekli psi!" "Chcípnete!" "Uškrtil bych vás vlastníma rukama!" "Zvířata, horší než fašisté!" "Poštvali vás, to bude náš konec!" (A tolik je v těch výkřicích invalidů vášně, že kdyby slova zabíjela, zabila by.) Ano! Vypadá to tak, že je schválně pošťvali! Protože i kdyby šéfové táborů přemýšleli sebevíce, těžšího biče by nenalezli. (Jako v zdařilé šachové partii najednou všechny kombinace navazují jedna na druhou a vypadá to, že byly předem geniálně promyšleny, tak se v našem Systému mnohé samo vytvořilo k maximálnímu zničení člověka.) Zdá se, že podle křesťanské nauky čerti musí vypadat právě takhle, jinak ani nemohou!

Tím spíše, že jejich hlavní zábava a jejich symbol - jejich stálý symbol, pozdrav i hrozba je prak - roztažený prostředníček a ukazováček, něco jako pohyblivé bodající růžky. Nebodají však, spíše píchají, protože vždycky míří na oči. Převzali to od dospělých zlodějů a znamená to vážnou hrozbu: "Vypíchnu ti oči, hnuse!" A pro mláďata je to oblíbená hra: starému člověku najednou míří na oči, bůhví odkud se vzaly prsty ve tvaru praku, směřují k očím, jen zmáčknout! Muž couvá, někdo ho ještě trochu strčí do prsou, jiný kluk mu vzadu lehl těsně pod nohy - a starý sebou bouchne naznak, hlavou o zem, za veselého řehotu mláďat. A nikdy ho nezvednou. A ani je nenapadne, že by byli udělali něco špatného! Je to jen legrace. Na ty čerty neplatí nic, ani svěcená voda. A stařec stěží zvedaje nemocné tělo, zlostně šeptá: "Kdybych měl kulomet, pustil bych to do nich z kulometu!"

Starý C. je důsledně nenáviděl. Říkával: "Stejně jsou ztraceni, vyrůstá z nich metla na lidi. Měli by se pomalu vyhubit!" A vymyslel si na to způsob: když tajně nachytl kluka, povalil ho na zem a koleny mu tlačil na prsa, dokud neuslyšel, jak praskají žebra -- ale pak dost, nestiskl až do konce. C. říkal, že takový kluk to nepřežije, ale žádný lékař nepochopí, o co jde. A C. takhle poslal několik mláďat na onen svět, dokud ho neubili k smrti.

Nenávist plodí nenávist! Černé bahno nenávisti se lehce rozlévá horizontálně. Je to snazší, než kdyby vytryskla jako potrubím směrem nahoru - k těm, kdo odsoudili k otrockému osudu staré i mladé.

Tak byli vychováváni mladí fašisté. Působilo tu současně stalinské zákonodárství, gulagovská výchova a zlodějský kvásek. Těžko by si kdo vymyslel lepší způsob, jak z dítěte udělat dobytek! Těžko by bylo možno důkladněji a rychleji naplnit útlou hrud' všemi táborovými neřestmi!

Dokonce i tenkrát, kdy bylo možné obměkčit dětskou duši, i kdyby to nic nestálo, táboroví šéfové to nedopustili: vždyť to nespadlo do úkolů jejich výchovy. Nějaký chlapec z prvního Krivoščekinského táborového střediska prosil, aby ho poslali do druhého, kde seděl jeho otec. Nedovolili mu to (vždyť instrukce velí rozlučovat)! Kluk se musel schovat do sudu, tak se přestěhoval do druhého táborového střediska a tajně tam nějakou dobu s otcem žil. Mezitím vypukla panika, mysleli, že uprchl, holí probodanou hřebíky prohledávali latríny - zda se tam neutopil.

Jenom začátek je těžký. Pro Volod'u Sněgirjova to bylo v 15 letech ještě nezvyklé jít do kriminálu. Ale pak během pěti odpykaných trestů vyfasoval skoro sto let (dostal dvakrát 25), strávil stovky dní v barácích zostřeného režimu a v korekcích (jeho mladé plíce chytily tuberkulózu), 7 let bylo na něj vyhlášeno celostátní pátrání. A pak už se octl na spolehlivé zlodějské cestičce. Teď nemá jednu plíci a pět žeber, je invalida druhé kategorie. Víťa Kopt'ajev sedí od svých dvanácti let nepřetržitě. Byl odsouzen čtrnáctkrát, z toho devětkrát za útěky. "Na svobodě jsem ještě zákonným způsobem nebyl." Jura Jermolov si po propuštění našel práci, ale dostal výpověď - podnik dal přednost demobilizovanému vojáku. Musel "hostovat" a dostal nový trest.

Nesmrtelné stalinské zákony o nezletilých platily 20 let (až do Usnesení ze dne 24. 4. 54, které přineslo jisté uvolnění: byli propuštěni nezletilí, kteří měli za sebou přes jednu třetinu trestu - ale to šlo o trest první! A co když jich bylo čtrnáct?) Dvacetkrát sklídili úrodu. Dvacet generací uvrhli do zločinu a smilstva.

Kdo se odvažuje poskvřňovat památku našeho Velkého Učitele?

Jsou děti tak bystré, že stačí vyfasovat osmapadesátku velice záhy. Například Gelij Pavlov ji dostal ve 12 letech (od roku 1943 do roku 1949 seděl v kolonii v Zakovsku). Pokud, jde o osmapadesátku, neexistovalo vůbec žádné věkové minimum! Dokonce i v populárních právnických přednáškách se o tom hovořilo - Tallin, 1945. Doktor Usma znal šestiletého chlapce, který seděl v kolonii podle článku 58 - to už je zřejmě rekord!

Někdy se zatčení dítěte ze slušnosti odkládalo, poznamenaný však tomu neušel. Věra Inčiková, dcera uklízečky, se spolu se dvěma dalšími děvčaty, každé bylo 14 let - dozvěděla, jak se při rozkulačování nechávají malé děti umírat (Jejsk, 1932). Dívky se rozhodly ("jako dříve revolucionáři"), že budou protestovat. Napsaly na listech, vytržených ze školních sešitů, svým vlastním písmem protest a očekávaly okamžité všeobecné vzbouření. Dceru lékaře snad zavřeli hned. Dceři uklízečky udělali jen někde poznámku. Nastal rok 1937 a byla zatčena "pro špionáž ve prospěch Polska!"

Kde jinde než v této kapitole se máme zmínit o dětech, které se staly sirotky po zatčení rodičů?

Ještě dobře na tom byly děti žen z náboženské komuny u města Chostoj. Když byly matky v roce 1929 poslány na Solovky, děti zůstaly z milosti doma, v hospodářství. Děti se samy staraly o zahrady, sady, dojily kozy, pilně chodily do školy a posílaly rodičům na Solovky známky a ujišťovaly je, že jsou ochotny trpět ve jménu Páně tak jako jejich matky. (Strana jim pochopitelně k tomu dala brzy možnost.) Instrukce přikazovala "rozlučovat" děti a rodiče ve vyhnanství - kolik těch nezletilých ještě bylo ve 20. letech (připomeňme si těch 48 procent)? A kdo nám co poví o jejich osudu? Třeba Galja Benediktovová. Její otec byl petrohradský typograf, matka - polská švadlena. Galja si dobře pamatuje na své šesté narozeniny (1933), jak je vesele oslavili. Druhého dne ráno se probudila - otec i matka nikde, v knihách se hrabe nějaký neznámý voják. Za měsíc jí sice matku vrátili: ženy a děti jedou do Tobolska svobodně, jen muži v transportu. Tady bydlela rodina pohromadě, ale tříletý trest tu neodseděli. Matka byla znovu zatčena, otec popraven. Matka po měsíci ve vězení zemřela. Galju umístili do dětského domova v klášteře v Tobolsku.

Vládly tam takové mravy, že děvčata žila v neustálém strachu z násilí. Pak ji převedli do městského dětského domova. Ředitel ji poučoval: "Jste děti nepřátel lidu, a tady dostanete najíst a ještě vás oblékáme!" (No ne, ta diktatura proletariátu je ale humánní!) Galja byla jako malé vlče. V 11 letech měla již za sebou svůj první politický výslech. Dostala desítku, ale celou si ji neodseděla. Je jí už ke čtyřicítce, žije osaměle za polárním kruhem a píše: "Můj život skončil, když zatkli otce. Dosud ho tak miluji, že se na to bojím myslet. Byl to jiný svět, a má duše stůně láskou k němu..."

Také Světlana Sedovová vzpomíná: "Nikdy nezapomenu na ten den, kdy všechny naše věci vyhodili na ulici, mě tam posadili, lilo. Od šesti let jsem byla ‚dcerou zrádce lidu‘, v životě nemůže být nic strašnějšího."

Děti šly do třídících domovů NKVD a do zvláštních dětských domovů. Většině z nich změnili jména, zvláště když byla hodně známá (Jura Bucharin se dozvěděl své pravé jméno až v roce 1956. Ale čebotarjov, to snad ani není známé jméno?) Děti vyrůstaly zcela očištěny od rodičovského poskvnění. Roza Kováčsová, narozená ve Philadelphii, kterou oteckomunista přivezl do Svazu jako malinké dítě, byla v domově NKVD a pak se za války dostala do americké zóny Německa - jak se osud dokáže zvrtnout! No a co? Vrátila se do sovětské vlasti, aby dostala svých 25 let.

Dokonce i povrchní pohled zaznamená tento rys: děti musí také sedět, když na ně přijde řada, musí i ony na zaslíbené Souostroví, někdy i zároveň s rodiči. Třeba Nina Peregudová žákyně osmé třídy. V listopadu 1941 si přišli pro jejího otce.

Domovní prohlídka. Najednou si Nina vzpomněla, že v kamnech je její zmačkaná, ale nespálená častuška. Byla by tam zůstala ležet, ale Nina ji chtěla ze strachu ihned roztrhat. Otevřela dvířka a dřímající milicionář ji hned chytil. A před očima čekistů se objevila strašlivě rouhačská slova, napsaná dětskou rukou:

Na nebi hvězdy zaplály
záře padá na trávu,
Smolensk už jsme prohráli,
prohrajeme také Moskvu.

A bylo tu vysloveno přání:

Aby škola slízla bombu,

škola už nás nebaví.

Pochopitelně, tito dospělí muži, kteří bojovali za vlast v hlubokém tambovském zázemí, tito rytíři s horoucím srdcem a čistýma rukama, museli zakročit v případě nebezpečí tak smrtelného.⁵⁹⁹ Nina byla zatčena. K vyšetřování byly zabaveny její žákovské knížky od 6. třídy a kontrarevoluční fotografie - snímek zničeného Varvarinského kostela. "O čem mluvil otec?" vyzvídali rytíři horoucího srdce. Nina jen brečela. Dostala 5 let a 3 roky zbavení občanských práv (ačkoli ještě žádná neměla).

V táboře ji samozřejmě s otcem dohromady nenechali. Trýznila ji větvička bílého bezu: kamarádky skládají zkoušky! Nina trpěla tak, jak podle předpisu měla trpět kajícína pachatelka: co dokázala Zoja Kosmoděmjanská, moje vrstevnice, a jaká já jsem hnusná! Operativní hráli na tuto strunu: "Ale ještě se jí můžeš vyrovnat! Pomoz nám!"

Ó, vy prznitelé mladých duší! Jak počestně dožijete svůj život! Nikde nebudete muset vstát a s uzarděním a zajíkáním se přiznat, jakou špinu jste vlévali do duší.

Zoja Leščevová dokázala trumfnout celou rodinu. Bylo to takhle. Jejího otce, matku, dědečka a babičku a starší bratry-výrostky rozstrkali do dalekých táborů. Za náboženskou víru. Zoje bylo pouhých deset let. Dali ji do dětského domova (Ivanovská oblast). Tam prohlásila, že nikdy nesejme křížek, který jí matka zavěsila na krk při rozloučení. A zavázala provázek pevně, aby jí ho nemohli ve spánku sebrat. Boj trval dlouho, Zoja se zatvrzovala: můžete mě uškrtit, až budu mrtvá, tak si ho vezměte! Jako nevychovatelnou ji pak poslali do dětského domova pro defektní děti. Tady to už byli skutečně vyvrhelové se způsoby ještě horšími, než o jakých jsme psali v této kapitole. Zoja vytrvala: ani tady se nenačila krást a klít. "Taková svatá žena, jako je moje matka, nemůže mít za dceru kriminálnici. Raději budu politická jako celá rodina."

A stala se z ní politická! Čím více vychovatelé a rozhlas oslavovali Stalina, tím přesněji v něm cítila viníka všech neštěstí. Ona, jež nepodlehla kriminálním, se postavila do jejich čela! Na dvoře stála sádrová Stalinova socha. Začaly se na ní objevovat hanlivé a neslušné nápisy. (Děti milují sport! Je jen třeba je správně usměrnit.) Správa domova opravuje sochu, začíná ji hlídat, hlásí případ na MGB. Nápisy se objevují znovu, děti se smějí.

Konečně jednou ráno našli uraženou hlavu sochy. Byla převrácená a uvnitř - výkaly.

Akt terorismu! Přijeli gébáci. Podle všech jejich pravidel začaly výslechy a vyhrožování: "Vyzrad'te bandu teroristů, jinak všechny postřílíme!" (A když si to člověk zvaží, nebylo by to nic divného postřílet sto padesát dětí! Kdyby se to byl On dozvěděl, sám by takový příkaz vydal.) Nevíme, zda by byly děti vydržely nebo ne, ale Zoja Leščevová prohlásila:

"To všechno jsem udělala sama! Na co jiného je tatíkova hlava dobrá?"

A byl soud. Dostala nejvyšší trest, bez legrace. Ale pro trestuhodnou humánnost zákona o popravách, čtrnáctiletou popraviti nemohli. Proto dostala desítku (kupodivu nikoli dvacet pět). Do osmnácti byla v obyčejných táborech, od osmnácti ve zvláštních. Za otevřenost a hubatost dostala druhý a snad i třetí táborový trest.

Už byli propuštěni Zojini rodiče i bratři, ale ona stále ještě seděla.

Ať žije naše náboženská tolerance!

Ať žijí děti, hospodáři komunismu!

Ozvi se, země, která bys milovala své děti, jako my máme rádi svoje!

18 MÚZY V GULAGU

Zvykli jsme si říkat, že v GULagu je možné všechno. Nejčernější podlost, jakákoli proradnost, úžasné nečekané setkání a láska na okraji propasti - to všechno možné je. Bude k vám někdo se zářícíma očima vykládat, že kdosi byl převychován úředními prostředky, prostřednictvím KVO - tomu klidně odpovězte - kecy!

⁵⁹⁹ Copak opravdu nikdy, vůbec nikdy nevytáhneme aspoň jednoho takového krtka, který schválil zatčení školačky kvůli veršiku? Nepodíváme se nikdy, jaké má čelo? Jaké má uši?

V GULagu se převychová každý, člověka převychová kamarád nebo okolnosti, převýchova jde nejrůznějšími směry - ale kulturně výchovným oddělením dosud nebyl převychován ani jediný kluk, tím méně dospělý.

Naše tábory se nesměly podobat "doupatům neřesti, bandě loupežníků, semeništi recidivistů a nemravnosti" (tak se mluvilo o carských věznicích). A tak dostaly takový ocásek – kulturně výchovné oddělení.

Protože, jak pravil tehdejší šéf GULagu I. Apeter: "Proletariát SSSR staví proti vězeňskému systému kapitalistických zemí svůj kulturní (nikoli táborový! - A. S.) systém. Instituce, v nichž proletářský stát uskutečňuje trest odnětí svobody..., mohou být nazývány věznicemi nebo jiným termínem - nejde o terminologii. Jsou to místa, kde život není ničen, kde znovu roste a vzkvétá..."⁶⁰⁰

Nevím, jak skončil Apeter. Myslím si, že mu nejspíš brzy nato zlomili vaz tam, kde život vzkvétá. Nejde však o terminologii. Zdalipak čtenář pochopil, co bylo v našich táborech hlavní? Kulturní činnost.

A tak se zrodil a rozmnožil nový orgán, který měl uspokojit každou poptávku, jehož chapadla dosahovala ke každému ostrovu. Ve 20. letech se jim říkalo PVO (politickovýchovná oddělení), od 30. let to byla KVO. Měla mimo jiné nahradit bývalé vězeňské popy a vězeňské bohoslužby.

Budovala se takto. Velitelem KVO byl svobodný zaměstnanec s pravomocí zástupce velitele tábora. Vybíral vychovatele (norma - 250 svěřenců na jednoho vychovatele) samozřejmě z "vrstev blízkých proletariátu", to znamená, že se intelektuálové (maloburžoazie) samozřejmě nehodili (a taky bylo vhodnější, aby se oháněli lopatou). Za vychovatele tedy vybírali zloděje tak dvakrát třikrát trestané, no a také nějaké ty městské podvodníky, defraudanty a násilníky. Takový mladíček, co si čistě chodil, měl pětku za znásilnění při polehčujících okolnostech, stočil noviny do trubičky a šel do baráku osmapadesátníků a tam je školil: "Úloha práce v nápravném procesu." Vychovatelé mohli tu úlohu zvlášť nezaujatě posoudit, protože sami byli "práce ve výrobě zproštěni". Z takových sociálně blízkých se tvořil aktiv KVO - aktivisté však práce zproštěni nebyli (mohli jen doufat, že se jim časem podaří vyštvať některého vychovatele a dostat se na jeho místo. Tak se kolem KVO vytvářelo celkem přátelské ovzduší). Vychovatel měl za úkol ráno odvést vězně do práce, pak zkontrolovat kuchyni (což znamenalo, že mu dali dobře najíst), nu a pak se může jít dospat do své kabinky. Pachany může nechat být, nemusí se s nimi dávat do křížku, protože je to jednak nebezpečné, jednak může nastat okamžik, kdy se "jednota zločinců stane jednotou pracovní" a pachani povedou úderné brigády do útoku. A zatím ať vyspávají po noci strávené karbanem. Vychovatel se ve své činnosti stále řídí obecnou zásadou: že kulturně výchovná činnost v táboře neznamená výchovu a osvětu "nešťastníků". Její ostří je (bez ostří to u nás už vůbec nejde) namířeno proti... no, čtenář se už jistě dověděl proti osmapadesátce. Želbohu, KVO samo nemá "právo zatýkat" (ano, takhle byly omezeny kulturní možnosti!), "může však o to žádat správu" (ta nikdy neodmítne!). Navíc vychovatel "soustavně podává zprávy o náladách vězňů". (Kdo má uši, nechť slyší! Tady kulturně výchovná činnost jemně přechází v činnost operativně čekistickou, v instrukcích se to však výslovně neuvádí.)

Vidíme však, že jsme se dali strhnout citacemi a chybně jsme přešli do přítomného času. Musíme čtenáře zklamat, jde o 30. léta, o nejlepší léta rozkvětu KVO, kdy se v zemi dokončovala výstavba beztřídní společnosti a ještě nedošlo k tomu strašnému výbuchu třídního boje, jaký se rozpoutal po dovršení této výstavby. V těch slavných letech obrůstala KVO mnoha důležitými doplňky: byly tu kulturní rady vězňů, bez jakýchkoliv práv kulturně osvětové komise, zdravotnické komise, štáby brigád úderníků, kontrolní hlídky plnění průmyslově finančního plánu... Ano, jak to říkal soudruh Solc (kurátor Bělomořského kanálu a předseda komise VÚW pro dílčí amnestie): "Vězeň musí i ve vězení žít tím, čím žije jeho vlast." (Nejhorší nepřítel lidu Solc byl právem potrestán proletářským soudem... promiňte... bojovník za vznešenou věc, soudruh Solc, byl neprávem odsouzen a zahynul v letech kultu... promiňte... v důsledku nepatrných projevů kultu...)

A jak pestré, jak rozmanité byly formy práce! Jako život sám. Organizace soutěžení. Organizace údernického hnutí. Boj o průmyslově finanční plán. Boj o pracovní kázeň. Akce za likvidaci zaostávání a slabých míst. Kulturní akce. Dobrovolné sbírky peněz na letadla. Upisování půjček. Subotniky pro posílení obranyschopnosti státu. Odhalování falešných úderníků. Pohovory s absentéry. Likvidace negramotnosti (nepříliš nadšená). Odborné kursy pro mukly z řad pracujících (urkově se tuze cpali do řidičských kursů: svoboda!). A prostě strhující diskuse o nedotknutelnosti socialistického vlastnictví! A

⁶⁰⁰ Sborník Ot tjurem..., str. 431, 429, 438.

prostě předčítání novin! Večery otázek a odpovědí. A rudé koutky v každém baráku! Grafy plnění. Čísla úkolů! A ty plakáty! A ta hesla!

V oněch šťastných dnech kroužily nad temnými prostory Souostroví múzy - a první a nejvznešenější z múz - Polyhymnia, múza hymnů (a hesel).

"Vzorné brigádě - sláva a čest!" ..

"Pracuj ostošest, dostaneš zápočet!" Nebo:

"Pracuj poctivě, doma na tebe čeká rodina!" (To je přece psychologický přístup! Co tu všechno máme: především jestliže člověk zapomněl na rodinu, zneklidníme ho, připomeneme mu ji. Dále: jestliže je neklidný, ujistíme ho: rodina tu je, není zatčena. A konečně: rodina tě nepotřebuje jen tak, nýbrž jako poctivého táborového pracanta.) A ještě:

"Zapojíme se do údernické práce na počest 17. výročí Října!" Kdo by odolal?

A divadelní činnost s politicky zaměřenou tematikou (trošku od múzy Thálie)? Například: Rudý kalendář! Živé noviny! Inscenace agitačních soudů! Oratorium na téma zářijového pléna ÚV z roku 1930! Hudební skeč "Pochod článků trestního kodexu" (Osmapadesátka - chromá baba Jaga)! Jak to všechno zpříjemňovalo život vězňů, jak jim to pomáhalo povznášet se!

A pořadatelé her! A pak ještě ateistická činnost! Sbory a hudební kroužky (pod záštitou múzy Euterpé). Pak tyhle - agitbrigády:

"Spěchají pomaloučku,
úderníci na paloučku!"

To je přece odvážná sebekritika! Ani úderníky se nebáli vzít na mušku! Stačilo přece, aby taková agitbrigáda přijela na trestní úsek a spustila:

Slyší Volha řeka!
Je na stráži Čeka
dnem a nocí nás stráží čekisté
dělnická pěst
pevná jest
v OGPU⁶⁰¹ jsou komunisté!

a hned všichni trestanci, zejména ti recidivisté, zahodí karty a prostě se vrhají do práce!

Konaly se i takovéto podniky: skupina nejlepších úderníků navštíví rotu zostřeného režimu nebo trestní izolátor a přivede s sebou agitbrigádu. Úderníci nejdříve všemožně přesvědčují absentéry, vysvětlují jim výhody plnění norem (dostanete lepší stravu). Pak agitbrigáda zazpívá:

Všude boj vzplál,
Moskva-Volha kanál
překoná sněhy i mrazy!

A pak docela nepokrytě:

Chceš-li lépe se mít,
chceš-li jíst, chceš-li pít,
musíš hloub hlínu rýt!

A všechny zájemce vyzývají nejen, aby prostě vyšli do zóny, ale aby přešli přímo do údernického baráku (z trestního), kde okamžitě dostanou najíst! Takový vliv má umění! Agitbrigády - až na ústřední - samy práce zproštěny nejsou. Jenom v den vystoupení dostávají o porci kaše víc.

A jemnější formy práce? Například "za spolupráce vězňů se bojuje proti rovnostářství ve mzdách". Jen se zamysleme, jaký je tu hluboký smysl! To znamená, že na schůzi brigády povstane mukl a řekne: Nedávejte mu celý příděl, špatně pracoval, raději dejte těch jeho 200 gramů mně!

Nebo soudružské soudy. (V prvních letech po revoluci se jim říkalo "morálně-soudružské" - projednávaly se hazardní hry, rvačky, krádeže - ale copak to je věc soudu? A slovo "morálka" bylo na hony cítit buržoazií, tak je zrušili.) Od rekonstrukce (od roku 1928) začaly soudy projednávat absence, simulace, špatné zacházení s náradím, výrobní zmetky, ničení materiálu. A když se před soud nedostali třídě cizí vězňové (když to byli jen vrahové, zkurvená galerka a defraudanti, úplatkáři), žádaly soudy ve svých rozsudcích velitele, aby byl odsouzený zbaven návštěv, balíčků, zápočtu, aby nebyl podmíněně

⁶⁰¹ Za dob Jagody

propuštěn, aby nenapravitelní šli do transportu. Jaká to rozumná a spravedlivá opatření a jak je dobře, že iniciativa vychází bezprostředně od vězňů! (Jistě že se to neobejde bez obtíží. Začnou soudit bývalého kulaka, ten povídá: "To je váš soudružský soud, ale já jsem pro vás kulak, ne soudruh. Takže mě nemáte právo soudit!" Zmatek. Žádají radu od politickovýchovného sektoru GUITL, odtud odpovídají: Soudit! Rozhodně soudit, žádné cavyky!)

Co je alfou a omegou veškeré kulturně osvětové činnosti v táboře? "Nenechat mukla po práci bez dozoru - aby se zabránilo recidivám jeho zločineckých sklonů." (Třeba aby osmapadesátníci nemysleli na politiku.) Důležité je, "aby vězeň nebyl ani na chvíli mimo výchovný vliv".

Tady velice pomáhají moderní technické prostředky: reproduktory na každém rohu a v každém baráku! Nesmějí nikdy umlknout! Musí neustále a systematicky od budíčku až po večerku vězňům vysvětlovat, jak mohou uspíšit své osvobození. Každou hodinu hlásí postup prací, zprávy o předních a zaostávajících brigádách, o těch, kdo se pletou pod nohama. Můžeme doporučit ještě jednu takovou originální formu: rozhlasová beseda s některými absentéry a lajdáky.

No a tisk, samozřejmě i tisk! Nejostřejší zbraň naší strany. To je skutečný důkaz toho, že v naší zemi existuje svoboda tisku - tisk v nápravných zařízeních! Ba! V které jiné zemi mohou mít vězňové vlastní tisk!

Časopisy jsou tu především nástěnné, psané rukou, a za druhé "závodní". Oba druhy časopisů mají odvážné táborové dopisovatele, kteří odhalují nedostatky (vězňů) a vedení tuto sebekritiku podporuje. Nakolik vedení považuje tisk za důležitý, ukazuje třeba rozkaz č. 434 z DMITLAGU: "Obrovská většina článků nemá žádnou odezvu." Časopisy tisknou fotografie úderníků. Časopisy řídí. Odhalují. Ukazují úklady třídního nepřítele - aby to pořádně dostal. (Časopisy jsou nejlepšími spolupracovníky operativního čekistického oddělení!) A tisk vůbec odráží život tábora tak, jak plyne, je neocenitelným svědectvím pro potomky.

Třeba časopis archangelského vězení nám v roce 1931 líčí hojnost a blahobyt života vězňů: "plivátka, popelníčky, voskované plátno na stolech, vězeňský rozhlas, portréty vůdců a hesla na stěnách, která jasně hovoří o generální linii strany... - to jsou zasloužené plody, jichž užívají vězněné osoby!"

Ano, jsou to drahé plody! A jakpak se to odráží v životě vězňů? Týž časopis po půl roce: "Všichni se společně a energicky dali do práce... Zvýšilo se plnění průmyslově finančního plánu... Strava je horší a dávky jsou nižší."

No to nic! Právě to nic není! To se dá napravit.⁶⁰²

Kampak, kampak to všechno zmizelo" Ó, jak nestálé je na zemi všechno krásné a dokonalé! Takový propracovaný, pružný, optimistický, pouťový výchovný systém, vyplývající ze samotných základů Pokrokového učení, slibující, že za několik let v naší zemi nezůstane jediný zločinec (30. listopadu 1934 to tak zrovna vypadalo), ale kam se poděl? Nenadále nastala ledová doba (jistě, velmi potřebná, naprosto nutná) a něžné květinové plátky opadaly. Kam se ztratilo údernictví a socialistické soutěžení? A táborový tisk" Brigády, sbírky, úpisy a subotniky? Kulturní rady a soudružské soudy? Likvidace ngramotnosti a technické kursy" Copak to, ale i reproduktory a portréty vůdců musely být ze zóny odklizeny! (A po plivátkách ani památky.) Jak život vězňů hned potemněl! Jak byl hned vržen o několik desítek let zpátky, když mu byly odňaty nejdůležitější vězeňsko-revoluční vymoženosti. (Ale my proti tomu nic nemáme: opatření strany byla včasná a velice potřebná.)

Nikdo si už nevážil umělecké a básnické formy hesel. A hesla už byla docela jednoduchá: Splníme!

Překročíme! Samozřejmě estetickou výchovu, poletování múz - nikdo přímo nezakázal, ale možnosti byly teď velice omezené. Tady máme jednu vorkutskou zónu. Skončila zima, trvající devět měsíců, na tři měsíce nastalo nepravé, ubohé léto. Velitele KVO bolí srdce, že zóna vypadá tak ošklivě a špinavě. Takhle se zločinec nemůže pořádně zamyslet nad dokonalostí našeho zřízení, z něhož se sám vyloučil. A KVO vyhlašuje několik nedělních brigád. Vězňové ve volném čase s velkou radostí budují "záhony" - nikoli z nějakých rostlin, tady nic neroste, prostě se na navršenou hlínu šikovně kladou místo květin mech lišejník, tlučené sklo, oblázky štěrku a cihlový prášek. Pak se kolem těch "záhonů" vybudují plůtky z drobných prkének. Není to sice tak pěkné jako v Parku kultury Ciorkého, ale KVO -je spokojeno i tak. Řeknete, že za dva měsíce začne pršet a dešť všechno smyje. No tak ať! Napřesrok to uděláme znovu.

Nebo co se stalo z politického školení? Třeba na 5. ZTS Unžlagu přijíždí ze Suchobezvodného lektor (to už je rok 1952). Vězně po práci zaženou na přednášku. Soudruh sice nemá středoškolské vzdělání, ale politicky zcela správně přednáší O boji řeckých vlastenců. Muklové jsou ospalí, jeden se schovává za

⁶⁰² Materiály této kapitoly jsou až potud ze sborníku Ot tjurem... a z Averbacha.

žáda druhého, nikoho to nezajímá. Lektor vykládá o strašlivém pronásledování vlastenců a o tom, jak řecké ženy ze žalu napsaly dopis soudruhu Stalinovi. Přednáška končí, povstává Šeremetová, je to ženská ze Lvova, prostá, ale mazaná, a ptá se:

"Občane veliteli! A povězte, komu máme napsat my?" A je po pozitivním vlivu přednášky.

KVO zůstaly jen tyto formy výchovné a nápravné činnosti: pokud vězeň podává veliteli žádost, KVO připojuje poznámku o tom, jak plní normu a jak se chová. KVO roznáší po světnicích dopisy, které prošly cenzurou, ukládá časopisy a noviny a schovává je před vězni, aby si do nich nebalili tabák, tak třikrát do roka pořádá umělecká vystoupení vězňů, shání pro malíře barvy a plátno, aby zdobili zónu a malovali obrazy pro velitele. No a trochu pomáhá operativnímu zmocněnci, ale to neoficiálně.

Po tom všem není divu, že se pracovníky KVO nestávají ohniví a iniciativní lidé, ale spíše ti přiblíží, ponížení.

Ještě! Ještě jedna důležitá práce zůstala: udržovat schránky! Někdy je odemkat, čistit a znova zamykat - existují malé schránky, natřené nahnědlou barvou, visí na nejnápadnějších místech zóny. Je na nich napsáno:

Nejvyššímu sovětu SSSR, Radě ministrů SSSR, Ministru vnitra, Generálnímu prokurátorovi.

Prosím, jen piš! Máme svobodu slova. My už si s tím budeme umět poradit. Jsou tu na to zvlášť soudruzi, co to čtou.

Co se do těch schránek hází? Žádosti o milost?

Nejen ty. Někdy také udání (to dělají začátečníci) - KVO už bude vědět, že nepatří do Moskvy, ale do vedlejšího kabinetu. A co ještě? Nezkušeného čtenáře by to nemohlo napadnout! Ještě - vynálezy. Geniální vynálezy, které mají obrátit naruby celou moderní techniku, rozhodně pak musí vynálezce osvobodit z tábora.

Mezi obyčejnými normálními lidmi je více vynálezců (stejně jako básníků), než tušíme. A v táboře zvlášť. Člověk se přece musí dostat ven! Vynálezy jsou formou útěku, při němž nehrozí kulky a bití.

Tito uctívači múzy Uranie (žádnou bližší neznám) při nástupu i při návratu z práce, s nosítky nebo s lopatou, vraští čelo a namáhavě vynalézají něco, co by ohromilo vládu a rozlítlo její zájem.

Třeba Lebedev z Chovrinského tábora, radista. Teď když dostal zamítavou odpověď, nemá už co skrývat a přiznává se mi, že objevil efekt odchylky kompasu při zápachu česneku. Spatřoval v tom cestu k modulování vysokých frekvencí pachem, pach by se tak mohl vysílat na dálku. Vládní kruhy v tom však nespatořovaly žádný význam pro vojenství a zájem neprojevíly. Nevyšlo to. Buď zůstaň a makej dál nebo si vymysli něco lepšího.

Někdy se stane - velmi zřídka - že někoho někam odvezou! Sám to nevysvětlí, neřekne, aby věc nepokazil, a nikdo v táboře neví, proč právě jeho a kam? Někdo zmizí navždy, jiného po čase přivezou zpátky. (A ani teď nic neřekne, aby se mu nevysmáli. Nebo pusou kouřovou clonu. To mají muklové v povaze: vyprávěním zvyšovat svou prestiž.) Byl jsem na Rajských ostrovech a tam jsem viděl i druhou stranu mince - kam to přijde a jak se to tam čte.

Dovolím si na tomto místě trochu pobavit trpělivého čtenáře této neveselé knihy.

Jakýsi Trušljakov, v minulosti sovětský poručík, byl raněn v Sevastopolu, zajat, prošel Osvětímí a z toho všeho byl tak trochu cvok. Vymyslel v táboře něco tak lákavého, že ho přivezli do vědeckovýzkumného ústavu vězňů (teda na "šarašku"). Tady se projevil přímo jako gejzír vynálezů, sotva vedení zamítlo jeden, už přišel s dalším. A ačkoli ani jediný vynález nedovedl k výpočtům, byl tak nadšený, tak tajemný, tak málo mluvil a tak výmluvně se díval, že se ho nikdo neodvážil podezřívát z podvodu; můj přítel, velmi seriózní inženýr, dokonce tvrdil, že Trušljakov je hloubkou svých myšlenek Newton 20. století. Neměl jsem sice možnost sledovat všechny jeho vynálezy, ale pak dostal za úkol zpracovat pohlcování radaru, který sám navrhl. Vyžádal si pomoc v oblasti vyšší matematiky a já mu byl jako matematik přidělen. Trušljakov mi vyložil úkol takto: letadlo nebo tank musí být pokryty vrstvou nějaké látky, aby neodrážely radarové vlny (jaký mnohvrstevný materiál to musí být, to mi Trušljakov nesdělil: asi se ještě nerozhodl, nebo to bylo jeho hlavní autorské tajemství). Elektromagnetická vlna měla při četných lomech a odrazech ztratit svou energii - a to při pohybech dopředu a dozadu, na rozmezí těchto vrstev. Aniž jsem znal vlastnosti materiálu, měl jsem na základě zákonů geometrické optiky a jakýchkoli dalších mně dostupných prostředků dokázat, že všechno bude vypadat tak, jak to Trušljakov předpověděl - a navíc jsem měl zvolit optimální počet vrstev!

Samozřejmě, že jsem nemohl udělat nic. Nic neudělal ani Trušljakov. Naše tvůrčí spolupráce se rozpadla.

Brzy jsem jako knihovník (byl jsem tam i knihovníkem) dostal od Trušljakova objednávku pro meziknihovní výměnu (z Leninovy knihovny). Nebyli tam uvedeni ani autoři, ani tituly publikací, jenom: "Něco o technice meziplanetárních letů." Protože jsme psali teprve rok 1947, nemohla mu Leninova knihovna nabídnout téměř nic jiného než Julesa Verna. (O Ciolkovském se tehdy moc nemluvalo.) Trušljakov se neúspěšně pokusil připravit let na Měsíc a pak byl svržen do propasti - zpátky do tábora.

A dopisy z táborů stále proudily a proudily. Zařadili mě (tentokrát jako překladatele) do skupiny inženýrů, posuzujících hromady žádostí o patenty a vynálezy, které přicházely z táborů. Překladatele potřebovali proto, že v letech 1946-47 byly mnohé dokumenty v němčině.

Nebyly to však žádosti! A nebyla to spontánní psaní! Bylo to bolestné čtení, člověk se styděl. Byly to stránky vymačkané, vypáčené, vymámené z německých válečných zajatců. Bylo jasné, že ty Němce v zajetí neudržíme navěky, za tři roky, za pět let po válce je budeme muset pustit nach der Heimat. Bylo tedy třeba vymáčknot z nich za ta léta všechno, čím mohli naší zemi prospět. Aspoň v této podobě získat patenty, odvezené do západních zón.

Snadno jsem si dovedl představit, jak se to dělalo. Nic netušícím, ukázněným Němcům poručili - uveďte povolání, kde jste byl zaměstnán, jakou funkci jste zastával. Potom operativní oddělení předvolalo všechny inženýry a techniky, jednoho po druhém. Nejprve se jich s uctivou pozorností vyptávali (to Němcům lichotilo!) na obsah a charakter jejich zaměstnání v předválečném Německu (a už si začínali myslet, že je třebaš čeká místo tábora výhodná práce). Pak museli podepsat prohlášení o utajení (no, a co je verboden, to Němci neporuší). A konečně byli ostře požádáni, aby písemně sdělili všechny zajímavé zvláštnosti výroby a důležité technické novinky, které se tam používají. Němci pozdě pochopili, do jaké pasti vlezli, když se chlubili svým bývalým postavením! Teď už nemohli nenapsat nic, vyhrožovali jim, že je nepustí domů (a v té době to vypadalo velice věrohodně).

Zaskočení, zdeptaní Němci sotva udrželi péro v ruce a psali... Před vyobrazením důležitých tajemství je zachraňovalo jediné to, že nevzdělaní čekisté nemohli pochopit podstatu výpovědí a hodnotili je podle počtu stránek.

Když jsme se jimi probírali my, nemohli jsme zjistit téměř nic podstatného: údaje si buď navzájem odporovaly, nebo na nich byl nános učenosti a přitom bylo vynecháno to nejdůležitější nebo s vážnou tváří pojednávaly o takových novinkách, které dobře znali i naši dědečkové.

Ale žádosti psané rusky, z těch to někdy táhlo takovým lokajstvím! Zase si člověk může představit, jak tam v táboře v ubohé darované neděli, sedí autoři těchto návrhů, pečlivě se ohradí od sousedů a asi jim namluví, že píší žádost o milost. Copak jejich mozeček mohl předvídat, že jejich krasopisné podání, adresované nejvyšším osobám, nebude číst líné, nažrané Vedení, nýbrž obyčejní muklové jako jsou oni?

A tak otevíráme návrh, nesmírně detailně zpracovaný a vypsáný na šestnácti velkých stránkách (ten papír si musel vyprosit na KVO!):

1. O využití infračervených paprsků při ostraze vězeňských zón,
2. O využití fotobuňek k přepočítávání osob, procházejících táborovou strážnicí. A ten dobytek přikládá výkresy a technické vysvětlivky.

Preamble: "Drahý Josefe Vissarionoviči!

Přestože jsem byl za své zločiny odsouzen podle článku 58 k dlouhému trestu vězení, zůstávám i zde oddaným svému rodnému sovětskému zřízení a chci pomoci při zajištění spolehlivé ostrahy zatvrzelých nepřátel lidu, jimiž jsem obklopen. Budu-li z tábora povolán a dostanu-li potřebné prostředky, zavazuji se, že tento systém uvedu do provozu."

To je pěkný "politický!" Traktát mezi námi koluje, každý vykřikuje, kleje (tady jsme mezi sebou). Jeden z nás píše posudek: projekt je technicky špatný, projekt nebere v úvahu... nepřihlíží... je nerentabilní... nespolehlivý... může vést k tomu, že ostraha táborů bude horší...

Co se ti, Jidášu, dnes zdá na dalekém táborovém středisku? Zasloužíš přes držku, chcípni tam, prevíte!

A tady je obálka z Vorkuty. Autor si tu naříká, že Američané mají atomovou bombu a naše vlast dosud ne. Píše, že na Vorkutě na to často myslí, že i za ostatním drátem by chtěl pomoci straně a vládě. A proto svůj projekt nazývá RAJ - Rozpad atomového jádra.

Tento projekt však (jak to chodí) nemohl dokončit, protože ve vorkutském táboře nemá k dispozici technickou literaturu (jako kdyby tam beletrie byla!). A tento barbar žádá o zaslání instrukce pro radioaktivní rozpad. Pak už prý svůj projekt RAJ brzy dokončí.

Válíme se u svých stolů smíchy a téměř současně nás napadá stejný veršik:

Tenhle RAJ
ať si daj...!

Přítom v táborech hynuli a trpěli skutečně velcí vědci, vedení našeho rodného Ministerstva se však nenamáhalo, aby je vyhledalo a našlo pro ně důstojnější využití.

Pro Alexandra Leonidoviče Čiževského se za celou dobu vězení v táboře nenašlo místo na "šarašce". Čiževskij nebyl ani před táborem u nás příliš ctěn, protože spojoval pozemské revoluce a biologické procesy s aktivitou Slunce. Celá jeho činnost byla neobvyklá, problémy - nečekané, nic z toho se nevešlo do zaběhaného řádu vědy, nebylo jasné, jak se toho všeho dá využít pro válečné a průmyslové účely. Po jeho smrti máme možnost číst pochvalné články: zjistil narůstání počtu srdečních infarktů (16 krát) při magnetických bouřích, sestavoval prognózy epidemií chřipky, hledal způsoby včasného zjištění rakoviny na základě sedimentace, vystoupil s hypotézou o Z-záření Slunce.

Otec sovětské kosmonautiky Koroljov se sice na šarašku dostal, ale jako letecký odborník. Vedení šarašky mu nedovolilo zabývat se raketami, věnoval se jim tedy po nocích.

(Nevíme, zda by byli vzali na šarašku Landaua, nebo zda by ho byli šoupli na vzdálené ostrovy - se zlomeným žebrem se přece jen přiznal, že je německý špión. Zachránil ho, však Kapicův zásah.)

Vynikající odborník v oboru aerodynamiky a nesmírně všestranný vědec - Konstantin Ivanovič Strachovič byl po transportu z leningradského vězení v ugličském táboře - jako pomocný dělník v lázních. Teď o tom vypráví s upřímným dětským smíchem, který si podivuhodně zachoval po celou svou desítku. Po několika měsících, strávených v cele smrti, prodělal v táboře dystrofický průjem. Pak měl hlídat u vchodu do lázní, když se koupaly ženské brigády (k chlapům stavěli ty silnější, to by nebyl vydržel). Jeho úkolem bylo: nepustit ženy do lázní jinak než naprosto nahé a s prázdnýma rukama, aby všechno odevzdaly k dezinfekci a zejména - podprsenky a kalhotky, v nichž zdravotníci viděli hlavní hrozbu zavšivení, zatímco ženy se snažily právě tyto věci neodevzdávat a pronést je lázněmi. Strachovič vypadá asi takhle: vousy má jako lord Kelvin, čelo jako skálu, dvojnásobné šíře, ani se to čelem nazvat nedá. Ženy ho prosily, hubovaly, zlobily se, smály, zvaly ho na hromadu košťat v koutě - nic na něj nepůsobilo, byl nelítostný. Začaly mu svorně a se zlostí říkat Impotent. A najednou tohoto impotentu někam odvezli - nic víc a nic méně - aby vedl první sovětský projekt proudového motoru.

A o těch, které nechali zahynout na společných - o těch nevíme nic.

A jak bychom se mohli dozvědět o těch, kdo byli zatčení a umlčeni v okamžiku, kdy se přiblížili k vědeckému objevu (jako Nikolaj Michajlovič Orlov, který již v roce 1936 zpracoval metodu dlouhodobého uchovávání potravin)? Jakmile totiž zavřeli autora, zavřeli také objev.

V páchnoucím nedýchatelném ovzduší tábora čadící plamínek KVO na chvíli vzplane a vyšlehne a pak zase sotva bliká. Ale i k takovému světýlku se z různých baráků, z různých brigád stahují lidé. Jedni tu mají přímo něco na práci: chtějí vytrhnout kus novin nebo stránku z knihy na kouření, sehnat papír na napsání žádosti o milost, napsat něco perem (v baráku nesmí být inkoust a také tady je pod zámek: vždyť z inkoustu se dá vyrobit falešné razítko!). Někdo se chce jen tak otřít o nové lidi, popovídat si s nimi, ti členově vlastní brigády již každého omrzeli. Někdo si přijde poslechnout, co se povídá, aby to mohl prásknout kmotrovi. Jsou i takoví, co sami nevědí, proč je to sem nevysvětlitelně táhne, proč sem jdou na krátkou večerní půlhodinku utahání, místo aby si poleželi na palandě a dopřáli polámanému tělu oddechu.

Tyto návštěvy v KVO přinášejí duši trochu osvěžení - jakýmsi podivným nepostřehnutelným způsobem. I když sem chodí tíž hladoví lidé, co sedí na vagónkách brigády, přece jen tu nemluví o přídělích, o kaši nebo o normách.

Nemluví se tu o tom, co tvoří táborový život, v tom se projevuje protest duše a vyvětrá se hlava. Mluví se tu o jakési pohádkové minulosti, jakou tito šedí, vyhladovělí, otrhaní lidé nemohli mít. Mluví se tu také o jakémsi nevýslovně blaženém, svobodném, proměnlivém životě na svobodě, kde jsou ti šťastní, jimž se podařilo vyhnout vězení. A také o umění se tu diskutuje a někdy s takovým okouzlením!

Jako by uprostřed nadvlády pekelných sil kdosi nakreslil na zemi mihotavý, slabounce světélkující kruh - každou chvíli může zhasnout, ale zatím ještě nezhasl - a zdá se ti, že uprostřed kruhu nejsi v moci pekla. Aspoň na tu půlhodinku.

A ještě tu kdosi brnká na kytaru. Někdo si polohlasně prozpěvuje - docela jiného než to, co se smí na jevišti. A v tobě se zachvěje: život je! je! Šťastně se kolem sebe rozhlížíš, také bys chtěl někomu cosi sdělit.

Povídej, dej si však pozor. Poslouchej, ale včas se štípní. Tady je Ljova G-n. Je vynálezce (nedostudovaný posluchač strojírenské fakulty, chystal se podstatně zvýšit koeficient účinnosti motoru, jenže mu při domovní prohlídce sebrali papíry). Je to také umělec, inscenujeme spolu Čechovovy Námlyvy. Je také filozof, umí to tak pěkně: "Nemám chuť se starat o budoucí pokolení, ať se hrabou v zemi sami! Držím se života, takhle!" Ukazuje jak - zarývá nehty do dřevěného stolu. "Věřit v ušlechtilé ideály? To je jako mluvit do telefonu s utrženým kabelem. Dějiny jsou nesouvislý řetěz událostí. Vraťte mi můj ocas! Améba je dokonalejší než člověk, má jednodušší funkce." Člověk by ho vydržel poslouchat pořád: podrobně vysvětlí, proč nenávidí Lva Tolstého, proč se nemůže nasytit Erenburga a Alexandra Grina. Je to prima chlap, v táboře se nevyhýbá těžké práci: navrtává zdi, i když v brigádě, kde má zajištěno 140 %. Jeho otec byl zatčen a zemřel v roce 1937, ale on sám je lehký kriminálník, sedí za padělání lístků na chleba, stydí se však za zlodějský paragraf a táhne ho to k osmapadesátce. K osmapadesátce ho to táhne, ale tu náhle začínají v táboře soudy a takový sympatický, takový zajímavý Ljova G-n vystupuje jako svědek obžaloby.⁶⁰³ "Tak se držel života." Ještě dobře, že mu toho člověk příliš nenapovídal.

Jsou-li v táboře podivíni (a vždycky jsou!), jejich cesta nikdy nemine KVO, zastaví se tu zcela určitě.

Třeba Aristid Ivanovič Dovatur, to je přece podivín. Je z Petrohradu, rumunsko-francouzského původu, klasický filolog, od odjakživa starý mládenec a samotář. Odtrhli ho od Herodota a Caesara jako kocoura od misky mléka, strčili ho do tábora. V jeho duši žijí stále ještě nekomentované texty a v táboře se pohybuje jako ve snách. Byl by tu ztracen hned první týden, ale lékaři mu nadržují. Dali mu výhodnou funkci zdravotnického statistika a tak dvakrát do měsíce učí čerstvě angažované táborové felčary - neškodí jim to! V táboře - a učí latině! Aristid Ivanovič si stoupne k maličké tabuli a září jako v nejlepších letech na univerzitě. Píše podivné sloupce časování, jaké oko tuzemcovo nikdy nevidělo. Jeho srdce se chvěje blažeností nad zvukem skřípajících, drolicí se křídly. Tak tiše, tak dobře se zabydlel! Ale i nad jeho hlavou se stahují mraky: velitel tábora v něm spatřil vzácnost - čestného člověka! A jmenuje ho vedoucím pekárny. To je nejlákavější funkce v táboře! Vedoucí pekárny je vládcem nad životem! Cesta k této funkci je pokryta těly a dušemi muklů, cíle však dosáhli nemnozí! Tady funkce padá s nebe a Dovatur je zničen. Týden chodí, jako by byl odsouzen k smrti, ještě pekárnu nepřevzal. Prosí velitele, aby se nad ním slitoval, aby ho nechal žít se svobodnou duší a latinským časováním! A milost je mu udělena: vedoucím pekárny je jmenován další lump.

A tenhle podivín je v KVO po práci vždycky, kde by jinde taky mohl být! Má velkou hlavu, hrubě tesané rysy tváře, které ostře vystupují a jsou vidět i z dálky. Zvláště výrazné je huňaté obočí. Vypadá vždycky tragicky. Z koutku pokoje sklíčeně pozoruje naše ubohé divadelní zkoušky. To je Kamil Leopoldovič Gontuar. V prvních porevolučních letech přijel z Belgie do Petrohradu, aby vytvořil Nové divadlo, divadlo budoucnosti. Kdopak tenkrát mohl předvídat, jak ta budoucnost bude vypadat a že budou zavírat režiséry? Obě světové války strávil Gontuar v boji proti Němcům: první - na západě, druhou - na východě. A teď mu přišli desítku za vlastizrada ... Jaké vlasti ... Kdy...?

Nejdůležitější lidé kolem KVO jsou přirozeně výtvarníci. Jsou tu pány. Pokud tu je oddělená místnost - patří jim. Pokud je někdo zproštěn společných prací nastálo - jsou to jen oni. Ze všech, kdož slouží múzám, tvoří jen oni skutečné hodnoty - něco, nač si člověk může sáhnout rukama, pověsit v bytě, prodat za peníze. Malují obrazy, ale samozřejmě ne podle fantazie. Kdo by to od nich také žádal, copak může v hlavě osmapadesátníka vzniknout pořádný obraz? Prostě malují velké kopie pohlednic - někdo si na to nakreslí čtverečky, někdo se obejde bez nich. Lepší estetické zboží se ve ztracených koutech tundry a tajgy nenajde, jen maluj, my už budeme vědět, kam to pověsit. I kdyby se nám to nezalíbilo. Přijde zástupce velitele VOCHR Vypirajlo, podívá se na kopii obrazu Nero vítěz:

"Cák je to? Jede ženich? Cák že se tak mračí?" A stejně si to vezme. Malíři dělají také koberce s kráskami, plujícími v gondolách s labutěmi, se západy slunce a hrady - to všechno jde mezi soudruhy důstojníky dobře na odbyt. Malíři nejsou hloupí a tajně malují takové koberečky i pro sebe, dozorcí je pod rukou prodávají venku na trhu. Poptávka je velká a vůbec malířům se v táboře špatně nežije.

⁶⁰³ Kdo se příliš "drží života", nijak zvláště se nedrží ducha.

Sochaři jsou na tom hůř, pro kádry MV nejsou sochy tak přitažlivé, tak pěkné, aby si je dali do bytu, taky zabírají místo a snadno se rozbijí. Sochaři v táboře málokdy pracují, když, tak zároveň malují jako Nědov. Přijde major Bakajev, uvidí sošku matky:

"Proč's udělal matku plačící? U nás matky neplačou!" Natahuje ruku, aby figurku rozbil.

Volod'a Klempler, mladý hudební skladatel, syn bohatého advokáta, podle táborových představ nezkušený frajer, si vzal do tábora Beskudnikovo u Moskvy vlastní klavír (událost na Souostroví neslýchaná!). Vzal si ho z domova, jako na pomoc kulturně masové práci, ve skutečnosti však proto, aby sám mohl komponovat. Za to měl vždy klíč od táborového jeviště a po večerce tam při svíče hrával (elektrinu vypínali). Jednou tak hrál, zapisoval si svou novou sonátu. Najednou ho polekal hlas, který se mu za zády ozval:

"Z té vaší hudby koukaj železa!"

Klempler vyletěl. Ode zdi se teď blížil ke svíče major, velitel tábora, starý čekista. Nenápadně se dostal na jeviště a chvíli poslouchal. Dělal obrovský stín. Posléze pochopil, proč ten lhář přivezl vlastní klavír. Přistoupil, vzal noty a mlčky a zamračeně je páčil nad plamenem svíčky.

"Co to děláte?" zvolal mladý skladatel.

"K čertu s vaší hudbou!" sykl skrz zaťaté zuby major.

Popel spadl a měkce se položil na klávesy.

Starý čekista se nemýlil, ta sonáta byla skutečně věnována táborům.⁶⁰⁴

Když se v táboře objeví básník, dovolí mu, aby psal jména ke karikaturám vězňů a aby skládal častušky - také o porušování kázně.

Jiné téma není ani hudebnímu skladateli, ani básníkovi dovoleno. A pro velení nemohou vyrobit něco hmatatelného, užitečného, co se dá vzít do rukou.

A prozaici v táboře vůbec nikdy nejsou, protože tu nikdy ani být nesmějí.

Když ruská próza odešla do táborů, píše jeden sovětský básník. Odešla - ale zpátky se nevrátila. Odešla! A již se neobjevila...

Už nikdy nebudeme moci posoudit celý rozsah toho, co se stalo, nezjistíme počet mrtvých, úroveň, jíž mohli dosáhnout. Nikdo nám nic nepoví o zápiscích, které byly narychlo spáleny před odchodem transportu, o hotových stránkách a o velkých plánech, které nosili lidé v hlavách a které byly spolu s těmi hlavami hozeny do velké zmrzlé společné jámy. Verše se ještě šeptají přímo do ucha, ještě si je někdo zapamatuje a předá je dál nebo aspoň vzpomínku na ně - ale prózu nikdo předčasně nevykládá, pro ni je těžší přetrvat, je příliš rozsáhlá, nepružná, závislá na papíru, než aby přežila všechny zvraty Souostroví. Kdo se může v táboře odvážit psát?

Například A. Belinkov napsal - a slízl to kmotr a zpětným odrazem i on: 25 let. Nebo M. I. Kalininová, není to žádná spisovatelka, ale psala si do zápisníku zajímavosti z táborového života: "Třeba se to někomu bude hodit."

Ale dostalo se to k operativci. Putovala do korekce (a vyšla z toho levně). Nebo Vladimír Sergejevič G-v, mohl se pohybovat bez eskorty a tam za zónou někde psal čtyři měsíce kroniku tábora - ve chvíli nebezpečí ji zakopal do země. Sám byl odvečen navždy jinam a kronika zůstala v zemi. V zóně se nesmí, za zónou se nesmí, kde se to smí? Jen v hlavě! Ale tak se dají psát verše, próza ne.

Kolik nás zahynulo, ctitelů Kleió a Kalliopé, to nevypočítáme žádnou extrapolací podle těch, kdo zůstali naživu - protože ani pro nás nebylo pravděpodobné, že přežijeme. (Když se například probírám svým táborovým životem, jasně vidím, že jsem měl na Souostroví zemřít - nebo se tak přizpůsobit, abych přežil, že by ve mně odumřela touha psát. Zachránila mě vedlejší okolnost - matematika. Jak to zahrnout do výpočtů?) Všechno, čemu se u nás říká próza, je od 30. let jen pěna jezera, jež zmizelo pod zemí. Je to pěna, není to žádná próza, protože se zbavila všeho, co bylo v těch desetiletích hlavní. Nejlepší spisovatelé v sobě potlačili to nejlepší a odvrátili se od pravd - a tak zůstali naživu oni a jejich knihy. Ti, co se nedokázali zříci hloubky, odlišností, přítomnosti - museli v těchto desetiletích nutně přijít o hlavu - nejčastěji v táboře, někdy z hazardu na frontě.

Tak odešli do hrobu prozaikové-filozofové. Prozaikové-historici. Prozaikové-lyrici. Prozaikové-impresionisté. Prozaikové-humoristé.

⁶⁰⁴ Brzy si našli záminku, aby Volod'ovi přišli nový táborový případ a poslali ho k vyšetřování do Butyrek. Do svého tábora se už nevrátil a klavír pochopitelně zpátky nedostal. Zdalipak on sám přežil? Nevím, nějak se nehlásí.

A přitom právě Souostroví poskytovalo jedinečnou výjimečnou možnost - pro naši literaturu a snad i pro světovou. Nevídané nevolnictví uprostřed 20. století otevíralo spisovatelům - v tomto jediném ohledu inspirativní, i když zhoubnou cestu.⁶⁰⁵

Byly sem vrženy milióny ruských intelektuálů - a nešlo o žádnou exkurzi: byly sem vrženy k utrpení, smrti, bez naděje na návrat. Poprvé v dějinách se takové množství vzdělaných, zralých, kulturně vyspělých lidí octlo doopravdy a navždy v kůži otroka, nevolníka, dřevaře a horníka. Tak se poprvé ve světových dějinách (a v takovém měřítku) spojily zkušenosti horní a dolní vrstvy společnosti! Roztála velmi důležitá, jakoby průhledná, ale dříve nepřekonatelná přehrada, která bránila těm nahoře, aby pochopili ty dole: soucit. Soucit byl hybnou silou ušlechtilých lidí minulosti (ovšem osvícenců) a soucit je také zaslepoval! Trápily je výčitky, že oni sami nesdílejí jejich zlý osud, a proto cítili povinnost trojnásobně křičet nad nespravedlností. Přitom jim unikalo základní zkoumání lidské podstaty dolních a horních, všech.

Teprve intelektuálové-muklové Souostroví tyto výčitky konečně ztratili: plně sdíleli zlý osud lidu! Teprve nyní mohl ruský vzdělanec napsat o ruském mužikovi zevnitř- protože on sám se stal nevolníkem!

Neměl už však ani tužku, ani papír, čas a měkké, poddajné prsty. Dozorci teď přetřásali jeho věci, dívali se mu do zaživačích traktu odshora i odspoda a čekisté ho probodávali očima.

Zkušenosti horní a dolní vrstvy splynuly - avšak nositelé této jednotné zkušenosti zemřeli...

Tak byla nevídaná literatura a filozofie pohřbena pod železným příkrovem Archipelagu již při svém zrodu.

Mezi návštěvníky KVO bylo nejvíc účastníků zájmové umělecké činnosti. Tuto potřebu - řídit zájmovou uměleckou činnost si vedení KVO zachovalo z minula.⁶⁰⁶ Na jednotlivých ostrovech tvořivost vznikala a mizela ve vlnách, které však neměly zákonitost mořského přílivu a odlivu, byly to spíše křeče, jejichž důvody snad znalo vedení, muklové je však nechápali. Snad musel velitel KVO jednou za půl roku něco napsat do zprávy nebo snad čekali někoho shora.

⁶⁰⁵ Dovolím si vysvětlit tuto myšlenku co nejobecněji. Co je svět světem, existovaly dvě neslučitelné vrstvy společnosti: horní a dolní, vládnoucí a podřízená. Toto rozdělení je hrubé jako všechna ostatní, ale budeme-li k horním řadit nejen ty, co stojí u moci, co mají nejvíce peněz a slávy, ale i ty, co mají nejvyšší vzdělání, získané vlastním nebo rodinným úsilím, zkrátka ty, co nemusí pracovat vlastníma rukama, pak to rozdělení bude téměř přesné.

A pak můžeme předpokládat existenci čtyř sfér světové literatury (a umění vůbec). První sféra: když horní ukazují (popisují, promýšlejí) zase ty horní, tedy sebe, svou vlastní vrstvu. Sféra druhá: když horní znázorňují, promýšlejí ty dolní, "mladšího bratra". Třetí sféra: když dolní znázorňují horní. A čtvrtá: dolní - dolní, sebe.

Horní vrstvy měly vždycky volný čas, přepych nebo skromný blahobyt, vzdělání, výchovu. Ten, kdo chtěl, mohl se vždycky naučit umělecké technice a kázni myšlení. Existuje však důležitý životní zákon: blahobyt v člověku ničí schopnost duševních výbojů. Proto první sféra obsahuje mnoho přesycených zvráceností umění, mnoho chorobných a samolibých "škol" - neplodných květů. A teprve ve chvílích, kdy do této sféry vstupovali tvůrci buď osobně hluboce nešťastní nebo s obrovským duchovním nábojem daným přírodou - vznikala velká literatura. Čtvrtá sféra - to je celý světový folklór. Tady bylo velmi málo volného času - jednotlivce ho dostával v diferenciálních veličinách. A v podobě diferenciálů vystupovaly i ty anonymní hodnoty - náhodná metafora nebo slovní obrat vznikl ve šťastné chvíli, náhlým osvícením. Tvůrců však bylo nekonečné množství a téměř vždy to byli utlačovaní, nespokojení lidé. Všechno, co vzniklo, procházelo obrovským výběrem, očišťováním, vybrušováním - od úst k ústům a od roku k roku. A tak jsme získali zlatou vrstvu folklóru. Nebývá prázdný a bez ducha, protože mezi jeho autory nebyli lidé, kteří by nebyli poznali utrpení. Písemnictví spadající do 4. sféry ("proletářské", "rolnické") je vesměs zárodečné, nezkušené, nepodařené, protože tu vždycky chyběl individuální talent.

Stejnými vadami nezkušenosti trpěla i literatura třetí sféry ("zdola nahoru"), ale ještě navíc byla otrávena závistí a nenávistí - a to jsou city neplodné, z nich umění nevzchází. Tato literatura opakovala stálou chybu revolucionářů: připisovat zlozvyky horní třídy - této třídě, nikoli lidstvu. Revolucionáři nechápou, jak šťastně pak všechny tyto nečnosti zdědí. Nebo naopak - tato literatura mohla být zkažena lokajským poklonkovaním.

Zdalo se, že morálně nejneprodnější bude druhá sféra ("shora dolů"). Vytvářeli ji lidé, jejichž dobrota, touha po pravdě, smysl pro spravedlnost byly silnější než jejich ospalý blahobyt, přitom bylo jejich umění zralé a vyspělé. Tato sféra však měla jeden nedostatek: nebyla schopna skutečně pochopit.

Tito autoři byli plni soucitu, plakali, bouřili se - ale to právě proto, že nemohli přesně pochopit. Vždycky se dívali ze strany a shora, v žádném případě nebyli v kůži těch dole. A ten, kdo přehodil přes tento plot jednu nohu, nedokázal přehodit i druhou. Egoistická podstata člověka je zřejmě taková, že tohoto převětlení lze dosáhnout, žel, jen násilím zvenčí. Tak se Cervantes zrodil v otroctví a Dostojevskij na katorze. Na Souostroví GULag byl pak tento pokus proveden najednou s milióny hlav a srdcí.

⁶⁰⁶ Všeobecná péče o uměleckou tvořivost u nás, kde se na ni vynakládají nemalé prostředky, má jistě nějaký účel, ale jaký? Na to člověk hned tak nepříjde. Bud' je to ze setrvačnosti - pokračování toho, co bylo vyhlášeno ve 20. letech. Nebo je to jako sport, nezbytný prostředek vybití lidové energie a zájmu. Nebo snad někdo věří, že ty písničky a skeče přispívají ke zpracování citů v žádoucím směru?

Na vzdálených táborových střediscích se to dělá takto -- velitel KVO (v zóně ho obyčejně ani není vidět, místo něho se o všechno stará vězeň-vychovatel) si zavolá harmonikáře a řekne mu:

"Koukej. Zajistíš pěvecký soubor!⁶⁰⁷ A abyste za měsíc vystoupili." "Ale já přece neznám noty, občane veliteli!"

"K čemu, kruci, potřebuješ noty? Zahraj píseň, kterou všichni znají, a ostatní se přidají." A vyhlásí se nábor, někdy společně s divadelním kroužkem. Kde mají cvičit? Místnost KVO je malá, potřebovali by větší, žádný klub tu pochopitelně není. Obvykle se k tomu používá táborových jídelen - neustále nasycených pachem šlichty, shnilé zeleniny a vařené tresky. Na jedné straně jídelny je kuchyň, na druhé stále jeviště nebo prozatímní pódium. Právě tady se po večeři schází pěvecký soubor nebo divadelní kroužek.

(Vypadá to tu jako na obrázku A. G-na. Jenže výtvarník tu neukazuje představitele místní tvořivosti, ale kulturní brigádu zvenčí. Teď seberou poslední misky, vyženou poslední chcípáky a dovnitř pustí diváky. Ať sami vidí, jak se nevolnické herečky radují.

"Čím se dají muklové nalákat do zájmové činnosti" No, na pět set lidí v zóně mohou připadat 3-4 skuteční milovníci zpěvu, ale z koho dát dohromady pěvecký soubor? Schůzky na zkouškách jsou hlavním lákadlem ve smíšených zónách! A. Suzi, který byl jmenován vedoucím souboru, se nesmírně divil, jak ohromně roste jeho soubor, jedinou píseň nemohl nacvičit do konce. Proudí stále noví a noví zájemci, nikdo nemá hlas, nikdy nezpívali, ale všichni sem táhnou. Bylo by kruté odmítnout je, neuspokojit náhle probuzenou touhu po umění!

Na zkouškách však bylo sboristů méně. (Šlo o to, že členové souboru měli právo pohybovat se v zóně dvě hodiny po večeři - a ze zkoušky, a za ty dvě hodiny si chtěli přijít na své!) Mohlo se stát i tohle: těsně před koncertem pošlou jediný bas ze sboru do transportu (transport mělo na starosti jiné oddělení než koncert) a velitel KVO si zavolá sbormistra (Suziho) a povídá:

"Že jste si s tím dal práci, toho si vážíme, ale na koncert vás pustit nemůžeme, protože osmapadesátka nemá nárok na řízení sboru. Připravte si zástupce, mávat rukama, to není jako zpívat, někoho najdete."

A pro někoho byl soubor nebo divadelní kroužek víc než místo schůzek, byla to náhražka života nebo snad ne náhražka, ale připomínka, že život přece jen existuje, že vůbec existuje... Třeba přinesou ze skladu hrubý hnědý papír-z pytlů - a rozdávají ho na přepisování úloh. Milovaná divadelní procedura! A samo rozdělování úloh! A úvahy, kdo s kým se bude na představení líbat! Co si vezme na sebe! Jak se nalíčí! Jak bude zajímavě vypadat! V den představení si člověk bude smět vzít do ruky pravé zrcadlo a spatřit sám sebe v opravdových civilních šatech, s ruměncem ve tvářích.

Je to krásné o tom všem snít, ale Bože můj, ty hry! Jaké jsou to hry! Jsou to zvláštní sborníky s poznámkou "Jen uvnitř GULagu"! Pročpak jen uvnitř? Nejenže vůbec na svobodě a navíc v GULagu - ale jenom v GULagu?

To znamená, že to je takové svinstvo, takové pomyje, že to venku nikdo nežere, tak sem s tím! To už ti nejhloupější a nejneschopnější autoři sem nacpali svoje hnusné a nesmyslné hry! Kdyby někdo chtěl zahrát Čechovovu aktovku nebo něco podobného, to by přece musel také tu hru mít. Nemají nic ani civilové a v celé osadě nic není, v táborové knihovně je Gorkij, ale i v něm jsou vytrhané stránky - na kouření.

Třeba v krivoščekinském táboře svolává divadelní kroužek N. Daviděnkov, publicista. Někde sehnal neobyčejnou hru: něco vlasteneckého, o Napoleonově pobytu v Moskvě (to bude jistě na úrovni Rostopčinových letáček!) Rozdělili si úlohy, s vášní se vrhli do zkoušek - co jim může stát v cestě, zdálo by se.

Hlavní úlohu hraje Zina, bývalá učitelka, zatčená proto, že zůstala na okupovaném území. Hraje dobře, režisér je spokojen. Najednou na zkoušce vypukne skandál: ostatní ženy se bouří proti tomu, aby Zina hrála hlavní úlohu.

Sám o sobě by to byl případ běžný, režisér by to mohl zvládnout. Ale ženy křičí: "Je to vlastenecká úloha, a Zina na okupovaném území s Němci...! Jdi pryč, zmije! Zmiz, k... německá, než tě rozdupeme!" To jsou sociálně blízké ženy, možná že i z osmapadesátky, jenže bez zrádcovského paragrafu. Přišly na to samy nebo je navedlo III. oddělení? Ale režisér se svým paragrafem herečku bránit nemůže... A Zina zoufale pláče a odchází.

⁶⁰⁷ Politické vedení na svobodě i velení v armádě je pověřivé přesvědčeno především o výchovném významu pěveckého souboru. Ostatní formy tvořivosti mohou zajít, ale soubor být musí! Zpívající kolektiv. Písň je snadné prověřit - všechny jsou naše. A co zpíváš, tomu věříš.

Čtenáři je režiséra líto? Čtenář se domnívá, že teď se kroužek dostal do bezvýchodné situace, komupak teď dají hrdinčinu úlohu, kdy se jí naučí? Ale čekisté neznají bezvýchodné situace! Když to zamotají, najdou také řešení! Za dva dny vedou v poutech i Daviděnkova: za pokus předat nějaké písemnosti za zónu (zase kronika?), bude nové vyšetřování a soud.⁶⁰⁸

Tak tedy nikdo už nemusí hrát hlavní roli! Napoleon nebude ještě jednou zneuctěn, ruské vlastenectví nebude znovu oslaveno! Hrát se prostě nebude. Nebude se ani zpívat. A nebude koncert. Umělecká tvořivost je na ústupu. Je konec večerních shromáždění v jídelně, konec milostných dostaveníček. Až do příštího přílivu.

Takhle křečovitě žije tvořivost.

A někdy už je všechno odzkoušeno, všichni účastníci jsou naživu a nikdo nebyl před koncertem zatčen, ale velitel KVO major Potapov, Komjak (národnost žijící v SSSR, pozn. překl. - Sevželdorlag), bere do ruky program a vidí: Glinka, Pochybnost.

"Cože? Pochybnost? Žádné pochybnosti! Ne, ne, neproste!" a vyškrtne Glinku.

A mě napadlo přednést můj milovaný monolog Čackého - "A kdo jsou soudci?" Uměl jsem ho od dětství, hodnotil jsem ho především z hereckého hlediska a nevšiml jsem si, jak je aktuální, vůbec mě to nenapadlo. Tak daleko to však nedošlo, v programu nikdy nestálo "A kdo jsou soudci?", jistě by to vyškrtli. Velitel KVO však přišel na zkoušku a vyskočil už při verši

"K svobodnému žití bezmezný odpor cítí..."

Když jsem pak zarecitoval

"Hle, ukažte nám, vlasti otcové,
zda nejsou tito z lupu bohatí?"

zadupal nohama a ukázal, že mám okamžitě zmizet z jeviště.

V mládí jsem se málem stal hercem, zabránila mi v tom jen nemoc hrtanu. Teď v táboře jsem každou chvíli účinkoval na koncertech, táhlo mě to, abych se osvěžil v tom kratičkém falešném zapomenutí, abych spatřil zblízka ženskou tvář, vzrušené představením. A když jsem uslyšel, že v GULagu existují zvláštní divadelní soubory muklů, zproštěných společných prací - pravá nevolnická divadla! - zatoužil jsem po tom, abych se do takového souboru dostal a zachránil se a vydechl si.

Nevolnická divadla existovala při každé oblastní správě táborů, v Moskvě jich bylo dokonce několik. Nejslavnější bylo Chovrinské nevolnické divadlo plukovníka MV Mamulova. Mamulov žárlivě střežil, aby žádný známý herec zatčený v Moskvě, neminul Presňu. Jeho agenti šmejdili i na jiných tranzitkách. Tak shromáždil velký divadelní soubor a položil základy k opernímu souboru. Byla to statkářská pýcha - "Mám lepší divadlo než soused!" V beskudnikovském táboře také bylo divadlo, ale o mnoho horší. "Statkáři" si vozili navzájem své herce k pohostinským vystoupením, chlubili se jeden před druhým. Na jednom takovém představení Michail Grinvald zapomněl, v jaké tónině má doprovázet zpěvačku. Mamulov mu hned uložil deset dní studené korekce, kde se Grinvald roznemohl.

Taková nevolnická divadla existovala na Vorkutě, v Norilsku, v Solikamsku, na všech velkých ostrovech GULagu. Tato divadla se stávala téměř městskými scénami, skoro akademickými, hrála představení v budově městského divadla pro civilní a svobodné občany. V prvních řadách zpravidla pyšně sedávali významní místní vnitřáci s manželkami a dívali se na své otroky zvědavě a pohrdavě. Strážní s

⁶⁰⁸ To je vzpomínka z tábora. Na druhé straně jsme se náhodou dozvěděli: L. K. Čukovská znala Kolju Daviděnkova z front před věznicemi v roce 1939, kdy byl ke konci ježovštiny zproštěn viny obyčejným soudem, kdežto jeho spoluobviněný L. Gumiljov seděl dál. Na vysokou školu mladíka zpátky nevzali, narukoval do armády. V roce 1941 se u Minsku dostal do zajetí, z německého zajetí prchl... do Anglie. Tam pod pseudonymem vydal knihu o tom, jak seděl v leningradských žalářích v roce 1938 (pseudonym měl chránit rodinu). (Zřejmě láska k Sovětskému svazu zabránila anglickým čtenářům pochopit tu knihu již tenkrát. Pak se ztratila, zapomnělo se na ni. Ale naši nezapomněli. V internacionální protifašistické brigádě bojoval Daviděnkov na západní frontě. Po válce ho unesli do SSSR, odsoudili k trestu smrti zastřelením, který změnili na 25 let. Zřejmě při druhém táborovém soudu dostal znovu trest smrti, který už byl vykonán, protože nám ho vrátilo vládní usnesení z ledna 1950.) V květnu 1950 se Daviděnkovovi podařilo poslat svůj poslední dopis z táborového vězení. Tady je z něho několik vět: "Nelze vyličit, jak neuvěřitelný byl můj život za ta léta... Jde mi o něco jiného: za 10 let jsem leccos udělal. Próza je pochopitelně úplně pryč, ale verše zůstaly. Téměř nikomu jsem je ještě nerecitoval - neměl jsem komu. Vzpomněl jsem si na naše večery U pěti rohů... a představil jsem si, že by se verše měly dostat... do vašich moudrých a šikovných rukou... Přečtěte si je a pokud možno je uschovejte. Již ani slovo - o budoucnosti, ani o minulosti, všemu je konec." A L. K. má verše všechny. Jak poznávám to drobné písmo (sám jsem to tak dělal) - tři desítky veršů na dvojarchu, vytrženém ze sešitu - kolik se musí vejít na tak malý prostor! Člověk si musí představit to zoufalství ke konci života: čekat na smrt v táborovém vězení! A tak svěřuje motáku svou poslední beznadějný výkřik. Nechte si prádlo čisté, Já nevím, jak mám s vámi žít, neotvírejte dveře! jak vás mám oslovovat. Už je to téměř jisté, Mám cvrlikat, jako vlk výt, patřím ke dravé zvěři! mám vrčet anebo řvát?

automaty seděli za kulisami a v lóžích. Po koncertě odváželi umělce, kteří si vysloužili potlesk, do tábora a provinilí do korekce. Někdy je ani nenechali vychutnat potlesk. V Magadanském divadle poroučel Nikišev, velitel Dalstroje, Vadimu Kozinovi, tehdy známému zpěvákovi: "Dost, Kozino, nemáš se co uklánět, zmiz!" (Kozin se pokusil o sebevraždu oběšením, ale vytáhli ho z oprátky.)

V poválečných letech prošli Souostrovím umělci slavných jmen: kromě Kozina - filmové herečky Tokarská, Okuněvská, Zoja Fjodorovová. Hodně se na Souostroví mluvilo o zatčení Ruslanovové, šířily se pověsti plné rozporů o tom, na jakých tranzitkách byla, do jakého tábora ji poslali. Říkalo se, že na Kolymě odmítla zpívat a že pracovala v prádelně. Nevím.

Modla Leningradu - tenor Pečkovskij, se na počátku války dostal na okupované území na své dače u Ludy, potom za Němců koncertoval v Pobaltí. (Jeho manželku, klavíristku, v Leningradě okamžitě zatkli, zemřela v rybinském táboře). Po válce Pečkovskij dostal desítku za vlastizradu, poslali ho do Pečželdorlagu. Tam ho velitel choval jako raritu: bydlel ve zvláštním domku se dvěma strážnými-sluhy, v přidělu dostával máslo, syrová vejce a horké portské. Chodil na oběd k manželce velitele tábora a k manželce velitele režimu. Tam zpíval, ale jednou se prý vzburil: "Zpívám pro lid a ne pro čekisty" - a tak se dostal do zvláštního Minlagu. (Když si odpykal trest, už v Leningradě nezpíval.)

Známý klavírista Vsevolod Topilin neušel náboru do Moskevské domobrany, se zadovkou typu 1866 upadl do obklíčení u Vjazmy.⁶⁰⁹ Ale v zajetí se nad ním slitoval milovník hudby, německý major, velitel tábora - pomohl mu získat postavení ostarbeitera. Tak mohl začít hrát na koncertech. Za to u nás Topilin pochopitelně dostal standardní desítku. (Po návratu z tábora se už nevzpamatoval.)

Soubor Moskevské správy táborů, který hostoval na táborových střediscích a bydlel na ulici Matrosskaja tišina, byl najednou přeložen k nám na Kalužskou zastavu. To je ale štěstí! Teď se s nimi seznámím, teď se k nim dostanu!

Ach, to byl podivný pocit! Vidět v táborové jídelně představení profesionálních hercůmuklů! Smích, úsměvy, zpěv, bílé šatičky, černé fraky... Jaké však mají tresty: Podle jakého článku sedí? Je hrdinka zlodějka? Nebo má tu všem dostupnou osmapadesátku? A co hrdina - úplatek? Nebo "sedm osmin"? Obvykle se herec přetěluje jednou: do své postavy. Tady je to dvojitá hra, dvojí přetělení: nejprve se musí chovat jako svobodný herec a pak zahrát postavu. A ta tíha vězení, to vědomí, že jsi nevolník, že zítra tě může občan velitel za špatné představení nebo za plotky s herečkou-nevolnicí poslat do korekce, na kácení dřeva nebo deset tisíc verst daleko na Kolymu - jaký to musí být mlýnský kámen navíc k té námaze, kterou herec-mukl musí vynaložit stejně jako svobodný - aby, namáhaje plíce a hlasivky, ze sebe dostal zdramatizovanou bídu, aby mechanicky hlásal neživé ideje!

Hrdinka souboru Nina V. měla 58 - 10,5 let. Rychle jsme zjistili, že máme společného známého - učil nás stejný profesor na oddělení dějin umění MIFLI. (Moskovskij institut filozofii i literatury, Vysoká škola filozofická a literární v Moskvě, pozn. překl.) Byla nedostudovaná filozofka, úplně mladičká. Zneužívala práva herečky a kazila si zjev přemírou kosmetiky a těmi odpornými vycpávkami v ramenou, které znetvořovaly všechny ženy na svobodě. Tuzemské ženy tento osud minul, jejich ramena mohutněla jen pod tíhou nosítek.

Jako každá primadona měla i Nina v souboru svého milence (tanečníka Velkého divadla). Měla také duchovního otce v divadelním umění - byl to Usvald Glazumov (Glarnek), jeden z nejstarších vachtangovců. Dostal se s manželkou (a možná chtěl) na německé území na dače u Istry. Tři válečná léta strávili ve své malé vsi v Rize, hráli v lotyšském divadle. Jakmile přišli naši, oba dostali desítku za zradu Velké vlasti. Teď byli v souboru.

Izolda Vikent'evna Glazněková už stárla, těžko se jí tančilo. Jednou jsme ji viděli v jakémsi tanci pro naši dobu neobyčejným, nazval bych jej impresionistickým, ale obávám se, že bych se znalcům nezavděčil. Tančila v postříbřeném tmavém kostýmu bez výstřihu, na málo osvětleném jevišti. Tento tanec mi velice utkvěl v paměti. Většina moderních tanců jen ukazuje ženské tělo - a tím to téměř končí. Její tanec však byl jakousi mystickou připomínkou, čímsi vyjadřoval pevnou víru I. V. ve stěhování duši.

A po několika dnech náhle, bez výstrahy, tak jako se na Souostroví transporty vždycky chystají, šla Izolda Vikent'evna do transportu, odtrhli ji od muže a odvezli ji do neznáma.

To feudálním statkářům byla vlastní tato krutost, takové barbarství: rozdělovat rodiny nevolníků, prodávat muže a ženu zvlášť. Ale také za to dostali od Někrasova, Turgeněva, Leskova, ode všech. U nás

⁶⁰⁹ Celá ta vystrašená akce s domobranou - to byla přece ďábelská panika! Vrhout městské intelektuály se zadovkami z minulého století proti moderním tankům! Dvacet let se nafukovali, že jsou "Připraveni", že jsou silní - ale v živočišném strachu z útočících Němců se zaštilili těly vědců a umělců jen aby jejich ubohé vedení přežilo o pár dní déle.

však to nebyla žádná krutost, prostě moudré opatření: stařena si nezasloužila svůj příděl, zabírala systematizované místo.

V den, kdy šla žena do transportu, přišel Osvald do našeho pokoje (zrůd) s nepřítomnými očima, opíral se o rámě své křehké adoptivní dcery, jako by ho už jen ona držela na nohou. Byl téměř šílený, měli jsme obavy, že spáchá sebevraždu. Dlouho mlčel, hlavu svěšenou. Pak postupně začal hovořit, vzpomínal na celý svůj život: bůhví proč založil dvě divadla, pro umění nechával ženu po celá léta o samotě. Celý život by teď chtěl prožít jinak...

Zapamatoval jsem si sousoší: jak starý muž k sobě přivinul dívku, ruku na jejím temeni, a ona se na něho pod tou rukou dívala nehnutě, útrpně a snažila se neplakat.

Ale marné řeči, stařena si svůj příděl už nezasloužila.

Ať jsem se snažil sebevíc, do tohoto souboru jsem se nedostal. Brzy odjeli z Kalužské, ztratil jsem je z dohledu. O rok později v Butyrkách jsem se doslechl, že jeli na nákladním autě na nějaký koncert a dostali se pod vlak. Nevím, zda tam byl Glazunov. Pokud jde o mne, znovu jsem se přesvědčil, že cesty Páně jsou nevyzpytatelné. Že sami nikdy nevíme, co chceme. A kolikrát v životě jsem vášnivě usiloval o něco, co jsem nepotřeboval, a zoufal jsem si nad neúspěchem, který byl štěstím.

Zůstal jsem v skromňoučkém souboru na Kalužské s Aněčkou Breslavskou, Šuročkou Ostrecovovou a Ljovou G. Dokud nás nerozehnali a neposlali každého jinam, něco jsme nacvičili. Svou účast v této tvořivosti si dnes uvědomuji jako duchovní nepevnost, jako ponížení. Mizera poručík Mironov mohl v neděli večer přijít do tábora, pokud nenašel v Moskvě jinou zábavu, a opile poručit: "Za deset minut si přeji koncert!" Herce tahali z postele, odtrhovali od plotny, někdo si tam cosi dychtivě kuchtil v kotlíku - a brzy jsme na jasně osvětleném jevišti zpívali, tančili a hráli před prázdným sálem, kde seděl jen nafoukaný, hloupý poručík a tři dozorcí.

19 MUKLOVÉ JAKO NÁROD (Etnografická studie Fan Fanyče)

Pokud nám v tom nic nezabrání, chystáme se v této studii zveřejnit významný vědecký objev.

Při formulaci své hypotézy bychom se v žádném případě nechtěli dostat do rozporu s Pokrokovým učením.

Autora těchto stránek přitahovala tajemství tuzemského plemene, obývajícího Souostroví, strávil tam dlouhou dobu studiem a shromáždil rozsáhlý materiál.

Není proto pro nás nyní těžké dokázat, že muklové Souostroví tvoří společenskou třídu. Vždyť tato početná (mnohamiliónová) skupina lidí má společný (jim všem společný) vztah k výrobě (totiž: podřízený, jednou daný, bez jakéhokoli práva na řízení této výroby). Má také společný vztah k rozdělování produktů práce (totiž: žádný vztah. Dostává pouze mizivou část produktů, potřebnou k ubohému zachování vlastní existence). Kromě toho není jejich práce žádná maličkost, je jednou z hlavních součástí celé naší státní ekonomiky.⁶¹⁰)

Pro naši ctižádost je to však pořád málo.

Mnohem senzačnější by bylo dokázat, že tyto zbídačelé bytosti (v minulosti nepochybně lidé) jsou zcela jiným biologickým typem ve srovnání s Homo sapiens.⁶¹¹ Tyto závěry však ještě nejsou hotové. Můžeme je zde čtenáři pouze naznačit. Představte si, že by člověk najednou a proti své vůli, avšak neodvratně a nutně, bez naděje na návrat, musel přejít do čeledi medvědů nebo jezevců (nepoužíváme ani příkladu vlka, tolik vláčeného metaforami). Zjistili bychom, že to fyzicky vydrží (kdo hned natáhne bačkory, toho ani v úvahu nebereme) - tak tedy, zдалipak by mohl žít novým životem a přitom zůstat mezi jezevci - člověkem? Domníváme se, že nikoli, že by se prostě z člověka stal jezevec: narostla by mu srst, protáhl by se mu čumák a už by nemusel mít vařeněpečené, klidně by sporádal všechno jídlo za syrova.

Představte si, že se ostrovní poměry tak výrazně liší od běžného lidského prostředí, tak krutě dávají člověku na vybranou - buď se okamžitě přizpůsobit, nebo okamžitě zemřít, že drtí a přemílají lidský charakter mnohem důkladněji než odlišné sociální nebo národní prostředí. Dá se to srovnat pouze s přechodem do živočišné říše.

⁶¹⁰ To se v žádném případě nedá říci o psancích západních států. Tam jsou to buď jednotlivci, kteří vůbec nepracují a trpí každý zvlášť, nebo ojedinelá ohniska katogy, kde práce trestanců pro celkovou ekonomiku státu téměř nemá význam.

⁶¹¹ Možná, že je to právě článek, chybějící v teorii evoluce.

To však odložíme pro další práci, tady si úkol vymežíme: chceme dokázat, že muklové tvoří zvláštní samostatný národ.

Proč se v běžném životě třídy nestávají národem v národě? Protože se na stejném území smíchávají s jinými třídami, setkávají se s nimi na ulicích, v obchodech, ve vlcích a na lodích, v hledištích a při společenských radovánkách, povídají si, vyměňují si názory ústně i tiskem. Muklové naopak žijí na svých ostrovech velmi izolovaně, jejich život plyne jen ve styku s jinými mukly (svobodné chlebedárce většina z nich ani nevidí, a když je vidí, neslyší nic jiného než nadávky a rozkazy). Jejich odloučenost je tím hlubší, že většina z nich nemá reálné možnosti opustit tento stav až do smrti, tedy dostat se do jiných vyšších společenských tříd.

Kdo z nás již na střední škole nestudoval obecně známou, jedinečnou vědeckou definici národa, jak ji zformuloval soudruh Stalin: národ je historicky vzniklé (nikoli rasové, nikoli rodové) společenství lidí, kteří mají společné území, společný jazyk, společný ekonomický život, společné psychické rysy, projevující se ve společné kultuře. Tuzemci Souostroví všechny tyto podmínky naprosto splňují! A dokonce mnohem více! (Zvlášť nám pomáhá geniální myšlenka soudruha Stalina, že tu vůbec nemusí být rasové ani rodové pokrevní pouto.) Naši tuzemci obývají pevně vymezené společné území (i když roztržité do ostrovů, ale v Tichém oceánu se tomu přece také nikdo nediví), kde jiné národy nežijí. Jejich ekonomické zřízení je podivuhodně jednotvárné: celé se dá vyčerpávajícím způsobem vylíčit na dvou stánkách strojopisu (kotlovka a direktivy účtárny, jak převádět fiktivní plat muklů na udržování zóny, na ostrahu, na platy velení a státu). Zařadíme-li do ekonomického zřízení i životní styl, zjistíme opět, že je na ostrově všude natolik stejný (a přitom nikde jinde už neexistuje!), že se muklové, převedení z jednoho ostrova na druhý, ničemu nediví, nekladou hloupé otázky a na novém místě okamžitě a neomylně jednají ("strava na vědeckém základě, krást, jak kdo umí"). Jedí stravu, jakou nikdo jiný na zemi nejí, nosí oděv, jaký nikdo jiný nenosí, a dokonce i denní řád je na všech ostrovech jednotný a pro každého mukla závazný. (Který etnograf nám poví o jiném národě, který by měl i jednotný denní řád, stravu a oděv?) Čemu ve vědecké definici říkáme společná kultura - to tam není dostatečně objasněno. Nemůžeme od muklů žádat jednotnou vědu a krásnou literaturu prostě proto, že nemají ani vlastní písmo, ani písemnictví. (Ale tak je tomu přece téměř u všech ostrovanů-tuzemců, u většiny je to právě důsledek nedostatku kultury, u muklů je to důsledek nadbytku cenzury.) Zato doufáme, že ve své studii ukážeme nad vši pochybnost společnou psychologii muklů, stejnorodost jejich chování v životě, dokonce i jednotu filozofických názorů. Ostatní národy o něčem takovém mohou pouze snít a ve vědecké definici národa se o tom ani nehovoří. Badatel pozoruje u muklů právě výrazný národní charakter. Mají svůj folklór a své hrdiny. Konečně je spojuje ještě jedna oblast kultury, již bezprostředně spjatá s jazykem. Pro ten se vžil termín mateřština. (S tímto termínem jsme se již setkali a v překladu jsme jej vyjadřovali jako "nejsprostší nadávky", "klení" atd., s vědomím, že nevystihujeme přesný obsah pojmu. V češtině nemá obdoby nejen lexikálně, ale především věcně. V ruštině je základem "materčiny", "matu", to, že nadávky jsou nejhrubšími urážkami matky. To čeština nezná. Vedle toho je to argot mnohem hlouběji oddělený od jiných rovin jazyka, někdy pro člověka mimo danou vrstvu naprosto nesrozumitelný. Což záhy také uvidíme. Pozn. překl.) Je to velmi zvláštní forma vyjadřování emocí, která je dokonce důležitější než celý jazyk, protože dává muklům možnost vzájemného dorozumění v mnohem energičtější a stručnější formě, než to umožňují jazykové prostředky.⁶¹² Psychologický stav muklů se tak nejlépe vybíjí a nachází nejadekvátnější výraz právě v této vysoce vyspělé materčíně. Pro celý ostatní jazyk jaksi ustupuje do pozadí. Ale i v něm nacházíme podivuhodnou příbuznost pojmů, stejnou logiku jazyka od Kolymy až po Moldávsko.

Jazyk tuzemců Archipelagu je bez zvláštního studia člověku zvenčí stejně nesrozumitelný jako jakýkoli cizí jazyk. Může čtenář třeba rozumět výrazům:

- sbločivaj lepeň!
 - ja ješče klykaju
 - dat' naboj (o čem)
 - lepit' ot fonarja
 - petušok k petušoku, rakovyje šejki v storonu!?
- (Ne, čtenář jim nerozumí, pozn. překl.)

⁶¹² Úspornost tohoto způsobu dorozumívání nás nutí k zamyšlení: není to počátek Jazyka budoucnosti?

Všechno, co jsme uvedli, nám dovoluje smělé tvrzení, že tuzemci na ostrovech Souostroví mají zvláštní národnostní příslušnost, v níž původní národnost člověka mizí.

Tušíme námitku. Někdo může říci: je to však národ, není-li doplňován běžným způsobem - plozením dětí? (Ostatně v Jedině vědecké definici se o ničem takovém nemluví!) Odpovídáme: ano, roste technickou metodou zavírání (svá vlastní mláďata z podivného rozmaru předává sousedním národům). Ale kuřata jsou přece také chována v inkubátoru a přece je proto nepřestáváme považovat za slepice a jíme jejich maso?

Jestliže však může být nějaká pochybnost o tom, jak muklové svou existenci začínají, o tom, jak tuto existenci končí, pochyby být nemohou. Umírají jako všichni, jenže mnohem houfněji a předčasněji. A jejich pohřební obřady jsou chmurné, skoupé a kruté.

Pár slov o termínu zek (mukl). Do roku 1934 platil oficiální termín "osoby zbavené svobody" (lišennyje svobody). Zkracovalo se to jako l/s. Zda se tuzemci nazývali podle těchto písmen "elesové", o tom žádné svědectví nemáme. Od roku 1934 byl zaveden termín "zaklučennyje" (velmi volně přeloženo - vězni, pozn. překl.). Vzpomeňme, že Souostroví již začalo kamenět, že se dokonce i oficiální jazyk začal přizpůsobovat, nemohl snést, aby v pojmenování tuzemců bylo víc svobody než vězení. Zkráceně se začalo psát: pro jednotné číslo z/k (zek), pro množné číslo - z/k z/k (zeka, zeka). Opatrovníci tuzemců to vyslovovali velmi často, všichni to slyšeli a všichni si zvykali. Úředně zrozené slovo se však nedalo skloňovat nejen v pádech, ale ani v čísle, bylo to pravé dítě mrtvé a negramotné epochy. Živé ucho bystrých tuzemců se s tím nemohlo smířit a na různých ostrovech a v různých krajích si začali ten název předělávat: někde se říkalo "Zachar Kuzmič" nebo (Norilsk) "zapolární komsomolci", jinde (Karelíe) se spíš říkalo "zak" (to asi mělo etymologický charakter), jinde (lota) - "zyk". Já jsem měl příležitost slyšet "zek".⁶¹³ Ve všech těchto případech se slovo začalo skloňovat, dostalo pády i množné číslo. (Šalamov trvá na tom, že se na Kolymě v rozhovoru užívalo "ze-ká". Můžeme jen litovat, že obyvatelům Kolymy na mraze zalehly uši.) V ruštině se píše zek s obráceným e, protože jinak by nebyla zajištěna tvrdá výslovnost.

Podnebí Souostroví je vždycky polární, i kdyby se ostrůvek zamotal do jižních moří. Podnebí Souostroví - dvanáct měsíců zima, zbytek léto. Sám vzduch pálí a štípe, a nejen od mrazu, nejen od přírody.

Muklové mají i v létě na sobě šedý krunýř vatovaných vest. To samo o sobě zároveň s vyholenými hlavami mužů vytváří jednotnou vnější podobu: zhrublost, odosobněnost. Ale i když je budete chvíli pozorovat, ohromí vás stejný výraz tváří - vždycky ve střehu, nelaskavé, bez trošky přátelství, lehce se měnící v rozhodný a dokonce krutý výraz. Jejich tváře vypadají, jako by byly odlity z nějaké tmavé mědi (muklové patří zřejmě k indické rase), jsou drsné, nelidské, proto, aby mohly být neustále vystaveny větru. Na každém kroku mukl čeká, že ho někdo rafne zleva nebo zprava. Stejně tak byste si mohli všimnout, že v činnosti, při práci, v zápase drží mukl ramena zpřímá, hrud' je připravena odrazit útok, ale jakmile zůstane v nečinnosti, o samotě, jakmile přemýšlí - krk už neudrží tíhu hlavy, ramena a záda se hned neodvratně nahrbí, jako by to měl od narození. Nejpřirozenější poloha rukou, jakmile jsou volné - dát je za záda, pokud mukl jde, pokud sedí, nechat je volně viset. Bude nahrben a skleslý i ve chvíli, kdy se přiblíží k vám - svobodnému člověku, a proto eventuálnímu veliteli. Bude se snažit nedívat se vám do očí, bude koukat do země, ale bude-li se muset na vás podívat - ohromí vás jeho tupý pitomý pohled, přestože bude vyjadřovat ochotu plnit váš rozkaz (ostatně tomu nevěřte, stejně ho nesplní). Poručíte-li mu, aby smekl (nebo se dovtípí sám) - nepříjemně vás zarazí jeho vyholená lebka, z hlediska antropologického - bude mít plno boulí, proláklín a asymetrie zjevně degenerativního rázu.

V rozhovoru bude stručný, bude mluvit bezvýrazně, monotónně, tupě nebo podlézavě, " pokud vás bude muset o něco žádat. Kdyby se vám někdy podařilo nepozorovaně vyslechnout tuzemce, když jsou mezi sebou, asi byste si navždy zapamatovali ten jejich zvláštní způsob řeči - jakési vyražení zvuků, zlost, posměšek, naléhavost a nikdy ne srdečnost. Tento způsob je tuzemcům natolik vlastní, že i když tuzemec zůstane o samotě s tuzemkou (ostatně zákony ostrova to přísně zakazují), nemyslete, že se tohoto způsobu zbaví. Bude si ji namlouvat stejně tvrdě a velitelsky, nelze si představit mukla, který říká něžná slova. Řeči muklů však nemůžeme upřít energičnost. Je to zčásti proto, že je zbavena jakýchkoli zbytečných výrazů a úvodních slov jako třeba: promiňte, prosím, jestliže nic nenamítáte. Nejsou v ní ani zbytečná zájmena a citoslovce. Muklova řeč míří přímo k cíli, tak jako on sám se dere proti polárnímu větru. Mluví

⁶¹³ Starý Solovčan D. S. L. tvrdí, že v roce 1931 slyšel, jak se strážný zeptal tuzemce: "Kdo jsi? Zek?"

tak, jako by svého partnera fackoval, bije slovy. Jako se zkušený bojovník snaží srazit nepřítele na kolena hned první ranou, snaží se i mukl vyvést partnera z míry, zbavit ho schopnosti mluvit, donutit ho, aby hned po první větě ztratil dech. Pokud někdo muklovi odpoví otázkou, odrazí ji nadobro.

S těmito odpudivými způsoby se čtenář může dodnes setkat při nečekaných okolnostech. Například na stanici trolejbusu vám prudký vítr vmete na nový kabát žhavý popel, mohl by se propálit. Nápadně popel setřepete, ale člověk vedle vás sype dál. Řeknete mu: "Poslyšte, soudruhu, nemohl byste s tím kouřením trochu opatrněji?"

Nejen že se neomluví, nedá si s cigaretou pozor, ale stručně na vás vyštěkne: "Copak nejste pojištěnej?"

A zatímco uvažujete, co byste mu odpověděl (člověka to vyvede z míry), leze před vámi do trolejbusu. Tak tohle se velice podobá tuzemským způsobům.

Vedle celé škály opravdových nadávek mají muklové také zásobu hotových obrátů, které umlčí jakékoli rozumné zasahování nebo příkaz zvenčí. Takové výrazy:

"Odprejskněte, nejsem vašeho vyznání!" nebo "Když tě (neserou) - tak se neutírej!" (Tady je v závorce foneticky analogický výraz jiného, mnohem sprostšího slova. Také druhé slovo ve větě tím pak nabývá naprosto jiného neslušného smyslu.) Takové šokující výrazy znějí zvláště neodolatelně z úst tuzemek, protože právě ony zvláště odvážně užívají v metaforách erotický podtext. Litujeme, že nám morální ohledy brání v tom, abychom tuto studii zpestřili takovými příklady. Dovolíme si uvést ještě jednu ilustraci pohotovosti a vtipnosti jazyka muklů. Jakéhosi tuzemce jménem Glik přivezli z obyčejného ostrova na zvláštní, do tajného vědeckovýzkumného ústavu (někteří tuzemci jsou od přírody tak vyspěli, že se dokonce hodí i k vědecké práci), ale z jakýchsi soukromých důvodů se mu nové výhodné místo nehodilo a chtěl se vrátit na svůj původní ostrov. Když ho povolali před tvář velmi autoritativní komise s velkými hvězdami na náramenících a oznámili mu:

"Jste inženýr-spojař a tak vás chceme využít...", nenechal je dořici "v oboru". Prudce sebou trhl:

"Využít? To mám na vás vystrčit zadek?" A sáhl na pásek u kalhot a učinil pohyb, jako by už chtěl zaujmout ono postavení. Komise přirozeně strnula a oněměla a z jednání a přemlouvání sešlo. Glika okamžitě poslali pryč.

Je pozoruhodné, že sami tuzemci Souostroví jsou si velmi dobře vědomi, jak zajímavým předmětem jsou pro antropologii a etnografii a dokonce se tím vychloubají, jako by tím sami před sebou stoupali na ceně. Je mezi nimi rozšířena legenda-anekdota, kterou často vyprávějí, že jakýsi profesor etnograf, zřejmě náš předchůdce, celý život studoval plemeno muklů a napsal dvousvazkový tlustopis, v němž dospěl k definitivnímu závěru, že vězeň je líný, nenažraný a mazaný (tady se vypravěč i posluchači významně smějí, jakoby s velkým uspokojením se na sebe kose podívají). Ale prý brzy nato posadili samotného profesora (velmi nepřijemný konec, ale u nás se nevinně nezavírá, takže tam něco být muselo). A tak se profesor potloukal po tranzitkách, na společných ztratil zbytek sil a tu pochopil svůj omyl, pochopil, že ve skutečnosti je vězeň - netečný, tenký a průsvitný. (Je to velmi přesná charakteristika a zase je v něčem lichotivá. Všichni se znovu smějí.) Už jsme říkali, že muklové nemají vlastní písemnictví. Avšak v osobním příkladu starých ostrovanů, v ústní tradici a ve folklóru je zpracován celý kodex správného muklovského chování, základní přikázání o vztahu k práci, k chlebovárcům, k okolí i k sobě samému. Ten se předává nováčkům. Celý tento kodex ve svém souhrnu, který je ztělesněn a vyjádřen v morální struktuře tuzemce, vytváří to, co nazýváme národním typem mukla.

Pečeť této příslušnosti proniká do člověka hluboko a navždy. Po mnoha letech, pokud se octne mimo území Souostroví, poznáš v tomto člověku nejdříve mukla a teprve pak - zda je to Rus, Tatar nebo Polák.

V dalším výkladu se pokusíme komplexně, jeden rys po druhém, prozkoumat národní charakter, životní psychologii a normativní etiku národa muklů.

Vztah k erární práci. Muklové mají naprosto nesprávné představy, že práce je tu proto, aby z nich vysála všechn život, proto je jejich hlavní záchranné krédo: pracovat, ale práci se neoddávat. Muklové dobře vědí: všechnu práci neuděláš (nikdy se neboj, že jako teď to rychleji dodělám a pak si sednu a odpočinu: jakmile si sedneš, hned dostaneš jinou práci). Práce má ráda blbce.

Ale co dělat? Otevřeně odmítat práci? To se tím spíše nesmí! Nechají tě shnit v korekcích, umoří tě hlady.

Chodit do práce je nutné, ale tam v pracovní době nesmíš makat, nýbrž "šťourat se", nesmíš zařezávat, nýbrž filmovat, flákat se (to znamená stejně nepracovat). Tuzemec neodmítá žádný příkaz otevřeně, rovnou - to by ho zahubilo. Ale - šponuje trpělivost. "Šponovat trpělivost" je jeden z hlavních pojmů a

výrazů Souostroví, je to hlavní a spásonosný vynález muklů (brzy ho obecně převzali i pracanti na svobodě). Mukl vyslechne všechno, co se mu řekne a souhlasně kývá hlavou. A odchází, aby příkaz provedl. Ale neprovádí!

Nejčastěji ani nezačne. To někdy cílevědomé a neúnavné velitele výroby přivádí k zoufalství! Přirozeně mají chuť - dát mu jednu do držky nebo ho praštit po hlavě. To tupé pitomé zvíře v hadrech - vždyť jsem mu to povídal rusky! Co je to za nechápavost? (Ale o to právě jde, že tuzemci špatně rozumějí ruštině, radě našich současných pojmů - třeba "dělnická čest", "uvědomělá kázeň" - v jejich ubohém jazyce není ani žádný ekvivalent.) Pokud však velitel přiletí podruhé - mukl se pod nadávkami pokorně skloní a začne rozkaz plnit.

Chleboďarcovo srdce trochu změkne, jde dál za svými neodkladnými četnými záležitostmi vedoucího a mukl si za jeho zády okamžitě sedne a nechá práce (pokud nad ním nevisí brigádyrova pěst nebo pokud mu nehrozí ztráta přidělu chleba teď hned nebo pokud nemá lákadlo v podobě zápočtu). Pro nás, normální lidi, je těžké takovou psychologii pochopit, ale je to tak.

Nechápavost? Naopak, výjimečná bystrost, přizpůsobená podmínkám. Na co může spoléhat? Práce se sama neudělá, velitel přijde znovu - bude to přece horší? Spoléhá na to, že k němu dnes potřetí velitel nejspíš už nepřijde. A zítřka se člověk teprve musí dožít. Ještě dnes večer mohou mukla poslat do transportu nebo převést do jiné brigády nebo může jít do nemocnice nebo ho mohou posadit do korekce - a to, co udělal, sežere někdo jiný? A zítra mohou toho mukla v této brigádě přeložit k jiné práci. Nebo sám velitel zruší příkaz, že se to má udělat docela jinak. Z mnoha takových případů se muklové důkladně poučili: nedělej dnes to, co můžeš udělat zítra. Kde si nastoupíš, tam také vystoupíš. Mukl se bojí vynaložit zbytečnou energii tam, kde by ji vynaložit nemusel. (Tuzemci znají pojem kalorie a je mezi nimi velice populární.) Muklové si mezi sebou otevřeně říkají: kdo veze, toho popohánějí (a kdo jako netáhne, nad tím se mávne rukou). Zkrátka, mukl pracuje jen od padla do padla.

Vědecká poctivost nás nutí uznat i jisté slabiny logiky našich úvah. Především proto, že táborové pravidlo "kdo veze, toho popohánějí" je současně staré ruské přísloví. U Dala⁶¹⁴ najdeme také jiný ryze muklovský výraz: "žije jen dneškem". Taková shoda v nás probouzí celou explozi myšlenek: teorie přejímání? Teorie migrujících námětů? Mytologická škola? Pokračujeme v těchto nebezpečných srovnáních a nacházíme mezi ruskými příslovími, která vznikla v dobách nevolnictví a už v 19. století byla zafixována, ještě tato:

- Práci nedělej, od práce neběhej (Úžasné! To je přece táborová zásada šponování:
- Pán bůh dej všechno umět, ale ne všechno dělat.
- Panské práci není konec.
- Snaživý koník dlouho nevydrží.
- Za jeden krajíc, týden práce navíc. (To je velmi podobné muklovské reakční teorii o tom, že ani velký příděl nekompensuje vynaložené síly.)

Co z toho vyplývá? Přes všechny zářivé mezníky našich osvobozovacích reforem, přes osvícení, revoluce a socialismus, si mužik-nevolník z dob Kateřininých tiskne černou hrubou ruku se stalinským muklem - protože jejich sociální postavení je naprosto odlišné? To není možné!

Tady jsme se svou erudicí u konce a vracíme se ke svému výkladu.

Ze vztahu k práci vyplývá i muklův vztah k velení. Navenek je velmi poslušný, jedno z "příkázání" muklů například zní: neodmlouvej! - nikdy se nehádej s velitelem. Navenek se mukl velitele velmi bojí, ohýbá hřbet, když mu velitel nadává nebo i když jenom stojí vedle.

Ve skutečnosti mukl naprosto pohrdá svými veliteli - v táboře i na práci, ale skrytě, nedává to najevo, aby si to neodnesl. Když se houfy muklů rozcházejí po všelijakých pracovních instruktážích, kázáních a důtkách, tiše se mezi sebou smějí: jen když to řekli, zapomenout to můžeme vždycky. Muklové se vnitřně domnívají, že stojí nad svými veliteli i ve vzdělání, i v tom, jak ovládají různá povolání, i v celkovém stupni pochopení života.

Musíme uznat, že často tomu tak opravdu je, ale muklové zde ve své ješitnosti zapomínají, že správa ostrovů má nad tuzemci stálou převahu ve svém světovém názoru. Proto je naprosto nesmyslná naivní představa muklů, že jak budu chtít, tak s ním zatočím (jako s velením) nebo že zákon jsem tu já.

Tady však máme vhodnou příležitost načrtnout dělicí čáru mezi tuzemským stavem a starým nevolnictvím.

⁶¹⁴ Dal, V., Poslovicy ruskogo naroda, M., 1957, str. 257.

Mužik neměl rád báryna, posmíval se mu, ale zvykl si v něm cítit něco vyššího, proto také existovali různí Saveljičové a Firsové, oddaní otroci. Tak tedy tomuto duchovnímu otroctví navždy odzvonili. A mezi desítkami miliónů muklů si nemůžeme představit ani jediného, který by svého velitele upřímně zbožňoval.

A tady je jeden výrazný národní rys, kterým se muklové liší od spoluobčanů mých i tvých, čtenáři: mukly netáhne pochvala, čestná uznání ani tabule cti (pokud nejsou bezprostředně spojeny s pirožkem navíc).

Všechno, čemu se na svobodě říká pracovní sláva, je pro mukly - pro jejich tupost - mlácení prázdné slámy.

Tím spíše jsou nezávislí na svých poručnících, tím méně se jim musí podbízet.

Muklové mají vůbec převrácenou celou stupnici hodnot, ale to nás nemůže překvapovat. Vzpomeňte si, že u barbarů je to vždycky tak: za malinkaté zrcátko dají tučné prase, za levné korále - koš kokosových ořechů. To, co je drahé nám, čtenáři, - ideové hodnoty, obětavost, touha nezištně pracovat ve jménu budoucnosti - muklům nejen chybí, ale navíc si toho necení ani za mák. Stačí říci, že muklům naprosto chybí vlastenecké cítění, že vůbec nemají rádi své ostrovy. Vzpomeňte si třeba na slova jejich národní písně:

Bud' prokleta, zlá Kolymo!
Ty svině nám našli planetu!...

Proto často podnikají nebezpečné daleké cesty za štěstím, jimž se litrově říká útěky.

Muklové si nejvíc cení a na první místo kladou tak zvaný příděl - to je kus černého chleba s různými příměsemi, špatně vypečený, my bychom ho ani nejedli. A toho přídělů si váží tím více, čím je větší a těžší. Kdo viděl, s jakou lačností se muklové vrhají na svůj ranní příděl a jak ho dojírají málem i s rukama, těžko od sebe tuto neestetickou vzpomínku odžene. Na druhé místo kladou machorku nebo domovinu, přitom jsou tržní poměry barbarské a živelné, nepřihlízejí k množství společensky prospěšné práce, obsažené v obou předmětech. Je to tím strašnější, že machorka u nich platí jako základní měna (na ostrovech neexistuje peněžní soustava). Na třetím místě je šlichta (ostrovni polévka bez tuků, bez masa, bez zavářky, bez zeleniny, jak je to u tuzemců zvykem). Snad ani secvičený parádní pochod gardistů v zářivých uniformách a ve zbrani nepůsobí na diváka tak odstrašujícím dojmem jako večerní příchod brigády muklů do jídelny pro šlichtu: ty vyholené hlavy, placaté čepice, hadry svázané provázkem, tváře zlé, křivé (kde berou ten kořínek a ty síly při pouhé šlichtě?), dvacet pět párů bot, provázkových i slaměných laptí - dupdup, dup-dup - dej sem příděl, velitýlku! Z cesty všichni, kdo nejste našeho vyznání! V tuto chvíli na pětadvaceti tvářích, blížících se ke kořisti, jasně spatříte národní charakter mukla.

Zjišťujeme, že když hovoříme o národě muklů, neumíme si téměř představit jednotlivé tváře, jména, individuality. Není to však naší metodou, je to odraz toho stádního způsobu života, jaký tento podivný národ vede. Zřekl se rodinného života, běžného u jiných národů, nezanechává potomstvo (jsou přesvědčeni, že jejich národ se reprodukuje jiným způsobem). Na Souostroví je velmi svérázný právě tento kolektivní způsob života - člověk neví, zda je to dědictví prvobytně pospolné společnosti nebo již úsvit budoucnosti. Asi - úsvit budoucnosti.

Další hodnotou muklů je spánek. Normální člověk se jen může divit, jak dlouho je mukl schopen spát a za jak rozmanitých okolností. Není ani třeba podotýkat, že neznají nespavost, nepoužívají prášky pro spaní, spí celou noc, a když je nepracovní den, tak ho také prospí. Je spolehlivě zjištěno, že stačí usnout, sotva si sednou u prázdných nosítek, zatímco je někdo nakládá, dokáží usnout při nástupu s rozkročenýma nohama. A dokonce když vedeni eskortou pochodují do práce, také dokáží usnout - ale to ne všichni, někteří přitom padají a probouzejí se. Ke všemu tomu mají jedno zdůvodnění: ve spaní rychleji utíká doba trestu. A ještě: *noc je na spaní a den k odpočinku.*⁶¹⁵⁾

Vracíme se k obrázku brigády, která si šlape pro "zákonnou" (jak se tu říká) šlichtu. Vidíme v tom výraz jednoho z nejdůležitějších národních rysů muklovského národa - životní průbojnosti (a to není v rozporu se sklonem k častému usínání. Právě proto usínají, aby ve chvílích bdění měli dost síly k průbojnosti!). Je to i přímá fyzická průbojnost ve finiši před cílem - jídlem, teplými kamny, sušárnou, úkrytem před deštěm. Mukl se neostýchá v takové tlačnici vrazit sousedovi rameno do boku. Když jdou dva muklové, aby zvedli kládu, zamíří oba ke špičce, aby ten silnější konec zůstal parťákovi. A jde o průbojnost i v obecnějším slova smyslu - je to snaha dosáhnout co nejvýhodnějšího postavení v životě. V

⁶¹⁵ Je to paradox, ale ruský národ má podobná přísloví: Najím se v chůzi, ve stoje se vyspím. Kde lehnu, tam spím.

tvrdých podmínkách ostrovů (jsou tak blízké podmínkám živočišné říše, že se nezmýlíme, budeme-li aplikovat Darwinovu teorii struggle for life) na úspěchu nebo neúspěchu v boji o místo často závisí sám život - a v tomto prorážení cesty pro sebe na úkor jiných tuzemci neznají regulující etické normy. Tak to přímo říkají: Svědomí? Zůstalo v osobních spisech. V životně rozhodujících chvílích se řídí známým pravidlem Souostroví: raději se zkurvit, než se trápit.

Průbojnost však může být úspěšná, jestliže je spojena se šikovností, s obratností i za nejtěžších okolností.⁶¹⁶ Tyto vlastnosti musí mukl projevovat denně, z nejprostších a nejnepatrnějších důvodů: aby zachránil před zkázou svůj ubohý obskurní majeteček - nějaký zprohýbaný kotlík, smradlavý hadr, dřevěnou lžici, jehlu - píchalku. Avšak v zápase o významné postavení v ostrovní hierarchii musí být mukl obratný ve vyšším, jemnějším a přesněji promyšleném smyslu. Tomu se říká filmování. Abychom svou studii nezahlcovali, uvedeme jeden příklad. Jakému muklovi se podařilo zaujmout významnou funkci vedoucího průmyslových dílen při hospodářství. Některé práce jeho dílny vykonávají dobře, některé ne, ale stabilita jeho postavení nezáleží ani tak na úspěšné práci jako spíše na fazóně jeho chování. Přijdou k němu třeba důstojníci MV a vidí na stole nějaké hliněné kužele. "Co to tu máš?" - "To jsou Zegerovy kužele." - "A na co jsou?" "Na zjišťování teploty v pecích." "A-A-ha," uctivě zamumlá velitel a pomyslí si: to jsem sem ale dal dobrého inženýra. Kužely se nedá žádná teplota zjistit. Nejsou ani ze standardní hlíny, bůhví z čeho jsou. Na kužele si už všichni zvykli a vedoucí dílen má na stole novou hračku - optický přístroj bez jediné čočky (kde by se na Souostroví vzala čočka?). A zase se všichni diví.

A muklův mozek musí být neustále zaměstnán takovými falešnými vedlejšími tahy. Mukl musí umět zhodnotit situaci, psychologicky odhadnout nepřítele a projevit pružnost v chování - od hrubého zásahu pěstí nebo hlasivkami k nejrafinovanější přetvářce, od naprosté nestydatosti k posvátné věrnosti slovu danému mezi čtyřma očima, tudíž na první pohled nezávaznému. (Muklové jsou například z neznámého důvodu věrni všem závazkům, vyplývajícím z tajných úplatků a jsou mimořádně trpěliví a pečliví při provádění soukromých zakázek. Prohlížíme-li si nějaké zázračné ostrovní dílo s vyřezáváním a intarziemi, jaké můžeme spatřit už jen leda v Ostankinském muzeu, těžko můžeme věřit, že to udělaly stejné ruce, které odevzdávají práci předákovi jen taktak, že stačí fouknout a všechno letí.) Tato pružnost chování se projevuje i ve známém pravidle muklů: když dávají - ber, když bijí, tak uteč.

Jednou z nejdůležitějších podmínek úspěchu v zápase o život je pro ostrovany GULagu jejich tajnůstkářství.

Svůj charakter a cíle skrývají tak hluboko, že se nezkušenému začínajícímu pohaněči zdá, že se muklové ohýbají jako travička pod botou nebo před větrem.⁶¹⁷ (Teprve později se s hořkostí přesvědčí o protřelosti a neupřímnosti ostrovanů.) Uzavřenost a tajnůstkářství je snad nejcharakterističtějším rysem muklovského plemene. Mukl musí skrývat svoje úmysly a své činy i před chleboďárci, i před dozorcí, i před brigádýrem, i před takzvanými práskači.⁶¹⁸ Musí skrývat své úspěchy, aby mu je někdo nepřekazil, musí skrývat plány, předpoklady, naděje - ať už se připravuje k velkému "útěku" nebo se chystá sehnat piliny do matrace. V muklovském životě je to vždycky tak - svěřit se znamená ztratit... Jeden tuzemec, kterému jsem nabídl machorku, mi vysvětlil: "Když se svěříš, kde se dá v teple spát, kde tě nenajde part'ák, polezou tam všichni a part'ák to vyčmouchá. Svěříš se, žeš poslal dopis po civilovi⁶¹⁹ a všichni mu ponесou dopisy a milého civila s nimi načapají. A když ti skladník slíbil, že ti vymění roztrhanou košili, mlč, dokud si ji nevyměníš, a až si ji vyměníš, tak zase mlč: nepřiveď ho do neštěstí, tobě se to také ještě může hodit.⁶²⁰ Po letech si mukl natolik zvykne všechno skrývat, že se k tomu už ani nemusí nutit: přirozená lidská touha svěřit se se svými dojmy v něm odumírá. (Snad bychom měli uznat, že to tajnůstkářství je obranná reakce svého druhu proti všeobecnému tajnému průběhu událostí? Vždyť před ním také všemožně skrývají informace, týkající se jeho osudu.) Muklovo tajnůstkářství vyplývá z jeho naprosté nedůvěřivosti. Nedůvěřuje nikomu ze svého okolí. Jednání na první pohled nezištné v něm probouzí podezření zvláště silné. Zákonem je tajga, ta formuluje nejvyšší imperativ lidských vztahů. (Na ostrovech Souostroví jsou skutečně velká území tajgy.) Tuzemec, který nejúplněji spojuje a projevuje tyto rasové vlastnosti - průbojnost, nelítostnost, obratnost, tajnůstkářství a nedůvěřivost, nazývá sám sebe a

⁶¹⁶ Rusové říkají: Předkem se klaní, bokem kouká a zadkem omakává.

⁶¹⁷ Porovnej si s ruským: Raději se ohnout, než se dát zlomit.

⁶¹⁸ Bezvýznamný jev, vyskytující se na ostrovech, domníváme se, že je zbytečné se jím v naší studii zabývat.

⁶¹⁹ Ostrovy mají svou poštu, ale tuzemci jí raději nepoužívají.

⁶²⁰ Srovnej ruské: Našel's, mlč, ztratil's, mlč. Upřímné řečeno, paralela těchto dvou životních pravd nás poněkud vyvádí z míry.

nazývají ho tak i jiní - synem GULagu. Je to něco jako čestné občanství a získává se pochopitelně po mnoha letech pobytu na ostrovech.

Syn GULagu považuje sám sebe za neproniknutelného, přitom se domnívá, že on sám prokoukl ostatní skrz naskrz a, jak se říká, vidí jim až do žaludku. Snad je tomu tak, ale tady se právě ukazuje, že ani ti nejbystřejší muklové nemají úplný rozhled, že nevidí daleko dopředu. Řadový mukl a dokonce i syn GULagu sice velmi střízlivě posuzují činy bezprostředně blízké a velmi přesně dokáží rozvrhnout své jednání pro nejbližší hodiny, ale nejsou schopni abstraktního myšlení, nejsou schopni pochopit obecné jevy a dokonce ani neumějí o budoucnosti hovořit. I v jejich gramatice se budoucí čas používá zřídka: dokonce, i pokud jde o zítřek, používá se budoucí čas s jistou dávkou podmíněnosti, ještě opatrněji pak, pokud jde o dny týdne, co už začal, a nikdy od mukla neuslyšíš větu: "Příští jaro budu..." Protože všichni vědí, že je třeba teprve přečkat zimu, a ostatně kterýkoli den ho osud může vrhnout z jednoho ostrova na druhý. Opravdu: můj den - můj život!

Synové GULagu jsou hlavními nositeli tradic a takzvaných příkázání muklů. Na různých ostrovech mají různý počet těchto příkázání, jejich formulace nejsou všude přesně stejné a jejich systemizace by mohla být předmětem zajímavého zvláštního výzkumu. Tato příkázání nemají s křesťanstvím nic společného. (Muklové jsou nejen národ ateistický, pro ně vůbec není nic svaté a každou vznešenou substanci okamžitě poníží a vysmějí se jí. To se odráží i v jejich jazyku.) Synové GULagu však tvrdí, že se neztratí ten, kdo žije na Souostroví podle jejich příkázání.

Existují takováto příkázání: Nepráskej (jak tomu máme rozumět? Zřejmě aby nebylo moc kraválu). Nelízej misky, to znamená, neklesni až na smetiště, což je u muklů považováno za začátek konce. Nebuď hyena. A jiné.

Zajímavé je příkázání: Nestrkej nos do cizího kolíku! Řekli bychom, že to je veliký úspěch tuzemského myšlení: vždyť je to princip negativní svobody, to je obrácené "My home is my castle" a dokonce něco víc, protože nemluví o vlastním kotlíku, ale o cizím (ale ten jeho se rozumí sám sebou). Známe tuzemské poměry a musíme proto "kotlík" chápat široce: nejen jako začazenou, zprohýbanou nádobu a dokonce ne jako nějaké konkrétní nelákavé jídlo v tom kotlíku, ale jako všechny způsoby shánění jídla, všechny metody boje o existenci a dokonce v mnohem širším smyslu slova - jako muklovu duši. Zkrátka, nech mě žít tak, jak já chci, a sám si žij, jak chceš - to je význam tohoto příkázání. Tvrdý, krutý syn GULagu se v tomto příkázání zavazuje, že nebude používat svou sílu a průbojnost z pouhé zvědavosti (ale zároveň ho to zbavuje jakýchkoli morálních závazků. Můžeš vedle třeba chcípat, mně je to jedno. Krutý zákon, ale přece jenom je mnohem humánnější než zákon galerky, ostrovních kanibalů - "chcípni ty dnes a já zítra". Kanibal, příslušník galerky, zdaleka není lhostejný ke svému sousedu: uspíší jeho smrt, aby oddálil svou, a někdy jeho umírání bude pro potěšení nebo ze zvědavosti pozorovat).

Konečně existuje souhrnné příkázání: nevěř, neboj se, nepros! V tomto příkázání je velmi jasně, ba sošně, vyjádřen celkový národní charakter mukla.

Jak by bylo možné vládnout (na svobodě) národu, kdyby se řídil tak hrdým příkázáním...? Hrůza pomyslet.

Toto příkázání nás přivádí ke zkoumání již ne každodenního chování muklů, ale k pohledu na jejich psychologickou podstatu.

První, čeho si na synu GULagu ihned povšimneme a co pak vidíme stále víc a víc, je duševní rovnováha, psychologická stabilita. Z tohoto hlediska je zajímavý obecný filozofický názor mukla na své místo ve vesmíru.

Na rozdíl od Angličana nebo Francouze, kteří jsou celý život hrdí na to, že se jako Angličané nebo Francouzi narodili, není mukl na svou národní příslušnost vůbec hrdý, naopak: chápe ji jako krutou zkoušku, touto zkouškou chce však projít důstojně. Muklové mají dokonce takový příznačný mýtus: prý kdesi existují "brány Souostroví" (srovnej v antice Herkulovy sloupy). A na vnější straně této brány prý může vstupující číst nápis: "Nezoufej!" a na druhé straně může člověk branou vycházející číst: "Příliš se neraduj!" A hlavně, dodávají muklové, tyto nápisy vidí jen ti chytří, pitomci je nevidí. Často se tento mýtus vyjadřuje prostým životním pravidlem: když přicházíš, nebuď smutný, když odcházíš, neraduj se. Pod tímto zorným úhlem musíme chápat muklovy názory na život na Souostroví a na život ostatního prostoru. Tato filozofie je právě zdrojem muklovy psychologické stability. Ať jsou okolnosti pro něj sebechmurnější, sverští na své hrubé ošlehané tváři obočí a řekne: "Hloub než do šachty mě nestrčí." Nebo se navzájem uklidňují:

"Mohlo by to být horší!" A skutečně v nejhlubším utrpení hladu, zimy a duchovního úpadku je toto tvrzení:

"Mohlo by to být horší!" opravdu povzbuzující.

Mukl je vždycky připraven na nejhorší, prostě žije v očekávání ran osudu a d'ábelských podrazů. Naopak, každou dočasnou úlevu chápe jako nedorozumění, jako omyl. V tomto neustálém očekávání neštěstí uzrává tvrdá muklova duše, jež se nechvěje o vlastní osud a je nelítostná k osudům cizím.

Úchytky od stavu rovnováhy jsou u mukla nepatrné - jak směrem k lepšímu, tak směrem k horšímu, jak směrem k radosti, tak směrem k zoufalství.

Dobře to vyjádřil Taras Ševčenko (který nějakou dobu strávil na ostrovech v dobách předhistorických): "Není teď ve mně téměř ani smutku, ani radosti. Zato mám v sobě morální klid, hraničící s chladnokrevností. Což mohou neustálá neštěstí člověka tak změnit?"⁶²¹

Právě. Právě že ano. Stabilní stav lhostejnosti se pro mukla stává nezbytnou ochranou, aby mohl přežít dlouhá léta pochmurného ostrovního života. Pokud v prvním roce na Souostroví nedosáhne tohoto otupělého, tohoto ztlumeného stavu, obvykle umírá. Dosáhne-li ho - zůstane naživu. Zkrátka, když nechcípneš, tak si zvykneš.

Mukl má otupeny všechny smysly, jeho nervy zhrubly. Zlhostejněl k vlastnímu neštěstí a dokonce i k trestům, jež mu ukládají ochránci plemene, a už téměř vůbec necítí duševní soucit ani s vlastním životem, ani s neštěstím lidí kolem. Na něčí výkřik bolesti nebo na ženské slzy ani hlavu neotočí - tak jsou jeho reakce utlumeny. Často jsou muklové krutí k nezkušeným nováčkům, posmívají se jejich chybám a neštěstím - ale nesudte je přísně - není to ze zloby, prostě v nich odumřel soucit a zůstala jen směšná vnější stránka věci. Mezi mukly je jako světový názor nejrozšířenější - játalismus. Je to jejich obecný hluboký rys. Dá se vysvětlit jejich podřízeným postavením, naprostou neznalostí toho, co se s nimi stane v nejbližší chvíli, praktickou nemožností ovlivnit události. Mukl fatalismus nezbytně potřebuje, protože ho utvrzuje v jeho duševní stabilitě. Syn GULagu se domnívá, že nejlepší je spoléhat se na osud. Budoucnost je zajíc v pytli, a když ji člověk pořádně nerozumí a nedovede si představit, co se s ním stane za různých životních okolností, je lépe o nic doopravdy neusilovat, ani se něčemu vytrvale nebránit - třeba když ho přemístí ují do jiného baráku, do jiné brigády, na jiné táborové středisko. Třeba to bude k dobrému, ale také možná k horšímu, ale buď jak buď si nemůžeš nic vyčítat: i když je to horší, nezpůsobil sis to sám. A tak si člověk uchová vzácný pocit odosobnění, nezačíná se po něčem pachtit a pít.

Při osudu tak neznámém, je muklům vlastní hluboká pověřivost. Jedna z pověr je bezprostředně spojená s fatalismem: budeš-li se příliš starat o své bydlo nebo dokonce o komfort, určitě *shoříš v transportu*.⁶²²

Fatalismus muklů se nevztahuje jen na osud jednotlivce, ale i na obecný běh události. Ani je nenapadne, že by bylo možné obecný běh událostí změnit. Mají takovou představu, že Souostroví existuje věčně a že dříve to tu bylo ještě horší.

Ale snad nejzajímavější psychologický moment je v tom, že muklové mají svůj stabilní lhostejný stav za těch věru nenáročných a ubohých podmínek - za vítězství lásky k životu. Stačí, aby sled neštěstí trochu povolil, aby rány osudu trochu prořídly - a mukl už vyjadřuje spokojenost se životem a je hrdý na své chování v tomto životě. Čtenář snad spíše uvěří v tento paradoxní rys, jestliže ocitujeme Čechova. V jeho povídce *Ve vyhnanství* vyjadřuje převozník Semjon Tolkovjv tento pocit slovy:

"Došel jsem... tak daleko, že mohu spát na zemi nahý a žrát trávu. *A dej Bůh každému takový život* (kurzíva - A. S.). Nic nepotřebuji a nikoho se nebojím a cítím se tak, že není člověka bohatšího a svobodnějšího než já."

Tato ohromující slova nám doslova znějí v uších: nejednou jsme je slyšeli od muklů na Souostroví (a jen se divíme, jak k nim mohl přijít Čechov?). *A dej Bůh každému takový život* - jak se vám to líbí?

Dosud jsme mluvili o pozitivních stránkách národního charakteru. Nesmíme však zavírat oči ani před jeho negativními stránkami, před některými dojemnými národními chybami, které jsou jaksí ojedinělé a do jisté míry jsou v rozporu s tím, co jsme již uvedli.

Čím neochvějnější a čím tvrdší je nevíra tohoto, zdálo by se, ateistického národa (který například naprosto neuznává poučku Evangelia "nesudte, abyste nebyli souzeni", domnívá se, že jeho soudní záležitosti na Evangelii nezávisí) - tím horečněji se ho zmocňují záchvaty naprosté lehkověrnosti. Mohli

⁶²¹ Dopis Repninové.

⁶²² Požáry v doslovném smyslu slova mukly nezajímají, neváží si svých obydlí, ani se nesaží zachránit hořící budovy, jsou si přece jisti, že je někdo nahradí. *Shořet* se používá, jen pokud jde o vlastní osud.

bychom to vyjádřit takto: v tom omezeném obzoru, kde mukl vidí dobře, tam nevěří ničemu. Ale protože nemá abstraktní náhled, není mu vlastní historický aspekt, oddává se s barbarskou důvěrou každé vzdálené pověsti, věří tuzemským zázrakům.

Starým příkladem tuzemské lehkověrnosti jsou naděje, vkládané do příjezdu Gorkého na Solovky. Ale není třeba chodit tak daleko. Na Souostroví vládne stále a téměř obecné náboženství: je to víra v takzvanou amnestii.

Je těžké vysvětlit, co to je. Není to jméno ženského božstva, jak by si snad čtenář mohl myslet. Je to něco jako Druhý příchod Páně u křesťanských národů, taková oslňující záře, v níž okamžité roztají ledy Souostroví, roztají dokonce i samy ostrovy, a všichni tuzemci se budou na teplých vlnách plavit do slunečných krajů, kde ihned najdou blízké a milé lidi. Snad je to jen poněkud transformovaná víra v boží říši na zemi. Tato víra nebyla nikdy jediným reálným zázrakem potvrzena, je však velmi životaschopná a tvrdošijná. A tak jako jiné národy spojují svoje důležité obřady se zimním a letním slunovratem, tak muklové mysticky očekávají (vždycky bezvýsledně) první dny listopadu a května. Když na Souostroví zafouká jižní vítr, hned se začne šeptat z ucha do ucha: "Určitě bude amnestie! Už to začíná!" Když nastanou kruté severní bouře, ohřívají si muklové zkrěhlé prsty, dýchají na ně, třou si uši, podupávají a vzájemně se povzbuzují: "To znamená, že bude amnestie. Jinak všichni k... zmrzneme (tady je nepřeložitelný výraz). Určitě teď bude."

Škodlivost jakéhokoli náboženství je dávno dokázána - a tady ji také vidíme. Tato víra v amnestii tuzemce velmi oslabuje, uvádí je do stavu snění, jenž jim jinak není vlastní, někdy nastávají taková období epidemie, kdy muklům naléhavá erární práce doslova padá z rukou. Má to prakticky stejný účinek, jaký mívají opačné temné pověsti o transportech. Pro každodenní budovatelskou činnost je mnohem výhodnější, aby tuzemci neměli žádné citové výkyvy.

Muklové mají ještě jednu národní slabost, která se u nich udržuje nepochopitelným způsobem bez ohledu na celý jejich způsob života - je to tajná touha po spravedlnosti. Tento podivný cit pozoroval i Čechov na ostrově zcela jiného Souostroví: "Ať je katoržník sebehloběji zkažený a nespravedlivý, ze všeho nejvíce miluje spravedlnost, a když ji nemají lidé, stojící nad ním, rok od roku je zatvrzelejší a propadá hluboké nevěře."

Čechovovy postřehy se sice nikterak netýkají našeho případu, ale ohromují nás svou přesností.

Od chvíle, kdy se muklové dostanou na Souostroví, je každý den a každá hodina jejich zdejšího života nepřetržitým sledem nespravedlností. I oni sami v této situaci jednají jen nespravedlivě - a zdálo by se, že by si bývali na to měli už dávno zvyknout a přijmout nespravedlnost jako obecnou životní normu. Ale kdež! Každá nespravedlnost ze strany vůdců plemene a jeho poručníků je neustále zraňuje, zraňuje je stejně jako první den.

(A nespravedlnost, směřující zdola nahoru, v nich vyvolává bouřlivý smích.) A ve svém folklóru už vytvářejí legendy dokonce ani ne o spravedlnosti, ale - s jistou nadsázkou o nevysvětlitelné velkorysosti. (Tak například vznikl mýtus o velkorysosti vůči F. Kaplanové, který se držel Souostroví desítky let. Prý nebyla popravena, prý doživotně sedí v různých věznicích, a vyskytovali se dokonce i mnozí svědkové, kteří tvrdili, že s ní byli v transportu nebo od ní dostávali knihy v butyrské knihovně.⁶²³ Ptáte se, nač tuzemci potřebovali tento nesmyslný mýtus? Jenom jako mezní příklad úžasné velkorysosti, již by chtěli věřit. V duchu ji pak obrátí ve svůj prospěch.) Známe také případy, kdy si mukl na Souostroví oblíbil práci (A. S. Bratčikov: "Jsem hrdý na to, co vykonaly mé ruce".) Nebo ji aspoň nepřestali mít rádi (muklové německého původu), ale to jsou případy tak výjimečné, že je nebudeme zkoumat jako celonárodní, třebaš poněkud zvláštní rys.

Nechť se čtenář nedomnívá, že jiný tuzemský rys - chuť vyprávět o minulosti - je v rozporu s tajnůstkářstvím. U všech ostatních národů je to rys vlastní starým lidem, lidé středního věku však o minulosti vyprávějí neradi a dokonce se toho bojí (zejména ženy, zejména každý, kdo vyplňuje dotazníky, a vůbec všichni). V tomto směru se muklové chovají jako národ samých dědků a bab. (V jiném slova smyslu zase žijí jako naprosté děti, protože mají své vychovatele.) Člověk z nich nedostane ani slovo, pokud jde o dnešní drobné každodenní tajnosti (kde se dá ohrát jídlo v kotlíku, kdo by vyměnil

⁶²³ Nedávno velitel Kremlu, soudruh Malkov, oficiálně tyto pověsti vyvrátil a pověděl nám, jak hned tenkrát Kaplanovou zastřelil. Také Děmjan Bědnj byl této popravě přítomen. A už to, že nebyla jako svědkyně na procesu eserů v roce 1922, by bylo mělo mukly přesvědčit. Ale ti o žádném takovém procesu už nevědí nic. Domníváme se, že pověst o doživotním vězení Kaplanové vznikla na základě doživotního trestu Berty Gandalové. Tato nic netušící žena přijela z Rigy do Moskvy právě v době atentátu, kdy bratři Gandalové (kteří čekali na Kaplanovou v autě) byli popraveni. Za to dostala doživotí.

machorku), ale o minulosti vykládají všechno naplno, srdce dokořán: jak žil, než se dostal na Souostroví a s kým spal, a jak se sem dostal. Celé hodiny poslouchají, kdo se sem jak dostal, a ty jednotvárné historky je nikdy neomrzí. A čím náhodnější, povrchnější a kratší je setkání dvou muklů (spali vedle sebe jednu noc na takzvané tranzitce) - tím obsírněji a podrobněji se snaží jeden druhému o sobě povědět všechno.

Tady je zajímavé srovnání s postřehem Dostojevského. Poznává, že každý o sobě choval a protřpěl příběh toho, jak se dostal do Mrtvého domu, ale nebylo tu zvykem o tom mluvit. To chápeme: je to proto, že se do Mrtvého domu lidé dostali pro své zločiny. A trestanci na to neradi vzpomínali.

Ale na Souostroví se mukl dostává nevysvětlitelným zvratem osudu nebo zlou shodou náhod - v devíti případech z desíti si však není vědom žádného zločinu, a proto není na Souostroví příběhů zajímavějších a pro posluchače dojemnějších než příběh, jak jsem se sem dostal".

Četná vyprávění muklů o minulosti, jež naplňují celé jejich večery v barácích, mají také jiný cíl a jiný smysl. Nakolik je přítomnost i budoucnost mukla nejistá, natolik je jeho minulost nezvratná. Nikdo nemůže muklovi minulost sebrat. A ostatně každý byl v minulém životě něco víc než dnes (protože nikdo nemůže být méně než mukl. Dokonce i opilému tulákovi říkají mimo Souostroví soudruhu). Proto muklova ješitnost ve vzpomínkách znovu dobývá výšin, z nichž ho život svrh⁶²⁴. Vzpomínky jsou vždycky vylepšeny, dostávají se do nich vymyšlené (ale zcela pravděpodobné epizody a mukl-vypravěč (i posluchači) pociťují blahodárný návrat sebedůvěr.

Existuje i jiná forma upevňování sebedůvěry - četné folkloristické příběhy o šikovnosti a štěstí národa muklů. Jsou to dosti hrubé příběhy, připomínají vojenské legendy z nikolajevských dob, (když se šlo na vojnu na dvacet pět let). Budou vám povídat, jak šel jeden mukl k veliteli naštipat dříví do kuchyně a velitelova dceruška za ním sama přiběhla do dřevníku. A jak chytrák pomocný strážný udělal podkop pod barák a strkal kotlík pod otvor v podlaze balíčkové pošty. (V balíčcích zvenku někdy posílají vodku, ale na Souostroví je prohibice a má se podle protokolu hned vylít - ostatně ji nikdy nikdo nevyžil. Tak prý ten chytrák vodku nabíral do kotlíku a byl neustále opilý.)

Muklové si vůbec cení humoru a mají ho rádi. To nejvíc potvrzuje, jak zdravý je duch těch tuzemců, kteří dokázali přežít první rok. Vycházejí z toho, že slzami si člověk nepomůže a za smích nedá nic. Humor je jejich skutečným spojencem, bez něhož by snad život na Souostroví byl naprosto nemožný. I nadávek si cení podle toho, jak jsou legrační: čím smělejší, tím přesvědčivější. Každá jejich odpověď na otázku, každý jejich soud o tom, co se děje kolem, jsou okořeněny aspoň troškou humoru. Zeptáš se mukla, jak dlouho už je na Souostroví, neřekne "pět let", ale

"No, pět ledně jsem si odseděl."

(Svůj pobyt na Souostroví z nějakého důvodu nazývá sedět, ačkoli se tu sedí ze všeho nejméně.)

"Je to těžké?" zeptáš se. Odpoví s vtipem:

"Těžkých je jen prvních deset let."

Člověk vyjádří politování, že musí žít v tak tvrdém podnebí, a on odpoví:

"Podnebí je zlé, ale společnost dobrá."

Nebo se o někom, kdo ze Souostroví odjel, říká:

"Dostal tři, odseděl pět, ven se dostal před termínem."

A když začali na Souostroví jezdit vězňové s poukazem na čtvrt století:

"Teď má na pětadvacet let živobytí zajištěno!"

Celkově hodnotí Souostroví takhle:

"Kdo tu nebyl, ten tu bude, kdo tu byl, nezapomene." (To je nepodložená generalizace: čtenáři, ani vy, ani já se tam vůbec nehodláme dostat, že?) Ať slyší muklové - kdekoli a kdykoli - něčí prosbu o přídavek čehokoli (třeba horké vody do hrnku), všichni sborem volají:

"Prokurátor ti přidá!"

(Na prokurátory mají muklové nepochopitelný vztek, často to dávají najevo. Na Souostroví je například rozšířen takový nespravedlivý výraz:

"Prokurátor - sekera."

Nevidíme v tom žádný smysl. S politováním zde musíme zaznamenat jeden z případů poruchy asociativních a příčinných vztahů, které snižují myšlení muklů pod průměrnou úroveň lidského myšlení. O tom trochu dále.

A tady ještě pár příkladů milých nevinných vtipů:

⁶²⁴ Starý hluchý klempíř nebo učňovský kluk-malíř nejsou o nic méně ješitní než slavný moskevský režisér. Na to nesmíme zapomínat.

"Pořád spí, nemá si ani kdy odpočinout."

"Vodu nepiješ, kde sílu nabereš?"

Ke konci pracovní doby si určitě zažertují na účet nenáviděné práce (když už nedočkavě čekají na "padla"):

"Ech, teď se práce rozjela, ale den je krátký!" A ráno, místo aby se do práce dali, chodí z místa na místo a říkají:

"Už aby byl večer a zítra(!) zase do práce!"

A tady už můžeme sledovat mezery v jejich logickém myšlení. Známe tuzemský výraz: "My ten les nesázeli, nebudeme ho taky kácet." Ale kdyby tak měl každý uvažovat - vždyť lesní dělníci stromy také nesázeli, ale těží dříví velice úspěšně! Takže se tu projevuje typický dětský charakter tuzemského myšlení, jistý dadaismus.

Nebo ještě něco (z dob Bělomořského kanálu): "Ať pracuje medvěd!"

Ale vážně, můžeme si snad představit medvěda, budujícího veliký kanál? Otázka medvědí práce byla dostatečně osvětlena v díle I. A. Krylova. Kdyby existovala sebemenší možnost zapojení medvědů do cílevědomé práce - nepochybně, že by se to bylo bývalo v posledních desetiletích udělalo, že by už existovaly celé medvědí brigády a medvědí táborová střediska.

Tuzemci mají, pravda, také další charakteristiku medvědů - velmi nespravedlivou, ale hluboce zažitou:

"Velitel je medvěd."

Nemůžeme vůbec pochopit, jaká asociace mohla zrodit takovou charakteristiku. Nechtěli bychom si o tuzemcích myslet něco tak špatného, abychom ty dva výrazy porovnali, vyvodili z toho nějaký závěr.

Přecházíme k jazyku mukulů a dostáváme se do velkých obtíží. Nemluvím ani o tom, že jakákoli studie o nově objeveném slovníku tvoří vždy zvláštní knihu a zvláštní vědeckou disciplínu. V našem případě jde ještě navíc o specifické obtíže.

Jednou z nich je sepětí jazyka a nadávek, o tom jsme se už zmínili. Tyto dvě složky nelze oddělit (protože živý organismus se nedá rozpůlit)!⁶²⁵ Ale zveřejnit ve vědecké práci všechno, jak to bylo, nemůžeme s ohledem na výchovu naší mládeže.

Další obtíž je v tom, že musíme zvláště vymezit vlastní jazyk národa mukulů a jazyk plemene kanibalů (kterým se jinak říká galerka nebo urkové), rozptýleného na Souostroví. Jazyk plemene kanibalů je naprosto samostatná větev filologického kmene, která nemá obdoby a příbuzných větví. Tento předmět je hoden zvláštního zkoumání, nás by jen popletla ne srozumitelná kanibalská lexika (třeba: ksíva^x - dokument, známečka - kapesník, roh - kufr, cibule - hodinky, prochory^x - vysoké boty). Potíž je však v tom, že jiné lexikální prvky kanibalského jazyka si jazyk mukulů přisvojuje a obohacuje se jím: pískat, filmovat, pustit kouř, kantovat se^x, flákat se, květ, polokvět, filcunk, odmítači, šalašovka^x, bacila, dát se ke galerce a jiné a jiné. (^x - výraz ruský, převzatý do českého překladu jako nepřeložitelný nebo v převzaté podobě lépe vystihující předmět, pozn. překl.)

Mnoha slovům zde nemůžeme upřít vtip, obraznost a dokonce ani všeobecnou srozumitelnost. Jejich korunou je zvolání "na cirlech"! Dá se do ruštiny přeložit jen složitým opisem. Utíkat nebo podávat něco na cirlech znamená: i po špičkách, i rychle, i s oddaností - a to vše zároveň.

Zkrátka se nám zdá, že moderní ruštině tento výraz velice chybí! Zejména proto, že v životě takové jednání vidíme často.

Ale to už jsou zbytečné starosti. Autor těchto stránek skončil svou dlouholetou studijní cestu na Souostroví a velmi se obával, zda se bude moci vrátit k pedagogické činnosti na vysoké škole etnografické - a to nejen ve smyslu kádrového oddělení, ale i proto, zda nezaostal za moderní ruštinou a zda mu budou studenti dobře rozumět. A najednou s údivem a radostí uslyšel od studentů prvních ročníků stejné výrazy, na jaké si jeho ucho zvyklo na Souostroví a které až dosud tolik chyběly ruskému jazyku: "celou cestu", "ještě novou", "frája", "blbec a uši má studené", "peče to s chlapy" a ještě mnohé a mnohé jiné!

Jazyk mukulů má tedy neobyčejnou moc, která mu nevysvětlitelně pomáhá pronikat do naší země a především do jazyka mládeže. Máme tedy naději, že v budoucnosti bude proces probíhat ještě průrazněji a že se všechna uvedená slova do ruského jazyka také dostanou a snad se i stanou jeho ozdobou.

⁶²⁵ Teprve nedávno jakási Stalevskaja z vesnice Dolgoděrevenskoje v Čeljabinské oblasti objevila správnou cestu: "Proč jste nebojovali o čistotu jazyka? Proč jste organizovaně nepožádali vychovatele o pomoc?" Když jsme pobývali na Souostroví, něco tak skvělého nás prostě ani nenapadlo, jinak bychom to byli mukulům poradili.

Ale úkol badatelů je teď ještě těžší: musí oddělit jazyk ruský a jazyk muklovský!

Konečně nám vědecká důkladnost nedovolí obejít ještě čtvrtou obtíž: prvotní, jaksi předhistorický vliv samotného ruského jazyka na jazyk muklů a dokonce i na jazyk kanibalů (nyní se už tento vliv neprojevuje). Jak jinak bychom si mohli vysvětlit, že u Dala nacházíme výrazy analogické specificky ostrovním pojům:

žít zákonem (kostromské) - ve smyslu žít se ženou (na Souostroví: žít se ženou v zákoně)

štípnout - ukrást z kapsy (na ostrovech přidali předložku - zaštípnout)

scházet - znamená - chudnout, hubnout (srovnej docházet) nebo přísloví u Dala

"šči - jsou hodné" a celá řada ostrovanských výrazů:

lidský mráz (když není moc silný), lidský táborák atd.

A "myši nechytá" - také najdeme u Dala.⁶²⁶

A "kurva" znamenalo špióna už za dob P. F. Jakuboviče.

A existuje ještě pěkný tuzemský výraz "popadnout za rohy" (o každé vytrvale vykonávané práci a vůbec o každé vytrvalosti, trvání na svém), "srazit rohy", "setřit rohy" - ten v moderní době obnovuje právě staroruský a slovanský smysl slova rohy (vychloubačnost, prezíravost, pýcha) na rozdíl od smyslu vneseného zvenčí, podle překladů z francouzštiny "nasadit parohy" (jako manželčina nevěra), což se u prostého lidu vůbec neujalo. Také inteligence by to byla zapoměla, kdyby to nebylo spjato s Puškinovým soubojem. Všechny tyto nekonečné obtíže nás zatím nutí odložit jazykovou část studie.

Na závěr několik osobních poznámek. Muklové se zpočátku autorovi této studie, když se jich snažil vyptávat, vyhýbali: domnívali se, že je to pro kmotra. (To je jejich duševně spřízněný opatrovník, k němuž se však jako ke všem opatrovníkům chovají nevděčně a nespravedlivě.) Když se pak přesvědčili, že tomu tak není, a když navíc pokaždé dostali machorku (drahé druhy nekouří), začali se k badateli chovat velmi srdečně a ukázali tak, že jejich nitro je nezkažené. Velmi mile začali badatele oslovovat někde Kopr Okurkovič, jinde Fan Fanyč. Je třeba říci, že se na Souostroví jména po otci vůbec nepoužívá, proto má takové uctivé oslovení humoristický odstín. Zároveň tím projevili, že jejich intelektu je smysl dané práce nedostupný.

Autor se domnívá, že tato studie je úspěšně dokončena, hypotéza plně dokázána a že v polovině 20. století byl objeven naprosto nový a dosud neznámý národ, etnický celek, čítající mnoho miliónů příslušníků.

20 HLÍDACÍ BESTIE

Název kapitoly nemá být hrubou urážkou, musíme se jen držet táborové tradice. Když to tak zvážíme, zvolili si takový los sami: mají stejnou funkci jako hlídací psi a se psy také zacházejí. Existuje dokonce zvláštní služební řád pro výkon služby se psy. Celé komise důstojníků sledují činnost každého psa, vychovávají v něm dobrou zlobu. A když stojí vydržování jednoho štěněte ročně náš lid jedenáct tisíc předchruščovovských rublů (vlčáci jsou živeni lépe než vězňové),⁶²⁷ stojí vydržování každého důstojníka asi o něco víc, ne?

A tak v celé naší knize pocítujeme rozpaky: jak jim vůbec říkat? "Načalstvo, velitelé" to je příliš obecné a zahrnuje i poměry na svobodě, celý život státu, a je to také už příliš otřelé. "Šéfové" - také. "Táboroví správci"? To je vyhýbavý výraz, vyjadřující naši nemohoucnost. Říkat jim přímo, jak je to zvykem v táborech? To je snad hrubé, to jsou nadávky. Přiměřené by bylo jim říkat táboroví žalávníci: vyjadřuje to protiklad mezi muklem a vězňem a definuje přesný jediný smysl termínu. Jsou to ti, kdo v táborech vládne a řídí je. Omluvíme se přísným čtenářům za nové slovo (není tak zcela nové, když pro ně v jazyce zůstal prázdný čtvereček), a budeme je čas od času používat. (Čeština v těchto slovech používá jiných sufixů, a proto se tu setkáváme s nepřeložitelným výrazem "lagerščíky" jako analogu "tůremščíky" - od tůrma, vězení. České žalávník, vězňel se nedá aplikovat na tábor - táborník, např. má už zcela jiný vyhraněný význam. Pozn. překl.) Tato kapitola je tedy o táborových žalávnících (a vězňelích). Mohli bychom začít generály a bylo by to správné, ale nemáme materiál. My, červi a otroci,

⁶²⁶ Poslovicey ruskogo naroda, M., 1957, str. 357.

⁶²⁷ Všechno o psech je z novely Mettera "Murat" (Novyj mír, 1960, č. 6).

jsme se o nich nic dozvědět nemohli, nemohli jsme je ani zblízka spatřit. A když jsme je viděli, oslnila nás záře zlata a nic jsme nemohli rozpoznat.

A tak nic o velitelích GULagu, těchto carech Souostroví, jak šli za sebou, nevíme. Když náhodou narazíme na fotografii Bermana nebo na Apeterova slova, hned se jich chopíme. Třeba víme o "garaninských popravách", ale o samotném Garaninovi nevíme nic. Jenom víme, že mu nestačilo jen podepisovat se. Když šel po táboře, nešťítel se sám vystřelit z revolveru, pokud se mu nějaká držka nelíbila. Píšeme třeba o Kašketinovi - a v životě jsme toho Kašketina neviděli (a zaplať Bůh!). O Frenkelovi jsme dali dohromady trochu materiálu, ale o Zaveňaginovi ne. Tohoto nebožtíka se spolkem Ježova a Beriji nepochovali a novináři si pochvalují: "Legendární budovatel Norilsku!" Že by on sám kladl kameny? Uvědomíme-li si, že nahoře ho měl rád Berija a zdola se o něm velmi příznivě vyjadřoval vnitřák Zinovjev, můžeme usoudit, že to bylo pěkné zvíře. Jinak by mu nikdo Norilsk ani nevystavěl.

O Antonovovi, veliteli Jenisejského tábora, nám bohudík napsal inženýr Pobožij.⁶²⁸ Všem doporučujeme, aby si přečetli toto líčení: vykládání lodí na řece Tazu. V hlubinách tundry, kam ještě žádná cesta nevede (a povede někdy?), táhnou egyptští mravenci po sněhu lokomotivy a nahoře na kopci stojí Antonov, dívá se kolem a určuje termín vykládání. Přiletěl letadlem, za chvíli letadlem odletí, suite před ním tancuje, kam se hrabe Napoleon, vlastní kuchař mu na místě na rozkládacím stolku předkládá uprostřed polárního ledu čerstvá rajčata a okurky. A převít jeden, nikomu nenabídne, všechno nastroká do vlastního chřtánu.

V této kapitole budeme zkoumat ty od plukovníka dolů. Trošku si popovídáme o důstojnících, pak přejdeme k četařům, dotkneme se ozbrojených strážných - a to nám bude stačit. Pokud někdo ví víc, ať toho víc napíše. V tom je naše omezení: když člověk sedí ve vězení nebo v táboře, zajímá ho povaha žaláříků jen potud, pokud se snaží vyhnout jejich hrozbám a využít jejich slabostí. Pokud jde o ostatní věci, člověk nemá vůbec chuť se o ně zajímat, nejsou hodni naší pozornosti. Člověk trpí sám, kolem trpí nespravedlivě zavření - a co jsou ve srovnání s tou spoustou utrpení, na něž nestačí rozpětí tvých rukou, ti tupí lidé ve funkci psů? Jejich malicherné zájmy? Jejich ubohé záliby? Jejich služební úspěchy a neúspěchy?

A teď, když už je pozdě, si najednou uvědomuji, že jsem jim věnoval málo pozornosti.

Ani se nebudeme pít po nadání - zda může jít za vězeňského nebo táborového dozorce člověk schopný aspoň nějaké užitečné činnosti. Zeptáme se: může být vůbec táborový žalářík dobrým člověkem? Jaký systémy životní volby a morálních kritérií pro ně život vytváří? První volba - při nástupu do vojsk MV, do učilišť MV nebo do kursů. Každý člověk, který má aspoň záblesk duchovní výchovy, kdo má aspoň trochu svědomí a ohledu, schopnost rozlišovat dobro a zlo, ten se bude instinktivně, všemi způsoby snažit vykroutit, jen aby se do tohoto pochmurného regionu nedostal. Ale dejme tomu, nepodařilo se mu z toho dostat. Přichází druhá volba: v době výcviku a školení a při první službě velení samo pozoruje a vyřazuje všechny, kdo projevují místo vůle a tvrdosti (krutosti a nelítostnosti) - změkčilost (dobrotu). A pak je tu mnohaleté třetí třídění: všichni, kdo si neuvědomovali, kam a na co jdou, to najednou pochopí a zhrozí se. Být neustálým nástrojem násilí, neustálým spolupachatelem zla! To není každému dáno a nepřichází to najednou. Vždyť člověk šlape po cizích osudech a uvnitř se cosi napíná, praská - a dál už se tak žít nedá! A s velkým zpožděním, ale přece jen se lidé začínají snažit tomu ujít, prohlašují se za nemocné, shánějí potvrzení, odcházejí na místo s menším platem, odkládají nárameníky - jen pryč, pryč, pryč!

Znamená to tedy, že si ostatní zvykli? Ostatní si tedy zvykli a jejich osud jim už připadá normální. A samozřejmě si připadají užiteční. Dokonce si to pokládají za čest. A někdo si ani zvykat nemusel, byl od počátku takový.

Po těchto volbách a třídění můžeme odvodit, že procento nelítostných a krutých lidí je mezi táborovými žaláříky podstatně vyšší než v jakékoli jiné libovolně zvolené skupině obyvatelstva. A čím déle, čím souvisleji a úspěšněji člověk v orgánech slouží, tím větší je pravděpodobnost, že je darebák.

Nezapomínáme na vznešená slova Dzetžinského: "Kdo z vás zlhostejněl, či srdce nemůže citlivě a pozorně vnímat utrpení vězňů - nechť z této instituce odejde!" Nijak však nemůžeme dát ta slova dohromady se skutečností. Komu to bylo řečeno? A nakolik vážně to bylo míněno? Když potom obhajovali Kosyreva? (část I, kap. 8). A kdo je uposlechl? Ani "teror jako nástroj přesvědčování", ani zatýkání podle příznaku "podezřelosti", ani popravky rukojmí, ani rané koncentráky 15 let před Hitlerem - nic z toho nám jaksi nedává pocit, že to byla ušlechtilá srdce rytířů. A pokud za ta léta odešel někdo z

⁶²⁸ Novyj mir, 1964, č. 8.

orgánů sám, pak to byli právě ti, koho Dzeržinskij vybízel, aby zůstali - ti, co nedokázali zlhostejněl. A kdo zlhostejněl nebo už jako tvrdý přišel, ten právě zůstal. (Možná že při jiné příležitosti byl udělen jiný pokyn, jenže nám nezůstal citátek).

Jak vtíravé jsou otřelé výrazy, které jsme ochotni přijímat, aniž si je promyslíme a ověříme! Starý čekista - kdo neslyšel ta slova, vyslovovaná protáhle, s výrazem zvláštní úcty. Když někdo chce odlišit táborového žalárníka od nezkušených, zmatených, zbytečně ukřičených hlídačů, jimž však chybí buldočí sevření, řekne: "Velitelem je sta-arý čekista!" (Třeba jako ten major, co spálil Klempnerovu vězeňskou sonátu.) Toto slovíčko pustili do oběhu sami čekisté a my je bezmyšlenkovitě opakujeme. "Starý čekista" - to přece přinejmenším znamená: byl dobrý za Jagody, i za Ježova, i za Beriji, všem vyhověl.

Nedovolíme si však výklad protahovat a nebudeme mluvit o "čekistech vůbec". O čekistech ve vlastním smyslu slova, o čekistech operativního, vyšetřujícího a policejního typu jsme už kapitolu měli. Táboroví žalárníci si jen rádi říkají "čekisté", jenom o ten titul usilují. Nebo si z tamtěch funkcí sem přišli sem odpočinout - odpočinout, protože tady to nepůsobí na nervy, neničí se zdraví. Zdejší jejich práce nevyžaduje ani takovou vypětost, ani ten aktivní zlý tlak jako tam. V ČK-GB člověk musí umět mířit a vždycky trefit do černého, v MV stačí, aby byl tupý a strefil se aspoň do hlavy.

Je nám to líto, ale nedokážeme vysvětlit, proč heslo "zvýšení dělnického a komunistického uvědomění pracovníků táborů"⁶²⁹, jež se úspěšně realizovalo, nezajistilo na Souostroví to citlivé Dzeržinského lidumilství. Od nejranějších revolučních let byly v kursech při Ústředním trestním oddělení a při gubernských trestních odděleních školeny pro věznic i pro tábory nižší správní a vojenské kádry (tedy vnitřní strážce) - "při zaměstnání" (tj. již v době jejich služby ve věznicích a táborech). V roce 1925 zůstalo z carských dozorců již jen 6 procent (to jsou veteráni!). A střední velitelské kádry v táborech byly naprosto sovětské už dávno před tím. Pokračovaly ve studiu: zpočátku na právnických fakultách Lidového komisariátu školství (ano, školství, a nestudovali bezpráví, nýbrž práva!), od roku 1931 to byla nápravně pracovní oddělení právnických fakult LKS v Moskvě, Leningradě, Kazani, Saratově a Irkutsku. Vycházelo z nich 70 procent dělníků a 70 procent komunistů! Od roku 1928 usnesení Sovnarkomu a nikdy neodporujícího VÚVV dále rozšířilo plné moci těchto dělnických a komunistických velitelů vězeňských zařízení.⁶³⁰ A hledme, lidskost nikde! Trpělo pod nimi o mnoho miliónů lidí více než pod fašisty - a nebyli to přece zajatci, lidé pokoření, byli to spoluobčané, věznění ve své vlastní zemi!

Kdo nám to vysvětlí?

Vytváří podobnost životních osudů a podobnost postavení také podobné povahy? Obecně řečeno, nikoli. U lidí výrazného ducha a intelektu - nikoli, mají vlastní jednání, zvláštnosti, a někdy velmi nečekané. Avšak žalárníci z táborů, kteří prošli přísným negativním morálním i intelektuálním - tříděním, jsou si povahově fantasticky podobní. Nebude těžké zformulovat jejich základní společné rysy.

Nadutost. Žije na opuštěném ostrově, který je málo spojen se vzdálenou vnější mocí, na tomto ostrově je nepochybně první: všichni muklové se mu ponížene podřizují a svobodní ostatně také. Má tady největší hvězdu na výložkách. Jeho moc je bezmezná a neomylná, kdokoli si stěžuje, nebude v právu (bude potlačen). Má nejlepší dům na ostrově. Nejlepší dopravní prostředek. Další žalárníci, jemu blízcí, zaujímají také velmi vysoké postavení. A protože celý předcházející život v nich nezanechal ani jiskřičku kritických schopností, nedokáží sami sebe vnímat jinak než jako zvláštní rasu - dědičných vládců. Z toho, že nikdo nemá dost sil k odporu, vyvozují, že vládnou nesmírně moudře, že to je projev jejich schopností ("organizačních"). Každý den a každá všední příležitost jim dávají hmatatelně pocítit vlastní převahu: každý před nimi vstává, je v pozoru, klaní se, na jejich zavolání lidé nepřístupují, nýbrž přibíhají, s jejich rozkazem neodcházejí, ale utíkají. A když přichází k bráně (Bamlag, Dukelskij), aby se podíval, jak jde kolona špinavé sebranky jeho dělníků s vlčáky v patách, má na sobě plantážník běloskvoucí letní oblek. A jestliže se vydají koňmo na obhlídku prací na brambořišti, kde se těžce brodí ženy v černých šatech po pás v blátě, pokoušejí se vykopávat brambory (ty ostatně nestačí odvézt a na jaře je zaorají na hnojivo) - pokušou tito elegantní jezdci ve vyleštěných vysokých botách a ve vlněných bezvadných uniformách kolem brouzdajících se otrokyň jako praví Olympané.

Z nadutosti vždycky nezbytně vyplývá tupost. Zaživa zbožštěný - všechno ví, nemusí číst, učit se, nikdo mu nemůže sdělit nic, co by bylo hodno úvahy. Čechov se setkával mezi sachalinskými úředníky s chytrými, činorodými lidmi, s vědeckými zájmy, kteří hodně studovali krajinu a zvyky, psali etnografické

⁶²⁹ V RSFSRjich bylo 1. října 1923 - 12 tisíc osob, 1. ledna 1925 15 tisíc. CGAOR, f. 393, op. 39, d. 48, 1. 4 a 13 op. 53, d. 141, 1. 4.

⁶³⁰ Sborník Ot tjurem, str. 421.

a zeměpisné studie - ale ani v legraci si nemůžeme představit na celém Souostroví jediného takového žalárníka! A když si Kudlatyj (velitel jednoho ust'vymského táborového střediska) usmyslil, že plnění státních norem na 100 procent ještě neznamená 100 procent, nýbrž že musí být splněn jeho (vymyšlený) úkol na směnu, jinak že všechny převede na trestní příděl - není možné ho přesvědčit o opaku. Všichni splnili 100 procent a dostávají trestní příděl. V pracovně Kudlatého jsou hromady svazků Lenina. Zavolá si V. G. Vlasova a poučuje ho: "Tady Lenin píše, jak máme jednat s příživníky." (Příživníky myslí vězně, kteří splnili normu 100 procent, proletariát je on sám. To v jejich mozcích jde dohromady: tady je můj statek, a já jsem proletář.)

To staří feudálové měli docela jiné vzdělání: mnozí z nich studovali v nějakém tom Petrohradu a někteří i v různých Göttingenech. Vyšli z nich i takoví Aksakovové, Radiščevové, Turgeněvové. Z našich vnitráků však nikdo nevyšel a nevyjde. A hlavně - statkáři buď sami spravovali své statky, nebo hospodářství aspoň trošičku rozuměli. Avšak nafoukaní důstojníci MV, přesycení všemi formami státního majetku a přednostního zásobování, se v žádném případě nemohou ještě zatěžovat hospodářským řízením. Jsou na to líní a tupí. Zastírají svou lenost přísností a tajemností. A tak se stává, že státy⁶³¹ musí budovat kromě této celé jejich hierarchie se zlatými výlozkami, hierarchií další - trustů a kombinátů.⁶³²

Despotismus. Panovačnost. V tom se táboroví žalárníci plně vyrovnají nejhorším feudálům 18. a 19. století. Je nekonečně mnoho příkladů nesmyslných rozkazů, jejichž jediným cílem bylo ukázat svou moc. Čím dál na sever, na Sibiř, tím víc, ale i v Chimkách, přímo u Moskvy (teď už je to Moskva) si major Volkov na 1. máje všiml, že muklové nejsou dost veselí. Rozkaz: "Všichni se budou okamžitě veselit! Koho uvidím, že není veselý - do korekce!" A aby rozveselil inženýry, posílá jim holky z galerky, každá sedí potřetí, aby jim zazpívaly oplzlé častušky. Někdo by mohl říci, že to není zvučle, ale politické opatření, dobrá. Do stejného tábora přivezli nový transport. Jeden nováček, Ivanovskij, se představil jako tanečník Velkého divadla. "Cože? Umělec?" zuří Volkov. "Do izolace na dvacet dní! Jdi a sám se hlas u velitele trestního izolátoru!" Za nějakou dobu zatelefonoval: "Umělec sedí?" - "Sedí." - "Přišel sám?" - "Sám." - "Tak ho pusťte. Jmenuji ho pomocníkem komandanta." (Právě tehle Volkov, už jsme o tom psali, rozkázal, aby ženu ostříhali dohola, protože má krásné vlasy.)

Chirurg Fuster, Španěl, se něčím nezavděčil veliteli ZTS. "Poslat do kamenolomu!" Poslali. Ale brzy se rozstonal velitel sám, potřebuje operovat. Jsou tu jiní chirurgové, mohl by jet do ústřední nemocnice, ale ne, věří jen Fusterovi! Vrátit Fustera z lomu! Budeš mě operovat! (Zemřel však na operačním stole.)

A jeden velitel učinil objev: mukul inženýr-geolog Kazak má dramatický tenor, před revolucí studoval v Petrohradu u Itala Repetta. A velitel tábora zjišťuje, že i on má pěkný hlas. Je rok 1941 nebo 1942, někde je válka, ale velitel je dobře chráněn zproštěním vojenské služby a učí se zpívat u svého nevolníka. Nevolník chřadne, je u konce, posílá dotazy své ženě a jeho žena O. P. Kazaková hledá z vyhnanství manžela přes GULag. Pátrání se dostává do rukou velitele, mohl by dát dohromady muže a ženu, ale neudělá to. Proč? "Uklidňuje" Kazaka, že jeho žena je ve vyhnanství, ale žije se jí dobře (je učitelka a pracuje v podniku Zagotzerno jako uklízečka, pak v kolchoze). A dál se učí zpívat. Když je v roce 1943 Kazak už na smrtelném loži, velitel se nad ním slituje, pomůže mu sepsat protokol a pustí ho umřít k manželce. (Tak to ještě není ani tak zlý velitel!)

Všichni táboroví velitelé mají pocit, že vládnu na svém dědičném statku. Nechápu svůj tábor jako součást nějakého státního systému, nýbrž jako léno, které jim bylo dáno v plen, dokud budou zastávat funkci. Z toho plyne všechna ta zvučle nad životy, nad jednotlivci, z toho je i jejich vzájemné chvástání a vychloubání. Velitel jednoho kengirského táborového střediska: "U mne v lázních pracuje profesor!" Ale velitel jiného táborového střediska, kapitán Stadnikov, ho jednou ranou odrovná: "U mne zase akademik nosí parašu!"

Lakota, *kořistnictví*. Tento rys je pro žalárníky v táborech nejuniverzálnější. Ne každý je tupý, ne každý je despota, ale vyzískat na bezplatné práci muklů a obohatit se na úkor státního vlastnictví, se snaží každý, ať je to v daném místě velitel hlavní nebo pomocný. Ani já sám jsem neviděl a nikdo z mých přátel si nemohl připomenout nějakého nezištného žalárníka, nikdo z muklů, kteří mi psali, se o takovém veliteli nezmínili.

V jejich touze urvat co nejvíc je nemohou uspokojit žádné četné zákonné výhody a preference. Ani vysoký plat (s dvojitými a trojnásobnými příplatky "za polární oblast", "za vzdálenost", "za

⁶³¹ Který nebyl zdaleka vždy řízen shora, dějiny to pochopí: velmi často právě střední vrstvy určovaly svou setrvačností stagnaci státu.

⁶³² Ale to nikoho nepřekvapovalo: co se u nás nedubluje, počínaje samotnou vládou sovětů?

nebezpečnost"). Ani prémie (které stanoví pro vedoucí pracovníky tábora článek 79 Nápravně pracovního kodexu z roku 1933 - právě toho kodexu, který nebránil v zavedení dvanáctihodinové pracovní doby bez volných dnů pro vězně). Ani mimořádně výhodný výpočet odpracovaných let (na severu, kde leží polovina Souostroví, se odpracovaný rok počítá za dva, a "vojáci" potřebují do důchodu pouhých 20 let. Takže důstojník MV, který absolvuje učiliště ve 22 letech, může dostat plný důchod a jet si žít do Soči ve 32 letech!)

Ne! Každý žalářník lačně a naplno využije jakýkoli bohatý nebo chudý kanál, po němž by mu mohly plynout bezplatné služby, potraviny nebo předměty. Již v Solovkách si velitelé začali brát z řad vězňů - kuchařky, pradelny, stájníky, dělníky na sekání dříví. Od té doby vládl tento výhodný zvyk nepřetržitě (shora nikdy zakázán nebyl) a žalářníci si brali také dojičky, zahradníky nebo učitele pro děti. A v letech nejhalasnějšího vykřikování o rovnosti a socialismu mohl například v Bamlagu (1933) kterýkoli smluvní zaměstnanec dostat za mírný poplatek do táborové pokladny vlastní služku z táborových vězňů. V Kňaz-Pogostu se teta Máňa Utkinová starala o krávu velitele tábora - a odměnou jí zato byla sklenice mléka denně. Podle zvyklostí GULagu to byla štedrá odměna. (A ještě přesněji, podle zvyklosti GULagu by kráva spíše nebyla velitelova, nýbrž "pro zlepšení stravování nemocných", ale mléko by dostával velitel.)

Kdo se jen mohl najíst nebo napít na úkor přidělu vězňů, ten to určitě udělal, a to ne po skleničkách, ale po vědrech a po pytlích! Přečtete si, čtenáři, znovu dopis Lipaje z kapitoly 9, to je jistě výkřik bývalého skladníka. Vždyť ten Kuragin, Pojsujšapka a Ignatčenko nekradli ty pytle a sudy ze skladu z hladu, z bídy nebo nedostatku - ale jen tak, proč by si nenahrabali na úkor bezbranných, krotkých a hlady umírajících otroků? Tím spíše za války, když všichni kolem hrabou? Kdyby to člověk nedělal, vždyť by se mu ostatní vysmáli! (Už se ani nezabývám jako zvláštním rysem tím, že zrazovali pridurky, usvědčené z manka.) Také ti z Kolymy vzpomínají: kdo jen mohl něco šlohnout ze společného hrnce vězňů - velitel tábora, velitel režimu, velitel KVO, smluvní zaměstnanci, dozorcí ve službě ten to určitě šlohl, a strážní si přitáhli do strážnice sladký čaj! Aby aspoň lžičku cukru schramstli na účet vězně! Sebrat ji umírajícímu - je přece sladší...

A co se dělo, když se jim dostaly do rukou "americké dárky" (dobročinné sbírky obyvatel USA na sovětský lid)! Na Ust'-Něru v roce 1943 podle vyprávění T. Sgovia velitel tábora plukovník Nagornyj, vedoucí politického oddělení Goloulin, velitel indigirské správy Bykov a vedoucí geologické správy Rakovskij spolu se svými ženami sami otvírali balíčky, brali si, co se jim hodilo, a tahali se o to. Co nepoužili sami, rozdali jako prémie při schůzích volňáskům. Až do roku 1948 prodával kdekdo z vedení na černém trhu zbytky amerických dáreků.

Velitele KVO raději ani nepřipomínejme - je to jen k smíchu. Kradou všechno, ale jakosi malicherně, v malém (ve velkém ani nesmějí). Velitel KVO si zavolá skladníka a dá mu balíček - roztrhané vatované kalhoty, zabalené do Pravdy - prý tu máš, mně přines nové. A z Kalužské zastavy velitel KVO v letech 1945-46 nosil denně za zónu otýpku dříví, kterou pro něj nasbírali na staveništi muklové. (A pak ještě jel přes Moskvu autobusem vojenský kabát a otýpka dříví, to také není žádný sladký život...) Táborovým šéfům nestačí, že se oni sami a jejich rodiny oblékají u řemeslníků v táboře (i boty jim šijí, dokonce i maškarní kostým "holubice míru" pro tlustou ženu velitele ZTS táborová dílna ušije). Nestačí jim, že pro ně vyrobí nábytek a jakékoli hospodářské náčiní. Nestačí jim, že jim odlévají i náboje (k pytláckým lovům ve vedlejší rezervaci). Nestačí jim, že se jejich prasata živí odpadky z táborové kuchyně. Nestačí! Od starých feudálů se liší právě tím, že jejich moc není doživotní a dědičná. Proto feudálové sami sebe okrádat nemuseli, táboroví šéfové však na nic jiného nemyslí, než jak by něco ve svém vlastním hospodářství ukradli.

Uvádím málo příkladů jen proto, abych nezatížil výklad. Z našeho tábora na Kalužské zastavě zamračený hrbáč Něvežin s prázdnýma rukama nikdy neodcházel, šel si v dlouhém důstojnickém plášti a nesl si buď kbelíček s olejovou barvou, nebo sklo, nebo kyt, dohromady v množství tisíckrát převyšujícím potřeby jedné rodiny. A pupkatý kapitán, velitel 15. ZTS na Kotělničeském nábřeží, jezdil každý týden do tábora osobním autem - pro olejovou barvu a kyt (v poválečné Moskvě to bylo zlato). A to vše pro ně předem ve výrobní zóně nakradli a nanosili do tábora právě ti muklové, co dostali deset let za otep sena nebo balíček hřebíků! Ale my, Rusové, jsme se dávno napravili, jsme doma a zvykli jsme si, nám je to jen k smíchu. Ale jak bylo německým válečným zajatcům v rostovském táboře! Velitel je v noci posílal, aby mu nakradli stavební materiál: on i ostatní velitelé si stavěli domky. Jak tomu mohli rozumět poslušní Němci, když věděli, že týž velitel je posílal za krádež kotlíku brambor k soudu, kde jim napařili 10 až 25 let? Němci na to vyzráli: chodili k tlumočnickovi S. a dávali jí ospravedlňující dokument: prohlášení, že dne

toho a toho jdou krást z donucení. (Budovali železniční objekty, které se pro věčné krádeže cementu stavěly téměř na písku.)

Zastavte se teď v Ekibastuzu v domě vedoucího důlní správy D. M. Matvejeva (stal se jím, protože se Gulag v hornictví likvidoval, dříve byl velitelem ekibastuzského tábora od roku 1952). Jeho dům je plný obrazů, řezb a jiných věcí, vyrobených zadarmo rukama tuzemců.

Chtíč. To pochopitelné nebylo u všech, je to spojeno s fyziologií, ale postavení velitele tábora a šíře jeho práv otvíraly širokou cestu pro jeho harémové sklony. Velitel burepolomského táborového střediska Gringberg si okamžitě povolával každou pěknou mladou ženu. (A co jiného si ještě mohla vybrat než smrt?) V Kočemasu byl velitel tábora Podlesnyj milovníkem nočních zátaňů v ženských barácích (jak jsme to viděli také v Chovrinu). Sám stahoval z žen pokrývky, prý hledá ukryté muže. Měl krásnou ženu a přitom aspoň tři milenky - vězeňkyně. (Jednu z nich náhle ze žárlivosti zastřelil a pak se zastřelil sám.) Filimonov, velitel KVO celého Dmitlagu, byl odvolán pro "morální rozklad" a poslán (ve stejné funkci) za trest na Bamlag. Tady dál ve velkém měřítku pil a smilnil a svou souložnici, kriminální, jmenoval... vedoucí KVO. (Jeho syn se spojil s bandity a brzy byl sám pro banditství zavřen.)

Zloba, krutost. Nebylo ani reálné, ani morální síly, která by tyto vlastnosti krotila. Neomezená moc v rukou omezených lidí vždycky vede ke krutosti.

Jako zdivočelá plantážnice litala na koni mezi svými otrokyněmi Taťjana Merkulová, zvíře a ne žena (13. ženské lesní zvláštní táborové středisko Unžlugu). Jak vzpomíná Pronman, byl major Gromov v dny, kdy neposadil několik lidí do baráku zvláštního režimu, takřka nemocen. Kapitán Medveděv (3. táborové středisko Ust'vymlugu) stával několik hodin denně na věži a zapisoval muže, přicházející do ženského baráku, aby je vzápětí zavřel. Měl rád vždycky plný izolátor. Pokud nebyly cely izolátorů nabitě, měl pocit, že život není dokonalý. Večer s oblibou seřazoval mukly a kázal jim třeba takto: "Prohráli jste! Na svobodu se nikdy nedostanete, nedoufejte!" Ve stejném Ust'vymlugu velitel táborového střediska Minakov (bývalý zástupce velitele Krasnodarského vězení, který si už odseděl dva roky za překročení pravomoci a byl už zase znovu ve straně) osobně tahal absentéry z palandy za nohy. Byli mezi nimi i kriminální, ti se začali bránit, mávat prkny. Nato dal rozkaz, aby v celém baráku vysadili okna (25 stupňů mrazu) a lili otvory dovnitř vodu z kbelíku.

Všichni věděli (i tuzemci): tady končí telegrafní vedení! V plantážnicích vyrostla i rafinovaná zloba, to, čemu se říká sadismus. Před velitelem zvláštního oddělení Burepolomu Šulmanem nastoupil nový transport. Ví, že celý transport půjde na společné práce. Přesto však si nedá ujít potěšení se zeptat: "Jsou tu inženýři? Zvedněte ruce!" Zvedá se asi deset rukou, tváře ozářené nadějí. "Ach, takhle to je? Snad tu nejsou také akademici? Hned přinesou tužku." A objeví se... sochory. Velitel kolonie ve Vilně, poručík Karev, vidí mezi nováčky podporučíka Bělského (má na sobě ještě vysoké boty a ošoupanou důstojnickou uniformu). Ještě nedávno byl tenhle člověk stejně sovětským důstojníkem jako Karev a nosil stejné výložky s jedním proužkem. Nu co, probouzí se v Karevovi při pohledu na tu ošoupanou uniformu soucit? Je aspoň lhostejný? Ne, převládá v něm chuť Bělského zvláště ponižít! A dává rozkaz, aby vozil na zahradu hnůj (právě takhle, aniž dostal místo uniformy táborové šaty). Do lázní této kolonie jezdili odpovědní pracovníci litevské SNVTK (Správa nápravně výchovných táborů a kolonii), ulehli na lavice a drhnout je museli nikoli prostí vězňové, ale osmapadesátníci.

Podívejte se pozorně na jejich tváře, vždyť chodí mezi námi dodnes, můžeme se s nimi octnout pohromadě ve vlaku (samozřejmě nejméně ve druhé třídě) nebo v letadle. Mají věneček na výložkách, bůhví, co má ten věneček věncit, nárameníky už sice nejsou bleděmodré (stydí se), ale lemování je modroučké nebo dokonce rudé nebo malinově červené. Na tvářích mají ztvrdlou usazeninu krutosti a vždycky vypadají zachmuřeně a nespokojeně. Zdálo by se, že v jejich životě je všechno v pořádku, ale tváří se nespokojeně. Zdá se jim snad, že jim uniklo něco lepšího? Nebo Bůh lotra za všechny zločiny poznamenává? Ve vologdských, archangelských nebo uralských vlacích je ve vagónech druhé třídy zvýšené procento těchto důstojníků. Za oknem se míhají olezlé táborové věže. "To je vaše hospodářství?" ptá se soused. Důstojník přikyvuje spokojeně, dokonce hrdě. "Naše." - "Tam jedete?" - "Ano." - "A manželka také pracuje?" - "Dostává devadesát. A já dvě stě padesát (major). Dvě děti. Člověk si moc dovolit nemůže." Tenhle má například dokonce městské způsoby, ve vlaku je to velmi milý společník. Objevila se kolchozní pole, vysvětluje: "V zemědělství to vypadá podstatně líp. Ti teď sejí, co chtějí." (A když poprvé vylezli z jeskyně, aby oseli vypálenou lesní mýtinku - to neseli, "co chtěli"?)

V roce 1962 jsem poprvé jel přes Sibiř jako svobodný člověk. A co čert nechtěl! V kupé byl mladý vnitřák, který právě absolvoval Tavdinské učiliště a cestoval do služeb irkutské správy táborů. Tvářil

jsem se jako sympatizující blbeček. Vyprávěl mi proto, jak byli na praxi v současných táborech a jací jsou ti vězňové drzí, bezcitní a beznadějní. Do jeho tváře se ještě nevtiskla ta stálá krutost. Ukázal mi však slavnostní snímek 3. běhu Tavdy, kde byli nejen chlapci, ale i staří žaláři, dohánějící vzdělání (v oboru drezúry, pátrání, vědy o táborech a marxismu-leninismu) spíš už kvůli důchodu než kvůli službě - a já, přestože jsem už něco zažil, byl jsem ohromen. Černá duše je vepsána ve tváři! Jak šikovně je přece jen mezi lidmi vybírají!

V táboře válečných zajatců v Achtmě (Estonsko) se stala taková věc: ruská zdravotní sestra měla poměr s německým zajatcem, přišlo se na to. Ne že by ji prostě vyhnali ze svých ušlechtilých kruhů - kdepak! Pro tuto ženu, která nosila ruské důstojnické nárameníky, sbili za zónou budku z latěk (nelitovali námahy), s okýnkem jako pro kočku. V této budce strávila žena týden a každý smluvní zaměstnanec nebo voják, který šel kolem "do práce" nebo z práce, házel po budce kamením, křičel "k... německá!" a plival.

Tak takhle je vybírají.

Pomůžeme uchovat pro historii jména kolymských táborových žaláříků, katanů, kteří neznali (konec 30. let) meze své moci a vynalézavé krutosti: Pavlov, Višněveckij, Gakajev, Žukov, Komarov, Kudrjašev, M. A. Logoviněnko, Merinov, Nikišov, Reznikov, Titov, Vasilij "Durovoj". Zmíníme se také o Světličném, známém mučitel z Norilska, má na svědomí mnoho muklovských životů.

Někdo snad i bez nás poví o těch monstrech, jako byl Čečev (suspendovaný z pobaltského ministerstva vnitra na velitele Štěplagu). Tarasenko (velitel Usollagu), Koroticyn a Didorenko z Karpollagu, o zuřivém Barabanovovi (velitel Pečorlagu od konce války), o Smirnovovi (velitel režimu Pečželdorlagu), o majoru Čepigovi (velitel režimu Vorkutlagu). Jenom seznam těchto slavných jmen by zabral desítky stránek. Mé osamělé péro všechny nezachytí. Ostatně moc je i nadále na jejich straně. Ještě pro mne nebyla zřízena kancelář, která by dávala dohromady materiál, a ani všesvazový rozhlas mi pomoc nenabídl.

Ještě povím o Mamulovovi a dost. To je stále ještě ten chovrinský Mamulov, jehož bratr byl vedoucím Berijova sekretariátu. Když naši osvobodili půl Německa, vrhli se tam mnozí vysoce postavení vnitráci, Mamulov také. Hnal odtud plné vlaky se zaplombovanými vagóny - na svou stanici Chovrino. Vagóny zajížděly do táborové zóny, aby to neviděli civilní železničáři (jako že to je "cenné zařízení" pro továrnu) - a muklové je vykládali, těch se nestyděli. Tady leželo na hromadě všechno, co obvykle ve spěchu zdivočelí lupiči nahrabou: lustry vyrvané ze stropu, starožitný a obyčejný nábytek, servisy, ledabyle zabalené do zmačkaných ubrusů, kuchyňské potřeby, plesové i domácí úbory, dámské i pánské prádlo, barevné fraky, cylindry a dokonce i hůlky! Tady se to pečlivě třídilo, a to, co bylo celé, se rozváželo do bytů, rozdávalo známým. Mamulov přivezl z Německa i celý park ukořistěných aut, dokonce i 12 letému synovi daroval opel-kadeta (byl právě tak ve věku nezletilých). Krejčovská a obuvnická dílna byla na dlouhé měsíce zavalena přešíváním přivezeného lupu. Ostatně Mamulov přece neměl jen jeden byt v Moskvě a ne jen jednu ženu, kterou musel obdarovat! Ale jeho oblíbeným bytem bylo obydlí za městem, u tábora. Sem někdy jezdil i sám Lavrentij Pavlovič. Z Moskvy vozili opravdovský cikánský soubor a dokonce připouštěli na tyto orgie dva mukly - kytaristu Fetisova a tanečnicka Malinina (ze Souboru písní a tanců Rudé armády). Varoval je: řeknete někde slovo - necháme vás shnít! Mamulov byl takovýhle člověk: vraceli se z rybolovu, táhli lodičku přes zahradu nějakého dědy, pošlapali ji. Děda trochu bručel. Jak mu to vynahradit? No, zbil ho vlastní pěstí tak, že na zemi jen chroptěl. Za vlastní žito, dostal jsem bito...⁶³³

Cítím však, že se mé vyprávění stává jednotvárným. Zdá se, že se opakuji, že? Nebo jsme už o tom někde četli, četli, četli?

Slyším námitky! Námitky! Ano, byly jednotlivé případy... Ale především za Beriji... Ale proč neuvádíte kladné příklady? Ukažte přece i to dobré! Ukažte nám naše starostlivé otce...

Ba ne, kdo je viděl, ať je ukáže. Já je však neviděl. Již jsem dospěl k obecnému závěru, že velitel tábora nemůže být dobrý - to by si musel zlomit vaz nebo by ho museli vyrazit. No, připusťte na chvíli: velitel si usmyslel, že bude činit dobro a nahradí psí režim tábora lidským - copak mu to někdo dovolí? Umožní? Připustí? Jako byste nesli samovar na mráz, aby se tam ohřál!

Jsem ochoten přistoupit na to, že "dobří" jsou ti, co se nemohou dostat ven, co ještě neodešli, ale odejdou. Například řediteli moskveského obuvního závodu M. Gerasimovovi sebrali stranickou legitimaci, ale ze strany ho nevyloučili (i takové formy existovaly). A zatím, co s ním? Poslali ho jako

⁶³³ Když v roce 1953 padl Berija, shořel i Mamulov, ale ne nadlouho, protože přece jen patřil k vládnoucím kádřům. Vyplul zase nahoru a stal se jedním z vedoucích pracovníků Mosstroje. Pak ještě jednou vyletěl při "levém" obchodě s byty. Pak se znovu dostal nahoru. A teď už je snad čas na dobrou penzi.

velitele tábora (Ust'rym). O něm se tedy říká, že ho ta funkce velmi tížila, že byl k vězňům měkký. Po pěti měsících se utrlh a odjel. Tomu se dá věřit: po těchto pět měsíců nebyl zlý. Také prý v Ortau byl v roce 1944 velitelem táborového střediska Smeško, od něho také nic špatného neviděli - ale také on se snažil odejít. Ve správě táborů (USVITL) se velitel oddělení (1946), bývalý letec Morozov, dobře choval k vězňům - ale za to ho vedení nemělo v lásce. Nebo třeba kapitán Siverkin v Nyroblagu byl prý hodný. No a co? Poslali ho do Parmy, na trestní pracoviště. A tam měl dvě potěšení - pil vodku a poslouchal západní rozhlas, v jejich krajích byl málo rušen (1952). Také můj spolucestující z vlaku, absolvent Tavdy, má ještě tendenci k dobru: v chodbě stál mládenec bez lístku, čtyřicet hodin na nohou. Povídá: "Zmáčkne se, uděláme mu místo? Ať si zdřímne." Ale nechte ho tak rok sloužit ve funkci velitele a udělá to docela jinak, půjde k průvodčí: "Vyhoďte ho, jede načerno." Copak to není pravda?

No, ale přiznám se poctivě, znal jsem jednoho moc hodného vnitřáka, nebyl to však táborový, nýbrž vězeňský žalářík - podplukovník Cukanov. Po určitou krátkou dobu byl velitelem marfinského zvláštního vězení. Nejen já sám, ale všichni tamější muklové potvrzují, že nikomu nic zlého neudělal, jen dobré. Jakmile jen mohl instrukci obrátit ve prospěch muklů, určitě to udělal. Jakmile mohl trochu přilepšit, určitě přilepšil. No a co? Naše zvláštní vězení převedli do kategorie přísnějších - a jeho vyhodili. Nebyl mladý, v MV sloužil už dlouho. Nevím jak. Je to pro mě záhada.

Ano, ještě Arnold Rappoport mě ujišťuje, že inženýr plukovník Malcev Michail Mitrofnovič, armádní ženista, byl od roku 1943 do roku 1947 velitelem Vorkutlagu (i stavby, i samotného tábora) - a ten prý byl dobrý. V přítomnosti čekistů podával vězňům inženýrům ruku a oslovoval je jménem a otčestvem. Profesionální čekisty nesnášel, pohrdal velitelem politického oddělení plukovníkem Kuchtikovem. Když dostal gébáckou hodnost - generálního komisaře třetího stupně, nepřijal ji (je to možné?): jsem inženýr. A dosáhl svého - stal se obyčejným generálem. Za léta jeho vlády, ujišťuje Rappoport, nevznikl na Vorkutě ani jeden táborový případ (a byla to léta války - nejlepší doba na případy), jeho žena byla prokurátorkou města Vorkuty a paralyzovala činnost táborových operativců. Bylo by to velmi významné svědectví, pokud A. Rappoport nepodléhá bezděčnému zkreslení, protože v té době zaujímal privilegované postavení inženýra. Nějak tomu těžko věřím, proč tenkrát toho Malceva nesvrhli? Vždyť jim musel překážet! Můžeme doufat, že někdo tu zjistí pravdu. (Když Malcev velel ženijní divizi u Stalingradu, dokázal předvolat velitele pluku před nastoupenou jednotku a vlastnoručně ho zastřelit. Na Vorkutu se dostal proto, že byl v nemilosti, ale ne pro tohle, za něco jiného.)

V těchto a jiných podobných případech vzpomínky zkreslují paměť a osobní momenty. Když někdo mluví a těch hodných, rád bych se ptal: hodní - ke komu? Opravdu ke všem?

A bývalí vojáci zdaleka nejsou nejlepší náhradou za pravé vnitřáky. Čulpeněv potvrzuje, že když starého táborového psa (ke konci války) vystřídal raněný frontový voják, jako třeba komisař pluku Jedorov, bylo to horší a ne lepší. Naprosto nerozuměli životu v táboře, vydávali bezstarostné, nepromyšlené, povrchní pokyny a šli za zónu flámovat se ženskými. A tábor nechávali v moci darebáků z řad pridurků.

Avšak ti, co zvláště křičí o "hodných čekistech" v táborech, jsou dobře smýšlející pravověrní. A ti mají na mysli "dobré" v jiném smyslu než my: ne ty, co se snažili vytvořit celkově lidské podmínky pro všechny i za cenu, že poruší barbarské instrukce GULagu. Ne, za "dobré" považují ty žaláříky, kteří poctivě plnili všechny psí instrukce, štváli a škrtili celý dav vězňů, ale nadržovali bývalým komunistům. (Jak široký pohled mají pravověrní! Vždycky jsou dědici všelidské kultury!)

Takoví "hodní" samozřejmě byli a nebylo jich málo. Tak třeba Kudlatyj s těmi Leninovými spisy - copak takový nebyl? O jednom vykládá Djakov, to je ušlechtilost: velitel tábora navštívil při služební cestě do Moskvy rodinu pravověrného, který seděl v jeho táboře. A když se vrátil, zase plnil všechny psí povinnosti. A generál Gorbatov se zmiňuje o "hodném" na Kolymě: "Obvykle nás považují za nějaké sadisty, ale to je chybný názor. Pro nás je také příjemné sdělit vězni nějakou radostnou správou." A o co se ten "dobrý" kolymský pes stará - aby Gorbatov "nahore" nevykládal o zvlí, vládnoucí v jeho táboře. Proto to celé milé povídání. A ke konci: "Buďte v rozhovorech opatrný." (A Gorbatov zase nic nepochopil...)

Také Levkovičová píše do Izvěstij⁶³⁴, jak se říká, vášnivý, ale podle nás - objednaný článek: že prý znala v táborech několik hodných, moudrých, přísných, smutných, unavených atd. čekistů. Třebas Kapustin v Džambulu se snažil najít zaměstnání pro manželky komunistů, poslané do vyhnanství - a kvůli tomu musel spáchat sebevraždu. To už je úplný žvást. Jen si žvaň... Komandant je povinen najít

⁶³⁴ 6. 9. 1964.

vyhnancům zaměstnání, dokonce i násilím. A pokud se skutečně zastřelil, buď kradl, nebo se zapletl se ženskými.

Ba, ještě jeden "hodný". Náš ekibastuzský podplukovník Matvejev. Za Stalina ukazoval ostré zuby a chňapal jimi. Tatíček zemřel, Berija sletěl - i stal se z Matvejeva první liberál, otec tuzemců! No, jak to příště zafouká. Ale ve skrytu poučoval brigádyra Alexandrova i v onom roce: "Když vás někdo neposlouchá, dejte mu po držce, nic se vám nestane, slibuji!"

Ne, taková "hodní" jsou nám na houby! Taková "hodní" jsou hodně levní. Podle nás jsou hodní, až když sami jdou do tábora.

A někteří šli. Jenomže byli souzeni za něco jiného.

Táboroví dozorcí jsou považováni za nižší důstojníky MV. Jsou to gulagovští poddůstojníci. Jejich úkolem je tahat a držet. Stojí na stejném gulagovském žebříčku, jenže níž. Proto mají méně práv, ale rukou musí použít častěji. Jsou v tom ostatně štědrí, když je třeba někoho zbit do krve v trestním izolátoru nebo v místnosti dozorců, odvážně ve třech zmlátí jednoho, až nemůže vstát. Rok za rokem ve své službě hrubnou, nezůstane v nich ani stín lítosti k moknoucím, mrznoucím, hladovým, unaveným a umírajícím trestancům. Vězňové jsou vůči nim stejně bezprávní a bezbranní jako vůči vysokým hodnostářům, takže je mohou zmáčknot a cítit se přitom velkými pány. A vybit si zlost, projevit krutost - v tom jim nic nebrání. Jakmile člověk jednou začne beztrestně bít, už se mu nechce toho nechat. Zvůle člověka rozněcuje, cítí se sám tak hrozný, že se až sám sebe bojí. Dozorcí ochotně napodobují své důstojníky i v chování, i v povahových rysech - ale chybí jim to zlato a vojenské pláště jsou umazané, a všude musí pěšky, nemají nárok na služby z řad vězňů, sami se hrabou na zahradě, sami opatrují dobytek. Ovšem, zatáhnout mukla domů na půl dne, aby naštipal dříví nebo vydrhl podlahu, to mohou, ale ne moc nápadně. Z pracujících muklů to nejde, tak berou z těch, co odpočívají. (Tabatěrov, Berezniky, 1930 - jen si na chvíli lehl po noční dvanáctihodinové směně, už ho vzbudil dozorce a poslal do svého bytu pracovat. A zkus nejít...!) Dozorcí nemají své léno, tábor pro ně přece jen není dědičný statek, je to služba, proto nemají ani tu nadutost, ani ten rozmach despotické vlády. Ani krást nemohou bez překážky. Je to nespravedlivé: šarže mají i tak peněz hodně, a smějí hodně brát, dozorcí jich mají mnohem méně a i brát se jim dovolí méně. Ze skladu ti pytel nedají, leda tak malou tašku. (Jako teď vidím četaře Kiselova, velká tvář, lněné vlasy. Zastaví se v účtárně (1945) a velí: "Nepřidělovat do kuchyně vězňů ani gram tuku! Jen pro svobodné!" (Tuků bylo málo.) Když si chceš dát něco ušít v táborové dílně, musíš mít svolení velitele a zapsat se do pořádku. Při zaměstnání můžeš mukla donutit, aby udělal nějakou maličkost, něco sletoval, svařil, ukoval, vysoustruhoval. A větší stoličku ani vždycky nevynesesh. Tato omezení zlodějny dozorce hluboce urážejí, zvláště jejich manželky, proto jsou vůči velení velmi zahořklí, proto jim život připadá hodně nespravedlivý, a v dozorcových prsou se objevuje něco, snad struny, snad ne, ale něco nezaplněného, prázdnota, kde lidský nářek nalezne ozvěnu. A nižší dozorcí jsou někdy schopni přátelsky si s mukly pohovořit. Není to často, ale zase ne úplně zřídka. V každém případě lze v dozorcích, v táboře či ve vězení, najít člověka, každý vězeň se ve své cestě setkal s nejedním takovým. Najít člověka v důstojníkovi je téměř nemožné.

Je to vlastně obecný zákon nepřímou úměrné závislosti sociálního postavení a lidskosti. Skuteční dozorcí jsou ti, co slouží v táborech 15 i 25 let, co se jednou nastěhují do těch dalekých, prokletých míst a už se odsud nedostanou. Služební řád a denní rozvrh si jednou vtlačou do hlavy - a celý další život už nemusí nic číst, ani vědět, jen poslouchaj rozhlas, první moskevský program. Právě tento celek je pro nás tupou, nevýraznou, neochvějnou tvář GULagu, nepřístupnou žádné myšlence.

Složení dozorcích kádrů se pokazilo a zkalilo až v letech války. Vojenské úřady ve spěchu pohrdly vzornou službou dozorců, někoho vytáhly na frontu, náhradou sem začali přijíždět vojáci z armádních jednotek, přicházející z vojenských nemocnic - ale vybírali přece jen co nejtupější a nejkrutější. Někdy se sem dostali i staří lidé - hned po mobilizaci, z domova - přímo sem. A právě mezi těmito prosedivělými byli velmi dobrosrdeční a nezaujatí lidé - mluvili laskavě, prohledávali ledabyly, nic nesebrali a ještě žertovali. Nikdy si na nikoho nestěžovali a nepodávali hlášení na korekci. Po válce však byli brzy demobilizováni a už se podobní neobjevili.

Pro dozorcí službu byli netypičtí i taková lidé (byli to také dozorcí z válečných dob) jako student Senin, o tom jsem už psal, a ještě jeden dozorce - Žid v našem táboře na Kalužské - starší, vypadal naprosto civilně, velmi klidný, nesekýroval, nikomu nic zlého neudělal. Choval se tak málo přísně, že jsem se ho jednou odvážil zeptat: "Řekněte, prosím, jaké máte civilní povolání?" Neurazil, se, pođíval se

na mě klidnýma očima a tiše odpověděl: "Obchodník." Než přišel do našeho tábora, sloužil v Podolském, kde prý každého dne války umíralo vyčerpáním 13-14 lidí (tak to už máme 20 tisíc úmrtí!) Ve "vojsku" NKVD zřejmě přečkával válku a teď jen z toho musel šikovně vybruslit, aby tu nezůstal trčet navěky.

Staršina Tkač, postrach a zástupce velitele režimu ekibastuzského tábora, zapadl do dozorčí služby, jako když ulije, jako by od peřinek sloužil jen tady a nikde jinde, jako by se byl narodil zároveň s GULagem. Měl pod černou kšticí zlověstnou, vždycky zkamenělou tvář. Bylo hrozné prostě vedle něho stát nebo ho potkat na táborové stezce: neprošel kolem, aniž člověku způsobil něco zlého - aby ho nevrátil, nedonutil pracovat, něco nesebral, nevystrašil, nepotrestal, nezatkl. Dokonce i po večerním nástupu, kdy se baráky zamykaly na zámek, ale kdy v létě byla zamřížovaná okna otevřena, se Tkač tiše plížil k oknům, poslouchal, pak nakoukl dovnitř - celá světnice hrůzou strnula - stál za oknem jako černý noční pták a přes mříž vyhlašoval tresty: za to, že se ještě nespí, za to, že se mluví, za to, že se užívají zakázané věci.

A náhle zmizel Tkač navždy. A po táboře se roznesla pověst (nemohli jsme si ji přesně ověřit, ale takové vytrvalé pověsti jsou obvykle podloženy), že byl odhalen jako fašisticky pohůnek z okupovaného území, že byl zatčen a dostal čtvrtku. Bylo to v roce 1952.

Jak se stalo, že fašistický kat (aspoň tři roky jím musel být) byl sedm let po válce vzorným pracovníkem MV?

"Eskorta střílí bez varování!" V tomto zaklínadle je obsažen celý zvláštní status eskorty⁶³⁵, její moci nad námi na oné straně zákona.

Služba v eskortě je, i když není válka - jako na frontě. Eskorta se nemusí bát vyšetřování, nic nebude muset vysvětlovat. Každý, kdo střílel, je v právu. Každý zabitý je v nepravu, chtěl prchnout nebo překročil čáru.

Tady jsou dva příklady vraždy v táborovém středisku Ortau (a násobte to počtem táborových středisek). Strélec vedl eskortovanou skupinu, vězeň bez doprovodu přistoupil ke své dívce, jdoucí v útvaru. "Ustup!" - "Vadí ti to?"

Výstřel. Zabit. Komédie soudu, střelec zproštěn viny: byl urážen při výkonu služební povinnosti.

K jinému vojákově, na stráž, přiběhl mukl s papírkem, který mu museli všude potvrdit (zítra bude propuštěn), požádal ho: "Pusť mě, skočím si do prádelny (za zónu), bude to hned!" - "Není dovoleno." - "Vždyť budu zítra na svobodě, pitomče!" Zastřelil ho. A ani nebyl souzen.

A jak je to pro vězně snadné nevšimnout si v zápalu práce těch znamení na stromech, která představují pomyslnou čáru, lesní kordón - místo ostnatého drátu. Třeba Solovjov, bývalý armádní poručík, porazil jedli, osekává suky a couvá přitom. Vidí jen svůj poražený strom. Strážný, "tanšajevský vlk", přimhouřil oči a čeká, nezavolá na mukla - "dej si pozor!" heká - a Solovjov, aniž si toho všimne, překročí zónu a pomalu postupuje zpátky podél kmene. Výstřel! Trhavá střela, průstřel plic. Solovjov je mrtev a "tančajevský vlk" dostává 100 rublů prémie. ("Tanšajevští vlci" - to jsou místní obyvatelé Tanšajevského okresu, blízko Burepolomu, kteří šli houfně do VOCHRu - to za války, aby to bylo blízko domů a aby nemuseli na frontu. To je právě ten tanšajevský okres, kde děti křičely: "Mami! Slaneček jde!")

Tato nesmlouvavost ve vztazích mezi eskortou a vězněm, neustálé právo strážných použít kulky místo slova - nutně musí ovlivnit charakter vychovatelů a vychovanců samotných. Život vězňů je v jejich moci, i když ne na celých čtyřadvacet hodin, ale zato naplno a do hloubky. Tuzemci pro ně v žádném případě nejsou lidé, jsou to nějací hýbající se líní strašáci a jim bylo osudem uloženo, aby je počítali a co nejrychleji hnali do práce a z práce, a aby je pořádně u práce přidrželi.

Ale ještě víc rostla zvůle v důstojnících VOCHRu. V těchto mladičkových poručích rostlo zlé, svévolné vědomí moci nad lidmi. Jedni byli jen hluchí (nadporučík Černyj v Nyroblagu), jiní krutost vychutnávali a dokonce ji přenášeli na své vojáky (poručík Samutin, tamtéž), další neznali žádné meze své absolutní moci. Velitel VOCHRu Něvskij (Ust'vym, 3. táborové středisko) zjistil, že se mu ztratil pes - nikoli služební pes, ale oblíbený pes. Pochopitelně že ho šel hledat do zóny a přistihl pět tuzemců, jak právě kuchají mrtvolku. Vytáhl pistoli a jednoho zabil na místě. (Tento případ neměl žádné administrativní následky, jen zbývající čtyři byli potrestáni izolací.)

V roce 1938 v Pouralském kraji, na řece Višeře, se přihnal rychlostí smrtě lesní požár od lesa ke dvěma táborovým střediskům. Co dělat s mukly? Rozhodnout bylo třeba v několika minutách, nebylo kdy

⁶³⁵ Když říkáme "eskorta" používáme slova běžného na Souostroví. Také se říkalo (v NIT dokonce častěji) - VOCHRA nebo prostě OCHRA. Vědecky se říkalo Vojenská ozbrojená ochrana (Vojenizirvannaja strelkovaja ochrana) ministerstva vnitra. Eskorta patřila k jedné z možných služeb VOCHR, vedle služby "na hlídce", "v zóně", "v kordónu", "v oddíle".

se dotazovat. Strážní je nevypustili a všichni uhořeli. To je jistější. Kdyby se byli vypuštění vězni rozprchli, soudili by strážné.

Jen v jednom služba ve VOCHRu omezovala bujnou energii svých důstojníků: četa byla základní jednotkou a veškerá absolutní moc končila v četě a nárameníky se přes dvě malé hvězdičky nedostaly. Postup v oddíle vzdaloval od reálné moci, vedl do slepé uličky.

Proto se ti nejctižádnostivější a nejsilnější z vochrovců snažili přeběhnout do vnitřní služby MV a postupovat až tam. Některé známé životopisné příběhy z GULagu jsou právě takové. Už jsme se zmiňovali o Antonovovi, budovateli zapolární "mrtvé cesty". Ten byl původně velitelem VOCHRu a měl pouhé čtyři třídy.

Není pochyby, že MV věnovalo velkou pozornost výběru ozbrojených strážných, ostatně i vojenské správy měly v tomto směru tajné instrukce. Vojenské správy vykonávají mnoho tajné práce a my se na ně díváme shovívavě. Proč byla například tak rozhodně odmítnuta myšlenka územních vojsk z 20. let (návrh Frunzeho), proč naopak tak tvrdošíjně posílají brance sloužit v armádě co nejdále od rodných krajů. (Ázerbájdžánce do Estonska, Lotyšů - na Kavkaz?) Protože je žádoucí, aby armáda byla místnímu obyvatelstvu cizí, pokud možno i rasově (jak bylo ověřeno v Novočerkasku v roce 1962). Při tvoření strážných vojsk nabralo se také záměrně větší množství Tatarů a jiných příslušníků národnostních menšin: jejich nižší úroveň vzdělání, horší informovanost byly pro stát pokladem, byly jeho oporou.

Avšak skutečně vědecké formování a výcvik těchto vojsk začaly až současně s tvořením zvláštních táborů - koncem 40. a počátkem 50. let. Začali nabírat pouze 19 leté chlapce a ty hned vystavili intenzivnímu ideologickému působení. (O těchto strážných ještě budeme mluvit zvlášť.)

Do té doby se k tomu GULag nějak nemohl dostat. Ostatně i všechen náš lid, ač socialistický, ještě nebyl dostatečně vyspělý, ještě se nepozvedl na tu pevnou, krutou úroveň, aby poskytoval vhodné vojáky pro strážní službu! Složení VOCHRu bylo pestré, přestávala plnit úlohu té zdi hrůzy, jak byla původně pojata. Režim zeslábl zvlášť v letech sovětsko-německé války: nejlepší vytrénované ("s dobrou mírou zloby") mladé kluky bylo nutné poslat na frontu, do VOCHRu táhli neduživí záložníci, jimž zdraví nedovolilo sloužit v bojující armádě, kteří však svým nábojem zloby vůbec na GULag nebyli připraveni (nevyrostli v těch správných letech). V nejkřutějších hladových válečných táborových letech usnadňovalo toto oslabení VOCHRu (tam, kde k němu došlo, nebylo to přece jen všude) - aspoň částečně život vězňů.

Nina Samšelová vzpomíná na svého otce, který takhle ve středních letech - v roce 1942 - narukoval do armády. Poslali ho sloužit jako strážného do tábora v Archangelské oblasti. Přestěhovala se k němu i rodina. "Doma otec s hořkostí vyprávěl o životě v táboře a o tom, jací jsou tam dobří lidé. Když tatínek musel sám v zemědělském dvoře hlídat brigádu (to je také znak válečných dob - na celou brigádu jeden ozbrojený voják! Copak to není úleva?), často jsem tam za ním chodívala a dovoloval mi, abych si s vězni povídala. Vězňové si otce velmi vážili: nikdy na ně nebyl sprostý, pouštěl je, když o to požádali, třeba do obchodu, a nikdy mu neutekli. Říkávali mně: "Kdyby tak všichni strážní byli jako tvůj tatínek." Věděl, že mnoho lidí sedí nevině⁶³⁶ a vždycky se nad tím rozhořčoval, ale jen doma - v četě to říci nesměl, za to byl soud." Hned po skončení války byl demobilizován.

Ale ani podle Samšela nemůžeme posuzovat VOCHR válečných let. Dokazuje to jeho další osud: už v roce 1947 byl sám zatčen na základě článku 58! V roce 1950 byl jako umírající protokolárně propuštěn a za pět měsíců doma zemřel.

Po válce tato rozklížená ostraha zůstala ještě tak rok nebo dva a nějak se stalo zvykem, že mnozí vochrovci začali o své službě také říkat, že "vyprší". "Až mi vyprší služba." Chápali, jak je jejich služba hanebná, že se o ní doma ani nedá povídat. V Ortau jeden voják schválně cosi ukradl z KVO, byl degradován, souzen, hned dostal amnestii - a ostatní vojáci mu záviděli: ten měl nápad! To je chlapík!

N. Stoljarovová vzpomíná na ozbrojeného vojáka, který ji chytil na začátku útěku - její pokus o útěk neprozradil a nebyla potrestána. Ještě jeden spáchal sebevraždu kvůli vězňené dívce, poslané do transportu. Než byla zavedena skutečně přísná pravidla, vznikaly velice často v ženských táborových střediscích mezi ženami a strážnými velmi přátelské, dobré a někdy i milostné vztahy. Dokonce ani náš velmocenský stát nedokázal všude potlačit dobro a lásku...!

Mladé kádry z poválečných let se také hned nestaly takovými, jak to potřeboval GULag. Když se v nyroblagské ozbrojené strážci vzbouřil Vladilen Zadornyj (o něm ještě povíme), projevíli jeho kolegové-vrstevníci k jeho odporu velké sympatie.

⁶³⁶ Voják Samšel to věděl, a naši elitní spisovatelé to nevěděli.

Zvláštní kapitolou táborové ochrany je sebeochrana - z řad vězňů. Vždyť přece již v prvních porevolučních letech bylo vyhlášeno, že sebehlídání je povinností sovětských vězňů. S jistým úspěchem toho bylo použito na Solovkách, ve velké míře na Bělomořském a Volžském kanálu. Každý sociálně blízký, kterému se nechtělo vozit kolečko, se mohl chopit pušky proti svým spoluvězňům.

Nebudeme tvrdit, že to bylo zvlášť ďábelsky vypočítáno na morální rozklad národa. Jako vždy v našich nejnovějších dějinách posledních padesáti let se vznešená zářivá teorie a plíživá morální nízkost jaksi přirozeně splétaly, jedno snadno přecházelo v druhé. Z vyprávění starých muklů však víme, že strážní z řad vězňů byli ke svým bratrům krutí, snažili se vyznamenat, udržet ve své psí funkci, někdy si vyřizovali staré účty smrtelným výstřelem.

Je to ostatně zaznamenáno i v právníkové literatuře: "V mnoha případech vězňové plní své povinnosti při ochraně kolonie a udržování pořádku lépe než placení dozorců."⁶³⁷

No ne, povězte, jaké špatnosti nelze lid naučit? A lidi?

Je to citát z 30. let. Zadornyj to potvrzuje i pro konec 40. let: strážní z řad vězňů byli na své kamarády zlí, hledali formální záminku a střeleli je. Přitom v Parmě na vzdáleném trestním pracovišti Nyroblagu seděli jen osmapadesátníci a sebeochrana byla také z osmapadesátky! Političtí...

Vladilen vypráví o jednom strážném z řad vězňů - Kuzmovi. Byl to bývalý řidič, něco přes dvacet let. V roce 1949 dostal desítku, 58-10. Jak žít? Jinou cestu nenašel. V roce 1952, když přišel Vladilen, už byl strážným. Jeho postavení ho trýznilo, říkal, že neunese to břímě - pušku. Když šel do eskorty, často ji nenabíjel. V noci plakal, říkal o sobě, že je prodejná kůže, dokonce se chtěl zastřelit. Měl vysoké čelo, nervózní tvář. Měl rád verše a chodil s Vladilenem do tajgy, kde si je vzájemně recitovali. A pak zase puška...

Vladilen znal i takového strážného-vězně, jako byl Alexandr Lunin, už starší člověk šedivé vlasy kolem čela, sympatický dobrý úsměv. Ve válce sloužil jako poručík pěchoty, pak byl předsedou kolchozu. Dostal desítku (jako kriminální) za to, že nedal okresnímu výboru, co žádal, že to svévolně rozdal kolchozníkům. Tak takový to byl člověk - bližní mu byli dražší než on sám. A tady v Nyroblagu se stal strážným, dokonce si vysloužil u velitele táborového střediska Promežutočnaja zkrácení trestu.

Hranice člověka! Ať je zkoumáš sebevíc, nepostihneš je...

21 TÁBOROVÉ OKOLÍ

Jako zkažené maso nepáchne jen na povrchu, protože je obklopeno neviditelným smrdutým oblakem, tak i každý ostrov Souostroví vytváří a šíří kolem sebe pásmo odporného puchu. Tato zóna, širší než samo Souostroví - je zónou zprostředkující, je přechodem mezi malou zónou každého jednotlivého ostrova a Velkou zónou celého státu.

Všechno nejnakažlivější, co se na Souostroví rodí - v lidských vztazích, zvycích, názorech, v jazyce - prosakuje podle obecného zákona, platného v celém vesmíru - zákona průniku rostlinnými a živočišnými těly, nejprve do této zóny přechodné, a pak se teprve šíří po celém státě. Právě tady, v zprostředkující zóně, se vzájemně ověřují a třídí prvky táborové ideologie a kultury - hodné toho, aby přešly do kultury celostátní. A když táborové výrazy znějí na chodbách nové budovy Moskevské univerzity, nebo když emancipovaná žena z velkoměsta pronáší zcela táborový soud o podstatě života - nedivte se: to sem proniklo přes přechodnou zónu, přes svět kolem táborů.

Zatímco se úřady snažily (ale možná, že se ani nesnažily) převychovat vězně hesly, kulturně výchovnou prací, poštovní cenzurou a operativními zmocněnci - vězňové rychleji převychovali celý stát právě prostřednictvím svého okolí. Světový názor kriminálních si nejdříve dobyl Souostroví, pak se snadno rozšířil dál a zmocnil se celosvazového ideologického trhu, kde bylo pro nedostatek silnější ideologie prázdno. Táborová dravost, kruté lidské vztahy, pancíř lhostejnosti na srdci, odpor ke každé poctivé práci - to všechno snadno dobylo světa kolem táborů, aby se pak hluboce projevilo v životě celého svobodného světa venku.

Tak se Souostroví mstí Svazu za své stvoření.

Tak žádná krutost nám neprojde jen tak.

Tak draze platíme pokaždé, když se honíme za tím nejlevnějším.

⁶³⁷ Sborník Ot tjurem..., str. 141.

Vyjmenovávat tato místa, městečka a osady - to je téměř totéž, jako opakovat zeměpis Souostroví. Žádná táborová zóna nemůže existovat sama o sobě, poblíž musí být obydlí svobodných. Někdy takové sídliště u nějakého prozatímního táborového střediska - lesního závodu stojí několik let a zmizí zároveň s tábořem. Někdy z takových sídlišť a osad vyrůstají slavná města - třeba Magadan, Dudinka, Igarka, Temir-Tau, Balchaš, Džezkazgan, Angren, Tajšet, Bratsk, Sovětská Gavaň. Tyto osady hnísají nejen na vzdálených místech, ale přímo v těle Ruska - u doněckých a tulských dolů, blízko povrchových dolů na těžbu rašeliny, u zemědělských táborů. Někdy se nakazí a patří pak ke světu kolem táborů celé okresy, jako třeba taňšajevský. A když se tábor vstříkne do těla velkého města, dokonce i Moskvy - pak tu táborový svět neexistuje v podobě zvláštní osady, nýbrž v podobě těch jednotlivců, kteří se každého večera roztékají od zóny autobusy a tramvají a každého rána se zase stahují zpátky (náказа se v tomto případě šíří mnohem rychleji).

Existují také taková městečka jako Kizel (na permské důlní úzkokolejce). Začala žít dříve, než vzniklo nějaké Souostroví, ale pak byla obklopena spoustou táborů - a tak se stala provinčními hlavními městy Souostroví. Takové město přímo dýchá tábořem, důstojníci-žalárnici a skupiny vojáků strážního vojska tu houfně chodí a jezdí jako okupanti. Táborová správa je hlavním úřadem ve městě. Telefonní síť není městská, nýbrž táborová. Všechny autobusové linky vedou ze středu města do tábora. Všichni obyvatelé jsou živi z táborů.

Z takových provinčních středisek Souostroví je nejdůležitější Karaganda. Vybudovali ji a naplnili vyhnanci a bývalí vězňové, takže starý mukl ani nemůže projít po ulici, aniž každou chvíli potkává známé. Je to několik táborových správ. A kolem Karagandy je rozseto táborových středisek jako máku.

Kdopak žije v okolí táborů? 1. Původní místní obyvatelé (může se stát, že tu nejsou). 2. VOCHR - vojenské strážce. 3. Táboroví důstojníci a jejich rodiny. 4. Dozorci s rodinami (na rozdíl od ochrany dozorci vždycky bydlí doma s rodinou, i když jsou vedeni jako vojáci). 5. Bývalí muklové (propuštění z tohoto nebo ze sousedního tábora).⁶³⁸ 6. Lidé různě omezení v právech, napůl perzekvovaní, s "nečistými" průkazy. (Jako bývalí muklové tu nebydlí z vlastní vůle, jsou zde z donucení: pokud jim toto místo nebylo přímo přikázáno - jako vyhnancům - vědí, že všude jinde to budou mít horší s prací a bydlením, a možná že by je jinde ani žít nenechali.) 7. Vedoucí výroby. To jsou vysoce postavení lidé, pouze několik osob na celou velkou osadu. (Někdy se může stát, že tu taková nejsou.) 8. Vlastní volňasové, vesměs přivandrovalci a pobudové - různí ztracenci, desperáti, kteří sem přijeli za závrtnými výdělky. Vždyť v těchto vzdálených zapadlých koutech člověk může pracovat třikrát hůř než ve velkých městech a dostávat čtyřikrát větší plat: za polární podnebí, za vzdálenost, za ztížené podmínky a navíc si může připisovat práci vězňů. Navíc se sem stahují mnozí naverbovaní na základě smluv, ti ještě dostávají peníze na cestu. Pro ty, co dokáží rýžovat zlato z pracovních příkazů, je svět kolem táborů - Klondike. Táhnou se sem lidé s falešnými diplomy, jezdí sem dobrodruzi, podvodníci, kořistníci. Jet sem je výhodné pro toho, kdo potřebuje zadarmo cizí hlavu (polovzdělanému geologovi provedou geologové-muklové i terénní výzkum, zpracují výsledky, i závěry zformulují, a ten pak může skoro rovnou obhajovat v hlavním městě disertací. Dostanou se sem smolaři i prostě ztracení ožralové. Lidé sem přijíždějí po rodinném rozvratu nebo se tu skrývají před alimenty. Také se zde mohou octnout mladí absolventi průmyslovek, kterým se při rozmísťování nepodařilo ulovit výhodné místo. Ale od prvního dne se snaží stůj co stůj vrátit do civilizovaného světa. A komu se to nepovede za rok, tak za dva určitě. Mezi volňasy je i docela jiná kategorie: starší lidé, kteří žijí v táborovém světě již desítky let, tak si zvykli dýchat jeho vzduch, že jiný svět, sladší, ani nechtějí. Jejich tábor se zavírá nebo vedení přestává platit tolik, kolik žádají - odjedou, ale zase určitě do nějaké takové zóny poblíž tábora, jinak žít nedokáží. Takový byl Vasilij Aksentěvič Frolov, velký opilec, podvodník a "slavný mistr slévač", o kterém bychom zde mohli povědět víc, ale už jsem ho vylíčil. Neměl žádný diplom, své poslední schopnosti propil, a přesto nedostával méně než 5000 v předchruščovských rublech.

V nejobecnějším významu znamená slovo volňas každého svobodného, tedy občana Sovětského svazu, který nesedí nebo už byl propuštěn, je to tedy každý občan světa kolem táborů. Na Souostroví se však toto slovo častěji používá v užším smyslu: volňas je svobodný občan, který pracuje v jedné výrobní zóně s vězni. Proto pracovníci ze skupiny 1, 5, 6, kteří přicházejí do zóny, jsou také volňasové.

⁶³⁸ Minula stalinská epocha, zavály různé teplé i studené větry - a mnozí bývalí muklové neodjeli ze světa blízkého táborům, ze svých medvědích nor, a dobře udělali. Tam jsou lidmi aspoň napůl, tady by nebyli ani tím. Zůstanou tam do smrti, jejich děti se stanou místními rodáky.

Volňasové pracují jako stavbyvedoucí, parťáci, mistři, vedoucí skladů, normovači. Berou je také na práce, kde by využití vězňů podstatně ztížilo eskortování: jako řidiče, kočí, expedienty, traktoristy, bagristy, dělníky u skrejpru, elektrikáře na venkovní montáži, noční topiče.

Tito volňasové druhé kategorie, obyčejní pracanti, stejně jako muklové, se s námi okamžitě a lehce přátelili, dělali všechno, co táborový režim a trestní zákoník zakazoval: ochotně házeli dopisy do svobodných poštovních schránek, prodávali šatstvo, které muklové šlohlí v táboře, na svobodném černém trhu, stržené peníze si nechávali a muklům přinesli něco k žrádлу. Spolu s mukly rozkrádali také pracoviště. Nosili do zóny nebo vyváželi ze zóny vodku (když byla na strážnici přísná prohlídka, ponořili láhve se zasmoleným hrdlem do nádrže na benzín).⁶³⁹

Tam, kde se práce vězňů dala napsat na volné (ani parťáci a mistři se neostýchali zapisovat sami na sebe) - tam se to určitě také udělalo: vždyť práce, napsaná na vězně - je ztracená, za tu se penězi neplatí, dají leda příděl chleba. V dobách, kdy nebyl přidělový lístkový systém, mělo smysl muklův výkaz vyplnit jen tak-tak, aby nebyly nepřijemnosti, a práci připsat volňasům. Volňas za práci dostal peníze, za které sám jedl a pil a svým muklům přilepšoval.⁶⁴⁰

Takže vcelku můžeme říci, že vztahy muklů a volňasů byly spíše přátelské než nepřátelské. Navíc se tito ztracení, napůl opilí, chudí lidé soucitněji dívali na cizí neštěstí, byli schopni pochopit, jak je vězňovi těžko a jak nespravedlivě byl zatčen. Před čím důstojníci, dozorcí a strážní ze své funkce zavírali oči, na to se nezaujatý člověk díval očima otevřenýma.

Složitější byly vztahy muklů k parťákům a mistrům. Jako "velitelé výroby" tu byli proto, aby vězně poháněli a utlačovali. Ale odpovídali i za běh výroby a ta se vždycky nedala zajistit v podmínkách přímého nepřátelství s mukly: ne všeho se dá dosáhnout klackem a hladem, něco musí být přece jen na základě dohody, schopností, důvtipu. Úspěch měli jen ti parťáci, kteří vycházeli dobře s brigadýry a s nejlepšími mistry z řad vězňů. Sami parťáci byli nejen ožralové, nejen že byli otráveni a demoralizováni neustálým používáním otrocké práce, ale byli to téměř analfabeti, téměř neznali svou práci, nebo ji znali špatně, a proto byli na brigadýrech ještě víc závislí.

A jak zajímavě se tu někdy proplétaly ruské osudy. Přišel třeba před svátky podnapilý tesařský parťák Fjodor Ivanovič Muravljev a svěruje se Siněbrjučovovi, brigadýru malířů, výbornému řemeslníkovi, vážnému, pevnému chlapíkovi, který sedí už desátý rok:

"Tak co? Sediš, ty kluku kulacká? Tvůj otec věčně oral půdu, shromažďoval krávy, myslel, že si to vezme do království nebeského? A kde je teď? Zemřel ve vyhnanství? Tebe zavřeli? Ne-e, můj otec byl moudřejší: od malička všecičko propíjel, holá chalupa, do kolchozu nedal ani slepici, protože nic neměl - a hned byl brigadýr a já jsem po něm, piju vodku a starosti nemám."

A vypadalo to, že má pravdu. Siněbrjučov musel jet po odpykání trestu do vyhnanství a Muravljev je předsedou závodního výboru na stavbě.

Stavbyvedoucí Buslov sice nevěděl, jak se zbavit tohoto předsedy závodního výboru a parťáka (není možné zbavit se takových lidí, přijímá je kádrové oddělení a ne stavbyvedoucí a kádrové oddělení ze sympatie často vybírá lenochy nebo pitomce). Stavbyvedoucí odpovídá za všechny materiály a za mzdový fond vlastní kapsou, kdežto Muravljev buď z hlouposti, nebo z prostoduchosti (vůbec to není zlý chlap, vždyť brigadýři mu za to ještě strkají) právě tento fond rozhazuje, podepisuje nepromyšlené pracovní příkazy (vedoucí brigád je vyplňují sami), přijímá špatně provedenou práci, která se pak musí

⁶³⁹ Když strážní našli vodku i tam, velení stejně žádné hlášení nedostalo; komsomolci z ochrany raději vypili ukořistěnou vodku sami.

⁶⁴⁰ Jak velmi výhodné je pracovat v blízkosti táborů, bylo vidět i na volňasech moskevských táborů. V roce 1946 jsme měli na Kalužské zastavě dva svobodné zedníky, jednoho omítkáře, jednoho malíře pokojů. Byli evidováni na naší stavbě, ale pokud jde o práci - téměř nepracovali, protože stavba jim nemohla psát velké výdělky: příplatky tu nebyly a všechny objemy se měřily: omítnutí jednoho čtverečního metru stálo 32 kopejky a metr se za žádnou cenu nedal napočítat za půl ruble, ani se nedalo napsat třikrát tolik metrů, než místnost skutečně měla. Především však volňasové tahali ze stavby cement, obyčejné i olejové barvy a sklo, za druhé si za svou osmihodinovou pracovní dobu dobře odpočinuli a večer a v neděli se vrhli na hlavní práci - soukromou, na melouch, museli si přijít na své. Za stejný čtvereční metr si omítkář od soukromníka vzal už ne 32 kopejky, nýbrž deset rublů a za večer si vydělal dvě stě! Vždyť to Prochorov říkal: peníze jsou dvoupatrové. Který západní člověk by mohl pochopit, že peníze jsou dvoupatrové? Soustružník za války dostával na ruku 800 rublů měsíčně a chléb na trhu stál 140 rublů. To znamená, že si za měsíc nevydělal - k přídělů na lístky - ani na šest kilo chleba, to znamená, že nemohl pro celou rodinu přinést dvě stě gramů na den! A přitom - žil... Dělníkům s nepokrytou drzostí platili nereálnou mzdu a nechali je, aby si obživu sehnali "ve druhém patře". A ten, kdo platil našemu omítkáři šílené peníze za jediný večer, si také někde nějak sháněl ve svém "druhém poschodí". Tak vítězil socialistický systém, ale jen na papíře. Dřívější systém - životaschopný, pružný - nezahynul ani na prokletí, ani na prokurátorská pronásledování.

bourat a dělat znovu. Budov by rád nahradil takového part'áka muklem-inženýrem, který pracuje u lopaty, ale kádrové oddělení je bdělé a nedovolí to.

"Poslyš, jak dlouhé trámy teď máš na stavbě, co?"

Muravljov těžce vzdychá: "Obávám se, že vám to teď nemohu přesně říci..."

A čím byl Muravljov opilejší, tím drzeji se stavbyvedoucím mluvil. Stavbyvedoucí se tedy rozhodl, že na něj zaútočí písemně. Nelitoval vlastního času a začal mu všechny příkazy vydávat písemně (kopie zakládal do desek). Tyto příkazy pochopitelně nebyly splněny a narůstal hrozivý případ. Ale ani předseda závodního výboru neztrácel čas. Sehnal půlku pomačkaného listu, vytrženého ze sešitu, a za půl hodiny těžce a neohrabaně napsal:

"sděluji k vaši informaci To že všechny mechanismy kere sou pro tesařsky prace v špatnym stavu to že nejsou v pořadku a naprosto nepracujou."

Stavbyvedoucí - to už je jiná kategorie výrobního vedení, to je pro vězně neustálý tlak a trvalý nepřítel. Stavbyvedoucí s vedoucími brigád nekamarádí, ani s nimi nemá kšefty. Řeže jejich pracovní příkazy, odhaluje tucht (pokud mu stačí důvtip) a vždycky může potrestat brigadýra nebo jiného vězně tím, že to hlásí táborovému velení:

"Veliteli táborového střediska, poručíku soudruhu... Prosím vás, abyste co nejpřísněji potrestal (pokud možno korekcí, ale s nástupem do práce) vedoucího brigády betonářů vězně Zozulju a vedoucího party vězně Oračevského za to, že dali odlít panely o výšce větší, než bylo uvedeno v instrukci, což se projevilo v překročení spotřeby betonu.

Současně vám sděluji, že dnes vězeň vedoucí brigády Alexejev při jednání se mnou o zápisu objemu prací do pracovních příkazů urazil vedoucího party soudruha Tumarkina, protože ho nazval oslem. Toto chování vězně Alexejeva, které podřívá autoritu civilního vedení, považuji za velmi nežádoucí a dokonce nebezpečné a prosím, abyste použil nejrozhodnějších opatření, včetně zařazení do transportu.

Starší stavbyvedoucí Buslov."

Tomuto Tumarkinovi Buslov před chvílí také řekl "osle", ale vězeň-vedoucí brigády si transport zasloužil.

Taková psaníčka posílal Buslov táborovému velení téměř denně. V táborových trestech spatřoval nejvyšší pracovní stimul. Buslov patřil k těm výrobním vedoucím pracovníkům, kteří se sžili se soustavou GULagu a naučili se v ní jednat. Říkával na poradách přímo: "Mám dlouhodobé zkušenosti z práce s vězni a nebojím se jejich vyhrožování, že mě zmlátí, představte si, cihlou." Stěžoval si však, že gulagovské síly už nejsou, jak bývaly. Lidé, kteří se dostali do tábora po válce nebo po pobytu v Evropě, už byli jaksi neuctiví. "Ale víte, v takovém 37. roce bylo přímo blaho pracovat. Když například vstoupil smluvní, vězňové vždycky vstali." Buslov také věděl, jak má vězně oklamat, jak je poslat na nebezpečná místa, nikdy nelitoval jejich síly, žaludek, a tím méně sebevědomí. Ten člověk s dlouhým nosem a dlouhýma nohama, v žlutých amerických polobotkách z UNRRy, určených pro potřebné sovětské občany, neustále lítal po poschodích stavby, protože věděl, že jinak po všech koutech a zákoutích budou líné špinavé bytosti, vězňové, sedět, ležet, hrát se, hledat vši, souložit, přestože krátká desetihodinová pracovní doba je v plném proudu, a že vedoucí brigád se budou tísnit v kanceláři normovače a psát do příkazů tucht.

Ze všech part'áků spoléhal částečně jen na jednoho - na Fjodora Vasiljeviče Gorškova. Byl to drobný stařík s rozčepýřenými šedými kníry. Rozuměl stavbě perfektně, znal svou vlastní práci i práci ostatních a jeho hlavní vlastností, pro volňasa nezvyklou, bylo, že ho upřímně zajímaly konečné výsledky stavby: ne z hlediska kapsy jako Budova (srazí něco nebo dají prémie? Vynadají nebo pochválí?), nýbrž vnitřně, jako kdyby stavěl celou obrovskou budovu pro sebe a snažil se, aby byla co nejlepší. Pil opatrně, neztrácel přitom z očí stavbu. Měl však velkou vadu: nezapadal do Souostroví a neuměl udržovat vězně ve strachu. Také rád chodíval po stavbě a sledoval vlastníma očima práci, ale nelítal jako Buslov, aby někoho přistihl, jak šidí, ale rád si poseděl s tesaři na trámech, se zedníky na rozestavěné zdi, s omítkáři u bedny s maltou, popovídal. Někdy nabízel vězňům bombóny - to bylo pro nás neobvyklé. Jedné práce se nemohl zříci ani ve stáří - řezání skla. Vždycky měl v kapse vlastní diamant, a když před ním někdo začal řezat sklo, hned začal hučet, že to dělá špatně, odstrkoval sklenáře a řezal sám. Když Buslov odjel na měsíc do Soči, Fjodor Vasiljevič ho zastupoval, ale rozhodně odmítl jít do jeho pracovny a zůstal ve společné místnosti part'áků.

Celou zimu chodil Gorškov ve staroruském krátkém nabíraném kabátě. Límeč už měl odřený, ale látka vypadala báječně. Dali jsme se do řeči o tomto kabátě, že ho Gorškov nosí už dvaatřicátý rok, nikdy ho

neodložil, že před tím ho nějaký ten rok nosil o svátcích jeho otec - a tak se ukázalo, že jeho otec Vasilij Gorškov byl dílovedoucím na státních stavbách. Pak už jsem pochopil, proč Fjodor Vasiljevič tak miluje kámen, dřevo, sklo a barvu - od malička vyrostl na stavbách. A ačkoliv se parťákům tenkrát říkalo "erární", a teď už se jim tak neříká, erárními se stali právě nyní, dříve to byli umělci.

Fjodor Vasiljevič si i teď pochvaloval staré pořádky:

"Co je teď stavbyvedoucí? Vždyť nemůže přesunout z jedné části rozpočtu do druhé ani kopejku. Dřív chodíval stavitel v sobotu za dělníky: "Tak co, chlapi, před lázněmi nebo až po?" Ti: "Po, po, strejdo!" - "Tak tady máte peníze na lázně a pak do té a té hospody." Chlapi se houfem ženou z lázní, stavitel na ně už v hospodě čeká s vodkou, pohoštěním, samovarem ... "Zkus pak v pondělí špatně pracovat."

My už teď máme pro všechny názvy a všechno víme: byla to poháněčská soustava, bezohledné vykořisťování, využívání nejnižších lidských pudů. A pití i s pohoštěním nestály za to, co se z dělníka příští týden vymáčklo.

A kus chleba na příděl, nevypečený chleba, který lhostejné ruce vyhazovaly z okénka rozdělovny chleba - copak ten stál za víc...?

A tak se všech osm kategorií svobodných obyvatelů tlačí a strká na těsném prostranství plácku u tábora: od tábora k lesu, od tábora k bažině, od tábora k dolu. Osm různých kategorií, různých stupňů a tříd - a všichni se musí vejít do toho smradlavého těsného sídliště nebo osady, jeden je pro druhého "soudruh" a děti posílají do stejné školy.

Jsou to asi takoví soudruzi, že nad nimi všemi tu plují jako svatí v oblacích dva nebo tři zdejší magnáti (v Ekibastauzu to byli Chiščuk a Karaščuk (chiščuk - hmaták, pozn. překl.), ředitel a hlavní inženýr trustu. Jména si nevymýšlím!) A dále v přísném pořadí, s přesným zachováváním odstupů následují velitel tábora, velitel eskorty, další hodnostáři trustu, důstojníci tábora, důstojníci eskorty a někde dál ředitel oddělení dělnického zásobování a ještě dál ředitel školy (nikoli však učitelé). Čím výš, tím žárlivěji jsou střeženy tyto přehrady, tím větší význam se připisuje tomu, která ženská s kterou může jít louskat slunečnicová semínka (nejsou ani kněžny, ani hraběnky, proto si tím pečlivěji dávají pozor, aby si nezapadly!). Ó, je to prokletí žít v tomto omezeném světě, daleko od jiných dobře zajištěných rodin, které bydlí v komfortních prostorných městech. Tady vás všichni znají, nemůžete jít prostě do kina, abyste si nezapadli, samozřejmě nepůjdete do obchodu (tím spíše, že všechno nejlepší a nejčerstvější vám přinesou domů). Dokonce ani není vhodné mít vlastní prase! (Proto potřebují služebnictvo z táborů.) A jak je těžké se oddělit od lůžky a špiny v několika pokojích místní nemocnice a dostat se ke slušným spolupacientům. A své milé děti musíme nechat sedět v lavici - s kýmpak?

O něco níž však tyto přehrady ztrácejí ostré vymezení a význam, už tu není nikdo, kdo by je ochotně a pečlivě udržoval. Doleji se kategorie nezbytně smísí, setkávají se, kupují, prodávají, běží se postavit do fronty, hádají se kvůli odborářským dárkům k Novému roku, halabala jeden přes druhého promíchaně sedí v kině - i ti opravdoví sovětští lidé i ti, co vůbec nejsou hodni toho jména.

Duchovním centrem takové osady bývá hlavní Čajovna v nějakém polorozpadlém baráku. Vedle ní se řadí nákladní auta a z baráku je slyšet zpěv podobný vytí, vycházejí opilci, jimž se pletou nohy, a rozlézají se po celé osadě. Uprostřed stejných louží a rozšlapaného bláta stojí druhé duchovní centrum - Klub, zaplivaný, se slupkami semínek na zemi, zašlapaný vysokými botami, s loňskými nástěnnými novinami plnými mušinců, s neustále hučícím motorkem nad dveřmi, s nejsprostšími nadávkami při tancovačkách a rvačkami na nože po filmovém představení. Styl zdejších míst je - "nechoď pozdě", a když jdeš s dívkou tancovat, je nejlepší strčit do rukavice podkovu. (No a dívky jsou tu také takové, že před některou uteče i sedm chlapů.)

Tento klub je bolestí důstojnického srdce. Přirozeně, že pro důstojníky je naprosto nemožné, aby chodili na zábavu do takové stodoly, mezi takové lidi. Chodí sem vojáci strážní služby, když dostanou propustku. Potíž je však v tom, že to sem táhne i mladé, bezdětné důstojnické paničky, bez manželů. A dopadá to tak, že tančí s vojáky! Řadoví vojáci objímají důstojnické ženy v pase. Jak se od nich zítra dá čekat ve službě absolutní poslušnost? Vždyť to je rovnostářství, to žádná armáda nevydrží! Důstojníci nejsou schopni donutit manželky, aby na tancovačky nechodily, a tak dosáhnou toho, že tam mají zakázáno chodit vojáci (ať manželky objímají raději nějakí špinaví volňasové!). Ale tím se narušuje ucelená politická výchova vojáků: že my všichni jsme šťastní a rovnoprávní občané sovětského státu a naši nepřátelé jsou za ostatním drátem.

Ve světě kolem táborů je v hloubce mnoho takového napětí, mnoho rozporů se skrývá mezi jeho osmi kategoriemi. Poctiví sovětští občané, ve všedním životě promíchaní s trestanými různě perzekvovanými osobami, si nedají ujít příležitost, aby jim to nevyčetli a neokřikli je, zvláště když se jedná o pokoj v novém baráku. A dozorcí, protože nosí uniformu MV, si činí nárok na to, aby stáli nad obyčejnými volňasy. A určitě jsou tu ženy, jimž všichni spílají za to, že bez nich by tu byli osamělí chlapi ztraceni. A jsou tu také ženy, které si usmyslily, že chtějí chlapa nastálo. Ty chodí ke strážnici tábora, když vědí, že se bude propouštět, chytají neznámé za rukávy: "Pojd' ke mně! Mám svůj kout, zahřeju tě. Koupím ti oblek! No, kam bys jel? Vždyť tě znovu zavrou!"

A osada má také svůj operativní dozor, je tu vlastní kmotr, vlastní práskači, ti si vaří svou kašičku. Kdopak bere od muklů dopisy a kdo to prodával táborové šatstvo za rohem baráku?

A samozřejmě obyvatelé táborového světa mají méně než kdekoli jinde ve Svazu vědomí zákonnosti a pocit, že jejich pokoj v baráku je jejich pevnost. Jedni mají poznamenány průkaz, jiní ho vůbec nemají, třetí sami seděli v táboře, čtvrtí jsou rodinní příslušníci. A tak jsou všichni tito nezávislí občané, kteří se mohou volně pohybovat, ještě poslušnější, když na ně zařve muž s puškou, než vězňové, jsou k muži s pistolí ještě pokornější. Když je spatří, nepozvednou hrdou hlavu, neřeknou "nemáte právo!", schoulí se a ohnou - jen aby mohli tiše zmizet.

A toto vědomí nekontrolované moci bodáku a uniformy se vznáší nad Souostrovím i s jeho okolím s takovou suverenitou, že to působí na každého, kdo do těchto končin vstupuje. Svobodná žena s dcerkou (P-činová) například letěla krasnojarskou linkou na návštěvu ke svému manželovi do tábora. Na první pokyn pracovníků MV se nechala v letadle prohledat, ohmatat, nechala holčičku svléknout donaha. (Od té doby děvčátko neustále plakalo, jakmile ty modré spatřilo.)

Řekne-li však teď někdo, že není nic smutnějšího nad ta okolí táborů a že svět kolem táborů je stoka, odpovíme mu: jak pro koho.

Třeba akut Koloděznikov dostal v roce 1932 za krádež cizího soba tři roky a podle pravidel promyšlených přesunů ho poslali z rodné Kolymy k Leningradu. Odseděl si trest, byl i v samotném Leningradě, přivezl domů pestré látky. A přesto si o mnoho let později naříkal krajanům i muklům z Leningradu:

"Och, tam u vás je to smutné! Och, tam je zle!"

22 BUDUJEME

Po všem, co jsme o táborech řekli, se vnucuje otázka: poslyšte! Vyplatila se vůbec státu práce vězňů? A když se mu nevyplatila - stálo za to si se Souostrovím začínat?

V samotných táborech muklové zastávali obě hlediska a rádi jsme o tom diskutovali.

Samozřejmě, budeme-li věřit vůdcům, není o čem diskutovat. Soudruh Molotov, kdysi druhý muž ve státě, prohlásil na VI. sjezdu sovětů SSSR k otázce využití práce vězňů: "Dělali jsme to dříve, děláme to nyní a budeme to dělat i nadále. Je to pro společnost výhodné. Je to prospěšné pro zločince."

Všimněte si - není to výhodné pro stát, nýbrž pro samotnou společnost. I zločincům to prospívá. A budeme to dělat i nadále! Tak na co diskuse?

Ostatně celý způsob postupu v stalinských desetiletích, kdy se nejdřív plánovaly stavby a pak se teprve pro ně sháněli zločinci, potvrzuje, že vláda snad o ekonomické výhodnosti táborů nepochybovala. Ekonomika měla před spravedlností přednost.

Je však zřejmé, že otázka, již jsme položili, potřebuje upřesnit a rozčlenit:

- vyplatí se tábory v politickém a sociálním smyslu?

- vyplatí se ekonomicky?

- jsou rentabilní? (Při zdánlivě shodě druhé a třetí otázky tu jsou určité rozdíly).

Na první otázku není těžké odpovědět: pro Stalinovy účely byly tábory skvělým místem, kam se daly zahánět milióny - k zastrášení. To znamená, že z politického hlediska se vyplatily. Tábory byly také výhodné pro obrovskou ziskuchtivou sociální vrstvu - pro nesmírný počet táborových důstojníků. Poskytovaly jim "vojenskou službu" v bezpečném týle, zvláštní přiděly, platy, uniformy, byty, postavení ve společnosti. Ohrála se tu i mračna dozorců a hlavatých strážných, podřimujících na táborových věžích (zatímco třináctileté chlapce naháněli do učňovských učilišť). Všichni tito příživníci všemi silami

podporovali Souostroví - toto semeniště feudálního nevolnického vykořisťování. Všeobecné amnestie se báli jako moru.

My jsme však již pochopili, že do táborů zdaleka nepřicházeli jen lidé s jinými názory, zdaleka to nebyli jen ti, co sešli se stádní cesty, vytyčené Stalinem. Nábor do táborů evidentně převyšoval politické potřeby, převyšoval potřeby teroru - vycházel (možná jen ve Stalinově mozku) z ekonomických cílů. Nebyly to náhodou tábory a vyhnanství, co pomohlo překonat kritickou nezaměstnanost 20. let? Od roku 1930 nebylo kopání kanálů vymyšleno pro dřímající tábory - naopak, pro naplánované kanály urychleně dávali dohromady tábory. Činnost soudu neurčovala počet reálných "zločinců" (nebo dokonce "podezřelých osob"), ten byl dán požadavky hospodářských orgánů. Když se začal budovat Bělomořský kanál, hned se ukázalo, že solovečtí muklové nestačí, a že tři roky - je příliš krátká nerentabilní doba trestu pro osmapadesátku, že je třeba ji soudit rovnou na dvě pětiletky.

To, v čem tábory byly ekonomicky odůvodněné, předpověděl již Thomas More, praotec socialismu, ve své Utopii. Tábory byly dobré pro ponižující a zvláště těžké činnosti, které za socialismu nebude nikdo chtít dělat. Pro práce v dalekých divokých krajích, kde se tak po mnoho let nebudou muset budovat byty, nemocnice, obchody. Pro práce s motykou a lopatou - v rozkvětu dvacátého století. Pro výstavbu velkých staveb socialismu, když k nim nejsou ekonomické prostředky.

Na velkém Bělomořském kanálu bylo i auto vzácností. Všechno se dělalo, jak se říká v táboře, na "prdící pohon".

Na ještě větším Volžském kanálu (objemem prací byl sedmkrát větší než Bělomořský, lze ho srovnat s Panamským a Suezským kanálem) bylo vykopáno 128 kilometrů o hloubce více než 5 metrů, s horní šířkou 85 metrů - a téměř všechno motykou, lopatou, kolečkem.⁶⁴¹ Budoucí dno Rybinského moře bylo pokryto souvislým pásmem lesa. Všechno se vykácelo ručně, v životě tu neviděli elektrické pily. A větve a chrástí pálili úplní invalidé. Kdo jiný by pracoval při kácení dřeva 10 hodin, když před tím musel navíc ujít v ranním šeru 7 kilometrů do lesa a pak stejně tolik zpátky? A to při třicetistupňovém mrazu. A nemít v roce jiné volné dny než 1. máj a 7. listopad? (Volgolag, 1937). Kdo jiný než vězňové?

Kdo jiný by klučil v zimě pařezy, když ne tuzemci? Kdo by táhl v povrchových kolymských zlatých dolech na popruhu na zádech vytěženou zeminu? Kdo by vlekl v páru dříví, pokácené kilometr od řeky Koin (přítok Vymy) - v hlubokém sněhu, na finských saních, zapražzen do chomoutu? (Chomout se obšíval hadříky z vetších šatů, aby tolik netlačil, navlékal se přes jedno rameno.)

Informovaný novinář J. Žukov⁶⁴² nás sice ujišťuje, že takto nebo podobně budovali komsomolci Komsomolsk na Amuru (1932): káceli stromy bez seker, neměli kovárnu, nedostávali chléb a umírali na kurděje. A je celý bez sebe: ach, jak hrdinsky jsme budovali! Nebylo by snad na místě spíše se rozčítit: kdopak to nemiloval svůj lid, že ho takhle posílal na stavbu? Ale proč bychom se rozčilovali? Vždyť my víme, jací "komsomolci" budovali Komsomolsk. Teď se píše⁶⁴³, že tito "komsomolci" také založili Magadan.

Koho by byli mohli nechat sfárat do džezkazganských rudných dolů na 12 hodin práce při suchých vrtech? Mračno křemičitého prachu, žádné masky, za čtyři měsíce člověka s nevléčitelnou silikózou pošlou umírat. Koho by byli mohli spouštět ve výtazích bez brzd do šachet, nezajištěných před závaly a zatopením? Kvůli komu nebylo třeba ve 20. století utrácet za drahou bezpečnostní techniku?

A pak že byly tábory ekonomicky nevýhodné...?

Přečtete si, přečtete si v Pobožiově Mrtvé cestě⁶⁴⁴ to líčení vykládky a nakládky z lodí na řece Taz, tuto polární lliadu stalinské epochy: jak v divoké tundře, kam ještě nevkročila lidská noha, mravenci-vězňové, střežení mravenčí eskortou, táhnou na sobě tisíce dovezených klád, budují přístavy, kladou koleje a táhnou do té tundry lokomotivy a vagóny, kterým nikdy nebude souzeno odsud odjet na vlastní pohon. Spí 5 hodin denně na holé zemi, obklopené tabulkami "zóna".

Líčí pak dál, jak vězňové kladou v tundře telefonní kabel: bydlí v salaších z větví a mechu, komáři požírají jejich nechráněná těla, jejich šaty jsou neustále prosáklé bahnem a boty teprv nikdy neusychají. Trasa je prozkoumána ledabyle, vytyčena není nejlíp (a bude muset být přenesena), na sloupy není poblíž žádný les. Na dva na tři dny (!) musí odbočit, aby na sobě sloupy přitáhli.

⁶⁴¹ Když se vozíte motorovou lodí po kanále, vzpomeňte vždycky těch, co tam leží na dně.

⁶⁴² Literaturnaja gazeta, listopad 1963.

⁶⁴³ Izvestija, 14. 7. 1964

⁶⁴⁴ Novyj mir, 1964, No 8, str. 152-154.

Nenašel se jiný Pobožij, aby nám vylíčil, jak se před válkou budovala jiná železniční trať - Kotlas-Vorkuta, kde zůstaly pod každým pražcem dvě hlavy. Ale co železnici! Jak se před tou železnicí stavěla v pralese obyčejná cesta z dřevěných kůlů - hubené ruce, tupé sekery a dráby nad sebou.

A kdo by to byl udělal bez vězňů? A pak že by byly tábory nevýhodné?

Tábory se neopakovatelným způsobem vyplatily pokorností a láci otrocké práce - ha ne, ani ne láci, spíše tím, že to byla práce zadarmo, protože za antického otroka se přece jen platily peníze, kdežto za koncentračníka neplatil nikdo nic.

Dokonce i na poválečných poradách industriální feudálové přiznávali, že "vězňové" sehráli velkou úlohu v práci zázemí, přispěli k vítězství".

Ale nikdo nikdy nenapíše do mramoru nad jejich kostmi jejich zapomenutá jména.

Jak nenahraditelné byly tyto tábory, se ukázalo v chruščovovských dobách, kdy se pracně a halasně získávali na celinu a sibiřské stavby komsomolci.

Jiná věc je rentabilita. Stát už po ní toužil dávno. Již Instrukce o místech odnětí svobody z roku 1921 požadovala: "Vydržování míst odnětí svobody musí být podle možnosti hrazeno z práce vězňů." Od roku 1922 některé místní výkonné výbory, v rozporu se svou dělnickorolnickou podstatou, projevíly "tendenci k apolitickému podnikání", totiž: nejenže usilovaly o rentabilitu míst odnětí svobody, ale snažily se z nich vymáčkout do místního rozpočtu i zisk, uskutečnit a překonat chozrasčot. Také nápravně pracovní kodex z roku 1924 žádal rentabilitu míst odnětí svobody. V roce 1928 na 1. všesvazové poradě pracovníků vězeňského systému se důrazně říkalo, že je nutno zajistit, aby se státu náklady na místa odnětí svobody vrátily.

Tuže, tuže chtěli mít ty tábory - a zadarmo! Od roku 1929 byla všechna nápravně pracovní zařízení ve státě zařazena do národohospodářského plánu. A od 1. ledna 1931 bylo dekretem nařízeno, že všechny tábory a kolonie RSFSR a Ukrajiny mají být plně rentabilní!

A co myslíte! Samozřejmě, okamžitý úspěch! V roce 1932 právníci jášají: "Náklady na nápravně pracovní zařízení klesají (tomu klidně můžeme věřit) a podmínky života osob, zbavených svobody, se rok od roku zlepšují. (?)"⁶⁴⁵

Divili bychom se, snažili bychom se zjistit - jak to? Odkud" Kdybychom nebyli na vlastní kůži poznali, jak se ty podmínky dále zlepšovaly...

Když to tak vezmeme, nebylo to ani těžké. Co bylo třeba? Vyrovnat náklady na tábory a příjmy z táborů? Jak čteme, náklady klesají. Zvýšit příjmy je ještě snazší: musíme zmáčkout vězně! Například v soloveckém období Souostroví se při rozpočtu potřeby nucené práce úředně odečítalo 40 procent (z nějakého důvodu se vycházelo z domněnky, že práce z donucení není tak produktivní). Ale už od Bělorumu, když byla zavedena "škála žaludku", gulagovští vědci zjistili opak: že nucená práce hladových lidí je právě ta nejproduktivnější na světě! Ukrajinská správa táborů rozhodla, když se jí v roce 1931 přikázalo, aby se tábory staly rentabilními: zvýšit ve srovnání s předcházejícími lety produktivitu práce ani málo, ani moc - o 242 procenta (dvě stě čtyřicet dvě procenta!⁶⁴⁶ - tedy zvýšit hned tři a půlkrát a bez jakékoli mechanizace!) (A jak úžasně vědecky to propočítli, dvě stě čtyřicet a ještě dvě procenta! Jen jedno soudruzi nevěděli: že se tomu říká velký skok pod třemi rudými prapory.)

A jak to ten GULag dobře odhadl, odkud vítr fouká! Hned nato se zrodilo nesmrtelných historických Šest podmínek soudruha Stalina - a mezi nimi i chozrasčot. Heč, heč, my ho už máme! A také tam je: využití odborníků! A to je pro nás to nejjednodušší: vezmeme inženýry ze společných prací! Uděláme z nich výrobní pridurky! (Začátek 30. let byl na Souostroví pro technickou inteligenci nejkrásnější dobou: téměř se nemusela dřít na společných pracích, dokonce i nováčky hned zařazovali podle specializace. Před tím, ve 20. letech, inženýři a technici zbůhdarma hynuli na společných, protože pro ně nebylo použití a uplatnění. Potom, od roku 1937 až po 50. léta, byl zapomenut chozrasčot i všech šest historických podmínek, historicky rozhodující se tenkrát stala bdělost - inženýři se po jednom tlačili mezi pridurky a pak přicházely vlny, kdy byli všichni zaháněni na společné.) Ostatně, vždyť je to levnější mít inženýra ve vězení než na svobodě: nemusí se mu přece nic platit! Zase výhoda, zase chozrasčot! Zase má soudruh Stalin pravdu!

Takže tato linie šla zdaleka. Správně ji vedli: Souostroví nesmí nic stát!

Ale ať se snažili sebevíc, mohli se strhat, všechny nehty si polámali o skály, všechny výkazy opravovali dvacetkrát, gumovali tak, že byly plny děr - Souostroví rentabilní nebylo a nikdy nebude! A

⁶⁴⁵ Sborník Ot tjurem..., str. 437.

⁶⁴⁶ Averbach, Ot prestuplenija k trudu, str. 23.

nikdy se tu nevyrovnají příjmy a výdaje a náš mladý dělnicko-rolnický stát (a pak i ten starší, všenárodní) bude muset vléci ten krvavý, špinavý pytel na svých zádech.

A tady máme příčiny. První a hlavní - neuvědomělost vězňů, nedbalost těch tupých otroků. Nejenže se od nich nedočkáš socialistické obětavosti, neprojevují ani obyčejnou kapitalistickou píli. Jenom koukají, aby si zničili boty a nemuseli jít do práce. Aby polámali rumpál, zpřelámali kolo, poškodili lopatu, utopili kbelík - jen aby měli záminku k posezení a zakouření. Všechno, co muklové dělají pro vlast - je nepokrytý šlendrián: cihly, které vyrobili, se dají zlomit v ruce, barva se s panelů odlupuje, omítka padá, sloupy se kácejí, stoly jsou vratké, nožičky a kliky se ulamují. Všude nedbalost a chyby. Každou chvíli je třeba utrhnout již přibité víčko, znovu vykopat zasypaný příkop, postavené zdi zbourat. V 50. letech přivezli do Stěplagu úplně novou švédskou turbínu. Byla dodána ve srubu z klád, jako malá chaloupka. Byla zima, mráz, tak si prokletí muklové vlezli do toho srubu, mezi kládami a turbínou si rozdělali táboráček, aby se zahřáli. Stříbrné švy lopatek se roztavily - a turbínu vyhodili. Stála tři milióny sedm set tisíc. Pěkný chozrasčot!

Vedle muklů - a to je druhá příčina - ani svobodní jako by o nic nestáli, jako by nepracovali na svém, jako kdyby pracovali na cizím, také pořádně kradou, moc kradou. (Stavěl se obytný dům a volňasové rozkradli několik van - a ty byly přiděleny podle počtu bytů. Jak dům předat? Stavbyvedoucímu se pochopitelně přiznat nemohou, ten slavnostně ukazuje přejímací komisi 1. schodiště, neopomine se zastavit v každé koupelně, každou vanu ukáže. Pak vede komisi na 2. a na 3. schodiště, nespěchá, zastaví se i tady v každé koupelně - a šikovní, školení muklové pod vedením zkušeného partáka-instalatéra mezitím vybourávají vany z bytů na 1. schodišti, půdou, po špičkách je vlečou ke 4. schodišti a tam je rychle namontují a zacementují, než komise dorazí. A kdo se dal napálit - ať si to pak vyřídí... To by bylo něco pro filmovou grotesku, ale nepustí to: v našem životě přece není nic k smíchu, všechno směšné je na Západě!)

Třetí příčinou - je nesamostatnost vězňů, jejich neschopnost žít bez dozorců, bez táborové správy, bez ochrany, bez zóny s vězemi, bez oddělení plánovacího, výrobního, oddělení evidence a rozmíst'ování, operativně čekistického a kulturně výchovného, bez nadřízených táborových správ včetně GULagu; bez cenzury, bez trestního izolátoru, bez baráku zotřenému režimu, bez pridurků, bez skladů a skladišť; nejsou schopni se pohybovat bez eskort a psů. A tak musí stát vydržovat na každého pracujícího tuzemce aspoň jednoho dozorce (a dozorce má rodinu!). Je to tak také v pořádku, z čeho by jinak ti dozorcí byli živi!

A chytráci inženýři uvádějí ještě čtvrtou příčinu: je prý nutné na každém kroku budovat zónu, zesilovat eskortu, stavět další stráže - a to prý pro ně, pro inženýry, znamená, že nemohou dostatečně technicky manévrovat, třeba při vykládání na řece Tazu. Proto se nic nedělá včas a všechno přijde draž. Ale to už je objektivní příčina, to je výmluva. Předvolat je na stranický výbor, pěkně si je podat a příčina odpadne. Ať si lámou hlavu, ať najdou nějaké východisko.

A kromě těchto příčin jsou ještě přirozeně a zcela odpustitelné chyby samotného Vedení. Jak říkal soudruh Lenin, nemýlí se jen ten, kdo nic nedělá.

Například, ať se výkopy plánují sebelíp, málokdy připadnou na léto, vždycky z nejasných důvodů - na podzim nebo na zimu, kdy je bláto nebo mráz.

Nebo třeba na středisku Zarosšij, důl Šturmovoj (Kolyma), nechali SOU lidi v březnu 1938 vrtat šachty 8-10 metrů ve věčně zmrzlé půdě. Udělali to (polovina muklů chcípla). Chystali se tu použít trhaviny, ale rozmysleli si to: malý obsah kovu. Odešli. V květnu do šachet natekla voda, práce přišla nazmar. A za dva roky, zase v březnu, si v kolymských mrazech vzpomněli: zase vrtat šachty! A na stejném místě! A rychle! A lidi nešetřit!

To jsou přece zbytečné výdaje...

Nebo na řece Suchoni, blízko osady Opoky - věžňové navozili a nasypali přehradu. Velká voda ji okamžitě strhla. Hotovo, všechno nanic.

Nebo třeba Talažský lesní závod (Archangelská správa) dostal plán na výrobu nábytku, ale nenaplánovali mu dodávky dřeva, z něhož by se ten nábytek měl dělat. Plán je plán, musí se plnit! A Talaga musel zřídit zvláštní brigády na lovení dřeva z řeky - toho, co se opozdilo za hlavním proudem. Bylo ho málo. Tak si začali přivlastňovat najednou celé vory a zpracovávat je. Ale ty vory má přece v plánu někdo jiný, budou někde chybět. A zdatní mládenci na Talaze nemohou svou práci vykazovat - to je přece krádež. Tak vypadá chozrasčot...

Nebo jednou chtěli v Ust'vymlagu překročit plán plavení jednotlivých kusů dřeva (1943), zmáčkli lesní dělníky, vyhnali všechny schopné i neschopné a v hlavní zátoce se nahromadilo příliš mnoho dřeva – 200 000 krychlových metrů. Nestačili je vylovit před začátkem zimy a klády umrzly do ledu. A pod zátokou je železniční most. Když se na jaře dřevo nerozpadne na jednotlivé klády a popluje souvisle – srazí to most, to je hned, a velitel půjde před soud. Museli tedy objednat vagóny dynamitu. V zimě ho dostat na dno. Trhat zmrzlé nahromaděné dříví a pak co nejrychleji valit klády na břeh – a pálit je (na jaře se už nebudou moci použít jako surovina). Tato práce zaměstnala celé táborové středisko, dvě stě osob, za práci v ledové vodě dostávali špek – ale jediný druh prací se nedal vykázat v dokladech, protože to všechno bylo zbytečné. A spálené dříví bylo také nanic. Pěkná rentabilita.

Celý Pečzeldorlag budoval cestu na Vorkutu – točila se všelijak a nazdařbůh. Pak začali už hotovou trať vyrovnávat. Na čí účet to bylo? A železniční trať Lalsk (na řece Luze) – Piňug (chystali se ji protáhnout až k Syktyvkaru)? V roce 1938 tam nahnali hodně velké tábory, postavili 45 kilometrů té trati a pak toho nechali. Všechno přišlo vniveč.

No přece takové malé chyby jsou v každé práci nevyhnutelné. Žádný vůdce se jim nevyhne.

A celá ta trať Salechard-Igarka z roku 1949 – ta přece také byla zbytečná, ukázalo se, že po ní není co vozit. A tak ji také nechali být. Ale to je chyba – bojím se vyslovit l-r. Přece – Jeho...

Někdy s tím chozrasčotem napáchají tolik neplechty, že velitel tábora neví, kam před ním utéci, jak to navléci. Táboru invalidů v Kače u Krasnojarska (půldruhého tisíce invalidů!) po válce také poručili, aby přešel plně na chozrasčot: vyrábět nábytek! Tito invalidé pak káceli dříví obloukovou pilou (tábor neměl lesní závod, neměl tedy ani nárok na mechanizaci), do tábora se dříví vozilo kravskými potahy (ani na dopravu neměli nárok, ale mléčná farma tu byla). Výrobní náklady na pohovku byly 800 rublů a prodejní cena 600! To už pak i velení tábora mělo zájem na tom, aby co nejvíc invalidů převedli do první kategorie nebo aby byli uznáni nemocnými a nemuseli za zónu: v takovém případě přecházeli hned ze ztrátového chozrasčotu na spolehlivý státní rozpočet.

Ze všech těchto důvodů Souostroví rentabilní není. Země musí ještě draze doplácet na potěšení mít je.

Hospodářský život Souostroví komplikuje také to, že tento velký socialistický chozrasčot potřebuje celý stát, potřebuje ho GULag, ale velitel tábora na něj kašle – no, tak mu trochu vynadají, tak mu trochu srazí prémie (ale přece jen je dostane). Ale hlavní zdroj příjmů, hlavní prostor, pohodlí a potěšení každého velitele tábora je zřídit si samostatné naturální hospodářství, mít svůj příjemný maličký statek, své léno. Jak v Rudé armádě, tak mezi důstojníky MV se vytvořilo a vžilo důstojné, uctivé, hrdé a příjemné slovo – šéf! A nebylo to myšleno v legraci, docela vážně. Jako nad zemí stál jeden Šéf, tak musel být velitel každé zvláštní buňky také šéfem.

Při tom krutém hřebelci skupin A-B-C-D, kterým nelítostný Frenkel navždy pročísl hřívu GULagu, se šéf musel hodně otáčet, aby tímto hřebelcem chytře protáhl tolik dělníků, kolik bylo třeba k vedení vlastního lenního hospodářství. Tam, kde podle předpisů GULagu měl být jeden krejčí, musel zřídit celou krejčovskou dílnu, kde měl být jeden švec – ševcovskou dílnu. A kolik těch užitečných řemeslníků by člověk chtěl mít k ruce? Proč například nezřídit skleníky a nemít skleníkovou zeleninu pro důstojnickou kuchyni? Někdy by dokonce rozumný velitel zřídil i velkou přidruženou zeleninovou zahradu, aby přikrmil zeleninou i vězně – odpracují si to, je to prostě výhodné bezprostředně pro šéfa, ale kde vzít lidi?

Východisko se našlo, přidat práci všem těm pracantům-vězňům, trochu ošdit GULag, trochu výrobu. Pro velké práce uvnitř zóny, pro nějakou přístavbu – mohl využít velitel vězně v neděli nebo večer po pracovní (desetihodinové) době. Na stálé práce se nafukovala čísla brigád, které nastoupily do práce: dělníci, kteří zůstali v zóně, byli vedeni, jako by nastoupili se svými brigádami do práce – a vedoucí brigády na ně musel z pracoviště přinést procenta, tj. část výkonu, která se upřela ostatním členům brigády (a ti beztak neplnili normu). Pracanti víc pracovali, méně jedli, ale lenní hospodářství se zlepšovalo, soudruhům důstojníkům se žilo veseleji a příjemněji.

V některých táborech měl velitel velké hospodářské ambice, našel si inženýra, nadaného fantazií – a v táborové zóně vyrůstal obrovský hospodářský provoz, který byl zanesen i do papírů, měl legální zaměstnance a plnil průmyslové úkoly. Do plánovaného zásobování materiálem a náradím se však nevešel. Proto si musel všechno vyrobit sám.

Zmíníme se o jednom hospodářství v Kengirském táboře. O krejčovské, kožešnické, vazačské, truhlářské dílně a jiných podobných tu ani nebudeme mluvit, to jsou maličkosti. Kengirské hospodářství mělo vlastní slévárničku, vlastní zámečnickou dílnu a dokonce právě v polovině 20. století – tu na koleně

vyrobili vlastní vrtačku a brus! Soustruh si tu sice sami vyrobít nedokázali, ale zapůsobil táborový lend-lease: soustruh za bílého dne ukradli ve výrobním objektu. Proběhlo to takhle: přijel táborový nákladník, počkalo se, až odešel vedoucí cechu, pak se celá brigáda vrhla na stroj, naložila ho na auto. Snadno projeli strážníci, protože se strážnými se předem domluvili, strážní jednotka - to je totéž MV - a ihned zavezli soustruh do tábora, no a tam se žádný volňas nedostane. A to je všechno! Co si vezmeš na tupých, neodpovědných tuzemcích! Vedoucí cechu řádí a řve, kam zmizel soustruh? Nic nevědí: copak tu byl soustruh? My ho neviděli. Nejdůležitější nástroje se dopravovaly do tábora stejným způsobem, jenže to bylo snazší - v kapse a pod kabátem.

Jednou se kengirské hospodářství zavázalo, že bude dodávat místní úpravně poklopy pro kanalizační otvory. Šlo to. Ale pak nebyla litina - koneckonců kde ji má tábor brát? Věžňům tedy uložili, aby právě v té úpravně kradli prvotřídní anglické litinové nosníky (které tu zbyly ještě z předrevoluční koncese), v táboře je přetavovali a vozili do úpravny v podobě poklopů - a tábor za to dostával peníze.

Ted' čtenář chápe, jak takové činnorodé hospodářství zajišťovalo rentabilitu a upevňovalo celostátní ekonomiku.

A co všechno to hospodářství nevyrobilo! Ani Krupp by se do mnohého nepustil. Vyráběli tu velké hliněné potrubí pro kanalizaci. Větrník. Řezačky slámy. Zámky. Vodní čerpadla. Troufli si opravovat mlýnky na maso. Sešívát strojní řemeny. Opravovat sterilizační přístroje pro nemocnici. Brousit vrtáky na trepanaci lebky. Co všechno si netroufne dělat bezvýchodnost! Nouze naučí i Dalibora housti! Vždyť když řekneme: nedokážeme to, nesvedeme to - vyženou nás zítra za zónu. A v hospodářském dvoře se žije mnohem volněji: žádný nástup, žádná eskorta, pracovat můžeš zvolna a ještě si něco uděláš sám pro sebe. Nemocnice platí za zakázku "zneschopněním" tak na dva dny, kuchyň dá "přídavek", někdo machorku, velení ti přidá i erární chlebiček.

Je tu zábava i legrace. Inženýři si věčně lámou hlavu: z čeho? Jak? Kousek pěkného železa, nalezený někde na smetišti, často měnil celou předpokládanou konstrukci. Vyrobili větrník, ale nenašli péro, které by jej otáčelo při změně větru. Musely se prostě přivázat dva provázky a dvěma muklům bylo přikázáno: jakmile se vítr otočí, hned utíkat a otočit větrníkem za provázky. Vyráběli tu i vlastní cihly: žena krájela ocelovým lankem pás hlíny v rozměrech budoucích cihel. Ty šly dál na transportér, který měla uvádět do pohybu zase tato žena. Ale jak? Vždyť ruce má už zaměstnány. Ó, nesmrtelná vynalézavost chytrých muklů! Vymysleli takové dvě zahnuté tyčky, které pevně přiléhaly k pánvi dělnice. A zatímco rukama krájela cihly, silný a častý pohyb pánve uváděl do pohybu i pás transportéru! Bohužel, nemůžeme to čtenáři ukázat na fotografii.

A kengirský statkář se definitivně přesvědčil: na zemi není nic, co by jeho hospodářství nemohlo vyrobit. Tak si jednou zavolal hlavního inženýra a rozkázal: rychle začít vyrábět tabulové sklo a karafy! Jak se to dělá? Chlapi to nevěděli. Podívali se do starého encyklopedického slovníku. Všeobecné fráze, žádný recept. Přesto objednali sodu, někde našli křemičitý písek, přivezli to. A hlavně kamarádům uložili, aby nosili skleněné střepy z objektů na výstavbě "nového města" - tam jich ležely spousty. To všechno nasypali do pece, tavili, míchali, natahovali - a vyšly jim z toho tabule skla! Jenomže na jedné straně o síle jednoho centimetru, nadruhé tak dva milimetry. Přes takové sklo nepoznáš ani svého dobrého přítele. A už se blíží termín, kdy je třeba produkci ukázat veliteli. Jak žije mukl? Dnešním dnem: přežít dnešek a zítra se uvidí. Ukradli v objektu hotová nařezaná skla, přinesli je do hospodářského dvora a ukázali veliteli tábora. Byl spokojen: "Výborně! Jako pravé! Ted' můžete zahájit masovou výrobu!" - "Víc už ho nemůžeme vyrobit, občane veliteli." "Pročpak! - "Podívejte, na tabulové sklo je vždycky potřeba molybden. Trochu jsme lup měli a už nám došel." - "A nikde se nedá sehnat?" -- "Kde byste ho sehnal?" - "Škoda. A karafy se beztoho molybdenem dají dělat?" "Karafy snad ano." - "Tak se do toho dejte." Ale i karafy se vyfoukávaly jen celé šišaté a najednou se z neznámého důvodu náhle rozpadávaly. Dozorci si vzal takovou karafu, když šel pro mléko -- a v ruce mu ostalo hrdélko, mléko se vylilo. "Ach, mizerové," nadával. "Škúdcí! Fašisté! Všechny víti postřílet!"

Když se v Moskvě na ulici Ogareva bouraly staré domy, které tu stály více než sto let, aby uvolnily místo pro nové, stropní trámy se nejen nevyhazovaly, nejenže se s nimi netopilo, ale dělaly se z nich truhlářské výrobky! Bylo to zvonivé, čisté dřevo. Tak uměli naši pradědové sušit.

Ale my neustále spěcháme, na nic nemáme čas. Copak můžeme čekat, až trámy proschnou? Na Kalužské zastavě jsme natírali trámy nejnovějšími antiseptickými prostředky - a stejně hnily, dostávala se do nich houba, a to tak rychle, že ještě než byla budova předána, bylo nutné vytrhat podlahy a v rychlosti vyměnit ty trámy.

Proto za sto let všechno to, co jsme vybudovali my, muklové, a ostatně i celá země, nebude určitě znít jako ty staré trámy z ulice Ogareva.

V den, kdy SSSR se slavnostními fanfárami vypustil do vesmíru první umělou družici, jsem viděl ze svého okna v Rjazani dvě dvojice svobodných žen oblečených do špinavých muklovských kabátů a vatovaných kalhot, jak nosí maltu do 4. poschodí na nosítkách.

"Jistě, jistě, je to tak," namítnou mi. "Ale co vy na to? Přece se točí!

To jí opravdu neupřeš, čert aby ji vzal. Točí se!

Bylo by na místě zakončit tuto kapitolu dlouhým seznamem prací, které vězňové zrealizovali od první stalinské pětiletky až do chruščovovských dob. Samozřejmě, že není v mých silách ho napsat. Mohu jen začít, aby ho další doplňovali a pokračovali v něm:

- Bělomořský kanál (1932), Volžský kanál (1936), Volgodon (1952)
- železniční trať Kotlas-Vorkuta, odbočka na Salechard
- železniční trať Rikasicha-Molotovsk⁶⁴⁷
- železniční trať Salechard-Igarka (nedokončena)
- železniční trať Lalsk-Piňug (nedokončena)
- železniční trať Karaganda-Mointy-Balchaš (1936)
- železniční trať na pravém břehu Volhy
- rokádní železniční tratě podél finské a perské hranice
- železniční druhé koleje na Sibiřské magistrále (1933 až 1935, asi 4 000 kilometrů)
- železniční trať Tajšet-Lena (začátek BAM)
- železniční trať Komsomolsk-Sov. Gavaň
- železniční trať na Sachalinu od stanice Pobedino ke spojení s japonskou tratí
- železniční trať k Ulan-Batorun) a silnice v Mongolsku⁶⁴⁸
- dálnice Moskva-Minsk (1937-1938)
- dálnice Nogajevo-Atka-Nera
- stavba Kujbyševské hydroelektrárny
- stavba Nižnětulomské hydroelektrárny (blízko Murmansku)
- stavba Ust'-Kamenogorské hydroelektrárny
- stavba Balchašského mědného kombinátu (1934 až 1935)
- stavba Solikamské papírny
- stavba Bereznikovského chemického kombinátu
- stavba Magnitogorského kombinátu (částečně)
- stavba Kuzněckého kombinátu (částečně)
- stavby závodů, vysokých pecí
- stavba Moskevské státní Lomonosovovy univerzity (1950-1953, částečně)
- výstavba města Komsomolsk na Amuru
- výstavba města Sovětskaja Gavaň
- výstavba města Magadanu
- výstavba města Norilsku
- výstavba města Dudinek
- výstavba města Vorkuty
- výstavba města Molotovska (Severodvinska) od roku 1935
- výstavba města Dubny
- výstavba přístavu Nachodka
- ropovod Sachalin-pevnina
- výstavba téměř všech objektů atomového průmyslu
- těžba radioaktivních prvků (uran a radium - u Čeljabinsku, Sverdlovsku a Tury)
- práce v různých úpravárnách a továrnách (1945-1948)
- těžba radia v Uchtě, Zpracování ropy v Uchtě, výroba těžké vody
- těžba uhlí v Pečorské, Kuzněcké pánvi, v Karagandském, Sučanském ložisku

⁶⁴⁷ Tábory podél řeky Kudmy, na ostrově Jagry, v osadě Rikasicha.

⁶⁴⁸ Při stavbě této trati museli vězňové, kteří směli chodit bez eskorty, Mongolům říkat, že jsou komsomolci a dobrovolníci. Mongolové je vyslechli a odpověděli: "Vemte si svou trať a vraťte nám naše h: rany!"

- těžba rudy v Džezkazganu, Jižní Sibiři, Burjat-Mongolsku, Šorii, Chakasku, na Kolském poloostrově
- těžba zlata na Kolymě, na Čukotce, v Jakutsku, na ostrově Vajgač, v Majkaině (Bajan-Aulský okres)
- těžba apatitů na Kolském poloostrově (od r. 1930)
- těžba vzácných kovů (ložisko Stalinskoje v Akmolinské oblasti, do 50. let)
- těžba dříví pro export i pro vnitřní potřeby státu. Celý evropský ruský Sever a Sibiř.

Nekonečný počet táborových středisek-lesních závodů zde nemůžeme uvést, je to polovina Souostrovi. Přesvědčí nás o tom hned první názvy: tábory podél řeky Koin, podél řeky Uf'ug Dvinskij, na řece Němi, přítoku Vyčegdy (Němci ve vyhnanství), Vyčegdě u Rjabova, Sev. Dvině u Čerevkova, Malé Sev. Dvině u Aristova...

Copak se takový seznam dá vůbec sestavit? Na jakých mapách nebo v čí paměti se dochovaly ty tisíce dočasných lesních táborových středisek, vybudovaných na rok, na dva, na tři, dokud nebyl vykácen les v nejbližším okolí, a pak úplně zbouraných? A proč jen těžba dřeva? A co úplný seznam všech ostrůvků Souostrovi, které kdy vypluly na povrch - slavných stabilních táborů, které přetrvaly desetiletí, i dočasných štačí podél stavby tratí, i mohutných ústředních věznic, i tranzitek ve stanech, obložených tyčkovinou? A našel by se snad někdo, kdo by na takovou mapu vepsal ještě vyšetřovací věznic? A ještě vězení v každém městě (a těch má každé několik)? A zemědělské kolonie s pracovišti pro sklizeň sena a s farmami? A drobné průmyslové kolonie, které se všude rozlézaly jako mor. A Moskvu a Leningrad bychom museli vyšrafovat zvlášť a výrazně. (Nesmíme přitom zapomenout na táborové středisko pět set metrů od Kremle - začátek stavby Paláce sovětů.) A pak - ve 20. letech bylo Souostrovi jiné, v 50. letech už bylo na docela jiných místech, zase jiné. Jak si můžeme představit pohyb v čase? Kolik bychom potřebovali map? A Nyroblag nebo Ust'vymlag, Solikamské nebo Pořmínské tábory - to už musí být na mapě vyznačena celá oblast - ale kdo z nás kdy ty hranice obešel?

Přece jen doufáme, že jednou takovou mapu spatříme.

- nakládání dřeva na lodi v Karelsku (od roku 1930. Po výzvách anglického tisku nepřijímat dříví, nakládané vězni, mukly z těchto prací rychle odvolali a uklidili do vnitrozemí Karelska)
- dodávky na frontu za války (miny, náboje, obaly na ně, šití uniforem)
- výstavba sovchozů v Sibiři a Kazachstánu...

A i když vynecháme celá 20. léta a výrobu v trestnicích, v nápravných zařízeních a v nápravně pracovních zařízeních - co dělali, co vyráběli čtvrt století (1929-1953) vězňové ve stovkách průmyslových kolonií, bez nichž ve Svazu neexistuje jediné slušné město?

A co se vypěstovalo ve stovkách a stovkách zemědělských kolonií?

Snáze uvedeme, čím se vězňové nikdy nezabývali: nikdy nevyráběli salám nebo cukrářské výrobky.

ČÁST IV Duše a ostnatý drát

Ať tajemství vám pravím:

Ne všichni zajisté zesneme, ale všichni proměnění budeme...

1. Epištola sv. Pavla ke Korintským, 15, 51

1 POVZNESENÍ

A léta ubíhají...

Ne překotně, jak se v táboře žertuje - "zima-léto, zima-léto". Je to dlouhý podzim, nekonečná zima, neochotné jaro a jen léto je krátké. Na Souostrovi je krátké léto. Dokonce i jeden rok - hu-u-u, jak je to dlouho!

Dokonce i v jednom roce, kolik má času k přemýšlení? Tři sta třicetkrát do roka budeš přešlapovat při nástupu i v drobounkém nevlídném dešti, i v ostré sněžné vánici, i za krutého nehybného mrazu. Tři sta třicet dní budeš vykonávat nenáviděnou cizí práci a hlava přitom nebude mít co dělat. A tři sta třicet večerů se budeš mokřít, zmrzlý cestou z práce choulit a čekat, až se sejdou strážní ze vzdálených věží. A

cesta tam. A cesta zpátky. A budeš se sklánět nad sedmi sty třiceti miskami šlichty, nad sedmi sty třiceti kašemi. A na svém vagónku usínat a probouzet se. Ani rozhlas, ani knihy tě nebudou rozptylovat, nejsou tu, a Pán Bůh zaplat'.

A to je jen jeden rok. Ale těch je deset. Nebo dvacet pět...

A když vyčerpán podvýživou půjdeš do nemocničky, máš tam také dobrou příležitost - přemýšlet.

Přemýšlej! Něco z toho neštěstí vydumej.

Po celý ten nekonečný čas přece mozek a duše vězňů nejsou v nečinnosti?! Zdály, v houfu vypadají jako hemžící se vši, ale patří přece jen k pánům tvorstva, ne? Vždyť i jim byla kdysi vdechnuta slaboučká jiskra Boží? Co se s ní teď stalo?

Po staletí se lidé domnívali: proto je zločinci dán trest, aby po celou dobu trestu přemýšlel o svém zločinu, aby ho trápily výčitky, aby se kál a postupně se napravil.

Avšak Souostroví GULag nemá výčitek svědomí. Ze sta tuzemců je pět z galerky, zločiny pro ně nejsou výčitkou, je to jejich sláva, sní o tom, jak je budou i nadále páchat, a ještě šikovněji, ještě drzeji. Nemají se z čeho kát. Dalších pět - brali ve velkém, ale ne od lidí: za našich časů se ve velkém dá brát jen u státu, který sám promrhává lidové peníze bez lítosti a bez rozumu - z čeho by se tedy měl takový typ kát? Snad z toho, že kdyby se byl víc rozdělil, že by byl zůstal na svobodě? A dalších osmdesát pět tuzemců za sebou žádný zločin nemá. Z čeho se mají kát? Z toho, že si mysleli to, co si mysleli? (Ostatně, některý se dá tak omráčit a zmást, že se kaje - jak je zkažený... Vzpomeňme si na zoufalství Niny Peregudové, že není hodna Zoji Kosmoděmjanské.) Z toho, že se v bezvýhodné situaci vzdal do zajetí? Z toho, že za Němců šel pracovat, místo aby cípl hladý? (Ostatně dovolené a zakázané se tak pomotá, že se někteří trápí: měl jsem raději zemřít, než si vydělat na ten chleba.) Z toho, že pracoval v kolchoze zadarmo a vzal si něco z pole, aby nakrmil děti: Nebo něco ze stejného důvodu odnesl z továrny? Ne, nejenže se nekaješ, čisté svědomí svítí z tvých očí jako horské jezero. (A tvoje oči, které utrpení očistilo, neomylně vidí každý stín v očích jiných - například neomylně rozeznávají práskače. ČK-GB neví o té naší schopnosti vidět pravdu očima, je to naše "tajná zbraň" proti nim, v tom nám GB nestačí.

V tom, že jsme si téměř všichni do jednoho vědomí vlastní nevinu, se především lišíme od katoržníků Dostojevského nebo Jakuboviče. U nich vládne vědomí prokletého odpadlictví, u nás - bezpečné vědomí, že kteréhokoli svobodného mohou sebrat tak jako mě. Že nás ostnatý drát rozděluje jen pomyslně. Tam měla většina naprosté vědomí osobní viny, my máme pocit, že jde o jakési mnohamiliónové neštěstí.

A od neštěstí není léku. Člověk je musí přežít.

Není to snad důvod, proč jsou v táboře sebevraždy tak vzácné? Ano, vzácné, přestože si každý, kdo seděl, asi na nějaký případ sebevraždy vzpomene. Ale připomene si ještě víc útěků. Útěků bylo určitě víc než sebevražd! (Stoupenci socialistického realismu mě mohou pochválit: prosazují optimistickou koncepci.) I sebemrazení bylo mnohem víc než sebevražd! Ale to je také akt lásky k životu, prostá úvaha - obětovat část pro záchranu celku. Mám dokonce dojem, že v táboře bylo statisticky na tisíc obyvatel méně sebevražd než na svobodě. Ověřit si to pochopitelně nemohu.

Tak třeba Skripnikovová vzpomíná, jak se v roce 1931 oběsil v Medvežegorsku na ženském záchodě asi třicetiletý muž. A oběsil se v den propuštění! Tak to třeba bylo z odporu k tehdejší svobodě? (Dva roky před tím ho opustila žena, ale tenkrát se neoběsil.) V klubu ústředního statku Burepolomu se oběsil konstruktér Voronov. Komunist a stranický pracovník Aramovič, který seděl, přestože jeho trest už vypršel, se oběsil v roce 1947 na půdě strojírenského závodu v Kňož-Pogostu. V Kraslagu za války Litevci v naprostém zoufalství - celý jejich minulý život je vůbec nepřipravil na naši krutost - šli na stráž, aby je zastřelily. Ve vyšetřovací cele ve Vladimíru Volynském se v roce 1949 málem oběsil mladý chlapec, otřesený vyšetřováním, ale Boroňuk ho zachránil. Na Kalužské zastavě se bývalý lotyšský důstojník, který ležel na lůžkové části zdravotnického oddělení, tajně vydal na schodiště - vedlo do ještě nedostavěných prázdných poschodí. Zdravotní sestřevězeňkyně se po něm začala shánět a utíkala za ním. Dohonila ho na otevřené plošině balkónu v 5. poschodí. Křečovitě ho chytila za župan, ale sebevrah se z něho vyvlékl a jen v prádle rychle vkročil do prázdna - a jako bílý blesk se za slunečního letního dne mihl před živou Velkou Kalužskou ulicí. Německá komunistka Emmy po zprávě o smrti muže vyšla z baráku

na mráz neoblečena, aby se nachladila. Angličan Kelty ve vladimirském vězení si virtuózně přeřezal žíly před otevřenými dveřmi, kde stál na prahu dozorce.⁶⁴⁹

Opakuji, ještě mnozí mohou vylíčit podobné případy - a přesto jich na desítky miliónů vězňů nebude mnoho. Dokonce i tyto příklady ukazují, že většina sebevražd připadá na cizince, na západníky: pro ně je přechod na Souostroví rána strašnější než pro nás, proto umírají. A pak také na pravověrné (ale bez tvrdých zubů). Můžeme to pochopit, vždyť se jim musí všechno poplést a bez přestání jim to musí hučet v hlavě. Jak má člověk vydržet? (Zoja Zaleská, polská šlechtična, která věnovala život "věci komunismu" ve službách sovětské rozvědky, se při vyšetřování třikrát pokusila o sebevraždu: oběsila se - včas ji našli, přeřezávala si žíly - přistihli ji, vyskočila na okno v 6. poschodí, dřímající vyšetřovatel ji stačil chytit za šaty. Třikrát ji zachránili, aby ji mohli popravit.)

A vůbec - jak správně přistupovat k sebevraždě? Třeba Ans Bernštejn tvrdí, že sebevrahové vůbec nejsou zbabělci, že musí mít velkou sílu vůle. Sám si upletl provaz z obvazů. Při posledním pokusu se provaz přetrhl a on pocítil radost, že zůstal naživu.

Nepřu se, i při nejkrajnějším zoufalství je k sebevraždě možná ještě třeba i vůle. Dlouhou dobu jsem si to vůbec netroufal posuzovat. Celý život jsem byl přesvědčen, že za žádných okolností na sebevraždu ani nepomyslím. Ale není to tak dávno, co jsem se musel vléci pochmurnými měsíci, kdy se mi zdálo, že zahynulo moje životní dílo, zvláště zůstanu-li naživu. A zřetelně se pamatuji na to odpuzování od života, na přílivy pocitu, že zemřít je lehčí než žít. Myslím, že v takovém stavu je třeba víc vůle k životu než k smrti. Zřejmě je to u různých lidí a v různých mezních situacích různé. Proto odedávna existují dva názory.

Je velmi efektní představa, že by všechny ty nevině postižené milióny začaly houfně páchat sebevraždu. Přitom by způsobily vládě dvojí nepříjemnosti: dokázaly by svou nevinu a vláda by přišla o bezplatné pracovní síly. Obměkčila by se vláda? Začala by litovat své poddané...? Sotva. Stalina by to nebylo zastavilo, vzal by na svobodu ještě takových dvacet miliónů.

To se však nestalo! Umíraly stovky tisíc lidí, milióny, dohnané do nejzazší krajnosti -ale k sebevraždám to z jakéhosi důvodu nevedlo! Lidé, odsouzení k zruďné existenci, k hladu a vysílení, k nadměrné práci - sebevraždu nepáchali!

Když jsem to zvážil, dospěl jsem k závěru, že tento důkaz je nejsilnější. Sebevrah je vždycky na konci, je to vždycky člověk v slepé uličce, člověk, který prohrál život a nemá vůli pokračovat v boji. Jestliže tyto milióny bezmocných, ubohých stvoření přece jen sebevraždu nepáchaly, znamená to, že v nich žilo nějaké nepřemožitelné vědomí. Nějaká silná myšlenka.

Bylo to vědomí všeobecné neviny. Byl to pocit, že lid prochází zkouškou - podobnou tatarské porobě.

Nemá-li se trestanec z čeho kát - na co, na co neustále myslí? "Žebrota a vězení, ne lepší učení". Vězení naučí. Jenže - čemu?

Tak to prožili mnozí, nejen já. Naše první vězeňské nebe - to byla černá klubka mračen a černé sloupy výbuchů, bylo to nebe Pompejí, nebe Posledního soudu, protože zatčen nebyl jen tak někdo, nýbrž Já - střed tohoto světa.

Naše poslední vězeňské nebe bylo bezedně vysoké, bezedně jasné, od bledě modrého a do běla.

Všichni, až na nevěřící, začínáme stejně: chceme si rvát vlasy na hlavě - ale ta je ostříhána dohola...! Jak jsme mohli?! Jak to, že jsme neviděli své udavače? Jak to, že jsme neviděli své nepřátele? (A nenávist k nim! A jak se jim pomstít?) Jaká neopatrnost! Zaslíbenost! Tolik chyb! Jak je napravit? Honem je napravit! Musím napsat... musím říci... musím vyřídit...

Ale člověk nemusí nic. A nic ho nezachrání. Ve stanovenou dobu podepisujeme článek 206, ve stanoveném termínu si vyslechneme rozsudek tribunálu nebo rozsudek zvláštní komise.

Začíná doba tranzitek. Myšlenky na budoucí tábor se mísí s myšlenkami na minulost, rádi na ni vzpomínáme: jak pěkně se nám žilo (i když špatně). Ale kolik to bylo nevyužitých možností! Kolik nepošlapaných květin...! Kdy to teď člověk dohoní...? Jen když dožijí, jak jinak, jak moudře budu žít! Den budoucího propuštění - září jako vycházející slunce!

A závěr: dožít se ho! Dožít! Stůj co stůj!

To je prosté takový slovní obrat, takový zvyk: "Stůj co stůj!"

⁶⁴⁹ Měl kousíček emailu, odloupeného z umyvadla. Kelty si ho schoval do boty, bota stála u postele. Kelty spustil z postele příkrývku, zakryl jí botu, vytáhl email a pod příkrývkou si přeřezal žílu na ruce. a snažil se uskrtnit, příkrýv nohy. Ale když měl před očima zelená kola a v uších mu hučelo - pokaždé podvědomě spustil nohy na zem.

Ale slova dostávají svůj plný smysl a je z toho strašlivá přísaha: přežít stůj co stůj.

A ten, kdo tuto přísahu vysloví, kdo okem nemrkne před její rudou září - tomu vlastní neštěstí zastřelo všechno společné i celý svět.

To je velká křižovatka táborového bytí. Odsud půjdou nalevo a napravo cesty, jedna stále výš, druhá bude klesat. Napravo půjdeš - život ztratíš, nalevo půjdeš - o svědomí přijdeš.

Vnitřní rozkaz: "Dožít se"- je přirozeným záchvěvem živého. Kdo by se nechtěl dožít? Kdo by neměl právo se dožít? Všechny síly našeho těla jsou napjaty! Rozkaz všem buňkám: dožít se! Do prsou se vkládá mohutný náboj a srdce je obklopeno elektrickým obláčkem, aby se nezastavilo. Třicet vysílených, ale šlachovitých muklů jde pět kilometrů do lázní. Zapolární rovina, vánice. Lázníčky si nezaslouží dobrého slova, koupe se tu vždy šest lidí v pěti směnách, dveře se otevírají rovnou na mráz, a čtyři směny tu stojí buď před koupáním, nebo po koupání - protože nesmějí odejít bez eskorty. A nikdo nedostane nejen zápal plic, ale ani rýmu. (Deset let se takhle koupe jeden děda, je ve výkonu trestu od svých padesáti do šedesáti let. Ale už je svoboděn, je doma. V teple a pohodlí je za měsíc pryč. Přestal působit příkaz - dožít se.)

Ale prostě "dožít se" ještě neznamená - stůj co stůj. "Co stůj" - znamená: na úkor jiného.

Příznáme pravdu: na této velké táborové křižovatce, v této třídně duši nepůjde většina napravo. Žel, není to většina. Ale naštěstí to nejsou ani pouze jednotlivci. Je jich mnoho, těch lidí, kdo se takto rozhodli. Ale neupozorňují na sebe, člověk je musí poznat. Desetkrát, a znovu a znovu, měli před sebou volbu a vždycky věděli, věděli svoje.

Třeba Arnold Suzi, který se dostal do tábora asi v padesáti letech. Nikdy nebyl věřící, ale vždycky byl člověk z gruntu slušný, jinak nikdy nežil - a v táboře jinak žít nezačal. Je "západní", to znamená, že je dvojnásob nepřizpůsoben, neustále se dostává do úzkých, do těžkých situací, pracuje i na společných pracích, sedí i v trestní zóně - a přežije to, přežije a je stále týž, jako když přišel do tábora. Znal jsem ho na začátku, znal jsem ho později, mohu to dosvědčit. V táborovém životě ho sice provázejí tři příznivé okolnosti: je uznán invalidou, několik let dostává balíčky a díky hudebním schopnostem si trochu přilepší uměleckou tvořivostí. Ale tyto tři okolnosti jen mohou vysvětlit, proč zůstal naživu. Nebýt jich, byl by zemřel, ale nezměnil by se. (A ti, co zemřeli, třeba zemřeli právě proto, že se nezměnili?)

A Taraškevič, docela obyčejný, prostoduchý člověk, vzpomíná: "Bylo hodně vězňů, kteří byli ochotni se za kus chleba nebo hlt machorkového kouře plazit. Se mnou to šlo s kopce, ale měl jsem čisté svědomí: vždycky jsem říkal, že bílé je bílé."

Že vězení člověka hluboce proměňuje, víme mnoho století. Je zde bezpočet příkladů jako Sylvio Pellico, který proseděl osm let, a ze zuřivého karbaníka se stal pokorným katolíkem.⁶⁵⁰ U nás se vždycky připomíná Dostojevskij. A Pisarev? Co zůstalo z jeho revolučnosti po Petropavlovské pevnosti? Můžeme se přit, zda je to dobré pro revoluci, ale tyto změny znamenají vždy prohloubení duševního života. Ibsen psal: "Při nedostatku kyslíku zachází i svědomí."⁶⁵¹ Ba ne! Tak jednoduché to není! Dokonce naopak! Třeba generál Gorbatov - od mládí bojoval, postupoval v armádě, neměl kdy přemýšlet. Ale sedí ve vězení, a jak je to dobře - v paměti si vybavuje různé případy: Jak podezřívá nevinného ze špionáže nebo jak omylem rozkázal popravít naprosto nevinného Poláka.⁶⁵² (Kdypak si na to ještě vzpomene! Po rehabilitaci na to už jistě moc nevzpomínal?) O těchto duchovních proměnách vězňů se psalo už hodně, na úrovni teorie vědy o vězení. Například v předrevolučním časopise *Žuremnyj vestnik* píše Lučeněckij: "Tma činí člověka citlivějším na světlo. Vynucená nečinnost v něm probouzí touhu po životě, pohybu, po práci. Ticho člověka nutí, aby se hluboce zamyslel nad svým "já", nad svým okolím, minulostí, přítomností a aby myslel i na budoucnost."

Naši osvícenci, kteří sami neseděli, cítili k vězňům jen přirozený soucit diváka. Avšak Dostojevskij, který si své odseděl, se za tresty přimlouval. To stojí za zamýšlení.

A přísloví praví: "Svoboda kazí, nesvoboda učí."

Ale Pellico a Lučeněckij psali o vězení. Ale Dostojevskij byl pro vězeňské tresty! A jaká nesvoboda učí?

Táborová? Tu se člověk zarazí.

Samozřejmě, ve srovnání s vězením je náš tábor jedovatý a škodlivý.

⁶⁵⁰ S. Pellico, *Moji těmnicy*, SPb., 1836.

⁶⁵¹ Ibsen, *Vrag naroda (Nepřítel lidu)*.

⁶⁵² *Novyj mír*, 1964, No 4.

Samozřejmě, že nemysleli na naše duše, když nechávali bobtnat Souostroví. Ale přece jen: copak je to beznadějně - vydržet v táboře?

A co více: copak se v táboře člověk nemůže duchovně povznést?

V táborovém středisku Samarka je v roce 1946 skupina intelektuálů na prahu smrti: jsou vysíláni hladem, zimou, těžkou prací - dokonce ani spánek jim nedopřejí, nemají kde spát, baráky-zemljanky ještě nejsou hotovy. Jdou krást? Práskat? Fňukají nad zničeným životem? Ne! Vidí před sebou blízkou smrt, už ne za týdny, ale za dny. A tráví své poslední volné hodiny beze spánku takto: Sedí u zídky, Timofejev-Ressovskij z nich dává dohromady "seminář", spěchají si vzájemně sdělit, co zná jeden, a neznají ostatní. Jeden druhému naposledy přednáší. Otec Savelij "o nehanebné smrti", duchovní z akademie o patristice, uniat - o dogmatech a kánonech, energetik - o zásadách energetiky budoucnosti, ekonom (z Leningradu) - jak se nepodařilo pro nedostatek nových myšlenek vytvořit zásady sovětské ekonomiky. Sám Timofejev-Ressovskij vykládá zásady mikrofyziky. Od sezení k sezení ubývají účastníci: ti už jsou v márnici...

Ten, kdo se o to všechno může zajímat ještě v předsmrtné křeči - je intelektuál!

Dovolte, milujete život? Vy, vy! Vy, co voláte a prozpěvujete si a tancujete: "Miluji tě, živote! Ach, miluji tě, živote!" Milujete? Tak tedy milujte! Ten táborový život také milujte! Je to také život!

"Kde s osudem se člověk nebije, tam duše jeho znovu ožije..."

Houby jste pochopili. Tam právě se člověk rozloží.

Naše zvolená cesta je plna ostrých zatáček. Do kopce? Nebo do nebe? Pojd'te, proklopýtáme se po ní.

Den propuštění? Co nám může dát po tolika letech? Změníme se k nepoznání my, změní se naše rodina - i místa, kdysi nejbližší, nám budou připadat nade všecko cizí.

Myšlenka na svobodu se od určitého okamžiku stává dokonce něčím násilným. Umělým. Cizím.

Den propuštění! "Osvobození!" Jako by v naší zemi byla svoboda? Nebo jako by mohli osvobodit toho, kdo se sám v duši neosvobodil.

Pod nohama se nám drolí kamení. Dolů, do minulosti. Je to prach minulosti.

Stoupáme.

Ve vězení se dobře přemýšlí, ale ani v táboře to není špatné. Hlavně proto, že tu nejsou schůze. Na deset let jsi zproštěn jakýchkoli schůzí! Není to jako horský vzduch? Táboroví žalárnici otevřeně usilují o tvou práci a o tvoje tělo do vysílení a dokonce i do smrti, ale vůbec se nedotýkají způsobu tvého myšlení. Nepokoušejí se napravovat ti mozek a přišroubovávat ho napevno.⁶⁵³ A to vytváří pocit svobody mnohem větší než je svoboda běhat po rovině.

Nikdo tě nepřesvědčuje, aby ses hlásil do strany. Nikdo z tebe netahá členské příspěvky do dobrovolných společností. Nejsou tu odbory, které tě "hájily" stejně jako advokát ex offio v tribunálu. Nejsou tu ani výrobní porady. Nemohou tě zvolit do žádné funkce, nemohou tě jmenovat žádným zmocněncem. A především, nedonutí tě, aby ses stal agitátorem. Ani abys agitaci poslouchal. Ani abys křičel, když se zatahá za provázek: "Žádáme! Nedovolíme!" Ani aby ses dovlekl do volební místnosti a tam svobodně a tajně hlasoval pro jediného kandidáta. Nežádají od tebe socialistické závazky. Ani kritiku vlastních chyb. Ani články do nástěnných novin. Ani interview pro oblastního dopisovatele.

Svobodná hlava - což to není přednost života na Souostroví?

A ještě jedna svoboda: nemohou tě zbavit rodiny a majetku - už je nemáš. A co nemáš, to ti ani Bůh nevezme. To je důkladná svoboda.

Ve vězení se dobře myslí. Sebemalichernější záminka je popudem k dlouhým a závažným úvahám. Jednou za uherský rok, do tábora přijelo kino. Film je ta nejlevnější "sportovní" komedie: "První rukavice". Nudné. Ale z plátna diváka neustále poučují:

"Důležitý je výsledek, a výsledek je ve váš neprospěch."

Na plátně - smích. V sále se také smějí. Mhouříš oči, když vycházíš na táborový dvůr zalitý sluncem, a přemýšlíš o té větě. I večer o ní přemýšlíš na svém vagónku. I v pondělí ráno při nástupu. A jak dlouho ještě o ní přemýšlíš - kdypak by ses byl mohl jedné větě takhle věnovat? A v tvé hlavě pomalu svítá.

To není žert. To je nakažlivá myšlenka. Dávno se v naší vlasti ujala, ale vnucují ji víc a víc. Představa, že důležitý je jen hmatatelný výsledek, je u nás tak vžita, že když se třeba prohlašuje nějaký Tuchačevskij, Jagoda nebo Zinovjev za zrádce, který se spolčil s nepřítelem, lidé se jen diví a mnohohlasně říkají: "Co mu ještě chybělo?"

⁶⁵³ S výjimkou nešťastného období Bělomořského a Volžského kanálu.

To je pěkná morální úroveň! To je kritérium! "Co mu chybělo?" Protože měl žrádla, kolik chtěl, dvacet obleků a dvě dači a auto a letadlo a slávu - co mu chybělo?! Milióny našich krajanů nemohou pochopit, že by člověk mohl jednat na základě jiných motivů než zisknosti (teď nemám na mysli právě ta tři jména)!

Natolik všichni do sebe vstřebali a osvojili si: "Důležitý je výsledek."

Jak to k nám přišlo?

Zpočátku - se slávou našich korouhví, s takzvanou "ctí naší vlasti". Utlačovali jsme, sekali a zabíjeli své sousedy, rozšiřovali svá území - a ve vlasti začínalo převládat vědomí: důležitý je výsledek.

Potom - s našimi Děmidovými, Kabanichami a Cybukiny. Šplhali nahoru, nedívali se, po kom svými botami šlapou. A v kdysi bohobojném, přímém národě stále pevněji sílilo: důležitý je výsledek.

A pak - se všemi odrůdami socialistů, a nejvíc s nejnovějším, neomylným, netrpělivým Učením, které ani nic jiného nezná než: důležitý je výsledek! Důležité je dát dohromady bojovnou stranu! Dobýt moci! Udržet ji! Odstranit protivníky! Zvítězit ve výrobě litiny a oceli! Vypustit rakety!

I když pro ten průmysl a pro ty rakety bylo nutno obětovat i způsob života, i jednotu rodiny, i zdravý národní duch, i samotnou duši našich polí, lesů a řek - na to kašleme! Důležitý je výsledek!!

Ale to je lež! Celá léta se moříme na celosvazové katorze. Pomalu po letech, rok od roku, rosteme v chápání života. A s takové výše je zřetelně vidět. Není důležitý výsledek! Ne výsledek, ale duch! Ne to, co bylo vykonáno, ale jak. Ne to, čeho bylo dosaženo, ale za jakou cenu.

Tak je to i u nás, trestanců. Jestliže je důležitý výsledek, pak je správná i poučka: přepít stůj co stůj! To znamená stát se práskačem, zrazovat kamarády a za to se zabydlet v teple, možná i dostat podmínku. Ve světle Neomylného Učení tu zřejmě není nic špatného. Když to tak člověk udělá, bude výsledek patrně v jeho prospěch, a důležitý je - výsledek.

Nic proti tomu: je příjemné dosáhnout výsledku. Ale ne za cenu ztráty lidské tváře.

Je-li důležitý výsledek, je třeba vynaložit všechny síly a myšlenky na to, aby ses dostal ze společných. Musíš se klanět, podbízet, vlichocovat, ale udržet se jako pridurek. A tak --přežít.

Jestliže je důležitá podstata - je na čase smířit se se společnými. S hadry. S rozdrásanou kůží na ruku. S menším a horším kouskem. A možná zemřít. Ale dokud žiješ - hrdě budeš napřimovat rozbolená záda. A teď, když ses přestal bát hrozeb a nehoniš se za odměnami, teď jsi v podezřívavých očích šéfu nejnebezpečnějším typem. Protože - co na tebe platí?

Dokonce začínáš rád nosit náklad smetí (ano, ale ne kamení!) a povídáš si s parťákem o tom, jak film ovlivňuje literaturu. Začínají se ti líbit chvíle, kdy si sedneš na prázdné koryto od malty a vedle své nedostavěné stěny si zapálíš. A jsi prostě hrdý, když jde kolem předák, přimhouřeným okem se podívá na tvou zedničinu, prohlédne osy zdí a řekne:

"Tos dělal ty? Je to rovnoučké."

Na nic tu zeď nepotřebuješ a nevěříš, že přiblíží šťastnou budoucnost lidu, přesto však se sám na sebe usměješ - ty, ubohý, otrhaný otrok, před tímto dílem vlastních rukou.

Dcera anarchisty Galja Venediktovová pracovala na marodce jako zdravotní sestra, ale když viděla, že to není léčení, nýbrž dobré bydlo - šla ze vzdoru na společné, vzala do rukou motyku a lopatu. A říká, že duchovně ji to zachránilo.

Dobrému člověku i suchar slouží ke zdraví, zlému ani maso nejde k duhu.

(Je to sice tak, ale co když ani suchar není...?)

A jestliže ses jednou tohoto cíle - "přežít stůj co stůj" zřekl a dal se na cestu klidných a prostých - nesvoboda začne tvou dřívější povahu podivuhodně proměňovat. Proměňovat ve směru pro tebe naprosto neočekávaném.

Zdalo by se, že zde v člověku musí vyrůstat zlé city, zmatek utlačovaného, neusměrněná nenávisť, podráždění, nervozita. Revolucionáři minulosti nám o tom zanechali hodně svědectví. Serafimovič v jedné povídce popisuje takovou společnost vyhnanců. Bolševik Olminskij píše: "Hořkost a zloba - tyto pocity trestanec tak dobře zná, jsou tak blízké jeho duši." Vyléval si vztek na těch, kdo za ním chodili na návštěvy. Píše, že ztratil jakoukoli chuť do práce. Ale ruští revolucionáři přece nedostávali a neodpykávali si (masově) skutečné (velké) tresty. A sám nevíš jak, v nezachytitelném toku času v tobě nesvoboda vychovává výhonky citů zcela opačných.

Byls kdysi prudký a netrpělivý, neustále jsi někam spěchal, stále jsi měl málo času. Teď ho máš nadbytek, nasákl časem, jeho měsíci a roky, za sebou i před sebou - a v tvých žilách se rozlévá jako blahodárná, uklidňující tekutina - trpělivost.

Stoupáš...

Kdysi jsi nikomu nic neodpustil, nelítostně jsi odsuzoval a stejně bezmezně vynášel, teď se základem tvých nekategorických soudů stala vše chápající měkkost. Poznals sám sebe jako slabého - a můžeš nyní pochopit cizí slabost. A podívat se síle jiného. A chtít se přiučit.

Pod nohama se nám drolí kamení. Stoupáme...

Tvé srdce i tvá kůže se lety pokrývají pancířem sebeovládání. Neukvapuješ se s otázkami, neukvapuješ se s odpověďmi, tvůj jazyk ztratil elasticitou schopnost lehké vibrace. Tvé oči nezazáří radostí při dobré zprávě a neztemní neštěstím.

Protože si teprve musíš ověřit, bude-li to opravdu tak. A je třeba si teprve ujasnit, co je radost, co je neštěstí.

Tvoje životní pravidlo nyní zní: neraduj se, když najdeš, neplač, když ztratíš.

Tvoje duše, dříve vyprahlá, utrpením nabírá šťáv. Učíš se milovat - když ne bližní, jako křesťan, tak aspoň své blízké.

Ty blízké duchem, kteří jsou kolem tebe v tvé nesvobodě. Kolik z nás doznává: právě ve vězení jsme poprvé poznali skutečné přátelství!

A také ty blízké krví, kteří byli kolem tebe v minulém životě, kteří tě milovali, zatímco tys je tyranizoval...

To je vděčný a nevyčerpatelný směr tvých myšlenek: přezkoumej svůj minulý život. Vzpomeň si na všechno, cos udělal špatného a hanebného, a zamysli se - nemohl bys to teď napravit?

Ano, zavřeli tě do vězení pro nic za nic, před státem a jeho zákony se nemáš z čeho kát.

Ale před svým svědomím? Ale před jinými lidmi?

Ležím po operaci na chirurgickém pokoji táborové nemocnice. Nemohu se pohnout, je mi horko a mám zimnici, ale myšlenky nepřecházejí v blouznění - jsem vděčen doktoru Borisu Nikolajeviči Kornfeldovi, který sedí u mého lůžka a celý večer povídá. Světlo nesvítí, aby mě nepálilo do očí. Jsme tu my dva, nikdo jiný na pokoji není.

Dlouho a vášnivě mi vypráví příběh své konverze z židovského náboženství ke křesťanskému. K této konverzi ho, vzdělaného člověka, přivedl nějaký spoluvězeň, nenápadný stařík typu Platóna Karatajeva. Podivuji se hloubce přesvědčení novokřtěnce, horoucnosti jeho slov.

Málo se známe a mě neléčí, ale prostě se tu nemá komu svěřit. Je to měkký, vlídný člověk, nevidím v něm nic špatného a nic špatného o něm také nevím. Je mi však divné, že Kornfeld už dva měsíce nevychází z nemocničního baráku, zavřel se tu, pracuje, vyhýbá se táboru.

To znamená, že se bojí, aby ho nezabili. V našem táboře nedávno přišlo do módy vraždit práskače. Má to opravdu velký ohlas. Ale kdo se může zaručit, že jde jen o práskače? Jednoho zabili evidentně k vyrovnání hanebných osobních účtů. Proto Kornfeldovo dobrovolné vězení v nemocnici ještě vůbec nedokazuje, že je práskač.

Je už pozdě. Celá nemocnice spí. Kornfeld končí své vyprávění:

"A vůbec, víte, přesvědčil jsem se, že žádný trest v tomto pozemském životě nepřichází nezaslouženě. Zřejmě může přijít za něco jiného než za to, čím jsme se opravdu provinili. Ale probereme-li svůj život a hluboce se zamyslíme, vždycky najdeme ten svůj zločin, za který nás právě postihla rána."

Nevidím mu do tváře. Do okna pronikají jen rozptýlené odrazy světla v zóně a jako žlutá elektrická skvrna svítí dveře na chodbu. Ale v jeho hlase je takové mystické poznání, že se zachvívám.

To jsou poslední slova Borise Kornfelda. Tichounce odchází noční chodbou do sousedního pokoje a tam uléhá ke spánku. Všichni spí, nemá už si s kým promluvit. Usínám také já.

Ráno se probouzím hlukem běhání a dupání na chodbě. Zdravotníci nesou Kornfeldovo tělo na operační stůl. Ve spánku dostal osm ran zednickým kladivem do hlavy (u nás je zvykem vraždit hned po budičku, kdy jsou baráky již otevřeny, ale ještě nikdo nevstal a nehýbe se). Na operačním stole umírá, aniž nabyl vědomí.

Tak se stalo, že prorocká Kornfeldova slova - byla jeho posledními slovy na zemi. A protože byla řečena mně, stala se pro mě odkazem. Takový odkaz člověk se sebe neseťrese pokrčením ramen.

Ale v té době jsem již sám dorostl k podobné myšlence.

Měl bych tendenci dodat jeho slovům význam obecného životního zákona. Tu se ale člověk snadno zaplete. Musel by uznat, že ti, co byli potrestáni ještě krutěji než vězením popravením, upálením - jsou nějakými superzločinci. (A přitom právě nevinní jsou trestáni nejvíce.) A co bychom pak řekli o svých zřejmých mučitelích: proč osud netrestá je? Proč si blahobytně žijí?

(Dalo by se to vyřešit jen tím, kdybychom přiznali, že smysl pozemské existence není v blahobytu, jak jsme si všichni zvykli, nýbrž v rozvíjení duše. Z tohoto hlediska jsou naši mučitelé potrestání nejstrašnější: stává se z nich dobytek, klesají pod úroveň lidstva. Z tohoto hlediska trest stíhá ty, jejichž rozvoj je slibný.)

V posledních Kornfeldových slovech je však něco přitažlivého, co pro sebe naprosto přijímám. A mnozí to přijmou pro sebe.

V sedmém roce vězení jsem se dostatečně probral svým životem a pochopil jsem, za co je to všechno: i vězení, i zhoubný nádor navíc. Nereptal bych, kdyby ani tento trest nebyl shledán dostatečným.

Trest? Ale kdo ho uložil?

No povězte, kdo ho uložil?

V tomto pooperačním pokoji, odkud Kornfeld odešel na smrt, jsem dlouho ležel a stále jsem o samotě v bezesných nocích, probíral vlastní život a podívoval jsem se jeho zvratům. Zvykl jsem si v táboře ukládat myšlenky do zrýmovaných veršů, abych si je zapamatoval. Nejlépe bude, když je tu uvedu tak, jak vypadaly na nemocničním lůžku, když se za okny trestanecký tábor otřásal po vzpouře.

Jak se stalo, že úplně, dočista
vše jsem zmarnil z semen přeblahých?
Vždyť jsem strávil své mládí dojista
v zpěvu jásavém chrámů Tvých.

Bleskem moudrost knižní se skvěla,
pyšný mozek můj pochyb byl prost,
všechno tajemství zná mysl smělá
a svůj osud jsem hnět jako vosk.

Duha barev kdes v dálce kynula,
krev se bouří a v žilách proudí.
A bez hluku, tiše se sesula
hradba víry v mé mladé hrudi.

Prošel jsem mezi bytím a nebytím,
klopýtal, propast zela mi vstříc.
Hledím v úžasu, díky Ti, díky Ti,
bez Tebe bych nebyl nic.

Ne můj rozum a ani přání mé
ozářily cesty, kde tápu.
Smyslu vyššího světlo zářivé
teprv nyní opravdu chápu.

Teď už zase svět láskou Tvou měřím,
živou vodu znovu chutnám.
Bože vesmírný! Já znovu věřím,
když jsem Tě zapřel, nebyl jsem sám!

Když jsem se ohlédl, shledal jsem, že jsem po celý svůj uvědomělý život nechápal ani sám sebe, ani své usilování. Dlouho jsem považoval za blahodárné, to co bylo pro mne zhoubné, a stále jsem se dral směrem opačným, než jaký jsem skutečně potřeboval. Ale tak jako moře strhává nezkušeného plavce vlnou a vymrští ho na břeh, tak i mě údery neštěstí bolestně vracely na pevnou půdu. A jenom tak jsem mohl projít tou cestou, již jsem si vždycky skutečně přál.

Na svých ohnutých, málem zlomených zádech mi bylo dáno odnést si z vězení tuto zkušenost: jak se člověk stává zlým a jak dobrým. V opojení raných úspěchů jsem se považoval za neomylného a byl jsem krutý. Při nadbytku moci jsem byl vrahem a násilníkem. V nejhorších okamžicích jsem byl přesvědčen, že jednám dobře, a měl jsem pro to logické důvody. Na shnilé vězeňské slámě jsem v sobě ucítil první záchvěvy dobra. Postupně jsem pochopil, že čára, která rozděluje dobro a zlo, neleží mezi státy, mezi

třídami, mezi stranami - že protíná každé lidské srdce a všechna lidská srdce. Tato čára je proměnlivá, po léta v nás kolísá. I v srdci, zachváceném zlem, si uchovává maličké přednosti dobra. I v srdci nejdobrotivějším - nevykořenitelný kouteček zla.

Od té chvíle jsem pochopil pravdu všech náboženství světa: bojují se zlem v člověku (v každém člověku). Zlo ze světa se úplně zapudit nedá, můžeme je však v každém člověku zmenšit.

Od té chvíle jsem pochopil lež všech revolucí v dějinách: ničí jen nositele zla, své současníky (a ve spěchu omylem i nositele dobra) -- ale samo zlo, v míře ještě zvýšené, dědí.

Ke cti 20. století slouží Norimberský proces: ničil samu zlou myšlenku, velmi málo zabíjel lidi jí nakažené (to pochopitelně není Stalinova zásluha, ten by raději méně vysvětloval a víc popravoval). Pokud se lidstvo do 21. století samo nevyhodí do povětří a nezničí - třeba tento směr zvítězí...

Vždyť když nezvítězí - budou celé lidské dějiny prázdným přešlapováním bez sebemenšího smyslu! Kam a proč tedy spějeme? Bit nepřitele palicí - to uměl už jeskynní člověk.

"Poznej sám sebe!" Nic tak nepřispívá k tomu, že se v nás probouzí pochopení všeho, jako drásavé přemýšlení nad vlastními zločiny, nedostatky a chybami. Slyším-li po takových těžkých mnohaletých úvahách o tvrdosti našich úředníků, o krutosti našich katanů vzpomínám sám na sebe s kapitánskými výložkami, na pochod své baterie po Východním Prusku, zachváceném požáry, a říkám:

"Copak jsme my byli lepší...?"

Když někdo přede mnou hubuje na změkčilost Západu, na jeho politickou krátkozrakost, nejednotnost a zmatenost - připomínám:

"Copak jsme my byli před Souostrovím pevnější? Byly naše myšlenky silnější?"

Proto se obracím k letům svého věznění a říkám často k údivu lidí kolem:

"Buď požehnáno, vězení!"

Lev Tolstoj měl pravdu, když toužil po tom, aby se dostal do vězení. Od určitého okamžiku tento obr začal zasychat. Vězení skutečně potřeboval, jako země po dlouhém suchu potřebuje liják."

Všichni spisovatelé, kteří psali o vězení, aniž byli sami seděli, považovali za svou povinnost vyjadřovat vězňům účast a vězení proklínat. Poseděl jsem si tam dost dlouho, vypěstoval jsem tam svou duši a s pevným přesvědčením říkám:

"Buď požehnáno, vězení, žes bylo v mém životě!"

(A z hrobů mi odpovídají: "Tobě se to mluví, když jsi zůstal naživu!")

2 NEBO ROZKLAD?

Někdo mě však přerušuje: mluvíte o něčem docela jiném! Zase jste se dostal do vězení. A máte mluvit o táboře.

Ale myslím, že jsem právě o táboře mluvil. No dobře, budu zticha. Nechám mluvit opačné názory. Mnozí táboroví vězňové se mnou budou polemizovat a řeknou, že žádné "povznesení" neviděli, že to je nesmysl, zatímco rozklad - viděli na každém kroku.

Nejdůrazněji a nejvýznamněji (protože už to všechno má napsané) bude oponovat Šalamov:

"V podmínkách tábora lidé nikdy nezůstávají lidmi, k tomu nejsou tábory stvořeny."

"Všechny lidské city - láska, přátelství, závist, láska k lidem, milosrdnost, touha po slávě, čestnost - to všechno nás opustilo spolu s masem svalstva... Neměli jsme hrdost, sebevědomí a žárlivost nebo vášeň nám připadaly jako marťanské pojmy... Zůstala jen zloba - nejtrvanlivější lidský cit."

"Pochopili jsme, že pravda a lež jsou vlastní sestry."

"Přátelství se nerodí ani v bídě, ani v neštěstí. Jestliže mezi lidmi vzniká přátelství, znamená to, že podmínky nejsou mezně těžké. Jestliže bída a neštěstí lidi spojily - znamená to, že nejde o mezní případy. Hoře není dost ostré a hluboké, může-li je člověk sdílet s přáteli."

Šalamov tu přistupuje jen na jedno: povznesení, prohloubení, rozvíjení osobnosti je možné ve vězení.
Ale –

"... tábor - je negativní školou života od začátku až do konce. Nic potřebného, užitečného si odsud nikdo neodnese. Vězeň se tu naučí lstivosti, lhaní, malým i velkým podlostem... Když se vrací domů, vidí, že za dobu pobytu v táboře nejen nevyrostl, ale že se jeho zájmy staly ubohými a hrubými."⁶⁵⁴

S tímto rozlišením souhlasí i J. Ginzburgová: "Vězení lidi povznášelo, tábor je demoralizoval."

A co tu můžeme také namítnout?

Ve vězení (v samotce, ale i v normální cele) je člověk postaven tváří v tvář svému neštěstí. Toto hoře je jako hora, ale musí je do sebe pojmut, zvyknout si na ně a zpracovat je v sobě a sebe v něm. To je nejvyšší morální činnost, to vždycky každého zušlechtilo.⁶⁵⁵ Souboj s lety a zdmi - to je morální proces a cesta k povznesení (pokud je zvládneš). Pokud prožíváš ta léta s kamarádem, nemusíš ty zemřít, aby on žil, a on nemusí zemřít, abys přežil ty. Máte možnost se vzájemně podporovat a obohacovat, nemusíte spolu bojovat.

Vypadá to tak, že v táboře tato možnost není. Chléb se nerozdává v rovnoměrných kousíčkách, ale hází se na hromadu - ber! Odstrč souseda a vyrví mu kus! Chleba se přiděluje tolik, aby na každého živého připadal jeden nebo dva mrtví. Chléb je zavěšen na jedli poraž ji. Chléb je uložen v šachtě - zalez tam a vytěž ho. Můžeš přemýšlet o svém neštěstí, o minulosti a budoucnosti, o lidstvu a o Bohu? Tvá hlava je zaměstnána malichernými úvahami, za nimiž nevidíš nebe, a zítra zjistíš, že neměly žádnou cenu. Nenávidíš práci je to tvůj úhlavní nepřítel. Nenávidíš lidi kolem - jsou to tví sokové v životě a smrti.⁶⁵⁶ Vysiluje tě napětí závidíš a nepokoje, že někde teď za tvými zády rozdělují chléb, který mohl připadnout tobě, že někde za stěnou loví z kotle bramboru, která se mohla dostat do tvé misky.

Táborový život už je takový, že závist ze všech stran leptá duši, i tu sebechráněnější. Závist zahrnuje i trestu i samotnou svobodu. Tak třeba v 45. roce my, osmapadesátníci, vyprovázíme za bránu kriminální (jsou propuštěni na základě stalinské amnestie). Co k nim cítíme? Radost, že jdou domů? Nikoli, závist, protože je nespravedlivé je propustit a nás držet. Nebo V. Vlasov, dostal dvacítku, prvních deset let sedí klidně - protože kdo nesedí deset let? Ale v letech 1947-48 mnohé začínají propouštět - a on závidí, je nervózní, trpí: jak to, že on dostal dvacet? Je to tak protivné sedět druhou desítku. (Neptal jsem se ho, ale předpokládám, že se asi uklidnil, když se do tábora začali ti propuštěni vracet jako recidivisté.) A v letech 1955-1956 je masově propuštěna osmapadesátka, zatímco kriminální zůstávají v táboře. Co cítí? Mají pocit spravedlnosti, že utýraní osmapadesátníci dostali po čtyřiceti letech pronásledování konečně milost? Ne, vládne závist (dostal jsem v roce 1963 hodně takových dopisů): propustili "nepřátele, se kterými nás, kriminální, vůbec nelze srovnávat", a my sedíme? Proč?

Ještě tě neustále sužuje strach: ztratit i tu ubohou úroveň, na níž se držíš, ztratit svou ještě ne nejtěžší práci, sletět do transportu, dostat se do zóny zostřeného režimu. A také tě bijí, jsi-li nejslabší, nebo ty biješ slabšího. Není tohle prznění duší? Starý táborový mukl A. Rubajlo říká této zhoubné prašivíně, jíž člověk propadá pod vnějším tlakem - duchovní lišej.

Kdy a čím se můžeš povznést nad tyto zlé pocity a napětí malicherných úvah? Čechov dávno před našimi NPT uviděl a pojmenoval jev prznění duší na Sachalinu. Správně píše: vady trestanců vyplývají z jejich podřízeného postavení, zotročení, strachu a neustálého hladu. K těmto vadám patří: prolhanost, chytráctví, zbabělost, malomyslnost, udavačství, zlodějství. Zkušenosti trestancům ukázaly, že v boji o existenci je lež nejspolehlivějším prostředkem.

Není to všechno u nás v stonásobném měřítku...? Bylo by tedy spíše na místě nehlásat nějaké domnělé táborové "povznášení", nýbrž vylíčit stovky a tisíce případů skutečného rozkladu. Uvést příklady, jak nikdo nemůže odolat táborové filozofii, kterou zformuloval v Džezkazanu úkolář Jaška: "Čím víc svinstva lidem uděláš, tím víc si tě budou vážit." Měli bychom spíše povědět, jak vojáci, kteří ještě nedávno byli na frontě (Krada, 1942), se jen dechli vzduchu galerky - a už začali sami střechkovat, utlačovat Litevce, z jejich potravin a věcí si přilepšovat, a vy jděte k čertu, zelení! Jak to někteří vlasovci začali v táboře hrát na zloděje, protože se přesvědčili, že jen tak se dá v táboře přežít. Nebo o tom docentovi literatury, který se stal pachanem galerky. Měli bychom se podívat, jak nakažlivá je táborová

⁶⁵⁴ Šalamov také považuje za příčinu skleslosti a rozložení člověka v táboře to, že "po dlouhá léta žije podle cizí vůle a cizího rozumu". Ale tu příčinu uvádím v poznámkách především proto, že lze totéž říci i o mnoha svobodných (když nepočítáme prostor k jednání v maličkostech, který mají i vězňové). Za druhé proto, že nuceně fatalistický charakter tuzemce Souostroví, daný tím, že nezná svůj osud a nemůže jej ovlivnit - ho spíše zušlechťuje, zbavuje malicherného snažení.

⁶⁵⁵ A jak se lidé ve vězení stávají zajímavými! Znáám lidi, kteří se stali k smrti nudnými, jakmile se octli na svobodě - a ve vězení se člověk nemohl rozhovoru s nimi nabažít.

⁶⁵⁶ P. Jakubovič: "Téměř žádný katoržník nemá nikoho rád." A to tam přece nešlo o to, kdo přežije.

ideologie - na příkladě Čulpeněva. Čulpeněv vydržel sedm let společných prací v lese, stal se slavným dřevorubcem, ale dostal se se zlamanou nohou do nemocnice. A pak mu nabídli, aby se stal úkolářem. Vůbec to už nepotřeboval, dva a půl zbývajících let by to byl jako dřevorubec vydržel, velení se s ním vychloubalo a hýčkalo ho - ale jak odolat pokušení? Vždyť podle táborové filozofie platí "Když ti dávají, ber!" A Čulpeněv jde dělat úkoláře - jenom na šest měsíců, nejneklidnějších, temných, nebezpečných měsíců z celého jeho trestu. (A teď má trest dávno za sebou, o borovicích vypráví s upřímným úsměvem, ale kámen na srdci zůstal po těch, co zemřeli na jeho pohánění: dvoumetrový Lotyš, námořní kapitán - a nebyl sám...)

K jakému "duchovnímu lišeji" lze dohnat vězně v táboře vědomým rozeštváním! V Unžlugu v roce 1950 Mojsejevajtová, už duševně nenormální (ale eskorta ji nadále vodila do práce), se bez ohledu na strážce vydala "k mámě". Chytli ji, u strážnice přivázali ke sloupu a prohlásili, že "za útěk" nebude mít celý tábor příští neděli volno (běžná metoda). A brigády, které se vracely z práce, plivaly na přivázanou ženu, někdo ji i bil: "Kvůli tobě, svoloči, nebude volno!" Mojsejevajtová se blaženě usmívala.

A jakou demoralizaci znamená to demokratické a pokrokové hlídání vězňů, sebeochrana jak my říkáme, vyhlášená již v roce 1918? Vždyť to je jeden z hlavních směrů prznění. Jsi potrestán, jsi vytržen ze života duší v táboře: vyzvat trestance, aby hlídal. Jsi dole, jsi, ale chceš, abys nebyl na úplném dně? Chceš ještě nad někým stát s puškou? Nad svým bratrem? Tu máš! Drž! Když bude chtít uprchnout - střílejš! Budeme tě dokonce oslovovat soudruhu, dáme ti rudoarmejský přiděl.

A on je na to hrdý. A lokajsky svírá pažbu. A střílí. A ještě přísněji než skuteční svobodní strážní. (Jak to máme poznat: byla to skutečně zaslepená víra v "sociální iniciativu"? Nebo chladná, pohrdavá úvaha, počítající s nejnižšími lidskými pudy?)

Ale vždyť to nebyla jen sebeobrana, ale také dozor, útlak, uskutečňovaný vězni - ve 30. letech byli muklové i velitelé ZTS. I vedoucími dopravy. I vedoucími výroby. (A jak jikd ž b 10 37 čekistů na 100 000 muklů Bělomořského kanálu?) Dokonce i operativní nak, y y zmocněnci byli z muklů! Dál se v "iniciativě" už jít nedá: sami sebe vyšetřovali! Sami proti sobě verbovali práskače!

Ano. Ano. Nebudu tu však zkoumat tyto nekonečné případy zprznění duší. Všichni je znají, psalo se o nich a bude psát. Pokud jde o mě, stačí, když je zaznamenám. To je obecný směr, zákonitost.

Proč bychom měli o každém domě opakovat, že za mrazů vychladne? Je zajímavější zjišťovat, že existují domy, které drží teplo i v mraze.

Šalamov říká: Všichni kdo seděli v táboře, jsou duchovně zbídačeni. Ale já, kdykoli si Šalamov říká, vzpomenu na nějakého mukla nebo potkám bývalého spoluvězně - vždycky vidím, že je to osobnost.

Šalamov sám na jiném místě píše: "Přece nebudu udávat jiné! Přece se nestanu vedoucím brigády, abych jiné honil do práce."

A pročpak, Varlame Tichonoviči? Pročpak najednou nechcete být práskačem nebo brigadýrem, když nikdo v táboře nemůže uniknout té šikmé ploše demoralizace? Když pravda a lež jsou vlastní sestry? To znamená, že jste se přece jen nějaké větvičky chytil? Zachytil jste se o nějaký kámen - a dál už jste neklesal? Třeba zloba není přece jen nejvytrvalejší cit? Nevyvracíte svou osobností a svými verši svou vlastní koncepci?⁶⁵⁷

A jak si vedou v táboře (o tom jsme se zmiňovali nejednou) skutečně věřící lidé? V této knize jsme už pozorovali jejich vytrvalý pochod Souostrovím - jakési mlčenlivé procesí s neviditelnými svícemi. Lidé tu padají jako pod palbou kulometu - a další se postaví na jejich místo a zase jdou. Pevnost ve 20. století nevidaná!

A vůbec v tom není žádná póza, žádný patos. Třeba teta Dusja Čmilová - klidná, úplně negramotná stařenka s kulatou tváří. Eskortu vyvolává:

"Čmilová! Články!" Měkce, vlídně odpovídá:

"Copak se, panáčku, ptáš? Tam je to napsáno, já si všechny nepamatuji!" (Má celou paletu bodů osmapadesátky.)

"Trest!"

Teta Dusja vzdychá. Neodpovídá tak zmateně proto, aby eskortu rozzlobila. Upřímně se zamýšlí nad tou otázkou: trest? Délka, čas trestu? Copak je to lidem dáno vědět...?

⁶⁵⁷ Žel, rozhodl se, že nevyvrátí... Jaksi tvrdohlavě pokračoval v tom sporu... 23. února 1972 se v časopise Litěratumaja gazeta své knihy zřekl (nevím proč, všechny hrozby už byly minulostí): "Problematika Kolmýských povídek je už dávno překonána životem." Prohlášení bylo otištěno ve smutečním rámečku a tak jsme všichni pochopili, že Šalamov zemřel. (Poznámka z roku 1972.)

"Jaký trest...! Až mi Bůh odpustí hříchy - do té doby budu sedět."

"Jsi ty ale nána hloupá!" směje se eskorta. "Máš patnáct let a všechno si odsedíš, možná i víc."

Ale sedí dva a půl roku, nikam nepíše - a najednou přepis: propustit!

Jak by člověk těmto lidem nezáviděl? Copak jsou jim okolnosti příznivější? Sotva! Víme, že "jeptišky" drželi na trestních ZTS jen s prostitutkami a galerkou. A přitom - kdo z věřících si nechal zprznit duši? Umírali, to ano, ale s čistou duší.

A jak vysvětlit, že někteří nepevní lidé se právě v táboře obrátili na víru, víra je posílila, takže přežili a uchovali si duši?

A ještě mnozí, jiní, rozptýlení a nenápadní, prožívají svůj osudový obrat a nezmýlí se ve volbě. Jsou takoví, kteří si dokáží všimnout, že zle není jen jim, že vedle nich je někomu ještě hůř, ještě tíž.

A co všichni, kteří se přes hrozbu trestní zónou a novým trestem odmítli stát práškači?

Jak vůbec vysvětlit Grigorije Ivanoviče Grigorjeva, půdoznalce? Jako vědec odešel v roce 1941 dobrovolně do domobrany, dál už to známe - zajetí u Vjazmy. Celou dobu německého zajetí strávil v táboře. Dál už to známe - u nás zatčen. Desítka. Seznámil jsem se s ním v zimě na společných pracích v Ekibastauze. Z jeho velkých klidných očí vyzařovala přímost, jakási nezlomná přímost. Tento člověk se nikdy nedokázal duchovně pokořit - ani v táboře se nepokořil, přestože z deseti let jen dva roky pracoval v oboru a téměř celou dobu nedostával balíčky. Ze všech stran mu vštěpovali táborovou filozofii, táborovou demoralizaci, ale nedokázal si je osvojit. V Kemerovských táborech (Antibess) ho vytrvale verboval operatívec. Grigorjev mu odpověděl zcela otevřeně: "Je mi protivné s vámi mluvit. Budete mít dost ochotných i beze mě." - "Přílezeš po čtyřech, svoloči!" - "Raději se pověším na nejbližší větvi." A poslali ho na trestní středisko. Vydržel tam půl roku. Copak to, dělal chyby ještě neodpustitelnější: když se dostal na zemědělské vzdálené pracoviště, odmítl vedení brigády (nabídli mu to jako půdoznalci)! Pilně však plal a kosil. A ještě hloupější chyba: v Ekibastauze v kamenolomu odmítl být účetním - jen proto, že by byl musel pracantům připisovat tuchtu, za kterou se pak bude odpovídat (a to se neví, zda opravdu) věčně opilý volňas-parták, až vystřízliví. A šel lámat kámen! Jeho obludná, nepřirozená poctivost šla tak daleko, že když chodil s brigádou skladu zeleniny třídit brambory - nekradl je tam, ačkoli všichni pochopitelně kradli. Byl zařazen do privilegované brigády mechanické dílny pro údržbu přístrojů čerpací stanice - a opustil to místo jen proto, že odmítl prát ponožky civilnímu svobodnému stavbyvedoucímu Trejvišovi (spolubrigádníci ho přemlouvali: "Copak ti není jedno, jakou práci budeš dělat?" Ne, jak je vidět, nebylo mu to jedno!). Tolikrát zvolil horší a těžší los, jen aby duše zůstala čistá! A nepošpinil se ani trochu, jsem toho svědkem. Co více: jasný, nezkažený duch podivuhodně ovlivňuje tělo člověka (ted' se takovému vlivu vůbec nevěří, lidé ho nechápou). A tak organismus již staršího (kolem 50 let) Grigorije Ivanoviče v táboře sílil: úplně se mu ztratil kloubový revmatismus, a po prodělaném tyfu byl zvláště zdravý: chodil v zimě v papírových pytlích, do kterých si vystříhl díry pro hlavu a pro ruce - a nenastydl!

Není tedy správnější říci, že žádný tábor nemůže rozložit lidi, v nichž je pevné jádro, kteří nežijí tou ubohou ideologií "Člověk je stvořen pro štěstí", již z každého - vyrazí první rána úkolářova klacku?

V táboře se demoralizují lidé, kteří před příchodem do tábora neznali žádnou mravnost, jimž se nedostalo duchovní výchovy. (To vůbec není teoretický příklad, za našich slavných padesátých let vyrostly takto milióny.)

V táboře se demoralizují lidé, kteří byli shnilí již na svobodě. Nebo k tomu byli připraveni. Protože i na svobodě probíhá prznění duší, někdy mnohem důkladnější než v táboře.

Nebyl snad ten důstojník eskorty, který poručil přivázat Mojsejevajtovou ke sloupu hanby, víc zprzněn, než všichni plivající táboroví muklové?

A když už o tom mluvíme: plivali po ní všichni? Třeba to byli z každé brigády dva? Nejspíš to tak bylo.

Taťana Faliková píše: "Pozorovala jsem lidi a přesvědčila jsem se, že v táboře se nemohl stát bídákem někdo, kdo jím nebyl už dříve."

Jestliže se člověk v táboře rychle stává bídákem, možná, že se v něm jen otevírá vnitřní bídáctví, že to není nic nového, že to prostě dříve nepotřeboval?

N. A. Vojčenko se domnívá: "V táboře neurčovalo bytí vědomí, naopak - na vědomí lidské podstaty a na víře v ni záviselo, zda se z člověka stane zvíře nebo zda zůstane člověkem."

To je ostrý a rozhodný soud... Ale není to jen jeho mínění. Malíř Ivašev-Musatov vášnivě dokazuje totéž.

Ano, mrzačení duší v tábore bylo masovým jevem. Nejen proto, že tábory byly strašlivé, ale také proto, že my, sovětští lidé, jsme vstupovali na půdu Souostroví duševně nevyzbrojeni - byli jsme k zprznění připraveni dávno, již na svobodě nás to zasáhlo. Proto jsme ochotně poslouchali staré mukly, "jak je třeba žít v tábore".

Ale jak je třeba žít (a jak zemřít) musíme vědět i bez nějakého tábora.

Třeba, Varlame Tichonoviči, přátelství mezi lidmi v bídě a neštěstí přece jen vzniká, dokonce i v mezním neštěstí - ale ne mezi takovými suchými a hnusnými lidmi, jací se stali z nás po výchově našich desetiletí?

Je-li mrzačení duší tak nevyhnutelné, proč Olga Lvovna Sliozbergová neopustila mrznoucí kamarádku na lesní cestě a zůstala s ní přesto, že jí samé hrozila téměř jistá zkáza - a přesto ji zachránila? Není tohle opravdu krajní neštěstí?

Je-li mrzačení duší tak nevyhnutelné, odkud se bere Vasilij Mefod'jevič Jakovenko? Odpykal si dva tresty, právě byl propuštěn a bydlel jako volňas na Vorkutě, zrovna se učil žít bez eskorty a vít první hnízdečko. Rok 1949. Na Vorkutě začínají zavírat bývalé mukly, dostávají nové tresty. Psychóza zavírání! Mezi volňasy je panika! Jak se udržet? Jak být co nejméně nápadný? Byl však zatčen J. D. Grodzenskij, Jakovenkův přítel z vorkutského tábora, při vyšetřování se dostává na pokraj sil, nemá mu kdo nosit balíčky. A Jakovenko směle balíčky nosí. Když chcete, vy psi, seberte i mě!

Pročpak se tento člověk ubránil rozkladu?

A všichni, kdo zůstali naživu, zdalipak si nevzpomenou na toho, někoho jiného, kdo jim v tábore podal ruku a v kritickém okamžiku je zachránil?

Ano, tábory byly vypočítány a zaměřeny na zprznění duší. Ale to neznamená, že se jim podařilo zdeptat každého.

Tak jako v přírodě nikdy neprobíhá okysličování bez redukce (jedno je okysličováno, druhé je současně redukováno), tak ani v tábore (a všude v životě) není rozklad bez současného povznášení. Jsou spojeny.

V další části, doufám, ukáží, jak v jiných táborech, v těch zvláštních, se od určité doby vytvořilo jiné ovzduší: proces mrzačení byl velmi ztížen a proces povznášení se stal přitažlivým i pro táborové skety.

Ano, ale co náprava? Jakkak je to s nápravou? ("Náprava" je pojem společenský a právní a s povznesením totožný není.) Všechny soudní soustavy na světě, nejen ta naše, prahnou po tom, aby si zločinci trest nejen odpykávali, nýbrž aby se napravili, to znamená, aby se podruhé neoctli na lavici obžalovaných, zejména ne pro stejný zločin.⁶⁵⁸

Dostojevskij volá: "Koho kdy napravila katorga?"

Myšlenka nápravy byla i v ruském zákonodárství po zrušení nevolnictví (celý Čechovovův Sachalin vychází z této myšlenky). Uskutečňovala se však se zdarem?

P. Jakubovič o tom hodně přemýšlel a píše: teroristický režim katorgy "napravuje" jen ty nedemoralizované, ale ti by ani jinak podruhé zločin nespáchali. A již zkaženého tento režim jen demoralizuje, nutí, aby byl lstivý, pokrytecký, aby pokud možno nenechával po sobě stopy.

Co bychom měli říkat o našich NPT?! Teoretici vězeňství (Gefängniskunde) se vřdycky domnívali, že vězení nemá přivádět člověka k úplnému zoufalství, že mu musí nechat naději a východisko. Čtenář již viděl, že naše NPT přiváděly vězně právě jen k naprostému zoufalství.

Čechov správně řekl: "Zamyšlení nad sebou je to, čeho je skutečně třeba k nápravě." Ale budovatelé našich táborů se právě zamyšlení nad sebou báli nejvíce. Společné baráky, brigády, pracovní kolektivy právě měly rozptýlit toto nebezpečné zamyšlení nad sebou.

Jakápak náprava v našich táborech! Jenom demoralizace: člověk si osvojí zlodějskou morálku podsvětí, osvojí si táborové mravy jakožto všeobecný zákon života (v jazyce teoretiků vězeňství je to škola zločinu, "kriminogenní místo").

I. G. Pisarev píše ke konci svého dlouholetého vězení (1963): "Je mi nyní zvlášť těžko proto, že člověk odsud odejde jako nevléčitelně nervově vyšinutý, se zdravím nenapravitelně zničeným podvýživou a neustálou buzerací. Člověk se tu definitivně zkaží. Pokud před odsouzením vykal i koni, teď na něm nezůstalo kousek dobrého. Když se člověku sedm let říká "prase", začne chrochtat... Pouze první rok

⁶⁵⁸ Ostatně osmapadesátníky se nikdy nikdo nepokoušel "napravit" tj. podruhé nezavřít. Už jsme uváděli otevřené výroky teoretiků vězeňství na toto téma. Osmapadesátku chtěli vyhledat práci. A že jsme zůstali naživu - to už byla naše vlastní zásluha.

zločince trestá, ty další ho zatvrzují, zvyká si na situaci a to je všechno. Délkou trestu a krutostí trestá zákon spíše rodinu než zločince."

Tady je další dopis. "Je to kruté a hrozné, když člověk v životě nic neudělal a nic nezažil, odejít ze života. A nikomu do tebe nic není, snad jen matce, která na tebe neúnavně čeká po celý život."

A Alexandr Kuzmič K., který měl hodně příležitosti k přemýšlení, píše (1963):

"Změnili mi trest smrti na 20 let katorgy, ale, čestné slovo, nepovažuji to za dobrodiní... Zakusil jsem na vlastní kůži a kostech ty "chyby", jak se jim teď říká - nejsou o nic méně těžké, než Majdanek a Osvětim. Jak odlišit špínu od pravdy? Vraha od vychovatele? Zákon od nezákonnosti? Kata od vlastence? Když jde nahoru, když povýšil z poručíka na podplukovníka a na čepici má kokardu velice podobnou té, co se nosila před rokem 1917? Jak se mám vyznat po 18 letech vězení v celé té motanici...? Závídím vám, vzdělaným lidem, vaše pružné myšlení, že si nemusíte dlouho lámat hlavu, co udělat nebo jak se přizpůsobit, o což vlastně člověk ani nestojí."

Moc pěkně řečeno: "Ani nestojí!" Vychází-li na svobodu s tím pocitem - což může být jeho duše zprzněna? Je tedy - napraven v tom státním smyslu slova? Vůbec ne. Pro stát je prostě ztracen, na co všechno nepřišel: je to jako Osvětim a kokarda je stejná.

Té "nápravy", jakou by stát chtěl (?), se v táborech vůbec nikdy nedosáhne. "Absolventi" tábora se jen naučí pokrytectví - jak se tvářit coby napravení, naučí se cynismu k výzvám státu, k zákonům státu i k jeho slibům.

A když se člověk nemá ani od čeho napravit? Když vůbec není zločinec? Sedí-li proto, že se modlil k Bohu nebo vyjadřoval samostatné mínění, nebo proto, že se dostal do zajetí, nebo kvůli otci, nebo prostě podle rozpisu - co mu mohou tábory dát?

Sachalinský vězeňský inspektor řekl Čechovovi: "Jestliže nakonec ze sta katoržníků odchází 15-20 slušných lidí, nevděčíme za to nápravným opatřením, ale spíše našim ruským soudům, které posílají na katorgu tolik dobrých a pevných lidí."

Nuže, to bude i náš soud o Souostroví, jestliže číslo nevinně odsouzených zvýšíme na 80 a nezapomeneme-li přitom, že v našich táborech je také vyšší koeficient zkázy.

Kdybychom však chtěli mluvit o skutečné nápravné soustavě a ne o mlýnku na maso pro nadbytečné a nepohodlné milióny, kam je házejí bez lítosti k vlastnímu lidu - vzniká otázka z nejsložitějších: jak je možné na základě jednotného trestního zákoníku ukládat stejné, unifikované tresty! Vždyť navenek stejné tresty pro lidi různé, mravnější a zkaženější, jemnější a hrubší, vzdělané a nevzdělané jsou tresty naprosto nestejnými. (Viz Dostojevskij, Zápisky z mrtvého domu, na mnoha místech).

Britské myšlení to pochopilo a říká (nevím, nakolik se to uskutečňuje), že trest má odpovídat nejen zločinu, ale i osobnosti každého zločince.

Například celková ztráta vnější svobody je méně těžká pro člověka s bohatým vnitřním světem, než pro člověka méně vyspělého, žijícího živočišněji. Ten "více potřebuje vnější dojmy, jeho instinkty ho více táhnou na svobodu" (Jakubovič). Pro první typ je lehčí i samovazba, zvláště s knihami. (Ach, jak mnozí z nás toužili po takovém vězení místo tábora! I když je tělo sevřeno - jaký prostor se otevírá myšlení a duši! Nikolaj Morozov v sobě neměl nic zvláštního ani před zatčením, ani - a to je to nejdivnější - po propuštění. Ale vnitřní soustředění ve vězení mu umožnilo dospět k poznání planetární stavby atomu, kde jádro a elektrony mají různé náboje - a to deset let před Rutherfordem! Ale nám nikdo nejenže nenabídl tužku, papír a knihy - naopak, sebrali nám všechno do posledního.) Druhý typ nevydrží samotku ani rok, prostě ho to umorí, zničí. To mu je jedno, kdo to bude, jen aby měl kamarády A pro prvního je nepříjemná společnost horší než samota. Takže tábor (kde člověk dostane aspoň trochu najíst) je pro druhého mnohem lehčí než pro prvního. I barák pro 400 lidí, kde všichni křičí, žvaní, hrají karty nebo domino, řehtají se a chrápou, a nad tím vším neustále huhňá všudypřítomné rádio se stupidním vysíláním. (Tábory, kde jsem seděl, neměly rozhlas za trest. To bylo ale štěstí!)

Soustava NPT se svou povinnou, nadlidskou fyzickou prací a s povinným životem v ponižujícím, hučícím lidském davu, likvidovala tedy inteligenci účinněji než vězení. Právě inteligenci tato soustava ničila rychle a dokonale.

3 ZAVRAŽDĚNÁ SVOBODA

Když se však už napíše, přečte a pochopí všechno nejdůležitější o Souostroví GULag, nevíme, zda lidé pochopí: jakápak byla naše svoboda? Co to bylo za zemi, která po desítky let tahala lidi na své Souostroví?

Musel jsem v sobě nosit nádor velikostí mužské pěsti. Tento nádor znetvořil a nafoukl mé břicho, nenechal mě jíst a spát, neustále jsem o něm věděl (ačkoli netvořil ani půl procenta mého těla, zatímco Souostroví ve Svazu tvořilo tak osm procent). Nádor nebyl hrůzný tím, že tlačil na blízké orgány a deformoval je, nejstrašnější bylo to, že vylučoval jedy, které otravovaly celé tělo.

Tak i naše země byla postupně otrávena jedy Souostroví. Zda se jich někdy zbaví, to ví jen Bůh.

Dokážeme a odvážíme se vylíčit všechnen ten hnus, v němž jsme žili (který se ostatně příliš neliší od hnusu dnešního)? A neukážeme-li ten hnus naplno, lžeme. Proto se také domnívám, že ani ve třicátých, čtyřicátých, ani v padesátých letech jsme žádnou literaturu neměli. Protože bez úplné pravdy to není žádná literatura. Dnes se ten hnus ukazuje v souladu s módou v náznaku, náhodnou větou, odstínem vyprávění - a zase je z toho lež.

Není to sice úkolem naší knihy, ale pokusíme se stručně uvést znaky svobodného života, pramenící z existence Souostroví, anebo tvořící s ním jednotu stylu.

1. *Neustálý strach*. Jak čtenář již viděl, ani rok 1935, ani rok 1937, ani rok 1949 nemůže vyčerpat seznam kontingentů, které přicházely na Souostroví. Sbíralo se vždycky. Tak jako není minuty, kdy by se lidé nerodili a neumírali, tak nebylo ani minuty, kdy by se nebylo zatýkalo. Někdy se to blížilo k člověku bezprostředně, někdy to kroužilo opodál, někdy člověk sám sebe klamal, že mu nic nehrozí, někdy se sám stával katem a hrozba slábla ale každý dospělý obyvatel této země od kolchozníka až po člena politbyra vždycky věděl, že neopatrné slovo nebo pohyb stačí k tomu, aby se uřítíl do bezedné propasti.

Tak jako na Souostroví má každý pridurek pod sebou propast (a zkázu) společných prací, má každý občan státu pod sebou propast (a zkázu) Souostroví. Řeklo by se, že naše země je mnohem větší než její Souostroví, avšak ona sama a všichni její obyvatelé mohou kdykoli spadnout do jeho roztleměného chřtánu.

Strach není vždycky strachem ze zatčení. Byly tu i mezičlánky: čistky, prověrky, vyplňování dotazníků - pravidelné nebo mimořádné, propuštění z práce, odnětí přihlášky k pobytu, vysídlení nebo vyhnanství.⁶⁵⁹ Dotazníky byly sestaveny tak podrobně a důkladně, že více než polovina občanů se cítila být viníky: neustále je trýznily blížící se termíny vyplňování dotazníků nových. Když už člověk vymyslel falešný příběh svého života, snažil se, aby se později nějak nespletl. Ale nebezpečí mohlo vzniknout náhle: syn kadýjského Vlasova Igor stále psal, že otec zemřel. Tak se dostal do vojenského učiliště. Najednou ho zavolali: do tří dnů předložit úmrtní list otcův. A kde ho vezmeš?!

Všeobecný strach vedl k tomu, že si lidé osvojovali vědomí vlastní bezvýznamnosti a ubohosti a ztráceli pocit práva. V listopadu 1938 se Nataša Aničkovová dozvěděla, že její milý (manžel, s nímž nebyla oddána) byl v Orlu zatčen. Jela tam. Obrovské náměstí před vězením bylo zaplaveno koňskými povozy. Na nich báby v laptích, kožíšcích a s balíčky, které od nich vězení nepřijímalo. Aničkovová se vrhla k okénku ve strašné vězeňské zdi. "Kdo jste?" zeptali se jí přísně. Vyslechli. "Koukejte, soudružko z Moskvy, něco vám poradím: jedte dnes pryč, protože si v noci pro vás přijdou!" Cizinec tu ničemu nerozumí: proč čekista neodpověděl věcně, proč udílel rady, o něž nebyl žádán? Jaké měl právo žádat od svobodné občanky, aby okamžitě odjela? A kdo to přijde a proč? Ale který sovětský občan by lhal a říkal, že tomu nerozumí nebo že je nepravděpodobný případ? Když se ti dostane takové rady, měl by strach zůstat v cizím městě!

N. J. Mandělštamová správně poznamenává: náš život natolik nasákl vězením, že prostá bezvýznamná slova "sebrali", "zavřeli", "sedí", "pustili" u nás každý i bez kontextu chápe v jednom jediném smyslu!

Pocit bezstarostnosti naši občané nepomalí nikdy.

2. *Nevolnická připoutanost k místu*. Kdyby člověk mohl lehce měnit své bydliště, odjet z místa, které se pro něj stalo nebezpečným - a tak se sebe setřást strach, pookrát! Lidé by se chovali odvážněji, mohli

⁶⁵⁹ Jsou ještě také méně známé formy: vyloučení ze strany, vyhození z práce, vyslání do tábora v postavení smluvního zaměstnance. Tak byl v roce 1938 poslán do vyhnanství Stěpan Grigorjevič Ončul. Příkladně, že takoví lidé byli považováni za krajně nespolehlivé. Za války Ončula odvedli do pracovního praporu, kde také zemřel.

by riskovat. Po dlouhá desetiletí jsme však byli spoutáni pravidly, podle nichž žádný pracovník nesměl svévolně změnit zaměstnání. A k místu nás poutala i přihláška k pobytu. A obydli, které nemůžeš ani prodat, ani vyměnit, ani pronajmout. A proto bylo šíleně odvážné protestovat tam, kde bydlíš nebo tam, kde pracuješ.

3. *Uzavřenost, nedůvěřivost.* Tyto vlastnosti vystřídalily dřívější upřímnou pohostinnost, srdečnost (které ještě nevymizely ani ve 20. letech.) Jsou přirozenou ochranou každé rodiny a každého člověka, zejména proto, že nikdo nemůže dát výpověď, odjet, a každou maličkost sleduje po letu spousta očí a uší. Uzavřenost sovětských lidí vůbec není nadměrná, je nutná, ačkoli cizinci může připadat nadlidskou. Bývalý carský důstojník K. U. zůstal naživu a nikdy nebyl zatčen jen proto, že když se oženil, neřekl nic o své minulosti manželce. Byl zatčen jeho bratr N. U., jeho žena využila toho, že v době zatčení bydleli každý v jiném městě, a utajila všechno před otcem a sestrou, aby se neprořekli. Raději řekla jim i všem ostatním (a pak to dlouho hrála), že ji manžel opustil! To jsou tajemství jedné rodiny, která byla odhalena až teď, po třiceti letech. A která rodina ve městě taková tajemství neměla?

V roce 1949 zatkli otce kolegyně studenta V. I. V takových případech se všichni odtáhli a považovalo se to za něco přirozeného, ale V. I. se neodtáhl, otevřeně projevil dívce soustrast, snažil se jí pomoci. Dívka byla tak neobvyklým chováním vyděšena, odmítla pomoc i účast V. I., nalhala mu, že nevěří v upřímnost svého zatčeného otce, že zřejmě celý život před rodinou svůj zločin skrýval. (Teprve v chruščovovských dobách se dali do řeči a světlili si vše. Dívka se totiž tenkrát domnívala, že V. I. je buď práškač nebo člen protisovětské organizace, která hledá nespokojené.)

Tato všeobecná nedůvěra prohlubovala hromadné hroby otroků. Jakmile někdo začal odvážně a otevřeně vyslovovat vlastní názory, všichni se stáhli: "Provokace!" Tak byl každý upřímný protest odsouzen k tomu, aby zůstal ojedinelý a nepochopený.

4. *Všeobecná neinformovanost.* Skrývali jsme se jeden před druhým, jeden druhému jsme nevěřili a tak jsme sami přispívali k tomu, že mezi námi zavládla absolutní tajnost, absolutní dezinformace, která je příčinou příčin všeho, co se stalo - i miliónů zavřených, i miliónů, které to schvalovaly. Nic jsme si navzájem nesvěřovali, neječeli jsme a nesténali, nic jsme se jeden od druhého nedozvídali - a dali jsme se v plen novinám a oficiálním řečníkům. Každý den nám předkládali něco vzrušujícího, třeba fotografie železničního neštěstí (sabotáž), k němuž došlo někde pět tisíc kilometrů daleko. A co jsme se měli doopravdy dozvědět, co se stalo dnes na našem schodišti - to jsme se neměli kde dozvědět.

Jak se člověk může stát občanem, když nic neví o životě kolem? Teprve až když se sám dostane do pasti, když je pozdě, tak to pozná.

5. *Práskačství, rozšířené fantasticky.* Stovky tisíc operativních pracovníků ve svých úředních kancelářích, i v nevinných pokojích státních budov, i v bytech pro tajné schůzky nelitovaly papíru a svého volného času, neúnavně získávaly a povolávaly k raportu a udáním tolik práškačů, že pro shromažďování informací to množství bylo naprosto zbytečné. Získávaly lidi, o nichž předem věděly, že je nebudou potřebovat, lidi nevhodné, kteří určitě odmítnou - třeba věřící manželku baptistického presbytera Nikitina, jenž zemřel v táboře. Přesto ji po mnoho hodin drželi u výslechu, kde musela stát, jednou ji zatkli, podruhé zase převedli v továrně na horší práci. Jedním z cílů tohoto hojného získávání zřejmě bylo, aby každý poddaný na vlastní kůži cítil, že stěny mají uši. Aby v každé společnosti, na každém pracovišti, v každém bytě práškač buď byl, nebo aby se všichni báli, že tu je.

Předběžným povrchním odhadem bych řekl, že ze čtyř či pěti městských obyvatel jednomu aspoň jednou v jeho životě navrhli, aby se stal práškačem. Anebo víckrát. V poslední době jsem provedl průzkum i v partách bývalých vězňů i mezi stálými volňasy: zaváděl jsem řeč na to, kdy a jak koho získávali. A ukázalo se, že z těch několika lidí, co seděli u stolu, všem kdysi spolupráci nabízeli!

N. J. Mandělštamová z toho činí správný závěr: kromě rozeštvávání tu byl i jiný účel lidí, kteří se dali naverbovat, se budou bát veřejného odhalení a budou mít zájem na stabilitě režimu.

Uzavřenost natáhla svá studená chapadla všude, do všech vrstev lidu - pronikla mezi spoluzaměstnance, mezi staré přátele, mezi studenty, mezi vojáky, mezi sousedy, mezi dospívající děti - a dokonce i v přijímací kanceláři NKVD mezi ženy, co přinesly balíčky.

6. *Zrada jako forma existence.* Při mnohaletém neustálém strachu o sebe a o svou rodinu se člověk stává otrokem strachu, poddá se mu. A zjistí, že nejméně nebezpečnou formou existence je trvalá zrada.

Nejmírnější, ale zato nejrozšířenější formou zrady je - přímo nic špatného nedělat, ale nevšímat si člověka, který vedle tebe umírá, nepomoci mu, odvrátit se, schoulit se do sebe. Třeba zatknou souseda, kamaráda ze zaměstnání a dokonce i tvého blízkého přítele. Mlčíš, tváříš se, že sis toho nevšiml (za žádnou cenu nemůžeš přijít o svou nynější práci!). A teď se na veřejné schůzi prohlásí, že ten, kdo včera zmizel, je odvěký nepřítel lidu. A ty, ač ses s ním společně dvacet let skláněl nad stejným stolem, musíš teď svým vznešeným mlčením ukázat (nebo také odsuzujícím projevem!), jak jsou ti jeho zločiny vzdáleny (musíš se takto obětovat pro svou drahou rodinu, pro své příbuzné! Jak bys mohl na ně nemyslet?). Ale zavřený tu má ženu, matku, děti, třeba bys měl pomoci aspoň jim? Ne, ne, je to nebezpečné: vždyť je to žena nepřítele, a matka nepřítele, a děti nepřítele (a tvoje děti leště dlouho musí chodit do školy)!

Když byl zatčen inženýr Palčinskij, jeho manželka Nina psala Kropotkinově vdově: "Zůstala jsem sama, naprosto bez prostředků, nikdo mi ničím nepomohl, všichni se mi vyhýbají, bojí se... Teď jsem poznala, co jsou přátelé. Výjimek je velmi málo."⁶⁶⁰ Ten kdo ukryvá, je také nepřítel! Ten, kdo napomáhá, je také nepřítel! Ten, kdo se kamarádí, je také nepřítel. A telefon prokleté rodiny umlká. Pošta přestává chodit. Na ulici je nikdo nepoznává, ani ruku nepodá, ani nekývne na pozdrav. Tím spíše je nikdo nezve na návštěvu. A nepůjčuje peníze. Ve varu velkoměsta jsou takoví lidé jako v poušti.

A Stalin čeká jen na to! A směje se do vousů, šibal jeden!

Akademik Sergej Vavilov se dal po likvidaci svého velkého bratra do lokajských služeb jako prezident (Akademie věd, pozn. překl.). (Vousatý posměváček si to týrání vymyslel, prověřoval lidské srdce). A. N. Tolstoj, sovětský hrabě, se bál navštěvovat rodinu svého perzekvovaného bratra, dokonce se bál i peníze dávat. Leonid Leonov zakázal své ženě, rozené Sabašnikovové, aby navštěvovala rodinu svého zavřeného bratra S. M. Sabašnikova. A legendární Dimitrov, tento řvoucí lev Lipského procesu, se zřekl svých přátel Popova a Taněva, nezachránil je a zradil, když jim napařili po propuštění z fašistického vězení již na sovětské půdě 15 let za "atentát na soudruha Dimitrova" (seděli pak v Kraslagu).

Víme, jak to vypadalo v rodinách zatčených. V. J. Kavešan z Kalugy vzpomíná: "Když byl otec zatčen, všichni před námi přehali jako před malomocnými, musel jsem nechat školy - děti mě vyštvala (dorůstají zrádci! dorůstají katani!) a matku propustili ze zaměstnání. Museli jsme jít po žebrotě."

Jednu moskevskou rodinu zatčeného vezli v roce 1937 na nádraží - poslat do vyhnanství. A najednou při cestě přes nádraží zmizel kluk (asi osmiletý). Milicionáři dělali, co mohli, ale nedokázali ho najít. Rodina odjela bez kluka. Zmizel totiž pod červeným sukнем, kterým byl pokryt podstavec pod Stalinovou bystou. A seděl tu, dokud neminulo nebezpečí. Pak se vrátil domů -- byt byl zapečetěn. Vrhł se k sousedům, známým, k přátelům tatínka a maminky - a nejenže nikdo toho chlapce do rodiny nepřijal, ale ani přespat ho nenechali! A tak sám šel do dětského domova... Současníci! Krajané! Poznáváte svou držku?

A to všechno -- lhostejnost, distancování - je teprve nejlehčí stupeň zrady. A kolik je tu ještě lákavých stupňů - a kolik lidí po nich sestupovalo dolů! Ti, co propustili Kavešanovu matku z práce - ti se nedistancovali? Nepřispěli? Ti, co poslechli telefonní příkaz operativce, kdo poslali Nikitinu na hrubou práci, aby rychleji přistoupila na to stát se práskačkou? A ti redaktoři, co o závod začali škrtat jméno spisovatele včera zatčeného?

Maršál Bljucher je symbolem té epochy: seděl jako sova v prezídiu soudu a soudil Tuchačevského (ostatně ten by byl jednal stejně). Zastřelili Tuchačevského - srazili vaz i Bljucherovi. Nebo proslulí profesori - lékaři, Vinogradov a Šereševskij. Vzpomínáme si, jak padli za oběť zločinné pomluvě v roce 1952 - ale neméně zločinnou pomluvu svých kolegů Pletněva a Levina podepsali sami v roce 1936. (Hlava pomazaná se trénovala na osudech a na duších).

Lidé žili v ovzduší zrady - a nejlepší argumenty sloužily jejímu zdůvodnění. V roce 1937 jeden manželský pár čekal zatčení - protože žena přijela z Polska. A domluvili se takto: manžel udal ženu, aniž čekal na zatčení! Byla zatčena, ale on byl v očích NKVD ospravedlněn a zůstal na svobodě. A ještě v tom slavném roce starý politický vězeň Adolf Mežov řekl při odchodu do vězení své jediné a milované dceři Izabele: "Dali jsme život za sovětskou vládu - tak ať nikdo nezneužije tvé bolesti. Vstup do Komsomolu!" Soud Mežovovi korespondenci dovolil, ale Komsomol žádal, aby si s ním dcera nepsala - a tak se dcera zřekla otce v duchu jeho vlastního odkazu.

⁶⁶⁰ Dopis ze dne 16. 8. 1929, oddělení rukopisů Leninovy knihovny, fond 410, kart. 5, a. j. 24.

Kolik lidí se tehdy zříkalo! Na veřejných schůzích nebo v tisku: "Já, ten a ten, se dne toho a toho zříkám otce a matky jakožto nepřátel sovětského lidu." Tak se vykupoval život.

Ten, kdo v té době nežil (nebo teď nežije v líně), nemůže téměř nic pochopit a omluvit. V průměrné lidské společnosti člověk prožije svých šedesát let a nedostane se ani jednou do kleští takové volby, sám je přesvědčen o své slušnosti, jsou o ní přesvědčeni i ti, kdo promlouvají na jeho pohřbu. Člověk odchází ze života, aniž se dozví, do jaké studnice zla může spadnout.

Masová prašivina duší nezachvátí společnost najednou. Ještě po celá dvacátá léta a na počátku let třicátých si u nás mnozí lidé uchovávali duši a představy minulé společnosti: pomoci v neštěstí, zastat se lidí v nouzi. Ještě v roce 1933 Nikolaj Vavilov a Mejster otevřeně bránili všechny zavřené pracovníky Všesvazového ústavu rostlinné výroby. Existuje určitá minimální doba nutná k demoralizaci, dříve než uplyne, nedokáže lid zvládnout ani veliký Aparát. Tato doba je určena také věkem ještě nezestárých tvrdošijných. Rusko potřebovalo dvacet let. Když Pobaltské republiky postihla v roce 1949 masová zatýkání - jejich demoralizace trvala teprve 5-6 let, to bylo málo, a rodiny, které byly postiženy, nacházely na všech stranách podporu. (Ostatně to mělo i další důvod, který posiloval odpor pobaltských národů: sociální perzekuce vypadala jako národnostní útlak, v tomto případě lidé vždycky pevněji stojí na svém.)

Když jsme hodnotili rok 1937 z hlediska Souostroví, upřeli jsme mu prvenství. Ale tady, z hlediska svobody - mu musíme nasadit tu rezavou korunu zrádovství: můžeme konstatovat, že právě tento rok zlomil duši naší svobody a zaplavil ji masovým przněním duší a demoralizací.

A ani to ještě nebyl konec naší společnosti! (Jak teď vidíme, konec nenastal vůbec - živý pramínek Ruska dožil, přetrval do lepších časů, do roku 1956, a teď už tím spíše nezanikne.) Odpor nebyl zjevný, nezanechal stopu v epoše všeobecného úpadku, ale jeho neviditelné teplé žilky tepaly, tepaly, tepaly, tepaly.

V těch strašných dobách, kdy se v zoufalé samotě pálily drahé fotografie, kdy každý zažloutlý papírek v rodinné skříni mohl najednou vykvést v ohnivě kapradí zkázy, a sám se dral do kamen, jaké statečnosti bylo tehdy třeba, aby v tisících a tisících nocí nikdo nespálil archívy odsouzených (například Florenského) nebo předem podezřelých (například filozofa Fjodorova) a uchoval je! A jak musela novela Lydie Čukovské Sofie Petrovna vypadat jako ilegální protisovětská buřičská výbušnina! Zachránil ji Isidor Glikin. V Leningradě za blokády se v předtuše smrti vydal přes celé město k sestře, aby jí rukopis donesl, a tak ho zachránil.

Každý čin odporu vyžadoval statečnosti neúměrné významu tohoto činu. Za Alexandra II. bylo bezpečnější přechovávat dynamit než za Stalina vzít pod střechu sirotka po nepříteli lidu - a přesto, kolik takových dětí našlo přístřeší, kolik jich bylo zachráněno (ať o tom povědí děti samy). I rodinám se tajně pomáhalo. A někdo přece střídal ženu zatčeného v beznadějně frontě na tři dny, aby se ohřála a prospala. A přece někdo s buřičím srdcem šel, aby upozornil, že v bytě je léčka, že se tam nesmí vrátit. A někdo poskytl uprchlici útulek, přestože sám v tu noc nespál.

Už jsme vzpomínali na ty, co se odvážili nehlasovat pro popravu členů Průmyslové strany. A někdo přece jen šel na Souostroví za to, že se zastal svých nenápadných neznámých spoluzaměstnanců. Jablko nepadá daleko od stromu: syn Rožanského Ivan byl sám potrestán za to, že se zastal svého spoluzaměstnance Kopeleva. Na stranické schůzi leningradského dětgizu povstal M. M. Majsner a začal obhajovat "škůdce v dětské literatuře" - byl ihned vyloučen ze strany a zatčen. Ale ten přece věděl, co ho čeká!⁶⁶¹ A ve válečné cenzuře Rjazaň, 1941) dívka-cenzorka roztrhala dopis neznámého frontového vojáka, někdo si ale všiml, jak jej trhala do koše, složili dopis a ji zavřeli. Obětovala se pro neznámého vzdáleného člověka! (A já se o tom dozvěděl jen proto, že se to stalo v Rjazani. A kolik je takových případů, o nichž nevíme?)

Teď je pohodlné říkat, že zatčení bylo věcí loterie (Erenburg). Loterie - neloterie, ale některá číselka byla značená. Roztáhla se sice velká síť, zavíralo se podle plánovaných čísel, to ano, ale každého, kdo vyslovil námitky veřejně, čapli okamžitě! A bylo z toho třídění duší, žádná loterie! Odvážlivci se dostali pod sekeru, šli na Souostroví - a obraz jednotvárně pokorné zbývajících svobody zůstal neporušen. Nikdo čistší a lepší nemohl být příslušníkem této společnosti, a bez nich společnost stále více upadala. Jsou to tiché odchody, člověk by si jich málem nevšiml. A přitom to bylo umírání duše lidu.

⁶⁶¹ Máme svědectví o skvělém masovém případě statečnosti, ale potřebovali bychom potvrzení z dalšího pramene: ve 30. roce přišlo na Solovky ve vlastním útvaru (odmítli eskortu) několik set posluchačů jakéhosi ukrajinského vojenského učiliště - za to, že odmítli potlačovat rolnické nepokoje.

7. *Rozklad duší.* V podmínkách mnohaletého strachu a zrady zůstanou lidé naživu jen navenek - fyzicky. To, co mají uvnitř, shnije.

Proto byly milióny ochotny práskat. Vždyť jestliže na Souostroví sedělo během 35 let (do roku 1953), včetně těch, co zemřeli, čtyřicet až padesát miliónů (to je skromný odhad, je to trojnásobek nebo čtyřnásobek obyvatel GULagu, ale za války klidně umíralo procento denně), pak přece každý třetí, no, dejme tomu, pátý případ musel být na základě nějakého udání, a ještě někdo svědčil! Jsou dodnes mezi námi, tito inkoustoví vrahové. Dávali zavírat své bližní ze strachu - a to je teprve první stupínek, jiní ze zjištění, a třetí, tenkrát nejmladší a teď těsně před důchodem - zrazovali s nadšením, zrazovali ideově, někdy dokonce otevřeně: vždyť to bylo považováno za třídní hrdinství - odhalit nepřítele. Všichni tito lidé jsou mezi námi, většinou se jim vede dobře, dokonce se jim obdivujeme, že to jsou "naši prostí sovětská lidé".

Rakovina duše se vyvíjí skrytě a zasahuje právě tu její část, odkud by člověk čekal vděčnost. Fjodor Peregud živil a vychovával Míšu Ivanova: neměl kde pracovat, dostal ho na tambovský závod pro opravu vagónů a naučil ho řemeslu. Neměl kde bydlet, vzal ho do bytu, jako syna. A Michail-Dmitrijevič Ivanov podává NKVD hlášení, že Fjodor Peregud doma při jídle chválil německou techniku. (Museli byste znát Fjodora Pereguda - byl to strojník, mechanik, radista, slaboproudač, elektrikář, mistr-hodinář, optik, modelář, slévač, truhlář, tak dvacet řemesel znal. V táboře zřídil dílnu jemné mechaniky. Když přišel o nohu, sám si vyrobil protézu.) Přišli sebrat Pereguda, přibráli do vězení i jeho čtrnáctiletou dceru - a to všechno má na svědomí M. D. Ivanov! K soudu přišel s potemnělou pleť: to znamená, že se hnijící duše někdy odráží ve tváři. Ale brzy nechal práce v továrně a začal otevřeně pracovat v GB. Pak byl pro neschopnost přeložen k požární ochraně.

V demoralizované společnosti je nevďěčnost - všední běžný jev, nikdo se mu téměř ani nediví. Po zatčení šlechtitele V. S. Markina ukradl agronom A. A. Solovjev ruče odrůdu pšenice, kterou Markin vypěstoval (taježnaja-49).⁶⁶² Když byl rozmetán Ústav buddhistické kultury (všichni významní pracovníci byli zatčeni) a ředitel, akademik Ščerbatskij, zemřel - přišel žák Ščerbatského Kaljanov k vdově a přemluvil ji, aby mu odevzdala knihy a rukopisy zemřelého - "jinak to špatně dopadne, Ústav buddhistické kultury byl špiónským centrem". Zmocnil se prací a část z nich (stejně jako práci Vostrikova) vydal pod svým jménem a tak se proslavil.

V Moskvě a Leningradě existuje mnoho vědců, kteří si svou slávu také takhle postavili na krvi a kostech. Nevďěčnost žáků, která poskvřnila naši vědu a techniku ve 30. a 40. letech, se dá lehce vysvětlit: věda přecházela od skutečných vědců a inženýrů k rychlokvašeným a chamtivým "novým" lidem.

Teď už nemůžeme vystopovat, vypočítat všechny ty přivlastněné práce, ukradené vynálezy. A co rozkradené věci? Ostatně za války se tento barbarský rys projevoval téměř obecně: když někoho postihne hluboké neštěstí, je vybombardován nebo se evakuuje - zbylí sousedé, prostí sovětská lidé, se v těchto chvílích snaží na jeho účet něco trhnout.

Formy demoralizace a rozkladu duší jsou rozmanité, my je v této kapitole nevyčerpáme. Celý život společnosti byl ve znamení toho, že nahoru šli zrádci, vítězili tupci a všechno nejlepší a nejčestnější padalo rozdrveno a rozerváno jako maso pod nožem. Kdo mi uvede v době od 30. po 50. léta jediný případ v celém státě, kde by ušlechtilý člověk svrhl, porazil a vyhnal nízkého pomlouvače? Tvrdím, že takový případ je nemožný, jako není možné, aby nějaký vodopád výjimečně stříkal nahoru. Ušlechtilý člověk se přece neobrátil na GB, kdežto bidák je má stále k dispozici. A GB se také před nikým nezastaví, když už se nezastavilo před Nikolajem Vavilovem. Proč by vodopád stříkal nahoru?

Toto snadné vítězství nízkých lidí nad ušlechtilými klokotalo jako černé bahno v přelidněných hlavních městech, ale i tam, v arktických poctivých vánicích, na polárních stanicích, oblíbeném mýtu 30. let, kde by měli světloocí obři Jacka Londona pokuřovat dýmku míru - i tam to smrdělo. Na polární stanici ostrova Domašnj (Severní Země) byli jen tři lidé: vedoucí stanice, nestraník Alexandr Pavlovič Babič, zasloužilý starý polárník. Pomocný dělník Jerjomin, jediný člen strany a předseda stranické organizace (!) stanice. Komsomolec (a také předseda Komsomolu!) meteorolog Gorjačenko, který se ctižádostivě snažil sesadit vedoucího a zaujmout jeho místo. Gorjačenko se hrabe v zavazadlech vedoucího, krade doklady, vyhrožuje. Podle Jacka Londona by ho správně měli strčit oba muži pod led. Ale ne - do Glavsevmorputi se posílá Papaninovi telegram o tom, že je třeba vystřídat pracovníka.

⁶⁶² Když byl po dvaceti letech Markin rehabilitován, Solovjev mu nechtěl přenechat ani půlku honoráře! - Izvěstija, 15. 11. 1963.

Předseda strany Jerjomin ten telegram podepíše, ale hned se kajícně přizná komsomolci a oba společně posílají Papaninovi stranicko-komsomolský telegram opačného obsahu. Papanin rozhoduje: kolektiv je rozložen, odvolat na pevninu. Přijíždí pro ně ledoborec Sadko. Na palubě ledoborce komsomolec neztrácí čas a dává materiály lodnímu komisaři -- a Babič je ihned zatčen (hlavní obvinění: chtěl... předat ledoborec Sadko Němcům, právě tehle, co na něm teď všichni plují!). Na břehu ho ihned předávají do vyšetřovací vazby. (Představme si na vteřinu, že lodní komisař je čestný a rozumný muž, že si zavolá Babiče a vyslechne si i druhou stranu. To by však znamenalo vyzrazení udavače možnému nepříteli! A Gorjačenko by přes Papanina dal zavřít lodního komisaře. Systém funguje bezvadně!)

Jistě, v jednotlivcích, kteří nebyli od dětství vychováni v pionýrském oddíle nebo komsomolské buňce, zůstane duše neporušena. Najednou na sibiřském nádraží voják, chlap jako hora, vidí transport trestanců, utíká, aby si koupil pár balíčků cigaret, a prosí eskortu, aby je dala vězňům (na jiných místech této knihy uvádíme jiné podobné případy). Ale tento voják zřejmě není ve službě, asi je na dovolené, a nikde není poblíž předseda komsomolské organizace jeho jednotky. Ve své jednotce by si to byl netroufl, dopadlo by to s ním špatně. A třeba ho i tady vojenská hlídka ještě sebere.

8. *Lež jako forma existence.* Lidé, ovládnutí strachem nebo zkažení ziskuchtivostí, však přece jen nemohou tak rychle zhroupnout. Jejich duše je zkalena, ale rozum mají ještě poměrně jasný. Nemohou uvěřit, že celá geniálnost světa se najednou soustředila v jedné hlavě se sraženým, nízkým čelem. Nemohou uvěřit sami sobě v té podobě, v jaké se slyší z rádia, vidí v biografu, jak o sobě čtou v novinách. Nemohou věřit, že jsou zpitomělí, šašci. Nic je nenutí, aby říkali přímo pravdu, ale nikdo jim také nedovolí mlčet! Musí mluvit - a co jiného mohou říkat než lež" Musí zuřivě tleskat - ale upřímnost od nich nežadá nikdo.

A když čteme dopis pracovníků vysokých škol soudruhu Stalinovi⁶⁶³

"Zvyšujeme svou revoluční bdělost a pomůžeme naší slavné rozvědce, vedené věrným lenincem, stalinským lidovým komisařem Nikolajem Ivanovičem Ježovem, definitivně očistit naše vysoké školy a celou zemi od zbytků trockistické, bucharinské a ostatní kontrarevoluční sebranky"

- nebudeme přece považovat celé tisícové shromáždění za idioty, jenom víme, že to byli demoralizovaní lháři, pokorní, připraveni na to, že zítra budou zatčeni oni sami.

Neustálá lež se stává jedinou bezpečnou formou existence - stejně jako zrada. Každé otevření úst může někdo uslyšet, každý výraz tváře může někdo spatřit. Každé slovo proto sice nemusí být přímá lež, ale nesmí být v rozporu s obecně platnou lží. Existuje soubor vět, soubor jmen, soubor hotových lživých forem. Žádný projev, žádný článek, žádná kniha - vědecká, publicistická, kritická nebo takzvaně "umělecká" se bez těchto základních souborů neobejdou. V tom nejvědecktější textu je třeba někde potvrdit něčí falešnou autoritu nebo prvenství, někomu vynadat za pravdu: bez této lži nebude vydána ani akademická práce. A to ani nemluvíme o halasných manifestacích, o levných schůzích o přestávkách, kde člověk musí hlasovat proti vlastnímu mínění, domněle se radovat z toho, co ho zlobí (nová státní půjčka, zpevnění norem, příspěvky na nějaký ten tankový oddíl, povinnost pracovat v neděli nebo poslat děti na pomoc kolchozníkům) a projevovat nejhlubší rozhořčení tam, kde se tě věci vůbec netýkají (nějaké pomyslné, neviditelné násilí v západní Indii nebo v Paraguayi).

Tenno se zahanbením vzpomínal ve vězení, jak dva týdny před zatčením přednášel námořníkům o Stalinské ústavě - nejdemokratičtější ústavě světa (pochopitelně, ani slovo upřímně).

Není člověka, kterému by byli otiskli třeba jen jednu stránku, aniž zalhal. Není člověka, který by byl vstoupil na tribunu, aniž zalhal. Není člověka, který by se byl postavil k mikrofonu, aniž zalhal.

A kdyby to tím aspoň končilo? Vždyť to šlo dál: každý rozhovor se šéfem, každý rozhovor v kádrovém oddělení, vůbec každý rozhovor s jiným sovětským člověkem musí být spojen se lží - někdy drzou, někdy opatrnou, někdy shovívavě přizvukující. A když ti mezi čtyřma očima nějaký blbec řekne, že ustupujeme k Volze, abychom vylákali Hitlera co nejdál, nebo že mandelinku bramborovou k nám házejí z letadel Američané, musíš souhlasit. Nutně musíš souhlasit! Když hlavou zavrtíš, místo abys přikývl, může tě to stát přestěhování na Souostroví (vzpomeňme si na zatčení Čulpeněva, část I, kapitola 7).

Ale ani to ještě není všechno: dospívají ti děti! Pokud jsou už dostatečně velké, nesmíte s manželkou před nimi otevřeně mluvit o tom, co si myslíte. Vychovávají z nich přece Pavlíky Morozovy, nezaváhají

⁶⁶³ Pravda, 20. května 1938.

před takovým hrdinským činem. A jsou-li vaše děti ještě malé, musíte se rozhodnout, co bude lepší: vychovávat je od začátku tak, že jim budete předkládat lež jako pravdu (aby se jim snáze žilo) a pak věčně lhát i před nimi. Nebo jim říkat pravdu a obávat se, že zakopnou, že vyletí, to znamená, hned od počátku jim vštěpovat, že pravda je vražedná, že za prahem domova se musí lhát, jenom lhát, tak jako maminka a tatínek.

Je to takové dilema, že člověk děti ani nebude chtít.

Lež jako dlouhodobý základ života. Do provincie přijíždí z hlavního města na vysokou školu přednášet literaturu mladá, chytrá žena A. K., které je všechno jasné. Má však čistý kádrový materiál a zbrusu nový kandidátský diplom. Na svých hlavních přednáškách vidí jedinou studentku - členku strany a usuzuje, že právě ona je zdejší práskačka. (Někdo z posluchačů určitě musí práskat, o tom je A. K. přesvědčena.) A rozhodne se, že k té studentce-komunistce bude milá a že bude předstírat vřelé vztahy. (Ostatně podle taktiky Souostroví je to základní chyba, naopak, měla jí vsolit dvě nedostatečné a pak by každé udání bylo vyrovnáním osobních účtů.) Stýkají se mimo školu a věnují si navzájem fotografie (studentka nosí fotku A. K. ve stranické legitimaci). O prázdninách si dojemně píší. A. K. se na každé přednášce přizpůsobuje možným požadavkům své komunistické studentky. Míjejí čtyři roky této ponižující přetvářky, studentka absolvovala školu, teď A. K. je její názor lhostejný a při první návštěvě ji otevřeně špatně vítá. Rozzlobená studentka žádá vrácení fotografie a vykřikuje (to smutně směšné na věci je, že zřejmě ani práskačkou nebyla): "Když udělám aspiranturu, nikdy se nebudu tak držet pitomé školy jako vy! Ty vaše přednášky vypadaly! Kolovrátek!"

Ano! A. K. všechno ochuzovala, všechno stříhala podle míry práskačky a tak zabila přednášky, které mohly být skvělé.

Jak vtipně poznamenal jeden básník - u nás nebyl kult osobnosti, ale kult rozdvojení osobnosti.

Jistěže tu je třeba odlišovat různé stupně: vynucenou, obrannou lež - a lež bezmeznou, vášnivou, která byla nejpříznačnější pro spisovatele, takovou lež, jako dojaté psaní Šagiňanové v roce 1937(!), že prý epocha socialismu změnila i vyšetřování. Jak říkají vyšetřovatelé, zadržení teď s nimi ochotně spolupracují a vypovídají o sobě i o jiných všechno, co je třeba.

Člověk se ani nemůže zorientovat, jak daleko nás odvedla lež od normální společnosti: v neprostupné šedivé mlze není vidět jediný milník. Najednou člověk z poznámek pochopí, že Jakubičova kniha *Ve světě ztracenců* byla napsána (i když pod pseudonymem) právě v té době, kdy autoru končil trest katordy a kdy odjížděl do vyhnanství.⁶⁶⁴ No, srovnejte to, srovnejte to s námi! Zázrakem prošla moje opožděná a nesmělá novela a závory byly tvrdě spuštěny, prvně byly utaženy šrouby - a je zakázáno psát ani ne o současnosti, nýbrž o tom, co bylo před třiceti nebo padesáti lety. Zdalipak si to přečteme ještě za svého života? I zemřít musíme obelhání a prolhání.

Ostatně, i kdyby někdo vybízel k poznání pravdy - je otázka, zda by ji svět chtěl poznat! J. G. Oksman se vrátil v roce 1948, nebyl znovu zatčen, bydlel v Moskvě. Přátelé a známí ho neopustili, pomáhali mu. Ale jenom nechtěli slyšet jeho vzpomínky na tábor! Protože - jak má člověk žít, když o tom ví?

Po válce byla velmi populární píseň *Není slyšet města hluk*. Ani ten nejprůměrnější zpěvák neodcházel z jeviště bez bouřlivého potlesku. Správa se myšlenek a citů hned nedovtípila a pustila ji do rozhlasu a dovolila ji na jevištích: je přece ruská, národní! A pak se dovtípili a vyběhli s ní. Slova hovořila o odsouzeném vězni, o rozloučení milujících srdcí. Potřeba pokání přece jen někde byla ukryta a prolhání lidé mohli ze srdce zatleskat aspoň té staré písni.

9. *Krutost*. Jak se při všech těch uvedených vlastnostech mohla udržet dobrota srdce? Když člověk odstrkává ruce tonoucích - jak může zachovávat dobrotu? Když se člověk umaže od krve - stává se jen o to krutější. Ano, krutost ("třídní krutost") byla opěvována, pěstována, člověk pochopitelně ztrácel vědomí hranice mezi dobrem a zlem. A když je navíc potupena dobrota, potupena lítost, potupena milosrdnost - pak už lidi, zpité krví, na řetěze nikdo neudrží!

Moje nejmenovaná dopisovatelka (z Arbatu 15) se ptá na "kořeny krutosti", jež je vlastní (některým) "sovětským lidem". Proč jsou tím krutější, čím bezbrannější je člověk? A uvádí příklad, zdálo by se, že nedůležitý, ale uvedeme ho.

Zima 1943-44, čeljabinské nádraží, stříška u úschovy zavazadel. 25 stupňů pod nulou. Pod stříškou je betonová podlaha, námraza, udupaný sníh, navátý zvenčí. V okénku úschovy je žena ve vatovaném kabátě, venku stojí vypasený milicionář v krátkém kožíšku. Jsou ponořeni do hravého laškovného

⁶⁶⁴ A ve stejnou dobu, kdy ta katordga existovala! Je to kniha právě o současné katorze a ne "to už se nesmí opakovat"!

rozhovoru. A na zemi leží několik lidí, v bavlněných šátkách a hadrech barvy hlíny, i kdybychom řekli, že jsou to hadry vetché, lichotili bychom jim. Jsou to mladí chlapi - vysílení, otekli, s oparem na rtech. Jeden má zřejmě horečku, tiskne se nahou hrudí ke sněhu a sténá. Moje dopisovatelka k nim přistoupila a dozvěděla se: jeden z nich si odpykal trest v táboře, druhý byl propuštěn na základě protokolu pro nemoc, ale při propuštění jim špatně vypsali doklady a teď nemohou dostat jízdenku na cestu domů. Nemají sílu vrátit se do tábora, jsou vysílení průjmem. Začala jim ulamovat kousíčky chleba. V tom se milicionář vytrhl ze zábavného hovoru a hrozivě jí řekl: "Copak, tetka, poznáváš příbuzné? Radši jdi pryč, umřou i bez tebe." Pomyslela si - opravdu mě může pro nic za nic zavřít! (A správně, proč by nemohl?) A odešla.

Jak je to všechno pro naši společnost typické - i to, co si pomyslela, i jak odešla. A ten nelítostný milicionář, i nelítostná žena ve vatovaném kabátě, i ta pokladní, která jim odmítla dát jízdenky, i ta zdravotní sestra, která je nepřijme do městské nemocnice, i ten svobodný pitomec, který jim v táboře vystavoval doklady.

Nastal krutý život. Už nikdo neřekne vězni "nešťastníček" jako za Dostojevského nebo Čechova, nanejvýš -- "dobytek". V roce 1938 házeli magadanští školáci kamení po pochodující koloně vězňených žen (vzpomíná Surovceová).

Znala naše země dříve nebo zná nyní nějaká jiná země tolik odporných a srdcervoucích rodinných a sousedských historií? Každý čtenář jich bude znát dost, pár jich uvedeme.

V komunálním (tj. větší byt, kde v jednotlivých místnostech bydlí různé rodiny, které užívají jednu společnou kuchyň a ostatní příslušenství - pozn. překl.) rostovském bytě na Dolomanovské bydlela Věra Krasucká, jejíž manžel byl v roce 1938 zatčen a popraven. Její sousedka Anna Stolbergová o tom věděla - celých osmnáct let! Od roku 1938 do roku 1956 se opájela svou mocí, mučila ji výhrůzkami: v kuchyni nebo na chodbě na Krasuckou syčela: "Dokud budu chtít, tak tu budeš bydlet, ale když budu chtít, přijede si pro tebe anton". A teprve v roce 1957 se Krasucká odhodlala napsat stížnost prokurátorovi, Stolbergová zmlkla. Ale nadále bydlely v jednom bytě.

Když byl v roce 1950 zatčen Nikolaj Jakovlevič Semjonov (město Ljubim), jeho žena okamžitě, v zimě, vyhnala z domu jeho matku Marii Iljiničnu Semjonovou: "Táhni, stará čarodějnice! Tvůj syn je nepřítel lidu!" (Za šest let, až se manžel vrátí z tábora, spolu s dospělou dcerou Nad'ou vyžene na ulici i manžela. V noci, jen ve spodkách. Nad'a se zúčastní proto, že potřebuje uvolnit místo pro svého manžela. A hodí otcí do tváře kalhoty. Bude křičet: "Zmizni, starý dobytku!")⁶⁶⁵ Matka odjela do Jaroslavlě k bezdětné dceři Anně. Brzy však omrzela i tuto dceru a zetě. A zeť, Vasilij Fjodorovič Metělkín, požárník, když zrovna neměl službu, držel obličej tchýně v dlaních, aby se nemohla odvrátit, a s rozkoší jí plival do tváře, jak mu sliny stačily, a snažil se trefit do očí nebo do úst. Když měl horší náladu, obnažoval pohlavní úd, strkal jej stařeně do tváře a poroučel: "Na, cucni si a umři!" Žena vysvětluje bratrovi, když se vrátil: "No co, když Vasja měl v hlavě... Co si na opilém vezmeš?" Pak když chtěli dostat nový byt (Potřebujeme koupelnu, nemáme kde vykoupat přestárlou matku! Přece ji nebudeme honit do lázní!), začali se k stařeně chovat snesitelně. Když "na ni" dostali byt, nacpali do pokojů příborníky a prádelníky a matku nahnali do škvíry mezi skříní a stěnou, široké 35 centimetrů, aby tam ležela a nevystrkovala nos. N. J. se odvážil bez dovolení přivést matku do bytu svého syna, kde bydlel. Vstoupil vnuk. Babička před ním poklekla: "Vovočko! Nevyženeš mě?" Vnuk se ušklíbl: "Dobrá, zůstaň, dokud se neožením." Nebude na škodu, když se zmíníme i o vnučce. Nad'a (Naděžda Nikolajevna Topnikovová) mezitím absolvovala historicko-filozofickou fakultu Jaroslavského pedagogického institutu, vstoupila do strany a stala se redaktorkou okresních novin v městečku Neja v Kostromské oblasti. Je také básnířkou a v roce 1961, ještě v Ljubimi, zdůvodnila své chování ve verších:

Když rvát se, tak tedy rvát se.
Otec? I ten ať si táhne!
Morálka? To je mi nápad!
O tom já nechci nic slyšet!
Životem nebudu tápat,
jen chladnou mít hlavu,
na sebe myslet!

⁶⁶⁵ Stejný příběh vypráví V. I. Žukov z Kovrova: vyhnala ho žena (klid' se, nebo tě zase strčím do kriminálu!) a nevlastní dcera ("Zmiz, kriminálníku!").

Ale stranická organizace jí uložila, aby "normalizovala" vztahy k otci. Najednou mu začala psát. Rozradostněný otec jí odpověděl, všechno odpustil. Jeho dopis ukázala ve stranické organizaci. Tam to odfajfkovali. Od té doby mu jen posílá přání k velkým květnovým a listopadovým svátkům.

V této tragedii účinkuje sedm osob. To je kapička naší svobody.

V trochu kultivovanějších rodinách perzekuovaného příbuzného nevyhánějí v noci v podvlékačkách na ulici, ale stydí se za něj, tíží je jeho chorobně "zkažený" pohled na svět.

A mohli bychom uvádět další vlastnosti. Můžeme ještě jmenovat...

10. *Otrockou psychologii*. Zase ten nešťastný Babič v prohlášení prokurátorovi: "Chápu, že v době války měly úřady důležitější povinnosti než revize soudních případů jednotlivců."

A další.

Ale uznáme i zde: pokud to Stalinovi takhle nevyšlo samo, pokud to pro nás vypracoval v bodech - tak byl přece jen génus.

A v tomto smrdutém, vlhkém světě, kde vzkvétali jen katani a ti nejhorší zrádci; kde ti ostatní čestní propadali alkoholu, protože k ničemu jinému neměli dost vůle; kde těla mladých lidí zlátla bronzem, zatímco jejich duše hnily; kde každou noc šmátrala šedozelena ruka a táhla někoho za límec do bedny - v tomto světě se potácely oslepené a ztracené milióny žen, jimž vyrvali na Souostroví muže, syny nebo otce. Byly ze všech nejvystrašenější, bály se lesklých cedulí, dveří úřadů, telefonu, klepání na dveře, bály se pošťáka, mlékařky a instalatéra. A každý, komu stály v cestě, je vyháněl z bytu, z práce, z města.

Někdy důvěřivě doufaly, že "bez práva na korespondenci" znamená opravdu, že se nesmí psát, uplyne deset let a on napíše.⁶⁶⁶ Stály ve frontách u věznic. Jezdily někam sto kilometrů daleko, kde prý přijímají balíčky s potravinami. Někdy umíraly dříve, než zemřel jejich vězeň. Někdy se podle vráceného balíčku "adresát zemřel v nemocnici" dozvídaly datum smrti. Někdy, jako Olga Čavčavadzová, putovaly na Sibiř, aby položily na hrob muže hrstku rodné půdy - jenže jim nikdo nemohl ukázat, pod kterým vršíčkem ještě s třemi dalšími leží. Někdy, jako Zelma Žugurová, psaly zuřivé dopisy nějakému tomu Vorošilovovi a zapomínaly, že jeho svědomí zemřelo mnohem dříve než on sám.⁶⁶⁷

A tyto ženy měly dorůstající děti a pro každé z nich přicházela ta mezní doba, kdy by se otec opravdu měl vrátit, dokud není pozdě, ale ten se nevracel.

Lístek složený do trojúhelníku, vytržený ze sešitu pro prvňáčky. Střídá se tu modrá a červená tužka - dětská ruka si odkládala tužku, odpočívala, a pak si ji brala obrácenou stranou. Hranatá, neuměla písmena, někdy jsou mezery i uprostřed slova:

"Mylí Tatinečku zapomněl jsem jak psat brzy puđu do školy za 1 zimi přiť honem protože se máme špatně nemáme Tatínka maminka říká buď že si na služební cestě nebo nemocný co děláš uteč z nemocnice hele Oleška utek z nemocnice jenom v košly maminka ti ušije novy kalhoty dam ti svuj řemen kluci se mi stejnak bojej jenom Olešeňka nigdy nebiju von taky mluví pravdu je taky chudy a taky sem měl letnici (-zimnici) chtěl sem umřít s maminkou nechtěla tak sem taky rozechtěl ju bolí ruce uš sem dost napsal pošlám ti furu pus

Igorek 6 a pul roku

uš sem se naučil psat na obalky neš přide maminka sprace hodím to do schránky."

Manolis Glezos „v hlubokém a vášnivém projevu pověděl moskevským spisovatelům o svých soudruzích, úpicích v řeckých vězeních.

,Chápu, že má slova sevřela vaše srdce. Ale učinil jsem tak úmyslně. Chtěl bych, aby vaše srdce bolelo pro ty, co úpí ve vězeních... Pozvedněte svůj hlas za osvobození řeckých vlastenců!‘⁶⁶⁸

A ty lišky protřelé své hlasy samozřejmě pozdvihly! Vždyť v Řecku úpělo nějakých pár desítek vězňů. Možná, že sám Manolis Glezos nechápal, jak je jeho výzva nestoudná, možná, že v Řecku nemají přísloví:

Nač si chodit pro smutek, když je doma moře slz?

⁶⁶⁶ Někdy tábory bez práva na korespondenci skutečně existovaly: nejen atomové závody v letech 1945-49, ale například 79. středisko Karlagu nemělo právo na korespondenci od roku 1938 celý rok a půl.

⁶⁶⁷ Neměl odvalu, aby uchránil před zatčením a mučením svého nejbližšího pobočníka Langového.

⁶⁶⁸ *Litěratumaja gazeta*, 27. 8. 1963.

Na nejrůznějších místech se u nás setkáváme se sochou: sádrový voják se psem, vrhající se po kořisti. V Taškentu stojí taková socha aspoň před učilištěm NKVD, ale v Rjazani je jakoby symbolem města - je to jediný pomník, když se přijíždí od Michajlova.

A my se ani nezachvějeme odporem, zvykli jsme si jako na něco přirozeného na ty postavy, které štvou psy proti lidem.

Proti nám.

4 NĚKOLIK OSUDŮ

Osudy všech vězňů, o nichž se zmiňuji v této knize, jsem rozptýlil v souladu s osnovou knihy - podřídil jsem je obrysům Souostroví. vzdal jsem se životopisů: bylo by to příliš jednotvárné, člověk píše a píše a zbytečně se opakuje.

Nicméně mám dojem, že nyní mám právo na to, abych uceleně vylíčil několik vězeňských osudů.

1. ANNA PETROVNA SKRIPNIKOVOVÁ

Jediná dcera obyčejného majkopského dělníka, narodila se v roce 1896. Jak již víme z dějin strany, za prokletého carského režimu před ní byly uzavřeny všechny cesty ke vzdělání a byla odsouzena k hladovému otrockému životu. To všechno skutečně bylo, ale až po revoluci. Zatím byla přijata na majkopské gymnázium.

Aňa byla vůbec robustní dívka, i hlavu měla velikou. Spolužačka z gymnázia ji nakreslila ze samých koulí: hlava jako koule, kulaté čelo, kulaté, jakoby stále udivené oči. Ušní boltce jsou také kulaté a vrostly do tváří. I ramena jsou kulatá. A celá postava je - koule.

Aňa příliš brzy začala přemýšlet. Již ve třetí třídě požádala učitelku o dovolení, aby si mohla ve školní knihovně půjčit Dobroljubova a Dostojevského. Učitelka se rozzlobila: "Na to máš dost Času!" - "No, když nechcete, tak si je půjčím ve městské." Ve třinácti letech četla církevní otce, ale jen proto, aby mohla zuřivě vyvracet v hodinách náboženství výroky popa - k všeobecné radosti spolužaček. Ostatně statečnost starověrců považovala za svůj nejvyšší vzor. Naučila se: raději zemřít, než si nechat zlomit svou duchovní páteř.

Zlatou medaili, již si zasloužila, jí nikdo neupřel.⁶⁶⁹ (Zlatá medaile v carském Rusku i v SSSR se uděluje po maturitě za výborný prospěch po dobu studia a u maturity (- pozn. překl.) V roce 1917 (nejlepší doba pro studium!) jela do Moskvy a byla přijata na Čaplyginův vysokoškolský kurs pro dívky na oddělení filozofie a psychologie. Jako držitelka zlaté medaile měla před říjnovým převratem stipendium Státní dumy. Toto oddělení připravovalo učitele logiky a psychologie pro gymnázia. Celý rok 1918 si přivydělávala kondicemi a zabývala se psychoanalýzou. Snad zůstávala ateistkou, ale celou duší cítila, jak

... nehybně na planoucích růžích
živý oltář vesmíru dýmá.

Byla okouzlena básnickou filozofií Giordana Bruna a Ťutčeva a dokonce se po jistou dobu považovala za řeckou katoličku. Střídala svou víru lačně, snad častěji než šaty (těch moc neměla, ostatně si jich ani tolik nehleděla). Také se považovala za socialistku a domnívala se, že krev povstání a občanské války je nevyhnutelná. Ale nemohla se smířit s terorem. Demokracie, ale ne zvěrstva. "Ať jsou ruce od krve, ale ať nejdou špinavé!"

Koncem roku 1918 musela školy nechat (zůstala vůbec sama škola?) a pracně se dostala k rodičům, kde bylo méně hladu. Přijela do Majkopu. Tady už byl vytvořen Ústav pro lidové vzdělávání pro dospělé i pro mládež. Anna se stala dokonce dočasně profesorkou logiky, filozofie a psychologie. Byla u studentů oblíbena.

V té době byly dny bílých v Majkopu už sečteny. Pětačtyřicetiletý generál ji přesvědčoval, aby prchla s nimi. "Generále, nechte toho! Utíkejte, než vás zatknou!" V té době na večírku učitelů, mezi svými, profesor dějepisu navrhl přípitek: "Za velkou Rudou armádu!" Anna přípitek omítla: "Ani za nic!" Přátelé, kteří znali její levé názory, vyvalili oči. "Protože... přes samé hvězdy... bude pořád víc a víc poprav, předpověděla.

⁶⁶⁹ A co kdyby školačka v našich dobách takhle diskutovala o základech marxismu?

Měla pocit, že v této válce hynou ti nejlepší a naživu zůstávají ti, co se umějí přizpůsobit. Už cítila, že se blíží chvíle jejího hrdinství, ale ještě nevěděla jakého.

Za několik dní do Majkopu vstoupili rudí. A za dalších několik dní byl svolán večer městské inteligence. Na jeviště vstoupil velitel Zvláštního oddělení 5. armády Losev a začal výhrušným tónem (blízkým nejhorším nadávkám) spílat "prohnilé inteligenci": "Cože? Sedíte na dvou židlích? Čekali jste, až vás pozvu? A proč jste nepřišli sami?" Rozpálil se tak, že vytáhl z pouzdra pistoli, mával jí a řval: "A celá vaše kultura je prohnilá! Celou ji zboříme a vybudujeme novou! A kdo z vás nám v tom bude bránit, toho uklidíme!"⁶⁷⁰ A pak vybídl: "Kdo se hlásí o slovo?"

V sále bylo hrobové ticho. Nikdo nezatleskal a ani ruka se nezvedla. (Sál polekaně mlčel, ale strach ještě nebyl natolik zažit, aby lidé věděli, že tleskat se musí.)

Losev zřejmě ani nepočítal s tím, že se někdo odváží vystoupit, ale povstala Anna. "Já!" - "Ty? No tak lez, polez." A tak prošla sálem a vyšla na jeviště. Robustní, zavalitá a dokonce červenolící pětadvacetiletá žena, obdařená štědrú ruskou přírodou (dostávala osminku funtu chleba, ale otec měl pěknou zahradu). Plavé silné copy jí sahaly po kolena, ale jako profesorka je nemohla nosit volně, a tak si je obtáčela kolem hlavy. Jasným hlasem odpověděla:

"Vyslechli jsme si váš nevzdělaný, hrubý projev. Pozvali jste nás sem, ale nebylo nám řečeno, že půjde o pohřeb velké ruské kultury. Čekali jsme, že se setkáme s šířitelem kultury, ale spatřili jsme jejího hrobníka. Kdybyste na nás raději byl vychrlil všechny svoje nadávky než toto. Máme tomu rozumět tak, že mluvíte jménem sovětské moci?"

"Ano," ještě hrdě potvrdil zmatený Losev.

"Tak tedy, bude-li sovětská moc mít za představitele takové bandity, jako jste vy, tak se rozpadne!"

Anna skončila a sál bouřlivě zatleskal (pohromadě se lidé tehdy ještě nebáli). A tím večer skončil. Losev se už nevzpamatoval. K Anně přistupovali účastníci schůze, v davu jí tiskli ruku a šeptali: "Jste ztracena, teď vás zatknou. Ale díky, díky! Jsme na vás hrdí, ale jste ztracena!"

Doma už na ni čekali čekisté. "Soudružko učitelko! Jak chudě žiješ - stůl, dvě židle a postel, není co prohledávat. Ještě jsme nikoho takového nezatýkali. A otec je dělník. Jak ses při takové chudobě mohla dát na stranu buržoazie?" ČK ještě nebylo zařízeno a Annu přivedli do místností kanceláře zvláštního oddělení, kde už byl vězněn bělogvardějský plukovník baron Bilderling. (Anna byla svědkyní jeho výslechů a smrti a řekla později manželce: "Zemřel čestně, můžete být hrdá!").

Zavedli ji do místnosti, kde Losev žil i pracoval. Když vstoupila, seděl na neustlané posteli, v jezdeckých kalhotách a rozepnutém nátělníku, a škrabal se na prsou. Anna ihned poručila strážnému: "Odved'te mě zpátky!" Losev štěkl: "Dobře, hned se umeju, natáhnu si glazé rukavičky, co se v nich dělá revoluce!"

Týden čekala v extázi na ortel smrti. Skripnikovová si teď dokonce vzpomíná, že to byl nejsvětější týden v jejím životě. Porozumíme-li těmto slovům správně, můžeme tomu docela věřit. Je to extáze, která je vdechnuta duši jako odměna za to, že se člověk vzdal veškeré naděje na možnost záchrany a s přesvědčením kráčí vstříc hrdinství. (Láska k životu tuto extázi rozbíjí.)

Ještě nevěděla, že inteligence města přišla s peticí, žádající pro ni milost. (Koncem 20. let by to už nebylo pomohlo, na počátku 30. let by si to nebyl nikdo troufl.) Losev se u výslechů začal chovat smířlivě:

"Tolik měst jsem dobyl, ale takovou bláznivou ženskou jsem neviděl. Ve městě je stanné právo, veškerá moc je v mých rukou a ty - že jsem hrobník ruské kultury! No dobrá, oba jsme se unáhli... Vezmi zpátky 'banditu' a 'chuligána'.

"Ne, i teď si to o vás myslím!"

"Od rána do večera za mnou někdo leze, orodují za tebe. Ve jménu líbánek sovětské moci tě budeme muset pustit..."

Pustili ji. Ne proto, že by prohlásili vystoupení za neškodné, nýbrž proto, že byla dcerou dělníka. Dceři lékaře by to nebyli odpustili.⁶⁷¹

Tak začala Skripnikovová svou cestu po vězeních.

V roce 1922 ji zavřeli v krasnodarské ČK, kde proseděla osm měsíců - "za styky s podezřelou osobou". V tomto vězení byla epidemie tyfu, bylo strašně přeplněné. Chléb se přiděloval po osmince (50 gramů!) a

⁶⁷⁰ Vid' v I. části, kap. 8., projevy Krylenka - ten už to všechno zná.

⁶⁷¹ Sám Losev byl na Krymu v roce 1920 za banditismus a násilí popraven.

ještě byl z různých příměsí. Před očima Anny zemřelo hladu dítě v náručí sousedky - a Anna přísahala, že za takového socialismu nikdy mít dítě nebude, nikdy nepodlehne svodům mateřství.

Tuto přísahu dodržela. Prožila svůj život bez rodiny a její osud - neústupnost - ji ještě ne jednou přivedl zpátky do vězení.

Zdálo se, že začíná pokojný život. V roce 1923 odjela Skripnikovová do Moskvy, aby se přihlásila na fakultu psychologie při Moskevské univerzitě. V dotazníku uvedla: "Nejsem marxistka." Příjímací komise jí dobromyslně poradila: "Jste blázen? Copak to se píše? Uveďte, že jste marxistka, a myslíte si, co chcete." - "Ale já nechci klamat sovětské úřady. Prostě jsem Marxe nečetla..." - "No, tím spíše!" - "Ne. Až marxismus prostuduji a když jej přijmu..." A zatím šla učit do školy pro defektní děti.

V roce 1925 se manžel její blízké přítelkyně, eser, ukryl před zatčením. GPU ho chtělo donutit k návratu tím, že sebralo jako rukojmí (na vrcholu Nepu - rukojmí!) manželku a její přítelkyni - Annu. Pořád ještě statná, robustní, s copy pod kolena, vstoupila do cely na Lubjance. (Právě tehdy ji vyšetřovatel nabádal: "Nechte těch intelektuálních zvyků! Starejte se jen o sebe.") Tentokrát seděla měsíc.

V roce 1927 byla Anna za činnost v hudební společnosti učitelů a dělníků, odsouzená k likvidaci jako potenciální hnízdo svobodomyšlnosti, zatčena již počtvrté! Dostala pět let, které si odpykala na Solovkách a Bělomořském kanálu.

Od roku 1932 ji dlouho nechali na pokoji a zřejmě i ona byla opatrnější. Od roku 1948 ji však začali vyhazovat ze všech zaměstnání. V roce 1950 ji Ústav psychologie vrátil již schválenou disertaci Psychologická koncepce Dobroljubova proto, že v roce 1927 byla souzena podle článku 58! V těchto těžkých dobách (již čtvrtý rok byla nezaměstnaná) ji nabídlo pomocnou ruku GB! Do Vladikavkazu přijel zmocněnec ústředního MGB Lisov (vždyť to je Losev! Je naživu? A jak málo se změnila písmenka! Jenže nevystřkuje hlavu tak otevřeně, spíše se kroučí jako liška) a nabídl jí spolupráci, a za to - práci, obhajobu disertace. Hrdě odmítla. Nato na ni velmi rychle upekli obvinění, že před jedenácti lety (!), v roce 1941 říkala:

- že jsme špatně připraveni na válku (a byli jsme snad připraveni dobře?)
- že německá vojska stojí na našich hranicích a my jim vozíme obilí (a copak to tak nebylo?)

Ted' dostala deset let a dostala se do zvláštních táborů - nejdříve do Dubrovlagu v Mordvinsku, pak do Kamyšlagu, železniční stanice Suslovo v Kemerovské oblasti.

Cítila před sebou tu neprostopupnou stěnu a rozhodla se, že si bude stěžovat, a to nejen tak někomu, ale OSN! Za Stalina života odeslala tři takové stížnosti. To nebyla jen taktika - vůbec ne! Skutečně si vylévala svou věčně zkoušenou duši, když v dopise hovořila s OSN. Skutečně za desítky let zvěrstev neviděla ve světě jiné světlo. V těchto stížnostech odhalovala barbarskou zvěř v SSSR a žádala OSN, aby zakročila u sovětské vlády: buď aby její případ byl přezkoumán, nebo aby byla popravena, protože dál za takového teroru žít nemůže. Obálky adresovala "k rukám" některého člena vlády a uvnitř byla žádost, aby byl dopis předán OSN.

V Dubrovlagu si ji povolala skupina rozzuřených velitelů: "Jak se odvažujete psát OSN?"

Skripnikovová stála jako vždy zpřímá, velká, vznešená:

"Ani v trestním zákoníku, ani v trestním řádu, ani v ústavě to není zakázáno. Ale vy byste neměli otevírat obálky, adresované k rukám člena vlády!"

V roce 1956 v jejich táboře pracovala "odlehčovací" komise Nejvyššího sovětu. Jediným úkolem této komise bylo - co nejrychleji pustit na svobodu co největší počet muklů. Byla na to taková krátká procedura, při níž měl mukl říci několik provinilých slov, chvílku postát se sklopenou hlavou. Ale ne, Skripnikovová nebyla taková! Její osobní svoboda pro ni nic neznamenala ve srovnání s obecnou spravedlností! Jak mohla přijmout odpuštění, když byla nevinná! A tak komisi prohlásila:

"Moc se netěšte. Všichni vykonavatelé stalinského teroru se dříve nebo později budou odpovídat před lidem. Nevím, kým jste byl za Stalina třeba vy sám, občane plukovníku, ale jestliže jste byl vykonavatelem jeho teroru, také se octnete na lavici obžalovaných."

Členové komise se zalykali vzteky, křičeli, že v jejich osobách uráží Nejvyšší sověť, že jí to jen tak neprojde a že bude sedět až do smrti.

A skutečně, za svou naivní víru v spravedlnost musela odsedět další tři roky.

Z Kamyšlagu nadále občas psala do OSN (celkem za 7 let do roku 1959 napsala 80 žádostí na všechna možná místa). V roce 1958 ji za tyto dopisy poslali na rok do Vladimírské politické věznice. A tam platilo

- každých deset dní se přijímaly žádosti na jakékoli instance. Za půl roku odsud odeslala 18 žádostí na nejrůznější místa, z toho 12 OSN.

A přece jen svého dosáhla! Nikoli popravu, ale přešetření! Ve věci z roku 1927 i 1952. Vyšetřovateli řekla: "No a co? Žádosti do OSN jsou jediným způsobem, jak prolomit kamennou stěnu sovětské byrokracie a donutit ohluchlou Themidu, aby alespoň něco uslyšela."

Vyšetřovatel vyskakoval a bil se v prsa:

"Všichni vykonavatelé 'stalinského teroru', jak, nevím proč, nazýváte kult osobnosti, se budou odpovídat před lidem. A z čeho se mám odpovídat já? Jakou jinou politiku jsem v té době mohl dělat? Stalinovi jsem bezvýhradně věřil a nic jsem nevěděl."

Ale Skripnikovová dorážela:

"Ne, ne, tak to nepůjde! Za každý zločin se člověk musí odpovídat! A kdopak bude odpovídat za milióny nevinně odsouzených? Za výkvět národa a výkvět strany? Mrtvý Stalin? Popravený Berija? A vy budete dělat politickou kariéru?"

(A krevní tlak jí na pováženou stoupl, zavírala oči a před očima jí kroužila planoucí kola.)

Byli by ji ještě drželi, ale v roce 1959 to už bylo trapné!

V dalších letech (žije dodnes) je její život zaplněn starostmi o ty, co zůstali ve vězení, vyhnanství, a o soudních případech známých z táborů posledních let. Některé osvobodila, některé rehabilitovala. Hájí také své spoluobčany. Městské úřady se bojí jejího pera a obálek, posílaných do Moskvy, a v leccems jí ustupují.

Kdyby byli všichni aspoň ze čtvrtiny tak nekompromisní jako Anna Skripnikovová, byly by bývaly dějiny Ruska jiné.

2. STĚPAN VASILJEVIČ LOŠČILIN

Narodil se roku 1908 v Povolží jako syn papírenského dělníka. V hladovém roce 1921 rodiče ztratil. Nebyl příliš výbojným chlapcem, ale už v sedmnácti byl v Komsomolu a v osmnácti šel do školy pro rolnickou mládež, již absolvoval v jednadvaceti letech. V té době je posílali na výkup a rekvizice obilí, v roce 1930 ve své rodné vesnici rozkulačoval. Na vesnici pak nezůstal, ale vzal si ve vesnickém sovětu "potvrzení" a jel do Moskvy. Stěží se mu podařilo najít práci pomocného dělníka na stavbě (byla to doba nezaměstnanosti, do Moskvy se každý cpal). Za rok byl povolán na vojnu, tam se stal kandidátem a pak členem strany. V roce 1932 byl demobilizován a vrátil se do Moskvy. Nechtěl však být pomocným dělníkem, chtěl získat kvalifikaci a požádal okresní výbor strany, aby ho poslali jako učedníka do továrny. Asi však nebyl dosti šikovný, protože mu odmítli i to a nabídli mu práci v milici.

A v tomto okamžiku odmítl. Kdyby se byl rozhodl jinak, nemohli bychom psát tento životopis. Ale - odmítl.

Byl to mladý muž a styděl se před děvčaty, že je pomocný dělník, že nemá kvalifikaci. Neměl ji však kde získat! A do továrny Kalibr šel zase pracovat jako pomocný dělník. Tady na stranické schůzi bezelstně vystoupil na obranu dělníka, kterého zřejmě stranický výbor předurčil k vyloučení. Dělníka vyloučili, jak měli v plánu, a Loščilina začali utiskovat. Na svobodárně mu ukradli stranické příspěvky, které vybíral, a ze mzdy 93 rublů zaplatit nemohl. Byl tedy vyloučen ze strany a hrozili mu, že ho postaví před soud (copak je ztráta stranických příspěvků v kompetenci trestního zákoníka?). Loščilin se už dostal na šikmou plochu a jednou nepřišel do práce. Byl pro neomluvenou absenci propuštěn. S takovým papírem dlouho nemohl najít práci. Vyšetřovatel ho popotahoval, ale pak ho nechal na pokoji. Čekal na soud - nic. Najednou přišel rozsudek in absentia: 6 měsíců nucených prací se srážkou 25 procent, výkon v městské správě nápravných prací.

V září 1937 se Loščilin vydal za dne do bufetu Kyjevského nádraží. (Copak víme o svém životě? Kdyby byl vydržel hlad ještě patnáct minut nebo kdyby byl šel do jiného bufetu?) Třeba vypadal nějak ztraceně, nebo že něco hledá? To neví. Vyšla mu naproti mladá žena v uniformě NKVD (Odkdy ženy dělají takové věci?) Zeptala se: "Co chcete? Kam jdete?" - "Do bufetu." Ukázala na dveře: "Pojďte sem!" Loščilin pochopitelně poslechl. (Kdyby to tak byl někdo řekl Angličanovi!) Byla to pracovna zvláštního oddělení. U stolu seděl muž. Žena řekla: "Zadržen při obchůzce nádraží." A odešla a Loščilin ji už nikdy v životě nespátřil. (Ani my se o ní nikdy nic nedozvíme!!!) Pracovník oddělení nechal Loščilina stát a hned začal klást otázky. Sebral mu všechny doklady a poslal ho do místnosti pro zadržené. Tam už byli dva muži, Loščilin říká: "Už bez dovolení(!) jsem si vedle nich sedl na volnou židli." Všichni tři dlouho mlčeli. Přišli milicionáři a odvezli je do vyšetřovací vazby. Milicionář mu poručil odevzdat peníze,

protože prý mu je v cele "stejně seberou"! (Jak podobně je zaměřena galerka a milice!) Loščilin zalhal, že peníze nemá. Začali ho prohledávat a peníze mu sebrali definitivně. Ale machorku mu vrátili. Se dvěma balíčky machorky vstoupil do své první cely a položil machorku na stůl. Samozřejmě, že tu nikdo neměl co kouřit.

Jen jedinkrát ho z vyšetřovací vazby předvedli k vyšetřovateli. Ten se zeptal, zda Loščilin krade. (A to přece byla záchrana! Měl říci ano, kradu, ale ještě jsem trestán nebyl. A nanejvýš by mu byli zakázali Moskvu. A vyšetřovatel by se už nebyl na nic ptal, vyšetřování by tím bylo skončilo a žádný soud by se nebyl konal!) Ale Loščilin hrdě odpověděl: "Živím se vlastní prací."

Deset dní proseděl ve vyšetřovací vazbě, potom je v noci převezli do Moskevské kriminální ústředny na Petrovku. Tady už bylo přeplněno, dusno, nebylo tu k hnutí. Vládla tu galerka, brala ostatním věci, prohrávala je. Tady byl Loščilin poprvé ohromen "jejich podivnou drzostí, zdůrazňováním jakési nepochopitelné převahy". Jednou v noci začali převážet vězně do tranzitního vězení na Sretěnce (tady bylo předtím, než byla zřízena Krasnaja Presňa!). Tady bylo ještě těsněji - na podlaze a na palandách se sedělo na směny. Napůl nahé vězně (svlékla je galerka) milice teď oblékala - do laptí a starých milicionářských uniforem.

Mezi těmi, co jeli s Loščilinem, bylo hodně takových, komu nebylo předloženo žádné obvinění, nebyli před soudem, vezli je však společně s odsouzenými. Přivezli je do Pereborů, tam vyplňovali potvrzení o přijetí nových vězňů, a Loščilin se poprvé dozvěděl, jaký má paragraf - sociálně cizí živel, trest 4 roky. (Dodnes to nemůže pochopit: vždyť i můj otec byl dělník, sám jsem dělník, proč sociálně cizí? Něco jiného by bylo, kdybych byl obchodovatel...)

Volgogolag. Kácení dříví. Desetihodinová pracovní doba a žádné volno, jen 1. máj a 7. listopad (to bylo tři roky před válkou!). Jednou měl Loščilin přeraženou nohu, operace, čtyři měsíce v nemocnici, tři o berlích. Pak zase les. A tak si odseděl celé čtyři roky. Začala válka - ale přece jen neměl osmapadesátku a tak ho na podzim 1941 propustili. Těsně před propuštěním Loščilinovi ukradli kabát, který byl zapsán na něj. Tak úpěnlivě prosil pridurky, aby ten prokletý kabát odepsali - ne! Neslitovali se! Z "fondu propuštěného" odečetli dvojnásobnou částku za kabát - a podle úředních cen je ten roztrhaný vatovaný poklad drahý! A v studeném podzimu ho pustili za bránu v bavlněné táborové košili a téměř bez peněz, trochu chleba a slanečka na cestu.

Tak byl okraden v den propuštění, stejně jako v den zatčení...

Při vystavování propouštěcích papírů u velitele vyšetřovacího oddělení si Loščilin náhodou přečetl, co má napsáno ve spisech. Bylo tam: "Zadržen při obchůzce nádraží."

Přijel do Sursku, do rodných končin. Okresní vojenská správa ho zprostila vojenské služby pro nemoc. A ukázalo se, že to bylo zlé. Na podzim 1942 z rozkazu LKO č. 336 vojenská správa mobilizovala všechny muže příslušných ročníků, schopné fyzické práce. Loščilin se dostal do pracovního oddílu Uljanovské posádky. Co to bylo za oddíl a jak se k němu chovali, si můžeme představit, protože tam bylo hodně mládeže ze Západní Ukrajiny, kterou stačili před válkou odvést na vojnu, ale na frontu je pro nespolehlivost neposílali. Tak se Loščilin dostal do nové odrůdy Souostroví, do vojenského tábora bez eskortní služby, který měl také vymáčkout z lidí poslední síly a likvidovat.

Desetihodinová pracovní doba. V kasárnách jsou patrové kavalce, žádné lůžkoviny (když všichni odejdou do práce, jsou kasárna neobyvatelná). Pracovali a chodili ve vlastním oděvu, jak je sebrali z domova, i prádlo měli jen vlastní - bez výměny, bez koupání. Dostávali snížené mzdy, z nichž se sráželo za chléb (600 gramů), za stravu (špatnou, dvakrát denně, polévka a příkrm) a dokonce i za čuvašské laptě, pokud je někdo dostal.

V pracovním oddílu byl z vlastních řad jmenován komandant a velitel oddílu, ale ti neměli žádná práva.

Všechno řídil M. Želtov, vedoucí stavební správy. Byl to pán, který si dělal, co se mu zlíbilo. Na základě jeho příkazu někteří pracovníci oddílu nedostali den nebo i dva chléb ani oběd. ("Kde je takový zákon?" divil se Loščilin. "Ani v táborech nic takového nebylo.") A zatím do oddílu přicházeli vojáci z fronty, po zranění nebo zesláblí. Oddíl má lékařku. Měla právo uznávat pracovní neschopnost, ale Želtov jí to zakázal. Bála se ho a plakala, neskrývající slzy před oddílem. (To je ta svoboda! To je ta naše svoboda!) Všichni měli vši, palandy plné štěnic.

Ale to přece není tábor! Člověk si mohl stěžovat! A stěžovali si. Psali do oblastních novin a na oblastní výbor strany. Nikdy nikdo neodpověděl. Ozvala se jen městská zdravotní správa: provedli pořádnou

dezinfekci, zavedli pracanty do skutečných lázní a (na účet mzdy!) každému dali soupravu prádla a lůžkoviny.

V zimě 1944-45, na počátku třetího roku práce v oddíle, se Loščilinovy vlastní boty úplně roztrhaly, takže nešel do práce. Podle usnesení Nejvyššího sovětu byl okamžitě souzen pro absenci - tři měsíce nápravných prací ve stejném oddíle, se srážkou 25 procent.

V jarní nepohodě Loščilin už nemohl chodit ani v laptích - a znovu nešel do práce. Byl znovu souzen (počítáme-li odsouzení v jeho nepřítomnosti, bylo to už počtvrté v jeho životě!) v rudém koutku kasáren a rozsudek zněl: tři měsíce odnětí svobody.

Ale... nezavřeli ho! Protože pro stát bylo nevhodné se o Loščilina starat a živit ho! Protože žádné odnětí svobody nemohlo být horší, než tento pracovní oddíl!

Bylo to v březnu 1945. A všechno by to bylo dobře dopadlo, kdyby byl Loščilin předtím nenapsal na správu posádky stížnost, že Želtov slíbil, že všem vydá boty, ale zatím že nikomu nic nedal. (Proč napsal sám - kolektivky byly přísně zakázány, za kolektivní stížnost, která je v rozporu s duchem socialismu, mohl člověk dostat 58.)

A tak byl Loščilin předvolán na kádrové oddělení: "Odevzdejte pracovní oděv!" A tak jediné, co tento mlčenlivý dřič dostal za tři roky - pracovní zástěru - svlékl a tiše položil na zem! Stál tu milicionář z městského oddělení milice, povoláný posádkovou správou. Odvedl Loščilina na milici a večer do vězení. Ale službu konající dozorce shledal, že papíry nejsou v pořádku a odmítl ho přijmout.

Milicionář odvedl Loščilina zpátky na oddělení. Cesta vedla kolem kasáren jejich oddílu. A milicionář řekl: "Ale co, běž si odpočinout, stejně se nemáš kam vrtnout. Čekej na mě za nějakých pár dní."

Byl konec dubna 1945. Legendární divize se již blížily k Labi a obkličovaly Berlín. Země každý den viděla ohňostroje a slyšela slavné salvy, nebe bylo ozářeno rudě, zeleně a zlatě. 24. dubna Loščilina posadili do Uljanovského vězení. Cela byla přeplněna stejně jako v roce 1937. Pět set gramů chleba, polévka - z tuřínu, pokud byla z brambor, byly drobné, neoškrabané a špatně umyté. 9. květen strávil v cele (několik dní nevěděli, že skončila válka). Loščilin uvítal válku za mřížemi a za mřížemi se s ní rozloučil.

Po Dni vítězství poslali odsouzené podle usnesení Nejvyššího sovětu (za absenci, pozdní příchod do práce, někdy za drobné krádeže na pracovišti) do kolonie. Tam se pracovalo na výkopech, na stavbách, na vykládání lodí. Jídlo bylo špatné, táborové středisko bylo nové, nejenže tu nebyl lékař, ale ani zdravotní sestra. Loščilin se nachladil, dostal zánět sedacího nervu - stejně ho hnali do práce. Už byl u konce, otekly mu nohy, měl neustále zimnici, stejně ho hnali.

7. července byla vyhlášena slavná stalinská amnestie. Ale Loščilin na jejím základě propuštěn nebyl. 27. července končil jeho tříměsíční trest - a to ho pustili.

"Stejně," říká Loščilin, "v srdci jsem bolševik. Až umřu, považujte mě za komunistu."

Snad si dělá legraci, snad ne.

Ted' nemám dost materiálu, abych tuto kapitolu ukončil tak, jak bych chtěl - abych ukázal ohromující souvislosti ruských osudů a zákonů Souostroví. A není naděje, že přijdou neuspěchané a klidné doby, abych mohl provést ještě jednu redakci této knihy a pak dopsat chybějící osudy.

Myslím, že by zde byl velice na místě příběh života, vězeňského a táborového pobytu a smrti otce Pavla A. Florenského - snad nejskvělejšího člověka, jakého Souostroví navždy pohltilo. Informovaní lidé říkají, že na 20. století to byl vzácný vědec - perfektně ovládal spoustu vědních oborů. Měl matematické vzdělání, v mládí prožil náboženskou krizi a stal se knězem. Kniha jeho mládí Sloup a vítězství pravdy je patřičně oceňována až nyní. Napsal mnoho matematických prací (topologické teorémy, o mnoho let později dokázané na Západě), prací z dějin umění (o ruských ikonách, o chrámových mystériích), filozoficko-náboženských prací. Jeho archiv se v podstatě zachoval, ještě však nebyl zveřejněn a přístup k němu jsem neměl. Po revoluci byl profesorem elektrotechnické vysoké školy (přednášel v kněžském rouše). V roce 1927 vyslovil myšlenky, s nimiž pak vystoupil Wiener. V roce 1932 zveřejnil v časopise Socialistická rekonstrukce a věda článek o strojích k řešení matematických úkolů, který měl blízko ke kybernetice. Brzy poté byl zatčen. Jeho cestu po vězeních znám jen podle několika bodů, které vyznačuji s určitou nejistotou: sibiřské vyhnanství (ve vyhnanství psal vědecké práce a vydával je pod cizím jménem v pracích sibiřského oddělení Akademie věd), Solovky, po jejich likvidaci polární Sever, podle některých svědectví - Kolyma. I tam se věnoval flóře a minerálům (to mimo práce s lopatou). Neznáme ani místo, ani dobu jeho smrti v táboře. Některé pověsti říkají, že byl zastřelen za války.

Určitě bych tu byl chtěl uvést život Valentina I. Komova z Jefremovského újezdu, s nímž jsem seděl v letech 1950-51 v Ekibastauze, ale málo si toho pamatuji, potřeboval bych podrobnější údaje. V roce 1929 jako sedmnáctiletý zavraždil předsedu vesnického sovětu a utekl. Nemohl však existovat a skrývat se jinak než jako zloděj. Za krádež byl také několikrát zatčen. V roce 1941 byl propuštěn. Němci ho odvezli do Německa, co myslíte, spolupracoval s nimi? Ne, dvakrát prchl, za to se dostal do Buchenwaldu. Tady ho osvobodili spojenci. Zůstal na Západě? Ne - pod vlastním jménem ("Vlast vám odpustila, vlast vás volá!") se vrátil na vesnici, oženil se, pracoval v kolchoze. V roce 1946 byl na základě článku 58 zavřen za případ z roku 1929. Propuštěn byl v roce 1955. Kdybychom tento životopis rozebrali podrobně, vysvětlil by nám mnohé z ruských osudů těchto desetiletí. Navíc byl Komov typickým táborovým brigádýrem - "synem GULagu". (Nebál se ve vězeňském lágru říci náčelníkovi při hromadném nástupu: "Proč jsou u nás v lágru fašistické zvyky?")

Nakonec by se do této kapitoly hodil životopis nějakého netypického (co do osobních kvalit a pevnosti názorů) socialisty, vylíčení jeho mnohaletého utrpení při proměnách Velkého Pasiansu.

A možná, že by sem zapadl i životopis nějakého plnokrevného příslušníka MVD Garanina nebo Zaveňagina, nebo někoho málo známého. Ale to vše mi zřejmě nebude souzeno dokončit. Když nyní, počátkem roku 1967, přerušuji tuto knihu, nepočítám příliš, že mi bude dopřáno vrátit se k námětu Souostroví.

Ono to stačí. Zaměstnávalo mě to dvacet let.

ČÁST V Katorga

„Učiníme ze Sibíře katorgy a okovů – Sibíř sovětskou a socialistickou!“

Stalin

1 ZTRACENCI

Revoluce bývá ukvapená a velkorysá. Snaží se rychle mnoho věcí zavrhnout. To se stalo například se slovem katorga. A přitom je to slovo pěkné, hutné, není to takové nedochůdče jako MVT nebo slizké NPT.⁶⁷² Slovo katorga padá ze soudcovy stolice jako jen malinko zadržávající gilotina. Již v soudní síni odsouzenému přerazí hřbet, zhatí jakoukoli naději. Slovo „katoržníci“ je tak hrozné, že ostatní vězňové, co katoržníky nejsou, si myslí: to musí být ale vrahouni! (To je spásná vlastnost lidské zbabělosti: představovat si, že já ještě nejsem ten nejhorší, že moje situace není tak úplně ztracená. Katoržníci mají čísla! Tak to jsou určitě pěkní grázlové! Nám přece čísla nenavlíknou!... Jen počkejte, navlíknou!)

Stalin měl velice rád stará slova, věděl, že státy se jimi mohou udržet po staletí. Ačkoli to proletariátu nebylo k ničemu, znovu rouboval slova ukvapeně useknutá: „důstojník“, „generál“, „ředitel“, „vrchní velitel“. A tak dvacet šest let poté, co Únorová revoluce katorgu zrušila, ji Stalin znovu zavedl. Bylo to v dubnu 1943, kdy Stalin měl pocit, že se jeho kára snad dostala z nejhoršího. První občanské plody stalinského lidového vítězství byly: Usnesení o militarizaci železnic (muže a ženské budou soudit tribunály) a den nato (17. dubna) Usnesení o zavedení katorgy a šibenice. (Šibenice – to je takové pěkné starobylé zařízení, to není nějaké prásknutí pistole, šibenice smrt prodlužuje, může se zblízka ukázat velkým davům. Všechna další vítězství naháněla na katorgu a na šibenici další ztracence – nejdříve z Kubáně a Donu, pak ze Západní Ukrajiny, od Kurska, Orlu a Smolenska. V patách za armádou šly tribunály, jedny věšely hned na místě, jiné posílaly na nově zřízené katorgy.

První takový tábor byl zřejmě na 17. dole ve Vorkutě (brzy nato v Norilsku a Džezkazganu). Cíl se téměř neskrýval: vězni měli být usmrceni. Šlo o otevřené vyhlazování, prodloužené v čase, jak tomu velí tradice GULagu – aby se odsouzení trápili co nejdéle a aby si před smrtí ještě zapracovali.

⁶⁷² Místo výkonu trestu, Nápravně pracovní tábor.

Ubytovali je ve „stanech“ sedmkrát dvacet metrů, jak se to běžně na severu dělá. Tyto stany byly obloženy prkny, zasypany pilinami, takže to byly vlastně lehké baráky. V takovém stanu mělo být 80 lidí, pokud spali na vagónkách, nebo 100, pokud tam byly palandy. Na katorze věžňové bydleli po 200.

To ale neznamenal žádnou újmu! Bylo to jen racionální využití obytné plochy. Věžňové katorgy měli dvousměnný provoz s dvanáctihodinovou pracovní dobou bez nedělí – proto byla vždycky stovka v práci a stovka v baráku.

Při práci byli obklíčeni eskortou se psy, bil je každý, kdo nebyl líný, povzbuzovali je automaty. Na cestě do zóny mohli, když je napadlo, stříknout na ně salvu z automatů a vojáci se nemuseli nikomu za mrtvé zodpovídat. Zničenou kolonu katoržníků člověk snadno zdálky rozeznal od obyčejných věžňů – tak ztraceně, tak těžce se vlekli.

Jejich dvanáct pracovních hodin bylo vyměřeno beze zbytku. (Při ručním drcení základového kamene v polární norilské vánici měli jednou za 12 hodin deset minut přestávky na ohřátí.) A dvanáct hodin jejich odpočinku probíhalo co nejnesmyslněji. Během těchto dvanácti hodin je vodili ze zóny do zóny, řadili, prohledávali. V táboře je hned zavedli do nikdy nevětraného stanu – baráku bez oken – a tam je zamkli. V zimě tu houstl smradlavý, vlhký, nakyslý vzduch, který by člověk zvenku nevydržel dýchat ani dvě minuty. Zóna tábora byla věžňům katorgy přístupna ještě méně než pracovní zóna. Nikdy nesměli ani na záchod, ani do jídelny, ani na ošetřovnu. Pro všechny tyto případy tu byla buď paraša nebo krmítko. Tak se vybarvila stalinská katorga v letech 1943-1944: jako spojení toho nejhoršího, co je v táboře, s tím nejhorším, co je ve vězení.⁶⁷³⁾

V době dvanáctihodinového odpočinku se konal také ranní a večerní nástup trestanců – přitom je nepočítali kus od kusu jako mukly – každý byl volán jménem. Každý ze sta věžňů musel dvakrát denně přesně odříkat své číslo, své zatracené jméno, příjmení, otčestvo, rok a místo narození, článek a paragraf, délku trestu, kým byl odsouzen a kdy trest končí. Zbývajících devadesát devět to muselo dvakrát denně poslouchat a trpět. Na těchto dvanácti hodin připadal také dvojitý příděl jídla! Krmítkem se rozdávaly misky a krmítkem se sbíraly zpátky. Nikdo z trestanců katorgy nesměl pracovat v kuchyni, nikdo nesměl roznášet konve s jídlem. Všechny práce dělala galerka. Čím drzeji a bezohledněji okrádali nešťastné katoržníky, tím lépe se měli sami, tím spokojenější byli šéfové katorgy. Tady byly zájmy galerky a NKVD společné – a jako vždy na úkor osmapadesátky.

Že byli věžňové mořeni hladem, se mělo před historií utajit. Podle dodacích listů měli dostávat mizerné „hornické“ přídavky nebo za odměnu „mimořádné jídlo“ (to se ještě naněkolikrát rozkradlo). Všechno to znamenalo dlouhou proceduru. Vyvolávala se jména, odevzdávaly se ústřižky, za ústřižek – krmítkem miska. A když by byl člověk mohl konečně padnout na palandu a usnout – zase klapalo krmítko, zase se vyvolávala jména a rozdávaly se tytéž lístky na příští den (obyčejní muklové se s lístky otravovat nemuseli, dostával je vedoucí brigády, který je pak v kuchyni odevzdával). Tak z dvanácti hodin zdánlivě volného času zbývaly jen čtyři hodiny spánku.

Věžňové katorgy také nedostávali žádné peníze, neměli právo dostávat balíčky nebo dopisy! V jejich hučící zmatené hlavě měla vyhasnout myšlenka na bývalou svobodu, v temné polární noci jim nemělo zbýt nic jiného než práce a tenhle barák.

Proto trestanci katorgy snadno krotli a rychle umírali.

První vorkutská abeceda (28 písmen, za každým písmenem se počítalo od jedné do tisíce) – 28 tisíc prvních vorkutských katoržníků – odešlo do hrobu během jednoho roku.

Divíme se, že ne během měsíce.⁶⁷⁴

V Norilsku přijížděla do zóny 25. kobaltového závodu vlaková souprava – věžňové se vrhali pod vlak, aby to rychleji skoncovali. Dva tucty trestanců ze zoufalství utekly do tundry. Našli je letadlem, zastřelili a mrtvé složili u nástupu.

⁶⁷³ Podle svědectví Čechova byla carská katorga mnohem méně vynalézavá. V Alexandrovském vězení (Sachalin) mohli katoržníci ve dne v noci nejen vycházet na dvůr a na záchod (paraši tam ani neexistovaly), ale po celý den mohli – i do města! Takže skutečný smysl slova "katorga", galeje – že veslaři musí být přikováni k veslům – pochopil pouze Stalin.

⁶⁷⁴ Za Čechova bylo na celém Sachalinu – no kolik byste řekli? 5 905 osob, bylo by stačilo šest písmen. Takový asi byl náš Ekibastauz, Spassk byl mnohem větší. Jen to slovo je hrozné – Sachalin – ve skutečnosti byl jako jedno táborové středisko! Jen v Stěplagu bylo deset takových Sachalinů, možná dvanáct. Spočítejte si, kolik Sachalinů to bylo.

Na vorkutské šachtě č. 2 bylo ženské středisko katorgy. Ženy nosily čísla na zádech a na šátečcích na hlavě. Pracovaly pod zemí a dokonce, dokonce... překračovaly plán!...⁶⁷⁵

Ale už slyším, jak na mne rozzlobeně volají rodáci a současníci: tak dost! O kom se nám to odvažujete povídat? Ano! Byli určeni k vyhlazení – a správně! vždyť to byli zrádci, policajti, městští starostové! Dobře jim tak! Snad je nelitujete? (Vždyť víme, že kritika nepatří do literatury, že je to věc orgánu.) A ty ženské – vždyť to byly německé čubky! – volají na mě hlasy žen. (Nepřehnal jsem to? Vždyť to naše ženy nazvaly jiné naše ženy čubkami?!)

Bylo by pro mne nejjednodušší odpovédět tak, jak je to zvykem nyní, při odhalování kultu. Povědět o několika výjimečných věznicích katorgy (například o třech komsomolkách-dobrovolnicích, které se polekaly a nesvrhly bomby z lehkých bombardérů na cíl, shodily je až nad polem, v pořádku se vrátily a hlásily, že úkol splnily. Jednu z nich pak ale trápilo ... komsomolské svědomí, svěřila se vedoucí komsomolské organizace své letky, také dívce, ta to pochopitelně hlásila zvláštnímu oddělení a třem dívkám napařili 20 let katorgy.) A zvolat: takovéhle poctivé lidi trestala stalinská zvůle! A pak už se rozhořčovat ani ne tak nad vlastní zvůli, ale nad osudovými chybami, jež postihly komsomolce a komunisty, avšak byly šťastně napraveny.

Bylo by však nepoctivé nepřihlídnout k celé hloubce otázky.

Nejdříve o ženách – ty jsou teď, jak víme, osvobozeny. Sice ne od dvojí práce – ale od církevního sňatku, od tlaku sociální diskriminace a od Kabanich. Ale copak to? Není to snad horší než Kabanicha, jestliže jim svobodné nakládání vlastním tělem a osobností máme za zlé jako něco protivlasteneckého a jako kriminální zločin? Neopěvovala snad celá světová literatura (před Stalinem) osvobození lásky od všech národnostních omezení? Od vůle generálů a diplomatů? Zatímco my jsme i v tom přijali stalinský postoj: bez Usnesení Nejvyššího sovětu žádné milování. Tvé tělo je především majetkem vlasti.

Především – jakpak byly staré, když se setkávaly s nepřítelem – v posteli a ne v boji? Jistě jim nebylo více než třicet nebo snad dvacet pět. To znamená, že od prvních dětských dojmů byly vychovány po Říjnu, v sovětských školách, v duchu sovětské ideologie! Takže se zlobíme na plody vlastní práce? Jedněm děvčatům utkvělo, jak jsme patnáct let neúnavně křičeli, že žádná vlast není, že to je reakční výmysl. Jiné omrzela puritánská otrava našich schůzí, demonstrací, průvodů, biografu bez polibků a tančení od těla. Třetí byly okouzleny laskavostí, galantností, těmi drobnostmi v mužově zjevu, ve způsobu dvoření, jimž mládence našich pětiletek a důstojníky Frunzeovy armády nikdo nenaučil. Další měly prostě hlad, ano, prachobyčejný hlad, zkrátka neměly do čeho kousnout. A zase další třeba neviděly jiný způsob, jak zachránit sebe nebo svou rodinu, jak udržet rodinu pohromadě.

V městě Starodubu v Brjanské oblasti, kam jsem přišel bezprostředně po ústupu nepřítele, jsem slyšel, že tam dlouhou dobu byla maďarská posádka – chránila město před partyzány. Pak přišel rozkaz k přesunu. A desítky zdejších žen přišly bez jakéhokoli ostychu na nádraží, loučily se s okupanty a tak nařikaly, že (jak dodával jeden posměváček švec) „takhle nevyprovázely do války ani své mužské“.

Tribunál přijel do Starodubu o pár dní později. Určitě udání nenechal bez povšimnutí. Určitě poslal některou ze starodubských plaček na vorkutskou šachtu č. 2.

Ale čí je to vina? Těch žen? Nebo naše, nás všech, rodáci a současníci? Jací jsme asi byli my, že to ženy táhlo od nás k okupantům? Není to snad jedna z těch nespočetných daní, které platíme, platíme a ještě dlouho budeme platit za cestu, již jsme zvolili a ve zmatku prošli, neohlížejíce se na ztráty, nedívajíce se dopředu?

Snad měly být všechny tyto dívky a ženy morálně pokárány (ale i ony měly být vyslechnuty), snad jsme se jim měli vysmát – ale posílat je za to na katorgu? Do polárního pekla? „Ale to je poslal Stalin! Berija!“

Ne, promiňte! Ti, co je tam poslali, hlídali a dobýjeli – jsou dnes členy občanských výborů důchodců a nadále bdí nad naší morálkou. A co my ostatní? Slyšíme: „německé čubky“ a chápavě přikyvujeme. To, že tyto ženy považujeme za vinné dodnes – je pro nás mnohem nebezpečnější než to, že kdysi seděly.

„Dobrá, ale muži tam byli právem?! Byli to zrádci, zradili vlast a svou třídu.“

Také zde bychom se mohli vytáčet. Mohli bychom připomenout (a byla by to pravda), že hlavní zločinci samozřejmě neseděli na zadku, aby si počkali na naše tribunály a šibenice. Spěchali na Západ, jak jen mohli, a mnohým se podařilo uprchnout. A tak naše trestající spravedlnost plnila plánovaná čísla

⁶⁷⁵ Na Sachalinu ženy vůbec nepracovaly (Čechov).

na úkor jehňat (tady velice pomohla udání sousedů): támhle ten měl na bytě Němce – pročpak si ho oblíbili? A tenhle vozil Němcům seno – přímá spolupráce s nepřítelem⁶⁷⁶).

Tak bychom si mohli zašvindlovat, zase to svést na kult: došlo k přehmatům, nyní již byly napraveny. Všechno je v pořádku.

Ale dali jsme se do toho, a tak půjdeme dál:

A co učitelé? Ti učitelé, které naše panicky ustupující armáda zanechala osudu s jejich školami i s jejich žáky – někoho na rok, někoho na dva a někoho i na tři. Že byli hloupí intendanti, že byli špatní generálové – ale co teď mají dělat učitelé? Učit své děti nebo neučit? A co mají dělat mrňata – ne ti, co je jim už patnáct, co si mohou vydělávat nebo jít k partyzánům – ale malé děti? Mají se učit nebo žít dva tři roky jako ovce, aby vykoupily chyby vrchního velitele? Pantáta čepici nekoupil, tak ať uši mrznou, co?

Taková otázka z nějakého důvodu neexistovala ani v Dánsku, ani v Norsku, ani v Belgii nebo ve Francii. Tam se nedomnívali, že národ tak snadno vydaný pod německou vládu buď nemoudrými správci, nebo v důsledku tlaku okolností, by teď měl vůbec přestat žít. Pracovaly tam i školy i železnice i místní samosprávy.

Ale někdo měl (samozřejmě, že oni!) v hlavě piliny. Protože u nás dostávali školní učitelé anonymní dopisy od partyzánů: „Neopovažujte se vyučovat! Zaplatíte za to!“ I práce na železnicích se stala spoluprací s nepřítelem. No a místní samospráva – to už je zrada neslýchaná a nekonečná.

Každý ví, že se dítě, které se delší dobu neučí, pak do školy třeba ani nevrátí. Takže když se Geniální strateg všech dob a národů sekl, má tráva zatím růst nebo schnout? Mají děti chodit do školy nebo ne?

Jistě, za to bude třeba zaplatit. Ze školy se budou muset vynést portréty s vousy, snad se budou muset pověsit portréty s knírkem. Stromeček nebude na Nový rok, ale na vánoce. Ředitel bude muset na besídce pronést projev na oslavu nového skvělého života – zatímco ve skutečnosti je život samá mizérie (může to být také při nějakém říšském výročí místo říjnového). No ale dříve se přece také řečnilo na oslavu skvělého života, ačkoli byl také samá mizérie.

Ale dříve se člověk musel přetvařovat a lhát dětem mnohem více – protože bylo dost času na to, aby se lež stabilizovala a dostala do osnov v puntičkářském zpracování metodiků a inspektorů. Na každé hodině – ať se to hodilo či ne, ať už při výkladu stavby těla žílal nebo souvětí podřadného, bylo nutné otřít se o Boha (i kdyby v něj člověk sám věřil). Člověk musel stihnout oslavit naši neomezenou svobodu (i kdyby se byl nevyspal v očekávání noční návštěvy). Ať už předčítal Turgeněva nebo sledoval ukazovátkem tok Dněpru, musel povinně proklít někdejší bídu a oslavit současnou hojnost (i když před očima tvýma i očima dětí dlouho před válkou vymíraly hlady celé vesnice a ve městech bylo na dětské lístky tři sta gramů chleba).

A to všechno se nepovažovalo za zločin ani proti pravdě, ani proti dětské duši, ani proti Duchu svatému.

Teď však, za dočasného nestabilizovaného režimu okupantů bylo třeba lhát mnohem méně, ale jinak, jinak! O to právě jde! A proto hlas vlasti a tužka ilegálního okresního výboru zakazovaly mateřský jazyk, zeměpis, počty a přírodopis. Dvacet let katorgy za takovou práci!

Co, rodáci, přikyvujete? Támhle je vedou, se psy, do baráku s parašou. Házejte po nich kamením – učili vaše děti.

Ale rodáci (zejména důchodci z preferovaných resortů, taková ti hlavouni, co šli do důchodu v pětáctýřiceti letech) jdou na mě s pěstmi: koho to hájím? Starosty? Policajty? Překladaatele? Všelijakou svoloč a verbež?

No co, půjdem dál, půjdem dál, příliš mnoho lesa jsme vykáceli, dívajíce se na lidi jako na třísky. Budoucnost nás stejně donutí, abychom se zamysleli nad příčinami.

Zahrála hudba, zazpívalo se „Nechť vznešený hněv...“ Jakkpak by člověk nedostal husí kůži? Naše přirozené – zakázané, vysmívané, střílené a proklínané vlastenectví bylo najednou povoleno, povzbuzováno, dokonce prohlášeno za posvátné – jak bychom my všichni, Rusové, nepookřáli, nespojili svá vděčná a vzrušená srdce a ve své velkorysosti neodpustili svým domácím katům – před příchodem katů cizáckých? A zato jsme pak přehlušovali temné pochyby, potlačovali svou ukvapenou velkorysost – a o to jednotněji a zuřivěji jsme proklínali zrádce – lidi zřejmě horší než my, s pamětí, která neodpouští.

⁶⁷⁶ V zájmu pravdy nezapomeneme: od roku 1946 to téměř někdy překvalifikovali a místo 20 let KP (katoržních prací) dávali 10 NPT.

Jedenáct století trvá Rus, mnoho nepřátel měla, mnoho válek vedla. A kolikpak bylo na Rusi zrádců? Vyšli snad z ní kdy davy zrádců? Zdá se, že ne. Zdá se, že ani nepřátelé nevytýkali ruské národní povaze zrádčovství, přeběhlictví, nevěrnost. A to vše bylo za řádu, pracujícím lidu nepřátelského.

Ale tu vypukla za nejspravedlivějšího zřízení ta nejspravedlivější válka – a najednou náš národ vydal desítky a stovky tisíc zrádců.

Kde se vzali? Proč?

Třeba to znovu vzplála skrytá občanská válka? Nedobití bílí? Ne! Už jsme se zmínili o tom, že mnozí bílí emigranti (mezi nimi i tisíckrát prokletý Děnikin) se postavili na stranu Sovětského svazu a proti Hitlerovi. Měli svobodu volby a zvolili takto⁶⁷⁷.

Ale tyto desítky a stovky tisíc – policajti a vojáci z trestních výprav, starostové a tlumočníci – ti všichni byli z řad sovětských občanů. A bylo mezi nimi dost mladých, kteří vyrostli po revoluci.

Co je k tomu přimělo? Kdo jsou?

Jsou to především ti, jejichž rodiny (nebo je samotné) zvalcovala dvacátá a třicátá léta. Kdo v kalných proudech naší kanalizace ztratil rodiče, příbuzné, své milované. Nebo kdo se sám tu topil, tu zas vynořoval, kdo mizel v táborech nebo ve vyhnanství a zase se objevoval... Čí nohy zablyly ve frontách k okénku, kde se přijímaly balíčky. I ti, komu v těchto krutých desetiletích zatarasili, znemožnili přístup k tomu co je na zemi nejdražší – k půdě, kterou ostatně velký Dekret slíbil a za niž bylo mimochodem za občanské války prolito nemálo krve. (Něco jiného jsou dědičné statky důstojníků Sovětské armády a ploty ohrazená panství u Moskvy – to je pro nás, to se smí.) Někoho chytli za „stříhání klásků“. Někoho zbavili práva bydlet tam, kde chtěl. Nebo práva vykonávat své dávné a zamilované řemeslo (ničili jsme fanaticky všechna řemesla, ale na to se už zapomnělo).

O takových lidech se u nás říká (říkají to zejména agitátoři a plnou hubu toho mají napostovci-okťabristé⁶⁷⁸) s pohrdavým úšklebkem: „zatrpklí“, „perzekvovaní“, „bývalí kulačtí synkové“, „skrývají černou nenávist k sovětskému zřízení“.

Jeden povídá, druhý příkyvuje. Jakoby něco chápal. Jakoby lidová moc měla právo ubližovat svým občanům. Jakoby to byla ta výchozí chyba, hlavní hřích: zatrpklí... skrývají...

A nikdo nezavolá: ale počkejte! Čert aby vás vzal! Konec konců, říkáte přece, že byní určuje vědomí, ne? Nebo to platí, jen když se vám to hodí? A když se vám to nehodí, tak neurčuje?

A ještě se u nás říkává s chmurou na líci: „Ano, dělaly se jisté chyby.“ A vždycky tahle neosobní vazba – dělaly se – jenomže nevíme, kdo se jich dopustil. Vypadá to, že se jich měli dopustit pracanti, pomocní dělníci, kolchozníci. Nikdo nemá odvalu, aby řekl: strana se jich dopustila! Neúnavní a nezodpovědní vůdci se jich dopustili! Kdo jiný se jich mohl dopustit než právě ti mocní? Svádět to jen na Stalina? Měli byste mít smysl pro humor. Stalin se těch chyb dopustil – ale kdepak jste byli vy, vládnoucí milióny?

Ostatně i ty chyby se v našich očích nějak rychle rozplynuly v mlhavou, nejasnou a beztvárovou skvrnu. Už to nejsou důsledky tuposti, fanatismu, zlé vůle, celá chyba je prý jen v tom, že komunisté zavírali komunisty. A že bylo přivedeno na mizinu 15-17 miliónů rolníků, že byli posláni na smrt, rozptýleni po celé zemi, že neměli právo zapamatovat si jména svých rodičů – to snad ani nebyla chyba. A všechny ty proudy kanalizace, jimiž jsme se zabývali na začátku této knihy – ani to snad nebyla chyba. A že jsme vůbec nebyli připraveni na válku s Hitlerem, že jsme se lživě vychloubovali, s hanbou ustupovali, měníce za pochodu hesla, že až Ivan se postavil za Svatou Rus a zastavil Němce na Volze – to už ani nevypadá jako kiks, ale spíš jako hlavní Stalinova zásluha.

Během dvou měsíců jsme vydali nepříteli málem třetinu svého obyvatelstva – se všemi těmi napůl vybitými rodinami, s mnohatisícovými tábory, které se rozprchávaly, když zmizely stráže, s vězeními v Pobaltí a na Ukrajině, kde ještě vítr nerozvál vůni střelného prachu z poprav osmapadesátky.

Dokud jsme byli silní – všechny tyhle nešťastníky jsme utlačovali, pronásledovali, nebrali do práce, vyháněli z bytu, nechali je chcípat. Když se projevila naše slabost, hned jsme na nich žádali, aby zapomněli na všechno zlo, jehož jsme se na nich dopustili, aby zapomněli na rodiče a děti, kteří zemřeli hladu v tundře, aby zapomněli na popravené, aby zapomněli na své zbídačení a na naši nevděčnost, aby zapomněli na výslechy a mučení, aby zapomněli na hladové tábory – a ihned se dali k partyzánům, šli do

⁶⁷⁷ Neokusili s námi třicátá léta, zdálky, z Evropy, se snadno mohli nadchnout „velkým vlasteneckým hrdinstvím ruského národa.“ Přitom jim ušla dvanáct let trvající vnitřní genocida.

⁶⁷⁸ Časopis Na postu (Na stráž) vycházel ve dvacátých letech jako tribuna proletářské literatury, byl odsouzen pro sektářství. Autor tu zřejmě spojuje Na postu s časopisem Okťabr, vychází dodnes a je tribunou dogmatismu. Pozn. překl.

ilegality a hájili vlast s nasazením života. (Ale my jsme se změnit nemuseli! Nikdo je neujišťoval, že až se vrátíme, že s nimi budeme zacházet docela jinak, že je nebudeme pronásledovat, vyhánět, zavírat do vězení a střílet!)

Čemu bychom se měli spíše divit za této situace – že se z příchodu Němců radovalo příliš mnoho lidí? Nebo ještě příliš málo? (Němci někdy dokonce vykonávali ortel například nad udavači ze sovětských dob – poprava jáhena Naberežno-Nikolského kostela v Kyjevě, takových případů není málo.)

A co věřící? Dvacet let byla víra neustále pronásledována, zavíraly se kostely. Přišli Němci a kostely se hned začaly otevírat. (Naši se po odchodu Němců styděli je zase hned zavírat.) V Rostově na Donu například slavnost znovuotevření kostelů vyvolala všeobecný jásot, shromáždily se davy. Měli snad za to Němce proklínat, nebo co?

V tomto Rostově byl v prvních dnech války zatčen inženýr Alexandr Petrovič M., zemřel ve vyšetřovací cele, jeho žena se několik měsíců chvěla v očekávání vlastního zatčení a teprve když přišli Němci, šla klidně spát: „Teď se aspoň vyspím!“ Ne, měla se modlit, aby se vrátili její katani!

V květnu 1943, za Němců, se ve Vinnici, v parku v Podlesné ulici (na začátku roku 1939 městský sovět ohradil park vysokým plotem a vyhlásil jej za „zakázanou zónu Lidového komisariátu obrany“) náhodou začaly vykopávat už skoro neznatelné hroby, zarostlé bujnou trávou. Našlo se tu 39 masových hrobů o hloubce 3,5 metru, velikostí 3X4 metry. V každém hrobě ležela navrchu vrstva šatů mrtvých, pak těla, složená po dvou. Všichni měli ruce svázané provazem, všichni byli zastřeleni malorážní pistolí do týla. Zřejmě byli popraveni ve vězení a pak je v noci sem svázeli a pohřbívali. Někteří měli u sebe doklady, podle nich byli poznáni lidé odsouzení v roce 1938 „na 20 let bez práva korespondence“. Tady je jedna ze scén při vykopávání hrobů: občané Vinnice se sem přišli podívat nebo hledat své příbuzné. Ale to ještě nebyl konec. V červnu se začalo kopat u pravoslavného hřbitova – blízko nemocnice Pirogova, – a bylo otevřeno dalších 42 hrobů. V Parku kultury a oddechu pak bylo pod kolotoči, zrcadlovým labyrintem, hřišti a tanečními parkety odkryto dalších 14 masových hrobů. Celkem bylo v 95 hrobech 9 439 mrtvol. To jen ve Vinnici, kde byly objeveny náhodou. A kolik jich zůstalo neodhaleno v ostatních městech? A co obyvatelstvo, jen se na ty mrtvolky podívalo, mělo se hned hrnout k partyzánům?

Nebylo snad správné konečně připustit, že když to bolí nás, šlapeli někdo po nás a po tom, co máme rádi, že to bolí i ty, po kom šlapeme my? Snad by bylo konečně spravedlivé připustit, že i nás mají právo nenávidět ti, koho ničíme my? Nebo ne, nemají právo? Mají, umírat s vděčností?

Připisujeme těm policajtům a starostům jakousi odvěkou, div ne vrozenou zlobu – ale tu zlobu jsme zaseli sami, to jsou přece naše „výrobní odpady“. Jak to říkal Krylenko? „V našich očích je každý zločin produktem dané sociální soustavy⁶⁷⁹, soudruzi! Měli byste znát své Učení!

A ještě nesmíme zapomenout, že mezi těmi našimi spoluobčany, co šli proti nám s mečem a mluvili proti nám, byli i naprosto nezištní, takoví, jimž nikdo žádný majetek nevzal (ani nic neměli), sami v táboře neseděli, dokonce ani nikoho z rodiny tam neměli, ale co dávno nemohli dýchat v našem systému, v ovzduší pohrdání lidským osudem, takoví, kterým se dělalo nanic z té nestoudné písničky:

„V šírou dál od Moskvy k Sachalinu,“

z toho modlářského klanění Vůdci, z toho postrkování – honem se koukej upsat na státní půjčku! Z toho potlesku, přecházejícího v ovace! Můžeme snad připustit, že těmhle normálním lidem vadilo naše smradlavé ovzduší? Otce Fedora Florju při vyšetřování obviňovali, že si v přítomnosti Rumunů dovolil vykládat o stalinských ohavnostech. Odpověděl: „Co jiného jsem mohl o vás říkat? Co jsem věděl, to jsem povídal. Co bylo, to jsem pověděl.“ Ale my si myslíme: lži, přetvařuj se a sám zhyň, jenom aby nám bylo ku prospěchu! Ale to už snad ani není materialismus, co?

Stalo se, že v září 1941, v době, než jsem narukoval, jsme jako mladí, začínající učitelé se ženou bydleli v sousedství bezdětných manželů Broněvických. Bylo to v osadě Morozovsk, která byla rok nato obsazena Němci. Inženýru Nikolaji Gerasimoviči Broněvickému bylo asi tak šedesát, byl to intelektuál čechovovského typu, velice sympatický, tichý, moudrý. Rád bych si teď vybavil jeho podlouhlou tvář, pořád se mi zdá, že na ní vidím cvikr, ačkoli možná žádný neměl. Ještě tišší a měkčí byla jeho žena – úplně nenápadná, s lněnými, na hlavě přilepenými vlásky, o 25 let mladší než její manžel, ale svým chováním již nemladá. Byli příjemní a zřejmě nás měli také rádi.

Po večerech jsme ve čtyřech sedali na schůdkách před domem. Byly tiché, teplé měsíční večery, ještě neporušené hučením letadel a výbuchy bomb, ale nepokoj z německé ofenzivy se na nás už valil jako neviditelné, ale drtivé mraky na mléčném nebi na bezbranný, malinký měsíc. Každý den stály na nádraží

⁶⁷⁹ Krylenko, Za pjal let, str. 337.

nové a nové vlaky, jedoucí na Stalingrad. Uprchlíci plnili tržiště pověstmi a obavami, vytahovali z kapes jakési peníze a jeli dál. Jmenovali obsazená města, o nichž pak informbyro, které se bálo lidem říkat pravdu, ještě dlouho mlčelo. (Broněvickij neříkal, že město bylo „obsazeno“, říkal „dobyto“.)

Seděli jsme na schůdcích a povídali. My mladí jsme byli plni života a strachu o život, ale neuměli jsme o něm v podstatě říci nic chytrějšího, než co se psalo v novinách. Proto nám bylo s Broněvickými dobře! Říkali jsme všechno, co jsme si mysleli, a neuvědomovali jsme si rozdíly v přístupu k věcem.

Oni v nás zřejmě s údivem pozorovali dva exempláře telecí mládeže. Právě jsme prožili třicátá léta – a jako bychom v nich bývali nežili. Ptali se nás, co nám utkvělo z roku 1939, 1938? No co – studentská knihovna, zkoušky, veselé sportovní túry, tance, kroužky tvořivosti a lásky, pochopitelně, byli jsme v zamilovaném věku. „A žádný z vašich profesorů v té době neseděl?“ „Ale ano, dva nebo tři snad zavřeli. Místo nich přišli docenti.“ „A co studenti? Neseděli?“ Vzpomněl jsem si: „Ano, opravdu, zavřeli několik studentů vyšších ročníků.“ „No a co vy?“ „Nic, tančili jsme.“ „A z vaší rodiny nikoho n-n-ne... tento?“ „Ale ne...“

Je to hrozné, chtěl bych si to ale vybavit naprosto přesně. Ale bylo to právě tak. A je to a to hroznější, že jsem nepatřil ani k sportovní a tančící mládeži, ani k maniakům ztraceným ve své vědě a formulcích. Velice jsem se zajímal o politiku – od deseti let, ještě mi teklo mléko po bradě, a už jsem nevěřil Vyšinskému, divil jsem se, jak byly ty slavné soudní procesy narafičeny – ale nic mě nenutilo jít dál, spojit ty nepatrné moskevské procesy (ty jen grandiózně vypadaly) s obrovským ničivým válcem, drtícím celou zemi (množství jeho obětí jaksi unikalo pozornosti). Strávil jsem dětství ve frontách – na chleba, na mléko, na kroupy (maso jsme tenkrát neviděli), ale nedokázal jsem si uvědomit, že není-li chleba, znamená to, že je vesnice zbídačena, a proč to tak je. Pro nás přece platila formule: „dočasné obtíže“. V našem velkém městě se každou noc zavíralo, zavíralo, zavíralo – ale já v noci po ulicích nechodil. A rodiny zatčených ve dne černé prapory nevyvěšovaly, moji kolegové o odvedených otcích nemluvili.

V novinách všechno vypadalo nadějně a bez mráčku.

Mladý člověk tolik chce věřit, že je všechno v pořádku.

Teď chápu, jak nebezpečné pro Broněvické bylo něco nám říkat. Ale ten starý inženýr, který se dostal do spárů GPU, nám přece jen trochu otevřel oči. Ztratil ve vězeních zdraví, zažil nejedno zatčení a nejednu tábor – ale v zápalu vášně nám pověděl jen o prvních dobách v Džezkazganu – o vodě, otrávené mědi, o otráveném ovzduší, o vraždách, o marných stížnostech do Moskvy. Samo slovo Džez-kaz-gan jakoby dřelo struhadlem kůži. (No a co? Změnil ten Džezkazgan aspoň trochu náš vztah ke světu? Jistě že ne. To přece nebylo tady. To se přece nestalo nám. To se nikomu sdělit nedá. Raději nemyslet. Raději zapomenout.)

Tam do Džezkazganu přijela za Broněvickým jeho nynější žena, ještě děvče. Tenkrát dostal povolení pohybovat se bez eskorty. Tam se ve stínu ostnatého drátu vzali. Začátkem války se zázrakem octli na svobodě v Morozovsku, samozřejmě, že s poznamenanými průkazy. Pracoval v jakési ubohé stavební kanceláři, paní byla účetní.

Pak jsem narukoval, moje žena z Morozovska odjela. Osada byla okupována. Pak osvobozena. A jednou mi žena napsala na frontu: „Představ si, Broněvickij prý byl za Němců v Morozovsku starostou! Něco tak ohavného!“ A já byl také ohromen a pomyslel jsem si: „To je ale hnus!“

Ale minula další léta. Někde na temné věžeňské pryčně jsem se probíral ve vzpomínkách a připomněl jsem si Broněvického. A už jsem v sobě nenašel tu chlapeckou snadnost, s níž jsem ho odsoudil. Neprávem mu brali práci, pak mu zase dávali práci nedůstojnou, zavírali ho, mučili, bili, mořili, plivali mu do tváře – a co on? Měl věřit, že to všechno je pokrokové a že jeho vlastní život, hmotný i duchovní, i životy jeho blízkých i přiskřípnutý život lidu nemají žádný význam?

Za kouřovou clonou „kultu osobnosti“, jak nám ji předhodili, za vrstvami času, v nichž jsme se proměňovali (a od vrstvy k vrstvě se také lámou paprsky), vidíme nyní i sebe i 30. léta jinak a jinde, než tomu bylo ve skutečnosti. To zbožštění Stalina i ta víra ve vše, bez pochyb a bez výhrad, vůbec nebyly vlastní všem lidem, byly vlastní jen straně, Komsomolu; městské studující mládeži; náhražce inteligence (na místě likvidovaných a rozptýlených); no a zčásti – maloměšťákům (dělnické třídy)⁶⁸⁰, kteří poslouchali vysílání místního rozhlasu od ranního vyzvánění hodin na Spasské věži až k půlnoční Internacionále, pro něž se Levitanův hlas stal hlasem svědomí.⁶⁸¹ („Zčásti“ – proto, že usnesení o „dvaceti minutách zpoždění“ a připoutanost k závodům si také příznivce nezískávala.) Existovala však ve

⁶⁸⁰ Právě od 30. let se dělnická třída stala hlavním proudem maloměšťanstva, celá se stala jeho součástí.

⁶⁸¹ Levitan – známý hlasatel moskevského rozhlasu, který četl všechny významné zprávy. Pozn. překl.

městech i menšina, a nebyla tak malá, rozhodně šla do miliónů. To byli ti, co s odporem vytrhávali šňůru rozhlasového reproduktoru, jakmile si to jen mohli dovolit; co viděli na každé stránce každých novin jen lež, rozprostírající se odshora dolů – den voleb byl pro tyto milióny dnem utrpení a ponížení. Pro tuto menšinu nebyla naše diktatura ani proletářskou, ani lidovou, ani (pro toho, kdo si pamatoval původní smysl slova) sovětskou – nýbrž barbarskou diktaturou jiné menšiny, nikoli však duchovní elity.

Lidstvo téměř nezná jiné poznání než emocionální, citové. Tam, kde člověk spatřuje zlo, se téměř nemůže donutit současně vidět dobro. V našem životě nebylo úplně všechno odporné, ne každé slovo v novinách bylo lživé – ale ta uštvaná, pronásledovaná menšina, obklíčená práskací, vnímala život jako naprostý hnus, noviny byly pro ni jednoznačně lživé. Připomeňme, že tenkrát neexistovalo ruské vysílání ze Západu (a také rozhlasových přijímačů bylo mizivě málo), že informace mohl občan získávat pouze z našich novin a oficiálního rozhlasu. A právě Broněvičtí a jim podobní z vlastní zkušenosti poznali nesmírnou otravnou lež a zbabělé utajování těchto médií. A všechno, co se v roce 1930 psalo o zahraničí a o nevyhnutelné zkáze západního světa i o zradě západních socialistů, o jednotném postupu celého Španělska proti Francovi (a v roce 1942 o zrádcovském úsilí Nehrua získat svobodu pro Indii – znamenalo to přece oslabení spojenecké britské říše) – to vše bylo také lživé. Nenávistná, odporná agitace podle zásady „kdo není s námi, je proti nám“ nikdy nerozlišovala postoj Marie Spiridonovové a Nikolaje II, Leona Bluma a Hitlera, britského parlamentu a německého Reichstagu. Tato agitace lezla lidem krkem. A jakpak měl Broněvičtí rozpoznat pravdu ve fantastických řečech o pálení knih na německých náměstích a o vzkříšení jakéhosi prastarého teutonského barbarství (nezapomínejme, že o krutosti Teutonů dost lhala i carská propaganda za světové války)? Proč by měl rozpoznat v německém nacismu (jemuž se spílalo stejně nevybíravými výrazy jako dříve Poincarému, Pilsudskému a anglickým konzervativcům) příšeru, podobnou té, co už po čtvrt století docela reálně a hmatatelně dusila, otravovala a do krve drásala jeho samotného, Souostroví, ruská města i ruské vesnice? A všelijaké zvraty novin v líčení hitlerovců – jednou to byla přátelská setkání našich hodných hlídek v ošklivém Polsku a celá ta vlna novinových sympatií k těmto statečným vojákům, bojujícím proti anglicko-francouzským bankéřům, nebo doslovné Hitlerovy projevy na celou stránku Pravdy; pak zase v jediném ránu (druhé ráno války) výbuch titulků, že celá Evropa zoufale sténá pod jejich botou – to všechno potvrzovalo vrtkavost novinových lží a nijak to Broněvičtího nemohlo přesvědčit, že tam existují vrahové, srovnatelní s našimi.

Právě ty znal dokonale. I kdyby mu teď každý den předkládali informační bulletin BBC, aby ho přesvědčili, mohli by maximálně dosáhnout toho, že by Hitlera považoval pro Rusko za nebezpečí druhořadé. Že – za Stalina – to rozhodně není nebezpečí prvořadé. Ale BBC bulletin nevydávalo. A Informbyro mělo v den svého zrodu stejný kredit jako TASS. Pověsti, jež šířili evakuovaní, také nebyly z první ruky (nebyly z Německa, z okupovaných území, odtamtud ještě nedorazil žádný živý svědek). Z první ruky měl jen Džezkazganský tábor a rok 1937 a hlad roku 1932 a rozkulačování a boření kostelů. A jak se blížila německá armáda, Broněvičtí (a desítky tisíc jiných takových osamělých lidí) cítil, že nastává jeho den – ten jediný, neopakovatelný den, v nějž již dvacet let nedoufal, který může v životě člověka nastat jen jednou – srovnáme-li krátkost našeho života s pomalostí historických posunů – a ta chvíle, kdy on (oni) může vyslovit svůj nesouhlas s tím, co se stalo, s tím, co prožil, protrpěl, zakusil na zemi, kdy jakýmsi ještě zcela neznámým, nejasným způsobem poslouží hynoucí zemi, poslouží znovuzrození jakési ruské společnosti. Ano, Broněvičtí si všechno pamatoval a nic neodpustil. A v žádném případě nemohl považovat za vlastní tu vládu, která zbičovala Rusko, přivedla je ke kolchozní bídě, k morální degeneraci a nyní k strašlivé vojenské porážce. Se sevřeným hrdlem se díval na taková telata, jako jsem byl já, jako jsme byli my, a nebylo v jeho moci nás přesvědčit. Čekal na někoho, na kohokoli, jen aby vystřídal stalinskou vládu! (Známa psychologická polarizace: cokoli jiného, jen ne to vlastní, z čeho je člověku na zvracení! Copak si mohl představit, že je na světě něco horšího než naši? Ostatně byla to donská oblast – tam takhle na Němce čekala polovina obyvatelstva.) A tak se Broněvičtí, který celý život prožil jako tvor nepolitický, rozhodl, když už mu táhlo na sedmdesátku, učinit politický krok.

Stal se starostou morozovské městské správy...

Myslím, že tam rychle zjistil, na co naletěl: že ti, co přišli, pohrdají Ruskem ještě více, nenávidí je ještě více, než ti, co odešli. Že vlkodlak potřebuje jen ruskou krev, a tělo ať zhyne. Nový starosta nestanul v čele ruské veřejnosti, měl vést jen pomahače německé policie. Už ho však nasadili na osu, a tak se musel, dobře či špatně, točit. Jedněch katanů se zbavil, druhým pomáhal. A ta myšlenka vlastenectví,

kteřá, jak se domníval, stála proti myšlenke sovětské, najednou před jeho očima splývala právě s ní. Nepochopitelným způsobem přešla od menšiny, jež ji ochraňovala, k většině. Jako když sítem proteče.

Asi se cítil příšerně a bezvýchodně. Padl do pasti, nezbyvalo mu nic jiného, než smrt nebo katonga.

Jistěže nebyli všichni jako Broněvickij. Na tuto nedlouhou morovou hostinu se sletěla spousta havranů, lačných krve a moci. Ale kam ti se neslétnou! Ti se krásně hodili i NKVD. Takový byl Mamulov, dudinský Antonov a nějaký ten Poj-suj-šapka – copak si člověk může představit odpornější vrahy? Jenomže ti vládli po desetiletí a zahubili stonásobně více lidí. Brzy se setkáme s dozorcem Tkačem – ten to stihl tu i tam.

Mluvili jsme o městě, nesmíme teď zapomenout na vesnici. Dnešní liberálové často vyčítají vesnici politickou tupost a konzervatismus. Ale předválečná vesnice byla celá, v převážné většině, střízlivá, nesrovnatelně střízlivější než město. Vůbec nesdílela zbožštění tatíčka Stalina (a světové revoluce k tomu). Měla prostě zdravý rozum, dobře si pamatovala, jak jí slíbili půdu a jak jí zase sebrali. Jak žila, jedla, oblékala se, než přišly kolchozy, a jaké to bylo za kolchozů. Jak odvedli ze dvora telátko, ovečku a dokonce i slepici. Jak hanobili a ničili kostely. Toho času v chalupách ještě nehrálo rádio, noviny četl tak jeden gramotný, a to ještě ne v každé vesnici, takže pro ruský venkov byli všichni ti Čankajškové, Mac Donaldové nebo Hitlerové stejně cizí nanicovatí panáci.

V jedné vesnici v Rjazanské oblasti se 3. července 1941 sešli u kovárny muzici a poslouchali z reproduktoru Stalinův projev. Jakmile tento dosud tak tvrdý a k ruským rolnickým slzám tolik nelitostný, teď zmatený a téměř plačící tatíček řekl: „Bratři a sestry!“ – odpověděl jeden muzik černému papírovému chřtánu:

„Ech, k...o, a tohle nechceš?“ a ukázal reproduktoru známé obscénní ruské gesto.

A muzici se zařehotali.

Kdybychom se ve všech vesnicích a všech očitých svědků ptali, slyšeli bychom o desítkách tisíců takových a ještě onačejších případů.

Taková byla nálada ruské vesnice na počátku války – to znamená i těch záložáků, co pili poslední půllitr na železniční zastávce a v prachu tancovali se svými milými. Navíc se na zemi řítila porážka, jakou ruský člověk nepamatoval, obrovské prostory vesnice až k Moskvě a Leningradu a Volze okamžitě vypadly z dosahu kolchozní moci – a dost lhaní a retušování dějin! – ukázalo se, že republiky chtějí jen a jen nezávislost! Vesnice – jen a jen svobodu od kolchozů! Dělníci – svobodu od nevolnických vládních usnesení! A kdyby ti nově příchozí nebyli tak beznadějně tupí a nadutí, kdyby pro Velkoněmecko nevyužívali pohodlnou byrokratickou kolchozní správu, kdyby neměli v úmyslu něco tak hnusného, jako je kolonizace Ruska – tak by se byla národní myšlenka nevrátila tam, kde ji věčně utiskovali, a sotva by bývala byla příležitost oslavovat pětadvacetiletí ruského komunismu. (Také o partyzánech bude někdo muset jednou povědět, jak mezi ně okupovaní muzici zdaleka nešli z dobré vůle. Jak se ze začátku se zbraní bránili a nechtěli vydávat partyzánům obilí a dobytek.)

Připomeňme velký exodus obyvatelstva Severního Kavkazu v lednu 1943 – kdo by mohl uvést analogii ze světových dějin? Aby obyvatelstvo, zejména zemědělské, houfně odcházelo s poraženým nepřítelem, s cizáky – jen aby nezůstalo u svých vítězů – kolony, kolony, kolony, v litém lednovém mraze a větru!

Právě v tom jsou společenské příčiny toho, proč se ty stovky tisíců – při vší zrůdnosti hitlerismu – v zoufalství odhodlaly obléknout uniformu nepřitele. Tady je na čase, abychom si znovu něco řekli o vlasovcích. V 1. části této knihy čtenář ještě nebyl připraven přijmout celou pravdu (ani já ji celou neznám, o tom budou napsány odborné studie, pro mne je to téma vedlejší). Tam na začátku, dokud čtenář spolu s námi neprošel celou táborovou cestu, jsme ho jen upozornili na věc, vybídli jsme ho, aby se zamyslel. Nyní, po všech těch transportech, tranzitkách, lesních pracích a táborových smetištích, bude snad čtenář trochu přístupnější. V 1. části jsem mluvil o těch vlasovcích, kteří se chopili zbraně ze zoufalství, z hladu v zajetí, z bezvýchodnosti. (Ostatně i to stojí za zamýšlení: vždyť Němci začali využívat ruské válečné zajatce jen v týlových službách, beze zbraně. Zdá se, že to bylo nejlepší východisko pro toho, kdo se jen zachraňoval – proč tedy brali do rukou zbraň a šli – muž proti muži – vstříc Rudé armádě?) Teď už to ale nemůžeme odkládat, musíme promluvit i o těch, kdo už před rokem 1941 netoužili po ničem jiném, než jak by se mohli chopit zbraní a bít ty rudé komisaře, čekisty a kolektivizátory. Vzpomínáte si, jak to říká Lenin: „Utlačená třída, která se nesnaží o to, aby se naučila

zacházet se zbraněmi, aby měla zbraně, taková utlačená třída by si nezasloužila nic jiného, než aby se s ní zacházelo jako s otroky.“⁶⁸²

Tak tedy sovětsko-německá válka k naší cti ukázala, že nejsme takoví otroci, jak nás pomluvili ve všech liberálních historických studiích: to nebyla ruka otroka, co se chopila meče, aby uťala hlavu tatíčka Stalina (a ani na téhle straně to nebyli otroci, co se v rudoarmejské uniformě napřimovali – tuto složitou formu krátké svobody nebylo možné sociologicky předpovědět).

Tito lidé, kteří na vlastní kůži zakusili 24 let komunistického štěstí, věděli již v roce 1941 to, co nevěděl ještě nikdo na světě: že na celé planetě a v celých dějinách neexistoval režim krutější, krvavější a zároveň prohnanejší a lstivější než režim bolševický, který se samozvaně prohlásil za „sovětský“. Že ani co do počtu umučených, ani co do trvání v čase, ani co do dalekosáhlosti cílů, ani pokud jde o naprostou unifikovanou totalitárnost se mu nemůže rovnat žádný jiný pozemský režim, dokonce ani ten amatérský Hitlerův, který v té době zaslepil Západu oči. A tu přišla doba, kdy tito lidé dostávali do rukou zbraně – jak by se bývali mohli udržet, jak by byli mohli nechat bolševismus přežít smrtelnou chvíli, nechat jej znovu se upevnit s jeho krutým útlakem? Ne, bylo přirozené, že napodobili metody samotného bolševismu: ten se zahryzl do těla Ruska, oslabeného první světovou válkou, a oni se rozhodli k boji v podobném okamžiku za války druhé.

Vždyť se již za sovětsko-finské války v roce 1939 projevila naše nechuť bojovat. Tuto náladu se pokusil využít B. G. Bažanov, bývalý tajemník politbyra a organizačního byra VKS(b), blízký Stalinův spolupracovník: chtěl obrátit zajaté rudoarmejce pod velením ruských emigrantských důstojníků proti sovětské frontě – nikoli k boji, ale k přesvědčování. Pokus byl zmařen náhlou kapitulací Finska.

Když začala sovětsko-německá válka – 10 let po zhoubné kolektivizaci, 8 let po velkém ukrajinském moru (šest miliónů mrtvých! a sousední Evropa si jich ani nevšimla), 4 roky po ďábelském běsnění NKVD, rok po galejnických zákonech o výrobě, a to všechno za existence táborů s 15 milióny vězňů, kdy si všechno starší obyvatelstvo ještě jasně pamatovalo život před revolucí – bylo přirozeným hnutím lidu nadechnout se a osvobodit, přirozeným citem byl odpor k vlastní vládě. Takže to nebylo žádné „náhlé přepadení“ nebo „početní převaha letectva a tanků“ (mimořádně početní převaha byla na straně Rudé armády), které tak lehce zatahovaly smyčky katastrofálních obklíčení, rozbíjely celé fronty a hnaly armády zpět s takovou prudkostí a tak hluboko, jak to Rusko nepoznalo za celých 1000 let a jak to nepoznala snad nikdy žádná země v žádné válce. Bylo to náhlé selhání bídácké vlády, od níž se poddaní odvrátili jako od oběšence. Okresní a městské výbory mizely rychlostí blesku. Stalin ztratil dech. V roce 1941 mohl tento otřes vše ukončit (v prosinci 1941 bylo už ze 150 miliónů sovětských obyvatel 60 miliónů mimo Stalinovu moc). To nebylo samo sebou, že Stalin ve svém rozkazu (0019, 16. 7. 1941) nařikal: „Na všech (!) frontách existují četné (!) živly, které dokonce utíkají vstříc nepříteli (!) a při prvním kontaktu s ním odhazují zbraně.“ (V Bělostockém obklíčení, na začátku července 1941, bylo ze 34 tisíc zajatců 20 tisíc přeběhlíků!) Situace připadala Stalinovi natolik zoufalá, že v říjnu 1941 telegraficky navrhoval Churchillovi poslat na sovětské území výsadek 25-30 britských divizí – který komuniste si kdy více zoufal?! Takhle vypadala v té době nálada: 22. srpna 1941 major Kononov, velitel 436. střeleckého pluku otevřeně prohlásil ke své jednotce, že přechází k Němcům, aby se připojil k Osvobozené armádě s cílem svrhnout Stalina – a vyzval vojáky, aby šli s ním. Nejenže se nesetkal s odporem, ale celý pluk šel za ním! Již za tři dny vytvořil Kononov na druhé straně dobrovolný kozácký pluk (byl donský kozák). Když přijel do zajateckého tábora u Mogileva, aby verboval dobrovolníky, 4 000 z tamějších 5 000 zajatců okamžitě projevilo ochotu jít k němu. On je ale vzít nemohl. V táboře u Tilsitu téhož roku polovina sovětských válečných zajatců – 12 tisíc mužů – podepsala prohlášení, že přišel čas, kdy je třeba přeměnit válku ve válku občanskou. Nezapomínáme ani na všelidové hnutí a na Lokť Brjanský: zde byla vytvořena ruská autonomní samospráva ještě před příchodem Němců a nezávisle na nich, byla to stabilizovaná kvetoucí oblast s osmi okresy, s více než miliónem obyvatel.

Požadavky Lokťanů byly naprosto jasné: ruská národní vláda, ruská samospráva ve všech obsazených územích, deklarace o nezávislosti Ruska v hranicích z roku 1938 a vytvoření osvobozené armády pod ruským velením. Skupina leningradské mládeže – přes 1 000 osob (student Rutčenko) se vydala do lesů u-Gatčiny, aby vyčkala příchodu Němců a bojovala proti stalinskému režimu. (Ale Němci je poslali do svého zázemí – jako řidiče a kuchyňky.) Donské vesnice vítaly Němce chlebem a solí. Obyvatelé SSSR si před rokem 1941 přirozeně představovali, že příchod zahraniční armády – znamená svržení

⁶⁸² Lenin, V. L., Spisy, sv. 23, SNPL Praha 1957.

komunistického režimu, jiný smysl taková akce mít nemohla. Čekalo se na politický program, program osvobození od bolševismu.

Cožpak se u nás – hlušinou sovětské propagandy, vrstvou hitlerovské armády – dalo tak lehce prohlédnout, že západní spojenci nešli do této války za svobodu vůbec, že do ní šli jen za svou, západoevropskou, svobodu, jenom proti nacismu, aby co nejméně využili Sovětské armády, a dost? Copak nebylo přirozenější, abychom věřili, že naši spojenci jsou věrní samotnému principu svobody – že nás nenechají pod horší tyranii? Právě tyto spojenci, za něž jsme umírali za 1. světové války, naši poraženou armádu již tenkrát rychle opustili a rychle se vrátili k vlastním záležitostem. Zkušenosti jsou však příliš kruté, než aby je srdce pochopilo.

Správně jsme se naučili nevěřit sovětské propagandě v ničem, a tak jsme přirozeně nevěřili bajkám, v nichž se líčilo, jak nacisté chtějí učinit z Ruska kolonii a z nás německé otroky. Nemohli jsme předpokládat, že se taková hloupost může zrodit ve 20. století, nemohli jsme tomu uvěřit, dokud jsme to reálně nezakusili sami na sobě. Ještě v roce 1942 ruská jednotka v Osintorfu přilákala více dobrovolníků, než mohla přijmout, ve Smolenské oblasti a v Bělorusku se vytvořila dobrovolná stotisícová „lidová milice“, jíž se vesničtí obyvatelé chtěli sami chránit před partyzány (Němci se polekali a zakázali ji). Dokonce ještě na jaře 1943 se generál Vlasov při svých dvou propagandistických cestách do Smolenska a Pskova setkával s všeobecným nadšením. Ještě tenkrát obyvatelstvo čekalo: kdypak vznikne naše nezávislá vláda a nezávislá armáda? Mám svědectví z Požerevického okresu Pskovské oblasti, kde rolnické obyvatelstvo pohostinně přijímalo tamější vlasovovskou jednotku – která neloupila, nevlámovala, nosila starou ruskou uniformu, pomáhala při žních. Přijímali ji jako ruskou nekolchozní moc. Dobrovolníci-civilisté se hlásili do jednotky (tak jako v Lokti do jednotky Voskobojskova). To stojí za zamyšlení – pročpak? Vždyť to nebylo v zajateckém táboře! A Němci zakazovali vlasovcům přijímat další vojáky (ať jdou k policii). Ještě v březnu 1943 se v táboře válečných zajatců u Charkova předčítaly letáky o vlasovovském hnutí (domnělém) a 730 důstojníků podepsalo žádost o vstup do ruské osvobozené armády. A to měli za sebou zkušenost z plných dvou let války, mnozí z nich byli hrdiny stalingradské bitvy, byli mezi nimi velitelé divizí, plukovní komisaři! Přitom v táboře nebyl hlad, k podpisu je nevedlo hladové zoufalství. Pro německou tupost je však charakteristické, že ze 730 přihlášených 722 nebylo do konce války z tábora osvobozeno a nebylo použito v akci. Dokonce i v roce 1943 se za ustupující německou armádou táhly houfy desítek tisíc uprchlíků ze sovětských území – jen aby nezůstali pod vládou komunismu.

Troufám si říci: náš národ by za nic nestál, byl by národem beznadějných lokajů, kdyby si byl za této války nedovolil aspoň zdálky pohrozit stalinské vládě puškou, kdyby si dal ujít možnost poslat drahého tatíčka někam a pozvednout proti němu ruku. Němci měli generálské spiknutí – a co my? Naše generálské špičky byly (a jsou dodnes) ubohé, rozložené stranickou ideologií a zjištěností, nezachovaly si národního ducha, jak tomu obvykle v jiných zemích bývá. A jen ti dole – vojáci, mužici, kozáci pozvedli ruku a udeřili. Byli to výhradně ti dole – účast bývalé šlechty z emigrace nebo bývalých bohatých vrstev či inteligence byla mizivě malá. Kdyby toto hnutí bývalo dostalo svobodný průchod, v tom duchu, jak se začalo vyvíjet od prvních dnů války, bylo by se stalo jakousi novou pugačovštinou: svou šíří a úrovní zúčastněných vrstev, podporou obyvatel, účastí kozáků, svým zaměřením – vypořádat si to s velmožnými lotry – svou živelností i slabostí vedení. Rozhodně bylo toto hnutí mnohem více lidové, prostě lidové, ve srovnání s celým tím intelektuálním „osvobozeným hnutím“ od počátku 20. století až po únor 1917 s jeho domněle lidovými cíli a říjnovými plody. Nebylo mu však souzeno se rozvinout, nýbrž hanebně zahynout s vypáleným znamením zrady naší svaté vlasti!

Ztratili jsme chuť vysvětlovat události sociálně. U nás je to jednou tak, jednou onak, jak se to zrovna hodí. A co pakt o přátelství s Ribbentropem a Hitlerem? A co molotovovské a vorošilovské vytahování před válkou? A pak – ta ohromující neschopnost, nepřipravenost, neznalost (a zbabělý útěk vlády z Moskvy), tu i onde půl miliónu vojáků, zanechávaných v kleštích obklíčení – to není vlastizrada? Neměla snad větší následky? Pročpak tyhle zrádce chováme ve vatičce, v bytech na ulici Granovského?

Ach, dlouhá, dlouhá, dlouhá by byla ta lavice, na níž by usedli všichni vražedníci a všichni zrádci našeho lidu, kdybychom je tam posadili od těch nej... až po ty nej...

Na nepříjemné otázky se u nás neodpovídá. Mlčí se. Místo toho na nás volají:

„Ale co zásada? Co samotné základy! Má snad ruský člověk právo opřít se o rámě německého imperialismu, aby dosáhl svých politických cílů, i kdyby se domníval, že jsou správné? A navíc v okamžiku nelítostného boje?“

To je opravdu klíčová otázka: můžeš pro cíle, které považuješ za vznešené, můžeš pro takové cíle využít podpory německého imperialismu, který je s Ruskem ve válce?

Všichni dnes jednomyslně volají: Ne! Ne! Ne!

Ale kde se tedy vzal německý zaplombovaný vagón ze Švýcarska do Švédska a se zastávkou (jak jsme se nyní dozvěděli) v Berlíně? Veškerý tisk od menševiků až po kadety také volal: ne, ne! Ale bolševici jim vysvětlili, že to je možné a že je úplně směšné jim to vytýkat. A nebyl to jen ten jeden vagón. Kolikpak vagónů vyvezli bolševici z Ruska v létě 1918 – tu s potravinami, tu se zlatem – a všechno Wilhelmovi do chřtánu! Proměnit válku ve válku občanskou – s tím přišel Lenin dříve než vlasovci.

„Ale cíle! Jaké byly cíle!“

No jaké? A kde jsou – ty cíle?

„No ale to byl Wilhelm! Císař! Pouhý císař! To přece nebyl Hitler! A copak v Rusku byla vláda? Prozatímní...“

Ostatně v bojovém zápalu jsme kdysi ani o německém císaři nepsali jinak než „krutý“ a „krvežíznivý“, o císařských vojácích jsme bez cavyků prohlašovali, že rozbíjejí nemluvnatům hlavičky o kámen. No, dejme tomu, císař. Ale ta prozatímní vláda přece jen – ČK neměla, do týlu nestřílela, do tábora nezavírala, do kolchozů nehonila, na zvracení z ní nebylo. Prozatímní – to bylo něco jiného než stalinská.

Úměra přímá.

Ne že by někoho zabolelo u srdce, že písmena katorgy vymírají, prostě končila válka, už nebylo třeba tolik strašit, noví policajti se objevit nemohli, chyběly pracovní síly – a na katorze zbytečně vymíraly. A už kolem roku 1945 přestaly být baráky katoržníků vězeňskými celami, dveře zůstaly přes den otevřeny, paraši vynesli, na ošetřovnu už měli katoržníci právo jít po vlastních a do jídelny je honili poklusem – pro osvěžení. A odvolali galerku, která katorgu vyžírала, služby vykonávali teď sami katoržníci. Pak jim dovolili i dopisy dvakrát do roka.

V letech 1946-1947 se hranice mezi katorgou a táborem začaly dost stírat: politicky nevybíravě inženýrské načalstvo honilo výrobní plán a začalo (na Vorkutě rozhodně) převádět dobré odborníky do normálních táborových středisek, kde jim už z katorgy nezbylo nic než čísla. A pomocný dělnický dobyteček hnali ze středisek NPT na pracoviště katorgy.

A tak by byli nemoudří hospodářští pracovníci zpackali velikou stalinskou myšlenku o vzkříšení katorgy – kdyby v roce 1948 ve Stalinovi neuzrála nová myšlenka – úplně rozdělit tuzemce GULagu, oddělit sociálně blízké, galerku a lehké kriminální od sociálně beznadějně osmapadesátky.

To vše bylo částí plánu ještě velkolepějšího, plánu Upevnění týlu (z názvu je patrné, že se Stalin připravoval k blízké válce). Byly vytvořeny ZVLÁŠTNÍ TÁBORY⁶⁸³ s vlastním řádem – o trochu měkčím, než měla raná katorga, ale tvrdším než v normálních táborech.

Tyto tábory dostávaly jakési poeticko-fantastické názvy. Vznikl Gorlag (Gornyj lager, horský tábor v Norilsku), Berlag (Beregovoj lager, Pobřežní tábor) na Kolymě, Minlag (Minerální) na Intě, Rečlag na Pečore, Dubrovlag v Potmě, Ozerlag v Tajšetu, Stěplag, Pesčanlag a Luglag v Kazachstánu, Kamyšlag v Kemerovské oblasti.

V táborech NPT se šířily pochmurné pověsti, že osmapadesátku budou posílat do zvláštních vyhlazovacích táborů. (Ani vykonavatelům, ani obětem pochopitelně nepřišlo na mysl, že by k tomu bylo třeba nějakého zvláštního, nového rozsudku.)

Ve studijně rozmísťovacích⁶⁸⁴ a v operativních čekistických odděleních začala pilná práce. Psaly se tajné seznamy, které se kamsi vozily ke schválení. Pak přijížděly dlouhé červené vlaky, přicházely roty svěží eskorty s rudými nárameníky, s automaty, psy a kladivy a nepřítel lidu, vyvolávání podle seznamu, museli neodvolatelně a bez milosti z ohřátých baráků do dalekého transportu.

Ale osmapadesátku nevolali celou. Teprve později to vězňové porovnali podle svých známých a pochopili, že s lehkými kriminálními na ostrovech NPT zůstávala čistá 58-10, tedy obyčejná protisovětská agitace, ta sólová, k nikomu se neobracející, s nikým nespojená, do sebe obrácená. Třebaže je nemožné si takové agitátory představit, byly jich nicméně milióny. Byly pečlivě zaregistrovány a ponechány na starých gulagovských ostrovech. Pokud byli agitátoři dva nebo tři, pokud měli sebemenší sklon jeden druhého vyslechnout, hovořit jeden po druhém nebo najednou – dostali přívažek 58-11, bod o

⁶⁸³ Srovnej rok 1921 – zvláštní tábory (osobogo naznačenija).

⁶⁸⁴ URČ – Učebno-raspredelitel'naja část.

„skupině“. Ti teď jakožto zárodky protisovětských organizací jeli do zvláštních táborů. Pochopitelně, že tam jeli vlastizrádci (58-1-a a 1-b), buržoazní nacionalisté a separatisté (58-2), agenti světové buržoazie (58-4), špióni (58-6), diverzanti (58-7), teroristé (58-8), škůdci (58-9) a ekonomičtí sabotéři (58-14). Krásně tam zapadali i němečtí váleční zajatci (Minlag) a Japonci (Ozerlag), které hodlali držet v táborech i po roce 1948.

V táborech NPT zato zůstali ti, co neinformovali orgány (58-12) a pomahači nepříteli (58-3). Přitom vězňové kategorie, kteří seděli právě pro napomáhání nepříteli, jeli teď společně s ostatními do zvláštních táborů.

Rozdělení mělo ještě hlubší smysl, než jak jsme jej zatím ukázali. Z jakýchsi dosud nepochopených důvodů v NPT zůstávaly zrádkyně s pětadvacítkou (Unžlag), někde zase zůstala celá táborová střediska, samá osmapadesátka, včetně vlasovců a policajtů. Nebyly to zvláštní tábory, vězňové neměli čísla, ale režim byl tvrdý (například Krasnaja Glinka na Volze u Samary, tábor Tuim v Širinském okrese v Chakassiji, jihosachalinský tábor). Byl to krutý režim, život tu nebyl snazší než ve zvláštních táborech.

Když už bylo jednou veliké rozdělení Archipelagu provedeno, nesmělo dojít k novému smísení. Proto bylo od roku 1949 stanoveno, že každý tuzemec, právě dodaný zvenku, dostane k rozsudku ještě usnesení (oblastní GB a prokuratury), které se zařadí do vězeňských spisů: v jakých táborech se to kůzlátko bude nastálo chovat.

Tak jako zrno, jež zaniká, aby dalo vzklíčit rostlině, vzrostlo zrno stalinské kategorie ve zvláštní tábory.

Rudé transporty vezly nový kontingent po úhlopříčkách vlasti i Souostroví.

A na Intě na to vyžrali, prostě to stádo zahnal z jedné brány do druhé.

Čechov si stěžoval, že nám chybí „právní definice – co je to kategorie a proč má existovat.“

To ale bylo v osvěcenském 19. století! V polovině kamenného 20. století jsme ani nepotřebovali něčemu rozumět a něco definovat. Tatíček rozhodl, že to tak bude – a to je ct-í:í definice.

A my chápavě přikyvujeme.

2 REVOLUČNÍ VÁNEK

Na počátku svého věznění, deprimován nedohlednou délkou trestu a zdrcen prvním poznáním světa Souostroví, bych nebyl nikdy věřil, že zpolehoučka se moje duše narovná. Že po letech, stoupaje, aniž jsem si to uvědomoval, na neviditelný vrchol Souostroví jako na havajskou Mauna-Loa, se shora docela klidně podívám do souostrovních dálek, že dokonce i nevěrné moře mě bude lákat svými pablesky.

V půli trestu jsem byl na zlatém ostrůvku, kde vězňové dostávali najíst i napít, kde bylo teplo a čisto. Výměnou za to se nežádalo mnoho. Dvanáct hodin sedět u psacího stolu a podlézat šéfům.

A já najednou ztratil chuť se těchto výhod držet!... Začal jsem už cítit nový smysl vězeňského života. Dívaje se dozadu, shledával jsem nyní rady úkoláře z tábora Krasnaja Presňa ubohými – „za žádnou cenu se nedostat na společné práce“. Cena, kterou jsme platili, se mi najednou zdála neúměrná tomu, co jsme získali.

Vězení ve mně uvolnilo schopnost psát, této vášni jsem nyní věnoval veškerý čas, erární práci jsem drze přestával předstírat. Najednou pro mě bylo důležitější než máslo a cukr narovnat se.

A tak nás několik „narovnali“ – do transportu do Zvláštního tábora.

Vezli nás tam dlouho – tři měsíce (v 19. století by se to stihlo rychleji). Vezli nás tak dlouho, že se ta cesta stala jakýmsi životním obdobím, myslím, že během té cesty se změnila i moje povaha i názory.

Naše cesta byla nějak svěží, veselá, mnohovýznamová. Do tváří se nám dobýval čerstvý, sílicí vánek – kategorie a svobody. Ze všech stran přibývalo lidí a případů, které nás přesvědčovaly, že pravdu máme my! My! My! A ne naši soudci a žalávníci.

Znamé Butyrky nás uvítaly srdcervoucím ženským křikem, ozývající se z okna, asi ze samoty: „Pomoc! Pomozte! Vražda! Vražda!“ A výkřik se udušil v dozorcových dlaních.

Na butyrském „nádraží“ nás smíchali s nováčky, zatčenými v roce 1949. Všichni měli tresty prostě nehorázně, nikoli desítky, ale člunky. Když museli při četných apelech odpovídat na otázku, kdy jim vyprší trest, znělo to jako výsměch: „Říjen tisíc devět set sedmdesát čtyři!“, „Únor tisíc devět set sedmdesát pět!“

Tolik si odsedět – to snad ani není možné. To aby člověk sháněl štípačky na ostnatý drát.

Ty pětadvacetileté tresty samy o sobě vytvářely ve světě vězňů novou kvalitu. Stát nám napařil, co se jen dalo. Teď měli slovo trestanci – slovo svobodné, už ničím neomezené, neohrožené, právě to slovo, co nám po celý život chybělo a co jsme tolik potřebovali k porozumění a jednotě.

Už jsme seděli ve stolypinu, když jsme z reproduktoru na Kazaňském nádraží uslyšeli o začátku korejské války.

Severokorejci hned první den dopoledne prorazili pevnou obrannou linii jižních Korejců a ujist'ovali, že byli přepadeni. Nejposlednější přiblblý frontovik musel pochopit, že zaútočil ten, co první den postoupil.

Tato korejská válka nás také vzrušila. Bouřliváci, toužili jsme po smršti! Vždyť bez bouře, vždyť bez bouře, vždyť bez bouře jsme byli odsouzeni k pomalému umírání.

Za Rjazaní se rudý východ slunce s takovou silou dral slepými okénky vězeňského vagónu, že mladý strážný na chodbě, proti naší mříži, mhouřil oči. Strážný byl stejný jako ostatní: do kupé nás nacpal patnáct, živil nás slanečky, ale vodu nám, to je pravda, nosil, za potřebou nás pouštěl ráno i večer, neměli bychom bývali proč se s ním přít, kdyby ten mládeneček byl neopatrně neprohodil, jen tak, docela bez vzteku, že jsme nepřátelé lidu.

A teď to začalo! Z našeho i sousedního kupé mu začali nadávat:

„My že jsme nepřátelé lidu? A proč v kolchozech není co žrát?“

„Hele, ty seš vesnickej, vypadáš na to, určitě zůstaneš na vojně jako hlídací pes, nevrátíš, se orat, co?“

„Když jsme nepřátelé, tak proč přemalováváte antony! Měli byste nás vozit otevřeně!“

„Ty, synku! Mně se dva takoví jako ty nevrátili z války, a ty – že jsem nepřítel, jo?“

Nic podobného už dávno a dávno nepřeletělo přes naše mříže! Vykřikovali jsme ty nejobyčejnější věci, příliš zjevné, než aby je mohl vyvrátit.

K mládenečkovi, vyvedenému z míry, přišel seržant, délesloužící, ale do karceru nikoho nevytáhl, nezačal sepisovat jména, pokoušel se svému vojákovu pomoci z toho vyvázat. I v tom jsme viděli příznaky nových časů – ačkoli jaképak „nové“ časy v roce 1950! Byly to spíš příznaky nových vztahů ve vězeňském světě, které vznikaly pod vlivem nových trestů a nových politických táborů.

Náš spor začal nabývat rázu skutečného střetnutí argumentů. Chlapci po nás pokukovali a už si nikoho netroufali nazývat nepřitelem lidu, ani z našeho, ani ze sousedního kupé. Pokoušeli se nám povídat něco z novin, z politického školení – ale spíše sluch než rozum jim napovídal, že ty fráze znějí falešně.

„Koukněte, kluci! Koukněte z okna!“ podali si je od nás. „Kam jste to s Ruskem dopracovali!“

A za okny se táhla taková rozedraná, zanedbaná, ožebračená země, pokrytá shnilou slámou (byla to ruzajevská trať, kudy cizinci nejezdí), že kdyby ji byl býval Batyj spatřil takhle pokálenou – ani by ji nebyl dobýval.

Na tichém nádraží Torbėjevo prošel po peronu mužik v lapcích. Stará selka se zastavila naproti našemu oknu a přes okenní i vnitřní mříž se na nás dlouho nehnutě dívala – byli jsme těsně namačkáni nahoře. Dívala se na nás tím odvěkým pohledem, jakým se na „nešťastníčky“ vždycky díval náš lid. Po tvářích jí tekly řídké slzy. Tak stála, celá zkroucená, a dívala se, jako by mezi námi ležel její syn. „Koukat není dovoleno, matko,“ řekl jí strážný skoro vlídně. Ani brvou nehnula. A vedle ní stála holčička, asi desítiletá, s bílými mašličkami v copáncích. Ta se dívala velmi přísně, skoro tragicky, očička nedětsky otevřená dokořán, ani nemrkala. Dívala se tak, že si nás, myslím, zapamatovala navěky. Vlak se měkce rozjel – stařena zvedla černé prsty a zaníceně a pomalu nás pokřižovala.

A na jiném nádraží jakási holčina v puntíkatých šatech, velice výbojná a nebojácná, přistoupila těsně k našemu oknu a hbitě se začala vyptávat, jaký máme paragraf a jaké tresty. „Jdi pryč!“ zasyčel na ni strážný, který chodil po peronu. „A co mi uděláš! Jsem taky taková! Tu máš, dej klukům balíček cigaret!“ A vytáhla cigarety z kabelky. (Už jsme pochopili, že to je holka, co si to odseděla. Kolik jich, co chodí venku, prošlo školou Souostroví!) „Jdi pryč! zatкну tě!“ vyskočil z vagónu zástupce velitele stráže. Podívala se pohrdavě na jeho délesloužící čelo. „Jdi na...“ Povzbudila nás: „... se na ně, kluci!“ A hrdě se vzdálila.

Tak takhle jsme jeli, a nemyslím, že by se byla eskorta cítila jako stráž lidu. Jeli jsme a stále více jsme pláli ve své pravdě, že celé Rusko je s námi a že nastává čas, s tímhle podnikem skoncovat! Skoncovat!

V Kujbyševské tranzitce, kde jsme tvrdli přes měsíc, jsme také zažili zázraky. Z oken sousední cely se najednou ozvaly hysterické, ječivé výkřiky galerky (i to jejich ječení je takové protivné, vřískavé): „Pomoc! Zachraňte nás! Fašisté nás bijí! Fašisté!“

To jsou ale divy! „Fašisté“ bijí galerku? Dříve tomu bylo vždycky naopak.

Ale krátce nato se cely promíchaly a tak jsme se dozvěděli: zatím se ještě zázraky nedějí. Je to teprve první vlašťovka. Pavel Boroňuk – hrud' jako mlýnské kolo, ruce jako polena, vždycky připravené ke stisku ruky nebo k ráně, je celý černý, má orlí nos a vypadá spíš jako Gruzín než jako Ukrajinec. Je důstojník, byl na frontě, s protiletdeckým kulometem vyhrál souboj se třemi messerschmidty, byl navržen na hrdinu, zvláštní oddělení návrh zamítlo. Poslali ho do trestní jednotky, vrátil se s vyznamenáním. Teď má desítku, z hlediska nových časů je to dětský trest.

Galerku prokoukl za dobu, co jel z novograd-volyňské věznice, a už se s ní popral. Tady v sousední cele seděl na horní palandě a klidně hrál šachy. V cele byla samá osmapadesátka, ale správa sem přihrála dva kriminální. Fiksatyj nonšalantně kouřil Běloros, šel si vyklidit zákonné místo na palandě u okna a žertovně prohodil: „To sem moh' vědět, zase mě posadili k banditům!“ Naivní Velijev, který galerku ještě pořádně neviděl, ho chtěl potěšit: „Ale ne, to je osmapadesátka. A ty?“ „A já jsem defraudant, vzdělanče!“ Kriminální vyhnali dva vězně, hodili své pytle na zákonná místa a vykročili po cele, aby prohlédli cizí pytle a vybrali si oběti. A co osmapadesátka? Ne, ještě nebyla nová, ještě se nebránila. Šedesát mužů pokorně čekalo, až k nim přijdou a oberou je. V té drzosti galerky je jakási fascinující síla, nepřipouští, že by se mohla setkat s odporem. (A také mohou počítat s tím, že dozorcí jsou vždycky na jejich straně.) Boroňuk se tvářil, že dál hýbe figurkami, ale už hrozivě koulel očima a uvažoval, jak se bude rvát. Když se jeden kriminální zastavil proti němu, kopl ho prudce botou do držky, skočil dolů, chytil pevný dřevěný příklop paraši a druhého kriminálního omráčil tím příklopem. Tak je začal jednoho i druhého bít tím příklopem, dokud se nerozpadl – a to měl křížovou kostru z tvrdého dřeva. Kriminální začali fňukat, ale nedá se jim upřít, že v jejich ječení byl i kus humoru, neušla jim směšná stránka věci: „Co děláš? Biješ mě křížem!“ „A máš rozum, co to děláš?“ Ale Boroňuk věděl, co jsou zač, a bil je dál. Proto jeden z nich utíkal k oknu a křičel: „Pomoc! Fašisté nás mlátí!“

Kriminální mu to hned tak nezapomněli, několikrát pak Boroňukovi hrozili: „Seš cejtít krchovem! Pojedeme spolu!“ Ale už si nezačínali.

A naše cela se brzy nato utkala s kurvami. Byli jsme na procházce, při níž se šlo i na záchod. Dozorkyně poslala kurvu, aby vyhnala naše ze záchodu, ten je hnal, ale jeho povýšenost (ve vztahu k politickým!) rozhorčila mladičkého, nervozního, právě odsouzeného Volod'u Geršuni. Začal kurvu napomínat, ten srazil mládenečka jednou ranou. Dříve by to byla osmapadesátka spolkla, teď však Maxim – Ázerbájdžánc (který zabil svého předsedu kolchozu) hodil po kurvě kamenem, Boroňuk mu vrazil jednu do zubů, ten zase vzal Boroňuka nožem (pomocníci dozorců u nás mají nůž, není divu) a utekl pod ochranu bachařů. Boroňuk se hnal za ním. Vtom nás všechny rychle zahnali do cely, přišli vězeňští důstojníci, zjišťovali, kdo začal, a strašili novými tresty za banditismus (vnitřáky vždycky bolí srdce pro milované kurvy). Boroňuk zrudl a sám se přihlásil: „Ty neřády jsem bil já a budu je bít, dokud budu živ!“ Vězeňský kmotr nás upozornil, že my, kontrarevolucionáři se nemáme čím chlubit a uděláme lépe, když budeme držet jazyk za zuby. Vtom vyskočil Volod'a Geršuni, ještě skoro dítě, zavřeli ho v prvním ročníku vysoké školy. Byl to vlastní synovec toho Geršuni, co velel bojové skupině eserů. „Neodvažujte se nám říkat kontrarevolucionáři!“ křičel na kmotra jako kohoutek. „To už je pryč. Teď jsme zase re-vo-lu-cio-náři! Jenomže proti sovětské vládě!“

Ach, to je ale zábava! Tak jsme se dočkali! A vězeňský kmotr se jen mračí, durdí, ale všechno spolkne. Nikdo nejde do karceru, důstojníci-žalárnici odcházejí s prázdnou. Jak je vidět, takhle se dá ve vězení žít! Prát se? Odmlouvat? Říkat nahlas, co si myslíš? Kolik let jsme tedy trpěli nesmyslně? Je snadné bít toho, kdo pláče! Plakali jsme, a tak nás bili.

A teď v těch nových, legendárních táborech, kam nás vezou, kde se nosí čísla, jako u nacistů, ale kde konečně budou samí političtí, zbaveni kriminálního hnusu – třeba právě tam začne nový život? Volod'a Geršuni, černoooký, se slonově bledou zašpičatělou tváří, říká s nadějí v hlase: „Až přijedem do tábora, uvidíme, s kým jít.“ Legrační kluk! Vážně si myslí, že tam teď zastihne živé stranické šarvátky, diskuse, rozmanité programy, ilegální schůzky? „S kým jít!“ Jako kdyby nám byli ponechali takovou volbu! Jako kdyby za nás nebyli rozhodli plánovači směrných čísel zatýkání pro jednotlivé republiky a autoři seznamů transportů.

V naší dlouhatánské cele – je to bývalá stáj, kde jsou místo dvou řad jeslí dva pásy patrových paland, v průchodu sloupky z křivých kmenů podpírají staříčkou střechu, aby se nezřítily, okénka v dlouhé stěně jsou také typicky stájová, jen aby se seno nevysypalo. Na všech oknech jsou náhubky. – V téhle cele je asi sto dvacet lidí, kdo všechno tu není! Přes polovinu tvoří vězňové z Pobaltí, lidé bez vzdělání, obyčejní

sedláci: v Pobaltí probíhá druhá čistka, zavírají a posílají do vyhnanství všechny, co nechtějí dobrovolně do kolchozu nebo jsou podezřelí, že by nešli. Pak hodně západních Ukrajinců z Organizace ukrajinských nacionalistů a těch, co někoho z nich nechali přespat nebo někomu dali jednou najíst. Pak z Ruské sovětské federativní – méně nováčků, víc recidivistů. No a pochopitelně pár cizinců.

Všechny nás vezou do stejných táborů (od úkoláře jsme se dozvěděli, že do Stepního tábora). Pozoruj ty, s nimiž mě svedl osud, a snažím se jim porozumět.

Zvláště mi leží na srdci Estonci a Litevci. Přestože s nimi sedím a jsem ve stejném postavení, tolik se před nimi stydím, jako bych je byl zavřel já. Nezkažení, pracovití, dodržují slovo, zdvořilí – za co je vtáhla k semletí ta prokletá mlýnská kola? Nikomu nepřekáželi, žili tiše, spokojeně a mravněji než my – a teď se provinili tím, že my chceme jíst, provinili se tím, že žijí vedle nás a oddělují nás od moře.

„Je hanba být Rusem!“ zvolal Gercen, když jsme rdousili Polsko. Je mi dvojnásob hanba teď před těmi nevybojnými, bezbrannými národy.

K Lotyšům mám vztah složitý. Jakoby to byl zlý osud. Vždyť sami zaseli ta semena.

A co Ukrajinci? Už dávno neříkáme „ukrajínští nacionalisté“, říkáme jenom „benderovci“, a to slovo se u nás stalo do té míry nadávkou, že nikoho ani nenapadne zamyslet se nad podstatou. (Říkáme také „bandité“, podle pravidla u nás běžného, že všichni na světě, co zabíjejí na naší straně, jsou „partyzáni“ a ti, co zabíjejí nás, jsou „bandité“, počínaje tambovskými rolníky v roce 1921.)

A podstata je v tom, že jsme sice kdysi, za Kyjevské Rusi, tvořili jednotný národ, ale ten byl roztrzen, po staletí se naše životy, zvyky a jazyky vyvíjely jinak a všelijak. Tak zvané „sjednocení“ bylo velmi těžkým, i když snad upřímným pokusem vrátit se k dřívějšímu bratrství. Ale od té doby uplynula tři staletí, a s těmi jsme špatně naložili. V Rusku neexistovali politici, kteří by se byli zamysleli, jak opravdu sblížit Ukrajince a Rusy, jak zahojit jizvu mezi nimi. (A kdyby takové jizvy nebylo, nevznikaly by na jaře 1917 ukrajinské výbory a pak Rada.)

Před příchodem k moci bolševici řešili otázku bez obtíží. V Pravdě ze 7. června 1917 Lenin psal: „Považujeme Ukrajinu a jiné neruské oblasti za oblasti, které si ruský car a kapitalisté přivlastnili anexí.“ Napsal to v době, kdy už Ústřední rada existovala. A 2. listopadu 1917 byla schválena Deklarace práv národů Ruska – to přece nebylo jen pro legraci? Nebyl to přece podvod, když prohlásili, že národy Ruska mají právo na sebeurčení, včetně oddělení? O půl roku později sovětská vláda prosila wilhelmovské Německo, aby pomohlo sovětskému Rusku uzavřít mír a stanovit přesné hranice s Ukrajinou – a 14. června 1918 Lenin s hejtmanem Skoropadským takový mír podepsal. Tím ukázal, že se zcela smířil s oddělením Ukrajiny od Ruska, i když přitom Ukrajina bude monarchii!

Ale divná věc! Sotva Dohoda porazila Němce (což přece nemohlo ovlivnit zásady našeho vztahu k Ukrajině!), padl i hejtman, my jsme měli o něco více sil než Petljura (to je ještě jedna nadávka – „petljurovci“). Přitom to byli obyvatelé ukrajinských měst a vesnic, kteří si chtěli zařít život bez nás – a tak jsme hned překročili hranice, které jsme sami uznali, a vnutili jsme pokrevným bratřím svou nadvládu. Je pravda, že jsme pak ještě 15-20 let usilovně a dokonce naléhavě laškovali s ukrajinskou mluvou a přesvědčovali jsme bratry, že jsou naprosto nezávislí a mohou se kdykoli oddělit. Ale jakmile to chtěli koncem války učinit, prohlásili jsme je za „benderovce“, začali jsme je chytat, mučit, popravovat a posílat do táborů. (Ale „benderovci“ stejně jako „petljurovci“ jsou pořád jen Ukrajinci, kteří nechtějí cizí vládu. Když pochopili, že Hitler jim slibovanou svobodu nepřináší, bojovali po celou válku i proti Hitlerovi, ale o tom my mlčíme, je to pro nás stejně nevýhodné jako Varšavské povstání z roku 1944.)

Proč nás tak dráždí ukrajinský nacionalismus, přání našich bratrů mluvit a vychovávat děti a psát vývěsky v mateřtině? Dokonce i Michail Bulgakov (v Bílé gardě) podlehl falešnému citu. Když už jsme nesplynuli beze zbytku, když už se v něčem lišíme (stačí, že to tak cítí oni, menší), je to velká škoda! Ale když už tomu tak je? Když už jsme ztratili čas a nejvíc jsme ho ztratili ve 30. a 40. letech, situace se vyhrotila nejvíc po carovi a ne za cara – proč nás tak dráždí jejich touha oddělit se? Je nám líto oděských pláží? Čerkaského ovoce?

Těžko se mi o tom píše: ukrajinské a ruské mi splývá v krvi, v srdci i v myšlení. Ale dlouhé zkušenosti přátelských styků s Ukrajinci v táborech mi ukázaly, jak je to pro ně bolavé. Naše generace se nevyhne nutnosti zaplatit za chyby starších.

Dupnout a zvolat: „To je moje!“ – je ta nejjednodušší cesta. Nekonečně těžší je říci: „Kdo tu chce žít, ať tady žije.“ Ani koncem 20. století nemůžeme žít v tom imaginárním světě, v jakém přišel o krk náš poslední, nepřilíš chytrý vládce. Kupodivu se předpovědi Pokrokového učení, že nacionalismus zaniká, nesplnily. Ve věku atomu a kybernetiky z jakéhosi důvodu rozkvetl. A ať se nám to líbí nebo nelíbí, přišel

čas proplácení všech směnek o sebeurčení, o nezávislosti. Musíme je splatit sami a nečekat, až nás budou pálit na hranici, topit v řekách a utínat nám hlavy. Že jsme národ veliký, musíme dokázat velikostí činů, nikoli územní rozlohou a množstvím podrobených národů. A hloubkou, s níž obděláme půdu, jež nám zbude po odečtení zemí, jež s námi nebudou chtít žít.

S Ukrajinou to bude nesmírně bolestné. Ale musíme vědět, jaké je tu nyní celkové napětí. Když se to neurovnilo za staletí, musíme být moudřejší my. Jsme povinni přenechat řešení jim samotným – federalistům nebo separatistům, kdo koho přesvědčí. Neustoupit je šílené a kruté. A čím měkčí, tolerantnější a přístupnější budeme nyní, tím větší je naděje, že jednota bude obnovena v budoucnosti.

Ať to zkusí, ať tak nějakou dobu žijí. Rychle si uvědomí, že oddělení neřeší všechny problémy.⁶⁸⁵

Nevíme proč, ale dlouho bydlíme v té dlouhé stájové cele a pořád nás do našeho Stěplagu neposílají. A my ani nespěcháme: je nám tu veselo, a tam může být jenom hůř.

Novinky se dozvídáme – každý den dostáváme jakýsi plátek polovičního formátu, mám za úkol ty noviny předčítat pro všechny. A tak předčítám, recituji, tam je co recitovat.

V těch dnech se oslavuje desáté výročí osvobození Estonska, Lotyšska a Litvy. Někdo umí rusky a překládá pro ostatní (dělám pauzy). Ti ječí, doslova ječí na horních i dolních palandách, když slyší, jaká svoboda a rozkvět nastaly v jejich zemích – poprvé v dějinách. Každý z nich (a v celé tranzitce tvoří lidé z Pobaltí asi tak třetinu) nechal za sebou zničený domov a v lepším případě rodinu, často jede rodina jiným transportem také na Sibiř.

Ale nejvzrušeněji sledovala tranzitka pochopitelně zprávy z Koreje. Stalinská blesková válka selhala. Už byli povoláni dobrovolníci OSN. Vnímali jsme Koreu jako Španělsko třetí světové války. (Asi ji Stalin opravdu chápal jako predehru.) Ti vojáci OSN nás zvláště těšili: to je vlajka! Kdo všechno za ní nepůjde? Předobraz budoucnosti všeho lidstva!

Bylo nám tak mizerně, že jsme se nad svou mizérií nemohli povznést. Nemohli jsme uvažovat tak: nechť zhyne, jen ať přežijí všichni ti, co se teď ze svého blahobytu lhostejně dívají na naši zkázu. S tím jsme souhlasit nemohli. Ne, toužili jsme po bouři!

Někdo se podiví: co je to za cynický a zoufalý přístup! „A to jste byli schopni nemyslet na válečné utrpení venku?“ „Ale ti zvenku na nás nemysleli ani v nejmenším!“ „Takže co: vy jste chtěli světovou válku?“ „A když jste těm lidem v roce 1950 dávali tresty do poloviny let sedmdesátých – jaké jiné přání jste jim ponechali? Co jiného si mohli přát, než světovou válku?“

Já sám teď s hrůzou vzpomínám na naše tehdejší zhoubné a falešné naděje. Všeobecná atomová zkáza není pro nikoho východiskem. A nemusí být ani atomová: každý válečný stav slouží jen jako ospravedlnění vnitřní tyranie, posiluje ji. Ale můj příběh by byl zkreslen, kdybych neřekl pravdu – co jsme cítili toho léta.

Jako generace Romaina Rollanda byla v mládí neustále drcena očekáváním války, tak naše vězeňská generace byla zdrcena tím, že válka nebyla – a jen to je úplná pravda o duchu Zvláštních politických táborů. Takhle daleko nás dostali. Světová válka nám mohla přinést buď rychlejší smrt (střílení z věží, otrávený chléb, infikování – jako to dělali Němci), nebo přece jen svobodu. V obou případech by to znamenalo vykoupení mnohem bližší než: konec trestu v roce 1975.

S tím také počítal Pěť a P-v. Pěť a P-v byl v naší cele poslední živý člověk z Evropy. Hned po válce byly všechny cely nacpány těmito Rusy, vracejícími se z Evropy. Ale ti, co tenkrát přijeli, jsou už dávno v táborech nebo v zemi, ostatní se zařekli, nevracejí se, ale kde se vzal tenhle? Dobrovolně se vrátil do vlasti v listopadu 1949, když už se normální lidé nevraceli.

Válka ho zastihla u Charkova, byl učněm, v učilišti, kam byl mobilizován násilím. Stejně násilně odvezli Němci mladé chlapce do Německa. Tam byl jako Ostarbeiter až do konce války, tam se utvářela jeho psychologie: člověk se musí snažit žít lehce a ne se dřít, jak ho nutili od dětství. Na Západě P-v využíval evropskou důvěřivost a blahovlnost pohraničních kontrol. Převážel francouzská auta do Itálie a italská do Francie – a tam je prodával se slevou. Ve Francii ho však vypátrali a zatkli. Napsal tedy na sovětské vyslanectví, že si přeje vrátit se do drahé vlasti. P-v uvažoval takto: francouzské vězení si bude muset odsedět do posledního dne, a mohl by dostat i deset let. V Sovětském svazu dostane za vlastizradu

⁶⁸⁵ Protože v různých oblastech Ukrajiny existuje rozdílný poměr těch, kteří se považují za Rusy, a těch, kteří se považují za Ukrajince, i těch, kdo se nepovažují za nikoho, vznikne mnoho komplikací. Možná, že bude nutné v každé oblasti uskutečnit plebiscit a pak projevit ohledy a poskytnout výhody těm, kteří se budou chtít přestěhovat. Ukrajina ve svých dnešních, sovětských, formálních hranicích není celá skutečné Ukrajinou. Některé oblasti na levém břehu Dněpru nepochybně tíhnou k Rusku.

dvacet pět let – ale už se objevují první vlaštovky třetí světové války. Svaz to nevydrží ani tři roky a tak je výhodnější jít do vězení sovětského. Přátelé z vyslanectví přišli hned a přitiskli Péťu P-va ke svým nadřům. Francouzské úřady ochotně zloděje vydaly.⁶⁸⁶ Na vyslanectví se sešlo asi třicet podobných lidí. Dopravili je komfortně parníkem do Murmanska, pustili do ulic a během čtyřadvaceti hodin je po jednom pochytili.

Ted' nám v cele Péťa nahrazoval západní noviny (podrobně četl Kravčenkův proces), divadlo (bezvadně předváděl západní hudbu) i kino (vyprávěl a imitoval západní filmy).

Jak nám bylo na kujbyševské tranzitce dobře! Cely se občas setkávaly na společném dvoře. Přes náhubky jsme se mohli domlouvat s transporty, procházejícími dvorem. Po cestě na záchod jsme mohli k oknům (zamřížovaným, ale bez náhubku) rodinného baráku, kde seděly ženy a spousta dětí (ty také posílali z Pobaltí nebo západní Ukrajiny do vyhnanství!) A mezi dvěma celami – stájemi – byl otvor, kterému se říkalo „telefon“, tam od rána do večera ležel z každé strany nějaký zájemce a povíдали si.

Všechny ty úlevy nás ještě více povzbuzovaly, pevněji jsme cítili půdu pod nohama. Zdálo se, že půda pod nohama našich strážců začíná pálit. Na procházce po dvoře jsme se dívali vzhůru k vybledlému žhavému červencovému nebi. Vůbec bychom se nebyli podivili ani polekali, kdyby se na nebi objevila letka cizích bombardérů. Život už pro nás neměl žádnou cenu.

Ti, co přijížděli z tranzitky Karabas, vozili pověsti, že tam už se objevují letáky: „Dost jsme trpěli!“ Rozpalovali jsme jeden druhého takovými náladami – a za horké noci v Omsku, když nás – rozpařené, zpocené maso – cpali do antonů, jsme zevnitř volali na dozorce: „Počkejte, hajzlové! Přijde na vás Truman! Hodí vám na hlavu atomovku!“ A dozorcí zbaběle mlčeli. Cítili, že náš odpor roste a my měli pocit, že sílí naše pravda. A po pravdě jsme už toužili tolik, že nám nebylo líto, že shoříme pod jednou bombou zároveň s katany. Byli jsme v tom mezním stavu, kdy není co ztratit.

Kdybychom tohle neřekli, nebylo by plné pravdy o Souostroví padesátých let.

Omské vězení, které poznalo Dostojevského, není nějaká gulagovská tranzitka, narychlo stlučená z prken. Je to strašný žalář z jekatěrinských dob, zvláště děsná jsou sklepení. Člověk by si nevymyslel lepší filmovou dekoraci, než je cela zdejšího sklepa. Čtvercové okénko je jako otvor šikmé studny, která tam nahoře ústí na povrch. Podle třímetrové hloubky tohoto otvoru je vidět, jaké tu jsou zdi. Cela nemá ani strop, klene se tu skála. Jedna stěna je mokrá: prosakuje spodní voda, teče na podlahu. Ráno a večer tu je tma a za prudkého světla venku – příšeří. Krysy tu nejsou, ale člověk má pocit, že je cítí. A přestože je klenba tak nízká, že v některých místech na ni člověk dosáhne, dokázali žalárnici i sem vměstnat patrové palandy, ty dolní jsou kousíček nad zemí, tak u kotníku.

Tento žalář by snad měl potlačit ty mlhavé buřičské předtuchy, které v nás narůstaly v neukázněně Kujbyševské tranzitce. Ale kdež! Večer, kdy svítila asi tak patnáctiwatová žárovka, slaboučká jako svíčka, zpívá holohlavý, špičatý starý Drozdov, církevní starosta oděské katedrály, starou revoluční píseň. Stojí pod hlubokým výklenkem okna a slabým hlasem, s pocitem prchajícího života, zpívá:

Co zrádcovo srdce, co duše tyрана
se podzimní noc začerná.
Černější než noc vstává z oparu rána
věznic vidina strašná.

Zpívá jen pro nás, ale i kdyby sebevíc křičel, nikdo to neuslyší. Když zpívá, pohybuje se mu pod suchou, bronzovou kůží na krku ostrý ohryzek. Zpívá a chvěje se.

Vzpomíná, prožívá několik desetiletí ruského života – a jeho rozechvělost přechází na nás:

Je ticho tam, však věznic není mrtvá,
hej, na strážci pozor si dej!

V takovém vězení a taková píseň!⁶⁸⁷ Všechno tu hraje. Všechno tu hraje s tím, co čeká naši vězeňskou generaci.

A tu se ozývá hlas Ivana Alexejeviče Spasského, jakýsi souhrn hlasů všech hrdinů Dostojevského. Ten hlas přeskakuje, zadýchává se, nikdy není klidný, zdá se, že může kdykoli přejít v pláč, výkřik bolesti. I ten nejprimitivnější románek Breško - Breškovského, jako třeba Rudá madona, zní v podání

⁶⁸⁶ Francouzská statistika prý ukázala, že mezi 1. a 2. světovou válkou byla nejnižší kriminalita mezi ruskými emigranty (ve srovnání s jinými národnostními skupinami). Naopak, po druhé světové válce vykazovala nejvyšší kriminalitu ruská národnostní skupina – sovětská občane, kteří se dostali do Francie.

⁶⁸⁷ Šostakovič by si byl měl poslechnout tu píseň radu dříve, než složil Jedenáctou symfonii. Buď by ji byl vůbec nechal být, nebo by do ní vložil současně smysl – ne ten mrtvý.

tohoto hlasu jako epos o Rolandovi. Je pln víry, utrpení a nenávisti. A ať už je to pravda nebo ryzí výmysl, ale nám utkvívá v paměti jako epos příběh Viktora Voronina, jeho pěší, stopadesátikilometrový pochod k Toledu a obléhání pevnosti Alcazar.

Život samotného Spasského také patří k napínavým románům. Jako mladý chlapec se zúčastnil Ledového pochodu. Bojoval po celou občanskou válku. Emigroval do Itálie. V zahraničí absolvoval ruskou baletní školu, snad u Krasavinové, u jakési ruské hraběnky se naučil jemné truhlářské práci (pak nás v táboře překvapil – udělal si miniaturní nástroje a vyráběl pro velitele takový půvabný lehký nábytek, s něžnými oblouky, že jen otevírali ústa. Ale takový stoleček dělal měsíc.). S baletem hostoval po Evropě. Za španělské války byl kameramanem italských filmových aktualit. Jako major italské armády, s trochu pozměněným jménem – Giovanni Pasci – velel praporu. A v létě 1942 zase přišel k Donu. Tady se jeho prapor dostal do obklíčení, ačkoli Rusové byli vcelku ještě na ústupu. Spasskij by byl bojoval až do konce, ale italští chlapci, kteří prapor tvořili, se dali do pláče, chtěli žít! Major Pasci zaváhal a vyvěsil bílý prapor. Mohl samozřejmě spáchat sebevraždu, ale chtěl se aspoň trochu podívat na sověty. Byl by býval prošel obyčejným zajetím a za čtyři roky by byl v Itálii, ale jeho ruská duše to nevydržela, dal se do řeči s důstojníky, kteří ho zajali. Osudová chyba! Jsi-li ke svému neštěstí Rus – skrývej to jako zlou nemoc, jinak to s tebou špatně dopadne! Nejdřív strávil rok na Lubjance. Pak tři roky v internacionálním táboře v Charkově (Španělé, Italové, Japonci – i takový tábor existoval). A když už si odseděl čtyři roky, napařili mu dalších pětadvacet a ty čtyři mu ani nezapočítali. Jakýchpak dvacet pět! V galejnickém táboře byl odsouzen k blízkému konci.

Omské a pak Pavlodarské vězení nás přijímaly proto, že v těchto městech – jaký to nedostatek! – dosud nebyly specializované tranzitky. V Pavlodaru dokonce – ta ostuda! neměli ani anton, a tak nás od nádraží k vězení hnali přes řadu čtvrtí v kolonách, bez ohledu na zvědavost obyvatel. Tak, jak tomu bylo před revolucí a v prvním desetiletí po ní. Ve čtvrtích, kterými jsme procházeli, ulice ani nebyly vydlážděny, nebyl tu vodovod, přízemní domky tonuly v šedém písku. Vlastní město začínalo u patrové kamenné věznice.

Ve 20. století ta věznice nevzbuzovala hrůzu, spíše pocit klidu. Nenaháněla strach, spíš byla k smíchu. Prostorný, klidný dvůr, sem tam porostlý ubohou travičkou a jaksi vlídně rozdělený plůtkem na procházkové kotce. Okna cel v prvním patře měla řídké mříže, žádné náhubky – člověk si mohl stoupnout na okno a studovat okolí. Přímo dole, mezi stěnou věznice a vnější zdí občas proběhne obrovský pes. Něco ho vyrušilo, táhne za sebou řetěz a hluše párkrát zašteká. Ale také nevypadá jako ze žaláře, neděsí, není to vlčák vycvičený proti lidem. Je nažloutle bílý, chlupatý, spíš takový alík (v Kazachstánu existuje takový druh) a zdá se, že už je pořádně starý. Vypadá jako ti dobráctí dědci, táboroví dozorcí, které převeleli z armády a kteří ani neskrývali, jak je psí hlídací služba tíží.

Dále za zdí je vidět ulice a stánek s pivem. A všichni, co tam stojí, chodí – buď přinesli do vězení balíček, nebo čekají, až jim vrátí nádobí a tašky. A ještě dál jsou obytné čtvrti, takové přízemní domky, ohyb Irtyše a dokonce i dálky za řekou.

Jakási průbojná dívka, které ze strážnice právě vrátili prázdný koš, zvedla hlavu, spatřila v okně nás i naše mávání na pozdrav, ale dělá jakoby nic. Způsobným krokem, poklidně zašla za stánek s pivem, aby ji nebylo vidět ze strážnice, a tam se náhle celá proměnila, položila koš, mává, mává nám oběma pažemi, usmívá se! Pak rychlými gesty prstů ukazuje: „Pište, pište psaníčka!“ A obloukem: „Hod'te mi je, hod'te!“ A směrem k městu: „Ondesu, předám!“ A rozpráhla obě ruce: „Co byste ještě potřebovali? Mohu vám pomoci?“

„Přátelé!“

Bylo to tak upřímné, tak srdečné, tak to nebylo podobné naší zmordované svobodě, našim obalamuceným občanům! Co se to stalo??? Nastala taková doba? Nebo je to v Kazachstánu tak? Tady je přece polovina vyhnanců...

Milé odvážné děvče. Jak rychle jsi prošla školou žaláře, jak dobře sis ji osvojila! Jaké štěstí (nemá v koutku oka slzičku?), že takové ještě jsou! Přijmi náš dík, skláníme se před tebou, bezejmenná! Ach, kdyby celý náš národ byl takový! Nikoho by k čertu nezavírali! Zasekla by se proklatá kolečka!

Pochopitelně jsme měli ve svých vatovaných kabátech úlomky tuhy. I útržky papíru. A mohli jsme odloupnout kousek omítky, přivázat lísteček nitkou a snadno bychom jej dohodili. Ale neměli jsme vůbec od koho co chtít v Pavlodaru. Tak jsme se jí jen klaněli a mávali na pozdrav.

Vezli nás do pouště. Dokonce i nevzhledný dřevěný Pavlodar nám bude brzy připadat jako nádherné velkoměsto.

Ted' nás přijala eskorta Stepního tábora (ale naštěstí nebyla z džezkazganského táborového střediska; po celou cestu jsme zaklínali osud, abychom se nedostali do měděných dolů). Přijeli pro nás s nákladáky se zvýšenými točnicemi a s mřížemi v přední části, které před námi chránily stráž s automaty jako před zvěří. Natlačili nás na dno korby se skrčenýma nohama, tváří do protisměru jízdy, a tak nás vytrásali a lámali po výmolech osm hodin. Vojáci s automaty seděli na střeše kabiny, hlavně nám po celou cestu mířily na záda.

V kabinách nákladních aut jeli poručíci, seržanti a v naší kabině žena jednoho důstojníka s asi šestiletou holčičkou. Na zastávkách děvčátko vyskakovalo, utíkalo po louce, trhalo květiny, vesele volalo na maminku. Vůbec jí nevadily ani automaty, ani psi, ani odporné hlavy vězňů, trčící nad točnicemi, náš strašný svět nevrhal stín na její louky a květy, ani jednou se, třeba ze zvědavosti, na nás nepodívala... Vzpomněl jsem si přitom na syna staršiny Zagorské zvláštní věznice. Rád si hrával takhle: nutil dva kluky ze sousedství, aby si dali ruce za záda (někdy jim ruce svázal), nechal je jít po cestě a sám šel s klackem vedle nich, eskortoval je.

Děti si hrají tak, jak otcové žijí...

Přejeli jsme Irtyš. Dlouho jsme jeli po zaplavovaných loukách a pak tou nejrovnější stepí. Na zastávkách, když se usadily víry světle šedého prachu, zvířeného koly, jsme cítili dech Irtyše, svěží stepní vítr, hořkou vůni trávy. Hustě zasypaní prachem jsme se dívali dozadu (hlavy jsme otáčet nesměli), mlčeli (mluvit se nesmělo) a mysleli na tábor, do něhož jedeme – měl podivné, neruské jméno. Četli jsme je na svých „spisech“ – vzhůru nohama – z horních lůžek stolypina – EKIBASTAUZ. Ale nikdo si nedokázal představit, kde je, a jen podplukovník Oleg Ivanov si vzpomínal, že se tam těží uhlí. Dokonce jsme si představovali, že je to blízko čínských hranic (a někteří z toho měli radost, ještě si nestačili zvyknout, že Čína je ještě mnohem horší než my). Burkovskij (nováček a s pětadvacítkou, ještě se na nás všechny díval svrchu, je přece komunista a sedí omylem, kolem jsou samí nepřátelé lidu. Mne uznával jen proto, že jsem bývalý sovětský důstojník a že jsem nebyl v zajetí) mi připomněl něco z vysokoškolských vědomostí, co jsem už zapomněl: před podzimní rovnodenností vytyčíme na zemi polední stín a 23. září odečteme kulminační výšku slunce od devadesáti – tak dostaneme svou zeměpisnou šířku. Aspoň nějaká útěcha, i když délku nezjistíme.

Jeli jsme a jeli. Stmívalo se. Podle černého nebe s velkými hvězdami jsme teď věděli, že jedeme na jiho-jiho-západ.

Ve světle reflektorů zadních aut tančily chuchvalce prašného mraku, rozvířeného nad cestou a viditelného jen v sloupech světla. Vznikal podivný opar: celý svět byl černý, celý svět se houpal, a jen ty částečky prachu svítily, tančily a kreslily nepěkné obrazy budoucnosti.

Na jaký konec světa? Do jaké díry nás vezou, kde je nám souzeno provést svou revoluci?

Skrčené nohy strnuly, jako by ani nebyly naše. Do tábora jsme přijeli až před půlnocí. Byl ohrazen vysokým dřevěným plotem, v černé stepi a blízko černého spícího městečka zářilo u strážnice a kolem zóny prudké elektrické světlo.

Ještě jednou nás zkontrolovali podle spisů – „...březen tisíc devět set sedmdesát pět!“. A na zbývající čtvrtstoletí jsme vešli do dvojité vysokánské brány.

Tábor spal, ale všechna okna ve všech barácích svítily, jako kdyby tam kypěl život. V noci se svítí – to znamená, že režim je jako ve vězení. Dveře baráků byly zvenčí zamčeny těžkými visacími zámky. Na obdélnících osvětlených oken se černaly mříže.

Vyšel zástupce velitele, olepený hadříky s čísly.

Četl jsi v novinách, že ve fašistických táborech mají lidé čísla?

3 OKOVY OKOVY...

Naše nedočkavost, naše předčasná očekávání však byly rychle potlačeny. Vánek změn dul jen tam, kde byl průvan – v tranzitkách. Sem, za vysoké ohrady zvláštních táborů, se nedostal. A přestože v táborech byli samí političtí, žádné buřičské letáky na sloupech nevisely.

V Minlagu prý kováři odmítli vykovat mříže do oken baráků! Sláva jim, zatím bezejmenným! Byli to lidé. Zavřeli je do baráku zvláštního režimu. Mříže pro Minlag vykovali v Kotlasu. Za kováře se nikdo nepostavil.

Zvláštní tábory začaly žít se stejnou němou a až úslušnou pokorností, jakou vychovala desetiletí NPT.

Transporty, přivezené z polárního severu, si z kazachstánského sluníčka neužily. Na nádraží v Novorudném seskakovaly z rudých vagónů na narudlou půdu. Byla to džezkazganská měď, žádné plíce nevydržely těžbu této mědi déle než čtyři měsíce. Hned na prvních provinilcích předváděli rozradostnění dozorcí svou novou zbraň – želízka, kterých se v NPT nepoužívalo. Lesklá niklovaná želízka, jejichž masová výroba byla v Sovětském svazu zavedena ke třicátému výročí Říjnové revoluce (v nějaké továrně je vyráběli dělníci s prošedivělým vousem, vzorní proletáři z naší literatury – přece je nedělali Stalin a Berija sami?). Tato želízka vynikala tím, že se dala pořádně utáhnout: byl v nich kovový plíšek se zářezy, takže už navlečená želízka se na kolenou strážného utahovala tak, aby se do zámku vešlo co nejvíc zářezů a aby to víc bolelo. Želízka se tak z ochranného a pohyb omezujícího zařízení měnila v mučící nástroj: svírala zápěstí ostrou vytrvalou bolestí, a to po celé hodiny, ruce vykloubené za zády. Ještě byl zvlášť vymyšlen způsob nasazení želízek na čtyři prsty, působilo to prudkou bolest v kloubech.

V Berlagu se želízek používalo náruživě: za každou maličkost, za to, že vězeň nesmekl před dozorcem. Navlékli mu želízka (ruce dozadu) a postavili u strážnice. Ruce trnuly, mrtvěly, a dospělí muži plakali: „Občane veliteli, už to víckrát neudělám! Sundejte mi želízka!“ (Tam byly pěkné způsoby, v tom Berlagu – na povel se šlo nejen do jídelny, na povel se přistupovalo ke stolu, na povel se usedalo, na povel se ponořily lžice do šlichty, na povel se vstávalo a odcházelo.)

Pro někoho nebylo těžké načmárat: „Vytvořit zvláštní tábory! Předložit návrh režimu dne toho a toho!“ Ale nějací pracovní žalárníci (a znalci duší a táborového života) to museli promyslet bod po bodu: kde se to dá ještě utáhnout co nejcitelněji? Co se dá ještě naložit, aby se režim nedal vydržet? V čem je ještě možné zhoršit život tuzemce – mukla, beztoho nezávadivý? Ten dobytek si musel uvědomit hned při přechodu z NPT do zvláštních táborů jejich přísnost a tvrdost – ale někdo to přece musel nejdřív bod za bodem vymyslet!

No, přirozeně se zpřísnila ostraha. Ve všech zvláštních táborech byly dodatečně zpevněny pásy zón, byl natažen další ostnatý drát a před zónou to posypali Brunovými spirálami. Na trase pracovních kolon se na všech důležitých křižovatkách a zatáčkách stavěly kulometry a byli připraveni kulometčíci.

V každém táborovém středisku byla zděná věznice – BZR.⁶⁸⁸ Když šel někdo do BZR, musel odložit vatovaný kabát: mučení zimou bylo pro BZR příznačné. Ale také každý barák byl vězení, protože všechna okna byla zamřížovaná, na noc se přinesly paraši a zamklo se. V každé zóně byly dva nebo tři trestní baráky se zesílenou stráží, byla to malá zónka v zóně: zamykaly se hned po příchodu trestanců z práce – podle vzoru rané katorgy. (Tak to vlastně byly BZR, ale tady se jim říkalo režimky.)

A pak tu zcela otevřeně převzali cenné hitlerovské zkušenosti s čísly: nahradili věžňovo jméno, jeho „já“, jeho osobnost – číslem, takže se jeden od druhého už neliší celou svou lidskou jedinečností, ale jen plus minus jedna v dlouhé, jednotvárné řadě. I toto opatření může být úděsné, ale jen když se uskuteční velice důsledně, až do konce. Také se o to pokoušeli. Každý nováček ve zvláštním oddělení tábora „zahrál na klavír“ (to znamená, že mu vzali otisky prstů, jak se to dělalo ve vězeních, ale ne v NPT), pak mu na krk pověsili na provázku tabulku. Na tabulce bylo jeho číslo, třeba Šč-262 (v Ozerlagu teď bylo i „Y“, abeceda je přece tak krátká!), a tak ho zvětšil fotograf zvláštního oddělení. (Tyto všechny fotografie jsou někde uloženy! Ještě je uvidíme!)

Tabulku pak trestanci sundali (přece jen to není pes) a místo toho dostal čtyři (v některých táborech tři) bílé hadříky asi tak 8krát 15 centimetrů. Tyto hadříky si musel přišít na místa, stanovená v každém táboře jinak. Obvykle to však bylo – na zádech, na prsou, na čepici a pak ještě na noze nebo na ruce⁶⁸⁹. Na těchto stanovených místech se vatované šatstvo předem ničilo – v táborových dílnách to byl zvláštní úkol určitých krejčí: vystřihávali v látce čtvereček, takže vata vylézala z podšívky. Dělalo se to proto, aby si mukl nemohl při útěku odpárat čísla a vydávat se za volňase. V jiných táborech se to dělalo jednodušeji: číslo se vypálilo na šaty chlěrem.

⁶⁸⁸ Budu mu i nadále říkat BZR (Barák zvláštního režimu), jak se to u nás říkalo, protože jsme si tak zvykli v NPT, i když to tu není zcela přesné – šlo skutečně o táborové vězení.

⁶⁸⁹ V Ekibastauzu jsem měl po celou dobu číslo Šč-232, až v posledních měsících jsem dostal rozkaz nosit Šč-262. Tato čísla jsem si z Ekibastauzu tajně odvezl a schovávám si je dodnes.

Dozorci měli také příkaz, aby oslovovali vězně jenom čísly, aby jména neznali a nepamatovali si je. A bylo by to bývalo dost příšerné, kdyby to byli vydrželi – ale oni to nevydrželi (ruský člověk není jako Němec) a už v prvním roce si to začali plést, sem tam někomu říkali jménem a čím dál, tím víc. Pro usnadnění práce dozorců se na vagónkách u každého lůžka umístila destička s číslem toho, co tu spí. Takže dozorce mohl na vězně zavolat, i když neviděl čísla přímo na něm, nebo věděl, za věžňovy nepřítomnosti, na čí posteli je něco v nepořádku. Dozorci měli možnost vykonávat i takovouto užitečnou činnost: buď tiše odemknout a tiše vejít do baráku před budíčkem a zapsat čísla těch, co vstali dříve, nebo vtrhnout do baráku přesně po budíčku a zapsat ty, co ještě nevstali. V obou případech mohli hned nařídít karcer. Ale ve zvláštních táborech se spíše vyžadovalo písemné vysvětlení – a to v situaci, kdy bylo zakázáno vlastnit inkoust a pero a papír nebylo naprosto kde vzít. Systém vysvětlujících hlášení – vleklý, nudný, protivný – byl docela dobrým vynálezem, tím spíše, že táborový režim měl na to dost placených povalečů a času. Ne, že by tě prostě hned potrestali, ale musel jsi písemně vysvětlit, proč je tvoje postel špatně ustlána, jak to, že jsi připustil, že cedulka s tvým číslem visí na hřebíku šejdrem, proč máš zašpiněné číslo na kabátě a proč jsi to včas nedal do pořádku, proč jsi v baráku kouřil, proč jsi nesmekl před dozorcem⁶⁹⁰. Hlubokomyslnost těchto otázek byla taková, že odpovídat na ně bylo pro gramotné ještě větší utrpení než pro negramotné. Jestliže někdo vysvětlení napsat odmítl, znamenalo to přísnější trest! Vězeň psal vysvětlení, čistě a jasně a se vši úctou k pracovníkům režimu, odnesl je dozorcům baráku, pak se tím zabýval zástupce velitele režimu nebo velitel režimu, a písemně stanovil trest.

Ve výkazech brigád se také měla psát nejdříve čísla a pak jména – ale ne místo jmen! Přece jen se jména báli zrušit! Jméno je tak či onak spolehlivá stopa, svým jménem je člověk poznamenán navěky, ale číslo – to je jako když foukne, ráz, a je pryč. Kdyby se tak čísla vypalovala nebo vypichovala přímo do kůže člověka! Ale k tomu nestačili dojít. Ale mohli, snadno mohli, moc k tomu nechybělo.

Útlak pomocí čísel se rozpadl také proto, že jsme neseděli každý sám, že jsme neslyšeli jen dozorce, ale i jeden druhého. Trestanci se navzájem čísly nikdy neoslovovali, dokonce si jich ani nevšimli (ačkoli, člověk by řekl, jak je možné si nevšimnout těch křiklavých bílých hadrů? Když se nás shromáždilo hodně – na nástupu, na apelu, vypadalo to množství čísel jako pestrá logaritmická tabulka – ale jen pro toho, kdo na to nebyl zvyklý). Čísel jsme si nevšimli natolik, že nikdo nikdy neznal čísla nejbližších přátel a členů brigády, každý si pamatoval jen to své. (Mezi pitomečky byli parádníci, kteří si velice dávali záležet na pečlivém, dokonce koketním přišití svých čísel, se zaobroubeným okrajem, drobkými stehy, aby to bylo pěkné. Odvěké patolízalství! My jsme se s kamarády naopak snažili, aby na nás čísla vypadala co nejodporněji.)

Režim zvláštních táborů počítal s naprostou izolovaností: s tím, že odsud si nikdo nikomu nepostěžuje, nikdo nikdy nebude propuštěn, nikdo se nikam ven nedostane. (Ani Osvětim, ani Katyn načalstvo v nejmenším nepoučily.) Proto se v prvních zvláštních táborech používaly hole. Nosili je spíše pověřeni muklové – komandanti a vedoucí brigád – než sami dozorcí. Ale bít mohli po libosti a s plným souhlasem velitelů. V Džezkazganu se před apelem u dveří baráku postavili úkoláři s holemi a podle starého zvyku volali: „Ven, žádný ať není poslední!“ (čtenář už dávno pochopil, že poslední, i kdyby nějaký byl, zase hned jako by ani nebyl)⁶⁹¹. Proto si načalstvo nic nedělalo z toho, když třeba zimní transport z Karbasu do Spassku – 200 lidí – cestou zmrzl. Ti, co to přežili, zaplnili všechny pokoje a chodby ošetřovny, hnili zaživa, příšerně páchli a doktor Kolesnikov amputoval desítky rukou, nohou a nosů⁶⁹². Izolace byla tak spolehlivá, že slavný velitel spasského režimu kapitán Vorobjov a jeho podřízení nejdříve „potrestali“ vězněnou maďarskou baletku karcerem, pak jí nasadili železka a v železkách ji znásilnili.

Režim byl vymyšlen tak, aby pomaloučku pronikal do všech drobností. Tak třeba bylo zakázáno mít jakékoli fotografie, nejen vlastní (útěk!), ale i rodiny. Zabavovali je a ničili. Starostka ženského baráku ve Spassku, žena středních let, učitelka, si postavila na stoleček obrázek Čajkovského, dozorce ho zabavil a

⁶⁹⁰ Doroševič se na Sachalinu divil, že trestanci smekají před velitelem vězení. My ale museli smekat, když jsme potkali kteréhokoli z řadových dozorců.

⁶⁹¹ Ve Spassku v roce 1949 však něco zaskřípalo. Vedoucí brigád zavolali ke „štábu“ a tam jim rozkázali, aby složili hole. Sdělili jim, že se nadále musí obejít bez nich.

⁶⁹² Tento doktor Kolesnikov patřil k „expertům“, kteří krátce předtím podepsali falešné závěry Katynské komise (tj., že jsme to nebyli my, kdo popravil polské důstojníky). Spravedlivý osud ho za to sem zavřel. Ale proč úřady. Aby to nevybreptal. Mouřenin mohl jít.

dal jí tři dny karceru. „Ale to je přece portrét Čajkovského!“ „Nevím, čím je, ale ženským není dovoleno mít v táboře portréty mužských.“ V Kengiru bylo dovoleno posílat v balíčcích kroupy (proč by ne?), ale stejně neodvolatelně bylo zakázáno ty kroupy vařit. A jestliže se mukl někde v koutku chystal na dvou cihlách vařit, dozorce odkopl kotlík a donutil provinilce, aby oheň uhasil rukama. (Potom sice postavili kůlničkukuchyňku, ale za dva měsíce kamna zbořili a dali tam důstojnická prasata a koně operativce Běljajeva.)

Šéfové sice zaváděli různé novinky režimu, ale nezapomínali přitom ani na dobré zkušenosti NPT. V Ozerlagu přivazoval kapitán Mišin, velitel táborového střediska, vězně, odmítající nastoupit do práce, k saním a tak je vlekl na pracoviště.

A vcelku byl režim natolik uspokojivý, že bývalí původní katoržníci teď seděli ve zvláštních táborech za stejných podmínek jako ostatní, ve společných zónách, jenomže měli jiná písmena na hadrech s číslicemi. (Ledaže je někdy, když nestačily baráky, ubytovali ve stodolách nebo konírnách jako ve Spassku.)

Tak se zvláštní tábory, jimž se oficiálně katorga neříkalo, staly jejím právoplatným dědicem a splynuly s ní.

Ale aby si trestanci dobře režim osvojili, musí být ještě podepřen patřičnou prací a patřičným stravováním.

Práce se pro zvláštní tábory vybírala ta nejtěžší, jaká jen v daném místě byla možná. Jak správně poznamenal Čechov: „Ve společnosti a zčásti i v literatuře se ustálil názor, že skutečná nejtěžší a nejvíce ponižující katorga může být jen v rudných dolech. Kdyby v Ruských ženách Někrasova hrdina... lovil pro vězení ryby nebo kácel stromy, mnozí čtenáři by byli nespokojeni.“ (Jenomže, Antone Pavloviči, pročpak to pohrdání kácením stromů? Kácení lesa není špatné, docela se hodí.) První střediska Stěplagu, jimiž začínala jeho existence, výhradně těžila měď (1. a 2. středisko – rudný důl, 3. – Kengir, 4. – Džezkazgan). Vrtalo se za sucha, prach z hlušiny vyvolával rychlou silikózu a tuberkulózu⁶⁹³. Nemocné a trestance posílali umírat do proslulého Spassku (u Karagandy) – „všesvazové invalidovny“ zvláštních táborů.

O Spassku bychom měli říci pár slov zvlášť.

Do Spassku posílali invalidy, skutečné invalidy, které už nemohli využít ve vlastních táborech. Ale divná věc! Jakmile invalidé překročili práh léčivé zóny Spassku stávali se rázem stoprocentními pracanty. Plukovníka Čečeva, velitele celého Stěplagu, mělo Spasské táborové středisko ze všeho nejraději. Tento nedobrý zavalitý muž sem obvykle přiletěl z Karagandy letadlem, dal si na strážnici vyčistit boty, krácel po zóně a díval se, kdo ještě nepracuje. Rád říkával: „Invalidu mám v celém Spassku jen jednoho – nemá nohy. Ale i ten má lehčí práci – je poslíčkem“. Všichni jednonoží měli sedavou práci: drtili kámen na šterk, třídili odpad dřeva. Ani berle, ani chybějící ruka ve Spassku od práce nikoho nezachránily. To si vymyslel Čečev: nechat čtyři jednoruké pracovat s nosítky (dva s pravou a dva s levou rukou). To u Čečeva vymysleli – ručně pohánět obráběcí stroje, když nebyl proud. To Čečevovi se líbilo – mít „svého profesora“, takže dovolil biofyzikovi Čiževskému zřídit ve Spassku laboratoř (s holými stoly). Ale když Čiževskij vyvinul z nejhorších odpadových materiálů pro džezkazganské pracanty masku proti silikóze – Čečev výrobu nedovolil. Pracují bez masek, jaképak mudrování. Musel být přece nějaký obrat kontingentu.

Koncem roku 1948 bylo ve Spassku asi 15 tisíc muklů obojího pohlaví. Byla to obrovská zóna, její sloupy stoupaly do kopců, sestupovaly do údolí, rohové věže na sebe neviděly. Postupně se tábor členil: muklové stavěli vnitřní zdi a oddělovali ženskou, pracovní, čistě invalidní zónu apod. (To ztěžovalo styky uvnitř tábora a pro šéfy to bylo pohodlnější.) Šest tisíc lidí chodilo pracovat na přehradu 12 kilometrů vzdálenou. Protože to byli přece jen invalidé, šli přes dvě hodiny tam a přes dvě hodiny zpátky. K tomu je třeba připočítat jedenáctihodinovou pracovní dobu. (Málokdo vydržel takovou práci dva měsíce.) Další rozsáhlé práce byly v kamenolomech, ty byly přímo v zónách (ostrov má vlastní nerostné bohatství!) – v ženské i mužské. V mužské zóně byl lom na kopci. Tam se po večerce trhaly skály amonalem, a ve dne invalidé kladivy rozbíjeli kameny. V ženské zóně se amonalu nepoužívalo, ženy kopaly ručně, než se dostaly k vrstvě kamene, a pak jej drtily velkými kladivy. Pochopitelně jim kladiva vyklouzávala z násad, nové násady se lámaly. Opravovaly se v jiné zóně. Přesto od každé ženy žádali splnění normy – 0,9 kubíku denně. Protože ji splnit nemohly, dlouho dostávaly trestní příděl – 400 gramů chleba, dokud je

⁶⁹³ Podle zákona z roku 1866 práce zdraví škodlivé nebyly dovoleny, ani když si je zvolili sami trestanci.

muži nenaučili tahat před kontrolou kámen ze starých hromad na nové. Připomeneme, že veškeré tyto práce nejenže dělali invalidé a nejenže bez jediného stroje, ale že to bylo v krutých stepních zimách (až 30-35° mrazu a vítr) a navíc v letním oblečení, protože nepracující (tj. invalidé) nemají na zimní teplé oblečení nárok. P-ová vzpomíná, jak za takového mrazu, téměř neoblečená, rozbíjela kámen obrovským kladivem. Nakolik byla tato práce prospěšná je zvlášť zřejmé, dodáme-li, že kámen z ženského lomu se ukázal z jakéhosi důvodu pro stavební práce nevhodným a jistého dne jistý velitel dal příkaz, aby ženy nasypaly zpátky do lomu všechny kámen, který za rok vytěžily, pokryly jej hlínou a vysadily park (park z toho pochopitelně nebyl). V mužské zóně byl kámen dobrý a na stavbu se dopravoval následujícím způsobem: po apelu hnali celý útvar (bylo to asi osm tisíc mužů najednou, kdo jen ten den ještě byl naživu) do kopce a zpátky lidi pouštěli jen s kameny. V neděli se taková zdravotní procházka konala dvakrát – ráno a večer.

Pak tu byly ještě takovéto práce: stavba vnitřních zdí; stavba sídliště pro táborové žalárníky a strážné (obytné domy, klub, lázně, škola); práce na polích a v zahradách.

Sklizeň z těchto zahrad dostávali také volňasové, pro mukly byl jen řepný chrást: vozili jej auty, skládali na hromadu u kuchyně, tam mokl, hníl, a odtud jej zaměstnanci kuchyně vidlemi házeli do kotlů. (Nepřipomíná to trochu krmení dobytka?) Z tohoto chrástu se vařila denní šlichta, a k té se přidávala malá sběračka kaše. Tady je zahradní scénka: takových sto padesát muklů se smluvalo a vrhlo se rázem do zahrady, lehli si a požírají zeleninu přímo ze záhonů. Stráže se seběhly, bijí je klacky, ale muklové leží a hryžou.

Nepracující invalidé dostávali 550 gramů chleba, pracující – 650.

Ve Spassku také neznali léky (kde by se nabraly pro takové bezedné množství! A stejně chcípnu!), ani lůžkoviny. V některých barácích vagónky sestřičili dohromady a na spojených prknech místo dvou spali, těsně jeden vedle druhého, čtyři.

A ještě jedno zaměstnání tu bylo! Každý den šlo 110-120 lidí kopat hroby. Dvě americká nákladní auta vozila mrtvolky v ohrádce, z níž trčely ruce a nohy. Dokonce i v poklidných letních měsících roku 1949 umíralo denně 60-70 vězňů, v zimě každý den stovka (počítali to Estonci, kteří pracovali u márnice).

(V jiných zvláštních táborech taková úmrtnost nebyla a jídlo bylo také lepší, ale tam se také víc pracovalo, to nebyli invalidé – to už si čtenář srovná sám.)

To všechno bylo v roce 1949 (tisíc devět set čtyřicet devět) – ve třicátém druhém roce Říjnové revoluce, čtyři roky po skončení války s její nutnou tvrdostí, tři roky po skončení Norimberského procesu, kdy se celé lidstvo dozvědělo o hrůzách fašistických táborů a s ulehčením si oddechlo: „To už se nebude opakovat!“⁶⁹⁴

K celému tomu režimu je ještě třeba dodat, že příchodem do zvláštního tábora bylo téměř přerušeno spojení se svobodou, s ženou, která čekala tebe a tvé dopisy, s dětmi, pro něž ses stával mýtem (dva dopisy ročně, ale ani ty, do nichž jsi vložil všechno nejlepší a hlavní, nashromážděné během dlouhých měsíců, nebyly posílány). Kdo si odváží kontrolovat cenzorky, zaměstnankyně ministerstva vnitra? Často si usnadňovaly práci – část dopisů pálily, aby je nemusely kontrolovat. A že tvůj dopis nedošel, to se dá vždycky svést na poštu. Ve Spassku jednou zavolali trestance, aby v cenzuře spravili kamna. Našli na roštu stovky neposlaných a ještě nespálených dopisů – cenzoři je zapomněli podpálit. A takové byly poměry ve zvláštních táborech – kamnáři se báli o tom povědět kamarádům. Vnitřáci by jim to mohli rychle spočítat... Tyto cenzorky MV, které z pohodlnosti pálily duše vězněných – byly snad humánnější než ty esesačky, co sbíraly kůži a vlasy zavražděných? (A o návštěvách příbuzných ve zvláštních táborech nebylo ani řeči – adresa tábora byla zašifrována a nikdo nesměl přijet.)

Dodáme také, že hemingwayovská otázka mít či nemít ve zvláštních táborech téměř neexistovala, od chvíle jejich vzniku byla zodpověděna nemít. Nemít peníze, nedostávat mzdu (v NPT si člověk mohl vydělat nějaký ten krejcar, tady – ani kopejku). Nemít rezervní boty nebo šaty, nic, co by si člověk oblékl, aby mu bylo tepleji, aby byl v suchu. Prádlo (a co to bylo za prádlo! Hemingwayovi chudáci by sotva byli ochotni si je navléknout) se vyměňovalo dvakrát měsíčně, šaty a obuv – dvakrát do roka, ryzí

⁶⁹⁴ Předpokládám, že čtenář bude rozrušen, a spěchám, abych ho uklidnil. Všichni, Čečev, i Mišin, i Vorobjov, i dozorce Novgorodov si žijí dobře. Čečev je v Karagandě jako generál ve výslužbě. Nikdo z nich nebyl a nebude souzen, proč by měli být souzeni? Vždyť prostě plnili rozkazy. Nemůžeme je přece srovnávat s nacisty, kteří prostě plnili rozkazy. A to, co dělali navíc, bez rozkazu, tak to bylo z ryzího ideologického přesvědčení, naprosto upřímně, prostě proto, že nevěděli, že Berija, „věrný spolupracovník velkého Stalina“ – je také agentem mezinárodního imperialismu.

arakčejevská logika. Byla zřízena – ne hned v prvních dnech tábora, ale později – věčná úschovna, až do dne propuštění. (Bylo považováno za závažný přestupek, jestliže tam někdo neodevzdal nějakou vlastní součást oděvu: znamenalo to přípravu k útěku, karcer, vyšetřování.) Nemít ve skřínce žádné potraviny (a ráno stát ve frontě do úschovny potravin, odevzdat, večer stát, aby si je člověk vyzvedl – tak se šikovně zaplnily zbývající volné půlhodiny, kdy by jinak člověk mohl přemýšlet). Nemít nic psaného rukou, nemít inkoust, inkoustovou tužku, pastelky, nemít čistý papír, jen jeden školní sešit. Konečně nemít ani knihy. (Ve Spassku zabavovali vlastní knihy při přijímání trestanců do tábora. U nás se ze začátku dovozovalo mít jednu nebo dvě knihy, ale jednou vyšlo moudré nařízení: zaregistrovat všechny soukromé knihy v KVO, na titulní stránku dát razítko „Stěplag. Táborové středisko č....“ Všechny knihy bez razítka se nadále budou zabavovat jako nedovolené, knihy s razítkem budou považovány za majetek knihovny a původnímu majiteli již patřit nebudou.)

A ještě dnes dodáme, že ve zvláštních táborech se důkladněji a častěji než v NPT prováděly osobní prohlídky (denně a pečlivě při příchodu i při odchodu, pravidelné prohlídky baráku, při kterých se vytrhávaly podlahy, schůdky u vchodu, vylamovaly se rošty u kamen. Pak ještě hromadné vězeňské osobní prohlídky, kdy se každý musel svléknout a byl prohmátán, kdy se páraly podšívky, utrhávaly podrážky.) Že časem se v zóně vypalovala tráva („aby se v trávě neukrývaly zbraně“). Že se v neděli v zóně prováděl úklid.

Když si to všechno člověk vybaví, snad se ani nediví, že nošení čísel nebylo zdaleka nejcitelnějším nebo nejurážlivějším způsobem, jak ponížit důstojnost trestance. Když Ivan Děnisovič říká, „čísla, ta nic neváží“, není to vůbec ztráta vědomí důstojnosti (jak mu vytýkali hrdí kritikové, kteří sami čísla nenesli a hlad taky neměli) – je to prostě hlas zdravého rozumu. Čísla na nás nepůsobila psychicky, morálně (jak předpokládali páni Gulagu) – cítili jsme praktický vztek, že pod hrozbou karceru musíme trávit svůj volný čas tím, že přišíváme odpáraný okraj, necháváme si opravovat čísla u malířů, že musíme hadry úplně roztrhané při práci vyhazovat a shánět nové odstřížky.

Pro koho byla čísla skutečně nejděbelnější z zdejších výmyslů – byly zbožné členky některých sekt. Byly v ženském táborovém středisku u železniční stanice Suslovo (Kamyšlag) – seděly pro náboženskou víru. Tvořily třetinu tábora. Vždyť všechno bylo přímo předpověděno v Apokalypse:

13,16.-... aby měli znamení na pravé ruce své aneb na čelích svých.

A tyto ženy odmítaly nosit čísla! Pečeť satanovu! A odmítaly podepisovat se při převzetí erární uniformy (to je zase upsání satanovi). Správa tábora (velitel – generál Grigorjev, velitel zvláštního táborového střediska major Boguš) prokázala důstojnou pevnost! Rozkázala svléknout ty ženy, nechat jim jen košilky, zout jim boty (dozorkyně-komsomolky všechno udělaly) – aby zima pomohla donutit bláznivé fanatičky přijmout erární šatstvo a našít čísla. Ale ženy i v mraze chodily po zóně v košílkách a boso a odmítaly vydat duši satanovi !

A před tímto duchem (pochopitelně reakčním, my jsme přece lidé osvícení, my bychom tak proti číslům nebyli!) – se správa vzdala, vrátila sektářkám jejich šaty – a mohly je obléknout bez čísel! (Jelena Ivanovna Usovová celých deset let chodila ve vlastním, šaty i prádlo byly již zetlelé, padaly s ramenou – ale účtárna jí přece nic nemohla vydat bez podpisu!)

Ještě nás čísla zlobila tím, že je strážce mohly přečíst zdálky, tak byla veliká. Strážce nás vždycky viděly jen zdálky, ve vzdálenosti, která stačí k zacílení a k výstřelu z automatu. Nikoho z nás pochopitelně neznaly jménem a nebyť našich čísel, tak by nás ve stejných šatech nerozeznaly. Teď strážní rozeznávali, kdo v koloně mluvil, kdo popletl pětistup nebo kdo nedržel ruce dozadu nebo něco zvedl ze země – stačilo, aby velitel strážce podal hlášení do tábora a provinilce čekal karcer.

Strážce – to byla ještě jedna síla, která svírala náš život jako vrabčáka v pěsti. Tito vojáci s rudými nárameníky, vojáci v prezenční službě, tito synáčci s automaty tvořili temnou sílu, která neuvažovala, nic o nás nevěděla, nikdy nepřijímala vysvětlení. Od nás se k nim nemohlo dostat nic, od nich k nám – to byl jen křik, štěkot psů, cvakání uzávěrů a kulky. A v právu byli vždycky oni, my nikdy.

V Ekibastauzu, při opravě železniční trati, kde není zóna, jen obklíčení, udělal jeden mukl v dovoleném okruhu několik kroků, aby si vzal svůj chleba z pohozené bundy – strážný zacílil a zabil ho. A samozřejmě byl v právu. A mohla mu být vyslovena jen pochvala. A samozřejmě dodnes toho nelituje. A my jsme své rozhořčení ničím nevyjádřili. A pochopitelně jsme nikam nepsali (a nikdo by naši stížnost nepustil dál).

19. ledna 1951 přišla naše kolona o pěti stech mužích k objektu ARM. Na jedné straně byla zóna, tam už vojáci nebyli. Každou chvíli nás měli pustit do brány. Najednou vězeň Maloj (ve skutečnosti to byl

urostlý, ramenatý mládenec) znenadání vyšel z řady a nějak zamyšleně krácel proti veliteli eskorty. Měl jsem dojem, že není při sobě, že sám neví, co dělá. Nezvedl ruku, neučinil žádné výhrůžné gesto, prostě zamyšleně krácel. Velitel eskorty, švihácký, dost odporný důstojník, se polekal a začal pozpátku utíkat, něco přitom vřiskal a nemohl vytáhnout pistoli. Proti Malému rychle vyskočil seržant s automatem a ze vzdálenosti několika kroků do něj vypálil dávku do prsou a do břicha a také pomalu ustupoval. A Maloj, ještě než upadl, udělal pomalu další dva kroky. Z jeho zad se jako stopa neviditelných kulek vytrhly z kabátu kousky vaty. Přestože Maloj upadl a my, celá zbývající kolona, jsme se ani nepohnuli, byl velitel eskorty tak vystrašen, že dal vojákům povel k palbě. Ze všech stran začaly prskat výstřely z automatů, namířené trochu nad naše hlavy, ozval se tlukot kulometu, připraveného na stanovišti. Mnoho hlasů na nás hystericky křičelo: „K zemi! K zemi! K zemi!“ A kulky začaly padat níž a níž, do drátů zóny. Bylo nás půl tisíce. Nevrhli jsme se na střelce, nesmetli jsme je, ne, všichni jsme padli k zemi a s tvářemi ve sněhu, v ostudné bezmocné pozici, jsme toho tříkrálového rána přes čtvrt hodiny leželi jako ovce – bez řeči nás všechny mohli postřílet a nemuseli by se bývali zodpovídat: vždyť to byl pokus o vzpouru!

Takoví jsme byli ubozí, ušlápnutí otroci v prvním a druhém roce zvláštních táborů. O tomto období se dostatečně píše v Ivanu Děnisoviči.

Jak k tomu došlo? Proč se ta tisícová stáda osmapadesátky chovala tak ničemné? Tak pokorně? Byli to přece političtí, čert aby to vzal! Byli tu přece oddělení, vyčlenění, shromáždění pospolu, byli to snad političtí vězňové?

Tyto tábory ani jinak začít nemohly. Utlačovatelé i utlačovaní přišli z táborů NPT, měli za sebou desetiletí tradice pánů a otroků. Způsob života a způsob myšlení se přenášely, udržovaly se ve vztazích živých lidí – z jednoho táborového střediska přijíždělo až několik set vězňů. Přivázeli s sebou na nové místo všeobecné a všem vsugerované přesvědčení, že ve světě táborů je člověk člověku krysou, každý je lidojed, a jinak to být nemůže. Přivázeli si zájem jen o svůj vlastní osud a naprostou lhostejnost k osudu společnému. Jeli, připraveni k nelítostnému boji o vedení brigády, o teplá místa pitomečků v kuchyni, v porcovně chleba, ve skladech, v účtárně a při KVO.

Ale jede-li na nové místo jednotlivec, může ve svých plánech, jak si to tam zařídí, spoléhat jenom na náhodu a štěstí a na svou nestydatost. Když však v dlouhém transportu v jednom vagónu jedou dva, tři, čtyři týdny, koupou se ve stejných tranzitkách, pochodují ve stejném útvaru lidé, kteří se už dostatečně navzájem otrkali, dobře umějí jeden v druhém ocenit i brigádýrskou pěst, i schopnost podlézat načalstvu, i schopnost rafnout zpoza rohu, i schopnost urvat melouch a oblafnout pracanty – když je v transportu pohromadě už sehraný spolek pridurků – je přirozené, že se neodávají svobodomyšlným snům, že se snaží společně donést štafetu otroctví, smluvit se, jak se zmocní klíčových pozic v novém táboře a vytlačí pitomečky z táborů jiných. A nevzdělaní pracanti, zcela smíření se svým zmrzačeným, temným osudem, se domlouvají, jak na novém místě dají dohromady co nejlepší brigádu a jak se dostat k nějakému snesitelnému vedoucímu brigády.

A všichni tito lidé navždy zapomněli nejen to, že každý z nich je člověk, že nese v sobě Boží světlo, že je hoden lepšího osudu, ale zapomněli dokonce i to, že by mohli narovnat záda, že prostá svoboda je stejným právem člověka jako vzduch, že oni všichni jsou takzvaní političtí a teď zůstali mezi sebou.

Troška kriminálních mezi nimi sice zůstala: úřady se vzdaly naděje, že by své miláčky odradily od častých útěků (článek 82. Trestního kodexu dával za útěk jen do dvou let, zloději už měli desítky a stovky let navíc, proč by neutíkali, když je nemá kdo zkrotit?) a tak se odhodlaly dávat jim za útěk 58-14, tedy ekonomickou sabotáž.

Do zvláštních táborů jelo v každém transportu velmi málo takových kriminálních – hrstka, ale podle jejich kodexu to zcela stačilo, aby se chovali dne, sprostě, aby si vykračovali jako komandanti s klacky (jako ti dva Ázerbájdžánci ve Spassku, co je pak zavraždili sekerou), aby pomáhali pitomečkům vztyčovat na nových ostrovech Souostroví stále stejný černý zasraný prapor otrockých hnusných vyhlazovacích táborů.

Ekibastauzský tábor byl založen rok před naším příjezdem – v roce 1949 – všechno tu bylo kopií minulosti, jak ji sem přenesli táboroví vězni a velitelé. Byli tu komandant, zástupce komandanta, starostové baráků. Jedni týrali své poddané ranami pěstí, jiní zase udáváním. Byl tu zvláštní barák pitomečků, kde se při čaji na vagónkách rozhodovalo o osudech celých objektů a brigád. Byly tu (díky zvláštnímu uspořádání finských baráků) v každém baráku zvláštní kabiny, které podle svých funkcí obvykle obsazovali privilegovaní muklové. Úkoláři mlátili do zubů, vedoucí brigád dávali přes držku a dozorcí bili důtkami. Našli se drzí, nařvaní kuchaři. Všech skladů se zmocnili svobodomyšlní Kavkazané.

Funkcí stavbyvedoucích se zmocnila skupina podvodníků, kteří se prohlašovali za inženýry. Práskači svědomitě a beztrestně nosili svá udání do operativního oddělení. Tábor, který před rokem začínal ve stanech, měl už zděnou věznicí – nebyla však ještě dostavěna, proto přeplněna: člověk musel čekat na karcer, i když už měl písemný příkaz, měsíc i dva no zkrátka nezákonnost! Čekat na karcer! (Byl jsem odsouzen ke karceru a svého pořadí jsem se nedočkal.)

Nutno říci, že za ten rok se galerka (přesněji řečeno kurvy, protože se neštíteli funkcí v táboře) značně stáhla. Nějak už bylo cítit, že jim tu chybí opravdový rozmach – není tu kriminálnícký dorost, nejsou rezervy, nikdo tu nepanáčkuje. Něco nefungovalo. Když velitel režimu představoval seřazenému táboru komandanta Magerana, tvářil se komandant ještě zamračeně a sebevědomě. Ale už byl nejistý a jeho hvězda brzy neslavně zapadla.

Jako na každý nový transport, byl i na nás první útok vykonán při prvním koupání na příjmu. Lázeňští, holiči a úkoláři byli ve střehu a svorně se vrhali na každého, kdo se pokoušel, třeba nesměle, něco namítat proti roztrhanému prádlu, studené vodě nebo způsobu dezinfekce. Na takové námítky jen číhali. Vrhlo se jich na člověka hned několik najednou. Byli jako psi, přehrávali, křičeli schválně hodně nahlas: „Tady není žádná kujbyševská tranzitka!“ A strkali pod nos obrovské pěsti. (To je psychologicky velmi správné. Nahý člověk je mnohonásobně bezbrannější před lidmi oblečenými. A když se nový transport zastraší při prvním koupání v lázních, přijde zkrátka v celém táborovém životě.)

Právě student Volod'a Geršuni, který počítal s tím, že se v táboře rozkouká a bude vědět, „s kým jít“, byl hned první den zařazen do práce na zvelebování tábora – měl kopat jámu pro osvětlovací stožár. Byl slabý, nezvládl normu. Pomocník pro denní řád Baturin, kurva, který se už sice začínal mírnit, ale mírný ještě nebyl, mu vynadal do pirátů a uhodil ho do tváře. Geršuni zahodil krumpáč a šel pryč. Přišel na komandaturu a prohlásil: „Zavřete mě, do práce už nepůjdu, dokud se vaši piráti budou prát.“ (Ten „pirát“ ho zvláště urazil, nebyl na to zvyklý.) Skutečně ho zavřeli, odseděl si na dvakrát 18 dní karceru (dělá se to tak: nejdříve se přikazuje 5 nebo 10 dní, a když skončí trest, vězně nepropustí, čekají, až začne protestovat, nadávat – a pak mu „podle zákona“ napaří další karcer). Když si Geršuni odseděl karcer, dostal ještě za vzpurnost dva měsíce BZR, to znamená, že seděl zase ve stejném vězení, jenže dostával teplé jídlo, přiděl podle výkonu a chodil pracovat do vápenky. Geršuni viděl, že se potápí stále hlouběji, a pokusil se o záchranu přes ošetrovnu, to ještě nevěděl, zač stojí její velitelka, madam Dubinská. Myslel si, že ukáže své ploché nohy a nebude muset chodit do vzdálené vápenky. Ale na ošetrovnu ho odmítli zavést, ekibastauzský BZR ambulanci nepotřeboval. Geršuni toho hodně slyšel, jak se má protestovat, chtěl se na ošetrovnu přece jen dostat a tak při apelu zůstal na palandě jen ve spodkách. Dozorci Polundra (potrhlý bývalý námořník) a Koněncov ho stáhli za nohy s palandy a tak, ve spodkách, ho vlekli na apel. Zatímco ho vlekli, Geršuni se rukama chystal kamenů, připravených pro zedníky – bránil se. Už byl ochoten jít do vápenky a jen křičel: „Nechte mě obléknout kalhoty!“ Ale vlekli ho dál. U strážnice tento slabý chlapec zdržoval čtyřtisícový nástup a volal: „Gestapáci, Fašisté!“ Bránil se, nechtěl si nechat nasadit želízka. Polundra a Koněncov mu přece jen sehnuli hlavu k zemi, navlékli želízka a teď do něj strkali, aby šel. Jim a veliteli režimu, poručíkovi Mačechovskému, nevadilo, že půjde přes městečko ve spodkách. Z jakéhosi důvodu to vadilo Geršunimu. A tak odmítl jít! Vedle něho stál strážný se psem. Volod'a si pamatuje, jak na něj tiše zabručel: „No, co se bouříš, stoupni si do útvaru. Posedíš si u ohně, copak budeš pracovat?“ A pevně držel svého psa, který se mu dral z rukou, aby se vrhl Volod'ovi na krk, už viděl, že ten kluk se brání modrým nárameníkům! Volod'u odvedli z apelu zpátky do BZR. Ruce v želízkách ho stále více bolely, dozorce – Kazach – ho držel u krku a vrážel mu koleno do břicha. Pak ho hodili na zem, někdo řekl odborně a věčně: „Zbijte ho tak, až se p...e!“ A začali ho kopat botama do spánků, dokud neztratil vědomí. Druhého dne ho předvolali k operativnímu zmocněnci a začali mu lepit případ, úmysl teroru – když ho vlekli, chystal se přece kamenů, pročpak?

Na jiném apelu se podobně bránil Tverdochleb, dokonce vyhlásil i hladovku – nebude pracovat pro satanáše! Bez ohledu na jeho stávkou a hladovku i jeho vlekli násilím, jenomže z obyčejného baráku, takže se Tverdochleb dokázal natáhnout a rozbít okna. Rozbité sklo ostře řinčelo po celém nástupovém prostoru, chmurně doprovázelo počítání úkolářů a dozorců.

Doprovázelo táhlý, jednotvárný tón našich dní, týdnů, měsíců, let.

A nebylo vidět žádný záblesk světla. Když MV tyto tábory zakládalo, se žádným zábleskem ve svých plánech nepočítalo.

Nás, pětadvacet nováčků, z větší části západních Ukrajinců, se nacpalo do jedné brigády a podařilo se nám domluvit s úkoláři, že budeme mít svého vedoucího brigády – právě toho Pavla Boroňuka. Byla z

nás klidná, pracovitá brigáda (západní Ukrajince, nedávno odtržené od půdy ještě nekolektivizované, nebylo třeba pohánět, spíš snad krotit!). Několik dní jsme pracovali jako pomocní dělníci, ale brzy se ukázalo, že mezi námi jsou mistři zedníci, ostatní řekli, že se přiučí, a tak jsme se stali brigádou zedníků. Zdili jsme pěkně. Načalstvo si toho všimlo a odvolalo nás ze stavby obytných objektů – domů pro svobodné obyvatele – a nechalo nás v zóně. Vedoucímu brigády ukázali hromadu kamení u BZR – toho kamení, za které se chtěl udržet Geršuni – slíbili, že z lomu budou kámen vozit plynule. A vysvětlili mu, že BZR, co už stojí, je jen polovina baráku, že teď je třeba přistavět úplně stejnou druhou polovinu, a to udělá naše brigáda.

Tak jsme, ke své hanbě, začali stavět vězení sami pro sebe.

Byl dlouhý, suchý podzim – za celé září a za první polovinu října ani nezapršelo. Ráno bylo obvykle klidno, pak se zvedal vítr, v poledne sílil, navečer zase utíchal. Někdy vítr dul vytrvale – fičel vysokým tónem, zoufale, dával zvlášť pocítit tu beznadějnou, rovnou step, která se před námi otvírala i z lešení BZR. Ani městečko s prvními továrními budovami ani vojenská strážní osada, ani naše zadrátovaná zóna nezakrývaly bezmeznost, nekonečnost, naprostou plochost a beznadějnost této stepi, po níž na severovýchod, k Pavlodaru, vykročila teprve první řádka sotva oloupaných telefonních sloupů. Někdy začal vát ostrý vítr, za hodinu přivál ze Sibíře zimu, donutil nás natáhnout vatované kabáty a stále bil, bil do tváře hrubým pískem a drobnými kamínky, které metl po stepi. Už se nebudu rozepisovat, bude jednodušší, když uvedu báseň, kterou jsem tenkrát při stavbě BZR napsal:

Zedník

Jak to složil básník, zedníkem jsem teď.
Z hrozného kamene stavím tu vězení.
Kolem však není město. Ohrada. Zóna. Zeď.
Na čistém blankytu jen jestřáb plachtí, hled!
Jen vítr ve stepi. Poutníka nevidět,
aby se zeptal: nač, komu to stavení?
Hlídá nás drát, psi a kulometry,
málo! Ještě ve vězení uvnitř kobky se staví.
Kladívko ve dlani. Pracuji s rytmem čtyř
a sama o sobě práce mě, přiznám, baví.
Byl tady major. Že zeď prý je špatně kladena.
Ach, kdyby jenom to! Slova jsou vyřčena.
Na spisech ale znak malomocenství tkví.
Někdo mě udal – ví bůh, co měl za důvod!
S někým mě spojili – závorka uzavřena.
Šikovní kladívka ťukají o překot.
Za stěnou vyrůstá stěna, ve stěnách stěna.
U míchačky s maltou kouříme, žertujem.
K večeri chleba a snad kaše přídatkem.
Z lešení v kamenech cel černé jámy zejí –
hlubiny trápení, děsu a beznadějí.
To mají cestu jen jednu – silnici
se sloupy s dráty, co nedávno postavili.
Bože můj! Jací jsme bezmocní otroci!
Bože můj! K jaké nás bezmoci odsoudili!
Že jako první nás zavřít dá, to se ví!

Otroci! Ani ne tak proto, že jsme se báli výhrůžek majora Maximenka, že jsme kameny kladli o závod a cementu dávali poctivou dávku, aby budoucí vězňové nemohli ty zdi jen tak zbořit. Spíše proto, že brigáda, která stavěla vězení, dostávala přídavek, i když nebyla splněna norma, a my jej majorovi do ksichtu nehodili, nýbrž snědli. A náš kamarád Volod'a Geršuni seděl v již postaveném křídle BZR. A Ivan Spasskij, který se ničím neprovinil, také seděl v režimce – kvůli jakési podivné poznámce ve spisech.

Mnohému z nás bylo souzeno sedět v tomhle BZR, právě v těchto celách, které jsme tak pečlivě a spolehlivě stavěli. Zrovna v pracovní době, kdy jsme se jen otáčeli s maltou a zdivem, se najednou v stepi ozvaly výstřely. Brzy přijel k táborové strážnici (byla blízko nás) anton, pravý městský. Patřil k vybavení strážní služby, jenže po stranách nebylo pro hloupé dušičky napsáno: „Pijte sovětské šampaňské!“ Z antonu vystrčili čtyři zbité a zkrvavené muže. Dva klopýtali, jednoho vlekli. Jen první, Ivan Vorobjov, šel hrdě a vztekle.

Tak uprchlíky provedli dole pod námi, pod naším lešením, a zavedli je do pravého křídla BZR.

A my stavěli...

Útěk! Jaká zoufalá odvaha! Bez civilních šatů, bez jídla, s prázdnýma rukama projít pod palbou zónou a prchnout, prchnout do otevřené, nekonečné, holé, bezvodé stepi! To ani není akt rozumu, je to výzva, hrdá forma sebevraždy. Jen takového odporu byli schopni ti nejsilnější a nejodvážnější z nás!

A my... klademe kameny.

A diskutujeme. Je to už druhý útěk během jednoho měsíce. První se také nepodařil, ale ten byl trochu hloupý. Vasilij Brjuchin (říkalo se mu „Bljucher“), inženýr Mutjanov a ještě jeden bývalý polský důstojník vykopali ve strojní dílně, pod místností, kde pracovali, metrovou jámu a se zásobou jídla se tam schovali. Naivně se domnívali, že večer, až jako obvykle z pracovní zóny odejdou strážce, vylezou a půjdou. Ale při odchodu z práce se přece tři nedopočetali, dráty kolem byly neporušeny – a tak strážce na několik dní zůstaly. Během této doby nahoře chodili lidé, přivedli psa – tři ukrytí v jámě strkali k otvoru vatičku s benzínem, aby zmátli stopu. Tři dny seděli mlčky, nehýbali se, ruce a nohy zkroucené, byli přece tři v metrovém prostoru – nakonec to nevydrželi a vyšli ven.

Do zóny se vracejí brigády a vykládají, jak utíkala skupina Vorobjova: projeli zónu nákladákem.

Další týden. Klademe kameny. Druhé křídlo BZR se už zřetelně rýsuje – to budou útulňoučké karcery, tady zase samoty, tady přístěněčky, už jsme na malé ploše navršili spoustu kamene. A pořád nám ho z lomu vozí a vozí: kámen je zadarmo, tam i tady jsou bezplatné pracovní síly, jen cement je státní.

Míjí týden, čtyři tisíce ekibastauzských vězňů mělo dost času zvážít, že útěk je šílenství, že z něj nic nekouká. Ale zase je takové slunečné odpoledne, v stepi zase burácejí výstřely. Útěk!!! Ale to je přímo epidemie: znovu se řítí strážní anton, tentokrát přivezl dva muže (třetí byl na místě mrtvý). Je to Batanov a kdosi docela maličký, mladý. Zkrvavené je vedou kolem nás, pod naším lešením, do hotového křídla, aby je tam dál bili a nahé hodili na kamennou podlahu, aby jim nedali jíst ani pít. Co cítíš, otroku, když se díváš tady na ty ztýrané a hrdé? Snad ne podloučkou radost, že to nejsi ty, koho chytili, že to nejsi ty, koho zbili, že to nejsi ty, na koho čeká smrt?

„Honem, honem! Musíte dodělat levé křídlo!“ křičí na nás břichatý major Maximenko.

A my pracujeme. Večer dostaneme přídavek kaše.

Maltu nosí Burkovskij. Vše, co děláme, slouží vlasti.

Večer slyšíme: Bafanou také uprchl v autě. Vůz zasáhla kulka.

Teď už jste, vy otroci, pochopili, že útěk je sebevražda, že se nikomu nepodaří utéci dále než kilometr, že vaším údělem je pracovat a zemřít?!

Neuplynulo ani pět dní, nikdo žádné výstřely neslyšel – ale nebe jako by bylo kovové, jako by do něj někdo bouchal kovovou tyčí, taková novinka: útěk! Zase útěk!!! A tentokrát úspěšný!

Útěk v neděli 17. září byl proveden tak čistě, že večerní nástup probíhá klidně – bachařům všechno vychází. Teprve ráno 18. jim najednou něco nehraje – a tak se odkládá nástup do práce a vyhlašuje se všeobecná kontrola. Několik kontrol v útvaru, pak kontroly na barácích, pak kontroly po brigádách, pak jmenovitá kontrola podle spisů – vždyť ti psi umějí počítat jenom peníze u pokladny. Pořád jim vychází jiný výsledek! Pořád ještě nevědí, kolik jich uteklo! Kdo konkrétně? Kdy? Kam? Jak?

Už se chýlí k večeru, je pondělí, my ještě nedostali oběd (kuchaře z kuchyně také zahrnuli na nástup, počítat!), ale vůbec se nezlobíme, jsme tak rádi! Každý zdařený útěk je protrestance taková radost! Když strážní pak sebevíc řadí, i když je režim sebevíc zpřísněn, vůbec se nezlobíme, jsme tak rádi! Každý úspěšný útěk, to je něco pro vás, pánové psi! Vidíte, přece někdo utekl! Díváme se šaržím do očí a všichni si tajně myslíme: jen aby je nechytli! Jen aby je nechytli!

Navíc nás nevyvedli ani do práce, takže pondělí minulo jako druhý volný den. (Dobře, že chlapi nezdrhli v sobotu! Věděli, že nám nesmějí zkazit neděli!)

Ale kdo to byl? Kdo to byl?

V pondělí večer se rozneslo: byl to Georgij Tenno s Kolkou Ždankem.

Stavíme zdi vězení do výše. Už jsme překlenuli otvory pro dveře, už jsme shora uzavřeli maličká okénka, už necháváme vybrání pro trámy.

Od útěku uplynuly tři dny. Sedm. Deset. Patnáct. Žádné zprávy!
Utekli!!!

4 PROČ JSTE TO SNÁŠELI ?

Mám mezi svými čtenáři jednoho vzdělaného historika-marxistu. Dočetl ve svém měkkém fotýlku k tomu místu, jak jsme stavěli BZR, sundává brýle, poplácává po rukopise čímsi plochým, snad je to pravítko, a pokyvuje:

„Tak, tak. Tomu věřím. Jakýpak revoluční vánek, zatracení čerti! Žádnou revoluci jste dělat nemohli, ta musí vyplynout z historické zákonitosti. A co vy, bylo vás několik tisíc tak zvaných politických, no a? Zbavili vás lidské podoby, důstojnosti, rodiny, svobody, šatstva, jídla, a co vy? Pročpak jste se nezbouřili?“

„My jsme si odpracovávali příděl. Stavěli jsme vězení.“

„To je dobře! Právě stavba pro vás bylo to nejlepší! To slouží lidu! To je jediné správné řešení. Ale nepovažujte se za revolucionáře, holoubci! K revoluci byste se museli spojit s jedinou pokrokovou třídou...“

Ale my přece byli všichni dělníky!“

„T-to nehraje žádnou roli. To je objektivní maličkost. Uvědomujete si, co je to zákonitost?“

Ano. Myslím, že si to uvědomuji. Na mou duši, že si to uvědomuji. Uvědomuji si, že existují-li mnohamiliónové tábory čtyřicet let – tak že to právě je historická zákonitost. Tady jde o příliš mnoho miliónů a příliš mnoho let, než aby se to dalo vysvětlit rozmarem Stalina, chytráctvím Beriji, důvěřivostí a naivitou vládnoucí strany, provždy osvícené světlem Pokrokového učení. Ale tuhle zákonitost svému oponentovi uvádět nebudu. Mile by se na mě usmál a řekl by, že v daném případě odbočujeme, že mluvíme o něčem jiném.

Vidí, že jsem v rozpacích, že špatně chápu zákonitost, a vysvětluje:

„Třeba revolucionáři se jednoho dne do toho dali a vymetli carismus koštětem.“

To je velmi jednoduché. Ale jen kdyby se car Nikolka pokusil takhle zmáčkout své revolucionáře! Kdyby tak zkusil na ně navěsit čísla! Kdyby zkusil ...

„Správně. Nezkusil to a jen proto zůstali naživu ti, co to zkusili po něm.“

„Ale on to nemohl zkusit. Nemohl!“

Snad to je taky pravda. Ne, že nechtěl, nemohl.

Podle běžné kadetské interpretace (to ani nemluvím o socialistické) jsou celé ruské dějiny střídáním tyraní. Tyranie Tatarů. Tyranie moskevských knížat. Pět století vlastní tyranie východního typu a zakořeněného nepokrytého otroctví. (Žádné zemské sněmy, ani vesnická obščina, ani volní kozáci nebo rolnictvo na severu.) Ať už Ivan Hrozný nebo Alexej Tichý, Petr Tvrdý či Kateřina Sametová – až do Krymské války uměli carové jen jedno: utlačovat! Utlačovat, drtit své poddané jako brouky, jako housenky. Vyhnanec, trestanec, katorgy? Rovnou mu vypálili na čelo znamení a přikovali ho k vozíku. Stát drtil poddané a byl spolehlivě pevný. Vzpourey a povstání byly vždy okamžitě potlačeny.

Ale! Ale! Byly potlačeny, ale jen do jisté míry! Byly potlačeny, ale ne v našem technickém slova smyslu. Od napoleonské války (od návratu z Evropy) zafoukal v ruské společnosti první, ten úplně první vánek. A už ten stačil, aby s ním car musel počítat. Například ti vojáci, kteří stáli v karé děkabristů – žádný přece nedostal provaz! Žádný přece nebyl zastřelen! A u nás – copak by to byl přežil třeba jen jeden jediný? Ani Puškin, ani Lermontov prostě nemohli dostat desítku – car musel hledat nepřímé způsoby. „Kde bys býval byl 14. prosince v Petěrburgu?“ zeptal se Nikolaj I. Puškina. Puškin odpověděl upřímně: „Na Senatském náměstí.“ A byl za to... propuštěn domů! A přitom my, co jsme na vlastní kůži zažili strojový soudní systém, stejně jako naši přátelé prokurátoři, velmi dobře víme, co obnášela Puškinova odpověď: článek 58, bod 2, ozbrojené povstání, v nejlepším případě článek 19 (úmysl) – a když ne trest smrti zastřelením, tedy v každém případě nejméně desítka. Naši Puškinové dostávali své tresty jako rány do zubů, jeli do táborů a umírali (Gumilev ani neměl možnost do tábora jet, vyřídili si to s ním ve sklepě).

Krymská válka – pro Rusko nejšťastnější ze všech válek! Přinesla nejen osvobození rolníků a alexandrovské reformy! Spolu s nimi se zrodila v Rusku obrovská síla – veřejné mínění!

Navenek tu ještě byl vřed sibiřské katorgy, dokonce se rozrůstal, budovaly se tranzitní věznice, šly transporty, zasedaly soudy. Ale copak to? Zasedaly, to ano, zasedaly, ale Věra Zasuličová, která střelila do velitele petěrburské policie (!) – je zproštěna obvinění!??...

Sedmkrát došlo k atentátům na samotného Alexandra II. (Karakozov⁶⁹⁵, Solovjov, u Alexandrovsku, u Kursku, Chalturinův výbuch, Těťerkova mina, Griněvickij. Alexandr II. chodil s vylekanýma očima (mimochodem bez ochrany) po Petěrburgu, „jako štvané zvíře“ (svědectví Lva Tolstého, potkal cara v soukromém domě⁶⁹⁶). No a co, zbídačil a poslal do vyhnanství půl Petěrburgu, jako to bylo po atentátu na Kirova? Co vás nemá, to ho ani napadnout nemohlo. Použil masového preventivního teroru? Hromadného teroru jako v roce 1918? Zatkl rukojmí? Takový pojem ani neexistoval. Zavřel podezřele? Ale copak to se dělá?!... Popravil tisíce? Popravili – pět osob. Za tu dobu nebylo odsouzeno ani tři sta lidí. (A kdyby bývalo došlo jen k jedinému takovému atentátu na Stalina – kolik miliónů duší by nás to bylo stálo?)

V roce 1891, jak píše bolševik Olminskij, byl v celé věznici Kresty – jako jediný politický. Když ho převezli do Moskvy, byl jediný i na Tagance. Teprve v Butyrkách, před transportem, se jich sešlo několik!...

S každým rokem osvěty a svobodné literatury rostlo neviditelné, ale pro cary strašlivé veřejné mínění. Carové už neudrželi ani uzdu, ani hřivu, a Nikolaj II. se už mohl držet leda za ocas.

Zahlcující dynastická setrvačnost mu bránila pochopit požadavky doby, neměl odvahu jednat. Ve věku letadel a elektřiny mu chybělo společenské vědomí, stále ještě chápal Rusko jako své bohaté a různorodé dědičné statky – kde mohl vybírat daně, pěstovat hřibata, verbovat vojáky, aby si občas zaválčil s mocným bratrem Hohenzollernem. Ale ani on, ani žádní jeho vládci už neměli sílu bojovat o svou moc. Už neutiskovali, nýbrž občas zlehka stiskli a zase povolili. Neustále se ohlíželi a poslouchali – a co řekne veřejné mínění? Pronásledovali revolucionáře přesně natolik, aby se ve vězeních navzájem seznámili, zocelili, aby se kolem jejich hlav rozestřela svatozář. Teď, když máme skutečná měřítká ke srovnání, můžeme směle tvrdit, že carská vláda revolucionáře nepronásledovala, že si je pečlivě ke své zkáze pěstovala. Nerozhodnost, polovičatost, slabost carské vlády jsou naprosto zřejmé pro každého, kdo na sobě okusil neselhávající sovětský soudní systém.

Podívejme se třeba na všem dobře známý Leninův život. Na jaře 1887 byl za pokus o atentát na Alexandra III. popraven jeho vlastní bratr⁶⁹⁷. Stejně jako Karakozovův bratr byl tedy bratrem carova vraha. A co? V témže roce začíná Vladimír Uljanov studovat na Kazaňské carské univerzitě – a navíc na právnické fakultě! Není to podivuhodné?

Ve stejném školním roce je Vladimír Uljanov z univerzity vyloučen. Ale vyloučen je za organizování protivládní studentské schůze. Takže mladší bratr carova vraha navádí studenty k neposlušnosti? Co by dostal u nás? Ale určitě trest smrti! (A ostatní pětadvacet nebo deset!) Ale on je vyloučen z univerzity. Ta krutost! A navíc ho posílají do vyhnanství... Sachalin⁶⁹⁸ Ne, rodinný statek Kokuškino, kam v létě stejně jezdívá. Chce pracovat – dostává možnost... kácet stromy v tajze? Ne, věnovat se právnické praxi v Samaře a přitom pracovat v nelegálních kroužcích. Pak může dálkově absolvovat petěrburskou univerzitu. A co dotazníky? Copak je zvláštní oddělení slepé?

A tu je po několika letech zase tento mladý revolucionář zatčen proto, že v hlavním městě organizoval Svaz boje za osvobození – nic menšího! Nejednou měl před dělníky „buřičské“ projevy, psal letáky. Mučili ho snad, týrali? Ne! Poskytli mu režim, příznivý pro studium a psaní. V petěrburském vyšetřovacím vězení, kde seděl rok a kam mu nosili desítky knih, napsal větší část Vývoje kapitalismu v Rusku a vedle toho posílal – legálně, přes prokuraturu! – Ekonomické etudy do marxistického časopisu

⁶⁹⁵ Mimochodem, Karakozov měl bratra. Bratr toho, kdo střelil po carovi! Převed'te si to na naše poměry. Byl potrestán takto: „Bylo mu přikázáno, aby se nadále jmenoval Vladimirov.“ A nebyl nijak omezován ani pokud jde o majetek, ani pokud jde o místo bydliště.

⁶⁹⁶ Lev Tolstoj v vospommanijach sovremennikov, 1955, t. I, str. 180.

⁶⁹⁷ Přitom bylo, mimochodem, při soudním řízení zjištěno, že Anna Uljanovová dostala z Vilna šifrovaný telegram: „Sestra je těžce nemocná,“ znamenalo to, že vezou zbraň. Anna se nepodivila, ačkoliv ve Vilnu žádnou sestru neměla, z jakéhosi důvodu předala telegram Alexandrovi. Je zřejmé, že tedy byla spolupachatelkou, u nás by měla desítku jistou. Ale Anna ani nebyla trestně stíhána! Při téže příležitosti bylo zjištěno, že jiná Anna (Serdukovová), učitelka z Jekatěrinodaru, přímo věděla o připravovaném atentátu na cara a mlčela. Co by ji čekalo u nás? Trest smrti! A co dostala? Dva roky...

⁶⁹⁸ Mimochodem, na Sachalinu byli i političtí. Ale jak se stalo, že tam nikdy nebyl žádný významnější bolševik (a ani menševik)?

Novoje slovo. Ve vězení dostával placené obědy s předepsanou dietou, mléko, minerálku z lékárny, třikrát týdně balíčky z domova. (Trockij v Petropavlovce také mohl sepsat první variantu teorie permanentní revoluce.)

Ale pak ho snad na základě rozsudku trojky zastřelili? Ne, ani trest vězení nedostal, poslali ho do vyhnanství. Do Jakutska na celý život!? Ne, do bohatého Minusinského kraje a na tři roky. Vezli ho tam snad s želízky na ruku? V trestaneckém vagónu? O, nikoli! Jede svobodně, ještě tři dny klidně chodí po Petěrburgu, pak po Moskvě, musí přece nechat konspirativní instrukce, navázat spojení, uspořádat poradu revolucionářů. Má povoleno jet i do vyhnanství na vlastní útraty – to znamená se svobodnými cestujícími, žádný transport, žádná tranzitka ani po cestě na Sibiř, ani – pochopitelně – na zpáteční cestě. To Lenin nikdy nepoznal. Pak ještě potřebuje v Krasnojarsku pracovat v knihovně dva měsíce, aby dokončil Vývoj kapitalismu. A ta kniha, kterou napsal vyhnanec, vychází bez jakýchkoli cenzurních potíží (no, porovnejte to s našimi poměry!). Ale z čeho žije v daleké vesnici, vždyť práci zřejmě nenajde? Zažádal o erární výpomoc, platí mu víc, než potřebuje. Těžko mohly existovat lepší podmínky, než měl Lenin ve svém jediném vyhnanství. Mimořádná láce, zdravá strava, množství masa (beran na týden), mléko, zelenina, neomezené lovecké radosti (není spokojen se svým psem, docela vážně mu chtějí poslat psa z Petěrburgu, na lovu koušou komáři, objednává si glazé rukavice), vyléčil si žaludeční a jiné nemoci z dob svého mládí, rychle se spravil. Žádné povinnosti, zaměstnání, závazky a ani jeho žena a tchýně se nenamáhají: za dva a půl ruble měsíčně dělalo patnáctileté vesnické děvčátko všechny těžší domácí práce. Lenin nepotřeboval žádný novinářský výdělek, odmítal nabídky z Petěrburgu na placenou publicistickou činnost a vydával a psal jen to, čím si mohl udělat jméno.

Vyhnanství skončilo (mohl „prchnout“, snadno, ale prozíravě neprechl). Prodloužili mu ho snad automaticky? Na doživotí? Pročpak, to by bylo nezákonné. Dovolili mu bydlet ve Pskovu, jenom do hlavního města nesměl. Ale jede do Rigy, do Smolenska. Nikdo ho nesleduje. Nato se svým přítelem (Martovem) veze koš nelegální literatury do Petěrburgu a jede přímo přes Carské Selo, kde je kontrola zvlášť ostrá (to už s Martovem přehnali). V Petěrburgu ho seberou. Koš u sebe sice už nemá, ale má nevyvolaný dopis, psaný neviditelným inkoustem. Je adresován Plechanovovi, je tam celý plán založení Jiskry, ale tím se policie nenamáhá. Zatčený je tři týdny v cele, dopis je v jejich ruce a zůstane nevyvolaný.

A jak dopadá ta svévolná cesta z Pskova? Dvacet let katogy jako u nás? Ne, ty tři týdny vazby. A pak ho úplně propouštějí – aby si mohl jezdit po Rusku, připravit střediska pro kolportáž Jiskry. A aby mohl odjet do zahraničí, připravovat samo vydávání („policie nevidí překážky“ a vydává mu cestovní pas).

A to ještě není všechno. I z emigrace pošle do Ruska článek o Marxovi pro encyklopedii (Granat)! A ten bude vydán⁶⁹⁹. A nejen ten jeden článek!

Konečně se zabývá podvratnou činností v rakouském městečku, blízko ruské hranice. A nikdo tajně neposílá žádné gorily, aby ho sebrali a živého přivezli. A nebylo by to bývalo ani nic těžkého.

Takhle bychom mohli ukazovat slabost a nerozhodnost carské perzekuce na příkladu kteréhokoli významnějšího sociálního demokrata (a zejména na Stalinovi, ale tam nás navíc napadá podezření). Kameněvovi zabavili při prohlídce v roce 1904 kompromitující korespondenci. Při výslechu odmítá výpověď. A to je všechno. Je poslán do vyhnanství – do místa bydliště rodičů.

Je pravda, že eseři byli pronásledováni mnohem tvrději. Ale jak – tvrdě? Copak Geršuni (zatčen v roce 1903) a Savinkov (1906) spáchali tak malé zločiny? Organizovali vraždy nejvýznačnějších osobností v říši. Ale popraveni nebyli. A pak nechali uprchnout Marii Spiridonovou, která zblízka odpráskla generála Lužanovského, kata tambovského rolnického povstání. Ani ji se neopovážili popravit, poslali ji na katogu⁷⁰⁰.

A co kdyby v roce 1921 sedmnáctiletá gymnazistka zastřelila potlačovatele tambovského (zase!) rolnického povstání – kolik tisíc gymnazistů a intelektuálů by bylo bývalo na místě bez soudu zastřeleno ve vlně „odvetného“ rudého teroru?

A co za vzpouru v námořnictvu (Sveaborg) – snad tresty smrti? Ne, vyhnanství.

A jak trestali studenty (za velkou demonstraci v Petěrburgu v roce 1901), na to vzpomíná Ivanov-Razumnik: V petěrburském vězení to vypadá jako na studentském pikniku. Smích, sborový zpěv, volné

⁶⁹⁹ No jen si to představte: že by třeba Velká sovětská encyklopedie uveřejnila emigrantský článek o Berďajevovi!

⁷⁰⁰ Od katogy ji osvobodila Únorová revoluce. Zato od roku 1918 čeka zatýkala Spiridonovou několikrát. Prodělala mnohaletý Velký pasiáns socialistů, byla ve vyhnanství v Samarkandu, Taškentu, Ufě. Její stopa se pak ztrácí v jedné z politických věznic. Byla popravena.

přecházení z cely do cely. Ivanov-Razumnik měl dokonce tu drzost, že požádal velitele vězení, aby ho pustil na představení hostujícího Uměleckého divadla, propadal mu lístek! A pak mu soud uložil vyhnanství, zvolil si sám Simferopol a toulal se s batohem po celém Krymu.

Ariadna Tyrkovová píše o této době: „Byli jsme ve vyšetřování a režim nebyl přísný.“ Policejní důstojníci jim předkládali obědy z nejlepší Dodonovy restaurace. Neúnavný a zvědavý Burcev říká, že „petěrburské vězení bylo mnohem humánnější než v Evropě“.

Leonid Andrejev byl za sepsání letáku moskevským dělníkům, kde je vyzýval k ozbrojenému (!) povstání, ke svržení (!) samoděržaví... vězněn v cele celých 15 dní! (Jemu samotnému se to zdálo málo, tak si přidával, že to byly tři týdny.) Uvádím zápisy z jeho tehdejšího deníku:

„Samotka! Jde to, není to tak hrozné. Stelu si, urovnávám stoličku, lampu, ukládám si cigarety, hrušku... Čtu si, jím hrušku, docela jako doma... A je mi veselo. Skutečně veselo.“ „Milostivý pane! Hej, milostivý pane!“ volá na něj dozorce do krmítka. Hodně knih. Dopisy ze sousedních cel.⁷⁰¹

Vcelku Andrejev přiznává, že pokud jde o bydlení a jídlo, žilo se mu v cele lépe než jako studentovi. Gorkij v té době napsal v Trubecké pevnosti Děti slunce.

Bolševická špička si udělala dost nestydatou sebeklamu v podobě 41. dílu encyklopedie Granat – „Politici SSSR a Říjnové revoluce. Autobiografie a životopisy.“ Ať si přečtete, který chcete, podíváte se, jak byla ve srovnání s našimi poměry jejich revoluční činnost beztravná. A zejména, jak příznivé byly podmínky ve vězeních. Třeba Krasin: „Na to, jak seděl na Tagance, vzpomínal velmi rád. Po prvních výsleších ho policisté nechali na pokoji (ale pročpak to? – A. S.) a svůj nucený volný čas věnoval té nejpilnější práci: naučil se německy, přečetl v originále téměř všechny Goethovy a Schillerovy spisy, seznámil se se Schopenhauerem a Kantem, prostudoval Millovu logiku, Wundtovu psychologii...“ atd. Jako místo vyhnanství si Krasin vybral Irkutsk, tj. hlavní město Sibíře, nejkulturnější město.

Radek ve Varšavském vězení, rok 1906: „Seděl jsem půl roku, strávil jsem jej skvěle, učil jsem se rusky, četl Lenina, Plechanova, Marxe, ve vězení jsem napsal první článek (o odborovém hnutí)... a byl jsem strašně hrdý, když jsem dostal (ve vězení) číslo časopisu Kautského se svým článkem.“

Nebo naopak, Semaško: „Vězení (Moskva, 1895) bylo neobyčejně tvrdé.“ Po třech měsících poslán na tři roky do vyhnanství... do města Jelec, kde se narodil!

Slávu „strašlivé ruské Bastilly“ vytvářeli na Západě takoví změkčilci jako Parvus se svými chvástavými, sentimentálními, idealizovanými vzpomínkami. Mstil se carismu.

Stejně tendence můžeme sledovat i na osobách méně významných, na tisících jednotlivých životopisů.

Mám ještě jednu encyklopedii, je sice literární, což není zrovna vhodné, a navíc stará (1932), „s chybami“. Zatím ty „chyby“ ještě neopravili, a tak беру nazdařbůh písmeno K.

Karpenko-Karyj. Byl tajemníkem městské policie v Jelizavetgradu a dodával revolucionářům osobní doklady. (Pro sebe si to přeložíme do našeho jazyka: vedoucí oddělení osobních průkazů dodával ilegální organizaci doklady!) Pověsili ho za to? Ne, poslali do vyhnanství na... 5 (pět) let... na vlastní statek! Tedy na letní byt. Stal se spisovatelem.

V. T. Kirillov. Zúčastnil se revolučního hnutí černomořských námořníků. Popraven? Věčná katorga? Ne, tři roky vyhnanství v Ust'-Sysolsku. Stal se spisovatelem.

I. M. Kasatkin. Seděl ve vězení, psal povídky a noviny je tiskly! (U nás nevydávají ani toho, co si své už odseděl.)

Jevtichiji Karpovovi svěřili po dvou pobytech ve vyhnanství (!) vedení Alexandrinského a Suvorinova divadla. (U nás by mu zaprvé nedali povolení k pobytu v hlavním městě a zadruhé by ho zvláštní oddělení nepřijalo dokonce ani jako nápovědu.)

Kržižanovskij se v době největší stolypinské reakce vrátil z vyhnanství a (ač přitom zůstal členem nelegálního ÚV) bez potíží začal pracovat jako inženýr. (U nás by byl šťastný, kdyby si našel práci jako zámečník v STS!)

Krylenko se sice do Literární encyklopedie nedostal, ale když jsme u písmene K, musíme vzpomenout i na něj. Za celou svou bouřlivou revolučnost „tříkrát šťastně ušel zatčení“⁷⁰², šestkrát byl zatčen a odseděl si celkem 14 měsíců. V roce 1907 (zase rok reakce) byl obviněn z agitace v armádě a z účasti ve vojenské organizaci. A vojenský okružní soud ho zprostil viny! V roce 1915 byl tento budoucí vrchní velitel (a vrah jiného vrchního velitele) za „vyhýbání se vojenské službě“ (a to byl důstojníkem a byla válka!) potrestán tím, že byl poslán k jednotce na frontu (ale vůbec ne do trestní jednotky!). Carská vláda

⁷⁰¹ Podle knihy L. Andrejeva: Dětství.

⁷⁰² Zde a dále podle jeho vlastního životopisu v encyklopedii Granat, sv. 41, díl I., str. 237-245.

si myslela, že tak zvítězí nad Němci a přitom zkrátí revoluci. ...A později ve stínu jeho nepřistříhnutých prokurátorských křídel si odsouzení z tolika procesů šli pro svou kulku do týla.

A ještě: v době oné „stolypinské reakce“ se kutaiský gubernátor V. A. Staroselskij, který přímo zásoboval revolucionáře doklady a zbraněmi, prozrazoval jim plány policie a vládních vojsk, z toho dostal snad jen se dvěma týdny vězení⁷⁰³. Ať to přeloží do našeho jazyka ten, kdo má dost fantazie!

V tomto období „reakce“ legálně vychází bolševický filozofický a společenskopolitický časopis Mysl. A „reakční“ Věchy otevřeně píší: „Zastaralá samovláda“, „zlo despotismu a otroctví“ – to nic, jen tak dál, u nás se to smí!

Prísnost tenkrát byla nesnesitelná. Retušér fotozávodu v Jaltě, V. K. Janovskij, nakreslil popravu očakovských námořníků a obrázek vystavil ve výkladní skříni (něco takového, jako kdyby teď někdo vystavil na Kuzněckém mostě záběry z potlačení vzpoury v Novočerkasku). Copak udělal starosta Jalty? Protože Livadie byla tak blízko, byl zvlášť krutý: za prvé na Janovského křičel! A za druhé zničil... ne, fotozávod ne, ani obrázek poprav, ale jeho kopii. Někdo by mohl říci, že Janovskij byl šikovný. Dodejme však, že starosta neporučil, aby před ním rozbili výklad. Za třetí byl Janovskému uložen velmi přísný trest. Nadále bydlel v Jaltě, ale nesměl na ulici..., když tudy projížděla carská rodina.

Burcev v emigrantském časopise pomlouval dokonce i carův intimní život. Byl snad po návratu do vlasti (1914 – vlna vlastenectví) popraven? Necelý rok vězení, úlevy, půjčování knih a možnost psaní.

Sekeru pak nechali sekat po vůli. Sekera si svoje najde.

Když byl Tuchačevskij, jak se říká „nezákonně odsouzen“, byla zničena a zavřena nejen celá jeho rodina (a to ani nepřipomínám, že dceru vyloučili z vysoké školy), byli zatčeni dva jeho bratři i s manželkami, čtyři jeho sestry s manželi, všechny synovce a neteře zahnali do dětských domovů a změnili jim jména – stali se Tomaševiči, Rostovovými apod. Jeho manželka byla zastřelena v kazachstánském táboře, matka žebřela na ulicích Astrachaně a zemřela⁷⁰⁴. Sám Tuchačevskij se u nás stává novým kultem, který nehodlám podporovat. Sklidil to, co zasel, když řídil potlačování Kronštadtů a Tambovského rolnického povstání.

Totéž lze říci o rodinách stovek jiných popravených prominentů. Tomu se říká perzekuce.

Hlavní zvláštností perzekuce (ne-perzekuce) v carských dobách bylo snad právě to, že rodiny revolucionářů nijak netrpěly. Natalie Sedovová, žena Trockého, se v roce 1907 bez potíží vrací do Ruska, zatímco Trockij je odsouzeným zločincem. Každý příslušník rodiny Uljanovových (většina z nich byla v různých dobách vězněna) dostává kdykoli povolení k cestě do zahraničí – když byl Lenin za výzvy k ozbrojenému povstání „hledaným zločincem“, posílala mu jeho sestra Anna legálně a pravidelné peníze do Paříže na jeho účet v Crédit Lyonnaise. Leninova matka i matka Krupské dostávaly do konce života státní důchody z titulu civilní nebo důstojnické hodnosti zesnulého manžela – a bylo nepředstavitelné, že by v tomto směru mohly být zkráceny.

Za takových okolností nabyl Tolstoj přesvědčení, že politická svoboda není nutná, že potřebujeme jen výchovu mravní.

Jistě, svobodu nepotřebuje ten, kdo ji už má. S tím bychom souhlasili i my: konec konců o politickou svobodu nejde. Jistě! Cíl vývoje lidstva není v plané svobodě. A ani ne v dobrém politickém uspořádání společnosti. Jistě! Jistěže jde o mravní zásady společnosti! Ale o to až nakonec. Ale na začátku? Při prvním kroku? Jasná Poljana byla v té době otevřeným diskusním klubem. A co kdyby ji obklíčili, jako leningradský byt Achmatovové, kdy se každý návštěvník musel legitimovat, co kdyby je všechny – jako nás všechny za Stalina – zmáčkli tak, že se tři lidé báli sejít pod jednou střechou – to by po svobodě zatoužil i Tolstoj.

V nejstrašnějších dobách stolypinského teroru liberální časopis Rus klidně otiskoval na první stránce velké titulky: „Pět poprav! Dvacet poprav v Chersonu!“ Tolstoj plakal, říkal, že není možné žít, že si nemůže představit nic hroznějšího!⁷⁰⁵

Tady je seznam z časopisu Byloje, o němž jsme se už zmiňovali: 950 poprav za 6 měsíců⁷⁰⁶.

Prolistujme zmíněný výtisk. Povšimněme si, že časopis vyšel v únoru 1907, přímo v době osmiměsíční (19. srpna 1906–19. dubna 1907) stolypinské „válečné justice“ – a že údaje jsou uváděny na základě publikovaných údajů právě ruských telegrafních agentur. Co takhle, kdyby v Moskvě roku 1937

⁷⁰³ Soudruh gubernátor, Novyj mir 1966, No 2.

⁷⁰⁴ Tento příklad uvádím kvůli rodině, nevinným příbuzným.

⁷⁰⁵ Tolstoj v vospominanijach sovremennikov, 1955, t. II, str. 232.

⁷⁰⁶ Byloje, No 2/14, únor 1907.

někdo publikoval seznamy popravených a vyšel by o tom souhrnný bulletin – a NKVD by na to vegetariánsky koukal?

Za druhé – toto osmiměsíční období „válečné justice“, které nemělo obdoby ani předtím, ani potom, nemohlo pokračovat proto, že „bezmocná“, „pokorná“ Státní дума takovou justici neschválila (Stolypin si netroufl otázku Dumě ani předložit.)

Za třetí byla tato „vojenská justice“ navržena s odůvodněním, že za minulého půl roku došlo k „množství vražd příslušníků policie z politických příčin“, že bylo podniknuto mnoho útoků na státní úředníky⁷⁰⁷, došlo k výbuchu na Aptěkarském ostrově. A: „Jestliže se stát nebrání proti teroristickým aktům, ztrácí se smysl státnosti.“ A tak stolypinské ministerstvo, rozzlobené na soudy a poroty s pomalými procedurami, se silnými a neomezovanými obhájci (to nebyl náš oblastní soud nebo okrskový tribunál, podrobující se telefonickému příkazu) ztratilo trpělivost a usiluje o zkrocení revolucionářů (i přímo banditů, střílejících do oken osobních vlaků, vraždících občany kvůli třem či pěti rublům). K tomu mají sloužit striktní polní soudy. (Ostatně existují tu omezení: polní soud může být zřízen jen v místě, kde je vyhlášen válečný stav nebo stav mimořádné ochrany. Svolává se pouze bezprostředně po zločinu – nesmí uplynout více než čtyřadvacet hodin – a při zjevné nespornosti zločinného jednání.)

Jestliže byli současníci tak ohromeni a rozhořčeni, znamená to, že to pro Rusko bylo něco neobvyklého! V situaci let 1906-1907 vidíme, že vinu za období „stolypinského teroru“ musí s ministerstvem sdílet i revolucionáři-teroristé.

Sto let po vzniku ruského revolučního teroru už můžeme bez váhání říci, že toto teroristické myšlení, tyto činy byly krutým omylem revolucionářů, zkázou Ruska, nepřinesly mu nic než zmatek, žal a nesmírné oběti.

Prolistujeme několik stránek zpátky v témže čísle časopisu Byloje⁷⁰⁸. Tady je jedno z původních prohlášení z roku 1862, kterým všechno začalo:

„Co chceme? Blaho, štěstí Ruska. Není možné dosáhnout nového života, lepšího života bez oběti proto, že nemáme čas váhat, potřebujeme rychlou a okamžitou reformu!“

Jak falešná cesta! Oni, ti spasitelé, neměli čas váhat, proto dovolili, aby se všeobecní blahobyt přiblížil za cenu oběti (neobětovali však sebe, nýbrž jiné!). Neměli čas, a tak my, jejich pravníci, po 115 letech nejenže nejsme tam, kde byli oni (osvobození rolníků), ale jsme o mnoho pozadu.

Stolypinské a stalinské doby pro nás zůstanou nesrovnatelné tím, že za našich dob bylo to asiatictví jednostrannější: hlavy padaly jen za nadechnutí a někdy i za méně⁷⁰⁹.

„Není nic hroznějšího,“ zvolal Tolstoj? A přitom – jak je snadné si představit něco hroznějšího. Hroznější – to je tenkrát, když se popravy nekonají čas od času v jistém, známém městě, ale všude a každý den, a ne dvacet, ale dvě stě, v novinách se o tom nic nepíše, ani velkými titulky, ani drobným tiskem, v novinách se píše, „žije se lépe, žije se radostněji!“

Rozbijou ti hubu a ještě řeknou, žes ji rozbitou už měl. Ne, neměl! Vůbec ne, ačkoli ruský stát byl už tenkrát považován za neotročtější v Evropě.

Dvacátá a třicátá léta našeho století prohloubila lidskou představu o možných stupních tlaku. Ten pozemský prach, ta pozemská pevnina, která se našim předkům zdála už do krajnosti stlačená, připadá nyní fyzikům jako děravé síto. Drobeček, ležící uprostřed prázdného stometrového prostoru – to je model atomu. Bylo objeveno hrozná „jaderná balení“ – když se ty drobečky – jádra – smetou dohromady, ze všech prázdných prostorů. Náprstek takového „balení“ váží tolik, jako naše pozemská lokomotiva. Ale i toto balení je stále ještě jako peříčko: kvůli protonům se jádro nedá pořádně stlačit. Kdybychom takhle slisovali jenom neutrony, vážila by poštovní známka takového „neutronového balení“ 5 milionů tun!

Tak takhle, a docela nefyzikálně, tiskli nás!

Ústy Stalina byla země vyzvána, aby se jednou provždy zřekla shovívavosti!“ Podle Dalova Slovníku jazyka ruského je shovívavost: dobrota duše, snaha o všeobecné dobro. Tak toho jsme se měli zříci, a také jsme se toho rychle zřekli – snahy o všeobecné dobro! Teď už nám stačilo vlastní krmítko.

⁷⁰⁷ Tatáž stať v časopise Byloje, str. 45, tyto skutečnosti nepopírá.

⁷⁰⁸ Byloje, 2/14, str. 82.

⁷⁰⁹ Směle prohlašuji, že i trestní výpravy bez soudů (potlačení rolníků v letech 1918-19, Tambov 1921, Kubáň a Kazachstán – 1930) v našich dobách překonaly rozmach a techniku carských tažení.

Ruské veřejné mínění bylo na počátku století nádhernou silou, vzduchem svobou. Carismus nebyl rozbit ve chvíli, kdy přechal Kolčak, ani tenkrát, když bouřil únorový Petrohrad – padl mnohem dříve! Byl už nenávratně svržen tenkrát, když se v ruské literatuře ustálilo vědomí, že ukázat postavu policisty nebo četníka se sebemenší dávkou sympatie – je černosotněnské podlézání. Kdy se považovalo za hanbu nejen jim podat ruku, nejen se s nimi stýkat, nejen je pozdravit na ulici, ale prostě i jen rukávem se jich dotknout!

Ale u nás katani, toho času bez práce, řídí uměleckou literaturu a kulturu. Někdy je jim to svěřeno jako zvláštní úkol. Prikazují, aby byli opěvováni – jako legendární hrdinové. A tomu se u nás z nepochopitelných důvodů říká vlastenectví!

Veřejné mínění! Nevím, jak je definují sociologové, ale myslím, že může vzniknout jako souhrn vzájemně se ovlivňujících individuálních názorů, vyslovovaných svobodně a naprosto nezávisle na názorech stranických nebo vládních.

A dokud v zemi nebude nezávislé veřejné mínění – neexistuje žádná záruka, že se zbytečná likvidace mnoha miliónů lidí nebude znovu opakovat, že nezačne kterékoli noci. Každé noci, právě této noci, první, co přijde po dnešku.

Pokrokové učení, jak jsme viděli, nás před tímto morem neochránilo.

Ale vidím, jak se můj oponent šklebí, mrká na mě, kývá: za prvé, může nás slyšet nepřítel! Za druhé, proč tak široce? Vždyť otázka byla položena v užším smyslu: nikoli – proč nás zavírali? A nikoli – proč ty nezákonnosti trpěli ti, co zůstali venku? Víme, že o ničem nevěděli, že prostě věřili (straně)⁷¹⁰, že když se celé národy během 24 hodin vyhánějí, znamená to, že se provinily. Otázka stojí jinak: proč v táboře, kde jsme už snad mohli pochopit, proč jsme i tam hladověli, hrbili se, trpěli a nebojovali? Oni, co nechodili v doprovodu eskorty, měli ruce a nohy volné, bojovat nemohli – přece nemohli obětovat rodiny, postavení, platy, honoráře. Zato teď publikují kritické úvahy a nám vyčítají, proč jsme se np. když jsme neměli co ztratit, drželi přídělu a nebojovali?!

Ostatně k této odpovědi hned přistoupím.

V táborech jsme to snášeli, protože venku neexistovalo veřejné mínění.

Neboť, jaké jsou vůbec myslitelné formy odporu trestance proti režimu, jemuž je podrobován. To je jasné, tady jsou:

1. Protest
2. Hladovka
3. Útěk
4. Vzpoura

Nuže tedy, jak rád říkával Nebožtík, každému je jasné (a když mu to není jasné, můžeme mu to vtlouci do hlavy), že první dvě formy mohou působit (a žaláři se jich bojí) pouze kvůli veřejnému mínění! Bez něho se nám za naše hladovky a protesty vysmějí.

Je to velmi efektní, roztrhat před vězeňským načalstvem košili, jako Dzeržinskij, a tak dosáhnout splnění svých požadavků. Ale to jen v případě, že existuje veřejné mínění. Bez něho – roubík do úst a za erární košili ještě zaplatíš!

Vzpomeňme na známý případ z karijské katorgy konce minulého století. Politickým oznámili, že nyní je dovoleno tělesně trestat. Naděždou Segedovou (dala políček komandantovi, aby ho donutila jít do výslužby!) měli zmrskat jako první. Otrávil se, jen aby se jí pruty nedotkly! Vzápětí se otráví další tři ženy, umírají! V mužském baráku se hlásí k sebevraždě 14 dobrovolníků, ale ne všem se to zdaří⁷¹¹. Výsledkem je naprosté zrušení tělesných trestů! Političti chtěli zastrašit vězeňské načalstvo. O karijské tragédii se přece nedozví jen celé Rusko, ale také svět.

Porovnáme-li však tento případ s naší skutečností, můžeme jen hořce zaplakat. Zpolíčkovat svobodného komandanta? A to když neurazil tebe? A co je na tom tak hrozného, že trochu dostaneš na zadek? Zato zase zůstaneš naživu! A nač kamarádky polykají jed? A na co dalších 14 mužů? Život je nám

⁷¹⁰ Odpověď V. Jermilova I. Erenburgovi.

⁷¹¹ Ostatně několik důležitých podrobností (J. N. Kovalská, Ženskaja katorga, ist. rev. b-ka, Gosizdat 1920, str. 8-9; G. F. Osmolovskij, Karijskaja tragedija, M. 1920). Segedová uhodila a potupila důstojníka pro nic, za nic v důsledku „klinicky nervózní“ situace mezi katoržníky. Nato policejní důstojník (Masjukov) prosil politického trestance Osmolovského, aby věc vyšetřil. Velitel katorgy Bobrovskij zemřel v pokání, aniž přijal kněžské rozhřešení! Ach, kdybychom tak měli takové žaláři se svědomím! Segedová byla trestána v šatech, Kovalskou převlékaly ženy, nikoli muži, jak pravily pověsti.

přece dán jen jednou! A důležitý je snad výsledek? Dají ti najíst, napít, proč se loučit se životem? A co, když přijde amnestie, třeba zavedou zápočty?

Z takových trestaneckých výšin jsme sletěli. Takhle jsme klesli!

Ale na jaké výši jsou naši žaláři! To nejsou žádní karijští balíci! I kdybychom se teď povznesli a vzchopili – 4 ženy a 14 chlapů – postříleli by nás dříve, než bychom sehnali jed. (A kde by se také vzal jed v sovětském vězení?) A kdo by se stačil otrávit, ten by jen usnadnil velení úlohu. Ostatní by pak dostali výprask za neohlášení. A zprávy o událostech by se pochopitelně nedostaly ani za zónu.

To je to, v tom je jejich síla: věc by se nerozhlásila! A i kdyby se rozhlásila, tak by nedošla sluchu. Noviny by nic nepotvrdily, práskači by čmouchali dál – jako kdyby se nic nestalo. Veřejnost by se nerozhořčila! Čeho se tedy bát? Proč tedy poslouchat naše protesty? Když se chcete otrávit, tak prosím.

Nakolik byly naše hladovky odsouzeny k neúspěchu, jsme ukázali v I. části.

A útěky? Dochovaly se nám příběhy několika významných útěků z carských vězení. Poznamenejme, že všechny tyto útěky byly připraveny a řízeny zvenku – jinými revolucionáři, členy strany, k níž prchající patřili. A v maličkostech pomáhala spousta sympatizujících. Jak útěku, tak potom ukrývání a přepravování se zúčastnila spousta lidí. („Aha!“ chytil mě za slovo marxistický historik. „Protože obyvatelstvo bylo pro revolucionáře a jim patřila budoucnost!“ „A co když,“ namítnu skromně, „také proto, že to byla veselá, beztrestná hra? Zamávat kapesníčkem z okna, nechat uprchlíka přespat ve své ložnici, nalíčit ho? Za to se přece nesoudilo.“ Z vyhnanství utekl Petr Lavrov a vologdský gubernátor (Chominskij), dal jeho ženě povolení k odjezdu, aby mohla dohonit miláčka... Dokonce za výrobu falešných dokladů posílali do vyhnanství na vlastní statek. Lidé se nebáli, víte z vlastní zkušenosti, co to znamená? Ostatně, jak to, že vy jste neseděl? „Ale víte, to byla loterie...“)

Ostatně máme i svědectví jiná. Všichni byli nuceni ve škole číst Gorkého Matku a někdo si možná zapamatoval líčení pořádků v nižegorodském vězení: dozorcí mají zrezavělé pistole, přitlukají jimi hřebíky, není nic těžkého postavit k vězeňské zdi žebřík a klidně odejít na svobodu. A tohle píše významný policejní úředník Ratajev: „Vyhnanství existovalo jen na papíře. Vězení nebylo vůbec. Při tehdejší vězeňské režimu revolucionář, který se do vězení dostal, bez překážek pokračoval ve své dřívější činnosti... Kyjevský revoluční výbor, který seděl v plném složení v kyjevském vězení, řídil stávkou ve městě a vydával provolání⁷¹².“

Nemám teď možnost shromáždit údaje o tom, jak byla hlídána nejdůležitější místa carské katorgy – ale nic jsem neslyšel o útěcích tak zoufalých s nadějí jedna ku statisícům, k jakým docházelo na naší katorze. Vězňové katorgy zřejmě nemuseli riskovat: nehrozila jim předčasná smrt vysílením z těžké práce, nehrozilo jim nezasloužené narůstání trestu. Druhou polovinu trestu měli trávit ve vyhnanství a útěk odkládali do té doby.

A z carského vyhnanství neutekl snad jenom lenoch. Zřejmě se nemuseli často hlásit na policii, dozor byl slabý, žádné hlídky na silnicích, neexistovala každodenní, téměř feudální připoutanost k pracovišti. Měli peníze (nebo jim mohl někdo posílat), místa vyhnanství nebyla příliš vzdálena od velkých řek a cest. A zase – těm, kdo uprchlíkovi pomohli, nehrozilo nic. Samotnému uprchlíkovi, byl-li chycen, nehrozilo ani zastřelení, ani bití, ani dvacet let galejnické práce jako u nás. Obvykle ho vrátili na původní místo se stejným trestem. A víc nic. Hra, v níž nebylo co ztratit. Odjezd Fastenka do zahraničí (č. L, kapitola 5.) je pro takové podniky typický. Ale možná ještě typičtější je útěk anarchisty A. P. Ulanovského z Turuchanského kraje. Když utíkal, stačilo, aby se v Kyjevě zastavil ve studentské čítárně a požádal o knihu Michajlovského „Co je to pokrok.“ Studenti mu dali najíst, našli mu nocleh a dali mu peníze na jízdenku. Do zahraničí prchnul takto: prostě vystoupil po schůdcích zahraniční lodi – tam přece hlídka MV nestála! – a hřál se v kotelně. Ale co je ještě divnější: za války, v roce 1914, se dobrovolně vrátil do Ruska a do turuchanského vyhnanství! Cizí špión? Zastřelit? Mluv, hajzle, kdo tě zverboval? Ne. Rozsudek smírčího soudce: za tříletý pobyt v cizině – buď 3 ruble pokuty, nebo 1 den vězení!

⁷¹² Časopis Byloje No 2/24, 1917, dopis L. A. Ratajeva N. P. Zujevovi. Dál je tam o celkové situaci v Rusku, venku: „Nikde (mimo hlavní města – A. S.) neexistovala tajná agentura a detektivové v civilu, sledování v krajním případě prováděli policejní důstojníci, kteří se do civilu převlékali a leckdy při tom zapomněli odložit ostruhy... V takových podmínkách stačilo, aby revolucionář přesunul svou činnost z hlavního města, aby... (jeho činy) byly pro departament policie neproniknutelným tajemstvím. Tak vznikala opravdová revoluční hnízda a ohniska propagandistů a agitátorů...“

Naši čtenáři snadno pochopí, nakolik se to lišilo od sovětských poměrů. Jegor Sazonov, převlečený za drožkáře, s bombou pod příkrývkou drožky, stál celý den u dveří departamentu policie (!!!), protože se chystal k atentátu na ministra Plevého – a nikdo si ho nevšiml, nikdo se ho nezeptal, co tam chce! Kalajaev, ještě nezkušený, napjatý, stál celý den u Plevého domu na Fontance, byl přesvědčen, že ho zatknou, ale nechali ho!... O, bájně časy! Tak dělat revoluci není těžké.

Tři ruble bylo hodně peněz, a tak dal Ulanovskij přednost vězení.

Počínaje soloveckými útekami ve vratké lodičce přes moře nebo v podpalubí a konče zoufalými, šílenými, beznadějnými pokusy o útěk z pozdních stalinských táborů (těm dále věnujeme několik kapitol), byly naše útekami činy velikánů, ale velikánů odsouzených k záhubě. Na útek před revolucí nebylo vynakládáno tolik odvahy, tolik důvtipu a tolik vůle a přece se snadno dařily, zatímco naše téměř nikdy.

„Protože vaše útekami byly svou třídní podstatou reakční!“

Copak může být reakční snaha člověka přestat být otrokem a dobyt看em?...

Nedařily se proto, že úspěch útěku v posledním stadiu závisí na náladě obyvatelstva. A naše obyvatelstvo se bálo pomáhat a dokonce uprchlíky prodávalo – ať už ze zjištění nebo z přesvědčení.

„To máte to vaše veřejné mínění!“

Dějiny našich tří revolucí vůbec neznaly vzpoury trestanců, takové, jichž by se zúčastnilo tři, pět, osm tisíc lidí.

My je poznali.

Ale to prokletí působilo, že největší úsilí a oběti u nás vedly k nejmizivějším výsledkům.

Protože společnost nebyla připravena. Protože bez veřejného mínění nemá vzpoura ani v obrovském táboře žádnou naději.

Takže je načase odpovědět na otázku: „Proč jste to snášeli?“ – my jsme to nesnášeli! Přečtěte si, že jsme to vůbec nesnášeli.

Ve zvláštních táborech jsme pozvedli prapor politických a stali jsme se jimi!

5 POEZIE POD NÁHROBKEM, PRAVDA POD KAMENEM

Na počátku své cesty po táborech jsem si velmi přál vyhnout se společným pracím, ale neuměl jsem to. Když jsem v šestém roce svého věznění přijel do Ekibastauzu, předsevzal jsem si naopak, že si vyčistím mozek od všelijakých táborových domněnek, styků a kombinací, které brání myslet na něco hlubšího. A proto jsem se neprobíjel prozatímní existencí pomocného dělníka, jak se to často bezděky stává lidem vzdělaným. Rozhodl jsem se, že se tady na katorze vyučím řemeslu. V Boroňukově brigádě se nám (mně a Olegu Ivanovovi) takové řemeslo naskytlo – stal jsem se zedníkem. A když se kolo osudu otočilo, byl jsem i slévačem.

Zpočátku jsem váhal i pochyboval: je to tak dobře? Vydržím to? Pro nás – tvory zvyklé pracovat hlavou – je to při stejné práci těžší než pro ostatní. Ale právě od toho dne, kdy jsem vědomě sestoupil na dno a kdy jsem je pevně pocítil pod nohama – to společné, tvrdé, kamenité dno – začala nejvýznamnější léta mého života. Léta, která definitivně zformovala můj charakter. Jakkoli se od té doby můj život proměňuje, nahoru nebo dolů, jsem věren názorům a zvykům, jež jsem získal tam.

A čistou hlavu jsem potřeboval proto, že jsem už dva roky psal poému. Nesmírně mi pomáhala nevšímat si toho, co se dělo s mým tělem, byla mi odměnou. Někdy jsem v ponurém zástupu, okřikovaném strážemi a automaty, prožíval takový nápor veršů a představ jako bych se vznášel ve vzduchu.

Spěchal jsem tam, do objektu, abych to někde v koutku napsal. V takových chvílích jsem byl svoboden a šťasten.⁷¹³

Ale jak se dá psát ve zvláštním táboře? Korolenko líčí, jak psal i ve vězení – ale jak tam to vypadalo! Psal tužkou (pročpak mu ji nesebrali, prohledavše švy šatů?), kterou pronesl v kudrnatých vlasech (pročpak ho neostříhali dohola?), psal v hluku (člověk je rád, že si má kde sednout a natáhnout nohy!). A navíc byly poměry takové, že mohl ty rukopisy schovat a poslat ven – tohle našinec právě nejméně chápe!

A u nás se tak psát nedá ani v táborech! (Velmi nebezpečná byla i jména, připravená pro budoucí román – co když je to seznam organizace? Poznámával jsem si jen základ slova v podobě podstatného

⁷¹³ To jde o to, jakým metrem měříme! O Vasiliji Kuročkinovi se přece píše, že 9 let jeho života, po zrušení časopisu Jiskra, byla „léty skutečné agonie“: byl zbaven svého tiskového orgánu. A my, kteří jsme si ani netroufali snít o vlastním časopise, to nedovedeme pochopit: měl svůj pokoj, ticho, stůl, inkoust, papír, žádný filcuňk, to, co napsal, mu nikdo nebral – tak jakápak agonie?

nebo přídavného jména). Paměť je jediné místo, kde si člověk může ulejt to, co napsal, kde to může pronést přes prohlídky a transporty. Zpočátku jsem málo věřil v možnosti paměti, a proto jsem se rozhodl psát ve verších. Jistěže to znamenalo znásilnění žánru. Později jsem zjistil, že i próza se dá docela dobře uložit do skrytých hlubin toho, co nosíme v hlavě. Věžňova paměť, zbavena zátěže zbytečných, nepotřebných znalostí, je obdivuhodně obsažná a může se stále rozšiřovat. Málo ve svou paměť věříme! Ale než se člověk něco naučí nazpaměť, potřebuje si to napsat a vybrousit na papíře. V táboře smíte mít tužku a papír, ale nesmíte mít nic napsaného (pokud to není poema o Stalinovi)⁷¹⁴. A pokud neděláš na marodce pitomečka nebo pokud se nepřizívuješ u KVO, musíš ráno i večer projít prohlídkou na strážnici. Rozhodl jsem se psát po malinkých kouscích, 12-20 řádek, učit se je nazpaměť a pálit. Byl jsem pevně rozhodnut nedůvěřovat pouhému roztrhání papíru.

Ve vězení jsem musel skládat a brousit verše jen v hlavě. Pak jsem si nalámal kousky zápalek a narovnal jsem je dvěma řadami na cigaretovém pouzdře – deset jednotek a deset desítek. V duchu jsem si říkal verše a po každém verši jsem dal jednu zápalku stranou. Když jsem přesunul deset jednotek, dal jsem stranou i jednu desítku. (Ale dokonce i tuto činnost jsem musel provádět opatrně: i takové nevinné přemísťování zápalek by mohlo upoutat pozornost a podezření práškačů, kdybych se při tom nějak tvářil nebo si šeptal. Snažil jsem se to dělat jakoby z roztržitosti.) Každý padesátý a stý verš jsem si pamatoval zvlášť – jako kontrolní. Jednou za měsíc jsem si opakoval všechno, co jsem napsal. Pokud se na padesátém nebo na stém místě objevil jiný verš, opakoval jsem si všechno znovu a znovu, dokud jsem unikající uprchlíky nepolapil.

V Kujbyševské tranzitce jsem viděl, jak si katolíci (Litevci) vyrábějí vězeňské růžence. Dělali je z rozmočeného a pak uhněteného chleba, barvili je (na černo pálenou gumou, na bílo práškem na zuby a na červeno červeným streptocidem), ještě vlhké kuličky navlékali na soukané namydlené nitě a nechávali je doschnout na okně. Připojil jsem se k nim, řekl jsem, že bych se také chtěl modlit s růžencem, ale podle mé zvláštní víry má být v růženci sto kuliček (až později jsem pochopil, že stačí dvacítká, to že je dokonce lepší, a sám jsem si ji z korku vyrobil), každá desítká má být oddělena kostičkou a že hmatem musím odlišit padesátku a stovku. Litevci byli ohromeni mou náboženskou horlivostí (ti nejnábožnější měli nejvíc čtyřicet kuliček), ale se vši srdečností mi pomohli takový růženec vyrobit. Stý článek tvořilo temně rudé srdíčko. S tímto kouzelným dárkem jsem se pak již nikdy nerozloučil, měřil jsem ho a prohmatával v širokých zimních palčácích – při nástupu, na pochodu, při každém čekání. Mohl jsem to dělat vestoje a mráz mi nevadil. Při osobních prohlídkách jsem jej vždycky pronesl ve vatovaných palčácích, kde se nedal nahmatat. Párkrát růženec našli dozorcí, ale napadlo je, že je to na modlení a vrátili mi ho. Až do konce mého trestu (když už jsem měl 12 tisíc veršů) a pak i ve vyhnanství mi ten růženec pomáhal psát a všechno nosit v paměti.

Ale ani to není tak jednoduché. Čím víc toho člověk napíše, tím více dní v každém měsíci stráví opakováním. Toto opakování je škodlivé zejména proto, že si člověk na to, co napsal, zvyká, přestává rozlišovat silná a slabá místa. První varianta, kterou člověk stejně přijal ve spěchu, aby mohl co nejrychleji spálit text – se stává jedinou. Člověk si nemůže dovolit ten přepych, aby ji na několik let odložil, zapomněl a pak se na ni podíval novými kritickými očima. Proto se nedá psát opravdu dobře.

A nespálených útržků se člověk musel bez váhání zbavit. Tříkrát mě s nimi pořádně nachytali. A zachránilo mě jen to, že nejnebezpečnější slova jsem si nikdy nezapisoval, nechával jsem mezeru. Jednou jsem ležel na travičce, příliš blízko k zóně (aby bylo méně hluku) a psal jsem. Útržek papíru jsem maskoval v knížce. Starší dozorce Tatarin se úplně tiše zezadu připlížil a všiml si, že nečtu, že píši.

„Sem s tím!“ natáhl se pro papírek. Vstal jsem, ztuhl a podal mu ho. Stálo tam:

Jednou nám všechno splatíte,
všechno se vrátí nám.
Pět dní nás pěšky silnicí
až z Osterode k Brodnici
hnali neznámo kam.

Kdyby bylo „Osterode“ a „hnali“ napsáno naplno, byl by mě Tatarin zatáhl k operovi a tam by si mě byli podali. Ale mezery byly němé:

až z... k...

⁷¹⁴ Případ takové „tvorby“ líčí Djakov: Dmitrijevskej a Četverikov vyloží načalstvu námět připravovaného románu, a ten je schválen. Oper dává pozor, aby je neposílali na společné? Pak je tajně odvádějí ze zóny („aby je benderovci nezřídili“). Pokračují ve psaní. To je také poezie pod náhrobkem. Ale kde je tomu románu konec?

... neznámo kam.

Každý má svůj způsob myšlení. Já se bál o báseň, zatímco on si myslel, že si kreslím plán zóny a připravuji se k útěku. Ale i to, co našel, četl se zachmuřeným čelem znovu a znovu. „Pěšky“ – to mu už něco připomínalo. Ale co zvlášť donutilo jeho mozek k činnosti, byla slova „pět dní.“ Vůbec mě nenapadlo, v jaké souvislosti mohou být chápána! Pět dní – to byla přece standardní táborová fráze, tak se vydával rozkaz o karceru.

„Kdo dostal pět dní? O kom to je“ vyptával se zamračeně.

Jen tak tak jsem ho přesvědčil, že si vybavuji jakousi frontovou básničku, že si ale nemohu vzpomenout na všechno.

„A proč bys vzpomínal? Vzpomínat není dovoleno!“ chmurně mě varoval. „Ještě jednou si tady lehneš a uvidíš!“

Když to teď líčím, vypadá to jako nepatrná příhoda. Ale tenkrát to pro mne, ubohého otroka, byla ohromná událost! Už jsem si nesměl někde v koutku lehnout. Kdyby mě byl Tatarin nachytl s jinou básničkou, docela dobře by se mnou byli mohli zavést vyšetřování a zesílit dozor.

Ale přestat psát jsem už nemohl!...

Jindy jsem proti svému zvyku v práci napsal najednou asi šedesát řádek divadelní hry⁷¹⁵ a při vstupu do tábora se mi nepodařilo ten aršík ukrýt. Také tady byla mnohá slova vynechána. Dozorce, prostoduchý chlapík s rozpláclým nosem, si udiveně prohlížel úlovek:

„Dopis?“ zeptal se.

(Dopis, odnesený do objektu vypadal na pouhý karcer. Ale byl by to podivný dopis, kdyby se dostal do rukou operativcům!)

„To je do souboru,“ řekl jsem drze. „Vybavuji si takovou hru pro divadlo. Až budeme hrát, přijďte.“

Chlapík se chvíli díval na papírek, pak na mě a pak řekl:

„Takovej starej a tak blbej!“

A roztrhal můj papírek nadvakrát, načtyřikrát, naosmkrát. Polekal jsem se, že je hodí na zem – útržky byly ještě dost velké a tady před strážnicí se mohly dostat do rukou bdělého velitele. Táhle, pár kroků od nás, sleduje prohlídky velitel režimu Mačechovskij. Zřejmě však měli rozkaz před strážnicí nedělat nepořádek, aby nemuseli sami uklízet. Takže dozorce vložil roztrhané papírky do mé vlastní ruky jako do koše. Prošel jsem branou a honem jsem je hodil do kamen.

A potřetí se stalo, že jsem ještě nespálil pořádný kousek poémy a přitom jsem to nevydržel a napsal jsem při stavbě BZR ještě Zedníka. Za zónu jsme tenkrát nevycházel, to znamená, že nám nedělali denní osobní prohlídku. Zedníka jsem měl už třetí den, ve tmě před večerním nástupem jsem ještě šel ven, abych si ho naposledy zopakoval, než ho spálím. Hledal jsem ticho a samotu, takže jsem se dostal blízko k zóně a úplně jsem zapomněl, že jsem téměř tam, kudy nedávno prošel ostnatým drátem Tenno. Dozorce zřejmě číhal, hned mě chytil za límec a ve tmě mě vedl do BZR. Využil jsem tmy, opatrně jsem zmačkal svého Zedníka a za zády jsem ho nazdařbůh vyhodil. Foukal větřík, takže dozorce šustění papíru neslyšel.

Ale úplně jsem zapomněl, že mám u sebe ještě kousek poémy. V baráku zvláštního režimu mě prohledali a našli, našťástí téměř nevinný, frontový úryvek (z Pruských nocí).

Velitel služby, poměrně vzdělaný starší seržant, si jej přečetl.

„Co je to?“

„Tvardovskij!“ odpověděl jsem pevně. „Vasilij Ťorkin“.

(Tak se poprvé zkřížily cesty moje a Tvardovského.)

„Tvardo-o-ovskij!“ pokývl uctivě seržant. „A nač ti to je?“

„Knihy přece nemáme. Takhle si to připomenu a pak si je někdy přečtu.“

Sebrali mi zbraň, půlku žiletky, ale poému mi vrátili. A kdyby mě bývali pustili, ještě bych utíkal hledat Zedníka. Ale zatím skončil večerní nástup a po zóně se chodit nesmělo – dozorce mě sám odvedl do baráku a tam mě zamkl.

Tu noc jsem špatně spal. Venku zuřil víchř. Kam teď mohl zanést chomáček papíru s mým Zedníkem? Přes všechna vynechaná slova byl smysl básně zřejmý. A z textu bylo jasné, že autor je v brigádě, která staví BZR. A mezi západními Ukrajinci nebylo těžké mě najít.

⁷¹⁵ Hostina vítězů.

A tak celé moje mnohaleté psaní – již hotové a ještě více to, co jsem měl v hlavě, teď honil víchř někde po zóně nebo po stepi v podobě bezmocného papírového chumáčku. A já se modlil. Když nám je zle, tak se za Boha přece nestydíme. Stydíme se za Něho, jen když je nám dobře.

V pět hodin ráno, po budíčku, jsem se vydal na to místo. Zalykal jsem se větrem. Vítr vířil dokonce i drobné kamínky a vrhal mi je do tváře. Marné bylo hledání! Vítr odsud dul směrem ke štábnímu baráku a k režimce (kde také často bloumají dozorcí a kde je hodně ostnatých drátů). A pak ze zóny do ulice osady. Hodinu před úsvitem jsem bloudil s hlavou k zemi, všechno bylo marné. Už jsem si zoufal. A když se rozednilo, běhal se přede mnou kulička, na tři kroky od místa, kde jsem ji zahodil. Vítr ji odvál stranou a tak zůstala trčet mezi ležícími prkny.

Dosud to považuji za zázrak.

Takhle jsem psal. V zimě v ohřívárně, na jaře a v létě v lesích, na stavbě. Ve chvílce mezi dvěma přísunými malty jsem si položil papírek na cihly a úlomkem tužky (tajně od parťáků) jsem zapisoval řádky, které mě napadly, než jsem vyplácal dávku malty. Žil jsem jako ve snu, v jídelně jsem seděl nad posvátnou šlichtou, aniž bych vnímal její chuť, neslyšel jsem nic kolem. Neustále jsem u svých veršů dlel, zarovnával jsem je jako cihly na stavbě. Prohledávali mě, počítali, hnali v útvaru po stepi – ale já viděl scénu své hry, barvu opony, rozmístění nábytku, světelné skvrny sufit, každý pohyb herců.

Chlapi drtili ostnatý drát nákladřákem, podlézali jej, přecházeli za sněhové vánice po závějích – a pro mne jakoby drátu nebylo, byl jsem neustále na svém dlouhém, dalekém útěku, ale dozor to při počítání hlav zjistit nemohl.

Věděl jsem, že nejsem jen já takový, že se dotýkám velkého tajemství, že toto tajemství skrytě zraje v osamělých srdcích na rozptýlených ostrovech souostroví, aby se jednou, v jakýchsi příštích letech, snad až po naší smrti, odhalilo a vydalo – ruskou literaturu budoucnosti.

V roce 1956, když už existoval Samizdat, jsem si přečetl první sborníček veršů Varlama Šalamova. Zachvěl jsem se, jako bych byl potkal bratra:

Vím dobře sám, není to žádná hra.
Vím, je to smrt. A ač mi život milý
Tak jako Archimed si nedám péro brát
a nezahodím žádný sešit bílý.

Také to napsal v táboře! Skrýval se přede všemi, i to byl takový osamělý výkřik do temnot, na nějž jsem odpověď nečekal:

Vždyť jenom dlouhý hrobů řad
mé celé vzpomínání,
kam také ulehl bych rád,
nemít to jedno přání:
dozpívat, dolkát do konce,
ať mě to co chce stojí.
Jakoby život ztracence
měl i kolébku svoji.

Kolik nás takových tenkrát bylo? Myslím, že mnohem víc, než za ta nestálá léta vplynulo na povrch. Nebylo všem souzeno se dožít. Někdo ukryl láhev a papíry do země, ale nikomu neřekl, kam. Někdo je dal do úschovy, ale dostaly se do nedbalých nebo naopak příliš opatrných rukou. Někdo ani to své napsat nestačil.

A dokonce i na ostrůvku Ekibastauzu – což nám bylo dáno se navzájem poznat? Jeden, druhého povzbudit? Podpořit? Vždyť jsme se přede všemi schovávali jako vlci, a to znamená, že i jeden před druhým. Ale i tak jsem měl v Ekibastauzu možnost několik takových poznat.

Neočekávaně, prostřednictvím baptistů, jsem se seznámil s náboženským básníkem – Anatolijem Vasiljevičem Silinem. Bylo mu tenkrát přes čtyřicet. V jeho tváři nebylo nic nápadného. Z ostríhané a oholené hlavy trčely narůstající zrzavé vlasy, i obočí měl nazrzlé. Neustále byl ke všem vlídný, měkký, ale zdrženlivý. Teprve až když jsme se doopravdy dali do řeči a začali jsme se ve volných nedělích celé hodiny procházet po zóně, recitoval mi své velmi dlouhé náboženské básně (psal je tady v táboře jako já). Znovu, jako již tolikrát, jsem byl ohromen, jak klamně bývají ve všední podobě skryty nevšední duše.

Bývalý bezprizorný, vychovaný v dětském domově, ateista, v německém zajetí se dostal k náboženské literatuře, a ta ho strhla. Od té doby se stal nejen věřícím, ale i filozofem a teologem! A protože právě „od té doby“ nepřetržitě seděl ve vězení nebo v táboře, musel celou tu cestu k teologii projít sám, objevoval přitom pro sebe již objevené, snad bloudil „od té doby“ přece neměl ani knihy, ani s kým se poradit. Teď pracoval jako pomocný dělník a kopáč, snažil se plnit nesplnitelnou normu, vracel se s chvějícími se koleny a třesoucíma se rukama – ale ve dne v noci mu v hlavě bloudily jamby jeho básní, s uvolněnými rýmy, které od začátku do konce skládal po paměti. Myslím, že v té době už měl asi tak dvacet tisíc veršů. Měl k nim také věcný vztah: hledal způsob, jak si je zapamatovat a jak je sdělit ostatním.

Jeho vztah ke světu byl prozářen a zkrášlen jeho vnímáním království přírody. Nakláněl se nad řídkou travičkou, nezákonně vyrostlou v naší neplodné zůně a volal:

„Jak je krásná pozemská tráva! Ale i tu Stvořitel dal člověku pod nohy. O kolik nádhernější tedy musíme být my!“

„Jak to ale je: „Nemilujte svět a to, co je ve světě“, (Sektáři to často opakovali.)

Omluvně se usmíval. Uměl tím úsměvem smířovat.

„Vždyť i v tělesné pozemské lásce se projevuje naše tíhnutí k vyšší Jednotě!“

„Theodiceu, tedy zdůvodnění, proč musí být ve světě zlo, zformuloval takto:

Duch dokonalý proto as
nedokonalost nám nechává
a duši žal – ta jinak zas
blaženství by cenu neznala
Tvrdý je zákon, však jen jím
i smrtelným lidem maličkým
se věčnost přiblíží

Kristovo utrpení v podobě člověka vysvětloval nejen tím, že bylo nutno vykoupit lidské hříchy, ale i přáním Boha, který chtěl procítit pozemské utrpení.

Silin směle tvrdil:

„Bůh o tom utrpení vždycky věděl, ale nikdy dříve je necítil!“

Také o Antikristovi, který
v duši svobodné člověku
touhu po světle pohanil
a omezil na světlo věku

Silin nacházel bezprostřední lidská slova:

Blaženost jemu svěřenou
veliký anděl odmítal,
když jako lidé nestrádal.
Bez smutku ani pro něho
nebyla láska dokonalá.

Silin, který sám uvažoval tak svobodně, nacházel ve svém širokém srdci útulek pro všechny odstíny křesťanství, neboť

Jich podstata,
že i v Kristově učení
má svoji pravdu každý moudrý.

Podrážděnému údivu materialistů, jak mohl duch stvořit hmotu, se Silin jen usmíval:

„Nechtějí se zamyslet nad tím, jakpak mohla hrubá hmota zplodit Ducha? Copak by to v tomto pořadí nebyl zázrak? To by byl přece zázrak ještě větší!“

Můj mozek byl přeplněn vlastními verši, takže se mi podařilo uchovat ze Silinových básní jen tyhle drobtý – bojím se, že on sám třeba nezachrání nic. V jedné z jeho básní kterýsi ze známých hrdinů s řeckým antickým jménem (to jsem zapomněl) přednáší imaginární projev na Valném shromáždění Organizace spojených národů. Je to duchovní program celého lidstva. Jako podvyživený, umírající otrok

se čtyřmi čísly na prsou, měl tento básník mnohem více co říci žijícím než celá stáda těch, co obsadili časopisy, nakladatelství, rozhlas a o něž nestojí nikdo, než oni sami.

Před válkou Anatolij Vasiljevič absolvoval pedagogický institut, fakultu literatury. Teď mu, jako mně, zbývaly asi tři roky do „propuštění“ do vyhnanství. Jeho jediným povoláním bylo vyučování literatury ve škole. Zdálo se málo pravděpodobné, že by nás, bývalé vězně, pustili do školy. No a kdyby ?

„Přece nebudu dětem říkat lež! Řeknu jim pravdu o Bohu, o životě Ducha.“

„Ale vždyť vás propustí hned po první hodině!“

Silin sklonil hlavu a tiše odpověděl:

„Ať.“

A bylo vidět, že nezaváhá. Nebude se přetvařovat jen proto, aby se udržel u třídní knihy a nemusel k lopatě.

S lítostí a nadšením jsem se díval na toho zrzavého, nevzhledného člověka, který nepoznal rodiče, nepoznal učitele, pro něžž byl život tak těžký jako lopata, jíž házel kamenitou ekibastauzskou hlínu.

S baptisty Silin jedl z jednoho kotlíku, dělil se s nimi o chléb a jídlo. Jistě, potřeboval vděčné posluchače, s někým si musel číst a vykládat Evangelium i ukrývat tu knížečku. Ale čistě pravoslavně buď nehledal (předpokládal, že by ho mohli zavrhnout pro kacírství), nebo nenacházel: mimo západní Ukrajince jich v našem táboře bylo málo, nebo se nechovali podle své víry. Zdálo se, že baptisté si Silina vážili, poslouchali ho, počítali ho dokonce ke své obci, ale také se jim na něm nelíbilo všechno to kacírské. Doufali, že ho postupně předělají po svém. Když Silin se mnou mluvil v jejich přítomnosti, vadl. Rozkvétal, když u toho nebyli. Pro něj bylo těžké přizpůsobit se jejich víře, ačkoli jejich víra je velmi pevná, čistá, vřelá, pomáhala jim snášet katorgu bez zakolísání a bez úhony na duši. Všichni jsou čestní, vlídní, pracovití, soucitní, oddaní Kristu.

Právě proto je tak tvrdě vyhlazují. V letech 1948-1950 jen za příslušnost k baptistické obci dostávali mnozí – bylo jich mnoho set – 25 let vězení a byli posíláni do zvláštních táborů (vždyť obec je organizace.⁷¹⁶)

V táboře to není jako venku na svobodě. Venku se každý neopatrně snaží sám sebe podtrhnout a zvýraznit. Je snáze vidět, kdo si na co činí nárok. Ve vězení je to naopak, všichni jsou zbaveni individuality – jsou stejně ostríháni, stejně neoholeni, mají stejné čepice a kabáty. Duševní výraz tváře je zkraslen větrem, opálením, špínou, těžkou prací. Aby člověk mohl rozeznat přes ponížený, odosobněný vnější zjev člověka světlo jeho duše – musí získat určité návyky.

Ale plaménky ducha maně bloudí, jeden se probíjí ke druhému! Spřízněné duše se bezděčně seznamují a dávají se dohromady.

Nejrychleji a nejlépe pozná člověk člověka, když pozná aspoň úlomek z jeho života. Tak třeba vedle sebe pracují kopáči. Začal padat hustý, měkký sníh. Snad proto, že brzy má být přestávka, jde celá brigáda do zemljanky. Ale jeden zůstal stát. Na okraji příkopu se opřel o krumpáč a stojí naprosto nehnutě, jako by to tak bylo nejpohodlnější, jako socha. A jako soše mu sníh zasypává hlavu, ramena, ruce. Je mu to jedno? Nebo dokonce příjemné? Dívá se skrz to hemžení sněhových vloček na zónu, na bílou step. Má široké kosti, široká ramena, širokou tvář, zarostlou světlými, tvrdými vousy. Je vždycky důkladný, pomalý, velmi klidný. Zůstal stát, aby se podíval na svět a zamyslel se. Teď tady není.

Neznáme se, ale jeho kamarád Ned'kin mi o něm vyprávěl. Ten muž je stoupenec Tolstého. Byl vychován v zaostalém přesvědčení, že se nesmí zabíjet (ani ve jménu Pokrokového učení!), a proto se nesmí brát do ruky zbraň. V roce 1941 byl odveden. Zbraň zahodil a blízko Kušky, kam byl poslán, přešel afghánské hranice. Žádní Němci tu nebyli, ani je nikdo nečekal, klidně by tu byl strávil celou válku, aniž by musel střílet do živých, ale v rozporu s jeho přesvědčením byl i ten kus železa na zádech. Počítal s tím, že Afghánci budou ctít jeho právo nezabíjet lidi a pustí ho do tolerantní Indie. Ale afghánská vláda, jako všechny vlády, byla zbabělá. Obávala se hněvu všemocného souseda a zakovala uprchlíka do klády. A takhle, s kládou svírající nohy, bez pohybu, ho tři roky drželi ve vězení. Čekali, kdo vyhraje. Vyhrály Sověty – a Afghánci jim úslužně vrátili dezertéra. Teprve od této chvíle se začal počítat jeho nynější trest.

⁷¹⁶ Za chruščovovských dob se jejich pronásledování zmírnilo jen pokud jde o tresty, ale nikoli v podstatě věci (viz část VII)

A tak stojí nepohnutě pod sněhem – jako část této přírody. Cožpak to byl stát, kdo ho přivedl na světlo boží? Pročpak si stát prisvojuje rozhodování, jak má člověk žít?

Nemáme nic proti tomu, že Lev Tolstoj je náš rodák. To je osvědčená značka. (I poštovní známky můžeme vydat.) I cizince můžeme zavést do Jasné Poljany. A ochotně budeme rozmazávat, jak byl proti carismu a jak byl exkomunikován. Hlasateli se i hlas zachvěje. Ale když někdo, milí rodáci, vezme Tolstého vážně, když u nás vyrostl živý tolstojovec tak ať si dá pozor! Ať se nedostane pod naše kola!

... Někdy člověk na stavbě utíká, aby poprosil vězně-partáka o skládací metr – musíme změřit, kolik jsme udělali. Ten metr je pro něj velká vzácnost a mne nikdy v životě neviděl – je tu spousta brigád – ale z jakéhosi důvodu svůj poklad hned bezbranně vydá (podle táborových mravů je to prostě hloupost!) A když mu člověk ten metr navíc vrátí, bude strašně děkovat. Jak může být v táboře takový podivín parťákem? Mluví s přízvukem. Ach, vida, je to Polák, jmenuje se Jurij Vengerskij. Ještě o něm uslyším.

... Někdy jde člověk v útvaru, měl by si v palčácích probírat růženec nebo by měl myslet na příští sloky, ale souseď, který jde se mnou v pěti, je nesmírně zajímavý – na náš objekt přišla nová brigáda. Starší, inteligentní, sympatický Žid, tváří se chytře a ironicky. Jmenuje se Masamed, absolvoval univerzitu... kterou, kterou? Bukurešťskou, katedru biopsychologie. Mimo jiné má i takováhle povolání – fyziognomik, grafolog. A navíc je jogín a je ochoten třeba zítra začít mě vyučovat Hatha-jógu. (Je to ale směla: na téhle univerzitě máme příliš málo času! Jsem celý schvácený! Nemám čas, nemohu všechno stačit!) "

Pak ho ještě pozoruji v pracovní zóně i v ubikacích. Jeho souvěrci mu nabízeli, aby šel do kanceláře, nešel: pro něj je důležité dokázat, že i Žid může velmi dobře pracovat na společných. A v padesáti letech statečně mává krumpáčem. Ale jako pravý jogín ovládá své tělo: při deseti stupních Celsia se svléká a žádá kamarády, aby ho polili z hadice. Nejí jako my – co nejrychleji strčit kaši do úst – odvrátí se, jí soustředěně, pomalu, malými sousty, zvláštní, malinkatou lžičkou⁷¹⁷.

... Při přesunech se často stává, že člověk naváže novou, zajímavou známost. Ale útvaru se v podstatě toho moc nedozvíš: strážce křičí, ostatní syčí („kvůli vám – i nás!“), do práce jdeme mdlí a z práce příliš spěcháme a třeba ještě vítr odněkud fičí přímo do huby. A najednou... – ale to už je případ naprosto netypický, jak říkají sorealisté. Takový neobvyklý případ.

V poslední řadě jde malý mužíček s hustou černou bradkou (naposledy byl zatčen, když ji zrovna měl, je s ní vyfotografován, proto mu ji ani v táboře neholili). Kráčí bujaře, sebevědomě a v podpaží nese roli rýsovacího papíru. To je jeho racionalizátorský návrh nebo vynález, nějaká novinka, na niž je pyšný. Udělal výkres v práci, někomu ho nesl ukázat do tábora, a teď s ním jde znovu do práce. A najednou zlý vítr vyrve roli z jeho podpaží a žene ji pryč od útvaru. Arnold Rappoport (čtenář už ho zná) přirozeným hnutím udělá za rysem první krok, druhý, třetí – ale role se kutálí dál, mezi dvěma strážnými, už je za kordónem! Teď by se měl Rappoport zastavit, vždyť „krok vpravo, krok vlevo... bez varování“! Ale rys je tady, tady! Rappoport za ním skáče, ohnutý, ruce natažené dopředu – zlý osud unáší jeho technickou ideu! Arnold natáhl ruce, prsty jako hrábě – barbare! Nesahej na moje výkresy! Útvar to uviděl, zneklidnět a sám od sebe se zastavil. Automaty jsou připraveny, závěry cvakly! Až dosud je všechno typické, ale teď začíná to netypické: ani jeden blbec se nenašel! Nikdo nestřílí! Barbaři pochopili, že to není útěk! Dokonce i ty zhlouplé hlavy pochopily tento obrázek: autor se žene za svým prchajícím dílem. Rappoport uběhl ještě asi patnáct kroků za čáru eskorty, chytil roli, narovnal se a velice spokojeně kráčet zpět do útvaru. Vrátil se – z jiného světa...

I když Rappoport slízl mnohem více, než je průměrná táborová norma (po dětském trestu a po desítku dostal vyhnanství a teď má zase desítku), je čilý, pohyblivý, má zářivý pohled, a oči, ačkoli jsou vždy veselé, jako by byly stvořeny pro utrpení. Jsou to velmi výrazné oči. Je hrdý na to, že léta vězení ho ani v nejmenším nezlomila, že nezestará. Ostatně jako inženýr stále pracuje jako nějaký pitomeček ve výrobě, a tak se může držet. Má živý vztah ke své práci, ale navíc tvoří pro své potěšení.

Je to taková ta široká povaha, která by chtěla všechno stačit. Kdysi myslel na to, že napíše takovou knihu, jako já teď – všechno o táborech, ale nedostal se k tomu. Druhému jeho dílu se my, všichni jeho přátelé, smějeme: Arnold už kolikátý rok připravuje univerzitní technickou příručku, která by zahrnovala všechny obory moderní techniky a přírodních věd (i typy elektronek do rádia i průměrnou váhu slona) a přitom by byla... kapesní. Rappoport poučen tímto výsměchem mi další svou práci ukazuje tajně. V

⁷¹⁷ Ostatně brzy zemře jako obyčejný smrtelník na obyčejný infarkt.

černém vázaném sešitě je traktát O lásce – nový, protože ten Stendhalův ho naprosto neuspokojuje. Jsou to zatím nedokončené a navzájem nespojené poznámky. Ale jak je to ušlechtilé a čisté, uvážíme-li, že tento muž strávil v táborech půl života! Uvedu pár řádek⁷¹⁸:

Mít nemilovanou ženu je nešťastný úděl chudých tělem i duchem. A muži se tím chlubívají jako vítězstvím.

Intimní styk, nepřipravený organickým vývojem citu, nepřináší radost, ale stud, odpor. Muži naší doby, kteří veškerou energii věnují vydělávání, zaměstnání, úřadům, ztratili geny vyšší lásky. Naopak, pro neomylný ženský instinkt je intimita jen prvním stupněm ke skutečnému sblížení. Teprve pak žena uzná muže za blízkého a začne mu tykat. Dokonce i žena, která se vzdala náhodně, pociťuje příliv vděčné něžnosti.

Žárlivost je uražená ješitnost. Skutečná láska, neopětována, nežárlí, ale umírá, vadne.

Vedle vědy, umění a náboženství je láska také způsobem poznávání světa.

Arnold Lvovič, který v sobě spojuje zájmy tak protikladné, zná také rozmanité lidi. Seznamuje mě s člověkem, kolem něhož bych býval prošel bez povšimnutí: na první pohled obyčejný musliman, hotový nebožtík, pod rozevřenou táborovou bundičkou vystupují klíční kosti. Je to dlouhán, a hubenost je o to nápadnější. Je snědý odjakživa a oholená hlava se pod kazašským sluncem opálila ještě více. Ještě se plouží za zónu, ještě se drží nosítek, aby neupadl. Je to Řek a zase básník! Ještě jeden! Jeho kniha básní byla vydána v novořečtině v Aténách. Ale protože je vězněm sovětským, nikoli aténským (a je sovětský občan), naše noviny nad ním nelkají.

Je ve středních letech a už se blíží smrti. Uboze a nešikovně se snažím od něj ty myšlenky odhánět. Moudře se usmívá a nepřilíš dobrou ruštinou mi vysvětluje, že ve smrti není vůbec strašná smrt sama, ale jen morální příprava k ní. Všechno už zažil – strach, hořkost, I lítost, všechno oplakal a tak už zcela svou smrt prožil a je připraven. A zbývá jen, aby odumřelo jeho tělo.

Mezi lidmi je tolik básníků! Tolik, že tomu člověk ani uvěřit nemůže! (Zůstává mi nad tím někdy rozum stát.) Tento Řek čeká na smrt, a tihle dva mladíci čekají, jen až jim skončí trest a až se proslaví v literatuře.

Jsou básníky veřejně, neskrývají se. Spojuje je to, že jsou oba jaksi světlovníci, čistoucí. Oba jsou nedostudovaní studenti. Kolja Borovikov je ctitelem Pisareva (a to znamená – nepřítelem Puškina), pracuje jako zdravotník na marodce. Juročka Kirejev z Tveri je ctitelem Blokovým, chodí za zónu a pracuje v kanceláři mechanické dílny. Jeho přátelé (a jací jsou to přátelé – o dvacet let starší a otcové rodin) se mu posmívají, že se mu v táboře NPT někde na severu nabízela jakási všem přístupná Rumunka, a on jí neporozuměl a psal jí sonety. Když se člověk dívá na jeho čistou tlamičku, úplně tomu věří. Prokletí nezralého panictví, které teď musí vláčet po táborech!

... Některé lidi pozorují já sám, někteří zase pozorují mne. Ve velkém, nepořádném baráku, kde bydlí, hemží se a leží čtyři sta mužů, si po večeri a při nudných večerních kontrolách čtu druhý díl Dalova slovníku – je to jediná kniha, kterou jsem dovezl do Ekibastauzu a tady jsem ji musel zohavit razítkem: „Stěplag. KVO“. Nikdy v něm nelistuji, protože za zbyteček večera stačím sotva přečíst půl stránky. A tak sedím nebo se sunu při kontrole a koukám na jedno místo v knize. Už jsem si zvykl, že se všichni nováčci ptají, co je to za tlustou knihu. A diví se, proč ji, sakra, čtu. „To je nejzaručenější četba,“ vtipkuji, „za tu nový trest nevyfasuješ.“⁷¹⁹

Díky té knize se seznamuji s mnoha zajímavými lidmi. Jednou přišel třeba malinký človíček, vypadal jako kohoutek – vyzývavý nos, ostrý, výsměšný pohled – a povídá zpěvavě: „Dovolíte, abych se zeptal, co to máte za knihu?“

Slovo za slovem pak neděli co neděli, měsíc co měsíc se mi v tomto člověku otevírá mikrosvět, v němž se zkoncentrovaly dějiny mé země za posledních padesát let. Vasilij Grigorjevič Vlasov (je to ten z Kadyjského procesu, už si odkroutil 14 let ze svých dvaceti) se považuje za ekonoma a politika a netuší,

⁷¹⁸ Od té doby minulo mnoho let, Rappoport svého traktátu nechal, a tak využívám jeho dovození.

⁷¹⁹ Jaká četba není ve zvláštním táboře nebezpečná? Alexandr Stotik ekonom v Džezkazganu, četl tajně po večerech adaptovaného Střečka. Stejně ho někdo udal. Prohlídku dělal osobně velitel oddělení a celá smečka důstojníků: „Čekáš, až přijdou Američané?“ Donutili ho, aby četl anglický text nahlas. „Kolik ti ještě zbývá?“ „Dva roky.“ „Tak teď máš dvacet!“ A navíc mu našli básničky: „Copak, zajímá tě láska? Zatopte mu tak, aby zapomněl nejen angličtinu, ale i ruštinu!“ Pridurkové Stotikovi otrocky nadávali: „Privádíš nás do maléru! Rozeženou nás!“ (Román Vojničové, Střeček, o mladém revolucionáři, byl oblíbenou četbou několika revolučních generací – pozn. překl.)

že je mistrným vyprávěčem. Ať už vypráví o senách, nebo o krámu (pracoval tam jako kluk), o oddílu Rudé armády, o starém statku, o katu z Gubdezertiru nebo o nenasytné předměstské bábě – vidím to všechno před sebou jako živé a zapamatoval jsem si to tak pevně, jako bych to byl prožil sám. Člověk by si to byl chtěl hned zapsat, ale nezapsal! Rád by si to vybavil slovo za slovem po deseti letech, ale nevybaví!...

Všiml jsem si, že po mně a po mé knize pokukuje pohublý, dlouhonosý, vytáhlý mladík, takový vychovaný, jaké v táboře nevidám, dokonce nesmělý. Ale oslovit si mě netroufá. Přece jen se seznamujeme. Mluví tichým, neprůbojným hlasem, těžce hledá ruská slova a dělá legrační chyby, které hned vykupuje úsměvem. Ukazuje se, že je to Maďar, jmenuje se János Rozsás. Ukazují mu Dalův slovník, přikyvuje, tvář má vyschlou a vyčerpanou. „Ano, ano, člověk musí pozornost odpoutat na jiná věc, nemyslet jenom na jídlo.“ Je mu jen pětadvacet let, ale na tvářích mladistvý ruměnec nemá; suchá, tenká kůže, vyluhovaná větrem, jako by byla napnuta přímo na podlouhlých, úzkých lebečních kostech. Bolí ho klouby, má revmatismus, který dostal na lesních pracích na severu. Tady v táboře má dva nebo tři krajany, ale ti jsou den za dnem soustředění jen na jedno: jak přežít? Jak se najíst? Ale János bez odporu sní, co mu vedoucí brigády napíše, má hlad, ale nedovolí si shánět něco jiného. Dívá se, poslouchá, chce porozumět. Copak to chce pochopit? Nás chce pochopit, nás, Rusy!

„Můj vlastní osud úplně nedůležitá, když jsem poznal lidi tady. Jsem nadměřeně překvapen. Přece měli rádi svůj národa – a za to dostali katorgu. Ale myslím, že je to válečný zmatek, že?“ To se ptá v roce 1951! Když je to teď ještě válečný zmatek, nezůstal snad od dob první světové?...

V roce 1944, kdy ho naši v Maďarsku čapli, mu bylo 18 let (a nebyl voják). „Tenkrát jsem ještě nestačila přinést lidem ani dobro, ani zlo,“ usmívá se. „Ještě jsem lidem ani neprospěla, ani neškodil.“ Jánosovo vyšetřování probíhalo tímto způsobem: vyšetřovatel neuměl ani slovo maďarsky a János – rusky. Někdy překládali velice špatní tlumočníci, Huculové. János podepsal 16 stránek protokolu, aniž by byl pochopil, co v nich je. A když mu neznámý důstojník přečetl jakýsi papírek, dlouho ještě nevěděl, že to byl rozsudek zvláštní komise.⁷²⁰ Tak ho poslali na sever, kácet les, tam to dopracoval na muslimana a dostal se do nemocnice.

Dosud se k němu Rusko otáčelo jen jednou stranou – tou, kde jsou lidé zavíráni. A teď mu ukázalo jinou stránku. V táborové nemocnici Symského zvláštního táborového střediska u Solikamsku byla zdravotní sestra Dusja, pětáctyřicetiletá. Byla lehká kriminální, dostala pět let a po nich měla být propuštěna. Svou práci neviděla v tom, jak pro sebe něco urvat a odbýt si trest (jak je to u nás velice běžné, což ale János se svými naivními názory nevěděl), ale v tom, aby tyhle umírající a zbytečné lidi ošetřovala a vracela životu. Ale tím, co dávala táborová nemocnice, je zachránit nemohla. A sestra Dusja vyměňovala ve vesnici svůj ranní příděl 300 gramů chleba za půl litru mléka a tím mlékem Jánose napájela, až ožil. (A před ním jiní.)⁷²¹ Pro tuhle tetu Dusju si János zamiloval i naši zemi i nás všechny. A v táboře se začal usilovně učit jazyku svých dozorců a strážných. Chtěl znát velký, bohatý ruský jazyk. Seděl v našich táborech 9 let. Rusko viděl jen z vězeňských vagónů, na maličkých pohlednicích a v táboře. A přece si je zamiloval.

János byl z těch lidí, jakých je v naší době stále méně: z těch, co v dětství neznali jinou vášeň než čtení. Tato záliba mu zůstala i v dospělosti – dokonce i v táboře. V severních táborech, a teď ve zvláštním ekibastauzkém, nevynechal žádnou příležitost, aby sháněl a četl nové knihy. V době, kdy jsme se poznali, už znal a miloval Puškina, Někrasova, Gogola, já mu vykládal Gribojedova. Ale nade všechny, snad více než Petáfiho a Arányho, si zamiloval Lermontova, kterého poprvé četl v zajetí, nedávno.⁷²²

⁷²⁰ Když byl János po Stalinově smrti rehabilitován, byl prý moc zvědavý a chtěl požádat o opis rozsudku v maďarštině, aby se dozvěděl, za co vlastně 9 let seděl. Ale bál se: „Ještě si budou myslet, nač to chci? Vždyť to už vlastně příliš nepotřebuji...“ Osvoji si našeho ducha: skutečně, proč by to měl teď vědět?...

⁷²¹ Ať mi někdo vysvětlí: jaké ideologii odpovídá takové jednání? (Srovnajte to s komunistickou marodkou u Đjakova: „Copak, zoubky té rozbolely, ty hajzle benderovská?“)

⁷²² Po Stalinově smrti pustili domů všechny Maďary a János osudu Mcyri ušel, ačkoli k němu byl připraven. Minulo dvanáct let, minul i 56. rok. János je účetním v maličkém městečku Nagykanizsa, kde nikdo neumí rusky a nečte ruské knihy. A co teď píše? „Už po všech událostech teď upřímně tvrdím, že bych svou minulost neměnil. Tvrdě jsem poznal věci, jiným nedostupné... Když jsem byl propuštěn, slíbil jsem kamarádům, kteří zůstali, že na ruský národ nikdy nezapomenu, ne pro to utrpení, ale pro dobré srdce... Proč v novinách se zájmem sleduji novinky z mé bývalé „vlasti“? Ve své knihovně mám šik ruských klasiků, v ruštině 41 svazků a ukrajinsky čtyři (Ševčenko)... Jiní čtou Rusy stejně jako Angličany, Němce, já čtu Rusy

Zvlášť se János ztotožnil s Mcyri, také zajatcem, také mladým, také odsouzeným k záhubě. Hodně z něj uměl nazpaměť a po léta chodil s rukama za zády v cizácké koloně a po cizí zemi a v jazyce této ciziny si brumlal:

I musil jsem si smutně říct,
že ve vlast, zřenou zpolovic,
nevkročím nikdy, nikdy víc.

(Překlad Vl. Holana.)

Vlídny, laskavý, s bezbrannýma, světle modrýma očima – takový byl János v našem bezcitném táboře. Sedával na mém vagónku – lehce, na krajíčku, jakoby mohl ještě více umazat můj pytel s pilinami, nebo jakoby ho mohl zdeformovat. A říkával tichounce a celým srdcem:

„Komu bych vyslovil své tajné toužení?“

A nikdy si na nic nestěžoval.

Člověk se pohybuje mezi spoluvězni v táboře jako mezi nastraženými minami, každého zaznamená, aby sám nevyletel do povětří. Ale i při té všeobecné opatrnosti – kolik jen poetických lidí jsem našel pod černými muklovskými bundičkami!

A kolik se jich skrylo, aby nebyli poznáni?

A s kolika jsem se vůbec nesetkal"

A kolik jsi jich za ta desetiletí zašlápl, prokletý Leviatane!"

V Ekibastauzu existovalo i oficiální, i když velmi nebezpečné, středisko kulturního života – KVO, kde se černě razítkovaly knihy a kde opravovali naše čísla.

Významnou a velmi barvitou postavou našeho KVO byl malíř, dříve arcijáhen, snad dokonce osobní tajemník patriarchy – Vladimír Rudčuk. V táborovém řádu je jakési trvalé ustanovení: duchovní osoby nestříhat. Toto ustanovení samozřejmě není nikde zveřejňováno a duchovní, kteří je neznají, ostříhají. Ale Rudčuk svá práva znal, a tak mu zůstaly vlnité, plavé vlasy, o něco delší, než muži obvykle nosí. Pěstoval je, vůbec o sebe velice pečoval. Byl pohledný, vysoký, urostlý, měl příjemný bas a člověk si ho mohl docela dobře představit při slavnostní bohoslužbě v obrovském chrámu. Církevní starosta Drozdov, který přijel zároveň se mnou, hned arcijáhna poznal: sloužil mši v oděském katedrálním chrámu.

Vypadal a žil tu jako člověk z jiného, nemuklovského světa. Patřil k těm pochybným činitelům, kteří se připletli nebo které připletli k pravoslaví, jakmile pominula doba jeho nemilosti. Nemálo přispěli k očernění církve. Také historie Rudčukova uvěznění byla temná, z nějakého důvodu ukazoval svou fotografii (bůhví, proč mu ji nesebrali) – je na ní na ulici New Yorku se zahraničním metropolitou Anastasijem. V táboře bydlel ve zvláštní kabině. Když se vrátil z nástupu, kde štítivě psal čísla na naše čepice, vatované kabátce a kalhoty, lenivě trávil den, někdy maloval hrubé kopie nevkusných obrazů. Beztrestně vlastnil tlustý svazek reprodukcí z Treťjakovky, kvůli nimž jsem se k němu dostal: chtěl jsem se na ně podívat, možná naposledy v životě. Dostával v táboře Věstník moskevského patriarchátu a někdy důležitě rozkládal o utrpení svatých nebo o detailech liturgie, ale všechno to bylo vyumělkované, neupřímné. Měl také kytaru, sám se doprovázel a zpíval pěkným hlasem – a jen to znělo upřímné:

„Tulák přes Bajkal s loďkou přeplul...“

Pohupoval se při tom, aby ukázal, jak ho dojíká smutný osud trestance.

Čím lépe se člověku v táboře daří, tím je jeho utrpení rafinovanější.

Tenkrát jsem byl opatrný na tříadvacátou, víckrát jsem za Rudčukem nešel, sám o sobě jsem mu nic nevykládal, a tak jsem ušel jeho ostrozraku jako neškodný, ubohý červ. A Rudčukův ostrozrak byl okem MV.

A vůbec, kdo ze starých trestanců neví, že KVO je vždycky prošpikováno práskači a že je tedy pro rozhovory a schůzky nejméně vhodné? Ve smíšených NPT to vězně do KVO táhlo proto, že se tam setkávali muži a ženy. Ale proč se tam chodilo na katorze?

jinak. Pro mne je Tolstoj bližší než Thomas Mann a Lermontov je mi mnohem bližší než Goethe. Nepochopíš, jak se mi po mnohém stýská. Někdy se mě lidé ptají, co jsem za podivína. Co jsem tam dobrého viděl, proč mě to táhne k Rusům?... Jak jim mám vysvětlit, že tam uplynulo celé mé mládí? A život je věčné loučení s prchajícími dny ... Jak bych se mohl odvrátit jako ublížený kluk vřdyt' devět let byl můj osud jako váš. Jak vysvětlit, proč se zachvěje srdce, když v rádiu uslyším ruskou lidovou píseň? Sám si potichu zazpívám: „Už cválá trojka, cválá ..“ a tak mě všechno zabolí, že nemám sílu zpívat dál. A děti prosí, abych je naučil rusky. Počkejte děti, pro koho bych sbíral ruské knihy?...

Zjistil jsem, že i práskačské KVO katorgy může být využito pro svobodu! Naučili mě tomu Georgij Tenno, Petr Kiškin a Žeňa Nikišin.

Právě v KVO jsem se seznámil s Tennem, velmi dobře si pamatuji to krátké a jediné setkání, protože mi utkvěl v paměti sám Tenno. Byl to vysoký, urostlý, sportovní muž. Nevím proč, tenkrát mu ještě nesebrali námořnické sako a kalhoty (poslední měsíc se u nás dotrhávaly vlastní šaty). A přestože měl na sobě místo nárameníků kapitána druhého stupně tu i tam čísla SCH-520, vypadal tak, jako by měl každou chvíli vkročit ze souše na loď, každým coulem námořní důstojník. Na pažích, pokrytých nazrými chloupky, bylo vidět tetování – na jedné bylo kolem kotvy psáno „Liberty!“ a na druhé „Do or die“⁷²³. Tenno také nemohl zostřit nebo změnit svůj pohled, aby skryl jeho hrdost a pronikavost a také nemohl skrýt úsměv, ozařující jeho velká ústa. (Tenkrát jsem to ještě nevěděl, ten úsměv znamenal: plán útěku je už připraven!)

Takový je tábor! Zaminované pole! Já i Tenno jsme byli tady, a přece jsme tu nebyli: já byl na cestách východního Pruska, on na svém budoucím, dalším útěku, nesli jsme v sobě náboje tajných plánů, ale ani jiskřička nesměla proskočit mezi našima rukama, když jsme si je tiskli, mezi našima očima při povrchních slovech! Tak jsme prohodili něco bezvýznamného, já se zahloubal do novin, on si začal povídat o souboru s Tumarenkem. Ten měl 15 let katorgy, a přesto vedl KVO. Byl to dost složitý, mnohvrstevný člověk, měl jsem dojem, že do něj vidím, ale neměl jsem možnost si to ověřit.

Je to k smíchu! Ale při galejnickém KVO byl i kroužek umělecké tvořivosti, přesněji řečeno, právě se zakládal. Tento kroužek neměl žádné výhody, běžné v NPT, úlevy byly natolik nulové, že do něj mohli chodit jen nenapravitelní nadšenci. A takovým nadšencem byl, jak se ukázalo, Tenno, ačkoli by si člověk na první pohled o něm udělal lepší mínění. Mimoto od prvního dne po příjezdu do Ekibastauzu seděl v režimce – a odtud žádal o možnost činnosti v KVO! Načalstvo to pochopilo jako příznak počínající nápravy a dovolilo mu tam chodit...

A Péťa Kiškin vůbec nebyl pracovníkem KVO, byl to nejznámější člověk v táboře. Celý ekibastauzský tábor ho znal. Objekt, na který chodil, se radoval, tam bylo veselo. Kiškin se tvářil jako jurodivý, ale jurodivý vůbec nebyl. Dělal ze sebe blbečka, ale říkalo se: „Kiškin je ze všech nejchytřejší!“ Hloupý byl přesně natolik, jako nejmladší Ivánuška z pohádky. Kiškin byl náš, ruský, pradávny zjev: silným a zlým říkat pravdu co nejhlasitěji, lidu ukazovat, jaký je, a to všechno v přihloupělé, bezpečné formě.

Jedním z jeho oblíbených výstupů bylo – obléknout si jakousi šaškovskou zelenou vestu a sbírat špinavé misky se stolů. Už to byla demonstrace: člověk v táboře nejpopulárnější sbírá misky, aby nechcíp hlady. A druhá věc, pro niž to dělal – sbíral misky a tančil přitom, dělal grimasy, pořád byl středem pozornosti, dral se mezi pracanty, aby rozséval buřičské myšlenky.

Najednou chytí na stole misku s ještě nedotčenou kaší, když pracant teprve jí šlichtu. Pracant sebou trhne, popadne misku a Kiškin je samý úsměv (měl tvář jako měsíček, ale s tvrdými rysy):

„Dokud vám někdo nesáhne na kaši, nic s vámi nehne.“

A tanečním krokem s plnou náručí misek odpluje.

Dnes si chlapi určitě budou vykládat nový Kiškinův vtip, a nejen v téhle brigádě.

Jindy se nakloní ke stolu, všichni k němu od svých misek vzhlednou, Kiškin kroutí očima jako mechanická hračka a s naprosto blbým výrazem se zeptá:

„Kluci! Když je otec pitomec a matka prostitutka, budou mít děti co jíst, nebo budou mít hlad?“

Nečeká na odpověď, příliš zjevnou, a píchá prstem do stolu s kostmi od ryb:

„Sedm až osm miliard pudů ročně rozdělíte dvěma sty miliónů!“

A utekl. A ta myšlenka je tak prostá! Jak to, že jsme si to dosud sami nespočetali? Už dávno bylo vyhlášeno, že sklízíme osm miliard pudů obilí ročně, to znamená, že upečeného chleba připadá denně i na kojence – dvě kila. A my jsme chlapi jako hory, celý den se dlobeme v zemi – a kde jsou?

Kiškin mění formy. Někdy tutéž myšlenku začíná z jiného konce – „přednáškou o podplamenici“. Dobu, kdy před táborovou nebo pracovní strážnicí stojí kolona a smí se mluvit, využívá k projevům. K jeho stálým heslům patří: „Vychovávejte si obličej!“ „Jdu takhle, kluci, po zóně, a koukám: všichni maj takový nevychovaný obličej. Myslej jen na kroupový nákyp, na nic jinýho.“

⁷²³ Svoboda! – Vykonat nebo zemřít!

Nebo nečekané, bez souvislosti a vysvětlení, před davem muklů zvolá: „Dardanel! Zvíře!“ Zdá se to nejasné. Ale zavolá to jednou, podruhé – a najednou všichni začínají jasně chápat, kdo je ten Dardanel, a už jim to připadá tak legrační a otřesné, že vidí na té tváři i zlověstné kníry: Dardanel.

Velitel si zase chce vystřelit z Kiškina a ptá se ho u strážnice: „Copak, Kiškine, že jsi tak holohlavý? Asi si pořád dáváš?“ Kiškin ani chvíli nezaváhá a před celým davem odpovídá: „No co, Vladimír Iljič si taky dával, ne?“

Anebo chodí po jídelně a vyhlašuje, že dnes, až sesbírá misky, bude učit musulmany charleston.

Náhle zázrak – přivezli film! A večer se zase v jídelně, bez plátna, přímo na bílé zdi, promítá. Lidí se sešlo spousta, sedí na lavicích, na stolech, jeden na druhém. Ale ještě neskončil jeden díl – přestávka. Prázdný, bílý proud světla se opírá o zeď a vidíme: přišlo několik dozorců, vybírají si nejlepší místa. Našli si lavici a rozkazují všem vězňům, kteří na ní seděli, aby vyklidili místo. Ti si troufají nevstat – vždyť několik let nic neviděli, tolik se chtějí dívat! Hlasy dozorců jsou přísnější, někdo říká: „No tak, sepiš jejich čísla!“ To je konec, budou muset ustoupit. A najednou přes celý tmavý sál – kočičí ostrý, ironický, všem povědomý Kiškinův hlas:

„Ale správně, kluci, dozorcí se nemají kde jinde koukat na film, jdem pryč!“

Všeobecný výbuch smíchu.

„Kde je Kiškin?“ volají.

Ale Kiškin se už neozývá, Kiškin zmizel!

Dozorci odcházejí, film pokračuje.

Druhý den Kiškina předvolávají k veliteli režimu. No, takových pět dní dostane! Ne, vrátil se, usmívá se. Napsal vysvětlení: „Při sporu dozorců s vězni o místa v hledišti jsem vězně vyzval, aby, dle rozkazu, ustoupili a odešli.“

Kiškin také šikovně ironizuje tu nesmyslnou vášeň vězňů pro podívanou, kdy jsou schopni zapomenout na sebe, na své neštěstí, na své ponížení – za kousíček filmového pásu nebo představení, kde se všechno bude ukazovat v nejlepším světle. Před takovým koncertem nebo promítáním se vždycky shromáždí stádo zájemců. Ale dveře se dlouho neotevírají, čeká se na staršího dozorce, který bude podle seznamů vpouštět nejlepší brigády. Všichni čekají a už půl hodiny otrocky a namačkaní stojí, vzájemně si drtí žebra. Kiškin na konci zástupu shazuje boty, se sousedovou pomocí vyskočí na záda těch vzadu – a bos obratně utíká po ramenou, po ramenou, po ramenou celého davu – až k vytouženým dveřím! Klepe do nich, svíjí se celým svým krátkým tělem Patachona, ukazuje, jak ho pálí, aby se tam dostal! A stejně rychle po ramenou, po ramenou utíká zpátky a skáče dolů. Dav se nejdříve směje. Ale hned se ho zmocňuje zahanbení: skutečně, stojíme jako berani. Ať si! Nevídáno!

A rozcházejí se. Když přichází dozorce se seznamem, téměř nemá koho pouštět, nikdo se necpe dovnitř. Aby chodil a naháněl lidi klackem.

Jindy v rozlehlé jídelně přece jen začíná pořad. Všichni už sedí. Kiškin pořad vůbec nebojkotuje. Je tady ve své zelené vestě, přináší a odnáší židle, pomáhá roztahovat oponu. Pokaždé, když se objeví, ozývá se potlesk a sál dává najevo sympatie. Najednou proběhne po scéně, jakoby ho někdo honil, povzbudivě mává rukou a volá: „Dardanel! Zvíře!“ Smích. Ale vtom něco kikslo: opona je otevřena, jeviště prázdné a nikde nikdo. Kiškin se okamžitě vyřítí na jeviště. Vítá ho smích, ale hned umlká: nejenže nevypadá komicky, je jako šílený, oči vypoulené, hrůza pohledět. Recituje, chvěje se přitom a zkalenýma očima se ohlíží:

Co vidím a co snad se mi zdá?

Četníci řadí, krev teče rudá.

A mrtvých se hromadí kopec,
i syn zabit je, kde padl otec.⁷²⁴

To je pro Ukrajince, a těch je v sále polovička. Pro ně, které nedávno přivezli z bouřících oblastí, je to jako sůl na čerstvou ránu! Zavylí! Ke Kiškinovi už se na jeviště vrhl dozorce. Ale tragická Kiškinova tvář se roztáhla do klaunského úsměvu. Už rusky vykřikl:

„To jsem byl ve čtvrté třídě, učili jsme se básničku o Devátém lednu!⁷²⁵ A utekl ze scény, komicky pokulháváje.

⁷²⁴ V orig. ukrajinsky – pozn. překl.

⁷²⁵ Rozumí se 9. 1. 1905, tzv. Krvavá neděle – pozn. překl.

A Žeňa Nikišin byl obyčejný, milý, kamarádký mládenec s otevřenou pihovatou tváří. (Takových kluků bylo kdysi na vesnici hodně. Než byla zničena. Teď tam převládají tváře nasupené.) Žeňa měl slušný hlas, ochotně zpíval pro kamarády v sekci baráku a na jevišti také.

A najednou ohlásili:

Ženuško ty má! Hudbu složil Mokrousov, text Isakovskij. Zpívá Žeňa Nikišin v doprovodu kytary.

Ozvala se obyčejná smutná melodie kytary. A Žeňa začal před velkým sálem zpívat intimně, vyjadřuje naši vřelost ještě ne docela okoralou, ještě ne docela vypálenou:

Ženuško ty má!

Ty jsi jediná, ty jsi jediná v srdci mém!

Ty jsi jediná!

Vytratilo se dlouhé, pitomé heslo nad jevištěm – něco o výrobním plánu. V modravé mlze pohasla léta tábora – ta dlouhá prožitá, i ta dlouhá zbývající. Ty jsi jediná. Žádná domnělá vina, žádná pomsta. Pryč s vašimi vlčími starostmi... Ty jsi jediná!

Milá, rozmilá,

třeba vzdálená

jsi mým nejdražším pokladem!

Byla to píseň o nekonečném rozloučení. O nejistotě. O ztracenosti. Jak to sedělo! Ale nic přímo o vězení. A všechno se to dalo připsat také dlouhé válce.

A mne, tajného básníka, zklamal cit: nepochopil jsem tenkrát, že na jevišti zazněla slova dalšího tajného básníka (kolikpak jich jen je?), ale pružnějšího než já, víc přizpůsobeného publicitě.

A co si kdo na něm vezme? Žádat v táboře noty, ověřovat si Isakovského a Mokrousova? Asi řekl, že ji umí nazpaměť.

V modravé mlze sedělo a stálo asi dva tisíce mužů. Byli nehybní a tiší, jakoby tu nebyli. Ztvrdlé, kruté, kamenné – chytlo je to za srdce. Slzy ještě zřejmě nalézaly cestu, ještě se draly z očí.

Ženuško ty má!

ty jsi jediná,

ty jsi jediná v srdci mém!

6 UPRCHLÍK Z PŘESVĚDČENÍ

Když teď Georgij Pavlovič Tenno vypráví o minulosti a útěcích – svých i kamarádů, i o takových, co o nich jen slyšel, nebo o těch nejvytrvalejších a nejdůslednějších – o Ivanu Vorobjovovi, Michailu Chajdarovovi, Grigoriji Kudlovi, Chafizu Chafizovi – pochvalně říkává: „To byl uprchlík z přesvědčení!“

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, kdo ani vteřinu nepochybuje o tom, že za mříženi člověk žít nemůže! Ani jako ten neblahobytnější pridurek, ani v účtárně, ani v KVO, ani ve výdeji chleba! Ten, kdo ve vězení celý den myslí na útěk a v noci se mu o útěku zdá. Ten, kdo se upsal nesmiřitelnosti a kdo své jednání podřizuje jedinému – útěku! Kdo ani jediný den v táboře nestráví jen tak: každý den se buď k útěku připravuje, nebo na útěku je, nebo ho chytili, zbili a za trest sedí v táborovém vězení.

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, kdo ví, do čeho jde. Kdo viděl i mrtvolu zastřelených uprchlíků, pro výstrahu vystavené u nástupu. Kdo viděl i ty přivezené zaživa – samá modřina, kašlající krev – jak je vodí po barácích a nutí je křičet: „Vězňové! Podívejte se, jak vypadám! Totéž čeká vás!“ Kdo ví, že uprchlíkovo mrtvé tělo je často příliš těžké, než aby bylo dopraveno do tábora. Proto přinášejí v batohu jen hlavu (podle táborového řádu je to tak jistější) a ještě pravou ruku, useknutou po loket, aby zvláštní oddělení mohlo zkontrolovat otisky prstů a vězně odepsat.

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, proti němuž se dávají mříže do oken. To proti němu se zóna omotává desítkami kruhů ostnatého drátu, stavějí se věže, ohrady, rozestavují hlídky skryté i zjevné, kvůli němu krmí šedé psy krvavým masem.

Uprchlík z přesvědčení je také ten, kdo odmítá slabošské výtky táborových občánků: kvůli uprchlíkům to teď bude horší! Zostří se režim! Desetkrát nastupovat! Řídká šlichta! Ten, kdo od sebe odhání šepot jiných vězňů nejen o smíření („v táboře se také dá žít, zvláště, když máš balíčky“), ale i o protestech, hladovkách, protože to není boj, nýbrž sebeklam. Ze všech prostředků boje vidí jeden, věří jednomu, slouží jednomu – útěku!

Prostě jinak nemůže. Je tak stvořen. Jako se pták nemůže na jaře a na podzim vzdát přeletu, tak uprchlík z přesvědčení nemůže neuprchnout.

Georgije Tenna se mírumilovní táboroví muklové mezi dvěma nezdařenými úteků ptali: „Co tě zadek pálí? Proč utíkáš? Co můžeš venku najít, zvlášť teď?“ „Jak to, co?“ diví se Tenno. „Svobodu! Den a noc v tajze bez želez – to je také svoboda!“

Gulag a orgány takové lidi jako Tenno nebo Vorobjov v dobách středních, v dobách králičích neznali. Takoví trestanci se objevovali jen úplně na počátku a pak až po válce.

Takový je Tenno. V každém novém táboře (a do transportu ho strkali každou chvíli) byl zpočátku skleslý, smutný, dokud v něm neuzrál plán útěku. Když už měl plán, celý zářil a na rtech měl vítězný úsměv.

Vzpomíná, že když začala všeobecná revize rozsudků a rehabilitace, zmalomyslněl: cítil, že naděje na rehabilitaci podrývá jeho vůli k útěku.

Jeho složitý život tato kniha neobsáhne. Ale uprchlictví snad měl v krvi. Jako kluk utekl z Brjanského internátu do „Ameriky“ – na lodičce po Děsně. Z pjatigorského dětského domova utekl v zimě – ve spodním prádle přešel přes železnou bránu a pustil se k babičce. A jedno je zvláštní: v jeho životě se proplétá námořnická a cirkusová linie. Vystudoval námořní školu, byl námořníkem na ledoborci, lodivodem na minolovce a na obchodní lodi. Absolvoval vojenskou jazykovou školu, válku strávil v Severním loďstvu, jako styčný důstojník se plavil na britských lodích v konvojní dopravě na Island a do Anglie. Ale od dětství se také věnoval akrobatice, za Nepu a později v přestávkách mezi plavbami vystupoval v cirkuse. Byl trenérem vzpírání. Předváděl čísla s „mnemotechnikou“, „pamatoval“ si spoustu čísel a slov, „hádal“ myšlenky na dálku. Cirkus a život v přístavech ho tak trochu přivedly do blízkosti galerky: pochytil něco z jejího jazyka, avanturismu, způsobů, zoufalé odvahy. Když pak seděl s galerkou v četných režimkách – stále si ještě od ní cosi bral. To všechno se bude uprchlíkovi z přesvědčení hodit.

Veškeré zkušenosti člověka se v něm ukládají – tak se stává sám sebou.

V roce 1948 byl náhle demobilizován. To už byl signál z jiného světa (zná jazyky, plavil se na britských lodích, navíc je Estonec, i když z Petěrburgu). Žijeme však tím, že doufáme v to lepší. V předvečer Štědrého dne téhož roku byl v Rize, kde jsou vánoce ještě patrné, kde je tak svátečně, zatčen. Přivedli ho do sklepa na ulici Amatu, vedle konzervatoře. Když vstupoval do své první cely, nevydržel to a řekl. sám neví proč, lhotejněmu, mlčenlivému dozorci: „Právě na tuhle dobu jsme s ženou měli lístky na Hraběte Monte-Christa. Bojoval za svobodu, a já se také nesmírím.“

Ale na boj bylo ještě příliš brzy. Vždyť jsme vždycky v zajetí teorie chyby. Vězení? Za co? To není možné! Všechno se vysvětlí! Před transportem do Moskvy ho dokonce schválně uklidnili (dělává se to, aby byl převoz bezpečnější). Velitel kontrarozvědky, plukovník Morščinin, ho dokonce přišel vyprovodit na nádraží a tiskl mu ruku: „Jeďte klidně!“ Doprovázela ho zvláštní eskorta, celkem byli čtyři, jeli v odděleném kupé první třídy. Major a nadporučík si popovídali, jak vesele stráví v Moskvě Nový rok (třeba je zvláštní eskorta právě k tomu určena – pro takové zábavné služební cesty), lehli si na horní lůžka a vypadalo to, že spí.

Na druhém dolním lůžku ležel staršina. Pohnul se pokaždé, jakmile vězeň otevřel oči. Svítala horní modrá žárovka. Tenno měl pod hlavou první a poslední nakvap připravený balíček od ženy – pramínek jejích vlasů a tabulku čokolády. Ležel a přemýšlel. Vagón příjemně poklepával. Těmto zvukům můžeme připisovat jakýkoli význam, libovolnou věštbu. Tenno je naplnil nadějí: „Vysvětlí se.“ A proto na útek vážně nemyslel. Jen uvažoval, jak by se to dalo udělat. (Pak si ještě nejednou na tu noc vzpomene a bude jen mrzutě hekat. Už nikdy nebude útek tak snadný, už nikdy nebude svoboda tak blízko!)

Dvakrát za noc šel Tenno po prázdné chodbě v doprovodu staršiny na záchod. Staršina měl pistoli na dlouhém řemeni, jak ji nosí námořníci. Spolu s vězněm se vsunul přímo do místnůstky. Tenno ovládal judo, uměl zápasit, nic mu nebránilo ho tady zmáčknot, sebrat pistoli, rozkázat mu, aby mlčel a klidně na zastávce vystoupit.

Podruhé se staršina bál do těsného prostoru vstoupit. Zůstal za dveřmi. Ale dveře byly zavřeny, Tenno tam mohl být, jak dlouho chtěl. Mohl rozbít sklo, vyskočit na trať! Noc! Vlak nejel rychle, byl rok 1948, často zastavoval. Byla sice zima, Tenno byl bez kabátu a s sebou měl jen pět rublů, ale hodinky mu ještě nesebrali.

Přepych zvláštní eskorty skončil v Moskvě na nádraží. Počkali, až z vagónu vystoupili všichni cestující, pak do vagónu vešel staršina s modrými nárameníky, z antonu: „Kde je?“

Příjem, nespavost, boxy, boxy. Naivní žádost, aby ho co nejrychleji předvedli k vyšetřovateli. Dozorci zívli: „Máš dost času, ještě tě to omrzí.“

A tady je vyšetřovatel. „Tak vykládej o své zločinné činnosti.“ „Jsem nevinný.“ „Jenom papež Pius je naprosto nevinný.“

V cele je pohromadě s kvočnou. Pořád dolejí: a jak to bylo doopravdy? Několik výsledků – a všechno je jasné: nic vyšetřovat nebudou, na svobodu nepustí. To znamená prchnout!

Světová sláva Lefortovského vězení Tenna nijak nedrtí. Třeba to je jako s nováčkem na frontě – nic nezkusil a proto se ničeho nebojí. Plán útěku napovídá vyšetřovatel Anatolij Levšin. Napovídá ho tím, že začíná být zlý a nenávistný.

Lidé i národy mají různou míru věcí. Kolik miliónů snášet v těchto stěnách bití a ani tomu mučení neřikali. Pro Tenna je však vědomí, že ho mohou beztrestně bít, nesnesitelné! To je ponížení, to raději nežít. A když Levšin poprvé po slovních hrozbách k němu přistupuje a vztahuje ruku, Tenno vyskočí a odpovídá se zuřivým chvěním: „Koukej, já stejně mám po všem! Ale oko nebo obě ti teď vyrazím! To můžu!“

A vyšetřovatel ustupuje. Vyměnit takhle vlastní, pěkné oko za ztracený trestancův život, to se mu nehodí. Teď Tenna zpracovává karcery, aby ztratil síly. Pak inscenuje výkřiky ženy ve vedlejší místnosti a říká, že to je Tennova žena. Když se Tenno nepřizná, budou ji mučit ještě víc.

Zase neodhadl, s kým má tu čest! Tenno nemohl snést ani ránu pěstí, ani ženiných výsledků. Vězněnému bylo stále zřejmější, že tohoto vyšetřovatele bude muset zabít. Spojoval to i s plánem útěku. Major Levšin měl také námořní uniformu, byl také vysoký, také blondýn. Strážný vyšetřovací budovy mohl Tenna docela dobře považovat za Levšina. Ten měl ale tvář kulatou, vykrmenou, zatím co Tenno pohubí. (Pro trestance není lehké spatřit se v zrcadle. I když se při výsledku dovolí na záchod, je zrcadlo zakryto černou záclonkou. Jen jednou se povedlo, jeden pohyb a záclonku posunul – o, jak je ztýrán a bledý! Jak mu je sebe líto!)

Mezitím z cely odklidili zbytečného práskače. Tenno zkoumá jeho postel. Příčný kovový šroub, který držel nohu lůžka, byl zrezivělý, rez vyžrala kus kovu, hlavička drží špatně. Šroub je dlouhý asi 70 centimetrů. Jak ho vylomit?

Nejdřív musí... vypracovat přesný odhad pro čas. Potom pro každého dozorce propočítat, jaká doba uplyne mezi dvěma pohledy do špehýrky (kdo z dozorců má službu, to si člověk musí představit, jako by sám svobodně chodil po chodbě). Je to pětáctýřicet až pětasedesát vteřin.

V jedné takové chvíli po troše námahy šroub na prorezavělém konci praskl. Druhý je celý, ten je těžší zlomit. Musí na něj oběma nohama dupnout, ale to udělá rámus. To znamená, že v mezidobí musí stačit: položit na betonovou podlahu polštář, dupnout, zlomit, dát polštář na místo a šroub zatím třeba do vlastní postele. A pořád počítat vteřiny.

Zlomeno! Dokonáno!

Ale to není východisko: přijdou, najdou, člověk zhyne v karcerech. Dvacet dní karceru je ztráta sil nejen pro útěk, ale ani vyšetřovatele se pak člověk nezbaví. Takže co: nehty povypárat matraci. Vyndat trochu vaty. Vatou omotat konce šroubu a strčit ho na původní místo. Počítat vteřiny! Hotovo, je tam!

Ale ani to není nadlouho. Jednou za 10 dní se jde do lázní, a zatímco je člověk pryč, je v cele prohlídka. Mohli by zlomený šroub najít. Takže je třeba jednat rychleji. Jak vynést šroub na výslech? Při odchodu z vězení prohlídka není. Zběžně člověka poplácají až po návratu z výsledku – prsa, boky, kde jsou kapsy. Hledají žiletky, bojí se sebevražd.

Tenno má pod námořnickým sakem tradiční pruhované tričko, hřeje tělo i ducha. „To široké moře, pryč je hořel“ Požádal dozorce o jehlu (v určité době ji dávají), že si jako potřebuje přišít knoflíky, udělané z chleba. Rozepnul sako, rozepnul kalhoty, vytáhl okraj trička a dole zevnitř započil kousek látky, bylo to jako kapsička (pro dolní konec šroubu). Předem si utřhl kousek tkaničky od podvlékaček. Teď se tvářil, že přišívá knoflík ke kabátu a přišil tkaničku na rubu trička – to bude klička, která bude šroub držet a usměřňovat.

Teď tričko otočí a den za dnem trénuje. Šroub strčí na záda, pod tričko: prostrčí ho horním ouškem a opře o kapsičku dole. Horní konec je přítom na úrovni krku, pod límcem saka. Trénink znamená, že Tenno, v době mezi nahlédnutím do špehýrky zapaží ruku za hlavu, vezme konec šroubu, ohne se dozadu, narovná se, přítom udělá předklon, vypne se jako tětíva luku, současně vytáhne kus železa a prudkým švihem udeří vyšetřovatele do hlavy. A zase všechno na místo! Špehýrka! Trestanec listuje v knize.

Pohyb se stával stále rychlejší a rychlejší, železo už svištělo vzduchem. I když rána nebude smrtelná, vyšetřovatel klesne v bezvědomí. Když jste zavřeli i ženu, nikoho z vás litovat nebudu.

Také musí být v ten den oholený – ale holí se jednou týdně, to člověka odřou tupou břitvou. To znamená, že není jedno, který to bude den.

A jak si načervenit tváře! Trošku si je potřít krví. Jeho krví.

Uprchlík se nemůže dívat a poslouchat „jen tak“, jako jiní lidé. Musí se dívat a poslouchat a mít na paměti svůj cíl. A nesmí si nechat ujít žádnou maličkost, nesmí ji nechat bez interpretace. Ať ho vedou k výslechu, na procházku nebo na záchod – jeho nohy počítají kroky, jeho nohy počítají schody (ne všechno z toho bude potřebovat, ale počítá). Jeho tělo zaznamenává zatáčky, jeho hlava je podle rozkazu skloněna, oči prohlížejí podlahu z čeho je, zda je celá, obracejí se po nejbližších dostupných okolních předmětech – prohlížejí všechny dveře, dvojité, jednoduché, jaké mají kliky, jaké zámky, kam se otevírají. Hlava hodnotí funkci každých dveří. Uši poslouchají a porovnávají: tenhle zvuk jsem už slyšel v cele a znamená tohle.

Proslulá lefortovská budova ve tvaru písmene K – šachta schodiště do všech pater, kovové galerie, strážný s praporky řídí provoz. Přejít do vyšetřovací budovy. Vyslýchají střídavě v různých místnostech – tím lépe! – je nutno prostudovat rozmístění všech chodeb a dveří vyšetřovací budovy. Jak se sem dostávají vyšetřovatelé zvenčí? Tady, kolem těchto dveří s obdélníkem okénka. Hlavní kontrola jejich dokladů samozřejmě není tady, ale u vnější strážnice, ale i tady je samozřejmě registrují a pozorují. Tady jde jeden dolů a někomu směrem nahoru povídá: „No, tak já jedu na to ministerstvo.“ Výborně, tato věta se uprchlíkovi bude hodit.

Jak pak jdou dál ke strážnici, to bude muset uhodnout, bez zaváhání jít správně. Určitě je ve sněhu prošlapána cestička. Nebo asfalt bude tmavší a špinavější. A jak procházejí strážníci? Ukazují svůj průkaz? Nebo ho nechali při vstupu u strážného a teď říkají jméno a berou si ho? Nebo strážný každého zná a bylo by chyba říkat jméno, musí jen natáhnout ruku?

Člověk si na mnohé může odpovědět, jestliže nevnímá vyšetřovatelovy nesmyslné otázky a dobře ho pozoruje. Když si chce ořezat tužku, vyndává žiletku z jakéhosi průkazu v náprsní kapse. A člověka hned napadne:

„To není propustka. Je propustka na strážnici?“

Vypadá to dost jako řidičský průkaz. Jezdí autem? Tak to má i klíče? Nechává auto před branou vězení? Budu si muset tady, než vyjdu z místnosti, přečíst číslo na technickém průkazu, abych si to tam nespřel.

Šatnu nemají. Kabát a čepici odkládá tady ve své pracovně. Tím lépe.

Nesmím zapomenout nic důležitého a všechno stačit během 4-5 minut. Až bude ležet, sražený...

1. shodit svoje sako, obléci si jeho novější s nárameníky,
2. vzít mu tkaničky a zašněrovat svoje vyzouvající se boty – na to bude třeba hodně času,
3. jeho žiletku strčit do zvlášť připraveného místa v podpatku (kdyby mě chytili a hodili do první cely, hned si podřezat žíly),
4. prohlédnout všechny doklady, vzít si, co budu potřebovat,
5. zapamatovat si číslo auta, najít klíčky,
6. do jeho tlusté aktovky strčit svoje vlastní vyšetřovací spisy, vzít je s sebou,
7. sundat mu hodinky,
8. natřít si tváře krví,
9. jeho tělo odtáhnout za psací stůl nebo za závěs, aby, kdyby někdo přišel, mysleli, že odešel a nezačali mě pronásledovat,
10. srolovat vatu a podložit si tváře,
11. obléci si jeho kabát a čepici,
12. vytrhnout vypínač. Kdyby někdo vzápětí přišel, bude tma, otočí vypínačem. Asi se přepálila žárovka, proto šel vyšetřovatel do jiné místnosti. Ale i když žárovku našroubují, nepochopí hned, o co jde.

Tak to by bylo 12 věcí a třináctá bude sám útěk... To všechno je třeba provést při nočním výslechu. Horší bude, ukáže-li se, že ta legitimace není řidičský průkaz. To by znamenalo, že přijíždí a odjíždí

autobusem pro vyšetřovatele (vozí je v noci zvlášť!). Jiní vyšetřovatelé by se divili, že Levšin šel v noci pěšky a nepočkal do 4-5 hodin ráno.

A ještě: až půjdu kolem okénka, dám si kapesník k obličejí, jako bych smrkal. Současně se podívám na hodinky. Abych uklidnil strážného, zavolám nahoru: „Perove! (to je jeho přítel). Jedu na to ministerstvo! Domluvíme se zítra!“

Naděje je samozřejmě velmi málo, zatím tak 3-5 ku stu. Téměř beznadějná, naprosto neznámá je vnější strážnice. Ale přece tu nebudu umírat jako otrok! Ale nezeslábnout, nedopustit, aby mě kopali nohama! Vždyť budu mít v podpatku žiletku!

Tenno šel na jeden noční výslech hned po holení a s kusem železa za zády. Vyšetřovatel vyslychal, nadával, vyhrožoval a Tenno se na něho díval a divil se: jak to, že necítí, že nadchází jeho poslední hodinka?

Bylo jedenáct hodin večer. Tenno počítal s tím, že tu bude tak do dvou hodin ráno. V tu dobu vyšetřovatelé už začínají po své „krátké noci“ odcházet.

Tady budu muset vystihnout správný okamžik: buď až mi vyšetřovatel podá listy protokolu k podpisu, jak to dělá vždy, se najednou tvářit, že je mi špatně, rozsypat papíry po zemi, přimět ho, aby se na chvíli naklonil a... Anebo bez ohledu na protokol – vstát potáčet se a říci, že je mi špatně, požádat o vodu. Přinese smaltovaný hrnek (sklenici má pro sebe), napiju se a upustím ho, přitom natáhnou pravou ruku k týlu, bude to vypadat přirozeně, jako že se mi točí hlava. Vyšetřovatel se určitě skloní, aby se podíval na hrnek na zemi a...

Srdce mu bušilo. Byl předvečer svátku. Nebo předvečer popravy.

Ale všechno dopadlo jinak. Kolem dvanácti hodin v noci rychle vstoupil jiný vyšetřovatel a začal Levšinovi něco šeptat do ucha. To se ještě nikdy nestalo. Levšin začal spěchat, stiskl knoflík, povolal dozorce, aby si přišel pro zatčeného.

A všemu byl konec... Tenno se vrátil do cely, šroub vrátil na místo.

Jindy ho vyšetřovatel předvolal, když byl zarostlý (nemělo smysl brát si železo).

A pak zase byl výslech. Ve dne. A probíhal nějak podivně: vyšetřovatel nenadával, udivil Tenna předpovědí, že dostane tak 5-7 let, není proč plakat. A tak už neměl v sobě dost zlosti, aby mu rozbil hlavu. Ukázalo se, že Tennova zlost není dost vytrvalá.

Povznesená nálada pominula. Najednou měl pocit, že naděje je příliš málo, že tak to nepůjde.

Uprchlíkovy nálady mohou být ještě rozmarnější než nálady umělcovy.

A celá dlouhodobá příprava se ukázala být marná...

Ale uprchlík musí být připraven i na to. Už stokrát mávl železem ve vzduchu, už zabil stovky vyšetřovatelů. Desetkrát prožil svůj útěk do všech podrobností – ve vyšetřovatelově pracovně, u obdélníku okénka, u strážnice, za strážnicí! Ten útěk ho tak unavil, a teď se ukazuje, že ještě ani nezačal.

Brzy mu dali jiného vyšetřovatele, převedli ho na Lubjanku. Tady se Tenno k útěku nepřipravoval (připadalo mu, že vyšetřování probíhá nadějněji, a tak neměl k útěku odvalu), ale bez ustání všechno pozoroval a připravoval si plán tréninku.

Útěk z Lubjanky? Je to vůbec možné?... Když se tak člověk zamyslí, mohlo by to být snadnější než z Lefortova. Za chvíli se vyznám v těch předlouhých chodbách, po nichž mě vodí k výslechu. Někdy jsou na chodbě vidět šipky: ke vchodu č. 2, ke vchodu č. 3. (Člověk lituje, že venku byl tak bezstarostný – že si neobešel Lubjanku zvenčí, nepodíval se, kde je který vchod.) Tady je to právě o to snazší, že nejde o vězení, ale o ministerstvo, kde je spousta vyšetřovatelů a jiných úředníků, které strážní nemohou osobně znát. To znamená, že vstup a odchod jsou jen na propustky, a propustku má vyšetřovatel v kapse. A když už vyšetřovatele osobně neznají, není tak důležité být mu moc podobný, stačí jen tak přibližně. Nový vyšetřovatel na sobě nemá námořní uniformu, je v zeleném. To znamená, že bych se musel převléci do jeho šatů. Když nebudu mít železo, stačí rozhodnost. Ve vyšetřovatelově pracovně je spousta různých předmětů, například mramorová kolíbka s pijákem. A vždyť ho ani nemusím zabít, stačí na deset minut omráčit a už mizím!

Ale mlhavé naděje na jakousi milost a moudrost Tennovu vůli vysilují a zatemňují; tíha z něho spadne až v Butyrkách: z útržku papírku zvláštní komise mu oznamují 25 let táborů. Podepisuje se – a cítí, jak se mu ulevilo, začal se usmívat nad tím, jak lehce ho nesou nohy do cely pětadvacátníků. Tento rozsudek ho zbavuje ponižování, smlouvání, pokory, podlézání, zbavuje slibovaných žebráckých pěti či sedmi let: pětadvacet, aby vaši matku! Od vás se nic čekat nedá, prchejme!

Nebo smrt. Ale copak je smrt horší než čtvrt století otroctví? Jen to ostříhání dohola po odsouzení – obyčejné ostříhání, komu to vadilo? Tenno to však prožíval jako urážku, jako plivnutí do tváře.

Ted' musí hledat spojence. A studovat historie jiných útěků. Tenno je v tomto světě nováčkem. Cožpak nikdy nikdo neuprchl?

Kolikrát jsme všichni procházeli za dozorcem těmi železnými vrátky, dělicími butyrske chodby. A kolik z nás si všimlo toho, co Tenno vidí na první pohled: že ve dveřích jsou dvojité zámky, dozorce však odemká jen jeden a vrátka se otevírají. To znamená, že druhý zámek zatím nefunguje: jsou to tři šrouby, které se mohou vysunout ze zdi a zastrčit do železných dveří.

V cele každý shání něco jiného, ale Tenno hledá příběhy o útécích a bývalé uprchlíky. Nachází dokonce jednoho, který se zapletl s těmi třemi šrouby – Manuela Garcíu. To se stalo před několika měsíci. Vězňové z jedné cely vyšli za potřebou, chytli dozorce (v rozporu s řádem byl sám, vždyť se po celá léta nic nestalo, zvykli si na poslušnost!), svlékli ho, svázali, nechali na záchodě a jeden trestanec si oblékl jeho uniformu. Chlapi sebrali klíče a utíkali otevřít všechny cely na chodbě (a na téhle chodbě byli i odsouzení k smrti, těm se to moc hodilo!). Začal povyk, vypuklo nadšení, volání, aby se šlo na pomoc jiným chodbám, aby vzali do rukou celou věznicí. Zapomněli na opatrnost! Místo toho, aby se v tichosti v celách připravili k úniku a aby na chodbě nechali jen vězně, převlečeného za dozorce – vyvalili se všichni na chodbu a rámusili. Dozorce ze sousední chodby uslyšel hluk a podíval se do špehýrky ve vrátkách (jsou tam na obě strany) – a stiskl znamení poplachu. Při tomto poplachu se z ústředního stanoviště zavírají druhé zámky ve vrátkách a k těm dozorcům klíče ve svých svazcích nemají. Vzbouřená chodba byla izolována. Byla povolána spousta strážných. Postavili se do dvojřadu, po jednom pouštěli všechny vzbouřence a bili je. Našli iniciátory a ty odvedli. Ti už bez toho měli čtvrtku. Dostali ji ještě jednou? Nebo je postříleli?

Transport do tábora. „Budka“ na Kazanském nádraží, kterou všichni trestanci znají samozřejmě vzdálená od nejživějších míst. Sem přijíždějí antony, tady se nakládají vězeňské vagóny, než jsou připojeny k vlakovým soupravám. Nervózní strážní, seřazení z obou stran. Psi připravení vrhnout se vězni na krk. Povel: „Eskorta, k boji připravit!“ a smrtelný cvakot závěrů. Tady se nežertuje. Tak, se psy, vedou vězně po trati. Utěci? Pes by tě dohonil.

(Ale uprchlík z přesvědčení, kterého za útky neustále přesunují z tábora do tábora, z vězení do vězení, zažije ještě hodně takových nádraží a eskortování po trati. Budou ho vodit i bez psů. Bude dělat, že je chromý a nemocný, povleče se, jen tak-tak, že utáhne svůj pytel a kabát, eskortu to uklidní. A když bude na trati hodně souprav, může mezi nimi kličkovat! Tak tedy, zahodit zavazadla, sehnout se a hupsnout pod vagóny! Ale už v předklonu uvidí za vlakovou soupravou boty kráčejícího dalšího strážného... Se vším se počítá. A tak se člověk musí tvářit, že padal slabostí a proto mu věci vypadly. Kdyby se tak povedlo a vedle by rychle projížděl vlak! Kdyby člověk přeběhl přímo před lokomotivou, to by si žádný strážný netroufl! Ty riskuješ kvůli svobodě, ale on? A než vlak projede, už je pryč! Ale k tomu je třeba dvojího štěstí: aby v pravou chvíli jel vlak a aby nohy nezůstala pod koly.)

Z Kujbyševské tranzitky vezou vězně na nádraží v otevřených náklad'ácích – shromažďuje se velký červený transport. V tranzitce Tenno dostává od místního zlodějíčka, který si „váží uprchlíků“, dvě místní adresy, kde by mohl dostat první podporu a pomoc. Svěřuje tyto adresy dvěma spoluvězňům, kteří se také chystají k útěku, a domlouvají se: všichni tři se budou snažit usednout do poslední řady a až auto v zatáčce zabrzdí (Tenno už na cestě z nádraží v tmavém antonu tuto zatáčku zaznamenal, ačkoli očima by ji nepoznal), všichni tři najednou vyskočí! Vpravo, vlevo a dozadu! Bez ohledu na strážné, třeba je porazit! Když budou střílet, všechny tři nezastřelí. A je otázka, zda střílet budou. Vždyť na ulicích jsou lidé. Budou pronásledovat? Ne, nemohou nechat ty ostatní v autě. To znamená, že budou křičet a střílet do vzduchu. Zadržet je může kdopak? Lidé, naši sovětští lidé, chodci. Vystrašit je, jako že máme v ruce nůž! (Nůž nemají.)

Při filcunku ti tři manévrují a čekají, aby nenastoupili do auta před soumrakem, aby nasedli do posledního vozu. Přijíždí poslední vůz, ale není to třítnka s nízkými krajnicemi, jako byly ty předtím, ale značka Studebaker s krajnicemi vysokými. Dokonce i Tenno má hlavu pod krajnicí. Vůz jede rychle. Zatáčka! Tenno se otočil ke kamarádům – ve tvářích mají strach. Ne, neskočí. Ne, to nejsou uprchlíci z přesvědčení. (Ale jsi přesvědčen ty sám?...)

Za tmy, za světel luceren a baterek, za směsi štěkotu, křiku, nadávek a cvakání kovových závěrů se nastupuje do dobytčích vagónů. Tady Tenno nedodržel své zásady – nestačil si prohlédnout svůj vagón zvenčí (a uprchlík z přesvědčení musí všechno vidět včas, nesmí nic vynechat!).

Na zastávkách stráž neklidně proklepávají vagóny kladívky. Proklepávají každé prkno. Takže čeho se bojí? Přeřezání prken. To znamená, že je třeba řezat!

U zlodějů sehnal maličký kousek ostré pilky. Rozhodli se rozřezat čelní prkno pod dolní palandou. A až vlak zpomalí, spustit se do otvoru, padnout na koleje, ležet, dokud vlak neprojede. Znalci sice říkají, že na konci trestaneckého dobytčího vagónu bývá drapák – kovová škrabka, jejíž zuby jsou nízko nad pražci. Zachytí uprchlíkovo tělo a vleče je po trati. Pro uprchlíka to znamená smrt.

Celou noc se střídali pod palandou, v hadříku drželi tu několikacentimetrovou pilku a řezali prkno podlahy. Bylo to těžké. Ale už je tu první otvor. Prkno se dá trochu odchlípnout. Odtáhli je a až ráno vidí za vagónem bílá, nehoblovaná prkna. Proč bílá? Totiž: k jejich vagónu je přistavěna další plošina pro eskortu. Tady nad otvorem stojí strážný. Prkno se musí nechat na místě.

Útěky vězňů mají, jako každá lidská činnost, svou historii i teorii. Není špatné je znát, než se do toho člověk sám pustí.

Historie – to jsou útěky již dokonané. Operativní oddělení o jejich technologii populární brožury nevydává. Nechává si ty zkušenosti pro sebe. Historii můžeš studovat u jiných polapených uprchlíků. Jejich zkušenosti jsou nesmírně drahé, krvavé, plné utrpení, málem je stály život. Ale podrobně, krok za krokem, se vyptávat jednoho uprchlíka na jeho útěk, pak třetího a pátého, není záležitost nevinná, je to velmi nebezpečné. Není to o mnoho bezpečnější než se ptát: kdo mi řekne, jak mohu vstoupit do ilegální organizace? Vaše dlouhé rozhovory mohou vyslechnout i práskači. A hlavně – sami vypravěči třeba při mučení po útěku, kdy měli před sebou volbu – smrt nebo život – nevydrželi, nechali se naverbovat. A teď už to třeba není kamarád, ale návnada. Jedním z hlavních úkolů kmotrů je předem zjistit, kdo schvaluje útěky, kdo se o ně zajímá. Musí předběhnout skrytého uprchlíka, udělat záznam do jeho spisů – a už je v brigádě se zostřeným režimem a už je pro něj utíkat mnohem těžší.

Ale od vězení k vězení, od tábora k táboru se Tenno vášnivě vyptává uprchlíků. Utíká, chytají ho, v táborových vězeních sedí právě zase s uprchlíky, tady se nejvíc dozví. (Bez chyb to nejde. Stěpan X., hrdinský uprchlík, ho prodá kengirskému operativci Beljajevu, který Tennovi zopakuje všechny jeho otázky.)

A pokud jde o teorii útěků, je velmi prostá – jak se ti to povede. Když utečeš, tak znáš teorii. Chytí-li tě, tak ses ji ještě nenaučil. A základní abeceda vypadá takto: uprchnout můžeš z objektů a uprchnout můžeš z obytné zóny. Z objektů je to snazší: je jich hodně, ostražina tam není tak stabilizována, uprchlík tam mívá náradí. Utéci můžeš sám, je to těžší, ale nikdo tě neprodá. Utíkat může několik lidí najednou, to je snazší, ale všechno závisí na tom, jak se k sobě hodíte. V teorii je ještě taková zásada: zeměpis je nutno znát tak, aby mapa byla před očima jako živá. A v táboře mapu nespatriš. (Mimochodem, zloději zeměpis vůbec neznají, za sever považují tu tranzitku, kde posledně byla zima.) Další zásada: je nutno znát lidi na území, kudy bude člověk utíkat. A ještě metodický pokyn: útěk musíš neustále připravovat podle plánu, ale v kterémkoli okamžiku musíš být připraven utíkat docela jinak – příležitostně.

Co je to například příležitostně. Jednou v Kengiru vyvedli celou režimku z vězení – lepit vepřovice. Najednou začal víchř, zvedající mračna prachu, jaký bývá v Kazachstánu. Najednou je tma, slunce zmizí, hrsti prachu a drobného kamení bolestně šlehají do tváří, oči musí být zavřené. Nikdo nebyl připraven utéci tak náhle, ale Nikolaj Krykov přiběhl k zóně, hodil na dráty vatovaný kabát, přešel za zónu, celý se přitom poškrábal, a ukryl se. Bouře utichla. Podle kabátu na drátech stráž pochopily, že někdo uprchl. Pustili se za ním na koních. Jezdci měli na vodítku psy. Krykov přečkal štvanici v hromadě odpadků. Ale druhý den se přece jen musel dát na cestu! A auta, brousící po stepi, ho chytla.

Prvním Tennovým táborem bylo Novorudnoje, blízko Džezkazganu. Tady je právě to místo, kde je mu souzena záhuba. Právě odtud musí uprchnout! Kolem je poušť, někde solončaky a písečné přesypy, někde je půda zpevněna drny a bodláky. Někde po této stepi kočují Kazaši se svými stády, někde je pusto. Řeky tu nejsou, najít studnu je téměř nemožné. Nejlepší doba k útěku je duben nebo květen, kdy sem tam ještě zůstala jezírka po roztátém sněhu. Ale to velmi dobře vědí i stráž. V této době se provádějí prohlídky při odchodu do práce, nikdo s sebou nesmí odnést větší kousek chleba nebo nějaký hadřík.

Na podzim roku 1949 se tři uprchlíci – Slobodaňuk, Bazičenko a Kožin – rozhodli pustit se na jih: doufali, že tam dojdou podél řeky Sary-Su, směrem na Kzyl-Ordu. Ale řeka úplně vyschla. Chytili je, umírající žízni.

Na základě jejich zkušenosti se Tenno rozhodl, že na podzim se na útěk nedá. Pravidelně chodí do KVO – přece není žádný uprchlík nebo buřič, patří k těm uvážlivým vězňům, kteří doufají, že se ke konci svého pětadvacetiletého trestu napraví. Pomáhá, jak může, slibuje vystoupení, akrobacii, mnemotechniku. A zatím listuje ve všem, co v KVO leží, a najde mizernou mapu Kazachstánu, kterou kmostr neuhlídal. Tak. Existuje stará karavanní cesta na Džusaly, tři sta padesát kilometrů, tady se může objevit i studna. A na sever k Išimu je to čtyři sta, tady mohou být louky. A k jezeru Balchaš je to pět set kilometrů samé pouště Bet Pak Dal. Ale tímhle směrem by asi těžko hledali.

Takové jsou vzdálenosti. Taková je volba...

Co jen neprojde hlavou přemýšlivého uprchlíka! Někdy do tábora přijíždí cisterna na močůvku. Otvor její hadice je široký. Tenno by jím docela dobře prolezl, uvnitř cisterny by mohl ohnutý stát a pak, ať řidič nabere hnojůvky, kolik chce, jen ne až nahoru. Byl by celý zmazaný, po cestě by se mohl udávit, utopit, udusit – ale Tennovi to nepřipadá tak odporné jako otrocky trávit svou dobu trestu. Kontroluje sám sebe: zda je připraven. Je. A co řidič? Je to lehký kriminální, má malý trest, pustí ho. Tenno s ním kouří, pozoruje ho. Ne, to není ten správný člověk. Nebude riskovat své propuštění, aby pomohl jinému. Má psychologii nápravné pracovníků: kdo pomáhá jinému, je pitomec.

Během zimy Tenno připravuje plán, vybírá si čtyři společníky. Ale zatímco v souladu s teorií probíhá příprava podle plánu, vyvedou ho jednou znenadání na právě otevřený objekt – kamenolom. Lom je ve zvlněném terénu, z tábora není vidět. Ještě tu nejsou ani věže, ani zóna – pár kúlů, několik řad ostnatého drátu. Na jednom místě je drát přerušen, to je „brána“. Šest strážných je venku za malou zónou, nestojí na žádné vyvýšenině. A dál za nimi je dubnová step s ještě svěží, zelenou trávou, hoří tam tulipány, tulipány! Srdce uprchlíkovo nemůže snést ty tulipány a ten dubnový vzduch! Třeba to je právě Příležitost?... Dokud nejsi podezřelý, dokud nejsi v režimce – teď je chvíle na útěk!

Za tu dobu Tenno v táboře mnohé poznal a teď rychle dává dohromady čtyřčlennou skupinu: Míše Chajdarov (byl v sovětské námořní pěchotě v Severní Koreji, utekl přes 38. rovnoběžku před vojenským tribunálem, Američané nechtěli pokazit pevné dobré vztahy v Koreji a vydali ho. Čtvrtka). Jazdik, Polák, řidič z Andersovy armády (svůj životopis názorně vykládá na svých botách, které nejdou do páru: „boty – jeden od Hitlera, jeden od Stalina“). A pak železničář z Kujbyševa – Sergej.

Vtom přijel nákladňák s pořádnými sloupy pro budoucí zónu a s klubky ostnatého drátu – byl právě začátek polední přestávky. Tennova skupina se z lásky ke galejnické práci a hlavně proto, že ráda opevňovala zónu, dobrovolně přihlásila, že bude vykládat nákladní vůz i o přestávce. Vlezli nahoru do vozu. Ale protože byla přece jen doba oběda, motali se jen tak pomaloučku a uvažovali. Řidič poodešel. Všichni vězňové porůznu polehávali, hráli se na sluníčku.

Utíkáme nebo ne? S sebou nemáme nic – ani nůž, ani výzbroj, ani jídlo, ani plán. Ostatně, kdyby to šlo vozem, Tenno podle mapy ví: muselo by se to hnát na Džezdy a pak na Ulurau. Chlapy to chytlo: to je příležitost! Příležitost!

Odtud k „bráně“, na strážného, je to s kopce. A cesta brzy zatačí za kopeček. Když se vyjede rychle, tak už se netrefí. A strážní přece neopustí svoje stanoviště!

Vyložili vůz. Přestávka ještě neskončila. Řídit má Jazdik. Seskočil, hrabal se kolem auta, ti tři si zatím pomalu lehli na dno, ukryli se, třeba ani všichni strážní neviděli, kam se „poděli. Jazdik přivedl řidiče: nezdrželi jsme tě vykládáním, tak nám dej zakouřit. Zakouřili si. Startuj! Řidič si sedl do kabiny, ale motor zrovna ne a ne naskočit. (Ti tři ve voze neznají Jazdikův plán a myslí si, že to nevyšlo.) Jazdik chytil kliku, že to roztočí. Motor stejně nenaskakuje. Jazdik u volantu. A motor hned zařval! A vůz se řítí se svahu na strážného u brány (Jazdik pak vykládal, že pro řidiče utáhl přívod benzínu a pro sebe ho stačil uvolnit.) Řidič nespěchal naskočit, myslel, že Jazdik zastaví. Ale vůz rychle projel „branou“.

Dvakrát „Stůj!“ Vůz jede dál. Palba strážných – nejdřív do vzduchu, vypadá to jako nehoda. Možná, že stříleli i do auta, uprchlíci to nevědí, leží. Zatačka. Jsou za kopcem, jsou kryti před střelbou! Tři ve voze ještě nezvedají hlavy. Jedou rychle, vůz se chvěje. A najednou – stop, Jazdik zoufale křičí: spletl si cestu! Narazil na bránu šachty, kde mají vlastní zónu a věže.

Výstřely. Strážže utíkají. Uprchlíci sebou hodí na zem a drží si hlavu rukama. Strážže do nich kopou, snaží se zasáhnout hlavně hlavu, ucho, spánek a páteř.

Na stalinské katorze všelidská, spásná zásada nebít ležícího neplatí. U nás bijí právě toho, kdo leží! A do stojícího střílejí.

Ale při výslechu se zjišťuje, že o žádný útěk nešlo! Ano! Mládenci svorně tvrdí, že dřímali ve voze, ten se dal do pohybu, vtom se začalo střílet, na to, aby vyskočili, bylo pozdě, mohli by je zastřelit. A co Jazdik? Je nezkušený, nemohl zvládnout vůz. Vždyť nemířil do stepi, ale k sousední šachtě.

Tak zůstalo jen při výprasku.⁷²⁶

A útěk podle plánu se samozřejmě připravuje dál. Vyrábějí kompas: je to krabička z umělé hmoty, na tu se zakreslí dílce. Na dřevěný plováček se nasadí kousek nemagnetované jehlice. Pak se na to naleje voda. A kompas je hotov. Pitnou vodu není špatné nalít do duše od auta, která se při útěku může nést jako bandalír. Všechny tyto věci, jídlo a šaty, uprchlíci neustále nosí do dřevařského závodu, odkud se chystají uprchnout, tam všechno schovávají v jámě blízko pily. Jeden řidič civil jim prodá duši. Je naplněna vodou a už také leží v jámě. Někdy v noci přijíždí vlak, kvůli tomu na noc zůstávají v pracovní zóně dělníci. Právě v takové chvíli je třeba uprchnout. Někdo z volňasů už přeřezal za erární prostěradlo ze zóny (to jsou naše ceny!) dvě dolní řady ostnatého drátu naproti pile. Už, už se blížila noc, kdy se měly vykládat klády! Ale našel se vězeň, Kazech, který vyčmuchał jejich ulitou jámu a udal je.

Zatčení, mlácení, výslechy. U Tenna je to příliš mnoho „náhod“, které se podobají útěku. Když je posílají do Kengirského vězení a Tenno stojí tváří ke zdi, ruce dozadu, jde kolem velitel KVO, kapitán, zastaví se u něj a povídá:

„Ty jsi! Ty jsi ale! A to jsi chtěl být umělec!“

Nejvíc se diví tomu, že uprchlík byl nositelem táborové kultury. V den vystoupení dostával navíc porci kaše a ještě utíká! Co ten člověk vlastně chce?

9. května 1950, v den pátého výročí vítězství, vstoupil frontový námořník Tenno do cely proslulého Kengirského vězení. Téměř úplně tmavá cela s maličkým okénkem nahoře, žádný vzduch, spousta štěnic, zdi jsou celé pokryty jejich krví. Toho léta jsou vedra 40-50 stupňů, všichni leží nazi. Trochu chladněji je pod palandami, ale v noci odtamtud vyskočili s křikem dva muklové: štípli je sekáči.

V Kengirském vězení je elita, kterou sem svezli z nejrůznějších táborů. Ve všech celách jsou zkušení uprchlíci, neobyčejný výběr statečných. Konečně se Tenno dostal k uprchlíkům z přesvědčení.

Sedí tu také kapitán Ivan Vorobjov, hrdina Sovětského svazu. Za války byl partyzánem v Pskovské oblasti. Je to rozhodný člověk, nezkratná povaha. Má za sebou nezdařené útoky a má je i před sebou. Ke svému neštěstí nemůže na sebe nabrat žalářnické mimikry tvářit se, že patří ke galerce, to uprchlíkovi pomáhá. Zachoval si otevřenost, jako na frontě má velitele štábu, kreslí spolu plán okolí a otevřeně se na palandě radí. Nemůže se přizpůsobit táborovému chytráctví a uzavřenosti a práskači ho vždycky prodají.

V hlavách jim zral plán: zajmout při výdeji večerního jídla dozorce, pokud bude sám. Jeho klíči otevřít všechny cely. Vrhout se ke vchodu do vězení, zmocnit se ho. Pak otevřít vězeňská vrata a houfem se vrhnout na táborovou stráž. Strážné zmačknout a v soumraku se dostat za zónu. Když je začali vodit na stavbu obytných domů, vznikl plán uprchnout kanalizačním potrubím.

Ale plány uskutečněny nebyly. Téhož léta celou tu vybranou společnost se želízky na rukou odvezli z neznámého důvodu do Spassku. Tam je ubytovali ve zvlášť hlídaném baráku. Ale už čtvrtou noc vyrazili uprchlíci z přesvědčení mříže u okna, vyšli na hospodářský dvůr, naprosto tiše zabili psa a chtěli po střeše přejít do uhrovské společné zóny. Ale železná střecha se jim začala pod nohama prohýbat, v nočním tichu to bylo, jako když zahřmi. Mezi dozorcí nastal poplach. Když však přišli do jejich baráku, všichni klidně spali, mříž byla na místě. Dozorcům se prostě něco zdálo.

Nebylo jim souzeno, nebylo jim souzeno být dlouho na místě. Uprchlíky z přesvědčení, jako bludné Holanďany, žene jejich neklidný los dál. A pokud neutekli, tak je někam vezou. Teď celý ten zabijácký spolek, zase se želízky, transportují do ekibastauzského vězení. Tady k nim připojí vlastní neúspěšné uprchlíky – Brjuchina a Mutjanova.

Jako provinilce, jako vězně se zvláštním režimem, je vodí do vápenky. Nehašené vápno vykládají v prudkém větru, takže se jim hasí v očích, v ústech, v hrtanu. Když je strkají do pece, pokrývají se jejich zpocená, nahá těla prachem hašeného vápna. Tato denní dávka jedu, kterou na ně vymysleli, aby je napravili, je jen nutí pospíšet si s útěkem.

⁷²⁶ Miša Chajdarov má před sebou ještě mnoho úteků. Dokonce i v nejměkčích chruščovovských dobách, kdy se uprchlíci stáhnou v očekávání propuštění, pokouší se se svými beznadějnými příteličky (beznadějnými z hlediska odpuštění) uprchnout ze všesvazového trestňáku Andzeba-307; pomocníci hodí pod věže po domácku vyrobené granáty, aby upoutali pozornost. Uprchlíci zatím sekýrami sekají dráty zakázané zóny. Ale palba z automatů je zadržuje.

Plán se nabízí sám: vápno sem vozí auty, je nutno toho využít. Zóna je tu ještě vyznačena ostnatým drátem, ten prorazit. Vůz sebrat s co nejnějnější nádrží. Mezi uprchlíky je perfektní řidič – Kolja Ždanok, Tennův spoluuprchlík při nezdařeném útěku od pily. Domluveno, bude řídit. Domluveno to je, ale Vorobjov je příliš rozhodný, je ztělesněná rozhodnost, než aby se svěřil cizím rukám. A když parta vůz čmajzne (k řidiči do kabiny ze dvou stran vlezou uprchlíci s nožem v ruce, bledému řidiči nezbyvá než zůstat sedět uprostřed a volky, nevolky se zúčastnit útěku) – k volantu sedá Vorobjov.

Každá minuta je drahá! Všichni musí naskákat do vozu a uhánět. Tenno prosí: „Ivane, pusť mě k volantu!“ Ale Ivan Vorobjov ustoupit nemůže! Tenno a Ždanok jeho řidičskému umění nevěří a zůstávají. Teď jsou uprchlíci jen tři! Vorobjov, Salopajev a Martirosov. Najednou, kde se vzal, tu se vzal, příběhne Red'kin, ten matematik, intelektuál, podivín, není to vůbec žádný uprchlík, dostal se do režimky docela pro něco jiného. Ale teď se octl poblíž, uviděl, pochopil a naskočil do vozu. V ruce měl z nějakého důvodu místo chleba kus mýdla.

„Na svobodu“ Jedu s vámi!“

(Jako když naskočí do autobusu: „Jede to na Razguljaj?“)

Nákladní auto se pomalu rozjelo, aby ostnatý drát protrhlo zpočátku nárazníky, postupně další případnou na motor a kabinu. V prostoru před zónou projíždí mezi sloupy, ale v hlavním pásu zóny musí sloupy porazit, protože jsou rozestaveny jako na šachovnici. A vůz poráží sloup při první rychlosti!

Strážce na věžích strnuly: pár dní předtím se na jiném objektu stalo, že opilý řidič v zakázané zóně porazil sloup. Třeba je tenhle také opilý? Strážní si to myslí patnáct vteřin. Ale mezitím auto porazilo sloup, přeřadilo na dvojku a – aniž by píchlo – projelo po drátu. Teď – pal! Ale není kam střílet: věže byly zvenčí obloženy prkny, aby chránily strážné před kazachstánským větrem. Mohou střílet jen do zóny a podél zóny. Teď už na auto nevidí, to se žene po stepi a víří prach. Věže bezmocně střílejí do vzduchu.

Všechny cesty jsou volné, step je rovná, za pět minut by Vorobjovovo auto bylo bývalo na obzoru! Ale ubsoluruč náhodou tu projíždí anton strážní jednotky – do autodílny, k opravě. Rychle naloží vojáky a žene se za Vorobjevem. Za dvacet minut je konec útěku. Zmlácení uprchlíci, a s nimi matematik Red'kin, cítí ve zkrvavených ústech vlhké, slané teplo svobody a jdou nepevným krokem do táborového vězení.⁷²⁷

Ale po celém táboře se šíří: dostali se ven – výborně! Zadrželi je – náhodou! A asi za deset dní Batabov, bývalý posluchač leteckého učiliště, zopakuje se dvěma kamarády manévrem: na jiném objektu prorazí zadrátovanou zónu a upalují! Ale upalují po špatné cestě, ve spěchu se spletli a dostanou se pod palbu z věže vápenky. Je prostřelena pneumatika, vůz se zastavil. Vojáci s automaty je obklíčili: „Ven!“ Jít ven? Nebo počkat, až nás vytáhnou za límec? Jeden z těch tří – Pasečnik – rozkazu uposlechl, vystoupil a vmžiku ho proděravěly vzteklé dávky střel.

Za necelý měsíc došlo v Ekibastauzu už ke třem útěkům – a Tenno neprchá! Je celý pryč. Žere ho žárlivost a chuť jít do toho. Ze strany jsou lépe vidět všechny chyby a člověku připadá, že by všechno udělal lépe. Například, kdyby byl býval u volantu Ždanok a ne Vorobjov, myslí si Tenno, mohli by ujet i antonu. Vorobjovovo auto snad ještě ani nechytli a Tenno se Ždanokem se už přeli o tom, jak budou utíkat oni.

Ždanok je snědý, malý, velmi čilý, tak trochu patří ke galerce. Je mu 26 let, je Bělorus, odvezli ho do Německa, u Němců pracoval jako řidič. Dostal také čtvrtku. Když se pro něco zapálí, je pln energie, celý se oddává práci, nějakému podnětu, rvačce, honičce. Pochopitelně mu chybí vytrvalost, ale tu má zase Tenno.

Všechno jim říká: utíkat jedině z vápenky. Když ne autem, tak se auta zmocnit za zónou. Ale než tento plán překazí strážní nebo operativec, zavolá si Tenna vedoucí trestní brigády, Ljoška Cygan (Navruzov), kurva, drobný chlapík, který však je pro všechny postrachem, ve svém životě zabil desítky lidí (zabíjel snadno, pro balíček nebo dokonce pro krabičku cigaret) – a varuje ho: „Jsem sám uprchlík a mám je rád. Koukej, mám tělo proděravělé kulkami, to je útěk v tajze. Víš, že jsi také chtěl prchnout s Vorobjevem. Ale z pracovní zóny neutíkej: za to odpovídám já, zase by mě zavřeli.“

To znamená, že uprchlíky má rád, ale sebe víc. Ljoška Cygan je se svým zkurveným životem spokojen a nenechá si ho zkazit. Tahle galerka „miluje svobodu“.

⁷²⁷ V listopadu 1951 Vorobjov ještě jednou prchne z pracovního objektu na nákladním voze, s ním celkem 6 mužů. Za několik dní je chytí. Říká se, že v roce 1953 byl Vorobjov jedním z vůdců vzbouřenců při Norilském povstání, pak byl zavřen do Alexandrovské centrály.

A třeba ekibastauzské útky opravdu začínají být jednotvárné. Všichni utíkají z pracovních zón, nikdo neutíká z obytné. Zkusit to? V obytné zóně je zatím také jen drát, ohrada tu ještě není.

Jednou se ve vápence porouchalo elektrické vedení v míchačce. Povolali civila elektromontéra. Tenno mu pomáhá při opravě. Ždanok mu zatím z kapsy ukradne štípačky. Montér zjistí: ztratil jsem štípačky! Ohlásit strážím? To nejde, soudili by ho pro nedbalost. Prosí galerku: vraťte mi je! Galerka říká, že mu nic nevzali.

Tam ve vápence si uprchlíci udělali dva nože: sekáčkem je odštípnou z lopaty, v kovárně brousí, kalí, v hliněných formách si odlévají cínové střenky. Tenno má turecký nůž, ten bude dobrý v akci, a navíc svou zakřivenou formou a leskem děsí, a to je ještě důležitější. Vždyť nehodlají zabíjet, jen strašit.

I štípačky i nože přenesli do obytné zóny v podvlékačkách – u kotníků – a strčili je pod základy baráku.

Hlavním klíčem k útěku má být zase KVO. Zatímco se připravují a přenášejí zbraně, Tenno prohlašuje, že chce spolu se Ždankem účinkovat v přehlídce táborové tvořivosti (v Ekibastauzu ještě žádná nebyla, tohle bude první, a načalstvo ho netrpělivě honí: potřebuje si to odfajfkovat v seznamu akcí, které mají odpoutat pozornost od rebelování. Také pro ně je to zábava, podívat se, jak se po jedenácti hodinách galejnické práce budou vězňové předvádět na jevišti.) A tak Tenno se Ždankem dostávají dovolení vycházet z baráku zvláštního režimu i po hodině, kdy už bývá zamčen, a kdy ostatní zóna ještě dvě hodiny žije a pohybuje se. Bloudí po ještě neznámé ekibastauzské zóně, pozorují, jak a kdy se na věžích střídají stráže. Kde jsou nejlepší přístupy k drátům. V samotném KVO Tenno pozorně čte pavlodarské oblastní noviny, snaží se zapamatovat si názvy okresů, sovchozů, kolchozů, jména předsedů, tajemníků a různých úderníků. Dál prohlašuje, že se bude hrát aktovka a k tomu že potřebují civilní šaty ze skladu a nějakou aktovku. (Aktovka na útěku – to je něco! To dodává panského vzhledu!) Povoleno. Tenno má na sobě ještě námořnickou uniformu, teď si obléká svůj islandský oblek, vzpomínku na námořní konvoj. Ždanok si bere z kamarádova kufru šedivý belgický oblek, tak elegantní, že se v táboře vyjímá velmi podivně. Jeden Lotyš má mezi svými věcmi aktovku. I tu si vezmou. I čepice najdou opravdové, místo táborových placek.

Ale představení vyžaduje tolik zkoušek, že nestačí ani čas před společnou večerkou. Proto se Tenno a Ždanok jednu noc a pak ještě jednu nevracejí do baráku se zvláštním režimem, přespávají v baráku KVO, zvykají na to dozorce režimky. (Při útěku je přece třeba získat aspoň jednu noc!)

Kdy je nejvhodnější chvíle pro útěk? Večerní kontrola. Když u baráků stojí fronty, všichni dozorcí jsou zaměstnáni u vchodů, i muklové koukají na dveře, aby si co nejdříve mohli lehnout, nikdo se nezabývá zbývající částí zóny. Dne ubývá a je třeba najít takový, aby kontrola byla až po západu slunce, za soumraku, ale ještě před tím, než budou kolem zóny rozestaveni psi. Je třeba vystihnout těch jediných pět či deset minut, protože vylézt a mít psy za zády není možné.

Vybrali si neděli 17. září. Hodí se to, neděle bude volná, večer si ještě odpočinou a v klidu provedou poslední přípravy.

Poslední noc před útekem! To člověk toho moc nenaspí! Myšlenky... myšlenky... Budu vůbec zítra ještě naživu? Třeba ne. A co v táboře? Zdlouhavá smrt muslimana na smetišti? Ne, člověk si nesmí ani dovolit zvykat na myšlenku, že je nevolník.

Otázka zní tak: jsi připraven ke smrti? Jsi. To znamená, že jsi připraven i k útěku.

Slunečné nedělní ráno. Kvůli představení oba na celý den pustili z baráku. Najednou v KVO Tenno dostává dopis od matky. Ano, právě v tento den. Kolik takových osudových náhod znají trestanci? Smutný dopis, ale snad ho povzbudí: manželka je ještě ve vězení, dosud nedojela do tábora. A švagrová žádá od bratra, aby se zřekl vlastizrádce.

Uprchlíci jsou na tom velmi špatně s jídlem: v režimce mají hladový příděl, kdyby si schovávali chleba, vzbudilo by to podezření. Ale počítají s tím, že jim to půjde rychle, že se v osadě zmocní auta. Téhož dne také přišel od maminky balíček – mateřské požehnání k útěku. Glukóza v tabletkách, makaróny, ovesné vločky – to si vezmou s sebou do aktovky. Cigarety – ty se vymění za machorku. A jeden balíček hned odnesou na marodku zdravotníkovi. A tak je Ždanok už zapsán pro dnešek jako nemocný. To je tak. Tenno půjde do KVO: můj Ždanok je nemocný, dnes večer zkouška nebude, nepřijdeme. A v baráku dozorcí a Ljoškovi: dnes večer jsme na zkoušce, do baráku nepřijdeme. Tak je nebudou čekat ani tady, ani tam.

Ještě musí sehnat „kaťušu“ – to je křesadlo s knotem, při útěku je lepší než zápalky. Naposledy ještě na návštěvu k Chafizovi do jeho baráku. Zkušený uprchlík, Tatar Chafiz, měl jít s nimi. Ale pak usoudil,

že je starý a že by při takovém útěku byl přítěží. Teď je to jediný člověk v táboře, který o útěku ví. Sedí s nohama pod sebou na svém plácku. Šeptá: „Dej vám Bůh štěstí! Budu se za vás modlit!“ Ještě něco šeptá tatarsky a hladí se rukama po tváři.

Tenno má v Ekibastauzu také starého spoluvězně z Lubjanky – Ivana Koverčenka. Ten o útěku neví, ale je to dobrý kamarád. Je pridurkem, bydlí ve zvláštní kabince. U něho si uprchlíci chystají všechny své věci pro aktovku. Není nápadné, když si s ním uvaří kari z chudičkého maminčina balíčku. Zavaří i čifir. Sedí u malé hostiny, oba hosté jsou celí pryč z toho, co mají před sebou, domácí je prostě spokojen s pěknou nedělí. A najednou v okně vidí, jak od strážnice nesou přes zónu k márnici špatně ohoblovanou rakev.

To je pro Pasečnika, zastřeleného před několika dny. „Ano,“ vzdychá Koverčenko, „útěk je marný...“ Kdyby tak věděl!

Koverčenko se jakoby z vnuknutí zvedá, bere do rukou jejich aktovku, důležitě Chodi po kabince a přísně prohlašuje:

„Orgány všechno vědí! Chystáte se k útěku!“ To žertuje. To si hraje na vyšetřovatele...

Pěkná legrace.

(A třeba jemně naznačuje: mám tušení, hoši. Ale neradím vám to?!)

Když Koverčenko odchází, oblékají si uprchlíci civilní šaty pod to, co mají na sobě. Svá čísla párou a přichytí je jen tak trošku, aby je pak mohli strhnout jediným pohybem. Čepice bez čísel strčí do aktovky.

Neděle se blíží ke konci. Nazlátlé slunce zapadá. Vytáhlý, pomalý Tenno a malý, čily Ždanok přes sebe ještě přehodí vatované kabáty, vezmou aktovku (v táboře si už zvykli na jejich podivínský vzhled) a jdou na svou stanovací plošinku – mezi baráky, na trávě, blízko od konce zóny, naproti věži. Předě dvěma dalšími věžemi je chráně baráky. Mají před sebou jen tohoto jednoho strážného. Rozloží si kabáty, lehnou si na ně a hrají šachy, aby si strážný zvykl.

Smráká se. Signál ke kontrole. Muklové se začínají stahovat k barákům. Už je šero a strážný na věži by neměl vidět, že ti dva zůstali ležet v trávě. Blíží se konec jeho hlídky a už není tak pozorný. Je vždycky snazší utéci starému strážnému.

Chystají se přerezat dráty ne někde na volném úseku, ale přímo u věže, těsně u ní. Strážný jistě víc sleduje zónu v dálce, nedívá se pod nohy.

Hlavy mají až u trávy, je šero, takže svou cestičku, po níž se mají proplížit, nevidí. Ale dobře si ji vyhlídli předem: hned za zónou je vykopána jáma pro sloup, tam se budou moci na chvíli schovat. Kousek dál jsou kopečky strusky. A pak silnice z osady, kde bydlí stráže, do městečka.

Mají v plánu hned v městečku sebrat auto. Zastavit, říci řidiči: chceš si vydělat? Potřebujeme sem hodit ze starého Ekibastauzu dvě bedny vodky. Který šofér by se nenapil"! Budou smlouvat: dostaneš půl litru! Litr? Dobrá, jedem, jenom nikomu nic! A pak po cestě, až s ním budou sedět v kabince, ho zmáčkne, odvézt do stepi a tam ho svázaného nechat. A sami za noc dorazí k Irtyši a tam auto nechat. Přes Irtyš se dostat na lodiče a dát se k Omsku.

Ještě se trochu setmělo. Na věžích rozsvítily reflektory, svítí podél zóny, uprchlíci zatím leží ve stínu. Teď je ta chvíle! Brzy bude střídání stráží, přivedou psy a rozestaví je na noc.

V barácích se už rozsvěcejí žárovky, je vidět, jak muklové vstupují dovnitř. V baráku je pěkně, co? Teplo, útulno... A tebe proděraví z automatu. Je to k vzteku, že při tom ležíš bezbranný.

Jen abychom pod věží nezakašlali, nekýchli.

No, dejte si pozor, vy hlídací psi! Hlídejte si – to je vaše věc, naše je zase prchnout! A dál ať vypráví sám Tenno.

7. BÍLÉ KOŤÁTKO (Vyprávění Georgije Tenna)

„Jsem starší než Kolja, na mě je, abych šel první. Nuž mám za pasem v pouzdře, štípačky v ruce. „Až přestípnu dráty v ochranné zóně, jdi za mnou!“

Plížím se. Nejráději bych se vmáchl do země. Mám se podívat na strážného nebo ne? Když se podívám, uvidím nebezpečí, ale mohu svým pohledem přitáhnout jeho pohled. Tak mě to táhne se podívat! Ne, nepodívám se.

Blížím se k věži. Blížím se k smrti. Čekám, že do mě vpálí dávku. Teď to začne ... Třeba mě moc dobře vidí, stojí a posmívá se mi, chce mě nechat ještě trochu namáhat?

Tady je ochranná zóna. Otočil jsem se, lehl jsem si podél. Stříhám první drát. Uvolněný drát najednou zazvonil. Teď přijde střelba? ... Ne. Možná, že jsem ten zvuk slyšel jen já sám. Ale je tak hlasitý. Stříhám druhý drát. Stříhám třetí. Přehazuji nohu, další. Kalhoty se zachytily za ostny přestřiženého, spadlého drátu. Uvolnil jsem je.

Plížím se po několika metrech rozorané půdy. Za mnou – šelest. To je Kolja, co dělá takový rámus? To táhne po zemi aktovku.

A tady už jsou dráty hlavní zóny. Kříží se. Několik jsem jich přestříhl. Teď tu leží Brunova spirála. Dvakrát jsem ji přestříhl, uvolnil jsem cestu. Stříhám dráty hlavní linie. Zřejmě téměř nedýcháme. Nestřílejí. Vzpomíná na domov? Nebo jde dneska tancovat?

Přehoupl jsem se za vnější zónu. A tam je další Brunova spirála. Zamotal jsem se do ní. Stříhám. Nesmím zapomenout, nesmím se splést: tady by měly být ještě vnější šikmé linie. Tady jsou. Stříhám je.

Teď se plížím k jámě. Jáma nás nezklamala, je tady. Spouštím se já, spouští se Kolja. Vydechli jsme. Honem dál! Každou chvíli bude střídání stráží, každou chvíli přijdou psi.

Vyrazíme z jámy, plížíme se k maličkým kopečkům strusky. Ani teď si netroufáme ohlédnout se. Kolja je netrpělivý, honem! Nadzvedává se. Krotím ho.

Plížením jsme překonali první kopeček strusky. Dávám štípačky pod kameny.

A tady je cesta. U ní si stoupáme.

Nestřílejí.

Teď jdeme, co noha nohu mine, beze spěchu – teď je okamžik, kdy děláme, že patříme k nehlídaným, jejich barák je blízko. Strháváme z prsou a z kolena čísla, a najednou ze tmy nám jdou vstříc dva. Jdou z posádky do městečka. Jsou to vojáci. A my máme ještě na zádech čísla! Volám hlasitě:

„Váno! Nedáme to dohromady na půl litru?“

Jdeme pomalu, ještě ne přímo po cestě, ale k ní. Jdeme pomalu, aby prošli dříve, ale míříme přímo na vojáky, tváře neukrýváme. Míjejí nás ve vzdálenosti asi dvou metrů. Abychom se k nim neotočili zády, skoro se zastavujeme. Jdou, povídají si, a my si navzájem strháváme ze zad čísla.

Prošli jsme?! Jsme svobodní?! Teď – do městečka pro auto.

Ale co to? Nad táborem je vystřelena raketa! Druhá! Třetí!

Už to zjistili! Teď začne štvance! Utíkat!

A už si netroufáme pozorovat, přemýšlet, kalkulovat – celý náš velkolepý plán je už ten tam. Vrháme se do stepi – prostě co nejdál od tábora! Nemůžeme popadnout dech, padáme na výmolech, vstáváme – a tam vystřelují raketu jednu za druhou! Podle předcházejících útěků si dovedeme představit: teď se dají za námi na koních a se psy – do všech stran po stepi. A všechnu svou drahocennou machorku sypeme na stopy a snažíme se dělat co nejdelší skoky.⁷²⁸

Teď musíme obejít městečko velikým obloukem po stepi. Stojí to mnoho času a úsilí. Kolja začíná pochybovat, že nás správně vedu. Je mi to líto.

Ake už jsme u železniční trati na Pavlodar. Radujeme se. Z náspu nás Kesbastauz ohromuje spoustou světél a vypadá tak veliký, jak jsme ho nikdy neviděli.

Sebrali jsme klacíček. Držíme ho a jdeme: jeden po jedné kolejnici, druhý po druhé. Až přejede vlak, psi na kolejích nechytí stopu.

Prošli jsme tak asi tři sta metrů. A pak – několik askoky do stepi.

A to už se nám dýchalo lehce, úplně jinak. Chtělo se nám zpívat a křičet! Objali jsme se. Jems skutečně svobodní! A jak si sami sebe vážíme, že jsme se odhodlali k útěku, uskutečnili ho a oklamali psy.

A přestože všechny zkoušky svobodného života máme za sebou, máme pocit, že ohavní je dokonáno.

Nebe je čisté. Tmavé a plné hvězd, takové jsme v táboře pro záři luceren a rektorů nikdy neviděli. Podle Polárky jsme se vidali na severo-severo-východ. A pak se dáme víc doprava a budeme u Irtyše. Musíme se nsžit dojit první noc co nejdál. Tím se geometrickou řadou rozšíří kruh, kterým budou muset

⁷²⁸ Náhoda! Náhoda jako ten anton ve stepi! Náhoda, kterou není možné předvídat! Na každém kroku na nás v životě čekají náhody příznivé i zlé. Al jen na útěku, jen na vrcholu rizika plně poznáváme jejich váhu. Naprosto náhodou asi tři nebo pět minut od chvíle, kdy Tenno a Ždanok vylezli ze zóny, zhaslo světlo – a jen proto z věží střílejí raketami, kterých tu toho roku bylo ještě hodně. Kdyby se uprchlíci plížili o pět minut později, byli by je mohli pozornější strážní spatřit a postřílet. Kdyby se byli uprchlíci mohli pod ozářeným nebem ovládnout, klidně si prohlédnout zónu a zjistit, že zhasly lucerny a reflektory zóny, klidně by se byli vypravili pro auto a celý jejich útek by byl prbíhal docela jinak. Ale v jejich postavení – právě podlézali drát a nejdenou – rakety nad zónou, pochybovat nemohli, museli si myslset, že to je lov na ně, na jejich hlavy.

Krátká porucha v síti – a celý jejich útek byl vzhůru nohama a naruby.

kontrolovat strážce, jaž s eza námi vydaly. Vzpomínáme na veselé, povzbudivé písničky v různých jazycích a jdeme rychle, takových osm kilometrů za hodinu. Ale protože jsme řadu měsíců seděli ve vězení, odvykly si naše nohy chodit a jsou unavené. Počítali jsme s tím, ale vždyť jsme mysleli, že pojedeme autem! Začínáme odpočívat vleže, s nohama vzhůru. A zase jdeme. A zase si leháme.

Záře Ekibastauzu za našimi zády podivně dlouho nepohasíná. Jdeme několik hodin a záře v nebi stále plane.

Ale noc končí, nebe na východě světlá. Ve dne po hladké a rovné stepi nejenže jít nemůžeme, není snadné se tu schovat: žádné křoví, ani pořádná vysoká tráva a hledat nás budou z letadla, to dobře víme.

A tak noži kopáme jamku (půda je tvrdá, s kamením, kope se těžko). Je široká tak půl metru, hluboká asi třicet centimetrů. Uleháme nohama k sobě, obkládáme se suchým, pichlavým žlutým čimišníkem. Teď kdybychom tak mohli usnout, nabrat sil. Ale usnout nemůžeme. Toto bezmocné ležení, ležíme více než dvanáct hodin, je mnohem těžší než noční chůze. Stále přemýšlíme a přemýšlíme... Připaluje horké, zářijové slunce, pít nemáme co, a také mít nebudeme. Porušili jsme zákon kazachstánských útěků – utíkat se má na jaře a ne na podzim... Ale mysleli jsme přece, že pojedeme... Od pěti ráno do osmi večer trpíme! Tělo máme ztuhlé, ale pohnout se nesmíme: kdybychom se zvedli, pohnuli větvíčkami, mohl by nás jezdec z dálky spatřit. Každý máme na sobě dva obleky a tak nás mučí vedro. Trp.

Teprve když nastává tma, přichází čas uprchlíků.

Zvedáme se. Stojí se nám těžko, bolí nohy. Jdeme pomalu, snažíme se rozejít. Máme málo sil: za celý den jsme schroustali pár suchých makaronů a spolkli několik tabletek glukózy. Máme žízeň.

Dnes musíme být připraveni na přepadení i v noční tmě: samozřejmě, že všechno ohlásili rádiem, na všechny strany rozeslali auta – a nejvíc směrem k Omsku. Zajímalo by nás: kdy a jak našli naše vatované kabáty a šachy? Podle čísel hned poznají, že jsme to my, ani nebudou muset dělat prověrku – podle kartotéky.⁷²⁹

Jdeme nejvýš čtyři kilometry za hodinu. Nohy nás bolí. Často uleháme k odpočinku. Pít, pít! Za noc jsme neušli víc než dvacet kilometrů. A zase musíme hledat, kde se schovat a ulehnout k dennímu mučení.

Vypadá to, že máme před sebou budovy. Opatrně se k nim blížíme. Ale jsou to, v stepi tak nečekané, balvany. Není v jejich škvírách voda? Není... Pod jedním balvanem je jamka. Snad ji vyryli šakali. Těžce se do ní cpeme. Co když se to zřítí? Budeme na placku a člověk ani hned neumře. Už je dost zima. Do rána jsme neusnuli. A ani ve dne jsme neusnuli. Vzali jsme nože a začali je brousit o kameny: ztupily se, když jsme na minulém tábořišti kopali jámu.

Uprostřed dne – slyšíme poblíž drnčet kola. To je špatné – jsme blízko silnice. Docela blízko nás projel Kazach. Něco si brumlal. Měli bychom vyskočit a dohonit ho, třeba má vodu? Ale jak se ho zmocnit, když neznáme okolí, třeba je na nás vidět?

Je docela možné, že právě po této silnici nás budou hledat. Opatrně jsme vylezli, porozhlédli se. Asi tak o sto metrů dál je nějaké zchátralé stavení. Plížíme se k němu. Nikdo tu není. Studna! Ne, je zasypána smetím. V koutě je drť slámy. Poležíme tu? Lehli jsme si. Spánek nepřichází. Jé, koušou nás blechy! Blechy a takové veliké, a těch je! Světle šedé Koljovo belgické sako pod vrstvou blech zčernalo. Setřásáme je, upravujeme se. Lezeme zpátky do šakalí jámy. Čas plyne, síly nás opouštějí, a přitom se nehýbáme z místa.

Za soumraku se zvedáme. Jsme velmi slabí. Trýzní nás žízeň. Rozhodujeme se, že to vezmeme ještě více doprava, abychom se dříve dostali k Irtyši. Jasná noc, nebe je černé a hvězdnaté. Ze souhvězdí Pegase a Persea se mi před očima vytváří obrys býka se skloněnou hlavou, který se dere dopředu a povzbuzuje nás. Jdeme také.

Najednou před námi vyletí vzhůru rakety. Jsou už před námi! Strneme. Vidíme násep. Železnice. Rakety zmizely, ale podél kolejí se rozsvěcí reflektor, paprsek se pohybuje ze strany na stranu. To jede

⁷²⁹ A probíhalo to takto: ráno pracanti našli studené kabáty, které tu zřejmě byly přes noc. Strhli čísla a šlohlí je pro sebe: vatovaný kabát, to je něco! Dozorci je tedy ani neviděli. A přestípnuté dráty zpozorovali až v pondělí večer. A právě podle kartotéky celý den zjišťovali, kdo vlastně utekl. Uprchlíci mohli ještě ráno otevřeně jít a jet! K tomu všemu tedy vedlo to, že si nepočkali a nezjistili, proč byly rakety. Když se v táboře postupně vyjasnil průběh útěku, vzpomněli si všichni, že v neděli večer zhaslo světlo a vykřikovali: „To jsou chytráci, to jsou šikulové! Jak dokázali vypnout světlo?“ A všichni se dlouhou dobu budou domnívat, že jim pomohlo vypnuté světlo.

drezína, pátrá po stepi. Teď nás uvidí – a je konec... Pitomá bezmocnost: ležet v dosahu světla a čekat, až tě uvidí.

Projela, neviděli nás. Vyskočili jsme. Utíkat nemůžeme, ale co nejrychleji se snažíme dostat pryč od náspu. Nebe se rychle zatahuje mraky a my jsme se svým pobíháním doleva a doprava ztratili přesný směr. Teď jdeme téměř naslepo. Urazíme málo kilometrů a je možné, že i ty jsou zbytečná oklika.

Prázdná noc!... Zase svítá. Zase trháme čimšík. Chceme kopat jámu – ale můj zakřivený turecký nůž zmizel. Ztratil jsem ho, když jsem ležel, nebo když jsem prudce vyrazil od náspu. To je neštěstí! Co má uprchlík dělat bez nože? Jamku jsme vyryli nožem Koljovým.

Jedno je dobré: věštili mi, že zahynu v osmatřiceti letech. Námořník se těžko vyhne pověřivosti. Ale právě nastalo ráno dvacátého devátého září – moje narozeniny. Je mi dnes devětatřicet let. Věštba se mě už netýká. Budu žít!

A zase ležíme v jámě – bez hnutí, bez vody... Kdybychom tak mohli usnout! Nespíme. Kdyby tak zapršelo! Rozehnal se to. To je zlé. Končí třetí den útěku – a ještě jsme neměli ani kapku vody, polykáme denně každý pět pilulek glukózy. A postoupili jsme málo, snad třetinu cesty k Irtyši. A přátelé tam v táboře se radují, že nám zelený prokurátor dal svobodu.

Podvečer. Hvězdy. Kurs severo-východ. Vlečeme se. Najednou v dálce slyšíme volání: „Va-va-va!“ Co je to? Jak vykládal zkušený uprchlík Kudla, takhle Kazaši odhánějí vlky od ovcí.

Ovci! Takhle mít ovci! Byli bychom zachráněni. Za normálních podmínek by nás nikdy nenapadlo pít krev, ale tady, jen kdyby byla.

Kradí jdeme dopředu. Plížíme se. Budovy. Studnu nevidíme. Do domu vstoupit je nebezpečné, setkání s lidmi znamená stopu. Tiše se blížíme k ohradě z vepřovic. Ano, to křičela Kazaška, odhánějící vlky. Skutálíme se k ohradě, tam, kde je nižší, nůž mám v zubech. Lovíme ovci. Slyším je, tady vedle oddechují. Ale lekají se nás, lekají! Zase se plížíme ze dvou stran. Jak bych ji chytil za nohu! Utíkají! (Jednou později mě někdo poučí, v čem byla chyba. Plížíme se, a proto nás ovce považují za zvířata. Měli jsme jít vzpřímeně, jako hospodář, a ovce by se byly lehkou poddaly.)

Kazaška cítí, že se něco děje, jde blíž, dívá se do tmy. Světlo nenese, ale zvedla hroudy, začala jimi házet a strefila se do Kolji. Jde přímo ke mně, co nevidět na mě šlápne. Uviděla nás nebo ucítila a začala ječet: „Dábel! Zlý duch!“ A pryč od nás a my od ní, přehoupli jsme se přes ohradu a zalehli. Mužské hlasy. Klidné. Asi říkají: bábě se něco zdálo.

Jsmo poraženi. Co se dá dělat, vlečeme se dál.

Silueta koně. Krasavec. Hodil by se. Přistupujeme k němu. Stojí. Poplácali jsme ho po šíji, přehodili řemen. Ždanka jsem vysadil nahoru a sám nemohu vylézt, tak jsem zeslábl. Chytám se rukama, lehám na břicho, ale nohy přehodit nedokážu. Vrtí se. Vytrhl se mi, utekl i se Ždankem, shodil ho. Dobře, že mu aspoň zůstal řemen v ruce, nezanechali jsme stopu, ať všechno svedou na zlého ducha.

Natrápili jsme se s tím koněm. Jde se teď ještě hůř. A tady začala rozoraná půda, brázdy. Vážneme, sotva vlečeme nohy. Ale částečně je to také dobře, kde jsou pole, tam jsou lidé, a kde jsou lidé, tam je voda.

Jdeme, vlečeme se, loudáme se. Zase siluety. Zase jsme zalehli a plížíme se. Stohy sena. Fajn, louky? Je už blízko Irtyš? (Jeje, ten je ještě daleko) Z posledních sil jsme vylezli nahoru, zahrabali jsme se.

Teď jsme na celý den usnuli! Dohromady s bezesnou nocí před útekem jsme ztratili beze spánku už pět nocí.

Probouzíme se k večeru, slyšíme traktor. Opatrně rozhrabujeme seno, trošičku vystrkujeme hlavy. Přijely dva traktory. Chaloupka. Šeří se.

Nápad! Traktor má v chladiči vodu! Až půjdou traktoristé spát, vypijeme ji.

Setmělo se. Uplynul čtvrtý den útěku. Plížíme se k traktorům.

Dobře, že tu není pes. Tiše jsme se dostali k traktoru, lokli jsme si, voda je smíchána s petrolejem. Odplivujeme, nedá se pít.

Mají tu všechno – i vodu, i jídlo. Teď tak zaklepat, poprosit pro smilování Boží: „Bližní! Lidé! Pomozte nám! Jsme věžňové, utekli jsme ze žaláře!“ Jak to bylo v devatenáctém století – lidé nosili k cestičkám v tajze hrnce s kaší, šatstvo, měďáky.

Selky mně chlebička najíst daly,
machorku přinesli kluci.

Čerta starého! Jsou jiné časy. Prodali by nás. Snad z přesvědčení, snad pro svou záchranu. Protože za spoluúčast by mohl každý také dostat čtvrtku. V minulém století nikoho nenapadlo dávat za chléb a vodu politické tresty.

A tak se vlečeme dál. Vlečeme se celou noc. Čekáme na Irtyš, hledáme příznaky, že je řeka blízko. Ale nenacházíme. Ženeme se, ženeme, bez oddechu. K ránu zase narazíme na stoh. Vlézáme na něj ještě obtížněji, než včera. Usínáme. Aspoň to.

Probouzíme se navečer. Kolik může člověk vydržet? Už jsme na útěku pět dní. Poblíž vidíme jurtu, u ní přístřešek. Tiše se tam blížíme. Je tu rozsypána magara. Cpeme ji do aktovky, pokoušíme se žvýkat, ale nemůžeme ji spolknout, tak máme vyschlo v ústech. Najednou jsme u jurty spatřili samovar, pěkně velký. Připlížili jsme se k němu, otevřeli kohoutek, byl prázdný, hrom do něj. Nahnuli jsme ho – každý tak na dva loky.

A znovu dál. Vlečeme se a padáme. Když člověk leží, líp se dýchá. Když ležíme naznak, už nemůžeme vstát. Abychom vstali, musíme se nejdřív převalit na břicho. Pak si stoupnout na všechny čtyři. Pak, vrávorajíce, na nohy. A už tu je záducha. Zhubli jsme tak, že se zdá, že břicho přirostlo k páteři. K ránu už přecházíme naráz tak dvě stě metrů. Víc ne. A uléháme.

Ráno jsme už ani nenarazili na stoh. Jakási zvířecí nora na vršku. Proleželi jsme v ní celý den, ale usnout jsme nemohli. Ten den se ochladilo a od země to studí. Nebo už nás nehřeje krev? Pokoušíme se žvýkat makaróny.

A najednou vidím: postupuje rojnice! Červené nárameníky! Obkličují nás! Ždanok mě krotí: to se ti zdá, je to stádo koní.

Ano, zdálo se mi to. Zase ležíme. Den je nekonečný. A najednou přišel do své nory šakal. Strčili jsme mu makaróny a odplížili se, abychom ho přilákali, zařizli a snědli. Ale nežral. Odešel.

Na jedné straně od nás je svah, pod ním je zaschlé bahno vyschlého jezera, na druhém břehu – jurta s pramínkem kouře.

Uplynulo šest dní. Už jsme u konce: zdálo se mi přece, že vidím vojáky, jazyk v ústech nabobtnal, močíme zřídka a s krví. Ne! Této noci musíme sehnat jídlo a vodu za každou cenu! Půjdeme tam, do jurty. Když nás odmítnou, použijeme násilí. Vzpomněl jsem si, že starý uprchlík Grigorij Kudla měl takové heslo: machmadera! (To znamená: jednání skončilo, ber!) Tak jsme se také s Koljou domluvili: řeknu „machmadera!“

Ve tmě jsme se tiše přikradli k jurtě. Studna tu je! Ale bez okovu. Nedaleko je přivázaný osedlaný kůň. Nahlédli jsme do škvíry ve dveřích. Seděli tam u olejové lampičky Kazach a Kazaška, děti. Klepeme. Vstupujeme. Říkám: „Salam!“ A sám mám před očima kruhy, jen tak tak že nepadám. Uvnitř je kulatý, nízký stůl (ještě nižší než ty naše moderní). Kolem jurty jsou lavičky, pokryté kusy plstě. Velká, okovaná truhla.

Kazach něco zabručel v odpověď, dívá se podmračeně, radost nemá. Abych vypadal důležitě (a taky abych šetřil síly), jsem se posadil, položil aktovku na stůl. „Jsem vedoucí geologického průzkumu, tohle je můj řidič. Vůz nám zůstal ve stepi, s dalšími lidmi, asi pět až sedm kilometrů odtud: teče chladič, vytekla nám voda. A my sami jsme už tři dny nejedli, máme hlad. Dej nám jíst a pít, aksakale. A co bys nám poradil?“

Ale Kazach mhouří oči, jídlo a pití nenabízí. Ptá se: „A jak se menovat vedoucí?“

Všechno jsem měl připraveno, ale hučí mi v hlavě, zapomněl jsem to. Odpovídám: „Ivanov“. (To je pochopitelně hloupé.) „Tak prodej jídlo, aksakale!“ „Ne, jdi k sousedovi.“ „Je to daleko?“ „Dva kilometry.“

Sedím důležitě, ale Kolja to nevydržel, vzal se stolu placku a snaží se žvýkat, ale zřejmě mu to jde těžko. A Kazach najednou bere bič – krátká rukověť a dlouhé kožené bičiče a na Ždanka. Zvedám se: „To jste lidi! To je vaše pohostinnost!“ A Kazach strká rukověti biče Ždanka do zad, vyhání ho z jurty. Velím: „Machmadera!“ Vytasím nůž a na Kazacha: „Do kouta! Lehnout! Kazach se vrhnout za záclonku. Já za ním, co když tam má pušku a vystřelí? Plácl sebou na postel, křičí: „Všechno si vezmi! Nic neřeknu!“ Ach, ty prevíte! Nač je mi tvoje „všechno“? Proč jsi nám předtím nedal tu trošku, o kterou jsem tě prosil?

Koljovi: „Filcunk!“ Sám stojím s nožem u dveří. Kazaška ječí, děti začaly plakat. „Řekni ženě – nikomu nic neuděláme. Potřebujeme jíst. Maso máš?“ „Jok!“ dělá rukama. Ale Kolja šmejdí po jurtě a už táhne ze zákoutí berana. „Proč jsi lhal?!“ Kolja také táhne mísu – v té jsou boursaky – kousky těsta vařené v tuku. Tu jsem pochopil: na stole v miskách je kumys. Vypili jsme ho. S každým lokem se k nám přímo

vrací život! To je nápoj! Hlava se mi zatočila, ale z opilosti je mi nějak lehký, přibývá síla. Koljovi se to začíná líbit. Podává mi peníze. Asi osmadvacet rublů. Někde ve skrýši má víc. Berana strkáme do pytle, do druhého sypeme boursaky, nějaké bonbóny, špinavé cucavé dropsy. Kolja vleče ještě misku se skopovými škvarky. Nuž! Ten potřebujeme. Snažíme se na nic nezapomenout: dřevěná lžice, sůl. Pytel odnáším. Vracím se, беру vědro s vodou. Beru pokrývku, rezervní uzdu, bič. (Vrčí, nelíbí se mu to, bude nás přece honit.)

„No, tak tedy,“ podívám Kazachovi. „Uč se a pamatuj si: k hostům máš být hodnější. Za vědro vody a za pár boursaků bychom se ti poklonili po pás. Hodným lidem neubližujeme. Poslední rozkaz: lež, nehýbej se! Nejsme tu sami.“

Nechávám Kolju venku za dveřmi, sám táhnu zbytek kořisti ke koni. Měli bychom asi spěchat, ale já klidně rozvažuji. Zavedl jsem koně ke studni, napojil jsem ho. Má přece před sebou také prácičku: půjde celou noc, bude hodně naložen. Sám jsem se u studny napil. Také Kolja se napil. Vtom se přibatolily husy. Kolja si na drůbež potrpí. Říká: „Přibalíme husy? Zakroutíme jim hlavy?“ „Bylo by moc rámusu. Neztrácej čas!“ Spustil jsem třemeny, přitáhl popruhy. Ždanok přiložil na sedlo pokrývku a sedl si na ni – z roubení studny. Do rukou vzal vědro s vodou. Přehodili jsme přes koně dva svázané pytle. Já – do sedla. A podle hvězd jsme se dali na východ, abychom oklamali ty, co nás budou stíhat.

Kůň se zlobí, že má dva jezdce, že jsou cizí, snaží se obrátit zpátky domů, vrtí šjíjí. Zvládli jsme ho. Zčerstva se dal na cestu. Stranou jsou světýlka. Objeli jsme je. Kolja mi zpívá do ucha.

Dobře je po stepi cválat, svobodným vzduchem dýchat,
jen když má kovboj dobrého koně.

„Taky,“ povídá, „jsem u něj viděl doklady.“ „A proč jsi je nevezl? Doklady se vždycky hodí. Třeba jen zdálky ukázat.“

Po cestě jsme, aniž bychom byli slezli s koně, velmi často pili vodu, jedli. Docela jiná písnička! Teď kdybychom za noc ujeli co nejdál.

Najednou jsme uslyšeli křik ptáků. Jezero. Objíždět by to bylo daleko, škoda času. Kolja slezl a vedl koně po bahnitě úžině. Prošli jsme, ale lekli jsme se – zmizela pokrývka. Sklouzla... Nechali jsme stopu...

To je velmi špatné. Od Kazacha je na všechny strany spousta cest, ale podle nalezené pokrývky, spojili se tento bod s Kazachovou jurtou – se naše cesta prozradí. Vrátit se, hledat? Není čas. Stejně jim bude zřejmé, že jdeme na sever.

Odpocíváme. Držím koně za uzdu. Jedli jsme, pili, jedli, pili – donekonečna. Vody už je jen na dvě vědra, sami se dívíme.

Kurs na sever. Klusem to nejde, ale rychlým krokem kůň urazí takových osm, deset kilometrů za hodinu. Jestliže jsme za šest nocí strhli tak stopadesát kilometrů, za tuhle noc to bude dalších sedmdesát. Kdybychom byli nebloudili, už bychom byli u Irtyše.

Svítání. A žádný úkryt. Jedeme ještě. Už je to nebezpečné. Vtom jsme uviděli hlubokou prohlubeň, vlastně jámu. Sjeli jsme tam i s koněm, zase jsme něco snědli a napili se. Najednou blízko zahrčela motorka. To je špatné, to znamená, že tu je silnice. Musíme se důkladněji ukrýt. Vylezli jsme, porozhlédli se. Docela blízko je mrtvý, opuštěný aul.⁷³⁰ Vydali jsme se tam. Ve třech stěnách rozbořeného domu jsme všechno složili na zem. Svázal jsem koni přední nohy a pustil jsem ho na pastvu. Ale v ten den spánek nepřišel: Kazachem a pokrývkou jsme nechali stopu.

Večer. Sedm dní. Kůň se pase opodál. Jdeme za ním – skáče, snaží se vytrhnout. Kolja ho chytil za hřívu, ten ho táhl za sebou, Kolja upadl. Uvolnil si přední nohy, teď už se nám nedá. Chytali jsme koně tři hodiny, zmořilo nás to, zaháněli jsme ho do zbořeníště, chytali jsme ho do lasa z řemenů, ale nedal se. Kousali jsme si rty lítostí, ale museli jsme se ho vzdát. Zbyla nám uzda a bič.

Najedli jsme se, vypili poslední vodu. Hodili jsme si na záda pytle s jídlem, prázdné vědro. Jdeme. Dnes máme síly.

Příští ráno nás zastihlo tak, že jsme se museli schovat v křoví silnice. Místo to moc dobré nebylo, mohli by nás upozorovat. Zahrčel koňský povoz. Ani toho dne jsme nespali.

⁷³⁰ Takových je v Kazachstánu od 30. let dost. Nejdříve tu prošel Budonnyj se svou jízdou (dodnes v celém Kazachstánu není po něm pojmenován ani jeden kolchoz, nikde žádný jeho portrét, pak přišel hlad.

Na konci osmého dne jsme se zase vydali na cestu. Chvíli jdeme – a najednou pod nohama měkká půda: tady se oralo. Jdeme dál – na cestách blikají reflektory aut. Opatrně!

V mracích je vidět nový měsíc. Zase opuštěný, zbořený kazašský aul. A dál – světýlka vesnice a odtamtud slyšíme:

„Vypřahejte, chlapci, koně!“⁷³¹

Položili jsme pytle do zbořeniště, a s vědrem a aktovkou jdeme k vesnici. Nože máme v kapsách. Tady už je první stavení – chrochtá prasátko. Kdybys nám tak přišlo pod ruku ve stepi! Naproti nám jede mládenec na kole: „Poslyš, kamaráde, máme tu auto, vezeme obilí. Kde je voda, potřebujeme do chladiče?“ Mládenec slezl s kola, zavedl nás, ukázal. Za vsí je velká nádrž, asi se tu napájí dobytek. Nabrali jsme vodu, neseme, nepijeme. Až když jsme se s mladíkem rozloučili, sedli jsme si a pijeme, pijeme. Vypili jsme naráz půl vědra (dnes jsme měli zvlášť velkou žízeň, protože jsme byli najedení).

Vypadá to, že odněkud vane chládek. A pod nohama je skutečná tráva. Tady musí být řeka! Musíme hledat řeku. Jdeme, hledáme. Tráva je vyšší, keře. Jíva – ta je vždycky u vody. Rákosí! A voda!! Asi rameno Irtyše. No, teď se vyrácháme, umyjeme! Dvoumetrové rákosí! Kachny nám vylétají pod nohama. To je krása! Tady se neztratíme!

A teprve tady, poprvé za osm dní, žaludek zjistil, že pracuje. Po osmi dnech nečinnosti, to jsou ale muka! Takhle asi vypadá porod...

A pak zpátky k opuštěnému autu. Rozdělili jsme tam mezi stěny táborák, uvařili jsme si sušené skopové. Měli bychom noc využít k pohybu, ale máme hlad, hlad, nenasytitelný. Najedli jsme se tak, že se sotva hýbáme a spokojeně jsme se vydali hledat Irtyš. To, k čemu nedošlo po celých osm dní, nastalo teď na křižovatce – spor. Říkám – doprava, Ždanok – doleva. Cítím přesně, že doprava, ale on nechce poslouchat. To je ještě jedno nebezpečí, které číhá na uprchlíky – neshody. Na útěku rozhodně musí mít jeden hlavní slovo. Jinak je to zlé. Chtěl jsem prosadit své a dal jsem se napravo. Ušel jsem asi sto metrů a kroky vzadu neslyším. Srdce mě bolí. Vždyť se nesmíme rozejít. Posadil jsem se u stohu, dívám se dozadu... Kolja jde! Objal jsem ho. Zase jdeme vedle sebe, jako by se bylo nic nestalo.

Přibývá křoví a chládku. Přišli jsme ke srázu, dole šplouchá, bublá a blaženě na nás dýchá Irtyš... Překypujeme radostí!

Najdeme stoh sena, lezeme do něj. Tak co, psi, kde nás hledáte? Ú-u! A tvrdě jsme usnuli.

A... probudil nás výstřel! A štěkot psů!...

Cože? To je všechno? To už je konec svobody?...

Přitiskli jsme se k sobě, nedýcháme. Kolem prošel muž. Se psem! Na lov! Usnuli jsme ještě tvrději, na celý den. A tak jsme prožili svůj devátý den.

Za tmy jsme se dali podél řeky. Stopu jsme zanechali před třemi dny. Teď nás ti psi hledají jen u Irtyše. Vědí, že nás to táhne k vodě. Půjdem-li podél břehu, můžeme docela dobře narazit na past. A také to není pohodlné tak jít – museli bychom obcházet zákruty, zátočiny, rákosí. Potřebujeme loďku!

Světýlko, domek na břehu. Pleskání vesel, pak ticho. Tiše jsme se přikrčili a dlouho čekáme. Světlo zhaslo. Pomalu jdeme dolů. A tady je loďka. A pár vesel. Dobré je to! (Vždyť je majitel mohl vzít s sebou.) „Širé moře – pryč je hoře!“ To je můj živel! Nejdřív vesluji tiše, aby nebyl slyšet zvuk vesel. Když jsme se dostali doprostřed řeky, zabral jsem.

Plujeme dolů po Irtyši a naproti nám ze zákruty řeky – osvětlený parník. Tolik světel! Všechna světla svítí, celá loď zní taneční hudbou. Šťastní svobodní cestující chodí po palubě, sedí v restauraci a nechápou své štěstí a dokonce si ani neuvědomují svoji svobodu. A jak pěkné to mají v kajutách!...

Tak plujeme přes dvacet kilometrů. Docházejí nám potraviny. Bylo by rozumné je doplnit, dokud je tma. Uslyšeli jsme kohouty, přistáváme u břehu a tiše jdeme nahoru. Domek. Pes žádný. Chlév. Kráva s teletem. Slepice. Ždanok má drůbež rád, ale já říkám: „Bereme tele.“ Odvazujeme je. Ždanok je vede k loďce, zatímco já v pravém slova smyslu zametám stopu. Jinak ti psi budou přesně vědět, že plujeme po řece.

Až ke břehu šlo tele klidně, ale do loďky nechtělo, vzpíralo se. Jen tak tak, že jsme je naložili, umístili. Ždanok si na ně sedl, svým tělem je přitlačil. Já začal veslovat, až poodjedeme, zapícheme je. Ale byla to chyba vézt je živé! Tele se začalo zvedat, shodilo Ždanka a předníma nohama už chtělo skočit do vody!

⁷³¹ Slova populární ukrajinské písně, pozn. překl.

Pomoc! Ždanok drží tele za zadek, já držím Ždanka, všichni jsme se naklonili na jednu stranu a nabíráme vodu. To by nám tak scházelo, utopit se v Irtyši! Přece jen jsme vtáhli tele dovnitř! Ale loďka se hodně ponořila do vody, musíme vodu odčerpávat. Ale předtím musíme zapíchnout tele. Beru nůž a chci mu přerézat šlachy na hřbetě, pod hřívou, tady někde je to místo. Ale nemohu je najít, nebo je nůž tupý, nezabírá. Tele se chvěje, snaží se mi vytrhnout, je neklidné, a já jsem rozrušen také. Snažím se mu přerézat krk, zase mi to nejde. Bučí, kope, každou chvíli může vyskočit z loďky nebo ji potopit. Chce žít, ale my také chceme žít!

Řežu a ne a ne ho zabít. Rozhoupává, strká loďku, pitomec jeden, každou chvíli nás může potopit! A za to, že je tak hloupé a tvrdohlavé, mě popadá taková krutá nenávisť, jako by to byl můj největší nepřítel, takže je začínám vztekle, nazdařbůh, píchat a kucht do něj nožem⁷³². Jeho krev stříká přímo na nás. Tele hlasitě bučí, zoufale kope. Ždanok mu zacpává tlamu a já ho pořád píchám a píchám. A to mi dřív bylo líto i myšky, i broučka! A teď nemám na litování myšlenky: buď ono, nebo my!

Konečně ztichlo. Začali jsme honem vylévat vodu, náběrkou a sklenicemi, čtyřručně. A veslujeme.

Řeka nás zatáhla do hlavního proudu. Před námi je ostrov. Nebylo by špatné se na něm schovat. Brzy bude ráno. Pěkně jsme loďku zatočili do rákosí. Vytáhli jsme na břeh tele a celý svůj majetek, na loďku jsme ještě naházeli rákosí. Nebylo lehké tele vytáhnout do prudkého srázu. A tam byla tráva po pás a les. Pohádka. Žili jsme už několik let v poušti. Zapomněli jsme, jak vypadá les, tráva, řeka.

Svítá. Zdá se nám, jakoby se tele tvářilo uraženě. Ale díky jemu, kamarádčkoví, se teď můžeme na ostrově pomět. Brousíme nůž a úlomek pilky z „Kaťuš“⁷³². Nikdy dřív jsem neměl příležitost bourat maso, ale učím se. Rozřezal jsem tele podél břicha, rozpáral kůži, vytáhl vnitřnosti. V hloubce lesa jsme rozdělali oheň a začali vařit telecí s ovesnými vločkami. Celé vědro.

Hody! Hlavně máme klid v duši. Klid proto, že jsme na ostrově. Ostrov nás dělí od zlých lidí. Mezi lidmi jsou i hodní, ale ty uprchlík ne a ne potkat, pořád naráží jen na ty zlé.

Slunečný, horký den. Nemusíme se krčit v šakalí noře. Tráva je hustá a šťavnatá. Ten, kdo po ní chodí denně, nezná její cenu, jaké to je, vrhnout se do ní střemhlav, ponořit do ní tvář.

Brouzdáme po ostrově. Je hustě zarostlý šípky, ty už jsou dozrálé. Jíme je donekonečna. A zase jíme polévku. A zase vaříme telecí. Kaši vaříme s ledvinkami.

Cítíme se lehce. Vzpomínáme na svou těžkou cestu a nacházíme leccos k smíchu. Jak tam čekají na naše představení. Jak nadávají, jak podávají hlášení správě. Předvádíme to jako na divadle. Chechtáme se!... Strháváme kůru ze silného kmene a vypalujeme rozžhaveným drátem: „Tady se na cestě ke svobodě v říjnu 1950 schovávali lidé, nevinně odsouzení k doživotní katotze.“ Ať zůstane stopa. V takovém ztraceném koutě to pronásledujícím nepomůže, a třeba si někdy lidé o nás přečtou.

Rozhodli jsme se, že nebudeme nikam pospíchat. Všechno, kvůli čemu jsme prchli, máme: svobodu! (Až se dostaneme do Omsku nebo do Moskvy, sotva bude plnější.) Ještě jsou teplé, slunečné dny, čistý vzduch, les, klid, odpočinek. A masa máme dost. Jenom chleba nemáme, moc nám chybí.

A tak žijeme na ostrově téměř týden: od desátého dne do šestnáctého. V úplných houštinách jsme si postavili suchou salaš. V noci je sice zima i vevnitř, ale dospíváme ve dne. Po všechny ty dny nám svítí sluníčko. Hodně pijeme, snažíme se pít jako velbloudi do zásoby. Bezstarostně sedíme a dlouho se skrze větve koukáme na život tam na břehu. Jezdí tam auta. Kosí se tam tráva – otavy. K nám nikdo nepřichází.

Najednou ve dne, když podřimujeme v trávě na poledním sluníčku, slyšíme na ostrově sekeru. Zvedáme se a vidíme: opodál nějaký muž seká větve a postupuje směrem k nám.

Za půl měsíce jsem zarostl, strašlivý zrzavý porost, holit se nemáme čím, typický uprchlík. A Ždankovi neroste nic, je jako klučina. Proto se tvářím, že spím, jeho posílám, aby šel, na nic nečekal, řekl si o papirosu, že jsme turisté z Omsku, zeptal se ho, odkud je. A kdyby něco – budu připraven.

Kolja šel, popovídal si. Zakouřili si. Ukázalo se, že je to Kazach, ze sousedního kolchozu. Pak vidíme: jde po břehu, nasedl do loďky, ani si nevzal nasekané větve a odplouvá.

Co to znamená? Chce nás honem udat? (Nebo se naopak polekal, že ho udáme my, za lesní pých se přece také trestá. Takový je život, každý se bojí každého.) „Co jsi o nás řekl?“ „Že jsme alpinisté.“ K smíchu i k pláči, ten Ždanok vždycky něco poplete. „Vždyť jsem ti povídal, turisti! Jakýpak alpinista v širé stepi?“

⁷³² Když nás naši utlačovatelé hubí, také nás za to nenávidí, není to tak?

Ne, tady nemůžeme zůstat! Konec blaženosti. Natahali jsme všechno do lodičky a odrazili od břehu. Je sice den, ale musíme rychle zmizet. Kolja si lehl na dno loďky, není ho vidět, se strany to vypadá, že jsem sám. Vesluji, držím se prostředku Irtyše.

Máme jeden problém – musíme koupit chleba. Další problém – dostáváme se do osídlených míst, musím se nevyhnutelně oholit. Počítáme s tím, že v Omsku prodáme jeden z obleků, nasedneme na vlak o několik zastávek dál a ujedeme.

Před večerem se dostáváme k domečku hlídače bójí, vystupujeme. Tam je žena, sama. Polekala se, začala pobíhat: „Hned zavolám muže!“ A někam odešla. Já za ní – sleduji ji. Najednou Ždanok od domku znepokojeně volá: „Žero!“ (Čert aby tě vzal, ty jsi ale ukecaný. Přece jsme se domluvili, že jsem Viktor Alexandrovič.) Vracím se. Dva muži, jeden má loveckou pušku. „Kdo jste?“ „Turisté z Omsku. Chceme si koupit jídlo.“ A abych odvedl podezření: „Ale pojďme dovnitř, pročpak nás tak špatně přijímáte?“ A skutečně, povolují: „Nic nemáme. Snad v sovchoze. Je to dva kilometry odsud.“

Jdeme do loďky a plujeme dalších dvacet. Měsíční večer. Stoupáme do srázu. Domek. Světlo nesvítí. Klepeme. Vychází Kazach. A to je první člověk, který nám prodává půl bochníku chleba a čtvrt pytle brambor. Kupujeme si také jehlu a nit (asi je to neopatrnost). Říkáme si také o břitvu, ale neholí se, nic mu neroste. Přece jen to je první hodný člověk. Začíná se nám to líbit a ptáme se, zda by neměli rybičky. Přišla žena, nese nám dvě rybičky a povídá: „Beš penyz.“ To už je nade všechno očekávání, dává nám to zadarmo! To jsou opravdu hodní lidé! Strkám ryby do pytle, ale tahá své ryby zpátky. „Beš penyz, pět rublů“, vysvětluje hospodář. Aha, tak takhle! Ne, nebereme, to je moc drahé!

Po zbytek noci plujeme. Další, sedmnáctý den útěku schováváme loďku ve křoví, spíme na seně. A stejně tak osmnáctý a devatenáctý den, snažíme se nenarazit na lidi. Máme všechno: vodu, oheň maso, brambory, sůl, vědro. Na srázném pravém břehu jsou listnaté lesy, na levém – louky, hodně sena. Ve dne rozděláváme v křoví ohníček, vaříme si polévku, spíme.

Ale brzy už přijde Omsk, budeme muset mezi lidi, to znamená, že potřebuji břitvu. Člověk je úplně bezmocný! Bez břitvy a nůžek to prostě nejde, neví jak se zbavit vlasů a vousů. Leda by si je po jednom vytrhával.

Za měsíční noci jsme nad Irtyšem spatřili vysokou mohylu. Pomysleli jsme si – je to strážní vrch? Z dob Jermaka? Vylezli jsme na něj. A ve svítu měsíce jsme spatřili mrtvé město domů postavených z veřovice. Asi tak ze začátku třicátých let... Co hoří, to pálili, stěny bořili, lidi přivazovali ke koňským ohonům. Sem turisté neprijdou...

Za ty dva týdny nepršelo ani jednou. Ale noci už začínaly být studené. Kvůli rychlosti jsem víc vesloval, zatímco Ždanok seděl na přídi a mrzl. A tak dvacáté noci začal prosit, abychom rozdělali oheň a zahřáli se čajem. Posadil jsem ho k veslům, ale on se zimničně třásl a jen žadonil o oheň.

Spoluuprchlík mu ten oheň nemohl odmítnout, to měl Kolja pochopit, vzdát se ho sám. Ale pro Ždanka bylo příznačné, že nedokázal překonat svou touhu: to, jak tenkrát popadl placku ze stolu, nebo jak ho sváděla drůbež.

Třásl se a prosil o oheň. Ale podél Irtyše na nás přece museli všude napjatě číhat. Je to divné, že jsme se dosud ani jednou neseťkali s vojáky. Že nás za měsíčních nocí uprostřed Irtyše nezpozorovali a nezastavili.

Vtom jsme na vysokém břehu uviděli světýlko. Kolja už nežádal táborák, ale prosil, abychom zastavili a zašli se ohřát. To bylo ještě nebezpečnější. Neměl jsem na to přistoupit. Tolik zkusit, tolik cesty mít za sebou – a proč? Ale nemohl jsem ho odmítnout, třeba byl nemocný. A sám se svého nevzdal.

Na zemi, při světle čadící lampy, spali Kazach a Kazaška. Vyskočili, polekali se. Vysvětlují: „Tady můj člověk onemocněl, nechte nás ohřát. Jsme na služební cestě, ze Zagotzerna. Z tamté strany nás převezli na lodičce.“ Kazach povídá: „Lehněte si.“ Kolja si lehl na nějakou plstěnou pokrývku, já si také naoko lehl. Máme poprvé za celý útěk střechu nad hlavou, ale mne přímo pálí. Nejenže nemohu usnout, nemohu ležet. Mám pocit, že jsme zradili sami sebe, že jsme sami vlezli do pastí.

Starý vyšel jen tak ve spodním prádle (jinak bych byl šel za ním) a dlouho se nevrací. Slyším – za závěsem si někdo kazašsky šeptá. To jsou mladí. Ptám se: „Kdo jste? Hlídači?“ „Ne, tady je Abajův sovchoz, živočišná výroba, jsme první v republice.“ No, to jsme si vybrali místočko, horší nenajdeš! Kde je sovchoz, jsou i úřady a milice. A navíc první v republice! Ti se snaží...

Beru Kolju za ruku. „Jdu k loďce, utíkej za mnou. S aktovkou.“ Nahlas povídám: „Neměli jsme jídlo nechávat na břehu.“ Jdu do předsíně. Strčím do venkovních dveří, zamčeno. Dobrá, to je jasné. Vracím

se, poplašeně strkám do Kolji a zase ke dveřím. Dveře dělali špatní tesaři, dole je jedno prkno kratší, tam protáhnu ruku a dlouho se natahuji... Tady je to, zvenčí je zastrčen kolík. Vystrčil jsem ho.

Vycházím. Honem ke břehu. Loďka je na svém místě. Měsíc svítí naplno, stojím a čekám. Ale Kolja nikde. Ach, ten nešťastník! To znamená, že nemá dost vůle, aby vstal. Chce být o chvilku déle v teple. Nebo ho chytli. Musím mu jít na pomoc.

Zase stoupám do srázu. Od domu ke mně jdou čtyři – mezi nimi je Ždanok. Jdou těsně u sebe (nebo ho drží?). Volá: „Žero?“ (Zase, Žero!) „Pojď sem! Chtějí doklady!“ Ale aktovku v ruce nemá, ačkoli jsem mu to poručil.

Přistupuji. Ten nový s kazašským přízvukem žádá: „Vaše doklady!“ Chovám se co nejklidněji! „Ale kdo jste?“ „Jsem komandant.“ „Dobrá,“ říkám povzbudivě, „pojďme. Doklady můžete vždycky zkontrolovat. V domě je víc světla.“ Jdeme do domu.

Pomalou zvedám aktovku ze země, přistupuji k lampičce, koukám, jak by se dalo co nejlépe z toho dostat a vyskočit. A mluvím: „Doklady, vždycky, prosím. Doklady se mají kontrolovat, když je třeba. Bdělost neškodí. My měli v Zagotzernu takový případ... Už mám v ruce zámek, abych otevřel aktovku. Shlukli se kolem mne. Takhle vrazím levým ramenem do komandanta, ten padá na dědka, oba upadli na zem. Mladému jsem vrazil zprava přímo do zubů. Vřískání, křik! Volám: „Machmadera!“ a s aktovkou skáču do dveří. Vtom na mě volá Kolja z předsíně: „Žero! Drží mě!“ Chytil se zárubně dveří a oni ho táhnou dovnitř. Trhl jsem ho za ruku, ale nevytáhl. Opřel jsem se tedy nohou o zárubeň a trhl jsem tak, že Kolja přese mne přeletěl. Já sám jsem upadl. Hned se na mě vrhli dva. Nechápu, jak jsem se z toho dostal. Naše drahocenná aktovka tam zůstala. Utíkám přímo ke srázu, skok za skokem! Za mnou někdo rusky: „Sekeru na něj! Sekeru!“ Asi mě straší, jinak by mluvili kazašsky. Cítím, že už se po mně natahují ruce. Zakopávám, bojím se, že upadnu. Kolja už je u loďky. Strkám loďku po kolena ve vodě, pak teprve naskakuji sám. Kazaši si do vody netroufají, běhají po břehu: „gyr, gyr, gyr!“ Volám na ně: „Co, utřeli jste nos, hajzlové?!“

Dobře, že neměli pušku. Hulákali, běhali po břehu, ale do cesty se jim postavila zátočinka. Svlékl jsem svoje dvoje kalhoty – námořnické a civilní, ždímám je, cvakám zuby. „No, co, Koljo, zahřáli jsme se?“ Mlčí...

Je jasné, že s Irtyšem se teď musíme rozloučit. Na úsvitu musíme na břeh a dotáhnout to do Omska stopem. Ostatně, už to není daleko.

V aktovce zůstala „Kaťuša“ a sůl. Kde seženeme břitvu, to už ani nemluvíme o tom, jak se usušíme? Tam u břehu je loďka, domek. Asi hlídač bójí. Jdeme na břeh, klepeme. Světlo se nerozsvěcí. Hluboký mužský hlas: „Kdo je?“ „Pust'te nás ohřát. Div jsme se neutopili, převrátila se nám loďka.“ Dlouho tam štrachají, pak se dveře otvírají. V předsíni stojí v matném světle silný děda, Rus, oběma rukama proti nám zvedá sekeru. Hned na prvního ji spustí, toho nikdo nezastaví! „Ale nebojte se,“ přemlouvám ho. „Jsme z Omsku. Byli jsme na služební cestě v Abajově sovchozu. Chtěli jsme na loďce dojet do dalšího okresu, ale tam nad vámi jsou sítě, nedávali jsme pozor a udělali jsme se.“

Ještě se dívá s podezřením, svírá sekeru, kde jsem ho viděl, na kterém obraze? Takový stařec jako z bylin, šedá hříva, šedivé vlasy. Konečně promluvil: „To teda chcete do Železjanky?“ To je dobré, dozvěděli jsme se, kde jsme. „Ano, do Železjanky. Hlavně nám uplavala aktovka, měli jsme v ní 150 rublů. Koupili jsme si v sovchoze maso, teď už na ně nemáme pomyšlení. Nekoupil byste je od nás?“ Ždanok šel pro maso. Děd mě pustil do světnice, tam je petrolejka a na zdi lovecká puška. „Teď se podíváme na vaše doklady.“ Snažím se mluvit co nejsměleji: „Doklady máme vždycky u sebe, dobře, že jsem je měl v náprsní kapse, nezvlhly. Jsem Viktor Alexandrovič Stoljarov, zmocněnec oblastní správy živočišné výroby.“ Teď se musím honem zmocnit iniciativy. „A kdo jste vy?“ „Hlídač.“ „A jméno?“ Vtom přišel Kolja a starý už se o dokladech nezmínil. Řekl, že na maso peníze nemá, ale čaj nám udělat může.

Seděli jsme u něj asi hodinku. Uvařil nám na třískách čaj, dal nám chleba a dokonce ukrojil kus špeku. Mluvili jsme o plavbě po Irtyši, za kolik jsme koupili loďku, kde bychom ji mohli prodat. Mluvil spíše on. Díval se soucitným, moudrým starým pohledem a zdálo se mi, že všechno chápe, že je to slušný člověk. Měl jsem dokonce chuť se mu svěřit. Ale bylo by nám to nepomohlo: břitvu zjevně neměl, zarůstal, jako zarůstá všechno v lese. Pro něj bylo bezpečnější nic nevědět, jinak – „věděl – neudal.“

Nechali jsme mu své telecí, dal nám zápalky, šel nás vyprovodit a poučil nás, kudy máme jet. Odrazili jsme a rychle jsme veslovali, abychom se za poslední noc dostali co nejdál. Chytili nás na pravém břehu,

tak jsme se teď tiskli spíš k levému. Měsíc je pod naším břehem, ale nebe je čisté a vidíme, jak podél pravého, srázného a zalesněného břehu také po proudu pluje loďka, jenže my jsme rychlejší.

Není to operativní skupina? Plujeme stejným směrem. Rozhodl jsem se jednat drze, zabral jsem, přiblížili jsme se. „Krajane! Kampak cestuješ?“ „Do Omsku.“ „A odkud?“ „Z Pavlodaru.“ „Proč tak daleko?“ „Navždycky, stěhuju se.“

Na operativce je jeho hlas a přízvuk příliš bezelstný, odpovídá ochotně, zřejmě má i radost ze setkání. Jeho žena v loďce spí, on tráví noc u vesel. Dívám se pozorně, to není loďka, ale stěhovací vůz, plno krámů, všechno je zavaleno uzlíky.

Rychle uvažuji. Poslední noc, poslední hodiny na řece – a takové setkání! Stěhuje-li se nadobro, má tady všechno, potraviny, peníze, průkazy, šaty a dokonce i břitvu. A nikdo se po nich nebude shánět. Je sám, my jsme dva, žena se nepočítá. Mohl bych mít jeho průkaz, Kolja by se převlékl, mohl by být za ženskou: je malý, bezvousý, postavu vylepšíme. Určitě budou mít i kufr – abychom vypadali jako cestovatelé. A kterýkoli řidič nás ještě dnes ráno doveze do Omska.

Kdypak se na ruských řekách neloupilo! Ztracený osud, jak z toho? Když jsme nechali stopu na řece, je to jediná a poslední příležitost. Člověku je líto sebrat pracantovi majetek, ale kdopak litoval nás? Nebo kdo nás polituje?

To všechno se v mé a Ždankově mysli přehnalo vmžiku. A jen se tiše ptám: „Hm-m?“

A on tiše: „Machmadera“.

Stále více se blížím k loďce, už ji tlačím ke sráznému břehu, k tmavému lesu, spěchám, abych je nepustil do zákrutu řeky – tam by mohl les končit. Měním tón, začínám mluvit velitelsky a rozkazuji:

„Pozor! Jsme operativní skupina ministerstva vnitra. Ke břehu! Kontrola dokladů!“

Veslař pustil vesla: snad překvapením, snad dokonce radostí – že to nejsou lupiči, ale operativní skupina.

„Prosím,“ protahuje on, „můžete kontrolovat tady na vodě.“

„Rozkaz byl ke břehu! Tak ke břehu! A rychle!“

Dorazili jsme. Stojíme skoro bokem k boku. Vyskočili jsme, on stěží přelézá balíky, vidíme, že kulhá. Žena se probudila: „Je to ještě daleko?“ Mládenec podává průkaz. „A co vojenská knížka?“ „Jsem invalida, byl jsem raněn, jsem zproštěn služby. Tady je potvrzení...“ Vidím, že na přídi jejich loďky se zalesklo něco kovového – sekera. Dávám Koljovi znamení – sebrat. Kolja se natáhl příliš prudce a popadl sekeru. Ženská začala ječet, něco vycítila. Povídám přísně. „Co je to za křik? Ticho! Hledáme uprchlíky. Zločince. A sekera je také zbraň.“ Trochu se uklidnila.

Velím Koljovi: „Poručíku! Jděte na stanoviště. Měl by tam být kapitán Vorobjov.“ (Hodnost a jméno mě napadly samy od sebe, asi proto, že náš kamarád – kapitán Vorobjov, uprchlík, zůstal sedět v ekibastauzském BZR.) Kolja pochopil: má se podívat nahoru, zda tam někdo není, zda můžeme jednat. Utíkal nahoru. Zatím se vypyávám a pozoruji. Zadržovaný mi ochotně svítí zápalkami. Pročítám průkazy a potvrzení. Také věk odpovídá – invalidovi ještě není čtyřicet. Pracoval jako hlídač bójí. Teď prodali dům, krávu. (Všechny peníze mají určitě s sebou.) Jedou hledat štěstí. Den jim nestačil, jeli i v noci.

Je to mimořádná příležitost, vzácná, právě proto, že se po nich nikdo nebude shánět. Ale co chceme? Potřebujeme jejich životy? Ne, lidi jsem nezabíjel a zabíjet nechci. Vyšetřovatele nebo operativce, když mě týrají – ano, ale obyčejné pracanty, to nedokážu. Vzít jim peníze? Jen tak trochu. No, jak trochu. Na dvě jízdenky do Moskvy. A na jídlo. A ještě: něco ze šatstva. Z toho nezchudnou. A kdybychom jim nevzali ani doklady, ani loďku a domluvili se, aby nás neudali? Tomu se dá těžko věřit. A také, co budeme dělat bez průkazů my?

A když jim doklady sebereme, nebude jim zbývat nic jiného, než to ohlásit. Aby nás neudali, museli bychom je svázat. Svázat tak, abychom měli rezervu dva či tři dny.

Ale tak to by prostě znamenalo?...

Vrátil se Kolja, dal mi znamení, že nahoře je všechno v pořádku. Čeká na moje „machmadera!“. Co dělat?

Před očima mám otrocký, galejnický Ekibastauz. A tam se máme vrátit?... Copak nemáme právo?...

A najednou, najednou se mých nohou dotklo něco nesmírně lehounkého. Podíval jsem se: bylo to maličké, bílé. Sehnul jsem se, koukám: je to bílé koťátko. Vyskočilo z lodičky, ocásek vzhůru jako stébélko, přede a otírá se mi o nohy.

Nezná moje myšlenky.

A po tom kočičím doteku jsem si uvědomil, že moje vůle je podlomena. Od chvíle, kdy jsem prolezl pod dráty, byla dvacet dní napjata – a teď jakoby praskla. Cítil jsem, že kdyby mi teď Kolja řekl cokoli, nemohu jim vzít nejen jejich život, ale ani jejich peníze, které si těžce vydělali.

Zachovávám přísnost:

„Počkejte tady, hned to vyšetříme!“

Jdeme nahoru na sráz, máme v rukou jejich doklady. Říkám Koljovi, co si myslím.

Mlčí, nesouhlasí, ale mlčí.

Takhle je to zařízeno: oni mohou zbavit svobody každého, neznají pochybnosti a výčitky svědomí. A když si my chceme vzít zpátky svou přirozenou svobodu, žádají za to od nás život a životy všech, s nimiž se na své cestě setkáme.

Oni mohou všechno, my ne. Proto jsou oni silnější než my. Aniž jsme si co řekli, jdeme dolů. U loďky je ten chromý. „Kde je žena?“ „Polekala se, utekla do lesa.“

„Tady máte své doklady. Můžete pokračovat v cestě.“ Děkuje. Volá do lesa:

„Ma-arjo! Pojd' zpátky! Jsou to dobří lidé! Jedeme!“

Odrážíme od břehu. Rychle vesluji. Chromý pracant si na něco vzpomněl a volá za mnou:

„Soudruhu veliteli! Včera jsme viděli dva – určitě to byli banditi. Kdybych to věděl, tak jsem je zadržel, mizery!“

„Tak co, slitoval ses?“ ptá se Kolja. Mlčím.

Od té noci – snad od chvíle, kdy jsme se šli ohřát, nebo pro to bílé koťátko – nastal v našem útěku zlom. Něco jsme ztratili – jistotu? Přesnost? Schopnost uvažovat?

Jednotnost v rozhodování? Tady, přímo před Omskem, jsme začali dělat chyby a přestalo to mezi námi klapat. A takoví uprchlíci se daleko nedostanou.

K ránu jsme opustili loďku. Den jsme prospali ve stohu, ale spánek to byl neklidný. Setmělo se. Máme hlad. Mohli bychom si uvařit maso, ale při ústupu jsme ztratili vědro.

Rozhodl jsem se, že si je usmažíme. Našli jsme sedátko od traktoru – to bude pánvička. A brambory si upečeme.

Vedle byla vysoká bouda na seno, jak ji tu zanechali sekáči. V tom zatmění myslí, které mě dnes postihlo, jsem si bůhví proč myslel, že by bylo dobré rozdělat oheň v boudě – nebude odnikud vidět. Kolja žádnou večeri nechce: „Pojd' me dál!“ Nepohodli jsme se, nejde nám to.

Přece jen jsem v boudě rozdělal oheň, ale příliš jsem naložil. A celá bouda vzplanula, jen tak tak, že jsem stačil vylézt. A oheň přeskočil na stoh, chytil i ten stoh, v němž jsme strávili minulý den. Najednou nám přišlo líto toho voňavého sena, bylo k nám tak přívětivé. Začal jsem je rozhazovat, válel jsem se po zemi ve snaze uhasit je, aby se oheň dál nešířil. Kolja sedí stranou, nafoukl se, nepomáhá.

Jakou jsem to nechal stopu! Ta záře! Na mnoho kilometrů. A také to je diverze. Za útěk dostaneme stejnou čtvrtku, jakou už máme. Ale za diverzi, za kolchozní seno, by to mohla být, když budou chtít, i vejška.

A hlavně – každá chyba plodí další, ztrácíš jistotu, neumíš zhodnotit situaci. Bouda shořela, ale brambory se upekly. Popel místo soli. Najedli jsme se.

Šli jsme v noci. Obcházelí jsme velkou vesnici. Našli jsme lopatu. Pro jistotu jsme ji sebrali. A narazili jsme na mrtvé rameno. Zase obházet? Otrava. Chvíli jsme hledali, našli loďku bez vesel. To nic, místo vesla poslouží lopaty. Přepnulí jsme rameno. Tam jsem si lopatu přivázal za záda, aby držadlo třelo nahoru jako hlaveň pušky. Ve tmě to bude vypadat, že jsme lovci.

Krátce nato jsme se s kýmsi srazili, odbočujeme. On: „Petře!“ „Spletl jste se, nejsem Petr!“

Šli jsme celou noc. Spali jsme zase na seně. Probudilo nás houkání parníku. Vystrčili jsme hlavy: nedaleko je přístav. Vezou tam v nákladních autech melouny. Omsk je blízko, Omsk je blízko, Omsk je blízko. Nejvyšší čas se oholit a sehnat peníze.

Kolja do mne reje: „Teď jsme ztraceni. Nač jsme utíkali, když pak máme někoho litovat? Šlo o nás osud, a ty jsi je politoval. Teď jsme ztraceni.“

Má pravdu. Teď to člověku připadá naprosto nesmyslné: nemáme břitvu, nemáme peníze, oboje jsme už takřka měli v rukou a nevzali jsme si to. Tolik let jsme toužili po útěku, projevíli tolik vynalézavosti, prolézali pod dráty a čekali na kulku do zad, šest dní jsme nepili, šli pouští – a teď jsme si nevzali to, co

se nám nabízelo, co jsme už měli v rukou! Jak mám vstoupit do Omsku neoholený? Za co pojedeme z Omsku dál?...

Den jsme proleželi ve stohu sena. Spát pochopitelně nemůžeme. Asi v pět večer Ždanok povídá: „Pojďme hned, rozhlédneme se za světla.“ Já: „Za žádnou cenu!“ On: „Vždyť už to brzy bude měsíc! Jsi opatrník! Vylezu a půjdu sám!“ Vyhrožují: „Dej si pozor, nuž mám i na tebe.“ Ale to se ví, že ho nepíchnu.

Ztichl, leží. Najednou se vyhrabal ze stohu, jde. Co mám dělat? Takhle se rozejít? Také jsem seskočil, vydal jsem se za ním. Jdeme přímo za světla po cestě podél Irtyše. Posadili jsme se na stoh, uvažujeme: jestliže teď někoho potkáme, už ho nesmíme pustit, aby nás do tmy neprásk. Kolja neopatrně vyběhl podívat se, zda je cesta volná, a vtom ho zpozoroval nějaký mladík. Museli jsme na něj zavolat: „Pojď sem, kamaráde, zapálíme si na tu smůlu!“

„Jakoupak máte smůlu?“ „Ale vydali jsme se tady se švagrem na dovolenou na lodičce, já jsem z Omsku, on je z pavlodarských loděnic, zámečník. A v noci se nám loďka utrhla a uplavala. Zůstalo nám to, co bylo na břehu. A kdo jsi ty?“ „Hlídač bójí.“ „Neviděls někde naši loďku? Třeba v rákosí?“ „Ne.“ „A kde bydlíš?“ „Ale, támhle“ – ukazuje na domek. „Pojďme k tobě, uvařili bychom si masíčko a potřebujeme se oholit.“

Jdeme. Ale ten domek, co jsme ho viděli, je jiného hlídače, souseda, ten náš bydlí ještě o tři sta metrů dál. Zase není sám. Jen jsme vešli do domu, už tam jede souseď s loveckou puškou, na kole. Šilhá po mém strništi, vpytává se na život v Omsku. Mne, katoržníka, se vpytávat na život venku! Něco plácám, co mě napadá, v podstatě, že s bydlením je to špatné, s jídlem je to špatné, s průmyslovým zbožím taky, v tom se snad nezmylím. Tváří se na to všelijak, něco namítá, zjišťujeme, že je straník. Kolja vaří polévku, musíme se najíst do zásoby, až do Omsku třeba nebudeme mít příležitost.

Do tmy se čas vleče. Nesmíme pustit ani jednoho, ani druhého. A co když přijde někdo třetí? Ale tu se oba chystají rozsvěcet bóje. Nabízíme svou pomoc. Straník nás odmítá: „Rozsvítím jen dvě světla a pak musím do vesnice, povezu domů roští. Ještě se tu zastavím.“ Dávám Koljovi znamení, aby nepustil ze straníka oči, kdyby něco – do křoví! Ukazují, kde se setkáme. Sám jedu s tím naším. Z loďky si prohlížím okolí, vpytávám se, kolik je kilometrů tam či onam. Vracíme se současně se souseďem. Uklidňuje nás to, ten nás ještě prásknout nestačil. Brzy k nám skutečně dorazil na svém voze s roštím. Ale dál nejede, posadil se a ochutnává Koljovu polévku. Nejde pryč. Co dělat? Brát oba? Jednoho do sklepa, druhého k posteli? Oba mají doklady, tenhle má kolo a pušku. Takový je život uprchlíka – nestačí mu obyčejná pohostinnost, musí navíc brát silou...

Najednou slyšíme skřipění vesel. Dívám se do okna – v lodičce jsou tři, to už je pět proti dvěma. Můj domácí jde ven a hned se vrací pro konve. Povídá: „Staršina přivezl petrolej. To je divné, že přijel sám, dnes je přece neděle.“

Neděle! Zapomněli jsme sledovat dny týdne, pro nás měl čas jiný význam. V neděli večer jsme právě utekli. To znamená, že jsme na útěku přesně tři týdny! Co se asi děje v táboře? Ti psi už asi nedoufají, že nás chytanou. Za tři týdny – kdybychom to bývali stříhli autem, jsme už dávno mohli být někde v Karélii nebo Bělorusku, měli bychom průkazy, pracovali bychom. A kdybychom byli měli štěstí, mohli jsme se dostat dál na západ... A jak je to kruté vzdát se teď, po třech týdnech!

„Tak co, Koljo, nadláblí jsme se – teď bychom si měli odskočit někam do křoví.“ Jdeme do křoví a odtamtud pozorujeme: náš domácí si bere petrolej, k loďce přišel i souseď – straník. O něčem mluví, ale my je neslyšíme.

Odjeli. Posílám Kolju honem do domu, aby hlídači neměli možnost o nás mluvit o samotě. Sám jdu potichu k hlídačově loďce. Nadechnu se a přímo vytahuji kůl, abych nezahřmotil řetězem. Počítám čas: jestliže nás staršina hlídačů jel udat, má to do vesnice sedm kilometrů, to znamená asi čtyřicet minut. Jestliže jsou ve vesnici vojáci s červenými nárameníky, potřebují na to, aby se vypravili a na cestu sem autem dalších patnáct minut.

Jdu do domu, souseď stále otálí, vybavuje se. To je moc divné. To znamená, že je budeme muset sejmout oba najednou.

„Tak co, Koljo, půjdeme se před spaním umýt?“ (Musíme se domluvit.) Jen jsme vyšli ven, slyšíme v tichu dusot vysokých bot. Shýbáme se a vidíme na světlém nebi (měsíc ještě nevyšel), jak kolem křoví utíká rojnice vojáků, jak obkličují domek.

Šeptám Koljovi: „K loďce!“ Utíkám k řece, kutálím se dolů se svahu, padám, ale už jsem u loďky. Život má cenu vteřin a Kolja nikde! Kam, kam se jen poděl? A nechat ho v tom nemohu.

Konečně utíká ve tmě přímo na mne. „Koljo, jsi to ty?“ Plamen! Výstřel přímo do tváře! Skokem plavmo (ruce dopředu) skáču do loďky. Ze srázu – dávky z automatů. Volají: „Jeden je hotov!“ Sklánějí se nade mnou: „Raněn?“ Sténám. Vytahují mě, vedou. Kulhám (když jsem zmrzačen, budou mě méně bít). Ve tmě nenápadně vyhazují do trávy dva nože.

Nahoře se mě vnitřáci vojáci ptají na jméno. „Stoljarov!“ (Třeba se z toho ještě nějak dostanu. Tak se mi nechce říkat své vlastní jméno – vždyť to znamená konec svobody.) Bijí mě po tváři: „Jméno!“ „Stoljarov“. Táhnou mě do chalupy, svlékají do půl těla, ruce mi drátem svazují za zády, zařezává se. Bodáky mi opírají o břicho. Pod jedním z nich vytéká potůček krve. Milicionář, nadporučík Sabotažnikov, který mě chytil, mi strká do tváře pistoli, vidím odjištěný závěr. „Jméno!“ Je zbytečné odporovat. Říkám je. „Kde je ten druhý?“ Mává pistolí, bodáky se zařezávají hlouběji. „Kde je ten druhý?“ Mám za Kolju radost a tvrdím: „Byli jsme spolu, asi je mrtev.“

Přišel operatívec s modrým lemováním, Kazach. Strčil do mne, svázaný jsem spadl na postel. Začal mě rovnoměrně bít po tváři – pravou rukou, levou, pravou, levou, jako by plaval. Po každé ráně se uhodím hlavou o zeď. „Kde máš zbraně?“ „Jaké zbraně?“ „Měli jste pušku, v noci vás viděli.“ To je ten noční lovec, také nás prodal...“ „Ale to nebyla puška, to byla lopata!“ Nevěří, bije. Najednou se mi ulevilo, to jsem ztratil vědomí. Když jsem se probрал: „No, dej si pozor, když bude někdo z našich raněn, odděláme tě na místě!“

(Jako kdyby to byli cítili – Kolja skutečně měl pušku! Pak se ukázalo, že když jsem na Kolju zavolal „k loďce!“ – utíkal na druhou stranu, do křoví. Řekl, že špatně rozuměl... Ba ne, celý den se snažil se oddělit, tak se trhl. I na kolo pamatoval. Když slyšel výstřely, vrhl se co nejdál od řeky a plížil se zpátky, tam, odkud jsme přišli. Už byla úplná tma, a zatímco se celá smečka nahrnula kolem mě, stoupl si a utíkal. Utíkal a plakal, myslel, že mě zabili. Tak doběhl k tomu druhému, sousedovu domku. Nohou vyrazil okno, začal hledat pušku. Poslepu ji našel na zdi, vzal si i tašku s náboji. Nabil pušku. Prý si pomyslel: „Mám se pomstít? Jít je postřílet za Žoru?“ Ale rozmyslel si to. Našel kolo, našel sekeru, zevnitř rozsekal dveře, naložil si do tašky sůl (snad se mu to zdálo nejdůležitější, snad neměl kdy uvažovat) – a jel zpočátku po polní cestě, pak přes vesnice, přímo kolem vojáků. A ty nic ani nenapadlo.)

A mne, svázaného, naložili na vůz, dva vojáci si na mě sedli a tak mě vezli do sovchozu, asi dva kilometry. Tady byl telefon, kterým hajný (byl v loďce se staršinou hlídačů bójí) zavolal vojáky – proto přijeli tak rychle, že je zavolali telefonicky, a s tím jsem nepočítal.

S tímhle hajným došlo k jedné scéně, není sice moc příjemné o tom vykládat, ale pro chyceného uprchlíka je charakteristická: potřeboval jsem na malou stranu, a přitom mi musel někdo pomáhat, velmi intimně pomáhat, protože jsem měl ruce zkroucené za zády. Vojáci se samopaly se nechtěli ponížovat a tak hajnému poručili, aby šel se mnou. Ve tmě jsme poodešli od vojáků, asistoval mi a prosil za odpuštění za svou zradu: „Mám takovou funkci. Nemohl jsem jinak.“

Neodpověděl jsem. Kdo tu může dělat soudce? Zrazovali nás ti s funkcemi i bez funkce. Po cestě nás zradili všichni, vyjma toho vetchého starce s šedou hřívou.

V chalupě u silnice sedím svlečený do půl těla, spoutaný. Mám hroznou žízeň, ale napít mi nedají. Vojáci se dívají jako zvěř, každý kouká, jak by do mne strčil pažbou. Ale tady mě už jen tak lehce neoddlají: zabít by mě mohli, kdyby jich bylo málo, kdyby nebyli svědci. (Dovedu si představit, jak jsou vzteklí. Kolik dní chodili bez odpočinku v rojnici vodou, v rákosí a jedli jen studené konzervy.)

V chalupě je celá rodina, malé děti se na mě koukají zvědavě, ale netroufají si přiblížit se, dokonce se třesou. Poručík milice sedí, pije s domácím pánem vodku, má radost z úspěchu a odměny, jež ho čeká. „Víš, kdo to je?“ vytahuje se před domácím. „To je plukovník, známý americký špión, pěkný bandita. Chtěl utéct na americké vyslanectví. Po cestě zabíjeli lidi a jedli je.“

Snad tomu sám věří. MV o nás rozšířilo takové pověsti, aby nás snadněji chytili, aby všichni udávali. Nestačí jim převaha moci, zbraní, rychlosti přesunu – potřebují i pomluvy.

(A v této chvíli kolem naší chalupy jakoby nic jede na kole Kolja s puškou přes rameno. Vidí jasně osvětlenou chalupu, u vchodu hlučné, kouřící vojáky, proti oknu – mne, svlečeného. A šlape to na Omsk. A tam, kde sebrali mne, budou kolem křoví ještě celou noc ležet vojáci a ráno to křoví prohledají. Ještě nikdo neví, že se hlídači ztratilo kolo a puška, asi se také připojil k popíjení a vychloubání.)

Poručík milice se nabažil úspěchu, na zdejší poměry nevídaného, a dává rozkaz, aby mě odvezli do vesnice. Zase mě házejí na vůz, vezou mě do basy (kde jen nejsou? U každého selsovětu!). Dva vojáci s automaty hlídají na chodbě, dva pod oknem! Americký plukovník, špión! Ruce mi rozvázali, ale poručili, abych ležel na zemi uprostřed, nepřibližoval se ani k jedné zdi. Tak – holým tělem na podlaze – trávím říjnovou noc.

Ráno přišel kapitán, provrtává mě očima. Hází po mně námořnické sako (ostatní mé věci už propili). Potichu, ohlížeje se na dveře, mi klade podivnou otázku:

„Odkud mě znáš?“ „Neznám vás.“

„Ale jak jsi věděl, že pátrání řídí kapitán Vorobjov? Víš ty, prevíte, do jaké situace jsi mě dostal?“

Je Vorobjov! A kapitán! Tam v noci, když jsme se vydávali za operativní skupinu, jsem jmenoval kapitána Vorobjova. Ten pracant, co jsem se nad ním slitoval, všechno pečlivě udal. A teď má kapitán nepříjemnosti! Když je velitel pátrání ve spojení s uprchlíkem, není divu, že ho nemohou tři týdny chytit!...

Přichází smečka dalších důstojníků, křičí na mě, vyptávají se na Vorobjova. Říkám, že to byla náhoda.

Zase mi svázali ruce drátem, vytáhli tkaničky z bot a za dne mě vedli po vesnici. Byl jsem obklíčen asi dvaceti vojáky s automaty. Celá vesnice byla venku, ženské vrtí hlavami, děti utíkají za námi a volají:

„Bandita! Vedou ho na popravu!“

Drát se mi zařezává do rukou, boty mi při každém kroku padají, ale jdu s hlavou vzhůru a hrdě a otevřeně se dívám na lidi, ať vidí, že jsem poctivý člověk.

Vedli mě demonstrativně, aby si to ty ženské a děti zapamatovaly (ještě dvacet let se tam budou vykládat legendy). Na konci vesnice mě strkají do obyčejné holé korby nákladního auta s nehoblovanými starými prkny. Pět vojáků s automaty si sedá u kabiny, aby ze mne nespustili oči.

A teď všechny ty kilometry, z nichž jsme měli takovou radost, všechny kilometry, které nás oddělovaly od tábora, musím nyní odkroutit pozpátku. A po silnici to se vším všudy bylo takových pět set kilometrů. Navlékají mi na ruce želízka, jsou utazena na nejvyšší možnou míru. Ruce mám vzadu a nemám, čím si chránit obličej. Ležím jako kus dřeva, ne jako člověk. I to je jejich trest.

A cesta je zlá, prší, prší, auto poskakuje na výmolech. Při každém otřesu jezdím hlavou a tváří po dnu korby, škrábe mě to, jsem pln třísek. A rukama si nejenže tvář chránit nemohu, naopak, ještě se do nich zvláště zařezávají želízka, jako kdyby mi upalovávaly zápěstí. Pokouším se po kolenou dolézt k okraji a posadit se, opřít se zády. Marně! Nemám se čím držet, při prvním větším nárazu mě to hází po dně a tak tam lezu, jak se dá. Někdy mě to tak hodí nahoru a tak se praštím o prkna, jako by ze mne vnitřnosti vytloukal. Na zádech ležet nemohu – tuhnou dlaně. Lehám si na bok – také špatné. Převalím se na břicho zase zle. Snažím se ohnout krk, zvednout hlavu a tak ji chránit před nárazy. Ale krk se rychle unaví, hlava padá a tvář se tluče o prkna.

A pět strážných se lhostejně dívá na moje muka. Tato cesta se stane součástí jejich duchovní výchovy.

Poručík Jakovlev, který jede v kabině, se na zastávkách dívá do vozu a šklebí se: „Tak co, neutekl?“ Prosím, aby mě pustili za potřebou, řehtá se: „Jen si posluž, do kalhot, my ti nebráníme!“ Prosím ho, aby sundali želízka, směje se: „Nedostal ses do rukou tomu chlapovi, kterému jsi prolezl přes zónu, jinak bys už nebyl naživu!“

Den před tím jsem se radoval, že mě sice zmlátili, ale ne docela „podle zásluh“. Proč by si byli měli unavovat pěsti, když všechno udělá náklad'ák? Na celém těle mi nezůstalo jediné nebolavé, nerozdrásané místo. Ruce mám jako rozřezané. Hlava puká bolestí. Obličej mám rozbitý, plný třísek, odřenou kůži.⁷³³ Jedeme celý den a téměř celou noc.

Když už jsem přestal s autem bojovat a nechal se bez vůle mlátit hlavou o prkna, jeden strážný to nevydržel. Podložil mi pod hlavu pytel, nenápadně uvolnil želízka, sklonil se nade mnou a zašeptal: „To nic, už tam budeme, vydrž to.“ (Kde se to v tom mládenci vzalo? Kdo ho vychoval? Určitě ne Maxim Gorkij, ani politruk roty!)

Ekibastauz. Dráty. „Ven!“ Nemohu vstát. (A i kdybych byl vstal, tak by mi z radosti udělali špalír.) Sklopili krajnici, stáhli mě na zem. Shromáždili se dozorcí, podívat se, vysmát se. „Hej ty, agresore!“ zvolal někdo.

⁷³³ Tenno má navíc hemofilii. Bral na sebe všechna rizika útěků a přitom ho jediné škrábnutí mohlo stát život.

Protáhli mě strážníci a – do vězení. Nestrčili mě do samoty, ale rovno do cely, ať se milovníci svobody na mě podívají.

V cele mě opatrně vzali do náruče a položili na horní palandu. Jenže až do ranního přídělu k jídlu nic neměli.

A Kolja v tu noc jel dál na Omsk. Jakmile uviděl světla nějakého auta, uháněl s kolem do stepi a lehl si tam. Pak se v nějakém osamělém hospodářství vloupal do kurníku a ukojil svou uprchlickou touhu – zakroutil třem slepicím krkem a strčil je do pytle. Jakmile se ostatní daly do křiku, spěchal dál.

Ta nejistota, která nás rozkolísala poté, co jsme se dopustili velkých chyb, se teď, když měli mne, Kolji zmocnila ještě víc. Nestálý, citlivý – utíkal dál už jen v zoufalství, příliš neuvažoval, co by měl dělat. Nebyl s to si uvědomit to nejjednodušší: že už samozřejmě zjistili ztrátu pušky a kola, už ho nekryjí, že by je měl hned ráno zahodit jako věci příliš nápadné. Že by měl dojet do Omsku z jiného konce, ne po silnici, ale vyhnout se městu obloukem a pak do něj vjet nezastavěnou periferií. Pušku a kolo by měl rychle prodat, hned by byl měl peníze. Ale proseděl půl dne v křoví u Irtyše, zase to nevydržel až do tmy a jel cestičkami podél řeky. Je docela možné, že v místním rozhlase už vyhlásili jeho popis, na Sibíři se s tím nedělají takové cavyky jako v evropské části.

Přijel k nějakému domku, vstoupil. Tam byly stařena a asi třicetiletá dcera. A hrálo rádio.

Jakousi podivnou náhodou hlas zpíval:

Vandrák ze Sachalinu prchá
po stezkách úzkých – jako zvěř...

Kolja změkl, začaly mu padat slzy. „Copak se ti stalo?“ zeptaly se ženy. Jejich soucit Kolju rozplakal úplně. Začaly ho utěšovat. Přiznal se. „Jsem sám. Nikdo mě nechce.“ „Tak se ožeň,“ žertem či vážně řekla stařena. „Ta moje je taky svobodná.“ Kolja ještě víc změkl, začal pokukovat po nevěstě. Ta to otočila věcně: „Máš na vodku?“ Kolja vydoloval poslední rublíky, bylo to málo. Potom přidám“. Odešla. „Jo!“ vzpomněl si Kolja. „Nastřílel jsem koroptve. Uvař, milá tchýně slavnostní oběd.“ Babka se koukla. „Ale to jsou slepice!“ Tak jsem to ve tmě nepoznal, když jsem střílel.“ „A proč jsi jim zakroutil krkem?“

Kolja si řekl o tabák – stařena chce od ženicha za machorku peníze. Kolja si sundal čepici a stařena se celá zatetelila: „Nejsi snad trestanec, ty hlavo vyholená? Jdi pryč, dokud jsi celý. Nebo přijde dcera – a předáme tě!“

A Koljovi pořád leží v hlavě: proč jsme se na Irtyši slitovali nad volňasy a oni s námi slitování nemají? Sundal z věšáku bundu (venku už je chladno, má na sobě jen oblek), natáhl si ji – je mu akorát. Babka křičí: „Předám tě milici!“ A Kolja oknem vidí: dcera jde a někdo s ní – na kole. Už ho shodila!

To znamená – „machmadera“! Popadl pušku a babce: „Do kouta! Lehnout!“ Stoupl si ke zdi, pustil ty dva do dveří a velí: „K zemi!“ A k muži: „A ty mi hezky dáš na svatbu boty! Sundej je, jednu po druhé!“ Ten pod namířenou hlavní boty sundal. Kolja si je obul, shodil táborové křápy a pohrozil – půjde-li někdo za ním, zastřelí ho.

A na kole odjel. Ale muž ho na svém kole pronásledoval. Kolja seskočil, pušku na rameno: „Stůj! Zahod' kolo! Jdi stranou!“ zahnal ho, přistoupil ke kolu, polámal je, propíchl gumu nožem a jel dál.

Brzy vyjel na silnici. Před ním byl Omsk. Jel přímo tam. Tady je zastávka autobusu. Na, zahradách ženské vykopávají brambory. Vzadu se na něj nalepila motorka se třemi pracanty ve vatovaných kabátech. Jede, jede a najednou naletěla na Kolju zezadu a srazila ho přívěsným vozíkem. Vyskočili z motorky, vrhli se na Ždanka a vrazili mu do hlavy pistolí

Ženské ze zahrad zaječely: „Proč ho mlátíte? Co vám udělal?“

Skutečně – co jim udělal?

Ale lid nikdy nepochopí, kdo komu co udělal a ještě udělá. Všichni tři měli pod vatovanými kabáty vojenskou uniformu (operativní skupina hlídala den za dnem u vjezdu do města). Ženským řekli: „To je vrah.“ To je nejjednodušší. A ženské zákonu uvěřily a šly dál vykopávat brambory. A operativní skupina se nejdřív zeptala zbídačeného uprchlíka, zda má peníze. Kolja poctivě řekl, že nemá. Začali hledat a v jedné kapse jeho nové bundy našli padesát rublů. Sebrali je, dojeli k jídelně a tam je projedli a propili. Ostatně, Koljovi také dali najíst.

Tak jsme nadlouho zakotvili ve vězení, soud se konal až v červenci příštího roku. Devět měsíců jsme tvrdli v táborovém vězení, čas od času nás tahali na výslechy. Vyšetřování vedl velitel režimu Mačechovskij a operativní zmocněnec poručík Vajnštejn. Výslechy zjišťovaly: kdo z vězňů nám

pomáhal? Kdo z volňasů „po domluvě s námi“ vypnul v den útěku elektřinu? (Pochopitelně jsme jim nevykládali, že jsme měli jiný plán a že zhasnuté světlo nám všechno jen zkomplikovalo.) Kde jsme měli v Omsku smluvený byt? Přes kterou hranici jsme se chystali utíkat dál? (Nemohli připustit, že by lidé chtěli zůstat doma.) „Utíkali jsme do Moskvy, na ÚV, abychom podali zprávu o nezákonných zatýkáních, to je všechno!“ Nevěří.

Nezjistili nic „zajímavého“ a tak nám uvázali obvyklou kytičku pro uprchlíky: 58-14 (kontrarevoluční sabotáž); 59-3 (banditismus); Usnesení „čtyři šestiny“ článek „jednadvě“ (krádež, spáchaná zlodějskou partou); totéž usnesení článek „dvě-dvě“ (lupičství, spojené s násilím, ohrožujícím život); článek 182 (výroba a nošení bodných a sečných zbraní).

Ale celý ten hrozivý řetěz článků pro nás neznamenal okovy těžší, než jsme už měli. Soudní tresty, které dávno přesáhly jakoukoli rozumnou míru, nám podle těchto článků slibovaly stejných pětadvacet let, jaké dostával baptista za svou modlitbu, a ty jsme měli i bez nějakého útěku. Takže teď na nástupech nebudeme říkat „konec trestu rok 1973“, ale „1975“. Jako by pro nás v roce 1951 tento rozdíl něco znamenal!

Ve vyšetřování byl jen jeden hrozivý obrat, když nám slíbili, že nás budou soudit jako rozvraceče. Toto nevinné slovo bylo nebezpečnější než otřepané „sabotáž, bandita, lupič, zloděj“. Toto slovo připouštělo trest smrti, obnovený asi před rokem.

Rozvraceči jsme byli proto, že jsme rozvrátili ekonomiku lidového státu. Jak nám vyložili vyšetřovatelé, na naše pronásledování a polapení bylo vynaloženo 102 tisíce rublů. Několik dní nefungovaly další pracovní objekty (vězně nevodili do práce, protože jejich strážníci byli nasazeni k pronásledování uprchlíků). 23 aut s vojáky jezdilo ve dne v noci po stepi a za tři týdny se spotřeboval roční příděl benzínu. Operativní skupiny byly poslány do všech nejbližších měst a osad. Bylo vyhlášeno všesvazové pátrání, po celém Svazu bylo rozesláno 400 mých a 400 Koljových fotografií.

Tento seznam jsme vyslechli hrdě... Takže jsme dostali každý pětadvacet.

Až čtenář dostane do rukou knihu, našim trestům asi ještě nebude konec...⁷³⁴

A Molotov si klidně dál listoval ve starých novinách a psal své paměti kata. Chvat klidně utrácel svou penzi v č. 41 na ulici Gorkého.

A po Tennově útěku také rozehnali kroužek umělecké tvořivosti při KVO (za tu nešťastnou aktovku). Protože kultura – to je sice dobrá věc, ale musí sloužit útlaku, a ne svobodě.

8 ÚTĚKY POUČNÉ A ÚTĚKY RAFINOVANÉ

Správa Gulagu se dívala na útěky z nápravně pracovních táborů – pokud to nebylo do Vídně nebo někam přes Beringův průliv – zřejmě smířlivě. Považovala je za něco živelného, za jakýsi odpad a ztrátu, k nimž v tak velkém hospodářství nutně musí docházet. Útěky byly něco jako dobytčí mor, jako potopení dříví nebo rozbité cihly.

Ve zvláštních táborech tomu bylo jinak. Tyto tábory, které plnily zvláštní vůli Otce národů, byly vybaveny mnohonásobně posílenou ostrahou a výzbrojí na úrovni moderní motorizované pěchoty (to jsou právě ty kontingenty, které nebudou odzbrojeny ani při tom nejvšeobecnějším a nejúplnějším odzbrojení). Tady už nebyli sociálně blízcí, jejichž útek neznamená příliš velkou ztrátu. Tady už se nikdo nemohl vymlouvat, že je málo vojáků nebo že zbraně jsou zastaralé. Již při založení zvláštních táborů bylo v instrukcích řečeno, že z těchto táborů se utíkat nesmí. Každý útek zdejšího trestance znamená totéž, jako

⁷³⁴ Až se ta kniha dostane čtenáři do rukou – ale Georgij Pavlovič Tenno, atlet a dokonce teoretik atletiky, zemřel 2. října 1967 na rakovinu, která ho náhle přepadla. Jeho pobyt na lůžku sotva stačil na to, aby si tyto kapitoly přečetl a slábnoucími prsty je opravil. Svou smrt si představoval jinak, jinak ji slíbil svým přátelům! Jako kdysi při plánech na útek, tak se vždycky celý rozzářil, když pomyslel na smrt na bojišti. Říkal, že až bude umírat, určitě s sebou přibere takových deset vrahů. První, že bude ~jac`ik Zuba (Molotov) a pak určitě Chvat (vyšetřovatel Vavilova). Nechtěl zabít, ale popravít, když státní zákon vrahy chrání. „Po prvních takových výstřelech je tvůj život už zaplacen,“ říkal Tenno, „a s radostí valíš nadplán.“ Ale nemoc ho přepadla náhle, neměl čas si najít zbraně. Okamžitě ztratil všechny síly. Tenno už byl nemocný, když nosil po různých poštovních schránkách v Moskvě moje dopisy sjezdu spisovatelů. Chtěl být pochován v Estonsku. Pastor byl také starý vězeň – z hitlerovských i stalinských táborů.

když státní hranici překročí důležitý mezinárodní špión. Znamená politickou poskvrnu pro správu tábora i pro velitelství strážních vojsk.

Avšak právě od tohoto okamžiku začala osmapadesátka dostávat místo desítek samé čtvrtku, což byla krajní sazba trestního zákoníku. Taková rovnostářsky nesmyslná krutost byla sama v sobě zdrojem vnitřní slabosti: vrahy také nic neudrželo od dalších vražd (jejich desítka se pokaždé jen trochu obnovila). Trestní zákoník teď přestal být překážkou v útěku zase pro politické.

A ještě něco: do těch táborů teď hnali jiné lidi. Už to nebyli ti, co ve světle Jedině správné teorie dumali o tom, jak ospravedlnit zvláštní tábory žaláři. Byli to pořádní, zdraví chlapi, kteří se probili celou válkou, jejich prsty ještě jako by svíraly granáty. Georgij Tenno, Ivan Vorobjov, Vasilij Brjuchin, jejich kamarádi, ti všichni se i beze zbraně v táboře dovedli postavit na odpor moderní technice motorizované pěchoty – nově organizované ostražky.

Přestože byl počet útěků ve zvláštních táborech menší než v NPT (ale i doba trvání zvláštních táborů byla kratší), byly to útky tvrdší, těžší, osudovější, beznadějnější – a proto významnější.

Příběhy těchto útěků nám ukáží, zda byl náš národ v těchto letech tak pokorný, tak trpělivý, jak se zdá.

Pár příběhů.

K jednomu z útěků došlo rok před Tennymským pokusem. Pro Tenna posloužil jako vzor. V září 1949 z I. střediska Stěplagu (rudný důl, Džezkazgan) uprchli dva trestanci. Grigorij Kudla, sukovitý, důstojný a uvážlivý stařec, Ukrajinec (když se ale rozpálil, byl temperamentní jako Záporožec, bála se ho i galerka). A Ivan Dušečkin, tichý, asi pětaticetiletý Bělorus. V dole, kde pracovali, našli v opuštěné chodbě zasypanou štolu. Nahore ústila do zamřížovaného otvoru. Snažili se v nočních směnách tu mříž uvolnit a mezitím nosili dolů suchary, nože, termofor, který ukradli na marodce. Večer před útkem sfárali a každý zvlášť oznámil vedoucímu brigády, že mu není dobře, že nemůže pracovat a že si na chvíli lehne. V noci pod zemí dozorců nejsou, veškerou moc má ve svých rukou vedoucí brigády, ten ale musí mačkat lidi zvolna, protože by jinak mohl zůstat ležet s proraženou lebku. Uprchlíci nalili do termoforu vodu, sebrali zásoby a odešli do štoly. Mříž vylomili a vylezli. Východ byl blízko věží, ale za zónou. Odešli, aniž by je kdo zpozoroval.

Z Džezkazganu to vzali pouští na severozápad. Ve dne leželi, šli v noci. Na vodu nikde nenarazili. Dušečkin už po týdnu nechtěl vstát. Kudla ho vytáhl, že prý dál jsou kopce a tam je naděje na vodu. Dovlekli se tam, ale v dolíčkách bylo bahno, voda žádná... A Dušečkin povídá: „Stejně nepůjdu. Zapíchni mě a vypij si mou krev!“

Moralisté! Jaké rozhodnutí je správné? Kudlovi se také dělá černo před očima, Dušečkin stejně umře, proč by měl zahynout i Kudla? Ale co když brzy najdou vodu, jak potom bude celý život vzpomínat na Dušečkina? Kudla se rozhodl: ještě půjdu vpřed, když se ráno vrátím bez vody – zbavím ho utrpení, nemusíme zahynout oba. Kudla se co noha nohu mine, vydal k sopce, uviděl rozsedlinu a v ní – jako v těch nejfantastičtějších románech – vodu! Skutálel se dolů a pil a pil! (Teprve ráno uviděl pulce a řasy.) S plným termoforem se vrátil k Dušečkinovi: „Přinesl jsem ti vodu!“ Dušečkin nevěřil a pil – a nevěřil (za ty dlouhé hodiny se mu zdálo, že pije...) Dovlekli se k té rozsedlině a pili.

Když se napili, dostali hlad. Ale příští noci překročili jakýsi hřeben a sestoupili do zaslíbeného údolí: řeka, tráva, křoví, koně, život. Za tmy se Kudla připlížil ke koním a jednoho porazil. Krev pili přímo z rány. (Obránci míru! Toho roku jste hlučně zasedali někde ve Vídni nebo ve Stockholmu, srkali jste brčkem koktejly. Nenapadlo vás, že spoluobčané veršotepce Tichonova a novináře Erenburga pijí krev koňské mršiny? Nikdo vám nevyložil, že tohle je sovětské pojetí míru?)

Peckli si koňské maso na ohničkách, dlouho jedli a šli. Obešli oklikou Amangeldy na Turgaji, ale na silnici na nich Kazaši z jakéhosi nákladáku žádali doklady, hrozili, že je předají milici.

Dál často potkávali potůčky a jezera. Kudla chytil a zapíchl berana. Už měsíc byli na útěku! Říjen se chýlil ke konci, začalo být chladno. V prvním lesíku našli zemljanku, ubytovali se v ní. Netroufli si odejít z bohatých končin. V tom, že se tady zastavili, v tom, že je nepřitahovalo rodiště, že jim tam nekynul klidnější život – v tom byla marnost a bezcílnost jejich útěku.

V noci přepadávali blízkou vesnici, jednou ukradli kotel, podruhé vylomili dveře v komoře a ukradli mouku, sůl, sekeru, nádobí. (Uprchlík se, stejně jako partyzán, uprostřed všeobecného klidu brzy stane zlodějem...) A jednou odvedli z vesnice krávu a v lese ji porazili. Tu však napadl sníh a tak museli neustále sedět v zemljance, aby nezanechali stopy. Sotva se Kudla vydal pro roští, spatřil ho hajný a hned

začal střílet. „To vy jste ti zloději? To vy jste ukradli krávu?“ Blízko zemljanky se našly stopy krve. Odvedli je do vesnice, posadili, zamkli. Lidé křičeli: „Zabít je na místě, bez lítosti!“ Ale z okresu přijel vyšetřovatel s kartičkou všesvazového pátrání a oznámil vesničanům: „Výborně! Chytlí jste pořádné politické bandity, to nejsou obyčejní zloději!“

A všechno bylo najednou jinak. Nikdo už nekřičel. Majitel krávy, byl to Čečenec, přinesl zatčeným chléb, skopové a dokonce peníze, které Čečenci dali dohromady. „Ech,“ povídá, „kdybys byl přišel a řekl, kdo jsi, dal bych ti všechno sám!“ (Není důvodu o tom pochybovat, to je Čečencům podobné.) A Kudla se rozplakal. Po tolika letech krutosti srdce soucit nevydrží.

Zatčené odvezli do Kustanaje, tam jim v železničářské base nejenže sebrali (pro sebe) všechno, co jim dali Čečenci, ale vůbec jim nedávali jíst (A Kornejčuk vám o tom na Kongresu míru nepovídal?). Před odjezdem museli na kustanajském nástupišti klečet, ruce v železných – dozadu. Tak je drželi před očima všech.

Kdyby to bývalo na nástupišti v Moskvě, Leningradě nebo Kyjevě, nebo kterémkoli spořádaném městě, chodili by všichni kolem tohoto spoutaného šedovlasého klečícího starce – jako z Repinova obrazu – nevšímavě. Nikdo by se byl ani neotočil – všichni ti nakladatelští redaktoři a slavní filmoví režiséři, hlasatelé humanismu i armádní důstojníci, to ani nemluvím o odborových a stranických funkcionářích, by byli ani okem nemrkli. A všichni obyčejní, ničím nevynikající občané, kteří žádné funkce nezastávají, by se také snažili projít nevšímavě, aby si strážní nepoznamenali jejich jména – protože člověk má a přece jen stále bydliště v Moskvě, v Moskvě se dá dobře nakupovat, riskovat nemůže... To se ještě dá pochopit – píšeme rok 1949. Ale copak by tomu v roce 1965 bylo jinak? A copak by se ti dnešní mladí a chytří zastali šedovlasého starce, klečícího před vojenskou eskortou?

Ale Kustanajci neměli moc co ztratit, všichni tu byli buď prokletí, nebo potrhlí, nebo vyhnanci. Začali se kolem vězňů stahovat, házeli jim machorku, papirosy, chleba. Kudla měl ruce spoutány za zády, sehnul se, aby si kousl do chleba na zemi, ale strážný mu nohou vyrazil chléb z úst. Kudla se překulil, znovu se přiblížil, chtěl si kousnout – strážný mu však chléb vyrazil znovu! (Vy pokrokoví režiséři, co filmujete poklidné stařenky a starce! Třeba si vzpomenete na záběr s tímto dědou?) Lidé se začali přibližovat, hlučet: „Pusťte je! Pusťte je!“ Přišla hlídka milice. Byla silnější než lidé a rozehnala je.

Přijel vlak, uprchlíky naložili, aby je odvezli do kengirského vězení.

Kazachstánské útoky jsou jednotvárné jako ta step. Ale snad ta jednotvárnost lépe ukáže to nejdůležitější?

Zase z dolu, zase z Džezkazganu, ale v roce 1951, se starou štolou dostali na povrch tři muži. Vyšli v noci a tři noci pochodovali. Už měli hroznou žízeň, a když spatřili několik kazašských jurty, rozhodli se dva, že se půjdou ke Kazachům napít. Třetí, Stěpan X., to odmítl a pozoroval je z vršku. Viděl, jak jeho kamarádi do jurty vstoupili, ale odtamtud už utíkali, pronásledováni mnoha Kazachy. Hned je chytili. Stěpan, drobný, menší, prchl úžlabinami a pokračoval v útěku sám. Neměl u sebe nic než nůž. Snažil se jít na severozápad, ale neustále odbočoval, vyhýbal se lidem, zvířata mu byla milejší. Ostrouhal si klacek a lovil sysly a tarbíky: vrhal ho jako oštěp zdálky, když seděli na zadních tlapkách u svých norek a pískali. Snažil se pít jejich krev a pak si je pekl na ohničku ze suchého čimišníku.

Ale právě ohniček ho zradil. Jednou Stěpan spatřil, že se k němu blíží jezdec ve velké, rezavé, kožešinové čepici. Jen tak tak stačil přikrýt svůj šašlyk čimišníkem, aby se Kazach nedovtípl, co to má k jídlu. Kazach přijel blíž, zeptal se, kdo je, odkud. Stěpan mu vyložil, že pracoval v manganových dolech v Džezdách (tam pracovali i svobodní zaměstnanci), že jede za ženou do sovchozu, je to asi sto padesát kilometrů odsud. Kazach se zeptal, jak se ten sovchoz jmenuje. Stěpan si zvolil ten nejpravděpodobnější název: „Stalinův“.

Synu stepí! Kdybys byl cválal dál svou cestou! Co ti ten chudák udělal? Ne! Kazach výhrůžně řekl: „Ty na vězení sedět! Jít se mnou!“ Stěpan zaklel a šel svou cestou. Kazach jel vedle něj, poroučel mu, aby ho následoval. Pak popojíždět, mával, volal své lidi. Ale step byla prázdná. Synu stepí! No, tak jsi ho měl nechat – vidíš, že jde po stepi s pouhým klackem, stovky verst, bez jídla. Vždyť stejně zahyne! Nebo ti šlo o kilo čaje?

Za ten týden, co Stěpan žil jako zvíře, už si zvykl na šelestění a pískání pouště. A najednou uslyšel jiné zasvištění a zvířecím pudem – ne rozumem – vycítil nebezpečí a uskočil stranou. To ho zachránilo! Kazach hodil laso, ale Stěpan unikl jeho smyčce.

Lov na dvounohé zvíře! Člověk nebo kilo čaje! Kazach s klením stáhl laso zpátky, Stěpan krácel dál, uvažoval a snažil se už nespustit Kazacha z očí. Ten přijel blíž, připravil si laso a znovu je hodil. A jen je hodil, Stěpan se k němu vrhl a ranou klackem po hlavě ho srazil s koně. (Sil měl maličko, ale tady šlo o život.) „Tady máš kalym, babaji!“⁷³⁵ Stěpan ho nenechal vstát a bil ho se vši zuřivostí, jako když zvíře chce rozsápat jiné zvíře. Ale když uviděl krev, přestal. Sebral Kazachovi laso i bič a nasedl na koně. A na koni byl ještě vak s potravinami.

Útěk trval ještě dlouho – asi dva týdny, ale Stěpan se všude důsledně vyhýbal nejhorším nepřátelům – lidem, svým bližním. Musel se rozloučit s koněm, přeplavit se přes nějakou řeku (přitom plavat neuměl – dělal si z rákosí vor. A to pochopitelně také neuměl!), lovil i prchal před nějakým velkým zvířetem, snad před medvědem. A jednou byl tak utýrán žízní, hladem, únavou, touhou po něčem teplém, že se odhodlal vstoupit do osamělé jurty a o něco poprosit. Před jurtou byl dvorek, ohrazený plotem z veřpovic. Příliš pozdě už u plotu, si Stěpan všiml, že jsou tam dva osedlaní koně. A naproti mu vycházel mladý Kazach ve vojenské blůze, jezdeckých kalhotách, s řády na prsou. Na útěk bylo pozdě. Stěpan pochopil, že je ztracen. Ale ten Kazach si jen vyšel ulevit. Byl hodně opilý a měl ze Stěpana radost, jakoby ani neviděl, jak je otrhaný, že už ani nevypadá jako člověk. „Pojď dál, pojď, buď naším hostem!“ V jurtě seděl starý otec a ještě jeden mladý Kazach s řády – byli to dva bratři, byli na frontě a teď byli nějakými velkými zvířaty v Alma-Atě. Přijeli navštívit otce (v kolchoze si půjčili koně a na nich přijeli do jurty). Tito mládenci poznali válku, proto byli lidmi, a navíc byli hodně opilí, opilecká shovívavost z nich přímo sálala (ta shovívavost, co ji chtěl vymýtit veliký Stalin, ale úplně se mu to nepodařilo). A tak byli rádi, že na jejich hostinu přišel ještě další člověk, třebaže to byl obyčejný dělník z dolu, který byl na cestě do Orsku, kde jeho žena má každou chvíli porodit. Nechtěli na něm doklady, dali mu najíst, napít a nechali ho vyspat. I takové věci se dějí... (Je opilost vždycky nepřítelem člověka? A co když v něm někdy odhalí tu lepší stránku?)

Stěpan se probudil dřív než jeho hostitelé. Přece jen se bál pasti, vyšel ven. Ne, oba koně stáli jako včera. Na jednom z nich by teď mohl prchnout. Ale ani on nemohl ublížit hodným lidem – a odešel pěšky.

Šel ještě několik dní, už začal potkávat auta. Pokaždé se mu podařilo se před nimi ukrýt. A tak došel k železnici, podél trati v noci přišel ke stanici Orsk. Už stačilo jen nasednout na vlak: Zvítězil! Dokázal zázrak – s vlastnoručně vyrobeným nožikem a klackem prošel rozsáhlou pouští – sám a teď byl u cíle.

Ale ve světle luceren viděl, že po trati na nádraží přecházejí vojáci. Vydal se tedy pěšky podél železniční trati po polní cestě. Neschoval se ani ráno: byl přece už v Rusku, doma. Naproti mu v oblacích prachu jelo auto a Stěpan poprvé před tím neprchl. Z tohoto prvního rodného auta vyskočil rodný milicionář: „Kdo jsi? Doklady!“ Stěpan vysvětloval – že traktorista, hledá práci. Náhodou u toho byl předseda kolchozu: „Nech mi ho, traktoristy děsně potřebuju! Kdopak má na vesnici doklady!“

Celý den jezdili, smlouvali, pili, jedli, ale v podvečer to Stěpan nevydržel a utekl k lesu, bylo to asi dvě stě metrů. Milicionář byl pohotový – výstřel! Druhý! Musel zůstat stát. Spoutali ho.

Zřejmě ztratili jeho stopu a považovali ho za mrtvého. Vojáci v Orsku čekali na někoho docela jiného, protože milicionář byl docela ochoten ho pustit a v okresním oddělení MV se před ním na začátku mohli přetrhout – dávali mu čaj a obložené chlebičky, kouřil Kazbek, vyslychal ho sám velitel (čert aby se v těch špiónech vyznal, zítra ho odvezou do Moskvy, ještě si bude stěžovat!). Vykali mu. „Kde je vysílačka? Která rozvědka vás sem vyslala?“ „Rozvědka?“ divil se Stěpan. „Nejsem geolog,⁷³⁶ pracoval jsem spíš v dolech.“

Ale tento útěk skončil mnohem hůř. Nešlo o chlebičky, ani o to, že bylo lapeno tělo. Po návratu do tábora ho mlátili dlouho a nelítostně. A ztýraný a zlomený Stěpan X. klesl ještě níž než dřív: podepsal kengirskému operativci Běljajevovi, že bude pomáhat odhalovat uprchlíky. Udělali z něj návnadu. O celém svém útěku vyprávěl v kengirském vězení jednomu, pak dalšímu spoluvězni a čekal, jak budou reagovat. A když spoluvězeň projevil zájem, chtěl to slyšet ještě jednou – Stěpan X. to hlásil kmotrovi.

Rysy krutosti, které se projevují v každém těžkém útěku, narostly do obludných rozměrů při zmateném a krvavém útěku – opět to bylo v Džezkazganu, také v létě roku 1951.

⁷³⁵ Kalym – výkupné, věno

⁷³⁶ Slovní hříčka, geologorazvědka je geologický průzkum, pozn. překl.

Šest uprchlíků zabilo na počátku nočního útěku z doku sedmého, kterého považovali za práskače. Pak se štolou dostali nahoru do stepi. Tato šestice vězňů byli lidé velmi různorodí, takže hned od počátku nechtěli jít společně. Bylo by to bývalo správné, kdyby byli měli rozumný plán.

Ale jeden z nich šel hned do osady volňasů, blízko tábora, a zatukal na okno své známé. Nechtěl se u ní schovat, nechtěl přečkat nějakou dobu ve sklepě nebo na půdě (to by bylo bývalo velmi rozumné), ale chtěl s ní strávit kratičkou sladkou chvíli (hned poznáváme rysy galerky). Promilkoval s ní noc a den, oblékl šaty jejího bývalého muže a vydali se spolu do klubu do kina. Táboroví dozorcí ho tam hned poznali a na místě čapli.

Dva další, Gruzínci, se lehkomyšlně a sebevědomě vydali na nádraží a dojeli vlakem do Karagandy. Ale mimo pastýřské stezky a stezky uprchlíků nevede z Džezkazganu do světa venku žádná jiná cesta, než právě do Karagandy a právě vlakem. A podél této trati jsou tábory a na každém nádraží operativní hlídky. Takže do Karagandy nedojeli a oba je také čapli.

Tři zbývající se vydali na jihozápad – tou nejtěžší cestou. Tady nejsou lidé, ale není tu ani voda. Starší Ukrajinec Prokopenko, bývalý frontový voják, měl mapu a přesvědčil ostatní, aby zvolili tuto cestu. Řekl, že vodu najde. Jeho společníky byli krymský Tatar, blízký galerce a zkurvený skrček – zloděj. Šli bez vody a jídla čtyři dny a čtyři noci. Tatar a zloděj to nevydrželi a řekli Prokopenkovi: „Rozhodli jsme se, že tě odděláme.“ Nerozuměl: „Jak to, kamarádi? Chcete se rozejít?“ „Ne, tebe odděláme. Všichni nedojdem.“ Prokopenko je začal úpěnlivě prosit. Rozpáral čepici, vytáhl fotografii ženy a dětí, doufal, že je tím dojme. „Kamarádi! Vždyť jsme se spolu vydali za svobodou! Vyvedu vás! Brzy tu bude studna! Určitě brzy najdeme studnu! Určitě najdeme vodu! Vydržte to! Smilujte se!“

Přesto ho zapíchli, doufali, že se napijí jeho krve. Přěrezali mu tepny, ale krev netekla, hned se srazila!...

To by byl záběr! Dva ve stepi nad tím třetím. Krev neteče...

Dívali se jeden na druhého jako vlci, protože teď musel padnout jeden z nich, šli dál – tam, kam jim ukázal „Taťka“ a za dvě hodiny tam našli studnu!...

A druhý den je zpozorovali z letadla a sebrali.

Při výslechu to všechno uvedli, v táboře se to rozneslo – a tam se rozhodli, že je oba za Prokopenka odkrouhnou. Ale byli zavřeni ve zvláštní cele a k soudu je odvezli jinam.

Člověk by málem věřil, že všechno závisí na konstelaci hvězd, za níž útěk začal. Všechno může být tak pečlivě a na dlouho připraveno – ale v osudnou chvíli zhasne světlo v zóně a nepodaří se plán s nákladním autem. Jeden útěk začal náhodou, ale všechny okolnosti pak zapadaly přesně jedna do druhé.

V létě 1948 v Džezkazganském I. středisku (tenkrát to ještě nebyl zvláštní tábor) jednoho dne ráno vypravili nákladní auto – mělo ve vzdáleném lomu naložit písek a odvézt ho k míchačce. Písečný lom nebyl objektem, to znamená, že nebyl hlídán. Ve voze byli i závozníci – tři muklové s velkými tresty – s desítkou a čtvrtkami. Eskorta – svobodník a dva vojáci, řidič – lehký kriminální, který se mohl pohybovat bez eskorty. Příležitost! Ale příležitosti se člověk musí chopit stejně rychle, jak přichází. Museli se rozhodnout – a dohodnout – a to všechno před očima a na doslech strážných, kteří stáli při nakládání písku u nich. Všichni měli za sebou stejný život, jako milióny jiných: nejdříve fronta, pak německé tábory, útky z nich, po nezdařeném útěku trestní koncentrační tábory, ke konci války osvobození a jako odměna za to všechno – vězení ve vlasti. Proč by teď neprchli ve vlastní zemi, když se nebáli utíkat přes Německo? Naložili vůz. Svobodník si sedl do kabinky. Dva vojáci s automaty se posadili do přední části korby, zády ke kabině, automaty namířené na mukly. Ti seděli v zadní části vozu. Sotva vyjeli z lomu, vrhli se naráz na znamení na strážné, naházeli jim do očí písek. Sebrali jim automaty a oknem kabiny pažbou omráčili svobodníka. Auto se zastavilo, řidič byl polomrtvý strachy. Řekli mu: „Neboj se, nic ti neuděláme, nejsi přece pes! Vykládej!“ Motor spustil a písek – drahý, dražší nad zlato, ten písek, který jim přinesl svobodu – se začal sypat na zem.

A tady, téměř jako při všech útěcích – ať na to dějiny nezapomenou- byli otroci velkorysejší než strážé: nezabili je, nezmlátili, jenom jim poručili, aby se svlékli, zuli, a bosé a ve spodním prádle je pustili. „A ty, šoféře, co?“ „No, s vámi, co jiného,“ rozhodl se řidič.

Aby popletli bosé strážné (cena milosrdnosti!), jeli nejdříve na západ (step je rovná, jed' si, kam chceš), tam se jeden převlékl za svobodníka, dva za vojáky a vydali se na sever. Všichni měli zbraně, řidič propustku, mimo podezření. Přesto strhávali telefonní dráty, aby přerušili spojení. (Vždycky stáhli drát dolů provazem s kamenem, přivázaným na konci, švih – a pak drát hákem přetrhli.) Stálo to dost

času, ale výhody převažovaly. Jeli naplno celý den, tachometr ukazoval tři sta kilometrů a benzín byl na nule. Začali pozorovat auta, jedoucí proti nim. Poběda. Zastavili ji. „Promiňte, soudruzi, je to naše povinnost, dovolte vaše doklady.“ Ukázalo se, že to byla esa! Okresní straničtí funkcionáři, jedou kontrolovat nebo agitovat svoje kolchozy, možná, že jen tak na hody. „No tak, ven! Svléknout!“ Esa proboha prosí, aby je nezastřelili. Odvedli je jen v prádle do stepi, svázali, sebrali jim doklady, peníze, šaty, dál jeli Pobědou. (A vojáci, ráno svlečení, se dostali k nejbližšímu dolu až k večeru. Tam na ně volali z věže: „Nepřibližovat se!“ „Ale my sem patříme!“ „Jak to, v těch podvlíkačkách?“)

Poběda neměla, jak se ukázalo, plnou nádrž. Projeli asi dvě stě kilometrů – hotovo, i kanystr došel. Už se stmívalo. Uviděli pasoucí se koně, povedlo se jim je bez uzdy pochyty, nasedli jen tak, bez sedel, jedou. Ale řidič spadl s koně a něco si udělal na noze. Nabízeli mu, aby nasedl k někomu jako druhý jezdec. Odmítl: „Nebojte se, kluci, neshodím vás!“ Dali mu peníze, vozové doklady z Pobědy a jeli dál. Ten řidič byl poslední, kdo je viděl, od té doby – nikdo? a do tábora je nikdy už nepřivezli. Čtyrtky i desítku mládenci nechali v seřfu zvláštního oddělení – a drobné zpátky nechtěli. Zelený prokurátor odvážným přeje!

A řidič je skutečně neshodil. Usadil se v kolchoze u Petropavlovka a klidně tam žil asi čtyři roky. Ale doplatil na svou lásku k umění. Dobře hrál na harmoniku, vystupoval ve svém klubu, pak jel na okresní přehlídku tvořivosti, pak na oblastní. Sám už pomalu zapomínal na svůj dřívější život, ale někdo z džezkazganských dozorců mezi obecnstvem ho poznal. Hned v zákulisí ho sebrali a to už dostal 25 let, článek 58. Vrátil se do Džezkazganu.

Zvláštní skupinu tvoří takové útky, které nezačínají zoufalým činem, nýbrž technickým plánem a zlatýma rukama.

V Kengiru vznikl plán slavného útěku v železničním voze. Na jeden objekt neustále přistavovali vlak, z něhož se vykládal cement a azbest. V zóně se vyložil a odjížděl prázdný. Pět muklů chystalo útek takhle: vyrobili falešnou vnitřní čelní stěnu nákladního vagónu typu Pullmann. Byla skládací, na pantech, jako zástěna – takže když ji vlekli k vagónu, vypadala jako široký můstek pro kolečka. A plán: dokud se vagón vykládá, jsou tu pány muklové. Vtáhnout stěnu do vagónu, tam ji roztáhnout, připevnit ke skutečné stěně. Všech pět se postaví zády ke stěně a na provazech zástěnu vytáhnou a postaví. Celý vagón je plný azbestového prachu, zástěna také. V hloubce vagónu není vidět žádný rozdíl. Složitě je vypočítat čas, vlak musí být vyložen, dokud jsou ještě muklové na objektu – nesmějí nasednout předem, musí si být jisti, že se hned pojedou. A pak v tu poslední chvíli se vrhli s noži a potravinami na místo – ale jeden z uprchlíků zakopl o výhybku a zlomil si nohu. To je zdrželo a nestačili dokončit montáž předtím, než strážní prohlíželi soupravu. Tak je odhalili. Uprchlíci byli souzeni ve zvláštním procesu.⁷³⁷

Ze stejné myšlenky vycházel letec – frekventant Batanov, ale byl sám. V ekibastauzském dřevažském závodě se vyráběly dveřní rámy a vozily se na stavební objekty. Ale v závodě se pracovalo nepřetržitě čtyřadvacet hodin a stráže z věží nikdy neodcházely. Na stavbách byly stráže jen ve dne. Přátelé obložili Batanova v rámu prkny, naložili ho na auto a na stavbě zase vyložili. V závodě se zmátlo počítání stavu mezi směny, takže toho večera se na jeho zmizení nepřišlo. Na stavbě z krabice vylezl a vydal se na cestu. Ale ještě tu noc ho chytili na cestě do Pavlodaru. (K tomuto útěku došlo za rok po útěku autem, kdy uprchlíkům prostřelili pneumatiku.)

V Ekibastauzu se neustále rozrůstala brigáda zostřeného režimu – plnila se uprchlíky z útěků zmařených v zárodku i v průběhu, plnily ji události, které uváděly zónu do varu.⁷³⁸ Plnily ji hlubokomyslné operativní záznamy, proudili sem absentéři a všichni ostatní vzpurní. Už se nevešla do dvou kamenných křidel vězení, ani do režimky (barák č. 2, blízko štábu). Zavedli další režimku (barák č. 8), zvlášť pro benderovce.

Po každém novém útěku a po každé buřičské události se režim ve všech třech režimkách zostřoval. (Poznamenejme pro dějiny galerie: kurvy v ekibastauzském BZR hudovaly: „Svolochi! Už by se mělo s těmi útky přestat. Kvůli vašim útkům nás ten režim uskrťí... Za takové věci se v obyčejném táboře dává přes hubu!“ Říkali tedy přesně to, co velení potřebovalo.)

⁷³⁷ Můj spolupacient v Taškentském onkologickém oddělení, Uzbek-strážný, mi o tom útěku vykládal naopak tak, jako by se byl býval povedl a podvědomě tím byl nadšen.

⁷³⁸ Viz kapitolu 10.

V létě 1951 se rozhodl uprchnout celý režimní barák č. 8. Byl asi třicet metrů od zóny a muklové se rozhodli vykopat podzemní chodbu. Ale příliš se o tom mluvilo, ogaři o tom mezi sebou mluvili téměř otevřeně, mysleli si, že mezi benderovci nemůže být práskač, ale práskači tu byli. Takže jen vykopali pár metrů, někdo je prodal.

Hlavouni z režimky č. 2 měli vztek kvůli celé té hlučné aféře, ale ne proto, že by se byli báli represálií jako kurvy, ale protože sami byli také třicet metrů od zóny a ještě dříve, než barák č. 8, naplánovali a začali provádět svůj plán na nejvyšší úrovni. Teď se báli, že napadla-li stejná myšlenka obě režimky, může to napadnout i psy. Ale páni Ekibastauzu byli více vyděšeni úteků v automobilech, a proto si stanovili jako hlavní cíl – vykopat kolem všech objektů a obytné zóny metrový příkop. Do toho by muselo zapadnout každé auto. Jako ve středověku – nestačily stěny, navíc potřebovali příkopy. Bagr teď čistě a pečlivě ryl takové příkopy kolem všech objektů.

Barák – režimka 2 byl vlastně něco jako malá zóna, ohrazená ostatním drátem, uvnitř velké ekibastauzské zóny. Vrátka byla neustále zamčena. Režimka pracovala ve vápence, jinak směla chodit po svém malém dvorku blízko baráku jen dvacet minut. Po celou ostatní dobu byli vězňové zamčeni v baráku, společnou zónou procházeli jen do práce a zpátky. Do společné jídelny nesměli nikdy, kuchaři jim nosili jídlo v konvích.

Režimka se dívala na svou práci ve vápence jako na možnost být na chvíli na sluníčku, tak se nikdy nehrnula do házení lopatou a víření zkázonosného vápna. Když tam koncem srpna 1951 došlo k vraždě (těžký kriminální Aspanov zabil sochozem Anikina – uprchlíka, který se dostal přes zónu po závěži za sněhové vánice, byl ale den nato chycen, proto také byl v režimce. O něm část III., kapitola 14), podnik zcela takové „dělníky“ odmítl (a po celé září režimku nikam nevyváděli, takže v podstatě žila na ryze vězeňském režimu.

Bylo tam mnoho „uprchlíků z přesvědčení“ a v létě se začala dávat dohromady, jako korálek ke korálku, spolehlivá skupina asi 12 uprchlíků. (Magomet Dadžijev, vůdce ekibastauzských mohamedánů, Vasilij Kustarnikov, Vasilij Brjuchin, Valentin Ryžkov, Mutjanov, polský důstojník, který miloval podzemní chodby, a řada jiných.) Všichni si byli rovni, ale Stěpan Konovalov, kubánský kozák, byl přece jen ten hlavní. Přisahali si: kdo řekne slovo jen jedinému člověku – s tím je amen, musí spáchat sebevraždu nebo ho oddělají ostatní.

V té době už byla ekibastauzská zóna ohrazena souvislým, čtyřmetrovým plotem – ohradou. Podél plotu se táhl čtyřmetrový pás rozorané půdy, a za plotem byl vymezen patnáctimetrový úsek zakázané zóny. Ten uzavíral metrový příkop. Bylo rozhodnuto, že pod celým tím obranným pásmem vykopou chodbu, ale tak bezpečně, aby v žádném případě nebyla objevena dříve.

První průzkum ukázal, že základy jsou nízké, že sklepní prostor celého baráku je tak nea m' 'vykopanou V p t y, že nebude kam da at y p hlínu. Vypadalo to beznadějně. Tak tedy neutíkat? Ale někdo navrhl: je tu rozlehlá půda, budeme nosit hlínu nahoru! Vypadalo to nepředstavitelné. Desítky a desítky kubíků hlíny nepozorovaně dostat na půdu přes hlídaný, kontrolovaný obytný prostor, nosit je každý den, každou hodinu – a navíc nevysypat ani trošku, nezanechat stopu!

Ale jakmile přišli na to, jak věc provést, radovali se a o útěku bylo definitivně rozhodnuto. Vyřešilo to přidělení sekce, to znamená místnosti. Jejich finský barák byl postaven pro volňasy, v táborové zóně ho smontovali omylem, žádný podobný v táboře nebyl: byly tu malé pokojíky, do nichž se daly nacpat jen tři vagónky (tedy dvanáct mužů), ne sedm, jako jinde. Takže si vybrali jeden takový pokojík, kde už bydlelo pár lidí z toho tuctu. Nejruznějšími způsoby, dobrovolnou výměnou, žerty a posměšky přesunuli cizí do jiných sekcí („ty chrápeš, a ty moc...“) a své lidi stáhli dohromady.

Čím víc režimku oddělovali od zóny, čím víc vězně režimky trestali a utlačovali, tím větší byla jejich morální autorita v táboře. Pokud si režimka něco objednala, platilo to v táboře jako zákon. Takže teď se objednávaly nejruznější technické potřeby, někde na objektech je někdo vyrobil, s rizikem pronesl filcunkem v táboře, s dalším rizikem je předal režimce – ve šlichtě, ve chlebu nebo s léky.

Nejdřív si režimka objednala a také dostala nože a brousky. Pak – hřebíky, šrouby, kyt, cement, materiál na omítku, elektrické šňůry, kladky. Muklové pečlivě přerežali nožem drážky tří prken v podlaze, odstranili lištu, která je spojovala, vytáhli z těch prken hřebíky jednak u zdí, jednak uprostřed místnosti. Tři uvolněná prkna spojili v jeden štít – zespoda příčnou lištou, hlavní hřebík do té lišty přitloukli shora dolů. Jeho širokou hlavičku natřeli barvou, aby splýval s podlahou a posypali prachem. Štít pevně splýval s podlahou, nebylo za co ho zachytit a nikdy ho nevytahovali sekerou, zaraženou do spáry. Zvedal se tak, že se odstranila lišta, nasadil se drátek kolem široké hlavičky hřebíku a za ten se

táhlo. Při každém střídání kopáčů se lišta znovu snímala a nasazovala. Každý den věžňové „myli podlahu“ – namáčeli prkna vodou, aby nezůstávaly žádné škvíry a spáry. Vyřešení tohoto úkolu – vstupu bylo jednou z hlavních věcí. Vůbec, v sekci, kde se kopalo, bylo vždycky zvlášť čisto, vždycky tu byl vzorný pořádek. Nikdo si nelehal v botách na vagónek, nikdo nekouřil, nic nebylo rozházeno, v nočním stolku nebyly žádné drobty. Každá kontrola tu prošla velice rychle: „Pěkné!“ A šla dál.

Dalším úkolem byl výtah zezdola na půdu. V sekci uprchlíků, jako ve všech ostatních, byla kamna. Mezi nimi a zdí zůstával malý prostor, kam se jen tak tak vešel člověk. Napadlo je, že by ten prostor měli zadělat, že by už netvořil součást místnosti, nýbrž výkopu. V jedné prázdné sekci úplně rozmontovali jeden vagónek. Prkny zahradili prostor mezi kamny a zdí, prkna pobili laťkami, omítli a natřeli stejnou barvou, jako kamna. Mohla si služba režimu pamatovat, ve kterém z dvaceti pokojíků stojí kamna u zdi a kde ne? Také si nevšimla zmizení jednoho vagónku. V prvních několika dnech si sice dozorcí mohli všimnout mokré omítky, ale to by byli museli obejít kamna a natáhnout se přes vagónek – ale to je přece vzorná sekce! Ale i kdyby se na to bylo přišlo, ještě by to bylo neznamenalo prozrazení práce pod zemí – to se jen snažili vylepšit místnost: zaprášený kout působil tak ošklivě!

Teprve když omítka a barvy uschly, udělali nožem otvory v podlaze a stropě teď již zakrytého prostoru, postavili tam štafle, vyrobené z toho čmajznutého vagónku. A tak se propojil těsný sklep s prostornou a rozlehlou půdou. Byla to šachta, ukrytá před očima dozorců, první šachta po mnoha letech, kde ti mladí, silní muži měli chuť opravdu pracovat! Může v táboře existovat práce, která by byla splněním snu, která by brala za srdce, nedala spát? Ano, jen tato jediná práce – práce pro útěk!

Dalším úkolem bylo kopat. Kopat se muselo noží a ty se musely brousit, to je jasné, ale bylo tu ještě mnoho dalších úkolů. Musely se provádět zeměměřičské výpočty (inženýr Mutjanov) – dostat se do bezpečné hloubky, ale zase ne víc, než bylo nezbytně třeba, vést trať nejkratší cestou, stanovit nejlepší průřez tunelu, neustále vědět, kde právě jsme a správně určit místo výstupu. Šlo i o organizaci směn: kopat co nejvíce hodin, ale nestřídat příliš často a vždycky bezvadně a v plném počtu být na ranním a večerním nástupu. Šlo i o pracovní oděv, o mytí – přece nemohl někdo vylézt nahoru zmazan od hlíny! Také o světlo šlo – jak by se mohl kopat tunel, 60 metrů dlouhý, potmě? Do podzemí natáhli vedení, zavedli je i do tunelu (taky se muselo nenápadně zapojit!). I o signalizaci šlo: jak zavolat kopáče ze vzdáleného, uzavřeného tunelu, když někdo náhle přijde do baráku" Nebo jak mohou dát bezpečně vědět, že potřebují hned nahoru?

Ale v přísnosti režimu byla i jeho slabost. Dozorcí se nemohli připlížit do baráku nenápadně, museli jít vždycky stejnou cestou mezi ostnatým drátem k vrátkům, odemknout zámek, přitom zavrzaly panty – to všechno se dalo snadno sledovat z okna jiné prázdné „kabinky“ u vchodu, jenom tam musel být stále pozorovatel. Signály do tunelu byly světelné – dvakrát rozsvítit a zhasnout – pozor, připrav se k výstupu. Rychlé zhasínání a rozsvícení – backa! Poplach! Honem ven!

Při nástupu do podzemí se věžňové svlékali do naha, všechny šaty kladli pod polštáře, pod matraci. Z otvoru se dostávali do úzké škvíry, za níž si někdo těžko mohl představit rozšířenou komoru, kde neustále svítila žárovka a byly připraveny pracovní kalhoty a kazajky. Čtyři další, špinaví a nazí (směna) vylézali nahoru, pečlivě se myli (hlína se lepila v tvrdých chomáčcích na ochlupení těla, museli ji buď rozpouštět vodou, nebo strhávat spolu s chloupky).

Všechny tyto práce se už prováděly, když byl odhalen bezstarostný pokus režimky č. 8. Snadno si představíme, jak byli tvůrci plánu nejen vzteklí, ale i dotčení. Všechno ale dobře dopadlo.

Začátkem zří, asi po roce stráveném ve vězení, se do těžké režimky vrátili (byli převelení) Tenno a Ždanok. Tenno se jen tak trochu porozhlédl a už začal projevovat neklid, musel přece připravovat útěk! Ale v režimce se na jeho výtky, že mívá nejlepší doba pro útěk, že se přece nedá sedět jen tak, neozvali ani ti nejodvážnější a nejzaprísáhlejší uprchlíci. (Kopáči měli tři směny po čtyřech a žádného třináctého nepotřebovali.) Tenno jim pak přímo navrhl, aby uprchli podzemní chodbou. Odpověděli mu, že už na to mysleli, ale že základy jsou příliš mělké. (Bylo to jistě tvrdé: dívat se do zvědavé tváře zkušeného uprchlíka a líně vrtět hlavou. Jako kdyby někdo zakazoval chytrému, trénovanému psu, aby stopoval zvěř.) Tenno však ty chlapy příliš dobře znal, než aby byl uvěřil v jejich hromadnou lhovost. Všichni najednou se tak zkazít nemohli!

A tak je se Ždankem začal pozorovat – pečlivě a se znalostí věci – dozorcům něco takového bylo nedostupné. Všiml si, že mládenci často chodí kouřit pořád do stejné „kabinky“ u vchodu a vždycky po jednom, nikdy ne v partě. Že ve dne mají ve své sekci dveře na háček, když člověk zaklepe, neotevrou

hned, a vždycky několik lidí pevně spí, jakoby jim noc nestačila. Nebo zase Vaska Brjuchin vyjde ze záchoda mokrý. „Co je s tebou?“ „Ale, řek jsem si, že se umeju.“

Kopou! Jasně kopou! Ale kde? Proč mlčí? Tenno šel za jedním, pak za dalším, a snažil se je koupit: „Je to neopatrnost, chlapi, nedáváte si pozor! Dobře, že jsem si toho všiml já, a co kdyby to byl práskač?“

Konečně svolali hromadu a rozhodli se přijmout Tenna do party. Požádali ho, aby prohlédl místnost a našel stopy. Tenno prolezl a očichal obě pŮlky, proklepal zdi – a nic nenašel! – ke své radosti a k nadšení všech chlapů. Chvěje se radostí, slezl dolů, aby pracoval pro sebe.

Podzemní směna byla rozdělena takhle: jeden vleže kopal hlínu v jámě. Druhý, skrčený za ním, cpal vyrytou hlínu do malých, celtových pytlů, ušitých pro tento účel. Třetí po čtyřech tahal pytle (za popruhy přes rameno) tunelem zpátky, pak pod zemí k šachtě a po jednom všel ty pytle na hák, spuštěný z pŮdy. Čtvrtý byl na pŮdě. Házet dolů prázdné pytle, vytahoval plné nahoru, roznášel je potichu po celé pŮdě a vysypával v tenké vrstvě. Ke konci směny zasypával hlínu struskou, které bylo na pŮdě velmi mnoho. Pak se během směny střídali, ale ne vždycky, protože každý nemohl dobře a rychle provádět nejtěžší, přímo vysilující práce: kopání a vynášení hlíny.

Ze začátku tahali najednou dva pytle, pak čtyři, za tím účelem štípli kuchařům dřevěný podnos, ten táhli za popruh – a na podnose ležely pytle. Popruh si každý přehodil kolem krku, pak ho protáhl v podpaží. Krky měli odřené, bolela je ramena, kolena měli otlučená, po jedné cestě byl každý celý zpěněný, po celé směně každý padal na hubu.

Kopat se muselo ve velmi nepohodlné poloze. Lopata s krátkou násadou se brousila denně. Kopáč musel nejdříve naříznout kolmé průduchy, hluboké asi jako bodák, potom pololeže, opíraje se zády o vyrytou hlínu, vyhrabovat kusy pŮdy a házet je za sebe. Byl tu kámen nebo hlína. Největší kameny bylo nutno obcházet, tunel byl proto klikatý. Za osm až deset hodin směny chlapi proráželi nanejvýš dva metry a někdy i méně než metr.

Nejtěžší bylo to, že v tunelu bylo málo vzduchu: chlapům se točila hlava, ztráceli vědomí, dělalo se jim špatně od žaludku. Uprchlíci museli řešit i otázku větrání. Větrací otvory mohli vyvrtat jen směrem nahoru – do té nejnebezpečnější, neustále hlídané části tábora – blízko zóny. Ale bez nich už se nedalo dýchat. Objednali si ocelový plíšek – „vrtulku“, připevnili ji na klacek, vzniklo něco na způsob vrtáku – a tak prorazili první úzký otvor do světa. Už se dýchalo líp, bylo trochu průvanu. (Když už se tunel prorážel za plotem, mimo tábor, udělali další otvor.)

Neustále si sdělovali zkušenosti, jak kterou práci dělat co nejlépe. Počítali, kolik už urazili.

Chodba nebo tunel začínal pod základy, pak se jen kvůli kamení nebo nepřesnému postupu odchyloval od původní přímky. Byl široký asi půl metru, vysoký 90 centimetrů, měl půlkruhovou klenbu. Podle propočtů byl strop asi metr třicet nebo metr čtyřicet od povrchu pŮdy. Stěny tunelu byly zpevněny prkny, jak se postupovalo dopředu, prodlužovalo se i elektrické vedení.

Když se tak na to člověk podíval, bylo to úplné metro, táborové metro!...

Tunel už byl dlouhý desítky metrů, už se kopal za zónou. Nad hlavou bylo zřetelně slyšet pochodování stráží, štěkot a skučení psů.

A náhle... a náhle jednou po ranním nástupu, kdy denní směna ještě nesestoupila dolů (a podle přísného zákona uprchlíků nahoře nebylo nic podezřelého) – spatřili chlapi smečku dozorců, kráčejších k baráku v čele s malým, ostrým poručíkem Mačechovským, velitelem režimu. Srdce uprchlíků se zastavila: zpozorovali něco? Prodal je někdo? Nebo je to náhodná kontrola?

Ozval se povel: „Seberte si své osobní věci! Všichni ven z baráku!“

Povel je splněn. Všechny vězně vyhnali ven, sedí teď na svých pytlích na dvorku. Z baráku je slyšet dunění – to shazují dolů prkna vagónků. Mačechovskij volá: „Navalte sem náradí!“ A dozorcí vlečou dovnitř sochory a sekery. Je slyšet těžký skřípot strhávaných prken.

Tak takový je osud uprchlíků – tolik chytrostí, práce, nadějí, oživení – a všechno je nejen marné, ale navíc je zase čekají karcery, bití, výslechy, nové tresty...

Ale! Ani Mačechovskij, ani nikdo z dozorců nevybíhá ven a nemává rukama se zuřivou radostí. Jdou, zpocení, setřásají prach a špínu, odfukují si, jsou nespokojeni, že se dřeli nadarmo. „Po jednom přistupovat!“ zní zklamaný povel. Začíná filcunk v osobních věcech. Věžňové se vracejí do baráku. To je ale pogrom! Na několika místech (kde byla prkna špatně přibita nebo kde byly škvíry) je vytrhána

podlaha. V sekcích je všechno rozházeno, dokonce i vagónky ve vzteku převrhli. Jenom v kulturní sekci se ničeho netkli!

Nezasvěcení koumají: „Co si ti psi nedají pokoj?! Co hledají?“

A uprchlíci teď vědí, jak je to moudré, že nemají pod podlahou hromady hlíny: byli by si jich otvory všimli. A na půdu ani nevlezli – vždyť z půdy by se dalo leda uletět na křídlech! Ostatně i na půdě je všechno pečlivě zasypáno struskou.

Pohořeli ti psi, pohořeli! Ta radost! Když se pořádně mákne, když se dá pořádný pozor – musí to vyjít. Teď už to dokopeme! Do vnějšího obvodu zůstalo asi šest až osm metrů. (Poslední metry musí kopat zvlášť přesně, aby se trefili do vnějšího příkopu – na dno, ani níž, ani výš.) A co bude dál? Konovalov, Mutjanov, Gadžijev a Tenno v té době už zpracovali plán, který schválili všichni zúčastnění. Útěk se uskuteční večer, kolem deseti hodin, až bude v celém táboře po večerním nástupu, až se dozorcí rozejdou domů nebo do štábního baráku, až budou stráže na věžích vystřídány a hlídky rozestaveny.

Do podzemní chodby se jeden po druhém dostanou všichni. Poslední bude z kabinky pozorovat zónu. Poslední dva pak pevně přitlučou část lišty k prknům otvoru, takže až zavřou poklop, bude lišta přesně na svém místě. Hřebík se širokou hlavičkou se úplně dotáhne dolů a zezdola ještě budou připraveny zástrčky, kterými bude poklop pevně zajištěn, takže se nehne, ani když ho budou rvát nahoru.

A ještě: před útekem sejmout mříže na jednom okně na chodbě. Až dozorcí při ranním nástupu zjistí, že chybí šestnáct mužů, nenapadne je hned, že jde o útěk, a to podzemní chodbou. Začnou hledat v zóně, pomyslí si: věžňové z režimky si šli vyřizovat účty s práskači. Budou hledat i v jiném táborovém středisku – třeba tam přelezli přes zeď. Čistá práce! Chodbu nenajdou, pod oknem žádné stopy, šestnáct mužů vzlétlo na nebesa.

Vylezou do vnějšího příkopu, pak se po jeho dně po jednom proplíží co nejdál od věže (výstup z tunelu je příliš blízko ní). Po jednom vyjdou na cestu. Mezi čtveřicemi se bude dělat přestávka, aby nevyvolali pozornost a měli čas se porozhlédnout. (Ten poslední zase zajišťuje: zavírá zvenčí průchod předem připravenou dřevěnou zátkou, olepenou hlínou, přitiskne ji k otvoru vlastním tělem a zahází zeminou! Aby ani z příkopu nemohli ráno najít stopy podkopu!)

Po osadě projdou po skupinkách, budou se hlasitě, bezstarostně bavit. Když se je někdo pokusí zadržet – společně se postaví na odpor, třeba na nože.

Společný sraz – u železničního přejezdu, kde jezdí hodně aut. Přejezd se klene nad silnicí, všichni si poblíž lehnou na zem, nebude je vidět. Je to špatný přejezd (chodili po něm do práce, viděli ho), prkna jsou položena ledabyle, nákladní auta s uhlím i prázdná se tu snadno převrátí. Dva zvednou ruce, zastaví auto hned za přejezdem, přistoupí ke kabině ze dvou stran. Požádají o svezení. V noci bude řidič nejspíš sám. Hned vytáhnou nože, vezmou si řidiče na mušku, posadí ho doprostřed, Valka Ryžov si sedne k volant, všichni naskočí dozadu – a na plný plyn k Pavlodaru! Sto třicet – sto čtyřicet kilometrů se jistě dá za několik hodin urazit. Nedojedou až k přivozu, stočí to nahoru po proudu (když sem jeli, přece jen si něco zapamatovali), tam sváží řidiče, nechají ho v křoví, opustí auto a přeplaví se přes Irtyš na lodičce, pak se rozdělí do skupin a – každý se vydá svou cestou! Právě se vykupuje obilí, na všech silnicích je spousta aut.

Práce měly skončit 6. října. Dva dny předtím, 4. října, poslali do transportu dva účastníky útěku: Tenna a Volod'ku Krivošejina, zloděje. Chtěli si udělat nastvrku, aby mohli za každou cenu zůstat, ale oper jim slíbil, že je odveze v poutech, i kdyby umírali. Řekli si, že by přílišná tvrdohlavost mohla vyvolat podezření. Obětovali se pro přátele, podřídili se.

Tak Tenno neměl nic z úsilí, jež vynaložil na to, aby se k uprchlíkům přidal. Nestal se tím třináctým, stal se jím Ždanok. Toho Tenno uvedl, držel nad ním ochrannou ruku. Ždanok však byl příliš neukázněný a nevyrovnaný.

Skončilo kopání, ven se dostali na správném místě. Mutjanov se nezmylil. Ale začalo sněžit, útěk odložili, až bude sucho.

9. října večer udělali všechno naprosto přesně, tak, jak to bylo naplánováno. První čtveřice vyšla v pořádku – Konovalov, Ryškov, Mutjanov a ten Polák, jeho stálý společník v rafinovaných útěcích.

A pak do příkopu vylezl nešťastný malý Kolja Ždanok. Samozřejmě, že to nebyla jeho vina, že se shora v blízkosti ozvaly kroky. Měl by to býval vydržet, ležet, být zticha a lézt dál, až by kroky přešly. Ale z přílišné horlivosti vystrčil hlavu. Chtěl se podívat – kdopak to jde?

Čilá veška se vždycky dostane do hřebenu první. Ale tahle hloupá veška zničila skupinu uprchlíků, vzácně sehanou, s přesným, promyšleným plánem – čtrnáct životů dlouhých, složitých, jejichž cesty se v tomto útěku zkřížily. V každém z těchto životů měl útek veliký, zvláštní význam, který dával smysl minulosti i budoucnosti, na každém někde záviseli ještě další lidé, ženy, děti a děti ještě nenarozené – ale veška zvedla hlavu – a všechno šlo ke všem čertům.

A pak se ukázalo, že to šel zástupce velitele stráží, spatřil vešku, vykřikl a vystřelil. A strážní, kteří nebyli na výši tohoto plánu a na nic nepřišli, se stali velkými hrdiny. A můj čtenář, marxistický historik, ťuká do knížky pravítkem a povzneseně protahuje: „No-oo... Pročpak jste neutíkali?... Pročpak jste nepovstali?...”

A všichni uprchlíci, kteří už prolezli otvorem, odtrhli mříž, kteří už přitloukli lištu k poklopu – se teď plížili zpátky – zpátky, zpátky!

Kdo kdy klesl na dno takového vzteklého zoufalství, kdo je kdy poznal? Kdo poznal to zoufalství nad vlastním úsilím?

Vrátili se, zhasli v tunelu světla, nasadili zpátky mříže do okna na chodbě.

Za chvíli byla celá režimka přecpána táborovými důstojníky, strážními důstojníky, vojáky z eskort, dozorcí. Začala kontrola podle formulářů. Všechny zahnali do zděného vězení.

Ale podkop sekce nenašli! (Jak dlouho by byli hledali, kdyby se bylo všechno zdařilo podle plánu?) Vedle toho místa, kde vyletěl Ždanok, našli díru, napůl zasypanou. Ale i když přišli tunelem pod barák, nemohli pochopit, jak se tam lidé mohli dostat a kam dali vykopanou zeminu.

Jenomže v té kulturní sekci chyběli čtyři muži. Těch osm, co zůstali, teď nelítostně propírali – pro tupce je to nejsnazší způsob, jak zjistit pravdu.

A proč by teď ještě měli něco skrývat?

Do toho tunelu pak chodily exkurze z celé posádky, byli tam všichni dozorcí. Major Maximenko, pupkatý velitel ekibastauzského tábora, se pak ve zprávě vychloubal před jinými veliteli táborových středisek:

„To já měl podkop, to bylo něco! Úplné metro! Ale my... Naše bdělost...!“

Byla to jen veška...

Vypukl poplach a čtveřice, která se dostala ven, už k železničnímu přejezdu nedošla. Plán zkrachoval! Přešli přes plot prázdné pracovní zóny z druhé strany silnice, přešli zónu, znovu přešli přes plot a vydali se do stepi. Netroufli si zůstat v osadě a čekat na auto, protože osada se už hemžila hlídkami.

Tak jako Tenno před rokem, ztratili hned rychlost a naději na to, že zmizí.

Šli na jihovýchod, k Semipalatsku. Neměli na peší pochod ani potraviny, ani síly vždyť v posledních dnech nasadili síly, aby dokončili podkop.

Pátého dne se zastavili v jurtě a požádali Kazachy o jídlo. Jak už se můžeme dovítipit, Kazaši odmítli a stříleli do prosebníků z loveckých pušek. (Zdalipak to je tradice stepního pasteveckého národa? A není-li to tradice, kdepak se to vzalo?...))

Stěpan Konovalov šel s nožem proti pušce, poranil Kazacha, sebral mu pušku a potraviny. Šli dál. Ale Kazaši je stopovali na koních, našli je už skoro u Irtyše a povolali operativní skupinu.

A pak je obklíčili, zbili do krve, a co bylo dál, to už všechno, všechno víme...

Může-li mi někdo nyní uvést příklad útěků ruských revolucionářů 19. nebo 20. století s takovými překážkami, tak naprosto bez podpory zvenčí, s takovým nepřátelským vztahem obyvatel, s tak nezákonným trestáním chycených uprchlíků – ať je uvede!

A pak teprve ať říká, že jsme nebojovali.

9 HOŠÁNCI S AUTOMATY

Hlíдали nás strážní v dlouhých kabátech s černými manžetami. Hlíдали nás rudoarmejci. Hlíдали nás vybraní vězňové. Hlíдали nás starí záložáci. Nakonec přišli mladí, baculatí hošáci, narození v době první pětiletky, kteří nepoznali válku, popadli úplně nové automaty a jali se nás hlídat.

Každý den se dvakrát hodinu vlečeme, spojeni mlčenlivým, osudovým poutem: kterýkoli z nich může zabít kohokoli z nás. Každé ráno jdeme po cestě, oni – podél cesty, mdle se vlečeme kamsi, kam nechceme ani my, ani oni. Každý večer poslušně spěcháme do své ohrady, oni do své. A protože skutečný domov nemáme, jsou naším domovem tyto ohrady.

Jdeme a vůbec se nedíváme na jejich krátké kožíšky, na jejich automaty – k čemu by nám byly? Ale oni jdou a stále se dívají na naše černé řady. Podle služebního řádu se na nás neustále dívat musí, takový mají rozkaz, to je jejich služba. Výstřelem musí zamezit každému našemu kroku nebo pohybu.

Jak jim připadáme my, ve svých černých kabátech, šedivých čepicích ze stalinské „kožešiny“, v ohavných válenkách, čtyřikrát podrážčených, všichni olepení záplatami čísel – copak se takhle zachází se skutečnými lidmi?

Můžeme se divit, že je na nás odporný pohled? Vždyť tak je to záměrně vymyšleno. Civilní obyvatelé městečka, zejména školáci a učitelky, se strachem pokukují z okrajů chodníků na naše kolony, vedené po široké vozovce. Prý se velmi bojí, že my, fašistické zrůdy, se najednou rozutečeme, porazíme strážce a začneme loupit a zabíjet. Vždyť takové obludy ani jiné přání mít nemohou. A před touto zvěří obyvatele městečka chrání strážce. Ušlechtilé strážce. V klubu, který jsme postavili, se seržant, který žádá učitelku o tanec, může docela dobře považovat za rytíře.

Tito hošanci se na nás neustále dívají – z řad eskorty, z věží, ale není jim dáno nic o nás vědět, je jim dáno jen právo: střílet bez varování!

Ó, kdyby k nám chodívali po večerech, do našich baráků, kdyby si sedali na naše vagónky a poslouchali, za co sedí tenhle děda, za co tenhle tatík! To by se ty věže vyprázdnily a jejich automaty by ani nevystřelily.

Ale celá chytrost a síla systému je v tom, že naše osudová pouta jsou založena na neznalosti. Jejich soucit k nám se trestá jako vlastizrada, jejich snaha promluvit si s námi – jako porušení svaté přísahy. A proč by s námi mluvili, když v hodinu stanovenou rozvrhem přijde politruk a bude je školit o politickém a morálním profilu nepřátel lidu, které hlídají. Podrobně jim vysvětlí, nakolik jsou ti strašáci nebezpeční, jak zatěžují stát, a bude to neustále opakovat. (Tím lákavější je pak použít jich jako živého terče.) Přinese v podpaží jakési desky a řekne, že ve zvláštním oddělení tábora mu dali na jeden večer spisy. Přečte z nich několik strojem psaných papírů, v nichž stojí o zločinech, na které by nestačily všechny pece Osvětlení – a přisoudí je tomu elektrikáři, co spravoval světlo na sloupu, nebo tomu truhláři, co si u něj někteří řadoví soudruzi neopatrně chtěli objednat noční stolek.

Politruk se nezakoktá, nepřerekne se. Nikdy chlapcům nepoví, že tu lidé sedí také jen pro víru v Boha a jen pro touhu po pravdě či pro lásku k spravedlnosti. A také – vůbec pro nic za nic.

Celá síla systému je v tom, že si člověk prostě nemůže promluvit s člověkem. Jen prostřednictvím důstojníka a politruka.

Celá síla těchto hošíků je v jejich nevědomosti.

Celá síla táborů je v těchto hošicích. S červenými nárameníky. Vrazilích z věží, lovcích uprchlíků. Lovcích uprchlíků.

Takhle vypadalo politické školení, jak na ně vzpomíná tehdejší strážný (Nyroblag): „Poručík Samutin – s úzkými rameny, vytáhlý, lebka se sploštělými spánky. Vypadá jako had. Bělovlasý, takřka bezřasý. Víme, že dříve sám osobně popravoval. Ted' na školení monotónně odříkává: „Nepřátelé lidu, které hlídáte, jsou fašistická sebranka. Jsme ztělesněním síly a trestajícího meče Vlasti a musíme být tvrdí. Žádná sentimentalita, žádné slitování.“

A takhle vyrůstají hoši, kteří nejraději kopou ležícího uprchlíka do hlavy. Takoví, co spoutanému šedovlasému staříkovi odkopávají chleba od úst. Takoví, co se lhostejně dívají, jak se uprchlík v poutech zmítá po nehoblovaných prknech nákladního auta – tvář má od krve, tluče hlavou o prkna – a oni lhostejně přihlížejí. Vždyť každý z nich je trestající rámě vlasti a tohle je prý americký plukovník.

Už po Stalinově smrti, jako vyhnanec na věčné časy, jsem ležel na obyčejné, civilní taškentské klinice. Najednou slyším: mladý Uzbek, pacient, vykládá sousedům o své službě v armádě. Jejich jednotka hlídala vrahy a všelijakou zvěř. Uzbek přiznával, že ani strážní se nenajedli úplně dosyta a měli vztek, že vězňové jako horníci dostávali příděl (to bylo, pochopitelně, za 120 procent) o málo menší, než byl jejich, vojenský. A také měli vztek, že v zimě museli na věžích mrznout (třebaže měli kožichy až na paty) a nepřátelé lidu, sotva vejdou do pracovní zóny, se prý rozběhnou na celý den do ohříváren (i z věže

mohl vidět, že to není pravda) a tam celý den spí (skutečně si myslel, že stát je vůči svým nepřátelům laskavý).

To byla zajímavá příležitost! Podívat se na zvláštní tábor očima strážného! Začal jsem se ho vyptávat, co to bylo za prevíty, zda s nimi mluvil osobně. A tu mi právě pověděl, že to všechno ví od politruků, že jim na politickém školení dokonce předčítali z jejich „spisů“. A ten bezvýhradný vztek, že vězňové celý den spí, se v něm zakořenil samozřejmě i proto, že důstojníci souhlasně přikyvovali.

Ó, vy svůdci neviňátek! Kdybyste se byli raději nenarodili!

Uzbek také vykládal, že řadový voják MV dostává 230 rublů měsíčně (dvanáctkrát víc, než armádní voják! Pročpak taková štedrost? Že by jeho služba byla dvanáctkrát těžší?) a za polárním kruhem i 400 rublů – a to vše v prezenční službě, kdy má všechno zadarmo.

A také vyprávěl o různých případech. Třeba jeho kamarád šel v eskortě a najednou se mu zdálo, že někdo z kolony chce vyběhnout. Stiskl spoušť a jednou dávkou zabil pět vězňů. Protože všichni strážní potvrdili, že kolona pochodovala klidně, byl voják velice přísně potrestán: za pět životů dostal patnáct dní vězení (v teple, pochopitelně).

Kdo z tuzemců Souostroví takové případy nezná, kdo by nemohl něco podobného vyprávět!... Kolik jsme jich v NPT poznali: na pracovištích, kde není zóna, kde je jen neviditelná čára – zazní výstřel a vězeň klesá mrtev: řekne se, že překročil čáru. Možná, že ji vůbec nepřekročil – vždyť ta čára je neviditelná a nikdo další se podívat nepůjde, aby nepadl hned vedle. A ani komise nepřijde prověřovat, kde leží nohy zabitého. Třeba tu čáru překročil – vždyť strážný tu neviditelnou čáru sledovat může. Ale vězeň přece pracuje. Kulku dostane právě ten mukl, který pracuje poctivě a se zápalem. Ve vesnici Novočunka (Ozerlag) viděl vězeň při sklizni seno ještě o kousek, o dva tři kroky dál, neměl to srdce, chtěl ho přehrábnout do stohu – kulka! A voják dostal měsíční dovolenou!

A také se stává, že právě tenhle strážný má právě na tohoto vězně vztek (nesplnil jeho objednávku nebo žádost) a pak je výstřel pomstou. Někdy strážný jedná úkladně: dá vězni rozkaz, aby přinesl něco, co je za čarou. A když ten důvěřivě jde – střílí. Může mu tam také hodit papirosu – tu máš, zapal si! Vězeň půjde i pro papirosu, takový je to opovržením hodný tvor.

Proč střílejí? – To člověk ani vždycky nepochopí. Třeba v Kengiru, v zabydlené zóně, ve dne, kdy na útěk není ani pomyšlení, si dívka Lída, západní Ukrajinka, stačila mezi prací vyprat punčochy a dala si je sušit na svah v ochranné zóně. Voják na věži zacílil a na místě ji zabil. (Něco se pak říkalo, že později chtěl sám spáchat sebevraždu.)

Proč! Muž s puškou! Nekontrolovaná moc jednoho člověka – zabít či nezabít jiného! A navíc je to výhodné! Velení je vždycky na tvé straně. Za vraždu se nikdy netrestá. Naopak, pochválí tě, odmění a čím dřív jsi ho oddělal, v půli prvního kroku – tím větší byla tvoje bdělost, tím větší bude odměna! Měsíční plat. Měsíční dovolená. (No, vžijte se do postavení velitelství: jestliže jednotka nevykazuje případy projevené bdělosti – copak je to za jednotku? Copak je to za velitele? Nebo jsou muklové tak pokorní, že by bylo možné snížit stav strážní? Jednou vytvořený systém ostrahy si žádá smrt!)

A mezi střelci strážních vojsk vzniká dokonce duch soutěžení: ty jsi zabil a za prémie sis koupil máslo. Tak já taky zabiju a koupím si máslo. Potřebuješ si zajet domů, pomuchlovat se se svou holkou? Vystřel si do toho šedého tvora a jed' si třeba na měsíc!

Všechny tyto případy jsme dobře znali i v NPT. Ale ve zvláštních táborech se objevily novoty: střílet přímo do útvaru, jako to udělal kamarád toho Uzbeka. Jako v Ozerlagu na strážnici 8. září 1952. Nebo z věží po zóně.

Tak je tedy vychovávali. To je práce politruků.

V květnu 1953 v Kengiru tihle hošánci s automaty vypálili náhlou a ničím nevyprovokovanou dávkou po koloně, která už přišla do tábora a čekala na vstupní prohlídku. 16 lidí bylo raněno – ale kdyby jen raněno! Střílelo se trhavými kulkami, které byly dávno zakázány všemi dohodami kapitalistů i socialistů. Kulky rvaly těla i s vnitřnostmi, trhaly čelisti, drtily končetiny.

Proč jsou strážní zvláštních táborů vyzbrojeni právě trhavými náboji? Kdo to schválil? To se nikdy nedozvíme...

A jak se urazil svět strážní, když si v mé novele přečetl, že jim vězňové říkají „papoušci“ a že teď se to dozvěděl celý svět: – Ne, vězňové je snad měli milovat a považovat je za své strážné anděly!

Jeden z těchto chlapečků – z těch lepších – se neurazil, ale chce bránit pravdu. Je to Vladilen Zadernyj, narozen 1933, sloužil v Ozbrojeném strážním vojsku MV v Kyroblagu od svých osmnácti do dvaceti let. Napsal mi několik dopisů:

„Kluci tam přece nešli sami od sebe, byli povoláni vojenskou správou. Vojenská správa je předávala MV. Kluky učili střílet a držet stráž. Kluci mrzli a v noci plakali – nač k čertu potřebovali Nyroblagy se vším, co k ním patřilo! Není správné obviňovat mládence – byli vojáci a sloužili vlasti, i když v té nesmyslné a strašné službě všemu nerozuměli (a čemu rozuměli?... Bud' všemu nebo ničemu – A. S.) – ale přísahali, jejich služba nebyla lehká.“

Je to upřímné, pravdivé. Člověk se nad tím musí zamyslet. Tahle mláďata zahnali do ohrady – Přísaha! Služba vlasti! Jste vojáci!

Ale zřejmě v nich byla slabá ta nejhlubší lidská struna – snad prostě žádnou neměli – jestliže se dala zlomit přísahami a politickým školením. Ze všech generací a ze všech národů se takoví hoši uplácet nedají.

Není to snad vůbec hlavní otázka 20. století: smí člověk plnit rozkazy a svěřovat přitom svoje svědomí někomu jinému? Může člověk existovat bez vlastní představy o dobru a zlu a čerpat ji z tištěných instrukcí a ústních pokynů velitelů? Přísaha?! Ta slavnostní zaklínadla, vyslovovaná rozechvělým hlasem, svým smyslem zaměřená na ochranu národa před zločinci – vida, jak je snadné zneužít je ve prospěch zločinců a proti lidu!

Vzpomeňme si, co se chystal říci svému katanovi Vasilij Vlasov už v roce 1937: jen ty sám! Jedině ty jsi vinen, že se zabíjejí lidé! Jsi odpovědný za mou smrt a s tím žij! Kdyby nebylo katů, nebylo by poprav!

Samozřejmě, ani současníci, ani historie nezapomenou na hierarchii viny. Všichni samozřejmě vědí, že na důstojnících lpí vina větší. Na operativních zmocněncích ještě větší. Na těch, co psali instrukce a rozkazy, ještě větší. A na těch, co dávali rozkaz je psát – největší.⁷³⁹ Ale stříleli, ale hlídali, ale automaty drželi v pohotovosti ti hoši – a ne tamti! A ležícího kopali do hlavy – zase jen ti hoši!

Vladilen také píše:

„Vtloukali nám do hlavy, nutili nás šprtát přísné tajný řád ozbrojených strážů z roku 1943⁷⁴⁰, krutý a strašný řád. A přísaha! A sledovali nás opeří a političtí zástupci velitelů. Odposlouchávání, udání. Případy, vyšetřování samotných vojáků... Lidé ve vězeňských kabátech a lidé v uniformě, rozdělení kůly a ostnatým drátem, byli ve stejné míře vězni, jedni na pětadvacet let, jiní na tři roky.“

Je to silně řečeno, jako by vojáci také seděli, jenže je neodsoudil vojenský tribunál, ale vojenská správa. Ale rovnost, rovnost tu není! Protože muži v uniformách suverénně pálili z automatů do lidí ve vězeňských kabátech, dokonce i do davů, jak brzy uvidíme.

Vladilen ještě vysvětluje:

„Kluci byli různí. Byli tu omezení horlivci, kteří slepě mukly nenáviděli. Mimochodem velmi horliví byli nováčci z řad národnostních menšin – Baškirci, Burjatové, Jakutové. Pak byli lhotejní – těch bylo nejvíc. Sloužili tiše a bez odmluv. Ze všeho nejvíc milovali trhací kalendář a chvíli, kdy přicházela pošta. A konečné tu byli prima chlapi, co cítili s mukly jako s lidmi, kteří se dostali do neštěstí. A většina z nás věděla, že naše služba je mezi lidem nepopulární. Když jsme jeli na dovolenou, uniformu jsme nenosili.“

Svou myšlenku Vladilen nejlépe obhájí vlastním příběhem. I když takové, jako on, můžeme spočítat na prstech.

Dostal se do strážních vojsk omylem, byla to chyba líného zvláštního oddělení. Jeho nevlastní otec, starý odborový funkcionář Vojnino, byl zatčen v roce 1937, matka byla proto vyloučena ze strany. Otec byl velitelem brigády VAK, člen strany od roku 1917, rychle se zřekl bývalé ženy a zároveň syna (zachoval si tím stranickou legitimaci, ale hodnost v NKVD přece jen ztratil.⁷⁴¹) Matka smývala svou

⁷³⁹ To neznamená, že budou souzeni. Spíš někdo zkontroluje, zda jsou spokojeni se svými důchody a vilami.

⁷⁴⁰ Pozn. překl.: další komentář autora je založen na nepřeložitelné slovní hříčce. Přísné tajný je rusky sověřsenno sekretnyj, zkratka – „es-es“. Ostatně, všímáme si dostatečně toho zlověstného syčení „es-es“ v našem životě – tu v jedné zkratce, tu zase v další, počínaje KP-es-es (KSSS), tedy i KPesesovci. Jak je vidět, existoval i řád „es-es“ (jako všechno příliš tajné, také „es-es“) – to znamená, že jeho tvůrci chápali, jak je podlá chápali to a přece ho psali – a jaká to byla doba! Právě jsme odrazili Němce od Stalingradu! Ještě jeden plod vítězství lidu.

⁷⁴¹ Sice jsme si dávno zvykli na všechno, ale někdy se člověk přece jen diví: je zatčen druhý manžel bývalé ženy – a proto je nutné se zříci čtyřletého syna? A to byl velitel brigády VČK!

skvrnu za války svou krví dobrovolné dárkyně. (Tam to nevadilo, její krev užívali straníci i nestraníci.) Chlapec od dětství „nenáviděl modré čepice a teď mi jednu narazili na hlavu... Do dětské paměti se příliš jasně vryla strašlivá noc, kdy se lidé v uniformě, jakou nosil otec, bez okolků hrabali v mé dětské postýlce.“

„Nebyl jsem dobrý strážný. Dával jsem se s mukly do řeči, vyřizoval jsem jejich prosby.

Nechával jsem pušku u táboráku, chodil jsem jim do kiosku nakupovat nebo jsem házel do schránky jejich dopisy. Myslím, že ve zvláštních táborových střediscích Proměžutočnaja, Mysakort, Parma ještě na vojáka Volodu vzpomínají. Vedoucí brigády muklů mi jednou řekl: „Dívej se na lidi, poslouvej, jak jsou nešťastní, pak pochopíš... Svě velitele jsem prostě nenáviděl. Reptal jsem, vztekal se, říkal jsem vojákům – „tohle jsou skuteční nepřátelé lidu!“ Za to, za přímé neuposlechnutí rozkazu („sabotáž“), za styky s mukly jsem byl vyšetřován... Dlouhán Samutin mě fackoval, těžítkem mě bil do prstů... – za to, že jsem nechtěl podepsat doznání o dopisech muklů. Ta štěnice by byla zařvala, mám druhou třídu v boxu, mohl jsem se pokřižovat dvoupudovou činkou – ale chytli mě za ruce dva dozorcí... Ale vyšetřovatelé měli jiné starosti: v 53. roce byl v MV takový zmatek a nejistota! Trest jsem nedostal, ale polepili mi to – článek 47-g: „Propuštěn z orgánů MV za krajní neukázněnost a hrubé porušování řádu MV“. A z vězení oddílu – zbitého, zmrzlého – mě vyhodili a poslali domů... Propuštěný vedoucí brigády Arsen se o mě cestou staral.“

A teď si představme, že by chtěl vůči vězňům projevit shovívavost důstojník strážních jednotek. Vždyť by to byl mohl udělat jen před vojáky nebo prostřednictvím vojáků. Při všeobecné nevraživosti by to tedy udělat ani nemohl, prostě by se to „nehodilo“. A taky by ho někdo okamžitě udal.

System!

10 KDYŽ V ZÓNĚ HOŘÍ PŮDA POD NOHAMA

Ne, není se co divit, že v táborech nebyly vzpoury a povstání, spíše se je co divit, že přece jen byly.

Jako všechno nežádoucí v našich dějinách, tedy jako tři čtvrtiny toho, co se skutečně stalo, jsou i tyto vzpoury pečlivě vystříhány, obroubeny a zahlazeny, jejich účastníci zlikvidováni, všichni svědci postrašeni, zprávy trestních výprav spáleny nebo ukryty za dvaceti příčkami sejfů – takže se tato povstání nyní stala mýtem, ačkoli uplynulo pouhých patnáct nebo i deset let. (Není divu, že popírají existenci Krista, Buddha, Mohameda. Tam přece jde o tisíciletí...)

Až už to nebude vzrušovat nikoho z žijících, budou historici připuštěni ke zbytkům spisů, archeologové někde hrábnou lopatou, něco zapálí v laboratořích – a vyjasní se data, místa, obrysy těchto povstání a jména jejich vůdců.

Budou tu i ty nejranější výbuchy, jako třeba reťuninský – v lednu 1942 na pracovišti Oš-Kurje u Ust'-Usy. Říká se, že Reťunin byl svobodný zaměstnanec, snad dokonce vedoucí tohoto pracoviště. Povolal osmapadesátku i sociálně nebezpečné (7 – 35), dal dohromady pár set dobrovolníků, odzbrojili eskortu, kterou tvořili lehčí kriminální, a vydali se koňmo do lesa jako partyzáni. Postupně je pobili. Ještě na jaře 1945 zavírali za „případ Reťunina“ i lidi docela nevinné.

Možná že se pak jednou dozvíme – ne, my už ne – o legendárním povstání v roce 194 na 501. stavbě, na stavbě železniční trati Sivaja maska-Salechard. Je legendární proto, že v táborech si o něm všichni šeptají, ale nikdo nic pořádně neví. Je legendární proto, že nevypuklo ve zvláštních táborech, kde byla půda i nálada, ale v NPT, kde jsou lidé rozeštváni práskacími, potlačeni galerkou, kde je poplíváno i jejich právo být politickými a kde nikoho nemohlo ani napadnout, že by povstání vězňů bylo možné.

Podle pověstí všechno provedli bývalí (nedávní) vojáci. Jinak tomu ani být nemohlo. Bez nich by osmapadesátka byla zdivočelým, slabým stádem. Ale tihle chlapečci (téměř nikomu nebylo přes třicet) byli důstojníky a vojáky naší bojové armády. Byli válečnými zajatci. Byli u Vlasova nebo u Krasnova nebo v národnostních jednotkách. Tam jeden proti druhému bojovali, tady je spojil stejný útlak. Tato mládež, která prošla všemi frontami světové války, která bezvadně ovládala moderní metody ozbrojeného boje, uměla se zamaskovat, zlikvidovat hlídky – tato mládež si tam, kde nebyla rozptýlena, ještě v roce 1948 zachovala veškerou setrvačnost boje a víru v sebe, jejich srdce se nemohlo smířit s tím, že takoví

mládenci, celé prapory, by měli pokorně umírat. Dokonce i útěk byl pro ně ubohým, polovičatým činem, téměř dezertérstvím jednotlivce ze společného boje.

Všechno bylo připraveno a začalo v jedné brigádě. Říká se, že ji vedl bývalý plukovník Voronin (nebo Voronov), jednooký. Uvádí se také nadporučík tankových vojsk Sakurenko. Brigáda zabila své strážce (strážnými tenkrát naopak nebyli skuteční vojáci, ale záložáci!) Pak šli osvobodit další brigádu, pak třetí. Přepadli osadu, kde bydlely strážce, zaútočili na svůj tábor zvenčí – likvidovali strážné na věžích a otevřeli zónu. (Tady došlo k obvyklému rozkolu: brána byla otevřená, ale většina muklů se do ní nehrnula. Byli tu vězňové s krátkými tresty a vzpoura pro ně neměla smysl. Byli tu vězňové s desítkami i patnáctkami podle usnesení „sedm osmin“ a „čtyři šestiny“, ale pro ně bylo nevýhodné dostat 58. Byla tu i osmapadesátka, ale taková, co raději pokorně a oddaně umírala na kolenou než ve stoje. A z těch, co se hrnuli branou ven, všichni na pomoc povstalcům nešli: za zónu ochotně utíkala galerka, aby loupila civilní osady.)

Povstalci se vyzbrojili zbraněmi strážných (kteří byli pak pochováni na hřbitově v Kočmasu) a dobyli sousední táborové středisko. Spojenými silami se rozhodli dát se na pochod na město Vorkutu! Bylo to 60 kilometrů. Ale kdepak! Výsadbáři jim zatarasili cestu k Vorkutě. Povstalce rozhánely a pobíjely stíhačky, letící při zemi.

Pak je soudili, popravovali, dostávali tresty – 25 i 10. (Současně „osvěžili“ tresty i mnohým z těch, co se operace nezúčastnili a zůstali v zóně.) Vojensky je beznadějnost povstání zřejmá. Ale kdo by mohl říci, že by pomalé chátrání a umírání bylo bývalo nadějnější?

Brzy vznikly zvláštní tábory, většinu osmapadesátky odklidili. No a co?

V roce 1949 v Berlagu, v táborovém středisku Nižnij Aturjach, to začalo přibližně stejně: muklové odzbrojili strážce. Sebrali šest či osm automatů. Přepadli tábor zvenčí, zahnali ostrahu, přerušili telefonní spojení. Otevřeli tábor. Teď už tu byli jen lidé s čísly, poznamenání, odsouzení k záhubě, nemající naděje.

A co?

Muklové přes bránu nepřešli...

Ti, co začali a už neměli co ztratit, změnili povstání v útěk: skupinka se vydala směrem k Mylze. Na Elgenu-Toskanu se jim postavila do cesty vojska s malými tanky (operaci velel generál Semjonov).

Všichni padli⁷⁴².

Hádanka se ptá: co je nejrychlejší na světě? A odpovídá: myšlenka! Je to pravda a není to pravda. Myšlení bývá pomalé, ach, tolik pomalé! Člověk, lidé, společnost si těžce a opožděně uvědomují, co se s nimi stalo. Svě skutečné postavení.

Stalin zaháněl osmapadesátku do zvláštních táborů a přitom se holedbal svou silou. I tak byla držena naprosto spolehlivě – ale on si myslel, že překoná sám sebe, že to bude ještě lepší. Myslel si, že to bude strašnější. Ale dopadlo to naopak.

Celý systém útlaku, vypracovaný za jeho dob, byl založen na rozdělení nespokojených. Na tom, že se jeden druhému nepodíval do očí, že lidé nikdy nespočítali, kolik jich vlastně je. Na tom, že se všem, i těm nejnespokojenějším zdálo, že žádní nespokojení nejsou, že jsou jen ojedinelí roztrpčení, k záhubě odsouzení lidé s vyprahlou duší.

Ale ve zvláštních táborech se nespokojení sešli v tisícových masách. A počítali se. A pochopili, že v jejich duši vůbec není prázdno, že mají vyšší představy o životě než jejich žalárnici, než jejich udavači, než teoretici, kteří zdůvodňovali, proč v táboře musí hnít.

Zpočátku si této nové stránky zvláštního tábora téměř nikdo nevšiml. Navenek to nadále vypadalo tak, jako by byly pokračováním NPT. Jenomže tu rychle zvadla galerka, opora táborového režimu a velení. Ale zdálo se, že krutost dozorců a zvětšené prostory BZR tuto ztrátu nahrazují.

Galerka zvadla a v táboře se přestalo krást. Ukázalo se, že si člověk může nechat v nočním stolku přiděl. Že si nemusí dávat na noc boty pod hlavu. Že je může hodit na zem a že je tam ráno najde. Že může nechat přes noc pytlík s tabákem ve stolku, že ho nemusí mít v kapse a spát na něm.

Myslíte, že to jsou maličkosti? Ne, to je něco ohromného! Přestalo se krást a lidé se začali bez podezření a se sympatiemi dívat na své sousedy. Poslechněte, chlapi, třeba jsme opravdu tento... političtí?...

⁷⁴² *Netvrdím, že jsem ta povstání popsal přesně. Budu vděčen každému, kdo mě opraví.*

A když jsme političtí, tak si můžeme trochu svobodněji promluvit – mezi vagónky i u brigádního tábora. No, jistě, porozhlédnout se kolem sebe. Ale konec konců, čert je vem, čtvrtku už mám, co mi ještě můžou?

Začíná odumírat i celá dřívější táborová psychologie: zemří ty dnes, a já zítra. Stejně nikdy nedosáhneš spravedlnosti. Tak to bylo, tak to bude... A proč bys nedosáhl? A proč „bude“?

V brigádě začínají tiché hovory – ne o přidělu, vůbec ne, ani o kaši, ale o takových věcech, jaké ani venku neuslyšíš – a pořád svobodněji! A pořád svobodněji! A pořád svobodněji! Vedoucí brigády ztrácí pocit, že jeho pěst je všemocná. Jedni vůbec přestávají pěstí používat, jiní ji zvedají méně často a zlehka. Sám vedoucí brigády se nevytahuje, přisedne si, poslouchá, povídá. A členové brigády se na něj začínají dívat jako na kamaráda – je přece také náš.

Vedoucí brigád přicházejí do kanceláří, do účtárny s desítkami drobných otázek – komu snížit, komu nesnížit přiděl, koho kam převelet – pridurci od nich také přejímají tento nový vzduch, tento závan vážnosti, odpovědnosti, jakéhosi nového smyslu.

I pridurci, i když zatím zdaleka ne všichni, to začínají vnímat. Jeli sem s takovou lačnou touhou zmocnit se funkcí – no, a zmocnili se jich, proč by si nemohli žít stejně dobře jako v NPT: zamknout se v kabině, smažit si brambory na špeku, žít jen mezi sebou, odděleně od pracantů? Ne! Jak to vypadá, to není to hlavní. No, a co je hlavní?... Začíná být neslušné chvástat se svým vydríduštvím – jako se to dělávalo v NPT – chlubit se, že žiješ na úkor jiných. A pridurci si vyhledávají přátele mezi pracanty, pokládají na zem své úplně nové vatované kabáty vedle jejich zmazaných a ochotně s nimi propovídají neděle.

A hlavní dělení lidí už není tak hrubé jako v NPT: pridurci – pracanti, kriminální – osmapadesátka. Je složitější a mnohem zajímavější: krajané, náboženské skupiny, zkušené lidi, vzdělaní lidé.

Šéfové si ještě dlouho a dlouho ničeho nevšimnou a nic nepochopí. Ale úkoláři už nechodí s klackem a dokonce ani neřvou jako dříve. Přátelsky se obracejí k vedoucím brigád: jako že je čas jít na nástup, Komove. (Ne, že by se něco ozvalo v duši úkolářů, prostě je ve vzduchu něco nového a znepokojivého.)

Ale to všechno jde pomalu. Měsíce, měsíce a měsíce trvají tyto změny. Jsou to změny pomalejší než střídání ročních období. Nedotýkaly se všech vedoucích brigád ani všech pridurků – jen těch, co si uvnitř pod hroší kůží zachovali zbytky svědomí a bratrství. A kdo je raději svoloč, ten jí zcela dobře může zůstat. Ještě nedošlo ke skutečnému posunu ve vědomí – posunu otřesem, posunu hrdinskému – ne, k tomu ještě nedošlo. A tábor je i nadále táborem, jsme utiskováni a bezmocní a zbývá nám jediné lézt pod drát a utíkat po stepi, aby do nás pálili z automatů a štváli na nás psy.

Odvážná myšlenka, zoufalá myšlenka, radikální myšlenka: jak to udělat, abychom od nich neutíkali my, ale aby oni prchali před námi?

Stačí tuto otázku jen položit, stačí, aby na ni pár lidí přišlo, aby se zeptali, pár lidí aby si je poslechlo – a v táboře končí epocha útěků. A začíná epocha vzpour.

Ale jak ji začít? Čím ji začít? Jsme přece spoutáni, sevřeni chapadly, jsme zbaveni svobody pohybu – čím začít?

To nejprostší v životě zdaleka nebývá prosté. Zdá se, že i v NPT mnozí přišli na to, že práskače je třeba zabít. I tam se to někdy narařilo tak, že se z hromady klád skulila jedna do rozvodněné řeky a zachytila s sebou práskače. Takže ani tam nebylo těžké přijít na to, jaká chlapadla je třeba useknout především. Zdálo se, že to vědí všichni. A nevěděl to nikdo.

Najednou – sebevražda. V režimním baráku č. 2 našli jednoho oběšence. (Všechna stadia vzpoury vykládám podle Ekibastauzu. Ale jedna věc je zajímavá: v jiných zvláštních táborech probíhal vývoj stejně.) Šéfům to moc nevadí, vytáhli ho z oprátky, odvezli na smetiště

A v brigádě se šeptá: byl to přece práskač. Neoběsil se sám. Pověsili ho.

Poučení.

V táboře je hodně krys, ale nejsytější, nejhrubší a nejdrzejší je vedoucí jídelny Timofej S...⁷⁴³ Jeho gardu tvoří nařvaní a vypasení kuchaři, přikrmuje také čeled' krutých pomocných strážných. On sám a ta čeled' bijí mukly pěstmi a klacky. Jednou nějak mimochodem naprosto nespravedlivě uhodil malinkého, snědého „nezletilce“. Dávno si přestal všimnout, koho vlastně bije. A ten klučina podle zvyků zvláštního tábora, podle nynějších zvyků, není prostě kluk, ale mohamedán. A mohamedánů je v táboře hodně. To

⁷⁴³ Jeho jméno neskrývám, nepamatuji si je.

není žádná galerka. Před západem slunce můžeme vidět, jak se v západní části zóny (v NPT by se jim smáli, u nás – ne) modlí, zdvihají ruce nebo tisknou čelo k zemi. Mají své starší, v novém ovzduší je tu i jakási rada. A ta se rozhodne: pomstít se!

V neděli brzy ráno proklouzne kluk a za ním Inguš do baráku pridurků, kteří si ještě hoví v posteli. Vstupují do místnosti, kde je S., a dvěma noži zapíchnou metrakového chlapa.

Ale jak je to všechno ještě nezralé! Nesnaží se skryt své tváře a nesnaží se uprchnout. Přímo od mrtvol, se zakrvavenými noži, klidní vědomím splněné povinnosti, jdou za dozorcí a vzdávají se. Budou souzeni.

To všechno je tápavé hledání. To všechno se ještě snad mohlo stát v NPT. Ale občanské myšlení pracuje dál: není to ten hlavní článek, u něhož je třeba začít trhat řetěz?

„Zabij práskače!“ – to je ten článek! Nůž do prsou práskače! Vyrábět nože a vraždit práskače – to je ono!

Nyní, když píš tuto kapitolu, leží nade mnou na policích svazky humanistických knih a vyčítavě pobleskují matnými a zašlými ořízkami – jako hvězdy skrze mraky! Nic na světě se nesmí dobývat násilím! Vezmeme-li meč, nůž, pušku – rychle se dostaneme na roveň svým katům a násilníkům. A nebude tomu konce...

Nebude tomu konce... Tady, u stolu, v teple a čistotě s tím naprosto souhlasím.

Ale člověk musí dostat pětadvacet let pro nic za nic, nalepit na sebe čtyři čísla, vždycky držet ruce dozadu, ráno a večer se nechat prohledávat, umdlávat v práci, nechat se tahat do BZR pro nějaká udání, nenávratně se nechat zašlapávat do země – aby mu odtamtud, z té jámy, všechny řeči humanistů připadaly jako žvanění tluchubů.

Nebude konce...! A bude začátek? Bude v našem životě kousek světla nebo ne?

Utlačovaní lidé si řekli: na hroby pytel hrubá záplata.

Práskači jsou také lidé... Dozorci chodí po barácích a nám pro výstrahu ohlašují rozkaz pro celý tábor Pěščanyj: na nějakém táborovém středisku vedly dvě dívky (podle roku narození je zřejmé, že byly mladé) protisovětské řeči. Tribunál, podepsání... Trest smrti!

Tato děvčata, která si šeptala na vagónku a která měla už každá deset let chomoutu, přece shodila nějaká svině, která s nimi byla zašitá?! Jacípak jsou práskači lidé?!

Nikdo nepochyboval. Ale přesto nebyly první rány lehké.

Nevím, jak kde (zabíjet se začalo ve všech zvláštních táborech, dokonce i v invalidním Spassku!), ale u nás to začalo příjezdem Dubovského transportu – v podstatě to byli západní Ukrajinci z Organizace ukrajinských nacionalistů. Ti pro celé toto hnutí vůbec udělali velmi mnoho, oni pohnuli tím vozem. Dubovský transport k nám zanesl nákazu vzpoury.

Mladí, silní chlapi, které sebrali přímo na partyzánských stezkách, se v Dubovce porozhlédli, zhrozili se té letargie a otroctví – a popadli nože.

V Dubovce to rychle skončilo vzpourou, požárem a rozehráním tábora. Ale šéfové tábora, sebejistí, zaslepení (třicet let se nesetkali se žádným odporem, odvykli si) – se ani nepostarali o to, aby drželi buřiče zvlášť. Pustili je po celém táboře, do brigád. To byly způsoby NPT – rozptýlením se tam potlačovaly protesty. Ale v našem prostředí, s prvními známkami očištění, takové rozptýlení jen pomohlo rychleji podnítit plamen vzpoury.

Nováčci chodili s brigádami do práce, ale ani se jí netkli, nebo jen naoko, leželi si na sluníčku (bylo právě léto!) a tiše hovořili. Ze strany se v takových chvílích velmi podobali kriminálním pod zákonem, tím spíš, že byli také tak mladí, vykrmení, ramenatí.

A zákon se vybarvoval, ale byl to nový, podivuhodný zákon: „Necht' této noci zemře ten, kdo má špatné svědomí!“

Ted' se zabíjelo častěji, než se utíkalo v těch nejlepších dobách. Zabíjelo se jistě a anonymně: nikdo se nechodil udat se zakrvaveným nožem. Člověk šetřil sebe i svůj nůž pro něco jiného. V oblíbenou dobu – v pět hodin ráno, kdy baráky otevírali jednotliví dozorcí, kteří šli hned odemykat dál, kdy téměř všichni vězňové ještě spali – mstitelé v maskách vstupovali tiše do vyhlídnuté sekce, přistupovali k vyhlídnutému vagónku a bez lítosti zabíjeli zrádce, který se třeba ani neprobudil, anebo byl vzhůru a strašlivě ječel. Ověřili si, zda je mrtev, a obratně zmizeli.

Měli na sobě masky a jejich čísla nebylo vidět – buď je odpárali, nebo skryli. Ale i když je sousedé zabitého poznali podle postavy – nejenže se nehnali, aby to sami hlásili, ale ani při výsleších, ani před hrozbami kmotrů se teď nevzdávali a tvrdili: ne, ne, nevím, nic jsem neviděl. A už to nebyla jen ta prostá, prastará pravda, kterou poznali všichni utiskovaní: „Kdo moc ví, toho na provázku vedou, kdo nic neví, ten si na peci sedí“ – každý zachraňoval sám sebe. Protože ten, kdo by mluvil, by byl příštího rána v pět hodin zabit a přízeň operativního zmocněnce by mu nebyla nic platná.

A tak se zabíjení (i když zatím nedošlo ještě ani k deseti případům) stalo normou, běžným zjevem. Vězňové se šli mýt, šli si pro ranní přiděl a ptali se: zabili dnes někoho? Vězňové slyšeli v tom hrůzyplném sportu podzemní zvony spravedlnosti.

Dělalo se to naprosto tajně. Někdo (uznávaná autorita) někde někomu jen řekl: tak tohle! A nestaral se, kdo bude zabíjet, kolikátého, kde vezme nůž. A zabijáci, co to měli na starosti, neznali soudce, jehož rozsudek měli vykonat.

A je třeba přiznat, a to přes nedostatek důkazů o práškačích – že tento neústavní, nezákonný, neviditelný soud soudil mnohem přesněji, s daleko menšími chybami než všechny tribunály, trojky, vojenská kolegia a zvláštní komise, které jsme poznali.

Řezničina, jak se tomu u nás říkalo, probíhala tak bezvadně, že se odehrávala i za dne a téměř veřejně. Jednoho malého, podobaného „starostu baráku“, bývalého významného rostovského vnitřáka, známou veš, zabili v neděli ve dne na záchodě. Mravy byly už tak drsné, že se tam hnaly davy, aby se podívaly na zkrvavenou mrtvolu.

Pak se mstitelé dali do zrádce, který prodal podkop pod zónou z režimky (velení už se v té době chytilo za hlavu a zahnilo tam hlavní dubovce, ale řezničina už bezvadně běžela i bez nich), bylo to za bílého dne, honili ho po zóně s noži. Práškač se před nimi schoval do štábního baráku, oni za ním, skočil do pracovny velitele táborového střediska, tlustého majora Maximenka – a oni za ním. V tu chvíli táborový holič majora holil. Major byl podle táborového řádu beze zbraně, protože do zóny se zbraně nosit nesměli. Spatřil vrahy s noži, polekaně vyskočil pod rukou holiče a začal prosit o milost, protože si myslel, že ho jdou oddělat. S úlevou koukal, jak před jeho očima zabíjejí práškače. (Nikdo neměl v úmyslu dotknout se majora. Zásada začínajícího hnutí zněla: oddělovat jenom práškače, dozorce a velitele nechat na pokoji. Přesto major vyskočil nedoholený z okna, s bílým prostěradlem kolem krku utíkal ke strážnici a zoufale volal: „Věž, střílejte! Věž, střílejte!“ Ale věž nestřílela...)

Stalo se, že práškače nestačili oddělat, vytrhl se a raněný utekl do nemocnice. Tam ho operovali, převázali. Ale když se nožů polekal i major – copak práškače mohla zachránit nemocnice? Za dva nebo tři dny ho dorazili na nemocničním lůžku...

Z pěti tisíc mužů bylo zabito asi tucet – ale každá rána nožem odřezávala a odřezávala chapadla, která nás svírala a drtila. Zavál podivuhodný vítr! Navenek jsme, zdálo se, byli nadále trestanci v táborové zóně, ve skutečnosti jsme se však osvobodili, byli jsme svobodní, protože poprvé za celý život, co naše paměť sahala, jsme začali otevřeně a nahlas říkat, co si myslíme! Kdo nezažil takovou proměnu, ten si ji ani představit neumí!

A práškači – nepráskali...

Do té doby mohlo operativní oddělení nechat v zóně přes den, koho chtělo, celé hodiny s ním mluvit – šlo jim o udání? Dávali nové úkoly? Vypyčovali se na jména vězňů, kteří ještě nic neprovedli, ale mohli provést? Kteří byli podezřelí jako vedoucí budoucího odporu?

Večer se vracela brigáda a ptala se: „Pročpak si tě volali?“ A člen brigády vždycky odpovídal, ať už mluvil pravdu, nebo se přetvařoval: „Ale, ukazovali mi fotografie...“

Skutečně, v poválečných letech mnoha vězňům ukazovali k identifikaci fotografie osob, s nimiž se mohli setkat za války. Ale nemohli je ukazovat všem, k tomu nebyl důvod. Odvolávali se na ně však všichni – i kamarádi, i zrádci. Podezření mezi námi se prohlubovalo a nutilo každého k uzavřenosti.

Teď z ovzduší podezírání mizelo! Teď, když čekisté někomu poručili, aby po nástupu zůstal, odmítl! Neuvěřitelné! To se nestalo za celá léta existence ČK-GPU-MV! Předvolaný se k ním nevrátil s tlukoucím srdcem, nenaklusal s podlézavým úsměvem, ale hrdě (vždyť se na něho ostatní dívali!) odmítal jít! Neviditelné váhy se houpaly ve vzduchu nad nastoupeným davem. Na jedné misce se vršily všechny známé přízraky: pracovny vyšetřovatelů, pěsti, klacky, stání beze spánku, boxy, kde se dá jen stát, studené, vlhké karcery, krysy, štěnice, tribunály, druhé a třetí tresty. Ale to všechno nemohlo spustit v

jediném okamžiku. Byl to mlýn na lidi, který je však nemohl semlít všechny najednou. Lidé žili dál – vždyť všichni, co jsou tady, tímto mlýnem prošli.

A na druhé misce vah ležel pouhý nůž – ale ten nůž byl určen pro tebe, odpadlíku! Byl připraven jen pro tvou hrud', a ne až někdy, jednou, ale zítra na úsvitě, a žádná síla ČKGB tě před ním nemohla zachránit! Nebyl ani moc dlouhý, zrovna takový, aby se ti dobře zapasoval pod žebra. Neměl ani pořádnou střenku – jen nějakou izolační šňůru, namotanou na tupé straně – ale bylo to právě akorát, aby nevyklouzl z ruky.

A tato spásonosná hrozba na misce vah převažovala! Dávala všem slabým sílu odtrhnout se od pijavic, nevímat si jich, jít za brigádou. (A dávala jim dobré výmluvy na pozdější dobu: my bychom zůstali, občane veliteli! Ale báli jsme se nože... vám to nehrozí, ale ani si neumíte představit...)

A nejen to. Lidé nejenže přestali chodit na předvolání operativních zmocněnců a jiných táborových šéfů – ale báli se nyní i hodit do poštovní schránky v zóně nebo do schránky pro stížnosti do vyšších instancí popsany papírek nebo nějakou obálku. Když někdo chtěl poslat dopis nebo žádost, poprosil někoho: „Přečti si to, ověř si, že to není udání. Půjdeme to spolu hodit.“

Takže teď bylo načalstvo slepé a hluché! Na první pohled i břichatý major i jeho zástupce Prokofjev, také břichatý, i všichni dozorcí – volně chodili po zóně, nic jim nehrozilo, pohybovali se mezi námi, dívali se na nás – ale nic neviděli! Protože bez udavače člověk v uniformě nemůže nic vidět ani slyšet: než přistoupí, všichni zmlknou, odvrátí se, schovají se, odejdou... Někde poblíž se věrní udavači mučili touhou, prodat kamarády – ale žádný z nich se neprojevil ani skrytě.

Porouchal se právě ten informační aparát, o nějž se po desetiletí opírala sláva všemocných a vševědoucích Organů.

Zdalo se, že na stejné objekty chodí stále stejné brigády. (Ostatně, teď jsme se domlouvali, že se budeme vzpírat i eskortě, že nenecháme přerazovat pětice, přepočítávat nás za pochodu – a dařilo se to! Už mezi námi nebyli práskači – a vojáci také ochabli.) Pracovali jsme, abychom dobře zaplnili pracovní výkazy. Vraceli jsme se a dovolovali jsme dozorcům, aby nás prohledávali stejně jako dříve (ale nože se nikdy nenašly!). Ve skutečnosti však lidi už nesdružovaly brigády, uměle vytvořené správou, ale docela jiná lidská společenství, především – národy. Vytvořily se a upevnily národní skupiny, pro práskače nedostupné: ukrajinská, spojená mohamedánská, estonská a litevská. Vedení nikdo nevolil, ale vzniklo tak spravedlivě, podle stáří, moudrostí, utrpení, že jeho autorita byla v rámci dané národnosti nesporná. Vznikl také zřejmě společný konzultativní orgán – abych tak řekl „Sověť národností“⁷⁴⁴. Brigády zůstaly stejné, byl jich stále stejný počet, ale jedna věc byla divná: v táboře bylo najednou málo vedoucích brigád! Jev v Gulagu nevídaný! Zpočátku byl jejich úbytek přirozený: jeden šel do nemocnice, jiný přešel do hospodářství, další byl propuštěn na svobodu. Ale úkoláři mívali v rezervě vždycky lačný dav uchazečů: za kousek špeku, za svetr dostat místo vedoucího brigády. A teď nejenže uchazeči nebyli, ale byli takoví vedoucí brigád, kteří se denně potloukali po PO a žádali, aby je co nejrychleji odvolali.

Přišla doba, kdy byly nenávratně pryč staré brigádýrské metody – zapřáhat pracanta do těsného chomoutu – a na nové metody hned tak někdo nepřišel. A brzy to bylo s vedoucími brigád tak špatné, že úkolář začal chodit do brigádýrské sekce, kouřil s nimi, povídal a prostě prosil: „Chlapi, bez vedoucího to přece nejde, to je nesmysl. Tak si někoho vyberte, my ho hned schválíme!“

Bylo to zejména v době, kdy vedoucí brigád začali utíkat do BZR – schovávali se do vězeňských zdí. (A nejen oni, i krvelační stavbyvedoucí, jako třeba Adaskin.) Práskači když měli pocit, že jsou jim na stopě nebo že jsou na pořadí v seznamu – se najednou vyděsili a utíkali! Ještě včera se mezi lidmi vytahovali, ještě včera se chovali a mluvili tak, jako kdyby schvalovali, co se děje (jen to zkus teď mluvit mezi mukly jinak!), ještě minulé noci spali ve společném baráku (to nevíme, zda spali, nebo napjatě čekali, připraveni k obraně, a přísahali, že je to poslední taková noc) – a dnes byli pryč! A pomocný strážný dostává rozkaz: odnést věci toho a toho do BZR.

⁷⁴⁴ Tady je na čase uvést věc na pravou míru. Nebylo všechno tak čisté a hladké, jak to vypadá, když člověk líčí hlavní proud. Byli tu odporující si skupiny „umírněných“ a „krajních“. Hrály svou úlohu samozřejmě i osobní sympatie a nepřátelství, i ješitnost těch, kteří usilovali o „vůdčovství“. Mladí býčci – „zabijáci“ – měli daleko k širšímu politickému uvědomění, někteří měli tendenci žádat za svou „práci“ lepší stravu, byli schopni kvůli tomu hrozit kuchaři nemocniční kuchyně, tedy žádat, aby dostali najíst na úkor přidělu nemocných – a když kuchař odmítl, zabít ho bez jakéhokoli mravního soudu: vždyť už jsou na to zvyklí, masky a nože mají v rukou. Zkrátka, hned se ve zdravém jádru objevil červotoč – neměnný, starý, obecně historický rys všech revolučních hnutí! A jednou prostě došlo k omylu: prohnáný práskač přemluvil dobráka pracanta, aby si s ním vyměnil postel – a pracanta k ránu zapíchli. Ale přes tyto úchytky bylo celkové zaměření velmi přesné a pevné, člověku to bylo jasné. Společenský efekt byl takový, jakého bylo třeba.

Byly to nové a tak trochu děsivě veselé časy! Tak to tedy už nejsme my, kdo utíká! Oni utíkají a my se jich zbavujeme! Časy na této zemi nemožné a nebývalé! – člověk se špatným svědomím nemůže klidně jít spát! Odplata nepřichází až na onom světě, není ponechána soudu dějin, hmatatelná živoucí odplata na tebe vztáhne ruku s nožem dnes na úsvitě. Něco takového jako v pohádce: půda zóny je pod nohama poctivých měkká a teplá, pod nohama zrádců se chvěje a plane! Něco takového by člověk přál prostranstvím za zónou – naší svobodě, která takové doby nikdy nepoznala a možná ani nepozná.

Pochmurný kamenný BZR, už dávno rozšířený, dostavěný, s malými okénky, s náhubky, vlhký, studený a tmavý, ohrazený pevným plotem s těsně spojenými prkny – BZR, který táboroví šéfové s takovou láskou připravili pro absentéry, pro uprchlíky, pro tvrdohlavé, pro protestující, pro lidi odvážné – tento BZR najednou začal přijímat jako penzisty na odpočinku práskače, krvežíznivé despoty a naháněče!

Těžko můžeme upřít důvtip tomu, koho prvního napadlo běžet k čekistům a požádat je o úkryt před hněvem lidu v kamenné díře – a to vše za své věrné, dlouholeté služby. Tomu, co sám prosil o vězení co nejpevnější, co neutíkal z vězení, ale do vězení, dobrovolně souhlasil s tím, že už nebude dýchat čerstvý vzduch, že už nespatří sluneční světlo – zdá se, že z minulosti nic podobného neznáme!

Velitelé a operativci se nad těmi prvními slitovali, ukryli je: přece jen jsou to naši lidé. Dali jim nejlepší celu BZR (táboroví vtipálci ji nazvali úschovnou), přinesli tam matrace, poručili co nejlépe topit, povolili jim hodinovou procházku.

Ale za prvními důvtipnými se začali trousit další, méně vtipní, ale také lačně toužící po životě. (Někteří si chtěli i na útěku zachovat tvář: kdo ví, třeba se ještě bude muset vrátit a žít mezi mukly?) Arcijáhen Rudčuk uprchl do BZR s náležitě nerežirovanou scénou: po večerce přišli do baráku dozorcí, sehráli scénu tvrdého filcunku, vytrásali matrace. Rudčuka „zatkli“ a odvedli. Ostatně se tábor brzy přesně dozvěděl, že i hrdý arcijáhen, milovník štetce a kytary, také sedí v těsné „úschovně“. (Už jich bylo přes deset, patnáct, přes dvacet! Začalo se jim také říkat „brigáda Mačechovského“ – podle jména velitele režimu.) Už se začala zabydlovat další cela, omezovala se produktivní plocha BZR.

Práskači jsou však potřební a užiteční jen pokud se motají mezi lidmi, dokud nejsou odhaleni. Odhalený práskač nemá žádnou cenu, už nemůže v tomto táboře sloužit. Musí dostávat své jídlo zadarmo v BZR, nepracuje, nevyplácí se. Ne, dokonce i dobročinnost MV má své meze!

A tak proud prosebníků o záchranu – zastavili. Kdo přišel pozdě, musel zůstat ve své ovčí kůži a čekat na nůž.

Udavač je jako převozník: teď mě převez a pak za mnou nelez.

Načalstvo se začalo starat o protiopatření, o to, jak zastavit strašné hnutí v táboře, jak je zlomit. První, na co byli zvyklí a čeho se chytili, bylo – psát rozkazy.

Vládci našich těl a duší ze všeho nejméně chtěli přiznat, že naše hnutí je – politické. Ve výhružných rozkazech (dozorcí chodili po barácích a předčítali je) bylo všechno, co se dělo, označováno za banditismus. Tak to bylo jednodušší, srozumitelnější, snad bližší. Jak je to dávno, co k nám posílali bandity jako „politické“? A teď se političtí – poprvé političtí! – stali „bandity“. Nejistě prohlašovali, že tito bandité budou odhaleni (zatím nebyl žádný) a (ještě nejistěji) popraveni. Rozkazy se také obracely na trestaneckou masu – aby bandity odsoudila a bojovala s nimi!...

Vězňové to vyslechli a s posměšky se rozcházeli. V tom, že se důstojníci režimu báli politické za politické označit (ačkoli po třicet let se každé vyšetřování snažilo „politiku“ přišít), jsme cítili jejich slabost.

A také to slabost byla! Nazvat hnutí banditismem – to byl jejich trik: správa tábora se tak zbavovala odpovědnosti za to, že snad připustila v táboře politické hnutí! Tento nutný trik byl používán i nahoře: v oblastních a táborových správách MV, v Gulagu, v samotném ministestvu. Systém, který se neustále bojí informací, musí klamat i sám sebe. Kdyby šlo o zabíjení dozorců a důstojníků režimu, těžko by se byli vyhnuli článku 58-8 – teroru, ale to by také snadno mohli nasadit trest smrti. Teď však měli lákavou možnost vylíčit všechno, co se dělo ve zvláštních táborech, jako válku kurev, jež právě v té době otrásala NPT a kterou organizovalo právě vedení Gulagu⁷⁴⁵.

⁷⁴⁵ „Válka kurev“ by stála za zvláštní kapitolu této knihy ale k tomu by bylo třeba vyhledat ještě spoustu materiálu. Odkážeme čtenáře na studii Varlama Šalamova „Příběhy ze světa zločinců“ (Očerki prestupnogo míra), i když ani tam není všechno. Stručně: Válka kurev vypukla přibližně v roce 1949 (nepočítáme-li neustálé jednotlivé případy bitek mezi zloději a „kurvami“). V roce 1951 a 1952 řádila naplno. Zlodějský svět se rozdělil na spousty skupin! Vedle vlastních zlodějů a kurev to

Tak ospravedlňovali sami sebe. Ale současně se zbavovali práva popravovat táborové vrahy a nemohli tedy nasadit efektivní protiopatření. A nemohli se postavit rozvíjejícímu se hnutí.

Rozkazy nepomohly. Trestanecké masy nezačaly odsuzovat a bojovat místo svých šéfů. Další opatření – převést celý tábor na zostřený režim! To znamenalo: po celý volný čas ve všední den, s výjimkou doby, kdy jsme byli v práci, po všechny neděle jsme teď museli sedět pod zámek jako ve vězení, s parašou, dokonce i jídlo jsme dostávali do baráků. Šlichtu a kaši roznášeli ve velkých sudech po barácích, jídelna byla prázdná.

Byl to tvrdý režim, ale dlouho nevydržel. Začali jsme se flinkat a důlní správa začala křičet. A hlavně, dozorcí měli další práci navíc – museli teď neustále lítat z jednoho konce tábora na druhý s klíči – pouštět ven nebo dovnitř pomocné strážce s parašou, sledovat výdej jídla, eskortovat skupiny na marodku nebo z marodky. Velitelé chtěli dosáhnout toho, aby nás tento režim otrávil, abychom se postavili proti vraždám a vrahy vydali. Ale my všichni byli naladěni tak, že to vydržíme, vytrpíme – že to stojí za to! Šlo jim také o to, aby baráky nezůstávaly otevřené, aby nemohli přijít vrahové z jiného baráku, mezi svými že se najdou snáze. Ale zase došlo k vraždě – a zase nikoho nenašli, zase nikdo nic „neviděl“ a „nevěděl“. Pak někomu při práci prorazili lebku – tady zamčené baráky už vůbec nepomohou.

Zostřený režim byl zrušen. Místo toho se začala stavět „velká čínská zeď“. Byla to široká zeď na dvě vepřovicové cihly, asi čtyři metry vysoká. Vedla uprostřed zóny, napříč, měla rozdělit tábor na dvě části, ale zatím tu zůstával průchod. (To se dělo ve všech zvláštních táborech. Takové rozdělování velkých zón na malé probíhalo v mnoha jiných táborech.) Protože trast tuto práci platit nemohl – pro městečko neměla žádný smysl, padla všechna tíha na nás, na naše neděle a večery – bylo léto a dlouho světlo. Po příchodu z práce jsme vyráběli vepřovice, sušili je, nosili ke stavbě, kladli. Ta zeď nás pořádně zlobila, věděli jsme, že načalstvo chystá nějaké svinstvo, ale stavět jsme museli. Přece jen jsme byli ještě velmi málo svobodní – jen hlavou jsme mohli pohnout, jinak jsme jako dříve trčeli v bahně otroctví až po krk.

Všechna tato opatření – výhrůžné rozkazy, zostřený režim, zeď – byla velmi hrubá, zcela v duchu vězeňského myšlení. Ale copak to? Znenadání volají jednu brigádu, druhou a ještě další k fotografovi – a fotografují je, zdvořile, bez čísla na krku, nemusíš sedět v určité pozici, sed' si, jak chceš, dívej se, jak se ti líbí. A pracanti se dozvídají z „neopatrné“ věty velitele KVO, že jde o „fotky na doklady“.

Na jaké doklady? Jaké doklady mohou vězňové mít? Mezi lehkověrnými se šíří vzrušení: co když připravují propustky pro ty, kterým povolí pobyt bez eskorty? A co když? A co když?

Teď se vrátil z dovolené dozorce a nahlas vykládá jinému (ale v přítomnosti vězňů), že po cestě viděl celé transporty propuštěných – s hesly a zelenými větvemi jedou domů.

Pane Bože, jak člověku tluče srdce! Už je přece dávno načase! Tím se přece mělo začít hned po válce! Opravdu to začalo?

byli ještě neomezení („neomezení zloději“), „machnovci“, „uporovci“, „pivovarovci“, „červená karkulka“, „sochor za pasem“ – a to ještě není všechno. V té době se vedení Gulagu už zklamalo v neomyšlnosti teorie o převýchově galerky a zřejmě se rozhodlo se této přítěže zbavit. Využívalo svárů, podporovalo chvíli jednu, pak zase druhou skupinu, jejich noži likvidovalo skupiny ostatní. Vraždění se dělo otevřeně a masově. Pak si kriminální vrahové zvykli nevraždit vlastníma rukama. A když už člověk někoho vlastníma rukama zabil, donutil jiného, aby na sebe vzal vinu. Tak mladí lehčí kriminálníci nebo bývalí vojáci a důstojníci pod hrozbou, že budou zavražděni sami, brali na sebe cizí vraždy, dostali 25 let podle 59-3 – banditismus – a dodnes sedí. A zloději – vůdci skupin – vyšli ven na základě vorošilovské amnestie z roku 1953 bez poskvrny. (Ale nezoufejme si, od té doby už zase znovu sedí.) Když se v našem tisku objevila sentimentální móda povídek o převýchově, dostaly se do novin i informace – samozřejmě co nejprolhanější a nejmlhavější – o vraždění v táborech. Přitom schválně smíchali dohromady (před soudem dějin) „válku kurev“ a „řezničinu“ ve zvláštních táborech a bůhví jaká ještě vraždění. Téma táborů zajímá všechny, takové články se čtou dychtivě ale nic se z nich pochopit nedá (proto se také píší). Třeba novinář Galič uveřejnil v červenci 1959 v časopise Izvěstija jakousi podezřelou „dokumentární“ novelu o vězni Kosych, který prý z tábora dojal Nejvyšší sověť 80stránkovým dopisem, psaným na stroji. (1. Odkud měl stroj? Od operativce? 2. Kdopak by četl osmdesát stránek, tam už po jedné zívají k zalknutí.) Ten Kosych měl 25 let, druhý trest za případ, k němuž došlo v táboře. Jaký to byl případ, za co to bylo, v tomto bodě Galič – a to je charakteristický rys našich novinářů – hned přešel do nicneřikajícího tónu. Těžko se dá poznat, zda se Kosych dopustil „kurví“ vraždy nebo politického zabití práškače. Ale charakteristické je právě to, že v historickém pohledu je teď všechno na jedné hromadě pod názvem banditismus. Ústřední časopis to vědecky vysvětluje takto: „Berijovi pomahači (jen to na ně sved'te, ti to unesou!) tenkrát byli vládci táborů (a před ním? a teď?). Přísný zákon nahrazovaly nezákonné akce jednotlivců (jak to? v rozporu s jednotnou instrukcí? kdopak by se odvážil?), kteří měli být jeho vykonavateli. Všeomžné podněcovali nenávist (kurzíva autora. Tak tohle je pravda. – A. S.) mezi různými skupinami vězňů. (Využívání práškačů se také dá zařadit do této kategorie...) Byla to zuřivá, uměle a nelitostně podněcovaná nenávist.“ Zastavit vraždy v táborech 35 letými tresty, jaké vrahové už beztak měli, bylo samozřejmě nemožné. A tak byl v roce 1961 vydán zákon o trestu smrti za vraždu v táboře – pochopitelné i za vraždu práškače. Stalinským zvláštním táborům už chyběl jen tenhle Chruščovův zákon.

Prý někdo dostal z domova dopis: jeho souseda pustili, už je doma!

Najednou je jedna z vyfotografovaných brigád předvolána před komisi. Vstupujte jednotlivě... U stolu s rudou přikrývkou, pod Stalinovým portrétem, sedí naši táboroví velitelé, ale nejenom: ještě dva nejméně neznámí, jeden Kazach, druhý Rus, v našem táboře nikdy nebyli. Chovali se věcně, ale trochu žertují, vyplňují dotazníky: příjmení, jméno, otčestvo, rok a místo narození, a dále místo obvyklého – článek, délka trestu, konec trestu – podrobně stav, žena, rodiče, pokud máte děti, věk, kde všichni bydlí, zda spolu nebo zvlášť. A to všechno se zapisuje... (Někdo z komise neustále píše připomíná: a tohle zapiš a tohle také!)

Podivné, bolestné a příjemné otázky! I ten nejotrlejší se při nich rozehřeje, člověku je dokonce do pláče! Léta a léta slyší jen úsečné štekání: Článek? Trest! Kdo vynesl rozsudek? A najednou tu sedí docela bez zloby vážní, lidští důstojníci a beze spěchu, soucitně, ano, soucitně se vyptávají na to, co člověk ukrývá tak hluboko, že se sám bojí toho dotknout, někdy řekne sousedovi na palandě pár slov anebo raději ani to ne... A všichni tito důstojníci (zapomněl jsi, nebo v tuto chvíli odpouštíš, že tenhle nadporučík ti posledně před říjnovými svátky sebral fotografii rodiny a roztrhal ji...?) – tito důstojníci slyší, že tvoje žena si vzala jiného, že otec je na tom už špatně, nedoufá, že ještě uvidí syna – a přitom smutně přikyvuji, dívají se jeden na druhého, pomlaskávají.

Ne, nejsou tak špatní, jsou to také lidé, jen mají psí službu... Všechno si zapisují a každému kladou nakonec otázku:

„No, a kde bys chtěl bydlet? Tam, kde rodiče, nebo tam, kde jsi bydlel dříve?“

„Jak to?“ koulí mukl očima. „Já... sedmý barák...“

„Ale to my víme!“ smějí se důstojníci. „Ptáme se, kde bys chtěl bydlet. Když tě třeba pustí, kam by se ti měly vystavit doklady?“

A před očima trestance se celý svět točí, vidí, slunce, duhové paprsky... Rozumem chápe, že to je sen, pohádka, že to není možné, že má pětadvacet nebo deset, že se nic nezměnilo, že je celý umazaný od hlíny a zítra zas půjde makat – ale několik důstojníků, dva majoři, sedí, beze spěchu a se sympatií se vyptávají:

„No tak kam? Řekni!“

A vězeň s tlukoucím srdcem, zaplavován vlnami tepla a vděčnosti, jako když červenající se chlapec vyzrazuje jméno dívky, prozrazuje tajemství svého srdce – kde by chtěl prožít zbytek svého života, kdyby nebyl prokletým galejníkem se čtyřmi čísly.

A oni si to zapisují! A žádají, aby zavolal dalšího. A ten první jako šílený utíká na chodbu k ostatním a vykládá, co se dělo.

Pracanti vstupují dovnitř po jednom, odpovídají na otázky přátelských důstojníků. A jen jeden z padesáti se uchichtne:

„Všechno je tady na Sibiři pěkné, jenomže je tu moc horko. Nemohl bych za polární kruh?“

Nebo:

„Napište to takhle: v táboře jsem se narodil, v táboře zemřu, lepší místo neznám.“

Promluvili si takhle se dvěma nebo třemi brigádami (a v táboře je jich dvě stě). Tábořem to trochu hnulo, několik dní bylo o čem diskutovat – i když polovička z nás sotva čemu věřila – minuly ty naivní časy. Ale víckrát se komise nesešla. Fotografování je nic nestálo, cvakali to s prázdnými kazetami. Ale sedět takhle vespolek a tak srdečně se bavit s těmi lumpy – na to jim trpělivost nestačila. No, a když nestačila, nic z toho nestydatého plánu nebylo.

(Ale přece jen uznáme, že to byl pěkný úspěch. V roce 1949 byly vytvořeny – navěky samozřejmě – tábory s krutým režimem. A už v roce 1951 musí jejich šéfové sehrát tohle představení laskavosti. Jaký důkaz úspěchu bychom ještě chtěli? Proč nikdy nemuseli hrát takové divadlo v NPT?)

Nože se zase zaleskly.

Šéfové se rozhodli – zavírat. Bez práskačů přesně nevěděli koho, ale nějaké podezření, nebo nápady měli (a možná, že někdo tajně přece jen udávat dokázal.)

Přišli třeba dva dozorcí do baráku, po práci, jen tak, jakoby nic, a řekli: „Seber se, jdeme.“

Mukl se ohlédl na chlapy a povídá: „Nepůjdu.“

Opravdu! V tomhle obyčejném, běžném zatčení, kdy člověka seberou, kdy se nikdy nebráníme, jsme zvyklí to brát jako řízení osudu, i v tom je přece taková možnost: nepůjdu. Naše osvobozené hlavy to nyní chápaly!

„Jak to, nepůjdeš?“ útočili dozorcí.

„Prostě nepůjdu!“ odpovídal pevně mukl. „Mně je tady taky dobře.“

„A kam má jít?... A proč má jít?... Nedáme ho!... Nedáme!... Jděte pryč!“ ozývalo se ze všech stran. Dozorcí se chvíli motali a odešli.

Zkusili to v jiném baráku – dopadlo to stejně.

A tak vlci pochopili, že už nejsme takové ovce jako dřív. Že nás musí teď čapnout lstí nebo na strážnici nebo celá hlídka na jednoho. Že z davu to nepůjde.

A my, zbavení nákazy, osvobození od dozoru a odposlouchávání, jsme se rozhlédli a otevřenýma očima jsme viděli, že jsou nás tisíce! Že jsme političtí! Že se už můžeme bránit!

Jak správně jsme zvolili ten článek řetězu, který jsme chtěli rozbít – práskače! Udavače a zrádce! Byli to chlapi z nás, co nás nenechali žít. Jako na pravěkých obětištích tekla jejich krev, aby nás zbavila tíživého prokletí.

Revoluce nazrávala. Její vánek, který, zdálo by se, utichl, nám teď zadul do plic jako smršť.

11 ZKOUŠÍME ROZBÍT OKOVY

Teď, když mezi námi a našimi strážci už nevedla pouhá strouha, když už se z ní stal hluboký příkop – stáli jsme na dvou srážech a navzájem se měřili: co dál?

Pochopitelně je to myšleno obrazně, když říkám, že jsme „stáli“. Denně jsme chodili do práce se svými novými vedoucími brigád (někdy tajně zvolenými, co přistoupili na to, že budou sloužit společné věci, nebo s těmi dřívějšími, ale k nepoznání pozornými, přátelskými a starostlivými), nepřicházeli jsme pozdě na nástup, jeden druhého jsme nenechávali na holičkách, nikdo neodmítal jít do práce a naše pracovní výkazy byly docela dobré a zdálo by se, že by šéfové tábora mohli být s námi docela spokojeni. A my jsme také mohli být spokojeni s nimi: docela se odnaučili na nás křičet, vyhrožovat, už nás pro nic za nic netahali do karceru, nevšímali si toho, že jsme před nimi přestali smekat. Major Maximenko ráno v době nástupu ještě spal, ale večer rád vítal útvary u strážnice, a zatímco jsme tam přešlapovali – rád si zažertoval. Díval se na nás s blahobytnou vlídností jako sedlák Chochol⁷⁴⁶, když někde na Krymu přihlížel svým nespočetným stádům, vracejícím se ze stepi. Někdy v neděli nám dokonce promítali filmy. A jen nás jako dřív otravovali stavbou „velké čínské zdi“.

A přesto jsme usilovně přemýšleli – my i oni: a co dál? Takhle to zůstat nemohlo: nebylo to únosné ani pro nás, ani pro ně. Někdo musel zaútočit.

Ale o co jsme mohli usilovat? Mluvili jsme teď nahlas, bez obav, říkali jsme, co jsme chtěli, všechno, co se v nás nashromáždilo (okusit svobodu slova, třebaže jen v téhle zóně, dokonce tak pozdě ve svém životě – bylo přece jen slastné!). Mohli jsme však doufat, že rozšíříme tuto svobodu za zónu nebo že ji tam vyneseme? Samozřejmě, že ne. Jaké jiné politické požadavky jsme mohli vytyčit? Ani vymyslet jsme si je nemohli! To ani nemluvím o tom, že to bylo zbytečné a beznadějně – prostě nikoho nesmělo nic takového ani napadnout! Nemohli jsme ve svém táboře požadovat, ani aby se změnil stát, ani aby se naše země zřekla táborů – byli by na nás naházeli bomby.

Bylo by přirozené, kdybychom požadovali přešetření svých případů, aby nám snížili nespravedlivé tresty, které jsme dostali pro nic za nic. Ale i to vypadalo beznadějně. V tom celkovém ovzduší stupňujícího se teroru, připadala soudcům většina našich případů a rozsudků jako něco naprosto spravedlivého – ostatně nás snad o tom dokonce i přesvědčili! A pak – přešetření případů – to je něco nehmataelného, co dav nedokáže vnímat, při přešetřování by bylo velmi snadné nás oklamat: slibovat, táhnout to, jezdit, přešetřovat, to se dá protahovat po léta! A i kdyby prohlásili, že někoho propouštějí a odvezli by ho, jak bychom se mohli přesvědčit, že ho nepopravili, že ho neodvezli do jiného vězení, s novým trestem?

Ostatně – copak nám divadýlko s komisí už neukázalo, jak se to všechno dá sehrát? Chystají se nás pustit domů i bez přešetřování, to tak...

⁷⁴⁶ Velkoruské pojmenování Ukrajince – pozn. překl.

V čem se shodovali všichni a o čem nemohlo být pochyb – že je nutno odstranit to nejvíc ponižující: aby se baráky na noc nezamykaly a aby se odstranily paraši. Aby se zrušila čísla. Aby naše práce nebyla naprosto bezplatná. Aby nám dovolili psát 12 dopisů ročně. (Ale to všechno, to všechno, dokonce 24 dopisů ročně, už jsme měli v NPT – a copak se tam dalo žít?)

Nebyli jsme zajedno ani v tom, zda máme usilovat o osmihodinovou pracovní dobu... Tak jsme odvykli svobodě, že jsme snad po ní už ani netoužili...

Promýšleli jsme i způsoby: jak vystoupit? Co udělat? Bylo zřejmé, že holýma rukama proti moderní armádě nedokážeme nic, proto naše cesta není cestou ozbrojeného povstání, ale cestou stávky. Během ní si můžeme například sami strhnout čísla.

Ale přece jen v nás ještě proudila otrocká, poddanská krev. To, že bychom si všichni měli sami strhnout svá psí čísla, nám připadalo jako krok tak smělý, tak odvážný, tak nenapravitelný, jako kdybychom třeba vyšli s kulomety do ulic. A slovo „stávka“ znělo našim ušim tak hrozivě, že jsme hledali oporu v hladovce: jestliže stávku začneme zároveň s hladovkou, tak to jaksi zvýší naše morální právo na stávku. Snad na hladovku nějaké právo máme, ale na stávku? Generace po generaci u nás vyrůstaly s vědomím, že svou nebezpečností do nebe volající a samozřejmě kontrarevoluční slovo „stávka“ stojí v jedné řadě s „Dohodou, Děnikinem, kulackou sabotáží a Hitlerem“.

Tím, že jsme přistupovali na zcela zbytečnou hladovku, jsme dobrovolně předem připouštěli vlastní fyzické oslabení v boji. (Zdá se, že na štěstí žádný tábor po nás tuto ekibastauzskou chybu neopakoval.)

Promýšleli jsme i podrobnosti takové možné stávky-hladovky. Zostřený režim pro celý tábor, který jsme před nedávnem poznali, nás poučil, že nás samozřejmě ihned zamknou v barácích. Jak budeme udržovat spojení? Jak si budeme sdělovat rozhodnutí o dalším průběhu stávky? Někdo musel vymyslet a dohodnout signály mezi baráky, z kterého okna do kterého budou viditelná a jak budeme signalizovat.

O tom všem se mluvilo tu i tam, v jedné skupině a v další, zdálo se, že je to nevyhnutelné a žádoucí – a současně jsme si ze setrvačnosti mysleli, že to vlastně není možné. Nedovedli jsme si představit den, kdy se najednou shromáždíme, domluvíme, rozhodneme a...

Ale naši strážci, otevřeně organizovaní vojenskou hierarchií, víc než my zvyklí jednat a méně riskující v akci než v nečinnosti – zaútočili dříve než my.

A pak už se to rozjelo samo...

Tichounce a po domácku jsme na svých zabydlených vagóncích, v zaběhaných brigádách, barácích, sekcích a koutech uvítali Nový rok 1952. A v neděli 6. ledna, na pravoslavný svátek, kdy se západní Ukrajinci chystali k velké oslavě – chtěli vařit kaši, postit se, než vyjde první hvězda a pak zpívat koledy – v ten den nás po nástupu zamkli a už nám neotevřeli.

Nikdo to nečekal! Bylo to připraveno tajně a lstivě! Oknem jsme viděli, že ze sousedního baráku ženou asi sto mukulů se všemi věcmi ke strážnici.

Transport?...

Už jdou i k nám. Dozorci. Důstojníci s kartotéčnými lístky. Podle nich vyvolávají. Ven se všemi věcmi... a s matracemi tak, jak jsou, nacpanými!

Tak takhle je to! Nové třídění! V průchodu čínské zdi stojí hlídka. Zítra bude zadržén. A nás vedou na strážnici, ženou nás po stovkách – s pytlí a matracemi jako nějaké pohořelce – kolem tábora a jinou strážnicí – do jiné zóny. A z té ženou jiné vězně opačným směrem.

Všichni uvažují: koho sebrali? Koho nechali? Jak chápat smysl toho stěhování? A plán šéfů je brzy jasný: v jedné polovině (2. táborové středisko) zůstali jen praví Ukrajinci, asi dva tisíce mužů. V té polovině, kam nahnali nás, kde bude 1. táborové středisko, jsou asi tři tisíce vězňů ostatních národností – Rusové, Estonci, Litevci, Lotyšci, Tataři, Kavkazané, Gruzínci, Arméni, Židé, Poláci, Moldavané, Němci a všechny ostatní národy, náhodně posbírané na polích Evropy a Asie. Zkrátka „jednotné a nedělitelné“⁷⁴⁷. To je zajímavé! Myšlení MV, které by mělo být osvíceno učením socialistickým a nadnárodním, se vyvíjí stejnou starou cestičkou: rozdělovat národy.

Jsou rozbity staré brigády, vytvářejí se nové, půjdou na nové objekty, budou bydlet v nových barácích – škatule, hejbejte se! Zmatek na celý týden, za jednu neděli se nezvládne. Zpřetrhaly se mnohé svazky, lidé se promíchali, stávka, která už nazrávala, je teď zmařena... To se jim povedlo!

V táboře Ukrajinců zůstala celá nemocnice, jídelna a klub. My jsme místo toho měli BZR. Ukrajince, banderovce, ty nejnebezpečnější buřiče dali co nejdál od BZR. Pročpak asi?

⁷⁴⁷ „Jednotné a nedělitelné Rusko“ – heslo carského samoděržaví.

Brzy se dozvíme, proč. Tábořem se šíří zaručená pověst (od pracantů, kteří nosí na BZR šlichtu), že práskači ve své „úschovně“ vystrkují růžky: posadili k nim podezřelé (tu i tam jich pár sebrali) a práskači je ve své cele mučí, škrťí, bijí, nutí je udávat, uvádět jména! Kdo zabíjí! Teď byl plán jasný úplně – mučit! Ti psi nemučí sami (zřejmě na to nemají povolení, mohli by mít nepříjemnosti), ale uložili to práskačům: hleďte si své vrahy sami! Horlivosti mají dost. Vydělají si tak na svůj chleba, darmožrouti. A banderovce oddělili od BZR proto, aby se na něj nevrhli. My jsme spolehlivější: jsme lidé pokorní, z různých plemen, my se nedomluvíme. A buřiči jsou za zdi. A zeď je čtyřmetrová.

Tolik moudrých historiků napsalo hlubokomyslné knihy – toto tajemné vzplanutí lidských duší, tento tajemný zdroj společenských výbuchů se však předpovídat nenaučili a ani ho neumějí vysvětlit zpětně.

Někdy člověk strká pod hraničku dříví hořící koudel, strká, strká, a nic to není platné. A najednou vyletí z komína osamělá jiskřička – a celá vesnice lehne popelem.

Naše tři tisíce se na nic nepřipravovaly, k ničemu připraveny nebyly, ale večer přišli věžňové z práce – a najednou v baráku vedle BZR začali bourat své vagónky, chopili se podélných trámů a křížových koster a v pološeru (na jedné straně BZR je tmavé místečko) vyběhli a těmi trámy a dřevěnými kostrami začali rozbíjet pevný plot kolem táborového vězení. Nikdo neměl ani sekeru, ani sochor, protože v zóně nebývají, snad si jich pár vzali v dílně.

Byly to rány, jako když pracuje dobrá brigáda tesařů, první prkna povolila, začali je odtrhávat – a po celé zóně se rozléhalo skřípění dvanácticentimetrových hřebíků. Sice už nebyl čas práce, ale přece jen to byly zvuky pracovní. Dozorci, hlídky na věžích, pracanti v jiných barácích si jich hned nevšimli. Večerní život pokračoval jako obvykle. Jedny brigády šly na večeri, jiné se vlekly z večere, někdo šel na marodku, někdo do skladu, jiný zase pro balíček.

Dozorci ale přece jen zneklidněti, vrhli se k BZR, k té straně ve stínu, kde to vřelo – spálili se a ustoupili ke štábnímu baráku. Někdo se vrhl s klackem na dozorce. Vtom někdo, aby bylo veseleji, začal kameny či klackem rozbíjet okna štábního baráku. Okna štábu praskala zvonivě, vesele a výhrůžně!

Ale chlapi měli v úmyslu jen jedno: okénkem nalít do cely práskačů benzín a hodit tam oheň – jako abyste věděli, kdo jsme a moc si nedovolovali. Nešlo jim o povstání, ani neměli v úmyslu zmocnit se BZR. Tucet mužů vtrhlo do díry, prolomené do BZR. Začali pobíhat sem a tam – která je to cela, zda správně odhadli okno, začali vyrážet náhubek, jeden druhého vysazoval, podávali si vědro – ale z věží začali střílet z kulometů, a tak se celou zapálit nepodařilo.

Z tábora utekli dozorcí a velitel režimu Mačechovskij. (Jeho také někdo honil s nožem, utíkal po střeše stodoly k rohové věži a volal: „Věž, nestřílejte! To jsme my!“ a vylezl přes prostranství před zónou.)⁷⁴⁸ Ti dali vědět na velitelství jednotky. A velitelství (kde se teď dozvíme jména velitelů?) dalo telefonický rozkaz rohovým věžím zahájit kulometnou palbu – po třech tisících bezbranných lidí, kteří nic nevěděli o tom, co se stalo. (Naše brigáda byla například v jídelně a tu palbu jsme slyšeli tam, aniž bychom měli nejmenší ponětí, co jde.)

Ironií osudu se to stalo 22. ledna podle nového kalendáře – a podle starého to bylo 9. ledna, tedy den, který ještě tenkrát figuroval v kalendáři jako den smutku – jako krvavá neděle. U nás to bylo krvavé úterý a kati měli mnohem větší rozmach než v Petěrburgu: tady nebylo náměstí, nýbrž step, žádní svědci ani novináři nebo cizinci⁷⁴⁹.

Za tmy začali poslepu pálit z kulometů po zóně. Nestřílelo se sice dlouho, snad většina nábojů šla horem, ale dolů se jich také dostalo dost – a kolikpak toho člověk potřebuje? Kulky probíjely tenké zdi baráků, ranění nebyli jako obvykle ti, co zaútočili na vězení, nýbrž lidé naprosto nezúčastnění – ale ti teď museli své rány skrývat, nejit na marodku, nechat rány, aby se jim hojily jako psům: podle ran je mohli prohlásit za účastníky vzpoury – vždyť přece někoho z té neosobní masy vytáhnout museli? V 9. baráku byl na své posteli zabit mírumilovný děda, kterému končil desetiletý trest: za měsíc měl být propuštěn. Jeho dospělí synové sloužili v té armádě, která po něm páčila z věží.

Útočníci opustili vězeňský dvorek a rozběhli se do svých baráků (museli ještě dát dohromady svoje vagónky, aby po sobě nezanechali stopy). A mnozí jiní pochopili střílení také tak, že je nutno zůstat v barácích. A další naopak vyběhli ven, celí rozrušení, a motali se po zóně, snažili se pochopit, co a jak.

⁷⁴⁸ Přece jen ho zabili, ale už jsme to nebyli my, ale galerka, která nás v Ekibastauzu vystřídala v roce 1954. Byl ostrý, ale odvážný, to se mu upřít nedá.

⁷⁴⁹ Ostatně od té doby se v kalendářích krvavá neděle jako památný den už neuvádí – vždyť to byl docela všední případ, který ani nestojí za vzpomínku.

Z dozorců v té době už nebyl v zóně nikdo. Štábní barák trochu úděsně zíral rozbitými okny, důstojníci v něm už nebyli. Věže mlčely. Po zóně bloudili zvědavci a hledači pravdy. A najednou se dokořán otevřela brána našeho táborového střediska a vojáci eskorty vstoupili v útvaru s automaty, připravenými k palbě. Ozývala se náhodně střelba. Pak se vějířovitě rozestoupili do všech stran, za nimi šli rozzuření dozorcí – s železnými tyčemi, klacky, co kdo našel.

Ve vlnách postupovali ke všem barákům, prohledávali přitom zónu. Pak automatčící umlkali, zastavovali se, dozorcí vybíhali dopředu, chytali poschovávané vězně, raněné nebo ještě nezraněné, a nemilosrdně je bili.

To všechno jsme se dozvěděli později, zpočátku jsme jen slyšeli silnou palbu po zóně, ale v pološeru jsme nic neviděli a nechápali.

U vchodu do našeho baráku vznikla tlačence: muklové se snažili dostat se co nejrychleji dovnitř, ale nedařilo se jim to (nešlo o to, že by prkénka zdi baráku chránila před výstřely, ale uvnitř člověk přestával být povstalcem). U dveří jsem stál i já. Dobře si pamatuji, jak mi bylo: mdlá apatie k osudu, v té chvíli mi bylo jedno, zda se zachráním či nezachráním. Buďte prokleti, co od nás chcete? Proč máme být až do smrti před vámi vinni, že jsme se narodili v této nešťastné zemi, proč musíme na věčné časy sedět ve vašich vězeních? Odpor k této katorze naplnil mé srdce klidem a odporem. Necítil jsem dokonce ani strach o poému a hru, které jsem tehdy nosil v hlavě a které ještě nebyly zapsány. A s představou té smrti, co ve vojenských kabátech mířila přes zónu k nám, jsem se do dveří netlačil. Byl to právě ten typický stav katoržníka, stav, do něhož nás dostali.

Dveře se uvolnily, prošli jsme jako poslední. A hned zahřměly výstřely, uvnitř zněly hlasitěji. Poslali za námi do dveří tři kulky, zasekly se pěkně vedle sebe do zárubně. A čtvrtá povyskočila a nechala ve skle dveří malou, kulatou díрку s vějířem droboučkých prasklin.

Do baráků za námi pronásledovatelé nevrhli. Zamkli nás. Chytali a bili ty, co nestačili vběhnout do baráku. Raněných a zmlácených bylo asi dvacet, někteří se schovali a ukryli rány, jiní se dostali na marodku a jejich dalším osudem bylo vězení a vyšetřování pro účast ve vzpouře.

Ale to všechno jsme se dozvěděli později. V noci byly baráky zamčeny, příštího rána, 23. ledna, dozorcí nepřipustili, aby se různé baráky setkaly v jídelně a domluvily se. A některé neinformované baráky, kde nikdo zjevně neutrpěl, o mrtvých nevěděly a šly do práce. Mezi nimi byl i náš barák.

Vyšli jsme, ale po nás z táborové brány už nevyvedli nikoho: místo nástupu bylo prázdné, žádné pracovní příkazy. Oklamali nás!

V ten den to byla v naší mechanické dílně práce na draka. Chlapi chodili od stroje ke stroji, seděli a diskutovali – jak a co se včera stalo. Jak dlouho budeme takhle táhnout jako mezci a trpět to. A copak to můžeme netrpět? namítali staří táboroví vězňové, už navěky shrbení. Copak se někdy stalo, aby někoho nezlomili? (To byla filozofie ročníku 1937.)

Když jsme za tmy přišli z práce, byla zóna táborového střediska zase prázdná. Ale poslové doběhli k oknům ostatních baráků. Ukázalo se, že devátý barák, kde byli dva mrtví a tři ranění, a okolní baráky dnes už do práce nešly. Velitelé jim vykládali o nás a doufali, že zítra do práce také půjdou. Ale teď už to bylo jasné – ráno nepůjdeme ani my.

Hodili jsme několik dopisů přes zeď Ukrajincům, aby nás podpořili.

Stávka-hladovka, nepřipravená, s nedomyšlenými cíli, teď začala nazdařbůh, bez vedení, bez signalizace.

Později v dalších táborech, kde se vězňové zmocnili skladiště potravin, ale do práce nešli, to vypadalo pochopitelně lépe. U nás to sice moc chytré nebylo, ale vypadalo to úctyhodně: tři tisíce mužů naráz odmítlo i chléb i práci.

Ráno neposlala ani jedna brigáda muže pro chleba. Ani jedna brigáda nešla do jídelny k uvařenému šlichtě a kaši. Dozorcí nic nechápali: po druhé, po třetí, po čtvrté šli do baráku a povzbudivě nás volali ven, pak nás výhrůžně vyháněli, pak nás začali vlídně zvát: zatím jen do jídelny pro chleba, o nástupu do práce nepadlo ani slovo.

Ale nikdo nešel. Všichni leželi, oblečení, obutí, a mlčeli. Jen my, vedoucí brigád (toho horkého roku jsem se stal vedoucím brigády), jsme museli něco odpovídat, protože dozorcí se ve všem obraceli na nás. Také jsme leželi a brumlali jsme ze svých polštářů:

„Nic z toho nebude, veliteli...“ A tato tichá, jednotná neposlušnost vůči vrchnosti – vrchnosti, která nikomu nic nikdy neodpustila, zarputilá neposlušnost neohraničená časově, se zdála hroznější než běhání a křik pod kulkami.

Konečně nás přestali přesvědčovat a baráky zamkli.

V příštích dnech z baráků vycházeli jen pomocní strážníci: vynášeli paraši, přinášeli pitnou vodu a uhlí. Společenství dovolilo nehladovět jen těm, kdo leželi na marodce. A pracovat směli jen lékaři a zdravotníci. Kuchyně uvařila jednou a jídlo vyhodila, uvařila znovu – znovu je vyhodila a vařit přestala. Pridurci se hned první den zřejmě velitelům ukázali, vysvětlili, že oni také v žádném případě nemohou – a odešli.

A teď už nás naši vládcí nemohli vidět a hrabat se v našich duších. Mezi dozorcí a otroky zel hluboký příkop.

Na tyto tři dny života nikdo ze zúčastněných nikdy nezapomene. Neviděli jsme své kamarády z jiných baráků a neviděli jsme nepohřbené mrtvolky, které tam ležely. Ale byli jsme spjati pevnými svazky i přes prázdnou táborovou zónu.

Hladovku nevyhlásili blahobytní lidé se zásobami podkožního tuku, nýbrž lidé šlachovití, vyhublí, po mnoho let denně trýznění hladem, lidé, kteří ztěžší dosáhli ve svém těle jisté rovnováhy a pro něž o deset deka jídla méně už znamenalo poruchu. A muslimani hladověli stejně jako ostatní, ačkoli tři dny hladu je mohly nenávratně vrhnout do náruče smrti. Jídlo, kterého jsme se vzdali, které jsme považovali za žebrácké, nám teď v horečnatých, hladových snech připadalo roh hojnosti.

Hladovku vyhlásili lidé po desetiletí vychovávaní vlčím zákonem: „Zemři ty dnes, a já zítra!“ Ale teď se proměnili, vylezli ze svého smradlavého bahna a přistoupili na to, že je lépe, když všichni zemrou dnes, než aby zítra takto žili.

V barácích zavládly jakési slavnostní, laskavé vztahy. Každý zbytek jídla, který někomu zůstal, zejména těm, co dostávali balíčky, se teď shromáždil na jednom místě, na rozloženém hadříku, a pak se na základě společného rozhodnutí jídlo rozdělilo či nechalo na zítřek. (Ve skladu osobních věcí mohli mít vězňové s balíčky ještě dost jídla, ale za prvé se do skladu přes zónu jít nedalo, za druhé ne každý by byl ochoten sem přinést své zásoby: mohl přece počítat s tím, že se právě díky jim dá po hladovce do pořádku. Proto byla hladovka nerovnou zkouškou. Jak to ve vězení bývá, skutečnou statečnost prokázali ti, co neměli nic v zásobě, co neměli tedy žádnou naději na to, že se později z toho dostanou. Když byly kroupy, tak se uvařily na roštu kamen a rozdávaly se po lžících. Topilo se prkénky z vagónků. Má snad člověk litovat erární postel, když on sám třeba do zítřka nevydrží?)

Co budou dělat páni – to nikdo předvídat nemohl. Čekalo se, že se třeba znovu začne po barácích střílet z věží. Nejméně ze všeho jsme čekali ústupky. Nikdy jsme – za celý náš život – na nich nic nevydobyli. Naše stávka byla proto plna hořké beznaděje.

Avšak v této beznaději bylo cosi uklidňujícího. Teď jsme tedy učinili zoufalý, zbytečný krok. Nic dobrého nevěští – tak dobrá. Naše žaludky hladověly, srdce nás bolela – ale přitom byla naplňována jakási vyšší potřeba. V těchto dlouhých, hladových dnech, večerech, tři tisíce mužů přemýšlelo o svých třech tisících trestech, o svých třech tisících rodinách nebo o tom, že rodiny nemají, o tom, co se každému z nich přihodilo, co je čeká a i když v tolika srdcích musel cit promlouvat různě, někdo přímo litoval, někdo si zoufal – přece jen se většina přikláněla k tomu: tak je to správné! Natruc! Je zle, a dobře, že je zle!

To je také neprozkoumaný zákon – zákon všeobecného sdílení citu, navzdory veškerému rozumu. Tento zákon jsem jasně pozoroval sám na sobě. Z trestu mi zbýval jen rok. Zdálo by se, že bych se byl měl soužit, litovat, že jsem se zapletl do téhle mely, z níž se bez nového trestu těžko dostanu. A přitom jsem ničeho nelitoval. Vlezte mi na záda, dejte mi třeba další trest!...

Nazítří jsme z okna viděli, jak skupina důstojníků postupuje od baráku k baráku. Hlídka dozorců odemkla dveře, prošla po chodbách, dozorcí nakukovali do místností a volali (nově, měkce, ne jako dříve, jako na dobytek): „Vedoucí brigád! K východu!“

Začali jsme diskutovat. Nerozhodovali vedoucí brigád, ale brigády. Chodilo se ze sekce do sekce, radili jsme se. Byli jsme v rozporné situaci: práskače jsme ze svého středu vyhubili, ale někteří byli ještě podezřelí, práskači tu byli dokonce zcela jistě – jako třeba kluzký, v jednaní smělý Michail Geněralov, vedoucí brigády automechaniků. Ostatně prostá znalost života pravila, že mnozí dnešní stávkující,

hladovějící ve jménu svobody, zítra ve jménu klidného otroctví promluví. Proto ti, co stávkou řídili (takoví pochopitelně byli), se navenek neprojevovali, nevyšli z ilegality. Nepřevzali otevřeně moc a vedoucí brigád se své moci veřejně zřekli. Proto se zdálo, že stávkujeme živelně, bez vedení.

Konečně někde neviditelně uzrálo rozhodnutí. My, vedoucí brigád, bylo nás asi šest nebo sedm, jsme vyšli do předsíně k velitelům, kteří na nás trpělivě čekali. (Byla to předsín toho baráku číslo dvě, bývalé režimky, odkud vedl podkop, vstup do podzemní chodby byl právě několik metrů od místa, kde jsme se nyní setkali.) Opřeli jsme se o zeď, sklopili jsme oči a zkameněli jsme. Sklopili jsme oči proto, že se nikdo už nechtěl dívat na šéfy podlézavě – a dívat se vzpurně by bylo nerozumné. Stáli jsme jako vyhlášení chuligáni, předvolaní do sborovny – v uvolněných pózách, ruce v kapsách, hlavy skloněné k rameni nevychovatelní, nepřístupní, beznadějní.

Zato z obou chodeb se k předsíni navalil dav muklů, ti vzadu se schovávali za stojícími vpředu a křičeli, co je napadlo: naše požadavky a naše odpovědi.

A důstojníci s modrými výložkami (mezi těmi, co jsme znali, byli i noví, které jsme nikdy dosud neviděli) formálně vnímali pouze vedoucí brigád a mluvili jen s nimi. Jednali zdrženlivě. Už nám nevyhrožovali, ale nesnižovali se ani k partnerskému tónu. Říkali, že je prý v našem zájmu, abychom skončili stávkou a hladovku. V tom případě dostaneme nejen dnešní příděl, ale i – v Gulagu něco naprosto nevidaného! – včerejší! (Byli tak zvyklí, že hladoví se vždycky dají koupit!) Nic nebylo řečeno ani o trestech, ani o našich požadavcích, jako kdyby nebyly.

Dozorci stáli z obou stran, pravé ruce v kapsách.

Z chodby volali: „Soudit viníky střelby!“ „Sundat zámky z baráků!“ „Sundat čísla!“

V jiných barácích také žádali: přešetření rozsudků zvláštních komisí veřejnými soudy.

A my stáli jako chuligáni před ředitelem školy – kdy už nás nechají na pokoji.

Šéfové odešli a barák znovu zamkli.

Hlad sice už mnohé zdolal, hlavy byly ztěžklé, omámené, ale v baráku se neozval ani jediný hlas, že jsme měli ustoupit. Nahlas nikdo nelitoval.

Dohadovali jsme se, jak vysoko dojde zpráva o naší vzpouře. Na ministerstvu vnitra to už pochopitelně vědí, nebo se to dnes dozvědí – ale co Knír? Vždyť ten řezník nezaváhá a dá nás všechny zastřelit, všech pět tisíc!

K večeru jsme uslyšeli někde poblíž hučení letadla, ačkoli bylo zamračeno, počasí, kdy se obvykle nelétá. Mysleli jsme si, že přiletěl někdo shora.

Bývalý mukl, syn Gulagu Nikolaj Chlebunov, který se dobře znal s našimi brigádami a teď, po devatenácti odkroucených letech, pracoval někde v kuchyni, v ten den chodil po zóně a nebál se přinést a hodit nám do okna osmikilový pytlík jáhel. Rozdělili jsme je mezi brigádami a pak jsme je v noci vařili, aby nás dozorci nenachytali.

Chlebunov nám sdělil zlou zprávu: 2. táborové středisko za čínskou zdí nás nepodpořilo. I včera i dnes šli Ukrajinci do práce, jako by se bylo nic nestalo. Nebylo pochyb, že naše dopisy dostali, že slyší, jak je tu dva dny ticho, vidí z jeřábu na stavbě, že po noční střelbě je tu už dva dny liduprázdno, na poli se s našimi kolonami nepotkávají. A přesto se za nás nepostavili!... (Později jsme se dozvěděli, že mladí hoši, jejich předáci, kteří neměli zkušenosti ze skutečné politiky, usoudili, že Ukrajina má vlastní starosti, jiné než Moskali. Tak odvážně začali a teď se nás zřekli.) Tak nás tedy nebylo pět tisíc, ale jenom tři.

Druhou noc, třetí ráno a třetí den nám hlad drásal žaludky.

Ale když čekisté třetího rána – bylo jich ještě více – znovu povolali vedoucí brigád do předsíně a když jsme zase šli, postavili se, neochotní, neproniknutelní, odvracejíce tvář společné rozhodnutí znělo: neustupovat! Už se v nás projevovala setrvačnost boje.

A šéfové nám jen dodali sil. Šarže, která se právě dostavila, se vyslovila takto:

„Správa Pesčaného tábora prosí vězně, aby přijali jídlo. Správa přijme všechny stížnosti. Prozkoumá a odstraní příčiny konfliktu mezi ní a vězni.“

Neklame nás sluch? Prosí nás, abychom přijali potravu! A o práci ani slovo! Útočili jsme na vězení, rozbíjeli jsme okna a lucerny, honili jsme s noži dozorce – a jak se zdá, žádná vzpoura to není, jde o konflikt mezi! – mezi rovnoprávnými stranami – správou a vězni!

Stačilo, abychom se na dva dny a dvě noci spojili – a jak změnili vládcové našich duší tón! Nikdy za celý svůj život, nejen jako trestanci, ale ani jako členové odborů jsme neslyšeli od šéfů tak přesládlé řeči!

Začali jsme se však mlčky rozcházet – vždyť ~adv nikdo nic rozhodnout nemohl. Ani slíbit rozhodnutí nikdo nemohl. Vedoucí brigád odešli, aniž by byli zvedli hlavy, aniž by se byli obrátili, ačkoli nás velitel táborového střediska každého oslovoval jménem.

To byla naše odpověď. A barák zamkli.

Zvenčí šéfům připadal stejně němý a nepřístupný. Ale uvnitř v sekcích začala bouřlivá diskuse. Pokušení bylo příliš silné! Měkkost tónu se dotkla nenáročných muklů víc než jakékoli hrozby. Objevily se hlasy, že by se mělo ustoupit. Opravdu, čeho jsme ještě mohli dosáhnout...

Byli jsme unaveni! Měli jsme hlad! Ten tajemný zákon, který spojoval naše city a povznášel je, teď zatřepal křídly a začal klesat dolů.

Ale otevřela se i ústa, která byla zavřena po desetiletí a která mlčela celý život – a byla by mlčela až do smrti. Poslouchali je samozřejmě i zbývající práškači. Tyto výzvy znovu nabytých zvukných hlasů, znějící po několik minut (v naší místnosti to byl Dmitrij Panin), měly pak být vykoupeny novým trestem, oprátkou na krku, jenž se rozechvěl slovem svoboda. Co se dá dělat, hlasivky poprvé vykonaly to, proč byly stvořeny.

Ustoupit nyní? To znamená vzdát se na čestné slovo. Čí čestné slovo? Žalárníků, těch táborových psů. Co tábory a věznice stojí – kdypak splnili aspoň jediné svoje slovo?

Vzedmul se dávno usazený kal utrpení, urážek, potupy. Poprvé jsme vstoupili na správnou cestu – a už bychom měli ustoupit? Poprvé jsme se cítili lidmi – a měli bychom se rychle vzdát? Veselý ostrý vánek nás profukoval, rozechvíval nás: pokračovat! Pokračovat! Budou s námi mluvit docela jinak! Ustoupí! (Ale kdy a v čem jim budeme moci věřit? To stejně zůstávalo nejasné. To je osud psanců: nevyhnutelně musí uvěřit a ustoupit...)

A zdálo se, jako by znovu mávla orlí křídla – křídla našeho jednotného citu, citu dvou set mužů! Orel vzlétl!

A my ulehli, abychom šetřili silami, snažili jsme se co nejméně pohybovat a nemluvit o maličkostech. Měli jsme toho na práci dost – přemýšleli jsme.

V baráku dávno došly poslední droby. Nikdo už nic nevařil a nerozděloval. Za všeobecného mlčení a nehybnosti bylo slyšet jen hlasy mladých pozorovatelů, kteří se nehnuli od oken: líčili nám všechno, co se dělo v zóně. Nemohli jsme se vynadívát na ty dvacetileté, mladé lidi, na jejich hladové, čisté vzrušení, na jejich odhodlání zemřít na prahu ještě nerozvinutého života – ale nevzdat se! Záviděli jsme jim, že do našich hlav pravda přišla tak pozdě a že páteř nám už tuhne ve shrbeném předklonu.

Myslím, že teď už mohu jmenovat Janka Baranovského, Volodu Trofimova.

A najednou, navečer třetího dne, když se na čistém západě ukázalo zapadající slunce, zvolali pozorovatelé s upřímným rozhořčením:

„Devátý barák!... Devátý se vzdal!... Devátý jde do jídelny!“

Všichni jsme vyskočili. Z místností na druhé straně se všichni seběhli k nám. Přes mříže, z dolních i horních paland vagónků, pololeže a jeden druhému přes ramena jsme se strnule dívali na to smutné procesí.

Dvě stě padesát ubohých postaviček – i tak černých a ještě černějších na pozadí zapadajícího slunce – se táhlo napříč zónou v dlouhé, pokorné, ponížené řadě. Šli, míhali se přes sluneční kotouč, byla to roztažená, nejistá, nekonečná šňůra – jako by ti vzadu litovali, že ti vpředu jdou, a nechtěli jít za nimi. Některé, ty nejslabší, někdo vedl za ruku nebo v podpaží a při jejich nejisté chůzi to vypadalo tak, jako když kráčí spousta slepců se svými průvodci. Mnozí také měli v rukou misky a lžíce – a to ubohé táborové nádobí, nesené v naději na večeři, příliš sytou, než aby ji zcvrklý žaludek strávil, toto nádobí, nesené v napražených rukou, jakoby si žebráci šli pro almužnu – to bylo zvlášť smutné, zvlášť otrocké a zvlášť dojemné.

Cítil jsem, že pláču. Utíraje slzy jsem se porozhlédl a viděl jsem, že kamarádi jsou na tom stejně.

Slovo 9. baráku rozhodlo. To u nich už čtyři dny, od úterý večer, leželi mrtví.

Šli do jídelny a tak to vypadalo, že se za příděl chleba a kaše rozhodli vrahům odpustit.

Devátý barák byl hladový. Byly tam vesměs brigády pomocných dělníků, málokdo dostával balíčky. Bylo tam hodně musulmanů. Třeba se vzdali, aby neměli další mrtvé?

Rozcházeli jsme se od oken mlčky.

A tu jsem pochopil, co znamená polská hrdost – a v čem byla podstata jejich vášnivých povstání. Ten inženýr – Polák Jerzy Wggierski byl teď v naší brigádě. Končil mu poslední, desátý rok. I když byl stavbyvedoucím, nikdo od něj neslyšel zvýšený hlas. Vždycky byl tichý, zdvořilý, laskavý.

Ale teď se mu zkřivila tvář. S hněvem, pohrdáním, utrpením odvrátil hlavu od toho procesí za almužnou, narovnal se a zlým, zvučným hlasem zvolal:

„Brigadýře! Na večeri mě nebud'te! Nepůjdu!“

Vylezl nahoru na vagónek, odvrátil se ke zdi – a nevstal. V noci jsme se šli najíst, ale on nevstal! Balíčky nedostával, byl sám, nikdy se nenajedl – ale nevstal. Přízrak kouřící se kaše mu nemohl zastřít vidinu Svobody!

Kdybychom byli bývali všichni tak hrdí a pevní – který tyran by se byl udržel?

Příští den, 27. ledna, byla neděle. Nehnali nás do práce dohánět plán (ačkoli šéfové, pochopitelně, nemysleli na nic jiného než na plán), jenom nám dávali najíst, chléb jsme dostali i za minulé dny a nechali nás toulat se po zóně. Všichni chodili z baráku do baráku, vykládali, kdo jak ty dny prožil, všichni měli slavnostní náladu, jako kdybychom byli vyhráli. Vždyť laskaví šéfové ještě jednou slíbili, že všechny zákonné prosby (ale: kdopak věděl a určoval, co je zákonné?) budou uspokojeny.

A zatím došlo k osudové drobné události: jistý Volod'ka Ponomarev, kurva, který po všechny dny stávky byl s námi, slyšel mnohé řeči a viděl mnohé oči – utekl na strážnici. To znamená, že utekl, aby zradil a za zónou ušel kudle.

V tomto Ponomarevově útěku je pro mne ztělesněna celá podstata světa galerky. Jejich domnělá ušlechtilost je vzájemný závazek jednoho vůči druhému uvnitř kasty. Když se však dostanou do víru revoluce, určitě se zachovají podle. Nemohou pochopit žádné zásady, jenom sílu.

Dalo se předpokládat, že se připravuje zatčení iniciátorů. Ale vykládalo se, že naopak přijely komise z Karagandy, Alma-Aty, Moskvy, že budou všechno přešetřovat. V tuhém, šedém mraze stál uprostřed tábora stůl, za něj zasedly nějaké šarže v bílých polokožíšcích a válenkách a vybídly vězně, aby přistupovali se svými stížnostmi. Mnozí šli, mluvili. Všechno se zapisovalo.

A v úterý po večerce svolali vedoucí brigád, „aby předložili stížnosti“. Ve skutečnosti byla ta porada dalším podlým úskokem: věděli, jak jsou trestanci všeho plni, a nechali je vypovídat, aby pak mohli jistěji zatýkat.

Byl to můj poslední den vedoucího brigády: rychle mi rostl zanedbaný nádor, jehož operaci jsem odkládal na dobu, kdy to bude, jak to v táboře chodí, „vhodné“. V lednu, zejména v osudových dnech hladovky, nádor místo mne rozhodl, že vhodné je to nyní, a rostl téměř z hodiny na hodinu. Sotva se otevřely baráky, ukázal jsem se lékařům a ti mě poslali na operaci. Teď jsem se vlekl na tu poslední poradu.

Svolali ji do šatny lázní – byla to prostorná místnost. Podél holírny postavili dlouhý stůl předsednictva, tam zasedl jeden plukovník MV, několik podplukovníků, ti ostatní byli menší šarže, a naši táboroví šéfové se úplně ztráceli v druhé řadě za jejich zády. Tam, za těmi zády, seděli také zapisovatelé – po celou dobu porady spěšně psali, z první řady jim někdo napovídal jména řečníků.

Nápadný byl jeden podplukovník ze zvláštního oddělení nebo z orgánů – velmi rychlý, chytrý, obratný lump s vysokou, úzkou hlavou. S tou bystrostí a úzkou tváří vypadal, jako by k té tupé úřednické smečce nepatřil.

Vedoucí brigád mluvili neochotně, téměř je museli z hustých řad tahat, aby se vůbec zvedli. Sotva začali něco povídat, přerušili je a žádali, aby vysvětlili: proč se tu zabíjejí lidé? Jaké cíle měla stávka? A jestliže se nešťastný brigadýr pokoušel na tyto otázky odpovědět, proč se zabíjí a jaké byly požadavky, hned se na něj vrhala celá smečka: a odkud to víte? To znamená, že jste ve spojení s bandity? Jmenujte je!

Tak ušlechtilé a rovnoprávně zjišťovali „oprávněnost“ našich požadavků.

Přerušovat řečníky se zvláště snažil ten lump podplukovník s dlouhou lebkou, měl jazyk na pravém místě a vůči nám měl tu převahu, že byl beztrestný. Ostrými poznámkami přerušoval všechna vystoupení a už se začalo vytvářet ovzduší, kdy jsme ze všeho byli obviňováni my a jen jsme se hájili.

Ve mně se všechno vařilo, chtěl jsem to zlomit. Přihlásil jsem se o slovo, uvedl jsem jméno (jako ozvěna je opakovali pro zapisovatele). Zvedal jsem se z lavice a věděl jsem, že ze všech přítomných tu sotva někdo dostane z úst dobře postavenou a dokončenou větu rychleji než já. Jenom jedno jsem si naprosto nedovedl představit – o čem bych mohl mluvit? Všechno, co je napsáno na těchto stránkách, co

jsme prožili a promysleli za všechna ta léta katorgy a všechny dny hladovky – tohle všechno jim povídat by bylo, jako kdybych to povídal opicím. Ještě se považovali za Rusy, ještě sem tam rozuměli ruské větě, takové té jednodušší, jako třeba „smím vstoupit?“, „s dovolením!“, ale když takhle seděli vedle sebe u dlouhého stolu, ukazující nám své jednotvárně bezmyšlenkovité, bílé, vykrmené, blahobytné tváře – bylo zřejmé, že už dávno tvoří zvláštní biologický typ, že je mezi námi beznadějně přerušena veškerá slovní komunikace a zbývá jen – palba.

Jen z toho s dlouhou lebkou se ještě nestala opice, velmi dobře slyšel a chápal. Hned po prvních slovech se pokusil mě přerušit. Za všeobecné pozornosti začal zápas bleskových replik:

„A kde pracujete?“ (Jako by to nebylo jedno, kde pracuji.)

„V mechanické dílně!“ odpovídám stručně a chci přejít k hlavní myšlence.

„Tam, kde se vyrábějí nože?“ útočí.

„Ne,“ odrážím výpad, „tam, kde se opravují samohybné jeřáby!“ (Sám nevím, odkud tak zřetelné a jasné myšlenky přicházejí.)

A ženu se dál, dál, abych je především naučil mlčet a poslouchat.

Ale vlkodlak číhá u stolu a najednou, vyskočí a rafne: „Delegovali vás sem bandité““

„Ne, vy jste nás sem pozvali!“ tnu ho vítězně a s rozmachem pokračuji, pokračuji ve svém projevu.

Ještě tak dvakrát vyskakuje a pak úplně umlká. Zvítězil jsem.

Zvítězil jsem – ale proč? Jeden rok! Zbývá mi rok, tiskne mě to k zemi. A můj jazyk se neodvážá říci jim to, co si zaslouží. Mohl bych teď přednést nesmrtelný projev – ale zítra bych byl popraven. Stejně bych jej byl přednesl, kdyby se to vysílalo do celého světa! Ale ne tady, je tu příliš málo posluchačů.

A tak jim neříkám, že naše tábory se podobají fašistickým a jsou znakem degenerované moci. Stačí mi, že jim v tom trochu omočím nos. Dozvěděl jsem se, že tu sedí velitel strážních vojsk – a tak lkám nad nedůstojným chováním strážných, kteří ztratili tvářnost sovětských vojáků, pomáhají rozkrádat, jsou hrubí, jsou vrahové. Pak líčím dozorce tábora jako smečku kořistníků, která nutí mukly rozkrádat pro ně stavbu (tak to také je, jenže to začíná důstojníky, sedícími tady v sále). A jak špatně to výchovně působí na vězně, kteří touží po nápravě!

Mně samotnému se můj projev nelíbí, jeho přednost je jen v tom, že získává čas.

Ve vybojovaném tichu se zvedá vedoucí brigády T. a pomalu, skoro nesouvisle, snad je to z rozrušení, nebo je takový od narození, říká:

„Souhlasil jsem dřív... když jiní vězni povídali... že žijeme jako psi...“

Vlkodlak z předsednictva zpozorněl. T. mačká čepici v ruce, je to ostříhaný katoržník, ošklivý, se zatvrzelou tváří, zkrivenou tím, jak těžko hledá správná slova...

„... Ale teď vidím, že jsem neměl pravdu.“

Vlkodlakovi se ulevilo.

„Žijeme ještě mnohem hůř než psi!“ důrazně a rychle vyhrkne T. a všichni přítomní zpozorní. „Pes má na obojku jedno číslo, a my čtyři. Pes dostává k žrádlu maso, a my jen rybí kosti. Psa nezavírají do karceru! Na psa z věže nestřílejí! Psům nedávají pětadvacet!“

Teď mu už mohou skočit do řeči, to hlavní řekl.

Vstává Černogorov, představuje se jako bývalý hrdina Sovětského svazu, vstává další vedoucí brigády, mluví se odvážně, vášnivě. V předsednictvu důsledně a demonstrativně opakují jejich jména.

Třeba je to všechno k naší zkáze, mládenci... A třeba jen tohle mlácení hlavou do zdi tu prokletou zeď zboří.

Porada končí nerozhodně.

Několik dní je ticho, komisi už není vidět, v táborovém středisku život pokračuje tak klidně, jako by se nebylo nic stalo.

Eskorta mě odvedla do nemocnice v ukrajinském táborovém středisku. Jsem první, koho tam vedou po hladovce, první, kdo přináší zprávy. Chirurg Jančenko, který mě má operovat, mě volá na prohlídku, ale jeho otázky ani moje odpovědi se nádoru netkají. Nezajímá se o můj nádor a já mám radost, že budu mít tak spolehlivého lékaře. Vypytává se, vypytává. Jeho tvář se mračí nad naším společným utrpením.

Ó, jak různě vnímáme tytéž věci v různých životních okolnostech. Zrovna tenhle nádor, zřejmě rakovina – jaká rána by to byla venku, kolik utrpení, pláč rodiny. A tady, kde hlavy tak lehce odpadají od těla, tady je ten nádor jen záminka, abych si mohl lehnout, a myslím na něj málo.

Ležím v nemocnici mezi raněnými a zmrzačenými z té krvavé noci. Jsou tu takoví, co nemají na čem ležet, protože z nich dozorce nadělali krvavou kaši. Zvlášť zvěsky mlátil jeden vysoký dozorce – železnou rourou (ta paměť, ta paměť! – nevzpomínám si teď na jeho jméno). Někteří už v důsledku zranění zemřeli.

A novinky stíhají jedna druhou: v „ruském“ táborovém středisku už začala odplata. Bylo zatčeno čtyřicet mužů. Protože se báli nové vzpoury, provedli to takto: do posledního dne všechno probíhalo jako dříve klidně, dalo se předpokládat, že šéfové zkoumají, kdo z nich za to vlastně může. Až ve stanovený den si brigády, procházející branou, všimly, že je přijímají zdvojené i ztrojené stráže. Oběti měly být zatčeny tak, aby si vězňové nemohli navzájem pomoci a aby jim nepomohly ani stěny baráků nebo stavby. Velitelé stráží vyvedli útvary z tábora, zavedli je do stepi, ale ještě dříve, než je dovedli k cíli, vydali povel: „Stůj! Na rámě zbraň! Nabít! Vězňové, sednout! Počítám do tří, zahajují palbu, sednout! Všichni sednout!“

A znovu, jako loni na Tři krále, jsou otroci, bezmocní a oklamání, posazeni do sněhu. A pak důstojník vytáhl papír, četl jména a čísla těch, kdo měli vstát a vyjít z bezmocného stáda za kordón. Tuto skupinku několika vzbouřenců už vedla jiná eskorta zpátky nebo pro ni přijel anton. A stádo, zbavené kvasících sil, zvedli a hnali do práce.

Tak nám naši vychovatelé předvedli, zda jim někdy v něčem můžeme věřit.

Do vězení vytahovali i ze zóny, ve dne vyprázdněné. A přes tu čtyřmetrovou zeď, přes niž se stávka nemohla dostat, se zatýkání přeneslo lehce a začalo se šířit i na ukrajinském táborovém středisku. Právě v předvečer mé operace zatkli chirurg Jančenka a odvedli ho do vězení.

Zatýkání nebo transporty – to už teď bylo těžké rozlišit – pokračovaly bez původní opatrnosti. Kamsi posílali malé transporty – tak dvacet třicet mužů. A najednou, 19. února, začali dávat dohromady obrovský transport, tak sedm set vězňů. Transport se zosřteným režimem: transportovaným u východu z tábora nasadili pouta! Ironie osudu! Ukrajinci, kteří se zdráhali pomoci Moskalům, šli do tohoto transportu ještě víc než my.

Je pravda, že těsně před svým odjezdem pozdravili naši poraženou stávku. Nový dřevoobráběcí kombinát, postavený z neznámého důvodu také jen ze dřeva (a to v Kazachstánu, kde nejsou lesy a kamene spousta!), z nezjištěných důvodů (vím jistě, že šlo o žhářství) vzplanul najednou na několika místech – a za dvě hodiny shořely tři milióny rublů. Pro ty, které vezli na popravu, to bylo jako pohřeb Vikingů – starý skandinávský zvyk pálit zároveň s hrdinou i jeho člun.

Ležím v pooperační místnosti. Jsem tu sám: všude je taková mela, že nikoho do nemocnice neberou, všechno tu ztichlo. Hned za mým pokojem, který je na konci baráku, je márnice, kde už několik dní leží zabitý doktor Kornfeld. Nemá ho kdo a kdy pochovat. (Dozorce ráno a večer končí kontrolu před mým pokojem, aby si zjednodušil počítání, širokým gestem ukazuje na márnici a můj pokoj: „A tady jsou dva.“ A zapisuje si to na tabulku.)

Pavel Boroňuk, který má také odejít s velkým transportem, se probíjí všemi kordóny a přichází mě obejmout na rozloučenou. Zdá se, že bouře otrásá nejen naším táborem, ale celým vesmírem. Hází to s námi a nedovedeme pochopit, že za zónou je všechno jako dříve – klidné a tiché. Cítíme, že jsme zmítáni na obrovských vlnách, pod nohama se nám cosi ztrácí, uvidíme-li se někdy, bude to docela jiný kraj. A pro jistotu – sbohem, kamaráde! Sbohem, kamarádi!

Teď už se vlekl únavný, bídný rok – můj poslední rok v Ekibastauzu a poslední stalinský rok na Archipelagu. Jen málokoho vrátili do zóny pro nedostatek důkazů, ale ve vězení si poseděli i ti. A velmi, velmi mnohé, jež jsme za ta léta poznali a zamilovali si, odvezli – někoho k novému vyšetřování a soudu, někoho do izolace na základě nevymazatelné poznámky na spisech (už mu zůstane, i kdyby se trestanec stal mezitím andělem). Někoho odvezli do džezkazganských dolů a dokonce byl transport „duševně méněcenných“ – tam vrazili šaška-Kiškina a tam také lékaři poslali Volod'u Geršuni.

Na místo těch, co odjeli, začali po jednom z „úschovny“ vylézat práskáci: zpočátku se strachem, obezřetně, potom stále drzeji a drzeji. Do zóny se vrátil „prodejný kurva“. Volod'ka Ponomarev, teď už nebyl obyčejným soustružníkem, ale vedl balíkovou poštu. Rozdávání vzácných drobtů, které daly dohromady zbídačené rodiny, svěřil starý čekista Maximenko tomu nejhoršímu zloději!

Operativní zmocněnci si volali do svých pracoven, zase jak chtěli a koho chtěli. Bylo to dusné jaro. Každý, kdo měl příliš velké uši nebo růžky, se honem ohnul a schovával je. Já se už do funkce vedoucího

brigády nevrátil (bylo jich už zase dost), začal jsem pracovat jako pomocný dělník ve slévárně. Toho roku jsem musel hodně pracovat. Bylo to proto, že správa tábora po zmaru všech našich nadějí a proseb ustoupila v jediné věci – zavedla chozraščot, tedy takový systém, při němž naše práce nemizela jen tak v nenasytném chřtánu Gulagu, ale platilo se za ni. 45 procent z toho bylo považováno za naši mzdu (zbytek dostával stát). Z tohoto „výdělku“ nám 70 procent sebral tábor na udržování strážných, psů, na ostatný drát, BZR, na operativce, důstojníky režimu, cenzory a na vychovatele – na všechno, bez čeho bychom ani žít nemohli – ale zato zbývajících třicet či deset procent přece jen převáděli na osobní konto vězně a část těchto peněz (ne všechny, a jen když člověk nic neprovedl, nepřišel pozdě, nebyl hrubý, nezklamal velitele) jsme si mohli na základě žádosti, podávané každý měsíc, převádět na novou táborovou valutu – bony – a ty bony jsme mohli utratit. A systém to byl takový, že čím víc člověk prolil potu a krve, tím blíže byl třiceti procentům, a když se dost nedřel, celá práce byla připsána táboru a člověk dostal starou belu.

A většina – ó ta většina v našich dějinách, zvláště když se tvoří v důsledku razií! – většina byla k zbláznění ráda, že šéfové udělali tento ústupek. Každý teď nechával své zdraví v práci, jen aby si mohl v kiosku koupit kondenzované mléko, margarín, mizerné bonbóny, nebo aby si mohl v jídelně „volného trhu“ dát druhou večeři. A protože práce se evidovala v brigádách, musel i ten, kdo své zdraví nechtěl vydávat za margarín, makat stejně jako ostatní.

Mnohem častěji než dříve začali do zóny vozit filmy. Jako vždycky v táborech, ve vesnicích nebo vzdálených osadách se diváky pohrdalo natolik, že se název filmu předem neoznamoval – praseti se přece také předem neříká, co mu dají do koryta. Vězňové se stejně – nebyli to snad titíž, co se v zimě tak hrdinsky drželi při hladovce?! – teď tísnili u vchodu, obsazovali místa hodinu před tím, než se zatemnila okna, a ani v nejmenším se nestarali o to, zda ten film stojí za to.

Chléb a hry... Je to tak staré, že se člověk stydí to opakovat...

Lidem se těžko dalo vyčítat, že se po tolika letech hladovění chtějí najíst. Ale zatímco jsme tady tišili svůj hlad – ty naše kamarády, kteří chtěli bojovat nebo kteří v lednových dnech volali „nevzdáme se!“ nebo třeba nebyli zapleteni vůbec do ničeho – ty naše kamarády teď někde soudili, některé popravovali, jiné odváželi k výkonu nového trestu do uzavřených izolátorů, třetí mučili novým vyšetřováním, pro výstrahu je strkali do cel, počmáraných kříži odsouzenců k smrti, a nějaký hnusný major vstupoval do jejich cely a slibně se usmíval: „A, Panin! Víím, víím. Jste v našem případě, jste! My si to s vámi vyřídíme!“

Je to krásné slovo – vyřídít.! Vyřídít je možné někoho navždy, vyřídít lze čtyřicet hodin karceru, dá se také vyřídít výdej obnošených kalhot. Ale dveře se zabouchly, ten hnus odešel se záhadným úsměvem a člověk aby se dohadoval, měsíc nebude spát, měsíc bude bít hlavou o zeď – jak konkrétně si to se mnou chtějí vyřídít?

O tom se snadno mluví, ale skutečnost...

Najednou v Ekibastauzu dali dohromady ještě malý transport, tak dvacet lidí. Takový podivný transport. Shromažďovali je pomaloučku, bez přísné izolace – téměř tak, jako se to dělává před propuštěním. Ale trest ještě nikomu nekončil. A nebyl mezi nimi ani jeden vyhlášený mukl, co je šéfové mučí karcery a režimkami, ne, byli to samí dobří vězňové, kteří měli u velitelů slušnou pověst: zase ten kluzký, sebevědomý vedoucí brigády automechaniků Michail Michajlovič Geněralov, vedoucí brigády strojních dělníků, lstivý prostřáček Bělousov a inženýr-technolog Gult'ajev a velice kladná postava moskevského konstruktéra Leonida Rajkova, solidního člověka s vystupováním státníka. A miloučký „prima chlapík“, soustružník Žeňka Miljukov s heboučkou tváří jako lívanec. A ještě jeden soustružník, Gruzíнец Kokki Kočerava, velký milovník pravdy, velký obhájce spravedlnosti – na veřejnosti.

Kam to bude? Podle složení je zřejmé, že trestní tábor to nebude. „To mají pro vás pěkné místo! To vám určitě povolí volný pohyb!“ říkalo se jim. Ale žádný se ani na chvilku nezaradoval. Mdle přikyvovali, neochotně si balili věci, snad byli skoro ochotni je tady nechat. Vypadali jako zbití, mizerně vypadali. Že by si tak zamilovali neklidný Ekibastauz? Loučili se také zmrtvělými rty, s falešnými intonacemi.

Odjeli.

Ale nebylo dost času, abychom na ně zapomněli. Za tři týdny se rozšířila zpráva: zase je přivezli! Zpátky? Ano. Všechny? Ano... Jenomže sedí ve štábním baráku a nechtějí jít do těch svých.

Už jen tahle drobnost chyběla, aby korunovala třítisícovou ekibastauzskou stávkou stávkou zrádců! Proto tolik nechtěli jet! Když v pracovních vyšetřovatelů shazovali naše kamarády a podepisovali

jidášské protokoly, doufali, že všechno skončí v naprostém tichu. Vždyť to u nás tak chodí po desetiletí: politické udání se považuje za průkazný materiál, ale osoba tajného informátora se neprozrazuje nikdy. Ale v naší stávce bylo něco takového, proč – snad se táborové vedení chtělo ospravedlnit před těmi nahore? – šefové uspořádali někde v Karagandě velký soudní proces. A tak tyhle jednoho dne sebrali. Podívali se jeden druhému do neklidných očí a pochopili, že spolu s ostatními jedou k soudu jako svědci. Soud by jim tak nevadil, ale znali gulagovské poválečné pravidlo: vězeň dočasně někam odvolaný musí být vrácen do původního tábora. Jim však slíbili, že učiní výjimku, a nechají je v Karagandě! Byl také vyhotoven jakýsi rozkaz, ale něco nebylo v pořádku, něco chybělo – a Karaganda je odmítla.

A tak tři týdny jezdili. Honili je ze stolyšinů do tranzitek, z tranzitek do stolyšinů, řvali na ně: „Sednout na zem!“, prohledávali je, brali jim věci, honili je do lázní, dávali jim k jídlu slanečky a nedávali pít – všechno, co se dělá s obyčejnými mukly, nebrali je jako ty hodné. Potom je eskorta vedla k soudu, tam se znovu podívali do tváří těm, do jejichž rakví zatloukali hřebíky, na jejichž samotky pověsili zámky, těm, komu namotali kilometry let na nové cívky – a zase je přes všechny tranzitky přivezli zpátky a již prozrazené hodili do původního tábora.

Už je nepotřebují. Práskač je jako převozník...

A člověk by řekl – copak není tábor zkrocen? Copak odtud neodvezli téměř tisíc lidí? Kdopak jim teď brání chodit ke kmotrovi?... Ale oni nevycházejí ze štábu! Stávkují – nechtějí jít do zóny! Jenom Kočerava se rozhodl, že drze sehraje dřívějšího milovníka pravdy. Přišel do brigády a povídá:

„Nevíme, proč nás tam vezli! Vezli – vezli, a zase přivezli zpátky...“

Ale jeho drzost vydržela jen jednu noc a jeden úsvit. Druhý den utekl do štábní místnosti – ke svým lidem.

Aha, takže to, co bylo, nebylo marné, naši kamarádi nepadli a nesedí marně. Táborové ovzduší se už nemůže vrátit k bývalému ochromení. Podlost znovu zavládla, ale nezabydlela se. O politice se v barácích mluví svobodně. Ani jeden úkolář a ani jeden vedoucí brigády se neodvážá na mukla zvednout ruku nebo ho kopnout. Vždyť teď už všichni vědí, jak snadno se dá vyrobit nožiček a jak lehce se vrazí pod žebro.

Náš ostrůvek se zachvěl a oddělil se od Souostroví...

To bylo však patrné v Ekibastauzu, už sotva v Karagandě. A v Moskvě o tom určitě nikdo nevěděl. Systém zvláštních táborů se začal drolit – na jednom, druhém, třetím místě. Ale Otec a Učitel o tom neměl ponětí, jemu o tom pochopitelně zprávu nepodali (a on se také neuměl ničeho vzdát, ani katorgy by se byl nevzdal, dokud by pod ním nezačala hořet zem). Naopak, snad pro případ nové války, chystal na rok 1953 novou velkou vlnu zatýkání, a proto se v roce 1952 soustava zvláštních táborů rozšiřovala. A tak bylo rozhodnuto, že ekibastauzský tábor, který byl jednou střediskem Stěplagu, podruhé zase Pesčanlagu, se má stát hlavním oddělením nového zvláštního irtyšského tábora (kterému se zatím pracovně říkalo Dallag). A tak k četným otrokářům, kteří tu už byli, přibyla do Ekibastauzu celá nová várka darmožroutů, již jsme také měli svou práci vydržovat.

Vypadalo to, že noví vězňové na sebe také nenechají dlouho čekat.

A infekce svobody se mezitím šířila dál – kam se měla na Souostroví podít? Tak, jako ji kdysi dubovští přivezli k nám, tak ji teď naši vezli dál. Toho jara bylo na všech záchodech kazachstánských tranzitek napsáno, vyškabáno, vydlabáno: „Zdravíme bojovníky z Ekibastauzu!“

A první skupina „hlavních vzbouřenců“, asi tak čtyřicet mužů, a z velkého únorového transportu 250 těch „nenapravitelných“ – byli odvezeni do Kengiru (městečko Kengir, železniční stanice Džezkazgan). Bylo to 3. táborové středisko Stěplagu, kde byla také správa Stěplagu a kde sídlil i sám břichatý plukovník Čečev. Ostatní ekibastauzské vězně se zvláštním režimem rozdělili mezi 1. a 2. středisko Stěplagu (rudné doly).

Aby zastrašili osm tisíc kengirských muklů, oznámili jim, že přivezli bandity. Od nádraží až k nové budově kengirského vězení je vedli v poutech. Jako spoutaná legenda vstoupilo naše hnutí do ještě otrockého Kengiru, aby probudilo i jej. Tak, jako před rokem v Ekibastauzu, vládla tady ještě pěst a udavačství.

Velitel kengirského táborového střediska držel dvě stě padesát našich lidí ve vězení a pak dospěl k závěru, že už je dostatečně postrašil a poručil, aby je poslali do práce. V rámci centralizovaného zásobování měli 125 párů úplně nových, poniklovaných železek podle poslední komunistické módy – spoutávala vždycky dva a dva, zrovna to stačilo na 250 mužů (to zřejmě také určilo porci, kterou Kengir přijal).

Jedna ruka je volná – to je ještě dobré! V koloně bylo dost chlapů se zkušenostmi z táborových vězení, byli tu i protřelí uprchlíci (mezi nimi i Tenno, zařazený do transportu), kteří znali všechny vlastnosti pout, a ti právě svým sousedům v koloně vysvětlili, že když má člověk jednu ruku volnou, není nic těžkého ta pouta sundat – jehlou, nebo dokonce i bez jehly.

Když útvar došel k pracovní zóně, začali dozorcí otevírat pouta najednou v různých místech kolony, aby pracovní den začal co nejrychleji. Vtom právě ti šikovní začali sundávat svoje pouta i pouta těch kolem, schovávali je pod podolek: „Nám už je vzal jiný dozorec!“ Dozor ani nenapadlo želízka počítat a tak kolonu pustili – při vstupu na pracovní objekt se prohlídka nikdy nedělá.

Tak hned první ráno naši chlapi sebrali ze sto pětadvaceti 23 párů želízek. Tady v pracovní zóně je začali kameny a kladívky rozbíjet, ale brzy je napadlo něco lepšího: začali je balit do promaštěného papíru, aby se co nejlépe uchovaly, a zazdili je do zdi a základů domu, který tam stavěli (20. čtvrt' naproti kengirskému Paláci kultury). Připojili k nim ideologicky jednoznačný komentář: „Potomci! Tyto domy stavěli sovětské otroci! Takové okovy nosili!“

Dozorcí proklínali bandity a nadávali jim, ale na zpáteční cestu přece jen přinesli staré, rezavé okovy. Ale ať hlídali, jak chtěli, před vstupem do obytné zóny chlapi šlohlí ještě dalších šest želízek. Při dalších dvou cestách do práce – ještě několik. A každý pár stál 93 ruble.

A tak kengirští šéfové odmítli vodit chlapy do práce v poutech.

Jen v boji získáš své právo!

Jak se blížil květen, začali ekibastauzské postupně převádět z vězení do společné zóny.

Ted' bylo třeba naučit kengirské, jak to na světě chodí. Pro začátek předvedli takovéhle představení: pridurka, který právem lezl ke kiosku bez fronty, trochu přiškrtili, ale ne až k smrti. To stačilo k tomu, že se začalo povídat: bude se dít něco nového! Přijeli noví, docela jiní, než jsme my. (Nedá se říci, že by dříve byli měli práskači v džezkaganském táborovém hnízdě úplný klid, ale nebylo to hnutí. V roce 1951 vězňové ve vězení Rudnik jednou vytrhli dozorcí klíče, otevřeli příslušnou celu a zabili Kozlauskase.)

Ted' byla v Kengiru vytvořena podzemní centra – ukrajinské a „všeruské“. Byly připraveny nože, masky pro řezničinu – a kolotoč začal znovu.

Na mřížích cely se „oběsil“ Vojnilovič. Byl zabit vedoucí brigády Bělokopyt a věrný práskač Lifšic, člen revolučního vojenského sovětu z dob občanské války, který bojoval na frontě proti Dutovovi. (Lifšic byl poklidným knihovníkem KVO táborového střediska Rudnik, ale jeho sláva ho předešla, takže byl zabit hned první den po příjezdu.) Maďarkomandant byl zavražděn u lázní sekerami. Do „úschovny“ jako první utekl Sauer, bývalý ministr sovětského Estonska.

Ale táboroví šéfové už také věděli, co mají dělat. Zdi mezi čtyřmi táborovými středisky tu byly už dávno. A teď přišli na to, že obklíčí zdi každý barák – a osm tisíc lidí na tom začalo ve svém volném čase pracovat. A každý barák byl rozdělen na čtyři izolované sekce. A každá maličká zóna a každá sekce se zamykaly. Ideální by bylo rozdělit celý svět na samoty!

Staršina, velitel kengirského vězení, byl profesionální boxer. Trénoval na věznicích jako na pytlích s pískem. V jeho věznicích také přišli na způsob, jak člověka bít kladivem přes dřevěnou desku, aby nezůstávaly stopy. (Jako pracovníci MV z praxe věděli, že bez bití a vražd je převýchova nemožná. A každý prokurátor z praxe s nimi souhlasil. Ale mohl přijet také teoretik! Kvůli tomuto málo pravděpodobnému příjezdu teoretika bylo třeba podkládat překližku.) Jeden západní Ukrajinec, ztýraný mučením, který nechtěl prozradit kamarády, se oběsil. Jiní se chovali hůř. A tak obě centra pohořela.

Navíc se mezi „zabijáky“ našli lační lumpové, kterým nešlo o dobro hnutí, ale o vlastní prospěch. Žádali, aby jim nosili z kuchyně jídlo navíc a aby dostávali díl „z balíčků“⁷⁵⁰. To také pomohlo hnutí očernit a zastavit.

Vypadalo to, že bylo zastaveno. Ale po první výstraže zkrotli práskači. Kengirské poměry se přece jen zlepšily.

Semena byla zaseta. Ale vzklíčit měla až jednou a jinak.

⁷⁵⁰ Mezi těmi, co vstupují na cestu násilí je to zřejmě nevyhnutelné. Myslím, že Kamovi lupiči, kteří odevzdávali peníze do stranické pokladny, také neměli prázdné kapsy. A že by Koba (tj. Stalin, pozn. překl.), který je vedl, zůstal bez peněz na víno? Vždyť když bylo v dobách válečného komunismu v sovětském Rusku pití alkoholu zakázáno, měl v Kremlu vinný sklípek, v nejmenším se neostýchal.

Sice se nám vykládá, že osobnost dějiny netvoří, zejména v tom případě, že je v rozporu s Nejpokrokovějším učením, ale přesto taková osobnost po čtvrt století kroutila našimi ovčími očásky, jak ji napadlo, a my si netroufali ani pípnout. Teď se říká: nikdo nic nevěděl ani ocas nic nevěděl, ani avantgarda nic nevěděla, jenom ta stará garda věděla, o co jde, ale ta se raději otrávilá někde v koutku, zastřelila ve svém bytě, nebo dožila do penze, jen k nám nikdo z tribuny nepromluvil.

A tak jsme si los osvobození vytáhli my sami, poslední z posledních. Třeba v Ekibastauzu se pět tisíc ramenou sešlo pod tou klenbou, trochu se vzepřelo – a něco přece jen trošku puklo. Byla to sice puklinka malá, zdálky ani vidět nebyla, my sami jsme se spíš strhali. Ale tak se začínají bortit jeskyně.

K nepokojům docházelo i jinde, nejen ve zvláštních táborech, ale celá krvavá minulost je tak zahlazena, zamalována, vydrhnuta kartáči, že nemohou dát dohromady ani pouhý seznam táborových nepokojů. Například jsem se náhodou dozvěděl, že v roce 1951 v sachalinském NPT Vachruševo došlo k pětidenní hladovce pěti set vězňů, byly tu velké nepokoje, zatýkání – a to všechno poté, co byli tři uprchlíci propícháni bodáky u strážnice. Ví se o velkých nepokojích v Ozerlagu, kdy byli 8. září 1952 u strážnice zabiti vězňové z nastoupeného útvaru.

Zřejmě počátkem 50. let začínala krize stalinského táborového systému, zejména ve zvláštních táborech. Již za života Všemohoucího začali vězňové strhávat své okovy.

Těžko se dá předpovědět, jak by to bývalo probíhalo za jeho života. Avšak najednou a nebylo to podle zákonů ekonomických či společenských – se pomalá, stará, špinavá krev v žilách poměšší podřobané osobnosti zastavila.

Podle Pokrokové teorie by se tím nic a ani v nejmenším nemělo změnit. Modré čepice se toho také ani nebály, přestože 5. března u strážnic plakaly. A černé vatované mundúry si v nic netroufaly doufat, ačkoli Brnkaly na balalajky, když (za zónu je ten den nepustili) slyšely vysílání smutečních pochodů a viděly vyvěšené prapory s černými stuhami. Přece však se v podzemí začalo cosi neznámého otrásat, sesouvat.

Amnestie z konce března 1953, které se v táborech říkalo „vorošilovská“, byla ovšem svým duchem zcela věrná nebožtíkovi: vlídně zacházet se zloději a utlačovat politické. Usilovala o popularitu podsvětí a vypustila zloděje po celé zemi jako krysy, nechala obyvatelstvo trpět, nasazovat mříže na okna bytů, a milici donutila znovu chytat už dříve pochytané. Osmapadesátku osvobodila podle starého zvyku: na 2. táborovém středisku Kengiru byli ze tří tisíc vězňů propuštěni... tři.

Taková amnestie mohla katorgu přesvědčit o jediném: Stalinova smrt nic nemění. Slitování pro ni nebylo a nebude. Jestliže chtějí na této zemi žít, musí bojovat!

Takže v roce 1953 pokračovaly táborové nepokoje na různých místech – menší rebelie, jako třeba na 12. táborovém středisku Karlagu. Velké povstání v Gorlagu (Norilsk), o němž bychom hned napsali zvláštní kapitolu, kdybychom měli aspoň nějaký materiál. Ale nemáme žádný.

Tyranova smrt však nevyzněla naprázdno. Neznámo proč se cosi ustavičně někde sesouvalo a sesouvalo – a najednou se skutálela s rachotem, jako prázdné vědro, ještě jedna osobnost – z toho nejvyššího stupínku do nejhlubšího hnoje.

Teď už všichni – i avantgarda, i ti vzadu, a dokonce i ztracení tuzemci Souostroví pochopili: nastaly nové časy.

Tady na Archipelagu nadělal Berijův pád zvlášť velký rachot. Vždyť byl nejvyšším Patronem a Místodržitelem Archipelagu! Důstojníci MV byli zmatení, rozpačení, nevěděli, co si počít. Když už byla zpráva vyhlášena rozhlasem a nebylo možné tu hrůzu strčit zpátky do reproduktoru, když museli sundávat portréty tohoto milého, laskavého Ochránce ze zdí správy Stěplagu, řekl plukovník Čečev chvějícími se ústy: „Všechno je ztraceno.“ (Ale zmýlil se. Myslel si, že je hned zítra všechny budou soudit.)⁷⁵¹ Důstojníci a dozorcí se začali chovat nejistě, dokonce bezradně, a toho si trestanci velmi dobře všímali. Velitel režimu 3. kengirského táborového střediska, od nějž muklové nikdy neviděli ani vlídný pohled, najednou přišel do práce za brigádou se zvláštním režimem, posadil se a začal muklům nabízet cigarety. (Chtěl se podívat, jaké jiskry létají mezi těmito temnými živly, jaké nebezpečí se dá z jejich strany čekat.) „Tak co?“ zeptali se ho posměšně. „Váš hlavní šéf je tedy nepřítel lidu?“ „Vypadá to tak,“ vzdychal důstojník. „Ale byl přece pravá ruka Stalina!“ šklebili se režimníci. „Jo-o,“ přátelsky brebtl důstojník. „No, co, mládenci, třeba se bude propouštět, počkejte...“

⁷⁵¹ Jak poznamenal Ključevskij – nazítří po osvobození šlechty (Charta svobod ze dne 18. února 1762) byli osvobozeni i rolníci (19. února 1861). Ano. ale až po 99 letech!

Berija padl a svým věrným Orgánům odkázal hanlivé přízvisko berijovců. Jestliže až dosud nesměl žádný vězeň, žádný svobodný občan ani v myšlenkách zapochybovat o krystalické čistotě kteréhokoli důstojníka MV, aniž by byl přítom riskoval život, teď stačilo toho lumpa prohlásit za berijovce – a už byl bezbranný.

V Rečlagu (Vorkuta) se v červnu 1953 spojilo velké vzrušení nad odvoláním Beriji s příchodem transportů vzbuřenců z Karagandy a Tajsetu (většinou to byli západní Ukrajinci). V té době byla Vorkuta ještě otrocky zdeptána a noví muklové ohromovali ty místní svou nesmiřitelností a odvahou.

A tady celá ta cesta, kterou jsme my prošli během dlouhých měsíců, trvala měsíc. 22. července zahájila stávkou cementárna, stavba TEC-2, 7., 29. a 6. důl. Objekty se navzájem viděly – jak se zastavuje práce, jak se přestávají točit kola těžních věží. Ekibastauzskou chybu neopakovali – nehladověli. Dozorci najednou všichni ze zón utekli – naval chleba, šéfé – každý den se potraviny přivázely k zóně a strkaly do brány. (Myslím, že byli tak přičinliví jen proto, že padl Berija, jinak by byli vězně mořili hladu.) Ve stávkujících zónách byly vytvořeny výbory stávkujících, byl nastolen „revoluční pořádek“, v jídelně se hned přestalo krást a při stejných přidělech se jídlo podstatně zlepšilo. Na 7. dole vyvěsili rudou vlajku, na 29. dole blízko železnice... portréty členů politbyra. A co měli vyvěšovat? A co měli požadovat?... Žádali odstranění čísel, mříží, zámků – ale sami je nestrhávali, neodstraňovali. Žádali možnost korespondence, návštěv, přešetření svých případů.

Stávkující přemlouvali jen první den. Pak se týden nikdo neobjevil, ale na věžích byly instalovány kulometry a stávkující zóny byly obklíčeny strážemi. Dá se předpokládat, že šarže jezdily do Moskvy a z Moskvy, těžko mohli za nové situace vědět, co je správné. Po týdně začali zóny obcházet generál Maslennikov, velitel Rečlagu generál Děrevjanko, generální prokurátor Ruděnko, doprovázela je spousta důstojníků (asi čtyřicet). Před tuto skvělou suitu svolali celý tábor. Vězňové seděli na zemi, generálové stáli a nadávali jim pro sabotáž, pro „pobuřování“. Hned ale dodávali, že „některé požadavky jsou opodstatněné“ („čísla si můžete sundat“, pokud jde o mříže, „byl vydán příkaz“). Ale – okamžitě zahájit práci: „Stát potřebuje uhlí!“ Na 7. dole někdo zezadu zvolal: „A my potřebujeme svobodu, jdi do...!“ A vězňové se začali zvedat a rozcházet a generály nechali být⁷⁵².

Hned si začali strhávat čísla, vysazovat mříže. Ale už vznikly i rozpory, nálada poklesla: to snad stačí, ne? Víc nedosáhneme. Noční směna pak už zčásti pracovala, ranní jela naplno. Začala se točit kola těžních věží a objekty jeden po druhém obnovovaly práci.

Ale 29. důl byl za kopcem a na ostatní neviděl. Muklům oznámili, že všichni už začali pracovat, ale 29. nevěřil a do práce nenastoupil. Samozřejmě, nebylo by bývalo těžké sebrat delegáty a zavést je na ostatní doly. Ale to by bylo ponižující páraní se s vězni, a ostatně – generálové prahli po krvi: bez krve by to nebylo žádné vítězství, bez krve se ten dobytek nepoučí.

1. srpna k 29. dolu přijelo 11 nákladních aut s vojáky. Vězně povolali na prostranství před branou. Na druhé straně brány byli shromážděni vojáci. „Nastupte do práce, nebo přikročíme k tvrdým opatřením!“

K jakým – není třeba vysvětlovat. Dívejte se na automaty. Mlčení. V davu nastal rozruch. Nač se vrhat do zkázy? Zejména, když má někdo malý trest... Ti, komu zbývá rok nebo dva, se derou kupředu. Ale energičtější než oni se probíjejí jiní – a v první řadě, berouce se za ruce, vytvářejí kordón proti stávkokazům. Dav je na rozpacích. Důstojník se pokouší protrhnout kordón, někdo ho uhodí železným prutem. Generál Děrevjenko ustupuje stranou a dává povel: „Pal!“ Do davu.

Tři dávky, také kulometné. Je zabito 66 mužů. (Kdo jsou ti zabiti? Ti, co byli vpředu ti nejodvážnější a ti, co jako první chtěli couvnout. To je zákon všeobecně platný, objevuje se i v příslovích.) Ostatní utíkají. Strážní s klacky a pruty se vrhají za nimi, bijí je a vyhánějí je ze zóny.

Po tři dny (1. až 3. srpna) se ve všech táborových střediscích, kde se stávkovalo, zatýká. Ale co s nimi? Orgány, které ztratily svého živitele, si na vyšetřování netroufají. Zase transporty, zase je někam vézt, rozvážet infekci dál. Archipelag začíná být malý.

Pro ty, co zůstávají – zostřený režim.

Na střeších baráků 29. dolu se objevila spousta šindelových záplat – to jsou vyspraveny díry po kulkách, které vojáci vystřelili nad hlavami davu. Bezejmenní vojáci, kteří nechtěli být vrahy.

Ale těch, co stříleli do terče, bylo dost.

U haldy hlušiny 29. dolu kdosi v chruščovovských dobách postavil u hromadného hrobu kříž – vysoký jako telegrafní sloup. Pak ho porazili. A někdo ho zase postavil. Nevím, zda tam ještě je.

⁷⁵² Podle jiného svědectví někde vyvěsili heslo: „Nám – svobodu, vlasti – uhlí!“ Vždyť požadavek svobody je už sám o sobě zločinem, tak honem omluvně dodali – „vlasti – uhlí“.

12 ČTYŘICET DNÍ V KENGIRU

Berijův pád však znamenal pro zvláštní tábory i další důsledek: přinesl naději a tím narušil, zmátl, oslabil katorgu. Rozkvetly naděje na skromné změny – a vězně katorgy přešla chuť honit práškače, jít kvůli nim do vězení, stávkovat, bouřit se. Přešla je zloba. Zdálo se, že i tak všechno spěje k lepšímu, že je jen třeba počkat.

A ještě jednu stránku měl: modře olemované nárameníky (ale bez leteckých křídélek), které až dosud patřily v ozbrojených silách k těm nejčestnějším, nejspolehlivějším – najednou na sobě nesly znamení hanby, a nejen v očích vězňů a jejich rodin (ty vem čert) ale snad dokonce i v očích vlády?

V onom osudném roce 1953 důstojníkům MV sebrali druhý plat („za hvězdičky“), to znamená, že dostávali plat jen jeden, s přídavky za výsluhu let a za polární oblast, no, a prémie, pochopitelně. To byla velká rána pro jejich kapsu, ale ještě větší ohrožení budoucnosti: to znamená, že už nás přestávají potřebovat?

Právě proto, že padl Berija, muselo hlídací ministerstvo rychle a zjevně dokázat svou oddanost a potřebnost. Ale jak?

Bouře, které hlídači dosud považovali za své ohrožení, teď zasvítily jako hvězdy spásy; jen kdyby bylo co nejméně nepokojů, nepořádků, aby museli provádět opatření. Pak se nebudou snižovat ani stavy, ani platy.

Za necelý rok kengirské strážce několikrát střílely do nevinných. Byl to jeden případ za druhým. Bylo to beze vší pochybnosti úmyslné.⁷⁵³

Zastřelili tu dívku Lídu od míchačky, co si pověsila sušit punčochy před zónu.

Málem zastřelili starého Číňana – v Kengiru si nepamatovali jeho jméno, Číňan skoro neuměl rusky, všichni znali jeho kolébavou postavu – dýmka v ústech a tvář starého strašidla. Strážný ho zavolal k věži, hodil mu balíček machorky těsně před zónu, a když se Číňan pro něj natáhl, vystřelil a ranil ho.

Ještě byl podobný případ, ale to strážný hodil z věže náboje, poručil vězni, aby je sebral a přitom ho zastřelil.

Pak víme o případu, kdy se střílelo trhavými střelami po koloně, vracející se z továrny, bylo 16 raněných. (A dalších dvacet vězňů své rány utajilo, báli se možného trestu.)

Tady muklové nemlčeli – opakovala se historie Ekibastauzu: 3. táborové středisko Kengiru tři dny nešlo do práce (ale jídlo přijímali), žádali, aby viníci byli souzeni.

Přijela komise a ujistila je, že viníci souzeni budou (jako by někdo mukly pozval k soudu, aby si to mohli ověřit!). Začali pracovat.

Ale v únoru 1954 zastřelili v dřevozpracujícím závodě ještě jednoho „evangelíka“, jak si to celý Kengir zapamatoval (snad to byl Alexandr Sysojev). Tento člověk si ze své desítky odseděl 9 let a 9 měsíců. K jeho práci patřilo natírání svařovacích elektrod, dělal to v budce, vedle ochranného pásma. Vyšel za potřebou z budky – a přitom byl z věže zastřelen. Ze strážnice rychle přiběhli vojáci a začali mrtvého tahat blíž k ochranné zóně, jako by ji byl překročil. Muklové to nevydrželi, popadli motyky a lopaty a zahnali vrahy od zavražděného. (V té době stál poblíž tovární zóny osedlaný kuň operativního zmocněnce Beljajeva – „Bradavice“. Říkalo se mu tak, protože měl na levé tváři bradavici. Kapitán Beljajev byl energický sadista, a že takovou vraždu inspiroval, mu bylo úplně podobné.)

V tovární zóně se všechno dalo do pohybu. Vězni prohlásili, že ponесou zabitého do táborového střediska na ramenou. Táboroví důstojníci to nedovolili. „Proč ho zabili?“ křičeli na ně. Šéfové měli vysvětlení připraveno: zabítý si za to může sám, začal házet kameny na věž. (Stačili si aspoň přečíst kartotéční lístek? Že mu zbývaly tři měsíce a že byl evangelík?...)

Návrat do zóny byl pochmurný, bylo vidět, že už to není žádná legrace. Sem tam ve sněhu leželi kulometčící, připravení k palbě (kengirští už moc dobře věděli, že jsou připraveni až příliš...). Kulometčící hlídkovali i na střechách strážní osady.

⁷⁵³ Je zřejmé, že táborové vedení takto urychlovalo události i jinde, například v Norilsku.

Bylo to zase ve 3. táborovém středisku, které už zažilo 16 raněných najednou. A ačkoli teď tu byl jen jeden mrtvý, pocit bezbrannosti, bezvýchodnosti, beznaděje se prohloubil: už minul skoro rok od Stalinovy smrti, ale jeho psi se nezměnili. A vůbec nic se nezměnilo.

Večer po večeři to probíhalo takto: V sekci najednou zhasínalo světlo a od vchodu někdo neviditelný říkal: „Bráškové! Jak dlouho budem stavět a dostávat za to kulky? Zítra se nejde do práce!“ A tak sekce po sekci, barák za barákem.

Přes zed' někdo hodil psaní i do druhého táborového střediska. Zkušenosti už byly, všechno bylo dříve nejednou promyšleno, dokázali to rozhlásit i tam. Na druhém středisku, kde byli vězňové mnoha národností, převažovali desítkáři a mnohým jejich tresty končily – ale připojili se.

Ráno mužská táborová střediska – 3. a 2. – do práce nešla.

Tyto způsoby – stávkovat, ale erárního přidělu a chleba se nevzdávat – začali trestanci chápat stále lépe, ale šéfům se to líbilo čím dál tím méně. Dostali nápad: dozorcí a strážní vešli beze zbraní do stávkujících táborových středisek, do baráků, vždycky dva popadli jednoho mukla a vystrčili ho, vytlačili z baráku. (To je příliš humánní systém, takové zacházení se hodí pro zloděje, ale ne pro nepřátele. Ale po Berijově popravě si nikdo z generálů a plukovníků netroufal první vydat rozkaz ke střelbě z kulometů po zóně.) Tato práce se však nevyplatila: vězňové šli na záchod, bloumali po zóně, jen do práce nešli.

Dva dny to tak vydrželi.

Prostá myšlenka – potrestat toho strážného, co zabil evangelíka, šéfům nepřipadala ani prostá, ani správná. Místo toho v noci z druhého na třetí den stávky chodil po barácích plukovník z Karagandy s velkým doprovodem, jist si svou bezpečností, všechny bez okolků budil: „Chcete ještě dlouho dělat zmatky?“⁷⁵⁴ A nazdařbůh, protože nikoho neznal, ukazoval prstem: „Ty! Ven! Ty! Ven!... Ty! Ven!...“ A tak ten statečný, energický velitel posílal náhodně vybrané lidi do vězení. V tom viděl nejrozumnější odpověď na zmatky. Lotyš Vill Rozenberg viděl nesmyslnost těchto trestů a řekl plukovníkovi: „Já také půjdu!“ „Jdi!“ ochotně souhlasil plukovník. Zřejmě ani nepochopil, že to byl protest a že tu bylo proč protestovat.

Téže noci vězňům oznámili, že demokratické stravování skončilo, a že ti, co nepůjdou do práce, budou dostávat trestní přiděl. 2. táborové středisko ráno do práce šlo, 3. nešlo ani třetí den ráno. Teď na ně nasadili stejnou taktiku vyhazování, ale už s posilou: byli mobilizováni všichni důstojníci, co jich jen v Kengiru bylo, přivezli další na pomoc, přišli i ti z komisí. Spousta důstojníků vstupovala do určeného baráku, ohromovali trestance míhajícími se papachami a leskem nárameníků, prodírali se, sehnuti, mezi vagónky, neštítili se usednout ve svých čistých kalhotách na špinavé trestanecké polštáře, vycpané pilinami: „No, tak mi udělej místo, udělej, vždyť vidíš, že jsem podplukovník!“ A pak stále poposedávali, ruce vbok, a vystrkovali majitele postele do uličky, tam ho chytali za rukávy dozorcí, tlačili ho dál na nástup a ty, co se příliš vzpírali – do vězení. (Omezené prostory dvou kengirských vězení velení velmi vadily – vešlo se tam sotva pět set lidí.)

Tak byla stávka přemožena za cenu důstojnické cti a privilegií. Tato oběť byla nutná, protože časy byly rozporuplné. Nikdo nevěděl, co by se vlastně mělo? A zmýlit se bylo nebezpečné. Kdyby byli bývali příliš horliví a postříleli davy, mohli by se dostat mezi Berijovy pohůnky. Ale kdyby to byli nedotáhli, kdyby vězně energicky nevystrčili do práce, mohli se mezi ty pohůnky dostat stejně.⁷⁵⁵ Navíc důstojníci MV svou osobní a masovou účastí v potlačení stávky prokázali, jak jsou jejich uniformy pro ochranu svatého pořádku potřebné, ukázali individuální odvahu i nemožnost snižování stavu jejich jednotek.

Bylo použito i všech dříve ověřených metod. V březnu a dubnu poslali několik transportů do jiných táborů. (Infekce se zase šířila dál!) Asi sedmdesát lidí (mezi nimi i Tenna) poslali do uzavřených vězení s klasickou formulací: „Všechny nápravné prostředky selhaly, má rozkladný vliv na vězně, pro tábor je nevhodný.“ Pro výstrahu byly seznamy vězňů, poslaných do izolovaných žalářů, vyvěšeny v táboře. A aby chozrasčot jako jakýsi táborový Nep lidem lépe nahrazoval svobodu a spravedlnost, přivezli do

⁷⁵⁴ Výraz „vyvolat zmatky“ se velmi vžil v oficiálním jazyce po berlínských nepokojích v roce 1953. Jestliže mstí lidé někde v Belgii usilují o zvýšení platu, říká se tomu „spravedlivý hněv lidu“, jestliže však u nás prostí lidé bojují o černý chléb, jsou to jen „zmatky“.

⁷⁵⁵ Plukovník Čečev například ten nápor nevydržel. Po únorových událostech si vzal dovolenou a pak se jeho stopa ztrácí – najdeme ho až jako penzistu s osobním důchodem v Karagandě. Nevíme, jak brzy odešel z Ozerlagu jeho velitel, plukovník Jevsignějev. „Skvělý vedoucí... skromný soudruh“ stal se zástupcem vedoucího Bratské hydroelektrárny. (Jevtušenko o tom nic nepíše.)

kiosků, dříve mizerně zásobených, spoustu druhů potravin. A dokonce – něco zhola neslýchaného! – dostali vězňové zálohu, aby si ty potraviny mohli koupit. (Gulag dal tuzemci na dluh! To tu ještě nebylo!)

Tak se podruhé cosi, co tady v Kengiru zrálo, rozpadlo, aniž by bylo dozrálo.

Ale tady to šéfové přehnali. Chtěli se chopit svého hlavního klacku proti osmapadesátce – vzpomněli si na galerku! (No opravdu, co by si mazali ruce a uniformy, když tu jsou sociálně blízcí?)

Před svátky, před 1. májem, přivezli do 3. odbojného táborového střediska 650 zlodějů, zčásti lehkých kriminálních (mezi nimi hodně nezletilých) – tím se šéfové už sami zříkali zásady zvláštních táborů, už uznávali, že není možné držet politické bez příměsí a nechat je, aby porozuměli sami sobě. „Přijede zdravý kontingent!“ zlomyslně hlásili osmapadesátce. „Teď se ani nehnete.“ A nováčky přivítali: „Vy u nás uděláte pořádek!“

A panstvo dobře vědělo, čím má ten pořádek začít: aby se kradlo, aby jeden žil na úkor druhého, aby tak nastal všeobecný rozkol. A velitelé se přátelsky usmívali, jak se umějí usmívat jen na zloděje, když galerka, jakmile uslyšela, že vedle je ženský tábor, začala svým klackovitým způsobem škemrat: „Ukaž nám báby, šéfičku!“

Ale tady máme ten nepředvídatelný tok lidských citů a společenských hnutí! Šéfové vstříkli do třetího kengirského táborového střediska koňskou dávku tohoto vyzkoušeného, smrtelného jedu a tábor nejen, že nezkontrol – naopak, došlo k největší vzpouře v dějinách Souostroví Gulagu!

Jakkoli jsou ostrůvky Souostroví na první pohled roztrženy a jeden od druhého odděleny, dýchají díky tranzitkám stejný vzduch, proudí v nich stejné šťávy. Proto zloději o zabíjení práskačů, o hladovkách, stávkách a nepokojích ve zvláštních táborech věděli. A tak se říká, že v roce 1954 bylo už na tranzitkách vidět, že si zloději začali karoržníků vážit.

Jestliže je to pravda – copak nám bránilo, získat si „úctu“ zlodějů dříve? Po celá dvacátá, po celá třicátá a čtyřicátá léta jsme se my, Okurkoviči a Fan Fanyčové, tolik starali o svůj vlastní, všesvětový význam a o obsah svého pytle, o své boty a kalhoty, které nám ještě nikdo nestačil sebrat, že jsme se před zloději chovali jako postavy z komedie: když okrádali naše sousedy, světově významné intelektuály, stydlivě jsme klopiли oči a tiskli jsme se do svého koutku. A když ti darebáci přišli, aby si to vypořádali s námi, také jsme přirozeně nečekali pomoc od svých sousedů, úslužně jsme těm stvůrám dávali všechno, jen aby nám neukousli hlavu. Ano, náš rozum byl zaměstnán něčím jiným a naše srdce na něco takového nebyla připravena. Nepřítele tak nízkého a krutého jsme vůbec nečekali! Trýznili jsme se nad zákruty ruských dějin a na smrt jsme byli připraveni, jen když bude slavná a na veřejnosti, před tváří celého světa, a jen když tím zachráníme naráz veškeré lidstvo. A možná že jsme byli takoví chytráci, co se spálí hned na nejmenším plamínku. Snad jsme všichni měli být od svého prvního kroku v první cele tranzitky připraveni, že jak tady jsme, dostaneme nože mezi žebra a pojedeme ve vlhkém koutě, na výkalech z paraši, v ohavné půtce s těmito vyvrheli, jimž nás ti Modří předhodili k sežrání. A pak bychom bývali možná měli mnohem méně ztratit a byli bychom se vzpomatovali dřív a snad dokonce ruku v ruce s těmito zloději bychom z těch stalinských táborů udělali kůlničku na dříví? Opravdu, proč by byli měli mít zloději k nám úctu?

Tak tedy, zloději, kteří přijeli do Kengiru, už sem tam něco slyšeli, už čekali, že na katorze bude bojové ovzduší. A dříve, než se porozhlédli a než se sčuchli s načalstvem, přišli k pachanům zdrženliví mládenci se širokými rameny, posadili se, že si popovídají o životě, a pravili toto: „Jsme představitelé. Jaká je to ve zvláštních táborech řezničina – to jste slyšeli, a když ne, tak vám to povíme. Teď umíme dělat nože stejně dobře, jako vy. Vás je šest set, nás – dva tisíce šest set. Rozmyslete si to a rozhodněte se. Když nás budete mačkat, odděláme vás všechny.“

Právě tento krok byl moudrý, dávno k němu mělo dojít! Obrátit se proti galerce co nejostřeji! Vidět v nich hlavní nepřátele!

Pochopitelně, že Modří na takovou pranici jen čekali. Ale zloději zvážili, že proti teď už odvážné osmapadesátce nemá cenu jít jeden proti čtyřem. Ochránci jsou přece jen za zónou a ostatně, co s nimi, těmi ochránci? Copak si jich zloději někdy vážili? A spojenectví, které navrhli ti mládenci – to bylo veselé, nevídané dobrodružství a navíc se zdá, že si tím stavíme cestičku za plot, do ženské zóny.

A zloději odpověděli: „Ne, teď jsme chytřejší. Dáme to s těmi chlapy dohromady!“

Tato konference nevstoupila do dějin, jména účastníků se v protokolech nezachovala. Škoda. Byli to moudří kluci.

Už v prvních karanténních barácích oslavil zdravý kontingent své přestěhování tím, že si z nočních stolků a vagónků udělal na betonové podlaze táborák a kouř vypouštěl oknem. Svůj nesouhlas se zamykáním baráků vyjádřili tím, že cpali třísky do klíčových dírek.

Dva týdny se zloději chovali jako v lázních: chodili do práce, opalovali se, nepracovali. Velení na trestní přiděly pochopitelně ani nevzpomnělo, ale při všech světlých nadějích nebylo z čeho zlodějům připisovat mzdu. Ale zloději někde bony sehnali, chodili do kiosku a nakupovali. Šéfové doufali, že zdravý kontingent přece jen začíná krást. Ale měli špatné informace, zmýlili se: političtí udělali sbírku na pomoc zlodějům (to asi bylo součástí konvence, jinak by to pro zloděje nemělo žádný půvab), proto také měli bony! Případ příliš neslýchaný, než aby šéfy mohlo něco takového napadnout!

Hra byla nová a neobvyklá a to zřejmě velmi bavilo galerku, zejména potěr: najednou se chovat k „fašistům“ zdvořile, nevstupovat do jejich sekcí bez dovolení, nesadat bez vyzvání na vagónky.

Paříž nazývala v minulém století svou galerku (a ta byla zřejmě dost početná), shromážděnou v gardě – mobiles. To je velmi přesné! Je to plemeno tak mobilní, že trhá slupku každodenního zkosnatělého života, nemůže se v jejím rámci udržet v klidu. Bylo řečeno, že se krást nemá, nehodilo se, aby někdo makal na erárním pracovišti – ale něco přece dělat museli! Zlodějský potěr se bavil tím, že strhával dozorcům čepice, v době večerního nástupu řádl na střeších baráků a přes vysokou zeď mezi 2. a 3. táborovým střediskem mátl počítání, hvízdal, povykoval, v noci strašil věže. Byli by bývali vlezli i do ženského táborového střediska, ale v cestě stál hlídáný statek.

Když důstojníci oddaní režimu, vychovatelé nebo operativní zmocněnci přišli na přátelskou besedu do baráku galerky, bavili se výrostci-zlodějíci tím, že uráželi jejich nejlepší city. Mezi řečí jim vytahovali z kapes notesy, peněženky nebo z horní palandy najednou obrátili kmotrovi čepici štítkem dozadu – chování v Gulagu nevídané! Ale situace byla také nevídaná. Zloději považovali své gulagovské otce za pítomce i dřív, pohrdali jimi vždycky tím víc, čím víc tito osli věřili v úspěch převýchovy, pohrdali a chechtali se jim, když šli na tribunu nebo před mikrofon vykládat o tom, jak začali nový život s kolečkem a lopatou v ruce. Ale až dosud s nimi mohli být zadobře. Nyní však konvence s politickými usměřňovala volné síly galerky právě proti šéfům.

Tak vládci Gulagu, jimž chyběla skutečná inteligence, svým nezralým úředním postupem sami připravili kengirský výbuch: nejdříve nesmyslným zabíjením a pak tím, že do tohoto rozžhaveného ovzduší přilili hořlavinu galerky.

Události se vyvíjely neodvratně. Političtí nemohli než navrhnout zlodějům buď válku, nebo spojenectví. Zloději spojenectví odmítnout nemohli. A dohodnuté spojenectví nemohlo zakrňt – jinak by se bylo rozpadlo a vypukla by vnitřní válka.

Bylo třeba začít, čímkoli, ale začít! A protože když začne někdo z padesáté osmé, tak ho pak pověsí na oprátce, zatímco začnou-li zloději, budou jen při školení, pokárání, zloději navrhli: my začneme a vy se k nám přidáte!

Dodáme, že celé kengirské táborové středisko mělo tvar obdélníku a společnou vnější zónu, uvnitř níž byly podélně ohrazeny vnitřní zóny: nejdříve 1. táborového střediska (ženského), pak hospodářských budov (o výrobní kapacitě jsme se už zmiňovali), pak 2. a dále 3. táborového střediska. Následovala vězeňská zóna, kde byla dvě vězení – staré a nové. Tam zavírali nejen táborové vězně, ale i civilní obyvatele městečka.

Jediným prvním cílem bylo – zmocnit se hospodářských budov, kde byly také všechny táborové sklady potravin. Operace začala ve dne, o volné neděli, 16. května 1954. Všichni mobilové nejdříve vylezli na střechy svých baráků a obsadili zeď mezi 3. a 2. táborovým střediskem. Pak na povel pachanů, kteří zůstali nahoře, seskočili s klacky v rukou do 2. táborového střediska, tam se seřadili do kolony a tak v útvaru prošli do prostranství pro nástup! To bylo na ose 2. táborového střediska – ústilo u železné brány hospodářského komplexu.

Všechny tyto naprosto otevřené akce zabraly určitou dobu, po kterou se dozorcí stačili zorganizovat a dostat instrukce. A jedna věc je nesmírně zajímavá! Dozorcí začali běhat po barácích osmapadesátky a volali na ně, jež po třicet let ničili jako hmyz: „Chlapi! Koukejte! Zloději jdou na ženskou zónu! Jdou znásilňovat vaše ženy a dcery! Pojd'te na pomoc! Zachráníme je!“ Ale úmluva platila, a kdo o ní nevěděl a chtěl utíkat, toho zastavili. I když bylo pravděpodobné, že při pohledu na masíčko kocouři podmínky konvence nedodrží, dozorcí mezi osmapadesátkou pomocníky nenašli.

Jak by byli dozorcí bránili před svými miláčky ženskou zónu, to nikdo neví, ale především museli hájit skladiště v hospodářském komplexu. Jeho brána se otevřela dokořán a vstříc útočícím vypochoďovala četa neozbrojených vojáků, zezadu jim velel Bradavice Beljajev, který byl v zóně v neděli snad z horlivosti, ale možná, že měl službu. Vojáci začali mobily vytlačovat, rozbili jejich tvar. Zloději, aniž by byli použili klacků, začali ustupovat ke svému 3. táborovému středisku, znovu se drápali na zed' a jejich rezervy házely shora po vojácích kameny a vepřovicové cihly, kryli tak ústup.

K žádnému zatýkání mezi zloději pochopitelně nedošlo. Načalstvo v tom stále ještě spatřovalo klukovskou nezbednost a nechalo klidně plynout neděli k večerce. Oběd se rozdával bez komplikací a večer, když se setmělo, začali blízko jídelny 2. táborového střediska – jako v letním kině – promítat film Rimskij-Korsakov.

Ale odvážný skladatel ještě nestačil dát výpověď z konzervatoře na protest proti omezování svobody, když v zóně začaly lítat kameny, zazvonila skla luceren. Mobilové po nich stříleli z praků, zhasínali světlo v zóně. Už se jich ve tmě hemžilo plno, jejich loupežnický hvizd zněl nad 2. táborovým střediskem. Kládou vyrazili bránu hospodářského dvora a pak kolejnicí prorazili otvor do ženské zóny. (Byli s nimi i mladí z osmapadesátky.)

Ve světle bojových raket, vystřelovaných z věží, vtrhl kapitán Beljajev do hospodářského dvora zvenčí, přes strážnici, a s četou střelců – poprvé v dějinách Gulagu! – zahájil z automatů palbu po sociálně blízkých! Byli mrtví a několik desítek raněných. Také zezadu běželi ti s červenými nárameníky a bodáky doráželi raněné. A ještě za nimi, podle pravidel dělby žalářnické práce, známých z Ekibastauzu, Norilsku i Vorkuty, utíkali dozorcí se železnými sochory a těmi sochory dobíjeli raněné k smrti. (Té noci se v operačním sále nemocnice druhého táborového střediska rozsvítila světla a vězeň chirurg Španěl Fuster operoval.)

Trestní výprava teď úplně obsadila hospodářské budovy, kulometčici zaujali palebné postavení. A 2. táborové středisko (mobilové tu sehráli svou předeheru, teď do hry vstupovali političti) vybudovalo naproti bráně hospodářského komplexu barikádu. 2. a 3. táborové středisko se spojily proraženým otvorem ve zdi, už tu nebyli žádní dozorcí, nikdo tu nebyl v moci MV.

Ale co se stalo s těmi, co se stačili dostat do ženského táborového střediska a byli tam teď odříznuti? Události překonaly to sprosté pohrdání, s nímž galerka přistupuje k ženským. Když před hospodářskými budovami zazněly výstřely, ti, co vtrhli sem, za ženami, už nebyli lačnými dobyvateli – ale kamarády, sdílejícími společný osud. Ženy je schovaly. Vychytat je přišli zpočátku neozbrojení vojáci, pak i ozbrojení. Ženy jim překázely, bránily jim v hledání. Vojáci bili ženy pěstmi a pažbami, tahali je do vězení (v ženské zóně měli prozřetelně vlastní vězení) a po některých mužích stříleli.

Velení mělo nedostatek trestních oddílů, a proto přivedlo do ženské zóny vojáky s „černými nárameníky“ – ze stavebního praporu, který měl posádku v Kengiru. Ale vojáci stavebního praporu odmítli vykonat to, co nepovažovali za věc vojáka! A tak je museli odvést.

A přitom právě tady, v ženské zóně, mohli trestající najít politické zdůvodnění, jímž by se byli mohli hájit před nadřízenými! Vůbec nebyli žádní prost'áčci! Buď si to někde přečetli, nebo si to vymysleli sami, ale v pondělí pustili do ženské zóny fotografie a pár svých kolohnátů, převlečených za vězně. Nastrčení parchanti začali ženy týrat, fotografové to fotografovali. Kapitán Beljajev přece musel zahájit palbu, aby uchránil slabé ženy před takovýmto násilím!

V pondělí v ranních hodinách napětí nad barikádou a prolomenou branou hospodářského komplexu zhoustlo. Na dvoře ležely neodklizené mrtvolky. Kulometčici leželi u kulometů a stále mířili na bránu. V osvobozených mužských zónách vězňové lámali vagónky na zbraně, dělali z prken a matrací štíty. Přes barikádu pokřikovali na katany, ti jim odpovídali. Něco se muselo stát, situace byla příliš vypjatá. Muklové na barikádě byli sami připraveni jít do útoku. Několik vyhublých si vysvléklo košile, vystoupili na barikádu, ukazovali kulometčikům svoje žebra, potažená jen kůží, volali na ně: „No, tak střílejte, co je! Palte do svých tátů! Dobijte nás!“

A najednou přiběhl do dvora voják a předal důstojníkovi dopis. Důstojník rozkázal uklidit mrtvolky a vojáci s červenými nárameníky opustili dvůr.

Asi pět minut vládlo na barikádě mlčení a nedůvěra. Potom první muklové opatrně nahlédli do dvora. Byl prázdný, jen sem tam se povalovaly černé čepice zabitých s přiřitými hadříky s čísly. (Později se dozvěděli, že rozkaz k uvolnění hospodářského komplexu dal ministr vnitra Kazachstánu, který právě

přiletěl z Alma-Aty. Mrtvé odvezli do stepi a tam je pohřbili, aby znemožnili expertizu, pokud by ji později někdo požadoval.)

Rozlehlo se „Hurá! Hurá-á...“ a vězňové začali proudit do dvora a pak dál, do ženské zóny. Průlom rozšířili. Otevřeli ženskou věznici – a všechno se spojilo! Uvnitř hlavní zóny bylo všechno svobodné! Jenom vězeňské 4. táborové středisko zůstalo vězením.

Na každé věži teď byli čtyři vojáci. Urážky měl kdo poslouchat! Všichni se shromáždili proti věžím a křičeli na ně (a ženy, pochopitelně, nejvíc): „Jste horší než fašisté! Vrahouni! Vrahové!“

V táboře se pochopitelně našel ne jeden kněz a v márnici už odsloužili zádušní mši za zabitě a za ty, co zemřeli v důsledku zranění.

Jaké to mohou být pocity, co plní srdce osmi tisíc lidí, kteří stále a ještě nedávno a před chvílí byli otroky, každý sám pro sebe – a teď se najednou spojili a osvobodili, i když ne doopravdy, ale třeba jen v obdélníku těchto zdí, pod pohledy těchto znásobených strážů?! Když jsme hladoví leželi v zamčených ekibastauzských barácích – i tenkrát jsme to cítili, jako závan svobody! A tady – to je revoluce! Tolik utlačované a najednou vytrysklé bratrství lidí! A máme rádi galerku! A galerka má ráda nás! (Nedá se nic dělat, jsme spojeni krví! A oni se přece vzdali svého zákona!) A ještě víc pochopitelně máme rádi ženy, které jsou teď zase vedle nás, jak to mezi lidmi má být, jsou to naše sestry, mají s námi společný osud!

V jídelně jsou letáky: „Ozbroj se, čím můžeš, a na vojáky útoč první!“ Na útržcích novin (jiný papír tu není) ti nejzapálenější už spěšně napsali černou nebo barevnou tužkou vlastní hesla: „Kluci, bijte čekisty!“ „Smrt práškačům, čekistickým poskokům!“ Každou chvíli jsou někde v táboře mítinky, projevy – člověk to nemůže stačit! A každý navrhuje něco jiného! Mysli – smíš přemýšlet – pro koho jsi? Jaké požadavky je třeba předložit? Co chceme? (Beljajeva soudit, to je jasné! Soudit vrahy? To je jasné! Ale co dál?... Nezamykat baráky, odstranit čísla – ale co dál?..)

A dál je to nejstrašnější – proč jsme to začali, co chceme? Chceme samozřejmě svobodu, jen svobodu! Ale kdopak nám ji dá? Soudy, které nás odsoudily, jsou v Moskvě. A dokud nejsme spokojeni se Stěplagem nebo s Karagandou, tak s námi ještě mluví. Ale řekneme-li, že nejsme spokojeni s Moskvou... všechny nás tady v té stepi zakopají.

A co tedy chceme? Lámat zdi? Utéci do pouště?

Chvilé svobody! Z ramenou spadla tíže okovů! Ne, stejně nelitujeme! Ten den za to stál!

A v pondělí k večeru přichází do bouřícího tábora delegace velitelství. Delegace je docela přátelská, nekoukají jako psi, nemají automaty, vždyť to přece nejsou žádní pohůnkové krvavého Beriji. Dozvěděli jsme se, že z Moskvy přiletěli generálové – gulagovský Bočkov a zástupce generálního prokurátora Vavilov. (Sloužili i za Beriji, ale co bychom se dotýkali minulosti?) Domnívají se, že naše požadavky jsou naprosto oprávněné! (Sami se divíme: oprávněné? Takže nejsme povstalci? Ne, ne, naprosto oprávněné!) „Ti, co odpovídají za střílení, budou stíháni!“ „A proč zbili ženy?“ „Zbili ženy?“ diví se delegace, „to není možné!“ Aňa Michalevičová jim předvádí zástup zbitých žen. Komise je dojata: „Vyšetříme to, vyšetříme!“ „Zvířata!“ křičí na generála Ljuba Beršadská. Ještě někdo volá: „Nezamykat baráky!“ „Nebudeme je zamykat!“ „Dát pryč čísla!“ „Určitě je dáme pryč,“ ujišťuje generál, kterého jsme v životě neviděli (a nevidíme). „Ať zůstanou průchody mezi zónami,“ nabýváme odvahy. „Musíme se stýkat!“ „Dobrá, tak se stýkejte,“ souhlasí generál. „Ať průchody zůstanou.“ No tak, bráškové, co ještě chceme? Vždyť jsme zvítězili!!! Jednoho dne jsme se vzbouřili, zaradovali se, vzkypěli – a zvítězili jsme! A i když někteří mezi námi pokyvují a říkají – zrada, zrada! My věříme! Věříme svým vlastně docela slušným velitelům. Věříme, protože tak se nejlépe dostaneme z této situace...

Co utlačovaným jiného zbývá než věřit? Zklamat se – a znovu věřit. A znovu se nechat oklamat – a znovu věřit.

V úterý 18. května šla všechna kengirská táborová střediska do práce a smířila se se svými mrtvými.

Ještě toho rána mohlo všechno skončit v klidu! Ale vysocí generálové, kteří se sešli v Kengiru, by takový konec považovali za svou porážku. Přece nemohli vážně uznat, že by vězňové měli pravdu! Přece nemohli opravdu potrestat příslušníky vojsk MV? Jejich přízemní myšlení si vzalo jediné poučení: zdi mezi zónami byly nedostatečně zajištěny! Je třeba tam vytvořit palebná stanoviště!

A v ten den horlivé načalstvo zapřáhlo do práce ty, co si po léta a desetiletí odvykli pracovat: důstojníci a dozorcí si oblékali zástěry. Kdo to uměl, bral do rukou zednické kladívko. Vojáci, kteří neměli zrovna službu na věžích, vozili kolečka, nosili cihly. Invalidé, kteří zůstali v zóně, připravovali a

podávali vepřovice. A k večeru byly průchody zazděny, byly opraveny rozbité lucerny, podél vnitřních zdí byla vyznačena zakázaná pásma, na konci stáli strážníci s příkazem: střílet!

A když se večer kolony vězňů, kteří odevzdali svou denní práci státu, znovu vracely do tábora, rychle je hnali na večeri, aby se nestačili vzpamatovat, aby je honem zase zamkli. Podle generálských rozkazů bylo třeba získat tento večer – večer příliš zjevného zklamání po včerejších slibech – a pak si už zase nějak zvyknou, všechno se dostane do starých kolejí.

Ale před soumrakem se ozval zase ten loupežnický hvízd jako v neděli – to se domlouvalo druhé a třetí středisko jako na velkém mejdanu chuligánů (toto hvízdání bylo úspěšným příspěvkem galerky pro společnou věc). A dozorcí to nevydrželi, nedokončili své povinnosti a ze zón utekli. Jen jeden důstojník zaváhal (nadporučík Medveděv), zdržel se a byl do rána držen v zajetí.

Tábor zůstal v rukou muklů, ti však byli rozděleni. Když se někdo přiblížil k vnitřním zdem – začaly z věží pálit kulometry. Několik lidí bylo zabito, několik raněno. Všechny lucerny vězni zase porozbílili praky, ale věže svítily raketami. Tu se druhé zóně hodil intendantský důstojník, s jedním utrženým nárameníkem ho přivázali ke stolu, vystrčili k ochranné zóně a tam ječel: „Nestřílejte, jsem tady! Jsem tady já, nestřílejte!“

Vězňové se snažili dlouhými stoly protrhnout ostnatý drát, svalit čerstvé sloupky ochranného pásma, ale v palbě se zdi nedaly ani prorazit, ani přelézt – to znamenalo, že bylo nutné udělat podkop. Jako obvykle nebyly v zóně jiné lopaty než hasičské. Pracovalo se kuchyňskými noži, miskami.

V tu noc – z 18. na 19. května – se vězňové prokopali pod všemi zdmi a znovu spojili všechna táborová střediska a hospodářské budovy. Věže teď přestaly střílet a na hospodářském dvoře bylo náradí dost. Celodenní práce důstojnických zedníků byla k ničemu. Pod příkrovem noci muklové bourali ochranná pásma, proráželi zdi a rozšiřovali průchody, aby se z nich nestaly pasti (později je rozšířili asi na dvacet metrů).

Též noci byl proražen průchod i na 4. vězeňské táborové středisko. Dozorcí vězení utekli – někdo ke strážníci, někdo k věžím, tam jim spouštěli žebříky. Vězňové demolovali pracovny vyšetřovatelů. Tak byli osvobozeni z vězení ti, co se měli nazířít postavit do čela povstání: bývalý plukovník Rudé armády Kapiton Kuzněcov (absolvent Frunzeho akademie, už postarší. Po válce velel pluku v Německu a někdo mu utekl na Západ – za to ho zavřeli. V táborovém vězení seděl „za pomlouvání táborové skutečnosti“ – v dopisech, které posílal prostřednictvím volňasů.) Bývalý nadporučík Rudé armády Gleb Slučenkov – ten byl v zajetí, ale někteří říkali, že byl vlasovec.

V „novém“ vězení seděli obyvatelé městečka Kengir, lehčí kriminální. Zpočátku si mysleli, že došlo k všeobecné revoluci a jásavě přijali nečekanou svobodu. Ale brzy se dozvěděli, že revoluce je pouze místního rozsahu, takže se loajálně vrátili do své kamenné díry a bez jakéhokoli hlídání tam poctivě žili po celou dobu povstání – jen pro jídlo si chodili do jídelny vzbouřených muklů.

Vzbouření muklové! Už třikrát se snažili od sebe odstrčit i tu vzpouru, i tu svobodu. Nevěděli, jak s takovými dary zacházet, spíš se jich báli, než po nich toužili. Ale k té vzpouře je to neslo s neúprosností mořského příboje.

Co jim zbývalo? Věřit slibům? Znovu nás podvedou, to otrokáři pěkně ukázali včera, stejně jako předtím. Padnout na kolena? Vždyť klečeli po celá ta léta, ale žádnou milost si nevysloužili. Prosit, aby byli potrestáni ještě dnes? Ale dnešní trest – jako trest po měsíci svobodného života – bude stejně krutý, protože přijde od těch, jejichž soudy pracují jako stroje: když čtvrtky, tak všem pěkně dokola, nikoho nevynechat.

Vždyť uprchlík utíká, aby okusil aspoň jediný den svobodného života! A těch osm tisíc lidí ani tak nepovstalo, jako se spíše chtělo nadechnout svobody, třebaže ne nadlouho! Osm tisíc lidí bylo otroky a najednou se otroci stali svobodnými a mohli – žít! Obvykle zachmuřené tváře změkly, dobrotivě se usmívaly. Ženy spatřily muže a ti je vzali za ruce. Ti, co si tajnými, rafinovanými cestami dopisovali, se teď seznámili! Ty Litevky, jejichž sňatkům kněz žehnal přes zeď, teď spatřily své církvi pozehané manžely – jejich sňatek sestoupil od Hospodina na zemi! Sektářům a věřícím poprvé za jejich život nikdo nebránil v shromážděních a modlitbách. Osamělí cizinci, rozptýlení po všech zónách, se teď našli a ve své mateřštině mluvili o té podivné asiatské revoluci. Všechny potraviny tábora byly v rukou vězňů. Nikdo je nehnal do jedenáctihodinové práce a na nástupy.

Nad rozrušeným táborem, který si strhl psí čísla, kde nebylo místa pro spánek, vysvitlo ráno 19. května. Na drátech visely sloupky s rozbitými lucernami. Ve vyhloubených průchodech i jinde se

muklové svobodně pohybovali ze zóny do zóny. Mnozí si oblékli své civilní šaty, které si vyzvedli ve skladu. Někteří mládenci si narazili papachy a kubánky. (Brzy si obléknou vyšívané košile, ti z Asie – župany a turbany, šedočerný tábor rozkveté.)

Po barácích chodili pomocní strážníci a zvali do velké jídelny, kde měla být volena Komise – komise, která měla jednat s velitelstvím a uskutečňovat samosprávu (tak skromně, tak bázlívě sama sebe uvedla).

Byla volena snad jen na několik hodin, ale bylo jí souzeno, aby se na čtyřicet dní stala vládou kengirského tábora.

Kdyby se to bývalo stalo o dva roky dříve, byli by stěplagovští šéfové už jen ze strachu, aby se to nedozvěděl on, neváhali a vydali by známý rozkaz: „Náboje nešetřit!“. A byli by bývali z věži postříleli celý ten dav, zahnaný do stepi. A kdyby bylo bývalo třeba pobít všech osm tisíc nebo čtyři – nic by jimi bývalo nehnulo, protože byli z oceli.

Ale v roce 1954 byla situace složitá, a proto váhali. Právě ten Vavilov nebo ten Bočkov cítili v Moskvě jisté nové proudy. Tady se už lidí postřílelo dost a teď uvažovali, jak dát tomu, co se stalo, zákonnou podobu. Proto došlo k jakýmsi průtahům – a to znamenalo, že vzbouřenci mohli začít svůj nový, svobodný život.

Hned v prvních chvílích měla být určena politická linie vzpoury – šlo tu o otázku bytí a nebytí. Měla jít v duchu těch prostomyslných letáků, psaných nad schematickými novinovými sloupky: „Kluci, bijte čekisty!“⁷⁵⁶

Kapitán Ivanovič Kuzněcov se snažil chopit se vedení hned, sotva vyšel z vězení. Snad vlivem okolností, vojenských zkušeností, snad proto, že poslechl přátele, nebo vnitřní hlas. Přitom se postavil na stranu pravověrných, jichž v Kengiru bylo málo a byli spíše pronásledováni: „Přestat s těmi kecy! (letáky), postavit se proti antisovětskému a kontrarevolučnímu duchu těch, kdo chtějí zneužít naše události!“ (Tyto formulace cituji podle poznámek jiného člena komise, A. F. Makejeva o důvěrném rozhovoru ve skladu Petra Akojeva. Pravověrní příkyvovali: „Ano, za ty letáky nám všem napaří nové tresty“.)

Hned v prvních hodinách, ještě v noci, plukovník Kuzněcov obcházel všechny baráky, řečnil tam do ochraptění, pak mluvil ráno na schůzi v jídelně a i později znovu a znovu. Setkával se s extrémními názory a zlobou, se životy tak zdeptanými, že se zdálo, že už nemají co ztratit – a neúnavně opakoval a opakoval:

„Antisovětiismus by byla naše smrt. Když teď vystoupíme s protisovětskými hesly, okamžitě nás zlikvidují. Jenom čekají na záminku, aby to mohli udělat. Takové letáky by jim daly plné právo k popravám. Naše záchrana je v loajalitě. Musíme mluvit s představiteli Moskvy, jak se na sovětské občany sluší!“

A pak ještě hlasitěji: „Nepřipustíme takové vystupování jednotlivých provokatérů!“ (Ostatně, zatím, co takto řečnil, na vagónkách se ozývaly hlasité polibky. Moc ty jeho řeči nikdo neposlouchal.)

Je to tak, jako by vás vlak vezl jinam, než chcete, a vy byste se rozhodli z něj vyskočit, museli byste vyskakovat ve směru jízdy a ne v protisměru. V tom je setrvačnost dějin. Tento postup zdaleka neschvalovali všichni, ale rozumnost dané linie byla všem hned zřejmá a zvítězila. Velmi brzy byla po táboře rozvěšena veliká hesla, jež se dala dobře číst ze strážnic a věží:

At' žije sovětská ústava! At' žije předsednictvo ÚV! At' žije sovětská moc!

Žádáme návštěvu člena ÚV a přešetření našich případů! Pryč s berijovskými vrahy!

Manželky důstojníků Stěplagu? Nestydíte se, že jste manželkami vrahů?

I když většina kengirských velmi dobře věděla, že všechny miliónové popravy v dávné i nedávné minulosti probíhaly ve jméno této ústavy a byly schváleny tímto předsednictvem, nezbývalo jim než psát: at' žije tato ústava a toto předsednictvo. Vzbouření trestanci teď pročetli hesla, pocítili pod nohama pevnou půdu zákona a začali se uklidňovat: jejich hnutí není beznadějně.

A nad jídelnou, kde se právě konaly volby, zavál prapor, viditelný z celého městečka. Visel tam pak dlouho: bílé pole, černý okraj a uprostřed červený kříž. Podle mezinárodního námořního kódu tento prapor znamenal:

„SOS! Na palubě jsou ženy a děti!“

⁷⁵⁶ To zaznamenal i Makejev, který jim nepřál.

Do komise bylo zvoleno asi dvanáct osob v čele s Kuzněcovem. Komise se hned specializovala a vytvořila oddělení:

- agitace a propagandy (které vedl Litevec Knopkus, trestanec, který sem přijel z Norilsku po tamějších povstáních)
- hospodářské
- stravovací
- vnitřní bezpečnosti (Gleb Slučenkov)
- vojenské a
- technické – snad nejpodivuhodnější v této táborové vládě.

Bývalý major Michejev měl za úkol udržovat styky s načalstvem. V komisi byl také jeden zlodějský pachan, také něco vedl. Byly tam i ženy (zřejmě: Šachnovská, ekonomka, členka strany, Suprunová, starší, prošedivělá učitelka ze Zakarpatské Ukrajiny, Ljuba Beršadská).

Byli v té komisi hlavní a skuteční inspirátoři povstání? Zřejmě nikoli. Centra, zejména ukrajinská (v celém táboře byla asi jen čtvrtina Rusů), zřejmě zůstala sama pro sebe. Michail Keller, ukrajinský partyzán, který od roku 1941 bojoval jednou proti Němcům, jednou proti sovětům, a v Kengiru veřejně zabil práskače, chodil na zasedání komise jako mlčenlivý pozorovatel tamtoho štábu.

Komise veřejně pracovala v kanceláři ženského táborového střediska, ale vojenské oddělení přestěhovalo své velitelství (polní štáb) do lázní 2. střediska. Oddělení se dala do práce. První dny bylo zvlášť živo: bylo třeba všechno promyslet a zorganizovat.

Především bylo třeba vytvořit obranu. (Michejev, který počítal s neodvratným vojenským potlačením, byl proti budování nějaké obrany. Trvali na tom Slučenkov a Knopkus.) K dispozici bylo hodně vepřovic ze širokých průchodů, proražených ve vnitřních zdech. Z nich byly vybudovány barikády proti všem strážnicím, tj. proti východům ven (a vchodům zvenčí), které zůstaly v moci strážných a mohly se kdykoli otevřít, aby vpustily trestní výpravu. V hospodářství se našlo dost ostnatého drátu. Vyráběli z něj Brunovy spirály a rozhazovali je v ohrožených směrech. Sem tam byly umístěny tabulky: „Pozor! Zaminováno!“

To byla jedna z prvních akcí technického oddělení. Kolem práce tohoto oddělení se vytvořila velmi tajemná atmosféra. V obsazeném hospodářském komplexu zřídilo technické oddělení tajné místnosti, na jejichž dveřích byla namalována lebka se skříženými kostmi a napsáno: „Napětí 100 000 voltů“. Smělo tam jen několik zaměstnanců. Takže ani vězňové nevěděli, co vlastně technické oddělení dělá. Velmi brzy se rozšířily pověsti, že vyrábí tajnou zbraň, něco s chemií. Protože i muklové i šéfové věděli, jak vzdělaní inženýři tady sedí, velmi snadno se rozšířilo zbožné přesvědčení, že dokáží všechno, dokonce že mohou vynalézt takovou zbraň, jakou ještě ani v Moskvě nemají. A vyrobit nějaké ubohé miny s použitím surovin z hospodářství tábora – proč ne? Takže tabulky „zaminováno“ byly brány vážně.

Ještě jedna zbraň byla vynalezena: bedýnky s rozbitým sklem před vchodem do každého baráku (mělo se házet automatčikům do očí).

Všechny brigády zůstaly tak, jak byly, jenže se jim začalo říkat čtyry, barákům – oddílům, byli jmenováni velitelé oddílů, kteří byli podřízeni vojenskému oddělení. Velitelem všech hlídek byl Michail Keller. Všechna ohrožená místa byla podle přesného rozvrhu obsazena hlídkami, posílenými zejména v noci. Vycházelo se ze zvláštního rysu mužské psychologie, že muž před ženou nebude utíkat a vůbec se bude chovat statečněji, a tak byly hlídky smíšené. A v Kengiru, jak se ukázalo, byla spousta žen nejen hlučných, ale i odvážných, zejména mezi ukrajinskými děvčaty – a těch byla v ženském táborovém středisku většina.

Vězňové teď už nečekali na dobrou vůli panstva a sami začali odstraňovat mříže z oken baráků. První dva dny, dokud velitelství nenapadlo odpojit táborovou elektrickou síť, stále ještě pracovaly stroje a z prutů těchto mříží byla vyrobena spousta kopí – s opracovanými a nabroušenými hroty. Kovárna a strojní dílny v těch prvních dnech neustále vyráběly zbraně: nože, halapartny, šavle – ty měla zvlášť ráda galerka (na jílec si věšela zvonečky z barevné kůže). Někteří měli v rukou kratičké palcáty.

Hlídky nastupovaly na své stanoviště s kopími přes ramena. Ženské čtyry, které byly posílány na noc do mužské zóny, do určených sekcí, také pochodovaly se vztyčeným ostřím kopí. Měly v případě poplachu vyběhnout proti útočícím (existovala taková naivní představa, že katané si přece jen na ženy netroufnou).

To všechno by bylo bývalo nemožné, bylo by se to bývalo rozsypalo sprostotou a vilností, kdyby nebylo tvrdého a čistého vánku vzpoury. Kopí a šavle byly pro naše století hračky, ale vězení v minulosti

a vězení v budoucnosti pro ty lidi hrou nebyla. Kopí byla jako hračky, ale aspoň, že je osud poslal – tu první možnost, jak hájit svou svobodu. V puritánském ovzduší počátku revoluce, kdy přítomnost ženy na barikádě se také stává zbraní, se muži i ženy drželi čestně a čestně nosili svá kopí ostřím k nebi.

Pokud někdo počítal s nízkými pudy rozkoše, tak to byli velitelé s modrými nárameníky, tam za zónou. Počítali s tím, že se vězni, ponechaní týden sami sobě, zalknou ve vlastních orgiích. Tak to líčili obyvatelům městečka, že věžňové se kvůli tomu právě vzbouřili. (Pochopitelně, co jiného mohlo trestancům chybět v jejich blahobytném životě?)⁷⁵⁷

Ale šéfové počítali především s tím, že galerka začne ženy znásilňovat, politici se jich zastanou a začne řežba. Ale psychologové MV se zmýlili i tady! A i my se tu máme čemu divit. Všichni dosvědčují, že zloději se chovali jako lidé, ale ne v jejich tradičním významu toho slova, nýbrž v našem. A naopak – i politici, i samy ženy se k nim chovaly velmi přátelsky, důvěřivě. A co je za tím skryto – to se nás netýká. Možná, že zloději neustále pamatovali na své krvavé oběti v první neděli.

Můžeme-li říci, že kengirské povstání bylo něčím silné, pak byla jeho síla v jednotě.

Zloději se také ani nedotkli skladu potravin, což je pro zasvěcené neméně podivuhodné. Ačkoli ve skladu byly potraviny na mnoho měsíců, komise se po poradě rozhodla, že zachová všechny normy a dávky chleba a jiných potravin. Otrocký strach sníst z erárního krajíce něco navíc a pak se zodpovídat za zpronevěru! Jako by stát nebyl trestancům dlužen za tolik hladových let! Naopak (vzpomíná Michejev) za zónou chyběly nějaké potraviny a zásobovači Správy žádali, aby jim tábor ty potraviny vydal. Bylo tu i ovoce ze zvýšených dávek (pro svobodné!) – a muklové to vydali.

Táborová účtárna přidělovala potraviny podle dřívějších norem, kuchyň je fasovala, vařila, ale v novém, revolučním ovzduší se nekradlo, nepřicházel vyslanec galerky s příkazem posílat lidem. A pridurkové nedostávali svou sběračku navíc. A najednou se ukázalo, že při stejných normách – je jídla mnohem víc.

A pokud galerka prodávala nějaké věci (to znamená, že je předtím jinde ukradli), nepřicházela jako obvykle, aby je zase sebrala. „Teď jsou jiné časy...“ – říkali.

Dokonce se v kioscích místního oddělení dělnického zásobování nadále v zónách prodávalo. Svobodná inkasistka měla štábem zaručenou bezpečnost. Pouštěli ji bez dozorců do zóny a tady v doprovodu dvou dívek obcházela všechny kiosky a vybírala od prodavačů tržbu – bony. (Bony ale pochopitelně brzy došly, no a nové zboží šéfové do zóny také nepustili.)

V rukou velitelství zůstaly další tři druhy zásobování zóny: elektřina, voda, léky. Vzduchem, jak víme, nevládli. Z léků nedali do zóny za těch čtyřicet dní ani prášček, ani kapku jódu. Elektřinu vypnuli asi za dva, nebo tři dny. Vodovod tábora nechali.

Technické oddělení začalo bojovat o světlo. Nejdřív přišli na to, že hodili háčky s tenkým drátem na vnější vedení, které vedlo za zdí tábora – a tak se několik dní proud kradl, dokud nebyly zdroje nalezeny a odříznuty. Za tu dobu technické oddělení stačilo vyzkoušet větrník a zavrhnout ho. Na dvoře (v místě mimo dohled z věží a ve skrytu před letadly U-2, létajícími v malé výšce) se začala budovat hydroelektrárna, poháněná vodou z vodovodního kohoutku. Motor, který na dvoře našli, předělali na generátor a tak se začala napájet telefonní síť tábora a... vysílačka! A v barácích se svítilo loučemi... Tato unikátní hydroelektrárna pracovala do posledního dne vzpoury.

Na počátku vzpoury přicházeli generálové do zóny jako páni. Kuzněcov se sice také nedal přivést do rozpaků: při prvním jednání rozkázal, aby z márnice vynesli mrtvé a hlasitě rozkázal: „Smeknout!“ Muklové smekli – a generálové byli také donuceni smeknout své vojenské čepice před vlastními oběti. Ale iniciativa zůstala v rukou gulagovského generála Bočkova. Schwálil zvolení komise („přece nemůžeme mluvit se všemi najednou“) a žádal, aby deputáti při jednání nejdříve vyložili svůj případ (a Kuzněcov začal dlouze a snad i ochotně vykládat o tom svém). Vyžadoval, aby muklové mluvili jen ve stoje. Když někdo řekl: „Věžňové vyžadují...“, Bočkov rozhořčeně namítl: „Věžňové mohou pouze prosit a ne vyžadovat!“ A tak se ta forma zachovala – „věžňové prosí“.

Na prosby věžňů Bočkov odpověděl přednáškou o budování socialismu, o nebyvalém vzestupu národního hospodářství, o úspěších čínské revoluce. Zpupné vtlokání nesmyslů do hlavy, pěkně zaobleně, po němž vždycky ztratíme řeč... Přišel do zóny, aby vysvětlil, proč bylo použití zbraní správné (brzy prohlásí, že se v zóně vůbec nestřílelo, že je to výmysl banditů a že nikdo také nebyl zbit). Byl

⁷⁵⁷ Po skončení vzpoury velitelství provedlo ponižující všeobecnou lékařskou prohlídku žen. Zjistili, že mnohé z nich jsou panny a žasli: jak tos dělala? Tolik dní pohromadě! ... Soudili o událostech na své úrovni.

přímo ohromen, že se někdo odvažuje stěžovat si na porušení „instrukce o rozdělení osob ve výkonu trestu“. (Mluví o svých instrukcích tak, jakoby to byly věčné a všesvětové zákony.)

Brzy přiletěli v douglasech noví a významnější generálové: Dolgich (který byl v té době snad velitelem Gulagu) a Jegorov (náměstek ministra vnitra SSSR). Byla svolána schůze do jídelny, kde se shromáždilo asi dva tisíce vězňů. A Kuzněcov zavelel: „Pozor! Vstát! Pozor!“ a uctivě pozval generály do předsednictva, sám se subordinovaně postavil stranou. (Jinak se choval Slučenkov. Když jeden z generálů prohodil něco o nepřátelích tady, Slučenkov mu nahlas odpověděl: „A kdo z vás nebyl nepřítel? Jagoda byl nepřítel, Ježov byl nepřítel, Abakumov byl nepřítel, Berija byl nepřítel. Jak můžeme vědět, že Kruglov je lepší?“)

Podle zápisků Makejeva se zdá, že připravil návrh dohody, podle níž velitelé slibovali, že nikdo nebude poslán do transportu ani perzekvován, že bude zahájeno vyšetřování muklové, za to slibovali, že okamžitě nastoupí do práce. Když však spolu se svými stoupenci začali chodit po barácích a navrhovali přijetí dohody, nadávali jim muklové do „plešatých komsomolců“, „zásobovačů“ a „čekistických lokajů“. Zejména nepřátelsky je uvítali na ženském táborovém středisku. Pro mukly teď bylo zvlášť nepřijatelné přistoupit na rozdělení mužské a ženské zóny. (Rozzlobený Makejev odpovídal svým odpůrcům: „Sáh sis na Parašiny cecky a myslíš si, že je konec sovětské vlády? Sověty svého stejné dosáhnou!“)

Dny plynuly. Generálové nespustili ze zóny oči (dívali se vojáci z věží, dozorcí také, ti, protože znali tváře muklů, si je měli pamatovat a rozpoznávat, co kdo dělá, dívali se letci – ti snad i fotografovali) – ale neradi museli uznat, že se v táboře nevraždí, že tam nejsou žádné pogromy ani násilí, že se tábor sám od sebe nerozpadá a že není záminky pro vojenský zákrok.

Tábor stál na svém a jednání měnilo svůj charakter. Zlaté výložky nadále v nejrůznějším složení chodily po barácích, mluvily a přesvědčovaly. Všechny pouštěli, ale museli mít v rukou bílé prapory a museli za strážnicí hospodářského komplexu, teď to byl hlavní vchod do tábora, snášet před barikádami osobní prohlídku. Nějaké ukrajinské děvče ve vatovaném kabátě tu poplácávalo generála po kapsách, zda tam nemá pistoli nebo granát. Zato jim štáb vzbouřenců zaručoval osobní bezpečnost!

Generály vodili tam, kam to bylo možné (samozřejmě že ne do tajné zóny dvora), nechali je mluvit s mukly, svolávaly se pro ně velké schůze v jednotlivých táborových střediscích. Panstvo blýskalo zlatem a i tady se rozvalovalo v předsednictvu – jako dřív, jako by se nic nedělo.

Trestanci měli také své řečníky. Ale mluvilo se tak těžko! Nejen proto, že si každý svým vystoupením psal příští rozsudek, ale i proto, že byl příliš velký rozdíl mezi tím, jak znali život a představovali si pravdu šedí a modří, téměř nic už nemohlo dojmout a poučit ten obtloustlý, blahobytný dobytek, ty lesknoucí se dýňovité hlavy. Zdá se, že je velice rozzlobil starý leningradský dělník, komunista a účastník revoluce. Ptal se, co to bude za komunismus, když se důstojníci pasou na hospodářství tábora, nechávají si z nakradeného olava dělat broky pro své pytláčení, když jim zahrady okopávají vězňové. A když se jde velitel táborového střediska koupat do lázní, kladou mu tam koberce a vyhrává orchestr.

Aby takového zbytečného křiku bylo co nejméně, nabývaly tyto rozhovory podoby přímého vyjednávání podle nejvyšších diplomatických vzorů: jednou v červnu se v ženské zóně postavil dlouhý jídelní stůl, na jedné straně se na lavici posadili generálové, za nimi stáli vojáci s automaty, kteří sem byli vpuštěni jako ochrana. Na druhé straně stolu seděli členové komise, také měli ochranu – stála tu velice vážně se šavlemi, píkami a praky. A dál se tlačili muklové – poslouchali potlach a pokřikovali. (A na stole bylo i pohoštění! Ze skleníků tábora byly dodány čerstvé okurky, z kuchyně – kvas. Generálové se nestyděli a chroupali okurky...)

Požadavky-prosby povstalců byly přijaty již v prvních dvou dnech a teď se nejednou opakovaly:

- potrestat evangelíkova vraha
- potrestat všechny, kdo nesli vinu na střelení z neděle na pondělí na dvoře hospodářského komplexu
- potrestat ty, co bili ženy
- vrátit do tábora kamarády, kteří byli za stávkou nezákonně posláni do uzavřených vězení
- zrušit čísla, nedávat na okna baráků mříže, nezamykat baráky
- neobnovovat vnitřní zdi mezi táborovými středisky
- osmihodinová pracovní doba jako venku
- zvýšení pracovní odměny (tady už se nemluvílo o rovnosti se svobodnými pracovníky)
- volné dopisování s příbuznými, někdy i návštěvy
- přešetření případů.

A přestože ani jeden z těchto požadavků neodporoval ústavě a neotřásl základy zřízení (mnohé z nich znamenaly jen prosby o návrat k původnímu stavu) – přesto šéfové nemohli přijmout ani ten nejmenší z nich, protože ty ostříhané, tlusté zátylky, ty pleše a čepice si už dávno odvykly uznávat svou chybu nebo vinu. Pravda pro ně byla odporná a nepřijatelná, pokud nepřicházela v tajných instrukcích vyšších instancí, nýbrž z úst poddaného lidu.

Přesto však bylo toto protahující se posedávání osmi tisíc vězňů skvrnou na pověsti generálů, mohlo pokazit jejich služební postavení, proto slibovali. Slibovali, že téměř všechny tyto požadavky lze splnit, jenomže (to aby to znělo pravděpodobněji) bude obtížné nechat otevřenou ženskou zónu, to je proti předpisům (jako by tomu po dvacet let bývalo jinak), ale bude možné věc zvážit a povolit návštěvní dny. A generálové náhle přistoupili na to, že do zóny přijde pracovat vyšetřující komise (případu střílení do vězňů). (Ale Slučenkov je prokoukl a trval na tom, aby k tomu nedošlo: práskači by pod záminkou svědectví shazovali všechno, co se děje v zóně.) Přesvětření případů? Nu což, jistěže je přesvětlíme, jenom musíte počkat. Ale co se naprosto nedá odložit – musíte do práce! Do práce! Do práce!

Ale to už muklové znali: rozdělit do útvarů, namířit zbraně, k zemi, zatknout ty neaktivnější.

„Ne,“ odpovídali přes stůl a z tribuny. „Ne!“ volali z davu. „Vedení Stěplagu jednalo provokativně! Nevěříme vedení tábora! Nevěříme MV!“

„Dokonce ani MV nevěříte?“ divil se náměstek ministra a utíral si pot nad takovým zločinem. „Kdopak vám vštípl takovou nenávist k MV?“

Záhada. „Člena předsednictva ÚV! Člena předsednictva ÚV! Pak uvěříme!“ volali muklové.

„Dejte si pozor!“ hrozili generálové. „Bude to horší!“

Ale vtom povstal Kuzněcov. Mluvil souvisle, lehce, držel se hrdě.

„Když vstoupíte do zóny se zbraněmi,“ varoval, „nezapomeňte, že polovina lidí dobývala Berlín. Zmocní se i vašich zbraní!“

Kapitán Kuzněcov! Budoucí historik kengirské vzpoury nám vysvětlí jeho psychiku. Jak chápal a jak prožíval své zatčení? Jak si představoval své soudní spisy? Jak dávno žádal o přesvětření, jestliže právě ve dnech vzpoury přišly z Moskvy propouštěcí doklady (prý dokonce s rehabilitací)? Byla to opravdu jen věc profesionální vojenské cti, že udržel vzbouřenecký tábor v takovém pořádku? Postavil se do čela hnutí proto, že ho strhlo? (To popírám.) Nebo znal své velitelské schopnosti a proto se snažil hnutí zkrotit, usměrnit a zkrocenou vlnu položit na čalstvu pod nohy? (To je můj názor.) Při setkáních, jednání a prostřednictvím druhořadých osob měl možnost vyřídít katanům všechno, co chtěl, uslyšet, co potřeboval. Například v červnu se stalo, že posílali za zónu šikulu Markosjana, který měl splnit posláni komise. Využil Kuzněcov takové příležitosti? Připouštím, že nikoli. Jeho pozice mohla být samostatná a hrdá.

Dva tělesní strážci – dva obrovští ukrajinští mládenci – neustále Kuzněcova doprovázeli, nůž u pasu.

Měli chránit? Měli mstít?

(Makejev tvrdí, že Kuzněcov měl ve dnech povstání i prozatímní ženu – také benderovku.)

Glebu Slučenkovovi bylo asi třicet let. To znamená, že se do německého zajetí dostal asi v devatenácti letech. Teď, stejně jako Kuzněcov, chodil ve své bývalé vojenské uniformě, kterou si uchoval ve skladu, zdůrazňoval a předváděl své vojenské držení těla. Trochu kulhal, ale byl velice mrštný.

Při jednáních se choval ostře, vyhraněně. Velitelé dostali nápad volat ze zóny „bývalé nezletilce“ (zatčené před dovršením 18. roku – teď už jim bylo 20-21 let) – že je propustí. Snad to ani nebyla léčka, v té době je skutečně všude pouštěli, nebo jim snižovali tresty. Slučenkov se zeptal: „Jestlipak jste se bývalých nezletilců ptali, zda chtějí přejít z jedné zóny do druhé a opustit kamarády v neštěstí?“ (Před komisí tvrdil: „Ti kluci jsou naše garda, nemůžeme je vydat!“ Pro generály to byl částečně smysl propuštění těchto mladíků v době kengirské vzpoury. Nevíme, zda by je pak byli nenastrkali do karcerů za zónou.) Makejev, poslušen pokynů, přece jen začal dávat dohromady nezletilce, aby nastoupili k „soudu před propuštěním“. Jeho svědectví: ze čtyř set devíti, kteří měli být propuštěni, se mu podařilo dát dohromady k odeslání jen třináct osob. Přihlédneme-li k tomu, jak Makejev sympatizuje s načalstvem a jak hluboké je jeho nepřátelství vůči povstání, můžeme se jen divit! 400 mladých lidí v rozkvětu mládí, většinou to ani nebyli političtí, se zřeklo nejen svobody, ale i záchrany! Zůstali mezi vzbouřenci, odsouzenými ke zkáze...

Když generálové vyhrožovali vojenským potlačením povstání, odpovídal jim Slučenkov: „Pošlete! Pošlete do zóny co nejvíc vojáků s automaty! Nasypeme jim do očí drcené sklo! Sebereme jim automaty! Roznesem vaši kengirskou posádku! Poženeme vaše paťaté důstojníky až do Karagandy, po vašich hřbetech vstoupíme do města! A tam jsou naši lidé!“

Můžeme věřit i jiným svědectvím o něm. Kdo začne utíkat, toho bodneme zepředu! a mávl ve vzduchu finským nožem. V baráku prohlašoval: „Kdo nepůjde bránit tábor, pro toho máme nůž!“ Nevyhnutelná logika každé vojenské vlády a válečného stavu...

Nová táborová vláda, jako každá jiná, nemohla existovat bez bezpečnostní služby. Slučenkov ji vedl (sídílil v ženském táborovém středisku v pracovně operativce). Protože vítězství nad vnějšími silami nebylo možné, Slučenkov chápal, že jeho postavení pro něj bude znamenat nevyhnutelnou smrt. V průběhu vzpoury v táboře vykládal, že mu šéfové tajně navrhli, aby v táboře vyprovokoval národnostní řež (to panstvo se zlatem na výložkách v to velice doufalo), tím by vznikla vhodná záminka ke vstupu vojsk do tábora. Za to šéfové slíbili Slučenkovovi život. Návrh odmítl. (Komu a co ještě navrhovali? Nikdo z nich nic neřekl.) Navíc, když se v táboře rozšířily pověsti, že se čeká pogrom na židy, Slučenkov varoval, že bude veřejně trestat bitím každého, kdo tyto pověsti šíří. Pověsti ustaly. Slučenkova nevyhnutelně čekalo střetnutí s pravověrnými. Také k němu došlo. Je třeba poznamenat, že po celá ta léta v táborech katorgy pravověrní, aniž by se byli domluvili, jednomyslně odsuzovali zabíjení práskáčů a jakýkoli boj trestanců za svá práva. Aniž bychom to připisovali nízkým pohnutkám (řada pravověrných byla zavázána službou u kmotra), můžeme to velmi dobře vysvětlit jejich teoretickými názory. Uznávali jakékoli formy utlačování a likvidace, včetně masových, ale shora – jako projev diktatury proletariátu. Obdobné jednání, navíc živelné, roztržité, ale zdola – bylo pro ně banditismem, navíc v „benderovské“ podobě. (Mezi pravověrnými nikdy nebyl ani jediný, kdo by uznával právo Ukrajiny na oddělení, protože to už by byl buržoazní nacionalismus.) To, že katoržníci odmítli otrockou práci, že je rozhořčily mříže a střílení – to pokorné táborové komunisty rozzlobilo, deprimovalo a polekalo.

Také v Kengiru celé to hnízdo pravověrných (Genkin, Apfelcvajg, Talalajevskij, zřejmě Akojev, víc jmen neznáme; pak ještě jeden simulant, který byl po léta v nemocnici, předstíral, že mu „cirkuluje noha“ – takový inteligentní způsob boje připouštěli. Přímo v komisi to byl evidentně Makejev) hned od počátku vyčítalo, že „se nemělo s ničím začínat“. A když byly průchody znovu uzavřeny, že se neměly dělat podkopy. Že všechno začala benderovská verbež, teď je třeba co nejrychleji ustoupit. (Těch šestnáct mrtvých přece nebylo z jejich táborového střediska a litovat evangelíka – to už je vůbec k smíchu.) Makejev ve svých poznámkách ventiloval celé to jejich sektářské rozčilení. Všechno kolem je špatné, všichni jsou špatní, ze všech stran nebezpečí: od velitelů – nový trest, od benderovců – nůž do zad. „Chtějí všechny vystrašit železem a donutit je, aby zahynuli.“ Makejev se zlobou nazývá kengirskou vzpouru „krvavou hrou“, „falešným trumfem“, „ochotničením benderovců“ a ještě častěji říká, že to byla „svatba“. Plány a cíle hlavních vzbouřenců vidí v orgiích, odmítání práce a oddálení trestu. (Očekávaný trest samozřejmě chápe jako něco spravedlivého.)

To vyjadřuje velmi přesně vztah pravověrných k celému hnutí za svobodu, které v 50. letech v táborech probíhalo. Ale Makejev byl velmi opatrný, dokonce patřil k vedoucím vzpoury – zatímco Talalajevskij ty výčitky vyhlásil veřejně – a Slučenkovova bezpečnost ho za agitaci, namířenou proti povstání, zavřela do cely kengirského vězení.

Ano, právě tak to bylo. Trestanci, kteří povstali a osvobodili vězně, si teď zřizovali vlastní vězení. Odvěká ironie osudu. Je sice pravda, že z různých důvodů byly celkem zatčeny (styky s šéfy) asi čtyři osoby, nikdo z nich nebyl popraven (naopak, získali to nejlepší alibi pro šéfy).

Jinak se vězení co nejlépe předvádělo, zejména to staré, vybudované ve 30. letech, zvláště pochmurné: samoty bez oken, s maličkou vyhlídkou nahoře. Pryčny bez nožek, totiž obyčejná dřevěná prkna přímo na betonové podlaze, kde je ještě větší zima a vlhko, než v celé studené cele. Vedle pryčny, tedy také na zemi, jako pro psa, hrubá hliněná miska.

Oddělení agitace pořádalo prohlídky vězení pro ty, co tu neseseděli a snad už ani nebudou. Vodili tam i hostující generály (ti se moc nedivili). Žádali, aby sem poslali exkurzi i z civilních obyvatel městečka – stejně se teď bez vězňů na objektech nepracuje. Generálové takovou výpravu dokonce poslali – pochopitelně, že to nebyli obyčejní pracanti, ale vybraný personál, který nenašel nic, co by ho mohlo rozhořčit.

Načalstvo zase naopak navrhlo uspořádat exkurzi vězňů do Rudniku (1. a 2. táborové středisko Stěplagu), kde měla – podle pověstí v táboře – také vypuknout vzpoura. Ostatně, každý z jiných důvodů, i otroci i otrokáři se vyhýbali slovu vzpoura nebo ještě horšímu povstání, používali stydlivého a

zmírňujícího sabantuj⁷⁵⁸. Zvolení vězni jeli, přesvědčili se, že je tam všechno skutečně při starém, že se chodí do práce.

S rozšířením stávek se spojovalo mnoho nadějí! Výprava teď přivezla skleslost.

(Ale zavezli je tam v pravou chvíli! Rudnik byl. pochopitelně, ve stavu neklidu, vězňové slyšeli od volňasů zkazky i pravdu o kengirské vzpouře. Právě v červnu se stalo, že mnohým okamžitě zamítli žádosti o přešetření případu. A nějaký napůl šílený klučina byl v zakázané zóně postřelen. A také tu začala stávka. byla rozbita brána mezi táborovými středisky, všichni se shlukli na apelu. Na věžích se objevily kulometry. Někdo pověsil plakát s protisovětskými hesly a vyzvou „Svoboda nebo smrt!“ Někdo je ale strhl, pověsili místo toho plakát se zákonnými požadavky a závazkem – plně nahradit škodu za přerušování práce, jakmile budou požadavky uspokojeny. Přijela nákladní auta, aby odvezla mouku ze sklady – nevydali ji. Stávka trvala asi týden, ale nemáme o ní žádné přesné zprávy, všechno je to z třetí ruky a pravděpodobně zveličeno.)

Vůbec byly týdny, kdy se boj měnil v agitační šarvátky. Rozhlas zvenčí neumlkal: několik reproduktorů ohlušovalo tábor, z nich se na vězně valily informace i dezinformace a pár obehnaných, otravných desek, které všem už jen drásaly nervy.

Po poli si holka chodí,
její copy mám tak rád.

(Ostatně, abychom si vysloužili tuto pochybnou čest – aby nám pouštěli desky – museli jsme povstat! Dokud jsme byli na kolenou, nehráli nám ani ty šmejdy.) Tyto desky, v duchu století, fungovaly také jako rušičky – rušily vysílání z tábora určené pro strážní vojska.

Rozhlas zvenčí buď pomlouval celé hnutí, ujišťoval, že povstání začalo s jediným cílem – znásilnit ženy a loupit (v táboře se tomu muklové smáli, ale vysílání přece poslouchali i obyvatelé civilního městečka). Otrokáři také jiné vysvětlení najít nemohli – že by ta spodina byla schopna usilovat o spravedlnost, to byly výšiny jim nedostupné! Nebo se snažili vykládat nějaké hnusné pomluvy o členech komise (dokonce i o jednom pachanovi: že při transportu na Kolymu otevřel ve vlečné lodi v podpalubí záklopku a potopil loď se třemi sty mukly. Zdůrazňovalo se, že šlo o ubohé mukly, dokonce to snad měla být samá osmapadesátka, o strážné ani tak nešlo. A bylo nepochopitelné, jak se zachránil on sám). Nebo zase týrali Kuzněcova – že měl být propuštěn, ale teď bylo rozhodnutí zrušeno. A pak zase výzvy: pracovat! pracovat! Proč vás má vlast žít? Když nejdete pracovat, strašně poškozujete stát! (To mělo hluboce zranit srdce, odsouzená k věčné katorze!) Stojí celé soupravy uhlí, nemá je kdo vykládat! („Ať stojí!“ smáli se muklové, „aspoň rychleji ustoupíte!“ Ale dokonce ani je nenapadlo, že by vagóny mohli vyložit sami důstojníci, když je to tak pálí.)

Ale ani technické oddělení nezůstalo pozadu. V inventáři se našly dvě promítačky. Jejich zesilovače byly použity k vysílání, bylo ovšem slabší. Přitom byly zesilovače napájeny z tajné hydroelektrárny. (To, že vězňové mají proud a rozhlas, šéfy velmi udivovalo a znepokojovalo. Báli se, že by vzbouřenci mohli dát dohromady vysílačku a informovat o svém povstání zahraničí. Takové pověsti v táboře také kolovaly.)

Tábor teď měl své hlasatele (známá je Slava Jarimovská). Vysílaly se zprávy, rozhlasové noviny (vedle toho existovaly nástěnné noviny s karikaturami, ty vycházely denně). „Krokodýlí slzy“ tak se jmenoval pořad, kde se ironizovalo, jak strážným leží na srdci osud žen, ačkoli je nejdřív sami zmlátili. Vysílalo se pro strážné. Vedle toho chodili v noci vězňové i s hláskými troubami k věžím a volali na vojáky.

Ale kapacita vysílání nestačila na to, aby pořady slyšeli ti jediní sympatizující lidé, jací tady v Kengiru mohli být – civilní obyvatelé městečka, často vyhnanci. Úřady v městečku zpracovávaly právě je, už ne rozhlasem, ale nějak jinak, namlouvaly jim, že v táboře vládnu krvelační bandité a zpustlé prostitutky (tato varianta měla úspěch u žen) – a na to muklové už vliv neměli.⁷⁵⁹ Že zde mučí nevinné a zaživa je pálí v pecích (jenom není jasné, proč vedení nezasáhne!

Jak by se dalo zavolat přes ty zdi, o kilometr, o dva nebo o tři dál: „Bratři! Chceme jen spravedlnost! Zabíjeli nás nevinné, jednali s námi hůř než se psy! Takovéhle máme požadavky...“

⁷⁵⁸ Název tatarského svátku, pozn. překl.

⁷⁵⁹ Když už všechno skončilo a kolona žen šla přes městečko do práce, vdané ruské ženské se shromáždily podél cesty a volaly na ně: „Prostitutky! Běhny! Chtělo se vám...“ a ještě otevřeněji. Nazířeli se to opakovalo, ale ženy z tábora vyšly ze zóny s kameny a teď je házely po těch, co je urážely. Strážce se smály.

Myšlení technického oddělení, které nemohlo předběhnout moderní vědu, se naopak obrátilo zpět k vědě minulých století. Z cigaretového papíru (v hospodářství tábora bylo všechno možné, psali jsme o tom,⁷⁶⁰ že po mnoho let nahrazovalo džezkazganským důstojníkům prvotřídní krejčovské salóny a všechny druhy služeb) byl podle příkladu bratří Montgolfierů vyroben obrovský balón. Přivázali k němu balík letáků a pod balón se přivázal rošt s tlejícími uhlíky, tak vznikal proud teplého vzduchu, postupující do vnitřního, zespona otevřeného vrchlíku. K ohromné radosti shromážděného davu trestanců (ti když se radují, tedy jako děti), se tento podivný, létající přístroj odpoutal a vzletěl. Ale žel! Vítr byl rychlejší než balón, a tak když přelétal přes plot, zachytil se rošt za drát, a balón bez teplého vzduchu splaskl a spolu s letáky shořel.

Po tomto neúspěchu se začaly balóny plnit kouřem. Tyto balóny za příznivého větru docela dobře létaly a ukazovaly městečku velké nápisy:

„Zachraňte ženy a starce před týráním!“ „Žádáme příjezd člena předsednictva ÚV!“

Stráže začaly do těchto balónů střílet.

Nato přišli do technického oddělení muklové-Čečenci a navrhli výrobu draků (jsou v tom mistry). Muklové začali úspěšně vyrábět draky a vypouštěli je daleko za městečko. Na dracích byla připevněna rozbuška. Když se drak dostal do správné polohy, rozbuška uvolnila přivázaný balík letáků. Věžňové seděli na střeše baráku a dívali se, co bude dál. Když letáky padaly poblíž tábora, tak je honem sbírali pěšácidozorci, když spadly daleko, hnali se pro ně motocyklisté a jezdcí. Ve všech případech se snažili nenechat svobodné občany, aby si přečetli pravdu. (Letáky končily prosbou ke každému nálezci v Kengiru odevzdat jej na ÚV.)

Na draky stráže také střílely, ale nebyli tak zranitelní jako balóny. Nepřítel brzy přišel na to, že než honit davy dozorců, je levnější pouštět proti drakům jiné draky, chytat je a zamotávat nitě.

Boj draků v druhé polovině 20. století! A to všechno proti slovům pravdy...

(Snad by neškodilo, kdyby si čtenář připomněl, aby si zařadil kengirské události do časových souvislostí, co se v té době kengirské vzpoury dělo venku. Ženevská konference jednala o Indočině. Pierre Cot dostal Stalinovu cenu. Jiný pokrokový Francouz, spisovatel Sartre, přijel do Moskvy, aby se sblížil s naším pokrokovým životem. Hlučně a honosně se slavilo 300. výročí znovusjednocení Ukrajiny a Ruska.⁷⁶¹) 31. května se na Rudém náměstí konala velká přehlídka. USSR a RSFSR byly vyznamenány Leninovým řádem. 6. června byl v Moskvě odhalen pomník Jurije Dolgorukého. Od 8. června se konal sjezd odborů (ale o Kengiru se tam nic neříkalo). 10. byla vyhlášena státní půjčka. 20. byl den letectva a v Tušinu se konala krásná přehlídka. Tyto měsíce roku 1954 se také vyznačovaly velkým nástupem na tak zvané literární fromě: Surkov, Kočetov a Jermilov napsali velmi tvrdé, káravé články. Kočetov se dokonce ptal: jaká je to doba! Ale nikdo mu neodpověděl: doba táborových povstání! V té době se spílalo mnoha nesprávným divadelním hrám a knihám. A v Guatemale byl odražen útok imperialistických Spojených států.)

V městečku byli vyhnanci Čečenci, ale tamty draky oni asi nevyrobili. Čečencům se nedá vytknout, že by byli kdy sloužili útlaku.. Velmi dobře pochopili význam kengirské vzpoury a jednou přijeli k zóně s nákladním autem chleba. Vojska je pochopitelně odehnala.

(Ještě k těm čečencům. Pro jiné obyvatele je těžké s nimi žít, říkám to podle zkušeností z Kazachstánu, jsou hrubí, otevřeně nemají rádi Rusy. Ale sotva kengirští projevíli nezávislost a statečnost, hned si získali sympatie Čečenců! Když se nám zdá, že si nás ostatní málo váží – měli bychom se zamyslet, zda žijeme správně!)

Mezitím technické oddělení připravovalo „tajnou“ zbraň. A šlo o tohle: hliníkové kování pro nádoby na napájení dobytka, které tu zbylo z dřívější výroby, se plnilo sírou ze zápalek s příměsí karbidu vápníku (všechny bedny se zápalkami byly odneseny za dveře s nápisem „100000 voltů“). Když se síra zapálila a kování se hodilo jako granát, se syčením vybuchlo a roztrhlo se na kusy.

Hodinu, místo a formu úderu však nezvolili tyto chytré hlavy, ani polní štáb v malých lázních. Jednou, když už uplynuly asi tak dva týdny od začátku povstání, v jedné z temných, ničím neosvětlených nocí, se na mnoha místech ozvaly tupé rány do zdi tábora. Tentokrát ji však nebourali uprchlíci nebo vzbouřenci – zed' bořila strážní vojska! V táboře nastal poplach, všichni běhali s kopími a šavlemi, nemohli pochopit, co se děje, čekali útok. Ale vojska nezaútočila.

⁷⁶⁰ Část III, kapitola 22.

⁷⁶¹ Kengirští Ukrajinci ten den prohlásili za den smutku.

K ránu se ukázalo, že nepřítel v různých místech zón zvenčí prorazil asi deset průchodů – vedle již existujících a zabarikádovaných bran. (Na druhé straně průchodů byly umístěny hlídky s kulomety, aby se jimi nedostali ven muklové.⁷⁶²). Samozřejmě, že to byla příprava k útoku přes průchody, a v táborovém mraveništi se rychle prováděly obranné práce. Štáb povstalců rozhodl: rozebrat vnitřní zdi, rozebrat přístavby z vepřovic a vybudovat vlastní, druhou vnější zeď, zvlášť zpevněnou násypy z vepřovic naproti průchodům – na ochranu proti kulometům.

Tak se všechno změnilo! Stráže bořily zónu, táboroví vězňové ji znovu budovali a zloději s čistým svědomím dělali totéž, aniž by porušovali svůj zákon.

Teď bylo nutno postavit další hlídky proti průlomům. Každá četa měla stanoven určitý průchod, kam v každém případě musela přiběhnout v noci v případě poplachu a zaujmout obranné postavení. Jako poplašné signály měly sloužit údery do nárazníku vagónu a známé pronikavé hvízdání.

Muklové se bez legrace chystali jít s kopími proti kulometům. Kdo na to nebyl připraven, ten se trochu ošíval, ale pak si zvykl.

Těžké je na dno klesnout, tam už je to pak jedno.

A jednou došlo k dennímu útoku. Jeden průchod byl naproti balkónu správy Stěplagu – tam se tlačily šarže, s vojenskými širokými i s prokurátorskými úzkými nárameníky, s filmovými kamerami a fotoaparáty v rukou. A do toho průchodu vrazili vojáci s automaty. Nespěchali. Postoupili do průlomu jen natolik, aby zazněl signál poplachu a aby k průchodu přiběhly určené čety, potřásající kopími, s kameny a vepřovicovými cihlami v rukou, aby obsadily barikádu – a pak z balkónu (vojáci byli ze záběru) začaly vrčet kamery, cvakat aparáty. A důstojníci režimu, prokurátoři a političtí pracovníci a kdo tam všechno byl, samí členové strany, samozřejmě – ti všichni se smáli hrozně podívané na ty nadšené pralidi s kopími. Nažrané, nestoudné šarže se z balkónu posmívaly svým oklamaným, hladovým spoluobčanům, byla to pro ně hrozná legrace.⁷⁶³

A ještě: k průchodům se plížili dozorcí a jako při lovu divoké zvěře nebo sněžného člověka se snažili přehodit lidem přes hlavu laso a zatahnout k sobě zajatce, aby mluvil.

Ale teď víc spoléhali na přeběhlíky, na ty, co zaváhají. Rozhlas hřímal: vzpamatujte se! Odejděte průchody ze zóny! V těchto místech nestřílíme! Přeběhlíky nebudeme za vzpouru soudit!

Komise se ozvala v táborovém rozhlase: kdo se chce zachránit, ať si táhne třeba přes hlavní strážnici, nikoho nedržíme!

Tak to také provedl... člen oné komise, bývalý major Makejev. Přišel k hlavní strážnici, jako by tam měl něco na práci. (Jako by – ne proto, že by ho byl někdo zadržel, nebo že by bylo čím mu střílet do zad – ale proto, že je téměř nemožné být zrádcem před očima pokřikujících kamarádů!)⁷⁶⁴ Tři týdny se přetvařoval – a teprve teď mohl dát průchod své touze po porážce a své zlosti na povstalce za to, že chtějí tu svobodu, kterou on, Makejev, nechce. Teď si odpykával před šéfy své hříchy a vyzýval v rozhlase vězně, aby se vzdali, nadával všem, kdo navrhovali, aby se tábor držel. Tady jsou věty z jeho vlastního písemného svědectví o tom pořadu: „Někoho napadlo, že svobody lze dosáhnout šavlemi a kopími... Chtějí postřílet ty, co nechťejí vzít do ruky kusy železa... Slibují nám přešetření případů. Generálové s námi trpělivě vyjednávají, Slučenkov to považuje za slabost. Komise je zástěrkou banditského řádění... Ved'te jednání, jak se sluší na politické vězně, a nepřipravujte (!!!) se k nesmyslné obraně.“

Průchody byly dlouho otevřené – delší dobu, než byla zeď po dobu povstání neporušená. A za celé ty týdny uprchlo za zónu jen asi tucet vězňů.

Proč? Copak věřili ve vítězství? Ne. Copak je neděsil blížící se trest? Děsil. Copak ti lidé nechtěli přežít kvůli svým rodinám? Chtěli! A trýznili se a tajně o té možnosti přemýšlely snad tisíce. A bývalé nezletilce povolávali naprosto podle zákona. Ale na tomto kousíčku země byl společenský žár tak vysoký, že duše byly, když ne přetaveny, tak aspoň nově nataveny. A zákony, podle nichž „život je člověku dán jen jednou“ a bytí určuje vědomí a člověk zbaběle chrání vlastní kůži, – byly příliš nízké a v tuto kratičkou dobu na tomto omezeném místě nepůsobily. Zákony bytí a rozumu velely lidem, aby se buď

⁷⁶² Říká se, že zkušenost s probouráním zdi byla z Norilsku. Tam to udělali podobně, aby průchody lákali váhající, aby přes ně šťvali urky a pak aby jimi vstoupila vojska pod záminkou nastolení pořádku.

⁷⁶³ Tyto fotografie jsou přece dosud někde připojeny ke zprávám o trestní výpravě. A třeba někdo nebude dost pohotový, aby je zničil před soudem budoucnosti...

⁷⁶⁴ A ještě po deseti letech se tak stydí, že ve svých pamětech, které zřejmě začal psát, aby se ospravedlnil, píše, že prý vyhlédl za strážnici náhodou a tam se na něj vrhli a spoutali mu ruce...

společně vzdali, nebo aby uprchli každý na svou pěst, ale oni se nevzdávali, ani nepochali! Pozvedli se na tu duchovní úroveň, odkud se katanům říká: „Kašleme na vás! Štvěte si nás! Trýzněte!“

A operace, vymyšlená tak, že se vězňové průchody rozutečou jako krysy a zůstanou jen ti nejtvrdohlavější a ty zlikvidují – tato operace ztroskotala, protože si ji vymyslely zbabělci.

A v nástěnných novinách povstalců se vedle kresby – žena ukazuje dítěti pod skleněným poklopem pouta: „Takové nosil tvůj otec“ – objevila karikatura: „Poslední přeběhlík“ (černý kocour, který utíká průchodem ve zdi).

Karikatury jsou vždycky komické, lidem v zóně však do smíchu moc nebylo. Uplynul druhý třetí, čtvrtý, pátý týden... To, co podle zákonů Gulagu nemohlo trvat ani hodinu, existovalo a přetrvávalo nepravděpodobně dlouho, dokonce mučivě dlouho – polovinu května a téměř celý červen. Zpočátku byli lidé zpiti vítězstvím, svobodou, seznamováním a plány, pak uvěřili pověstem, že povstal Rudnik – třeba se po něm pozvedne Čurbaj-Nura, Spassk, celý Stěplag! A pak už třeba i Karaganda (a celé Souostroví vybuchne a rozsype se na čtyři sta kusů!). Ale Rudnik s rukama za zády a sklopenou hlavou pořád chodil na jedenáct hodin chytat silikózu a nestaral se ani o Kengir, ani dokonce sám o sebe.

Nikdo ostrov Kengir nepodpořil. Už se nedalo uprchnout do pouště: přibývalo vojsk, vojáci bydleli ve stepi, ve stanech. Celý tábor byl ještě zvenčí obklopen dvojitým pásem ostnatého drátu. Jen jeden světlý bod tu byl: přijede bárin (čekali Malenkova) a rozsoudí to. Přijede, takový hodný, podiví se a spráskne ruce: ale jakpak to tu žili? Jak jste tu s nimi jednali? Vrahy před soud! Čečeva a Beljajeva ke zdi! Ostatní degradovat... Ale byl to jen jeden bod, a byl příliš růžový.

Milost se čekat nedala. Zbývaly poslední dny svoboděnky a pak nezbývalo než se vzdát Stěplagu MV.

A vždycky jsou duše, které nevydrží napětí. A někdo byl uvnitř již poražen a jen ho trápilo, že přirozená porážka se tak dlouho odkládá. A někdo si tiše říkal, že se do ničeho nezapletl, a když bude jednat pěkně opatrně i nadále – tak se ani nezaplete. A někdo byl novomanželem (a dokonce po skutečném svatebním obřadu, vždyť západní Ukrajinka se jinak nevdá, a díky péči Gulagu tu byli duchovní všech náboženství). Pro tyto novomanžele se hořkost a sladkost spojovaly tak hluboce, jak to lidé ve svém pomalém životě obvykle neznají. Každý den cítili jako poslední a když trest nepřicházel, bylo každé ráno jako dar z nebes.

A věřící se modlili, svěřili Bohu výsledek kengirského povstání a jako vždy to byli neklidnější lidé. Ve velké jídelně se podle rozvrhu konaly bohoslužby všech náboženství. Jehovisté se řídili svými zákony, odmítli vzít do ruky zbraně, budovat opevnění a stát na stráž. Dlouho sedávali, hlavy k sobě, a mlčeli. (Donutili je mýt nádoby.) Po táboře chodil jakýsi prorok, snad pravý, snad falešný, maloval na vagónkách kříže a předpovídal konec světa. Nahrálo mu silné ochlazení, jak se to může stát v Kazachstánu někdy i v létě. Shromáždil stařenky, které neměly na sobě nic teplého, seděly na studené zemi, chvěly se, vzpínaly ruce k nebi. A ke komu jinému!...

Někdo třeba věděl, že se nenávratně zapletl a že mu zbývají jen ty dny života, než vstoupí vojsko. Zatím je třeba myslet a jednat, aby se tábor udržel co nejdéle. A tito lidé nepatřili k těm nejnešťastnějším. (Nejnešťastnější byli ti, co se nezapletli a toužili, aby byl už konec.)

Ale když se tito všichni lidé sešli na shromáždění, aby rozhodli, zda se mají vzdát nebo držet – zase se dostávali do toho žaru, kde se jejich osobní názory tavily, přestávaly existovat dokonce i pro ně samotné. Nebo se báli výsměchu víc než blížící se smrti.

„Soudruzi!“ říkal sebejistě statný Kuzněcov, jako by byl znal spoustu tajemství a jakoby všechna tajemství byla ve službách trestanců. „Máme prostředky palebné obrany a padesát procent našich ztrát bude mít i nepřítel!“

A ještě říkal: „Dokonce ani naše zkáza nebude marná!“

(V tom měl naprostou pravdu. I na něho působila všeobecná nálada.)

A když se hlasovalo – vydržet? – většina hlasovala pro.

Nato Slučenkov mnohoznačně vyhrožoval:

„Tak si dejte pozor! S tím, kdo zůstane v našich řadách a pak se bude chtít vzdát, si to vyřídíme pět minut před kapitulací!“

Jednou rozhlas zvenčí vyhlásil „rozkaz Gulagu“: za odmítání nástupu do práce, za sabotáž, za... za... za... kengirské táborové středisko Stěplagu zrušit a všechny poslat do Magadanu. (Gulag měl evidentně málo místa na téhle planetě. A ti, co byli posláni do Magadanu i bez toho – pročpak?) Poslední termín nástupu do práce...

Ale minul i ten poslední termín a všechno zůstávalo při starém.

Všechno zůstávalo při starém a celá fantastičnost, celá snovost tohoto nemožného, nebývalého života osmi tisíc lidí, který zůstal jakoby zavěšen ve vzduchoprázdnu, se ještě více odrážela od pravidelného života tábora: třikrát denně jídlo. Lázně podle rozvrhu. Prádelna, čisté prádlo. Holičství. Krejčovská a obuvnická dílna. Dokonce i smírčí soudy pro spory. A dokonce... propouštění na svobodu.

Ano. Rozhlas zvenčí někdy povolával propouštěné: byli to buď cizí státní příslušníci, jejichž země požádala shromáždit všechny svoje občany dohromady, nebo ti, jimž končil (nebo prý končil?) trest. Možná, že správa takhle získávala informátory i bez las dozorců? Komise jednala, ale ověřit si nic nemohla a pouštěla všechny.

Proč se čas tak vlekl? Co mohli šéfové očekávat? Že dojdou potraviny? Věděli, že to by trvalo dlouho. Počítali s míněním městečka? Na to nebyli zvyklí. Připravovali plán potlačení? To mohli udělat rychleji. (Později jsme se sice dozvěděli, že během té doby byl od Kujbyševa povolán „zvláštní pluk“, totiž trestní. To přece každý neumí.) Projednávali potlačení nahoře? A jak vysoko? Nedozvíme se, kdy a jaká instance schválila toto rozhodnutí.

Několikrát se zničeho nic otevřela brána hospodářského komplexu – snad proto, aby se zjistila připravenost obránců? Službu konající hlídka vyhlášovala poplach a čtyři utíkaly na svá místa. Ale do zóny nevstoupil nikdo.

Obránci tábora měli jedinou rozvědku – hlídky na střeších baráků. A předpovídat se mohlo jen podle toho, co se dalo spatřit ze střež plot tábora.

Uprostřed června se v městečku objevila spousta traktorů. Pracovaly, něco tahaly kolem zóny. Začaly pracovat dokonce i v noci. Tato noční práce traktorů byla nepochopitelná. Pro každý případ se začaly kopat proti průchodům také jámy (ostatně letadlo U-2 je všechny vyfotografovalo nebo zakreslilo).

Tento výhrůžný řev dělal všechno ještě pochmurnějším.

A najednou – hanba všem skeptikům! Hanba všem zoufalcům! Hanba všem, kdo říkali, že nebude milosti a že není o co žádat. Jen ortodoxové se mohli radovat. 22. června rozhlas zvenčí oznámil: požadavky vězňů byly přijaty! Do Kengiru jede člen předsednictva ÚV!

Světlý bod se rozrostl v růžové slunce, v růžové nebe! Tak se přece něčeho dá dosáhnout! Tak tedy spravedlnost v naší zemi existuje! V něčem ustoupí oni nám, v něčem ustoupíme my. Konec konců můžeme nosit čísla a mříže v oknech baráků nám nepřekážejí, přece nelezeme okny. Zase klamou? Vždyť ale nevyžadují, abychom před tím vyšli do práce!

Jako dotek hůlky ruší náboj elektroskopu a jeho zneklidněné lístečky ulehčeně klesnou, tak zpráva rozhlasu uvolnila tísnivé napětí posledního týdne.

A dokonce i protivné traktory, které pracovaly ještě večer 24. června, zmlkly.

Čtyřicátou noc vzpoury jsme spali v tichu. Asi zítra přijede on, třeba už přijel...⁷⁶⁵ Ty krátké, červnové noci, kdy se člověk nevyspí, kdy se před úsvitem spí tak pevně. Jako před třinácti lety.

Za časného úsvitu 25. června, v pátek, se na nebi rozvinuly padáky s raketami, rakety zazářily i z věží. A pozorovatelé na střeších baráků ani nepíplí – byli zabiti kulkami nejlepších střelců. Zazněly salvy z děl! Nad táborem proletěla nízko u země letadla, nahánějící hrůzu. Slavné tanky T-34, které zaujaly výchozí pozice při krycím řevu traktorů, se teď ze všech stran řítily do průlomů. (Jeden přece jen spadl do jámy.) Jedny tanky za sebou táhly řetězy ostnatého drátu na sloupech, aby hned zóny rozdělily. Za dalšími utíkali útočníci s automaty a v přilbách. (I vojáci i tankisté předtím fasovali vodku. Ať jsou zvláštní vojska, jaká jsou, přece jen je snazší útočit na bezbranné a spící, když je člověk namazaný.) S postupujícími rojnicemi šli radisté s vysílačkami. Generálové vystoupili na věže a odtud, ve světle raket (jednu věž muklové podpálili svou „zbraní“, hořela) veleli: „Obsadit barák ten a ten!... Kuzněcov je tam a tam!...“ Neschovávali se jako obvykle na pozorovatelně, protože jim kulky nehrozily.⁷⁶⁶

Zdálky, z lešení, se na potlačení povstání dívali svobodní.

Tábor se probudil, šílel. Jedni zůstávali v barácích na místě, lehali si na zem, domnívali se, že tak to přežijí, protože v odporu neviděli žádný smysl. Jiní je burcovali, aby šli bojovat. Třetí vybíhali ven pod kulky, k boji, nebo prostě hledali rychlou smrt.

⁷⁶⁵ Ale třeba opravdu přijel? Třeba právě on vydal rozkazy?

⁷⁶⁶ Jenom před dějinami se schovali. Kdo byli ti zdatní vojevůdci? Proč země nevypálila oslavné salvy na počest jejich kengirského vítězství? Pracně teď vyhledáváme jména sice ne těch hlavních, ale zase ne posledních: velitel operativního oddělení Stěplagu plukovník Rjazancev, velitel politického oddělení Stěplagu Sjomuškin... Pomozte! Pokračujte!

Bojovalo třetí táborové středisko, to, které také začalo (byli tam většinou pětadvacátníci a hodně benderovců). Házeli po vojácích a dozorcích kameny a po tancích nejspíš tím kováním se sírou... Na tlučené sklo si nikdo ani nevzpomněl. Nějaký barák šel dvakrát do protiútoků s výkřiky „hurá!“

Tanky přejely všechno, co jim přišlo do cesty, například Allu Presmanovou z Kyjeva. Tanky mířily na schůdky u baráků a tam najížděly na lidi (například na Estonky Kiviovou a Machlapuovou).⁷⁶⁷ Tanky se tiskly ke stěnám baráků a najížděly na ty, kdo se snažili zachránit před jejich pásy. Semjon Rak objal svou dívku a spolu se vrhli pod tank, tak zahynuli. Tanky rvaly prkenné zdi baráků a dokonce střílely dovnitř slepými dělovými náboji. Faina Epštejnová vzpomíná, že odpadl jako ve snu roh baráku a šikmo přes něj, po živých tělech, projel tank. Ženy vyskakovaly, pobíhaly. Za tankem jelo nákladní auto, napůl oblečené ženy házely do jeho korby.

Z děl se střílelo slepými náboji, ale automaty pálily ostrými a bodáky pušek bodaly jako v boji. Ženy zakrývaly svým tělem muže, aby je zachránily, ale bodali i do žen! Oper Beljajev toho rána vlastní rukou zastřelil asi dvacet lidí. Po boji někdo viděl, jak vkládal zabitému do rukou nože, a fotograf fotografoval bandity. Zemřela členka komise Suprunová, již babička, byla raněna do plic. Někteří se schovali na záchod, tam je postříleli také.

Kuzněcova zatkl v lázních, na jeho velitelském stanovišti, musel kleknout. Slučenkova se svázanýma rukama zvedala do vzduchu a házela na zem (způsob galerie).

Pak střelení přestalo. Volali: „Ven z baráků, nebudeme střílet!“ A opravdu, jen bili pažbami.

Jakmile zajali další skupinu, vedli ji přes průchody do stepi, vnější rojníci strážných z kengirských vojáků, prohledávali je, pak si museli ve stepi lehnout tváří k zemi s rukama nataženýma nad hlavou. Mezi těmito ležícími ukřižovanými chodili letci MV a dozor a vybírali, vyhledávali ty, které předtím dobře viděli ze vzduchu nebo z věží.

(Při těch starostech nikdo neměl čas, aby se podíval do tehdejší Pravdy. Bylo to tematické číslo – den naší vlasti: úspěchy metalurgů, rozvinout mechanizaci sklizňových prací! Pro historika bude snadné zjistit, jaká byla v ten den naše vlast.)

Zvědaví důstojníci si teď mohli prohlédnout tajemství tábora: odkud byl proud a jak vypadala „tajná zbraň“. Vítězní generálové sestoupili s věží a šli se nasnídat. Ačkoli nikoho z nich neznám, troufám si tvrdit, že v to červnové ráno měli výbornou chuť k jídlu a že si přihnuli. Hučení v hlavě nijak nerušilo ideologický pořádek v jejich mozcích. A co měli v prsou – to bylo našroubováno zvenčí.

Mrtvých a raněných bylo: podle pověstí asi šest set, podle materiálů výrobního a plánovacího oddělení kengirského střediska, jak se s nimi někteří po několika měsících seznámili – přes sedm set.⁷⁶⁸ Ranění naplnili táborovou nemocnici a začali je vozit do městské. (Svobodným občanům se řeklo, že vojska střílela jen slepými náboji, že vězňové se vzájemně zabíjeli.)

Bylo by je lákalo, nechat kopat hroby zbývající živé, ale v zájmu většího utajení to učinila vojska: asi tři sta lidí zakopali v rohu zóny, ostatní někde ve stepi.

Celý den 25. června leželi vězňové tváří k zemi ve stepi pod sluncem (po celé ty dny nemilosrdně pálilo), v táboře byla všeobecná prohlídka, všechno se přetráslo a vylámalo. Potom přivezli do pole vodu a chléb. Důstojníci měli připravené seznamy. Vyvolávali podle jmen, poznamenali, že vězeň je naživu, vydali přiděl a hned podle seznamu lidi třídili.

Členové komise a jiní podezřelí byli zavřeni v táborové věznici, která už nesloužila jako místo exkurzí. Přes tisíc lidí bylo vybráno – někdo do věznic, někdo na Kolymu. (Jako vždy byly ty seznamy připraveny napůl od oka; a tak se tam dostali mnozí, kteří se do ničeho nepletli.)

Nechť obraz potlačení vzpoury vnese klid do duší těch, koho snad poslední kapitoly vyvedly z míry. Piky, piky na hlavu! Nás nikdo nebude muset dávat do „úschoven“, katani nikdy nebudou potrestáni!

26. června museli vězňové celý den odklízet barikády a opravovat průlomy.

27. června je vedli do práce. Tak se železniční soupravy dočkaly pracovitých rukou!

Tanky, které potlačily Kengir, odjely k Rudniku a tam se producovaly před očima mukulů. Pro poučení...

⁷⁶⁷ V jednom tanku seděla opilá Nagibinová, táborová lékařka. Ne, že by chtěla poskytovat pomoc, prostě se chtěla podívat, zajímalo ji to. Hej, Tribunále pro válečné zločiny Bertranda Russela a Jean Paul Sartra! Hej, filozofové! To je přece materiál! Pročpak nezasedáte? Neslyší...

⁷⁶⁸ 9. ledna 1905 bylo zabito asi 100 osob. V roce 1912 při známém střelení do dělníků na Leně, které otřásl celým Ruskem, bylo 270 osob zabito a 250 raněno.

Vůdce povstání soudili na podzim roku 1955, soud byl pochopitelně neveřejný, ani o něm se nic pořádně nedozvíme... Říká se, že Kuzněcov se choval sebejistě, dokazoval, že si vedl bezvadně a že to lépe ani nešlo. Rozsudky neznáme. Slučenkova, Michaila Kellera a Knopkuse zřejmě popravili. Tedy určitě by je byli popravili, ale třeba to 55. rok poopravit?

A v Kengiru se rozbíhal poctivý život pracujících. Z nedávných vzbuřenců neopomenuli vytvořit brigády úderníků. Chozrasčot vzkvétal. Pracovaly kiosky, promítalo se filmové svinstvo. Dozorci a důstojníci zase courali do dílen – aby jim tam udělali něco pro domácnost – třpytku, kazetu, aby spravili uzávěr dámské kabelky. Zkrotlí ševci a krejčí (Litevci a západní Ukrajinci) jim šili lehké, přiléhavé vysoké boty a šili šaty jejich manželkám. Dozorci zase poroučeli muklům, aby v úpravně strhávali s kabelů olovenou vrstvu a nosili ji do tábora, kde se odlévaly broky – aby si soudruzi důstojníci mohli zalovit.

Vtom se všeobecný zmatek Archipelagu dostal i do Kengiru: mříže do oken znovu nikdo nevsadil, baráky se nezamykaly. Zavedlo se podmíněné „dvoutřetinové“ propouštění, dokonce i osmapadesátku, což bylo dříve neslýchané, pouštěli na základě zvláštního protokolu – to znamená, že propouštěli polomrtvé.

Na hrobech roste zvlášť hustá travička.

V roce 1956 zrušili právě tu zónu – tamější obyvatelé, většina z nich byli vyhnanci, kteří neodjeli, se přece jen dozvěděli, kde byli pochováni tamti a nosili sem stepní tulipány.

Vzpoura se zdarem nekončívá,
když vítězí, pak jinak se nazývá.

(Burns)

Vždycky, když půjdete kolem pomníku Dolgorukého, vzpomeňte si: byl odhalen ve dnech kengirské vzpoury – a tak je to tak trochu i pomník Kengiru.

ČÁST VI Vyhnanství

1 VYHNANSTVÍ V PRVNÍCH LETECH SVOBODY

Lidstvo vynalezlo vyhnanství zřejmě dříve než vězení. Vždyť již vyhnání z kmene znamenalo vyhnanství. Brzy se přišlo na to, jak je pro člověka těžké žít daleko od místa a prostředí, na něž si zvykl. Nic není tak, jak by mělo být, všechno je dočasné, nic není doopravdy. Je to zlé, i když všechno kolem kvete, natož v krajích, kde půda nikdy neroztaje.

V ruské říši si s vyhnanstvím pospíšili: bylo stvrzeno za Alexeje Michajloviče Sněmovním dekretem z roku 1648. Ale už dříve, koncem 16. století, se posílalo do vyhnanství, žádný sněm k tomu nebyl zapotřebí. Do vyhnanství šli provinilí Kargopolané, pak obyvatelé města Ugliče, kteří byli svědky vraždy careviče Dmitrije. Místa bylo dost – Sibiř už byla naše. Koncem roku 1645 bylo už asi půldruhého tisíce vyhnanců. Petr posílal do vyhnanství po stovkách. Už jsme říkali, že Alžběta posílala provinilce místo na popravu do vyhnanství na Sibiř – do věčného vyhnanství. Tady však došlo k záměně, vyhnanstvím se začalo rozumět nejen volné usídlení, ale i katorga, nucené práce – a to už vyhnanství není. Alexandrovský řád pro vyhnance z roku 1822 tuto záměnu potvrdil. V údajích z 19. století jsou zřejmě mezi vyhnanci uváděni i vězňové katorgy. Počátkem 19. století se do vyhnanství posílalo každý rok 2 až 6 tisíc osob. Od roku 1820 byli posíláni do vyhnanství také tuláci (podle naší terminologie – příživníci), takže se to některý rok dotáhlo i na 10 tisíc. V roce 1863 si vláda vybrala a pro účely vyhnanství uzpůsobila pustý a od pevniny vzdálený ostrov Sachalin. Možnosti se ještě více rozšířily. Celkem bylo během 19. století posláno do vyhnanství půl miliónu osob, koncem století byl běžný stav – 300 tisíc vyhnanců.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Všechny tyto údaje jsou z 16. dílu (Západní Sibiř) známé knihy Semjonova-Ťan-Šanského Rusko. Tento slavný zeměpisec a jeho bratři byli důslednými liberály a velice přispěli k ujasnění myšlenek svobody v naší zemi. Za revoluce byla

Koncem století se způsoby vyhnanství stávaly stále rozmanitějšími a rozvětvenějšími. Objevily se lehčí druhy: „vyhnanství do vzdálenosti dvou gubernií“, dokonce „vyhnanství do zahraničí“.⁷⁷⁰ (Nebylo považováno za tak nelítostný trest, jako po Říjnu.) Zavádělo se mimosoudní (administrativní) vyhnanství, jež bylo doplňkem vyhnanství soudního. Ale: doba vyhnanství byla určována přesnými a jasnými čísly, přitom dokonce ani doživotní vyhnanství nebylo skutečně doživotní. Čechov v Sachalinu píše, že po 10 odpykaných letech vyhnanství (a pokud se člověk „choval naprosto chvályhodně“ – je to sice kritérium nevračitě, ale podle Čechovova svědectví se uplatňovalo hodně – tak už po šesti letech) byl potrestaný převeden do rolnického stavu a mohl se vrátit, kam chtěl, vyjma vlastní rodiště.

Zvláštním rysem vyhnanství posledního carského století, který se rozuměl sám sebou a všem tenkrát připadal přirozený, byla jeho individuálnost: ať již soudně nebo administrativně, ale vyhnanství určovali každému zvlášť, nikdy ne podle příslušnosti ke skupině.

Od desetiletí k desetiletí se podmínky vyhnanství, stupeň tvrdostí podmínek apod. měnily. Různé generace vyhnanců nám zanechaly různá svědectví. Těžké byly transporty ve skupinách, ale od P. F. Jakuboviče a Lva Tolstého se dozvídáme, že politické převáželi za docela snesitelných podmínek. F. Kon dodává, že v přítomnosti politických se eskorta transportu chovala dobře dokonce i ke kriminálním, a ti si proto politických velice vážili. Po mnoho desetiletí přijímalo sibiřské obyvatelstvo vyhnance nepřátelsky: přidělovali jim nejhorší pozemky, dostávali nejhorší a špatně placenou práci, rolníci jim nedovolovali, aby si brali jejich dcery. Vydědění, špatně oblečení, proklínání a hladoví utvářeli bandy, loupili – a tím se lidé ještě více zatvrzovali. To vše se však netýkalo politických, jejichž proud zesílil v 70. letech. F. Kon píše, že Jakuti přijímali politické přátelsky, s nadějí, jako své lékaře, učitele a právní poradce v zápase s úřady. V každém případě měli političtí ve vyhnanství takové podmínky, že z jejich řad vyšlo mnoho vědců (kteří se vědou začali zabývat až ve vyhnanství) – regionalistů, etnografů, filologů⁷⁷¹, přírodovědců i publicistů a spisovatelů. Čechov na Sachalině politické neviděl a nezanechal nám jejich popis⁷⁷², ale například F. Kon, který byl ve vyhnanství v Irkutsku, začal pracovat v redakci pokrokových novin Vostočnoje obozrenije (Východní přehled), kde spolupracovali narodnici, narodovolci a marxisté (Krasin). Nebylo to obyčejné sibiřské město, nýbrž sídlo generálního gubernátora, kam podle řádu vyhnanství političtí vůbec neměli mít přístup. Přesto tam byli zaměstnáni v bankách, obchodních podnicích, učili a míchali se na čajích mezi místní inteligenci. V omských novinách Stěpnoj kraj (Stepní kraj) vyhnanci publikovali články, jaké by cenzura nikde ve vnitřním Rusku nepustila. Vyhnanci z Omsku dodávali své noviny dokonce zlatoustovským stávkujícím. Díky vyhnancům se stal radikálním městem i Krasnojarsk. V Minusinsku se kolem muzea soustředila skupina vyhnanců tak vážená a neznající úředních překážek, že bez zábran budovala všeruskou síť úkrytů-azylů pro uprchlíky (ostatně o tom, jak snadno se tenkrát utíkalo, jsme již psali) a navíc dokonce řídila činnost oficiálního minusinského „Vitteho“ výboru.⁷⁷³ Jestliže Čechov říká o sachalinském režimu pro kriminální, že je „nejodpornějším způsobem podoben nevolnictví“, neplatí to už o ruském vyhnanství pro politické, a to od začátku až do konce. Začátkem 20. století mimosoudní vyhnanství v Rusku již nebylo pro politické trestem, byl to formální, zbytečný, „zastaralý způsob, který již dokázal svoji nesmyslnost“ (Gučkov). Stolypin se od roku 1906 snažil tento druh vyhnanství zrušit.

A jak vypadalo Radiščevo vyhnání? V osadě Ust' Ilmskij Ostrov si koupil patrový dřevěný dům (mimochoodem za 10 rublů) a bydlel tu se svými menšími dětmi a švagrovou, která mu nahrazovala ženu. Nikoho ani nenapadlo, aby ho nutil pracovat, žil si podle svého a mohl se svobodně pohybovat po celém Ilmském kraji. Jak vypadalo Puškinovo vyhnanství ve vesnici Michajlovskoje si dovede představit každý, kdo už tam byl na výletě. Podobně vypadalo vyhnanství mnoha dalších spisovatelů a veřejných činitelů. Třeba Turgeněva v Spasském-Lugovinu a Aksakova ve Varvarinu (které si sám vybral). S Trubeckým bydlela už v cele Něrčinské katorgy jeho žena (narodil se jim syn). Když byl po několika letech převeden do irkutského vyhnanství, měli tam obrovskou vilu, kočár, sluhy, francouzské

celá rodina zničena, jeden z bratrů byl zastřelen na jejich pěkném statečku na řece Ranově. Statek vyhořel, velký sad pokáceli, zničili topolové a lipové aleje.

⁷⁷⁰ Jakubovič, P. F., V mire otvetžennyh.

⁷⁷¹ Tan-Bogoraz, V. I. Jochelson. L. J. Šternberg.

⁷⁷² Ve své právnícké nepoučenosti, nebo spíše v duchu své doby, neměl Čechov pro cestu na Sachalin žádné služební pověření, žádný úřední papír. Přesto mu dovolili provést sčítání vyhnanců a katoržníků, jež si sám vymyslel, dokonce ho pustili k vězeňské dokumentaci! (Představte si to u nás! Zajedťe si na kontrolu tábora střediska bez pověření NKVD!) Jenom mu nedovolili setkání s politickými.

⁷⁷³ Kon, Felix, Za pjatdesjat let, tom 2, Na pereselenii.

gubernantky pro děti atd. (tehdejší právní myšlení ještě nedozrálo pro takové pojmy jako „nepřítel lidu“ nebo „konfiskace veškerého majetku“). A Gercen, který byl ve vyhnanství v Novgorodě, zaujímal v gubernii takové postavení, že přijímal hlášení vrchního policejního komisaře.

Taková blahovůle neplatila jen pro lidi urozené a slavné. Zažili ji i ve 20. století mnozí revolucionáři a buřiči, zejména bolševici, těch se nebáli. Stalin, který měl za sebou čtyři útky, byl po páté poslán do vyhnanství... až do Vologdy. Vadím Podbelskij byl za ostré protivládní články poslán do vyhnanství... z Tambova do Saratova! Ta krutost! A pochopitelně, že ho tam nikdo nehnal na nevolnickou práci.⁷⁷⁴

Ale i takovéto vyhnanství, podle našich dnešních představ výhodné a lehké, vyhnanství bez hrozby hladové smrti, prožívali vyhnanci někdy těžce. Mnozí revolucionáři vzpomínají, jak špatně snášeli přechod z vězení se zajištěným jídlem, teplem, střešou nad hlavou a volným časem pro studium a stranické hádky – do vyhnanství, kde si člověk musí sám mezi cizími shánět jídlo a bydlení. A když je shánět nemusí, jsou ještě horší, jak vysvětluje F. Kon, „hrůzy nečinnosti“... Nejhorší je to, že jsou lidé odsouzeni k nečinnosti. „A tak se někteří dávají na vědu, někdo začne vydělávat, obchoduje, někdo se ze zoufalství dá na pití.“

Ale proč nečinnost? Vždyť místní lidé si na ni nestěžují, sotva se k večeru stačí narovnat. Řekl bych, že nečinnost vyplývá z toho, že se člověk octl na cizí půdě, ztratil svůj způsob života, kořeny, živé vztahy.

Novinář Nikolaj Naděždin potřeboval pouhé dva roky, aby zapomněl na lásku ke svobodě a stal se věrným sluhou trůnu. Bujný a veselý Menšikov, poslaný v roce 1727 do vyhnanství do Brjzova, vybudoval kostel, bavil se s místními lidmi o marnosti světa, dal si narůst bradku, chodil v obyčejném županu a během dvou let zemřel. Člověk by řekl, proč bylo pro Radiščeva tak mučivé a nesnesitelné jeho pohodlné vyhnanství? Ale když mu pak v Rusku hrozilo vyhnanství nové, spáchal ze strachu sebevraždu. A Puškin z vesnice Michajlovskoje, z toho ráje na zemi, kde dej Bůh, aby člověk mohl žít, psal v říjnu 1824 Žukovskému: „Zachraň mě (tj. před vyhnanstvím – A. S.), třeba do pevnosti, třeba do Soloveckého kláštera!“ A nebyla to prázdná fráze, také gubernátorovi psal a žádal místo vyhnanství vězení.

My, co jsme poznali, co jsou to Solovky, se teď nemůžeme vynadivit: v jakém hnutí myslí, v jakém zoufalství a nevědomosti mohl pronásledovaný básník zahazovat Michajlovskoje a prosit o Solovecké ostrovy?...

To je právě ta temná síla vyhnanství – prostého přemístění člověka se svázanýma nohama. Poznali ji již vládcové starověku, okusil ji Ovidius.

Prázdnota. Ztracenost. Život životu zcela nepodobný.

Na seznamu nástrojů útlaku, jež měla zářivá revoluce navždy smést, bylo pochopitelně někde na čtvrtém místě také vyhnanství.

Ale sotva revoluce začala dělat první krůčky svýma nejistýma nožkama, ještě nezralá, pochopila, že bez vyhnanství to nejde! Vyhnanství v Rusku neexistovalo snad rok, možná že tři. A brzy začalo to, čemu se nyní říká deportace – vyvážení nežádoucích živlů. Tady je skutečný výrok lidového hrdiny, později maršála, o roce 1921 v Tambovské gubernii: „Rozhodli jsme se provést rozsáhlé vystěhování banditských (rozuměj: „partyzánských“ A. S.) rodin. Byly zřízeny velké koncentrační tábory, do nichž tyto rodiny byly předběžně posílány.“ (proloženo mnou – A. S.)⁷⁷⁵

Jenom proto, že bylo pohodlnější lidi zastřelit na místě než je někam vézt, po cestě hlídat a žít, pak je někam nastěhovat a zase hlídat, jen proto nebylo zavedeno normální vyhnanství v době válečného komunismu. Ale již 16. října 1922 byla při NKVD zřízena stálá komise pro vystěhování „sociálně nebezpečných osob, příslušníků antisovětských stran“, tj. všech, kromě bolševické. Doba vyhnanství byla tříletá.⁷⁷⁶ Takže již na počátku 20. let instituce vyhnanství působila normálně a systematicky.

Je pravda, že pro kriminální vyhnanství obnoveno nebylo: byly již přece nápravně pracovní tábory, ty to zvládly. Ale politické vyhnanství se stalo výhodnějším než kdykoli jindy: opoziční tisk neexistoval, takže se vystěhování stalo něčím utajeným. A pro lidi z okolí, kteří vyhnance znali zblízka, bylo tříleté klidné, vlídné vyhnanství spíše něco jako lyrické výchovné opatření – po zkušenostech s popravami z dob válečného komunismu.

⁷⁷⁴ Tento revolucionář, po němž se nyní jmenují původní Poštovní ulice mnoha ruských měst, zřejmě natolik nebyl zvyklý pracovat, že si hned na prvním subotniku udělal mozol – a na ten mozol umřel...

⁷⁷⁵ Tuchačevskij, Bojba s kontrrevolucionními vosstanijsami, čas. Vojna i revolucija, 1926, 7/8, str. 10.

⁷⁷⁶ SU RSFSR, 1922, No 60, str. 844.

Z tohoto tichošlápkovského preventivního vyhnání se však lidé domů nevraceli, a pokud se vrátili, sebrali je brzy znovu. Jednou vtaženi do sítě, začínali bloudit po Archipelagu a poslední kruh končil vždycky v jámě. Lidé pro svou bezstarostnost úmysly mocných hned neprohlédli. Moc ještě nebyla dost pevná, aby mohla vymýtit všechny nepohodlné naráz. Takže odsouzené zatím nevyhlazovali ze života, ale jen z lidské paměti.

Vyhnání se obnovovalo o to snáz, že cesty dřívějších transportů ještě nezarostly, sibiřská, archangelská a vologdská krajina se ani trochu nezměnila, lidé se tu ani za mák nedivili. (Ostatně státnický rozum se tím nespokojí, něčí prst si ještě zajezdí po mapě šestiny světa a velký Kazachstán, právě připojený k Sovětskému svazu, se také bude svými dálkami pro vyhnání hodit, na Sibiři se také najdou místa ještě vzdálenější.)

Z tradice vyhnání však zůstala jistá překážka: příživnické přesvědčení vyhnanců, že je stát musí živit. Carská vláda se neodvážila nutit vyhnance, aby rozmnožovali národní produkt. Profesionální revolucionáři považovali práci za ponižující. V Jakutsku měl vyhnanec právo na 15 desjatin půdy (dvakrát víc, než má teď kolchozník). Revolucionáři se nijak neměli k tomu, aby tu půdu obdělávali, o půdu však velmi stáli Jakuti a dávali revolucionářům „odstupné“, pacht, a platili naturáliemi. Revolucionář, který přijel s prázdnými rukama, se ihned stával věřitelem Jakutů⁷⁷⁷. Vedle toho carská vláda platila svému politickému nepříteli ve vyhnání 12 rublů měsíčně na jídlo a 22 rublů ročně na oděv. Lepešinskij píše⁷⁷⁸, že Lenin v šušenském vyhnání dostával (neodmítal je) 12 rublů měsíčně, Lepešinskij dostával 16 rublů, protože nebyl obyčejný vyhnanec, ale úředník ve vyhnání. F. Kon nás teď přesvědčuje, že to bylo velmi málo peněz. Víme však, že ceny na Sibiři byly 2-3krát nižší než v Rusku, takže erární příspěvek pro vyhnance byl dokonce nadměrný. V. I. Leninovi dal například možnost celé tři roky se bez starosti zabývat teorií revoluce, na existenční potíže myslet přitom nemusel. Martov píše, že za 5 rublů měsíčně měl být a celodenní stravu, ostatní peníze utratil za knihy a šetřil na útek. Anarchista A. P. Ulanovskij říká, že až ve vyhnání (v Turuchanském kraji, kde byl spolu se Stalinem) měl poprvé v životě peníze navíc, takže je posílal dívce, s níž se seznámil někde cestou, poprvé si mohl koupit a ochutnat kakao. Sobí maso a jeseter byly téměř zadarmo, pěkný, pořádný dům stál 12 rublů (měsíční příjem). Nikdo z politických nedostatek neznal, peněžní příspěvek dostávali všichni mimosoudní vyhnanci. Oblečení byli všichni také dobře (a dobře oblečení také přijížděli).

Ti, co byli ve vyhnání na doživotí, v naší terminologii „lehcí kriminální“, sice peníze nedostávali, ale erár jim dával zadarmo kožichy a veškerý oděv a obuv. Na Sachalinu, jak zjistil Čechov, dostávali všichni vyhnanci dva až tři roky a ženy během celé doby trestu erární jídlo zadarmo, mimo jiné 40 zolotníků masa (to je 200 gramů) denně a chleba 3 funty (tj. „kilo dvě stě“ jako stachanovci v našich vorkutských táborech za 150 procent normy v dole). Čechov sice říká, že chléb byl nepropečený a ze špatné mouky, ale v táborech jistě lepší nebyl! Každý rok dostávali polokožíšek, kabát a několik párů obuvi. A ještě se to dělalo tak, že carský erár platil vyhnancům za jejich výrobky záměrně vyšší ceny, aby jejich práci podpořil. (Čechov byl přesvědčen, že Sachalin jako kolonie Rusku nevynáší, že naopak Rusko tuto kolonii živí.)

Naše sovětské politické vyhnání v tak nezdravých podmínkách jistě existovat nemohlo. V roce 1928 uznal 2. všeruský sjezd administrativních pracovníků stávající systém vyhnání za neuspokojivý a žádal, aby „vyhnání existovalo ve formě kolonii ve vzdálených, izolovaných místech a aby byla zavedena soustava neurčitých rozsudků (tj. bez stanovení délky trestu).⁷⁷⁹ Od roku 1929 se začalo připravovat vyhnání, spojené s nucenými pracemi.⁷⁸⁰

„Kdo nepracuje, ať nejí“, tak zní princip socialismu. A jen na tomto socialistickém principu mohlo být sovětské vyhnání založeno. Ale právě socialisté byli zvyklí dostávat ve vyhnání jídlo zdarma! Sovětský erár si hned netroufl tuto tradici zlomit a zpočátku svým politickým vyhnancům platil. Jenomže pochopitelně ne všem, rozhodně ne kaerům, ale politikům, přitom i mezi nimi existovala stupnice rozdílů: například v roce 1927 dostávali v Čimkentu eseri a esdekové 6 rublů měsíčně, zatímco trockisté dostávali 30 (přece jen to byli bolševici). Jenomže to už nebyly carské ruble, za sebemenší komůrku se muselo platit 10 rublů měsíčně a za 20 kopejek denně bylo jídla velmi málo. Čím dál, tím hůř. V roce 1933 dostávali „politici“ příspěvek 6 rublů 25 kopejek měsíčně. A v tomto roce, to si pamatuji velmi dobře,

⁷⁷⁷ Kon, F., tamtéž.

⁷⁷⁸ Lepešinskij, Na perelome.

⁷⁷⁹ CGAOR, f. 4042, op. 38 d. 8, 1. 34-35.

⁷⁸⁰ CGAOR, f. 393, op. 84, d. 4, I. 97.

stálo kilo žitného nedopečeného chleba na volném trhu (bez lístků) 3 ruble. Takže socialisté už studovat jazyky a psát teoretické práce nemohli, nezbylo jim nic jiného než dřít. A když někdo začal pracovat, GPU mu sebralo i ten poslední mizerný příspěvek.

Ale i když někdo pracovat chtěl – najít si ten výdělek bylo pro vyhnance obtížné! Vždyť víme, že koncem 20. let u nás byla velká nezaměstnanost, práce byla privilegiem lidí s neposkvrněným dotazníkem a členů odborů. Vyhnanci jim nemohli konkurovat, nemohli se chlubit svým vzděláním nebo zkušenostmi. Vyhnance navíc tížil dozor komandatury, bez jejíhož svolení nesměla vyhnance žádná instituce přijmout. (Dokonce i bývalý vyhnanec měl nepatrnou naději na dobrou práci: jeho občanský průkaz byl ocejchován.)

P. S-va vzpomíná, že v roce 1934 v Kazani začala skupina zoufalých vzdělavců-vyhnanců dláždít ulice. Komandatura je kárala: nač taková demonstrace? Ale jinou práci jim najít nepomohli a Grigorij B. operovi odsekl: „Nepřipravujete náhodou nějaký menší proces? Že bychom se dali najmout jako placení svědkové!“

Člověk se musel živit drobtly.

Takhle to dopadlo s politickým vyhnanstvím. Nezbyl čas na spory a na psaní protestů proti Credu. A nikdo už nepoznal to neštěstí, jak naložit s nesmyslnou nečinností! Musel se starat, aby neumřel hladem. A aby neklesl a nestal se práškačem.

V prvních sovětských letech v zemi konečně osvobozené od staletého otroctví hrdost a nezávislost politických vyhnanců splaskla jako propíchnutý balónek. Ukázalo se, že síla politických vyhnanců, jíž se bály dřívější úřady, je iluzorní. Že tuto sílu vytvářelo a podporovalo pouze veřejné mínění. Ale sotva na místo veřejného mínění nastoupilo mínění organizované, padli vyhnanci se svými protesty a právy do rukou neomezené moci tupých, smrdutých gepáků a krutých tajných instrukcí (první z těchto instrukcí jsou z iniciativy ministra vnitra Dzeržinského). Teď už bylo nemožné třeba jedinkrát něco chraplavě zvolat, aspoň slovíčko o sobě říci, aby to uslyšeli venku. Jestliže dělník poslal ze svého vyhnanství dopis do továrny, kde dříve pracoval, byl dělník, který jej tam nahlas přečetl, ihned sám rovněž poslán do vyhnanství (Leningrad, Vasilij Kirilovič Jegošin). Vyhnanci neztratili jen příspěvek, existenční možnosti, ale i všechna práva: jejich další zadržení, zatčení, transportování bylo pro GPU ještě snazší, než když byli na svobodě – GPU ničím neomezováno s nimi jednalo jako s hadrovými panáky.⁷⁸¹ Nebylo nic těžkého s nimi zařádat tak, jak se to stalo v Čimkentu: náhle bylo oznámeno, že zdejší vyhnanství se ruší, a to během jednoho dne. Člověk musel během 24 hodin předat služební záležitosti, opustit a zlikvidovat byt, zbavit se zařízení, zabalit a vydat se po stanovené trase. To není o moc lepší než vězeňský transport! Vyhnancův zítřek také není o moc jistější!

Nešlo však jen o to mlčení veřejnosti a tlak GPU – kdo byli sami vyhnanci? Tito domnělí straníci bez strany? Nemluvíme o kadetech, kadeti již nebyli naživu, ty už vyhubili – ale co znamenalo v roce 1927 nebo 1930 považovat se za esera nebo menševika? Nikde ve státě nebyla žádná aktivní skupina, odpovídající tomuto názvu. Dávno, od počátku revoluce, za deset let bouří a varu, se nikdo znovu nepodíval na jejich programy, a i kdyby ty strany náhle vstaly z mrtvých – stejně by nevěděly, jak si události vyložit a co navrhnout. V tisku se o nich mluvilo jen v minulém čase. Ti členové, kteří zůstali naživu, měli rodiny, pracovali ve svém oboru a na svoje strany dočista zapomněli. Ale seznamy GPU jsou věčné. A tak náhle v noci na dané znamení tyto králíky vytáhli a transportovali přes vězení například do Buchary.

Tak tam přijel v roce 1930 I. V. Stoljarov a setkal se tam se stárnoucími esery a eseky, kteří se sem dostali ze všech koutů země. Byli vytrženi z normálního života a nezbyvalo jim nic jiného, než diskutovat, hodnotit politickou situaci, navrhnout řešení, dohadovat se, jak by se vyvíjely dějiny, kdyby...

Takhle je dávali dohromady – ale ne proto, aby z nich vyrostla strana, nýbrž proto, aby je potopili.

Vyhnanci 20. let vzpomínají, že jedinou živou a bojovou stranou v té době byli sionistésocialisté, jejich energická mládežnická organizace Gašemer a legální organizace Gechaláda zemědělské židovské komuny na Krymu. V roce 1926 zavřeli celý jejich luc, jež zak ÚV a v roce 1927 sebrali veselé kluky a holky do 15-16 let a odvezli je z Krymu do vyhnanství. Dostávali Turtkul a jiná zlá místa. To byla skutečná strana – jednotná, vytrvalá, přesvědčená o své pravdě. Neusilovali však o společný cíl, nýbrž o

⁷⁸¹ Ti západní socialisté, kteří si teprve v roce 1967 uvědomili, že je „hanba být socialisty spolu se Sovětským svazem“, myslím, na to mohli přijít o takových 40-45 let dříve. Vždyť ruští komunisté již tenkrát do důsledku likvidovali ruské socialisty, ale sytý hladovému nevěří.

svůj vlastní, díle: chtěli žít jako národ, žít pro svou Palestinu. Komunistická strana, která se dobrovolně zřekla vlasti, však nemohla strpět omezený nacionalismus ani u jiných...⁷⁸²

Do začátku 30. let mezi vyhnanci ještě existovala solidarita a svépomoc (například eseři, esdekové a anarchisté, kteří byli ve vyhnanství v Čimkentu, kde bylo dost práce, vytvořili tajný svépomocný fond pro své „severní“ nezaměstnané kamarády). Sem tam ještě společně vařili, starali se o děti, shromažďovali se, navštěvovali se. Ještě společně slavili ve vyhnanství 1. máj (a demonstrativně ignorovali Říjen). Ale ve 30. letech ustane i tohle všechno – nad skupinami vyhnanců bude všude mrkat dravčí oko operativního sektoru. Vyhnanci se začnou jeden druhému vyhýbat, aby si NKVD nemyslelo, že jde o „organizaci“ a nezačalo „znova zavírat“. (Ale tento osud je právě stejně čeká.) Také v rámci státního vyhnanství zvolí druhé, dobrovolné – samotu. A to je právě to, co Stalin zatím od nich potřebuje.

Vyhnanci byli slabí také proto, že byli izolováni od místního obyvatelstva: to bylo pronásledováno za jakékoli styky s vyhnanci, provinilce posílali do vyhnanství zase jinam, mládež byla vylučována z Komsomolu.

Vyhnanci byli také oslabeni špatnými vztahy mezi stranami, které se vytvořily v sovětských dobách a zvláště se zhoršily od poloviny 20. let, kdy se ve vyhnanství objevila spousta trockistů. Ti uznávali za politické výhradně sebe.

Ale ve vyhnanství 20. let přece nebyli jen socialisté – především (což s postupujícími léty platilo stále víc) tu byli nesocialisté. Proudili sem také prostě bezpartijní intelektuálové, ti duchovně samostatní lidé, kteří novému řádu překáželi. A bývali – nedobití v občanské válce. A dokonce i kluci – za „foxtrot“.⁷⁸³ A spiritisté. A okultisté. A duchovenstvo zpočátku ještě smělo ve vyhnanství sloužit mše. A prostě věřící, prostě křesťané nebo rolníci, jak si to Rusové před mnoha staletími přenačili.⁷⁸⁴

A všichni se dostávali pod dohled stejného operativního sektoru, rozpadali se a mrtvěti.

Vyhnance lhostejnost okolí vyčerpávala, ztratili vůli k útěkům. Pro vyhnance carských dob byly útky něco jako příjemný sport: pět úteků Stalina, šest úteků Nogina – nehrozila jim za to ani kulka, ani katonga, vrátili se prostě po zábavné cestě na místo. Ale kostnatější a ztěžklé GPU od poloviny 20. let zavázalo vyhnance vzájemným ručením: všichni příslušníci dané strany jsou za svého uprchlíka zodpovědní! Útlak byl už tak tíživý, už se natolik nedalo dýchat, že socialisté, ještě nedávno hrdí a nezkrotní, toto ručení na sebe vzali. Teď svým vlastním stranickým rozhodnutím sami sobě útky zakazovali.

A také kam utíkat? Ke komu utíkat? Kde je ten lid, k němuž by se dalo utíkat?

Prohnaní chytráci rychle vyrobili teoretické zdůvodnění: není vhodná doba, je třeba čekat. Na boj také není vhodná doba, je třeba čekat. N. J. Mandělštamová píše, že počátkem 30. let se čerdynští socialisté ve vyhnanství odporu již zcela vzdali, že dokonce žili s pocitem neodvratné ztráty. A prakticky doufali jen v jedno: aby, až budou dostávat nový trest, se to obešlo aspoň bez dalšího zatčení, aby to člověk mohl podepsat hned na místě – tak si aspoň každý uchová skromný, zavedený každodenní život. A měli jediný morální úkol: zachovat si až do konce lidskou důstojnost.

Pro nás je toto poznání podivné! Po tom, co se z nás v táborech katogy stal z utlačěných, osamělých jedinců pevný celek, nepochopíme, jak se socialisté z celku, již vytvořeného a prověřeného v akci, zase rozpadli na bezmocné jedince. V našich dobách spěje veřejný život k rozšíření prostoru a plnosti (vdech), zatímco tenkrát šel k útlaku a zúžení (výdech). Naší době nepřísluší, aby soudila tu minulou.

Vyhnanství mělo ještě mnoho gradací, a to vyhnance také rozdělovalo a oslabovalo. Existovaly různé intervaly výměny osobních průkazů (někdy to bylo každý měsíc a pokaždé s úmornými procedurami). Kdo se nechtěl dostat do horší kategorie, musel dodržovat pravidla.

Do začátku 30. let byla zachována i nejměkčí forma: nikoli vyhnanství, ale minus. V tomto případě trestaný neměl stanoven místo pobytu výslovně, mohl si je vybrat, ale minus tolik a tolik měst. Jakmile si však jednou místo pobytu zvolil, musel tam zůstat také po dobu tří let. Minusový občan se nemusel pravidelně hlásit na GPU, ale neměl právo odjet. V letech nezaměstnanosti pracovní úřad těmto lidem práci nedával. Jestliže si někdo práci sehnal, nutili vedení, aby ho propustilo.

Minus byl jako špendlíček: připíchl obtížný hmyz na místo. Ten pak pokorně čekal, až přijde čas opravdového zatčení.

⁷⁸² Ti západní socialisté, kteří si teprve v roce 1967 uvědomili, že je „hanba být socialisty spolu se Sovětským svazem“, myslím, na to mohli přijít o takových 40-45 let dříve. Vždyť ruští komunisté již tenkrát do důsledku likvidovali ruské socialisty, ale sytý hladovému nevěří.

⁷⁸³ I/1926, Sibiř. Svědectví Vítkovského.

⁷⁸⁴ Nepřeložitelná slovní hříčka: ruský chrestaně – křesťané, z toho se historicky vyvinulo křesťané rolníci. Pozn. překl.

Navíc tu byla víra v ten pokrokový řád, který nemůže potřebovat vyhnanství a také je mít nebude! Víra v amnestii zejména u příležitosti slavného 10. výročí Října!...

A amnestie přišla, amnestie nastala. Čtvrtinu trestu (ze tří let – 9 měsíců) vyhnancům promíjeli, ale ne všem. Protože se však už hrál Velký pasiáns a po třech letech vyhnanství následovaly tři roky politického izolátoru a pak znovu další tři roky vyhnanství, neměly tyto prominuté měsíce žádný význam.

Pak už nastávala doba nového soudu. Anarchista Dmitrij Benediktov byl zatčen ke konci tříletého tobolského vyhnanství (1937) na základě kategorického a přesného obvinění: „šíření pověstí o státní půjčce“ (jaképak pověsti o státní půjčce, která se vypisuje každoročně stejně nevyhnutelně, jako v máji rozkvétají stromy?)⁷⁸⁵ a „nespokojenost se sovětskou vládou“ (vyhnanec přece musí být se svým osudem spokojen!). A co tedy za zločiny tak hrozné? Smrt zastřelením do 72 hodin a bez možnosti odvolání! (Jeho dcera Galina se už na stránkách této knihy mihla.)

Tak vypadalo vyhnanství v prvních letech vydobyté svobody. Tak vypadala cesta k úplné ztrátě svobody.

Vyhnanství sloužilo jako ohrada pro ovce, kam se předběžně zaháněli ti, co měli jít pod nůž. Vyhnanci prvních sovětských desetiletí nebyli obyvateli, nýbrž čekateli – až je zavolají ram. (Mezi bývalými a dokonce i mezi obyčejnými rolníky byli moudří lidé, kteří již ve 20. letech pochopili, co je čeká. Když skončilo jejich tříleté vyhnanství, zůstali pro jistotu na místě, třeba v Archangelsku. Někdy to pomohlo a příště hřebínku unikli.)

Tak u nás vypadalo to, co bývalo poklidným vyhnanstvím v Šušenském nebo v Turuchansku, s tím kakaem.

Tak tenhle balvan u nás přidali k Ovidiovu stesku.

2 MOR NA MUŽIKY

V této kapitole se bude mluvit o maličkostech. O patnácti miliónech duší. O patnácti miliónech lidí.

Pochopitelně, nebyli vzdělaní. Neuměli hrát na housle. Neměli tušení, kdo je Mejerchold, nebo jak zajímavá je atomová fyzika.

V první světové válce padly tři milióny. V druhé světové válce – dvacet miliónů. (To podle Chruščova, podle Stalina jich bylo jen sedm. Přidal si Nikita? Nebo Josef neměl přehled o svém kapitálu?) No, ale těch ód! Těch pomníků, těch věčných ohňů!

Těch románů a básní! Čtvrt století se celá sovětská literatura tou krví napájí.

Ale o tom tichém, zrádném moru, co nám spolykal 15 miliónů mužiků, a to nejenom tak, jak to leželo a běželo, ale ty nejlepší, sůl ruského národa – o tomhle moru nikdo knihy nenapsal. Žádné polnice nás neburcují, abychom povstali. Na křižovatkách polních cest, kde skřípaly vozy odsouzenců, nepoložil nikdo ani tři kaménky. A naši nejlepší humanisté, tak citliví na dnešní nespravedlnost, v těch dobách jen souhlasně přikyvovali: tak je to správné! Dobře jim tak!

Bylo to provedeno natolik utajeně, že všechny stopy jsou zahlazeny tak dočista, každý hlásek je umlčen tak, že teď své příznivce, co na mě chodí s tábory, odháním! „Už nepotřebuju, bráškové, už mám těch příběhů hromady, nemám je kam dát!“ Ale o vyhnanství mužiků mi nenese nikdo nic. Kdo nám to kde poví?

Vždyť vím, že na to nestačí kapitola a ani kniha, pokud by ji psal jediný autor. Ale já nedokážu dát dohromady pořádně ani kapitolu.

A přesto ji začínám. Nechávám ji jako znamení, jako milník, jako první kamínky – jen abych označil místo, kde jednou bude obnoven chrám Krista Spasitele.

Čím to všechno začalo? Snad dogmatem, že rolnictvo je maloburžoazie?(Kdopak u nich není „maloburžoazie?“ Podle jejich skvělého, přesného schématu jsou to mimo tovární dělníky, a to ještě s vyloučením všech kvalifikovaných, a kromě velkopodnikatelů, vlastně všichni – rolníci, zaměstnanci,

⁷⁸⁵ Občan půjčoval státu ve formě pravidelných srážek z platu určitou sumu. Formálně dobrovolné, ve skutečnosti povinné zdanění mzdy znamenalo značné zatížení – pozn. překl.

umělci, letci, profesori, studenti, lékaři – ti všichni patřili k oné „maloburžoazii“.) Nebo to začalo zlotřilým nejvyšším úmyslem jedny oloupat a druhé zastrašit?

Z posledních Korolenkových dopisů Gorkému z roku 1921, těsně před smrtí prvního a emigrací druhého, se dozvídáme, že tento loupežný útok na rolnictvo začal už tenkrát a probíhal téměř ve stejné formě jako v roce 1930.

Sil však tenkrát bylo méně než drzosti – takže odtroubili, ustoupili.

Plán však v mysli zůstal, po celá 20. léta otevřeně vyskakovali, píchali, vyčítali: kulak! kulak! kulak! Vědomí obyvatel města se připravovalo na to, že s „kulakem“ v jedné zemi žít nelze.

Pokud můžeme soudit, začal vyhlazovací mor na mužiky v roce 1929, tehdy se začaly připravovat osudné seznamy, konfiskace i vystěhování. Ale teprve počátkem roku 1930 byla akce (již vyzkoušená a zorganizovaná) vyhlášena veřejně – v usnesení ÚV VKS(b) ze dne 5. ledna (strana má „všechny důvody pro to, aby ve své praktické činnosti přešla od politiky omezování vykořisťovatelských tendencí kulactva k politice likvidace kulactva jako třídy.“ A hned bylo zakázáno přijímat kulaky do kolchozů. Kdo by teď dokázal logicky vysvětlit – proč?)

Po ÚV se rychle přihlásily poslušně a souhlasně VÚV a RLK – 1. února 1930 podložily vůli strany zákony. Krajské a oblastní výkonné výbory měly „učinit všechna potřebná opatření k boji proti kulakům, včetně (a jinak se to ani nedělalo) úplné konfiskace majetku kulaků a jejich vystěhování z území jednotlivých oblastí a krajů.“

Až u posledního slova se Řezník zarazil. Řekl – z jakého území. Ale neřekl – do jakého. Kdo koukal s pusou otevřenou, ten si mohl myslet, že takových třicet verst, jen tak kousek...

Mám dojem, že v Pokrokové teorii žádný pomahač kulaků ani nebyl. Ale jak se tak kosa rozmáchla, bylo jasné, že to bez něj nepůjde. Cenu toho slova jsme už pochopili. Když byl vyhlášen „sběr“, pionýři se vydali po chalupách sbírat pytle pro ožebračený stát a člověk, který je nedal, politoval ten svůj vydřený kus (v krámě se přece koupit nedá), tak z něj hned byl kulacký pohunek, hned z toho bylo vyhnanství.

A tak se ten termín pěkně vydal na cesty po sovětské Rusi, jejíž chřípí bylo ještě plno krvavých výparů občanské války. Slova vyletěla do světa, a i když nikdo nic nevysvětloval, všichni jim rozuměli, všechno zjednodušovala, nebylo třeba ani trochu přemýšlet. Byl obnoven barbarský (a podle mého názoru neruský zákon: kde kdy v ruských dějinách bylo něco takového?) zákon občanské války: deset za jednoho! sto za jednoho! Za jednoho aktivistu, zabitého v sebeobraně (nejspíše to byl lenoch a žvanil. A. J. Oleněv není sám, kdo vzpomíná, že rozkulačování vedli zloději a opilci), hubili stovky nejpracovitějších, nejschopnějších, nejbystřejších rolníků, těch, na nichž se ruský národ držel.

„Jak to! Jak to!“ volají na nás. A co vydřiduch? Utiskovatelé svých sousedů? Tu máš půjčku, vrátíš mi to vlastní kůží?

Ano, správně, z nepatrné části se do toho dostali i vydřiduši (zdalepak ale všichni? Jenže my se zase zeptáme: co ti vydřiduši – že by se takoví už narodili? Jsou jimi snad ve své prapůvodní podstatě? Nebo proto, že každé bohatství (a jakákoli moc!) člověka kazí? Ó, kdyby „očista“ lidstva nebo jednoho stavu byla tak prostá! Ale když hustým železným hřebenem takhle očistili rolnictvo od zlých vydřiduchů, když jim na to nebylo líto 15 miliónů – odkudpak se v dnešní kolchozní vesnici berou ti zlí, pupkatí, krevnatí, co ji (nebo okresní výbor strany) vedou? Odkudpak jsou ti nelítostní, co ubližují osamělým stařenám a všem bezbranným? Jak to, že jejich dravčí kořínek jim při „rozkulačování“ ušel? Božíčku, nejsou snad z těch aktivistů?

Muž, odchovaný na hazardních hrách, nemohl rozhodnout o rolnictvu ani jako bratr, ani jako hospodář. Mohl jen hvíznout jako Slavík loupežník – a už hnali do tajgy a do tundry milióny dřičů, oráčů s mozolnatýma rukama, právě ty, co podpořili sovětskou vládu, jen aby dostali půdu – a když ji dostali, rychle se na ní zabydleli („půda patří těm, kdo na ní pracují“).

O jakýchpak vydřiduších může mlátit hubou ten, kdo schválně nechce vidět, že kubánské vesnice, třeba vesnici Grupinskou, vystěhovali úplně celé, jako když vymete, starce i kojence (a do vesnice nastěhovali demobilizované vojáky)? Tady je třídní princip jasný, co? (Připomeňme, že právě Kubáň bílé za občanské války téměř nepodporovala, byla první, která rozvracela zázemí děnikinských vojsk a hledala spojení s rudými. A najednou – kubánská sabotáž?) A vesnice Dolínka, proslavená na Souostroví, kvetoucí zemědělská osada – kde ta se tam vzala? V roce 1929 byli všichni její obyvatelé (Němci) „rozkulačeni“ a posláni do vyhnanství. Kdo tam koho vykořisťoval – nevím.

Princip rozkulačování dobře pochopíme na dětských osudech. Třeba Šurka Dmitrijev z vesnice Masleno (Seliščenské kasárny u Volchova). V roce 1925, kdy zemřel jeho otec, zůstal ve třinácti jako jediný syn, jinak byly v rodině samé holky. Kdopak by se ujal hospodářství? Dal se do práce. I holky i matka se mu podřídily. Teď se jako dospělý a hospodář zdravil na návsi s chlapy. Dokázal pracovat jako otec a v roce 1929 měl sýpky plné obilí. Hned máme kulaka! Celou rodinu vystěhovali!

Adamová-Sliozbergová dojemně líčí své setkání s holčičkou Moťou, kterou v roce 1936 zavřeli pro nedovolené opuštění bydliště – ušla pěšky dva tisíce kilometrů! Za to by měla dostat sportovní medaili – dostala se z uralského vyhnanství do rodné vesnice Světlovidovo u Tarussy. Jako malá školačka šla s rodiči do vyhnanství v roce 1929, už nikdy pak do školy nechodila. Učitelka jí říkala „Moťa-Edisonka“: holčička se nejen dobře učila, ale byla vynalézavá, udělala na potoce nějakou turbínku a vyrobila všelijaké jiné vynálezy pro školu. Po sedmi letech ji to táhlo podívat se aspoň na budovu té nedosažitelné školy a za to „Edisonka“ dostala trest vězení a tábora.

Ukažte nám jiný takový dětský osud v 19. století!

Do rozkulačování se určitě dostal každý mlynář – a kdo byli mlynáři a kováři? Přece nejlepší řemeslníci ruské vesnice! Třeba mlynář Prokop Ivanovič Laktjunki z rjazaňských (petělinských) Peňků. Sotva ho „rozkulačili“, někdo nechal příliš zavařit mlýnské kameny – a mlýn byl zničen. Po válce se vrátil do rodné vesnice, již mu bylo odpuštěno. Nemohl se smířit s tím, že tam není mlýn. Laktjunki požádal o dovolení, sám vyrobil mlýnské kameny a na stejném (muselo to být na stejném) místě postavil mlýn – vůbec ne pro svůj zisk, ale pro kolchoz nebo ještě přesněji pro krásu a úplnost krajiny.

A tady máme vesnického kováře, hned se podíváme, jaký je to kulak. Dokonce začneme od otce, jak to s oblibou dělávají kádrová oddělení. Jeho otec, Gorděj Vasiljevič, sloužil 25 let ve varšavské posádce a vysloužil si trochu peněz. Jako voják s pětadvacetiletou službou přišel o příděl půdy. Oženil se s dcerou vojáka a vrátil se do rodné vesnice své ženy Barsuki v Krasněnském újezdu. Vesničani ho opili a tak polovičkou uspořené peněz zaplatil za celou vesnici dlužné daně. Za druhou polovinu si u statkáře pronajal mlýn, ale tam brzy přišel o zbytek peněz. Po celé dlouhé stáří byl hlídačem a pasákem. Měl 6 dcer, všechny provdal za chudáky, a jediného syna Trifona (jmenovali se Tvardovští). Chlapce dali do krámu se střížním zbožím, ale utekl odtamtud do Barsuk a šel pracovat ke kovářům Molčanovovým. Rok pracoval zadarmo jako podruh, čtyři roky se učil, po čtyřech letech se stal mistrem a postavil si ve vesnici Zagorje chalupu, oženil se. Měli sedm dětí (mezi nimi byl i Alexandr Tvardovskij, básník), při tom se v kovárně těžko zbohatne. Otcí pomáhal nejstarší syn Konstantin. Od svítání do soumraku kuli a tavili – a vyrobili pět výborných zakalených seker, ale kováři z Roslavlje se svými lisy a námezdními dělníky jim sráželi ceny. Až do roku 1929 měli kovárnu dřevěnou, koně jednoho, někdy krávu s telátkem, jindy ani krávu, ani telátko, osm jabloní. Takoví to byli vydríduši. Rolnická pozemková banka prodávala na úvěr zadlužené statky. Trifon Tvardovskij si koupil 11 děsjatin úhoru, zarostlého křovím, a tak ten kus půdy vlastníma rukama mýtili, až nastal rok Moru – obdělali 5 děsjatin, ten zbytek zůstal po jejich odchodu zarostlý. Dostali se do seznamu rozkulačovaných – v celé vesnici bylo 15 usedlostí, někoho sebrat museli! Kovárně připsali nesmyslné zisky, naložili na ně neúměrné daně, když jste je včas nezaplatili – tak se chystejte na cestu, bando kulacká!

Kdo měl zděný dům v řadě dřevěných, roubených chalup nebo kdo měl mezi přízemními domky patrový – ten už byl kulak, sbal se, neřáde, během šedesáti minut! V ruské vesnici nesmějí být domy zděné, nemají tu co dělat domy patrové! Zpátky do jeskyně! Zase ohniště bez komína! To je náš velký plán přeměn, takový dějiny ještě nepoznaly.

Ale hlavní tajemství je ještě v něčem jiném. Někdy i ten, kdo na tom byl třeba dobře, zůstal doma, pokud rychle vstoupil do kolchozu. Ale tvrdohlavý chudák, odmítající podepsat přihlášku, musel do vyhnanství.

To je velmi důležité, to je to nejdůležitější! Nešlo o žádné „rozkulačování“, ale o násilné zahánění do kolchozů. Sebrat rolníkům půdu, kterou jim dala revoluce, mohly úřady jen tím, že je zastrašily k smrti. A pak je zase na tu půdu vrátily – ale už jako nevolníky.

Byla to druhá občanská válka – nyní už proti rolníkům. Byl to první velký přelom, jenom se neříká, co se zlomilo!

Zlomila se páteř Ruska.

Ba ne, křivdili jsme literatuře socrealismu – líčí rozkulačování, líčí, a to velmi pěkně a s velkou sympatií, jako lov na divou zvěř.

Jenom nikde není napsáno, jak v dlouhé řadě vesnic jsou všude zabeďněna okna. Jak jde člověk po vesnici a vidí na zápraží mrtvou ženu s mrtvým dítětem na kolenou. Nebo starce, sedícího u plotu, jak žebra o chléb – a když se vrací, vidí, že už padl mrtev.

A takový obrázek nám také nikde nevyličí: předseda vesnického sovětu s učitelkou, jako svědkyní, vstupují do chalupy, kde na pryčně leží dědek a babka (děda měl dříve čajovnu, pak že to nebyl vydřiduch? Nikdo přece o horký čaj na cestách nestojí!). Předseda mává pistolí: „Lez dolů, tambovský vlku!“ Babka zaječela a předseda, aby si nemysleli, vystřelil do stropu (to zní v chalupě hodně hlasitě). Cestou oba staříci zemřeli.

Tím spíše si nikde nepřečteme nic o tom, jakým způsobem se rozkulačovalo mezi kozáky (donská vesnice). Všechny svolali „na schůzi“ – pak je s kulometry obklíčili, všechny sebrali a odvezli. Vystěhovat ženské pak byla hračka.

Vylíčí nám a dokonce nám to ukáží v biografu, jak vydřiduši ukrývají plné sýpky nebo jámy obilí. Jenomže nám neukáží ten drobný majeteček, to domácké, to blízké – kravičku, dvůr, nádobí. To všechno musí plačící žena opustit. (Pokud někdo z rodiny zůstane naživu a dokáže si to zařídit, že Moskva rodinu „rehabilituje“ jako středňáky – po návratu své střední hospodářství nenajde: všechno rozkradli aktivisté a jejich báby.)

Jenomže nám neukáží ty malé tanečky, s nimiž pošlou rodinu na erární vůz. Nedozvíme se, že v domácnosti Tvardovských nebylo v těžké chvíli ani kousek špeku, ani kousek chleba – a že je zachránil soused, Kuzma, otec mnoha dětí, také žádný boháč, který jim přinesl-jídlo na cestu.

Kdo mohl, utekl před tím morem do města. Někdo sebral i koně, ale v té době ani nebylo, komu koně prodat: i ten selský koník byl jako mor, spolehlivý příznak kulaka. Proto hospodář na koňském trhu přivazoval koníka ke kůlu, naposledy ho poplácal po hřívě a odešel, dokud nebylo pozdě.

Obecně se předpokládá, že Mor řádl v letech 1929-1930. Ale jeho mrtvolný puch vál nad vesnicí ještě dlouho. Když na Kubáni v roce 1932 vymlácené obilí odváželi hned od mlátičky do státních skladů a kolchozníci dostávali najíst jen po dobu žní – jakmile skončil výmlat, přestali jim vyvážet a na pracovní jednotku nebylo ani zrníčko – jak se pak daly zkrotit ječící ženské? Kdopak tu ještě není rozkulačen? Kohopak pošleme do vyhnanství? (V jakém stavu byla vesnice v počátcích kolchozů, už zbavená kulaků, můžeme soudit podle svědectví Skripnikovové: v roce 1930 sama viděla, jak některé vesničanky posílaly ze Solovek do své vesnice balíčky s černými suchary!)

Tady máme příběh Timofěje Pavloviče Ovčinnikova, narozen v roce 1886, z vesnice Kiškino v Michněvské oblasti (blízko Leninských Gorek, na stejné silnici). Bojoval s Němci, bojoval v občanské válce. Doválčil, vrátil se na půdu, danou Dekretem, oženil se. Chytrý, vzdělaný, zkušený, zlaté ruce. Jako samouk rozuměl veterinářství, pomáhal široko daleko. Neustále pracoval, postavil si pěkný dům, založil sad, vypěstoval z malého hříbátka krásného koně. Ale Nep ho popletl, Timofěj Pavlovič na to naletěl – tak jako uvěřil v dar půdy a založil si napůl s jiným mužikem maličkou dílnu na výrobu levného salámu. (Teď, když je vesnice čtyřicet let bez salámu, se člověk jen podrbe za ušima: copak bylo na tom salámu špatného?) Pracovali v dílně sami, nikoho nezaměstnávali a salám ostatně prodávali prostřednictvím družstva. Pracovali tak jen dva roky, od roku 1925 do roku 1927, pak je začali tlačit daněmi na základě domnělých velkých výdělků (vymýšleli si je z úřední povinnosti finanční inspektoři, ale navíc do uší finančnímu odboru syčeli závistiví vesničtí lenoši, kteří sami byli schopni stát se leda aktivisty). A tak společníci dílnu zavřeli. V roce 1929 Timofěj vstoupil do kolchozu jako jeden z prvních, zavedl tam svého krásného koně, krávu, odevzdal veškeré náradí. Ze všech sil pracoval na kolchozních polích a ještě pěstoval pro kolchoz dva plemenné býčky. Kolchoz se rozpadal, mnozí z něj odcházeli a utíkali, ale Timofěj měl už pět dětí, to se člověk nehne. Podle zlovolných záznamů finančního odboru byl stále ještě považován za zámožného (také proto, že dělal lidem veterináře) a už jako kolchozníkovi mu nakládali stále nové, neúměrné daně. Neměl čím zaplatit, začali z domova tahat hadříky. Jedenáctiletý syn dokázal jednou tiše schovat poslední ovečky, podruhé sebrali i je. Když přišli znovu sepisovat majetek, chudá rodina už neměla nic. Nestydatí finančníci sebrali i fikusy v kořenáčích. Timofěj to nevydržel a před jejich očima rozsekal fikusy sekerou. Co to všechno učinil: 1) zničil majetek, který už nepatřil jemu, nýbrž státu, 2) agitoval sekerou proti sovětské vládě, 3) diskreditoval kolchozní zřízení.

A právě kolchozní zřízení v obci Kiškino se už rozpadalo, nikdo už nechtěl pracovat, nevěřil, polovička lidí utekla a bylo třeba někoho exemplárně potrestat. Protřelý nepman Timofěj Ovčinnikov, který se dostal do kolchozu, aby ho rozložil, byl rozkulačen na základě rozhodnutí předsedy vesnického sovětu Šokolova. Byl rok 1932, masová vyhnanství se skončila, takže ženu se šesti dětmi (jeden kojeneček) do vyhnanství neposlali, jenom ji vyhodili na ulici a sebrali jí dům. (Za vlastní peníze se za rok dostali k otci do Archangelsku. V rodině Ovčinnikových všichni žili do 80 let. Ale Timofěj z toho života zhebl v 53.)⁷⁸⁶

Dokonce i v roce 1935 o velikonocích chodili po ožebračené vesnici opilí kolchozní šéfové a vyžadovali od soukromých rolníků peníze na vodku. Nedáš – „rozkulačíme tě! Vyženeme!“ A taky vyženou! Jsi přece soukromý rolník. Máme přece Velký přelom.

A tu cestu, tu křížovou rolníkovu cestu – to už socrealisté vůbec nelíčí. Naložili, vypravili – a pohádky je konec, tři hvězdičky na konci příběhu.

Jak je nakládali: ještě dobře, když bylo teplo, to se jelo na vozech, ale jinak – i v krutém mrazu na sáně, s kojenci, batolaty, výrostky. Přes vesnici Kočeněvo (v Novosibiřské oblasti) v únoru 1931, kdy se k mrazům přidávala vánice, šly tyto nekonečné transporty vozů, obklopené eskortou, vynořovaly se ze stepi a zase v zasněžené stepi mizely. Jít se zahrát do chalupy – mohli jen s dovolením eskorty, jen na kratičkou chvíli, aby se transport nezdržel. (Ty eskortní jednotky NKVD – vždyť ti důchodci ještě žijí! Vždyť si snad musí něco pamatovat! Ale třeba si nic nepamatují...) Všichni směřovali k narymským bažinám – a v těch bezedných bažinách zůstali všichni. Ale mnohem dříve hynuly na strašné cestě děti.

Tak to bylo míněno, aby mužické sémě zahynulo spolu s dospělými. Od té doby, co zemřel Herodes, nám teprve Pokrokové učení dokázalo předvést, jak vraždit nemluvnátka. Hitler byl jen žák, měl však štěstí: jeho pece se proslavily, ale o ty naše transporty se nikdo nezajímá.

Mužici věděli, co je čeká. A když měli štěstí a poslali je ve vlcích přes osídlené kraje, spouštěli své malé děti, co už aspoň lezly, na zastávkách z okénka: žijte mezi lidmi! Žebrejte! Jen abyste s námi neumřely.

(V hladových letech 1932-33 v Archangelsku ožebračené děti zvláštních vyhnanců nedostávaly ve školách bezplatné svačiny, ani poukazy na oblečení – jak je dostávaly ostatní chudé děti.)

V tom transportu z Donu, kde vezli zvlášť kozáky ze „schůze“ a jejich ženy, jedna ženská cestou porodila. Přitom dostávaly sklenici vody denně a 300 gramů chleba – a ani to ne každý den. Porodník – kdepak! Matce se ztratilo mléko a dítě cestou zemřelo. Kde je pochovat: dva vojáci z eskorty si na jeden přejezd sedli do vagónu, za jízdy otevřeli dveře a mrtvolku vyhodili.

(Tento transport dorazil na Magnitogorskou velkostavbu. I muže tam přivezli, kopejte zemljanky! Ale počínaje Magnitogorskem se už naši bardové postarali, to už zobrazili.)

Rodinu Tvardovských vezli na vozech k Jelně, naštěstí už byl duben. Tam je naložili do nákladních železničních vozů, vagóny se zamykaly na zámek, ale kýble pro potřebu nebo díry v podlaze – žádné. Konstantin Trifonovič riskoval trest nebo vězení za pokus o útěk a za jízdy, když vlak hodně rámusil, nožem udělal do podlahy otvor. Krmili je takhle: jednou za tři dny dostali na nádražích polévku. Vezli je sice jen deset dní (do stanice Ljalja na severním Uralu), ale tam byla ještě zima, na transport čekala stovka saní. Po zmrzlé řece jej odvezli do lesa. Byl tam barák pro voraře – tak pro dvacet lidí, k večeru jich přivezli přes pět set. Po sněhu si to vykračoval komandant z Permu – Sorokin, komsomolec – a ukazoval, kam mají zatloukat kolíky – tady bude ulice, tady domy. Tak byla založena osada Parča.

Člověk těžko věří v takovou krutost: aby se lidem v tajze za zimního večera řeklo – tak tady! Copak by tohle lidé dokázali? Stovky a stovky tisíc přivezli právě takto a pak je nechali na pospas – se starci, ženami a dětmi. Na poloostrově Kola žili lidé po celou polární temnou zimu v obyčejných stanech.

Ostatně, copak to bylo o mnoho milosrdnější, když povolžské Němce přivezli v létě (v roce 1931, ano 1931, nikoli 41, nemylte se!) do vyprahlé karagandinské stepi – a tam je nutili kopat a stavět, voda na přiděl! Tam přece také nastane zima. (Na jaře 1932 staří lidé a děti vymřeli, úplavice, podvýživa.) V samotné Karagandě, stejně jako v Magnitogorsku, stavěli dlouhé, nízké zemljanky-svobodárny, které

⁷⁸⁶ To se už našeho tématu netýká, ale je to příznačné pro dobu. Postupně se v Archangelsku Timofěj dostal na práci do tajné dílny na výrobu salámu. Také tu byli dva mistři, jenž měli nad sebou vedoucího. Jeho vlastní dílna byla uzavřena jakožto věc pro pracující škodlivá, tato dílna byla tajná, aby o ní pracující nevěděli. Vyráběli drahé druhy salámů pro výsadní zásobování vládců tohoto severního kraje: Timofěj byl nejednou poslán, aby odnesl salámy do patrové vily tajemníka oblastního výboru strany, soudruha Austrina (stála za vysokým plotem na rohu ulice Liebknechta a Čumbarova-Lučinského) a velitele oblastního NKVD soudruha Šejrona.

vypadaly jako skladiště zeleniny. Na Bělomorském kanálu nováčky ubytovali v prázdných táborových barácích. A na Volžský kanál – hned za Chimkami – přivázeli lidi ještě před vybudováním tábora, hned jak skončil hydrografický výzkum. Museli kopat a vozit zeminu na kolečkách. (V novinách se psalo: „Na kanál přivezli stroje“. Chléb nebyl. Zemljanky na bydlení museli kopat ve vlastním volném čase. (Teď tam jezdívají na výletních parničkách Moskvané. Na dně kosti, v zemi – kosti, v betonu – kosti.)

Když se blížil Mor, byly v roce 1929 v Archangelsku zavřeny všechny kostely: stejně bylo rozhodnuto, že budou zavřeny, a tady opravdu potřebovali místo pro „rozkulačené“. Přes Archangelsk proudily do vyhnanství davy mužiků, po určitou dobu se z města stala jediná velká tranzitka. V kostelech byly zřízeny mnohopatrové palandy, jenom nebylo, jak topit. Na nádraží se nakládaly a vykládaly dobytčí vagóny, za štěkotu psů kráčeli zamračení muzici v láptích na svá kostelní lože. (Chlapec Š. si zapamatoval, jak jeden mužik měl na krku chomout s duhou: ve spěchu nevěděl, co by tak nejspíš potřeboval. A někdo nesl gramofon s troubou. Kameramani, tady máte co dělat!) V kostele Obětování Panny Marie spadla v noci sedmipatrová palanda, nebyla vůbec zajištěna. Zahynulo mnoho rodin. Z kostela se ozýval křik, a tak jej obklíčilo vojsko.

Tak žili lidé v tu morovou zimu. Nemyli se. Těla hnisala. Objevil se skvrnitý tyfus. Lidé umírali. Ale občané Archangelsku měli přísně nakázáno: zvláštním přesídlencům (tak se říkalo mužikům-vyhnancům) nepomáhat! Umírající oráči bloumali po městě, ale ani jediného nesměli občané města pozvat domů, dát mu najíst nebo vynést ven čaj: za to milice místní obyvatele zavírala a brala jim občanské průkazy. Hladový mužik jde po ulici, plete nohama, zakopne, upadne – a je mrtev. Ale ani toho se nesměl nikdo ujmout (navíc chodili po městě fízlové a sledovali, kdo projeví dobrotu). V té době také posílali do vyhnanství zahradníky a chovatele dobytka z okolí města a houfně celé vesnice (a zase: kdopak tam koho vykořisťoval?). Občané Archangelska se sami třásli, aby nemuseli do vyhnanství. Báli se zastavit, sklonit se nad mrtvým. (Jeden ležel blízko GPU, neodváželi ho.)

Pohřbívali je organizovaně, prováděla to komunální služba. Pochopitelně bez rakví, v hromadných jámách, vedle prastarého městského hřbitova na Vologdské ulici – už mimo město. A hroby nijak neoznačovali.

To všechno byla pro rolníky jen tranzitka. Existoval pro ně ještě velký tábor za vesnicí Talagy, některé brali na lesní práce. Ale někoho napadlo napsat na kládu dopis do zahraničí (k čemu je rolníkům vzdělání!) – a tak je z té práce odvolali. Jejich cesty vedly dál na Oněgu, na Piněgu a nahoru po řece Dvině.

Dělávali jsme si v táboře legraci: „Dál, než na slunce tě do vyhnanství nepošlou.“ Ale ty mužiky poslali dál, tam, kde ještě dlouho nebude střechy, pod níž by si mohli zapálit louč.

Mužické vyhnanství se lišilo od všech předcházejících i od všech následujících sovětských způsobů vyhnanství tím, že je neposílali do žádného města nebo vesnice, do žádného osídleného místa – ale mezi zvěř, do pustin, do prvobytného stavu. Ba ne, bylo to ještě horší: i v dobách prvobytných si naši předkové volili místa k usídlení alespoň blízko vody. Co lidstvo existuje, nikdo jinak nestavěl. Ale pro osady zvláštních přesídlenců čekisté vybírali místa (sami mužici neměli právo si je vybrat!) na skalnatých kopcích (nad řekou Piněgou, ve výšce 100 metrů, kde se voda nedá narazit a kde na půdě nic nevyroste). Ve vzdálenosti tří nebo čtyř kilometrů bylo vhodné údolí, ale ne, instrukce tu založení osad nedovolovala. Seno se kosilo desítky kilometrů daleko od vesnice a vozilo se na pramicích. Někdy úřady přímo zakazovaly sít obilí. (Způsob hospodaření také stanovili čekisté.) My, městští lidé, neumíme pochopit ještě jednu věc: co znamená odvěký život se zvířaty. Bez dobytka, bez zvířectva, to pro rolníka není život – a teď byli na mnoho let odsouzeni k tomu, že neuslyší žádné zařehání, zahučení nebo zamečení. Nebudou ani sedlat, ani dojit, ani krmit.

A na řece Čulym na Sibíři osadu zvláštních přesídlenců – kubáňských kozáků – obehnali ostnatým drátem a vybudovali tu věže, jako v táboře.

Zdálo by se, že všechno bylo děláno proto, aby ti nenávidění dřiči co nejrychleji vymřeli, aby zbavili naši zemi sami sebe i chleba. A skutečně, mnohé z těchto osad vymřely do posledního člověka. Na oněch místech teď náhodní poutníci pálí zbytky baráků a kopou do lebek.

Žádný Čingischán nevyhubil tolik mužiků, jako naše slavné orgány pod vedením strany.

Tady máme Vasjuganskou tragédii. V roce 1930 deset tisíc rodin (to znamená asi 60-70 tisíc osob, podle velikostí tehdejších rodin) prošlo přes Tomsk, dál je pak v zimě hnali pěšky nejdříve po řece Tom, pak po Obu, pak nahoru po řece Vasjuganu – pořád po ledu. (Vesničané podél této cesty pak museli sbírat

mrtvoly dospělých i dětí.) Na horním toku Vasjuganu a Tary vyhnance zanechali – na kouscích pevné půdy uprostřed bažin. Nenechali jim ani potraviny, ani pracovní nářadí. Začalo tát a cesty k vnějšímu světu byly odříznuty. Zbyly dvě hatě – jedna směrem na Tobolsk, druhá – k Obu. Na obou hatích byly kulometné hlídky, ty ze zhoubné pasti nikoho nepustily. Začal mor. Lidé v zoufalství přicházeli k hlídkám, proboha prosili – tam je postříleli. Z tomského Integralsojuzu (výrobně-spotřebního družstva) jim poslali nákladní loď s moukou a solí, ale bylo pozdě, loď se nahoru po Vasjuganu nedostaly. (Tento náklad vzal zmocněnec Integralsojuzu Stanislavou, od něho to víme.)

Všichni vymřeli.

Říká se, že se pak v této záležitosti přece jen vyšetřovalo a prý dokonce jednoho člověka za to popravili. Já sám tomu moc nevěřím. Ale i kdyby – věru pěkné proporce! Proporce známá z občanské války: za jednoho našeho – tisíc vašich! Za 60 tisíc vašich – jednoho našeho.

Jistě, jinak se Nová společnost nevybuduje.

Ale přesto vyhnanci – žili! Je to neuvěřitelné, představíme-li si, za jakých podmínek ale žili!

V osadě Parča zahajovali den předáci, Komi-Zyrjané, s klacky v rukou. Celý svůj život tito mužici vstupovali do nového dne sami, teď je klacky hnali kácet nebo plavit dříví. Po měsíce neměli možnost usušit si věci, snižovali jim dávky mouky, požadovali vyšší výkony. Pak si po večerech mohli stavět obydlí. Všechno, co měli na sobě, se roztrhalo, ženy nosily jako sukně pytle, pro muže z nich šily kalhoty.

Ostatně, kdyby byli vymřeli houfně, nebylo by mnoha dnešních měst, neexistovala by například Igarka. Kdopak od roku 1929 budoval Igarku – kdopak? Sevpoljarlestrest? Nebo rozkulačení mužici? V padesátistupňovém mrazu bydleli ve stanech – ale už ve 30. roce od nich vezli první dříví na export.

Rozkulačení žili ve svých zvláštních osadách jako muklové v táborech se zvláštním režimem. I když osada nebyla obklopena zónou, obvykle byl na místě jeden ozbrojený voják, a ten byl pánem nad všemi zákazy a povoleními a měl právo sám osobně a bez řečí zastřelit každého neposlušného.

Do jaké třídy byly zařazeny osady přesídlenců, jak byly pokrevně spřízněny se Souostrovím, můžeme snadno posoudit podle zákona spojitých nádob: když byl na Vorkutě nedostatek pracovních sil, zvláštní přesídlence převezli (ne, že by byli znovu souzeni! Ne, že by dostali nový rozsudek!) z jejich osad do táborové zóny. A tak si kličáňko žili v zónách, chodili pracovat zase do zón, jedli táborovou šlichtu, jenomže za ni platili (i za ostrahu a bydlení v baráku) ze své mzdy. A nikdo se ničemu nedivil.

Z osady do osady, odtrhávání od rodin, se mužici, jako muklové, stěhovali z tábora do tábora.

V podivném mátožení našeho zákonodárství vydal VÚV SSSR dne 3. července 1931 usnesení, které dovoľovalo obnovu práv rozkulačených po pěti letech, „jestliže konali (to, prosím, v osadě se zvláštním režimem) společensky prospěšnou práci a projevovali loajalitu vůči sovětské vládě.“ (Třeba, že pomáhali vojákovi, komandantovi nebo operativci.) Bylo to však sepsáno nesmyslně, ve chvílkovém záchvatu. A těch pět let končilo právě v dobách, kdy Archipelag začal kamenět.

Pořád byly takové časy, že se režim nemohl zmírnit: buď bylo po zavraždění Kirova. Nebo rok 37. Nebo 38. Pak v 39. začala válka v Evropě. Pak v roce 1941 u nás. Takže spolehlivější bylo něco docela jiného: od roku 1937 začali mnohé z těch nešťastných „kulaků“ a jejich synů vytahovat ze zvláštních osad, napařili jim osmapadesátku a strčili do táborů. Za války, když už na frontě ubývalo bujné ruské síly, kulaci se přece jen hodili, jejich ruské svědomí muselo přece být silnější než svědomí kulacké! Tu i onde je vybízeli, aby ze zvláštních osad a táborů šli na frontu, hájit svatou vlast.

A – šli...

Ale ne všichni. N. Ch-vu, „kulackému“ synkovi, jehož životopis jsem původně použil pro postavu Tjurina, ale později jsem si už s tím ven jít netroufl – v táboře nabídli to, co upírali trockistům a komunistům, ať o to usilovali sebe více: aby šel hájit vlast. Ch-v ani chvílku nezaváhal a hned to táborovým velitelům vsolil: „Je to vaše vlast, bojujte si za ni sami, vy hovniválové. Proletariát nemá vlast!“

Zdálo by se, že to bylo přesně podle Marxe, vždyť každý táborový mukl je ještě chudší, poníženější a bezprávnější než proletář – ale táborová porota o tom nechtěla nic vědět a odsoudila Ch-va k trestu smrti zastřelením. Asi dva týdny seděl pod věží a o milost nežádal, takový měl na ně vztek. Ale sami mu to změnili, dostal druhou desítku.

Někdy se stalo, že rozkulačené odvezli do tundry nebo do tajgy, tam je pustili a nechali: vždyť je přivezli umírat, nač evidence? Že to bylo daleko a v zapadlém koutě, nenechali jim ani ozbrojeného

strážného. A toto pracovité, vytrvalé plémě, které moudré vedení konečně pustilo, začínalo bez pluhu a bez koně, bez rybářského náčiní, bez pušky, snad s několika sekerami a lopatami beznadějný boj o život v podmínkách o málo snazších než v době kamenné. A v rozporu s ekonomickými zákony socialismu tyto osady nejen přežívaly, ale vzrůstaly se a bohatly!

V takové osadě někde na Obu – ne na hlavním splavném toku, ale u vedlejšího ramene řeky, vyrostl Burov. Dostal se tam jako malý chlapec. Vypráví, že jednou, těsně před válkou, kolem projížděl motorový člun, zpozoroval je a přirazil ke břehu. V člunu bylo vedení okresu. Vypotávali se – odkud jsou, kdo jsou, od kdy tu jsou. Načalstvo bylo ohromeno jejich bohatstvím a blahobytem, jaké na svém kolchozním území nemělo. Odjelo. Za několik dní přijeli zmocněnci s vojáky NKVD a zase, jako v roce Moru, jim rozkázali okamžitě opustit všechn majetek, opustit zabydlenou osadu a téměř nahé, s uzlíky v rukou, je nahnali dál do tundry.

Nestačí snad tento příběh, abychom pochopili podstatu „kulaků“ i podstatu „rozkulačování“?

Co by se bývalo dalo udělat s tímhle národem, kdyby byl mohl volně žít a svobodně se rozvíjet!!!

Starověrci! – věčně pronásledovaní, věční vyhnanci, ti poznali prokletou podstatu načalstva o tři sta let dříve! V roce 1950 letělo letadlo nad prostory Tungusky Podkamenné. Po válce se letectví zdokonalilo a pilný letec spatřil něco, co před ním po dvacet let nikdo neviděl: jakési neznámé osídlení v tajze. Zaregistroval. Ohlásil. Bylo to daleko, bylo to nedostupné, ale pro MV není nic nemožného, za půl roku se tam dostali. Ukázalo se, že to jsou jarujevští starověrci. Když začal velký vytožený Mor, totiž kolektivizace, uprchli před tím požeňáním hluboko do tajgy, celá vesnice. Nikde se neukazovali, jen starostu posílali do Jarujeva pro sůl, kovové rybářské a lovecké potřeby a pro kovové součásti náradí. Ostatní si dělali všechno sami, místo peněz zřejmě dávali starostovi kožešiny. Když všechno zařídil, obezřetně zmizel z trhu jako pronásledovaný zločinec. A tak získali jarujevští starověrci 20 let života! Dvacet let svobodného, lidského života mezi zvířeti, místo dvaceti let kolchozní bídy. Všichni měli podomácku tkané šaty, boty vlastní výroby a všichni byli nápadně statní.

Tak tyhle odporné dezertéry z kolehozní fronty teď všechny zatklí a napaříli jim článek... no, hádejte který pak? Spojení se světovou buržoazií? Škúdcovství? Ne, 58-10, protisovětská agitace (!!?) a 58-11 – organizace. (Mnozí z nich se později dostali do džezkazganské skupiny Stěplagu, odtamtud to známe.)

A v roce 1946 jiné starověrce naše statečná vojska dobyla útokem v jakémisi zapomenutém, zapadlém klášteře (už měla minomety a zkušenosti z Vlastenecké války). Plavili je pak na vorech po Jeniseji. Neohrožení zajatci – byli za Stalina stejní jako za Petra! – skákali do jenisejských vod a naši automatíci je doráželi.

Vojáci Sovětské armády! Upevňujte svou bojovou připravenost!

Ne, plémě, odsouzené k záhubě, nevyhynulo! I ve vyhnanství měli zase děti – a ty byly dědičně upisovány ke stejné osadě. (Syn za otce neodpovídá, vzpomínáte si?) Děvče odjinud si vzalo zvláštního přesídlence – a vstupovalo tím do jeho nevolnického stavu, bylo zbaveno občanských práv. Jestliže se muž oženil s takovou, stával se sám také vyhnanecem. Jestliže přijela dcera navštívit otce, zapsali ji mezi zvláštní přesídlence a napravili chybu, že se tam nedostala dříve. Těmito všemi přírůstky se doplňoval úbytek těch, co šli do táborů.

Velmi na očích byli zvláštní přesídlenci v Karagandě a okolí. Bylo jich tam spousta. Jako jejich předkové byli nevolníky v uralských a altajských továrnách, tak byli oni navěky nevolníky v karagandských dolech. Šéf dolu se nemusel ostýchat, jak dlouho je nechá pracovat a za kolik. Prý velice záviděli vězňům, zaměstnaným v zemědělských táborových střediscích.

Do padesátých let a někde až do Stalinovy smrti neměli zvláštní přesídlenci osobní průkazy. Teprve za války začali dostávat v Igarce polární koeficient (přídavek) mzdy.

Ale teď – přežili dvacet let morového vyhnanství, již je nehlídá komandatura, dostali naše vzácné občanské průkazy – jací jsou, jak vypadají zevně a zevnitř? Ba, ba! Jsou to naši občané, vyhovující všem požadavkům! Jsou přesně takoví jako ti, co byli vedle nich vychováni v dělnických sídlištích, na odborových schůzích a ve vojenské prezenční službě! Stejně jako oni vkládají svou nevyčerpanou energii do kostek domina.⁷⁸⁷ Stejně souhlasně přikyvují ke každému obrázku na televizní obrazovce. Když je třeba, stejně rozhodně odsoudí Jihoafrickou republiku nebo posbírají pár svých halířů na pomoc Kubě.

Skloňme tedy zrak před Velkým Řezníkem, skloňme hlavy a zachovejme se před tajemstvím jeho moudrostí: tak měl tedy pravdu ten znalec srdcí, když to krvavé těsto zadělal a rok co rok je převracel.

⁷⁸⁷ Hraní domina je v Rusku velmi rozšířeno, je to jakýsi symbol projevu pasivity širokých mas. Pozn. překl

Morálně – měl pravdu: nikdo se na něj nezlobí. Mezi lidem se říká, že za něj „bylo lépe než za Chruščova“: vždyť na 1. apríla byly rok co rok papirosy lacinější o kopejku a knoflíky o dvacetník. Až do smrti zněly na jeho oslavu ódy a chvály, a ani dnes ho nesmíme soudit: nejenže by naše pero zarazil cenzor, ale každý, kdo stojí ve frontě v obchodě nebo sedí ve vlaku, přispěchá, aby zadržel hanu na našichotech.

My si přece Velkých zločinců vážíme. My přece ctíme Velké vrahy.

Státnicky měl pravdu tím spíše: touto krví stmelil poslušné kolchozy. To nevadí, že za čtvrt století vesnice zchudne do poslední nitky, že národ duchovně degeneruje. Zato budou létat rakety do vesmíru a pokrokový, osvícený Západ se bude našemu velkému státu kořit a klanět.

3 VYHNANCŮ PŘIBÝVÁ

Tak krutě, do míst tak strašných a tak otevřeně na smrt posílali do vyhnanství jen mužiky. Ani před nimi ani po nich nic podobného nebylo. Ale v jiných dimenzích a jiným řádem věcí vyhnanců rok od roku přibývalo: do vyhnanství se posílalo víc, vyhnanci žili v hustším osídlení, bylo jich víc na jednom místě a poměry ve vyhnanství byly čím dál tím tvrdší.

Mohli bychom navrhnout takovouto hrubou periodizaci. Ve 20. letech bylo vyhnanství jakýmsi předběžným, přechodným stavem před vězněním v táboře: téměř u nikoho to nekončilo vyhnanstvím, skoro všechny pak shráblí do tábora.

Od poloviny 30. let a zejména od dob Beriji – možná, že proto, že vyhnanců bylo tolik – (jenom Leningrad kolik přidal!) – nabylo vyhnanství zcela samostatného významu a stalo se zcela dostačujícím způsobem omezení a izolace. V letech válečných i poválečných rozsah vyhnanství i jeho význam vedle táborů stále rostl. Tady nebylo třeba nákladů na budování baráků a zón nebo na ostrahu. Přitom vyhnanství hladce pohlcovalo celé velké kontingenty, zejména žen a dětí. (Ve všech velkých tranzitkách existovaly stále cely pro ženy a děti a nikdy nebyly prázdné.) Vyhnanství zajišťovalo rychlou, spolehlivou a neodvratnou očistu kteréhokoli důležitého území státu. Instrukce vyhnanství se upevnila tak, že od roku 1948 nabyla nového státního významu – skládky, jámy, do níž se házejí odpadky Souostroví, aby se již nikdy nedostaly do civilizace. Od roku 1948 dostaly tábory instrukci: po ukončení trestu propouštět osmapadesátku – až na malé výjimky – do vyhnanství. To znamená – nepouštět ji lehkovážně do vnitrozemí, do státu, který jí nepatří. Každého človíčka naopak dopravit s eskortou od táborové strážnice ke komandatuře vyhnanství, od plotu k plotu. A protože vyhnanství bylo omezeno na přísně vyjmenované oblasti, tvořily tyto oblasti ještě jakousi zvláštní (i když ne kompaktní) zemi mezi SSSR a Souostrovím – nebyl to ani tak očištěc, jako spíše hnojiště, z něhož se dalo přejít do Archipelagu, ale nikoli do normálního života.

Léta 1944-1945 přinesla do vyhnanství zvlášť velký přírůstek z okupovaných a osvobozených území. Léta 1947-1949 pak ze západních republik. A všechny ty proudy dohromady, dokonce i bez mužiků, mnoho a mnohokrát překročily onoho půl miliónu vyhnanců, na něž se za celé 19. století zmožlo carské Rusko – žalář národů.

Za jaképak zločiny tedy mohl být občan našeho státu ve 30. a 40. letech poslán do vyhnanství nebo vystěhován? (Z jakési úřední perverze se tento rozdíl po celá ta léta uváděl.) Pokud byli posíláni do vyhnanství také jejich manželé, nejely s nimi: existovala instrukce, podle které měli příslušníci rodin žít ve vyhnanství každý jinde. Když například kišinevského advokáta I. Ch. Gornika poslali za sionismus do vyhnanství do Krasnojarského kraje, jela jeho rodina do Salechardu. i když se nedodržoval. M. I. Bordovskému, který byl pronásledován pro víru, a divil se, jak to, že byl poslán do vyhnanství bez soudního řízení, podplukovník Ivanov ušlechtilě vysvětlil: „Soud nebyl proto, že nejde o vyhnanství, ale o vystěhování. Nepovažujeme vás za trestanou osobu, dokonce jsme vás nezabavili ani volebního práva.“ Tj. toho nejdůležitějšího prvku občanské svobody!)⁷⁸⁸

⁷⁸⁸ On přece nemusí a trestanci nemohou znát zákony země Sovětů, třeba trestní kodex, článek 35: „Vyhnancům musí být přidělena půda nebo musí dostat placené zaměstnání.“

Nejčastější zločiny zjistíme snadno:

1. příslušnost k zločinnému národu (o tom budeme hovořit v další kapitole)
2. skončený výkon trestu v táboře
3. místo bydliště na zločinném území (vzpurný Leningrad, území partyzánského hnutí – třeba Západní Ukrajina nebo Pobaltí).

A pak, mnohé z těch proudů, o nichž jsme hovořili hned v úvodu této knihy, nevtékaly jen do táborů, ale i do vyhnanství. Určitá část těchto proudů pokaždé uvízla ve vyhnanství. Která část to byla? Obecně řečeno to byly nejčastěji rodiny těch, co byli odsouzeni do tábora. Na druhé straně to zase nebyly jen rodiny, co vyhnanství zaplňovaly. K vysvětlení proudění kapalin je buď třeba velkých hydrodynamických znalostí, nebo si člověk musí zoufat a nesmyslně řvoucí a vířící živel jen pozorovat – tady je to také tak: nemůžeme prozkoumat a popsat všechny ty různorodé podněty, na jejichž základě se lidé v různých letech najednou posílali do vyhnanství místo do táborů. Jen můžeme pozorovat, do jaké pestré směsice se tu dostávali přesídlenci z Mandžuska, nějací cizinci (jimž sovětské zákony ani ve vyhnanství nedovolovaly sňatky s někým z vyhnanců, vždyť to byli přece jen sověští občané), Kavkazané, nikdo si nevzpomíná, že by mezi nimi byl nějaký Gruzínek, a národy Střední Asie – jim za zajetí nedávali 10 let táborů, ale 6 let vyhnanství. Byli tu bývalí zajatci – Sibiřané, které vraceli do jejich rodiště, žili tam jako svobodní občané, nemuseli se hlásit v komandatuře, ale z okresu odjet nesměli.

Nedokážeme sledovat všechny typy a případy vyhnanství, protože naše vědomosti se opírají o nahodilé příběhy a dopisy. Kdyby mi byl A. M. Ar-v nenapsal, čtenář by se nedozvěděl o takovém případě: v roce 1943 přišla do vjatské vesnice zpráva, že jejich kolchozníka Kožurina, vojína, buď poslali do trestního oddílu, nebo snad hned zastřelili. A k jeho ženě se šesti dětmi (nejstarší holčičce bylo 10 let, nejmladšímu 6 měsíců, bydlely s ní dvě sestry, dvě asi padesátileté staré panny) ihned přišli vykonavatelé (čtenář jistě tomu slovu rozumí, je to mírnější výraz pro slovo kat). Nedovolili rodině, aby něco prodala (chalupu, krávu, ovce, sena, dříví – všechno museli nechat zlodějům napospas), všech devět lidí strčili do saní s několika zavazadly a za třeskutého mrazu je odvezli 60 kilometrů daleko, do města Vjatka-Kirou. Jak to, že cestou nezmrzli, ví jen Bůh. Půl druhého měsíce je drželi na kirovské tranzitce a pak je poslali do vyhnanství do hrncířské dílny u Uchty. Neprovdané sestry tam začaly vybírat smetiště, obě se zbláznily a obě zemřely. Matka a děti zůstaly naživu jen díky pomoci místních lidí (byla to bezideová, nevlastenecká a snad dokonce i protisovětská pomoc). Když synové vyrostli, šli na vojnu a byli, jak se říká, „vzornými vojáky v bojové i politické přípravě“. V roce 1960 se matka vrátila do rodné vesnice, na místě chalupy nenašla ani polínko, ani kousek cihly.

Tenhle námět přece zapadá do korálek příběhů o Velkém vítězství pěkně, ne? Ale nechtějí ho, není prý typicky.

A do jaké šňůrky korálek navlékneme, do jaké škatulky zařadíme skutečnost, že do vyhnanství byli posíláni invalidé Vlastenecké války? O tom téměř nic nevíme (a málokdo o tom ví). Jen si vzpomeňte, kolik se těch invalidů-mrzáků, ještě mladých, hemžilo koncem války na našich tržištích, kolem čajoven nebo ve vlcích. A nějak rychle a nepozorovaně mizeli. To byl také proud, to také byla kampaň. Poslali je na nějaký severní ostrov, poslali je do vyhnanství proto, že se pro slávu vlasti nechali ve válce zmrzačit, poslali je do vyhnanství také proto, aby se ozdravil národ, který se tak vítězně projevuje ve všech atletických disciplínách a míčových hrách. Tam, na neznámém ostrově, drželi nešťastné válečné hrdiny bez práva na korespondenci s velkou zemí (pár dopisů se ven dostalo, proto to víme) a přirozeně dostávali hubené přídělky, protože si svou prací nemohou zasloužit bohaté jídlo.

Snad tam jsou dodnes.

Veliké předpekli, země vyhnanců, ležící mezi SSSR a Souostrovím, má svá velká města i městečka, vesničky i úplně ztracené samoty. Vyhnanci se snažili dostat se do měst, správně se počítalo s tím, že tam je to pro našince přece jen lepší, hlavně se zaměstnáním. A trochu víc se to tam podobá obyčejnému lidskému životu.

Snad tím nejvýznamnějším hlavním městem vyhnanců byla Karaganda. Rozhodně to byla perla mezi nimi. Spatřil jsem ji před koncem všeobecného vyhnanství v roce 1955 (jako vyhnanec mě tam na krátkou dobu pustila komandatura: chystal jsem se tam oženit – má nastávající byla také ve vyhnanství). Před vjezdem do tohoto tehdy vyhladovělého města stál blízko dřevěné boudy nádraží, plné štěnic, kam ani

nejezdily tramvaje (aby se nepropadly do podzemních šachet) symbolický cihlový dům, obklopený dřevěnými podpěrami, aby nespádl. Ve středu Nového města bylo v kamenné zdi vytesáno: „Uhlí je chléb“ (rozumí se – pro průmysl). Skutečně tady v obchodech prodávali denně černý chléb – a to byla výhoda vyhnanství ve městě. A byla tu také tvrdá práce, i když nejenom tvrdá. Pokud jde o ostatní zboží, byly potravinářské obchody zcela prázdné. Trh byl nedostupný, ceny tu byly naprosto závratné. Snad tři čtvrtiny, nebo aspoň dvě třetiny lidí tu žilo bez osobních průkazů a hlásilo se v komandatuře. Na ulici na mne každou chvíli volali bývalí muklové, zejména z Ekibastauzu. A jak vypadal život vyhnance? V zaměstnání podřadné postavení, nižší platy, protože ne každý dokáže po katastrofě zatčení – vězení – tábor dokázat, že má vzdělání, a praxi nemá vůbec. Nebo se prostě jako černochům neplatí stejně jako bílým a basta, když nechceš, nech být. Velmi špatné to bylo s bydlením, vyhnanci bydleli v ničem nezahrazeném rohu chodby, v tmavých sklepích, v kůlnách – a za to platili šílené peníze, všechno bylo u soukromníků. I ty starší ženy s kovovým chrupem, jež prošly mlýnem táborů, snily o jediné hedvábné „nedělní“ blůzičce, o jediných „nedělních“ střevících.

V Karagandě jsou také velké vzdálenosti, mnozí museli jezdit do práce daleko. Od středu města do továrenského předměstí se tramvaj se skřípotem vlekla aspoň hodinu. V tramvaji seděla proti mně utrápená, mladá žena ve špinavé sukni, v roztrhaných sandálech. Měla v náruči dítě v nesmírně špinavých plenkách, neustále usínala, dítě jí pokaždé vyklouzlo z ochablých rukou a padalo jí s kolenou, vtom na ni někdo zavolal: „Upadne ti!“ Stačila dítě chytit, ale za chvíli zase usínala. Pracovala ve vodárně v noční směně, přes den jezdila po městě, sháněla boty – ale nikde nic nesehnala.

Tak vypadalo vyhnanství v Karagandě.

Pokud vím, lepší to bylo v městě Džambulu: bohatá jižní část Kazachstánu, velmi levné potraviny. Ale čím menší město, tím je to horší se zaměstnáním.

Třeba městečko Jenisejsk. V roce 1948 tam odvezli z krasnojarské tranzitky G. S. Mitroviče. Poručík z eskorty na dotazy optimisticky odpovídal. „Práci tam dostanem?“ „Dostanete!“ „A co bydlení?“ „Bude.“ Eskorta je ale předala komandatuře a odešla si. Vyhnanci pak museli spát pod lodičkami na břehu nebo pod stříškami na tržišti. Chléb si koupit nemohli: prodával se jen podle domovních seznamů, a oni nebyli nikde přihlášení, a aby mohli bydlet, museli by za byt platit. Mitrovič, který už byl invalidou, žádal o práci v oboru, byl zootechnik. Komandant byl chytrý, zavolal na okres: „Poslyš, když dáš flašku, dám ti zootechnika.“

Bylo to vyhnanství, kde hrozba: „Za sabotáž dostaneš 58-14, posadíme tě zpátky do tábora!“ – nikoho neděsila. Z Jenisejska máme svědectví také z roku 1952. V den, kdy se vyhnanci hlásili na komandatuře, žádali, aby byli zatčeni a posláni zpátky do tábora. Dospělí muži si tu nemohli vydělat na chléb! Komandant je vyhnal: „MV není žádný pracovní úřad!“

Ještě o kus dál – Tasejevo v Krasnojarském kraji, 260 kilometrů od Kansku. Tam byli posíláni do vyhnanství Němci, Čečeno-Inguši a bývalí muklové. Není to žádné nové místo, nemusel je nikdo hledat – blízko je vesnice Chandaly, kde se kdysi kula pouta.⁷⁸⁹ Nové je tu město zemljanek, všude jsou tu podlahy z udusané hlíny. V roce 1949 sem navečer přivezli skupinu recidivistů, vyložili je u školy. Pozdě v noci se sešla komise pro přijímání pracovních sil: velitel okresního oddělení MV, představitel lesních závodů, předsedové kolchozů. A před komisí se vlekli nemocní, staří lidé, vyčerpaní táborovou desítkou, většinou to byly ženy. Tyto lidi moudrý stát vytáhl z nebezpečných měst a uvrhl je do nevlídného kraje, aby osídlili tajgu. Všichni takové „pracovní síly“ odmítali, ale MV je donutilo, aby je přijali. Ty nejubožejší musulmany strčili do solivaru, protože jeho zástupce přišel pozdě, nebo nebyl přítomen. Solivar byl ve vesnici Toickoje na řece Usolce (to je také tradiční místo vyhnanství, již za Alexeje Michajloviče sem zaháněli starověrce). V polovině 20. století tam technika vypadala takto: koně kráčeli v kruhu, vytahovali sůl na pláty, tam se odpařovala (dříví bylo z lesních závodů, právě sem strčili stařeny). Do této skupiny se dostal významný a slavný konstruktér lodí, tak ho nechali pracovat blíž k oboru: balil sůl do beden.

Do Tasejeva se dostal 60 letý kolomenský dělník Kňazev. Pracovat už nemohl, třel bídu. Někdy ho lidé nechali přespat, někdy spal na ulici. V domově pro invalidy pro něj místo nebylo, v nemocnici ho dlouho nenechali. Jednou v zimě si vylezl na schůdky okresního výboru strany, strany dělníků, a tam zmrzl.

Když muklové jeli z tábora do vyhnanství v tajze (a ta cesta vypadala takto: mráz 20°, otevřená nákladní auta, muklové špatně oblečení, jak je pustili, v plátěných botách, zatím co strážní měli kožichy a

⁷⁸⁹ Chandaly z rus. kandaly, pouta. Pozn. překl.

válanky), nemohli pochopit: v čem spočívá jejich svoboda? V táboře byly vytopené baráky, tady je to zemljanka dřevorubců, kde se od minulé zimy netopilo. Tam řvaly benzínové pily – tady také budou řvát. A tam i zde si člověk tou pilou může vydělat leda kus vlhkého chleba.

Proto se noví vyhnanci pletli – když (1953) přijel náměstek ředitele lesního závodu Lejbovič (Kuzejevo, Suchobuzinský okres, Jenisej), pěkně vymydlený, dívali se na jeho kožený kabát, vykrmenou bílou tvář a omylem říkali při pozdravu:

„Dobrý den, občane veliteli!“ Ten však vyčítavě kroutil hlavou:

„Ne, ne, jakýpak „občan“! Jsem pro vás teď soudruh, už přece nejste vězni!“

Vyhnanci se shromáždili v té jediné zemljance, osvětlené blikavou petrolejkou, a zástupce ředitele jim v tom pochmurném světle vyložil situaci bez obalu: „Nemyslete si, že tu budete jen chvíli. Ve skutečnosti tu budete muset žít navěky. Proto se rychle dejte do práce! Máte-li rodinu, ať přijede, když ne, ožeňte a vdejte se tady, neodkládejte to. Stavte. Mějte děti. Na dům a krávu dostanete úvěr. Do práce, do práce, soudruzi! Stát čeká na vaše dříví!“

A soudruh odjel v osobním autě.

To také byla výhoda, že byly dovoleny sňatky. V bídných kolymských osadách – třeba u Jagodného, jak vzpomíná Retc – také žily ženy, které nesměly na pevninu. Ale MV sňatky zakázalo: rodinám by přece museli dát bydlení!

Ale i to, že se sňatky zakazovaly, bylo k něčemu dobré. V Severním Kazachstánu v letech 1950-52 někteří komandanti naopak kladli nováčkům podmínku – během dvou týdnů se ožeň, nebo tě pošleme kousek dál, do pouště. Chtěli si je tak připoutat.

Zajímavé je, že v mnoha místech vyhnanci běžně bez legrace používali táborového výrazu „společné práce“. Vždyť oni sami byli stejní jako v táboře: stejná byla nucená zhoubná práce, ničící člověka a neposkytující mu prostředky k životu. A jestliže vyhnanci mohli nyní jako svobodní pracovat méně hodin, jejich pracovní den se přesto blížil k táborové normě pro ty dvě hodiny cesty do práce a pak dvě zpátky.

Starý dělník Berezovskij, který byl ve 20. letech odborovým funkcionářem, odkroutil od roku 1938 deset let vyhnanství, v roce 1949 dostal 10 let tábora. Přede mnou dojatě líbal táborový příděl a radostně říkal, že v táboře se neztratí, tady že má na chléb nárok. Ve vyhnanství člověk třeba přijde do krámku, má peníze, vidí bochník na pultě, ale do očí mu drze řeknou: „Chleba není!“ A hned jej prodají někomu místnímu. Stejně je to s otopem.

Podobně mluvil starý pitěský dělník Civilko (ani jeden z nich nebyl příliš rozmazlený). Říkal (rok 1951), že se po vyhnanství cítí ve zvláštním galejnickém táboře jako člověk: odpracuje si svých 12 hodin – a jde si do zóny. Zatímco ve vyhnanství ho kterákoli nicka (pracoval jako účetní) mohla donutit k bezplatným přesčasovým hodinám. Večer, v neděli musel pro volňase udělat jakoukoli práci – a vyhnanec si netroufne odmítnout, aby ho zítra z práce nevyhodili.

Život vyhnance za moc nestál, ani když se i tady stal „pridurkem“. Mitroviče převezli do Kok-Těreku v Džambulské oblasti (tady začal jeho život, on a kamarád dostali k bydlení oslí stáj, bez oken, plnou hnoje. Odhráblí hnůj stranou, ustlali si stepní trávu a šli spát). Stal se zootechnikem okresního zemědělského odboru. Pokoušel se pracovat poctivě a hned vzbudil odpor stranických svobodných šéfů. Okresní načalstvo si bralo z kolchozního stáda stelné jalovice a místo nich vracelo jalovice starší. Od Mitroviče žádali, aby dvouleté zapisoval jako čtyřleté. Mitrovič zavedl pečlivou evidenci a brzy zjistil, že existují celá stáda, jež kolchozy pasou a ošetřují, aniž by kolchozu patřila. Ukázalo se, že tato stáda patřila osobně prvnímu tajemníkovi okresního výboru, předsedovi okresního výkonného výboru, vedoucímu finančního odboru a veliteli milice. (Tak pružně byl v Kazachstánu zaveden socialismus!) „Nezapisuj je!“ přikázali mu. Ale on je zapsal. S podivnou pro mukla a vyhnance touhou po sovětské zákonnosti si ještě troufal protestovat, že si předseda výkonného výboru vzal šedého beránka – a byl propuštěn. A to byl teprve začátek jejich boje.

Ale ani okresní městečko ještě není pro vyhnance tak špatné. Skutečné strasti vyhnanství začínaly tam, kde nebylo ani památky po svobodné osadě, kde nebyl ani kousek civilizace.

A. Civilko vypráví o kolchoze Žana Turmys (Nový život) v Západokazachstánské oblasti, kde byl od roku 1937. Než vyhnanci přijeli, politické oddělení STS místní občany varovalo: přivezou trockisty, kontrarevolucionáře. Polekaní vesničané přistěhovalcům ani sůl nepůjčili, protože se báli obvinění ze spojení s nepřáteli lidu! Za války neměli vyhnanci lístky na chléb. A. Civilko si vydělal v kolchozní kovárně za 8 měsíců pud prosa... Fasované obilí si sami drtili mezi kameny z kazašského starého

pomníku. A pak šli na NKVD: bud nás zavřete do vězení, nebo nás nechte přestěhovat do okresního města! (Někdo se může zeptat: a co ti místní? No, co. Zvykli si... Třeba mají nějakou tu ovečku, kozu, krávu, jurtu, nádobí, všechno se hodí.)

V kolchoze to mají vyhnanci vždycky tak – nedostávají tu ani erární šaty, ani táborový příděl. Kolchoz je pro vyhnance nejstrašnější místo. Je to jakási zkouška: kde je to horší – v táboře nebo v kolchoze?

Tady na krasnojarské tranzitce prodávají nováčky, mezi nimi je S. A. Lifšic. Nákupčí žádají tesaře, tranzitka odpovídá: vezměte si ještě právníka a chemika (Lifšic), pak vám dáme i tesaře. Jako přívažek dávají staré, nemocné ženy. Pak je za mírného 25 stupňového mrazíku vezou v otevřených nákladáčích do daleké, předaleké vesnice, kde je celkem třicet usedlostí. Co má dělat právník, nebo co má dělat chemik? Zatím vyfasují zálohu: pytel brambor, cibuli a mouku (a to je dobrá záloha). Peníze budou až napřesrok, až si vyděláte. Zatím mají na práci – sklízet konopí, zasypané sněhem. Ze začátku nemají ani pytel, který by si nacpali slámou. První reakce: pust'te nás z kolchozu! Ne, to nejde: kolchoz zaplatil Vězeňské správě za každou hlavu 120 rublíků (rok 1952).

Ach, vrátit se tak znovu do tábora!

Ale čtenář by se moc mýlil, kdyby si myslel, že vyhnancům je v sovchoze o moc lépe než v kolchoze. Třeba sovchoz v Suchobuzimském okrese, vesnice Minderla. Jsou tu baráky, sice žádná zóna, něco jako tábor pro ty bez eskorty. Je to sice sovchoz, ale peníze jsou tu něco neznámého, nejsou tu v oběhu. Jenom se zapisují čísílka: 9 rublů (stalinských) denně. A pak se zapisuje, kolik ten člověk sní kaše, kolik se odepisuje za vatovaný kabát, za bydlení. Odepisuje se, odepisuje a hle – zázrak: při vyúčtování se zjišťuje, že vyhnanec si nic nevydělal, že je ještě sovchozu dlužen. A. Stotik vzpomíná, že se v tomto sovchoze dva lidé ze zoufalství oběsili.

Sám tenhle Stotik byl fantasta, nepoučily ho nešťastné zkušenosti ze studia angličtiny ve Stěplagu⁷⁹⁰. Porozhlédl se v tomhle vyhnanství a rozhodl se, že uplatní ústavní právo občana SSSR na vzdělání! A napsal žádost, kde prosil, aby ho pustili do Krasnojarsku studovat! Na této drzé žádosti, jakou snad země vyhnanců nikdy nepoznala, napsal ředitel sovchozu (bývalý tajemník okresního výboru strany) rozhodnutí nejen zamítavé, ale přímo deklarativní: „Nikdo nikdy nedovolí, aby Stotik studoval!“ Ale příležitost se naskytl: krasnojarská tranzitka sháněla po okresech mezi vyhnanci tesaře. Stotik žádný tesař nebyl, ale přihlásil se, odjel. V Krasnojarsku bydlel ve svobodárně mezi zloději a opilci a tam se začal připravovat k přijímacím zkouškám na medicínu. Složil je s výborným výsledkem. Před zasedáním přijímací komise si jeho doklady nikdo neprohlédl. Na komisi: „Byl jsem na frontě... Pak jsem se vrátil...“ A v krku mu vyschlo. „A co dál?“ „A pak... pak... mě... zavřeli...“ vykotal Stotik – a komise zešlela. „Ale odpýkal jsem si trest. Byl jsem propuštěn. Mám hodně bodů!“ trval na svém Stotik. Marně. A to byl už rok pádu Beriji!

Čím dále, tím hůř, tím větší samota, tím větší bezpráví. A. F. Makejev v citovaných poznámkách z Kengiru uvádí příběh „turgajského otroka“ Alexandra Vladimiroviče Poljakova. Jak byl v době mezi dvěma pobyty v táboře ve vyhnanství v Turgajské poušti, v odlehlém koutě. Veškerou moc tam měl předseda kolchozu, Kazach. Ani z komandatury sem nikdo nikdy nepřišel. Poljakov bydlel s ovečkami ve stáji, na slámě. Jeho povinnosti – být otrokem čtyř předsedových manželek, každé vést domácnost, po každé z nich vynášet nočník. A co měl Poljakov dělat? Odjet, aby si postěžoval? Nejenže neměl na čem, ale znamenalo by to útěk – 20 let katorgy. Žádný Rus v tom místě nebyl. Uplynulo několik měsíců, než přijel finanční inspektor – Rus. Vyprávění Poljakova ho ohromilo, slíbil, že jeho písemnou stížnost předá na okres. Za tuto stížnost dostal Poljakov nový táborový trest – jako za odporné pomlouvání sovětské vlády. V 50. letech si ho šťastně odpýkával v Kengiru a zdálo se mu, že je téměř na svobodě...

A ani si nejsme jisti, zda „turgajský otrok“ byl tím nejnešťastnějším mezi vyhnanci.

Nemůžeme bez výhrad říci ani to, že by vyhnanství bylo lepší než tábor, co do stability života, do pocitu domova (dobře nebo špatně, ale tady žiješ, budeš žít, žádné transporty nebudou). Transport nebo netransport, mohlo dojít k nevysvětlitelnému a neodvratnému rozhodnutí komandatury o přestěhování, k náhlému zrušení vyhnanství v daném místě nebo v celém okrese. K tomu mohlo docházet vždycky, na takové případy si z různých let a různých míst pamatují mnozí. Zejména v době války – bdělost! – se třeba v Tajpaském okrese museli všichni vyhnanci přichystat na cestu během 12 hodin a hajdy do Džambetinského okresu! A všechno zahod'! Všechno nech být!

⁷⁹⁰ Chandaly z rus. kandaly, pouta. Pozn. překl.

Celý svůj ubohý domov a chudičkový majeteček, který ale tolik potřebuješ, svou střechu nad hlavou, co tekla, ale cos ji trochu poopravil! Pochodem vchod, nuzoto mizerná! Když neumřeš, zase si našetříš!

Vůbec, ačkoli se zdá, že život ve vyhnanství je bez kázně (nechodí se v útvaru, každý si jde, kam chce, nenastupuje se k rozkazu při nástupu do práce, nesmeká se, nezamyká se na noc barák zvenčí), existuje tu vlastní režim. Někde měkčí, někde tvrdší, ale až do roku 1953, kdy došlo k všeobecnému zmírnění poměrů, velmi citelný.

Na mnoha místech například vyhnanci neměli právo předkládat sovětským úřadům jakékoli stížnosti v občanských záležitostech jinak než prostřednictvím komandatury, která rozhodovala o tom, jaké stížnosti půjdou dál a jaké budou zamítnuty hned.

Na jakékoli zavolání důstojníka komandatury musel vyhnanec nechat práce, činnosti a dostavit se. Ten, kdo zná život, také ví, zda si vyhnanec mohl dovolit nesplnit nějaké soukromé (zištné) přání důstojníka komandatury. Důstojníci komandatur nebyli tak příliš pozadu – pokud jde o postavení a práva – za táborovými důstojníky. Naopak, měli méně starostí: žádná zóna, hlídky, žádné chytání uprchlíků, žádné eskortování do práce, ani krmení a oblékání toho davu. Stačilo dvakrát měsíčně zkontrolovat stav a někdy v souladu se Zákonem založit na provinilce spis. Byli to panovační, líní a rozežraní, a proto ve své podstatě naprosto zlí tvorové (podporučík komandatury bral 2 000 rublů měsíčně).

Máme málo zpráv o útocích v pravém smyslu tohoto slova. Pro uprchlíka ze sovětského vyhnanství nebyla občanská svoboda příliš lákavá. Vždyť všude kolem ve vyhnancově okolí žili místní, svobodní občané a neměli o nic větší práva než on. To nebyly carské doby, kdy se útěk z vyhnanství snadno proměnil v emigraci. Trest za útěk byl tvrdý. Soudila zvláštní komise. Do roku 1937 dávala maximální sazbu 5 let tábora, později – deset. Po válce se všichni dozvěděli o nikde nepublikovaném a přísně dodržovaném zákoně: za útěk z vyhnanství – dvacet let katogy! Neúměrně tvrdý trest.

Komandatura zaváděla vlastní interpretaci, co za útěk považovat nebo nepovažovat, kde je ta zakázaná čára, kterou vyhnanec nesmí překročit, zda si vyhnanec může vyjít na houby nebo na dříví. Například v Chakasii, v hornické osadě Ordžonikidzevskij platilo ustanovení: výlet nahoru (do hor) – je jen porušení režimu, 5 let tábora. Cesta dolů k železniční trati – znamená útěk a 20 let katogy. Tak se tam ta neodpustitelná shovívavost zakořenila, že když si skupina vyhnanců Arménů v zoufalství nad zvláštní důlního načalstva šla na ně stěžovat do okresního městečka – a neměla na tuto cestu přirozeně povolení komandatury – dostali všichni za takový útěk pouhých 6 let.

Právě takové opuštění místa – z nedorozumění – se nejčastěji kvalifikovalo jako útěk. Nebo mohlo jít o prostoduché nápady starých lidí, kteří nemohli pochopit a osvojit si náš lidojedský systém.

Jedna Řekyně, už jí bylo přes 80 let, byla koncem války poslána do vyhnanství ze Simferopolu na Ural. Když válka skončila a do Simferopolu se vrátil syn, jela přirozeně za ním a tajně u něj bydlela. V roce 1949, už když jí bylo 87 (!), ji chytili, odsoudili na 20 let katogy (87+20 = ?) a poslali transportem do Ozerlagu. Jinou starou Řekyni znali v Džambulské oblasti. Když se z Kubáně posílalo do vyhnanství, sebrali ji zároveň se dvěma dospělými dcerami. Třetí dcera, provdaná za Rusa, zůstala na Kubáni. Stařenka strávila nějakou dobu ve vyhnanství a pak se rozhodla, že k té dceři odjede umřít. „Útěk“, katoga, 20 let! V Kok-Těreku jsme měli fyziologa, Alexeje Ivanoviče Bogoslovského. Vztahovala se na něj „Adenauerova“ amnestie z roku 1955, ale nebyla v jeho případě uplatněna důsledně: nechali ho ve vyhnanství, a to nebylo podle práva. Začal posílat stížnosti a žádosti, ale to všechno bylo na dlouhé lokte, mezitím mu v Permu ztrácela zrak matka, která ho neviděla už 14 let, od dob války a zajetí. Toužila po tom, aby ho před oslepnutím ještě spatřila. Bogoslovskij riskoval katogu a rozhodl se, že během týdne se za ní zajede podívat a vrátí se. Vymyslel si služební cestu na pastviště v poušti, nasedl na vlak a jel do Novosibirsku. Na okrese si jeho odjezdu nikdo nevšiml, ale v Novosibirsku ho bdělý taxikář udal operativcům, ti na něm žádali doklady, neměl je a musel se přiznat. Vrátili ho do našeho kok-těrekského hliněného vězení, začalo vyšetřování – a najednou přišla zpráva, že do vyhnanství nepatří. Jen co ho pustili, jel za matkou. Ale už bylo pozdě.

Velmi bychom ochudili obraz sovětského vyhnanství, kdybychom nepřipomněli, že v každém místě vyhnanství bdělo neúnavné operativní oddělení, které tahalo vyhnance k pohovorům, získávalo je, sbíralo udání a využívalo jich k nabalování nových trestů. Přicházel přece čas, kdy vyhnaný lidský jedinec měnil jednotvárnou nehybnost vyhnanství za živou táborovou hromadu. Druhé kolo – nové vyšetřování a nový trest byly pro mnohé přirozeným zakončením vyhnanství.

Petr Viksne musel v roce 1922 dezertovat z reakční buržoazní lotyšské armády, uprchnout do Sovětského svazu, tady se nechat poslat do vyhnanství do Kazachstánu za korespondenci s rodinou v

Lotyšsku (rodině se v Lotyšsku nic nestalo), aby se přece jen, neklesnův na duchu, stal jako neúnavný strojívdce v depu Ajaguz stachanovcem a aby 3. prosince 1937 vyvěsili v depu plakát: „Berte si příklad ze soudruha Viksneho!“ A aby nakonec soudruha Viksneho 4. prosince zavřeli a vzali do druhého kola, z něhož mu nebylo souzeno se vrátit.

Podruhé se ve vyhnanství i v táborech zavíralo neustále, to mělo ty nahoře přesvědčit o bdělosti operčekistů. Jako všude se zde používalo přísných metod, které vězni pomáhaly rychleji pochopit svůj osud a lépe se mu podřídit. (Civilkovi v Uralsku v roce 1937 za 32 dní karceru vyrazili 6 zubů.) Nastávaly však také zvláštní doby, jako třeba v roce 1948, kdy se do krajín vyhnanství hodila hustá síť, aby pro tábor vylovila buď všechny do jednoho (jako na Vorkutě – „Vorkuta se stává výrobním centrem, soudruh Stalin dal pokyn k její očistě“), nebo všechny muže, jak se to stalo jinde.

Ale i pro ty, co se do druhého kola nedostali, byl „konec vyhnanství“ něčím mlhavým. Třeba na Kolymě, kde „propuštění“ z tábora spočívalo pouze v tom, že člověk přešel od táborové strážnice k zvláštní komandatuře, vlastně žádný konec vyhnanství nebyl, protože se z Kolymy odjet nedalo. Pokud se někomu podařilo odtud ujet na „pevninu“ – v krátkých obdobích, kdy to bylo dovoleno – jistě nejednou na svůj osud zanaříkal: na pevnině všichni dostali druhé táborové tresty.

Stín operativního oddělení pokrýval beztoho zamračené nebe vyhnanství. Pod dohledem operativce, na doslech práškačů, neustále v těžké práci a ve shánění chleba pro děti žili vyhnanci zbaběle a uzavřeně, velmi atomizovaně. Nebylo tu dlouhých rozhovorů jako v táboře nebo ve vězení, nezněly tu životní zpovědi.

Proto je těžké shromážďovat příběhy ze života vyhnanců.

Naše vyhnanství také téměř nezanechalo žádné fotografie: pokud tu byli fotografové, dělali snímky jen na doklady – pro kádrové a zvláštní oddělení. Že by se skupina vyhnanců dala pohromadě vyfotografovat, co je to? Jak to? To by bylo hned jako udání: koukejte, to je naše ilegální, protisovětská organizace! Podle fotky by hned všechny sebrali.

Naše vyhnanství nezanechalo fotografie, víte, takové ty skupinky, dost veselé: třetí zleva – Uljanov, druhý vpravo – Křížanovskij. Všichni vykrmení, čistě oblečení, neznají ani práci, ani bídu, když mají bradku, tak pěstěnou, když čepici – tak z pěkné kožešiny. Milé děti, tenkrát byly moc zlé časy...

4 VYHNANSTVÍ NÁRODŮ

Historici nás mohou poopravit, ale naše průměrná lidská paměť si ani z 19., ani z 18. nebo 17. století nepamatuje masové, násilné přesídlování národů. Byly koloniální výboje na oceánských ostrovech, v Africe, Asii, na Kavkaze, vítězové se zmocnili nadvlády nad místními obyvateli, ale nevyspělé mozky kolonizátorů jaksí nenapadlo oddělit toto obyvatelstvo od jeho prapůvodní vlasti, od domovů jejich předků. Snad jen vyvážení černochoů na americké plantáže je jakýmsi precedentem, čímsi podobným, ale tam ještě nebyla vyspělá státní mašinérie: byli tam jen jednotliví křesťané – obchodníci s otroky, v jejichž prsou vzplanula a vzkypěla touha po zisku, takže se každý vrhl sám pro svou potřebu chytat a kupovat černochoy po jednom a po tuctech. Muselo přijít 20. století, naděje civilizovaného lidstva, musela se na základě Jedině správného učení z boží milosti rozpracovat Národnostní otázka, aby si odborník v této otázce největší mohl dát patentovat naprostou likvidaci národů jejich vystěhováním během čtyřiceti osmi nebo dvaceti čtyř hodin a dokonce i během půldruhé hodiny.

Jistěže to nebylo hned tak úplně jasné ani Jemu. Jednou se dokonce neopatrně vyjádřil: „Nebylo a nemůže být případu, aby se v SSSR kdokoli mohl stát objektem pronásledování pro svůj národnostní původ.“⁷⁹¹ Ve 20. letech měly všechny národní jazyky podporu, Krymu se vyloženě vnucovalo, že je tatarský, dokonce se tu psalo arabskou abecedou, všechny nápisy byly tatarsky.

Ukázalo se však, že to byla chyba.

⁷⁹¹ Stalin, Sočinenija, M., 1951, t. 13, str. 258.

Když Velký kormidelník rozemlel mužické vyhnance, ještě nevěděl, jak snadno se to dá přenést na celé národy. Zkušenosti bratrského mocnáře Hitlera z vyhlazování Židů a Cikánů byly také pozdějšího data, až po začátku druhé světové války, zatímco tatíček Stalin se nad tímto problémem zamyslel dříve.

Naše sovětské vyhnanství sice nějakých těch pár stovek tisíc lidí zvládlo, ale – až na dobu mužického moru – před vystěhováním národů se s tábory srovnávat nedalo, nebylo tak slavné a početné, aby zanechalo svou stopu v dějinách. Byli tu vyhnanci-osadníci (na základě soudního rozsudku), byli tu administrativní vyhnanci (bez soudu), ale všichni byli sčítanými jednotkami, každý měl své jméno, rok narození, články obvinění, fotografie z profilu i en face. A jen moudré, trpělivé a ničeho se neštítící orgány dokázaly splést z těch rozvrácených rodin celek – monolitní území vyhnanců.

Jak se však posílání do vyhnanství znásobilo a urychlilo, jakmile tam začali hnát zvláštní Přesídlence. První dva pojmy tu byly od dob carů, ale tenhle je sovětský, náš nejvlastnější. Copak to slovíčko „zvláštní“ není přívlastkem našich nejoblíbenějších, nejuctívanějších pojmů (zvláštní oddělení, zvláštní úkol, zvláštní spojení, zvláštní přiděl, zvláštní lázně)? V roce Velkého přelomu začali říkat „zvláštní přesídlenci“ „rozkulačeným“ – a to bylo mnohem správnější a pružnější, proti tomu se nedalo nic namítnout. Vždyť se „nerozkulačovali“ jen kulaci, a na slovo „zvláštní přesídlenec“ si nikdo nepřijde!

A tak Velký otec přikázal, aby se jej používalo i vůči vyhnaným národům.

Nepřišel na ten objev hned. První pokus byl velmi opatrný: v roce 1937 nějakých pár desítek tisíc podezřelých Korejců – kdo by důvěřoval těmhle barevným, šikmookým před Chalchyn-golem, před tváří japonského imperialismu? – tiše a rychle, od roztresených starců až po ječící kojence, s troškou ubohého majetečku, převezli z Dálného východu do Kazachstánu. Proběhlo to tak rychle, že první zimu bydleli v domcích z vepřovic, bez oken (kde by vzali sklo?). Proběhlo to tak tiše, že se o tom přestěhování nedověděl nikdo než sousedi Kazaši, ani jediný živý jazyk v celé zemi o tom ani nežblebl, žádný zahraniční dopisovatel o tom ani nepípl. (Proto přece musí být veškerý tisk v rukou proletariátu.)

Zalíbilo se mu to. Zapamatoval si to. A v roce 1940 stejným způsobem postupovali v okolí kolébky revoluce, Leningradu. Vyhnance však nesebrali v noci a pod hrozbou bodáků, říkalo se tomu „slavnostní odjezd“ do Karelo-finské (právě dobyté) republiky. Za bílého dne – vlály rudé prapory a zněly žestě orchestrů – jeli osídlovat nové rodné kraje Finové a Estonci z okolí Leningradu. Když je odvezli kousek dál (o osudu skupiny asi 600 osob vypráví V. A. M.), sebrali jim doklady, obklíčila je eskorta a dál je vezli v červených dobytčích vagónech a pak na nákladní lodi. Z cílového přístavu ve vnitrozemí Karélie je začali posílat „upevňovat kolchozy“. A zcela svobodní občané, které právě slavnostně doprovodili, se podřídili. Jen 26 buřičů, mezi nimi byl náš svědek, odmítlo odjet, a navíc neodevzdali doklady. „Budou obětí!“ varoval je představitel sovětské vlády – rady lidových komisařů Karelofinské SSR. „Budete střílet z kulometů?“ volali na něj. To jsou ale nerozumní lidé, pročpak z kulometů? Vždyť tu seděli obklíčeni, v houfu, tady by stačila jediná puška a nikdo by o těchto šestadvaceti Finech báseň nesložil.⁷⁹² Ale podivná nerozhodnost, měkkost nebo nepohotovost tomuto rozumnému opatření zabránila. Pokoušeli se je rozdělit, volali je po jednom k operovi – ale pokaždé jich šlo všech 26. A jejich tvrdohlavá, nesmyslná odvaha zvítězila – doklady jim nechali a obklíčení zrušili. Tak se vyhnuli pádu mezi kolchozníky nebo vyhnance. Ale to je mimořádný případ, většina doklady odevzdala.

To všechno byly pokusy. Až v červenci 1941 byla příležitost využít této metody velkoryse: autonomní a samozřejmě zrádnou republiku povolžských Němců (s městy Engels a Marxstadt) bylo třeba smést a během několika dnů odsunout někam dál na východ. Tady bylo poprvé v čisté podobě použito dynamické metody vyhnání celých národů. A ukázalo se, oč je snazší a oč je produktivnější používat jediného klíče – národnostní příslušnosti – místo všech těch vyšetřovacích spisů a individuálních rozsudků. A když sebrali nějakého Němce v jiném koutku Ruska (a sebrali je všechny), nepotřebovalo místní NKVD vysokoškolské vzdělání, aby zjistilo, zda to je nebo není nepřítel. Když má německé jméno, tak pryč s ním.

Systém byl vyzkoušen, vylepšen a teď už bude neúprosně chňapat po každém označeném, odsouzeném, zrádcovském národu, a čím dál, tím šikovněji se to všechno bude provádět, budou to Čečenci, Inguši, Karačajevci, Balkaři, Kalmyci, Kurdové, krymští Tataři a konečně kavkazští Řekové. Je to systém o to dynamičtější, že se rozhodnutí Otce národů nesděljuje národu v podobě užvaněného soudního procesu, nýbrž ve formě bojové operace moderní motorizované pěchoty: ozbrojené divize vstupují v noci na území odsouzeného národa a obsadí klíčové pozice. Zločinný národ se ráno probudí a

⁷⁹² Narážka na 26 bakinských komisařů, které bílí popravili v r. 1918 – pozn. překl.

vidí hradbu kulometů a automatů kolem každé vesnice. A je stanovena doba 12 hodin (ale to je příliš mnoho, motorizovaná pěchota zbytečně zahálí, takže na Krymu jsou to už jenom dvě nebo půl druhé hodiny), aby si každý vzal, co je schopen unést. A pak si každý sedne s nohama pod sebou jako trestanec do nákladního auta (stařeny, matky s kojenci – nasedat, tak zněl rozkaz!) – a eskortovaná nákladní auta odjedou na nádraží. Tam čekají dobytčí vagóny, ty dovezou lidi na místo. Pak možná sami potáhnou jako burlaci vory proti proudu, 150-200 kilometrů až do divočiny lesů (u Kologrivu), na vorech budou ležet nehybní starci s šedými bradkami. (Tak to bylo na řece Unže s krymskými Tatary, ty severní bažiny jsou pro ně jako dělané.)

Z letadla nebo z vysokých hor to asi vypadalo velkolepě: v jediné chvíli na celém Krymském poloostrově zahučely motory (je duben 1944, Krym byl právě osvobozen) a stovky hadích kolon vozů se začaly plazit po jeho rovných i klikatých silnicích. Právě dokvétaly stromy. Tatarčky nosily ze skleníků do zahrad sadbu cibule. Začal se sázet tabák. (A to bylo také naposledy. Tabák pak zmizel z Krymu na mnoho let.) Kolony aut nepřijížděly přímo do vesnic, zůstávaly na křižovatkách, auly pak obkličovaly zvláštní oddíly. Podle rozkazu se lidé měli přichystat k odjezdu během půl druhé hodiny, ale instruktoři to zkracovali až na 40 minut – aby byli co nejrychleji hotovi, aby nepřijeli pozdě na sraz – a také aby v aulu toho co nejvíc zůstalo pro sonder-skupinu zvláštního oddílu. Vzpurné auly, jako třeba Ozenbaš u jezera Bijuk, museli vypálit. Kolony aut vezly Tatary na nádraží, tam ještě řadu dní čekali ve vlcích, sténali, zpívali teskné písně na rozloučenou.⁷⁹³

Spořádanost a jednoduchost – to jsou hlavní přednosti vyhnanství celých národů! Žádné jednotlivé případy! Žádné výjimky, soukromé protesty! Všichni jedou pokorně, protože: jedeš ty, jede on, jedu já. Jedou všechny věkové skupiny a obě pohlaví, ale nejen to. Jedou i ti v mateřském lůně – i je ono Usnesení posílá do vyhnanství. Jedou i ti ještě nepočatí, protože je jim souzeno, aby byli počatí ve znamení onoho Usnesení, a ode dne narození, v rozporu se zastaralým článkem 35 Trestního kodexu („do vyhnanství nemohou být posláni osoby mladší 16 let“), sotva vystrčí hlavu do světa, již z nich budou zvláštní přesídlenci, už budou navěky vyhnanci. A jejich dospělost, jejich 16. narozeniny, se budou vyznačovat jen tím, že se poprvé ohlásí na komandatuře.

A to, co zůstalo za jejich zády – domovy, otevřené dokořán, ještě teplé, rozhrabané věci, celý život, zaběhaný po deset i dvacet generací, to všechno všude dostanou operativci trestních orgánů, něco dostane stát a něco ti sousedé ze šťastnějších národů. Nikdo si kvůli krávi, nábytku nebo nádobí stěžovat nebude.

Tato jednoduchost je završena a dotažena také tím, že tajný rozkaz nešetří ani členy komunistické strany z řad těchto ničemných národů. To znamená, že ani není třeba kontrolovat stranické legitimace, i to je další úleva! Komunisté budou v novém vyhnanství muset táhnout za dva – a všechno bude v pořádku⁷⁹⁴.

V té spořádanosti a jednoduchosti vadila jen smíšená manželství (není náhodné, že socialistický stát je vždycky proti nim). Když byli posíláni do vyhnanství Němci a pak Řekové, ti ze smíšených manželství neodjížděli. Ale působilo to velký zmatek a v místech zdánlivě očištěných zůstávaly zdroje nákazy. (Jako ty staré Řekyně, které jely umírat ke svým dětem.)

Kde byla místa vyhnanství národů? Často a mnoho jich posílali do Kazachstánu, tady spolu s obyčejnými vyhnanci tvořili dobrou polovinu republiky, takže by se klidně mohla jmenovat Muklstán. Ale ani Střední Asie, Sibiř (spousta Kalmyků vymřelo na Jeniseji), severní Ural a sever evropské části Ruska nepřišly zkrátka.

Je vystěhování Pobaltí součástí vyhnanství národů?

Formálním podmínkám neodpovídá: do vyhnanství nebyli posíláni všichni do jednoho, národy vlastně jaksi zůstaly na svém místě (je to příliš blízko do Evropy, nešlo to, i když se tolik chtělo!). Zůstaly tedy, ale byly prvotřídně vyjednoceny.

Čistka tu začala brzy, už v roce 1940, hned jak sem vstoupila naše armáda a ještě dříve než tyto vzdělané národy jednomyslně hlasovaly pro připojení k Sovětskému svazu. Čistka začala od důstojníků.

⁷⁹³ V 60. letech 19. století statkáři a správa Tauridské gubernie žádali o úplné vystěhování Tatarů do Turecka. Alexandr II. to odmítl. V roce 1943 o to žádal také gauleiter Krymu. Hitler to odmítl.

⁷⁹⁴ Moudrý kormidelník samozřejmě všechny zákruty předpovídat nemohl. V roce 1929 vyháněli z Krymu tatarská knížata a vysoce postavené osobnosti. Dělal se to mírněji než v Rusku: nebyli zavíráni, nýbrž sami odjeli do Střední Asie. Tady se mezi blízkým mohamedánským obyvatelstvem bay zabydleli, zvykli si. A pak, po 15 letech, sem přivezli do jednoho všechny pracující Tatary. Staří známi se setkali. Jenže pracující byli zrádci a vyhnanci, zatímco bývalá knížata měla pevné postavení v sovětském aparátě a mnozí i ve straně.

Musíme si uvědomit, co znamenala pro tyto mladé státy jejich první (a poslední) generace vlastních důstojníků: nebyli to nafoukaní, líní baroni, byla to ztělesněná vážnost, odpovědnost a energie národa. Již jako gymnazisté se učili ve sněhu u Narvy hájit svým útlým tělem mladou vlast. Teď byla tato kondenzovaná zkušenost a energie smetena jediným mávnutím kosy, to byla základní příprava k plebiscitu. Byl to ostatně vyzkoušený recept – copak se totéž kdysi nedělalo na hlavním území Svazu? Tiše a urychleně likvidovat každého, kdo by se mohl postavit do čela odporu, a pak ty, co by mohli probouzet myšlenkami, projevy, knihami – a jako by tu národ byl, a přece už ani není. Mrtvý zub také zpočátku vypadá jako živý.

Ale v 40. roce to pro Pobaltí nebylo vyhnanství, byly to tábory a pro některé lidi – popravy v kamenných věžeňských nádvořích. V roce 1941 při ústupu sebrali spoustu – kolik se jen dalo – lidí zámožných, významných, známých, odváželi je, hnali je jako vzácnou kořist a pak je házeli jako hnůj na zmrzlou půdu Archipelagu (vždycky pro ně přicházeli v noci, 100 kg zavazadel na celou rodinu a hlavu domácnosti hned při zatčení izolovali od rodiny – do vězení a k likvidaci). Po celou válku se pak (v leningradském rozhlase) Pobaltí vyhrožovalo nelítostnou pomstou. V roce 1944 navracená sovětská moc svou hrozbu splnila, zavíralo se hodně a soustavně. Ale ani to ještě nebylo masové vyhnání národa.

Hlavní vlna vyhnanství nastala pro pobaltské národy v roce 1948 (vzpurní Litevci), v roce 1949 (všechny tři národy) a v roce 1951 (zase Litevci). Ve stejných letech se čistila západní Ukrajina, poslední vystěhování tam bylo provedeno také v roce 1951.

Koho se chystal Generalissimus poslat do vyhnanství v roce 1953? Židy? A koho ještě? Snad celou Ukrajinu z pravého břehu Dněpru? O tomto velkém plánu se už nikdy nic nedozvíme. Mám například dojem, že Stalin toužil poslat do vyhnanství celé Finsko – do pouští na čínských hranicích. Nepodařilo se mu to však ani v roce 1940, ani v roce 1947 (Lejnuv pokus o převrat). Byl by býval našel místečko za Uralem třeba Srbům nebo peloponéským Řekům.

Kdyby byl tento Čtvrtý klasik Pokrokového učení vydržel ještě takových deset let, nepoznali bychom etnickou mapu Eurasie, došlo by k velkému novému stěhování národů.

Kolik národů šlo do vyhnanství, tolik eposů bude jednou napsáno – o loučení s vlastní a o likvidaci na Sibiři. Národy samy musí prociťit, co prožily, my to vylíčit nemůžeme, nemůžeme je předbíhat.

Ale aby čtenář uznal, že je to ta stejná země vyhnanství, již už navštívil, že je to týž špinavý očištěc Souostroví – podíváme se trochu na vyhnanství pobaltských národů.

Vyhnanství pobaltských národů neprobíhalo násilím a proti vůli nejvyšších orgánů lidové moci, naopak – bylo projevem jejich vůle. V každé ze tří republik rada ministrů svobodně schválila usnesení (v Estonsku 25. listopadu 1948) o vystěhování určitých kategorií svých spoluobčanů na cizí a dalekou Sibiř, a to navěky, aby se již nikdy do vlasti nevrátili. (Tady jasně vidíme i nezávislost pobaltských vlád i to, k jakému roztrpčení je vyprovokovali ničemní a zlotřilí krajané.) Byly to tyto kategorie:

- a) rodiny odsouzených (nestačilo, že jsou v táborech jejich otcové, bylo třeba vyhubit celé jejich sémě),
- b) zámožní rolníci (to velmi urychlilo kolektivizaci, jež v Pobaltí již nazrávala) a všichni příslušníci jejich rodin (řížské studenty sebrali téže noci jako jejich rodiče na vesnici),
- c) lidé sami o sobě významní a známí, kteří se nějakým způsobem vyhnuli čistkám z let 1940, 1941 a 1944,
- d) prostě lidé nepřátelsky zaměření, kteří nestačili prchnout do Skandinávie, nebo rodiny, jež se znelíbily místním aktivistům.

Toto usnesení nebylo zveřejněno v novinách, nebylo oznámeno v republikách, aby nepoškodilo důstojnost naší společné velké vlasti a neprospělo nepřátelům na Západě. Vystěhovávaným lidem také nebylo oznámeno hned, ale až po příjezdu na místo, v sibiřských komandaturách.

Organizovanost vystěhovávaní se za léta, která uplynula od dob Korejců a krymských Tatarů, natolik zlepšila, cenné zkušenosti byly natolik zobecněny a zvládnuty, že se už nepočítalo se dny nebo i hodinami, ale pouze s minutami. Bylo zjištěno a ověřeno, že od prvního nočního zaklepání na dveře stačí dvacet až třicet minut, než paní domu naposledy překročí rodný práh – a vstoupí do noci, kde čeká nákladní auto. Během těchto minut se rodina stačila obléknout, pochopit, že jede do věčného vyhnanství, podepsat papír, že se zříká jakýchkoli nároků na náhradu majetku, sbalit ranečky, vzít starce a děti a na povel vyrazit. (S pozůstalým majetkem bylo všechno v pořádku. Jakmile odešly stráže, přicházeli představitelé finančního odboru a sestavovali konfiskační seznam, podle nějž pak byl všechn majetek prodán ve prospěch státu v komisním prodeji. Nemáme právo jim vyčítat, že přitom něco strčili pod

kabát, nebo naložili „načerno“. Nebylo k tomu ani moc zapotřebí, stačilo napsat stvrzenku z bazaru a kterýkoli představitel lidové moci si mohl věc koupenou za pár halířů přivést domů zcela legálně.)

Co mohli lidé během těch 20-30 minut pochopit? Jak zjistit, co je nejdůležitější a vzít si to? Poručík, který vypravoval do vyhnanství jednu z rodin (75 letá babička, 50 letá matka, 18 letá dcera a dvacetiletý syn), poradil: „Vezměte si šicí stroj!“ Člověka by to nenapadlo! A tím šicím strojem se pak celá rodina živila.⁷⁹⁵

Ostatně ta bleskovost vystěhování někdy prospívala i obětem. Vichřice zaduje a je pryč. I po nejlepším koštěti zůstávají čmouhy smetí. Některé ženy dokázaly vydržet tři dny, nespaly doma – a pak přišly na finanční odbor, prosily o rozpečetění bytu, a co? Pustili je tam. čert tě vem, žij si do příštího usnesení.

V těch malých dobytčích vagónech, kam se má vejít osm koní, nebo 32 vojáků, nebo 40 vězňů, teď vezli do vyhnanství 50 i víc tallinských občanů. Ve spěchu nebyly vagóny zařízeny pro lidi a díru hned vysekat také nedovolili. Paraša – starý kýbl – byla hned přeplněná, přetékala a třísnila zavazadla. Dvounohé savce hned donutili zapomenout, že muž a žena něco jiného jsou. Půldruhého dne byli zamčeni bez vody a bez jídla, zemřelo dítě. (To všechno jsme přece už nedávno četli, že? O dvě kapitoly zpátky, o dvacet let zpátky a přece je to stále totéž...) Vlak dlouho stál na nádraží v Julemisti, zvenčí někdo běhal, klepal na vagóny, ptal se na jména, marně se snažil někomu předat jídlo a věci. Odháněli je. Lidé, zamčení ve vagónech, hladověli. Na ně – nevybavené – čekala Sibiř.

Po cestě jim začali dávat chléb, na některých zastávkách i polévky. Všechny transporty jely daleko – do Novosibiřské, do Irkutské oblasti, do Krasnojarského kraje. Jen do Barabinska přijelo 52 vagónů s Estonci. Do Ačinsku jeli 14 dní.

Co může lidi držet na tak zoufalé cestě? Naděje, již jim nepřináší víra, ale nenávisť. „Brzy s nimi bude konec! Letos bude válka, na podzim pojedeme zpátky!“

Nikdo ze šťastných lidí ani v západním, ani ve východním světě nepochopí, nebude sdílet a snad ani neodpustí tyto nálady, vlastní lidem za mřížemi. Psal jsem již o tom, že i my jsme takto doufali a takto toužili v oněch letech – 49, 50. Tenkrát nespravedlnost tohoto zřízení, těch pětadvacetiletých trestů, těch opakovaných návratů na Souostroví – dosáhla jakéhosi maximálního kritického bodu, už naprosto nesnesitelného. Ani strážní tu už nemohli nic obhájit. (A řekněme i všeobecně: jestliže je režim nemravný, není mu ani nikdo z poddaných ničím povinován.) Jak zrůdný musí být život pro ty tisíce lidí v celách, zemljankách a vagónech, aby zatoužili po zhoubné atomové válce jako po jediném východisku?!

Ale nikdo neplakal. Nenávisť slzy vysušuje.

Ještě na jednu věc mysleli cestou Estonci: jak je přivítají lidé na Sibiři? V roce 1940 Sibiřané okrádali vystěhované pobaltské národy, tahali z nich věci, za kožich dávali půl pytle brambor. (Z hlediska naší tehdejší nouze Estonci, Lotyšši a Litevci vypadali skutečně jako buržuové.)

Teď, v roce 1949, lidem na Sibiři napovídali, že k nim vezou nejhorší kulaky. Ale ti kulaci vylézali z vagónů zmučení a otrhaní. Na zdravotní prohlídce se sestry divily, jak jsou ty ženy hubené a otrhané, že nemají pro dítě kousek čistého hadříku.

Nováčky poslali do vylidněných kolchozů a tam sibiřské kolchoznice – aby načalstvo nevědělo – nosily, co která měla – půl litru mléka, placky z řepy nebo z velmi špatné mouky.

Teď teprve se Estonky rozplakaly.

Byl tu ještě samozřejmě komsomolský aktiv. Ti byli přesvědčeni, že přijela fašistická sběr („všechny utopit“, volali), která ani pracovat nechce. Nevděčníci – nechtějí pracovat pro zemi, která je osvobodila z buržoazního otroctví! Tito komsomolci se stali dozorcí vyhnanců, sledovali jejich práci. Dostali také pokyn: při prvním výstřelu začít štvanicí.

Na nádraží v Ačinsku došlo k veselému zmatku: šéfové Biriljuského okresu koupili od eskorty 10 vagónů vyhnanců, pět set lidí, pro své kolchozy na řece Čulymi a rychle je převezli 150 kilometrů směrem na sever od Ačinsku. Přitom tito lidé byli určeni (pochopitelně o tom nevěděli) Saralinskému dolu v Chakassiji. Tam čekali na svůj kontingent, ale ten zůstal v kolchozech, kde se v loňském roce bralo 200 gramů obilí na pracovní jednotku. Toho jara tam už nebylo ani obilí, ani brambory a nad vesnicemi

⁷⁹⁵ Co a jak ze své činnosti chápali ti vojáci? Marii Sumbergovou vystěhoval sibiřsky voják od řeky Čulymi. Brzy šel z vojny, přijel domů, uviděl ji a docela radostně se zašklebil a srdečně řekl: „Teto! Pamatujete se na mne?“

se ozývalo hučení vyhladovělých krav, ty se zdivočele vrhaly na shnilou slámu. Takže když kolchoz dal vyhnancům kilo mouky na osobu týdně, nebylo to vůbec myšleno zle, nebylo to omezování vyhnanců, byla to zcela přiměřená záloha, která se téměř rovnala budoucímu výdělku! Estonci po svých zkušenostech z Estonska jen zavzdychali... (V osadě Polevoj blízko jejich bydliště sice byly velké sýpky, plné obilí: hromadilo se tam rok za rokem, protože je nikdo nedokázal vyvézt. Bylo to však již obilí, patřící státu, kolchozu už nepatřilo. Kolem lidé umírali, ale obilí z těchto sýpek nedostali: bylo státní. Předseda kolchozu Paškov jednou sám od sebe vydal pět kilo na každého ještě živého kolchozníka – a šel za to do tábora. Bylo to obilí státní, ale historika je to kolchozní. Není úkolem této knihy, aby se jí zabývala.) Estonci se zmítali na Čulymy tři měsíce, ohromeni se snažili řídit novým zákonem: krást nebo umřít. Už si mysleli, že je to navěky, ale najednou je všechny vytáhli a zahnali do Saralinského okresu Chakaska (správní šéfové našli svůj kontingent). Samotných Chakasů tam bylo nepatrně, v každé osadě byli vyhnanci, a proto také – komandatura. Všude byly zlaté doły, těžilo se, řádila silikóza. (Ohromné prostory nepatřily ani tak Chakasku nebo Krasnojarskému kraji, ale spíše trastu Chakzlato nebo Jenisejstroj, nepatřily okresním sovětům nebo okresním výborům strany, ale generálům ministerstva vnitra, takže se tajemníci okresních výborů strany klaněli okresním komandantům.)

Ale s těmi, kdo šli do dolů, to ještě nebylo tak špatné. Zle na tom byli ti, co byli násilím zařazeni do „družstev zlatokopů“. Zlatokopové! Zní to tak lákavě, člověk jako by viděl matnou zář zlatého prachu. U nás však dokáží znetvořit jakýkoli pozemský pojem. Do těchto „družstev“ naháněli zvláštní přesídlence, protože si netroufli odporovat. Posílali je těžít v dolech, které stát nechal být jako nevýnosné. V těchto dolech se už bezpečnostní opatření nedodržovala, neustále tekla voda, jako kdyby pod zemí lilo. Nebylo možné si tam snesitelně vydělat. Tyto umírající lidi prostě posílali vylízat zbytky zlata, které bylo státu líto nechat jen tak. Družstva byla podřízena „zlatokopecckému oddělení“ správy dolů. Tam uměli jen jedno jediné – uložit úkoly plánu a pak požadovat jejich splnění. Žádné jiné povinnosti neměli. Družstva byla „svobodná“ – ale ne před státem, nýbrž v tom smyslu, že pro ně neplatily státní zákony: neměla nárok na placenou dovolenou, nebyl tu povinný volný den (jako u muklů), mohl tu být vyhlášen „stachanovský měsíc“ bez jediné neděle. Ze státních zákonů zbylo: za absenci – soud. Jednou za dva měsíce přijížděl lidový soud a mnohé odsoudil k 25 % nucených prací, příčin bylo vždycky dost. Tito „zlatokopové“ si vydělali měsíčně 3-4 „zlaté“ ruble (150-200 stalinských rublů).

V některých dolech u Kopěva vyhnanci nedostávali plat v penězích, nýbrž v bonech: skutečně, nač by jim byly normální sovětské peníze, když se stejně nemohou svobodně pohybovat a v důlním krámku se tak jako tak nakupuje za bony?

V této knize jsme už podrobně srovnávali mukly s nevolníky. Připomeňme si však z ruských dějin, že nevolnictví bylo mnohem těžší pro tovární dělníky než pro rolníky. Tyto bony nám připomínají altajské doły a továrny. Jejich nevolníci v 18. a 19. století schválně páchali zločiny, aby se dostali na katorgu, kde mohli žít lépe. V altajských zlatých dolech koncem minulého století „dělníci neměli právo odmítnout pracovat ani v neděli (!)“, platili pokuty (srovnej si to s nucenými pracemi). Také tam byly krámky s nekvalitními potravinami, kde se šidilo na váze a kde dělníky opijeli. „Tyto krámky, a ne špatně organizovaná těžba zlata, byly hlavním zdrojem zisku“ majitelů zlatých dolů⁷⁹⁶, nebo – rozuměj – trastu.

Pročpak je na Archipelagu všechno tak nepůvodní?

V roce 1942 maličká, křehká Ch. S. nešla za krutého mrazu do práce, protože neměla válenky. Za to ji vedoucí dřevozpracujícího družstva poslal na tři měsíce kácet stromy – samozřejmě bez válenek. V době před porodem žádala o lehčí práci, aby nemusela tahat klády. Řekli jí: když nechceš pracovat, dej výpověď. Nevzdělaná lékařka se ve stanovení doby těhotenství zmýlila o měsíc a pustila ji na mateřskou dovolenou dva nebo tři dny před porodem. Tam v tajze MV si toho člověk moc nevyhádá.

Ale ani to všechno ještě neznamenalo úplnou katastrofu. Úplnou životní katastrofu poznali jen ti zvláštní přesídlenci, co se dostali do kolchozů. Někde se teď lidé dohadují (a není to tak scestné): je vůbec kolchoz lepší než tábor? Odpovíme: a co když je to tábor i kolchoz zároveň? Právě to prodělali zvláštní přesídlenci. Kolchoz je to proto, že tu není žádný příděl – jenom o žních každý dostane sedm set (gramů) chleba, a i ten je napůl ze shnilého obilí, s pískem, tmavý, jako hlína (zřejmě se v sýpkách obilí smetalo). Jako v táboře je to proto, že je tu karcer: když si vedoucí brigády postěžuje představenstvu na svého vyhnance – člena brigády, představenstvo zatelefonuje na komandaturu a komandatura ho dá zavřít. A s čím se dají srovnat výdělky, to už sám Bůh ví! Marie Sumbergová dostala za první rok práce v

⁷⁹⁶ Semjonov-Ďan-Šanskij, Rossija, t. XVI.

kolchoze dvacet gramů obilí na pracovní jednotku (i to Boží ptáče nasbírání na cestě víc!) a 25 stalinských kopějek – tedy půldruhé chruščovovské kopějky. Za celoroční výdělek si koupila... plechové umyvadlo.

Z čeho tedy byli živi? No, přece z balíčků z Pobaltí. Jejich národ byl ve vyhnanství, ale ne celý.

A kdo posílal balíčky Kalmykům? Krymským Tatarům? Zeptejte se na hrobech.

Snad na základě toho usnesení vlastní rady ministrů, nebo možná působila sibiřská zásadovost, ale pro zvláštní přesídlence platilo až do roku 1953, kdy zesnul Otec – zvláštní ustanovení: jen na těžkou práci! Jenom sochor, lopata a pila! „Tady se z vás musí stát lidé!“ Pokud někoho na pracovišti zařadili výš, zasáhla přímo komandatura a poslala ho na společné. Zvláštní přesídlenci dokonce nesměli ani pracovat na zahradě v rekreačním středisku správy dolů – aby neuráželi stachanovce, kteří tam trávili dovolenou. M. Sumbergovou komandant dokonce vyhodil z místa ošetřovatelky telat: „Nejste tady na letním bytě! Jděte obracet seno!“ Předseda ji stěží uhájil. (Zachránila mu telata před brucelózou. Zamilovala si sibiřská telata, zdálo se jí, že jsou hodnější než estonská, krásy, které nebyly na vlídnost zvyklé, jí lízaly ruce.)

Když bylo třeba naložit obilí na loď, museli zvláštní přesídlenci pracovat zadarmo a bez náhrady nepřetržitě 36 hodin (řeka Čulym). Za dva a půl dne měli dvakrát dvacetiminutovou přestávku na jídlo a jednou tříhodinový odpočinek. „Když nebudete pracovat, pošleme vás ještě dál na sever!“ Starý muž s pytlek upadl, komsomolci dozorcí do něj kopou.

Hlásit se musí každý týden. Na komandaturu je to pár kilometrů? Stařence je 80 let? Vezměte si koně a přivezte ji! Při každém hlášení se každému připomene: za útěk je 20 let prací na katorze.

Vedle je pracovna operativního zmocněnce. Tam je také volají. Slíbí lepší práci. Pohrozí, že jedinou dceru pošlou dál, za polární kruh, odloučí ji od rodiny.

A je něco, co by nemohli? Kdy a před čím zarazilo jejich ruku svědomí?...

A úkoly: sledovat ty a ty. Sbírat materiál k zatčení toho a toho.

Když do chalupy vstoupil nějaký četař z komandatury, museli všichni zvláštní přesídlenci, dokonce i staré ženy, vstát a nesměli si bez dovolení sednout.

...Ale doufám, že tomu čtenář neporozuměl tak, že by snad zvláštní přesídlenci byli zbaveni občanských práv?...

Ó, nikoli, nikoli! Měli naprosto všechna občanská práva! Nevzali jim osobní doklady. Nebyli zbaveni práva zúčastnit se všeobecných, rovných, tajných a přímých voleb. Tento vznešený a skvělý čin – vyškrtnout z několika kandidátů všechny, nechat jenom svého vyvolence – jim byl dostupný. Také neměli zakázáno upisovat se na státní půjčku (vzpomeňme si na trápení komunisty Djakova v táboře!). Když svobodní kolchozníci s nadávkami a brucením dávali sotva 50 rublů, z Estonců mačkali 400: „Jste bohatí. Kdo se neupíše, nebude dostávat balíčky. Pošleme ho ještě dál na sever.“

A taky pošlou, proč ne?...

Ach, to je nuda! A zase jsme tam, kde jsme byli.

Máme teď ještě, a když, jak dlouho, ještě a ještě hovořit o jiných, onakých a onačejších územích vyhnanství? O jiných místech? O jiných letech? O jiných národech? O jakých?

Národy teď žily blízko sebe, dobře na sebe viděly. Jejich rysy, způsob života, vkus a záliby byly jako na dlani.

Ze všech nejpracovitější byli Němci. Ti se také naprosto zřekli svého minulého života (ostatně, co to bylo za vlast na Volze nebo na Manyči?). Vrostli do neúrodných stalinských kousků půdy jako kdysi do bohatých pozemků, darovaných Kateřinou. Nové půdě ve vyhnanství se věnovali tak, jako by byla jejich poslední. Nezabydlovali se do první amnestie nebo do první carské milosti, zabydlovali se navždy. V roce 1941 přijeli do vyhnanství nazi, byli však neúnavní a hospodární, neklesli na duchu a i zde začali metodicky a moudře pracovat. Kde je na zemi poušť, kterou by Němci nedokázali proměnit v kvetoucí kraj? Za starého Ruska se říkávalo: Němec je jako vrba, kam ho zapíchněš, tam se ujme. Ať to bylo na dolech, v STS nebo v sovchozech, všude si šéfové nemohli Němce vynachválit – lepší pracovníky neměli. V 50. letech Němci měli – ve srovnání s ostatními vyhnanci, ale i s místními obyvateli – nejvýstavnější, nejprostornější a nejčistší domy. Největší prasata. Krávy s největší dojivostí. Z jejich dcer vyrůstaly žádoucí nevěsty, a to nejen pro zámožnost rodičů, ale i pro čisté a přísné mravy ve zkaženém světě kolem táborů.

S vervou se pustili do práce také Řekové. Nepřestali sice snít o Kubáni, ale ani tady se nešetřili. Na kazachstánských tržištích měli Řekové nejlepší tvaroh, máslo i zeleninu.

V Kazachstánu se ještě lépe dařilo Korejcům, ale ti přišli do vyhnanství dříve a v 50. letech už žili ve svém nevolnictví podstatně svobodněji, už se nemuseli hlásit, volně jezdili z oblasti do oblasti, jenom mimo území republiky nesměli. Jejich předností nebyly bohaté domy nebo hospodářství (naopak, žili neútně, skoro prvobytně, dokud mládež nepřevzala evropský způsob života). Byli však velmi nadaní a brzy zaplnili kazašské školy (za války jim v tom už nikdo nebránil) a stali se hlavní složkou vzdělané vrstvy.

Jiné národy žily se skrytou touhou po návratu, a proto byly ve svých plánech a ve svém životě rozdvojeny. Vcelku se však podřizovaly režimu, komandatuře a úřadům velké těžkostí nedělaly.

Kalmyci nevydrželi, smutně vymírali. (Ostatně, neměl jsem příležitost je sledovat.)

Byl tu jeden národ, který se psychologii pokory naprosto nepodřídil. Nešlo o jednotlivé buřiče, byl to celý národ. Čečenci.

Už jsme viděli jejich vztah k uprchlíkům z táborů. Jak byli v džezkazganském vyhnanství jediní, kdo se pokusil podpořit kengirské povstání.

Řekl bych, že ze všech zvláštních přesídlenců jedině Čečenci projevili stejného ducha jako muklové. Jakmile je jednou zrádně vytáhli z místa, už ničemu nevěřili. Postavili si chatrče – nízké, tmavé, ubohé, takové, že se zdálo, že se jediným kopnutím rozpadnou. Stejně vypadalo jejich hospodářství: na jeden den, tento den, tento měsíc, tento rok, bez jakýchkoli úspor, zásob, dlouhodobých plánů. Jedli, pili, ti mladí se také oblékali. Míjela léta a stejně jako na začátku, neměli nic. Žádný Čečenec se nikde nepokusil zalíbit se šéfům nebo pro ně něco udělat – vždycky se k nim chovali nezávisle a dokonce i otevřeně nepřátelsky. Pohrdali zákony o povinné školní docházce a státním vzděláváním, nepouštěli do školy děvčata, aby se tam nezkazila, chlapce také ne všechny. Svě ženy nepustili do kolchozu. Sami se na kolchozních polích nedřeli. Nejvíce se snažili pracovat jako řidiči: udržovat motor nebylo ponižující a v neustálém pohybu auta nacházeli uspokojení své jezdecké vášně, v možnostech řidiče pak naplnění své zlodějské touhy. Tyto touhy ostatně uspokojovali i bezprostředně. Přinesli do mírumilovného, poctivého, ospalého Kazachstánu pojem „ukradli“, „vyrabovali“. Byli schopni sebrat dobytek, vykrást dům, nebo prostě něco vzít násilím. Místní obyvatelstvo a vyhnance, kteří se snadno podřizovali vrchnosti, považovali za stejnou odrůdu. Vážili si pouze buřičů.

A kupodivu – všichni se jich báli. Nikdo jim nemohl zabránit, aby žili právě takto. Moc, která již třicet let ovládala tuto zemi, je nemohla donutit, aby ctily její zákony.

Jak k tomu došlo? Tady máme příběh, který nám snad dá vysvětlení. Za mého pobytu v Kok-Těreku chodil do 9. třídy místní školy mladý Čečenec Abdul Chudajev. Nevyvolával příliš velké sympatie a ani se o to nesnažil, vypadalo to, že se bojí snížit se k tomu, aby byl milý, proto byl vždycky demonstrativně úsečný, velmi hrdý a také krutý. Musel jsem však uznat jeho přesné a jasné myšlení. V matematice a fyzice nikdy nezůstal na stejné úrovni jako jeho kamarádi, vždycky šel do hloubky a kladl otázky, které svědčily o neúnavném hledání podstaty věci. Jako všechny děti přesídlenců se musel ve škole účastnit tak zvané veřejné činnosti, tj. nejdříve byl v pionýrské organizaci, pak v komsomolské, patřily k tomu školní výbor, nástěnky, výchova, besedy – bylo to ono duchovní školné, které Čečenci tak neradi platili.

Abdul žil se starou matkou. Nikdo z rodiny nezůstal naživu, někde ještě snad vegetoval starší Abdulův bratr, starý kriminálník, nebyl v táboře za krádež a vraždu poprvé, ale pokaždé vyšel před uplynutím trestu buď na základě amnestie, nebo zápočtů. Jednou se objevil v Kok-Těreku, dva dny nepřetržitě pil, pohádal se s nějakým místním Čečencem, popadl nůž a vrhl se na něj. Do cesty se mu postavila neznámá stará Čečenka: rozpřáhla ruce, aby se zastavil. Kdyby byl dodržel čečenský zákon, byl by se musel zastavit a nůž zahodit. Ale byl už spíše zloděj než Čečenec, mávl nožem a nevinnou stařenu zabil. Opilým rozumem pochopil, co ho podle čečenského zákona čeká. Vrhl se na MV, přiznal se k vraždě a tam ho rádi zavřeli do vězení.

On se schoval, ale zůstal jeho mladší bratr Abdul, jeho matka a ještě jeden starý Čečenec z jejich rodiny, Abdulův strýc. Zpráva o vraždě se okamžitě roznesla po čečenském území Kok-Těreku – a všichni tři zbylí z rodu Chudajevových se shromáždili v domě, zásobili se jídlem, vodou, zabednili okno, zatloukli dveře a schovali se jako v pevnosti. Čečenci z rodu zabitě ženy se museli někomu z rodu Chudajevových pomstít. Dokud za jejich krev nepoteče krev Chudajevových, nebudou hodni jména lidí.

Začalo obléhání domu Chudajevových. Abdul nechodil do školy, celý Kok-Těrek a celá škola věděly proč. Žákovi naší školy, komsomolci, výbornému studentovi každou minutu hrozila smrt, možná, že právě teď, když žáci při zazvonění usedají do lavic, nebo teď, kdy učitel literatury vykládá o socialistickém humanismu. Všichni o tom věděli, nikdo na to nezapomněl, o přestávkách se o ničem

jiném nemluvalo – ale všichni klopili oči. Ani stranická, ani komsomolská organizace školy, ani ředitel, ani jeho zástupci, ani okresní odbor školství – nikdo nešel Chudajevovi na pomoc, nikdo se ani nepřiblížil k jeho obklíčenému domu v čečenském území, hučícím jako rozdrážděný úl. Ale kdyby jen oni! Vždyť přeci dechem krevní msty zbaběle ztichly všechny pro nás dosud tak hrozné instituce – okresní výbor strany i okresní výkonný výbor, i MV s komandaturou a milicí za hliněnými stěnami. Jen to zaválo barbarským, krutým starým zákonem – a hned se ukázalo, že v Kok-Těreku žádná sovětská moc neexistuje. Ani její rámě z oblastního města Džambulu nebylo příliš mocné, protože během tří dnů ani odtamtud nepřiletělo letadlo s vojáky a nepřišla ani jedna rozhodná instrukce – jenom rozkaz hájit vězení místními silami.

Tak jsme my i Čečenci pochopili, co je skutečná síla a co je fatamorgana.

Jenom čečenští starci projevíli moudrost! Jednou přišli na MV a žádali, aby jim byl vydán starší Chudajev. MV opatrně odmítlo. Po druhé přišli na MV – a žádali, aby byl uspořádán veřejný soud a aby Chudajev byl v jejich přítomnosti zastřelen. Pak bude, slíbili, krevní msta vůči rodu Chudajevových zrušena. Rozumnější kompromis by si někdo těžko vymyslel. Ale jak to – veřejný soud? Jak to – předem slíbit veřejnou popravu? Vždyť to není politický zločinec, je to zloděj, sociálně blízký. Práva osmapadesátky se porušovat mohou, nikoli však práva mnohonásobného vraha. Dotázali se v oblasti – zamítnuto. „To znamená, že za hodinu zabijí mladšího Chudajeva!“ vysvětlovali starci. Šarže MV krčily rameny: do toho jim nic nebylo. Zločin ještě nespáchaný vyšetřovat nemohli.

Přece jen však jakýsi závan 20. století zasáhl... ne, MV ne – ale okoralá, stará čečenská srdce! Přece jen nevydali mstitelům rozkaz k pomstě! Poslali telegram do Alma-Aty. Odtud narychlo přijeli ještě nějací starci, ti nejmávanější mezi Čečenci. Svolali radu nejstarších. Staršího Chudajeva prokleli a odsoudili k smrti, ať ho potká čečenský nůž kdekoli na světě. Ostatní Chudajevy zavolali a řekli jim: „Chod'te si, nikdo vám nic neudělá.“

A Abdul si vzal učení a šel do školy. Tam ho s pokryteckými úsměvy uvítali stranicky i komsomolský tajemník. A při nejbližším školení zase slyšel písničku o komunistickém vědomí a nikdo na nepřijemnou událost ani nevzpomněl. Na potměšilých Abdulově tváři se nezachvěl ani sval. Ještě jednou pochopil, že ve světě vládne – krevní msta.

My, Evropané, čteme ve svých knihách a ve školách pronášíme jen nadutá slova pohrdání vůči tomuto barbarskému zákonu, tomu nesmyslnému vraždění. Ale zdá se, že to vraždění tak nesmyslné není: horské národy neničí, upevňuje je. Zákon krevní msty neřádá příliš mnoho obětí – ale jaký strach jímá všechny kolem! Který horal, pamětliv tohoto zákona, si troufne urazit jiného jen tak jako se navzájem urážíme my – v opilosti, z rozmaru, z neukázněnosti? A tím spíš, který Nečečenec si troufne začít si něco s Čečencem, kdo řekne, že je zloděj, že je hrubý, že se cpe mimo pořadí do fronty? Vždyť odpovědi nemusí být slovo, nadávka, ale nůž do boku! Ale i kdybys popadl nůž (nemáš ho, jsi přece civilizovaný člověk), neodpovíš ranou na ránu: vždyť by za oběť padla celá tvoje rodina! Čečenci krácejí po kazašské zemi s drzýma očima, cestu si razí lokty – a „hospodáři“ i nehospodáři země – všichni jim uctivě ustupují z cesty. Krevní msta vyzáruje pole strachu – a tím upevňuje malý horský národ.

„Bij své lidi, aby se tě cizí báli!“ Předkové horalů v pradávě minulosti nemohli nalít pevnější tmel.

A co jim nabídl socialistický stát?

5 PO PROPUŠTĚNÍ

Za osm let ve vězení a táborech jsem neslyšel o vyhnanství jedině dobré slovo od nikoho, kdo vyhnanství poznal. Ale již od prvních vyšetřovacích a tranzitních věznic, kde člověka příliš tíží šest kamenných, těsných ploch cely, se začíná rozněcovat tiché trestancovo toužení po vyhnanství, chvěje se, zahaleno v modravém oparu, a tak vyhublí vězňové na palandě vzdychají:

„Ach, vyhnanství! Kdybych dostal vyhnanství!“

Ani já jsem nešel tomuto všeobecnému osudu, naopak, touha po vyhnanství ve mně byla mimořádně silná. V jerusalimském lomu jsem ze sousední vesnice uslyšel kokrhát kohouty – a zatoužil jsem po vyhnanství. Ze střež Kalužské zastavy jsem se díval na souvislou cizí drůzu hlavního města a modlil

jsem se: co nejdál od něj, co nejdál do vyhnanství! Dokonce jsem poslal Nejvyššímu sovětu naivní žádost: aby mi místo 8 let tábora dali doživotní vyhnanství, třeba hodně daleko a na samotě. Slon ani na to neodpověděl. Ještě jsem netušil, že doživotní vyhnanství mi nikam neuteče, jenomže nebude místo tábora, ale po něm.

V roce 1952 z třítisícového „ruského“ táborového střediska v Ekibastauzu propustili asi deset lidí. Vypadalo to tenkrát moc podivně: osmapadesátku vedli za bránu! Tři roky už existoval Ekibastauz – a dosud nebyl propuštěn jediný člověk. Nikomu také nekončil trest. To znamená, že skončily první válečné desítky těm nemnohým, co se toho dožili.

Netrpělivě jsme čekali na jejich dopisy. Několik jich přišlo, přímo nebo nepřímo. Dozvěděli jsme se, že téměř všechny odvezli z tábora do vyhnanství, ačkoli v rozsudku žádné vyhnanství neměli. Nikoho to však nepřekvapilo! Naším žaláříkům i nám bylo jasné, že nejde o právo, o trest nebo o papírové formality – jde o to, že nás, kteří jsme byli jednou označeni za nepřátele, teď bude moc právem silnějšího utlačovat, drtit a škrtit až do naší smrti. A připadalo to i nám, i těm mocným jako něco naprosto samozřejmého, tak jsme si na to zvykli, tak jsme se s tím sžili.

V posledních stalinských letech nás neznepokojoval osud vyhnanců, ale těch domněle propuštěných, koho zřejmě nechali za branou bez eskorty, koho ochranná šedá křídla MV opouštěla. Přitom vyhnanství, které mocní ve svém ignorantství považovali za další trest, bylo pokračováním vžité neodpovědné existence, té fatalistické základny, na níž trestanec tak pevně stojí. Vyhnanství nás zbavovalo nutnosti hledat si bydliště – to znamená, že jsme se mohli vyhnout těžkým pochybám a omylům. To místo, do kterého nás posílali do vyhnanství, bylo jediné správné. Jenom v tomto jediném místě z celého Sovětského svazu nám nikdo nemohl vyčítat, že jsme přijeli. Jenom tady jsme měli bezpodmínečné a definitivní právo na tři čtvereční metry půdy. A ten, kdo odcházel z tábora osamělý jako já, na koho nikdo a nikde nečekal, ten se snad jen ve vyhnanství mohl setkat se spřízněnou duší.

Se zavíráním se u nás spěchá, ale s propuštěním nikdy. Kdyby nějakého nešťastného demokratického Řeka nebo socialistického Turka nechali ve vězení o den déle, než je nutno – to by světový tisk řádl. Ale já byl rád, že po uplynutí trestu mě v táboře nechali jen o několik dní déle a pak... propustili? Ne, pak mě dali do transportu. A další měsíc mě vezli už na úkor mého času.

I když jsme vycházeli z tábora v doprovodu eskorty, snažili jsme se dodržet poslední vězeňské pověry: za žádnou cenu se neotočit na své poslední vězení (jinak se tam člověk vrátí), správně naložit s vězeňskou lžící. (Ale co to znamená, správně? Jedni říkali, že se má vzít s sebou, aby se pro ni člověk nevracel. Jiní říkali – hodit věznicí, aby za člověkem neutíkala. Já svou lžici sám vyrobil ve slévárničce, tak jsem si ji vzal s sebou.)

A zase se míhaly tranzitky – Pavlodarská, Omská, Novosibiřská. Přestože naše tresty skončily, zase nás prohledávali, brali nám nedovolené věci, zaháněli do nacpaných cel, do antonů, do stolypinů, míchali nás dohromady s galerkou, stejně na nás vrčeli strážní psi a stejně pokřikovali automaticíci: „Neohlížet se!“

Ale v Omské tranzitce se dobrácký dozorce, který nás kontroloval podle spisů, zeptal nás pěti z Ekibastauzu: „Který bůh vám přeje?“ „A copak, kam to je?“ hned jsme se začali vyptávat, pochopili jsme, že to znamená dobré místo. „Ale, na jih,“ divil se dozorce.

Skutečně, od Novosibirsku jsme jeli na jih. Jedeme do tepla! Tam je rýže, hroznové víno, jablka. Copak to? To nám soudruh Berija nemohl najít v Sovětském svazu horší místo? Opravdu takové vyhnanství existuje? (Sám v sobě jsem se už vnitřně připravoval, že napíšu o vyhnanství cyklus básní s titulem „Básně o nádherném vyhnanství“.)

Na nádraží v Džambulu nás nechali vystoupit ze stolypinu za stejných přísných opatření jako obvykle, vedli nás k nákladnímu autu živým špalírem vojáků, tam jsme si jako obvykle museli sednout na zem – jako kdybychom po odpykaném trestu mohli toužit po útěku. Bylo pozdě v noci, zbývající měsíc slabounce osvětloval temnou alej, po níž nás vezli, ale byla to skutečná alej vysokých, štíhlých topolů. To je ale vyhnanství! Nejsme snad na Krymu? Je konec února, u nás na Irtyši je teď krutý mráz – a tady vane jarní, laskavý větřík.

Přivezli nás do vězení. Přijali nás bez vstupního filcunku a bez koupání. Prokleté zdi změkly! S pytli a kufry jsme se nacpali do cely. Ráno dozorce odemkl a vzdychl: „Ven se všemi věcmi!“

Certův spár povoloval...

Na nádvoří nás uvítalo jarní růžové ráno. Červánky ozařovaly cihlové vězeňské zdi. Uprostřed nádvoří čekalo nákladní auto, nahoře už seděli dva muklové, kteří měli jet s námi. Člověk by měl dýchat, rozhlížet se, opájet se neopakovatelností okamžiku – ale nemohli jsme si dát ujít nové známosti! Jeden z nováčků – vyhublý, šedivý děda se slzícíma světlýma očima seděl na svých pomačkaných věcech tak vzpřímeně a tak slavnostně, jako car přijímající posly. Vypadalo to, jako by byl hluchý nebo cizinec, který nedoufá, že se s námi domluví. Sotva jsem nasedl, rozhodl jsem se, že se s ním dám do řeči. Představil se nejčistší ruštinou a hlas se mu vůbec nechvěl:

„Vladimír Alexandrovič Vasiljev.“

Zajiskřilo mezi námi porozumění. Srdce cítí přítele i nepřitele. Toto je přítel. Ve vězení se člověk musí snažit poznat lidi co nejrychleji – neví, zda se za chvíli nerozloučí. Totiž, vždyť už nejsme ve vězení, ale to je jedno... Přes hučení motoru se ho vyptávám, ani nevnímám, že se auto dostalo z vězeňského asfaltu na městské dláždění, zapomínám, že bych se neměl otočit na poslední vězení (kolik jich bude, těch posledních?), nedivám se na ten kratičký kousek svobody, jímž projíždíme – a už jsem znova v širokém vnitřním dvoře oblastního MV, odkud zase ven do města nesmíme.

Vladimíru Alexandroviči by člověk v první chvíli hádal devadesát let – tak působí ty oči bez výrazu, špičatá tvář a šedivá šošolka. Bylo mu však třiasedmdesát. Ukázalo se, že je to jeden z nejstarších ruských inženýrů, z nejvýznamnějších hydrotechniků a hydrografů. Ve Svazu ruských inženýrů (copak to je? slyším o něm poprvé, a přece to byla významná organizace techniků, snad patřila k těm velkým skokům vpřed, k nimž v Rusku došlo v 10. a 20. letech – všechny však byly zmarněny) byl Vasiljev významným pracovníkem a ještě nyní s uspokojením vzpomíná: „Odmítali jsme tvářit se, že se dájí pěstovat fiky na vyschlém klacku.“

Za to je pochopitelně rozehnali.

Celý tento kraj – Sedmiříčí – kam jsme nyní přijeli, prochodil pěšky a projezdil na koni již před padesáti lety. Již před první válkou propočítal projekty zavodnění Čujského údolí, Narynské kaskády a proražení tunelu v Čulijských horách a již před první válkou je začal uskutečňovat. Šest „elektrických rypadel“ (všech šest přežilo revoluci a ve 30. letech vystupovaly na Čirčikstroji jako sovětská novinka) objednal již v roce 1912 a všechny stroje ještě pracovaly. Teď si odseděl 15 let za „škůdcovství“, poslední tři roky v Horněuralském izolátoru. Jako o milost žádal o vyhnání právě sem, do Sedmiříčí, chtěl zemřít zde, kde všechno začal. (Byli by mu ale v žádném případě nevyšli vstříc, kdyby si ho byl Berija nepamatoval ze 20. let, kdy inženýr Vasiljev hospodařil s vodou tří zakavkazských republik.)

Proto teď seděl na svém tanečku tak zamyšlený, tak podobný sfinze: nejenže prožívá první den svobody, ale vrací se do země svého mládí, do země elánu a inspirace. Ne, lidský život není tak krátký, jestliže člověk vybuduje na své cestě pyramy.

Docela nedávno se dcera V. A. zastavila na Arbatu u skřínky s časopisem Trud. Drzý dopisovatel nešetřil dobře placenými slovy, a jako když bičem mrská, vykládal o své cestě do Čujského údolí, zavodněného a oživeného tvůrci-bolševiky, o Narynské kaskádě, o moudrosti hydrotechniky a o šťastných kolchoznicích. A najednou – kdopak mu to napověděl? – končí: „Ale málokdo ví, že všechny tyto proměny jsou splněním snu nadaného ruského inženýra Vasiljeva, který ve starém, byrokratickém Rusku nenalezl odezvu.“⁷⁹⁷ Škoda, že se mladý nadšenec nedomohl vítězství svých ušlechtilých myšlenek!“ Řádky novin se začaly rozplývat, dcera vytrhla noviny ze skřínky, přitiskla je k prsům a za hvězdotu milicionáře je odnesla.

Mladý nadšenec v té době seděl ve vlhké cele Horněuralské věznice. Reumatismus nebo nějaký jiný kostní neduh sehnul starce v půli, nemohl se narovnat. Ještě, že neseděl v cele sám – byl tam s ním nějaký Švéd, ten mu vyléčil záda masážemi.

Švédové nesedí v sovětských věznicích příliš často. Vzpomínám si, že jsem s jedním seděl také. Jmenoval se Erik...⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ Koncem roku 1917 byl Vasiljev prakticky šéfem oddělení meliorací.

⁷⁹⁸ Pavel Veselov (Stockholm), který se nyní zabývá i jinými případy věznění švédských občanů v Sovětském svazu, analyzoval vyprávění E. A. Andersena a domnívá se, že podle podoby i podle formy příjmení byl E. A. spíše Nor, ale z nějakých důvodů považoval za výhodnější vydávat se za Švéda. Norové, kteří uprchli z vlasti po roce 1940, sloužili v anglické armádě mnohem častěji než Švédové. Možná, že byl E. A. spřízněn s nějakými anglickými Robertsony, ale to, že je příbuzný generála Robertsona, si mohl vymyslet, aby byl před MGB důležitější. Není vyloučeno, že po válce sloužil v Západním Berlíně ve vojenské rozvědce spojenců a že tím byl pro MGB zajímavý. Je pravděpodobné, že přijel do Moskvy s anglickou nebo norskou delegací (nikoli se švédskou, žádná taková snad ani nebyla), ale byl tam nevýznamnou osobou. Snad mu MGB nabízel, aby se stal dublovaným rozvědkem a za odmítnutí dostal svých 20 let. Erikův otec mohl být podnikatelem, ale ne

„... Arvid Andersen?“ Ptá se živě V. A. (Mluví a pohybuje se velmi živě.) To je ale náhoda! Tak to Arvid ho vyléčil masážemi! „Můj svět je ale malý!“ – připomíná nám Archipelag na rozloučenou. Tak vida, kam vezli Arvida před třemi lety – do Uralské věznice. Holoubka se nezastali ani NATO, ani tatínek-miliardář.

A mezitím nás jednoho po druhém volají do oblastní komandatury – je to hned tady, na nádvoří oblastního oddělení MV. Je tu plukovník, major a mnoho poručíků, kteří spravují veškeré vyhnance v Džambulské oblasti. K plukovníkovi se ostatně nedostaneme, major se jen dívá do našich tváří, čte si v nich jako v novinách, ale papíry s námi sepisují poručíci. Pěkně si píší perem.

Táborové zkušenosti mě naléhavě nabádají: dávej pozor! V těchto kratičkých okamžicích se rozhoduje o celém tvém dalším osudu! Neztrácej čas! Žádej, protestuj, trvej na svém! Vzchop se, vymysli něco, zaříd', aby byl důvod, proč musíš určitě zůstat v oblastním městě, nebo se dostat do nejbližšího a nejlepšího okresu. (Taková příčina existuje, jenže o ní nevím: už druhý rok ve mně bují metastázy po operaci, v táboře nedokončené.)

Ba ne-e, už jsem jiný... Už jsem jiný, než když jsem nastupoval trest. Sestoupila na mne jakási vznešená nehybnost a cítím se v ní dobře. Je mi dobře, když nedbám o upachtěné táborové zkušenosti. Je mi teď odporně, vymýšlet si nějakou mizernou, hloupou záminku. Nikdo z lidí neví nic dopředu. Největší neštěstí může člověka potkat v nejlepšíh místě a největší štěstí ho najde v místě co nejhorším. Vždyť jsem ani nestačil vyptat se, které okresy v oblasti jsou dobré a které špatné – tak mi zaujal osud starého inženýra.

Na jeho spisech je nějaká protekční poznámka, protože mu dovolují pěšky, po vlastních, jít do města, dojit si na Oblvodstroj a poptat se tam po práci. Pro nás ostatní je jediné místo určení – Kok-Těrekský okres. Je to kousek pouště na severu oblasti, začátek mrtvé pouště Bet-pak-dal, která se rozprostírá ve středu Kazachstánu. Pěkné hroznové víno!...

Naše jména vyplňují kulatými písmeny na tiskopis, vytištěný na pomačkaném, nahnědlém papíře, zapisují datum a předkládají nám k podpisu.

Kdepak jsem se s něčím podobným setkal? Ach, tenkrát, když mi oznamovali rozsudek zvláštní komise. Tehdy také šlo jen o to – vzít pero a podepsat se. Jenže tenkrát to byl pěkný, moskevský papír. Ale pero a inkoust byly stejně hnusné.

Takže, copak mi „oznámili dne toho a toho“? Že já, ten a ten, jsem poslán navěky do vyhnanství do toho a toho okresu, kde budu pod otevřeným dozorem (stará carská terminologie) okresního oddělení MV. V případě, že o své vůli odjedu mimo území okresu, budu souzen na základě Usnesení předsednictva Nejvyššího sovětu, které ukládá trest 20 (dvacet) let nucených prací.

No co, všechno je podle zákona. Nic nás nepřekvapuje. Ochotně podepisujeme.⁷⁹⁹ V mé hlavě se začíná pohotově rodit epigram.

Vladimír Alexandrovič se vrací z města, chlubím se jím, smějeme se jako děti, jako trestanci, jako lidé bez hříchu. V. A. se směje hezky – připomíná mi to smích K. I. Strachoviče. Jejich podobnost je hluboká: jsou to lidé, kteří se ponořili do svého intelektu, a utrpení těla nemůže nijak porušit jejich duševní rovnováhu.

Přitom mu teď moc do smíchu není. Pochopitelně ho do vyhnanství neposlali sem, jako obvykle došlo k omylu. Do Čujského údolí, do míst, kde dříve pracoval, ho mohli poslat jenom z Frunze. Tady se Vodstroj zabývá místním zavodňovacím systémem. Nafoukaný, pologramotný Kazach, vedoucí Vodstroje, poctil tvůrce Čujského zavodňovacího systému tím, že ho nechal stát na prahu své pracovny, zatelefonoval na oblastní výbor strany a svolil, že ho přijme jako mladšího hydrotechnika, jako nějakou holku z průmyslovky. Do Frunze nesmí – to už je jiná republika.

Jak popsat v jediné větě celou ruskou historii? Je to země zmařených možností.

tak velikým. Erik však zveličoval i skutečnost, že se jeho otec zná s Gromykem (proto ho gebáci Gromykovi ukázali) aby bezpečnost měla zájem o výkupné a aby se tak na Západě o něm dozvěděli.

⁷⁹⁹ O pár let později dostanu Trestní kodex RSFSR a s potěšením si tam přečtu v článku 35: že vyhnanství může trvat tři až deset let, v návaznosti na vězení pak může trvat pouze do pěti let. Na to jsou sovětští právníci hrdí: že počínaje trestním kodexem z roku 1922 v sovětském právu neexistují trvalé tresty a časově neomezené represe. Výjimkou je jen trest nejohrožnější: věčné vyhnanství z území SSSR. V tom je „významný a zásadní rozdíl mezi sovětským a buržoazním právem“ (Sborník Ot tjurem...) To je sice hezké, ale MV šetří čas a práci, a psát navěky je jednodušší: není třeba hlídat termíny trestů a starat se o jejich obnovení. V článku 35 se také hovoří o tom, že vyhnanství je stanoveno na základě zvláštního výroku soudu. Třeba zvláštní komise! Ale ani to ne, prostě službu konající poručík nám přiklepl věčné vyhnanství.

Ale ten šedivoučký muž si mne ruce: vědci ho znají, třeba ho přetáhnou. Také on podepisuje své vyhnanství navěky, a že – pokud se vzdálí – bude na katorze do svých 93 let. Nesu mu věci k bráně – k čáře, již nesmím překročit. Teď si půjde u dobrých lidí hledat podnájem v koutě místnosti⁸⁰⁰. Říká, že napíše ženě, aby přijela z Moskvy. Děti?... Děti neprijedou. Říkají, že nemohou nechat moskevské byty. A co jiní příbuzní? Má bratra. Ale ten je hrozně nešťastný: je historik, nepochopil Říjnovou revoluci, opustil vlast a teď, chudák, vede katedru byzantských dějin na Kolumbijské univerzitě. Znovu se smějeme, litujeme bratra a na rozloučenou se objímáme. Tak se před mýma očima mihl ještě jeden skvělý člověk, aby navždy odešel.

Nás ostatní z nepochopitelných důvodů ještě řadu dní drží v malinké komůrce, kde spíme těsně jeden vedle druhého na ošklivé podlaze, plné škvír, jen tak tak, že si protáhneme nohy. Připomíná mi to karcer, v němž začalo mé vězení před osmi lety. Jsme propuštěni, ale na noc nás zamykají, budeme-li chtít, prý nám dají dovnitř parašu. Od vězení se to liší jen tím, že tady už nedostáváme jídlo zadarmo, za naše peníze nám něco kupují na trhu.

Třetí den přišla opravdická eskorta s puškami, musíme se podepsat, že jsme dostali peníze na cestu a na jídlo, peníze na cestu nám eskorta ihned sebere (prý na jízdenky, ale ve skutečnosti postraší průvodčí a povezu nás zadarmo, peníze si nechají, to je přece jejich výdělek), seřadí nás po dvou, vedou nás na nádraží zase špalírem topolů. Ptáci zpívají, jaro je v plném proudu – a to je teprve 2. března! Máme na sobě vatované obleky, je nám horko, ale jsme rádi, že jsme na jihu. Pro člověka nesvobodného je mráz ze všeho nejhorší.

Celý den jedeme v pomalém vlaku zpátky ve směru, odkud jsme přijeli, pak do stanice Ču nás asi deset kilometrů ženou pěšky. Pořádně se potíme pod svými pytli a kufry, shýbáme se, klopýtáme, ale táhneme je: každý hadřík, pronesený přes táborovou strážnici, se našemu tělu ještě bude hodit. Já mám na sobě dvě vatované vesty (jednu jsem sbalil při inventuře) a na nich vojenský kabát, který tolik zkusil, odřený frontou i táborem. Jak bych ho teď mohl zahodit, i když je umaštěný a odřený do rezava.

Den se chýlí ke konci a ještě nejsme na místě. To znamená, že zase musíme přespát ve vězení, v Novotrojickém. Už tak dlouho jsme na svobodě – a pořád vězení a vězení. Cela, holá podlaha, špehýrka, pochodem na záchod, ruce dozadu, horká voda k pití – jenom přiděl nedostáváme, jsme přece už svobodní.

Ráno nám přistaví nákladní auto, zase si pro nás přichází eskorta, která přespala mimo kasárna. Ještě 60 kilometrů do stepi. Zůstáváme třet v bažinatém údolí, skáčeme z nákladáku (dřív jsme to jako muklové nesměli) a snažíme se ho dostat z bláta, abychom jednotvárnou cestu měli co nejdřív za sebou, abychom se co nejdříve dostali do věčného vyhnanství. Eskortu stojí v půlkruhu a ochraňuje nás.

Kilometry stepi ubíhají. Kam oko dohlédne, zprava i zleva je tvrdá, šedá, nepoživatelná tráva a jen občas se mihne chudičkový kazašský aul s houfcem stromů. Konečně se před námi, za obloukem stepi, objevují vršky topolů (Kok-Těrek znamená „zelený topol“).

Jsme na místě! Nákladní auto si to žene mezi čečenskými a kazašskými lepenicemi, je obklopeno mračnem prachu a smečkou zuřících psů. Malí oslíci, zapřažení do vozíků, uhýbají, z jednoho dvora se za námi pomalu a pohrdavě ohlíží velbloud. Jsou tu lidé, ale naše oči vidí jen ženy, ty kouzelné, téměř zapomenuté ženy: támhleta snědá pozoruje naše auto z prahu, rukou si přitom zakrývá oči před sluncem. Tamhle zase jdou hned tři v pestrých červených šatech. Žádná není Ruska. „To nic, pro nás se také najdou nevěsty!“ volá mi do ucha čtyřicetiletý kapitán dálkových plaveb V. I. Vasilenko. Ten, co si klidně žil v Ekibastauzu jako vedoucí prádelny a teď se chystal na svobodě narovnat křídla, najít si tu svou kocábku.

Minuli jsme obchod, čajovnu, zdravotnické středisko, poštu, okresní výkonný výbor, okresní výbor strany, krytý břidlicí, dům kultury, krytý rákosím. Auto zastavuje u budovy MV-MGB. Celý zaprášení skáčeme dolů, vstupujeme vrátky, nevdává nám příliš, že jsme na hlavní ulici, myjeme se do půl těla.

Přes ulici, přímo proti MGB je přízemní, ale vysoká, podivuhodná budova: čtyři dórské sloupy vážně drží falešnou atiku, u úpatí sloupů jsou dva schůdky, obložené kamenem a nad tím vším zčernalá, slaměná střecha. Srdce mi tlouče: to musí být škola! Desetiletka. Ale jen mlč, nebouchej, ty nesnesitelné srdce: do této budovy ti nic není.

Hlavní ulici přechází dívka s natočenými lokýnkami, čist'ouňká, kabátek jí v pase svíral jako vosičku. Míří tam, do těch vytoužených dveří školy. Jde, ale dotýká se země? Je to učitelka! Je tak mladičká, že nemůže mít za sebou vysokou školu. To znamená, že má sedmiletku a pedagogickou střední! Jak jí

⁸⁰⁰ Realie nepochopitelná i pro socialismu znalého čtenáře: v bytové tísní, kde rodina běžně bydlela v jedné místnosti, se pronajímá jeden kout, oddělovaný záclonkou, kusem nábytku nebo vůbec ničím. Pozn. překl.

závidím! Jaká propast je mezi ní a mnou – pomocným dělníkem. Jsme každý z jiného stavu, nikdy bych se neodvážil projít se zavěšen do ní.

Zatím se nováčky začal zabývat, postupně je k sobě tahá do tiché pracovny... kdopak? No jistě, kmotr, operativní zmocněnec! Je i ve vyhnanství, i tady je to důležitá osoba!

První setkání je velmi důležité, vždyť si budeme spolu hrát na kočku a na myš věčně, ne nějaký ten měsíc. Teď přestoupím jeho práh, budeme si jeden druhého potají prohlížet. Je to velmi mladý Kazach, skrývá se za uzavřeností a zdvořilostí, já zase ze sebe dělám prostáčka. Oba víme, že naše bezvýznamné věty, jako třeba – „tady máte papír“, „kterým perem mohu psát?“ – už znamenají souboj. Ale pro mne je důležité, abych ukázal, že o tom nemám nejmenší ponětí. Zřejmě se vždycky chovám takhle – co na srdci, to na jazyku. bez chytráctví. No tak, ty opálené strašidlo, pamatuj si – zvláštní dozor nepotřebuje, chce tu v klidu žít, vězení ho poučilo.

Co mám vyplnit? Pochopitelně dotazník. A vlastní životopis. Tím bude založen můj nový spis – tady jsou na stole připraveny desky. Pak se sem budou zakládat udání, posudky od nadřízených. A jakmile se v obecných rysech dá dohromady nový případ a z ústředí přijde pokyn zavírat – zavrou mě (tady v druhém nádvoří je vězení z vepřovic) a napaří mi novou desítku.

Podávám papíry, počátek dalších, oper si je prohlíží a zakládá do desek.

„Řekl byste mi, kde je tady okresní školská správa?“ ptám se náhle zdvořile a bezstarostně.

Zdvořile mi to vysvětluje. Netváří se udiveně. Z toho si dělám závěr, že se mohu hlásit o práci, že MGB nemá námitek. (Jako starý trestanec jsem pochopitelně nebyl tak hloupý, abych se zeptal přímo: zda smím pracovat ve školství.)

„Prosím vás, a kdy tam budu moci jít bez doprovodu?“ Krčí rameny:

„No, dnes dokud... je roz... doporučujeme, abyste nevycházeli za bránu. Ale v služební záležitosti můžete.“

A tak jdu. Pochopíte to velké slovo? Jdu sám! Ani ze stran, ani zezadu na mě nemíří automaty. Otáčím se: nikdo! Když budu chtít, půjdu po pravé straně, kolem školního plotu, kde se v louži válí velké prase. A když budu chtít, půjdu po levé straně, kde se popelí a zobou slepice – přímo před budovou školské správy.

Jdu k ní dvě stě metrů a má záda, věčně ohnutá, se už trošičku narovnal, už se chovám trošku uvolněněji. Během těch dvou set metrů jsem přešel do nového občanského stavu.

Vstupuji, na sobě mám starou, vlněnou vojenskou blůzu ještě z fronty a staříčké kalhoty. Boty mám z tábora, z vepřové kůže, málem z nich trčí onuce.

Sedí tu dva tlustí Kazaši – dva inspektoři okresní školské správy, aspoň tak to říká cedule.

„Chtěl bych pracovat ve škole,“ říkám, moje jistota přitom roste, mluvím dokonce lehce, jako bych se ptal, kde mají karafu s vodou.

Zpozorněli. Jsme tu v aulu, v poušti se přece jen každý den nestává, aby se přišel hlásit nový učitel. Přestože je Kok-Těrekský okres větší než Belgie, všechny osoby se sedmiletým vzděláním se tu znají osobně.

„Jaké máte školy?“ ptají se mě poměrně čistou ruštinou. „Fyziku a matematiku na univerzitě.“

Až sebou trhli. Dívají se po sobě. Rychle brebentí kazašsky. „A... odkud jste přijel?“

Jako by to nebylo zřejmé, musím jim říci všechno po lopatě. Jaký blbec by se sem přišel hlásit a navíc v březnu?

„Před hodinou jsem sem přijel do vyhnanství.“

Tváří se záhadně a jeden po druhém mizí v pracovně zástupce vedoucího. Odešli a teď vidím, že se na mě dívá písarka, asi padesátiletá, Ruska. Ten okamžik je, jako když přeskočí jiskra: jsme rodáci – je také z Archipelagu! Odkud je, za co, od kdy? Naděžda Nikolajevna Grekovová z kozácké novočerkasské rodiny, zatčena v roce 1937, obyčejná písarka. Celý zástup orgánů ji přesvědčoval, že patřila k jakési fanatické teroristické organizaci. Deset let, pak recidiva a teď – věčné vyhnanství.

Mluví tiše, ohlíží se na otevřené dveře vedoucího a věčně mě informuje: jsou tu dvě desetiletky, několik sedmiletěk, okresu zoufale chybějí matematici, není tu ani jeden s vysokoškolským vzděláním a co je to fyzik – to tady ani nevědí. Z ředitelny se ozývá zvonek. Písarka přes svou tloušťku hbitě vyskočí a rychle utíká – samá ochota. Vrací se, hlasitě a oficiálně mě zve dál.

Na stole je rudá pokrývka. Na pohovce sedí oba tlustí inspektoři, sedí se jim moc dobře. Ve velkém křesle pod Stalinovým portrétem sedí vedoucí: je to maličká, pružná, půvabná Kazaška, chová se jako had i kočka zároveň. Stalin se na mě potměšile usmívá.

Nechají mě posadit se u dveří, opodál, jako bych byl vyšetřován. Začíná zbytečný, obtížný rozhovor, je zdoluhavý zejména proto, že po několika větách, které prohodí se mnou rusky, se deset minut mezi sebou dohadují kazašsky, zatímco já sedím jako blbec. Podrobně se mě vyptávají, kde a kdy jsem učil, vyjadřují pochybnosti, zda jsem svůj předmět nebo jeho metodiku nezapomněl. Pak bez nějakých pomlek a vzdychání, že nejsou volná místa, že školy na okrese jsou matematiky a fyziky přeplněny, že je těžké sehnat i půl úvazku, že výchova mladého člověka naší epochy je odpovědný úkol – se ptají rovnou na to hlavní: za co jsem seděl? Jakého zločinu jsem se dopustil? Hadí kočka předem přivírá své zchytralé oči – jakoby narudlá záře mých zločinů už ozařovala její stranickou tvář. Dívám se nad její hlavu do zlověstné d'áblovy tváře, která zmrzčila celý můj život. Co bych mohl vykládat před jeho portrétem o tom, co se mezi námi stalo?

Straším ty osvětáře – to je takový trestanecký trik: to, nač se mě ptají, je státní tajemství, nesmím o tom mluvit. Zkrátka, chci vědět, zda mě zaměstnají nebo ne.

A znovu a znovu se domlouvají kazašsky. Kdo je tak odvážný, aby na svou odpovědnost přijal státního zločince? Ale našli východisko: nechají mě napsat životopis, vyplnit dotazník, - s jednou kopií. To známe. Papír snese všechno. Před hodinou jsem to všechno přece psal, ne? Vyplňuji papíry znovu, vracím se na MGB.

Se zájmem obcházím dvůr, neuměle postavené vnitřní vězení, dívám se, jak si hráli na dospělé a úplně zbytečně prorazili v hliněné zdi okénko pro příjem balíčků, ačkoli zeď je tak nízká, že se přes ni dá přehodit třeba koš. Ale co by to bylo za MGB, kdyby tu nebylo okénko? Brouzdám po dvoře a zdá se mi, že se tu dýchá mnohem lépe než na zatuhlé školské správě: odtamtud se MGB zdá být záhadné a inspektoři tuhnou strachy. Zatímco tady – tady máme milované ministerstvo. Tady jsou tři komandanští hlavouni (mezi nimi – dva důstojníci), jsou tu nepokrytě proto, aby nás hlídali, jsme jejich chleba. Všechno na dlani.

Komandanti nejsou psi a dovolí nám, abychom spali venku, na seně, a ne v zamčené místnosti.

Noc pod širým nebem? Zapomněli jsme, co to znamená! Pořád zámky, pořád mříže, pořád zdi a stropy! Jaképak spaní! Chodím, chodím a chodím po vězeňském dvoře, osvětleném něžným svitem měsíce. Vypřáhnutý vůz, studna, napajedlo, malý stoh sena a tmavé stíny koní pod přístřeškem – to všechno je tak poklidné, tak starodávné, jako by nad tím nebylo tvrdého znamení MV. Je třetího března a v noci se ani trochu neochladilo, je téměř stejně teplo jako ve dne. Nad rozlehlým Kok-Těrekem řvou osli, dlouze, vášnivě, znovu a znovu hovoří k oslicím o své lásce, o přebytku sil – a zřejmě se v tom řevu ozývají i odpovědi oslic. Špatně rozlišuji zvuky, tento nízký, silný řev, to jsou možná velbloudi. Mám dojem, že kdybych měl hlas, také bych teď zavyl na měsíc: budu tu dýchat! Budu se tu pohybovat!

Není možné, abych neprorazil tu papírovou oponu dotazníků! V tuto halasnou noc cítím svou převahu nad zbabělými úředníky. Učit! Znovu se cítit jako člověk! Rychle vstoupit do třídy a ohnivým pohledem přehlédnout dětské tváře! Prst namířený na výkres. Nikdo ani nemukne! Řešení vypadá takhle, všichni uvolněně vzdychají.

Nemohu spát! Ve svitu měsíce chodím, chodím a chodím. Osli zpívají! Zpívají velbloudi! I ve mně všechno zpívá: jsem svoboden! svoboden!

Konečně uléhám vedle kamarádů na seno pod přístřeškem. Pár kroků od nás stojí koně u svých jeslí a celou noc klidně přežvykují seno. Zdá se, že v celičském vesmíru nelze vymyslet krásnější zvuk pro tuto naši první, napůl svobodnou noc.

Jen žerte, koničci! Jen se živte, miláčkové!

Nazítří nám dovolili ubytovat se v podnájmech. Našel jsem si podle své kapsy domeček na kuřích nožkách – s jediným maličkým okénkem. Je tak nizoučkový, že ani uprostřed, kde je střecha nejvyšší, se nemohu úplně narovnat. „Chtěl bych chaloupku malinkou...“ psal jsem kdysi ve vězení v touze po vyhnanství. Ale moc příjemné to není, že člověk ani hlavu zvednout nemůže. Ale mám svůj domek! Podlaha je z udusané hlíny, na ni si hodím vatovanou vestu – a už mám postel! Jeden inženýr-vyhnanec, učitel Baumanovské vysoké školy, Alexandr Klimentjevič Zdaňukevič, mi hned půjčil pár dřevěných beden – na těch se zařizují se vším pohodlím. Petrolejku ještě nemám (nemám nic! Každou věc si musím vybrat a koupit, jako bych teprve sestoupil na zemi), ale ani nelituji, že lampu nemám. Po celá léta v barácích a celách mé řezalo do očí prudké erární světlo. Teď tu tmu vychutnávám. I tma se může stát znakem svobody! Ve tmě a tichu (byl bych mohl slyšet rozhlas z tlampače na náměstí, ale už tři dny nefungoval) si jen tak ležím na bednách – a je mi krásně!

Co si ještě přát?...

Ale ráno 6. března předčí všechna možná přání! Moje domácí, novgorodská babička Čadovová, je tu také ve vyhnanství, šeptá – netroufá si mluvit nahlas:

„Koukni, jdi si poslechnout rozhlas. Něco mi povídali, bojím se to opakovat.“

Rozhlas skutečně promluvil. Jdu na hlavní náměstí. Je tu dav, asi dvě stě lidí, to je na Kok-Těrek velmi mnoho. Shlukli se pod zachmuřeným nebem kolem sloupu s tlampačem. V davu je hodně Kazachů, hlavně starých. Smekli, drží v rukou přepychové zrzavé ondatří čepice. Jsou velmi zasmušilí. Mladí jsou lhostejnější. Pár traktoristů nesmeklo. Já pochopitelně také nesmeknu. Ještě nerozumím hlasatelovým slovům (dramaticky mu přeskakuje hlas) – ale už začínám chápat.

Okamžik, po němž jsme s kamarády toužili již jako studenti! Okamžik, v nějž doufají všichni muklové Gulagu (vyjma pravověrné). Umřel asiatský diktátor! Chcipl, ten zloduch! Ach, jak otevřeně teď jásají v našem zvláštním táboře! A tady stojí učitelky ze školy, ruská děvčata, a hořce lkají: „Co teď bude?“ Ztratily tatíčka... Člověk by na ně chtěl přes náměstí zavolat: „Dobré to bude! Vaše otce nepopraví! Ženichy nezavrou! A nebudou z vás děti nepřátel lidu!“

Mám chuť hulákat, mám chuť tančit jako divoch! Ale, žel, řeky dějin plynou pomalu. A moje tvář, dobře vytrénovaná ke všemu, si nasazuje grimasu zarmoucené pozornosti. Zatím se musím přetvařovat, přetvařovat jako dříve.

A přece – krásně začíná to moje vyhnanství! Celý tento den strávím nad básní Pátý březen.

Uplynulo asi deset dní – a v boji o koryta a ve strachu jeden před druhým pohůnci úplně ruší MGB! Takže jsem správně zapochyboval: zdali je věčné MGB?⁸⁰¹

6 SLADKÝ ŽIVOT VE VYHNANSTVÍ

1. Hřebýky do kol	½ kilo
2. Bota	5
3. Foukalník	2
4. Zklenice	10
5. Penál pro žák	1
6. Klópus	1
7. Sirka	50 balíček
8. Lampa Na Petrol	2
9. Zubní past	8 kus
10. Perník	34 kilo
11. Vodka	156 půllitrů

To byl inventární seznam veškerého zboží obchodu v aulu Ajdarly. Inspektoři a zbožíznalci kok-těrekského obchodního oddělení tento seznam sepsali. Já teď seděl u počítačky a snižoval ceny – někde o 7,5%, někde o 1,5. Ceny katastroficky klesaly, dalo se čekat, že na začátku nového školního roku budou i penál pro žák i klópus prodány, hřebíky najdou své místo v kolech a jen velká zásoba perníku, asi ještě předválečného, zůstane mezi ležáky. A vodka, i kdyby zdražila, déle než do 1. máje nevydrží.

Snížení cen, které připadlo, jak to zavedl Stalin, na 1. dubna a jímž pracující získali nevím kolik miliónů rublů (bylo to předem spočítáno a zveřejněno) – pro mne znamenalo bolestnou ránu.

Měsíc, který jsem už strávil ve vyhnanství, jsem projídal svůj táborový, „chozrasčotový“ výdělek slévače – na svobodě jsem žil z táborových peněz! A pořád jsem chodil na školskou správu a ptal se: kdy mě přijmou? Ale hadí ředitelka mě přestala přijímat, dva tlustí inspektoři měli stále méně času, aby mi něco zabručeli. Koncem měsíce mi ukázali rozhodnutí oblastní školské správy, že školy Kok-Těrekské oblasti mají plný stav, místa matematiků jsou obsazena a není možné pro mě najít práci.

⁸⁰¹ Za půl roku nám ale KGB vrátí, a to se stejnými kádry. Co je tedy na zemi věčné? Jen nespravedlnost, nerovnost a otroctví!

Mezitím jsem psal hru (Děkabristé bez prosince), ale nemusel jsem procházet ranním a večerním filcunkem a nemusel jsem tak často ničit, co jsem napsal, jako dříve. Nic jiného jsem nedělal a po letech v táboře se mi to líbilo. Jednou denně jsem chodil do čajovny, tam jsem snědl za dva ruble horkou polévku, stejnou, jako posílali v kýblu pro vězně místní vězňice. Černý chléb se v obchodě dostal snadno. Brambory jsem si koupil, dokonce i kus špeku. Sám jsem si na oslu přivezl saksaul, mohl jsem si zatopit. Moje štěstí bylo téměř úplné a myslel jsem si: když mě neberou do práce, tak ať, dokud mám peníze, budu psát hru, kdypak se mi naskytne taková svoboda!

Jednou na mě na ulici jeden z komandantů kývl prstem. Zavedl mě do obchodu, do pracovny vedoucího, byl to Kazach, tlustý jako vepř. Důrazně řekl:

„Je to matematik.“

A ten zázrak! Nikdo se mě neptal, proč jsem seděl, nikdo mě nenechal vyplňovat dotazníky a psát životopis! Sekretářka, taková řecká holka, také ve vyhnanství, krásná jako filmová hvězda, jedním prstem vyťukala na stroji rozhodnutí o tom, že jsem jmenován plánovačem-ekonomem, plat 450 rublů měsíčně. Téhož dne a stejně lehce, bez jakýchkoli dotazníkových šetření, byli do obchodního oddělení přijati další dva nezaměstnaní vyhnanci: kapitán dálkové plavby Vasilenko a velmi tajemný Grigorij Samojlovič M-z, kterého jsem ještě neznal. Vasilenko už pobíhal s projektem prohloubení řečiště řeky Ču (v létě ji klidně přebrodila kráva), chtěl zřídit pravidelnou dopravu motorových lodí a žádal komandaturu, aby ho pustili zkoumat tok řeky. Jeho spolužák z námořního učiliště a z plachetnice, kapitán Mann, v té době vypravoval na cestu do Antarktidy loď Ob – a Vasilenko se směl stát skladníkem.

Ale nestali se z nás skladníci, plánovači ani účetní – všichni tři jsme museli rychle inventarizovat zboží a připisovat nové ceny. V noci z 31. března na 1. dubna se každého obchodního oddělení a obchodu zmocňovala agonie, nikdy nebylo a nemohlo být dost lidí. Bylo nutné provést inventuru veškerého zboží a odhalit prodavače-zloděje (ale ne proto, aby byli souzeni), napsat nové ceny – a ráno už za nové, pro pracující nesmírně výhodné ceny prodávat. Obrovská poušť našeho okresu měla železnic a silnic – nula kilometrů. Ve vzdálených obchodech tyto ceny, pro pracující tak výhodné, nebylo možné realizovat před 1. májem: mezitím se v obchodech vůbec neprodávalo. Na okrese se zatím sepisovaly inventurní seznamy, počítalo se, soupisy přiváželi velbloudi. Ale v okresním městě se musel zajistit aspoň předsváteční prodej.

Než jsme přišli na okres, už tam sedělo asi 15 lidí – zaměstnanců i brigádníků. Plachty výkazů na špatném papíře ležely na všech stolech, bylo jen slyšet cvakání počítadel, na nichž zkušený účetní násobili a dělili. Ozývalo se nevlídné dohadování. Tady jsme měli pracovat také my. Násobit a dělit na papíře mě hned omrzelo, řekl jsem si o počítačku. Tady nebyl nikdo, kdo by věděl, co to vůbec je, nikdo s počítačkou zacházet neuměl, ale vzpomněli si, že na okresní statistické správě něco takového je: nějaká mašinka s čísílkou, ale nikdo to s ní neumí. Někdo zavolal, někdo došel, mašinku přinesli. Začal jsem s ní bzučet, rychle jsem vyplňoval sloupce, účetní se na mě začali nepřátelsky koukat: není to konkurent?

Počítal jsem a myslel jsem si: jak mukl rychle nabývá drzosti, nebo, abych řekl jazykem literátů – jak rychle rostou lidské potřeby! Zlobím se, že mě odtrhli od hry, kterou jsem psal v boudě... Zlobím se, že mě nevzali do školy. Zlobím se, že mě násilím donutili... copak? Kopat zmrzlou půdu? Dělat vepřovice v ledové vodě? Ne, násilím mě posadili k čistému stolu, abych točil klikkou počítačky a zapisoval čísla do sloupce. Kdyby mi tak na počátku táborového trestu někdo nabídl takovou nádhernou práci, po celá léta 12 hodin denně a zadarmo – to bych byl jásal! Ale teď mi za tu práci dávají 450 rublů, budu mít litr mléka denně a nevoní mi to – není to vlastně málo?

Tak jsem strávil týden při inventuře (musel jsem správně určit skupinu každého zboží vzhledem k všeobecnému zlevnění a pak skupinu zdražení – platného pro venkov). Přesto se týden v žádném obchodě nemohlo prodávat. Tlustý předseda, sám nejhorší lenoch, nás tedy svolal do své vznešené pracovny a řekl:

„Tak teda. Poslední objev medicína, že člověk vůbec nepotřebovat spát osm hodin. Absolutně dost – čtyři hodiny! Proto příkazuju: práce začíná v sedm ráno, končí ve dvě v noci, přestávka na oběd hodina a na večeri hodina.“

Myslím, že pro nikoho z nás v té hlučné tirádě nebylo nic k smíchu, bylo to jen příšerné. Všichni se skrčili, mlčeli a jen si troufli diskutovat o tom, v kolik by měla být přestávka na večeri.

No, to je ten osud vyhnanců, varovali mě, z takových příkazů se právě skládá. Všichni, co tu sedí, jsou vyhnanci, třesou se o své místo. Když je propustí, dlouho nenajdou v Kok-Těreku jiné místo. Konec

konců – vždyť to neděláme pro ředitele, je to pro stát, je to nutné. A poslední objev lékařství nám připadá docela snesitelný.

Ach, kdybych tak teď mohl vstát a vysmát se tomu nafoukanému volovi! Jen jednou si ulevit! Ale byla by to čistá „protisovětská agitace“ – pokus o zmaření důležité akce. Tak člověk celý život přechází z jednoho stavu do druhého – žák, student, občan, voják, vězeň, vyhnanec – a vždycky je na straně načalstva pádná síla, člověk se pokaždé musí ohnout a mlčet.

Kdyby byl řekl – do deseti večer, zůstal bych sedět. Ale to, co navrhoval, bylo vražedné a pro mne to navíc znamenalo přestat psát! Ba ne, čert tě vem a snížení cen také. Tábor mě naučil, co mám dělat: neříkat nic proti, ale mlčky proti jednat. Spolu s ostatními jsem pokorně vyslechl příkaz, v pět odpoledne jsem vstal od stolu a odešel jsem. A vrátil jsem se v devět ráno. Moji kolegové už byli na místě, počítali, nebo se tvářili, že počítají. Dívali se na mě jako na blázna. M-z, který ve skrytu duše moje jednání schvaloval, ale sám si to netroufl, mi potají sdělil, že včera večer předseda nad mým prázdným stolem křičel, že mě zažene do pouště, sto kilometrů daleko.

Přiznám se, že jsem se lekl: MV pochopitelně mohlo udělat cokoli. Zahnalo by mě! A klidně sto kilometrů, pak by pro mě bylo okresní město snem! Ale měl jsem štěstí: dostal jsem se na Souostroví po válce, to znamená, že jsem ušel těm nejzhroubnějším časům. A do vyhnanství jsem přijel po Stalinově smrti. Za měsíc něco došlo i sem, do naší komandatury.

Nenápadně začínaly nové časy – nejlídnější tři roky v dějinách Gulagu.

Předseda si mě nepředvolal a ani nepřišel. Celý den jsem pracoval, svěží mezi usínajícími a popletenými kolegy. Rozhodl jsem se, že v pět hodin večer zase odejdu. Ať to vezme nějaký konec, jen aby to bylo co nejrychleji.

Nebylo to poprvé v životě, kdy jsem si uvědomil, že člověk může obětovat mnohé, ale ne to základní. Tuto divadelní hru, promyšlenou v galejnických zástupech zvláštního tábora, jsem neobětoval – a zvítězil jsem. Týden všichni pracovali v noci a zvykli si, že můj stůl je prázdný. Když jsem se setkal s předsedou na chodbě, odvracel oči.

Ale nebylo mi souzeno, abych vesnický družstevní obchod v Muklstánu uvedl do pořádku. Na okres přišel mladý zástupce ředitele školy, Kazach. Než jsem přijel, byl jediným absolventem univerzity v Kok-Těreku a byl na to velmi pyšný. Můj příjezd v něm však závist nevyvolal. Snad chtěl pomoci škole, než z ní vyjdou první absolventi, nebo chtěl dopálit hadí vedoucí školské správy. Ale v každém případě mi řekl: „Rychle přineste svůj diplom!“ Utíkal jsem jako kluk a přinesl jsem ho. Vzal můj diplom do kapsy a odjel do Džambulu na odborářskou konferenci. Za tři dny přišel znovu a položil přede mne výpis z příkazu oblastní školské správy. Se stejným nestydatým podpisem, který v březnu potvrzoval, že školy na okrese mají plný stav, jsem byl nyní, v dubnu, jmenován učitelem matematiky a fyziky – v obou maturitních třídách, a to tři týdny před závěrečnými zkouškami! (Ten zástupce ředitele riskoval. Ani ne tak politicky, spíše se bál, zda jsem celou matematiku za léta v táboře nezapomněl. Když byla písemná zkouška z geometrie a trigonometrie, nenechal mě otevřít obálku před žáky, ale zavedl všechny učitele do ředitelny a zatímco jsem počítal, stál za mými zády. Moje výsledky byly správné, což uvedlo jeho i ostatní matematiky do slavnostní nálady. Jak snadné tu bylo získat pověst Descarta! Nevěděl jsem ještě, že každý rok v době zkoušek v 7. třídách neustále volají z autů na okres: příklady nevycházejí, musí být chyba v zadání! Vždyť ti učitelé sami mají jen sedm tříd...)

Mám říkat, jak jsem byl šťasten? Vstoupit do třídy, vzít do rukou křidu... Právě to byl první den mé svobody, návratu k občanskému životu. Všeho ostatního, co dělalo vyhnanství vyhnanstvím, jsem si už nevšímal.

Když jsem byl v Ekibastauzu, vodili naši kolonu často kolem tamější školy. Díval jsem se na rejdní děti na dvoře a na světlé šaty učitelek jako na nedostupný ráj, zvonění, ozývající se ze dveří, mě zraňovalo. Tolik jsem zkusil za ta beznadějná vězeňská léta, měl jsem dost těch táborových společných! Jako vrcholné štěstí, z něhož srdce puká, mi připadalo: žít v této pusté, ekibastauzské díře jako vyhnanec, na toto zazvonění vstoupit s třídní knihou do třídy a s tajemnou tvář, jako bych zjevoval něco neobvyklého, začít hodinu. (V této touze se samozřejmě projevoval učitelský dar, ale asi v tom byl i kus vyhladovělého sebevědomí – po tolika letech otrockého ponižování, kdy nikdo nestál o moje schopnosti.)

Avšak zahleděn do života Souostroví a státu, jsem si nevšímal jedné prosté skutečnosti: že za války a v poválečných letech naše škola zmizela, už neexistuje, zůstal jen nafouklý obal, prázdnota. Škola zmizela v městech i na vesnici. Když se duchovní smrt jako jedovatý plyn plíží po celé zemi, kdo jiný by se jí zalkl než děti, škola?

To jsem se však dozvěděl o mnoho let později, když jsem se vrátil z vyhnanství do ruské metropole. V Kok-Těreku jsem o tom neměl ani ponětí, celá ta tmářská škola byla mrtvá, ale děti vyhnanců ještě byly živé, ještě se nezalkly.

Byly to zvláštní děti. Vyrůstaly u vědomí svého poníženého postavení. Na pedagogických poradách a jiných užívaných schůzích se o nich mluvilo – a jim se to také říkalo že jsou sovětské děti, že rostou do komunismu a jejich právo pohybu je omezeno dočasně – a to je všechno. Ale ty děti, každé z nich, cítily svůj obojek, od dětství, od chvíle, kdy začaly vnímat. Celý zajímavý, bohatý, životem kypící svět (jak jej znaly z ilustrovaných časopisů a z filmů) jim byl nedostupný, ani chlapani nešli na vojnu a do světa. Velmi slabá a velmi málo reálná byla naděje, že dostanou od komandatury povolení jet do města, tam že budou připuštěny ke zkouškám a dokonce přijaty na vysokou školu a tu že ještě šťastně dokončí. Takže všechno, co se mohly dozvědět o věčném, velikém světě, mohly získat jen tady, tahle škola byla pro ně na dlouhá léta prvním a posledním vzděláním. Navíc byl život v poušti chudý, takže neměly zábavy a rozptýlení, které tak kazí městskou mládež 20. století od Londýna až po Alma-Atu. Ve vnitrozemí si děti už odvykly učit se, ztratily chuť, chodily do školy jako na robotu, aby někde byly, než vyrostou. Ale pro naše děti ve vyhnanství, pokud učitel dobře učil, byla škola jediná důležitá věc v životě, byla pro ně vším. Učily se lačně a tím jako by překonávaly to své zařazení do druhé kategorie a vyrovnávaly se dětem kategorie první. Jen a jen ve skutečném učení uspokojovaly své sebevědomí.

(Ne, ještě v jedné věci: ve volených školních funkcích. V Komsomolu. A od 16. let v hlasování ve všeobecných volbách. Tolik, chudinky, toužily aspoň po iluzi rovnoprávnosti! Mnozí hrdě vstupovali do Komsomolu, upřímně si připravovali referáty na politické pětiminutovky. Snažil jsem se přesvědčit jednu mladinkou Němku, Viktorii Nussovou, která se dostala na dvouletou učitelskou školu, že postavení vyhnance není hanba, že na ně má být člověk hrdý. Ale kdež! Podívala se na mě jako na šilence. Nu ano, byli i takoví, co se do Komsomolu nehrnuli, ale ty tahali násilím: je to dovoleno a ty nejsi členem, proč? A v Kok-Těreku některé dívky, Němky, tajné příslušnice sekty, musely do Komsomolu vstoupit, aby jejich rodiny nezahnali dál do pouště. Ó, vy pokušitelé maličkých! Kdybyste si raději uvázali kámen na krk...)

To, co jsem říkal, platilo pro „ruské“ třídy kok-těrekské školy (opravdoví Rusové tam skoro nebyli, samí Němci, Řekové, Korejci, pár Kurdů a Čečenců, také Ukrajinců z rodin, přesídlených na počátku století, no, a pár Kazachů z rodin „odpovědných pracovníků“ ti vychovávali své děti v ruské škole). Většina kazašských dětí chodila do „kazašských“ tříd. Byli to opravdu úplní divoši, většinou (pokud nebyli zkažení úřednickým duchem rodiny) velmi přímí, upřímní, s pevnou představou o dobrém a špatném, a to do té doby, než je zkažila prolhaná nebo nadutá výuka. Téměř celá výuka v kazaštině byla rozšířenou reprodukcí hlouposti a neznalosti: nejdříve jen tak-tak dotáhli k diplomům první generaci, nedostudovaní se velmi důležitě rozjeli učit dorůstající mládež. Kazašská děvčata dostávala dostatečné a odcházela ze škol a pedagogických institutů v naprosté a neuvěřitelné nevzdělanosti. A když před těmito prvobytnými dětmi najednou zazářilo skutečné vědění, sáli je do sebe nejen ušima a očima, ale i pusou.

Při takové vnímavosti dětí jsem se v Kok-Těreku opájel učitelstvím a tři roky (možná, že by to bylo vydrželo i dýl) jsem byl šťasten jen pro ně. Nestačily mi hodiny v rozvrhu, abych napravil a doplnil, co nedostaly dříve, zavedl jsem doplňkové večerní vyučování, vedl jsem kroužky, pokusy v terénu, astronomická pozorování – děti tam chodily tak houfně a nadšeně, jako nechodily ani do kina. Dostal jsem také třídnictví, a to v ryze kazašské třídě, ale i to se mi takřka líbilo.

Všechno pěkné však bylo vymezeno dveřmi třídy a školním zvoněním. Ve sborovně, v ředitelně a na okresní školské správě se všude rozlézala ta běžná státní buzerace, horší o to, že jsme žili v zemi vyhnanců. Mezi učители byli i přede mnou Němci a vyhnanci bez soudního rozsudku. Všichni jsme byli v poníženém postavení: nikdy neopomněli žádnou příležitost, aby nám připomněli, že můžeme učit z milosti a že můžeme být této milosti kdykoli zbaveni. Učitelé-vyhnanci se nejvíce báli rozhněvat vysokopostavené okresní šéfy tím, že by jejich dětem nedali dost dobré známky (ale i ti ostatní byli takto závislí). Báli se rozhněvat ředitele nedostatečně vysokým celkovým prospěchem a dávali lepší známky, tím také přispívali k všeobecně rozšířené reprodukci kazašské nevzdělanosti. Vedle toho měli vyhnanci-učitelé (a mladí Kazaši také) závazky a desátky: při každé výplatě jim odečetli čtvrtku (25 rublů – pozn. překl.), bůhví pro koho. Ředitel (Berděnov) mohl najednou prohlásit, že jeho malá dcera má narozeniny a učitelé se musí složit – každý dá 30 rublů na dárek. Vedle toho každou chvíli někoho zavolali do ředitelny, nebo k vedoucí okresní školské správě. Tam musel „půjčit“ takových 300-500 rublů. (Ostatně,

to byly společné rysy celého tamějšího stylu nebo pořádku. Od žáků-Kazachů se při závěrečném večírku žádal beran nebo půlka berana – a pak dostali vysvědčení, i kdyby neuměli nic. Závěrečný večírek byl pro okresní stranický aktiv velkým flámem.) Pak veškeré okresní načalstvo někde dálkově studovalo a všechny kontrolní písemky za ně museli dělat učitelé naší školy (dělalo se to po pansku, prostřednictvím zástupců ředitele, otroci-učitelé ani neměli tu čest své dálkaře vidět).

Nevím, co to bylo: zda moje rozhodnost, založená na „nenahraditelnosti“, jež byla zřejmá od počátku, nebo to, že časy byly mírnější – snad obojí – ale podařilo se mi nezapřáhnout se do žádného z těchto chomoutů. Moje děti se mohly učit rády, jen když dostávaly spravedlivé známky, a ty jsem dával bez ohledu na tajemníky okresních výborů strany. Neplatil jsem ani desátky a šéfům jsem „nepůjčoval“ (ta hadí vedoucí okresní školské správy měla drzost si o to říci!). Stačilo, že každý květen nás žebrácký stát oškubal o měsíční plat (toto právo svobodných – upisovat se na státní půjčku – které jsme ztráceli v táboře, nám vyhnanství vracelo). Ale tím moje zásadovost končila.

Vedle mne neúnavně bojoval o spravedlnost v Kok-Těreku učitel biologie a chemie Georgij Stěpanovič Mitrovič, který strávil na Kolymě desítku za kontrarevoluční činnost. Byl to už starší, nemocný Srb. Byl propuštěn z okresu, ale přijali ho na školu a své úsilí přenesl sem. Také v Kok-Těreku byla na každém kroku nezákonnost, umocněná nevzdělaností, barbarským sebevědomím, blahovolnými svazky rodů. Tato nezákonnost byla pevná, bez jediné škvíry, neproniknutelná – ale Mitrovič s ní obětavě a nezištně bojoval (oháněl se při tom Leninem, to je pravda), kritizoval ji na pedagogických poradách, na okresních shromážděních učitelů, nechával propadnout na zkouškách hloupé úřednické dálkaře a maturanty „za berana“, psal stížnosti na oblast, do Alma-Aty, posílal telegramy Chruščovovi. Na jeho obranu rodiče sebrali 70 podpisů, takový telegram se posílal z jiného okresu, u nás by jej ani nepustili. Žádal o kontroly, o příjezd inspektorů, ti se objevovali, všechno zase obraceli proti němu, on znovu psal dopisy, na zvláštních pedagogických poradách ho kádrovali, obviňovali, že vede mezi dětmi protisovětskou propagandu (to bylo o vlásek na zavěšení), a stejně vážně mu vytýkali, že hrubě zachází s kozami, které žraly stromy, vysázené pionýry, propouštěli ho, zase přijímali, žádal náhradu za vynucenou absenci, překládali ho na jinou školu, ale on tam nejel, znovu ho propouštěli – bojoval statečně! Kdybych se byl k němu býval připojil i já – pěkně bychom jim to ukázali!

Ale já mu ani trochu nepomohl. Mlčel jsem. Vyhybal jsem se rozhodujícím hlasováním (abych nebyl proti němu), mizel jsem někam na kroužek nebo na konzultaci. Těm stranickým dálkařům jsem dopřál jejich trojky: jsou to vládcí, ať si klamou svou vlastní vládu. Skrýval jsem se se svým posláním: psal jsem a psal. Šetřil jsem se pro jiný boj, ten, co měl přijít. Ale otázka je hlubší: byl Mitrovičův boj správný a nutný?

Jeho boj byl předem prohrán, tohle těsto se zadělat nedalo. A i kdyby byl úplně zvítězil, nemohlo to nic spravit na zřízení, na celém systému. Jen by na vymezeném místě zasvítilo umyté místečko – a zatáhlo se zase šedí. Celé jeho možné vítězství by bylo nevyvážilo nové zatčení, které ho mohlo postihnout (Mitroviče před vězením zachránilo jen to, že byly chruščovovské časy). Jeho boj byl beznadějný, ale lidský – bouřil se proti nespravedlnosti, když ho to mohlo stát život! Jeho boj byl beznadějný, ale neřekl bych, že zbytečný. Kdybychom bývali všichni nebyli tak moudří, kdybychom byli jeden před druhým neskučeli: „To nepomůže, je to zbytečné,“ vypadala by naše země jinak! Mitrovič sice nebyl plnoprávný občan, byl vyhnanec, ale okresní panstvo se lesku jeho brýlí bálo.

Báli se ho, to je pravda, ale přicházel slavný den voleb – hlasů pro milovanou lidovou vládu a nesmiřitelný bojovník Mitrovič (nač tedy byl jeho boj?), já se svou vyhybavostí a ještě uzavřenější a na venek nejústupnější G. S. M-z jsme najednou byli na tom stejně! Všichni jsme skrývali hrozný odpor a všichni stejně jsme šli na tuto slavnostní potupu. Volit směli téměř všichni vyhnanci, tak málo významu se jim přikládalo. Dokonce i ti zbaveni volebního práva najednou viděli svá jména v seznamech a museli rychle běžet. V Kok-Těreku jsme neměli ani kabiny na hlasování, úplně stranou byla jedna budka s rozhrnutými záclonkami, k ní ale cesta nevedla, člověku by bylo trapné k ní zamířit. Podstata voleb byla v tom, aby člověk co nejrychleji donesl volební lístky k urně a mrskl je tam. Pokud se někdo zastavil, aby si pozorněji přečetl jména kandidátů, vypadalo to podezřele: copak stranické orgány nevědí, koho kandidují, co je tu ke čtení? Po odvolení měli všichni zákonný nárok na to, aby se šli napít (plat nebo zálohu vždycky dávali před volbami). Vystrojení do nejlepších šatů se všichni (i vyhnanci!) na ulicích slavnostně zdravili, blahopřáli si k jakémusi svátku...

Ach, kolikrát si člověk ještě vděčně vzpomene na tábor, kde žádné takové volby nebyly! Jednou Kok-Těrek zvolil lidového soudce, Kazacha. Pochopitelně jednomyslně. Jako obvykle si všichni blahopřáli.

Ale po několika měsících bylo proti tomuto soudci zavedeno trestní stíhání z okresu, kde působil předtím (a kde byl také jednomyslně zvolen). Ukázalo se, že si u nás stačil od soukromých úplatkářů dost nahrabat. Bohužel musel být odvolán a v Kok-Těreku byly vypsány nové částečné volby. Kandidát byl zase odjinud, Kazach, kterého nikdo neznal. A v neděli si zase všichni oblékli nejlepší obleky, poránu jednomyslně odvolili a na ulicích si zase tytéž spokojené tváře bez špetky humoru navzájem přály k svátku.

V galejnickém táboře jsme se celé té šaškárně aspoň otevřeně smáli. Ve vyhnanství se člověk moc svěřovat nemohl: lidé žijí jako na svobodě a z té svobody mají především to nejhorší – uzavřenost. Jenom s M-z, jako s jedním z mála, jsem o těchto věcech mluvil.

M-z přijel do Džezkazganu, poslali ho bez haléře, jeho peníze se zdržely někde na cestě. Komandatura si z toho ale nic nedělala, prostě ho vyškrtli z vězeňského stravování a pustili do ulic Kok-Těreku: můžeš krást nebo chcípnout. Tenkrát jsem mu půjčil desítku a za tu mi byl nadsmrti vděčný, dlouho mi připomínal, jak jsem mu pomohl. Tento rys mu byl vlastní: pamatoval si dobro. Ale zlo také. (Tak nezapomněl, co zlého způsobil Chudajev, ten čečenský chlapec, co se málem stal obětí krevní msty. Svět už je takový, všechno je zvrácené. Chudajev – sám zachráněn – s temnou zlobou, nespravedlivě a krutě zabil syna M-z.)

M-z neměl žádnou kvalifikaci a ve svém postavení vyhnance si nemohl v Kok-Těreku najít slušnou práci. To nejlepší, co mohl dělat, byla práce školního laboranta, také si toho velice cenil. Ale tato funkce od něho vyžadovala, aby byl vůči všem úslužný, aby nikomu neodmlouval a v ničem se samostatně neprojevoval. Také to tak dělal, byl pod vnější zdvořilostí hermeticky uzavřen a nikdo nevěděl ani tak prostou věc, proč ve svých padesáti letech nemá žádnou kvalifikaci. My dva jsme se ale nějak sblížili, nikdy jsme se nestřetli, často jsme si pomohli, navíc jsme po způsobu tábora stejně reagovali a stejně se vyjadřovali. A po dlouhém utajování jsem se dozvěděl jeho vnější i vnitřní příběh. Je poučný.

Před válkou byl tajemníkem okresního výboru strany v Ž., za války byl jmenován velitelem šifrovacího oddělení divize.

Vždycky byl ve vysokém postavení, důležitá osobnost a o drobných lidských strastech nic nevěděl. Ale v roce 1942 se nějak stalo, že vinou šifrovacího oddělení jeden pluk divize nedostal včas rozkaz k ústupu. Chyba se musela napravit, ale navíc se stalo, že všichni v podřízení M-z někam zmizeli, nebo padli – a tak generál poslal M-z do přední linie, do kleští, jež se už kolem pluku svíraly: měl jim dát rozkaz k ústupu, zachránit je! M-z jel na koni, cítil se provinile a bál se, že padne, cesta byla tak nebezpečná, že se rozhodl, že dál nepojede. Ani nevěděl, zda vůbec zůstane naživu. Vědomě se zastavil, i když tím zradil pluk, slezl z koně, objal strom (nebo se za ním schoval, aby ho nezasáhly střepiny) a... přísahal Jehovovi, že zůstane-li naživu, bude hluboce věřícím a bude přesně dodržovat Písmo svaté. A skončilo to dobře: pluk zahynul, nebo se dostal do zajetí, M-z to přežil, dostal 10 let tábora a osmapadesátku, odkroutil si je a teď byl se mnou tady v Kok-Těreku. Svůj slib plnil s nesmírnou důsledností! Od členství ve straně mu nezůstalo ani v srdci, ani v hlavě nic. Jeho žena ho donutila jíst trejfe rybu jen podvodem. V sobotu sice musel chodit do práce, ale snažil se nic nedělat. Doma přísně dodržoval všechny obřady a modlil se, jak je to u nás nutné, tajně.

Je přirozené, že se s tímto příběhem svěřil málokomu.

Mně ten příběh jednoduchý nepřipadá. Jednoduché je tu jen to, s čím u nás lidé obvykle nejméně souhlasí: že nejhlubší základ našeho života tvoří vědomí náboženské, nikoli stranická ideologie.

Jak to hodnotit? Podle všech zákonů – trestních, vojenských, podle zákona cti, podle zákonů vlasteneckých i komunistických tomu muži patřila smrt nebo opovržení – vždyť nechal zahynout celý pluk, jen aby zachránil svůj život. A to ani nemluvíme o tom, že v té chvíli v sobě neměl dost nenávisti vůči nejhoršímu nepříteli Židů, jaký kdy existoval.

Ale M-z mohl podle nějakých vyšších zákonů říci: a co všechny vaše války, nezačínají snad pro hloupost nejvyšších politiků? Copak Hitler nezaťal svůj dráp do Ruska pro hloupost – svou, Stalinovu i Chamberlainovu? A teď posíláte na smrt mne? Copak jste mě přivedli na svět vy?

Někdo by mohl namítnout: měl to (stejně jako všichni muži z toho pluku) prohlásit už na vojenské správě, když mu navlékali pěknou uniformu, a ne až tam u toho stromu. Logicky ho hájit nehodlám, logicky bych ho měl nenávidět, nebo jím pohrdat, štítit se podat mu ruku.

Ale nic podobného jsem k němu necítil! Bylo to proto, že jsem v tom pluku nebyl a že jsem tu situaci nezažil? Nebo proto, že vím, že osud toho pluku závisel na řadě dalších příčin? Nebo proto, že jsem M-z

nikdy neviděl nahoře, ale jen jako poníženého? Denně jsme si navzájem upřímně a pevně tiskli ruce – a ani jednou jsem v tom neviděl něco špatného.

Jak se jeden člověk dokáže během svého života ohnout! A jak se změní – pro sebe i pro jiné! A jednoho z těch lidí – úplně rozdílných – jsme ochotni podle rozkazu, podle zákona, v hnutí mysli, v zaslepenosti, s radostí ukamenovat.

Ale co když člověku kámen padá z ruky? Co když se sám dostane do strašného neštěstí? Pak se začíná na věci dívat jinak. Na vinu. Na viníka. Na něho i na sebe.

V této rozsáhlé knize jsme už hodně odpouštěli. Slyším překvapené, rozhořčené námitky: kde jsou meze? Přece nemůžeme odpouštět všem!

Všem také neodpouštím. Jenom – těm poníženým. Dokud nějaký panák trčí ve svých velitelských výšinách, dokud bezcitně a sebevědomě ničí naše životy s vladařsky starostlivým čelem – vezmu na něj kámen co nejtěžší. Hej, popadněte všichni kládu a vražte mu ji do břicha!

Ale jakmile byl svržen, jakmile padl a při úderu o zem se v jeho tváři objevila první brázda lidského vědomí – tu své kameny odložte.

Vrací se mezi lidi sám. Nezataraste mu tuto božskou cestu.

Když už jsme popsali naše kok-těrekské a celé to kazachstánské a kirgizské vyhnanství, musíme dodat, že mělo mnoho výhod. Vyhnanci žili v zabydlených osadách, to znamená u vody a na půdě ne tak docela neplodné. (V údolí Ču, v Kurdajském okrese, to byla půda dokonce velmi plodná.) Mnozí se dostali do města (Džambul, Čimkent, Talass, dokonce Alma-Ata nebo Frunze) a jejich bezprávnost se příliš citelně od práv ostatních obyvatel těchto měst nelišila. Potraviny tu nebyly drahé, bylo snadné sehnat práci – zejména v průmyslových oblastech, kde místní obyvatelstvo bylo k průmyslu, řemeslu a intelektuálním profesím netečné. Ale ani ti, co se dostali na vesnici, nebyli všude tvrdě naháněni do kolchozů. V našem Kok-Těreku bylo 4 tisíce obyvatel, většinou to byli vyhnanci, ale v kolchoze byli jen Kazachové. Ostatním se podařilo buď se uchytit v STS, nebo byli někde zaměstnáni, třeba za mizerný plat – a žili z 25 setin hektarů zavlažované zahrady a z krávy, prasete, z oveček. Je příznačné, že skupina západních Ukrajinců, kteří tu bydleli (byli posláni do vyhnanství bez soudu po pětiletých táborových trestech) a těžce pracovali na stavbách v místním stavebním podniku, považovali svůj život na zdejší jílovité, vyprahlé, ale nekolchozní půdě – za svobodnější, než byl jejich kolchozní život v milované, kvetoucí Ukrajině. Takže když byli propuštěni, zůstali tu navždy.

V Kok-Těreku bylo líné i operativní oddělení – dílčí blahodárná ukázka celokazašské lenosti. Byli mezi námi práskači, ale necítili jsme je a netrpěli od nich. Ale hlavní příčinou jejich nečinnosti a zmírňování režimu byl počátek Chruščovovy éry. Přicházela k nám z velké dálky, ve vlnách a nárazech slabších pro všechny ty zprostředkující články.

Zpočátku se ohlásila ošidně: „vorošilovskou“ amnestií (tak ji nazval Archipelag, ačkoli ji vyhlásili ti zpupní bojaři). Jak se Stalin vysmál politickým 7. července 1945 – na to poučení se už zapomnělo. Stejně jako v táborech, i ve vyhnanství neustále bujela šeptanda, latríny o amnestii. Tato tupá víra je podivuhodně silná! N. N. Grekovová například po 15 letech utrpení, už jako recidivistka, měla na zdi své hliněné chaloupky obrázek modrookého Vorošilova, věřila, že to on způsobí zázrak. No, a zázrak přišel! Právě s Vorošilovovým požehnáním se nám sovětská vláda vysmála ještě jednou – 27. března 1953.

Neexistoval vlastně žádný vnější rozumný důvod, proč právě v březnu 1953, v zemi, otřesené žalem, otřesení vládci museli pustit na svobodu zločince – že by proto, že si uvědomili pomíjivost života? Ale i ve starém Rusku, jak to dosvědčuje Kotošichin, bylo zvykem v den pohřbu cara propouštět zločince, čímž mimochodem začínalo všeobecné loupení a plnění („a moskevští lidé se Boha nebojí, mužské i ženské pleti na ulici šatstvo berou a k smrti ubíjejí“).⁸⁰² Všechno se opakovalo. Stalina pochovali a v touze po popularitě prohlásili: „vzhledem k vymýcení zločinnosti v naší zemi“ (ale kdo tedy sedí? Pak přece není ani koho propouštět!). Nadále jim však vládla Stalinova knuta. Otrocky uvažovali ve stále stejném směru, a proto dali amnestii galerce a banditům, zatímco osmapadesátce jen „do pěti let včetně“. Někdo neznalý by mohl podle zákonů slušného státu usoudit, že „do pěti let“ znamená, že tři čtvrtiny politických půjdou domů. Ve skutečnosti z našeho spolku měla takový dětský trest jen 1-2 %. Zato vypustili na místní obyvatelstvo jako kobylky zloděje.

(Teprve, když už bylo pozdě a přitom s velkými obtížemi, milice znovu amnestované bandity pozatýkala a zahrnala je do stejné ohrádky.)

⁸⁰² Cituji podle Plechanova, Istorija rusknoj obščestvennoj mysli, M., 1919, č. 2, gl. 9.

Zajímavý ohlas měla amnestie v našem vyhnanství. Právě tady už dávno žili ti, co si svého času odseděli dětský, pětiletý trest, ale které nepustili domů, nýbrž poslali bez soudu do vyhnanství. V Kok-Těreku žili takoví osamělí dědečkové a babky z Ukrajiny, z Novgorodska – byli to nejmírumilovnější a nejnešťastnější lidé. Po amnestii velice ožili, čekali, že pojedou domů. Ale asi za dva měsíce přišlo, jako obvykle, tvrdé rozhodnutí: vzhledem k tomu, že jejich vyhnanství (dodatečný trest, uložený bez soudního rozsudku) není pětileté, ale věčné, nemá jejich původní, pětiletý trest, uložený soudem, s amnestií nic společného, a proto se na ně amnestie nevztahuje... Toňa Kazačuková byla vůbec naprosto svobodná, přijela z Ukrajiny do vyhnanství za manželem, pro jednoduchost ji tu zapsali mezi vyhnance-přesídlence. Po amnestii utíkala do komandatury, ale tady jí rozumně namítli: přece jste neměla pět let jako manžel, doba vašeho trestu není stanovena, amnestie se vás netýká.

Dracon, Solón i Justinián by se svými zákony pukli vzteky!...

Takže amnestie nedala nikomu nic. Ale jak plynuly měsíce, zejména po Berijově pádu, pronikala do kraje vyhnanců nenápadně a tiše jistá zlepšení. Pustili domů ty s pětiletými tresty. Děti vyhnanců začali pouštět na místní vysoké školy. V zaměstnání nám přestali připomínat: „Jsi vyhnanec!“ Přece jen to bylo lepší. Vyhnanci začali získávat vyšší služební funkce.

Najednou se na komandatuře objevily opuštěné stoly. „A kde je tenhle komandant?“ „Ale, už tu nepracuje.“ Jejich řady pořádně řídly, stavy se snižovaly. Zacházelo se s námi lépe. Posvátné hlášení se přestalo být tolik posvátné. „Kdo nepřišel dopoledne, dobrá, tak příště!“ Jeden národ za druhým dostával zpátky nějaká ta práva. Po okrese jsme se mohli už pohybovat volně, cesty do jiných oblastí už také nebyly tak uzavřeny. Stále víc se ozývaly pověsti: „Pustí nás domů, domů!“ A opravdu, pustili třeba Turkmence (byli ve vyhnanství za to, že se dostali do zajetí). A teď zase Kurdy. Začaly se prodávat domy, jejich cena poklesla.

Pustili také několik starých vyhnanců: Někde v Moskvě se o ně někdo postaral, a tak byli rehabilitováni. Vyhnanců se zmocňovalo vzrušení, byli jsme jako v horečce: snad se pohneme i my? Skutečně i my?

K smíchu! Jako by se tento režim mohl změnit k lepšímu! Pokud mě tábor něčemu naučil, bylo to – nevěřit! A ani jsem moc věřit zapotřebí neměl: tam, ve velkém hlavním městě, jsem neměl ani příbuzné, ani přátele. Tady ve vyhnanství jsem byl takřka šťasten. Prostě se mi snad nikdy nežilo tak dobře.

První rok ve vyhnanství mě sice týrala smrtelná nemoc. Jako by se byla spikla se žalárníky. Po celý rok v Kok-Těreku nikdo ani nemohl zjistit, co je to za nemoc. Učil jsem s vypětím sil. Málo jsem spal a špatně jedl. Všechno, co jsem napsal v táboře a měl jen v hlavě i to nové, co jsem napsal ve vyhnanství, jsem musel narychlo zapsat a zakopat. (Dobře si pamatuji tu poslední noc před odjezdem do Taškentu, poslední noc roku 1953: zdálo se, že tím končí celý můj život i celé moje psaní. Nebylo toho moc.)

Ale nemoc ustoupila. A začaly dva roky mého skutečně nádherného vyhnanství. Přinesl jsem jen jednu oběť, která poznamenala můj život smutkem a odříkáním: neodvažoval jsem se oženit. Neexistovala taková žena, jíž bych byl mohl svěřit svou samotu, své psaní, své úkryty. Ale po celé ty dny jsem žil v neustálé blaženosti, ve stavu vzrušení, žádnou nesvobodu jsem nevnímal. Ve škole jsem měl tolik hodin, kolik jsem chtěl, v obou směnách – to vyučování mě neustále naplňovalo štěstím, jediná hodina mě neunavovala, ani nenudila. A každý den mi zbyla chvilíčka na psaní – a k té chvilíčce jsem se nemusel nijak duševně připravovat: jen jsem si sedl, řádky plynuly samy. A v neděli, když nás nehnali na kolchozní řípu, jsem psal celý den – celé neděle! Začal jsem tehdy psát také román (po 10 letech zabavený) a měl jsem co psát nadlouho dopředu. Tisknout mě stejně budou až po smrti.

Už jsem měl peníze, tak jsem si koupil lepenkový vlastní domek, nechal jsem si udělat pořádný psací stůl. Spal jsem pořád na prázdných bednách. Koupil jsem si také rádio s krátkými vlnami, večer jsem zatemnil okna a tiskl jsem ucho na hedvábí reproduktoru. Přes vodopády rušiček jsem chytal zakázané, vytoužené informace a co jsem neslyšel, to jsem si podle smyslu domyslel.

Byli jsme z toho lživého kecání za ta desetiletí tak unavení! Tolik jsme toužili po každém kousíčku pravdy, i když neúplné! Ale jinak to nestálo za ztracený čas: my, co jsme se vrátili z Gulagu, jsme se nemohli od infantilního Západu naučit ani moudrostí, ani statečností.

Můj domek byl úplně na východním okraji osady. Za vrátky proudil aryk, byla tam step a každé ráno vycházelo slunce. Stačilo, aby ze stepi zavál větřík – plíce se ho nemohly nabažit. V podvečer a v noci – byly černé a svítil měsíc – jsem se tu osaměle procházel a dýchal jsem jak blázen. Do vzdálenosti sto metrů nebylo kolem – ani zleva, ani zprava, ani zezadu – žádné obydlí.

Úplně jsem se smířil s tím, že budu žít tady, když ne „navěky“, tak aspoň takových dvacet let (nevěřil jsem, že by všeobecná svoboda přišla dříve – a příliš jsem se nezmýlil). Snad se mi už ani nikam nechtělo (i když se mi srdce nad mapou středního Ruska svíralo). Nevnímal jsem celý svět jako něco vnějšího a lákavého, ale jako něco, co jsem už prožil, co je ve mně. Mým úkolem je ten svět popsat.

Byl jsem toho pln.

Kutuzov psal do vyhnanství svému příteli Radiščevovi: „Je pro mne těžké Ti to říkat, příteli, ale... Tvé postavení má své výhody. Oddělen od všech lidí, vzdálen všech oslňujících předmětů – můžeš tím lépe putovat... sám v sobě. Chladně můžeš hledět sám na sebe a budeš proto méně zaujatě posuzovat věci, na něž jsi dříve patřil závojem ctižádosti a světské marnivosti. Možná že mnohé spatříš v naprosto nové podobě.“

Přesně tak. Vážil jsem si tohoto oproštěného pohledu, proto jsem si zcela vědomě vážil svého vyhnanství.

Tam se to však stále více hýbalo a bylo tu stále více neklidu. Komandatura už byla vyloženě hodná a její stavy se snižovaly. Za útěk už bylo pouze pět let táborů a ani ty se nedávaly. Jeden národ za druhým se už nemusel hlásit, později dostávaly povolení k odjezdu. Neklid radosti a naděje nás v našem vyhnaneckém klidu vyrušoval.

Najednou, zcela nečekaně a náhle, přišla ještě jedna amnestie – Adenauerova, v září 1955. Adenauer byl předtím v Moskvě a vymínil si u Chruščova propuštění všech Němců. Nikita poručil, aby je pustili. Najednou se ale chytli za hlavu, že je to nějaký nesmysl: Němce pustili a jejich pomocníky Rusy drží dál s dvacetiletými tresty. Ale protože to všechno byli policajti, starostové a vlasovci, nechtělo se jim tu amnestii veřejně vytrubovat. Prostě přesně podle všeobecného zákona naší informace: o hloupostech troubit do světa a o podstatných věcech tiše špitat. A tak největší z politických amnestií od dob Října byla vyhlášena „jen tak“ – 9. září, nebylo to u příležitosti nějakého svátku. Zveřejněna byla v jediných novinách – v Izvěstijích, někde uvnitř, bez jediného komentáře, bez jediného článku.

Jak by člověk mohl zůstat klidný? Také já si přečetl: „O amnestii osob, které spolupracovaly s Němci.“ Jak to, a co já? To znamená, že mne se to netýká: vždyť jsem až do konce sloužil v Rudé armádě! Tak vás vem čert, tak je to ještě lepší. Vtom mi můj kamarád L. Z. Kopelev z Moskvy napsal: mával touto amnestií a vymohl si v moskevské milici prozatímní přihlášku k pobytu. Brzy si ho ale zavolali: „Co nám to chcete nakukat? Vždyť jste s Němci nespolečně pracoval?“ „Ne.“ „Takže jste sloužil v Rudé armádě?“ „Ano.“ „Tak ať po vás v Moskvě do 24 hodin není ani vidu, ani slechu!“ Samozřejmě zůstal a: „Ach, po desáté večer mě hrůza bere, jakmile u dveří zazvoní – myslím, že jdou pro mne.“

A já se radoval: mně je přece tak dobře! Schovám rukopis (schovával jsem ho každý večer) a spím jako nemluvně.

Ve své čisté poušti jsem si představoval přeplněné, zmatené a ctižádostivé hlavní město – a vůbec mě to tam netáhlo.

Ale moskevští přátelé naléhali: „Co tě to napadlo tam sedět? Žádej přešetření případu! Teď se přešetřuje!“

Nač?... Tady jsem se mohl třeba hodinu dívat, jak mravenci provrtávají otvůrek v základech mého domku z vepřovic. Jak bez brigádýrů, bez dozorců a velitelů táborových středisek husím pochodem tahají svoje náklady – nosí si slupky ze slunečnicových semínek do zimní zásoby. Najednou se jednoho rána neukáží, ačkoli je před domkem slupek plno. To dlouho předem poznali, vědí, že dnes bude pršet, ačkoli veselé, slunečné nebe nic takového nenaznačuje. A po dešti, když jsou ještě černé a husté mraky, už vylézají a pracují: dobře vědí, že pršet už nebude.

Tady, ve svém klidu vyhnance, jsem tak jasně viděl skutečný běh Puškinova života: jedno štěstí – vyhnanství na jih, druhé a vyšší – vyhnanství do vesnice Michajlovskoje. Tam si měl žít, neměl se nikam hnát! Jaký osud ho táhl do Petěrburgu? Jaký osud ho hnal do ženění?...

Lidské srdce však těžko může setrvat na cestě rozumu. Pro třísku je těžké plout jinam, než kam se řítí proud.

Začal XX. sjezd. Dlouho jsme nic nevěděli o Chruščovově projevu. (Když se pak v Kok-Těreku četl, před vyhnanci se to tajilo. My se to dozvěděli z BBC.) Ale i ve veřejných, obyčejných novinách mi stačila Mikojanova slova: „To je první leninský sjezd“ po tolika a tolika letech. Pochopil jsem, že můj nepřítel Stalin padl, a to znamená, že se přede mnou otevřela cesta.

A tak jsem napsal žádost o přešetření.

Na jaře už byla celá osmapadesátka z vyhnanství propuštěna.

A já, slabý tvor, jsem opustil své světlé vyhnanství. A vydal jsem se do kalného světla.

Co cítí bývalý mukl, když jede z východu na západ přes Volhu, a pak celý den v hřmícím vlaku přes ruské hájky – to do této kapitoly nepatří.

V létě jsem v Moskvě zavolal na prokuraturu – jak to vypadá s mou stížností. Požádali mě, abych zavolal znovu a přátelský, lidský hlas vyšetřovatele mě pozval, abych přišel na Lubjanku na kus řeči. Ve slavné vrátnici na ulici Kuzněckij most mi řekli, abych počkal. Hned jsem si myslel, že nějaké oči mě už pozorují, sledují, jak se tvářím. Ve vnitřním napětí jsem se navenek začal tvářit dobromyslně a unaveně a naoko jsem pozoroval dítě, které si celkem nudně hrálo uprostřed čekárny. Skutečně to tak bylo! Můj nový vyšetřovatel tu stál v civilu a pozoroval mě! Když se dostatečně přesvědčil, že nejsem zatvrzelý nepřítel, přistoupil ke mně a velice mile mě odvedl na Velkou Lubjanku. Už po cestě naříkal, jak mi zkazili (kdo? ? ?) život, že jsem tak přišel o ženu, o děti. Ale dusné chodby Lubjanky, osvětlené elektrinou, byly stále stejné jako v dobách, kdy mě tu vodili ostříhaného dohola, hladového, nevyspalého, bez knoflíků, ruce dozadu. „Smůla, že jste narazil na takové zvíře, toho vyšetřovatele Jesepova. Vzpomínám si, že tu byl, teď je degradován.“ (Asi sedí ve vedlejší místnosti a nadává na tohohle.) „Já sloužil v námořní kontrarozvědce SMERŠ, mezi námi takoví nebyli!“ (Od vás vyšel Rjumin. Měli jste Levšina, Libina.) Ale jako prostřáček přikyvuji: ano, jistě. Dokonce se směje mým vtipům o Stalinovi z roku 1944: „To jste vystihl dobře!“ Chválí mé frontové povídky, přiložené ke spisům jako doličný materiál: „V těch přece nic protisovětského není! Jestli chcete, vezměte si je, zkuste to otisknout.“ Hlasem nemocného, téměř, jako bych měl smrt na jazyku, odmítám: „Co vás nemá, dávno jsem na literaturu zapomněl. Budu-li ještě pár let žít, chtěl bych se věnovat fyzice.“ (Elita! Takhle si s vámi teď budeme hrát. Nenaříkej, když jsi bit, naříkej, když bit nejsi! Vězení nám muselo dát aspoň něco. Aspoň to, že už umíme jednat s ČK-GB.)

7 MUKLOVĚ NA SVOBODĚ

V této knize byla kapitola Zatčení. Měla by toto být kapitola Propuštění?

Vždyť z těch, co kdysi zažili hrůzu zatčení (budeme mluvit jen o osmapadesátce), poznala toto „propuštění“ snad ani ne pětina, řekněme, že tak osmina.

A pak – propuštění! Kdopak by to neznal? Bylo to tolikrát popsáno ve světové literatuře, tolikrát nafilmováno: otevřené dveře temné cely, slunečný den, jásající davy, objetí příbuzných.

„Propuštění“ pod neradostným nebem Souostroví je však prokleté. Tvé nebe na svobodě bude jen ještě temnější. Propuštění se liší od bleskurychlého zatčení jen tím, že se protahuje, že dlouho trvá (kam by teď spravedlnost spěchala?), že je na něm navěšen dlouhý chvost písmen. V ostatním je propuštění stejné jako zatčení, je to stejně vražedný přechod z jednoho stavu do druhého, stejně tak ti leží svou tíží na prsou, láme celý řád tvého života, tvých představ – a nic za to neslibuje.

Zatčení je jako náhlé zamrznutí vody. Propuštění je jako nespělé tání mezi dvojím ochlazením.

Mezi prvním a druhým zatčením.

Protože v této zemi musí za každým propuštěním jednou následovat další zatčení. Mezi jedním a druhým zatčením – tak vypadalo propuštění po celých 40 let před Chruščovem.

Záchranný pás, hozený mezi dva ostrovy – jen se plav od zóny k zóně... Trest je – od zvonění ke zvonění. Propuštění je – od zóny k zóně.

Tvůj špinavě zelený průkaz, podle básnickových slov tak skvělý, je poznamenán černým cejchem 39. článku ustanovení o průkazech totožnosti. S ním tě v žádném městečku nepřihlásí k pobytu, nepřijmou tě do žádného lepšího zaměstnání. V táboře člověk dostal přiděl, ale tady – ne.

A zároveň – klamná svoboda pohybu...

Těm nešťastným lidem by se nemělo říkat propuštění; ale zbavení vyhnanství. Zbavení blahodárného fatálního vyhnanství se neodhodlají jet do krasnojarské tajgy nebo do kazašské pouště, kde kolem bydlí našinci, bývalí! Ne, jedou do hlubin zmorované svobody, kde se všichni od nich odvracejí. A tam se stávají prokletými kandidáty dalšího zatčení.

Natalie Ivanovna Stoljarovová byla propuštěna z Karlagu 27. dubna 1945. Hned odjet nemohla – musela si vyzvednout občanský průkaz, lístky na chleba neměla, bydlet také nebylo kde, jako práci jí nabídli kácení dříví. Když Stoljarovová projedla pár rublů, na něž se složili kamarádi z tábora, vrátila se k zóně, že si jde pro věci (žili si tam patriarchálně) a – šup do svého baráku! To byla radost! Kamarádky se kolem ní shlukly, přinesly z kuchyně šlichtu (to je dobrota). Smějí se, poslouchají, jak je to na svobodě zoufalé: ba ne, tady je to klidnější! Nástup. Jedna navíc!... Dozorce jí vyhuboval, ale dovolil, aby do 1. května spala v zóně, ale ráno – ať maže!

Stoljarovová v táboře pracovala bez oddechu (přijela jako mladička z Paříže do Svazu, hned nato ji zavřeli, proto se chtěla co nejdříve dostat ven, podívat se na svou vlast!). Za „dobrou práci“ byla propuštěna, a to s privilegiem: neměla přesně stanoveno místo pobytu. Ti, co měli bydliště přesně stanoveno, si něco přece jen našli: milice je neměla kam vyhnat. Ale Stoljarovová se svým potvrzením o „čistém“ propuštění se stala štvancem. Milice jí nedávala přihlášku k pobytu. V dobrých, známých moskevských rodinách dostala čaj, ale nocleh jí nikde nenabídli. Přespávala na nádražích. (A nejde jen o to, že milice v noci chodí a budí, aby nikdo nespál, že k ránu všechny vyženou ven, aby se zametlo. Kdopak z propuštěných muklů, jejichž cesta vedla přes velké nádraží, nevzpomene na to, jak se mu svíralo srdce, když se blížil milicionář – jak přísně se dívá! Cítí v tobě pochopitelně bývalého mukla! Teď řekne: „Doklady!“ Sebere ti potvrzení o propuštění – a hotovo, je z tebe mukl. U nás přece neexistuje právo, ani zákon, ba ani člověk – existuje jen doklad! Teď ti to potvrzení sebere – a hotovo...) V Lugu chtěla Stoljarovová plést rukavice – dokonce ani ne pro pracující, ale pro německé zajatce! Ale nejenže ji nepřijali, vedoucí ji přede všemi ostouzel: „Chtěla prolézt do našeho podniku! Známe ty rafinované triky! Taky jsme četli Šejnina!“ (Ach, ten tlustý Šejnin, že mu jazyk nezdřevění!)

Bludný kruh: do zaměstnání člověka nepřijmou bez trvalého bydliště a k trvalému pobytu nepřihlásí, když nemá zaměstnání. A když není práce, nejsou ani lístky na chleba. Bývalí muklové neznali zákon, podle nějž jim MV bylo povinno najít práci. Ale ten, kdo to věděl, se bál: ještě člověka zavřou...

Když jsem studoval na rostovské univerzitě, měli jsme takového podivného profesora, N. A. Trifonova – neustále schovával hlavu v ramenou, stále napjatý, polekaný, člověk aby se bál na něj na chodbě zavolat. Pak jsme se dozvěděli: už si své odseděl. Každé zavolání na chodbě – mohla být bezpečnost.

Na rostovské lékařské fakultě po válce jeden propuštěný lékař, který se domníval, že bude nevyhnutelně znovu zatčen, nečekal a spáchal sebevraždu. Ten, kdo už okusil táborů, kdo je zná, ten takto volit může. Není to o nic těžší.

Nešťastní jsou ti, co byli propuštěni příliš brzy! Avenir Borisov byl propuštěn v roce 1946. Přijel do své rodné vesnice, tedy žádné velké město. Všichni jeho staří kamarádi, spolužáci, se mu na ulici vyhýbali, snažili se ani se nezastavit (a to, prosím, byli nedávní stateční frontoví vojáci!). Když už se rozhovoru nijak vyhnout nemohli, hledali vyhýbavá slova a koukali zmizet. Nikdo se ho nezeptal – jak prožil ta léta (ačkoli je zřejmé, že o Archipelagu víme méně než o střední Africe!). (Pochopí někdy naši potomci, jak ta naše svoboda byla vycvičená?) Ale pak ho jeden starý kamarád ze studentských let přece jen pozval takhle k večeru, když už bylo tma, na trochu čaje. Jak přátelské! Jak vřelé! Vždyť aby člověk trochu poroztál, potřebuje právě to skryté teplo! Avenir vyslovil přání, že by si rád prohlédl staré fotografie, přítel mu podal alba. Přítel už zapomněl – a divil se, že se Avenir najednou zvedl a odešel, nečekal, až bude hotov samovar. A jakpak bylo Avenirovi, když uviděl na fotografiích svou tvář začerněnou inkoustem?⁸⁰³

Avenir pak šel trochu nahoru. Stal se ředitelem dětského domova. Vychovával sirotky po frontových vojácích, děti plakaly, když slyšely, jak jejich kamarádi ze zámožných rodin říkali jejich řediteli „žalářník“. (U nás jim to přece nemá kdo vysvětlit: žalářníky byli spíše jejich rodiče, Avenir byl rozhodně v tomto případě vězněm. Ruský národ by v minulém století rozhodně nemohl takto ztratit cit pro jazyk!)

Kartel – ač s osmapadesátkou – byl v roce 1943 z tábora propuštěn na základě zvláštního protokolu, protože měl plicní tuberkulózu. Vlčí průkaz, nemohl se usídlit v žádném městě, práci také nikde dostat nemohl, bylo to pomalé umírání – všichni se mu vyhýbali. Najednou přišla vojenská komise, spěchají, potřebují vojáky. Kartel se s otevřenou tuberkulózou prohlásil za zdravého: když konec, tak naráz a jako

⁸⁰³ Po pěti letech kamarád všechno svedl na manželku: to ona fotky začernila. A po dalších 10 letech manželka (rok 1961) přišla sama za Avenirem na okresní odborovou radu – žádala poukaz do Soči. Dostala ho. Vřele vzpomínala na dávné přátelství.

rovný mezi rovnými! A bojoval skoro do konce války. Až ve vojenské nemocnici oko třetího oddělení zjistilo, že tento obětavý voják je nepřítel lidu. V roce 1949 měl být znovu zatčen, ale pomohli mu dobří lidé z vojenské správy.

Za stalinských dob nejlepší propuštění bylo: vyjít za táborovou bránu a zůstat na místě. Takové lidi už v závodech znali a přijímali je do zaměstnání. A vnitřáci se na ulici na takové lidi dívali jako na prověřené. Ale ne tak docela. V roce 1938 Prochorov-Pustover zůstal po svém propuštění jako civilní inženýr v Bamlagu. Velitel operativního oddělení Rozneblit mu řekl: „Jste propuštěn, ale pamatujte si, že tu budete chodit jako po provaze. Nejmenší chyba a zase z vás bude mukl. Ani nebude třeba vás soudit. Takže si dejte pozor a nemyslete si, že jste svobodný občan.“

Takových rozumných muklů, kteří zůstali v okolí tábora, kteří si vybrali vězení jako druh svobody, jsou dodnes ve všech zapadákovech, v nějakých těch Nyrobských a Narynských okresech – stovky tisíc. I kdyby museli zase sedět – je to také jaksi snazší – přece jen zůstanou na místě.

A na Kolymě si nikdo vybírat nemohl, tady lidi drželi. Při propuštění mukl ihned musel podepsat dobrovolný závazek: že bude dále pracovat na Dalstroji. (Na Kolymě bylo těžší, dostat povolení k odjezdu „na pevninu“ než být propuštěn.) N. V. Surovcevodá měla tu smůlu, že jí skončil trest. Ještě včera pracovala v dětském koutku, v teple, měla dost jídla, ale dnes ji ženou na pole, nic jiného volného není. Ještě včera měla zaručený příděl a postel – dnes nemá ani příděl, ani střechu nad hlavou. A tak se plouží do polorozpadlého domu se shnilými podlahami (to je Kolyma!). Ještě, že měla hodné kamarádky z dětského koutku: dlouho jí „přihrávaly“ na svobodu jídlo. „Hrůza svobody“ – tak nazvala své nové pocity. Postupně se vzdává a dokonce se z ní stává... majitelka domu! Hrdě stojí před svou chýší, s níž by se nespokojil ani každý pes.

Aby si čtenář nemyslel, že nám jde jen o tu prokletou Kolymu, přeneseme se na Vorkutu a podíváme se na typický barák Prozatímní občanské výstavby (POV). Tady bydlí blahobytní svobodní občané – pochopitelně z bývalých muklů.

Rovněž propuštění M. P. Jakuboviče také nepatřilo k nejhorším: u Karagandy udělali z vězení domov pro invalidy (Tichonovský domov) – a do tohoto domova, s dozorem a se zákazem výjezdu byl „propuštěn“.

Rudkovského nikam nepřijali („zkusil jsem tolik, jako v táborech“), odjel na kustanajskou celinu („Tam se člověk setkal s ledakým“). I. V. Šved ohluchl, když v Norilsku řadil v mrazech a vánicích vlaky. Pak pracoval jako topič – 12 hodin denně! Ale potvrzení žádá nemá. V sociálním odboru krčí rameny: „Přiveďte si svědky“. Pro nás může svědčit leda mrož... I. S. Karpunič strávil na Kolymě dvacet let, je nemocen a u konce sil. Ale v 60 letech neměl za sebou „pěťadvacet odpracovaných let“, takže nedostal důchod. Čím déle člověk seděl v táboře, tím je nemocnější, tím méně má odpracováno a tím menší má naději na důchod.

My přece nemáme jako Anglie „společnost pro pomoc bývalým vězňům“. Něco tak kacířského si ani neumíme představit!⁸⁰⁴

Někteří to formulují tak: „V táboře člověk prožil jeden den Ivana Děnisoviče a na svobodě druhý.“

Ale dovolte! Vždyť snad mezitím vyšlo slunce svobody? A někdo podával vyvrženým ruce: „To se nebude opakovat!“ A snad i nějaká ta slzička kápla na sjezdovou tribunu?

Žukov (z Kovrova): „Nemohl jsem se postavit na vlastní nohy, jen tak trochu na kolena.“ Ale: „Máme na sobě nálepku tábora a při prvním propouštění jdeme.“ P. G. Tichonov: „Byl jsem rehabilitován, pracuji ve vědeckovýzkumném ústavu, ale jako by to pořád byl tábor.“ Vládnou mu „stejní pitomci jako ti, co byli veliteli táborů.“ G. F. Popov: „Ať se říká nebo píše, co chce, jakmile se mí kolegové dozvědí, že jsem seděl, nenápadně se ode mne odvrátí.“

Ba ne, ďábel se přemoci nedá! Naše vlast je už taková: aby se tyranie dostala dopředu o velký kus – stačí jen se zamračit, jen zakašlat. Aby se dostala jen o píd' ke svobodě, k tomu je třeba zapráhnout sto volů a každého zvlášť pohánět: „Dávej pozor, kam táhneš! Dávej pozor, kam táhneš!“

⁸⁰⁴ Dnes jsou na tom stejně i lehčí kriminální. A. I. Burlakovi v Ananěvském okresním výboru strany odpověděli: „Tady není žádné kádrové oddělení,“ v prokuratuře: „To není naše věc,“ v městském sovětu: „Čekejte!“ Byl bez práce 5 měsíců (rok 1964). P. K. Jegorov v Novorossijsku (1965) musel hned podepsat prohlášení, že během 24 hodin odjede. Ukázal v městské výkonné radě diplom z tábora za výbornou práci – vysmáli se mu. Tajemník městského výboru strany ho prostě vyhodil. Pak někomu strčil úplatek a v Novorossijsku zůstal.

A co forma rehabilitace? Stará Č-nová dostává strohé předvolání: „Dostavte se na milici zítra v 10 ráno.“ Nic víc! Její dcera utíká s předvoláním ještě večer: „Bojím se o její život! O co jde? Jak ji mám připravit?“ „Nebojte se, je to příjemná věc, jde o rehabilitaci jejího nebožtíka manžela.“ (Třeba to není příjemné, třeba je to hořká věc? Dobrodince to ani nenapadne.)

Má-li naše milosrdnost takovéto formy, můžete si představit, jaké formy má krutost! Ta lavina rehabilitací! Ale ani ona neporušila kamenné čelo neomylné společnosti! Vždyť lavina nesměřovala tam, kde stačí se zamračit, ale tam, kde by bylo třeba zapřáhnout tisíce volů.

„Rehabilitace – je tuchta!“ říkají otevřeně stranicí funkcionáři. „Mnoho lidí rehabilitováno nebylo!“

Valdemar Zarin (Rostou na Ďonu) si odseděl 15 let a pak ještě 8 let pokorně mlčel. V roce 1960 se odvážil povědět svým spolupracovníkům, jak to bylo v táboře zlé. Takže proti němu zahájili trestní řízení a major KGB Zarinovi řekl: „Rehabilitace neznamená nevinu, jenom, že zločiny nebyly tak velké. Ale něco pořád zůstává!“

V Rize – také v roce 1960 – stmelžený pracovní kolektiv po tři měsíce nepřetržitě pronásledoval Petropavlovského za to, že utajil osud svého otce... byl popraven v roce 1937!

A Komogor se diví: „Kdo je tedy dnes v právu a kdo je vinen? Co člověk může dělat, když spodina začne mluvit o rovnosti a bratrství?“

Markelov se stal po rehabilitaci přece jen předsedou komise sociálního pojištění, jinými slovy – místního výboru družstva. Předseda družstva se neodvážil nechat tohoto lidového zástupce ve své pracovně ani na chvíli samotného! A tajemník stranického výboru Bajev, který současně sedí v kádrech, pro jistotu kontroluje výborovou korespondenci Markelova. „Nedostal se k vám náhodou papír o nových volbách do místních výborů?“ „Ano, něco jsem před měsícem viděl!“ „Moc to potřebuji.“ „Tak si to přečtěte, ale rychle, za chvíli je konec pracovní doby!“ „Ale vždyť je to adresováno mně! Vrátím vám to zítra ráno!“ „Co vás nemá, to nejde, je to dokument!“ Vžijte se do postavení takového Markelova, sedněte si do područí takové držky, Bajeva, a tak, aby váš plat a přihláška k pobytu závisely na tomhle Bajevovi – a vdechujte zhluboka vzduch svobodného století.

Učitelka Dějevová byla propuštěna „pro porušení morálky“. Znevážila prestiž učitelky, protože se provdala za... propuštěného vězně (kterého v táboře učila!).

To už nebylo za Stalina, ale za Chruščova.

Ale z celé té minulosti zůstala jen jediná realita – potvrzení. Maličký papírek, 12krát 18 centimetrů. Pro živého je to rehabilitace. U mrtvého je to úmrtní list. Datum úmrtí si nikdo ověřit nemůže. Místo smrti – velké Z. Diagnóza – kdyby člověk prolístoval sto kusů, všude bude stejná, obligátní diagnóza⁸⁰⁵. Někdy jsou tu i jména svědků (falešná).

A všichni skuteční svědkové mlčí. Mlčíme i my.

A odkud se budoucí pokolení mají co dozvědět? Uzavřeno, zabeďněno, uklizeno.

„Dokonce i mladí,“ stěžuje si Verbovskij, „se dívají na rehabilitované s podezřením pohrdáním.“

Nejsou to ale všichni mladí. Většinou mladých lidí je prostě fuk, zda nás rehabilitovali nebo nerehabilitovali, zda teď dvanáct miliónů sedí nebo už nesedí, nevidí tu žádnou souvislost. Jen když jsou sami na svobodě se svými magnetofony a rozčuchanými, naondulovanými dívkami.

Rybka přece proti rybáři nebojuje, jen se snaží proskočit síti.

Tak, jako jedna rozšířená nemoc může u různých lidí probíhat různě, prožíváme i propuštění – podíváme-li se na věc blíže – velice rozdílně.

Také tělesně. Někdo vynaložil příliš mnoho úsilí na to, aby svůj táborový trest přežil. Vydřeli to, jako by byli z ocele: deset let tělo nedostávalo ani zlomek toho, co potřebuje, ale oni dřeli a pracovali. Nedostatečně oblečení lámali v mrazech kámen – a nenastydli. Ale trest skončil, odpadl vnější, nelidský tlak, povolilo i vnitřní napětí. Změny tlaků takové lidi ničí. Obr Čulpeněv, který za 7 let v lese neměl ani jednu rýmu, se na svobodě rozstonal a prodělal všemožné nemoci. G. A. Sorokin „po rehabilitaci neustále ztrácel to duševní zdraví, které mu záviděli kamarádi z tábora. Začaly neurózy, psychózy...“ Igor Kaminov: „Na svobodě jsem zeslábl a šel jsem dolů, zdá se, že na svobodě je to o mnoho těžší.“

Jak se to odedávna říkávalo: v neštěstí se přemohu, ve svátek se upiju. Někomu vypadly během roku všechny zuby. Z někoho se rázem stal stařec. Někdo, sotva se dostal domů, zeslábl, zhasl a zemřel.

⁸⁰⁵ Mladá vdova požádala hloupou slečnu, aby jí ukázala všech 40 kartiček z desek. Ve všech čtyřiceti bylo stejným písmem zapsáno stejné onemocnění jater!... Nebo to mohlo být také takhle: „Váš manžel (Alexandr Petrovič Maljavko-Vysockij) zemřel dříve, než bylo skončeno vyšetřování a k soudu nedošlo. Proto nemůže být rehabilitován.“

Jiní zase právě po propuštění ožili. Až po něm omládlí a narovnali se. (Například já ještě teď vypadám mladší, než na své první fotografii z vyhnanství.) Najednou člověk zjišťuje: žít na svobodě je přece jen snadné! Tam na Archipelagu je úplně jiná síla přitažlivosti, nohy tam člověku ztěžknou jako slonovi. Tady si to hasí, jako by měly křidélka. Všechno, co volnásům připadá neřešitelné a hrozné, řešíme jedním lusknutím prstů. Máme takové veselé úsloví: „Bývalo to horší!“ Bylo to horší, to znamená, že teď je to úplně snadné. A neomrzí nás neustále opakovat: bylo to horší! bylo to horší!

Ale ještě jednoznačněji vytyčuje nový osud člověka onen duševní přelom, jaký prožil při propuštění. Tento přelom bývá velice rozdílný. Teprve na prahu táborové strážnice člověk začíná cítit, že matička-katorga zůstává za ním. Člověk se tu duchovně narodil, nejniternější část duše tu zůstane navždy – zatímco nohy se sunou někam do lhostejného, netečného i prostoru svobody.

Lidské povahy se projevují v táboře – ale projevují se i při propuštění! Takhle se loučila se zvláštním táborem v roce 1951 Věra Alexejevna Kornějevová, s níž jsme se v této knize už setkali: „Zavřela se za mnou pětimetrová brána a já najednou sama sobě nevěřila, že vycházím na svobodu a přitom pláču. Proč? ...Mám pocit, jako by se mé srdce odtrhlo od něčeho nejdražšího a nejmilovanějšího, od přátel v neštěstí. Brána se zavřela – a všemu je konec. Nikdy ty lidi nespátím, nedostanu od nich sebemenší zprávičku. Jako bych odešla na onen svět...“

Na onen svět!... Propuštění jako druh smrti. Copak jdeme na svobodu? Zemřeli jsme kvůli jakémusi novému posmrtnému životu. Trochu přízračnému. Kde opatrně ohmatáváme předměty a snažíme se je poznat.

Propouštění do tohoto světa jsme si přece představovali jinak. Viděli jsme je v puškinské variantě: „A bratři meč vám podají.“ Ale takové štěstí je souzeno jen nemnoha pokolením trestanců.

Takže to bylo osvobození nepravé, kradené. A ten, kdo si to uvědomoval, utíkal s kousíčkem té kradené svobody do samoty. Již v táboře „téměř každý z nás, moji nejbližší kamarádi i já, jsme si mysleli, že dá-li Bůh a vyjdeme na svobodu živí, nebudeme bydlet ve městech a dokonce ani ne na vesnici, ale někde v lesní samotě. Že budeme pracovat jako hajní, polesní nebo pasáci, že budeme co nejdále od lidí, od politiky, od celého tohoto pomíjivého světa“ (V. V. Pospělov). Avenir Borisov se zpočátku na svobodě držel stranou lidí, utíkal do přírody. „Byl jsem schopen objímat a líbat každou břízku, každý topol. Šustění padajícího listí mi znělo jako hudba (byl jsem propuštěn na podzim), do očí se mi draly slzy. Bylo mi fuk, že dostávám půl kila chleba – mohl jsem celé hodiny poslouchat ticho a číst si. Práce mi na svobodě připadala snadná, jednoduchá, dny letěly jako hodiny, má touha po životě byla nenasytná. Jestli je vůbec na světě štěstí, potká každého mukla v prvním roce jeho života na svobodě!“

Tito lidé nechtějí nic mít: vědí, že člověk majetek snadno ztrácí, jako když hoří. Téměř pověřivě se vyhýbají novým věcem, nosí staré šaty, sedí na polámaných židličkách. Jeden můj kamarád má takový nábytek, že si člověk nemá na co sednout, oč se opřít, všechno je rozviklané. „Takhle bydlíme“, smějí se, „od zóny k zóně.“ (Manželka také seděla.)

Kopelev se vrátil do Moskvy v roce 1955 a zjistil: „S úspěšnými lidmi je to těžké! Stýkám se jen s těmi ze svých bývalých přátel, kteří to mají aspoň v něčem špatné.“ Z lidského hlediska jsou zajímaví právě jen ti, co nechtěli dělat kariéru. A ti, co ji dělají, jsou strašně nudní.

Ale lidé jsou všelijací. Mnozí vnímali přechod na svobodu úplně jinak (zejména v době, kdy ČK-GB zdánlivě trochu přimhuřovalo oči): Hurá! Jsem na svobodě! Teď už platí jen jedno: víckrát se nenechat chytit! Teď – budu dohánět a dohánět, co jsem ztratil!

Někdo to dohání ve funkcích, někdo v hodnostech (vědeckých nebo vojenských), někdo ve výdělcích a na spořitelní knížce (u nás se považuje za nevhodné o tom mluvit, ale potichoučku každý počítá...). Někdo v dětech. Někdo... Valentin M. přísahal ve vězení, že to bude na svobodě dohánět, pokud jde o ženskou, a opravdu. Několik let byl ve dne v práci, večery, dokonce i ve všední dny, trávil s holkou, pokaždé s novou. Spal 4-5 hodin, zhubl, zestárl. Někdo to dohání v jídle, v nábytku, v oblékání (člověk zapomene, jak mu odřezávali knoflíky, jak v šatně mizely nejlepší věci). Nakupování se stává nejpříjemnějším zaměstnáním.

Kdo by jim to měl za zlé, když opravdu tolik ztratili? Když z jejich života byl odříznut tak velký kus?

Podle dvou různých postojů ke svobodě se projevují i dva rozdílné vztahy k minulosti.

Člověk prožil strašlivá léta. Přece není hrozný vrah ani proradný lhář a podvodník proč by se měl snažit zapomenout na tábor a vězení? Proč by se za ně měl stydět? Nebylo by lepší uvědomit si, že ho obohatily? Neměl by na ně být spíše hrdý?

Ale tak mnozí (a vůbec ne slabí, vůbec ne hloupí, od nich by to člověk vůbec nečekal!) se snaží – zapomenout! Zapomenout – a to co nejrychleji! Zapomenout naprosto! Zapomenout, jako kdyby nikdy nic nebylo!

J. J. Vendelštejn: „Člověk se obvykle snaží nevzpomínat, je to obranná reakce.“ Pronman: „Upřímně řečeno: nechtěl jsem se stýkat s bývalými kamarády z tábora, nechtěl jsem vzpomínat.“ S. A. Lesoviková: „Když jsem se vrátila z tábora, snažila jsem se na minulost nevzpomínat. Víte, skoro se mi to povedlo!“ (Před novelou Jeden den.) S. A. Bondarin (už dávno vím, že v roce 1945 seděl přede mnou ve stejné cele na Lubjance. Nabízím mu, že mu uvedu nejen naše společné spoluvězně, ale i s kým seděl předtím, koho jsem nikdy neznal – odpovídá): „Já se snažil zapomenout na všechny, s kým jsem tam seděl.“ (Pak už mu samozřejmě ani neodpovím.)

Chápu, když se starým známým z tábora vyhýbají pravověrní: už je omrzelo hádat se sám proti stovce lidí, vzpomínky jsou příliš těžké. A vůbec, nač je jim ta špinavá, nevědomělá cháska?

Co by to bylo za pravověrné, kdyby nezapomněli, neodpustili, nevrátili se do původního stavu?

Vždyť právě proto posílali čtyřikrát ročně ponížené suppliky: vraťte mě! Vraťte mě! Jsem hodný a budu hodný!⁸⁰⁶ V čem je pro ně návrat? Především v navrácené stranické legitimaci. V papírech. V obnovené délce členství. V uznání zásluh.

A moje ruce očištěné
už berou zase doklad členství.

Zkušenosti z tábora – to je nákaza, jíž se člověk musí co nejdříve zbavit. Copak se v táborových zkušenostech, i kdyby se prosely a prorýžovaly, najde jediné zrníčko ušlechtilého kovu?

Třeba starý leningradský bolševik Vasiljev. Odseděl si dvě desítky (pokaždé dostal navíc ještě pět let náhubku). Dostal osobní důchod – v rámci svazové republiky. „Jsem hmotně zcela zajištěn. Chválím svou stranu a svůj lid.“ (To je skvělé! Vždyť jenom biblický Job takto chválil Boha – za jizvy, za mor, za hlad, za ponížení – sláva Ti, sláva Ti!) Ale tenhle Vasiljev není žádný lenoch, není to obyčejný konzument: „Pracuji v komisi pro boj s příživníky.“ To znamená, že seč mu stařecké síly stačí, páchá jednu z hlavních nezákonností našich časů! Tak tohle je pravá tvář dobroděje!...

Je jasné, proč ani práskači netouží po setkáních a vzpomínkách: bojí se výčitek a odhalení.

No, a co ostatní? Není to příliš hluboké otroctví? Dobrovolná řehole, aby člověk do toho nevlítl podruhé? „Zapomenout jako na sen, zapomenout, zapomenout vidiny prokleté táborové minulosti,“ tiskne si spánky rukama Nastěnka V., která se do vězení nedostala jen tak, ale se střelnou ranou. Proč klasický filolog A. D., profesionálně zvažující příběhy starověké historie, proč i on si říká „všechno zapomenout“? Jak může rozumět obecným lidským dějinám?

Jevgenije D. mi v roce 1965 vyprávěla o tom, jak byla zavřena na Lubjance v roce 1921, ještě za svobodna. A dodala: „Svému nebožtíku manželovi jsem o tom ani nevykládala, zapomněla jsem.“ Zapomněla? Nejbližšímu člověku, s nímž prožila celý život? Tak to nás ještě málo zavírají!

Ale třeba bychom neměli soudit tak přísně? Třeba to je právě lidský průměr? Pro koho by jinak platila tato přísloví:

Na dobré se snadno zvyká, na zlé lehkou zapomíná. Věc se z mysli odsunuje, tělo lidské zaceluje.
Tělo se zaceluje! Takový je člověk!

Můj přítel, s nímž jsme patřili do jednoho případu, Nikolaj V., právě s ním jsme se společným klukovským úsilím dostali za mříže – vnímal všechno, co prožil, jako prokletí, jako ostudné neštěstí pitomce. A vrhl se na vědu – to je nejbezpečnější podnik, když se člověk chce dostat nahoru. V roce 1959, kdy byl Pasternak ještě naživu, ale už úplně uštván, jsem mu o něm začal povídat. Mávl rukou: „Co si máme povídat o těch starých dědcích. Radši si poslechni, jak válčím na své katedře!“ (Neustále s někým válčí, aby získal vyšší funkci.) A přitom mu tribunál vsolil 10 let tábora. Stačil ten jeden výprask?

Byl propuštěn Grigorij M-z, vyšel ven, provedli mu výmaz v trestním rejstříku, byl rehabilitován, vrátili mu stranickou legitimaci (přece se člověka nikdo neptá, zda za tu dobu nepojal víru v Jehovu nebo Mohameda? Nikoho nenapadne, že za tu dobu v člověku třeba nezůstalo ani zrníčko z dřívějšího myšlení – tu máš stranickou legitimaci!). M-z se vrací z Kazachstánu do svého Ž., projíždí mým městem, jdu k vlaku. Nač teď asi myslí? Nechce se snad vrátit do tajného, nebo zvláštního, nebo nevím jakého oddělení? Náš rozhovor je nějak roztržitý. Už mi nenapsal ani řádku...

⁸⁰⁶ S tím také vstoupili do roku 1956: jako ze zatuhlých truhly přinesli ovzduší 30. let a chtěli navázat přímo na dobu, kdy byli zatčeni.

Nebo třeba F. Retc. Dnes je vedoucím odboru bytového hospodářství, člen pomocné stráže. S velkou důležitostí vykládá o tom, jak teď žije. Na svůj dřívější život nezapomíná, jak by také mohl zapomenout 18 let na Kolymě? Ale o té vykládá jaksí stručněji a s pochybností: bylo to všechno skutečně? Jak to, že to mohlo být?... Minulost se z něho sloupala. Je čistý a se vším spokojený.

Jako zloděj končí, tak domnělý politický napomíná. Pro ty, co skončili, se svět znovu stává pohodlným, nikde to nepíchá ani netlačí. Jako se jim dříve zdálo, že všichni sedí, tak se jim nyní zdá, že nesedí nikdo. Působí na ně i původní, příjemný smysl Prvního máje a výročí Října – už to nejsou ty kruté dny, kdy nás zvlášť výsměšně prohledávali na mrazu a kdy zvlášť těsně nacpávali celý táborové věznic. Ale nač chodit tak daleko? Když otce rodiny v zaměstnání vedoucí pochválí, už je u rodinného oběda slavnostní nálada, už se oslavuje.

Jenom doma si bývalý mučedník dovolí zanadávat. Jenom tady si zavzpomíná, aby si ho víc vážili a víc se s ním mazlili. Sotva vyjde z domu – už zapomene.

Nebuďme však tak neúprosní. Vždyť je to všeobecná lidská vlastnost: vrátit se od zlé zkušenosti ke svému „já“, k mnoha svým dřívějším (třeba ne nejlepším) rysům a zvykům. Zřejmě by jinak člověk nebyl člověkem. V tom je stabilita naší osobnosti, našich genů. Vždyť právě Taras Ševčenko, jehož zoufalá slova jsme tu už citovali, po 10 letech radostně píše: „V mé vnitřní tvářnosti se nezměnil jediný rys. Z celého srdce děkuji svému všemocnému Stvořiteli, že nedopustil, aby strašlivá zkušenost zničila mé přesvědčení svými železnými drápy.“

A jak se zapomíná? Kde by se to člověk mohl naučit?...

„Ne!“ píše M. I. Kalininová, „člověk nic ze života nezapomíná a nic v životě nevyřeší. Vůbec nejsem ráda, že jsem taková. Třeba i v zaměstnání mám všechno v pořádku, doma také všechno klope, ale v srdci mi něco hlodá a hlodá, padá na mě nekonečná únava. Doufám, že nebudete psát o lidech, kteří po propuštění na všechno zapomenou a jsou šťastní!“

Raisa Lazutinová: „Nevzpomínat na to zlé? A co když není na co dobrého vzpomenout?“ Tamara Prytkovová: „Seděla jsem dvanáct let, od té doby jsem na svobodě už jedenáct (!) let a nemohu pochopit – proč žít? Kde je spravedlnost?“

Dvě století Evropa mluví o rovnosti – a přitom jsme tak rozdílní! Jak různé stopy zanechal v našich duších život! Někdo nezapomene po jedenáct let nic – a jiný zapomene všechno hned nazítří...

Ivan Dobrjak: „Všechno patří minulosti, ale všechno přece ne. Jsem rehabilitován, ale klid nemám. Málokterý týden klidně spím, pořád se mi zdá o zóně. Člověk pak vyskočí se slzami v očích. Někdy mě z toho snu někdo vzbudí.“

Ansovi Bernštejnovi se po 11 letech zdá jen o táboře. Také jsem pět let viděl sám sebe ve snech jen jako vězně, nikdy jako svobodného. L. Kopelev onemocněl 14 let po propuštění – a hned se v horečkách považoval za vězně. A náš jazyk není vůbec schopen říci „kabina“ nebo „nemocniční pokoj“, vždycky je to „cela“.

Šavirin: „Na vlčáky se dodnes nemohu dívat klidně.“

Čulpeněv jde po lese, ale už nemůže prostě dýchat a vychutnávat den: „Koukám, borovice jsou dobré: málo suků, nebude se muset pálit moc zbytků, budou to čisté kubíky...“

Jak má člověk zapomenout, když bydlí ve vesnici Milcevo, kde skoro polovina obyvatel prošla tábory, i když většinou za krádeže. Přijdu na Rjazanské nádraží a vidím v plotě tři vylomené pruty. Nikdo je nikdy nedá zpátky, jako by to tak mělo být. Protože právě u tohoto místa se zastavují stolypinské vagóny – i dnes, i dnes se tu zastavují. A k otvoru zezadu přistavují anton, mukly ženou touto dírou (je to lepší, než je hnát přes přeplněný perón). Dostanu ze Všesvazové společnosti za úkol udělat přednášku (rok 1957). Ukáže se, že je to v ženské kolonii při věznic. Jdu strážníci, kukátkem vidím povědomou čepici. S občanem vychovatelem procházím vězeňským dvorem, ponuré, špatně oblečené ženy nás zdraví první a trochu podlézavě. Sedím v pracovně velitele politického oddělení. Zatímco mě tu baví, vím, že teď z cel vyhánějí ženy, budí spící, v individuální kuchyňce jim rvou kotlíky z rukou – tak honem na přednášku, rychle! A tak nahnali plný sál. V sále je vlhko, na chodbách také, ještě větší vlhko je asi v celách – a nešťastné, upracované ženy po celou mou přednášku kašlou chronickým, hlubokým, dunivým, chvíli suchým, chvíli dávicím kašlem. Nejsou oblečeny jako ženy, ale jako karikatury na ženy, ty mladé jsou hranaté, kostnaté jako stařeny, všechny jsou unavené a čekají, kdy má přednáška skončit. Stydím se. Chtěl bych se rozplynout a zmizet. Chtěl bych místo všech těch „úspěchů vědy a techniky“ na ně zavolat: „Ženy! Jak dlouho to budeme trpět?“ Moje oko hned rozlišuje několik svěžích, pěkně oblečených žen,

mají na sobě dokonce svetry. To jsou pridurci. Když se člověk dívá jen na ně a neposlouchá kašel, může docela dobře odříkat celou přednášku. Poslouchají, ani oka ze mne nespustí... Ale vím, že nevnímají slova, že jim nejde o žádný vesmír, že prostě málokdy vidí muže, tak se koukají... A tak si představuji: teď mi seberou propustku a zůstanu tady. A tyto zdi, které jsou pár metrů od mé známé ulice, od známé stanice trolejbusu, přehradí celý můj život, zdi se promění v léta... Ne, ne, za chvíli odejdu! Za čtyřicet kopějek pojeďu trolejbusem a doma se dobře najím. Nesmím zapomenout: ony tu zůstanou. Takhle budou kašlat. Celá léta budou kašlat.

Ve výroční den svého zatčení pořádám „den muklů“: ráno si ukrojím 650 gramů chleba, položím si dva kousičky cukru a naleju si horkou vodu. K obědu si řeknu o šlichtu a o sběračku řídké kaše. A tuze rychle se dostávám do staré formy: už k večeru sbírám drobty a vylizuji misku. Rychle se mi vracejí staré pocity!

Také jsem si odvezl a schovávám si hadříky s čísly. Ale asi nejsem sám. Sem tam mi je někdo ukáže jako svátost – v jedné domácnosti, pak zase v další.

Jednou jsem takhle šel po Novoslobodské ulici – Butyrské vězení! „Příjem balíčků.“ Vstupuji. Samé ženy, ale také muži. Někdo podává balíček, někdo povídá. Tak tedy odsud jsme dostávali balíčky! Moc mě to zajímá. S naprosto nevinnou tváří začínám číst pokyny pro podávání balíčků. Ale držkatý staršina mě svým orlím okem postřehl a rychle ke mně přistupuje. „Copak, občane?“ Vyčuchal, že tu nejde o balíček, je to nějaký švindl. Přece jen jsem tedy na hony cítit muklovstvím!

A co navštívit zemřelé? Tam ty svoje, kde bych měl ležet i já, propíchnutý bodákem? A. J. Oleněv se tam už jako staříček muž v roce 195 vydal. S batohem a hůlčičkou došel k bývalé nemocnici, odtamtud – na kopec (u osady Kerki), kde se pochovávalo. Kopec je plný kostí a lebek a místní lidé mu říkají – kostlivák.

V dalekém severním městě, kde je půl roku noc a půl roku den, bydlí Galja V. Na celém světě nikoho nemá a to, čemu se říká „domov“, je hlučný, hnusný kout. Odpočívá takhle: vydá se s knihou do restaurace, objedná si víno, napije se, zakouří si, „se steskem si zavzpomíná na Rusko.“ Její nejmilejší přátelé jsou hudebníci a vrátní. „Mnozí se vrátili odtamtud a svou minulost skrývají. Já jsem na svůj život hrdá.“

Tu a tam se jednou do roka setkávají skupinky bývalých muklů, pijí a vzpomínají. „A je to divné,“ říká V. P. Golicyn, „že z minulosti se nevybavuje jen to hrozné a tíživé, ale na mnohé vzpomínáme vřele a pěkně.“

To je také lidská vlastnost. A zdaleka ne ta nejhorší.

„Já měla v táboře písmeno Y,“ nadšeně prohlašuje V. I. Ginzburgová. „A občanský průkaz jsem dostala v sérii ZK.“⁽¹³⁵⁾

Když si to člověk přečte, je mu dobře. Ne, na mou duši, dopisy bývalých muklů se mezi ostatními hned poznají. Ta podivuhodná životaschopnost! A když mají jasný cíl – ta vytrvalost! Když člověk za našich časů dostane dopis bez nářků, opravdu optimistický, je určitě od bývalého mukla. Zvykli si na všechno na světě a nad ničím nenaříkají.

Jsem hrdý na to, že patřím k tomuto silnému rodu! Netvořili jsme rod – udělali ho z nás! Tak nás stmelili, jak bychom se byli sami, v přítmi a zmatcích svobody, kde se jeden bojí druhého, stmelit nikdy nedokázali. Ortodoxové a práskači se od nás na svobodě oddělí jaksi automaticky. Nemuseli jsme se domlouvat, že budeme držet pohromadě. Setkáváme se, díváme se jeden druhému do očí, pár slov – nač dlouhé řeči? Už se nemusíme navzájem oťukávat. Jsme připraveni si pomáhat. Našinec má všude své lidi. A jsou nás milióny!

Mříže nám daly nové měřítko na věci i lidi. Z očí nám spadla ta všední mlha, která neustále zaslepuje oči člověku, jenž nic neprožil. A jak jsou naše závěry někdy nečekané!

N. Stoljarovová, která z vlastní vůle přijela do této pasti v roce 1934 z Paříže, si nejen nezoufá a neproklíná chvíli, kdy přijela: „Měla jsem pravdu, když jsem navzdory svému okolí a hlasu rozumu jela do Ruska! Vůbec jsem Rusko neznala, ale vnitřně jsem je instinktivně pochopila.“ A přitom ta past zničila nejlepší léta jejího života.

Kdysi horkokrevný, úspěšný a netrpělivý velitel brigády z dob občanské války, I. S. Karpunič-Braven, nad seznamy, předkládanými velitelem zvláštního oddělení, nepřemýšlel. Na konci archu (ne nahoře), obyčejnými písmeny, jakoby nic, znamenal neořezanou tužkou a bez teček: n t (to znamenalo: nejvyšší trest! A pro všechny!). Pak měl funkce a vyznamenání, pak přišlo dvacet a půl roku na Kolymě – a teď

žije v lese na samotě, zalévá zahradu, krmí slepice, něco kutí v truhlářské dílničce, nežádá o rehabilitaci, Vorošilovovi nadává nejhoršími slovy, rozzlobeně si píše do notesu odpovědi na každý rozhlasový pořad a na každý článek v novinách. Ale míjejí léta – a lesní filozof si vypisuje aforismus:

„Nestačí milovat lidstvo, je třeba umět snášet lidi.“

A před smrti – vlastními slovy, ale takovými, že se člověk zachvěje, není to snad mystika? Nenapsal to starý Tolstoj?:

„Žil jsem a všechno jsem soudil podle sebe. Ale teď je ze mne jiný člověk, už podle sebe nesoudím.“

Podivuhodný Tarnovskij zůstal po skončení trestu na Kolymě. Píše básně, které nikomu neposílá.⁸⁰⁷

Jen je škoda, že všichni postupně umřeme a nic velkého nevykonáme.

Bývalí muklové jsou na svobodě také vítáni. Otcové se vítají se syny. Muži s ženami.

Z těchto setkání málokdy vzchází něco dobrého. Po deseti, po patnácti letech naší nepřítomnosti synové nemohli vyrůst podle našeho: někdy jsou nám prostě cizí, někdy jsou i nepřáteli. A jen málokteré z žen jsou odměněny za věrné čekání na muže: tolik toho prožili každý zvlášť, v člověku se změnilo úplně všechno, jen příjmení zůstalo stejné. On a ona mají příliš rozdílné životní zkušenosti – a na tom už není možné nic změnit.

To je látka na filmy a romány, do této knihy se to už nevejde. Sem dáme jen příběh Marie Kadacké:

„Za prvních 10 let mi manžel napsal 600 dopisů. Za dalších 10 – jeden, a to takový, že jsem po něm nechtěla ani žít. Po 19 letech nejel na svou první dovolenou k nám, ale k příbuzným. Ke mně a synovi zajel po cestě na 4 dny. Vlak, jímž měl přijet, byl ten den zrušen. Po noci bez spánku jsem si na chvíli lehla. Slyším zvonit. Neznámý hlas: „Hledám Marii Venediktovnu“. Otevírám. Vstupuje silný starší muž v balonovém plášti a klobouku. Nic neříká, jde bez rozpaků dál. V polospánku jako bych zapoměla, že čekám manžela. Stojíme. „Nepoznáváš mě?“ „Ne.“ Sama si myslím, že je to někdo z příbuzných, jichž mám hodně a které jsem také mnoho let neviděla. Pak jsem se podívala na jeho sevřené rty, vzpomněla jsem si, že přece čekám manžela! A omdlela jsem. Vtom přišel syn, právě se rozstonal. A tak jsme všichni tři strávili celé čtyři dny v jediném pokoji. I se synem se k sobě chovali velmi zdrženlivě, a já ani neměla příležitost s manželem mluvit, hovořili jsme stále ve třech. Vyprávěl o svém životě a vůbec se nezajímal, jak žijeme bez něho my. Jel zase na Sibiř, při loučení se mi ani nepodíval do očí. Řekla jsem mu, že můj manžel zahynul v Alpách (byl v Itálii, osvobodili ho spojenci).“

Bývají také jiná setkání, veselejší.

Člověk může potkat dozorce nebo táborového velitele. Najednou poznávám v Teberdinské turistické noclehárně, že tělocvikář je bývalý norilský bachař. Nebo Míša Bakst vidí v leningradském gastronomu známou tvář, ten druhý si ho také všiml. Kapitán Gusak, velitel oddělení tábora, teď je v civilu. „Poslyš, počkej, počkej. Kde jsi to u mne seděl?... Á, vzpomínám si, nedostal jsi balíček pro špatnou práci!“ (Přece jen si pamatují! Ale jim to všechno připadá přirozené, jako by nad námi měli dozor navěky, teď je jen malá přestávka!) Člověk může potkat (Belskij) svého velitele jednotky, plukovníka Rudyka, který i ochotně souhlasil se zatčením podřízeného, jen aby neměl nepříjemnosti. Je také v civilu, má bojarskou čepičku, tváří se vzdělaně, vážený muž!

Člověk se může setkat také s vyšetřovatelem. S tím, co ho bil nebo trestal. Má teď pěkný důchod, jako třeba Chvat, vyšetřovatel a vrah velkého Vavilova. Bydlí na ulici Gorkého. Pán Bůh chraň před takovým setkáním, vždyť by to nebyla rána pro něj, ale pro tvé srdce. Také se člověk může setkat se svým udavačem – s tím, co ho dal zavřít, a teď si žije. A nebeské blesky ho nepotrestají. Ti, co se vracejí domů, ti se se svými práskači nevyhnutelně setkají. „Poslyšte,“ přemlouvají ti horkokrevnější, „podejte na ně žalobu! Aspoň aby o nich věděla veřejnost!“ (Víc z toho nebude, to už vědí všichni...) „Ale ne..., ale co...“ odpovídají rehabilitovaní.

Protože tenhle soud by byl na té straně, kam musí táhnout vůl. „Ať je potrestá sám život!“ odbývá to Avenir Borisov.

A nic jiného také nezbyvá.

Skladatel Ch. řekl Šostakovičovi: „Tahle dáma, L-ová, členka vašeho svazu, mě kdysi udala.“ „Napište to,“ navrhl zprudka Šostakovič, „vyloučíme ji ze svazu!“ (To určitě!) Ch. se zhrozil: „Ne, ne, děkuji, za tuhle bradku mě tahali po zemi, to už mi stačí.“

⁸⁰⁷ V zájmu pravdy nyní dodávám: z Kolymy odjel, nešťastně se oženil. A ztratil svůj ušlechtilý duševní život, neví, jak se dostat z chomoutu.

Je vůbec pomýšlení na pomstu? G. Polev si naříká: „Ti neřádi, co mě zavřeli, by mě byli sebrali hned, jak jsem vyšel – určitě! Kdybych byl neopustil rodinu a neodjel ze svého rodiště.“

Tak tohle je po našem! Tak tohle je po sovětsku!

Co je tedy sen, co je bludička v močále? Minulost? Nebo přítomnost?

V roce 1955 přišel Efroimson k náměstkovi hlavního prokurátora Salinovi a přinesl mu svazek trestních oznámení na Lysenka. Salin řekl: „To není v naší kompetenci, obraťte se na ÚV!“

Odkdytak jsou nekompetentní! Nebo pročpak nebyli nekompetentní už před takovými třiceti lety?

Žijí si také oba falešní svědci, kteří dostali do mongolského vězení Čulpeněva – jsou to Lozovskij a Serjogin. S jedním společným známým z vojny se Čulpeněv vydal za Serjoginem do správy komunálních služeb při Moskevském sovětu. „Seznamte se. Je to našinec, z Chalchingolu, nepamatujete se na něj?“ „Ne, nepamatuji.“ „A na Čulpeněva si nevzpomínáte?“ „Ne, nevzpomínám. Válka všechno pomíchala.“ „A co se s ním stalo, nevíte?“ „Nemám ponětí.“ „Ach, ty bídáku, bídáku!“

Na nic jiného se člověk ani nezmůže. Na okresním výboru strany, kam Serjogin přísluší: „To není možné! Pracuje výborně!“

Výborně pracuje!...

Všichni jsou na svých místech a všechno je na svém místě. Zahřmělo a skoro ani nesprchlo.

Všechno je na svém místě do té míry, že J. A. Krejnovič, znalec severských jazyků⁸⁰⁸, se vrátil – do stejného ústavu a do stejného sektoru. Pracoval s těmi, co ho práskli, co ho nenáviděli. S nimi společně si den co den dává kabát do šatny a usedá ke, stejnému stolu.

Představme si, že by oběti Osvětami spolu s bývalými veliteli tábora založili společný obchod s metráží.

I ve světě literatury jsou prvotřídní-práskači. Kolik duší prodal J. Elsberg? Lesjučevskij? Všichni je znají – a nikdo se neopovázá se jich dotknout. Někdo se pokoušel je vyhnat ze Svazu spisovatelů – marně! A z práce – teprve ne! A pochopitelně – ze strany už vůbec ne!

Když se sepisoval náš zákoník (1926), usoudilo se, že zničí-li člověk člověka pomluvou, je to zločin pětinasobně lehčí a odpustitelnější než vražda nožem. (Také – koho by bylo napadlo, že za diktatury proletariátu někdo použije tohoto buržoazního prostředku – pomluvy!) Podle článku 95 je vědomě falešné udání a svědectví, spojené a) s obviněním z těžkého zločinu, b) se zjištěnými motivy, c) s umělou konstrukcí důkazů o vině, trestáno odnětím svobody do... dvou let. Nebo také šesti měsíců.

Tenhle zákon psal buď úplný pitomec, nebo někdo velice prozíravý. Myslím, že to byl někdo prozíravý.

Od té doby se nikdy nezapomnělo do každé amnestie (stalinské z roku 45, vorošílovské z roku 53) tento článek zařadit, na aktiv se nezapomínalo.

No, a máme přece také promlčení. Jestliže jsi byl falešně obviněn (podle 58), promlčení neplatí. Ale pokud jsi falešně obvinil ty, promlčení platí, ochráníme tě.

Celý případ rodiny Anny Čebotarové-Tkačové je zplácán z falešných obvinění. V roce 1944 byla s otcem a dvěma bratry zatčena – prý pro vraždu (a údajně politickou) – snachy. Všichni tři muži byli ubiti k smrti ve vězení (nepřiznávali se), Anna si odseděla deset let. A snaše se vůbec nic nedělo! Ale dalších deset let Anna marně žádala o rehabilitaci! Dokonce i v roce 1964 jí prokuratura odpověděla: „Byla jste odsouzena právem a pro pře šetření není důvodů.“ Když ji přece jen rehabilitovali, napsala v Annině zastoupení neúnavná Skripnikovová stížnost: na falešné svědky. Prokurátor SSSR G. Těrechov⁸⁰⁹ odpověděl: zamítá se, promlčeno.

Ve 20. letech vyšťárali, stáhli a postříleli nevzdělané mužiky, kteří před čtyřiceti lety na základě rozsudku carského soudu popravili narodovolce. Ale ti mužici přece nebyli naši. Zatímco ti udavači – to je naše krev.

Tak takhle vypadala svoboda, do níž vyšli bývalí muklové. Najdeme snad v dějinách jiný příklad, kdy tolik zla, všeobecně známého, zůstalo neodsouzeno, nepotrestáno?

Co dobrého můžeme čekat? Co může z toho hnusu vzejít? Jak skvostně se zdařil zločinný záměr Gulagu!

⁸⁰⁸ Někdo o něm vtipně řekl: dříve se narodovolci stávali slavnými filology díky svobodnému vyhnanství. Ale Krejnovič zůstal dobrým jazykovědcem, přestože prošel stalinským táborem. Dokonce i na Kolymě se pokoušel zabývat se jukagirštinou.

⁸⁰⁹ Je to ten, co jednou povede proces Galanskov-Ginzburg...

ČÁST VII Bez Stalina

*„Aniž činili pokání z vražd svých svých... „
Zjevení sv. Jana 9,21*

1 JAK TO VYPADÁ Z ODSUPU

Samozřejmě, neztráceli jsme naději, že se o nás bude mluvit: vždyť dříve nebo později se lidé dozvídají pravdu o všem, co se v dějinách událo. Zdálo se však, že to nebude brzy až po smrti většiny z nás. A za zcela změněné situace. Já se považoval za kronikáře Gulagu, pořád jsem jen psal a psal, ale příliš jsem nepočítal s tím, že by to vyšlo za mého života.

Dějiny nás vždycky překvapují náhlými zvraty, a to i ty nejprozíravější. Nemohli jsme předvídat, jaké to bude: bez jakékoli viditelné a naléhavé příčiny se všechno zachvěje a začne se sesouvat. A že trochu, velice nakrátko, se hlubiny života jaksi rozestoupí – a dvě či tři vlaštovky stačí vyletět dříve, než se veřeje znovu nadlouho zavřou.

Kolik mých předchůdců nedopsalo, nedochovalo napsané, nedošlo, nevyšplhalo se! Ale já to štěstí měl: do štěrbinky mezi železnými veřejemi – než se znovu zavřely – jsem prostrčil první hrstku pravdy.

A jako hmota, střetnuvší se s antihmotou, ta pravda ihned vybuchla!

Vybuchla a přinesla záplavu lidských dopisů – ale to se dalo čekat. Přinesla však také záplavu novinových článků. Se skřípěním zubů, přes nenávisť, přes nechut' – déšť oficiálních pochval, až z toho bylo člověku špatně.

Když se bývalí muklové z fanfár všech novin dozvěděli, že vyšla jakási novela o táborech a že ji noviny jedny přes druhé chválí, jednoznačně usoudili: „Zase kecy! I tady dokáží lhát!“ Žeby se naše noviny se svým obvyklým přeháněním najednou daly do chválení pravdy – to si přece jen člověk představit nemohl! Někteří nechtěli mou novelu ani vzít do ruky.

Jakmile však začali číst – ozval se jakýsi společný, jednohlasný vzlyk, vzlyk radosti i bolesti. Začaly proudit dopisy.

Tyto dopisy střežím. Mí krajané mají příliš málo příležitosti vyjádřit se ke společenským otázkám – a muklové ještě méně. Tolikrát přestávali věřit, tolikrát se nechali oklamat a tu náhle uvěřili, že přece jen začíná éra pravdy, že nyní se smí směle mluvit a psát!

A pochopitelně se zklamali. Už po kolikáté... „Pravda zvítězila, ale pozdě!“ psali.

A dokonce ani to ne, protože vůbec nezvítězila...

Byli ale i střízliví lidé, kteří své dopisy nepodepisovali („šetřím si zdraví pro zbývající dny svého života“). Nebo se ptali v době největší vlny pochval: „Divím se, jak tě Volkovoj nechal tu novelu zveřejnit? Odpověz, mám obavy, nejsi zase v baráku trestního režimu?“ Nebo: „Jak to, že tě i s Tvardovským ještě nezhaftli?“

No, takhle, pastička jim zrezivěla, nefungovala. A co mohli udělat takoví, jako Volkovoj? Také se chopit pera! Také psát dopisy. Nebo dementi do tisku. Ukázalo se, že mezi nimi jsou i docela vzdělanci.

Z tohoto druhého proudu dopisů se dokonce dozvídáme, jak se vlastně jmenují a jak si sami říkají. My jsme pořád hledali slova, šefové táborů nebo žaláři – ale kdepak – pracovníci z praxe, tak je to! To je to zlaté slovíčko! „Čekisté“, to už jaksi není přesné, takže jsou – pracovníci z praxe, takhle se pojmenovali.

Copak píší:

„Ivan Dënisovič je podlézavý.“ (V. V. Olejnik, Akt'ubinsk)

„K Šuchovovi necítím ani soucit, ani úctu.“ (J. Matvějev, Moskva)

„Šuchov byl odsouzen právem... Co by mukl dělal venku?“ (V. I. Silin, Sverdlovsk)

„Tyhle lidičky s přízemní dušičkou soudili příliš mírně. Temných lidí z dob Vlastenecké války mi není líto.“ (J. A. Ignatovič, Kimovsk)

Šuchov je „kvalifikovaný, obratný a nelítostný šakal. Naprostý egoista, který žije jen pro své panděro.“ (V. D. Uspenskij, Moskva)⁸¹⁰

⁸¹⁰ Není tenhle penzista právě ten Uspenskij, co zabil svého otce, kněze, a na tom udělal táborovou kariéru?

„Místo, aby ukázal obraz zkázy nejoddanějších lidí v roce 1937, zvolil si autor rok 1941, kdy se do tábora dostávali hlavně zbabělci⁸¹¹. V roce 1937 nebyli žádní Šuchovové⁸¹², lidé šli na smrt zoufale a mlčky, mysleli na to, komu to prospívá?...⁸¹³ (P. A. Pankov, Kramatorsk)

O táborech:

„A nač dávat hodně jídla tomu, kdo nepracuje? Taková síla zůstává nevyužita... Se světem zločinců se zachází ještě příliš mírně. „ (S. I. Golovin, Akmilinsk)

„Pokud jde o normy stravování, nesmí se zapomínat, že vězňové nejsou v lázních. Musí svou vinu vykoupit pouze poctivou prací.“ (staršina Bazunov, Ojmjakom, 55 let, zestárl v táborových službách)

„V táborech je méně zneužívání moci než v jakékoli sovětské instituci (!!). Tvrdím, že nyní je to v táborech přísnější.“ (V. Karachanov, okolí Moskvy)

„Tato novela uráží vojáky, poddůstojníky a důstojníky MOOP⁸¹⁴. Lid je tvůrce dějin, ale jak je tento lid vykreslen? Jako soubor „papoušků“, „hovad“ a „blbců“. (Bazunov)

„My vykonavatelé jsme také lidé, také jsme jednali hrdinsky: nestříleli jsme padající a tím jsme riskovali své postavení.“ (Grigorij Trofimovič Železnak)⁸¹⁵

„Celý den je v novele naplněn negativním jednáním vězňů a není ukázána úloha velení... Ale věznění v táboře není příčinou období kultu osobnosti, vyplývá z výkonu rozsudku.“ (A. I. Grigorjev)

„Strážce nevěděly, kdo za co sedí.⁸¹⁶ (Karachanov)

„Solženicyn popisuje celou činnost tábora tak, jako kdyby tam neexistovalo stranické vedení. Ale dříve, stejně jako nyní, existovaly stranické organizace, které řídily veškerou činnost v souladu se svědomím. „

Pracovníci z praxe „jen plnili to, co od nich žádaly služební řády, instrukce a rozkazy.

Vždyť stejní lidé, co pracovali tenkrát, pracují i nyní⁸¹⁷, snad přibylo takových deset procent, za dobrou práci byli nejméně odměňováni a jsou považováni za dobré pracovníky.“

„Všichni pracovníci MOOP jsou rozhodně rozhořčeni... Člověk se jen diví, kolik zloby je v tom díle... Schwálně štvě lid proti MV. ... Proč naše Orgány dovolují urážet pracovníky MOOP? To není čestné.“ (Anna Filipovna Zacharovová, Irkutská oblast, v MV od roku 1950, ve straně od roku 1956!)

Slyšte, slyšte! Je to nečestné! To je hlas srdce! 45 let tuzemce týrali – a to bylo čestné. A když o tom vyšla novela – je to najednou nečestné!

„Ještě jsem neměl příležitost číst takový hnus... A to není jen můj názor, je nás mnoho, jsou nás milióny⁸¹⁸.

A docela stručně: „Solženicynova novela musí být okamžitě vyřazena ze všech knihoven a čítáren.“ (A. Kuzmin, Orel) Tak to také dopadlo, jenomže postupně.

„Tato kniha neměla vyjít, materiály měly být předány orgánům KGB.“ (Anonym)⁸¹⁹, vrstevník Října Skoro tak to také dopadlo, přítelíček to odhadl. A další anonym, to už je básník:

Rusko, nás slyš,
je svědomí naše
bez poskvrnky jediné!

Zase to prokleté inkognito. Rád bych se dozvěděl, zda sám popravoval, nebo jenom posílal na smrt, nebo zda je to obyčejný ortodox. A teď anonym! Anonym bez poskvrnky...

A konečně – obecný filozofický pohled:

„Dějiny nikdy nepotřebovaly minulost! (!!)) Dějiny socialistické kultury potřebují minulost ještě méně.“ (A. Kuzmin)

Dějiny nepotřebují minulost! Tak daleko se dostali dobrodějové. A co tedy potřebují? Budoucnost nebo co? To oni ty dějiny píš!

⁸¹¹ No jistě, obyčejní nestraníci, váleční zajatci.

⁸¹² Že ne, těch právě bylo! Mnohem víc než vašich!

⁸¹³ Ta intelektuální hloubka myšlení! Ostatně nebylo to tak docela mlčky: neustále se káli a prosili o milost.

⁸¹⁴ Ministerstvo ochrany občestvennoho porjadka – dobový název pro MV – pozn. překl.

⁸¹⁵ Železnak se pamatuje i na mne: „přijel s transportem v železnicích, byl hádavý, pak byl poslán do Džezkazganu a byl spolu s Kuzněcovem v čele povstání...“

⁸¹⁶ Co my? „Jen jsme plnili rozkazy; „nevěděli jsme.“

⁸¹⁷ Velmi důležité svědectví!

⁸¹⁸ Ano, milióny, správné. Jenomže ve spěchu si neověřili citát podle Evangelia. Jde přece o milióny běsů...

⁸¹⁹ Pro jistotu se také schovává, čert ví, jak se ještě vítr otočí!

Co jim všem teď můžeme namítnout, co říci na jejich jednomyslnou zabeďněnost? Jak jim teď něco vysvětlit?

Vždyť pravda je vždycky jaksi stydlivá, před příliš drzým útokem lži umlká.

Dlouhodobá absence svobodné výměny informací ve státě vytváří propastné nepochopení mezi celými skupinami obyvatelstva, mezi milióny a milióny.

Prostě přestáváme být jedním národem, protože skutečně mluvíme každý jinou řečí.

Ale hráz byla přece jen protržena! Vypadala tak pevná, tak se zdála spolehlivá ta zeď lží, vybudovaná navěky – ale stačila jedna díra a informace se vyřinuly. Ještě včera jsme neměli žádné tábory, žádný Gulag – a dnes už celý národ a celý svět vidí tábory, a navíc fašistické!

Co teď? Dlouholetí mistři proradnosti! Vy odvčící pochlebníci! Což to opravdu strpíte? Že byste zaváhali? Vy že byste se vzdali?

Ale kdepak! Mistři proradnosti se vrhli do té díry jako první! Jako by celá léta čekali jen na ni, aby ji zaplnili svými šedými křídly a aby radostným – ano, opravdu radostným máváním křídel zakryli před zraky ohromených diváků pravý Archipelag Gulag.

Jejich první zvolání, dílo okamžitého nápadu, instinktu, bylo: to se opakovat nebude! Ať žije strana! To se opakovat nebude!

Ach, vy hlavičky, ach, vy mistři pekařští! Vždyť jestliže „se to nebude opakovat“, tak se samo sebou rozumí, že dnes nic takového neexistuje! V budoucnosti nebude existovat, ale dnes samozřejmě už není.

Mávali svými křídly v otvoru ve zdi tak šikovně, že Archipelag, který se sotva před zraky lidí vynořil, se už stal příznakem: není, nebude, no, snad, možná byl... Ale to byl přece kult osobnosti! (To je dobrá věc, ten „kult osobnosti“. Jen se to vysloví a jako by se něco vysvětlilo.) Ale co skutečně existuje, co zůstalo, co zaplňuje díru, co zůstane navěky, to je – „Ať žije strana!“ (Zpočátku jako ať žije za to, že se to „nebuduje opakovat“ a pak jako skoro ať žije i za ten Gulag. To splývá, nedá se to ani rozdělit: ještě jsme nesehnali ani ten časopis s novelou, ale už všude slyšíme – ať žije strana! Ještě jsme nedočteli k tomu místu, jak se bije karabáčem, ale už ze všech stran hřmí – ať žije strana!)

Tak andělé lži, ochránci zdi, výborně zvládli první moment.

Ale díra přece jen zůstala. A jejich křídla se s tím smířit nemohla.

Pak se pokusili falšovat. Jako kouzelník skoro bez kapesníčku proměňuje slepici na pomeranč, tak chtěli zašantročit celý Archipelag. Místo toho, co je ukázán v novele, předvést divákům docela jiný, ušlechtilejší. Tyto pokusy byly zpočátku opatrné (domnívali se, že autor je dobře zapsán u dvora). Falšování se muselo provádět tak, že se povídka přitom neustále chválila. Ale I. Čičerov⁸²⁰ to zvládl, hned vytyčil hlavní směr. Vynachválil povídku do nebe a pak se jal v recenzi vykládat o Archipelagu Gulag „očima svědků“. Vykládal o komunistech v táboře, kteří sice

„...nesbírali stranické příspěvky, ale pořádali noční, tajné stranické schůze (?), diskutovali o posledních politických událostech... Za to, že polohlasem zpívali Internacionálu, hnili na základě udání práškačů v karcerech... Benderovci a vlasovci se skutečným komunistům posmívali a týrali je, stejně jako (!) velitelé tábora... Ale nic z toho nám Solženicyn neukázal. Nepodařilo se mu postřehnout určité stránky tohoto hrozného života.“

Čičerov v táboře sice nebyl, ale všechno postřehl. Není to hlavička? Ukázalo se, že tábory neměly nic společného ani se sovětskou vládou, ani se stranou! (Zřejmě ani ty soudy nebyly sovětské.) V táborech vládli vlasovci a benderovci spolu s velením. (No, nazdar! My jsme spolu se Zacharovovou uvěřili, že táborové šéfové mají stranické legitimace a že je také vždy měli!)

Ale všichni nepublikují zrovna v moskevských novinách! Třeba náš rjazaňský vůdce, spisovatel N. Šundik navrhl v interview pro APN, pro Západ, tuto variantu hodnocení Archipelagu (ale neotiskli ji):

„Pryč s mezinárodním imperialismem, který vyprovokoval všechny ty tábory!“ To je přece chytré! To je přece prima! Ale nevyšlo to...

Totíž vcelku byly tábory takové cizácké, cizorodé, nepatřily k nám, snad byly berijovské, nebo vlasovské, nebo německé, čert aby se v tom vyznal, naši lidé v nich jen seděli a trápili se. A ani ti „naši“ lidé nebyli všichni naši, na všechny „naše“ nestačí stránky novin, naši jsou jen komunisté!

Čtenář, který s námi prošel celým každodenním životem Archipelagu, teď sotva dokáže najít takové místo a takovou chvíli, kdy by se hodilo polohlasně zpívat Internacionálu. Když člověk klopýtá po práci v lese, moc mu do zpěvu není. Leda, že proseděl celý den ve skladu...

⁸²⁰ Moskovskaja pravda, 8. 12. 1962.

A o čem by byly ty noční stranické schůze (zase jedině ve skladu nebo na marodce, ale to by šlo i ve dne, pročpak v noci?)? Vyjádřit nedůvěru ÚV? Vy jste se zbláznili! Nedůvěru Státní bezpečnosti? To nejde, vždyť ji založil sám Dzeržinskij! Nedůvěru sovětským soudům? To by se rovnalo nedůvěře ve stranu, hrůza pomyslet. (Vždyť k omylu došlo jen v tvém případě – takže kamarády si musíš vybírat opatrně, ostatní jsou přece odsouzeni právem!)

Obyčejný řidič A. G. Z-jko, na nějž mávání těch křídel nezapůsobilo, mi píše:

„Že nebyli všichni jako Ivan Děnisovič? A jací tedy byli? Snad ne vzpurní? Že by v táborech působily oddíly „odporu“ v čele s komunisty? A proti komu bojovali? Proti straně a vládě?“

Co je to za kacířství? Jaképak „oddíly odporu“? Ale pak – o čem byly ty schůze? O neplacení členských příspěvků? Vždyť ty se nevybíraly... Diskutovalo se o politických událostech? Nač na to svolávat schůze? Stačí dvě věrné hlavy (a ještě si rozmysli, která je věrná) a potichoučku... Stranické schůze v táborech mohly jednat o jedné jediné věci: jak by naši lidé zabrali všechna prominentní místa a přežili, jak by ty, co nejsou naši, nekomunisty, odstrčili, ať si třeba zmrznou při lesních pracích, ať se udusí v plynové komoře měděných dolů!

Nic jiného věcného se vymyslet nedá, o ničem jiném jednat nemohli.

Už v roce 1962, dříve, než se novela dostala ke čtenářům, byla stanovena linie, jak se bude nadále Archipelag Gulag falšovat. Mistři falšování se postupně dozvídali, že autor vůbec není dobře zapsán u dvora, že nad ním není ochranná ruka, že je pomíjivá bludička a byli čím dál drzejší.

Podívali se na povídku – ale pročpak jsme zaváhali? Pročpak jsme na ni pěli chválu (ze svého lokajského zvyku)?

„Člověk se mu (Solženicynovi) nepovedl... Báł se... nahlédnout do lidské duše.“⁸²¹ Podívali se pozorně na hrdinu – vždyť je to „ideální nehrdina“. Šuchov je „osamělý“, je „vzdálen lidu“, nízká osobnost, žije jen pro svůj žaludek a nebojuje! Nad tím se všichni čím dále, tím více rozhořčovali – proč Šuchov nebojuje? Nepíše, zda by měl svrhnout táborový režim nebo jít někam se zbraní, jenom: proč nebojuje?(A to já už měl připravený scénář o Kengrském povstání, ale neodvážil jsem se ten pergamenový svitek rozbalit...)

Sami nebojovali ani za mák, a od nás žádali boj v tunách a kilometrech!

Tak je to vždycky. Po boji je každý chytrý.

„Po pravdě řečeno má Šuchov nízké zájmy. Nejstrašnější tragédií kultu osobnosti bylo, že za ostatním drátem byli opravdoví a nejlepší sovětské lidi, sůl naší země, skuteční „hrdinové své doby“, kteří „by byli také rádi urvali porci šlichty navíc... ale nedělali to lokajsky“⁸²². (A jakpak? To by mě zajímalo – jak.

„Solženicyn zdůraznil strašlivě těžké podmínky. Je daleko od skutečné pravdy života.“ Pravda života je pak v tom, že zůstávali lidé, „zocelení v boji“, „vychovaní leninskou stranou“, kteří... copak? bojovali? Nikoli, „hluboce věřili, že doba temné zvuře pomine.“

„Někteří autoři přesvědčivě vylíčili muka podvýživy. Ale kdo by mohl popřít, že duševní muka jsou stokrát horší než hlad?“⁸²³ (Zvlášť, když ho někdo nezažil.)

A v čem byla jejich duševní muka? Co bude, jak bude? Kdy dostaneme milost? Kdy nás zase povolají na vedoucí funkce?

Vždyť také celý XX. sjezd jednal o tom, komu vybudovat pomník! Padlým komunistům! A obyčejným padlým Ivanům? Ne, o nich se ani nemluvalo. A škoda. (V tom právě byl Ivan Děnisovič jako třaskavina, že jim někdo podstrčil obyčejného Ivana!)

Vznášeli se, mávali křídly bez přestání, už druhý rok. Kdo dovedl rozprádat pavučinku legend, ten ji rozprádal. Například Izvěstija⁸²⁴ se nás jaly poučovat, jak se mělo bojovat. Prý se z tábora mělo utíkat! (Že naši uprchlíci neznali adresu autora článku, N. Jermoloviče! U toho by se byli mohli schovat! Ale jinak je ta malá rada škodlivá: vždyť útěk ohrožuje autoritu MV! (No, dobrá, utíkat, ale co dál?)

Jakýsi Alexej, vykládají Izvěstija, aniž by uváděly příjmení, prý na jaře 1944 utekl z rybinského tábora na frontu. A tam ho hned ochotně přijal do jednotky major, politický pracovník („prudce přikývl, zahnal pochybnosti“). Majorovo příjmení se také neuvádí. A nepřijali ho jen tak obyčejně, ale do rozvědky pluku! Svěřili mu bojový úkol! (No řekněte, pokud jste byli na frontě: majorovi snad nezáleželo na hodnosti? Nešlo mu o stranickou legitimaci? V roce 1941 se takhle ještě riskovat dalo, ale ve 44., při

⁸²¹ Kazachstanskaja pravda, 6. 10. 1964, dopis diplomata A. Gudzenka.

⁸²² Kazachstanskaja pravda, 27. 8. 1964.

⁸²³ Krasnojarskij rabočij, 27. 9. 1964.

⁸²⁴ 25. dubna 1964.

dobré evidenci, za dohledu SMERŠe?) Hrdina dostal řád Rudého praporu (a jakpak to udělali s doklady?), ale po válce „šel raději do zálohy“.

Druhého uvádějí plným jménem: německý komunista Xaver Schwarzmiiller k nám utekl od Hitlera v roce 1933, v roce 1941 byl jako Němec zatčen (to všechno vypadá pravděpodobně!). No, a teď se dozvíme, jak má v táboře bojovat skutečný komunista! Oficiální zpráva: zemřel v Čistopoli 4. 6. 42 (zhebnul v prvních chvílích v táboře, to je velmi pravděpodobné, zejména pro cizince), posmrtně rehabilitován v roce 1956. A kde že bojoval? Takhle je to: říká se, že v roce 1962 ho prý někdo viděl v Rize (jedna ženská). To znamená, že uprchl! Honem začali prověřovat „táborový úmrtní list“ (potvrzení s nerovně utrženým krajem) a představte si, chybí tam fotografie! Poslyšte, ta nevídaná věc: zemřelého táborového vězně nevyfotografovali! Kdo to kdy viděl? Je to jasné, uprchl a celou tu dobu bojoval! Jak bojoval? Nevíme. Proti komu? Nevíme. A proč se teď nepřihlásí? Nevíme.

Takové bajky nám vypráví ústřední vládní orgán! Takovou pavučinou legend nám chtějí opřít zmizelý Archipelag Gulag!

Z Izvěstijí ještě jedna legenda: v nedávné době se syn dozvěděl o posmrtné rehabilitaci otce. A jaké byly jeho city? Rozhňeval se snad, že mu otce odbouchli pro nic, za nic? Ne, pocítil radost, úlevu: jaké je to štěstí, když se člověk dozví, že otec byl před stranou bez viny!

Každý ze sebe mačkal, co mohl. Jedna pavučinka za druhou – a světýlko pohasíná, Archipelag už není tak zřetelný.

A zatímco se toto všechno spřádalo a tkalo, zatímco křídla usilovně mávala – vzadu, na druhé straně zdi budovali lešení a šplhali se nahoru ti skuteční zedníci: museli být tak trochu spisovateli, ale také trochu perzekvovaní, by si sami poseděli v táboře, jinak by jim přece nevěřil ani ten největší pitomec. Chystali se do práce Boris Ďjakov, Georgij Šelest, Galina Sebrjakovová a Aldan-Semjonov.

Horlivost se jim upřít nedá, vrhali se na tu díru ve zdi hned ze začátku, vyskakovali a snažili se na ni dosáhnout i bez lešení, chtěli ji zaplácnout maltou, jenže nedosáhli.

Serebrjakovová přinesla na ucpání díry úplný balvan, román o hrůzách vyšetřování komunistů. Jak jim vydlobávali oči, jak po nich dupali nohama. Ale vysvětlili jí, že tenhle kámen se nehodí, že to není ono, byla by to jenom další díra.

A Šelest, bývalý velitel brigády VČK, dával svůj Kus zlata do Izvěstijí už dříve, ale téma tenkrát ještě nebylo povoleno – nač? Teď, asi tak dvanáct dní před tím, než byla proražena první díra, když už ale bylo jasné, kam rána padne, použily Izvěstija Šelestovovu náplast. Ale ta se neudržela: spadla, jako by ani nebyla.

Díra dále zela, když tu přiskočil Ďjakov a začal přihazovat své Zápisky pridurkovy. Ale cihly Lapšinovy recenze mu spadly přímo na hlavu: Ďjakov byl odhalen, že si v táboře jen zachraňoval kůži a víc nic.

Ba ne, tak to nepůjde. Ba ne, musí se na to jít důkladně! A tak začali stavět lešení.

Padlo na to půl druhého roku, zatím se to flikovalo novinovými články, máváním blanitých křídel. Ale jakmile bylo lešení hotovo, přitáhli jeřáb a šlo to ráz na ráz:

V červenci 1964 vyšly: „Co jsem prožil“ Ďjakova, „Basreliéf na skále“ Aldan-Semjonova, v září „Kolymské zápisky“. V témže roce v Magadanu proskočila knížečka Vjatkina⁸²⁵.

A hotovo. A díra je ucpána. A zpředu, na jejím místě, namalovali něco docela jiného: palmy, fíkové stromy, tuzemce v plavkách. Souostroví? Vypadá to tak. A co, zfalšovali ho? Ano, zfalšovali...

Zmínil jsem se už o všech těch knihách, když jsem mluvil o pravověrných⁸²⁶. Kdyby naše rozpory skončily u literatury, nemusel bych se k nim vracet. Ale protože se rozhodli, že Gulag obestřou lží, musím vysvětlit, kde nastavěli dekorace. Ačkoli čtenář, který tuto mou knihu přečetl, na to snadno přijde sám.

Jejich první a hlavní lež je v tom, že v jejich Archipelagu nesedí lid, naši Ivanové. Všichni společně pudově, nebo každý zvlášť lžou v tom, že dělí vězně na 1) poctivé komunisty (s dílčím dělením na nadšené uvědomělé nestraníky) a 2) bělogvardějce-vlasovce-policajtybenderovce (na jedné hromadě).

Ale všichni dohromady z těchto dvou skupin tvořili na Archipelagu maximálně 10-15 %. Ostatních 85 % tvořili rolníci, inteligence a dělníci, celá osmapadesátka a všichni ti odsouzení za špulku nití nebo za trošku klásků – ti všichni jim zmizeli, nevešli se do jejich počtu! Zmizeli jim proto, že upřímně zapomněli na svůj trpící lid! Ten dobytek pro ně, ani neexistuje, pokud po návratu z kácení lesa polohlasně nezpívá Internacionálu. Šelest se nenápadně zmiňuje o sektářkách (ani ne o sektářích, ty v mužských táborech

⁸²⁵ Vjatkin, Čelovek roždajetsa dvaždy, pozn. překl., tituly originálu Povest o perežitom, Basrelief na skále.

⁸²⁶ Část III., kapitola 11.

neviděl?), někde se mu mihl jeden mizerný škůdce (právě tak ho vidí, jako škůdce) a jeden mizerný lehký kriminální – a to je všechno. Vypadly jim také všechny národnostní menšiny. Aspoň Ďjakov si za svého věznění mohl všimnout pobaltských národů! Ale nejsou tam, nejsou! (Byli by utajili i západní Ukrajince, ale ti byli příliš aktivní.)

Vypadlo jim celé spektrum tuzemců, viděli jen dvě mezní linie. No, a schéma přece ani nic jiného nepotřebuje, bez toho se schéma nevykonstruuje.

Kdo je u Aldana-Semjonova jediná prodejná duše? Jediný rolník – Děvjatkin. Kdo je v Šelestově Kusu zlata jediný prostřáček-hlupáček? Zase jediný rolník novely Golubov. Takový mají vztah k lidu.

Jejich druhá lež spočívá v tom, že práci v táboře buď vůbec neukazují, jejich hrdinové jsou obvykle pridurkové, uvolnění od skutečné práce a trávící čas ve skladech, nebo jako účetní, nebo na marodce (Serebrjakovová má najednou 12 lidí v nemocničním pokoji, kterému se říká „komunistický“. Kdopak je dal dohromady? Pročpak jsou tu samí komunisté? Nedostali se sem na rekreaci z protekce?). Nebo jde o nějaké poklidné, neunavující, nevysilující papírové zaměstnání. A přitom opravdovým upírem byla deseti až dvanáctihodinová namáhavá práce. A právě ona je skutečným obsahem každého dne a všech dnů na Souostroví.

Jejich třetí lež spočívá v tom, že v jejich táboře necení zuby hlad, že nepohlcuje den co den desítky podvyživených a vysílených. Nikdo se nepřehrabuje na smetištích. Nikdo vlastně nepotřebuje uvažovat o tom, jak neumřít do konce tohoto dne. (NPT – je tábor lehkého režimu, říká mimochodem Ďjakov. Jen kdybys tak měl sedět při tom lehkém režimu!)

Tyto tři lži stačí k tomu, aby zfalšovaly všechny proporce Archipelagu – realita zmizela, nemáme už před sebou skutečný, trojrozměrný prostor. Teď už se podle obecného světového názoru autora a podle jeho vlastní fantazie dá vymýšlet, skládat kostičky, kreslit, vyšívat a žvanit cokoli. V tomto vymyšleném světě je všechno dovoleno. Teď je možné věnovat dlouhé stránky popisu ušlechtilých úvah hrdinů (kdy skončí zvůle? Kdy nás povolají do funkcí?). Jak jsou oddáni věci strany a jak strana časem všechno napraví. Může se popisovat všeobecné nadšení při upisování na státní půjčku (upsat se a nemít peníze na nákup v kiosku). Vězení, obvykle zamlklé, lze naplnit rozhovory (holič z Lubjanky se ptá Ďjakova, zda je komunista... Šílenství!). Do vyvolávání vězňů při kontrole lze zařadit otázky, které se jakživ neobjevovaly („Stranická příslušnost?... Funkce?“). Mohou se vymýšlet anekdoty, co nejsou k smíchu, spíš z nich člověk dostane průjem: mukul si stěžuje civilnímu tajemníkovi strany, že jakýsi volňas pomluvil jeho, mukla, člena strany! Pro čí hloupé uši je to určeno? (Ďjakov) Nebo: mukul z eskortovaného útvaru (ušlechtilý Petrjakov, spolupracovník Kirova) donutí celou kolonu zamířit k Leninovu pomníku a smeknout, smekají i vojáci!!! A čímpak drží automaty? (Aldan-Semjonov).

U Vjatkina kolymská galerka ochotně smeká na Leninovu počest. To je absolutní žvást. (A i kdyby to byla pravda, moc cti by to Leninovi nepřidalo.)

Celý Šelestův Kus zlata je od začátku do konce jedna jediná anekdota. Odevzdat nebo neodevzdat táboru nalezený kus zlata? K položení této otázky je nutná především zoufalá, odvaha – hrozí smrt zastřelením! (Ale i za položení otázky přece nehrozí smrt!) Tak ten kus zlata odevzdali a generál ještě nařídil prohlídku jejich čety. A co by se stalo, kdyby nic neodevzdali?... Sám autor se zmiňuje o „Lotyšově četě“, kde byla prohlídka v práci i v baráku. Takže problém nebyl v tom, zda pomoci vlasti nebo ne, ale – zda riskovat čtyři životy pro ten kus zlata. Celá situace je vymyšlena, aby se mohl projevit komunismus a vlastenectví. (Něco jiného jsou ti, co nejsou eskortováni. U Aldana-Semjonova zlato krade i velitel milice i náměstek lidového komisaře.)

Ale Šelest přece jen nevystihl dobu: příliš hrubě, dokonce i s nenávisťmi mluví o šéfech táborů, což je pro ortodoxe něco naprosto nepřipustného. Zato Aldan-Semjonov píše o evidentním zloduchovi – vedoucím zlatého dolu: „Byl to dobrý organizátor“ (!) A jeho poučení: když je dobrý velitel, dá se v táboře dobře pracovat a žije se takřka svobodně⁸²⁷. Stejně u Vjatkina: kolymský katan, velitel Dalstroje, Karp Pavlov buď „nevěděl“, nebo „nechápal“ své vlastní zločiny, nebo se už převychoval.

Do malovaných dekorací museli autoři kvůli věrohodnosti dát i skutečné podrobnosti. U Aldana-Semjonova si voják z eskorty bere pro sebe vytěžené zlato. Absentéry týrají bez ohledu na právo nebo zákon. Pracuje se při 53 stupních mrazu. Zloději si v táboře žijí blahobytně. Penicilin se stopí pro

⁸²⁷ Dělá to dojem, že Aldan-Semjonov zná život civilních vedoucích pracovníků a že v těch končinách byl, ovšem život vězňů zná špatně, každou chvíli je vedle: buď baptisté „nic nedělají“, nebo Tatar z eskorty dal najíst Tatarovi-muklovi a muklové si proto myslí, že je mládenec práskač! To si přece myslet nemohli, protože eskorta je na jeden den a své práskače nemá

načalstvo. U Ďjakova: hrubé chování eskorty. Scéna v Tajsetu u vlaku, kdy muklům nestačili odpárat čísla a cestující házeli vězňům jídlo a kuřivo a eskorta to sbírala pro sebe. Popis filcunku před svátky.

Ale těchto detailů autoři používají jen proto, aby se jim věřilo.

Hlavně jim však jde o tohle. Slovy recenzí:

„V „Jednom dni Ivana Dënisoviče“ jsou táborové strážce skoro zvířata. Ďjakov ukazuje, že mezi nimi je spousta takových, co zoufale uvažovali.“⁸²⁸ (Ale na nic nepřišli.)

„Ďjakov ukázal tvrdou pravdu života... Pro něj je bezpráví v táborech pozadím (!), ale hlavní je to, že sovětský člověk se před zvlí nesklonil... Ďjakov vidí i čestné čekisty, kteří konali hrdinské, ano, hrdinské skutky!“⁸²⁹

(Ty hrdinské činy znamenaly shánět komunistům dobrá místa. Ostatně hrdinství komunisty Konokotina se spatřuje v tom, že „urazen šilným obviněním... zbaven svobody... pokračoval v práci „preparátora“! Jeho hrdinství tedy spočívá v tom, že se nedal zahnat z marodky na společné.“⁸³⁰ Co je vrchol Ďjakovy knihy „Všechno zlé pominulo“ (na ty mrtvé nevzpomíná), „všechno dobré se vrátilo!“ „Nic se ze života neškrτά.“

A co Aldan-Semjonov? „Přeše všechno jsme nezatrpkli.“ Ať žije strana – to ona likvidovala tábory! (Veršovaný epilog.)

Likvidovala je však opravdu? Nezůstalo snad něco? A pak – kdopak ty tábory vytvořil?... Mlčí.

A co říci vězni A. K. K-vovi, který se ptá: „Existovala za Beriji sovětská vláda, nebo ne? Pročpak se mu nepostavila?“

Nebo P. R. M-koví: „Jak se mohlo stát, že moc má ve svých rukou lid a že lid připustil sám pro sebe takovou tyranii?“

Naši autoři se přece nestarali o příděl, nepracovali, neustále ušlechtilé přemýšleli – ať tedy odpovědí!

Mlčí. Ticho...⁸³¹

No, a to je všechno. Díra je zazděna a zamalována (trochu barvy přidal generál Gorbatov). A jako by zeď nebyla nikdy prorážena! A pokud vůbec nějaký Gulag byl, tak jakýsi přízračný, neskutečný, maličký, že to ani za řeč nestojí.

A co ještě? Pro jistotu trochu barvy plácnou také novináři. Třeba Michail Berestinskij z pověření neúnavné Litgazety (té kromě literatury neujde nic) zajel do Jerceva. Dozvídáme se, že dokonce sám seděl. Ale jak hluboce ho dojali noví šéfové ostrovů: „Není možné si představit v dnešních nápravných orgánech, v místech odnětí svobody lidi, kteří by jen vzdáleně připomínali Volkového...“⁸³² Teď jsou to skuteční komunisté. Pevní, ale dobří a spravedliví lidé. Nesmíme si ale myslet, že jsou to andělé... (Zřejmě přece jen takové názory existují – A.S.) Ploty s ostnatým drátem, strážní věže – jsou zatím, bohužel, nutné. Ale důstojníci s radostí říkají, že „kontingentu“ přichází stále méně“⁸³³. (A z čehopak mají radost – že to nedotáhnou do penze, že budou muset hledat jinou práci?)

Takový maličký Archipeláček, kapesní. Je naprosto nezbytný. Taje jako cucavý bonbón.

Práce skončila. Ale zřejmě na lešení lezli další ochotní se zednickými kladívky, štětci a s kyblíky malty.

A tak na ně křikli:

„Ticho! Zpátky! Už ani slovo! Úplně zapomenout! Žádný Archipelag neexistoval, ani dobrý, ani špatný! Naprosté ticho! Zapomenout!“

Takže první odpověď byla – křečovitě mávání křídly.

Druhá – důkladné zazdění díry. Třetí – zapomenutí.

Právo svobody vědět o Archipelagu Gulag se vrátilo do výchozího mrtvého bodu – do roku 1953.

⁸²⁸ Tjumenskaja pravda 13. 8. 1964.

⁸²⁹ Volgin, Soldaty revolucii, Krasnojarskij rabočij, 27. 9. 1964.

⁸³⁰ Čarnyj, M., Kommunisty oslajutsja kommunistami, Literaturnajae azeta 15.9. 1964.

⁸³¹ Máme-li hovořit o osobním tónu těchto spisů, je nejumírněnější Šelest. Přece jen trochu bídy zažil, i když zřejmě největší část trestu strávil v klidu jako jeho hrdina Zaborskij. V jeho povídkách se objevují reálné rysy tábora. Nejprotivnější jsou Ďjakovy povídky. Tady se nám servíruje kulatá kožešinová čepička (ve zvláštním táboře!), kolínská, stížnosti, že je mu prý ve skladu „zima“. A nejen to, zjevně lže, aby zakryl, jaké měl v táboře štěstí („v táboře se funkce nepřidělují, kdo kam jde, o tom rozhoduje článek obžaloby a trest“ – a navíc kmotr!). Když své Zápisky předělával, zkreslil motivy, pro něž se snažil dostat na marodku. Dodatečně si připisuje nesmírnou odvahu v rozhovorech s dozorcí a operativeci, že prý velitele KVO dokonce nazval lhářem – a přesto konferoval na nejbližším vystoupení tvořivosti (třeba mu líbal nohy?).

⁸³² Vzpomeňme si, co říká Zacharovová – zůstali tam stejní lidé!

⁸³³ Literaturnaja gazeta, 5. 9. 1964.

A každý publicista si zase může klidně slintat o převýchově galerky. Filmaři mohou natáčet film, v němž se služební psi s rozkoší sápu na lidi.

Všechno může jít dál tak, jako kdyby nic, jako kdyby zeď nebyla probourána.

A mládež, unavená těmi zvraty (jednou se mluví tak, po druhé zase jinak), mává rukou – zřejmě ani žádný „kult“ nebyl a žádné hrůzy nebyly, zase nějaké kecy. A jde tancovat.

Správně se říká – křič, když tě bijí! Když budeš křičet, až když bude po všem, nikdo ti neuvěří.

Když Chruščov se slzou v oku povoloval Ivana Děnisoviče, byl pevně přesvědčen, že to je o táborech stalinských, že za něj nic takového není.

A Tvardovskij, který se staral o nejvyšší posvěcení, také upřímně věřil, že je to o minulosti, že to už pominulo.

U Tvardovského je to ostatně pochopitelné. Celá moskevská veřejnost, svět, v němž žil, vycházely z toho, že je doba tání, že se přestalo zavírat, že byly dva očištné sjezdy, že se lidé vracejí z nebytí a je jich hodně! Za krásnou, růžovou mlhou rehabilitací se skrylo Souostroví, stalo se docela neviditelným.

Ale co já, co já! Vždyť i já jsem podlehl, a u mě je to neodpuštělné! Vždyť jsem Tvardovského ani neklamal! Také si upřímně myslel, že jsem přinesl povídku o minulosti! Zapomněl snad můj jazyk chuť šlichty? Vždyť jsem přísahal, že nezapomenu. Nepoznal jsem snad zúplna povahu psovodů? Neuvědomil jsem si snad, když jsem se připravoval na úlohu kronikáře Archipelagu, jak roste z podstaty státu, jak ho stát potřebuje? Sebou jsem si byl jist jako nikým jiným, že pro mě neplatí ten zákon:

„Vše se z mysli odsunuje, tělo lidské zaceluje.“

Ale zarostl jsem sádlem. Naletěl jsem. Uvěřil jsem... Uvěřil jsem bezstarostnosti hlavního města. Blahobytu svého nového života. Vyprávění posledních přátel, kteří se odtamtud vrátili: je to teď mírné! Režim je měkký! Pouštějí, pouštějí! Ruší celé zóny! Propouštějí enkavedáky!...

Ba ne, prach jsme! Platí pro nás zákony země. A žádná míra neštěstí není dost velká, aby nás navzdly naučila cítit společnou bolest. A dokud v sobě nepřekonáme marnost a prach, nebude na zemi spravedlivého zřízení, ani demokratického, ani autoritářského.

A tak byl pro mě překvapením další, třetí proud dopisů od současných muklů, ačkoli právě on byl nejprůirozenější, ačkoli právě ten bych měl očekávat v řadě nejprvnější.

Na pomačkaných papírcích, špatnou tužkou, v podivných obálkách, které často nadepsali a poslali volňasové, to znamená načerno – tak mi posílal své námítky a dokonce i své rozhořčení dnešní Gulag.

Tyto dopisy také byly jako jediný společný výkřik. Ale jaký: „A co my?!“

Celý ten rámus v novinách kolem novely, inscenovaný pro potřeby svobody a zahraničí, halasil, jako že: „to se stalo, ale nikdy se už opakovat nebude.“

A muklové záupěli: jak to, že se nebude opakovat, když my sedíme teď a za stejných podmínek?!

„Od dob Ivana Děnisoviče se nic nezměnilo“ – psali z nejrůznějších míst.

„Mukl si přečte vaši knihu a je mu líto a bolí ho, že všechno zůstalo stejné.“

„Co se změnilo, když nadále platí všechny zákony o 23 letém vězení, vydané za Stalina?“

„Kdo teď představuje kult osobnosti, když zase sedíme pro nic a za nic?“

„Černý mrak nás zakryl a nikdo nás nevidí.“

„Pročpak nebyli potrestáni takoví jako Volkovoj? Takoví nám dodnes dělají vychovatele.“

„Počínaje nejmizernějším dozorcem a velitelem správy tábora konče, mají všichni životní zájem na zachování táborů. Dozorci konstruují za každou maličkost rozsudky. Operativci očerňují naše osobní spisy. My, co máme pětadvacet, jsme jako namazaná země, která sytí ty zkažené, co by nás měli přivést na cestu ctnosti. Vždyť takhle kolonizátoři prohlašovali Indiány a černochoy za meněcenné lidi. Není těžké postavit proti nám veřejné mínění, stačí napsat článek Člověk za mřížemi...⁸³⁴ a zítra bude lid manifestovat, aby nás spálili v pecích.“

Správně. Vždyť je to všechno tak.

⁸³⁴ Kasjukov a Mončanskaja, Človek za rešetkoj, Sovetskaja Rossija, 27. 8. 1960. Článek, inspirovaný vládními kruhy, který ukončil krátké období zmírnění situace na Archipelagu (1955-1960). Autoři se domnívají, že v táborech jsou „blahovlnné poměry“. Že se tu „zapomíná na trest“, že muklové „nerespektují své povinnosti“, že „správa má mnohem méně práv než vězni“ (?). Ujišťují, že tábory jsou „bezplatná rekreace“ (nevíme, proč se neplatí za čisté prádlo, za holiče, za přijímací místnosti). Rozhořčují se, že v táborech je jen 40 hodinový pracovní týden a že prý pro vězně práce není povinná (?). Autoři volají po „tvrdých a těžkých podmínkách“, aby se zločinec vězení bál (těžká práce, tvrdé palandy bez matrací, zákaz civilního oblečení, „žádné kiosky s bonbónky“ atd. Žádají zrušení podmíněného propuštění. „a když porušíš režim, sed' dál.“ A ještě – aby vězeň „po odpykání trestu nedoufal v milosrdenství.“

„Jedete za vozem!“ omráčil mě Váňa Alexejev.

Po všech těch dopisech jsem si uvědomil, jak velice jsem se provinil. Cítil jsem se jako hrdina, a přitom jsem za deset let ztratil živý kontakt s Archipelagem.

Pro ně, pro dnešní mukly, moje kniha není kniha a pravda není pravda, pokud nepříjde pokračování, pokud se nebude mluvit také o nich. Aby to bylo řečeno – a aby se to změnilo! Když se nemluví k věci a když nepůjde o věc – tak nač ty řeči! To je pak, jako když v noci zašteká pes...

(Tuto úvahu bych chtěl věnovat našim modernistům: takhle si naši lidé zvykli chápat literaturu. A hned tak si neodvyknou. A měl by si snad odvyknout?)

A tak jsem se vzpamatoval. A skrz růžový, vonný opar rehabilitací jsem rozpoznal dřívější skalní masu Souostroví, jeho šedé obrusy a věže.

Stav naší společnosti dobře vystihuje pojem fyzikálního pole. Všechny silokřivky tohoto pole směřují od svobody k tyranii. Tyto silokřivky jsou velmi stabilní, zařizly se, zkameněly, je téměř nemožné je rozvířit, odrazit, pootočit. Každý náboj nebo hmota, vstupující do tohoto pole, se snadno stočí směrem k tyranii. Probít se ke svobodě je nemožné. K tomu by bylo třeba zapráhnout deset tisíc volů.

Teď už, kdy je moje kniha otevřeně prohlášena za škodlivou, kdy bylo její vydání prohlášeno za chybu („důsledky voluntarismu v literatuře“), kdy je vyřazována z veřejných knihoven, je jen připomenutí jména Ivana Děnisoviče nebo mého jména na Archipelagu nenapravitelným zločinem. Ale tenkrát! Tenkrát, když mi Chruščov tiskl ruku a za potlesku mě představoval těm třem stovkám lidí, považovaným za uměleckou elitu, tenkrát, kdy jsem měl v Moskvě „tisk pro sebe“ a dopisovatelé čekávali u mého hotelového pokoje, kdy bylo otevřeně prohlášeno, že strana a vláda podporují takovéto knihy, kdy Vojenské kolegium Nejvyššího soudu bylo pyšné, že mě rehabilitovalo (tak jako toho nyní asi litují), kdy právníci – plukovníci prohlašovali z tribuny, že tato kniha by se měla číst v táborech! Právě tenkrát se němé, bezhlasé a nejmenované síly pole nepozorovaně vzepřely a kniha byla zastavena! Už tenkrát byla zastavena! A do málokterého tábora se dostala legálně, tak, aby si ji někdo mohl vypůjčit z knihovny KVO. Z knihoven byla vyřazena. Zabavovali ji z balíčků, posílaných zvenku. Tajně, v záhradě ji přinášeli volňasové, muklové jim platili 5 a dokonce prý i 20 rublů (a to chruščovovských peněz, a muklové! Když však známe nestydatost světa kolem táborů, ani nás to nepřekvapí.). Muklové ji nosili do tábora a procházeli s ní filcunkem, jako by měli nůž. Ve dne ji schovávali a v noci se četlo. V jakémisi táboře na severním Uralu ji dali do kovových desek, aby déle vydržela.

Ale co bychom mluvili o muklech, když i ve světě táborů platil ten nepsaný, ale všemi akceptovaný zákaz. Na stanici Vis Severní železnice napsala svobodná občanka Marie Asejevová do Litgazety příznivý názor na knihu. Snad dopis hodila do schránky, nebo ho možná neopatrně nechala na stole – ale za pět hodin po napsání dopisu ji tajemník stranické organizace V. G. Šiškin obvinil z politické provokace (i slovo se pro to najde!) a byla okamžitě zalčena⁸³⁵.

V Tiraspolské nápravně pracovní kolonii vězeň sochař G. Nědov ve svém přídurkovském ateliéru tesal postavu vězně. Nejdříve z formely. Velitel režimu, kapitán Solod'ankin na to přišel: „Ty tady děláš vězně! Kdo ti to dovolil? To je kontrarevoluce.“ Popadl figurku za nohy, roztrhl ji a obě půlky hodil na zem. „To je ze čtení všelijakých Ivanů Děnisovičů!“ (Ale pak figurku nechal, Nědov ty dvě půlky schoval.) Solod'ankin si stěžoval a Nědova předvolali k veliteli tábora Bakajevovi. Mezitím si však Nědov stačil sehnat v KVO nějaké noviny. „Budeme tě soudit! Provokuješ lidi proti sovětské vládě!“ zahřměl Bakajev. (Přece jen vědí, jak pohled na mukla působí.) „Dovolte, občane veliteli... Tady Nikita Sergejevič říká... A tuhle soudruh Iljičev...“ „Vždyť s námi mluví jako rovný s rovným!“ byl ohromen Bakajev. Teprve za půl roku se Nědov odvážil znovu vytáhnout ty kousky, slepil je, odlil a přes volňase figurku poslal za zónu.

V kolonii začali novelu hledat. Byl proveden všeobecný generální filcunk v obytné zóně. Nenašli nic. Jednou se Nědov rozhodl, že se jim pomstí. Vzal si knížku Tevekeljana Žula a oheň, posadil se večer tak, jako že se schovává (v přítomnosti práškačů požádal chlapy, aby ho kryli) a aby ho bylo vidět z okna. Rychle ho práskli. Přiběhli tři dozorcí (čtvrtý se díval do okna, komu tu knihu dá). Už ho mají! Knihu odnesli do strážnice, schovali do sejfu. Dozorci Čizik založil ruce, za pasem obrovský svazek klíčů: „Našli jsme knihu! No, teď tě zavrou!“ Ale ráno se důstojník podíval: „Ach, pitomci!... Vraťte to!“

⁸³⁵ *Jak tato historie skončila, dosud nevím.*

Tak četli muklové knihu, „schválenou stranou a vládou!“

V prohlášení sovětské vlády z prosince 1964 se říká: „Viníci strašlivých zločinů nesmějí v žádném případě a za žádných okolností ujít spravedlivému trestu... Zločiny fašistických vrahů, kteří se snažili likvidovat celé národy, nemají obdoby.“

To proto, aby se v NSR nedovolilo promlčení zločinů po uplynutí dvaceti let.

Jenomže sami sebe soudit nechtějí, třebaže „se snažili likvidovat celé národy.“

Vychází u nás mnoho článků o tom, jak je důležité trestat uprchlé západoněmecké zločince. Jsou přímo odborníci na takové články, například Lev Ginzburg. Píše (prý kvůli analogii): jakou morální přípravu museli provést nacisté, aby masové vraždy vypadaly jako něco přirozeného a morálního. Zákodárci teď hledají výmluvu v tom, že to nebyli oni, kdo vykonávali rozsudky! A vykonavatelé se odvolávají na to, že oni přece zákony nevydávali!

To známe tak dobře... Právě jsme si přečetli u našich praktiků: „Režim vězňů vyplývá z výkonu rozsudku... Strážce nevěděly, kdo za co sedí.“

Měli jste se o to zajímat, pokud jste lidé! Právě proto jste zločinci, že vám chyběl občanský i lidský pohled na lidi, které jste věznili. Cožpak nacisté také neměli své instrukce? A copak nacisté nevěřili, že zachraňují árijskou rasu?

A ani naše vyšetřovatele nic nepřivede do rozpaků (už nepřivádí), odpovědi: pročpak vězni svědčili sami proti sobě? Prý se měli držet, když jsme je mučili! A proč udavači hlásili zfalšovaná fakta? Vždyť jsme se o ně opírali jako o svědecké výpovědi!

Byla to kratičká doba, kdy zneklidněti. Zmíněný V. N. Iljin, (bývalý generálporučík MGB) řekl o Stolbunovském (vyšetřovateli generála Gorbatova, ten se o něm zmiňuje): „Ale, ale, to není pěkné! Teď má nepříjemnosti. A přitom má takový pěkný důchod.“ Proto se také chopila pera A. F. Zacharovová, bála se, že brzy se dají do těch ostatních. A o kapitánu Lichošerstovu (!), kterého „očernil“ Ďjakov, napsala vřele: „Je i teď kapitánem, je tajemníkem stranické organizace (!), pracuje v zemědělství. A představte si, jak se mu teď těžko pracuje, když se o něm takto píše! Říká se, že Lichošerstov bude kritizován a že se snad dokonce vyvodí důsledky⁸³⁶. Ale za co? Kdyby to byly jen pověsti, ale není vyloučena možnost, že to někoho napadne. To by způsobilo mezi pracovníky MOOP skutečné pozdvižení. Kritizovat někoho za to, že plnil všechny rozkazy, přicházející shora? A teď by se měl zodpovídat za ty, co ty příkazy dávali? To je dobré! Za všechno může výhybkář!“

Ale poplach rychle skončil. Ne, zodpovídat se nikdo nebude muset. Kritizovat nikoho nebudou.

Snad někde trochu snížili stavy, ale mějme trpělivost, zase je rozšíří! A zatím gebáci, pokud ještě nejsou v důchodu nebo pokud si potřebují na důchod přivydělat, šli za spisovatele, novináře, redaktory, za lektory ateistické propagandy, ideologické pracovníky, někteří se stali řediteli závodů. Jen si navlékli jiné rukavičky, ale povedou nás nadále. Tak je to spolehlivější. (A kdo chce užít důchodu, ať si klidně žije. Například podplukovník v záloze Churdenko. Podplukovník, to už je nějaká hodnost! To asi velel praporu! Ba nP, v roce 38 začínal jako obyčejný bachař, přidržoval trubici umělé násilné výživy.)

A zatím se v klidu prohlížejí archivy a ničí všechny zbytečné dokumenty: seznamy poprav, rozhodnutí o trestních věznicích a barácích zvláštního režimu, materiály vyšetřování v táborech, udání práskáčů, zbytečné údaje o pracovnících z praxe a vojácích eskort. I na marodce i v účtárně se najdou zbytečné papíry, zbytečné stopy.

Nesměle prohodíme: je to pravda, že to byli samí výhybkáři? A co traťová služba? A co tam výš než bachaři, praktici a vyšetřovatelé? Co ti, kteří jen kývali ukazováčkem? Kteří jen z tribuny utrousili pár slov?...

Ještě jednou, jak to bylo? „Viníci strašlivých zločinů nesmějí v žádném případě... spravedlivému trestu... nemají obdoby... snažili se likvidovat celé národy...“

Pst, pst! Právě proto bylo v srpnu 1965 z tribuny ideologické porady (byla to tajná porada o usměrnění našeho myšlení) prohlášeno: „Je na čase, aby byl znovu zaveden užitečný a správný pojem nepřítel lidu!“

⁸³⁶ Nepřipustí, že by ani z úst nevy pustila.

2 VLÁDCI ODCHÁZEJÍ ARCHIPELAG ZŮSTÁVÁ

Zvláštní tábory zřejmě patřily k milovaným dítkům konce Stalinova života. Po tolika výchovných a trestních experimentech konečně vznikla tato zralá a dokonalá forma: tato jednotná, očíslovaná, stroze členěná organizace, psychologicky již vyjmutá z těla rodné země, útvar, do něž lze vstoupit, ale odejít nikoli, pohlcující pouze nepřátele a produkující jen výrobní hodnoty a mrtvoly. Těžko si představíme tu otcovskou bolest, kterou by byl zakusil Prozíravý tvůrce, kdyby se stal svědkem bankrotu také této své velké soustavy. Otrásala se již za jeho života, vybuchovala, praskala – ale zřejmě mu to z opatrnosti nehlásili. Systém zvláštních táborů, zpočátku inertní, málo pohyblivý, nezastrašující, se rychle zevnitř rozpálil a během několika let se stal sopečnou lávou. Kdyby Učitel žil ještě rok nebo rok a půl, nedaly by se před ním tyto výbuchy skrýt a jeho unavený stařecký rozum by musel unést tíži ještě jednoho rozhodnutí: buď se vzdát oblíbené hry a znovu tábory promíchat, anebo naopak hru uzavřít systematickým postřílením všech těch očíslovaných tisíců.

Ale zoufale oplakávaný Myslitel zemřel o chvílku dříve⁸³⁷. A když umřel, brzy za sebou stáhl mrtvolnou rukou svého ještě červenolícího, ještě plného sil a vůle spolupracovníka ministra spravujícího právě tyto rozsáhlé, zamotané, neřešitelné vnitřní záležitosti.

A pád šéfa Archipelagu tragicky urychlil rozpad zvláštních táborů. (Jaká to byla historická a nenapravitelná chyba! Copak se to smí – strkat nos do pletich ministra vnitra? Copak je dovoleno potřísnit posvátné uniformy dehtem)

Největší vynález táborové vědy 20. století – hadříky s čísly – byly rychle odpárány, odhozeny, zapomenuty! Už tím zvláštní tábory ztratily svou přísnou jednotnost. Ale co byste chtěli, když sundali i míře s oken baráků i zámky ze dveří, takže zvláštní tábory ztratily příjemné vězeňské rysy, jimiž se lišily od NPT. (S těmi mířemi to bylo asi unáhlené! Ale otálet se také nemohlo, byla to taková doba, že bylo nutné se distancovat!) Je to sice škoda, ale ekibastauzský zděný barák zvláštního režimu, který odolal vzbouřencům, teď zbouřali a zlikvidovali zcela oficiálně...⁸³⁸ Co chcete, když náhle ze zvláštních táborů propustili všechny Rakušany, Maďary, Poláky a Rumuny bez ohledu na jejich temné zločiny a 15 a 25 leté tresty, což v očích vězňů snižovalo vážnost rozsudků. Byla zrušena omezení v korespondenci, díky nimž se vězňové zvláštních táborů cítili jako zaživa pohřbení. A dokonce povolili návštěvy! Jen si pomyslete, návštěvy! (A dokonce i v povstaleckém Kengiru pro ně začali stavět malé domky.) Ničím neomezovaný liberalismus natolik zaplavil nedávné zvláštní tábory, že vězňové směli mít vlasy (a z kuchyně začaly mizet hliníkové misky, z nichž se vyráběly hřebínky). A tuzemci měli dovoleno mít v rukou místo osobních účtů a místo táborových bonů i státní peníze a mohli jimi platit jako lidé za zónou.

Bezstarostně a bezhlavě bourali systém, z něhož byli živi – systém, který splétali, vážali a kroutili po desetiletí!

A co ti zatvrzelí zločinci – polepšily je ty výhody aspoň trochu? Ne! Naopak! Projevili svou zkaženost a nevďěčnost, protože si osvojili hluboce nesprávné, urážlivé a nesmyslné slovo „berijovci“. A teď vždycky, když se jim něco nelíbilo, nadávali tím slovem poctivým vojákům z eskort i trpělivým dozorcům i svým laskavým ochráncům – vedení tábora. To se nejen dotýkalo srdcí pracovníků z praxe, ale bezprostředně po Berijově pádu to bylo dokonce nebezpečné, protože to někdo mohl považovat za výchozí bod pro obžalobu.

Proto byl velitel jednoho kengirského táborového střediska (kde již nebyli povstalci a kde byl tábor doplněn vězni z Ekibastauzu) nucen z tribuny prohlásit: „Mládenci! (Na ta krátká léta – od 54. do 56. – považovali za možné oslovovat vězně „mládenci!“) Urážíte dozorce a eskortu, když na ně voláte, že jsou berijovci! Prosím vás, abyste s tím přestali.“ Na to vystoupil maličký V. G. Vlasov a řekl: „Vy jste se urazili po několika měsících. A já už 18 let od vašich vojáků nic jiného neslyším, než že jsem „fašista“. Copak nás to neuráží?“ A major slíbil, že ty fašisty zarazí. Něco za něco.

Po všech těch zhoubných, destruktivních reformách můžeme považovat samostatnou historii zvláštních táborů za skončenou, a to rokem 1954. Dál už nám zase splynou s NPT.

⁸³⁷ Jeho bysty skončily na smetišti. Sic transit gloria mundi...

⁸³⁸ A tak nám nedali možnost, abychom tam v 80. letech otevřeli muzeum.

Všude v letech 1954-1956 zavládly na rozvratném Souostroví zlaté časy – éra nevídaných výhod, snad to nejsvobodnější období, když nebudeme brát v úvahu vězení pro lehké kriminální z poloviny 20. let.

Jedna instrukce před druhou, instruktor před instruktorem se předháněli, jak co nejrozmáhleji v táborech rozvinout liberalismus. Zrušili práci v lese pro ženy! Ano, uznalo se, že kácení stromů je prý pro ženy těžké (ačkoli třicet nepřetržitých let dokázalo, že vůbec těžké nebylo). Obnovili podmíněně propuštění po odpykání dvou třetin trestu. Ve všech táborech se začalo platit peníze a vězni se vrhli do kiosků, přičemž neexistovalo rozumné režimní omezení těchto kiosků, ostatně když se tolik vězňů pohybovalo bez eskorty, jakýpak režim? Každý si mohl za ty peníze nakoupit ve vesnici. Do všech baráků zavedli rozhlas, bylo dost novin, vycházely nástěnné noviny, každá brigáda měla agitátora. Přijížděli soudruzi lektoři (plukovníci!) a přednášeli táborovým vězňům o nejrůznějších tématech – dokonce o tom, jak zkreslil dějiny Alexej Tolstoj. Ale pro vedení nebylo snadné dát dohromady publikum, klacky se nahánět nesmělo, muselo se používat nepřímých metod působení a přesvědčování. A shromáždění se bavili po svém, lektory neposlouchali. Bylo dovoleno, aby se vězňové upisovali na státní půjčku, ale nikdo tím nebyl dojat, až na ty pravověrné, vychovatelé museli každého prostě dotáhnout za ruku k podpisovému archu, aby z něj vymáčkli aspoň nějakou tu pětku (chruščovovský rubl). V neděli se začala pořádat společná divadelní představení mužských a ženských zón – tam se každý hrnul rád, dokonce si kupovali v kioscích kravaty.

Ožilo mnohé ze zlatého fondu Archipelagu – ta obětavost a tvořivost, jimiž žil v době velkých kanálů. Vznikly Sověty aktivu se studijně výrobním, kulturně masovým a sociálním sektorem. Jejich hlavním úkolem bylo zvyšování produktivity práce a upevňování kázně. Znovu byly vytvořeny „soudružské soudy“, které měly právo udělovat důtky, ukládat pokuty a žádat o zostření režimu nebo nepoužití dvou třetin.

Tato opatření kdysi dobře sloužila vedení, ale to bylo v táborech, které neprošly školou řezničiny a vzpoury zvláštních táborů. Teď to však bylo velice jednoduché: hned prvního předsedu Sovětu (Kengir) oddělali, druhého zbili – a nikdo nechtěl do Sovětu aktivu jít. (Burkovskij v té době pracoval v Sovětu aktivu, pracoval uvědoměle a zásadově, ale velmi opatrně, stále mu vyhrožovali kudlou. Chodil na schůze benderovské brigády poslouchat kritiku svého jednání.)

Nelítostné úderů liberalismu stále více a více podlamovaly systém táborů. Byly zřízeny „tábory zmírněného režimu“ (také v Kengiru bylo takové středisko!). V podstatě to znamenalo v zóně jenom spát, protože do práce se chodilo bez eskorty, libovolnou cestou a v libovolnou dobu (všichni se snažili co nejdříve odejít a co nejpozději se vrátit! V neděli třetina muklů dostávala dovolení jít do města dopoledne, třetina odpoledne a jen jedna třetina tu milost vycházky nedostala).

Prosím čtenáře, aby se postavili na místo táborových šéfů a řekli: dá se za takových podmínek pracovat? A s jakým úspěchem?

Jeden důstojník MV, můj spolucestující ze sibiřského vlaku v roce 1962, vyličil ty časy v táborech od roku 1954 takhle: „Úplná spoušť! Komu se nechtělo, ani do práce nechodil. Za vlastní peníze si kupovali televizory.⁸³⁹ Měl velmi zlé vzpomínky na tu krátkou, zmatenou dobu.

Z toho, když vychovatel stojí před trestancem jako prosebník a nemá za sebou ani bič, ani barák zvláštního režimu, ani hladovou stupnici, nemůže vzejít nic dobrého.

Ale jako by ani to nestačilo! Ještě jednu ránu dostal Archipelag – režim mimo zónu: vězňové bydlí úplně mimo tábor, mohou mít rodiny a vlastní domácnost, dostávají mzdu jako volňasové (už se jim nestrhává na zónu, na stráž, na táborovou správu). S táborem je spojuje jen to, že se chodí jednou za dva týdny hlásit.

To už byl konec! Konec světa nebo konec Gulagu nebo obojího najednou! A právní orgány tento režim ještě vychvalovaly jako nejhumnější a nejnovější objev komunistického zřízení⁸⁴⁰.

Po všech těch ranách se zdálo, že už nezbyvá než tábory zrušit – a hotovo. Zničit velký Archipelag, zničit, rozehnat a připravit o jistoty stovky tisíc pracovníků z praxe s jejich manželkami, dětmi, domácím zvířectvem, znehodnotit jejich odsloužená léta, hodnost a bezvadnou službu!

⁸³⁹ Když nepracovali, odkud měli peníze? A když na severu a v roce 1955, odkud měli televizory Ale neskákal jsem mu do řeči, rád jsem si ho poslechl.

⁸⁴⁰ Navíc to všechno už popsal (zároveň se „zápočty“ a podmíněným propuštěním) Čechovi v Sachalinu – katoržnici z těch polepšených směli uzavírat sňatky a stavět si domy.

A zdálo se, že už to začalo: do táborů se sjížděly všelijaké komise Nejvyššího sovětu, jednodušeji řečeno „odlehčovací“. Bez účasti táborových šéfů zasedali ve štábním baráku, vypisovali propouštěcí příkazy, a to tak lehce a nezodpovědně, jako by to byly zatykače.

Celému stavu pracovníků z praxe hrozilo smrtelné nebezpečí. Muselo se něco podniknout! Museli bojovat!

Každá významná společenská událost v SSSR má dva možné osudy – buď bude zamlčena, nebo zfalšována. Nedokázal bych uvést významnou událost v zemi, která by byla tomuto osudu ušla. Neznamená to, že by zmírnění bylo tak všeobecné. Zachovala se současně trestní táborová střediska, například „všesvazový trestňák“ Andzeby u Bratska – pořád s oním krvavým kapitánem Mišinem z Ozerlagu. V létě 1955 tam bylo asi 400 vězňů (mezi nimi Tenno). Ale i tam se pány zóny stali vězňové, ne dozorcí.

Tak to bylo s celou existencí Archipelagu: většinu doby se o něm mlčelo, když se něco napsalo, byla to lež. Ať už v době velkých kanálů, nebo o odlehčovacích komisích z roku 1956.

Pokud jde o ty komise, tu jsme bez ohledu na našeptávání novin, aniž by nás někdo zvenčí nutil, sami k sentimentálnímu lhaní přispívali. Jak bychom nebyli dojati: zvykli jsme si na to, že proti nám útočí i obhájce, a tady nás najednou obhajuje i prokurátor! Strašně toužíme po svobodě, cítíme, že tam začíná nějaký nový život, vidíme to i na změnách táborového života – a najednou zázračná kompetentní komise si s každým popovídá takových pět nebo deset minut a dá člověku železniční jízdenku a občanský průkaz (a někdy dokonce i s právem bydlet v Moskvě). Co jiného než chvála může zaznít z věčně prochlazeného, sípavého hrdla podvyživeného trestance?

Ale kdybychom se byli trochu povznesli nad tu horečnatou radost, s níž utíkáme cpát své hadry do cestovního vaku, nenapadla by nás otázka: takhle mají skončit stalinské zločiny? Neměla by ta komise předstoupit před nastoupený tábor, smeknout a říci:

„Bratři! Nejvyšší sovět nás posílá, abychom vás požádali za odpuštění. Po léta a desetiletí jste tu úpěli, naprosto nevinní, zatímco my jsme se scházeli ve slavnostních sálech s křišťálovými lustry a ani jednou jsme si na vás nevzpomněli. Pokorně jsme schvalovali všechny nelidské vyhlášky Lidojeda, jsme spoluviníky jeho vražd. Můžete-li, přijměte naše pozdní pokání. Brány jsou otevřeny, jste volní. Tamhle přistávají letadla s léky, potravinami a teplými šaty. To je pro vás. V letadlech jsou lékaři.“

V obou případech by to bylo osvobození, ale jinak podané, s jiným smyslem. Odlehčovací komise je jako pečlivý domovník, krácející po stopách stalinských zvratků. Pečlivě je uklízí – nic víc. Tady nejde o vytváření nových morálních základů společenského života.

Dále uvádím úvahu A. Skripnikovové, s níž naprosto souhlasím. Vězňové jsou po jednom (zase rozdělení) předvoláváni před komisí do pracovny. Několik otázek o podstatě soudního případu. Otázky jsou kladeny přátelivě, docela laskavě, ale směřují k tomu, aby vězeň uznal svou vinu (nikoli Nejvyšší sovět, ale zase ten nešťastník vězeň!). Musí mlčet, musí sklopit hlavu, musí se dostat do situace toho, komu se odpouští, a ne toho, kdo odpouští! Lákadlem svobody na něm teď má být to, čeho nemohli dosáhnout ani mučením. Nač je to? Je to důležité: musí se vrátit na svobodu zkrocen! A navíc protokoly ukáží soudu dějin, že seděli v podstatě provinilci, že k takovým strašným nezákonnostem, jak se o nich povídá, ani nedošlo. (Snad tu bylo i finanční hledisko – když nebudou rehabilitace, nebude ani rehabilitační kompenzace.)⁸⁴¹ Taková interpretace propuštění a osvobozování neodbourávala systém táborů, nebránila novým přírůstkům (ty neustaly ani v letech 56-57), nevytvářela žádné předpoklady pro jejich následné propuštění.

A co ti, kteří se z nepochopitelné hrdosti nechtěli před komisí ke své vině přiznat? Ty nechali sedět. A nebylo jich zase tak málo. (V roce 1956 v Dubrovlagu poslali ženy, které se odmítly kát, do Kemerovských táborů.)

Skripnikovová vypráví o takovém případě. Jedna západní Ukrajinka dostala 10 let za manžela-benderovce, teď od ní žádali, aby se přiznala, že sedí kvůli manželovi banditovi. „Ne, to nepovím.“ „Řekni to, budeš svobodná!“ „Ne, to nepovím. Von není žádný bandita, von byl v OUN.“ „No, když nechceš, tak sed’!“ (Předseda komise – Solovjev.) Minulo pouhých několik dnů, přijel ji navštívit manžel,

⁸⁴¹ Mimochodem, v roce 1955 existoval návrh, poskytnout úhradu za všechna odsezená léta, což bylo zcela přirozené a což se uskutečnilo ve východní Evropě. Ale tolik lidí a tolik let, to přece nejde! Vypočítali to, zhrozili se: „vždyť bychom zruinovali stát!“ A přešlo se na dvouměsíční kompenzaci.

vracející se ze severu. Měl 25 let, beze všeho uznal, že byl bandita, a dostal milost. Neocenil statečnost své ženy a vrhl se na ni s výčitkami: „Kdybys řekla, že sem d'ábel s vocasem, žes viděla moje kopyta. Co si teďkonc počnu s dětma a hospodářstvím?“

Připomeňme, že Skripnikovová odmítla uznat svou vinu a seděla další tři roky. Takže dokonce i éra svobody přišla na Souostroví v taláru prokurátora.

Ale přece jen se praktičtí pracovníci neplašili zbytečně: v těch létech 1955-56 to byla na nebi Gulagu nebyvalá konstelace hvězd. Byly to jeho osudové roky, které se mohly stát posledními!

Kdy jindy by se měli lidé, mající ve svých rukou nejvyšší moc a nesoucí tíhu úplných informací o vlastní zemi a dosud zaslepení svým vlastním Učením, ale úplně bez onoho „osobního sektoru“, tj. nezištně – kdy jindy by se byli měli ohlédnout, zhrozit se a zaplakat než právě v těchto letech? Kdopak by se dostal do „říše komunismu“ s tím krvavým pytlek na zádech? Kape z něj krev, celá záda jsou jí zalita! Politické pustili, ale kdopak nadělal ty milióny lehkých kriminálních? Nebyly to snad výrobní vztahy? Nebylo to prostředí? Nebyli jsme to my sami? Nebyli jste to vy?

Měli poslat ke všem čertům kosmický program! Měli se vykašlat na Sukarnovo námořní loďstvo a na vojsko Kvama Nkruma! Aspoň si měli sednout a podrábat se na hlavě: co dělat? Proč milióny občanů nedodrží naše nejdokonalejší zákony? Co je nutí lézt do toho zhoubného otroctví, že čím je to jařmo nesnesitelnější, tím víc do něj lezou? Co dělat, aby ten příliv přestal? Třeba ty naše zákony – nejsou to pravé? (Tady by se to bylo neobešlo bez úvah o znervoznělé škole, o zanedbané vesnici a o mnohém, čemu se říká prostě nespravedlnost bez jakýchkoli třídních kategorií.) A jak vrátit k životu ty, co se tam už dostali? Nikoli levným rozmachem vorošílovovské amnestie, ale hlubokým rozborem každého nešťastníka – jeho případu i jeho osobnosti. Zamyslet se – skoncovat s Archipelagem nebo ne? Nebo je navěky? Čtyřicet let hnil v našem těle – nestačí to?

Ne, zřejmě ne! Ne, nestačí! Jsou líní namáhat mozek, v duši se jim neozve už vůbec nic. Ať Archipelag zůstane na dalších čtyřicet let, my se budeme věnovat Asuánské přehradě a sjednocení Arabů!

Historici, kteří se budou zabývat desetiletým kralováním Nikity Chruščova, kdy najednou jako by přestaly působit určité fyzikální zákony, na něž jsme byli zvyklí, kdy se k našemu úžasu předměty začaly pohybovat v protisměru silového pole a přitažlivosti – tito historici se určitě podiví, jak mnoho možností se na kratičkou dobu dostalo do těchto rukou a jak byly ty možnosti využity jen jakoby ze srandy, jen tak, a jak pak byly bezstarostně odhozeny. Byla mu po Stalinovi svěřena největší moc v našich dějinách – již oslabená, ale ještě obrovská – ale on ji používal jako ten Krylovův medvídek na pasece, co bezcílně a bez užítu kutálel poleno sem a tam. Mohl třikrát, pětkrát pevněji a dalekosáhleji předurčit osvobození země, ale nechal toho jako kluk, nepochopil svůj úkol, nechal toho kvůli vesmíru, kvůli kukuřici, kvůli kubánským raketám, kvůli pronásledování církve, kvůli rozdělení oblastních výborů strany a kvůli boji s abstraktním uměním.

Nikdy nic nedovedl do konce – a ze všeho nejméně právě věc svobody! Bylo třeba poštvat ho proti inteligenci – prosím – nic nebylo snazšího. Bylo třeba jeho rukama, které rozmetaly stalinské tábory, tábory znovu upevnit! I toho bylo snadno dosaženo! A kdy že to bylo?

V roce 1956, v roce XX. sjezdu. Již tenkrát byly vydány první instrukce pro zpřísnění táborového režimu! Další vyšly v roce 1957, kdy měl Chruščov ve svých rukou neomezenou moc.

Ale stav praktických pracovníků ještě nebyl spokojen. Tušili možnost vítězství a vytáhli do protiútoků: takhle se žít nedá! Táborový systém je oporou sovětské moci, a tento systém se bortí!

Hlavní akce se pochopitelně vedly v skrytu – někde na recepcích, v salónu letadla a na výletě na lodičkách, ale někdy se tato činnost projevila i na veřejnosti. Třeba projevem B. I. Samsonova na zasedání Nejvyššího sovětu (prosinec 1958): Vězňům se prý daří příliš dobře, jsou spokojeni se (!) stravou (přitom mají být neustále nespokojeni...), zachází se s nimi příliš dobře. (A v parlamentu, který svou dřívější vinu neuznal, Samsonovovi nikdo samozřejmě neodpověděl.) Nebo třeba článkem o člověku za mřížemi (1960).

Nic nepochopil do hloubky, nezamyslel se nad tím, že se kriminalita přece za těch pět let nezvýšila (a pokud se zvýšila, že je třeba hledat příčiny v státním systému). Nekonfrontoval tato nová opatření se svou vlastní vírou ve slavné vítězství komunismu. Neprostudoval záležitost ve všech podrobnostech, nepodíval se na věci vlastníma očima. Tento car, který strávil „celý život na cestách“, podlehl tomuto tlaku a beze

všeho podepsal výdejku na hřebíky, které šibenici brzy stloukly do původní podoby a stejně pevně jako dřívě.

A to se odehrálo téhož roku 1961, kdy Nikita učinil ještě jeden, poslední pokus vytáhnout vůz svobody k nebesům. Právě v roce 1961 – kdy se konal XXII. sjezd – bylo vydáno usnesení o trestu smrti v táborech „za teror proti vzorným vězňům (totiž proti práškačům) a proti dozorcům“. (Ten přece ani nikdy neexistoval!) A plenární zasedání Nejvyššího sovětu schválilo (červen 1961) čtyři táborové režimy. Teď už to nebyly stalinské, ale chruščovovské tábory.

Když Nikita vstupoval na tribunu sjezdu k novému útoku proti stalinské žalářnické tyranii, dovolil stejně pěkně utáhnout tu svou soustavičku. A to všechno upřímně považoval za vhodné a odpovídající!

Dnešní tábory – jsou právě ty tábory, které strana schválila před XXII. sjezdem. Od té doby takto existují.

Od stalinských táborů se neliší režimem, jen složením vězňů – není tu mnohamiliónová osmapadesátka. Ale nadále tu sedí milióny, a mnozí jsou nadále bezmocnými oběťmi nespravedlnosti: zametli je sem, jen aby vydržel a aby se uživil systém.

Vládci odcházejí, Archipelag zůstává.

Zůstává proto, že tento státní režim by bez něj nevydržel. Kdyby rozpustil Gulag, přestal by existovat.

Žádný příběh není bez konce. Každý příběh je třeba někde přerušit. Podle svých skromných a nedostačujících možností jsme sledovali dějiny Souostroví od rudých salv při jeho zrození až po růžový opar rehabilitací. Tímto skvělým obdobím táni a zmatků těsně před dalším Chruščovovým zpřísněním táborů a před vydáním nového trestního zákoníku budeme považovat náš příběh za skončený. Najdou se jiní historici, kteří budou, bohužel, znát chruščovovské a pochruščovovské tábory lépe než my.

Ostatně už jsou: je to S. Karavanskij⁸⁴² a Anatolij Marčenkov⁸⁴³. A budou se objevovat, spousta jich bude, protože již brzy nastane v Rusku doba publicity!

Nad Marčenkovou knihou se například svírá bolestí a hrůzou i zkušené srdce starého táborového vězně. V líčení dnešního vězení nám ukazuje žalář typu ještě novějšího ve srovnání s tím, co jsme slyšeli od našich svědků. Dozvídáme se, že druhý roh vězení (viz část L, kap. 12) se vztyčil ještě krutěji, ještě ostřeji se zabodl do krku trestanců. Marčenko srovnává dvě budovy vladimírské centrální věznice – carskou a sovětskou. Věcně nám ukazuje, kde končí analogie s carským obdobím ruské historie: carská budova je suchá a teplá, sovětská je vlhká a studená (v cele zebou uši! A vězňové nikdy nesvlékají kabáty!). Carská okna jsou zmenšena sovětskými cihlami čtyřnásobně – a nezapomeňte na náhubky!

Marčenko však líčí pouze Dubrovlag, kam jsou nyní staženi političtí z celého Svazu. Ke mně se dostal materiál z normálních táborů, z nejrůznějších míst – a jsem autorům dopisů zavázán – nesmím mlčet. Vůbec mám vůči normálním vězňům dluh: málo jsem se jim věnoval v celé té tlusté knize.

Budu se tedy snažit vyložit to nejdůležitější, co vím o situaci v současných táborech.

Ale jaképak „tábory“? Tábory přece neexistují, v tom je významná novinka chruščovovských let! Tohoto hrůzného stalinského dědictví jsme se zbavili! Ze slona se udělal komár, místo táborů nyní máme... kolonie (metropole – kolonie, tuzemci žijí v koloniích, to je přece správné, ne?). Takže už nemáme Gulag, ale Guitk⁸⁴⁴ (ale chytrý čtenář si pamatuje, že i tak se kdysi jmenoval, všechno už tu bylo!). Dodáme-li, že teď nemáme MV, ale jen MOOP, musíme uznat, že existují všechny předpoklady pro zachování zákonnosti. Nač tedy ten kravál⁸⁴⁵?

Tak tedy od léta 1961 byly zavedeny tyto režimy: normální, zostřený, ostrý, zvláštní (bez něčeho „zvláštního“ se od roku 1922 neobejdeme). Režim stanoví příslušný soud „podle charakteru a závažnosti zločinu a dále podle (prý) osobnosti zločince.“ Ale stručněji a jednodušeji: Nejvyšší soudy republik zpracovaly soupisy článků trestního kodexu, z nichž vyplývá, kam koho strčit. To napříště, to platí pro ty čerstvě odsouzené. A to živé obyvatelstvo Gulagu, které chruščovovská reforma zastihla na Souostroví, když bydleli za zónou, nemuseli mít eskortu, pro něž platil zmírněný režim? Tyto případy „projednaly“

⁸⁴² Karavanskij, S., Chodatajstvo, Samizdat, 1966.

⁸⁴³ Marčenko, A., Moji pokazanija, Samizdat, 1967.

⁸⁴⁴ Glavnoje upravlenije ispravitelnotrudovych kolonij – Hlavní správa nápravné pracovních kolonií – pozn. překl.

⁸⁴⁵ Zajímavé je, že ačkoli se tato instituce veřejně neustále vychvaluje, z jakéhosi vnitřního popudu nemůže dlouho zůstat v kůži jednoho názvu, neustále ji cosi tíží, pořád musí přelézat do jiné kůže. Tak teď máme MOOP. Vypadá to úplně nově, že, tak neotřele, pěkně to zní. Ale zlomyslný jazyk je ošidný a proradný. Je to ministerstvo ochrany, tedy ochranka (název pro carskou policii – pozn. překl.)⁷ To je osudová logika názvů! Kam se před ní schovat?

místní lidové soudy na základě soupisu článků kodexu (a třeba také podle pokynů místních operativců) a rozstrkaly je do čtyř režimů⁸⁴⁶.

Tyto obraty jsou pěkné a veselé na horní palubě! Vpravo o devadesát stupňů! Vlevo o devadesát stupňů! Ale jaké to je pro ta srdce v němém a temném podpalubí! Tak před 3-4 lety jim řekli: založte si rodinu, domácnost, množte se a žijte si – už nad vámi svítí slunce přicházejícího komunismu. Od té doby jste nic špatného neudělali – a najednou, štěkot psů, pochmurné rojnice eskorty, apel s kontrolou spisů. A rodina zůstala v nedostavěném domě a vás ženou za nějaký nový ostnatý drát. „Občane veliteli, a co dobré chování? Občane veliteli, a co poctivá práce?“ Nakašlat na vaše dobré chování! Nakašlat na vaši poctivou práci!

Která, která odpovědná vláda na světě by dopustila takovéhle obraty a skoky? Snad jen v nově založených afrických státech...

Jaká myšlenka vedla reformu z roku 1961 – ve skutečnosti, ne navenek? (Navenek to bylo: „dosáhnout lepší nápravy“.) Podle mého názoru šlo o to zbavit vězně hmotné i osobní nezávislosti, jež byla pro praktické pracovníky nesnesitelná, postavit vězně do situace, kdy by jeho žaludek pocítoval každé hnutí prstu praktického pracovníka. Aby byl mukl naprosto manipulovatelný a podřízený. K tomu bylo třeba: zrušit jakýkoli pohyb bez eskorty (přirozený život lidí, osidlujících divoké kraje!), zahnat všechny do zóny, základní stravu učinit nedostačující a zarazit vedlejší zdroje: výdělek a balíčky.

Balíček v táboře není jen jídlo. Je to morální svátek, je to horoucí radost, člověku se třesou ruce: nezapomněli na tebe, nejsi sám, myslí na tebe! V našich galejnických zvláštních táborech jsme směli dostávat neomezené množství balíčků (váha 8 kilogramů byla vymezena celostátním poštovním omezením). Balíčky sice nedostávali všichni a jejich přísun byl nerovnoměrný, ale nutně to zvyšovalo všeobecnou úroveň stravování v táboře, nebylo tu toho smrtelného zápasu. Nyní bylo zavedeno omezení váhy balíčku – 5 kilogramů a přísná škála – ročně maximálně šest – čtyři – tři – dva balíčky podle stupně režimu! To znamená, při nejmírnějším normálním režimu může člověk dostat jednou za dva měsíce pět kilo, do nichž se započítává obal a třeba nějaké šatstvo, to znamená méně než 2 kilogramy měsíčně na všechny druhy potravin! A při zvláštním režimu – 600 gramů měsíčně!

Ale kdyby aspoň to člověk dostal! Ale ty ubohé balíčky jsou povoleny těm, kdo si odseděli víc než polovinu trestu! A nesmějí mít žádné „přestupky“ (musí se zalíbit operativci, vychovateli, dozorcům i dozorcovu teleti!). A musí mít 100% normy na pracovišti! A musí se povinně zúčastnit „veřejného života“ kolonie (těch mizerných koncertů, o nichž píše Marčenko, těch násilných spartakiád, kdy člověk padá vysílením. Nebo, což je ještě horší, musí být poslíčkem a pomahačem dozorců.)

Člověk se takovým balíčkem udává! Za tu krabici, kterou dala dohromady tvoje rodina, žádají tvou duši!

Čtenáři, vzpamatuj se. Dopsali jsme dějiny, už jsme uzavřeli příběh. To je nyní, dnes, kdy naše potravinářské obchody jsou (aspoň v Moskvě) plné a kdy upřímně odpovídáme cizincům, že jíme docela dobře. Ale naše spoluobčany, kteří pochybili (a často jsou naprosto nevinní, snad jste konečně uvěřili v moc našeho soudnictví!) napravují hladem – tak je to. Zdá se jim o chlebu!

(Ještě také poznamenáme, že kvůli táborových šéfů se meze nekladou, žádná kontrola nad nimi není! Naivní příbuzní posílají tiskopis s novinami nebo trochu léků. A to se započítává jako balíček! Takových případů je velmi mnoho, píší mi o tom z nejrůznějších míst. Velitel režimu pracuje jako robot s fotobuňkou – to je něco! A další balíček se posílá zpátky!)

Přísně se také sleduje, aby mukl při návštěvě nedostal kousíček něčeho k jídlu. Dozorci vidí svou povinnost a poslání v tom, aby něco takového nepřipustili. Proto ženy, přijíždějící zvenku na návštěvu, prohlížejí, šacují. (Ústava to přece nezakazuje! Když se jí to nelíbí, ať si odjede bez návštěvy.)

Ještě důkladněji je uzavřena cesta do kolonie penězům: ať rodina pošle cokoli, všechno je zapsáno na osobní konto „do propuštění“ (to znamená, že si stát od mukla bezúročně půjčuje na 10 i 25 let). A ať mukl vydělá sebevíce, ty peníze také nespátří.

Chozraščot vypadá takto: za práci vězně se platí 70 % z příslušné mzdy civilního zaměstnance (a proč? copak jeho výrobky páchnou? Kdyby to bylo na Západě, říkalo by se tomu vykořisťování a diskriminace). Z platu se dále sráží 50 % ve prospěch kolonie (na vydržování zóny, praktických pracovníků a psů). Z tohoto zbytku se dále sráží na stravu a ošacení (můžeme si představit, zač je šlichta z

⁸⁴⁶ A jak se při tom brala v úvahu „vzornost“ daného zločince? Nijak, copak jsme počítače nebo co? Nemůžeme všechno zvládnout!

rybích hlav). A teprve poslední zbytek jde na osobní konto „do propuštění“. V táborovém kiosku může vězeň utratit měsíčně zase podle režimu buď 10, nebo 7-5-3 ruble. (Ale z kolonie Kalikatky v Rjazaňské oblasti si stěžují, že po všech srážkách lidé neměli ani těch 5 rublů, nestačilo jim ani na nákup v kiosku). A tady máme údaje z vládního časopisu Izvestija (to jsou ještě zlaté časy, březen 1960 a ruble jsou to ještě fórové, stalinské): leningradská dívka Irina Papinová, která klučila pařezy, až měla všude hnisavé mozoly, tahala kamení, vykládala vagóny, nakládala dříví – si vydělala... deset rublů měsíčně.

A dál následuje „režimní úprava“ kiosku, provedená s lhostejností hokynářů. Podle zvráceného charakteru koloniálního režimu (tak se to teď správně říká, místo „táborového“. Lingvisté, co máme dělat, když se ostrovy samy přejmenovaly na kolonie?) se výhoda kiosku mění v trestání kioskem. Je to slabé místo mukla, tam ho bijí. Skoro v každém dopise ze sibiřských a archangelských kolonií se o tom píše: kioskem se trestá! Za každý drobný přestupek má vězeň zaražen nákup. Například za zpoždění při budičku o tři minuty byl nákup v kiosku znemožněn na tři měsíce (tomu muklové říkají „rána do břicha“).

Když nestačíš dopsat dopis před večerní kontrolou – nesmíš do kiosku měsíc. Nebo člověku zaráží nákup, protože „mu to moc mluví“. Z Ust'-Vymské kolonie s ostrým režimem píší: „nemine den bez rozkazů o zaražení nákupu – na měsíc, na dva, na tři. Každý čtvrtý vězeň má přestupky. Nebo účtárna zapomene připsat výdělek, vynechá někoho v seznamu – ale to už je ztraceno.“ (Něco jiného je, když člověk hned nejde do karceru, to se neztratí a nepromlčí.)

Starý mukl se divit nebude. Jsou to běžné rysy bezpráví.

Také mi píší: „Za pracovní úspěchy mohou navíc připsat dva ruble měsíčně. Ale aby je někdo dostal, musí na pracovišti vykonat činy vskutku hrdinské.“

Jen si pomyslete, jak vysoce se hodnotí práce v naší zemi: za vynikající pracovní úspěchy – dva ruble měsíčně!

V dopisech mi připomínají také norilskou historku – je sice z roku 1957, ještě z dob blaženého mezidobí: jacísi neznámí muklové snědli oblíbeného psa účetního Voronina, za trest byl celý tábor sedm měsíců (!) bez peněz, nedostal mzdu.

To je velmi reálné, tak to na ostrovech chodí.

Marxistický historik namítne: to je anekdotický případ, nač o něm mluvit? A sám jste povídal, že přestupky má každý čtvrtý. To znamená, když se budeš chovat vzorně, máš i v ostrém režimu zajištěny tři ruble měsíčně – to je skoro kilo másla!

To zrovna! Ten historik měl ve své „loterii“ štěstí (také psal velmi správné články), nedostal se do tábora. Když mají v kiosku chléb, levné bonbóny a margarín, to je ještě moc dobře. Protože někdy je chléb jen 2-3krát měsíčně. A bonbóny jsou drahé. Jaképak máslo, kde by se vzal cukr! Kdyby byl prodavač přičinlivý (ale to nebude), je tu vedení, aby mu poručilo „to své“. Prášek a pasta na zuby, kartáčky, mýdlo, obálky (ale to ne všude a papír na psaní nebude nikde, vždyť se na něm píší stížnosti!), drahé papirosy – tak vypadá výběr zboží v kiosku. A také, drahý čtenáři, nezapomeň, že to není takový ten kiossek venku, co se otevírá každé ráno a můžete si dnes nakoupit za dvacet kopějek a zítra zase za dvacet kopějek, kdepak! Tady to vypadá tak, že se krámkem otevře na 2 dny v měsíci, člověk musí vystát tři hodiny ve frontě a když na něj přijde řada, musí nakoupit rovnou za všechny své tři ruble (a kamarádi na něj budou z chodby pospíchat). Ty ruble totiž nemáte v rukou, jsou zapsány ve výkazu, a kolik tam máš, za tolik nakupuj: vezmi si deset balíčků papiros, vezmi si čtyři tuby zubní pasty!

A tak ubohému muklovi zbývá příděl – jeho tuzemský koloniální příděl (a ta kolonie je někde za polárním kruhem): 700 gramů chleba, 13 gramů cukru, 19 gramů tuku, 50 gramů masa a 80 gramů ryb. (Ale to jsou jen čísla – i maso i ryby se vozí v takovém stavu, že se hned polovina vyhodí.) Jsou to čísla, v misce nic takového být nemůže a také nikdy není. Z Ust'-Nery líčí šlichtu takto: „je to žrádlo, které by nejedl ani kolchozní dobytek.“ Z Norilsku: „dodnes převládají otruby a magara.“ A také existuje jídelniček trestních kolonií: 400 gramů chleba a teplé jídlo jednou denně.

Je pravda, že na severu pro „zvlášť těžce pracující“ existují určité přídavky ve stravování. Ale známe ostrovy a víme, za jakou cenu se člověk do těch seznamů dostane (ne každá těžká práce je „zvlášť těžká“) a že „velký příděl“ může být zhoubný... Třeba Pičugin „dokud jsem mohl, těžil jsem až 40 kilo zlata za sezónu, denně tahal na ramenou 700-800 pražců, ale ve 13. roce trestu se ze mne stal invalida a byl jsem převeden na sníženou normu stravování“. A ptá se, copak se tím člověku zmenší žaludek?

Ale my se zeptáme ještě takto: tenhle jediný Pičugin se svými 40 kilogramy zlata – kolikpak diplomatů vydržoval? Vyslanectví v Nepálu například jistě celé! A co oni, nemají sníženou normu?

Z různých míst píší: vládne hlad, ničeho není dost. „Mnozí mají žaludeční vředy, tuberkulózu.“ (Irkutská oblast): „Mladí mají tuberkulózu, žaludeční vředy.“ (Rjazaňská oblast): „Spousta tuberáků.“

A je úplně zakázáno vařit si nebo péci něco svého, jak tomu bylo ve zvláštních táborech. A také z čeho?

To je ten prastarý způsob, jímž se zajišťuje manipulovatelnost nynějších tuzemců hlad.

A k tomu ke všemu práce a tvrdé normy: vždyť od té doby vzrostla produktivita (lidských svalů). Pracovní doba je, pravda, osmihodinová. Stejně brigády: mukl honí mukla. A v Ust'-Neru ani není co dělat: „20 mužů chodí stavět do kolehozu Družba, kopou zmrzlou půdu. Ostatních 280 je bez práce.“ V Kalikatkách je tomu naopak: přesvědčili 2. skupinu invalidů, aby chodili do práce, slíbili jim za to „dvoutřetinové“ propuštění. A tak se vězni bez ruky nebo bez nohy vrhli na práce 3. invalidní skupiny – a tu zahnali na společné.

Ale není-li pro všechny dost práce, je-li pracovní doba krátká, nepracuje-li se, žel, v neděli, jestliže tedy divotvorná práce nemůže převychovávat tenhle společenský odpad – zůstává nám přece jiný divotvůrce – režim!

Píší mi z Ojmjakonu i z Norilsku, ze zvláštního i zostřeného režimu: vlastní svetry, vatované vesty, teplé čepice, o kožiších ani nemluvě – všechno se zabavuje! (To je rok 1963! 46. rok od Říjnové revoluce!) „Nedostáváme teplé prádlo a nesmíme si obléknout nic teplého, za to hrozí karcer.“ (Kraslag, Rešety). „Sebrali nám všechno, kromě spodního prádla. Dostali jsme: bavlněné sáčko, vatovanou vestu, kabát a čepici-stalinku bez kožešiny. A to je na Indigirce, v Ojmjakonském okrese, kde se nepracuje až při -51° .“

Jistě, jak bychom mohli zapomenout? Čím se kromě hlasu dá ovládat živá bytost? Zimou, jistě. Zimou.

Mimořádně dobře vychovává zvláštník – zvláštní režim. Tam, kde jsou ZORové a majorově, jak praví nové táborové přísloví (ZOR – zvlášť nebezpečný recidivista, což je nálepka, dávaná místním soudem)⁸⁴⁷. Především je tu zaveden pruhovaný rubáš: placatá čepička, kalhoty i sáčko se širokými pruhy, modrým a bílými – jako se dělají matrace. To si vymysleli naši vězeňští myslitelé, právníci nové společnosti, přišli na to v pátém desetiletí po Říjnu! V druhé třetině 20. století! Na prahu komunismu! Obléknout své uštvané zločince do šaškovských kůží. (Ze všech dopisů je patrné, že dnešní pětadvacátníky ze všeho nejvíc štve a urážejí ty pruhy, dokonce víc než hlad, zima a ostatní režimní předpisy.)

A ještě o zvláštním režimu: baráky mají mříže a zamykají se. Baráky hníjí, ale prostorný barák zvláštního režimu postavili z cihel, ačkoli až na čifir v táboře přestupky nejsou: nedochází ani ke skandálům, rvačkám, ani karty se nehrají. Po zóně se chodí v útvaru, a to musí být, jako když střelí, jinak není ani vpuštěn, ani vypuštěn. Vyčmouchá-li dozorce, že se v útvaru kouří, vrhne se svým vykrmeným tělem na oběť, srazí ji k zemi, vytrhne nedopalek a táhne mukla do karceru. Pokud se nešlo do práce, nesmí nikoho ani napadnout si lehnout: na postel se člověk musí dívat jako na vitrínu a až do večerky se jí nesmí dotknout. V červnu 1963 přišel rozkaz odstranit trávu kolem baráků, aby se neleželo ani tam. A tam, kde tráva zůstala – je cedulka s nápisem „ležet zakázáno“ (Irkutská oblast).

Bože, jak je to povědomé! Kde jsme to už četli? Kde jsme to docela nedávno o takových táborech slyšeli? Nejsou to snad berijovské zvláštní tábory? Zvláštní, zvláštní...

Zvláštní režim u Solikamska: „nejmenší hluk – a do krmítka strkají hlavně automatů.“

A samozřejmě všude naprostá zvůle při zavírání do trestního izolátoru. I-n dostal za úkol naložit do auta panely (každý váží 128 kilo). Měl to udělat sám. Odmítl. Dostal 7 dnů.

V mordovském táboře se v roce 1964 jeden mladý mukl dozvěděl, že snad v Ženevě a snad v roce 1955 byla podepsána dohoda o zákazu nucených prací vězňů – a odmítl pracovat! Za svůj čin dostal 6 měsíců samoty.

To všechno je genocida, píše Karavanskij.

Troufnou si leví labouristé tomu říkat jinak? (Proboha, nechte na pokoji levé labouristy! Vždyť když se jim znelíbíme, máme po reputaci!)

Ale co pořád tak pochmurně? Abychom byli spravedliví, nechme zhodnotit režim mladého praktického pracovníka, absolventa Tavdinského učiliště MV (rok 1962): „Dříve (do roku 1961) stálo na přednáškách deset dozorců, nemohli to zvládnout. Teď je slyšet, když proletí moucha, jeden druhého napomíná. Bojí se, aby je nepřevedli na přísnější režim. Pracuje se mnohem lépe, zejména po usnesení (o

⁸⁴⁷ Stále se nemohu dostat k tomu abych připomněl ještě jednu zkratku z dřívějších let. Co je to OLŽIR? Osobyj lager žen izmennikov rodiny, zvláštní tábor žen vlastizrádců. Takový také existoval.

trestu smrti). U pár lidí už bylo použito. Vždyť se dříve stávalo, že si vězňové přišli na strážnici s nožikem: zavřete mě, zabil jsem prevíta... Jak se mělo pracovat?“

Jistě, vzduch se vyčistil. Potvrzuje to i učitelka koloniální školy: „Za pochechtávání při politickém školení se zarazí podmíněně propuštění. Ale patříš-li k aktivu, můžeš být sebevětší halama, jen dávej pozor, aby někdo jiný nepohodil nedopalek, aby si nenechal na hlavě čepici – a budeš mít lehčí práci, lepší posudek a pomohou ti najít stálé bydliště.“

Sověť kolektivu, Sekce vnitřního pořádku. (Od Marčenka se dozvídáme: Sekcija vnutrenněgo porjadka, Suka vyšla poguljat' – kurva si vyšla na procházku, pozn. překl.) To je jakási pomocná stráž, s červeným označením na rukávě: všiměj si každého přestupku! Pomáhej dozorcům! Sovět má právo žádat o potrestání! Komu se trest blíží ke třetině (může dostat dvě třetiny) nebo k polovině, musí jít pomáhat do SVP, jinak nedostane podmínku. Kdo má zavřeny články, ten nejde, nepotřebuje to. I. A. Alexejev píše: „základní masa dává přednost pomalému umírání, ale do sekcí a rad nejde.“

A my už to cítíme ve vzduchu, co? Veřejná činnost v táboře! Jaké dobré vlastnosti vychovává (lokajství, udavačství, odstrkávání souseda) – a už tu máme schody, co vedou do nebe nápravy. Ale jak jsou ty schody kluzké!

Z druhé Tiraspolské pracovní kolonie si stěžuje Oluchov (komunista, ředitel obchodu, sedí za zpronevěru), že vystoupil na sletu nejlepších pracovníků, někoho kritizoval, „nabádal zbloudilé syny vlasti k poctivé práci“. Sál mu bouřlivě tleskal. A když se posadil, přistoupil k němu mukl a řekl: „Kdybys ty, dobytku, mluvil takhle před deseti lety, oddělal bych tě přímo na tribuně. Teď mi v tom brání zákony, dostal bych za tebe, kurvo, kulku.“

Zdalipak čtenář cítí, jak je všechno dialekticky spjato, jaká je tu jednota protikladů a jak jedno přechází v druhé? Na jedné straně bouřlivá veřejná činnost, na druhé straně trest smrti? (A zdalipak si čtenář uvědomuje ty tresty? Před deseti lety, a ten člověk je pořád ještě tam. Epocha minula, epocha skončila, ale on je stále na stejném místě...)

Oluchov líčí také vězně Isajeva, bývalého majora (Moldavsko, NPK-4). Isajev byl „nesmířitelný vůči přestupkům proti režimu, v Sovětu kolektivu vystupoval proti konkrétním vězňům“, tj. žádal pro ně tresty a zrušení výhod. No a co? „Příští noc se mu ztratila vojenská holinka – jedna z páru. Obul si boty, ale další noc se mu ztratila jedna bota.“ Takovýchto nedůstojných forem boje používá v této době poražený třídní nepřítel!

Veřejný život je samozřejmě nebezpečný jev, je třeba jej šikovně řídit. Dochází k případům, které působí na vězně naprosto destruktivně, jako to bylo třeba s Váňou Alexejevem. Na 20. hodinu byla svolána celotáborová schůze. Orchestr hrál do 22 hodin, ale schůze nezačínala, přestože důstojníci seděli na jevišti. Alexejev žádal, aby si orchestr „odpočinul“ a velitelé aby řekli, kdy schůze začne. Odpověď: nezačne. Alexejev: v tom případě my, vězňové, uspořádáme schůzi sami. O životě a době. Vězňové souhlasně zabručeli, důstojníci z jeviště utekli. Alexejev vystoupil s poznámkami na tribunu a začal od kultu osobnosti. Ale několik důstojníků se na něj vrhlo, odtáhli tribunu, odšroubovali žárovky a odehnali vězně, kterým se podařilo se sem dostat. Dozorci dostali rozkaz Alexejeva zatknout, ale řekl: Občané dozorci, jste přece komsomolci. Slyšeli jste, že jsem říkal pravdu. Alexejev: Proti komu to zvedáte ruku – proti svědomí leninského učení?⁸⁴⁸ Přece jen by byli zatkli i svědomí učení, ale muklové – Kavkazané vzali Alexejeva do svého baráku a tam ho na jednu noc před zatčením ochránili. Pak si odseděl karcery, potom jeho vystoupení označili za protisovětské. Sovět kolektivu žádal správu tábora o izolování Alexejeva – za protisovětskou agitaci. Na základě této žádosti se vedení tábora obrátilo na lidový soud a Alexejev dostal 3 roky normálního vězení.

Pro správné usměrňování myšlení je nesmírně důležité politické školení, které v dnešních koloniích probíhá týdně. Školí velitelé oddílů, důstojníci (pro 200-250 osob). Pokaždé je zvoleno určité téma, třeba – humanismus našeho zřízení, převaha naší soustavy, úspěchy socialistické Kuby, probuzení koloniální

⁸⁴⁸ Na jednom politickém školení Váňa Alexejev – ještě před tamtou schůzí – provedl následující věc. Požádal o slovo a řekl: „Jste důstojníci MV, zatímco my jsme vězni, zločinci z doby kultu osobnosti. Vy i my jsme nepřátelé lidu a musíme si nyní obětavou prací zasloužit odpuštění sovětského lidu. Teď vám vážně navrhuji, občane majore, abyste se orientoval na komunismus!“ Do spisů mu zapsali: „nezdravé protisovětské nálady.“ Dopis tohoto Alexejeva z Úst-Vymlagu je dlouhý, papír je už prodřený, písmo vybledlé. Luštil jsem ho 6 hodin. Co všechno tam není! Třeba taková obecná úvaha: „Kdo sedí nyní v koloniích, v těchto kanálech otroctvy“ Bouřlivácká vrstva lidu, vytlačena ze společnosti... Blok byrokratů odepsal tu vzpurnou mládež, pro níž byla teorie spravedlivých vztahů nebezpečná: „Muklové jsou vyděděné děti proletariátu, vlastnictví NPT!“

Afriky. Tyto otázky tuzemce živě zajímají a pomáhají jim lépe dodržovat koloniální režim a lépe pracovat. (Samozřejmě, že ne všichni k tomu přistupují správně. Z Irkutsku: „V táboře, kde je hlad, nám vykládají, že v zemi je hojnost potravin. Mluví o tom, že se všude zavádí mechanizace, zatímco my v práci vidíme jen sochor, lopatu a nosítka a všechno taháme na vlastních zádech.)

Ještě je velmi důležitý rozhlas, pokud se ho správně využívá (žádná hudba nebo hry o lásce, ale výchovné pořady). Všechno se dávkuje podle režimu, a tak je tomu i s rozhlasem: 2-3 hodiny pro zvláštní režim a celý den vysílání pro režim normální⁸⁴⁹.

Jsou tu také školy. (Jak jinak! Vždyť je připravujeme k návratu do společnosti!) Jenomže je „všechno založeno na formálnosti, je to všechno podvod... Mládenci tam jdou hnáni klackem, chuť k učení jim bere BZR. Také se stydí před svobodnými učitelkami, protože mají na sobě hadry.“

Spatřit živou ženu je pro trestance příliš velká událost.

Není třeba podotýkat, že správná výchova a náprava, zejména dospělých lidí a zejména pokud trvá po celá desetiletí, může probíhat jen na základě stalinsko-berijovského poválečného rozdělování pohlaví, jež je na Archipelagu považováno za něco nezměnitelného. Vzájemný vliv mužů a žen, jako impuls k lepšímu vývoji, akceptovaný v celém lidském rodu, nemůže být na Archipelagu přijat, protože život tuzemců by se pak „podobal rekreaci“. A čím více se blížíme světlým výšinám komunismu, jehož slunce je již vysoko, tím důsledněji musíme zločince oddělovat od trestankyň a pouze prostřednictvím této izolace je nechat pořádně se potrápit a napravit je⁸⁵⁰.

Nad celým tímto proorganizovaným systémem koloniální nápravy existuje v naší době, která není tak zcela bez publicity a zákonnosti, veřejný dozor, ano, dohlížecí komise. Čtenář na ně snad nezapomněl? Ty nikdo nezrušil.

Zřizují je „místní orgány“. Ale prakticky tam, v té divočině, v těch osadách civilních zaměstnanců – kdo by do těch komisí šel a dostal se do nich? Jenom manželky zaměstnanců správy. Je to prostě babský výbor, plní to, co jim poručí jejich manželé.

Ve velkých městech tento systém však může mít nečekané následky. Komunistce Galině Petrovně Filippovové okresní výbor strany uložil, aby pracovala v dohlížecí komisi oděské věznice. Bránila se: „Co je mi do těch zločinců!“ Donutili ji k té práci jen tlakem stranické kázně. Ale pak ji ta práce strhla! Viděla tam lidi a mezi nimi tolik nevinných a tolik kajících. Hned zavedla takový pořádek, při němž s vězni jednala v nepřítomnosti příslušníků správy (tomu se správa věznice velice bránila). Někteří muklové se na ni po měsíce dívali zlyma očima, ale pak změkli. Začala navštěvovat věznici dvakrát, třikrát, čtyřikrát týdně, zůstávala tu až do večerky, nejela na dovolenou – ti, co ji sem poslali, už toho litovali. Vrhla se na instance, jednala o otázce pětadvacátníků (v kodexu takový trest už není, ale lidé si ho odpykávají), o zaměstnání propuštěných, o osídlencích. Nahoře se setkávala buď s naprostým úžasem (velitel správy věznic RSFSR, generál, ji v roce 1963 přesvědčoval, že žádní pětadvacátníci ve Svazu vůbec neexistují – a nejspíšejší na tom je, že to snad opravdu nevěděl!) nebo s velmi dobrou informovaností – a pak zažila velmi rozzlobené reakce. Začali ji pronásledovat a štvát proti ní jak na ukrajinském ministerstvu, tak po stranické linii. Za písemné stížnosti byla rozehnána také celá komise.

Co se do toho šéfům Archipelagu pletou! Co překážejí praktickým pracovníkům v práci? Vzpomeňte si, od nich samotných jsme se před chvílí dozvěděli: stejní lidé, co pracovali tenkrát, pracují i dnes, snad přibýlo takových deset procent.

Ale napadá mě, neprodělali snad duševní otrěs? Nepojali lásku ke svým nešťastným svěřencům? Ano, všechny noviny a všechny časopisy říkají, že pojali. Nezabýval jsem se tím zvlášť, ale četli jsme přece v Litgazetě (kapitola 1) o dnešních pečlivých, starostlivých dozorcích v Jercevu. A tady zase Litěraturnaja gazeta dává slovo veliteli kolonie:

„Na vychovatele se snadno nadává, mnohem těžší je jim pomoci a úplně nejtěžší je najít je: živé, vzdělané, inteligentní (no jistě, inteligentní), angažované a nadané lidi... Víím, jak je skromný jejich plat a jak nekonečná je jejich pracovní doba.⁸⁵¹“

⁸⁴⁹ To aby jeden utekl do zvláštního, do té pruhované kůže!

⁸⁵⁰ Sám ministr ochrany Tikunov mi vykládal takový případ (teď uslyšíte o našem setkání): na individuální návštěvě (to znamená v uzavřeném domku, po tři dny) byla matka svému synovi manželkou. Antický námět – vždyť i dcera kojila svého otce. Ale pan ministr, který s odporem odvracel tvář od zkaženosti těchto barbarů, vůbec nepomyslel na to, jaké to je pro svobodného mládence 25 let nevidět ženu.

⁸⁵¹ Litgazeta, 3. 3. 1964.

A jak by to bylo pěkné tím skončit, u toho zůstat! Vždyť pak bychom měli klidný život, mohli bychom se věnovat umění, ještě raději – vědě, ale ty prokleté dopisy, pomačkané, prodřené, poslané z táborů „načerno“! A copak píší ti nevděčníci o těch, co si pro ně ničí srdce v nekonečné pracovní době?

I-n: „Člověk mluví o svém trápení s vychovatelem a vidí, že je to, jako házet hrách na zeď. Bezděky mě napadá otázka: „Promiňte, a jak pak se daří vaší kravičce?“ U té trávy v chlívků více času než u svých chovanců“ (Kraslag, Rešetý).

L-n: „Jsou to stejní tupí dozorcí, velitel režimu je typ Volkového. S dozorcem se člověk přít nesmí, to by hned znamenalo karcer.“

K-n: „Velitelé oddílu s námi mluví jen sprostě, pořád je slyšet: dobytku, kurvo, prevíte.“ (Jercevo, to je ale náhoda!)

K-j: „Velitel režimu je jako když z oka vypadne tomu Volkovému; nebije bičem, ale pěstí, dívá se jako vlk... Velitel oddílu je bývalý operativec, měl u sebe zlodějudavače a za každé udání mu platil narkotiky... Všichni, co bili, mučili a trýznili, se prostě přestěhovali z jednoho tábora do druhého a jsou nyní v trochu jiných funkcích“ (Irkutská oblast).

I. G. P-v: „Velitel kolonie má šest přímých zástupců. Na všech stavbách vyhánějí příživníky a ti utíkají sem... Všichni troubové z táborů... tu pracují dodnes, napracovávají léta do důchodu a ani potom neodcházejí. Nezhubli. Vězně za lidi nikdy nepovažovali a nepovažují.“

V. I. D-v: „V Norilsku, poštovní schránka 288, není jediný „nováček“, pořád stejní berijovci. Když někdo odchází do důchodu, přicházejí místo nich zase berijovci (vyhnaní v roce 1956)... Léta se jim započítávají dvojnásobně, mají zvýšené platy, dlouhé dovolené, dobrou stravu. Za rok se jim počítají dva roky, takže se jim daří jít do důchodu ve 35 letech...“

P-n: „V našem úseku je 12-13 zdravých chlapů, oblečených do kožichů skoro až na paty, kožešinové čepice, vojenské válenky. Proč by nemohli jít do dolů, do lomů, na celinu tam najít své místo, tady to nechat těm starším? Ba ne, ty by tam nikdo nezatahl ani heverem. Zřejmě tito trubci informovali nadřízené orgány, že muklové jsou nenapravitelní – vždyť kdyby jich bylo méně, snižovaly by se jejich stavy.“

A tak muklové jako dříve sázejí brambory na zahradě velitelů, zalévají, starají se o dobytek, vyrábějí nábytek pro jejich domácnosti.

Ale kdo má pravdu? Komu máme věřit? Zvolá zmateně nepřipravený čtenář.

No samozřejmě, že novinám! Věř novinám, čtenáři. Vždycky věř našim novinám.

Enkaved'áci – jsou síla. Po dobrém nikdy neustoupí. Když vydrželi v šestapadesátém, tak ještě vydrží, ano, vydrží.

To nejsou jen nápravně pracovní instituce. Není to jen ministerstvo ochrany. Už jsme viděli, jak ochotně je podpoří noviny nebo poslanci.

Protože tvoří základ. Základ mnohého.

Ale nemají jen sílu, mají i argumenty. Není tak lehké se s nimi přít. Já to zkušel.

Totíž, nikdy jsem o tom neuvažoval. Ale hnaly mě ty dopisy – dopisy dnešních tuzemců, které mě tak překvapily. Tuzemci mě s důvěrou prosili: řekni! Zastaň se nás! Zlidšti to!

A komu bych co mohl říci? To nemluvím o tom, že mě nikdo nebude ani poslouchat... Kdyby existoval svobodný tisk, všechno bych to byl zveřejnil – tady se to řekne a teď budeme diskutovat!

Ale nyní (leden 1964) bloudím po úředních chodbách jako tajný a nesmělý prosebník, skláním se u okének vrátnic, kde mi vypisují propustku, cítím na sobě odsuzující a podezřívavý pohled hlídajících vojáků. Spisovatel a novinář musí usilovat o to, aby ho vládcí na půl hodinky vyslechli, jako o nějakou čest a milost!

Ale ani v tom není hlavní obtíž! Nejtěžší otázka je jako tenkrát na ekibastauzské schůzi vedoucích brigád: o čem s nimi mluvit, jakým jazykem?

Říkat všechno, co si skutečně myslím, jak je to vyloženo v této knize, je nebezpečné a také naprosto zbytečné. Znamenalo by to jen přijít v němém tichu pracoven o hlavu, aniž by mě lidé uslyšeli, aniž by se to žíznicí dozvěděli. A věc by se byla nepohnula ani o milimetr.

Ale jak tedy mluvit? Když jsem překračoval jejich mramorové, naleštěné prahy, když jsem stoupal po jejich hebkých kobercích, musel jsem na sebe vzít pomyslná pouta, hedvábnými nitěmi omotat jazyk, uši, víčka. A konce pevně přišít k ramenům, ke kůži zad i břicha. Musel jsem přinejmenším vycházet z toho, že:

1. Ať žije strana za veškerou minulost, přítomnost a budoucnost! (To znamená, že nemůže být nesprávná trestní politika jako taková. Nesmím zapochybovat o nutnosti Archipelagu. Nesmím tvrdit, že „většina sedí pro nic, za nic“.)
2. Vysoké šarže, s nimiž budu mluvit, jsou své věci oddány, starají se o vězně. Nesmím je obvinít z neupřímnosti, lhostejnosti, neinformovanosti (když se něčemu obětavě věnují, nemohou přece tu věc neznát!).

Mnohem podezřelejší jsou motivy mých urgencí. Kdo jsem? Proč se o to starám, když to není moje služební záležitost? Nemám snad nějaké špinavé, zištné cíle? Proč se do věci vměšuji, když strana stejně všechno ví a všechno udělá správné?

Aby to lépe vypadalo, volím měsíc, kdy jsem navrhován na Leninovu cenu. A tak se pohybuji jako exponovaný pěšec – třeba ze mne bude věž?

Nejvyšší sovět SSSR. Zákonodárná komise. Zjišťuji, že se zabývá přípravou nového nápravně pracovního kodexu, tedy kodexu celého dalšího života Archipelagu, už řadu let. Měl nahradit kodex z roku 1953, který existoval, a jako by nikdy neexistoval, jako by ani nebyl sepsán. A tak jsem přijat, abych se já, odchovanec Gulagu mohl seznámit s jejich moudrostí a přednést jim své vlastní drobtý myšlenek.

Je jich osm. Čtyři mě překvapují svým mládím: kdyby ti chlapečci měli za sebou aspoň vysokou školu, byl bych rád, ale možná, že ani to ne. Tak brzy se dostávají k moci! Tak samozřejmě se chovají v tom paláci s mramorem a parketami, kam mě vpustili po velkých círátech. Předseda komise – Ivan Andrejevič Baduchin, starší člověk, vypadá jako takový naprostý dobrák. Zdá se, že kdyby to záleželo na něm, rozpustil by celý Archipelag hned zítra. Ale jeho úlohou je po celou dobu rozhovoru sedět v koutku a mlčet. A nejjedovatější jsou dva stařečkové, dva stařečkové jako z Gribojedova, takový ti z dob Očakova a podmanění Krymu.

Přesně takoví, zkostnatěli na tom, čemu se kdysi naučili, ručím za to, že od 5. března 1953 ani noviny neotevřeli. Vždyť se nemohlo stát nic, co by ovlivnilo jejich názory! Někteří mají na sobě modrá saka. Mně to připadá jako nějaká dvorní uniforma z dob Kateřiny. Dokonce se mi zdá, že vidím stopy po stříbrné hvězdě – skoro vprostřed hrudi. Oba stařečkové od první chvíle neschvalují ani mne, ani mou návštěvu, ale rozhodli se, že budou trpěliví.

Člověku se špatně mluví, právě když má mnoho co říci. A taky jsem navíc omotaný těmi nitěmi, při každém pohybu to cítím.

Ale hlavní tirádu jsem si přece jen připravil a snad by mě nic nemělo vyvést z míry. O čem jim povídám? Že jako kde se vzal názor (nepřipouštím, že by na něj přišli oni sami), že je nebezpečí, že by se z tábora stala reakce. Že kdyby v táboře nevládla zima a hlad, tak že by tam zavládla blaženost? Žádám je, aby, i když nemají osobní zkušenosti, uvážili celou tu změť strádání a trestů, z nichž se věznění skládá. Člověk je vyobcován z rodných míst. Žije s lidmi, které si nezvolil. Nežije s těmi, s nimiž by chtěl (rodina, přátelé). Nevidí, jak rostou jeho děti. Je zbaven svého vlastního prostředí, svého domova, svých věcí, dokonce ani hodinky na ruce nemá. Ztratil své jméno, je pokryto hanbou. Je zbaven svobody pohybu. Obvykle nemůže ani pracovat ve svém oboru, neustále cítí na sobě tlak lidí, kteří jsou mu cizí, nebo dokonce nepřátelští – jiných trestanců s jinými životními zkušenostmi, názory a zvyky. Není mu dán utišující vliv druhého pohlaví (o fyziologii nemluvě). Dokonce i zdravotnické služby má neskonale horší. Co to má společného s rekreací u Černého moře? Proč ty obavy z „rekreace“?

Ne, tahle myšlenka je ani netrkne. Ani se ve svých židlích nepohnuli.

Tak ještě obecněji: chceme ty lidi vrátit společnosti? Proč je tedy nutíme žít v prokletí? Proč je tedy smyslem režimů, aby trestance systematicky ponižovaly a fyzicky vyčerpávaly? Co z toho stát má, když se z nich stanou invalidé?

Tak jsem si řekl své. A hned mi vysvětlují můj omyl: nemám správnou představu o dnešním kontingentu, soudím jej podle svých dřívějších zkušeností, už neznám život. (To je skutečně moje slabina, nevidím, kdo tam teď sedí.) Pro ty izolované recidivisty všechno to, co jsem vypočítal, není vůbec žádný trest. Ty režimy je jen mohou přivést k rozumu. (Cink, cink – to je jejich kompetence, vědí lépe, kdo sedí.) A vrátit do společnosti? Ano, ano, jistě, říkají dřevěně stařečkové, a jako bych slyšel: ne, jistě, ať tam zůstanou, je to lepší pro ně i pro nás.

A co režimy? Jeden z těch očakovovských stařečků je prokurátor, ten v modrém, co má hvězdu na prsou a šedé kudrlinky, je trochu podobný Suvorovovi.

„Už se nám zavedení přísných režimů vyplácí. Místo dvou tisíc vražd ročně (tady se to smí říci) – jenom pár desítek.“

Je to důležité číslo, nenápadně si je zapisuji. Zřejmě to bude hlavní výsledek návštěvy.

Kdo sedí! Jistě, chceme-li se přít o režimech, musíme vědět, kdo sedí. K tomu je třeba desítek psychologů a právníků, kteří by mohli jet do táborů a volně s mukly mluvit. Pak by se dalo diskutovat. Mí táboroví dopisovatelé právě o tomhle nepíší, ani za co sedí oni sami, ani za co sedí jejich kamarádi⁸⁵².

Obecná část diskuse skončila, přecházíme ke konkrétní. Komisi je předem všechno jasné, všechno je předem rozhodnuto, nepotřebují mě, jsou jen zvědaví.

Balíčky? Jen po pěti kilech a ještě to odstupňování. Navrhuji jim aspoň počty zdvojnásobit a balíčky dovolit po 8 kg – „Vždyť hladoví! Kdopak vychovává hladem?“

„Jak to, hladoví?“ rozhořčuje se jednomyslně komise. „Sami jsme tam byli, viděli jsme, že zbytky chleba se odvázejí z táborů auty!“ (Asi pro prasata dozorců, ne?) Co mám dělat? Zavolat: „Lžete! To není možné!“ Ach, jak bolestivě se pohnul můj jazyk, přišitý přes rameno k zadku. Nesmím porušit výchozí předpoklad: jsou informováni, upřímní a starostliví. Mám jim ukázat dopisy svých muklů? To je pro ně cár papíru, ty pomačkané a setřené papírky by vypadaly na červeném, sametovém ubruse směšně a uboze.

„Ale stát přece nic neztratí, bude-li víc balíčků.“

„Ale kdo bude balíčky posílat?“ namítají. „V podstatě bohaté rodiny (tady se to slovo používá – bohatí, je nutné k reálné státnické úvaze). Ti, co si nakradli a schovali něco venku. To znamená, že rozšířením balíčků bychom dostali do nevýhodné situace rodiny pracujících!“

Ty nitě se do mne tolik zařezávají, rvou mě na části! To je bezpodmínečné pravidlo: zájmy pracujících jsou nade vše. Sedí tu jen kvůli těm pracujícím vrstvám.

Zjišťuji, že vůbec nejsem pohotový. Nevím, co jim namítnout. Mám říci: „Ne, nepřesvědčili jste mě!“ Na to přece kašlou, copak jsem jejich nadřizený nebo co?

„Kiosky!“ útočím. „Kde je socialistická zásada odměňování? Když si někdo vydělá, má dostat!“

„Musí si ušetřit na fond propuštění!“ odrážejí můj útok. „Jinak by se po propuštění stali příživníky.“

Zájmy státu jsou nadřazeny, tady vedou nitě, tady sebou cukat nesmím. Nemohu postavit otázku tak, že by se mzdy muklů měly zvýšit na úkor státu.

„Ale ať jsou neděle skutečně volné!“ „O tom jsme mluvili, také jsou.“

„Ale existují desítky způsobů, jak neděli zkazit uvnitř zóny. Zformulujte to tak, aby to nebylo možné.“

„Nemůžeme tak malicherně a podrobně kodex zatěžovat.“

Osmihodinová pracovní doba. Malátně povídám něco o sedmihodinové, ale vnitřně mi to samotnému připadá drzé, není to přece ani dvanáct, ani deset, co bych ještě nechtěl?

„Korespondence znamená spojení vězně se socialistickou společností (takhle jsem se naučil argumentovat!). Neomezujte ji!“

Ale oni nemohou znovu revidovat instrukce. Stupnice je už stanovena, není tak tvrdá, jako jsme ji měli my... Ukazují mi stupnici návštěv, mezi nimi jsou i „osobní“, třídní my jsme po léta neměli vůbec žádné, to se dá vydržet. Dokonce mi ta stupnice připadá mírná, stěží se ovládnou, abych jim ji nepochválil.

Jsem unaven. Celý spoutaný, ani hnout se nemohu. Jsem tu zbytečný. Musím jít pryč.

Vůbec z téhle světlé, parádní místnosti, z tohoto křesla, za bublání jejich řečí tábory vůbec nevypadají hrozná, dokonce snad rozumná. Jak odvázejí auty ten chléb... Přece nemůžeme vypustit ty hrozná lidi na společnost? Vzpomínám si na držky pachanů galerky... Deset let už nesedím, jak mám poznat, kdo tam teď sedí? Naši političtí jsou, zdá se, venku... Národy jsou venku...

Jiný z protivných stařečků chce znát můj názor na hladovky: přece musím schvalovat umělou výživu (hadicí), když je to bohatší dávka než šlichta?⁸⁵³

Stavím se na zadní a řvu na ně o právu mukla nejen na hladovku – jediný prostředek boje – ale i na hladovou smrt.

Moje argumenty na ně působí jako něco barbarského. A ve mně je všechno jako přišito: nemohu přece hovořit o tom, že hladovka je spojena s veřejným míněním v celém státě.

⁸⁵² Jak si máme představit všechny ty různé recidivisty! Třeba v Tavdinské kolonii sedí 87 letý bývalý důstojník – carský, no, asi to byl bělogvardějec. V roce 1962 skončilo 18 let jeho druhé dvacítky. Hustá, dlouhá brada, byl účetním v rukavičkářské dílně. Ptám se: není čtyřicet let vězení za omyly mládí příliš mnoho? A kolik je takových osudů, zcela ojedinělých? Musíme přece vědět o každém jednotlivci, abychom mohli mluvit o režimu pro všechny.

⁸⁵³ Až od Marčenka se dozvídáme o jejich novém tuku: lít vařící vodu, aby se spálilo zaživací ústrojí.

Odcházím unaven a zničen: dokonce i trochu rozkolísán. Oni nejsou ani trochu. Udělají všechno po svém a Nejvyšší sovět to jednomyslně schválí.

Ministr ochrany veřejného pořádku, Vadim Stěpanovič Tikunov. Co je to za fantazii? Já, ubohý galejník ŠČ-232, jdu poučovat ministra vnitra, jak to vést na Gulagu?

Na cestě k ministrovi jsou samí plukovníci – s kulatými lebkami, vypasení, ale velmi pohybliví. Z místnosti hlavního tajemníka nevedou žádné další dveře. Zato tu stojí obrovská zasklená knihovna s hedvábnými, nabíranými záclonkami. Tudy by mohli vjet dva jezdcí na koních. Ukazuje se, že to je poslední překážka před ministrovou pracovnou. A v pracovně by klidně mohlo sedět dvě stě lidí.

Sám ministr je chorobně obtloustlý, velká brada, tvář jako dole se rozšiřující lichoběžník. Po celý rozhovor je stroze oficiální, poslouchá mě naprosto bez zájmu, z povinnosti.

Já spouštím zase tu tirádu o „rekreaci“. A zase ty obecné otázky: máme před sebou („my“, on a já!) obecný úkol napravit mukly? (Co si myslím o nápravě, je v části IV.) A proč došlo k obratu v roce 1961? Proč ty čtyři režimy? Opakuji mu nudné věci – všechno, co je napsáno v této kapitole – o stravě, o kiosku, o balíčcích, o oblečení, o práci, o zvláštnosti a o profilu praktických pracovníků. (Netroufl jsem si přinést dopisy, aby mi je tady nesebrali, ale vypsals jsem si citáty, autory jsem utajil.) Mluvím do něj takových čtyřicet minut, snad hodinu, nějak moc dlouho, sám se dívám, že mě poslouchá.

Průběžně mi skáče do řeči, ale jen proto, aby hned vyslovil souhlas nebo rovnou nesouhlas. Neodporuje mi nijak důrazně. Očekával jsem pevnou zeď, ale je mnohem měkčí. V mnohém se mnou souhlasí! Souhlasí, že na nákup je třeba povolit více peněz, že by mělo být víc balíčků, že složení balíčků by nemělo být omezováno, jak to navrhuje, návrhová komise (ale to na něm nezáleží, toto vše nebude řešit ministr, ale nový nápravně pracovní kodex). Souhlasí, aby si vězňové vařili a pekli ze svého (ale to „své“ právě nemají). Aby korespondence a tiskopisy byly úplně neomezeny (ale to je příliš velké zatížení pro táborovou cenzuru). Je také proti arakčejevskému přehánění s neustálým pochodováním v útvaru (ale bylo by netaktické do toho zasahovat: kázeň se snadno rozbije, ale těžko zavádí). Souhlasí, že by se tráva v zóně neměla plít (něco jiného se stalo v Dubrovlagu, představte si, že u dílen si zavedli zahrádky, dělníci od strojů se tam o přestávce hrabali, každý měl 2-3 čtvereční metry rajčat nebo okurek, ministr rozkázal, aby se to okamžitě rozkopalo a zlikvidovalo, a je na to hrdý! Povídám mu: „spojení člověka s půdou má morální význam,“ on mi na to: „individuální zahrady vychovávají soukromovlastnické instinkty“). Ministr se až zachvívá, jak to bylo hrozné, když se lidi vraceli do tábora za ostnatý drát, když už mohli bydlet mimo zónu. (Stydím se zeptat se, kde tenkrát byl a jak proti tomu bojoval.) A co víc: ministr uznává, že se nyní s mukly zachází přísněji, než za Ivana Děnísoviče.

Tak to jsem ho ani neměl o čem přesvědčovat! Ani jsme se neměli o čem bavit. (A on neměl, proč si zapisovat návrhy člověka, který nemá žádnou funkci.)

Co bych měl navrhnout? Rozpustit celý Gulag a nechat jej bez eskorty? To mi nejde přes ústa, to je utopie. Ostatně, žádná závažná otázka nezávisí na nikom konkrétně, jako had se kroutí mezi různými institucemi a není v ničí kompetenci.

Ministr naopak s jistotou trvá na tom, že recidivisté musí mít pruhovanou uniformu („kdybyste věděl, co je to za lidi!“). Moje výtky na adresu dozorců a eskorty ho prostě urážejí: „Máte zmatek v hlavě, nebo specifický pohled, vyplývající z vašich zkušeností.“ Ujišťuje mě, že se nikdo nechce dát nahnat pracovat jako dozorce, protože je konec výhod. („To je přece zdravý jev, když lidé nejdou!“ – byl bych chtěl zvolat, ale za uši, za víčka i za jazyk mě tahají varovné nitě. Ostatně prohodím: nejdou jen poddůstojníci, důstojníků je habaděj.) Musí tu pracovat vojáci prezenční služby. Ministr mě naopak upozorňuje, že hrubí jsou pouze vězňové, že dozorcí s nimi jednájí velice korektně.

Když se tak rozcházejí slova mizerných muklů a slova ministrova – komupak se asi věří? Je jasné, že vězňové lžou.

Odvolává se také na vlastní dojmy, vždyť do táborů jezdí, zatímco já nikoli. Nechtěl bych se jet podívat? Krjukovo, Dubrovlag? (Už z toho, že pohotově uvedl tyto dva tábory, je zřejmé, že jsou to potěmkinské vesnice. A jako co bych také jel! Jako ministerská kontrola? To bych se muklům nemohl podívat do očí... Odmítám...)

Ministr zase říká, že muklové jsou bezcitní a na péči, jim projevovanou, nereagují. Když přijede do Magnitogorské kolonie, zeptá se: „Jaké jsou stížnosti?“, volají sborem před velitelem táborového střediska: „Žádné!“

A v tomhle vidí ministr „skvělé stránky táborové nápravy“:

- dělník od stroje je hrdý na to, když ho pochválí velitel táborového střediska;

- táboroví vězňové jsou hrdí, že jejich práce (kotle) je určena hrdinské Kubě;
- zprávy o činnosti a nové volby táborového Sovětu vnitřního pořádku („kurva si vyšla na procházku“);
- spousta květin (erárních) v Dubrovlagu.

Hlavní jeho starost je vytvořit vlastní průmyslovou základnu všech táborů. Ministr se domnívá, že jakmile bude práce zajímavá, přestanou úteký⁸⁵⁴. Moji námitku o „lidské touze po svobodě“ ani nepochopil.

Odešel jsem unavený s přesvědčením, že ničemu konec není. Že jsem nic neposunul ani o píd', že pořád budou motyky překopávat trávu. Odešel jsem deprimován rozdílností přístupu lidí. Mukl neporozumí ministroví, dokud se sám do jeho pracovny neposadí. A ani ministr neporozumí muklovi, dokud sám nepůjde za ostnatý drát, dokud jemu nepřekopou zahrádku a dokud mu místo svobody nedají práci u stroje.

Ústav pro výzkum příčin kriminality. Byla to zajímavá diskuse se dvěma inteligentními zástupci ředitele a několika vědeckými pracovníky. Živí lidé, každý má svůj názor, prou se i mezi sebou. Pak jeden ze zástupců ředitele, V. N. Kudrjavcev, který mě vyprovázel po chodbě, vyčítavě povídá: „Ne, přece jen nepřihlížíte ke všem okolnostem. Tolstoj by to udělal ...“ A najednou mi nečekaně navrhl: „Pojďte, seznámím vás s naším ředitelem. Igor Ivanovič Karpec.“

Tato návštěva nebyla plánována! Už jsme všechno prohovořili, na co? Dobrá, přišel jsem se jen pozdravit. Ale jen si nemyslete! Mne tu tak budou zdravít! Člověk by nevěřil, že ti zástupci a vedoucí sektorů pracují pod tímhle vedoucím, že to on tady řídí veškerou práci. (A to hlavní jsem se tu nedozvěděl. Karpec je viceprezidentem mezinárodního sdružení demokratických právníků!)

Vstal, aby mě uvítal s jakousi směsí pohrdání a nepřátelství (myslím, že celý ten pětiminutový rozhovor se odehrál vestoje), jako bych byl usiloval o to, abych se k němu dostal, jen tak tak, že se mi to povedlo, dobrá. V tváři se mu zračí sytost a blahobytnost, tvrdost a štitivost (to vůči mně). Na klopi má připnut velký odznak (nelitoval pěkného obleku), vypadá jako řád: meč ostřím dolů, tam dole cosi probodává. Nápis – MV. (To je jakýsi velmi důležitý odznak. Ukazuje, že jeho majitel má zvlášť dlouho „čisté ruce, horoucí srdce a chladnou hlavu“.)

„O čem pak se mluvilo, o čem?“ mračí se.

Vůbec o něj nestojím, ale teď už ze zdvořilosti něco povídám.

„Aha!“ jakoby ten demokratický právník něco vnímal. „Liberalizace? Mazlit se s mukly? !“

A tu najednou a zcela nečekaně dostávám přímé odpovědi, pro něž jsem si marně chodil po mramoru a mezi naleštěnými skly:

Zvýšit životní úroveň vězňů? To nejde! Protože svobodní občané kolem táborů by pak žili hůře než muklové, to je nepřípustné.

Přijímat časté a hojné balíčky? To nejde! Protože by to mělo škodlivý vliv na dozorce, kteří potraviny z měst nedostávají.

Kritizovat a vychovávat dozorce? To nejde! Jsme na nich závislí! Nikdo nechce tu práci dělat a my nemůžeme moc dobře platit, výhody byly zrušeny.

Zbavovat vězně socialistické zásady odměňování? Sami se vyškrtli ze socialistické společnosti!

Ale vždyť je chceme do života vrátit?

„Vrátit?“ diví se nositel meče. „Od toho tábor není. Tábor je trest!“ Trest! Zní celou místností.

Trest!

Trrrest.

A tyčí se tu vertikální meč – smrtící, probodávající, ten se nevytáhne!

Archipelag byl, Archipelag zůstává, Archipelag bude!

Na koho by se jinak svedly omyly Pokrokového učení, na co by se svedlo, že lidé neodpovídají jeho představám?

3. ZÁKON DNES

⁸⁵⁴ Tím spíše, že nyní, jak jsme se dozvěděli u Marčenka, už uprchlíka nechytají, ale zastřelí.

Čtenář už z celé této knihy ví, že v našem státě, počínaje nejranější stalinskou dobou, političtí neexistovali. Celé ty miliónové davy, co defilovaly před vašimi očima, celé ty milióny osmapadesátky byli obyčejní kriminální.

A tím spíše za povídavého, veselého Nikity Sergejeviče – je snad tribuna, na níž by se – byl nedušoval: politické? nemáme! My je nemáme, kdepak!

A je to tak, neštěstí se zapomíná, kůže zarůstá.

Ten tloušťík vypadal tak přesvědčivě: málem jsme mu uvěřili! Dokonce i staří muklové. Viditelně pustili milióny muklů – takže to vypadá, že političtí nejsou nebo ano? Vždyť my jsme se vrátili, k nám se někdo vrátil a naši se vrátili. Náš městský intelektuální okruh je zase úplný a uzavřený. Člověk se vyspí, probudí – z domu nikoho neodvedli, známí telefonují, každý je na svém místě. Ne, že bychom byli uvěřili docela, ale brali jsme to takhle: političtí teď, no, v podstatě nesedí. No, několik set lidí z Pobaltí se nesmí ani dnes (1968) vrátit do své republiky. No, a ještě krymští Tataři jsou stále v klatbě, ale asi už brzy... Zvenčí je to jako vždy (stejně jako za Stalina) hladké, čisté, nic není vidět.

A Nikita s tribuny ani nesleze: „K takovým jevům a věcem není návratu ani ve straně, ani ve státě“ (22. května 1959, ještě před Novočerkasskem). „Teď v naší zemi všichni svobodně dýchají... Klidně se dívají na svou přítomnost i budoucnost“ (8. března 1963, už po Novočerkassku).

Novočerkassk! Osudové ruské město. Jako by mu nestačily rány z doby občanské války – ještě jednou se vystavil ranám.

Novočerkassk! Celé město, celé městské povstání dočista slízli a utajili! Mlha všeobecné nevědomosti zůstala i za Chruščova tak hustá, že se o Novočerkassku v zahraničí nejen nic nedozvěděli, že nám západní rozhlas nejen nic neřekl, ale i ústní podání bylo potlačeno, pověsti se nerozšířily – a většina našich spoluobčanů dodnes tu událost nezná: Novočerkassk, 2. června 1962.

Takže tu vyložíme všechno, co se nám podařilo dát dohromady.

Nebudeme přehánět, řekneme-li, že se tu zavázal nový, významný uzel ruských dějin. Pomineme-li velkou (ale s klidným zakončením) stávkou ivanovských textiláků na rozhraní 30. let, byla Novočerkasská bouře po jednačtyřiceti letech (od Kronštadu a Tambova) první lidovou akcí, kterou nikdo nepřipravoval, nevedl, nevymyslel. Byl to výkřik – že se tak už žít nedá!

V pátek 1. června bylo ve Svazu zveřejněno jedno z promyšlených chruščovovských usnesení o zvýšení cen masa a másla. A na základě jiného ekonomického plánu, který s tím prvním nebyl v žádném spojení, téhož dne ve velkém novočerkasském závodě na výrobu elektrických lokomotiv (NEVZ) snížili dělníkům sazby – až o třicet procent. Od rána dělníci dvou cechů (kovárny a slévárny) přes svou poslušnost, zvyk a zaběhanost, nemohli pracovat – tak je vzali z obou stran! Hlasité rozhovory a vzrušení vyústily v živelný mítink. Na Západě by to bylo něco všedního, u nás je to neobvyklá událost. Ani inženýři, ani hlavní inženýr nedokázali dělníky uklidnit. Přišel ředitel závodu Kuročkin. Když se dělníci ptali „z čeho teď budeme živi?“, odpověděl ten vykrmený zazobanec: „Žrali jste pirožky s masem, teď je budete mít s povídly!“ Jen tak tak, že ho nerozsápali, jeho i celou suitu. (Možná, že kdyby byl odpověděl jinak, že by se byli uklidnili.)

V poledne stávka ovládla celý obrovský závod. (Poslali spojky do jiných závodů, tam váhali, ale NEVZ nepodpořili.) Blízko továrny vede železniční trať Moskva-Rostov. Snad proto, aby se o událostech co nejdříve dozvěděla Moskva, nebo proto, aby zabránily dopravě armády a tanků, spousta žen se posadila na koleje. Chtěly zadržet vlaky. Muži hned začali rozebírat pražce a stavět barikády. Rozmach stávky byl neobvyklý i z hlediska celých dějin ruského dělnického hnutí. Na tovární budově se objevila hesla: „Pryč s Chruščovem!“ „Chruščova – na salám!“

V té době se už k závodu (je i se sídlištěm asi 3-4 kilometry za městem, za řekou Tuzlovem) začala stahovat vojska a milice. Na most přes řeku vjely tanky a zůstaly tu stát. Od večera do rána byla ve městě a na mostě zastavena veškerá doprava. Sídlíště neutichlo ani v noci. Během ní bylo zatčeno a odvezeno do budovy městské milice asi 30 dělníků – „iniciátorů“.

Od rána 2. června stávkovaly i další podniky ve městě (ale zdaleka ne všechny). Ve vagónce se konala živelná, všeobecná manifestace, dělníci se rozhodli, že půjdou v průvodu do města a budou žádat propuštění zatčených dělníků. Průvod (mimochodem zpočátku to bylo asi jen tři sta lidí, vždyť to bylo o strach!), s dětmi a ženami, s Leninovými portréty a mírumilovnými hesly prošel po mostě kolem tanků, nebyl zadržán a vstoupil do města. Tady rychle obrůstal zvědavci, jednotlivci z jiných závodů a kluky.

Sem tam ve městě lidé zastavovali nákladní auta a z nich řečnili. V celém městě to vřelo. Průvod NEVZu prošel po hlavní třídě (Moskevské), část demonstrujících se začala dobývat do zavřených dveří městského oddělení milice, mysleli si, že tam jsou jejich zatčení. Z budovy milice jim odpověděla střelba z pistolí. Ulice dále vedla k Leninovu pomníku⁸⁵⁵ a pak dvěma zúženými průchody parčíkem k městskému výboru strany (bývalému atamanskému paláci, kde skončil Kaledin). Všechny ulice byly zaplněny lidmi, tady na náměstí jich bylo nejvíc. Mnozí kluci vylezli v parčíku na stromy, aby lépe viděli.

Ale městský výbor strany byl prázdný, vládci města utekli do Rostova⁸⁵⁶. Uvnitř – rozbité sklo, papíry, rozházené po zemi jako při ústupu za dob občanské války. Asi dvacet dělníků prošlo palácem, vyšli na dlouhý balkón a mluvili k davu bez ladu a skladu.

Bylo asi 11 dopoledne. Milice z města téměř úplně zmizela, zato bylo stále více vojska. (Je to pěkné, jak se civilní správa hned po prvním lehkém úleku schovala za armádu.) Vojáci obsadili poštu, rozhlas a banku. V té době byl celý Novočerkassk koldokola obklíčen vojsky, byl znemožněn vstup do města, cesta ven byla uzavřena. (Tento úkol plnila také rostovská důstojnická učiliště, druhá část hlídkovala v Rostovu.) Po Moskevské ulici, stejnou cestou jako průvod, pomalu jely k městskému výboru strany tanky. Začali na ně lézt kluci, kteří ucpávali průzory. Tanky vystřelily salvu z děl slepými náboji, podél ulice zazvonilo sklo výkladních skříní a oken. Kluci se rozutekli, tanky jely pomalu dál.

A co studenti? Vždyť Novočerkassk je studentské město! Kde jsou studenti?... Studenti polytechniky a jiných vysokých škol a několika průmyslovek byli od rána zamčeni v kolejích a budovách škol. Chytří rektori! Ale dodejme: také nepřilíš udatní studenti. Asi byli rádi, že mají takovou výmluvu. Dnešní bouřící se studenty na Západě (nebo naše dřívější ruské) by asi zámek na dveřích neudržel.

Uvnitř městského výboru došlo k jakési tahanici, řečníky postupně zatahovali dovnitř a na balkón vycházelo stále více vojáků. (Podobně přece pozorovali z balkónu správy Stěplagu i kengirskou vzpouru.) Rojnice automatů začala vytlačovat dav z malého náměstí před palácem dozadu, ke kovové ohradě parku. (Různí svědkové jednohlasně říkají, že tito vojáci byli z národnostních menšin, Kavkazané. Právě je přivezli z druhého konce vojenského okruhu. Vystřídali dřívější útvar místní posádky. Ale svědectví si odporují: není jasné, zda ten původní útvar vojáků dostal rozkaz střílet a nesplnil rozkaz proto, že kapitán, který měl dát povel, přede všemi spáchal sebevraždu⁸⁵⁷. Důstojníková sebevražda je mimo pochybnost, ale okolnosti nejsou jasné a nikdo nezná jméno tohoto hrdiny svědomí.) Dav couval, ale nic zlého nikdo nečekal. Neví se, kdo vydal povel⁸⁵⁸, ale tito vojáci zvedli automaty a vystřelili první dávku nad hlavami davu.

Možná, že generál Plijev do davu hned střílet nehodlal, ale události se vyvíjely samy od sebe: dávka vystřelená do vzduchu zasáhla stromy v parku a kluky, kteří s nich začali padat. Dav zřejmě vykřikl a v tom vojáci, ať už na rozkaz, nebo v krvavém šílenství a strachu, začali naplno střílet do davu, a to trhavými náboji⁸⁵⁹. (Vzpomínáte si na Kéngir? Na těch šestnáct lidí na strážnici?) Dav panicky prchal, tlačil se v úzkém parčíku, ale vojáci stříleli prchajícím do zad. Stříleli tak dlouho, dokud se velké náměstí za parčíkem, za pomníkem Lenina až k bývalé Platovské třídě a k Moskevské ulici nevyprázdnilo. (Jeden očitý svědek říká, že to vypadalo, jako by všude ležely mrtvoly. Ale jistě bylo i hodně raněných. Podle různých údajů celkem shodně vychází, že bylo zabito asi 70 až 80 lidí⁸⁶⁰). Vojáci začali hledat a zabavovat auta, autobusy, nakládali mrtvé a raněné a posílali je do vojenské nemocnice, za vysokou zeď. (Ještě pár dní potom jezdily ty autobusy se stopami krve na sedadlech.)

Stejně jako v Kengiru byli vzbouřenci na ulicích filmováni.

Střílení ustalo, strach pominul, dav se znovu pustil k náměstí – a znovu se střílelo.

To trvalo od poledne do jedné hodiny.

⁸⁵⁵ Místo Klodtova pomníku atamana Platonova, který byl stržen a roztaven.

⁸⁵⁶ První tajemník rostovského oblastního výboru Basou, jehož jméno – zároveň s jménem Plijeva, velitele Severokavkazského vojenského okruhu, přece snad bude jednou napsáno na místě masové střelby, v těchto hodinách přijel do Novočerkasska a ustrašeně utekl. (Říká se dokonce, že skočil s balkónu v prvním poschodí.) Vrátil se do Rostova. Hned po novočerkasských událostech jel jako delegát na revoluční Kubu.

⁸⁵⁷ Podle této verze byli vojáci, kteří odmítli střílet, poslání do vyhnanství do Jakutska.

⁸⁵⁸ Vědí to ti, co stáli blízko, ale ti jsou buď mrtvi, nebo ve vězení.

⁸⁵⁹ 47 zastřelených pouze trhavými kulkami – to je věrohodné doloženo.

⁸⁶⁰ O něco méně než před Zimním palácem, ale 9. leden se v rozhněvaném Rusku každoročně připomínal. Ale kdypak se začne připomínat 2. červen!

Pozorný svědek mohl ve dvě odpoledne vidět toto: „Na náměstí před městským výborem stojí asi osm tanků různých typů. Před nimi je rojnice vojáků. Náměstí je téměř liduprázdné, stojí tu jen malé skupinky, hlavně mládež, něco na vojáky pokřikují. Na náměstí jsou v asfaltu krvavé kaluže, nepřeháním, do té doby jsem neměl ponětí, že vůbec může tolik krve existovat. Lavičky v parku jsou od krve, na písčitých cestičkách, na bílých kmenech stromů – všude jsou stopy krve. Celé náměstí je pokryto stopami tankových pásů. O zeď městského výboru je opřen rudý prapor, který nesli demonstranti, nahoře na tyči je nasazena šedivá čepice, pocákaná rudohnědou krví. A na průčelí budovy městského výboru je nataženo rudé plátno, co tam visí už dávno: „Za jednotu lidu a strany!“

Lidé přistupují k vojákům blíž, vyčítají jim a proklínají je: „Jak jste to mohli udělat?“ „Do koho jste stříleli?“ „Vždyť jste stříleli do lidu!“ Omlouvají se: „To jsme nebyli my. Nás právě teď přivezli a postavili tu. Nic jsme nevěděli.“

Tady máme pohotovost našich vrahů (to prý jsou tupí byrokrati): tamty vojáky už stačili uklidit, postavili sem zase udivené Rusy. Generál Plijev se vyzná...

Postupně, v pět, šest hodin se náměstí zase zaplňuje. (Odvážní obyvatelé Novočerkasska! Městský rozhlas neustále hlásí: „Občané, nedejte se vyprovokovat, rozejděte se!“ Stojí tu vojáci s automaty, krev ještě není smyta – a lidé se znovu tlačí.) Výkřiky, ještě další – a už je tu zase živelný mítink. Už se ví, že do města přiletělo (jistě už při první střelbě) šest vysokých funkcionářů ÚV, mezi nimi pochopitelně Mikojan (odborník na budapeštské situace), Frol Kozlov (ostatní uvádějí nepřesně). Jsou jako v pevnosti v budově bývalé školy kadetů. Je k nim vyslána delegace mladých dělníků NEVZu, aby je informovala o tom, co se stalo. V davu se ozývá: „Ať sem Mikojan přijede. Ať se sám na tu krev podívá!“ Ne, Mikojan nepřijede. Ale hlídkový vrtulník kolem šesté letí nad náměstím, prohlíží. Odletěl.

Z bývalé kadetky se vrací delegace dělníků. To je dohodnuto: řetěz vojáků delegáty pouští, v průvodu důstojníků vystupují na balkón městského výboru. Ticho. Delegáti vyřizují davu, že byli u členů ÚV, že jim vylíčili tuto „krvavou sobotu“ a že Kozlov plakal, když slyšel, jak po první dávce se stromů padaly děti. (Kdo zná Frola Kozlova, vůdce leningradských stranických zlodějů a jednoho z nejtvrdějších stalinistů? Prý plakal!...) Členové ÚV slíbili, že tyto události vyšetří a tvrdě potrestají viníky (to nám ve zvláštním táboře také slibovali), teď že se všichni musí rozejít domů, aby ve městě nevznikly zmatky.

Ale shromáždění se nerozešlo! K večeru ještě více zhoustlo! Odvážní obyvatelé Novočerkasska! (Kolují pověsti, že brigáda politbyra se ten večer usnesla vystěhovat celé obyvatelstvo města do jednoho! Věřím tomu, nic by na tom nebylo divného po vystěhování celých národů. Nebyl tenkrát u Stalina právě tenhle Mikojan?)

Asi v devět večer se pokusili rozehnat lidi od paláce tanky. Ale sotva tankisté zapli motory, lidé se na ně nalepili, uzavřeli příklopy a průzory. Tanky ztichly. Vojáci stáli a nepokoušeli se tankistům pomoci.

Za další hodinu se objevily tanky a obrněné vozy z druhé strany náměstí, na nich seděli vojáci s automaty. (Máme přece výborné frontové zkušenosti! Přece jsme zvítězili nad fašisty!) Velkou rychlostí (mládež přitom z chodníků hvízdala, studenti se večer dostali ven) projely a uvolnily jízdní dráhu Moskevské ulice a bývalé třídy Platovského.

Až kolem půlnoci začali automatčící střílet do vzduchu světelnými náboji – a dav se začal rozcházet.

(Síla lidových nepokojů! Jak rychle mění situaci ve státě! Den před tím platila uzavírací hodina, děly se hrůzy, a teď je celé město v ulicích a hvízdá. Je to možné, že pod strupem padesáti let leží toto vše tak blízko – úplně jiní lidé, úplně jiný vzduch?)

3. června městský rozhlas vysílal projevy Mikojana a Kozlova. Kozlov neplakal. Už ani neslibovali, že budou hledat viníky (nahore). Říkalo se, že události vyprovokovali nepřátelé a nepřátelé budou přísně potrestáni. (Lidé se přece už z náměstí rozešli.) Mikojan také řekl, že trhavé náboje se ve výzbroji Sovětské armády nepoužívají – to znamená, že jich použili nepřátelé.

(Ale kdo jsou ti nepřátelé? Jakým padákem seskočili? Kam se poděli? Aspoň na jednoho se podívat! Ó, jak jsme si zvykli na balamucení! „Nepřátelé“ – a hned jako by tím něco bylo vysvětleno... Jako d'ábel ve středověku.)⁸⁶¹

Obchody se okamžitě zaplnily máslem, salámem a mnohým jiným, co tu dávno nebylo a co se dá obvykle koupit jen v hlavních městech.

⁸⁶¹ Třeba novočerkasská učitelka (!) vypráví ve vlaku v roce 1968 zcela autoritativně: „Vojáci nestříleli. Jen jednou varovně vystřelili do vzduchu. Stříleli diverzanti, trhavými náboji. Kde je vzali? Diverzanti mají, nač si jen vzpomenou. Do vojáků i do dělníků stříleli oni. Dělníci byli jako šílení, záutočili na vojáky, bili je – a copak ti za něco mohli? Pak Mikojan chodil po ulicích, díval se, jak se lidem daří. Ženy mu nabízely jahody...“ A tohle zatím zůstane zapsáno do dějin.

Všichni ranění jsou nezvěstní, nevrátil se nikdo. Naopak, rodinu raněných a mrtvých (vždyť své blízké hledali!...) byly poslány do vyhnanství na Sibiř. Stejně tak mnozí účastníci, zpozorovaní a nafilmovaní. Proběhla série neveřejných soudů s účastníky demonstrace. Konaly se dva „veřejné“ soudy (vstupenky dostávali straničtí tajemníci ze závodů a pracovníci aparátu městského výboru). V jednom případě soudili devět mužů (trest smrti) a dvě ženy (15 let).

Složení městského výboru se nezměnilo.

Za týden po „krvavé sobotě“ rozhlas hlásil: „Dělníci vagónky se zavázali splnit sedmiletý plán před termínem.“

...Kdyby býval car nebyl srab, bylo by ho napadlo 9. ledna pochyťat v Petěrburgu dělníky s praporci a napařit jim banditismus. A nějaké „revoluční hnutí“ se mohlo jít klouzat.

V Alexandrovu v roce 1961, rok před Novočerkasskem, milice k smrti ubila zadrženého a pak ho nechtěla dát pochovat na hřbitově. Dav se rozzuřil a zapálil oddělení milice. Hned se začalo zatýkat. (K podobné události došlo přibližně ve stejné době v Muromu.) Jak teď zatčené posuzovat? Za Stalina dostával osmapadesátku i krejčí, který zapíchl jehlu do novin. Ale teď uvažovali moudřejší: útok na milici nepovažovat za politický čin. Je to obyčejný banditismus. Dole dostali instrukci: „Masové nepokoje“ nepovažovat za politiku. (A co tedy politika je?)

No, a tak političtí zmizeli.

Stále ještě trvá ten proud, který v SSSR nikdy nevyschl. Proud zločinců, kterých se nikterak nedotkla „blahodárná vlna, inspirovaná...“ atd. Neustálý příliv po celá desetiletí. I v dobách, kdy „se porušovaly leninské normy“, i pak, kdy se za Chruščova zachovávaly a to s novým, zuřivým zápallem.

Jsou to věřící. Ti, co se stavěli proti nové, kruté vlně uzavírání kostelů. Mniši, vyhazovaní z klášterů (mnohé jsme se dozvěděli od Krasnova-Levitina). Tvrdošíjní sektáři, zejména ti, co odmítali nastoupit vojenskou službu – to tedy promiňte, to je přímá pomoc imperialismu a že máme milostivé doby, napoprvé – 5 let.

Ale to v žádném případě nejsou političtí, to jsou „věřící“, ty je třeba vychovávat, propouštět z práce jen za víru. Posílat komsomolce, aby věřícím rozbíjeli okna. Administrativními prostředky je nutit, aby chodili na protináboženské přednášky. Autogenem rozřezávat dveře kostelů, ocelovými lany z traktorů bourat věže a rozhánět stařenky požární hadicí. (To je ten dialog, soudruzi francouzští komunisté?)

Jak to řekli počajevským mnichům v Sovětu poslanců pracujících: kdyby se měly dodržovat sovětské zákony, museli bychom na komunismus ještě dlouho čekat. „

A jenom v krajním případě, když výchova nepomáhá, no, pak je nutno uchýlit se k zákonu.

Ale tady se můžeme pochlubit ryzí ušlechtilostí našeho dnešního zákona: nesoudíme neveřejně jako za Stalina, nesoudíme v nepřítomnosti, ale soudíme napůl veřejně (za přítomnosti vybraného publika.

Mám v rukou zápis: proces s baptisty v Nikitovce, Donbass, leden 1964.

Probíhá takto. Baptisty, kteří se chtěli přelíčení zúčastnit, zadrží pod záminkou zjištění totožnosti na tři dny ve vězení (než proběhne jednání a taky trochu postrašit). Ten, kdo obžalovaným hodil květiny (svobodný občan!), dostal 10 dní. Stejně tolik dostal baptista, který si jednání zapisoval, zápis mu sebrali (zachoval se jiný). Hrstkou vybraných komsomolců pustili vedlejším vchodem dříve než ostatní – aby obsadili první řady. Během soudu ze sálu voláni: „Všechny je polít petrolejem a zapálit!“ Soud se proti těmto oprávněným výkřikům neohrazuje. Charakteristické metody soudu: svědectví nepřátelsky naladěných sousedů. Svědectví vystrašených dětí: před soud vyvádějí devíti a jedenáctileté holčičky (jen aby proces proběhl, co se s nimi stane pak, na to kašlou). Jejich sešity s náboženskými texty figurují jako corpus delicti.

Jeden z obžalovaných, Bazbej, otec devíti dětí, horník, nikdy nedostal od závodního výboru žádnou pomoc právě proto, že je baptista. Ale jeho dceru Ninu, žákyni osmé třídy, obalamutili, koupili (50 rublů od důlního závodního výboru), slíbili jí, že ji později pošlou na vysokou školu. Proto falešně svědčila proti otci: že ji chtěl otrávit zkaženou limonádou, že když se věřící uchylovali k modlitebním shromážděním do lesa (na sídlišti byli pronásledováni), měli tam „rozhlasovou vysílačku – vysoký strom, omotaný drátem.“ Od té doby se Nina začala trápit svým falešným svědectvím, onemocněla a dostala se na uzavřené oddělení psychiatrické kliniky. Přesto ji přivádějí k soudu, doufají, že bude svědčit. Ale všechno popírá! „Vyšetřovatel mi diktoval, jak mám mluvit.“ To nevádí, nestydatý soudce si z toho nic nedělá a považuje poslední svědectví Niny za neplatné. A původní – za platné. (Když se svědectví pro obžalobu příznivá rozpadají, patří k dalším charakteristickým trikům soudu: nebrat v úvahu soudní

jednání a opírat se o předběžné šetření: „Ale jak to? Uváděl jste ve svém svědectví... Při vyšetřování jste svědčil... Nemáte právo se zříkat... To je přece trestné...“)

Soudce neposlouchá žádnou věcnou podstatu, žádnou pravdu. Tito baptisté jsou pronásledováni za to, že neuznávají kazatele, které jim poslali ateisté, státní zmocněnce, chtějí mít kazatele vlastní (podle baptistických pravidel může být kazatelem kterýkoli z bratrů). Oblastní výbor strany dal instrukci: odsoudit je a děti jim odebrat. A bude to provedeno, přestože předsednictvo Nejvyššího sovětu právě levou rukou podepsalo (2. července 1962) světovou konvenci „o boji s diskriminací v oblasti vzdělávání“⁸⁶² Tam je bod: „rodiče musí mít možnost zajistit náboženskou a morální výchovu dětí v souladu se svými vlastními názory“. Ale právě tohle připustit nemůžeme. Každý, kdo u soudu promluví k věci, chce něco vysvětlit, je přerušován, soudce se ho snaží zaplést a zmást. Uroveň polemiky: „Kdy bude konec světa, jestliže máme plán budování komunismu?“

Ze závěrečného slova mladé dívky, Ženi Chloponinové: „Místo, abych šla do kina, nebo tancovat, jsem četla Bibli a modlila se – a jenom proto mi berete svobodu. Ano, být na svobodě je velké štěstí, ale nemít na duši hřích je štěstí ještě větší. Lenin říkal, že jen v Turecku a Rusku existují ještě tak hanebné jevy, jako je pronásledování za náboženství. V Turecku jsem nebyla, nemohu to posoudit, ale v Rusku – jak vidíte.“ Přerušují ji.

Rozsudek: dva dostávají pět let tábora, dva – čtyři roky a Bazbej, otec mnoha dětí tři. Obžalovaní vítají rozsudek s radostí a modlí se. „Zástupci pracujících“ křičí: „To je málo! Přidat!“ (zapálit petrolejem).

Trpěliví baptisté všechno zvažili, spočítali a vytvořili „radu příbuzných vězňů“, která začala vydávat zprávy o všech perzekucích. Z těchto zpráv se dozvídáme, že od roku 1961 do června 1964 bylo odsouzeno 197 baptistů⁸⁶³. Mezi nimi je 15 žen. (Všichni jsou uvedeni jmény. Vypočítávají se i vyživované osoby vězňů, které nyní zůstaly bez existenčních prostředků: 442, z toho v předškolním věku 341.) Většinou dostávají pět let vyhnanství, ale někteří – pět let tábora ostrého režimu (málem v pruhované kůži!) a navíc ještě 3-5 let vyhnanství. B. M. Zdorovec z Olšan v Charkovské oblasti dostal za víru 7 let přísného režimu. Uvězněn byl 76 letý J. V. Arend, rodina Lozovových úplně celá – otec, matka, syn. Jevgenij J. Sirochin, úplný válečný invalida, naprosto slepý, byl odsouzen ve vesnici Sokolovu Zmijevského okresu Charkovské oblasti ke 3 letům tábora za to, že křesťansky vychovával své dcery Ljubu, Nad'u a Raju. Rozhodnutím soudu mu děti byly odňaty.

Soudní jednání s baptistou M. I. Brodovským (město Nikolajev, 6. 10. 66) se nešťití použít hrubých padělků dokumentů. Obžalovaný protestuje: „To není poctivé!“ Syčí na něj: „Ale zákon vás rozmáčkne, chytí a zničí!“

Zá-kon. To není nějaká taková „mimosoudní likvidace“ z těch dob, kdy se „ještě zachovávaly normy“.

Nedávno se dostala na veřejnost „Žádost“, z níž se člověku hrůzou svírá srdce. S. Karavanskij ji poslal z tábora ven. Měl 25, odseděl si 16 (1944-1960), byl propuštěn (zřejmě v rámci „dvou třetin“), oženil se, začal studovat na univerzitě. Ne! V roce 1965 pro něj přišli znovu: seber se, nedoseděl jsi 9 let.

Kde jinde je něco takového možné, v jakém jiném pozemském pojetí zákonnosti? Jako železné chomouty věšeli na krk čtvrtky, konec trestu – v 70. letech. A najednou se objevil nový kodex (1961) – maximum 15 let. Student prvního ročníku práv ví, že to znamená zrušení těch 25 letých trestů. Ale u nás se neruší. Můžeš se udávat, můžeš mlátit hlavou do zdi – neruší se. U nás dokonce – račte si to dosedět!

Takových lidí není málo. Jsou to naši ztracení spoluvězňové, ti, co jsme s nimi pracovali v brigádě, ti, co jsme se s nimi setkávali v tranzitkách a co se nedostali do epidemie chruščovovského propouštění. Dávno jsme na ně zapomněli ve svém obnoveném životě, zatímco oni stále tak ztraceně, chmurně a tupě bloudí na stejných kousíčkách vyprahlé půdy, stále mezi těmi věžemi a ostnatým drátem. V novinách se střídají portréty, z tribun znějí jiné projevy, nejdřív se s kultem bojuje, pak se s ním bojovat přestane – ale pětadvacátníci, Stalinovi kmotřenci, sedí dál.

Otřesné vězeňské životopisy některých z nich uvádí Karavanskij.

⁸⁶² No ano, podepsali jsme to kvůli americkým černočům, nač by nám to jinak bylo?

⁸⁶³ Mimochodem, proces narodníků před 100 lety byl procesem 193. A to bylo rámusu, Pane Bože, a vzrušení! Proces se dostal do učebnic dějin.

Ó, vy svobodmilovní „leví“ myslitelé Západu! Ó, vy leví labouristé! Ó, pokrokoví američtí, němečtí a francouzští studenti! Pro vás je to všechno málo. Pro vás ani tahle moje kniha nebude nic znamenat. Pochopíte to všechno – a naráz – až „ruce dozadu!“ sami pěkně pošlapete na náš Archipelag.

Ale skutečně politických je teď ve srovnání se stalinskými dobami nesrovnatelně méně: nepočítají se už na milióny, ani ne na stovky tisíc.

Je to snad proto, že se tak zlepšil náš zákon?

Ne, jen se změnil (dočasně) směr lodi. Stále stejně propukávají právnícké epidemie, což právníkům velice usnadňuje život. Tomu, kdo umí číst, napovědí noviny: začne se psát o chuligánství, tak se honem zavírá podle článku o chuligánství. Píše se o rozkrádání státního majetku, tak koukají zavírat rozkrádače.

Dnešní muklové z kolonií zoufale opakují:

„Není možné dobrat se spravedlnosti. V novinách je něco úplně jiného než v životě.“ (V. I. D.)

„Už nechci být vyhnanec ve své společnosti a mezi svým národem. Ale kde prosadit pravdu? Vyšetřovateli se věří víc než mně. A co může vědět a čemu může porozumět 23 letá holka, copak si dovede představit, k čemu je člověk odsouzen?“

„Revizi procesů neprovádějí právě proto, že by museli sami sebe restringovat „(L-n)

„Stalinské metody vyšetřování a soudnictví se prostě přesunuly z politické oblasti do kriminální, nic víc se nezměnilo.“ (G. S.)

Takže si zapamatujme, co řekli ti trpící lidé:

1. Revize procesů není možná (protože by nastal konec všemu soudcovskému stavu).
2. Tak jako se dříve stříhalo podle 58, tak se nyní stříhá podle kriminálních paragrafů (protože čím by se jinak živil? A co by se stalo s Archipelagem?)

Zkrátka: jeden občan by rád uklidil jiného občana, který se mu znelíbil (ale jistě ne nožem do zad, ale podle zákona). Jak to bezpečně provést? Dříve musel napsat udání podle 58-10. Teď se musí nejdříve poradit s pracovníky (vyšetřovateli, milicionáři, soudci – a takový občan má právě takovéto kamarádky vždycky): co se letos nosí? Podle jakého paragrafu se rozhazují sítě? Kde se žádají soudní výkazy? No, a pak se to dá dohromady, žádný nůž nepotřebuje.

Dlouhou dobu například frčel článek „znásilnění“. Nikita jednou v rozčilení přikázal dávat nejméně 12 let. A tak všude všechna kladívka odtukávala po dvanácti, aby kováři nebyli bez práce! A přitom je to věc delikátní, intimní, zvažte to, něčím připomíná 58-10: v obou případech je to něco mezi čtyřma očima! Ani v jednom případě se věc nedá ověřit, svědci nejsou – a to se soudu právě hodí.

Třeba předvolají na milici dvě ženy z Leningradu (případ S-va). „Byly jste s muži na večírku?“ „Byly.“ „Došlo k pohlavnímu styku?“ (A o tom mají věrohodné udání, je to zjištěno.) „D-d-došlo.“ „Tak jedno nebo druhé: byl pohlavní styk z vaší strany dobrovolný, nebo nedobrovolný? Jestliže byl dobrovolný, považujeme vás za prostitutky, odevzdejte leningradské průkazy, a do 48 hodin pryč z Leningradu! Nebyl-li dobrovolný, napište stížnost jakožto poškozené strany v případě znásilnění!“ Ženám se tolik z Leningradu nechce! A tak muži dostávají každý 12 let.

A tady máme případ M. J. Potapova, mého školního kolegy. Všechno začalo domácí hádkou – sousedé se chtěli roztahovat a navíc Potapovova žena, komunistka, udala další sousedy, že nezákonně pobírají důchod. A přišla pomsta! V létě 1962 je Potapov, který si poklidně žil a o ničem neměl ponětí, předvolán k vyšetřovateli Vasjurovi a už se nevrátí. (Učte se, čtenáři! V takovém právním státě, jako je náš, se vám to může stát kdykoli, věřte mi!) Vyšetřování je o to snazší, že Potapov si už odpykal 9 let na osmapadesátku (a ve 40. letech navíc odmítl falešně svědčit proti obžalovanému ze stejného případu, a tím je vyšetřovateli zvláště odporný). Vasjura mu to také otevřeně říká: „Posadil jsem takových jako ty, co mám vlasů na hlavě. Škoda jen, že teď nemám ty možnosti jako dříve.“ Přišla žena, aby manželka zachránila. Vasjura povídá: „Kašlu na to, že jsi ve straně. Když budu chtít, bude, sedět také!“ (Jak píše náměstek generálního prokurátora SSSR N. Žogin: „V některých člancích a reportážích se někteří lidé snaží snížit činnost vyšetřovatele, strhnout aureolu romantičnosti jeho práce. Ale proč?“)⁸⁶⁴

V listopadu 1962 se koná přelíčení s Potapovem. Je obžalován pro znásilnění 14 leté Cikánky Nadi (ze stejného bloku) a zneužití 5 leté Olgy, které prý lákal dívat se na televizi. Ve vyšetřovacích protokolech se jménem óletého Vovy, který v životě pohlavní akt neviděl, kvalifikovaně a podrobně píše, jak „strýček Míša“ tento akt provozoval s Nad'ou, což prý Vova pozoroval oknem, které bylo vysoko zledovatělé a zakryté vánočním stromečkem a záclonou. (Za tohle napovídání, za tohle pohoršování

⁸⁶⁴ Izvestija, 18.9. 1964.

nevinátek – kdo za tohle bude souzen?) Znásilněná Nad'a v 6. měsíci těhotenství mlčela, řekla, co se hodilo strýčkovi Vasjurovi. K soudnímu jednání se dostaví učitelé z naší školy, ale nejsou do soudní síně vpuštěni. Ale díky tomu se stávají svědky toho, jak na chodbě rodiče domlouvají svým dětem – „svědkům“, aby se při výpovědi nezapletly! Učitelé píší kolektivní dopis na adresu soudu – tento dopis má za následek pouze to, že jsou po jednom předvoláváni na okresní výbor strany a tam jim vyhrožují, že ztratí místo učitelů pro nedůvěru k sovětskému soudu. (No, co myslíte? Takové protesty je třeba zatrhnout hned v zárodku! Soudnictví by bylo ztracené, kdyby veřejnost mohla projevovat svoje mínění!) Mezitím byl vynesena rozsudek: 12 let přísného režimu. A hotovo. A kdo zná situaci v provincii – čím se dá odporovat? Ničím. Jsme bezmocní. Sami bychom dostali výpověď. Ať trpí nevinný! Vždycky je v právu soud a vždycky je v právu okresní výbor strany. A mezi nimi existuje telefonní spojení.)

A tak by to bylo zůstalo. A tak to vždycky zůstává.

Ale náhodou právě v té době vychází má novela o dávno minulém, nepravděpodobném utrpení Ivana Děnisoviče – a okresní výbor pro mne přestává být všemocnou hydrou, zasahuji do té záležitosti, píši protest k Nejvyššímu soudu republiky a hlavně angažuji do věci dopisovatelku Izvestijí O. Čajkovskou. A začíná tříletý boj.

Tupá, slepá mršina soudu a vyšetřování žije právě ze své neomylnosti. Tato mršina je silná právě proto, že si je jista, že nikdy nebude muset revidovat vlastní rozhodnutí, že každý soudce může mlátit, jak a koho chce – s jistotou, že ho nikdo nenapomene. Proto existuje tajná dohoda: jakákoli stížnost, i kdyby byla poslána do sebesmoskevštější Moskvy, bude poslána k přešetření právě té instanci, o níž jde. Necht' je každý soudce, prokurátor či vyšetřovatel nedotknutelný, i když zneužil moci, nebo se dal unést vztekem, nebo osobní mstou, nebo se zmýlil, nebo nejednal správně – budeme ho kryt! Ochraníme ho! Postavíme se za něj! Od toho reprezentujeme Zákon.

Jak by si to kdo představoval – začít vyšetřování a pak nepodat obžalobu? Vždyť by práce vyšetřovatele vyzněla naprázdno. Jak by mohl lidový soud převzít případ a nevynést rozsudek? To by byl podraz vůči vyšetřovateli a znamenalo by to, že lidový soud pracuje naprázdno. Jak by mohl oblastní soud revidovat rozhodnutí lidového soudu? Znamenalo by to zvýšení zmetkovitosti ve vlastní oblasti! Prostě by to byly nepřijemnosti pro kolegy – k čemu to? Vyšetřování, které jednou začalo, třeba na základě udání, musí být uzavřeno rozsudkem a ten nemůže být revidován. A platí tu: jeden druhého nesmí podrazit! A člověk nesmí zklamat okresní výbor strany. Za to se té také zastanou.

A ještě jedna věc je v současném soudu velmi důležitá: není tu magnetofon ani stenografka. Sekretářka s pomalými pohyby tam rychlostí školačky z předminulého století cosi čmárá na arších protokolu. Tento protokol není na jednání předčítán, nikdo jej nemůže vidět, dokud si ho neprohlédne a neschválí soudce. Jenom to, co soudce schválí, to bude platit, to bude soudní jednání. Ale to, co jsme slyšeli na vlastní uši, to je jako nic, jako by ani nebylo!

Před duchovním zrakem soudce je neustále černá skvrna na tváři pravdy – je to telefon v zasedací síni. Toto orákulum ho nezradí, ale na druhé straně musí dělat to, co mu velí.

Ale my jsme dosáhli odvolávacího řízení. To byl nevídaný případ. Začalo přešetřování. Minuly dva roky, ty nešťastné děti vyrostly, chtěly by se zbavit falešného svědectví, zapomenout na ně – ale ne, rodiče to s nimi znovu biflují a nový vyšetřovatel: budeš to říkat takhle a takhle, nebo to s tvou maminkou špatně dopadne. Když neodsoudí strýčka Míšu, odsoudí tvou maminku.

A tak sedíme při jednání rjazaňského oblastního soudu. Advokát, jako obvykle, nemá žádná práva. Soudce může zamítnout jakýkoli jeho protest a toto zamítnutí už nikdo nekontroluje. Zase výpovědi zlovolných sousedů. Zase nestydaté využívání svědectví malých dětí (srovnejte to se soudem proti Bazbejovi). Soudce neříká: „Pověz, jak to bylo?“ Nežádá: „Pověz pravdu!“ Ale: „Pověz, jak jsi vypovídala při vyšetřování!“ Svědky obhajoby matou, skáčou jim do řeči a vyhrožují: „Ale při vyšetřování jste vypovídali. Jakým právem se té výpovědi zříkáte?“

Soudkyně Avdějevová škrtí své přisedící jako ovce jehňata. (Mimochodem, kde jsou starci-soudcové s šedými, dlouhými vousy? Na soudcovských místech u nás sedí prohnané a vychytralé báby). Vlasy má jako hřívu, způsob řeči má tvrdý a mužský, občas jí v hlase zazní ocel, to se sama zachvívá nad vznešeným významem vlastních slov. Jakmile proces neprobíhá úplně podle jejích představ, vzteká se, mlád ocasem, rudne námahou, přerušuje nežádoucí svědectví, zastrahuje naše učitele: „Jak jste si mohli troufnout pochybovat o sovětském soudu?“ „Jak jste si mohli pomyslet, že někdo děti navedl? To znamená, že sami vychováváte děti ve lži!“ „Kdopak byl iniciátorem kolektivního dopisu soudu?“ (V

socialistickém státě se nepřipouští sama myšlenka kolektivního činu! Kdo? Kdo? Kdo") Prokurátor Krivovoj (kdo jim ta jména vybírá!) s takovou energickou soudkyní nemá žádnou práci.

Proces rozmetal celou obžalobu: Vova nemohl nic vidět oknem. Olja se všeho zříká, nikdo ji nezneužil. Po celé dny, kdy k zločinu mohlo dojít, ležela v jediné místnosti Potapovových nemocná manželka. Přece nemohl manžel znásilňovat Cikánku v její přítomnosti. A ta Cikánka jim před tím cosi ukradla. A nespala doma, tahala se pod nejrůznějšími ploty už před tím, přes svých 14 let. Ale sovětský vyšetřovatel se nemohl zmýlit! Ale sovětský soud se také nemohl zmýlit! Proto zní rozsudek – 10 let! Jásejte, soudci! Jen se nedejte, vyšetřovatelé! Mučte lidi nadále!

A to všechno v přítomnosti dopisovatelky Izvestijí! A to všechno při intervenci Nejvyššího soudu RSFSR! A jak to dopadá s těmi, koho se nikdo nezastane?

A ještě skoro rok trvá kazuistický boj. Nejvyšší soud nakonec vynáší rozsudek: Potapov je naprosto nevinný, rehabilitovat a propustit! (Odseděl si tři roky...) A co s těmi, kteří naváděli a kazili děti? No nic, nepovedlo se, co se dá dělat. Zůstala snad jediná poskvrnka na lvích prsou Avdějevové? Ne, je ve vysokých volených funkcích. A jak bylo rozhodnuto o stalinském katanovi Vasjurovi? Je na místě, na místě, nikdo mu drápy nepřistříhl.

Vládni a vzkvétej, soudcovský stave! My jsme tu pro tebe! Ne ty pro nás! Nechť je justice pro tebe jako měkký kobereček. Jen, aby tobě bylo dobře!

Tato neotřesitelná postavení soudnictví velice usnadňuje život milici: dává možnost aplikovat metodu přívěsu nebo „pytle zločinů“. Jde totiž o to, že pro lenost, nešikovnost a hloupost místní milice zůstává neodhalena spousta zločinů. Ale kvůli evidenci musí být nutně odhaleny (totiž „uzavřeny“). Tak se čeká na příhodnou chvíli. Jednou se na oddělení dostane nějaký poddajný, ustrašený, přihlouplý chlapík, tomu přišijí všechny ty neodhalené případy. To on se jich za rok dopustil, ten nepolapitelný loupežník! Pěstí a hladovkou ho donutí, aby se ke všem zločinům příznak podepsal. Dostane velký trest za souhrn zločinů – a okres je čistý.

Veřejný život je velmi ozdraven tím, že nepravosti nezůstanou nepotrestány. A vyšetřovatelé milice dostávají prémie.

A společnost je ještě zdravější a spravedlnost je ještě spravedlivější od té doby, co byl dán příkaz chytat, soudit a vystěhovávat příživníky. Tento zákon také do jisté míry nahradil dřívější pružný 58-10 – obvinění je také, jak se ukázalo, úlisné, nehmotné a nepřemožitelné. (Dokázali je přece použít vůči básníku J. Brodskému!)

Toto slovo – příživník – bylo šikovně překrouceno hned při prvním použití. Právě příživníci – lenoši s vysokými platy – sedí na soudcovské nebo jiné správní stoličce. A začal přival rozsudků nad chudými pracantý a kutily, kteří po práci dřeli, aby si trochu přivydělali. A s jakou zlobou – tou věčnou zlobou přesycených proti hladovým! – se vrhli proti těmto „příživníkům“! Dva nestydové, adžubejevští novináři⁸⁶⁵, si troufli prohlásit, že příživníky neposílají dost daleko od Moskvy! Podivovali se, že smějí dostávat od příbuzných balíčky a peníze! Že nejsou dost přísně drženi! „Že je nenuť pracovat od slunka do slunka“ – tak doslova to píší – od slunka do slunka. Které slunce komunismu a která ústava potřebují takovéhle nevolnictví?

Uvedli jsme několik významných proudů, které neustále naplňují Archipelag. (A navíc existuje nikdy neutuchající rozkrádání eráru.)

Přece „pomocná stráž“, ti milicijmenovaní hafani a bojůvkáři, o nichž se v ústavě nic neříká a kteří nejsou odpovědní před zákonem – ti přece nechodí po ulicích nadarmo, nesedí zbytečně ve svých štábech a nevyrážejí zuby zadrženým jen tak, pro nic za nic.

Na Archipelag přicházejí posily. A ačkoli už dávno máme beztřídní společnost a ačkoli úsvit komunismu září skoro naplno, jaksi jsme si zvykli, že zločinům konec není, jejich počet neklesá a taky nám to nějak přestali slibovat. Ve 30. letech aspoň slibovali: už, už to bude, ještě pár let! A teď už ani to neslibují.

Náš zákon je všemocný, obratný, nedá se srovnat s ničím z toho, čemu se na zeměkouli říká „zákon“.

Hloupí Římané si vymysleli: „zákon nemá zpětnou platnost.“ U nás ano! Reakční staré přísloví žvatlá: „Zákon se pozadu nepíše!“ Ale u nás ano! Jestliže byl vydán nový, módní zákon a spravedlnost má chuť aplikovat jej na lidi již zatčené – proč ne, jen si poslužte! Tak to bylo s úplatkáři a šmelináři s valutou – z různých míst, například z Kyjeva, posílali do Moskvy seznamy: aby u jednotlivých jmen uvedli, u koho použít zákona se zpětnou platností (namotat větší cívku nebo přišít devět gramů). A také se to dělalo.

⁸⁶⁵ Izvestija, 23. 6. 1964.

Náš zákon také předvídá budoucnost. Zdálo by se, že před zasedáním soudu se neví, jak bude probíhat a jaký bude rozsudek. Ale když se člověk podívá do časopisu Socialističeskaja zakonnost', vidí, že všechno je tu popsáno dříve, než se soud koná. Jak na to přišli? Koho se tak zeptat? ...⁸⁶⁶

A dále náš zákon naprosto nepovažuje za hřích falešné svědectví – ani za zločin je nepovažuje. Nesčetné množství falešných svědků si mezi námi blahobytně žije, dospívá k úctyhodnému stáří, vyhřívá se na podzimním sluníčku svého života. Naše země je jediná v dějinách a v celém světě, kde se falešní svědkové chovají v bavlne.

A náš zákon také netrestá soudce-vrahy a prokurátory-vrahy. Všichni počestně pracují, pracují dlouho a ve vši úctě stárnou.

A také se našemu zákonu nedá upřít, že se kymáci jako loď, potácí se ode zdi ke zdi, jak je to vlastní neklidnému tvůrčímu myšlení. Jednou se zákon nakloní: za rok podstatně snížit kriminalitu! Méně zavírat! Méně soudit! Za odsouzené přijímat záruku! A pak se vychýlí na pravobok: zločincům není konce! Dost záruk! Přísnější režim! Tvrďší tresty! Popravovat zlosyny!

Avšak přes všechny bouřlivé vlny pluje loď zákona velebně a důstojně. Nejvyšší soudci a nejvyšší prokurátoři jsou zkušení, údery vln je překvapit nemohou. Uspořádají svá plenární zasedání, rozešlou své instrukce a každý nový, šílený směr bude vysvětlen jako něco, na co se dávno toužebně čekalo, co je výsledkem celého našeho historického vývoje, jako něco, co Jedině správné učení dávno předvídalo.

Lod' našeho zákona je připravena na jakékoli vlnobití. Přijde-li zítra zase rozkaz, zavírat milióny za myšlenky, nebo posílat do vyhnanství celé národy (zase tytéž, nebo jiné) nebo vzbouřenecká města, zase lidem přišívát čtyři čísla – jeho mohutné boky se téměř ani nezachvějí a ráhno se neohne.

A zůstává to jako u Děřzavina. Jen ten to celým srdcem pochopí, kdo to zakusil na sobě.

Soud nepravý je lupu horší.

Tak tohle zůstalo. Zůstalo to jako za Stalina, jak to bylo po celá ta léta, o nichž se píše v této knize. Bylo vydáno a vytištěno mnoho kodexů, usnesení a zákonů, vzájemně si odporujících i koordinovaných – ale stát podle nich nežije, podle nich se ani nezatýká, ani nesoudí, ani se neprovádějí expertizy. Jen v těch nečetných případech (takových 15 procent?), kdy se předmět vyšetřování a soudního řízení netýká ani státních zájmů, ani vládnoucí ideologie, ani osobních zájmů nebo klidného života nějaké úřední osoby – v těchto případech soudci mají tyto výsady: nikam netelefonovat, od nikoho nežádat instrukce, nýbrž soudit podle merita věci, poctivě. Ale ve všech ostatních případech, v jejich obrovské většině, ať už jde o trestní nebo civilní právo – v tom žádný rozdíl není – nutně musí jít o důležité zájmy předsedy kolchozu, selského sovětu, vedoucího cechu, ředitele závodu, vedoucího bytové správy, milicionáře-okrskáře, zmocněnce nebo velitele milice, primáře, hlavního ekonoma, vedoucích správ a resortů, zvláštních a kádrových oddělení, tajemníků okresních výborů strany a oblastních výborů strany – a výš, a výš! A ve všech těchto – případech se z jedné solidní pracovny volá do druhé, volají klidné, tlumené hlasy a přátelsky radí, usměřují, opravují – jak má být vyřešen soudní případ malého človíčka, kolem nějž se zatáhla smyčka nepochopitelných a neznámých úmyslů nadřazených a nadřízených osob. A malý, důvěřivý čtenář novin přichází do soudní síně, v srdci mu tluče pravda, má připraveny rozumné argumenty, vzrušeně je vykládá před dřímajícími maskami soudců a nemá tušení, že jeho rozsudek už je napsán, že neexistují instance, k nimž by se mohl odvolat, že není cesty a způsobu k nápravě zlého, sobeckého rozhodnutí, probodávajícího žhoucí nespravedlností.

Je tu zeď. A její cihly jsou stmeleny maltou lži.

Tuto kapitolu jsme nazvali Zákon dnes. Ale správnější by bylo: Zákon není.

V našem ovzduší visí stále ta prohnaná utajovanost, stále stejná mlha nespravedlnosti, kouř komínů v našich městech je proti tomu jako nic.

Už po druhé padesátiletí se tu tyčí obrovský stát, stažený ocelovými obručemi, a ty obruče tu jsou, ale zákon – není.

⁸⁶⁶ Socialističeskaja zakonnost' (orgán prokuratury SSSR), leden 1962, č. 1. Odevzdán do tisku 27. prosince 1961. Na str. 73-74 je článek Grigorjeva (Gruzda) – Fašističtí katani. Je v něm zpráva o soudním procesu proti estonským válečným zločincům v Tartu. Dopisovatel popisuje výpovědi svědků, doličné předměty, ležící na stole, výslech obžalovaného („cynicky odpověděl vrah“), reakci posluchačů, projev prokurátora. A oznamuje, že byl vynesen rozsudek smrti. A všechno bylo přesně tak – ale až 16. ledna 1962 (viz Pravda, 17. ledna), kdy byl časopis už vytištěn a byl v prodeji. (Přelíčení bylo odloženo, časopisu to neoznámili. Novinář za to dostal rok nucených prací.)

DOSLOV

Tuto knihu jsem neměl psát sám, měl jsem dát každou kapitolu informovaným lidem, pak jsme ji měli na redakční poradě dát dohromady, vzájemně si pomáhající.

Ale nedošlo k tomu. Pokud jsem někomu navrhoval, aby se určitých kapitol ujal, nepřijal to. Místo toho mi ústně nebo písemně svůj příběh sdělil a dal mi ho k dispozici. Varlamu Šalamovovi jsem navrhoval, abychom spolu napsali celou knihu – ale i on to odmítl.

Přitom bych byl potřeboval celou kancelář. Vlastní inzeráty v novinách, výzvy v rozhlasu („ozvěte se!“), neomezenou korespondenci – tak, jak tomu bylo s Brestskou pevností.

Avšak takovou velkorysost jsem si nejen nemohl dovolit, musel jsem naopak svůj plán, dopisy a materiály utajovat, rozptylovat a všechno dělat naprosto skrytě. A dokonce i čas, který jsem této práci věnoval, jsem musel maskovat, jakože pracuji na něčem jiném.

Tuto knihu jsem mnohokrát začínal a mnohokrát jsem jí chtěl nechat. Pořád jsem si nebyl jist: je nutné, abych ji napsal sám? A nakolik to dokáži? Ale když navíc k tomu, co už jsem měl pohromadě, se u mne skřížily vězeňské dopisy z celého Svazu, pochopil jsem, že je-li to všechno svěřeno mně, tak to znamená, že musím.

Jednu věc musím vysvětlit: ani jedinkrát neležela tato kniha celá, všechny její části, na jednom stole! V době, kdy jsem nad Gulagem pracoval naplno, v září 1965, jsem byl postižen zabavením archivu a zabavením románů. Tenkrát se dokončené části knihy a materiály pro další části rozletěly na všechny strany a už se nikdy nedostaly dohromady: bál jsem se riskovat, vždyť tu byla také jména. Neustále jsem si poznamenával, kde co je třeba ověřit, kde co dát pryč. A s těmi papírky jsem jezdil z místa na místo. Což, právě tato křečovitost a nedokončenost jsou charakteristické pro celou naši pronásledovanou literaturu. Tak tu knihu přijměte, taková už je.

Nepřestal jsem nad knihou pracovat, protože bych ji byl považoval za dokončenou, ale proto, že už mi na ni nezbyval ani kousek života.

Nejenže prosím o shovívavost, ale chtěl bych zvolat: jakmile přijde čas, jakmile to bude možné, sejděte se, přátelé, kamarádi, co jste naživu, co to dobře znáte – a napište k této knize ještě komentář: opravte mě, kde je to třeba, někde třeba doplňte (jen aby to nebylo přetížené, není třeba opakovat podobné příklady). Teprve pak bude kniha definitivní, pomáhej vám Bůh.

Divím se, že jsem knihu i v této době dokázal dokončit, několikrát jsem si už myslel, že mě nenechají.

Uzavírám ji v roce dvou výročí (a ta výročí navíc spolu souvisí): uplynulo 50 let od revoluce, která vytvořila Archipelag Gulag, a 100 let od vynálezu ostnatého drátu (1867).

To druhé výročí slavit nebudou...

27. 4. 1956 – 22. 2. 1967

Rjazaň-Ukryvišče

JEŠTĚ POZDĚJI

Tenkrát jsem spěchal, protože jsem čekal, že při výbuchu po mém dopisu sjezdu spisovatelů přinejmenším ztratím možnost psát a že nebudu mít přístup ke svým rukopisům – pokud vůbec nezahynu. Ale s dopisem dopadla věc tak, že mě nejen nesebrali, ale že jsem stanul pevně jako skála. A tu jsem pochopil, že jsem povinován a že mohu dokončit a doredigovat tuto knihu.

Nyní ji pár přátel přečetlo. Ukázali mi její velké nedostatky. Neodvážil jsem se provést průzkum v širším okruhu, pokud jednou takovou možnost budu mít, bude už pro mě pozdě.

Za ten rok jsem udělal a dotáhl, co jsem jen mohl. Necht' nejsem obviňován z neúplnosti: doplňkům tady není konce, každý, kdo věc jen trochu sám poznal, nebo o ní přemýšlel, něco doplní – a může to být úplná perla. Ale existují zákony uměřenosti. Míra je už málem překročena, a kdybych sem vsunul ještě pár zrníček – celá stavba by se rozpadla.

A to, že jsem se nešikovně vyjadřoval, že jsem se někde opakoval, že jsem jen tak povrchně pospojoval části – za to prosím za odpuštění. Vždyť ten rok stejně nebyl klidný a v posledních měsících

mi zase hořela pod nohama půda i stůl. A dokonce ani při této poslední redakci jsem zase ani jednou neviděl celou knihu pohromadě, neměl jsem ji na jednom stole.

Ještě nenastal čas svěřit papíru úplný seznam těch, bez nichž by tato kniha nebyla napsána, přepracována a uchována. Oni sami to vědí. Skláním se před nimi.

Rožděstvo na Istje, květen 1968.

PŘÍLOHA I Jmenný rejstřík

Tento rejstřík není úplný, neboť neobsahuje všeobecně známé osobnosti (např. Tolstoj, Lenin, Roosevelt) ani osoby, jež autor v knize dostatečně charakterizoval nebo o nichž se zmínil jen mimochodem. Pro nedostatek místa neuvádíme ani názvy publikací.

ABAKUMOV Viktor Semjonovič, 1894-1954, ministr státní bezpečnosti 1946-1952, za Chruščova odsouzen a v prosinci 1954 popraven.

AGRANOV Viktor Pavlovič, ?-1939, čekista, náměstek Jagodův a pak Ježovův v NKVD, měl významnou úlohu při přípravě moskevských procesů 1936- 1938; 1939 popraven.

ACHMATOVOVÁ (vl. jm. Gorenková) Aona Andrejevna, 1888-1966, lyrická básnířka, významná představitelka akméismu, od třicátých let nesměla publikovat; nová vydání jejích děl teprve po 1956.

AJCHENVALD Julij Isajevič, 1872-1928, kritik a esejista, překladatel Schopenhauerův, vypovězen 1922 z SSSR.

ALDAN-SEMJONOV Andrej Ignat'jevič *1908, spisovatel, 1938-1953 v táborech nucených prací, uveřejnil po návratu paměti, řídící se stranickou linií.

ALDANOV (vl. jm. Landau) Mark Alexandrovič, 1886-1957, spisovatel, autor historických románů, emigroval 1919 do Paříže, později žil v New Yorku.

ALLILUJEV Sergej Jakovlevič, 1866-1945, významný funkcionář soc. dem. strany, skrýval ve svém bytě v Petrohradě Lenina; otce Naděždy A.

ALLILUJEVOVÁ Naděžda Sergejevna, 1901-1932, dcera Sergeje A., Stalinova druhá žena, matka jeho syna Vasilije a dcery Svetlany; spáchala sebevraždu.

ALLILUJEVOVÁ Svetlana Josifovna, *1926, Stalinova dcera, emigrovala 1963 do USA, kde uveřejnila své paměti.

AMFITĚATROV Alexandr Valentinovič, 1862-1938, spisovatel, autor zábavných románů, emigroval 1920.

ANDERS Wladyslaw, 1892-1970, polský generál, 1941 vrchní velitel polské armády v SSSR, kterou 1943 převedl přes Írán do Severní Afriky; po válce exilový politik v Londýně.

ANDREJEV Leonid Nikolajevič, 1871-1919, prozaik a dramatik, blízký ve své rané tvorbě skupině kolem Gorkého Znanije; zemřel v emigraci ve Finsku.

ANDREJUŠKIN Pachomij Ivanovič, 1865-1887, člen teroristické organizace Narodnaja volja, pro přípravu atentátu na cara Alexandra III. 1887 zatčen a popraven.

ANTONOV-SARATOVSKIJ Vladimír Parlovič, 1884-1965, starý bolševik, zastával ve 20. a 30. letech vysoké funkce v sovětské justici.

ARAKČEJEV, Alexej Andrejevič, hrabě, 1769-1834, generál, vlivný oblíbenec Alexandra I., od r. 1808 ministr vojenství, ztělesňoval hrubý policejní a vojenský despotismus (tzv. arakčejevština).

BABUŠKIN Ivan Vasil'jevič, 1873-1906, revolucionář z povolání, pracoval v kroužku pod vedením Lenina; zastřelen při přepravě zbraní carskou policií.

BACHTIN Michail Michajlovič, *1895, literární vědec, světový znalec díla Dostojevského, nesměl 1930-1965 publikovat.

BAKUNIN Michail Alexandrovič, 1814-1876, revolucionář, čelní ideolog anarchismu, odpůrce marxismu; 1848 se zúčastnil Slovanského sjezdu a červnového povstání v Praze,

1849 vedl povstání v Drážďanech, odsouzen k smrti, vydán carské vládě, do 1857 vězněn v Petrohradě, po napsání Zpovědi a kajícího dopisu carovi vypovězen na Sibiř, odkud 1861 uprchl do Anglie; stal se členem 1. internacionály, pro dezorganizačtorskou činnost z ní 1872 vyloučen.

BĚDNYJ Dëmjan (vl. jm. Pridvorov Jefim Alexejevič), 1883-1945, sovětský revoluční básník, satirik a agitátor.

BĚLINSKIJ Vissarioe Grigorjevič, 1811-1848, literární kritik, materialistický filozof, zakladatel ruské sociálně uvědomělé literární kritiky a materialistické estetiky; byl ovlivněn francouzským utopickým socialismem.

BENDERA (Baedera) Stěpan, 1909-1959, vůdce ukrajinských nacionalistů; za studia v Lvově se připojil k ilegální ukrajinské protisovětské organizaci UVO a pak k nacionalistickému hnutí za nezávislost Ukrajiny OUN; od 1941 v koncentračním táboře Sachsenhausen, po válce převzal vedení zahraniční sekce OUN; zavražděn v Mnichově sovětským agentem.

BENOIS Alexandr Nikolajevič, 1870-1960, ruský malíř a divadelní výtvarník, emigroval 1926 do Paříže.

BERĎAJEV Nikolaj Alexandrovič, 1874-1948, náboženský filozof, 1922 vypovězen, od 1924 v Paříži; představitel křesťanské filozofie dějin, blízké existencialismu.

BERIJA Lavrentij Pavlovič, 1899-1953, gruzínský bolševik, od 1938 lidový komisař vnitra (NKVD) a po přeměně ministr vnitra, Stalinův důvěrník, od 1946 člen politbyra; po Stalinově smrti 1953 zastřelen.

BIRON (vl. jm. Ernst Johann von Bihren), 1690-1172, baltský Němec, od 1737 vévoda kuronský; jako favorit carevny Anny Ivanovny (1730-1740) zavedl režim útlaku, korupce a vykrádání státní pokladny, který vešel do dějin pod názvem „bironovština“.

BLJičER (Bliicher) Vasilij Konstantinovič, 1889-1938, velitel Rudé armády v občanské válce, vrchní velitel vojsk na Dálném východě, 1924-1927 hlavní vojenský poradce Sunjatsenovy vlády v Číně, od 1929 náčelník dálné-východního vojenského okruhu, maršál SSSR; 1938 zastřelen.

BLJUMKIN Jakov Grigorjevič, 1892-1929, levicový eser, 1918 zavraždil německého velvyslance v Moskvě Mirbacha, později vstoupil do služeb česky; popraven.

BLOK Alexandr Alexandrovič, 1880-1921, lyrický básník, významný představitel symbolismu.

BOKIJ Gleb Ivanovič, 1879-1937, čekista, vysoký funkcionář OGPU a NKVD; 1937 zatčen.

BONČ-BRUJEVIČ Vladimír Dmitrijevič, 1873-1955, revolucionář, historik, etnograf, spolupracovník různých stranických časopisů 1917-1920 ředitel kanceláře Rady lidových komisařů, po 1945 ředitel Muzea ateismu Akademie věd.

BONDARIN Sergej Alexandrovič, *1903, spisovatel, autor knih pro děti a o dětech.

BUĎONNYJ Semjon Michajlovič, 1883-1973, maršál a hrdina SSSR, velitel první jezdecké armády, která se proslavila v občanské válce a v bojích proti Polsku 1920-1921; od 1938 člen prezidia Nejvyššího sovětu; za druhé světové války byl přechodně velitelem jihozápadní fronty.

BUCHARIN Nikolaj Ivanovič, 1888-1938, významný politik a národohospodář, člen ÚV a politbyra, gen. tajemník Kominterny 1926-1929; nesouhlasil s politikou násilné industrializace a kolektivizace, proto byl 1929 vyloučen ze strany, později však rehabilitován, 1934-1937

šéfredaktor Izvěstii; ve třetím a posledním moskevském procesu 1938 odsouzen k smrti a popraven.

BULGAKOV Michail Afanasjevič, 1891-1940, spisovatel a satirik, pro „protirevoluční tendence“ nebyla většina jeho děl v SSSR uveřejněna.

BULGAKOV Sergej Nikolajevič, 1871-1944, náboženský filozof a teolog, původně marxistický národohospodář, 1918 se stal knězem, 1922 vypovězen, žil v Paříži; 1935 jej moskevský metropolita Sergij odsoudil pro „gnostické kacířství“.

BULGAKOV Valentin Fjodorovič, *188b, spisovatel, autor pamětí, v mládí tajemník a spolupracovník Lva Nikolajeviče Tolstého, 1923 emigroval do Prahy, 1949 se vrátil do SSSR.

BONIN Ivan Alexejevič, 1870-1953, spisovatel, od 1920 ve Francii, 1933 obdržel Nobelovu cenu za literaturu.

CVETAJEVOVÁ Marina Ivanovna, 1892-1941, lyrická básnířka, 1922 emigrovala, žila v Praze a v Paříži, 1939 se vrátila do SSSR, 1941 spáchala sebevraždu; po roce 1961 vyšly v Moskvě opět některé její básnické sbírky.

ČUBAR Vlas Jakovlevič, 1891-1941, vysoký stranický a vládní funkcionář, od 1923 předseda Rady lidových komisařů Ukrajinské SSR, od 1934 náměstek předsedy RLK SSSR, od 1935

člen politbyra; zastřelen.

ČUKOVSKÁ Lidija Korečevna, *1907, literární kritička, spisovatelka, autorka prací uveřejněných v samizdatu.

ĎAGILEV (Ďagiljov, ve trsně. prepise Diaghilev) Sergej Pavlovič, 1873-1929, baletní mistr, založil 1909 v Paříži a v Monte Carlu soubor les Bailels russes, jenž měl rozhodující vliv na moderní choreografii.

DAL Vladimír Ivanovič, 1801-1872, spisovatel a lexikograf, autor velkého výkladového slovníku ruského jazyka.

DAN (vl. jm. Gurvič) Fjodor Iljič, 1871-1947, lékař a publicista, jeden z nejvýznačnějších vůdců menševiků, 1917 člen prvního prezidia ústředního výkonného výboru sovětu, 1922

vypovězen ze země; jeden ze zakladatelů Socialistické internacionály.

DĚNIKIN Anton Ivanovič, 1872-1947, carský generál, 1918-1920 vrchní velitel bělogvardějské armády na jihu Ruska.

DĚRŽAVIN Gavriila Romanovič, 1743-1816, básník pozdního klasicismu a státník za Kateřiny I.

ĎJAKOV Boris Alexandrovič, *1902, spisovatel, odsouzen 1949 k nuceným pracím, autor literárních dokumentů o pracovních táborech.

DOLGUN Alexander, *1926, americký občan, zaměstnanec velvyslanectví USA v Moskvě; byl zatčen a strávil osm let (1948-1956) v sovětských vězeních a lágrech; teprve 1971 dostal povolení se vrátit do USA. (Solženicyn jej v této knize neuvádí plným jménem, mluví o něm jako o „Alexandru D.“.)

DUCHONIN Nikolaj Nikolajevič, 1876-1917, v době Říjnové revoluce vrchní velitel ruské armády; neuposlechl rozkazů Rady lidových komisařů a byl proto vojáky lynčován.

DZERŽINSKIJ Felix Edmundovič, 1877-1926, profesionální revolucionář, polského původu, první předseda česky a organizátor rudého teroru.

ERENBURG Ilja Grigorjevič, 1891-1967, spisovatel a publicista, jako zahraniční dopisovatel strávil dlouhá léta v Paříži; po Stalinově smrti uveřejnil své paměti.

FADĚJEV, Alexandr Alexaedrovič, 1901-1956, spisovatel a literární tvůrce stalinského období, v letech 1946-1954 generální tajemník a předseda Svazu spisovatelů, je řazen ke klasikům socialistického realismu, ukončil život sebevraždou.

FIGNEROVÁ Věra Nikolajevna, 1852-1942, revolucionářka, jedna z vedoucích organizace Narodnaja volja, účastnila se příprav několika atentátů, mimo jiné 1881 na cara Alexandra II; byla vězněna dvacet let v Šlisselburské pevnosti.

FINN, K. (Finn-Chalfn, Konstantin Jakovlevič), naroz. 1904...

FJODOR Ivanovič, 1557-1598, slabomyslný syn Ivana Hrozného, od 1584 car; po jeho smrti byl carem zvolen dosavadní regent Boris Godunov, což byl začátek dlouholetých zmatků s nesčetnými selskými bouřemi a válkami proti Liidimitrijům.

FRANK Semjon Ljudvigovič, 1877-1950, náboženský filozof, žák Vladimíra Solovjova; 1922 vypovězen ze země.

GAMARNIK Jan Borisovič, 1894-1937, vysoký stranický funkcionář, maršál SSSR; 1929 náčelník hlavní politické správy Rudé armády, 1930 náměstek lidového komisaře obrany SSSR; spáchal sebevraždu.

GARIN-MICHAJLOVSKIJ Nikolaj Georgijevič, 1852-1906, spisovatel, narodnik, později se sblížil s marxismem.

GAUTIER Jurij Vladimirovič, 1873-1943, historik, archeolog, člen Akademie věd, 1915- 1941 profesor moskevské univerzity, 1929 zatčen, později rehabilitován.

GERCEN Alexandr Ivanovič, 1812-1870, filozof, spisovatel a publicista; v londýnské emigraci vydával 1857-1867 vlivný sociálně kritický časopis Kolokol (Zvon).

GINZBURGOVÁ Jevgenija Semjonovna, *1911, novinářka a spisovatelka, publikuje v samizdatu; její vzpomínky z lágru vyšly tiskem jen na Západě.

GOC Abram Rafajlovič, 1888-1940, jeden z vedoucích eserů; 1922 v procesu s esery odsouzen, později amnestován.

GOLIKOV Filipp Ivanovič, * 1900, maršál SSSR.

GOVOROV Leonid Alexandrovič, 1897-1955, maršál SSSR.

GRIBOJEDOV Alexandr Sergejevič, 1795-1829, dramatik a diplomat.

GRIGORENKO Pjotr Grigorjevič, *1907, generál, vojenský historik, autor samizdatu, bojovník za občanská práva; od 1969 vězněn v ústavech pro duševně choré.

GRIN (vl. jm. Griooovskij) Alexandr Stěpanovič, 1880-1932, autor romanticko-fantastických dobrodružných románů.

GRINĚVICKIJ Ignatij Joachimovič, 1856-1881, revolucionář, člen organizace Narodnaja volja, 1. března 1881 hodil bombu na cara Alexandra II. a byl při výbuchu zabit.

GUL Roman Borisovič, * 1896, spisovatel a publicista, autor historických románů; redaktor emigrantského časopisu Novyj žurnal v New Yorku.

GUMILJOV Nikolaj Stěpanovič, 1886-1921, lyrik, teoretik akméismu, první muž Anny Achmatovové; pro „kontrarevoluční činnost“ zastřelen.

HAAS Friedrich-Joseph (Ganz Fjodor Petrovič), 1780-1853, vrchní lékař moskevských vězeňských nemocnic, filantrop a propagátor vězeňských reforem.

HIPPIUS (Gippius) Zinaida Nikolajevna, 1869-1945, spisovatelka a literární kritička; jako její manžel Merežkovskij patřila k starší generaci symbolistů; od 1920 v emigraci.

ILJIN Ivan Alexandrovič, 1882-1954, idealistický filozof, mystik, novohegelovec; vypovězen 1922 ze země.

IVAN KALITA (Ivan I. Danilovič), ?-1340, kníže moskevský a velkokníže vladimirský; položil dynastické, politické a územní základy moskevského velkoknížectví; přízvisko Kalita (rusky „měsíc“) vyjadřovalo jeho bohatství.

IVANOV-RAZUMNIK (vl. jm. Ivanov Razumnik Vasiljevič), 1878-1946, literární vědec a sociolog, socialista, vězněn za cara i za sověty; od 1941 žil v Německu.

IZMAJLOV Nikolaj Vasiljevič, * 1893, literární historik, vydavatel kritického akademického vydání Puškinova díla.

JAGODA Gentrich Grigorjevič, 1891-1938, čekista, 1934-1936 lidový komisař vnitra (NKVD); 1938 v 3. moskevském procesu obžalován z vraždy na Kirovovi, Menžinském a Gorkém a odsouzen k smrti.

JAKUBOVIČ Pjotr Filippovič, 1860-1911, básník, překladatel Baudelaira; jako člen organizace Narodnaja volja strávil mnoho let v carské katorze, kterou popsal ve svých vzpomínkách. (Nezaměňovat s M. P. Jakubovičem, obžalovaným v procesu se „Všesvazovým byrem menševiků“.) JAROŠENKO Nikolaj Alexaandrovič, 1846-1898, malíř, spoluzakladatel skupiny tzv. peredvižníků, kteří pořádali putovní výstavy.

JENUKIDZE Abel Safronovič, 1877-1937, tajemník ústředního výkonného výboru sovětu, 1935 vyloučen ze strany, 1937 zatčen a bez soudu zastřelen.

JERMILOV Vladimír Vladimirovič, 1904-1965, literární vědec, horlivý propagátor teorie socialistického realismu.

JESENIN Sergej Alexandrovič, 1895-1925, lyrik imaginista; skončil sebevraždou; za Stalina byl na indexu.

JEVTUŠENKO, Jevgenij Alexandrovič, nar. 1933, básník, představitel nekonformistické generace sovětských lyriků padesátých let, ve své rané lyrice byl zastáncem destalinizace, navštívil několikrát západní země.

JEŽOV Nikolaj Ivanovič, 1894-1939, člen ÚV od 1934, po Jagodovi lid. komisař vnitra (NKVD), 1938 vystřídán Berijou; pravděpodobně popraven.

JUDĚNIČ Nikolaj Nikolajevič, 1862-1933, carský a pak bělogvardějský generál, 1919 u Petrohradu poražen; odešel do exilu.

KAGANOVIČ Lazar Mojsejevič, *1893, blízký spolupracovník Stalinův, od 1930 člen politbyra, 1957 zbaven všech funkcí.

KALININ Michail Ivanovič, 1875-1946, bolševik, od 1926 člen politbyra, od 1919 předseda VCIK a po reorganizaci 1938 předseda prezidia Nejvyššího sovětu (tj. nejvyšší státní představitel SSSR).

KAMENĚV (vl. jm. Rosenfeld) Lev Borisovič, 1883-1936, významný stranický politik, od 1917 člen ÚV, od 1919 člen politbyra, po Leninově smrti patřil k vládnoucí trojce (se Stalinem a Zinovjevem); 1927 vyloučen ze strany, 1934 zatčen a 1936 v 1. moskevském procesu odsouzen k smrti a popraven.

KAPLANOVÁ Fanny, ?-1918, eserka, spáchala dne 30. 8. 1918 atentát na Lenina; popravena.

KARAKOZOV Dmitrij Vladimirovič, 1840-1866, člen tajné revoluční organizace v Moskvě, po neúspěšném atentátu na cara Alexandra II. popraven.

KARSAVIN Lev Platonovič, 1882-1952, filozof, mystik, historik medievalista; 1922 emigroval.

KASSO Lev Aristidovič, 1865-1914, reakční ministr školství 1910-1914.

KATAŇAN Ruben Pavlovič, 1881-1966, náměstek generálního prokurátora SSSR 1933- 1937; 1938 zatčen.

KERENSKIJ Alexandr Fjodorovič, 1881-1970, předák eserů, od července do října 1917

ministerský předseda Prozatímní vlády; po Říjnové revoluci odjel do Francie, zemřel v New Yorku.

KIROV (vl. jm. Kostrikov) Sergej Mironovič, 1886-1934, Stalinův spolupracovník, 1926-1934 stranický tajemník v Lenigradě; jeho zavraždění (pravděpodobně na příkaz Stalina) sloužilo za záminku k čistkám a teroru.

KIŠKIN Nikolaj Michajlovič, 1864-1930 předák kadetů, ministr Prozatímní vlády, po Říjnu postaven před soud pro „kontrarevoluční činnost“; 1921 jeden ze zakladatelů výboru proti hladu.

KIZEVEIFER Alexandr Alexandrovič, 1866-1933, politik, vedoucí činitel strany kadetů, historik, žák Ključevského; po vypovězení 1922 žil v Praze.

KLUČEVSKIJ Vasilij Osipovič, 1841-1911, význačný historik, stoupenec sociologického pojetí dějin.

KLUJEV Nikolaj Alexejevič, 1887-1937, básník, představitel tzv. selské poezie; počátkem třicátých let vypovězen na Sibiř, kde zahynul.

KOLCOV Nikolaj Konstantinovič, 1872-1940, biolog, zakladatel experimentální biologie v Rusku; popraven.

KOLČAK Alexandr Vasiljevič, 1873-1920, carský admirál, ustavil 1918 na Sibiři protibolševickou vládu; po vojenské porážce popraven.

KORNILOV Lavr Georgijevič, 1870-1918, carský generál, monarchista; v září 1917 se jako vrchní velitel pokusil o puč proti Prozatímní vládě; později padl v boji.

KOROLENKO Vladimír Galaktioeovič, 1853-1921, spisovatel, blízký revolučním narodníkům; v carské době několikrát před soudem a ve vyhnanství.

KOSAREV Alexandr Vasiljevič, 1903-1939, generální tajemník Komsomolu; zlikvidován.

KOSAREVOVÁ Lena, dcera A. V. Kosareva.

KOSIOR Stanislav VikenPjevič, 1889-1939, stranický funkcionář, od 1925 tajemník ÚV, od 1930 člen politbyra, 1928-1938 první tajemník ÚV KS Ukrajiny; zastřelen.

KRAŠIKOV Pjotr Aeaněvič, 1870-1939, Leninův spolubojovník; po Říjnové revoluci zastával vysoké funkce v sovětské prokuratuře a justici.

KRASNOV (vl. jm. Levitio) Anatolij Emmanuilovič, *1915, publicista v oboru církevních dějin, autor samizdatu; za Stalina strávil mnoho let v lágrech, od 1960 činný v disidentském hnutí, 1974 dostal povolení emigrovat, žije v Luzernu.

KRASNOV Pjotr Nikolajevič, 1869-1947, generál a spisovatel, za občanské války ataman bílých kozáků, 1919 emigroval do Německa, za druhé světové války velitel ruských jednotek bojujících na německé straně; po válce vydán Sovětům a zastřelen.

KRESTINSKIJ Nikolaj Nikolajevič, 1883-1938, tajemník ÚV, diplomat; 1937 vyloučen ze strany, v 3. moskevském procesu odsouzen k smrti a popraven.

KRUGLOV Sergej Nikiforovič, *1903, ministr vnitra 1948-1953.

KRYLENKO Nikolaj Vasiljevič, 1885-1938, právník, 1918-1931 generální prokurátor, od 1936 lidový komisař spravedlnosti; zastřelen.

KUJBYŠEV Valerian Vladimirovič, 1888-1935, stranický a vládní činitel, od 1926 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství, od 1930 předseda Státní plánovací komise, člen politbyra; zemřel za záhadných okolností.

KURGANOV, Ivan, profesor, statistik, žije v emigraci v USA, autor statistických výzkumů o obětech stalinského teroru.

KURSKIJ Dmitrij Ivanovič, 1873-1932, revolucionář, lidový komisař spravedlnosti 1918-1929.

KUSKOVOVÁ Jekatěrina Dmitrijevna, 1869-1958, vedoucí činitelka levého křídla strany kadetů, později se sblížila s esery, publicistka; 1922 emigrovala.

KUZNECOV Alexej Alexandrovič, 1905-1949, generálporučík, od 1939 člen ÚV, jeden z organizátorů obrany Leningradu; stal se obětí tzv. „leningradského případu“.

LACIS Martyn Ivanovič (vl. jm. Sudrabs Jan Fridrichovič), 1887-1937, vedoucí činitel česky 1918-1921; 1937 zatčen a zastřelen.

LARIČEV Viktor A., 1887-?, ředitel Hlavní správy palivového průmyslu Státní plánovací komise; odsouzen 1930 jako jeden z vůdců Průmyslové strany.

LARIN J. (vl. jm. Lurje Michail Alexandrovič), 1882-1932, ekonom, menševik, od 1917 bolševik, jeden z tvůrců Státní plánovací komise.

LEJUŠENKO Dmitrij Danilovič, *1901, armádní generál, velitel tankových vojsk za druhé světové války.

LEVITIN VIZ KRASNOV A. E.

LICHAČOV Nikolaj Petrovič, 1862-1935, historik, od 1925 člen Akademie věd.

LJUBAVSKIJ Matvej Kuzmič, 1860-1936, historik, žák Ključevského, profesor moskevské university, od 1929 člen Akademie věd; zatčen, později rehabilitován.

LOMONOSOV Michail Vasiljevič, 1711-1765, všestranný vědec, básník, zakladatel moskevské univerzity; pocházel z prosté selské rodiny.

LORCH Alexandr Georgijevič, 1889-?, agrobiolog, šlechtitel brambor.

LORIS-MELIKOV Michail Tarielovič, 1825-1888, hrabě, státník, 1880-1881 ministr vnitra, iniciátor neuskutečněného plánu státních reforem.

LOSSKIJ Nikolaj Onufrijevič, 1870-1965, filozof, stoupenec personalistického idealismu; 1922 vypovězen z SSSR.

LOZOYSKIJ (vl. jm. Dridzo) Solomon Abramovič, 1878-1952, revolucionář, historik, diplomat: 1921-1937 generální tajemník Rudé odborové internacionály, 1939-1946 náměstek lid. komisaře zahraničních věcí, člen ÚV; v protizidovské čistce zlikvidován.

LUNAČARSKIJ Anatolij Vasiljevič, 1875-1932, revolucionář, filozof, estetik, literární vědec: 1917-1929 lid. komisař osvěty.

LUNIN Michail Sergejevič, 1787-1845, podplukovník, účastník tažení proti Napoleonovi, děkabrista, 1826 odsouzen k 20 letům katorgy, ve vyhnanství psal filozoficko-politické traktáty.

LYSENKO Frofim Děnisovič, * 1898, agrobiolog a genetik, předseda Akademie zemědělských věd; vypracoval teorii tzv. stadijního vývoje rostlin; Stalinův chráněnc a „diktátor“ (1948-1964) sovětské biologie.

MAJSKIJ Ivan Michajlovič, *1884, historik a diplomat; 1932-1943 velvyslanec v Londýně,

1943-1946 náměstek lid. komisaře zahraničních věcí, účastnil se jaltské a postupimské konference. MAKARENKO Anton Semjonovič, 1888-1939, sovětský pedagog a spisovatel; vybudoval a vedl výchovné pracovní komuny pro mladistvé provinilce a bezprizornou mládež.

MALINOVSKIJ Roman Vaclavovič, 1876-1918, stranický funkcionář, člen ÚV, předák bolševické frakce ve státní dumě a zároveň carský agent; 1914 emigroval, 1918 se dobrovolně vrátil, postaven před soud a popraven.

MANDELŠTAM Osip Emiljevič“ 1891-1938, lyrický básník, vedle Anny Achmatovové nejvýznačnější představitel akméismu; poslán do vyhnanství, pak zatčen, zahynul v táboře na Dálném východě.

MARTOV (vl. jm. Cederbaum) Julij Osipovič, 1873-1923, jeden ze zakladatelů ruské sociální demokracie, Leninův přítel a spolupracovník, od II. sjezdu SDDSR

1903 vůdce menševické frakce; 1920 emigroval.

MECK Nikolaj Karlovič von, 1863-1929, železniční inženýr, po Říjnové revoluci v lid. komisariátu dopravy; pro „kontrarevoluční činnost“ zastřelen.

MELGUNOV Sergej Petrovič, 1879-1956, historik a liberální publicista, jeden z vůdců lidové socialistické strany: 1923 vypovězen, žil v Paříži.

MENŠIKOV Alexandr Danilovič, 1673-1729, vojevůdce a státník, oblíbenec Petra Velikého a Kateřiny I.; za Petra II. byl zbaven moci a poslán do vyhnanství.

MENŽINSKIJ Vjačeslav Rudolfovič, 1874-1934, předseda OGPU po Dzeřtinském 1926-1934; v 3. moskevském procesu byl Jagoda obžalován z „lékařské“ vraždy Menžinského.

MERECKOV Kirill Afanasjevič, 1897-1968, maršál SSSR.

MEREŽKOVSKIJ Dmitrij Sergejevič, 1865-1941, spisovatel a filozof, představitel symbolismu; od 1919 v emigraci v Paříži.

MICHAJLOV Nikolaj Alexaodrovič, * 1906, generální tajemník Komsomolu po Kosarevovi 1938-1952, pak tajemník ÚV, ministr kultury, předseda státního výboru pro vydavatelskou činnost do 1970.

MIKOJAN Anastas Ivanovič, * 1895, stranický a vládní činitel, od 1926 postupně lid. komisař obchodu, zásobování, potravinářského průmyslu a zahraničního obchodu, 1955-1964 první náměstek předsedy rady ministrů, 1964-1966 předseda prezidia Nejvyššího sovětu; Stalinův blízký spolupracovník, Chruščovův zahraničně politický poradce.

MIKOLAJCZYK Stanislav, 1901-1966, polský politik, předák rolnické strany, 1943-1944

ministerský předseda polské exilové vlády v Londýně, 1945-1947 předseda rolnické strany a ministr; emigroval do USA.

MILJUKOV Parel Nikolajevič, 1859-1943, historik a politik, předseda strany kadetů, ministr zahraničních věcí Prozatímní vlády; 1920 emigroval.

MIROVIČ Vasilij Jakovlevič, 1740-1764, organizátor neúspěšné palácové revoluce proti Kateřině II. ve prospěch uzurpátora Ivana IV.

MJAKOTIN Venedikt Alexandrovič, 1867-1937, historik a publicista, zakladatel lidové socialistické strany; 1918 emigroval.

MOLOTOV (vl. jm. Skrjabin) Vjačeslav Michajlorič, *1890, stranický a vládní činitel, Stalinův blízký spolupracovník, od 1926 člen politbyra, 1930-1941 předseda Rady lid. komisařů, 1939-1949 a 1953-1956 ministr zahraničí; 1957 vyloučen z ÚV.

NABOKOV Vladimír, * 1899, rusko-americký spisovatel, syn kadetského politika V. D. Nabokova; 1919 emigroval (jako začínající spisovatel používal pseudonymu V. Sirin).

NAROKOV (vl. jm. Marčenko) Nikolaj Vladimirovič, 1887-1969, spisovatel, emigroval za druhé světové války, žil v Kalifornii.

NATANSON Mark Andrejevič, 1850-1919, levicový eser, účastnil se konferencí radikálních socialistů v Zimmerwaldu a Kientalu, byl ochoten spolupracovat s Leninem; zemřel ve Švýcarsku.

NĚKRASOV Nikolaj Alexejevič, 1821-1878, sociálně angažovaný básník, téměř dvacet let vydával revolučně demokratický časopis Sovremennik (Současník).

NOVIKOV Nikolaj Ivanovič, 1744-1818, spisovatel a vydavatel, přední představitel ruského osvícenství; za Kateřiny II. byl odsouzen k trestu žaláře v Šlisselburské pevnosti; po její smrti omilostněn.

NOVORUSSKIJ Michail Vasiljevič, 1861-1925, revolucionář, člen organizace Narodnaja volja; 1887 byl za účast na atentátu na cara Alexandra III. odsouzen spolu s Alexandrem Uljanovem k trestu smrti, avšak trest mu byl změněn na doživotní žalář v Šlisselburské pevnosti.

OBOLENSKIJ Jevgenij Petrovič, 1796-1865, kníže, děkabrista; při povstání v prosinci 1825 zranil generála Miloradoviče; trest smrti mu byl změněn na 20 let vyhnanství na Sibiři.

OLICKÁ Jekatěrina Lvouna, *1898, sovětská spisovatelka disidentka; její vzpomínky z lágru vyšly v samizdatu a 1971 v ruském exilovém nakladatelství Possev ve Frankfurtu.

OLMINSKIJ Michail Štěpanovič, 1863-1933, jeden z nejstarších funkcionářů ruského revolučního hnutí, člen SDDSR od 1898, novinář (pseudonym M. C. Alexandrov), předseda komise pro dějiny strany při ÚV.

ORDŽONIKIDZE Grigorij Konstantinovič, 1886-1937, profesionální revolucionář, člen ÚV, 1926 lid. komisař dělnicko-rolnické inspekce, 1930 člen politbyra a předseda Nejvyšší rady národního hospodářství, 1932 lid. komisař těžkého průmyslu; v době čistek spáchal sebevraždu.

OSORGIN (vl. jm. Iljin) Michail Andrejevič, 1878-1942, spisovatel, po Říjnové revoluci předseda Moskevského svazu spisovatelů; od 1922 v emigraci.

PALČINSKIJ Pjotr Akimovič, 1878-1929, hutní inženýr, národohospodář; zastřelen ve vězení.

PANIN, Dmitrij, navoz. 1911, inženýr, spoluvězeň A. Solženicyna, s kterým se seznámil v roce 1947 ve vězení v Mavrině, roku 1972 emigroval na Západ.

PASTERNAK Boris Leonidovič, 1890-1960, lyrický básník; 1958 mu byla udělena Nobelova cena, kterou pod nátlakem odmítl.

PAVLOVOVÁ Anna Pavlovna, 1882-1931, slavná primabalerína Ďagilevova baletu.

PESTĚL Pavel Ivanovič, 1793-1826, radikální vůdce děkabristů, autor revolučního programu Jižního spolku děkabristů (Ruská pravda); popraven.

PEŠKOVÁ-VINAVEROVÁ Jekatěrina Pavlovna, 1876-1965, první žena Maxima Gorkého, předsedkyně Politického červeného kříže, spolku pro péči o politické vězně, jenž byl 1939 rozpuštěn.

PETERS Jakov Christoforovič, 1886-1942, lotyšský revolucionář, po Říjnové revoluci vysoký stranický a čekistický funkcionář; zlikvidován.

PETLIURA Simon Vasiljevič, 1877-1926, vůdce ukrajinských nacionalistů, 1917-1920 předseda protibolševické Ukrajinské rady; zavražděn v pařížském exilu.

PILŇAK (vl. jm. Vogau) Boris Andrejevič, 1894-1941, spisovatel; obviněn ze zkreslování revolučních událostí; 1937 zatčen, zastřelen nebo zahynul v lágru.

PJATAKOV Georgij Leoidovič, 1890-1937, bolševik; zastával vysoké funkce ve státním aparátu a v hospodářství; 1937 poprvé vyloučen ze strany, v 1. moskevském procesu odsouzen a zastřelen.

PLATONOV Sergej Fjodorovič, 1860-1933, historik; od 1899 profesor petrohradské univerzity, 1920 člen Akademie věd; 1930 pro „protisovětskou propagandu“ deportován.

PLECHANOV Georgij Valentinovič, 1856-1918, filozof, propagátor marxismu, jeden ze zakladatelů SDDSR; odpůrce agrárního socialismu narodníků a reformátorského ekonomismu; s Martovem a Leninem založil časopis Iskra (Jiskra); později se přiklonil k menševikům.

PLETŇOV Dmitrij Dmitrijevič, 1872-1953, lékař, profesor; v 3. moskevském procesu byl obžalován z „lékařských“ vražd a odsouzen k 25 letům vězení.

POBĚDONOSCEV Konstantin Petrovič, 1827-1907, právník a státník; 1880-1905 vrchní kurátor Svátého synodu, jako ultrareakční rádce působil na oba poslední cary.

POSTYŠEV Pavel Petrovič, 1888-1940, stranický pracovník; od 1927 člen ÚV, od 1930 tajemník ÚV. od 1934 tajemník ÚV KS Ukrajiny; protestoval proti nezákonným represáliím, 1938 zatčen a později zastřelen.

PROKOPOVIČ Sergej Nikolajevič, 1871-1955, profesor národního hospodářství, politik strany kadetů, člen Prozatímní vlády, manžel J. D. Kuskovové, člen Výboru pro pomoc hladovějícím; 1922 vypovězen, žil také v Praze.

PUGAČOV Jemeljan Ivanovič, 1742?-1775, vůdce kozáckého a selského povstání proti Kateřině II. na Urále a v Povolží; poražen a popraven.

RADEK (vl. jm. Sobelsohn) Karl Bernhardovič, 1885-1939, revoluční politik, publicista; působil v Rusku a v Německu, vysoký funkcionář Kominterny; 1927 vyloučen jako trockista poprvé ze strany, 1937 v 2. moskevském procesu odsouzen na 10 let do vězení, kde zemřel.

RADIŠČEV Alexandr Nikolajevič, 1749-1802, spisovatel, osvícenský myslitel, radikální sociální kritik; uvězněn v Petropavlovské pevnosti, na příkaz Kateřiny II. odsouzen k trestu smrti, jenž mu byl změněn na desetileté vyhnanství na Sibiři, po několika letech omilostněn; když mu hrozilo nové pronásledování, spáchal sebevraždu.

RAKOVSKÁ, Jelena, dcera Ch. G. Rakouského.

RAKOVSKIJ Christian Georgijevič, 1873-1941, významný soc. demokrat, od 1917 bolševik.

1919-1923 předseda RLK Ukrajinské republiky, 1923-1927 diplomat; 1927 poprvé vyloučen ze strany, v 3. moskevském procesu odsouzen na 20 let.

RAMZIN Leonid Konstantinovič, 1887-1948, profesor, ředitel Ústavu tepelné techniky, člen Nejvyšší rady národního hospodářství; 1930 jako vůdce Průmyslové strany odsouzen, trest smrti mu byl změněn na 10 let, později propuštěn a rehabilitován; 1945 obdržel Stalinovu cenu.

RANSOME Arthur, 1884-1967, britský novinář a spisovatel; za první světové války a počátkem dvacátých let dopisovatel Manchester Guardian v Rusku, autor knih o Říjnové revoluci.

RASKOLNIKOV Fjodor Fjodorovič, 1892-1939, sovětský diplomat a novinář; 1938 na protest proti perzekucím odmítl vrátit se ze Sobe do SSSR a odstěhoval se do Francie; zemřel v Paříži za záhadných okolností.

RASPUTIN Grigorij Jefimovič, 1872-1916, dobrodruh, původně mnich; od 1907 u carského dvora: údajným uzdravením následníka trůnu získal vliv na carskou rodinu a tím i na ruskou politiku; zavražděn skupinou šlechticů, stoupců liberální opozice.

RAZILA Stěpan (Stěnka) Timofejevič, 1630?-1671, ataman, vůdce kozáckého a selského povstání v ohlasu mezi Donem, Volhou a Uralem; poražen a popraven; legendární postava lidových písní a zkazek.

REILLY Sidney George, 1874-1925, kapitán britské výzvědné služby;

1918 zapleten do přípravy teroristických akcí proti sovětským funkcionářům; zabit při pokusu o přechod sovětsko-finských hranic.

RJABUŠINSKIJ Pavel Pavlovič, 1871-1924, průmyslník, odpůrce bolševismu; pocházel ze známé ruské průmyslnické a bankéřské rodiny.

RJUMIN M. D., náměstek ministra státní bezpečnosti koncem Stalinovy éry; za Chruščova 1953 odsouzen a popraven.

ROKOSSOVSKIJ Konstantin Konstantinovič, 1896-1968, maršál SSSR; 1937-1941 ve vězení, za druhé světové války armádní velitel, 1949-1956 působil v Polsku jako náměstek předsedy vlády a ministr národní obrany, 1956-1962 náměstek ministra obrany SSSR.

ROMANOV Pantělejmon Sergejevič, 1884-1938, spisovatel, dramatik a satirik období Nepu.

RUDZUTAK Jan Ernestovič, 1887-1938, stranický a hospodářský pracovník, 1934 kandidát politbyra; 1937 zatčen, zemřel ve vězení.

RURIKOVCI, ruská dynastie knížat a carů v letech 862-1598, založená podle ruských kronik knížetem Rurikem, jenž byl původem normanský Varjag a přišel prý 862 do Novgorodu ze Skandinávie.

RYKOV Alexej Ivanovič, 1881-1938, významný stranický a vládní činitel; po 1917 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství, náměstek předsedy RLK, po Leninově smrti do 1929 předseda RLK, 1922-1930 člen politbyra; 1938 v 3. moskevském procesu odsouzen k smrti a zastřelen.

RYLEJEV Kondratij Fjodorovič, 1795-1826, básník, vůdce děkabristů; popraven.

RYSAKOV Nikolaj Ivanovič, 1861-1881, terorista, člen organizace Narodnaja voľa; účastnil se 1881 atentátu na cara Alexandra II, popraven.

SALTYČICHA (Saltykorová Darja Nikolajevna), 1730-1801 ?; šlechtická statkářka v moskevské gubernii, známá nelidským zacházením se svými nevolníky; odsouzena soudem, zemřela ve vězení.

SAMSONOV Alexandr Vasiljevič, 1859-1914, generál, velitel ruských vojsk v bitvě u Tannenbergu; poražen, spáchal sebevraždu.

SAVINKOV Boris Viktorovič, 1879-1925, jeden z vůdců strany eserů; 1903-1905 se podílel na mnoha teroristických akcích, po 1917 aktivní odpůrce bolševiků; 1924 při ilegálním návratu z emigrace zatčen a odsouzen; zemřel ve vězení.

SAVVA, 1327-1406, pravoslavný svatý, žák sv. Sergeje Radoněžského, zakladatel zvenigorodského kláštera.

SEREBJAKOVOVÁ Galina Josifovna, *1905, spisovatelka; strávila mnoho let v lágrech a uveřejnila vzpomínky upravené podle požadavků stranické linie.

SERGEJ Radoněžský, 1321-1391, pravoslavný svatý, zakladatel klášterů (např. v Zagorsku poblíž Radoněže); zahájil velkou klášterní kolonizaci.

SEROV Ivan Alexaadrovič, * 1905, generál; od 1939 na vedoucích místech v sovětské státní bezpečnosti, 1954-1958 předseda KGB.

SIKORSKI Władysław, 1881-1943, Polský generál a politik; 1922-1923 předseda vlády a ministr vnitra, od října 1939 předseda polské vlády v exilu; zahynul při leteckém neštěstí.

SKOBCOVOVÁ Jelizaveta Jorjevna, 1891-1945, básnička skupiny akméistů; emigrovala do Francie, stala se řádovou sestrou („Matka Maria“), zahynula v nacistickém koncentračním táboře v Ravensbrbcku.

SKRYPNIK Nikolaj Alexejevič, 1872-1933, stranický a státní činitel; člen strany od 1897, 1918 předseda první sovětské vlády na Ukrajině a lid. komisař osvěty, od 1923 člen ÚV; dohnán k sebevraždě. SMIRNOV Ivan Nikitovič, 1881-1936, významný stranický funkcionář;

1917 člen Rady obrany. 1923-1927 lid. komisař spojů; 1927 poprvé vyloučen ze strany; v 1. moskevském procesu obžalován z trockismu, odsouzen k smrti a zastřelen.

SMUŠKEVIČ Jakov Vladimirovič, 1902-1941, velitel sovětského letectva; po hitlerovském vpádu popraven.

SOKOLNIKOV Grigorij Jakovlevič, 1888-1939, významný bolševik; 1922-1926 lid. komisař financí, 1929-1934 velvyslanec v Londýně; 1937 v 2. moskevském procesu odsouzen na 10 let, zemřel ve vězení.

SOLOVJOV Vladimír Sergejevič, 1853-1900, náboženský filozof, mystik a básník; snažil se o syntézu východních náboženských tradic se západní vědou a s římským katolicismem.

STANISLAVSKIJ (vl. jm. Alexejer) Konstantin Sergejevič, 1863-1938, herec, režisér a divadelní teoretik; založil 1898 Moskevské umělecké akademické divadlo, jež se jeho inscenacemi proslavilo po celém světě; vypracoval tzv. Stanislavského metodu herecké výuky, která je v SSSR dodnes zákonem.

STĚPUN Fjodor Avgustovič, 1884-1965, filozof, spisovatel, historik a sociolog; 1922 vypovězen z SSSR, žil v Německu, kde za nacismu nesměl vyučovat.

STOLYPIN Pjotr Arkadjevič, 1862-1911, carský politik; od 1906 ministr vnitra a předseda ministerské rady, prováděl politiku krvavých represálií po revoluci 1905 („stolypinská reakce“); autor zemědělské reformy, jejímž důležitým bodem bylo přesídlení vesnické chudiny na Sibiř; zahynul při atentátu.

SUCHANOV (vl. jm. Gimmer) Nikolaj Nikolajevič, 1882-1940, menševik, historik a publicista; v říjnu 1917 se v jeho bytě v Petrohradě konala schůzka bolševiků, kteří se rozhodli pro ozbrojené povstání; 1931 obžalován v procesu s menševiky, po hladovce propuštěn; 1939

znova uvězněn; autor podrobného vyličení bolševické revoluce.

SURIKOV Vasilij Ivanovič, 1849-1916, malíř realista, autor monumentálních historických obrazů.

SIJVOROV Alexandr Vasiljevič, 1729-1800, vojevůdce, generalissimus; bojoval v ruska-tureckých válkách, zlikvidoval polské povstání 1794, v Itálii 1799 porazil Napoleona, proslavil se přechodem švýcarských Alp.

SVEČIN Alexandr Andrejevič, 1878-1935, vojenský historik a teoretik, profesor voj, akademie Frunze; zastřelen.

SVERDLOV Jakov Michajlovič, 1885-1919, významný bolševik, spolupracovník Leninův; po Říjnové revoluci byl jako předseda Všeruského ústředního výkonného výboru sověťů (VCIK) prvním prezidentem sovětského státu.

ŠALAMOV Varlam Tichonovič, * 1907, spisovatel, autor samizdatu; strávil 17 let v lágru na Kolymě, 1972 se na nátlak úřadů veřejně distancoval od svých Kolymských povídek, jež vyšly na Západě.

ŠALJAPIN Fjodor Ivanovič, 1873-1938, světoznámý operní pěvec; 1899-1918 člen moskevské opery: emigroval.

ŠČERBAKOV Alexandr Sergejevič, 1901-1945, stranický a veřejný pracovník; do 1930 ve vedení Komsomolu, pak v aparátu ÚV strany, 1934 tajemník Svazu sov. spisovatelů, 1941-1945 tajemník ÚV, zároveň náčelník hlavní politické správy Rudé armády a ředitel Sovětské informační kanceláře Sovinform.

ŠEJNIN Lev Romanovič, 1906-1967, pracovník gen. prokuratury; po 1950 autor špionážních románů a populárních povídek o práci sov. bezpečnostních orgánů.

ŠEŠKOVSKIJ Stěpan Ivanovič, 1727-1793, nejvyšší vyšetřovatel za Kateřiny II., proslulý svými krutými vyšetřovacími metodami.

ŠMIDT Pjotr Petrovič, 1867-1906, důstojník černomořské flotily, po sevastopolském povstání popraven; hrdina Pasternakovy stejnojmenné poémy.

ŠULGIN Vasilij Vitaljevič, 1878-1965, spisovatel, novinář, vydavatel novin, monarchista; po Říjnové revoluci odešel do emigrace, koncem druhé světové války zajat Rudou armádou v Jugoslávii, strávil 10 let v lágrech.

ŠVERNIK Nikolaj Michajlovič, 1888-1965, význačný stranický a státní činitel; 1930-1944 a 1953-1956 předseda Všesvazové ústřední rady odborů, 1946-1953 předseda prezidia Nejvyššího sovětu.

TARLE Jevgenij Viktorovič, 1875-1955, historik; univ. profesor ještě před Říjnovou revolucí, od 1931 člen Akademie věd; 1929-1930 ve vězení, později rehabilitován; trojnásobný nositel Leninovy ceny.

TICHON (vl. jm. Bellavin Vasilij), 1865-1925, patriarcha ruské pravoslavné církve; biskup v Rusku a v Americe, pak moskevský metropolita, v listopadu 1917 zvolen patriarchou, 1922 se zřekl svého úřadu.

TIMOFEJEV-RESSOVSKIJ Nikolaj Vladimirovič, *1900, genetik a biolog; 1924-1945 pracoval v Ústavu císaře Viléma pro výzkum mozku v Berlíně, pak 10 let v lágrech, za Chruščova rehabilitován; odpůrce Lysenkových teorií.

TOLSTÁ Alexandra Lvovna, *1884, nejmladší dcera Lva Tolstého; uveřejnila vzpomínky na svého otce, založila Tolstého fond pro pomoc uprchlíkům; žije v USA.

TOMSKIJ Michail Pavlovič, 1880-1936, odborový a stranický pracovník; první předseda Všesvazové ústřední rady odborů, 1922-1930 člen politbyra ÚV; obviněn z pravicové úchyvky, spáchal sebevraždu.

TROCKIJ (vl. jm. Broaštejn) Lev Davidovič, 1879-1940, význačný revolucionář; 1917 se připojil k Leninovi, řídil organizaci ozbrojeného povstání v říjnu 1917, vedl jako první komisař zahraničních věcí mírová jednání v Brest-Litevsku, 1918 komisař obrany a organizátor Rudé armády, po Leninově smrti v opozici proti Stalinovi; 1927 vyloučen ze strany, 1929 vypovězen z SSSR, 1940 zavražděn v Mexiku agentem NKVD.

TRUBECKOJ Sergej Petrovič, 1790-1860, kníže, plukovník, děkabrista, stoupenec umírněného křídla; povstání se v poslední chvíli neúčastnil, ačkoliv byl určen za budoucího „diktátora“; trest smrti mu byl změněn na doživotní katorgu, 1856 amnestován.

TUCHAČEVSKIJ Michail Nikolajevič, 1893-1937, maršál SSSR; hrdina občanské války, 1925 náčelník generálního štábu Rudé armády, 1931 náměstek lid. komisaře obrany; popraven.

TUR: bratři Turovi, pseudonym sov. spisovatelů L. D. Tubelského, 1905-1961, a P. L. Ryžeje, * 1908, autorů špionážních románů.

TVARDOVSKIJ Alexandr Trifonovič, 1910-1971, básník a esejista; 1949-1954 a 1958-1970 šéfredaktor literárního časopisu Novyj mir (Nový svět), jako první prosazoval Solženicynova díla.

TYŇANOV Jurij Nikolajevič, 1894-1943, spisovatel a literární vědec; ve dvacátých letech významný představitel formalistické školy.

ULJANOV Alexandr Iljič, 1866-1887, Leninův starší bratr, revolucionář, člen organizace Narodnaja voľa; popraven za účast při přípravě atentátu na Alexandra III.

ULJANOVOVÁ, provdaná Jelizarovová, Anna Iljinična, 1864-1935, Leninova starší sestra, stranická funkcionářka a redaktorka.

URICKIJ Moisej Solomonovič, 1873-1918, revolucionář, právník; 1918 předseda petrohradské čcky; jeho zavraždění esery spolu s atentátem na Lenina dalo podnět k první vlně rudého teroru.

UŤOSOV Leonid Osipovič, *1895, populární zpěvák a filmový herec třicátých a čtyřicátých let.

VALENTINOV (vl. jm. Volskij) Nikolaj Vladislavovič, 1879-1964, filozof a novinář, bolševik, pak menševik; požadoval revizi marxismu podle tezí rakouského filozofa Ernsta Macha; 1930 emigroval do USA.

VACHTANGOV, Jevgenij Bagrationovič, 1883-1922, divadelní režisér, herec, žák Stanislavského, zakladatel divadelního studia, které v roce 1926 dostalo jeho jméno, jeden z předních režisérů sovětského divadla z počátku dvacátých let.

VASILJEV-JUŽIN Michail Ivanovič, 1876-1937, revolucionář, bolševik, publicista; zastával vysoké funkce v NKVD, generální prokuratuře a justici; 1924-1937 náměstek předsedy Nejvyššího soudu.

VAVILOV Nikolaj Ivanovič, 1887-1942, významný genetik a experimentální botanik, člen Akademie věd; 1940 na Lysenkův podnět zatčen, zemřel ve vězení.

VLADIMIROV (vl. jm Šejnfinkel) Miron Konstantinovič, 1879-1925, revolucionář, stranický pracovník, činný v různých lidových komisariátech, náměstek předsedy Nejvyšší rady národního hospodářství.

VLASOV Andrej Andrejevič, 1901-1946, generál Rudé armády;

1942 padl do zajetí, vytvořil z ruských dobrovolníků armádu, jež bojovala na straně Němců; po válce vydán Sovětům a oběšen.

VOLKOV Pjotr Lazarevič, 1888-1927, sovětský velvyslanec ve Varšavě 1924-1927; stal se obětí politického atentátu.

VOLOŠIN Maximilian Alexandrovič, 1878-1932, básník a malíř, člen skupiny akmeistů.

VOROŠILOV Kliment Jefremovič, 1881-1969, maršál SSSR, stranický a vládní činitel; velitel armády v občanské válce, od 1926 člen politbyra, komisař vojenských a námořních sil, komisař obrany, náměstek předseda RLK, za druhé. svět. války člen státního výboru obrany, 1946-1953 náměstek předsedy rady ministru, 1953-1960 předseda prezidia Nejvyššího sovětu: po JiX. sjezdu strany kritizován.

VYSINSKIJ Andrej Januarjevič, 1883-1954, právník: 1935-1939 generální prokurátor, hlavní žalobce při moskevských procesech, od 1939 člen ÚV a člen Akademie věd, 1939-1944 náměstek předsedy RLK, 1949-1953 ministr zahraničních věcí, pak stálý zástupce SSSR v OSN; teoretik stalinské justice, jenž zdůvodňoval a ospravedlňoval zločiny režimu.

WRANGEL Pjotr Nikolajevič, 1878-1928, baron, carský generál; za občanské války po Dénikinovi vrchní velitel bělogvardějských vojsk na jihu Ruska; po porážce 1920 na Krymu odešel do emigrace.

ZALYGIN Sergej Pavlovič, * 1913, spisovatel; píše mimo jiné o problematice kolektivizace na Sibiři.

ZAMJATIN Jevgenij Ivanovič, 1884-1967, spisovatel; 1917 se vrátil ze zahraničí, později napsal na socialistickou společnost satirický román My, který vyšel 1924 v Londýně; tato vize totalitního státu ovlivnila Orwella a Huxleye; 1932 emigroval do Paříže.

ZASULIČOVÁ Věra Ivanovna, 1849-1919, revolucionářka; vystřelila na petrohradského hejtmana ~frepuva, 1878 porotním soudem osvobozena; později členka marxistické skupiny a členka redakce Jiskra; nakonec se přiklonila k menševikům.

ZAVALIŠIN Dmitrij Iranarchovič, 1804-1892, námořní poručík, děkabrista; odsouzen k 2t) letům katorgy, po návratu ze Sibíře se stal novinářem a psal články o životě děkabristů ve vyhnanství.

ZINOVJEV vl. m. Apfelbaum Grigorij Jevsjevič, 1883-1936, stranický pracovník; od 1907 člen ÚV, od 1919 člen politbyra, 1919-1926 předseda Kominterny; po Leninově smrti patřil k vládnoucí trojce, 1925 vedl tzv. novou opozici, 1926 vytvořil s Trockým „trockisticko-zinovjevský opoziční blok“, vyloučen ze strany (1927, 1932, 1934) a 1936 v 1. moskevském procesu odsouzen k smrti.

ŽDANOV Andrej Alexandrovič, 1896-1948, ideolog komunistické strany; od 1930 člen ÚV, od 1939 člen politbyra, 1934-1944 tajemník leningradské stranické organizace; hlavní odpovědný činitel stalinské kulturní politiky po druhé světové válce.

ŽEBRAK Anton Romanovič, 1901-1965, genetik a experimentální botanik.

ŽELJABOV Andrej Ivanovič, 1851-188. revolucionář, organizátor skupiny Narodnaja vola: popraven za účast na atentátu na cara Alexandra II.

ŽUKOV Georgij Konstantinovič, 1896-1974, maršál SSSR; 1941-1945 náčelník generálního štábu Rudé armády, náměstek lid. komisaře obrany, velitel nejdůležitějších úseků fronty; 1955-1957 ministr obrany; na podzim 1957 odvolán ze všech funkcí.

PŘÍLOHA II Seznam zkratek

1. Bezpečnostní orgány a jejich chronologie

čeka – Všeruská mimořádná komise pro boj Od prosince 1917 s kontrarevolucí a sabotáží do února 1922
GPU – Státní politická správa do prosince 1922
OGPU – Spojená státní politická správa do července 1934
NKVD – lidový komisariát vnitra; do roku 1946 jeho hlavní správa státní bezpečnosti se osamostatnila na NKGB – lidový komisariát státní bezpečnosti Po přejmenování komisariátů na ministerstva:
MGB – ministerstvo státní bezpečnosti do března 1953
MVD – ministerstvo vnitra do března 1954
KGB – Výbor pro státní bezpečnost při radě ministrů SSSR od března 1954

2. Písemné paragrafy

ASA – protisovětská agitace
ČS – rodinný příslušník
KRA – kontrarevoluční agitace
KRD – kontrarevoluční činnost
KRM – kontrarevoluční myšlení
KRTD – kontrarevoluční trockistická činnost
NŠ – neprokázaná špionáž
PD – zločinná činnost
PŠ – podezření ze špionáže
PZ – poklonkování před Západem
SOE – společensky nebezpečný element
SVE – společensky škodlivý element
SVPŠ – styky vedoucí k podezření ze špionáže
TN – teroristický úmysl
VAD – vychvalování americké demokracie
VAS – pěstování protisovětských nálad
VAT – vychvalování americké techniky

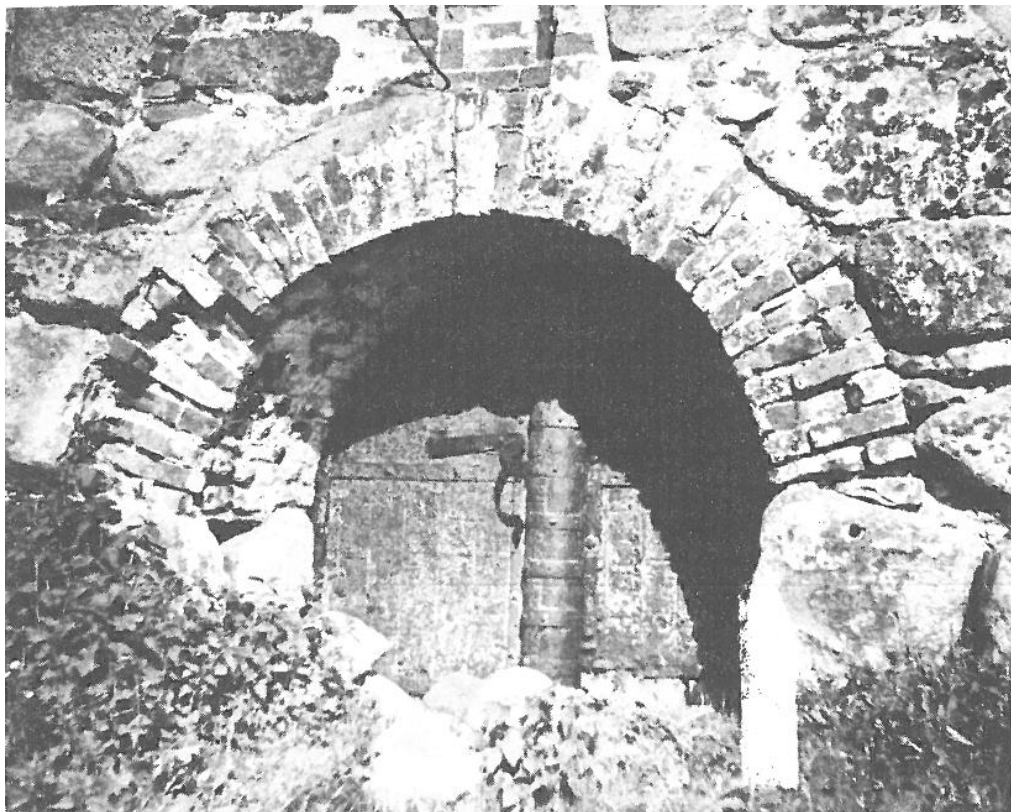
3. Různé

DPZ – vyšetřovací vězení Gulag – hlavní správa táborů (nápravných prací)
kaer – kontrarevolucionář
KPZ – vyšetřovatel
KVŽD – Východočínské železnice
Nep – nová ekonomická politika
oper – operativní zmocněnec
OSO – Zvláštní rada GUPU/NKVD
osoblae – zvláštní tábor
Osoaviachim – Svaz pro spolupráci k obraně a letecké a chemické výstavbě SSSR
OUN – Organizace ukrajinských nacionalistů
Porngol – státní výbor pro pomoc hladovějícím
RLK – Rada lidových komisařů
ROA – Ruská osvobozená armáda
SDDSR – Sociálně demokratická dělnická strana Ruska
TON – věznice se zvláštním určením
ťurzak – trest vězení
VCIK – Všeruský ústřední výkonný výbor sovětu dělnických, rolnických a vojenských zástupců (do roku 1937, předchůdce dnešního Nejvyššího sovětu)
zek – vězeň

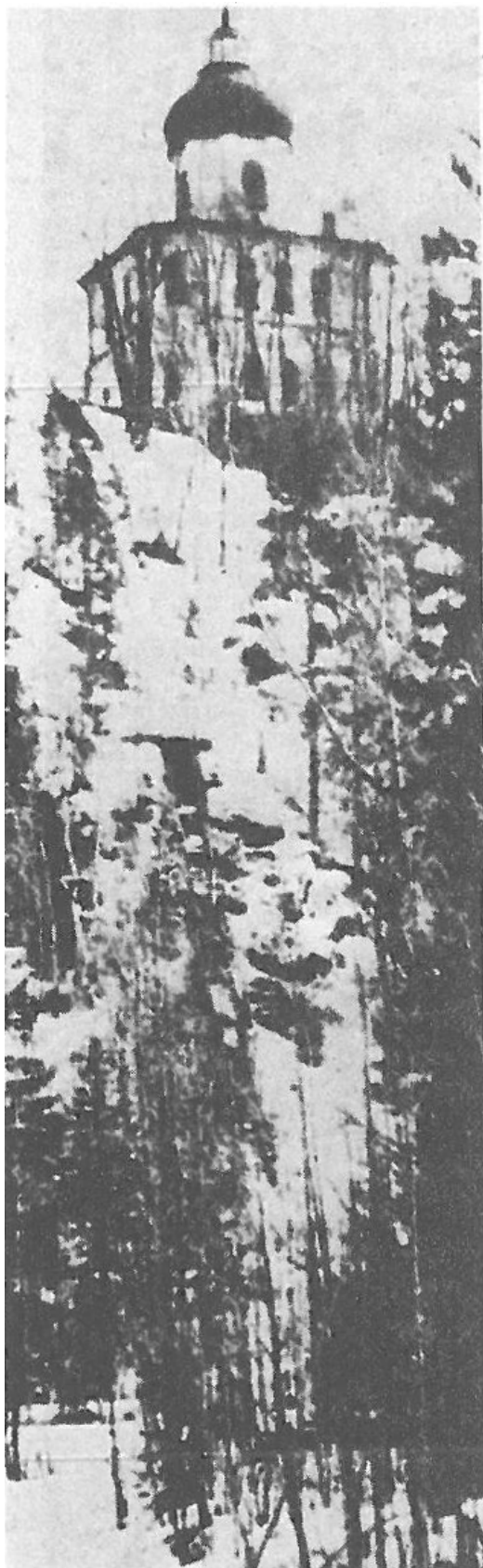
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Celkový pohled na solovecký Kreml

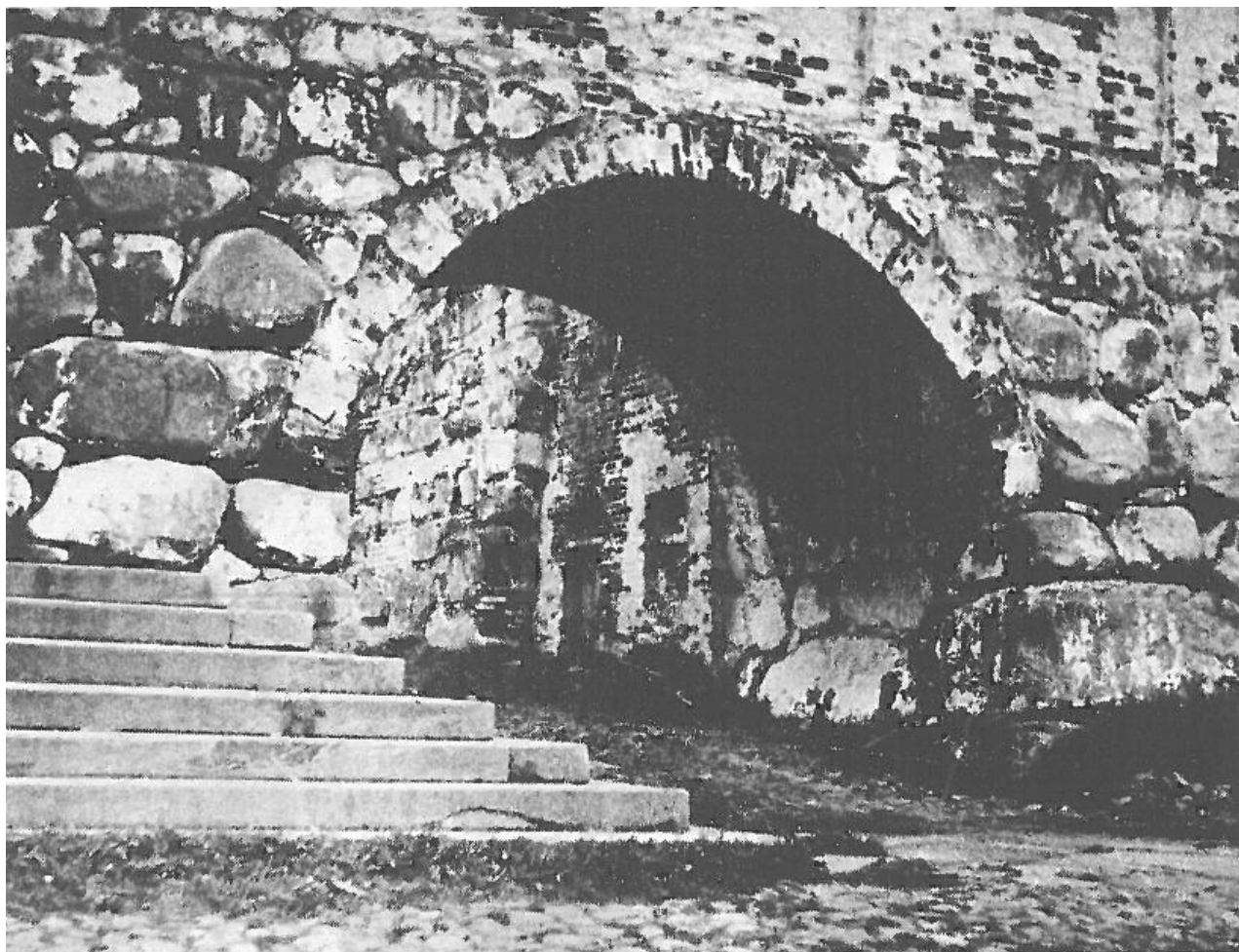
Sleďová brána

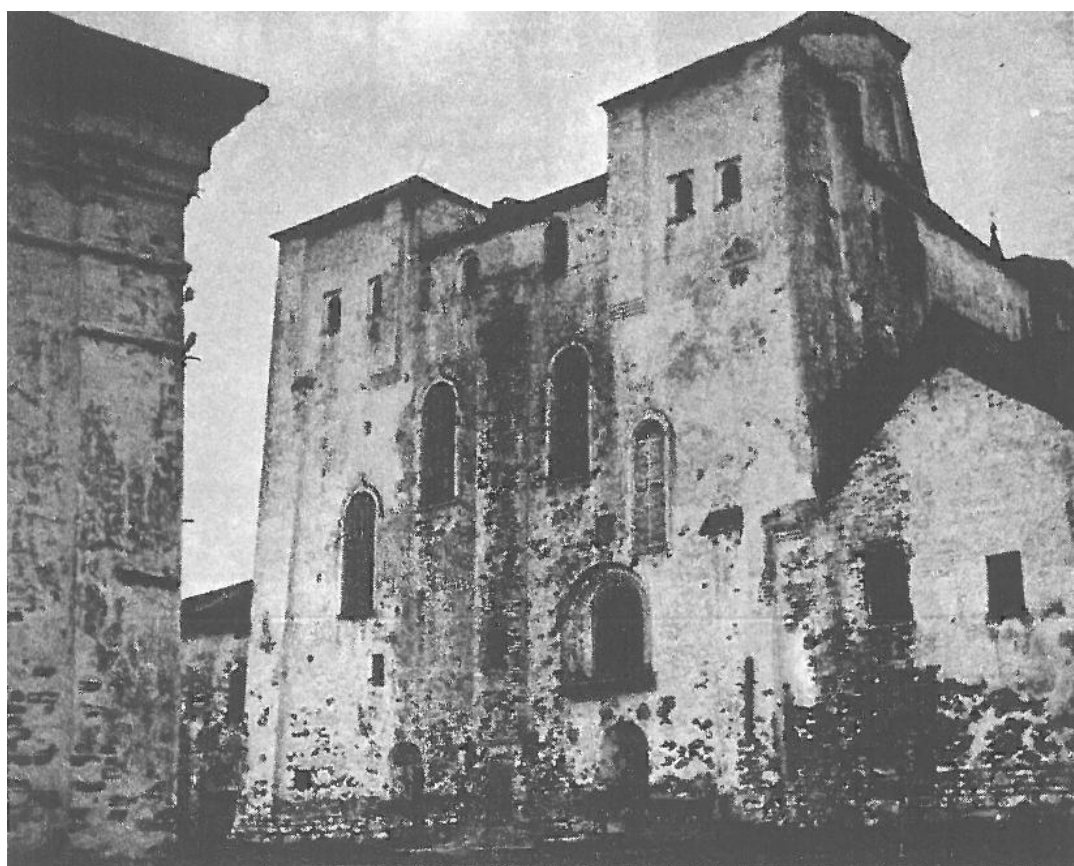
Sekyrová hora

Zvonice

Vchod do zvonice

Chrám Kristova proměnění

Mrtvá cesta

V. P. Pokrovskij

A. Štrobinder

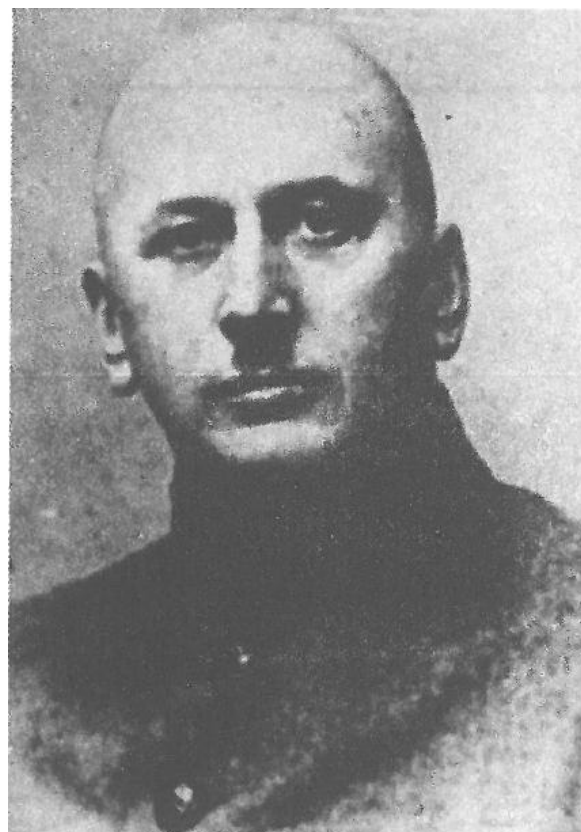
ZE ZASTŘELENÝCH

M. A. Reformatskij

V. J. Aničkov

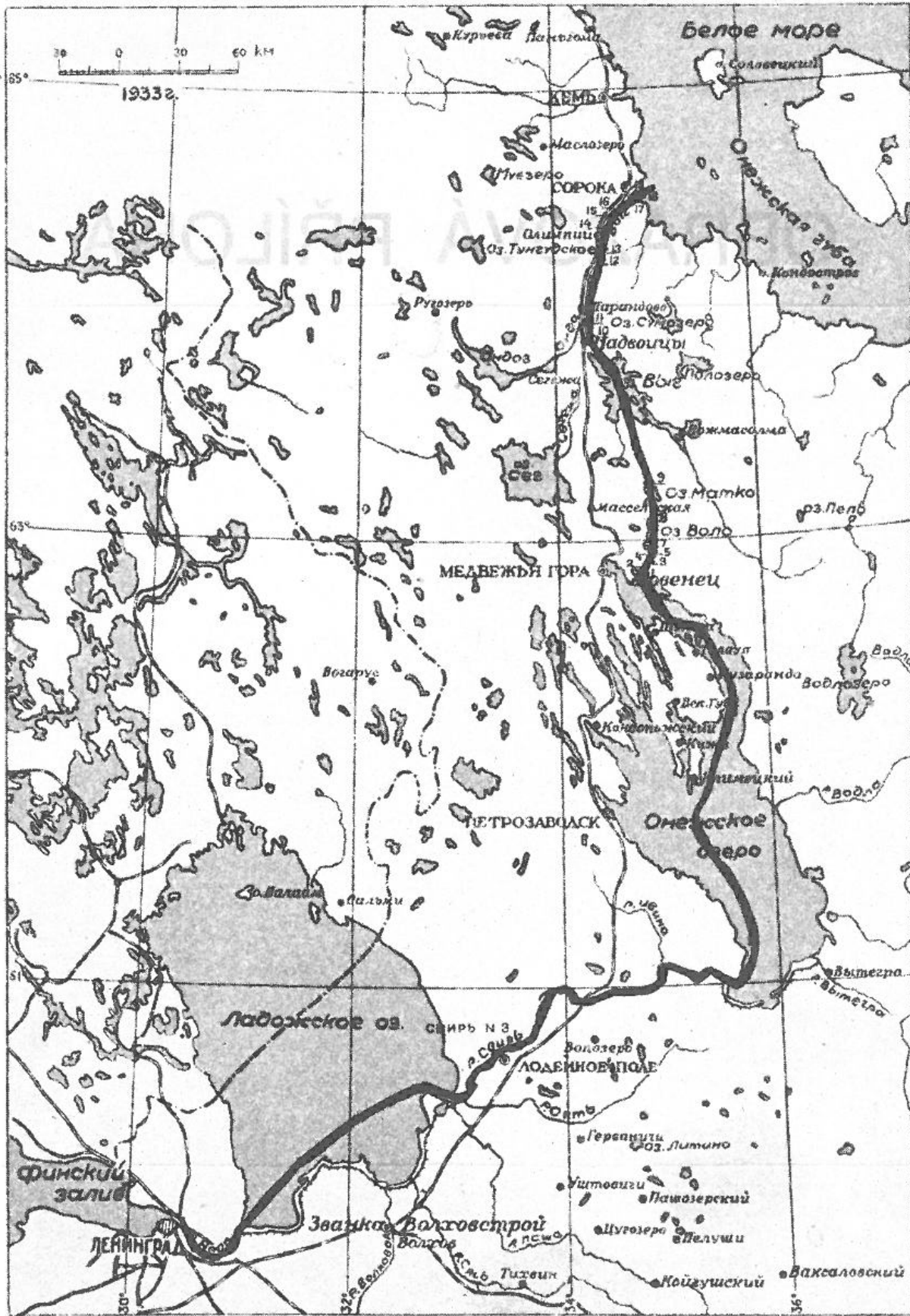

A. A. Svečín

J. J. Aničkovová

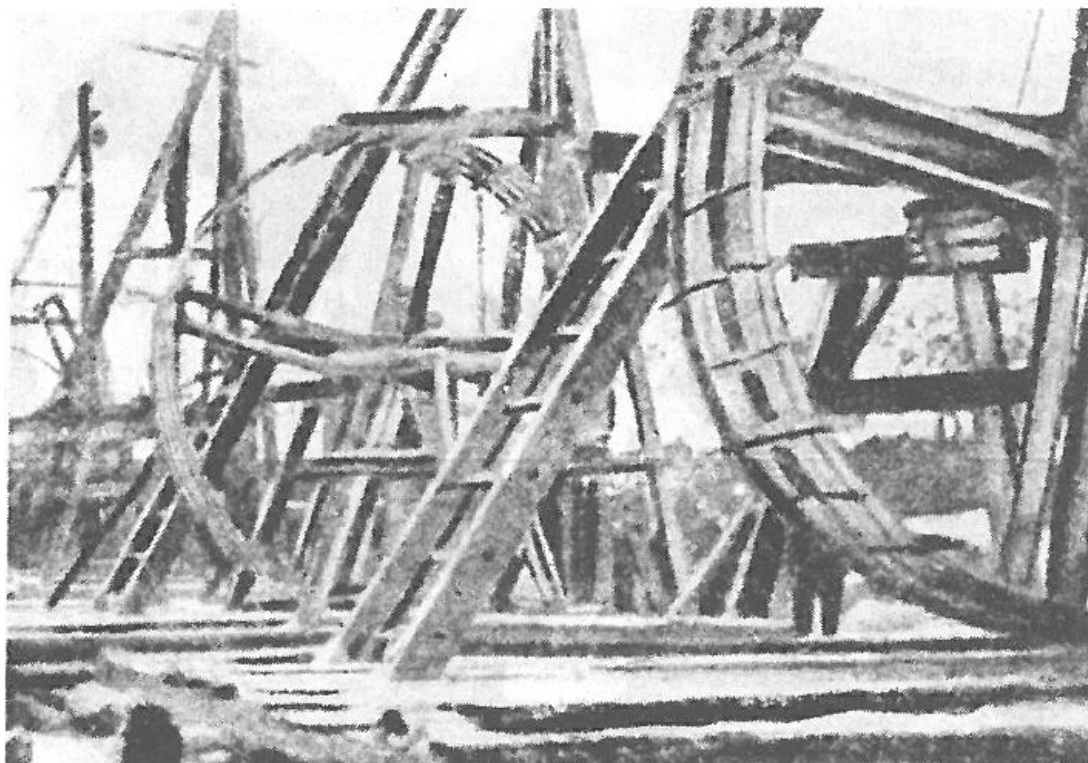
БЕЛОМОРСКО-БАЛТИЙСКИЙ ВОДНЫЙ ПУТЬ ОТ БАЛТИЙСКОГО ДО БЕЛОГО МОРЯ

СХЕМАТИЧЕСКАЯ КАРТА.

171

Mapa Bělomořsko-baltského kanálu

První mechanizace

Frenkel, Firin a Uspenskij

Naftalij Frenkel

Jakov Rappoport

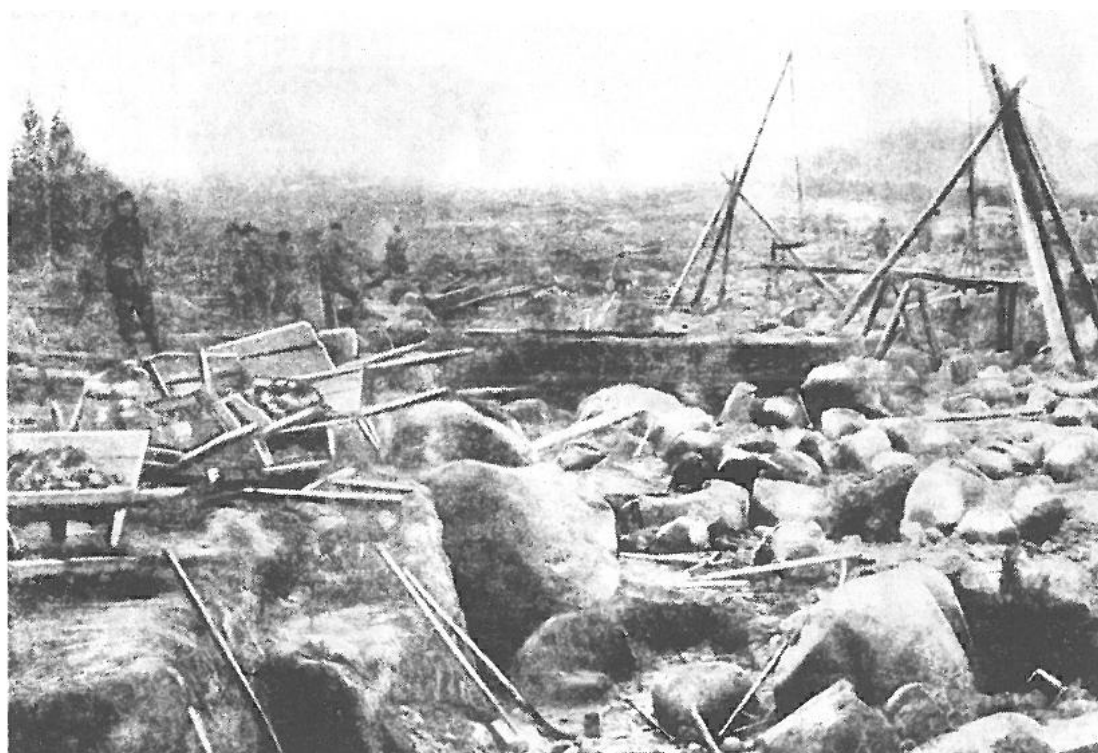
Matvej Berman

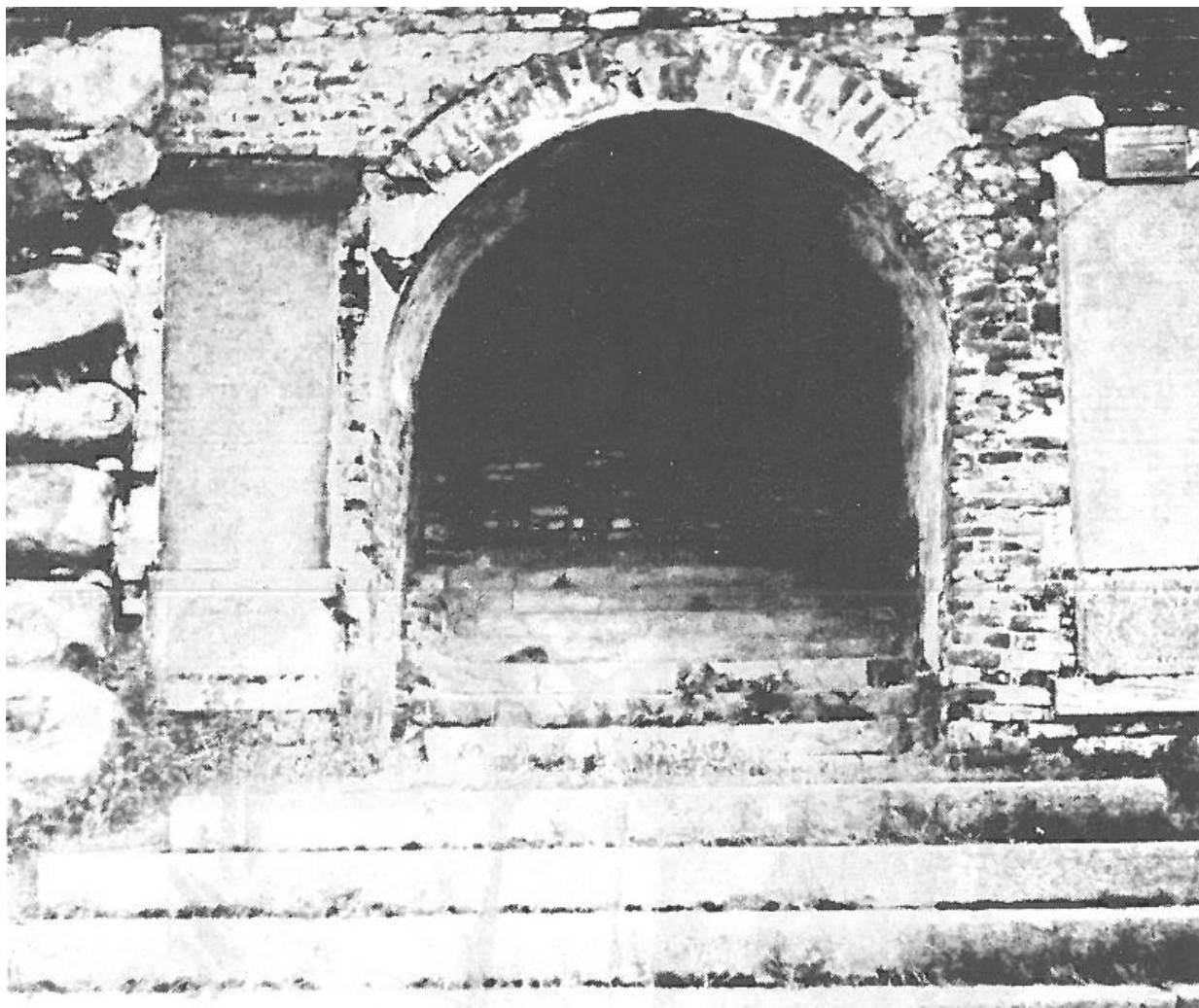
Lazar Kogan

Genrich Jagoda

Primitivní dřevěné nářadí

Vchod ke 13. rotě

Aron Solc

Elektrické vedení na kříži

„Žijeme lépe, žijeme radostněji“

„Každý kanaloarmejec soutěží!“

Dehovka vyhrává k práci

„Dobrovolná těžká práce“

Úderníci

Sjezd úderníků

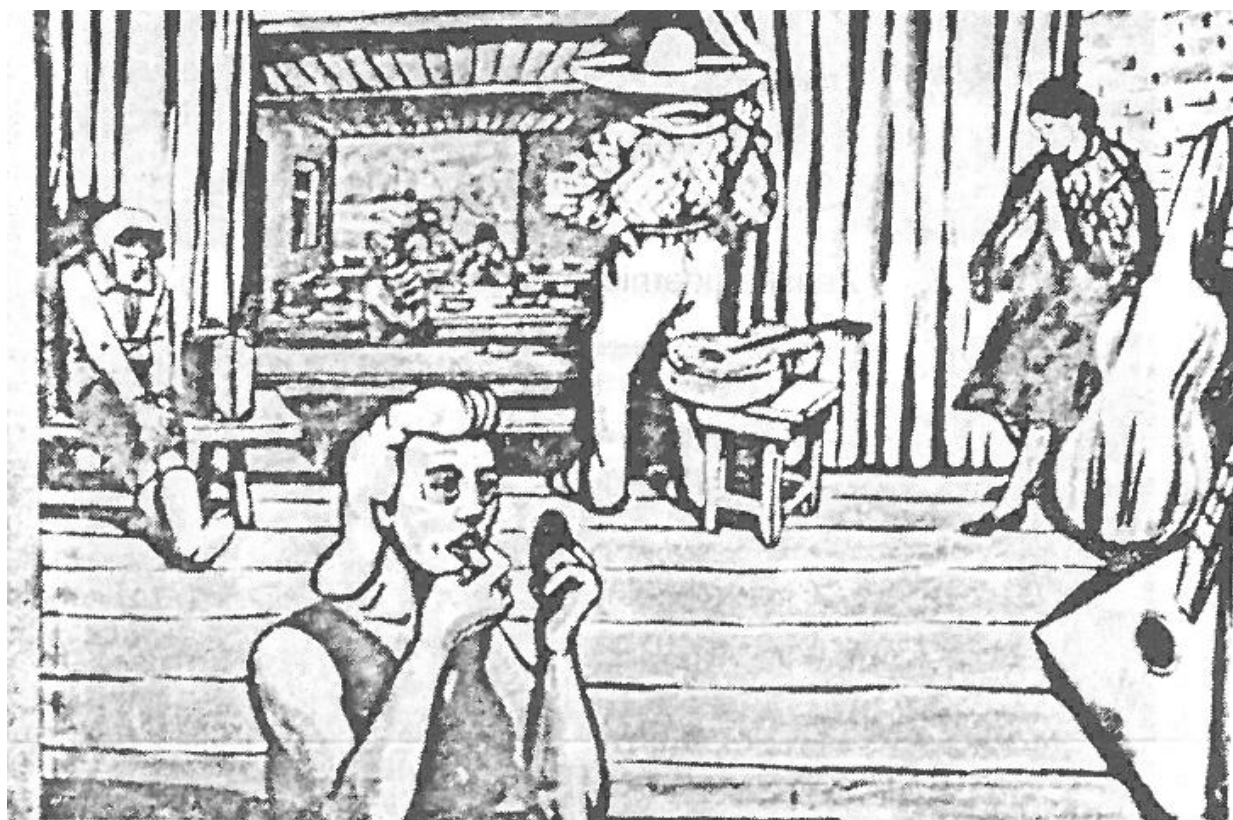
Ženská údernická brigáda

„Nadšený kolektiv“ při fotografování

„Agitační brigáda“ v akci

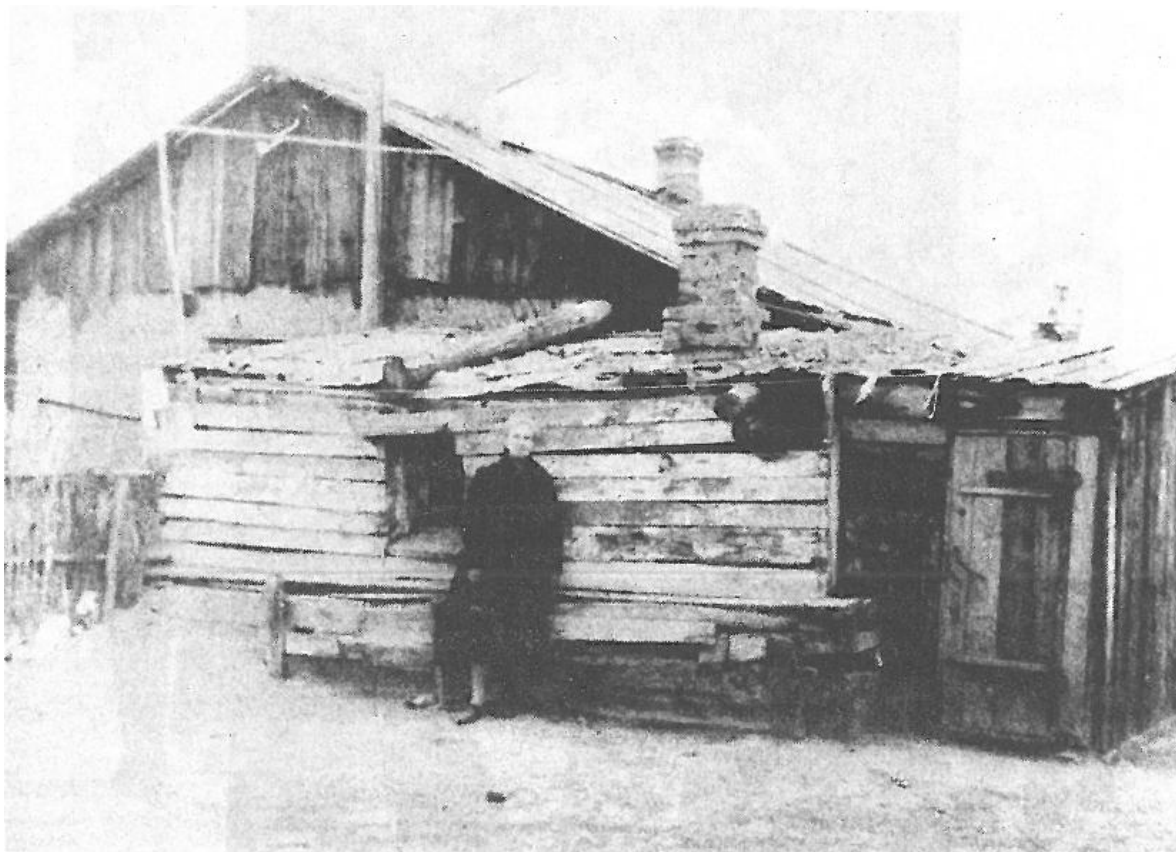
Z umělecké tvorby – divadelní představení v táboře

V. G. Vlasov

„Kmotr“ kapitán Lebeděv

N. V. Surovceová u své chatrče

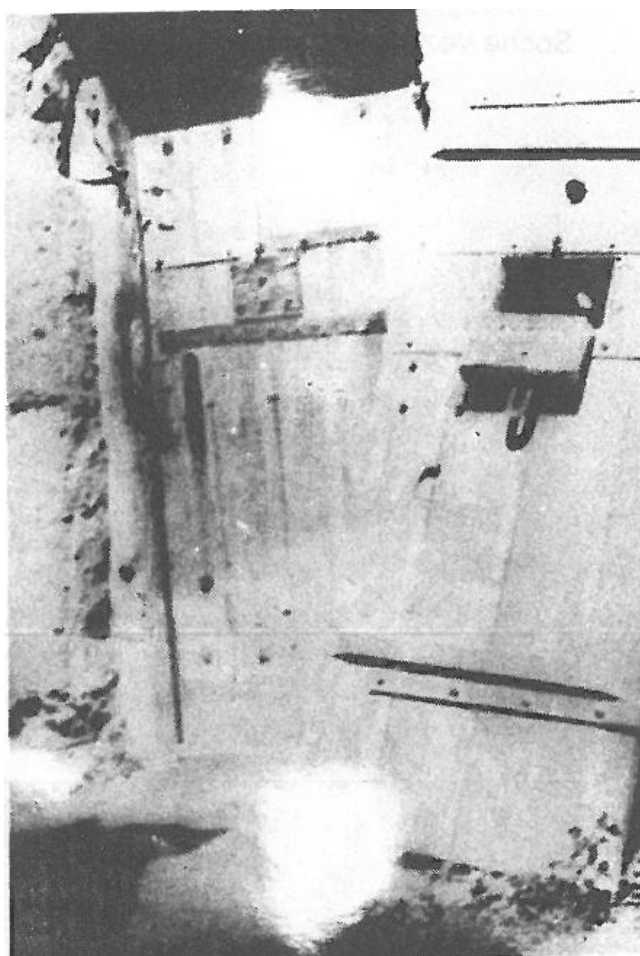
Barák Prozatímní občanské výstavby

Osobní prohlídka

G. P. Tenno

Dveře ekibastuzského Baráku zvláštního režimu

Socha vězně od G. Nědova

Stalinova socha na vorkutském smetišti

Generál Plijev

Vydávání přidělu

Jeden z hromadných hrobů v obci Vinnica

* * *

Z ruského originálu Archipelag Gulag, vydaného nakladatelstvím YMCA-PRESS v Paříži v roce 1975 a dodatečně upraveného autorem, přeložil Kruh překladatelů Praha.